Al. Rosetti

ISTORIA LIMBII ROMÂNE

I

DE LA ORIGINI PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIIUea

Ediție definitivă

EDITURA ŞTIINȚIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ
1986

Coperta şi supracoperta: ION MINCU

Soției mele
MARIA ROSETTI
(1896-1963)
A.R.

PREFAȚĂ

Ediția definitivă a *Istoriei* noastre cuprinde unele modificări în expunerea problemelor, precum şi adaosuri în text şi în note, în scopul de a ține lucrarea la curent cu informația nouă.

Anexa cuprinde 44 de noi expuneri, apărute în publicații periodice, mcepînd din anul 1972. Textele redactate direct în limba franceză sînt republicate aici în versiunea lor originală, evitîndu-se, astfel, eventualele erori de traducere; ordinea în care sînt reproduse textele din ediția precedentă rămmînd nemodificată, textele adăugate fiind grupate pe categorii de subiecte, uşurîndu-se, astfel, consultarea lor.

Relevăm aici, cîteva modificări aduse textului ediției precedente a *Istoriei* noastre: astfel, informațiile privitoare la interpretarea grafiei textelor noastre vechi, lămuririle asupra valorii slovei -f în textele chirilice, amănunte inedite privitoare la Psaltirea Hurmuzaki, expunerea revizuită asupra problemei neutrului în limba română.

în cărțile sau studiile noastre recent apărute *(Etudes de linguistique generale,* 1983, *La linguistique balkanique* şi *Le nouveau en linguistique, dans l'oeuvre de A. Rosetti,* 1985), precum şi în expunerea-program a *justei interpretări a grafiei textelor româneşti vechi* (1985), cititorul va putea găsi expuse unele probleme ale structurii şi istoriei limbii române. Textele publicate în *Anexa* la prezenta ediție cuprind lămuriri amănunțite, care completează expunerea din corpul cărții.

Alf Lombard, profesor la Universitatea din Lund (Suedia), specialist în studierea limbii române, mi-a comunicat o serie de observații asupra textului ediției precedente a prezentei cărți, de care am ținut seamă. îl rog să găsească aici expresia recunoştinței mele.

Alexandru Ciolan a redactat *Indicele* de la sfîrşitul lucrării. Viorica Gramatopol, care a urmărit cu desăvîrşită competență tipărirea ediției precedente a cărții noastre, a binevoit să supravegheze şi realizarea prezentei ediții.

Rog pe colaboratorii mei să găsească aici expresia recunoştinței mele.

Bucureşti, iunie, 1985 **A.R.**

AL. ROSETTI

ISTORIA LIMBII ROMANE

a apărut succesiv, în volume separate, după cum urmează:

Limba română în secolul al XVI-lea, Bucureşti, Cartea Românească, 1932; ed. a 2-a, revăzută şi adăugită: *Istoria limbii române,* VI: *Din secolul al XIII-lea pînă în secolul al XVII-lea,* Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1946; ed. a 3-a: *Limba română în secolele al XIII-lea—"al XVI-lea,* Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1956; ed. a 4-a, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1966.'

Istoria limbii române, I: *Limba latină,* Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1938; ed. a 2-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti; 1940; ed. a 3-a, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1960; ed. a 4-a, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1964.

Istoria limbii române, II: *Limbile balcanice,* Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1938; ed. a 2-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1943; ed. a 3-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1962; ed. a 4-a, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1964.

Istoria limbii române, III: *Limbile slave meridionale,* Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1940; *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii române,* ed. a 2-a, Bucureşti, Ed. de Stat, 1950; *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii române (sec, VI—XII),* ed. a 3-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1954; *Istoria limbii române,* III: *Limbile slave: meridionale (sec. VI—XII),* ed. a 4-a, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1962; ed. a 5-a, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1964.

Istoria limbii române, IV: *Româna comună,* Bucureşti, Casa Şcoaielor şi ă Culturii Poporului, 1941; ed. a 2-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1966.

Istoria limbii române, V: *Limbile vecine,* Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1966.

Istoria limbii române, VI: *Din secolul al XIII-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea,* ed. a 4-a, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1966.

Istoria limbii române. De la origini pînă în secolul al XVII-lea, Bucureşti, Ed. pentru Literatură, 1968; ed. a 2-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.

(în colaborare cu B. Cazacu şi L. Onu), *Istoria limbii române literare. De la origini pînă la începutul secolului al XlX-lea,* Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1961; ed. a 2-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Ed. Minerva, 1971.

Studii de istoria limbii române literare [redactori responsabili Al. Rosetti şi B. Cazacu], *Secolul al XlX-lea, 2* vol., Bucureşti, Ed. pentru Literatură, 1969.

SCURT ISTORIC AL ELABORĂRII PREZENTEI LUCRĂRI

. *Rîndurile care urmează intenţionează să informeze pe cititor asupra ur amănunte privitoare la realizarea* Istoriei *noastre.*

I.

METODA

Trebuie să mărturisesc din capul locului că încerc astăzi un sentim ciudat: al călătorului care, părăsind vîrful muntelui, priveşte mirat pantele abrupte şi se întreabă cum de a fost în stare să le urce?

Este sentimentul care mă stăpîneşte privind voluminoasa lucrare pe c am elaborat-o bucată cu bucată, în curs de aproape cincizeci de ani.

O lucrare cu astfel de proporţii şi de o atît de mare importanţă, prin ea îns cere o lungă pregătire.

, *Am început să mă iniţiez în problemele privitoare la cercetarea ştiinţi a limbii române încă din vremea liceului, cînd constatam că subzistă multe p obscure, în istoria limbii române, care îşi aşteaptă încă explicaţia.*

Cînd am pornit la drum, cu intenţia ferma de a elabora o istorie a lir române, mi-am dat seama că trebuia, încă de la început, să concep, în generale, întreaga dezvoltare istorică a limbii române, din cele mai v timpuri, pînă în zilele noastre, şi să-mi însuşesc o metodă riguroasă de ce tare. Informaţia trebuincioasă necesita lungi ore de muncă în bibliotecă. fine, se punea problema adunării, direct de la izvor, a materialului de lir obiect al studiului meu.

La Bucureşti, încă din anii studiilor liceale, începusem să-mi forme bibliotecă de specialitate, în care figurau documentele de limbă necesare, pre şi studiile consacrate limbii române. Lucrările de bază erau cărţile lui E Hasdeu, Ovid Densusianu, I.-A. Candrea, Al. Philippide şi Sextil Puşc

La Paris, am găsit toată informaţia utilă în Biblioteca Sorbonei.

Pentru studierea limbii române este necesară cercetarea amănunțită a limbii albaneze şi a limbilor slave meridionale, cercetare tot atît de fundamentată cit şi studierea limbii latine.

Parisul era un loc foarte potrivit pentru formarea unei riguroase metode ştiințifice, pe urmele lui Descartes şi Claude Bernard. Cărțile acestor oameni de geniu constituie un îndrumător sigur în vederea însuşirii unei juste metode ştiințifice.

Din lucrările lor şi din ale maeştrilor şcolii lingvistice franceze din ami 1920: abatele Rousselot, Antoine Meillet, Mario Roques şi Jules Gillieron, ale căror cursuri şi seminarii le-am urmat, am reținut tot ce era util în materie de metodă.

Meditînd asupra materialelor de limbă, am hotărît să aplic studiului limbii române metoda istorică şi să expun faptele pornind de la limba latină.

Criteriul genealogic impune, într-adevăr, acest mod de expunere: din faptul că limba română este urmaşa limbii latine vorbite în părțile dunărene încă din antichitate, reiese concluzia că a scrie istoria limbii române înseamnă, de fapt, a expune istoria limbii latine din provinciile dunărene ale Imperiului Rotnan, din cele mai vechi timpuri şi pînă în zilele noastre.

Volumul I al Istoriei *noastre trebuia deci consacrat limbii latine, urmînd ca volumele celelalte să cuprindă istoricul vicisitudinilor prin care a trecut latina dunăreană, în contact cu alte limbi, şi, în primul rînd, enumerarea elementelor de limbă pătrunse în latină din limbile găsite de cuceritorii romani în provinciile dunărene: traca, ilira, iranica, greaca, germanica etc.*

Acest fel de a expune istoria limbii române diferă de metoda aplicată de Ovid Densusianu istoriei limbii române, în celebra lui lucrare (vol. I, Paris, 1902, vol. II, Paris, 1914—1938).

într-adevăr, Densusianu îşi începe narațiunea cu elementul autohton (trac, ilir), pentru a trece apoi, mai departe, la tratarea elementului latin al limbii române.

Această metodă de expunere, constînd din examinarea elementelor componente ale unei limbi (trac, ilir, latin, slav etc.), nu dă însă definiția acelei limbi, ci descrierea ei.

Dar ceea ce se cere unei astfel de expuneri este de a da o definiție genetică a limbii respective, care să evidențieze esența ei.

Aceste scurte considerații sînt, cred, suficiente, pentru a justifica metoda de expunere pe care am adoptat-o în lucrarea noastră.

Potrivit celor arătate mai sus, am planificat expunerea Istoriei limbii române *după cum urmează: 1. limba latină, 2. limbile balcanice, 3. limbile slave meridionale, 4. româna comună, 5. limbile vecine, 6. din secolul al XIII-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea.*

Mai tîrziu, am completat expunerea, pînă în zilele noastre, publicînd, în colaborare cu B. Cazacu şi Liviu Onu, vol. I al Istoriei limbii române literare *(De la origini pînă la începutul secolului al XlX-lea, Bucureşti, 1971, ed. a 2-a).*

II

INFORMAȚIA. REALIZAREA

în mii 1921—1928, aflîndu-mă la Paris pentru studii, am căutat să-m însuşesc o bună metodă, pe care să o aplic la lucrarea proiectată, şi să capă informația necesară pentru a trata subiectul propus.

Informația privind limbile slave îmi lipsea. Urmasem, la Bucureşti, cursu de veche slavă, la Universitate, al excelentului profesor loan Bogdan, dar aceast constituia numai un început.

Capitolul „influența slava' din Istoria limbii române *a lui Ov. Densu sianu tratează problema superficial. Era deci necesară o cercetare adîncită precum şi rezolvarea unei serii de probleme fundamentale: tratamentul vocalelo nazale, a vocalelor ultrascurte etc.*

Am început pregătirea mea de slavist cu frecventarea cursului de limb rusă, la Institutul de Limbi OrientaleVii din Paris, paralel cu lectura intensiv a întregii literaturi aferente. Studiile de slavistică cărora le-am consacrat cîțiu ani mi-au deschis perspective noi, pe care le-am folosit atunci cînd am redact vol. III al Istoriei, *închinat cercetării influenței limbilor slave meridiona asupra limbii române.*

De la maeştrii lingvisticii contemporane, pe care i-am amintit, am cul principii de metodă şi informații de lingvistică generală.

în laboratorul abatelui Rousselot (fondatorul foneticii experimental de la Colllge de France, am cercetat, cu ajutorul aparatelor de precizie, o ser de sunete româneşti, în special diftongii.

Metoda geografiei lingvistice, imaginată şi practicată de Jules Gillier am aplicat-o faptelor de limbă română din secolele XIII—XVI, dînd o expune care pune în lumină dezvoltarea sincronică a graiurilor dacorâmăneşti şi permi în felul acesta, o privire de ansamblu asupra realităților din trecut.

Pe de altă parte, criteriile geografiei lingvistice aplicate problemei în puturilor scrisului românesc dimpreună cu informații din surse diferite, mi- permis să demonstrez că primele noastre traduceri de cărți religioase datec din secolul al XVI-lea.

Notele pe care le luam la bibliotecă, din lucrările consultate, recitite ulteri îmi ofereau o privire sintetică asupra materiei. în timpul călătoriilor mele, Grecia şi în Italia, întreprinse în anii premergători celui de-al doilea răz mondial, însemnările la care m-am referit mi-au permis să rezolv, în mod pro zoriu, unele probleme fundamentale.

Fiecare volum din Istoria *noastră îşi are specificul său.*

Pvintre problemele pe care le-am abordat încă de la început, se num interpretarea grafiilor din sec. XIII—XVI (cu noi precizări şi fixarea met de urmai, în prezenta ediție), problema rotacismului şi a palatalizării labial

Problema rotacismului e tratată amănunțit în teza pe care am prezent pentru diplomă la Şcoala de înalte Studii Filologice şi Istorice din Paris, problema interpretării grafiilor din textele noastre vechi este prezentă în t mele pentru doctoratul de stat, la Sorbona.

Aceasta constituia un început.

A urmat rezolvarea altor probleme: a diftongilor (experiențe reluate în laboratorul pe care îl înființasem la Facultatea de Litere din București, iar după distrugerea acestuia, în timpul ultimului război mondial, printr-un bombardament aerian, în laboratorul Centrului de Cercetări Fonetice, și Dialectale al Academiei R. S. România, din București). De asemenea, problema datării celor mai vechi traduceri religioase românești, pe care am mai evocat-o, a românei comune, a originii dialectelor limbii române, a palatalizării labialelor, a lui u *final (cu rezolvarea acestei probleme, mult controversată, v. Anexa, p. 617, 639) etc.*

Primul volum al Istoriei *noastre, apărut în 1932, este consacrat limbii din secolul al - XVI-lea (care, de fapt, formează volumul al șaselea din serie). Apariția lui mai devreme se explică prin faptul că, în anii școlari 1929—1931, am tratat acest subiect la cursul predat la Facultatea de Litere din București, astfel încît elaborarea volumului s-a impus cu acest prilej.*

Volumul I al seriei apare în 1938. Celelalte au apărut în anii următori, în mai multe ediții (v. mai stis, p. 8).

Expunerea, în lucrarea noastră, e făcută ditpă metoda lingvisticii așa-zise tradiționale. Dar am căutat să introduc perspectiva fonologică de cîte ori lucrul s-a dovedit necesar, făcînd deci Istoria *noastră să beneficieze de una din-cele mai importante inovații ale lingvisticii moderne.*

Istoria *noastră nu a făcut obiectul prea multor recenzii. în țară, unii au primit-o fără bucurie (prof. G. Giuglea, Th. Capidan), iar alții (prof. I. Coteanu, Anton Balotă, G. Mihăilă, Florica Dimitrescu) cu voie bună și înțelegere.* Habent sua fata libelli!

LĂMURIRI PRELIMINARE

Planul acestei lucrări este determinat de însuși principiul ce stă la baza întregii expuneri, acela genealogic. Din faptul că limba română este reprezentanta latinei vorbite în mod neîntrerupt, din momentul stabilirii stăpînirii romane în părțile orientale ale Imperiului Roman și pînă astăzi, decurge în itiod firesc necesitatea, pentru istoric, de a urmări cronologic vicisitudinile prin care a trecut limba latină în regiunile acestea ale Imperiului Roman. Partea întîi a lucrării noastre este consacrată cercetării fondului latin al limbii române; în cele următoare se expune măsura în care latina a suferit modificări mai mult sau mai puțin importante, care interesează diverse domenii ale gramaticii, din partea populațiilor autohtone ale Daciei și Peninsulei Balcanice sau de la acelea venite din alte regiuni și stabilite apoi în regiunile dunărene.

Partea întîi a lucrării își propune deci să stabilească stadiul de evoluție a latinei ce stă la baza limbii române, acesta fiind punctul de plecare necesar al dezvoltărilor ulterioare determinate de structura limbii latine și de tendințele care domină evoluția sa. Expunerea se mulțumește cu înregistrarea inovațiilor ce explică evoluția latinei orientale, devenită mai tîrziu limba română, fără a urmări dezvoltarea însăși a acestor inovații, care formează materia părților următoare ale lucrării noastre.

în expunerea faptelor, am plecat întotdeauna de la ceea ce este atestat în texte. Romanistul dispune astăzi de un material de limbă suficient pentru construcțiile sale. în privința exemplelor din inscripții, ne-am mulțumit cu acelea ce se găsesc în *Corpus inscriptionum latinarum.* Cercetarea materialului nou, publicat anual în revistele de specialitate, ne-ar fi dus prea departe de scopurile ce le urmărim în cartea de față.

Am căutat să punem la îndemîna cititorului un număr limitat de exemple și să reducem expunerea la strictul necesar. Am indicat întotdeauna, la inscripții, locul provenienței și data. în majoritatea lor, inscripțiile sînt insă nedatate, și trebuie admis că ele constituie o mărturie pentru limba din sec. I—IV e.n.

La baza expunerii noastre se află cursul pe care l-am ținut la Facultatea de Litere din București, în anii școlari 1928—1930 și în cei următori.

Partea I a lucrării noastre a profitat de corecțiunile cuprinse în dările de seamă publicate cu prilejul apariției ediției a doua, în revistele următoare: *Langue ei litterature,* I, București, 1941, p. 291—302 (G. Giuglea), *Romanische Forschungen, 55,* 1941, p. 390—391 (Elise Richter) și *Language,* 18, 1942, p. 287—292 (G. Bonfante).

După apariția ediției I, cîțiva cititori ne-au comunicat că se așteptau să găsească în cartea noastră rezumate ale studiilor citate în note. Noi am

socotit însă că astfel de rezumate nu şi-ar avea rostul într-o carte consacrată discutării fiecărei probleme în parte, şi nu publicării materialului însuşi.

Nu am introdus un capitol nou consacrat toponimiei de origine latină, întrucît socotim că încercările lui N. Drăganu *(Rom. s. IX—XIV)* şi ale altora de a explica unele nume ca *Ampoi, Criş, Olt* etc. prin latină au dat greş.

Am căutat ca, în măsura posibilului, să ţinem la curent lucrarea cu stadiul actual al cercetării ştiinţifice mondiale, dar desigur că ne-au scăpat unele referinţe. în privinţa materialului de limbă din inscripţii, lucrarea noastră a profitat de cercetările iniţiate de Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român, de pe lîngă Academia Republicii Socialiste România, asupra inscripţiilor latine descoperite la nordul şi la sudul Dunării: H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului RomM* (Bucureşti, 1960) şi Sorin Staţi, *Limba latină în inscripţiile din Dacia şi Scythia Minor* (Bucureşti, 1961).

Pretutindeni, în lucrarea noastră, am folosit termenul „latin(ă) vulgar(ă)" deşi acela de „latin(ă) popular(ă)" este preferabil, pentru că cel dintîi are avantajul de a delimita mai strict, cronologic, noţiunea, şi mai prezintă şi avantajul de a fi un termen consacrat, care nu dă naştere la discuţii.

Metoda de expunere folosită în cartea noastră este următoarea: se dă o descriere amănunţită a faptelor de limbă atestate în monumentele scrise, acesta fiind mijlocul cel mai potrivit de prezentare a unei stări de limbă; atunci cînd lucrul este necesar, se recurge la metoda comparativă, faptele interesînd limba română fiind comparate cu faptele din celelalte limbi romanice.

Progresele cercetărilor structurale fac posibilă, astăzi, introducerea unui capitol cuprinzînd o privire generală asupra evoluţiei sistemului fonologie al limbii latine şi a sistemului fonologie al limbii române, menită să ne lămurească asupra structurii limbii române.

în „introducere", am ţinut seamă de cei doi factori care diferenţiază limbile: primul, de natură socială (politică, economică), care provoacă deplasarea limbilor, fenomenele de substrat şi superstrat, amestecul limbilor etc., şi al doilea, de natură lingvistică, determinat de însuşi sistemul limbii respective.

în felul acesta, cartea noastră este în acelaşi timp o istorie a limbii române şi o gramatică istorică a limbii române.

II

Pe cît de limpede apare cercetătorului materia tratată în partea întîi a acestei lucrări, dar vastă şi cu o bibliografie bogată, pe atît de obscură este materia ce constituie obiectul de cercetare a părţii a doua, în care ne-am propus să analizăm elementele nelatine ale limbii române, moştenite de la popoarele stabilite în Peninsula Balcanică înainte şi după cucerirea romană a provinciilor dunărene, pînă la venirea slavilor.

Pe cînd problema principală, pentru cel care studiază elementele latine ale limbii române, consistă în modul de alegere şi de prezentare a materiei, în tratarea elementelor „balcanice" ale limbii române dificultatea rezidă., în primul rînd, în determinarea a însuşi materialului de studiu. Dacă cercetătorul, la prima vedere, dispune de un vast material de studiu, alcătuit din elemente comune românei şi uneia sau mai multor limbi balcanice, el este

nevoit să elimine curînd o mare parte a acestui material, posibilitatea de explica unele fapte româneşti prin criteriul balcanic nerezistînd unui exame critic.

Expunerea noastră ar fi fost cu mult mai întinsă, dacă am fi adopta metoda prezentării n e g a t i v e a problemelor, pe lîngă cea p o z i t i v ă urmată în prima parte a *Istoriei* noastre şi în cea de faţă. Potrivit aceste metode de lucru, am lăsat deoparte, fără a le menţiona, o serie de fapte c nu pot figura alături de acelea care constituie materia de studiu a prezente părţi. Cititorul va constata ceea ce lipseşte din expunerea noastră, compa rînd-o cu alte expuneri; lucrarea cuprinde, prin urmare, numai materialu ce are şanse, după părerea noastră, de a putea fi explicat în mod real pri factorii „balcanici" înfăţişaţi în paginile următoare.

în anii din urmă, cunoştinţele noastre asupra limbii trace şi ilire a făcut progrese, prin apariţia de studii datorate unor savanţi cu renume (Qabe De&ev, Georgiev, Gerov, Hirt, Krahe, Mayer, I. I. Russu) şi prin publicare de noi materiale de limbă (Decev, Mayer). Pe de altă parte, teoria genera asupra limbilor în contact şi a interferenţelor lingvistice a căpătat noi prec ziuni prin studiul limbilor vii (E. Haugen, Uriel Weinreich, B. Malmberg etc Numărul cuvintelor româneşti care pot fi explicate prin criteriul „autohtor nu a fost însă sporit decît într-o cantitate neînsemnată, din cauza necunoa terii sensului cuvintelor, absolut necesară stabilirii unei etimologii cert şi datorită faptului că o serie de cuvinte ce par „vechi" sînt atestate într singură limbă, etimologistul nedispunînd deci de un al doilea termen, neces demonstraţiei sale.

în împrejurările amintite, buna metodă ne interzice de a propune et mologia unor astfel de termeni. (V^zi acum *Anexa,* p. 547 ş.u.)

Materialul de limbă aşa-zis „autohton" înfăţişat în cartea noastră es deci alcătuit din ceea ce izvoarele antice dau drept trac şi ilir, precum din cuvintele cu sensuri identice sau apropiate atestate în română şi în alb neză. Nu au intrat, prin urmare, în enumerarea noastră, cuvintele presupu vechi, atestate numai în limba română, pentru care lipseşte posibilitatea a da proba că aceste cuvinte fac într-adevăr parte din acest fond lexica

Ca o consecinţă a metodei de lucru adoptate, o parte a materialului limbă adunat de I. I. Russu (Cluj-Napoca) şi de G. Reichenkron (Berlin) nu putut fi luat în consideraţie în lucrarea noastră, întrucît aceşti cercetători nu aplicat materialului studiat metoda etimologică în stare să furnizeze pro necesară unei demonstraţii ştiinţifice (cf. Al. Rosetti, *Chestiuni de metod* FD, III, 1960, p. 63 ş.u. şi în *Anexă:* Etymologica. Note critice, p. 547 ş. J. Hubschmid, *Substrate in den Balkansprachen, Die Kultur Sudesteuropas* Wiesbaden, 1964, p. 102). Noile lucrări ale lui G. Reichenkron (v. mai j la indicaţii bibliografice) folosesc aceeaşi metodă, astfel încît expuner noastră nu a putut profita de materialul pe care îl conţin.

în ceea ce ne priveşte, am renunţat, prin urmare, la o serie de apropie etimologice, propuse de diverşi cercetători, în anii din urmă, şi am prefe să lăsăm neexplicaţi unii termeni, socotind că rolul lingvistului nu este de explica totul, ci de a lăsa cercetătorilor ulteriori posibilitatea de a lămu prin progresul cunoştinţelor noastre, originea termenilor obscuri. Renunţar aceasta constituie, după părerea noastră, un act de bună metodă; într-adev ştiinţa etimologică dispune de reguli ce trebuie respectate, în detrimen apropierilor ispititoare, dar nejustificate ştiinţificeşte.

- Uşurată în felul acesta de balastul materialului nesigur, expunerea no tră apare scurtă şi utilizează un material redus (întreg materialul este înfăţi

numai acolo unde prezentarea lui era impusă de natura problemei, v.p. 239 ş.u./ studiul consacrat vocabularului de origine „balcanică" al limbii române). Expunerea propriu-zisă a materiei este precedată de o *introducere,* în care faptele de limbă sînt plasate în cadrul considerentelor de natură politică, economică şi socială proprii a lămuri pe cititor asupra împrejurărilor în care s-a produs împrumutul de termeni, în Peninsula Balcanică, şi a posibilităţilor ce le-a avut cutare limbă balcanică de a influenţa pe celelalte. Prezentarea elementelor de limbă împrumutate de la diverse limbi „balcanice" este precedată, în fiecare caz în parte, de o scurtă expunere istorică a modului în care s-a efectuat contactul dintre română şi limba străină respectivă. (Vezi acum lucrarea noastră de ansamblu, *La linguistique balkanique.* Bucureşti, 1985).

D-nele M. Himu, Petrova, L.Djamo şiD. Polena ne-au comunicat, în 1938, materialul de limbă greacă, bulgară şi albaneză consemnat mai jos, la p. 256 ş.u.

III

Partea a treia a *Istoriei* noastre este consacrată cercetării influenţei limbilor slave meridionale asupra limbii populaţiilor romanizate dunărene în epoca ce se întinde între secolul al VI-lea.şi secolul al XIII-lea. Cercetarea raporturilor dintre aceste limbi este de un interes capital pentru cunoaşterea structurii limbii române.

Condiţiile în care limbile slave meridionale au influenţat limbile populaţiilor pe care le-au găsit în Peninsula Balcanică sînt diferite, după cum considerăm teritoriul de la nordul sau de la sudul Dunării. Repartizarea pe teren a toponimicelor de origine slavă, la nordtl Dunării, ne poate duce la anumite concluzii cu privire la felul cum s-au impus numirile slave. Situaţia populaţiei romanizate, în momentul contactului cil slavii, este lămurită prin prezenţa unor termeni slavi din domeniul proprietăţii solului, în limba română. Amestecul celor două limbi se explică prin bilingvismul populaţiilor romanizate din provinciile dunărene. Relaţiile cu statul bulgar lămuresc o serie de probleme, între altele adoptarea ierarhiei bisericeşti sud-slave, precum şi introducerea limbii slavone în cancelaria şi biserica statelor nord-dunărene.

în partea întîi a expunerii, intitulată Efectele bilingvismului slavo-român, am studiat faptele provocate de amestecul dintre limba populaţiilor romanizate şi elementele slave meridionale, începînd cu influenţa asupra sunetelor limbii române. Conservarea cazurilor, la declinarea numelor, şi anume supravieţuirea vocativului masculin şi adoptarea unei desinenţe slave pentru vocativul numelor feminine, constituie o problemă care poate fi lămurită prin cercetarea limbilor slave meridionale. Aspectul verbal şi formele reflexive ale verbului românesc sînt categorii introduse din slavă sau influenţate de limbile slave de sud.

în capitolul consacrat vocabularului am prezentat şi fenomenul „calcului lingvistic", prin care unele cuvinte româneşti au căpătat un sens nou datorită apropierii de termenii slavi corespunzători sau prin care termenul românesc a fost alcătuit după modelul celui slav. Formarea cuvintelor noi e cercetată în mod amănunţit.

Expunerea noastră conţine, la capitolul vocabularului, două paragrafe consacrate onomasticii şi toponimiei dacoromâne de origine slavă. Onomastica şi toponimia regiunilor locuite de aromâni şi de meglenoromâni în Peninsula Balcanică pun probleme ce nu intră în preocupările acestei părţi a lucrării noastre.

în partea a doua a volumului am înfăţişat istoricul tratamentelor suferite de sunetele slave meridionale în limba română. Partea aceasta a ediţiei anterioare a suferit modificări de amănunt şi unele completări bibliografice.

Lucrarea noastră a profitat de observaţiile celor care au recenzat-o, şi anume: prof. N. S. Antosin *(Vzaimosvjazi slovjan i vosiocnoromanskih narodnostejvV—XVvv.,mNaucnyezapiski,* t. XXVIII, 1957, *Uzgorodskij gosudarstvennyi Universitet,* p. 58—61, expunerea se referă la ediţia I a lucrării noastre, din 1940), Witold Manczak, în *Kwartalnik neofilologiczny* III, 1956, p. 49_53) şi G. Mihăilă, în SCL, VII, 1956, p. 140—143.

Cîteva cuvinte despre unele lucrări mai vechi şi mai recente consacrate raporturilor slavo-române:

Expunerea lui Ovid Densusianu din *Histoire de la langue roumaine,* vol. I, consacrată elementului slav, constituie o încercare onorabilă de a înfăţişa problema, dar autorul pare tot timpul strîmtorat şi nu domină materia.

Ilie Bărbulescu şi-a consacrat întreaga activitate cercetării elementelor slave ale limbii române. I-a lipsit, însă, pătrunderea necesară pentru lămurirea problemelor ce le-a atacat, şi, într-o măsură egală, o bună disciplină de gîndire şi stăpînirea unei metode ştiinţifice riguroase. în felul acesta, în afară de ideea justă că elementele slave au pătruns în limba română la epoci diferite, din limbi sau dialecte slave diverse, şi că forma fonetică a împrumuturilor trebuie explicată avîndu-se în vedere aceste criterii, opera lui Bărbulescu, în ansamblul ei, nu aduce nimic de care cercetătorul să poată ţine seamă în stabilirea istoricului raporturilor dintre limbile slave şi limba română.

Numeroasele studii de amănunt ale lui Petar Skok, unul dintre cei mai buni cunoscători ai relaţiilor dintre limbile vorbite în Peninsula Balcanică, aduc, în schimb, întotdeauna, ştiri preţioase.

Studiile lui Emil Petrovici, consacrate în primul rînd materialului toponimic nord-dunărean de origine slavă, ale lui G. Mihăilă, asupra împrumuturilor de vocabular vechi sud-slav în limba română, şi ale lui I. Pătruţ constituie un aport temeinic la cunoaşterea raporturilor lingvistice slavo-române în trecut.

Studiul lui E. Seidel *(Elemente sintactice slave în limba română,* Ed. Academiei R.P.R., 1958) cuprinde un material interesant, care, în parte, a fost luat în considerare de noi în volumul al II-lea al *Istoriei* noastre (ediţia a treia, Ed. Academiei R.P.R., 1962), consacrat elementelor pe care limba română le are în comun cu limbile balcanice (v., în această privinţă, recenzia lui G. Mihăilă, SCL, IX, 1958, p. 571—576).

Lucrarea lui S. B. Bernstein asupra limbii slave a hrisoavelor munteneşti din sec. al XIV-lea—al XV-lea este discutată în *Anexa* la prezenta lucrare, la p. 609 ş.u. i

în privinţa concepţiilor lui E. Petrovici asupra sistemului fonologie al limbii române, expuse într-o serie de lucrări, trebuie spus că ele nu au fost acceptate de critica competentă, noi înşine pronunţîndu-ne de mai multe ori împotriva lor (v. dările de seamă ale lui F. B. Agard şi G.H. Fairbanks, în Lg, 34, 1958, p. 297—303, şi H. Liidtke, în ASNS, 197, 1960, p. 101—102, precum şi lucrarea colectivă *Recherches sur Ies diphtongues roumaines,* p. p. A. Rosetti, Bucureşti-—Copenhaga, 1959).

IV

Prezenta ediție a expunerii noastre consacrate românei comune cuprinde o serie de modificări şi de adaosuri, față de ediția din 1941.

Am căutat să reînnoim expunerea, potrivit stadiului actual al cunoştințelor ştiințifice în acest domeniu. Datarea românei comune a suferit modificări potrivit cercetărilor noi privitoare la limita dintre limba latină propriu-zisă şi fiecare limbă romanică în parte. Dacă se admite că această limită trebuie fixată în secolele al VII-lea—al VIII-lea, e firesc ca şi epoca româna comună să înceapă la această dată şi să ia sfîrşit, după cum se admite îndeobşte, în secolul al X-lea. (Nu împărtăşim datarea propusă în TILR, II, p. 16—18, 1969: sec. al V-lea—al VIII-lea; v. mai jos, p. 322).

în privința apartenenței meglenoromânei la grupul de sud al dialectelor limbii române şi a istroromânei la grupul de nord, părerea noastră nu s-a modificat, astfel încît socotim valabile argumentele aduse anterior, în această problemă. (Am constatat cu surprindere că rezultatele la care am ajuns în problema locului ocupat de meglenoromână şi istroromână în gruparea dialectelor sud-dunărene ale limbii române nu sînt menționate în expunerile iui Saramandu şi Kovacek din *Tratat de dialectologie românească,* Craiova, 1984, respectiv p. 426 şi p. 553).

Repartiția materiei între cele două părți ale lucrării, şi anume în fapte care aparțin epocii române comune şi în fapte posterioare acestei epoci, a suferit modificări esențiale, întrucît unele elemente care figurau în partea I au fost trecute acum în partea a Il-a.

în genere, expunerea faptelor a profitat de progresul cunoştințelor noastre şi de explicațiile noi date în anii din urmă.

Lucrarea cuprinde un capitol nou de fonologie, care încearcă să dea o schiță rapidă a faptelor şi expuneri noi privitoare la problema genului şi a cazurilor.

Ediția din 1941 a lucrării noastre, la apariția ei, a fost recenzată de Al. Procopovici (în DR, X, partea I, 1941, p.*476 ş.u.). Expunerea din volumul de față utilizează observațiile noastre la această recenzie, privind repartizarea dialectală a istroromânei şi a meglenoromânei, palatalizarea labialelor, *-u, I* velar şi problema silabelor deschise (v. Al. Rosetti, *Răspuns d-lui Alexe Procopovici,* în RIR, XIV, 1944, p. 83—89).

în privința poziției noastre față de concepțiile lui Emil Petrovici asupra statutului fonologie al românei comune, ne referim în observațiile noastre din partea a III-a a prezentei prefețe, privind felul cum Emil Petrovici concepea în general sistemul fonologie al limbii române.

Expunerea din partea a cincea a lucrării noastre înfățişează raporturile dintre limba română (dialectul dacoromân) şi limbile vecine, în cursul evului mediu. în privința elementelor pătrunse în limba română din aceste limbi, sau în aceste limbi din limba română, sînt luate în considerație elementele de vocabular dintre secolul al XII-lea şi secolul al XV-lea. Această precizare este posibilă atunci cînd există documente datate, ca în cazul raporturilor dintre limba română şi limba maghiară şi, într-o măsură mult mai mică, în

cazul raporturilor cu limba ucraineană, polonă sau sîrbo-croată. Pentru b
gară nu dispunem, însă, de documente care să ne permită o precizare cron
gică suficientă, după secolul al XII-lea. De aceea, nu am înregistrat o s
de termeni împrumutați din limba bulgară la o epocă modernă, cuni ar fi,
exemplu, aceia relevați de P. Skok (în SI. IV, 1925, p. 325—346).

Trebuie precizat aici că expunerea din partea a Vl-a a *Istoriei* noa
(sec. al XIII-lea—al XVI-lea) nu repetă pe cea prezentă, întrucît expune
din partea a Vl-a e consacrată celor mai vechi urme de limbă română, încep
cu secolul al XIII-lea.

Raporturile dintre dialectele româneşti vorbite la sudul Dunării şi l
bile învecinate nu intră în sfera preocupărilor noastre: sînt probleme lo
care nu interesează evoluția limbii române nord-dunărene, limba naționa
unui stat suveran, care şi-a creat, în cursul timpului, o limbă literară

Materia expunerii de față e constituită din fapte de vocabular, de
mai multe ori nedatate. Acest neajuns face parte din natura lucrurilor, ş
aceea el nu a putut să fie evitat.

Un alt neajuns e constituit de faptul că e probabil ca unele element
vocabular să fi rămas nerelevate aici de noi, din cauza împrăştierii materialu
de informație în publicații uneori obscure sau inaccesibile.

VI

Partea a Vl-a a *Istoriei* noastre a apărut într-o primă ediție în 1
sub titlul *Limba română în secolul al XVI-lea.* Ediția a doua formează v
mul al şaselea al *Istoriei limbii române* (Bucureşti, 1946). Ediția ar treia a
rut, ca volum separat, în 1956, sub titlul *Limba română în secolele al XIII-*
al XVI-lea, iar ediția a patra formează volumul al şaselea din lucrarea noa
Istoria limbii române (1966).

în anii din urmă problemele limbii noastre vechi au căpătat un in
sporit, căruia îi datorăm cîteva studii consacrate limbii române în se
al XVI-lea, citate de noi în cursul expunerii care urmează, precum şi
multe ediții de texte: *Evangheliarul* diaconului Coresi (ed. Florica Dimitre
Bucureşti, 1963) şi *Palia de la Orăştie 1581—1582. Text—Facsimile—In*
(Ediție îngrijită de Viorica Pamfil), Ed. Academiei R.S.R., 1968, XIV + 4
Descoperirea *Evangheliarului slavo-român,* tipărit la Sibiu între 1546 şi
(cunoscut pînă acum sub numele de *Evangheliarul de la Retrograd,* d
cea 1580 de loan Bogdan) este un eveniment important.

De asemenea, *Apostolul* slavo-român al popei Bratul (1559—1560),
vila ritorului Lucaci, 1581 (ed. I. Rizescu, Bucureşti, 1971), *Liturghieru*
Coresi (ed. Al. Mareş, Bucureşti, 1969).

Lucrările lui Ion Gheție, *începuturile scrisului în limba română,* B
reşti 1974 si Ion Ghetie, AL Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XV*
Bucureşti/ 1974, aduc în discuție probleme capitale şi pun la îndemîna
torului materiale prețioase. Autorilor le-au lipsit, însă, cunoştințe de lin
tică generală şi o îndrumare superioară, astfel încît doctrina lor e, în ge
şovăitoare si îi duce, uneori, la erori elementare (vezi nota noastră as

pseudopalatalizării lui *m* în sec. al XVI-lea, în SCL, XXV, 1974, p. 617, sau observațiile noastre asupra lui *u* final la Neculce, în *Anexa* la prezenta lucrare, p. 644 ş.u.).

Cu expunerea din partea a Vl-a a *Istoriei* noastre se încheie ciclul consacrat prezentării evoluției limbii latine dunărene, din cele mai vechi timpuri şi pînă în secolul al XVII-lea. începînd cu secolul al XVII-lea, expunerea noastră e continuată în colaborare, urmărindu-se evoluția limbii române literare pînă la începutul secolului al XlX-lea, inclusiv influențele străine care s-au exercitat asupra limbii române: turcă, neogreacă, polonă etc. (Al. Rosetti, B. Cazacu şi Liviu Onu, *Istoria limbii române literare,* ed. a 2-a, Ed. Minerva, 1971). Raporturile dintre limba română şi neogreacă, turcă polonă, franceză şi rusă sînt tratate în volumul precitat.

ABREVIERI

(listă generală)

Abrevierile folosite în citarea numelor şi titlului operelor autorilor sîn acelea întrebuințate îndeobşte în lucrările de specialitate.

După titlul fiecărei ediții de texte vechi româneşti se dau indicați asupra trimiterilor din cursul lucrării, care se referă fie la pagină şi la rînd fie la pagină şi la numărul de ordine al textului, fie la pagina ediției şi i pagina manuscrisului.

Cifra mică aşezată după cuvînt, de exemplu: *picior*,* arată că termenu apare sub această formă de mai multe ori în textul respectiv; cifra mică aşe zată deasupra titlului, de exemplu: Giurescu, 1st. rom., I[3], sau REW[3] arată a cita ediție este.

a. == anul.
AAR = *Analele Academiei Romă.ne,* Bucureşti, 1881 ş.u.
A.Arb.St. = *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju,* urednik H. Bari Belgrad, 1923-1926/ 3 voi.
abruzz. = (dial.) abruzzez.
ac. = acuzativ.
Act. Ap. Apocr. — *Acta Apostolorum Apocrypha,* 3 Vol., Leipzig, 139î— 190
adj. = adjectiv.
AECO = *Archivum Europae centro-ovientalis,* dirige... par M. E. Lukinic Budapesta, Leipzig, 1935 ş.u.
AIN = Universitatea din Cluj. *Anuarul Institutului de Istorie Naționa* publicat de Alex. Lapedatu şi loan Lupaş, Cluj, Sibiu, 1922, ş.
A.I.St.Q. — Universitatea *Regele Ferdinand I* din Cluj. Publicațiile Inst tutului de Studii Clasice. *Anuarul* pe anii 1928— 1932. Part I şi II, Cluj, 1932, 1933. Vol. II, cu titlul schimbat: *Anuar Institutului de Studii Clasice,* Cluj, 1936.
alb. = albaneză.
alb. t. = albaneză, dialectul tosc.
Alessio — Giovanni Alessio, *Concordanze lessicali ira i âialeîîi rumeni •quelli calabresi,* în *Annali della Facolîă ăi Lettere e Filosofia* Bari, 1954, p. 3 ş.u.
ALR I, vol. I şi II = *Atlasul lingvistic român,* Partea I (ALR I), de Sever Po vol. I, Cluj, 1938; voJ. II, Sibiu-Leipzig, 1942.
ALR II, vol. I = *Atlasul lingvistic român,* Partea II (ALR Ii). de Em Petrovici: vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
ALR II 2, vol. I II şi III ~ *Atlasul lingvistic român,* serie nouă sub direcția acad. Em Petrovici, vol. I, II, 1956, vol. III, 1961, Vol. IV, 1965, vol. 1966, vol. VI, 1969, vol. VII, 1972.
ALRM, I = *Micul Atlas lingvistic român,* publicat... de Muzeul Limbii Romă din Cluj Partea I (ALRM, I), vol. I ... de Sever Po Cluj, 1938.

ALRM, II = *Micul Atlas lingvistic român,* publicat... de Muzeul Limbii Române..., Partea II (ALRM, II), vol. I, de Emil Petrovici Sibiu, 1940.

Altheim, Gesch. = Fr. Altheim, *Geschîchte der lateinischen Sprache,* Frankfurt am Main, 1951.

angl.-sax. = anglo-saxon(ă).

aor. = aorist (timp verbal).

AP sau App. Pr. = *Appendix Probi* (ed. W. A. Baehrens, *Sprachlicher Kommentar zur vulgar lateinischen Appendix Probi,* Halle, 1922, p. 5 ş.u.; după C. A. Robson, *Le moyen âge,* 1963, p. 37 ş.u., textul ar fi posterior sec. III—IV).

Ap. I. = Fragmente dintr-un Apostol slavo-român (ed. N. Iorga, *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (Sec. XV şi XVII),* AAR, 28 liter. Bucureşti, 1906; planşa).

Apicius. = Apicius, De *re coquinaria,* ediderunt C. Giarratano et Fr. Vojlmer, Lipsiae, 1922.

Apuleius = *Apulei Opera quae supersunt,* recens. R. Helm, 3. vol., Lipsiae, 1905—1910 (Apoi. = Apologia. Met. = Metamorphoseon libri).

ar. = aromân(ă).

Arch. f. slav. PhiL = *Archiv fur slavische Philologie,* hgg. v. V. Jagic, Berlin, 1876 ş.u.

Arch, ist. = B. P. Hasdeu, *Archiva istorică a României,* I (partea 1 şi 2) — III, Bucureşti, 1865—1867 (pagina şi, eventual, nr. de ordine al documentului).

Arch. Rom. = *Archivum Romanicum,* diretto da G. Bertoni, Firenze-Genova, 1917 ş.u.

arh. = arhaic.

Arumaa, Ursi. Gr. = Peeter Arumaa, *Urslavische Grammaiik,* Heidelberg, 1964.

ASNS = *Archiv fur das Studium der neueren Sprachen,* Braunschweig-Berlin, 1846 ş.u.

Auerbach = Max Auerbach, *Die Verbalpraf ixe im Dahor umani schen,* in'WJb, XIX-XX, 1913, p. 209 ş.u.

Augustin = *Sandi Aurelii August ini Confessicnum* (în *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum,* XXXIII, s.I, pars I).

av. , = avestică (limba iranică a redacţiei sassanide a Avestei).

Avram, Graf. chirii. = Andrei Avram, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti,* Bucureşti, 1964 (extr. din SCL, XV, 1964 fasc. 1-5).

B.-A. : *Balhan-Archiv,* hgg. v. G. Weigand, I-IV, Leipzig, 1925—1928.

Baric, Albanorum. St. = H. Baric, *Albanorumănische Studien,* I. Teii, Sarajevo, 1919.

Baric, Hymje = Henrik Baric, *Hymje ne historin e gjuhes shqipe,* Prishtine, 1955.

Baric 1st. arb. iez. = Henrik Baric, *Istorija arbanaSkog jezika.* Sarajevo, 1959.

Baric, Lingv. stud. = Henrik Baric, *Lingvisticke studije,* Sarajevo, 1954.

Bartoli, Introd; : Matteo Bartoli, *Introduzione alia neolinguistica,* Geneva, 1925.

Battisti, Lat. v. = Carlo Battisti, *Avviamento alto studio del latino volgare,* Bari (1949).

Bărbulescu, Curentele = I. Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural,* Bucureşti, 1928.

Bărbulescu, El. sl. • Ilie Bărbulescu, *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi,* Bucureşti, 1929.

bearn. (dial.) bearnez.

Beaulieux,, Gr. bg. Leon Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare,* Paris, 1933.

Bellum H,isp. = C. lulii Caesaris, *Commentarii,* ex. recens. B. Kiibleri, vol. III, pars altera: *Commentarius de Bella hispaniensi,* Lipsiae, 1897.

Berneker, SEW Erich Berneker, *Slavisches eiymologisches Worterbuch* H delberg, 1908-1914.

Bernstein, Period. ist. bolg. jaz, S. B. Bernstein, *K voprosu o periodizacii istorii bolgarsk jazyka,* în *Izvestija Akad. Nauk S.S.S.R.,* Otd. lit. i jaz., 1 v. IX, 2, p. 108 ş.u.

Bernstein, Razysk. bolg. ist. dial. = S. B. Bernstein, *Razyskanija v oblasti bolgarskoj istori dialektologhii.* I. *Jazyh valaSskik gramot XIV-XV vekov,* N cova-Leningrad, 1948.

bg. =bulgară.

Bianu, DR = *Documente româneşti,* ed. I. Bianu; t. I, fasc. I, Bucureşti, 1

V. şi: Caz. I., CI, CPr, CPrav, Leg. Dum. Cod. I, S.

Biblia sl. = *Biblia, siriei knighi sviaScennago pisanija velikago (f novago z* Moskva, 1890.

BL = *Bulletin linguistique,* p.p. A. Rosetti, Paris—Bucureşti, (înce cu 1940: Copenhague-Bucureşti), 1933-1948.

Boga, Doc. basarab. = L. T. Boga, *Documente basarabene,* I—VI, Chişinău, 1928—1

Bogdan, Doc. mold. din s. XV—XVI — *Documente moldoveneşti din secolul XV şi XVI în- arhivul şovului,* de loan Bogdan, Bucureşti, 1905.

Bogdan, Doc. Reg. ^*Documente şi regeşte privitoare la relaţiile Ţării Româneşt Braşovul şi Ungaria în secolul XV şi XVI,* ed. I. Bogdan, B reşti, 1902 (pagina).

Bogdan, DSM = *Documentele lui Ştefan cel Mare,* ed. I. Bogdan, I-II, E reşti, 1913: (pagina).

Bogdan, Rel. Braşov = *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Br şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI,* de I. Bogda 1413-1508, Bucureşti, 1905, p. 49.

V. şi: EP, GB.

Bourciez, Elem. de ling. rom. = Ed. Bourciez, *Elements de linguistique romane* *, Paris,

Brighenti = *Dizionario greco-moderno-italiano e iialiano-greco-modemo lingua scritta e pariata,* compilato dai Prof. Eliseo Brigh Parte I: *Greco-moderno-italiano* ², Milano, 1927.

Broch, Sl. Phon. = Olaf Broch, *Slavische Phonetik,* Heidelberg, 1911.

BSF = *Buletinul Societăţii Filologice,* I—III, Bucureşti, 1905—

BSL = *Bulletin de la Societe de Linguistique de Paris,* Paris, 18

BSO = *Bulletin de VInstitut pour VEtude de VEurope sud-orientale,* blication mensuelle dirigee par N. Iorga, G. Murgoci, V. Pâ Vălenii-de-Munte, 1915 ş.u.

La Bulg. = *La Bulgarie devant le IVe Congres des geographes et ethnog slaves.* Apercu geographique et ethnographique, Sofia,

Bul. Philippide = *Buletinul Institutului de Filologie Română Alexandru Phi* director Iorgu Iordan, Iaşi, 1934 ş.u.

B.U. Sht. = *Buletin per shkencat shoqerore, 1953-1957.* începînd din cu titlul schimbat: *Buletin i Universitetit shtetercr te T*

Byzantinosl. = *Byzantinoslavica,* recueii pour l'etude des relations byza slaves publie par la Commission byzantinologique de lTn Slave, Praga, 1929 ş.u.

Caes. B.G. = C. Iulii Caesaris, *Belii Gallici libri VII.* Neunte vollig umge tete... Auflage besorgt von Prof. Dr. Gottlob Bernhard D I Heft, 1890, II Heft, 1890, III Heft, 1892, Leipzig.

ealaâsr. — (dial.) calabrez.

câiua|>{&îf. = (dial.) campidanez.

Casase»»- Cons. = I. — A. Candrea, *Les elements latines de la langue rc-imiaine. Le consonantisme,* Paris, 1902.

Câadreâ, Oaş = I. — A. Candrea, *Graiul din Țara Oaşului,* Bucureşti, 1907; extr. din BSF, 1906, p. 35 ş.u.

Candrea, Ps. Sofa. (sau S) — I- — A. Candrea, *Psaltirea Scheianâ, comparată cu celelalte psaltiri din sec, XVI şi XVII traduse din slavoneşte,* I—II, Bucureşti, 1916.

V. şi: D E

Cardan, Arom. •= Th. Capidan, *Aromânii, Dialectul aromân,* Bucureşti, 1932.

Cardan, El. sl. în ar. = Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân,* Bucureşti, 1925.

Capidan, Nom. Suff. Ar. = Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen,* Wjb, XV, 1909, 1 ş.u.

Capi<îan, Megl. = Th. Capidan, *Meglenoromânii,* I—III, Bucureşti, 1925, 1928, (1936).

Capidan, Rap. sl.-'rom. = Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-rcmane.* în DR. IIÎ, 1923, p. 129-238.

Capidan, Rom. bale. = Th. Capidan, *Romanitatea balcanică,* Bucureşti, 1936.

Caragiale = I. L. Caragiale, *Opere,* ed. P. Zarifopol şi Şerban Cioculescu, Bucureşti, 1930 ş.u.

Caragiu Marioțeanu, v.: Lit. ar.

Casopis pro mod. = *Casopis pro moderni filologii* (vydâvâ Klub modernich filologu), Praha, 1911 ş.u.

Cassiodor = *Magni Aurelii Cassiodori Senatoris Variarhim,* Berlin, 1894, (Monum. Germaniae Hist., Auct. Ant., XII).

cat. = catalan (ă).

Cat. M. = *Catehismul Marțian* (ed. Al. Rosetti, în ML, p. 547 ş.u., text revizuit după reproducerea fotografică dată de I. Crăciun îa *Catechismul românesc din 1544, urmat de celelalte catechisme româno-luterane: Bîrseanu, Sturdzan şi Marțian,* Sibiu-Cluj, 1945—1946, p. 99 ş.u.; pagina şi rîndul).

Ca to, Agr = M. Porci Catonis, *De agri cultura liber,* ex. recens, H. *Ke'dii,* lipsiae, 1882.

Catul = Catulli Veronensis *Liber,* recensuit Aem. Baehrens, 2 vol., Lipsiae, 1885, 1893.

Caz. I. = *Cazania Ieud* (ed. I. Bianu, *Manuscript de la Ieud... 2. învăță-tură la Paşti. 3. învățătură la cuminecătură,* Bucureşti, 1925; pagina şi rîndul).

CB = B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni,* I—II, Bucureşti, 1878—1879 (pagina şi rîndul, la t. I; pagina volumului şi manuscrisului, la t. II).

CCi = Coresi, *Cazania,* 1564 (pagina din copia executată în 1902 de Şt. Nicolaescu, după exemplarul din Blaj, păstrată în Biblioteca Academiei R.S.R.).

CC_2 = Coresi, *Cazania,* 1581 (ed. Procopovici-Puşcariu, *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură,* I, Bucureşti, 1914; pagina şi rîndul).

cea = circa.

ceh. = cehă.

cf. = confer *(compară).*

CGL = *Corpus glossariorum latinorum,* 7 vol. Leipzig, 1888 ş.u.

CI' = *Catehismul descoperii la leud,* tipărit probabil de Coresi, în (ed. I. Bianu, *întrebare creştinească...,* Bucureşti, 1925; pag şi rîndul).

Cic. = M. Tullii Ciceronis, *Opera rhetorica,* recognovit G. Friedr 2 vol., Lipsiae, 1893, 1903 (Or. = Orator, Top = Topica). Tullii Ciceronis, *Scripta quae manserunt omnia,* recognovit C.F Mueller, 7 vol., Lipsiae, 1901-1905 (Att. = Epist. ad Attic Caecin. = Pro A. Caecina oratio; De imp. Pomp. = De imp Cn. Pompei ad Quirites Oratio; Cat. = Orationes in Catilir Phil. = In M. Antonium oratio Philippica).

Cîhac, El. sl. = A. de Cihac, *Dictionnaire d'etymologie ăaco-romane.* II. Elem slaves, magyars, tures, grecs-moderne et albanais, Francfort Berlin, Bucarest, 1879.

CIL = *Corpus inscriptionum latinarum,* Berlin, 1862 ş.u.

Ciobanu, încep. = St. Ciobanu, *începuturile scrisului în limba românească,* B reşti, 1941 (extr. din AAR, Mem. Sect, liter., ser. III, Mem. 3).

Ciparîu, Analecte — T. Cipariu, *Crestomația seau analecte Uterarie...,* Blaj,

Cipariu, Principia = T. Cipariu, *Principia de limbaşi de scriptura,* Blaj, 1866.

CL = *Cercetări de lingvistică,* Cluj, 1956 ş.u.

CM = Coresi, *Molitvenic,* 1564 (ed. N. Hodoş, *Un fragment din venicul diaconului Coresi (1564),* în *Prinos lui D. A. St* Bucureşti, 1903, p. 235—276; pagina şi rîndul).

CO = *Contributions onomaştiques publiees ă Voccasion du VP C international des sciences onomaştiques ă Munich,* du 24 a aout 1958, Bucureşti, 1958.

Cod. M. = *Codicele Marțian* (ed. N. Draganu, *Două manuscripte Codicele Todoreseu şi Codicele Marțian,* Bucureşti, 1914; pa volumului şi folio manuscrisului, recto sau verso).

Cod. T. = *Codicele Todoreseu* (ed. N. Draganu, *Două manuscripte Codicele Todoreseu şi Codicele Marțian,* Bucureşti, 1914; pa volumului şi folio manuscrisului, recto sau verso).

Cohn = G. Cohn, *Die Suffixwanălungen im Vulgărlatein und im terarischen Franzosich nach ihren Spuren im Neufranzds* Halle, 1891.

c<3m. = comunicare orală.

Commodian = Commodiani *Carmina,* ex. recensione B. Dombart, Vindob 1887 (Corpus scriptorum ecciesiasticorum latinorum).

= condițional.

cond. = B. Conev, *Ezikovni vzaimnosti me Mu Bâlgari i Rumâni,* 1921.

Conev, Bălg. i Rum. = B. Conev, *Ezikovni vzaimnosti mezdu Bâlgari i Madzari, diinik na Sofiiskia Universitet,* I. Istoriko-Filologiceski Fak XIII-XIV, 1917-1918, Sofia, 1920.

Conev, Madz.

conj. = conjugare.

con j. = conjuncție.

Cordignano = P. Fulvio Cordignano S. J... *Dizionario albanese-italiano e ital albanese (ilnuovo ‚Jungg"), Parte albanese-italiana,* Milano,

Coresi, v.: CCp CC_2, CM, CP, CP_2, CPr, CPrav, CT.

cors. = (dial.) corsican.

cos. = (dial.) cosentin (Calabria).

Costăchescu, DM de la B. = *Documentele moldoveneşti de la Bogdan Voevod, 1504—1517,* publicate de Mihai Costăchescu, Bucureşti, 1940.

Costăchescu, DM de la Şt. M. — *Documentele moldoveneşti de la Ştefan cel Mare,* publicate de Mihai Costăchescu, Iaşi, 1933.

Costăchescu, DM în. St. = *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare.* ed. M. Costăchescu, I, 1374-1437, II, 1438-1456, 1387-1458, Iaşi, 1931, 1932 (pagina şi rîndul).

CP = Coresi, *Psaltirea slavo-română, 1571* (ed. B. P. Hasdeu, *Psaltirea publicată româneşte în 1577 de diaconul Coresi,* Bucureşti, 1881—1888; psalmul sau cîntarea şi versetul).

CP₂ = Şerban Coresi, *Psaltirea slavo-română,* 1588 (în ed. lui Candrea; psalmul sau cîntarea şi versetul).

CPr — Coresi; *Praxiul,* 1563 (ed. I. Bianu, *Lucrul apostolesc, Apostolul tipărit de diaconul Coresi în Braşov, la anul 1563,* Bucureşti, 1930; cartea, capitolul şi versetul).

CPrav. = *Pravila,* tipărită probabil de Coresi, 1570—1580 (ed. I. Bianu, *Pravila sfinţilor apostoli,* Bucureşti, 1925; pagina şi rîndul).

Cranjala = Dr. Dumitru Crânjală, *Rumunske vlivy v Karpatech... Influenţe româneşti în Carpaţi, cu privire specială asupra regiunii Valahka din Moravia,* Praga, 1938,

Cross. = Ephraim Cross, *Syncope and Kindred Phenomena in Latin Inscriptions...,* New York, 1930.

CT = Coresi, *Evangheliar,* 1561 (ed. Gherasim Timus Piteşteanu, *Tetraevanghelul diaconului Coresi...,* Bucureşti, 1889; zaceala).

Curt. = Q. Curti Rufi *Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt* besorgt von Alfred Weinhold, Leipzig und Berlin, 1903-1906.

CV = *Codicele Voroneţean* (ed, I, G. Sbiera, Cernăuţi, 1885; pagina manuscrisului şi rîndul).

Cvijic, Pen. Balk, = Jovan Cvijic, *La Peninsule Balhanique.* Geographie humaine, Paris, 1918.

'ţabej, St. etini. = Eqrem ţabej, *Studieme etimolosjike ne fushe te shqipes,* I, Tirana, 1982.

.3DA = *Dicţionarul limbii române,* publicat de Academia Română, Bucureşti, 1904 ş,u.

dac. = dacă, dacic.

vdalm. = dalmat(ă).

Daicoviciu, Probi. cont. în Dacia = C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia, câteva observaţii şi precizări de ordin istorico-arheologic,* Cluj, 1940 (extr. din A.I.St.Cl. + CI III, 1936- 1940).

Daicoviciu, Transylv. = C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans Vantiquite,* Bucarest, 1945.

Dai. — I. Dalametra, *Dicţionar macedo-român,* Bucureşti, 1906.

DB = *Documente româneşti din arhivele Bistriţei,* ed. N. Iorga, I—II, Bucureşti, 1899— 1900 (pagina şi, eventual, nr. de ordine al textului).

D. Bogdan, AM = *Acte moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare,* publicate de Damian P. Bogdan, Bucureşti, 1938 (pagina şi rîndul).

D. Bogdan, Gl. = Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române,* Bucureşti. 1946.

X>E = I.-A. Candrea şi Ov, Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine. A-Putea,* Bucureşti, 1907— 1914,

deci. = declinare.

Def. tab. = *Defixionum tabellae ...* collegit... A. Audollent, Paris, 1904.

Densusianu, H.d.l.r. V. şi: DE • Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine,* Paris, I, 19[illegible] II: fasc. 1, 1914; fasc. 2, 1932; fasc. 3, 1938.

Derzavin, Sl. în v. = N. S. Derzavin, *Slavii în vechime,* Bucureşti, 1949.

Dessau = *Inscriptiones latinae selectae,* ed. H. Dessau, Berlin, 1892—19[illegible]

Detşchew (sau Decev), Charakt. thr. = D. Detşchew, *Charahteristih der thrakischen Sprache,* Sofia, 19[illegible]

Detşchew, Dak. Pfl. = D. Detşchew, *Die dakischen Pflanzennamen,* Sofia, 1928.

Devoto, Lg. di Roma = Giacomo Devoto, *Storia delta lingua di Roma,* Bologna [19[illegible]

DH = *Documente Hurmuzaki,* Ed. Academiei Române (pagi[illegible]

dial. — dialectal, dialect.

Diehl, Al. = *Lateinische altchristliche Inschriften*², ausgewăhlt... v. E. Die[illegible] Bonn, 1913.

Diels, Altkirehensl. Gr. = Paul Diels, *Altkirchenslaviscke Grammatik,* I. Teii: *Gramm*[illegible] Heidelberg, 1932.

Digest. = *Digesta Iustiniani Augitsti,* recogn. Th. Momsen, Berlin, 186[illegible] 1870.

dim. — diminutival.

Dimand = Dr. Bernhard Dimand, *Zur rumânischen Moduslehre,* Wi[illegible] 1904.

FI. ..Dim. = Florica Dimitrescu, *Contribuţii la istoria limbii române v*[illegible] Bucureşti, 1973.

DIR = *Documente privind istoria României,* Ed. Academiei R.P.[illegible] Bucureşti, 1951 ş.u. (A. Moldova, B. Ţara Românea[illegible] pagina şi nr. de ordine al textului).

DISR = *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească, 1346-1603, Moldova, privitoare la legăturile cu Ardealul.,* ed. Gr. G. Tocilescu, 1931 (pagina şi rîndul).

DKSOE = *Die Kultur Sudosteuropas,* Wiesbaden, 1946.

doc. slav. = documente în limba slavă.

D.P, = D.P., 23 de ani (în 1938), născut la Korea (Albania), stud[illegible] la Korea. Venit în România în 1936.

dr. — dacoromân (ă).

DR = *Dacoromania,* buletinul *Muzeului Limbei Române,* condus[illegible] Sextil Puşcariu, Cluj, 1921 ş.u.

Dragomir, Vlahii Pen. Bale. = Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în* [illegible] *mediu,* Bucureşti, 1959.

Draganu, Hist. litt. Transylv. = N. Draganu, *Histoire de la litterature roumaine de Transylv*[illegible] *des origines â la fin du XVIII-e siecle,* Bucarest, 1938.

Draganu, Morf. = N. Draganu, *Morfemele româneşti ale complementului în acu*[illegible] *şi vechimea lor,* Bucureşti, 1943.

Draganu, Rom. •s IX-XIV V. şi: Cod. M., Cod. T., MM = N. Draganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza topon*[illegible] *şi a onomasticei,* Bucureşti, 1933.

ed. = ditat(ă).

ed. = ediţie.

Ed. ' = Editura.

EL = *Evangheliarul* din Londra, copia lui Radu din Mănicești, (ed M. Gaster cu titlul greşit: *Tetraevanghelul diaconului C*[illegible] *din 1561,* prelucrat de Dr. M. Gaster,, Bucureşti, 1929; car[illegible] capitolul şi versetul).

ELG =A. Rosetti, *Etudes de linguistique generale,* Bucureşti, 1983.

e.n. — era noastră (se foloseşte la datarea pe secole: î.e.n. = înaintea erei noastre).

en gad. — (dial.) engadin.

Enirius, Ann. "= *Annates in Ennianae Poesis reliquiae...,* recens. îoh. VaMe», Lipsiae, 1903.

EP — *Evangheliarul* slavo-romaw din 1580 {?, I. Bogdan, *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul X VI,* în *Convorbiri literare,* XXV, 1891, p. 33-40).

Ephem. Dacorom. = Şcoala Română din Roma, *Ephemeris dacoromâna.* Annuario della Scuola Romena di Roma, Roma, 1923 ş.u.

Ernout, Morphol. hist, du lat. — A. Ernout, *Morphologie historique du latin,* Paris, 1935.

Ettmayer, Vademecum = Karl v. Ettmayer, *Vademecum fur stvdiertnde aer romanischen Philologie,* Heidelberg, 1919.

extr. = extras.

EW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Worterbuch der ritmănisdhen Sprache,* I, Heidelberg, 1905.

f.d. = fără dată.

FD. = *Fonetică şi dialectologie,* I, Bucureşti, 1958 ş.u.

Fejer = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis,* studio et opera Georgii Fejer, Buda, 1829 ş.u. (v. M. Czinar, *Index alph<%-beticus Codicis diplomatici Hungariae,* Pesthini, 1866; tomul, volumul şi pagina).

f(em). == feminin.

Festus = *Festus,* ed. W. M. Lindsay, Paris, 1930 (Glcssaria latina, IV).

Fjalor shq. — *Fjalor i gjuhes shqipe,* Tirana, 1954.

fior. = florentin.

fr. = francez (ă).

franc. = franc (ă).

Frăţiiă — A. Frăţilă, *Sensul şi întrebuinţarea prepoziţiunilcr în limba română,* Galaţi, 1905.

friul. == (dial.) friulan.

= (dial.) gheg.

g(en). = genitiv.

Gălăbov = Ivan Gălăbov, *Za elena v bălgarski ezik,* Burgas, tom. I, f<3L

Gamillscheg, Rom. Germ. = Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica,* Berlin-Leipzig, 1935,

Gamillscheg, Roman. Tempuslehre = Ernst Gamillscheg, *Studien zur Vorgeschichte einer romanischen Tempuslehre,* Wien, 1913 (Sitzungsber. d. kaiserl, Akad. d, Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl., 172, Bd., 6 Abhandl.).

Gamillscheg, Olt. Mdt. = Ernst Gamillscheg, *Olienische Mundarten,* Wien. 1919 (Sitzungsber. d. kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist-Kl., 190, Bd., 3 Abhandl.).

Gartner, Darstellung = Theodor Gartner, *Darstellung der rumânischen Sprache,* Halle a.d.S., 1904.

Gaster, Chrest. = M. Gaster, *Chrestomatie română,* I, Leipzig-Bucureşti, 189L

V. şi: EL

GB *Glose române într-un manuscript slavon din secolul XVI,* ed. I. Bogdan, în *Convorbiri literare,* XXIV, 1890, p. 727 – 752 (pagina revistei, caietul şi pagina manuscrisului).

GB sau *God.* Balk. Inst. —*Godisnjak,* kn. I, *Balhanoloski Institut,* I., Sarajevo, 1957.

Geagea = Chr. Geagea, *Elementul grec in dialectul aromân,* Cernăuţi, 19 (extr. din *Codrul Cosminului,* VII).

A. Gellius — A. Gellii *Noctium Atticarum Libri XX,* post Martinum Her edidit Carolus Hosius, 2 vol., Lipsiae, 1903.

gen. = (dial.) genovez.

genit. = genitiv.

Gecrgiev, Trak. ez. = Vladimir Georgiev, *Trakiiskijat ezik,* Sofia, 1957 (Bălgars Akademija na Naukite). *Trakiîe i tehnijat ezik,* Sofia, 19

germ. — german (ă).

Gerov, Lat.-gr. Bez. = Boris Gerov, *Lateinisch-griechische lexikalische gegenseitige Re hungen in den Inschriften aus den Balkanlăndern,* Sofia, 19 *(Godisnik* na Şofiiskija Universitet, ist.-fil. Fak., kniga XLVI

Giurescu, 1st. rom., I = Const. C. Giurescu, *Istoria românilor,* I, ediţia a IH-a, Bu reşti, 1938.

Giurescu, CC şi Dinu C., 1st, rom., I = Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria român* vol. I, Bucureşti, 1974.

GL = *Grammatici latini,* ex recensione Henrici Keilli, 7 vol., Leip 1864- 1874.

Godin = Marie Amelie Freiin v. Godin, *Worterbuch der albanischen deutschen Sprache,* Bd. I: Deutsch-albanisch, Leipzig, 1

got. = gotic (ă).

gr- = greacă.

Gram. vet. = *Grammatici veteres,* ex. recens. C. Lachmanni, Berolini, 184

Grandgent = C. H. Grandgent, *Inlroâuzione alio studio del latino velg* Milano, 1914.

Graur, Cons. gem. • = A. Graur, *Les consonnes geminees en latin,* Paris, 1929.

Graur, I et V en lat. —- A, Graur, *I et V en latin,* Paris, 1929.

Graur, Mei. ling. — A. Graur, *Melanges linguistiques,* Paris-Bucureşti, 1936.

Graur, N. d'ag. et -adj. — A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain,* Paris, 1929.

Gr. de Tours, H.F. = Gregorii Turonensis, *Opera.* I: *Historia Francorum. Liber* V *Patrum,* Hanovra, 1884 (Moriumcnta. Germaniae Historica. Sc tores rerum Merovingicarum).

Gr. 1b. rotii. = *Gramatica, limbii române,* vol. I, *Vocabularul, fonetica şi fologia',* vol. II, *Sintaxa,* Ed. Academiei Republicii Socia România, ediţia a Il-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1

Greva nder = Sigfrid Grevander, *Untersuchungen zur Sprache der Mulomed Chironis,* Lund-Leipzig (1926).

Grober *Gv.* = *Grundriss der romanischen Philologie,* hgg. v. Gustav Grober, Strassburg, 1904- 1906.

GS. = *Grai şi suflet,* revista *Institutului de Filologie şi Folklor,* publ de Ov. Densusianu, I—VII, Bucureşti, 1923—1937.

h. = harta.

Ii = *Psaltirea Hurmuzachi* (în ed. Candrea, *Ps. Sch.,* 1916, psa sau cîntarea şi versetul).

Hahn, Lex. = Johann Georg von Hahn, *Albanesische Studien,* Viena, (Heft III: Beitrage zu einem albanesisch-deutschen Lexil

Hamp, Alb. = Eric P. Hamp, *The Position of Albanian in Ancient Indo pean Dialects,* ed. by H. Birnbaum and I. Pulwel, Berkeley Los Angeles, 1966, p. 97-121.

Harmatta, Iran. · John Harmatta, ***Studies in the language of the Iranian tribes in South Russia,*** Budapest, 1952.

Hasdeu, v.: Arch, ist., CB, L, TR, TM.

HAT = L. Sadnik u. R. Aitzetmuller, ***Handuorterluch zu dm altkirchenslavischen Texten,*** Heidelberg, C. Winter, 1955.

Hatzidakis, Einl. — G. N. Hatzidakis, ***Einleitung in die ncugriechische Grammatik,*** Leipzig, 1892.

Haugen, Bilingual. = Einar Haugen, ***Bilingualism in the Americas: a bibliography and research guide*** (Publication of the American dialect Society, Number 26, November 1956).

hgg. = herausgegeben.

Hieronim = Sancti Eusebii Hieronymi, ***Commentarii in epistolas Sancti Pauli,*** în Migne, Patrologia latina, vol. 30, Paris, 1865.

Hor. = Q. Horatii Flacci ***Opera,*** tertium recognovit L. Mueller, Lipsiae, 1904 (Sat. = Saturarum Libri).

Hoeg = Carsten Hoeg, ***Les Saracatsans, une tribu nomade grecque,*** I, II, Paris-Copenhague, 1925, 1926.

ibid. = ibidem.

id. = idem.

IF = ***Indogermanische Forschungen, Zeitschrift jiir indogermanische Sprach-u. Altertumskunde,*** begr. v. K. Brugmann u. W. Streitberg, Strassburg, 1892 ş.u.

IJb. = ***Indogermanisches Jahrbuch,*** im Auftrag der indogermanischen Gesellschaft, hgg. v. Alb. Thumb, u. W. Streitberg, Strassburg, 1914 ş.u.

ilir. = ilira.

ILR = Al. Rosetti, ***Istoria limbii române,*** I, II, III, IV—VI, Bucureşti, 1964, 1966.

imper. = imperativ.

impf. = imperfect.

ind. = indicativ.

inf. = infinitiv.

interj. = interjecţie.

ion.-at. = (dial.) ionian-atic.

Iordan, Diftongarea == Iorgu Iordan, ***Diftongarea lui*** e ***şi o accentuaţi in poziţiile*** ă, e, Iaşi, 1Ş20.

Iordan, Gr. — Iorgu Iordan, ***Gramatica limbii române,*** Bucureşti [1937].

Iordan, Rum. Top. = Iorgu Iordan, ***Rumănische Toponomastik,*** I—III, Bonn-Leipzig, 1924, 1926.

Iordanes = Iordanes, ***Romana et Getica,*** recensuit Th. Momsen, Berolini, 1892 (Monumenta Germaniae Historica, V, I).

IR = Academia R. S. România, ***Istoria României,*** 1, Bucureşti, 1960.

Ispirescu, Leg. = P. Ispirescu, ***Legende sau basmele românilor,*** I, Bucureşti, Minerva, 1907.

istr. = istroromân (ă).

it. = italian (ă).

Ivie, Serbokr. Dial. = Pavie Ivic, ***Die serbokroatischen Bialehte,*** Haga, 1958.

i.l. = illo loco.

î.l. = în loc.

Jacimirskij = A. J. Jacimirskii, ***Iz slavjano-rumynskih Semasioldgiceskih - n Ujudenij,*** St. Petersburg, 1904.

Jagid-Festschr. — Jagic-Festschrift. ***Zbornik u slavu Vatroslova Jagi ca,*** Berlin, 190

Jeanneret — M. Jeanneret, ***La langue des tablettes ă'execration latines,*** Pari Neuchâtel, 1918.

Jirecek, Alb. in. d. Vergang. = C. Jirecek, ***Albanien in der Vergangenheit,*** în ***Illyrisch-albanisc Forschungen,*** I, hgg. v. L. v. Thalloczy, Munchen-Leipzig, 191 p. 63 ş.u.

Jirecek, Gesch. d. Serben = C. Jirecek, ***Geschichte der Serben,*** Gotha, 1911.

Jirecek, Rom. Dalm. = C. Jirecek, ***Die Remanen in den Städten Dalmatiens währe des Mittelalters,*** I—III^ Viena, 1901—1903 ***(Denkschriften*** d kais. Akad. d. Wissenschaft. in Wien, phil.-hist. Kl., Bd. XLVII XLIX).

Jokl, Alb. = N. Jokl, ***Albanisch,*** Strassburg, 1917.

Jokl, Ling. kult. Unters. = N. Jokl, ***Linguistisch-kulturhistcrische Untersuchungen aus d Bereiche des Albanischen,*** Berlin-Leipzig, 1923.

Jokl, St.z. alb. Et. = N. Jokl, ***Studien zur albanesischen Etymolcgie unâ Wortbildun*** Viena, 1911.

Kaluzniackij = E. Kaluzniackij, ***Kirillovskoe pislmo u Rumyn,*** Petrograd, 19.1

Kniezsa, MNSJ = Kniezsa Istvân, ***A magyar nyelv szlâv jdvevenyszavai,*** 2 vo Budapest, 1955.

Krane, Illyr. = Hans Krahe, ***Die Sprache der Illyrier,*** I, Wiesbaden, 1955.

Kretschmer, Einl. = Paul Kretschmer, ***Einleitung in die Geschichte der griechisch Sprache,*** Gottingen, 1896.

Kuhn, Rom. Spr. = A. Kuhn, ***Die romanischen Sprachen,*** Bern, 1951.

Kult>akin, Le v. sl. — St. Kurbakin, ***Le vieux slave,*** Paris, 1929.

Kuryîowicz, Et. i-e == Jerzy Kurylowicz, ***Etudes indo-europeennes,*** I, Krakâw, 193

KZ = ***Zeitschrift fur vergleichende Sprachforschung auf dem Gebie des Deutschen, Griechischen und Lateinischen,*** hgg. von Th. Au recht und Adalbert Kuhn, Berlin, 1852 ş.u.

L = Fragmentul ***Leviticului*** românesc de la Belgrad (ed. B. P. Hasde CB, I, p. 5—17; pagina şi rîndul).

lat. = latină.

Lausfoerg, Rom. Sprachwiss. = H. Lausberg, ***Romanische Spachwissenschaft,*** I—II, Berli 1956.

LB =. ***Lettres roumaines de la fin du XVP et du debut du XVII siec tirees des archives de Bistritza (Transylvanie),*** publiees p A. Rosetti, Bucureşti, 1926 (pagina şi rîndul).

lece. = dial, din Lecce (Apulia).

Leg. Dum. Cod. I = ***Legenda Duminicii*** din manuscrisul de la Ieud (ed. I. Bian ***Manuscript de la Ieud, I. Scriptura Domnului Hristos*** Buc reşti, 1925; pagina şi rîndul).

Leotti = Angelo Leotti, ***Dizionario albanese-italiano,*** Roma, 1937.

Leumann-Hofmann-Szantyr = M. Leumann, J. B. Hofmann, A. Szantyr, ***Lateiniso Grammatik,*** I, II, Munchen, 1963, 1965.

Leskien, Gr. d. altbg. = A. Leskien, ***Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavische Sprache,*** 2-3 Aufl. Heidelberg. 1919.

Leskien, Gr. d. s-kr. Spr. = A. Leskien, ***Grammatik der serbokroatischen Sprache,*** He delberg 1914

Leskien, Hdb. d. altbg. Spr. = A. Leskien, *Handbuch der altbidgarişchen (altkit'chertslavischen) Sprache.* 5-te Auflage, Weimar, 1910.

I*. = *Language.* Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore, 1925 ş.u.

Lg. et litt. = *Langue et litterature.* Academie Roumaine. Bulletin de Ja Section litteraire, 4, Bucarest, 1940—1948.

Liechtenhan ? Ed. Liechtenhan, *Sprachliche Bemerkungen zu Marcellus Empiricus,* Basel, 1917.

Ling. balk. = *Linguistique balkanique,* I, Sofia, 1959 ş.u.

lit. = literal.

lit. = lituană.

Lit.ar. = Matilda, Caragiu Marioțeanu, *Liturghier aromânesc,* Bucureşti, 1962.

Liv. Andr. Frag, = Livius Andronicus, fragmente din tragedii, în A. Ernout, *Recueil de textes latins archaîques,* Paris, 1916.

loe. = localitate.

loc. adv. = locuțiune adverbială.

Lofstedt, Peregr. Aeth. = E. Lofstedt, *Philologischer Kommentar zur Peregrinaiio Aetheriae*[2], Uppsala, 1936.

Lofstedt, Syntactica = E. Lofstedt, *Syntactica,* I[2], II, Lund, 1932, 1933.

log. = (dial.) logudorez.

Lokotsch = Karl Lokotsch, *Etymologisches Worterbuch der europdischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wdrier orientalischen Ursprungs,* Heidelberg, 1927.

iomb. = (dial.) lombard.

Lombard, Pron. du roum. = Alf Lombard, *La prononciaticn du roumain,* Uppsala (extr. din *Uppsala Universitats Arsskrift,* 1936).

Lombard, Vb. roum. = Alf Lombards *Le verbe roumain, etude morphologiqite,* I—II, Lund, 1954, 1955.

Lowe - Karl Lowe, *Die Adjektivsuffixe im Dakcrumdnischen,* WJb, XVII-XVIII, 1 ş.u.

LR = *Limba română,* Bucureşti, 1952 ş.u.

luce. = dial, din Lucca.

Lucr. = Lucrece, *De la nature,* texte etabli et traduit par A. Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1924.

Lukinich-Gâldi, Doc. hist. Valach. = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum,* curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gâldi, ediderunt Antonius Fekete Nagy et Ladislau Makkai, Budapestini, 1941 (pagina şi nr. de ordine al documentului).

Lunt, OCS Gr. = H. G. Lunt, *Old Church Slavonie Grammar,* Haga, 1955.

iyon. = (dial.) lyonez.

maced. =macedonean(ă).

magi. : dial, din Mâglia (Apulia).

mant. = (dial.) mantovan.

m(asc). =masculin.

Mayer, Illyr. A. Mayer, *Die Sprache der alien Illyrier,* I, II, Wien, 1957, 1959.

megl. : meglenoromân(ă).

Meillet, Et. voc. v. sl. : A. Meillet, *Etudes sur Vetymologie et le vocabulaire du vieux slave,* Paris, 1902, 1905.

Meillet-Ernout = A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langu latine,* quatrieme edition, revue, corrigee et augmentee d'u index, Paris, 1959.

Meillet-Vaillant, Le sl. c[2]. = A. Meillet, *Le slave commun,* seconde edition, revue et augmente ,avec le concours de A. Vaillant, Paris, 1934.

Meillet-Vaitlant, Gr.s-cr. = A. Meillet et A. Vaillant, *Grammaire de la langue serbocroa* Paris, 1924.

Meillet-Vendrye» : A. Meillet et J. Vendryes, *Traite de grammaire comparee des la gues classiques,* Paris, 1924. ^

mesap. = mesapic(ă).

Meyer, Alb. Gr. : G. Meyer, *Kurzgefasste atbanesische Grammatik,* Leipzig, 18

Meyer, EW = Gustav Meyer, *Etymologisches Worterbuch der albanesisch Sprache,* Strassburg, 1891.

Meyer, Neugr. St. = Gustav Meyer, *Neugriechische Studien,* Viena, 1894— 1895.

Meyer-Liibke, Einf.[3] = W. Meyer-Liibke, *Einfiihrung in das Studium der romanisch Sprachwissenschaft*[3], Heidelberg, 1920.

Meyer-Liibke, Gr. = W. Meyer-Liibke, *Grammatik der romanischen Sprachen,* I—I Leipzig, 1890-1902.

Meyer-Liibke, Rum. u. rom. = W. Meyer-Liibke, *Rumanisch und romanisch,* Bucureşti, 19
V. şi: REW

M.H. = M. H., 30 de ani (în 1938), născută la Bucureşti, tatăl arom din Macedonia, mama din Grecia (Skopelos).

Mihâly = I. Mihâly de Apşa, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi* Maramureş-Sighet, 1900 (pagina).

Mihăescu, Lat. prov. dun, = H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperi Roman,* Bucureşti, 1960 (citatele^trimit la paragrafe).

Mihăilă, împr. v. sl. — G. Mihăilă, *împrumuturi vechi sud-slavc în limba rom* Bucureşti, 1960.

Mihăilă, DLRV = G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi,* Bucureşti, 1

Mihăileanu = Şt. Mihăileanu, *Dicționar macedo-român,* Bucureşti, 1901.

Miklosich, Beitr. Vok. — Franz Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen lekte. Vocalismus,* I, II, III, *Conspnantismus,* I, II, *L gruppen.* Wien, 1881—1883,

Miklosich, Lex. plsl. = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum,* emen tum auctum, Vindobonae, 1862—1865.

Miklosich, Pers. = *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen,* drei handlungen von Franz Miklosich, Heidelberg, Winter (Manulneudruck aus *Denkschriften* der Akad. d. Wissensch phil.-hist. Kl., Viena, 1860- 1874).

Miklosich, S. El. im. Rum. = Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente"im Rumunischen,* Vi 1861.

Miklosich, Vergl. Gr. d, sl. Spr. = Franz Miklosich, *Vergleichenăe Grammatik der slavischen Spra* Zweiter Bd. *Stammbildungslehre,* Viena, 1875.

Miklosich, Wand. = Franz Miklosich, *Uber die Wanderungen der Rumunen in dalmatischen] Alpen und den Karpathen,* Wien, 1879 (pa a 2-a, de E. Kaluzniackij, *Rumunisches im Kleinrussischen Polnischen),* formează vol. XXX din *Denkschriften der ph hist. Klasse der Kais. Akademie der Wissenschaften,* p. 1—

Miladinov .= Ivan An* Miladinov, *Vollständiges bulgarisch-deutsches • terbuch,* Sofia, 1900.

Mircev, Gr. bg. ez. = K. Mircev, *Istericeska gramatika. na lâlgarskija ezik,* ed. a 2-a, Sofija, 1958.

ML = A. Rosetti, *Melanges de linguistique et de philologie,* Copenhague-Bucureşti, 1947.

Mladenov, Bălg. alb. otnos. '= St. Mladenov, *Prinos Kăm izucavane na bâlgarsko-albanskite ezikovi otnosenija,* Sofija, 1927.

Mladenov, ERBE = St. Mladenov, *Etimologiceski i pravopisen reenik na bălkarskija knizoven ezik.* Sofija, 1941.

Mladenov, Gesch. d. bulg. Spr. =' Ştefan Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sfirache,* Berlin-Leipzig, 1929.

MM — *Molitvenicul Marţian* (ed. N. Draganu, *Un fragment din cel mai vechi molitvenic românesc,* DR, II, 1922, p. 254—326; pagina revistei şi folio manuscrisului, recto sau verso).

m.m.ca pf. = mai-mult-ca-perfect.

MO = *Melanges linguistiques* publies â l'occasion du VIII• Congres International des linguistes â Oslo, du 5 au 9 aout 1957, Bucarest, 1957.

Mohl, Introd. = F. George Mohl, *Introduction ă la chronologic du latin vulgaire?* Paris, 1899.

Mohrmann = Christine Mohrmann, *Die altchristliche Sendersprache in den Sermones des hi. Augustin,* I, Nijmegen, 1932.

Morariu — Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ reman,* I, II, 1 şi 2, Cernăuţi, 1924— 1928 (extr. din *Codrul Cosminului,* I, II şi IV).

MRIW = *Mitteilungen des rumănischen Instiiuts an der Universităt Wien;* hgg. v. W. Meyer-Liibke, J, Heidelberg, 1914.

ms. = manuscris.

mss. = manuscrise.

Mulom. Chiron. = Claudii Hermeri, *Mulomedicina Chircnis.* edidit E. Oder, Lipsiae, 1901.

Mutafciev, Bulg. et Roum. = P. Mutafciev, *Bulgares et Roumains dans l'hisloire des pays danubiens,* Sofia, 1932.

n. = neutru.

n. = nominativ.

n. .= nord.

n. = notă.

n. = nume.

N. = Scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung (Muscel, jud. Argeş), 1521 (ed. Bianu-Cartojan, *Album de paleografie românească.* Bucureşti, 1926, pi. XV).

Nandriş, Doc. rom. Athos = *Documente româneşti în limba slavă din mănăstirile muntelui Athos,* 1372—1658, publicate de Grigore Nandriş, Bucureşti, 1937 (pagina).

Nandriş, Lg. roum. corresp. = Octave Nandriş. *La langue roumaine dans la correspondance du XVI-e siecle,* în *Ades et Colloques,* 1, *Les aneiens textes roumains non litteraires, Colloque international..., Strasbourg,* Paris, 1963. p. 213-229.

Nandriş, Phon. hist, = Octave Nandriş, *Phonetique historique du roumain,* Paris, 1963.

ned. = nedefinit.

Nemeth, Jassen = J. Nemeth, *Eine Worterliste der Jassen, der ungarlăndiscken Alanen,* Berlin, 1959.

Nestor, Don. = I. Nestor, *Les donnees archeclogiques et le probleme de la fo tion du peupie rcumain, Revue roumaine d'histoire,* III, 1 p. 383-423.

'Neuphil. Mitteil. = *Neuphilologische Mitteilungen, hgg.* ven Neuphilologischen Ve in Helsingfors, Helsingfors,. 1899 ş.u.

n. gr. = neogreacă.

Nicolaescu, DSR = Şt. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la re Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul in sec. XV şi* Bucureşti, 1905.

Nikolaidi = KONZTANTINOY NIKOAAlAl, 'ExDuo^oyiKov ^IKOV *KQVxoo&XaxiKfiQ* ytabaoriQ, Athena, 1909.

n.n. = nota noastră.

Novakovic, Probi. sb. = Stojan Novakovic, *Les problemes serbes,* I—III, în Arc slav. Phil... XXXIII, 438 ş.u.; IV-VI, ibid., XXXIV, 20

n. pr. = nume propriu.

n. top. = nume topic.

Oblak, Maced. St. = Vatroslav Obîak, *Macedcnische Studien,* Viena, 4896.

Oicott ,— G.N; *Oicott. Studies in the word formation of the Latin i tions,* Roma,:- .189$.

Omagiu Bărbulescu = *Omagiu profesorului Ilie Bărbulescu la 25 ani de profesorat,* 1931." /

op. cit. — opus citatum — lucrarea citată. „

os. — osetă.

Ov. = P. Ovidius Naso, ex iterata R.- Merkelii recognitione (M Vol..II: *Metamorphoses,'Li-psiae* 1909, Trist. = Vol.. III: Lipsiae, 1904).

pad. = (dial.) padovan.

Pa,naitescu, DŢR = *Ducumentele Ţării Româneşti;,* publicate de P. P. Panai I, 1369-1490, Bucureşti, 1938 (pagina şi rîndul).

Papahagi, Basme . = Per. Papahagi. *Basme aromâne şi glosar.* Bucureşti, 1905.

Papahagi, Diet. dial, arom. = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general mologic,* Bucureşti, 1963; ed._ a doua, 1974.

Papahagi Maram. = T. Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului,* Bucureşti.

Papahagi, Megl., I. II = Pericle N. Papahagi, *Megleno-Românii,* Partea I, II, Buc 1902.

Papahagi, M-ţii Apuseni = T. Papahagi, *Cercetări în Munţii Apuseni.* Eucureşti. 1925 din GS, II).

Papahagi, Ser. ar. s. XVIII == Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al X VIII-lea licti. Ucuta, Daniil),* Bucureşti, 1909.

Papiu, Tezaur = A. Papiu Uarian, *Tezaur de monumente isterice,* I, Buc 1862 (pagina).

parm. = (dial.) parrnigian.

part. = participiu.

Pascu, Rum. Elem. Balk. = Giorge Pascu, *Rumănische Elemente in den Balkans,* Geneva, 1924.

Pascu, Suf. = G. Pascu, *Sufixele româneşti,* Bucureşti.. 1916.

Patsch, Agathyrs = C. Patsch. *Die Vbikerschaft $er Agaţhy.rsen* (Akad. d. W schaft in Wien, Anzeiger Î9£5, nr. Xlţ a„ p. 09 ş

Pârvan, Dacia — Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpalo-danubiene,* traducere de Radu Vulpe, București, 1937.

Pârvan, Getica = Vasile Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei,* București, 1926*

Pârvan, Nuime daco-scit = Vasile Pârvan, *Considerații asupra unor nume de rîuri daco-scitice,* București, 1923.

Pekmezi, Gr. alb. Spr. — Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache,* Viena, 1908.

Peregr. Aeth. = *Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio ad loca sancta²,* hgg. v. W. Heraeus, Heidelberg, 1921.

P(er)f. = perfect.

pers. = persoană.

Petkanov = I. Petkanov, *Les elements romans dans les langues balkaniques, Actes du X· Congres Internatiemal de linguistique et philologie romanes,* Strasbourg, 1962, Paris, 1965, p. 1159— 1184.

Petronius = Petrone, *Le Satiricon,* texte etabli et traduit par A. Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1922.

Petrovici, Cons, dure și moi = Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba romană,* în SCL, 1950, I, p. 172 ș.u.

Petrovici, Infl. sl. = .E. Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române,* București, 1956.

pf. cp. = perfect compus.

pf. sp. = perfect simplu.

Philippide, 1st. lb. rom. = A. Philippide, *Istoria limbii române,* I: *Principii de istoria limbii,* Iași, 1894.

Philippide, Orig. rom. = A. Philippide, *Originea românilor,* I, II, Iași, 1923, 1927.

pis: = (dial.) pisan.

pl. = plural.

pl. = planșe.

Plaut = T. Macci Plauti *Comoediae,* ex. recens. G. Goetz et Fr. Schoell, Lipsiae, 1901—1906, 7 voi. (Amph. == Amphitruo; Asin. = Asinaria; Aul. == Aulularia; Bacch. = Bacchides; Cist. = Cistellaria; Cure. = Curculio; Epid. = Epidicus; Men.= Menaechmi; Merc. = Mercator; Mil. = Miles gloriosus; Most. = Mosteîlaria; Pe. = Persa; Pseud. =' Pseudolus; R. = Rudens; Trin. = Trinummus).

Plin.; Ep. = C. Plini Caecili Secondi *Epistularum libri novem,* ex. recens. Henrici Keilli, Lipsiae, 1870.

PO = *Palia;* Orăștie, 1592 (ed. M. Roques, *Palia d'Orăștie, 1581 —1582),* I. Preface et Livre de la Genese, Paris, 1925; cartea, capitolul și versetul).

Popovic, GSKS = Ivan Popovic, *Geschichte der serbokroatischen Sprache,* Wiesbaden, 1960.

Popovici, Istr. = Iosif Popovici, *Dialectele române (Rumänische Dialekte).* IX: *Dialectele române din Istria,* I—II, Halle a.d.S., 1914, 1909,

pol. = polonă

port. =* portughez(ă).

Porzig. Idg. Sprachgeb. • == Wv Porzig, *Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets',* ^Heidelberg, 1?54.

g>OS. j,

ABREVIERI

prep. : prepoziție.

pr(ez). = prezent.

Proceed. 8. Congr. : *Proceedings of the Eighth International Congress of Lingu* Oslo, 1958.

pron. pronume.

prov. =• provensal(ă).

ps. = psalm.

pt. = punctul cartografic (în ALR).

Puschlav : dial, din Puschlav (Grisons).

Pușcariu, Contrib. gr. ist. lb. rom. : S. Pușcariu, *Contribuții la gramatica istorică a limbii rom* I, București, 1911 (AAR, liter. XXXIII).

Pușcariu, Et. de ling. roum. = S. Pușcariu, *Etudes de linguistique roumaine,* Cluj-Bucure 1937.

Pușcariu, Istr. = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne,* II, III, Eucurești, 1926, 1

Pușcariu, LR = Sextil Pușcariu, *Limba română,* vol. I: *Privire gene* București, 1940.

Pușcariu, Transylv. = Sextil Pușcariu, *Le role de la Transylvanie dans la formatio Involution' de la langue roumaine,* București, 1938 (extr. din *Transylvanie).*

Quintilian M. Fabii Quintiliani *Institutions oratoriae libri duodecim,* rec Ed. Bonnell, 2 vol. Lipsiae, 1903, 1905.

— rus(ă).

RE² — *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissensc* neue Bearbeitung unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenos hgg. v. Georg Wissowa, Stuttgart, 1894 ș.u.

Rech. dipht. == *Recherches sur les diphtongues roumaines,* publiee par A. Rose Bucarest-Copenhague, 1959.

Recueil = *Recueil d'etudes romanes* publiees ă Toccasion du IX· Con International de linguistique romane â Lisbonne du 31 mar 3 avril 1959. Bucarest, 1959.

reg. = regiune.

regg. = (graiul din provincia) Reggio (Italia).

Reichenkron, Vorrom. Bestandt. = Giinther Reichenkron, *Vorrdmische Bestandteile des Rumänis* I-V; I: ASNS, 194. Bd., 1958, p. 273 ș.u.; II: Zs. sl. Ph XXV, 1956, p. 163—175; III: *Romanistisches fahrbuch,* Hamburg, 1958, p. 59—105; IV: *Etymologica. Walther Wartburg zum siebzigsten Geburtstag,* Tubingen (1958), p. 5 613; V: *Festschrift* ***Johannes Friedrich,*** Berlin, 1959, p. 365 —

REIE = *Revue des etudes indo-europeennes.* Bulletin trimestriel pu sous la direction de Vlad Bănățeanu, București, 1938 ș.u.

REL = *Revue des etudes latines,* Paris, 1923, ș.u.

RESEE = *Revue des etudes sud-est europeennes,* I, Bucarest, 1963 ș.u.

R. et. sl. — *Revue des etudes slaves,* Paris, publiee par lTnstitut d'Et Slaves, 1921 ș.u

Rev. crit.-liter. = *Revista criticâ-literarâ,* director Aron Densusianu, Iași, 18 1897.

Rev. Fund. Regale = *Revista Fundațiilor Regale,* București, 1934—1947.

REW³ = *Romanisches etymologisches Worterbuch³,* von Meyer-Lii Heidelberg, 1935.

RF	*Revista filologică,* organ al Cercului de Studii Filologice de pe lîngă Facultatea de Filozofie şi Litere din Cernăuţi, director Al. Procopovici, I, II, Cernăuţi, 1927—1929.
RIAF	: *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie,* ed. de Gr. Tocilescu, Bucureşti, 1882 ş.u.
Richter. Beitr. z. Gesch d. Rom.	= Elise Richter. *Beiträge zur Geschichte der Romanismen,* Halle, 1934.
RIEB	= *Revue internaţionale des etudes balkaniques.* Directeurs: P. Skok (Zagreb) — M. Budimir (Beograd), Beograd, 1934 ş.u.
RIR	*Revista istorică română,* Bucureşti. 1931 ş.u.
RL şi RRL	= *Revue de linguistique* (şi apoi: *Revue roumaine de linguistique),* Bucureşti.. 1956 ş.u.
RLiR	*Revue de linguistique romane,* publiee par la Societe de Linguistique Romane, Paris, 1925. ş.u.
RLV	: *Reallexikon der Vorgeschichte,* I—XV, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrten, hgg. v. Max Ebert. Berlin, 1924— 1932.
Roceric-Vasiliu, Affricates	*The Phonemic Status of the Affricates in Common Rumanian,* în RRL, IX, 1964. p. 497-501.
Rohlfs, EWUG	: Gerhard Rohlfs, *Etymologisches Worterbuch der Unterttalienischen Grăzităt,* Halle, 1930.
Rohlfs. HGIS	: Gerhard Rohlfs. *Historische Grammatik der italienischen Sprache.* Bern. 3 vol. (1949. 1954).
Rohlfs,. Lex. Differ.	= G. Rohlfs, *Die lexikalische Differenzierving der romanischen Sprachen. Versuch einer romanischen Sprachgeographie,* Miinchen, 1954.
Rohlfs. Sard.	:'-G. Rohlfs. *Sprachliche Beruhrungen zwischen Sardinien und Suditalien,* în *Donum natalicium Carolo Jaberg.* Zurich-Leipzig. 1937.
rom.	: română.
romagn.	= (dial.) romagnol.
Rom. Forsch.	- *Romanische Forschungen,* Frankfurt am Main, 1883 ş.u.
Rom. sl.	-- *Romanoslavica.* I, Bucureşti, 1958 ş.u.
Ronsch, It. u. Vulg.	= H. Ronsch, *Iiala und Vulgata,* Marburg, 1875.
Rosetti, Cercet. Rom. Alb.	: Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania,* Bucureşti, 1930.
Rosetti, Etude	: A. Rosetti, *Etude sur le rhotacisme en roumain.* Parts, 1924.
Rosetti, Rech.	= A. Rosetti, *Recherches sur la phcnetique du roumain au XVP siecle.* Paris, 1926.
V. şi: ILR LB, ML, SL	
Rosetti-Cazacu, 1st. lb. liter.	: Al. Rosetti şi B. Cazacu, *Istoria limbii române literare,* vol. I, Bucureşti, 1961.
Rosetti-Cazacu-Onu, 1st. lb. liter.	: Al. Rosetti. B. Cazacu şi L. Onu, *Istoria limbii române literare,* ed. a H-a. Bucureşti, 1971.
R.P.	= R.P., născută la Eni-Mahle (Bulgaria), din părinţi bulgari (tatăl diri Tulcea, mama din Stara Zagora), în 1913. Plecată în Bulgaria în 1916, unde şi-a făcut studiile primare şi liceale. Studentă în litere (în 1938).
RS	: *Rocznik slawistyczny,* Krakow, 1908 ş.u.
rtr.	: retoroman(ă).
rus.	=rusă.
Russu, Lb. traco-dac.	= I. I. Russu, *Limba traco-dacilor,* Bucureşti, 1959.

s.	= sîrbă.
s.	= substantiv.
s.	= sud.
S.	^*Psaltirea Scheiană* (1482) (ed. I. Bianu, I, Bucureşti, 1889 psalmul sau cîntarea şi versetul).
Sadnik-Aitzetmuller, V.W.Sl. Spr.	= Linda Sadnik — Rudolf Aitzetmuller, *Vergleichendes Worterbuc* • *der slavischen Sprachen,* Wiesbaden, 1963 ş.u.
saintong.	= dial, din Saintonge.
Sandfeld, Ling. balk.	= Kr. Sandfeld, *Linguistique balkaniqtie. Probi Smes et resultat* Paris, 1930.
Sarafidi	= H. Sarafidi, *Dicţionar român-grec,* Constanta, 1922.
sard.	sardă.
Sava, Doc. Lăpuşna	= *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Lăpuşnei,* publicate Aurel V. Sava, Bucureşti, 1937.
Sava,- Doc. putn.	= *Documente putnene,* publicate de Aurel V. Sava, I, Vrance (Odobeşti-Cîmpuri), Focşani.. 1929; II, Vrancea, (Ireşti-Cîmpur Chişinău, 1931.
sax.	= saxonă.
sas.	= săsesc (dialectul german al saşilor din Transilvania).
Schuchardt. Vok.	= Hugo Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgărlateins,* I—I Leipzig. 1866- 1868.
SCIV	= *Studii şi cercetări de istorie veche,* Academia R.S.R., Institu de Istorie şi Filozofie, Bucureşti, 1950 ş.u.
SCL	=s *Studii şi cercetări lingvistice.* Bucureşti, 1950 ş.u.
s.-cr.	= sîrbo-croată.
Scriban	= August Scriban, *Dicţionarul limbii româneşti,* Iaşi, 1939.
scut.	= dialectul albanez din Scutari.
SD	= *Studii şi documente,* publ. de N. Iorga (pagina şi, eventual, de ordine al textului).
Seelmann	= E. Seelmann, *Die Aussprache des Lateins...,* Heilbronn, 1
Seidel, El. sint. sl.	= Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba* ***romă*** Bucureşti. *1958.*
Seliscev. Slav. nas.	= A. M. Seliscev, *Slavjanskoje naselenije v Albanij,* Sofia, 1931.
Seliscev, Strarosl. jaz.	= A. M. Seliscev, *Staroslavijanskij jazyk,* I, Moskva, 1951.
s.f.	= substantiv feminin.
sg-	= singular.
SI	= *Surete şi izvoade,* ed. G. Ghibănescu (pagina şi, eventual, nr ordine al textului).
sic.	= sicilian(ă).
Simionescu, Ace. sl.	— Eufrosina Simionescu, *Accentul în cuvintele vechi slave din l română,* Iaşi, 1913.
Skok, Bulg. jez.	= P. Skok, *O bulgarskom jezika u sujetlosti balkanistike,* J slovenski Filolog, kn. XII, 1933, p. 73-146.
Skok, Osnovi rom. lin§ r.	= Petar Skok, *Osnovi romanske lingvistike,* I—II, Zagreb,
skr.	= sanskrită.
sl.	= slavă.
Sl.	— *Slavia,* Casopis pro slovansku filologii vydâvaji O. Hyer Murko, Praga, 1922 ş.u.
SL	= Al. Rosetti, *Studii lingvistice,* Bucureşti, 1955.
si. c.	= slavă comună.

Slatarski, Gesch. d. Bulg. = W.N. Slatarski, *Geschichte der Bulgaren,* I, Leipzig, 1918.
slov. = slovenă.
s.m. = substantiv masculin.
SMFC = *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română,* I, Bucureşti, 1959 ş.u.
s.n. = substantiv neutru.
Somrner - F. Somrner, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre,* Heidelberg, 1914.
sp. = spaniol(ă).
sprslv. - (dial.) suprasilvan (Grisons).
SRL, C.r. = *Societe Roumaine de Linguistique. Ccmptes rcndus des Sceancesde la Societe,* 1, 1939, ş.u. în BL, VII, 1939 ş.u.
St. neophil. = *Studia neophilologica.* Uppsala, 1928 ş.u.
Strabo = *The Geography of Strabo,* with; an english translation by Horace Leonard Jones, London-New York, 1917—1932, 8 vol.
Stefanelli = T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc,* Bucureşti, Academia Română, 1915.
subj. =subjonctiv.
s.v. : sub voce.
Svennung, Palladius = J. Svennung, *Untersuchungen zu Palladius und zur lateinische Fach- und Volkssprache,* Uppsala, 1935.
Şăineanu, Infl. orient. = Lazăr Şăineanu *Influenţa orientală asupra limbii şi culturiie române,* 3 vol., Bucureşti, 1900.
Şăineanu, Semasiol. = Lazăr Şăineanu, *încercare asupra semasiologiei limbii române,* Bucureşti, 1887.
Şişmarev, Lb. mold. = V. F. Şişmarev^ *Limbile romanice din sud-estul Europei şi limba naţională a R. S. S. Moldoveneşti.* Chişinău, 1960.
Ştefănescu, El. rus.-rut. = Margareta C. Ştefănescu, *Elementele ruseşti rutene din limba românească şi vechimea lor,* Iaşi, 1925.
Ştefulescu, DSRG = Al. Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gcrj (1405—1665),* Tg.-Jiu, 1908.
ş.u. = şi următoarele (în trimiterile la paginile, sau la anul, unei lucrări).
t. = tom (volum).
t. = tosc(ă).
T = *Cartea de cîntece* (psalmi), Oradea-Mare sau Cluj, 1570—1573 (ed. Sztripszky Hiador şi Alexics Gyorgy, *Szegedi Gergely enekeskdnyve XVI, szâzadbeli român fcrditâsban...,* Budapesta, 1911; pagina ediţiei şi versetul).
Tac., Ann. = Cornelii Taciţi *Libri qui supersunt,* quartern reccgncvit C. Halm, Lipsiae, 1909 (Ann. = Annales).
tag. = dial, tagauric (al osetei).
Tagliavini, Alb. Dalm. = Carlo Tagliavini, *L'albanese di Dalmazia. Ccntributi alia conoscenza del dialetto ghego di Bcrgo Etizzo jteszo Zaia,* Firenze, 1937
Tagliavini, Lg. neol. = Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine,* Bologna, 1959.
Tamâs, Phonol. — L. Tamâs, *Zur Phonologic des Lateinischen und des Balkanronianischen,* Budapest, 1937, în AECO III (paginaţia extrasului).
Tamâs, Fogarasi = Tamâs Lajos, *Fogarasi Isivdn Kâteja,* Kclczsvar, 1942.
TB = *Texte bogomilice* (în CB, II, p. 245 ş.u.,; pagina ediţiei şi pagina, manuscrisului).
tar. — (dial.) tarentin.

tc. turcă.
TCLC *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague,* 1944 ş.u.
TCLP *Travaux du Cercle Linguistique de Prague,* Praga, 1929 ş.u.
Tenora Bohus Tenora, *Vber die hirchenslavische Vorlage des Codice V neţean,* în MRIW, I, 1914, p. 145 ş.u.
Ten Phorm. *Ausgewăhlte Kombdien des P. Terentius Afer...* erklărt von K Dziatzko, Erstes Bândchen: *Phormio.* Dritte verânderte Aufl bearbeitet von Dr. Edmund Hauler, Leipzig, 1898.
Terracini, Glottol. B. Terracini, *Ccrso di glottolcgia,* 2 vol., Torino, 1954— 1
Tiktin H. Tiktin, *Rumănisch-deutsches Worterbuch.* Bucureşti, 190 1925.
Tiktin, Gr. rom. H. Tiktin, *Gramatica română, I,* II, Eucureşti. 1891, 1 ed. II, 1895; ed. III, 1945.
TILR [Tratat de] *Istoria limbii române,* Bucureşti (I, 1965; II, 19
TM *Texte măhăcene* (în CB, II, p. 1 ş.u.; pagina ediţiei şi pag manuscrisului).
Tomaschek, Thr. W. Tomaschek, *Die alten Thraker,* I—III, Viena, 1893-18
top. : topic.
tr. tracă.
tr. : trecut.
Treml, ULR = L. Treml, *Die ungarischen Lehnwdrter im Rumănischen,* în U Jb., VIII, 1928, p. 25-51, şi IX, 1929, p. 274-317.
Triandaphyllidis, Lehnw. = Man. A. Triandaphyllidis, *Die Lehnwdrter der mittelgriechis Vulgărliteratur,* Strassburg, 1909.
Ţiplea = Al. Ţiplea. *Poezii populare din Maramureş,* AAR, liter., XXVI
u. und.
u. : următor, următoare.
ucr. : ucraineană.
ung. : ungara.
Ung. Jb. : *Ungarische Jahrbucher, hgg.* von j. v. Farkâs Walter De Gru und Co., Berlin u. Leipzig, 1924 ş.u.
v. = vechi.
V. = verso.
V. = vezi.
V. '= von.
V. = *Psaltirea Voroneţeanâ* (ed. C. Găluşcă, *Slavisch-rumanisehes terbruchstuck,* Halle a.S., 1913, psalmul sau cîntarea şi vers
v(oc). = vocativ.
Vaillant, V. S. = A. Vaillant, *Manuel de vieux slave,* Paris, 1948.
vald. — (dial.) valdez.
Varro, Ling. lat. = M. Terenti Varronis, *De lingua latina libri,* emendavit... nardus Spengel; Leonardo patre mortuo edidit et recog filius Andreas Spengel, Berolini, 1885.
Varro, RR = M. Terenti Varronis, *Rerum rusticarum libri tres.* ex. re H. Keilii, Lipsiae, 1884.
Vasmer, Alt. Bevolk. =<M. Vasmer, *Die alien Bevdlherungsverhălinisse Russiands Lichte der Sprachforschung,* Berlin, 1941.
Vasmer, Iran. iii Siidrussl. = Max Vasmer, *Untersuchungen uber die altesten Wohnsitze Slaven, I: Die Iranier in Sudrussland,* Leipzig, 1923.

Vasmer, Sl. in. Gr. = Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland,* Berlin, 1941.
Vasmer, St. z. alb. Wortf. — Max Vasmer, *Studien zur• albanesischen Wortfcrschung,* Dorpat, 1931.
Väânânen, Inscr. Pomp. = Veikko Vâânânen, *Le latin vulgaire des inscriptions pcmpeiennes?* Berlin, 1959 *(Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin,* Kl. fur Sprachen, Literatur u. Kunst Jhrg. 1958, nr. 3).
vb. — verb.
vegl. = (dial.) vegliot.
veneț. = (dial.) Venetian.
Verg., Georg. = P. Vergilii Maronis, *Gecrgicon libri quatiucr,* în P.V.M., *Opera,* iterum recognovit Otto Ribbeck, Lipsiae, 1907.
veron. = (dial.) veronez.
Virgilius, Gram. =. Virgilii Maronis Grammatici *Epitome,* ed. I Huemer, Lipsiae, 1886.
Vitae patr. = Vitae patrum, in Migne, *Patrolcgia latina,* voi. 73 şi 74, Paris, 1879.
Vondrâk. Altkirchensl. Gr.[2] = W. Vondrâk, *Altkirchenslavische Grammatik.* Zweite Auflage, Berlin, 1912.
Vondrâk. Vergi sl. Gr. = Wenzel Vondrâk, *Vergleichende slavische Grammatik,* Gottingen, 1924, 1928.
Vopros. jaz. = *Voprosy jazykoznanija,* Moskva, 1952 ş.u.
Vossler, Einf. Vulg. Lat. = Karl Vossler, *Einfuhrung ins Vulgărlatein,* Munchen (1954).
Vox rom. = *Vox romanica. Annates Helvetici explorandis Unguis rcmanicis destinați,* hgg. J. Jud und A. Steiger, Ziirich und Leipzig-Paris, 1936 ş.u.
v. sl. = veche slavă.

Wackernagel, Vorles. iib. Syntax = Jakob Wackernagel, *Vorlesungen uber Syntax mit besonderer Berucksichtigung von griechisch, lateinisch und deutsch,* I—II, Basel, 1928.
v. Wartburg, Ausglied. — W. von Wartburg. *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume,* Bern, A. Francke, 1950.
v. Wartburg, Fragment. = W. von Wartburg, *La fragmentacion linguistica de la Remania,* Madrid, 1952.
Wşdkiewicz = Stanislaus Wedkiewicz, *Zur Charakteristik der rumănischen Lehnwdrter im W^est slăvise hen,* în MRIW, 1914, p. 262—291.
Weigand, Alb. Gr. = Gustav Weigand, *Albanesische Grammatik im sudgegischen Dialekt (Durazzo, Elbassan, Tirana),* Leipzig, 1913.
Weigand, Ar. = Gustav Weigand, *Die Aromunen.* I, II, Leipzig, 1895, 1894.
Weigand. Bg. Gr. = G. Weigand, *Bulgarische Grammatik* [2], Leipzig, 1917.
Weigand, Olympo-Wal. = G. Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen,* Leipzig, 1888.
Weinreich = Uriel Weinreich, *Languages in Contact,* New York, 1953.
Whatmough — *The prae-italic dialects of Italy,* Volume II... edited... by Joshua Whatmough, Londra, 1933.
Wijk, Gesch. d. altkirchensl. Spr. .= Nicolas van Wijk, *Geschichte der altkirchen slavischen Sprache,* Berlin und Leipzig, 1931.
WJb = *fahresbericht des Instituts fur Rumănische Sprache,* hgg. v. G. Weigand, Leipzig, 1894-1921.

Xhuvani, St. = Al. Xhuvani, *Studime gjuhesore,* Tirana, 1956.
Zgusta = Ladislav Zgusta, *Die Personennamen griechischer Stadie nordlichen Schwarzmeerkuste,* Praga, 1955.
Zimmermann-Werner, Urkundenb. = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in ^enlurg* von Franz Zimmermann und Carl Werner, I, 1191-13 Hîrmannstadt, 1892.
ZONF = *Zeitschrift fur Ortsnamenforschung..* hgg. v. Jos. bchne Miinchen-Berlin, 1925 ş.u.
zool. = zoologie.
ZRPh. = *Zeitschrift fur rcmanische Philologie,* hgg. v. Gustav Grol Halle. Niemeyer, 1877 ş.u.
Zs. î. Balk. = *Zeitschrift fur Balkanologie,* I, Wiesbaden, 1964 ş.u.
Zs. sl. Phil. ^*Zeitschriftfur slavische Philologie, hgg.* v. Max Vasmer, Leip: 1925 ş.u;

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

i

LIMBA LATINA

LATINA

Pentru lucrările apărute începînd din anul 1914, există, în afară de bibliografiile critice publicate în revistele de specialitate ca *Glotta,* Gottingen, Vandenhoeck u. Ruprecht (vol.. 36, apărut în 1957, cu bibliografia critică a anilor 1.940— 1953), *Indogermanisches Jahrbuch,* Berlin, W. de Gruyter, 1955 (vol. XXX, cu bibliografia anilor 1947— 1948, p. 217-250: „latino", de Giulia Mazzuoli-Porru, apărut în 1955) etc., excelenta bibliografie generală publicată sub direcția iui J. MAROUZEAU: *Dix annees de bibliographie classique. Bibliographie critique et analytique de Vantiquite greco-latine pour la periode 1914—1924,* Paris, Les Belles Lettres, 1927 (partea I) şi 1928 (partea a H-a), continuată anual: *Vannee philologique. Bibliographie critique et analytique de Vantiquite greco-latine,* I (1927). *Bibliographie des annees 1924—1926,* Paris, Les Belles Lettres, 1928; II: *Bibliographie de Vannee 1927 et complement des annees anterieures,* Id. 1928 ş.u.,. şi Jean Cousin, *Bibliographie de la langue latine,* 1880— 1948, Paris, Les Belles Lettres, 1951. O bibliografie critică, dar sumară, se publică anual în *Centre de la recherche scientifique. Bulletin signaletique;* v. vol. XII, Paris, 1958, p. 210-211 (vol. XIX, 1965). Vezi şi bibliografia generală enumerativă: *Bibliographie linguistique de Vannee 1963 et complement des annees precedentes,* 1964, Spectrum, Utrecht-Anvers, publicată începînd cu anul 1939. De asemenea, *Publications of the Modem Language Association of America* (vol. LXXX, 1965).

FRANZ ALTHEIM, *Geschichte der lateinischen Sprache,* Frankfurt am Main, 1951 (lucrare personală, plină de sugestii).

H. BECKBY, *Entwicklung der lateinischen Sprache,* I: *Text.* II: *Kommentar,* Bielefeld u. Leipzig, Velhagen & Klasing, 1931 (manual şcolar).

E. BERGER, *Stylistique latine* remaniee par Max Bonnet et F. Gache, quatrieme ed. revue et augmentee, Paris, Klincksieck, 1928 (pentru latina clasică).

ERNST BICKEL, *Lehrbuch der Geschichte der rbmischen Literatur,* Winter, 1937 (lucrare fundamentală).

KARL BRUGMANN, *Verschiedenheiten der Satzgestaltung nach Massgabe der seelischen-Grundfunktionen in den indogermanischen Sprachen,* Leipzig, Teubner, 1918 *(Ber. iiber die Verhandlungen der Sachs. Gesellsch. d. Wissenschaften zu Leipzig,* phil.-hist. Kl., 70. Bd., 1918, 6. Heft; privire de ansamblu; principii generale).

Inscriptiones latinae selectae, edidit H. DESSAU, Berolini, Weidmann, 1892— 1916. 5 voi. (colecție excelentă şi comodă, cu indice complet).

GIACOMO DEVOTO. *Storia delta lingua di Roma,* Bologna, Licinio Cappelli, [1940] (Istituto di Studi Romani. *Storia di Roma,* vol. XX III; excelentă, bogată şi perfect informată istorie a limbii latine, din cele mai vechi timpuri şi pînă în secolul al IX-lea; cu indicații bibliografice).

Vulgărlateinische Inschriften, hgg. v. Dr. ERNST DIEHL, Bonn, Marcus u. Weber, 1910 (lucrare astăzi clasică; inscripțiile sînt grupate după particularitățile lor gramaticale; mai mulți indici, la sfîrşitul lucrării, permit consultarea ei comodă).

Lateinische altchristliche Inschriften, mit einem Anhang judischer Inschriften, ausgew u. erklârt von Dr. E. DIEHL, 2. Aufl., Bonn, Marcus u. Weber, 1913 (aceleaşi calități c colecția de inscripții latine vulgare îngrijită de autor).

W. D. ELCOCK, *The Romance Languages,* London, Faber & Faber, 1960 (p. 481— informații sărace despre romana balcanică).

' A. ERNOUT, *Morphologie historique du latin,* nouveau tirage, corrige et mis â jour, P Klincksieck, 1935 (clar, precis şi bine informat).

Recueil de textes latins archaîques, par A. ERNOUT, Paris, Klincksieck, 1916 (ma excelent, cu comentarii, note şi un indice al cuvintelor).

' A. ERNOUT et A. MEILLET, *Dictionnaire etymologique de la langue latine. Histoire mcts,* quatrieme edition revue, corrigee et augmentee d'un index, Paris, C. Klincksieck, (lucrare fundamentală, în care cea mai prudentă ştiință etimologică este aliată unei cunoşt profunde a izvoarelor).

C. H. GRANDGENT, *An Introduction to Vulgar Latin,* Eoston, D. C. Heath & Co., 1 *InWoduzione alio studio del latino volgare,* traduzione dairinglese..., Milano, Hoepli, 1914 (i mație utilă).

»• J. B. HOFMANN, *Lateinische Umgangs spr ache,* Heidelberg, Winter, 1935 (cartea u cunoscător profund al materiei); *Nachtrăge zur ersten Auflage,* Heidelberg, Winter, 1936.

M. JEANNERET, *La langue des tablettes d'execration latines,* Paris-Neuchâtei, Atti Fr., 1918 (expunere gramaticală).

E. KIECKERS, *Historische lateinische Grammatik,* I: *Lautlehre;* \ \ \ *Por meni ehre,* Miinc Max Hueber, 1930, 1931 (manual concis şi bine informat, în care se înfățişează întreaga c de evoluție a limbii, de la indo-europeana comună şi pînă astăzi).

W. KROLL, *Lateinische Philologie,* Gotha, Andreas Perthes, 1919 (expunere concis bibliografie critică; un ghid excelent).

' ' W. KROLL, *Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht,* Berlin, Weidm 1925 (iederi interesante).

CH. LAMBERT, *La grammaire latine selon les grammairiens latins du IVe et du Ve s* Dijon-Paris, 1908 *(Revue bourguignonne,* t. XVIII, nos 1_2; expunere utilă, cu trimite opereie gramaticilor).

PAUL LEJAY, *Histoire de la litterature latine. Des origines ă Plătite,* publ. par L. Pich Paris, Boivin & C-ie, f.d. (scrisă de un lingvist; sugestii utile asupra limbii primelor monum literare).

EINAR LOFSTEDT, *Syntactica. Studien und Beiträge zur historischen Syntax des La* I: *Uber einige Grundfragen der lateinischen Nominalsyntax;* II: *Syntaktisch-stilistiche Ges punkte und Probleme,* Lund, 1932, 1933 (lucrare fundamentală).

EINAR LOFSTEDT, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae. Un chungen zur Geschichte der lateinischen Sprache',* Uppsala, 1936 (lucrare importantă pe latina vulgară, datorată unui cunoscător profund al materiei).

EINAR LOFSTEDT, *Coniectania,* I, Stockholm, 1950.

E. LOFSTEDT, *Late Latin,* Oslo, 1959 (lucrare fundamentală).

H. Lt)DTKE, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus,* Bonn, 1956 punere utilizînd datele fonologiei; v. recenzia lui R. A. Hall Jr., în *Lg.,* 34, 1958, p. 420--

J. MAROUZEAU, *Trăite de stylistique appliquee au latin,* Paris, Les Belles Lettres, (lucrare de.ansamblu datorată unui specialist).

A. MEILLET, *Esquisse d'une histoire de la langue latine,* Paris, Hachette, 1928 (si originală datorată unui mare lingvist).

A. MEILLET et J. VENDRYES, *Trăite de grammaire comparee des langues classi* Pajds, Champion, 1924 (lucrare fundamentală). v .

W. MEYER-LtJBKE, *-Die -lateinische Sprache in den romanischen Ländern*(in Grobers

H. MIHĂESCU, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman,* Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960 (material bogat, extras din aproximativ 31000 de inscripţii şi alte izvoare scrise).

H. F. MILLER and PAULINE TAYLOR, *A Chrestomathy of Vulgar Latin,* New York, Heath and Comp., 1932 (sugestii utile).

B. NADEL, *Les inscriptions des regions septentrionales de la Met Noire et le latin vulgaire,* în *Kwartalnik neofilologiczny,* VII, 1960, p. 217—223 (scurtă schiţă, care conchide asupra omogenităţii latinei vulgare în Imperiul Roman, în sec. III—V e.n.).

M. NIEDERMANN, *Precis de phonetique historique du latin,* nouvelle ed. revue et augmentee, Paris, Klincksieck, 1931 (manual datorat unui latinist cu renume; idei personale).

Lateinische Laut-und Formenlehre. von Mânu Leumann; *Lateinische Syntax und Stilistik,* von J. B. Hofmann, neubearbeitet von Anton Szantyr, mit dem ailgemeinen Teii der *Lateinisch Grammatik,* I şi II, Miinchen, C. H. Beck, 1963, 1965 (lucrare fundamentală; un instrument de studiu indispensabil; reeditarea, într-o redacţie nouă, a *tratatului* lui Stolz-Schmalz. Fonetica şi morfologia, datorate lui Fr. Stolz, .sînt redactate de Mânu Leumann, iar sintaxa şi stilistica, redactate de J. B. Hofmann sînt înfăţişate într-o nouă redactare de Anton Szantyr. Introducerea, cuprinzînd noţiuni generale, o scurtă privire asupra limbii latine şi a gramaticii ei, a fost redactată de Mânu Leumann şi J. B. Hofmann. şi revizuită de Anton Szantyr).

L. R. PALMER, *The Latin Language,* London, Faber and Faber, 1955 (sinteză cu idei personale şi sugestii preţioase; v. recenzia lui E. Pulgram, *Lg,,* 30, 1954, p. 491—503).

L. PERRET, *Les inscriptions romaines., Bibliographie pratique,* Paris, Klincksieck, 1924 (un ghid util).

ANDRE PIGANIOL, *Histoire de Rome,* Paris, Presses Universitaires de France, 1939 (expunere succintă, la curent cu ultimele cercetări.; bogate indicaţii bibliografice în toate domeniile; un manual excelent).

W. E. PLATER and H. Y. WHITE, *A Grammar of the Vulgate,* Oxford, 1926 (manual clar şi bine ordonat).

Q. REBLING, *Vcrsuch einer Charakteristik der romischen Umgangssprache,* zweiter, mit emigen Verânderungen versehener Abdruck, Kiel, Lipsius & Tischer, 1883 (sugestii interesante).

Lateinische Sacralinschriften ausgewählt von FR. RICHTER, Bonn, Marcus u. Weber, 1911 (colecţie utilă şi bine prezentată).

O. RIEMANN, *Syntaxe latine d'apres les firincipes de la grammaire historique.* septieine ed. revue par A. Ernout, Paris, Klincksieck, 1932 (o bună orientare în sintaxa latinei clasice),

Sermo vulgaris latinus; Viilgărlateinischcs Lesebuch, zusammengestellt von GERHARD ROHLFS, Tubingen, Max Niemeyer, 1956 (texte bine alese şi explicaţii preţioase).

JOH. SAFER, *Zur Problematik des Vulgărlateins. Ergebnisse und Anregungen,* Wien, 1963 (expunere judicioasă).

HELMUT SCHMECK, *Aufgaben und Methoăen der modernen vulgari at einischen Forschung,* Heidelberg, C. Winter, 1955 (privire de ansamblu, cu vederi originale şi sugestii preţioase).

JOS. SCHRIJNEN, *Char act eristik des altchristlichen Latein,* Nijmegen, Dekker & van de Vegt en J. W. von Leeuwen, 1932 (expunere interesantă).

HUGO SCHUCHARDT, *Der Vokalismus des Vulgărlateins,* 3 vol. Leipzig, B. G. Teubner, 1866— 1868 (lucrare fundamentală).

EMIL SEELMANN, *Die Ausspr ache des Luteins nach physiologisch-historischen Grundsătzen,* Heilbronn, Gebr. Henninger, 1885 (lucrare fundamentală).

Vulgărlateinisches Ubungsbuch, hgg. v. Dr. FRIEDRICH SLOTTY, Bonn, Marcus u. Weber, 1918 (elementar).

FERD. SOMMER, *Handbuch der lateinischen Laut- una Formenlehre,* 2-te und 3-te Ăuflage; *Kritische Erlăuterungen zur lateinischen Laut- und Formenlehre,* Heidelberg, C. Winter, 1914 (manual de informaţie şi referinţe; lucrare fundamentală).

FERD. SOMMER, *Vergleichende Syntax der Sckulsprachen (deuîsch, englisch, franzosisch. grieckisch, lateinisch), mii besender er Beritcksichtigung des Deutschen,* 2-te Aufl., Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner, 1925 (materie bogată, dar de o prezentare rebarbativă pentru începători).

SORIN STAŢI, *Limba latină în inscripţiile din Dacia şi Scyţhia Miner,.* Bucureşti, 1961 (mărturia inscripţiilor este interpretată după criterii lingvistice).

K. STRECKER, *Einfuhrung in âas Mittellatein,* 2-te erweiterte Aufl., Berlin, Weidmann, 1929.

E. STURTEVANT, *The Pronunciation of Greek and Latin,* Grcningen, 1968 (tună informaţie).

THESAURUS LINGUAE LATINAE, editus auctoritate et consilio Academiarum quinque germanicarum Berolinensis, Gottingensis, Lipsiensis, Monacensis, Vindobonensis Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, 1900 ş.u. (I: *a-Amyzcn,* 1900; II: *an-Byzeres,* 1900— 1906 III: *c-comus,* 1906-1912; IV: *con-cyulus,* 1906-1909; V, I: *d-dyticos.* 1910-1924; V. 2 *e-exhorresco,* 1931-1939; VI, 1: *f-gloria,* 1913-1931: VI, 2: *glcria-gytus,* 1933-1934; VI, 3 *h-haruspex,* 1936; *hic-homicidum,* 1938; VII, I: *i-insipiens;* VII, 2: *intestabilis-is:* VIII, 4 *matrimonium-membrum*; VIII, 6: *mercor-militia*; VIII, 7: *miliiia-misereo (r)* ; VIII, 8: *misereo (r) modus;* VIII. 9: *modus-nostru;* lucrare fundânientală). Pentru trimiterile bibliografice şi abrevieri există un volum separat: *Index librorum scriptorum inscripticnum, ex quibus exempla adfe runtur,* Lipsiae, 1904; *Suplementum,* Lipsiae, 1958. Numele proprii sînt publicate aparte într-un ONOMASTICON, din care.au apărut vol. II: C, 1907— 1913; vol. III, fasc. I—II *D-2-Donusa,* 1918- 1923.

THESAURUS LINGUAE LATINAE EPIGRAPHICAE. *A Dictionary of the Latin Inscriptions,* by George N. Oicott, Rome, Loescher, 1904— 1912, Vol. I: *Aser-astu:* vol. II fasc. 1—4: *Asturica-avillinlanus,* New York, Columbia University Press, 1935— 1936, cu sub titlul schimbat: *The Oicott Dictionary of the Latin Inscriptions,* by Leslie F. Smith and John H. Mc. Lean and Clinton W. Keyes (lucrare indispensabilă şi de un mare interes).

ALFONSO TRAINA, *L'alfabeto e la pronunzia del latino*,* Bologna, 1967 (bună expunere).

KARL VOSSLER, *Einfuhrung ins Vulgărlatein,* hgg. u. bearbeitet v. HELMUT SCHMECK, Miinchen, Max Hueber (1954; materia cursului universitar ţinut la Miinchen de autor, începînd cu anul 1924, revizuit şi ţinut la curent de editor; lucrare plină de sugestii cu scăderile inerente metodei idealiste; v. recenzia lui R. A. Hall Jr., în *Lg.* 32, 1956, p. 51 —518). -

VEIKKO VĂĂNĂNEN, *Introduction au latin vulgaire,* Paris, C. Klincksieck, 1963 (lucrare fundamentală).

ALOIS WALDE, *Lateinisches etymologisches Worterbuch,* 3, neubearbeitete Auflage von J. B. HOFMANN, Band I—II. Heidelberg, Carl Winter, 1938— 1954 (lucrare fundamentală cu indicarea întregii bibliografii).

HENRY WEIL, *De Vordre des mots dans les langues anciennes comparees aux langues modernes. Question de grammaire generale,* 3* ed., Paris, Vieweg, 1879 (lucrare fundamentală)

LIMBILE ROMANICE

în afară de bibliografia generală, publicată ca supliment anual la *Zeitsckrift fur romanische Philologie* (Halle, Max Niemeyer şi apoi Tiibingen: ultimele caiete, apărute în 195 conţin bibliografia pe anii 1940-1950; v. şi adaosurile lui O. Klapp în aceeaşi revistă, 73 1957, p. 460—469), sînt utile de consultat cronicile retrospective publicate în *Revue de linguistique romane,* Paris, Champion, 1925 ş.u. şi apoi, I.A.C. Lyon-Paris. Se vor consulta şi notiţele bibliografice consacrate fiecărei limbi romanice in parte, publicate în *Archiv fur das Studium der neueren Sprachen,* begriindet von Ludwig Herrig, hgg. von W. Horn u. G- Rohlfs Braunschweig, acum şi de Fr. Maurer şi H. Lausberg (voi. 195, 1958 ş.u.).

MATTEO BARTOLI, *Introduzione alia neotinguistica: principi, scopi, metodi,* Geneva, Leo S. Olschki, 1925 (expunere personală; teoria „ariilor" de repartiție a cuvintelor în Romania- v. şi expunerea pe scurt din *Breviario di neotinguistica,* Modena, 1925, parte II: *Criteri tecnici,* di MATTEO G. BARTOLI).

V. A. BOGORODITZKI, *Vvedenije v izucenije sovremennih romanskih i germanskih jazykov (Introducere în limbile romanice şi germanice contemporane).* Moscova, 1953 (bună informație).

ED/BOURCIEZ, *Elements de linguistique romane,* 4• ed. revisee par Tauteur et par les soins de Jean Bourciez, Paris, Klincksieck, 1946 (clar, corect şi bine informat); v. recenzia •critică a lui V. F. Şişmarev, în *Vopros. jaz.,* 1954, nr. 1, p. 157— 162, a traducerii în limba rusă, Moscova, 1952.

KARL R. v. ETTMAYER, *Vademecum fur studierende der romanischen Philologie,* Heidelberg, C. Winter, 1919 (indicații utile privind dezvoltarea latinei în Romania occidentală).

LADISLAU GĂLDI, *Le românisme transdanubien,* Roma, 1937. (Bibi. delT Academia d'Ungheria di Roma... 3; lucrare consacrată elementului romanizat din Pannonia).

P. E. GUARNERIO, *Fonologia romanza,* Milano, Hoepli, 1918 (informația românească, •deseori greşită).

GUSTAVE GUILLAUME, *Le problhme de Varticle et sa solution dans la langue fratogaise,* Paris, Hachette, 1919 (vederi originale; lucrare importantă pentru teoria generală),

ROBERT A. HALL Jr., *The Reconstruction of Proto-Romance,* în *Lg.,* 26, 1950, p. 6—27 (expunere interesantă, cu vederi personale).

IORGU IORDAN, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția şi starea actuala a hmbilor romanice,* Iaşi, Inst. de Filologie Română, 1932 (expunere clară şi bine informată; autorul insistă asupra inovațiilor aduse de geografia lingvistică, în studiul limbilor romanice, şi asupra aportului metodelor noi); *An Introduction to Romance Linguistics, its Schools and Scholars,* revised, translated and in parts recast by John Orr, London, Methuen & Co., 1937 (traducere an limba engleză a lucrării precedente, revăzută, adăugită şi pus ăla curent); *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode,* Ed* Academiei R.P.R., Bucureşti, 1962 (ediția nouă a lucrării apărute n 1932); *Einfuhrung in die Geschichte und Methoden der romanischen Sprachwissenschaft,* ins Deutsche ubertragen, ergânzt und teillweise neubearbeitet von Werner Banner, Akaderaie Verlag, Berlin, 1962 (traducere în limba germană a ediției din 1962).

ALWTN KUHN, *Romanische Philologie,* Erster Teii. *Die romanischen Sprachen,* Bern, A. Francke, 1951 (expunere utilă şi bine informată a stadiului actual al cercetării limbilor romanice, cu bogate indicații bibliografice şi amănunte privind fiecare limbă romanică în parte),

H. LAUSBERG, *Romanische Sprachwissenschaft,* Berlin, W. de Gruyter, 1956, 2 voi. Sammlung G5schen, Bi. 128—128 a. şi 250; introducere, vocalism şi co nsonantism; bună informație).

W. MEYER-Lt)BKE, *Grammatik der romanischen Sprachen,* 4 vol. Leipzig, O. R. Reisland, 1890—1902 (I: *Romanische Lautlehre;* II: *Romanische Formenlehre;* III: *Romanische Syntax',* IV: *Register zur romanischen Grammatik.* Lucrare fundamentală. *Fonetica* e astăzi învechită. Autorul a publicat fragmente din capitolele ce ar fi constituit ediția revăzută a acestui volum, în *ZRPh.* sub titlul *Beiträge zur romanischen Laut-und Formenlehre,* şi anume următoarele volume: XXXIX, 257 ş.u. *{-gr-),* XL, 62 ş.u. *{au* ace), XLI, 555 ş.u. *{-n-),* XLV, 641 ş.u. *{ct),* LV, 293 ş.u. *{Die Entwicklung der Vortonvokale)* şi, în broşură separată: *Die Schicksale des lateinischen A im Romanischen,* Leipzig, 1934. De asemenea, în *Festgabe fur Adolfo Mussafia,* Halle, 1905, p. 313 ş.u. (tratamentul lui *c + e, i)* şi în *Vox Romanica,* I, p. 1 ş.u, asupra soartei lat. *g{r\- e,i)* şi *j* în limbile romanice. (în volumul consacrat *sintaxei* se pun sub aceeaşi etichetă construcțiile care aparțin latinei şi acelea care aparțin dezvoltării proprii a fiecărei limbi).

W. MEYER-LDBKE, ***Einfuhrung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaf*** 3-te neubearbeitete Auflage, Heidelberg, Winter, 1920 (lucrare datorată unui cunoscăto profund al materiei; titlul nu corespunde cuprinsului; cartea nu poate fi întrebuințată c folos decît de cine are cunoştințe temeinice în materie).

W. MEYER-LUBKE, ***Romanisches etymologisches Worterbuch,*** 3-te vollständig neu bearbeitete Auflage, Heidelberg, C. Winter, 1935 (lucrare monumentală; pentru partea romă nească, vezi observațiile şi corecțiunile lui A. Graur, în ***Bulletin linguistique,*** V, p. 80 ş.u.

ELISE RICHTER, ***Zur Entwicklung der romanischen Wortstellung aus der lateinische*** Halle, Max Niemeyer, 1903.

ELISE RICHTER, ***Grundlinien der Wortstellungslehre,*** Halle, Niemeyer, 1919 ***{Scnderal druck aus ZRPh.,*** Bd. XL).

ELISERICHTER, ***Beiträge zur Geschichte der Romanismen.*** I: ***Chronologische Phoneti des Franzosischen bis zum Ende des*** 8. ***Jahrhunderts,*** Halle, Niemeyer, 1934 (Beihefte zur ***ZRPh*** Heft 82), (lucrare scrisă, în baza unei documentații bogate şi precise, de o foneticiană c renume).

GERHARD ROHLFS, ***Romanische Philologie,*** Erster Teii: ***Allgemeine Romanisti Franzosische und provenzalische Philologie,*** Heidelberg, C. Winter, 1950 (expunere succint şi bine documentată).

PAOLO SAVJ-LOPEZ, ***Le origini neolatine,*** a cura del Prof. P. E. Guarnerio, Milano Hoepli, 1920 (elementar).

PETAR SKOK, ***Osnovi romanske lingvistike,*** I, II, III, Zagreb, 1940 (tratat datorat unu cunoscător profund al materiei).

PETAR SKOK, ***Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske pr****ovineije* ***Da maeije,*** izdala Jugoslavenska Akademija Znanostii Umjetnosti, Zagreb, 1915 *(Djela* ***fugoslo veske Akademije Znanosti Umjetnosti,*** kn. XXV, lucrare importantă consacrată latinei vulgar aşa cum e înfățişată în inscripțiile descoperite în Dalmația şi datorată unuia dintre cei ma buni cunoscători al latinității balcanice. Cu acelaşi titlu, o broşură de 32 pag. extr. din ***St rinar,*** a. 1922).

. CARLOTAGLIAVINI, ***Le origini delle lingue neolatine,*** Bologna, R. Patron, 1959 (infor mație bogată şi amănunțită).

BENVENUTOTERRACINI, ***Corso di glottologia.*** I, ***Le origini romanze;*** 1. ***Introduzion agii studi stilistici,*** Torino, Gheroni, 1954; ***Glottologia*** 1. ***Le origini romanze*** (II), 2. ***Introduzion alia stilistica,*** Torino, Gheroni, 1955 (bună informație).

B. E. VIDOS, ***Manuale de linguistica romanza,*** Firenze, Leo S. Olschki, 1959 (bun informație).

WALTHER von WARTBURG, ***Die Entstehung der romanischen Volker,*** Halle, Ma Niemeyer, 1939 (partea consacrată țărilor dunărene este foarte redusă; p. 156—161).

WALTHER. von WARTBJRG, ***Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume,*** Ber A. Francke, 1950.

WALTHER von WARTBURG, ***La fragmentaciân linguistica de la Romania,*** Madri EI. Gredos, 1952 (traducere adăugită a ediției precitate în limba germană).

AD. ZAUNER, ***Romanische Sprachwissenschaft,*** I. Teii: ***Lautlehre und Wortlehre,*** I; I Teii: ***Wortlehre II und Syntax,*** vierte, verbesserte Auflage, Berlin u. Leipzig, W. de Gruyte 1921—1926 (expunere nu suficient de clară; informația românească cu multe erori; plan di cutabil).

ROMÂNA

Revista *Dacoromania,* Cluj, 1921—1948 a publicat o prețioasă «revistă» a publicațiilor periodice românești și străine, continuată, începînd cu vol. VI {1931) prin « *bibliografia periodicelor* », devenită *a bibliografia publicațiilor* », cu începere din vol. VII; {vol. XI, apărut în 1948, cuprinde bibliografia pe anii 1942—1944). Notele «pe marginea cărților» ale lui Sextii PUȘCARIU, publicate în DR, începînd cu vol. IV, partea a 2-a (1927), sînt de asemenea util de consultat. Revista LR publică o bibliografie anuală, începînd cu anul 1959.

F. B. AGARD, *Structural Sketch of Rumanian,* în *Supplement Language Monograph,* No. 26, *Lg.,* 34, Baltimore, 1958.

J. A. CANDREA, *Cours complet de grammaire roumaine,* Bucarest, Cartea Românească [1900], (excelent, clar și bine ordonat).

J. A. CANDREA-HECHT, *Les elements latins de la langue roumaine. Le consonantisme,* Paris, Bouillon, 1902.

I. A. CANDREA și $V. DENSUSIANU, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine, (A-Putea),* București, Socec, 1907—1914, 4 fasc. (excelent, dar, din nefericire, rămas neterminat).

OV. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine,* I: *Les origines,* Paris, Leroux, 1901 (lucrare fundamentală). Vezi și ediția în limba română, îngrijită de prof. J. Byck, București, Editura Științifică, 1962, și *Opere II,* București, Minerva, 1975.

Dicționarul limbii române, publicat de Academia Română, București, 1904— 1944 (hicrare fundamentală; referințele privitoare la înțelesurile cuvintelor se dau cu începere de la. cele mai vechi texte; etimologia fiecărui termen este discutată. Au apărut pînă în prezent literele A, B, C, F, G, H. I, î și J, L, pînă la cuvîntul *lojniță,* București). Cu începere din 1965, apare continuarea *Dicționarului limbii române,* serie nouă, Ed. Academiei R.S.R.; t. VI: Introducere, abrevieri, bibliografie, anexe privitoare la anchetele dialectale, chestionare lingvistice: t, VI M, t. VII. fasc. 1. N, fasc. 2. O, t. VIII, fasc. 1 — 5 P, t. IX R, t. X..., t. XI, fasc. 1. Ș, fasc. 2.—*tocăliță,* fasc. 3, *tocăna-twist.*

Dicționarul limbii române literare contemporane, vol. I—IV, [București], 1955—1957*

Dicționarul limbii române moderne, Ed. Academiei R.P.R., 1958 (cu indicații etimologice).

Dicționarul explicativ al limbii române, Ed. Academiei R.S.R. [București], 1975 (cu mdi* cații etimologice).

B. DIMAND, *Zur rumänischen Moduslehre.* Wien, 1904 *(Denkschriften* der Kais. Akad. d„ Wissenschaft, in Wien, phil.-hist. KL., Bd. XLIX; lucrare importantă).

N. DRAGANU, *Elemente de sintaxă a limbii române,* lucrare postumă, București, Institutul de Lingvistică Română. 1945 (sugestii utile; lucrarea e incompletă).

THEODOR GARTNER, *Darstellung der rumänischen Sprache,* Halle, Max Niemeyer, 1904 (sugestii utile în expunerea gramaticală, p. 62 ș.u.).

Gramatica limbii române, vol. I și II. Ediția a Il-a revăzută și adăugită, Ed. Academiei R.P.R., București, 1963.

A. GRAUR et A. ROSETTI, *Esquisse d'une phonologie du roumain,* 1938 (republicată în *ML,* p. 40 ș.u.; prima descriere fonologică a limbii române).

IORGU IORDAN, *Rumänische Toponomastik,* I, II, III, Bonn u. Leipzig, 1924, 1926 (lucrare fundamentală); Id., *Numele de locuri românești în Republica Populară Română,* [București], volumul I, Ed. Academiei R.P.R., 1952; *Toponimia românească,* Ed. Academiei R.P.R., 1963 (lucrare fundamentală).

IORGU IORDAN, *Gramatica limbii române,* București, Cartea Românească [1937] (indicații privitoare la pronunțarea și scrierea corectă; date asupra limbii vorbite).

IORGU IORDAN, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor",* Iași, 1943 (observați* asupra limbii vorbite). \

IORGU IORDAN, *Stilistica limbii române,* București, Institutul de Lingvistică Românâ 1944; Ediție definitivă, București, 1975 (lucrare fundamentală).

IORGU IORDAN, *Limba română contemporană* [ed. a Il-a, Bucureștii, Ed. Ministeru învățămîntului, 1956 (lucrare fundamentală).

Istoria limbii române, Ed. Academiei R.S.R., București, I, 1965, II, 1969.

G. IVĂNESCU, *Istoria limbii române,* Iași, 1980, expunere haotică, dovedind că autor nu e stăpîn pe materie, terminologie științifică neadecvată.

ERNST LEROY, *Der Bați der europäischen Sprachen*², Tiibingen, 19€4 (scurtă sch a particularităților caracteristice ale limbii române, p. 55—57).

ALF LOMBARD, *Le verbe roumain. Etude morphologique,* I, II. Lund, C. W. K. Glee 1954, 1955 (lucrare fundamentală).

ALF LOMBARD, *La langue roumaine. Une presentation,* Paris, Klincksieck, 1974.

HARRI MEIER, *Die Entstehung der romanischen Sprachen und Naticnen,* Frankfurt Main, V. Klostermann, 1941 (date excesiv de sumare privind latinitatea dunăreană și b canică).

W. MEYER-Lt)BKE, *Rumänisch, romanisch, albanesisch,* în *MRIW,* 1914 (articol imp tant, în care autorul caută să fixeze trăsăturile caracteristice ale românei).

W. MEYER-LtJBKE, *Rumänisch und romanisch,* București, 1930, *AAR, Mem. S liter.,* Ser. III, t. V (privire de ansamblu datorată unui cunoscător profund al limbilor romani

OCTAVE NANDRIȘ, *Phonetique historique du roumain,* Paris, C. Klincksieck, 1

ALEXANDRU NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile roma* București, Ed. Științifică, 1965 (expunere cu sugestii interesante).

T. PAPAHAGI, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic,* Editura Acaden R. P. Române, 1963. Ediția a Il-a augmentată, București. 1974.

G. PASCU, *Sufixele românești,* București, Ed. Academiei Române, 1916 (material bo de consultat cu prudență).

ALEX. PHILIPPIDE, *Gramatică elementară a limbii române,* Iași, Isr. Kupperm 1897.

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Originea românilor.* I: *Ce spun izvoarele istorice,* 1923 (în special p. 475 ș.u.: limba latină din Pen. Balcanică).

SEXTIL PUȘCARIU, *Etymologisches Worterbuch der rumänischen Sprache.* I: *L nisches Element,* Heidelberg. C. Winter, 1905 (un instrument de muncă indispensabil).

SEXTIL PUȘCARIU, *Etudes de linguistique roumaine,* traduites du roumain â l'occas du soixantieme anniversaire de Tauteur, 4 janvier 1937, Cluj — București, 1937 (traducere limba franceză a lucrărilor publicate de autor în cursul anilor, cu informația ținută la zi special «les origines», p. 3—124).

SEXTIL PUȘCARIU, *Limba română.* Vol. I: *Privire generală,* București, Fund pentru Literatură și Artă, 1940; ed. a Il-a: *Die rumänische Sprache,* aus dem Rumänisc iibersetzt und bearbeitet von H. Kuen, Leipzig, Harrassowitz, 1943, vol. II, București, (lucrare fundamentală).

A. ROSETTI, *Melanges de linguistique et de philologie,* Copenhague—București, reunire de studii și articole apărute în publicații periodice, între 1921—1945).

AL. ROSETTI, *Studii lingvistice,* București, Ed. Academiei R.P.R., 1955.

A. ROSETTI, *Etudes de linguistiaue generale,* București, 1983.

A. ROSETTI, *Linguistica,* Mouton & Co., The Hague, 1965 (reunire de studii și arti apărute între 1947- 1964).

A. ROSETTI, *Remarques sur la phonologie historique du roumain* (în voi. *Linguis* Haga, 1965, p. 132- 138).

AL. ROSETTI și J. BYCK, *Gramatica limbii române,* ediția a 2-a, București, Univer 1945.

W. ROTHE, *Einfuhrung in die historische Laut-und Formenle-Itre des Rumänischen,* H

KR. SANDFELD et HEDVIG OLSEN, ***Syntaxe roumaine.*** I: ***Emploi des mots ă flexion,*** Paris, Droz, 1936; II: ***Les groupes de mots;*** • Copenhague, Munksgâard, 1962; III: ***Structure de la proposition,*** Copenhague, Munksgaard, 1962 (sintaxă descriptivă a limbii scrise).

LAZĂR ŞĂINEANU, ***încercare asupra semasiologiei limbii române,*** Bucureşti, 1887 (lucrare fundamentală). ^

V. F. ŞIŞMAREV, ***Limbile romanice din sud-estul Europei si limba naţională a R. S. S. Moldoveneşti,*** Chişinău, Ed. de Stat, 1960 (privire de ansamblu, datorată unui romanist cu renume).

H. TIKTIN, ***Gramatica română,*** I: ***Etimologia)*** II: ***Sintaxa,*** Bucureşti, 1893, ediţia a Il-a, 1895 (manual excelent; ediţia a Hl-a, revăzută de I>A. Candrea, Bucureşti, ed. Tempo, 1945, cu un indice alfabetic).

H. TIKTIN, ***Rumănisch-deutsches Worterbuch,*** Bucureşti, 1903—1925 (excelent dicţionar de referinţe, cu exemple bine alesei traduse în limba gemană, şi indicaţii etimologice).

H. TIKTIN, ***Rumănisches Elementarbuch***, Heidelberg, C. Winter, 1905 (lucrarea e în parte învechită).

EMANUELVASILIU, ***Fonologia limbii române,*** Ed. Ştiinţifică; Bucureşti, 1965 (expunere condusă cu competenţă).

II

LIMBILE BALCANICE

TRACA ŞI ILIRA

STEPHAN BORSZÂK, ***Die Kenntnisse des• Alterturns iiber das Karpatenbechen,*** Budapest, 1936 (note critice asupra informaţiilor date de scriitorii antici; „idealizarea" barbarilor nordici, la istoricii greci; critica informaţiilor date de Herodot).

W. BRANDENSTEIN, art. ***Thrake (Sprache),*** în ***Paulys-Real-Encyclopădie der classischen Altertumwissenschaft,*** hgg. v. W. Kroll. u. K. Mittelhaus, zweite Reihe, elfter Halbband, Metzler, Stuttgart, 1936, col. 407 ş.u. (expunere de ansamblu a stadiului de atunci al cercetărilor, cil indicaţii bibliografice).

D. DETŞCHEW, ***Die dakischen Pflanzennamen,*** Sofia, 1928 ***(GodiSnik*** na Sofijskija Universitet, Ist.-fil. Fak., kniga XXIV, I).

D. DETŞCHEW, ***Char aht eristik der thrakischen Sprache,*** Sofia, 1952 (Bălgarska Akademija na Naukite. Otdelenie za ezikoznanie, etnografija i literatura; lucrare fundamentală, datorată unui cunoscător profund al materiei).

DIMITER DETŞCHEW, ***Die thrakischen Sprachreste,*** Wien, Rud. M. Rohrer, 1957 (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. Schriften der Balkankommission. Linguistisches Abteilung, XIV; lucrare fundamentală).

N. DRAGANU, ***Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,*** Bucureşti, 1933 (Academia Română. ***Studii şi cercetări,*** XXI).

ERIC P. HAMP, ***Albanian and Messapic,*** în ***Studies presented to Joshua Whatmough,*** 's-Gravenhage, Mouton & Co,. 1957, p. 73—89.

N. JOKL, art. ***Illyrier*** (Sprache), în ***Reallexikon der Vor geschichte,*** VI, hgg. v. Max Ebert, Berlin, W. de Gruyter, 1926, p. 33 ş.u. (expunere de ansamblu a stadiului cercetărilor, cu indicaţii bibliografice).

: N. JOKL, art. ***Thraker,*** în ***Reallexikon der Vorgeschichte,*** XIII, hgg. v. Max Ebert, Berlin, W. de Gruyter, 1928, p. 278 ş.u. (expunere de ansamblu a stadiului cercetărilor, cu indicaţii bibliografice).

HANS KRAHE, ***Sprache und Vorzeit,*** Heidelberg, C. Winter, 1954 (informaţii privind ilira, p. 99 ş.u.).

HANS KRAHE, ***Die Sprache der Illyrier,*** I. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1955 (material preţios).

ANTONMAYER, ***Die Sprache der alien Illyrier,*** Bd. I: ***Einleitung; Worterbuch der illyrischen Sprachreste',*** Bd. II: ***Etymologisches Worterbuch der illyrischen. Grammatik illyrischen Sprache,*** Wien, Rud. M. Rohrer, 1957, 1959 (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung, XV: lucrare fundamentală).

VASILE PÂRVAN, ***Dacia. Civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene.*** Traducere de Radu Vulpe după textul original francez inedit, Bucureşti, 1937; ed. a patra revăzută şi adnotată, Bucureşti, 1967 (capitolele: Carpaţp-danubienii şi scythii, Cârpato-danubieni şi grecii). Ed. a cincea revăzută şi adnotată. Bucureşti, 1972.

VASILE PÂRVAN, ***Getica. O protoistorie a Daciei,*** Bucureşti, 1926 ***(AAR, Mem. Secţ. istorice,*** Ser. III, T. III, Mem. 2; lucrare fundamentală).

W. PORZIG, ***Die Gliederung des indogermanische Sprachgebiets,*** Heidelberg, C. Winter, 1954 (informaţie preţioasă, cu concluzii uneori discutabile).

Gt)NTER REICHENKRON, ***Vorrdmische Bestandteile des Rumănischen,*** I, ***Rum.*** co-/ cu- ***aus indogerm.*** *qeu, în ***ASNS,*** 194, Bd., 1958, p. 273 ş.u.; II. ***Einige methodische Bemerkungen zu serbokroatisch-romanischen Wortgleichungen,*** în Zs. ***sl. Phil.,*** XXV, 1956, p. 163—175; III. ***Albanisch-rumănisch-armenisches,*** în ***Romanistisches Jahrbuch,*** IX, 1958, p. 59—105; IV. ***Rumănisch*** ţ < ***indogermanisch *s(u)-, vor hellem Vokal aus indogermanisch palatalem *k(u),*** în ***Etymologica. Walther von Wartburg zum siebzigsten Geburtstag,*** Tubingen (1958), p. 597—613; v. ***Zur Rekonstruktion des Dakischen,*** în ***Festschrift Johannes Friedrich,*** Berlin, 1959, p. 365—4Q1 (autorul pleacă de la constatarea că există în limba română peste 1000 de cuvinte care nu au o etimologie certă şi pe care le presupune prelatine. O parte din aceste cuvinte au paralele în albaneză. După părerea autorului, aceşti termeni sînt împrumutaţi din albaneză sau datează din epoca simbiozei albano-române, pe care autorul o localizează în Dardania. Dintre cuvintele prelatine din limba română autorul studiază 80-, din care cele mai multe au fost însă explicate într-altfel de alţi cercetători, de ex. ***barză, a băga, băiat, codru, copil, marc, mic, zară.*** Autorul derivă aceste cuvinte direct din indoeuropeană). Această metoda e folosită deautor şi în lucrările ***Der Typus der*** *Balk* ***ansprachen,*** *Zs. f. Balk.,* I, 1963, p. 91—122 şi ***Vorrdmische Elemente im Rumănischen,*** în ***Sudost-europa-Schriften,*** 6. 1964, p. 237—253. La p. 95 ş.u. se expune „tipul" limbilor balcanice, iar în lucrarea a doua autorul procedează la o serie de analize etimologice neverosimile. în ultima lucrare apărută ***(Elementi daci nel romeno,*** *1st.* ***Orientale di Napoli,*** *Annali sez. linguistica,* VI, 1965, p. 105 — 122), după ce se raliază la. unele constatări ale predecesorilor săi, afirmă că majoritatea cuvintelor româneşti sînt daceşi procedează la apropieri etimologice contrarii unei bune metode.

I. I. RUSSU, *Cuvinte autohtone în limba română,* în *DR,* XI, 1948, p. 148— 183 (unele din cuvintele studiate au fost explicate prin latină sau slavă).

I. I. RUSSU, *Limba traco-dacilor.* Ed. Academiei R.P.R., Bucureşti, 1959 (material bogat; bună informaţie. Autorul nu e însă stăpîn pe metoda etimologică). Ed. a 2-a, Ed. Academies R.S.R., Bucureşti, 1967.

I. I. RUSSU, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-****albanez.*** Bucureşti, 1970.

W. TOMASCHEK, *Die alien Thraker. Eine ethnologische Untersuchung,* I—III, Viena, 1893-1894 (Sitzungsb. der phil.-hist. Kl. der kais. Akad. der Wissenschaft., Bd. CXXVIII, CXXX, CXXXI; locuinţele; • triburile, cultura, alimentaţia; obiceiurile; monumentele de limbă. Lucrare încă utila, dar cu informaţia depăşită). Vezi *Anexa* la prezenta lucrare, p. 574 şi A. Rosetti, *La linguistique balkanique,* Bucureşti, 1985.

GREACA

C. DICULESCU, *Elementele vechi greceşti din limba română, în DR,* IV, p. 394 ş.u. (autorul nu e stăpîn pe metodă. V. observaţiile lui Sandfeld, *Ling. balk.,* p. 31 ş.u. şi Kretschmer, *Glotta,* XVIII, p. 219).

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Altgriechische Elemente im Rumănischen,* în *Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe fur Adolfo Mussafia,* Halle, Niemeyer, 1905.

GERMANICA

HENRIK BARlC, *Lingvisticke studije,* Sarajevo, 1954 *(Naucno drustvo nr. Bosne i Hercegovine, Djela,,* kn. I. Odjeljenje istorisko-filoloskih nauka, kn. 1; capitolul consacrat elementelor germanice în limbile balcanice, p. 94 ş.u.).

CONSTANTIN C. DICULESCU, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im friihen MittelaJter und zur Vorgeschichte des rumănischen Volkes,* I, Kommissionsverlag von C. Kabitsch, Halle, 1922 (Aus den Veroffentlichungen der Casa Şcoalelor in Bukarest).

ERNST GAMILLSCHEG, *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen ăuf dem Boden des alten Romerreichs.* Bd. II: *Die Ostgoten. Die Longobarden. Die altgermanischen Bestandteile des Ostromanischen. Altgermanisches im Alpenromanischen,* Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter, 1935 *(Grundriss der germanischen Philologie...,begriindet* v. H. Paul, n/2).

IRANICA

JOHN HARMATTA, *Studies in the Language of the Iranian Tribes in Scuth Russia,Buda.* pest, 1952 (lămureşte filiaţia dialectelor iranice din sudul Rusiei, faţă de celelalte dialecte iranice şi în special faţă de osetă).

VASILE PÂRVAN, *Consideraţii asupra unor nume de rîuri daco-scitice,* Bucureşti, 1923 *(AAR, Mem. Sect. Istorice,* Ser. III, T. I, Mem. 1).

AL. ROSETTI, *Resturi de limbă scito-sarmată,* Iaşi, 1930 (extr. din *Viaţa românească;* republicat în trad, franceză în *ML,* p. 357—375).

MAX VASMER, *Untersuchungen ilber die ăltesten Wohnsitze der Slaven.* I: *Die Iranier in Siidrussland,* Leipzig, Markert und Petters, 1923 (lucrare de ansamblu, cu prezentarea întregului material şi indicaţia izvoarelor).

MAX VASMER, art. *Skythen (Sprache),* în *Reallexikon der Vorgeschichte,* XII, hgg. v. Max Ebert, Berlin, W. de Gruyter, 1928, p. 236 ş.u. (expunere de ansamblu a stadiului cercetărilor la acea dată, cu indicaţii bibliografice).

MAX VASMER, *Die alten Bevdlkerungsverhăltnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung,* Berlin, W. de Gruyter, 1941 *(Preussische Akademie der Wissenschaften. Vortrăge und Schriften,* Heft 5; schiţă sumară, cu indicaţii bibliografice şi o hartă).

LASIDLAV ZGUSTA, *Die Personennamen griechischer Stădte der nordlichen Schwarzmeerkuste,* Nekladalestvi Ceskoslovenske Akademie văd, Praga, 1955 (bogată informaţie; materia e anunţată în subtitlu: „Die ethnischen Verhâltnisse, namentlich das Verhâltnis der Skythen und Sarmaten, im Lichte der Namenforschung").

LIMBILE BALCANICE

Indogermanisches Jahrbuch, im Auftrag der indogermanischen Gesellschaft, hgg. v. Al Thumb u. W. Streitberg, Strassburg, Triibner, 1914 ş.u., a publicat în fiecare an o bibliogra a albanezei: *Albanesisch.* v. A. Thumb, 1913 ş.u. (continuare a bibliografiei anuale publica în *Anzeiger fur indogermanische Sprache u. Altertumskunde. Beiblatt zu den Indogermanisch Forschungen,* Bd. XXVII, cu bibliografia anilor 1907— 1908). Cu începere de la vol. III, titl schimbat: *Albanisch;* începînd cu vol. IV (1917), bibliografia e redactată de N. Jokl şi îmbr ţişează, de fapt, întreaga uniune lingvistică balcanică; bibliografia vol. XXV (1942) şi XXV (1943) e redactată de Carlo Tagliavini. Vol. XXX, apărut în 1955, cu bibliografia anilor 19 şi 1948, redactată de K. Gurakuqi. Pentru sîrbă, bulgară şi neogreacă, în afară de bibliogr fia anuală din acest anuar, se vor consulta bibliografiile publicate în revistele de specialita *Rocznik slawistyczny,* G. Gebethner, Cracovia, 1908 ş.u., *Revue des etudes slaves,* Champio Paris, 1921 ş.u., *Zeitschrift fur slavische Philologie,* Leipzig, Markert und Petters, 1925 ş. şi *Glotta,* Gottingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1907 ş.u. (pentru greacă).

Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, urednik H. Baric, Belgrad, 1923— 19 o voi.

Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Europeen, Bulletin, Bucarest.

Balcania, I, Bucarest, 1938 ş.u.

Linguistique balkanique (red. Vladimir Georgiev; Bălgarska Akademija na Naukite), Solia, 1959 ş.u.

Revue des etudes sud-est europeennes, I, Bucarest, 1963 ş.u.

Revue internaţionale des etudes balkaniques. Directeurs: P. Skok (Zagreb) — M. Budin (Beograd), Belgrad, 1934- 1936.

Rivista d'Albania, diretta de Fr. Ercole, Milano, 1940 (Reale Accademia dTtalia. Cen di Studi per 1'Albania).

H. BARlC, *Albanorumănische Studien,* I. Teii, Sarajevo, 1919 *(Zur Kunde der Balk halbinsel. 1. Quellen und Forschungen).*

H. BIRNBAUM, *Balkanslavisch und Sudslavisch,* în *Zs.f.Blak.,* III, 1965 (privire ansamblu, cu indicaţii bibliografice).

TH. CAPIDAN, *Raporturile albano-române,* în DR, II, 1922, p. 444 ş.u.

TH. CAPIDAN, *Romanitatea balcanică,* Bucureşti, 1936 (Academia Română, *Discur de recepţie,* LXVII).

OV. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine,* I. *Les origines,* Paris, Leroux, 1 *Opere. II,* Bucureşti, 1975 *(VElement autochtone,* p. 8 ş.u.).

MATHIAS FRIEDWAGNER, *Uber die Sprache und Heimat der Rumănen in ihrer F zeit,* în *ZRPh.,* LIV, Halle, Niemeyer, 1934, p. 641 ş.u. (expunere de ansamblu, în baza largi informaţii, cu indicarea izvoarelor).

MOSES GASTER, *Die nichtlateinischen Elemente in Rumănischen,* în *Grobers Gr.* Bd., hgg. v. Gustav Grober, Strassburg, 1888, p. 406 ş.u. (trăsăturile pe care români albaneza le au în comun ar fi datorate bulgarilor turanieni, veniţi in Peninsula Balcani 660-668).

IVAN GĂLĂBOV, *Za elena v bâlgarski ezik,* Burgas, tom. I, f.d. (Izvestija na naro Muzei; despre originea articolului în bulgară), şi lucrarea mai întinsă: *Problemat za ele bâlgarski i rumănski ezik,* Sofija, 1962 (Bălgarska Akademija na Naukite. Institut za garski Ezik).

VLADIMIR GEORGIEV, *La toponymie ancienne de la Peninsule Balkanique et la t mâdiierraneenne,* Sofia, 1961 (vederi interesante: daco-moesiana ar fi strămoaşa alban Traca ocupa partea orientală a Peninsulei Balcanice. Teoria lui Georgiev a fost primit rezerve de V. Pisani, *Paideia,* XVI, 1961, p. 280, dar e acceptată de O. Haas, *Die Spr* VIII, 1962, p. 273).

VLADIMIR I. GEORGIEV, *Introduzione alia storia delte lingue indoeuropee,* Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1966 (p. 139 ş.u.: daca şi daco-moesiana. Utilizează întreg materialul publicat în lucrările sale din anii din urmă. Lucrare fundamentală).

ZBIGNIEW GOLAB, *Some Arumanian-Macedonian Isogrammatisms and the Social Background of their Development,* în *Word,* 15, 1959, p. 415—435.

ASGAR ROSENSTAND HANSEN, *Artikelsystemet i rumaensk,* Kobenhavn, E. Munksgaard, 1952 (despre sistemul articolului în limba română).

A. GRAUR, *Coup d'oeil sur la linguistique balkanique,* în *BL,* IV, p. p. A. Rosetti, Bucureşti-Paris, 1936, p. 31 ş.u.

PAUL KRETSCHMER, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache,* Gottingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1896 (lucrare fundamentală).

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Originea românilor,* II: *Ce spun limbile română şi albaneză,* Iaşi, 1927 (Partea III: *Ce spune limba albaneză,* p. 571 ş.u.).

GtFNTHER REICHENKRON, *Der Typus der Balkansprachen,* în *Zs. f. Balk..,* I, 1962 p. 91—122 (înşirarea caracterelor „balcanice" ale limbilor albaneză, română şi bulgară).

A. ROSETTI, *La linguistique balkanique,* Bucureşti, 1985 (în care sînt reunite toate expunerile, publicate în cursul anilor, asupra acestui subiect).

KR. SANDFELD JENSEN, *Die nichtlateinischen Bestandteile im Rumănischen,* în *Gr6bers Gr.,* 1904— 1906 (trăsăturile în comun ale românei şi albanezei se explică prin influenţa aceluiaşi substrat sau prin influenţa albanezei asupra românei. Se ţine seamă şi de dezvoltarea celor două limbi în aceeaşi direcţie; influenţa greacă asupra limbii române este luată în consideraţie).

KR. SANDFELD, *Linguistique balkanique, Problemes et resultats,* Paris, Champion, 1930 (traducere în limba franceză, remaniată şi adăugită, a lucrării *Balkanfilologien.* a autorului, scrisă în limba daneză şi apărută la Copenhaga, în 1926; v. ŞT. BEZDECHI, în Di?, IV, 1927, p. 1278 ş.u. Lucrare fundamentală).

A. SELISCEV, *Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques: un balkanisme ancien en bulgare,* în *R. it. sl.,* V, 1925, p. 38—57 (privire de ansamblu datorată unui bun cunoscător al dialectelor bulgăreşti; e luată în consideraţie mai ales aromâna; problemele generale sînt puse, dar soluţia lor aşteaptă noi cercetări).

P. SKOK, *Dolazak Slovena na Mediteran,* Split, 1934 *(Pomorska Biblioteka jadranske, straze;* lucrare de sinteză, cu indicaţiile bibliografice).

CARL TREIMER, *Albanisch und rumănisch,* în *ZRPh.,* XXXVIII, 1914, p. 385-4ÎL

G. WEIGAND, *Ethnographic von Makedonien. Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teii,* Leipzig, Fr. Brandstetter, 1924 (lucrare informativă asupra popoarelor din Peninsula, Balcanică în trecut şi astăzi: istorie, religie, ocupaţii, moravuri, limbă).

W. GIESE, *Balkansyntax oder thrakisches Substrat?,* în *St. neophil.,* XXIV, 1952, p. 40 ş.u. (studiază cinci trăsături în comun ale limbilor balcanice şi indică originea lor).

ALBANEZA

Buletin per shkencat shoqerore, Tirana, 1953— 1957; cu începere din 1957, cu titlul schimbat: *Buletin i Universitetit shteteror te Tiranes* (cuprinde şi articole de istorie şi arheologie, pe lîngă cele de limbă; redactat în limba albaneză, cu rezumate în limba franceză).

Studia albanica, 1, Tirana, 1964 ş.u.

HENRIK BARIC, *Lingvisticke studije,* Sarajevo, 1954 *(Naucno druStvo nr. Bosne i Hercegovine,* Djela, kn. I; Odjeljenje istorisko-filoloskih nauka, kn. I; capitolul: *Originea albanezilor în lumina limbii,* p. 7—48).

HENRIK BARIC, *Istorija arbanaSkog jezika.* Sarajevo, 1959 *(Naucno drustvo nr. Bosne i Hercegovine,* Djela, kn. XII; *Balkanoloski Institut,* kn. 1; schiţă datorată unui cunoscător profund al materiei; cu un rezumat în limba germa,nă, p. 59—61).

EQREM £ABEJ, *Per historine e konsonantizmit te gjuhes shqipe* (cu franceză: *Contribution ă Vhistoire du consonantisme dans la langue alba* I 1958, p. 31—80; Id., *Unele probleme ale istoriei limbii albaneze,* în *SCL,* 560 (caracterizarea comparativă a celor două dialecte ale limbii albaneze, pr caracterul iliric al albanezei).

EQREM ţABEJ, *Studieme etimologjike ne fushe te shqipes, A —B,* Tira ţia prescurtată, în limba franceză (p. 413—548, *a—b),* a articolelor dicţio de la p. 5—411. Lucrare fundamentală.

Id., *Fjalor i gjuhes se sotme shqipe,* Tirana, 1980 (41000 de cuvinte)

Id., *Studieme etimologjike ne fushe te shqipes,* I, Tirana, 1982, cu e franceză: *Etudes d'etymologie albanaise,* p. 133—269. Lucrare fundamen

P. FULVIO CORDIGNANO S. J., *Dizionario albanese-italiano e nuovo „Jungg"). Parte albanese-italiano,* Milano, Ulrico Hoepli, 1934

KONSTANTINOY KPKTOOOPIAI, Ae£tK6v **Tf)< mpaviKfic** r^a

Fjalor i gjuhes shqipe, Tirana, 1954 (publicat de Instituti i shkencav e i letersise).

MARIE AMELIE FREIN von GODIN, *Worterbuch der albanischen* Bd. I: *Deutsch-albanisch,* Leipzig, Harrassowitz, 1930.

M. A. GABINSKI, *Avtohtonnyje elementy v moldavskom jazyke,* în nr. 1, p. 85—93 (traca stă la baza albanezei).

N. JOKL, *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung,* Vie d. kais. Akad. d. Wissenschaft, in Wien, phil.-hist. Kl., Bd. CLXVIII, I,

N. JOKL, *Albanisch,* în *Grundriss der indogermanischen Sprach-* begrundet von K. Brugmann u. Alb. Thumb, hgg. v. K. Brugmann u. *Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft seit ihrer BegrUndung* II hgg. v. W. Streitberg: *Die Erfoschung der indogermanischen Sprachen,* III Triibner, 1917, p. 109 ş.u. (expunere de ansamblu şi scurtă schiţă gra bibliografice).

N. JOKL, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Be* Berlin u. Leipzig, Walter de Gruyter, 1923 *(Untersuchungen zur indoge Kulturwissenschaft.,* hgg. v. W. Streitberg u. F. Somrner, 8).

N. JOKL, art. *Albaner,* B.: *Stirache,* în *Reallexikcn der Vorgeschic* Ebert, Berlin, W. de Gruyter, 1924, p. 84 ş.u. (expunere de ansamblu a s al cercetărilor, cu indicaţii bibliografice).

N. JOKL, *Die Verwandschaftverhältnisse des Albanischen zu den u Sprachen. Die Sprache,* IX, 1963, p. 5—156 (expunere de ansamblu; cupr Lucrare postumă, scrisă în 1920— 1925). V. şi Id., *Einige Grundprobleme Sfrrachgeschichte, Studia albanica,* I, 1964, p. 69 ş.u.

ANGELO LEOTTI, *Dizionario albanese-italiano,* Istituto per l'Europ 1937 *(Publicazioni dell „Istituto per VEuropa Orientale",* Roma).

G. MEYER, *Kurzgefasste albanesische Grammatik mit Lesestiicken* Breitkopf und Hârtel, 1888 (manual excelent).

GUSTAV MEYER, *Etymologisches Worterbuch der albanesischen* Triibner, 1891 (lucrare fundamentală).

G. MEYER, *Albanesische Studien,* Viena, 1883—1897. I: *Die Pl nesischen Nomina ;* II: *Die albanesischen Zahlworter ;* III: *Lav.tlehre der standteile des Albanesischen ;* IV: *Das griechisch-sudrumanisch-albanesisch Kavalliotis,* herausgegeben und erklârt; V: *Beiträge zur Kenntniss der i chenen albanesischen Mundarten ;* VI: *Beiträge zur Kenntniss verschieăener*

Dr. PEKMEZI, *Grammatik der albanesischen Sprache (Lăut- und Formenlehre),* Viena, Verlag des Albanesischen Vereines „Dija", 1908 (manual indispensabil, ce ţine loc de gramatică istorică a albanezei).

P. SKOK, *L'etude des traits communs des langues balkaniques provenant du slave, en tant que le* (sic!) *fondement de la linguistique balkanique,* în *III· Congres International des Slavistes,* publications du Comite d'organisation, n° 4, Belgrade, p. 79 ş.u.

CARLO TAGLIAVINI, *La lingua albanese,* în *Studi albanesi,* V—VI, Istituto per l'Eu-< ropa Orientale, Roma, 1935— 1936, p. 5 ş.u. *(Publicazioni delV Istituto per VEuropa Orientale,* Roma; schiţă de ansamblu, cu indicaţii bibliografice).

MAX VASMER, *Studien zur albanesischen Wortforschung,* Dorpat, 1921 *(Acta et Commentationes Universitatis Dorpatiensis.* B. Humaniora, I).

GUSTAV WEIGAND, *Albanesisch-deutsches und deutsch-albanesisches Worterbuch,* Leipzig, J. A. Barth, 1914 (materialul cules de autor la* faţa locului provine din Durazzo, Tirana şi Elbasan; cu indicaţii etimologice).

GUSTAV WEIGAND, *Albanesische Grammatik im sudgegischen Dialekt (Durazzo, Elbasan, Tirana),* Leipzig, J. A. Barth, 1913.

BULGARA

L. ANDREICIN, VL. GEORGIEV, ST. ILCEV, K. ROSTOV, ÎV. LEKOV, ST. STOIKOV, C. V. TODOROV, *Bâlgarski tălkoven recnik,* Sofija, Nauka i izkustvo, 1955.

LEON BEAULIEUX, *Grammaire de la langue bulgare,* avec le concours de Stefan Mladenov, Paris, H. Champion, 1933 (manual excelent).

NAJDEN GEROV, *Recnik na bâlgarskij jazyk,* 5 voi. şi un supliment,, publicat de autor şi de T. Pancev, Plovdiv, 1895—1908 (explicaţiile sînt date în limba bulgară; termenii sînt traduşi în ruseşte; cf. observaţiile lui Mladenov, *Zs. f. sl. Phil.,* II, p. 567 ş.u.).

FRANZ MIKLOSICH, *Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen,* Wien, 1883 *(Denkschriften,* d. phil.-hist. Kl. d. kaiserl. Akad. d. Wissenschaft. in Wien, Bd. XXXIV).

K. MIRCEV, *Istoriceska gramatika na bâlgarskija ezik,* Sofia, Narodna Prosveta, 1955, ed. a 2-a, Sofija, Dărzavno izdatelstvo Nauka i izkustvo, 1958 (bună informaţie).

STEFAN MLADENOV, *Geschichte der bulgarischen Sprache,* Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter, 1929 *(Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte,* hgg. v. R. Trautmann u. Max Vasmer).

VATROSLAV OBLAK, *Macedonische Studien,* Wien, 1896 *(Sitzungsb. d.* kais. Akad. d. Wissenschaft. in Wien, phil.-hist. KL, Bd. CXXXIV; lucrare de dialectologie, importantă pentru istoria vechii slave).

G. WEIGAND, *Bulgarische Grammatik,* 2. vermehrte u. verbesserte Auflage, Leipzig, J. A. Barth, 1917 (un bun manual).

G. WEIGAND, *Bulgarisch-deutsches Worterbuch,* unter Mitwirkung v. A. Doritsch; zweite verbesserte Auflage, Leipzig, O. Holtze, 1918.

MACEDONEANA

In afară de gramatica lui Horace G. Lunt, *Grammar of the Macedonian Literary Language* Skopje, 1952, un material bogat e dat în lucrările lui Andre Mazon: *Contes slaves de la Macl dome sud-occidentale,* Paris, Champion, 1936; A. Mazon et A. Vaillant. *Uevangeliaire de Kulakia **un** parter slave du Bas-Vardar,* Paris, Droz, 1938.

SÎRBO-CROATA

A. BELIC, *Zum heutigen Stande der serbokroatischen Dialektologie, JRocznik slawistyczny,* III, Cracovia, Gebethner, 1910, p. 82 ş.u. (schi indicarea caracteristicilor sumare ale fiecărui dialect şi **o** hartă diale

J. DAYRE, M. DEANOVIC, I?. MAIXNER, *Dictionnaire croate* 1956 (un bun instrument de lucru).

PAVLE IVIC, *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Allgemeines und die stokavische Dialektgruppe,* Haga, Mouton et Co., 1 cu o bogată informaţie şi indicaţii bibliografice; în anexă, **o** hartă dia sîrbo-croat).

A. LESKIEN, *Grammatik der serbokroatischen Sprache,* I: *Laut menlehre,* Heidelberg, C. Winter, 1914 (urmarea nu a mai apărut).

A. MEILLET et A. VAILLANT, *Grammaire de la langue serbo* 1924.

G. POPOVIC, *Worterbuch der serbischen und deutschen Sprac Teii,* Pancova, Jovanovic, 1881 (un excelent instrument de studiu).

NEOGREACĂ

N. P. ANDRIOTIS, '**ETUUO^OYIKO** ***XtţiKo*** rnQ vsdeAAr|ViKfjc;, A maţie; indicaţia etimonului, fără comentarii).

ATH. BUTURAS, *Ein Kapitel âer historischen Grammatik der g die gegenseitigen Beziehungen der griechischen und der fremden Spra fremden Einflitsse auf das Griechische seit der nachklassischen Periode bis* Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Th. Weicher, 1910. *

Dizionario greco-moderno della lingua scritta e pariata, compilato dai Parte I: *Greco-modemo-italiano,* Milano, Ulrico Hoepli, 1927 *(Man*

Etudes de philologie neo-grecque. Recherches sur le developpement Jean Psichari, Paris, Bouillon, 1892.

G. N. HATZIDAKIS, *Einleitung in die neugriechische Grammatik,* Hărtel, 1892 *(Bibliothek indogermanischer Grammatiken,* Bd. V; lucr

G. MEYER, *Neugriechische Studien,* Viena, 1894— 1895. I: *der neugriechischen Mundartenjorschung ;* II: *Die slavischen, albanische wdrter im Neugr iechischen ;* III: *Die lateinischen Lehnwdrter im Neug* kais. Akad. d. Wissenschaft, in Wien, phil.-hist. KL, Bd. CXXX şi C

HUBERT PERNOT, *Grammaire du grec moderne (premiere* Freres, 1930 (manual clar şi bine ordonat).

GERHARD ROHLFS, *Etymologisches Worterbuch der Unterita* Max Niemeyer, 1930 (lucrare indispensabilă, datorată unui excelent greceşti vorbite în Italia meridională).

GERHARD ROHLFS, *Scavi linguistici nella Magna Grecia,* Halle Roma, Collez. meridionale Ed., 1933 *(Collezione di studi meridionali* di Bianco; lucrare datorată unui excelent cunoscător al dialectelor itali

ALBERT THUMB, *Handbuch der neugr iechischen Volksspr Glossar,* Strassburg, 1910 (lucrare datorată unui cunoscător profund

MAN A. TRIANDAPHYLLIDIS, *Die Lehnwdrter der mitte*

III

LIMBILE SLAVE MERIDIONALE

VECHEA SLAVĂ ŞI SLAVA MERIDIONALĂ

La indicațiile date aici mai jos privitoare la bibliografiile anuale publicate în revistele de specialitate şi consacrate vechii slave şi fiecărei limbi slave în parte, se adaugă lămuririle următoare: revista *JuSnoslovenski Filolog,* publ. de A. Belid (Beograd, 1914 ş.u.), publică o bibliografie anuală a sîrbo-croatei (voi. XXIII, 1958, cu bibliografia pe 1957), *Indogermanisches Jahrbuch* (Berlin, W. de Gruyter: volumul XXX, apărut în 1955, cu bibliografia anilor 1947— 1948): bibliografia slavă e redactată de E. Fraenkel şi E. Dickermann, *Revue des etudes slaves* (Paris, volumul XLIV, apărut în 1965, cu bibliografia la zi), conține mai multe rubrici: rubrica „generalites" e redactată astăzi de A. Mazon şi de A. Vaillant; bibliografia sîrbo-croată e redactată de A. Vaillant, iar cea bulgară de R. Bernard. *Rocznik slawistyczny* (Krak6w, Ed. Academiei Polone de Ştiințe; volumul XXV, apărut în 1965 cu bibliografia anului 1960), conține, pe lîngă celelalte rubrici, o rubrică ^influence slave sur ies autres langues", în care sînt examinate şi lucrări care interesează româna. *Zeitschrift fiir slavische Philologie* (Heidelberg, Carl Winter; volumul XXXII, fasc. 2, apărut în 1965) nu publică o bibliografie anuală; se vor consulta însă notițele bibliografice şi critice ale lui St. Mladenov, privind lucrările consacrate bulgarei şi publicate în vol. II, p. 506 ş.u., III, p. 184 s.u. (1915-1924), XIII, p. 361 ş.u.

PEETER ARUMAA, *Urslavische Grammatik,* I, *Einleitung, Lautlehre,* Heidelberg, Winter, 1964 (lucrare fundamentală).

Bâlgarski ezik, organul Institutului de Limbă Bulgară al Academiei de Ştiințe, vol. XIV, Sofia, 1964, cu bibliografia anului 1963.

A. BELlC, *Zur Entwichlungsgeschichte der slavischen Diminutiv- und Amplifikativsuffixe,* Leipzig, 1901 (extr. din *Arch. f. slav. Phil.,* Bd. XXIII).

A. BELlC, *La Macedoine.* Etudes ethnographiques et politiques, Paris-Barcelone, Bloud & Gay, 1919.

ERICH BERNEKER, *Die Wortfolge in den slavischen Sprachen,* Berlin, B. Behr's Verlag (E. Bock), 1900.

ERICH BERNEKER, *Slavisches etymologisches Worterbuch,* Erster Bd. *A — L,* Zweiter Bd., Lief. 11, *M-moru,* Heidelberg, Winter, 1908-1913 *(Indogermanische Bibliothek Sammlung slavischer Lehr- und Handbucher,* hgg. v. A. Leskien u. E. Berneker; lucrare fundamentală, cu indicarea întregii bibliografii, dar rămasă, din nefericire, neterminată).

HERBERT BRĂUER, *Slavische Sprachwissenschaft,* I, *Einleitung, Lautlehre,* Berlin, W. de Gruyter, 1961 (un bun manual).

OLAF BROCH, *Slavische Phonetik,* Heidelberg, Winter, 1911 (un manual excelent şi precis).

B. CONEV, *Istorija na bălgarskij ezik.* Tom. I, Sofija, 1919; tom vtori, posmărtno izdanie pod redakcijata na Prof. dr. St. Mladenov, Sofija, 1934 *(Universitetska Biblioteka,* No. 8; material bogat; autorul nu e lingvist; în t. II, p. 3 ş.u., se reproduce memoriul apărut în 1921, privitor la raporturile lingvistice dintre bulgari şi români; v. criticile lui Skok, *SL,* IV, p. 325 ş.u. şi Graur, *BL,* III, p. 193 ş.u. Pentru întreaga lucrare, v. Mladenov, *Sl.,* II, p. 404 ş.u. şi Id., *Zs. sl. Ph., II,* p. 506 ş.u.).

PAUL DIELS, *Altkirchenslavische Grammatik,* mit einer Auswahl von Texten und. einem Worterbuch, I. Teii: *Grammatik,* Heidelberg, Winter, 1932 (manual excelent; notele conțin indicații şi trimiteri extrem de bogate şi de variate).

PAUL DIELS, *Die Slawen,* Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner, 1920 *(Aus Nat* *Geisteswelt,* 740. Bd.; elementar).

VLADIMIR GEORGIEV, *Vaprosi na bâlgarskata etimologija,* Sofija, Bălgarsk. na Naukite, 1958 (informații prețioase).

• PAVLE IVlC, *Die serbokroatischen Dialekte, Ihre Struktur und Entwicklung,* I - *Allgemeines und die Stokavische Dialektgruppe,* 's-Gravenhage, Mouton & Co., 1958 (fundamentală).

A. J. JACIMIRSKIJ, *Iz slavjano-rumynskih semasiologiâeskih nabljudenij,* în *otdelenija russkogo jazyka i slovenosti imperatorskoj Akademij Nauk,* St. Petersburg, 190 kn. 2, p. 257 ş.u. (examinează „calcurile"lingvistice din dacoromână).

V.ˣ JAGlC, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache.* Neue berichtigt erweiterte Ausgabe, Berlin, Weidmann, 1913 (lucrare fundamentală, dar cu informația de

CONSTANTIN JIRECEK, *Geschichte der Serben.* Erster Bd. (bis. 1371), Gotha, Perthes A. G., 1911 *(Geschichte der europäischen Staaten,* hgg. v. A. H. L. Heeren Ukert, W. v. Giesebrecht und K. Lamprecht. Achtundreissigstes Werk; lucrare fundam

ST. KUL'BAKIN, *Le vieux slave,* Paris, Champion, 1929 *(Collection de manuels "par VInstitut d'Etudes Slaves,* V; lucrare excelentă, clară şi bine ordonată).

Ă. LESKIEN, *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Gr* *Texte, Glossar,* 5-te Auflage, Weimar, 1910 (manual astăzi clasic).

A. LESKIEN, *Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache, 2—3.* Heidelberg. Winter, 1919 (manual excelent, dar cu informația depăşită).

HORACE G. LUNT, *Old Church Slavonie Grammar,* 's-Gravenhage, Mouton & Co. (autorul şi-a propus să descrie sistemul fonematic al vechii slave).

ALFONS MARGULIES, *Historische Grundlagen der sudslavischen Sprachgl* *Archiv fur slavische Philologie,* XL, Berlin, Weidmann, 1925, p. 197 ş.u. (schiță istorică, materialului şi lucrărilor contemporane).

ALFONS MARGULIES, *Entwicklungsphasen der sudslavischen Kulturen,* Ansbach (o schiță datorată unui excelent cunoscător al chestiunii).

A. MEILLET, *Etudes sur Vetymologic et le vocabulaire du vieux slave,* I, II, Paris, B 1902, 1905 (lucrare fundamentală).

A. MEILLET, *Le slave commun,* seconde edition revue et augmentee avec le c de A. Vaillant, Paris, Champion, 1934 (lucrare fundamentală).

FRANZ MIKLOSICH, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte, V* I, II, III. *Consonantismus,* I, II. *Lautgruppen,* Wien, Cari Gerold's Sohn, 1881, 188 *(Sitzungsberichte* der phil.-hist. Kl. d. kais. Akad. d. Wissenschaft., XCVIII—CIÎ; e plină de sugestii interesante).

FRANZ MIKLOSICH, *Etymologisches Worterbuch der slavischen Sprachen,* Wien, W Braumuller, 1886 (învechit).

FR. MIKLOSICH, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum,* emendatum auctum, bonae, Guilelmus Braumueller, 1862-1865 (lucrare fundamentală, în curs de a fi î prin *Lexicon linguae palaeoslovenicae,* ce apare la Praga, începînd din 1958, citat de noi n v. A. Vaillant, *BSL,* LV, 1960, p. 191; asupra problemelor puse de alcătuirea unui d al vechii slave, v. P. A. Lavrov, *Le lexique du vieux slave, R. et sl.,* VII, p. 199 ş.u.).

FRANZ MIKLOSICH, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen.* Zwei *Stammbildungslehre. Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen,* Wien, W miiller, 1875 (lucrare încă utilă de consultat).

K. MIRCEV, *Istoriceska gramatika na bâlgarskija ezik,* Sofija, ed. a 2-a, Dărzavn telstvo .Nauka i izkustvo, 1958 (bună informație).

K. MIRCEV, *Starobălgarski ezik,* Sofija, Narodna Prosveta, 1956 (elementar).

STEFAN MLADENOV, *Etimologiceski i pravopisen recnik na bâlgarskija knizo* Sofija, Knigoizdatelstvo Xristo G. Danov, 1941 (lucrare fundamentală).

MAX VASMER, *Russisches etymologisches Worterbuch,* 3 vol., Heidelberg, C. Winter. 1950—1958 (lucrare fundamentală; informează pentru toate limbile slave).

IVAN POPOVlC, *Geschichte der serbokroatischen Sprache,* Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1960 (lucrare fundamentală, cu bogate indicații bibliografice, ținute la zi).

Rjecnik hrvatskoga Ui srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, obradinje Dj. Danicic și, ulterior, de P. Budmani, M. Valjavac și apoi de T. Măreție singur, Zagreb, 1880 ș.u. în 1959 a apărut prima fasciculă a voi. XVII (lucrare fundamentală, în care se dă etimologia fiecărui termen și exemple de întrebuințarea sa, cu începere de la cele mai vechi texte).

BERNHARD ROSENKRANZ, *Historische Laut- und Formenlehre des altbulgarischen (altkirchenslavischen),* Heidelberg, C. Winter, 1955 (elementar).

Lexicon linguae palaeoslovenicae, 1—3, *a-bogorodieino;* fasc. 2: *Prolegomena,* Praha, 1958—1959 (lucrare fundamentală, de mari proporții).

L. SADNIK und R. AITZETMt)LLER, *Handworterbuch zu den altkirchenslavischen Texten,* Heidelberg, C. Winter, 1955 (un bun instrument de lucru).

A. M. SELISCEV, *Slavjanskoje naselenije v Albanij,* Sofija, 1931 (material bogat, datorat unui bun cunoscător al dialectelor bulgare).

W. N. SLATARSKI, *Geschichte der Bulgaren,* I. Teii. *Von der Grundung des, bulgarischen Reiches bis zur Turkenzeit* (679— 1396), Leipzig, Verlag von Dr. Iwan Parlapaciofî-1918 (Bulgarische Bibliothek, hgg. v. Prof. Dr. Gustav Weigand; lucrare fundamentală).

STOIKO STOIKOV, *Hristomatija po bălgarska dialektologija,* Sofija, Nauka i izkustvo, 1950 (elementar).

STOIKO STOIKOV, *Bălgarska dialektologija,* Sofija, Dărzavno izdatelstvo, Naukai izkustvo, 1956 (litrografiat; cu o hartă dialectală; informație prețioasă).

STOIKO STOIKOV, *Uvod v bălgarskata fonetika,* Sofija, Bălgarsk, Akad. na Naukite, 1955 (lucrare fundamentală).

REINHOLD TRAUTMANN, *Baltisch-slavisches Worterbuch,* Gottingen, Yaadeshoeck & Ruprecht, 1932 *(Gottinger Sammlung indoger mani scher Grammatiken und Wdrterbiicker ;** lucrare fundamentală, dar de o prezentare tipografică defectuoasă: indicele lipsește).

N. S. TRUBETZKOY, *Altkirchenslavische Grammatik. Schrift-, Laut-und Formensysiem,* im Auftrage der Akademie, hgg. v. Rudolf Jagoditsch, Wien, Rohner, 1954 *(Osterreichische Akademie der Wissenschaften,* phil.-hist. Kl., *Sitzungsber.,* 228. Bd., 4. Abhandl.; operă postimiă nerevizuită de autor, cuprinde sugestii interesante).

ANDRE VAILLANT, *Manuel du vieux slave,* I, Grammaire, II, Textes et glossaire, Paris, Inst. d'Etudes Slaves, 1948 (lucrare fundamentală).

ANDRE VAILLANT, *Grammaire compar ee des langues slaves,* Lyon-Paris, IAC, tome I: Phonetique, 1950, tome II, 1: Morphologic flexion nominale, tome II, 2: flexion pronominale, 1958 (lucrare fundamentală).

WENZEL VONDRÂK, *Altkirchenslavische Grammatik,* Zweite Auflage, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1912 (lucrare fundamentală).

WENZEL VONDRÂK, *Vergleichende slavische Grammatik,* I. Bd. *Lautlehre und Stammbildungslehre,* Zweite stark vermehrte und verbesserte Auflage. II. Bd. *Formenlehre und Syntax.* Zweite Auflage neubearbeitet v. Dr. O. Grunenthal, Gottingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1924, 1928 (lucrare fundamentală: expunere obiectivă a diverselor teorii).

NICOLAAS VAN WIJK, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache.* Erster Band. *Laut-tind Formenlehre,* Berlin u. Leipzig, Walter de Gruyter *& Co.,* 1931 *(Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte,* hgg. v. R. Trautmann u. M. Vasmer; lucrare profund personală, datorată unui lingvist și slavist cu renume; prețioase indicații bibliografice).

N. VAN WIJK, *Le slave commun dans Vensemble indo-europeen; Parallelisme et divergence dans revolution des langues slaves; Les langues slaves du sud* (serie de lecons prononcees â la Sorbonne), *Le monde slave,* XIV, 1937, I, p. 472 ș.u.; II, p. 419 ș.u.; ţV, p. 76 ș.u.. Paris, P. Hartmann, 1937 (sinteză datorată unui cunoscător profund al materiei), și ediția a 2-a, corectată: *Les langues slaves, de Vunite ă la pluralite,* 's-Gravenhage, Mouton & Co., 1956.

ROMANA

ILIE BĂRBULESCU, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi,* Bucur Casa Școalelor, 1929 (asupra teoriilor autorului, v. Mladenov, *RS,* III, p. 188 ș.u. și Philipp *Orig. rom.,* I, p. 804 ș.u.; pentru prezenta lucrare, v. *ML,* p. 301 ș.u. și Nandriș, *RIR,* p. 387 ș.u.)

P. CANCEL, *Despre „rumân" și despre unele probleme lexicale vechi slavc-rcmâne,* B rești, Casa Școalelor, 1921 (cf. *ML,* p. 452-453).

P. CANCEL, *Termenii slavi de plug în dacoromână,* București, Casa Școalelor, 1921 (pra concluziilor autorului, v. *ML,* p. 471 — 474).

TH. CAPIDAN, *Elementul slav în dialectul aromân,* București, Cultura Națională, *{AAR, Memoriile Secțiunii literare.* Seria III. Tomul II. Mem. 4; ed. a 2-a, 1928: ed. a 1935; material prețios).

TH. CAPIDAN, *Raporturile lingvistice slavo-române.* I. *Influența română asupra l bulgare, DR,* III, 1923, p. 129 ș.u. (termenii românești ce ar figura, după autor, în vechea sl apar, de fapt, în redacții sîrbesti sau rusești ce nu sînt anterioare secolului al XIII-lea; v. p 474-475).

B. CONEV, *Ezikovni vzaimnosti mezdu Bâlgari i Rumăni, Godisnjk na Sofijskija versitet.* I: Istoriko-Filologiceski Fakultet, XV-XVI, 1919—1920, Sofija, 1921 (studiul e r dus și în *Istorija na bălgarskij ezik,* II, p. 3 ș.u., a aceluiași autor).

OV. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine,* I: *Les origines,* Paris, Leroux, (rinfluence slave, p. 237 ș.u.); ed. în limba română, îngrijită de prof. J. Byck, București, Științifică, 1962 (influența slavă, p. 159 ș.u.).

AT. T. ILIEV, *Romănska toponimija ot slavjano-bâlgarski proizhod,* Sofija, 1925 (din *Sbornik na Bălgarskata Akademija na Naukite,* kn. XVII, klon ist. fii., XI, nr. 2; mat util, dar necomplet).

KNIEZSA ISTVÂN, *A magyar nyelv szlâv joveven niszavai,* Budapest, Akademiai Ki 2 vol., 1955 (lucrare fundamentală, consacrată elementelor slave din limba maghiară).

MAX KÎtEPINSKtf, *Influence slave sur le verbe roumain,* în *SI.,* XVI, 1938- 1939, ș.u., 220 ș.u. și 481 ș.u. (v. observațiile lui A. Graur, *BL,* VI, p. 267 ș.u.).

G. MIHĂILĂ, *împrumuturi vechi suâ-slave în limba română,* București, Ed. Acade R.P.R., 1960 (informație bogată).

FR. MIKLOSICH, *Die slavischen Element-e im Rumunischen,* Wien, 1861 *(Denksch* der kais. Akad. d. Wissenschaft, in Wien, phil.-hist. KL, Bd. XII; lucrare încă esenția meditat).

GR. NANDRIȘ, Dare de seamă critică a lucrării lui Ilie Bărbulescu, *Individual limbii române și elementele slave vechi* (v. mai sus), în *RIR,* II, 1932, p. 387 ș.u.

Omagiu Profesorului Ilie Bărbulescu la 25 ani de profesorat, Iași, 1931 (extr. din *Ar* XXXVIII, n-le 2, 3, 4).

EUGEN SEIDEL, *Elemente sintactice slave în limba română,* București, Ed. Acade R.P.R., 1958.

EUFROSINA SIMIONESCU, *Accentul în cuvintele vechi slave din limba română,* 1913.

P. SKOK, *Des rapports linguistique slavo-roumains,* I, *St.,* I, 1952, p. 485 ș.u.; II, *eț roumain, R. et. sl.,* III, p. 59 ș.u.; III-VII, *St.,* III, 1953, p. 114 ș.u.; IV, 1954, p. ș.u.; p. 325 ș.u.; VI, 1956, p. 120 ș.u.: p. 758 ș.u.; VIII, p. 605 ș.u.; p. 776 ș.u. (obse interesante și prețioase, cu prilejul apariției unor lucrări noi).

PETAR SKOK, *Osnovi romanske lingvistike,* I—III, Zagreb, 1940 (I, p. 91 scurtă schiță a influenței limbilor slave meridionale asupra limbii române).

MARGARETA C. ȘTEFĂNESCU, *Elementele rusești-rutene din limba românea Vechimea lor,* Iași, 1925.

IV

ROMÂNA COMUNĂ

ROMÂNA COMUNĂ

TH. CAPIDAN, ***Românii din Peninsula Balcanică,*** în ***AÎN,*** vol. II, Bucureşti, **1924, *p.* 91-117.**

TH. CAPIDAN, ***Românismul balcanic, în RF,*** I, Cernăuţi, **1927,** p. **155—165.**

OVIDE DENSUSIANU, ***Histoire de la langue roumaine.*** Tome premier: ***Les origines*** (capitolul VI: ***La langue roumaine au sud et au nord du Danube. Origine des troiş dialectes,*** p. **288** ş.u.); tome second, fascicule I: ***Le seizieme siecle*** (capitolul II: ***Ckangements phonetiques «accomplis jusqu'au XVI-e siecle,*** p. **15** ş.u.). Paris, Leroux, **1901, 1914; *şi Opere*** II, Bucureşti, **1975.**

IORGU IORDAN, ***Diftongarea lui*** e ***şi o accentuaţi în poziţiile*** ă, e, Iaşi, Viaţa românească, **1920** (v. şi Al. Rosetti, în ***SCL,*** XV, **1964,** p. **571-573).**

ALEXANDRUPHILIPPIDE, ***Originea românilor,*** î/olumul II: ***Ce spun limbile română şi albaneză,*** Iaşi, Viaţa românească, **1927** (partea a II-a: ***Ce spune limba română,*** **p. 3** ş.u. Expunere greoaie şi uneori confuză, dar plină de fapte).

AL. PROCOPOVICI, ***Din istoria raporturilor noastre interdialectale,*** în ***DR,*** IV, Cîuj, **1927,** p. **38-66.**

SEXTIL PUŞCARIU, ***Zur Rekonstruktion des Urrumănischen,*** în ***Beihefte zur ZRPh.,*** hgg. v. Dr. Gustav Grober, XXVI. Heft, Halle, Niemeyer, **1910,** p. **17—75** (are meritul de a fi pus problema; studiul a reapărut, tradus în limba franceză, cu adaosuri, în Puşcariu, ***Et. de ling. roum.*** **1937,** p. **64—120,** sub titlul: ***Essai de reconstitution du roumain primitif).***

A. ROSETTI, ***Etude sur le rhotacisme en roumain,*** Paris, Champion, **1924.**

I. ŞIADBEI, ***Problemele vocabularului român comun,*** Iaşi, Goldner, **1934** (schiţă, cu indicaţii bibliografice).

H. TIKTIN, ***Der Vocalismus des Rumănischen-, Der Konsonantismusdes Rumănischen, in ZRPh.,*** X, p. **246-255;** XI, p. **56-84;** XII, p. **220-241;** XXIV, p. **319-328, 1887, 1888, 1889, 1900** (judicios, bine informat şi încă util de consultat; din consonantism, numai capitolul privitor la /). /

EMIL PETROVICI, ***Influenţa slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*** fBucureşti), **1956** (descrie sistemul vocalic şi consonantic al românei comune la p. **29—38).**

I. COTEANU, ***Epocile ele evoluţie a limbii române,*** îh ***SCL,*** IX, **1958,** p. **151- 159.**

I. COTEANU, ***Schiţă a declinării numelui în româna comună,*** în ***SCL,*** XVI, **1964,** p. **445—469** (bine informat).

AROMÂNA

Weigand (Ar., II, p. **346** ş.u.) şi Capidan (Arom. p. **193** ş.u.) disting în aromână două grupuri dialectale: cel de nord (Macedonia şi teritorii de la nord, Albania, precum şi localităţile Gopeş şi Mulovişte) şi cel de sud (Epirul, Thesalia, nordul Greciei şi Olimpul).

De fapt, grupul din Albania (fărşeroţii) formează o unitate aparte.

Cercetarea ştiinţifică, pe teren, a graiurilor aromâne se impune ca o necesitate acută, pentru că ceea ce s-a făcut pînă acum este insuficient şi nu prezintă destule garanţii de rigurozitate ştiinţifică. în special, graiul grupurilor din Olimp şi din Albania va trebui cercetat cu de-amănuntul. *Tratat* ***de dialectologie românească,*** Craiova, **1984,** p. **426:** N. Saramandu nu utilizează studiul nostru asupra românei din Albania.

MIHAIL G. BOIAGI, *Gramatica română sau macedoromână,* reeditată cu o introduce şi un vocabular de Per. Papahagi, Bucureşti, 1915 (prima ediţie a apărut la Viena, în 181 v. studiul lui Arno Dunker, *Der Grammatiker Bojadzi,* în 1895, p. 1— 146).

TH. CAPIDAN, *Românii nomazi. Studiu din viaţa românilor din sudul Peninsulei Ba canice,* Cluj, 1926 (ştiri preţioase culese din izvoare scrise şi orale, despre nomadismul păstore şi transhumanta în Peninsula Balcanică).

TH. CAPIDAN, *Fărşeroţii,* Cartea Românească, Bucureşti, 1931 (locuinţele; studiu co plet asupra limbii; lucrare indispensabilă).

TH. CAPIDAN, *Aromânii. Dialectul aromân,* Studiu lingvistic, Bucureşti, 1932 (lucra fundamentală; cercetare amănunţită, cu indicaţii bibliografice, a trecutului aromânilor, urma de gramatica istorică şi descriptivă a dialectului cu indicarea tuturor nuanţelor dialectale, baza întregii literaturi cunoscute şi a experienţei lingvistice a autorului).

MATILDA CARAGIU MARIOŢEANU, *în legătură cu articolul enclitic al masculine în aromână,* în *FD,* IV, 1962, p. 95— 100.

MATILDA CARAGIU MARIOŢEANU, *Sistemul fonologie al aromânei,* în *SCL,* XI 1963, p. 312-331.

» MATILDA CARAGIU MARIOŢEANU, *Flexiunea substantivelor în aromână,* în SC XV, 1964, p. 229-246.

MATILDA CARAGIU MARIOŢEANU, *Liturghier aromânesc, un manuscris ano inedit,* Editura Academiei R.P.R., (Bucureşti, 1962) (bună ediţie a unui text din secolul XVIII-lea, provenind din Albania, cu un studiu gramatical temeinic şi glosar).

I. DALAMETRA, *Dicţionar macedo-român,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1 (autorul e originar din Karaferia, lîngă Salonic).

CARSTEN HOEG, *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque,* I: *Etude linguisti precedee d'une notice ethnographique,* II: *Textes (contes et chansons), vocabulaire techni index verborum,* Paris-Copenhague, E. Champion-V. Pio-P. Branner, 1925, 1926 *fSărăcăci* sînt români grecizaţi. V. în această privinţă L. v. Thalloczy, *Illyrisch-albanische Forschungen* Munchen-Leipzig, 1916, p. 60; Capidan, *DR,* IV, p. 923 ş.u. şi *Arom.,* p. 14, T. Papaha GS, III, p. 259 ş.u. Numele lor se trage de la localitatea Siracu).

ŞTEFAN MIHĂILEANU, *Dicţionar macedo-român,* Bucureşti, Gobi, 1901 (mate influenţat de dacoromână).

'Exuuo^oyiKov A,S£IK6V xfi<; Kouxaop^axiKfjg yA-âcro-ac,, UTCO KQNXTANTINOY NI AAIAI, Athena 1909 (material nesigur; pentru partea etimologică, v. Th. Capidan, *Re critique au Dictionnaire d'etymologie koutzovalaque de Constantin Nicolaîdi,* Salonique, 1909

Texte macedo-române. Basme şi poezii poporale de la Cruşova, culese de dr. M. G. O DENARU, publicate după manuscrisele originale, cu un glosar complet, de prof. I. Bi Bucureşti, Editura Academiei Române, 1891 (material nesigur, vădit influenţat de dacorom notaţie fonetică defectuoasă).

Din literatura poporană a Aromânilor, colecţiune formată şi rînduită de PERICLE PA HAGI, vol. I: *Literatura copilărească, medicina populară, ghicitori, proverbe şi idiotisme, co Paparudele, Lazaretul, Leagănul, Sărbătoarea Sînzienilor sau Taviani, Luna nouă, De Poezia populară,* în Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folkloristice,* vol. II, Bucureşti, 1900 (co şi un indice de cuvinte).

PERICLE PAPAHAGI, *Basme aromâne şi glosar,* Editura Academiei Române, B reşti, 1905 (glosarul constituie un izvor de informaţie indispensabil).

PERICLE PAPAHAGI, *Graie aromâne,* Bucureşti, 1905 (în *AAR, Mem. Secţ. li* t. XXVII. Expresii particulare, metafore aromâneşti, înşirate în ordine alfabetică).

PERICLE PAPAHAGI, *Notiţe etimologice,* Bucureşti, 1906 (în *AAR, Mem. literare,* t. XXIX. Privesc aromâna).

PERICLE PAPAHAGI, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti,*

reprezentanți ai aromânei vorbite în Albania — grupul de nord al aromânei — cu un studiu introductiv și trei glosare; aromân, albanez "și bulgar).

TACHE PAPAHAGI, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic.* București, Editura Academiei R.P.R., 1963; ediția a doua augmentată, București, 1974 (lucrare fundamentală).

AL. ROSETTI, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania,* București, 1930 (anchetă, cu ajutorul unui chestionar lingvistic, efectuată în 1927 și 1928, la românii emigrați din Albania și instalați în regiunea Silistrei).

GUSTAV WEIGAND, *Die Sprache der Olympo-Walachen,* nebst einer Einleitung fiber Land und Leute, Leipzig, Barth, 1888 (un izvor de informație indispensabil).

GUSTAV WEIGAND, *Vlacho-Meglen,* eine ethnographisch-philologische Untersuchung, Leipzig, Barth, 1892 (anchetă efectuată în 1889— 1890).

GUSTAV WEIGAND, *Die Aromunen. Ethnographische-philologisch-historische Untersuchungen uber das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren,* I; *Land und Leute,* II; *Volksliteratur der Aromunen,* Leipzig, J. A. Barth (Arthur Meiner), 1895, 1894 (lucrare fundamentală; vol. I conține o bună hartă etnografică a regiunilor din Peninsula Balcanică locuite de aromâni; vol. II conține un glosar al textelor publicate).

GUSTAV WEIGAND, *Rumănen und Aromunen in Bulgarien,* în *WJb.* XIII, 1908, p. I ș.u. (călătorie făcută în 1897 și 1898).

GUSTAV WEIGAND, *Rumănen und Aromunen in Bosnien,* în *WJb.* XIV, 1908, p. 171 ș.u. (călătoria datează din 1905).

GUSTAV WEIGAND, *Die Aromunen in Nord-Albanien,* în *WJb.* XVI, 1910, p. 193 ș.u. (călătoria datează din 1889-1890).

MEGLENOROMÂNA

I.-A. CANDREA, *Viața păstorească la Megleniți. Texte meglenite. Glosar megleno-român,* în *GS,* Socec, București, 1923-1937, vol. I, p. 23-38, 261-285, vol. II, p. 100-128, vol. III, p. 175-209, 381-412, vol. VI, p. 163-192, vol. VII, p. 194-230 (materialul cules între anii 1912 și 1915 la București, de la refugiați din Meglenia).

TH. CAPIDAN, *Meglenoromânii,* vol. I: *Istoria și graiul lor,* II: *Literatura populară la Meglenoromâni,* III: *Dicționar meglenoromân,* București, 1925, 1928 [1936] (Academia Română. Studii și cercetări, VII; lucrare fundamentală; în afară de descrierea locuinței meglenoromânilor vol. I conține un studiu complet al limbii, în comparație cu celelalte dialecte românești, și o hartă a așezării meglenoromânilor).

PERICLE PAPAHAGI, *Românii din Meglenia,* Texte și glosar, București, 1900 (în lucrarea *Meglenoromânii,* vol. I, p. 2, autorul apreciază după cum urmează această operă: „Lucrarea fiind alcătuită la Salonic, buna noastră credință a fost uneori surprinsă în transcrierea fidelă a unor sunete").

PERICLE N. PAPAHAGI, *Meglenoromânii,* studiu etnografico-filologic. Partea I, II, București, . 1902 (I: *Introducere, descrierea călătoriei, ocupațiile locuitorilm', texte ;* II: *Texte și glosar,* în *AAR, Mem. Secț. literare,* t. XXV).

ISTROROMÂNA

ARTHUR BYHAN, *Istrorumănisches Glossar,* în *WJb.* XVI, 1899, p. 174— 396 (glosarul cuprinde materialul cules la fața locului de St. Nanu, și acel care figurează în diverse alte lucrări).

TRAIAN CANTEMIR, *Texte istroromâne,* București, Editura Academiei R.P.R., 1959 (texte culese la fața locului, în 1932 și 1933, urmate de un glosar; v. recenzia Matildei Caragiu Marioțeanu, în *LR,* IX, 1960, nr. *3,* p. 95-100, și a lui Marius Sala, *SCL,* XII, 1961 p. 121

ION COTEANU, *Cum dispare o limbă', istroromâna,* Societatea de Științe Istorice și Fi logice din R.P.R., București, 1957 (și observațiile lui Al. Rosetti, *Limbă sau dialect?,* în *S* IX, 1958, p. 101-102 și 395-397).

RADU FLORA, *Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână,* în *FD,* IV, 1962, p. 13 170 (observații prețioase, obținute la fața locului, în anii 1954 și 1961 și în baza răspunsur la un chestionar lingvistic de 274 de chestiuni).

A. KOVACEK,. *Descrierea istroromânei actuale.,* București, 1971.

IOSIF POPOVICI, *Dialectele române (Rumănische Dialekte)* IX: *Dialectele române Istria.* Partea I: *Referințele sociale și gramatica.* Partea a II-a: *Texte și glosar,* Halle, a. editura autorului, 1914, 1909 (v. critica lui Pușcariu, în *St. Istr.,* III, p. 141 ș.u.).

Studii istroromâne, de SEXTIL PUȘCARIU, în colaborare cu d-nii M. BARTOLI, BELULOVICI și A. BYHAN, vol. I: *Texte,* București, 1906 *(AAR, Mem. S literare, t.* XXVIII, v. note și glosar la vol. I, în vol. III, p. 253 ș.u.); *Studii istroromâne* colaborare cu M. BARTOLI, A. BELULOVICI și A. BYHAN, vol. II: *Introducere, gramo caracterizarea dialectului istroromân, voi. 11I\.Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte dite, note glosar,* de SEXTIL PUȘCARIU, București, 1926, 1929 (Academia Română, St și cercetări, XI, XVI).

AL. ROSETTI, *Asupra repartizării dialectale a istroromânei,* în *GS,* V, București, 19 1932, p. 1-9 (cf. Sextil Pușcariu, în *DR,* VII, 1934, p. 450 ș.u., și Al. Rosetti, în RIR, 1934, p. 59 ș.u. S. Pușcariu nu și-a modificat teoria privitoare la „Românii Apuseni", s moși ai istroromânilor, *LR,* I, p. 229j.

în *Tratat de dialectologie românească,* Craiova, 1984, p. 553: A. Kovacec nu rez problema originii dialectului istroromân și nu se pronunță asupra argumentelor pe care le adus In combaterea teoriei lui S. Pușcariu.

Ediția învățături peste toate zilele (1642) și studiul lui W. van Eeden, care o întov șește, trebuie semnalată aici.

Justa interpretare a grafiei textelor românești vechi domină întreaga expunere a fapte Autorul a adoptat concepția că grafiile notează fonetisme reale ale limbii. Drept urm întreaga expunere este eronată.

Transcrierea textului, aplicînd reguli fonologice imaginate de A. Avram, trezește mira Căci există o regulă bine stabilită, in această materie, de a reda cu alfabetul latin toate pa cularitățile textului chirilic. Redarea textului în interpretarea autorului este, prin urm lipsită de utilitate.

Parcurgînd lucrarea lui W. van Eeden, tipărită la Amsterdam în condiții excepțior pe hîrtie de lux, ne exprimăm regretul că munca autorului nu a dat rezultatele așteptate.

V

SEC. XII-XV

Materia studiată în partea a V-a a *Istoriei* noastre nu comportă o informație biblic fică generală, ci fragmentata pe capitolele consacrate diferitelor limbi luate în conside Cititorul se va adresa, prin urmare, la capitolul respectiv, care comportă datele bibliog necesare.

VI

DIN SECOLUL AL XIII-LEA LA SECOLUL AL XVII-LEA

LIMBĂ

I.-A. CANDREA, *Psaltirea Scheianâ comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI* și *XVII traduse din slavonește,* Edițiune critică, I, Introducere; II, Textul și glosarele, București, Socec, 1916 (lucrare fundamentală; volumul I este consacrat studiului limbii textelor rotacizante).

T. CIPARIU, *Principia de limba și de scriptura,* ed. a 2-a, Blaj, 1866 (o prețioasă colecție de exemple pentru studiul foneticii și morfologiei textelor traduse).

OV. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine,* t. II: le seizieme siecle, Paris, Leroux, 1914—1938 și *Opere II,* București, 1975 (lucrare fundamentală; expozeul e făcut din punct de vedere istoric; cu indicații bibliografice).

N. DRAGANU, *Două manuscripte vechi. Codicele To dor eseu și Codicele Marțian,* București, Academia Română, 1914; *Un fragment din cel mai vechi Molitvenic românesc,* în *DR,* II, p. 254—326 (introducerile sînt consacrate studiului particularităților lingvistice ale acestor texte).

C. GĂLUȘCĂ, *Slavisch-rumănisches Psalterbruchstilck,* Halle, a.S. 1913 (introducerea conține o expunere descriptivă a limbii Psalt. Voronețene).

B. P. HASDEU, *Cuvente den bătrâni,* I—II și supliment la t. I, București, 1878—1880 (notele care întovărășesc fiecare text constituie un izvor prețios de informație).

L. MOURIN, *Ancien roumain,* Bruges, 1962 (în G. de Poerck et L. Mourin, *introduction ă la morphologic comparee des langues romanes, basee sur les traductions anciennes des Actes des Apotres, ch. XX ă XXIV):* publică cap. 20—24 din *Faptele Apostolilor-,* în versiunea din CV și Coresi, și un studiu amănunțit consacrat grafiei acestor texte, foneticii, morfologiei și lexicului lor. Util, precis și bine informat.

G. PASCU, *Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI,* București, Cartea Românească, 1921 (catalog de fapte, fără privire de ansamblu; expunere puțin personală, și, acolo unde e personală, deseori eronată).

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Istoria limbii române,* I, *Principii de istoria limbii,* Iași, 1894 (capitolul „limba scrisă", p. 237 ș.u.).

A. ROSETTI, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du debut du XVII-e siecle tirees des archives de Bistrițza (Transylvanie),* București, Socec, 1926 (introducerea conține o expunere descriptivă a limbii textelor publicate).

A. ROSETTI, *Recherches sur la phonetique du roumain au XVI-e siecle,* Paris, Champion, 1926 (exemple nouă din textele netraduse).

ION al lui G. SBlERA, *Codicele Voroneiean,* Cernăuți, 1885 (studiul asupra *Codicelui,* p. 255—353, cuprinde informații prețioase).

DIPLOMATICĂ. PALEOGRAFIE

DAMIAN P. BOGDAN, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XVI,* București, 1938.

Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara ungurească în sec. XV și XVI, de I. BOGDAN, Vol. I, 1413-1503, București, Gobi, 1905 (introducere, p. XVI ș.u.).

E. KALUZNIACKIJ, *Kirillovskoe pisîmo u Rumyn,* în *Enciklopedija slavjanskojfiiologij...* pod redâkcieju ord. Akad. I. Jagica, Petrograd, 1915 (date prețioase din manuscrise, cu reproduceri facsimilate).

A. ROSETTI, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du debut du XVII-e siecle tiree des archives de Bistritza (Transylvanie),* București, Socec, 1926 (p. **8** ș.u. din introducere „caracteres internes").

D. STRUNGARU, *Cu privire la transcrierea textelor chirilice, LR,* XV, 1966, p. 145—151 (transcrierea interpretativă are dezavantajul că e subiectivă și anulează posibilitatea recon stituirii textului în scriere chirilică).

ISTORIE LITERARĂ

a) Expuneri

N. CARTOJAN, *Cărțile populare în literatura românească,* I, *Epoca influenței sud-slav* București, Casa Școalelor, 1929, II, *Epoca influenței grecești,* București, Fundația pentru Lite ratură și Artă, 1938 (lucrare fundamentală).

N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi,* I, *De la origini pînă la epoca lui Mat Basarab și Vasile Lupu,* București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940 (lucrare funda mentală; cu indicații bibliografice).

N. DRAGANU, *Histoire de la litteraiure roumaine de Transylvanie des origines ă la f du XVIII-e siecle,* Bucarest, 1938 (Extras din *„La Transylvanie"*ed. Academiei Român Bucarest, 1938).

N. IORGA, *Istoria literaturii românești,* I, București, Suru, 1925 (ed. a 2-a a *Istori literaturii religioase a românilor pînă la 1688,* București, Socec, 1904; expunere amănunțită faptelor, în baza izvoarelor).

AL. PIRU, *Literatura română veche,* ed. a 2-a, Ed. pentru Literatură, 1962 (expune **de** ansamblu, pentru orientarea generală).

A. PROCOPOVICI, *Introducere în studiul literaturii vechi,* Cernăuți, Glasul Bucovine **1922** (pentru începători; cu indicații bibliografice).

S. PUȘCARIU, *Istoria literaturii române, epoca veche,* ed. a 2-a, Sibiu, Krafft și Drotlef 1930 (expunere elementară, clară și bine informată).

b) Filiația textelor, bibliografie

N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi,* I, București, Fundația pentru Literatu și Artă, 1940.

Istoria literaturii române, I, 1400— 1780, București, Ed. Academiei R.S.R., 1964, re resp. acad. Al. Rosetti (literatura română în perioada feudală, p. 233 ș.u.; expunere redacta **de un** colectiv de specialiști, cu indicații bibliografice).

S. PUȘCARIU, *Istoria literaturii române, epoca veche,* ed. a 2-a, Sibiu, Krafft și Drotle **1930,** p. 211 ș.u. (indicații bibliografice complete).

A. ROSETTI, *Recherches sur la phonetique du roumain au XVI-e siecle,* Paris, Champio **1926,** p. **3-17.**

c) **Ediții de texte**

N.B. Edițiile de texte sînt înșirate mai sus, p. 21 ș.u., sub rubrica „abrevieri".

NOTAȚIA FONETICĂ

â' vocală între *a* şi *o* (în istroromână).
a: vocală între *a* şi *â* (în meglenoromână),
u sau *w* notează semivocala *w:* fr. *oui.*
y: i consoană: fr. *ye\xK.*
c: dr. *cer.*
g: dr. ger.
î: I velar, ca în rus. pal'ka „băț".
»:. n velar: rom:. Iung*.*
i : dr. ***şi.***

ALBANEZA

(ortografia actuală)

â	~ fr. *an.*	*11*	/ velar, ca pol. ***l.***
c	~ dr. £ară.	*nj*	it. *h&gno.*
ç	= dr. cer.	*6*	fr. *hon.*
dh	= engl. *mother.*	*<l*	dr. *chiar.*
X	= *rom. dzi* (Moldova).	*rr*	*r* apical vibrat.
xh	* —, it. *giorno*	*sh*	rom. *şi.*
i	= fr. pain.	*th*	engl. brea*Ă.
e	= rom. *â.*	*i%*	*u* nazal.
gj	— dr. g&eață.	*y*	germ. Hwtte.
î	= *i* nazal.	*f*	***ii*** nazal.
j	= dr. î'ată.	*zh*	dr. *joc.*
V	= it. *gli.*		

TRANSCRIEREA ALFABETULUI CHIRILIC

Cuvintelor slave li s-a aplicat sistemul de transcriere obişnuit în lucrările de slavistică în bulgară, t, acolo unde are valoare fonetică, e redat prin *â:* MtKa—*măka,* dar prin zero cînd nu are valoare fonetică: rpa,irB= *grad.*

* în transcrierea alfabetului chirilic, am aplicat regulile de corespondență care sînt de întrebuințare generală:

± ~ *e*	*hi = y*	**fi** = *j*	*X = x*	**u,** = *G*
m = z	**iu** — *s**	m = *c*	**ui,** = *st, §c*	a — *e*
к = ç	*h = i*	*-к = u*	*n = ja*	**w** = *ju*

în rusă: **T>** e transcris printr-un apostrof, cînd figurează în interiorul cuvîntului: *ci>'k3JX-s'ezd;* la finală, nu e transcris: ropo,zr>— *gorod. h* e redat prin semnul palatalizării notat după consoană: *jjpKh = den'* — indică palatalizarea sau muierea consoanei precedente.

Semne diacritice

* înaintea unui sunet, a unui cuvînt, care nu sînt atestate în texte.
' după o vocală indică locui accentului de intensitate (de ex. *inimi'cus,* cu *i* accentuat);
după sau deasupra unei consoane, notează „muierea" ei: ar. *muVare, riel,* în care *V* şi *n* se pronunță ca în it. *moglie,* fr. *agneau.*
< sub o vocală deschisă: ***e.***
. sub o vocală închisă: ***e.***
O deasupra vocalelor scurte: ***â,*** *e* etc.
— deasupra vocalelor lungi: *ă, e* etc.; deasupra lui *r,* indică un *r* lung (cu vibrații mai multe):
0 sub o vocală arată că vocala face parte dintr-un diftong, ca prim sau al doilea element: ga, a/.
> „a dat".
< „derivă din".
/ / între aceste linii sint notate fonemele: /a/.

I

LIMBA LATINĂ

INTRODUCERE

Definiția genealogică a limbii române. Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a Imperiului Roman, cuprinzînd provinciile dunărene romanizate (Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia Superioară şi Inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii şi pînă în zilele noastre.

Cf. Miklosich, Sl. El. im Rum., p. 4: „Der Ursprung der rumunischen Sprache datirt dem Gesagten gemâss vom Anfang des zweiten Jahrhunderts, wo romische Colonisten sich am linken Ufer der untern Donau niederliessen".

Acei care ne-au transmis limba latină, din tată în fiu, în aceste părți dunărene, au avut întotdeauna conştiința că vorbesc aceeaşi limbă (latina), spre deosebire de acei care vorbeau alte limbi. Se poate deci vorbi, în acest caz, de «voința» vorbitorilor de a întrebuința o anumită limbă, şi nu alta.

Această limbă a suferit, însă, transformări neîncetate, atît prin evoluția ei normală, cît şi prin influența exercitată de limbile cu care a venit în contact.

în privința limbilor mixte şi a amestecului de limbi, v. lucrarea de ansamblu, cu o bogată bibliografie, a lui U. Weinreich, Languages in Contact, New York, 1953, şi Al. Rosetti, Limbă sau dialect?, în SCL, IX, 1958, p. 101-102 şi 395-397.

Teritoriul de formare. Limba română s-a dezvoltat pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzînd provincia Dacia nord-dunăreană propriu-zisă, adică: Oltenia, Banatul şi Transilvania, şi celelalte teritorii care n-au intrat sub autoritatea romană (106 e.n.), fiind iocuite de către „dacii liberi", Muntenia şi sudul Moldovei, iar la vest şi sud-vest provinciile romanizate ce au stat întotdeauna în strîns contact, atit administrativ, cît şi comercial, cu Dacia: Pannonia, Dardania şi cele două Moesii.

Jirecek, Rom. Dalm., p. 20; Puşcariu, Roumain et roman, Et. deling, roum., p. 55 ş.u.; v. harta (pl. XII, în IR, I, p. 348 — 349); hărțile din Tabula Imperii Romani, L 35, Bucarest, 1969, şi L 3i Budapest, 1968.

Latina orientală. Latina dunăreană, dimpreună cu latina vorbită pe coasta Dalmației şi, pînă către jumătatea a doua a secolului al III-lea e.n., dimpreună cu latina vorbită în Italia, face parte din grupul oriental al limbii latine.

Dalmata era vorbită odinioară pe coasta Adriaticei şi a dispărut astăzi cu totul. Limba ultimului supraviețuitor care cunoştea dalmata, ce nu mai era întrebuințată de părinții săi, a fost cercetată la fața locului, în insula Veglia, în 1897. Albaneza nu este o limbă romanică, ci a suferit numai o atît de puternică influență latină, încît Gustav Meyer a putut să o socotească drept « jumătate romanică ».

„Eine halbromanische Mischsprache": G. Meyer, W. Meyer-Liibke. în Grobers Gr. I[2], 1039; M. G. Bartoli, Das Dalmatische, I, II, Wien, 1906. Din punctul de vedere al naturii elementelor latine pătrunse în albaneză, albaneza ocupă o poziție intermediară între română şi dalmata (E. Qabej, RL, VII, 1962, p. 162).

Latina balcanică e reprezentată de română (cu dialectele ei sud-dunărene), de vegliotă (azi dispărută) şi de elementele din vocabularul albanezei, sîrbo-croatei si slovenei (H. Liidtke, Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus, Bonn, 1956, p. 292).

Despre graiul romanic vorbit pe o bandă strimtă de teren/ pe coasta occidentală a Istriei, de la Rovigno la capătul peninsulei (azi, 5 000 de locuitori), v. Mirko Deanovic, Awiamento alio studio del dialetto di Rovigno dTstria, Zagreb, 1954.

Tratamentele caracteristice suferite de limba latină în Albania sînt examinate de E. £abej, Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwdrter im Albanischen, RL, VII, 1962, p. 161—199!

Cucerirea şi romanizarea Daciei. Cucerirea Daciei de către Traian (101—106 e.n.) a fost pregătită de o serie de măsuri cu caracter militar şi administrativ care au făcut posibilă, în momentul transformării Daciei în provincie romană, repedea ei romanizare. Prin cucerirea acestei provincii se urmărea un îndoit scop: în primul rînd, militar, pentru a lega Dacia prin Drobeta cu regiunile învecinate, pentru consolidarea stăpînirii romane la Dunăre şi stăvilirea atacurilor geto-dacice şi a celorlalte populații aliate acestora, şi economic, în al doilea, pentru a exploata bogățiile Daciei.

V. Pârvan, începuturile vieții romane la gurile Dunării, Bucureşti, ed.a 2-a, 1974; Id., Dacia, 1972, p. 129 ş.u.; Daicoviciu, Transylv., p. 91 ş.u.; IR, vol. I*.

Pe scurt, fazele procesului de romanizare a provinciilor dunărene sînt următoarele: romanizarea a fost inaugurată, în secolul I e.n., prin consolidarea stăpînirii romane pe Dunăre, astfel după cum coloniile greceşti de pe litoralul Mării Negre, încă din sec. VII î.e.n., transformaseră Dunărea, de la gurile ei şi pînă la confluența cu Şiretul, într-un fluviu grecesc, pentru asigurarea comerțului în interior.

îri anul 15 e.n. (sub Tiberiu), reşedința prefectului roman al litoralului Mării Negre era în Dobrogea (el depindea de guvernatorul Moesiei), iar flota romană circula pe Dunăre, astfel încît, începînd cu anul 46 e.n., se înființează vama litoralului dunărean, cu posturi vamale şi inevitabilii mici comercianți, veniți pe urmele armatei. Cetățile romane, clădite pentru a străjui fluviul, cu garnizoanele lor, şi teritoriul învecinat închiriat cetățenilor romani, cu legionarii liberați instalați acolo, sînt tot atîtea centre de romanizare a teritoriului dunărean. De asemenea, stațiunile flotei romane pe Dunăre. Dar stăpînirea romană nu s-ar fi putut menține pe Dunăre, dacă romanii nu ar fi stăpînit Dobrogea. Claudiu cucereşte teritoriul de la dreapta Dunării în 46 e.n., iar în timpul lui Domițian, provincia astfel creată — Moesia, este împărțită în două: Moesia Superior şi Moesia Inferior, aceasta din urmă incluzînd şi Dobrogea. Aceasta a fost repede romanizată, mulțumită populației romanizate stabilite în punctele vamale, cetățile, stațiunile flotei şi administrației romane; după 150 e.n., viața romană este generalizată în Dobrogea.

Praefectus orae maritimae sau ***praeses laevi Pcnti*** de la Tomis are reşedința la Tomis, cu începere din anul 15; Ovidiu a fost trimis acolo în anul 9. Probabil că pînă la acea dată exista un funcționar roman în Dobrogea (A. v. Premerstein, Die Anfånge der Provinz Moesien, in Jahrbuch d. osterr. arch. Inst., I, p. 171; V. Pârvan, Histria, IV, Bucureşti, 1926, p. 14; R. Vulpe, Hist. ane. de la Dobroudja, p. 1—11).

înconjurată de provincii romanizate, cu Dunărea fluviu roman, Dacia nu mai putea opune o stavilă romanizării, cu atît mai mult cu cît Imperiul, pentru siguranța graniței sale de nord, trebuia să pacifice această regiune şi să-şi asigure stăpînirea ei.

Cucerirea Daciei s-a încheiat în vara anului 106. Cf. C. Daicoviciu, O nouă dip militară din Dacia, în SCIV, IV, 1953, p. 546, şi Dacia, VII-VIII, 1937- 1940 p. 330 I. I. Russu, Inscripțiile Daciei romane, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1975, p. oy

Din punct de vedere economic, Dacia prezenta un mare interes pe minele sale de aur şi de sare, care au fost exploatate în timpul lui Tra sub Septimiu Sever exploatarea agricolă, creşterea vitelor şi industria lemn trecînd pe primul plan.

V. Christescu, Viața economică a Daciei romane, Piteşti, 1929; Daicoviciu, Tran p. 131 ş.u.

Civilizația romană se răspîndise la nordul Dunării prin comerci încă dinainte de cucerirea lui Traian; de la 50 pînă la 106 e.n., îi vede aceşti pionieri ai civilizației pătrunzînd în interiorul teritoriului nord-d rean. Deşi provincia romană Dacia cuprindea în mod efectiv Oltenia, B tul şi o parte din Transilvania, romanii au întemeiat aşezări şi în Munter Moldova, descoperirile arheologice atestînd prezența romană pînă la est de P 'Oraşele romane s-au clădit numai în Dacia romanizată, restul teritor fiind numai sub controlul roman. Astfel, pe văile Şiretului şi Trotuşului descoperit castre şi castele la Bărboşi, Şendreni şi Poiana, pe locurile fos centre comerciale'greceşti: Bărboşi, Poiana (confluența Trotuşului cu tul), Piscul Grăsanilor (Ialomița) şi Spanțov (Argeş).

Pârvan, I.e.. Id.. La penetration hellenique et hellenistique dans la vallee du Da în Bullet, de la Sect. hist, de l'Acad. Roum., X, Bucarest, 1923, p. 23 ş.u.; Daicoviciu, sylv. p- 129 ş.u. „Lange Zeit vor der Eroberung Daciens durch Kaiser Traian, war das zu den Donaulandschaften heimisch geworden; die romische Herrschaft in Dacia ist nu nngefâhr 150 Jahr umfassende kleinere Episode im der Geschichte des Romanismus Donau" (Jirecek, Rom. Dalm., p. 12). Asupra condițiilor romanizării în Dacia, v. C. viciu. La romanisation de la Dacie,Bulletin de 1'Association Intern. d'Etudes du Sud-Est E VII, 1969, p. 25—36 şi R. Vulpe, Le processus de romanisation sur toute l'etendue de gşto-daces, Nouvelles et. d'hist., I. ed... Acad. R.S.R., p. 71—80.

Colonizarea Daciei. După cucerire, Dacia a fost colonizată cu col aduşi din provinciile romane occidentale, cu deosebire din Serbia, Bulg Ungaria si Austria de astăzi; dar o mare parte au venit din Asia Mică (s al II-lea'şi al III-lea e.n.). Toți aceşti colonişti, de origini diferite, vo limba latină şi o întrebuințau ca limbă a raporturilor zilnice.

Cunoaşterea limbii latine era necesară nu numai în raporturile cu nistrația romană, dar şi ca mijloc de comunicare între oameni veniți d giuni atît de diferite ale Imperiului Roman. întrebuințarea limbii latine deci ca o necesitate, şi răspîndirea ei printre daci se explică, în primul din nevoia de a avea'un instrument de comunicare între oameni ce vo limbi diferite. Procesul de romanizare a fost impulsionat şi prin « C tutio Antoniniana », decretată de împăratul Caracalla, în 212 e.n., locu Daciei devenind cetățeni romani în masă. Aceasta nu înseamnă, fireş limbile locale dispăruseră, în favoarea limbii cuceritorilor, ci numai că lația cucerită învățase limba latină şi o întrebuința în raporturile^ cu nistrația şi cu coloniştii veniți din alte părți, limba locală rămînînd folosită şi mai departe în interiorul familiei, ca un grai specializat.

Cf. observațiile lui Miklosich, Sl. El. im Rum., p. 5: „wir behaupten daher, das die ersten romisc'hen Colonisten nicht lauter Romer waren". V. considerațiile generale Meyer-Liibke. Grobers Gr., I[2], p. 450 ş.u.

Romanizarea este opera armatei romane (B. Gerov, La romanisation entre le et les Balkans, d'Auguste â Hadrien, în Annuaire de l'Universite de Sofia. Fac. His XLV, 1948—49, livre 4; Wechssier, Gibt es Lautgesetze ?, Festgabe f. H. Suchier, Hall

p. 139: „das Latein war im eigentlichen Sinne eine Kultursprache, und nur durch diesen Charakter drang es âhnlich der griechischen Koivr}, trotz der geringen Zahl der Kolonisatoren durch/' Pentru organizarea Daciei ca provincie romană, v. A. Stein, Die Reichsbeamten von Dazien, Budapesta, 1944, p. 9.

Orientarea politică şi economică a Daciei. Orientarea politică şi economică a Daciei spre vest a făcut ca noua provincie să rămînă în contact cu provinciile occidentale, primind inovaţiile lexicale pornite din centru: cea mai importantă arteră comercială era Dunărea: la Viminacium (azi Kostolac) era punctul de întretăiere a drumului comercial ce unea apusul cu răsăritul şi cu Dacia. O altă cale comercială (Via Appia), unea Italia prin Brindisi şi Durazzo, cujnajxa^ar^ Egnatia) care ducea la Salonic, aproximativ pe traseul ce4^

Orientarea spre apus a cornerţului Daciei, faptul că, din punct de vedere vamal, Dacia fusese încadrată în circumscripţia Illyricului, în sfîrşit, aşezarea în Dacia a unui număr de colonişti veniţi din Dalmaţia ne fac să înţelegem asemănările dintre romană şi dialectele italiene centrale şi meridionale, asemănări care nu se pot explica prin dezvoltarea în aceeaşi direcţie, dar independentă, care se observă uneori la dialectele ce derivă dintr-o limbă primitivă comună.

Jirecek (Gesch. d. Serben, I, p. 8 ş.u.) observă că Peninsula Balcanică poate fi străbătută mai cu înlesnire de la nord la sud, prin căile de comunicaţie ce urmează văile rîurilor decît de la vest la est.

Grupul lingvistic apenino-balcanic. Româna face parte din grupul lingvistic apenino-balcanic, dimpreună cu dalmata, albaneza şi dialectele italiene centrale şi meridionale (abruzzez, sicilian şi pugliez). Printre trăsăturile comune acestui grup lingvistic, sînt de amintit: păstrarea lui *u* latin în română, în dialectele italiene de sud şi în sardă: rom. *furcă,* sard, *furca,* pe cînd în celelalte limbi romanice *u* a trecut la *o*; conservarea surdităţii oclusivelor *p, t, k* şi a semioclusivei s: rom. *căpăstru, roată, păcurar* (sp. *cabestro, rueda,* port. *pegureiro),* it. *capestro, rota, pecoraio,* rom. *casă,* it. *casa* (fr. *chez);* tratamentul asemănător al grupului *kl':* rom. *cheie* (ar. *cVaie),* it. *chiave* (prov., cat. *dau),* rom. *ochi* (ar. *ocl'u),* it. *occhio(îr. veil,* sp. *ojo);* pluralul *în -i* la numele de deci. a III-a: rom. *munţi,* it. *monti)* răspîndirea numelor în *-ora:* it. *cdpufe* «i capi», *focure* «i fuochi di gioja», rom. *capuri,, focuri* (pl.); frecvenţa numelor formate cu *ex- (de-ex-):* it. *scurta,* rom. *scurta,* it. *scapetă,* rom. *scăpară;* nume formate cu *extra-:* it. *strabello* «prea frumos», cf. rom. *străvechi,* it. *sterliice,* rom. *străluci*; întrebuinţarea prefixului *in-:* sic. *intiniriri,* rom. *întineri;* frecvenţa sufixului *-arius:it. caddararu,* rom. *căldărar,* it. *palumbaru* «piccionaia», rom. *porumbar)* sufixul *-ia:* it. *surdiă,* rom. *surzie,* it. *firraria,* rom. *fierărie,* în sfîrşit, există în dialectele italiene meridionale, in dalmata şi în română o serie de expresii asemănătoare, precum şi cuvinte ce nu mai apar în celelalte limbi romanice.

Astfel, în română, în italiană, sardă, corsicană, *acus* (Rohlfs, Lex. Differ., p. 49 şi h. 35), în română şi în sardă *haedus,* rom. *ied,* sard, *edu* (Rohlfs, I.e., p. 65—68 şi h. 44), în română şi în calabreză: *mic.* „Dem. Rum. und Altdalm, eignen bloss ubereinstimmende Altertumlichkeiten im Lautstand und Wortschatz, besondere Tendenzen und Neuerungen aber bestehen nicht" (C. Treimer, Literaturblatt f. germ. und rom. Phil., LXIL col. 65). *Ceaţă* confirmă existenţa în română a lui *caecus, vâtui* a lui *vitulus* (Sala, SCL, VIII, p. 119). Ov. Densusianu, Filologia romanică în Universitatea noastră, Bucureşti, 1902, p. 15 ş.u.; Iorgu Iordan, Dialectele italiene de sud şi limba română, Arhiva XXX—XXXV, Iaşi, 1923—1928 (critica lui E. Gamillscheg, ZRPh., XLVIII, 1928, p. 209—211 are în vedere numai partea de la început a lucrării). Trăsăturile caracteristice din dialectele centrale şi septentrionale ale Italiei nu elimină particularităţile proprii dialectelor italiene de sud, care apar în română. Ele constituie

trăsăturile caracteristice şi incontestabile ale limbii române. E. Gamillscheg, op. cit., a arăta că trebuie redus numărul apropierilor între română şi dialectele din sudul Italiei; J. Ju ASNS, CXXXII, p. 425—435; Puşcariu, Et. de ling. roum., p. 15 ş.u.; W.v. Wartburg, L posizione della lingua italiana nei mondo neolatin©, Leipzig, 1936 şi harta I; Id., Ausglie 1 ş.u. şi harta 10; Rohlfs, Sard., p. 27 ş.u.; cf. Wagner, RLiR, IV, p. 1 ş.u.; Vossler, Ein Vulg. Lat., 8; Mario A. Pei, Occlusives in „East" and „West" Romance, Studies in Romanc Philology and Literature, Chapel Hill Univ. of Norther Carolina, 1963, p. 95—99 (amănun din domeniul consonantismului privitoare la gruparea românei cu unele dialecte italiene

în privinţa domeniului italian, Lausberg a arătat că basilicata occidentală se grupea cu sarda: Wartburg, Fragment., 30. Despre regiunea arhaică (Lucania) a dialectelor italie si influenţa greacă asupra lor (Apulia de sud, Calabria şi Sicilia) v. H. Lausberg, Die. Munda ten Siidlukaniens, Halle, 1939, p. 178 ş.u., 190 ş.u.

Elementele de vocabular comune latinei balcanice şi Italiei de sud sînt enumerate şi ce cetate de Skok, ZRPh., LIV, p. 480 ş.u. Romania orientală cuprinde italiana, dalmata româna. în acest grup, s final â dispărut, 5 şi explozivele surde rămîn ca atare (pe cînd, vestul domeniului, ele sînt sonorizate); W. v. Wartburg, L'artieulaticn linguistique de Romania, în Boletin de dialectologia espafiola, XXXIII, 1955, p. 23 ş.u., şi Id., Fragment harta 10, grupul alcătuit din latina din Dacia, Peninsula Balcanică, o parte din Italia şi sard de vest. La p. 81 ş.u.: coincidenţa de tratament a elementului latin din albaneză, sîrbo-croat italiană centrală şi de sud şi română. în materie de vocabular; vegl. *spucia,* alb. *shpate* < la *spata: vegl.frekur,* alb. *ferkoj* < lat. *fricare*; sl. din Dalmaţia *pikat* < lat. *ficaţii,* vegl. *raîpa* lat. *ripa,* alb. *Postripe* < lat. *post ripam,* sl. *ovrata* < lat. *aurata.* Concordanţele dintre român şi dialectele italiene de sud sînt înfăţişate de Iordan *(op. cit.),* dintre română şi calabrez de Alessio, p. 8—14: *unde* î.l. de *ubi,* calcuri: *copil de suflet, cerul gurii,* adjective cu şu *-os, -isc, -uceus* (rom. *-uţ),* plurale analogice în *-ora,* verbul *a fi* (ind. prez.): calabr. *esti* < *es simu, siti* < *simus, sitis,* pierderea elementului labio-velar al consoanei în *ăcciulu, citu, săuci* (rom. *aceră, încet, singer),* formaţii de timpuri compuse ale verbelor reflexive cu *habere,* înl cuirea infinitivului cu conjunctivul: *vegnu mu tu dicu, ndaju mu fazzu* (rom. *vin să-ţi spu trebuie să fac),* formarea viitorului fără *facere, habere: vogghiu mu scrivu* (rom. *voi scrie)* et De asemenea, o serie de concordanţe lexicale (v. mai jos, capitolul consacrat vocabularulu p. 171 ş.u.). Paralelisme italo-române: articolul pl. neutru *illaec* (după *haec),* pl. *în -ure,* trat mentul it. de sud şi rom. al lui *qui* > *ku* > *ci.* Concordanţe între sardă, dialectele italiene mer dionale şi română: conservarea lui *u,* ***SL*** diftongului *au,* a consoanelor intervocalice *s, p, t,* şi a grupului *ry.* Concordanţe în vocabular între sardă şi română: *frig, pătrunde, rouă, şt* între sardă, italiana meridională şi română: *armăsar, ied, vitreg.* între italiana meridională română: *dezmintă* „deconseiller", *însura, luntre, reţea, sârcinar, scufunda, sîmcea, saţ, vîn*

Treizeci de cuvinte din domeniul pastoral şi agricol sînt atestate în română şi în diale tele italiene meridionale. Dalmata se deosebeşte de romana orientală; albaneza cunoaş inovaţii latine venite din vest, comune cu dalmata (de ex. *u* > ***ii);*** I. Siadbei, SCL, VIII, 195 p. 474.

H. Ludtke (Sprachliche Beziehungen der Apulischen Dialekte zum Balkanlatein, Rev. des etudes roumaines, III—IV, Paris, 1957, p. 130—146) a expus paralelismele dint română şi Apulia de sud: terminaţia *-unt,* în *die*-unt, fac*-unt* (Apulia *tikunu,frikunu),fug*-u* dr. *zic, fac,* însă pers. 1 sg. ind. pr. *aud, văd* etc., cu terminaţia *-d* refăcută, în română, aici mai jos, p. 324, verbele în *-tăi* (< gr. i£siv), *-a* la perf. ind. pers. 2 pl.: *parlâra, ferve* etc. (dr. *-râ: fuseră, începură* etc.), pluralele neutre în *-ora.* Aceste paralelisme se explică pr pătrunderea, în epoca limbii latine, a graiurilor latine din Apulia în Iliria de sud şi în Daci Lucania constituia o zonă de tranziţie. Pentru gruparea românei cu sarda, v.J.E. Grimes a F. B. Agard, Lg., 35, 1959, p. 598-604.

Creştinismul în Dacia. Creştinismul pătrunde în Dacia sub formă latin generalizarea cultului creştin în provinciile dunărene nu se produce decît secolul al IV-lea e.n.; înainte de secolul al IV-lea, creştinismul se infiltra în Dacia prin colonişti orientali.

C. Daicoviciu, Există monumente creştine în Dacia Traiană din sec. II—III?, A. I. S CI., II, p. 192 ş.u.: Id., Transylv., p. 245: inscripţia latină cu chrismă găsită la Biertan, Transilvania (Tîrnava-Mare), datează din sec. al IV-lea. Ea atestă o comunitate creşti acolo. Creştinismul în Ungaria şi în Dacia a fost răspîndit de misionari (373—450).

D. M. Pippidi, Contribuţii la istoria veche a României, ed. a doua revăzută şi mu sporită, Bucureşti, 1967, p. 481—496. Pentru creştinismul dunărean (Moesia şi Dobrogea cf. Em. Condurachi, I monument! cristiani, nellTllirico, în Ephem. Dacorom. IX, 1940, p. 1 ş Pentru denumirea unor sărbători creştine v. Alfred Thierbach, Untersuchungen zur Benennu der Kirchenfeste in den romanischen Sprachen, Berlin, 1957 (p. 41, 95: *săptămîna brîn săptămîna albă, cîşlegi:* p. 50: *duminica lăsatului de carne, ^ de brînză; lăsatul de frupt).*

Obiectele de cult creştin din sec. IV—VI aflate în Dacia au aparţinut populaţiei romanizate rămase în Dacia după evacuarea ei.

H. Baumann, La basilique â martyrium decouverte â Nicoliţel, Dacia, XVI, 1972 ş.u. (sfîrşitul sec. IV). Daicoviciu, Transylv., p. 156 ş.u., 256 ş.u., Id., în jurul creştinismului în Dacia, Studii, I, 1948, p. 122 ş.u. Termenul *paganus,* atestat începînd cu secolul al IV-lea e.n., opune pe locuitorii oraşelor celor de la ţară (M. Leumann, Glotta, XXXVI, 1957, p. 123 ş.u.)! Pentru sensul de „paien" în Peninsula Balcanică, v. H. and R. Kahane, The Harvard Theological Review, 57, 1964, p. 54—55. Un termen ca *păresirni* < *quadragesima* (REW³, 6911) confirmă această datare, întrucît el nu apare decît în cursul secolului al IV-lea e.n. (Mohrmann, I, p. 140). Giuglea (Lg. et litt., I, p. 293) socoteşte că trecerea lui *K*ʷ la *p* nu s-ar fi putut produce în sec. al IV-lea, şi de aceea porneşte de la adj. *quadragesimus,* mai vechi în limbă. El citează şi termenul *creştin,* cu un fonetism anormal în toate limbile romanice (DE, p. 409), intrat probabil în limbă la aceeaşi epocă. în Dobrogea (Scythia Minor) viaţa romană a continuat încă două secole după 275. La Dacie „ne s'est jamais urbanisee integraiement; elle resta pays de villages et d'etendues campagnes" (Rostovtzev, apud R. Sindou, Rev. intern, d'onomastique, 10, 1958, p. 315).

«Părăsirea» Daciei. Imperiul de Orient. După «părăsirea oficială» a Daciei, de către Aurelian (275 e.n.), efectuată începînd cu a. 271, în legătură cu campania lui Aurelian în Orient şi crearea provinciilor sud-dunărene, Dacia Ripensis (între Dunăre şi Balcani) şi Dacia Mediteranea (cu Serdica-Sofia, drept capitală), viaţa romană a continuat în provincia romanizată, şi în special în Banat, iar populaţia rămasă a dus pe aceste locuri un trai mult mai modest, despre care însă putem să ne facem o idee aproximativă prin rezultatul săpăturilor arheologice: la Dridu (Urziceni) şi la Bucov (Ploieşti) e semnalată o p3pulaţie protoromină în sec. IX — X (Nestor, Don., p. 407—410). N. Densusianu, Note critice asupra scrierii d-lui A. D. Xenopol, „Teoria lui Rosier Buc, 1885, p. 5—7: coloniştii romani nu au părăsit Dacia. „Castrul" roman era înconjurat da seminţii sarmate şi germane. Dacii au fost cu toţii romanizaţi (p. 98).

C. Patsch, Banater Sarmaten, Akademie der Wissensch. in Wien, Anzeiger, 1924, nr. XXVII, p. 211 ş.u.; Daicoviciu, Transylv., p. 79 ş.u. Cf. v. Wartburg, Ausglied.,'p- 65* „es kann wohl heute als bewiesen gelten, dass zahlreiche Romanen auch naeh *ibj (sie!)* in Dazien verblieben sind, dass sie unter und mit den wechselnden germanischen, slavischen, mongolischen Herrenvolkern gelebt und diese iiberdauert haben, und dass sie zum Grundstock der heutigen Rumänen geworden sind". „Als Rom 275 Dakien râumte und seine Beamten zuruckzog, ist offensichtlich ein starker Rest romanischer Beamten Bevolkerung im Lande geblieben" (Lausberg, Rom. Sprachwiss., I, p. 34).

Castelele întărite romane, pe ţărmul drept al Dunării, au rămas însă în stăpînirea Imperiului Roman, începînd de la Turnu-Severin şi pînă la Brăila. Fireşte că stăpînirea lor presupune şi stăpînirea unor zone în interiorul ţării, necesare siguranţei garnizoanelor din aceste castele. (D. Tudor, Dacia după părăsire, în lumina recentelor descoperiri arheologice, Rev. Fundaţiilor Regale, IX, p. 674 ş.u. C. Daicoviciu, Forschungen zur Volks u. Landeskunde, X, 1967, p. 5— 19, Sibiu. Săpăturile de la Dridu (situat pe o terasă a malului de sud-est al lacului Comana,' sec. X—XI). Populaţie sedentară: agricultură şi creşterea vitelor, metalurgia fierului; civilizaţia bulgară, venită de la sudul Dunării, în sec. VIII—X, e deosebită de cea autohtonă. Originea romano-bizantină a culturii Dridu. După 927 victorii ale armatei bizantine, crearea a două ***tente*** bizantine, la Paristrion şi Bulgaria. Expansiunea unei vieţi bizantine în oraşele dunărene, în a doua jumătate a sec. al X-lea (Eugenia Zaharia, Săpăturile de la Dridu Buc. 1957, p. 257-266).

Dacia sud-dunăreană sau aureliană, dimpreună cu teritoriile romanizate de la nord, a rămas în legătură cu provinciile occidentale ale Imperiului Roman, pînă la sfîrşitul secolului al IV-lea e.n., cînd, printr-o nouă împărţire administrativă, Dacia aureliană a fost separată de provinciile occidentale, în 379, sub Graţian, diocezele Daciei şi Macedoniei, dimpreună cu Dalmaţia de sud (Praevalitana), sînt cedate Imperiului de Orient, iar Illyria occidentală rămîne grupată cu Italia. Pannoniile sînt grupate şi ele cu Dacia sud-dunăreană, în 424—437, şi formează mai tîrziu, sub Justinian (527—565), arhiep[...]
copia Justiniana Prima dimpreună cu Dardania, Moesia Prima, Praeva[...]
tana şi Macedonia, provincii ce aparţineau Imperiului de Orient încep[...]
cu secolul al V-lea e.n.

„România bizantină" era alcătuită din următoarele provincii romanizate: nordul Peninsu[...] Balcanice, Italia medie şi de sud, Sicilia, Sardinia, Africa de nord (P. Skok, în Festschrift [...] Jud., p. 47i>). Dalmaţia este legată de Italia pînă în secolul al VII-lea. Ultima inscripţie lat[...] de la Salona este din 612; imediat după această dată, oraşul e cucerit de slavi (Gamillsch[...] Rom. germ., II, p. 233). Populaţia romanizată s-a menţinut în Pannonia pînă în sec. V — [...] (regiunea Keszthely; A. Alfoldi,' Der Untergang der Romerherrschaft in Pannonien, Ber[...] Leipzig, 1924, 1926, II, p. 30 ş.u.).

Caracterul occidental al latinei din Pannonia prezentat de L. Gâldi (Le românisme tra[...] danubien, Roma, 1937) ca o ipoteză (p. 15) nu e confirmat de cercetările ulterioare. H. Mihăe[...] (Lat. prov. dun.) a studiat limba inscripţiilor, (în număr de 31000) din provinciile Dalma[...] Noricum, Pannonia Superioară şi Inferioară şi bacia, precum şi limba altor monumente scr[...] şi nu a constatat diferenţe hotărîtoare care să justifice o grupare de felul, celei amint[...] Astfel, un cuvînt ca *nepta* (citat de Gâldi, p. 10), atestat ia Aquincum, lîngă Budapesta, c[...] ne duce spre forme romanice atestate în veneţiană şi în franceză, apare şi în Dacia *(ne*[...] Mihăescu, op. cit., p. 236). Formele de acuzativ plural în *-as,* din Pannonia, grupate cu fo[...] asemănătoare din Gallia (Gâldi, op. cit., p. 9), apar în mare număr în toate provinciile ro[...] nizate ale Imperiului Roman (Mihăescu, I.e., p. 134), astfel încît ele nu pot constitui o car[...] teristică „occidentală" a latinei din Pannonia. Asupra soartei acestei provincii, în epoca roma[...] v. Massimiliano Pavan, La Provincia Romana della Pannonia Superior, Roma, 1955 (Atti d[...] Accademia Nazionale dei Lineei, Memorie, ser. VIII, vol. VI, fasc. 5).

Graniţa dintre cele două imperii, pornită din munţii golfului Catta[...] se îndrepta apoi spre Belgrad, trecînd la vestul acestei localităţi; cu încep[...] de la împăratul Heraclius (610—641), greaca înlocuieşte latină, ca limbă [...] cială, în Imperiul de Răsărit.

I. Şiadbei, Le latin dans l'empire d'Orient, Iaşi, 1932; Id., SCL, VIII, 1957, p. 47[...] Wartburg, l.c.

Izolarea Daciei. De fapt, încă din secolul al III-lea e.n. Roma nu [...] avea forţa de a impune provinciilor îndepărtate şi din ce în ce mai autono[...] ca Dacia, inovaţiile sale lexicale. O serie de cuvinte, cunoscute de limb[...] romanice occidentale, numai pătrund în Dacia: *aviaticus, câmea, (ex)tut*[...] *sugia* etc.

Bartoli, Introd., p. 33: J. Jud, RLiR, I, p. 191-192 şi 234 ş.u. Pentru ariile lat[...] mai vechi, v. E. Lofstedt, St. neophil, XXXVI, 1964, p. 384 Cf. Y. Malkiel, Lexical P[...] rization in Romance, Lg. 27., 1951, p. 518: „Rumania has a varied record (maintaining [...] anomalous termination of *nurus,* but allowing *grauis* to yield to analogical *greuis),* in [...] because its distance and isolation from the focal points, prior to the disintegration of [...] Empire, favored conservatism, while the subsequent exposure of Daco-Romans to haz[...] and violent changes left the way open for reorganisation of their lexicon".

Gustav Grober a susţinut (1884) că diferenţele dintre limbile roman[...] s-ar explica prin datele succesive de romanizare a provinciilor: anum[...] inovaţii fonetice se petrecuseră la o dată anterioară romanizării cutărei p[...] vincii,' iar unele cuvinte ce lipsesc din cutare limbă romanică nu erau [...] pan-romane, în momentul cuceririi provinciei.

G. Grober, Vulgărlateinische Substrate romanischer Worter, Archiv fiir lateinische L[...] cographic und Grammatik, Leipzig, p. 204 ş.u.; cf. Meyer-Liibke, Einf.³, p. 18 ş.u.

Criteriul acesta cronologic de explicaţie ar putea fi valabil, dacă prov[...] ciile romanizate ar fi rămas izolate şi nu ar fi primit inovaţii de la cen[...] dar lucrurile s-au petrecut altfel: ştim că inovaţiile lexicale pornite din cen[...] au pătruns, pînă la o anumită dată, în provinciile cele mai îndepărtate

Imperiului Roman. De aceea, diferenţa dintre limbile romanice, adică diferenţierea felurită după provincii a latinei vorbite; nu se poate explica decît ţiriînd Cearnă de populaţiile autohtone, diferite în fiecare provincie, cărora Umba latină le-a fost impusă odată cu romanizarea şi care au transformat, fiecare într-un mod diferit, limba cuceritorilor romani.

Giuliano Bonfante (L'origine des langues romanes, în Renaissance, I, New York, 1943, p. *573—588)* susţine teza lui Grober, amintită mai sus: „la theorie de Grober reste valable: elle iridique, â mon avis, le facteur le plus important du developpement des langues romanes" (p.. 576). Limba romanică cu trăsăturile cele mai arhaice fiind sarda, cele mai inovatoare sînt aşezate în ordine crescîndă după cum urmează: spaniola, provensala, franceza, retoromana, dalmata, îomâna, italiana. Conservatismul sardei, de exemplu, se explică însă în mod suficient prin consideraţia că ea formează o arie izolată.

R. A. Hall jr. (Lingua, IV, 1954, p. 406) a arătat că o clasificare tipologică a limbilor romanice ar duce la eroarea de a grupa de ex. rbmâna cu franceza.

Conservatismul de care dă dovadă limba română în domeniul lexicului-ca şi sarda, se explică prin izolarea acestor două limbi.

Dar contactul cu lumea romanică apuseană s-a menţinut, prin legături cărturăreşti sau religioase, pînă în secolul al VII-lea. Pînă la această dată, imba latină continuă să fie limba oficială, în Dacia si în Moesia.

Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 15. Afirmaţia lui G. Straka, RLiR, XX, 1956, p. 253, n. *2,* că după 271 nu au mai fost relaţii între Dacia şi celelalte provincii romane, e deci prea categorică (el îşi menţine însă părerea în RLiR, XXIV, 1960, p. 405—406). R. A. Hall Jr. (Lg., 26, 1950, p. 24) propune o schemă genealogică a limbilor romanice, din care reproducem aici partea cuprinzînd romana orientală: (v. şi schema dată de Clifford S. Leonard Jr., The Romance „Stammbaum" in the West, Romance Phil,' XXIII, 1970, p. 261-276):

latină

latină clasică — proto-romanică

proto-romanică de sud — proto-romanică continentală

sardă — lucaneză — siciliana — proto-romanică de est

proto-romanică balcanică

proto-dalmată — proto-română

albaneză (împrumuturi romanice) — vegliotă — dialectele româneşti

După M. Kfepinsky (La naissance des langues romanes et rexistence d'une periode de îeur evolution commune: latin vulgaire, periode romane, în Rozpravy Ceskoslovenske Akademie Ved., Rocn. 68, 1958, Sesit 13), „sarda, limbile din Romania occidentală şi româna s-au născut de la primul contact al indigenilor cu romanii" (p. 43). Dar ceea ce caracterizează limbile romanice nu este numai una sau mai multe schimbări faţă de latină, ci o structură nouă, care se afirmă la un moment dat al evoluţiei limbii latine în provinciile romanizate. Autorul îşi

întemeiază teoria pe cîteva trăsături fonetice particulare, printre care tratament şi *t* latin; în acest caz special, alterările* acestor două•• delusive sînt atestate îh in latine de pretutindeni şi nu sînt specifice numai provinciilor dunărene romanizate. autorului că „din momentul naşterii sale, care datează de la ocuparea Daciei şi s-a m prin confuzia *luicy cuty,* româna prezintă fenomene pur româneşti" (p. 33) nu e firmată de fapte (v. mai jos, p. 112, 114).

Vocalismul vegliotei o grupează cu.limbile.' romanice''occidentale,'iar • consonant cele orientale (R. L. Hadlich, The Phonological History of Vegliote, Chapel Hill, Univ. Carolina, 1965, p. 88).

Albaneza (elementele ei romanice) e grupată cu româna, clar şi cu limbile roma dentale (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 19).

Trebuie ţinut seamă de mişcările păstorilor, avînd latina ca lim ternă, la nordul şi la sudul Dunării. Păstorii nomazi sau transhuma face deosebirea între nomazi, care nu au locuri fixe pentru iernatic şi şi transhumanţi, care au locuri fixe, vâra şi iarna — de la nordul treceau fluviul, cu turmele lor, şi intrau în contact cu populaţia Dat fiind numărul mare al migratorilor, prezenţa acestei popula stituie un element important, de care trebuie ţinut seamă în istoria latine dunărene.

V. mai jos Anexa, p. 574 ş.u.

Latina «vorbită». După cum am văzut, româna reprezintă faza a latinei vorbite în părţile dunărene, din cele mai vechi timpuri şi zilele noastre. Termenul de latină «vorbită» sau «latină a conversaţiei c (germ. *Umgangssprache)* trebuie preferat celui de latină «vulgar poate induce în eroare asupra caracterelor acestei limbi. într-adevă termeni definesc limba conversaţiei, în primul rînd, care variază, ca după nivelul social al interlocutorului. Fiecare persoană are la dispozi luri diferite de a vorbi pe care le întrebuinţează după împrejurări; altfel cu un ţăran decît cu un orăşean, şi aşa mai departe, facem uz de graiuri potrivit mediului social al interlocutorului nostru. Aceste variaţii int nu numai vocabularul, dar şi sintaxa limbii vorbite. Latina «v «populară », « vorbită » sau « a conversaţiei curente » cuprinde deci de variaţii, potrivit împrejurărilor. De fapt, nu există texte scrise în vulgară şi nici autori care să fi scris în mod conştient în latina vulgar numai texte latineşti care conţin vulgarisme (Mohl, Introd., p. 20; cf. Sve Palladius, VI: „in keinem uberlieferten Schriftwerk tritt uns wohl ein Stuck ununterbrochener Volkssprache rein entgegen"; Vossler, Einf Lat., 2). Elemente din latina vorbită apar în două categorii de mon scrise: textele literare şi juridice (în latina aşa-zisă clasică, puternic ţată de limba greacă scrisă), şi textele « vulgare », care se adresează cit din categoriile sociale de jos.

O. Rebling, Versuch einer Charakteristik der romischen Umgangssprache[2], K Schuchardt, Vok., I, p. 44 ş.u.; F. T. Cooper, Word Formation in the Roman Sermo New York, 1895, p. XV ş.u., Oicott, p. XI ş.u.; J. Marouzeau, Notes sur la fixation classique, Memoires de la Societe de Linguistique de Paris, XVII, p. *266* ş.u., XVII ş.u.; Id., Notes sur la fixation du latin litteraire, ibid., XX, p. 77 ş.u. şi Notes sur tion du latin classique, ibid., XXII, p. 174 ş.u. şi 263 ş.u.: Meyer-Liibke, Einf.[3], 120; Lopez, Le orig. neolatine, Milano, 1920, p. 107 ş.u.; Lofstedt, Peregr. Aeth., p. 3 Ettmayer, Vulgârlatein, Grundriss d. indo-germ. Sprachwissensch. u. Altertums Strassburg, 1916, p. 243 ş.u.; P. Kretschmer, Sprache, Leipzig-Berlin, 1923, p. (în Einleitung in die Altertumswissenschaft, hgg. von A. Gercke u.E. Norden, L Bd., j. B. Hofmann, Lateinische Umgangssprache, Heidelberg, 1926, J. B. Hofmann, Schmalz[5], p. 9 ş.u.; H. Leclerq, Latin, în Diet, d'archeologie chretienne et de litur

74—75, Paris, 1928, col. 1464 ş.u.; A. Meillet, Esquisse d'une hist, de la lg. latine, Paris, 1928, p. 239 ş.u.; Svennung, Palladius, p. VIII ş.u.; Fr. Slotty, IF, XLVII, p. 191 ş.u. critică lucrarea lui Hofmann precitată; cf. J. B. Hofmann, Der Begriff, Umgangssprache, IF, XLVII, p. 2.09 ş.u.; Leumann-Hofmann-Szantyr, II, 46*—50*. J. Schrijnen. Die lateinische Umgangssprache, „Collectanea Schrijnen", Nijmegen, 1939, p. 180 ş.u.; Lofstedt, Syntactica, II, p. 313 ş.u. în timpul ultimelor secole ale Republicii, *rusticitas* însemna „ceea ce nu e roman". *Vulgar* se opune limbii literaturii beletristice: este limba vorbită sau scrisă în afara preocupărilor „literare" conştiente (A. Ernout, în BSL, XLI, 1941, p. 40). Fr. Altheim (Glotta, XX, 1932, p. 153 ş.u.) insistă asupra distincţiei care trebuie făcută între limba populară şi limba literaturii beletristice. în privinţa termenului «vulgar», din denumirea latinei vulgare, el trebuie înţeles ca opus lui « savant» (A. Ernout, I.e.). V. şi Kuhn, Rom. Spr., 58. V. capitolul „Late Latin, Vulgar Latin, Romance" din E. Lofstedt, Late Latin, Oslo, 1959, p. 11—38.

Trăsăturile populare se regăsesc, fireşte, şi în acea literatură latină arhaică care nu era scrisă pentru cititorii rafinaţi (comediile lui Plaut, de exemplu): desele apropieri ce se pot stabili între textele latine arhaice şi cele vulgare de mai tîrziu se explică deci prin nivelul social al cititorilor pentru care această literatură fusese scrisă.

Primele manifestări ale latinei vulgare ar data din secolul al III-lea î.e.n. (Altheim, Gescti., p. 404; v. caracterizarea latinei vulgare, în op. cit. p. 396—397). în *Satyriconul* lui Petroniu, vulgarismele sînt întrebuinţate ca mijloc stilistic (Terracini, Glottol, II, p. 38). în privinţa latinei vulgare, H. Schmeck (Aufgaben und Methoden der modernen vulgârlateinischen For. schung, Heidelberg, 1955) arată cu dreptate că trebuie pornit de la o limbă latină unică, cea vorbită, care mai avea şi un aspect scris (sau „gîndit"): limba literară (p. 5—22 şi fig- de la p. 13 şi 22). Adoptarea latinei de către populaţiile de altă limbă s-a făcut în mod spontan, fără constrîngere (Lausberg, Rom. Sprachwiss, I, p. 39). E limba vorbită în mod curent de ţărani, soldaţi, negustori, sclavi. Rareori e fixată prin scris (Plaut, Petroniu, inscripţiile de la Pompei etc.). Sf. Augustin spune că expresia corectă e inutilă, dacă auditorul nîi o poate înţelege (v. Vâânânen, în Neuphil, Mitteil, XLVIII, 1947, p. 86). V. Vâânânen, Trimalcion et ses convives parlaient-iis italien?, Neuphil, Mitteil, LXX, 1969, p. 604—611: combate cu succes teza lui G. Bonfante (Festschrift W. v. Wartburg, 1969, p. 21—46): italiana se vorbea încă din sec. I—II). Concluzie: invitaţii lui Petroniu vorbeau latineşte.

Penetraţia latinei teritoriale între Rin şi Provence. Comunităţi de limbă latină răsfirate şi discontinue, între Rin şi Provence. Oarecare conservatism al latinităţii în Galia, astfel nominativele în *-as (terras, filias)* în sec. al VI-lea, care apar însă în Africa în secolul al II-lea (J. Herman, Actes du XII• Congres Intern, de ling. et de phil. rom., I, 1982, p. 207).
E. Coşeriu, Das sogennante „Vulgârlatein" und die ersten Differenzierung in der Romania, Darmstadt, 1978. Relaţiile între provinciile romanizate au dat o oarecare unitate latinei vulgare. Latina literară diferă de latina vulgară prin concepţia asupra lumii şi spiritualităţii: astăzi nu se mai crede într-o limbă unitară şi omogenă. Limba literară păstrează forme „moarte". Latina vulgară prezintă inovaţii, de ex. *bellus,* înlocuit în latina vulgară prin *formosus.* Diferenţieri dialectale în interiorul Italiei, diferite de diferenţierile din teritoriile cucerite. în Italia, latina populară; în provincii, latina administrativă. în Italia, latina romanilor şi latinilor; în provincii, latina italicilor romanizaţi. Latina vorbită în provincii nu era identică în fiecare provincie. în primii ani ai Imperiului, latina nu era diferenţiată (cf. Bartoli). în Dacia, forme mai arhaice decît în Italia, întrucît Dacia a rămas izolată şi nu a participat la inovaţiile din Italia. Adevărata cauză a diferenţierii latinei, este ruina culturii latine şi influenţa creştinismului. După dispariţia Romei, provinciile au dezvoltat particularităţile lor proprii.
-Cauză externă a pierderii cantităţii: substratul, cu Africa, centru de iradiaţie (A. Roncaglia, XVI, Congr. de lingv., fii. romanică, I, Palma de Mallorca, 1982, p. 109—122).

Prin slăbirea puterii centrale, şi anume începînd cu secolul al III-lea e.n., iar mai tîrziu, după 550, din cauza migraţiei popoarelor şi a efervescenţei provocate de noile idealuri ale creştinătăţii, uzajul latinei clasice se pierde şi literatura se scrie într-o limbă foarte apropiată de limba vorbită. Sîntem în epoca «latină vulgară» propriu-zisă. Creştinismul, în special, care trebuia propovăduit într-o limbă înţeleasă de cei mulţi, întrebuinţează, pentru opera sa de prozelitism, latina vorbită de clasele de' jos, care îmbrăţişaseră noua credinţă, între 392 şi 405 Sf. Hieronim traduce din limba ebraică *Vechiul Testament;* traducerea aceasta este cunoscută sub numele de *Vulgata;* pentru prima oară se punea la dispoziţia miilor de credincioşi un text scris

„ad usum vulgi". Versiunea aceasta este impusă de biserică în secolu
VII-lea e.n. în secolul al IV-lea, s-au mai efectuat traduceri fragmen
ale *Bibliei,* de pe textul grecesc al celor Şaptezeci, reunite sub numele de *It*
Limba acestor traduceri biblice, ca şi limba textelor profane zise «vulgar
este compozită: ea are la bază latina vorbită de toată lumea, cu greşelile i
rente unei limbi întrebuinţate de oameni inculţi. La această dată tardivă
ajunsese, din cauza evoluţiei limbii^ la un divorţ total între limba sc
şi limba vorbita în fiecare provincie romană, ce se dezvoltase în mod in
pendent, după dispariţia puterii centrale. Astfel, îh Galia, de exemplu
secolul al VII-lea şi al VIII-lea, latina nu mai era înţeleasă: textele scrise
pline de greşeli grave. De aceea, în 813, rugăciunile se redactau în lin
franceză, iar'Carol cel Mare instituie o reformă (774), pentru întrebuinţa
corectă a latinei.

G. Grober, Sprachquellen u. Wortquellen des lateinischen Worterbuchs, Arch. f.
Lex., I, p. 35 ş.u.; F. Lot, A quelle epoque a-t-on cesse de parler latin?, Bulletin Du Ca
VI, p. 97 ş.u. H. F. Miiller prelungeşte epoca latină vulgară pînă în sec. al IX-lea, cee
'nu e admisibil. Rusticizarea latinei vulgare, prin dispariţia civilizaţiei romane şi desnaţ
lizarea oraşelor. Populaţia romanizată era alcătuită din păstori şi din mici agricultori (
cariu, LR, I, p. 347 ş.u.). Mânu Leumann (Lingua Posnaniensis, VIII, 1960, p. 1—11)
pune sec. IV—V ca dată a „romanei primitive" (Urromanisch). Două texte latineşti
anii 751—800, provenind din părţile de vest ale Elveţiei de astăzi, sînt foarte aproap
limba franceză (v. O. A. Beckmann, Aus den letzten Jahrzehnten des Vulgârlateins in Fr
reich, ZRPh, 79, 1963, p. 305-334).

în privinţa latinei transportate în provinciile romanizate: se ştie
populaţiile care emigrează nu duc cu sine graiurile locale, ci limba comun
regiunii respective, deci limba centrelor provinciale. Franceza adusă de e
granţi în Canada are la bază limba literară din secolul al XVI-lea şi al XVII-
(Mohl, Introd., p. 146).

«Unitatea» latinei vulgare. Textele de care dispunem, pe de o pa
comparaţia dintre diferitele limbi romanice, pe de alta, arată că latina «
gară » sau « vorbita » care stă la baza limbii române nu diferă de latina vor
în alte provincii.

„Les langues romanes, dans la generalite des cas, nous font remonter â une langue h
gene dans toute l'etendue de la Romania et tres semblable â la langue des inscriptions
periales... S'il a existe des dialectes du latin parle, Ies inscriptions ne nous permettent, jusq
d'en saisir aucune trace." (Mario Roques, Romania, XXIX, p. 275; XXXII, p. 311; c
Briich, ZRPh., LV, 1935, p. 690 ş.u.). „II me semble que le principe de l'unite du latin
gaire demeure toujours inebranle" (V. Vâânânen, REL, 35, 1957, p. 473; de aceeaşi păr
Vossler, Einf. Vulg. Lat., p. 4); cf. şi B. Nadei, în Kwartalnik neofilologiczny, VII, 196
223, Joh. Şofer, Zur Problematik des vulgârlat., Wien, 1963 şi V. Vâânânen, 1st. orienta
Napoli, Annali, V, 1963, p. 63—75. Bengt Lofstedt, Le probleme de l'unite du latin vulg
Actes du 5• Congres des romanistes scandinaves, Turku, 1973: unitatea latinei vu
pînâ în evul mediu (p. 107) contestă afirmaţiile lui J. Herman, BSL, 60, 1965, p. 53 ş.
P. Gaeng, An Inquiry into Local Variations in Vulgar Latin, Chapel Hill, 1968. Cf. Vâână
Travaux, Strasbourg, 6, 1968, p. 146 ş.u. „Je crois que l'nnite d'ensemble du latin vul
atteste dans nos textes est un fait incontestable" (p. 107- 108). Dezvoltări fonetice, sinta
şi semantice care îşi au originea în latina vulgară şi au supravieţuit într-o parte a Romă
astfel *-s,* căzut în est (Italia, România), dar menţinut în vest.

Dacă au existat divergenţe dialectale, ele nu transpar în texte decî
mod sporadic (cf. H. F. Miiller, A Chronology of Vulgar Latin, Halle, 1
p. 3) şi nu au lăsat urme în limbă. Iar pronunţările dialectale ale cutărui
sonaj sînt relevate în mod expres de autori (ibid., p. 2—3). Unitatea acea
cel puţin teoretică, a latinei vulgare nu se aplică însă lexicului, care n
fost niciodată unificat în « orbis latinus »: cercetările mai noi, pornite d
principiile de geografie lingvistică aplicate limbilor moderne, au arătat că

cavinte-care nu au^ pătruns în anumite provincii, şi unele inovaţii, pornite din unele centre, care s-au răspîndit în cutare sau cutare provincie, cu excepţia altora. Pentru definirea latinei vulgare> dispunem de criteriul comparativ: comparaţia dintre diversele limbi romanice arată care dintre particularităţile textelor cu vulgarisme au supravieţuit în limbile romanice. Latina vorbită era o limbă compozită; regăsim în ea elemente eterogene, venite din medii şi epoci diferite: elemente ale graiului roman, de toate categoriile, graiul periferiilor, provincialisme, termeni rustici, termeni arhaici etc. Toate aceste elemente au pătruns în limba la origine «romană», în decursul timpurilor: pornită din Roma, adică dintr-un teritoriu foarte restrîns, latina s-a impus în curînd în întreaga Italie, devenind limba oficială a întregii peninsule (90—89 î.e.n.; *lex Julia mimicipalis).* Latina provincială era îmbogăţită de toate aporturile datorite populaţiilor diverse care învăţaseră limba latină. Influenţa grecească se manifestă nu numai în limba literaturii (sintaxă şi vocabular), ci şi în limba vorbită, în care termenii greceşti numără cîteva mii. Cuvintele greceşti apar mai ales in vocabularele tehnice (meserii, ştiinţă, artă), dar limba populară este şi ea, datorită sclavilor, plină de cuvinte greceşti. Persoanele culte întrebuinţau cu ostentaţie cuvintele greceşti, care Confereau o nobleţe particulară graiului lor. Cicero, de-exemplu, care evită .termenii greceşti în scrierile sale, îi întrebuinţează cu o vădită predilecţie în corespondenţă. Poeţii utilizează termenul grecesc ca un ornament poetic, iar scriitorii întrebuinţează cuvintele greceşti atunci cînd termenul latin lipseşte sau nu stă la îndemîna scriitorului: *„confessis quoqiie graecisutimur verbis, ubi nostra desunt", m* spune Quintilian (I, 5, 58; Devoto, Lg. di Roma, p. 223 ş.u.).

Franceza şi italiana conţin mai multe „grecisme" ca româna, căci în provinciile dunărene condiţiile sociale au fost diferite- în Occident, limba greacă a stat la baza procesului de învăţămînt îu epoca imperi?dă (Eng. Coseriu, Das Problem des Griechischen Einflusses auf das Vulgârlatein, Festschrift, f. Harri Meier, 1972, p. 135—147).

Gruparea socială, în Roma, se traduce prin diferenţe lingvistice (K. S. Bennett, Slang in Plautus and Petronius. Language Usage and Social Status. în Kentucky Foreign Language Quarterly, II, 1958, p. 58). Răspîndirea-pluralelor iii *-as* (î.l. de *-ae)* la substantivele de declinarea I, pe tot cuprinsul Imperiului Roman, în cele şase secole din era noastră, trebuie amintită aici (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 134). 813: Consiliul din Tours a ordonat clerului să predice în „rustica romana lingua", această dată alcătuind certificatul de naştere al limbilor romanice, în 843, „les serments" din Strassburg sînt redactate în limba română. în consecinţă, continuitatea latinei medievale încetează în sec. VIII—TX (Marc van Uytfanglie. Rev.de l'Univ. de Bruxelles, 1977, p. *65-88).*

Originile limbii şi literaturii latine. Originile limbii, ca şi ale literaturii latine, sînt modeste: primii scriitori au-fost legislatori şi jurişti. Limbă a unui popor de mici'ăgricultori, cu un vocabular sărac, incapabil de a exprima altceva decît o cugetare naivă şi de a reda un sentiment poetic, numai prin prelucrarea la .care a fost supusă de primii scriitori, Livius Ândronicus (grae din Tarent) şi Naevius, care* au transpus în limba-latină originalele greceşti, şi mai tîrziu, prin crearea'unui vocabular abstract, mulţumită unui scriitor cu un rar simţ al. limbii, ca Cicero (106—43 î.e.n.), „care a naturalizat în limba latină cultura elenică" (A. Meillet), latina a ajuns să poată exprima cele mai subtile nuanţe ale cugetării şi sentimentele cele mai variate.

A. Meillet, Esquisse d'une hist. de. la lg. lat., p. 214—217; G. Bonfante (Archiv Orientâlni, XI, 1939, p. 84 ş.u.) a insistat asupra caracterului arhaic al limbii şi culturii latine.

Definiţia latinei « vulgare ». în urma celor arătate mai sus, Mina « vulgară » poate fi definită ca un ansamblu de tendinţe ale limbii vorbite, realizate, în timp şi spaţiu, după împrejurări: ea apare ca o limbă omogenă, foarte apropiată de limba oglindită în inscripţiile din epoca imperială.

Este limba vorbită de majoritatea clasei mijlocii a populaţiei, în ul secole ale Republicii şi ale Imperiului. Ea alcătuieşte,*o* singură latin diferenţiată după .clase -sociale,,;ţimp şi loc.

C. Battisti, La crisi del latino, Firenze, 1946, p. 24 ş.u. E. Pulgram (Spoken a ten Latin; în Lg., 26, 1950, p. 458—466) insistă asupra diferenţei dintre limba scrisă vorbită şi citează definiţia latinei vulgare, dată de Schuchardt (Vok., I, IX): pri vulgară trebuie să înţelegem nu o singură limbă, ci un număr de stări de limba şi de d de la primele monumente de limbă latină şi pînă la monumentele de limbă romani graficul de la p. 462); prin latină vulgară trebuie să înţelegem limba latină diferen graiuri locale, după provincii (V. Pisani, L'indo-europeen reconstruit, Lingua, VII, 344). Wolfgang Blumel, Untersuchungen zur Lautsystem u,. Morphologie des Vorkla Lateins, Miinchen, 1972.

« Unitatea » latinei vulgare este admisă ca o dogmă ce nu suferă de ţire şi ea s-a menţinut atît timp cît puterea centrală a avut posibilita impună o limbă comună întregului Imperiu Roman, adică pînă către s secolului ăl IV-lea, pentru Imperiul de Orient, şi sfîrşitul secolului al (său ăl VIII-lea, cf. Eriiout, BSL, XXXIX, 74), pentru provinciile occid

V. Vâânânen, Considerations sur runite du lat. vulg., Communications et rapport Congres de dialectologie generale, III, Louvain, 1965, p. 267—272: norma latinei scr a influenţat limba vorbită. Naşterea limbilor romanice. Anul 800: „lingua romana (nume dat la Conciliul din Tours, 813). Nu există diferenţe între inscripţiile incorecte di sele regiuni ale Romăniei (J. Briich, ZRPh., LV, 1935, p. 690 ş.u.). „Peregrinatio Ae e, probabil, un text spaniol (Terracini, Glottol., I, p. 30).

Metoda romanistului. Limba latină care stă la baza fiecărei limbi nice trebuie căutată în textele care ne-au fost transmise. Pornind de la şi nu de la forme reconstruite prin comparaţia limbilor romanice, c să nu fi existat în limba vorbită, sîntem siguri că ne aflăm pe un teren Criteriul reconstrucţiei trebuie întrebuinţat numai atunci cînd tex atestă un fonetism sau o formă, care există în cel puţin două limbi ron O formă reconstruită pe baza unei presupuneri, fără să existe un al termen de comparaţie, este nesigură — afară de cazuri excepţiona nu are şanse de a fi luată în consideraţie de cine vrea să urmeze o riguros ştiinţifică.

Meillet, BSL, XXI, p. 228 ş.u. şi Esquisse d'une hist, de la lg. latine, Paris, 192 ş.u.; A. Graur, Mots „reconstructs" et mots „attestes", Studii de lingvistică genera p. 450 ş.u.; H. Mihăescu, E îndreptăţită reconstituirea?, în Omagiu lui Alexandru p. 567—571; Theodor Hristea, Probleme de etimologie, 1968, p. 23—25.

Reconstruirea latinei vulgare înainte de a fi consultat monum scrise în limba latină şi interpretarea acestor monumente în lumina fo reconstruite este deci greşită. în felul acesta nu se dă importanţă fa istorici, schimbărilor fonetice şi analogice, şi nici împrumuturilor. I trebuie să se aplice faptelor de limbă o metodă comparativă revizuit vărăşită de o analiză sincronică a limbii şi de descrierea fiecărui st limbă. Limbile romanice servesc la verificarea rezultatelor bazate pe comparativă.

Cei mai buni martori ai latinei vulgare sînt deci limbile romanic *meus—mea* avea un *e* la masculin şi un *e* la feminin, după cum o d limbile romanice.

A. Badia-Margarit, Gramatica historica catalana, p. 30; Robert A. Hall Jr., T struction of Proto-Romance, Lg., 26,, 1950, p. 6—27. A. Ernout, Rev. de philologie, 1965, p. 159: „Reconstruire un latin vulgaire â 3'aide du temoignage des langues ro une entreprise chimerique et aboutit â des reconstructions arbitraires et irreelles' căutate în istoria latinei elementele care lasă să se prevadă starea limbilor romanic

Metoda comparativă nu este însă singura cu care trebuie să operăm; în afară de cercetarea cronologică a textelor şi de comparaţia ariilor lingvistice, analiza internă a sistemului unei limbi ne oferă o bună metodă de cercetare.

Giuliano Bonfante, On Reconstruction and Linguistic Method* în Word, I, **1945,** p. **83—94** şi **132—161;** cf. R. A. Hall Jr., The Reconstruction of Proto-Romanee, în Lg., **26> 1950,** p. **6—27;** P. Naert, Sur la methode de la ^reconstruction interne", în Studia linguistica, XL **1957,** p. Iş.u.

în privinţa «interpretării» grafiei monumentelor latine vulgare, trebuie ţinut seamă de datele pe care ni le oferă astăzi fonologia: notarea « fonemelor » latinei vorbite e condiţionată de o serie de factori, printre care nu trebuie uitat faptul că inscripţiile reproduc modele manuscrise,

V. indicaţiile bibliografice de mai jos, p. **411,** L. Politzer, The Phonemic Interpretation of Late Latin Orthography, în Lg., **27, 1951,** p. **151—154** şi expunerea lui Mânu Leumann, Phonologie der toten Sprachen **(1958),** în Kleine Schriften, Zurich-Stuttgart, **1959,** p. **398—407,** consacrata, in parte, limbii latine.

FONETICA

SISTEMUL FONOLOGIC

SCHIŢĂ A SISTEMULUI FONOLOGIC (SAU FONEMATIC) AL LIMBII LATINE ŞI AL LIMBII ROMÂNE

LIMBA LATINĂ

Acei care au inventat alfabetul grec sau latin, ca, în genere, toţi inve tatorii unui alfabet, au notat sunetele relevante ale limbii respective, adi fonemele sau sunetele ei tip.

M. Leumann, Glotta, XXXVI, **1957,** p. **129** ş.u. W. Sidney Allen, Vox Latina. A Gu to the Pronunciation of Classical Latin, Cambridge, **1965.**

Fonemele limbii latine sînt redate prin scris după cum urmează (în în rărea de mai jos == înseamnă „e notat prin"): consoane: *k* = *c, ks* = *x,* *(kw)* = *qu* (înaintea unei vocale), *n* = *n* înaintea sunetelor palatale, vela şi *g,* în grupul *nn.* Semivocale: latina nu a notat eu litere speciale pe *y* şi dâr editorii moderni au introdus scrierea cu *j, v,* pentru *y* şi *w.* Cuvintele s separate prin spaţii. în interiorul cnvîntului, hiatul e marcat prin *h: we'* *o—ueho. k + w* e notat prin *cu* în *lacue,* spre deosebire de *kw,* not *qu (aqua).* i

, A. A. Hill., op. cit., p. **442-443.**

Ritmul limbii latine este cantitativ şi alcătuit din diferenţele de dur ale silabelor, în succesiunea lor (lungă sau scurtă). Vocala lungă e socot ca valorînd cît două vocale scurte.

Accentul depinde de silaba *penultimă (cea. antepenultimă* primeşte acce tul în mod automat, cînd penultima e scurtă).

Pornind de la coexistenţa accentului muzical şi de intensitate, lati a cunoscut o epocă în care accentul de intensitate avea un loc fix şi nu e fonologiceşte relevant. în majoritatea limbilor romanice, însă, accentul es mobil şi relevant. Aceasta s-a petrecut după ce cantitatea vocalelor a deve independentă de accent, vocalele scurte putînd fi accentuate, iar cele lun neaccentuate. Aceste schimbări au provocat fonologizarea accentului: voc lele neaccentuate devin acum scurte, iar cele accentuate, lungi.

După N. C. W. Spence (Word, **21, 1965,** p. **1—18),** trecerea de la distincţia vocale **după** cantitate la calitate s-ar explica prin faptul că valoarea cantitativă a vocalei a deve indiferentă din punct de vedere fonologie, întrucît cantitatea vocalei era determinată de c soana următoare (scurtă, adică simplă, sau lungă, adică geminată),

VOCALELE

Sistemul vocalic latin formează un triunghi:

i *u*

a

Gradul de închidere al vocalelor e progresiv, începînd cu *a* si urcînd spre % sau *u.*

Diferența dintre vocalismul latin clasic şi latin vulgar e înfățișată în tabloul următor:

	latin clasic	latin vulgar
vocale	*i* *ii* *î*	*i* *u*
	e *o* *e* - *o*	*e* % *go*
	â *a*	*a*
diftongi	*ai>ae>e*	
	ei>i (dico)	
	oi>oe>i (vtcus vînum). u ('loidbs >ludos)	
	ou>u (luciis)	
	au	
	eu	

L. R. Palmer, The Latin Language, London, 1954, p.'209—222.

Cînd cantitatea nu. a mai avut funcție fonologică, fiind înlocuită cu gradul de deschidere, *$* < *ae* s-a asimilat cu *e,* provenit din *e.* .

Diftongii sînt formați din asocierea unei vocale scurte cu o vocală cu funcție nesilabică: vocalelg deschise *a,,e,o* sînt silabice, iar *u* şi *i* nesilabice.

Tendința spre monoftongare a diftongilor e înregistrată în. tabloul de mai sus.

Diftongul *au* se opune lui *a: actor—auctor, ara—aura, axilla—auxilla* (rar atestat) etc. (Tamâs, Phonol., p. 2).

Vocalele sînt corelative între ele, adică au trăsături distinctive în comun: *e—i,* elementul palatal, *o—u,* elementul labial. în schimb, opozițiile *e—o* sau *i—u* nu sînt corelative şi sînt rieutralizabile la sfîrşitul cuvîntului, adică îşi pierd caracterele distinctive, ca atone, după pierderea flexiunii.

"Diftongii *ai* şi *au* sînt monofonematici, pentru că *i* şi *u,* al doilea element al acestor diftongi, nu au existență independentă. Dar în perioada veche a limbii, aceşti diftongi erau polifonematici.

CONSOANELE,

-Existența lui *î* şi *u* e asigurată de exemple *c^ianua, iam, iecur, ioco, iuvenis,uacca, uetus, uox, uulnus. u* nesilabic are funcția de consoană: *gu* > *u* în *guenio* > *uenio:* în epoca clasică, ^consoană (mai tîrziu labio-dentala *v)* se deosebea de ^vocală, căci ambele apar în acelaşi context: *uultus* = *vultus, iuuo — iuvo;.* cf. *kuattuor,* în care *u* are aceeaşi funcție ca *l* sau *r (ual-de).:*

Situația lui *i* consoană e alta, căci *i* nu diferă suficient de *i* vocală, pentru ca să permită întrebuințarea nemijlocită a celor două foneme (ca a lui *u* şi *u).* Deci: *iacere,* dar *conicere, coniectus, adiectu.* La inițiala sau finala silabei: *iam, mai-stus.*

Existența lui *u* e asigurată de pronunțarea instabilă *i—u* (v. mai jos, p. 93), numai în unele poziții, ca o realizare a lui *i* sau *u,* şi nu ca fonem independent; *u* nu e comutabil.

qu e monofonematic şi nu formează, prin urmare, două silabe; o probă este neutralizarea *neque-nec.* Arhifonemul este deci *k. qu* e o labio-velară, în opoziție bilaterală şi privativă cu *k.*

Pentru R. Godel (Studia linguistica, VII, 1953, p. 90—99), *gu* ***şi gu*** pot fi difonematici şi monofonematici.

Opusul sonor al lui *qu* e *gu.* (al cărui apendice labio-velar dispare încă din latină). Instabilitatea lui *gu* apare în exemple ca *ninguit/ningit* (cf. *nix, nivi's). gu* e deci o variantă facultativă a lui *g. j* şi *v* sînt foneme (după ce au fost numai variante combinatorii), *v-f* sînt în opoziție relevantă de sonoritate.

u, potrivit ambianței fonetice, e realizat ca *u* sau ca *v: nervus,* dar *ianua* {ambele cu aceiaşi sufix). La fel/: *egregius,* cu sufixul *-io-, maius,* cu sufixul *-tos..* Se pronunța *mai-yus. v* şi / sînt slab articulați.

i-y şi *u-w,* în latină, par a fi variante a două foneme (R. Godel, I.e.).

Există consoane care posedă posibilități limitate de a se combina, *m, n,i,r* apar numai în vecinătatea imediată a vocalelor.

Diversele feluri de *l* formează un singur fonem /.

s. *z* este o variantă combinatorie a lui *s,* realizat ca sonoră.

p, t, k sînt surde şi nema^cate, pe cînd *b, d, g* sînt sonore şi marcate.

După secolul al Vl-lea, *t* şi *c* au suferit acțiunea palatalizantă a lui *i* (v. mai jos, p. 112, 114). Asibilarea lui *k* a urmat după două secole, după ce diftongii *ai* şi *ae* au trecut la *e* (deschis).

Iată tabloul consoanelor latine (după J. Horeck$):

P	t	k	qu
b	d	g	gu
m	n		
	s		
	1		
f		h	

Tabloul dat de A.A. Hill se înfățişează după cum urmează:

p	t	k
b	d	g
m	îı	lî
f	s	h
	r	

Consoanele pot fi grupate şi după cum urmează (W. Brandenstein):

î	*s*	*h*	
p	t	k	qu
b	d	g	gu
m	n		r : 1

Din expunerea lui Sebastianb Mariner Bigarra (în Mariano Bassals de Climent, Fonetica latina, Madrid, 1962, p> 249 ş.u.), reținem tabloul cu gruparea acustică a fonemelor-consoane:

grave	acute
m f p	n
b qu gu	r
c g	1
(h)	s
	d t

g e o gutturală; cf. alternanța *h: g: k* în *traho-traxi-tractum.*

Opoziția anterior-posterior devine pertinentă odată cu asibilarea lui *k* (v, mai sus).

n velar lipsește ca fonem.

Consoanele geminate nu au efect asupra cantității vocalei precedente: *sittla^* și *stila.*

în epoca clasică, geminatele apar numai în poziție intervocalică. Geminarea e frecventă în vorbirea populară: *cuppa.* Geminatele au o valoare distinctivă; ele sînt polifonematice.

Jân Horecky, Fonologia latineiny, Bratislava, 1949; W. Brandenstein, Kurze Phonologie des Lateinischen, în Altheim, Gesch., p. 471—498; J. Safarewicz, Notes de phonologie latine, Studii clasice, II, 1960, p. 85—93 ***(ii, e*** și vocalele nazale); H. Liidtke, Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus, Bonn, 1956, p. ***51 – 14,*** 122—142; Archibald A. Hill, Introduction to Linguistic Structures, New York (1959), p. 441—482; A. Hall Jr., The DeveFloppment of Vowel Pattern in Romance, Lingua, IV, 1954, p, 394—406; Harold Weinrich, Phonologische Studien zur romanischen Sprachgeschichte, Miinster, 1958. Lucrarea lui Yakov Malkiel, A Tentative Tipology of Romance Historical Grammars (Lingua, IX, 1960, p. 321—416) nu aduce nimic nou pentru limba română. Sistemul fonologie al limbii latine e prezentat sumar în TIL^T, p. 17—27. Eugene Dorfman, Correlation and Care-iRelation in Diachronic Romance Phonology, Word, 24, 1968, p. 81-98.

LIMBA ROMÂNĂ

Limba română cunoaște accentul de intensitate, care în cuvîntul fonetic afectează o singură silabă.

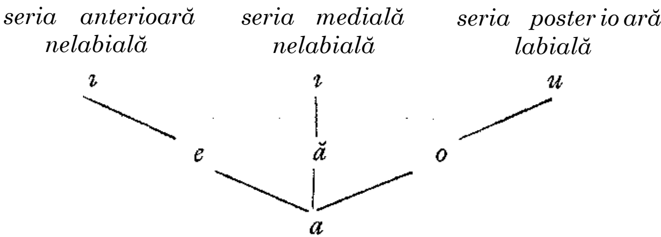
Accentul e liber.

Accentul de intensitate are valoare fonologică în cuvinte cu aceeași structură fonematică, cînd sensul cuvîntului e determinat de locul accentului în cuvîntul fonetic, în cazuri ca: *copii* (pl. de la *copie)* și *copii* (pl, de la *copil), modele* (pl. de la *modă)* și *modele* (pl. de la *model)* etc.

Durata silabelor și tonul au valoare fonologică în cazuri speciale ca: *bine* (cu *i* lung), față de *bine.* Intonația e folosită în tot felul de fraze, de exemplu în fraze interogative sau exclamative, ca, de ex.: *Nu e nipteni acasă?,* cu tonul suitor spre sfîrșitul frazei, sau: *Ce spui dumneata!,* unde intonația descrește spre sfîrșitul frazei.

VOCALELE

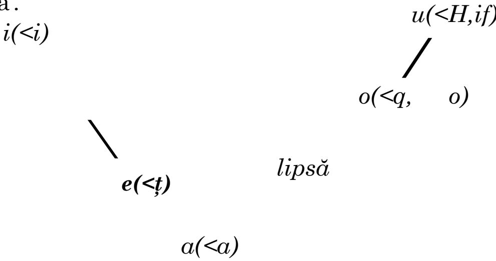
Sistemul vocalic al limbii române comportă 7 timbre vocalice, aranjate în triunghi:

Timbrele vocalice *ă șiî,* care sînt specifice limbii române și separă limba română de celelalte limbi' romanice, s-au constituit în cursul evoluției istorice a limbii, în condiții particulare.

A. Rosetti, Slavo-romanica. Sur la constitution du systeme vocalique du roumain, Rom. si., I, 1958, p. 27-30.

Sistemul vocalic al latinei orientale a suferit o modificare de structură, după secolul al IV-lea.

, și ae au fost diftongați în * dupâ sec. al V-lea, sistemul vocalic sufe tind, deci, o nouă reamenajare:

în spaniolă, în anumite dialecte italiene, în friulană și dalmata, ***e*** în silabă închisă a fo diftongat (friuL *fieste,* dalm. *jiasta);* este un fenomen arhaic (Kn. Togeby, Romance Ph XIII, 1960, p. 406-407).

H. Lausberg, Die Mundarten Siidlukaniens, Halle, 1939, p. 84—85; A. Haudricourt A. Juilland, Essai pour une histoire structurelle du phonetisme francais, Paris, 1949, p. 24 ș Rosetti, SL., p. 82; Id., La phonologie et les changements phonetiques, în MO, p. 91 s

După secolul al VI-lea, s-a produs diftongarea condiționată a lui ***e*** ș accentuați.

Sistemul vocalic al limbii române se completase, între timp, cu *ă* mult mai tîrziu, cu *î* (v. p. 348), astfel încît, în urma acestor transformă tabloul vocalismului românesc a căpătat aspectul din zilele noastre:

î ***U***

Mâi tîrziu, s-au constituit diftongii cu *i,* ca al doilea element: *ai, îi, oi, ui.*

ii și *6* (în împrumuturi recente) nu sînt foneme, ci variante faculta ale lui *i, u, e,o* în cuvinte ca: *alură—alură (u—ii), birou—bilro, pi pure (i—%), lizhioy—likor (o—o), șofer—șofdr (e*—5).

ă se opdne lui *a* numai sub accent: *răi* (pl.) — *rai,* sau la finala absol

î apare înaintea unei consoane nazale: *cîmp, Una, cîrpă, mil,* sau înaintea altor consoane: *,gîscă, gîză, cît, hîd, vîsc; î* se opune lui *a* numai sub accent: *rid—rad.* >j

ă nu apare la iniţiala ahsplută, în afară de *ăl(a), ăst(a).*

ă şi *î* se opun îh genere ritimai sub accent: *văr—vîr.*

Vocalele nazale nu sînt utilizate fonologie; semiculţii, cînd scriu, nu notează, de obicei, nazalitatea: *lucă—luncă* etc., ceea ce probează că ei percep corect nazalitatea, ca un atribut al vocalei, şi nu ca o consoană oclusivă, notată în ortografia limbii literare cu litera *n.*

Vezi, în această privinţă, observaţiile noastre de mai jos, p. 452.

DIFTONGII

Diftongii sînt accentuaţi pe elementul vocalic cel mai deschis: *a'i, a'Uy. ea', ia', e'u* etc. Diftongii cu *i,* ca al doilea element, apar în toate poziţiile; cei cu *u,* ca al doilea element, nu apar, în general, decît la finala absolută şi accentuată: *tău, grîu, bou* (cf. pronunţări ca *lau-dă). ea* apare sub accent sau la tinalai" *teacă, '"cartea,* şi rareori neaccentuat:'. *alealăite,' dumneata, oa* nu există decît sub accent: *roagă;* vezi însă *dincoace.*

Criteriul funcţional: caracterul asilabic al lui *-i,* în *lupi* (pl.), opus lui *i* din *lupii* (pl. art.), al lui *e* din *beată,* opus vocalei *e* în *fete* (pl.).

CONSOANELE

Sistemul consonantic românesc cuprinde fricativele şi africatele prepalatale *s, c, z, g* pe care latina nu le cunoştea, şi de asemenea africatele dentale *is* şi *dz* (dialectal). Ele provin din lat. *s, k, g, d, t, j* urmaţi de o vocală prepalatală: *joc, jug. h,* fricativâ postpalatală surdă, provine din slavă.

Palataiizarea şi înmuierea consoanelor sînt necunoscute de limba literară, care are la bază graiurile din Muntenia. -

Opoziţia sonoră-şurdă, înaintea unei consoane, e utilizată de limbă şi înainte de consoane *[donț-gloni, crai-grai)* şi de semi-consoane *(fier-vier).* V. mai jos p. 572.

Oclusiv-neoclusiv: *pier—fier, dare—rare, tură—sură.*

Labial-nelabial: *pat—dat, pare—care.* '

k' apare la finală şi înaintea tuturor vocalelor, cu excepţia lui # şi *îi chin, chef, chiar, chior, chiul.*

c şi *g* nu apar înaintea lui *ă,* ***î.***

£ (ts), c şi *g* sînt foneme simple.

înaintea iui *-i,* consoanele sînt uşor palatalizate; dar această palatalizare nu are valoare fonologică.

- *e(*)* şi *o(ᵘ)* alcătuiesc categoria fonologică a semivocalelor; £ formează primul element al diftongului *ea: beată* etc., iar *i* apare la finală: *lupi* etc..

Semivocalele *#(*)* şi *o(ᵘ)* îndeplinesc condiţiile cerute unui fonem: sînt comutabile: *lupi (= lupi), lupii (— lupi), beată—biată, toacă—tacă* etc.

Semivocalele *y* şi *w* sînt utilizate drept consoane.

Iată enumerarea caracteristicilor semivocalelor şi consoanelor de mai sus:

1. criteriul funcţional (caracter asilabic):

e opus vocalei* : *lupⁱ,* opus lui *lupi (—lupii)* prin opoziţia:^' asilabic—*i* silabic, £ din *beată;* opus vocalei *e* în *bele.*

2. localizarea palatală: *teacă,* dar *toacă.*

3. criteriul articulator-acustic (caracter vocalic): *y* fricativ şi consonantic (nevocalic) opus lui *e* nefricativ şi neconsonantic (vocalic) în *biată—-beată.*

Limba română distinge, prin urmare, foneme vocale, foneme semivocale şi foneme consoane, atît din punct de vedere articulator-acustic, cît şi funcţional:,^/^ şi *o(u)* în *lupi* şi *lupu* (regional), *beată, coadă* de ex., din punct de Y^dere opoziţional (şi, deci, funcţional) nu sînt identice nici cu *y, w,* nici cu *i, u,* nici cu *e,* o. Ele alcătuiesc categoria propriu-zisă a fonemelor semivocale, pe cînd *y* şi *w* sînt consoane.

A. Graur et A. Rosetti, Esquisse d'une phonologie du roumain, in BL, >VI, 438, p. 5 ş.u. (reprodus în ML, p. 40 ş.u.); A. Rosetti, Notes de phonologie. Voyelle, semi-voyelle et consonne, în Acta Linguistica, III, ; 1942— 1943, p. 31 ş.u. (reprodus în ML, p. 38—39); Fritz Hintze, Bemerkungen zur Klassifizierung der Phoneme, în Zeitschrift fur Phonetik, 2, 1948, p. 117 ş.u.; A. Rosetti, Despre sistemul fonologie al limbii române, în SCL, VII, 1956, p. 21 ş.u.; Id.i, Consideraţii asupra sistemului fonologie al limbii române literare, îh op. cit., VIII, 1957, p. f3 şm.; A. Avram, Contribuţii la studiul fonologiei limbii române, ibid.,* VII, 1956, p. 201 ş.u.; Id., Les semi-voyelles roumaines du point de vue phonologique, în MO, p. 76 ş.u.; Id., Constituirea corelaţiei consonantice de timbru palatal în limba română, în SCL, VIII, 1957, p. 55 ş.u.; Em. Vasiliu, Asupra corelaţiei de muiere a consoanelor în limba română, în op. cit., VIII, 1957, p. 49.ş.u.; Id., Notă asupra neutralizării opoziţiilor fonematice, FD, I, 1958, p. 73—77; Al. Rosetti. Asupra clasificării fonemelor semi-vocale (sau semi-consoane), în FD, II, 1960, p. 59—63. Zarko Muljacic, Die rumänisch — dalmatische Quantitative System-distanz, Zs. f. Balkanologie, VII, 1969- 1970, p. 103- 109: din 40 de particularităţi înregistrate de autor (fonetică, morfologie), româna şi vegliota posedă în comun 23; sînt limbile romanice cele mai apropiate.

O descriere a sistemului fonologie al limbii române, fundat pe pronunţarea limbii literare din Muntenia, a dat F. B. Agard, Structural Sketch of Rumanian, în Suplement Language Monograph No. 26, Lg. 34, Baltimore, 1958.

Vezi expunerea de ansamblu a lui E'.n. Vasiliu, Fonologia limbii române, Bucureşti, 1965, şi mai jos, la Anexă, p. 569, expunerea'noastră asupra fonologiei istorice a limbii române.

ACCENTUL' '

Accentul latin consista în punerea în relief a unei silabe în cuvîntul fonetic, prin elevaţia glasului; silaba accentuată era deci emisă pe o notă mai înaltă decît silaba neaccentuată.

-• Accentul acesta, numit accent de înălţime muzicală, ton sau accent me.lodic, nu a avut nici o influenţă asupra calităţii timbrului sau asupra duratei vocalelor din silaba .accentuată: în indo-europeana comună, toate silabele cuvîntului fonetic erau tratate la fel.

Muzicalitatea frazei latine era deci bazată pe diferenţele de ton dintre silabele lovite de accentul muzical şi silabele neaccentuate. Mărturiile sînt lămurite şi nu lasă nici o îndoială asupra naturii muzicale a accentului latin: *„Tenores sive accentus dicti sunt, quod naturalem unius cuiusque sermonis in vocem nostrae elationis servent tenorem'* (Sergius, GL, IV, 482, p. 16—17); *„Natura vero prosodiae in eo est, quod aut sursum aut deorsum; nam in vocis altitudine omnino spectatur, adeo ut, si omnes sillabâe pari fastigio vocis enuntientur, prosodia sit nulla** (Id., op. cit., 525, p. 21—24); *„Ipsa enim natura, quasi* modularetur *hominum orationem, in omni verbo posuit* acutam *vocem*" (Cicero; Or., 18, 58); *„Accentus quid est? Certa lex et regula ad* levandam *syllabam vel* premendam" (Audax, GL, VII, 357, p. 14—15; cf. Devoto, Lg. di Roma, p. 213 ş.u.).

Ritmul frazei latine era cantitativ, fiind alcătuit din succesiunea, într-o grupare determinată, a silabelor scurte şi lungi. în cuvintele de două silabe,

accentul muzical afecta silaba penultimă. în cuvintele cu mai mult de două silabe, locul accentului muzical era determinat de cantitatea silabei penultime: dacă penultima era lungă—-fie prin caracterul lung al vocalei, ex. *inimi'cus, lege'mus,* fie prin faptul că vocala era urmată de două (sau trei) consoane, ex. *pere'nnis, acce'ptus*— atunci ea purta accentul. (Pentru vocalele urmate de un grup de tipul „muta cum liquida", v. mai jos.) Dacă penultima era scurtă — şi prin caracterul scurt al vocalei ca şi prin faptul că era urmată de o singură consoană, ex. *exi'stimo; le'gimus, Wtigi* —,atunci accentul cădea pe antepenultima.

Existenţa accentului muzical în limba latină, atestată, după cum am văzut, de mărturii contemporane, nu exclude însă prezenţa concomitentă a accentului dinamic (accent de intensitate, de forţă, sau expirator), nesemnalat de gramatici, influenţaţi de gramaticii greci, şi rămas pe planul al doilea, dar'care va trece pe planul întîi începînd cu secolul al III-lea e.n. (A. Meillet, RLiR, I, 3; Devoto, Lg. di Roma, p. 288 ş.u.; V. Pisani, Gramatica latina, p. 11).

Coexistenţa accentului dinamic şi muzical, în versificaţia greacă şi latină, este afirmată cu energie de E. Vandvik, Rhythmus u. Metrum, Oslo, 1937 (Symbolae Osloenses, Fasc. supplet VIII), p. 220 ş.u. H. Liidtke (Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus, Bonn, 1956, p. 122 ş.u.) afirmă, la rîndul său, coexistenţa accentului muzical şi a accentului dinamic. Schimbarea accentului fix din latina clasică în accent liber a fost condiţionată de dispariţia totală a cantităţii. La un moment dat, cantitatea sau timbrul au avut o valoare fonologică. Lucrul nu s-a întîmplat acolo unde *i* şi £ au fost confundaţi (în sardă), sau *u* si *u* (română); J. Kurylowicz, L'accentuation des langues indo-europeennes, Krakow, 1952, p. 452-462.

Expunere asupra accentului latin, în G. Bernardo Perini. L'accento latino², Bologna, 1967 (din prima perioadă şi pînă,în primele secole ale epocii imperiale, accentul a fost melodic. Apoi, în mod progresiv, a devenit intens. V. Nicolau (citat în n. următoare), p. 65—82 si 132-139).

Coexistenţa celor două accente e un fapt obişnuit. Limba română, de exemplu, cunoaşte cele două feluri de accente; în română, locul accentului dinamic coincide cu al accentului muzical, în cuvîntul izolat. Astfel, *in fată, masă,* de ex., accentul dinamic şi cel muzical cad pe prima silabă a cuvîntului, rostită cu mai multă forţă şi pe o notă ridicată (gama 2), pe cînd silaba â doua, neaccentuată, se aude mai slab şi este emisă pe o notă mai joasă (gama 1, deci o diferenţă de o octavă). Lucrurile se petrec la fel şi în alte limbi, în germană, bunăoară, dar repartiţia aceasta a celor două accente în cuvîntul fonetic nu e obligatorie. Astfel, în neogreacă, locul accentului dinamic nu coincide cu al accentului muzical; în rcaiSi „copil" şi **<pxGX%i** .,săracă" intensitatea şi lungimea sînt pe prima silabă *(nai* şi (pico), pe cînd tonul afectează silaba a doua (i şi f|; H. Pernot, Et, de ling. neo-hellenique, I. Phonetique des parlers de Chio, Fontenay s. Bois, 1907, p. 60). în frază, locul accentului muzical se schimbă; el are un rol afectiv, de a pune în relief cutare sau cutare membru al frazei: *Vii la masă? Poftiţi la masă! Masa a fost bună* etc. Gramaticii nu semnalează în mod expres existenţa accentului muzical, în limba română. Dacă ar fi să-i urmăm, ar trebui să credem că limba noastră nu cunoaşte decît accentul de intensitate. (De fapt, româna face parte din grupul de limbi cu accent expirator, în care cantitatea nu are rol fonologie, ca rusa şi polona; N. Trubetzkoy, TCLP, I, 42; v. Wijk, TCLP, VIII,310). Nu e deci de mirare că gramaticii latini, influenţaţi de modelele greceşti, nu au semnalat decît accentul muzical, care afecta aceeaşi silabă ca accentul dinamic. Accentul dinamic nu era însă foarte intens, pentru că acţiunea sa nu s?a manifestat decît mai tîrziu, cînd, trecînd pe primul plan, forţa sa mecanică a crescut

R. G. Kent, L'accentuation latine: problemes et solutions, REL, III, p. 204 **ş.u.;** M. G. Nicolau, L'origine du „cursus" rythmique et les debuts de l'accent d'intensite en latin, Paris, 1930 (cf. Meillet. BSL, XXXI, p. 104 ş.u.); M. Niedermann, Precis de phonetique historique du latin, Paris, 1931, p. 16 ş.u.; A. Meillet, Theorie du rythme et du ton en indo-©uropeen, BSL, XX, p. 1 ş.u.; A. Debrunner, IF, XLIX, p. 248. Cf. R. Jakobson, TCLP, IV, 171, n. 21: „der sogenannte Verlust des musikalischen Akzentes bedeutet keinesfalls den Verlust der Hohe als eines der Betonungsfaktoren, sondern nur den Verlust der bedeutungsbildenden musikalischen Unterschiede". C. Merlo, LTtalia dialettale, XII, p. 84 ş.u. Dispariţia cantităţii şi naşterea accentului de intensitate, care a înlocuit pe cel muzical: H. Weinrich, Phonologische Studien zur roman. Sprachgesch., Munster, 1958, p. 12 **ş.u.;** Knud Togeby, Romance Philology, XIII, 1960, p. 404-405.

Pentru a înţelege cum s-a petrecut punerea în valoare a accentului de intensitate în limba latină, trebuie să ne amintim că accentul muzical, în indo-europeană, avea un rol semantic: schimbarea locului său, în cuvîntul fonetic, corespundea cu o modificare de sens. Pierzîndu-şi mobilitatea, în epoca istorică a limbii latine, accentul muzical îşi pierde rolul semantic ce-l avusese pînă atunci. Prin aceasta, accentul muzical nu îşi mai îndeplinea funcţia iniţială şi îşi pierdea importanţa. El trece deci pe planul al doilea şi cedează locul accentului dinamic, care creşte în importanţă şi devine centrul ritmic al frazei.

Odată cu această substituire în domeniul accentului, diferenţele cantitative dintre diversele silabe ale cuvîntului fonetic dispar. în secolul al V-lea e.n., limba nu mai ţine seamă de diferenţele cantitative. Mărturiile următoare sînt decisive în acest sens; « *ilia syllaba* plus sonat *in toto verbo, quae accentum habet. Ergo ilia syllaba quae accentum habet plus sonat, quasi ipsa habet* maiorem potestatem. *Et quo modo invenimus ipsum accentum? Et hoc traditum est. Sunt plerique qui naturaliter non habent acutas aures ad capiendos hos accentus, et inducitur hac arte. Finge tibi quasi vocem clamatis ad longe aliquem positum, ut puia finge tibi aliquem Mo loco contra stare et clama ad ipsum. Cum coeperis clamare, naturalis ratio exigit ut unam syllabam* plus *dicas a reliquis illius verbi; ei quam videris* plus sonare *a ceteris, ipsa habet accentum»* (Pompeius, GL, V, 126, 31—127,7).

Aceste modificări profunde în structura fonetică a limbii latine au avut urmări importante pentru dezvoltarea ulterioară a limbii.

Latina vulgară a folosit atît diferenţele cantitative, cît şi pe cele calitative.

E de presupus că extinderea masivă a limbii latine la populaţii de altă limbă a provocat mari perturbări în economia sunetelor, printre altele, pierderea ritmului cantitativ. Se admite că a existat o fază în care cantitatea a coexistat cu timbrul, iar în faza următoare cantitatea a dispărut.

„Le caractere purement melodique de l'accent et purement quantitatif du rythme etait chose delicate, malaisee â conserver". (A. Meillet, Esquisse d'une histoire de la langue latine". Paris, 1928, p. 242).

Astfel formulată, ipoteza nu poate fi acceptată, ci trebuie admis că din momentul în care accentuarea diferită a silabelor cuvîntului a căpătat rol fonologie, opoziţia cantitativă a fost eliminată.

Prin abandonarea ritmului cantitativ al frazei, vocalismul latin a suferit o profundă modificare. Nemaiacordîndu-se importanţă cantităţii, s-a ţinut seamă de calitatea vocalelor sau, cu alte cuvinte, de timbrul lor. Limba nu a mai operat cu vocale «lungi» sau «scurte», ci cu vocale «închise» sau « deschise », noţiunile de închidere sau deschidere substituindu-se celorlalte două: *fides, iste > fides, iste; scriptum, vînum> scriptum, vinum**

Substituirea aceasta nu s-a făcut însă numaidecît, ci stadiul mixt a dăinuit cîtva timp. Symmach (384 e.n.), de exemplu, întrebuințează un « cursus» mixt, adică două ritmuri: cantitativ și accentuai.

Silabele scurte, cînd sînt lovite de accentul de intensitate (ulterior, vocalele din astfel de silabe au fost diftongate), se lungesc, pe cînd silabele lungi, neaccentuate, se scurtează.

Importanța dată accentului de intensitate, la începutul epocii imperiale, e semnalată de gramaticul Pompeius (sec. V e.n.), după cum am văzut mai sus. în latina orientală, locul accentului e uneori deplasat, față de latina occidentală; astfel, în italiana septentrională și în română, accentul cade pe *a* în cuvinte ca it. de n. *s(e)găla,* dr. *seca'râ* (cf. it. *segala,* fr. *seigle).* Locul accentului a rămas neschimbat la pers. a 3-a pl. a perfectului simplu al verbelor tari: *fecerunt* și *dixerunt.* în proparoxitone, cînd *i* sau *e* sînt așezați înaintea unei vocale scurte, accentul cade, în latina vulgară, pe această vocală (v. mai jos): dr. *perete (< părete)* < lat. *parietes* (v. mai jos).

G. Bernardo Perini, L'accento latino, Bologna, 1965, p. 15: accentul latin, intens în epoca preliterară, apoi muzical, pînă la primele secole ale Imperiului, s-a transformat mai tîrziu în intens, așa cum apare în limbile romanice. Cauza: schimbările de natură socială și politică survenite în Imperiul Roman, și acțiunea substratelor diferite. Statistica nearată că vocalele lungi sînt foarte rare, în raport cu cele scurte. în genere, nu există valori distinctive în comunicație. Cei care au învățat de curînd latina neglijează distincția între lungi și scurte: J. Herman, Statistique et diachronie; essai sur revolution de vocalisme dans la latinite tardive (Word, 24, 1968, p. 242—291). Cauza externă a pierderii cantității: substratul, cu Africa, centru de iradiație (A. Roncaglia, XVI, Congr. de lingv., fii. romanică, I, Palma de Mallorca, 1982, p. 109-122).

Am văzut mai sus (p. 96), că, în genere, în limba latină accentul dinamic lovește silaba care primește accentul muzical, afară de cazurile următoare:

a) înaintea unui grup de tipul „muta cum liquida" (adică *p, b, i, d,c* sau *g+r, l),* o vocală scurtă în silaba penultimă nu atrage accentul pe ea în limba clasică, dar atrage accentul pe ea în limba populară; ex. clas. *i'ntlgrum, co'lubra, pa'lpebra,* pop. *integrum, colu'bra (cold'bra), palpe'bra.* Accentuarea populară explică, în cazuri de acest fel, formele romanice ca rom. *întreg,* fr. *couleuvre,* port., *cobra,* fr. *paupiere.*

în cuvintele care conțin grupul «muta cum liquida» (adică *b, c, d,g,p,* sau *t+r, l),* oclusiva e grupată în silaba precedentă, deci silaba se lungește: *integrum* > *integrum.* Cînd vocala lungită este în silaba penultimă, urmează, bineînțeles, o mutare a accentului: *i'ntegrum* > *inte'grum.* Tot astfel, *colu'bra, palpe'bra.*

Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 45 ș.u.

b) Accentul se mută pe penultima (scurtă) cînd vocala palatală formează hiat cu penultima: *ari'etern* > *are'tem, fili'olus* > *filio'lus, muli'erem> mulie'rem, pari'etern* > *pare'tem, Pute'olis* > *Puteo'lis* (Devoto, Lg. di Roma, p. 286); cf., în AP, p. 141: *faseolus non fassiolus.*

In inscripții, ***i-i*** e indicat cîteodată prin întrebuințarea lui ***„i*** longa"; ***cuilus, eilus*** (CIL, II, 1953; p. 5, 7: Cartima), ***malorem*** (CIL, II, 1964; p. 55: Malaga), ***Pompeius*** (CIL, IX, 3748; I: Marruvium, Italia centr.); cf. în manuscrise: ***eiius*** (Plaut, Most., p. 981), ***peiius*** (Id., p. 710) etc.

în *ares* (nesigur; Varro, Ling, lat., V, p. 98), *aretem* (dr. *arete), -i$* a trecut la £. Tot astfel, în inscripții: *paretes* (CIL, VI, 3714; 3: Roma; dr. *părete> perete), paretes* (= parietes, CIL, VI, 31.007; 3: Roma).

Fenomenul acesta se explică prin natura consoanei precedente: *r,* într-u caz, *l* într-altul. Cele două vocale nu fuseseră reunite în diftong; *-ie-* sau *-i* se pronunțau în două silabe: *-iye-, -iyo-.* Dar *i* ultrascurt a fost absorbi de iod: *ye, yo.* Accentul de pe *i* trebuia deci să treacă pe vocala următoare care s-a închis: *-ye-, -y-* (Meillet, BSL, XXXII, p. 112—113). Iodul a pala talizat consoana precedentă; palatalizarea lui r-s-a menținut probabil u timp și a dispărut apoi cu totul, pe cînd / palatalizat și apoi muiat s-a men ținut mult timp; dialectele noastre sud-dunărene cunosc încă forme cu în opoziție cu dacoromâna, în care *V* a trecut la iod: ar. *mul'are,* megl. *mul'a* istr. *mul'ere,* față de dr. *muiere.*

Leumann-Hofmann-Szantyr, I, p. 182. Cf. mutarea accentului în reccmpoziții: *re'ne* •^*ne'go* > *rene'go* (Leumann-Hofmann-Szantyr, I, p. 193); la fel: *co'mputo, co'lligo, co'llc re'cipit,* cu accentul schimbat în latina vulgară. Compusele cu *cum-,* care nu au mai fost si țite ca atare, au păstrat în dacoromână forma originară a prefixului și accentul: *cumn cumpăr, cumplu* etc. Dimpotrivă, acolo unde radicalul era explicit, cuvîntul a fost simțit fiind compus și prefixul a fost modificat: *cuprind* (dr. *prind), cutremur* (dr. *tremur), cutree* (dr. ***treera)*** etc. (cf. ML. p. 289-290).

c) Sincoparea și închiderea timbrului vocalelor latine, în condiții dete minate, s-au produs, după unii lingviști, în epoca preistorică a limbii, su influența intensității inițiale, dispărută apoi.

Alți lingviști, printre care A. Meillet, fără a admite că latina a cunosc un astfel de accent inițial, explică modificările prin importanța dată, în eloc țiune, silabei inițiale. Inițiala avea, în epoca preistorică a limbii latine, situație dominantă, în sensul că celelalte silabe ale cuvîntului fonetic putea fi scurtate, în folosul primei silabe. Importanța dată silabei inițiale a făcut vocalele scurte să dispară sau să-și modifice timbrul, silabele celelalte, în speci silaba a doua, scurtîndu-și durata. Astfel, vocalele scurte, în silaba interioa deschisă (atunci cînd silaba nu este închisă de o consoană), tind să se închi și își pierd timbrul propriu; ele trec la *i* sau la *u.* Vocalele din silabele int rioare sînt pronunțate mai scurt, în special după *r, w, l* și *n.*

Diferența de cantitate dintre silabele cuvîntului fonetic, dominat silaba inițială, și existența vocalelor interioare ultrascurte, de tipul ieruril slave ***lt****>, h),* explică deci, în mod mulțumitor, modificările survenite în stru tura cuvîntului fonetic, în epoca ce a precedat perioada istorică a limbii latin

Sincoparea vocalelor din interiorul cuvîntului fonetic apare ca o tendin a limbii latine; ea este atestată în med constant în monumentele de limb pînă în epoca romană.

în regulă generală, vocala sincopată urmează sau precedă un *m,n, l, y* sau *w.*

Quintilian ne spune că August socotea pronunțarea nesincopată a l *calidum* drept „pedantă" (Inst, orat., I, 6, 19); *aridus* și *ardus, valide* și *va* sînt dați de Plaut (R. 574; Pseud. 364 și 344; Pe. 266); *virdis* de Cato (A CXLv/3) și *caldus* de Varro (RR, 111,2, I), *peduclum* de Petronius (LV și *panucla* (= panicula) de Marc. Empiricus (15, 11, apud Liechtenhan, p.4 Formele sincopate și cele nesincopate circulau deci laolaltă în limbă: adese găsim în aceeași inscripție amîndouă formele (Cross, 24).

Appendix Probi înregistrează numeroase forme sincopate. Dăm aici acelea care interesează limba română: *angulus non anglus* (10), *fax non fa* (133), *oculus non oclus* (111), *stabulum non stablum* (142), *vetulus non vec* (5), *viridis non virdis* (201).

în inscripții (sec. I—IV e.n.), formele sincopate apar de numeroase ori: *abtissa* (= abatissa, CIL, III, 9551; 2: Salonae), *Aesclapio* (= Aesculapio, Id., 1766, 1767 Narona), *annucli* (= annuculi, lb., 2602; 4—5: Salonae), *caldus* (= calidus, CIL, XII, 979: Les-Baux), *domnus* (= dcminus, CIL, III, 2130; 19—20: Salonae), *domno* (lb., 1289: lîngă Zlatna; 14.215; 16; 3: Apulum, Dacia), *mentla* (= mentula, lb. 10.189: Dalmația), *musclosi* {= musculoşi, lb., 8993: Salonae), *posta* {= posita, lb., 8935: Salonae), *titlum* {= titulum, lb., 3182 b; 5: Dalmația), *tumlum* (= tumulum, lb., 9623; 2 Salonae), *villus* (lb., 6010; 236: Bregenz, Raetia), *vetranus* (= veteranus, lb., 12.904: Salonae).

Exemple frecvente de sincopă în inscripțiile din Dalmația, Pannonia şi Moesia: *veiranus socro,* în Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 36. E. Richter (Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 34 ş.u., 89 ş.u.) deosebeşte o primă sincopare (după *r, l,* ^/petrecută la o epocă veche, de o a doua, de dată mai recentă, atestată în inscripții. Dar această diferențiere cronologică este presupusă, numai. De asemenea, faptul că *domnus* este o formă scurtată (op. cit., p. 35) nu atrage după sine excluderea ei dintre formele sincopate. Limbile romanice se împart în două grupe: 1. cele care au păstrat accentul dactilic şi au conservat vocala după accent şi 2. cele care au accentul trohaic şi au suprimat această vocală. Ex.: fr. *hommes,* it. *uomini* (Meyer-Liibke, Gr., I, p. 262). De o parte, Italia, Rhetia de est, Dacia; de alta, Gallia, o parte din Italia de nord, Rhetia de vest şi Peninsula Iberică.

^Sincopa nu s-a produs în toate cazurile; astfel *u* a fost conservat în *lingură < lingula, mascur < masculus, negură < nebula, păcură < picula, tremură < tremulat;* de asemenea, *i: oameni < homines, purice < pulicem* (dar *sake < salicem).*

Reacția împotriva sincopării apare în falsele regresiuni (din teama de a întrebuința forme sincopate, judecate incorecte, se adaugă o vocală acolo unde ea nu a figurat niciodată), ce se întîlnesc deseori în inscripții (dar, în unele cazuri, e vorba de pronunțări reale, cf. Somrner, p. 139).

Epenteza lui *i:*

digina (= digna, CIL, VI, 25.741: Bologna), *anticillae* (= ancillae, CIL, III, 5061: Noricum);

epenteza lui *u:*

tempuli (= templi, CIL, VI, 406; 13: Roma);

epenteza lui *e:*

interantem (= intrantem, CIL, III, 10.233; 5: Sirmium).

Cf. Puşcariu, WJb, VIII, p. 181 ş.u.

d) *y* şi *w* (= *i* şi *u* consoane) înaintea unei vocale dispar: *febrarias* (CIL, XIII, 2425, 6—7: Lyon), *febraris* (Id., 2351: Lyon), *febraris* (CIL, III, 1968, b, 7: Salonae), *febraris* (CIL, III, 8690: Salonae), *februarius non febrarius* (AP, 208) *ianarius* (= ianuarius, CIL, VI, 31.149, c. 4: Roma), *quattor* (= quattuor, CIL, VI, 13.302; 4—5: Roma), *quator* (CIL, XII, 4247; 7: Gallia Narb.), *quetus* (CIL, III, 14.115; 30: Raetia); cf. *Quetus* (= Quietus, CIL, VI, 3711; 1—2: Roma), *Queta* (CIL, VI, 25.359; 3: Roma), *quescat* (= quiescat, CIL, VI, 21.322; 4: Roma), *quescerent* (= quiescerent, CIL, VI, 25.272; 5: Urbino).

VOCALELE

în latină, vocalele sînt lungite prin compensație: **avesna> avena* (fr. *avoine), mensa> mesa.* Fenomenul nu se produce în română, italiană, spaniolă şi portugheză: lat. *stella* etc. Lungirea vocalei se produce înaintea lui *gn,* dar nu în *dignum* > rom. *demn, signum* > *semn* (Battisti, Lat. v., p. 97).

Vocalele lungi devin „strimte", iar cele scurte, „largi" (Meyer-Liibke). Apoi vocalele în silabă deschisă sînt lungite, în silabă închisă, scurtate (Id., loc cit. p. 100).

Tendința de închidere a timbrului vocalelor latine, care se manifest prin confuzia timbrului lor în monumentele scrise, a avut drept urmare, î română, închiderea pînă la limită a unor vocale; pe de altă parte, vocalel anterioare latine tind să devină posterioare, în română, printr-o mişcar dinainte înapoi a muşchiului lingual (ML, p. 131 ş.u., 159 ş.u.).

Tendința de a pronunța mai scurte vocalele în silaba finală, care se manifestă încă din epoca arhaică a latinei, a fost întărită prin noua grupare ritmică a silabelor, în urma dezvoltării accentului de intensitate (v. mai sus p. 98). Dîndu-se importanță vocalei accentuate, pronunțarea vocalei final este neglijată: *i,* o şi *u* finali îşi pierd din durată sau dispar: pl. *lupi* > d *lupi, credo* > *cred, lupus* > *lup* (cf. în alb. *rere* < *arena, mik* < *amicus miq* < *amici).*

Prin punerea pe primul plan a accentului dinamic, durata nu mai con stituie o caracteristică pentru fiecare vocală: vocalele sînt lungi sau scurt prin accent, şi anume silabele accentuate sînt lungi, iar cele neaccentuat scurte (în latina vulgară, vocalele închise provin din vocale lungi, iar cel deschise, din vocale scurte). Aceasta nu înseamnă însă confuzie între timbru vocalelor: vocalele *e* şi *e* au rămas distincte prin timbrul lor. Nemairespec tîndu-se diferențele cantitative, în latina vulgară (dispariția cantității s constată în secolul al IV-lea e.n., M. Nicolau, Les deux sources de la ver sification latine accentuelle, Bulletin Du Cange, IX, p. 58), silabele scurt accentuate fiind lungite, iar cele lungi neaccentuate scurtate, timbrul vocalelo scurte închise a fost confundat cu timbrul vocalelor lungi deschise (v. ma sus p. 97 ş.u.): f a fost confundat cu *e* şi *u* cu o, în sensul că timbrele aceste vocalice s-au contopit în cîte o singură vocală: *e* (închis) şi *o* (închis). Acest vocale închise sînt notate în monumentele scrise cînd cu *e,* cînd cu *i* (= *e* sau cînd cu *o,* cînd cu *u* (= *o).* Notațiile acestea duble dovedesc confuzi de timbru amintită (v. mai jos, p, 105 ş.u.).

Tabloul general al vocalismului latinei clasice, latinei vulgare şi latine balcanice este următorul:

lat. clasică	*ă*	*ă*	*o*	*e*	***d***	*u*	*e*	*i*	***u***	*i*
	\	/	i	i	\	/	\	/	i	i
lat, vulgară	*a*		***Q***	*§*	*o*		*e*		*u*	*i*
	d o						*n u*			
lat. balcanică	\ /						\ /			
	a o §						*eu i*			

Sistemul vocalic al românei, în comparație cu al graiurilor italiene din Lucania, e exp de Lausberg, Rom. Sprachwiss., I, p. 99— 100. în albaneză, lat ***o > o > e, o > o,*** *u > u,* i ***u > u*** (H. Liidtke, Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus, Bonn, 195 p. 293).

în română (ca în sardă, în dialectele italiene de sud şi în albaneză, î ceea ce priveşte pe *u), u* şi-a conservat timbrul, iar o şi o au fost confunda într-o singură vocală de timbru *o,* deci:

u ***u*** *d o*

u ***o***

crucem > dt\ *cruce,'.alb. kryq(e),* dial. it. de s. (Lucania, Calabria) *kruâi, kmâ, krucj ; gula* > dr. *gură,* sard. log. *bula,* cos. *gula; lupus* > dr. *lup,* camp., tar. *lupe,* cos., lecc, magi. *\upu; nuca, nucem* > dr. *nucă,* dial. it. de s. (Lucania, Calabria) *nuci, nuc, nucg, focus* > dr. *foc, pomum* > dr. *pom.*

Trebuie să presupunem că silabaţia, în latina ce stă la baza românei, era diferită de a latinei occidentale: în *sep-te, tes-ta* silabaţia trebuie să fi fost *se-pte, testa,* ceea ce a permis, în română, diftongarea posterioară aplui

Cf. mai jos, p. 104 ş.u. şi G. Straka, RLiR, XX, 1956, p. 249 ş.u.; cf. *pe-tra* > it. *pietra, A.* A. Hill, Lg., 30, 1954, p. 442. în *autumna* > *toamna* şi *cot* < *cubitus,* totuşi *u* apare confundat cu o şi în română (Lausberg, Zeitschrift fur Phonetik, 3, 1949, p. 258). După Fr. Schurr (Cahiers S. Puşcariu, I, p. 86—90), tratamentul lui *u* în aceste cuvinte (şi în *roib* < *rubeus,* <*coif-*< *cufea, moare* < *muria)* s-ar explica prin acţiunea labialei, dar această acţiune nu e justificată.

Pentru *u* conservat în latina balcanică, v. alb. *furke* < lat. *furca* (Skok, Osnovi. rom. lingv., p. 132—133).

Sistemul vocalic al limbii populaţiei romanizate din Istria aparţine romanităţii occidentale (M. Deanovic, Remarques sur le systeme phonologique de Tistro-roman, BSL, 48, 1952, p. 79 ş.u.). Iordan, Dialectele italiene de sud, Arhiva, XXX, p. 25—26; Rohlfs, Sard., ţ. 33 ş.u. Sistemul vocalic al Siciliei, Calabriei meridionale şi Salento e înfăţişat de Maria Luisa Porzia Gernia, Archivio glottologico italiano, XLIX, 1964, p. 98—99.

Sistemul vocalic ce stă la baza limbii române ar fi deci următorul (cf. H. Lausberg, Die Muriiarten Sadlukaniens, Hitle, 1939, p. 85; cf. Tamâs, Phonol., 5):

a i **V**
I I
a i ***e*** ***e*** *o* *u*

Pentru vocalele neaccentuate, graficul ar fi următorul (Şiadbei, SCL, VIII, 1957, p. 482):

i % e e a o 6 u u
I. \ i / I \ / \ /
i e a o u(o)

-u confundat cu *-o,* în română şi toscană (valea Padului: v. Wartburg, Fragment., p. 27).

Pentru paralelismul dintre română şi albaneză, v. Skok, ZRPh., LIV, p. 182—183. Păstrarea timbrului vocalei *u* s-ar datora unei tendinţe fonetice venite din greacă. Româna şi albaneza nu cunosc diftongarea lui *6,* caracteristică pentru limbile romanice occidentale.

Diftongul *au* e folosit în opoziţie cu *a: actor—auctor, ara—aura, axilla—auxilla* etc.

Tamâs, Phonol., 2, n. 1.

Caracterul deschis al lui *e (< ae)* apare în opoziţii ca: *aes—es, caedo—cedo, caena—cena* etc. (Tamâs, Phonol., 3), *§ (< ae)* şi g *(< e)* s-au confundat şi au suferit acelaşi tratament, adică diftongarea în *ie: caelum* > fr. *ciel,* iar *pede* > fr. *pied.*

R. L. Politzer (The Phonemic Interpretation of Late Latin Orthography, Lg. 27, 1951, p. 151— 154) a făcut cîteva observaţii judicioase asupra interpretării fonologice a grafiilor din monumentele latine tîrzii, si anume: 1. substituirea: surda, devenită sonoră, e notată cu litera care nota, în latina clasică, sonora: *marcadus* (=: marcatus); 2. vocala din latina tîrzie provine din mai multe vocale din latina clasică şi e notată prin.alternanţe grafice; astfel, ***e*** e notat \, ***i*** şi *e*\ 3. scriitorul nefiind sigur de pronunţarea exactă, notează greşit: *tensaurum (—* thesaurus). *hedemam (—* eterna) etc. Latina din Italia e centrul de unde s-au propagat majoritatea inovaţiilor în limbile romanice (B. E. Vidos, II latino voigare come esempio di protolingua, Sodâlizio glottologico milanese. Le „protolingue", Milano, 1965, p. 15—27). V. Pisani *(op. cit.,* p. 27—28): latina transportată în provincii este latina transformată de plebea din Italia meridională şi mai ales din teritoriul osc. Cf. în rom. *eje* = *oJo — u,u,* ca în oscă, unde lat. ***e — e,*** lat.: *I, e — i, i — i,* lat. *6* **—** *u,* lat. *d — u,* Cf. J. Herman, Essai sur la latinite du littoral de l'Adriatique â l'epoque de Lempire, Festschrift Hard Meier, Miinchen, 1971, p. 199—226.

Cerasus, „cireş", termen de origine greacă (icăpaaos, Kspaaoq), latiniza în limba vorbită: *ceresea, ciresia, ceresium* (Graur, Romania, LVI, p. 106) explică pe dr. *cireaşă* şi alte forme romanice (REW[3], 1823).

Codra (CGL, II, 351, 35; III, 183, 46) şi *Codratus* (n. pr. CIL., VIII 6741: Numidia) = *quadrus* (pentru *-ua-* > -o-, REW[3]. 6921; cf. Sandfeld Ling. balk., 48, n. 1), explică pe dr. *codru,* alb, *kodre* „Hugel" (pentru înţeles v. DE, 384; sensul de „munte" poate fi explicat printr-o evoluţie paralelă în română şi în slavă, deşi Skok (Arch. f. sl. Phil., XXXVII, p. 83 ş.u.) admit un calc după sl. *delii* „Teii, Berg").

Arom. (Olymp, Weigand, Olympo-Wal., 10, n. 1) *codru* ,.Hugel, Berg", ca în albanez J. Bruch (ZRPh., LVI, 1926, p. 376) a căutat să explice pe *codru* < *quadrum,* cu *pa* > *u* cu sensul originar de „Viereck". Dar trecerea lui *ua* la *iw* există numai pentru *ua* neaccentua iar *quo-,* în română, trece la *po* (cf. *potîrniche* < *quoturnicula).* Nici evoluţia semantică nu posibilă. Cf. H. Baric, în GB, I, 1, p. 270—271. *codru,* de origine latină. Sensul de „part porţie, diviziune, parte din munte" (cf. v. sl. *delu).* căpătat în latina orientală (E. P. Ham SCL, XXXI, 1980, p. 666). Părere eronată a lui G. Piccilo (RLiR, 45, 1981, p. 146-157 că termenul ar fi împrumutat de albaneză din română.

Cînepă presupune un **canepis* (veron., veneţ. *kânevo,* prov. *canebe,* lyo *senevo),* cu *a* neaccentuat trecut la *e (< canapis,* formă bine atestată în glos Graur, Romania, LVI, p. 106).

Pentru a explica vocalismul lui *foame,* nu putem pleca de la *fames* > */ *mes* (Densusianu, H. d. l.r., I, p. 72—73), pentru că *a* nu trece la *o* sub influen consoanelor labiale, ci de la derivatul **fămetos* > *fometos,* cu *ă* > *o* sub i fluenţa consoanelor labiale (cf. *fămeie*> pop. *fomeie* etc.). Vocalismul l *foame* este deci refăcut după *fometos* (Graur, BL, III, p. 49—50).

It. dial, *fome* >*fom,* Verona *femina* > *fomna* (Meyer-Lîibke, Ital. Gr., p. 49). Giugle Lg. et litt., I, p. 293—294, susţine că vocalismul lui *foame* se explică prin *foamete,* fără ţine seamă de observaţiile lui Graur, l.c,

Dr. *greu* < lat. *grevis* (CGL, IV, 207, 37), refăcut după analogia l *levis,* căruia *grevis,* cu sensul moral de „cu greutate, autoritate, importanţă îi este deseori opus (Meillet-Ernout[2], 434, s.v.).

Pe lîngă *malum* „măr" circula şi forma *melum* (Petronius, LVI, 8; co jectural), care explică vocalismul dr. *măr,* căci *a* accentuat ar fi trebuit rămînă neatins în română. Forma cu *e* este refăcută după gr. jifj^ov (ion.-at sau împrumutată din greceşte; cf. engad. *mail,* log. *mela,* it. *melo.* Cuvînt este răspîndit sub această formă (vocalismul *e)* în latina tîrzie.

Forma greacă a lui *malum* se explică prin faptul că speciile bune mere veneau din ţările mediteraneene (Rohlfs, Lex. Differ., p. 15—16).

Malum apare în albaneză *(molie,* cu lat. *a* > alb. *o,* cf. lat. *casate, campana* > *kes kembo^ie)* şi în sîrbo-croată: *magrân, mogrân, Mogren* „Granatapfel" < lat. *malum grane* (Skok, ZRPh., LIV. p. 191). E. ţabej (RL, VII, 1962, p. 171) propune eliminarea, din co paraţie, a termenului albanez..

Cearcăn, legăna, trăgâna < *circlnus, *ligînare, *tragînare* ar presupune prototipuri cu î.l. d *i î,* pentru că *e* (< *î)* ar fi trebuit să altereze oclusiva precedentă: **cearcen* etc. Confu între timbrele *a* şi *e* ar fi astfel confirmată (Skok, ZRPh., L, p. 486 ş.u.). După Puşca (ASNS, CLXIV, p. 213; ZRPh., LVII, p. 263, n. 2) *cearcăn* s-ar explica prin **circanus,* hip urbanism după analogia lui *cithara-cithera, cerasus-ceresus* etc. Totuşi fonetismele cu *ă* explică în mod mulţumitor prin analogie: *cearcăn,* sg. refăcut potrivit proporţiei; pl. *gem *cearceni,* sg. *geamăn-cearcăn:* tot astfel, pers. .1 sg. *leagăn,* potrivit proporţiei: 2 sg. *seam leageni,* 1 sg. *seamăn-leagăn* etc. (DE, 312 şi 1089).

Inscripțiile oferă multe exemple de confuzie a lui *e* şi *i,* ceea ce probează că aceste timbre vocalice fuseseră confundate în limba vorbită. De aceea, se notează o vocală în locul celeilalte.

i î.l. de *e: rişti (tu)tqri* (CIL., XII, 5561; 2—3: Lyon), *bineficio* (= beneficio, CIL, VI, 68; 7: Roma), *benemerinti (==* benemerenti, CIL, VI, 28.448; 3—4: Roma), *rista (—* resta, CIL, III, 12.396; 2: Moesia Inferior), *comindavi* (= commendavi, CIL, X, 4529; 1—2: Capua), *iovenim (=* iuvehem, CIL, XIII, 1483; 6: Clermont), *karmin* (= carmen, CIL, XIII, 2477; 10: Gallia).

i î.l. de *e: comidi (—* comedi, CIL, III, 14.524; 2: Moesia Superior), *criscit (=* crescit, CIL, XIII, 2477; 7.si 2478; 5: Gallia), *havite.*(= habete, CIL, V, 1636; 13—14: Aquileia), *rigni* (= regnum, CIL, XIII, 1483; 8: Clermont; 2478; 10: Gallia).

e î.l. de *i: testemonium(*= testimonium, CIL, V, 6372; 10—11; 12: Laino, în Lucania, Italia); *demediam* (= dimidiam, CIL, VII, 140; 4: Gloucester).

Fenomenul apare mai întîi în silaba neaccentuată (Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 51 ş.u.b Exemple frecvente şi generale de *e* în inscripțiile din secai III-lea, Mihăescu, Lat, prov. dun., p. 37.

i neaccentuat e confundat cu *e* în *cetate* < *civitatem, tăciune* < *titionem* (prin **te~)* şi *vecin* < *vîcinus* (cf. fr. *voisin,* prov. *vezin,* cat. *vehi,* sp. *vecino);* cf. *feduciare (=* fiduciare, CIL, X, 2244; 8: Puteoli).

Meyer-Lubke, Einf.3, p.]58_159_ expjică ^ *e — i < i~i^*

Cucută, ca şi saintong. *kuku,* fr. de s. *kukiido* reproduc un *cucuta,* cu asimilarea *u~u* < *i-u (cicuia),* atestată la Pompei, în sec. I e.n. (Vâânânen, Inscr. Pomp., p. 26; Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 41).

Pasăre < **passare* (ca şi friul. *păsare,* cat. *passara,* sp. *pājaro,* port. *pâssaro),* cu *e (passere)* > *a* prin asimilare (cf. *anser non ansar,* AP, 129, 164).

Cf. *Passar* „poreclă dată unui militar", la Salonae (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 35).

Salvaticus, dublet vulgar al lui *silvaiicus,* e atestat în CGL (III, 538, 44; 546, 77; 632, 66) şi explică pe dr. *sălbatec,* it. *salvatico,* engad. *sulvedi,* friuL *slavadi,* fr. *sauvage,* prov. *salvatge.*

Vostru reproduce pe *voster,* refăcut după analogia lui *noster* (v. mai jos, p. 138).

Battisti (Lat. v., p. 102) si Lausberg (Rem. Forsch., 60, 1947, p. 295 ş.u.), ca şi Densusianu (H.d.Lr., II, p. 19 şi 68, cf. Rosetti, Rech., p. 110), admit că ***e,*** în silabă închisă sau? deschisă, s-a diftongat şi în română: **tiermure, *tiesta, *tierra >țărmure, țeastă, țară,* ceea ce nu e admisibil (ML., p. 171). A. Monteverdi (Manuale di avviamento agii studi romanzi, Milano, 1952, p. 65—67) socoteşte că în română, ca şi în Franța meridională, Peninsula Iberică şi Italia centrală şi meridională, această diftongare nu s-a produs. Fr. Schtirr e mai aproape de adevăr, cînd arată că, în română, în silabă închisă, numai *e* ***SL*** fost diftongat *(fier, piept, piatră,* Schurr, RLiR, XX, 1956, p. 174 ş.u.L Urmat de *n, m* ~\z cons, şi în proparoxitone, g a fost închis: *dinte, tînâr, timp, vineri,* dar *țară* < **tierra. Fienestris* (*= fenestris) dintr-o inscripție din Dacia (a. 159), citată de Mihăescu (Lat. prov. dun., p. 34), este, desigur, o eroare şi nu înfățişează diftongarea lui *e,* imposibilă în acest caz.

Confuzia dintre *u* şi o apare deseori în inscripții:

u î.l. de *o: punere (=* ponere, CIL, III, 9585; 5: Salonae), *urnat* (=orn CIL, III, 9634; 5: Salonae), *octub(res)* .(= octobres, CIL, III, 14.839; Dalmația), *cunvixit* (= convixit, CIL, XI, 2657; 6—7: Saturnia, în Etrur Italia), *munimentu* (= monimentum, CIL, VI, 14.344; 2—3: Roma), *m muris (==* marmoris, CIL, V, 7647; 13: Fossano, Italia), *frute, ublicu (=* fr tem, ombilicum, CIL, X, 8249: Minturnae, în Latium, Italia), *frunte (=* fr tem, CIL, X, 4936: Venafrum, în Samnium, Italia), *numin(datori) (==* menclatori, CIL, VI, 8937; 2: Roma), *annus (=* annos, CIL, III, 2702; Tragurium, Dalmația), *nepus* (= nepos, CIL, X, 6565; 5: Velletri, în Latiu Italia).

o î.l. de *u: avomeulo (=* avunculo, CIL, III, 2370; 4: Salonae), *au culo* (CIL, III, 8465; 2: Narona, Dalmația), *oxor, oxsor (=* uxor, CIL, I 9585; 2: 9605; 3: Salonae).

Dr. *ghem* (ar., megl., istr. *gl'em)* reproduce un lat. **glemus, -i,* forma paralelă cu *glomus, -i* (Graur, Les noms latins en *-us, -oris,* Rev. de phi logie, de litterat. et d'hist. anciennes, XI, 1937, p>. 267); cf. alb. *lemsh,* ver *gemd,* mant. *gemb* (REW[3], 3801).

Asimilație: Leumann-Hofmann-Szantyr. I, p. 96: formație analogică după cazu oblice: Meyer-Lubke, Einf.[3], p. 180. E. Cabej (RL, VII, 1962, p. 171) propune elimina apropierii de alb. *lemsh.*

Dr. *gulii* (fonetism originar, cf. ALR II_2, v. 1, h. 207; *gutui,* prin a milare: *u–î > ti–u)* reproduce o variantă a lui **cottaneus,* cu **g-,* deri din *cottana* „smochină" (apropiat, prin etimologie populară, de *cotone* „gutuie"). Formele romanice variate (REW[3], 2436) se explică prin aceea numele gutuiului e un împrumut mediteranean în latină (Graur, BL, p. 84 ş.u.).

Locusta a suferit accidente diverse, în limbile romanice (REW[3], 509 *Lăcustă,* ca şi v. fr. *laoste,* landez. *laguste,* cat. *llagosta,* sp. *la(n)gosta* reprod un *lăcusta* (Plaut, Men., 924; Graur, Romania, LIV, p. 504), cu *a* analo (cf. *lacus, lacerta).*

Noră, cu o nediftongat, se explică prin *noms (noricUiae,* CIL, IX, 19 Beneventum, Italia*) > nor(u) ; -ă* este analogic, ca la sori(v,mai jos, p. 133-1

Rătund (a, fonetism originar), ca şi v. it. *ritondo,* prov. *redon,* sp., po *redondo* reproduc un *retundus,* atestat în latina vulgară (CGL, IV, 347, 377, 16; V, 280: 29).

Uşă < *ustium* (CGL, II, 91: 42), atestat în limba vorbită (î.l. de *osti* şi cu reprezentanți în limbile romanice (it. *uscio,* friul. *us,* engad. *ils,* fr. *h* prov. *uis,* v. sp. *uzo).*

u s-a păstrat intact în română, albaneză şi sardă: *gula* > *gură, lupu S, numerus* > *număr.* Nu există excepții la acest tratament; cazurile p tinse aberante *(bour, broască, coif, cot, fost, moare, nor, ploaie, roş, său, sco soage, soc, tău)* se explică altfel (Graur, Romania, LV, p. 469, ş.u.). Sin *toamnă* prezintă trecerea lui *u* la o (< *autumnus).* Mai degrabă decît să mitem că acest termen fusese răspîndit şi în orientul Imperiului Roman,

forma fonetică inovată (*u* era foarte deschis şi se confunda cu *o*, vezi mai sus, p. 101 — 102), înainte de despărţire, este posibil ca vocala din silaba iniţială din *Humnă, Humna, Humnatec* să fi fost modificată, prin analogie (de ex. *juca-joacă,* deci *tumna-toamnă,* Graur, BL, V, p. 78 ş.u.).

întrucît, în regulă generală, româna nu cunoaşte confuzia lui *u* cu *o*, e probabil că şi în cazul pronumelui de pers. II şi III: *tău, său,* trebuie să plecăm de la *Heus, *seus,* refăcuţi după *meus* (Graur, Romania, LV, p. 473—474). în ceea ce priveşte trecerea lui ***e*** la ***â,*** în aceste forme, ea e normală, pentru ***e*** accentuat după s (cf. *său < sebum),* iar *e* neaccentuat trece, în regulă generală, la *ă (bunătate < bomtatem, sănătate < sanitatem* etaj. Exemple ca *tou(am)* (?CIL, I[2], 1805; 6—7: Vestini) şi *so* (CIL, V, 2007; 3: Oderzo, Veneţia italiană) nu sînt deci valabile pentru română.

Istr. *te(v), se(v)* nu reproduc fonetismul latin, ci sînt analogici (după *mev;* Puşcariu, Istr., II, p. 77).

ii şiu sînt redaţi prin *u* (v. mai sus, p. 101): *cruce < crucem, crud < crudus.*

Cumineca (gen. *komingă,* v. pad. *cominicar,* lomb. *skuminiar,* v. fr. *comengier,* prov. *comenegar,* cat. *combregar) < *cominicare,* cu *i* neaccentuat î.l. de *u (communicare),* neexplicat.

adine < adancus (ancus « appellatur qui aduncum brachium habet.. et exporrigi non potest», Festus, 17—18), care explică în mod normal fonetismul termenului românesc, fără să fie necesar să admitem că fonetismul formei simple a fost refăcut după analogia derivatului: *adune,* cu *u > î* după *adînca* (DE, 17; *aduncus* « crochu, recourbe" », CGL, IV, 9, 15; 305, .37; pentru schimbarea de sens, v. DE, I.e.).

U

o grecesc, pronunţat *u,* apare notat cu ajutorul literelor *y, u* şi *i;* pronunţarea *caii* a persoanelor culte făcuse loc, în limba vorbită, pronunţării cu *u,* înaintea unei oclusive labiale, prin rotunjirea buzelor, şi cu *i,* înaintea celorlalte consoane. în practică, însă, cele două grafii sînt amestecate, astfel încît scrierea cu *u* şi *i* apare şi acolo unde timbrele *u* şi *i* nu sînt justificate de fonetică.

o: *Clymene* (Def. tab., 131; 3—4: S. Severino, s. I. e.n.), *Eidychiam* (Def. tab., 138; 5: Roma, sec. I î.e.n.).

u: (dar unele din numele enumerate aici mai jos sînt poate forme indigene, cu *u* etimologic, cf. de ex. *Durracinae): Hyacuntho* (= Hyacyntho CIL, V, 4616; I: Brescia, Italia), *Palmur(a)* (= Palmyra, CIL, III, 7693; 6: Potaissa, Dacia), *Olumphia*(=01ympia, CIL, VIII, 21.284; 2: Caesarea, Numidia), *Durracinae (*= Dyrracinae, CIL, V, 4104; I: Cremona), *Chrusanto* (= Chrysanto, CIL, VI, 7260; 2—3: Roma), *Sums (*= Syrus, CIL, III, 1800; 4: Narona, Dalmaţia), *Illurico* (= Illyrico, CIL, III, 9733; 8: Delminium), (= zephyrus, Def, tab., 272, a; 7; 273, a; 7; 274, a; 8: Hadrumetum, Africa, sec. II e.n.), *gurent (*= gyrent, Def. tab., 272, a; 12: Id.; sec. II e.n.), *marluri* (CIL, IX, 4320; 2: San Vittorino, Italia); cf. dr. *martur,* lomb. *martul,* log. *mărturii;* dr. *mustaţă<* mustacium* (gr. jaocrcdKiov) şi *myrta non murta, tymum non tumum* (AP, 195,. 191).

i: Stafilus (= Staphylos, CIL, VI, 29, 264; 2: Roma), *Nimphydia* •(= Nymphidia, CIL, VIII, 12.794; 2: Carthagina),, *nimpis* (= nymphis, CIL, III, 8680; 2: Salonae), *Quirenarice* (= Cyrenaice, CIL, III, 2 063; 3: Salonae), *ilacterium* (= phylacterium, Def. tab., 250, a; 20: Carthagina, s. I e.n.), *fyrus non girus* (AP, 28).

Vechiul *u* latin, notat cu ajutorul lui *i* şi *u,* pentru că nu exista o litera specială pentru a reda acest sunet (o grecesc nota pe *u),* provine din *i* aşeza înaintea unei consoane labiale (epoca preistorică a limbii). în epoca imperială trecerea lui *ii,* precedat sau urmat de o oclusivă labială, la *u* se efectuas (dar nu este exclusă posibilitatea să avem a face cu împrumuturi pătruns din greceşte la o epocă veche, cînd o, era pronunţat ca *u),* pe cînd înainte celorlalte consoane *u* trece la *i: byrsa >* it. *borsa,* fr. *bourse;* it. *busta,* fr. *boi* (cf. CGL, V, 93,7; *pixidem, quam nos corrupte buxidem dicimus);* it. *grott* v. fr. *croute< crypta* (Meyer-Lubke, Einf.[3], p. 135), *genune < gyronen* cu *i(< y)* neaccentuat redat prin *e* (explicarea prin *genus,* propusă de Spitze DR, IV, 647, n. 1, nu pare justificată). Limbile romanice atestă trecerea lui în această situaţie, la *u* (labializare): **capruficus >* log. *krabufigu,* prov *kabofigo, kapofigo, inflare >* log. *unflare,* sic. *itncări,* dr. *umfla, implere >* lo *umpire,* cat. *umplir,* prov. *omplir,* dr. *umplea* (Graur, I et V en lat., p. ş.u.; Rohlfs, Sard,, p. 75; Beatrice Friedmann, Die jonischen und attische Worter in Altlatein, Helsingfors, 1937, p. 81 ş.u.).

Dr. *umbla, umfla, umplea,* prin labializarea lui %-. sub acţiunea lui *m*: ML, 159, n. Dr. (sec. XVI): *îmfla, împlea,* megl. *anflu, ampl'u* (Capidan, Megl., I, p. 109), istr. *âm* prezintă fonetismul originar. Dr. *jur (< gur)* trebuie deci explicat prin gr. yopog, întrucît a fost redat aici prin *iu,* ca în împrumuturile din greceşte, şi nu prin *i* (cf. Philippide, A griechische Elemente im Rumănischen, Festgabe f.A. Mussafia, Halle, 1905, p. 46 ş.u.).

VOCALELE ÎN HIAT

i. *i* în hiat, trecut la *y,* e atestat încă din epoca lui Virgiliu, cînd se pr nunţa *consilyum, fluuyorum* (= consilium, fluuiorum; A. Burger, REI III/p. 184).

e. în afară de faptele relevate mai sus (p. 98 ş.u.), trebuie semnalat tra mentul lui *e* în hiat, în următoarele condiţii:

e posteonsonantic urmat de^ *(o, u) > y:*

aria (= area, CIL, VI, 10.718;-10: Roma); *dolio* (= doleo, CIL, X 932; 4: Modena), *extranium* (=extraneum, CIL, III, 2082; 7: Salona *capriolo* (= capreolo, CIL, III, 9052; 2: Salonae), *vinias* (— vineas, C I[2], 1853; 5: San Vittorino, Italia). Cf. *balteus non baltius, brattea non brat calceus non calcius, cavea non cavia, palearium non paliarium, solea non so tinea non linia, vinea non vinia* (AP, 55, 63, 65, 68, 80, 81, 117) şi fals regresiuni: *lilium non lileum, alium non aleum, ostium non osteum* (AP, 113, 114).

Cf. Caper (GL, VII, 106, 11): *«non iamus sed eamus ».*

u. *u* în hiat dispare: *mortus (*= mortuus, CIL, ÎV, 3129; 5279: Pom Def. tab., 231, 7: Carthagina, s. I e.n.); cf. *«vacuus, quod pcy t, non pe scribendum est»* (Albinus, GL, VII, 296, 7—8).

Dispariţia lui *vo* prin absorbţie (v. mai jos, p. 112) a produs hiatul lu *avus non aus, rivus non rius* (AP, 29, 174).

h marchează hiatul în *dehe* '(= deae, CIL, VI, 2808, I: Roma), *Ihesum* (= Iesum, X, 8076, I: Tropeae).

DIFTONGII

Diftongii s-au mpnoftongat în latina vulgară:

lat. clas.	lat. vulg.
ai ae	*e*
ei oi ae	*i g (i, ii) i e.*

Contracția diftongilor e caracteristică pentru latina vulgară.

Battisti, Lat. v., p. 103.

ae

Diftongul *ae* provine din *ai.* în afară de exemplele de grafie *ai,* ce apar în cele mai vechi monumente de limbă, regăsim această scriere şi în monumente mai recente, unde figurează însă ca un arhaism: *Caicilia (=* Caecilia, CIL, III, 9391; 3: Salonae), *Primitiai* (= Primitiae, CIL, III, 9292; 3: Salonae).

Monoftongarea lui *ae* în *e* apare de timpuriu, dialectal. Ea este semnalată de Varro, ca o pronunțare de la țară (Umbria: Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 40; *edus* î.l. de *haedus,* Varro, Ling. lat., V, p. 97).

Monoftongarea lui *ae* în *e* este notată într-un mare număr de inscripții: *dulcissime (=* dulcissimae, CIL, III, 15.166; 7: Budapesta), *carissime, s(e)pulture (=* carissimae, sepulturae, CIL, XII, 1210; 3; 4—5: Carpentras, Franța), *pientissime* (= pientissimae, CIL, III, 9 721; 3: Delminium 12.821; 5—6: Dalmația; 14.269; 8: Salonae), *Salone* (= Salonae, CIL, III, 13.341; II: Veglia),/i/ie (=- filiae, CIL, III, 9822; 4—5: Dalmația) etc.

în unele monumente, amîndouă grafiile (cu *ae* şi cu *e)* apar laolaltă, de ex.: *filiae infelicissime et obsequentissime* (CIL, III, 2738; 8—10: Spalato), *Aurelie Victorinae ... carissimae... quae* (CIL, 2741; 4—6: Spalato).

Grafiile foarte numeroase cu *ae* în loc de *e* probează că *ae* nota un rnonoftong; grafia aceasta este aplicată de persoane semiculte cuvintelor care nu au cunoscut diftongul:

aeam (= earn, CIL, III, 2107; 4: Salonae), *aevocahis (=* evocatus, CIL, VIII, 4197; 18: Numidia), *aetiam (=* etiam, Dessau, 6455: Napoli), *aeorum* (= eorum, CIL, III, 1808; 9: Narona), *aeclesie* (= ecclesiae, CIL, III, 2654; 8: Salonae), *benaemerenti* (=benemerenti, CIL, III, 8460; 4—5: Narona), *puaero (=* puero, CIL, III, 14.321: 26; 4—5: Dalmația).

Aramă, ca şi celelalte forme romanice (it. *rame,* log. *ramine,* engad. *aram,* v. fr. *arain,* prov. *aram,* port. *arame),* reproduce un **aramen,* cu asimilarea *a-a < ae-a (aeramen).*

Cf. următoarea observație a lui Probus: *„inter* sobriae *et* sobrie *hoc interest, quod* sobriae *nomen designat,* sobria *autem adverbium esse demonstrat"* (GL, IV, 203, 14— 15).

Monoftongarea lui **ea,** în română, evocată de Curtis Blaylock (Romance Philologie, XVIII, 1964, p. 16—26) s-a produs mult mai tîrziu, şi este un fenomen românesc.

au

Pronunțarea vulgară *o* a diftongului *au* este atestata deseori în inscripții: *Olii* (n. pr. == *Aulus,* CIL, IV, 1375; I: Pompei), *Oricla* (n.pr.,= Auricula, CIL, XII, 5686; 652: Gallia), *oriculae* (CGL, II, 139, 48); cf. la Festus, 194—196: *„orata genus piscis appellatur a colore auri quod rustici orum dicebant, ut auriculas oriculas"* şi *auris non oricla* (AP, 83), de unde dr. *ureche,* de asemenea, *coadă < coda* (î.l de *cauda,* cf. it. *coda,* friul. *kode), curechi < *coliculus* (î.l. de *cauliculus,* cf. it. *collecchio).*

Această pronunțare este la origine dialectală; ea a *fost* introdusă la Roma de volsci falisci si umbrieni, deveniți cetățeni romani după războiul din 89 î.e.n. (Leumann, Glotta XXIX,' p. 166).

Româna, dalmata, friulana, siciliana, provensala şi catalana prezint însă exemple de conservare a diftongului, în silabe accentuate (cf. Meyer Liibke, ZRPh., XL, o. 62 s.u.; Battisti, Lat. v., p. 106 ş.u., Vinja, RLiR XXI, 1957, p. 253);

aurum > dr. *aur,* vegl, *yaur,* v. prov. *aur, laudare* > dr. *lăuda,* friu *lauda,* prov. *lauzar, taurus* > dr. *taur,* friul. *taur,* v. cat. *taur* (sic. *tauredd tauruni).*

P. Skok, La diphtongue latine *au* dans les langues balkaniques, în Melanges... Mar Roques, IV, Paris, 1952, p. 241 ş.u.: conservarea lui *au* în limbile romanice indicate (şi romana din Istria); în albaneză, *au > a:* lat. *aurum* > alb. *ar,* lat. *aut* > alb. *a,* lat. *paucum* alb. *pak.*

Cînd silaba următoare conține un *u,* diftongul a fost redus la *a,* pr disimilare:

dr. *asculta < ascultare,* dr. dial, *agust < agustus;* cf., în inscripții: *Agus* {= Augusto, CIL, IV, 2 124: Pompei), *agustas* (== augustas, CIL, III, 961 2: Salonae), it. *agosto,* prov., cat. *agost,* sp., port, *agosto,* it. *ascoltare,* lo *askultare,* engad. *ascolter,* v. fr. *ascouter,* prov. *escoutar,* v. sp. *ascuchar,* po *escutar,* dr. (trans.) *agura < *agurare* (cf. v. it. de n. *a(g)urar,* campi *aguriai,* sp. *agorar,* port. *agourar), ausculta, non asculta* (GL, VII, 108, 6, Batti ti, 110) si exemple mai puțin sigure, ca: *Fastina* (= Faustina, CIL, VI 23.496; 2: Maktar, Africa), *Cladio (=* Claudio, CIL, VI: 34.925; I: Rom *Cladia (=* Claudia, CIL, VI, 37.335; 2: Roma), *Cladius* (=Claudius, CI VIII, *59iS;* I: Aim-el-Bey, Africa).

agust (Moldova 1400, Costăchescu, DM în. Şt., I, 41, 25).

în română, fenomenul acesta de reducere a lui *au* la *a* s-a produs şi atu cînd diftongul nu era urmat de *u* în silaba următoare: *plasa < * plaus răposa (<* răpăsa) < repausare* (Puşcariu, DR, I, p. 411 ş.u., IV, p. 706 ş Candrea, GS, III, p. 423).

Densusianu, H.d.l.r., II, p. 521, menține explicația lui *plasa* prin s.-cr. *plesati* (în tex din sec. al XVI-lea e atestat şi fonetismul cu *e: piesa),* cu toate obiecțiile lui Puşcariu,

ei

Diftongul *ei* a trecut la *î,* prin *e,* diferit de *Z* originar; *ei* se monofton în *e* încă din secolul al II-lea î.e.n! Grafiile inverse *ei (= e)* apar în cî inscripții:

decreivit (= decrevit, CIL, I[2], 614; I: Spania), *leigibus* (=legibus, C I[2], 62: Praeneste).

G. Bonfante, Lg., 18, 1942, p. 289.

oe

oe se confundase cu *i* şi *e* •

IV, 1890; Pompei), *penam* (= poenam CIL III io 016 • 7 7' " ^ona,e:
mversă i ^ f c (= Felix, CIL, III, s£',, 5: Salonle) ' ^ şı ^

ue

M i M ^ S ^ 1 ^ / ^ ^ ' Dalmaila' MOeSia SuPer" Dacia

CONSOANELE

si **v**

b. & inițial şi intervocalic este redat nu numai cu litera *b,* dar şi cu litera care notează pe *v: venemerenti* (= benemerenti, CIL, VI, 2286, 4-—5;, 2625; II: Roma; X, 166; 3: Potenza, Italia), *venaemerenti* (— benemerenti, CIL, XIV, 614; 4—5: Ostia), *vene* bene, CIL, XIV, 1169; 6: Ostia), *iuvente* {= iubente, CIL, XI, 137; 6: Ravenna), *avetat, ave(o)* (== habitat, habeo* CIL, III, 14.524; 1—2; 2; Kostolac), *lavoravenmt* (— laboraverunt, CIL, III, 8591; 6: Agram).

Aceste grafii atestă spirantizarea lui *b,* în limba vorbită, urmată, în română, de dispariția lui *cal* < *caballus, bea* < *bibere* etc.

v. Pronunțarea aceasta (sec. II e.n.) stă alături de a lui *v* spirant, care, în epoca clasică, era pronunțat ca *w* englezesc (cf. Velius Longus, GL, VII, 58, 17—19: „u *litteram digamma esse interdum non iantum in his debemus animadvertere, in quibus sonat cum aliqua adspiratione, ut in* valențe *et* vitulo *et* primitivo *e* genetivo").

Confuzia lui şi *-v-*, în primele secole ale erei noastre, e generală. *v-* au fost în genere conservați la Roma şi în Italia de sud (influența şcolii).

Politzer, în Word, 8, 1952, p. 211-215 (cf. H. Tiktin, Rumänisches Elementarbuch, Heidelberg, 1905, p. 55—56). Cartea lui H. Mihăescu (Lat. prov. dun.) atestă alternanța ***b*—*v*** în toate provinciile dunărene (Paul A. Gaeng, dare de seamă a lucrării lui I. L. Barbarino, The Evolution of the Latin ***b*—*u*.** Meyer, Alternation in Latin Inscriptions. 1978; Italica, 59,1982, p. 109-110).

-v- şi *-b-* au avut aceeaşi soartă în română (afară de cazul cînd era urmat de *u,* v. mai jos, p. 111): *clavem* > *cheie, *grevis* > *greu* (cf. prov., cat, *greu), nivem*> *nea, nubilus*> *nor* (v. rom. *nuăr).* Falsele regresiuni *(b* scris în locul lui *v,* simplu fapt de grafie), sînt urmarea confuziei în pronunțare a lui *b* *şi* *v:*

cibes (— cives, CIL, III, 413; 5: Smyrna), *comparabit* (== comparavit, CIL, III, 8742; 3: Salonae), *jubeni* (^iuvenis, CIL, III, 14.838; 12: Dalmația), *Octabiae* {= CIL, Octaviae, III, 14.820; 2: Dalmația), *Baleriano* (== Valeriano, CIL, III, 14.904; I: Dalmația), *Bictoria* (= Victoria, CIL, III, 14.809;

2: Dalmația), *boto* {= voto, CIL, III, 1677; 3: Nis), *bixi* (== vix CIL, III, 2 044; I: Salonae; 6 422; 2: Dalmația; 9887; 4: Scardonae), *l* (== vos, CIL, III, 2509; 6: Salonae), *vone* (= bone, CIL, VIII, 10.640; Rfana, Africa).

„Betacismul" e atestat începînd cu anul 159 e.n.; în secolul al III-l e.n. felul acesta de scriere este frecvent.

Trecerea lui ***v*** la ***be*** atestată în proporție de 50% în Dalmația, în sec. I—III e.n. comparație cu regiunea occidentală a României (J. Herman, Essai sur la latinite du litto de l'Adriatique ă l'epoque de l'empire. Festschrift Harri Meier, Miinchen, 1971, harta de p. 211).

Trecerea fonetică a lui *v* la *b* este atestată în inscripții şi în limbi romanice după *l* şi *r,* şi atunci cînd *b* din silaba următoare a asimilat pe din silaba precedentă:

Iarba (= larva, GL, VII, 186, 7; 277, 23), *verbex* (= vervex, lb., 19 2), *berba* (= verba, CIL, X, 476, 5; 478, 6: Paestum); cf. *alveus non albe* (AP, 70), dr. *albie, berbex* (= vervex, Petronius, LVII, 1), dr. *berbec,* dr. *co* < *corvus,* dr. *serba* < *servare* etc. Cf. *bobis* (= vobis) la Consentius (G V, 392, 15).

Asupra conservării lui 6 după lichidă, în română, v. Politzer, în Word, 8, 1952, p. 2 -215.

Fenomenul *v* > *b* apare în unele limbi romanice şi la inițială, ca o înt rire a inițialei amenințate să dispară.

Faptul că fenomenul nu e generalizat (cf., în română, în regulă genera •*v* păstrat: *vacă, văr, vărsa, vechi, vedea* etc.) probează tocmai că e vorba a de o ezitare a limbii între două sunete, cu realizări într-o direcție *(v)* s într-alta *(b):* dacă *berbex* e pan-roman (REW³, 9270; fonetismul acesta atestat în limba vulgară: *berbeces,* CIL, VI, 2099; 24: Roma; CGL, II, 2 22; 534, 33; 569, 48), *băşică, bată, bătrîn,* dr. dial, *boace, zbura* apar cu *b-* română si uneori şi în celelalte limbi romanice: < *vessica,* 9276 (cf. *besi* GL, VII,' 169, 10, log. *busika,* port, *bexiga* etc.); *vitta,* REW³, 9404 *(bitta* — vitatis, CIL, VI, 2099, II; 25: Roma); *veteranus* , 9287 *(beteranus, betran* CIL, V, 1796; 9: Italia; VI, 669; I: Roma; 3458; 4: Roma; X, 3665; 3— Napoli; 6577; 3: Velletri, Italia; XIV, 222; 4: Ostia; 2295; 4: Alban Italia); *voce,* 9459 (vegl. *baud,* tosc. *boce* etc.); **exvolare,* 3115. Cf. în inscript *byrginio* (= virginio, CIL, XIV, 1064; 4: Ostia), *byyris* (= viris, CIL, V 3722 a; 5; 31.038; 5: Roma), *bir* (= vir, CIL, X, 7756; 6: Cagliari), *v* (= bibe, CIL, VI, 142 e: Roma,) *vibas* (= vivas, CIL, VIII, 10.550; I: Car gina), *bixit* (= vixit, CIL, VI, 29.756; 4—5: Roma), *berbum* (= verbum, CI VIII, 11.269; 3: Thelepte, prov. Byzacena), *bivo, bobis* (= vivo, vobis, CI VI, 8987; 3; 9: Roma).

-6-. Urmat de *u, b* intervocalic pronunțat ca engl. *w* a trecut la *g: negu* < *nebula, rug* < *rubus,* cf. it. *rogo* (Candrea, BSF, I, 40; cf. dr. *fag* « ray de miel » < *favus, sg. fagure, fagur,* refăcut după pl. *faguri:* DE, 541; Byc Graur, BL, I, 28). Trecerea lui *w* la *g* după *a,* ***o,*** *u* este atestată în latina tîr (J. Svennung, Kleine Beiträge zur lateinischen Lautlehre, Uppsala, 19 p. 41 ş.u.; cf. dr. *fag, âax faur* < *fabrum).*

Dr. ***seu,*** log. ***seu,*** v. fr. tfm,·prov., cat. ***seu,*** dar it. ***sego < sebum*** ***cu b > w*** > zero

- **Î K** *v* intervocalic, pronunțat ca engl. *w,* s-a menținut, în regulă generală, în afară de cazurile cîrid era precedat sau urmat de vocale de aceeaşi calitate (Leumann-Hofmann-Szantyr, I, 112; Meillet-Vendryes, 77): 1. o (afară de cazul cînd *v* era inițial): *deorsum* < * *de-worsom;* 2. după *.u* (provenit din orice vocală scurtă): *genui* < **gena-wai* (A. Burger, Etudes de phonetique et de morphologie latine, Neuchâtel, 1928, p. 92).

Fenomenul e atestat în inscripții, indiferent de calitatea vocalelor înconjurătoare, dar aceste exemple nu au mare valoare probantă, întrucît, în afară de română, *-v-* a fost menținut în celelalte limbi romanice, cu excepția poziției înaintea lui *o, u,* cînd, potrivit tendinței manifestate de mult în limbă, *v* a dispărut (Burger, op. cit., p. 96—97). Tratamentul românesc aplicat lui *-v-* trebuie pus în legătură cu tratamentul analog al lui *-b-: cal* < *caballus* (v. mai sus, p. 110), ca şi *viu* < *vivus;*

aunculo (= avunculo, CIL, III, 908; 8—9: Potaissa; VI, 2774; 3: Roma), *aunculis* (CIL, II, 5720; 6—7: Armada, Spania), *aunculus* (= avunculus, CIL, III, 10.532; 4—5: Aquincum, Pannonia Inf.), *aunclus* (CIL, XII, 3694; 6: Nîmes), *aulae* (= avulae, CIL, 4120 b; 6: Lambaesis, Numidia), *uius* (= vivus, CIL, III, 7545; 6: Torni), *uius* (=" vivus, CIL, V, 2 046; 4; Belluno, Italia), *uio* (= vivo, CIL, V, 7465; 4: Moncucci, Italia), *via* (=viva, CIL, VI, 7761; 2: Roma), *uius* (= vivus, CIL, III, 15.055; 3: Dalmația), *serus* (= servus, CIL, IV, 1 638; 1839: Pompei), *Flaus* (= Flavus, CIL, III, 8921; 8: Salonae), *iuenes* (— iuvenes, CIL, III, 15.121; I: Dalmația), *iuenta* (= iuventa, CIL, I², 1603; 5: Capua).

Tratamentul din română nu e influențat de tratamentul din limbile romanice occidentale (R. L. Politzer, în Word, 8, 1952, p. 211-215).

Dr. *unchi,* ca şi alb. *unkj,* campid. *kunku,* vald. *auk,* fr. *oncle* reproduc o formă latină scurtată **unculus.*

t + *i* + vocală era pronunțat în două silabe: *naţio,* de ex., forma trei silabe. Palatizarea lui *t (ti > ti),* urmată de asibilarea sa, e atestată în secolul al II-lea e.n.: *i> y* formează diftong cu vocala fostă în hiat. Alterarea lui *t* e notată în mod aproximativ: *tz, si* şi s; cînd *c ^ ia.* fost asibilat (v. mai jos, p. 115), cele două pronunțări s-au confundat; urmarea acestei confuzii sînt grafiile *ci* î.l. de *ti* şi *ti* î.l. de *ci:*

terminac (iones), defenicionis (— terminationes, definitiones, CIL, VIII, 8812; 5; 6—7: Tipusuctu, Mauretania), *observasione* (== observationem, CIL, XIII, 2405; 2—3: Lyon), *sapiensie, passiins* (— sapientiae, patiens, CIL, XIII, 2477; 4—5; 6: Ambarri, Gallia), *tersio* {= tertio, CIL, XII, 2081; 11: Vienne, Franța), *colpacioni* (= culpatione, CIL, XIII, 2799: Autun, Franța), *deposicio* (^depositio, CIL, XIII, 7653; 4: între Lehmen şi Gondorf, Germania), *Inocensa* (= Inocentia, CIL, VIII, 21.751; 2—3: Altava, Mauretania), *Marcias* (= Martias, CIL, XIII, 2365; 4: Lyon), *Vincentzus* (== Vincentius, Def. tab., 253; 10, 11, 16, 19, 20, 39, 41, 49, 50, 53, 54, 57: Cartagina, sec. I e.n.), *Sabasianus* (= Sabbatianus, CIL, III, 2009; 6: Salonae), *Terensus* (= Terentius, CIL, VIII, 9927; 3: Tlemcen, Mauretania), *Vonifatzia* (= Bonifatia, CIL, VIII, 23.568; 2—3: Maktar, Africa).

în privința pronunțării asibilate a lui *t -{- i* în hiat, m
sînt lămurite: « *iustitia cum scribitur, tertia syllaba sic*
tribus litteris: t, z *et* i, *cum habeat duas,* t *et* i » (Cassiodoru
VII, 216, 8—9); «*fit hoc vitium, quotiens post* ti *vel* di
lis, si non sibilus sit. Quotienscumque enim post ti *ve*
vocalis, illud ti *vel* di *in sibilum vertendum est. Non deber*
modum scribitur Titius, *sed* Titius; *media illa syllaba*
si volueris dicere ti *vel* di, *noii, quem ad modum scribitur*
profer» (Pompeius, sec. al V-lea e.n., GL, V, 286, 1
quotiens post ti *vel* di *syllabam sequitur vocalis, et plerum*
bae in sibilum transeunt tunc scilicet, quando med
meridies. *Quando autem primum locum tenent, etiam sic*
ita etiam sonandae sunt, ut dies tiaras » (Servius, GL,

d urmat de *i* în hiat a fost muiat şi apoi asibilat. D
nu ar fi afectat de *d-* (GL, IV, 445, 8—12, v. mai sus)
scrise găsim exemple de alterare şi a inițialei. Asibilar
aproximativ, *dz* sau *z:*

Zadumeneni (— Diadumeni, CIL, IX, 4326; 2: A
(= adiutor, CIL, VIII, 26.683; 2: Dugga, Africa), *Zad*
III, 2654; 1: Salonae), *ziaconus* (= diaconus, CIL, I
Zonysius (== Dionvsius, CIL, III, 3174 a; 4—5: Dal
CIL, VIII, 8424; 2: Setib, Mauretania), *ţiz* {= hodie,
18, 20, 42, 62), *zie* (= dies, Stan, lîngă Novi-Pazar,
431, I. Petkanov, Actes X° Congres intern, de ling. et
1965, p. 1159), *zebus* (= diebus, CIL, XIV, 1137; 6:
(= diabolica, cu *z* asigurat prin acrostih, Commodian
23).

G. Bonfante, Lg., 18, 1942, p. 289.

i consoana

i consoană, notat *i* şi pronunțat ca *y* (cf. Ouintilian
fică în epoca imperială şi devine semioclusivă: «*simili*
ecce tenuis sonat; si dicas Titius *pinguis sonat et perdit*
sibilum » (Pompeius, GL, V, 104, 5—7). în latina tîrz
calic, dar fenomenul nu e general) e confundat cu *g* sau
oclusivă muiată *d'-* (v. mai sus). Sunetul acesta este
monumentele scrise:

zanuario (== ianuario, CIL, X, 2466; 3—4: Putec
ria, CIL, XI, 4335; 6: Terni, Italia), *sushis* (— ius
Puteoli), *codiugi, congiugi* (= coniugi, CIL, X, 2559;
13: Canossa), *huzus* (= *huius,* CIL, VI, 37.200 b; 5:

în română, */- + a* e reprezentat prin *z: zăcea* <
înaintea lui *o, u,* prin *g (>/): ajuna* < **ajunare,*
joi < *jovis (dies), judeca* < *judicare* etc., *ajunge* < *a*
tare etc.

j -f- *e* nu e consonificat, ci dispare în română
it. *agetto,* v. fr. *agiets* etc.).

Sonorizarea lui *c,* în *grassus* (CGL, II, 35, 36), explicată de Meyer-Liibke prin contaminarea *crassus* + *grossus* (Einf.[3], 18.1): dr. *gras,* it. *grasso,* cat. *gras,* sp. *graso,* port. *graxo,* mai apare în *gratie* < crafo's (cf. it, *grata,* lomb. *grot,* sp. *grada,* port. *grade)* şi în *gaură,* parm. gaw/o: < **cavula.* Fenomenul e atestat în limba vorbită; cf. *graticula* (CGL, II, 315, 37,; III, 23, 43; 326, 17; 368, 65; 518, 77; V, 420, 48; 429, 29), *calatus non galatus* (= gr. **Kdîuxooq** AP, 78), *crabatum antiqui; nune grabatum* (GL, V, 573, 19).

Pronunțarea palatalizată a lui *k'* sau g urmați de *e* este atestată în epoca preistorică a latinei: *scelus-sceleris, gelu-gelare,* față de Aofes (arh. *helus) -holeris* (Meillet-Vendryes, 76). *k'* + *e, i a,* fost mai tîrziu asibilat într-o parte a limbilor romanice; asibilarea nu s-a produs în acelaşi timp pe întreg teritoriul României.

Cele mai vechi împrumuturi făcute din latină de către limbile germanice atestă pronunțarea neasibilată a lui *k:* got. *akeit, kaisar, lukarn, karkar'a* < *acetum, Caesar, lucerna, career,* v. germ. *s. kelări, kista, wicka* < *cellarium, cista, vicia* (v. sax. *tins, kruzi,* angl. sax. *yntse* < *census, crucem, uncia* sînt împrumuturi mai recente; Kluge, Urgermanisch, Strassburg, 1913, p. 20, 26; Meyer-Lubke, Vox rom., I, 1 ş.u.). Cf. n. top. *Kellmunz* < *Celio monte* (470 e.n.; Bavaria) si *Kelsbach* < *Celeusum* (sec. VI e.n.; Bavaria; Skok, ZRPh., L, p. 505).'

Deşi asibilarea lui *k* apare în monumentele scrise în secolul al V-lea e.n., grafiile cu *k* sînt întrebuințate pînă tîrziu:

keri (— cerus, CIL, 1[2],445: Roma), *Dekem (bris)* (CIL, 1[2], 1038: Roma), *Mukianus, Markellino* (CIL, V, 3555; 4; 6; 10: Verona).

Exemplele de ***k*** neasibilat date de Prokopîos: %e>JiSpiavd, **Keeriava** etc. (sec. al VI-lea) nu au valoare probantă, întrucît ele sînt fapte de grafie conservată în virtutea tradiției (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 303).

k a fost conservat neasibiliat în Sardinia, Dalmația şi Illyria: log. *kenare* < *cenare, kervu* < *cervus, kera* < *cera, kelu* < *caelum* (M.L. Wagner, ZRPh., 73, 1975, p. 513), vegl. *kenur* < *cenare,* alb. *kj'el* < *caelum,* vegl. *kaina* < *cena,* alb. *pelqenj,* vegl. *plakar* < *plăcere* etc. Gramaticii Terentianus Maurus (GL, VI, 331, 194—196; sec. II e.n.), Marius Victorinus (GL, VI, 33, 22—23; sec. IV e.n.) şi Martianus Capella (sec. V e.n.) atestă pronunțarea neasibilată.

G. Millardet, Linguistique et dialectologie romanes, Montpellier-Paris, 1923, p. 229, susține că, în regiunile acestea, nu poate fi vorba de conservarea lui ***k,*** ci de o regresiune fonetică posterioară, părere care a mai fost susținută între alții de Guarnerio (1897). După Skok (ZRPh., L, 51), pronunțarea neasibilată, găsită de slavi la venirea lor în Peninsula Bal* canică, ar proveni dintr-o pronunțare a lui ***k,*** imitată din greceşte, ceea ce înseamnă o influență savantă. Şiadbei (Latin d'Orient et roum. commun, Iaşi, 1943) combate părerea lui Skok, dar în favoarea pronunțării neasibilate a lui ***k*** se poate aduce argumentul că această pronunțare a putut fi menținută în unele locuri, şi în altele nu (v. Al. Rosetti, Despre tratamentul lui ***k*** latin în limba română, Analele Univ. **„C.** I. Parhon", Ser. şt. sociale, nr. 7, 1956, p. 33—35). Totuşi fenomenul nu e neobişnuit, întrucît albaneza a menținut pe ***k*** neasibilat (cf. ML, 226); păstrarea lui ***k*** constituie, deci, o trăsătură arhaică a fonetismului acestei limbi; cf. Densusianu, Romania, XXIX, p. 321 ş.u.,; G. Bonfante, Word, I, 1945, **p.** 142. Devoto (Lg. di Roma, p. 301) a arătat că menținerea pronunțării neasibilate a lui ***k*** este o trăsătură caracteristică a limbilor romanice orientale. s-

Conservarea lui *k* înaintea lui ***e, i*** în sarda centrală, în logudoreză şi în limbile nelatine de la granița latinității (berberă, bască, celtă, germanică, albaneză, greacă); în Dalmația de nord, ***k*** nu e asibilat înaintea lui ***e,*** ci numai înaintea lui ***i*** (Lausberg, Rom. Sprachwiss., II, 9; G. Bonfante, Publications of the Modern Language Association of America, LXI, 1946; Kuhn, Rom. Spr., p. 154): ***kaina < cena, kaira < cera,*** dar ***cinko < cimicem, kalcaina < calcifiam, vicain < vicinu*** etc. în Dalmația meridională ***k*** rămîne neatins; ***cimice > tşimika,***

himak (v. Wartburg, Fragment, p. 26; v. harta din Id., Die Entstehung der romanischen Volker, Halle, 1939, p. 57). Pentru ***k*** conservat în Sardinia, v. Rohlfs (HGI, I, 254—255; Vossler, Einf. Vulg. Lat., p. 17). Asibilarea sau paîatalizarea lui *k* e destul de tîrzie, pentru că ea nu apare în sardă şi în dalmata: Terracini, Glottol., I, p. 86. în Noricum, *ke > ce, tj > ts* (Gamillscheg, Die Kultur Stidosteuropas, Wlesțaden, 1964, p. 96—97). V. şi expunerea — cu erori, de ex. dr. *ceje* < *clavea*! — a lui W. Kx>ch, Zur Theorie des Lautwandeis, Miinster, 1963, p. 261-264. Părerea lui M. Kfepinsk^ (CL, III, 1958; Supliment, 291-294) că alterarea lui *c, g,* urmați de *e, i,* ar fi proprie numai remânei şi nu ar avea nimic comun cu paîatalizarea acestor consoane în celelalte limbi romanice, nu reiese din fapte.

Exemplele de asibilare apar în secolul al V-lea e.n.: *inteitamento (=* incitamento, CIL, XIV, 2165; 14—15: Aricia, Italia), *dissessit (=* discessit, CIL, VIII, 21.801; 3—4: Lalla-Marina, Mauretania).

jiooxCidvi KCGTEXXOV (Procopiu) şi AcuxCoXo, cu *c* sau *ts* redați prin gr. **x£** sau **xs** (Slav. Word, 8, 1952, nr. 4). PaîatalizareaTui *tv, hy* s-a petrecut spre secolul al II-lea (Straka, RLiR, XX, ***1956,*** p. 249 ş.u.).

Metateza lui / în **clinga (< cingula)* s-a petrecut în momentul cînd *c* nu era încă asibilat, deci în secolul al V4ea sau la o epocă anterioară (sec. al II-lea, Densusianu, I.e., 329); cf. dr. *chingă* (dar *t: cinge, incinge* < *cingere*).

Asibilarea lui *k'* -f- *i* în hiat s-a produs încă din secolul al II-lea e.n., deci mult mai devreme decît a lui *k'* ~\~ *e* sau *i,* pentru că în această situație oclusiva a oferit mai puțină rezistență acțiunii lui ied (Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 83 ş.u.): *brachium> braț,* dar *decern > zece.* Asibilarea lui *k'* + *im* hiat este atestată în inscripții: *censiensia* (= conscientia, CIL, XII, 2153; 3: Vienne, Franța), *tersiu* (— tertium, CIL, VIII, 21.642; 3: Arbal, Mauretania), *Marsias* (= Martias, CIL, XII, 1792; 8; 2094; 2: Vienne, Franța), *Vincentzus (=* Vincentius, Def. tab., 253; 10; 11; 16—17; 19; 2 39; 41; 49; 53; 54; 57; Carthagina, sec. I e.n.).

Meyer-Lubke, Einf.[3], p. 160 ş.u. Confuzia iui *ty, ky* în română şi în italiana de sud: *p față, dar cer.* în dacoromână ***k*** (-f *e, i) > c,* dar în aromână, *ts* (v. explicația noastră în Des tratamentul lui *k'* latin în limba română, în Analele Univ. „C. I. Parhon", Ser. şt. soci nr. 7, 1956, p. ***33—35).*** Serie „muiată" (de fapt, palatalizată) şi nemuiată: *călca — c bracâ — brață, e* şi *i* nu influențează consoana precedentă: *tearâ* < *tela, teme* < *Umere* (A. Burg în Cah. F. de Saussure, 13, ***1955,*** p. 19 ş.u.).

g

Alterarea lui g(-f *e, i)* este atestată în inscripțiile care omit să noteze p *trienta* (= triginta, CIL, 5399; 4—5: Toulouse, Franța), *maester* (= magister, CIL, III, 14.730; 2: Dalmația), sau în inscripțiile care îl re

prin grafia *z:*

septuazinta (= septuaginta, Hubner, Inscr, Hisp. Chirst., 22; 566

apud Somrner, 198).

în secolul al IV-lea, ***g (-\-e,i)*** nu mai era o oclusiva (Richter, Beitr. z. Gesch, d. R I, p. 72 ş.u.). Dar *g* (-f ***e,*** *i)* şi-a menținut caracterul de oclusiva dură în limbile rom periferice: în împrumuturile făcute de dialectele germanice, în vegliotă şi în albaneză (cf. t mentului lui ***k,*** v. mai sus, p. 114; Meyer-Liibke, Vox rom., I, p. 1 ş.u.).

g intervocalic a dispărut în *ego,* ca neaccentuat:

eo (= ego, CIL, VIII, 13.134; 31: Carthagina); cf. *Austa* (= Augu CIL, VIII, 9877; 5: Hadjar er-Rum, Mauretania); urmat de *e* sau *i, g* a părut de asemenea: *trienta* (= triginta, CIL, XII, *5399;* 4—5: Toulo *vinti* (= viginti, CIL, VIII, 8573; 6: Mauretania), *calcostegis non calc*

Dispariția lui -g- în *ego* sau a lui *g* -f *e, i* e atestată, de asemenea, în limbile romanice: *ego* > *eu,* vegl. *yu,* it. *io,* engad. *eu,* friul. *yo,* v. fr. *jou,* prov., cat. /o, sp. *yo,* port. *magis* > wai, it. wai, fr., prov., port. tww's, sp. was, *magister* > *maestru,* it. f£^sfro, prov., cat. *maestre,* sp. w fa*Jestro,* port. *mestre; quadragesima* > *păresimi,* it. *quaresima,* engad. *quaraisma,* fr. *carențe,* prov. *caresma,* cat. *coresma,* sp. *cuaresma,* port. *quaresma.*

G. Bonfante, Lg., 18, 1942, p. 289.

Fenomenul nu este general: româna a menținut pe g palatalizat: < *digitum,* *ger* < g<^w.

în celelalte cazuri, -g- a fost menținut: *frig* < *frigus, jug* < *jugum.*

Tendința de a elimina, în anumite condiții, apendicele labiovelar al oclusivei postpalatale apare, în latină, încă din epoca preistorică a limbii. Trecerea lui k^w la *k,* în latina vulgară, înaintea tuturor vocalelor, afară de *a,* e atestată în inscripții și semnalată de gramatici (Velius Longus, GL, VII, 58, 19—59, 1 ș.u.). Este un fenomen de delabializare, o asimilație produsă de vocala palatală următoare (Kurylowicz, £t. i.-e., I, p. 24). Ea s-a produs la date diverse și nu interesează decît o parte a limbilor romanice: în română și în unele dialecte italiene, schimbarea este preromană (cf. *coquens non cocens; coqui non coci, exequiae non execiae:* AP, 39, 40, 27); *k,* provenit din k^w urmat de o vocală palatală, a fost în urmă palatalizat și asibilat, ca și *k* originar: dr. *ce, cer, încet, cine* etc. < *quid, quaero, quetus, quem.*

Pentru tratamentul $k^w > k$, dispunem de o serie de mărturii: *conda (—* quondam, CIL, XII, 936; 4—5: Arles, Franța), *cis* (= quis, CIL, V, 6244; 9: Milano), *cot* (= quot, CIL, III, 2107; 4: Salonae), *Codrato* (= Quodrato, CIL, III, 12.495; 2: Dobrogea); cf. *codru* < *codra* (REW[3], 6921), *ce* (- quae, CIL, VI, 18.532; 4: Roma), *cot (=* quot, CIL, IX, 3058; 11: S. Valentino, Italia);

grafii inverse: *quiesquit (—* quiescit> CIL, XIII, 3983; 12—13: Nîmes, Franța), *qun (=* cum, CIL, XIV, 2555; 4: Albano, Italia), *quravit{* = curavit, CIL, X, 7596; 5—6: Cagliari).

Pierderea apendicelui labio-velar înaintea lui *a* s-a produs în sardă și în latina orientală numai în *care,* vegl. *kal,* log. *kale, ca,* v. it., log *ca, cînd,* vegl., friul. *kand,* log. *kando* și *cît,* vegl. *kont,* log. *kantu* < *qualis, quam, quia, quando, quantus.* Fenomenul se explică prin faptul că aceste cuvinte au fost atrase în sfera pronumelor *ce* < *quid, cine* < *quem* (v. log. *ki* < *qui., ken* < *quem, ki* < *quid)* și pronunțate la fel cu ele (cf. Meyer-Lubke, MRIW, I, 11—12; Lausberg,,Rom. Sprachwiss, I, p. 24—25). în celelalte cazuri, k^w și-a menținut apendicele labio-velar și a evoluat în aceeași direcție în sardă și în română: *apă,* log. *abba* < *aqua, iapă,* log. *ebba* < *equa, păresimi* < *quadragesima,* log. *bar anta* < *quadraginta, battigoru* < *quadricornus, v.* sard., log. *bardone* < **quadrone, patru,* log. *băttoro* < *quattuor.*

Fenomenul nu se produce în albaneză: *katre* < *quattuor, kreshme* < *quadragesima.*

Șiadbeî, SCL, VIII, 1957, p. 486; J. Whatmough, Melanges... Holger Pedersen, Copenhaga, 1937, p. 55: „The very extensive labialization of Rumanian has often been compared with that which appears in the earlier I. Eu. *centum* languages, and again it may imply true labiovelars in the late latin of Dacia". Părerea lui Herzog (DR, I, p. 220 ș.u.; V, p. 483 ș.u.), că fenomenul s-ar fi petrecut și înaintea lui *e* (v. sard, *libidu* < *Hiquidare,* log. *kimbe* < *cinque),*

e întemeiată pe o etimologie contestabilă: *lepăda* < **liquidare* (termenul este explicat de Draganu, DR, VI, p. 295 ș.u., VII, p. 138 ș.u. prin **lepidare,* iar de Candrea, GS, VII, p. 288 ș.u. prin *lapidare,* v. mai jos, p. 174), și nu poate fi deci admisă fără rezerve. De asemenea, nu poate fi admisă afirmația lui Pușcariu (Et. de ling. roum., 11, nr. 1), după care k^w ar fi redat, în română, prin *p* și înaintea lui *e,* întrucît în exemplele citate: pl. *ape, iepe* fonetismul cu *p* este analogic, după cum a arătat Graur (BL, VII, p. 182). Tratamentul *p* din română și *b* din sardă se explică prin prezența de colonii italiene meridionale, în Dacia (V. Pisani, Paideia, XXXVI, 1981, p. 77).

Elementul laoial s-a dezvoltat în detrimentul celui palatal; acesta, imploziv în silabă, se afla în poziție slabă: $k^w > k^w w > k — p > {}^k p > p$ (cf. ML, 218), cu singura deosebire că în sardă elementul labial apare sonorizat, prin confuzia lui k^w și g^w, care au suferit același tratament (cf. log. *abba, timba* < *aqua, lingua).* Dr. *scamă* presupune deci un lat. vulg. **scama* (cf. prov., cat., sp., port. *escama).*

Pușcariu, Et. de ling. roum., p. 11 și 19. Herzog, DR, 1, p. 220 ș.u.; V, p. 483 ș.u. Fenomenul $k^w > p$ sau *b* nu prezintă nimic extraordinar, și de aceea M. L. Wagner (Hist. Lautlehre des Sardischen, Halle, 1941, p. 268 ș.u., 287) socotește că el s-a produs în mod independent, în română și în sardă.

g^w a suferit aceeași evoluție ca și k^w, în română și în sardă: *limbă,* log. *limba* < *lingua,* log. *imbena* < *inguine, întreba* < **interguare* (Meyer-Liibke, Einf.[3], p. 87—88). *Sînge* < *sanguine* arată un tratament diferit; pierderea elementului labial s-ar putea explica prin prezența lui *e,* care a palatalizat consoana precedentă. Sarda nu cunoaște acest fenomen: log. *sambiene* (cf. și log. *ambizua,* campid. *abbizui* < *sanguisuga).*

Aici nu avem de-a face cu *gu* -j- *a,* ci cu *g-w,* tratat ca k^w în *quinque.* Chr. Touratier, Statut phonologique de *qu* et de *gu* en latin, BSL, 66, 1972, p. 229—266.

î

După Pliniu, latina cunoștea trei feluri de /; „plenus", la finală sau în grup: *sol, silva, clarus,* „exilis" cînd era geminat: *iile* și „medius" în celelalte cazuri: *lectus.*

Această clasificare se reduce, de fapt, la două categorii: / palatal, înaintea lui *i,* și *I* velar, înaintea vocalelor *a, e, o, u,* înaintea unei alte consoane (afară de /), și la finală (/ „pinguius" și „exilius" descriși de Consentius, GL, V. 394, p. 25 ș.u.). // este întotdeauna palatal; notația cu *l* dublu în *villa, miile* se explică prin aceea că notația cu / simplu, înaintea lui *a* și *e,* ar fi indicat un / velar; dar grafia cu / dublu nu mai era necesara cînd urma un *i,* care garanta nuanța palatală a lui /: *milia, vilicus.* I

I palatal era probabil ușor muiat (un fel de *V* italian (scris *gl(i)); I* velar era de tipul lui *l* rus (rus. *palka* „băț").

în română, / inițial a fost conservat: *lînă* < *lana, lemn* < *lignum, loc*< *locus, lună* < *luna.* Intervocalic, *I* velar a trecui: la *r.* în cazul cînd era urmat de *i* în hiat și deci nu era velar, ci palatal, *l* s-a muiat și a trecut la yod: *fius* (= filius, Salonae, Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 98), *femeie* < *familia, foaie* < *folia, curastră* < *colastra, păr* < *pilum, scară* < *scala.*

în română și în italiană, / -f- consoană.s-a păstrat și nu s-a vocalizat, ca în celelalte limbi romanice: *alt,* it. *altro,* dar sp. *otro,* port. *outro,* fr., prov. *autre* < *alter.*

II (palatal) s-a menținut: *cale* < *callis, foaie* < *follis,* afară de cazul cînd era urmat de *l* sau *i* în hiat, şi a dispărut: *găină,* ar. *găVină,* < *gallina, păioarâ* < *palliola.*

II + *a* avea o nuanță velară (cf. Puşcariu, ZRPh., XXXII, p. 480), particulară şi deosebită de a lui *I* velar provenit din *l* simplu, pentru că am văzut mai sus că *-l-* a trecut la *r.* în aceasta situație, // a suferit un dublu tratament: 1. în silaba aşezată înaintea accentului de intensitate, *lise* menține: *călariu*< *caballarius, măcelar* < *macellarius;* 2. *II* dispare atunci cînd este aşezat după accent: *cățea* < *catella, mărgea* < *margella, măduvă* < *medulla, stea* < *stella.*

Tratamentul acesta diferit, înaintea lui *a,* se explică prin poziția lui *11* în silabă: cînd // deschidea silaba şi se găsea în poziție tare, s-a menținut: *caballarius* > *călariu;* cînd închidea silaba şi se găsea în poziție slabă, a dispărut: *stell-a* > *stea.* |

A. Graur et A. Rosetti, Sur le traitement de lat. *I* double en roumain, ML, p. 259—266. Pretinsele excepții la trecerea lui--/-.'la *r,* atunci cînd era urmat de *n* sau de *m* (Puşcariu, DR, III, p. 658 ş.u.), se rezolvă în modul următor: *alin* < **alienare,* deci cu // (DE, 989), *călofiu* < *cal* + *ortu* (formație românească), *cătelin, cătinel* < *cîte* -*f*- *lin,* DE, 362 (adverbul este deci o formație românească şi nu reproduce pe lat. *cautela,* REW³, 1782 a; Puşcariu, I.e.). în spaniolă şi în română tăietura silabică e modificată: *tes-ta, sep-te* > *testa, se-pte;* în felul acesta *e* se poate diftonga: dr. *țeastă, şeapte* (v. mai sus, şi G. Straka, RLiR, XX, 1956, p. 249).

Separația silabelor este alta în latina orientală decît în cea occidentală. Astfel, lat. *callem, pellem* > dr. *cale, piele,* pe cînd lat. *felem, molam* > dr. *fiere, moară.*

Pellem > *piele* arată că diftongarea, în română, s-a produs si în silabă închisă, căci geminata persistă după trecerea lui / la *r* (I. Şiadbei, în SCL, VIII, 1957, p. 480).

9 grecesc, pronunțat *p,* este redat cu litera care notează această consoană, începînd cu secolul al III-lea e.n. <p în împrumuturile din greceşte e pronunțat spirant şi se confundă cu /. Cf.* *strofa non stropa, amfora non ampora* (AP, 192* şi 227), *filacterium* (Def. tab., 250 a; 20: sec. I e.n.), *zefurus* (Id,, 272 a, 7; 273 a, 7; 274 a, 8); cf. grafia inversă: *fiscis* (î.l. de piscis, CGL, V, 371, 26).

Limbile romanice asigură pronunțarea spirantă: it. *cefalo* < *cephalus,* it, *stufxre,* fr. *etuve* < **extuphare,* dar şi pronunțarea cu *p:* it., prov., cat., sp. *palanca* < **pzlancz (phzlanx),* fr. *coup,* it. *colpo* < *colaphus.*

dispărută din limba vorbită (Seelmann, p. 265—266), aspirația fusese conservată de clasele culte, influențate de pronunțarea grecească, *c, t* şi *p* erau pronunțați uneori aspirați (cf. Cicero, Or., XLVIII, 160). Catul (LXXXIV) ironizează pe Arrius, care pronunța aspirat pe *k* din *commoda.* Aspirația apare în graiul acelora care voiau să imite pronunțarea claselor culte; mielul acesta trebuie înțeleasă observația următoare: « *rusticus fit sermo ,... si adspires perperam* » (A. Gellius, XIII, 6. 3).

Dsseori, în inscripții, aspirația nu este notată la inițială: *onorim* (= honorem, CIL, XVI, 107; 3: Ostia), *eres* (= haeres, CIL, VIII, 3520; 4: Lambaesis, Numidia), *aeres* (= haeres, CIL, XIV, 2286; 7: Albano, Italia), *ic, avelat, ave(o)* (= hic, habitat, habeo, CIL, III, 14.524; 1, 2: Kostolac), *onestam* (= honestam, CIL, VI, 3 478; 4; Roma).

Grafiile inverse *(h* scris la inițiala cuvintelor care r
rația) probează de asemenea dispariția pronunțării aspir
' *hobitum* (= obitum, CIL, III, 14.190; 1; Eskischel
narfo) *heius(s)* (- eius, CIL, VIII, 3520; 5: Lambaesis
(= eorum, CIL, VI, 15.310; 6: Roma).

s

s intervocalic, pronunțat sonor *(z),* trecuse de mu
(Digest., I, 2, 2, 36—37) ne spune că Appius Claudius,
« *r litteram invenit, ut pro* Valesiis Talerii *essent et pro*
L. Papirius Crassus, censor 339 î.e.n,, este înfățişat ca
scris numele cu *r: Papirius* (î.l. de *Papisius,* Cicero, Epi

-s- s-a menținut de asemenea surd în italiană şi în v. spaniolă (v. W

s apare conservat în împrumuturi *(asinus, casa, ros*
fost geminat şi s-a simplificat *(causa, caesus),* sau î
nisi etc.); s-a menținut neatins în română: *soare* < *sole*

nn

n geminat a fost menținut în română: *annus, *glnn*
pană. Spre deosebire de cuvintele cu *n* simplu, în ca
modificat timbrul vocalei precedente, închizîndu-1,
grupată cu această vocală: *manus* > *mînu, bene* > *bin*
avut aceeaşi influență asupra timbrului vocalei preceden
a avut deci libertatea să se diftongheze sau să rămî
peana, annus > *an.* Faptul acesta probează că *n* gem
lungă, grupată cu vocala următoare: **pe-nna.* Ținîn
silabație, care s-a menținut, dr. mod. *pană* se explică p
urmat în silaba imediat următoare de *a,* în *ea: peana,* pe
la forma cu monoftong: *pană* (Rosetti, Rech., p.
p. 329 ş.u.).

Trecerea lui ***fi*** la i în pl. ***ai (< ani),*** de la ***an,*** din dacoromân
p. 478 ş.u.).

Ct

Grupul lat. *ct* e reprezentat în română prin *pt: c*
< *directus, fapt* < *factum, lapte* < *lacte, noapte* < *n*
Tratamentul nu depinde de timbrul vocalei precede
nici de locul accentului: *dre'pt,* ca şi *cupto'r, cop*
Etapa intermediară ^, presupusă de unii lingvişti înt
prezența oclusivei labiale în locul oclusivei postpalata
trecerea lui % la *p* lasă întreagă problema substituirii a
palatale.

Fenomenul se explică prin aceea că grupul *ct* nu a fost stabil în nici o limbă romanică. în grupul occidental, *k* a trecut la *i,* inovația producîndu-se deci în direcția palatală, pe cînd în română ea s-a făcut în direcția labială, ca şi în albaneză *(fi;* dar în albaneză există şi un tratament *it,* determinat de natura vocalei precedente: *dreite* < *directum, traitoj'.*< *tractate,* în opoziție cu *lufte* < *lucta,trofte* < *Hrocta, ftua*< *cotoneum).* Tratamentul labial *(p, f)* este caracteristic pentru Peninsula Balcanică şi se regăseşte, la o epocă veche, în unele dialecte greceşti şi în vechea macedoneană. în albaneză, *kt* este un grup neobişnuit (cf. reducerea grupului i.-e. **kt:* alb. *note, tete).*

G. R. Soita (IF, 66, 1961, p. 65—78), bazîndu-se pe prezența grupului *-pt- (< -kt-},* socoteşte că labializarea e o trăsătură caracteristică a tracei. El relevă şi prezența grupului *-ps-* în tracă. Romano Lazzeroni, Considerazioni sullo svolgimento del gruppo consonantico -&£-nelle lingue dellTtalia antica, Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, sec. II, vol. XX, 1961, **p.** 289—298. A. Rosetti, Sur le traitement des groupes lat. *ct* et *cs* en roumain, RRL, XIX, 1974, p. 139— 140. V. nota noastră acolo.

cs

Grupul *cs* apare menținut la Roma, în epoca republicană, pe cînd dialectele inovaseră, *cs* trecînd la ss prin asimilare (cf. forma asimilată *cossim,* atestată pe lîngă *coxim* în secolul I e.n.); mai tîrziu tratamentul acesta este reprezentat pe întreg întinsul României:

visit (= vixit, CIL, X, 4113; 4: Capua; CIL, X, 270; 6: Grumentum, Italia), *vissi (*= vixi, CIL, III, 2564; 5: Spalato), *Sesti* (= Sexti, CIL, III, 2050; 1: Dalmația), *Masimile* (^Maximile, CIL, III, 8234; 5: Dalmația), *usure, usore* (— uxorem, Bologna, sec. IV—V e.n., Jeanneret, 47).

Gramaticii impuneau pronunțarea corectă cu *cs:* această reacțiune „savantă" a dat naştere la grafii care trădează voința de a reda pronunțarea corectă, la grafii şi chiar la pronunțări inverse (cf. în *A*pp. Pr.: *miles non milex,* 30; *aries non ariex,* 148; *poples non poplex,,* 185; *locuples non locuplex,* 186); *xx, xs, xss, cx, cxs, cs* şi *gx:*

vixxit (— vixit, CIL, XIII, 3458; 4: Châlons-sur-Marne); *Maxximinus* (— Maximinus, CIL, XII, 1416; 7—8: Gallia), *convixxit* (=? convixit, CIL, III, 2225; 6: Spalato), *Alexsander (*= Alexander, CIL, III, 8727; 1: Salonae), *vigxit* (= vixit, CIL, III, 14.738; 7: Salonae), *Alexsandri (*= Alexandri, CIL, V, 2313 4: Adria, Italia) *vixsit (*— vixit, CIL, VIII, 138; 2: Capsa, prov. Byzacena), *uxsori (*— uxori, CIL, XII, 4495; 3: Narbonne, Franța), *Maxs*, *simuna (*== Maximuna, CIL, III, 8971; 5—6: Salonae), *vicxit* (= vixit, CIL, VI, 17.387; 3: Roma: CIL, III, 14.292; 15: Salonae), *coniuncxc* (— coniux, CIL, VI, 29.403; 7: Roma), *salacs (*= salax, CIL, VIII, 20.855; 1: lîngă Alger), *vicsit* (= vixit, CIL, II, 1240; 2: Sevilla), *xantissimo* sanctissimo, CIL, IX, 1055; 2: Aeclanum, Italia), *milex* (= miles, CIL, X, 8119; II: Vicenza; CIL, V, 893; 2: Aquileia), *cleminx (*= clemens, CIL, XIII, 2477: 2: Ambarri, Gallia), *Salomonix (*= Salomonis, Diehl, AL, 352; sec. VI—VII *e.n.), fidelix* (= fidelis, Diehl, Al., 215: Syracusa).

Grupul *cs* e reprezentat în română, în regulă generală, prin s *(măsea* < *maxilla* şi în verbe: *iese* < *exit, lăsa* < *laxare* etc.), sau prin *s* (înaintea lui *i: ieşi* < *exire, leşie* > *lixivia),* în cîteva cuvinte, *cs* a trecut la *ps,* ca urmare a aceleiaşi tendințe care a produs trecerea lui *ct* la *pt* (v. mai sus, p. 119): *coapsă* < *coxa,* ar. *frapsin* (şi dr. Banat *frapsăn; frapsăne, frapțăn)* < *fraxinus, toapsec* < *toxicum;* cf. alb. *kofshe* (şi *koshe)* < *coxa, lafshe* (şi *lash)* < *laxa (cutis?), mendafshe* (şi *mendafsh, mendash)* < *metaxa.*

Tratamentul diferit suferit de grupul *cs* în aceste cuvinte nu e datora locului accentului: *coa'psă,* dar *măsea', lăsa'* şi apoi *la'să* etc., prin analogie împotriva acestei teorii vorbeşte de altfel tratamentul suferit de *cs* în *țese* < *texere,* cu accentul pe radical în majoritatea formelor. într-adevăr, cercetarea tratamentului lui *cs* în conjugarea verbelor ne arată că formele de perfect în *-cs- (zise* < *dixit)* nu au fost influențate de acelea de participiu *(zis* ci, dimpotrivă, formele de perfect au influențat pe acelea de participiu.

Tratamentul grupului lat. *cs* în română, ca şi al grupului lat. *ct,* est deci independent de accentuarea cuvîntului fonetic.

Tratamentul labial (*/* sau *p)* al grupului *cs,* paralel cu al lui *ct,in* Peninsula Balcanic dovedeşte o grupare care nu poate fi întîmplatoare (v. în această privință observațiile noastr de mai sus, p. 120).

dr

-dr- este redus la *r* în *quadragesima* > *păresimi,* în română ca şi în cel lalte limbi romanice (v. mai sus, p. 116).

Grupul *gn* e redat în română prin *mn;* acest tratament labial trebu apropiat de cel din Italia de sud: *agmim*> *aunu, ligna*> *Iguna* (G. Bo fante, Lg., 18, 1 942, p. 289—290), pe cînd sarda (log.) se grupează cu limbi romanice occidentale; în sardă, grupul este reprezentat prin *nn: agnellu cognatus, lignum, pugnus, signum* > dr. *miel, cumnat, lemn, pumn, sem* log. *konnadu, linna, punzu* (recent), *sinnu;* în celelalte limbi romanice gr pul e reprezentat printr-o oclusiva nazală guturală sau muiată, de ex it. *agnello,* engad. *agne,* friul. *ariei,* fr. *agneau,* cat. *anyell,* it. *cognato,* friu *cuMat,* cat. *cunyat,* sp. *cunado,* it. *legno,* friul. *len,* sp. *leno,* it. *pugno,* enga *puon,* friul. *pun,* fr. *poing* (cf. *poignet),* prov. *ponh,* sp. *puno,* port, *punho,* *segno,* engad. *sen*, prov. *senh,* cat *senya,* sp. *sena,* port, *senha* (cf. i de s. *aunu* < *agnum, leuna* < *ligna,* Bonfante, lx., p. 289). Grafia *gn,* latină, ascunde o insuficiență grafică: redarea lui *n* (gutural). Pronunțar guturală a grupului *nn* e asigurată, în latină, prin trecerea lui *e* la *i,* înaint lui *n.* Aşadar *dignus, lignum, signum* etc. (< **dek-no, Heg-no, *sek-no)* pronunțau *dinnus, linnum, sinnum.* Pronunțarea aceasta e redată, de altf aproximativ, în unele inscripții:

sinnum (CIL, VI, 10.944; 2—3: Roma), *singnifer (*= signifer, CIL, V 3637; 5: Roma), *ingniis (*= ignes, CIL, IV, 3121: Pompei), *dingnissi* (= dignissime, CIL, XIV, 1386; 3: Ostia).

H. R. Keller Jr. a arătat că tratamentul labial al lui *-gn-* din sudul Italiei a acoperit, origine, o arie mai întinsă spre nord (Lg., 19, 1943, p. 230—236).

Tratamentul românesc a fost realizat prin diferențierea punctului articulație: *nn (< nn) > mn.*

Singur *miel* (ar., megl. *nel,* istr. *ml'e)* prezintă dificultăți de explica prin *agnellus.* Dispariția lui *a-* inițial, ca şi în *rîie* < *aranea, toamnă* < *autu nus, mătuşă* < *amita* -p- suf. *-uşă,* apare ca p anomalie, față de păstrar lui *a-,* în regulă generală: *alună, albastru, altar, albină, amar, arete, arg arină* etc. Pe de altă parte, *m-* trebuie explicat printr-un *h* anterior, iar

prin *mn* (< *gn),* pentru că *mn* nu avea nici un motiv să treacă la *mn,* în **mnel* (DE, 1100, Puşcariu, £t. de ling. roum., p. 84), întrucît *n* împiedică diftongarea lui *e* (cf. *anellus,* REW³, 452, cu *n* dental în toate limbile romanice). Aşadar, trebuie admis că, în cazul acesta special, grupul *nn* a fost tratat în română la fel ca în celelalte limbi romanice, adică redus la o consoană muiată: *nel* (fonetism originar păstrat în aromână şi meglenită). Fonetismul cu *m* *(miel)* ar fi deci recent şi refăcut prin falsă regresiune, în regiunile în care oclusivele labiale nu fuseseră palatalizate, potrivit proporţiei: *mieu* = *neu; miel* = *nel.*

ML, p. 171 ş.u.

mn

Grupul *mn* a rămas intact: *domn* < *dominus, somn* < *somnus. Scaun* reproduce o formă cu *b* vocalizat: **scabnum* (cf. *scabellum,* reprezentat prin *scăuel, scăueş, scăuiaş). Scand* (băn., megl., istr. *scându)* se explică prin *scamnum* (ar. *scamnu),* cu *mn* > *nn,* prin asimilare şi trecut apoi la *nd* prin diferenţiere (Graur, BL, IV, p. 113—114).

net

Grupul *net* (pronunţat *nt)* apare redus în mod normal la *nt* (cf. *quintus* < *^qitenq^os).* Acolo unde este scris *net,* avem de-a face cu un *c* analogic*: nanctus (nancisor), sanctus (sancio)* etc. în inscripţii, chiar în cazurile acestea, găsim scris *nt:*

sanîo (= sancto, CIL, VI, 736; 5: Roma), *nantus* (— nanctus, CIL, III, 1635; 4: Cluj), *defunte* (= defuncte, CIL, III, 9846; 4: Gorica; 14.275^ 4; 3: Salonae), *defunto* (CIL, III, 13.290; 2: Dalmaţia; 14.808; 2: Salonae).

E vorba deci de eliminarea caracterului gutural al lui *h* şi de trecerea oclusivei în seria dentală, sub influenţa lui *t.*

tl

Grupul *-tl-* a trecut la *-kl-,* la o epocă veche, prin diferenţiere: prima din cele două consoane dentale ale grupului se transformă în velară: **potlom> poclom (poculum).* Fenomenul se produce din nou mai tîrziu, după ce, prin sincoparea vocalei interioare, *t* şi *l* sînt puşi în contact: *vetulus* > *veclus* > dr. *vechi;* cf., în App. Pr.: *vetulus non veclus* (5), *vitulus non viclus* (6), *capihdum non capiclum* (167); *stlaiaris sine c litiera dicendum, ab stlata* (GL, VII, 107, 1), *aclhetico* (-= athletico, CIL, VI, 10.154; 4: Roma), şi grafia inversă *Artlaus* (Arclaus, gr. *ApxtXaoq,* CIL, III, 11.240; 6: Deutsch-Altenburg, Pannonia Super.).

La Marcellus Empiricus: *por cada* (şi *portulaca), asclaregia* şi *astla regia* (dr. *aşchie:* Liechtenhan, p. 44).

pt

Grupul *pt* e redus la *t* în *boteza:* ar. *pîtidzari* (DE, 1
Fenomenul e atestat în latina vulgară: *otimo* (CIL, VIII,
IX, 2827), *Setembre* (Schuchardt, Vok., I, p. 143); cf. grafi
seppte (Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., p. 88 şu.).

ps

Suprimarea ocluziunii lui *p,* asimilat de s următor,
inscripţii:

isse (= ipse, CIL, IV, 148; 1085; 2: Pompei), *scrise*
CIL, VI, 22.579; 4: Roma).

Grafia inversă: *ixi* (pron. *iksi),* pentru *ipsi,* este sem
dotă citată de Suetoniu (Aug. 88): e vorba de o falsă r
unui semicult, care, pentru a evita pronunţarea vulgară
un fonetism eronat *ks* (ML, p. 276).

ns

Suprimarea ocluziunii lui *n,* asimilat de *s,* apare
istorică a latinei: vocala precedentă a fost lungită şi na
nazalitatea a dispărut: acuzat, *equos* < **ekwons, ma*
des < **pedens* etc. După mărturia lui Quintilian (I, VII,
din *consul* nu se pronunţa; cuvîntul va fi fost pronunţat,

Cicero pronunţa *foresia, hortesia,* fără *n* (Velius Lon
1—2); cf. *mesa (= mensa),* la Varro (Ling. lat., V, p. 11

Dispariţia ocluziunii lui *n* şi pronunţarea nazaliza
dente sînt redate prin alternanţe grafice în notaţia grupu
notează oclusiva nazală *(consul, censor),* iar altele omit

Cresces (= Crescens, CIL, IX, 1209; 4: Italia), *me*
IX, 4032; 4: Alba Italia), *defesori* (= defensori, CIL, XIV
jzgrimesore (= agrimensore, CIL, VIII, 8 812; 13: Tupu
impesam (= impensam, CIL, VI, 18, 123; 2: Roma), *quo*
CIL, VI, 29.756; 3—4: Roma), *costat {*= constat, CIL, V
istrumenta (= instrumenta, CIL, VIII, 12.457 c; 1—2
(= dolens, CIL, III, 8837; 11: Salonae), *libes* (= liben
4: Zadar; 3158 a; 7: Dalmaţia?).

Dispariţia lui *n* şi a nazalităţii vocalei precedente
toate limbile romanice; de ex.: *mensis* > ar. *mes,* vegl.
meze, engad. *mais,* friul. *mes,* fr. *mois,* prov., cat. *mes,* sp
masa, vegl. *maisa,* log. *meza,* engad. *maisa,* sp., port. *mes*

Introducerea unei oclusive nazale în *thens(auro)* (= t
3679 a; 4: Tibur, Italia); cf. App. Pr.: *Hercules non H*
non oceansio (123), *herens (*= heres, CIL, III, 673; 4: Ph
5839; 10: Raetia), *(fo)rmonsa* (= formosa, CIL, IV, 68
(= paries, CIL, VI, 17.565; 12: Roma), *Herculenti* (CI
Riechester, Anglia), *Nemens* (= Nemeş, CIL, VI, 31.171
pusă în legătură cu păstrarea lui *n* în *ansa* (abruzz. *asa,* lo
log., port. *aza,* sp. *asa,* dar engad. *aunza,* Puschlav *ans*

sforțările gramaticilor de a conserva pronunțarea corectă (cf. App. Pr.: *ansa non asa,* 76; *mensa non mesa,* 152). Grafiile de mai sus, cu *n* nejustificat etimologicește, ar fi deci datorate unor persoane semiculte care, știind că pronunțarea fără oclusiva nazală nu este corectă, au introdus pretutindeni pe *n* în pronunțare, chiar acolo unde nu trebuia; dar introducerea lui *n* în aceste cazuri poate fi explicată și într-altfel, ținîndu-se seamă de valoarea expresivă a oclusivei nazale (Graur, Cons, gem., p. 96–97).

în part. tr. *ascuns, prins, tuns* etc. (< *absconşus, prensus, tonsus),* prezența lui *n* e datorată analogiei cu formele în care oclusiva nazală fusese păstrată înaintea altor consoane decît s; *abscondo* etc.

Grafia cu *n* în *thensaurus* atestă o pronunțare dialectală, dar nu conservarea lui *n* în protoromană (R. A. Hall Jr., în Lg., 26, 1950, p. 21, n. 36 a). După Vâânânen (Inscr. Pomp;, p. 69], introducerea lui *n* în *formonsus,* de exemplu, trebuie explicată prin tendința de a evita desinența *-osus,* devenită peiorativă.

rs

Reducerea grupului *rs* la *s,* prin asimilarea produsă de *s,* apare în grafiile care nu notează pe *r:*

pessicum (CGL, III, 358, 74); cf. *pe[rsica] non pessica* (AP, 149), *deosum* (= deorsum), la Varro (R.R., I. 6, 4), *susum (==* sursum, CIL, I², 584; 7: Genua, 117 î.e.n.).

Fenomenul acesta, petrecut în latina vulgară, e atestat în limbile romanice: *dorsum* > dr. *dos,* vegl. *duas,* it. *dosso,* log. *do$s*a,* engad. *dos,* friul, *dues,* fr., prov., cat. *dos, deorsum* > dr. *jos,* v.it., pis., luce, *gioso,* log. *gosso,* cat. *jos, sursum* > dr. *sus,* vegl. *sois,* it. *su(so),* engad. *sil,* friul, *su,* v. fr., prov., cat. *sus,* sp. *suso,* port. *sosso.*

în alte cazuri, r(+ *s)* a fost conservat, fie că reprezintă un grup mai vechi *-rks- (ursus* < **urksos),* fie că a fost menținut prin analogie cu formele în care *r* era urmat de o altă consoană, ca în *mersi, spar si* etc. (după *mergo* etc.), fie, în sfîrșit, că e vorba de un cuvînt făcînd parte dîntr-un vocabular tehnic, ca în *per sica* > dr. *piersică,* prov. *persega,* bearn. *pe(r)sek,* cat. *pressec* (it. *pesca,* fr. *peche* reprezintă forma cu *r* asimilat; cf. *pessicum,* CGL, III, 358, 74). >

Giuglea, Lg. et litt., I, 1940, 297. *Ursus* nu era un cuvînt popular (G. Bonfante, Lg., 1£ 104? T* *OQQ*

CONSOANELE FINALE

Consoanele finale de cuvînt, în indo-europeană, erau debile prin natură. Caracterul acesta al finalelor apare și în latină: consoanele finale sînt neglijate în pronunțare și tind să dispară. Tratamentul consoanei finale de cuvînt depinde de inițiala cuvîntului următor. Dintre oclusivele nazale, s-a generalizat una singură, *n* sau *m.*

Dispariția consoanelor finale e atestată în primele monumente ale limbii latine; cf. *oino* (= unum) sau *duonoro optumo fuise viro Luciom Scipione* (= bonorum optimum fuisse virum Lucium Scipionem, CIL I², 9: sec. III î.e.n.). Notarea consoanelor finale era impusă de gramatici; de aceea, cazurile de nenotare sînt sporadice: *donu* (= donum, CIL, I², 1531; 7: Sora, Italia).

Conservarea consoanelor finale se explică prin inf
cuvintelor grecești cu -s final; finalele sînt însă conservat
dinia și Peninsula Iberică, unde acești factori nu aveau
exercite influența ca în Italia (Bartoli, Introd., p. 41—42)
Trebuie marcată diferența între tratamentul lui *-m*
e totală, în orice poziție, și menținerea lui -s. Dispariția l
română constituie o inovație (Vâânânen, Inscr. Pomp., p

W. v. Wartburg, La posizione della lingua italiana nel mondo ne
p. 23; Id., Ausglied, LVI, 21. Conservarea și dispariția lui ***-s,*** ca și a cel
este un fapt fonetic și morfologic. Explicarea acestei diferențe de trata
al accentului dinamic, în cuvîntul fonetic, în română și în franceză (Pu
p. 262 ş.u.) are împotriva ei faptul că în felul acesta problema este redu
și fenomenul strămutat la o epocă posterioară, pe cîtă vreme el interesea

-m

-m nu e notat începînd cu cele mai vechi monumente
fiind redus la rezonanța nazală a vocalei precedente. Es
de Quintilian (Inst. Orat., IX^, 4, 40), după cum urmeaz
«m... *quotiens ultima est et vocalem verbi sequentis ita*
transire possit, etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur,
quantum erat: *adeo ut paene cuiusdam novae litter ae s*
enim eximitur sed obscuratur el tantum aliqua inter dtias v
ne ipsae coeant». Cf. la Priscian (GL, II, 29, 15): «m
tate dictionum sonat».
în inscripții apar numeroase exemple de nenotare a
annoru (= annorum, CIL, VIII, 21.087: Caesarea
(= annorum, CIL, II, 1126; 7: Italica, Spania), *sepie*
III, 8563J 3: Dalmația), *memoria (=* memoriam, CIL,
Salonae), *meou* (—mecum, CIL, III, 2741; 6—7: Spala
CIL, VIII, 11.306; 4: Gasrin, prov. Byzacena), *maen*
CIL, V, 4616; 4: Brescia, Italia), *sale* salem, CIL, VI
maesolaeu (= mausoleum, CIL, VIII, 20.686; 1: Maureta
rum, CIL, XII, 4355; 1: Narbonne, Franța); cf. App. P
numquam non numqua, pridem non pride, olim non oii, i
niumjion triclinu (217, 219, 223, 224, 226, 143).
în tabletele de execrație, nenotarea lui *-m* este de re
de exemplu, s-au numărat 650 de cazuri de nenotare a lui

în limbile romanice occidentale, *-m* este conservat în monosil
campid. *kini,* sp. *quien,* port, *quem, rem* > v. port, *rem,* fr. *rien, sp*

-s

-s de la nominativul singular apare uneori în inscr
Cornelio (= Cornelius, CIL, I², 8; 1: Roma), *Four*
I², 56: Frascati, Italia).
începînd cu secolul al II-lea e.n., -s nu mai este n
învățați au văzut în această dispariție o influență a etrus
dar începînd cu secolul al III-lea e.n., -s este restaurat, p
si el apare conservat în limbile romanice occidentale (
p. 233—234). ^

în română, ca şi în italiană, -s a dispărut, pe cînd în celelalte limbi romanice a fost menţinut: *campus* > v. fr. *chans,* dar dr. *cîmp,* it. *campo,* log., *kampu,* engad., friul. *k'amp, ir. champ (< campum),* prov., cat. *camp,* sp., port. *campo, dormis* (2 sg. ind. pr.) > engad. *dorms,* sard, *dormis,* fr., prov. *dors,* sp. *duermes,* port. *dormes,* dar dr. *dormi,* it. *dormi,*

în inscripţii, găsim dese exemple de nenotare a lui -s:

valiia (= valeas, CIL, IV, 2260; 2: Pompei), *maritu* (— maritus, CÎL, VIII, 3613; 5: Lambaesis, Numidia), *filiu (=* filius, CIL, III, 835; 6: lîngă Dej), *cunere (=* conheres, CIL, VI, 3282; 6: Roma), *pube (—* pubes, CIL, VI, 19.055; 7; Roma), *sui* (= suiş, CIL, VI, 16.809; 5: Roma), *indicii {==* iudiciis, CIL, XIV, 2165: Aricia, Italia), *benemerentibu (=* benemerentibus, CIL, VI, 28.512; 9: Roma).

în tabletele de execraţie, -s final este, în genere, menţinut (18 cazuri de nenotare a lui -s, faţă de 650 cazuri de nenotare a lui *-m,* Jeanneret, p. 56 ş.u.).

G. Reichenkron, Beitrăge zur romanischen Lautlehre, Jena-Leipzig, 1939. Lucrarea e consacrată soartei lui -s în limbile romanice. Teza autorului, după care -s ar fi fost menţinut în latina vulgară şi în romana primitivă, nu a fost acceptată de critica competentă. V. G. Rohlfs, ASNS, 178, p. 59 şi Fr. Schiirr, Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil., LXIII, p. 31 ş.u.

-s este atestat în textele latine vulgare din Italia (Rohlfs, HGIS, I, p. 497 ş.u.). în inscripţiile pompeiene este menţinut (V. Vâânânen, în Boletin de dialectologia espanola, XXXIII, 1955, p. 381, Id., Inscr. pomp., 81). Dispariţia lui -s în Italia şi în latina orientală e deci posterioară; ea s-a produs în faza romană primitivă. B. Lofstedt, St. neophil., XXXVI, 1964, p. 376: dispariţia lui -s în texte corespunde cu dispariţia lui în italiană. P. Aebischer, La finale *-i* des pluriels italiens et ses origines, Studi linguistici italiani, II, 1961, Fribourg, p. 73—111: masc. şi fem. decl. a 3-a: pl. în -i < **-ÎS**, în Italia centro-septentrională şi centro-meridională.

-t

Căderea lui *-t* e atestată în inscripţii, în exemple ca:

ama, peria, valia (= amat, pereat, valeat, CIL, IV, 1173; 23: Pompei), *vissi* (= vixit, CIL, III, 2564; 5: Spalato), *perdedi (=* perdidit, CIL, III, 8447; 6: Ianina), *posui (=* posuit, CIL, III, 9814; 2: Dalmaţia; 13.198; 2: Dalmaţia).

CONSOANELE INIŢIALE

s + consoană

Româna nu cunoaşte fonetisme ca în fr. *epouse,* cu *i (> e)* epehtetic, prin întîlnirea unei consoane, la sfîrşitul cuvîntului fonetic, cu **s** combinat care deschide cuvîntul următor: *in istrata, Mas ispatas* (dar *tu stas, ilia strata).* Astfel de grafii apar începînd cu secolul al **II**-lea e.n. (Schuchardt, Vok., **II,** p. 338 ş.u.; cf. p. 365 ş.u.), de ex.:

Iste/anus (CIL, VI, 26.942; 5: Roma), *Ispartacus* (CIL,
teoli), *ispeldido* (sic! = splendido, CIL, VI, 31.850; 4: Roma
(= sciatis, CIL, VI, 18.659; 6: Roma), *(in) istatuam* (= s
XI, 5996: Sestinum), *isperatus (=* speratus, CIL, VIII, 19
Numidia; 5445; 6—7: Calama, Numidia), *ispiritum* (= spirit
250 a, 17; b, 13: Cartagina, s. III e.n.), *Iscintilla* (= Scint
279, 15: Hadrumenturn, Africa, s. II e.n.), *ispirito* (= spir
10.013: Roma), *ispose (==* sponsae, CIL, VIII, 3485; 7: Lambae
iscola (= schola, CIL, VI, 32.965; 6: Roma), *isperatae (=*
tab., 220 a, 4: Cartagina, sec. I e.n.), *ispatium* (= spatium, D
6, Id.).

După O. Prinz (Glotta, XXVI, p. 97 ş.u.), proteza lui *i-* ar fi o pronun
din Africa sau de la populaţiile neromane din Roma.

MORFOLOGIA

NUMELE

SUBSTANTIVUL

GENUL

Tendința latinei este de a elimina neutrul, absorbit de masculin și feminin. Categoria neutrului, la substantive, nu a fost conservată de limbile romanice, în afară de română și de italiană. Sporadic, forma neutră a adjectivelor s-a conservat în formele romanice ale lui *hoc (anno), id (ipsum), ipsum* (dr. *ins), quid* (dr. *ce), quod* (dr. *că)* cf. REW[3], 4161, 4256, 4541, 6953, 6970 și 6971).

După dispariția categoriei neutrului, desinențele în *-a (digita)* și *-ora* (pl. de la declinarea a III-a: *tempora)* au fost întrebuințate, în italiană și română, pentru formarea pluralelor colective *(friguri, piepturi, timpuri,* în italiană, plurale trecute la singular, prin confuzie cu singularele de declinarea I în -a: sicii, *pittira,* sard, *pettâra, pittura,* fior. *arcora,* v. romagn. *capora,* tosc. *campora).*

G. Caragață, Plurale românești și italienești în *-ora*, Bul. Philippide, III, p. 29 ș.u. și A. Graur, Les homs latins en *-us, -oris*, Rev. de Philologie..., XI, 1937, p. 265 ș.u.

Categoria neutrului cuprindea, la origine, numai obiecte neînsuflețite. Cuvintele ca *manus, oculus, ventus* au fost tratate ca feminine și masculine, deoarece noțiunile pe care le reprezentau erau considerate ca forțe vii (mentalitatea primitivă fiind dominată de magie). Cu timpul, felul de a gîndi s-a schimbat și s-a ajuns ca masculinul și femininul să cuprindă și nume de obiecte. Limba română a remediat în oarecare măsură această stare de lucruri. în afară de aceasta, și animalele puteau avea nume de lucruri, dacă erau privite ca simple instrumente *(jumentum).* Limba română a eliminat această categorie. Se poate deci spune că româna a « întărit » ideea de neînsuflețit pe care o avea categoria neutrului în latină.

A. Graur. Les substantifs neutres en roumain, Romania, LIV, p. 249 ș.u.; BL, V, p. 5 ș.u.; VI, p. 260 s.u. Al. Rosetti, Despre genul neutru și genul personal în limba română, în SCL, VIII, 1957, p. 407-413 și Anexa, p. 396-609.

în română, neutrul este confundat la singular cu masculinul, iar la plural cu femininul: *un scaun — două scaune;* neutrul mai posedă în plus, la plural, desinența *-uri.*

-uri derivă din *-ora.* Cum se explică trecerea lui *a* la *e* (în secolul al XVI-lea, toate textele dau pl. neutru în *-ure: ceriure, lucrure* etc. Densusianu, H.d.l.r., II, p. 159 ș.u.) și *i(< e)l -a* a trecut la *ă,* dar sub această formă desinența se confundă cu fem. sg. *-ă: scaun — *scaună* (pl.)> ca *masă* etc. în unele cazuri, pl. fem. în *-e* se confundă cu pl. neutre în *-ă,* și anume: după *r, ș, ț,* cînd *e* trecuse la *â* sub acțiunea consoanelor precedente: pl. *mure> mură, rațe > rață, moașe > moașă (e* trece la *ă* și după *w: *doue > două, nouae > nouă,* iar *ă* trece la *e* după *y: cui* — pl. *cuie,* cf. fem. *albine) -e* în pl. *mure* etc. este deci analogic: după *prună-prune* s-a refăcut un pl. *mure* etc.).

Expansiunea pluralelor în *-uri* (în loc de *-ură)* trebuie deci explicată ca o reacție împotriva acestei confuzii a pluralelor feminine cu pluralele neutre.

-uri* < *-ure: pentru ***-e* > *-i,*** trebuie să plecăm de la cazurile cînd ***e*** nu este final și trece în mod normal la ***i: -urele* > *-urile,*** și de aici ***-uri:*** fenomenul apare în mai toate textele din secolul al XVI-lea (v. mai jos. p. 425), dar e generalizat mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea (Pușcariu, X>R, II, p. 81-82).

Schimbările de gen, adică trecerea numelor dintr-o categorie într-alta, se observă deseori în latina vulgară.

Iată cîteva exemple:

Masculine trecute la feminin:

cineres suas (CIL, VI, 27.593; 5—6: Roma), *(qua) fini (fata volebant;* CIL, IX, 3473; 9: Peltuinum, Italia centrală).

Feminine trecute la masculin:

arbor (duos arbores, CIL, XIII, 1780; 8—9: Lyon), *fagus, fraxinus, populus, ulmus* > dr. *arbore, fag, frasin, plop, ulm.*

. Neutre trecute la masculin (dar uneori poate fi vorba și de o confuzie a finalelor, deoarece consoanele finale sînt numai grafice):

fatus (CIL, VI, 18.086; 2: Roma), *opus maximus* (CIL, XI, 5265; 10: Hispellum, în Umbria), *hune castrum* (CIL, V, 5418; 8—9: Como), *hune sepulcrum* (CIL, V, 5415 ; 14: Como), *hune corpus* (CIL, III, 9508 ; 1: Salonae), *hune sepulcrum* (CIL, III, 2632: Salonae), *aliquem corpus* (CIL, V, 6186; 5—6: Milano), *mentus* (Def. tab., 135 a; 6: Latium, sec. II î.e.n.), *omnem remedium) ~filacterium; ~ tutamentum; ~ oleum* (Def. tab., 250 a; 19; 20; 20—21; 21: Cartagina, sec. I *e.n.), fatus* (Petronius, XLII, 5; LXXVII, 3), *vinus* (Id., XLI, 12).

Neutre trecute la feminin:

ossa exterae (CIL, III, 9450; 7: Salonae), *Iabraș* (Jeanneret, p. 83: Roma (?), sec. I î.e.n.), *labias* (Def. tab., 135 a; 5: Latium, sec. II e.n.), *bracias* (Id., 135 a; 2), *itestinas* (Id., 190; 10: Latium, sec. II e.n.); cf. fem. dr. *armă, foaie, tîmplă, ușe* provenind din pl. neutre terminate în *-a* și confundate cu fem. sg. în *-a: arma, folia, ostia.*

Prin dispariția finalelor și deci a flexiunii cazuale, în latina vulgară, nu s-a mai putut face distincția iazurilor. Funcțiunea numelui în frază nemaifiind marcată de formele cazurilor, locul numelui devine fix. Acest fapt a avut urmări importante pentru sintaxă (v. mai jos, p. 167 ș.u.).

Singular drept plural. Sînt o serie de nume care au la singular formă de plural și cărora li s-a refăcut ulterior, în română, o formă de singular: *funingine < fuliginem,* cu un singular refăcut *funingină; ghinde < glandem,* cu un singular refăcut *ghindă; grindine < grandinem,* cu un singular refăcut *grindină; fiere < *fele,* cu un singular refăcut *fieră; mușuroaie < musaranea,* cu un singular refăcut *mușuroi; nămaie < animația,* cu un singular refăcut *nămai; paie < pălea,* cu un singular refăcut *pai; pecingine < petiginem,* cu un singular refăcut *pecingină; pîntece < panticem,* cu un singular refăcut *pîntec; Sînziene < Sanctus Johannes,* cu un singular refăcut *Sînziană.*

Byck-Graur, BL, I, p. 35 ș.u.; Densusianu, GS, III, p. 434.

Pluralia tantum. Sînt, în latină, nume numai cu formă de plural, cărora li s-a refăcut, în română, o formă de singular: *mațe < mattia,* cu un singular nou *maț; muci < mucci* (Graur, Romania, LIII, 199; cf. în italiană *moccio,* refăcut din pl. *mocci),* cu un singular *non muc; nunți < nuptiae,* cu un singular nou *nuntă; Paști < Paschae,* cu un singular nou *Paște; săfune* (dial.) < *salonae;* cu un singular nou *sărună* (dial.)

Byck-Graur, BL, I, p. 36: Lofstedt, Syntactica, I[2], p. 30.

CAZUL

Nominativul (casus rectus, în opoziție cu celelalte cazuri obliqui) şi vocativul pot forma, fiecare singur, o frază. Genitivul şi dativul sînt cazuri pur gramaticale (sau abstracte), pe cînd celelalte cazuri sînt „locale" (sau concrete). Acuzativul, locativul şi ablativul au deci rolul de a indica locul sau momentul în care se petrece acțiunea sau punctul ei de plecare: *Romani ire, oppido fugit.*

Nominativul este cazul în care stau subiectul şi atributul. Vocativul indică persoana căreia ne adresăm. Acuzativul este cazul în care stă complementul direct, iar genitivul este cazul atributului (genitivul partitiv indică totul din care s-a luat o parte). Numele persoanei căreia un obiect îi este destinat se pune la dativ. Ablativul indică punctul de plecare, iar locativul locul unde se petrece acțiunea.

încă devreme apare în latină tendința, care se realizează mai tîrziu în latina vulgară, de a se reduce numărul cazurilor. Instrumentalul dispare încă din epoca preistorică a limbii. Nominativul se confundă uneori cu vocativul. Iar la plural se păstrează o formă unică pentru dativ, ablativ, instrumental şi locativ.

în genere, româna a pierdut flexiunea nominală, dar a conservat vocativul masculin (pe care 1-a întărit prin formele noi în *-ule* şi *-lor)* şi dativul (cf. dativul fem. la declinarea I şi a III-a: *unei case* < *casae, unei morți* < *morți).*

I. Șiadbei (Persistența cazurilor latine în Romania orientală, în Melanges... Mario Roques, IV, Paris, 1952, p. 231 ş.u.) nu a izbutit să dovedească că formele de dativ feminin singular în *-e, -i* ar fi datorate analogiei. Laura Vasiliu, Observații asupra vocativului în limba română, în Studii de gramatică, I, 1956, p. 5—23.

Numele şi-a schimbat caracterul. în latină, aceeaşi formă nominală indică, în acelaşi timp, genul, numărul şi cazul. în *bonum,* de exemplu, *-um* indică nominativul neutru, opus genitivului *i,* dativului *o* etc.; *-um* era de asemenea opus lui *-ă* de la plural. în sfîrşit, această terminație deosebea neutrul de mase. *-us* şi fem. *-ă.* Genul substantivului era indicat de adjectivul ce întovărăşea numele: *bonus nauta* (masculin), *alta fagus* (fem.) etc. w

Distincția cazurilor, cuprinsă în silaba finală, dispare în latina vulgară şi în romanica primitivă. Numele devine o marcă, pentru a denumi fiecare noțiune, iar articolul e întrebuințat pentru a arăta în ce fel trebuie privită noțiunea respectivă.

DECLINAREA

Declinarea numelor, aşa cum e reprezentată în română, e redusă la trei categorii:

Categoria I: sg. *-a,* pl. *-e, -as:* feminine.

Categoria II: sg. *-u,* pl. *-i, -a, -ora:* masculine şi neutre.

Categoria III: sg. *-e,* pl. *-i, -es, -a:* masculine, feminine şi neutre.

în română, forma de nominativ singular nu poate fi luată întotdeauna drept formă tip, întrucît celelalte forme îşi pot exercita influența asupra ei; faptul acesta s-a întîmplat deseori: formele de nominativ plural au fost luate drept forme tip de la care s-a pornit, refăcîndu-se prin analogie o nouă

formă de nominativ singular. Vechiul nominativ *geamă*
gemen, pornindu-se de la pl. *gemeni* etc. Tendința care se
ceză, de exemplu, de a avea o formă invariabilă pentru
este vie în română, care a rămas, în această privință, la u
avansat de evoluție.

Necesitatea de a uniformiza forma de singular şi cea
a le diferenția, e obținută de limbă prin apropierea for
aceea de plural: sg. *oaspet,* mai aproape de pl. *oaspeți*
prin diferențiere: sg. *copac,* mai diferit de pl. *copaci* decî

J. Byck et A. Graur, De l'influence du pluriel sur le singulier de
I, p. 14 ş.u.

DECLINAREA I

Nume în *-a.* în această categorie au intrat unele nu
tină de deci. a III-a şi a V-a: *față, frunză, ghindă, lin*
secară < *facia (facies),frondia (frons),*glanda (glans)*
nivem, secole; şi a IV-a: *mină, noră* (în sec. al XVI-lea
nus, norus (nura, CIL, VIII, 9065; 15: Aumale, Africa

Prin dispariția lui -s şi *-m,* nominativul şi acuzati
confundate. Forma de genitiv-dativ feminin singular es
capre. La plural s-a conservat forma de nominativ: *cap*

Exemplele din textele secolului al XVI-lea, cu *-e* la gen.-dat.
mume(e)i etc. (Densusianu, H.d.Lr., II, p. 148) şi din istroromână: d
cariu. Istr., II, p. 148) probează că trebuie să plecăm de la o formă
derivata din *-ae* lat., după cum susține cu dreptate Densusianu (op.
lui Philippide (1st. lb. rom., I, p. *56* ş.u.), care porneşte de la decl
pentru a explica forma de genit.-da.t. fem.: -c < *-ă* -f art. *-ei:*
care s-a raliat Capidan (Arom., p. 393), e bazată pe o lege fonetică
nu trece la *e* decît atunci cînd este asimilat de un *e* conținut într-o s
toare; exemplele date de Philippide (op. cit., p. 28): *blestema* <
etc. nu confirmă deci această teorie; *casei* trebuie explicat aşadar
genit.-dat.) -f- *ei.* Cf. *Anicăi, Lucâi* etc., unde a nu a fost schimb
trării formelor de dativ, cf. de altfel mai jos., p. 132, dativele de deci.
tatani: dr. (sec. al XVI-lea) *tâtînelui, mumîniei* etc. Ar. *casăVei* (
analogică, refăcută după nominativ, după cum a arătat Densusian
astfel gen.-dat. megi. *featâ* cu articol, *featăVă* (î.l. *defeatel'ei,* Capidan,
aceeaşi influență analogică a formei de nomin.-ac. asupra formei de

Luni (< v. dr. *lune,* cu *-e* trecut ulterior la *-i)* < *l*
V, 8603; 5: Aquileia; *die lunis,* CIL, IX, 6192; 5: C
de genitiv refăcută după analogia lui *martis, jovis* etc.
5164; cf. Graur, BL, IV, p. 77).

Skok, ZRPh., LIV, p. 442, explică pe *luni* prin *lunaes,* geni
CIL, III, 2583; 3: Salonae; *legionis secundes,* CIL, III, 12.799;
secundes, CIL, III, 14.946: 7—8: Dalmația; *memoriaes,* CIL, III,
forma aceasta de genitiv este imitată după gen. gr. în **-T\Q (Moticrng**
du lat., p. 33 ş.u. Procopovici, DR, IX, 77, n. 1. propune un
(nominat.), în loc de *-ae* au fost explicate de unii cercetători ca o re
ipoteza nu se susține însă (cf. Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 134).

DECLINAREA A II-A

Masculine şi neutre în *-o,* şi anume: masculinele şi neutrele de la declinarea a IV-a, neutrele în *-us* de la declinarea a III-a şi femininele de la declinarea a II-a şi a IV-a. Terminaţia în *-us,* la substantive şi adjective, fiind foarte frecventă, numele în *-er* şi-au schimbat terminaţia, prin analogie: de la ac. *aprum* s-a refăcut un nominativ *aprus;* cf. App. Pr.: *aper non aprus* (139), *teter non letrus* (138), *aegrus* (== aeger, CGL, IV, *414,26), taetrus* (= taeter, CGL, II, 195, 47).

Bos, de la declinarea a III-a a trecut la declinarea a II-a: **bovus (bobum,* Mulom. Chiron, p. 974).

Pl. *degete* (sg. *deget)* se explică prin *digita* (fem. sau pl. neutru), asimilat cu neutrele în *-a.*

Forma de genitiv sg. e conservată în *miercuri* < *mercuri diem.*

Vocativul e conservat în *dumnezeu* < *domine dens.*

Skok. ZRPh., LIV, p. 440.

DECLINAREA A III-A

Nume în *-t, -î, -u,* (vechi diftongi, consoane). *'Munte* (n.-ac), pl. *munţi* (< n.-ac. *-e~s);* tot astfel: *om-oameni* etc. Pluralele în -i, în română şi în italiană", au fost explicate în mai multe feluri: întrucît latina vulgară a cunoscut pluralele în *-is* (arhaice), pe lîngă cele în *-es,* forma în *-is* ar explica pe *-i* din română şi italiană.

S. Puşcariu, Une survivance du latin archaîque en roumain et en italien, în Et. de ling roum., p. 291 ş.u.

Acestei teorii i se opune constatarea că, atunci cînd pl. in *-is* mai e atesta (şi e atestat rareori: n. pl.: *parentis,*= parentes, CIL, VI, 26.849; 1: Roma; XIL, V, 1636; 8: Aquileia; CIL, V, 1686; 10: Aquileia; ac. pl.: *responsionis* responsiones, CIL, XIII, 7554; 8—9: Kreuznach, Germania), -s dispăruse% limba vorbită, iar *e şi i* se confundaseră într-un singur sunet.

\.: ;'. Explicaţia că jpl.. în -i a fost creat după analogia pluralului numelor de la declinarea a IÎ-a, pentru a se evita confuzia dintre *canem* şi *canes,* creîndu-se în felul acesta un pl. nou *cîni* (Densusianu? H.d.l.r., II, p. 166), nu satisface; o explicaţie'mulţumitoare ar fi că pluralele în *-i* au fost create prin i analogie cu pluralele adjectivelor de declinarea a II-a: *mulius-multi* etc., sau ale substantivelor de declinarea a II-a: *servus,* -^„căci m română şi în italiană pluralul nu poate veni, la această declinare, de la acuzativ. Pentru declinarea a III-a trebuie luate₀în consideraţie pluralele din latina tîrzie în *-is:.partis, piscis,* de unde, după dispariţia lui *-s,* a rămas *-i* (Schiîrr, Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil., LXII, p. 34).

în *nunie*< *norneU,--n* a dispărut, ca în provensală şi italiană. Nominativul latin e păstrat în dr. *împărat, jude, oaspe, om, preot, sor* (în secolul al XVI-lea e atestată şi forma analogică, *soră,* mai recentă, căci o nu a fost diftongat, Philippide, Orig. Rom., II,. p. 74) etc. < *imperator, judex, hospes, '-homo, presbyter, soror.*

Forme de nominativ refăcute după forma de acuzativ: *camem* (~ caro), *calcem (*= calx), *lentem* etc.

Genitivul singular e reprezentat prin numele zilelor săptămînii: *marţi, joi, vineri* < *martis dierh, jovis diem, veneris diem.*

Gen.-dat. sg. *părţi* reprezintă dativul lat. *parti,* după cum *case* (gen.-dat. sg. de deci. I) reproduce pe *casae.* în această privinţă, argumentele aduse de Densusianu (H.di.r., II, p. 165—166) sînt decisive (v. mai sus, p. 131).

Vocativul în *-e: împărate* etc. (în secolul al XVI-lea: *doamne,* ***oam***... etc.) apare uneori în inscripţii: *Alexandre* (Diehl, Al. 262: Roma). Forma articulată: *omule* reprezintă aceeaşi formă de vocativ, cu desinenţa aşezată după articol: *(-u)l* -f *e* \ dar ea este, fireşte, o creaţie mai recentă.

ML, p. 506 ş.u.; mai jos, p. 488; Graur, Romania, LII, p. 499 ş.u.; GS, V, p. 178-181. Aromâna întrebuinţează vocativele în *-e* (Capidan, Arom., p. 386), pe cînd meglenoromâna preferă vocativele în *-le* (Id., Megl., I, p. 146).

Unele adjective au trecut la declinarea I şi a II-a; cf. în App. Pr.: *acr... non acrum* (41), *tristis non tristus* (56), *pauper mulier non paupera mu... lie-r* (42).

Cîteva nume în *-a,* indicînd gradul de rudenie, apar cu flexiunea numelor rn *-n: mamani* (CIL, X, 2965; 4: Puteoli), de unde dr. *mini* (în expresii ca *mîni-ta* etc.), *barbane* (CIL, IX, 6402: Tarent), *tatani* (CIL, X, 3646; 6—... Miseno, Italia); cf. *tătîne,* în secolul al XVI-lea, mai jos, p. 487 ş.u.

Formarea acestei flexiuni, după analogia numelor latine în -o, *-on...* (Meyer-Liibke, Grobers Gr., I[2], p. 483; Einf.[3], p. 188; cf. Puşcariu, Et. de ling. roum., p. 53), nu este probabilă, întrucît e greu de admis ca analogia să ... pornit de la o categorie gramaticală reprezentată în număr mic în declinarea latină. De aceea, e mai probabil că avem de-a face cu o influenţă germanic... (W. v. Wartburg, Evolution et structure de la langue franţaise, Leipzig-Berlin, 1934, p. 49), pornită de la analogia declinării latine în *-a* cu declinarea temelor germanice în *-n: îmnc.fiaskâ, flaskun* (f.), got. *guma (gumins, gumi... guman;* mase, Gamillscheg, Rom. Germ., I, p. 54; II, p. 277); cf. lat. *scribunem* (it. *scrivano,* fr. *ecrivain* etc., REW[3], 7744), fr. *ante-antain, nonn... nmnain, pute-putain**

Declinarea numelor comune latine în *-a,* modelată după declinarea germanică, care a lăsat urme şi în română, era deci pan-romană, şi aceasta n... trebuie să ne mire, cînd ştim că relaţiile dintre germani şi lumea romanic... încep încă din secolul al II-lea î.e.n.

Flexiunea în *-a, -ane,* la n. de pers,: *Huga-Hu'gane,* paralelă aceleia în *-o, -one: Ber... Berione,* e foarte răspîndită în limbile romanice occidentale, mai tîrziu, şi anume începînd ... secolul al VII-lea e.n. Ea apare ca un împrumut germanic (cf. în longob. seria paralelă hia... şi fem.: *Anno-Annon, Anna-Annon,* de unde: *Anno-Annone* şi, prin analogie: *Annq-Annan...* în regiunile de contact dintre lumea germanică şi cea romană, şi dispare cu cît ne îndepărtă... de domeniul germanic. J. Jud, Recherches sur la genese et la diffusion des accusatifs en -... et en *-on,* Halle, 1907, p. 65 ş.u. Mihăescu (Lat. prov. dun. p. 142) se pronunţă împotri... originii germanice a acestei flexiuni şi o explică prin dezvoltarea internă a limbii latine. Pr... blema substantivelor feminine, în cursul evoluţiei latinei spre limbile romanice, e tratată ... R. de Dardel, Recherches *sut* le genre roman des substantifs de la troisieme declinaiso... Geneve, 1965 (faptele româneşti la p. 89—91).

DECLINAREA A IV-A

Numele în *-u.* în regulă generală, numele de declinarea a IV-a au tr... cut la declinarea a II-a. Pentru *socrus* şi *nurus,* cf. App. Pr.: *nurus non nu... socrus non socra* (169, 170). Dr. *soacră* este forma normală; dar *noră* şi *nor* ... legătură cu adj. posesiv: *noru-mea* etc.; cf. în secolul al XVI-lea, *nor*... Densusianu, H.d.l.r., II, p. 147 şi azi, dialectal, de ex. în Banat, Şandru, B...

V, p. 141) nu reproduc pe *nora,* pentru că *o* nu e diftongat, ci pe *norus* (Graur, BL, VIII, p. 219).

Rohlfs, Lex. Differ., p. 12—13: *-a* în *noră, soră* e analogic.

Pentru pl. *campora,jpcor'a* etc. > dr. *timpuri, jocuri* etc., v. mai sus, p. 128.

DECLINAREA A V-A

încă din epoca arhaică a latinei, unele nume de declinarea a V-a trecla declinarea I: nom. sg. *effigia* (Plaut, R., 421), nom. pl. *effigiae* (Lucr. IV, 105). în latina vulgară, afară de excepții, toate numele de declinarea a V-a au trecut la declinarea I: *facia, glacia* (CGL, II, 34, 4) etc., v. mai sus, p. 128.

ARTICOLUL

întrebuințarea numelui întovărăşit de articol (derivat din pronumele demonstrativ) interesează sintaxa; v. mai jos, p. 159 ş.u. Din punct de vedere formal, articolul, în română, reprezintă pe *iile,* după cum urmează:

	sg.	pl.
Masculin,	N. Ac. *Uium* > *lu* (ar., megl. *4(u),* Capidan, Arom., 383; Megl., I, 145)	*Mi* > *i* (ar. *Vi)*
	G. *Ului* (CIL, X, 2564; 6: Puteoli) > *lui* *illeius* (CIL, VI, 14.484; 14: Roma) *Mo* > *lu*	G. *illorum*> *lor*
Feminin	N. *Ac^tifa* > *a* (v. mai sus, p. 117).	*Mae* > *le*
	G.D. *illaei* > *ei*	*Morum* > *lor.*

lu < dat. ***illo',*** aceeaşi construcție ca în v. fr., ***li fils le roi {— illo regi),*** după cum a arătat Meyer-Liibke, Rum. u. rom., p. 7 ş.u. Meyer-Liibke a combătut, cu argumente convingătoațp,-teoria'lui Puşcariu (Der ***lu-*** Genetiv im Rumänischen, ZRPh., XLI, p. 76 ş.u.), după care ***lu*** ar reprezenta pe ***Uium*** (ulterior, Puşcariu a adoptat explicația lui Meyer-Liibke: ZRPh., LVII, p. 249 ş.u.). în megl. genitivul articulat se formează cu ***-lui*** enclitic şi cu ***lu*** proclitic: ***domnului, lu bărbatu*** (Capidan, Megl., I, p. 145). în istroromână, cu ***lu: fiVu lu iardifieru*** (Puşcariu, Istr., II, p. 148); Skok, SL, VIII, p. 610, pune în relație vocativul în ***-lor (fraților)*** cu tc. ot. ***-Ier (efendiler).***

Dinaintea numelui la genitiv-dativ, a pronumelui posesiv sau a numeralului ordinal, articolul proclitic, combinat cu prep. *ad* are următoarele forme:

	Sg.	Pl.
Masculin	*ad* + *illo* > *al (a* în dr. dial. şi în aromână, primul element fiind separat«de *-lui: a auşaticlui:* Capidan, Arom., p. 385).	*ad* + *Mi* > *ai*
Feminin	*ad* + *illaei* > *a ei* (formă conservată încă în textele dacoromâne din sec. al XVI-lea) > *ii.*	*ad* + *Mae* > *ale*

al < *ad illo* (dat.), Meyer-Liibke, Rum. u. rom., p. 9; cf., în megl., *a*

ar., megl. 1. *aii* < *ad illaei* neaccentuat: *aii muma.*

2. a...Vei< ad... illaei accentuat: *featăl'ei.*

Cf. în dr. (la moți): *Savina a li Bodâ,* în care *li* < *illaei* neaccentu
neaccentuat > *i* în dr., ca articol antepus (Rosetti, RLiR, III, p. 255—2
deci pe *ad illae* (Meyer-Lubke, Rum. u. rom., p. 9; Capidan, Arom., p.
numele masc. în *-e, cinele,* se explică de asemenea prin *Uium: -lu,* cu *u*
numelor care au acelaşi timbru vocalic la finală, cu sau fără articol: *c*
(sec. XVIII) *birbeculu, părintile* etc. (Capidan, Arom., p. 383—384).

ADJECTIVUL

GENUL ŞI DECLINAREA

Unele adjective terminate în *-is* trec în categoria celor
acrum (AP, 38), dr. *ager* < **agilus* (= agilis), dr. *lin* <
cf. mai sus, p. 132.

COMPARAȚIA ADJECTIVELOR

în locul comparativului organic *(altior, pulchrior),* lim
de la Varro, întrebuințează forme cu *magis* (Rohlfs, Lex. Diff

Dintre procedeele pentru comparația adjectivelor, romă
decît perifrază *cu magis,* pentru comparativ, aceeaşi formă
țată şi la superlativ, dar precedată de articol. Cf., în inscr

longa magis (duxissent) fila (sorores) (CIL, III, 2628
longa magis duxissent fila sorores (CIL, III, 9259; 4: Salo
(nexissent) stamina Parcae (CIL, III, 2183; 8—9: Salonae)
(CIL, X, 7257; IV, I: Sicilia).

Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 150.

NUMERALUL

m. *unus,* f. *una* > *un,* o. m. *duo* + *i* (marcă a pluralul
f. **doue* > *doauă* (formă atestată în sec. al XVI-lea şi, diale
tres > *trei,* cu *-i,* marcă a pluralului, *quat(t)or* (CIL, VIII, 58
X', 5939; 7: Latium) > *patru, cinque* (CIL, X, 5939; 2:
sex > *şase,* cu *-e* după analogia lui *şapte, septe* (CIL, XIII,
şapte, octo > *opt, nouem* > *nouă, decern* > *zece.*

.. Procedeul numărătorii prin adițiune, de la 11 la 19
spre = fr. „sur"), nu este latin, ci întrebuințează, numai, el
latină. El se regăseşte în slavă şi în albaneză. De asemenea
cedeul de a număra zecile, de la 20 în sus: *douăzeci, treizeci*
Mie < *milia.*

H. Schmid, Zur Entwicklungsgesch. der roman, Zahlworter, Vox ro
199.

ADJECTIVE PRONOMINALE

unus > dr. *un; tot(t)us* > dr. *tot,* gen. pl. *tuturor* < *totorum* + *Moruni.* m *alter* > ăr *alt,* dat. **aUrui*> dr. *altui* (it. *alirui),* f. dat. > dr *altei,* gen. pl. **altrdrum* > dr. a&w, > dr. *nici un*

PRONUMELE

PERSONAL

Forme accentuate

Persoana I

Sg. N. *eu*< *ego. Eo* e atestat în latina vulgară (CIL, VIII, 13.134; 21: Cartagina).

D. *mie* < *mi* (CIL, I², 1216; 6: Roma), cu *e,* după analogia lui *ție* (v. mai jos).

Ac. *mine* < *mene,* formație analogică după *cine* < **quene* *(ce — cine,* deci *mă — mine).*

Pl. N. Ac. *noi* < *nos; -i,* semn al pluralului.

D. *nouă*< *nobis,* cu *î; -ă* < *o < £, prin influența vocalei labiale precedente (ML, p. 148).

/

Persoana a II-a

Sg. N.V. *tu* < *tu.*

D. *ție* < *HiU (tibe,* CIL, I, 10; 5: Roma; VI, 7579; II:,Id.), cu *i,* refăcut după analogia formei contrase *mi.*

Ac. *tine* (v. mai sus, *mine).*

Pl. N. Ac. *voi* < *vos* (cu *-i,* ca la *noi).*

D. *vouă* < *vobis* (cu £, v. *nouă).*

Persoana a III-a

M a s c u l i n Sg. N. Ac. *el* < *Uium, insul* < *ipsus iile,* cf. *ipsuius* (CIL,X, 5939; 5: Latium), *ipseius* (CIL, III, 2240; 4: Salonae; VI, 2734; 5—6: Roma) şi *inpsuius* (CIL, III, 2377; 5—6: Salonae), în legături sintactice; *n* provine din *con* (= cum) sau *in* + *ipso.* Ar. *năsu* are aceeaşi origine, printr-o separare silabică diferită, fără ca *n* să se fi propagat în silaba următoare (fenomenul acesta este necunoscut aromânei, cf.ar. *minut* etc., față de dr. *mănunt,* Rosetti, Etude., p. 23 ş.u.): *con ipso* > **cunăsu* > ar. *cu năsu, dîns* < *de* -f *ins.*

G. D. *lui* < *Ului.*

Pl. N. Ac. *ei* < *Mi.*

G. */or* < *Morum.*

F e m i n i n. N. Ac. *ea* < *illa* (v. mai sus, p. 117), *însa*< *ipsa* M

G. D. *ei* < i/Zfltfi.

Pl. N. Ac. *ele* < *Mae.*

G. *lor* < *Morum.*

R e f l e x i v. D. *sie* < sita: *sibe* (CIL, III, 1808; 8: Narona; 12.74 Dalmația; Dessau, .8376: Praeneste); v. *ție.*

Ac. *sine* (v. *mine).*

Forme neaccentuate

Formele neaccentuate sînt următoarele:

Dativ. Sg. Pers. I: *mi* < *mi.*

Pers. a II-a: *ți* < *ti.*

Pers. a III-a: *ii* < *Mi.*

Pl. Pers. I: *nă* (azi *ne,* refăcut după analogia lui *le)* < *nos.*

Pers. a II-a: *vă* < *vos.*

Pers. a III-a: *le* < *Mis.*

R e f l e x i v, Sg. *şi* < *sibi.*

Acuzativ: Sg. Pers. I. *mă*< *me.*

Pers. a II-a: *te* < *te.*

Pers. a III-a: masc. / < *Uium;* fem. *o* < *illam.*

PL Pers. I: *ne,* refăcut după analogia lui *le.*

Pers. a II-a: *vă* < *vos.*

Pers. a III-a: *i*< *Mi;* fem. *le* < *Mae.*

R e f l e x i v: *se* < *se.*

POSESIV

Un singur posesor

Persoana I

Sg.	Pl.
m. *mieu* < *meus*	*miei* < *mei*
f. *mea* < *mea*	

Ar. *meauă* este refăcut după analogia lui *steale-steauă,* iar dr. *mele* du modelul lui *stea-stele* (ML, p. 263^—264).

Persoana a II-a

m. *tău* < *Heus* (v. mai sus, p. 105)	*tăi* (analogic, cf. *mieu,* pl. *miei).*
f. *ia* < *tua*	*tale,* ca *mele* (v. mai sus).

Persoana a III-a

m. *său* < **seus.*	*săi* (analogic, cf. *miei, tăi),*
f. sa < *sua* (v. *tău).*	*sale* (analogic, cf. *mele).*
m. *lui* < *Ului* (CIL, X. 2564; 6: Puteoli).	
f. *ei* < *illaei.*	

Mai mulți posesori

Persoana I

m. *nostru* < *noster*

f- *noastră* <

noştri <^^pentru trecerea lui s las v. Byck, BL, IV, p. 203)
was^ < *nostrae,*

Persoana a îl-a

vostru < *voster*

W< wsW; *voster* e refăcut

IA^' VIII, 9081; 6: Aumale, Africa)

Persoana a IH-

m.-f. *lor* <

DEMONSTRATIV

is a fost înlocuit cu *iste, ipse, iile,* cu corpuri fonetice mai mari. J7/e este întrebuințat în locul lui *hie, haec, hoc.*

Istum > > as£ (cu £ inițial neaccentuat trecut la *ă,* cf. DE, 102); pl. *isti> eşti* > işto' (prin asimilare).

Fem. *iastă< islam; astă,* cu *ea* neaccentuat > *a\ este* < $sto faste, refăcut după sg. *astă).*

Acest, acel, cestălalt, celălalt, ăsialalt, ălalalt (cf. ML, p. 265) sînt compuşi cu *eccum.* Cf. la Apuleius: *libertus ecille aii* (Apoi., p. 53), *socero eius eccilli Herennio Rufino* (Id., p. 74). -

Pron. demonstratif *al-al* < *Mu; ăl* en position non-libre: *omulu alu bunu* (Al. Niculescu, JRRL, XIII, 1968, p. 173).

RELATIV ŞI INTEROGATIV

care < *qualis.*

cine < **quene (quem,* cu *m* > *n* la finală - cf. v. log. *ken,* campid. *kini* sp. *quien,* port. *quem* — ca la *cum* > *cun, con* Cf. *mine, tine* etc.; Mihăescu, Lat. prov. dun. ^

cit < *quanîus* (cu dispariția nazalității, în silabă neaccentuată, şi asimilarea ocluziunii lui *n* dental de către *t* inițial de silabă, în poziție dominantă: «aromâna a păstrat pe *n: niscintu;* cf. *atît* < *eccum tantus,* ar. *atîntu).*

cît nu reproduce pe *quotus,* pentru că prezența lui *n* din aromână ar rămîne inexplicabilă x(Procopovici, DR, I, p. 173; Puşcariu, DR, III, p. 403).

NEDEFINIT

alt < *alter.*

dr. *atare,* ar. *ahtare,* megl. *tari* < *eccum talis.*

atît < *eccum tantum,* cu dispariția nazalității în acele *cît* (v. mai sus), ar. *ahîntu,* megl. *tăntu:*

careva < *care* -j- *va (= vrea* > *vra,* cf. Graur, BL, III, prin disimilare totală; după Lombard, St. Neophil., XI, p. 7, 17: *volet> *voare> vare> va).*

ceva < *ce* + *va.*

cineva < *cine* + *va.*

• *cîțivă* < *cîți va.*

cutare < *eccum* -f ta/is.

fiecare < /ig (subj. vb, # /i) + car^.

fiecine < *fie* \-*cine.*

mulți < *mulți.*

dr. *neşkit* (sec. XVI), ar. *niscintu,* megl. *niscăn* < ne *Ernestine* „cineva" (sec. XVI) < lat. *nescio quem.*

nimeni < *neminem.*

nimic < wgc-+ *mica.*

nici unul < *neque unus,* f. m'a *una.*

. *oare- (oarecare, oarece, oarecine)* < lat. t/o^ (Philip II, p. 625; Lombard, St. Neophil., XI, p. 204).

.-..*ori- (oricare, orice,, oricine)* < *oare,* cu oa neaccentuat t *vare care,* cf. alb. *valle* „wohl, etwa", *vall* „oder".

•..*fot*<lat. *totus.*

xn. *unul, i. una*< lat. *unus.*

. *vare, ce,* v. £. . •,

. Mn. *vreun,* f. *vreuna,* ^*x. văr unu, vărună, vărnu, văfu, laX.'vere* (Meyer-Liibke, REW[3], 9224).

VERBUL

Verbul latin, care exprima, la îorigine, gradul de desă dezvoltă, încă din epoca preistorică a limbii, expresia ti

Sistemul verbal latin e compus din două categorii infectum, care exprimă procesul nedesăvîrşit încă, tectum, care exprimă un proces desăvîrşit.

Flexiunile, în aceste două categorii, denumite şi ver (proces nedesăvîrşit) şi verbum finiturn (proces des toarele:

		Infectum	Perfe
Indicativ	Prez.	*dico*	*dix*
	Trecut	*dicebam*	*dix*
	Viitor	*dicam (dices)*	*dix*

		Infectum	Perfectum
Conj.	Prez.-viitor	*dicam (dicas)*	*dixerim*
	Trecut	*dicerem*	*dixissem*
Inf. '		*dicere*	*dixisse*
Imperat.		*die*	
Part. şi gerunziu		*dicens*	
		dicendum	
		etc.	

Defectele acestui sistem, de a exprima mai degrabă gradul de desăvîrşire a acţiunii, punînd pe primul plan exprimarea unor nuanţe de sens ce nu pot fi definite cu precizie, precum şi marele număr de forme au avut drept urmare, în cursul evoluţiei istorice a limbii, dezvoltarea expresiei timpului.

Sistemul perfectului a fost dislocat. Latina dispunea de un aorist, care exprima începutul unei acţiuni în trecut, şi de perfectul propriu-zis, care exprima o acţiune desăvîrşită. *Dixi* a fost simţit ca un preterit, iar *dixerim, dixeram, dixero, dixisse* au fost eliminaţi. Pentru a se exprima o acţiune desăvîrşită, s-au întrebuinţat formaţii cu *habere* -f- participiul în *-tus: habeo scriptum* (v. mai jos, p. 162).

încă la Plaut (Lofstedt, Peregr. Aeth., p. 209, n. 1) apare construcţia *velle* + infinitivul pentru a se exprima viitorul; o regăsim în latina tîrzie; *id enim nobis semper consuetudinis erat, ut ubicumque ad loca desiderata accedere volebamus, primum ibi fieret oratio* (Peregr. Aeth., X, p. 7). (Tot astfel, *possum* -f infinitivul, care exprimă prezentul, poate reda şi viitorul: *posse oboedire = oboediturum esse,* Lofstedt, Ibid., p. 208.)

Această construcţie apare, dialectal, în limbile romanice de vest (retoromană, italiană meridională, franceză de est) şi în română, ca formă normală de viitor: *voi cînta.* Acelaşi procedeu este întrebuinţat în neogreacă, albaneza de sud, bulgară şi sîrbă, astfel încît inovaţia, în română, a putut fi considerată ca un balcanism, cu toate că faptele nu îngăduie o astfel de explicaţie (cf. Graur, BL, IV, p. 42).

întrebuinţarea, lui *vrea:* „cette forme du futur roumain est romane" (J. Sabrsula, EB, tch., IV, 1972, p. 56).

Verbele deponente nu s-au păstrat; ele sînt active în latina vulgară: *morire* > dr. *muri, ordire* > dr. *urzi, patire* > dr. *păţi, impraeco* (= imprecor, CIL, X, 2645; 4: Puteoli), *querunt* (CIL, VI, 34.025; 6: Roma), *funxit* (CIL, XII, 1381; 4: Gallia Narb.), *egredere*(Peregr. Aeth., XII, p. 3), *labo* (labunt: Mulom. Chiron., p. 121), *scruto* (scrutant: Ibid., p. 120), *vesco* (vescat: Ibid., p. 448).

CONJUGĂRI

Cele patru conjugări au fost conservate: I *cântare* > dr. *cînta,* II *vi"dere* > dr. *vedea,* III *vendere* > dr. *vinde,* IV, *dormire* > dr. *dormi.*

Trecerile verbelor de la o conjugare la alta, prin analogie, în epoca latină vulgară şi mai tîrziu:

de la conj. a Il-a la a III-a: *augere* > *augere* (dr. *adauge), ardere* > *ardlre* (dr. *arde), mulgere* > *mulgZre* (dr. *mulge), respondere*> *respondlre* (dr. *răspunde), ridere* > *ridere* (dr. *rîde), sorbere* > *sorbire* (dr. *sorbire, soarbere)* etc.

de la conj. a Il-a la a IV-a: *lucere* > *lucire* (dr. *luci)* etc.

de la conj. a III-a la a Il-a: *cădere* > *cădere* (dr. *cădea).*

de la conj. a III-a la a IV-a: *fugZre* > *fugire* (dr. *fugi; Jugere et non fugir* Probus, GL, IV, 185, 20).

Posse şi *velle* apar lungiţi în *potere (poterent,* Gr. de Tours, H.F., p. 250 27), *volere* (dr. *putea, vrea),* după analogia lui *habere: habui-habere,* dec *potui-potere, volui-volere.*

Valoarea incoativă a sufixului *-sc~* pierzîndu-se, un verb ca *floresco* n mai are sensul de „încep să înfloresc", noţiunea aceasta urmînd să fie expr mată într-altfel. Formele incoative pierzîndu-şi valoarea specială se amestec cu celelalte. Verbele de conjugarea a IV-a capătă, la singular şi la persoan a treia plural, sufixul *-isc-: finisco, finiscis, finiscit, finimus, finitis, finiscu*

Printre verbele româneşti formate cu acest sufix sînt de amintit: *albes amarase, amuţesc, asurzesc, împlinesc, îndulcesc, înfloresc, înverzesc, umbres unesc* etc.

Verbele în *-izare* (< gr. -i£eiv), frecvente în terminologia medica şi răspîndite de creştinism *(baptizare, exorcizare* etc.) au căpătat o mare de voltare. Verbele în *-are* îşi formează o nouă paradigmă, prin adoptarea acest sufix: dr. *lucrez* (pe lîngă *lucru,* sec. al XVI-lea) etc.

t **Trago-tragere* î.l. de *traho-trahere,* potrivit proporţiei *figo-fixi: tra raxi,* dr. *trag-trage.*

Stingo (Priscian, GL, II, 525, 31) î.l. de *stinguo,* dr. *sting.*

Coco, cocere (coqus non cocus, coquens non cocens, coqui non coci, Ap Pr.. 38, 39, 40), î.l. de *coquo, coquere,* dr. *coc-coace,* poate refăcut după *coxi* sau prin evoluţie fonetică normală (v. mai sus, p. 116).

Tot astfel, *Horco-torcere,* dr. *torc-toarce.* *n*

Fostele sufixe *-ez* (conj. I) si *-esc* (conj. a IV-a) devin desinenţe person (v. Gr. lb. rom., I, p. 119).

Ar. *avdu,* megl. *ud,* istr. *âvdu,* cu *d* analogic, după proporţia *lauzi-îaud,* deci *auzi-* (Puşcariu, Et. de ling. roum., p. 29 ş.u.). Verbele cu prezent slab au suf. *-esc, -ez* la prezen indicativului şi conjunctivului.

Forme de conjugare

Alf Lombard insistă asupra complexităţii jocului de alternanţe, în flexiunea verb românesc, şi asupra marelui număr (circa 100) de terminaţii şi de forme simple (vreo 30; roum., p. i ş.u.; la p. 204—205 se enumera alternanţele vocalice din flexiunea verbală).

Clasificarea morfologică a verbelor româneşti, propusă de Lombard (op. cit., I, p. 23 245), e bazată pe două criterii: 1. terminaţiile verbale, şi în primul rînd ale infinitivu *2'.* prezenţa sufixelor *-esc* sau *-ez* la prezent (slab) sau absenţa lor (prezent tare). Lomb clasifică verbele în 6 clase: 1. cu infinitiv în *-a* şi prezent tare: *jura, jur,* 2. cu infinitiv î şi prezent slab: *fuma, .fumez,* 3. cu infinitiv în *-i (î)* şi prezent tare: *dormi, dorm,* 4 infinitiv în *-i (î)* şi prezent slab: *dori, dorescu,* 5. cu infinitiv în *-ea* şi prezent tare: *p par,* 6. cu infinitiv în *-e (ă)* şi prezent tare: *suge, sug.*

Tendinţa limbii române este de a marca distincţia între singularul şi pluralul substa velor şi între persoanele verbului (Lombard, op. cit., I, p. 221—223).

K. G. Botke, Rumanian Imperfect^Perfect and Pluperfect Indicative, Orbis, IX, p. 116—118 (expune originea latină a formelor, cu relevarea inovaţiilor). V. şi Knud To Les desinences de Timparfait (et du parfait) dans les langues romanes, St. neophil., XXX 1964, p. 3 ş.u.

INDICATIVUL PREZENT

1. sg. *deştingu, ucigu* (cu *g* î.l. de *d* etimologic: *deştind, ucid),* din secolul al XVI-lea, se explică prin analogia cu verbele în care *g* e etimologic la 1 sg.: *incingo* > dr. *încingu;* analogia a pornit de la participiu: *încins—destins—ucis,.* deci 1. sg. *deşling, ucig,* ca 1 sg. *încing.*

1. sg. *dormo, faco* (î.l. de *dormio, facio),* cu eliminarea lui *y,* sînt formele normale în română, ca şi în italiană şi în spaniolă. Dar *y* a fost conservat la 1 sg. *audio, venio* > dr. *auz, viu* (< *vinu). y* a fost introdus în desinenţa unor verbe trecute la conjugarea a II-a: *cădere — cadeo,* dr. *caz* (Lombard, Vb. roum., II, 923, n. 2), şi chiar la verbe de conjugarea a III-a: **credio,* dr. *crez, *ponio* (cf. *poniret,* CIL, X, 825; 8: Pompei), dr. *pui* (< *punu).*

Vendis, 2 sg., a căpătat un *î: vendis* (dr. *vinzi),* care se explică prin proporţia *vendît* (3 sg.) — *dormit* (3 sg.): *vendis* (2 sg.) — *dormis* (2 sg.).

Pornindu-ᵉe de la 1 *?g. dormo -canto -vendo, 2* sg. *cantas* a fost înlocuit cu *cantis* (dr. *cîivţi),* prin analogie cu *dormis* etc., pentru a evita confuzia între persoana a 2-a şi a 3-a.

1 pl. *cîntâm,* î.l. de *cîntam* (păstrat în istroromână, în Maramureş şi la românii din răsărit. Pop, DR, VII, 60, n. 2; cf. Puşcariu, Et. de ling. roum., 78, n.), cu *ă* neexplicat.

Morariu, II, p. 8—9: *ă* în *cîntâm* după analogia lui *cîntă* (3 sg.). Giuglea (Lg. et litt., I, 1941, p. 300) presupune influenţa analogică a formelor de conjunctiv, la verbele de conjugarea I. *scăpăm,* 1 pl., cu *e* > *ă* sub influenţa lui *p, botezăm, pisăm* etc.

Mînca se explică prin formele cu accentul pe terminaţie, de ex.: *manducamus* > **mănducăm,* apoi, prin sincoparea lui *u, *măndcăm* > **măncăm* > *mîncăm* (pentru *ă* > *î,* ML, p. Î51—152). Formele scurte de 1 şi 2 sg.: *mînc, mînci* au fost refăcute după aceste forme de plural. *Mănînc, mdnînci, mânîncâ* provin din 1 sg. **mănduc* > **mândunc* (cu propagarea nazalităţii, cf. *genuchi* > *genunchi)* > **măndînc* (de la **mănducăm,* cu *u* neaccentuat > *î,* Candrea, BSF, I, 28) -f- forma scurtă *mine.*

Mînc este forma sincopată (Morariu, II, p. 16). Alte explicaţii la Puşcariu, Et. de ling., roum., 107, n. 1 *(manducare* > *mînca; mănînc,* cu reduplicare, în vorbirea copiilor) şi Meyer-Liibke, MRIW, I, p. 3, n. 1.

Potere (î.l. de *posse)*: 1 sg. *poteo* > *pociu* (prin asibilarea lui *V* + voc.; sec. XVI: Densusianu, H.d.l.r., II, p. 205); cf. Virgilius gram.: *est poteo secundae coniugationis* (p. 59, 16).

Morariu (II, p. 22—23) exclude posibilitatea existenţei unui ***potio.*** Totuşi ***poteo*** e atestat şi explică în mod mulţumitor forma din dacoromână, ***pociă:*** explicaţia dată de Densusianu trebuie menţinută. Propunerea lui Lombard (Festschrift K. Baldinger, Tubingen, 1979, p. 183—195) e complicată!

1 sg. **dao, stao* explică pe dr. *dau, stau,* iar **vao,* refăcut după *stao* (Meyer-Liibke, Gr., II, § 228), pe ar. 2 sg. *vai* (1 sg. conj. pr. *se vai, 2* sg. imper. *vai,* cf. dr. *va,* Puşcariu, EW, 1847). 2 sg. *dai, stai* < *das, stas,* cu *i* după analogia pers. 2 sg. *ai* < *habes.* 3 sg. *dă, stă* (ar. *da,* cu *a* conservat), după analogia verbelor de conjugarea I: *cîntă, laudă etc.* 3 pl. *dau, stau,* după analogia lui *au* (3 pl.).

Şiadbei (Romania, LVI, p. 339, n. 1) consideră pe *â* normal la 2 sg. imperat. şi 3 sg. ind. pr.: *dă, fă* etc. Formele cu *a* ar fi analogice, după *dau, dai* etc.

Existenţa lui **faco (ăr.fac) e* confirmată de 3 pl. *facunt* (CIL., III, 3551: Pannonia Infer.); tot astfel, 3 pl. în *-unt,* î.l. de *-ent: cad(u), pot(u), şed(u).*

IMPERFECTUL INDICATIVULUI

Paradigmele româneşti se explică prin *-abam, -ebam, -ibam* (sau *-earn, -iam,* cu dispariţia lui *-b-); cînta, cîntai* etc., *tăcea, auzea* etc. *-m* de la 1 sg. este analogic (în sec. al XVI-lea analogia nu se produsese încă: Densusianu, H.d.l.r., II, p. 213); el provine de la 1 pl., unde *m* interior se păstrase, în silabă accentuată, *i* de la 2 sg. este analogic, după celelalte timpuri *(-i). Habias* (= habebas), într-o inscripţie din sec. al VI-lea, din Dalmaţia (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 159).

Puşcariu, Et. de ling. roum., p. 77, n. 1: -m de la 1 pl. după analogia lui *aveam,* cu *m* de la *am.*

Desinenţa pers. 3 pl., în secolul al XVI-lea, era *-a* (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 214), ca şi în aromână, megleno- şi istroromână: *cînta* (Capidan, Arom., p. 453); *-au* din limba literară de astăzi este analogic: *ei au — ei aveaţi — ei qîntau* (Densusianu, I.e.).

Puşcariu, DR, III, p. 773, pleacă de la inversiunile: *el cîntat-a, ei cîntat-au.*

PERFECTUL INDICATIVULUI

Formele de reduplicare dispar. Numai 1 sg. *dedi* şi *steti* sînt păstraţ în limbile romanice; în dr. (sec. al XVI-lea); *dediu* (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 242—243).

Formele fără *-v-* ale perfectului ind. la conj. I: *-ai (< avi), -asti, -au (-ait, -at), -amus, -astis, -arunt* (forma în *-ere* nu e întrebuinţată în textel care conţin vulgarisme, Lofstedt, Peregr. Aeth., 36—39, H. Hagendahl Die Perfektformen auf *-ere* u. *-erunt,* Uppsala, 1923, p. 2 ş.u.) sînt atestat în limba vorbită: 1 sg.: *probavi non probai* (Probus, GL, IV, 160, 14), *calcau et non căleai* (Id., 182, II); în inscripţii: 3 sg.: *exmuceaut* (CIL, IV, 1391 4: Pompei), *donaut* (CIL, VI, 6870; 2: Roma), *educaut* (CIL, XI, 1074; 5—6 Parma), *dedicait* (CIL, VIII, 5667; 4: Numidia), *laborait* (CIL, X, 216; 5 Grumentum, Lucania, Italia).

Perfectele în *-ui,* în locul perfectelor radicale sau cu reduplicaţie, sîn frecvente: *fecuit* (CIL, III, 6010; 137: Pannonia, Noricum, Raetia), *bibu cadui, credui, nascui, stetui* > dr. *băui, căzui, crezui, născui, statui. Dedi* ş *vidi* trec la perfectele slabe în *-ui:* dr. *dădui, văzui* (dar *dediu< dedi* s-a păstra şi el).

Absconsi (Caper, GL, VII, 94, 16) explică pe dr. *ascunse; destinse, încins prinse, răspunse* pot fi refăcute în română, prin analogie.

Formele analogice *posit* (CIL, I², 1780; 4: Sulmo, Italia centrală; II 1742; 4: Dalmaţia; 1969; Salonae; 2202; 5: Salonae), *poserunt* (CIL, II 7572; 6: Tomis; 12.598; 4—5: Mehadia) explică pe dr. 3 sg. *puse,* 3 pl. *puser*

Perfectele în *-si.* La 1 sg., forma originară este păstrată în sec. al XVI-lea *aduş(u), plînş(u), puş(u)* etc. (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 218); ea a fo înlocuită, mai tîrziu, de forma analogică *adusei* etc.

Conj. I, 2 sg. *cîntaşi* reproduce probabil pers. 2 sg. a m.m. ca pf.: *ca tasses* (A. Procopovici, RF, II, p. 8 ş.u.). 3 sg. *cîntă,* cu *-ă* neexplicat, ca şi de la 1 pl. *cîntăm. 2* pl. *cîntat* (sec. al XVI-lea), conj. a II-a: *-ut (văzu* conj. a III-a: *-et (ziset),* conj. a IV-a: *-it (venit),* după cum urmează: *d xistis* > **ziseste* > **ziste* (prin sincopa lui *e); *ziste* > *zisetu,* prin analog cu *zisemu.* 3 pl. *-ară,* î.l. de *-aru,* reproduce desinenţa pers. 3 pl. a m.m. pf.: *cantarant*

Procopovici, RF, II, p. 11 ş.u.; Id., în Donum natalicium Schrijnen, 1929, p. 439: *cîntat* < *cîntaţi,* un fel de neutru (!); Şiadbei, Romania. LVI, p. 343 ş.u. Procopovici, RF, I.e., a •combătut explicaţia lui Puşcariu (DR, I, p. 330), după care *cîntaşi* ar reproduce pe *cantasti, cu^-şti* redus la *-şi* în legături sintactice, cînd pronumele personal se aşeza după verb: *cîntaşti tu, lâudaşti te* (cf. şi Şiadbei, Romania, LVI, p. 339 ş.u.). Densusianu, H.d.l.r., II, p. 221—222, explică desinenţa pers. 3 pl. *-ară* prin *-am (< -arunt),* după analogia pers. 3 sg. cu desinenţa *-â.* Graur, BL, VIII, p. 208, explică pe *ziset* printr-o formă analogică **dixitus. Cîntă* **SL** fost explicat de Meyer-Liibke prin *cîntâm,* dar *â* din *cîntăm* este el însuşi neexplicat. Ettmayer (Vademecum, p. 83) propune să se plece de la forme ca *denumerat, indicat* (deci *cântat),* din cronica lui Fredegar. Dar *-a* accentuat final nu trece în *-ă* în română (cf. *curat, lăsat* etc. şi formele •de la imperfectul indicativului 3 sg.: *lăsa* etc.).

Conj. a III-a: 1 sg. *feci(u),* 2 sg. *feceşi* (sec. al XVI-lea; ar.); 1 *sg. făcui, 2* sg. *făcuşi* sînt analogice: ind. pr. *fac,* inf. *facere.*

în privinţa schimbării de accent la perfectele în *-ui (potu'i,* î.l. *depo'tui),* ea a fost explicată prin analogie cu *fui* etc. (cf. E. Herzog, DR, II, p. 883), deşi această schimbare se poate explica mai bine prin influenţa perfectului de conjugarea I şi a IV-a: *cînta'i, dormi'i,* sau chiar prin uniformizarea accentului în paradigmă: *putu'şi, putu'm, putu't, putu'ră* atrag pe *putu'i, putu'.*

Discuţia la Densusianu, H.d.l.r., II, p. 232, şi Morariu, I, 1, p. 28 ş.u.

PERFECTUL COMPUS

Perfectul compus cu *habere:* compusele cu *habere* au exprimat, mai întîi, ideea de posesiune şi, după secolul al IV-lea, ideea de perfect (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 165); astfel la Gr. de Tours: *promissum enim habemus... -nihil sine ejus consilio agere* (H.F., p. 372, 9—10).

PREZENTUL CONJUNCTIVULUI;..

S-au păstrat numai formele de 3 sg. şi pi.: *să cînte* < *cantet, cantent, să vază* < *vidiat, vidiant, să cură* < *cur rat, currant.* Celelalte persoane sînt luate de la indicativul prezent. Verbele conţinînd pe *y* în desinenţă prezintă la pers. 3 sg. sau pl. un *-e* provenit în mod normal din evoluţia lui *y* + *ă: se vinie* (sec. al XVI-lea).

Densusianu, H.d.l.r., II, p. 208 ş.u.; Morariu, II, 2, p. 3 ş.u.

CONDIŢIONALUL PREZENT

Perf. conjunctivului latin, confundat cu viitorul II ind. *(intraverim -f- intravero),* este întrebuinţat în secolul al XVI-lea ca un condiţional prezent:

Conj. I: *într-are* (şi *într-ar it), -ari, -are, -avem, -aret, -are.* Conj. a Il-a: *tăc-ure.* Conj. a III-a: *zis-ere.* Conj. a IV-a: *auz-ire.* Ex. (Sec. al XVI-lea, cf. mai jos, p. 506): 1 sg. *întraru,* 2 sg. *ascultări,* 3 sg. *lucrare,* 1 pl. *arătarem, 2* pl. *ascultaret,* 3 pl. *ascultare.* Ar. 1 sg. *cîntărim, 2* sg. *cîntari,* 3 sg. şi pl. *cîntare* (şi *cîntari),* 1 pl. *cîntarim,* 2 pl. *cintarit.*

Forma compusă cu condiţionalul prez. al verbului *a avea* (v. mai jos, p. 146 ş.u.) îşi are originea în construcţii de felul acesta, atestate în latina tîrzie: *sanare te habebat Deus per indulgentiam, si fatereris* (Hieronim, XXXIX, t. V, col. 2214, 4).

w

MAI-MULT-CA-PERFECTUL CONJUNCTIVULUI

E trecut la indicativ, în limba română, şi aceasta constituie o trăsătură caracteristică a românei, faţă de celelalte limbi romanice (Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, p. 82). Conj. I: 1 sg. *cîntase* (sec. al XVI-lea), 2 sg. *cîntaşi (> cîntaseşi),* cu % desinenţă a pers. a 2-a (< *cantavisses);* după analogia verbelor de conjugarea I şi a IV-a (proporţia *eîntai-eîntase, dormii-dormise: vîndui-vînduse, tăcui-tăcuse)* s-a alcătuit paradigma verbelor de la celelalte conjugări.

GERUNZIUL

Gerunziul funcţionează ca un nume-verb; în Vulgata e construit la aduzativ, genitiv şi ablativ.

La acuzativ: *ad perdendum eum, ad manducandum,* după *utilis: utilis ad docendum.*

La genitiv: *aures audiendi, potestatem calcandi.*

La ablativ, în locul participiului prezent: *bene faciendo et sanando: laboret operando.*

Complementul gerunziului e la acuzativ: *tempus requirendi dominum; ad şanandum eos.*

Cf., în română: *soarele răsărind:* v. rom. *fuiu lucrîndu, aţi fost îmblînd,* Densusianu, H.d.l.r., II, p. 223). W. E. Plater and H.Y. White, A. Grammar of the Vulgata, Oxford 1926, p. 112-113.

în cursul evoluţiei limbii române, gerunziul devine un determinativ circumstanţial al verbului şi un determinativ atributiv al substantivului; în felul acesta, el se preface în adverb sau adjectiv, adică o formă nominală.

Matilda Caragiu, Sintaxa gerunziului românesc, în Studii de gramatică, II, 1957, p. 61—89; Valentina Hristea, Adjectivarea gerunziului, SMFC, vol. IV, p. 270—274.

PARTICIPIUL TRECUT

Formele în *-atus* şi *-itus (laudatus, finitus)* sînt normale. După analogia acestor participii, s-a răspîndit un tip nou în *-utus,* restrîns în mod normal la cîteva verbe în *-u: habui-habutus, placui-placutus* etc., pe lîngă forma obişnuită în *-itu: habitus, placitum.* în felul acesta se explică extinderea formelor în *-utu* la verbele de conj. a III-a: *credutus, perdutus, vendutus* etc. cf. în inscripţii: *venutus* (CIL, VIII, 9212; 2: Mauretania), *Redduta* (n. pr. CIL, VIII, 1700; 2—3: Numidia, Africa).

Numărul participiilor trecute în -5 a fost sporit prin crearea unor forme noi, în dacoromână, derivate din perfectele în *-si: adaos* (dar ar. *adaptu), ascuns* (ar. *ascumtu), încins* (ar. *ţimtu), răspuns, strîns* (ar. *strimtu)* etc.

Participiile dr. în *-t: frînt* etc. presupun forme cu *n,* după analogia formelor de prezent *frango* etc.

IMPERATIVUL

Imperativul latin e păstrat şi apare normal în secolul al XVI-lea: *dio zi* fac> dr. *fă, sta > stă* etc. La pl., e întrebuinţat încă în secolul al XVI-lea conjunctivul sau indicativul pr. 1 şi 2 pl.: *blem < ambulemus, bieţi < ambuletis, păsaţi* (istr. *paseţ); cf.* astăzi: 2 pl. *iubiţi, osîndiţi* etc. (< *să iubiţi, să osîndiţi,* î.l. de *cantate, facite* etc.).

Morariu, I, 1, p. 42—43. Densusianu, H.dd.r., II, p. 233—234. Indicativul pr., pentru imperativ, în latina vulgară, Vâânânen, Inscr. Pomp., p. 123—124.

IMPERATIVUL NEGATIV

Nu reproduce imperfectul conjunctivului latin *(non dicerelis,* Morariu, I, 1, p. 39 ş.u.; II, 2, p. 66), ci o formă a imperativului negativ refăcută după analogia construcţiei negative cu infinitivul, la care s-a adăugat desinenţa pers. 2 pl. (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 235—236; Byck, BL, III, p. 58):

	2 sg.	2 pl.
sec. al XVI-lea	*nu zice (*zicere)*	*nu ziceređi*
modern	*nu zice*	*nu ziceţi*

VERBELE AUXILIARE

Studiu de ansamblu: Fr. Streller, Das Hilfsverbum im Rumănischen, WJb, IX, p. I ş.u.

Dr. *a avea,* întrebuinţat ca auxiliar, prezintă la pers. 1 sg. şi pl. pe *am)* forma de 1 pl. se explică ţinîndu-se seamă de faptul că *habeo,* ca auxiliar, nu era accentuat în frază. Deci: *habemus* > dr. *am,* ca şi *habetis* > dr. *aţi..* 1 pl. *am* a înlocuit pe 1 sg. **aibu (< habeo).* înlocuirea formei de pers. 1 sg. cu forma de pers. 1 pl. e atestată deseori, în diverse limbi: individualul (1 sg.) e înlocuit de colectiv; cf. în fr. pop.: *je n'avonspas, je parlons* (Spitzer, DR, V, p. 498 ş.u.); în scrisori particulare româneşti, de la începutul secolului al XVII-lea, se întrebuinţează pers. 1 pl., subiectul fiind la singular: *(eu)... scriem multă închinăcune.. ; eu, vornec Torcui de Cîmpulung, scriem...* (LB, n-le 3, 9, 12, 13 etc.).

Exemplele din PO (1582), în care se întrebuinţează 1 pl. î. 1. de 1 sg., sînt desigur erori (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 229): *mă voiu turna la tine să custarem* (XVIII, 10), *să mă intram* (XXX, 3) şi nu pot fi luate în consideraţie pentru a exemplifica teoria de mai sus (Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, p. 101).

Influenţa formei de 1 pl. asupra aceleia de 1 sg. e frecventă în istoria paradigmelor verbale (de ex. la imperf. ind., 1 sg. *cînta > cîntâm,* sub influenţa lui 1 pl. *cîntâm).* Celelalte forme se explică după cum urmează: 2 sg. *habes > *aes > *as >* dr. *a + i* caracteristic al pers. 2 (cf. *dai, stai < das, stas).* 3 sg. *habet > *haet> *hat>* dr. *a.* 1 pl. dr. *am, 2* pl. dr. *aţi < habemus, habetis* neaccentuaţi. 3 pl. *habunt (*aunt, *aut;* cf. *daut)* > dr., megl. *au.*

Dintre explicaţiile ce s-au dat, trebuie eliminată aceea care admite influenţa paradigmei alb. 1 sg. *ham-,* 3 sg. *ka* asupra paradigmei româneşti: 1 sg. *aib-* 3 sg. *a,* sau a bg. *imeti* „a avea" (1 sg. *imam,* Capidan, Megl., I, p. 175; Kfepinsky, SL, XVI, 2), întrucît o astfel de influenţă din partea limbii bulgare nu a fost observată decît în sudul Dunării, unde condiţii de viaţă particulare au îngăduit un contact intim între populaţiile de limbă română şi bulgară (cf. megl. *săm* < bg.). Influenţa unei forme autohtone, al cărei fonetism ar fi fost apropiat de alb. *ham* „am" (Schuchardt, Vok., III, p. 49; cf. dr. *avut* „bogat" — alb. *kamesh* „id", Meyer, E. W., p. 171, Densusianu, H.d.l.r., I, p. 351), nu poate fi exclusă, deşi această presupunere apare inutilă, în urma explicaţiei de mai sus. Cf. alb. *i pasur'e,* part. tr. al verbului ,.a avea", cu sens activ (Sandfeld, Ling. balk, p. 72; Tagliavini, IJb., XXVI, 1943, p. 237).

Paradigma lui „avea", atunci cînd nu era întrebuinţat ca auxilia[r] era, deci, accentuat, prezintă următoarele modificări: 3 sg. *are* (î.l. de de la *haberet* (sau *habuerit).*

încercarea lui Skok (ZRPh., L., p. 490 ş.u.) de a explica pe *are* prin *habet,* cu *r* intro[…] pentru evitarea hiatului nu are şanse de a fi admisă, pentru că, atunci cînd fenomenul ac[…] se produce, consoana intercalată este determinată de natura vocalelor respective.

1 pl. *avem< habemus. 2.* pl. *aveţi < habetis,* cu *v* analogic, după p[…] tr. *avut* (ar. *avută))* aromâna a păstrat forme normale fără *-v-* (v. mai j[…] Paradigma conjunctivului se explică fără dificultate din *habeam, -as, -at* e[…] neaccentuat: 1 sg. *să aibu, 2* sg. *să aibi* (ar. *să agi,* reprezentant normal al *habeas,* Capidan, Arom., p. 493), 3 sg. *să aibă* (sec. al XVI-lea; formele astăzi, 1 sg. *să am, 2* sg. *să ai,* vin de la ind. pr.); 1 pl. *să avem, 2* pl. *aveţi* (î.l. de **aem, *aeţi* fonetisme conservate în aromână, Capidan, Aro[…] p. 490) sînt refăcute de asemenea după part. tr. *avut* şi au fost atrase d[…] şi 2 pl. de la ind. pr.

Ar. 1 pl. *aem* (şi *avem), 2* pl. *aeţî* (şi *aveţi),* Capidan, Arom., p. 490 şi 493.

Imperf. ind. *-v-* din paradigma imperfectului ind, *(aveam, aveai,* […] *aveam, aveaţi, aveau)* se explică prin analogia cu part. tr. *avut* sau cu [p…] simplu: *avui* etc. (Streller, WJB., IX, p. 45). Cond. pr. 1 sg. *aş* prezintă […] cultăţi pentru a fi explicat prin *habuissem (> *aeş>* *as; cf. 3 sg. ind *a < habet),* dar totuşi altă derivaţie nu pare plauzibilă. 2 sg. *ai* (cf. 2 *ai* ind. pr.). 3 sg. *ar* (sec. XVI: *are* şi *ară).* 1 pl. *am, 2* pl. *aţi* (cf. 1 pl. *am,* […] *aţi,* ind. pr.). 3 pl. *ar.*

2 sg. *habias,* CIL, III, p. 961; 16: Tagurium, Dalmaţia. Teoria lui Weigand, re[…] de Philippide (Orig. rom., II, p. 202 ş.u.; Id. 1st. lb. rom., I, p. 69 ş.u.) care explic[…] *as < volebam sic,* a fost combătută în mod convingător de Tiktin, ZRPh., XXVIII, p. 69[…] In formele auxUiarului din istroromână este evident amestecul lui *vrea,* după cum a a[…] Tiktin (l.c.) cu bună dreptate: cf. Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, p. 145. „Ebenso i[…] Herleitung von *habuissem* zu verwerfen, das, wie Weigand ([WJb. III], 154) mit Recht bem[…] bestenfalls *ase* ergeben hâtte" (Tiktin, ZRPh., XXVIII, p. 703).

Paradigma auxiliarului **fire* prezintă inovaţiile următoare: 1 sg, *s*[…] *su şi s; 2* sg. *eşti,* refăcut după 3 sg. *este* (Streller, WJb, IX, p. 6 ş.u[…] *creşte-creşti;* alb. 3 sg. *eshte* „este"). 3 sg. *este,* cu *-e* analogic de la ve[…] de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a. Forma scurtată *e* se explică prin î[…] buinţarea lui *este* în fraze nominale, în care verbul are funcţia de s[…] unealtă gramaticală *(omul e bun:* v. mai jos, p. 483. Pentru *e,* cf. şi Gar[…] Darstellung, 186: influenţa posibilă a bg. *e,* pers. 3 sg. ind. pr. a verb[…] *săm* „a fi"). 1 pl. *sem < simus,* introdus în flexiunea ind. pr., ca şi în I[…] de Sud (Meyer-Liibke, Gr., II, §210; *simus* la Suet. Aug., 87, în CIL[…] 3473; 14: Italia centrală şi la Marius Victorinus, GL, VI, 9, 5—6: *sala, Brutus, Agrippa pro* sumus simus *scripserunt*). *2* pl. *seti <* […] adus de *simus (setis:* Pârvan, Ulmetum, II, AAR, XXXVI, ist., 333; […] coviciu, A.I. St. CI., I, 2, 63—64). 3 pl. *sint > sînt* (formă normală î[…] al XVI-lea; *sunt* e o formă savantă, introdusă de scoală latinistă în se[…] al XlX-lea).

1 sg. *sînt: î* ar proveni din bg.&: *s-hm.,* iar **t* de la forma de pl. *sunt* (Skok, […] VIII, p. 613). Aromâna cunoaşte şi forma *su* (=•= ar. *suntu, sîniu,* Weigand, Ar., II, […] 11 şi 18: text din Gopeş; cf. Capidan, Arom., p. 484), care este o formă scurtată sau […] duce forma neaccentuată a pers. 3 pl. ind. prez. a verbului s.-cr. *biti* „a fi": *su.* Meyer-[…] Gr., II, § 208; *seţi,* refăcut după *sem.* 1 pl. *semu, 2* pl. *setsi* în aromână (Siracu: Ca[…] Arom., p. 484 şi 488). Asupra lui *simus, sitis,* cf. Skok, Casopis pro mod., XV, p. 1[…]

în aromână şi megl., 1 şi 2 pl. sînt trecute de la conjunctiv la indicativ *.(fimus, fitis)* :ax. *h'im, h'iţi* (Capidan, Arom., p. 484), megl. *im, it* (Id. ,Megl., I, p. 173).

Conj. *fiam* etc.: dr. *fiu, fii, fie, fim, fiţi, fie.*

Perf.' ind. Formele atestate în secolul al XVI-lea: 1 sg. *fum, 2* sg. *fuseşi,* 3 sg. *fu,* 1 pl. *fumu, 2* pl. *fusetu,* 3 pl. *fură shit* normale, afară de 2 sg. şi pl. într-adevăr, ne-am fi aşteptat la *Juşi* (formă normală în ar. şi megl., Capidan,, Arom., p. 485; Megl., I, p. 172) *şifuţi* (formă normală în megl., Capidan, Megl., I, p. 172); *fuseşi şi fusetu* se explică prin introducerea paradigmei m.m. ca pf. conjunctiv în paradigma perfectului indicativ, fapt care se poate observa şi în latina tîrzie, cînd m.m. ca pf. conj. e întrebuinţat cu valoare de imperfect: *utque sibi equitatus, qui ex provincia fuisset, praesidio esset; existimant [prope] magna pars hominum, qui in his castris fuissent, se prope captos esse* (Bellum Hisp., II, 2; III, 9). Aromâna a rămas fidelă paradigmei perfectului latin: 1 *sg. fui, 2 sg. fuşi,* 3 *sg. fu,* 1 p.. *fum, 2* pl. *fut,* 3 pl. *fură.* După analogia lui *avui-avut, văzui-văzut,* ea şi-a format un participiu trecut, care lipsea: *fui-fut (fută;* Puşcariu, ZRPh., XXVIII, p. 689). Dacoromâna şi meglenoromâna, pornind de la 1 sg. **fuş (< fuissem),* şi-au creat un part. tr. *fost,* după analogia lui^s-*^^ (Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, p. 133; Capidan, Arom., p. 485 şi 489; Puşcariu, Balcania, I, p. 22 ş.u.).

Streller, WJb, IX, p. 27 ş.u., Pancratz, B.-A., I, p. 77 ş.u.

Volere (î.l. de *velle).* Ind. pr. 1 sg. *voiu* (ar. *voi) < voleo. 2 sg. veri* (megl. *ver > vei* (prin muierea şi dispariţia lui *r) < velis.* 3 sg. *va < *voare* (cu *oa* neaccentuat monoftongat: *vare, va,* prin scurtare) < *volet,* 1 pl. dr., ar., megl. *vrem* (istr. *ren < vrem) > vem, văm, vom* (sec. al XVI-lea; dispariţia lui *r,* prin analogie cu formele de la singular: *voi, vei, va; e> ă,* în *văm < vem,* sub acţiunea labialei precedente, ML, p. 148; *ă > o: vom,* sub acţiunea oclusivelor labiale înconjurătoare, cf. Graur, I et V en lat, 76; BL, III, p. 50) < *volemus. 2* pl. *vreţi,* ar., megl. *vreţ(i), veţi* (istr.) < *voletis* (v. *vrem).* 3 pl. *vor < volunt.*

Formele *vem, văm,* atestate în secolul al XVI-lea, probează, după cum a observat Densusianu, H.d.l.r., II, p. 228, că *vom* şi *veţi* nu trebuie explicaţi prin *volumus, *velitis* (Philippide, Orig. rom., II, p. 202). Puşcariu, DR, VI, p. 387 ş.u., a căutat să explice pe *va* 3 sg. şi *vom* 1 pl. prin *vadere* (dar a revenit, ulterior, la explicaţia prin *vrea,* DR., IX, p. 414, n. 2). Cf. critica lui L. Preda, GS, VI, p. 306 ş.u., şi expunerea lui Alf Lombard, BL, VII, p. 5 ş.u. *oă >a* cînd era precedat de o labială: *afară < afoarâ, povară < povoară* etc. (Graur, BL, III, p. 47). Deci *voare > va* e un fenomen normal.

ADVERBUL

Enumerarea de mai jos nu cuprinde formaţiile adverbiale româneşti alcătuite cu elemente din fondul tradiţional al limbii, cum ar fi, de ex., *deplin, destul* etc.

abia < lat. *ad-vix.*

acătare < lat. *eccum-tale;* v. *atare.*

aci < lat. *eccum-hic.*

acicea, acii, acie < lat. *eccum hicce.*

acmu < lat. *eccum mo (do).*

acole, acolo, acoloş < **aco-le* (< lat. *eccum-hoc),* cf. ar. *aco.*

ar. *acşi* < lat. *eccum-sic.*

adevăr (sec. XVI), *adeverit* (id.) < lat. *ad-de-verum* (cf. ar. *de-a-ver* „adevărat").

adirteaorea < lat. *de-in-illa-hora,* cu *a-* ca *acolo, aici etc.*

adinte (Ţ. Oaşului, Sălaj; DE, 884) < lat. *ad-de-ante.*

dr. *afară,* ar. *afoară* < lat. *ad-foras* (cf. *faras: cum aria faras cinta cippi* CIL, VI, 13.070; 6: Roma).

aice (sec. XVI), *aici* < lat. *ad-hicce.*

aimintre, aimintrea, aimintri < lat. *alia-mente* (cu *r* analogic: Puşcariu, DR, III, p. 829—830).

ainde, aindere (a), aindine < lat. *a-inde.*

ainte (sec. XVI) < lat. *ab ante* (CIL, XI, 147; 7: Ravenna).

aiurea < lat. *aliubi -f- re.*

altminteri < lat. *altera-*menie* (pentru *re,* v. *aimintre).*

amu < lat. *ad-modo.*

ar. *aoa(aua)* < lat. *ad-hac* (DE, 115), *aoaţe,* dr. trans, *auace* (Id., 116) < lat. *ad-hacce;* cf. *încoace.*

aorea<\%X. ad-horam.

apoi < lat. *ad-post.*

aproape < lat. *ăd-prope.*

asemenea, asemenele < lat. *ad-similis.*

>asupra < lat. *ad-supra.*

aşa < lat. *eccum-sic.*

atare < lat. *eccum-talis;* v. *acătare.*

dr. *atît,* ar. *ahtăntu, ahtîntu* < lat. *eccum tantum.*

atunci < lat. *ad-tuncce.*

azi < lat. *hac di",*

bine < lat. *bene*

chiar < lat. *clarum.*

cînd < lat. *quando.*

decinde < lat. *de-ecce (eccum)-inde.*

departe < lat. *de-parte.*

ar. *dinde* < lat. *de-inde.*

ar. *dindine* < lat. *de-de-inde,* megl. *dinii* „dincolo".

dinioară < lat. *de una hora.*

megl. *dinţea* < lat. *de-hince.*

foarte < lat. *forte,*

ieri < lat. *heri.*

dr. *iuo* (s. XVI), ar. *iu, iuo* < lat. *ubi* (DE, 900).

înainte < lat. *in-abante.*

înapoi < lat. *in-ad-post.*

încă < lat. *unquam.*

încoace < lat. *in-eccum-hocce (încoa < încoace).*

încotro < lat. *in-contra-ubi.*

îndărăt < lat. *in-de-retro.*

jos < lat. *deorsum.*

lăuntru < lat. *illac-intro.*

mai < lat. *magis.*

mî(i)ne< lat. *mane.*

ar. *naparte* < lat. *in-hac-parte;* v. *departe,*

nicăiurea < lat. *nec-aliubi-re.*

nimic (a) < lat. w&r. m^ca

nu < lat. *non.*
numai < lat. *non magis.*

Evoluția paralelă a lui ***non magis*** în spaniolă, mai ales în spaniola din America LaMnă (D. Găzdaru, în Filologia, I, Buenos Aires, 1949, p. 30 ş.u.).

poi < lat. *post.*
pretutindinea v. *tutinderea.*
pururea < lat. *purus-re.*
sus < lat. *susum.*
tutinderea < lat. *tot -inde* + suf. adv. *-re.*
ar. *una* < lat. *una.*
unde < lat. *unde.*

PREPOZIȚIA

a < lat. *ad.*
dr. *adin* (sec. XVI, Densusianu, H.d.l.r., II, p. 276) < lat. *ad-de-in.*
dr. *adins* (sec. XVI, Densusianu, H.d.l.r., II, p. 276) < lat. *Usus* {DE, 869).
asupra < lat. *ad-supra.*
dr., ar. *cătrâ*< lat. *contra.*

încercarea lui Skok (ZRPh., LIV, p. 198 ş.u.) de a explica pe ***cătrâ < contra*** prin analogie cu tratamentul lui ***un*** < v. sl. ***g*** > & > ***ă,*** nu e fericită. într-adevăr, ***un*** (< ***g)*** a rămas neatins; ***lunca, scump;*** tratamentul ***în*** din daco- şi aromână se explică pornind de la bg. &w şi nicidecum de la ***un*** (v. mai jos, p. 312).

cite < *caia (î* î.l. de *ă,* prin confuzia cu *cît).*

Spitzer (RF, II, p. 99 ş.u.) a căutat să explice pe ***cîte*** ca un plural feminin al lui ***cît*** < ***quantus.*** Dar această explicație are împotriva ei faptul că forma din aromână ar fi trebuit să păstreze pe ***n*** (v. mai sus, p. 138), pe cînd ea nu arată acest fenomen ***(cade).***

cu < lat. *cum.*
de < lat. *de.*
despre < lat. *de-super.*
dr. *din,* megl. *di* < lat. *de-in.*
dr. *dintre,* ar. *detru, ditru, ditu, dintru,* megl. *dintru* < lat. *de-inter.*
dr. *drept* < lat. *directus.*
dr. <fcf£a, ar. *dipă, dipu,* megl. < lat. *de-post.*
dr., ar. *fără,* megl. < lat. *for as* (lat. vulgară /aras, Vâânânen, Inscr. Pomp., p. 30).
dr. *în,* ar. *n,* megl. < lat. *in.*
dr. \ ar. \ megl. *antri* < lat. iwfer.
dr. *între* [2], ar. [2] < +
dr. *întru,* ar. «Jra, fo, *t(r)u,* megl. £n*< lat. imfro.
la < lat. *illac-ad.*
dr. K^ga, ar. m^gi, megl. *lăngă* < lat. Zwgo.
dr. ^>e, ar. *pre, pi,* megl. < lat. *per.*
pentru < lat. *per-intro.*
dr. j^sfe (sec. XVI: *presie, pestre),* megl. < lat. *per-extra.*
dr. ar. *păn(ă), pănu, pîn,* megl. *păn(ă)* < lat. *<baene-ad* (cf. Rosetti, GS, II, p. 356).
dr. *prespre, prespe, pespre* (sec. XVI) < lat. *per-super.*

prin < lat. *per-in.*
printre < lat. *per-inter.'*
s^w < lat. *super.*
ar. sfra, megl. *stră, stri* < lat. *extra.*
dr. s^&£, ar. swm, *sun, suptu, stțntu* < lat. *subtus.*
ar. £r<i, £ra, megl. *tri, tă, tru* < lat. *trans.*

CONJUNCȚIA

dr. *au,* ar. *a* < lat. <w^.
ca [1] < lat. *quam.*
ea [2] < lat. *quia.*
că < lat. *quod.*
ci (< ctf) < lat. *quid.*
dr. ar. *cîndu, cîn* < lat. *quando.*
cum< lat. *quomodo* (lat. vulgară cowo, Vâânânen, Insc
dr. *e* (sec. XVI), ar. *e*< lat. rf.
Insa< pron. pers. *însă* (DE, 869; Puşcariu, Istr., II,
ni < lat. *nec.*
nici < lat. *neque.*
dr. sa (s*, sec. XVIj, ar. *se, si* < lat. *se* (Meyer-Liibk
şi < lat. *şic.*
dr. *unde* < lat. *unde.*

DERIVAȚIA

cu prefixe

lat. *ad-:* dr. *abate, afuma,* ar. *afumari, alăpta.*
lat. cww-: dr. *cumpăra, cumpli.*
lat. <fe-: *degera, despica,* ar. *dispînticari,* megl. *dipă*
lat. &'s-: dr. *descălța, descărca, descoperi, deslega,* ar. *discupiriri, disligari,* megl. *dizgrop, distorn, distup.*
lat. t?cc£-: dr. <&CM, *acicea.*
lat. *eccum-:* dr. *acmu, acolo, acşi.*
lat. £#-: dr. s&ate, *scădea, schimba, scurta,* ar. *scurtări.*
lat. *extra-:* dr. *străbate, străbun, străvechi.*
lat. w*-: dr. *încălța, încuia, îndulci, înghiți,* ar. *ndul micalic, ancap, ancurun.*

cu sufixe

Prin adăugarea unui sufix, româna obține adjective sau substantive din verbe *(luptător, fugar etc.),* acolo unde latina avea substantive nume de agent *(venator,* „acel care îndeplinește acțiunea de a vîna" < *venari).* Numele de agent devine deci adjectiv, în română: *săritor, fugar etc.* Româna posedă un mare număr de sufixe care răspund necesității în care s-a găsit limba de a crea noțiuni abstracte.

-aie < lat. *-alia,* pL lui *-alis (amicalis, genialis):* formează, în dr., substantive colective: *apăr aie, fumăr aie;* n. de animale: *lunaie, mărțaie, murgai, murgaie, roșcaie, plevaie* etc. (la boi și vaci), *lăpădai* (la cîini). Pluralului *-aie* i s-a refăcut un singular *-ai: fumegai, putregai* (Pușcariu, Contrib. gr. ist. lb. rom., I, p. 7 ș.u.). în ar., *-aVe, -al'u* au aceleași funcții ca și în dr.: *minuțaVe* „bani mărunți" < *minut* „mărunt", *fitaVu* „epoca în care fată oile, fătat". ar. *-aVe, -aVu* v. *-aie.*

-ame < lat. *-amen (fundamen, ligamen, moderamen):* formează nume colective și substantive derivate din adjective: ar. *armîname,* „mulți aromâni", *aușame* „mulți bătrîni" < *aus, bărbătame* „mulți bărbați"; *amărame* „amărăciune", *dulțeame* „dulceață"; dr. (Băn.) *haiducame, voinicame.*

-ar < lat. *-arius (albarius, aurarius, caldarius* etc.; în inscripții: *caldaria* „căldare", *carraria* „cărare", *dogarius* „dogar", *pecurarius* „păcurar", Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 17*'5),* formează, în dacoromână, nume de agent rămase substantive: *brînzar, bucătar, lingurar, strungar* etc.; nume de meșteșugari cu tendința de a deveni adjective: *cotcar, flecar, ștrengar* etc. (Graur, N. d'ag. et ad., p. 90—91); n. de animale: *clonțar, măr acinar* etc. Aceeași funcție o are acest sufix în ar. și megl.: ar. *cășar* „care face cașul", *nutinar* „păstor de noateni", megl. *căndiVar* „cel care stinge candelele, țîrcovnic", *stirpar* „păstor de oi" (subsantivele derivate din verbe sînt formate cu ajutorul lui *-ar* de origine slavă: *gudil'ar, gîdil'ar* „care gîdilă", *planar* „care plînge": Graur, op. cit., p. 66 ș.u.).

-ăreț < lat. *-aricius* (Graur, N. d'ag. et adj., p. 91 ș.u.): formează la origine, în dr., substantive nume de agent, devenite mai tîrziu adjective: *cîntăreț, lungăreț, săltăreț etc.*

-at > lat. *-atus (amoratus, argentatus, delicatus, inviolatus, marmoratus)* formează, în dr., adjective derivate din substantive: *buzat, dințat, îmbelșugat* (n. de loc: *Adîncatul, Albinata, Caciuiată, Fundata,* Iordan, Rum. Top., p. 175); adjective derivate din adjective: *adîncat, fericat;* n. de animale: *gușată* „pelican", *buzată, cordelată* „n. de oi"; adjective derivate din verbe: ar. *arcurat* „răcit", *musticat* „mustăcios"; substantive derivate din substantive: *flucat* „Flocke, Haar, Wolle", *sk'inărat* „Riickgrat" (Capidan, Nom. Suff. Ar., p. 27). în megl.: adjective derivate din substantive: *crielat* „cu minte, înțelept", *fărinat* „făinos" și substantive din substantive: *uricVat* „măgar".

-ătate < lat. *-itas (acerbitas, aetas, frugalitas):* substantive din adjective: dr. *eftinătate, meserătate* (sec. XVI), *singurătate;* ar. *gumitate, singurătate;* megl. *iftinătati, pustinătati.*

-atee, -atic < lat. *-aticus (aviaticus, fanaticus):* derivă, în dr., adjective din substantive: *bătrînatec, flutur atee, nebunatec, singuratec.* în ar., substantive din verbe sau din substantive: *avinatic* „vînat", *dzunatic* „bravură, voinicie" (Dai). în megl., substantive și adjective derivate din verbe sau din substantive: *ancurunatic* „plata cuvenită preotului pentru serviciul cununiei", *tumnatic* „tomnăresc".

-cios < lat. *-ti-osus (gratiosus, vitiosus):* sufix adjectival: dr. *boln* *vicios, negricios* etc. (Lowe, WJb, XVII, p. 34 ș.u.).

-ciune < *-a-tio, -i-tio, -onis (degustatio, definitio):* substantive derivat verbale și adjectivale: dr. *desmerdăciune, iertăciune, slăbiciune;* ar.: *alăvdăaun di&tiptăcune;* megl. *diștîtăcuni, Virtăcuni* „iertare".

-easă < lat. *-issa* (< gr. -lacra; pa<rOa<r<ra: *prophetissa, Germanist* Grandgent, 27): substantive feminine din masculine: dr. *boierească, crăias împărătească;* ar. *prifteasă, văcar easă;* megl. *ampirătească, picur ăr easă.*

-eațâ< lat. *-itia (avaritia, blanditia, scabritia, tristitia):* formează, în dr substantive derivate din adjective: *dulceață, greață.* în ar., substantive der vate din substantive: *ficureață, rușuniață,* sau din adjective: *frunimeaț gineață.* în megl., substantive de la adjective: *bitărneață* „bătrînețe", *j neață* „vitejie".

-el, -eauă<\d±. ellus-, -ella (camelia, capella, capistellum, fisceil în dr. și megl., sufix diminutival: *băiețel, degețel, scăunel,* n. top. *Argeșel* **Buzăielul, Făgețelul, Glîmbocelul* (Iordan, Rum. Top., p. 167 ș.u.); megl. *cum țol* „bucățică", *ficurel; -eauă* formează substantive: *buțeauă* „butoiaș".

-et[1] < lat. *-itus (gemitus, habitus):* în dr., derivate de la verbe: *răg țipăt, umblet.*

-et[2]< lat. *-etum (ulmetum* „pădure de ulmi", n. de localitate antică jud. Constanța, Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 175; cf. în toponimia Pen. Ba canice: *Lovret* < *Lauretum, Bruskit* < *Bruscetum etc.,* Skok, ZRPh., LI p. 447—448); în dr. substantive colective derivate din adjective: *deset* < *d* n. top.: *Brădetul, Bungetul, Clăbucetul, Făgetul, Nucetul* (Iordan, Rum. To p. 153 ș.u.); în ar. sufixul nu este productiv: *arburet, k'inet;* în megl., col tive din substantive: *brădet* „locul unde au fost brazi", *curnet (< corn).*

< lat. *-izo, -izare* (< gr. -i£«); (v. P. Skok, Gedenkschrift P. Kr schmer, Wiesbaden — Wien, 1957, p. 138—141): verbe: *cutez-cuteza, nech necheza, rînchez-rîncheza etc.*

-ic < lat. *-ic(c)us: *buriccus, nasieca* (Graur, Cons, gem., p. 126): *bu rîndunică,* diminutive: *fetică* (ar. *fitică), păsărică* etc. (Pușcariu, WJb, VI p. 123 ș.u., Graur, BL, V, p. 162).

Pentru *-ic* de origine slavă, v. mai jos, p. 297.)

-ie < lat. *-ia* (gr. -/a: *monarchia, philosophia):* substantive din adjecti dr. *avuție, datorie, tărie;* substantive din substantive n. de agent: *fieră pescărie.*

-ime < *\a.t.-imen (amicimen,faricimen,molimen):* derivă, în dr., substa tive din adjective: *aer ime, asprime, înălțime;* nume colective din substa tive: *bărbățime, țărănime;* în ar. nu derivă colective, ci substantive din s stantive și adjective: *cuscrime, sucrime; lărdzime, nălțime;* în megl., s stantive din adjective: *acrimi* „acreală", *dulțimi* „dulceață".

-ință< l&t. -ent-ia (absentia, conscientia, patientia): substantive verbe: *biruință, dorință, ușurință* etc.

-ior < lat. *-eolus, -iolus* (Cohn, p. 243 ș.u., Oicott, p. 255 ș.u.: *equilio filiolus, memoriola, peculiolum):* diminutive din adjective: dr. *albior, bo vior, repejor, rumeior* etc., și din substantive: *aripioară* etc. După monosila s-a recurs la o „lărgire" a lui *-ior,* combinat cu *-ș* (cf. sufixul dim. alb. Jokl, Ling. kult. Unters., 23, n. și mai jos): *-șor, cave,* la rîndul lui, d natura consoanei precedente, a fost lărgit în *-ișor (pătișor, podișor, meri*

vinişor) şi *-uşor: lupuşor, vîrfuşor* (Graur, Articole şi recenzii, Bucureşti, 1931, p. 3 ş.u/; Skok, ZRPh., LIV,' p. 450—451: istr., ins. Krk.: *Petrăoric* „der kleine Peter", n. top. *Lasor).*

-mint < *-mentum (adiumentum, calciamentum):* substantive din verbe: dr. *apărămînt, aşezămînt* etc,, ar. *acupirimintu, aştirnimintu,* megl. *ancălzimint* „încălzire", *cupirimint.*

-o , -oaie nu continuă pe lat. *-o, -onis.* Se explică prin fem. *-oaie* < *onea* (sau *-onia),* derivat fem. în *-ia* a unei teme consonantice; dr. *-oi* e refăcut după forma feminină. Formează augmentative: *buboi,* derivate verbale n. de instrument: *urzoi,* n. de animale fem.: *cerboaică, lupoaică (-oaie* + suf. sl. *-că),* n. generice: *bulgăroaică,* n. fem. de meşteşugari: *zarzavagioaică,* n, pr. fem. derivate de la n. soţului: *Rădoaia,* n. de localităţi: *Aricioaia* (Vîlcea), *Brăzoaia, Corboaia, Ghenoaia,* n. de animale mase. derivate de la n. fem. ale animalului: *mierloi, răţoi,* adjective foste substantive n. de agent: *greoi, vioi.* în ar., derivă substantivele din verbe: *muşconu* „ţînţar" < *muşcu* „înţep" (în dr., substantivele au devenit adjective: *lucroi* „activ, căruia îi place să lucreze"), formează numele soţiei după al soţului: *Năsoane*< *Nasi* şi substantive fem. derivate din forma mase.: *picur ăroane* < *picur ar* (cf. în dr., Banat: *ungur oane* etc.), megl. *lupoană, ursoană* (în megl., mai formează substantive: *cucuşoriă* „păduche de găină", *măndăloană* „zăvor" şi augmentative: *fitoaiiă* „fetişcană").

Iordan, Rum. Top., p. 142 ş.u.; Graur, N. d'ag. et adj., p. 94 ş.u.; Capidan, Nom. Suff. Ar., p. 66 ş.u. Puşcariu, DR, VII, p. 465. *Făuroane* (n. top., Suceava, 1455), cu *n* păstrat >(v. mai jos, p. 422). Alb. *ujkonje* (Sandfeld, Ling. balk., p. 128).

-os < lat. *-osus (formosus, gratiosus, numerosus, siudiosus):* n. de loc derivate din substantive: *Aninoasa, Băioasa, Căsoasa* (Iordan, Rum. Top., p. 177 ş.u.), adjective derivate din substantive: dr. *bălos, deluros, gustos, mustos, păcătos,* megfl. *bălos, bărbos, fricos;* adjective derivate din verbe: megl. *ar dos,* „iute, care ustură", *luricos* „alunecos".

-tor. în română, *-tor* formează nume de agent şi adjective derivate de asemenea din teme verbale: *ascultător, ascuţitor, cumpărător, strecurător* etc. Sufixul românesc nu reprezintă pe lat. *-touris,* pentru că *-tor,* în română, formează nume de agent: dr. *cîntător, făcător,* ar. *avinător* „vînător", *lucrător,* megl. *căntător, cumpărător.* Plecînd de la *-Horea* (î. 1. de *-toria),* formă fem. refăcută după mase. *-tore,* putem explica pe *-toare,* căreia i s-a refăcut un mase. *Aoriu* (sec. al XVI-lea: Graur, N. d'ag. et adj., p. 105 ş.u.).

-tură < lat. *-t-ura (apertura, armatura, calculatura):* substantive din verbe: dr. *amăgitură, furătură, întăritură, săritură,* ar. *arsăritură, cumnicătură, ncăţătură, nirătură;* megl. *ancărtură, căntătură* „cîntare".

Despre următoarele sufixe nu se ştie cu siguranţă dacă sînt latineşti sau străine:

-iu: în dr., adjective derivate din substantive: *arămiu, castaniu, ruginiu, stacojiu,* «adjective derivate din adjective: *albăstriu, albiu.* în ar., colective: *armîniu,* „aromânime", *limniu* „mulţime de lemne", *pîrnîriu* „mulţime de ilice (pomişori ghimpoşi)"; adjective: *iărguriu* „prea larg".

-uc: sufix diminutival, la substantive: dr. *Râducu, mămucâ,* rar la adjective: *tineruc, uituc.*

-ui: formează, în dr., diminutive: din substantive: *brădui, cetâţuie, păsăruie,* din adjective: *amărui, verzui.* în ar., substantive derivate din substantive: *bărbul'u (< barbă)* „legătură de gît din pînză neagră cu care femeile îşi învelesc partea de jos a feţei". Existenţa sufixului în rnegl. e dubioasă (Capidan, Megl., I, p. 194).

-uţ: sufix diminutival: la substantive: dr. *căluţ, fiuţ, căsuţă, furcuţă,* megl. *drăcuţ, pălmuţă,* la adjective: *bunuţ, grăsuţ;* ar. *fbikuţ.*

COMPUNEREA

Adjectiv şi substantiv:

dr. *amiazi,* ar. *nadză,* megl. *nazăţ* < lat. *ad-mediam-diem.*

dr. *miază-noapte,* ar. *nadză-noapti,* megl. *nază-noapti* < lat. *media \noctem.*

dr. *miaza-zi,* ar. *nadză-dzuă* < lat. *mediam diem.*

dr. *mijloc,* ar. *rtolguc,* megl. *mejluc* < lat. *medius locus.*

dr. *primăvară,* ar. *primăveară, primuveară,* megl. *primăveară* < lat. *pr mavera.*

Substantiv şi substantiv, adjectiv sau verb:

dr. *cîrneleagă,* pl. *cîrnelegi,* ar. *cîrleagă*< lat. *carnem-ligat.*

dr. *cîşlegi,* ar. *căşleadze, căşleagă* < lat. *caseum-ligat.*

dr, *codalb,* ar. *cudalbă* < lat. *coda-albus.*

dr *codbatură,* ar. *cudubatură, coadabatură* < lat. **codabatula.*

dr. *dumnezeu,* ar. *dumnidză* < lat. *domine-deus.*

Pronume: vezi mai sus, p. 136 compusele cu *eccum-.*

Adverbe: *vezi* mai sus, p. 148 ş.u., compusele cu *ab-, ad-* etc.

SINTAXA

NUMELE

în fraza latină fiecare cuvînt era independent de celălalt, întrucît rolul său era indicat prin desinență. De aici rezultă că locul ocupat de fiecare cuvînt în frază este indiferent, cuvintele purtînd într-însele marca rolului lor. Slăbirea rolului flexiunii şi întrebuințarea perifrazelor, în limba vorbită, au contribuit la dispariția desinențelor cazuale, prin dezvoltarea uzului prepozițiilor, în scopul de a face fraza mai clară. Cicero, de exemplu, scrie, redînd uzajul vorbit: *Utteras ad te mitto,* în loc de: *tibi* (dativul) *mitto.*

Pe de altă parte, tendința de a substitui ordinei libere a cuvintelor o ordine fixă a făcut inutilă declinarea.

Ch. A. Sechehaye, Programme et methodes de la linguistique theorique, Paris, 1908, p. 175 ş.u., Ettmayer, Vademecum, p. 65; Meillet-Vendryes, p. 160; W. Horn, Sprachkorper und Sprachfunktion², Leipzig. 1923, p. 117 ş.u.; F. Brunot şi Ch. Bruneau, Grammaire hist, de la lg. francaise, Paris, 1933, p. 264 ş.u.; Leo Jordan, Altfranzosisches Elementarbuch, Bielefeld-Leipzig, 1923, p. 180; W. Havers, Handbuch der erklârenden Syntax, Heidelberg, 1931, p. 183; E. Richter, Rom. Forsch., 55, p. 390; Draganu, Morf., p. 93.

întrebuințarea participiului trecut, format cu ajutorul sufixului **-to~ (-tus, -sus),* ca adjectiv verbal: *apiscor-aptus, nanciscor-nactus, amo-amatus, rideo-risus* (< **rid-tos), mitto-missus* etc., e comună tuturor limbilor romanice: dr. *adormit, băut, mîncat* etc.

Prin dispariția treptată a consoanelor finale, flexiunea cazurilor s-a întrebuințat fără nici o distincție, astfel încît raporturile dintre cuvinte nu au putut să mai fie exprimate cu mijloacele existente. Se creează un caz general în *-ae,* la declinarea I, în *o-u,* la declinarea a II-a, şi în *e-i,* la declinarea a III-a. Se pot cita exemple de acorduri greşite, în inscripții, de ex: *D.M. et memoriae aeternae Vitalini felicis homini sapientissimo et fidelissimo* (CIL, XIII, 1906: Lyon).

CAZURILE

Prin dispariția desinențelor, întrebuințarea prepozițiilor a fost extinsă pentru a exprima, în frază, raporturile dintre diferitele părți ale propoziției. Tendința aceasta se dezvoltă în latina vulgară şi este pe deplin realizată în limbile romanice.

GENITIVUL

Construcția *fiul omului,* în care substantivul întrebuințat ca atribut este pus la cazul genitiv, reproduce construcția latină *filius hominis.* Tot astfel, raportul de posesiune este exprimat prin genitiv: *casa omului: domus hominis* (în aromână, construcția — azi arhaică — cu *de: hiVe di Evă* etc., Capidan, Arom., p. 386). Genitivul cu *a: judecata a doi oameni* provine din construcția vulgară cu *ad* şi acuzativul: *membra ad duos fratres* (CIL, XIII, 2483). Genitivul latin al chemării *(o miserae sortis)* e înlocuit, în limbile romanice, prin construcția cu *de: sărac de mine, vai de voi* (Meyer-Liibke, Rum. u. rom., p. 5). Construcția ablativul cu prep. *de,* în locul genitivului partitiv, apare în latină încă din epoca arhaică, dar este reprezentată de numeroase ori în latina vulgară: *qui... et sacrificarent de animalibus* (Augustin, Conf., III, VII), *nescio quando dicitur quidam furasse de sancto ligno* (Peregr. Aeth., XXXVII, 2). Cf. în dacoromână (sec. al XVI-ea): *ca urul de giudeți; întru ura de sămbăte; îmbucă de trupul lu* (v. mai jos, p. 512 ş.u.) şi în istroromână: *pițorle de om* „picioarele omului", *zidu de case.* „zidul casei" etc. (Puşcariu, Istr., II, p. 243).

în aromână şi meglenoromână, genitivul numelor proprii se construieşte cu *de:* ar. *niposl'i di Sim, la guva di Lamnee,* megl. *Asan di Goga, Musa di Cristu* (Capidan, Arom., p. 526—527; Megl., I, p. 203).

Ca o inovație românească apare întrebuințarea prep. *de* -f acuzativul, î.l. genitivului latin, pentru a lega obiectul de verbe care au sensul de „a-şi aminti, a uita": *mi-aduc aminte de..., am uitat de...* ; tot astfel, după verbe care exprimă percepția: „a vedea, a auzi, a şti" sau „a spune, a întreba": *am auzit de toate acestea, am ascultat de sfaturile tale, am aflat de fuga lui.*

Construcții de tipul celor care urrnează: *cetatea Braşovului, Tîrgoviştei, ținutul Vrancei, țara Severinului* etc. în care numele de localitate este la genitiv, reproduc construcția latină cu genitivul „definitivus": *terra Egypti* (Peregr. Aeth., V, 9) etc. ,î

DATIVUL

Dativul „adnominal", în locul genitivului, apare deseori în inscripții: *Petrus filius Thomae vicario, fatum complevit durus pro caritate coniugi et sorori,* construcție frecventă la cronicarii moldoveni: *acest Patru Vodă era ficior Mircii Vodă* (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 187).

Construcția de tipul *dă apă calului,* în care complementul indirect este la dativ, reproduce construcția latină cu dativul adverbal: *dat equo aquam, do vesiem pauperi.* Româna, ca şi limbile romanice, cunoaşte construcția cu prep. *ad* -f- acuzativul: *dă apă la vite* etc., care a înlocuit cealaltă construcție şi e întrebuințată şi în latina tîrzie (cf. în Vulgata: *dicere ad,* î.l. dativului: *clamare ad Dominum, quia haec dicit Dominus ad me,* Isa., 18, 14; *voce mea ad Dominum clamavi,* Ps., 3, 5 etc.). Dar o construcție ca *flamma fumo est proxuma* (Plaut, Cure, 53) e redată în româneşte cu ajutorul prep. de: *flacără e aproape de fum.*

L. R. Palmer, The Latin Language, p. 166. R. de Dardel, Considerations sur la declinaison romane â 3 cas, Cah. F. de Saussure, 21, 1964, p. 7 ş.u. Genitiv-dativul persistă în Dacia.

Pentru dativul de tipul *a sta locului,* v. Spitzer, MRIW, p. 143 s.u. şi Byck, BL, VII, p. 150 ş.u.

Confuzia dativului cu genitivul apare în latină; ea era aşteptată.

Numele articulat şi pronumele, în română, au o formă de genitiv-dativ diferită de cea de nominativ-acuzativ: *sg. fratelui,* pl. *fraților.* Forma de singular reproduce forma de dativ a lui *iile:* mase. *Ului,* fem. *illaei,* pe cînd forma de plural reproduce forma de genitiv: *Moruni.* întrebuințarea lui *illorum,* ca dativ posesiv, apare în Vulgata *(hoc Moruni dictum est),*

în română *Morum* are funcțiile următoare: ca genitiv: articol *(fraților)* şi pronume posesiv *(frații lor).* Ca dativ: articol *(au zis fraților),* pronume personal *(şi le-a zis lor).*

Cf., în franceză şi în italiană, *leur, loro* < *illorum,* care apar şi în funcție de dativ. Lofstedt, Syntactica, I², p. 209 ş.u., p. 402 ş.u.; Lerch, I.e., p. 402.

ACUZATIVUL

Aromâna a păstrat vechea construcție latină, acuzativul direcției: *mi duc Bitule, ai s'niardzim Ticolu* etc. (Capidan, Arom., p. 531; cf. la Plaut,, Mii., 975: *veni Ephesum;* Mere, 937: *Cyprum veni),* pe cînd dacoromâna reproduce construcția latină inovată, cu prepoziție: *mă duc la Tîrgovişte;* cf. la Plaut (Bacch., 171): *ppstquam hinc in Epheseum abii.*

Construcția aceasta e uzitată rareori în neogreacă. Totuşi, Sandfeld (Ling. balk., p. 110 ş.u.) se îndoieşte că în aromână ea ar fi moştenită din latină.

Româna — ca şi spaniola — a rămas fidelă construcției latine *bibere aquam* (dr. *bea apă),* pe cînd celelalte limbi romanice întrebuințează în acest caz construcția cu *de* partitiv: fr. *boire de Veau* etc.

întrebuințarea subiectului în acuzativ, în loc de nominativ (de ex. *filias fecerunt,* sau *filios posuerunt)* apare în unele monumente latine vulgare. Fenomenul nu e datorat numai dispariției desinenței *-m,* care a avut drept urmare identitatea de formă la nominativ şi acuzativ (de *ex.filia,filia(m),* la plural *matres;* pornind de aci, prin analogie, *filios),* ci influenței dialectelor italice, care, la nume, aveau o desinență comună *-as* de nominativ şi de acuzativ la plural. Ar fi vorba deci de o influență provincială asupra latinei vorbite, vădită prin aceea că în majoritatea textelor sînt forme de nominativ-acuzativ plural în *-as,* desinența de nominativ în *-ae* fiind în minoritate (Lofstedt, Syntactica, II, p.329 ş.u.). Potrivit acestei tendințe, unele nume ni s-au transmis în română sub forma de acuzativ: *fiere* < *felem, foarfice*< *forficem, funingine* < *fuliginem, ghindă* < *glandem, grindine* < *grandinem, pecingine* < *petiginem, pîntece*< *panticem* etc.

ABLATIVUL

Este cazul local sau adverbial. îl găsim întrebuințat ca un veritabil locativ, fără prepoziție, de Plaut (Amph., 272): *hac noctu,* şi în latina tîrzie: *noctu una* (CIL, VIII, 12.794; 6: Cartagina). Construcția aceasta a fost conservată în română: *noaptea, ziua, seara, dumineca* etc., adică „în timpul nopții, zilei" etc.

„Ablativul duratei" e întrebuințat mult mai des în inscripții decît acuzativul timpului, de ex. *vixit annis* (î.l. de *annos,* Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 190).

ARTICOLUL

Iile. Limba latină nu cunoştea întrebuințarea articolului definit, ca limba greacă. Ea şi 1-a creat în cursul dezvoltării sale istorice, din pronumele demonstrativ (în traducerile din greceşte de la sfîrşitul secolului al III-lea şi începutul secolului al IV-lea e.n., articolul din versiunea greceasca este redat prin *iile, ipse, hie, iste* sau *idem).* Româna întrebuințează ca articol forme derivate din pron. *iile.* Trecerea de la demonstrativ la articol s-a făcut treptat. Valoarea demonstrativă a adjectivului slăbise; pentru întărirea numelui sau adjectivului, s-a recurs la *iile,* întrebuințat, prin urmare, ca o întărire morfologică sau sintactică. Procesul a fost lent şi lung; de-abia cu începere din secolul al VII-lea se poate vorbi de crearea unui articol propriu-zis. Aceasta e data cînd articolul apare cu o fizionomie bine determinata în texte. în limba vorbită, el era întrebuințat însă mai demult.

V. expunerea generală a lui G. Guillaume, Le probleme de Tarticle et sa solution dans la langue francaise, Paris, 1919, care a arătat că rolul articolului este de a reduce ideea generală a numelui la o idee strict particulară; procedeul articolului permite numelui său să treacă de la o generalitate mai mare la una mai mică şi de la o reprezentare obiectivă la o reprezentare subiectivă: *om—un om—omul.* Pentru latină: G. Wolterstorff, Historia pronominis. *iile* exemplis demonstrata, Marburg, 1907; Id., Artikelbedeutung von *iile* bei Apuleius, Glotta, VIII, p. 107 ş.u. şi Entwickelung *ironiile* zum bestimmten Artikel, I.e., X, p. 62 ş.u. G.L. Trager, The Use of the Latin Demonstratives (especially *iile* and *ipse)* up to 600 A.D., as the Source of the Romance Article. New York, 1932. Thesaurus linguae latinae, VII, I, fas c.3, col. 359, p. 38 ş.u.

Cauzele schimbării profunde a sistemului demonstrativelor *(hie, iste, iile),* prin înlocuirea lui *is* cu *hic* şi a lui *hic* cu *iste* şi *iile,* trebuie căutate în faptul că latina, devenind, prin extensiuni succesive, limba unor pături de oameni inculți, şi-a simplificat structura (Sechehaye, în Melanges de linguistique offerts â Charles Bally, Geneve, 1939, p. 22, n. 6). în română nu există ,.Gelenkspartikel", ci *iile* demonstrativ (E. Lerch, ZRPh., 60, 1940, p. 113 ş.u.; lucrarea cuprinde unele erori; v. darea de seamă a lui L. Furman Sas, în Rev. de filologia hispanica, IV, 1942, p. 100—103, care cuprinde o expunere de ansamblu a problemei; Seidel, BL, VIII, p. 170 ş.u.). J. Svennung, Zum Gebrauch des bestimmten Artikels im sog. deiktischen Sinne, St. neophil., XXXIII, 1961, p. 314—328: trebuie pornit de la întrebuințarea anaforică (care reia o idee) a lui *iile* în latină.

în textele anterioare secolului al VII-lea, *iile* are numai rolul de întărire morfologică sau sintactică, nu pe acela de articol. *Iile* cu valoare de demonstrativ (— „acel") apare în exemple ca: *toti Mi monies, adputeum Uium, attendimus locum Uium* (Peregr. Aeth., II, 6; XX, 4; 8). El nu are încă funcție de articol, ci numai funcția de a atrage atenția asupra cuvîntului pe care îl determină, în exemplele următoare: *ilium reliquit alterum apud matrem domi* (Plaut, Men. 28), *minorem Mam Italiam captam* (Gr. de Tours, H. F., p. 136, 8). Sînt însă lingvişti care susțin că *iile* funcționează ca articol în exemple ca: *cum autem pervenissent ad Uium seniorem alium* (Vitae patr., III, 5, p. 741 D); *morbum digerant, dum varietatem herbarum per suam voluntatem Mi morbo repugnater pascunt* (Mulom. Chiron., p. 181), *si quod jumentum ab utrisque musculis vexabitur... si dexteriores fuerint, nihil moli est. Sed si sinisteriorem partem cadens subcumbet, optimum est non movere Uium jumentum de loco* (Id., p. 470); *haec ergo vallis ipsa est, in cuius capite Me locus est, ubi sancius Mcyses... iterum locutus est; sero autem Mi dies paschales sic attenduntur* (Peregr. Aeth., II, 2; XXXIX, 1).

Aşadar, unii cercetători susțin că *iile* a fost întrebuințat ca un fel de articol încă din epoca clasică; alții afirmă că articolul apare de-abia la Apuleius (sec. II e.n., Lofstedt, Syntactica, I², p. 359).

De fapt, amîndouă tezele sînt greşite.

în Itala, au fost semnalate rare exemple de întrebuințare a articolului (de ex. *dixit ergo Petro ilia ancilla).*

Putem conchide că articolul hotărît, în adevăratul sens al cuvîntului, nu exis'tă în latină. *Iile* este întrebuințat, însă, ca particulă deictică (de ex. *Me alter* etc.). în *Mi allii,* de exemplu, funcția lui *Me* e foarte slăbită (cf. R.A. Budagov, SCL, I, 1950, p. 46).

^ Rafael Lapesa (Rev. de filologia hispanica, NV, 1961, p. 23—44) arată că funcția „deictică" a demonstrativului nu corespunde cu valoarea unui articol: cele două funcții' sînt asemănătoare, dar nu identice. Roch Valin (Sur l'article dans les langues romanes. Travaux de ling. et de litterat., Univ. de Strasbourg, XVIII, 1980): expunere greoaie şi complicată. La întrebarea: care a fost necesitatea de a crea articolul, se poate invoca necesitatea de a *preciza:* 1) *om, 2) omul,* adică *acest* om!

Articolul se dezvoltă, în latină, în secolul al VIII-lea. El corespunde nevoii de expresivitate şi apariția lui coincide cu dispariția flexiunii. Articolul aduce o clarificare formală şi întărirea expresiei.

. Cf. A. Meillet, BSL, XXXI, p. 132: „Aucun texte [latin] ne permet de penser que *iile* ou *ipse* se şoient reduits â la valeur d'article â un moment quelconque de l'antiquite; meme les textes „vulgaires" de l'epoque des invasions n'ont pas encore de veritable article". Influența limbii greceşti asupra evoluției articolului în latină. Mare număr al vorbitorilor de limbă greacă la Roma şi Neapole. Dezvoltarea procedeului în limba latină. (L. Renzi, Per la storia dell' articolo romanzo, Congres... Naples, 1979, p. 261—262).

Pînă în secolul al VII-lea, articolul îşi păstrează caracterul demonstrativ (cf., în Itala: *vitulum Uium sagitatum, stalamillamprimam* = vițelul *cel* săgetat, podoaba *cea* dintîi).

Pentru Terracini, Glottol., II, p. 5, *iile* joacă rolul de articol în Itala, în exemple ca *dixit illis duodecim discipulis.* După H. F. Miiller, L'epoque merovingienne, New York, 1945, p. 148 ş.u., articolul pune în valoare omul, subiectul, cu prestigiul său. Cf. R. G. Piotrovskij, Formirovanie artiklja v romanskix jazykax (vybor formy), Leningrad, 1960, Fritz Abel, L'adjectif demonstratif dans la langue de la Bible latine, Tubingen, 1971, p. 124— 125: ocupă al doilea loc, ca frecvență. *Iile* e întrebuințat pentru a reda articolul definit din greacă. Era întrebuințat în mod curent în conversație pe lîngă substantivele determinate.

în privința postpunerii articolului, în română *(omul bun, casa bună),* A. Graur (Romania, LV, p. 475 ş.u.) a arătat că ea a fost determinată de aşezarea adjectivului după nume: *iile* din construcția *homo iile bonus* a fost ataşat la nume, deşi, la origine, *iile* determina adjectivul.

Cf. obiecțiile lui Puşcariu, ZRPh., LVII, p. 243 ş.u. E. Gamillscheg, Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen, Berlin, 1936 (Sitzungsb. d. preussisch. Akad. d. Wissenschaften, Phil.-hist. Kl., 1936, XXVII) explică postpunerea articolului, în română, prin ritmul frazei (intonația descendentă a românei), plecînd de la constatarea că în fraza negativă accentul e aşezat, în română, la începutul frazei, spre deosebire de franceză: *nu' vreau,* fr. *je ne veux pa's* (p. 20). V. expunerea de ansamblu a lui Graur, BL, V, p. 204 ş.u., şi N. Draganu, DR, IX, p. 273 ş.u. „Den postpositiven Artikel kennt die Adrialatinitât nicht, nur den prâpositiven, wie die ganze west-Romania" (Skok, ZRPh., LIV, p. 454).

După I. Coteanu (Despre poziția articolului în limba română, SCL, VII, 1956, p. 57 .ş.u.}, procliza articolului la numele feminine ar fi recentă, s^re deosebire de proeliza la masculine. Argumentele pe care le aduce nu sînt însă convingătoare. Fenomenul ar contrazice corelația dintre genuri (bazată pe opoziția dintre sexe), întrucît procliza la numele masculine trebuia să atragă în mod obligator procliza la feminine.

PRONUMELE

Qui (< quis) „care", de ex.: *Johanna... qui vixit* (CIL,. III, 9551; 1—2; Salonae), *Alexandria^ gemit decepta marito qui est putita* (CIL, III, 9623; 4_5:-Salonae), *Julianae puelle infelicissime qui vixit* (CIL, III,; 8563; 1—2: Salonae); cf. *tu eşti ce tocmit-ai uricul mieu mie* (sec. al XVI-lea), *aflam o corabie ce. itecea întru Finichia* (DA, s. v., p. 244 ş.u.).

Alături de *ce,* apare *care (< qualis),* cu valoare interogativă; *care* începe sa înlocuiască pe vechiul relativ *ce,* în special la determinarea unei ființe (Maria Iliescu, Concurenta dintre pronumele relative *care* şi *ce,* în Studii de gramatică, II, 1957, p. 25—35). ; •

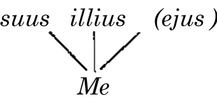
Unus. întrebuințarea lui *unus, una* ca articol nehotărît (ci, în română» mase. *un om,* fem. *o'femeie)* apare numai în latina tîrzie. Dar evoluția lui *unus, una,* prin stadii intermediare, se poate observa pornindu-se de la latina arhaică. Cf., în Plaut (Pseud., 948): *ibidem una aderit mulier lepida^ (= „o* femeie"), în care *unus* are valoarea articolului nehotărît de mai tîrziu: *ei dicius unus psalmus* (Peregr. Aeth., IV, 4).

PRONUMELE POSESIV

; în gruparea numelui posesorului cu pronumele posesiv de pers/ a III-a cînd posesorul este despărțit de- pronume, indiferent dacă face parte din propoziția principală sau subordonată — deci, în afară de cazurilevde aşezare enclitică a pronumelui posesiv: *soru-mea, frate-său* etc. — româna, urmează o cale care îşi are originea în latina vulgară. întrucît *suus* nu alvea cores-^ pondent în latina vorbită, potrivit tabloului următor:

metis	*Uius*	*illius*	*ejus*	*suus*
i	i	J	i.	
ego	*tu*	*iile*	*is*	

Me a fost generalizat în latina vulgară ca pronume de pers. a III-a, căpătînd valoarea lui *eius* şi a lui *suus.* Deci:

După Terracini (Glottol., II, p. 4, 8 ş.u.), înlocuirea pron. pers. *is, ea, id* cu pronume demonstrative e semnul unei schimbări a mentalității şi de întărire a sentimentului persoanei.

în română, *său* e întrebuințat pentru a exprima raportul de posesie, pe cînd *lui* are toate celelalte funcții: obiectul respectiv: *treaba lui;* genit-obiectiv: *laudele lui;* posesiv accentuat: *pălăria lui.*

în textele populare, întrebuințarea lui *său* e mult mai restrînsă ca în limba scrisă: statistica arată cum uzajul lui *său* creşte, în limba scrisă, începînd cu textele din secolul al XVI-lea. „Cu cît tonul este mai popular,^ cu atît întrebuințarea lui *său* este mai rară şi aceea a formei 2 a lui *el* mai deasă...^ Compară următoarele locuri din Ispirescu: *a doua zi se sculară ji porniră amindoi, mai întîi la împăratul, tatăl lui... apoi merse^ şi^ la^ împăratul, tatal^ femeii lui... Fata cum îl văzu că adormi bine, luă o căpățînă de cal uscată, îi puse capul binişor pe dînsa, îi varsă urcioarele lui, ia pe ale ei şi^o pleacă la. sănătoasa.* Cf. la Negruzzi: *apartamentele nevestei lui se aşternură tu covoare,,* dar si *îndată strămoşescul său palat luă o nouă formă'* (Al. Philippide, Gr. elem! a lb. rom., 1897, p. 238—240). Cf. în texte populare orale, notate de dialectologi: *da o dzis cătă tată-său să-l îmbrece cu haine albe şi cotunii lui şî pe iei* (Candrea, Gas., 34, XXXIII), *şi m-am dus pe brațele lui... şi l-o prins.*

noaptea în coliba lui (Papahagi, M-ții Apuseni, 62, XXII; 63, XXIII), *y-o făcut chipu lui* (Șandru, BL, I, 96, 3), *tata lui o trimis* (Id., BL, IV, 160, II)

Meyer-Lübke, Gr., III, § 73. E. Richter, Zur Syntax des rumänischen Possessivpronomens 3. Person, ZRPh., XXV, p. 424 ș.u. *Său* și *lui* prezintă, fiecare, inconveniente; *său* este echivoc în ce privește genul; urciorul *său (al lui* sau *al ei?); lui* este echivoc cînd, în afară de subiect, propoziția cuprinde încă un substantiv: *Ion și cu tatăl lui (tatăl* ar putea fi al altcuiva decît al lui Ion; în acest caz, *său* ar înlătura echivocul). în textele populare *său* e întrebuințat numai la numele de rudenie; *frate-tu, soru-sa* etc. în regulă generală, *său* — sa sînt întrebuințați atunci cînd posesorul e subiectul propoziției, iar *lui* atunci cînd posesorul nu e subiectul propoziției (Iordan, Gr., p. 134). *Său* se întrebuințează numai în locul substantivelor care arată persoane (Id., I.e., p. 135). Dar regula aceasta suferă abateri, în afară de faptul că *său, sa* sînt construiți cu numele nearticulate; *frate-sâu, nevastâ-sa* (Tiktin, Gr. rom., II, p. 48 ș.u.; Draganu, Morf., p. 69). în limba veche *său* se întrebuințează cînd posesorul este subiectul propoziției: *dat-au Ștefan vodă voie oștii sale să prade în trei zile cît vor putea* (I. Neculce). Cînd posesorul nu este subiectul propoziției, se întrebuințează *lui (ei, lor): iată un praf, pune-l în băutura lui* (C. Negruzzi). Cf. Gr. lb. rom., II, p. 205.

DIMINUTIVELE

Preferința pentru diminutive este o trăsătură caracteristică a limbii vorbite. La Marcellus Empiricus, de pildă, întrebuințarea lui *auricula,* față de *auris,* variază de la 4 la 0 pînă la 44 la 3. Limbile romanice au, pentru „ureche", o formă derivată din *auricula* (REW[3], 797; Lofstedt, Syntactica, II, p. 52).

VERBUL

PERFECTUL

Perfectul latin exprima îndeplinirea acțiunii: *dixit* „a îndeplinit acțiunea de a vorbi", deci: „a sfîrșit de a vorbi". De la ideea de acțiune îndeplinită, s-a trecut la aceea de acțiune trecută: *dixit* „spuse", cu valoarea, deci, a aoristului grec și a perfectului nostru simplu. Ideea de acțiune îndeplinită în trecut era exprimată în latină, de m.m.ca pf.: *dixeram.*

Româna a rămas fidelă acestui sistem; dar, ca și alte limbi romanice (v. mai sus, p. 139 ș.u.), ea a întrebuințat o formă compusă pentru a exprima preteritul (acțiunea îndeplinită în trecut): *habere* -\- participiul în *-tus: habeo scriptus.*

Originea întrebuințării acestei construcții trebuie căutată în construcțiile în care *habeo* indică posesiunea, de ex.: *in ea provincia pecunias magnas collocaias habent* (Cic. De imp. Pomp., 18), *multa bona bene parta habemus* (Plaut, Trin., 247). Construcția vulgară *habeo factum,* numai în latina tîrzie, după secolul al IV-lea, capătă valoare de perfect; *eece episcopum cum d,uce et civibus invitatum habes* „ai invitat... pe episcop" (Gr. de Tours, sec. VI e.n., Vit. patr. III, I, p. 673, 3—4).

J. Kuryîowicz (Les temps composes du roman, Prace filologiczne, XV, p. 448—453) a arătat că originea acestei construcții trebuie căutată în forma pasivă (dativ -f- *esse),* obișnuită în latină: *mihi factum est,* al cărei echivalent exact este *habeo factum,* în care *habere* are încă sensul primitiv de „a ține, a poseda". Cf. M. Nicolau, BL, IV, p. 24 ș.u., Kuryîowicz, BL, V, p. 195 ș.u., A. Meillet, Ling. hist, et ling. gen., II, Paris, 1937, p. 120, expunerea lui J. Vendryes, Sur l'emploi de l'auxiliaire „avoir". Melanges... Jaq. van Ginneken, Paris, 1937, p. 85 ș.u. și Devoto., Lg. di Roma, p. 283. în graiurile din sudul Italiei, unde perfectul compus e aproape necunoscut, preteritul, la fel ca în română (sub influența greacă sau nu) are, în același timp, valoare de „preterit" și de „trecut" (H. Meier, Rom. Forsch., LIV, p. 198 ș.u.).

întrebuințarea formei compuse nu e generalizată pe în
românesc, întrucît aromâna, rămînînd fidelă sistemului latin, u
(perf. simplu), acolo unde dacoromâna, care a inovat/întrebu
compusă (Capidan, Arom., p. 541—542). în dacoromână, perfect
are, în genere, valoare de aorist, și exprimă deci o acțiune, ind
cînd a fost făcută, pe cînd forma compusă *(am venit)* exprimă
plinită, ajunsă la termen. Diferențele acestea de aspect, expr
română^ prin două forme diferite, sînt redate, în aromână,
unică. în ar.: *căpitanlu di căravе strigă s-easă tuți oaminli n*
aoațe plătiră (Papahagi, Basme, I, p. 11—12), dacoromâna ar î
pf. simplu a lui *plăti* prin forma compusă *au plătit.* Tot astf
alea cîtră acasă-V, hărios, că vru dumnidză, di agumse sînătos
dacoromâna ar întrebuința formele de pf. compus* *a vrut, a*

Dar nu întreg teritoriul lingvistic dacoromân a inova
găsim conservat pînă în zilele noastre, în Oltenia, un stadiu
mănător aceluia din aromână; în această privință Weigan
toarele, în baza cercetărilor sale la fața locului: „ih der Kle
im Gegensatz zum Banat, mit ganz besonderer Vorliebe, selb
fectum Praesens sind schwache Formen ublich" (WJb, VII,
Ban^t, Weigand a observat regresiunea formelor de pf. simp
compuse (op. cit., III, p. 241). Gamillscheg (Olt. Mdt., p. 10
de r6gulă generală, în nord-vestul Olteniei, întrebuințarea
simplu, la verbele incoative, pe cînd verbele durative întrebuin
compuse.

Stadiul acesta lingvistic nu e oglindit de textele publicate în *Gra*
dinți, Gorj, Vîlcea, Dolj, Romanați), unde perfectul simplu și compus est
normele limbii comune., De asemenea, nici în textele publicate de Vîrcol
București, 1910), cu toată afirmația editorului (op. cit., p. 16: „perfectul
răspîndit în comparație cu perfectul compus" !). Sînt însă texte popular
oglindesc starea de lucruri descrisă mai sus; v., de exi, N. Plopșor, Amint
p. 31 ș.u. După Tiktin (Gr. rom., II, p. 30 ș.u.), perfectul simplu nu e întreb
ci înlocuit cu perfectul compus (la cronicarii moldoveni). în schimb, e men
neasca. La scriitorii ardeleni din sec. al XVIII-lea, perfectul simplu apar
(Ling., balk., p. 105) explică întrebuințarea perfectului simplu, în aromân
grecească (aoristul). în dialectele italiene din Calabria meridională, unde
tat pe un substrat grecesc, se observă, într-adevăr, întrebuințarea excl
simplu, acolo unde italiana ar fi întrebuințat perfectul compus (Rohlfs, Sc
Magna Grecia, Roma, 1933, p. 53). Stările din dacoromână nu fac nec
ipoteză.

Al. Rosetti, Despre valoarea perfectului simplu, LR, an. VI, 4, 19
buințarea perfectului simplu, ca timp al narației, la scriitorii din prima
XlX-lea; alternanța lui cu perfectul compus, mijloc stilistic întrebuin
Oltenia, exprimă acțiunea îndeplinită de curînd. A. Georgescu, Perfectul
dacoromân, în Studii de gramatică, II, 1957, p. 29—52: există două ari
compus (Moldova), alta, cu perfectul simplu. Pînă la 1800 perfectul sim
și în Moldova. Pentru valoarea perfectului simplu, v. și Grigore Brîncu
passe simple en roumain, în MO, p. 159— 173.

MAI-MULT-CA-PERFECTUL CONJUNCTIVULUI

A trecut din latină în română la indicativ. Originile ace
apar în texte tîrzii, de ex.: *suo loco praeteritum est, quod equ*
Asprenate ad Caesarem venissent „... că venise călăreții la C
Hisp., X, 2; Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, p. 31 ș.u.,

GERUNZIUL

în română, ca şi în latină, gerunziul e întrebuinţat ca substantiv verbal: *citind cartea,* laţ. *legendo librum.* Cf., la dativ: *Epidicum operam quaerendo dabo* (Plaut, Epid., 605); la acuzativ (cu *ad): quaedam loca eadem alia ad serendum idonea* (Varro, R.R., I, 23, 6); la ablativ: *addendo diem* (Cicero, PKiL, II, 110).

Gerunziul în locul participiului prezent *(psalmos dicentes)* în Peregr. Aeth. *Illuâetiam Presbyter sanctus dixit nobis... (quod) omnes in ipso fonte baptizarenhir, sic redirent mature ad •-candelas cum cîericis et monachis dicendo psalmos vel antiphonas* (Peregr, Aeth., XV, 5; Lofstedt, Peregr. Aeth., 244). Aceeaşi construcţie în italiana şi franceză, v. Ettmayer, Vademecum, 57.

INFINITIVUL

întrebuinţarea infinitivului în funcţie de complement drept, după unele verbe, apare şi în română, cu toate că în română tendinţa este de a înlocui infinitivul cu conjunctivul: *neavînd tinde fugi, intră într-o bute seacă* (Gaster, Chrest., I, 171, 32), *nu ai de ce fi supărat* (Creangă; Dimand, 117); cf. *ştiu lucra, pot vorbi* etc.

Substantivarea infinitivului lung se produce progresiv, cu începere din secolul al XVI-lea. infinitivul e precedat, în cele mai multe cazuri, de prepoziţiile *a* şi *de.* Preferinţa pentru conjunctiv, în locul infinitivului, caracterizează limba vorbită. înlocuirea infinitivului cu propoziţii subordonate este o caracteristică „balcanică" a limbii române (v. mai jos, p. 237; F. Asan *şi* Laura Vasiliu, Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română, în Studii de gramatică, I, 1956, p. 97-113).

Imperativul, *du-te* etc.; cf., în latină, *duc-te* (E. Lofstedt, Late latin, Oslo, 1959, p. 30—31).

Esse. Pentru exprimarea ideii posesive, *esse* a fost înlocuit în limbile romanice cu *habere,* dar nu şi în română, cafe a rămas parţial fidelă construcţiei uzitate în latină: dr. *mi-e frică;* cf. Diomed: *non dicimus opus habeo... sed opus est mihi* (GL, I, 316, 33).

CONJUGAREA IMPERSONALĂ

Româna a păstrat forme latine de conjugare a verbelor impersonale: *fulgurat, ninguit, piuit* etc., pe cînd în cursul evoluţiei celorlalte limbi romanice s-a simţit necesitatea de a se exprima pronumele subiect înaintea verbului: fr. *il pleui,* it. *egli piove,* rtr. *ei plova.*

ADVERBUL

Originea funcţiei adverbiale' a unor particule apare în texte vulgare, care întrebuinţează compuse de felul celor ce urmează: *visa itaque turba de retro et ab ante adorantes* (Baruch, 6, 5, Itala, apud Ronsch, It. u. Vulg., 234), *accesit de retro* (Luc, 8, 44, Id., apud Ronsch, It. u. Vulg., 232), *deinius •et deforis non dicimus* (Cledonius, GL, V, 21, 22), *de post cujus morte* (CIL, VIII, 9162; 7—8: Mauretania), *nemo enim dicit „de post forum', nemo enim •ab ante* (Sergius, GL, IV, 517, 24), *qui male loquuntur modo ita dicunt „depost, Uium ambulai"* (Pompeius, GL, V, 273, 26—27), *desubtus pedes* (Mulom. Chiron., p. 455).

Exemple numeroase la Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 210: *ad post, a foras, de ante, de intro, de mane, de subtus, de supra, in susu.*

PARTICULELE

Ad. Construcţia lui *ad* cu valoare finală apare în româ
mearsi în pădure a lecCmne, eşind a vânat vădzu un lerb (
26, v.; 22, v.; cf. Draganu, DR, VI, 255, nr. 1). Construc
în latină, în exemple ca: *flagellis ad mortem caesus* (Hor. S
in patinam compones ad surcellum (Apicius, IV, II, 8), *haec*
fes prosunt (Mulom. Chiron., p. 379), frază redată de Ve
următor: *quae potio etiam febricitantibus prodest.*

Cum. *Cum* instrumental apare în construcţii ca: *cu*
(= Vegetius: *lacte conspersa), cum medicamento ungeto* (
p. 411; 487. Grevander, 104, n. 3); cf. în dr.: *tăiat cu sabi*

De. Din toate construcţiile cu prep. *de,* pot fi expl
coastrucţiile următoare:

cauza imediată (în locul vechiului ablativ instrumenta
pentru care cf. *deque iuis lacrimis umida serta* (Ov., Trist.
de 0giliis et jejuniis cotidianis lassi (Peregr. Aeth., XXXV
de după un comparativ: *mai mult de trei kilometri,* în
pedibus (Gram, vet., II, 19—29);

construcţia cu *de,* pentru a indica materia: dr. *o c*
devreme (cf. la Verg., Georg., III, 13: *templum de marmor*
limfca vulgară: *et ibi ostendit michi archiotepam ipsius in*
ips£ dicebant, marmorearn, tanti nitoris ac si de mărgărita e
iu%$a archiotipa similiter de tali marmore facta (Peregr. Aet

Complementul de relaţie e redat prin *de* (în locul ge
tivului) : *cur de sita virtute... desperarent* (Caes. B.G., I, 40);
de curajul său.

în celelalte construcţii, *de* este o inovaţie proprie ro

Et. întrebuinţarea lui *e,* în secolul al XVI-lea, pent
poziţii cu subiecte diferite, ca în exemplul următor: *înâe*
ceriul şi pământul, e pământul erapustiiu şi în deşert (PO,
putea explica prin rolul adversativ al lui *et (— sed),* în fra
mMus fuerit et omnes alieni ac mercenarii (Cic. Caecin., 5

Per. Funcţiile lat. *per* se regăsesc în rom. *pre (pe),*
spaţiul: *abii Mac per angiportum ad hortum nostrum*
Most., 1045), în română: *cineva trece pe drum;*

spaţiul, în totalitatea lui: *per urbem totam hominem*
Epid., 195), *fabulantur per vias* (Id., Cist., 774), în rom.
pe"drum; pe Dunăre, în jos;

timpul: *per Dionysia* (Plaut. Cure, 644), *nulla enim*
epistola... venerat (Cic. Att., II, VIII, 1), în rom.: *ieri, pe*

momentul cînd se petrece acţiunea, pornindu-se de la
de mai sus: *per ver* (Cato, Agr., XL, I), în rom.: *pe o noap*

instrumentul: *per epistulam* (Plaut, Mii., 1225), în
însmhi pri mene mărturisăscu; pre cine-şi dede domnezeu
afară:(Frăţilă, 28). La fel în: *ita ted obtestor per senectutem t*
18$, rom.: *mă jur pe viul dumnezeu şi pe stema mea de îm*

distributiv: *praeda per participes aequiter partita est* (Liv
în rom.: *pre totliasul să se roage lui dumnezeu* (Frăţilă,

Pornind de la funcţia locală a lui *pre* şi de la întrebuinţarea cu
explică construcţia acuzativului cu *pe* (Frăţilă, p. 36 ş.u.). V. şi Puşcari
Spdtă&r, ZRPh., XLVIII, p. 423 ş.u.; mai jos, p. 355; M.-L. Cartoja

linguistique, 2, 1940, p. 2-3 (anexă la BL, VIII, 1); Draganu, Morf.; Rosetti, SCL, VIII, 1957, p. 410; Al. Niculescu, SCL, X, 1959, p. 195-201; L. Onu, în Recueil, 1959, p. 187-209. *pe* la acuzativ (obiect direct): construcţie paralelă în spaniolă, portugheză şi italiana ele sud (cu *ad*): A. Niculescu, Mitteil, der Sudesteuropa Gesellsch, 5, 1965, p. 28. FI. Dimitrescu, SCL, 1960, p. 224, nu exclude o anumită influenţă a textului slav (în traducerile din sec. al XVI-lea). G. Rohlfs, Autour de l'accusatif prepositionnel dans les langues romanes, RLiR, 35, 1971, p. 312-334.

Quod. Construcţia lui *qtwd* după verba sentiendi şi declarandi este populară şi foarte răspîndită în latina vulgară: *vides quod aliis leporem excitavi* (Petronius, CXXXI, 7); ea explică construcţia românească cu *că,* de ex.: *ziceau că plecase acasă.*

Si. întrebarea indirectă se construieşte, în latină, cu conjunctivul; construcţia aceasta e atestată şi în limba vorbită, la o epocă tîrzie. Construcţia cu conjunctivul precedat de o particulă este cunoscută încă din epoca veche: *exspecto, siquiddicas* (Plaut, Trin., 98), *iamdudum, si des, porrexi manum* (Plaut. Pseud., 1148). Construcţia aceasta cu conjunctivul precedat de *si,* ieşită învingătoare din concurenţa cu alte particule, este foarte răspîndită în latina tîrzie, de ex.: *petiit a Domino, ut sibi ostenderet, si hoc verum esset* (Vitae patr., III, 43), *de ipsa autem testa, si sit optima seu vitiosa ad structuram, nemo potest iudicare* (Vitr., 2, 8, 19). Dar limba vorbită întrebuinţa şi construcţia cu indicativul/după *si: neque animadvertunt, si quid eorum fieri potest neene* {Id., 7, 5, 4), *et sic singulariter interrogat episcopus vicinos ejus, qui intravit, dieens: „si bonae vitae est hic, si parentibus deferet, si ebriacus non est"* (Peregr. Aeth., XLV, 3). Ea se regăseşte în română, unde o frază interogativă ca *die mihi si tu Romanus es?* (Act. Ap., Apocr., 22, 27 Vulg.) este redată, în secolul al XVI-lea, prin: *spunre-mi se Rimleanu eşti* (v. mai jos, p. 521).

în secolural XVI-lea, *se (să)* este înlocuit, în fraze ipotetice, prin *de,* iar *de,* la rîndul lui, prin *dacă,* particulă care avusese, pînă atunci, valoare temporală (M. Roques, Recherches sur les conjunctions conditionnelles *să, de, dacă* en ancien roumain, Rom. Forsch., XXIII, p. 825-839; N. Draganu, DR, III, p. 251-284; Rosetti, GS, II, p. 183).

Super. Cu sensul „peste, deasupra", ca în latină (Lucr., V, 951: *super mridi stillantia musco;* Ennius, Ann., 386: *volat super impetus undas),* apare *spre* în textele româneşti din sec. al XVI-lea: *şi-s puse Pavelu mărule spre ei; calcă cu picorul spre falca zmeului; şede spră scaunul; şi întunerec era spre adânc, şi duhul domnului se purta spre apă* (v. mai jos, p. 513). întrebuinţarea lui *spre* pentru a exprima ideea de dominaţie asupra cuiva, ca, de ex., în frazele: *câ spre toată avuţiia lui pune-l-va el; şi spre nalţii face-mă-va a-sta* (Frăţilă, 14) îşi are de asemenea originile în construcţii latine ca: *itaqu'e non mitra interpellandumratus nobili juveni... super armamentarium posito*(Curt., VI, 7, 21—22), *et super excelsa statuens me* (Ps-. XVII, 34 Vulg.). Tot prin latină se explică funcţia lui *spre,* derivată din aceea de mai sus, de ex.: *de acii se rădică Baiazit cu Turcii spre Rumâni; că năvăliră vrăjmaşi mulţi cu* oşti spre ţar& Rîmului* (Frăţilă, 15), frază care poate fi comparată cu următoarea construcţie (latina tîrzie): *et si illo tempore rex Philippus super regem Henricum in Nbrmaniam intraverit,* în care *super* exprimă o acţiune ce se săvîrşeşte împotriva cuiva. *Super* cu ablativul (înlocuieşte pe *de)* e întrebuinţat în latina vorbită şi apare deseori la Plaut, de *ex.: super his rebus nostris le loqui* (Most.; 728), *mecum rem tenes super Euclionis filia* (Aul., 682—^-6=83); această funcţie o îndeplineşte *super* şi în română, dar în compunere cu *de: şi despre alţi domnedzei să nu nici pomeniţi; şi-l întreabă despre fapte* (Frăţilă, p. 66). r:

Super şxprimă relaţii de spaţiu într-o frază ca aceasta *:ossa super recumbam antro semesa cruento* (Virg. Aen., VIII, 297); în română se întrebuinţează, în astfel de cazuri, un compus cu *super (prespre)* sau prep. *peste: ce să te-arâ lovi cineva preste faţa obrazului; ce au intrat preste semne şi preste hotare: şi văzuiu un nuoru de focu pre(s)pre otu pămîntul; în zilele acestuia fu foamete mare prespre toată lumea* (Frăţilă, 50). De asemenea, relaţii de timp: *de Jmius nequitia sanguinariisque sententiis in commune omnes super cenam loquebantur* (Plin. Ep., IV, XXII, 6), în rom: *prespre toate zilele era cu voi în beserecă; peste zi* (Frăţilă, 51).

Super, urmat de cuvîntul repetat, pentru a exprima îngrămădirea, acumularea: *una aderit mulier lepida, tibi savia super savia quae del* (Plaut, Pseud., 948), în rom.: *răutate peste răutate; cetate peste cetate; biruri peste biruri* (Frăţilă, 53).

Dimand, p. 226 ş.u.

NEGAŢIA

Fraza negativă, cu indicarea unei singure excepţii, este construită cu ajutorul lui *numai: aş veni, numai să nu-mi ceri nimic.* Originile acestei construcţii apar în fraze ca: *nos... qui nihil magis, quam justum Dei judicium praedicamus* (Hieronim, XXX, 684, B).

DETERMINAREA

Fraza cu subiectul nedeterminat se construieşte ca şi în latină: *ai carte, ai parte* (2 sg.), lat. *si vis pacem, para bellum, zic = dicunt* (3 pl.).

SUBORDONAREA

în fraza subordonată, după verbele „a cere, a şti, a vedea" etc., se întrebuinţează, în latina vulgară, indicativul, în locul subjonctivului din latina clasică; cf. Diomed: *imperitia lapsi cum dicunt nescio qui fads, nescio qui fecisti. Eruditus enim dicetur nescio quid facias, nescio quid feceris* (GL, I, 395, 16). Construcţia aceasta e întrebuinţată în limbile romanice: *nu ştii cine vine* etc.

ORDINEA CUVINTELOR

în fraza latină, flexiunile exprimă raportul obiectiv dintre diversele elemente ale frazei, pe cînd raportul subiectiv este exprimat de ordinea cuvintelor. *Navis longa* este „o corabie din speţa celor lungi", pe cînd *longa navis* este „o corabie lungă". în limbile moderne, de asemenea, ordinea cuvintelor are o valoare subiectivă, dar, spre deosebire de limbile clasice, aici ordinea

cuvintelor exprimă şi raporturile sintactice, exprimate în limbile clasice de flexiuni. De aceea> ordinea cuvintelor, în limbile moderne, tinde să fie fixă, pe cînd în latină, ca şi în indo-europeană, ea era liberă. Am văzut mai sus (p. 156) care au fost urmările, pentru limba latină, ale trecerii de la ordinea liberă a cuvintelor, la ordinea fixă. Dispariţia flexiunilor cazuale, în latină, a adus după sine o profundă modificare în valoarea atribuită ordinii cuvintelor şi a pregătit stadiul modern, înfăţişat de limbile romanice.

Libertatea de a aşeza cuvintele în diverse ordini e ilustrată de exemplele care urmează: numai ultimul exemplu din fraza latină de mai jos corespunde ordinei fixe din engl. *the girl loves her mother* „fata îşi iubeşte mama", care poate să fie redată în latină în şase feluri: *matrem puella amat; matrem amat puella', amat puella matrem) amat matrem puella; puell®* •*matrem amat] puella amat matrem* (A. A. Hill, Introduction to Linguistic Structures, New York [1958], p. 475-476).

într-o frază ca *filius pattern, amat,* verbul ocupă ultimul loc. în Caesar, de exemplu, verbul este aşezat la sfîrşitul frazei în 84% din cazuri, în fraza principală, şi în 93% din cazuri, în fraza subordonată. Diferenţa de proporţie dintre principală şi subordonată se explică prin faptul că în subordonată ideea este exprimată în raport cu ideea din principală. De aceea se zice că propoziţia principală afirmă (exprimă o judecată), pe cînd subordonata nu afirmă. Tendinţa verbului de a părăsi locul de la finală, realizată în limbile comanice (cf. fr. *le fils aime le pere),* apare încă în latina tîrzie: în Peregri-Tiatio Aetheriâe, proporţia întrebuinţării verbului la sfîrşitul frazei este de 25%, în primul caz, şi de 37%, în al doilea.

W. Kroll, Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht, Berlin, 1925, p. 88 ş.u.

Aşezarea verbului la începutul frazei principale sau secundare, într-un ^scop afectiv, este o veche construcţie, care apare atît în latina arhaică, cît şi mai tîrziu: *fit in eos impetus; educuntur et ab illis gladii et a nostris* (Cic. Cat., III, 2), *dum titulos perlegimus, complosit Trimalchio manus* (Petronius, 34, 7), *emergo laetus... sumo sarcinulam* (Apuleius, Met., I, 17).

Tot prin afectivitate se explică aşezarea la începutul frazei a obiectului: *konce loucom nequis violatod* „această pădure sacră, nimeni să nu o profaneze" «•(CIL, XI, 4766: Spoleto). Ordinea aceasta, cu complementul în capul frazei, »este cea obişnuită în latina arhaică; dar latina clasică preferă să aşeze subiectul în capul frazei: *Petrus Paulum ferit.* Ordinea schimbată, cu verbul ^aşezat înaintea complementului, din limbile romanice: *Petrus ferit Paulum,* mu s-a generalizat pretutindeni în acelaşi timp. într-adevăr, vechea franceză, păstrînd încă distincţia dintre forma cazului subiect şi forma cazului obiect., rpoate întrebuinţa ordinea arhaică a cuvintelor: *Pol fiert Pierres.*

Ordinea subiect-verb-complement apare şi ea, începînd cu cele mai vechi texte şi pînă la textele cele mai tîrzii. De la această ordine se îndepărtează fraza manierată a scriitorilor sau fraza cu elementele aşezate în altă ordine, -din nevoi afective.

Iată cîteva exemple din prima categorie: *Mânios med fhefhaked Numasioi* (CIL, I², 3; XIV, 4123: cea 600 î.e.n.: Praeneste; cf. *Maniusm-a făcut pentru Numasius, M. ni a fait pour N., M. mi fece per N.* etc), *videtur tempus esse ut eamus ad forum* (Plaut, Mil., I, 72), *et ecce Simon introibat portam quaerens eos, quod tarde facerent: et videi turbam magnam venieniem -et illos legatos catenis* (Act. Ap. Apocr., p. 65, 15 — Act. Petr. cum Simone, 17), *haec est autem vallis ingens et planissima, in qua filli Israhel commorati sunt his diebus, quod sanctus Moyses ascendit in montem Domini et fuit ibi quadraginta diebus et quadraginta noctibus* (Peregr. Aeth., II, 2).

Exemple de frază manierată: *In nova feri animus mutatas dicere formas corpora* (Ov., Met., I, 1—2).

Pentru a explica ordinea schimbată, din limbile romanice, trebuie deci să pornim de la texte care sînt cît mai aproape de limba vorbită şi în -care, după cum am văzut, regăsim, la epoci diferite, acelaşi procedeu de aşezare a cuvintelor în frază; de asemenea, trebuie să ţinem seamă de modificarea profundă cauzată de dispariţia flexiunilor cazuale şi de întrebuinţarea mai expresivă a prepoziţiilor: ordinii libere i s-a substituit atunci ordinea fixă; ordinea cuvintelor nu şi-a putut păstra libertatea decît prin întrebuinţarea unor elemente accesorii, care au venit să înlocuiască flexiunile şi să lămurească rolul fiecărui element în frază. în această direcţie, dacoromâna a mers mai departe decît celelalte limbi romanice, prin rolul dat prep. *pre,* care a făcut posibile inversiuni faţă de ordinea normală *(tatăl iubeşte pe copil),* ca, de ex.: *pe copil îl iubeşte tatăl, iubeşte tatăl pe copil* (v. mai sus, p. 168).

Vossler (Vulg. Lat., p. 185) socoteşte că în limba română domneşte o mare libertate ***de*** aşezare a cuvintelor în frază, Paul A. Gaeng, An Inquiry into Local Variations in Vulgar ***Latin,*** Chapel Hill, 1968 (concluziile, p. 275 ş.u.).

PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA INOVAȚIILOR ÎN FONETICĂ ŞI ÎN GRAMATICĂ REALIZATE PÎNĂ ÎN SECOLUL AL IV-lea al E.N.

Materialul care a fost prezentat în paginile precedente> extras din inscripţii şi din alte monumente de limbă, ne permite să urmărim progresul unor inovaţii în limba latină în curs de a deveni romanica orientală. Noul, atestat în texte, coexistă un timp cu vechiul, pe care îl înlocuieşte treptat,, urmînd ca după o scurgere de vreme să se modifice, la rîndul său!

A. Inovaţii realizate în limba latină vorbită în Imperiul Roman, pînă la era noastră:

i neaccentuat alternează cu *e: segnare* (cf. *a însemna);*
i neaccentuat asimilat la *u* în *cucuta* < *cicuta* (dr. *cucută);*
sincoparea vocalelor neaccentuate: *anglus* (dr. *unghi), caldus* (dr. *cald) domnus* (dr. *domn) ;*
0 e confundat cu *u: frunte* (dr. *frunte);*
v grecesc redat prin *u: martur* < *martyr* (dr. *martor);*
diftongul *ae* pronunţat *e: edus* < *haedus* (dr. *ied) ;*
prin mutarea accentului, *ie* > *e: paretem* (< *parietem;* dr. *perete) ;*
trecerea lui *au* la *a: ascuita* (< *auscultare;* dr. ~) ;
grupul *net* redus la *nt: santus* (< *sanctus,* v. dr. *sînt) ;*
grupul *cs* trecut la *s: visit* < *vixit* (v. dr. *vise);*
grupul *ns* redus la s: *meses* < *menses* pl. (ar. *mes* „lună") ;
căderea consoanelor finale *-m* şi *-s;*
nominativul pl. în *-as* la substantivele de deci. I, atestat la Plaut;
comparaţia adjectivelor cu *magis: magis venerabile* (dr. *mai frumos);*
ad + acuzativul pentru a exprima dativul: *quia haec dicit Dominus ad me* (= mie).

B. Inovaţii realizate în cursul secolelor I—III ale e.n.:

1 > e: maester < *magister* (dr. *măiestru);*
e > a, prin asimilare: *passar* < *passlre* (dr. *pasăre)',*
i accentuat asimilat de *u* următor: *peduclum* < *pediculus* (dr. *păduche);*
i > a, prin asimilare: *salvaticus* < *silvaticus* (dr. *sălbatec);*
0 > e: retundus < *rotundus* (v. dr. *rătund) ;*
u în hiat *(w)* dispărut: *febraris* < *februaris* (dr. *făurar), quetus* < *quietus* (dr. *încet), quator* < *quattuor* (dr. *patru);*
dispariţia lui *-v-: aunculo* < *avunculus* (dr. *unchi);*
trecerea lui t; la 6: *albeus* < ato^s (dr. a/Wtf), *verbex* < (dr. forfoc) ;
g (+e, i) dispărut: *maester* < *magister* (dr. *măiestru);*
1 urmat de *i* sau *i* în hiat a dispărut: *fius* < /iZms (dr. ;
i urmat de i în hiat a fost asibilat: *zebus* < *diebus* (dr. *zi) ;*
* -f- * + vocală este asibilat: *Vincentzus, Vonifatzio* < *Vincentius, Bonifatio, tersiu* < *tertium* (dr. *(an)ţărţ) ;*
grupul *tl* a trecut la cZ: *veclus* < *vetulus* (dr. î^cAi) ;

eliminarea lui *w* din &*: cocms < *coquens* (dr. a co^ce) ;
reducerea lui *pt* la *Setembre* < *Septembris* (deci *baptizare* > dr. *boteza);*
dispariţia consoanelor finale *-r,* -s şi 4: *frate* < *fraier* **(ăx.** *frate), aunclu* < *avunculus* (dr. *unchi), postii* < *posuit* (dr. ^mse);
i consoană devine semioclusivă: *zanuario* < *ianuarius* *(deci jacere* > dr. *zăcea);*
trecerea substantivelor neutre la masculin: *corpus, fatus* etc.;
la declinarea a Il-a, trecerea, prin analogie, a terminaţiei în *-er,* la *-us: aprus* < *aper* etc.;
la declinarea a III-a, nominativul singular refăcut după cazurile oblice: *lacte* î.l. de *lac* (dr. *lapte);*
nume de rudenie, în -a, cu flexiunea numelor în *-n: mamani* (dr. *mîni (-ta), iatane* (v. dr. *tătîne);*
adjectivele în -is trec în categoria celor în *-us: acrus* < *acris (ar. acru);*
forme analogice de perfect al indicativului: *posit* (dr. *puse), posemnt* (dr. *puseră);*
adverbe compuse cu prepoziţii: *inante* (dr. *înainte; ainte* < *abante);*
ablativul cu prep. *de* î.l. genitivului: *et sacrificarent de animations;*
dativul adnominal, î.l. genitivului: *acra Castorino* (dr. sec. XVII: *ficior Mircii vodă).*

Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 299 ş.u.

VOCABULARUL

Intenţia noastră nu este de a înfăţişa aici întreg vocabularul de origine latină al limbii române; fondul acesta de cuvinte stă astăzi la îndemîna cercetătorului, în dicţionare speciale (Candrea-Densusianu, DE; Puşcariu, EW), iar dicţionarul etimologic al lui W. Meyer-Liibke (REW, ed. a 3-a, 1935) înfăţişează întreg vocabularul comun al limbilor romanice. Cercetările de amănunt nu lipsesc nici ele (H. Dumke, Die Terminologie des Ackerb&ues im Dakorumânischen, WJb, XIX-XX, p. 65 ş.u.; W. Domaschke, Der lateinische Wortschatz des Rumănischen, Id., XXI—XXV, p. 65 ş.u.; cf, şi €. Diculescu, Die Gepiden, Halle, 1922, p. 196 ş.u.;Al. Bocăneţu, Terminologia agrară în limba română, Codrul Cosminului, II—III, p. 119 ş.u.; S. Pop, Cîteva capitole din terminologia calului, DR, V, p, 51 ş.u.; Şt. Pasca, Terminologia calului: părţile corpului, DR, V, p. 272 ş.u. Pentru terminologia creştină, v. Puşcariu, DR, VIII, p. 333 ş.u. Arme: Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 85 ş.u.; cf. expunerea generală a lui Puşcariu, Transylv., p. 9 ş.u.), astfel încît cercetătorul poate fi informat repede şi cu precizie despre cuvintele din acest fond.

H. Schmeck (Aufgaben u. Methoden der modernen vulgârlateinischen Forschung, Heidelberg, 1955, p. 23-34) arată că două treimi din vocabularul limbii latine cuprinde cuvinte atestate în limbile romanice, pe cînd cîteva cuvinte un apar în limba scrisă (de ex. ***amurculo*** it. ***moYchia),*** iar o altă categorie, foarte mică, poate fi cuprinsă în formula „curiozităţi': cuvinte care figurează în limba scrisă, dar nu şi în limbile romanice ***(chiramaxium*** „Handwagen" etc.). Expunere, în TILR, II, p. 110 ş.u.: cuvinte pan-romanice; cuvinte pan-romanice cu un sens diferit în română; cuvinte păstrate numai în română; cuvinte pan-romanice absente 4in română; clasificarea semantică a lexicului latinei dunărene.

Statistica aproximativă a cuvintelor latine păstrate în limbile romanice (cea 6700) nu e hotărîtoare, ci criteriul „circulației" cuvintelor (B. P. Hasdeu), adică al frecvenței şi distribuției cuvintelor.

AL Rosetti, B. P. Hasdeu şi studiul limbii române, Analele Acad. R.P.R., XIII, 1963, p. 239—243 şi J. Sabrsula. Casopis pro mod., 9, 1966, p. 23—29.

Fondul latin al limbii române alcătuieşte elementul de bază ai vocabularului limbii. Astfel, din 1 000— 1 500 de cuvinte, alcătuind fondul lexical de bază al limbii române, alese după criteriul folosirii cuvîntului de întreaga populație şi **ad** importanței cuvîntului, 60% sînt de origine latină şi 20% de origine slavă.

Fondul principal lexical al limbii române e înfățişat de Al. Graur, încercare asupra fondului principal lexical al limbii române, Bucureşti, 1954, p. 48 ş.u. V. recenzia lui I. Fischer, în SCL, IX, 1958, p. 127 ş.u. Componența vocabularului latin, pe origini, e expusă în Istoria limbii române, Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1965, I, p. 28—63. Asupra vocabularului de bază al unei limbi, v. expunerea Iui A. Dall'Igna Rodriguez, Eine neue Datierung dfer vergleichenden Sprachwissenschaft, Kratylos, II, 1957, p. 1—14 (cuvintele aşa-zise „neutre" dintr-o limbă, care rămîn neschimbate, fac parte din categoriile următoare: pronume, numeral, nume ale părților corpului uman, elemente ale naturii, ocupații primare ale omului: „a umbla", ,.a se aşeza", „a dormi", ,.a mînca", „a auzi" etc. Acest vocabular durează cea 1 000 de ani). Claudia Tudose, Le lexique de base au X V P siecle, RRL, 5, 1965, p. 479—497; Vocabularul fundamental al limbii române vechi, în voi. Sistemele limbii (redactori responsabili: I. Coteanu şi Lucia Wald), 1970, p. 119-165.

O cercetare statistică a vocabularului poeziilor lui M. Eminescu, cuprinzând în total 3 607 cuvinte, arată că elementele latine alcătuiesc 48,68% din totalul de cuvinte, cu o frecvență de 83%, pe cînd cuvintele slave, în număr de 16,81%, au o frecvență de numai 6,93%.

D. Macrea, Contribuție la studiul fondului principal de cuvinte al limbii române, SCL, V, 1954, p. 12-13.

Cercetările statistice sînt de fapt singurele care oferă cercetătorului un fundament sigur. Procentajul elementelor de vocabular variază odată cu natura textului. Trebuie ținut seamă de frecvența şi de rangul cuvîntului, care sînt invers proporționale: cu cit rangul e mai mic, cu atît frecvența e mai mare, şi viceversa. Produsul dintre frecvență şi rang este constant.

Pierre Guiraud, Les caracteres statistiques du vocabulaire, Paris, 1954.

M. Bartoli a arătat că repartiția termenilor de origine latină din vocabularul limbilor romanice se explică prin configurația geografica a României şi prin relațiile de natură economică şi politică dintre provinciile romanizate, cuvintele fiind repartizate în „arii" izolate, laterale, mari sau mici» Astfel, ariile izolate (Sardinia, domeniul ladin, Portugalia, ins. Veglia) păstrează arhaisme, pe cînd celelalte regiuni inovează. Ariile laterale sînt de asemenea mai conservative, şi aceasta explică de ce româna posedă unii termeni de origine latină ce lipsesc din celelalte limbi romanice.

Aplicîndx principiile geografiei lingvistice, imaginate de J, Gillieron (1854—1926), Bartoli a stabilit care au fost, în trecut, centre^ romanice de iradiație de unde au pornit inovații de vocabular. Un astfel de centru se găsea în Italia, şi inovațiile pornite de aici au pătruns în Dacia atîta timp cît contactul dintre provincii nu a fost întrerupt.

Caracterul conservativ al vocabularului românesc de origine latini se explică deci prin criteriul ariei laterale, care a primit pînă la un moment dat inovațiile venite din Italia şi nu a mai participat la inovații după ruperea contactului dintre cele două lumi romanice (v. mai sus, p. 81 ş.u.).

M. Bartoli, Introd.; Id., La spiecata individualita della lingua rumena, Studi rumeni, I-II, p. 20 ş.u.

Independent de celelalte limbi romanice, româna are o serie de elemente latine de vocabular specifice, ca: *chiar, femeie, leagăn, lingură, merge, mîine, ficior,* iar în locul unor cuvinte de origine latină foloseşte elemente din fondul autohton, împrumuturi slave sau de altă origine, ca: *cocoş, croitor, iubi, război* (cf. Al. Niculescu, SCL, VIII, 1957, p, 121), *sosi, stejar, strugure, trăi, țap, zidar* (Rohlfs, Lex. Differ., p. 86—87; Al. Niculescu, loc. cit., p. 117).

Diferențierea vocabularului, de origine cultural-socială, e exemplificată de întrebuințarea verbelor *edere* şi *manducare* în textul biblic: E. Lofstedt, Late Latin, Oslo, 1959, p. 40-41.

Unele substantive au căpătat, la plural, un înțeles special, diferit de al numelui la singular: *friguri* < *frigora,* ca şi *irae, furores, odia* etc. Româna, ca şi celelalte limbi romanice, a păstrat o serie de nume întrebuințate în latină numai la plural (pluralia tantum): *foarfeci, iță* <*licia, uşă* < *ustia* (pl.).

Vom enumera mai jos termenii de origine latină păstrați numai în română (cf. observațiile lui Puşcariu, DR, IV, p. 1318 ş.u.), precum şi pe cei care au, în română, un sens deosebit de al termenilor respectivi din celelalte limbi romanice.

în Romania Occidentală, există 203 de cuvinte latineşti, care lipsesc în română, printre care şi cuvinte din limbajul curent. în Orient s-au conservat termeni vulgari, *cs. pater, tata, pes, peciolus* (I. Fischer, Panromansaufroumain, RRL, IX, 1964, p. 595—602). Termenii de origine latină din albaneză sînt enumerați de E. £abej, Albanische Beiträge zur Kentniss des lateinischen Wortschatzes, Bulletin deirAtlanteling.-mediterraneo, 13—15, 1971—1972, Firenze, 1975, p. 365—372.

Cuvinte latine păstrate în română şi în albaneză: H. Mihăescu, Les elements latins de lă langue albanaise, RESEE, IV, 1966, p. 5—33: 545 de cuvinte latine în albaneză.

TERMENI PĂSTRAȚI NUMAI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

- în această enumerare nu au intrat termenii care figurează în română sub formă de derivate, pe cînd celelalte limbi romanice au păstrat forma lor originară, sau viceversa.

în enumerarea noastră nu au intrat:

termenii înşirați în parte de Puşcariu (Et. de ling. roum., 35—36 n.), care se regăsesc în vreo altă limbă romanică, cum ar fi, de exemplu, *aonco* (cors., dr. *adine,* REW[3], 210), **alvina* > *albina* „apiario" în reto-romană (C. Tagliavini, Omagiu lui R. Ortiz, Bucureşti, 1929, p. 175 s.u.: IJb., XXVI, 1943, p. 237; G. Bonfante, Lg., 10, 1942, p. 288), *a*... (REW[3], 620), *basilica* (REW[3], 972), *blandus* (REW[3], 1151), *corn* (REW[3], 2240), **experlav*... calabr. merid. *sprullavari* „allungare (un brodo) con molta acqua", calabr. septentr. *sp*...*davare* „risciacquare una caldaia"; cf. sic. *spirlavatu* „dilavato, di terreno in cui l'acqua ab... portato via il fiore della terra", Alessio, p. 44). **extrainus:* REW[3], 3098 exclude explica... prin latină a dr. *străin,* dar calabr. septentr. *strainu* „şenza padrone", sic. *straniu* „stran... straniero, forestiere", *iri straimiu* „andare fuori del proprio paese", confirmă etimonul la... al cuvîntului; Alessio, p. 46, indică pe *extrauium, extraveum* ca prototip latin, dar în fe... acesta, formele de mai sus ar rămîne neexplicate; *forfigare* (sard. REW[3], 3437), *incip*... (sprsl. *entscheiver,* Jaberg. RLiR, I, 120), *nemica* (Rohlfs, Lex. Differ., 24 şi h. 10) apare în reto-romană, şi in vechea venețiană (REW[3], 5885), *nutricare* (it., ^*vov.), quod* (it. Roh... ASNS, CLXXIII, p. 144), *rupe, rupa* (it.; ar. *(a)rup, ~uri), sări* (rtr. *saglir, siglir,* Rohl... Lex. Differ., 35—36 şi h. 19), *sîmcea* (it. merid.), *subliniare* (calabr.), *subrupare* (EW, 17... dr. *surpn (surup,* arh.; ar. *surpări;* megl. *sărup),* abruzzez ant. *surrupare* „dirupare", cala...

sdirrupari „dirupare", sicii, ***sdirupari*** „dirupare, abbattere, demolire, diroccare, far cascare, rovinare" (Alessio, p. 48). ***venetus*** (calabr.), ***vitreg < vitricus*** se regăseşte în calabreză (Taglia^ vini, Melanges... Mario Roques, III, 255—264) etc.

Formaţii româneşti:

anota (dial.) vb. „nager" ***(ad-notare;*** DE, 1263) < ***nuta.***

apar s.m. (arh.) „portenr d'eau" ***(aquarius*** „acelaşi sens") este o formaţie româneasca — cf. DA — cu ajutorul suf. ***-ar,*** care formează nume de meserie (Graur, N. d'ag. et adj., p. 9o-9i). ;

beştea (dial.) s.f. „bubuliţă dureroasă ce se face pe limbă" ***(*vessicella < vesica;*** Densusianu, Gr. din Ţ. Haţegului, p. 53; REW³, 9277 a); din ***beşică, beşicea.***

deprinde vb. „accouturner, habituer": ***deprekendere*** „saisir, empoigner, se tenir fortement a", CGL, II, 309, 17), valenc. ***dependre*** „lernen" (REW³, 2574).

despune (arh.) vb. „dominer, regner, gouverner": ***disponere*** „disposer, etablir, instituer'* (CGL, II, 335, 26), v. fr. ***despondre,*** prov. ***desponre*** (REW³, 2682).

Florar s.m. „mai, avril, juin" ***(ĵloralis*** „fleur", CGL, II, 227, 25; ***mense Florali; Floralia*** cădeau la 24 aprilie). ***Florii*** s.f. „dimanche des Rameaux" ***(*Florilia; Floralia „Flora*** ludos habet in urbe Roma; tempus florum", CGL, V, 201, 22; IV, 343, 42). Fonetismul aşteptat ar fi fost ***u,*** nu ***o;*** termenii sînt, prin urmare, de formaţie românească. ,

hivriri (ar. ***hivrescu),*** vb. „a fi prins de friguri" ***(Jebrescere*** „prendre la fievre", REW³, 3229) < ***hiavră*** „friguri".

îndemna (ci. în de mînâ, DE, 1120). u

înfoia vb. „rendre ample, bouffant" ***(*infolliare,*** DE, 619) < ***foaie.***

înota vb. „nager; naviguer" ***(innotare,*** DE, 1262) < ***nuta.***

mulsură s.f. „action de trăire" ***(mulsura*** „acelaşi sens") < ***mulge.***

prădâciune s.f. „pillage" ***(praedationem) < prăda*** (Graur, BL, V, p. 110).

ramură s.f. „branche" ***(ramulus),*** sg. refăcut din pl. ***ramuri*** (Byck-Graur, BL, I, p. 29; Graur, BL, V, p. 74).

rămuros adj. „branchu, rameux" ***(ramulosus) < ramură.***

sunet s.n. „son, ton, timbre, retentissement", explicat prin ***sonitus*** „bruit, son", poate fi o formaţie românească, din ***suna*** (cf. ***umblet).*** v

Cuvinte de origine nelatină: >\-

adia vb. „toucher legerement, caresser; souffler legerement (en parlant du veni)": ***adulare „***flatter" (CGL, II, 8, 40; 10, 14; 352, 7); ar. ***adil'a*** „a adia, a răsufla" şi dr. ***aduia*** (Munţii Apuseni) ar presupune un ****aduliare*** (DA), dar ***u > i*** constituie o dificultate peste care nu se poate trece şi ****adiliare*** (DE, 817) impune trecerea lui ***d*** la ***z. (*ad-anheliare,*** Giuglea, Lg. et. litt., II, p. 41, nu poate fi reţinut, si de asemenea nici ****adoliare,*** v. Sala, SCL, VII, p. 312).

aret s.m. „garde militaire; avant-poste, defense", şi în expresia ***în aretu vîntului*** „obvtam vento" (DA) nu reprezintă pe ***halitus,*** de ex. ^ ***septentrionalis*** „souffle du nord"; cf. ***halitus*** „aura ventus, flatus; aura venti vel tepor caloris" (CGL, V, 345, II; IV, 348, 24) ci, după cum a arătat Draganu (DR, VI, p. ^51 ş.u.), acest termen trebuie explicat prin slavă ***:*reti*** „Rettung, Hilfe" (cf. v. bg. ***retovati),*** în construcţii ca: ***a*** -f- ***ret.***

chelbe s.f. „teigne" ***(calvia < calvus*** ,,chauve"; Puşcariu, DR, IV, p. 720; REW³, 1530) ***< ckelbaş,*** „rîios" (< tc. ot., Şăineanu, Infl. orient., II, 1, p. 105; Graur, BL, VII, p. 127ş.u.).

copleşi vb. „couvrir entierement, inonder, etouffer, accabler" nu poate reproduce pe ****compiexire*** „prendre tout autour, entourer, embrasser" (CGL, II, 403, 18), pentru că fonetismul aşteptat ar fi fost cu ***u,*** nu cu o.

crăblâ (megl. ***crgblâ)*** nu trebuie explicat prin ***corbula*** (REW³, 2226), ci prin bg. ***krâbla.***

cutropi vb. „entourer completement, cerner, envahir", explicat prin ****contorpire (contorpere*** „etre tout engourdi", DE, 469) ar putea fi de altă origine (Puşcariu, DR, VIII, p. 292). • •

lepăda vb. „rejeter, oter; avorter, faire une fausse couche" nu poate fi explicat prin ****liquidare*** (Herzog, DR, I, p. 220 ş.u., V, p. 483 ş.u.), pentru că trecerea lui ***k***ʷ la ***p*** nu este justificată (ne-am aştepta la ***c*** < ***k).*** Consideraţiile lui Herzog (l.c.) nu rezolvă această dificultate. Candrea (GS, VII, 288—289) propune explicaţia prin lat. ***lapidare,*** trecînd peste dificultatea fonetică ***(a*** redat prin ***e*** şi ***ea)*** „a omorî cu pietre pe cineva, a da cu pietre în cineva". Draganu, DR, VI, p. 295—299, VII, p. 138, reconstruieşte un ****lepidare*** (cu care Puşcariu, DR, ,X, p. 295—296 e de acord), dar care nu corespunde, ca sens, termenului românesc.

mîrced adj. „fletri, fane" nu poate fi explicat prin ***marcidus*** „languidus, ariditatis proximus" (CGL, IV, 536, 22; 113, 40), din cauza lui ***î*** (ne-am fi aşteptat la conservarea lui ***a).*** Explicarea prin influenţa analogică a lui ***mîrcezi*** (vb., DE, 1139; Graur, BL, V, p. *105) sau prin contaminarea cu ***rînced*** (REW³ 5346) nu satisface.

păstra vb. „garder, conserver, reserver", dacă ar reproduce pe ****parsitare*** (REW³, 6255; ***< parco?)*** ar trebui să aibă un alt aspect fonetic: ****pârseta.***

pânză (ar. ***pîndzâ,*** megl. ***ponză)*** s.f. „toile, voile de navire, linc ****pandia (< pandere,*** REW³, 6190; DR, X, p. 387).

prunc s.m. „petit enfant, nourrisson" a fost explicat prin ***pronus*** „ susianu, GS, III, p. 236) sau prin ****pueruncus,*** refăcut din ****puerunc*** p. 602—603; Draganu, DR, VI, p. 260), formă reconstituită, ce nu a Explicaţia prin limba greacă, dată de Giuglea (DR, X, p. 438—441) e, cătoare.

scîrk'esku (ar.), „iau pînza de pe război după ce a fost isprăvită d de ţesut; isprăvesc, sfîrşesc, termin", a fost explicat de Capidan, DR, ***peve; cârpo***: „detirer de la laine; diviser, partager; arracher, detach p. 76 ş.u.),

sfîrnar s.m. „negustor"; explicaţia prin ***fenerarius*** „usurier, b <BEW³, 3^41 b; ****fenorarius,*** Giuglea, DR, IV, 1553) prezintă dificult peste, care nu se poate trece (cf. Graur, BL, III, p. 971; XVI, p. 14

spuriu s.m. „enfant illăgitime, batard", termen popular, atesta II, h. 211,), a fost apropiat de ***spurius,*** „batard, illegitime, naturel" 612 ş.u.

Unele evoluţii semantice sînt atestate încă din latină, în inscrip «di» inscripţiile din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, înfăţişa " dun., p. 236 ş.u.').

acumtinari (ar.) vb. „a se apropia, a se lipi de cineva a se linişti, a se abţine" (Mihăileanu), „contenesc, adă Basme): **cunctinare (contineo* „toucher â, se tenir, s'arret

adăpost s.n. „abri": *ad-depositum* (Tiktin; REW³, V, p. 94; Puşcariu, DR, IV, 1362, n. 2).

afreață (ar.) s.f. „sorte de pain" („auf Kohlenfeuer ge tes Brot", Papahagi, WJb, XII, p. 101): *africia* „sorte 271; Graur, BL, V, p. 87).

ager adj. „vif, alerte, sagace": *agilis* „velocissimus, prompt; vehement, impetueux, ardent" (CGL, II, 264,

agest s.n., dialectal, „terre mâlee de pierres et de t riee par l'eau et entravee dans sa marche; terrassemen *gestus* (DE, 21) „fortification, rempart", *aggero* „a airionceler".

ajutor (ar. *agutor,* megl. *jutor)* s.n. „aide, secours „secours" (GGL, II, 258, 24; 502, 32 etc.).

amindari (ar.) vb. „a cîştiga, a dobîndi": *aug* accroître" (REW³, 783: *amintari,* cu *t* î.l. de *d:* v. core DR, VII, 477, n. şi Capidan, Arom., p. 313).

apare s.f. (arh.) „vase dans lequel on conserve de fiind atestat numai la Dosoftei, e suspect de a fi sava pot â eau" (REW³, 572 a; după Graur, BL, V, p. 88,

apuca (ar. *apucări)* vb. „saisir, s'emparer de; pren per": *aucupare* „chasser les oiseaux, les prendre dans 776; dubios; v. Graur, BL, V, p. 89, cf. Meyer-Lubke, Spitzer, op. cit., p. 651, n.; Puşcariu, ibid., p. 131

arunca vb. „jeter": *averruncare* „avertere, alienare, CGL, V, 169, 4; 562, 13; REW³, 2908: *eruncare; ru* de I. I. Russu, DR, XI, p. 227, are un alt sens, atît în romanice).

astîmpăra vb. „calmer, apaiser, moderer": **exten* manice, reprezentanţi ai lui *temperare,* REW³, 8627)

astruca vb. „couvrir, enterrer": **astruicare* (di

asuda (ar. *asudări,* megl. *sud)* vb. „suer, transpirer": *adsudare* „a asuda" (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 187), *exsudare* „suer, transpirer" (CGL, II, 303, 32; în celelalte limbi romanice, reprezentanți ai lui *sudare,* REW³, 8421).

ațipi vb. „s'assoupir": *%ttepire (< adtepere* „languir, etre languissant"; *tepeo* „s'abandonner ăla mollesse", CGL, II, 477, 23; formație onomatopeică^ după Spitzer, DR, III, 646—649).

aua (ar.) adv. „ici": *ad-hac* (DE, 115).

auace (trans.; ar. *aoate,* Capidan, Arom., p. 500) adv. „ici": **ad-kacce* (DE, 116; *Hllace,* REW³, 4265).

băiat s.m. „enfant mâle, garson, fils"; cf. *băia* „nourrir, allaiter un enfant; accoucher de, mettre au monde, donner la vie ou le jour â" (prin Transilvania, Ungaria şi Banat, DA). *Băiat* ar fi, deci, part. tr. al lui *baia: baiulare* „a purta", *baiolatio* „action de porter, de tenir" (CGL, II, 256, 32; 494, 40); *baiolator* „onera fecens, sarcinarius" (CGL, II, 256, 35; 254, 25; etimologie dubioasă, Graur, BL, V, p. 89; H. Mihăescu, RESEE, I, 188)..

Alte exemple la Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 236 ş.u.

Hîndur (ar.) s.m. „vocea, melodia desmierdătoare... a cavalului" (Per. Papahagi, Analele Dobrogei, IV, p. 374): *blandulus* „flatteur, adulateur" (REW³, 1150 b).

buged adj. „bouffi": **buccidus (< bucea,* Tiktin; Cihac, El. sl., p.-32, socoteşte cuvîntul de origine slavă, dar nu indică etimonul său).

buiestru s.m. „amble"; explicarea prin **bovestris,* format ca *equestris; pedestris* (Spitzer, DR, IV, 662, n. 2; REW², 1245) prezintă dificultăți semantice peste care nu se poate trece. Părerea că *buiestrul* este o alură mai înceată decît trapul este greşită: *buiestrul* este un fel de trap nesăltat; călărețul nu resimte zguduiturile caracteristice trapului, şi aceasta datorită mişcării picioarelor calului, deosebite de mişcările trapului. Calul *buiestraş* mişcă în acelaşi timp piciorul de dinainte şi cel dinapoi; el execută deci deodată o singură mişcare cu picioarele din dreapta şi apoi cu cele din stînga. De aceea, etimonul **boiester < boia* „lien; vincula lignea et ferri" (CGL, II, 350, 63;, V, 493,4) a merge „cu picioarele împiedicate" (Giuglea, DR, TI, p. 372 ş.u.) e satisfăcător, pentru sens; cf., într-adevăr, Giuglea, l.c.: „pentru a fi învățați să meargă în buiestru, caii sînt băgați cu picioarele într-un anume fel de piedici, pentru a i se forma pasul cerut de acest mers special". *Ambulester,* etimon propus de Puşcariu (DR, II, p. 683 ş.u.) nu satisface necesitățile fonetice (nesincoparea lui *u)* şi morfologice (sufixul *-stris* formează adjective, cf. Leumann-Hofmann-Szantyr, I, p. 236). I.I. Rusu, DR, XI, p. 172—180» socoteşte cuvîntul autohton şi reconstruieşte o formă ipotetică, închipuită.

căscăun(d) s.m., adj. „nigaud, niais, benet": **cascabundus* (< gr. %6LGK& „bailler", REW³, 1732. Puşcariu, DR, X, p. 394, n. 1; Graur; BL, VIII;

cerceta vb. „visiter, examiner, verifier, s'informer, interroger": *circitare* „decrire un cercle autour; entourer; alier et revenir d'un lieu dans un autre, faire le tour de; faire le tour pour examiner" (CGL, II, 356, 30; III, 149, 26; II, 403, 28).

cîntec (ar. *cîntic, cindic, conticlu,* Capidan, Arom., p. 212, 313, megh *contic)* s.n. „chanson": *canticum* „chant" (CGL, II, 481, 50; 502, 62; 529, 32 etc.).

cufuri (ar. *cufurescu,* megl. *cufăres)* vb. „foirer": **conforire (forire* „ventrem purgare", CGL, V, 296, 12).

cuțit (ar. *cătut, cuțut, cuțit,* Capidan, DR, IV, p. 349, megl. *cuțot)* s „couteau": derivat din *cos, cotis* y,pierre â aiguiser, queux" (CGL, II, 223, 507, 7 etc.; cf. *cotio* „ad acuminandum" CGL, V, 186, 4); **acutitus, *exacu* (Graur, BL, V, p. 94).

dărăpăna vb. „delabrer, detruire, ruiner": **derapinare* (EW, 484, RE 2579; etimologie imposibilă (Graur, BL, V, p. 95; explicația prin grea Bogrea, DR, IV, p. 807, dubioasă).

deda (a se) vb. „s'adonner": *dedere (deda,* după analogia lui *da,* 472, EW, 493, Puşcariu, DR, IV, p. 704, n.).

defăima (arh.) s.f. „blâme, diffamation"; *diffamia* „perte de la re tation" (DE, 476, REW³, 2634).

defăima vb. „diffamer, decrier, blâmer": *diffamare* „faire conna partout, divulguer; repandre un bruit, accrediter une rumeur" (CGL, 275, ,34; 312, 42; DE, 477; Lombard, Vb. roum., p. 112).

.. • *dejghieura, dejghiora* (Ban., Olt.) vb. „ecosser, egrener"; a curăța (n de epajă: **disglabrare (deglabrare* „degarnir de cheveux, de poils; raser epiler la tete de qqn.; degarnir de feuilles", CGL, II, 481, 5; DE, REW³, 2669; Graur, BL, V, p. 96).

desbăra (a se) vb. „se debarrassex, se defaire": **disvelare* (REW³, 2 dubios, Graur, BL, V, p. 96; după Bogrea, DR, IV, p. 808, o variantă a *desbăiera).*

- *despica* (megl. *dispic)* vb. „fendre, separer": *despicare* „disrupere, incid dividere" (CGL, V, 451, 6; 355, 52; 353, 56; REW³, 2600; Lombard, roum., p. 356).

disicari (ar., Capidan, Arom., p. 148) vb. „fendre, couper, dechi *dissecare* „couper en deux".

dogar (ar. *dugar)* s.m. „tonnelier" *(dogarius* „tonnelier", CGL, II, 30); fonetismul *o* (î.l. de *u)* se explică prin influența lui *doagă (< doga porcar (purcar, Gingiei,* Lg. et. litt., I, 1941, p. 301).

drepnea s.f. (Bucovina) „grand martinet" (zool.): **drepanella (< drep* „hirondelle des murailles", DE, 516 < gr. *Spsn&viț* „martinet"). Fo românească reproduce forma fonetică a termenului latin, şi nu e deci îm mutată direct din greceşte (Rohlfs, ASNS, CLXXIII, 144, Giuglea, X, p. 462, n.).

dumica (şi *demica, dimica,* ar. *dinicari)* vb. „mettre en morceaux, emie briser" (DE, 1096): *demicare, dimicare:* „lutter avec energie, se bat coups de poings; engager une escarmouche" (CGL, II, 42, 49; 272, 39; 50,

farmec (singular nou, din *farmăc,* Byck-Graur, BL, I, p. 19) s.n. „s lege, malefice, charme, enchantement, attrait": *pharmacum* „drogue" (R 6462; Graur, BL, V, p. 109).

feri vb. cu sensul (arhaic şi dialectal) de „feter, respecter, se soum â, proteger, preserver" ar reproduce, după Puşcariu (DR, IV, 1319; cf. un **ferire (<feria,* REW³, 3236) „a serba o zi". Candrea (GS, III, p. pornind de la înțelesul de „a apăra, a păzi (cu sfințenie)" explică term prin *auferre,* devenit, prin analogie, **auferire* (cf. *sufferire < suffere),* pr în prealabil de Giuglea (DR, IV, p. 1554): „a se da la o parte". Acest eti ar avea avantajul de a explica fonetismul şi sensul ar. *afirire* şi megl. (Candrea, GS, III, p. 393; cf. Lombard, Vb. roum., p. 621—623).

ferice adj. „heureux": *felix* „favorise des dieux, heureux".

flămînd (megl. *flămund)* adj. „qui a faim, affame": *flammabundus*

flutura (ar. *fliiur)* vb. „papillonner, s'agiter an vent, voltiger, folâtrer, faire voltiger": **fluctulare (< fluctus)* „courant, flot.; agitation, tempete" (Lombard, BL, XIV, p. 57).

frămînta (ar. *frimintu,* megl. *frimint)* vb. „petrir; agiter, tourmenter": *fermentare* (Giuglea, DR, III, p. 576), care, față de *^fragmentare* (Puşcariu, DR, III, p. 775—776), are avantajul de a explica vocalismul formei aromâneşti.

fuior (ar., megl. *ful'or)* s.n. „filasse de chanvre, touffe de chanvre": **folliolus (< follis* „sac ou ballon de cuir gonfle d'air, ballon â jouer, souffiet de forge, bourse de cuir". Pentru a explica sensul termenului românesc, trebuie deci să plecăm de la ideea de „balon, tufă de formă rotundă").

ghieura (dial.) vb. „ecosser, egrener": *glabrare* „depouiller de poil" {DE, 738; Giuglea, Lg. et litt., IV, p. 32—33).

^grangur s.m. „loriot" (ar. adj. *gangur* „culoarea între verde şi negru", megl. *gaigur* „numele unei păsări de culoare galbenă şi de mărimea mierlei, grangur", bg. *gajgur,* Capidan, Megl., III, p. 135, s.v.): *galgulus (gălbuia* „loriot ou merle dore"; pentru sens: *galbinus* „vert pale ou jaune"; calabr. septentr. *gravulu, gradulu* „loriot", sic. *gajulu, gaulus,* Alessio, 29).

ierta (ar. *Vertu,* megl. *Vert)* vb. „pardonner, absoudre, permettre": *Ubertare* „a ierta, a slobozi" (sec. V—VI, Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 211):

îmbuiba vb. „gorger". Etimonul propus de Giuglea (DR, II, p. 632 ş.u.; cf. Lombard, Vb. roum., p. 426, n.): **imbuviare,* prezintă dificultăți fonetice: *-v~* păstrat şi trecut la *b.* Foneticeşte, cuvîntul ar putea fi apropiat de *bubknre* „bouffer",

împărat (megl. *ampirat)* s.m. „empereur", alb. *mbret* (formele occidentale sînt savante: REW[3], 4305; DE, 824: G. Bonfante, Lg., 18, 1952, p. 288).

împătra vb. „avoir des mecomptes": *impetrare* „obtenir de qqn." (DA, REW[3], 4306 a).

încări (arh., ar. *încăreaştere)* vb. „chauffer": *incalescere* „s'echauffer".

încurca vb. „emmeler, brouiller, enchevetrer"; **incolicare (colus* „quenouille; laine de la quenouille", DA; REW[3], 4360).

întîi (băn. *întîn,* ar. *ntînu)* adj. „premier"; **antaneus* (Graur, BL, V, p. 67—68; REW[3], 493).

îniîmpla vb. „se passer, arriver, survenir, advenir": **intemplare* (REW[3], 4482 a).

întina (întina) vb. „placer une chose de telle maniere qu'elle tienne â peine, qu'elle chancelle, qu'elle tremble; spec, couper un arbre et le laisser legerement attache au tronc": *intenuare; tenuare* „amincir, amoindrir, rendre tenu" (CGL, II, 359, 47; REW[3], 8654).

jugastru (ar, *gugastru,* megl. *jugastru)* s.m. „erable": **jugastrum (jugum* „joug") „lemn din care se fac juguri" (DE, 917).

junghia (ar. *mi- ngungl'e,* megl. *jungl'u)* vb. *„egorger": jugulare* (influența lui *jungo;* cf. *jungla* „hățuri", CGL, II, 94,5; cf. Puşcariu, DR, X, p. 395—396).

legăna (ar. *ligînari,* megl. *leagăn)* vb. „bercer": *Higinare* (EW, 957; cf. Draganu, DR, III, p. 508 s.u.) „anbinden" (la tară, leagănul e suspendat uneori de tavan, v. ALR, II, p. 76, MN 2657 bis), cf. Iordan, Bui. Phil., IX, p. 149; Rohlfs, Lex. Differ., p. 57, n. 3.

leşina (ar. *lişinari)* vb. „etre pris de faiblesse, defaillir, se trouver mal s'evanouir, se pâmer; endommager (dial.)": *Haesionare (< laesionem;* pentru evoluția sensului, DE, 983, cf. *laesio* „dommage, tort", CGL, II, 257, 51, Lombard, BL, XIV, p. 48; *Hixinare,* Giuglea, DR, II, p. 829).

'lingură (ar., megl. ^) s.f. „cuiller; tariere, truelle, sorte de fourche *(&£.)-. li (n)gula* „cuiller" (CGL, II, 123, 34; 497, H; III, 93, 61 etc.); intro ducerea lui *n,* prin influența lui *linguere* „lecken", Rohlfs, Lex. Differ., p. 77-78 si h. 48). Termenul denumeşte lingura de lemn, nu cea de metal (Puşcari LR, I, p. 213).

lînced (ar. *lîndzid* „bolnav", Capidan, Arom., p. 152) adj. „languissan mâlade": *languidus* „lent, nonchalant, paresseux" (CGL, II, 120, 48; II 180, 51; 253, 4; *lînced,* cu *c* analogic, după *rînced, muced,* DE, 994).

lingoare (ar. *lăngoare,* megl. *lăngoari* „maladie", Capidan, Arom., p. 15 s.f. fievre chaude, typhus; diarrhee" (ALRI, v. I, h. 121): *languor* „faibless maladii" (CGL, II, 247, 29; 490, 7; 377, 3).

mare (ar. <^, megl. *mari)* adj. „grand, gros"; *mare* „mer"; G. Bonfan (II problema delT aggetivo e il rom. *mare* „grande", extr. din Bolletino del 1st. di lingue estere, V, 5, Genova, 1957) a arătat, cu exemple din celelal limbi romanice, că sensul de „mare cantitate" explică evoluția termenul rornâneasc; pentru explicația prin *mas-marem* „mâle", v. DE, 1048, EW 1027, Puşcariu, fit, deling, roum., 478, n. 1; Al. Niculescu, SCL, VIII, 195 p. 121. După E. £abej, RIEB, II, 1936, p. 182, din alb. *i math,* fem. *e ma* „gros".

mărgea (ar. *mărdzeao,* megl. *mărdzeauă)* sX „perle"; *margella* „corai (CGL, II, 353, 36; Graur, BL, V, p. 105).

mesteacăn s.m. „bouleau": *mastichinus* „mastic; resine de lentisque (DE, 1089).

mire s.m. „fiance, marie"; *miles* „soldat" (REW[3], 5568;dubios; Grau BL, V, p. 105; Skok, Arch, f. slav Phil., XXXVII, p. 85, explică sensul form rornâneşti prin decalc, după s.-cr., bg. *vojno, vojino* „Gemahl" < *voinu* „so dat"; la origine, sensul cuvîntului ar fi fost, deci, „curajos". Pornind de texte religioase şi de la concepția bisericească, după care tinerii căsători formează o „miliția", Spitzer, RIEB, I, p. 270 ş.u. explică evoluția sensul termenului latin prin limba liturgică).

mîneca (a se) vb. „se lever de grand matin; partir de grand matin" (J. Byck, LR, an. VII, 1958, nr. 5, p. 26): *manicare (manicat* „mane surgit CGL, IV, 257, 5).

negustor (din *neguța,* derivat din *negoț,* REW[3], 5881, sau direct din *n gotiari,* Graur, BL, V, p. 107) s.m. „negociant, marchand": *negotiator* „neg ciant, banquier, entrepreneur, speculateur" (cf. Graur, N. d'ag. et adj., p. 11

nescare (arh.) pron. ned. „quelqu'un": *nescio-qualis.*

neşkit (arh.; ar. *niscîntu,* megl. *niscăn)* pron. ned. „quelque": *nesc quantum.*

neştine pr. (arh.) „quelqu'un": *nescio-quem* (în celelalte limbi romani reprezentanți ai lui *nec* sau diferite compuse, REW[3], 5868).

nici (ar., megl. *niți)* conj. „ni": *neque.*

nuiarcă (ar. şi *nearcă,* Capidan, Arom., p. 149) s.f. „belle-mere, marâtr (ALR, I, v. 2, h. 156 si 157): *noverca* „matrea; id est matrinia; patris ux secunda" (CGL, II, 134, 43 etc.; IV, 369, 21; 262, 46; V, 122, 17).

oaie (ar. *oaie,* megl. *uaie)* s.f. „brebis": *ovis* „brebis" (pentru forma d fr., v. rezervele lui W. v. Wartburg. Zur Benennung des Schafes in den rom nischen Sprachen, Berlin, 1918, p. 9—10).

ospăț (ar. *uspets)* s.n. „repas, festin" (R. Todoran, DR, XI, p. 128—13 *hospitium* „hospitalite" (CGL, II, 377, 54 etc.).

păl'ur (ar.) s.m. „argalou, porte-chapeau, plante qui pousse en Thessal

X X I X liter., 40): *palinrus* „genus frutecti est; cardus genus herbae vel spinae ; cardus spinosus vel radix-herbae; herba spinosa" (CGL, IV, 135, 23; 373, 20; V, 472, 14; 509, 14; 230, 13).

pierseca vb. „rosser d'importance": *persecare* „couper, dissequer, subdiviser" (Giuglea, DR, I, p. 249—250).

plăcintă (ar., megl. *plățintă)* s.f. „pate, galette feuilletee": *placenta* „gâteau, galette; dulcia, eo quod placeat edenti, quae fit de simila et oleo vel adipe et melle; de farina et melle panes" (CGL, II, 151, 31; 408, 33 etc.; IV, 268, 24; 377/30; V, 321, 35).

plăpînd adj. „frele, debile": *palpabundus (< palpo* „foveo aut blandio aut pertracto; blanditur", CGL, IV, 135, 21; 548,3; V, 128, 33; W, 135, 22; 548, 4; *palpabunda* „blandiens", CGL, V, 636, 21).

plasa vb. (arh.) „frapper des mains, applaudir": **plausare* (Puşcariu, DR, I, p. 411; cf. *plausus* „claquement, applaudissement": *plausor; plausio).*

plimba (ar. *priimnu)* vb. „promener": *perambulare* „aller â travers, traverser" (CGL, II, 270, 4; 273, 39; 403, 34).

purcede vb. „se mettre en route, partir": *procedere* „aller en avânt, s'avancer" (CGL, II, 418, 5; 424, 46; 417, 35; III, 152, 57 etc.).

puroi (ar. *pronu)* s.n. „pus": **puronium (pus-ris).*

putred (ar., megl. *putrid)* adj. „pourri": *putridus* „pourri" *(putregai,* cf. n. top. calabr. *Putricello < *putricellus < putrios* „putred, moale", Alessio, 39).

pută (ar., megl. *pută)* s.f.: **putium* „mânnliches Glied" *(praeputntm;* REW³, 6881).

reteza vb. „couper, trancher": **retundiare* (Candrea, GS, III, p. 427; **recaediare,* Puşcariu, DR, I, p. 325; REW³, 7106; Graur, BL, IV, p. 110; **retizo* „couper les branches qui se penchent sur l'eau" < *retae* „arbres qui poussent sur les bords d'une riviere").

scoare £.f. (M-ții Apuseni) „scorie de fer": *scoria* „sordes metallorum,, scuria quod de ferro cădit" (CGL, IV, 168, 30; 569, 36, V, 243, 21, 22); im celelalte limbi romanice, cuvîntul e savant, REW³, 7739.

scula (ar., megl. *scol)* vb. „lever, ressusciter, reveiller": **excubulare* (EW, 1559; REW³, 2990; Lombard, Vb. roum., p. 152—153).

soarte (în Banat, ALRI, v. 2,^h. 207), *soarti* (ar. Capidan, DR, IV/p. 349) s.f. „placenta": *exorta* „nata, procreată".

streche (ar. *striglă,* megl. *street'ă,* N. Draganu, DR, VII, p. 205, n.); dubios: H. Mihăescu, RESEE, I, p. 188 s.f. „taon": **oestriculus* (Giuglea, DR, II,p.824-825; X, 445—446); *oestrum* şi *oestrus,* gr. oCcrrpoq „taon, mouche dont la piqure qui rend les bestiaux furieux; genus tavani, quod boves habent" (CGL, IV, 264, 25).

subțioară, suptioară, subsuoară s.f., adv. „aisselle; sous le bras, â l'aisseîle": *subala* „aisselle" (CGL, II, 364, 33).

sufleca (suvulca, sufulca, în centrul Transilvaniei, Giuglea, Lg. et litt., II, p. 56) vb. „retrousser": **suffollicare* (EW, 1677; REW³, 8432).

şil'e (ar.) s.f. „fulguleț, un ce foarte mic din orişice obiect, cît e negru sub unghie": **exilia* (Giuglea, DR, V, p. 897; *exilis* „menu, mince, petit").

trepăda vb. „trotter, courir gâ et la": *trepidare* „festinare; suivre la trace tout autour" (CGL, IV, 467, 24; II, 201, 18 etc.).

urca vb. „monter, gravir, elever, hausser": **oricare < orior* „se lever, s'elever" (EW, 1824; dubios: H. Mihăescu, RESEE, I, p. 188).

veşted (ar. *veaştid)* adj. „fane, fletri": **vescidus (vescus* „maigre, chetif, grele, faible").

TERMENI CARE AU ÎN ROMÂNĂ ALT SENS DECÎT ÎN CELELAL LIMBI ROMANICE

O serie de termeni au, în română, alt sens decît în celelalte limbi roman (Puşcariu, Et. de ling. roum., p. 37 ş.u.). *

Iată enumerarea cîtorva dintre aceşti termeni, printre cei mai interesa

albastru (ar. <^ „bleu; blanchâtre", DE, 37), adj. „bleu": *alba* „weisslich" (REW³, 319), pe cînd regg. *vastra* „(pecora) bianca di sopr neta di sotto", *vaha* „(capra) di color nero e bianco" (Alessio, p. 16, Sala, S VII, p. 313).

bărbat (ar., megl. ~) s.m., cu sensul special de „homme, mari" deri diiî. *barbatus* „barbu, qui a la barbe, qui porte barbe" (cf. *bărbați* „legitir CGL, V, 492, 36), pe cînd celelalte limbi romanice au păstrat sensul origi (cL Meyer-Lubke, REW³, 946: „der Bart gilt im Orient als Zeichen vo *Mă&nliehkeit, im Gegensatz zu den bartlosen Eunuchen").

Eponim, şi în toponimie, în calabreză: *Barbato* (cf. topon. dr. *Bărboşi,* Sala, SCL. p. 3-14) gr. mod. **pappdîog** „valido, forte" (> alb. *varvat).* dalm. (toponimie) 5. *Barbato, in Bărbat* (1203) „vilaggio presso Arbe e presso Pago" (Alessio, p. 19).

bucă (ar. ~ „pulpă, but", megl. ^ „scoc, lăptoc, uluc") s.f. cu se izolat, în română, de „joue, fesse" (REW³, 1357); în latină, *bucea* este ate cu. sensul general de „bouche, interieur de la bouche" („mâchoire", C II. 263, 51; III, 247, 43; 350, 52 etc.; „trachee-artere, gorgee", Id., II, 37), iar în latina vulgară şi cu acel de „joues" (CGL, III, 175, 7), ca în rom

*căuta: *cavitare* (ML, p. 295), galic.-port. *catar* „suchen", de unde „find 'Italia de nord şi de est>rtr., Rohlfs, Lex. Differ., p. 46), calabr. *gavitare* tare" (Alessio, p. 22).

custa vb. (arh., dial., şi în aromână, Capidan, Lg. et litt., I, p. 29 sensul de „vivre, maintenir en vie" (în celelalte limbi romanice, cu înțeles „cofiter", REW³, 2170) se explică pornindu-se de la sensurile de „etr permanence, durer; perseverer; etre, exister, subsister" ale lui *constar*

fiulare s.f. (Banat, v. ALR, II₂, v. II, h. 336) „traverse de bois qui 1st pârtie superieure â la pârtie inferieure du joug": *fibularia < fibula* (Mu Chiron., p. 530: „subtilissima *fibularia* venas partes oculis subicies"), *fi* „iriligamenta, ligamenta" (CGL, IV, 342, 37; 238, 53; V, 500, 61; în ital reprezentanți ai *lui fibula,* cu sensul de „sulă; balama").

foaie „burduf; burtă, pîntece, abdomen (la oameni şi la animale, cf Procopovici, DR, X, p. 512), burduful cimpoiului" < *follis* (Puşcariu/LR, *196;* calc după bg. *mesina* „Blasebalg, Bauch", Reichenkron, Zs. sl. Ph XVII, 1940, p. 156); în celelalte limbi romanice, cu alte sensuri (R 3422).

inimă (ar. ~, şi cu sensul de „curaj", Capidan, DR, VII, p. 324, *inăhtă,* numai în unele expresii) s.f. cu sensul concret de „coeur; est ventre" (în celelalte limbi romanice, „suflet", REW³, 475): *anima* „so veiit, air, exhalaison; âme".

imputa vb. cu înțelesul de „imputer, reprocher" şi *a se imputa* (a ***CXL*** sensul de „se disputer" reproduc bine sensurile lui *imputare* „im attribuer" (în celelalte limbi romanice, cu sensul de „boucher, tamp rxairrer; greffer", REW³, 4325).

însemna vb. cu înțelesul fundamental de „marquer d'un signe" (în lalte limbi romanice, cu sensul de „enseigner", REW³, 4462), stă aproa

întinde vb. cu înțelesul de „etendre" (în celelalte limbi romanice, cu sensul de „a înțelege, a auzi", REW[3], 4483), care este sensul etimologic al lui *intendere* „etendre" (CGL, II, 311, 42).

nutreț s.n. „fourrage": **nutricium (nutricium* „soins nourriciers"; *nutricius* „celui qui nourrit", CGL, II, 135, 33; prov. *noiritz* „junges (von tieren)", REW[3], 6004).

picior (ar. *cicior)* s.n. cu sensul de „pied" (în celelalte limbi romanice, cu înțelesul general de „queue, tige", REW[3], 6324 a) reproduce sensul lui *petiolus* „diminutivum a pede" (CGL, V, 646, 17; cf. *pacciolus,* CGL, II, 144, 1).

sat (ar. *fusat)* s.m. „village": *fossatum* „Graben, Kastell" (REW[3], 3461). Forma cu/conservat se regăseşte în albaneză *ffshat)* şi în dacoromână, în sec. al XVI-lea *(fsat)*; v. ML, p. 354—356. Sensul de „village" s-a dezvoltat numai în română şi albaneză.

Sat „village ferme", R. Sindou, Rev. intern, d'onomastique, 10, 1058, p. 316.
T. Bojân, Sfera semantică a vechiului rom. ***fsat,*** *CL,* XIV, 1969, p. 63—75; atestat în Ps. Sch. de 28 de ori, in Cod. Vor. o dată, „lăcaş în cîmp".

scălda vb. (ar. *ascaldu),* cu înțelesul de „baigner, tremper" (în celelalte limbi romanice, cu înțelesul de „chauffer", REW[3], 2946): *exaldare* „mettre dans l'eau chaude, echauder".

tare (megl. *tari)* adj., adv. cu înțelesul de „fort, puissant" ne duce departe de sensul din latină: „de telle maniere, de telle espece, de telle nature", reprezentat în celelalte limbi romanice (sensul general de „tel", REW[3], 8543). Pentru a explica sensul românesc, trebuie să pornim de la întrebuințarea emefatică a lui *talis,* în construcții ca: *talis vir,* adică cineva „mare, important, considerabil" (cf. Şăineanu, Semasiol., p. 184); după Skok, Arch. f. sl. PJailt., XXXVII, p. 87, sensul cuvîntului românesc ar fi decalcat după s.-cr. *jâk* „stark", dar cf. o evoluție la fel ca în română în v. fr. *tendron* „junger Spross", sp. *ternero* „vițel, vițea", Richter, Rom. Forsch., 55, 1941, p. 390.

tînăr (ar., megl. *tinir)* s.m. cu sensul de „jeune", pe cînd celelalte limbi romanice au păstrat sensul etimologic al lui *tenerum* „tendre" (REW[3], 8645; pentru posibilitatea unui calc după v. sl. *mladu* (cwraXoq), v. Vaillant, R. et. sl., XVII., p. 257).

urgie (ar. urjiă) s.f., „colere, courroux, haine, execration": *orgia* „mistere dionisiace" (CGL, II, 278, 22; 374, 31 etc.; termen grecesc, după Giuglea, RF, II, p. 65; DR, X, p. 462, n. 1, H. Mihăescu, RESEE, I, p. 188).

vindeca (ar. *vindicari)* vb. cu sensul de „a scăpa de boală, a lecui" (Şăineanu, Semasiol., p. 185) se explică prin sensul figurat al lui *vindicare* „liberer, delivrer" *(vindex,* Meillet-Ernout[2], s.v.), pe cînd celelalte limbi romanice au păstrat sensul de „venger" (REW[3], 9347), care se explică de asemenea prin cel de „qui tire vengeance <le" al lui *vindex.* '.*

vintre s.f. „partea de jos a pîntecelui, organ genital feminin; diaree" (ALR, I, v. 1, h. 43): *venter.*

virtute (arh., dial.: ALRII[2], v. I, h. 114, pt. 260 „putere, tărie, vigoare"; ar.) s.f. cu înțelesul de „force" reproduce sensul concret al lui *virtus* „fdrce (du corps), vigueur", pe cînd sensul abstract, „valeur, courage" e reprezentat în celelalte limbi romanice (REW[3], 9371).

cale s.f. „chemin, route": ***callis*** „piste de troupeau, sentier trace par les animaux; toute espece de sentier ou de route" („route etroite, chemin frecruente, sentier, chemin etroit; via in silvis vel semita trita" CGL, II, 379, 24: 96, 47; 250, 25; III, 165, 59; IV, 320, 22). Explicația dată de Puşcariu (Et. de ling. roum., p. 40), că sensul de „via" al lui ***callis*** s-ar •explica prin traiul în munți al strămoşilor românilor, nu este justificată, întrucît sensul de „via" este atestat în latină, precum şi în italiană (REW[3], 1520).

pe care ***veredarius*** „curier suauaww.
1952, p. 233—243). ***Sensul*** din română (cf. REW[3], 1718) nu implica uaxu
1952r, p. /n.c.l»Qrih Et. de ling. roum., p*)* jj* ~~ ***rnwaria*** a
moşilor românUor (Puşcariu, Et. de ling. roum., p. 40); căruțele umblă la munte, ca şi la şes fost înlocuit pri
şi sensul de „sentier" s-a putut dezvolta în orice regiune, odată ce ***carraria*** a ***iost*** înlocuit pri
drunt, în accepțiunea de „drum de care".

merge vb. „aller, marcher": ***mergere*** „plonger, enfoncer dans l'eau; submerger" („enfoncer piooger jusqu'au fond", CGL, II, 260, 40; III, 410, 17 etc.), calabr. septentr, ***dimiertu, demir*** „ramingo, errante, misero" < ****demerctus < demergere*** (Alessio, p. 33). Sensul din român ca şi din albaneză ***(mergonj*** „entferne, schiebe auf") se explică foarte bine, după cum a arăt daicoviciu (DR, V, p. 477—478), plecînd de la acel general al lui ***mergor*** de „a se cufunda şi este exemplificat de o inscripție din Bulgaria: ***ipso immargebam... in quartum decimu annum,*** pasaj tradus de Daicoviciu (l.c.) prin „mergeam în (pe) anul al 14-lea" (cf. Mihăesc Lat. prov. dun., p. 35). Explicația modificării de sens prin traiul la munte al strămoşil românilor, pentru care acel care „mergea" se scufunda „în vale şi dispărea de la orizont" (D 1080; Puşcariu, Et. de ling. roum., p. 41) este deci inutilă (cf. REW[3], 5525).

punte s.f. „pont, passerelle"; ***pons*** „pont, passerelle". (Părerea lui Puşcariu, Et. de lin roum., p. 41, că sensul de „passerelle" s-a dezvoltat în română şi se explică prin traiul munte al strămoşilor românilor, nu e confirmată de fapte, întrucît sensul din română îl are termenul latin.)

răbda vb. „endurer, supporter, tolerer; souffrir; patienter" mi poate fi explicat p ***rigidare*** „rendre raide, dur, raidir, durcir", cum propune Herzog (DR, I, p. 222 ş.u.; p. 495 ş.u.), pentru că trecerea lui ***gd*** la ***bd*** nu poate fi justificată (cf. ML, p. 267 ş.u. pen ***ct >pt); *rabiăare,*** propus de Puşcariu (DR, VIII, p. 127—131), nu are mai multe şanse a fi acceptat.

ÎNCHEIERE

Ajunşi la capătul expunerii noastre, ne mai rămîne, în chip de conclu-zie, să aruncăm o privire de ansamblu asupra caracteristicilor latinei ce stă la baza limbii române, în primele secole ale erei noastre, pînă în secolul al V-lea.

Limba română s-a dezvoltat din latina vorbită în Peninsula Balcanică, în părţile romanizate ale Daciei şi în Italia (de la sud la nord, pînă la linia unind La Spezzia cu Rimini); gruparea aceasta a dăinuit pînă către jumăta-tea a doua a secolului al III-lea e.n., cînd, prin invaziile populaţiilor ger-manice, contactul dintre cele două provincii a fost rupt.

Contactul cu lumea occidentală, prin legături cărturăreşti sau religioase, s-a menţinut, însă, pînă în secolul al VII-lea.

Grupul latinei balcanice e alcătuit din română (cu dialectele sud-dună-rene), din vegliotă (azi dispărută) şi din elementele romanice din vocabularul albanezei, sîrbo-croatei şi slovenei.

Inovaţiile care caracterizează grupul oriental pot fi opuse, în bloc, ino-vaţiilor din grupul occidental şi în special galio-romanei, care a urmat căi de evoluţie cu totul diferite. Caracterul popular al latinei din grupul oriental se opune caracterului savant al latinei din Gallia. Caracterul acesta popular este mai accentuat în limba română, şi el constituie trăsătura esenţială a latinei ce stă la baza românei, unde nu se semnalează nici o influenţă savantă -sigură (Meyer-Liibke, Rum. u. rom., p. 35; v. mai sus, nota la p. 83-84).

Un tablou cronologic al inovaţiilor în domeniul foneticii şi morfologiei, al latinei dună-rene, la Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 299 ş.u.: v. mai sus, p. 170 ş.u.

In domeniul foneticii, trebuie relevat faptul că în română, ca şi în ita-liană, vocalele sînt distinse prin calitatea timbrului lor; cantitatea nu are nici un rol fonologie, adică nu este întrebuinţată de limbă ca factor diferen-ţial. Spre deosebire de celelalte limbi romanice, care le-au confundat într-un .singur timbru *o,* în română şi în unele dialecte italiene vocalele *u* şi *o* au rămas distincte (v. mai sus, p. 101 ş.u.). Diftongul *au,* în silabă accentuată, a fost conservat în română, iar în silabă neaccentuată a fost redus la *a,* pe cînd în italiana centrală şi de nord, ca şi în grupul occidental, *au* a trecut la *o (aur:* it. *oro,* v. p. 108 ş.u.).

în privinţa consoanelor, trăsătura caracteristică a grupului oriental, faţă de gallo-romană, este conservarea scheletului consonantic al cuvintelor, în această privinţă, italiana şi româna au inovat numai atunci cînd schim-barea era pregătită încă din latină: tratamentul lui *-b* şi *-v-, ti > ts,, di > dz: adjutare* > dr. *ajuta,* log. *adzudare, ci > c, k^w > p,* log. *b, g^w > b, cs > ss* <(v. mai sus, p. 110 ş.u.). în română, ca şi în italiană, surditatea lui -s- a fos^-menţinută *(casă,* it. *casa),* pe cînd în celelalte limbi romanice (şi, în regul^ generală, în italiana de nord), -s- este sonorizat: *-z-* (v. mai sus, p. 119 ş.u.

Româna, spre deosebire de italiană, nu cunoaşte fenomenul protez unei vocale, la iniţiala consonantică a cuvîntului: it. *la scuola,* dar *in iscuo* etc., ceea ce denotă un alt regim al sfîrşitului de cuvînt, în fraza vorbit Consoanele finale *(-m,* -s, *-t),* dispărute în limba vorbită, dar păstrate pr influenţa latinei vorbite de păturile culte, în Gallia, nu apar în român şi în italiană (v. mai sus, p. 124 ş.u.);W, von Wartburg, La posizione del lingua italiana nel mondo neolatino, Leipzig, 1936, p. 23 ş.u.: *chantet,* franceza din sec. al XLlea, pe cînd latina vulgară cunoaşte forma *cân* fără *-t.* Latina din Gallia reproduce limba păturilor culte, pe cînd în Ital limba populară şi-a impus forma. Această trăsătură constituie o diferen tranşantă între latina occidentală şi cea orientală. în felul acesta, intrăm domeniul morfologiei şi, plecînd de la observaţia privitoare la dispariţ consoanelor finale, în română şi italiană, ajungem la una din trăsăturile cara teristice ale grupului oriental: marca *-i* a pluralului la numele masculine, cînd grupul occidental a păstrat pe -s; *oameni,* it. *uomini,* dar fr. *homm* sp. *hombres* etc, (v. mai sus, p. 132 ş.u.).

Româna, singură printre celelalte limbi romanice, a întărit categor neutrului latin (v. mai sus, p. 128 ş.u.). Neutrul e conservat şi în italiar Româna a păstrat vocativul în *-e* al numelor masculine şi forma de geniti dativ a numelor feminine de declinarea I şi a III-a (v. mai sus, p. 132).

în domeniul sintaxei, nu găsim, în română, construcţii de origine savar (cf. Meyer-Liibke, Rum. u. rom., p. 28). Româna, ca şi italiana, continuă pro deul latin de indicare a persoanei prin forma verbală *(dorm, vin* etc.), nu prin pronumele aşezat dinaintea verbului (tipul din franceză: *je d* *je viens* etc.).

în domeniul sintaxei şi al vocabularului, româna şi italiana au în com o serie de expresii şi de termeni (v. mai sus, p. 78 ş.u.). în sfîrşit, vocabular limbii române cuprinde termeni pătrunşi în limbă la o epocă veche şi ca nu au mai fost înlocuiţi cu termeni noi, veniţi din Italia, după ruperea co tactului dintre cele două lumi romanice.

Caracterul esenţial popular al latinei ce stă la baza românei şi evolu ulterioară a limbii, în aceeaşi direcţie, constituie trăsătura caracteristic limbii române, singura supravieţuitoare a latinei vorbite odinioară în Penins Balcanică şi în provinciile dunărene ale Imperiului Roman.

W. von Wartburg, Evolution et structure de la langue francaise, Leipzig-Berlin, p. 42 ş.u. Id., La posizione della lingua italiana nel mondo neolatino, Leipzig, 1936. Id., glied, p. 1 ş.u. Puşcariu, Transylv., p. 14: „La langue romane d'Orient ne s'est done conse que dans la mesure ou elle etait parlee par un element rustique".

II

LIMBILE BALCANICE

INTRODUCERE

latinitatea limbii române. Analiza genealogică a limb
deşte latinitatea ei; structura limbii române este, în esenţa
:$us,:p. 75). Oricît de mult s-a îndepărtat limba română de ti
de mult s-ar mai îndepărta de el în cursul evoluţiei sale u
nu se va schimba prin aceasta în raporturile de filiaţie dintr
română, aceasta fiind pur **şi** simplu transformarea, potriv
a celei dinţii (cf. A. Meillet/ Linguistique historique et ling
I, Paris, 1921, p. 80). Dacă, deci, latinitatea limbii româ
•incontestabil şi astăzi incontestat, nu este mai puţin adevă
mână conţine elemente care ne îndreptăţesc să o consideră
drept o limbă balcanică.

Româna, limbă „balcanică". Limbile balcanice şi anum
gara/albaneza şi neogreacă — într-o măsură mai mică şi sîr
otomană rămînînd izolată — fără a fi înrudite între ele, c
convieţuirea seculară a popoarelor care le vorbesc, o „un
(Sprachbund). Ele au în comun o serie de trăsături care conf
un* aspect particular.

*N. Troubetzkoy, Actes du premier Congres international de lingu
p."'t8; B. Havrânek, Archives neerlandaises de phonetique experimenta
p. 119. *i*

'•"'Celpi in Dacia: occidentalizarea geţilor, în Carpaţi,
de ceiţi, începînd cu sec. IV î.e.n. După sec. II, procesul a f
romani. Influenţa orientală, adusă de cimerieni. Adevăra
transformării civilizaţiei daco-gete a fost influenţa celtică, î
IV î.e.n. (V. *Pkrvzri,'Getica,* p. 804; cf. Ethnologica, Buc,
-încă din 1829 B. Kopitar a atras atenţia lumii savan
nărilor dintre limbile balcanice; de atunci, s-a putut const
balcanică", consacrată cercetării elementelor pe care acest
comun.

• B. Kopitar, în Wiener Jahrblicher der Litteratur, XLVI (1829),
noohbis auf diese Stunde, nordlich der Donau in der Bukowina, Moldau un
burgen, Ungarn, ferner. jenseits der Donau, in der eigentlichen Bulgarey,
Alpenkette des Hâmus, in der ausgedehntesten alten Bedeutung dieses
Meere zum andern, in den Gebirgen Macedoniens, im Pindus und durch
•*eine* Sprachform herrscht, aber mit dreyerley Sprachmaterie". Aspectul
române nu a scăpat unui observator de calitatea lui Hugo Schuchardt, car
G. Weigand, nu fără maliţie, că: „der Beweis, dass das Rumănische eine
ist, ist noch nicht erbracht" (B.-A.. I, V).

„Uniunea lingvistică" balcanică. Dar cîteva dintre pa
netice sau gramaticale ale limbilor care fac parte din „un

teoria „substratului" nu este suficientă pentru a explica aceste coincidențe între limbi neînrudite genealogic (Troubetzkoy, în voi. Psychologie du langage, Paris, 1933, p. 243—244).

Asupra termenului de „unitate" balcanică, vezi rezervele lui A. Belie, RIEB, II, p. 170. E. Lewy (Der Bau der europâischen Sprachen, în Proceedings of the Royal Irish Academy, XLVII, 2, Dublin, 1942), în încercarea sa de clasificare tipologică a limbilor europene, distinge o grupare „balcanică", formată din albaneză, română şi neogreacă. Importanța contactului dintre limbi, în regiunea „balcanică" (Helena Kurzovâ, Strukturell-typologische Charakteristik der Balkansprachen, Ling. balk., XVII, 1974, p. 41-50).

Prezentarea problemei „uniunii lingvistice" balcanice, cu numeroase indicații bibliografice, şi cu unele puncte de vedere azi depăşite: H. Birnbaum, Balkanslavisch und Siidslavisch, Zs. fur Balkanologie, III, 1965, p. 12—63.

Acțiunea substratului. Elementele comune ale limbilor balcanice se explică prin traiul în comun al popoarelor din Peninsula Balcanică. Creşterea oilor practicată de populațiile de limbă slavă meridională din Peninsula Balcanică, de populațiile de limbă română şi de albanezi, a jucat un rol important prin deplasări păstoreşti ale acestor populații, care s-au petrecut în decursul secolelor, favorizînd contactul dintre oameni vorbind limbi diferite şi provocînd amestecul limbilor. Aceste deplasări ale populației păstoreşti dintr-o parte într-alta a Peninsulei Balcanice nu se mărgineau la simple mişcări ale unui număr oarecare de păstori: se deplasau sate întregi; aceste mişcări de populație^ au avut deci un mare rol in evoluția limbilor balcanice

Deplasările păstorilor români în Peninsula Balcanică sînt atestate cu începere din secolele XIII şi XIV în Albania, Epir, Tracia şi Tesalia. V. mai jos, Anexa, p. 574—577.

O poziție personală, în privința acțiunii substratului asupra limbUor din Peninsula Balcanică, o ocupă A. Vaillant, care explică o serie de fapte din limbile slave meridionale prin influența romanității sud-dunărene, în speță a limbii române: „le veritable substrat des Barkans c'est la civilisation greco-romane", afirmă dînsul (BL, XIV, p. 15).

Acțiunea substratului, anevoioasă de probat, nu trebuie totuşi exclusă din explicația apropierilor dintre limbile balcanice, căci nu este datorat hazardului faptul că latina vorbită în părțile romanizate ale provinciilor dunărene a evoluat întf-un alt fel decît latina din Galia. Dacă lat. *aqua* sau *rota,* de ex., şi-au păstrat scheletul consonantic latin aproape neatins în română: *apă, roată* şi au fost reduşi la monosilabe în franceză: *eau, roue* (foneticeşte: *o, ru),* aceasta se datoreşte acțiunii substratului diferit în fiecare dintre cele două provincii romane.

Teoria nimicirii populației autohtone din Dacia, susținută de Petru Maior, nu a fost confirmată de cercetările ulterioare. Daco-geții, în secolul I al e.n., sînt semnalați pe locurile unde au trăit şi odinioară. V. L I . Russu, Daco-geții în Dacia romană, în Contribuții la cunoaşterea reg. Hunedoara, Deva, 1956, p. 39 ş.u.; Id.,; Limba traco-dacilor, 1967.

Prin „influență a substratului" se înțeleg fenomenele de interferență a două limbi. Cercetările recente arată că atunci cînd o limbă autohtonă, ca de ex. limba maidu (a indigenilor din Sierra Nevada, nordul Californiei), intră în contact cu engleza, cea dintîi îşi pierde fonemele proprii, în avantajul fonemelor limbii engleze: în graiul copiilor de limbă maidu pătrund fonemele limbii engleze.

W. Shipley, în Romance Philology, XIII, 1959, p. 84—86. Despre „contactul" dintre limbi şi „bilingvism", v. expunerea lui L. Zawadowski, în Bullet, de la Soc. Polonaise de Linguistique, XVII, 1958, p. 155— 191 şi raportul lui E. Haugen, în Proceed. 8. Congr., p. 771 ş.u. Ipoteza celtică poată explica tot atît de bine relaxarea limbii engleze moderne cît şi acelaşi fenomen din galo-romană: Pierre Delattre, La theorie celtique et les substrats, Romance Phil., XXIII, 1970, p. 491.

Interferența sistemelor lingvistice duce la substituiri de foneme, afectează sistemul limbii şi la modificări ale normelor de realizare ale siste lui, care provoacă modificări ale fonemelor, dar nu substituirea lor (B. Ma berg, L'extension du castillan et le probleme des substrats, Actes du Coll international de civilisation, litterature et langues romanes, Bucarest, 14 septembre 1959, p. 249—260).

" Substratul a influențat asupra spaniolei din America de Sud: a spaniola din Chile are sunete araucane. Engleza a dat foneme noi, elem de gramatică şi de sintaxă norvegienei vorbite de coloniştii din Amer Limba ewe din Africa are un vocabular francez.

Asupra teoriei substratului, v. expunerea de ansamblu, cu indicații bibliografice, B, A. Terracini, Sostrato, în Scritti in onore di Alfredo Trombetti, Milano, 1937, p. 32 precum şi dezbaterile asupra problemei substratului publicate în Vopros. jaz., 4, 1955.

Zonele de **civilizație în Peninsula Balcanică.** în antichitate, Penin Balcanică era împărțită în două zone de civilizație: de o parte zona rom cuprinzînd bazinul dunărean şi teritoriul ce se întindea pînă la m Haexnus şi Marea Neagră, iar la vest regiunea aşezată la nord de Sk lacul Ohrida şi Valona sau, cu alte cuvinte, provinciile romanizate Daln Moesia Superioară şi Inferioară, Dacia Traiană şi partea de sud a Panno Superioare şi Inferioare; de altă parte, zona grecească, cuprinzînd restul toriului, la sud de Skopje, la vest de Sofia şi de-a lungul munților Ha (Balcani), pînă la Marea Neagră (P. Skok, în Festschrift f. Max Vas Wiesbaden, 1954, p. 511; Vezi harta noastră nr. I).

R. Vulpe, L'âge du fer dans les regions thraces de la Peninsule Balkanique, Paris, p'.* 118 ş.u.; V. Pârvan, La penetration hellenique et hellenistique dans la vallee du Da p. 25 ş.u. (Academie Roumaine, Bullet, de la Section hist., X, Bucarest, 1923). Pentru de înflorire a civilizației dace în sec. I e.n., vezi expunerea din IR, I, p. 136 ş.u. Pentru co grecesc în Tracia de est, orientat spre lumea egeeană în sec. VI—V î.e.n., v. Rosto RIEB, I, p. *56* ş.u. Zonele de influență în Peninsula Balcanică au fost delimitate în inscripțiilor în limba greacă sau latină, de C. Jirecek, Rom. Dalm., I, p. 13 ş.u. Cf. vațiile lui Philippide, Orig. rom., I, p. 71 ş.u. D. Scheludko, B.-A., III, p. 255 ş.u. şi ZRPh, LIV, p. 175, 179, care au arătat că linia de demarcație fixată de Jirecek trebuie î în cîteva puncte mai la sud. Gerov, Lat. gr. Bez., t. XVIII, p. 122 ş,u. (limba greacă î religioasă a Peninsulei Balcanice). V. Arvinte, Die Westgrenze des Entstelungsgebiet rumänischen Sprache, Zs. f. Balkanologie, VI, 1968, p. 97—113. V. observațiile din noastră Linguistica, The Hague, 1973, p. 141—142. Locuința primitivă a dacilor: în c României actuale (V. Georgiev, Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr Spla Warszawa, 1963, p. 87—90).

\ De fapt, elenismul pătrunsese şi la nordul acestei linii de dema în Dobrogea încă de la jumătatea secolului al VII-lea au fost înte colon iile greceşti Histria, apoi Tomis şi Callatis, iar în interiorul țării ele de civilizație greacă pătrunseseră pe calea importurilor (prin comerțul ticat pe văile apelor) pînă la Bărboşi (confluența Şiretului cu Dună vest de Galați), Poiana (confluența Trotuşului cu Şiretul), Piscul Crăs pe Ialomița, Grădiştea Mare şi Spanțov (vărsarea Argeşului).

Pârvan, op. cit., p. 26 ş.u. Asupra stărilor din Albania, v. ML, p. 343 ş.u.

Jirecek a delimitat cu precizie pe teren frontiera dintre lumea şi cea romană, pe baza inscripțiilor în limba greacă sau latină găsite locului, iar cercetările ulterioare au confirmat, cu mici retuşări, aceast mitare. Plecînd de la Lissus (Lesh), frontiera trecea la sudul dru dintre Scutari (Skadar, alb. Shkoder) şi Prizren, urca apoi spre nord şi la sud de Skopje, Nis (Naissus), Bela Palanka şi la nord de Pirot ş

(Serdica), îndreptîndu-se apoi spre cursul Dunării, pe care o urma pînă la gurile ei (vezi hărțile noastre nr. II, III si harta „Romanitatea dunăreană" în sec. I—VI, de E. Petrovici, LR, IX, I960, nr. 1, p. 82—83).

Jirecek, Arch,, f. slav. Phil., XV, p. **98** s.n.; Id., Rom. Dalm., I, p. 13 s.n. şi Gesoh. cL Serben, I, p. **38** ş.u.-

Cu privire la criteriile acestei delimitări, trebuie ținut seamă de faptul că prezența inscripțiilor în limba greacă, într-o localitate oarecare, nu înseamnă că şi locuitorii vorbeau greceşte; se poate ca limba greacă să fi fost cunoscută numai de cîteva persoane sau numai de acela care a gravat inscripția.

De fapt, limba greacă era cunoscută şi întrebuințată chiar în regiunile în care se impusese limba latină: la Apollonia, de exemplu, găsim inscripții greceşti datînd din epoca imperială; la Amantia (Pllotsha, sud-est de Vlora) se scria greceşte în anul 200 e.n., cu toate că limba oficială era latina.

Granițele între cele două limbi delimitau, aşadar* două culturi, şi ele se referă, în primul rînd, la limba monumentelor scriseT

C. Patsch, Beiträge zur Volkerkunde von Sudosteuropa, V, p. **158** (Sitzungsb. d. Âiâd. d. Wissenschaft. in Wien, Phil.-hist. Ki., Bd. CCXIV). Cf. observațiile lui G. Rohlfs, RLiR, IV, **126,** privitoare la inscripțiile latine descoperite la Reggio (sec. II e.n.), într-o zohă de limbă greacă. Prezența lor nu înseamnă că toată populația vorbea latineşte, ci numai persoanele culte şi funcționarii. Capidan (Rom. bale, p. **24, 32;** DR, VII, p. **322** ş.u.) susține că civilizația bizantină a fost transmisă de la popor la popor, fără cunoaşterea limbii greceşti de către grosul populației Cf. observațiile lui Iorgu Iordan, ZRPh., LVIII, p. **374** ş.u.

Nu se poate deci vorbi, în antichitate, de o „frontieră" între lume&.de limbă greacă şi lumea de limbă latină, ci trebuie să admitem că anumite regiuni ale Peninsulei Balcanice, ca Dacia mediterranea sau Macedonia, au fost bilingve. Tracia şi Macedonia erau jumătate de limbă greacă şi jumătate de limbă latina (Philippide, Orig. rom., I, p. 72). în Dacia Traiană, din cayiza marelui număr de colonişti greci sau de limbă greacă, bilingvismul era: de regulă la o parte din locuitori (Diculescu, DR, IV, p. 399 ş.u.; cf. obiecțiile lui Daicoviciu, Probi. cont. în Dacia, 23, n. 2).

Jirecek, Rom. Dalm., **I,** p. **12:** Patsch, op. cit., V, p. **160** ş.u. Influența limbii greceşti trebuie să ne-o închipuim exercitîndu-se deopotrivă ca limbă de civilizație şi ca limbă vorbită Skok, **III**[e] Congres international des slavistes. Discours et conferences, Belgrad, **1939,** *p:S5).*

Civilizația greacă. Civilizația greacă a exercitat o influență covîrşitoare asupra popoarelor balcanice, în tot cursul evului mediu.

Această înrîurire s-a exercitat numai asupra popoarelor care au căzut în raza de influență a Imperiului Roman de Răsărit (după **395),** deci populațiile din aproape întreaga Peninsulă Balcanică, pînă la linia Sirmium-Skodra (Ostrogorsky, RIEB, II, p. **390).** Cf. inscripția descoperită la Mitrovica (Sirmium), din **580—582,** datorată unui necunoscut care ştia imperfect greceşte, în care se vorbeşte de „România", adică de Imperiul de Răsărit, bizantinii numindu-se **TGHKXÎOI** (cf. mai jos, nota de la p. **199):** *%p(iGT£)* **K**(6pi)e, Ponți *zf\q no'kz&Q* **K'** epuțov **TQU** "AŞapiriv **KS** *nvXațov xf\v* 'Poojiaviav **KS TOV** ypdvavta. A|if|**V** (Jirecek, Rom. Dalm., I, p. **36;** Id., Gesch. d. Serben, I. **88;** reprodusă în facsimil şi transcriere de Sisic, Povjest hrvata za narodnih vladara Zagreb, **1925,** p. **223,** n. **48).** „Balcanismele" din limba română sînt foarte vechi. Ele vin din greacă, în epoca latină, şi se regăsesc şi în alte limbi romanice (E. Coseriu, Vox. Rom., **25, 1966,** p. **48-49).**

încă din epoca lui Justinian (527—565), studiile latine sînt abandonate în Imperiul de Răsărit; în secolul al VIII-lea, limba greacă devine singura limbă a „romanilor". Cosmopolit, la origine, Imperiul Bizantin a dat o nouă forță de expansiune civilizației greceşti. Sprijinită pe ortodoxism şi nu pe naționalitate, civilizația bizantină capătă o remarcabilă putere de asimilare a popoarelor din peninsulă. Tuturor popoarelor balcanice, care se organizau

acum în state, Bizanțul le-a dăruit elenismul şi ortodoxia, adică, pe l
civilizație cu baze străvechi, însăşi noțiunea de stat şi posibilitatea de a
Tntr-o biserică cu tendințe universale. Elenizarea bulgarilor şi sîrb
pătrunderea limbii greceşti în noile state sud-slave au avut drept ur
mai tîrziu, răspîndirea civilizației greceşti în întreaga Peninsulă, ch
regiunile situate în afara sferei de expansiune a elenismului, ca Țări
mâneşti nord-dunărene.

~St. Runciman, La civilisation byzantine (tr. fr.), Paiis, **1934:** Ch. Diehl, La civ
balkanique â l'epoque byzantine, RIEB, II, p. **376** ş.u. V. Cornish, Borderlands of L
in Europe and their Relation to the Historic Frontier of Christendom, Londra, **1936,** p.
si harta de la p. **44** V. expunerea lui A. Elian, Les rapports byzantino-roumains, in By
si., XIX, **1958,** p. **212-225.**

Civilizația balcanică. Influența bizantină asupra popoarelor ba
nu se traduce numai în realizări spirituale; în domeniul material, ea
urme adinei. Popoarele balcanice posedă tipuri de locuințe în comun, p
meserii la fel, au mijloace identice de a efectua transporturile, în sfîrş
zihtă asemănări în portul femeiesc şi în folclor: colinde, obiceiuri l
torii etc. (Hoeg, Actes du IVe Congres international de linguistes, Cope
1938, p. 66).

Fr. Baron Nopcsa, Albanien. Bauten, Trachten und Gerâte Nord-Albaniens, Berlin
1925, p. **226** ş.u. Satul de munte, cu casele răsfirate (Munții Apuseni), reprezintă un
se regăseşte şi în.Serbia, în regiunea Stări Vlahului: R. Vuia, Le village roumain de
vanie et du Banat, Bucarest, **1937,** p. **25.** Dar aceasta nu constituie un criteriu pen
rea acestui tip de sat; documentar, satele din Munții Apuseni apar tîrziu (sec. al XIII-
v. în această privință observațiile lui D. Prodan, RIR, X, p. **404** ş.u.

Regiunile cele mai atinse de civilizația bizantină sînt acelea de l
Balcanilor şi din părțile de vest ale Peninsulei: Tracia si Macedonia. D
acesta coincide, în parte, cu domeniul aşa-nun^^ăl^Tv^cnir^civiliz
canice, dar acesta din urmă se întinde şi mai la nord şi cuprinde păr
jurul Nişului, Savei şi Dunării (vezi hărțile noastre nr. II şi III).

Cvijic, Pen, Balk., Paris **(1918),** p. **102** s.u.; G. Dainelli, La regione balcanica
1922, p. **111** ş.u.

Se poate vorbi cu drept cuvînt despre „viața în comun" a po
balcanice, desele reuniri ale popoarelor balcanice sînt datorate m
extraordinare de care au dat întotdeauna dovadă populațiile din P
Balcanică.

G. Reichenkron, Der Typus der Balkansprachen, 1962.

Bilingvismul popoarelor balcanice. Bilingvismul popoarelor b
în care limba greacă constituie în general al doilea termen, apare n
ca o ipoteză necesară pentru a explica anumite trăsături lingvistic
limbile,balcanice le au în comun, ci şi ca o deducție impusă de cu
realităților balcanice amintite mai sus.

Prin bilingvism nu se înțelege numai întrebuințarea a două limb
aceeaşi persoană. Cînd a doua limbă a fost învățată odată cu limba
influențele reciproce ale celor două limbi intră în capitolul inter
lingvistice, adică a două sisteme care se influențează reciproc. Bilir
propriu-zis denumeşte fenomenul învățării în acelaşi timp a două lir
gen, Bilingual., p. 11. Amănunte în această privință, de exemplu asup
cum o persoană a devenit bilingvă, în Id., I.e. şi p. 75 ş.u.). Copi
limba anturajului său: procesul acesta se încheie spre sfîrşitul c
patrulea an.

Bilingvismul îşi are sediul în mentalitatea fiecărui individ; fiecare din cele două limbi este articulată cu aceleaşi organe ale vorbirii şi deci foloseşte aceleaşi posibilităţi de articulaţie (Weinreich, p. 71 ş.u.). Limba mamă' e dominantă (Id., I.e.). După proporţia elementelor împrumutate, trebuie stabilit de fiecare dată dacă limba considerată iniţial a devenit o limbă amestecată sau o limbă mixtă, înţelegîndu-se prin limbă mixtă o limbă care şi-a modificat morfologia şi vocabularul sub influenţa unei alte limbi, cu care a venit în contact. în felul acesta ia fiinţă o limbă nouă, care posedă elemente ce au aparţinut unor limbi diferite.

Noţiunile de „limbă amestecată" şi de „limbă mixtă", precum şi acelea de „amestec de limbi", „substrat", „adstrat" şi „superstrat" sînt înfăţişate într-o lumină nouă prin cercetările recente. „Bilingvismul" provoacă amestecul limbilor. El explică posibilitatea de a forma fraze ca: *am primit un guturai* (germ. *ich habe einen Schnupfen bekommen), m-am adormit* (fr. *je me suiş endormi)* sau fr. *j'ai apporte une voiture* (rom. *am adus o trăsură)* etc., de către persoane care gîndesc în limba germană, franceză sau română.

O limbă „amestecată", care a împrumutat elemente unei alte limbi, dar a cărei morfologie a rămas neatinsă de împrumut sau conţine puţine elemente împrumutate, poate deveni „mixtă" dacă morfologia ei se umple cu elemente străine: e cazul limbii norvegiene, al cărei sistem fonetic e norvegian şi danez, morfologia e daneză şi norvegiană, iar vocabularul conţine elemente din cele două limbi; este şi cazul graiurilor creole din America.

Trăsăturile „balcanice" din slava macedoneană ar proveni, după Z. Golab (Word, 15, 1959, p. 415—435), din aromână. Traducerea unui termen, dintr-o limbă în alta, se datoreşte bilingvismului (Weinreich, p. 109—110).

Bilingvismul explică, pe lîngă paralelismele în frazeologie dintre limbile balcanice (relevate mai jos, p. 256 ş.u.), calcul lingvistic, adică împrumutarea formei interne a unui cuvînt străin şi redarea acelei forme interne prin aceleaşi procedee, în limba maternă.

Fenomenul are următoarea justificare psihologică: forma internă sau procedeul de expresiune propriu limbii *x* este redat exact în limba *y* de o persoană care cunoaşte limba *x*. De ex.: germ. *Eindruck* (după fr. *impression),* rom. *unt-de4emn* (după bg. *dărveno maslo)* etc.

Windisch, Zur Theorie der Mischsprachen und Lehnwdrter, Berichte iiber die Verhandlungen der konigl. sâchsisch. Gesellschaft d. Wissenschaft. zu Leipzig, Phil.-hist. Kl., XLIX, p. 101 ş.u.; Hugo Schuchardt—Brevier... zusammengestellt und eingeleitet von Leo Spitzer, Halle, 1922, p. 128 ş.u.; Kr. Sandfeld-Jensen, Notes sur les caiques linguistiques, Festskrift V. Thomsen, Leipzig. 1912, p. 166 ş.u. (cu bibliografie); St. Wedkiewicz, RS, VI, p. 230 ş.u.; A. Sommerfelt, Un cas de melange de grammaires, Oslo, 1926 (Det Norske Videnskaps-Âkademii Oslo, II. Hist.-filos, Kl., 1925, nr. 4); Scerba, Sur la notion de melange de langues, Jafeti6eskij Sbornik (Leningrad, 1926), IV, p. 1 ş.u. (cu bibliografie); A. Meillet, BSL, XXX, p. 4; XXXIV, p. 97; O. J. Tallgren-Tuulio, Locutions figurees calquees et non calquees. Essa. de classification pour une serie de langues litteraires. Memoires de la Societe N6o-Philologiqu de Helsingfors, IX, Helsinki, 1932, p. 277 ş.u. (cu indicaţii bibliografice); Ch. Biuneau, La diphtongaison des voyelles francaises. ZPRh., LVII, p. 170 ş.u. (influenţa germanicei asupra sistemului fonetic galo-roman); B. Unbegaun, Le calque dans les langues slaves litteraires, R. et. sl., XII. p. 19 ş.u.; M. Deanovic, Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici, Arch. Rom., XVIII, p. 129 ş.u.; C. Racoviţă, Notes sur le bilinguisme, BL, VI. p. 238—242; A. Rosetti, Langue mixte et melange de langues, în Acta linguistica, V, Copenhaga. 1945— 1949, p. 73—79; I. Rizescu, Contribuţii la studiul calcului lingvistic, Bucureşti, 1958. Th. Hristea, Probleme de etimologie, p. 145-202; Id.,Tipuri de calc lingvistic, SCL,'XVIII, 1967, 5, p. 507-527; Id., Calcul internaţional, SCL, XXVI (1975), 5, p. 499- 504.

Mişcările de populaţie în Peninsula Balcanică. Am spus (v. mai sus, p. 193) că mobilitatea constituie caracterul permanent al populaţiilor

din Peninsula Balcanică, începînd din cele mai vechi timpuri şi pînă as (sînt sate în care se vorbesc pînă la trei dialecte diferite ale aceleiaşi lim

M. Malecki, Osservazioni sull'unione linguistica balcanica, Atti del III. Congresso ternazionale dei linguisti, Firenze. 1935, p. 75. „Ii en est ainsi dans toutes les regions de la Se le long de la Morava, autour de Valjevo et le long de la Drina. Les habitants en sont, dar proportion de 80 p. 100, des immigres venus principalement au cours des trois derniers siec Les documents d'archives... ne donnent aucune idee de la grande importance des migrati (J. Cvijic, R. et. sl., III, p. 6).

H. Mihăescu, Locul elementelor lexicale latine din albaneză, în cadrul romanităţii su europene. Semantică şi semiotică, Buc, 1981, p. 216—234. Elementele latine reprezint stadiu mai vechi, pe cînd limbile romanice, un stadiu mai recent. Id., Linguistique et e genese des Albanais, St. alb., XIX, 1982, p. 137— 147, 602 cuvinte de origine latină în alba Mahir Domi. Problemes de l'histoire de la formation de la langue albanaise. Resultats et tâ St. alb., XXIX, 1982, p, 31-51.

Diferenţierea dialectală, în domeniul sîrbo-croat, se produce la sfîr epocii medievale: în secolul al XV-lea, cele mai importante trăsături dia tale sînt în germene (Ivic, Serbokr. Dial., p. 65—66).

Sîrbo-croata este divizată în trei dialecte, luîndu-se drept criteri acestei împărţiri forma fonetică a pronumelui „ce" (s.-cr. *sto, ca* şi dialectul stokavian, care formează baza limbii literare, ocupă cea mai r parte a domeniului (e alcătuit, la rîndul său, din trei grupuri, denumite c pronunţarea diferită a lui *e:* ekavian, jekavian, şi ikavian); dialectul caka e vorbit în insule şi pe litoralul Adriaticei, iar cel kajkavian în Croaţia harta anexată la Ivic, Serbokr. Dial, şi hărţile în text, de la p. 31 şi 32

începînd cu secolul al VII-lea şi pînă în secolul al XIV-lea, diale stokavian, pornit din estul domeniului, cucereşte regiunile de la sud- fenomenul se explică prin atracţia exercitată de oraşele înfloritoare d coasta Adriaticei. Dar mişcarea aceasta se reface în sens invers, începîn secolul al XIV-lea: populaţia de pe litoral emigrează spre nord şi ves

CvijicY R. et. sl., III, p. 7 ş.u.; A. Belic, Le caractere de revolution du serbo-croate origines jusqu'â nos jours. Le monde slave, II (1925), p. 25 ş.u.; Ivic, Serbokr. Dial,, p. 7 şi schiţele de la p. 76 şi 78.

Cauzele acestei mişcări sînt cuceririle turcilor în Peninsula Balca în 1690 se produce o mare mişcare a populaţiilor de limbă sîrbo-croată î Ungaria.

Jirecek, Alb. in d. Vergang., p. 87.

Pe un plan mai redus, se pot fixa următoarele mişcări ale popul de limbă sîrbo-croată dintr-o regiune într-alta: 1. din Raska, Zeta ş regiunea Kosovo în Serbia moraviană; 2. din regiunea Vardarului Macedonia şi, mai departe, către Sava şi Dunăre.

Cvijic, Pen. Balk., Paris (1918), p. 115 ş.u.: Ivic, l.c.

Patria primitivă a albanezilor. N. Jokl (RLV, I, p, 92), G. We (B.-A., III, p. 229 ş.u.), P. Skok (A. Arb. St., II, p. Ill ş.u., ZONF, IV, p şi ZRPh., LIV, p. '190 ş.u.) şi Seliscev (Slav. nas., p. 49 ş.u., 73 ş. u.) au ţinut că strămoşii albanezilor nu ocupau, în antichitate, teritoriul c tăzi. Aceasta s-ar dovedi, între altele, prin aceea că terminologia mar şi a pescuitului, în albaneză, este împrumutată (de origine greacă, vene slavă sau turcească), că vechile numiri topice ale ţării au un caracter (Jokl, SL, XIII, p. 615 ş.u.), că albanezii nu sînt menţionaţi decît t tîrziu (secolul al XI-lea), în patria lor de astăzi (Weigand, B.-A., III, p.

şi prm numeroasele analogii în materie de limbă dintre română şi albaneză, care nu s-au putut dezvolta decît printr-un contact al celor două popoare la nord de patria actuală a albanezilor.

Jokl a revenit, ulterior, asupra acestei păreri (IF, L, 1932, p. 33 ş.u.; cf. Id., IJb., XXIV p. 254), susţinînd că slavii au găsit pe albanezi în provincia Praevalis şi că numele \ \ului'Bvwma (s.-cr.) se explică prin alb. *Buene,* iar acesta prin lat. *Barbanna* (prin **Bâu(a)nna;* explicaţie îndoioasă). In sfîrşit, unele împrumuturi latine din albaneză au o formă fonetică care se poate explica numai prin dalmata, ceea ce implică prezenţa strămoşilor albanezilor cel puţin într-o parte a teritoriului lor de astăzi (Jokl, SL, XIII, p. 286). Skok (ZRPh., LIV, p. 180) a" explicat numele naţional al albanezilor: *Shqipetar,* prin *Scupis* (>alb. *Shkyp),* capitala DardanieL

Aceste argumente nu sînt însă convingătoare (cf. Vasmer, Zs. sl. Phil. V, p. 286 ş.u.; Seliscev, Slav. nas., p. 49 ş.u., 73 ş.u.).' Diferenţa profundă dintre ghegă (dialectul albanez vorbit la nord de rîul Shkumbin) şi toscă (dialectul albanez meridional) ar dovedi, dimpotrivă, o mare vechime a limbii albaneze în graniţele ei actuale (Jokl., Ijb., XII, p. 106—107; Hamp, Alb., p. 98; dar trăsăturile particulare ale dialectului gheg şi tosc s-au manifestat tîrziu, căci coloniile tosce emigrate în Italia de sud şi în Grecia în secolele al XVI-lea—al XVII-lea vorbeau un dialect apropiat de ghega de nord: E. Qabej, Leipz. V. f. SOE, IV, p. 81; Id., SCL, X, 1959, p. 528; diferenţele dialectale datează, în cea mai mare parte, de la începutul epocii literare, adică din sec. al XV-lea; v. şi V. Polâk, Orbis, XII, 1963, p. 391—392). Pe de altă parte, menţiunea tardivă a albanezilor în izvoare nu constituie un argument hotărîtor împotriva vechimii lor în Albania de astăzi, pentru că ei nu sînt menţionaţi nici mai tîrziu, cînd prezenţa lor în teritoriul actual este dovedită (albanezii sînt menţionaţi pentru prima oară în 1079, între Ohrida şi Salonic, şi tot atunci, în Epir: Weigand, Ethnographie von Makedonien, Leipzig, 1924, p. 12; Skok, RIEB, I, p. 9). Afară de aceasta, numele vîrfurilor de munţi, în Albania, sînt albaneze şi de asemenea mai mult de jumătate din numele de localităţi şi de rîuri (Mladenoff, B.-A., IV, p. 185 ş.u.), iar absenţa unei terminologii autohtone a pescuitului probează numai că strămoşii albanezilor au trăit, la o epocă veche, departe de litoralul Mării Adriatice.

Jokl, RVL, I, p. 92 şi Id., SL, XIII, p. 286 ş.u.; Puşcariu, LR, I, p. 271; „die Vorfahren der Albaner schon seit vorromischer Zeit auf der Balkanhalbinsel im Bereiche der griech-rom. Kultur siedelten... die Albaner jedenfalls noch in lt. Zeit, wenn auch gegen deren Ende, aus weiter ostlich gelegenen Sitzen kommend, das Gebiet der Praevalitana, also den NW ihres heutigen Landes erreicht haben" (Jokl, SL, XIII, p. 287). După Detşchew (Charakt. thr., p. 113), albanezii ar fi pierdut terminologia maritimă. E. ţabej susţine autohtonismul albanezilor în patria lor actuală (B. U. Sht., XVI, 1962, p. 226-227; Id., Die âlteren Wohnsitze der Albaner auf der Balkanhalbinsel im Lichte der Sprache und der Ortsnamen, VII Congresso di Scienze onomastiche, Firenze-Pisa, 4-8 aprile 1961, p. 241-251). Studia albanica, VI, 1969, p. 141-142; IX, 1972, p. 123— 151: albaneza s-a format pe teritoriul ei lingvistic actual, p. 131. C. Tagliavini (BALM, 10— 12, p. 41); terminologia maritimă albaneză e recentă, după cum a dovedit ancheta pentru *ALM.* Dodbida a încercat să susţină contrariul, fără succes. Cf. Cortelazzo, BALM, 8—9, p. 260—261. Nume de localităţi ca *Scupi, Scodra* s-ar putea explica în interiorul albanezei. Respinge teoria după care terminologia maritimă a albanezei ar fi străină. Termenii veniţi din greacă îşi conservă caracterul dorian.

Pentru autohtonismul albanezilor s-au pronunţat Thunmann, Hahn (Lex. Heft I, p. 303 ş.u. şi n. 46, p. 331), B. P. Hasdeu (Sjtrat şi substrat. Genealogia popoarelor balcanice, în Etymologicum Magnum Romaniae, III Bucureşti, 1893, p. V—VI şi hărţile anexate), Kretschmer (Einl., p. *262),* F. Ribezzo (Rivista d'Albania, I, 1940, p. 121 ş.u., II, 1941, p. 341 ş.u.) şi Marco La Piana (Studi linguistici albanesi, I, 1939, p. 155). Pentru V. Pârvan (în S. Puşcariu, Beihefte zur ZRPh., XXVI, 1910, p. 61), Capidan (DR

p. 482—483) şi Philippide (Orig. rom., II, p. 799—801) albanezii veniţi din regiunile carpato^dunărene sau din Pannonia, părere combăt de Li Spitzer (MRIW, I, p. 297).

Există serioase argumente (termeni din flora mediteraneana şi dm lau pentru a admite că strămoşii albanezilor de astăzi locuiau în trecut, pe l ralul mediteranean, v. H. Mihăescu, Locul elementelor lexicale din alba în • cadrul romanităţii sud-est europene, Buc, 1981, p. 142, 224, 234; St. alb., XIX, 1982, p. 142; româna şi albaneza posedă 70% de elem latine, care nu se regăsesc în Romania occidentală, v. E. ţabej, St. 1972, p. 125—151.

Dacă nu există deci probe hotărîtoare că strămoşii albanezilor nu locuit în vechime pe teritoriul lor de astăzi, în schimb trebuie admis că e întindeau si la nord de teritoriul cuprins între Shkoder, Prizren, Ohrid Vlora (Jokl, RLV, I, p. 85 ş.u., Jirecek, Alb., p. 69; Hamp., Alb., p. coborîrea lor spre sud s-a produs mai tîrziu. A socoti că regiunea munt a rîului Mati, din nordul teritoriului albanez de astăzi, a constituit cen teritoriului locuit din vechime de albanezi apare deci ca probabil, cu mai mult cu cît în secolul al XIII-lea albanezii apar în acest teritoriu capitala Kroja (Stadtmuller, Leipziger Vierteljahrschrift fur Sud-Ost Eur V, p. 58 s.u., Id., AECO, VII, p. I ş.u.; v. critica lui Capidan, Rev. F Regale, X,' nr. 5, p. 243 ş.u.; Sufflay, în Illyrisch-albanische Forsch., zus mengestellt v. L. v. Thalloczy, I, Munchen-Leipzig, 1916, p. 283). W. mochowski (B. U. Sht., 2, 1958, p. 38): patria primitivă a albanezilor un ţinut muntos, care cuprindea cele două maluri ale rîului Mati şi se înti la nord, în direcţia oraşului Nis (Naîaaog). E. Qabej (B. U, Sht., 2, 1 p. 54 ş.u.), bazîndu-se pe materialul toponimic, susţine că litoralul Adria a fost întotdeauna locuit de albanezi. După Baric (Lingv. stud. *§* 11; Hy p. 46 ş.u.) albanezii sînt traci; ei au trăit în simbioză cu ilirii în Dard şi.Pannonia, de unde au coborît mai tîrziu în Albania actuală. S-ar pu chiar, ca albanezii să fi locuit din vechime şi în Serbia meridională, la su Skopje (C. Tagliavini, Le pariate albanesi di tipo ghego orientale (Dard e Macedonia nord-occidentale), Roma, 1942, p. 12 ş.u.; cf. ML, p. 343 Albanezii locuiau în sec. al II-lea î.e.n. în Dardania, de unde au emigra teritoriul lor actual (VI. Georgiev, Ling. balk., II, I960, p. 15—19). Ei semnalaţi în Tesalia în prima jumătate a secolului al XIV-lea (Jirecek, p. 73). Cucerirea slavă (între Durres şi Vlora toponimia este de origine s i-a împins înspre sud şi litoralul maritim (în secolul al Xl-lea albanezii semnalaţi la Durres, iar în secolul al XIV-lea la Cattaro şi la nord-es ShkoderV Jirecek, Alb., p. 69—70), astfel încît, cu timpul, s-au aşeza mare număr în Grecia (Atica, Megara, Beotia, Lokris şi insule). Alba se găseau în Epir, Acarnania si Etolia cu mult înainte de anul 1365 (Jire Alb. in d. Vergang, p. 74 ş.u.'; Jokl, IJb., IX, 68, nr. 33). Alţii au em în Italia (Calabria, Dalmaţia, la Borgo Erizzo, lîngă Zara) şi în Sicilia, sînt semnalaţi încă din secolul al XV-lea.

Jokl, Alb., p. 110; Tagliavini, Studi albanesi, V—VI, p. 8 ş.u. „în părţile centra Peninsulei'Balcanice, înaintea aşezării slavilor, au locuit albanezi şi nu romanici" (E. Petr LR, IX, 1960. nr. 1., p. 82). După W. Cimochowski, numele albanez al oraşului Durres (D chium) se explică direct prin greacă, deci probează autohtonismul populaţiei de limbă alb (Lingua Posnaniensis, VIII, 1960, p. 133- 145). Georg Stadtmuller. Forschungen zur al schen Fnihgeschichte, Wiesbaden, 1966: informaţie de mîna a doua; operă, a unui nespec

Românii în Serbia. în tot cursul evului mediu, sînt semnalaţi ro în regatul sîrbesc. Cucerirea sîrbească a teritoriului balcanic a pornit în se al IX-lea, din regiunea muntoasă dominată de munţii Kom şi Durm

Centrul teritoriului sîrbesc se afla în valea Limului, a Ibarului şi pe cursul superior al Moraviei apusene. în Raska, regiunea muntoasă dintre Lim si Ibar, sîrbii se găseau într-un adăpost natural, de unde au cucerit cu încetul teritoriile limitrofe (1090—1280).

Novakovic, Probi, sb., I, p. 440 ş.u. Jirecek, Rom. Dalm., I, p. 38 ş.u.: numirile *Durmitor* şi *Visitor* (Muntenegru), la origine, nume de persoane, trebuie explicate prin lat. *dormire, viâere* (în documentele sîrbeşti, *Vysitori* şi *Vysatorî). Ci.* numele *Stări Vlax* ,.der alte Wlache", în Serbia. Skok (R. et. sl., III, p. 74): numele de munţi *Durmitor, Pirlitor* (Muntenegru) sînt formaţii româneşti. Cf. Id., Glasnik Skopskog naucnog drustva (Bullet, de la Soc. Scient. de Skopîje), XII, p. 210, n. 23: *Durmitor* adj.< rom. *a dormi* [sec. XVI: *durmi]* şi ZONF, XI, p.176: „Dieser Bergname[Dww^y]isteinausgesprochen rumänisches Verbaladjektiv,dessenBedeutungals Schlafstâtte der nomadisierenden Hirten fur einen Berg ausgezeichnet passt". în acelaşi fel trebuie explicate celelalte adjective verbale: *Visitor* < *a visa* „schlafen, trâumen", *Pirlitor* < *pîrli* „verbrennen", *Palator* „Furt an der Drina" < *a [slpăla* „waschen"; cf. Id. ZPRh. LIV p. 447.

Alte nume de munţi: *Ţipitor (<a aţipi), Murgule* „podiş sub *Durmitor"* (Dragomir, Vlahii Pen. Bale, p. 164 şi harta „aşezările Vlahilor din jumătatea nordică a Pen. Balcanice în evul mediu" anexată la această lucrare).

M. Gyoni, La premiere mention historique des Vlaques des monts Balkans, în Acta Antiqua Acad Sc. Hung., 1, 1951-1952, p. 495-515. Păstorii vlahi se găseau în munţi, *U* est de defileul Sipka, probabil în Prjeslavska, Karnobodska sau Koblenskaplanina. Chr. Wakarelski, Die bulgarischen wandernden Hirtenhutten, Acta ethnographica Acad. Sc. Hungaricae, V,' 1956, p. l.ş.u.; colibele păstorilor sînt răspîndite pe platourile înalte ale Bulgariei, Iugoslaviei,' Ungariei, României, Slovaciei şi Poloniei. în privinţa originii românilor din Serbia, de reţinut observaţia lui Silviu Dragomir, Vlahii Pen. Bale, p. 168: „oricît de vechi ar părea aşezările vlahilor din regiunile apusene ale Peninsulei Balcanice, ele îşi datorează originea, totuşi, unei expansiuni care a avut loc în secolele îndepărtate ale veacului de mijloc". Istoricul termenului *Valah* e înfăţişat de Tagliavini, Lg. nebl., p. 123— 124.

Vechea nomenclatură romană a ţării a fost înlocuită, treptat, cu cea slavă, cînd nu a fost adoptată în forma ei originară şi păstrată în limba cuceritorilor. Munţii erau locuiţi de păstori români, care poartă numele de *Vlahi* (sg. *Vlaxu,* pl. *Vlasi;* cf. *Romanja,* la est de Sarajevo, si, la sud-est, teritoriul numit *Stări Vlax* „bătrînul român", menţionat în secolul al XII-lea). *Stări Vlah* este o regiune muntoasă, de viaţă' păstorească intensă (Novakovic, Probi, sb., I, p. 453 ş.u.). Românii sînt semnalaţi şi în regiunea Prizrenului, în aşa-numita Metohija, în secolul al XII-lea (m! Latovac, La Metohija, Paris, 1935, p. 41). De altfel, terminologia păstorească, în Serbia, este impregnată de elemente romane.

V. expunerea de ansamblu a lui Puşcariu, Istr., II, p. 274 ş.u. şi I. Popovic, Bemerkungen fiber die vorslavischen Ortsnamen in Serbien, Zs. sl. Phil., XXVIII, 1959, p. 101—114.

Numele *Vlah,* care, la origine, denumea pe păstorul român, a ajuns, cu timpul, să nu mai fie întrebuinţat pentru a denumi naţionalitatea cuiva, ci ocupaţia de păstor. Deseori, în documentele sîrbeşti, termenul *vlah* are o semnificaţie pur economică: desemnează clasa socială a cuiva, fără referire la naţionalitate. V

Novakovic, Probi, sb., I, p. 456 ş.u.; de asemenea, P^&xoc;, în neogreacă, are sensul de „păstor nomad". Cf., în albaneză, *rremer,* cu înţelesul de „păstor". A. Philippson, Zur Ethnographic des Peloponnes, Petermann's Mitteil., 1890, p. 41; Meyer, EW, p. 365 s.v.; Philippide, Orig. rom., II, p. 652. în Trapezunt, poajidva are sensul de „Hirtin" (Meyer, I.e.); v. bg. *vlaxu* „Romane, Hirte": cuvîntul ar fi fost transmis de populaţiile germanice (gepizi) din Dacia, în secolul al Vl-lea, slavilor stabiliţi în provinciile dunărene; el denumea pe români (Schwarz, Zs. sl. Ph. IV, p. 362); acelaşi sens în slovacă (Roska, DR, III, p. 795); cf. în Croaţia, în secolul al XVI-lea şi în al XVII-lea. *vlah* cu sensul de „ortodox" (Puşcariu, DR, I, p. 709).

în regiunea numită Metohija, din Serbia (Prizren), în evul mediu, românii *(Vlahi)* erau •acei care se ocupau cu cieşterea vitelor, pe cînd sîrbii erau agricultori (M. Latovac, op. cit., p. 41). „Transhumanta e..., prin excelenţă, caracteristica păstoritului vlah din Serbia, Zeta, Muntenegru, Herţegovina şi Dalmaţia, pînă la venirea turcilor" (Dragomir, Vlahii Pen. Bale, p. 163).

Răspîndirea populaţiei de limbă română. Prezenţa unei populaţii ron
nizate *(Vlahii,* v. mai sus, p. 198), în aceste părţi occidentale ale Peninsu
Balcanice, este normală. Ea nu exclude persistenţa unui element romaniz
la nordul Dunării, în regiunile ce fuseseră odinioară sub stăpînirea roma
Existenţa unei populaţii româneşti la nordul Dunării (la Dridu, JJrzice
şi Bucov-Ploieşti, Basarabi, Moreşti, Dăbîca) în sec. VIII şi X e dealt
dovedită de săpăturile arheologice (Nestor, Don. p. 407—410; Euger
Zaharia, Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria pe
oadei de formare a poporului român, Buc. 1967).

M. Besnier, L'Empire romain, de l'avenement des Severes au concile de Nicee, Pa
1937, p. 243 ş.u.'(Histoire romaine, IV, I): evacuarea Daciei „ne fut pas complete... la ma
des paysans ne bougea pas... Ainsi s'explique la persistance si tenace de la race et de la lan
latines dans la contree que Traian avait conquis". în urma părăsirii oficiale a Daciei de că
Aurelian, o parte a populaţiei romanizate — în afară de soldaţii, funcţionarii şi o bună pa
a orăşenilor şi a celor domiciliaţi la ţară, retraşi la sudul Dunării — a rămas pe loc, în Ba
(C. Patsch, Banater Sarmaten, Akad. d. Wissenschaft. in Wien, Anzeiger 1925, nr. XXV
p. 215). Pentru condiţiile în care această populaţie romanizată s-a menţinut în Dacia sub do
naţia barbarilor, pînă la venirea slavilor, v. Daicoviciu, Transylv., p. 79 ş.u. Problema conti
tăţii; în sensul menţinerii neîntrerupte şi transmiterii din generaţie în generaţie a caracter
-vechii rase dace, cu toate vicisitudinile pricinuite de amestecul cu popoare de altă rasă, în T3a
-e înfăţişată de W. Weber, Aus Rumâniens Friihzeit, Bukarest, 1942, p. 69 ş.u. (das dako
tische Volk).

Păstrarea unor cuvinte de origine latină în Transilvania, şi în special în partea occiden
a acestei provincii, pe cînd în restul domeniului dacoromân aceeaşi noţiune e denumită cu
cuvînt de origine slavă, ar putea fi o probă concludentă a permanenţei limbii române la nor
Dunării, în regiunile odinioară romanizate (Sextil Puşcariu, Les enseignements de l'Atlas
guistique de Roumanie, Bucarest, 1936, extr. din Rev. de Transylvanie, III, 1936, p. 9
nous considerons la carte de l'ancienne Dacie trajane... nous voyons que la region ou les
blissements romains etaient plus denses, et par consequent la romanisation plus intense, coi
dent avec la region ou les mots d'origine latine se sont le mieux conserves"), cu doua cond
1. Să se ţină seamă de faptul că această repartizare geografică poate proveni tot atî-t de
din extinderi lingvistice petrecute la o epocă posterioară: o serie de alţi termeni latini,
figurează în ALR, răstoarnă imaginea propusă a latinităţii Transilvaniei, prin prezenţa lo
Ţara Românească şi Moldova, şi probează, prin ivirea lor în regiuni ce nu au fost romanizate
avem de-a face cu extinderi lingvistice posterioare (v. în această privinţă observaţiile fă
în şedinţă, SRL, c.r., 4, p. 5). 2. Să se cerceteze cu aceeaşi metodă întregul material lex
nu numai cîteva cuvinte alese în mod arbitrar, ca să se vadă dacă marea majoritate a te
nilor confirmă teoria (vezi ALRI, vol. I şi II, hărţile 78: strănut, 112: guturai, 153: tată
treg, 157: mamă vitregă, 208: colastră, 220: cumătru, 221: cumătră, 235: mîngîia, 236:
mierd, în care ariile termenilor latini acoperă Oltenia, Ţara Românească şi Moldova, pe
Ardealul sau nord-vestul Ardealului cunosc termeni de origine străină). E. Gamillscheg (
die Herkunft der Rumănen, Berlin, 1940: Sonderabdruck aus dem Jahrbuch der Preuss. A
der Wissenschaften zu Berlin, 1940) este şi el de părere că limba română s-a menţinut în
neîntrerupt în Transilvania, în Munţii Apuseni, din momentul romanizării şi pînă astăz
privinţa unora dintre argumentele sale, vezi discuţia aupra lui *rărunchi* în SRL, c.r., 4,

- Lunca rîurilor, element favorabil pentru adăpostirea populaţiei c
ulterior, s-a îndreptat spre munte: S. Mehedinţi, în Opere alese, Buc, 1
p. 251—261.

în privinţa lipsei toponimiei de origine latină, în teritoriul nord-dunăr
care ar proba/după unii cercetători, lipsa populaţiei româneşti în acest sp
geografic în secolul al Vl-lea şi în secolele următoare şi admigrarea ei
sudul Dunării, sau prezenţa unei populaţii româneşti la nordul Dunării
ocupaţie exclusiv pastorală şi în perpetuă mişcare, trebuie spus că exis
serie de considerente care infirmă aceste ipoteze. în primul rînd, trebuie ţ
seamă de faptul că populaţia nord-dunăreană nu se ocupa numai cu pă
ritul, ci şi cu agricultura.

Terminologia noastră agricolă de bază este de origine latină (vezi ind
ţiile bibliografice date aici mai sus, p. 171—172). Agricultura care se prac

era probabil primitivă, cu sapa (agricultură primitivă de munte) sau cu plugul de lemn, acolo unde terenul era potrivit. Se cultiva meiul, plantă cu vegetaţie de vară scurtă, potrivită pentru nevoile populaţiei locale.

La considerentele de mai sus se adaugă următoarele: termenul *sat* este de origine latină (< *fossatum,* v. ML, p. 354—356). Faptul că toponimia românească nord-dunăreână este în majoritatea ei slavă se explică prin împrejurarea că populaţia slavă, foarte numeroasă, a tradus numele mai vechi de localităţi ca *Frumoasa* în *Dobra, Piatra* în *Kamenu, Repedea* în *Bistriţa, Cîmpuluhg* în *Dulgopol* etc. (v. Puşcariu, LR, I, p. 304 ş.u.; Capidan, Lg. et litt., IV, 1948, p. 159; Iorgu Iordan, Nume de locuri româneşti în R.P.R., I, Bucureşti, 1952, p. VI—VII) şi că oraşele s-au înfiinţat mai tîrziu.

Cf. Capidan, Lg. et litt., IV, 1948, p. 156: „la population indigene (de la Dacie) ignorait les denominations locales donnees par la voie officielle".

Limba română se vorbea pe un teritoriu întins, nord şi sud-dunărean, ce cuprindea, în partea lui meridională, bazinul vestic al Drinei, la sud de Skopje, şi sud-vestul Bulgariei, regiunea de-a lungul Dunării, înspre măre, Banatul, Transilvania, Oltenia şi Moldova, cu alte cuvinte fostele provincii romane Moesia Superioară şi Inferioară, Dacia şi Pannonia Inferioară (vezi harta noastră nr. I).

Dioceza mitropolitului din Skopje, în 535, cuprindea provinciile Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea, Moesia Superioară, Praevalitania, Macedonia Secunda şi partea orientală a Pariloniei de sud, deci şi provinciile enumerate mai sus (M. Friedwagner, ZRPh, LIV, 663). „Sîntem nevoiţi să admitem că cel puţin o parte a vechilor români au locuit la sudul fluviului" (Puşcariu, LR, I, 270).

P. P. Panaitescu, De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?, Rev. Fund. Regale. V. nr. 6, p. 562 ş.u.; Id., Die Entwicklung der rumänischen Staatsbildung, Leipz., V. f. SOE, IV, p. 26 ş.u.; V. Mihăilescu, Aşezările omeneşti din cîmpia română la mijlocul şi la sfîrşitul secolului al XlX-lea, Bucureşti, 1924, p. 56 ş.u. (AAR, Ser. 3, IV ist.). Asupra extinderii limbii vorbite în regiunea muntoasă a CarpaţUor, în Moldova şi Ţara Românească, v. observaţiile lui E. Petrovici (Siebenbiirgen als Kernland der nordlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten, în Siebenbiirgen, I, Bukarest, 1943, p. 309 ş.u.), bazate pe materialul de limbă din ALR.

în perioada marilor migraţii, în jumătatea a doua a secolului al IV-lea, goţii ocupă teritoriile de la Dunărea mijlocie şi regiunea Tisei, vandalii sînt aşezaţi în Transilvania, în regiunea Mureşului,iar vizigoţii în Ţara Românească. Partea vestică a stepei româneşti e locuită de taifali; gepizii stăpînesc Dacia Traiană. Mai tîrziu (sec. VI) slavii încep să se aşeze mai întîi în Moldova şi Muntenia, iar în sec. VII pătrund şi în Transilvania. După căderea limesului dunărean (602), marea masă a slavilor se scurge la sudul Dunării, dislocînd populaţia romanică de aici. Grupuri de romanici au fost împinse din sudul Dunării spre Pind, coasta adriatică şi nordul Balcanilor. După ce puterea hunilor a fost spulberată (454), centrul lor rămînînd Pannonia, în 492 protobulgarii (neam turcesc) încep primele atacuri împotriva Imperiului Bizantin.

„Dacă românii din România actuală ar fi urmaşii unor păstori migratori veniţi, cum pretind unii, din Peninsula Balcanică în evul de mijloc, în regiuni locuite de alte popoare, soarta lor ar fi fost desigur cea a cetelor de vlahi care s-au pierdut în masele de unguri şi de slavi, în vechea Pannonie şi în Carpaţii nordici" (Puşcariu, LR, I, p. 361).

Românii la sudul Dunării. Populaţiile romanizate din nordul Peninsulei Balcanice, care au lăsat urme în toponimia acestor regiuni, au trăit în teritorii ce au fost cucerite în mod succesiv de sîrbi şi de bulgari: în 1190, Belgradul, Nisul, Serdica, Skopje şi Prizren aparţineau încă Imperiului Bizantin.

Bulgarii coboară în Peninsula Balcanică în sec. VII—VIII. Dar Serdi (Sofia) e cucerită de-abia în 809. între sîrbi, la vest^ şi bulgari, la est, anur în regiunea Moravei, cu munţii săi, se află un teritoriu unde se vorbea limb romanică (v. harta noastră nr. III).

N. van Wijk, Taalkundige en historiese Gegevens betreffende et oudste Betrekking tussen Serven en Bulgaren, Amsterdam, 1923, p. 12 ş.u. (Mededeelingen der koninklijke Ak demie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, Deel 55, serie A, nr. 3) şi Id., Le mor slave, XIV (1937), t. IV, p. 82 ş.u. V. critica lui A. Margulies, Historische Grundlagen sudslavischen Sprachgliederung, Arch. f. slav. Phil., XL, p. 197 ş.u. Cf. *spiliSor (<spin)* plantă, şi *cura<*cibrum,* termeni semnalaţi în Veglia (portul Malinska) în 1953 (P. Tekavc în Studia romanica et anglica Zagrabiensia, 7, 1959, p. 35—38).

Românii sînt semnalaţi de izvoarele istorice în statul sîrbesc mult m tîrziu: în 1198—1199, sub Ştefan Nemanja, îi găsim în regiunea Prizren, i în 1253, 1254—1264, pe cursul Narentei şi al rîurilor Tara şi Lim.

S. Dragomir, Vlahii din Serbia în sec. XII—XV, AIN, I, p. 280 ş.u. Teritoriul locui p*opulatia românească în cursul evului mediu (sec. IV—VI) era vecin cu cel locuit de albar (v. VI. Georgiev, Ling. balk., II, 1960, p. 16-17).

Caracterul unitar al limbii române. încă de la cristalizarea sa, da româna a avut un caracter unitar, fiind vorbită pe un teritoriu întins la nord şi sudul Dunării.

Comparată cu aromâna, dacoromâna se află la un stadiu de evolu mai înaintat şi, începînd cu secolul al XlX-lea, a căpătat o înfăţişare „eu peană" datorită împrejurărilor de natură economică, politică şi cultura dar: la origine cele două dialecte au format o limbă unitară, dezvoltată latina orientală.

V. expunerea de ansamblu din Puşcariu., Et. de ling. roum., p. 66 ş.u. şi Id., Istr., p. 316 ş.u.: mai jos, p. 321 ş.u.

Româna, „lingua franca"? Cunoscătorii realităţilor balcanice consid limba română drept o limbă uşor de deprins şi care, într-o societate rura încă primitivă, putea fi întrebuinţată fără greutate drept limbă comu Extensiunea limbii române se explică, în parte, prin învăţarea ei, în scop practice, de către populaţiile migratoare aşezate în nordul Peninsulei B canice (Gamillscheg, Die Mundart von Şerbăneşti—Tituleşti, Jena-Leip: 1936, p. 190). Limba română vorbită de „romani", adică de locuitori ai Im riului Roman — acesta e sensul numelui nostru etnic — s-a bucurat de p tigiul Imperiului Roman şi de strălucirea legată de civilizaţia romană, op civilizaţiei popoarelor migratoare.

G. Paris, Melanges linguistiques, p.p. Mario Roques, Paris, 1909, p. 14—15: „les h tants roumains actuels de l'ancienne Dacie... portaient le nom de *Romani* au meme titre tous les habitants de l'empire latin". Termenul acesta se opune aceluia de **Pcoumoi,** nu grecilor bizantini, adoptat atunci cînd Imperiul de Răsărit era considerat ca singurul Imp Roman. După Pârvan (Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman, Bucur 1911, p. 92, n. 405; cf. Puşcariu, DR, VIII, p. 332), numele *Romanus* nu s-a putut conse decît la nordul Dunării. E. Gamillscheg (Zur Herkunftsfrage der Rumänen, Sudost-Forschun V, 1940, p. 5 ş.u.) a arătat că termenul *român,* la nordul Dunării, nu putea fi aplicat decît populaţii romanizate rămase pe loc.

TRACA ŞI ILIRA

Tracii. Ocupînd o arie largă (pe la 2000 î.e.n.), în spaţiul carpato-balcano-dunărean, tracii, una din cele mai numeroase populaţii ale antichităţii, au populat o regiune întinsă care mergea, la est, pînă la Olbia (Nikolaîev), dincolo de Borysthene (Nipru), cuprindea, la sud, Dobrogea de astăzi şi cobora pînă la Vardar şi Morava, la poalele muntelui Olimp şi insulele din Marea Egee şi N Asiei Mici, iar la vest se întindea pînă la Dunărea de mijloc, în Moravia. în epoca aceasta, partea de nord a Peninsulei Balcanice era împărţită în două zone de civilizaţie: regiunea moravo-pontică, de civilizaţie tracă, şi cea moravo-adriatică, de civilizaţie ilirică, graniţa între cele două civilizaţii fiind formată de cursurajeMgrayei şj, VardarulmTlExpansiunea tracilor "s-a produs în cursuimpunTor. în Dacia, tracîTau'asimilat populaţiile iranice stabilite acolo, ca de ex. agatîrşii, aşezaţi în Ardeal pe amîndouă malurile Mureşului, în jurul Abrudului, populaţie scită ce-şi pierduse caracterul etnic încă de pe vremea lui Herodot (secolul al V-lea î.e.n.).

G. Mateescu, Nomi traci nel territorio scito-sarmatico, Ephem. Dacorom., II, p. 223 ş.u. Asupra termenului „Illyria", denumind un ţinut din Peninsula Balcanică care'a variat ca'întindere în cursul antichităţii, v. Jokl, RLV, VI, p. 33-34. Din punct de vedere lingvistic, trebuie să ne mulţumim cu această delimitare aproximativă.

Pârvan, Getica, p. 278 ş.u.; Patsch, Agathyrs.,p. 69 ş.u. Vladimir Iliescu, Zum vermeinlichen Mânnerbund der 'Wolfe' bei den Dakern, Bonner Jahrbiicher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn. Bonner Jahrbiicher 183, p. 167-174: Strabon: Daoi - Dakoi, explicaţie valabilă (p. 173). Expunere aproximativă, fără precizări: G. Stadtmuller, Gesch. Sud-Ost Europas, Miinchen-Wien, 1975, p. 202 ş.u.

Tracii de nord sînt cunoscuţi sub denumirea mai veche deferi, la scriitorii greci, şi sub cea mai nouă de daci, la scriitorii romani. Amîndouă aceste nume pot fi comparate cu denumiri identice ale unor seminţii iranice: Mctfj-aaysxai „geţii mîncători de peşte" (cf. av. *masya-* „peste") si Aaoi (Strabo, 7. 3. 12; 11. 7. 1; 11.8.2; 11. 9. 2 şi 3), Aaoq, n. pr. atestat în inscripţii frigiene (Jokl, RLV, X, p. 150), la Delos, la Thasos şi Olbia, în secolul al IV-lea î.e.n. (RE², s.v. Dacia col. 1948 ş.u.; Mateescu, Ephem. Dacorom., I, p. 208, n. 6; Jokl, RLV, XIII, 281); cf. *Dahae,* în Turkestan. Numele *Dacus* e atestat în secolul al II-lea î.e.n. La romani, găsim numele de sclav *Davos.* Termenul *Daci,* faţă de Aaoi, ar sta în acelaşi raport ca şi termenul *Graeci* fată de Tpaîoi (Kretschmer, Einl., p. 213—214; Aaicoi, *Daci,* MKS$ < Aaoi cu sufixul Id., Glotta, XXIV, 41). *Daci* şi *Graeci* sînt nume (de origine ilirică, după G. Bonfante Lg.,- 18, p. 290) de o întrebuinţare generală, pe cînd Aaoi, Tpaiox sînt de o întrebuinţare mai restrînsă. De amintit şi numele Aaoupmoi „daci albi", în Dalmaţia < Aâoi + dopaoi, av. *aurusa* '„alb" (Pârvan, Getica, p. 38—39).

Aaog, apropiat de K. Treimer (Orbis, IX, 1960, p. 153) de Aaoi „păstori nomazi din Iran", pentru care cf. pre-arian *dăsa* (!). în privinţa numărului geto-dacilor, se pare că trebuie să ne oprim la cifrai de 1 000 000 (2 500 000 ar fi numărul total al populaţiei supuse lui Burebista cuprinzînd, deci, şi alte neamuri ca: celţi, germani, iliri, sarmaţi, greci); C. Daicoviciu, Problema numărului geto-dacilor, Gînd românesc, II, p. 366 ş.u.

Aceste apropieri se pot explica prin amestecul tracilor, în vatra lo danubiană, cu populaţiile iranice aşezate în aceste locuri (v. mai jos).

Poporul trac era alcătuit din numeroase triburi, care poartă denumir diferite: *Carpi* (Koprciloi, KdpTcoi) pe un teritoriu întins, între Vistula, guril Dunării şi estul Carpaţilor, *Moesi,* în Bulgaria şi Serbia estică, *Tribalii,* în regiunea Vama, *Crobyzi,* în Balcani şi pe cursul rîului Hebrus (Mariţa), *Odrys* pe rîul Hebrus, *Bessi* (Buacroi, Beoooi), în jurul oraşului Philippopoli, *Denthe leţi* şi *Agriani,* la sudul Sofiei, *Dardani,* în regiunea Nişului şi oraşului Skopje *Paeoni,* în jurul oraşelor Veles şi Istip, *Edoni* şi *Maedi,* între Rhodopi şi Struma

"Kretschmer, Einl., p. 213—214; G. Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker Sarajevo, 1916, p. 4; Pârvan, Getica, p. 282 ş.u. I. Wiesner, Die Thraken, Stuttgart, 196 p.: 42-44 şi 202-203.

., Se presupune că traca, vorbită pe un teritoriu întins, prezenta diferenţieri dialectale (v. de ex. Jokl, RLV, XIII, p. 284 ş.u;. Onomastica trac cuprinde elemente comune geto-dacilor şi bessilor (Mateescu, Ephem. Daco rom., I, p. 105).

După VI. Georgiev, diferenţele în vocalism şi consonantism din glosel şi mai ales numele proprii şi toponimice, localizate cu preciziune, permi recunoaşterea a două limbi diferite, vorbite în antichitate în Peninsula Bal canică: de o parte daco^oeşiana, în partea de nord, cuprinzînd întreg teri toriul nord-dunăreariT^brogea, cîteva localităţi de-a lungul malului drep al Dunării, în Bulgaria de astăzi, şi o fîşie de teritoriu în Serbia de astă (vezi harta stabilită de VI. Georgiev, în lucrarea sa~Văprosi na bălgarskat etimologija, Sofija, 1958), şi de alta traca, la sud-est de acest teritoriu. R partiţia celor două limbi, în harta amintită, e făcută pe baza numelui loca lităţilor: cele cu *-dava, -upa* şi *-sara* (în partea a doua) sau cu *stur-* aparţi daco-moesienei, pe cînd localităţile cu *-para, -bria, -burd* (sau *-buri), -diz -zura, -berga* şi *-pan (i)* aparţin tracei. Diferenţele fonetice (vocalism şi con sonantism) dintre cele două'limbi sînt înfăţişate într-un tablou comparati (Georgiev, Trak, ez., p. 81; v. şi Id., Bălgarska etimologija i onomastika, Sofij 1960, p. 107 si 150, precum si'Id,, Albanisch, Thrakisch-Mysisch und Rum nisch, Ling. balk., II, 1960,' p. 1—19 şi tabloul de la p. 14). Autorii anti afirmă, insă, că ^o-^^c^^J^^^t^^ (v. de ex. Strabo, VII, 3, 2, ca spune următoarele: „astfel elenii i-au socotit pe geţi de neam tracic. Aceş geţi locuiau şi pe un mal şi pe celălalt al Istrului, ca şi misii, care sînt şi traci": trad. în Izvoare privind ist. României, I, Bucureşti, 1964, p. 225—22 ceea ce ne face să vedem în divergenţele fonetice amintite mai degrabă dif renţieri dialectale în interiorul limbii trace.

. în inscripţia din a. 48 î.e.n. de la Dionysopolis (azi Balcic), în cinst ui Acornion, Burebista este denumit „cel mai mare dintre regii din Tracia (Pârvan, Getica, 78). T. Milewski, Symbolae linguisticae in honorem Georg Kuryîowicz, Wroclaw—Warszava—Krakow, 1965, p. 204, n. 3: dimpr ună cu Georgiev, consideră albaneza un dialect din grupul daco-moesia V. Pisani, Paideia, XIX, 1964, p. 400, socoteşte genealogia daco-moesia stabilită de Georgiev „piuttosto fantastica". I. Duridanov, Trakisch dakisch Sprachkontakte, Ling. balk., XXI, 1978, p. 35—39: tablou; *-b*

„viile"; 26 localități în Dacia, 10, în Moesia Infer, şi Scythia Minor/7,în Moesia Super. în dacă, *-para* „village"; *-diza* „Burg". Aspectul fonetic:

iliră	tracă	dacă
V d , g,	p, t, k	b, d, g
P> t, k	ph, th, kh	p, t, k
e	e (şi apoi î)	a, ia
e -f- cons.	e	ie, ia
ai	ai	a
ei	ei	e
dt(tt)	st	s

Pătrunderea celților din a doua jumătate a sec. IV î.e.n. a slăbit puterea daco-getică. Descoperirile arheologice atestă o locuire celtică intensă numai acolo unde nu era o densitate mare daco-getică. Marea majoritate a descoperirilor dovedesc o conviețuire între cele două populații, celții sfîrşind prin a fi asimilați (sec. II î.e.n.), civilizația daco-getică devenind unitară'în toată aria ei. Tracii importă vin şi produse greceşti în tot cursul istoriei lor; inscripțiile ce ne-au parvenit sînt scrise în limba greacă (Mateescu, Ephem. Dacorom., I, p. 150).

Dacii cultivau griul, meiul, secara, cînepa şi, poate, inul (IR, I, p. 268). Asupra culturiii materiale a dacilor, v. bp. cit., p. 268 ş.u.

Pentru cunoaşterea limbii trace dispunem de un material sărăcăcios, f Inscripția de pe inelul găsit la Ezefovo, în Bulgaria, şi care datează din seco- | Iul al V-lea î.e.n., nu a fost interpretată încă într-un mod satisfăcător; lectura ! inscripției este ipotetică.

Interpretarea inscripției de pe inelul de la Ezerovo dată de V. Georgiev (Actes du I Congres intern, des et. balk., VI. Sofia, 1968, p. 28; „O, Rolisten, moi ta jeune femme, l'ejue, ie meurs â cote de (toi) mon endormi". P. Kretschmer, Glotta, VI, p. 74 ş.u."; D. Detşchew, ibid.,' VII, p. 81 ş.u.; Kretschmer, I.e., p. 86ş.u.; H. Hirt, Indogermanische Grammatik, I, Heidelberg^ 1927, p. 30; A. v. Blumenthal, IF, LI, p. 113 ş.u. Detşchew, Die thrakischen Sprachreste, Wien' 1957, p. 580, recunoaşte la sfîrşitul inscripției vb. *isko* (pers. 1 sg. ind. pr. a verbului *a fi).* Dar Irom. *eseu* e recent şi analogic (v. L, p. 232—233). W. Merlingen, Die Sprache. VI, 1960, p. 179- j 192 regăseşte în inscripție sunete româneşti caracteristice: *ea, ga, kt* > ***pt*** etc.

Toponimicele şi numele de persoană oferă însă un material suficient pentru a ne face o idee despre structura fonetică a limbii trace şi despre vocabularul său.

Traca *este o* limbă *satem,* pe cînd ilira, o limbă *cenMm* (Detşchew, Charakt fhr:, p. 7 r a 5 ; 110—111; *BinE,* En^fstud., § 3; Mayer, Illyr., II, p. 166—183; cf. J. Kuryîowicz, L'apophonie en indo-europeen, Wroclaw, 1956, p. 167 şi n. 1: „dans son ensemble, Fillyrien est plutot une langue *centum").* Caracterul *centum* al ilirei şi *satem* al tracei e susținut de Porzig (Idg. Sprachgl., p. 73 148, 174—181, 213 ş.u.) şi de V. Pisani, Studia albanica, I, 1964, p. 61—68.

Traca era diferită de iliră precum iranica de latină: v. expunerea lui VI. Georgiev Ling balk., VI, 1963, p. 71-74. J. W. Poultney, Lg., 44, 1968, p. 334 ş.u. Da^ca e înrudită cu albaneza. Identitatea fonologică dintre albaneză şi dacă. Româna are cuvinte dace comune cu albaneza. Paralelisme, în toponimie, între dacă şi baltică. (Ivan Duridanov, Diethrakisch-und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen, Ling. balk, XIII, 1969, I. I. Russu, Ilirii, 19691.

La mysieni, *deva* desemnează „oraşul", la traci *-bria* (V. Georgiev, Actes du I symposium intern, de thracologie, Rome, 1977, p. 21—35).

Albaneza e o limbă *centum,* prin elementele ei care se explică prin iliră^ şi o limbă *satem,* prin elementele care se explică prin tracă.

Elementele pe care albaneza le are în comun cu româna se explică — afară de cîteva excepții — prin tracă (v. mai jos, p. 244 ş.u.).

Proto-albaneza a fost un dialect trac. Explicarea albanezei prin iliră e fundată, parțial pe erori de atribuție în ceea ce priveşte Uira balcanică (M. Lejeune, BSL, 50, 1954, p. 76). A. V. Desnitskaja (Vopr. jaz., 1965, p. 43) înclină pentru originea Uirică a albanezei.

Baric (1st. alb. jez., p. 57) afirmă categoric că „auf Grund dieser Reflexe (al palatalelor indo-europene) gehort das Illyrische zu den Centum-sprachen. Da das Albanische satem sprache ist, kann es keine Verwandschaft mit dem Illyrischen bilden".

Eric P. Hamp, Albanian od messapic, în Studia presented to Joshua Whatmough, Haga 1957, p. 85. Hitita, balto-slava şi limbile vorbite odinioară în Peninsula Balcanică ocupă o poziție intermediară între *centum* şi *satem* (V. V. Ivanov, Proceed. 8. Congr., p. 611). M. A. Gabinski: nu ilira, ci traca stă la baza albanezei (Vopr. jaz., V, 1956, nr. 1. p. 85—93). A. Rosenstand-Hansen (Artikel systemet i rumaensk, Copenhaga, 1952) se pronunță pentru un substrat trac comun românei şi albanezei. După I. I. Russu (CL, III, Cluj, 1959, p. 102-103), albaneza nu poate fi explicată nici prin iliră, nici prin tracă. Cimochowski (B. U. Sht., 2, 1958, p. 41) şi apoi I. I. Russu (l.c.) consideră ilira, ca şi traca, limbă *satem,* în opoziție cu majoritatea cercetătorilor. Ilira balcanică nu era nici *satem,* nici *centum* ci ocupa un loc aparte (Cimochowski St. alb., X, 1973, p. 137—153). Scepticismul lui I. I. Russu este exagerat, căci unele din apropierile citate ,aici mai jos (p, 206 ş.u.) nu pot fi întîmplătoare.

Dificultatea de a considera ilira drept o limbă *satem* e evocată de C. de Simone (IF, 65 1960, p. 33). în starea actuală a lucrurilor, nu se poate afirma că mesapica e o limbă iliră (Carlo de Simone, St. alb., X. 1973, p. 155—159; un dialect al ilirei, V. Pisani, Paideia, XXII, 1967 p. 91. Nume de localități albaneze care se explică prin iliră (E. Qabej, St. alb., VII, 1970, P-157—170). Formarea cuvintelor prin sufixare, în iliră şi albaneză., prezintă paralelisme hotărîtoare şi multiple. Afinitatea sistemelor morfologice ale acestor două limbi (Mahir Domi, St. alb. X, 1973, p. 127—136). Ilirii locuiau pe teritoriul Albaniei de astăzi. Veneta nu are nici o legătură cu ilira (M.S. Beeler, The Venetic Language, 1949). Mesapica nu e iliră (V. Georgiev Illyrier, Veneter und Urslawen, Ling. balk, XIII, 1968, p. 5—13).

Ilirii. Ilirii sînt răspîndiți în Dalmația de astăzi, Albania şi Pannonia preceltică, afară de teritoriul locuit de veneți (Pisani, Paideia, XIII, 1958 p. 315—321), în zilele noastre, în afară de Racka,*Slovenia şi de cîteva puncte din Ungaria (I. I. Russu, SCL, VIII, 1957, p. 28, n. 2). Illyricum, sub dominația romană, cuprindea Rhaetia, Noricul, Moesia, Dalmația şi Dacia (Krahe, Illyr,, p. 4).

Teritoriul de limbă iliră se mărgineşte, la vest, cu Marea Adriatică; granița de nord era formată de o linie pornită din Istria, pînă la Metullum (Mottling), în Pannonia Superioară. Trecînd Adriatică, ilirii s-au stabilit pe coasta de sud-est a Italiei, în Calabria. Limba vorbită în această regiune e numită mesapica, de Strabo (6.3.6), iar poporul poartă denumirea generică de *iapigi* "^Taluye^r TaTruyioi), cu triburile următoare: *Messapieni* (MсaadTtioi) *Sattentini, Calabri,* IleoKsxioi — *Poediculi,* Aauvtov şi *Apuli* (Herbig, RLV VIII, p. 167—170: pentru granițele teritoriului ocupat de *iapigi,* v. RE, s.v. Iapyges, col. 727 ş.u.; ilirismul'mesapienilor e susținut de Jokl. ZONF, II p. 244, contra lui Krahe; materialele de limbă arată că mesapienii nu erau iliri (6. Haas, Messapische Studien, Heidelberg, 1962, p. 1—12). Limba lor era probabil *satem* (V. Pisani, Studia albanica, I, 1964, p. 61—68). Cf. aceleaşi nume în Peninsula Balcanică: T&7to5s<;, în Iliria, Msaoaraoi, în Lokris, Mscradmo munte în Beoția etc.

Deseori, termenii *Messapia, Messapi* sînt sinonime cu *Iapygia, Iapyges* W. Helbig a arătat cel dintîi, în 1876, că iapigii sînt iliri (Whatmough, II p. 258 ş.u.).

Veneții, altă ramură a poporului ilir, locuiau în nordul Italiei, între Po Tagliamento, Alpi şi Marea Adriatică; sînt veniți şi ei din Peninsula Balcanică. Veneta este însă o limbă diferită de iliră; ea prezintă divergent dialectale față de mesapica (G. Herbig, RLV, XIV, p. 116 ş.u.).

Albaneza. Albaneza cuprinde elemente care pot fi explicate prin trac şi iliră (Jokl, RLV, I, p. 91); şi tot astfel, româna. Sărăcia materialului de limb ce poate fi socotit trac sau ilir, nesiguranța lui, atît din cauza redării aproxima

tive a sunetelor, cu ajutorul alfabetului grecesc, cît şi din cauza calităţii însăşi a materialului, format din nume de persoane sau topice, ne obligă să reducem comparaţia la cîteva elemente, preţioase prin ele însele, întrucît ne permit să identificăm un substrat comun în albaneză şi română (Jokl, RLV, VI, p. 43 ş.u.; W. Brandenstein, RE², s.v. Thrake, col. 413).

în tablourile care întovărăşesc expunerea din Strat şi substrat, genealogia popoarelor balcanice (prefaţă la Etymol. Magnum Romaniae, III, Bucureşti, 1893), Hasdeu derivă albaneza direct din tracă, iar româna din latină şi tracă.

în explicarea cuvintelor româneşti sau albaneze prin tracă sau iliră. trebuie ţinut seamă de faptul că sînt nume (de ex. numele *Carpaţilor,* v. mai jos, p. 209) ce pot fi moştenite de la populaţiile pre-indp-eurppene din Peninsula Balcanică. Elementele ce se regăsesc în comun în iliră şi în tracă pot fi explicate prin contactul dintre aceste două limbi; mai puţin probabilă este înrudirea lor, presupusă de unii cercetători, întrucît avem motive să credem că aceste două limbi erau separate, prin trăsături fonetice tranşante, cum ar fi, de ex., tratamentul i.-e. *#', *k', redaţi printr-o oclusiva în ilira (cf. Krahe, ZONF, VII, p. 32 ş.u.) şi printr-o fricativă în tracă; Tcpiiavia < ^g·herm-, n. de loc, azi Banja, *Germisara,* faţă de Zepjii^spa (n. de loc. „băi calde" in Dacia, pe Mureş; Pârvan, Getica, p. 260; cf. alb. *zjern, zjarn* „Feuer, Hitze:" VI. Georgiev, Ling. balk., II, 1960, p. 18), pspyoMn (azi Lxile-Bergas), ilir. *Bargullum,* faţă de *Berzovia,* n. de rîu în Dacia, *Orodista* (n. de loc. în Italia;), faţă de tr. *Uţoq,,* 8i^a „Burg, Veste, Schloss" şi Asi^aţ „numele unui castel în munţii Balcani" (Jokl, RLV, XIII, p. 291 ş.u.).

N. de rîu Aiţrjpoc, (<i.e-. **dheigh-,* cf. lat. *Jingo)* şi **berzom,înBersumno, Burzumon, Birsiminium,* n. de localitate în Dalmaţia, ar proba, după Devoto (în Illyrica, Pecs, 1938, p. 41), că **g* e alterat şi în ilira.

Pentru caracterul „centum" al ilirei, v. probele în Krahe (Illvrica, Pecs, 1938, p. 9 s.u.; Id., Illyr., 45, n. 109); cf. Bonfante, BSL, XXXVII, p. 148; Id., REIE, II, p. 18, n. 2. Pentru caracterul „satem" al tracei, v. Bonfante, REIE, II, p. 61 ş.u.; 5iCa „capră"<i.-e., **dighă>* alb. *dki* „capră"; cf. Tagliavini, IJb., XXV, p. 209. Asupra raporturilor dintre ilira şi venetă, v. H> Krahe, Sprache u. Vorzeit, Heidelberg, 1954, p. 99 ş.u., 114 ş.u.

Ţrasajîş^^ (Jokl, RLV, X, p. 149 ş.u.). Porniţi din Peninsula Balcanică, frigienii s-au instalat mai tîrziu în Asia Mică.

Apropierile de cuvinte propuse aici mai jos vor fi acceptate, aşadar, sub beneficiul rezervelor formulate pînă acum (v. p. 203 ş.u.) şi examinate în lumina constatărilor noastre de mai sus.

W. Brandenstein, RE², s.v. Thrake, col. 413; „Das Thrakische weist starke Beziehungen zum Illyrischen auf", Jokl, RLV, VI, p. 45 ş.u.; XIII, p. 278.

Ilira. PapK(o)d „aTSoîov rcapd Tdpavrivoxg": alb. *bark* „barba" (Cimochowski, B.U.Sht., 2, 1958, p. 47).

Bardylis n. pr., cf. alb. *i bardhe* „alb".

Spdvi<; eXacpo; (Hesychius), alb. *dreni* (gheg.), tosc. *dreri* „Hirsch" (Krahe, Illyr., p. 44; Georgiev., Ling. balk., I, p. 13: Apstvog).

Cf. n. pr. ilirice *Dida, Boria, Licaea,* alb. *Dede, Bore, Lik, Like* (Lambertz, IF, LX, p. 305—310); cf. *Bora* „munte în Macedonia", alb. *bore, debore* „zăpadă". Illir. pivog „&%XA)C;": alb. *re, re* „nor" (Cimochowski I.e.).

O. Parlangeli, Concordance toponomastiche traco-messapice (Quaderni deli' Istituto di Glottologia, V, 1960, Bologna, 1961, p. 21—29); nu se pronunţă asupra apartenenţei ilirei la grupul centum sau satem. Mesapica face parte din grupul satem.

Dalmaţia; Delminium, n. de loc, probabil Duvno, în Bosnia (RE², sv. Delminium, col. 2457): alb. *dele-delme* „Schaf" (Vasmer, Zs. sl. Phil., V, p. 287);

**del-,*deîm-* „Schaf", în ilira ^Mayer, Illyr., II, p. 36—38). Strabo vorbeşte oraşul Adfyuov ca avînd o „Schafe nâhrenden Flur" (Krahe, Illyr., p. cf.. p. 103).

AdJljiiov = neSiov Mn^65oTOV (Strabo, Jokl, IJb., XXIV, p. 241): *ddme* „oaie" (Cimochowski, B.U. Sht., 2, 1958, p. 47).

Dardani, locuitori din nordul Peninsulei Balcanice şi la Troia, cf. *dardhe* „pară, păr" (Krahe, Illyr., p. 113), n. de loc. în Albania *Dardha* *dania eCosova* de astăzi/. Ilir. **dardă-* „Birne" (Mayer, Illyr., II, p. 33).

Dardania „nume de provincie în Peninsula Balcanică"; alb. *dar* „Birne, Birnbaum" (Vasmer, Zs. sl. Phil. V, 288, VI. Georgiev, Ling. b II,, 1960, p. 17), cu articolul, *dardha.*

ilir. (?) 86Ppi<; „GdXacraa": alb. *det, deit, dejet* „Meer" (Meyer, EW, p. <**dheub-* „tief" (Kretschmer, Glotta, XXII, p. 216).

ilir. MdXsia „lakonische Vorgebirge", *Maluntum, Malontum* (cf. *Mal turn', Maleventum);* cf. numele Parnonului, în Pelopones: MdA-ePo, proba de- origine albaneză, cf. dac. *Maluese, Malvese,* de unde numele provinc *Ihcia Maluensis,* sub Marc Aureliu (v. p. 209). Ilir. **mal-* „Berg" (Mayer, Il II, p. 73—74). *Dacia Ripensis,* din epoca lui Aurelian, nu ar.fi deci decît tra cerea termenului precedent (Kretschmer, Glotta, XIV, p. 90; Capidan, et litt., IV, 1948, p. 142—144; Krahe, Illyr., p. 58, 101); *Di-mallum:* Ci chowski, B.U. Sht., 2, 1958, p. 38, 47; cf. n. top. alb. *Dimale* (sat în Ceamăr

alb. *ipare,* „der erste, beste", *Asso-paris,* n. de*pers. (Krahe, Illyr., p. 5

ilir. *nsXayov&q;* alb. *pellg* „loc mlăştinos" (Cimochowski, B.U. Sht. 1958, p. 47).

sicii, *pojoq* „grange, grenier": alb. *ragal* „Hutte" (Whatmough, p. 4 464; Jokl, IF, XLIV, p. 13).

ilir. pi£(DV, pt£ovi(a)Ko<; *Koknoq* (Graur, Romania, LIII, p. 546) „n dat în vechime golfului Cattaro", Pi£oî5<; „rîu în Colchida" (Jokl, RLV, p. 46); Pi£(DV aparţine ilirei (Jokl, ZONF, II, p. 239; Skok, ZONF, p. 208): alb. *rrjedh,'rrodha* (aor.) „a curge" (Jokl, RLV, VI, p. 39).

£iv6<; „Dunkel Nebel": alb. t. *re,* g, *re, ren* (secolul al XVII-lea) „Wolke" (Jokl, RLV, I, p. 86; Krahe, Illyr., p. 38).

Tergeste, n. top. (azi *Triest);* alb. *treg-u;* într-o inscripţie ilira din D maţia: *tergitio* „negotiator".

Ulcinium, n. de loc. în Dalmaţia, „Ort, wo es Ziegen (Schafe, Wo gibt": Krahe, Illyr., p. 107—108, OOXK/VIOV n. de loc, *Ulcisia castra* (nonia), *Ulcirus* (munte în Dalmaţia), *Ulcudius, Ulcus,* n. de pers. (Jokl. I XXIV, p. 241; Krahe, Illyr., p. 104): alb. *ujk* si *ulk* „Wolf" (Vasmer, Zs Phil., V, p. 287).

mesap. *Brenda, Brunda* n. de loc. („es soli nâmlich mit dieser Beze nung nicht der Hafen selbst, sondern die ganze Kiiste gemeint sein", Nehr Glotta, XVI, p. 244), „Brundisium", Bpcv8o<;, Bpsvxiov „cerb, cap de ce (cf. explicaţiile următoare: *„Brundisium* autem dictum [est] Graece, q *brunda* caput cervi dicatur: sic est enim ut et cornua videantur et capu lingua in positione ipsius civitatis" şi *„Brundisium...* conplures auctore forma situs congnominatum tradunt. Est enim simillimum cervino ca quod sua lingua *brunda* dixerunt", Şofer, Glotta, XVI, p. 36 ş.u.; *„Brundu* quidam poetae brevitatis causa *Brendam* dixerunt", Skok, ZONF, I, p. BpsvSov, eîuxcpov,, Hesych., „cervino capiti, quod sua lingua *brunda* dixeru *Brundusium* „quod *brunda* caput cervi dicitur, ut et cornua videntur et ca et lingua in positione ipsius urbis" (Krahe, Illyr., p. 39; cf. 103); alb. g *brîni,* t. *bri, briri* si *bri, briu* „Horn, Geweih" (Meyer, EW, p. 48; Krahe, Glo XVII, p. 94, n. 4; Whatmough, II, p. 424—425; Bertoldi, IF, LII, p. 206

După Skok, I.e., p. 86, *Brendesium* trebuie explicat prin *Brenda,* plus un sufix de locativ plural mesapic: **brendesu* „bei (an) den Hirsch-hornern" (I.e., figura de la p. 82); căci sensul exact al lui *brunda* ar fi fost „Hornchen" (I.e., p. 89); cf. Id., I.e., VII, p. 51 ş.u.

Ilir. *brent-, brend-,* „Hirsch" < **bhren-,* „Horn, Geweih", **brentas* „Hirsch" (Mayer, Illyr. II, p. 27—29). Bpsvxioi „Volkstamm in Unteritalien", *Brindia,* n. deloc. în Dalmaţia, ppETTÎa insulă în Iliria, ppgVTScnov „Brindisi", *Brundulum,* n. de loc. în Veneţia „Ort wo es Hirsche gibt" (Jokl. IJb, XXIV, p. 241); ilir. ppsoxtov „cerb": alb. *bri* „corn" (Cimochowski, B.U. Sht,, 2, 1958, p. 47).

mesap. *Dasius* n. pr., cf. alb. *dash* „berbec" şi *Dash,* n. pr.

mesap. *Menzana* „nume al lui Iupiter"; cf. Festus, p. 296 (190—192): „Sallentini aput quos» Menzanae Iovi dicatus vivos (sc. equos) conicitur in ignem" (Whatmough, II, p. 425). *Menzanas* „Herr der Pferde" (Krahe, Illyr., p. 72, 115); Qabej (SCL, X, p. 553) insistă asupra existenţei formei primitive cu nazală: *menz-, manz-,* care explică formula din română şi din albaneză; alb. *mes,* art. *mez-i* „mânnliches Fiillen von Pferd und Esel" (Meyer, EW, p. 276), rom. *mînz* „poulain". Cu înţelesul de „bou" cuvîntul apare şi în italiană, engadină, şi a pătruns pînă în franceză şi valonă (REW[3], 5289); cf. alb. *mezat* „bou tînăr" (Fjalor shq., p. 58), ngr. (Creta) (xa(v)0£sTta „Kuh" (Kretschmer, Glotta, XVI, p. 182) şi dr. *mînzat, -ă* „viţel înţărcat (pînă la un an)", *mînzare* „oaie cu lapte, oaie care a fătat" (DM, s.v.; cf. R. Bernard, Ling. balk, I, p. 104—105).

Mandeta, Menda, n. fem. în Dalmaţia, *Mandylas, Manduria* (Jokl, IJb., XXIV, p. 242).

Veselia (= lat. Felicitas, Krahe, Illyr., p. 47); cf. *Veselia* „die Gluckliche", glosat *Felicitas,* în CIL, III, 3093, v. bg. *veselii* „froh, • vergnugt" (Krahe, Illyr., p. 70).

• Părerea lui H. Kronasser (Die Sprache, VII, 1961, p. 222) este că „die ungeheuere Ausbreitung des Namens Illyricum, besonders seit Diocletian, hat die Illyristik in eine Sackgasse gefuhrt". Nume ilire mai ales în sudul Albaniei (V. Toci. St. alb., 2, 1969). V. Georgiev, Thrace et illyren. Ling. balk., VI, 1963 p. 71—74; limbi diferite. în toponimie: tr. *para, bria, diza, ƒkella;* ilir. *delm-, scard-, ulc-.* Graniţa între cele două limbi: Strymonul. Numele de rîuri, din iliră, nu apar în tracă.

Traca. dac. *amalusta* „Kamille" : alb, *ambel* „siiss" + *usta* „duftend" (Jokl, RLV, I, p. 88; O. Haas, Ling. balk., I, p. 32; thrak, *amolusta* „Kamille") Georgiev (Ling. balk., II, p. 17 si VIII, p. 6—7): *amal-us-ta* „siisser Geruch (habend)".

tr. Boupoi „numele unui trib trac la izvoarele Vistulei", BoopiSauct „oraş în Dacia", identificat de săpăturile arheologice la Ocniţa-Vîlcea, (RE[2], s.v. Burridava, col. 1070), *Buris,* Boupig (n. pr.; Mateescu, Ephem. Dacorom., I, p. 174 s.u.; Jokl, RLV, XIII, p. 282): alb. *burre* „Mann, Ehemann" (Vasmer, Zs. sl. Phil., V, p. 288).

Vasmer, I.e., p. 287: *Burius,* n. ilir (Bonfante, Lg., 18, p. 290 e de aceeaşi părere). *Buri,* neam germanic (RE[2], s.v., col. 1067). Geza Alfoldy, Die Personennamen in der romischen Provinz Dalmaţia, Heidelberg, 1969: cognomina trace: *Bessus, Diza, Mantis, Mucapar, Passar.*

tr. Apevic; n. pr.: alb. *dre, dreni* „Hirsch" (Vasmer, Zs. sl. Phil., V. p. 288).

Drizupara (Apiţteapog) „nume de oraş situat la 17 mile de localitatea *Tzurullo,* azi *Corlu,* în Bulgaria"; cf. alb. *drize, driza* „Stachel, Dorn", deci „Dornstadt", pentru care cf. bg. *Tărnova* (< bg. *iran* „Dorn" ; Mladenov, B.—A., I, P- .43).

tr. navr(e)ia, *mantua mantia* „Brombeere, Brombeers
rnsnd „Maulbeerbaum, Maulbeere" (Jokl, RLV, I, p. 88;
p„ 29—30; Georgiev, Ling. balk., II, p. 18; VII, p. 10; C.
p. 100). Cuvîntul nu e deci ilir (Krahe, Illyr., p. 52); du
apropierea **de** tracă ar fi nesigură.

Kapîtdxriq, „munţii Carpaţi" (Decev, Charakt. thr., p.
alb. *harpe* „stîncă", trac. KapTid-**Trjg** (âpo<;) „munţii Carpa
et. litt., IV, 1948, p. 141; Georgiev, Trak. **ez.,** p. 65, Ling. ba
Cimochowski, B.U. Sht., 2, 1958, p. 48; după G, Bonfante,
mele ar fi de origine ilirică. Hamp, p. 103: explicaţia prin tr

KopuRoi „numele unui trib în sudul Traciei", Kdprcoi
în nordul Traciei": alb. *harpe* „Fels" (Vasmer, RS, V, p. 152;
p. 284). Cf. *kârpani* „pierre â batir; tuf" (dialectul greco-r
E. gabej, B.U. Sht., XVII, 1962, p. 83—95).

Maluensis (Dacian), nume dat provinciei după l
(RE[2], s.v. Dacia, col. 1974), Malvensis de la Malva-Romu
tificat pe teritoriul de azi al corn. Reşca, jud. Olt), cf. *M*
Thrake, col. 413): alb. *mal* „Berg, Gebirge", rom. *mal* „b
rive (d'un fleuve), rivage (de la mer)" (Jokl, RLV, XIII, p
sus, p. 207.

. • *per* „fiu" (lat. *puer),* în inscripţia *Decebalus per Scoril*
pe pereţii unui vas de argilă descoperit pe Dealul Grădiştei
SCIV, VI, 1955, p. 57, 200—202; Georgiev, Trak. ez.,
SCL, X, p. 553: *per* „nu trebuie să aparţină neapărat...
Dacă e o prepoziţie, trebuie apropiat de alb. *prej* „din"
„pentru, peste, după, din cauză"), care indică originea
„Omer, a lui Muji".

Tcîvov, *rixvoţ* „boisson"; alb. *pi* „trinke", *pire* „Getră
„boire" (Tomaschek, Thr., II, p. 18, nr. 29).

Eayfiyxioi n. de loc. în Dacia, *Saldae,* n. de loc. în
n. de loc. la gurile Dunării < tr. **sal(d)~* „sare" (Benv
Hirt, II, p. 239).

dac. GKidprj „chardon" (Jokl, RLV, XIII, p. 285): a
„reisse auseinander, zerreisse, kratze" (Jokl, RLV, I, p.
balk., II, p. 18; VIII, p. 12).

Lista numelor de plante dată de Dioscorids conţins cm 67% nu
de termeni: Detşchew, Dak. Pfl.. p. 47—48). Dace/, op. cit., 41 vede
nina a gr. aKA/xpog „ombreux".

Citeya sufixe. Sufixul *-esc* derivă, în dacoromână, a
aceste adjective indică felul, speţa: *bărbătesc, omenesc,*
sătesc; acelaşi sufix serveşte pentru a deriva, din nume prop
tăţi şi nume de familie, care indică originea: *Bucureşti (*
Bălăneşti (< Bălanul) etc. (Iordan, Rum. Top., p. 50 ş.u
bul) etc. în aromână, *-eseu* derivă numai adjective di
muVirescu etc. (Capidan, Nom, Suff. Ar., p. 46). A. Graur
LIII, p. 539 ş.u.) că originea acestui sufix trebuie căutată
lat. *-iscus,* ca şi gr. -iaicos formează numai diminutive.
-işk- apare în nume de localităţi şi în nume proprii şi deri
tive, indicînd, ca şi în română, originea, apartenenţa:

Ciniscus (n. de sat; CIL, VI, 2730; 6—7: Roma).

Clemmtianesce, sat în Moesia Infer. (Pârvan, Uimet
AAR, Mem. Sect. 1st. t. XXXVI, 370).

Coriscus, n. pr. masc. (CIL, III, 729; 3: Rodosto, Tracia).
Eiriscus, n. pr. masc. (CIL, III, 1502; 5—6: Dacia).
Laiscus, n. pr. masc. (CIL, III, 13.860; 5—6: Dalmaţia).
Lo(i)scus, n. pr. masc. (CIL, III, 3059; 3: lingă Albona, Dalmaţia).
Saturisc(us), nr. pr. masc. (CIL, III, 2378; 3; 5—6: Salonae, Dalmaţia).
Surisca, n. pr. fem. (CIL, III, 2126; 3—4: Salonae, Dalmaţia; 2675; 2: Tragurium, Dalmaţia; XIV, 3750; 2: Tibur, Italia).

daciscus „dacic"; *in exp(editione) dacisca* (CIL, III, 5218; 3—4: Celeia, Noricum); *negotiat (ore) dacisco* (CIL, V, 1047; 5: Aquileia); *natione dacisca* (CIL, VI, 2605; 3—4: Roma).

thraciscus „tracic" (Iul. Capitolinus, Maximin., Ill, 3; Iordanes, Get.> XV, p. 86).

balisca vitis „viţă-de-vie de origine balcanică" (Pliniu, Hist. Nat., XIV, 30: *„baliscam Dyrrachini celebrant, Hispaniae cocolobin vocant",* Graur, Romania, LIII p. 544).

După Bonfante (Lg., 18, p. 290), sufixul ar fi ilir şi prezenţa lui în tracă s-ar explica printf-un substrat iliric. Cf. Y. Malkiel, Papers... to the Memory of Pierre Delattre, The Hague, 1972, p. 357—387: „The Pan-European Suffix *-esco, -esque* in Stratigraphic Projection".

-este, care formează, în română, adverbe din adjective: *bărbâtesc-bârbăteşte* etc., ar reproduce, de asemenea, o formaţie tracă derivată dintr-un instrumental în -e (Graur, I.e., p. 552). Cf., în albaneză, sufixul adjectival *-shte, reshte* (<ilir, -5/-, cf. *Tergeste,* n. de oraş, azi *Triest,* alb. *treg* „commercio, mercato", Gelzer, ZRPh., XXXVII, p. 279 ş.u.), care servea, la origine, pentru a forma nume etnice şi a fost întrebuinţat şi pentru a deriva adjective, din nume comune: *njerzisht* „umanamente" < *nierzi, kopsht(e)* „Garten" < gr. K<X7to<, Kfjrcog, *vereshte (vne'sht)* „Weingarten" < *vâne,* „Wein" (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 224; Weigand, Alb. Gr., p. 92; Sandfeld, Ling. balk., p. 128, înregistrează apropierea dintre română şi albaneză, cu îndoială). Jorgji Gjinari (St. alb., IX, 1971, p. 143— 154): respinge teoria daco-moesiană a lui V. Georgiev. în n. top. *Buridava,* procedeul compoziţiei e la fel ca în tracă *(Drisi-para).* Dar ordinea cuvintelor, în compuse, e inversă, în albaneză: *Ujt e Fìohle* „apa rece"; cf. E. £abej, în Les Illyriens et la genese des Albanais, Tirana, 1971: albaneza continuă ilira. Cuvinte albaneze care se explică prin iliră (cu exemple), C. Poghirc, L'alternance *m\mb\b* en thrace et en albanais, Ling. balk, VI, 1963, p. 97— 100. Sufixul *-esc,* în toponimice, atestat în Ungaria încă din sec. XIV: E. Petrovici, CL. XIII, 1968, p. 33-34.

-ates: Dalmates, Labeates (la nume de popoare), cf. alb. *-at: Dukat, Filat, Progonat* etc.

-inium: Delminium, Ulcinium, n. top., cf. alb. *-inj (gjarpinj, shkembinj etc.).*

Nume de rîuri. Printre vechile denumiri de rîuri din teritoriul nord-dunărean, cîteva sînt socotite trace; fonetismul formei actuale româneşti a unora dintre aceste denumiri denotă însă că ele au fost transmise populaţiilor de limbă română de slavi, care la rîndul lor le-au împrumutat de la vechile populaţii locale nord-dunărene (cf. Puşcariu, Transylv., p. 6; Petrovici, DR, X, p. 266; Capidan, Lg. et litt., IV, 1948, p. 140; Georgiev, Acta antiqua Acad. Sc. Hungaricae, 1962, p. 118).

Ampoi, Ompoi. Forma veche: *Ampee, Ampeie.* în documente, fonetismul cu *o-: Ompey* (1299), *Onpoy* (1271). Termenul este probabil de origine tracă (Pârvan, Getica, p. 278); fonetismul formelor româneşti impune explicarea lor prin ungară (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 489 ş.u.; Kniezsa, RS, XI, p. 22; pTin intermediu slav: Petrovici, DR, X, 246, n. 3, p. 266, 335—336).

Argeş. Plecînd de la formele vechi "Apyeaog, "Apyiaos (Herodot: "OpSnaaoq), prezenţa oclusivei e confirmată de grafiile *Arghis, Argyas* din documente (1369; 1427—1431 etc.; Draganu, Rom. s. IX—XlV, p. 530 ş.u.). în cazul acesta, *g* ar fi recent (Draganu, I.e., p. 532, admite explicaţia prin turca otomană). Pârvan (Nume daco-scit., p. 6, 12 ş.u.) explică termenul pr tracă; în acest caz, semi-oclusiva ar fi originară; cf. n. de rîu şi castelul "Apyo în Tracia.

Buzău, Buzeu. Forma veche, MOUGSO<; ar reda greşit un Mrcooasos şi trebui apropiată de n. de pers. trace B6£a<;, Bu£rţ<;, Bu£o<; (s-ar reda deci sonoră: * (3oi)£so<;, Pârvan, Nume daco-scit., p. 12; Draganu, Rom. s. IX—XI p. 248; Capidan, Lg. et litt., IV, 1948, p. 140). Asupra alternanţei *m/b* d numele acestui rîu, v. C. Poghirc, Ling. balk., II, 1963, p. 97 şi 100.

Istros (Kretschmer, Glotta, XXIV, p. 9), la populaţia de limbă tra (G. Ivănescu, CO, p. 129).

. *Mureş,* Mdpig, (Herodot), Mdpiaoc; (Strabo), *Marisia* (Iordanes),*Mopr\ar* (Constantin Porphyrogenetul) etc. (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 39 Mdpic;, jinpioo*;, „sumpfiger", *Moriseni* „Bewohner einer sumpfigen Gegen (W. Brandestein, RE², XI, p. 410, s.v. Thrake; Krahe, Illyr., p. 47), *Moris* „Meeranwohner" (Jokl, RLV, XIII, p. 285), unptios, \ix\pwog, itr|pi£6£ d tracă (Georgiev, Ling. balk., I, p. 11). Vocalismul formei originare era de cu *a (Maris);* trecerea lui a la o s-a petrecut prin filiera slavă (sau unga Kniezsa, AECO, III, p. 217). Româna a putut împrumuta numele de la sla siib forma *Moreş,* dar trecerea lui *o* la *u* (Draganu, I.e., p. 498) rămîne obscu

C. Poghirc pledează pentru originea tracă, fără intermediar (RESEE, I, 1963, p. 1

Zspsxiov, în Dalmaţia, Zspsro^, în Dardania, pentru care cf. sanscr *sărit* „Bach, Fluss" (Krahe, Illyr., p. 100, 111).

Timiş. Forma veche: Tipiou; (Herodot), TIPICTKO*; (Ptolemeu); localitatea Tifhcncov, *Tiuisco,* Ticpiaaq (Priscus), *Tibisia* (Iordanes), *T* (Geograful Ravennat), TIUTJOTJ<;, Tuif|cri<; (Constantin Porphyrogenetu In inscripţii: *Tibissus.* în documente: *Tymes, Temes* (1212). Termenul intrat în română prin intermediar slav (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 244 s. Petrovici, DR, X, p. 266, 339).

In *Mureş $* provine dintr-un 5 antic, iar în *Timiş,* dintr-un *s* intervocalic; alb.l, în *Nish, Shkoder* etc. derivă dintr-un s dublu *(Lissus, Naissus,* v. aici mai sus, p. 191). A. Ră lescu, Dacia, XIV, 1970, p. 311—323: Vas de ceramică, cu inscripţie în caractere grec în sens invers, semnătura, în caractere mai mici, numele olarului: *Petre.*

Zalmoxis: nume cu caracter chtonic şi naturist. Etimologie populară numelui: „acoperit cu blană de urs". Geto-dacii au împrumutat forme art tice de la greci, iranieni, mai probabil direct, şi nu prin intermediul sciţ (D. Berciu, Arta traco-getică, Buc, 1969; R. Florescu, Arta dacilor, B 1966; I. Miclea — R. Florescu, Scurtă istorie a latinei preromane, Iaşi, 19 O enclavă scitică, în Transilvania, puţin numeroasă, în sec. 5—6 e.n. R. Florescu, Postfaţă la V. Pârvan, *Getica,* Buc, 1982, p. 59).

GREACA

Elementele de vocabular pătrunse din limba greacă în latină şi răspindite pe întreg teritoriul de limbă latină au fost tratate de noi laolaltă'cu celelalte elemente din fondul latin al limbii române (vezi mai sus p. 173 ş.u.).

Din fondul acesta de cuvinte fac parte termeni ca *parîngâ* s.f. „perche servant â porter un fardeau", cu reprezentanţi în toate limbile romanice (< *phalanx, *palanca, planca.* REW[3], 6455), <gr. *yăXayţ,* care a pătruns devreme în latină (Rohlfs, EWUG, 2291). împrumuturi vechi greceşti în română şi bulgară: p. 231: *broatec, bunceag, ciul, ciumă, ciutură, busuioc, colibă, corabie, farmec, frică, jur, martur, papură, proaspăt, putină, sterp, stup, stur, frufâ* (Olga Mladenova, împrumuturi vechi greceşti în română si bulgară, SCL, XXIX, 1978 p. 443—453).

De aceea vom examina aici numai cuvintele care au circulat în Peninsula Balcanică şi în Italia, în special în partea ei de sud, unde, prin contactul cu lumea greacă (coloniile greceşti din Italia meridională şi din Sicilia), aceste cuvinte au pătruns în limba latină. Elementele de vocabular enumerate aici mai jos sînt deci, în cea mai mare parte, comune românei şi dialectelor italiene. Ele au fost aduse în Dacia de coloniştii din Italia meridională.

Există o serie de cuvinte care se regăsesc în inscripţiile în limba greacă şi latină din Peninsula Balcanică, ca *bulenta, emporium, gymnasiarch* etc. Majoritatea cuvintelor latine din inscripţiile în limba greacă se referă la vocabularul gladiatorilor. Cam un sfert din terminologia administrativă din inscripţiile în limba greacă e latină. Terminologia religioasă e însă de origine grecească (cf. *apostolus, presbyter* etc.); de asemenea, terminologia teatrală (Gerov, Lat.-gr. Bez., p. 122—124).

Eug. Coseriu (Das Problem des griechischen Einflusses auf das Vulgârlatein, Festschrift fur Harri Meier, Miinchen, 1971, p. 135- 147) a arătat că influenţa limbii greceşti asupra limbii latine nu a fost studiată în mod mulţumitor (la Roma, în epoca imperială, 90% din populaţie era străină şi, în majoritatea ei, vorbea greceşte). Insistă asupra paralelismelor în conjugarea verbelor, între greacă şi latină. G. Rohlfs, Griechen und Romanen in Unteritalien. Ein Beitrag zur Geschichte der unteritalienischen Grâzitât, Geneva, 1924; Id., Scavi linguistici nella Magna Grecia, Roma, 1933 (tr. ital. a lucrării precedente, remaniată şi pusă la punct); Id., Autochtone Griechen oder byzantinische Grâzitât, RLiR, IV, p. 118 ş.u'. Lipsesc din enumerarea noastră cuvinte ca vb. *căsca* (v. DE, 282), semnalat în logudoreză, nu şi în dialectele italiene de sud. G. Giuglea, Elemente vechi greceşti în limba română (în DR, X, 1943, p. 404—462). Explicaţiile termenilor româneşti prin greacă sînt, de cele mai multe ori, hazardate şi deci nu pot fi luate în seamă: vezi, de ex., I.e., s.v. *afină, aprig, argea* etc. Pentru influenţa greacă în sudul Italiei, v. Alessio, p. 7 şi lista de cuvinte de origine greacă din limba română dată de Şiadbei, SCL, IX,' 1958, p. 178— 179. H. Mihăescu, Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea, Bucureşti. 1966 (p. 46 ş.u.: Cuvinte vechi greceşti în limba română): 1. un strat mai vechi, sec. I—III; 2. un strat mai nou, sec. III—VI; 3. cîteva elenisme pătrunse în latina dunăreană: *broatec, ciumă* „umflătură", *frică, jur (giur), mic, plai, proaspăt, spin, ship, stur, tufă.* E. Coseriu, l.c.

Cuvintele care au pătruns în limba latină în această epocă veche sînt deosebite de cuvintele greceşti ce au fost adoptate în mare număr de limba română, mai tîrziu, în epoca aşa-zisă „bizantină".

Elementele vechi greceşti din limba română sînt diferite de acelea pătrunse în albaneză (v. Tframb. Altgriechische Elemente des Albanesischen, IF, XXVI, p. 1 ş.u.). Aceasta se explică prin cffiixliţiile particulare de viaţă ale albanezilor la această epocă veche, care se ocupau cu păstoritnl în munţii din nordul Albaniei, într-o zonă de civilizaţie romană (v. mai sus). Pentru vecMmea lui *cuteza* şi *frică,* v. Şiadbei, SCL, IX, 1958, p. 178- 179. V. Polâk, Zs. f. Balkanologie^ VL 1968, p. 198—202: cuvintele vechi, nelatine, din română, care se regăsesc şi în albaneză *(brtxkec, ciuma, frică, jur, mic, plai, proaspăt, spin, stup, stur, trufaş, trufie)* ar putea fi cuvinte v. balcanice, pătrunse în greacă. Coincidenţa în tratamentul unor sunete din cuvintele greceşti din italia meridională cu aceleaşi sunete din cuvintele greceşti din română se explică prin contactuâ dintre limba greacă vorbită în Italia meridională şi în regiunea dunăreană (I. Fischer, Observations sur la forme et la chronologie de quelques emprunts grecs en latin vulgaire, RRL XIX, ; 1974. fasc. 6, p. 509-517.

în privinţa felului în care sunetele limbii greceşti au fost redate în române; trebuie observat că lui u grecesc, din împrumuturile vechi, îi corespunde *u* îii română: *stur* (ar.) < axolot *trufă, trufie* < xpoqrfi. Redarea lui u prin u este normală, în latina vulgară (v. mai sus, p. 106): *martur* < i&dpTi)po<;, *mus-taţă* <: iioaxdiciov, *papură* < *nânvpoq* etc. (cf. Fischer, I.e.).

sbuv nu ar deriva din greceşte, ci din lat. *stuius,* din cauza lui *-!->-r-* (Meyer-Liibke, Die Sckîcksale des lat. / im Romanischen, Leipzig, 1934, p. 12). Dar în REvV^, 8260, it. *stollo* e derivat din *stylos.* De fapt, u nu face dificultate, căci o în xpocpr) poate fi explicat prin latină.

Tratamentul *yu* sau *i* al lui u grecesc caracterizează împrumuturile făcute la o epocă posterioară, după secolul al X-lea: *jur (< gur)* < yupog, *chimin* < KUjitvov, *mistrie* > jiDcrrpiov.

Moser, Wjb., X, p. 427; A. Philippide, Altgriechische Elemente im Rumănischen, Halle, 1^O^.p. 4 ş.u. (Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe fur Ad. Mussafia); Ath. Buturas, Ein Kapitel der historischen Grammatik der griechischen Sprache, Leipzig, 1910, p. 16; Diculescu, DR. IV, p. 427—428; Reichenkron,, Vorrom. Bestandt., I, p. 273 ş.u.

Aceste tratamente diferite ne permit să precizăm data la care au pătruns unele cuvinte greceşti în limba română. Dar atunci cînd cuvîntul respectiv nu conţine vocala u, nu dispunem de nici un indiciu cronologic sigur. în astfel de cazuri, trebuie ţinut seamă de răspîndirea cuvîntului: o formă atestată numai în aromână nu are şanse de a fi fost împrumutată la o epocă veche şi provmerdeci, "din greă^^zantină sau din neogreacă. Sînt, apoi, unele cuvinte care, deşi larg răspîndite (de ex. ngr. *nxxxa* „Kuchen", cu reprezentanţi în dialectele italiene de sud, în engadină şi în întreaga Peninsulă Balcanică: *dr. pită,* alb. *pite,* bg., s.-cr., tc. ot. *pita),* nu fac parte din vechiul fond de cuvinte împrumutate de limba română şi sînt atestate numai în neogreacă (Rohlfs, EWUG, 1714). Tot astfel *sarică* '(dr. şi ar.) „sayon, manteau â longs poils" (alb. *sharke* „weisswollener Uherrock mit roten Tupfen") şi termeni înrudiţi din dialectele italiene de sud: *sdrika,* „Jacke; giubbone a grandi tasche", *sarga* „saja", care trebuie separaţi de formele romanice occidentale cu alt sens (< *serica,* „Seide", REW[3], 7848), vor fi explicaţi prin ngr. adptKa „vestimento invernale" (Rohlfs, EWUG, 1913).

Vlbaneza ocupă, astăzi, acelaşi teritoriu ca în trecut. Cultura ilirică, cu un component tracic; alb. *shark,* dr. *sarică (shark* „piele"): E. Qabej, Â propos de quelques questions de la culture populaire albanaise sous 1'aspect linguistique", St. Alb., XIV, 1977, p. 3—22.

Tratamentul aspiratei surde *(ph)* nu oferă un criteriu cronologic sigur, deşi se ştie că tratamentul spirant *(f)* este mai recent şi era generalizat la începutul erei creştine (tratamentul p ar fi deci mai vechi; cf. *părîngâ* < *(păXayţ,* REW[3]. 6544, *sterp* < cnrepupoc,) .pentru că,^ p, lîngă; tratamentul acesta, cuvintele din vechiul fond cunosc şi tratamentul spirant *{trufă* < apuiprj).

^{amăgi fib. „seduire, tromper" (ar. *amayiă, amaiă)* s.f. **„vrajă,** farmec, descîîitec~(Dal.) < ngr. **|4,dyi** (Geagea, s.v. *maye),* sic. *ammagari,* sard. •*ammajare* „ensorceler": **iiayeua)** „etre magicien; user de moyens magiques; charmer par des sortileges" (calabr. *maia, mayia,* it. *magia,* sard, *mayia „Z&u-*berei": **itayeia** „Zauberei", Rohlfs, EWUG, 1292; v. gr. **jiayeuco** „enchanter" {Giuglea, DR, X, p. 416, 462).

Pl *i broatec, brotac* (ar., megl. *broatic)* s.m. „rainette" (zool.), calabr. *vrotiku,* ^*vrâtaku* etc. (REW³, 1331; Rohlfs, EWUG, 355; Giuglea/DR, X, p. 462; Alessio, p. 20; cf. Graur, BL, VII, p. 132), alb. *bretek* „Frosch": |3p6xoKoc; **(poGpaKOţ)** „grenouille".

curm (ar. *curmu)* s.n. „corde employee en guise de licou; morceau.de corde", *curmei* s.n. „corde d'ecorce; sarment", it. de s. *kurmu* „jeder TeiF eines in mehrere Teile geschnittenen Baumstammes", *kurmuni* „tronco d'albero; Teii eines Olivenstammes...; Wurzelstock eines wilden Olbaums" (Rohlfs, EWUG, 1086): *Kop\xoq* „Stamm, Klotz", *curma (ar. curmări, megl. curm)* vb. „couper en deux en travers; couper (la parole); mettre fin, interrompre; ceindre, lier en travers"; Kopiid^o) „couper en morceaux, fendre en buches" (cf. Giuglea, DR, III, p. 620, 771 ş.u.).

O *cuteza* (ar. *cutidzari,* megl. *cutez,* rar, istr. *cuteza,* Pasca, DR, IX, p. 239) vb. „oser", dial. it. (Aquileia, Apulia, Veneția, Rovigno, Istria, Sicilia), *scuitiare, scoteare, scotezar* „osare, **ar**dire", *kutiză, kuttiatu* „unverschâmt" (REW³, 2287; Bertoni, Profilo linguistico dTtalia, Modena, 1940, p. 34; Giuglea, DR, X, p. 462; Alessio ,p. 20; cf. Graur, BL, VII, p. 132), alb. *kuxoj, guxoj: cottizare* „wurfeln; wagen" („aleo cottistis id est cottilator", CGL, V, 438, 32): **Koxxa|3i£a>** „jouer au cottabe".

7 *drum* (megl. ~) s.n. „chemin, route voie" (Giuglea, DR, X, p. 462), it. de s. *Sromo, dromu,* alb. *dhrom* „Weg, Strasse", g. *drum* (împrumutat slavei meridionale, bg., s-**cr.** *drum,* după Jokl, Litteris, IV, 193); 8p6|**K)£** „Laufbahn, Strasse" (Rohlfs, EWUG, 572).

2> "f *frică* s.f. „peur, crainte, frayeur" **(ar.,** istr. ~, Pasca, DR, IX, p. 239): **<ppiKr|** „frissonnement, frisson de **la** peau, frisson de frayeur" (alb. *frike* „Schrecken, Furcht", de asemenea, din greacă, Jokl, Litteris, IV, p. 195).

O mărgea (dial), *mărgeaua* **(ar.** *mărdzeao, mărdzeauă,* megl. *mărdzeauă,* Giuglea, DR, X, p. 462) s.f. „perle": *margella* **„KOpdM,**iov" (CGL, II, p. 353, 36; < **ndpyapov** „perle", cu reprezentanți în dialectele italiene de sud, Rohlfs, EWUG, 1330 şi 1331).

O *mic* (ar. *nic,* megl. *mic)* adj. „petit", it. de s. *miccio, mikku* etc. (Rohlfs, EWUG, 1382): [IIK(K)6(; „klein" (Hatzidakis, Einl., p. 157—158; cf. Graur, BL, VIII, p. 218; Fischer, I.e., fonetism dorian; G. Gougenheim, Romania, LXIX, p. 97—101: explicație prin lat. *mica).*

O*mîngîia* vb. „caresser, consoler; tromper, seduire" (arh.; Giuglea, DR, X, p. 462; contrar afirmației lui Jokl, IF, XIV, p. 29, alb. *mengji* „Arznei, Zauberei", *mengjim* „Heilung", nu sînt împrumutați mai tîrziu, întrucît fonetismul lor este cu *e* (Fjalor shq., p. 310), ca în alb. *sperk,* v. mai jos): ijjayyavsuoo „user de philtres" (din iidyyavov cu sensul de „chape d'une poulie" sau **cu** acela general de „mecanism", derivă în limbile romanice occidentale -o serie de cuvinte denumind diverse unelte etc.: REW³, 5297; Rohlfs, EWUG, ~ 1291).

ţ plai **(ar.** *plaiu)* s.n. „endroit plat, plaine dans une region de montagne, «chemin battu, route frequentee, d'un relief peu" accuse et d'un acces facile" (G. Giuglea, DR, X, p. 437) „region montagneuse (en opposition avec la plaine), region etendue sur les pentes d'une montagne, sans forets" (I.-A.

[1931] s.v.). După informațiile culese de Ion Conea (în Monografia geogr. a Republicii Populare Române, I, Bucureşti, 1960, p. 81) ‚se numeşte „partea... dinspre poale (a munților), adică cea cu păşunile de primă şi toamnă şi cu fînațurile de vară... muntele locuit şi valorificat prin cultu totalitatea numitelor culmi-plaiuri care urcă de jos şi pînă la munți, s irhdyiov „schiefe Ebene", it. de s. *plâyi* „bewaldeter Abhang", „terreno da pascolo in pendio", cosentin. *prăyu* „kleine Ebene" (Ro EWUG, 1717; Graur, BL, IV, p. 108), alb. *pllaje* „plaine dans une regio montagne" (Fjalor shq., s.v.).

A O *proaspăt;* cf. gr. 7ip6cr<paxo<;, probabil prin lat. **pwspetus* (Fischer,

Qrîncheza vb. „hennir" (Giuglea, DR, X, p. 462), it. de s. *raxuc rixuddtzo, randkuddizo* etc. „schnarchen" (Rohlfs, EWUG, 1870; Ale p.40: „a sforăi"): po%%d£o) „schnarchen".

spin (Giuglea, DR, X, p. 462; ar. ^) adj, şi s.m. „imberbe", it. d *sic. spăno, spânu* etc. „bartlos, haarlos, spârliche Haare" (Rohlfs, EWU 2012), alb. *sperk* „bartlos" *: anavoq* „diirftig, spârlich, bartlos".

În albaneză, cuvîntul poate fi mai recent, căci 5 nu e redat prin §, ca în celelalte cu din acest fond. Totuşi, lipsa lui £ nu e un criteriu suficient pentru datare, deoarece sînt cuvinte împrumutate<lin slavă, la o epocă veche, care au un s în locui lui *ă* aşteptat: alb v. sl. *sera, sop:* v. sl. *soplî* (Thumb, IF, XXVI, p. 11).

Osterp (ar. *sterpu,* megl. *sterp)* adj. „sterile, brehaigne; aride, sec", *shterpe* „sterile, che non partorisce quest'anno a suo tempo", it. de s., abru sic, venet. *sterifo* „Tier, das trocken steht"', *strippa, stirpa, steripu,* „ste duro", *sterpo, sterpa* „non gravida, sterile; Kuh, die nicht mehr wirft; non ha piu latte": arspupog „unfruchtbar" (cf. ngr. oxepcpa, crxpscpa, axs „unfruchtbar", Rohlfs, EWUG, 2059). Răspîndirea cuvîntului în regiun contact în|re limba greacă şi latină ne obligă să explicăm formele roma şi din albaneză prin greacă (Giuglea, DR, X, p. 443—445); de altfel, monul latin care a fost propus *(*exstirpus)* are dezavantajul de a fi reconst prin ipoteză (REW³, 3072; cf. îndoielile lui C. Treimer, ZRPh., XXXV p. 391, n. 1; E. Vasiliu, SCL, VI, p. 246).

O */Sturul* „munte în jud. Gorj, la S hotarului austro-ungar şi hotarului jud. Mehedinți, alături de muntele Soarbele" (Marele Dicț. ge al Rom., s.v.), dr. (sec. XVI, Ps. Scheiană, ps. 148,8) *stur* „glagon" (Densusi H.d.l.r., II, p. 501), *sturǎ* (N Moldovei, G. Istrate, SCL, VI, p. 115, af. *stur* „stîlp", *Stilo,* n. de loc. în prov. Reggio (Italia; cf. *XxvXoq,* sat Grecia, Rohlfs, EWUG, 2086), vegl. *stollo* (REW³, 8260), alb. *sthylle,,* Sâu ^ *ax\)Xoq* „Sâule".

^ . *trufă* (arh.), *trufie* s.f. „orgueil, arrogance": xpocpfj, „dedain, hur dedaigneuse ou hautaine, orgueil".

^ *urgie* (ar. *uryiă)* s.f. „colere, courroux; haine, execration": opyfj „s ments violents; ressentiment, colere".

jzp *urmă* (ar. *ulmă* [Dai.], *urmă* [Papahagi, Basme, p. 728 s.v.], megl. *u* */ s.f. „trace, piste; empreinte", it. *ormare* „nachspuren", *orma* „Spur", *gjurme* „Fusspur": opiio»; „Geruch" (Rohlfs, EWUG, 1557; cf. Schucha ZRPh., XXXII, p. 235).

0 *zeamă* (ar. *dzamă,* Dai.) s.f. „jus; sauce",it. de s. *dzema* „brodo" (Ro EWUG, 732); £sp,a „decoction, jus" *(zema* „sucus", CGL, IV, 197, alb. *dhjame* „grăsime, suc".

IRANICĂ

Populațiile de limbă iranică au locuit în regiunea carpato-dunăreană încă din cele mai vechi timpuri.

începută pe la 1600 î.e.n., migrația iranilor înspre vest a fost urmată, mai tîrziu, în secolul al VII-lea î.e.n., de așezarea sciților în Rusia de sud și, progresiv, de imigrarea în Europa centrală a altor neamuri iranice (Pârvan.„ Dacia, p. 41 ș.u.). Clasa conducătoare a acestor nomazi mongoli era alcătuită din triburi iranice (M. Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia, Oxford, 1922, p. 42 ș.u.). în secolul al Vl-lea î.e.n. se produce pătrunderea ^scitiJn Europa centrală și înspre Marea Adriatică. Sarmații apar de-a lungul Donului înainte de secolul al V-lea î.e.n. și sînt semnalați pe Dunăre în secolul al IV-lea î.e.n. Agatîrsii^ alt neam iranic, locuiau de mult în Dacia, în regiunea Abrudului, și sînt complet asimilați de populația dacă înconjurătoare în secolul al V-lea î.e.n. (Patsch, Agathyrs., p. 75 ș.u.; Pârvan, Dacia, p. 46). în secolul al IV-lea e.n. se produce năvălirea hunilor înspre vest, întovărășiți de tribul ahmilor, angajați în solda lor (Rostovtzeff, op» cit., p. 217 ș.u.]; Vasmer, RÎTvTXTI, p. 242; Zgusta, p. 29). @

Alanii, sub numele de *asi* sau *iasi* au drept reprezentanți, în zilele noastre, pe *oseți* care locuiesc în Caucaz, la nordul Caucazului și în stepa Kipcak* Sub numele magh. *jâsz-ok,* lat. *Jazones, Jazyges* și *Philistaei.* ei sînt semnalați în Ungaria pînă în sec. al XlX-lea. Dimpreună cu cumanii au alcătuit în Ungaria o unitate administrativă independentă. Cumanii au venit în Ungaria în 1239, împreună cu *iașii,* trecînd prin sudul Rusiei și Moldova (teritoriul iașilor, în Ungaria, la vest, de Budapesta, e indicat pe harta reprodusă de Nemeth, Jassen, 8; documentar, ei sînt atestați în Ungaria în 1318, Id., I.e., p. 6)„

Alanii se stabilesc în Pannonia în secolul al V-lea e.n. și sînt deosebiți de aceia veniți în Ungaria în secolul al XIII-lea, în tovărășia cumanilor.. Sacii ocupă stepele dintre Don și Nistru în jumătatea a doua a secolului al III-lea î.e.n. La sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. *aorsii* sînt semnalați între Don și Marea de Azov. Mai tîrziu, în 50 e.n., iazigii ocupă regiunea dintre Tisa și Dunăre și roxolanii sînt instalați pe/Nipru.

Aceștia sînt jazigii (ung. *jâsz,* prin intermediar slav. cf. v. rus, *iasi,* rus. *jasy;* latinizat: *Jazones),* colonizați în Ungaria de mijloc de regele Bela IV, în sac. al XIII-lea (Z. Gombocz, Ossefen-Spuren in Ungarn, Streitberg-Festgabe, Leipzig, 1924, p. 107; Nemeth, Jassen, passim) Pentru "Aopcoi, cf. oset. *devest tiers,* oset. de est *urs* ,.alb", av. *aurusa* ,.alb" (Zgusta, p. 263)

Sciții, nomazi de neam iranian s-au stabilit în sec. VI î.e.n. în stepele nord pontice unde au întemeiat o puternică uniune tribală. Sciții *regali,* care locuiau între Nipru și Don, erau pătura conducătoare.

La sfîrșitul secolului III î.e.n. sînt infiltrați în Dobrogea, depinzînd de geți și de cetățile grecești dobrogene. Treptat puterea lor, în stepele nord pontice, este desființată de către sarmați.

Sarmații, de aproape înrudiți cu sciții, sînt semnalați în stepele de l nordul Mării Negre în sec. al V-lea î.e.n.; granița dintre sciți și sarmați er la Don. înaintarea sarmaților spre apus are loc, probabil, în sec. al III-le *i.cjx.* Ei apar ca păstori nomazi și războinici călări, spațiul lor natural fiin stepa. între Nipru și Don locuiau *roxolanii,* un neam sarmatic. *Iazigii,* a grup sarmatic, sînt semnalați intre Tisa și Dunăre în anul 50 î.e.n. *Alan* apar la răsărit de Don. Iazigii au trecut în Europa centrală, pe la nord d Carpați.

Saupouxrcai și XapjidTai, același nume (Zgusta, p. 25—26). Vezi harta regiunii locui de populația sacă-scitică în nordul regatului vechi persan, din LA.H. Potratz, Die Skythe in Sudrussland, Basel, 1963, p. 10.

Limba iranică a sciților, sarmaților si alanilor face parte din grupul d nordrest al dialectelor iranice. Dar onomastica lor este amestecată, și at numele proprii ce apar în inscripțiile grecești din Rusia de sud (Tanais, Pant ,capaeon, Phanagoria, Olbia, Tyras), cit și glosele din aceeași epocă cont elemente care se explică prin dialecte iranice diferite de grupul iranic de nor est (medă, partă, persană), ceea ce constituie diferențieri lingvistice în spaț și în timp.

Triburile iranice din sudul Rusiei, semnalate în primele secole ale er noastre, vorbeau mai multe dialecte, corespunzătoare organizației lor tribal Sarmata și alana nu pot fi considerate ca strămoașe directe ale vechei oset Diferențierile fonetice ale dialectelor iranice din sudul Rusiei sînt înfățișa în tabloul publicat de Harmatta (Iran., p. 54). Astfel, grupul v. iran. **ar-y* redat în iranică din sudul Rusiei în 4 feluri: *ar- (y)-:* „'Apupdvric;",n. pr. (*<*arya~), al-:* 'AXavoi, numele unui trib din sudul Rusiei, 'AĂ,avoi, *alu* la autorii latini (< **aryana-,* osset. *iron), ir-:* "Hpaicou;, n. pr. < **arya-ka,il* "HXfiavog < **ar-y-* (Harmatta, Iran., p. 30 ș.u.; v. observațiile lui Zgust p. 269; 'Atarvoi si 'AXauvoi, p. 264), **au* > *au:* "Aoaoi „tribsarmat" (Id.,l p. 37—39).

Alani: al < *arya-* „Arier", atestat în sec. V e.n. în regiunea indoariană (H. Hambac Studia classica et orientalia Antonino Pagliaro oblatos, III, Roma, 1964, p. 33—52). Densusia a căutat să explice cîțiva termeni din română prin dialectele iranice de sud. Asupra aces apropieri etimologice, v. Meillet, BSL, XXV, p. 88; ML, p. 357—375, 479—482; cf. Benvenis Un temoignage classique sur la langue des Sarmates, Journal asiatique, t. 221, p. 335 (ar că sarmații, ca și sciții și, mai tîrziu, alanii, vorbeau un dialect iranic de nord-estj. O li de circa 40 de cuvinte iranice (alane) a fost publicată de Nemeth, Jassen, p. 14 ș.u. Asup osetei, v. Zgusta, p. 52—58, 431—432; oseta are toate caracteristicile scite-sarmatei, I p. 268; pre-oseta a aparținut acestui dialect.

Puținele nume topice din părțile Daciei care pot fi explicate prin irani sînt enumerate aici mai jos.

ITovTog "A^eivoq„Marea Neagră" : av. *axsaena-* „bleu sombre" (H. Iac sohn, KZ, LIV, p. 254 ș.u.; Georgiev, Ling. balk., I, p. 12; W. Belar Istituto Orientale di Napoii, sez. ling. III, 1961, p. 5, 38; J. Irmscher, Byza tinoslavica, XXIII, 1962, p. 6 ș.u.), cu *xs* redat în mod normal prin gr. % numele rîului Bug, gr. "E£ap,7ta«><;, compus din av. *asa-* și paGa, Densusiar GS, IV, p. 146 ș.u.). Cf. IIovToq Ms^aq „Marea Neagră" (Euripide) și SKUGIK TT6VTO<; (Theocrit). 'â^aiiTraîoc; (Herodot, IV, 5q) *a-,* v. ind. negație, *k* *mi—*,,passend, tauglich (= apte â") și *pâyas* „Wasser, Flussigkeit", de ,,untaugliche Wasser, source amere" (O.N.Trubacev, *IF,* 82, 1977, p. 132—13

Dunăre. Formele vechi: *Danuvius* (la Caesar), *Danuvis* (AdvouPi Ao6va(3ic; (la Pseudo-Caesar din Nazianz), **D6nawi,* **Dunawi* (nomina **Diinaujai* (dat.) în gotică și *Dunavu* în v. slavă (cf. Ivănescu, CO, 12 Numele a fost transmis prin slavi, întrucît vocalismul său înfățișează tra

formări care se explică prin slavă. Pornind de la av. *dănu* „trâufelnde Fliissigkeit, Tau, Nebel" (Georgiev, Ling. balk., I, p. 5, 14), forma intermediară este bset. *don* „Fluss", cu labializarea lui *â* urmat de o nazală. Oseta, limbă iranică vorbită azi în Caucaz, continuă alana, vorbită în evul mediu, iar alana, la rîndul ei, este **o** formă mai recentă a scitei, care alcătuia, pe vremuri, grupul de nord al dialectelor iranice. Numele germanice şi slave ale Dunării se explică pornindu-se de la cazul oblic *dânav-* (sl. *Dunav-,* din germanică; cf. s.,-cr. *Dunâj,* ung. *Duna).* Forma latină pleacă de asemenea de la *dânav-,* din care s-a refăcut un *Dănus-, Dănuv-; Danuvius* este rezultatul unei contaminări a acestor forme, cu *fluvius.* Forma românească conține sufixul *-ris,* de origine tracă (Pârvan, Nume daco-scit., p. 16 ş.u.; Forster, Zs. sl. Phil., I, p. 1 s.u. si 418; A. Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde, Goteborg' 1927, p. 345 ş.u.; Skok, SL, VII, p. 722 ş.u.; ML, p. 363-364; V. Kiparsky, Die gemeinslavischen Lehnworter aus dem Germanischen, Helsinki, 1934, p. 195 ş.u.; Kretschmer, Glotta, XXIV, p. 1 ş.u.).

Formele cele mai vechi: *Dunesteu, Dunaju* şi *Dunavu* (v. slavă) „Gewâsser". *Istros,* în slavă „grosser Fluss". *Duna-Istru* „Fluss Istr." (J. Otrebski, IF, 76, 1971, p. 35—36).

Iaşi (capitala Moldovei; sat în jud. Gorj), *Gura laşului* (fostul județ Romanați), *Valea laşului* (azi, corhună în jud. Argeş) reproduc numele dat alanilor, după secolul al IX-lea: *Ăs*; cf. *Asai* fAaaioi) „Alanii de la Don": av. *ăsav-* „iute, rapid", transmis românei prin intermediar slav (protezalui *j-;* cf. Nemeth, Jassen, p. 10); *Jasisku trugu,* „Tîrgul Osetilor" (Philippide, Orig. rom., I, p. 728 ş.u.; Vasmer, Iran. in Sudrussl., p. 26; Weigand, B.-A, IV, p. 176; Vasmer, RLV, XII, p. 242; ML, p. *2>65),Jasky torg* „oraşul Iaşilor", la Dlugosz (Gombocz, Streitberg-Festgabe, Leipzig, 1924, p. 107, n. 1; H. Skold, Die ossetischen Lehnworter im Ungarischen, Lund, 1925, p. 68. Lunds Universitets Ârsskrift. N.F., Avd. I, Bd. 20, nr. 4); *Jdsz-văsâr* „Jassenmarkt" (Nemeth, Jassen, p. 6; *Iaşi* < cuman. *Jaasi* „Bogenschutze", Iordan, CO, p. 27).

NapdKiov (Gxojxa) „canalul Sulinei": os. tag. *narăg* „strimt" (Vasmer, RLV, XII, p. 246).

Nistrul, Advacripig, lat. *Danaster,* v. bg. *Dunestru,* rus. *Dnjestr.* Ca şi numele Donului (Tdvaîq) şi al Niprului (Advaaipiq; rus. *Diinepri,* v. bg. *Dinapri),* numele Nistrului trebuie explicat prin av, J« - „Fluss" (v. mai sus, p. 217, s.v. *Dunăre);* cf. **Dânu apară-* „hinterer Fluss" şi *Dănu nazdya-* ,,vorderer Fluss" (Vasmer, Alt. Bevolk. p. 13). Vocala redusă din radical presupune un *o* scurt, care nu poate reda direct pe *o* din oset. *don,* care era lung (< *ă).* Trebuie deci presupus că numele acestea au pătruns în slavă prin intermediar grecesc, o, ca şi i.-e. *o (> *a,* şi, mai tîrziu, *a > o),* a fost redat în slavă prin *u,* vocală ultra-scurtă şi redusă (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 575 ş.u.; Kretschmer, Glotta, XXIV, p. 11 ş.u.). *Dnjepr:* nume iranic, gr. BopaaOsvrjq sau Advairpig: un compus („Flusst + tief"). Os. *don* „Fluss" -f- art. „tief". Alte fluvii cu nume iranice: *Bug, Don, Donez, Volga* (v. nume: *Raha):* W.P. Schmid, Alteuropa u. der Osten im Spiegel der sprachgesch., Innsbruck, 1966, p. 7.

Olt. *'AXomaq* (Ptolemeu), *Alutus, Aitius* (Tabula Peutingeriana); în inscripții: *Alutus;* în documente: *Alt* (1211), *Olt* (1233; Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 536 ş.u.). Dacă termenul provine din iranică (cf *Alutus* 'A^ouxa, Ptolemeu], afluent al Caspicei, la nordul Caucazului, Patsch, Agathyrs., p. 72; Jokl, RLV, XIII, p. 295; cf. *Alta,* n. de rîu, la sud-est de Kiev, Patsch, I.e.), atunci vocalismul formei româneşti se explică prin intermediar slav (*a* > o); cf. *olutari* < *altare* (Densusianu, GS, I, p. 351, n. 4; Petrovici, DR, X, p. 337; Sala, CO, p. 85); obiecția că termenul românesc, dacă ar veni din

slavă, ar trebui să aibă forma fonetică **Lat* sau **hot*
Lom < *Almus* etc., Bogrea, AIN, II, p. 391), nu e deci î
tratamentul *la-, lo-, al(u)-* în vechea slavă, v. Wijk, Gesch.
Spr., I, p. 56, n. 1).

Prutul. Ilopaxa (Ttoperog, la Herodot), „numele scit al Pr
la Constantin Porphyrogenetul): găthă, av. *pmtav-* „tre
(în evul mediu Prutul e numit „Alanus fluvius"). Forma ro
prin intermediar slav: *Pirutu* < **Puritu* < *nupzxâq* (Vasme
IX, p. 132; ML, p. 365; Draganu, Rom. s. IX—XIV, p.

Sacidava,n. deloc. în Dacia (lîngă Durostorum [pelocul
Mari de astăzi, în Dobrogea?, Giurescu, 1st. rom., I[3], harta
Apulum): *Sakâ-* „die uberseeischen Skythen" (F. Justi,
Grundriss d. iran. Phil., II, p. 455), numele dat de perş
de nord, *Sakastân* „Sciția" (cf. gr. EOKCU; craicaia „săr
Hesychius; Pârvan, Getica, p. 15, 119, 271 s.u.; Patsch
ş.u.; ML, p. 362).

Sargetia, numele rîului pe care e aşezată Sarmizeget
Hapydxioi *(Sargetae),* numele unui trib scitic (Patsch, Ag

Utidava, n. de oraş în Dacia (Ptolemeu); cf. *Utii,* n
nordul Mării Caspice, în teritoriu de limbă iranică (Patsch

Zărand (M-tii Apuseni): n. pr. în regiunea Donului;
(Vasmer, RLV, XII, p. 244; ML, p. 365—366).

GERMANICA

Populațiile romanizate din Dacia au trăit în vecinătatea semințiilor germanice, iar mai tîrziu au intrat în contact direct cu ele, fie prin instalare de imigranți în Dacia, fie prin stabilirea temporară şi succesivă a populațiilor germanice în teritoriile nord-dunărene.

Influența germanică s-a exercitat în Dalmația începînd cu a doua jumătate a secolului al V-lea e.n. Sub Theodoric (471—526), Dalmația e administrată de ostrogoți. Longobarzii au trăit puțin timp (546—568) în vecinătatea Daciei.

Populații germanice răzlețe se instalează în Dacia cu începere din secolul I e.n.: marcomanii (regiunea Mureşului) şi alte seminții în 173 e.n.

Goții apar între Nipru şi Don pe la sfîrşitul secolului al II-lea e.n. Ei atadă Imperiul Roman, în unire cu carpii, la sfîrşitul sec. alIII-lea. Bastarnii sînt semnalați în Imperiu în anii 280-—295. în sec. al IV-lea goții sînt aşezați efectiv în Dacia (IR, I, **p.** 692 ş.u.). Gepizii, venind din nord, ajung în regiunea Mării Negre în sec. al III-lea, de unde coboară spre sud. Ei dau o luptă decisivă cu goții în 249, probabil în regiunea Moldovei de nord. La sfîrşitul sec, al V-lea gepizii ocupă oraşul Sirmium. Pe la 500 longobarzii, neam germanic, sînt aşezați în cîmpia Pannoniei. Gepizii locuiau între Mureş şi cele trei Crişuri. pe la 580, şi în primul rînd pe valea Tisei. Ei pătrund în Transilvania pe la mijlocul sec. al V-lea (Id., p. 704 ş.u.).

Goții locuiau la nord-vestul Daciei; ostrogoții sînt stabiliți în Pannonia şi Moesia de nord, între 380 şi 409, mai tîrziu în sudul acestei provincii (454—489), în plină regiune romanizată, iar herulii în preajma Porților de Fier(530)<

Jۥepizii sînt neamul germanic cu care populațiile romanizate din Dacia au conviețuit, începînd cu secolul al III-lea e.n., cînd ei apar în nordul Ardealului. Gepizii cutreieră întreg teritoriul Daciei, după retragerea vandalilor şi goților. După 454, regatul gepid, victorios, stăpîneşte regiunile dintre Tisa şi Carpați: Maramureşul, Ardealul şi Banatul, iar la sud, Oltenia. în 473 gepizii se retrag la sudul Dunării şi îşi fixează reşedința la Sirmium. în 566, regatul gepid e distrus de longobarzi şi avari.

C. Diculescu, Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im fruhen'Mittelalter •»nd zur Vorgeschichte des rumănischen Volkes, I, Halle, 1922; Philippide, Orig. rom. î, p. 285 ş.u.: Gamillscheg, Rom. Germ., II, p. 233 ş.u.

Locuința stabilă nord-dunăreană a populațiilor de limbi germanice şi conviețuirea ior cu populațiile romanizate locale sînt deci fapte bine stabilite. Este prin urmare din domeniul posibilităților ca populațiile romanizate din nordul Peninsulei Balcanice să fi împrumutat termeni de la populațiile germanice din Dacia. Trebuie însă admis că termenii au putut să fie împrumutați în acelaşi timp şi de celelalte populații din nordul Peninsulei Balcanice. Din punct de vedere metodic, ne aşteptăm, prin urmare, ca termenii germanici să nu fie semnalați numai în limba română.

S-a pus mare preț pe eventuala existență a acestor termeni în limba română, pe motivul că prezența lor ar proba persistența populațiilor romani-

zate la nordul Dunării (Diculescu, ZRPh., XLI, p. 420 ş.u.; Ga
Germ., II, p. 240 ş.u.; Puşcariu, Transylv., p. 26), dar de fap
termeni s-a putut efectua şi la sudul Dunării, unde populații
de asemenea semnalate (Densusianu, H.d.l.r., I, p. 290). Du
R. Loewe, din 1903, de a explica termenii dr. *bălan, bardă,*
ştangă, targa, ar. *armă,* istr. *brec* prin germanică, cercetar
peste douăzeci de ani de C. Diculescu, G. Giuglea, S. Puşca
scheg, fără să putem afirma că s-a ajuns la rezultate sigure î

R. Loewe, Altgermanische Elemente der Balkansprachcn, KZ, XX
critica lui Meyer-Lubke, Altgermanische Elemente im Rumănischen?, K
ş.i>. (arata că apropierile etimologice propuse nu sînt justificate de fone
cf. Diculescu, ZRPh., XLI, p. 421, n. 1); C. Diculescu, Die Gepiden
prin germanică cuvintele următoare: *buturӑ, butuc, stâmut, mîrțoagâ, b*
tureci, cotîngan, harnic, zgudui, bîtcâ, bulz, beucâ, mîglâ, grind, n. de pers.
Binâe'a, Badea, Gotea, Manea, Onea, Ulea, Fara, Goma, Arca, Glada, Gel
BaMui, Vaslui, Câlui, Urlui, Câlmâțui); Id., Altgermanische Bestandteil
ZRPh., XLI, p. 420 ş.u. (îşi propune să probeze originea germanică a cu
buturӑ, butuc, soare, cotîngan, grind, rofii, zburda, îmburda, strugure, zgudu
iasmă, smetie, stâmut) şi critica lui Skok, Gibt es altgermanische Bestandte
ZRPh., XLIII, p. 187 ş.u. (explică cuvintele examinate de Diculescu, în
prin slavă, latină şi ungară; cf. Herzog, DR, IV, p. 1520); Id., R. 6t.
(explică prin slavă cuvintele explicate de Diculescu prin germanică în l
V. Bogrea, AIN. II, p. 390 ş.u. (contestă etimologiile propuse de Dicul
Gepiden); Ov. Densusianu, GS, I, p. 168 (nu admite nici una din eti
Diculescu în ZRPh., XLI); G. Weigand, B.-A., III, p. 307 ş.u. (resping
de Diculescu, în lucrarea Die Gepiden, pentru cuvintele *buturӑ, stâ*
burduf şi strugure); G. Giuglea, Cuvinte şi lucruri. Elemente vechi
romanic, DR, II. p. 327 ş.u. *(strungă, băga, zgribuli, nastur, gudura,*
mumă, screme) ; Ov. Densusianu, GS, I, p. 161 ş.u. (combate etimologiile
Id., I.e., p. 347 ş.u. (combate etimologiile propus-e de Diculescu în Die Gep
Din istoria religioasă a Gepizilor, AIN, III, p. 357 ş.u. (explică prin ge
iasmă); ML, p. 485 (respinge explicațiile date de Diculescu pentru *i*
RLiR, II, p. 92 ş.u. (arată dificultățile fonetice ce stau în calea expU
tureci, strugure, zburda, îmburda, iasmă prin germanică. „Zusammenfasse
dass die Herleitungen Diculescus unnotig, ausserdem meistens lautlich
glicri sind". p. 95. Critică etimologiile propuse de Giuglea pentru *strun*
hochst unuahrscheinlich", p. 96 — *zgribuli, amărî* şi *nasture.* „Zusamm
sagen, dass sichere altgerm. Worter im Rumân, bisher nicht nachgewiese
das Rumân, nur neugerm., mhd. und vor aliem nhd. Worter", p. 97); Puş
ş.u. (explică prin germanică termenii *rapăn* şi *ciuf);* Giuglea, DR, III,
explicațiile date pentru termenii *băga, stinghe, strungă, zgribuli, creț;* ex
termenii *fulg* şi *scruntar);* C. Diculescu, Altgermanische Bestandteile
Kontinuitätsfrage, Erster Teii, ZRPh., XLIX, p. 385 ş.u. (explică pri
următoare: *stimă, şteamâtâ, iasmă, tureci, nasture, bumb, ateia, zgudui,*
buturӑ, butuc, strugure, grind, bulz, cotîngan, cotîrloi, cotei, cotarlâ, s
burduf, bîtcâ, rîpcâ, bîlcâ, ghioagă); Gamillscheg, Rom. Germ., II, p. 249 ş.u
germanică cuvintele următoare: *ateia,* ar. *bal'u, boare, brusture, bur*
forfota, gard, găsi, nasture, pungă, rUvcaci, rapăn, rofii, rudă, stâmut, ştin
tufă, tureci, bardă, fară, scruntar, zgudui, smicui. smicea); Puşcariu, DR, VI
de seamă asupra lucrării precitate a lui Gamillscheg: n. pr. *Gotea,* n. to
ar înfățişa urme ale stăpînirii gotice la nordul Dunării; cf. Id., Transyl
este hipocoristicul *Grigore-Gore,* trecut prin limbajul copiilor şi pronunța
< *Ionică,* prin acelaşi intermediar, cu *n* pronunțat ca *d;* com. Prof. G.
Muscel: explicație prin slavă: Iordan (BL, VI, p. 41, n. 1): Tamâs, AEC
(critică just metoda lui Gamillscheg şi preferă explicațiile date de
boare; rudă < magh.; cf. Kniezsa, l.c.,TII, p. 211 s.u.). H. Baric, Lin
Otto Maenchen-Helfen, Ein umbeachtetes Zeugnis fur das Keltentum d
zur Namenforschung, XIII, 1962, p. 174— 177 (scrisoarea lui Leontiu
tarnii erau celți, ci numai că loan Crisostom îi socotea ca atare). *St*
din gotică (Gamillscheg. DKSOE, p. 46). Expunerea lui Ivan Pud
Elemente in den Balkansprachen..., Proceed, of the IX. Intern. Cong
Hague, 1964, p. 862—869) nu aduce nici o certitudine: sau sensurile nu

sau cuvintele sînt atestate mai tîrziu în germanică. Norbert Wagner, Getica, Berlin, 1967; „Goten in den Pripjetsumpfen? Zum Weg der Goten aus Schwarze Meer", p. 223—234.

O primă dificultate ce stă în calea cercetătorului este de a data termenii româneşti care ar putea fi explicaţi prin dialectele germanice şi de a-i fixa cu precizie în spaţiu. Sînt, într-adevăr, termeni despre care bănuim că sînt recenţi şi dialectali, fără ca să putem însă aduce proba, în lipsă de texte româneşti anterioare secolului al XVI-lea. Alţi termeni sînt cu siguranţă recenţi (de ex. *dop* s.n. „bouchon", *stinghe* s.f. „barreau en bois, traverse") şi trebuie explicaţi prin forme moderne ale dialectelor germane.

nasture s.n. „bouton", deşi e semnalat şi în aromână (Nikolaidi: Dalametra; Weigand) şi e atestat în Ţara Românească în secolul al XVI-lea (Tiktin, s.v.), nu pare a fi un termen vechi; în Moldova, Ardeal şi Banat cuvîntul curent pentru această noţiune este *bumb.* Nu este deci exclus ca termenul să fi fost adus, odată cu obiectul, de negustori italieni (Bruch, RLiR, II, p. 96—97); cf. ngr. **vdoiou^ov** şi reprezentanţii săi în Italia meridională, Rohlfs, EWUG, 1443; faptul că *nasture* nu există în sîrbo-croată nu se opune acestei explicaţii, contrar afirmaţiei lui Skok, ZRPh., LIV, p. 487; Gamillscheg, Rom. Germ., II, p. 248, n. 1; Puşcariu, LR, I, p. 273, îl socoteşte germanic; pl. *nasturi* (scris *nastari,* p. 298) în 1462—1463, explicat de Bogdan, Rel. Braşov, p. 388) prin medio-lat. *nastula* (atestat în latină, Şiadbei, SCL, IX, p. 193).

Ceea ce izbeşte din capul locului, în explicarea termenilor româneşti prin germanică, este faptul că, de cele mai multe ori, cercetătorii nu aplică cu rigurozitate metoda strict ştiinţifică care impune respectarea cronologiei fonetice (cutărui sunet germanic trebuie să-i corespundă, în cutare epocă, cutare sunet românesc; cf. Meyer-Liibke, KZ, XXXIX, p. 593 ş.u.); astfel termenii *dop* şi *stinghe,* de ex., au fost explicaţi prin stadii vechi ale dialectelor germanice, atunci cînd ei sînt împrumuturi recente, din săseşte.

Pentru *dop,* v. Meyer-Lubke, KZ, XXXIX, p. 597 şi Lacea, DR, III, p. 743 ş.u..: pentru *stinghe,* Densusianu, GS, I, p. 164. V. Arvinte, Zu den altgermanischen W^ortern im Rumänischen, Vermischte Beiträge, I, Heidelberg, 1968, p. 7—26. Singurul element ar fi *rapăn.*

De aceea, de cele mai multe ori, faţă de explicaţiile propuse, cititorul rămîne cu impresia că faptele sînt solicitate pentru a aduce un răspuns favorabil unei teorii preconcepute, etimologistul mulţumindu-se cu apropieri fonetice care nu rezistă unui examen critic.

Despre metoda aplicată de Diculescu:„d-sa se bazează pe simple apropieri fonetice, fără o amănunţită cercetare a fiecărui element în parte, după metodele lingvistice de azi" (Giuglea, DR, II, p. 399, n. 1). Cf. Bogrea, AIN, II, 391: „ce spiţerie etimologică, însă, e derivarea *Gilortului* din *gil- (Gilbach)* + *lort* „dreckig".

în genere, se poate spune că nici una din apropierile etimologice care au fost propuse nu rămîne în picioare; cele mai multe sînt zădărnicite de explicaţia evidentă a termenului românesc prin alte limbi; din cauza aceasta, cei cîţiva termeni pentru care nu s-au propus încă etimologii în afară de germanică, au puţine şanse.de a face parte din acest fond. într-adevăr, ar fi de mirare ca româna să fi împrumutat de la populaţiile germanice cîteva cuvinte izolate *(brusture* s.m. „bardane, glouteron", bot. Gamillscheg, Rom. Germ., II, p. 250; *căina* vb. „plaindre, deplorer", Id., I.e., p. 251; *cutropi* vb. „envahir", Puşcariu, DR, VIII, p. 292; LR, I, p. 273; împotriva explicaţiei lui *cutropi* prin germanică s-a pronunţat Friedwagner, Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil., LXI, p. 174; **sternut* < v. germ. *sterno* „stea", dr. *stărnut* „cal care are un semn alb pe buză"; *rapăn* (etimologie necunoscută, Giuglea, Dr, X, p. 435), *rapură,* ar. *arapune* şi vb. *arupunedzu* „mă spuzesc", cf. medio-germ. *rapfe,* Puşcariu, LR., I, p. 273 ş.u.), atunci cînd ne-am fi aşteptat la o serie de termeni grupaţi în diverse categorii, care să corespundă 'unor fapte precise de civilizaţie.

Cf. de ex. termenii împrumutaţi de slavi de la populaţiile germanice cu care slavii au venit în contact, grupaţi pe categorii de Knutsson, Zs. sl. Phil., XV, p. 120 ş.u.

în afară de explicarea prin limbile slave a celor mai mulţi termeni înşiraţi mai sus, semnalăm aici explicaţiile prin slavă şi alte limbi: *boare* s.f. „souffle, leger, haleine du vent", prin lat. *boreas* (Graur, BL, V, p. 90), *burduf,* „outre; sac fait de peau crue" prin turco-tătară (Densusianu, GS, I, p. 349), *butură* s.f. „creux d'un arbre; cavite, tronc creux" prin bulgară (Id., I.e., p. 348; cf. ngr. **urcouioupa,** Bogrea, AIN, II, p. 391), *pungă* s.f. „bourse, sac, poche" prin slavă (Densusianu, H.d.l.r., I, p. 260, 270, 276; ed. rom. p. 172, 178, 182), *rudă* s.f. „long baton, gaule, perene", tot prin slavă (Tiktin, s.v.; prin maghiară, Kniezsa, .c, III, p. 211 ş.u.), *stâmut* adj. „semn bălan la buza unui cal" de asemenea prin slavă (Densusianu, GS, I, p. 348 ş.u.; VII, p. 279 ş.u.). *strugure* s.m. „raisin: grappe" prin latină (Puşcariu, DR, VI, p. 310, n. 2), prin greacă (Şiadbei, SCL, XI, p. 193; Rohlfs, Lex. Differ., p. 40) şi tot prin latină *ureatcă* s.f. „tige de botte" (Densusianu, GS, I, p. 350).

Faţă de cele arătate, poziţia lui H. Baric, care a examinat din nou problema elementelor germanice în limbile balcanice, este mai puţin negativă, întrucît admite existenţa în limba română a unor elemente vechi şi mai noi germanice (săseşti, Lingv. stud., p. 94—113), şi anume:

vechi germanice: *rapăn, stărnut, strugure, targa,* graiul săsesc din Transilvania: *dop, stinghe.*

Unele din aceste elemente prezintă dificultăţi fonetice şi semantice pentru a putea fi explicate prin germanică, astfel: *ateia, burtă, căina, cutropi, găsi;* altele sînt dubioase: *sculă, scrunta, zgudui.*

Următoarele elemente trebuie explicate prin latină: *boare, nasture, rîncaci, a se screme;* prin slavă: *crîng, bardă, zgudui, tapă* (Puşcariu, DR, III, p. 680); prin albaneză: *fără, gard, ghioagă, grapă, rofii, strungă, tureci;* prin greacă; *ştiucă; pungă* ar fi un element germanic împrumutat prin intermediar grec-bizantin.

Baric (op. cit., p. 81) respinge explicaţia prin germanică a numelor proprii *Aldea, Berea, Bodea, Mareea, Monea* şi a numelui de pîrîu *Gotea,* pentru că aceste nume se pot explica prin slava meridională.

Concluzia noastră este deci la fel cu a altor cercetători (BrîAch, Densusianu, Meyer-Liibke, v. mai sus p. 221 ş.u.; cf. Sandfeld, Ling. balk., p. 96): în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, j m m ^
prin gotică este satisf^atoare; în rest, existenţa în limba română a unor ^eleîiierrtei^cle~v6cabular vechi germanice poate fi presupusă numai pentru 3—4 cuvinte, dar nu poate fi probată. E. Lozovan (Rev. des. et. roum., XV, Paris, 1975, p. 187—194; B. P. Hasdeu et les dieux nordiques, Filma, scandinave, în Banat. Izvor unic: Simion Mangiuca (în B. P. Hasdeu, Scrieri istorice, 2, Ed. Albatros, 1973, p. 213 ş.u.). Familia, 1874, nr. 43—49 = Columna lui Traian, 1876, p. 380: cei bolnavi exclamă *„Filmo,* nu mă chinui" (cules din Sicheviţa, azi, comună, jud. Caraş-Severin). Hasdeu: *filma* „spaimă", ca în gotică. Nu există nici o altă atestare, a lui *Filma,* în folclorul românesc! La întrebarea 144, din *Chestionarul* lui B. P. Hasdeu (Magnum Etym. Rom., I, p. XV, 144), nu există nici un răspuns.

I. Numele topic *Moldova* poate fi explicat prin gotică, după cum urmează: *Moldova* numele rîului şi al provinciei, a fost explicat prin *molid* „specie de brad" *(Picea excelsa) -}-* sufixul slav *-ova* (Iordan, Toponimia românească, Bucureşti, 1963, p. 478—479).

Un cuvînt din vechiul fond (Iordan, op. cit., p. 478, n. 2), combinat cu un sufix de origine slavă constituie o primă dificultate pentru explicaţia propusă (de fapt, nu poate fi vorba de sufixul *-ova,* întrucît formele sub care e atestat acest nume, în izvoarele cele mai vechi de limbă vorbită, nu au finalul în *-ova;* vezi mai jos; în documentele oficiale din secolul al XV-lea apare forma *Molduva,* vezi Bogdan, DSM, II, glosar, p. 568).

A doua dificultate este constituită prin presupusa eliziune a lui *i,* din *molid,* nejustificată.

Etimologia din germanică, propusă de B. P. Hasdeu *(Istoria critică a Românilor,* I, Bucureşti, 1875, p. 300J, se sprijină pe următoarele argumente: forma din gotică, *mulda* (S. Feist, Etymol. Wb. der gotischen Spr., Halle, 1923, p. 276 s.v.) explică vocalismul termenului românesc în limba veche vorbită, de ex. *Mulduvei* (Cîmpulung, Bucovina, 1604—1618) şi în limba de astăzi: *Mulduha* (vezi mai jos, p. 448).

Terminația *—ova* nu apare în textele vechi; *Molduvei* (M-rea Moldovița, 1592), *M.oldim* (Săliste, Maramureş, 1593) si în graiul mara-muresan din zilele noastre {vezi mai jos, p. 449, şi 471).

Sensul termenului românesc porneşte de la acela din gotică: „praf" (Max Vasmer, Russisches Etymol. Wb., II, Heidelberg, 1955, p. 149 s.v.), cf. *Prahova* „prăfoasă" {din. slavă), rîu „pulberos" (Hasdeu, loc. cit., citează pe Ovidiu, „amnis pulverulentus").

Moldava, un afluent al Elbei, nume redat în cehă prin *Vltava,* din v. germ. *Wilthalvâ,* cu sensul „wildbach" (Vasmer, loc. cit.), explică fonetismele româneşti mai sus citate, printre care fonetismul cu *-v-,* în *Moldova,* reprezintă consonificarea lui *-u-* şi nu aparține sufixului slav *-ova*

în privința evoluției aspectului fonetic al termenului, tiebuie relevat că fonetismul cu *ii* în cele două silabe e cel mai frecvent. *Moldua,* cu *o* în prima silabă, apare în secolul al XVII-lea în textele de limbă vorbită, sub influenta formei din limba oficială *(Moldovean,* în sec. XV-XVI, G. Mihăilă, DLRV, p. 124-125).

II. La explicarea pe care am dat-o numelui *Moldova* prin gotică, adăugăm lămuririle următoare:

1. Sufixul slav *-ov,* presupus de Iorgu Iordan, în numele *Moldova,* nu e productiv, în limba română. El apare numai în compuse: *prostovan* etc. Cuvintele cu *-ov* sînt împrumutate (de ex. *milcov,* din bulgară, Pascu, Suf., p. 288).

2. Got. *mulda* a pătruns în limba română prin coloniştii germani din nordul Moldovei: oraşele Baia (cuvîntul denumeşte orice fel de mină), Şiret, Tîrgu-Neamț, satele Sasca, Săsciori. Coloniştii germani erau aşezați şi în oraşele vecine din Ungaria, Kaschau, Leutschau, şi Leibitz, în Zips şi fostul comitat Saros (Rosetti, ML., p. 541). Baia, oraş întemeiat de mineri germani, înainte de 1241, figurează sub numele *Stadt Molde* într-o scrisoare din 1421, a pîrgarilor locali (Const. C. Giurescu, Tîrguri sau oraşe şi cetăți moldovene, Bucureşti, 1967, p. 183). Un document emis la Liov, în 1334, menționează un martor *Alexandru Moldacwicz,* deci din *Molda* (Giurescu, I.e., p. 82 şi 186). Sigiliul de pe o scrisoare emisă la Baia Mare, în 1421, sigiliu care figurează şi pe alte documente din secolele XVI şi XVII poartă inscripția: *Sigillum... civitatis Moldavie, terre Moldaviensis* (Giurescu, op. cit., p. 184).

în felul acesta se explică forma cu *-v-: Moldova.* (în limba română vorbită, consonificarea lui *u* e un fapt banal: cf. fonetismele *zivu* (= ziua): *luva* (— lua), v. mai jos p. 463—464). Deci *Moldua* > *Molduva* > *Moldova.*

în felul acesta socotim că explicarea numelui *Moldova* prin germanică este pe deplin justificată.

UNIUNEA LINGVISTICĂ BALCA

Vom examina în mod succesiv, în acest capitol, eleme
română le are în comun cu una sau mai multe limbi balc
mele dintre română şi una sau mai multe dintre limbile b
lor în română se explică fie prin substratul „balcanic", fie p
o limbă balcanică, cum ar fi, de exemplu, limba greacă.

Printre trăsăturile nelatine ale limbii române, M. A. Gabinski
nr. 1, p. 85—93) citează următoarele: întrebuințarea substantivului în l
substantivului *(cîrduri-cîrduri),* numărătoarea de la 11 la 19 şi dispari

După W. Giese (Stud, neophil., XXIV, 1952, p. 40 ş.u.), tră
limbii române provin după cum urmează.: 1. postpunerea articolului
infinitivului şi formarea viitorului: din neogreacă, 3. confuzia genitiv
dință a limbii populare, iar 4. formarea numeralului: din slavă.

Tipologia limbilor din „uniunea lingvistică balcanică" este schița
tech., III, 1968, p. 37—44): identitatea dativului şi genitivului, preze
infinitivului.

Rupprecht Rohr, Zum dakischen Substrat des Rumănischen, Z
p. 154— 160: bazat pe Reichenkron, cu explicația cuvintelor din român

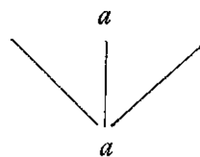
FONETICA

VOCALELE

Româna a moştenit de la limba latină un sistem vo
foneme-vocale, şi anume: *a, e, i, o, u,* **la care s-au adău**
ă **şi** *î,* **în seria medială.**

foniiîS s'°ir„ r vocawe'* *"(incorpon.te"sistemul de

Seria anterioară nelabială	Seria medială nelabială	Seria posterioară labială

Vezi aici mai sus, p. 92 ş.u.

Sistemul de accentuare al limbii române prezintă analogii cu sistemul de accentuare al cîtorva limbi balcanice. Pierderea duratei are drept urmare închiderea vocalelor neaccentuate.

în română, albaneză şi bulgară, *a* neaccentuat (în afară de poziţia la iniţială, cînd rămîne nealterat: *adine* < *adancus)* trece la *ă* (alb. *e,* bg. *ъ),* şi aceasta printr-o mişcare de închidere: *camisia* > *cămaşă,* alb. *kemishe, laudare* > *lăuda,* alb. *levdoj, parentem* > *părinte,* alb. *perint,* bg. *câr-cărică, bastă-băstină* (Mladenov, Gesch. d. bulg. Spr., p. 81) etc. (ML, p. 131—170, V. Polâk, Zs. f. Balk., I, p. 81.

Tendinţa aceasta de închidere a vocalei neaccentuate atinge şi pe *o* latin sau slav neaccentuat (ML, p. 159—170): *contra, de-post, foras, nos, quod, vos* > *către, după, fără, nă, că, vă,* v. sl. *okno* > *ocnă, sito* > *sită,* alb. *djemen* < *daemon, keshille* < *consilium* etc. (ML, p. 160), v. sl. *sito, vedro* > alb. *site, vedre.*

în *păcat* (< lat. *peccatum),* trecerea la *ă* prin acţiunea lui *p* (căci ar. *picat,* megl. *picaţi,* istr. *pecăt:* Petrovici, DKSOE, p. 205). „Prezenţa lui *â,* în *păcat,* arată tocmai că limba a întrebuinţat un fonem existent în sistemul său fonologie, şi că nu a creat un fonem nou. Prezenţa timbrului *ă,* la o epocă veche, este deci confirmată si în felul acesta" (v. nota noastră din Ling. balk., IX, 70).

C. Poghirc (SCL, XI, 1960, p. 657 ş.u.) a căutat să explice grafiile *aje* ale unor nume trace în monumentele antice, prin existenţa vocalei de tipul românesc *ă* în tracă, dar exemplele sînt neconcludente.

Aşadar, nu este datorat hazardului faptul că în limbi ca româna, albaneza şi bulgara, ce au la bază un substrat comun traco-ilir, s-a dezvoltat, în condiţii fonetice identice, o vocală al cărei timbru este aproape acelaşi: rom. *ă,* alb. (toscă şi ghegă) *e* (v. mai jos, p. 227), bg. *ă.*

Cf. Sandfeld, Ling. balk., p. 124 ş.u. Concluzia aceasta se opune scepticismului lui Meyer-Liibke (MRIW, I, p. 40), care, urmîndu-1 pe Miklosich, vedea în crearea timbrului vocalic de tipul lui *â* românesc un fapt datorat unei tendinţe generale, care s-a manifestat şi în celelalte limbi romanice (cf. în neogreacă, a-neaccentuat > *â,* Hatzidakis, Einl., p. 349). Pentru un român, *â* bulgăresc este identic cu *ă* românesc; cf. descrierea lui Ekblom (Zur bulgarischen Aussprache, Studier i modern Sprâkvetenskap, IV, Uppsala, 1917, p. 148 ş.u.), Stojko Stojkov, Kăm novobălgarskija, vokalizăm. Uclenitelen i sluxov xarakter na samogloskata *â,* Makedonski Pregled, XIII (1942), p. 42 ş.u. şi Id., Uvod v bălgarskata fonetika, Sofia, 1955, p. 51—52 (ca şi la *â* românesc, pentru articularea lui *ă* bulgăresc limba atinge

cele două laturi ale palatului anterior. Mica deschidere a maxilarelor apropie pe bg. *â* şi *y.* *â* românesc e mai deschis; pentru comparaţie, v. expunerea şi figurile din ML, p. ş.u. şi 181) şi Weigand, Bulg. Gr., 5: bg. *ă* e mai închis ca *ă* românesc, care este o vo medială; de aceea rom. *ă* e redat în bulgară prin *a: păun* > bg. *paun* (Capidan, Rom. b p. 39). *â* bulgăresc seamănă cu *ă* românesc şi cu *e* din albaneză (Stojko Stojkov, Uv bălgarskata fonetika, p. 51—52). Dezvoltarea accentului de intensitate, în toscă, şi urma acestui fenomen (reducerea vocalelor neaccentuate) ^sînt de dată relativ recentă; cf. ob vaţiile lui Treimer, ZRPh., XXXVIII, p. 401 ş.u. în privinţa momentului cînd *a* fin trecut la *â,* în română, trebuie ţinut seamă de faptul că acţiunea substratului este l şi se realizează uneori în cuisul secolelor. Fără a putea preciza data cînd fenomenu petrecut, nu sînt probe că el este posterior diftongării lui *e şi o* urmaţi în silaba ime următoare de *a* sau *e,* pentru că *â,* vocală deschisă, poate provoca şi ea acest fenomen. A. Ros Slavo-romanica. Sur la constitution du systeme vocalique du roumain, Rom. SL, I, P- 27-30.

e din albaneză are nuanţe diferite în toscă şi în ghegă: *e* tosc este o vocală med apropiată de *ă* românesc; *e* neaccentuat e mai anterior şi mai închis decît *â* românes poate dispărea în elocuţiune atît în toscă cît şi în ghegă; în ghegă a lăsat ca urmă lung - vocalei precedente, în compensaţie pentru pierderea unei silabe: *femije >frnî.* în pri timbrului nuanţat al lui *e,* v. £abej, B.U. Sht., nr. 1, 1956, p. 123; *vella* „frere", *nje* , *bese* „foi". în genere, *e* accentuat nu apare astăzi în ghegă, dar el exista în sec. al XVI-le Buzuku, unde e notat *e.* în ghega din Dibra, tinde spre *o.* în toscă are timbrul *o* în pa occidentală, *e* în partea orientală şi *i* în partea meridională.

Dispariţia vocalei finale în albaneză s-a petrecut înainte de trecerea lui *-n-* la *r:* alb.

e nu e atestat în toate sistemele fonologice ale limbii albaneze de astăzi (V. Polâk, O XII, 1963, p. 381-392).

Amănunte asupra vechimei lui *â* în limba română, şi priorităţii faţă de *î,* v. în noastră „Sur roum. ă", Ling. balk., XI, p. 69—70. n.-gr. ***anavoQ*** > alb. *sperk,* deci rota după anul 1000. (pavdpi > alb. *Frari,* în Epir (E. Qabej), Zs. f. Balk. II, 1964, p. 15). ypauevdxa > t. *gremerate,* cu *-n-* rotacizat (E. ţabej, Zs. f. Mundartforsch. Bhft. N.F. n p. 143).

CONSOANELE

-n-

Vocala urmată de o consoană nazală este nazalizată: in cursul emisi vocalei, aerul iese pe căile nazale şi produce o rezonanţă specială, nu nazalitate. Vocala nazală propriu-zisă e obţinută prin aplecarea vălului p tului, concomitent cu retragerea muşchiului lingual. Această mişcare a lir are drept urmare suprimarea ocluziunii consonantice: nazalitatea e absor în întregime de vocală.

Astfel iau naştere sunetele nazale: vocala nazală *a* e notată *q>,* pe vocala nazalizată *a* e notată cu semnul **A** sau ~ deasupra ei: *â, ă.*

E. Petrovici. De la nasalite en roumain, Cluj, 1930, p. 83: vocalele nazale france absorbit consoanele nazale următoare. B. Calleman, Les voyelles nasales sont-elles nasalis Lund, 1941.

în română, *n* intervocalic sau urmat de consoană a închis timbrul voc precedente, grupată în aceeaşi silabă cu *n.* Fenomenul a fost urmat de naz zarea vocalei precedente şi de modificarea timbrului vocalic; dar calit nazală a timbrului vocalei precedente nu este percepută de vorbitori ş este deci utilizată de limbă în opoziţii fonologice. Foneticienii au semn însă nuanţa nazală în română, nazalitate care, în unele regiuni ale dome lui dacoromân, pare a fi mai marcată, dar fără a atinge gradul de nazali a vocalelor din provensală, de exemplu.

V. notațiile lui Candrea, Oaș, p. 13 ș.u., Papahagi, Maram., p. LV (numai *u* e nazalizat), D. Șandru, BL, II. p. 205; III, p. 127;'IV, p. 128; V, p. 138 și expunerea de ansamblu aici mai ios, p. 335—337. în privința urmelor de rotacism în graiul românilor din Bosnia și Croația, semnalate în sec. XV și XVi, v. ML, p. 427 ș.u. Anton B.I. Balotă, La nasalisation et le rothacisme (sic!) dans les langues roumaine et albanaise, Bucarest, Î926; E. Petrovici, De la nasalite en roumain, Cluj, 1930. Pentru limba literară, cf. observațiile lui Lombard, Pron. du roum., p. 33 ș.u.

Albaneza cunoaște și ea acest fenomen. Dar aici el a urmat căi diferite în fiecare dialect al albanezei; ghega a mers mai departe pe calea nazalizării, creînd o serie de vocale nazale de tipul vocalelor nazale din franceză *(â, e, î, 6 u, y),* opuse vocalelor orale: g. *mă* „mehr", cu *â* ca fr. *ă* din *maman,* g. *pe* „Faden", cu ^ ca fr. *e* din *pain* etc. Tosca, dimpotrivă, a mers pe aceeași cale ca româna, creînd o vocală accentuată *e,* asemănătoare cu *ă* românesc, într-o serie de cazuri, acest *e* este oral, dar în ghegă îi corespunde o vocală nazală. Sînt anume cazurile cînd vocala accentuată era urmată de o oclusiva nazală intervocalică, menținută în ghegă, și garantînd, deci, nazalitatea vocalei precedente, pe cînd în toscă, prin pierderea ocluziunii lui *n,* nazalitatea nu mai putea fi menținută și a dispărut, o dată cu progresiva înlocuire a oclusivei nazale prin *r* (Rosetti, Rhot., p. 46).

Deși susținută de Pedersen (v. Rosetti, Etude, p. 52), părerea că ghega ar fi cunoscut cîndva rotacismul și ar fi revenit ulterior la *n* are împotriva ei tocmai mecanismul trecerii lui *-n-* la *-r-,* în vederea creării unei consoane nenazale, revenirea la o oclusiva nazală, fiind deci exclusă. V. în această privință ML, p. 108 ș.u., p. 207—208 și aici mai jos, p. 336.

Cîteva exemple înfățișează diferența de tratament dintre ghegă și toscă:
g. *zâni:* t. *zeri* „die Stimme",
g. *gjuni:* t. *gjuri* „das Knie",
g. *Shqypni:* t. *Shqiperi* „Albanien".

Lat. *a* accentuat + *n* e redat în toscă prin *e, e,* iar în ghegă prin *â. e:* de asemenea, lat. *e* 4- *n* e redat în toscă prin *e, e* și prin *â, e* în ghegă: g. *kanep,* t. *kerp* < lat. *cannabis,* g. *kâmbe,* t. *kembe* < lat. *gamba,* g. *kâyige,* t. *kenge* < lat. *canticum.*

Ghega cunoaște și ea o vocală de timbru *e,* dar numai în poziție neaccentuată. Acest *e* are însă o nuanță diferită de *e* accentuat din toscă *(e* neaccentuat din ghegă și din toscă „bezeichnet einen durch Reduktion unbetonter voller Vokale entstandenen Mittelzungenvokal (sog. Murmelvokal) in der Art des deutschen dumpfen *e* în *Gabe,* engl. *u* in *but* u.s.w.", Pekmezi, Gr. d. alb. Spr., p. 6; cf. Id., I.e., p. 50: *e* „Mittelzungenlaut, der sich jedoch besonders im Gegischen stark der *e-* Basis nâhert"). în pronunțarea toscă din Korea (informatorul D.P., v. mai sus, p. 27), *e* neaccentuat se aude cu nuanța *e,* deci o vocală mai anterioară și mai închisă decît *ă* românesc. Dimpotrivă, *e* accentuat din toscă este un „Schmalzungenlaut mit o-Basis, Flachlippenoffnung und kleinstem Kieferwinkel" (Weigand, Alb. Gr., p. 3), *e* neaccentuat este prin urmare o vocală redusă, care poate fi chiar suprimată, în elocuțiune: g. de nord *shpi (= shtepi),* g. *pu'n* Arbeit" (t. *pune), i mi'r* ,,gut" (t. *i mire), tet* „acht" (t. *tete), nan* „Mutter" (t. *nene)* etc.

Originea lui *e* neaccentuat, în albaneză, ca și *â* în română, trebuie deci explicată în legătură cu accentul dinamic (v. mai sus, p. 226).

Ca o urmare a acțiunii lui *n* asupra vocalei precedente *(e > i:* lat. *bene > bine, o > u:* lat. *longus > lung), a* latin accentuat a trecut în română mai întîi la *â,* și apoi la *î:* lat. *caniș > *căne > cine* (cf. t. *qen;* româna a mers deci mai departe pe calea închiderii, prin crearea timbrului *î,* ML, p. 151). Fenomenul nu s-a petrecut atunci cînd oclusiva nazală nu mai era grupată cu *a: annus > an.* Aceasta probează că, în primul caz, *n* a fost tratat ca imploziv, iar în al doilea ca exploziv, fiind grupat în silaba următoare și, în felul acesta, neavînd posibilitatea de a influența timbrul vocalei precedente *(n* notat dublu este tratat deci ca o consoană lungă, aparținînd silabei următoare; de aceea *e* urmat de *n* lung nu a fost alterat, ci lăsat liber să se diftongheze: *pinna > peana > pană).*

Cf. în italiană, *pietra,* din lat. *petra,* cu *e* în silabă deschisă, care a permis diftongare lui *e* (A.A. Hill, Lg., 30, 1954, p. 442).

Gruparea lui -w- în aceeași silabă cu vocala accentuată precedentă s petrece, în română, numai în elementele latine ale limbii; în cuvintele slav din limba română, intrate mai tîrziu, *n* nu alterează timbrul vocalei accentuat precedente: *rana > rană.* (Albaneza se desparte aici de română, pentru c a aplicat cuvintelor din acest fond un tratament analog elementelor latin *i vrere <* v. sl. *vranu* „negru", dacă forma albaneză trebuie explicată pr slavă: Jokl, IF, XXXVI, p. 106 ș.u., după cum susține, pe bună dreptat și Vasmer, St. z. alb. Et., p. 65 și n. 1; Jokl, Sl., XIII, p. 610 pune însă e plicația prin slavă la îndoială, făgăduind că va aduce ulterior probele nec sare, ceea ce nu s-a întîmplat.) Rotacismul apare și în elementele neogreceș din albaneză: alb. *kore* (< ngr. *ikona).*

Cf. Meyer-Liibke, Rum. u. rom. p. 4 (cu privire la acțiunea oclusivei nazale în limb slave: „doch besteht ein sehr wesentlicher Unterschied darin, dass die zwischenvokalisch Nasale, soweit wir bis jetzt wissen, hier die Vokale nicht beeinflussen"). După Meyer-Liib (I.e.), rotacismul, în albaneză, este posterior influenței slave. După Barid (Lingv. stud, § 1 rotacismul a apărut în română în epoca anterioară influenței slave, de simbioză cu albanez Explicația prin vechiul fond indo-european, propusă de Baric, Albanorum. St., p. 117 ș.u. adoptată de Skok (A. Arb. St., II, p. 331, n. 31) nu este convingătoare.

în toscă, ca și în ghegă, unele cuvinte nu prezintă rotacismul, de ex. *ane* „margin *ene* „vas", *unaze* „inel", *hane, hene* „lună (pe cer)", *e shtune* „sîmbătă", *pune* „muncă", „nostru", *tane* „noastră", *une* „eu", *musene* (acuzat.) „mireasă" etc., forme verbale ca *th* „spuseră", *thone,* „ei spun", *vene* „ei pun", *lane* „lăsară", *derguane* „trimiseră" etc. în cazur de mai sus *-n-* nu provine însă din *-n-,* ci din *nn,* care, la rîndul lui, e produsul unei a milări consonantice: *ane < *asnă, pune < *spudnă* (G. Meyer, Albanesische Studien. Vier 1883-1897, III, p. 65 ș.u.).

£abej (B.U. Sht., IV, 1953, p. 30 ș.u.) arată că, în cazurile de conservare a lui *n,* grup, de cele mai multe ori consoana urmează pe *n: nd, nt (ande > ane)',* la acuzativul melor *n* reprezintă un mai vechi *-nd-: musene < *musende* (Pedersen, Festskrift til Vilhe Thomsen, 1894). Cf. grafiile cu *nn* la Buzuku: *hanna* „luna", *enni* etc. Unele forme pro minale sînt probabil recente (de ex. *une,* „eu", *tine* etc.; Qabej, B.U. Sht., IV, 1953, 30 ș.u.); St. etim., p. 221. G. Bonfante, „11 rotacismo romene e il prof. Rosetti", Paide 36, 1981, p. 88 (St. romeni. Roma, 1973, p. 9—30): originea iranică a rotacismului, din lim română, împrumutat din albaneză (!).

Dar din punctul de vedere al rezistenței la inovații, o consoană implozi se află în poziție slabă (în comparație cu o consoană explozivă), -^-imploz din română și albaneză era deci in situația de a putea inova, și aceasta s petrecut, dialectal, în română și albaneză, la o epocă destul de recentă; ocl ziunea lui *-n-* a fost suprimată, și atît româna cît și albaneza (dial, tosc) inovat în direcția *r* (după pierderea nazalității, *r* oral constituie ultima eta a inovației, realizată în română).

Rosetti, Etude, p. 43 ș.u.; ML, p. 108 ș.u. Rotacismul e recent în albaneză, fiind p terior sciziunii dialectale care, după cum am văzut mai sus (p. 228), e și ea de dată rece (Jokl, IF, XXXVI, p. 106— 107: Rosetti. Etude, p. 53). Regăsim rotacismul în împrumu noi, ca, de exemplu, în alb. *sperk* (v. mai sus, p. 215), în care 5 grecesc nu e redat prin ca în împrumuturile vechi (cf. alb. *shterpe, shtylle,* p. 215), deși acest criteriu de datare este sigur (v. mai sus, p. 215). Știm că trecerea lui 5 la i s-a petrecut înainte de secolu XI-lea (Jold. I.e.; Ling. kult. Unters., p. 59, 210). Rotacismul apare, de asemenea în îm muturile slave făcute la o epocă veche, astfel în alb. *tersire* „Strick, Seil" < sl. merid. *cina, Gombocari* (n. de loc. la sud de Valona) < sl. *Globocani,* și chiar în împrumuturile italiană, de ex. *în putere* „Hure"< it. *puttana,* ceea ce ne duce. așadar, după secolul al XI- (Jokl, Sbornik vă cești na Prof. L. Miletic, Sofia, 1933, p. 136; Rosetti, Assoc. Intern, d'fitu Sud-Est Europ., Bulletin, III, I, Bucarest, 1965, p. 48—49; vechile împrumuturi ale alban din slavă cunosc rotacismul, precum și cele din neogreacă. I. Bărbulescu și elevii să susținut că rotacismul a fost cîndva un fapt general în dacoromână, confundînd faptele „rotacism" propriu-zis cu trecerea lui *n* la *r* provocată mecanic prin asimilare sau disimi

consonantică (ML. p. 182 ş.u.). Prezenţa rotacismului în Moldova, în secolul al XV-lea (v. indicaţiile bibliografice date de Macrea, DR, VII, p. 184 ş.u. şi mai jos, p. 422 şi 474—478) nu probează nimic împotriva aserţiunii că inovaţia e dialectală, pentru că avem tot cuvîntul să credem că rotacismul a fost adus aici din părţile Bucovinei si din nord-estul Ardealului (v. mai jos).

Produs în mod independent, în română şi în albaneză, rotacismul nu poate fi explicat prin influenţa substratului: dar inovaţia a fost condiţionată de debilitatea lui *-n-*, în română şi în albaneză, ca o urmare a felului în care aceste limbi au grupat în aceeaşi silabă vocala accentuată urmată de o oclusiva nazală.

[NOTĂ DESPRE POPULAŢIA ROMÂNEASCĂ A MOLDOVEI ÎNAINTE DE ÎNTEMEIEREA STATULUI] în Moldova a existat, înainte de întemeierea statului, o veche şi numeroasă populaţie românească. Ne întemeiem această afirmare pe următoarele fapte si considerente:

1. Pentru regiunea din sud-vestul Moldovei, care, împreună cu răsăritul Munteniei, făcea parte din episcopatul cumanilor, cităm o mărturie importantă, din 1234, anume scrisoarea papei Grigore al IX-lea către principele de coroană al Ungariei, Bela, în care se spune: „în episcopatul cumanilor sînt, după cîte aflăm, nişte popoare ce se numesc valahi care, deşi se socotesc creştini, totuşi, avînd diferite rituri şi obiceiuri, comit fapte necreştinesti. Căci, dispreţuind biserica romană, nu primesc tainele bisericeşti de la venerabilul frate al'nostru..! episcopul cumanilor, care are dioceza acolo, ci de la' oarecari pseudo-episcopi ce ţin ritul grecilor. *Şi unii din regatul Ungariei, atît unguri cît si germani şi alţi drept credincioşi^ locuind printre ei, trec la credinţa lor şi fâcîndu-se una cu acei valahi, un singur popor*[1], primesc zisele taine, dispreţuind pe episcopul cumanilor"[2]. Mai departe, papa comunică principelui Bela că a împuternicit pe acest episcop al cumanilor să le numească amintiţilor valahi un episcop vicar, *din neamul lor,* şi-1 roagă, pe de o parte, să-i oblige să-1 primească, pe de altă parte să acorde noului ierarh o cotă suficientă, onorabilă, din veniturile pe care el, Bela, le percepe de^ la aceşti valahi[4]. Scrisoarea are o deosebită însemnătate, deoarece arată că românii din episcopatul cumanilor erau în număr mare şi la un nivel economic satisfăcător, *de vreme ce asimilează pe ungurii şi saşii aşezaţi în mijlocul lor,* că ei au o ierarhie bisericească proprie, episcopi ortodocşi, care numai pentru papă sînt „pseudo-episcopi", că, în sfîrşit, ei plătesc dări fiscului regal, ^ceea)ce implică viaţă organizată, stabilă. Numărul însemnat al populaţiei româneşti rezultă şi din faptul că sînt amintiţi „pseudo-episcopi" la plural, aşadar, cel puţin doi, cu diocezele respective şi cu numărul de credincioşi aferent.

2. Pentru partea de miazănoapte a Moldovei, dinspre hotarele Galiţiei, avem atestată prezenţa „vlahilor" în 1164, printr-un izvor bizantin, cronica lui Nicetas Choniates. Acesta ne povesteşte că, în anul amintit, Andronic Comnenul, fiind bănuit de către împăratul Manuel Comnenul că unelteşte împotriva lui, a fugit spre miazănoapte, cu gîndul de a se adăposti la cneazul Haliciului, pe care-1 cunoştea. „Dar cînd Andronic s-a îndepărtat de frică" — citim în izvorul bizantin —„scăpînd din mînile celor ce-1 urmăreau şi, atingînd *marginile Galiţiei*[5], s-a dus la ea ca la un refugiu mîntuitor, atunci a căzut în mrejele vînătorilor, căci, *prins de vlahi,* la care ajunsese vestea despre fuga lui, ei l-au adus înapoi iarăşi la împăratul"[6],

^ 3. întemeierea însăşi a *statului moldovean independent,* sub Bogdan „descălecătorul", implică existenţa unei populaţii româneşti numeroase la răsărit de Carpaţi. într-adevăr „descălecătorii" veniţi din Maramureş n-au fost prea mulţi. Ei erau alcătuiţi din cei care l-au urmat pe Bogdan, „voevodul românilor din Maramureş", rude, prieteni, cunoscuţi, în special oameni din cele opt sate de pe cursul superior al Izei şi acela al Vişeului, anume Cuhea, Ieud, Bascov, ambele Vişăe, Moiseni (Moiseiu), Borşa şi ambele Sălişti, sate care aparţineau lui Bogdan şi pe care acesta, în urma trecerii în Moldova, le pierde[7]. în total, descălecătorii n-au putut fi, ţinînd seama de faptul că satele pe atunci erau, în general, mici şi mijlocii, decît vreo mie, maximum două mii de oameni. Pentru ca ei să se lupte cu succes, *ani de zile,* împotriva armatei lui Ludovic cel Mare, regele Ungariei — o mărturisesc însăşi cronicile ungare — şi să izbutească a întemeia un stat independent, a trebuit să aibă sprijinul conaţionalilor lor din Moldova, a

[1] Sublinierea noastră, C C G .
[2] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* I, 1, p. 108—109.
[3] *Ibidem.*
[4] Const. C Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene* Bucureşti, 1967, p. 41.
[5] Sublinierea noastră, C C G .
[6] Nicetae Choniatae, *Annates,* Veneţia, 1729, cartea IV, 2, p. 68—69.
[7] Vezi documentul din 2 februarie 1365, prin care regele Ungariei dă aceste sate fiilor lui Sas voievod, adică lui Bale, Drag, Dragomir şi Ştefan, care trebuiseră să se retragă din Moldova, fiind învinşi de Bogdan şi aderenţii acestuia (I. Mihâlyi, *Diplome maramureşene* SigheL 1900, p. *56-58).*

locuitorilor din satele şi tîrgurile acestei ţări. Aceleaşi cronici ungare recunosc de altfel numă mare al populaţiei moldoveneşti, atunci cînd, relatînd luptele lui Bogdan cu armata lui Ludov adaugă: „Şi deşi el a fost combătut adeseori de oastea regelui, totuşi, crescînd numărul ro nilor locuitori în acea ţară, ea s-a întins şi s-a constituit ca stat"[1]. De o creştere a populat prin noi admigrări din Transilvania nu poate fi vorba *după începerea luptelor,* deoarece sta ungar n-ar fi îngăduit o sporire a numărului adversarilor prin elemente venite din teritor supus autorităţii şi controlului său. De o înmulţire rapidă, prin naşteri, cu atît mai pu poate fi vorba într-un interval de timp aşa de scurt, cîţiva ani, nici un deceniu. Nu răm deci decît explicaţia dată din capul locului, *cîştigarea de către Bogdan a populaţiei româr locale, din satele şi tîrgurile de la răsărit de Carpaţi.*

4. Documentele din primele nouă decenii ale vieţii de stat moldovene (pînă la 1 inclusiv!) menţionează 755 (şapte sute cincizeci şi cinci) de sate, dintre care 525, adică pe două treimi, au hotare străvechi, dinainte de întemeiere[2]. Formula de cancelarie cu priv la aceste hotare este de felul următor: „iar hotarul... să fie după vechile hotare pe unde veac au umblat"[3]. O asemenea formulă *care face apel la tradiţie, la amintirea locuitorilor pectivi,* implică, de obicei, trei generaţii, aşadar un răstimp de circa un secol[4]. *Ceea ce însean că toate satele amintite mai sus datau dinainte de întemeiere.* Nu numai ele însă. Chiar şi celelalte sate la care se specifică ocolniţa, adică se descrie hotarul, indieîndu-se^ diferit lui repere, chiar şi la acestea, de foarte multe ori, e vorba tot de hotare străvechi, pe c insă noul proprietar ţine să le amintească în uricul sau hrisovul domnesc. De altfel, în sumă de acte din prima jumătatea veacului al XV-lea, găsim ambele formule: şi menţiur rezumată, a hotarelor „din veac" şi detalierea lor prin ocolniţă precisă[5]. Mai mult încă. unele „pustii", care, prin însuşi termenul ce le desemnează, s-ar părea că exclud noţiu de hotare precise şi vechi, se dovedesc a fi în realitate „selişti", adică foste sate, aşe omeneşti care s-au'„risipit" din vitregia vremurilor. La 12 mai 1425, Alexandru cel Bun, ruind slugii sale credincioase, pan Stroici, două sate, Levoşăuţi şi Nepolocăuţi, şi două „pust „Derenăuţi şi la Cerelena, în dreptul movilei cei mari", precizează: „iar hotarul acestor d pustii, după hotarul vechi, pe unde au folosit Zubrea "[6]. Prin urmare, marea majoritat celor 755 de sate — o cercetare recentă o apreciază la 80,3%[7] — avea hotar „din veac", ad dinaintea întemeierii. Dar satele pomenite în documente nu sînt decît *o parte &* celor existe în răstimpul amintit. Restul nu apar în acte pentru că nu survine, în viaţa lor, nici q mo ficare a regimului de proprietate, nici o înstrăinare care să facă necesară ratificarea domnea Este cazul sutelor de sate de răzeşi care-şi duc mai departe viaţa lor, în formele tradiţion fără să aibă nevoie de hrisoave şi urice. în Vrancea şi în mai mult de jumătate din ţinu Putnei, într-o bună parte din Bacău, Neamţ, Tecuci, Covurlui şi Tutova, în ocolul Cîmpulung şi în atîtea alte regiuni răzăşeşti ale Moldovei, satele n-au acte vechi, fiindcă n-au avut ne de asemenea acte[8].

5. Numele a foarte multe sate moldoveneşti din primele decenii după întemeierea statu sînt curat româneşti, cu sufixe arătînd pe descendenţii întemeietorului sau stăpînului origi De ex.: Solomoneşti, Muntenii şi Pînteceştii (doc. din circa 1400); Surineşti, Mînjeşti, Todere Şerboteşti, Lăţcani, Iacobeşti (doc. din 1400, februarie 11); Proceşti, Sperleşti, Negrileşti (1 ianuarie 28); Plotuneşti (1411, iunie 28); Negoeşti, Totoeşti (1414, decembrie 20); Crainice

[1] *Cronicon Dubnicense,* ed. Florianus, III, p. 191: „Et quamvis per exercitum ipsius r sepius impugnatus extitisset, tamen, crescente magna numerositate Wolachorum in ilia t iiabitancium, in regnum est dilatata".
[2] Henri H. Stahl, *Contribuţie la studiul satelor devălmaşe româneşti,* I, Bucureşti, 1 p. 105.
[3] Vezi, de pildă, documentele din: cea 1400; 1404, iulie 20; 1406, mai 1: 1407, martie 8:1 ianuarie 28; 1411, septembrie 22; 1412, aprilie 5; 1414, august 2 (două documente!); 1 aprilie 13 etc. la M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti,* I, sub datele respective.
[4] D. Onciul, *Epocile istoriei române şi împărţirea ei,* Bucureşti, 1906, p. 19, şi Henr Stahl, *op. cit.,* p. 104.
[5] Henri H. Stahl, *op. cit.,* p. 105.
[6] M . Costăchescu, *Documentele moldoveneşti* I, p. 173—175.
[7] Henri H. Stahl, *op. cit.,* p. 106.
[8] Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene* p. 71—72.

Levcuşeşti (c. 1415); Cerneşti, Miclăuşeşti, Săcăreni, Dvorniceni, Dumeşti, Ţigăneşti, Laheşti, Homiceşti (1420, aprilie 25)[1]. Aceste sate au populaţie românească; la aceeaşi constatare duce şi examinarea hotarnicelor în documentele menţionate[2]. (CONST. C. GIURESCU).

LABIALIZAREA GRUPURILOR *CT* ŞI *CS*

Româna şi albaneza cunosc labializarea lui *k* din grupurile consonantice *ct* şi *cs*, în condiţii determinate (v. aici mai sus, p. 119—121). Albaneza cunoaşte şi vocalizarea lui *k:* alb. *dreite* < lat. *directus,* alb. *traitoj* < lat. *trădare.*

pt: dr. *cuptor* < lat. **coctorius,* dr. *drept* < lat. *directus,* dr. *fapt* < lat. *factum,* dr. *lapte* < lat. *lacte,* dr. *noapte* < lat. *nocte,* dr. *opt* < lat. *octo,* alb. *lufte* < lat. *lucia,* alb. *trofte* < lat. *Hrocta,* alb. / / ^ < lat. *ectoneum.*

ps: dr. co^sa < lat. co#a, ar. *frapsin* (şi dr. Banat *frapsăn, frapsăne frapţăn)* < lat. *fraxinus,* dr. foa^c < lat. *toxicum,* alb. Ao/sM (şi £OSÄ£) < lat. *coxa,* alb. (şi *lash)* < lat. k^a *(cutis?),* alb. *mendafshe (şi mendafsh, mendash)* < lat. *metaxa.*

Tratamentul labial mai apare în unele dialecte greceşti la o epocă veche, în vechea macedoneană şi în Italia meridională, acolo unde s-a exercitat o influenţă grecească asupra dialectelor italiene: în greacă, n. pr. "A^uproţ *("AţvpToţ),* Kps\j/a *(Crexi),* beoţian KOKKDXJ/ (KOKKDQ, gr. \ \rr\poq (£>V/[p6q), gr. mod. \|/ITp(Q <£ixpi), yupi (£i(piov), în latina vulgară din sudul Italiei: *ofta* < 6KT6, *nifta* < vuicra (Rohlfs, HGI, I, p. 472, n. 2) şi în Italia meridională (Terra d'Otranto) *ofta* < OKTST*dâftilo* < S&KTUXO<;.

A. Graur, BL, 1940, p. 236-237; Baric, Lingv. stud., § 11: tratamentul din română se explică prin influenţa substratului traco-albanez; vocalizarea lui *k,* în albaneză *(ct>it),* e un tratament mai recent: el figurează în elementele romanice pătrunse în albaneză. Al. Rosetti, Balcanica, SCL, IX, 1958, p. 303-308 (cu indicaţii bibliografice). Id. RESEE I 1963 p. 153-154. V. Polâk, Zs. f. Balk. I, 1964, p. 82; V. Pisani; Paideia, XXII,' 1967, p. 91: G.R.' Soita (IF, LXX, 1965, p. 276—315) identifică un centru de labializare în Pen. Balcanică- A. Rosetti, RRL, XIX, 1974, p. 139-140. V. Pisani, Paideia, 36, 1981, p. 59-60: *ct* > *pt* în dalmata şi Pen. Balcanică: dr. *lapte, coapsă,* dalm. *guapto* < *octo* etc., cf. G.R. Soita (Einfiihrung in die Balkanlinguistik Darmstadt, 1980, p. 144): tendinţa labializării în teritoriul tracic; *ct* > *pt* prin analogie, în *opt,* influenţa lui *septem.*

[1] M. Costăchescu, *op. cit., 1,* sub datele respective.

[2] Vezi, de pildă, documentele din: cea. 1415 (satul Fetoesti); 1420, aprilie 25 (satul Homiceşti şi Mănăstirea lui Vărzar); 1422, martie 12 sau 2 (satul Ruptură); 1424, februarie 15 (satul Radeşani) etc., toate la M. Costăchescu, DM în. Şt., I, p. 173-175 sub datele respective.

MORFOLOGIA

PRONUMELE NEDEFINIT ŞI ADVERBUL

Rpmana şi albaneza cunosc acelaşi procedeu de compoziţie a pronumel nedefinite şi adverbelor, cu *-va* (< *vdlet,* v. mai sus, p. 139J şi *-do* (alb. *du dua* „will/liebe"), ca al doilea termen al compoziţiei: dr. *careva, ceva, cineva cîţiva, cîndva, undeva, cumva, Ah. kudo,* ,,wo immer, wohin immer'', *kur* „wann immer, irgend einmal", *kushdo* „wer immer, jeder", *sado* „wievi auclv ; *niciodată,* alb. *asnjehere; tot aşa,* alb. *gjithashtu.*

POSTPUNEREA ARTICOLULUI

Postpunerea articolului în română, albaneză şi bulgară se înfăţişea în aşa fel, încît româna şi albaneza apar grupate laolaltă, pe cînd bulga rămîne izolată.

Articolul postpus există din epoca de comunitate albano-traco-armeană (Earic, Ling stud., § 7).

A. Rosenstand Hansen (Artikel systemet i rumaensk, Copenhaga, 1952, p. 166) pres pune că lat. *ad* a fuzionat cu *a-* (corespunzător alb. *-a-; ci.* alb. *ay, atje.* dr. *acel, aici, acum* etc de asemenea, lat. *de,* cu corespunzătorul alb. *dhe; de* e conjuncţia „generală" românească.

în română şi în albaneză, postpunerea articolului a fost provocată locul ocupat de adjectivul care determină substantivul. Româna aşază adje tivul după substantiv. Situaţia aceasta izolată a românei, în acest caz, tr buie explicată în legătură cu construcţia identică din albaneză. Dimpotriv în bulgară, adjectivul este aşezat înaintea substantivului; articolul nu poa fi prepus, iar procedeul determinării prin articolul enclitic se explică pr criterii interne.

ţabej, SCL, X, 1959, p. 531; întrebuinţarea identică a articolului enclitic în română şi albaneză; cele două limbi coincid în folosirea acestei părţi de vorbire pînă în cele mai m amănunte ale folosirii şi ale poziţiei ei sintactice, ceea ce pledează împotriva presupune unei evoluţii spontane în fiecare dintre cele două limbi.

Postpunerea articolului în bulgară, după cum a arătat Iv. Gălăbov, u mează regulile pronumelui demonstrativ enclitic din indo-europeană. înc puturile acestei construcţii apar în slava comună. Construcţia e anterioa secolului al XIII-lea. Faptul că bulgara nu posedă articolul prepus o deosebe de română. Dar nu putem exclude factorul balcanic din explicarea dezvoltă în bulgară a procedeului enclizei, semnalată în slava comună.

După Skok (Bulg. jez., p. 112—121), articolul, în bulgară, e mai nou ca în român în albaneză, şi e un calc după română. O probă despre aceasta e că bulgarii au împrumu forme româneşti cu articol:" *drakulu* > *drakula, Basarabu* > *Basarab* (-«, desinenţă de a zativ feminin, şi a, nominativ refăcut în slavă). K. Mircev a arătat că articolul a existat, stare embrionară (de ex. la loan Exarhul), în vechea bulgară. Aglutinarea lui la substan e anterioară amuţirii ierurilor (Bălg. ezik, 1953, p. 45-50; v. şi Id., Gr. bg* ez., p. 1 „Die Entstelung des Artikels im Alb. und Rum. anders zu beurteilen ist als im Bulg." Trost, EB tch., III, 1968, p. 49); B. Simeonov, Ling. balk., XVI, 1971, p. 69: postpune

articolului în bulgară nu e datorată acțiunii substratului. Influența substratului în postpunerea articolului, în română şi în albaneză (W. Stolting, Beitr. zu sudosteuropa-Forschung, Miinchen, 1966, p. 76—77). Conservarea genitiv-dativului fem. Bortzaky N., Der bestimmte Artikel nach Prâpositionen im Albanischen, KZ, 82/1 (1968, p. 129—132): fenomenul e de dată recentă; comun românei şi albanezei. A. Graur, RRL, XII, 1967, p. 3—18: menține explicația dată anterior şi respinge cu succes teoriile contrare. V. Pisani, Paideia, XXVIII, 1973, p. 115: combate părerea lui Fr. Schiirr, Probleme u. Prinzipien romanischer Sprachwissenschaft, Tubingen, 1971, că postpunerea articolului în bulgară, vine din română, căci postpunerea există în armeană, v. macedoneană şi etruscă. Deci, e datorată acțiunii substratului. în v. slavă pronumele demonstrativ e postpus substantivului: *rabu tu,* devenind mai tîrziu articol: *rabotu* (I. Kurz, EB tch., II, 1967, p. 17-21).

Diferența dintre construcțiile din română şi din albaneză, de o parte, şi din bulgară, de alta, este deci tranşantă: bg. *bolen koni* „cal bolnav" (lit. „bolnav cal"), *bolnijat koni* „calul bolnav" (lit. „bolnavul cal"), alb. *njeriu i dijshem* „omul înțelept" (lit. „omul cel înțelept"), rom. *omul bun.*

E. £abej, B.U. Sht., XVII, 1963, p. 69-101.

în latină, ordinea cuvintelor fiind liberă, adjectivul putea fi aşezat înainte sau după nume, dar în regulă generală el preceda substantivul; inversarea ordinii obişnuite avea o valoare afectivă: *longa navis* „o corabie lungă", *navis longa* „o corabie din spețaacelor lungi" (v. aici mai sus, p. 167 ş.u.); în regulă generală, pronumele demonstrativ precedă substantivul pe care îl determină; ordinea este inversată numai din necesități expresive (J. Marouzeau, L'ordre des mots dans la phrase latine, Paris, 1922, p. 149 ş.u.); în textele cu vulgarisme, *iile* este aşezat de obicei înaintea substantivului sau adjectivului; în Peregr. Aeth., *iile* este proclitic în 194 de cazuri şi enclitic în 80 de cazuri (G.L. Trager, The Use of Latine Demonstratives [especially *iile* and *ipse\wp to* 600 AD., as the Source of the Romance Article, New York, 1932, p. 17).

J. Marouzeau, I.e., p. 13 ş.u.; Id., Trăite de stylistique latine, Paris, 1935, p. 294 ş.u.

Româna a rămas fidelă construcției cu articolul proclitic. Dacă studiem procedeul întrebuințării articolului, în română, începînd cu cele mai vechi texte (secolul al XVI-lea), constatăm că româna este o limbă care a cunoscut procliza articolului la substantiv şi adjectiv, dar în care articolul a devenit enclitic, la substantiv, din cauza ordinii cuvintelor (aşezarea adjectivului după substantiv).

Idriz Ajeti, Zs. f. balk, XVII, 1981, p. 121—128: confuz şi neinformat.

La genit.-dativul numelor proprii şi rareori la nominativul numelor comune, articolul proclitic este *lu,* la masculin: *lu Isus Hristos, lu Dumnezeu* şi *ei* la feminin: *a ei noastre credință, fetei ii Marie, ii Sara* etc. (v. aici mai jos, p. 494—495 ş.u.).

Cu timpul, din cauza unei noi grupări ritmice a silabelor în fraza vorbită, articolul proclitic al adjectivului a fost atras de substantivul precedent, şi, printr-o falsă tăietură, socotit ca aparținînd substantivului: *homo ille-bonus > homo-ille bonus > omul bun.* în felul acesta, cînd a fost necesară determinarea adjectivului, s-a recurs la articolul *cel,* care a fost aşezat dinaintea adjectivului: *omul cel bun.*

Că lucrurile s-au petrecut astfel, ne-o spun considerațiile ce urmează:

1. Atunci cînd adjectivul e separat de substantiv, trebuie să fie determinat printr-un articol proclitic: *duhul domnului cel sfînt* (cf. *scaunul mieu cela sfîntul, Alexandru Vodă cela bunul,* în textele din secolul al XVI-lea, v. aici mai jos, p. 494 ş.u.).

Construcțiile cu dubla articulare a adjectivului, de tipul: *omul cela bunul,* din limba vorbită, atît în dacoromână, cît şi în dialectele sud-dunărene (Tiktin, Grobers Gr., I[2], 605,15), sînt afective şi pun în relief adjectivul.

2. Cînd substantivul e precedat de o prepoziție (cu excepția lui *cu),* rămîne nearticulat: *pe scaun;* cînd este urmat de un adjectiv care-l determină, primeşte articolul: *sade pe scaunul cel mare* (înainte de encliză, articolul determina adjectivul; după encliză, a fost necesară întrebuințarea lui *cel,* v. aici mai sus; cf. în albaneză: *vate ne pallat* „s-a dus la palat"), dar poate fi şi nearticulat: *pe timp frumos, în țară străină, cu glas tare* etc. Tot astfel: *omul meu* < *om al meu, odaia mea* < *odaie a mea,* cf. în alb. *nje vellanetim* „un frate al meu"; bg. *covekăt* „rhomme", dar *dobriăt covek* „l'homme bon", cînd adjectivul determină substantivul (Troubetzkoy, Melanges de linguistique offerts a Charles Bally, Geneve, 1939, p. 80).

Sandfeld, Ling. balk., p. 134. Gălăbov arată că o construcție cu articolul postpus la substantiv, cînd adjectivul aşezat înaintea substantivului e articulat, e imposibilă în bulgară, aşadar, *rm spravedlivijat uciteljat,* ci *spravedlivijat ucitel.* Postpunerea articolului, în română, ar fi datorată influenței limbii bulgare (Iv. Gălăbov, Problemat za elena v bâlgarski i rumănski ezik, Sofija, 1962). E. Tănase (La postposition de l'article defini en roumain, RLR, LXXV, 1962, p. 14—38) se mulțumeşte să constate că postpunerea articolului e o dezvoltare proprie a românei, dar nu o explică.

3. Cînd două adjective determină acelaşi substantiv, numai al doilea adjectiv primeşte articolul proclitic: *codul civil şi cel penal* (la origine, primul adjectiv era şi el determinat de articolul proclitic, absorbit apoi de substantiv). ?\ Lucrurile se petrec la fel în albaneză: alb. *lis* „stejar", *lisi* „stejarul", dar albaneza a mers mai departe în întrebuințarea acestui procedeu, în sensul că în albaneză adjectivul trebuie în mod obligator să primească articolul proclitic: *i mire, mik i mire* „prieten bun" (lit. „prieten cel bun"), *miku i mire* „prietenul bun" (Sandfeld, RIEB, II, p. 467), *ish nje djale i varfer* „era un băiat orfan", *beri nje xhami shume te mire* „făcu o geamie foarte frumoasă", *gjene nje lum shume te madh* „aflară un rîu foarte mare" (lit.: „era un băiat cel orfan" etc.). Dar în albaneză nu toate adjectivele au un articol proclitic: *mire* „bun", dar *besnik* „credincios".

Philippide, Orig. rom., II, p. 596 ş.u. (exemplele din H. Pedersen, Albanesische Texte mit Glossar, Leipzig, 1895, p. 24, 30, 40). Asupra particulei *te* de la numeralele ordinale albaneze, v. Jokl, Litteris, IV, p. 202 ş.u.: *i dyte* „al doilea", *i trete* „al treilea" etc. E vorba de un element i.-e. * *-t-* (cf. formația paralelă *-io-* din balto-slavă).

Procedeul determinării în bulgară trebuie explicat în mod independent de albaneză şi română. Faptele sînt într-adevăr diferite; procedeul apare nu numai în bulgară, unde ar putea fi suspectat de a fi datorat contactului cu româna, dar şi în unele dialecte ruseşti, care ocupă un teritoriu întins (regiunile Novgorod, Perm, Kostroma, Olonec, Kalinin, Jaroslavl', Arhangel'sk, Vologda, Vladimir, Kirov, Kazan', Uljanov, Gor'ki, Rjazan', Tula, în Siberia, Tobol'sk şi în Jakutia), ceea ce ne arată că avem de-a face cu un procedeu derivat din slava comună, în care adjectivul era determinat prin encliză, întrebuințîndu-se în acest scop relativul/^-; *bosu* „cu picioarele goale", determinat *bosii-ji > bosyji* (în v. sl. *bosîti, bosyi, bosoi)* etc.; cf. lit. *basăs-is, basci* (Meillet-Vaillant, Le sl. c.[2], Paris, 1934, p. 455 ş.u.; A. Vaillant, Grammaire <;omparee des langues slaves, Lyon-Paris, 1958, II, p. 496 ş.u.; C. Racoviță, L'article en russe, BL, VI, p. 90 ş.u.; unii cercetători susțin însă că în rusă nu avem de-a face cu un articol propriu-zis, ci cu un demonstrativ sau anaforic întrebuințat dialectal: Unbegaun, BSL, XL, 1950, p. 138).

„...de ce qu'un developpement est intelligible â l'interieur d'une langue, il ne suit pas qu'il ne faille envisager aucune condition externe: les innovations linguistiques resultent de Taction convergente de conditions multiples, independantes les unes des autres. II est frappant que le bulgare, qui est la seule langue slave â avoir constitue un article, et qui y est parvenu

par des moyens tout slaves, soit au voisinage du grec et du roumain, qui en ont aussi un" (A. Meillet, BSL, XXX, p. 202-203). Pentru bulgară şi dialectele ruseşti, v. Oblak, Maced. St., p. 100 ş.u.; Michov, Wjb., XIV, p. 108 ş.u., memoriul lui Lj. Miletic, Pokazatelnite mestoimenija v postpozitivna sluzba, în Symbolae grammaticae in honoren Ioannis Rozwadowski, II, Cracovia, 1927, p. 115 ş.u.; Racoviţă, l.c. şi indicaţiile bibliografice date aici mai jos.

în textele vechi slave, de ex. în Suprasliensis (sec. XI), pronumele demonstrativ este enclitic: *rabutu, rodosi* (cf. s.-cr. *nocas, zimus,* slov, *letos,* r. *vesnus'* Oblak, Maced. St., p. 99).

în bulgară şi în dialectele ruseşti indicate mai sus pronumele *st* si *tu* sînt postpuse: forma *to {togo, tomu)* a articolului a fost generalizată/Aceste limbi au extins procedeul postpunerii şi la substantiv: rus. *dorogidu, babyte, pol'ata, oknoto, babata* etc.; cf. în v. bg. *mozitu* — bg. *măzăt,* v. bg. *dinisi* — bg. *dnes,* s.-cr. *danas,* ceh. *dnes,* pol. ^'/(Mladenov, Gesch. d.bulg. Spr., p. 214 ş.u.). Articolul este ataşat adjectivului, atunci cînd acesta este aşezat înaintea substantivului: *dobrijat xleb* ^pîinea bună" (lit. „buna piine).'

în rezumat, comparaţia dintre română, albaneză şi bulgară, în privinţa întrebuinţării articolului, arată că româna şi albaneza merg împreună, pe cînd bulgara urmează o cale proprie, determinată de tendinţa la encliză ce apare încă din slava comună. Dacă poate fi vorba aici de o acţiune a substratului, atunci ea s-a manifestat numai în română şi în albaneză, prin aşezarea adjectivului determinat după substantiv. Căci'ordinea aceasta este neobişnuită în limbile romanice şi justificată într-însele numai prin excepţie, din necesităţi afective.

A. Graur, A propos de l'article postpose; Notes sur l'article postpose. Romania, LV, p. 475 ş.u., şi LX, p. 233 ş.u.; Autour de l'article postpose, BL, V, p. 204 ş.u.; cf. Jokl, IF,' L, p. 46; Eugen Seidel, Zu* den Funktionen des Artikels.., BL, VIII, p 5 ş.u.; t)ber die ,.Gelenkspartikel" im Rumănischen, ibid., p. 170 ş.u.: Der gegenwârtige Stand der rumănischen und allgememen Artikelprobleme, ibid., IX, p. 114 ş.u. Procedeul articolului, în latina vulgară, ar veni dm greacă (Viggo Brondal, Les parties du discours, Copenhaga, 1948, p. 164 ş.u)' După V. Pisani (în Saggi di linguistica storica, Torino, 1959, p. 105-106), traca trebuie să fi posedat un articol postpus. După R. G. Piotrovskij (Formirovanije artikla v romanskix jazykax, Moscova-Leningrad, 1960), articolul proclitic apare mai întîi în bulgară, de aici în romana balcanică şi, cu trei secole mai tîrziu, în albaneză (p. 134). După ce respinge explicaţia lui Puşcariu şi Gamillscheg, bazată pe rolul intonaţiei, pentru că nu e confirmată de experienţele făcute de autor, cu .ajutorul aparatelor de care dispune fonetica experimentală (p. 111—113), Piotrovskij arată că fenomenul postpunerii a existat si în latină, dar în Peninsula Balcanică s-ar fi dezvoltat sub influenţa slavei meridionale, caracterizate prin ordinea inversă în propoziţii" (p. 139). în vechea bulgară, conjuncţiile, particulele interogative, pronumele (m cazurile oblice şi atunci cînd sînt atone) şi auxiliarul *a fi* sînt enclitice; numai prepoziţiile şi negaţiile sînt proclitice (l.c). în română, encliză articolului ar fi deci datorată influenţei slavei meridionale.

DISPARIŢIA INFINITIVULUI

într-o frază ca: fr. *je veux manger,* infinitivul e redat în română prin subjonctiv: *vreau să mănînc* (lit. „je veux que je mange").

Procedeul este caracteristic. Dispariţia infinitivului e constatată în greaca încă dm timpurile cele mai vechi, cînd infinitivul substantivat este întrebuinţat cu *x6.* înlocuirea infinitivului cu forme personale ale verbului se manifestă în greaca Noului Testament şi devine normală în neogreacă, unde infinitivul nu mai este întrebuinţat ca formă verbală (infinitivul a fost păstrat în dialectele pontice): infinitivul este substantivat (<payi „mîncare" < cpayeîv)

şi întrebuinţat cu articolul, ca în epoca veche a limbii; con
este înlocuit, e format cu ajutorul unei conjuncţii (îva): 56c;
să beau".

Prin căderea lui *-n,* infinitivul, în greacă, devine sinonim cu form
3sA.si Ypdcpsiv > Sstat ypdcpsi: de aici, *SzXco* ypd(pco „je veux, j'ecris"
blemes et methodes de la linguistique, Paris, 1946, p. 88). D. Hesseling
rinfinitif grec, în Etudes de philologie neo-grecque..., p. p. J. Psichari,
Wackernagel, Vorles. lib. Syntax, I, p. 275 ş.u.; Sandfeld, Ling. balk., p
Rum. u. rom., p. 22—23/Rohlfs, Scavi linguistici nella Magna Grecia
perdita dell'infinito nelle lingue balcaniche e nellTtalia meridionale,
Iordan, Bucureşti, 1958, p. 733—744; v. studiul de ansamblu al lui Pen
Geschichte des Infinitivs im Griechischen, Helsinki, 1953 (p. 103-105:
tivului, infinitivul cu *QsXco* sau exco, dispariţia infinitivului si influenţa
Paul Burgniere, Histoire de rinfinitif en grec, Paris, 1960: *BsX* urmat
de viitor intenţional. Faţă de tendinţa de a caracteriza orice formă
personale explicite, se explică adoptarea subjonctivului simplu, mania
personale clare şi familiare (p. 230 ş.u.); construcţiile cu îva şi oxi fac cond
această tendinţă e semnalată încă'în perioada clasică (Fr. Blass — A. De
neutestamentischen Griechische Gottingen, 1965, p. 236). Cercetăril
părerea lui G. Rohlfs, că graiurile greceşti din sudul Italiei au la bază
în antichitate în Magna Grecia; o dovadă despre aceasta stă în faptu
pre-bizantine caracterizează aceste graiuri, în zilele noastre (v. Stam.
des dialectes neogrecs de 1'Italie meridionale, Paris, 1958). G. Rohlf
coloniilor greceşti din Italia, contra lui Parlangeli (IF, LXVII, 1962,
inovaţiei în greacă (H. Kurzovâ, Listy filologicke, 92, 1969, p. 24—27

Acelaşi fenomen s-a petrecut în română, dar întrebui
infinitivului (cf. în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea: *de*
rarea, de-a scrierea; cf. subst. *fire, mîncare* etc.) e un fe
nu ar trebui să recurgem la analogia cu limba greacă, pentr
exemplu, în dialectele stokaviene ale sîrbo-croatei, Belie, RI
infinitivul tinde să dispară astăzi, şi acest fenomen apare c
a limbii ce nu poate fi explicată printr-o cauză externă.
albaneză infinitivul este de asemenea înlocuit cu conjunct
găsesc numai resturi ale vechiului infinitiv; tot astfel în alb
deosebire de cea de nord, în care infinitivul este întrebuin
vent dintr-o epocă veche şi pînă astăzi).

Urme ale vechiului infinitiv se păstrează şi în toscă: Jokl, Litteri
anterioară separării în dialecte, albaneza poseda deci infinitivul. Tend
finitivului nu vine prin urmare din albaneză.

Ceea ce este deci caracteristic este procedeul înlocuiri
nitiv cu cele de conjunctiv şi faptul că fenomenul apare în
limbi ce pot fi grupate într-o „uniune lingvistică". Concor
în fiecare din limbile „uniunii lingvistice" trebuie explic
unei limbi asupra alteia, şi nu numai prin considerentul
în limbi vorbite în aceeaşi'regiune (Meillet, RIEB, I, p. 29
Italia meridională ne permit să verificăm această afirmaţi
dialectele italiene vorbite astăzi în sudul Calabriei şi în Ter
grecii sînt stabiliţi din antichitate, infinitivul, fără a f
popular; tendinţa'este de a-1 înlocui cu formaţii personale
mu, mi, ma şi *pemmu (< per modo* = ngr. 5id îva): *vulia*
sapere" (ngr.' fjOeXa vd ^spco), *non voii mu sta* „non vuol rin
vd ixsivn), *vinni pemmu lavuru* „sono venuto per lavorar
cpyaaGco), *voi pimmu mori* „vuoi morire".

Rohlfs, RLiR, IV, p. 130 ş.u.: Id., l.c.

Fenomenul acesta nu apare în celelalte dialecte italiene; el e deci datorat substratului grecesc al dialectelor italiene meridionale.

^Pornit din limba greacă, procedeul a trecut, după cum am văzut, în albaneză (toscă; sporadic, în ghegă), bulgară şi română (dacoromână si dialectele sud-dunărene); în aceste limbi, conjunctivul e introdus de conjuncțiil^, *da* şi *să* (întrebuințarea lui *să [< si]* cu conjunctivul e iarăşi caracteristică, în loc de *că [< quod],* cum ar fi fost de aşteptat): *me mire te dish se te kesh* „mieux vaut savoir qu'avoir", *s'u vate ne ment te kerkonin* „es fiel ihnen nicht ein zu suchen", bg. *za mene e edna golema cest da moga* „est ist mir eine grosse Ehre zu konnen", *momata trebvalo da go zakoli* „das Mâdchen musste ihn zerschneiden" (Sandfeld, WJb., IX, p. 81).

V. expunerea de ansamblu a lui Kr. Sandfeld, Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und den Balkansprachen, Wjb., IX, p. 75 ş.u.; Id., Ling. balk., p. 173 s.u. Kn. Togeby, L'infinitif dans les lg. balkaniques, Romance Phil., XV, 1962, p. 221-223.' Dar infinitivul nu a dispărut din dacoromână: v. M. Vulpe, FD, V, 1963, p. 123-155; e întrebuințat de preferință în graiurile din Maramureş şi Crişana, pe cînd în sud-estul domeniului predomină întrebuințarea conjunctivului. H. Kurzovâ, EB tch., V, p. 35.

Infinitivul, dispărut prin substantivare, a fost înlocuit, în română şi în albaneză, printr-un substantiv verbal derivat din participiul perfect (în română, supin): *nu-i de mirat; am de trecut prin multe locuri; de înțeles, înțelege* „ce n'est pas pour etonner; je dois passer par beaucoup d'endroits; pour comprendre, il (elle) comprend", *am făcut ce-i de făcut* „j'ai fait ce qu'il y avait â faire". Cf. în alb. *lidhur* „legat", *ham per te lidhur* Jam de legat" (Sandfeld, Ling. balk., p. 131), *per te kuptuar, kupton* „de înțeles, înțelege", *asht per t'u-vune* „este de observat", *eshte per t'u guditur* „e de mirat" (Xhuvani, St., p. 211). De asemenea, *trebuie* + participiul: *trebuie făcut,* pentru care cf. alb. *duhet bere* (Sandfeld, Ling. balk., p. 132; Xhuvani, St., p. 211).

Ca şi româna, albaneza cunoaşte construcții cu verbul impersonal *duhet* „trebuie" -f infinitivul (înlocuit de participiu, cu sau fără *me): duhejme fale,* „il fallait parler", *sau duhejfale;* cf. în rom. *trebuie făcut.* Albaneza a cunoscut infinitivul, înlocuit prin conjunctiv sau formația perifrastică amintită (A. Xhuvani, Lingua Posnaniensis, VIII, 1960, p. 66—70).

In istroromână, întrebuințarea formelor de infinitiv s-a făcut sub influența croatei: *n-a vrut zițe, săm cuntente măgari si io muri* „aş fi mulțumită să mor si eu", *Vei a fost rusire spure* (Puşcariu, Istr., II, p. 254, 330).

SINTAXA

PROPOZIȚII FINALE

Româna, albaneza, neogreacă şi bulgara fac diferență între propozițiile cu sens final şi între cele cu sens completiv. Cele dintîi sînt introduse de conjuncțiile *(ca j să,* alb. *te,* ngr. vd, bg. *da* urmate, în română, albaneză şi neogreacă de conjunctiv, pe cînd propozițiile din cealaltă categorie sînt introduse de conjuncțiile *că, să,* alb. *qe (se),* ngr. *n&q* (nou, ori), bg. *le (sto): m-am dus pînă la prăvălie, ca să cumpăr pîine;* alb. *ke brire te medhenj per te i leftosh* „tu as de grandes cornes pour leur donner des coups"; ngr. 0appeî, *n&q* rcfiye yid vd TO crtcoTobarj „il pense qu'il est venu pour le tuer"; bg. *za da dostignes celta si, trebva da bădes mnogo prilezen* „pour atteindre ton but, il faut que tu sois tres applique".

Sandfeld, Ling. balk., p. 175 ş.u.; Id., RIEB, I, p. 100 ş.u.; II, p. 471 ş.u.

VOCABULARUL

PROCEDEE DE COMPUNERE A CUVINTELOR

DERIVAȚIA

Procedee asemănătoare de compunere a cuvintelor: *de-parte:* alb. *perane, în-totdeauna:* alb. *gjithnje, de-odată:* alb. *me njehere, cu toate acestea:* alb. *me gjithe keto, cu toate că:* alb. *me gjithe qe* (Puşcariu, Conv. liter., XXXVIII, 1904, p. 461 ş.u.). Tot astfel: *nici un:* alb/ *asnje,* bg. *nieden; nicicum:* alb. *assesi,* bg. *nikak; nicicînd:* alb. *askurre,* bg. *nikoga* (Sandfeld, Ling. balk., p. 157).

Cu sufixe, *-este: ciobăneşte,* alb. *-isht: cobanisht.* -s în *uşor* < *levis,* combinat cu sufixul *-ior,* din latină (cf. mai sus, p. 153; asupra vechimei sufixului, v. Graur, N. d'ag. et adj., p. 86), ca şi în albaneză *-sh* în *lemsh* „Knâuel" (< lat. *glemus,* REW[3], 3801), sufix diminutival (în albaneză, *lem-sh,* Jokl, Ling. kult. Unters., 23, n. 1; Skok, ZRPh., LIV, p. 450).

Sufixul diminutival *-ză* apare în dacoromână şi aromână, unde formează substantive diminutivale (Pascu, Suf., p. 378—379), ca şi *-ze* în albaneză, unde este productiv: *ambareze* „kleiner Holzriegel" < *ambare, areze* „kleine Wespe", *doreze* „Hândchen < *dore* etc. (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 224; Densusianu, Festgabe, Ad. Mussafia, Halle, 1905, p. 473 ş.u.). în română se pot cita dr., ar. *coacăză* (cf. alb. *koke* „Beere, Baumfrucht", *kokaze* „bonbons", Densu-

sianu, Romania, XXXIII, p. 74—75), *pupăză,* megl. *pupează* (cf. ^b. *pupe şi pupeze,* Fjalor shq., s.v. Graur, BL, V, p. 116 s.v., respinge derivarea din lat. *upupa,* admisă de Meyer-Lübke, REW[3], 9076); în *cinteză, căcărează, sfidează* (Philippide, Orig. rom., II, p. 620 ş.u.), procedeul derivării nu apare clar. V. mai jos, p. 248 şi 253, s.v. *coacăză* şi *pupăză.*

-*a* adverbial *(aşijderea* etc.) se poate compara cu -*a* adverbial din albaneză şi neogreacă: alb. *rralla* „rar", *fshehta* „pe ascuns", în greceşte, adverbele derivate din pluralul neutru al adjectivelor în-a: KaA,&, *Xaixnpâ.* în albaneză, -*a* adverbial e o influenţă neogreacă, pentru că apare mai ales în sudul Albaniei (Xhuvani, St., p. 196 ş.u.).

CONSIDERAŢII GENERALE

Termenii înşiraţi aici mai jos sînt semnalaţi în română şi în albaneză (v. lista lor în Densusianu, H.d.l.r., I, p. 352—357; ed. rom. p. 225—230); ei au uneori o formă fonetică aproape identică în aceste două limbi (de ex. *buză:* alb. *buze, călbează, gălbează:* alb. *kelbaze, gelbaze, căpuşă:* alb. *kepushe, cioc:* alb. *cok, ciucă:* alb. *guke),* astfel încît prezenţa acestor cuvinte, într-una din limbi, a fost explicată prin împrumut din cealaltă limbă (Capidan, DR, II, p. 445 ş.u.; Sandfeld, Ling. balk., p. 65 ş.u.); alteori, forma fonetică a termenilor este diferită (de ex. *abur:* alb. *avull, brîu:* alb. *bres, brez, curpen:* alb *kulper, kurpul,* dar şi *kurpen* (Fjalor shq., s.v.), *mînz:* alb. *mes* etc.

Spitzer, MRIW, I, p. 295 ş.u. Fireşte, nu e vorba aici de termenii româneşti, intraţi la o epocă recentă în albaneză, pentru care v. Capidan, DR, II, p. 468 ş.u.; VII, p. 151 ş.u., şi Jokl, RF, II, p. 246 ş.u.

Criteriile pentru a determina dacă unii termeni din prima categorie de mai sus derivă, în română, din albaneză, sau viceversa, lipsesc. De fapt, aceşti termeni provin, în amîndouă limbile, de la o limbă vorbită odinioară în Peninsula Balcanică şi care a lăsat drept urmă a existenţei sale aceste elemente în vocabularul limbii române (Treimer, ZRPh., XXXVIII, p. 405; Capidan, DR, II, p. 457 ş.u.; Philippide, Orig. rom., II, p. 694 ş.u.).

Rom. *guşă:* alb. *gushe* ar fi un termen albanez, în română (Baric, Albanorum. St., p. 106 ş.u.), pe cînd Tagliavini (Alb. Dalm., p. 127) socoteşte că *guşă* este de origine latină. *Balaur,* împrumutat din sîrbo-croată de română si albaneză (Barid, Albanorum. St., p. 3 ş.u.), e considerat autohton de Skok (ZRŞh., L, p. 515). Jokl (IJb., XXIV, p. 253-254) şi Tagliavini (Riv., d'Albania, I, p. 424) susţin că unii termeni româneşti pot fi totuşi explicaţi direct din albaneză, de ex . *gresie, hameş, moş,* şi *pîrîu.* Criteriul pentru a proba aceasta ne lipseşte însă: posibilitatea nu trebuie; desigur, exclusă. Dar pentru o serie de termeni dispunem de criterii suficiente care ne arată că ei nu pot veni din albaneză. (Cf. Puşcariu, LR, I, p. 270: prin convieţuirea lor cu românii, albanezii le-au dat termeni şi decalcuri). V. în această privinţă ML, p. 342 ş.u.

în starea actuală a cunoştinţelor noastre, putem presupune că această limbă este traca: apropiind termenii româneşti de cei albanezi, îi explicăm, deci, printr-un criteriu comun. Faptul că unii din aceşti termeni nu sînt cunoscuţi în aromână (Capidan, DR, II, p. 483 ş.u.) şi în meglenoromână (din cei 82 de termeni enumeraţi aici mai jos, 37 se regăsesc şi în aromână şi 32 în meglenoromână) poate fi explicat prin pierderea lor eventuală (astfel *viezure* nu e atestat decît de doi cercetători, v. mai jos, p. 255) sau prin aceea că ei nu au fost încă relevaţi de cercetători în dialectele sud-dunărene. întrucît împrumutul de termeni de la o limbă la alta este un fapt de civilizaţie şi presupune o superioritate tehnică într-o ramură oarecare de activitate (de ex. păstoritul, industria laptelui etc.), punînd deci problema pe baze reale, trebuie determinat care dintre strămoşii albanezilor sau ai românilor au excelat, în

trecut, în vreo industrie, sau au dezvoltat o civilizaţie materială şi spirituală capabilă de a fi luată drept model. în privinţa termenilor păstoreşti, întrucît ştim că atît albanezii cît şi românii au practicat păstoritul şi îl practică încă, se poate admite trecerea de la o limbă la alta a unor termeni din această categorie, dar nu avem nici un motiv să atribuim o origine albaneză lui *buză, căpuşă* etc., întrucît aceste cuvinte, ca şi altele, pot fi explicate printr-un criteriu comun în amîndouă limbile.

Termeni ca *baci, balegă, căpuşă, fluier, gălbează, gard* etc. (şi termenii paraleli din albaneză), enumeraţi de C. Treimer. ZRPh., XXXVIII, p. 391, „sprechen vom einformigen Hirtenleben eines Volkes, das in seinen wirtschaftlichen Zustânden von den anders gearteten Gaben der Rdmer wenig beriihrt wurde. Dass die Viehzucht hier die grosste Rolle spielt, zeigt das Land, zeigt die Sprache, die einen Zustand spiegelt, der Gluck und Reichtum des Menschen in seinem Vieh erblickt".

în privinţa termenilor din celelalte categorii, nimic nu ne autorizează să atribuim prezenţa lor în română unui împrumut din albaneză: civilizaţia albaneză în evul mediu nu justifică o astfel de influenţă asupra celorlalte popoare din Peninsula Balcanică (cf. Graur, BL, IV, p. 34).

Treimer, l.c, p. 390: „Die Begriffsreihen der rumănischen Worter albanischer Abkunft weisen im allgemeinen nicht auf Entlehnung. Die denkbar primitivste Wirtschaftsform der Skipetaren — heute [1912] wird selbst an der Kuste in unmittelbarem Zusammentreffen mit westeuropâischer Kultur der Holzpflug vervvendet — welche sich im Rumănischen wiederspiegelt, kann nicht als Kulturgeschenk ubernommen worden sein. Die echt albanischen Ausdrucke fiir das wirtschaftliche Leben sind nur der Viehzucht angehorig und diese finden sich auch im Rumănischen". Româna şi albaneza s-au dezvoltat separat, căci altfel ele ar fi alcătuit aceeaşi limbă (Detşchew, Charakt. thr., p. 113). „Asemănările dintre limba română din Dacia si cea albaneză nu vin dintr-un contact direct şi nu sînt împrumuturi directe, ci se explică ca forme arhaice conservate în arii laterale în timpuri străvechi" (Puşcariu, LR, II, p. 325).

E. Qabej (Bullet. Univ. Tirana, 1962, p. 73): trăsături identice în albaneză şi în română: „on a rimpression que nous avons affaire au meme esprit linguistique, qui apparaît sous deux formes particulieres"; cf. Mahir Domi, „Concordances et paralleles syntaxiques albano-roumains", St. alb., XX, 1983, p. 85-97.

între sunetele care alcătuiesc cuvintele româneşti enumerate aici mai jos şi sunetele cuvintelor albaneze corespunzătoare se pot stabili corespondenţe: cutărui sunet din română îi corespunde cutare sunet din albaneză (cf. tabloul de corespondenţe dintre sunetele româneşti şi cele albaneze alcătuit de Treimer, l.c, p. 398 ş.u.). Evoluţia deseori diferită a sunetelor din cuvintele româneşti se explică în mod suficient prin criteriul geografic.

Cf. Treimer. I.e., p. 40: „die alban. Worter zeigen erbwortliche Behandlung im Rumănischen, sind also so alt wie seine romanischen Elemente, ein anderer Standpunkt kann sagen als bodenstândig, noch alter". Asupra locuinţelor primitive ale strămoşilor românilor şi albanezilor în Peninsula Balcanică, v. mai sus, expunerea de la p. 195 ş.u.

CORESPONDENŢELE FONETICE ÎNTRE ROMÂNĂ ŞI ALBANEZĂ

Vom înşira aici corespondenţele fonetice din domeniul vocalismului şi al consonantismului. După fiecare corespondenţă de sunete, am indicat, în notă, sunetul primitiv reprezentat de sunetele din albaneză şi română. Diferenţa de tratament dintre aceste două limbi este de aşa natură, încît o serie de termeni româneşti nu pot fi explicaţi prin albaneză.

într-adevăr, dacă am admite originea albaneză, în română, a acestor termeni, nu ar putea fi justificate tratamentele diferite suferite de unul şi acelaşi sunet albanez în română (cf. Spitzer, MRIW, I, p. 295). Astfel, lui *th*

albanez îi corespund trei sunete în română: *s, ts* şi *6;* lui *dh* albanez, rom. *z* şi *d;* lui *g* alb., rom. / şi *g* etc. Dimpotrivă, dacă plecăm de la o limbă primitivă (reprezentată, cel puţin în parte, de albaneza de astăzi şi înlocuită, în regiunile dunărene, de limba latină), deci de la elemente de limbă comune albanezei şi românei, constatăm că sunetele din română reprezintă sunete la origine diverse şi, în felul acesta, tratamentele diferite din română sînt justificate. Astfel, de ex. rom. / în *jumătate* reprezintă un i.-e. *s, *g* în *ghimpe* un i.-e. *£-, pe cînd albaneza, potrivit legilor sale proprii de evoluţie fonetică, cunoaşte în amîndouă cazurile un *g;* rom. *r* în *curpen* corespunde unui *r* primitiv, iar *l* în *mal* unui *l* primitiv, pe cînd albaneza are în amîndouă cazurile un /' etc.

Prin aceste observaţii, criteriul de explicaţie pe care l-am adoptat apare justificat. Cuvintele enumerate aici mai jos fac deci parte din cel mai vechi fond al limbii române.

Cf. I. Şiadbei, Problemele vocabularului român comun, Iaşi, 1934, p. 19 ş.u. şi 25; V. Polâk, Zs. f. balk., I, 1952, p. 84-86; Id., EB tch., I, 1966, p. 51; Ivan Duridanov, Trakisch-dakische Studien, I, Sofia, 1969. G.B. Pellegrini. „Alcune osservazioni sull'elemento latino* delTalbanese. St. alb., XX, 1983, 1, p. 63—83. Se poate vorbi de o latină balcanică. Caracter arhaic al elementelor latine din albaneză. Caracteristica acestor elemente: Italia meridională (inclus Abruzzi); la fel în română, care a primit inovaţii şi din Italia orientală, dr. *sat* nu vine din albaneză. Elementele latine din română venite din Apulia şi Pannonia.

a alb. *a:* rom. *a:* *i bardhe: barză; avull: abur.*

e alb. *e:* rom. *e:* *gjymes: jumătate* (reproduce un mai vechi *jumetate*, v. mai jos, p. 418).

alb. *e:* rom. *ă:* *therrime: fărîmă.*

o alb. *o:* rom. *o:* *goge: gogă.*

alb. *o:* rom. *a:* alb. *modhulle: mazăre,*

u alb. *u:* rom. *u:* alb. *avull: abur; thump: ciump; hurdhe: leurdă.*

alb. *u:* rom. *î:* *thumbulle: sîmbure.*

u alb. *y:* rom. *iu:* *gjysh: ghiuj.*

alb. *y:* rom. *u:* *byk: buc.*

p alb. *p:* rom. *b:* *pellg, pellk: bile.*

alb. *p* < i.-e. **p* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 32).

v alb. *v:* rom. *b:* *avull: abur.*

alb. *v* < i.-e. **u* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 26). După Barid (God. Balk. Inst., I, 1957, p. 269), *abur* ar proveni din **aguul,* cu pierderea lui *g.*

d alb. *d:* rom. *d:* *droe: droaie; dru, druja: druete.*

alb. **d** < i.-e. **£* < *£h* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 29), ***d,*** **dh* (Id., I.e., p. 29, 32).

th alb. *th:* rom. *s:* *thumbulle: sîmbure; hurthe: cursă.*

alb. *th:* rom. *ţ:* *thep: ţeapă.*

alb. *th* < i.-e. **k* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 28; Jokl, St. z. alb. Et., p. 20; Id., Alb., p. 141; Id., RLV, I, p. 89; Baric, Albanorum. St., p. 10, 106).

alb. *th:* rom. *c:* *thump: ciump.*

alb. *th:* rom. /: *therrime: fărîmă* (pronunţarea lui *th* că /, în aromână) Eqrem Qabej, RIEB, II, p. 180, n. 3).

dh alb. *dh:* rom. *z:* *vjedhulle: viezure; i bardhe: barză.*

După Reichenkron (Vorrom. Bestandt., III, p. 84—87), *viezure* şi *mazăre* trebuie explicaţi prin albaneză, pentru că *-d-* nu e redat prin *-z-* în română,
alb. *dh* < i.-e. **(f*§h* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 29; Jokl, Alb., p. 140).

alb. *dh:* rom. *d:* *hudhere, hurdhe: leurdă; shkardhe: zgardă.*

alb. *dh* < i.-e. **d,* **dh* (după *r* \ Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 32).

c alb. *q:* rom. *c:* *qafe: ceafă.*

alb. *k'* < i.-e. **k(u)e-* (Baric, Albanorum. St., p. 31), **ko-* (Id., A. Arb. St., I, p. 146 ş.

g alb. *g:* rom. *g:* *gat: gata; goge: gogă; mugull: mugur.*

alb. *g* < i.-e. **g,* **gh* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 31; Baric, A. Arb. St., I, p. 139).

g alb. *g:* rom. *g* (>j): *gjymes: jumătate.*

alb. *g* < i.e.- *s (Bari6, Albanorum. St., p. 36).

alb. *gj:* rom. *g:* *gjemb: ghimpe.*

alb. *g* < £• (Jokl, IJb, XXIV, p. 254; **gl:* Id., St. z. alb. Et., p. 27).

alb. *g:* rom. *g:* *gjysh: ghiuj.*

alb. *g* < i.e. *s (Jokl, Ling. kult. Unters., p. 30).

I alb. *II:* rom. *r:* *dhalle: zară; avull: abur; mugull: mugur.*

alb. // < i.-e. **l* (H. Pedersen, Die albanesischen *l-* läute, KZ, XXXIII, 1895, p. 53 551; Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 25; Baric, Albariorum. St., p. 54).

V alb. /: rom. *r* (< *-I-?): kulper: curpen; magule: măgură* (Pedersen, I Bari6, Albanorum. St., p. 51) .

alb. *V* < **r* (Baric, Albanorum. St., p. 42; Jokl, Ling. kult. Unters., p. 229 ş.u.).

alb. /: rom. /: *mal: mal.*

**molno* (Jokl, Ling. kult. Unters., p. 162).

f alb. *rr:* rom. *r:* *berr: Mr.*

alb. *f* < i.-e. **r* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 25).

h alb. *h:* rom. *h:* *hames: hameş.*

alb. *h* < i.-e. **s,* **sk* (Pekmezi. I.e., p. 27; Jokl, Alb.', p. 137, 144: Wahrmann, Glo XVII, p. 204).

ts alb. *c:* rom. *c:* *bac* şi *bace, bag: baci.*

**barts* (Baric, Albanorum. St., p. 2).

alb. *c:* rom. *ts:* *cap* şi *ejap: ţap.*

alb. *c* < i.-e. **k'* (Baric, Albanorum. St., p. 104).

c alb. *g:* rom. *c:* *gok: cioc; ţuke: ciucă; gufke: ciuf; gupis: ciupi.*

alb. *c* < i.-e. **sg* înaintea unei vocale palatale (Jokl, Alb., p. 145).

5 alb. *c:* rom. *c:* *sorre: cioară.*

alb. s < i.-e. **k'* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 28; Jokl, Ling. kult. Unters., p. 93; Melanges linguistiques offerts â M. Holger Pedersen, Copenhague, 1937, p. 161; Die Sprache, IX, 1963, p. 124, 126).

s alb. *sh:* rom. *s:* *bashke: bască* (sec. XVI şi arom.); *shkrumb: scr shtrep: strepede; shtrunge: strungă.*

alb. *shtenk — shtengu:* dr. *sting* (explicaţia lui Şiadbei, SCL, VIII, p. 484, prin lat. * *ons* e deci inutilă).

alb. *ă* < i.-e. **sk* (Jokl, Ling. kult. Unters., p. 170), **st* (Baric, Albanorum. St., p.

alb. *sh:* rom. *s:* *kepushe: căpuşă; gushe: guşă; moshe: moş; sh şopîrlă; shtjerre: ştiră.*

alb. £ < *rs, *ks. (Baric, Albanorum. St., p. 106; 98).

alb. *sh:* rom. *c: shut: ciut.*

alb. *s* < i.-e. *seuq (Treimer, MRIW, I, p. 339; *ks, Baric, Albanorum. St., p. 96).

z alb. *z:* rom. *z: buze: buză.*

alb. *z* < *busze,* cu s < i.-e. *k' (Jokl, St. z. alb. Et., p. 11).

G. Reichenkron (Vorrdm. Bestandt., III, p. 62) înfățișează după cum urmează consonantismul indo-european în dacă și în română:

	Labiale	Dentale	Guturale	Palatale
Indo-europeană	bh b ph p	dh d th t	gh g kh k	gh g kh k
Dacă	b p p p'	d t t t '	g k k k '	z ş ş ş'
Română	b p	d t	-	

In privința consonantismului albanez și român, v. Reichenkron, Vorrdm. Bestandt IV, p. 610-613:

i.-e *que > alb. *h'*
rom. *c*
i.-e. *s(u) > alb. *th* (sau *gj)*
rom. /
i.-e. *k(u) > alb. *th*
rom. /

(v. și N. Jokl, Die Sprache, IX, 1963, p. 123- 126).

Consoanele sonore din română *[bunget, murg* etc.) corespund unui stadiu fonetic din albaneză anterior celui actual, cu surde *(bunk, munk):* Brîncuș, SCL, XII, p. 196; Qabej, Zs. f. Balk., IL 1965, p. 16. Rupprecht Rohr, Zum dakischen Substrat das Rumänischen, Zs. f. balk., XV, 1979, p. 154—160; Zum albanisch-rumânischen Wortgleichungen, *op. cit.,* XVII, 1981, p. 76-81: prototipuri i.e. pentru termenii (n. de localități): *Bersovia, barză, brînză, baci. brad, bunget.*

ELEMENTELE VOCABULARULUI COMUN ROMÂNEI ȘI ALBANEZEI

abur (ar. *aburi)* s.m. „vapeur": alb. *avull* s.m. „Dunst".

argea s.f. „sous-sol pour le tissage du lin; vorite d'une cave": alb. (g.) *ragal* „Hutte", n. top. *Rgalje Madh* „Riicken bei Tetaj" (Densusianu, GS, VII, p. 86); cf. maced. fipyeMa (Suidas) „Badehiitte" (Jokl, IF, XLIV, p. 13 ș.u.; Id., ZONF, X, p. 197; cf. Pușcariu, DR, IV, p. 1365 s.u.; cf. Giuglea, DR, X, p. 412: „merg, intru la *argea* = „a se duce la țesut, la război, în cămara-bordei"); Capidan (Lg. et litt., III, p. 232) respinge explicația prm neogreacă. Șiadbei (SCL, IX, p. 179) admite explicația prin tracă.

H. Gregoire, Byzantion, XIV, 1939, p. 537: din ngr. dpyateiog (spyaXeîov) „metier â tisser", și nu din maced. apyeUa. Explicația lui Giuglea (DR. X, p. 404 ș.u.) prin gr. gpyar- nu poate fi reținută, din cauza dificultăților formale. V. Pisani, REIE, IV, p. 17: explicație neconvingătoare a termenului albanez prin lat. *nebula',* nici sensurile nu coincid. Termen traco-frigian (Poghirc, SCL, X, p. 385).

baci (megl. *bats)* s.m. „fromager; joueur aux osselets qui a la main" • alb. *bac* s.m. „âlterer Bruder, Geselle" și *bag* „fromager". Termenul are o

largă răspîndire: sîrbo-croată, bulgară, neogreacă, cehă, ungară și polo (Meyer, EW, p. 29 s.v.; Baric, Albanorum. St., p. 2).

Dupa Wedkiewicz (MRIW, I, p. 276 s.u.), împrumutul ar fi pornit din sîrbă (cf. Id., R VII, p. 114). în sîrbo-cr., din română (E. Mihăilă-Scărlătoiu, RESEE, X, 1972, p. 99).

balaur (ar. *Balama,* n. pr., Capidan, DR, II, p. 810; megl. *[pru bălăură* „mare" adj., Capidan, Megl., III, s.v.) s.m. „dragon, hydre; mo stre": alb. *bolle* „grosse Schlange", g. *bullar* „Wasserschlange", s.-cr. *blâv blavorak, blavur, blor* „Art grosser Schlangen" (Baric, Albanorum. St., p. ș.u.; Skok, ZRPh., L, p. 512 ș.u.; LIV, p. 458 ș.u.; Tagliavini, Alb. Dal p. 90, s.v.).

balegă (ar., megl. *baligă)* s.f. „fiente": alb. *baige, bagje, bagelje, ba (< baljege,* Baric, A. Arb. St., II, p. 80) s.f. „Kuh-und Pferdemist". Termen e cunoscut în sîrbo-croată și în ucraineană (Meyer, EW, p. 23, s.v. *bai* Capidan, DR, II, p. 518; Baric, A. Arb. St., I, p. 249). Treimer a respins dreptate explicarea termenului albanez prin ital. (lomb.) *bagola* „harter K von kleinen Tieren" (ZRPh., XXXVIII, p. 385).

baltă (ar., megl. ~) s.f. „lac, etang, marais, marecage, bourbier, flaqu alb. *balte* s.f. ,,Schramm, Sumpf, Ton, Erde". Cuvîntul ar fi ilir (Bonfan BSL, XXXVII, p. 8 s.u.; cf. Bertoni, ZRPh., XXXVII, p. 737, J. Brii ibid., XXXIX, p. 210, și E. Fraenkel, KZ, LIV, p. 294; Baric, A. A St., II, p. 386, n. 3, și Weigand, B. -A., II, p. 273 explică termenul român prin slava de sud), termenul există în dialectele italiene (lomb. *palta,* pie *pauta,* emil. *pălta* „fango" ; cf. Alessio, 3, n. 1), în ngr. pd^xn, pdA/ra, ^ak și în toate limbile slave (v. bg. *blato* etc., Berneker, SEW, p. 70; Vasm RS, VI, p. 182: „ob als illyrisches Wort urverwandt oder entlehnt aus sl **balto,* lâsst sich nicht entscheiden"). A. Vaillant (BL, XIV, p. 9) expl pe *baltina,* ca și alți termeni din v. bulgară de același tip, prin română *(bal* în română, explicația prin slavă e probabilă, dar existența termenului tracă nu poate fi exclusă (Rosetti, Ling. balk., II, p. 21—23; Sadnik-Aitz miiller, V.W. sl. Spr., s.v.). Sensul „Sumpf" ar fi o inovație a slavei și al nezei. V. Pisani, Saggi di ling. storica, Torino, 1959, p. 117.

barză s.f. „cigogne", adjectiv substantivat (Pușcariu, DA, p. 504, s. Capidan, DR, II, p. 519): alb. *i bardhe* adj. m. „weiss". Termenul român ar reproduce forma alb. fem. *bardhe* „weisse" (Meyer, EW, p. 27; Bar Albanorum. St., p. 11; pentru evoluția semantică, v. observațiile lui Spitz MRIW, I, p. 294, n. 1). Ar. *bardzu* adj. „bălan" *(mulă bardzâ* „catîr bălan megl. *bardză* s.f. „nume de capră" (Capidan, DR, II, p. 519; Id., Megl., I p. 34, s.v.). Cf. Reichenkron, Vorrom. Bestandt., III, p. 87—88. R. Bern (Ling. balk., I, p. 101—102): bg. *bardzif, barziv, bărzav* „gris cendre", *băr* „nom d'une chevre au pelage gris et noir"; termenul e răspîndit în to limbile balcanice (afară de turcă) și vine de la păstorii români nomazi.

Din română în ucraineană: *barza* s.f. „schwarzes Schaf mit weisser Brust", *barzii* „schwarzer Widder mit weisser Brust" (Vasmer, RS, IV, p. 166 ș.u.).

bască (ar. *bască* s.f., „lina oii tunsă" [Dal.], megl. ~ „bucată de lî [Capidan, Megl., III, p. 35, s.v.]) s.f. „toison, laine" (atestat o singură dat Ps. Scheiană, ps. LXXXI, 6; celelalte versiuni dau *lînă:* Candrea, Ps. S II, 140, 40; DA, 507, s.v.; Densusianu, H.d.l.r., II, p. 537): alb. *baske* „Fliess" (Meyer, EW, p. 28, s.v.), *bashke* s.f., „vello" (Cordignano). For cu *sh,* așteptată, dacă termenul este vechi, exclude împrumutul din arom (Capidan, DR, II, p. 481).

Mic s.n, „flaque, mare, bourbier": alb. *pellg-pellk* s.m. „Weiher, Reg pfutze" (Meyer, EW, p. 326).

Mr interj. „cri d'appel du berger â ses moutons, strigăt cu care alungi caprele" (v. ALR II, vol. II, h. 386, 389): alb. *berr* s.m. „Schaf, Weidevich". Termenul e cunoscut în nordul Italiei, engadină, franceză si provensală (E. Qabej, Glotta, XXV, p. 50 ş.u.; Tagliavini, Alb. Dalm., p. 8l', s.v.). Explicaţia termenului românesc prin iranică, propusă de Densusianu (GS, I, p. 56 ş.u.), se izbeşte de dificultăţi fonetice peste care nu se poate trece (ML, p. 371)!

brad (ar. ~, megl., numai în n. de loc.) s.m. „sapin": alb. *bredh* s.m. „Tanne". După cum a arătat Graur (Romania, LIII, p. 383), forma românească e refăcută: **braz,* cu *z* corespunzînd în mod regulat alb. *dh* (cf. *bardhe: barză, dhalle: zară, vjedhulle: viezure)* a fost considerat drept un plural, căruia i s-a refăcut un sg. *brad* (cf. *ied-iezi, neted-netezi* etc., Byck-Graur, BL, l' p. 26). Explicaţia rom. *d* prin alb. *dh* (Jokl, SL, XIII, p. 300), de ex. *brad* < alb. *breih, bredhi,* nu corespunde deci realităţii. I. Duridanov, Thrakisch-dakische Studien, Sofia, 1969, p. 93—94: dacă **bred-, brad* „Edeltanne".

brînză v. rînză.

brîu s.n. „ceinture": alb. *brez* s.m. „Gurtel". (După Skok, ZONF, I, p. 89, urmat de Baric, A. Arb. St., II, p. 414, formele albaneze ar cuprinde un sufix diminutival, care nu apare în formele româneşti. Această observaţie vine să întărească teoria după care termenii albanezi şi români provin dintr-o limbă anterioară, comună, iar *brîu* nu este împrumutat de română din albaneză). Atît forma dacoromână, cît şi cea albaneză presupun un prototip cu nazală (cf. alb. *brenc* s.f. „Binde", *mbrenj* „gurte", Meyer, EW, p. 46, s.v., Skok, Arch. Rom., VIII, p. 150; ar. *bărnu, Mm, brîn,* megl. *bron).*

Petja Asenova, Sur les elements autochtones du parler des karakatchans de Bulgarie, Ling. balk., XXI, p. 21 ş.u.: *strungă, şut, vatră, gălbează, lai, ciul, bucă.* Sărăcăciani: heritiers directs des Thraces" (!)

Explicaţia lui Graur (BL, III, p. 52): **brîr > *brîur,* considerat ca plural, după care s-ar fi refăcut un sg. *brîu,* are dezavantajul de a presupune că rotacismul a fost general, în română, atunci cînd ştim că e o inovaţie dialectală. Vezi expunerea de mai jos, p. 335 s.u. Cf. Şiadbei' SCL, XI, p. 185; Petrovici, LR, IX, 1960, nr. 1, p. 81.

buc s.m. (Moldova, Bucovina, Transilvania) „pleava rămasă după vînturarea seminţei de cînepă sau de in, după pisarea boabelor de porumb etc.": alb. *byk* „pâglia".

bucurie (megl. *bucurii'ă)* s.f. „joie; rejouissance, allegresse", *bucura (a se)* (megl. *bucur)* vb. „se rejouir"; alb. *bukure* adj. „schon", *bukuri* s.f. „Schonheit", *buhuroj* vb. „verschonere"; cf. alb. *bukeje* „gentille petite" (Bari6, A. Arb. St., II, p. 80). Dificultăţile semantice nu sînt suficiente pentru a separa formele româneşti de cele albaneze (Philippide, Orig. rom., II, p. 701; cf. Georgiev, Trak. ez., p. 65). Formele albaneze nu sînt împrumutate din română (Baric, A. Arb. St., II, p. 79). După O. Haas, termenii din română şi din albaneză, cu sensul de „frumos", provin dintr-un dialect trac din Grecia (Ling. balk., I, p. 35, 43, 46).

bunget s.n. „pârtie ou une foret est le plus epaisse": alb. *bunk,* det. *bungu* s.m. „Eiche".

buză (ar. *budză,* megl. *buză)* s.f. „levre; bord": alb. *buze* s.f. „Lippe; Spitze, Rand, Schnabel eines Gefâsses" (atestat şi în bulgară, Densusianu,' H.d.l.r., I, p. 353, cu sensul fr. „joue". Cf. E. £abej\ Glotta, XXV, p. 52 ş.u.; Berneker, SEW, p. 104, s.v., A. Mazon, Contes slaves de la Macedoine sud-occidentale, Paris, 1923, p. 58—59. Vaillant, BL, XIV, p. 16 explică termenul românesc prin slavonă: *lobuza* „levre").

Pentru vechimea cuvîntului, pledează fonetismul *dz,* în graiurile din Moldova (v. ALR, II, vol. I, MN 6860, 6861: *dz* nu apare în elementele slave); astfel, în Moldova: *Budzești*

(sat, 1422. Neamţ, v. mai jos, p. 420), *Budza Gruiului* (n. top., Hîrlău, 1631, Gh. Ghibănes Surete şi izvoade, Iaşi, 1907, p. 298), Mihăilă *Budzea* (n.pr.), *Budzeşti* (n. top., 1495, Moldo Bogdan, DŞM, II, p.'55), Mihul *Budzat* (1481, Moldova, Bogdan, op. cit., I, p. 258).

căciulă (ar. *căculă, căcuţiă, cîţulă* [< ngr. **Kaxaoî)A,a],** Nikolaidi, s. megl. *cătsuuă,* Capidan, Megl., III, p. 66, s.v.), s.f., „bonnet de fourrur alb. *kesule* s.f. „Kopfbedeckung, Haube, Miitze, Nachtmutze" (Treim ZRPh., XXXVIII, p. 392. Vasmer, Jagic-Festschrift, Berlin, 1908, p. ş.u. şi RS, III, p. 277—278, explică termenii slavi de tipul v. sl. *kosu* prin lat. *casula* [REW³, 1752], iar termenul albanez prin neogreacă. D această explicaţie, ca şi explicaţia prin neogreacă, propusă de G. Mey EW, p. 191, s.v., nu satisface nici fonetismul [dificultatea de a explica a 5 şi rom. *c* < ngr. *ts],* nici sensul termenilor din română şi albaneză; Wşdkiewicz, RS, VII, p. 124); bg. *kacjula,* împrumutat din română (Mladen Donum natal. Schrijnen, p. 414 ş.u.).

După datele inedite pe care ni ie-a comunicat Sever Pop (răspunsurile la chestiu nr.* 1860, ancheta pentru Atlasul lingvistic român), termenul *căciulă* e răspîndit în între Moldovă, Dobrogea, Ţara Românească, sudul Ardealului şi la aromâni. (Alţi termeni: *cu cuşmă,* în nordul şi nord-vestul Ardealului, *şapcă* în centrul Ardealului etc.).

călbează, gălbează s.f. „clavel6e": alb. *kelbaze, gelbaze* s.f. „Lebereg krankheit der Schafe" (Meyer, EW, p. 222, s.v. *kjeljp).*

căpuşă (megl. ~) s.f. „tique": alb. *kepushe* s.f. „Zecke" (e atestat şi sîrbă, Densusianu, H.d.l.r., I, p. 353; ed. rom. p. 227).

Explicaţia prin latină, propusă de Giuglea (cf. DR, IX, p. 378), e respinsă, pe d cuvînt, de Capidan (Lg. et. litt., III, p. 229).

cătun (ar. *cătună* — rar, Capidan, Megl., III, s.v., megl. *cătun)* s.n. „ ineau; cabane; four creuse en terre; taniere": alb. *katunt* s.m. „Gebiet, Sta Dorf", *kaiund* „villaggio, borgata" (Tagliavini, Alb. Dalm., p. 144; Sk ZRPh., L, p. 519; Densusianu, GS, VII, p. 90 ş.u.). Cuvîntul e cunoscut toate limbile balcanice (ngr., s.-cr., bg.) cu înţelesuri înrudite: „lagăr, cî cartier; sat; colibă; tabără; cort". Vasmer (St. z. alb. Wortf., p. 28 ş explică termenul prin protobulgară, iar Rohlfs (EWUG, p. 949) derivă form neogreceşti din tc. **ot.** *katan* „Schafhurde": **Kaxouva,** „Zeit", **v.** nap. *ka* „Haus", *Katona,* sat în prov. Reggio, cf. Kaxouvag şat in Acarnania. Tot termenul e cunoscut în albaneză încă din sec. al XI-lea: *katund* „villa" *katund* „Dorf", **t.** *katunt;* Jokl, IF, XXXIII, p. 420 ş.u.; cf. Bnickner, XLVIII, p. 167), şi face deci parte din vechiul fond al limbii. Răspînd termenului în Peninsula Balcanică ne împiedică, pe de altă parte, să-1 ex căm prin protobulgară. Termenul, adus de păstorii români, e semnalat Serbia veche (Dragomir, Vlahii Pen. Bale, p. 114—115). Elena Mihăilă-S lătoiu, RESEE, XI, 1973, p. 327.

ceafă s.f. „nuque" în dacoromână (v. ALR II, vol. I, MN 6803): *qafe* s.f. „Kehle, Hals".

cioară s.f. „corneille": alb. *sorre* s.f. „Krahe". Formele romanice d vate din *caola* „Krahe" (REW³, 2449) nu pot explica forma românească (Gr BL, V, p. 95; totuşi, Alessio, p. 23; cf. Sala, SCL, VII, p. 312). W^dkiew (MRIW, I, 272, rî. 4) explică termenul românesc prin slavă (cf. Id., VII, p. 115 ş.u.).

cioc s.n. „bec; pointe, proue" (mai ales în graiurile munteneşti şi mo veneşti, v. ALR II, vol. II, h. 375): alb. *gok* s.m. „Fussfessel; Schna {cf. Berneker, SEW, 159, s.v. *cok-;* formele din albaneză şi română tre separate de cuvintele din slava meridională, cu alt sens, Vasmer, RS,

ciucă s.f. „sommet, ballon (de montagne); boule": alb. *guke* s.f. „Spitze emes Hiigels". Termenul e atestat, cu sensul de „deal; movilă; umflătură în obraz" în bulgară, sîrbo-croată şi neogreacă (DA).

ciuf s.m. şi n. „tignasse; toupet (du cheval); huppe": alb. *gupe* sf „langes Kopfhaar; fată, fetiță", *gufke* „Quaste, Maishaar".

ciump adj., s.n. „bout, chicot, moignon": alb. *thump* s.m. „Stadiei" (Baric, Albanorum. St., p. 12; îndoios).

ciupi vb. „picorer, becqueter; cueillir; pincer" răspîndit mai ales în Oltenia (v. ALR I, v. I, h. 93) pt. „pişcă"; alb. (g.) *gupis* „picke, beisse mit dem Schnabel" (Me}/er, EW, p. 222, s.v. *kjep).* Atestat si în bulgară si sîrbo-croată, cu înțelesul de „a ciuguli, a smulge, a pişcă" (DA).

ciut, şut (DA; ar., megl. *şut)* adj. „ecorne; ecourte; essorille", *ciută* s.f. „biche; daine": alb. *shut* adj. „ohne Horner", *shute* s.f. „Hirschkuh". Termenul a pătruns în bulgară, sîrbo-croată, cehă, polonă, ucraineană şi ungară cu sensul de „fără coarne, ciuntit; pleşuv; fără coasă" (Meyer EW' n 4?0 * St. Wşdkiewicz, RS, VII, p. 113; DA). ' ' F* " '

coacăză s.f. „groseille" (ar. *coacăză* [Dai.], *cocă,* megl. *cocă,* Capidan, Megl., III, p. 75, s.v.): alb. *koqe* „Beere, Baumfrucht" (+ dim. *-ze;* Densusianu, Romania, XXXIII, p. 74 ş.u.; v. mai sus, p. 239—240).

copac s.m. (fonetism originar *copaciu, copac* e refăcut după analogia iui *săraci* (pl.) *-sărac)* „arbore neroditor, care nu face poame" (Candrea, Dicț., p. 330), ar. *cupaciu* „stejar; arbore; pădure tînără stufoasă de stejar'(Papahagi, Diet. dial, arom., p. 331), megl. *cupats* „copaciu, buştean" (Capidan, Megl., III, p. 87), istr. *copacu* „copac şi stejar" (Popovici, Istr., II, p. 100): alb. *kopag* „trunchi de arbore, buştean "(Fjalor shq., p. 230).

• *copil* (ar. ~ „bastard, copil din flori" [Dai.], *cok'ilă* „fecioară, fată mare", *cok'ul* „fiu din flori, bastard" [Papahagi, Basme, p. 567, s.v.]) s.m. „enfant"' *copil,* pl. *copiii* „copileți (de porumb)" e calchiat după bulgară (v. ALR II2>' vol. I, h. 103); cu sensul „bastard" (cf. Giuglea, DR, X, p. 440), într-un document slavonesc din 1545 (Tîrgovişte, Arhiva, XLVI, p. 284) si în graiurile dacoromâneşti (v. ALR I, v. II, h. 211; Al. Niculescu, Analele Univ. „C. I. Parhon", Ser. şt. sociale, nr. 7, 1956, p. 37—47): alb. *kopil* s.m. „Knecht; jrrnger Mensch". în sîrbo-croată, bulgară, cu sensul de „bastard; scelerat" (Meyer, EW, 198); ngr. ***Konzkoq*** „spurius", *KOKBXI* „sluga", Korc&a „jeune fille"; bg. *kopelcja, kopelăk* „spurius" (Skok, A, Arb. St., I, p. 219 s.u.).

Jokl, IJb., XXIII, p. 227, n. 183, respinge explicația termenului prin neogreacă. Termen „balcanic", de origine necunoscută: v. expunerea lui D. Kostic, RIEB, I. p. 249 ş.u. VI. Georgiev explică termenul prin neogreacă (Actes Congr. balk., VI, 1968, p. 669—670)'.

După N. Jokl (N. M. Olberg, Albanica, I. Beitr. zu Indogermanistik u. Keltologie, Innsbrukere Beitr. z. kulturwissensch., Innsbruck, 1967, p. 65), cuvîntnl e recent.

curpen, curpăn (ar. *curpan* s.n. [Dai.], megl. *curpăn)* s.m. „safment de vigne sauvage; clematite des Alpes": alb. *kulper, kurpul* s.m., *kulpere* s.f. „Art Schlingpflanze; clematite sauvage". (Fonetismul cu *r,* în albaneză: *kurpen,* ar fi suficient pentru a proba că termenul românesc e împrumutat din albaneză, Jokl, Litteris, IV, p. 198; Tagliavini, IJb., XXV, p. 206).

cursă s.f. „trappe; piege; embuche": *kurthe* s.f. „Falie, Fangeisen".

das s.m. „miel" (I. I. Russu, Elem. autohtone în lb. rom., Buc, 1970, p. 155; TILR, II, p. 341; semnalat în satul, Stăneşti, azi, comuna Corbi, jud. Argeş,' de Iorgu Iordan, Bul. Philippide, VII—VIII, p. 228—229; nu figurează în nici un alt izvor, nici în DA, nici în ALR), ar. „berbece; miel", Capidan,

p. 376, megl. „miel de casă", Capidan, Megl., III, p. K)5): a
(Fjalor shq., p. 74). Element autohton dubios, din cauza a
ficiente în dacoromână.

droaie s.f. „bande, troupe; grande quantite": alb. *c*
Pentru sensul formei româneşti, cf. observațiile lui Byck,

druele s.m. „lemn gros şi scurt" (Gorj: Pasca, AARom.,
„trunchi de lemn nu tocmai gros, dar sănătos, negăunos,
(Rev. crit.-liter., III, p. 123): alb. *dru,* det. *druja,* pl. *dr*
Baum, Stânge, Pfahl, Brennholz; pezzo di legno, bastone
vini, Alb. Dalm., p. 109 şi Fjalor shq., s.v.). Cf. **ApODpîycig,**
oras în s.-v. Daciei, la Dunăre, lîngă Turnu Severin (Geo
filologiju i lingvistiki, IV—V, 1961—1962, Novi Sad, p.

fărîmă s.f. „miette; debris; brin, reste": alb. *ther*
Scherbe, Trumm, Brotkrume" (cf. EqremQabej, RIEB, II,
**farrimen* „ist begrifflich nicht annehmbar" (REW3, 32

. *fluier* (ar. *flue'r* [Dai.]), *flueară* [Papahagi, Basme,
fluieră s.f. „flute, chalumeau" (Giuglea, DR, X, p. 462;
piciorului „tibia": ALR I, vol. I, h. 58): alb. *fiojere* s.
(Fjalor shq., s.v., dă numai forma *fyell* „fluier"). Terme
neogreacă, ruteană, polonă, moravă, slovenă, sîrbo-croată

gard (ar. *gardu,* megl. *gard)* s.n. „cloture, enclos, clayc
palissade": alb. *gardh* s.m. „Hecke, Zaun", *gard ^„siepe'*
Dalm., p. 121, s.v.). Jokl (SL, XIJI, p. 298 ş.u.) a comb
menului albanez prin slavă. Dar *gard,* în română, nu poa
albaneză, pentru că, contrar afirmației lui Jokl (op. cit.
e redat în română nu prin *d,* ci prin *z;* în *brad, d* nu se e
ci este de origine românească (v. mai sus, p. 246). Pe de
nul albanez nu poate fi explicat prin slavă (Baric, A. Ar
pentru că *d* slav nu e redat în albaneză prin *dh* (cf. alb
alb. *bishedim* „discuție", *bishedoj* „a discuta": sl. *beseda,*
Unters., p. 109 şi 131); în schimb, lat. *-(r)d-* e redat p
adorare, urdher < ordinem etc.). Cf. mai sus, s.v. *baltă.*

gata adv. „pret": alb. *gat* adj. „bereit", *gatuaj* „bereit
schaffe". Jokl (IF, XLIX, p. 290 ş.u.) socoteşte că term
prumutat din slavă şi că româna 1-a împrumutat din
ar fi deci un deverball De fapt, ca şi în dr. *găta* (arh.) şi
preparer", verbul e derivat din *gat;* iar *-a* din forma rom
bial (< lat. *hac)*: cf. mai jos, p. 373; (ar. *angătan,* „în
ngătan „în grijă, în pază" [Papahagi, Basme, p. 526 şi
prin *căta*—sonorizarea lui *c-* sub influența lui *-n: an*
nu este atestat, trebuie să fi fost întrebuințat şi în aro
„port grija cuiva, îngrijesc de cineva", Capidan, Megl.,
contrar afirmației lui Capidan, Rom. bale, p. 37, trebu
Baric (Hymje, p. 69), în opoziție cu Jokl, socoteşte că al
are legătură cu sl. *gotovu,* ci cu dr. *gata.*

gălbează v. *călbează.*

ghimpe s.m. „piquant, epine, aiguillon": alb. *gjemb*
s.f. „Dorn" (Qabej, SCL, X, p. 530).

ghionoaie (ar. *ghion* „graur" [Dai.], „un fel de cioacă"
p. 607, s.v.], megl. *ghion* „o pasăre care... cîntă plăcut
III, p. 138, s.v.]) s.f. „pivert": alb. *gjon* s.m. „Nachteul

gogă s.f. „croque-mitaine" (păstrat în Oltenia, v. ALR II, MN 2662): alb. *goge* s.m. „Gespenst, Wauwau, zum Kinderschrecken".

grapă s.f. „herse" (v. ALR II₂, vol. I, h. 35, 38): alb. *grep* s.m. „Angehaken, Haken".

gresie (termenul nu e general; în vestal domeniului dacoromân, *cute)* (ar. *greasă* [Papahagi, Basme, p. 603, s.v.], *greasi* [Dai.]) s.f. „gres; pierre â aiguiser": alb. *gerrese* s.f. „Schabholz, Schabeisen, bes. der Tdpfer".

groapă (ar., megl. ~) s.f. „tombe; fosse": alb. *grope* s.f. „Grube, Graben, Grab".

Morav., pol. *grapa,* ucr. *gropa* denumind cu^mi si plaiuri îu Carpați, din română (Wşdkiewicz, RS, VII, p. 117 ş.u.). Cf. Alessio, p. 29-3o''

grumaz şi, dialectal, *gurmadz, grumadz* (ar. *grumadz, gurmadz)* s.m. şi n. „cou, gorge" (v. ALR I, vol. I, h. 36; ALR II₂, vol. I, h. 46): alb. *gurmaz* s.m. „Kehle".

grunz (ar. *grundă)* s.m. şi n. „grumeau, pelote" (v. Giuglea, DR, X, p. 462): alb. *grunde* s.f. „Kleie".

guşă (ar. *guşe* [Papahagi, Basme, p. 606, s.v.], *guşă* „gîtul întreg" [Dai.], megl. *guşă)* s.f. „gorge; jabot, goitre; double menton" (ALR II, vol. I, p. 22, MN 6951): alb. *gushe* s.f. „Hals; Lâppchen des Hahns". Termenul e cunoscut în bulgară, sîrbo-croată, neogreacă şi ungară. Baric (Albanorum. St., p. 106 ş.u.) a arătat că formele acestea trebuie separate de reprezentanții lui *geusiae* „Kehle", din fr. şi dialectele italiene de nord (REW³, 3750); Tagliavini (Alb. Dalm., p. 127); Riv. d'Albania, II, p. 18) susține totuşi că termenul românesc e de origine latină.

hameş adj., s.m. „avide": alb. *hames* s.m. „Fresser".

hudă s.f. „trou; narine"; alb. *hunde* „nez" (£abej, St. etim., I, p. 210).

jumătate (ar. *gumitate,* megl. *jimitati)* s.f., „moitie, demie" (Şiadbei, SGL, IX, p. 186): alb. *gjymes* „halb", *gjymese* s.f. „Hâlfte ", *gjymse* (Cordignano), *gjysh, gjyth* „rhezzo, metâ"; sciit. *gjys(e)* (Graur, BL, VIII, p. 216; Tagliavini, Alb. Dalm., p. 132, s.v.) şi *gjysme* s.f. (Fjalor shq., s.v.).

Kfepinsky, Casopis pro mod, XXV, p. 56 ş.u. explică pe *jumătate* prin lat. *medietatem* dar în acest caz, *u* rămîne neexplicat. Contaminarea cu *dimidietas* e totuşi posibilă (Tagliavini, IJb., XXV, p. 222), Şiadbei, RIEB, II, 1938, p. 457 crede în contaminarea lat. *medietatem* cu prealb. **dyum* sau *yum.*

lete (în Banat şi Mehedinți „timp liber", Puşcariu, DR, I, p. 233), *îndelete* adv. „încet, cu încetul, fără grabă", *lucra la lete* „langsam, gemâchlich", *merg la lete* „bequem gehen" (Banat, Weigand, B.-A., III, 1927, p. 218): alb. *i lehte* (Fjalor shq., s.v.) „leicht (levis und facilis)" (Meyer, EW, s.v. *l'eh, l'ehete;* corn. de Gr. Brîncuş). Puşcariu (DR, I, p. 232—234 şi Et. de ling. roum., p. 372) explică termenul românesc prin v. sl. *lete* „dans le courant de Tannee, toute l'annee", trecînd peste piedicile reale de ordin semantic pe care le comportă această explicație.

leurdă s.f. „aii des bois" (bot.) şi în toponimie: *Leurdiş, Leurdar* (Pasca, DR, XI, p. 63, 76), *Leordeț* (Iordan, BL, XV, 84), *Leordeni:* alb. *hudher, hundhre, hurdhe* s.f. „Knoblauch".

mal s.n. „bord escarpe, berge, rive (d'un fleuve), rivage (de la mer)": alb. *mal* s.m. „Berg, Gebirge" (cf. mai sus, p. 243); Tagliavini, Alb. Dalm., p. 181, s.v. *mal;* Georgiev, Trak. ez., p. 65; fabej, SCL, X, p. 559; n. top. *Malung* „sehr langen, oben geraden, Bergrxicken", în Albania, ar fi compus din *mal* + *longus* (Jokl, ZONF, X, p. 198).

mare (ar. ~, megl. *mari)* adj. „grand, gros"; v. mai sus, p. 179, pentr explicația prin latină. După E. Cabej (RIEB, II, p. 182), cf. alb. *i mat (i mail)* „gross", fem. *e malle* şi expresia alb. *pun'e madhe,* rom. *mare lucr*

mazăre (ar. *madzire* „mazere", Papahagi, Basme, glosar, s.v., este vl „a merge"!, v. Id., I.e., p. 118, 5) s.f. „pois; petit pois" (bot.); alb. *modhul* s.f. „Erbse". Dac. jai£r)oA,a „Thymian", pe lîngă formele corupte jai^o^a uo^outax la Dioscoride (Decev, Dak. Pfl., p. 30 ş.u., Georgiev, Ling. balk VIII, p. 10) nu ar mai putea explica, din cauza vocalismului şi sensului c vîntului, termenii din română şi albaneză; cf. observațiile lui Jokl, Litteri IV, p. 200 şi Densusianu, GS, IV, p. 406. Pentru tratamentul fonetic al term nului românesc, v. Graur, BL, III, p. 47 şi Capidan, Lg. et litt., II, p. 1 Explicația termenului albanez prin indo-europeană ridică reale dificultă sensurile nu coincid (Reichenkron, Vorrdm. Bestandt., III, p. 86—8 *mazăre.* E.P. Hamp, SCL, XXX, 1979, p. 89—90. în C.B., 1588, I, p. 209/1 cu *dz: madzăre;* în vestul Țării Româneşti: „fasole, linte", originar cu *mqze-,* cf. alb. *modhulle.*

dr. *măldac,* la Cihac (Diet., II, 672; „petit tas (de foin)". Tiktin, s.v., Mol „halbe Fuhre", „charriage, charretee". La Sofia Nădejde, mai de gra „bogat"; doar va întruchipa două *maldăre*. DA, Mold, „măsură de greuta folosită pentru lemne sau fîn; cantitate, sarcină de lemne de această greutat Şi *maldăr, mărdac,* ngr. iiavSdKUi; „legătură de răchită", „manipulus foen „lien â gerbe". (Vanicek, Fremdworter im Gr. u. Lat., 1878, p. 31). Du Lagarde, Kretschmer, Vendryes: împrumut în tracă, din v. ir. *band* „Bande, Fassel", cu trecerea lui *b* la *m (l),* Boisacq, p. 606 < i-e* *m* „enclore, enserrer".

măgură s.f. „eminence, colline; tumulus": alb. *magule* s.f. „Hiig (Skok, Sl., IV, p. 345; cf. sard. — campid. — *moyoro* „niedriger Hugel" n.de loc. *Mâgoro,* M. L. Wagner, Arch. Rom., XV, p. 227; explicația p slavă, propusă de Vasmer, St. z. alb. Wortf., p. 18 ş.u., e deci insuficien v. sl. *mogyla* şi *gomila* — alb. *gamule* „Haufen von Erde, Gras u. dgl." rus. *mogila,* pol. *mogila,* slov., s.-cr. *gomila,* Wşdkiewicz, RS, VII, p. 125 ş şi *mjegull* „ceață", *mjergull, njegull* (Fjalor shq., s.v.).

mărar, morar (dial.) (ar. *măraVu,* Capidan, DR, II, p. 458) s.m. „ane (bot.), „camomille puante, pied d'alouette, fenouil de porc": alb. *m* s.m. „Fenchel, foeniculum officinale".

mînz (ar. *mîndzu* [Papahagi, Basme, p. 643, s.v.], megl. *mqnz)* s „poulain": alb. *mez* „mânnliches Fullen von Pferd und Esel " (cf.E. Qa Glotta, XXV, p. 50 ş.u.: **mandeus,* reconstruit de Baric, nu rezistă exa nului critic, v. Puşcariu, DR, X, p. 387), *mînzat* „vițel de un an": alb. *m* „bou tînăr" (Fjalor shq., s.v.), *mînzare, mîrzară* (Hațeg, Giuglea-Ivănes SCL, X, p. 105—111): alb. *mezare* „genisse" (şi în bulgară, de la păst români, Bernard, Ling. balk, I, p. 103—104).

mos (ar. *moaşă* „bătrînă, babă", megl. *mos)* s.m. „vieux, vieillard; gr pere, aieul" („unchi": Moldova: ALRI, vol I, h. 165; Sala, SCL, VI, p. 1 144; „bătrîn, bunic", Ardeal: Puşcariu, LR, I, p. 363): alb. *motshe, m* s.m. „Greis, Alter", *moshe* s.f. „etâ" (Cordignano).

mugur, mugure (Byck-Graur, BL, I, p. 42; megl. *mugure)* s.m. „b geon": alb. *mugull* s.m. „Pfropfreis, Spross".

murg (ar. *murgu,* megl. *murg)* adj. „brun" (ALR, II₂, vol. II, h. şi „roib" (ALR II₂, vol. II, h. 275) (Lange-Kowal, Sprachkunde, J 1941, nr. 6, Berlin, p. 9 ş.u.): alb. *murg* „dunkel, schwarz, grau" (ca stantiv, are sensul de „călugăr, om solitar", Fjalor shq., s.v.; cf. RE

433; *„murg* ist... echt albanisch"; Treimer, MRIW, I, p. 376; sens asemănător cu gr. djioJtyoc; „seară; dimineață; noapte; intunerec; timpul mulsului", Giuglea-Ivănescu, SCL, X, p. 110—111).

muşcoi, mîşcoi s.m. „mulet": alb. *mushk* s.m. „Maulesel" (cf. friul. *muss,* venet. *musso* „măgar"; din iliră, după Bonfante, BSL, XXXVII, p. 141; Lg., '18, p/ 290).

năpîrcă s.f. „vipere": alb. *neperke* s.f. „Viper, Nației".

noian s.m. „ocean, immensite": alb. *uje* s.f. „Wasser", *ujane* s.f. „ocean" (cf. Tagliavini, Alb. Dalm., p. 273, s.v.; *noian* < *noiu* -\- *-an,* I. I. Russu, DR, XI, p. 180).

parau, pîrău, pîrîu s.n. „torrent, ruisseau": alb. *perrua, prrua,* det. *perroi* s.m. „Bett eines Flusses, Baches; Bach, Tal, Waldstrom". Termenul albanez este compus: *per-rua]* forma originară conținea un *n,* postulat de pl. *perronje, perrenje, perrenje.* Plecînd de la *per-ren-,* cuvîntul a fost apropiat de t. *krua,* „izvor", scut. *krue,* det. *kro(n)i,* t. de s. *kronj,* g. *krona, kroje* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 252) < **kron* < **kren* (Jokl, IF, XXXVII, p. 90 ş.u.; Id., Ling. kult. Unters., p. 7, 335; ilir. **perren* „Quelle, Bach", Mayer, Illyr., II, p. 90—91); t. *rrua* „Bach, Strom. Fliessen, Flusslauf" (Jokl, ZONF, X, p. 189) înfățişează partea a doua a cuvîntului. Cuvîntul există în bulgară: *poroj* „Gebirgsbach, Giessbach; Wolkenbruch, Platzregen" (mai ales în Macedonia) şi în sîrbo-croată: *poroj* „lit de riviere caracteristique, avec terre et pierres" (Skok, Glasnik Skopskog naucnog drustva, XII, p. 210), *Peroj,* sat în Istria, *Paraun,* n. de loc în Bosnia.

Jokl (IF, XLIX, p. 282 ş.u.) a căutat să explice termenul românesc direct prin albaneză (l.c, p. 285). Plecînd de la etapa *-ou* sau *-ou* (l.c, p. 277), şi evitînd, astfel, dificultatea indicată de Spitzer (MRIW, I, p. 296; cf. Rosetti, Rech., p. 159, n. 1: alb. *-on* ar fi trebuit să fie redat, în română, prin *-un), -au* poate reda pe alb. *-ou* (diftong nazal cu *-u* semivocală, Jokl, l.c, p. 284 ş.u.). Dar atît motivele de ordin general, expuse aici mai sus, cît şi faptul că termenul este larg răspîndit în Peninsula Balcanică ne arată că *pîrîu* face parte din vechiul fond balcanic al limbii române şi că nu provine, în limbile care îl cunosc, direct din albaneză.

Problema este de ordine cronologică. Jokl (l.c, p. 284) susține că trecerea lui *e* la *o* este anterioară intrării elementelor latine în albaneză, deci foarte veche. Aşadar, termenul ar fi pătruns în latina balcanică cu fonetismul *-du.* O probă despre aceasta o găseşte în forma de plural *păroaie* [sic!] a termenului românesc, pe care o apropie de alb. *perroi* (det.). De fapt, nimic nu ne împiedică să admitem că termenul a intrat sub forma fonetică arătată în latina balcanică, de la limba care a dat limbii române şi celei albaneze o serie de termeni comuni. Jokl (l.c, p. 285 ş.u.) combate părerea lui Skok (ZRPh., L, p. 528), după care dispariția lui *n,* în *pîrîu,* s-ar fi petrecut în aceleaşi condiții ca în *brîu* etc.; într-adevăr, în cazul de față condițiile fonetice nu sînt la fel (plecînd de la **-ren,* lipseşte *u* final, condiție necesară inovației).

Ceea ce este însă sigur este că silaba a doua a termenului românesc a fost modelată după *rîu* < lat. *rivus* (Spitzer, MRIW, I, p. 296; Skok, ZRPh., L, p. 528; cf. Id., I.e., LIV, p. 464 ş.u.), din a cărui sferă semantică face parte *pîrîu* (v. dovezile la Hristea, SCL, IX, p. 524—526). Prezența aceluiaşi termen în bulgară şi sîrbo-croată asigură vechimea cuvîntului în Peninsula Balcanică şi indică în mod hotărît că *pîrîu* aparține vechiului fond balcanic al limbii române.

Vasmer, St. z. alb. Wortf., p. 50 ş.u., explică termenii albenezi prin bulgară, dar această explicație nu se potriveşte termenilor româneşti. Tagliavini, Riv. d'Albania, I, p. 424, explică pe ***pîrîu*** prin albaneză.

pupăză (ar. *pupuză, pupăza,* megl. *pupează)* s.f. „huppe" (zool.): alb. *pupe* .s.f. „Wiedehopf", *pupee, pupze, pupa* s.f. „upupa" (Cordignano), *pupe,pu-peze* s.f. „upupa, uccello" (Leotti). Formație diminutivală, cu sufixul-za (v. mai sus, p. 239—240).

rînză s i. „gesier; caillette (estomac des ruminants)"; (sensul de „pipotă" (ALR II₂, vol. II, h. 364) e răspîndit, în dacoromână, în afară de graiurile munteneşti): alb. *rendes* s.m. „Lab." Baric (Albanorum. St., p. 87) explică pe *brînză* „fromage" prin *rînză]* cf. Id., A. Arb. St., I, p. 142 ş.u.; ar. *brîndză* atestat rareori (Capidan, Arom., p. 159; Şiadbei, SCL, IX, p. 188); megl. *bronza, brânza* (Candrea, GS, I, p. 35); *brînză* a dispărut din aromână; *brînză* „fromage de chevre, presse et transporte dans un sac en cuir" (Skok, ZRPh. L, p. 528 ŞoU.). în sec al XIV-lea, în Dalmația: „caseus valahicus"; ngr. ftpsvT^a „Kâse in Lederschlauch" (în Epir). După Rohlfs, provine dintr-o limbă balcanică dispărută (Lex. Differ., p. 51, nr. 2). Pentru vechimea cuvîntului ci n. pr. *Brîndză veche* (Țara Românească, 1573, Hasdeu, Col. lui Traian, 8, p. 854) şi n. pr. *Brîndză* (Moldova, 1576, Ghibănescu, Surete şi izvoade, V, p. 288). Explicația prin numele oraşului *Brienz* (cf. germ. *Prinsenkâse, Brinsenkăse,* respinsă de Meyer-Liibke, REW³, 1272, care socoteşte cuvîntul preroman; cf. totuşi Al. Niculescu, SCL, VIII, p. 121; *brînză* la origine „caş fabricat la Brienz)" are dezavantajul că nu poate explica prezența termenului în aromână şi meglenoromână.

sarbăd (sarbed, Tiktin) adj. „aigre, aigrelet (en parlant du lait), fade": alb. *(i)tharte, (i)tharbet* (Godin, s.v. „sauer") adj. „sauer; âcido", *(i)tharpte,* „id." *tharbe* vb, „inacidire" (Cordignano; Leotti). Termenul trebuie separat de *searbăd* adj, „pale" (DE, 42; suprimat din REW³, 2934).

scapără (ar. *ascapir,* megl. *scapir)* vb. „battre le briquet, faire jaillir des etincelles; etinceler": alb. *shkrep* vb. „schlage Funken; Feuer; far cileeca" (Tagliavini, Alb. Dalm., p. 254, s.v.; din latină, Vasiliu, SCL, VI, p. 242).

scrum (ar„, megl. ~) s.n. „cendre": alb. *shkrumb* „alles verkohlte, verbrannte", *shkumboj* „verbrehne, verkohle".

sîmbure, sîmhur (dial., v. ALR II₂, vol. I, h. 211), ar. *sămbure* (MRIW, I, p. 293) s.m. „noyau; pepin": alb. *thumbez* s.f. „Knopf", *thumbull, sumbull* s.f. „Knopf".

spînz s.m. „helleborus purpurascens" (bot.), cf. magh. dial, *espend* (Balogh, SCL, IX, p. 384); cf. alb. *shpender* s.f. „elleboro". Dar dr. *z:* alb. *d* nu corespund (ne-am aştepta la dr. *d* sau la alb. *dh]* Philippide, Orig. rom. II, p. 621: apropierea de numele splinei, din dialectele italiene de sud, nu e justificată).

i *spuză* (ar. ~) „cendre chaude",alb. *shpuze* „gluhende Asche", şi în bulgară (Romansky, WJb., XV, p. 129; Graur, BL, V, p. 114, respinge explicația prin lat. *spodium,* dată de Meyer-Liibke, REW³, 8166).

strepede (megl. *strepij)* s.f. „ciron (ver du fromage)": alb. *shtrep.* s.m. „Wurm, Made" (Meyer, EW, p. 137, s.v. *gjarper]* din latină, Vasiliu, SCL, VI, p. 247; cf. Byck-Graur, BL, I, p. 26).

strungă (megl., istr. ~) s.f. „defile; bercail, parc â brebis" (v. ALR II, vol. II, h. 401; are si sensul de „ecartement entre les deux dents de devant", v. ALR I, vol. I, li. 31; Sala, SCL, VIII, p. 242—243; v. expunerea lui Giuglea, DR, II, p. 340—355): alb. *shtrunge* s.f. „Abteilung des Pferchs, in dem die Ziegen gemolken werden". Dacă **strunga* „Melkraum, Nelkpferch", I. Duridanov, Thrakisch-dakische Studien, Sofia, 1969, p. 95. Cuvîntul apare, cu înțelesuri înrudite, în neogreacă, slovenă, sîrbo-croată, polonă

ucraineană şi ungară (Baric, A. Arb. St., I, p. 154 ş.u.; în slavă, din română, Philippide, Orig. rom., II, p. 735). în albaneză şi română din ngr. crcpouyKa (Dem. Moutsor, IF, 77, 1972, p. 255—265). In Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj, 1957 şi 1958, I. I. Russu, Din trecutul păstoritului românesc, p. 135 ş.u. Elem. autohtone în terminologia pastorală, p. 137 ş.u.: *mînz, das, ciolan, vătui, țap, bască, ghiară, şoriciu, căpuşă, strepede, gălbează, buiestru, barz, murg, stărnut, sterp, şut, baligă, baci, stînă, țarc, strungă, cață, ghioagă, căciulă, marcat* (lapte covăsit), *străgheață* fcaş,), *brînză, zăr, zară, sarbăd:* 31 de cuvinte.

şopîrlă s.f. „lezard": alb. *shapi* s.m. „Eidechse".

ştiră s.f. „sterile (en parlant des animaux et des femmes);" pentru „femeie stearpă" (v. ALR I, vol. II, h. 225): alb. *shtjerre* s.f. „Lamm, junge Kuh"; cf. ngr. cjxcîpa „unfruchtbares Weib oder Tier" (termenul trebuie separat de *sterp,* alb. *shterp,* pentru care v. mai sus, p. 215 ; cf. Philippide, Orig. rom., II, p. 736 şi observațiile lui Tagliavini, Alb. Dalm., p. 259, s.v. *stgrk).*

şut v. *ciut.*

țap (ar. ~) s.m. „bouc": alb. (g.) *cap, cjap* „Ziegenbock", *cape* s.f. „Ziege", g. *thjap* „montone non castrato" (Tagliavini, Alb. Dalm., p. 298, s.v.). ngr. *xvmnoq* „grosser Bock", *xvanoq* (Epir) „Ziegenbock", triest. *zap* „caprone", vegl. *sapial* „capretto", dalm. *zapo* „capro castrato", s.-cr. *cap,* slov. *cap,* ucr., pol., ceh. *cap* „Ziegenbock", magh. *cap* „hircus", umbr. *câppa* „junge Ziege", it. de sud *dzappu, dzappo, tsappu, zappo* „Ziegenbock" (Rohlfs, în ZRPh., XLV, p. 662 ş.u.: Lex. Differ., p. 65). Cuvîntul, cunoscut şi în iranică (pers. *lapis* „einjâhriger Bock"; Rozwadowski şi Vasmer explică sl. *capu* „Ziegenbock" prin iranică, RS, III, p. 264; cf. Briickner, KZ, XLVIII, p. 166—167; părerea lui Densusianu, GS, I, p. 244, că termenul a pătruns direct din iranică în română, nu poate fi admisă; cf. Şiadbei, SCL, IX, p. 188—189), ar fi fost, la origine, un strigăt pentru a chema animalele, acelaşi pe teritorii şi în limbi diferite (Rohlfs, l.c, p. 665). Din iliră, s-ar fi răspîndit în Italia şi în Peninsula Balcanică.

țarc (ar. *țarcu)* s.n. „parc â bestiaux": alb. *thark* s.m. „Hurde, Pferch; recinto di siepe per ovile o porcile" (Cordignano); ngr. *xaăpKoq* (Epir) „kleiner Stall fur junge Ziegen "(Meyer, EW, p. 445, s.v.) ar fi împrumutat, după Densusianu (GS, I, p. 248), din română (cf. alb. *ishark* „Kreis, Schlinge"). Explicația prin iranică, propusă de Densusianu (l.c), se loveşte de dificultăți fonetice (consoana inițială şi redarea ei diferită în română şi albaneză), geografice, cronologice şi semantice (v. ML, p. 370 ş.u.).

țeapă s.f. „pointe (d'un pieu); pal; piquant": alb. *thep* s.m. „punta; roccia o sasso che termina in punta" (Cordignano).

urdă (ar. *urdă, urSă,* megl. *urdă)* s.f. „fromage blanc tire du petit lait qui est reste apres la fabrication du fromage â la pie" : alb. *udhos* s.m., „Kâse", alb. *urdha* „Kâseart" ar fi un cuvînt recent, împrumutat din aromână, Capidan, DR, II, p. 470 ş.u.; cf. obiecțiile lui Weigand, B.-A, II, p. 274 ş.u. Dimpotrivă, Baric, A. Arb. St., I, p. 157 ş.u., explică termenul albanez *udhos* prin dubletul **hurdhe: urdhe* (din latină,' Giuglea, DR, X, p. 450—451). Christo Vakarelski, Zs. f. Balkanologie, V, 1971, p. 177: bg. *urda* (la strandza), *vurda* (Rhodopi) < tc. *urda.* B. Simeonov, Ling. balk., XV, 1971, p. 34—35: din iranică (cf. oset. *urs);* cf. *Urdans,* localitate pe Maritza (sec. VI) = *Mlelovo);* Iordan Duridanov, op. cit., XVII, 1974, p. 51—62: din substrat; alb. *Udhos (<*urdhos),* dr. *urdă;* din rom. în bg., s.-cr., ngr., ucr., slovenă. Obiecțiunealui Capidan, l.c, ca şi a lui Giuglea, DR, III, p. 587, că alb. *dh* ar fi trebuit să fie redat în română prin **z** cade, dacă plecăm de la forma primitivă cu **dh,* redat

în română, după *r,* prin *d*; cf. *leurdă.* Termenul *urda,* cu sensul de „geronnen Milch, Schafmolke" e cunoscut în sîrbo-croată, ucraineană, cehă şi slovacă cf. pol. *hor da,* magh. *orda* „Topfen", ngr. *dppoq* „zer", 6ppd)8r|<; „zeros, cu zer (Giuglea, DR, III, p. 582 ş.u.). Eric P. Hamp, „On the Distribution and Origi of *(b)urda,* Ling. balk., XXIV, 1981, p. 47—50. Elemente proto-alb. şi rom Din rom. în slavă. Iordan Duridanov, op. cit., 17, 1974, p. 51—67: *burd vatră,* (Festg. Isacenko, 1976, p. 201—210).

vatră (ar., megl. ~) s.f. „foyer, âtre": alb. (g.) *voter,* (t), *vatre* „Herd Feuerstelle" (cuvîntul are reprezentanți în limbile slave: slov., ceh. *vatr* pol. *watra;* Jokl, SL, XIII, p. 283 ş.u., a respins explicația formelor albanez prin slavă, cf. Şiadbei, SCL, IX, p. '189—190 şi Qabej, SCL, X, p. 529). *vatră* Candrea, Dicț.: „locul de pe cuptor sau din sobă unde se face focul". Jipescu „în tindă, locul unde este *vatra,* pe unde se dă foc în sobă"; *„vătrai"* „unealt cu care se scormoneşte focul", Dame, „foyer, âtre"; Heinz Schuster-Sewc Zum Etymol. u Wortgesch. von sudslavisch. *vatra* „Feuer, Herd", Zs. Phon. Sprachwiss. u. Kommunikat., 32, 1979, p. 699—702 (eronat!).

* *viezure* (ar. *vizuru* [Mihăileanu]), *vizur* (cf. Byck-Graur, BL, I, p. 41), Ohrida (Capidan, Arom., p. 293) s.m. „blaireau" (zool.): alb. *vjedhull* s.f. „ei getreidefressender Vierfiissler, Hamster oder Dachs"; cf. Reichenkron, Vo rdm. Bestandt., III, p. 84—86.

zară (ar. *hală)* s.f. „lichidul albicios, acrişor, ce rămîne din lapte dup ce s-a ales untul" (I.-A. Candrea, Dicț. encicl. ilustrat „Cartea Românească I, s.v., cf. Capidan, Lg. et litt., II, p. 107—108): alb. *dhalle* s.f. „saure Milch

zgardă s.f. „curea sau cerc ce se pune în jurul gîtului cîinelui": alb. *shka dhe* s.f. „Hundekette". (Pentru dr. *d:* alb. *dh,* v. mai sus, p. 250, s.v. *leurd*

G. Weigand (B.-A., III, p. 215—218) înşiră cîțiva termeni din graiuri transilvănene, care pot fi împrumuturi din albaneză; aceşti termeni nu f deci parte din vocabularul comun al limbii. Prezența lor în graiurile loca ridică probleme speciale, în fiecare caz în parte. Astfel: dr. (sec. XVI) *îm* alb. *ema* „Mutter", *dandăr* (Transilv.) „fremder Mann"; alb. *dhender, dhând* „Schwiegersohn", *fară* (Hațeg) „Geschlecht": alb. *fare* „id", *ghiutură* (Tra silv.) „legătură": alb. *gjymtyre* „Verbindung der Gliedmassen",s^^a (Tra silv.) „Wolkmuhle": alb. *shteze* „tiefster Raum im Schiff." Gr. Brâncuş, SC XXIII, 1972, p. 299—306: cîteva explicații diferite privind vocabular român şi albanez: *acătare,* cf. alb. *ake;* ar. *baVu, baVe:* alb. *balle; brînză:* al *brenze, brende sat; brustur:* alb. *brushtull-u; creț:* alb. *krec; dărîma:* al *dermoj; mură:* alb. *multe* „stomac"; *negură:* alb. *njegull; scorbură:* alb. *karbu Zîrnă* s.f. plantă veninoasă, cu fructele boabe negre sau verzi, numită şi „umb nopții". Solanum nigrum (Z. C. Panțu, Plantele cunoscute de poporul româ Bucureşti, 1929, p. 343, s.v.).

Explicația prin v.sl. *zruno* „boabă, grăunte" (G. Mihăilă, Dicț. al limb rom. vechi, Bucureşti, 1974, p. 98 s.v. *dzîrnă)* nu satisface, întrucît în ce mai vechi atestări termenul apare cu *dz-* inițial *(Dzărnă,* n.pr.m. într-un doc ment din Suceava, 1488, Bogdan, DSM, I, p. 355), care nu figurează în el mentele slave ale limbii române. Nici sensurile nu coincid.

B. P. Hasdeu (1st. critică a Românilor, I, Bucureşti, 1875, p. 270—27 a explicat cuvîntul prin dacă: (7cpo)8iopva, numele plantei „veratru nigrum". Termenul (Aicpva) apare la autorii antici sub diverse aspecte, *d-, t-, ts-* sau *z~* inițial, cf. *Cerna* din zilele noastre şi localitatea Aiepva malul stîng al Dunării (D. Detşchew, Die trakischen Sprachreste, Wie 1957, p. 132). Păstorii mocani numesc oile negre *zărne;* cf. si vb. *a zărni* „a înnegri" (C. Poghirc, TILR, II, p. 334—335).

EXPRESII ÎN COMUN

Limba română (şi anume limba comună) cunoaşte o serie de expresii şi cuvinte care nu se regăsesc cu sensul din limba română în celelalte limbi romanice, ci numai în limbile din uniunea lingvistică balcanică: albaneza, bulgara şi neogreacă. Unele expresii au fost traduse probabil în celelalte limbi balcanice potrivit principiilor expuse aici mai sus, p. 193 ş.u. Este posibil **ca** unele din aceste „calcuri" lingvistice să aibă o oarecare vechime, iar altele să **fie** moderne (cf. Graur, BL, V, p. 66 ş.u., 69, 71 ş.u.); dar delimitarea între aceste două categorii de expresii nu poate fi făcută, cu mijloacele de care dispunem astăzi. Iată cîteva exemple: lat. *certare,* dr. *certa,* alb. *qertoj,* lat. *conventus,* dr. *cuvînt,* alb. *kuvend,* lat. *cuneus,* dr. *cui,* alb. *kuj,* lat. *curtiare,* dr. *cruța,* alb. *kursej,* lat. *draco,* dr. *drac,* alb. *dreq,* lat. *horrere,* dr. *urî,* alb. *urrej,* lat. *manicare,* dr. *mîneca,* alb. *mengoj,* lat. *mergo,* dr. *merge,* alb. *mergoj,* lat. *sessum,* dr. *şes,* alb. *shesh* (Baric, 1st. arb. jez., p. 40—41).

Cf. A. Mazon ct A. Vaillant, L'Evangeliaire de Kulakia, Paris, 1938, p. 246: ,.ii est plus aise de noter les parallelismes semantiques, que de les interpreter".

Vom înşira aici mai jos numai cîteva din aceste expresii pe care limba română le posedă în comun cu celelalte limbi balcanice, pentru exemplificare.

Materialul comparativ este înfățișat în lucrările următoare: S. Pușcariu, Studii și notițe filologice, în Convorbiri literare, XXXVIII (1904), p. 461 ş.u., şi XXXIX (1905), p.' 50 ş.u. (studiază o serie de expresii paralele în română şi în albaneză); Per. Papahagi, Paralelîe Ausdriicke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen, WJb., XIV, p. 113 ş.u.; Philippide, Orig. rom., II, p. 691 ş.u.; EqremQabej, Parallele Ausdriicke und Redensarten in den Balkansprachen, RIEB, II, p. 226 ş.u.; Jokl, Litteris, IV, p. 195 ş.u.; A. Graur: o listă de expresii în comun greceşti şi româneşti, RESEE, IX, 197, datorată unor studenți greci.

albină. *Albină* (ar. *algină* „abeille, essaim") s.f. „abeille": **alvina* „stup" v. aici, mai sus, p. 173; cf. alb. *biete* s.f. „Biene, Bienenkorb" (Jokl, Ling. kult. Unters., p. 289 ş.u.; Skok, A. Arb. St., I[2], p. 225 ; Arch. Rom., VIII, p. 148 ş.u.).

(oameni) aleşi. *Unul şi unul* „choisis, tries sur le volet, Tun mieux que l'autre"; ar. *unu sun* (Papahagi, Basme, p. 317, 25); alb. *nje e nje* „eins und eins, auserlesen" (Hahn, Lex., p. 87); ngr. svaq ***Kai*** evac; (M.H.).

anotimp schimbăcios. *Babe (le), zilele Babei* „primele zile ale lui martie, cînd timpul e mereu schimbăcios": ar. *moaşile,* ngr. ot |4spe< ifjq ypia<;;; bg. *babini dni;* alb. *plakat* „cele trei zile reci de la sfîrşitul lui martie sau începutul lui aprilie" (Fjalor shq., s.v.).

nu te amesteca „ne temele pas, occupe-toi de tes affaires". *Caută-ți de treabă* „occupe-toi de tes affaires"; ar. *mutrea-ți lucrulu* „caută-ți de treabă" (Papahagi, Basme, p. 82, 15); alb. *kerko punen* (D.P.); ngr. KUX<x xf| SoiAsid **aoo** (M.H.); bg. *gledaj si rabotata* „kummere dich um deine Angelegenheiten" (Miladinov; R.P.).

disperare. *Cu sufletul la gură* „â la derniere extremite, quand on **ne** sait plus que faire"; alb. *me shpirt nde goje* (Eqrem £abej, RIEB, II, p. 229); *me shpirt ne goje* (D.P.); bg. *zabi mi se dusata* (R.P.).

a avea dreptul la. *Mi se cade* „j'ai droit â; il me convient"; alb. *me bije* (D.P.); bg. *pada mi se* (R.P.).

față. *A se spăla pe ochi* „se laverle visage"; alb. *telashsyte* (D.P.); ngr. TtAivco Td jidxia HOD (M.H.; Graur, BL, V, p. 71); bg. *omix si ocite* (R.P.).

fermecare, a fermeca. *Deochi* „fermecare cu privirea care, după credința populară, poate produce persoanei atinse tulburări organice: căscaturi, fierbințeli, **leşin etc.", ar.** *diocVu; a deochia* **„a fermeca cu privirea" ; ngr.** *(ano)*

H<md, (&TCO) jxaxid^co; alb. *persysem: ig andejza, se mos me persyset punc* „gehe von hier weg, dass meine Arbeit nicht behext (beschreien) wird" *persysh* „das Behexen, Beschreien; a fermeca cu privirea, a-1 mînca din ochi a-1 deochia".

a gîndi la. *Nu-l taie capul* „cela ne lui vient pas â l'esprit"; alb. *nuk shqyn koka (shqyj)* „zerreissen" (EqremQabej, RIEB, II, p. **228)**; ngr. **86v xoS** Kocpxei (xo \ix*aXkb xoo Kscpd^x (M.H.); bg. *ne mu sece glavata* (R.P.).

impozit. *Dare* „impozit", ar. *dări* pl.; ngr. td **8oainaxa;** bg. *vse platse* alb. *i dhene* „dare, impozit".

a începe, „commencer â, entreprendre". *A se apuca (de ceva);* alb. *zur kengen* „cominciarano a cântare", *zur a te ha* „comminciar a mangiare" (Leotti) *zune te kendonje* (D.P.); ngr. rcidvo) jud SoiAsid (M.H.); bg. *se zalovi za nlU* (R.P.).

a înspăimînta. „faire entrer sous terre". *Te bag în pămînt;* alb. *do te fut ne dhe* (D.P.), *do te te fut ndene dhe* „ich werde dich in die Erde stecken (Hahn, Lex., p. **142);** ngr. oa \i& Pd^nq axo *%&na* (M.H.).

într-una, mereu, necontenit. *Tot plînge* „il (elle) pleure sans arret"; all *gjiih qan* (D.P.); ngr. *6Xo* Ktaxiei (M.H.); bg. *vse place* (R.P.).

a lăuda. *Mări* „louer" *<mare* „grand": alb. *madhjoj* „exalter" < *i mad* „grand".

a lega. *Cîrneleagă, cîşlegi* (ar. *cîrleagă)* s.f. „la Careme qui precede P ques; jour gras": *lega* „lier"; cf. alb. *e lithmja, te lidhunit* (D.P.), *e lidhu* (g.) *e lithmeja* „Fastnacht"; *lidh* „binde, verbinde, gurte; faste" (Puşcari DR, I, p. **437** ş.u.).

minciuni. *Cai verzi pe pereți* „des blagues"; alb. *ti do kale jeshil* „du **ve** langst unmogliches" (Eqrem Qabej, RIEB, II, p. **227).**

neastîmpărat. *Te mănîncă spinarea* „tu as envie d'etre battu"; al *ie ha kurrizi* (D.P.); ngr. **x<5v** xpcoyei *f* pd%n xoo „îl mănîncă spinarea" (Sar fidi); bg. *sărbite gdrba* (R.P.).

noroc (urare). *într-un ceas bun* „bonne chance"; ar. *oară bună* (Papaga Basme, p. **669);** ngr. **KaW|** *cbpa* „ceas bun" (M.H.); bg. *na dobăr das* (R.S

ocupație, „affaire, occupation". *Am treabă „j'ai* affaire "; ar. *am lu* „am treabă" (Dai.); alb. *une do shkoj, se kam pune* „devo andar via, perc ho da fare" (Leotti), *kam pune* (D.P.); ngr. e^co **5ooA,**sid („lavoro, affar Brighenti; M.H.); bg. *imam robota* (R.P.).

a plictisi pe cineva. *A scoate sufletul (cuiva)* „embeter quelqu'un": a *m-a nxore shpirtin* (D.P.); ngr. **[IOU** pyd^si xf|v xjfoxi (M.H.); bg. *izvadi dusata* (R.P.).

a se purta bine cu cineva. *A lua cu binele (pe cineva),* ar. *cu bu* ngr. KatamaipvQ Kavsva „schmeicheln"; 7eaipvG> Kavsva **JIS** xo *KaXo* „freu lich behandelii"; alb. *e marr me te mire* „îl iau cu binele".

a pune în vînzare. *A scoate casa la vînzare* „mettre en vente la maiso alb. *e nxjerre shtepine per te shitur* (D.P.); ngr. S%G> (XO) GTCIXI yid 7uouXr (M.H.); bg. *izvazdam nesto za prodan* (R.P.).

soartă. *Aşa i-a fost scris* „tel a ete son destin"; ar. *aşa Vera serială* (Pa hagi, Basme, p. **24, 14);** alb. *ashtu ish shkruar* (D.P.); ngr. tycav **ypacpx6 T** (M.H.); bg. *taka mu bilo pisano* (R.P.).

stricat (despre lapte). *Laptele s-a tăiat* „le lait s'est gâte"; alb. *u-p*

a trăi în bune raporturi cu cineva. *A mînca pîine cu sare împreună* „vivre et peiner ensemble"; alb. *kemi ngrënë (bashkë) bukë e kirpë* (D.P.).

uvulă. (anat.) *Omuşor* s.n. „luette": *om* „homme" (v. ALR I, vol. I, h. 33); cf. alb. *njerith* (D.P.) s.m. „Gaumenzäpfchen": *njeri* s.m. „Mensch, Mann", bg. *măžec* „Männchen; Zäpfchen": *măž* „Mann" (cf. SRL, c.r., 2, p. 5).

a vorbi în zadar. *Nu-ţi strica gura* „ne parle pas inutilement"; ngr. *μή χαλνᾶς τὸ στόμα σου ἄδικα* (M.H.); bg. *ne si razvaljaj ustata* (R.P.).

ÎNCHEIERE

Expunerea noastră de pînă aici a fost consacrată elementelor balcanic ale limbii române.

Trăsăturile „balcanice" ale limbii române sînt datorate, după cum a văzut, factorilor următori: 1. existența unui substrat comun în două sa mai multe limbi balcanice (româna şi albaneza, la care se alătură, uneor şi bulgara); 2. convieţuirea popoarelor balcanice, în cursul evului mediu 3. dezvoltarea unei civilizaţii comune, care ş-a răspîndit în întreaga Peninsul Balcanică.

Existența trăsăturilor „balcanice" ale limbii române şi dezvoltarea r mânei în zona civilizației greceşti implică formarea ei la nordul şi la sudu Dunării. Formarea limbii române în contact cu limbile sud-dunărene înseamn că civilizația greacă a fost activă în zona în care s-a format limba român Caracterul meridional al unei serii de elemente etnografice care constitu trăsăturile caracteristice ale civilizației noastre rurale implică, de asemene contactul cu civilizaţia popoarelor sud-dunărene. Prezenţa în limba româr a unui număr de cuvinte ce se regăsesc şi în albaneză nu implică însă, în mo necesar, contactul dintre strămoşii noştri şi strămoşii albanezilor, întruc aceste cuvinte se explică printr-un criteriu comun: o limbă azi dispărută, cărei formă actuală este, cel puţin în parte, albaneza de astăzi, şi care a lăsa urme în vocabularul populaţiei romanizate dunărene. Nu este deci nevoie s presupunem că împrumutul de termeni s-a făcut în vecinătatea albanezilo Totuşi sînt motive să credem că teritoriul lingvistic al strămoşilor albanezil se întindea şi la nordul teritoriului lor actual (v. mai sus, p. 195 ş.u.) şi c prin urmare, strămoşii albanezilor erau vecini cu strămoşii noştri.

Eliminînd apropierile dintre română şi celelalte limbi balcanice care p fi explicate şi prin alte criterii, am explicat prin criteriul „balcanic" următoare trăsături caracteristice ale limbii române:

1. Crearea unei vocale neaccentuate cu un timbru aproape identic română, albaneză şi în bulgară (v. mai sus, p. *226).*

2. Tratamentul asemănător al lui *-n-* (intervocalic) în română şi în a baneză (v. mai sus, p. 227 ş.u.).

3. Labializarea grupurilor consonantice *ct* şi *cs* în română şi în albane (v. mai sus, p. 232).

4. Acelaşi procedeu de compunere, cu *vrea,* al pronumelor nedefinite adverbelor în română şi în albaneză (v. mai sus, p. 233).

5. Derivația substantivelor cu sufixele *-este* (ab. *-ishf), -ş* şi *-za* în r mână şi în albaneză (v. mai sus, p. 239—240).

6. Postpunerea articolului definit, cauzată de aşezarea adjectivului ca determină substantivul, după nume, în română şi în albaneză (v. mai su p. 233 ş.u.). Locul articolului, în română, bulgară şi albaneză, determinat influența greacă (Bonfante, St. romeni, Roma, 1973, p. 215—217).

7. Tendinţa de a înlocui infinitivul cu conjunctivul, în română, albaneză, bulgară şi neogreacă (v. mai sus, pe 236 ş.u;).

8. Construcţii diferite pentru propoziţiile cu sens final sau completiv în română, albaneză, bulgară şi neogreacă (v. mai sus, p. 239).

în privinţa elementelor păstrate în română sau în vechea nomenclatură a regiunii carpato-dunărene, de la populaţiile care au locuit aici în vechime, am procedat, mai întîi, la examinarea resturilor de limbă tracă şi iliră, insistînd asupra precauţiunilor ce trebuie luate de cine operează cu elemente de limbă nesigure, atît din cauza lipsei noastre de cunoştinţe precise în acest domeniu, cît şi din cauza modului cum acest material de limbă ne-a fost transmis şi a procedeului imperfect în care sunetele acestor limbi au fost redate de alfabetul grecesc (v. mai sus, p. 205—-206).

Dintre elementele trace păstrate în limba română, am admis că *-esc* reproduce sufixul trac *-isk-,* bine reprezentat într-o serie de monumente scrise (v. mai sus, p. 209—210).

în privinţa numelor de rîuri de origine tracă, ne-am ferit de a reconstrui prototipuri trace presupuse a explica forma sub care aceste nume au fost transmise în romană, întrucît în acest domeniu etimologistul nu poate fi condus de sensul cuvîntului, care nu este dat, şi trebuie deci presupus. Pe de altă parte, am arătat că în anumite cazuri forma românească a numelor de rîuri a fost transmisă prin intermediul unei limbi străine: slava sau maghiara, astfel încît termenii nu pot fi explicaţi, în română, direct prin tracă (v. mai sus, p. 210).

în privinţa elementelor vechi greceşti, dificultatea constă în a deosebi termenii intraţi direct din limba greacă, de acei pătrunşi mai demult în latina vorbită, precum şi de termenii intraţi mai tîrziu în limbă, în epoca aşa-zisă „bizantină". Pentru a deosebi între ele aceste elemente, dispunem, ca criteriu cronologic, de tratamentul, diferit după epoci, al lui u grecesc, şi de criteriul răspîndirii geografice a termenului (v. mai sus, p. 213 ş.u.).

De la populaţiile iranice care au locuit, în vechime, în regiunea carpato-dunăreană, nu avem probe să se fi păstrat termeni intraţi direct în limba română (v. mai sus, p. 216); sînt însă o serie de nume de rîuri, din teritoriul nord-dunărean, care pot fi explicate prin iranică.

Despre elementele vechi germanice din limba română se poate spune acelaşi lucru ca şi despre elementele iranice: nu sînt probe că aceste elemente au fost împrumutate direct de la populaţiile germanice ce au locuit în Dacia, iar despre unele elemente, presupuse vechi, în română, se poate afirma că au pătruns în limbă la o epocă modernă, de la populaţiile germanice aşezate în nordul Moldovei (v. mai sus, p. 223—224), sau de la saşii din Transilvania (v. mai sus, p. 220).

în felul acesta, am ajuns la capătul expunerii noastre şi ne aflăm în pragul epocii în care limba română se va apropia încă mai mult de limba popoarelor neromanice din nordul Peninsulei Balcanice, prin convieţuirea cu slavii meridionali, care îi vor aduce elemente de vocabular ce vor contribui la modificarea înfăţişării sale exterioare, dar nu vor umbri trăsăturile eminamente latine ale limbii române.

III

LIMBILE SLAVE MERIDIONALE

(sec. VI-XII)

INTRODUCERE

Influența limbilor slave meridionale asupra limbii populațiilor romanizate dunărene. Limba română e alcătuită dintr-o serie de elemente: autohton (trac şi ilir), latin şi slav. Enumerarea elementelor componente ale unei limbi nu constituie, însă, definiția ei. într-adevăr, logica formală ne învață că operația numită descriere, prin care se enumera notele unui obiect, este diferită de definiția genetică, care arată esența obiectului. Este ca şi cum, pentru a defini noțiunea de om, am enumera carnea, oasele, vasele sanguine etc. care intră în compoziția corpului omenesc, în loc de a opera cu alte criterii, şi anume cu comparația între specii care ne permite, prin operația clasificării, să definim pe om ea făcînd parte din vertebrate, clasa mamiferelor etc.

Gihac, în prefața dicționarului său etimologic al limbii române (1879), a arătat, în baza materialului adunat, că din 5765 de cuvinte, 2361, adică 2/5, ar fi slave, față de 1165, adică 1/5 cuvinte de origine latină (p. VIII). Hasdeu a combătut concluziile lui Cihac, invocînd valoarea de „circulație" a cuvintelor şi arătînd că există fraze româneşti cuprinzînd numai cuvinte de origine latină, pe cînd fraze numai cu elemente slave nu se pot construi (CB, III, p. 96 ş.u.). Latinitatea limbii române, afirmată de Şcoala Ardeleană, în lupta ei pentru cucerirea egalității de drepturi politice pentru românii din Transilvania, e exagerată de şcoala latinistă, care împinge teoria pînă la ultimele ei limite (în Dicționarul limbii române, al lui Laurian şi Massim, cuvintele nelatine sînt reunite într-un volum separat: Glosar care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum şi cele de origine îndoioasă, 1871).

Caracterul romanic al limbii române rezultă însă nu numai din considerarea vocabularului său. într-adevăr, dacă fondul de bază al vocabularului limbii române (compus din cuvintele cele mai frecvente şi din cuvintele disponibile, v. expunerea de mai jos, p. 285) este alcătuit din cuvinte latine, există însă un mare număr de cuvinte slave, care fac şi ele parte din acest fond de cuvinte — ca, de exemplu, *drag, iubi, plăti, prieten, primi, scump* etc., şi de care limba nu se poate lipsi. **în** schimb, morfologia limbii române este de origine latină.

Să luăm cîțiva termeni de origine slavă ca, de exemplu, verbul *a iubi* şi **Cuvintele** *prieten, scump* şi *drag.* Dacă vrem să alcătuim cu aceste cuvinte o frază, de exemplu: *iubesc foarte mult pe prietenii mei dragi,* sîntem obligați să ne servim de elemente gramaticale latine, şi anume: *-esc,* sufix verbal de origine latină *(<-isc-), foarte,* întrebuințat pentru formarea superlativului *ahtiat, forte, mult,* din lat. *multum, pe,* din lat. *per,* serveşte la construirea complementului drept în acuzativ, cînd complementul este un nume de persoană, un nume comun de ființă sau un pronume neenclitic, *prietenii,* cu *-i,* marca pluralului şi articol (< lat. *illi), mei,* adjectiv posesiv (< lat. *meus), dragi,* cu *-i,* marcă a pluralului (< lat. *-i).*

Din considerațiile noastre de mai sus rezultă deci că româna este o limbă romanică care a suferit o puternică influență slavă meridională.

Elementul slav din limba română, împreună cu elementele balcanice, contribuie la crearea caracterului particular al limbii române, față de celelalte limbi romanice. în această privință, ne referim nu numai la vocabular, ci şi la uneltele gramaticale, din care unele sînt luate din slavă.

Din grupul limbilor slave meridionale trebuie luate în considerație, pentru română, bulgara şi sîrba, după cum se va vedea mai jos.

Contactul dintre populația romanizată şi slavi. Căderea Imperiului Roman **a** fost provocată de contradicțiile interne proprii medului sclavagist de producție. Deşi statul era încă sclavagist, în secolele al IV-lea-—al Vl-lea iau naştere relații de producție proprii colonatului. Criza internă a Imperiului, precum şi atacurile neîncetate ale populațiilor migratoare la granițele Daciei **au** provocat părăsirea ei de către împăratul Aurelian (cea 271 e.n.).

Imperiul Roman de Răsărit, începînd cu secolul al V-lea, cuprinde cele două Moesii, Dardania, dioceza Daciei şi Pannoniile. împăratul Iustinian (527—565) a mai întărit unele fortificații pe malul stîng al Dunării, dar ele **nu** mai dăinuiesc mult timp. Viața romană a continuat însă la nordul şi la sudul Dunării pînă la sfîrşitul secolului al Vl-lea (Jirecek, Gesch. d. Serben, I, **p.** 88). începînd cu secolul al IV-lea, goții şi alte neamuri iau în stăpînire teritoriul de la nordul Dunării. Ultimii veniți sînt slavii^ cunoscuți sub numele **de** *venedi* (cei de pe Vistula), *sclavini* şi *anți* şi răspîndiți, în secolul al Vl-lea, **la** nordul Dunării şi la gurile acestui fluviu. Numele lor etnic este *Sloveninu* (pl. *Slovene).*

dr. ***Schiau,*** ar. ***şcl'au,*** alb. ***shqa*** „bulgar, grec schismatic, grec" reproduc numele ***Slovene*** trecut în latină: ***Sclavus,*** şi de aici în română, albaneză şi în greacă: ***Shîavenos*** (ML, p. 338 şi 348, n. 1). ***skîav*** „slav" apare în sec. al IX-lea, în Imperiul Bizantin (H. and R. Kahane, Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver, p. 345—360),

Porniți din regiunile de la nordul Carpaților, şi anume din estul Galiției **de** astăzi, provinciile Volhinia, Podolia, Kiev, Cernigov, Mohilev, Poltava, **Kursk** şi Orel, pînă la Donul superior (Vasmer, Alt. Bevolk., p. 14), slavii urmează două direcții: înspre cîmpi^ungară şi partea de vest a Peninsulei Balcanice (regiunea Dravei şi Dunării mijlocii), unde întîlnesc pe avari, şi înspre regiunea pontică. în secolul al Vl-lea, slavii ocupă regiunea de nord **a** Mării Negre, Moldova, coasta Mării Negre, cîmpia munteană şi înaintează **în** Ungaria, dincolo de Tisa şi Dunăre.

Săpăturile arheologice în teritoriul nord-dunărean atestă prezența slavilor, începînd cu a dona jumătate a sec. al Vl-lea (Nestor, Don., p. 402). Ei sînt semnalați în Transilvania la începutul sec. al VII-lea (Id., op. cit., p. 403). »

„în veacul al Vl-lea şi la începutul celui de al VII-lea, în perioada luptei aprige a slavilor cu Bizanțul, a avut loc o migrație în masă a triburilor slave în Peninsula Balcanică'' (P. Tretiacov, Studii, an. 4, 1951, p. 73). Asupra prezentei slavilor în Pannonia, v. expunerea critică a lui Popovic (GSKS, p. 110-116).

La sfîrşitul secolului al VII-lea al erei noastre, Țara Românească e denu**mită** „țara slavilor", ceea ce reflectă de fapt începutul procesului de sedentarizare al triburilor slave, denumite *sclavini.* Mențiunea nu trebuie să fie interpretată ca o locuire exclusiv slavă, în cîmpia Munteniei, cercetările arheologice atestînd pentru această vreme, pe o arie foarte întinsă, o civilizație **de** caracter romanic, dezvoltată de populația autohtonă dacoromână, denu**mită** Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti (Gh. Ştefan, în D. M. Pippidi, Dicționar de istorie veche a României, p. 546). *(Sclavinia,* la cronicarul bizantin Theophylaktos Simokattes, Jirecek,, Gesch. d. Serben, I, **p.** 70, n. 3; Popovic, GSKS, **p.** 116; pentru aşezările slavilor atestate prin materiale arheologice.

la nordul Dunării, v. IR, I, p. 733 s.u.). Asupra bilingvismului greco-sla în Pen. Balcanică, v. B. Havrânek, EB tch., II, 1967, p. 8.

Slavii nu au rămas mult timp numai la nordul Dunării, ci în curînd au pătruns pînă la Adrianopol (secolul al Vl-lea), iar apoi au dus depar către sud incursiunile lor: în secolul al Vl-lea şi al VII-lea, Peninsula Ba canică, pînă la insulele Mării Egee, e ocupată de slavi, iar dominația bizanti mai este menținută numai în cîteva cetăți întărite de pe litoralul daîmat (v. harta din Popovic, GSKS, 169).

Teritoriul unde s-a produs contactul dintre slavi şi populația romar zată. Contactul dintre slavi şi populația romanizată din provinciile dunăre s-a efectuat atît la nordul cît şi la sudul Dunării. Cei care neagă posibilitat existenței acestor raporturi la nordul Dunării (Friedwagner, ZRPh., LI p. 659/Mutafciev, Bulg. et Roum., p. 70 ş.u.; Skok, Sl., VIII, p. 624 ş. cf. Id., I.e., IV, p. 128), dînd drept motiv faptul că Dacia nord-dunăreană e un teritoriu de trecere pentru populațiile migratoare şi că populația romar • zată nu s-a putut menține în vechile locuințe, fac o simplă presupunere, nu avem nici **o** ştire directă despre raporturile dintre populația romar zată şi aceste populații. Pentru cine admite că limba română s-a format un teritoriu întins de colonizare romană, existența contactului între popula romanizată şi slavi, atît la sudul cît si la nordul fluviului, apare neîndoioa (cf. Popovic, GSKS, p. 118).

Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 28 ş.u. admite, ca şi Jung, că populația romanizată menținut în Dacia chiar după retragerea stăpînirii romane. Pentru împrumuturile din al neză, v. Mladenov, Bălg.-alb. otnos; Seliscev, Slav. nas. şi Jokl., Sl. XIII, p. 281 şi 609 (recenzie a lucrării precitate a lui Seliscev).

E. Petrovici socoteşte că teritoriul unde s-a produs ,.victoria limbii latine populare asu graiurilor trace ... trebuie aşezat de-a lungul cursului inferior al Dunării, de la vărsarea T pînă la mare. Aici stăpînirea romană a durat cel puțin 600 de ani". Şişmariov, Lb. mo p. 26—28, constată trecerea unităților militare şi a provinciilor la dreapta Dunării, dar s teşte că populația săracă nu dorea să părăsească Dacia. V. expunerea noastră de mai s p. 75 ş.u.

Influența .slavă meridională asupra albanezei şi neogrecei s-a produs condiții diferite.

în albaneză, influența slavă a fost de la început mai puțin intensă, pat prirhltivXa albanezilor nefiind, în primele timpuri, în contact cu lumea sla **în** genere, elementele slave au pătruns în albaneză după secolul al X-lea. S totuşi unele cuvinte care prezintă un tratament mai vechi, şi anume elem tele în care v. sl. *ii* e redat prin *u,* de exemplu alb. *dum* < v. sl. *dumo.*

împrejurările în care s-a produs împrumutul, în neogreacă, diferă acelea din română. în Grecia, slavii, veniți în secolul al Vl-lea şi-au pier repede limba, iar teritoriul asupra căruia s-a exercitat influența slavă a recîştigat de limba greacă, prin elenizare, începînd cu jumătatea a dou secolului al VIII-lea. Acțiunea aceasta a pornit din regiunea rămasă grecea (oraşele Constantinopol, Thesalonic, Corinth, Patras, precum şi provinc Thesalia, Serres şi litoralul Macedoniei). în felul acesta se explică de ce mentele slave meridionale din neogreacă prezintă tratamente fonetice arha pe cînd împrumuturile slave din română sînt mai recente: în provinciile du rene, pătura de elemente slave, pătrunsă în primele timpuri, a fost în per nentă reînnoită prin noi aporturi, astfel încît pronunțarea cuvintelor a în tot timpul readaptată la pronunțarea curentă. în Grecia, dimpotr neprimenindu-se fondul primitiv de elemente slave, cuvintele slave au păs forma pe care au avut-o în primele timpuri (ML, p. 332 ş.u.; Petrovici, X, **p.** 233 **ş.u.;** Popovic, GSKS, **p.** 186—188).

Urmele stăpînirii slave la nordul Dunării se regăsesc în toponimia de origine slavă (Weigand, BA, I, p. 26 s.u.: regiunea Moților; Puşcariu, DR, VI, p. 520 ş.u.; VIII, p. 345 ş.u.: Ardeal).

în privința contactului dintre slavi şi români la sudul Dunării, trebuie ținut seamă de faptul că se presupune de unii că mult timp o largă fîşie de teren romanizată a separat pe sîrbi de bulgari (Belgrad, Niş, Sofia, Skopje şi Prizren au stat în stăpînirea bizantinilor pînă în 1190; Sofia e cucerită de bulgari de-abia în 809). Pînă în secolul al VIII-lea, Iskerul constituia frontiera vestică a bulgarilor; sîrbii ajung pe cursul Moravei şi ăl Dunării abia în secolul al XIII-lea.

Românii sînt semnalați în Serbia în secolul al XII-lea; tot atunci, ei apar în sudul Thesaliei, ca o populație densă (Cvijic, Pen. balk., p. 155). Spre deosebite de această populație, al cărei grai face parte din ramura dacoromână, aromânii sînt semnalați pentru prima oară îfi 976, între lacul Prespa şi Kastoria, în persoana unor cărăvănari (Bogrea, BSO, VII, p. 50 ş.u.).

în baza celor arătate pînă aici, se poate deci admite că elementele slave au pătruns în graiul populațiilor romanizate din regiunile indicate, începînd cu secolul al VII-lea şi al VIII-lea (Skok, Sl., VI, p. 127: secolul al VIII-lea; sec. al IX-lea şi al X-lea, Id., Osnovi rom. lingv., I, p. 91).

Ilie Bărbulescu a susținut, cu argumente ce nu pot convinge, că elementele slave au pătruns în limba română după secolul al X-lea; cf. Mladenov, RS, III, p. 118 ş.u. Tratamentul vocalelor nazale, în limba română (v. mai jos, p. 309 ş.u.) arată că elementele slave au pătruns în limbă înainte de secolul al XI-lea, cînd aceste vocale şi-au pierdut nazalitatea. „La liste des elements slaves du roumain ne contient aucun emprunt necessairement anterieur au IXe siecle" (V. Kiparsky, Neuphil Mitteil, XLV, 1944, p. 43).

Venirea slavilor. Slavii, veniți în provinciile dunărene, cunoşteau agricultura; după luptele cu avarii, ei apar în secolul al Vl-lea şi al VII-lea în unire cu bulgarii (L. Niederle, Arch. f. slav. Phil., XXXI, p. 569 ş.u. şi R. et. sl., p. 19 ş.u.; Jagic, Arch. f. slav. Phil., XXXI, p. 591 ş.u. V. expunerea de ansamblu a lui Peisker, în The Cambridge Medieval History, Cambridge, 1926, II, p. 432 ş.u.).

O serie de termeni slavi sînt de origine avară, de exemplu *ban,* Jagic, Arch. f. slav. Phil., XXXV, p. 255; Skok, Ju2ni Sloveni i turski narodi, Iugoslovenski istoriski casopis, II, 1936. Pentru *ban* „Fiirst", *şi jupan* „Befehlshaber", v. Popovic, GSKS, p. 609; originea lor turcească e îndoielnică.

Stabilirea slavilor în Pen. Balcanică, urmărită prin cercetarea numelor proprii. Legea trecerii protosl. *dj* > *dzd* şi *tj* > *st* e încheiată înaintea sec. al XV-lea. în nordul Pen. Balcanice slavii au pătruns în văi: în nord, în munți (Iordan Zaimov, Slovjani na Balkanskija polnostrov, Sofia, 1967, p. 282—285). Penetrația slavilor în Pen. Balcanică în sec. VI—VII: I. Nestor, RESEE, I, p. 41-67.

Situația populației romanizate sub slavi. în secolele al X-lea —al XI-lea, slavii din Peninsula Balcanică apar organizați în mici districte, numite *jupe (zupa).* Organizațiile defensive sînt conduse de jupani sau cnezi, sub care se pot uni, într-un mic stat federativ, mai multe clanuri. Astfel de familii lărgite, în care frații şi verii primari, după ce s-au căsătorit, rămîn pe loc, poartă numele de *zadruga.*

în primele timpuri ale contactului dintre slavi şi români, elementele slave intrate în limba română au un caracter pronunțat popular. Elementele slave cărturăreşti pătrund mai tîrziu în țările româneşti nord-dunărene, în momentul constituirii societății feudale, influențate în modul ei de organizare de orînduirea de stat a taratului bulgar.

Prin contactul cu slavii din secolele VI—VII, se produce amestecul pop
lației romanizate cu cea slavă. Plugul poartă o denumire slavă, precum
alți termeni din terminologia locuinței, hranei etc.

Serbia există în țările româneşti de cînd există feudalitatea.

Termenul *boier* vine din bulgară, unde el desemnează pe demnitar
Curții şi pe proprietarul de pămînt. Boierii sînt scutiți de dări. Această imun
tate, acordată de domn, se răsfrînge şi asupra mănăstirilor. Boierii au ob
gații militare față de domn. Privilegiul de imunitate poartă o denumire sla
(ohabă), în Muntenia, şi maghiară *(uric),* în Moldova.

C. Giurescu. Evoluția țărănimii române în sec. XIII—XX, Mem. Sect. 1st., Ac
R.S.R., IV, I, 1975 — 1976: țăranii, fără pămînt (proprietate), Dependenți de un stăpîn. Nu
etnic. Slavii deveniți stăpîni ai pămînturilor, cf. "majores terrae", „rustici", în 1247, diplo
Ioaniților. Țăranii chemați la război numai în cazuri excepționale: „oştea cea mar
Femeia nu e *rumână.*

Unele cuvinte ungureşti au intrat în limbă prin intermediar slav, astfel: *bănui, bî*
cheltui, mîntui (cu sufixul slav *-ujg,* infinit, *ovati);* de asemenea *gînd* (nu *gondl).* în toponim
Sâvădisla < mag. *Szent-Lâszlo* etc.: Puşcariu, Transylv., p. 8 ş.u.: Id., DR, VI, p. 520 ş
G. Kisch, Siebenbiirgen im Lichte der Sprache, I, Leipzig, 1929, p. 287; Rosetti, SCL, I, 1
p. 88-90.

Țăranul din țările româneşti, aşezat pe pămîntul proprietarului, îi p
teşte dijmă. El are obligația de a sluji boierului şi se află în dependență p
sonală de boier.

Termenul *rumân* denumeşte, pe lîngă naționalitate, pe cel care se a
în dependență personală de un stăpîn. Asupra proprietății boiereşti a solu
există însă dreptul suprapus de proprietate a domnului. De aceea, orice v
zare de moşie boierească trebuie să capete întărirea domnească.

Obiecțiile lui I. C. Filitti (Proprietatea solului în Principatele române pînă la 1
Bucureşti, 1935, p. 160 ,ş.u.}, că termenul *rumân* capătă sensul de „om neliber" numai d
aşezămîntul lui Mihai Viteazul, nu par întemeiate; cf. Giurescu, RIR, VII, p. 400.

Primele organizații de stat feudale româneşti la nordul Dunării. Pătr
derea celor dintîi termeni slavi în limba română, între secolele al VII-lea
al IX-lea, corespunde cu crearea primelor state feudale slave din Penins
Balcanică (Skok, DR, IX, p. 215), în care mai puteau supraviețui resturi
vechii orînduiri sclavagiste. Biserica creştină din provinciile romaniz
nord-dunărene depindea de episcopatele provinciilor iliriene. După veni
slavilor şi desființarea acestor episcopate, populația creştină îşi reorganize
biserica, în dependență de biserica constantinopolitană, sub Boris I (85
888) şi Simion (893—927), a căror biserică a rămas definitiv, după 870,
jurisdicția patriarhiei din Constantinopol (v. mai jos, p. 271). Ungurii,
venirea lor în Transilvania (sec. X—XI), au găsit aici o populație ce trăia or
nizată în vechile forme obşteşti pe văile apelor şi în depresiunile munț
(acele „țări" româneşti), condusă de juzi, cnezi şi voievozi. Deşi cronic
maghiare vorbesc de cnezate şi voievodate româno-slave (ceea ce oglinde
o situație demografică), încă din sec. X românii constituiau populația ma
ritară a Transilvaniei din punct de vedere numeric; ei erau în acelaşi ti
şi elementul demografic cel mai însemnat din punct de vedere economi
politic (voievodatele şi cnezatele conduse de ducii Menumorut, Gelu şi Gl
Românii din Transilvania şi Banat care adoptaseră creştinismul ron
(sec. IV) şi l-au păstrat sub forma ortodoxiei bizantine (sec. VI); în condiț
nou create prin apariția la Dunăre a statului bulgar, au împrumutat liturg
slavă, înainte de ofensiva organizată de unguri împotriva Transilvan
(sec. XI), deci probabil în sec. IX—X.

P. P. Panaitescu, La litterature slavo-roumaine (XVe — XVIIe siecles) et son importance pour rhistoire des littăratures slaves, extr. din Sbornik praci I. Sjezdu slovanskych filologu v. Praze 1929, sv. II, Praha, 1931, p. 1 ş.u.; Pascu, Voievodatul Transilvaniei, 1, 1970, passim.

Cea mai veche inscripţie slavă cunoscută astăzi datează din anii 902—911: este o inscripţie cu litere chirilice pe un perete, descoperită în 1957 la Bucov (jud. Prahova) şi reconstituită (v. M. Chişvaşi-Comşa, Materiale şi cercet. arheol., VI, 1959, p. 570); din 943 datează o inscripţie comemorativă, scrisă cu litere chirilice, descoperită în 1950 în satul Mircea-Vodă din Dobrogea (v. Studii, IV, 1951, p. 122 ş.u.; IR, II, p. 38), iar din 992 un grafit, descoperit în 1959 pe un perete de cretă la intrarea în biserica din Basarabi (Dobrogea, v. D. P. Bogdan, Materiale şi cercet. arheol., I.e., p. 562—563); G. Mihăilă, Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi, Bucureşti, 1972, p. 99—100.

Raporturile lingvistice slavo-române. Aceste constatări ne lămuresc în privinţa modului cum s-a exercitat influenţa slavă asupra limbii române.

Desigur că factorul hotărîtor, în acest proces de asimilare a slavilor, a fost limba: slavii au învăţat româneşte, pentru că limba română participa la prestigiul civilizaţiei romane, la rolul precumpănitor al populaţiei romanice.

Româna prezintă, în structura ei, caractere neromanice (pe care le vom examina în paginile următoare), care se explică numai prin limbile slave şi, contactul între cele două limbi.

Ne referim la forme. Existenţa elementelor slave din această categorie, în structura limbii române, presupune coexistenţa şi întrepătrunderea a*două sisteme lingvistice la acelaşi vorbitor: cel romanic şi cel slav; iar fenomenul se explică prin traiul în simbioză al românilor şi slavilor, pînă la asimilarea celor din urmă de către cei dintîi.

Aşadar, pentru ca elemente slave să fi pătruns în structura gramaticală a limbii române şi în fondul de bază al vocabularului ei, aceasta înseamnă că raporturile dintre cele două limbi au fost de o natură specială (cf. Popovi6, GSKS, p. 196 ş.u.).

„La deraiere etape de formation du peuple roumain (entre le VIe et le Xe siecle) a revetu, le caractere d'une symbiose protoromano-slave" (Nestor, Don., p. 419).

Bilingvism. Fenomenul lingvistic descris mai sus se numeşte bilingvism. Miklosich (Sl. El. im Rum., p. 5) văzuse just: el explica prezenţa elementelor slave în română prin amestecul dintre slavi şi traco-romani (cf. Skok, Omagiu Bărbulescu, p. 212). Fenomenele de „interferenţă" între elementul romanic şi cel slav se explică prin contactul direct între cele două limbi (v. B. Malmberg, în Actes du CoILoque international de civilisations, litteratures et langues romanes, Bucarest, septembre 1959, Bucureşti, 1962, p. 249—260).

Limbile în contact: două manifestări ale unui singur ansamblu. Trei posibilităţi: 1. substituirea unui sistem în detrimentul celuilalt; 2. comutarea celor două limbi; 3. amalgamarea celor două sisteme (Weinreich). în sorabă: o singură limbă, cu două moduri de expresie: sorabă şi germană (Scerba, V. Rozencveig, recenzie a lucrării lui L. G. Kelly, Description and Measurement of Bilingualism, Toronto, 1969, în Linguistics, 92, 1972, p. 100—110).

în Albania, păstorii de limbă albaneză au asimilat pe slavii agricultori: Jokl, IJb., XVII, p. 168 (208).

Populaţia slavă învaţă limba română. Unii cercetători (cf. Densusianu, H.dJ.r., I, p. 237 ş.u.; ed. rom., p. 159 ş.u.), neinsistînd prea mult asupra împrejurărilor în care s-a produs contactul dintre limba slavă şi limba populaţiilor romanizate, văd în elementele slave din română o probă a influenţei slave, fără a se preocupa de problema amestecului etnic dintre cele două popoare.

Această explicaţie nu merge prea adînc în inima problemei. E adevărat că, în Gallia romană, de exemplu, pentru a explica influenţa germanică nu e nevoie să presupunem o colonizare masivă de franci, căci a fost suficient ca pe un punct al teritoriului gallo-roman să fi existat un grup restrîns de oameni, cu situaţie dominantă, care vorbeau o limbă germanică, pe care au impus-o restului ţării (Bruneau, RLiR, XIII, p. 31 ş.u.).

Este de altfel modul în care trebuie să ne închipuim că s-a efectuat romanizarea provinciilor dunărene: puţini oameni vorbeau latina; ea a fost impusă de cuceritori ca limbă de civilizaţie, dotată cu un mare prestigiu.

Aşadar, trebuie să ne reprezentăm procesul în sensul că, în general slavii au deprins limba populaţiei romanizate şi s-au romanizat (fără a exclude însă posibilitatea ca, uneori, românii să fi învăţat limba acestora).

1, în felul acesta se explică mai bine de ce unele „maniere" slave de a pronunţa anumite sunete s-au introdus în limba română, de exemplu iotacizarea lui *e* iniţial *(el,* pron. *iei),* introducerea consoanelor *h şij,* şi de ce „forma injternă". a unor cuvinte slave a fost reprodusă în unele cuvinte româneşt (v. mai jos, p. 292). Dacă românii ar fi fost aceia care au învăţat slava, e nu ar fi putut introduce aceste inovaţii în pronunţarea lor zilnică, ci ar f pronunţat sunetele slave după maniera românească de a articula sunetele (cf. M.'Sala, SCL, VIII, 1957, p. 122).

M. Kfepinsky (în Melanges... Mario Roques, IV, Paris, 1952, p. 153—162): slavii a învăţat româneşte; Id., EB tch., I, 1966, p. 28.

2. în momentul în care apar în izvoarele istorice, în secolul al IX-lea românii nord-dunăreni sînt foarte numeroşi. Această populaţie cu număr sporit este desigur formată din fosta populaţie romanizată, la care au venit să se adauge slavii romanizaţi.

Superstratul slav. Influenţa slavă asupra limbii române constituie deci un caz de superstrat: limba noilor veniţi se suprapune peste limba populaţiei existente; noii veniţi învaţă limba populaţiei existente şi îi transmit o serie de trăsături caracteristice (cf. Şişmariov, Lb. mold., p. 42).

Condiţiile în care s-a făcut slavizarea provinciilor romanizate din Peninsula Balcanică. în privinţa condiţiilor în care s-a făcut slavizarea provinciilor dunărene romanizate şi a Peninsulei Balcanice, s-a observat că sîrbo-croata s-a dezvoltat pe un teritori^romanizat, iar bulgara pe un teritoriu de. limbă
7 greacă (dar, în parte, romanizat, Margulies, Arch. f." slav." Phil.. XL, p. 202) 'Sîrbo-croata a împrumutat o serie de termeni de la popoarele romanice c care a venit în contact (ătrekelj, Arch. f. slav. Phil., XXVIII, p. 508 ş.u.

H. Zilliacus (Zum Kampf der Weltsprachen im ostromischen Reich, Helsingfors, 193 p. 129) a arătat că populaţia de limbă latină sau romanizată din Imperiul de Răsărit a fos mult mai răspîndită decît se crede de obicei. în sudul Moesiei şi în Tracia procesul de romanizare a continuat mult timp după despărţirea Imperiului de Apus de cel de Răsărit. Aces proces, care ar fi putut duce la romanizarea desăvîrşită, a fost oprit de venirea slavilor.

Bulgara a suferit o puternică influenţă grecească, pe cale literară, şi împrumutat o serie de termeni greceşti, cu prilejul traducerii cărţilor bisericeşti (v. mai jos, pe 275 ş.u.), dar influenţa romanică s-a exercitat fie în domeniul foneticii (accentul de intensitate), fie în domeniul morfologiei (dispariţia declinării si crearea articolului: Capidan, DR, III, p. 171 s.u.; Vondrâk, Vergl. sl. Gr., II[2], p. 296 ş.u.; p. 355 ş.u., p. 416; Popovic (GSKS, p. 242—250) susţine cu dreptate că „balcanismele" din graiul sîrbo-croat din Sopluk şi din macedoneană nu provin din slava meridională şi se explică, deci, prin factorul „balcanic").

In secolul al Vl-lea şi al VII-lea, limbile slave meridionale (slovena, sîrbo-croata, macedoneana şi bulgara) erau încă puţin diferenţiate; diferenţierea s-a accentuat, însă, în secolele următoare (al VII-lea şi al VIII-lea). După Popovic (GSKS, p. 232), unitatea dintre limbile slave meridionale s-a menţinut cel puţin pînă în sec. IX—X. Ele s-au diferenţiat, apoi, în două grupe: cea de est, cuprinzînd bulgara şi macedoneana, şi cea de vest, cuprinzînd sîrbo-croata şi slovena.

Sîrbii. Slavii instalaţi în partea de £st a Peninsulei Balcanice apar sub numele de sîrbi şi croaţi începînd cu secolul al VIII-lea. Croaţii coboară din Croaţia albă de dincolo de Carpaţi în secolul al VII-lea (Lj. Hauptmann, R. et. s., V, p. 149). Sîrbii vin şi ei din aceeaşi regiune: ei sînt, la început,' un popor din interiorul Peninsulei Balcanice. Mişcările lor spre Marea Adriatică şi interiorul peninsulei se accentuează cu începere din secolul al XI-lea (v. mai jos, p. 272).

Bulgarii. Slavii strămoşi ai bulgarilor au ocupat, după cum am văzut (v. mai sus, p. 264), în secolul al VII-lea şi al VIII-lea, întreaga parte de est a Peninsulei Balcanice. Acest teritoriu a fost cucerit de bulgari, neam turcie, la sfîrşitul secolului al VII-lea. Slavii au trăit în primele timpuri alături de bulgari, ca popor separat (dirijat de cnezi), formînd pedestrimea armatei în campaniile împotriva bizantinilor; dar după întemeierea statului bulgar (679), amestecul etnic dintre cele două popoare nu mai poate fi stăvilit: elementul turcie e asimilat de cel slav în aşa măsură, încît astăzi au subzistat în limba bulgară numai cîteva cuvinte din limba cuceritorilor de odinioară. Poporul nomad şi-a pierdut limba în contact cu un popor devenit sedentar. Numele acestor slavi le vine de la poporul bulgar care, după ce a întemeiat statul bulgar, a unificat organizaţiile politice slave existente (Derzavin, Sl. jn v., p. 50 ş.u.).

VI. Georgiev, The Genesis of the Bulgarian People and the Origin of the Bulgarian Languages. Paleo-bulgarica, 4, 1971, p. 16—20: 1) Proto-slavi, *Venefi:* la N. Carpaţilor, 2) sec. 5—6: *Anţi:* între Nistru şi Nipru, 3) *Sclaveni:* între lacul Balaton şi Nistru. Separarea celor 3 grupuri lingvistice slave, începînd din sec. IV. Limba tracă acoperită de slavă. 1 800 nume proprii trace în bulgară. Enumerare de cuvinte trace în bulgară, p. 18 ş.u. 20 de cuvinte din protobulgară, sec. 8—9: slavizarea bulgarilor. Slavizarea numelor : *Dargamer > Dragomir, Valdemar > Vladimir.* Bulgarii devin ortodocşi.

Protobulgarii au fost un popor turanic, fiind considerat, în general, ca făcînd parte din grupul hunilor; ***hun*** este un nume colectiv, aplicat unui amestec de seminţii de origini diferite (Slatarski, Gesch. d. Bulg., 1, p. 3; Joh. Benzing, Das Hunische Donaubulgarische und Wolgabulgarische, în Philologiae Turcicae Fundamenta, I, Wiesbaden, 1959, p. 685—695, cu bibliografia chestiunii; numele ***bulgar,*** care denumeşte, la un moment dat, un grup de mai multe triburi turcice din Asia centrală, poate fi explicat, după J. Nemeth, prin tc. ***bulyur*** ,,Brei", ***bulya-*** ,.mischen". Bulgarii sînt un amestec de huni şi de turci oguri (bg.-tc. ***ogur,*** v. turc. ***oguz*** „Stamm", la origine „Pieii": J. v. Laziczius, Zs. sl. Phil., VIII, p. 285 ş.u.; cf. numele patriei primitive a bulgarilor: ***ofigl < on-kâl*** „die zehn Seen", B.v. Arnim, Zs. sil Phil., X, p. 343 ş.u. explicat însă dej Vasmer, I.e., I, p. 466; II, p. 541, prin slavă: v. sl. „Winkel"). împinşi de sabiri, bulgarii părăsesc regiunea Turfanului şi ocupă Siberia de est în secolul al II-lea e.n. Mai tîrziu (sec. al V-lea), ei apar în regiunea aşezată la estul Donului şi Mării de Azov, pentru a cuceri apoi teritoriul dintre Volga, Don, Marea Neagră, Marea Caspică şi Caucaz. Cu începere diri secolul al V-lea, intervin schimbări în conducerea triburilor de bulgari; se formează două state separate. Utrigurii şi kutrigurii cuceresc prin luptă noi teritorii, gonind pe goţi spre Pannonia. După cucerirea Crimeii, kutrigurii formează un stat pe litoralul nordic al Mării Negre, învecinat la nord şi la vest cu anţii (slavi). Bulgarii intră în raport cu bizantinii. Avarii îşi impun dominaţia asupra utrigurilor (460), iar cele două popoare apar confundate, mai tîrziu, sub numele de bulgari. Kubrat (585) întemeiază un

stat bulgăresc între Marea de Azov, Caucaz, Marea Neagră şi Nistru. Unul din fiii să Isperich (Asparuch), trece în teritoriul de astăzi al R.S.S. Moldoveneşti şi se aşază, c triburile sale, la gurile Dunării, iar după scurt timp, cu învoirea bizantinilor, trece Dunăre şi se instalează în Peuke (Dobrogea de nord-est), în apropierea satului de astăzi Niculiţe La moartea împăratului Constantin al II-lea (668), Isperich profită de împrejurări pentru coborî în sudul Dobrogei. Campania bizantinilor din 679 nu izbuteşte să gonească pe bulga din noile lor aşezări; ei cuceresc în curînd Vama. Isperich îşi aşază lagărul la Pliska (a Aboba), şi întemeiază astfel statul „Bulgaria", al cărui caracter asiatic se va modifica, curînd, prin intrarea Bulgariei în sfera civilizaţiei greceşti (bizantine); teritoriul noului st se mărginea la nord cu Dunărea, la est cu Marea Neagră, la vest cu rîul Isker, iar la su cu Balcanii. V. si IR, I, p. 756 ş.u. Primii turci în Europa sînt bulgarii (E. Modr, Beiträ zur Namenforsch., XIV, 463, p.' 103-104).

Despre limba protobulgară, vezi studiul citat al lui Johannes Benzing, apoi W. Beschev liew, Die protobulgarischen Inschriften. Einleitung, Text und Kommentar, Sofia, 1934 (Ann aire de l'Universite de Sofia, Faculte Historico-Philologique, t. XXXI, 1) şi, în special, Omelja Pritsak, Die bulgarische Fiirstenliste und die Sprache der Protobulgaren, Wiesbaden, 19 (Ural-altaische Bibliothek, I)—unde se poate găsi întreaga bibliografie a problemei, şi Popovi GSKS, p. 178-181, 608-612.

în privinţa elementelor de vocabular moştenite de bulgară de la protobulgari, v. expunere lui Mladenov, R. et. sl., IV, p. 195 ş.u.

După ce bulgarii dunăreni întemeiază primul stat slavo-bulgar (679 o parte din şesul Ţării Româneşti, sudul Moldovei şi Dobrogea intră în sfer de interese politice ale acestuia. Sub Krum, Omurtag şi Boris (802—888 influenţa politică a statului bulgar a ajuns pînă la Tisa (Slatarski, Gesch. Bulg., I, p. 25 ş.u.).

Asupra coloniilor bulgare stabilite în Transilvania la Vinţul-de-Jos (ung. Alvincz), Ce găul-mare, Bungard şi Ruscior, cu începere din secolul al XIII-lea, v. Fr. Miklosich, Die Sprac der Bulgaren in Siebenburgen, Viena, 1856 (Denkschriften der kais. Akad. d. Wissenschaft. Wien, Phill.-hist. CL, Bg. VII); J.J. Pic, u. A. Amlacher, Die Dakischen Slaven und Czerged Bulgaren, Praga, 1889 (Sitzungsber, d. konigl.-bohmisch. Gesellsch. d. Wissenschaft., Jh 1888, Phil.-hist. KL, d. 227 ş.u.); L. Miletic, SedmigradskitS Bălgari, Sofia, 1896 (extr. d Sbornik za narodnija umotvorenija, kniznina i zivot, XIII, 1896, p. 153 ş.u.); Id., U. Se migradskitS Bălgari, Bâlgarski Pregled, VI, 1896, p. 46 ş.u.; Jirecek, A. sl. Ph., XIX, p. 5 s.u. si XX, p. 115 ş.u.; St. Stinghe, WJb., XIII, p. 1 ş.u.; A. Ivic, Arch. f. slav. Phi XXXI, p. 414 ş.u.; L. Miletid, Sedmigradskite Bălgari i tăhnijat ezik, Sofija, 1926 (Spisar na Bălgarskata Akademija na Naukite, kniga XXXIII, klon istoriko-filologicen i filosofk obstestven, nr. 18); Muşlea, DR, V, p. 1 ş.u. Graiul acestor colonii face parte din grup oriental al dialectelor bulgare.

Asupra cavalerului înfăţişat pe stîncă de la Madara (nord-estul Bulgariei), V. D. Kran zalov, Latomus, XXX, 1971* p. 1056—1072: relieful simbolizează zeul local al izvorului apă de băut, ivit în peştera de sub stîncă.

Faptul capital din istoria bulgarilor este organizarea lor într-un st feudal. Creştinarea bulgarilor se face sub Boris I (853—888), în 864 (Vaillan Lascaris, R. et. sl., XIII, p. 5 ş.u.), acesta căpătînd prin botez numele Mihai al naşului său, împăratul Bizanţului. Creştinarea bulgarilor constituie u capitol al programului de prefacere a civilizaţiei bulgare, care îşi va schimb caracterul asiatic, atît prin legăturile lui Boris cu puterile apusene, şi anum cu împăratul Ludovic al Germaniei şi Papa, cît şi cu Bizanţul. După încercă neizbutite de a-şi organiza, ierarhia bisericească prin Roma, Boris intră d nou în legături cu patriarhul Constantinopolului şi reuşeşte să creeze o biseric bulgară autonomă, dependentă de patriarhul din Constantinopol. în fel acesta, limba slavă e recunoscută ca limbă de cult. în aceste împrejurăr prin impunerea unei discipline religioase în comun, se desăvîrşeşte amestec etnic dintre protobulgari şi slavi (Slatarski, Gesch. d. Bulg., I, p. 43 ş.u

în 886, Clement e trimis să predice în regiunea dintre Vardar şi Skopje; el întemeiază la Ohrida o mănăstire închinată Sf. Pantelimon (F. Dvornik, Les Slaves, Byzance et Rome, Paris, 1926, p. 312 ş.u.). Boris s-a călugărit în 889 şi a cedat tronul fiului său Vladimir (888—893). Discipolii apostolilor Chirii şi Metodiu, veniţi din Moravia şi Pannonia, s-au stabilit în Bulgaria (885) sub şefia lui Clement, salvînd astfel opera misionarilor.

„Legăturile strînse şi îndelungate între populaţiile care trăiau laolaltă, cea autohtonă romanizată şi cea slavă, de la nordul şi sudul Dunării, sînt factori care au avut consecinţe foarte importante pentru dezvoltarea socială şi culturală a românilor..., Aceloraşi factori li se datoreşte introducerea limbii slave vechi, zisă «slavă bisericească»..., în liturghia bisericii române şi în cancelaria domnească şi boierească... Atît ea [liturghia], cît şi întreaga terminologie privind o mai temeinică organizare a ritualului şi ierarhiei bisericeşti... s-au răspîndit la nordul Dunării în secolul al X-lea, cel mai probabil sub Simeon şi fiul său Petru. în Transilvania, ele au pătruns, în orice caz, înaintea expansiunii maghiare si catolice" (IR, I, p. 764).

Sîrbo-croata. După coborîrea şi instalarea slavilor în Peninsula Balcanică, populaţiile de limbă sîrbo-croată au fost separate timp îndelungat de populaţiile de limbă bulgară. Aşezaţi mai întîi în văile rîurilor Lim, Ibar şi Morava de vest, sîrbii s-au îndreptat înspre Marea Adriatică (Diocletia sau Zeta, lacul Scutari). Mişcările lor spre est, cu începere din secolul al XI-lea, au avut drept urmare crearea unui nou centru la Ras, pe Raşka (afluent al Ibarului), în apropiere de Novipazar. Mai tîrziu, sub Ştefan Duşan (1331—1355), împărat al sîrbilor şi grecilor, sîrbii cuceresc întreaga Macedonie (afară de Salonic), Albania, Epirul şi Thesalia; în fine, în secolul al XV-lea, sub turci, expansiunea statului sîrbesc se face spre nord (Jirecek, Gesch. d. Serben, I, p. 10 ş.u.). Pe de altă parte, bulgarii cuceresc Serdica (Sofia) în 809.

Pentru frontiera actuală dintre graiurile sîrbeşti şi bulgare, v. Leskien, Gr. d.s.-kr. Spr., I, p. XVIII ş.u. şi Popovic, GSKS, p. 301, pentru graniţa dintre graiurile slave meridionale de vest şi de est, puţin după venirea slavilor în noua lor patrie. Repartiţia dialectală a graiurilor sîrbo-croate e înfăţişată în harta întocmită de Popovic (GSKS, p. 372). Vezi şi: Dorin Gămulescu, Elemente de origine sîrbo-croată ale vocabularului dacoromân, Bucuresti-Pancevo, 1974, p. 27.

în răstimpul acesta, dintre cucerirea si instalarea popoarelor slave meridionale în vestul şi estul Peninsulei Balcanice, diferenţierea dintre graiurile grupului sîrbo-croat, de o parte, şi bulgar, de altă parte, s-a accentuat. Pentru istoricul influenţei limbilor slave meridionale asupra limbii române, cunoaşterea diferenţelor caracteristice dintre cele două grupuri prezintă o importanţă deosebită, întrucît ea oferă un criteriu sigur pentru a putea stabili originea elementelor slave pătrunse în limba română.

Bulgara. Domeniul lingvistic bulgar e împărţit în două grupuri dialectale: grupul oriental, mărginit de Marea Neagră, şi grupul occidental, a cărui frontieră, pornită de la rîul Vid, coboară pînă la Salonic. (Dialectele din Munţii Rhodopi alcătuiesc ramura meridională a bulgarei orientale.)

V., expozeul lui St. Mladenov, RS, IX, p. 170 ş.u. (cu indicaţii bibliografice).

Mişcările populaţiilor de **limbă sîrbo-croată.** Graiurile sîrbo-croate sînt grupate în trei dialecte principale, luîndu-se drept criteriu forma fonetică a pronumelui „ce": grupul stokavian (s.-cr. ***sto),*** grupul cakavian (s.-cr. ***ca),*** şi grupul kaikavian (s.-cr. ***kaj),*** care formează un grup de tranziţie spre slovenă. Dialectul stokavian acoperă cea mai mate parte a domeniului; cel cakavian e vorbit pe litoralul dalmatin, în Dalmaţia şi Croaţia; grupul kaikavian este mărginit la nord de Drava, iar la sud de Sava şi Kupa. Se admite că dialectul kaikavian s-a despărţit în secolul al XI-lea de slovenă, cu care formase pînă atunci un grup aparte. Mişcările executate de populaţiile de limbă sîrbo-croată, în cursul timpurilor, explică, în parte, repartizarea dialectală din zilele noastre.

Grupul kaikavian e format din trei dialecte: dialectul oriental, influenţat **de** dialectu stokavian, cel din, sud-vest, dezvoltat pe **o** bază cakaviană, şi cel de nord-vest provemt **dr** slovenă (v. Wijk, Le monde slave, XIV, 1937, IV, p. 94 ş.u.). Popovid (GSKS, p. 122 124) a arătat cu dreptate că regiunea de nord a domeniului sîrbo-croat (la nord de bava Dunăre) a fost slavizată odată cu provinciile vecine, şi că nu poate fi vorba aici de **o** sla vizare secundară.

Trăsăturile caracteristice ale bulgarei şi ale sîrbo-croatei. Dăm mai jo un tablou în care sînt înfăţişate trăsăturile caracteristice care diferenţiaz sîrbo-croata de bulgară. Diferenţierile dintre cele patru grupuri care alcă tuiesc slava meridională (slovenă, sîrbo-croată, macedoneană şi bulgara s-au accentuat după instalarea slavilor în Peninsula Balcanică. Pentru sta bilirea patriei elementelor slave care, în decursul secolelor, au pătruns limba română, recunoaşterea vreuneia din aceste trăsături caracteristice termenii de origine slavă din,limba română, constituie un criteriu de prim importanţă. @

Trăsăturile comune ale slavei meridionale, înainte de despărţire (slovena, sîrbo-croa si bulgara), sînt enumerate de Popovic (GSKS, p. 11—21).

Bulgara	Sîrbo-croata
(cf. Mladenov, RS, IX, p. 195 ş.u.; v. Wijk, Le monde slave, XIV, 1937, I p. 434).	
. v. sl. ***e > â***	***e, ie*** (diftong), ***i***
V. Sl. **ift** *>b*	*u*
sl. c. ****tj (*&')• > st***	***o ^***
sl. c. ***dj > zd***	***d£***
v. sl. *b > b* \	&
v. sl. *b >* ***e*** J	—
v. sl. ***dz > z*** şi ***dz***	***z***
v. sl. *-b,* ***-d,*** *-g* (finali) *>-p,* ***-t, -k***	*-b,* ***-d, -g***
vocale reduse	nu există vocale reduse
nu există diferenţe cantitative	există diferenţe cantitative
accent de intensitate	accent muzical
declinare analitică •	—
articol postpus	—
reduplicarea pronumelui personal: ***mene me vikat, tehe ti kazvam***	—
construcţia ***na*** + genit.-dativul	—
comparativul cu *pb*	—
superlativul construit cu ***naj*** + pozitivul	—
viitorul cu ***da: ste da (ste li da si stois na dumata ?)*** „ai de gînd să te ţii de cuvînt = = te vei ţine într-adevăr de cuvînt?", Beaulieux, Gr. bg., p. 339).	

Tratamentul *St, zd* este comun bulgarei şi dialectului stokavian al sîrbo-croatei (Popov GrSKS, p. 23-24).

Caracterul celor mai vechi împrumuturi slave din limba română. Cele mai vechi elemente slave pătrunse în limba română prezintă caracteristicile limbii bulgare, şi anume ale grupului de nord-est (Bernstein, Period, ist. bolg. jaz., pTTl1 şi 115; Petrovici, Cons, dure şi moi, p. 217).

Bulgara a servit de intermediar între dacoromână şi maghiară, unii termeni maghiari pătrunzînd în dacoromână pe această cale (Rosetti, SCL„ I, p. 88 ş.u.).

Printre termenii maghiari împrumutaţi de română prin intermediul slavei, amintim verbele româneşti în *-ui (alcătui, bănui, bîntui, făgădui, îngădui, mistui* **etc.), dr.** *dîmb* **< magh.** *domb* **(Gombocz Z. es Melich J., Magyar etymologiai szotâr, I, Budapest, 1914—1930, col. 1384—1385) şi dr.** *gînd* **< magh.** *gond,* **cuo + w redat prin** *î,* **ca v. sl. p (v. mai jos, p. 310 ş.u., cf. Popovic, GSKS, p. 139).**

Vecinătatea cu sîrbo-croata a avut drept urmare că unele din formele înşirate mai sus au pătruns în această limbă. Influenţa sîrbească, în slavona scrisă în ţările româneşti, datează din al treilea deceniu al sec. al XV-lea.

Slava, ca limbă vorbită, se deosebea de limba scrisă (slavona). Greşelile de limbă din documentele slavoneşti scrise în principate se explică prin cunoaşterea imperfectă de către diecii români a limbii slavone (cf. Bernstein, Razysk. bolg. ist. dial., I, p. 77).

Aceeaşi funcţie de intermediar a jucat-o limba slavă în raport cu unii termeni latini care nu reproduc, în română, tradiţia latină, ci prezintă trăsături caracteristice ale limbilor slave meridionale. Astfel, termenii *Crăciun, colindă, Rusalii* **şi** *troian* **nu sînt urmaşi direcţi ai termenilor latini** *creatione, calendae, Rosalia* **şi** *Traianus,* **ci reproduc formele slave meridionale** *kralun, kolțda, rusalija, Trojan.*

O parte din termenii slavi care denumesc părţile plugului se explică prin bulgară ***fcobită, grindei, plaz, plug).*** sau prin sîrbo-croată ***(cormană, gîrloafâ). Potîng***: dialectal: în slava de sud, e atestat ***potegi,*** pl. (< **pot6gi* „părţi, la căruţă, care leagă inima de osia din spate"); cf. v. sl. ***po-tQgati*** „a trage" şi magh. ***pating*** (Kniezsa, MNSJ, p. 402), cu acelaşi sens: ***otic,*** deşi general, e atestat numai în ucraineană, dar cu alt sens (înseamnă „umflătură", cf. ***tok-*** „a curge", pe cînd pentru ***otic*** trebuie luat în consideraţie ***tyh-*** „a izbi". în fine, termenii regionali din Moldova şi din Bucovina ***(cobîlă, cocîrţală, cucură*** şi ***curmea)*** vin din rusă sau din ucraineană-

în consecinţă, termenii slavi pentru plug din limba română pot fi explicaţi, în cea mai mare parte, prin slava meridională.

Unele din aceste împrumuturi nu au caracter popular; ele aparţin unei limbi scrise, deci cu caracter cărturăresc, numită veche slavă.

Vechea slavă. Se pune aici o chestiune de teiminologie, care trebuie lămurită.

Termenii paleoslavă, veche slavă, veche slavă bisericească (rus. drevne-cerkovno-slavjanskij jazyk, astăzi staroslavjanskij jazyk; fr. paleoslave; vieux slave; engl. old church slavonie; old bulgarian; germ. altkirchenslavisch) denumesc o limbă scrisă, avînd la bază un dialect bulgar vorbit în secolul al IX-lea în jurul Salonicului.

Slavona este limba redacţiilor tîrzii ale vechii slave. *Vechea slavă* **este deci numai limba textelor canonice din sec. IX—XI. Geograficeşte, această noţiune e mai largă decît vechea bulgară. Caracterul ei specific este de a fi o limbă scrisă.**

Termenul „veche slavă" nu e deci echivalent cu „veche bulgară" (L
kien, Arch. f. slav. Phil., II, p. 269, n. 1), căci vechea slavă reprezintă nu
unul dintre dialectele vechii bulgare (Şcepkin, RS, III, p. 203 ş.u.), fără î
ca toate particularităţile caracteristice ale acestui dialect să fie reprezent
în limba scrisă (Durnovo, Byzantinosl., I> p. 84). Limba bulgară literară actu
are la bază alt dialect decît vechea slavă (Mladenov, Gesch. d. bg. S
p. 53 ş.u.).

Limba veche slavă s-a format în împrejurările următoare: princip
Rostislav al Moraviei face apel la bizantini, cerîndu-le misionari care să
noască limba slavă, pentru creştinarea poporului său. Cererea nu putea
refuzată, deşi Moravia cădea sub jurisdicţia ecleziastică a Rcmei. Dar pa
nu ar fi acordat bisericii morave autonomia. Misionarii trimişi, fraţii Const
tin (Chirii) şi Metodiu, din Salonic, fii ai unui înalt funcţionar imperial (ta
era grec şi ocupa o funcţie înaltă în ierarhia administrativă a Imperiu
la Thesalonic, Iv. Dujcev, SL, XLI, 1972, p. 357), sosesc în Moravia în
Ei cunoşteau perfect limba slavă (bulgară), vorbită încă din secolul al VII-
în jurul Salonicului, şi aveau o înaltă cultură grecească. Legenda spune
fraţii misionari, sosiţi în Moravia, traduseră acolo (în jurul Bratislavei) Ev
gheliile, iar Constantin alcătuieşte un alfabet (cel zis „glagolitic", foarte b
adaptat la sunetele slave, întocmit, în cea mai mare parte, pe baza scri
unciale greceşti: alfabetul zis „chirilic" a fost alcătuit mai tîrziu, în Bulga
v. expunerea lui Mircev, Gr. bg. ez., p. 27—35). Traducerile sînt făcute
greceşte. Caracterul particular al acestei limbi literare, avînd drept bază
lectul bulgaro-macedonean din jurul Salonicului, apare în sintaxă, frazeol
imitînd originalele greceşti, şi în vocabular.

Asupra felului cum s-a tradus textul Evangheliei, v. K. Horâlek, în Byzantinosl.,
p. 267—284. Scrierea glagolitică a fost inventată de Constantin (Chirii; T. Lehr-Splawi
Wiener slavistisches Jahrbuch, XII, 1965, p. 5—12).

Fraţii misionari au tradus, probabil, numai cărţile cele mai nece
slujbei, şi anume Noul Testament şi Psaltirea. Traducerile lor nu ne-au
venit însă în original, ci în copii posterioare datînd de la sfîrşitul secol
al X-lea şi din secolul al XI-lea. Aceste monumente literare, posteri
deci cu 150—200 de ani originalelor, cuprind într-însele modificări de
felul aduse textului original de copişti, astfel încît mărturia lor trebuie s
neapărat interpretată. Dacă limba lui Chirii şi Metodiu constituie o
turie a graiului bulgăresc vorbit în jurul Salonicului, cea a copiştilor p
riori provine din regiuni diferite. Discipolii lui Chirii şi Metodiu, întor
Bulgaria, s-au stabilit în două centre, departe unul de altul: Ohrida şi Pres
Primul centru se află în preajma domeniului sîrbo-croat, astfel încît, în
dacţiile vechi slave provenind de aici, s-au strecurat sîrbisme (Lavrov
et. sl., VII, p. 199 ş.u.; A. Vaillant, I.e., XVI, p. 154 ş.u.).

O serie de texte vechi slave nu reprezintă limba primilor traducători. Asupra clasi
acestor texte, după particularităţile lor lingvistice, v. Kurbakin, R. et sl., II, p. 175
Id., Le v. sl. p. 354 ş.u.; Durnovo, Sur le probleme du vieux slave, TCLP, I, p. 139
Kurbakin. Zs. sl. Phil., X, p. 456 ş.u.; Seliscev, Starosl. jaz., I, p. 259 ş.u.

Originea sud-slavă a limbii lui Chirii şi Metodiu, cu dovezile următoare (abando
tezei lui Miklosich. Asupra originii pannonice a limbii lui Chirii şi Metodiu). Dovezi: 1) pa
****tj, *dj > St, zd,*** ca în bulgară, 2) ***A = "b, w*,*** ca în regiunea Salonicului, 3) finala de
cu *&, ***b,*** ca în bulgară, 4) ***z*** şi ***dz,*** 5) pronunţarea ye, ji — (K. Bossilkov: I. V. Jagic et
cidation de 1'origine du langage de Cyrile et Methode, Palaeobulgarica, II, 1978, p. ***65***

De aceea, printre textele scrise în limba veche slavă, unele nu pot fi puse alături de acelea care reprezintă tradiția lingvistică a primilor traducători, în sfîrşit, mai trebuie ținut seamă de faptul că, între secolul al XIV-lea şi al XVII-lea, limba sîrbească e impusă în Peninsula Balcanică ca limbă de civilizație, prin expansiunea statului sîrbesc (Mladenov, Gesch. d. bulg. Spr., p. 52; Vaillant, BSL XXXIX, p. 200).

Influența grafiei sîrbo-croate-macedonene se exercită asupra grafiei textelor chirilice scrise în țările româneşti începînd cu secolul al XIV-lea (Skok. SL, VIII, p. 779).

Termenul „veche slavă bisericească" înseamnă, aşadar, limba bisericii ortodoxe slave şi româneşti. Limbă destinată unui uz restrîns şi precis, ea are drept bază limba primilor traducători, dar a fost remaniată în diferite redactări locale, care i-au dat o coloratură specială. Această limbă artificială, modelată după limba literară greacă, a avut şi ea o puternică influență asupra limbii române, în sensul că printr-însa au pătruns în traducerile româneşti din slavoneşte o serie de elemente de vocabular, frazeologia traducerilor noastre din primele timpuri urmînd, în mod mecanic, modelul slav.

Pe lîngă influența slavă de caracter popular, adică a limbii vorbite, trebuie ținut seamă, aşadar, de această influență slavă de caracter literar asupra limbii române (cf. TCLP, I, p. 21 ş.u.).

Cînd alăturăm un termen românesc de unul vechi slav sau vechi bulgar, aceasta nu înseamnă, aşadar, că termenul românesc are în mod neapărat la bază termenul vechi slav, ci numai că termenul vechi slav citat este cei mai vechi corespondent slav cunoscut al termenului românesc.

Efectele bilingvismului slavo-român

FONETICA

Caracteristicile sistemului fonetic slav în raport cu **cel românesc.** Sist
mul fonetic al limbilor slave meridionale se deosebeşte de sistemul fonetic
limbilor romanice prin cîteva trăsături caracteristice. Limba rcmână a căp
tat cîteva din aceste trăsături de origine slavă, prin contactul cri limbi
slave meridionale, în condițiile care au fost examinate aici mai sus.

1. Influența slavă nu e străină de paîatalizarea labialelor în limba r
mână vorbită şi de paîatalizarea oclusivelor dentale *(d, t, n)* în unele graiu
dacoromâne, dar nu în sensul că modificarea propriu-zisă a acestor categor
de consoane ar fi de origine slavă, ci prin importanța dată, în sistemul fonet
românesc, vocalelor prepalatale, care sînt cauza fencmenului.

Asupra fenomenului palatalizării labialelor în limba^română, v. mai jos, Anexa, p. 609 ş
Charles E. Bidwell, Slavic Historical Phonology in Tabular Form, The Hague, 19

2. în limbile slave, vocalele prepalatale *(e, e, i, i)* ccmportă o iodizar
Această pronunțare iodizată a vocalei inițiale explică diftongarea lui *e-*
limba română vorbită; *el,* pronunțat *iei* (Tiktin, ZRPh, XI, p. 68; Elementar
p. 33; Sandfeld, Grobers Gr., I²/p- 530; Ling. balk., p. 146; Philippide, Or
rom., II, p. 72; V. Pisani, Paideia, XXVIII, 1973, p. 115). Explicația l
A. Schmitt (în Festschrift fur Hermann Hirt, Heidelberg, 1936, II, p. 3
358 ş.u.; la fel şi W. Manczak, Kwartalnik neofilolcgiczny, III, 1956, p. 5
românii au deprins felul slav de a pronunța pe *e-)* nu este convingătoa

3. Limba rcmână nu poseda spiranta velară surdă *h:* ea a fost împr
mutată odată cu termeni ca *har* (v. sl. *ocări).* De asemenea, fricativa prep
latală *j* a pătruns în sistemul fonetic al limbii rcmâne cdată cu cuvinte
v. sl. *zali* > dr., ar. *jale* etc.

MORFOLOGIA

NUMELE

GENUL

Neutrul. Genul neutru, în română, nu continuă formal neutrul latin, dar nici pe cel slav. El s-a constituit la o dată istorică, făcînd uz de materialele existente în limbă.

V. expunerea noastră din L., p. 83-92 şi mai jos, Anexa, p. 601 ş.u. ELG, p. 382 ş.u.

CAZURILE

în privința cazurilor, româna prezintă cîteva trăsături arhaice, în comparaţie cu celelalte limbi romanice.

Astfel, la declinarea numelor, româna a conservat nominativul, dativul şi vocativul.

VOCATIVUL

Vocativul în *-o* al numelor feminine comune sau de persoane: *soro, Anico* etc. reproduce vocativul în *o* al numelor feminine slave cu tema în *-a* (sau *-a): glavo* (nom. *glava), zeno* (nom. *Sena,* Kul'bakin, Le v. sl., p. 260; Diels, Altkirchensl. Gr., I, p. 174). Acest *o* nu a trecut în română la *ă,* ca orice *o* neaccentuat (v. mai jos, p. 306 ş.u.), fiind o desinenţă gramaticală (explicaţie preferabilă celei cronologice, recomandate de W. Manczak, Kwartalnik neofilologiczny, III, 1956, p. 50; Mihăilă, SCL, VII, 1956, p. 141; cf. Mladenov, Gesch. d. bulg. Spr., p. 224).

Vocativul în *-e* al numelor masculine a fost explicat şi el, de unii cercetători, prin slavă (Sandfeld, Grobers Gr., I[2], p. 530; Ling. balk., p. 147 ş.u.). El provine, de fapt, din vocativul latin în *-e* (cf. lat. *lupe,* gr. *xvks,* iar în latina vulgară: *Alexandre* etc.); întrebuinţarea lui a fost întărită de vocativul slav în *-e,* într-adevăr, în slavă, numele masculine cu tema în *-o* fac vocativul în *-e: plode, robe, vlice, otice, kuneze* (nom. *plodu, robii, vliku, otici, kungzi,* Leskien, Gr. d. altbg., p. 115; Kul'bakin, Le v. sl., p. 219 ş.u.; Diels, Altkirchensl. Gr., I, p. 152 ş.u.).

Vocativul e viu, în bulgara vorbită în zilele noastre: *brate, gospodine, vetre, pope* etc. (Mladenov, Gesch. d. bulg. Spr., p. 224; Beaulieux, Gr. bg., p. 43 ş.u.).

S-a susţinut că şi vocativul în *-le* al numelor comune şi proprii *(omu Radule)* ar fi de origine slavă. De fapt, ne aflăm aici în prezenţa aceleia desinenţe *-e* a vocativului de origine latină, pe care am amintit-o aici m sus, *-ut* făcînd parte din numele respectiv (cf. *oame,* în textele din secolul XVI-lea: *băiete, cumnate, nepoate, vere* etc., şi vocativul în *-e: Alexand* la numele în *-u).*

-le apare, în bulgară (limba vorbită), la numele masculine şi feminin *boze-le, libe-le, goro-le, sestro-le;* este o particulă de adresare, la origine inte jecţie (cf. Recnik na săvremennija bâlgarski knizoven ezik, II, Sofija, 19 p. 9); dimpotrivă, în română *-le* este obligator numai pentru numele în *-u (Radule;* numele cu finală consonantică nu fac vocativul în *-le,* ci în *-e: Sta Ştefane).* Aşadar, *-le* slav nu explică pe *-le* românesc, desinenţa de vocati în română, fiind *-e* (discuţia şi bibliografia la Graur, Mei. ling., p. 88 ş.u

I. Pătruţ (Rom. sl., VII, 1963, p. 92) exclude influenţa slavă de la păstrarea desiner -e»a vocativului latin, pentru că această formă de vocativ e generală, în dacoromână. C cordanţa sistemului cazual bulgar şi român se explică „prin convieţuirea celor două popoa E vorba, aici, de o influenţă reciprocă" (Seidel, El. sint. sl., p. 15-16). Desinenţa *o* la im rativ *(vino)* e împrumutată de la vocativul feminin (v. Gr. lb. rom., I[2], p. 265; cf. Zdrengh SCL, XI, 1960, p. 800—801). Cf. *tu* expletiv în vorbirea populară (I. I. Bujor, Vocativul CL, XIII, 1968, p. 117-119).

De fapt, pierderea cazurilor, în bulgară, e datorată influenţei romani

Confuzia dativului şi genitivului apare în latina vulgară, iar printre li bile balcanice e cunoscută de bulgară, albaneză şi română. Genitivul funcţ nal e înlocuit, în română şi în bulgară, cu dativul.

NUMERALUL

Procedeul numărătorii, de la 11 la 19, prin adunare (lit. „unu pe zec Diels, Altkirchensl. Gr., I, p. 217), reproduce sistemul slav: v. sl. *jedinu desete: unsprezece* (lui *na* îi corespunde exact rom. *spre);* la fel *duva na sete: doisprezece* etc. (cf. şi în albaneză: *nje mbe dhjete;* este un „calc tactic' (Seidel, El. sint. sl., p. 138).

***Spre* în numărătoare are valoarea lui *pe,* ca în limba veche (v. mai jos p. 513; Mih SCL, IX, 1958, p. 574). Gr. Brâncuş (SCL, XXIV, 1973, p. 507-510) explică proce numărătorii, de la 11 la 19, prin substratul autohton: cf. alb. *njem-bedzete* „unsprezece"**

Procedeul numărătorii zecilor, de la 20 la 90, prin multiplicare, este asemenea slav: *duva desşti: douăzeci, trije des§ti: treizeci* etc. (cf. în albane *tridhjete* „30" *.nendedhpte* „90"); la fel, numărătoarea unităţilor, zecilor, ex. *sesti dzse.tu i(ti) trîje: şaizeci şi trei* etc. (cf. în gr. s£&; 5SK&5G>V xpsîg; Leskien, Gr. d. altbg. p. 149 ş.u.), cu diferenţa că, în vechea sla cu începere de la 50, zecile nu mai stau la nominativ plural, ca de la 20 30; v. sl. *duva deseti* (nom. dual), *tri deseti* (nom. pl.), *cetyre deseti* (bg. *d deset, triise, cetirise;* la fel în dacoromână: *douăzeci, treizeci, patruzeci),* c genitiv plural: *p&i des&u, Sesti desglu* etc. (Sandfeld, Ling. balk. p. 148 ş

întrebuinţarea lui *de* în expresii ca: *40 de ani* etc. este de asemenea calchiată slavă (Sandfeld', Grobers Gr., I[2], p. 530).

în aromână, *spre* se întrebuinţează şi în numărătoarea de la 20 la 30: *usprăvinjiţ, sprăvingit* etc. (Daniil, în Papahagi, Ser. ar. s. XVIII, p. 179, ş.u.; cf Capidan, Arom., p. 402

Br. şi ar. *sută* reproduc pe v. sl. *suto,* cu tratamentul neuzitat al lui *u* prin *u,* la o epoca veche, cînd acest tratament era încă posibil (ML, p. 312 ş.u.). Părere confirmată de Z. Stieber, cf. nota noastră din Album Willem Pee, 1973, p. 291, şi G. Mihăilă, SCL, XXII, 1971, p. 360. Prezenţa unui numeral de origine străină într-un sistem format din elemente omogene nu e un fapt neobişnuit: în diverse domenii s-au observat fapte similare. Astfel, unele numerale chinezeşti sînt întrebuinţate în Japonia şi în Coreea; în Africa se întrebuinţează numerale arabe. Numeroase familii de limbi au împrumutat altor limbi numeralul „sută"; fineza, de exemplu, 1-a luat din indo-ariană. H. Schmid (Vox. rom., 23, 1964, p. 196—199) vede în adoptarea luâ *sută* un mijloc de a evita cvasiomonimia cu **cintu* < lat. *centum.*

VERBUL

INFINITIVUL

După M. Krepinskj? şi P. Beneş (SCL, VI, 1955, p. 255 s.u.; cf. A. Vaillant, BSL, XLV, 1949, p. 178), scurtarea formei infinitivului, în română *(cîntare > cînta),* s-ar fi făcut sub influenţa formelor scurte de infinitiv (fără *-ti)* din slavă.

Procedeul scurtării infinitivului, în română, vine din graiurile de nord 'ale bulgarei, (Iv. Gălăbov, Zs. sl. Ph., XXIX, 1961, p. 275-287), dar K. Mircev (Ling. balk., IV, 1962*, p. 155— 157) socoteşte că Gălăbov nu a adus proba necesară.

J. Byck (în Recueil, p. 9—12) propune o explicaţie prin criterii româneşti: formele scurte ale infinitivului servind la diferenţierea de forma lungă, devenită substantiv (de ex. *cînta, vb. — cîntare,* subst.). Această explicaţie e contrazisă însă de faptul că forma lungă a infinitivului a continuat să coexiste cu cea scurtă (ea e curentă în textele româneşti din sec. al XVIII-lea si al XlX-lea).

ASPECTUL

Prin aspect al unui verb se înţelege însuşirea verbului de a exprima durata acţiunii. Astfel, imperfectivul exprimă o durată fără termen, o acţiune care durează şi se dezvoltă, pe cînd perfectivul exprimă un fragment din această durată, procesul în sine, fără consideraţie faţă de durată. în acest sens am putea spune că *a căuta* este un imperfectiv,' întrucît exprimă o acţiune fără termen, pe cînd *a găsi* este un perfectiv, pentru că exprimă durata definitivă a unei acţiuni.

Limbile slave se servesc de preverbe, adică de particule aşezate înaintea verbului, pentru a exprima aspectul. Astfel, rus. *pisat'* înseamnă „a scrie" (imperfectiv) şi exprimă o stare care durează, fără a fi desăvîrşită, pe cînd *naptsaf* înseamnă tot „a scrie" (perfectiv), dar serveşte pentru a indica o acţiune desăvîrşită, rezultatul acţiunii.

Rolul preverbelor, în limbile slave, este foarte mare. Sînt verbe care, m textele vechi slave, figurează în mod normal numai sub forma compusă (cu preverbe): *deti* „a aşeza", *o-deti, pri-deti, vuz-deti; iii* „a merge": *vun-iti, tz-iti, ot-iti* etc. (Meillet-Vaillant, Le sl. c.[2], p. 292)

în română, ca şi în celelalte limbi romanice, verbul exprimă în gene timpul, fără consideraţie faţă de durata acţiunii. Gradul de desăvîrşire acţiunii exprimate de verb poate fi redat prin mijloace felurite, dar noţiun de'aspect verbal, exprimat printr-o flexiune anumită, e rareori redată: *dor* (imperfectiv), faţă de *adormi* (perfectiv); Puşcariu, Istr. II, p. 251. Da totuşi/în contact cu limbile slave, procedeul slav de perfectivare a verbel a fost introdus şi în limba română (cf. Skok, DR, IX, p. 214 ş.u.), el nu devenit însă un instrument gramatical des întrebuinţat (folosirea procedeul în traducerile de cărţi religioase din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, pr imitaţia în mod mecanic a construcţiei originalului slav, nu interesează d limba română):

po-, în *ponegri; pre-,* în *preface, prelucra, presăra; răs-,* în *răscumpă răsfira, răstălmăci* (în alte cazuri *răs-* are însă şi altă valoare); *ză-,* în *zăur zăuita* etc.

Procedeul e viu în istroromână. Nu sînt examinate aici formele cu pr verbe împrumutate direct din slavă, ca *poticni, prohodi, război, risipi* e

Româna a împrumutat din slavă sufixe verbale exprimînd aspectml, înlocuind sen durativ printr-un sens terminativ (P. Skok, în IIP Congres international des slavistes, nr Belgrade, p. 79 ş.u.).

FORMELE REFLEXIVE

Spre deosebire de formele active ale verbului, în care subiectul pro ziţiei execută acţiunea arătată de verb *(norii acoperă cerul),* în conjugar pasivă acţiunea indicată de verb este făcută de complement şi suferită de s biect *(cerul este acoperit de nori).* în formele reflexive—şi aceasta apro reflexivul de pasiv — acţiunea se răsfrînge asupra subiectului propozi *(cerul se acoperă de nori).*

Dar această definiţie a reflexivului nu este suficientă, pentru că ea se aplică la exemple ca: *a se mira, a se gîndi,* în care acţiunea nu se răsfrîn asupra subiectului propoziţiei.

Verbul reflexiv din slavă corespunde în parte verbului mediu al u limbi indo-europene, a cărui flexiune exprima participarea, interesarea deo bită a subiectului la acţiunea îndeplinită de verb.

Desi latina vorbită cunoaşte întrebuinţarea progresivă a flexiunii re xive, cu pronumele la acuzativ sau la dativ (formal, flexiunea reflexivă defineşte prin utilizarea verbului respectiv întovărăşit de pronumele reflex *et sic,quia sera erat, gustauimus nobis* (Lofstedt, Peregr. Aeth., p. 140 ş. cf. *uadent se* „se duc", Id., I.e.), şi anume la verbele care indică o mişcare o stare, precum şi la verbele sentiendi şi declarandi, totuşi, în română, ma dezvoltare pe care a luat-o flexiunea, precum şi întrebuinţarea ei la pers şi 2 sg. *(m-am născut,* cf. bg. *rodii săm se,* Sandfeld, Ling. balk., p. 150) s făcut luîndu-se drept model construcţiile slave respective. în această privir este caracteristică crearea unei forme reflexive a verbului *a ruga: a se ru* calchiată după sl. *moliti s§* (Meyer-Liibke, Rom. Gr., III, p. 405 ş.u.; Bourci Elem. de ling. rom.[4], p. 268 ş.u.; Graur, BL, VI, p. 42 ş.u).

Căci în slava meridională, după cum am văzut mai sus, flexiunea re xivă corespunde diatezei medii (cf. s.-cr. *bhăyate,* în vechea slavă *boită* Meillet-Vaillant, Le sl. c, p. 328, ş.u.; ca şi în latină şi potrivit unei tend generale în limbile slave, pasivul a fost înlocuit cu reflexivul; Meyer-Lub Rum. u. rom., p. 24).

Clasificarea după sens a flexiunii reflexive în limbile slave poate fi aplicată şi românei (Graur, l.c):

1. reflexiv obiectiv (subiectul e în acelaşi timp complementul verbului); v. sl. *myti sg,* dr. *a se spăla.*

2.* eventiv (în starea subiectului propoziţiei se produce o schimbare): v. sl. *opeSaliti sg,* dr. *a se întrista.

3. **dinamic (acţiunea e făcută de subiect cu o participare intensă a lui sau cu un interes special): v. sl. *bojaii sg,* dr. *a se teme.***

4. **reciproc (acţiunea e făcută în acelaşi timp de două sau de mai multe subiecte şi, în genere, fiecare subiect suferă efectele acţiunii făcute de celelalte subiecte): dr. *a se certa.***

5.* pasiv (acţiunea e suferită de subiect şi e făcută de altcineva): v. sl. *izgoniţi sg,* dr. *a se creştina.

6. **impersonal (autorul acţiunii nu e definit): v. sl. *piîetu bo sg,* „căci stă scris", dr. *aici se mănîncă bine.***

Cf. Gr. lb. rom., I, p. 244-245.

Verbele reflexive româneşti se împart în două categorii:

1. Verbele care reproduc, fără nici o schimbare, forma slavă respectivă, împrumutată de-a dreptul: dr. *a se căi:* v. sl. *kajati sg, a se griji:* bg. *griza sg, a se război:* v. sl. *razboUti sg.*

2. **verbele reflexive calchiate după verbele slave: *se cade:* bg. *pada sg, a se gîndi:* bg. *dumam sg, a se jura:* v. sl. *klgti sg, a se ruga:* v. sl. *moliti sg.***

J. Vendryes (Une categorie verbale: le mode de participation du sujet, BSL, XLIV, 1948, p. 1 ş.u.) propune ca formele reflexive din română să fie explicate fără a se face apel la slavă, potrivit principiului că necesităţi comune creează unelte gramaticale la fel. Astfel, alături de ***aigrir, croupir*** etc. franceza a creat pe ***s'aigrir, se croupir*** etc. Dar o formă ca ***se prier*** nu e posibilă în limba franceză, iar ***a se ruga,*** din română, nu poate fi explicat independent de v. sl. ***moliti se.***

Viitorul anterior. Viitorul anterior, format din viitorul verbului ***a fi*** -f participiul trecut al verbului respectiv: ***voi fi adunat*** etc., ar putea reproduce construcţia bulgară asemănătoare: conjuncţia ***da*** -f- auxiliarul ***Sta*** „a voi" (3 sg. ***Ste)) ako'e (ako'bâ'de) izle'zăl, Ste oti'da da go tă'rsja*** ,,s'il est sorti/quand j'arriverai/, j'irai le chercher", ***Ste bâda nâpisal*** „voi fi scris" (Weigand. Bg. Gr.[2], p. 140; Beaulieux, Gr. bg., p. 340: Puşcariu, LR, I, p. 277). Dar aromâna nu cunoaşte această construcţie (Capidan, Arom., p. 470). Imitarea construcţiei slave amintite interesează, aşadar, numai dacoromâna şi este de dată recentă (cf. Sandfeld, Ling. balk., p. 149).

Condiţionalul trecut. Condiţionalul trecut, format din condiţionalul prezent al verbului ***a***/t-f-participiul trecut al verbului de conjugat (construcţie cunoscută şi în sec. al XVI-lea, (v. mai jos, p. 507; Densusianu. H.d.l.r., II, p. 230 ş.u.; ed. rom. II, p. 147 ş.u.; în aromână se întrebuinţează o construcţie cu ***vrea,*** care poate fi veche), prezintă analogii cu condiţionalul prezent din bulgară, format cu ajutorul auxiliarului ***a fi (bix, bi*** etc.): ***pisai bix*** „ich wiirde (m5chte) schreiben", ***pisai bil bix*** „ich wiirde (vielleicht) geschrieben haben" (Weigand, Bg. Gr.[2], p. 147; Vondrâk, Vergi. sl. Gr., II[2], p. 137; 153 ş.u.). Construcţia e deci de dată recentă în dacoromână.

Imperativul, ***-i*** din forma imperativului sg. ***stai*** a fost explicat prin slavă (bg. ***stoj,*** Sandfeld, Ling. balk., p. 150). Byck a arătat, însă (BL, III, p. 60 ş.u.; cf. Kfepinsk^, SL, XVI, p. 3 ş.u.; Graur, BL, VI, p. 268), că acest ***i*** este desinenţa caracteristică a pers. a 2-a sg., pe care o regăsim şi la indicativul prezent ***dai (< da*** < lat. ***das), stai*** etc.

întrebuinţarea auxiliarului după verb ***(vdzut-am etc.),*** normală cînd verbul se afla la începutul frazei, s-a făcut sub influenta slavă (Puşcariu, LR, I, p.1277; Seidel, El. sint. sl., p. 45-46).

Pentru construcţiile româneşti cu ***a fi,*** venite din slavă, v. expunerea lui Seidel, El. sint. sl., p. 38-45.

VOCABULARUL

Asupra vocabularului de origine slavă al limbii române, v. consideraţii generale ale lui Popovic, GSKS, p. 196—211.

CRITERIUL CRONOLOGIC

Vocabularul de origine slavă al limbii române poate fi privit din pun de vedere cronologic, sau ţinîndu-se seamă de caracterul cărturăresc, tehn sau popular al termenilor respectivi.

1. Criteriul cronologic. Sînt trei categorii de cuvinte: *a)* cuvintele vech intrate în limbă între secolul al Vl-lea şi al XII-lea; *b)* cuvintele intrate limbă în secolul al XIII-lea, în momentul organizării statelor româneşti la nordul Dunării şi *c)* cuvintele intrate în limbă după secolul al XIII-l (venite din sîrbo-croată, bulgară, ucraineană, rusă etc.).

2. **Cuvinte tehnice şi cuvinte populare.**

Există două mijloace pentru a împărţi termenii după criteriul cronolog

G. Mihăilă (SCL, VII, 1956, p. 142) propune şi un al treilea criteriu: cel semant „ştiind sensurile cuvîntului în română (mai ales cele principale), putem face apropieri d limbă slavă sau de alta".

***a)* constatarea că termenul respectiv este atestat în dacoromână în aromână. Aceasta constituie un indiciu de vechime a termenului. Pop laţiile care au dus aromâna în Peninsula Balcanică sînt semnalate la sfîrşit secolului al X-lea între lacul Prespa şi Kastoria (v. mai sus, p. *266).* Put deci admite că, începînd cu sfîrşitul secolului al X-lea, aromâna a fost separa de dacoromână. Aşadar, termenii slavi pe care dacoromâna şi aromâna posedă în comun şi care prezintă particularităţi fonetice la fel au pătruns română înainte de secolul al X-lea. Fireşte că aceasta nu înseamnă că t menii respectivi au fost adoptaţi în acelaşi timp în toate graiurile româneş Dar dacă ei ar fi pătruns în aromână după secolul al X-lea, ar fi trebuit aibă o altă formă fonetică.**

Elementele slave pătrunse mai tîrziu în aromână, în mod independent de dacorom arată alt tratament fonetic. Astfel, nediftongarea lui ***o*** în ***oa*** (v. mai jos p. 306 ş.u., ca ***coajă, coasă, sloaiâ*** etc.): ar. ***cloţâ:*** bg. ***kloca,*** ar. ***cofă:*** bg. ***kofa,*** ar. ***copă:*** bg. ***kopa,*** ar. ***sm*** bg. ***smola*** etc. (Capidan, El. sl. ar., p. 10 şi 53 ş.u., s.v.).

Diferenţa cronologică dintre diversele elemente pătrunse din slava meridională în a mână poate fi stabilită ţinînd seama de tratamentul v. sl. ***g:*** în afară de tratamentul ***un,*** care aromâna îl are în comun cu dacoromâna (cf. mai jos, p. 310 ş.u.: ar. ***scumpu, jum*** aromâna mai cunoaşte şi fonetismul ***on*** în ***jongâ,*** s.f., „dinte la copiii mici, cînd începe s crească dinţii", pl. ***jongi*** „dinţi de lapte" (Capidan, l.c. p. 7), care este deci posterior. Terme a fost împrumutat la o epocă recentă şi prezintă un tratament caracteristic dialectelor m donene (Debra; cf. ar. ***dab*** „numele unei păduri foarte dese la Avela"; maced. ***dab*** „ste Capidan l.c).

Tratamentul ***enjsX V.^LJJ^*** ar. ***grenda:*** dr. ***grindă,*** ar. ***rende, şcVendzâ*** etc. (Capidan, p. 9) este de asemenea recent şi~reproduce uu fonetism normal în macedoneană.

V. sl. ***e*** e redat în mod obişnuit printr-un diftong, în daco- şi aromână: dr. ***ea,*** ar. ***ea*** (Capidan, l.c, p. 10): redarea lui ***e*** prin ***e*** este deci posterioară (ar. ***rehav*** adj. „rar, răr bg. ***răxav:*** ar. ***repă*** „ridiche": bg. ***repa,*** cu ***e*** pronunţat ***e,*** ca în dialectele bulgare apusen macedonene).

Iată înşirarea acestor termeni:

dr., ar. *babă:* v. sl. *baba;* dr., ar. *blid:* v. sl. *bljudu;* dr., ar. **606:** v. sl„ *bobii;* dr., *&i7T)rdzdă:* v. sl. *brazda;* dr. *cleşte,* ar. *cleasU:* v. sl. *klesta;* dr. *clin,* ar. *c/'m;* v. sl. *klinu* - dr. *clopot,* ar. *cloput;* v. sl. *klopotu;* dr. coajte, ar. *coajă;* v. sl7£oia; dr., ar. *coasă:* v. şl. &osa; dr. *cocean,* ar. *cucan:* v. sl. *kocani* (pl.); dr. *co/ac,* ar. *culac:* v. sl. *kolaci* (forma românească a fost refăcută după plural); dr. *cosiță,* ar. *cusiță:* bg. *kosica* (v. sl. &osa „perişor, moț"); dr., ar. cos; v. sl. £os£; dr. *croi,* ar. *cruiri:* v. sl. *kroiti;* dr., ar. d!«A (cuvînt cărturăresc, căci A nu e redat prin /, ca în *năduf):* v. sl. *duxu;* dr., ar. *gol:* v. sl. goM; dr. *goni,* ar. *aguniri:* v. sl. *goniți;* dr., ar. *grădină:* v. sl. *gradina;* dr. *hrăni,* ar. *hrăniri:* v. sl. *xraniti;* dr. *înveli,* ar. *anvăliri:* v. sl. *valiti;* dr. *învîrti,* ar. *anvărtiri:* v. sl. *vratiti;* dr. râwr, ar. *izvur:* v. sl. *izvoru;* dr., ar. /afe: v. sl. iafe'; dr., ar. /ar: v. sl. iam; dr. Zcnc, ar. *leane:* v. sl. dr. #/>i, ar. *alîk'iri:* v. sl. *lepiti;* dr. *livadă,* ar. *livade:* v. sl. *livade;* dr. *lopată,* ar. *lupată* (împrumut mai nou, cf. în bulgară, dialectal o < ^ în poziție neaccentuată): v. sl. Zo-^a£a; dr. w$7a, ar. m7a: v. sl. mdo (Sandfeld, Ling. balk., p. 81, nr. 3; Racoviță, BL, VIII, p. 164—-165); dr. *milui,* ar. *nituri:* v. sl. *milovati;* dr. *nevastă,* ar. *n(i)veastă:* v. sl. *nevesta;* dr. *nevoie,* ar. *nivol'ă:* v. sl. *nevolja;* dr., ar. *padină:'* v. sl. *padina;* dr. *opări,* ar. *upăriri:* v. sl. *opăriți;* dr., ar. *pîndar:* v. sl. *podari;* dr. *plăti, ar. plătiri:* v. sl. *plătiți;* dr., ar. ^>teg; v. sl. *plugu;* dr., ar. *poală:* v. sl. jî>oZa; dr. *poliță,* ar. *puliță:* v. sl. *polica; ăr., &r. prag:* v. sl. *pragu;* dr., ar. *pungă:* v. sl. *pogva;* dr., ar. rac; v. sl. raM; dr. rana, ar. *ar ană:* v. sl. ra^a; dr. rogoz, ar. *rugoz:* v. sl. *rogozu; ăr. scump,* ar. *scumpu:* v. sl. *skopu;* dr., ar. s^a: v. sl. s^o; dr., ar. s/a&: v. sl. *slabii;,* dr., ar. *sloată:* v. sl. s?o£a; dr., ar. s£og: v. sl. *stogii;* dr., ar. s^a; v. sl. s$fo; dr. fo^>i, ar. *tuk'iri;* v. sl. *topiți;* dr., ar. £w/>: v. sl. *trupu;* drT7ar. *zmeu:* v. sl. **27m)'.**

b) Forma fonetică a termenului românesc ne dă indicații asupra limbii slave de la care termenul a fost împrumutat şi, implicit, asupra epocii în care s-a făcut împrumutul.

Astfel, dr. &or/a (Moldova) trebuie explicat prin ucr. 6or2' „gaură, adîncitură într-un pom, stup", &or£a (Berneker, SEW, s.v. *burții:* Briiske, WJb, XXVI—XXIX, 15). Termenul a pătruns deci în limbă la o epocă recentă, şi nu din slava meridională.

CUVINTE TEHNICE ŞI CUVINTE POPULARE

în privința împărțirii termenilor slavi din limba română în cuvinte cărturăreşti, tehnice şi populare, trebuie deosebite, de fapt, trei categorii de cuvinte: *a)* cuvintele cărturăreşti şi tehnice rămase ca atare, *b)* cuvintele cărturăreşti şi tehnice devenite populare, *c)* cuvintele populare.

a) Prin termeni cărturăreşti şi tehnici nu trebuie înțelese numai cuvintele intrate în limbă pe cale scrisă (de exemplu, termenii slavi din traducerile religioase din secolul al XVI-lea ca: *ad* „iad", *alămojnă* „pomană", *aslam* „camătă", *blaznă* „greşeală", *hrănilniță* „ladă, cămară", *magheniță* „fermecătoare" etc.) şi toți termenii intrați pe cale orală (terminologia creştină, terminologia ecleziastică, termenii referitori la ierarhia de stat, la organizația politică etc.). Sînt unii termeni din această categorie rămaşi ca atare şi care, prin urmare, nu au pătruns în limba vorbită, de exemplu termenii întrebuințați în cărțile religioase sau aceia aparținînd vocabularului juridic.

Aceste cuvinte, intrate tîrziu în limbă, au trăit o viață efemeră şi a dispărut mai tîrziu.

Termenii cărturăreşti, veniți din slavona bisericească sau administrativă, apar numa în dacoromână (Petrovici, Balcania, I, p. 85, n. 2).

b) în privința termenilor cărturăreşti şi tehnici deveniți populari, pr cesul e asemănător cu acela care s-a petrecut cu neologismele proveni din limba franceză: odată intrați în limba comună, termenii au fost asimila acelora din vechiul fond. Cîtva timp, forma originară şi cea populară coexis *(şofeur* şi *şofer, biiro* şi *birou* etc.), apoi prima formă dispare în favoarea cel populare.

Dar fireşte că astfel de nuanțe fonetice nu mai pot fi determinate pentr cuvintele de origine slavă.

Iată cîțiva termeni care intră în această categorie: *blagoslovire, colind Hristos, iad, icoană, idol, Isus, liturghie, maslu, molitvă, popă, praznic, r troiță, utrenie, vecernie* etc.: v. sl. *blagosloviți, kolgda, Xristosu, jadu, ikon idolii, Isusu, liturgija, maslo, molitva, popii, prazdiniku, raj, trojica* (HA 139 s.v.), *utrinja, vecerinja* etc,

c) în privința termenului „popular" dat unei categorii de cuvinte, se aplică unui cuvînt intrat în limbă pe cale orală şi întrebuințat în limb comună.

Există, în română, termeni slavi împrumutați sub două forme, cărturărească şi popula ca, de exemplu, *sâvîrşi* (limba literară) şi *sjîrsi* (popular): v. sl. *suvrusiti, sobor* (limba litera şi ar. *zbor* (popular): v. sl. *suboru* etc.

OGLINDIREA STĂRILOR SOCIALE ÎN VOCABULAR

Unele elemente slave din limba română sînt ecoul stărilor sociale d epoca constituirii statului român feudal, cînd populația de la nordul Dună (inclusiv Transilvania) conviețuia cu slavii, iar clasa conducătorilor înt buința limba slavonă ca limbă scrisă.

Astfel, un termen ca *bejenie (băjenar, băjenărie,* vb. *băjeni)* expri fuga din fața năvălitorilor, dar şi, pentru țăranul iobag, fuga de asupri proprietarului de pămînt. *Boier* şi *jupîn* denumesc persoane din clasa con cătoare. Terminologia familiei numără o serie de nume *(babă, maică, maşte nevastă)* care se explică prin conviețuirea cu slavii. Şi la fel toți terme pe care îi înşirăm mai jos.

Pentru evoluția sensului v. sl. *moka,* de la „chin" (cf. *a se munci)* la „lucru", car explică prin condițiile sociale ale muncii impuse clasei subjugate, v. C. Racoviță, „Trav et „souffrance", BL, VII, 1939, p. 96-101. ^.

în privința terminologiei agricole, termenii pe care i-am examinat sus (v. p. 284) nu par a fi mai vechi de secolul al XII-lea, afară de *plug,* c nu conține vreun element de datare, şi de termeirji regionali, care sînt î mai recenți. Relevăm aici pe *brazdă, ogor, pleavă, pogon, snop* şi *stog* c completează lista dată la locul arătat.

Terminologia creştină, în afară de termenii latini care denumesc noțiunile fundamentale ale cultului *(biserică, botez, cîşlegi, creştin, cumineca, dumnezeu, înger, paşti, păgîn, sîn* „sfînt" etc.), este sud-slavătermenii slavi arată că organizarea cultului s-a făcut în perioada de după secolul al IX-lea. Relevăm, din listele date aici mai jos la p. 287 ş.u. termenii următori: *blagoslovenie, colindă, Hristos, iad, icoană, idol, Isus, liturghie, maslu, mănăstire, molitvă, praznic, pristol, rai, schimnic, schit, sfînt, troiță, utrenie, vecernie* etc.

Numele marilor dregători ai statului feudal muntean şi moldovean vin de la statele sud-slave, care au copiat organizarea curții bizantine. Astfel, termenii *logofăt, paharnic, postelnic, vistiernic* şi *vornic* pot fi explicați prin sîrbo-croată, iar *comis* şi *stolnic* prin bulgară.

„Nu trebuie să ne închipuim că înlocuirea elementelor lexicale latine prin împrumuturi slave s-ar fi întîmplat într-o anumită epocă de simbioză intensă cu slavii şi de bilingvism româno-slav. împrospătarea limbii cu cuvinte de origine slavă este un proces de lungă durată" (Puşcariu, LR, I, p. 278).

STATISTICA VOCABULARULUI

Influența slavă asupra limbii române este cu deosebire vizibilă în domeniul vocabularului, în care elementele slave au pătruns în mare număr. Ele au înlocuit, în parte, termeni de altă origine, în special latini, şi au împlinit numeroaselipsuri, cu deosebire în vocabularele tehnice. Penetrația elementelor slave în limba română trebuie explicată, în primul rînd, prin bilingvism, românizarea unei mari mase de slavi şi împrejurările economice, politice şi culturale care au prezidat la constituirea primelor state româneşti de la nordul Dunării.

Un mare număr de cuvinte slave a pătruns în vocabularul de bază al limbii (v. înşirarea lor mai jos, p. 287 ş.u.).

^ Prezentarea ştiințifică a vocabularului unei limbi se face pe bază de statistică, în privința limbii române, cercetările sînt în curs: posedăm două statistici ale limbii literare contemporane, una a stilului beletristic şi cealaltă a stilului publicistic al limbii literare.

Pentru problemele de statistică a vocabularului, v. principiile şi rezultatele aplicării lor în: P. Guiraud, Les caracteres statistiques du vocabulaire, Paris, 1958, şi Id., Problemes et m£thodes de la statistique linguistique, Dodrecht, 1959; G. Gougenheim, R. Michea, P. Rivenc et A. Sauvageot, L'elaboration du francais elementaire, Paris, 1956; precum şi lucrările privind limba română ale lui D. Macrea, Contribuție la studiul fondului principal de cuvinte al limbii române, SCL, V, 1954, p. 7—18, Al. Graur, încercare asupra fondului principal al limbii române, Bucureşti, 1954, observațiile lui I. Fischer, SCL, IX, 1958, p. 127—133 şi ale lui A. Juilland, P. M. H. Edwards, Ileana Juilland, Frequency Dictionary of Rumanian Words, The Hague, 1965, p. XIII—XIV; V. Şuteu, Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori români, SCL, X, 1959, p. 419—443, şi Gh. Bolocan, Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare, SCL, XII, 1961, p. 35-71; Mihăilă, Impr. v. sl., p. 248-254.

în privința compoziției vocabularului de origine slavă al limbii române considerat la epoca lui cea mai veche, trebuie ținut seamă de observațiile următoare:

1. O cercetare statistică a acestui vocabular nu se poate face decît după aplicarea criteriului cronologic, elementele de vocabular fiind clasificate după epoca sau data cînd s-a făcut împrumutul, ținîndu-se seamă de caracteristicile fonetice ale cuvintelor cercetate.

2. Nu putem separa în mod absolut cuvintele din limba vorbită de cuvintele savante, şi sîntem obligați să luăm în considerație, laolaltă, cuvint intrate în limbă pe căi diferite şi la mari intervale de timp (sec. VI—XVI)

3. Experiența ne arată (compararea vocabularului stilului beletristi al limbii literare din zilele noastre cu vocabularul stilului publicistic) c componența vocabularului e profund diferită, după cum luăm în considerați limba vorbită şi limba literară sau cutare stil al limbii literare, comparat c alt stil al ei.

în consecință, am renunțat la gruparea cuvintelor în două categori (vocabularul de bază şi masa vocabularului), întrucît în stadiul de astăzi a cercetării nu dispunem de criterii obiective, la care se poate ajunge printr- analiză ştiințifică a vocabularului.

250 de cuvinte vechi slave se găsesc în cele 4 dialecte ale to
50, şîm^Tomun^ Mihăilă, Emprunts vieux-slaves propres a dacoroumain, RRL, XXV, 1980, p. 569-576).

Principiile glotocronologiei (ar exista în toate limbile un vocabular d bază, care s-ar primeni la cite 1000 de ani) sînt expuse de A. Dall'Igna Rodriguez, Eine neue Datierung der vergleichenden Sprachwissenschaft, Kratylos, II, 1957, p. 1—14 (cele 215 cuvinte de bază sînt înşirate la p. 12—13 *tot, şi, animal, pasăre* etc.).

ELEMENTELE VOCABULARULUI

Expunere generală: Densusianu, H.d.l.r., I, p. 255 ş.u., Conev, Bălg. i Rom., p. 36 ş.u Mihăilă, Impr. v. sl.

în înşirarea care urmează, şi care intenționează să dea numai o ide generală despre vocabularul de origine slavă meridională din limba română termenii slavi sînt împărțiți pe categorii, după sens. (Formele româneş care nu poartă altă indicație aparțin dacoromânei; cele slave aparțin vechi slave).

SUBSTANTIVE

S t a r e s o c i a l ă, s o c i e t a t e, *bejenie: bezanije; boier: boljarin* (pl. *boljare;* magh. *bojdr,* Kniezsa, MNSJ, p. 800 s.v., redă fonetismul vech al formei româneşti); *diac: dijaku; grădinar: gradinaru; jupîn: zupan* *răzmiriță:* bg. *rajmirica; rob,* ar. *robu* (Papahagi, Dicț. dial. arom. s.v. *robu* (cf. Vaillant, Grammaire comparee des langues slaves, I, Paris, 195 p. 163); *slugă: sluga; stăpîn: stopanu; voievod: vojevoda; vraci: vraci; zaver* bg. *zavera; zidar: zidari; zlătar: zlătari.*

F a m i l i e, *baba; baba; ibovnic: Ijuboviniku; maică:* bg. *maika; ma* *tehă: mastexa; nene:* bg. *nenja* (f.); *nevastă,* ar. *nfijveastă: nevesta; rud* bg. dial, *rodă* (pronunțat *rudă,* Mihăilă, Impr. v. s., p. 130).

P a r t i c u l a r i t ă ț i f i z i c e s a u m o r a l e, c a l i t ă ț i s a d e f e c t e, *grije: gryza; groază: groza;idr.,* ar. *jale: zali; lăcomie:lakomi]* *pizmă: pizma; rîvnă: rivini; veselie: veselije.*

P ă r ț i 1 e corpu1ui. *circă: kruku; jgsiță:* bg. *kosica; costeliv: kostilivu; crac: kraku;* dr. *gîrb,* megl. *gqrb: griibu,* bg. *gărb; gît: glutu;* dr., megl. *gleznă:* sl. bis. şi bg. diaL *glezna* (Mihăilă, Impr. v. sl., p. 118;Mladenov, ERBE, p. 101); *obraz: obrazii; stomac:* bg. *stomax;* dr., ar. *trup: trupu.*

Îmbrăcăminte, *cergă:* bg. *cerga; cojoc: kozuxu; copcă: bg.kopSe; cuşmă: kucima; izmana: izmena;'nădragi: nadragy; poală: pola; p(r)estelcă:* bg. *prestilka; rufă: ruxo; scufie:* bg. *skufa; şapcă: bg7sapka; şubă: suba; suman:* bg. *sukman.*

Armată, *izbîndâ: izbodq: puşcă: puska; wzppi: razboj; sabie: sablja; steag: stegu; strajă: straza; suliță: sulica; trîmfița: trqbica.*

Comcrț. *precupeț:* bg. *prekupec; tîrg: trugu; bg'tărg; ucenic: ucenikii.*

Locuință, unelte, obiecte casnice, *belciug: belSugu; bici: bici; Mană* „scîndură": bg. *blana;* dr., ar. *blid: bljudu* (şi *bljudo,* HAT, p. 12 s.v.); *boltă: bolta; ciocan:* bg. *cokan; cleşte,* ar. *cleaşte: klesta;* dr. *clopot,* ar. *cloput: klopotu;* dr., ar. *coasă: kosa; colibă:* bg. *koliba; cosor: kosori;* dr., ar. *coş: kosi; coşciug: coş + kovucegu; coşniță: kosinica; coteț: kotici; cumpănă: kopona; daltă: dlato; grajd: grazdi;* dr.,'ar. *grădină: gradina;* dr., megl. *greblă:* bg. *greblo; grindă: grțda; iesle: jasii; jar: zărit; lanț:* s.-cr. *lânac,* slov. *lânac; laviță: bg. lavica; leasă: lesa; lopată,* ar. *lupată: lopata; nicovală: nakovalo; ogradă: ograda; perie: perije; pernă: bg.perinica; pilă: pila; pinten: p§tino; pivniță: pivinica;* dr., ar. *ploscă:* bg. *ploska; plută:* bg. *pluta; ,pod: podu;^poliță: polica;* dr., ah *prag: pragu;* dr. *praştie,* ar. *proâşti: piasta; prispă: prisupa;* dr., ar. *pungă: pogva; rogojină,* megl. *rugujină: rogozinaT sanie: sanij;^ sfeşnic: svestinikii; sfoară: suvora;* dr., ar. *sită: sito; sticlă: stiklo; strună: struna; teasc: tesku; tocilă: tocilo; toiag,* megl. *tuiagă: tojagu; topor: toporu; țeava: cevi; uliță: ulica; vadră: vedro; verigă: veriga; vîslă: veslo; zăbrea: zabralo; zăvor: zăvorii.*

Hrană, *colac: kolaci; drojdie: dr.ozdije* (pl.), bg. *drozdije* (n. colect., Mihăilă, Impr. v. sl., p. 61); *hrană: xrana; icre: ikra; lacom: lakomu; oțet: ocitu; pită:* bg. *pita; poftă: poxoti; smîntînă: smetana; ulei: olej.*

Agricultură. *brazdă: bg. brazda; cobită: bg. kobilo; cormană:* s.-cr. *korman; ogor:* bg. *ugar; plaz: bg. plaz; pleavă: pleva;* dr., ar. *plug: plugu; pogon: pogonu; prisacă: preseka; rărită: bg. ralica; sădi: saditi;* dr., ar. *snop: snopii;* dr., ar. *stog: stogu.*

Pescuit, *cîrmă: kruma; corabie: korabli, korabi;* dr., ar. (Mihăileanu; lipseşte la Papahagi, Dicț. dial, arom.) *mreajă: mreza; năvod: nevodu; undiță; odica; vîrşă:* bg. *vărsa.*

V. enumerarea termenilor dată de Z. Wittoch, La terminologie de la -peche ,n roumain et les slaves, EB tch., IV, 1972, p. 85-102.

Timp. *ceas: casu; răstimp: rostopu; veac: veku;* dr., ar. *vîrstă* (ar. *vrăstă): vrusta; vreme: vreme.*

Medicină. Boli. *boală: boli; boli: boliți; ciumă: cuma; gîlcă:* bg. *gălka; obloji: obloziti; otravă: otrava; pojar: pozării; rană: rana.*

Superstiții, *basm: basni; diavol: bg. djavol; iad: jadu; idol: idolii; moroi: mora; paparudă: hg. peperuda; rai: raj; Rusalii:* bg. *Rusalii;* dr. *vîrcolac, vărculac: bg. vărkolak; vrajă: vraza;* dr., a^ *zmeu: zmij.*

Natură, *beznă: bezduna; bîrlog: brulogu, bg. bârlog; bolovan: boliivanii; bură: burja; clocot: klokotu; crivăț: bg. krivec; crîng: krqgu; deal: dUii) dumbravă: dqbrava; gîrlă: grulo, bg. gărlo; graniță: granica; iaz: jazu;* dr. *izvor,* ar. *izvur: izvorii; jeratic: zeratukii; lapoviță:* bg. *lapovica;* dr. *livadă,* •ax. *livade: livada; dr., ar. luncă: loka; nămet: nămeții; nisip: nasupu; omăt: ometii; ostrov: ostrovu; peşteră: peştera; podgorie: podugorije; ponor: ponoru;*

potop: potopii; praf: praxu; prăpastie: propasti; prund: produ; puvoi: povoni; sălişte: seliste; dr., ar. *sloată: slota; şipot: siputu;* dr., ar. (Mihăileanu) *tină: tina; trăsni: tresnoti; val: valii; văzduh: vuzduxu;* dr. *vifor,* ar. (Mihăileanu) *vifuru: vixru,* bg." *vixăr; vîrf: vruxu; vîrtop:* bg. *vărtop; zare: zarja;zăduf:* bg. *zodux(a); zăpadă: zapadii; zori: zorja.*

B.O. Unbegaun, Orbis, II, 1953, p. 346—351: *zapa* „frig", *zapadi* „frigurile mari", în bulgara meridională, la Boboscica (lîngă Korea, în Albania, cf. A. Mazon, Documents, contes et chansons slaves de *V*Albanie du sud, Paris, 1936, p. 453, s.v.). S. Puşcariu, LR, p.180 ş.u. G. Mayer (Ricerche slavistiche, VIII, 1960, p. 291-292)*: zăpadă* ar fi un calc după tracă; cf. alb. *debare* „neve" < *bie* „tomber"; cf. cr. *zapadec* „neve caduta", slav. *zapasti* ^fallen vom Schnee".

Faună, *bivol: byvolu; cîrstei: krasteli; cîrtiță:* bg. *kărtica; colun: kolunu; dihor: dyxoru; dobitoc: dobytuku; gînsac: gqsaku;* dr.,^ar. *gîsea:* bg. *gaska; guşter: guşterii; jivină: bg. zivina; lăstun: lastuna; lebădă.^ lebedi; lin: bg. lin; molie: moli; nevăstuică: nevestulka; ogar: ogarii; păianjen: paQcina, pajocina si pajecina* (HAT, 84 s.v.), bg. *pajazina* (Mihăilă, Impr. v. sl* *p*. 93_J94). *păing: paokii* (bg. *paiăg,* Skok, R. et. sl., III, p. 71); *păstrăv:* cf. v. sl. *pist.ru; păun:* bg. *paun; prepeliță:* bg. *prepelica;* dr., ar. *rac: raku; rață: reca; rîs: rysu; rod: rodii; sobol: soboli; stelniță: stenica; ştiucă:* bg. *stuka; veveriță: bg. veverica; vidră: vydra; vrabie: vrabij; zimbru: zqbru*

Plante, *aglică:* bg. *aglika;* dr., ar. *bob: bobii; cocean:* bg. *kocanj gulie: bg. gulija;'hamei: xameli;* dr., ar. *hrean: xrenu; jir: bg. zir; lobodă: loboda; mac: maku; măslin: măslinii; mînătarcă:* bg. *manitarka, manturka; molotru: molotri; morcov:* bg. *morkov; omeag: omegu; ovăs: ovisu; pelin: pelynu; praz: bg. praz; rapiță: repica; răchită: rakyta;* dr. *rogoz,* ar. *rogoşu: rogozii; dv. sbîrcioc:* bg. *sbărcok; sfeclă: svehlu; ştir:* bg. *stir;* dr. *troscot,* megl. *iroscăt, troscut: troskotu.*

Mețale. *cositor: kositerii; oțel: oceli.*

Minerale, *cremene: kremeni; drob: drobii:* dr. *smoală,* ar. *smola: smola; var: varii.*

Noțiuni concrete, *caznă: kazni* (postverbal de la *a căzni,* Mihăilă, Impr. v. sl., p. 143); *ceată: ceta; chip: kipu; cireada: creda; comoară: komora; dospi: dospeti; dungă: doga; glas: glasu; gloată: gloia; grămada: grămada; griv:* bg. *griv; horă:* bg. *xoro; muncă: mqha; năduf:* s.-cr. *nedux, norod: narodu; ocină: obîcina; pacoste: pakosti; pag: pegu; pilc: plukii; plocon: poklonu; prieten: prijateli; rodi: rodiți; scîrbă: skrubi; sfadă: bg. svada. sfat: suvetii; sfert: cetvrutu; stîlp: stulpii; stîrv: striivo; sută: suto; tălmaci. tlumaci; vîrf: vriixu; vorbă: dvoriba; vraf: vraxii; zălog: zalogii; zvon: zvonijț.*

Noțiuni abstracte, *ciudă: cudo; cobe: kobi; dajdie: dazda, danie: danije; dar: darii;* dr., ar. *duh: duxu; har: xarii; hîtru: xytru; iacă. jako; ispită: ispytii; iute: Ijute; jertfă: zriitva; leac: leku;* dr. *lene,* ar *leane: leni; milă: milu; nădejde: nadezda; năpastă: napasti; nărav: nravii, năuc: neuku; necaz: bg. nakaz;* dr. *nevoie,* ar. *nivol'a: nevolja; noroc: narokii, obicei: obycay; obidă: obida; oblu: oblii; obştie: obisti; ocol: okolu; pagubă. paguba; ponos: ponosii; potrivă: potrivii; poveste: povesti; primejdie: premezdije; rînd: re.du; scump: shqpu; silă: sila; slobod: svobodi,* bg. *sloboda, soroc: suroku; spor: sporii; sprijin: suprgsti;stavilă: stavilo; taină: tajna, temei: temeli; tihnă: tixnoty; treabă: ireba; treaz: trezvii; vesel: veselii; vesta vesti; vină: vina; vîlvă: bg.. vălxva; vlagă: vlaga; vrajbă: vraziba; vrednic vredini; zadar: za darii; zăbavă:* bg. *zăbava; zvon: zvonii.*

Terrninologie creştină şi bisericească. *agneț: agmci; blagoslovi: blagosloviți; a se căi: kajati sg: chilie: kelija; chivot: kivoiu; colindă: kolgda; colivă: kolivo; cristelniță: krusiilinica; duJwvmc: duxoviniku; dveră: iviri; Hristos: Xristosu; icoană: ikona; Isus: Isusii; ispăşi: supasiti; liturghie: liturgija; maslu: maslo; metoh: metoxu; mitră: mitra; molitvă: molitva; monah: monaxu; mucenic:* bg. *mălenik,* slav., rusă sau sîrbă *mucenik* (diaL *măcinici),* „colăcei ce se fac la sărbătoarea celor 40 de sfinți" (< *măcenik); odăjdii; odezda; pomană:* bg. *pomana, pomen* (< *pomenii,* postverbal de la *a pomeni,* com. G. Mihăilă; cf. *goană < a goni); popă: popii; post: postă; potir: potiri; prapur: praporii; pravilă: pravilo; praznic; prazdinikii; pristol: prestolu; schimnic: skiminikii; schit: skitii; sfînt: svetii; slavă: slava; smirnă: smiruna; stareț: starici; strană: strana; taină: tajna; tîmplă:* bg. *iemplo; țîrcovnic: crukuviniku; troiță: irojica; utrenie: uirinja; vecernie: veâerinja.*

Scriere: *buche: buky; cazanie: kazanije; ceaslov: casoslovu; cerneală* bg. *cernilo; citi: ceşti, citg* (ind. pr.; cf. s.-cr. *căliti, cătați,* Skok, R. et. sl., III, p. 65); *grămătic; gramaiiku; izvod: izvodu; leat, veleat: (vu)leio; letopiseț: leiopisici; molitvenic: molitvîniku; predoslovie;* bg. *predoslovie; slovă:* bg. *slmw; lifiic: tipikii; iîlc: tliikii.*

ADJECTIVE

Particularități fizice sau ^morale, calități sau defecte, *becisnic: beMstiniku; blajin: blaăenu; calic: kalika; cîrn: krânu; coțcar: kockar* (după Mircev, Gr. bg. ez., p. 75 din română; s.-cr. *kockar* „jucător la jocurile de noroc, şarlatan"); *destoinic: destojniku; dîrz; drum; drag: dragu; gîngav: gognavu; gîrbov: grubavu; gol: golii; golan:* bg. *golan; grozav: grozavii; haplea:* bg. *xapljo; lacom,* ar. *lacumu* (Mihăileanu): *lakomu; milostiv: milostivii; mîndru: modurii; năting; netşgu; năuc: neuku; .nerod: nerodă; pestriț; pistru; pleşuv: plesivu; pribeag: pribegii, pribegu; prost: prostii; rumen: rumenii; sărac: siraku; scîrnav:* bg. *skărnav;* dr., ar. *slab: slabă;* dr., ar. *smead: sm$d&; ştirb: sirubu; şui:* bg. *sui; timp: topii; treaz: irezvii; țeapăn: cepenit; vinovat: vinovații; viteaz: vit§zi; voinic: vojnîku; vrednic: vredtnu; zdravăn: sitdravînu; zglobiu: zlobtvu.*

Stare socială, *bogat: bogată.*

VERBE

Acțiuni concrete, *beli: beliți; clădi: klasti-kladi}; clăti: klaMi; clipi: klepati; coborî (pogorî): pogoru; croi: kroiti; dărui: darovati; dobtndi: dobodj; goni: goniți; grăi: grajati; iscăli: iskaljaii; izbi; izbiți; înveli: valiii: învîrti: vratiti; lipi: lepiti; logodi: lagoditi; lovi; loviți; miji: mizați: năvăli: navaljaii; obosi:* bg. *oboseja,* s.-cr. *obosiți* (Mihăilă, Impr. v. sl., p* 202); *odihni; oluduxngti; oglindi: oglțdati; omorî: mnoriti; opri: opreti; osteni; ustafriuslanq; otrăvi: otrăviți; păzi: paziti; pipăi:* bg. *pipam; pîndi; podiți; pârli:* bg. *părlja,* s.-cr. *prljiti; plăti: plătiți; piese ăi:* bg. *pleskam; porni ^.poringU: prăpădi: propasti, -padâ; prăvăli: provalili; propti: podupreti; spoi: supoiii; tăvăli:* s.-cr. *tavoljiti; tîrî: treti; tocmi: tukitmiti; topi: topiți; trudi: trudiți; zări: zreti; zbirci:* bg. *barca; zdrobi: sudrohiti; zîmhi:* v. sl. *zâbif,* bg. *zabja se* (Mihăilă, Impr. v. sl., p. 20Î).

Acțiuni abstracte, *blagoslovi: blagosloviți; dovedi: dovedg izbmi: izbăviți; izgoni: izgoniți; glăsui: glasovati;* ***hohotii*** *xoxotaii; huli xmUti; isprăvi: praviti; iubi: Ijubiii; îndrăzni; druzndti; îngrozi: grozili nimeri:* bg. *namerja* (Mihăilă, Impr. v. sl., p. 197), s"-cr. *namerUi; pofti pQxoteti; porunci: porocitî; primeni: premeniti; primi; prijeti-priimq; privi pmviti; risipi: rasypaii; săvîrşi: suvrMiti; sminti: sumeşii; smuci: \mucak strădui: stradali; trăi: trajati; voi: voliti; zgîrci: sugriiciti.*

ADVERBE

dr. *aievea:* prep. *a* 4- v. şl. *jave* „pe față, evident" (Miklosich, Lex. plsI s.v.; HAT, 8, s.v. *jave),* în textele.din secolul al XVLlea: *aiave* (Densusianu 'H.d.l.r., II, p. 251; ed. rom., II, p. 161).

ba (dr., ar., megl.) „nu"-: bg. *ba* (pentru a exprima negația),

dr. *da* (exprimă afirmația): bg., s.-cr. *da* (cf. conjuncția v.sl. *da)* „ac laşi sens".

dr. *iute:* v. sl. *IjiUe.*

dr. *de iznoavâ:* v. sl. *izu* „din, cu" -f- *novii* „nou" (Miklosich, Lex, plsl s.v., HAT, 40, s.v. *iz,* 70, s.v, *novu).*

dr. *de obşte;* prep *de* + v.sl. *ohîsîe* „in comun, împreună" (Miklosic Lex. **plsL,** s.v!; HAT, 72, s.v. *obîUî).*

dr. *împotrivă, dimpotrivă;* v. sl. *profim.*

dr. *îndeosebi:* v.sl. *osobl* „separat" (Miklosich, Lex. plsl., s.v.; HA 78, s.v. *osobl).*

dr. *prea:* v. sl. *pre.*

dr. *razna:* v. sl. *raz mo.*

dr. *(în) zadar:* v. sl. *za* -f- *dară (ci. in dar,* Tiktin, s.v. *dar).*

dr. *aşijdere,* în textele din secolul al XVI-lea (Densusianu, H.d.l. II, p. 254; ed. rom., II, p. 163), e.ste de formație cărturărească şi a pătruns IvmM prin textele religioase (DA, s..v.) . <

INTERJECȚII

•*iaca, iaca* nu poate fi explicat prin latină (DA, s.v. ; *ia* nu c latin: Gra ntra lui Meyer-Lubke, REW \ 2832), ci prin v. sl. *ja* BL, V, p. 96, con (adv.).

dr. *ian, iani:* bg. *ja* **-f-** *m.*

dr. *iată:* bg. *eto* „vezi acolo"

Nu «an. cuprins in expunerea noastră o sene de, termen. ^ . a t e . U U »> eciiea s cu alt sens decît în română (sînt înşirați de Densusmnu, H.d.l.r., 1. p. 263 . «*• "> p. 174 st de Jacimirskn. p. 270 .ş.u.), pentru că avem ştiri prea sumare despre v. sUvâ.

„CALCURI" LINGVISTICE

Expunere.generală: Şăineanu, Semasiol., p. 72 ş.u.; Jacimirskij, p. 257 ş.u.; Kr. Sandfeld Jensen, Notes sur.les caiques Unguistiques, Festschrift V. Thomson, Leipzig, 1912, p. 166 ş.u,; St. Wedkiewicz, RS, VI, p. 230 ş.u.; Sandfeld, Ling, balk., p. 85 ş.u.; Th. Capidan, Caiques linguistiques, DR, I, p. 331 ş.u.; Boris Unbegaun, Le caique dans les langues slaves litteraires, R. et. sl., XII, p. 19 ş.u.; Mirko Deanovic, Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici, Arch. Rom., XVIII, p. 129 ş.u.; I. Rizescu, Contribuţii la studiul calcului lingvistic, Bucureşti, 1958; E. Seidel, El. sint. sl., p. 125-140.

C a l c u l l i n g v i s t i c trebuie deosebit de împrumut. împrumutul rezultă din adoptarea unui termen dintr-o limbă străină, termen format dintr-un anumit număr de sunete, reunite cu un sens. Astfel dr. *izvor* „sursă" reproduce cuvîntul v. sl. *izvoru,* cu acelaşi înţeles.

Prin c a l c l i n g v i s t i c sau calchierea unui termen după altul se înţelege adoptarea nu; a cuvîntului străin, ci numai a sensului său. Se porneşte de la: sensul cuvîntului: dr. *lume* (arhaic şi popular) „lumină" (<lat. *lumen,* cu acelaşi sens, cf. expresia *lumea ochiului* „lumina ochiului, pupila") şi v. sl. *svetii* cu sensul de „lumină", dar şi de „lume, totalitatea fiinţelor şi lucrurilor create, univers". Prin analogie cu termenul slav, cuvîntul românesc va capătă şi acest sens. Deci: dr. *lume* = „lumină" şi „lume".

Dar se poate imita şi procedeul prin care noţiunea e redată într-o altă limbă. Astfel, în vechea slavă „uleiul" e denumit *dreveno maslo;* în această expresie, primul cuvîht e un derivat din *drevo* „lemn, arbore", iar al doilea denumeşte „untul". Aşadar: „unt de arbore". Termenul românesc *untdelemn reproduce* exact procedeul slav *(lemn,* cu sensul de „arbore" e atestat în textele româneşti vechi).

„Calcul lingvistic e o imitaţie, e prelucrarea unui clişeu dintr-o limbă şi transpunerea lui în limba proprie, cu mijloace lingvistice (forme si material) proprii" (Seidel, El. sint. sl., p. 133).

Calcul lingvistic rezultă din bilingvism: cel care vorbea slava şi romåna a transpus din slavă în română procedee caracteristice de expresie, plecînd de la coincidenţa de sens a termenului slav şi a celui românesc:

v. sl. *svetii* „lumină", dar şi „lume"..
dr. *lume* „lumină", deci
dr. *lume* „lumină" şi „lume".

Urmează înşirarea cîtorva exemple: ele nu pot fi datate, dar prin faptul că, uneori, termenul românesc poate fi explicat numai prin bulgară sau sîrbocroată, şi nu prin v. slavă, putem deduce că în unele cazuri fenomenul este recent.

dr. *albeaţă* „cataractă" (medicină) < *alb:* bg. *belmo,* s.-cr. *beona* „cataractă " < bg. *bel,* s.-cr. *beo* „alb".

dr. *broască* „închizătoare la uşă": bg. *zabka* „balama" < *zaba* „broască".

dr. *calea-valea* „aşa şi aşa" < *cale* + *vale,* după bg. *gore-dolu* „aproximativ, circa" < *gore* „sus" + *dole, dolu* „jos" (Recnik al Acad. Bulg. de St. I, p. 193, p. 274).

dr. *cătuşă* „ancoră de corabie; fiare, lanţuri" (arh. şi în limba vorbită; Şăineanu, Semasiol., p. 81): v. sl. *kotva* „ancoră; pisică".

dr. *codru* „munte": v.sl. *gora* „munte; pădure" (Jacimirskij, p. 259; Skok, Arch. f. slav. Phil., XXXVII, p. 83 ş.u. admite calcul după sl. *delii* „parte, munte"; dar se poate să fie şi o evoluţie paralelă, în română şi în slavă).

dr. *destul* „destul; suficient" < *de* + *sătul,* ca şi bg. *dosta* „dest
< *do* + *sit* „sătul" (v. sl. *sytu).*

dr. *faţă* „persoană" (arh.; Şăineanu, Semasiol., p. 79 ş.u.): v. sl. *obr* „formă, figură, persoană".

dr. *fruntaş* „şef" < *frunte:* bg. *celnik* „conducător" < *ceh* „frunt

dr. *iapă* „iapă; dispozitiv pentru a trage plugul": bg. *kobila* „iapă; d pozitiv pentru a trage plugul".

dr. *a înlemni* „a se întări, a fi uimit" (lit. „a deveni de lemn"): bg. *sd javam se* „a deveni ţeapăn, ca de lemn", derivat din *dărvo* „lemn".

dr. *a înşeua* (lit. „a pune şeaua"), ca şi s.-cr. *nasamăriti* „a aşeza samar < *samar* „samar".

dr. *întunerec* „zecemii" (arh.; Şăineanu, Semasiol., p. 81 ş.u.): v. sl. *U turna* „întuneric; număr infinit, mii, zece mii".

dr. *a (se) juca* „a (se) juca, a dansa": s.-cr. *igrati (se)* „a se juca, a dans dr. *joc* „joc, dans", ca şi bg., s.-cr. *igra.*

dr. *lemn* „arbore" (arh.): v. sl. *drevo* „arbore, lemn"; cf. dr. *untdele* calchiat după v. sl. *dreveno maslo* „ulei", în care *lemn* are acelaşi sens „arbore" (Şăineanu, Semasiol., p. 80; Jacimirskij, p. 258 ş.u.; 265).

dr. *limbă* „naţiune, popor" (arh.; Şăineanu, Semasiol., p. 75 ş.u.); *jgz* „glas, limbă, popor" (Jacimirskij, p. 261 ş.u.).

dr. *Ungurea* „adîncitura abdomenului, la om" < *lingură;* bg. *lazicka* „ad citura abdomenului, la om", s.-cr. *lazicica* „cavitate toracică" < bg. *läz* s.-cr. *lazica* „lingură".

dr. *lume* „lumină, lume" (arh. şi popular; Şăineanu, Semasiol., p. 73 ş Jacimirskij, p. 261; Sandfeld, Ling. balk., p. 85 ş.u.): v.sl. *svetii* „lumi lume".

dr. *parte* „regiune, ţară": bg. *strana* „parte, ţară, regiune",

dr. *răscruce* „răspîntie, încrucişare", după bg. *răzkrăstica* „răspîn încrucişare".

dr. *strîmb* „încovoiat, întors, nejust, fals": bg., s.-cr. *kriv* „încovo vinovat, fals".

dr. *tînăr* „fraged": v. sl. *mlădii* „tînăr".

dr. *ţinere* „stâpînire" (arh.; Şăineanu, Semasiol., p. 83): v. sl. *druzali* ţine, a stăpîni".

dr. *verde* „curajos; robust": v. sl. *zelenii* „verde, sănătos, tare, puterr Jacimirskij, p. 263).

dr. *vită* „animal" < lat. *vita* „viaţă": v. sl. *zivotii* „viaţă; animal",

dr. *vină* „vînă, nerv": bg., s.-cr. *zila* „vină, nerv".

în privinţa expresiilor pe care româna le are in comun cu bulgară şi care se exp prin criteriul „balcanic", v. materialul comparativ la B. Conev, Istorija na bălgarskij ezik Sofija, 1934, p. 27 ş.u.

•

FORMAREA CUVINTELOR

DERIVAŢIA

Formarea cuvintelor constituie unul din capitolele cele mai importa ale unei limbi; putem vedea aici cum procedează limba pentru a-şi crea mente noi, dotate cu noi sensuri.

Un mare număr de cuvinte se formează cu prefixe sau cu sufixe sla

Prefixe

ne-, în dacoromână şi aromână, *ne-* are valoarea primitivă a lui *in-* latin, pe care 1-a înlocuit (Densusianu, H.d.l.r., I, p. 246 ; ed, rom., p. 164): dr. *nebun, neliniştit, nemulţumit* etc. (în opoziţie cu *bun, linişti*i, *mulţumit* etc.), ar. *neacupirit, neaimt* etc.

în slavă, negaţia *ne-* apare în compuse: v. sl. *nedggu, nemosti, n-eprijazni* „drac" (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I[2], p. 676); cf. v. sl." *nemilostivii, netreUnu nevinovaţii, nevredînii:* dr. *nemilostiv, netrebnic, nevinovat, nevrednic* etc, (Auerbach, p. 241 ş.u.).

po-, cu valoarea de întărire, de creştere a unei însuşiri, acţiuni etc., în vorbe împrumutate din slavă, ca dr. *pocăi' (-căi):* v. sl. *pokajati, popri (-opri):* v.sl. *popreti, poticni, (-ticni):* v. sl. *poiykati* etc. (Auerbach, p. 243 ş.u.). In compunere cu adjective, *po-* apare uneori în textele noastre vechi şi astăzi, în vorbirea populară: *poneagră* „încă mai neagră" (D. Cantemir, apud Tiktin, s.v. *po-), ponegnt* (cf. *ponegri,* din limba comună, calchiat după v. sl. *pocrimiti), poros* (în limba vorbită, Tiktin, l.c).

în meglenoromână: *pucătari* „a se uita", *putumari* „a întoarce" etc.

în slavă, *po-,* în compunere cu substantivele sau adjectivele, are rolul de a întări, de a creşte sau de a diminua o acţiune, o însuşire: bg. *pâ-bjal* „mai alb", *pâ-junak* „un mare erou" etc. (Miklosich, Vergi. Gr.d.sl. Spr., II, p. 359 ş.u.).

pre-, cu valoarea de schimbare de poziţie, de repetare, de îndeplinire, de intensificare, de transformare a acţiunii: dr. *preda,* bg. *prenesa* „a transporta", *prebroditi* „a trece peste un rîu" (E. Petrovici, DR, X, p. 141; Rizescu, SMFC, I, 10—11): dr. *preda, preface, prelucra, presăra* etc., ar. *pricunoaşiiri* „a cunoaşte de mai înainte", *primării* „mă mărit din nou", *primîcari* ,/a mînca de mai înainte, a mînca prea mult", megl. *pritorn* „mă înapoiez" etc. (Capidan, Megl., I, p. 198). Cu adjective, formează superlative (de aici, adv. *prea):* v. sl. *prSbogatu* „foarte bogat", *prevysij* „foarte înalt" etc. (Miklosich, Vergi Gr. d. sl. Spr., I, p. 363), dr. *preabogat, preaînalt* etc.

pro-, cu funcţia de a indica o anticipaţie asupra acţiunii exprimate de verbul care formează al doilea element al'compoziţiei, nu e productiv în dacoromână şi apare numai în compuse împrumutate, ca *propovădui:* v. sl *propovedati* (Auerbach, p. 248 ş.u.; Miklosich, Vergi. Gr. d. sl. Spr., II, p. 412) E productiv însă în meglenoromână: *prucăniari, pruvideari.*

ras- figurează într-o serie de verbe slave pătrunse în daco- şi meglenoromână: dr. *răsuci:* v. sl. *rasukati, răzbi:* v. sl. *răzbiţi* etc., megl. *răzmines* < bg. *razmenjam, răstrucules* < bg. *raztărkaljam* (Capidan, Megl., I, p. 200); calitatea sonoră sau surdă a consoanei, în dr. sau megl. *raz-, ras-* e provocată de calitatea surdă sau sonoră a consoanei următoare; contrar părerii lui Densusianu (H.d.l.r., I, p. 246 ş.u.; ed. rom., p. 164 ş.u.), avem prin urmare de-a face, în amîndouă cazurile, cu acelaşi prefix.

ras- are funcţiile următoare:

1. lat. *re-* (repetiţia): dr. *răzda* (calchiat dupâ v. sl. *razdavati),* megl *raz dau;*

2. lat. *dis-.:* dr. *răscumpăra* (cf. bg. *razplitam), răsfira, răstălmăci* (cf bg. *raztălkuvam)* etc. (cf. paralelismul dr. *a se râsface = a se desface, descumpărat = răscumpărat, a răsfira = a desfira, a despica ~ a răspica), rasfundat = desfundat, răspopi;*

3. O acţiune intensivă: dr. *răzbate, răzbubui, râzdumica, răzgindi* (cf. v. sl. *razmysliti), rasputea,* megl. *răscrep, răsturna.*

în slavă, *razii-* are funcţiile următoare:

L ideea de desfacere, de dispersiune, de distribuţie, de analiză; 2. d intensificare, de întărire, de extensiune; 3. de separaţie, schimbare, transfo mare; 4. de reducere, de slăbire a acţiunii (Miklosich, Vergi. Gr. d. sl. Spr II, p. 413; Krepinsky, SL, XVI, p. 515 ş.u.; Bulgăr, SMFC, I, p. 19 ş.u Oeheşeanu, 1. c, p. 36—39).; *răs-* frecvent în descîntece şi la Dosoftei, Den susianu, GS, IV, p. 365—367.

ză- arată că acţiunea verbului s-a îndeplinit pînă la capăt: dr. *"zâui* (calchiat după v. sl.' *zabyti:* Auerbach, p. 261 ş.u.; Krepinsky, SL, XVI, 523), dr. *zăurdi (< urdi < urdă),* pe cînd în bulgară *za-* are valoare ingresiv (de intrare în acţiune a verbului): *zaboljavam* „mă îmbolnăvesc" (cf. *boleduva* „sint bolnav"), *zagovârjam* „încep să vorbesc" (cf. *govârja* „vorbesc", We gand, Bulg. Gr., p. 92; Miklosich, Vergi. Gr. d. sl. Spr., II, p. 415; s influenţa bulgară, *ză-* are aceeaşi valoare ingresivă în meglenoromână: *zam* .încep 'să umblu", *zantru* „încep să intru" etc., Capidan, Megl., I, p. 201).

în Banat şi în istroromână, *do-* e întrebuinţat pentru a arăta că o lucrare e dusă pî la capăt: *a face — a dojace* „a termina o lucrare", *a pleca — a dopleca* „a pleca definiti (Popovici, Istr., I, p. 112: Weigand, WJb., III, p. 232); cf. în slavă, *nesti* „a duce, a purta *donesti* „a aduce".

Sufixe

-ac formează, în dacoromână, substantive: dr. *prostănac,* şi adjectiv dr. *crudac* „tînăr", *scundac* „mic de talie" etc. (dr. *godac* „purcei de un an *iurmac* „bivol de 1 pînă la 2 ani" < bg. *godinak, turmak:* Lowe, p. 3 ş. Graur, N. d'ag. et adj., p. 55 ş.u.).

Substantivele slave *bujaku* (v. sl.), r. *burlak,* pol. *prostak,* v. sl. *sira* au trecut, în română, în categoria adjectivelor: dr. *buiac, burlac, prost sărac.* Trecerea de la substantiv la adjectiv nu s-a petrecut în aromână, un *~ac* formează substantive, ca în slavă: *ficurac* „tînăr", *fliturac* „zăpăci *subţîrac* „firav" (Capidan, WJb, XV, p. 4 ş.u.; Graur, l.c, p. 56 ş.u.).

-aci. în slavă, sufixul *-ce-* formează nume de agent sau de instrumen v. sl. *bili* < *biti, kovaii* < *kovati* etc. (Meillet, Et. voc. v. sl. p. 352). In da română, *-aci* formează substantive şi adjective: *fugaci, trăgaci, stîngaci* (Low p. 7 ş.u.; Graur, N. d'ag. et adj., p. 59 ş.u.). în aromână, *-ac* formează, in slavă,' nume de agent: *arungal* „rîncaci", *ndriptaS* „ţintaş" (Capida WJb, XV, p. 10 ş.u.); în meglenoromână, diminutive: *ghiumac* „urcior m de aramă"*) junac* „june" (Capidan, Megl., I, p. 106).

-alnic (< aniniku) formează adjective: dr. *strădalnic, zburdalnic* e v, *-nic.*

-an. în slavă, *-anu* formează nume de agent, substantive derivate d adjective şi augmentative: bg. *velikan* „uriaş" < *velik* „mare", bg. *sopo* „răpciugos" < *sopol* „răpciugă", bg. *golan* „om gol, sărac" < *gol* etc. Acel rol îl are'-a» în aromână şi în meglenoromână: ar. *dintană* „cioc", *cărlib* „partea încîrligată a bîtei'ciobăneşti" etc (Capidan, WJb, XV, p. 14 ş. megl. *mijlucan* „fratele mijlociu", *vrăpcan* „vrabie" (Capidan, Megl. I, p. 1 în dacoromână, *-an* formează augmentative: *juncan, roşcovan* etc., depre tive: *beţivan, golan,* purtătorul unei calităţi: *căciulan, codană, holban* (Lo p. 10 s.u.; Graur, N. d'ag. et adj., p. 62 ş.u.; Pietreanu, SMFC, II, p. 93—1

-anie formează, în dacoromână, nume de acțiune: *afurisanie, pățanie, petrecanie* etc. Sub forma *-anie* sufixul reproduce pe v.sl. *-anie* (în 3 silabe); în limbile slave, forma populară, cu *n* palatalizat, coexistă pe lîngă cea savantă: r. *penie,* bg. *pisanie,* s.-cr. *bdenije* (E. Petrovici, Balcania, I, p. 84 ş.u.; Rudeanu, SMFC, II, p. 101—106); cf. formele populare: s.-cr. *pomăganja* „strigăt de ajutor", *putănja* „cărare", slov. *drvănja* „regiune păduroasă" (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 548; cf. sufixul fem. *-ynja,* în *rabynji* „servitoare", *blagynji* „bunătate" etc.; Meillet-Vaillant, Le sl. c², p. 359).

-ar, din sl. *-ari,* apare în împrumuturi ca: *jitar:* v. sl. *Sitari, zlătar:* v.sl. *zlătari*'etc. Sufixul formează nume de agent *(fugar)* şi substantive deverbale devenite adjective: *fugar, sugar* etc., ar. *gîdil'ar* „care gîdilă", *planar* „care piînge mult" (Capidan, WJb., XV, p. 19; Lowe, p. 14 ş.u.; Graur, N. d'ag. et adj., p. 66 ş.u.).

-aş formează, în dacoromână, nume de agent derivate din substantive: *făptaş,* şi adjective: *codaş, pătimaş, trufaş;* diminutive: *fluieras* etc.

în aromână şi în meglenoromână, *-aş* formează diminutive: ar. *cutitas* (Capidan, Arom., p. 514), megl. *cucutaş* „cocosel", *cupilas, cutitas* etc. (Capidan, Megl., I, p. 187).

în sîrbo-croată şi în bulgară există o serie de substantive în *-aş,* trecute în română ca substantive sau adjective: bg. *bogătaş* (Mladenov, ERBE, p. 36), s.-cr. *bogătaş* „bogătaş", *brăzdas* „bou înjugat la dreapta", bg. *papistas* (Lowe, p. 22). Funcția diminutivală din română nu apare, însă, în slavă. Faptul că sufixul e întrebuințat şi în dialectele româneşti de la sudul Dunării exclude explicarea lui prin maghiară (unde *-ăs* are funcție diminutivală). Nu ar fi exclusă supraviețuirea unui sufix preroman, în *-ş-,* peste care s-ar fi suprapus cel de origine slavă (Puşcariu, DR, IV, p. 1369; Graur, N. d'ag. et adj., p. 86).

-că formează, în dacoromână, femininul unor substantive masculine: dr. *puică* < *pui* etc.; substantive feminine desemnînd naționalitatea, locul de origine: *armeanca, orăşeancă, țigancă;* diminutive: *ferestruică, păsăruică.* în slavă *-ika* formează diminutive feminine: v. sl. *roctka* < *roka, kostika* < *kosii* şi substantive feminine indicînd naționalitatea, locul de origine: *kozacka* < *Kozâk* (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 620). în aromână, sufixul nu figurează decît în împrumuturile din bulgară (Capidan, WJb, XV, p. 31). în meglenoromână, *-că* derivă, ca şi în dacoromână, substantive feminine din masculine şi formează diminutive feminine: *fachircă<fachir, gărnişoarcă< gărnişor, izvoarcă<izvor* (Capidan, Megl., I, p. 188).

-ci (vezi mai sus, *-aci)* formează , în dacoromână, substantive (la origine adjective): *corneei* „nume popular al dracului", *murgoci* „vițel născut la murgul serii" şi diminutive: *podeci* < *pod, tîrleci* < *Urlă* etc.

-eală, în daco- şi în aromână formează nume de acțiune derivate din verbe: dr. *cheltuială, împărțeală, opreală,* ar. *ameală, ayuseală, gucăreală* etc. (Capidan, WJb, XV, p. 32 ş.u.). în slavă există substantive deverbale formate cu ajutorul sufixului *-eli: mlicali,* „tăcere" < *mlicati, obiteli* „familie" < *obitati* etc. (Meillet, Et. voc. v. sl. p. 416 ş.u.). Dacă admitem că *-eli* a fost redat în română prin *-eale* sau *-elie,* atunci, pornindu-se de la această formă, considerată ca un plural, s-a refăcut un singular în *-eală* (Skok, Casopis pro-mod. XVI, p. 44 ş.u.; v. şi Graur, BL, III, p. 35 ş.u.).

-ean reproduce pe sl. *-jan-ino, -en-ino-* în slavă, acest sufix formea singularul unor substantive indicînd starea socială, naționalitatea cuiv v. sl. *Rimljaninu* „roman", *seljaninu* „sătean" etc. (Meillet, Et. voc. v. s p. 448 ş.u.; Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 542 ş.u.). în dacoromână, *-ean* fo mează adjective şi substantive: *apusean, mesean, mirean, sătean* etc. Nu de familie: *Bolintineanu* etc. La origine, sufixul avea forma *-enî* (cf. *Ieş* etc), căci provine din forma de plural a sufixului slav (Graur, N. d'ag. et ad p. 64 ş.u.).

în 'aromână şi în meglenoromână, *-ean* formează mai ales substantiv *Bitulean* „locuitor din Bitolia", *Ochridean* etc. (Capidan, WJb, XV, p. ş.u.); megl. *cătunean (< cătun)* „țăran, sătean", *Uumnican* „locuitor d L'umnița" etc. (Id., Megl., I, p. 189).

-ei derivă, în dacoromână, adjective din adjective: *grivei, ştirbei* < *gr ştirb* şi formează diminutive: *cotei* „cățeluş", *putinei* „putină mică în care alege'untul" (Lowe, p. 41 ş.u.; Pascu, p/308 ş.u.; Graur, N. d'ag. et ad p. 70 ş.u.). în slavă, *-eje-* formează diminutive şi derivă substantive din adje tive (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 516). în aromână, *-eai* derivă substanti din verbe şi adjective din substantive: *fițeai* „unul căruia îi place a se pur ca fetele" (Capidan, WJb, XV, p. 34 ş.u.).

-etnic (vezi mai sus, *-alnic)* derivă, în dacoromână, adjective din ver sau din substantive: *feciorelnic, prepuielnic, prielnic* etc. Sufixul poate fi formație românească: substantiv deverbal *(căială < căi, îndoială < înd şovăială < şovăi)* + sufixul *-nic,* de origine slavă, vezi mai jos: *îndoieln şovăielnic* etc. Pornind de la aceste formații, a fost izolat un sufix *-et* (Lowe, p. 75 ş.u.; Graur, N. d'ag et adj., p'. 37 ş.u.; *-etnic* provine şi din *-inîniku, -eniniku,* prin disimilație consonantică: dr. *pomelnic:* v. sl. *por niniku,* dr. *vremelnic:* r. *vremennik).*

-enie Ca şi *-anie* (v. mai sus), *-enie,* de origine cărturărească (popula ar. *-enje,* bg., s.-cr. *-ene)* formează, în dacoromână, nume de acțiuni: *afu senie, curățenie,* şi nume care indică o stare: *calicenie, şiretenie.* Sufixul a fo izolat în cuvinte'împrumutate din slavă, ca *blagoslovenie:* v.sl. *blagosloveni spăsenie:* v. sl. *sitpasenije* etc.

-eț formează, în dacoromână, substantive nume de agent: *cîntăr drumeț;* diminutive: *lunguieț;* adjective intensive: *măreț;* adjective: *mălăr* adjective deverbale: *îndrăzneț* (Lowe, p. 52 ş.u.). în slavă, *-ice-* derivă substa tive nume de agent din verbe: *Ijubici* < *Ijubiti, lovici,* „vînător", s.-cr. *glum* „actor", şi formează substantive diminutivale: *gradici* „orăşel, sat" < *gra konîci* < '**koni* etc. (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 620 ş.u.). Funcțiile l *-eț,* în română, se explică pornind de la rolul acestui sufix în slavă: *-eț* a fo separat în cuvinte ca *iubeț* < *Ijubici,* şi a format adjective: *îndrăzneț* etc.

în aromână, *-eț* formează substantive: *tunareț* „un fel de brînză care prepară toamna" (Capidan, WJb, XV, p. 47 ş.u.), iar în meglenoromâ substantive şi diminutive: *pidureț, vărdăreț* (Capidan, Megl., I, p. 190). Pent întreaga problemă, v. Graur, N. d'ag. et adj., p. 28 ş.u. şi 43 ş.u.

-ic formează, în dacoromână, substantive diminutivale din substanti *hăiiic* < *haită, păiic* < *pat,* şi adjective: *mizinic* < *mezin* (Pascu, Suf., p. ş.u.). Acelaşi rol îl are *-ic în.* aromână: ar. *bărbatic<bărbat; frăție* < *fr* (Capidan, WJb, XV, p. 48 ş.u.) şi în meglenoromână: *arie* < *artă, jimitic jimiiaii* etc. (Capidan, Megl./l, p. *190). în slavă, *-iko-* formează diminutive substantive, substantive din adjective şi din participii: v. sl. *noziku* < *n* „cuțit", *zlatiku* „monedă de aur" < *zloții, ucenikit* „şcolar, elev" < *uce* (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 613). Cf. *-ic* < lat. *-ic(c)us,* în dr. *bunic, rîn nică* etc. (Graur, BL, V, p. 62 ş.u.).

-ice nu este femininul lui *-ici* (v. mai jos); acest sufix formează, în dacoromână, diminutive din substantive: *găurice, pădurice* etc.; de asemenea, în aromână: *gurice (< gură), făntănice* etc. (Capidan, WJb, XV, p. 52, ş.u.). Cf. rolul diminutival al sufixului, în bulgară: *momice < momă* „fată".

-ici formează, în dacoromână, diminutive din substantive, nume de plante şi nume de animale: *corbici, gtrlici, licurici, mălurici;* în aromână, *-ic* formează, de asemenea, diminutive: *cățutic < cățut, cumib < comu* etc, (Capidan, WJb, XV, p. 54 ş.u.). Funcția diminutivală a lui *-iSe* (cf. v. sl. *kotoriâi* „certăreț", cu funcție adjectivală, Vondrâk, Vergi. sl. Gr., P, p. 610 şi 614) apare în sîrbo-croată: *biSiâ* „faur" < *bik, covjlcic < covjek* „om" ; sufixul formează şi nume de plante şi de animale: *grăbic* „fag tînăr" < *grab, viicic < vuk* etc. (Leskien, Gr. d. s.-kr. Spr., I, p. 268 ş.u.).

-ilă (din sl. *-Io)*: în slavă, formează adjective şi substantive, nume de agent şi nume proprii: *Braiilo, Stanilo;* în română formează substantive comune: *rotilă, zorită, -lă* (din sl. *-Io)* formează, în română, nume de instrument: *țesală, zăbală,* nume femeieşti sau bărbăteşti: *matahală, păcală, ttndală* (Mioara Avram, SMFC, II, p. 149—178).

-ină formează, în dacoromână, substantive diminutive, colective etc.; •*ciurdină < ciurdă, stupină < stup* etc. (Pascu, Sui, p. 206 ş.u.). Acest sufix joacă acelaşi rol în aromână: *cupăcină, fucurină* etc. (Capidan, WJb, XV, p. 59 ş.u.) şi în meglenoromână: *cupăcină* „locul unde au existat odată copaci", *sicarină* „locul care a rămas după secerişul secării" (Id., Megl., I, p. 190), în slavă, *-ina* derivă substantive feminine clin substantive, adjective şi participii, şi formează colective, abstracte, diminutive şi augmentative: v. sl. *paocina* „pînză de păianjen" < *paokii,* v. sl. *kopina* '„arbust cu spini, spin" etc. (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 543 ş.u.).

-iş formează, în dacoromână şi în meglenoromână, substantive: dr, *acoperiş, ascuțiş, pietriş;* megl. *măținiş* „griul, porumbul pregătit spre a fi măcinat" (Capidan, Megl., I, p. 191);'în aromână, adjective: *acriş, păduriş [om* ~ „un om sălbatic, fără cultură, educație", Capidan, WJb, XV, p. 60 ş.u.)'. în slavă, *-is* e întrebuințat în slovenă, unde formează substantive: siov„ *golis* „suprafață fără vegetație", *drobis* „lucru mic", *stalis* „locuință, loc" (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 636, ş.u.).

-iste formează, în dacoromână, aromână şi meglenoromână, substantive; *inişte, porumbişte* (Pascu, Sui, p. 25a ş.u.);' ar. *agrişte, căşirişte* (Capidan, WJb, XV, p. 61 ş.u.); megl. *băhişti* „locul unde au fost băi" („mine"), *căiumşti* „loc unde a fost odată un cătun" (Id., Megl., I, p. 191). în v. slavă *-iste* formează nume care arată locul: *grebisie* „mormînt" < *grebo, pozoriste* „teatru, scenă" (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 622 ş.u.).

-iță formează, în dacoromână, nume feminine: *casieriță, morăriță;* diminutive: *cheiță, linguriță, Mărita;* în aromână, formează diminutive: *cudiță, puriiiă* etc. (Capidan, WJb, XV, p. 62 ş.u.); la fel în meglenoromână: *cudiță. purtiță* etc. (Id., Megl., I, p. 191). în slavă, sufixul *-ica* formează femininul numelor în *-iko-\ dvirînica* „portăreasă" < *dviriniku;* femininul numelor în *-ici; starica* „bătrînă" < *slanei;* diminutive: *dlvica* „fetiță" < *deva;* spațiul, la nume derivate din substantivele în *-mo-: gorînica* „mansardă" < *gorîniî* (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 615 ş.u.).

-iv. în slavă, *-ivo, -livo-, f-ljivo-),* cu *i-* de la verbele în *-iii,* formează adjective: v. sl. *kostelivu* „osos" (Kiparsky, Neuphil. Mitteil., XLVIII, *-1951„* p. 47), *Ijubivu* „iubitor" < *Ijubiti, milostivii < miloşii* (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I², p. 521). Sufixul-**M**; a fost izolat în cuvinte ca *milostivii,* şi aservit, in română, la formarea de adjective derivate de la substantive, ca: *guraliv,* ...

-lă v. *-ilă.*

-wic formează, în dacoromână, adjective: *clevetnic,* ... *dornic, spornic, trainic* (unde din aceste adjective au fost s... etc.). în meglenoromână, formează substantive: *căvainic*... (Capidan, Megl., I, p. 192).

în slavă, sufixul *-nikii (< inii+-iko-)* formează subst... persoane avînd o calitate, derivate din adjective, şi num... *bezakoninikă, mo6eniku, uceniku* etc. (Meillet, Et. voc. v. sl.... Vergi. sl. Gr., P, p. 613).

-og formează, în dacoromână, substantive şi adjective... (unele din aceste adjective au fost substantivate): *boşorog,*... Adjective *ca: olog, pintenog, slăbănog* provin din slavă; cf.... a cailor" (paralizia picioarelor dinapoi), s.-cr. *putonog* „... *slabonoga* „n. de plantă" (Lowe, p. 80 ş.u.); Graur, N. d'ag.... *-og* a fost izolat în astfel de cuvinte, recunoseîndu-se în e... *skzb* etc. (Pentru *-ogo-* în slavă, v. Vondrâk, Vergi. sl. Gr...

-n-. în română, sufixul *-u-,* provenit din verbe ca dr. ... *şâgui:* bg. *seguvam se,* a devenit productiv şi formează verb... ca dr. *strejui* (v. sl. *streSati), strădui* (v. sl. *stradali),* sau... *căpăta, juruit jura* etc. (Schuffert, WJb, XIX–XX, p... Dinsky,- SL, XVI, p. 16 ş.u.). De asemenea, în aromână: *l*... *mindueşcu* (Capidan, Arom., p. 519).

în vechea slavă, verbele în *-u-* sînt denominative: ... *celovati < celu, verovaii < vera* etc. şi deverbative: *ku*... *vedovati-ispovedeti* etc. (Miklosich, Vergi. Gr. d. sl. Spr.. II, p... Gi. d. altbg., p. 175 ş.u.; Vondrâk, Vergi. sl. Gr., P, p. 7...

Asupra acestui sufix şi a lui *-â-,* din verbele în *-ăi* (în Moldova, -... formează verbe denominative: *dilați, delap < delo, mStati < metajQ* ... altbg., p. 177; Vondrâk, Vergi. sl. Gr., **I²**, p. 714), derivate din onom... VI, p.' 147 ş.u.', care susține că aceste sufixe derivă dintr-un prototip ...

-uş şi *-uşă* formează, în dacoromână şi aromână, di... stantive :' dr. * *bărbătus, măgăruş, pescăruş, picioruş, purc*... *chiuşă* (Capidan, WJb, XV, p. *-75)** în slavă, *-ide-* apare la ... s.-cr. *DraguB, Radusi,* slov. *bogâtus* „cel bogat", r. *batjus* „ta... alb", *dobrous* „om bun"; sufixul *-usa* e foarte răspîndit în ... drâk, Vergi. sl. Gr., P, p. 639).

i

ONOMASTICA

Expunere generală: Miklosich, Pers.; I.-A. Candrea, Porecle... 1895- Gustav Weigand, Die buigarischen Rufnamen, ihre Herkunft, ... bildungen, WJb, XXVI-XXIX, p. 104 ş.u.; V. Bogrea, Glose rom... armeneşti'din"Ardeal, I-îiul Congres al filologilor români, Bucureşti, ... Migliorini, Dai nome proprio al nome comune (Studi semantici su... propri di'persona in nomi comuni negridiomi romanzi), Geneve, Leo... dell'Archrivum Romanicum dir. da G. Bertoni, ser. II, voi. 13); Carlo ... semantiche rumene (Dai nome proprio al nome comune), I—II, Arch. ... XVI, Firenze - Geneve, Leo S. Olschki, 1928, 1932; N. Draganu, Nu... *-şa,* Cluj, 1933 (Biblioteca Dacororaaniei, condusă de Sextil Puşcariu,... Nume de persoane şi nume de animale în țara Oltului, Bucureşti, 19... Studii şi Cercetări, XXVI); E. Petrovici, Toponymes roumains d'orig... groupe"„voyeile 4- nasule" pour sl. comm. *Q, în CO, p. 33-43, N.A. Co...

Multe dintre numele pe care le poartă reprezentanții clasei conducătoare şi care sînt atestate în documentele timpului, scrise în țările româneşti (începînd c* sfîrşitul secolului al XIV-lea, astfel încît o parte din aceste nume poate fi de origine mai recentă), sînt caracteristice slavei meridionale.

Ca şi în Serbia sau Bulgaria, boierii nu poartă nume de familie; lista care urmează cuprinde deci prenumele boierilor atestate documentar.

Iată o scurtă enumerare a acestor nume:

Aldea: bg. *Aldija; Axente:* bg. *Aksentij; Baba: Baba* (Miklosich, Pers., p. 31); *Baicu:* bg., s.-cr. *Bajko; Bolea:* bg. *Baljo; Balotă:* s.-cr. *Balota'; Bogdan: Bogdan* (Miklosich, Pers., p. 33); *Bran:* s.-cr. *Bran; Cîrstea:* bg; *Krăste: Baicu:* s.-cr. *Bajko; Dan:* bg. *Ban; Dediu: Dedu* (Miklosich, Pers., p. 60); *Dobrea: Dobru* (Miklosich, Pers., p. 55); *Dragomir:* bg., s.-cr. *Dragomir; Ganea: Gan-* (Miklosich., Pers., p. 47); *Ghinea:* bg. *Gin, Gina, Ginjo; loan-Ioanu* (Miklosich, Pers., p. 64); *Ivan: Ivan-* (Id., I.e.); *Manciu:* bg. *Manco; Manea:* bg. *Manjo; Mânu:* bg. *Mano,* s.-cr. *Man; Mares:* s.-cr. *Mares'; Mihalcea:* bg. *Mixalce, Mixalco; Mihu: Mixo* (Miklosich, Pers., p. 77); *Milea:* bg. *Miljo, Milja; Mircea:* bg., s.-cr. *Mirca; Mîrza:* bg. *Mărza* (Mladenov, ERBE, 11); *Moga:* s.-cr. *Moga; Nan(u):* bg. *Nana, Nano; Neagoe:* bg/, s.-cr. *Negoje; Neagu:* bg. *Neg; Nedelcu:* bg. *Nedelko; Neicu:* bg. *Nejko; Nica:* bg., s.-cr. *Nika; Paicu:* s.-cr. *Pajko; Preda: Predu* (Miklosich, Pers., p. 88); *Radu: Rad, Radu* (Miklosich, Pers., p. 90); *Socol: Sokolu* (Id., I.e., p. 98),; *Staicu:* bg. *Stajko; Stan, Siancu, Stanciu: Stanu* (Miklosich, Pers., p. 100), bg. *Stan, Stanko, Stanco* (Mladenov, ERBE, p. 606—607); *Stoica: Stojko* (Miklosich, Pers., p. 101); *Vilcu: Vulku* (Miklosich, Pers., p. 42); *Vlad: Vlad-* (Miklosich, Pers., p. 41).; *Vlaicu:* bg., s.-cr. *Vlajko; Voinea: Voj-* (Miklosich, Pers. p. 44).

TOPONOMASTICA

Unele toponimice româneşti au fost înlocuite cu termeni slavi care traduc termenii româneşti. Fenomenul a putut să fie general, dar exemple documentare se pot cita numai cîteva: *Frumoasa—Dobra, Repedea—Bistrița* etc. (v. mai sus, p. 200). Alți termeni reproduc numele vechi, dar trecute prin filieră romanică. Astfel slav. *Burzava,* prin rom. *Bîrzava,* din *Bersovia* (Popovic, GSKS, p. 116).

Asupra valorii documentare a toponimiei, v. observațiile lui V. Georgiev (Bălgarska etimologija i onomastika, Sofija, 1960, p. 138—139).

Expunere generală: Miklosich, Pers.; Iordan, Rum. Top.; acad. Iorgu Iordan, Nume de locuri româneşti în Republica Populară Română, I, Bucureşti, 1952: Gustav Weigand, Ortsnamen im Ompoly-und Aranyos-Gebiet, BA, I, p. 1 ş.u.; Walther Scheiner, Die Ortsnamen im mittleren Teile des sudlichen Siebenbiirgens, BA, II, p. 1 ş.u., III, p. 113 s.u.; Iorgu Iordan, Die rumänische Ortsnamenforschung, ZONF, I, p. 64 ş.u., II (1925- 1936), p. 168 ş.u., Miinchen u. Berlin, 1925, 1937; Otto Liebhart, Die Ortsnamen des Seklergebietes, BA,' III, p. I ş.u.; At. T. Iliev, Romănska toponimija ot slavjano-bălgarski proizxod, Sofija, 1925 (Sbornik na Bălgarskata Akademija na Naukite, kn. XVII, klon ist.-fii., XI, no. 2); Nicolae Draganu, Toponimie şi istorie, Cluj, 1928 (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, I); Gustav Kiscii, Siebenbiirgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenlânder! Leipzig, 1929 (Palaestra, 165); Registerband, 1934; Otto Franck, Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde, Leipzig, 1932 (Veroffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich, Wilhelms-Universitât Berlin, hgg. v. Max Vasmer, 6); Draganu, Rom. s. IX—XIV; Th. Capidan] Noms de localites connus des Roumains de la Peninsule Balkanique, Lg. et litt., II, 1943* p. 249—264; Toponymie macedo-roumaine, ibid., III, 1946, p. 5—130.

Materialul toponimic de origine slavă este bogat.

în interpretarea materialului toponimic, trebuie ținut seamă de faptul că prezența numelor de origine slavă, într-o regiune anumită, nu poate fi întotdeauna un indiciu că populația locală a transmis denumirile slave unei alte populații ce s-a instalat ulterior în acea regiune (ca în Banat, de exemplu, cf. Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 231 ş.u.). Astfel, numele de rîu *Tîrnava,* din Transilvania, a fost explicat prin slavă (v.sl. *trunu).* Maghiarii au calchiat denumirea slavă în limba lor (magh. *Kiikullo;* cf. săs. *Kokkel;* Draganu, Rom., s. IX—XIV, p. 499 ş.u.). Acelaşi lucru s-a petrecut şi cu numele vechi al oraşului Alba-Iulia: *Bălgrad* (< v.sl. *belii)* a fost calchiat ulterior în maghiară: *Fejirvâr, Fehervăr* (Draganu, l.c, p. 505 ş.u.).

Sînt însă o serie de nume topice care comportă o altă explicație. Dacă un nume de rîu ca *Dîmbovița* provine de la o populație care vorbea v. bulgară, n. top. *Crăieşti* (Tecuci), de exemplu, nu îngăduie aceeaşi explicație, întrucît el derivă dintr-un nume de persoană *(Craiu),* şi anume din numele fostului proprietar al pămîntului (Iordan, Rum. Top., p. 53).

* Multe nume de localități derivă din nume proprii *(Bogdăneşti, Bălăneşti, Dobreşti* etc.J.

Există, deci, o serie de nume topice care, la origine, au fost nume de persoane (v. Iordan, Rum. Top., p. 45 ş.u.).

Toponimice de origine slavă:

' *Baba* (jud. Vrancea, jud. Argeş, jud. Dolj): v. sl. *baba* (bg., s.-cr. *Baba), Bahna* (jud. T. Severin, jud. Vrancea, jud. Bacău, jud. Neamț, jud. Iaşi, jud. Vaslui, jud. Prahova, jud. Buzău): pol., ucr. *bahno; Baia* (jud. Suceava, jud. Mehedinți, jud. Gorj, jud. Prahova): v.sl. *banja; Bălgrad* (azi Alba-Iulia): v.sl. *belii + gradu; Bela* (jud. Dîmbovița): v. sl. *belii* (bg. *Bela* sau *Bjala,* s.-cr. *Bela); Belciug* (jud. Teleorman, jud. Prahova, jud. Buzău, jud. Vrancea): v. sl. *belucugu; Bila* (jud. Giurgiu): v.sl. *byli; Bistreț, Bistrița* (jumătatea de N a Olteniei, jud. Vrancea, jud. Bacău, jud. Neamț, jud. Gorj, jud. Vîlcea, fostul jud. Ilfov) :v.sl. *bystricu* (bg. *Bistrec, Bistrica,* s.-cr. *Bistricka); Bivol* (jud. Botoşani): v.sl. *byvolu; Bîrza* (jud. Olt, jud. Argeş, jud. Teleorman): v. sl. *bruzii* (bg! *Bărzina, Bărzici, Bărzija;* s.-cr. *Brza); Brat, Bratia* (jud. Ialomița, jud. Argeş): v.sl. *bratii; Breaz, Breaza* (jud. Prahova, jud. Buzău, jud. Neamț, jumătatea de sud a Olteniei, jud. Braşov): v. sl. *breza* (bg. *Breza* s.-cr. *Brezova* etc.); *Cîrn* (jud. Neamț, jud. Buzău): v.sl. *krunu* (bg. *Krăn,* s.-cr. *Krnin); Cobia* (jud. Dîmbovița): v. sl. *kobi; Coza, Cozia* (jud. Vrancea, fostul jud. Ilfov, v. jud. Ialomița, jud. Argeş şi jud. Vîlcea): v. sl. *koza* (Petrovici, SCL, IV, 1953, p. 63); *Craiova* (jud. Bihor, jud. Brăila, jud. Caraş-Severin, jud. Argeş şi jud. Vîlcea): v. sl. *krali* (bg. *Kralevo,* s.-cr. *Kraljevo); Crasna* (jud. Gorj/ jud. Prahova, jud. Neamț, jud. Botoşani, jud. Vaslui) v.sl. *Krasina {reka* „rîu"); *Cern, Cernaia* (jud. Bacău, jumătatea de sud a Olteniei jud. Vîlcea, jud. Prahova): v. sl. *crunu; Criva, Crivina* (jumătatea de sud a Olteniei, jud. Giurgiu, jud. Prahova): v.sl. *kriva,* bg. *Krivina* n. top. *Cruşovul* (jud. Olt): v. sl. *krusevo; Dîlboca* (jud. Mehedinți): *dulboka (reka); Dîlga* (jumătatea de sud a Olteniei, jud. Ialomița): v. sl. *diilgu, Dobra* (jud. Mehedinți, jud. Dîmbovița): v.sl. *dobra; Ialomița* (jud. Dîmbovița) v. sl. *jalovinca,* bg. *'jalovnica;Ilfov:* bg. *elhov; Ilovăț* (jud. Mehedinți): v. sl *UH* (bg. *Ilovica); Jijia* (jud. Botoşani, jumătatea de nord a jud. Iaşi): v. sl. *ăiza zizda* (bg. *zizila); Lipova* (jiîd. Vaslui, jud. Giurgiu, jumătatea de sud a Olteniei): bg., s.-cr. *lipov; Lovişte* (jud. Argeş): v.sl. *loviste; Lovni Lomnic* (jud. Sibiu şi jud. Mureş): v.sl. *loviniku* (Draganu, Rom. s. IX—XIV **p.** 505); *Mislea* (jud. Dîmbovița şi jud. Ialomița, jud. Giurgiu, jud

Prahova): v.sl. *mysli* (bg. *Misii); Mleci* (jud. Vîlcea): v.sl. *ndeko; Novac* (j^cL Gorj, fostul jud. Ilfov, jud. Mehedinți, jud. Vaslui, jud. Botoșani): v.sl. *novaku* (bg. *Novaki, Novacka); Ocna* (jud. Vîlcea, jud. Dîmbovița, jud. Prahova, jud. Bacău): v.sl. *ohm* (s.-cr. *OJmo); Ohaba* (jud. Gorj, jumătatea de sud 3 Olteniei, jud. Vîlcea): v.sl. *oxabiU se; Pociovaliște* (jud. Gorj, jud. Giurgiu), v.sl. *po5ivali§ie* (bg. *Pocivalo,* s.-cr. *Pocivalika); Prahova* (jud. Prahova." v.sl. *praxu* (s.-cr. *Praxovo); Predeal* (jud. Brașov): v.sl. *predelu* {bg *PrMel); Rîmnic* (jud. Buzău, jumătatea de sud a Olteniei): v.sl. *rybînihă Rodna* (jud. Bistrița-Năsăud; in sec. al XIII4ea și *Riulana, Rudari)*; v.sl. *tudina* (adj.); *Smîrda* (jud. Gorj și Mehedinți, fostul jud. Ilfov, jud. Teleorman): v. sl. *smrudu* (bg". *Smărdan); Smagov* jud. Giurgiu, jud. Argeș): v. sw£gtî (bg. *Snegovo); Suhodol* {jud. .Alba): v.sl. s#M, bg. *suxodol; Stolnici-* (jud. Argeș, și jud. Vîlcea, jumătatea de nord a jud. Iași, jud. Suceava): v. si *stoliniku* '{bg. *Stplnik); Telciu* (jud. Bistrița-Năsăud): v. *sl. leitei* (adj.) • *Varnița* (jud. Prahova, jud.. Vrancea): v.sl. *varinica; Vidra* jud. Giurgiu, jud. Vrancea, jud. Botoșani): .v.sl. *vydra; Vîlcana* (jud.Dînibovița, jud, Gorj, jud, .Buzău, jud. Vrancea): v.sl. *vMkamî* (s.-cr. *Vukan); Vîriop* (jud. Gorj, jumătatea de sud a Olteniei, jud. Teleorman, jud. Dîmbovița, jud. Argeș, jud. Buzău): v.sl. *vrutăpă* (bg. *Vartop); Vlașca* (jumătatea de sud a jud. Olt, jud, Giurgiu, jud. Prahova): v.sl. (pl, *vlasi),* bg. aZaif&a (E Petrovici," DR, X, p, 145): *Vodița* (jud. Mehedinți, jud. Argeș): v.sl. *vodica; Zlala* (jud. Teleorman), *Zlaim* (jud. Alba): v. sl. *zlata' (rikh;* bg. *Zhdti-i),*

V. materialul dat de Popovic, GSKS, p-. 116— 122.

Istoria sonetelor sîare meridionale în limba rom-ână

ACCENTUL

In privința accentului, limbile slave meridionale au cunoscut accentul, cantitativ și cel muzical (intonație), păstrat în sîrbo-croată și slovenă, pocind bulgara a inovat, dezvoltind un accent de intensitate (mobil, cu deplasări la vocativ și la pluralul numelor). în vechea slavă cantitatea silabelor suferise modificări (silabele lungi devenind scurte, iar cele scurte, lungi), dar nu putem cunoaște exact aceste schimbări, pentru că grafia chirilică nu le notează.

Vondrâk, AltkirehensL Cir.[3], p. 73: „Asupra accentului in vechea slavă nu știm nim :• sigur, pentru că in monumentale vechi slave nu a fost însemnat". Leskien, Hdb.d.altbg. Spr.[5], p„ 10 ș.u. Accentele, in textele chirilice, întrebuințate ca In scrierea grecească, nu notează, accesatul, ci au o valoare pur grafică (de a indica. începutul și sfîrșitul cuvintelor): I. Oliijenko, Aikzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmâlern, Zs. sl. Phil., IX, p. 395 ș.u. Pentru teoria generală, v. expunerea de ansamblu a lui A. Leskien, Untersuchungen uber Quantität *miâ* Betonung in den slavischen Sprachen, I, II, Leipzig, 1888, 1893 (Abhandl. d. sâchs. Gesellschaft d. Wissenschaft.; phil.-hirt. Kl., X; XIII); Id., Untersuchungen liber Betonungs- urni. ț|uaatitâtsverhâlinisse in den slavischen Sprachen, Arch. *î.* slav. Phil., XXI, p. 321 ș.u.; de asemenea N. van Wijk, Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssystenie, Amsterdam., 1923 (Verhandl. der koninklijke Akad, van Wetenschappen te Amsterdam, Afdeelins* Lelterkunde, N.R., XXIII, Nr. 2); Seliscev, StarosL jaz., p. 235 s.u.; Vaillant. *Sl.]* c... I, p.. 229.—234.

Locul accentului din slava comună, a fost conservat în rusă și în slava, meridională,^ cu o „normalizare" a lui în bulgară (Meillet-Vaillant, SL c, I, p. 229). în macedoneană, accentul s-a fixat pe penultimă sau pe antepenultimă: bg. *pianină* „montagne", *planinăta* „Ia montagne", maced. *pianina, pkm€naia* (Meillet-Vaillant, La, p, 231). în bulgară, accentul e mobil și își schimbă locul: *goră,* voc. *goro, zenâ—**iino*** (St, Mladenov i St. Vasilev, Gramatika na bâlgarski ezik, Sofija, 1939, p. 131).

Accentuarea retrogradă la vocativ în slava comună: cf. bg. vocat. *shio, nominal, hiui* (L. Sadnik, Slavische Akzentuation, I, Wiesbaden, 1959, p. 25—27 și 83—84).

în genere, locul accentului a fost păstrat în elementele slave pătrunse ***in*** limba română și corespunde cu accentuarea din limba bulgară (Simionescu, Ace. sl., p. 121 ș.u.).

Astfel, cuvintele terminate în *~a:* bg. *ce'ta, glo'ba, Ăa'lba, jfc'rtva, ma'ătexa,* ***wre****'m. mă'Ma£ neo$f$ta, obi'da, pla'sa, ra'na, si*la, sla'va, sin'zba, stra'ăa, via'ga,* a căror accentuare a rămas neschimbată (Mladenov, Gesch. d. bg. Spr., p. 156); acolo unde accentul este în bulgară, pe fimlă: bg. *'brazda', xrana'', mâzga', sluga', strana', tesla',* locul lui este determinat de fapte *din* preistoria limbii bulgare (Mladenov, l.c, p. 157; cf. r. *borozdâ, slugă, stor<md, teslă).* în aceste cuvinte, accentul apare, în română, mutat cu o silabă spre începutul cuvîntului: schimbarea nu trebuie explicată prin bulgara de vest, unde accentuarea e Ia fel ca *ia* sîrbo-croata (ș.-ar. *brazda, xrâna, sluga, strana;* cf. Simionescu, Ace. sl., p. 14 ș.u.; Bărbulescu, EL sl. p. 436 ș.u.), ci prin analogie cu substantivele feminine din română terminate în *~â: fată,* ***mâ:$ă*** etc. (Skok, SL, IV, p. 136), româna neavînd substantive terminate în *-â* accentuat, E. Petrovici (DR, X, p, 38) propune sa explicăm mutarea accentului pornind de ia formele, de vocativ sau acuzativ ale cuvintelor slave cu accentul mutat: voc, *sfru'gp,* acuzat, *kc'so* etc..

Coteț nu e accentuat după analogia lui *nutreț* (Skok, l.c, p. 136), ci după analogia numelor în *-eț* provenite din slavă: dr. *glumeț:* bg. *glume'c, precupeț:* bg. *prekupe'c. Stareț* are accentul pe prima silabă, ca şi în bulgară *(sta'rec;* Simionescu, Ace. sl., p. 29 ş.u.). E un cuvînt din lumea cărturărească, şi aceasta poate explica accentuarea sa.

VOCALELE

a

a neaccentuat este redat în română prin *ă:* dr. *hrăni,* ar. *hrăniri:* v. sl. *xraniti,* dr., ar. *grădină:* v. sl. *gradina* etc.; *-a* (final) neaccentuat trece de asemenea la *ă* (ca şi *-o:* v. mai jos, p. 306): *ceată:* bg. *ce'ta, lopată:* bg. *lopa'ta, nevastă:* bg. *neve'sta* etc. *{-a* e pronunțat *ă* şi în bulgară, în special în graiurile răsăritene).

e

e inițial e redat prin diftongul *ie,'* deci cu proteza lui *i:* dr. *iezer:* v. sl. *jezero* (HAT, 27 s.v.); pronunțarea aceasta e normală pentru dialectele de nord ale bulgarei, pe cînd în cele de sud iodizarea lipseşte (Meillet-Vaillant Le sl. c.[2], p. 79 ş.u.; Mladenov, Gesch. d. bg. Spr., p.'123 ş.u.). Faptul e confirmat de albaneză şi de* neogreacă, în care elementele slave nu cunosc iodizarea la inițială: alb. *esh* „arici": v. sl. *jezî,* s.-cr. *jez* (Mladenov, Bălg.. alb. otnos., p. 10), n.-gr. s^sod, v. sl. *ezeru* (Vasmer, Sl. in Gr., p. 290).

Urmat de *a (ă)* în silaba imediat următoare, *e* accentuat a fost diftongat în *ea: ceată:* v.sl. *cela, mreană:* v.sl. *mrena.*

e

Slaviştii nu sînt de acord asupra valorii fonetice a lui *e:* în slava veche € notează, după unii, un *ă* deschis (Mladenov, RS, III, p. 136 s.u.; KuTbakin, Le v. sl., p. 354; v. Wijk, R. et. sl., VII, p. 12 ş.u.; Le monde sl., 1937, IV, p. 90; Seliscev, StarosL jaz., p. 129), iar după alții diftongii *ea* sau *ia* (Leskien, Hdb.[5], p. 5 ş.u.; Scepkin, RS, III, p. 212; Margulies, Arch, ffslav. Phil., XLII, p. 67 ş.u.; Lunt, OCS Gr., p. 26; Mircev, Gr. bg. ez., p. 75—78; *e,* în v. bulgară, era un *e* deschis, asemănător cu *ea;* cf. Shevelov, Word, 12, 1956, p. 336; *e,* pronunțat ca diftongul *ea,* dar nu în graiul lui Constantin; diftong, în bulgară, *iâ* în macedoneană, N. Samoilov, Communications et rapportş, i[er] Congres intern, de dialectol. g-rale, III, Louvain, 1965, p. 107); *a (ia* sau *ea)* a palatalizat consoana precedentă. Această acțiune palatalizantă este confirmată prin faptul că, în alfabetul glagolitic, aceeaşi slovă notează pe *e* şi pe *a* precedat de o consoană palatalizată (v. Wijk, R. et. sl., VII, p. 12; Zs. sl. Ph., VI, p. 364 ş.u.). în ceea ce priveşte româna, albaneza si neogreacă (Skok, ZRPh., L., p. 486, Jokl, Sl., XIII, p. 639), trebuie să pornim de ia pronunțarea diftongată *(ea)* a lui *e* (cf. şi H. Ludtke, Phonetica, suppl.ad. voi. 4, 1959,. p. 141: *veku* > *veac);* tratamentul acestui diftong, în română,

se explică prin condiții proprii acestei limbi. El depinde de timbrul vocal conținute în silaba ce urmează imediat după *ea:* înaintea unei vocale prepa latale, *ea a* evoluat spre *e:*

dr. *cleşte:* v. sl. *klesta,* dr. *lene,* ar. *leane:* v. sl. *leni,* dr. *poveste:* v. sl *povesti,* dr. *vreme:* v. sl. *vreme;*

Cf. ngr. *ăoTpâ%a<strexa* (Meyer, Neugr. St., II, p. 12), alb. *sa?ie* < *seno* (Meyer, EW p. 378).

înaintea lui *a (ă), ea* după labială a fost monoftongat în *a;* dr. *izman* v. sl. *izmena,* dr. *nevastă:* v. sl. *nevesta,* dr. *vadră:* v. sl. *vedro;*

V. Rech. dipht. în secolul al XVI-lea, ± se pronunța ca *ea* în rom. *bea* (Mladenov, Gesc d. bulg. Spr., p. 20; M. Samoilov, The Phoneme *jaf* in Slavic,* Haga, 1964, p. 140. Dialect pronunțarea varia între *'ă* si *e.* V. observațiile noastre în SCL, X, 1960, p. 101—104, F III, 1961, p. 65, şi SCL, XI,' 1961, p. 572.

E. Petrovici (DR, X, p. 139), ca şi Densusianu (H.d.l.r., I, p. 274; ed. rom., p. 18 susține că fenomenul e condiționat de prezența unei oclusive labiale înaintea lui *ea,* Dar cu poate fi justificată foneticeşte această influență? De ce nu s-a manifestat în *clipeală, pribe şerobeală* etc.? Şi cum se explică, dacă o admitem, monoftongarea lui *ța* cînd nu e preced de o oclusiva labială, ca, de ex. în *dacă* < *deacă?*

Fenomenul s-a petrecut după ce *-o* trecuse la *-ă* *(vedro,* de ex.,) deci după asimilar cuvintelor de mai sus la termenii din vechiul fond; *oțel* < *ocălî* nu constituie o excepție, c există o variantă în *u,* v. sl. *oceiu;* nu plecăm, deci, de la vb. *oțeli,* Skok, ZRPh., L. p. "4 i-e. *e > slava corn. *ă, în v. bulg., *ă > e-, în unele limbi slave., în altele 'd sau în rusă *'ă >'o.* Tendință ulterioară slavei corn., pierderea palatalei: v. *hg. junii,* dar v.ro *unu* (R. Aitzetmuller, Altbulg. Gr., Freiburg i. Br., 1978, p. 10).

înaintea lui *u, ea* a rămas neatins: dr. *hrean:* v. sl. *xrenu,* dr. *leac;* v. s *lehu,* dr. *smead:* v. sl. *smedu.*

în dr. *pribeag, primejdie, prisacâ* etc., tratamentul lui £ din prefixul *pre-* se explică pr faptwl câ *e* era neaccentuat.

în bulgara orientală, *e* redă diftongul *ea (ia),* căruia îi corespunde. în bulgara occide tală, *e* (Oblak, Arch. f. slav. Phil. XVII, p. 156 ş.u.), ca în sîrbo-croată *(e, je, i,* v. Wijk, si. Phil., XIV, 1). în graiul bulgăresc cu trăsături arhaice din Suho (Macedonia) *e* este pr nunțat, în zilele noastre, *ă* sau *ed* (diftong).

în ungară, *e* e redat prin *e: beszed:v.* sl. *beseda, cs£ve,<, cevî* (Conev, Madă., p. 8. ş.u

Valoarea de £ închis atribuită lui *e* de Sievers (Die altslavischen Verstexte von Kie und Freissing, im Verein mit G. Gerullis und M. Vasmer, hgg. v. E. Sievers, Berichte ub die Verhandlungen der Sâchsischen Akad. d. Wissenschaft. zu Leipzig, phiLhist. Kl., LXXV 11) nu a găsit aprobarea slaviştilor; v. Vasmer, l.c, p. 55.

în bulgara de nord-est, menținerea diftongului *(ea, /a)* depinde, ca în română, de ca tatea vocalei conținute în silaba următoare şide accent: *ia* sub accent şi cînd silaba urm toare nu conține o vocală prepalatală: *c'âla, câlo,* „întreg", *v'ara* „Qredință", *d'tl* „parte *e,* cînd silaba următoare conține o vocală prepalatală: *celi, veri: Dar* această regulă nu mai valabilă în sud-estul domeniului, unde *'ia (ea, ă)* apare în toate pozițiile (Mladenov, în Bulg./ p. 176 ş.u.).

i

i, în împrumuturile din bulgară sau sîrbo-croată, e redat uneori prin dr.[7] *cristelniță:* v. sl. *krustilinica* (cf. sufixul *-etnic),* dr. *pretcă* < s.-cr. *prii âi. p (r)estelcă* < bg. *prestilka,* dr. *zavelcă* .< bg. *zavivka,* dr. *zemnic* (şi *zimni* < bg. *zimnik* (Scheludko, BA, I, p. 156).

î

(v. mai jos, p. 307 ş.u.)

11

v. sl. *u* (inițial: dr. *huli* < v. sl. *xuliti* e literar) e redat, de obicei în română prin o. Tendința de a reda pe *u* neaccentuat prin *o* apare în textele medio bulgare: *razidrositi, vuzuradoemu s§;* cf. în bulgară: *Stea mo* f= *mu) kâzea* „şi va spune", *ionâcea* (= *iunace;* Mladenov, Gesch. d. bg. Spr., p. 88)

în română: *o go di:* v. sl. *ugoditi, ogor:* sl. **ugoru* (cf. bg., s.-cr. M^jar, pol. *-ugor), omorî:* v.sl. *umoriti, orîndui:* v.sl. *urgditi, osîrdie:* v. sl. *usrudije* (Skok, Sl., I, p. 493 ş.u.), osfoi; v. sl. *ustojati.*

o

Româna prezintă tendința de a reda pe o neaccentuat prin a, dar tratamentul e general numai pentru *o* final, pe cînd, în altă situație o rămîne de obicei neatins. Aşadar, pe lîngă dr. *cislă, ciudă, colivă, daltă, feştilă, nicovală, ocna, pravilă, rufă, sită, Urlă, vadră* etc.: v.sl. *cislo, ludo, kolivo, dlaio, svesiilo, nakovalo, ohm, 'pravilo, ruxo, sito, trio* (s.-cr,), *vedro,* în care o a trecut.la.*ă,* în cuvinte ca *bogat, dospi, goni, lopată:* v. sl. *bogații, dospiți-, goniți, lopăta, o* neaccentuat a rămas neatins *(o > ă* într-un număr restrîns de cuvinte: *cumpănă, năsălie, stăpîn* etc.: v. sl. şi bg. *kgpona, nosilo, stopanu* etc.).

Explicația lui Densusianu, H.d.l.r., I, p. 273 {ed, rom., p. 180), că *o* a trecut Ia *ă* din cauza labialei precedente, e contrazisă de exemple ca *nâsâUe, pomană, potop* (deci.,' *o* dup-ă *p)* etc.

Fenomenul este rar în aromână: *tâcot, căpiță:* v, sl. *hokoiu,* bg. *hopica* (dar şi p > «; *clo-puț, lupatâ: klopottâ, lopata,* Capidan, El. sl. în ar., p. 11).

Tratamentul lui o slav meridional, în română, se explică prin faptul că *o* era foarte deschis; de aceea a redat în neogreacă şi în albaneză, prin *a* şi s; rigr. PeSpd < bg. *vedro,* alta < s^o etc. (Meyer, Neugr. St. II, p. 13 ş.uVh alb. *mite:* s.-cr. *mito, site:* v. sl. s#o, t^ir£; v. sl. u&£ro (Jokl, Ling. Kult, Unters., p. 109, 299; Selis&v, Slav. nas., p. 153 ş.u,).

Caracterul deschis a lui *o* slav e confirmat şi de faptul că, în cronicarii bizantini,, sl. *o* e redat prin *a: Tlzipâyamdț*<sl. *PirogosH,* £KXttp***nvoi** < *Slovene* (Meillet-Vaillant, l.c. p.- 33).

grehio etc. a trecut în română la feminin, pentru că româna nu avea cuvinte terminate . în *-o* (deci. I: *~â,* deci. II: consoană, deci. III: *-e);* *o* e cel mai apropiat de *â* (deci...!).: Graur, LR, III nr. 1, 1954, p. 33. *-o,* desinență a vocativului, în bulgară, a neaecentaat (A. Teodorov-Balan, Nova bălgarska gram., Sofija, 1955, p. 152).

o accentuat, urmat în silaba imediat următoare de *a,* a fost diftongat in *ga,* ca în cuvintele din vechiul fond: dr., ar. *coasă,* dr. *comoară,* dr. *gloată,* dr., ar. *poală:* v. sl. *koniora, kosa, glota, pola.* Păstrarea intactă a lui *o* accentuat în nume topice ca *Cotor ca, Dîlboca, Hliboca* etc. (Iordan, Diftongarea, p. 24! ş.u.) se explică prin faptul că uneori toponimicele nu suferă modificările care ating numele comune (Puşcariu, DR, I, p. 378, ş.u,; SL, p. -81—82).

Diftongarea lui *o* accentuat (ca şi a lui *e* accentuat) a fost: provocată, de prezența lui *e, a* (sau *â)* in silaba imediat următoare; consoanele despărțind cele două silabe nu au jucat nici un rol *iu* proces, contrar părerii lui Iordan (Diftongarea, p. 91, 222 *ş.u.}:* cf. *iarbă* < *kerba, piatră* < *petra.* Fenomenul e provocat de o vocală deschisă: *e, a* sau *ă.* Iordan (î.c, p. 36) are dreptate să socotească pe *â* vocală deschisă *(â* e mai deschis' decît *e),* printre vocalele inductoare ale fenomenului; dar *a* a putut provoca de asemenea procesul (v. Puşcariu, DR, I, p. 378 ş.u., 'contrar părerii lui Iordan, l.c, şi Philippide, Orig. rom., I, p. 816, n.).

v

y reproduce un sl. c. *u,* pronunțat în două feluri: *y* scurt.(r. *my* „noi"), sunet intermediar între *o* şi // .* v lung (r. *byt'* „a fi"), diftong *{uoil-i)* articulat ou buzele aşezate în poziția cerută de articularea lui *i,* iar limba pregătita pentru a articula pe *uo* (C. Stumpf, Die Sprachlaute, Berlin, 1926, p. 196 ş.u.).

După Kiparsky (Neuphil. Mitteil, XLVIII, 1947, p. 47) rusa'şi poloneza cunosc nu singur fonem *y.*

Cf. lat. sau gr. *u* > *i: Rimu* (< gr. dial. *Râmi,* 'Margulies, Arch. f. slav. Phil. XLII. p. 123 ş.u.), v. sl., *krizî* < lat. *crucem* (Meillet, MSL, XI, p. 178 ş.u..; Vondrâk, Altkrichensl. Gr.², p. 80 ş.u.). Lat. *u* > **y* > *i* în sîrbo-croată: *murum* > s.-cr. *mir. Utinum* > s.-cr. *Vidun.*

Thomson (Zs. sl. Phil., III, p. 61 ş.u.) şi Meillet (RS, IV, p. 135 ş.u.) socotesc, de asemenea, că *y* era diftong, împotriva lui Broch (Sl. Phon., p. 173; cf. Skok, SL, VIII, p. 788). Perceput ca un diftong, de urechea unui străin, *y* e redat în ngr. prin *oi*:potO>e00Xapo<; < *Vy se slav;* cf. Ut. *mullas<v. mylo* (Arumaa, Ursi. Gr., p. 66). Sub accent şi în vorbirea repede, se poate auzi ca un monoftong. Faptul că, în vechea slavă, acest sunet e notar cu ajutorul slovei *w, care e formată din două litere, confirmă caracterul de diftong al lui *y.* Cu toate că. Leskien susține că *y* nota pe *ii.* în vechea slavă, trebuie să admitem că *y* avea o valoare apropiată de a lui.*y* din rusă (Scepkin, RS, III, p. 212). Seliăcev, StarosL jaz,. 9.4—95, arată că *y* era monoftong, în vechea slavă, şi dă ca dovadă faptul că în textele vechi slave redă pe *i* grecesc: *ftusalutyrî:* gr. ^/avvrriptov, *monasîyrî:* gr.țiovaoTfjplov. Procedeul de a nota cu două litere un singur sunet provine din scrierea grecească (gr. ou). Resturi ale pronunțării străvechi se regăsesc astăzi in unele graiuri bulgăreşti cu trăsături arhaice (satul Kalapot, iu regiunea Nevrokop, din Bulgaria: Mircev, Sbornik v cest' na Prof. L. Miletic, Sofija, 19.33 p. 56 ş.u.}.

Româna prezintă două tratamente ale lui *y: î* şi *i;* aceste tratamente pot fi contemporane; ele se explică prin natura lui *y* slav (căci trecerea lui ***y*** slav la *i,* şi apoi la ***î,*** este justificată după *r* şi s, dar nu după ***h;*** pentru trecerea lui ***y*** ia *i,* în slava meridională şi în special în bulgară, v. Mircev, Gr bg. ez., p. 119; Arumaa, Ursi. Gr., p. 66).

.1. y > *î:* dr. *ludei:* v. sl. *rylici, rîs:* v. sl. *rysî;* în împrumuturi recente cir. *casîncă* < r. *kosynka, hîră* < 'ucr. *hyra* (Scheludko, BA, I, p. 175 ş.u.)

Trecerea lui *i* (<;; sl. *y)* la *î* ar fi un fenomen, românesc, în *Rîmnic* < *rybîniku* (Popovic., GSKS, p. 110).

2. v > *i: dihor:* sl. **dyxoru* (v. sl. *dyxati), vidră:-* v. sl. *vydra* (Miklosich, Beitr. Vok... III, p. 244). De asemenea, în n. top. *Bistrețl Bistrița* < ***by*** *strica vidra* < *vydra* (Popovic, GSKS, p. 190); tot astfel, în împrumuturile recente dr. *caterincă* < ucr. ***katerynka,*** *vipuşcă* < r. *vypuska* etc. (Scheludko, l.c)

y e redat uneori, *in* textele vechi slave, prin *i* (cf. pronunțarea *rlibaului ryba,* înregistrat în unele graiuri ruseşti, 'Seliscev, StarosL iaz., p. 307—308). Trecerea lui *y* la *i* după- *r, î* uncie texte v. slave (Vaillant, V.S., p. 48).

I românesc es.ie apropiat de *y* din rusa., dar rus. *y* e mai posterior şi mai închis ca românesc

în maghiară, *y* e redat prin *i: b-iha*: v. sl. *byhu, rikâosolr^r.* sl. *tykaii* (Conev., Medz. p. *9).* în albaneză *y* e redat prin *u:* alb. *matuhe* < v. sL *moiyka, pwre* < v. sl. *pyro* (Seliscev., Slav, nas. p. 298; JokL, SL, XIII, p. 291). In *izbuti:* **iMbyti* (etimologie dubioasă), ar proveni din .labializarea lui *i,* provocată de *b* precedent, şi deci nu poate fi vorba, cum vrea Skok (SL, IV, p. 135), de redarea lui *y* prin *u,* în română.

ii, î

u (ier tare) şi *i* (ier moale) sint vocale ultrascurte ; deşi ele fac parte din scrii diferite, sint. tratate aici laolaltă, pentru comoditatea expunerii.

u este o vocală gravă medio-paJatală, de tipul lui *u* din engl. *Ud..*

Această vocală era articulată cu rotunjirea buzelor, cum o probează faptul că slova care notează pe *u,* în alfabetul glagolitic, este o modificare a lui *o;* ulterior, *u d,* fost vocalizat în o (Kul'bakin, Le v. sl., p. 64 ş.u.; Seliscev, StarosL jaz., p. 152).

feste o vocală moale prepalatală, avînd drept bază vocala *e* (la o epocă posterioară, *i* a fost vocalizat în *e),* cu acţiunea asupra consoanei precedente.

Valoarea fonetică atribuită mai sus lui *u* şi *i* se referă numai la ierunîe intense (v. mai jos); ierurile neintense. nu au vreun punct de articulaţie precis în cavitatea bucală; ele au dispărut fără urmă (v. Wijk, Arch. f. slav. Phil XXXVII, p. 330 Ş.U.).

Tratamentul ierurilor, vocale scurte, devenite ultrascurte, depinde în mod exclusiv de faptul că sînt intense sau neintense: intense, ele au fost vocalizate, adică au căpătat timbre determinate, în epoca ce vine imediat după epoca veche slavă — şi începutul vocalizăfii e vizibil chiar în v. slavă (Leskien, Gr. d. altbg., p. 24 (4); Vondrâk, Altkirchensl. Gr.[2], p. 214 ş.u.) ; neintense, ierurile au dispărut.

^Poziţia intensă sau neintensă a unui ier poate fi determinata în modul următor: pornind de la sfîrşitul cuvîntului, în seria silabelor ce alcătuiesc un cuvînt fonetic şi conţin ieruri, ierul fără soţ e neintens; cel cu sot e intens (Meillet, Et. voc. v. sl. p. 117; Diels, AltkirchensL Gr., I, p. 54, ş.u.). Astfel, în *dini, sunu,* primul *i* şi *u* sînt ihtenşi, şi, deci, au rezistat (cf. r. *den', son,* s.-cr. *dans, sân);* în *dine, suna* (genit.-locativ), dimpotrivă, *i* şi w sînt neintenşi: de aceea au şi dispărut în cursul evoluţiei ulterioare a limbii (cf., la genitiv, r. *snd, dnjâ;* s.-cr. *snâ,* arhaic *dne).*

Vocalizarea şi dispariţia ierurilor, potrivit principiilor ce au fost exptose aici mai sus, apar în exemplele următoare:

v. sl. *dini „zi" * bg. *den,* s.-cr. *dan,* ceh. *den,* r. *den';*

v. sl. *sunu* „somn": bg. *sân,* s.-cr. *sân,* ceh. *sen,* r. *son.*

în poziţie neintensă, ierurile, pierzîndu-şi articulaţia proprie, îşi păstrează numai calitatea moale sau dură, care se manifestă în'influenţa* ce au avut-o, sau nu, asupra consoanei precedente (Meillet, Et. voc. v. sl., p. 118 ş.u.)!

Pentru expunerea generală, v. Meillet, RS, VI, p. 126 ş.u.

Vocalizarea ierurilor intense, *(u > o, i > e).* Dacă vocalizarea lui % este generală în bulgară, în schimb, trecerea lui *u* la *o* nu e generală în dialectele bulgare de est; astăzi încă, sînt regiuni care nu o cunosc (Rhodopi şLnord-yestul domeniului bulgar). Fercmenul este caracteristic pentru dialectele din Macedonia (sud-vest).

. Vondrâk, Altkirchensl. Gr.[2] p. 214 ş.u.; Mladenov, Gesch. d. bg. Spr., p. 99 ş.u.; KuFbakin, R. et sl. If, p. 205. Bulgara a cunoscut, mai tîrziu, o a doua vocalizare (fenomenul e normal în centru, vest. nord-est şi Rhodopi): i», b şi * > t₂ > *a* (Mladenov, l.c, p. 109 ş.u.). Gy. Decsy, La vocalisation des *jers* en bulgare. Studia slavica, T, B. Pest, 1955, p. 371—388 (observaţii asupra vocalizării ierurilor şi a naturii lui „Vbulgăresc). Notaţia ,.ocazională'< a cerurilor, în manuscrisele glagolitice: J. Hamm, Wiener Slavistische Jahrbuch, XT, 1964 p. 74 ş.u.

Vocalizarea ierurilor apare în textele v. slave, dar nu în toate (Kul'bakin, Le v. sl., p. 67, 115 ş.u.), ceea ce probează că, în momentul cînd aceste texte au fost scrise (sec. X—XI), fenomenul era pe cale de realizare (Meillet, RS VI, p. 126 ş.u.; Mladenov, Arch. f. slav. Phil. XLI, p. 150; Diels, Altkirchensl. Gr., I, p. 54 ş.u., 101 s.u.).

[1] în română, regăsim tratamentele examinate mai sus: împrumuturile prezintă vocalizarea ierurilor intense şi dispariţia ierurilor neintense. Faptul că aceste tratamente apar în epoca veche slavă şi că ele au fost generalizate,, după cum am văzut mai sus, cu începere de atunci, ne permite să datăm epoca împrumutului termenilor care prezintă aceste caracteristici, începînd cu secolul al X-lea.

Termeni în care ierurile au dispărut,: ^ U

u: dr. *beznă:* v. sl. *bezduna,* dr. *svadă:* v. sl. *suvada* etc. ^ •

i: dr. *coşniţă:* v. sl. *kosinica,* dr. *lanţ:* cf. v. sl. *lanicuxu,* dr. *obşte:* v. sL *oMsti* (adj.). ,

Ierurile finale au dispărut, în regulă generală:

u: dr. *bob:* v. sl. *bobii,* dr. *cin:* v. sl. *Unu,* dr. *drag:* v. sl. *dragii,* dr. *mac:* v. sl. *maku* etc.

i: dr. *cocean: v.* sl. *kocani,* dr. *grajd:* v. sl. *grazdi,* dr. *oţel:* v. sl. *oceM* (nesigur, căci există variante în -w; bg. *kolanu,* v.sl. *ocllu),* dr. *ştîrv:* v. sl. *strum.*

în cimbru (v. sl. *cebru),* de ex., **u* nu redă pe *u,* ci e provocat de structura fonetic» a finalei: oclusiva + r. . .

Sînt cuvinte în care lui *-î* îi corespunde, în română *-ie* (sg.); această terminaţie a fost refăcută după analogia substantivelor feminine cu pl. în *-i* şi sg. în *~ie:* dr. *molie: v.* sL *moli* (m:), dr. *prăpastie:* v. sl. *propasti* (f.), dr. *trestie:* v.sl. *irusti* (f;), dar dr. *dropie* < bg. *dropja), osie* < v. sl. *osi.*

în altă serie de cuvinte, lui *î* îi corespunde, în română, un *e (i* a fost redat prin zero, iar cuvintele cu finală consonantică au fost trecute^în seria femininelor în *-e: dr. obşte:* v. şl. *obisti* (adj.), dr. *pacoste:* v. sl. *pakostî,* dr. *poveste: v.* sL *povesti.*

Termeni în care ierurile intense sînt vocalizate (şi au pătruns deci în limbă după secolul al X-lea):

is> o: dr. *dobitoc:* v. sl. *dobytuku,* dr. *şipot:* v. sl. *siputu,* dr. *vîftop: v.sCvrutupu* (Vaillant, V.S., p. 35), bg. *vărtop; vîrtop,* cu *o* originar (Seliscev, StarosL jaz., p. 287—288); vocalizarea nu era, însă, generalizată în epoca aşa-zisă „veche slava' (v. KuLbakin, Zs, sl. Ph., X. p. 452).

i > e: dr. *coteţ:* v. sl. *koiici,* dr. *pestriţ: ci. v.* sl. *pistru,* dr. *stareţ: v.* sL *stanei* (bg. *starec),* dr. *temniţă:* v. sl. *timînica.*

în *sută:* v. sl. *suto,* .redarea ierului intens prin *u* se explică prin faptul că termenul a pătruns în latina dunăreană înaintea sec. VI-VII, căci după această epocă, *u* a fost redat prin zero şi mai tîrziu vocalizat (Pătruţ, CL, XIII, 1968, p. 87-89; Rosetti, Album Willem Pee, 1973', p. 291).

VOCALELE NAZALE

închiderea, progresivă a timbrului lui nazalizat a fost aplicaţi şi.lui *ŏ* de origine bulgară, cf. medio-bg. *mănduxâ* > dr. **mândru* > *mîndru.*

Dacă, în regula generală, timbrul lui *a* + *n* rămîne neatins*y.fjirană: v.* sl. *xrana, 'rană:* v. sl. *rana),* el a trecut totuşi la *î* în cîteva cuvinte de origine slavă: dr. *jupîn, smîntînă, stăpîn, stînă* şi *stîncă:* v. sl. *zupanu, sumetana, stopanu, stanu.*

iupin apare în Moldova (regiune cu £ păstrat), de exemplu, cu *g-* iniţial *(gupîn), $* aceasta e neobişnuit pentru un element slav. De aceea, se poate presupune că. acest termen, împrumutat de'slavi de la avari, a pătruns în română în primele timpuri ale contactului dintre români si slavi (v. Skok, Iu2ni Sloveni i turski narodi, Jugoslovenski istoriski Ca|oois, II, 1936). Popovid (GSKS, 609) pune sub semnul întrebării originea turcească a lui *zfpan* „Befehlshaber". G. Mihăilă, SCL, XXII, 1971, p. 360.

Cauza inovației rezidă în faptul că aceste cuvinte, spre deosebire de cuvintele din categoria celor enumerate mai sus, în care timbrul lui *a* a rămas neatins, au intrat mai devreme în limbă, fără ca să putem da alte precizіuni în această privință, sau nu sînt de origine slavă, după cum presupun unii cercetători (cum ar fi cazul lui *jnpin* şi *siină).*

în privința prezenței lui *î* din partea a doua a lui *smintind (*smetana* < v. sl. *sumgtana),* trebuie să recurgem la o analogie fonetică (Mihăilă SCL VII, 1956, p. 143).

Stîncă ar putea fi explicat prin *stenka* (s.-cr. *stanac, stijena, stjenjăk,* ceh. *sima, stenka,* r. *stena),* şi ar trebui deci să pornim de la *e > i > î,* desi sensurile cuvintelor nu coincid (în slavă: „zid, perete").

Aşadar, în aceste cîteva cuvinte pătrunse în română la o epocă veche dm slava meridională, *n* a modificat timbrul lui *a* sau *e* precedent.

Fenomenul acesta nu s-a mai petrecut mai tîrziu. Astfel, *a* a rămas neatins în *bolovan* şi în sufixul *-an.*

După Skok (ZRPh., LIV, p. 463 ş.u.) *stăpîn* ar face parte din vechiul fond de cuvinte trace al românei şi albanezei, părere pe care hu o împărtăşim.

sl. *stena* propus de Kniezsa (MNSJ, p, 823 s.v.) pentru a explica pe *stmă* (de unde magh *esztena)* nu satisface exigențele fonetice; s.-cr. *smeiana* „Schlagsahne", arhaism (Popovic, GSKS, p. 538). dr. *stinâ<gi.* ***azăv-q*** (D. Moutsos, The Origin of a Balkan Pastoral Term" Die Sprache, XVIII, 1972, p. 155-162).

Vocalele nazale notate cu slovele chirilice ^ *(o)* şi *& {e)* sînt de tipul vocalelor nazale franceze *o* şi *e (e* slav era însă mai deschis/v. Wijk, Gesch. d. Altkirchensl. Spr., I, p. 41), dar oclusiva nazală originară (căci aceste vocale reprezintă vechi diftongi în *n* şi *rn: *on, *om* şi **en~ *em)* se mai auzea după emisiunea vocalei, astfel încît aceste vocale'nazale erau probabil de tipul vocalelor nazale din provensală: ***6**ⁿ,**e**ⁿ*. Presupunerea aceasta e confirmată de varietățile dialectale din zilele noastre: maced. *zâmbi, cendo*, sau de felul cum sînt pronunțate vocalele nazale în polonă: *reka, rackzka = reⁿka roⁿcka* (Meillet-Vaillant, Le sl. c.[2] ş.u.).

Valoarea atribuită lui p'şi în v. slavă, e confirmată de faptul că în alfabetul glagolitic aceste vocale sînt înfățişate ca grupuri: *e, o* -f (Vaillant, R. et, sl., XII, p. 96). Dar încă în vechea slavă apar inovațiile: *o* e notat // (uneori o), iar *ţ* e notat *e,* ceea ce înseamnă că în secolul al XI-lea *o* şi *e* îsi pierduseră nazalitatea şi îşi modificaseră timbrul, *o* trecînd prin închidere la w, iar *e* prin denazalizare, la *â.* Mai tîrziu, *o* a evoluat în bulgară (în epoca asa-zisK medio-bulgară) .spre **T*** *(ăn),* iar g spre *e* deschis (Vondrâk, Altkirchensl' Gr[2] p. 140 ş.u.; Durnovo, TCLP, I, p. 141; v. Wijk, R. et sl., VII, p. 11; Id. Gesch/ d. altkirchensl. Spr., I, p. 143 ş.u.; Seliscev, StarosL jaz., p. 139).

Tratamentul lui *o* examinat mai sus explică soarta acestei vocale nazale în română.

Redarea lui p prin *u* e caracteristică pentru sîrbo-croată si dialectele bulgare macedonene (dar numai în cuvintele împrumutate din sîrbă, Bernstem, Razysk. bolg. ist. dial., I, p. 138; cf. v. sl. *loka,* bg. *lăka,* s.-cr. ***luka).***

Tratamentul acesta apare, după. cum am văzut mai sus, în redactările sîrbeşti ale textelor vechi slave, încă din secolul al XI-lea (cf. grafia *Munțimirus,* numele unui principe croat, în 892 < *Motimir* Skok ZRPh LIV p, loo).

Româna cunoaşte două tratamente ale lui p:

1. o > *un,* dr. *cumpănă:* v. sl. *kgpom,* dr. *dumbravă:.* v. sl. *dqbrava,* dr. *dungă:* v. sl. *doga,* ar. *jumbu:* v sl *zobu,* dr. *luncă:* v. sl. *loka,* magi. *Lundn Lundzin,* numele unei localități: v. sl. *hgu* (Capidan, Megl., III, p. 164, s.v.), dr. *muncă:* v. sl. *m&ka,* dr. *prund:* v. sl. *prgdu,* dr. *scump,* ar. *scumpu:* v. sL *Sk()pM.*

Conev (1st. na bălg. ez., II, p. 382 ş.u.) pleacă de la v. bg. *ăn* pentru a explica toate tratamentele diu graiurile bulgăreşti actuale, neținînd seamă de rezultatele indicate mai sus şi de dificultatea de a explica, în felul acesta, varietățile bulgăreşti în *o.*

ar. *jongă,* cu *o,* fonetism, caracteristic al dialectelor macedonene din Debra (Capidan, EL sl. în ar., p. 7); ar. *stumbu* < ngr. rjTOuj.t7tO(; (Capidan, l.c, p. 83).

2. p > *in,* ar. *jimbu* (v. mai *sus, jumbu),* dr. *jimbat:* v. sl. *zobu,* ar. *Lînga* **ÎI**. de localitate: v. sl. *logu* (Capidan, El. sl. în ar., p. 7), dr. *oblînc,* ar. *blîncu.* v. sl. *obloku,* ar. *tîmpănă* (şi *tîmbănă),* dr. *îniîmpina* (Candrea, Cons,, p. 25 ş.u. consideră formele din aromână şi dacoromână printre elementele latine ale limbii): v. sl. *topanu,* dr., ar. *trîmbă:* v. sl. *troba,* dr. *zîmbi, zîmbire:* v.sl *zobul*

ar. *clându* „lînă scărmănată cu mina spre a fi trecută prin pieptene"; cf. v. sl. *kgde* .„țesătură" (Byhan, WJb, V, p. 315).

Tratamentul *u* din româna a fost explicat prin sîrbo-croată (Capidan EL sl. în ar., p. 35 ş.u.).

în.dialectele din Macedonia, *g* are mai mulți reprezentanți: *ă* (reprezintă un *e* deschis). In vestul domeniului (la Struga): *tăpan:* v. sl. *tgpanu* (Mladenov, Zs. sl. Phil., II, p. 518) la fel între Ohrida şi Elbasan: *răka, zăbi:* v. sl. *rgka, zgbu* (Jokl, SL, XIII, p. 638).

u în regiunea de la sudul Moravei: *muka:* v. sl. *mqka, ruka:* v. sl. *rgka* (bg. *tnăka, r#k* Mladenov, RS, TX, p. 194; la nord de Skopje, Meyer, SL, IX, p. 592). *Q* denazalizat în sîrbo-croata: un *u* avansat, puternic labializat (Jean burin, Communic. au VII-e Congres intern de slav.,: Paris, 1973, p. 131-145).

u în regiunea oraşului Korea, la sudul Bitoliei şi lacului Ohrida (Jagic, Arch.• f. slav Phil. II, p. 399 ş.u.).

a în centrul Macedoniei (Veles, Prilep, Bitoli) şi la vest (Orchanie, Cepmo: Vondril Altkirchensl. Gr.[2], p. 142).

o Ia Dibra (în vestul. Macedoniei) şi in Rhodopi (Id., I.e.).

Densusianu (H.d.l.r., I, p. 270; ed. rom., p. 178) şi Philippide (Orig rom.,"II, p. 73) au explicat cele două tratamente ale v. sl. *o* din limba român *(u şi'i,* v. mai sus), prin evoluția în timp: v. sl. *o* a fost redat prin *u* la o epoc veche, ca şi *o (+ n)* din elementele latine ale limbii (lat. *longus > lung* iar mai tîrziu v. sl. *o,* trecut la *ă* în medio-bulgară, a fost redat în român în mod normal prin" *î (< *a): mîndru:* v. sl. *moduru,* medio-bg. *mânMr* (cf. Skok, Osnovi'. rom. lingv/, I, p. 91).

Această explicație este confirmată de felul în care *o* este redat de cele lalte limbi care au venit în contact, ca şi româna, cu limbile slave meridionale Ia o epocă veche. într-adevăr, în maghiară, neogreacă şi albaneză, *o* e reda prin *ti.* (după pierderea lui *n* şi denazalizare). Tratamentul acesta al vocale nazale o era de altfel aşteptat. Aşadar, tratamentul *u,* înainte de a fi sîrb croat, reprezintă evoluția normală, la epoca cea mai veche, a vocalei naza v. sl. *Q* în limbile neslave din Peninsula Balcanică.

în neogreacă, *g* e redat prin *un, on* şi *an.* 1. *u* (şi *o*) este tratamentul normal, la ca a fost supus *o* (~Hi) şi in neologisme: 8ouu.**vvK&A,iov** *(<dominicale),* Kdpfbvov şi **K**&pPouvo rjttrc**&vvv** şi **carcooviv** (Triandaphyllidis, Lehnw., p. 25 ş.u.: cf. RS, I, p. 290; contrar afi**mației** lui Capidan, DR, IV, p. 1259, tratamentul apare deci şi în cuvintele de origine latina sl. (Saadfeld, Liag. balk., p. 76: Weigand, BA, IV, p. 22 ş.u.), țftAKpo

şi Covuttpog: v. sl. *zgbru,* KoyyoXrt: v. sl. *kokolu,* CTo6pjro<;: v. sl. *stgpa* (Meyer, Neugr. St., II, p..10 ş.u.)- *2 an.* dyyouuKac: v.sl. *gkotu,* Xayyog: *v.sl. Igka* (Id., I.e.; Seliscev, Slav. nas. v.. Alb., p. 292). Tratamentul acesta reproduce tratamentul din graiurile macedonene, cu V; st. *o* > *a.*

> e redat prin *en:* ypsvrd: v. sl. *greda;* psvxd: v. sl. *redu* (Meyer, l.c. p. 11).

în albaneză, *g* e redat prin *en* (< medio-bg., ca în română, v. mai sus, p. 305): alb, *pendar:* v. sl. *pgdari,* alb. *rrembej:* v. sl. *rgbiti,* iar £ de asemenea prin *e:* alb. *iendine: v.* sL. *ledina, rende:* v. sl. *redu* (redarea lui *g* prin *â,* la Boboşcica, reproduce fonetismul macedonean local; Seliscev, Slav. nas. p. 290 ş.u.); alb. *o* < v. si. *g: Hoge:* v. sl. *Iggu e* de asemenea un tratament local (Dibra; Jokl, Ling. Kult., Unters., p. 173); *g* > *un* în alb. *sundoj:* v. s.L *sgdUiJ*Jokl, sl. XIII, p. 638).

In ungară, *g e* redat prin *on (on)* şi *an: donga:* v. sl. *dgga, korong:* v. sl. *krggu, tompa* (şi *tâmpe):* v. sl. /^w, Ja»£a: v. sl. Zp&a, *galamb:* v. sl. iar £ prin ew: *rend:* v. sl. r^w, ^mr, v. sl. *sv§tu* (Asboth, Jagic-Festschr., p. 235 ş.u.; Conev, Madz, p. 10).

Explicaţia tratamentului *un* (< *Q)* din română, prin sîrbo-croată sau macedoneană, are împotriva ei faptul de a presupune că, în unele cazuri şi pentru o serie de cuvinte, împrumutul a fost făcut de la graiurile cu *un* (< *Q),* iar în alte cazuri şi pentru altă serie de cuvinte, de la graiurile cu *ăn* (< *Q).* Dimpotrivă, dacă explicăm diferenţa de tratament prin evoluţia fonetică, redarea diferită a lui *o* apare justificată (cf. Mladenov, Arch. f. slav. Phil XLII, p. 150).

E. Petrovici (DR, X, p. 140) propune de a explica tratamentele *un, în* (< *o)* prin împrumutul din graiuri slave învecinate, separate însă de izoglosa *un: ân.* primul tratament fiind caracteristic sîrbo-croatei, iar al doilea bulgarei. Ulterior, E. Petrovici s-a raliat la teoria după ^care tratamentele diferite suferite de v. sl. *g* au *o* raţiune cronologică, *un* fiind anterior lui *în* (v. mai jos, Anexa, p. 594 ş.u.). Cf. Id., CO, p. 37 ş.u.: toponimicile româneşti au numai reflexul *în* < *g.* Popovic (GSKS, p. 288) socoteşte, în mod necritic, că nu se poate da un răspuns pozitiv în această controversă, V. expunerea noastră din Studia linguistica in honorem Thadei Lehr-Splawinski, Krakov, 1963, p. 261—263.

Tratamentul v. sl. £ îşi găseşte justificarea în interiorul limbii române, după cum a arătat Densusianu (H.d.l.r., I, p. 271; ed. rom., I. p. 179); el depinde de calitatea vocalei din silaba care urmează imediat după *e:*

$> in dacă silaba următoare conţine o vocală prepalatală *(e,i):* dr. *pinten:* v. sl. *petîno,* dr. *smintire,* ar. *mintescu:* v. sl. *sum^sti.*

dr. *cinste:* formele cu nazală din v. slavă nu satisfac exigenţele semantice (v. HAT, 16 s.v.) şi nu pot explica prezenţa nazalei în română; de asemenea, nici bg. *cestit.* Pentru Mihăilă (împr. v. sl. 159—160), prezenţa lui *n* este un fenomen petrecut în limba română»

g > *în* în celelalte cazuri: ar. *pămînt:* v. sl. *pamelî, Ax. rînd:* v.sl. *rṭdik** dr. *sfînt^* v. sL *svetii.*

Totuşi, s-ar părea că regula e dezminţită de exemple ca: dr. *colindă,* ar. *culindă: v.* sl. *koleda,* dr. *grindă:* v. sl. *gr^da,* dr. *ţintă:* v. sl. *ceia,* în care v. sL £ e redat prin *in* în loc de *în,* cum ne-am fi aşteptat.

De fapt, în aceste cuvinte *i* este secundar şi înlocuieşte pe *î* originar, prin reacţiunea formei de plural (în care ***i*** era normal, fiind urmat în cealaltă silabă de *e, i)* asupra formei de singular: pl. *colinde, grinzi, ţinte. Oglindă* este un postverbal după *a oglindi* (v. sl. *oglṭdati se),* în care *i* e de'asemenea normai (Mihăilă, împr. v. sL, p. 198).

muceme, cu *u* (< *g)* e un termen bisericesc, deci cărturăresc, împrumutat mai tîrziu, mai degrabă din slavona bisericească sîrbească, decît din cea rusă (cf. Bernstein, Razysk, bolg. ist. dial., I, p. 141; Mihăilă, SCL, VII, 1956, p. 143); pînă în secolul al XVII-lea termenul apare în textele româneşti sub forma *mâcenic,* (cu **A**) din slavona bulgară.

Fonetismul cu *e* din aromână *(grenda, rende, şcVendză, tengalâ,* Capidan, El. sl. în ar., p. 9) probează că termenii au fost împrumutaţi sub această formă fonetică din bulgara macedoneană (în care v. sl. *e* e redat prin *en).*

P. Olteanu (K foneticke mu suvisu medzi Rumuncinou o zâpadnou, Slavancino Turciinansky Sv. Martin, 1947): întrucît tratamentul *u<g* a existat şi în vechea slova (cf. în zilele noastre *krunteV* < *krgtiti, trumbii'* < *trgbiti* sau n. top. *Krumpa* < *krgpa, Ruf* < *rgfoa* etc.), tratamentul românesc s-ar putea explica prin slovacă. Dar din toate exempl reunit© mai sus reiese clar că tratamentul *u* < o era aşteptat şi că nu e necesar să he adres slovacei pentru a-l explica.

DIFTONGII

or, ol

Diftongii 6Y şi *ol* din slava comună au suferit, în limbile slave merid nale, metateza *ra, la:* bg. *krâba,* s.-cr. *krava* < sl.c. **korva,* bg. *zlatâ, s. zlaia* < sl.c. **zolio* etc. *Karl,* numele împăratului Carol cel Mare, e redat slava meridională prin *kral'i* (cu forma intermediară *korlji,* Meillet, R. et. s IX, p. 129; X, p. 94); aşadar, metateza s-a petrecut către sfîrşitul secolului ¥III4ea, întrucît acest nume nu putea pătrunde îri slavă înainte de aceas dată.

O confirmare a datei la care s-a petrecut metateza în slava de sud o av în aspectul fonetic al cîtorva cuvinte pătrunse din slava meridională în li bile balcanice. Aceste cuvinte, spre deosebire de majoritatea împrumuturil care prezintă metateza, au intrat în limbile balcanice înainte de efectuar metatezei, deci între secolul al VII-lea şi sfîrşitul secolului ahVIII-lea.

Iată enumerarea acestor împrumuturi:

în neogreacă: Aapyafinpoq, n. pr. (la Theophan) şi Aapyajiâaxo, n. localitate în Etolia: v. sl. *dragii;* Bop§ds<;, n. de loc.: v. sl. *bradatu* „bărbo FapSitaa, n. de loc: v. sl. *gradici;* Pafocog „plasă de prins peşti": s.-cr., *vlak;* (rj)Pdpva „grapă": sl. **borna; căX\xa* „pai de cereale": v. sl. *sla* (Vasmer, RS, VI, p. 181).

în română, ca şi în albaneză, împrumuturile din slava meridională p zintă, în mod normal, metateza:

dr., ar. *baltă,* alb. *boite:* v. sl. *blato,*
dr. *gard,* ar. *gardu,* alb. *gardh:* v.sl. *gradu,*
dr. *daltă,* alb. *dalte:* bg. *dlâto.*

Există însă, în română şi în albaneză, cîteva cuvinte în care difton cu licvide din slava meridională par a nu fi suferit metateza. Iată înşira acestor cuvinte:

dr., ar. *grădină:* v. sl. *gradina,* dr. *grajd:* v. sl. *grazdi,* dr. *ogradă:* v. *ograda,* dr. *plaz:* bg., s.cr. *plaz, ăi. prag:* v. sl. *pragu,* alb. *ograje, ugr* bg. *ograda,* alb. *brane:* s.-cr. *brana* (Seliscev, Slav. nas. v. Alb., 159, 15), a *breg:* s.-cr. *breg* (Seliscev, Le, p. 188; Jokl, SL, XIII, p. 305 ş.u., 643).

Pentru întreaga problemă, v. S. Agrell, Zur slavischen Lautlehre, Lund, 1915, p. 24 Vasmer, l.c. Seliscev, StarosL jaz., p. 171 ş.u.

Ar. *gărdină* (rar) e recent; cf. metateza în *gârnu, fârnu* (= dr. *grîu, frîu), bărnu* (— *brîu,* Capidan, Lg. et. lit., II, p. 283). în neogreacă fenomenul e vechi, după cum a ar Vasmer, Sl, în Gr., p. 287 ş.u.: **rap5iîov, PapSiKi, PapSsviKia.** Cf., în aromână, nu de loc. *Gardiştea* (Capidan, op. cit., III, p. 18).

Aceste cuvinte se află, deci, în acelaşi stadiu fonetic că şi cuvintele neogreacă înşirate aici mai sus,

Tratamentul lor particular se explică fie prin faptul că doi din aceşti termeni *(baltă* şi *gard)* ar putea fi de origine iliră şi tracă, fie prin aceea că ei au pătruns foarte devreme în limbă, înainte de efectuarea metatezei în limbile slave meridionale (aceasta este părerea lui Popovic, GSKS, p. 81, 139, 209—211: *daltă,* alb. *dalie,* dar s.-cr. *dleto,* bg. *dl'eto, dl'ato;* v., mai jos, Anexa, p. 593 ş.u.).

Ar rămine de explicat tratamentul grupului inițial *dl-* în *daltă,* grup greu de pronunțat (cf. în limba vorbită, *povirlă* pentru *povidlă*): dacă acest cuvînt nu a pătruns în limbă la o epocă recentă, grupul *dl-* fiind adaptat prin metateza ia necesitățile limbii, atunci ar trebui să admitem că *daltă* este singurul repre-zentant al unui sistem vechi de limbă (Kiparsky, Neuphil. Mitteil., XLV, p. 43); dar o astfel de afirmație, bazată pe un singur cuvînt, este riscantă.

Exemplele de conservare a diftongilor, în vechea slavă, sînt rare: *zoi uto* (Ps. Sin. Kul'bakin, Le v. sl., p. 158; HAT, p. 167); apoi în texte medio-bulgare (sec. XV): *bal'tiny mal'diâije* (cf. s.-cr. *mlădie), pal'tu-* (cf. *plați), salnosti, saltar ină* (Agrell, l.c; Kul'bakin, l.c, v,. Wijk, Gesch, d. altkirchensl. Spr,, I, p. 55 ş.u.). SeliăSev, StarosL jaz., p. 172, atribuie tratamentul deosebit al acestor cuvinte, în bulgară, influenței limbilor balcanice, în special influenței limbii române; *barda* < magh. *bard* (Vasmer, RS, IV, p. 168 ş.u.) nu provine deci din slavă (Agrell, l.c, p. 35). După Nandriş (The Slavonie and East European Review, XXIV, no. 63, 1946, p. 169), formele fără metateza ar fi fost răspîndite prin scrierile lui loan Exarhul, părere pe care nu o împărtăşim.

Tratamentul fără metateza care apare, în cazuri izolate, în polonă *(karw* „Stier") şi vechea bulgară *(maldicie* etc.) constituie relicte ale slavei comune (Popovic, GSKS, p. 30). V. expunere;! noastră de aici. mai sus, p. 313; lipsa metatezei se explică prin data de împrumut a termenilor: *dalta* e vechi în slava meridională, *a, o,* în limbile slave şi limbile vecine: n, top. în ngr.: FapoiKiov (Iannina, 1319), FapSiKi (Kerkyra, Thesalia). Este un *grad* intermediar: **gord-* > **gard* > *grad.* |n acest teritoriu: **pa$ofk£i**, **pa6oftoΣl** (Iannina), **Apayowd** (Kerkyra), Apayo^tTaa (Thesalia). Cf. în fineză *akkuna, tolba; o > a* în balto-slavă. Bartoli, *o* slav foarte apropiat de *a* romanic. Vaillant, Gr, cmp. des lg. sL, I, 107. (J. Hamm, Wiener •sla/istisches -Jahrbuch. XVI, 1970, p. 54-76).

CONSOANELE

n palatalizat *(ni)* a fost tratat ca cel din elementele latine ale limbii; a trecut la iod, într-o parte a domeniului dacoromân şi în limba literară, şi a fost conservat în restul domeniului dacoromân şi în aromână: dr. *copaie,* ar. *ciipane;* v, sl. *kopanja,* dr. *puvoi, puvon* (Banat), ar. *puvonu:* v. sL *povoni,* ar. *sinicai* „negru peste tot, foarte negru"; v. sl. *sini* „negru".

în sufixele *-anie, -enie, n* nu a fost palatalizat şi apoi muiat, întrucît provine din *-anijt, -enije* şi deci sufixul era pronunțat în trei silabe: *a~ni-e* (E. Petrovici, Balcania, I, p. 82 ş.u.); aşadar *n* nu a fost alterat în dr. *grijanie, pățanie, petrecanie* etc., *curățenie, şiretenie* etc, formații cu caracter savant. în consecință, nealterarea lui *n* în *danie,* de exemplu, se explică in felul arătat mai sus (v. sl. *danije),* şi nu poate fi luată drept criteriu cronologic, aşa cum arată Densusianu (H.d.l.r., I, p. 284; ed. rom., p. 186).

j

j (v. sl. I) a pătruns în sistemul fonetic al limbii române odată cu adoptarea unor cuvinte ca *jale* (dr., ar.), *jar* (dr., ar.): v. sl. *zali, zaru.* Este un fonem diferit de întrucît apare în aceeaşi poziție, înaintea lui. *ea* (cf. dr. *gemută,* ar. *immă).*

—Ir-

i<i e atestat incepInd 'cu secolul' „i XVT i», XAI-« 'in tex e _ ia texte din sudul Ardealului şi Tin 473 -474 şi expunerea

p. 977-978.

/"' *fii)* a devenit *i* în dacoromână, dar, ca şi *V* de origine latină, a fos conservat în aromână:

dr. *corabie:* v. sl. *korabli,* dr. *crai:* v. sl. *kralt.* dr. *cristei:* v. sl. *kraste* dr. *hamei:* v. sl. *xnuM,* dr. *nevoie,* ar. *nivol'ă:* v. sl. *nevolja,* dr. *sabie:* v. s *sablja,* . dr. *scoică:* v. sl. *skolika.*

De asemenea, *V* inițial: dr. *iubi:* v. sl. *Ijubiti,* dr. *iute:* v. sl. *Ijute,* d *ibovnic:* v. sl. *Ijtiboviniku,*

Trecerea lui I' la I se explică, aşadar, prin criterii româneşti, după cu probează fonetismul formei aromâneşti, cu *V* conservat, şi nicidecum pr dialectele bulgare care au pierdut pe /' (Bărbulescu, EL, sl., p. 463 ş.u.; c Kul'bakin, Le v. sl. p. 180 ş.u.; Diels, Altkirchensl. Gr., 1, p. 131).

Dispariția lui *l* in dr. *voi*: v. sl. *volUi* se explică pornind de la formele de conjugare care 1 era muiat: *voljo* (ind. pr. 1. sg.) sau de la subst. *voi fa* (dr. t'oif).

v. sl!>^este o spirantă velară surdă, apropiată de sunetul notat cu în germ,, *ach* (Diete, Altkirchensl. Gr., I, p. 48). Româna nu poseda nici o c soană de acest tip '£4 dispăruse încă din latină); spiranta. laringală surdă a f introdusă în limbă odată cu termenii următori:

dr. *har:* v. sl. *xari,* dr. *hohoti,* ar. *hulmtiri:* v. sl. *xoxotati,* dr., ar. *hra* *xrmm,* dr. *pohti* (sec. XVI), *pofti:* v. sl. *poxoteti,* dr. / **W Â** (sec. XVI), />n?/V v. *praxîi,* dr. i'iÂor (sec. XVI), *vifor:* v. sl. *vixru,* dr. wrA (sec. XVI), i'fr/V v. *vruxu,* dr, wa/V v. sl. *vraxu,* dr. *zâduk* (sec, XVI), *zăduf:* cf. v. sl. *zaduxı*

în privința trecerii de la labială (/) la velară(/i), trebuie semnalat faptul că limba cun fenomenul invers: *h* > /: dr. *praf, vîrf:* v. sl. *prax-ii, vriixn. Duh, ttâduk, văzduh,* cu A, forme cărturăreşti (cf. dialectal, Petrovici, DK, XT, p. 191).

- e redat în romînă prin *: •

dr. ww: v. sl. jasft, dr. \. *Lte*<*,ai. /

v. *zalogu.*

*, pentru , (ia sl. ,e » * - J * T m?"* ^ 3 ^ 2 ^ " G cele de vest (v. Wijk. Gesch. d. aMtoclum*. Spr., I.P- 1^ " 47. !ir. 39 şi 139; Seli&eev, StarosL }•««., f- 321-3^J.

GRUPURILE DE CONSOANE

Grupurile de consoane v. sl. consoană -fw, *lit, ri, ii* provin fie din grupuri cu această structură fonetică, fie din sonante propriu-zise: *r, l, r, l.*

Pentru vechea slavă se admite pronunțarea ca sonantă (ex. *r),* dar şi pronunțarea lui *r, l* slab iodizați: r'*, r' , l', l' (foarte aproape de *u,* etc., astfel încît frontiera dintre aceste două pronunțări e greu de fixat şi de aceea trecerea de la un stadiu fonetic la celălalt apare din domeniul posibilităților: v. Wijk, Gesch. d. altkirchensl. Spr., I, p. 59 ş.u.; Diels, Altkirchensl. Gr., I, p. 61 ş.u.).

în bulgară, aceste grupuri au avut un tratament special: cînd *r* sau *l* erau urmați de o singură consoană, atunci s-a dezvoltat o vocală înaintea licvidelor: *ăr, ăl:* bg. *gărmez, gărma, mălâaliv* etc.; cînd consoanele *r* sau *l* erau urmate de mai multe consoane, atunci elementul vocalic s-a dezvoltat după licvidă: *ră, lă: grămna, grămliv, mlăkna* (Mladenov, Gesch. d. bg. Spr> p. 134; bg. *krăv, vrăv* se explică prin *krăvta, vrăvta).*

Elementele slave din limba română care conțin acest grup prezintă, în mod normal, primul tratament analizat mai sus: dr. *bîrlog, dîrz, gîrlă, pilc, stîlp:* v. sl. *brulogu, druzu, grulo, pluku, stlupu* etc. (v. enumerarea din Conev, Bălg. i Rum., p. 11 ş.u.; Seliscev, StarosL jaz., p. 305).

Fonetisme ca *orîşmă* reproduc "grupul bg. *ră,* potrivit regulii indicate aici mai sus (< bg. *krăcma).*

Diierența de redare a grupului consoană -f- *ră* în *dîrz* şi *îndrăznesc* se explică, deci, în felul cum s-a arătat mai sus, şi nu prin faptul că, în primul caz, cuvîntul ar fi fost împrumutat pe cale orală, iar în al doilea, pe cale scrisa (Puşcariu, DR, VIII, p. 349).

dv

Grupul inițial *dv* a fost simplificat, prin suprimarea oclusivei inițiale, în dr. *vorbă:* cf. v. sl. *dvoriba* „serviciu", *dvoriti* „a servi" (pentru sens, trebuie plecat de la „a face serviciu la curte", Romansky, WJb., XIII, p. 106 ş.u.). dr. *vornic:* v. sl. *dvoriniku.*

Fenomenul nu ş-a petrecut în dr. *dveră, dvori* (arh.; v. sl. *dviri; dvofiti),* pentru că aceşti termeni nu sînt populari şi au putut deci să-şi păstreze fonetismul lor originar, nepătrunzînd în limba curentă.

st, zd

Grupurile **tj, *dj* din slava comună au suferit tratamente diferite în limbile slave; astfel, v. sl. *svesta, nosti* sînt reprezentate în bulgară priri *stftât, nost,* în sîrbo-croată prin *svijeca, noc,* iar v. bg. *mezda* prin bg. *mezda* şi" s.-cr. *medja;* chiar în interiorul bulgarei, tratamentele nu sînt la fel (SeMcev, : StarosL jaz., p. 329):

1. bulgara de est şi de siid-est: *st, zd.*
2. bulgara de nord-vest: ***5,*** *dz.*

3. dialectele din Macedonia: *sc, zd, zdă* (Oblak, Arch, f. slav. Phil., XV p. 448 ş.u.).

în sîrbo-croată, tratamentul normal este *c, dz.*

Tratamentul din română reproduce fonetismul bulgarei de est: *sfeşnic:* v. sl. *svestiniku, primejdie:* v. sl. *premezdije.*

Acest tratament este caracteristic şi pentru elementele slave din m ghiară: *pest:* bg. *peşti, palăst:* bg. *plasti, mesgye:* bg. *mezda, rozsda:* bg. *ră* țConev, Madz., p. 11) şi din albaneză (Jokl, SL, XIII, p. 634 ş.u.).

E. Petrovici (DR, X, p. 140—141) socoteşte că în explicația tratamentelor de mai nu trebuie exclusă influența vechii slave bisericeşti, cu atît mai mult cu cît în rusă grupu nu sint redate în mod normal *(mosci, pescera,* î.l. de *moci, pecera).* Obiecția nu e valabilă pentru maghiară şi neogreacă, care au împrumutat termenii slavi din, limba vorbită. V Id. în Limbă şi literatură, II, Bucureşti, 1956, p. 285—292, expunere bazată pe conce că limba română posedă corelația consoanelor palatalizate şi nepalatalizate, despre care ne pronunțat negativ (v. mai jos, Anexa, p. 618 ş.u.). >

'Asupra lui *st, v.* M. Diver, în Word, 11, 1955, p. 229, n. 2.

ÎNCHEIERE

Limba română este urmaşa limbii, latine a populaţiilor romanizate dtkiă-rene, care a suferit influenţa limbilor slave meridionale. Elementele slave au ţ>ătruns in gramatica limbii romanice şi în fondul de bază al vocabularului ei. începînd cu secolul al Vl-lea se produce amestecul între populaţia romanizată din provinciile dunărene şi populaţia slavă, care s-a răspîndit atît la nordul cît şi la sudul Dunării. Populaţia slavă a lăsat urine în toponimia locală. O serie de termeni slavi au pătruns în limbă după organizarea statelor feudale sud-dunărene, în răstimpul dintre secolul al VII-lea şi al IX-lea şi, mai tîrziu, între secolul al XI-lea şi al XII-lea, prin adoptarea de către statele româneşti nord-dunărene a liturghiei slave.

în această privinţă, trebuie ţinut seama de faptul că o diferenţiere a limbilor slave meridionale (slovena, sîrbo-croata, macedoneana şi bulgara) se produce după secolul al Vl-lea, că sîrbii, după intrarea lor in Peninsula Balcanică, apar ca o populaţie din interiorul peninsulei, expansiunea lor spre mare produeîndu-se mai tîrziu, şi că slavii strămoşi ai bulgarilor s-au stabilit în partea de est a peninsulei.

Viaţa intima a populaţiei romanizate cu slavii se oglindeşte in vocabularul limbii române. în această privinţă, sint de semnalat unele adverbe şi interjecţii venite din slavă.

In fonetică sint caracteristice tratamentele româneşti ale sunetelor *e,* o, *>, i>, *si* şi *zd.*

Româna a împrumutat din slava tendinţa palatalizării consoanelor şi a iodizării lui *e-* (iniţial); ea şi-a îmbogăţit inventarul consoanelor cu ,/ şi *j,* venite din slavă.

în domeniul morfologiei trebuie relevată introducerea desinenţei slave de vocativ, la numele feminine. Inovaţiile faţă de tipul latin, la numărătoare, s-au făcut după modelul slav. La verb, trebuie semnalate perfect-ivarea -unor verbe româneşti şi dezvoltarea dată flexiunii reflexive.

Elemente slave au pătruns în toate sectoarele vocabularului de bază *sl* limbii, şi chiar in sectonii formării cuvintelor, prin derivaţie.

IV

ROMÂNA COMUNĂ

INTRODUCERE

Româna comună. Definiția ei. E un fapt îndeobște recunoscut de cercetători că dialectele dacoromân, istroromân, aromân și meglenoromân, în ciuda diferențelor vizibile de astăzi, mai ales din domeniul foneticii și al vocabularului, au format la origine o singură limbă, urmașă a latinei orientale, vorbită Odinioară în provinciile dunărene romanizate, Moesia Superioară și Inferioară, Dacia și Pannonia Inferioară (v. mai sus, p. 199—200). Comparația dintre dialectul dacoromân și aromân (căci dialectul istroromân nu este decît o ramură a celui dacoromân, iar dialectul meglenoromân o ramură a dialectului aromân, v. mai jos, p. 323—324) relevă cercetătorului unitatea de odinioară a limbii primitive, din care s-au diferențiat aceste două dialecte. Stadiul de limbă anterior sciziunii provocate prin deplasarea spre sud a grupului aromân (v. mai jos, p. 322) se numește străromân, român primitiv (S. Pușcariu) sau român comun; termenul din urmă are avantajul de a ne lămuri imediat asupra conținutului său.

Meglenoromâna este o ramura a aromânei care a suferit o puternică influență bulgărească.

Aromâna și meglenoromâna posedă laolaltă trăsături fonetice de așa natură, încît pre* zența lor implică o origine comună.

Structura fonetică a meglenoromânei nu confirmă, așadar, teoria lui Densusianu (H.d.l.r., I, p. 330 ș.u.), după care acest dialect ar fi o ramură a dacoromânei transportate la sudul Dunării, unde ar fi suferit influența aromânei. Capidan a combătut acest fel de a vedea, dar el admite că strămoșii meglenoromânilor au rămas cîtva timp în contact cu dacoromânii (AIN, II, p. 103 ș.u.). Faptele invocate în sprijinul acestei afirmații nu constituie însă o probă, ele nefiind caracteristice și lipsindu-le caracterul de unicitate care, singur, poate conferi unui fapt lingvistic o valoare de probă indiscutabilă (v. critica justificată a lui Procopovici, DR, IV, p. 38 ș.u.).

Crearea și menținerea unei limbi comune pe teritoriul întins de formare a limbii române se explică prin necesitatea în care s-au găsit grupările sociale din acel teritoriu de a comunica între ele; existența limbii comune implică existența unei populații care vorbea această limbă, și a unei civilizații unitare, impuse acestor grupuri umane (cf. aici mai sus, p. 193). Din cercetarea vocabularului de origini diferite al limbii române (v. mai jos, p. 356), rezultă că această civilizație era de tip rural: pastoral și agricol (cf. Pușcariu, Transylv., p. 8 ș.u.). încăjlin 976 aromânii practicau cărăvănăritul, una din ocupațiile lor de căpetenie de mai tîrziu (v. mai jos, p. 322).

« Unitatea» românei comune presupune existența de raporturi sociale frecvente între grupuri; această unitate s-a rupt, în momentul plecării spre sud a strămoșilor aromânilor. Divergențele dialectale dintre dacoromână și aromână, ivite în timpul epocii de comunitate, probează că aromâna, cu începere de la un moment dat, a stat izolată de .dacoromână, ceea ce a permis menținerea și dezvoltarea divergențelor amintite.

Unitatea de civilizaţie a românilor, în epoca de comunitate, oglindită în unitatea limbii, este un fapt de o mare importanţă pentru dezvoltarea ulterioară a românei; limba comună, formată atunci, şi-a menţinut omogenitatea într-o aşa măsură, încît divergenţele dialectale din sînul dacoromânei sînt minime, iar deosebirile faţă de grupul aromân nu sînt de natură să împiedice trecerea uşoară de la un sistem lingvistic ia altul, unitatea originară a grupurilor fiind şi astăzi aparentă (v. textele paralele în cele patru dialecte reproduse de Puşcariu, Et. de ling. roum., p. 66 ş.u.).

Datarea. După Densusianu (H.d.l.r., I, p. 324), coborîrea spre sud a strămoşilor aromânilor s-a produs cu începere din secolele al Vl-lea şi al VII-lea; epoca română comună ar lua deci sfîrşit la această dată; Weigand (Linguistlscher Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes, Leipzig, 1909, col. 8) stabileşte limitele românei comune între secolul al VII-lea şi secolul al IX-lea; Puşcariu (Et. de ling. roum., p. 116 ş.u.) nu fixează o limită precisă acestui stadiu de limbă. în sfîrşit, Şiadbei (Sur les plus anciennes sources de l'histoire des Roumains, Annuaire de Llnstitut de Philologie et d'Hist. Orientale, II, Bruxelles, 1934, p. 863 ş.u.) delimitează epoca românei comune între secolul al Vl-lea şi secolul al VIII-lea.

Datarea depinde de momentul cînd se poate vorbi de o limbă „r o m a n ă", adică după ce, printr-o serie de împrejurări politice, economice şi sociale' latina vulgară şi-a pierdut unitatea, fărîmiţîndu-se în limbile ce'aveau să devină limbile romanice de astăzi, deci după' secolul al IV-lea, pentru provinciile orientale ale Imperiului Roman, cînd Dacia este separată de lumea romanică occidentală (v. mai sus, p. 80) şi cînd româna capătă trăsăturile sale caracteristice, pe care le vom studia mai jos (v. p. 328 ş.u.).

Aşadar, începînd cu secolul al V-lea, latina din provinciile dunărene îşi accentuează trăsăturile proprii, dezvoltîndu-se în mod independent de celelalte limbi romanice, chiar şi de acelea cu care formase odinioară grupul apenino-balcanic al limbilor romanice (v. p. 78 ş.u.), şi de latina vorbită în Pannonia Superioară; în această provincie populaţia romanizată s-a menţinut pînă în secolele al V-lea şi al Vl-lea e.n.

A. Alfoldi, Der Untergang der Romerherrschaft in Pannonien, II, Berlin-Leipzig, 1926, p. 30 s.n., 56; L. Gâldi. Le românisme transdanubien, Roma, 1937. Caracterul occidental ai latinei din Pannonia, susţinut de Gâldi, nu e confirmat însă de cercetările ulterioare (v. aici mai sus, p. 79). Pasajele din cronicarii bizantini Theophylactos Simokattes şi Theophanes, referitoare la incidentul provocat în 587, în armata bizantină, în timpul unei expediţii împotriva avarilor, în Balcanii orientali, de exclamaţia unui soldat; *retorna* (sau *torna, torna fratre),* pentru ca sarcina care căzuse de pe un catîr să fie ridicată, trebuie interpretate în sensul că aceşti termeni latini de comandă, întrebuinţaţi, împreună cu alţi termeni de comandă, în armata bizantină, pînă tîrziu în secolul al Vl-lea, au putut fi luaţi drept o comandă de retragere de tracii romanizaţi care alcătuiau armata de expediţie şi pentru care aceşti termeni erau, într-adevăr, în limba lor „părintească", sau „în limba ţării", adică în limba română în devenire (v. Al. Rosetti, Despre *torna, torna fratre,* în Omagiu lui Constantin Daicoviciu, Bucureşti I960, p. 467-468).

Epoca românei comune începe, aşadar, în secolele al VII-lea şi al VIII-lea, cînd se admite îndeobşte că latina a cedat locul limbilor romanice (v. Rosetti, Place du roum., p. 128). Ea se sfîrşeşte atunci cînd grupul ce avea să formeze dialectul de sud al limbii române se desface de dacoromână; este momentul cînd strămoşii aromânilor sînt semnalaţi pentru prima oară în sudul Peninsulei Balcanice: în 976 cronicarul bizantin Cedren relatează asasinarea lui David, fratele coregentului rebel bulgar Samuil, la locul zis „Stejarii Frumoşi", între Kastoria şi lacul Prespa, de nişte aromâni cărăvănari (Bogrea, BSO, VII, p. 50 ş.u.).

Inovaţiile realizate de limba latină vorbită în Imperiul Roman, pînă în secolul al III-lea al e.n., sînt înfăţişate de noi (mai sus, p. 170—171) şi în Rosetti, Place du roum., p. 126—127.

în 980, 1090, 1094 şi 1105 aromânii sînt semnalaţi în nordul Greciei, în regiunea rîului Mariţa, în Balcani şi în Peninsula Calcidică (Giurescu, 1st. Rem., I³, p. 309 ş.u.).

Din consideraţiile de mai sus rezultă, aşadar, că epoca românei comune e cuprinsă între secolele al VII-lea şi al VIII-lea de o parte, şi secolul al X-lea de altă parte.

în această perioadă au pătruns în limbă primii teimeni slavi (începînd cu secolul al Vl-lea); aceşti termeni apar, sub aceeaşi formă fonetică, în dacoromână şi în aromână (v. mai sus, p. 284).

T. Papahagi (GS, I, p. 72 ş.u.). a susţinut, cu argumente fără valoare, că aromânii din Pind şi din sudul Albaniei ar fi urmaşii populaţiei locale romanizate. Capidan (Arom., p. 24 ş.u.) nu exclude posibilitatea ca „la origine, atît în Epir cît şi în Tesalia... [să] fi putut exista populaţiuni româneşti băştinaşe". Dar se ştie că o populaţie romanizată nu s-ar fi putut menţine într-o regiune de cultură greacă (cf. mai sus, p. 192), ceea ce Capidan singur recunoaşte mai departe: „din cele expuse pînă aici, rezultă că încă nu avem probe suficiente pentru dovedirea sigură a patriei primitive a aromânilor diu sudul Peninsulei Balcanice. Datele istorice ca şi evoluţia limbii lor, vorbesc pentru coborîrea lor de la nord" (p. 29). V. în această privinţă şi Anonymi descriptio^Eurppae Or edidit... Dr. Olgierd Gorka, Cracovia, 1916, p. 12— 13, care, în 1308, semnalează prezenţa în Macedonia, Ahaia şi ia Salonic a aromânilor (Blazi) „qui et olim fuerunt Romanorum pastores" şi care ar fi venit în acele locuri din Ungaria.

Metoda glotocronologică nu aduce nici o precizare nouă în această problemă, întrucît datează despărţirea aromânei de dacoromână între secolul al Vl-lea şi secolul al X-lea (V. Guţu Romalo, Stabilirea datei de separaţie a aromânei de dacoromână cu ajutorul glotocronologiei, în SCL, X, 1959, p. 573-585).

Teritoriul de formare. Teritoriul de formare a românei comune a fost definit mai sus (p. 321). După Densusianu (H.d.l.r., I, p. 289), acest teritoriu ar fi cuprins Moesia, Iliria şi Dacia; Puşcariu (Et. de ling. roum., p. 112) situează teritoriul de formare a limbii române pe cele două maluri ale Dunării („un teritoriu întins, de-a dreapta şi de-a stingă Dunării", LR, I, p. 255), Treimer (Literaturbl. f. germ. u. rom.' Phil., LXII, col. 64—65), în Iliria, Dardania şi Pannonia, iar Philippide (Orig. rom., II, p. 385), în Peninsula Balcanică.

Zona Timocului şi a Moravijei au rămas romanizate pînă în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea; în aceste regiuni, dar întf-o mai mică măsură decît în Dalmaţia, s-a păstrat un mare număr de toponimice romane (v. enumerarea din Philippide, Orig. Rom., I, p. 453 ş.u.); populaţia romanizată s-a menţinut în timpul dominaţiei bizantine de-a lungul drumului de mare penetraţie în Peninsula Balcanică, Via Egnatia (Margulies, Arch.. f. slav. Phil., XL, p. 197"ş.u.).

S-a crezut că grupul ce avea să devină aromâna a avut o poziţie excentrică faţă de grupul central (Capidan, AIN, II, p. 104), întrucît din cei 82 de termeni „balcanici" comuni albanezei şi dacoremânei, numai 37 de termeni se regăsesc şi in aromână şi numai 32 sînt conservaţi în meglenoromână (v. aici mai sus' p. 240). Argumentul nu este însă hotărîtor, întrucît aceşti termeni au putut dispărea din aromână sau nu au fost încă semnalaţi de cercetători la sudul Dunării. Pe de altă parte, nu avem motiv să admitem că strămoşii aromânilor locuiau în Bulgaria (Capidan, l.c). într-adevăr, caracterul bulgăresc al elementelor slave vechi din aremână e datorat împrejurării care explică prezenţa aceloraşi elemente în dacoromână, fără ca să fie nevoie să presupunem această delimitare teritorială (v. mai sus, p. 274). Divergenţele dialectale dintre aromână şi dacoromână produse în timpul epocii de comunitate, pe care le-am amintit mai sus (v. p. 321), sînt însă hotărîtoare, în sensul că ele presupun izolarea, la un mement dat, a grupului aromân de grupul dacoromân.

In privința locuinței primitive a aromânilor, cronicarul bizantin Kekaumenos (secolul al XI-lea), vorbind de aromânii care în^vremea sa „s-au împrăştiat peste tot Epirul şi Macedonia, iar cei mai mulți s-au aşezat în Elada", arată că ei trăiau „înainte vreme pe lîngă Dunăre şi pe lîngă Sau, pe care rîu îl numim astăzi Sava, prin locuri tari şi grele de străbătut, acolo unde trăiesc acum sîrbii" (Philippide, Orig. rom., I, p. 662—663).

După ce a socotit că acest pasaj din Kekaumenos se referă la românii din Serbia (AIN II, p. 115 ş.u.}, Capidan admite mai tîrziu (Arom., p. 24) că el priveşte pe aromâni.

Aceşti strămoşi ai aromânilor de astăzi trebuie deosebiți de românii din Serbia semnalați în tot cursul evului mediu în regatul sîrbesc (k mai sus, p. 197 ş.u.) Gâci limba românilor din Serbia, ca şi istroromâna, prezintă trăsăturile caracteristice ale dacoromânei şi face parte din grupul de nord al limbii române (ML, p. 428), pe cînd aromâna constituie grupul ei de sud.

Divergențele dialectale ale românei comune. Pe teritoriul întins de formare a românei comune s-au ivit o serie de diferențieri lingvistice, care sînt examinate aici, mai jos, la p. 328 ş.u.

După cum, potrivit unei tendințe generale, limba română s-a diversificat în cursul epocii sale de comunitate, tot astfel, potrivit unei alte tendințe generale, dialectele derivate dintr-o limbă comună iau cu sine din trunchiul comun tendința de a inova în aceeaşi direcție, şi grupurile odată separate dezvoltă inovații la fel.

Potrivit acestui principiu, unele inovații asemănătoare ale dacoromânei şi ale aromânei, în ciuda identității lor, sînt posterioare epocii de comunitate, şi ele au fost examinate într-un capitol aparte (v. rnai jos, p. 360 ş.u.).

„în tendințele ei generale... [limba română] e... pretutindeni aceeaşi. Acest fenomen se explică în mare parte prin omogenitatea socială a poporului român şi prin conştiința apartinerii la acelaşi neam... în cadrele aceleiaşi limbi, inovații convergente se ivesc adesea în puncte foarte depărtate, acoperind cu timpul arii întinse" (Puşcariu, LR, I, p. 417).

I. Coteanu, Premise pentru stabilirea vocabularului stră-'românei, SCL, XVI, p. 579—604. Lista elementelor de origine latină conservate în dacoromână şi dialectele româneşti sud-dunărene (p. 773).

Principiul inovațiilor în aceeaşi direcție este ilustrat de limbile slave, care au inovat la fel, după separație (Meillet-Vaillant, Le sl. c.[2], p. 2 ş.u.). Puşcariu nu a ținut seamă de acest principiu, în încercarea sa de reconstrucție a românei comune (1910) şi a socotit române comune fenomene care s-au produs mai tîrziu în fiecare dialect, după separația grupului de sud de grupul de nord.

După Puşcariu (Et. de ling. roum... p. 64 ş.u. şi LR, I, p. 245 ş.u.), sînt române comune fenomenele următoare:

1. La pers. 1 sg. ind. prez. al verbelor de conjugarea II, III şi IV, formele cu oclusiva alterată şi cele cu oclusiva refăcută: *auz — aud.*

2. Formele de pers. 1 şi 3 pl. la imperfectul indicativului: *-a* şi -am (inovație), *-a şi-au* (inovație), 1 pl. *lăuda — lăudam,* 3 pl. *lăuda — lăudau.*

3. Trecerea lui a la a la numele feminine care fac pluralul în *-i: cetăți — cetăți.*

4. Trecerea lui *e, i* la *ă, î* după / *şi r: reu — rău, rid — rîd.*

5. Paîatalizarea oclusivelor labiale şi a fricativelor labiodentale urmate de ***e*** accentuat **(< *e*** lat.) sau ***i*** (< *i* lat., cf. Puşcariu, l.c. p. 10).

6. Rotacismul lui *-n-,*

1. Tratamentul diferit al lui *c, g* latini + *e, i* şi / în dacoromână şi în aromână; dr. *c:* ar. *ts,* dr. *g:* ar. *dz.*

Philippide (Orig. rom., II, p. 245) a combătut interpretarea lui Puşcariu: „a susține că fenomenele care se găsesc în toate dialectele au trebuit să capete ființă pe vremea cînd încă nu se despărțise prin distanțe dialectele este o naivitate. Asemenea fenomene s-au putut dezvolta în mod independent, aparte, în fiecare dialect".

Slăbiciunea argumentării lui Puşcariu constă, în primul rînd, în aceea că face uz de fapte care s-au putut produce tot atît de bine în mod separat, în fiecare dialect, după despărțire. Rezultă de aici că trebuie reținute numai acele fapte într-adevăr caracteristice, care să poată constitui o bază sigură pentru teorie, ca acelea înşirate aici mai jos, la p. 328 ş.u.

Pe de altă parte, dacă ținem seamă de faptul că dialectele unei limbi, după despărțire, pot inova în aceeaşi direcție (v. mai sus., p. 324), apare posibil ca inovațiile socotite de Puşcariu în mod obligatoriu drept române comune să fie posterioare acestei epoci.

Philippide socoteşte recente fenomenele enumerate mai sus sub punctele 2 şi 3 (l.c, p. 235); paîatalizarea labialelor s-a putut petrece în mod independent în fiecare dialect, din moment ce există „aceeaşi bază de articulație" (l.c, v. acum expunerea noastră de la p. 364 ş.u.). Nu mai avem deci nici un motiv să credem, ca Puşcariu, că unele stadii de limbă comune dacoromânei şi aromânei au fost importate de la sudul Dunării.

în lumina acestor constatări, problema de sub punctul 1 (v. mai sus) se înfățişează după cum urmează:

ariile lui *aud — auz, rîd — rîz* (pers. 1 ind. prez.), *să rîdâ — să rîzâ, să vadă — să vază* (pers. 3 sg. şi pl. subj. prez.), reproduse pe hărțile nr. 1 şi 2 aici alăturate, ne lămuresc asupra datei inovației. Pornind de la formele *audio, rideo* (v. mai sus, p. 142), alterarea oclusivei dentale este aşteptată: *auz, rîz.* Forma cu *-z* ocupă o arie coerentă în Țara Românească, sudul Ardealului, Dobrogea, cu o prelungire în nord-vestul Ardealului; restul teritoriului dacoromân cunoaşte forma cu dentala refăcută: *aud — rîd.* în secolul al XVI-lea, situația nu era încă aceeaşi: dacă prezența formei cu *-z,* în textele lui Coresi, corespunde cu stadiul actual, în schimb atestarea acestui fonetism în nordul Ardealului, Maramureş (textele rotacizante) şi în Moldova (la Dosoftei), adică în regiunea unde e semnalată astăzi forma cu *-d,* este neaşteptată: *să auzu* CP[2]; CP, 62, 13), *audzu* (Ş), *audzî-voi* (H;. Dosoftei, Psaltirea slavo-română, 1680, Candrea, S., II, 175, 11), *se au(d)zu* (S; Coresi; Dosoftei, Candrea, l.c, 44, 8); *vâ(d)zu* (S. H.; Candrea, l.c, 6; 3; 11, 1; 143, 28); *se {nu) va(d)ză* (Candrea, l.c, 22, 10; 78, 15; 134, 5; 253, 14; v. mai jos, p. 502 ş.u.).

Cum se explică repartiția actuală? Prin extinderea ariei cu *-d* asupra unor teritorii noi (nordul Ardealului şi Moldova). Forma cu ***-d*** este făcută după analogia formelor cu *-d* conservat; *cazi* (2 sg.) *-cad* (1 sg.), *auzi,* deci *aud* etc., 3 sg. şi pl. ind. prez.: *aud,* 3 sg., 1, 2, 3, pl. ind. prez.: *vede, vedem, vedeți, văd* etc, deci 1 sg. *aud, văd.* Această acțiune analogică s-a petrecut şi în aromână, unde sînt atestate numai forme cu *-d; avdu, vedu* (Weigand, Ar., II, p. 296, 337 s.v., Capidan, Arom., p. 443, 441 s.v.).

G. Ivănescu, „Noțiunea de română (Urrumânisch)", Bul. Philippide, p. VII—VIII, p. 165 ş.u., combate concepția lui Puşcariu de mai sus (p. 324), fără a înlocui materialul eliminat; noțiunea de română „primitivă" corespunde, de fapt, cu epoca anterioară. Prin aceasta autorul nu a rezolvat însă problema inovațiilor în comun, care nu se pot explica toate prin tendința de a inova în aceeaşi direcție, invocată de noi mai sus (p. 324).

Metoda întrebuințată. Din expunerea de mai sus se pot întrevedea principiile care ne-au călăuzit în expunerea noastră. Comparînd inovațiile din dacoromână cu inovațiile similare din aromână, am reținut numai faptele care au şanse de a se fi petrecut în perioada de comunitate a **limbii** române, eliminînd din prima parte a expunerii noastre inovațiile care s-au putut produce în mod independent la sudul şi la nordul Dunării, după despărțirea grupurilor, şi consacrînd examinării lor partea a II-a a expunerii noastre.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

(ALRM I ,1)

HĂRȚILE 111 : *eu văd*

114 : *eu aud*

Istroromâni: 07, 02, 02

Aromâni: 05, 06, 07, 08, 09, 010

Meglenoromâni: 012, 012, 013

R. P. UNGARIA — R.S.F. IUGOSLAVIA — R. P. BULGARIA — U.R.S.S. — MAREA NEAGRĂ

ORADEA, CLUJ, TÎRGU MUREȘ, BACĂU, BÎRLAD, ARAD, TIMIȘOARA, DEVA, BRAȘOV, GALAȚI, PITEȘTI, PLOIEȘTI, CRAIOVA, BUCUREȘTI, CONSTANȚA

eu văz

eu auz

Arom: vedu, avdu

Harta nr. 1

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

(ALRM I ,1)

HĂRȚILE

119 : *eu rîd*

120 : *el începe să rîdă*

Istroromâni: 01, 02, 02

Aromâni: 05, 06, 07, 08, 09, 010

Meglenoromâni: 012, 012, 013

R. P. UNGARIA — R.S.F. IUGOSLAVIA — U.R.S.S. — MAREA NEAGRĂ

BAIA MARE, SUCEAVA, IAȘI, ORADEA, CLUJ, TÎRGU MUREȘ, BACĂU, BÎRLAD, ARAD, TIMIȘOARA, DEVA, BRAȘOV, GALAȚI, PITEȘTI, PLOIEȘTI, CRAIOVA, BUCUREȘTI, CONSTANȚA

rîz, să rîză

În restul teritoriului, rîd, să rîdă

Partea I

ROMÂNA COMUNĂ

FONETICA

VOCALELE

ye. *e* accentuat (< lat. *e)* a fost diftongat în *ye* (prin faza intermediară *eț*, cf. Rosetti, Rech., p. 107 ş.u. şi ML, p. 171, > *ie,* Avram, Graf. chirii, p. 79): dr. *ten,* ar. *a(i)eri*< lat. *heri,* dr. *fier,* ar. *Wer* < lat. *ferrum.*

în *dr. merg, vărs* (1 sg. ind. prez.) < lat. w^o, t;ers0, a trecut prin faza de predif-tongare *('e, te),* care a dus la diftongul *ie* (cf. *piept)',* prezența lui *e se* explică prin analogie cu *mergt, 2 sg., merge,* 3 sg. etc. (ML, p. 171 ş.u.). Trecerea lui *e,* la *ă,* în *vărs,* e provocată de labială precedentă *(mârg,* din secolul al XVI-lea este însă dialectal). Dar în aromână, trecerea la *â* nu s-a petrecut, pentru că aici oclusiva labială nu are nici o acțiune asupra timbrului vocalei următoare (cf. ar. *mer, per, vină,* în opoziție cu dr. *măr, păr, vină,* ML, p. 148). Această deosebire dintre graiurile nord- şi sud-dunărene datează din cele mai vechi timpuri. Ca urmare a păstrării timbrului *e* în aromână, *m* a fost palatalizat: ar. *nergu* < lat. *mergo* (pentru ar *versu, v.* mai jos p. 367).

Fenomenul este spontan, adică nu se explică prin acțiunea unui alt sunet asupra lui *e;* el este în legătură cu durata vocalei si accentuarea eL fenomenul pare a fi atestat de gramatici în secolul al V-lea e.n. (Richter' Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 138 ş.u.).

Pron. pers. dr. *mieu* < lat. *meus* prezintă tratamentul normal al lui *e* accentuat; fone-tismul acesta este atestat, în mod constant, în textele din secolul al XVI-lea si în aromână *(meu* şi *teu). Meu* (dr.,megl.; istr. *mev)* este refăcut după analogia fem. *mea,* unde *e* nu a fost diftongat, ca prim element al diftongului *ea* (ML, p. 172), prin faza intermediară *mea.* (Megleno-româna a cunoscut forma cu diftong, după cum arată *tiâri* < lat. *mei, tiarlâ* < lat. *menda* etc.; cf. *miau,* la Liumnița, Capidan, Megl., I, p. 103).

In aromână, deşi tendința de a iodiza pe *e-* inițial, care a avut drept urmare diftongarea lui *e,* se manifestă uneori, în regulă generală *e-* nu e diftongat: pron. pers. 1 sing, nominativ *eu,* dar şi *io, iou,* pers. 3 mase. nominativ-acuzat, *el,*pl. ac. *el'i,* fem. *ea,* dar si *ia, vb.escu:* ind. prez. 2 sg. *eşti,* 3 sg. *este* (Capidan, Arom., p. 411, 482 ş.u.; exemplele de'diftongare a lui *e-* nu se mărginesc deci la *io:* Puşcariu, Istr., II, p. 334). în dacoromână si în meglenoromână, sub influența slavă, de regulă are loc diftongarea lui *e-:* dr. *yel, yeste,* '(v. mai sus, p. 269; Petrovici, Infl. sl., p. 31), megl. *iei, ies,* „eşti" etc. (Capidan, Megl. I, p. 103).

e. *e* nu a fost diftongat în *ye* în anumite condiții:

1. precedat de *n,* care a închis timbrul lui *e:* dr. *inel,* ar. *nel* < lat. *anellus,* dr. *înec,* ar. *nicari* < lat. *neco;*

2. urmat de *n* (+ consoană), *e* a fost închis progresiv pînă la *i;* dr. *bine,* ar. *gini* < lat. *bene,* dr., ar. *dinte* < lat. *dentem.*

Alterarea consoanei inițiale: dr. *zeu* < lat. *ăeus,* dr. *şes* < lat. *sessus,* dr. *tes* < lat. *texo* a fost provocată de vocala prepalatală (cf. dr. *cer* < lat. *caelum,* dr. *ger* < lat. *gelu,* v. mai jos p. 337), şi nu e nevoie să presupunem că numai diftongul *ye (< e)* a provocat fenomenul (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 18), ci e suficientă prezența unui element palatal după consoană; *'e* sau %. Procopovici, DR, X, p. 488 se întreabă de ce, dacă nu plecăm de la *ye (< e), d-* nu a fost palatalizat în ar. *dinte,* ca şi *b-* (ar. *gini)* ? Pentru că consoana *d* e mai rezistentă la inovație.

Trecerea lui *e* la *â, în* dacoromână, după anumite consoane: dr. *crap* < *crepo, şăs* <
\49) ... recentă şi, în multe cazuri, nu este generalizată (ML,

*e** din lat. *tener* a suferit alt tratament (dr. *tînăr)* decît *e* din lat. *ten* (dr. *ține),* pentru că în *teneru,* polisilab, al doilea *e* a trecut la *ă: Henăr* *Hmăr* > *tînăr,* cu *î* provocat la o epocă posterioară de *ă,* prin asimilare (căc nu e român comun, v. ML, p. 153).

Urmat de *n* geminat, *e* a suferit diftongarea în *ea',* cînd silaba imedi următoare conținea *una (ă)* (v. mai jos): dr. *geană,* ar. *dzeană* < lat. **genn* dr. *pană,* ar. *peana* < lat. *pinna* (v. mai sus, p. 119).

Urmat de *m,* e nu a fost diftongat, elementul palatal fiind absorbit *g:* dr. *gem* < lat. *gemo.*

Urmat de *m* + consoană, *e* a suferit acelaşi tratament ca şi *e* + **?K** *stîmpăr* < lat. *extempero,* cu *e* neaccentuat trecut la *ă* (influența labial precedente, dar cf. mai sus *tînăr),* iar *i* accentuat *(*stimpâr),* cu timbr schimbat, sub influența lui *ă* (în *timp* < lat. *tempus,* timbrul lui *i* accentu a rămas neatins, sunetul inductor *(ă)* lipsind).

e nu a trecut la *i* cînd era urmat de grupul *mn:* dr. *lemn, semn* < l *lignum, signum* (v. mai sus, p. 121). Ca şi *nn,* grupul *mn* făcea parte din sila următoare, ceea ce a permis diftongarea lui *e,* atunci cînd silaba următo conținea un *e: leamne, seamne* (sec. XVI).

V. expunerea noastră Remarques sur le degre de force des consonnes, în Neupl Mitteil, LXLVI, 1965, p. 536-540.

yea', *ye* a fost diftongat în *yea* cînd era urmat în silaba imediat următo de *e* sau *a(ă):* dr. *fiere,* ar. *Ware* < **fyeare* < lat. *fel,* dr. *miere, zx.nnari* **myeare* < lat. *mei,* dr., ar. *iarbă* < **yearbă* < lat. *herba,* dr. *piatră,* *Watră* < **pyeatră* < lat. *petra.*

în nordul teritoriului aromânesc, *ya-* se aude ca *ea-: eadă, earbâ, eapâ* etc. Contrar păr lai Capidan (Arom., p. 234 ş.u.), inovația pare a fi secundară şi recentă.

ea', *e* accentuat urmat în silaba imediat următoare de *a (ă)* sau *e* a f diftongat în *§a,* în aceleaşi condiții ca şi *ye* (v. mai sus; pentru *o,* v. mai j p. 331 ş.u.), în elementele din vechiul fond, iar în elementele slave pătrunse limbă la o epocă veche, numai cînd *e* era urmat de *a (ă).*

Fenomenul nu s-a produs cînd *e* era neaccentuat în frază: dr. *peste* < lat. *per-extra,* (sec. XVI) < lat. *neque* etc. (Puşcariu, DR, I, p. 378).

Procesul este condiționat, ca şi la *yea'* (v. mai sus), de calitatea voca din silaba imediat următoare. Sunetul inductor este o vocală desch *(e, ă, a).* Acest fenomen de metafonie e cunoscut sub numele de „Umia şi consistă în modificarea, prin anticipare, a timbrului vocalei accentuate influența vocalei din silaba imediat următoare (cf. Rosetti, Rech., p. 135 ş pentru'teoria generală, v. Viggo Brondal, Proceedings of the Third In national Congress of Phonetic Sciences, Ghent, 1939, p. 47 ş.u.).

în cazul nostru, putem admite că partea a doua a vocalei accentu a fost deschisă sau că timbrul vocalei accentuate nu a fost propriu-zis mod cat, ci timbrul vocalei inductoare, prin anticipare, a fost grupat cu vo accentuată, astfel încît în cazul cînd *e* sau *o* era urmat în silaba imediat ur toare de a *(ă),* s-a ajuns la *ea (oa*J, iar cînd era urmat de *e,* trebuie presup cel puțin în teorie, o fază intermediară **ee, *oe* (Puşcariu, DR, I, p. 380), a evoluat apoi, prin deschiderea elementului al doilea, în diftongii *ea* (şi

Consoanele care despart vocala accentuată de vocala din silaba ur toare, inductoare a fenomenului, nu joacă nici un rol în proces, contrar a mației lui I. Iordan (Diftongarea, p. 90 ş.u.; cf. Rosetti, l.c.; ML, p. 502—5

Exemple atît de clare ca dr., ar. *iarbă* < lat. *herba, dr.piatră,* ar. *k'atră* < lat, *petra* sînt decisive în această privinţă.

Iordan şi Philippide (v. mai sus, p. 305") au susţinut că a nu a produs diftongarea lui *e* sau *o.* De fapt, exemplele de nediftongare ce s-au dat pentru a sprijini această afirmaţie sînt nume proprii intrate în limbă mai tîrziu *(Bisoca, Cotorca, Dîlboca,* I. Iordan, Diftongarea, p. 241 ş.u.). şi care nu au mai fost asimilate, pentru acest tratament, elementelor din vechiul fond.

Fenomenul este caracteristic pentru limbile germanice (Rosetti, Rech., I.e.; Grammont, Trăite de phonetique, Paris, 1965, p. 255 ş.u.; Brondal,- l.c.) şi pentru română. Româna ocupă, în această privinţă, un loc aparte printre limbile romanice, care cunosc fenomenul de „Umlaut", dar nu şi diftongarea.

Cauza fenomenelor de „Brechung" şi „Umlaut" ar fi slăbirea accentului în silaba următoare, şi, priu compensaţie, diftongarea (A. Hansen, TCLC, I, p. 62).

Meyer-Liibke, Rum.u. rom., p. 2: „Ausschliesslich rumänisch ist die Umgestaltung der foetonten Vokale durch folgendes *a, e,* dem in den andern Sprachen Umgestaltung durch *i, u* gegeniibersteht: lat. *niger, nigra,* rum. *negru, neagră,* siiditai. *niuru, neura".*

în celelalte limbi romanice, vocalele închise sînt acelea care provoacă închiderea vocalei accentuate:

pe cînd în română *i* şi *u* lasă pe *e', o'* neatinşi.

e' { *,e&'*

dar

(Meyer-Lubke, MRIW, I, p. 6 ş.u.)

Diftongarea lui *e* în *ea,* semnalată în franceză, dialectal (numai la Barcelonnette, dep. 'Basses-Alpes) e cauzată după P. Meyer, de *r* (sau *l)* următor. Fenomenul e sporadic şi nu e provocat de *e* următor, căci apare în cuvinte care nu conţin în silaba următoare această vocală: *cubeart* „toit couvert", *earis (< ers,* plantă leguminoasă), *gearp* „gazon", *guears* (it. *guercis)* şi *desgeal* „deger (P. Meyer, pref. p. VI, la F. Armând et G. Marin, Le langage de la vallee de Barcelonnette, Paris, 1920).

în limbile slave, „Umlaut"-ul apare în bulgara orientală: diftongul *ea* e înlocuit în limba vorbită cu *e,* atunci cînd silaba următoare conţine un *e: mleko-mlecen (proiL-tinlea'ko-mlecen)* etc. (L. Beaulieux, Gr. bg., p. 10 ş.u. Havrânek, Proc. of the Intern. Congress of Phonetic Sciences, 1932. Arch, neerl. phon. exp. VIII—IX, p. 123. Sl. c. *e* este o vocală iodizată şi deschisă. Caracterul de vocală deschisă reiese, între altele, din pronunţarea diftongată: *e* sau *e* a lui *e* în bulgara orientală şi în macedoneană, precum şi din alte indicii sigure: Meillet-Vaillant, Le sl. c.², p. 46 ş.u. Diftongul *ea* din bulgară are deci o origine diferită de a lui *ea'* din română).

Iată cîteva exemple ale fenomenului:

e—a (ă): dr. *ceară,* ar. *feară* < lat. *cera,* dr. *ceată:* v.sl. *ceta,* dr. *mireazmă* < ngr. jiupicrjja.

e—e: dr. *lege,* ar. *leadze* < lat. *legem.*

e — e nu a fost diftongat în cuvintele de origine slavă: dr. *cremene]* v. sl. *kremy, kremene,* dr.*peşteră:* v. sl.*peştera* (sec. XVI : *peşteră,* Coresi, *Tetrav.,* ed. Florica Dimitrescu, Bureşti, 1963, glosar, s.v., PO, XXIII, 9 şi XXV, 9). V. mai jos Anexa, p. 631. E. Petr explică diftongarea lui *e* şi *o* accentuaţi prin influenţa slavă (Infl. sl., p. 28; CL, IL, p. 100 şi 123). După Al. lonaşcu, fenomenul s-a petrecut „după scindarea românei com (SCL, X, 1959, p. 587). Roceric-Vasiliu (Affricates, p. 500) socotesc diftongarea lui *e* accen de dată română comună.

Sl. c. *e* este redat în limbile slave prin *e* (Meillet-Vaillant, Le sl. c², p. 48 ş.u.), a suferit schimbări sub influenţa sunetelor vecine. Iordan (Diftongarea, p. 90 ş.u.) atr grupului de consoane care urmează după *e'* această acţiune. Am văzut mai sus (p. 329) că menul nu e în relaţie cu acest factor. Cf. dealtfel Iordan, I.e., p. 98 ş.u., unde se dă c de cuvinte din care lipsesc grupurile de consoane şi în care *e* nu a fost diftongat.

în cuvintele slave intrate mai tîrziu în limbă şi în neologisme, fenom nu a mai avut loc: dr. *cretă, schelă , trompetă* etc., n. top. *Cerna, Cesna, I Petra* (Iordan, Diftongarea, p. 98 ş.u., 104 ş.u.).

e-, *e* iniţial neaccentuat, în compusele latine cu *eccum,* e redat pr în dacoromână şi în aromână:

dr. *acătare* < lat. *eccum tale,* dr. *aci* ar. *atsia* < lat. *eccum hic* (Procopovici, DR, I, p. 162 ş.u.).

oa'. o accentuat urmat în silaba imediat următoare de *e* sau *"a (ă* diftongat în *oa,* ca şi *e,* în aceeaşi situaţie, în *ea'* (v. mai sus p. 329).

Fenomenul nu s-a petrecut în cazurile următoare:

1. atunci cînd vocala din silaba imediat următoare era o sau *u* *om(u), port* (1 sg. ind. prez.), dar *oameni, să poarte* (3 sg. subj. prez.)

2. atunci cînd vocala din silaba imediat următoare era o vocală în *(i, î, u,* v. *1):* dr. *porţi* (s.f.pl.), dar *poartă* (sg.) etc.

Fenomenul e normal în elementele din vechiul fond latin; slav sau cesc, numai în cazul *o—a (ă).* Fenomenul nu are loc, de asemenea, în mentele maghiare, bulgăreşti, sîrbeşti, neogreceşti sau în neologisme *tonă* etaj, pătrunse recent în limbă.

Iată cîteva exemple ale fenomenului:

o—a (ă): ar., dr., *coadă* < lat. *coda,* dr., ar. *coasă* (în aromână şi DaL); v. sl. *kosa,* dr., ar. *poală:* v. sl. *pola,* dr. *coală* < gr. *KoXXa,* dr. *co* < gr. **KOKKcbva.**

^ *a—e:* dr. *floare,* ar. *floari* < lat. *florem.*

Fenomenul nu se produce, în elementele slave ale limbii române, în cazul *o — e* pentru *e,* v. mai sus, p. 330): dr. *cobe,* ar. *cob:* v. sl. *kobi* (în pl. *izvoare, ogoare* etc. *oa* e analogic). V. Anexa, p. 631 ş.u.

Contrar afirmaţiei lui Iordan (Diftongarea, p. 222 ş.u.), fenomenul nu e în legăt natura „închisă" sau „deschisă" a silabei; astfel, *o* nu ar fi fost diftongat în silabă închisă *lotcă* etc. Diftongarea ar fi dependentă, aşadar, de prezenţa unui grup de consoane *V.,* în această privinţă, obiecţiile noastre de mai sus (p. 330). Cf. dealtfel, în Iordan p. 231 ş.u., numeroase cazuri de nediftongare în silabă „deschisă": *botă, cofă* etc. Câ şi î neologismelor://^, *pagodă, tonă* etc., cuvintele în care *o* nu a fost diftongat au pătrun sîn după producerea fenomenului, astfel încît ele nu au mai fost adaptate la fonetica ve fond. Exemple ca dr. *coardă* < lat. *chorda,* dr. *foarfece,* ar. *foarfică* < lat. *forficem,* dr. *la.t..fortis,* dr. *moarte,* ar. *moarti* < lat. *mortem,* dr., ar. *poartă* < lat. *porta* etc. confirm la evidenţă cele arătate de noi.

u. *o* accentuat urmat de *n,* atît în cuvintele din vechiul fond, cî elementele pătrunse din slava meridională, nu a suferit diftongarea, în timbrul său a fost închis în *u:*

dr. *cunună,* ar. *curună* < lat. *corona,* dr. *munte* < lat. *montem,* dr. *muncă:* v. sl. *mgka* (v. mai sus, p. 310 ş.u.).

Fenomenul nu se produce pentru *o* -f- *m;* dr., ar., *om* < lat. fomo etc.

o neaccentuat. Tendinţa lui *o* neaccentuat de a trece la *u,* atestată în latina vulgară prin confuzia, în scris, între *o* şi *u* (v. mai sus, p. 105), continuă să-şi exercite acţiunea în limba română:

dr. *arbure,* ar. *arburi* < lat. *arborem,* dr. *furnică,* ar. *furnigă* < lat. *formica,* dr. *ureche,* ar. *ureacl'a* < lat. v. *oricla.*

Pretinsele excepţii semnalate de Philippide (Un specialist român la Lipsea, Iaşi, 1910, p. 38 ş.u.) nu rezistă la un examen critic, întrucît exemplele invocate sînt semnalate şi cu vocalismul *u:* dr. *corastă* şi *curastă,* ar. *curastră, ciilastră* (Per. Papahagi, Din literat, poporană a aromânilor, I, p. 467) < lat. *colostrum,* dr. *coprinde* şi *cuprinde* < lat. *comprehendere,* dr. *ospăţ* şi *uspăţ,* ar. *uspeţ* < lat. *hospitium,* dr., ar. *rumân,* ar. *rămân, arrămămi* (Capidan, Arom., p. 208), *armân* < lat. *romanus.* Ezitarea între timbrele *o* şi *u* probează că *o* era închis.

ă

ă. *a* neaccentuat din elementele latine ale limbii române (afară de *a* iniţial: dr. *adine* < lat. *adancus)* e redat prin *ă:*

dr. *cămaşă,* ar. *cîmeaşă* < lat. *camisia.* .

In dacoromână, *e* accentuat, în elementele latine ale limbii, precedat de o labială (cf. *făt)* a trecut la *ă,* prin etapa *o,* dar în secolul al XV-lea (cf. *jumetate* v. mai jos, p. 418) şi dialectal, în dacoromână, în aromână şi în meglenoromână timbrul lui *e* a fost conservat; dr. *măr,* ar., megl., mer<lat. *melum,* dr. *păr,* ar., megl. £er<lat. pi/w$ şi *pirum* etc. (ML., p, 148 ş.u.; *e* neaccentuat a trecut de asemenea la *â,* spre deosebire de aromână, unde *e* a rămas intact: dr. *depăna,* ar. *âipinari* < lat. *depanare,* dr. *tînăr,* ar. *tinir* < lat. /ewer (cf. ML, p. 173).

Fenomenul e condiţionat de prezenţa unei vocale prepalatale în silaba imediat următoare: *făt* (sg.), dar *feţi* (pl.), *măr* (sg.), dar *mere* (pl.), *păr* (sg.), dar p m, pere (pl.) etc.

Dacoromâna cunoaşte şi ea păstrarea timbrului intact al lui *e.* Aria lui *e* păstrat in *hăşină* este vastă (v. hărţile noastre nr. 3 şi 4); *e* în *ved* (influenţa lui *vezi* etc.) numai la punctele 85 şi 159; h. I11 (ALRM, I; conservarea lui *e* poate fi pusă în legătură cu timbrul palatal din silaba următoare); *peducel* numai la punctul 85, h. 185; *e* păstrat într-o serie de cuvinte în Lăpuşul de Sus (jud. Hunedoara): Şandru, BL, III, p. 123 ş.u.

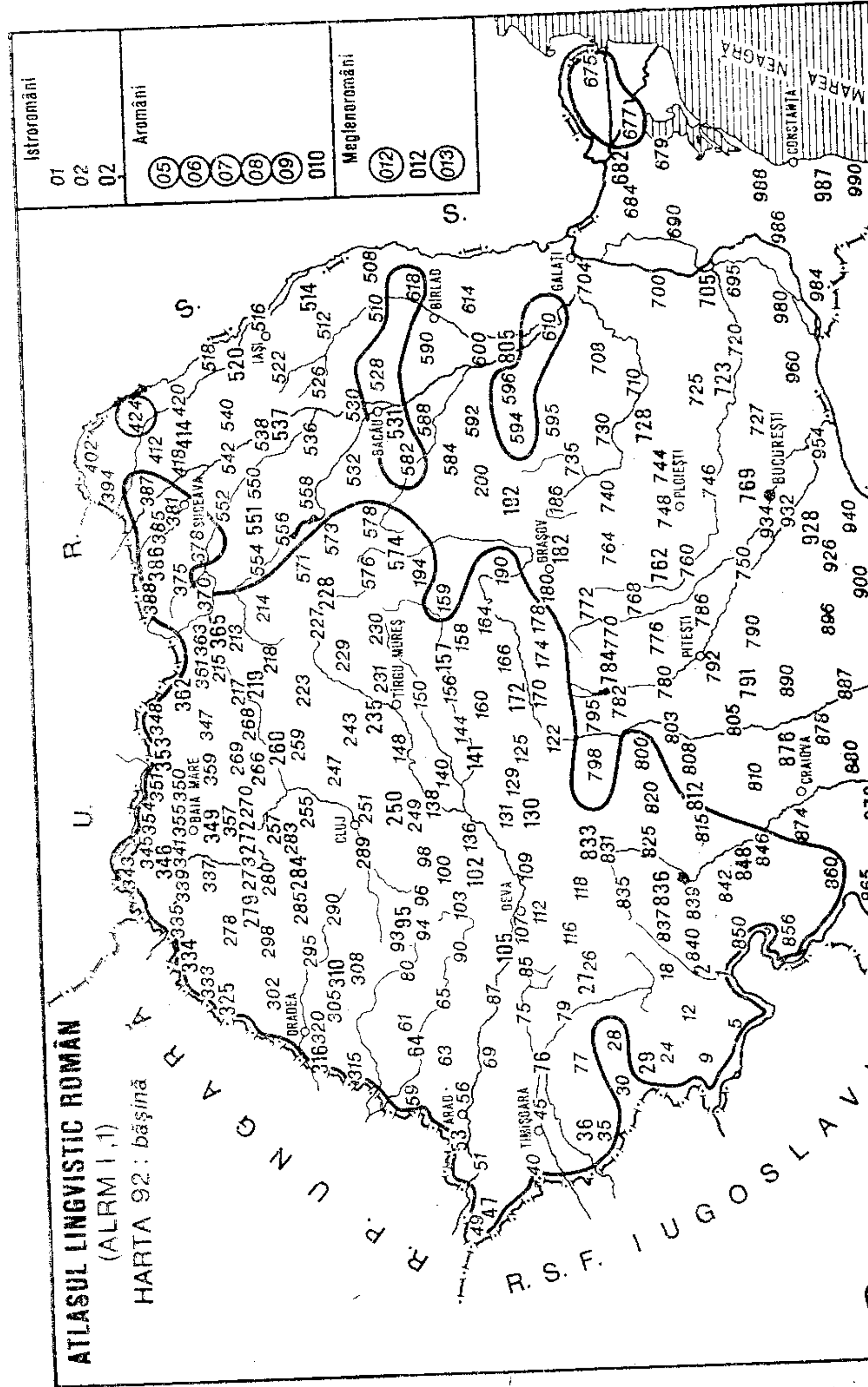
o neaccentuat, în unele elemente latine ale limbii, monosilabe, unelte gramaticale, e redat de asemenea prin *ă:*

dr., ar. *că* < lat. *quod,* dr. *către,* ar. *cîtrî* < lat. *contra,* dr., ar. *după* < lat. **de post,* dr. *fără,* ar. *fîră* < lat. *foras,* dr., ar. *nă* < lat. *nos.*

Dispariţia lui *n,* în *contra,* şi tratamentul lui o (> *â)* trebuie explicate prin întrebuinţarea neaccentuată a prepoziţiilor în frază. Faptul că aromâna, care nu cunoaşte nazalizarea (v. mai jos, p. 336) a pierdut şi ea oclusiva nazală *(cîtrî;* în celelalte limbi romanice, oclusiva nazală a fost păstrată, REW³, 2187) arată că dispariţia lui *n* nu poate fi explicată dectt în legătură cu situaţia lui *contra* ca neaccentuat în frază, căci altfel *n* ar fi trebuit să fie menţinut (cf. ar. *niscîntu, atîntu,* opuşi dr. *cit, atît).*

Fenomenul se repetă pentru *-o* în cuvintele de origine slavă, pe cînd pentru *o* el nu este general:

dr., ar. *sită:* v. si. *sito,* dr., ar. *sulă:* v. sl. *suto* etc. (v. mai sus, p. 306; ML, p. 159 ş.u.).

DIFTONGII

Primul element al diftongului *yu* accentuat sau nu, provenit din *i* în hiat + *u* a fost absorbit de consoana precedentă, atît în dacoromână, cît şi în aromână:

dr. *minciună,* ar. *mincune* (Weigand, Ar., II, p. 317, s.v.; Capidan, Arom., p. 284) < lat. *mentione* (Puşcariu, ZRPh., XXVII, p. 743; REW³, 5508), dr. (sec. XVI) *menciunos,* ar. *mincunosu* (Capidan, Arom., p. 248), dr. *strunciuna* (v. mai jos, p. 466).

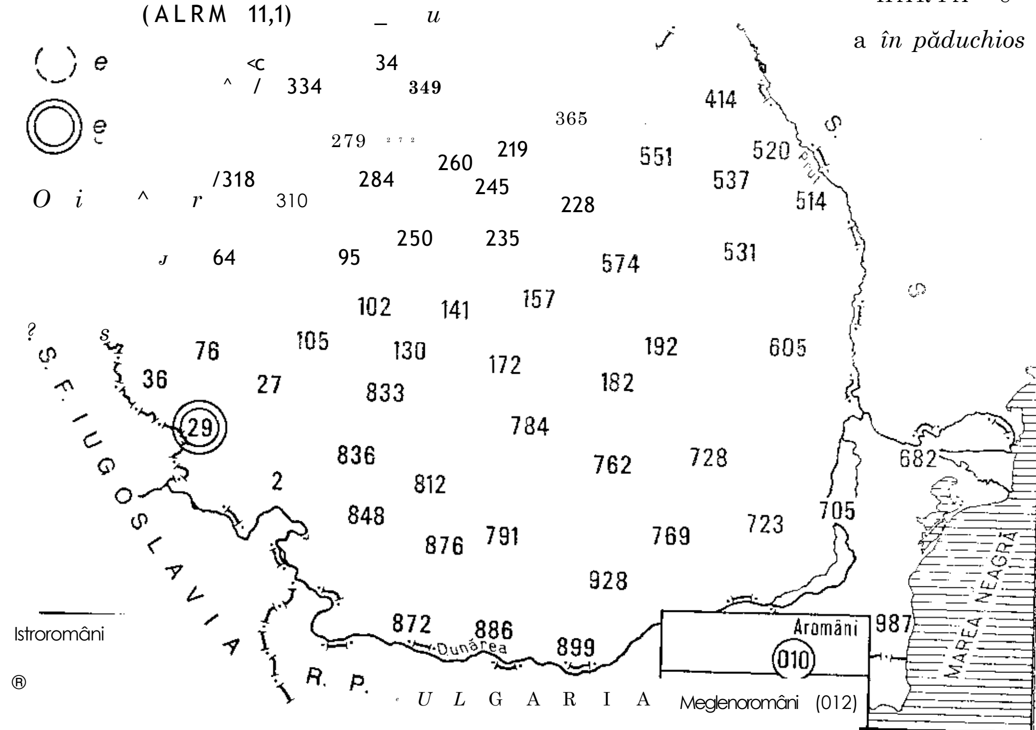
Roceric-Vasiliu, Affricates, p. 500.

Dimpotrivă, *yu* accentuat în grupul *l'* + *u* a fost redus la *i* atît la nordul, cît şi la sudul Dunării:

dr., ar. *blid:* v. sl. *bl'udu* (ML, p. 169), dr. *închid,* ar. *ncl'ideare* < lat. *includere.*

yu neaccentuat a trecut la *i* la o epocă recentă; textele din secolul al XVI-lea dau, pe lîngă formele cu *yu* enumerate mai sus, forme cu *i: mincinos, struncina* (v. mai jos, p. 466; < lat. **extortionate,* Candrea, Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească", Bucureşti, 1931], s.v. *sdruncina:* lat. **extrucinare,* REW³, 3105, face dificultate: Graur, BL, V, p. 97, [.v.).

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN (ALRM 11,1) HARTA 8 a în păduchios

Harta nr. 4

CONSOANELE

r

Pronunţarea asibilată a lui *t* + *i* în hiat, în elementele latine ale este atestată încă din secolul al V-lea e.n. (v. mai sus, p. 112). Evoluţ rioară s-a făcut în doua direcţii:

1. ts, cînd *t* era urmat de *ia,* accentuat sau nu, şi de *iu* neacc dr. *înălţa* < lat. **inaltiare,* dr. *maţe,* ar. *maţă* < lat. *matia,* dr. *scoarţ scortea,* dr. *preţ* < lat. *pretium.*

2. *c,* cînd *t* era urmat de *io, iu* accentuaţi: dr. *fecior,* ar. *ficor* < *olus, dv. tăciune,* ar. *ticuni* < lat. *titionem.*

Asibilarea lui *t* latin + *e, i* s-a produs după secolul al Vl-lea (Rech., p. 109 ş.u.):

dr. *cuţit,* ar. *cuţit, cuţut* < lat. **acutitus,* dr., ar. *ţară* < lat. *terra* ar. *ţîn* < lat. *teneo* (pentru *tînăr* şi *timp,* v. mai sus, p. 329).

dz, z

i latin urmat de i în hiat, muiat şi asibilat încă din epoca latină larea e semnalată de gramaticii latini în secolul al V-lea e.n. şi e no *z* sau *i,* v. mai sus, p. 113), a suferit două tratamente:

1. *dz* (trecut apoi la *z,* încă din secolul al XVI-lea, într-o parte românei, şi anume în Ţara Românească (v. mai jos, p. 473), şi în a vorbită la Mulovişte şi Gopeş (Capidan, Arom., p. 317 ş.u.), cînd era de *ia,* accentuat sau nu, sau de *io, iu* neaccentuaţi:

dr. *aşeza* < lat. *assediare,* dr. *miez,* ar. *nedz* < lat. *medius,* dr. *ordzu* < lat. *hordeum,* dr. *prînz,* ar. *prîndzu* < lat. *prandium,* dr. *ra radză* (Mihăileanu) < lat. *radia.*

în secolul al XVI-lea, fonetismul cu *z* e atestat în mod normal în Ţara Romî celelalte provincii cunosc fonetismul cu *dz* (v. mai jos, p. 473).

2. *g* (> mai tîrziu *j),* cînd era urmat de *io, iu* accentuaţi:

dr. *jos,* ar. *(n)gos* (pentru *g,* î.l. de ^, Capidan, Arom., p. 320) *deorsum.*

d latin + *e, i* a suferit acelaşi tratament, după secolul al Vl-lea

dr. *zece,* ar. *dzaţe* < lat. *decern,* dr. *zeu,* ar. *dzău* < lat. *deus,* dr. *dzicu* < lat. *dico,* dr. *zînă,* ar. *dzînă* < lat. *diana.*

dz mai provine şi din *j* latin + *a:*

dr. *zăcea,* ar. *dzaţiri* < lat. *jacere.*

Roceric-Vasiliu, Affricates, p. 497—501.

Faptul că *n* slav nu a fost tratat în română ca şi *n* latin nu probe rotacismul s-a putut produce tot atît de bine după exercitarea influenţ asupra limbii române, pentru că nu poate fi concepută coexistenţa pronunţări diferite ale lui *n,* în *lînă* (lat. *lana),* de exemplu, şi în *ran rana).* Trebuie deci adoptată o explicaţie cronologică. Singurele cuvinte din slavă care cunosc trecerea lui *a* -f- *n* la *î* şi rotacismul *(jupîn* şi *sm*

fac parte din micul grup de cuvinte care au pătruns în limbă în epoca cea mai veche a relațiilor slavo-române, deci în faza anterioară românei comune, căci cunosc trecerea lui *a* la *î* (prin *ă,* v. mai jos p. 374: *jupîn, smîntînă,* ca *stînă* şi *stăpîn),* pe care elementele slave din limba română îl ignoră: dr. *rană,* v.sl. *rana.*^

în lat. *frenum, grarmm* şi în **brenu* (v. mai sus, p. 245, 252), *-n-* a suferit un tratament special, în dacoromână, care trebuie explicat prin structura vocalică şi consonantică a acestor cuvinte: prima silabă e constituită dintr-o oclusiva *r -\- î şi e* închisă de *n;* în a doua silabă, *n* e urmat de *u* (Rosetti, Etude, p. 37; v. mai sus, p. 245).

Urmat de *e, n* s-a menținut: pl. *frîne, grîne.* De notat că în cuvintele cu o structură fonetică asemănătoare, dar în care timbrul vocalei accentuate nu mai este *î, n* s-a menținut: dr, ar. *plin.* (Rezultă de aici că dispariția lui *-n-* e posterioară trecerii lui *i* la *î,* provocată de *r* precedent în **brenu, frenum:* ML, p. 154—155, şi a lui *ă* la *î* în *graniiw).*

Dispariția lui *-n-*, în cuvintele amintite mai sus, din cauza unei puternice tendințe spre nazalizare (Nandriş, Phon. hist. p. 282) nu explică de ce *-n-* nu a dispărut în toate cuvintele în care oclusiva nazală se găsea în această situație.

Dispariția lui *-n-*, în cuvintele indicate, s-a petrecut numai în dacoromână, căci aromâna a păstrat pe *n* neatins: dr. *brîu,frîu, grîu,* dar ar. *brîn,frîn,fîrnu, grîn, gîrnu* (M. Sala, SCL, XV, 1964, p. 178; cf., în dacoromână, căderea lui *-n-,* condiționată aici de accent, în *o* < lat. *una,* formă neaccentuată: *o* < *uo* < **uă;* cf. în CV: *uo,* 69,9; 137,6; 152,9; 167,9 şi păstrarea lui *-n-* în forma accentuată *una,* pe cînd aromâna cunoaşte, în amîndouă cazurile, o singură formă cu *-n-* conservat: *una).*

Păstrarea lui *-n-*, în aromână, corespunde lipsei nazalizării în acest dialect, într-adevăr, nazalizarea provocată de oclusiva nazală, în dacoromână, a avut drept urmare trecerea nazalității peste limitele silabei nazalizate şi propagarea ei în silaba următoarea: lat. **canutus* > dr. *cănunt,* dar ar. *cînut,* lat. *genuculum* > dr. *genunchi,* dar ar. *(d)zinucl'u, l&t. minutus* > dr. *mărunt,* dar ar. *minut,* lat. *manuculus* > dr. *mănunchi,* dar. ar. *minucVu,* lat. *granuceus* > **grănuț* > dr. **granunț* > *grăunț,* dar. ar. *gîrnuț* (Rosetti, fitude, p. 18 ş.u.).

De aceea epenteza lui *n,* în aromână (v. exemplele în Capidan, Arom., p. 361 ş.u.), nu este datorată propagării nazalizării anterioare (pentru dr. *nuntă,* ar. *numtâ* se admite influența lui *nuntiare,* DE, p. 1260; REW³, 5999). Ea se explică fie prin anticiparea unei mişcări articulatorii, ca, de ex., în *pîngîn, pîngîniri* (Rosetti, Etude, p. 22), sau este produsul nazalizării expresive, ca în *ninți* (pe lîngă *niți)* „nici" şi în *urincl'at, uruncl'at (uricVat* în sudul domeniului: dr. *creangă* < bg. *granka,* nu din *krak,* Capidan, WJb, XV, p. 27).

Ca o urmare a tratamentului special al lui *-n-* latin în dacoromână, vocala precedentă a fost nazalizată, iar timbrul ei modificat: *e >i:* lat. *bene,* dr. *bine* etc. (v. mai sus, p. 228). Nazalizarea, nesemnalată în scris, nu este simțită de vorbitori, dar e percepută de foneticieni (Lombard, Pron. du roum., p. 133 ş.u.).

în privința rotacismului, acesta este atestat în secolul al XV-lea în Moldova, iar în secolul al XVI-lea el apare în Ardeal (fostul județ Turda), în nordul Ardealului-Maramureş, in Bucovina şi Moldova. în zilele noastre, fenomenul a dispărut din aproape întreaga regiune indicată, şi se mai păstrează, sporadic, în Țara Moților (Şandru, BL, II, p. 206; ML, p. 199 ş.u.). în Țara Ugocei (Scurtu, BL, IX, 1941, p. 98—102) şi în Moldova (v. hărțile noastre nr. *5, 6* şi 7).

Această repartiție a faptelor de rotacism ne îndeamnă să presupunem că, odinioară, rotacismul a caracterizat graiul vorbit în nordul Ardealului, Maramureş şi Bucovina, de unde a fost adus în Moldova (v. mai sus, p. 229—230).

Faptul că rotacismul nu apare în aromână concordă cu situația diferită a lui *-n-* în acest dialect; aici consoana, fiind tratată ca exploziva, nu a putut inova.

VERBUL

FORME DE CONJUGARE

PERFECTUL INDICATIVULUI

Trecerea lui *-a* la *-ă* în flexiunea perfectului simplu al conjugării I, l
pers. 3 sg. şi 1 pl., nu a fost explicată (v. mai sus, p. 144); ea e comună dac
românei şi aromânei (Capidan, Arom., p. 205, 454 ş.u.):

. dr., ar. *cîntă* (3 sg.), *cîntăm* (1 pl.).

Necesitatea de a diferenția aceste două forme de fonnele omonime de l
imperfectul indicativului *(cînta, cîntâm)* ar putea explica inovația.

Aromâna a păstrat pînă astăzi o serie de forme tari de pers. 1 sg. a pe
fectului tare: *apreşu (< aprindu), teşu (< ntindu), adapşu (< adavg*
frîmşu (< frîngu), astimşu (< astingu), slrimşu (< stringu: Capidan, Arom
p. 459 ş.u.).

Astfel de forme sînt întrebuințate şi în dacoromână, în secolul al XVI-le
adus (u), ars, ascuns (u), destins (u), plînşu, spus (u) etc. (Densusian
H.d.l.r., II, p. 218 ş.u.); dar, în cursul evoluției sale, dacoromâna a renunțat
ele şi le-a înlocuit cu forme în *-sei,* refăcute după analogia pers. 2.

MAI-MULT-CA-PERFECTUL

Forma în *-se,* generalizată astăzi în dacoromână, dar care, în secolul
XVI-lea, apare numai în cîteva texte: *gătise, fuset, învisese, mersese*
mai jos, p. 506) a lăsat cîteva urme, în aromână *(fuses, avuseşă, vruseş*
Capidan, Arom., p. 463j;ltorma întrebuințată în mod normal este o for
perifrastică, mai expresivă (la fel în dacoromână, în secolul al XVI-lea,
astăzi, dialectal; de aceea, pentru a explica crearea formelor perifrastice,
este necesar să se recurgă la o influență străină: Capidan, l.c, p. 464, căuta
expresivității fiind un criteriu suficient de explicație).

CONDIȚIONALUL PREZENT

Are drept origine perfectul conjunctivului latin, confundat cu viitoru
ai indicativului *(intraverim + intravero).* Forma e întrebuințată de dac
mână în secolul al XVI-lea (v. mai sus, p. 506); ea apare şi în aromână: 1.
s~cîniarim, 2. sg. *cîntari,* 3. sg. şi pl. *cîntare* (şi *cîntari),* 1 pl. *cîntarim,* 2.
eîntarit.

CONDIȚIONALUL TRECUT

în limba din secolul al XVI-lea, este exprimat prin trei construcții,
care două cu verbul *a vrea* (v. mai jos, p. 507). Aromâna cunoaşte şi ea
multe forme compuse cu auxiliarul *a vrea:*

dr. (sec. XVI): *se vre fi, se vre asculta* etc., *au vrui fi, aii vrui vie* etc.,
vrea s-cîntarim, vrea s-cîntam, vrea s-cîntu (Capidan, Arom., p. 473 ş.u.). Se p

ileci presupune că, la origine, condiționalul trecut s-a format din imperfectul verbului *a vrea* urmat de infinitivul verbului de conjugat.

Construcția din aromână este considerată de Capidan (I.e., p. 476) imitată după neogreacă pe motiv că construcția viitorului cu *velle'ax* avea aceeași origine. Am combătut acest punct de vedere mai sus, p. 140.

GERUNZIUL

O formă de gerunziu în *-ure (-ură)* apare, sporadic, în dacoromână: *cindură (== fiindură), neputîndure, îmblăndure* (sec. XVIII, Bogrea, DR, II, p. 661) şi în meglenoromână: *budăindăra (< budăies* „împung"), *laggndăra, (< lag* „alerg") etc. (Capidan, Megl. I, p. 170).

Acelaşi sufix, dar cu funcție adverbiala, apare cîteodată şi în aromână: *ngosura,* „in jos", *de-ah'imura* „la vale" etc. (Capidan,.Arom., p.481). Prezența kd *-re,* întrebuințat în formații adverbiale romanice (Meyer-Liibke, Gr., II, § 627; cf. dr., *aiurea,* ar. *al'urea,* dr. *aimintrea, altmintrelea,* ar. *al'umtrealui, al'umtrelea),* în aceste forme de gerunziu, nu poate ii exclusă, cu atît mai mult cu cît explicația lor, data de Capidan (Megl., I, i.e.): participiul prezent al verbului respectiv + vb. *era,* nu satisface. în sfîrşit, pentru dacoromână, influența desinenței *-ră* de la pers. 3 pl. a perfectului simplu, care în limba vorbită s-a transmis la pers. 1 şi 2 pl. a perfectului simplu si a mai-mult-ca-perfectului, nu poate fi exclusă (Bacinsclîi, ZRPh., XXXVII, p. 617).

VERBELE AUXILIARE

Auxiliarul *fire.* Aromâna a păstrat, la perfectul sinipiu, forma originară de pers. 2 pl. *fui,* pe cînd dacoromâna a inovat (v. mai sus p. 148),

SINTAXA

NUMELE

CAZURILE

GENITIVUL

Genitivul numelui se formează cu ajutorul prep. *de,* în dacoromână (sec. XVI): *casa de domnul, cale de cetate* (v. mai jos, p. 491) şi în aromână (arhaic): *purtării di paradis, peana di ocl'u* etc. (Capidan, Arom.., p. 386).

GENITIV-DATIVUL

Genitiv-dativul numelui, pronumelui posesiv la masculin şi al numeralulu ordinal se formează, în dacoromână şi în aromână, cu ajutorul prep. *ad-\-illo* dr. *al* (dialectal *a) lui,* ar. *a* separat de *lui: a auşaticlui* (v. mai jos, p. 491— 492; Capidan, Arom., p. 385 ş.u.).

De asemenea, la feminin: dr. *a ei* (sec. XVI), azi *ii* < lat. *ad illaei,* ar. *a* şi *a ... Vei: aii mumă, a feat al'ei* (v. mai sus, p. 134).

.înlocuirea pronumelui posesiv prin pronumele personal, la genitiv-dativ, plasat encliti după substantiv, în aromână, de exemplu, *frate-M (=frate ameu),* cf. în dacoromână *însum însuți,* etc., apare în bulgară şi neogreacă (v. Sandfeld, Ling. balk., p. 187— 189), şi în italiar (W. Meyer-Liibke, Italienische Grammatik, Leipzig, 1890, p. 214; G. Bertoni, Italia dialettal Milano. 1916, p. 176).

Româna este caracterizată prin repetarea determinanților (de ex. *copilul acesta al meu* „o limbă romanică în' care structurile colocviale emfatice sînt preponderente" (Al. Niculesc Structuri sintactice ale limbii române în perspectiva romanică: determinarea, pronominal zareâ, Sinaia, 1972, p. 5, 26).

ACUZATIVUL

Construcția acuzativului cu *pre,* inovație a dacoromanei „pornind de l funcția locală a Iui *pre* şi de la întrebuințarea cu verbele reflexive" (v. mai su p. 165), nu apare în aromână, care a rămas fidelă construcției vechi. (Cazuri de construcție cu *pre* în aromâna, în texte orale culese de persoane care cuno teau dacoromâna, se explică prin influența limbii literare: Puşcariu, DR, I p. 566; Capidan, Megl., I, p. 203 ş.u.; Idem, Arom., p. 397 ş.u., 530).

La. Aromâna nu întrebuințează, ca dacoromâna, prep. *la,* pentru afindi direcția, rămînînd fidelă construcției latine (acuzativul de direcție): *mi d Sitiile,* cir. *mă duc la Tîrgovişte* (Capidan, Arom., p. 531 ş.u.; mai sus, p. 15 cf. totuşi Graur, Mel. ling. II, p. 19 ş.u.).

-ADJECTIVUL

Ca şi în dacoromană, aromâna întrebuințeazja conj. *di* pentru a reu cei doi termeni ai comparației:

dr. (sec. XVI) *mai vârtos de fsatele lu Iacovu, mai mulți de patrudzeci* (v. mai jos, p. 493), ar. *el easte ma mare di mine, cama dulte di nare* (Capidan, Arom, p. 402).

VERBUL

Perfectul simplu și perfectul compus: v. expunerea aici mai sus, p. 143—144.

VOCABULARUL

ELEMENTE LATINE PĂSTRATE NUMAI ÎN AROMÂNĂ

în acest capitol ar trebui să fie înfățișate elementele de vocabular din vechiul fond, pe care dacoromâna și aromâna le posedă în comun; ele sînt înșirate mai sus, p. 173 ș.u. Elementele balcani 3 comune celor două grupuri au fost studiate aici mai sus, p. 206 ș.u. și p. 244 ș.u., iar cele slave meridionale de asemenea aici mai sus, p. 287 ș.u., astfel încît ne mai rămîne să înfățișăm acum numai elementele latine păstrate în aromână și în meglenoromână, care nu figurează și în dacoromână (istroromâna nu conține elemente latine de această categorie), fie că e vorba de dispariția termenului, fie că grupul dacoromân nu a cunoscut termenul respectiv (am eliminat din enumerarea noastră cuvintele formate în aromână, ca de exemplu *fălcare* s.f. < lat. *falce,* REW^3, 3175, cf. dr. mold, *falce* etc.).

Din enumerarea noastră lipsesc unele cuvinte care figurează în ILR, ed. I, și anume: *mul* (p. 73) nu poate fi explicat prin latină și nici prin neogreacă; *cîprină* (p. 71): există și în dacoromână ***caprină*** „oaie cu lîna lungă și necreață și aspră" (DA); *sâni* e atestat și în dacoromână (v. G. Istrate, SCL, VI, 1955, p. '118), *soarti* „placenta" si în dacoromână (ALR, I, v. II, h. 207, în Crișana).

Cf. lista vocabularului fundamental al aromânei, alcătuită de I. Coteanu (SCL, XVI, 1965, p. 595-604).

afreață s.f. „sorte de pain": *africiae* „sorte de gâteau" (v. mai sus, p. 175).

ayizmari s.f. „culegere de struguri": explicația prin *vindemiare* „Weinlese -halten" (REW^3, 9344) prezintă dificultăți fonetice (Graur, BL, V, p. 117 s.v.).

agun adj. „affame": *jejunus* „nuchtern" (REW^3, 4582).

amindari vb. „a cîștiga, a dobîndi": *augmentare* „augmenter, accroître" (REW^3, 783).

apiriri vb. „poindre (en parlant du jour), se lever de bonne heure": *aperire* (REW^3, 515).

arap s.n. „suiș, urcuș": *repere* „kriechen" (REW^3, 7222: îndoios, Graur, BL, V, p. 111 s.v.).

_.,-_ *arat* s.n. „charrue": *aratrum.*

arniu s.n., „quartier d'hiver": *hibernivum* (DE, 802).

arugă s.f. „portița staulului pe unde intră vitele": *ruga* (REW^3, 7426; cf. Graur, BL, V, p.' 112 s.v.).

arumin vb. „a ronțăi" (Per. Papahagi, AAR, Mem. Secț. Liter., t., XXIX, 6): *ruminare(REW^3,* 7440 a).

arup s.n. „povîrniș, prăpastie": *rupes* „Fels" (REW^3, 7451).

asfingu vb. „a crește" (despre aluat; Per. Papahagi, WJb, XII, p. 102): *fingere* (REW^3, 3313); v. *disfindziri.*

avrâ (megl. *a'ura)* s.f. „fraîcheur" : *aura* „Lufthauch, leiser Wind" (REW^3, 788; cf. însă ngr. afipa).

bîrbută s.f. „filament chevelu du poireau": *barbatus* „hersutus, capillutus, barbutus" (CGL, V, p. 207, 25; Graur, BL, V, p. 89 s.v.).

bîșari vb. „baiser": *basiare* (DE, 137).

blîndur s.m. „vocea, melodia desmierdătoare. .. a cavalului": *blandulus* „flatteur, adulateur" (REW^3, 1150 b.; v. mai sus, p. 176).

cîroari, cîloari s.f. „căldură excesivă provenind din razele soarelui": *calorem.*

cîstînu s.m. „châtaignier", *cîstînă, găstîne* (Papahagi, Ser., ar. s. XVIII, p. 215 s.v.) s.f. „châtaigne": *castaneus, castanea.*

cîșari s.f. „fromagerie, parc de brebis": *casearia* (REW^3, 1735).

coacă s.f. „crestătură la urechea unei oi în formă de >, spre a se deosebi de altă oaie": *coecum* „Fruchtkern" (REW^3, 2009).

cună s.f. „Lagerstâtte, Wiege": *cuna* „Wiege" (REW^3, 2391).

cusurin s.m. „cousin", *cusurină* s.f. „cousine": *consobrinus, consobrina.*

dimîndari vb. „demander, appeler; ordonner; aviser": *demandare* „beaustragen; fordern; fragen" (REW^3, 2547).

disfindziri vb. „couper la pate en menus morceaux, lui donner la forme des pains"; v. *asfingu.*

disicari vb. „fendre, couper; dechirer": *dissecare* „zerschneiden" (REW^3, 2688).

dizmălare vb. „destram, scot fir cu fir dintr-o țesătură, stric o țesătură, un ciorap etc.": **dismallare (malhis* „Flocke"; Per. Papahagi, AAR, Mem. Secț. Liter., t. XXIX p. 19; cf. REW^3, 5267 a).

fa'uă s.f. „linte": *faba* „Saubohne" (REW^3, 3117).

ful'ină s.f. „pielea de foaie în care s-au păstrat brînzeturi" (Per. Papahagi, AAR, Mem. Secț. Liter, t., XXIX, p. 22): *follinus* (REW^3, 3420).

furnu s.m. „cuptor" : *fotrnus.*

gărîre vb. „gazouiller": lat. *garrire* „schwatzen" (DE, 716; REW^3, 3691).

gingiți v. *yingiț.*

grunare s.f. „grohăire, grohăit": **gmniare* (REW^3, 3893).

h'ic s.m. „figuier", *h'ică* s.f. „figue": *ficus.*

Widzeari, 1%'idziri vb. „planter, ficher, enfoncer": *figere.*

k'ipurari vb. „pincer": *pipilare* „pipeen" (DE, 931; REW^3, 6522).

k'iurari vb. „a ciripi": *piulare* „piepen, jammern" (DE, 932; REW^3, 6551).

lîlîtoari s.f. „(jour) ouvrable, non ferie": *laborare* (DE, 942; REW^3, 4810).

mes s.m. „mois": *mensis.*

mînar s.m. „mielul care se ține acasă pentru îngrășare, miel care se învață să vie după om": *man(u)arius* „zur Hand gehorig" (REW^3, 5332; refăcut după *mină,* Graur, BL, V, p. 104, s.v.).

mumu adj. „brun, oacheş; învinețit; negru ca mura'*: **morinus* „brombeerfarbig, dunkel, schwarz" (REW³, 5684 a).

ntardu adv. „tîrziu" (Capidan, Arom., p. 109 ş.u,, 503): *tardus* „spat" (Densusianu, Romania, XXXIII, p. 80 ş.u.).

ntricare vb. „a hrăni din gură pe copii mici, pe prunci" (Papahagi, AAR, Mem. Secț. Liter., t. XXIX, p. 39): *nutricare* (?; REW³, 6002; Graur, BL, V, p. 107, s.v.).

nuearcă, nearcă s.f. „(mamă) vitregă": *noverca* „Stiefmutter" (REW³, 5970).

megl. *nuibari* vb. „rencontrer"; *in-obviare* „begegnen" (REW³, 6027).

oarfîn adj. „orphelin, pauvre": *orphanus* (REW³, 6105).

păl'ur s.m.. „argalou, porte chapeau, plante qui. pousse en Thessalie, en Epire et en Macedonie" : *paliurus* (v. mai jos, p. 179).

părtăcime s.f. „dare de pomană, împărțire, parte" (Capidan, Arom., p. 149): *partitione* „Teilung" (REW³, 6260; Graur, BL, V, p. 108 s.v.).

picul'u s.n. „argent serre, mis en reserve": *peculium.*

picunu s.n. „avere strînsă de bătrîni pentru a o lăsa moştenire la cel mai iubit al lor copil" (Papahagi, Basme, p, 678 s.v.): *pecunia* (Puşcariu, EW, 1296), după T. Papahagi, Dicț. dial. arom. p. 841, s.v., din *picul'u.*

pudurință (Mihăileanu) s.f. „pedală de la războiul de țesut": *pedulis* „zu Fuss gehorig": (REW³, 6362).

puşcă s.f. „vinaigre" : *puşca* „boisson acide composee d'eau et de vinaigre" (CGL, II, p. 590, 35, III, p. 604, 29; Graur, BL, V, p. 110 s.v.).

rup s.m., v. *ar up.*

sărcl'are vb. „a curați ogoarele de ierburi care nu sînt trebuincioase, care opresc creşterea semănăturilor; a îngropa sămînta în pămînt" (Papahagi, AAR, Mem. Sect. Liter, t., XXIX, p .43): *sar cutare* „hacken, jâten" (REW³,7601).

sfulgu s.n. „foudre": *fulgur* (cf. REW³, 3555),

sin adj. „sănătos": *sarins* (REW³, 7584).

sîrina s.f. „locul unde se dă oilor să lingă sare", *sărine* s.f. „Platz wo das Vieh Salz erhâlt" (Weigand, Ar., II, p. 329 s.v.): *salina* „Salzwerk" (REW³, 7535).

spes adj. „des", „epais", T. Papahagi, Diet. dial. arom. p. 966 s.v.: *spissus* „dicht" (REW³, 8160).

sprună s.f. „spuză": *pruna* „gluhende Kohle" (REW³, 6797; s-, prin contaminare cu *spuză).*

stringye s.f. „trăgătoarea, sforicică cu care se string cioarecii..." : *stringula* (Papahagi, AAR, Mem. Sect. Liter., t., XXIX, p. 44; REW³, 8315; Graur, BL, V, p. 114s.v.).

strop s.m. „o prăjină lungă şi subțire precum şi haracii, stîlpii care se aşază în grădini şi de care se agată legumele agățătoare, ca fasolea.. ." (Papahagi, AAR, Mem. Secț. Liter., t. XXIX, p. 44): *stroppus* „Riemen" (REW³, 8321).

suil'ari vb. „a tunde oile numai împrejurul cozii", *suel'u* s.n., „lînă tunsă de la coadă, codină": **subiliare* „die Schafe an der hinteren Korperhâlfte scheren" (DE, 818; REW³, 8362 a şi 4260).

sumă s.f. „caier de lînă lungă; lînă lungă şi mai aspră". în toponimie: *Suma-cu-bradu,* în Epir, „pic des sapins" (Capidan, Arom., p. 147): *summus* „der Oberste" (REW³, 8454).

surin s.n. „loc expus la soare": **solinus* „sonnig" (REW³, 8073; îndoios).

sar s.m. „fel de lapte gros ce se depune pe yjereții putinilor; fel de zăr ce se scurge din lapte, din brînză pusă în strecurători şi care se dă la cîini" (Papahagi,. AAR, Mem, Secț, Liter, t, XXIX, p. 45): *serum* „Molken" (REW³, 7B70; Graur, BL, V, p. 11.3, s.v.: îndoios).

sară si. „ferăstrău; locul unde se scot seînduri", *serra* „Sâgen" (REW³, 7861).

şcl'ifur s,n. „pucioasă": *sulphur* „Schwefel" (REW³, 8443; **sclufur*, prin metateza, şi introducerea lui *k* în grupul *sl-,* Puşcariu, EW, 1554).

scl'imura vb. „a scheuna, a schelălăi; a seinei": *ex-clamorare* (Papahagi, AAR, Mem. Secț. Liter, t., XXIX, p. 45; cf. REW³, 2971).

şil'e si. „fulguleț, un ce foarte mic din orişice obiect, cît e negru sub unghie; pai, un pai mic, gunoi" (Papahagi, Basme, p. 707 s.v.): *exilia* (v. mai sus, p. 180)»

tumbă s.f. „mormînt rămas de la cei vechi, tumulus" (Papahagi, AAR, Mem. Secț. Liter., t. XXIX, p. 45): *tumba* „Grab" (REW³, 8977).

țeațiri si. „năut":- *cicere* „Kicherefbse" (REW³, 1900).

'win adi. ,.de brebis, specialement lait de brebis", *uinâ* si. „quantite de brebis": *ovlnus* „vom Schaf" (DE, 1266; REW³, 6126; Graur, BL, V, p. 107 s.v.).

utrî s.n. „burduf": *uter* „Schlaueh" (REW³, 9102).

vânat adv. „în deşert, în zadar": *vanus* (REW³, 9145).

voamire, uumeari vb. „a vărsa, a vomita"': *vomere* „sich erbrechen" (REW³, 9449).

yingiț, yiyinț num. ord. „douăzeci": *viginti.*

vite, 'yite si. „viță-de-vie" (Puşcariu, EW, p. 1925): *vitis* „Rebe" (REW³, 9395).

Partea a II-a

INOVAȚII PARALELE POSTERIOARE EPOCII ROMÂNEI COMUNE

Sub acest titlu am reunit inovațiile din dacoromână şi din aromână care s-au dezvoltat separat în fiecare dialect, după despărțire (ele sînt deci posterioare epocii românei comune), potrivit unei tendințe comune de a inova în aceeaşi direcție. Aceste fapte ilustrează teoria inovațiilor paralele şi independente ivite în dialectele unei limbi, după despărțirea lor din trunchiul comun (v. mai sus, p. 324). Faptele enumerate ici nu pot fi datate; ele sînt mai mult sau mai puțin recente şi nu le putem fixa o dată precisă decît în cazurile rare, cînd posedăm atestări vechi (secolul al XVI-lea şi următoarele, pentru dacoromână, secolul al XVIII-lea, pentru aromână).

FONETICA

VOCALELE

a. în dr., ar. *ta, sa* (pron, pos. pers. 2 şi 3 < lat. *tua, sua]* v., mai sus, p. 137), diftongul *ga* neaccentuat a fost redus la *a*.

Fenomenul nu s-a produs cînd *oa* era accentuat: dr., ar. *soare, dr. foaie,* ar. *foali,* dr. *foarte* (în dr. *afară* — dar ar. *afoară* — reducerea lui *ga* la *a* e datorată influenței consoanei labiale asupra lui *w*, primul element al diftongului *ga;* cf. Graur, BL, III, p. 47).

î. Dr. *osinză,* ar. *osîndză* < lat. *absungia* (Graur, Romania, LVI, p. 105), cu *u* trecut la *ă(î)* prin acțiunea asimilatoare a lui *ă* final (cf. dr. *lîngă* < lat. *longus).*

Pentru *u* >• *i* în *adine,* v. mai sus, p. 106; etimonul este lat. v. *adancus.* Legea stabilită de Candrea (BSF, I, p. 28), că *u* lat. neaccentuat -f- *n* trece la *î,* nu e verificată de fapte. Pentru variația de timbru: *î* sau *u,* cf. în secolul al XVI-lea: *cunusul* (influența lui *u)* şi *cunînsu* (v. mai jos, p. 458).

r *J* â *i*<C a accentuat + n sau *m* + consoană în elementele latine ale limbii) a fost apoi închis în *î,* în dacoromână:

**căne* (< lat. *caniş)* > dr., ar. *cine, *cămp* (< lat. *campus)*> dr. *cîm* dar ar. *cămpu* etc.

în dr. *unghi, u-* se explică prin asimilarea provocată ***de'-u:*** *HngVu* > **ungl'u (înghi* dat de Tiktin, s.v. *unghi,* după Hasdeu, CB, I, p. 80—81; zapis: din fostul jud. Vîlcea, 19 dar lectura este nesigură; „una ^nghiul Cărstei" = *în* unghiul sau *în* mghiul?).

în aromână, diferența dintre *ă* şi *î* e uneori greu de stabilit, de unde notațiile cînd cu *cînd* cu *î* (Capidan, Arom., p. 196); notația cu *â* e mai frecventă decît cealaltă (cf. Philippi Orig. rom., II, p. 10 s.n. şi Weigand, Ar., II, p. XIV ş.u. şi 354), *î* apare în grupul de sud, cînd în nord se aude *ă* (Capidan, l.c, p. 208).

a latin neaccentuat urmat de *n* a suferit acelaşi tratament ca şi *a* accentu în această situație: **a > î:*

dr. *înel* (fonetism atestat în secolul al XVI-lea, v. mai jos, p. 452) > *i* (cu *î* > *i* prin influența lui *e* următor), ar. *nel,* megl. *ninel,* istr. *arel* (a Bartoli, apud Puşcariu, Istr., III, p. 116 s.v.) < lat. *anellus.*

Formele din dialectele sud-dunărene care corespund dr. *inel* probea că *î* din *în-* era varianta unei consoane nazale, arhifonemul *N,* şi nu avea n o independență fonologică, de unde fonetisme din dacoromână, ca: *îmbătrî hăirîni, îmforînci-brînci, împăienjeni-păianjeni* etc.; cf. Puşcariu, DR, I p. 696: „astfel prefixul *în-* deveni cu timpul, ca şi *ad-* şi *ex-,* aproape fără n un conținut semantic, ci mai mult un element protetic" ; în secolul al XVI-le *blămu, parat, părățiia, cepul, tunerec = îmblăm, împărat, împărăția, încep întunerec* (v. mai jos, p. 452, Avram, Graf. chirii., p. 115—116), şi cuvîntul fost întrebuințat fără prefix: ar. *nel* (Nu este exclusă influența it. *anel* Byhan, WJb, VI, p. 188, cu atît mai mult cu cît cuvîntul a fost sugerat perso nei interogate de Bartoli la Jeiăn şi existența lui la Suşiievița e contesta Puşcariu, Istr., III, p. 116). Din aceste considerente rezultă că forma din ist română are un *a* protetic, care înlocuieşte pe *n* = *în-(> îr),* dispărut şi istr. *gust* (= dr. *îngust).*

Cf. *ceput* (= *început* etc., v. mai jos, p. 452), sau dr. *analtu* (= *înalt)* în secolul al XVI-l (Candrea, Ps. Sch., I, clxx; Densusianu, H.di.r., II, p. 108), ca şi ar. *analtu* (cf. Capidan, Aro p. 246 ş.u.).

î mai provine, în dacoromână, din *e* -f- *n,* prin etapa *o* > *ă,* constatată mai sus; fenome e condiționat de absența unei vocale prepalatale în silaba următoare: dr. *vină,* dar pl. (v. mai jos, pt 362).

Aromâna nu cunoaşte acest fenomen: *vină.* Fenomenul s-a produs înaintea trecerii lu la *i* sub acțiunea lui *n* următor.

Proteza lui *a* nu e neobişnuită în istroromână; cf. istr. *abate* „bat *acâsQ* „casă", *aștra* „seară" (Puşcariu, Istr., II, p. 68 ş.u.). Procedeul e înt buințat în aromână în *angustu,* şi aici e cu atît mai justificat, cu cît prote lui *a-* e un fenomen curent în aromână (Capidan, Arom., p. 224: v. mai j p. 372).

Existența arhifonemului *N* explică toate variantele înşirate mai (v. Avram, FD, IV, 1962, p. 7—23 şi Idem, Graf. chirii., p. 114 ş.u.).

Contrar părerii lui Puşcariu (DR, IX, p. 391 n.) şi a lui Capidan (Megl., I, p. 98— nu avem de-a face cu acelaşi fenomen în megl. *antru* (= dr. *întru),* a cărui vocală inițială un *â* nuanțat spre *a,* astfel încît nu poate fi vorba de proteza lui *a-* (Capidan, l.c. „pre *antru,* în care *a* inițial se aude ca *a* şi *a").* Aceeaşi observație cu privire la formele citate Capidan, l.c, p. 98: *ampiratu* etc.; avem aici un a „ceva mai închis decît *a* obişnuit, un su între *a* şi *ă"* (Capidan, l.c, p. 96).

Puşcariu (DR, III, p. 387 ş.u.; Istr., II, p. 74—75) explică pe *a-* din istr. *arel* prin „re cerea lui *â* în poziție nazală în *a,* după ce a trecut prin stadiul intermediar *a".* Dar meca mul acestei transformări fonetice nu apare justificat. De fapt, *ă* reprezintă aici un *â* nuan spre *a,* fenomen din domeniul posibilităților, *â* fiind o vocală deschisă.

î. Precedat de o semioclusivă vibrantă sau siflantă, *i* a trecut la *î* ca $i & la *ă*(dr. *rău* < lat. *reus,* ML, p. 149"; M. Sala, SCL, XV / 1964, p. 175), datorită poziției ridicate a părții posterioare a limbii, care a fost conservată şi m timpul emisiunii vocalei următoare.

Fenomenul e general în dacoromână:

după *r: rîpă* < lat. *ripa, rîs* < lat. *risus, rîu* < lat. *rivus, rînd:* v.sl. *redu, rîs:* v. sl. *rysu* (v. mai sus, p. 113),

după *ts:* dr. *atît* < lat. **attitio,* dr. *ţîiă* < lat. *Hittia,*

după s: dr., ar. *sin* < lat, swws (prin **sen* > siw), dr. *sînt* (vb.) < lat -si^J, dr. sfrwa < ngr. aopjia,

după *z:* dr. < lat. *Diana* (ML, p. 352—354).

Din punct de vedere religios, Dacia e îndreptată spre vest (p. 204), *Diana* în Dacia e *9* divinitate oficială şi. populară, cultivată în oraşe de colonişti, sclavi şi militari. V. harta, Transilvania şi Oltenia (M. Bărbulescu, Der Dianakult im Romisch .1 Daziens, Dacia, XVI, 1972). Petru Caraman, Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români şi slavi» Contribuţie la studiul mitologiei creştine din orientul Europei ... 1931. *Saturnalia,* în floare la Dunăre, după părăsirea Daciei. *Calendele* din ianuarie, impregnate de elementele saturnaliilor (sec. III—IV, e.n.); cultul lui Mithra in Dacia, de la colonişti din Asia (25 decembrie).

La fel în aromână (Capidan, Arom., p. 259 ş.u.):

după *ts:* ar. *căţîn* „strachină" < lat. *catinus, puţin, subţire, ţîţă;m* grupul de sud sînt semnalate si cazuri de conservare a lui *i:* ar. *tin.*

E. Petrovici, CL, VIII, 1963, p. 40-41.

după *r: arîm (= rîm,* vb.), *aripa, (a)rîu, amărîre, urî* etc.,

după *dz* şi *s,* fenomenul nu e general. Astfel *î (ă)* apare neregulat la scriitorii din secolul ai XVIII-lea: ar. *dzîc* (vb.), *dzî (— zi)*; în grupul de sud .şi în Olimp e semnalat şi fonetismul cu *i,*

după *s, î* apare numai la românii din Albania: *şî (= şi), aşi (= aşa)* etc,

în dacoromână există tendinţa ca *î* să treacă din nou la *i* (sub influenţa lui *dz, s* şi *r,* articulaţi în partea anterioară a gurii). Fonetismul cu *i* e semnalat în textele din secolul al XVI-lea (v. mai jos, p. 456 — 457):

după *r: rindul, stringe.*
după 5: *singe, sint* (vb.).
după *dz: vâdzindu.*

I

™maVă 5 ne?cc.e?tu, aturma de t eredat Prin în aromână si în megleno- SSSaWS'* md, aC°r~Tâna- Pornind de la *e,* prin confuzia dintre * si *e* ?l r6i Uta inlatma 7uigaJa (v. mai sus, p. 101); trecerea la *ă* şi la *î* se explică nrin *tc-nA^t-^* ... *LCa.* la *a* şi la *i* se explica fTJl ă r0man^ de a treC" VOCalde ^accentuate în seria posteriori • aSJ!: ™T dn'ar:faS7 v-maisus' P- iar închiderea lui *â* în a tost provocata de *n* următor (v. mai sus, p. 360—361):

lat. *m* > dr. *în,* ar. *ăn,* lat. *inclino* > dr. *închin,* ar. *nel'in* etc.

După H. Moser, Wjb, X, 428: *i* > § > i > i. Explicaţia trecerii lui *i* la *î* dată în DF

n ~x r)o, faDt pentru a explica dispariţia lui *- în aromână şi, dialectal, în dacoromâ mSt ^ ^ ocuitLn (cL Moser, Wjb X. p. 430), trebuie pormt de la con Sea că *î* sau * sînt realizări ale arhifonemului *N* (v. mai sus, p. 361^

DIFTONGII

au

Consonificarea lui *u,* al doilea element al diftongului lat. *au,* apare dacoromână (dialectal) şi în aromână:

dr. ca^>M (< *caut), labdu (< laud,* Weigand, WJb, III, p. 223), *avdu, abdu (< aud), adabgu (< adaug), alavdu (< laud), caftu (< c favru (< faur), gavră (< gaură,* Capidan, Arom., p. 288, 298; ci. Philippi Orig. rom:, II, p. 26 ş.u.; *aw,* în aromână, ar fi.o imitaţie după pronunţa grecească.: Puşcariu, Istr., II, p. 334 ş.u.).

îi, aj, eî, ©i, ui

Diftongii cu *i* ca al doilea element: dr. *cîine, oik'* (— ochi) etc. produşi prin gruparea unui element palatal cu vocala accentuată din sil imediat precedentă. Aşadar, pentru a explica pe *îi* din *cîine* trebuie să ple de la pluralul *cîni,* pe cînd diftongul din *oik'* a fost produs de elementul pala din *k*

Pentru mecanismul fenomenului, care e atestat în portugheză şi în dialectele ita (Ascoli, Sprachwissenschaftliche Briefe, Leipzig, 1887, p. X, n.) şi e produs prin antici primei vocale în hiat, *robia* > port. *răiva,* în piem.-ligur. *boin* < *boni,* în polonă: *kon,* pronu *koinj* şi în rusă *kon'* pronunţat cu un uşor *i* înaintea nazalei (Broch, Sl. Phon., p. 217) şi în greacă, v. ML, p. 562, 565.

Fenomenul e atestat în dacoromână începînd cu secolul al XVI-lea sudul Dunării, el pare a fi recent şi nu este general (Capidan, Arom., p. 2

îi. în secolul al XVI-lea formele cu *îi* sînt atestate în textele din Românească şi din Banat, pe cînd textele din Moldova şi din nordul Arde lui-Maramureş nu cunosc inovaţia: *câine, mâini, pâine,* faţă de *cane, m pane.* Totuşi, chiar în regiunile care au inovat sînt semnalate forme nedif gate, mai puţin numeroase (v. mai jos, p. 467).

Prezenţa formelor diftongate, *cîine, pîineetc.la.* Varlaam şi Dosoftei (secolul al XVII Rosetti, l.c.) trebuie explicată prin influenţa limbii cărţilor religioase din Ţara Român (V. Rosetti-Cazacu, 1st. lb. liter., I, p. 98 şi 117-118).

ai, ei, oi, ui. Trecem acum la ceilalţi diftongi cu *i* ca al doilea elem

Iată cîteva exemple provenind din textele din secolul al XVI-lea:

ai: cant aire, car aire,

ei: cureire.

ui: minuine, păduire.

Formele acestea apar în texte provenind din nordul Ardealului-M mureş (Rosetti, l.c).

In zilele noastre, *îi* (pl. *mîini)* apare în Oltenia, Ţara Românească, D gea şi în jud. Harghita din Transilvania (v. harta noastră nr. 12), iar

şi *ureik'e (= ureche)* ocupă o arie mai restrînsă: Oltenia, partea occidentală a Ţării Româneşti şi, în Transilvania, judeţele Braşov, Hunedoara şi în jud. Timiş (v. harta nr. 11).

La sudul Dunării fenomenul a fost semnalat în grupul de nord al aromânei, numai la pluralul numelor: *câinii, măinle, păinle:* el a fost produs nu de *-i* din silaba următoare, ci de elementul palatal al consoanei muiate care urmează după *â;* de aceea, diftongul nu apare la formele de singular ale numelor, ca în dacoromână (Capidan, Arom., p. 214; cf. diftongul produs în acelaşi fel în ar. *ailu* < *al'u, caii* < *cal'i, mailu* < *mal'u* etc., Capidan, l.c). Tot astfel, în meglenoromână: *cgini, mgin, pgini,* fonetism atestat alături de cel fără *i* (Capidan, Megl., I, p. 97).

i poate trece Ia *V,* printr-un mecanism de închidere: megl. *cul'b,* istr. *cul'ib* < *cuib* (cf. Rosetti, Rech., p. 124-125). Să *aiub* < *aibu,* ca *oiki* < *oki* (LR, XXIX, 1980, p. 211—212).

Tendinţa e realizată, aşadar, în mod independent, atît la nordul cît şi ia sudul Dunării.

Densusianu (GS, II, p. 378 ş.u.) se întreabă dacă fenomenul nu a trecut din aromână la nordul Dunării, iar Procopovici (DR, IV, p. 44—45), dacă fenomenul poate fi clasat printre faptele pe care dacoromâna şi meglenoromâna le au în comun.

MONOFTONGAREA

Tendinţa de a modifica timbrul vocalei accentuate potrivit cu timbrul vocalei conţinute în silaba imediat următoare şi care a provocat diftongarea condiţionată (v. mai sus, p. 329) s-a manifestat, în dacoromână, încă de la o epocă veche. Ea a dus la monoftongarea lui *ea* în limba literară (Rosetti, SCL, XV, 1964, p. 571—573). în aromână, tendinţa a acţionat numai sporadic.

ea—a: monoftongarea lui *ea!* din *jeaiă* e atestată încă din secolul ai XIII-lea *(Fata,* 1219, Ungaria, Draganu," Rom. sec. IX—XIV, p. 331, 587); în monumentele de limbă din secolul al XVI-lea, monoftongarea era efectuată: *masă* (v. mai jos, p. 464—465 ş.u.).

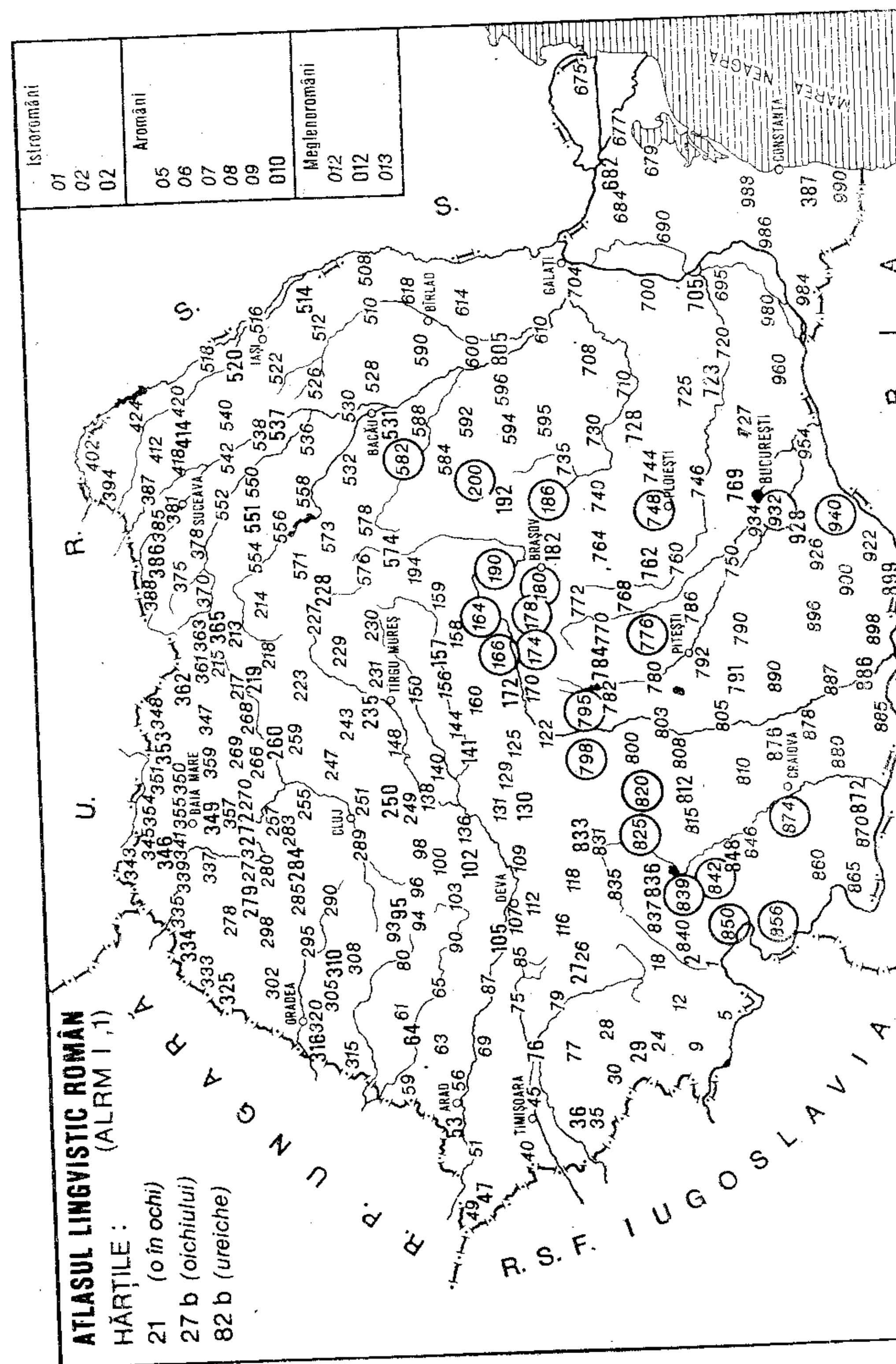
ea—e: încă din secolul al XV-lea, *ea* fusese redus la *e (Fereci,* 1441, 1445, în Bihor, Draganu, l.c, p. 618); în secolul al XVI-lea, textele atestă monoftongarea prin grafii ca *alege, este, lege, mele* etc. (v. mai jos, p. 445).

In aromână, dimpotrivă, diftongul a fost păstrat şi înaintea lui *a* şi a lui *e:*
feată, measă, peana, veară;
areate, bureate, seate (Capidan, Arom., p. 235 ş.u.). Monoftongarea *(e)* ap^re numai la grupul din Albania, în amîndouă cazurile (Idem, l.c, p. 243 ş.u.)

CONSOANELE

PAÎATALIZAREA LABIALELOR

V. expunerea de ansamblu a lui D. Macrea, în Probleme de fonetică, Bucureşti, 1953, p. 56 ş.u. (o nouă ediţie a memoriului său din 1938, Paîatalizarea labialelor în limba română, publicat în DR, IX; cf. darea noastră de seamă din ML, p. 220—223, şi recenzia noastră consacrată expunerii lui G. Ivănescu asupra palatalizării labialelor în limba română, în SCL, I, 1950 p. 104-106), precum şi observaţiile noastre din SCL, VI, 1955, p. 199-207; XI, 1960, p. 189- 193 şi din Zbornik za filologijuj lingvistiku, IV-V, Novi Sad, 1961- 1962, p. 289—290. R. Ja. Udler, Moldavskie govory Cernovickoî, oblasti, Chişinău, 1964, p. 78, so-

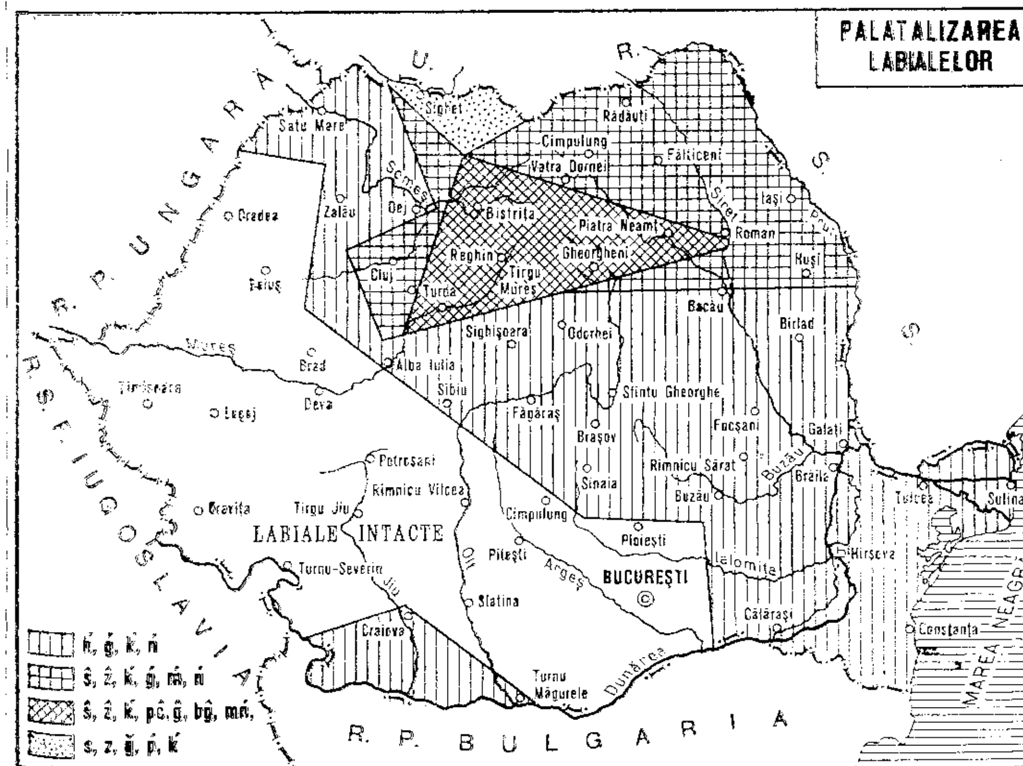
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN (ALRM I, 1)
HARTA 74
pluralul lui mînă

Harta nr. 12

cpteşte că fenomenul palatalizării labialelor e romano-balcanic, deci anterior epocii rom comune. Nandriş, Phon. hist., p. 225—228, consideră fenomenul palatalizării labialelor foa vechi, dar nu se pronunță asupra datei lui.

Fenomenul palatalizării oclusivelor labiale *p, b, m* şi a fricativelor lab dentale *f* şi *v* constă în deplasarea modului de articulație al acestor consoan sub influența unui element palatal următor. Consoana palatalizată e diferită de consoana muiată. Cea dintîi e produsă prin două articulații su cesive ale muşchiului lingual pe palat, pe cînd consoana muiată e un sun simplu. Pentru consoana muiată, zona de contact a muşchiului lingual palat e mult mai întinsă decît pentru consoana palatalizată. Pentru aceas din urmă, muşchiul lingual nu execută o oclusiune completă pe palat: în partea anterioară şi partea posterioară a boitei se poate observa un culo caracteristic, rămas neatins de muşchiul lingual în timpul ocluziunii (v. f din Rosetti, SCL, VI, 195.5, p. 201). O consoana palatalizată poate deve muiată, iar apoi, prin accentuarea procesului, constrictivă spirantă (sono sau surdă). Aceste faze succesive sînt exemplificate în graiurile limbii româ

Cauza inovației este *i* următor, consonificat în *y* (*xod;* < *i: bine,* s *i* prim element al diftongilor *ia: piatră* sau *ie: pier*). Acest *i* „degajează c soana palatală" (A. Lambrior).

Harta nr. 13

Tabloul următor rezumă expunerea noastră:

	sonore		surde
ociusive labiale	b (bine)	m (mie)	P (piatră j
oclusive palatalizate	1 by	i my	i pv
	l	i	l
ociusive linguale muiate	g (gine)	n (nie)	K (Hatrd)
fricative labio-dentale	V (vie)		f (fier)
fricative labio-dentale palatalizate	i		l
ociusive linguale muiate,	vy		fy
	/ \		l
	y	g	H
spirante palatale	(yie)	(gie)	(Ker)
spirante prepalatale	(zițel)		(ser)

Fenomenul s-a produs în etape:

p + y > py > py' > pk > H
b + y > by > by' > bg' > g'
m + y > my > my' > mn > n'
f+y>fy>fy'>fh'> v-
v + y > vy > vy' > y
vy' > vg' > g*

Fiecare membru al seriei a fost alterat în mod independent de ceilalți membri, şi aceasta s-a putut produce la date diferite.

Dar schimbarea nu s-a oprit la stadiile fonetice indicate în tabloul de mai sus, ci a mers mai departe. Astfel, *p* e redat, în graiurile care au inovat, prin *ph-* (*p* aspirat, Rosetti, Rech., *Ț*. 120), *6, t',k'* (prin etape intermediare), *v* e redat prin *y, â!, g, z'* şi *j* (prin etape intermediare), iar / e redat prim *ti', fk', ft', s, s, sk'* (prin etape intermediare: Rosetti, Rech., p. 116 ş.u.).

în textele din secolele XIII—XV, labialele sînt nealterate (v. mai ios, p. 420).

Paîatalizarea labialelor e atestată în secolul al XVI-lea numai pentru / şi *p*; alterarea celorlalți membri ai seriei apare în textele posterioare. Pentru secolul al XVII-lea există informația lui D. Cantemir, care semnalează inovația în graiul femeilor moldovence (v. mai jos, p. 470 ş.u.). în secolul al XVI-lea inovația ocupă regiunea de nord, de centru şi de est a domeniului dacoromânesc; ea nu e atestată în Țara Românească, Oltenia, Banat şi în sudul Ardealului (de aceea inovația nu e semnalată nici în istroromână, Rosetti, Rech., p. 127). Astăzi, aria inovației este mai întinsă ca în secolul al XVI-lea şi ca la începutul secolului al XX-lea, cînd Weigand şi-a făcut anchetele asupra graiuri.or dacoromâne (1895—1905; v. hărțile comparative alcătuite de Macrea, l.c): nordul domeniului dacoromânesc, centrul, estul şi partea orientală a Țării Româneşti, avînd, uneori, drept graniță de vest cursul Dîmboviței, cunosc inovația; în Oltenia, în afară de regiunea dunăreană, fenomenul e atestat rareori. El nu apare în Banat.

Acesta este motivul pentru care *-n-* exploziv în dacoromână, nu a suferit rotacismul: în această situație,-n- deschidea silaba urmtăoare (de aceea nu a alterat timbrul vocalei precedente si nu a nazalizat-o): dr. *pană* (<lat. *pinna:* v. mai sus, p. 228).

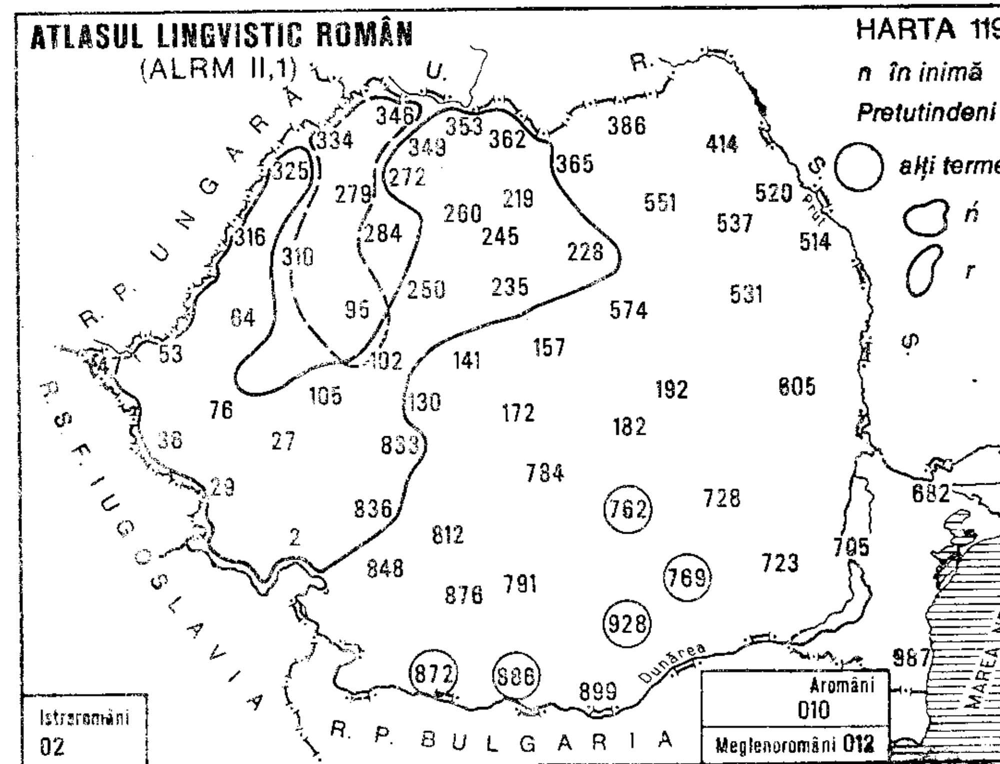
Hărțile 6 şi 7, reproduse mai jos arată cum *-r* din cuvîntul *luceafăr,* considerat ca un fapt de rotacism, a fost înlocuit cu -n, acelaş fenomen petrecîndu-se şi în cazul lui *viezure-*.

n, n urmat de *i (e)* în hiat a fost palatalizat şi apoi muiat în *n:* acest stadiu fonetic a dăinuit mult timp în dacoromână. în secolul al XVI-lea, *A,* întovărăşit de nazalizarea vocalei precedente, e atestat în nordul Ardealului, Maramureş, Bucovina şi în Moldova, pe cînd în sudul Ardealului şi în Țara Românească procesul se petrecuse mai demult, ajungîndu-se la un stadiu fonetic fără nazalitate şi fără *n* (v. mai jos, p. 478—479). Astăzi, *n* apare menținut în nord-vestul şi în vestul domeniului dacoromânesc (v. hărțile noastre nr. 8, 9 şi 10), precum şi în aromână:

dr. *întîi, întîn'u,* ar. *ntîn'îi<l'ăt. *antaneus,* dr. *călcîi, calări n,* ar, *calau u* < lat. *calcaneum* etc.

g provine din *i* consoană latin, urmat de *o, u* accentuați:

dr. *ajuna* (cu accentul pe *u* la ind. prez.), ar. *agunari* şi *ajunari* < lat. *jejunare,* dr. *joc,* ar. *goc* < lat. *jocus,* dr. *joi,* ar. *goii* < lat. *jovis (dies),* dr. *jug,* ar. *gug* < lat. *jugum,* dr. *ajunge,* ar. *agundziri* < lat. *adjungere,* dr. *ajuta,* ar. *agutari* < lat. *adjutare* etc.

Harta nr. 5

ATLASUL LINGVISTIC fIOMÂN

CHESTIUNEA 1225

luceafăr

Istroromâni
07
02
02

Aromâni
05
06
07
08
09
010

Meglenoromâni
072
012
013

U. R. S.

BAIA MARE IAŞI ARAD TIMIŞOARA GALAŢI CONSTANŢA

MAREA NEAGRĂ

B U L G A R I A

Hartfi nt% 6

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

CHESTIUNEA 1166

viezure

Istroromâni
01
02
02

Aromâni
05
06
07
08
09
010

Meglenoromâni
012
012
013

U. R. S. S.

R. P. UNGARĂ

R. S. F. IUGOSLAVIA

BAIA MARE SUCEAVA ORADEA IAŞI CLUJ TÎRGU MUREŞ BACĂU BÎRLAD ARAD DEVA TIMIŞOARA BRAŞOV GALAŢI PITEŞTI PLOIEŞTI BUCUREŞTI CRAIOVA CONSTANŢA

MAREA NEAGRĂ

n (viezure)
ń

g a trecut la *j* într-o parte a domeniului dacoromânesc (*j* e atestat încă din secolul al XVl-lea în textele provenind din sudul Ardealului şi din Ţara Românească, v. maî jos p. 474 ş.u.), iar, în aromână, la Gopeş, şi Mulovişte (Capidan. Arom., p. 319 ş.u,).

k'

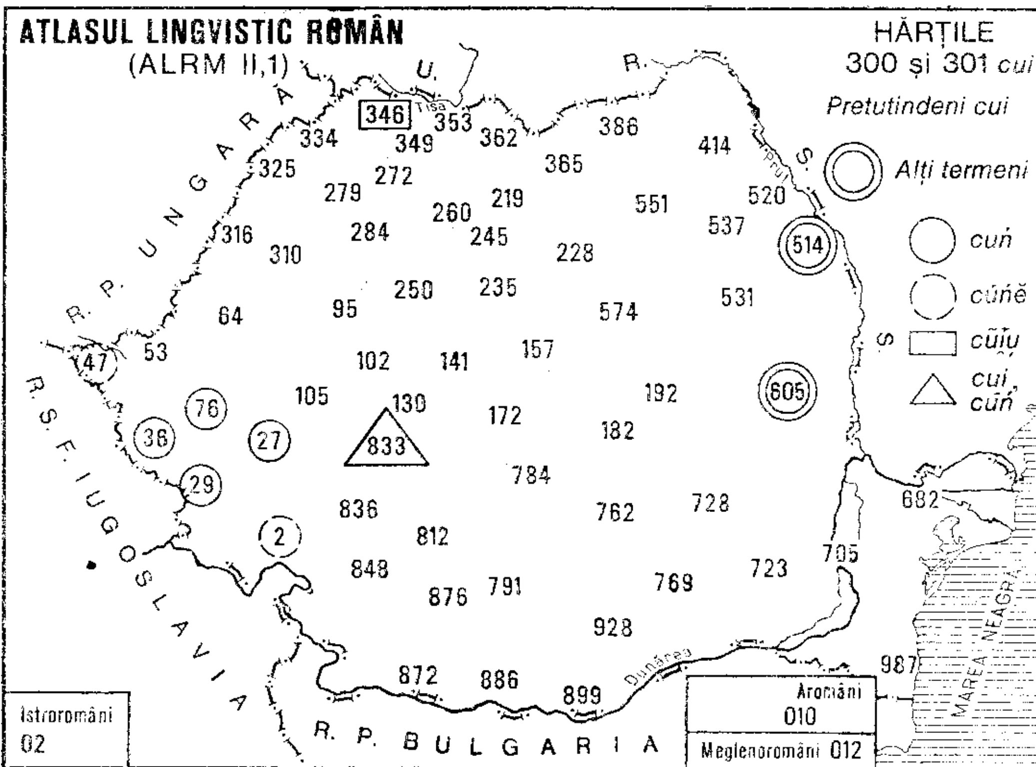
k' + *i* în hiat a fost asibilat în, secolul al II-lea e.n. (v, mai sus, p. 114— 115). El a suferit două tratamente:

1. urmat de *io, iu,* a trecut la *ts:* dr., ar. *braț* < lat. *brachium,* dr. *încălța,* ar. *(a) ncălțare* < lat. *incalciare,* dr. *îngheța,* ar. *ngVițare* < lat. *inglaciare,* dr., ar. *soț* < lat. *socius;*

2. urmat de *io* sau *iu* accentuați, a trecut la *c:* dr. *urcior* < lat. *urceolus,* dr., ar. *picior* < lat. *petiolus* (REW[3], 6326) (dar *arici,* ar. *aricu* < lat. *ericius,* cu *o* în loc de *ts,* poate sub influența pluralului *arici,* unde *c* este normal (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 37), dr. *feci(u)* (sec. XVI, 1 sg. perf. simplu, v. mai sus p. 144),megl. *fes* (Capidan, MegL, I, p. 131) şi ar. *cicor.*

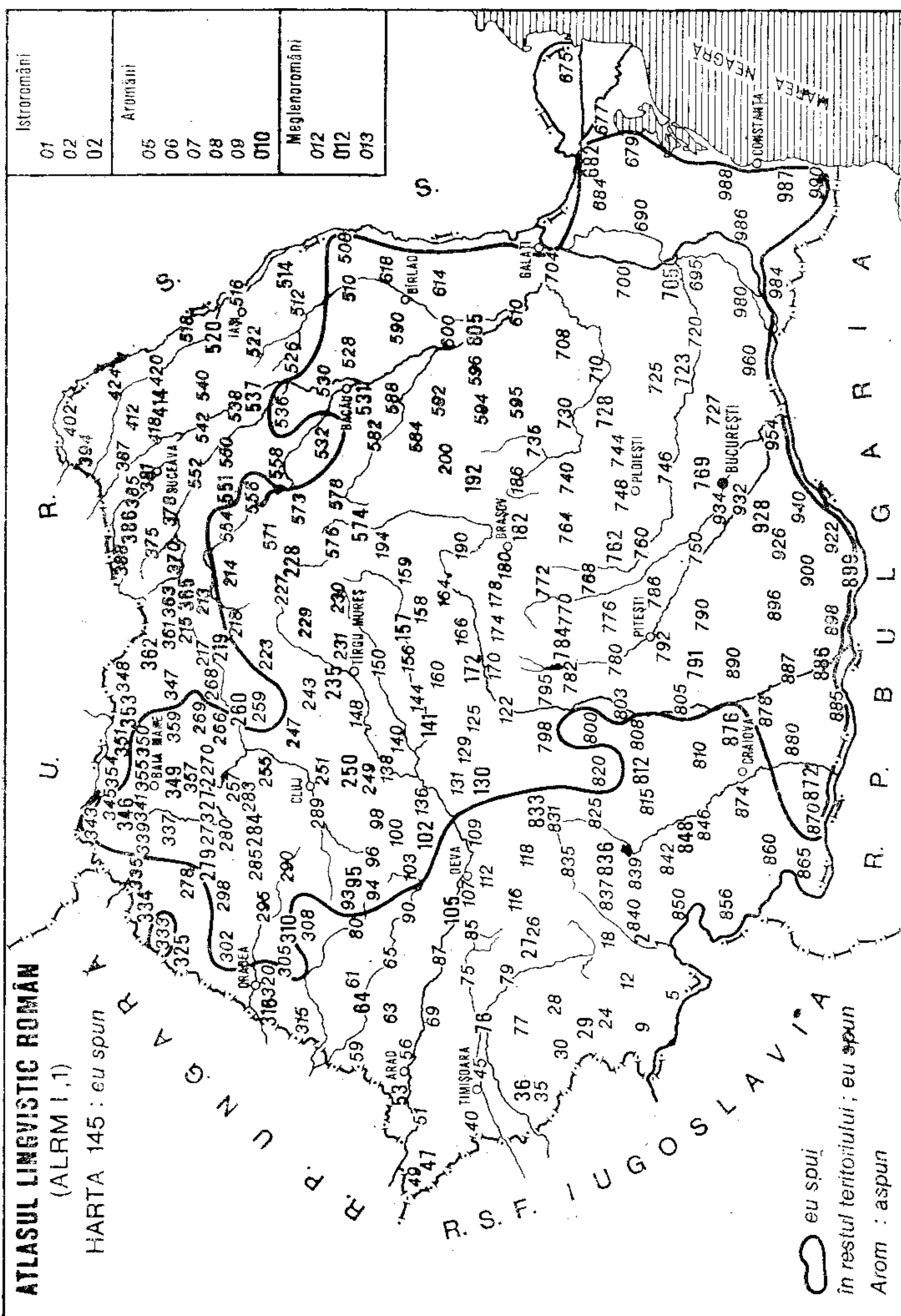
Asibilarea lui *k' (+ e, i)* e atestată în latină, în secolul al V-lea e.n. Tratamentul normal, în dacoromână, este *c* (prin etapa intermediară *ty* < *t'y* < *ky*): dr. **ceară* < lat. *cera,* dr. *cer* < lat. *caelum,* dr. *cină* < lat. *cena.*

Aromâna cunoaşte astăzi, în regulă generală, tratamentul *ts,* corespunzător lui *c* din dacoromână (fără ca să putem preciza pînă în ce măsură, î- textele publicate de P. Papahagi şi culese de la persoane culte, generalizaren

Harta ar, 8

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN
(ALRM I,1)
HARTA 143: *eu țin*

Harta nr. 10

lui *ts* nu este un fapt individual, şi întrucît aceasta corespunde cu realit
fonetică din graiul vorbit); ar. *ţeară, fer, ţină,* şi tratamentul la fel ca în c
română, în *aricii, cinuşă* (v. mai jos,) *cireaşă, cireşu, cirşescu* „cerşesc",
cişalui „cruciş" (Capidan, Arom., p. 323).

cor, cicor, cior-, k'icuare, în aromâna, în localităţile Giumaia-de-Sus, Selia-de-Jos, Per
Pleasa (ALR, I, h. 58).

ar. *cumă s.î.,* „buci, fulgi de lînă; umflătură" nu trebuie explicat prin lat. *cyma* (
dan, Arom, p. 324), ci prin gr. Kujia, după cum arată tratamentul *iu* al gr. u (v. mai
p. 213). împrumutul e deci posterior secolului al X-lea şi nu interesează, aşadar, româna co

Sînt însă indicii suficiente că pronunţarea *ts* este recentă. Astfel
monumentele de limbă ale scriitorilor aromâni din secolul al XVTII-
care servesc drept mărturie pentru graiul grupului aromân de nord, şi în
se întrebuinţează pentru notarea sunetelor româneşti alfabetul grecesc
se observă distincţia între *6* şi *ts* (în afară de Ucuta, care notează pe
term, ţina, ţăne (vb.) etc., Papahagi, Ser. ar. s. XVIII, p. 69)/^astfel
mărturia acestor scriitori nu poate fi luată în seamă. Sînt însă indicii
era cunoscut şi la românii din Albania (cf. *klucesc,* ia nouă persoane, pe
două alte persoane interogate au pronunţat aceeaşi formă cu te, Rosetti, Ce
Rom. Alb., p. 33, nr. 24). în Liturghierul de la sfîrşitul secolului al XVIII-
provenind din Albania — probabil din Moscopole — *ts* a trecut la *s: f*
=fraţl'i etc. (Lit. ar., p. 97). în grupul central, la Vlahoklisura, Serr
Samarina, Weigand a notat pe lingă pronunţarea obişnuită cu *ts,* pe
aducem, ceara, ce, cea, cine, facem, trecem etc. (Weigand, Olympo-Wal., p
ş.u.}. La sud, în regiunea Olimpului, Weigand a găsit (în 1887) o stare de luc
haotică: tratamentele *c* şi *ts* apar laolaltă, fără a se putea stabili o re
oarecare. Acest aspect fonetic se explică prin concurenţa dintre două
nunţări: cea tradiţională, cu *c,* ca şi în dacoromână, şi cea cu *ts,* venită
neogreacă (Skok, ZRPh., XLVIIl/p. 402, nr. 3 şi p/410, nr. 2; Idem,
L, p. 511; aromânii din Olimp vin din regiunea Pindului, Capidan, Ar
p. 196, 307). Acelaşi fenomen se petrece în graiul sărăcăcianilor, unde
nunţarea dialectală cu *c* tinde să fie înlocuită prin *ts,* din limba vorbită (H
I, p. 186 ş.u.). Cercetările recente au relevat prezenţa normală a pronun
cu *c* în reg unea Olimpului (comunicarea lui Sever Pop).

De aceea, notaţiile cu *c* ale lui Weigand, în loc de *ts* (Capidan, Arom., p. 102, 321
sînt în mod necesar „greşeli" ci pot fi simple variaţii de notaţie. Cf., de altfel> Capidan el
(I.e. p. 323): „este o pronunţare a lui *ts* în graiul românilor din Olimp care se apropie
mult de *c* dacoromân".

Pronunţarea s a lui *s,* semnalată de Weigand*în regiunea Olimpului: *arsine, arsu*
ruşine, aros: dr. *roş* etc. (Capidan, Arom., p. 334 ş.u.) e datorată, de asemenea, influ
greceşti.

Tratamentul lui *c* latin (-^ *e, i)* în meglenoromână vine să confirme explicaţia no
într-adevăr, meglenoromâna cunoaşte, în regulă generală, acelaşi tratament *tss, tsi,* ca ş
mâna: *birbeaţi, niţi, ţeapă, ţinţ* etc.: dr. *berbece, nici, ceapă, cinci, c* apare menţinut, ca
aromână, în *cinuşă [cânuşă), fecu, fes (<±fecu), cur* (Capidan, Megl., I, p. 129 ş.u.).

Densusianu (H.d.l.r., I, p. 215) a susţinut că tratamentul *ts,* din aromână, provine
prin evoluţie fonetică (cf. Densusianu, GS, II, p. 375—376: „Nu mai poate fi atunci în
că şi aromâna a cunoscut altădată peste tot fonetismul cu *c").* Intre argumentele de
acestei explicaţii, este acela că în felul acesta ar rămînea neexplicată persistenţa lui *c* în
cuvinte din aromână; fonetismul *ts* din *c,* în dacoromână, e semnalat de Weigand în A
şi în Muscel, WJb, VI, p. 31 şi VIII, p. 273, cf. XV, p. 150). S-a spus că ca fost pro
de $ următor în ar. *cireaşă* şi *cinuşă.* De fapt, *6* s-a menţinut în aceste cuvinte, şi nu
înlocuit cu *ts,* din cauza acţiunii lui *s* următor. Alţi cercetători (Meyer-Liìbke, S. Puş
T. Papahagi) au explicat tratamentul din aromână independent de cel din dacoromân
Rosetti, Rech., p. 108 ş.u.).

Pentru *ts* în greaca modernă, v. A. Mirambel, BSIi, 42, 1964, p. 89—102; Şiadbei
XII, p. 8) susţine că ar. *ts* nu ar fi de origine greacă. E. Petrovici (CL, VIII, Î963, p
„formularea mai justă a acestor schimbări ar fi următoarea: reflexele aromân© ale lu

latini urmați de *e, i* sint *ts', âz'** pe cînd acelea ale lui *t, â,* urmați de *c, i* şi *i, e* în hiat sînt *ts, dz;* acestea din urmă exercită o acțiune velarizatoare asupra vocalelor *(i, e, ·a),* schimbîndu-le-in *[î, ă, a)".*

v

Tratamentul lui *g* + *e, i* este la fel cu al lui *c* -j- *e, i* (v. mai sus, p. 337):

dr. *ger, gem, geană* < lat. *gelu, getno, *genna,* față de ar. *dzer, dzem, dzeană* (megl. *zănucl'u<dzănucl'u, zeazit:* dr. *deget* etc., Capidan, Megl., I, p. 133 ş.u.).

Aşadar, lui *g* din dacoromână îi corespunde, în regulă generală, în'aromână, un *dz* (dar la Ucuta regăsim şi pe *g: gudicătoru, gone, gol, gumitate,* Papahagi, Ser. ar. s. XVIII, p. 69 şi în Liturghierul de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, provenind probabil de la Moscopole: *goni, gudețu, gunaticu,* Lit. ar., p. 129; de asemenea, la Avdela: *gingi'ii,* ALR, I, h. 32).

Ca şi în cazul lui *c* şi *ts* (v. mai sus, p. 340), trebuie ținut seamă, pentru a explica prezența fonetismului *dz* în aromână, de notațiile aproximative, pentru a reda aceste sunete, ale scriitorilor aromâni şi ale' dialectologilor. Weigand a înregistrat pe *dz* la Vlahoklisura *(dzone)* şi pe g la Krusevo *(dzone);* tot el â atras atenția asupra confuziei dintre *g* şi *dz,* în aromână (Glympo-Wal., p. 56). Este deci probabil că pronunțarea cu *dz,* din aromână, vine, ca şi cea cu *ts,* din neogreacă.

g ~f *i* prim element de diftong, a fost asibilat şi a trecut la *g* şi apoi la / într-o parte a domeniului dacoromân:

dr. *giur, jur,* megl. *din-zur* < gr. *yupoq* (v. mai sus, p. 213), dr. *Sîmgordzu, Sînjorj* (azi, Sîngeorz-Băi, jud. Bistrița-Năsăud): numele unei zile de sărbătoare), ar. *Sămgorgu,* megl. *Sămgqrzu* < lat. *Sanctus Georgius.*

g + *i* în hiat e redat prin dr. *z,* ar. *dz\cî. k'* + *i* în hiat, redat prin *ts:* dr. *braț* < lat. *brachium,* dar dr. *zece* < lat. *decern,* v. mai sus, p. 115):

dr. *osînză,* ar. *usîndză* < lat. *absungia* (Graur, Romania, LVI, p. 105).

1

l latin, urmat de *e, î* sau de *e, l* în hiat, a fost palatalizat şi apoi muiat şi a dispărut în dacoromână, pe cînd în aromână s-a menținut muiat:

dr. *femeie,* ar. *fumeal'a* < lat. *familia,* dr. *iepure,* ar. *Vepure* < lat. *leporem,* dr. *in,* ar. *Vin* < lat. *linum.*

I velar latin intervocalic a trecut la *r* (afară de cazul cînd era urmat de *e, i* în hiat, v. mai sus):

dr. *burete,* ar. *bureati* < lat. *boletus,* dr. *care,* ar. *cari* < lat. *qualis,* dr. *pâr,* ar. *per* < lat. *pilus* etc.

. Fenomenul acesta nu este atestat numai în română, ci şi în dialectele italiene (Liguria, Lombardia, Piemont, Emilia; Meyer-Lubke,'Die Schicksal des lat. *I* im Romanischen, Leipzig, 1934, 10). Trecerea la *r* presupune o pronunțare velară sau cerebrală a lui (cf. ML, p. 119 ş.u.).

M. Sala, SCL, XV, 1964, p. 170, 174.

s"latin urmat de *i* şi de *e, i* în hiat a trecut la *s:*

dr. *cămaşă,* ar. *cîmeaşă* < lat. *camisia,* dr., ar. *caş* < lat. *caseus,* dr. *rişmă,* ar. *aruşinî* < lat. *resina,* dr. *roş,* ar. *aroş* < lat. *roseus,* dr., ar. *şi* < lat. *sic* etc.

I di» *âr. şterg,* prin influența lui *k?* din **slierg.*

bl

b din grupul lat. *bl* intervocalic a trecut la *u* sau a dispărut:

dr. *ştdul* < lat. *stabulum dr.,* ar. *sulă* < lat. *subla* (CIL, IV, 1712; 3 Pompei; asupra sincopării lui *u,* v. mai sus, p. 99 şi Richter, Beitr. z. Gesch d. Rom.,(I, p. 36).

br

b din grupul lat. *br* a trecut la *u* sau a dispărut, la intervocalică (cf. trata mentul lui *-b-,* v. mai sus, p. 110):

dr. *ciur,* megl. *âur,* ar. *fir* < lat. *cibrum* (CGL., V. p. 59, 25), dr. *creier,* ar *crier* < lat. *c(eJrebellum (*crel* > *creel,* prin diereză, Graur, BL, III, p. 50 ş.u > *creiel* > *creier;* pentru consonantism, v. DE, p. 406), dr. *faur,* ar. *favru* (cu recent, din *w)* < lat. *fabrum,* dr. *lăuruşcă* < lat. *labrusca.*

cl, **gl**

l, în grupurile lat. *cl* şi *gl,* a fost palatalizat şi apoi muiat şi a dispăru în dacoromână (s-a menținut însă pînă tîrziu în Banat, după cum probeaz şi istroromâna, unde *cl'* este de regulă: Puşcariu, Istr., II, p. 318), pe cînd î aromână *V* s-a menținut:

dr. *aşchie* < lat. *astla* (v. mai sus, p. 122), dr. *cheie* (dr., Banat, sec. XVII *kleje,* Anonymus Lugoshiensis, ed. Hasdeu, RIAF, VI, p. 13, s.v.; cf. DA s.v. *cheie),* ar. *cl'ae<\d±. clavis,* dr. *închin,* megl.[1] *anei'in* < lat. *înclinar* dr. *şchiop,* ar. *şcl'op* < lat. *tloppus,* dr. *schiau,* ar. şc/VI^ „Slave" (Puşcariu EW, 1547) < lat. *sclavus (sklavenos,* gr., „Slave", REW[3], 8003 a), dr. *urech* av. *ureacl'a,* istr. *urecl'e* < lat. v. *oricula;* \

dr. *ghiață,* ar. gZ'^, (pl.) < lat. *glacies,* dr. *înghiți,* ar. *angl'it* < lat. *inglultire.*

cîeamă din Cod. Voronețean *(clema, 12,* 6—7) poate fi o eroare de transcriere a copistul (pentru *chiamă),* după cum presupune Densusianu (H.d.l.r., II, p. 127 ş.u.); c/ e menținut nume proprii, în Moldova, în secolul ai XV-lea: *Urecle, Uncleta,* Hasdeu, Arch, ist., III, p. 19 v. mai jos, p. 423).

în privința datării momentului cînd *cV* a devenit *h',* Densusianu (H.d.l.r., I, p. 303 ş.u socoteşte că împrumuturile din sîrbo-croată şi din maghiară, conținînd acest grup, ne p folosi pentru precizarea acestei date. într-adevăr, zice Densusianu, dacă grupul *cl* s-ar aflat la stadiul *cV* în momentul împrumutului, atunci cuvintele sîrbo-croate sau maghia conținînd acest grup, ar fi trebuit să sufere tratamentul la care a fost supus *cV* în cuvinte din fondul latin al limbii, adică *k'.* Prin faptul că grupul *cl* a fost menținut în *făclie* şi *mîg* de exemplu (s.-cr. *vaklja, faklja,* magh. *fâklya, mâglya),* aceasta probează că *cV* trecuse la numai în cuvintele din vechiul fond.

De fapt, aceste cuvinte nu pot oferi un mijloc de datare a fenomenului, pentru că grup lor *kl* era urmat de yod, şi deci / nu era muiat. De aceea, s.-cr., magh. *kl* > dr. *cl* (nu *cl'* cf. fenomenului analog pentru *fi* şi *n,* în împrumuturile din slavă (v. mai sus, p. 308).

Densusianu (H.d.l.r., I, p. 302) susține că *rut.kl'ag* a fost împrumutat din română înai de secolul al XIII-lea, pentru motivele invocate mai sus. De fapt, grupul *kl* s-a păstrat şi du secolul al XIII-lea, dovadă o serie de exemple din secolele al XV-lea—al XVI-lea proveni din Moldova (v. mai jos, p. 423).

I nu a fost palatalizat după oclusiva sau fricativă labială: dr. *blir* *floare, plin.*

Fenomenul palatalizării şi muierii lui *l* după *c, g* se explică prin pozi şi mişcările limbii în timpul articulării acestor grupuri: vîrful limbii fiin ținut în jos, în timpul articulației ociusive şi a vocalei următoare, se ridic

pentru a articula pe *l*; această mişcare a muşchiului lingual este influenţată de consoana postpalatală precedentă, astfel încît, prin asimilare, locul articulaţiei este mutat în regiunea unde se articulează *V*. Fenomenul nu s-a produs după oclusivă sau fricativă labială, pentru că poziţia limbii, în timpul articulării lui *p, b, f* nu mai este favorabilă inovaţiei (Grammont, Trăite de phonetique, Paris, 1965, p. 209 ş.u.).

Pentru problema palatalizării şi muierii consoanelor, v. studiul nostru, Despre consoanele paiatalizate şi consoanele muiate, SCL, VI, 1955, p. 199—207.

„*kl* et *gl* exigent deux mouvement bien distincts de la langue: Tun de la racine, l'autre de la pointe. *kV, gV* au contraire, demandent un mouvement intermediaire, non plus de la pointe, mais du dos de la langue. *UI'* est done appelee naturellement par la gutturale. On ne voit pas Ies m£mes raisons pour le mouillement de *VI* apres Ies labiales" (Rousselot, Les modifications phonetiques du langage..., p. 263). „La raison physiologique de la mouillure de *l*... c'est l'abaissement de la langue par assimilation. Dans les deux derniers groupes *(kl* et *gl),* le point d'articulation de *k* et de *g* a, de son cote, exerce" une influence assimilatrice sur la laterale, en etendant la region d'articulation" (A. Sjogren, Revue de phon6tique, Paris, 1965, V, p. 204-205).

ps

Grupul *ps,* în lat. *ipse,* apare asimilat încă din latina vulgară: *isse* (v. mai sus, p. 123). Forma cu nazală, din dacoromână: *îns (m),însă* (f.), se explică pornindu-se de la compusele cu *in,cum,* prin propagarea nazalităţii anterioare, fenomen normal, în dacoromână (v. mai sus, p. 336): *cum ipso* > **cum ăsu* > **cun ănsu.* în aromână, unde fenomenul propagării nazalităţii este necunoscut, *nîs (nas,* Capidan, Arom., p. 425 ş.u.) se explică printr-o separaţie arbitrară a compusului: **cun ăsu* > *cu năsu* (Puşcariu, EW, p. 870; DE, p. 869; Puşcariu, DR, III, p. 394, n. 1. *Cunînsu, cunitsul, cu misa, cu misii,* în secolul al !XVI-ka, v. mai jos, p. 458).

st • ^

Grupul latin *si* urmat de *e* sau de *i* e redat prin *st:*

dr. *aşterne,* ar. *aştirnari* < lat. *asiernere,* dr. *cîştiga,* ar. *cîştigari* -<lat. *câştigare,* dr. *învesti,* ar. *nveaştiri* < lat. *investire;*

urmat de *i(e)* în hiat, *st* a trecut la *s:*

dr. *păşune,* ar. *pîşuni* < lat. *pastionem,* dr. *uşe,* ar. *uşă* < lat. *ustium*> (dr. *creştin,* ar. *criştin* < lat. *christianus,* cu grupul păstrat, întrucît cuvîntul a pătruns tîrziu în limbă şi nu a mai fost adaptat la cuvintele din vechiul fond).

sc

zg-. Grupul latin *sc-* apare sonorizat în *zg-,* şi fenomenul e semnalat nu numai în română, dar şi în dialectele italiene şi în albaneză, astfaUlncît trebuie să admitem că este vechi:

dr. *zgaibă,* ar. *sgaibă* < lat. **scabia* (REW³, 7634), alb. *zgjebe,* abruzz. *zgabbye,* friul. *zgabye;* dr. *zgură* (cf. dr. *scoare,* v. mai sus, p. 180), ar. *zgură* < lat *scoria,* alb. *zgjyre* (bg. *zgorija* „Schlacke", explicat de Romansky, WJb, XV, p. 132 ş.u. prin ngr. aicoopia; Jokl, IF, XXXVII, p. 112 ş.u. propune acelaşi etimon pentru forma din albaneză), dr. *zgîriu* < lat. *carilium* „Nusskern" (dubios: REW³, 1726; dialectele italiene cunosc forme cu *g: zgâria* etc.).

Densusianu {H.d.î.r., I, p. 350) explică sonorizarea lui *sc-* prin influenţa formelor albaneze, Dar, în afară de faptul că acest factor trebuie, în principiu, eliminat din discuţie (v. mai sus.

p. 240—241), formele romanice corespunzătoare, cu grupul sonorizat, ne arată că fenomenul este limitat la română şi la albaneză. Aceeaşi obiecţie în privinţa dr. *vitreg:* lat. *vitricus* (REW 9400), pentru care cf. log. *bidrigu.* Cu privire la dr. *aprig,* v. REW³, 561, 4055: termenul poate fi explicat prin latină, pentru că sensurile nu coincid (cf. şi Graur, BL, V, p. 100, s

st. -Grupul latin scurmat de *e, i* este redat prin *st:*

dr. *creşte,* ar. *creaştiri* < lat. *crescere,* dr. *destinde* < lat. *descendere,* d ar. *paşti* < lat. *paschae,* dr. *peşte,* ar. *peaşti* < lat. *piscis;*

urmat de *e, i* în hiat, grupul a fost redus la *s:* dr., ar. *faşă* < l *fascia.*

AFEREZA

Afereza lui *a* iniţial neaccentuat trebuie opusă protezei lui *a-,* tendi comună dacoromânei şi aromânei, dar realizată în mod independent în fiec dialect (v., mai jos, p. 370—371). Fenomenul este caracteristic pentru româ în opoziţie cu celelalte limbi romanice:

lat. *agnellus, agnella* > dr. *miel, mia,* ar. *nel, nală* (pentru *mior, mioc* v. ML, p. 174—175).

lat. *amita* (REW³, 424) > dr. *mătuşă,*

lat. *animaţia* (REW³, 476) > dr. *nămaie* (Banat), ar. *numal'u,*

lat. *annotinus* (REW³, 485) > dr., ar. *noatin,*

lat. *aprilis* (REW³, 562) > dr. *prier* (cf. Graur, BL, III, p. 50 ş.u.), m *priV* (ar. *april'';* cf. ngr. *ănpiXxoţ,* DE, 1444),

**apă-botează* > dr. *bobotează* (DE, 168),

lat. *aranea* (REW³, 593) > dr. *rîie,* ar. *arînă* (cu *a-* recent),

lat. *autumnus* (REW³, 812) > dr., ar. *toamnă.*

Cauzele aferezei ar putea să rezide în faptul că *a-* a fost considerat ca element mobil, întrucît avea mai multe funcţiuni, numele şi verbul putîn întrebuinţate combinate cu *a-* sau fără *a-:*

1. *a* < lat. *ilia,* a fost întrebuinţat ca articol proclitic la numele femin encliza articolului nefiind generalizată, după cum *lu* < *Uium* era întrebu ţat, cu aceeaşi funcţie, la numele masculine (cf. mai sus, p. 134, 159 ş. Aşadar, numele apărea cînd cu a-, cînd fără *a-;*

2. există verbe cu *a-* etimologic, de exemplu dr. *adormi* < lat. *addorn* (REW³, 157), *aduce* < lat. *adducere* (REW³, 160), alături de *dormi* şi *d* şi altele simple, la origine, care apar şi cu *a-:* dr. *coperi* (şi *acoperi)* < lat. *co rire* (REW³, 2205), *mesteca* (şi *amesteca)* < lat. **mixticare* (REW³, 5617).

a- mai este întrebuinţat la formarea infinitivului verbelor (cf., în sec al XVI-lea şi al XVII-lea, întrebuinţarea nominală a verbelor la infini *de-a firea, de-a numărarea* etc., v. mai sus, p. 237 ş.u.).

Şi atunci, din moment ce numele apare cu *a-* şi fără *a* iniţial şi tot as verbul, numele cu *a-* etimologic, ca acelea enumerate mai sus, şi pro mele demonstrative cu *a- (< eecum): acest, acel* au putut fi întrebuin fără a- protetic.

în meglenoromână, afereza a fost extinsă la toate elementele vocabularului, încît proc constituie o trăsătură caracteristică a acestui dialect (Capidan, Megl., I, p. *66, 97* ş.u.).

FONOLOGIA

Statutul fonologie al românei comune este următorul:

VOCALE

Latina vulgară orientală cunoştea şase vocale:
i(< i), *e*(< $,{), § (< e), a{< a), o(< g, g), u(< u,
Sistemul vocalic român comun cuprindea şase foneme vocale:

sena anterioară nelabială	seria medială nelabială	seria posterioară labială
		U

Sistemul comportă trei grade de închidere progresivă, mergînd de la gradul cel mai deschis la cel mai închis: I: *a*, II: *e, ă , o*, III: *i, u*.

E. Petrovici pune în relaţie închiderea timbrului vocalelor *(e > i, o > u)* cu nazalizarea (Infl. sl., p. 30); de observat însă că închiderea timbrului vocalelor se produce şi în afară de nazalizare. In privinţa anteriorităţii lui *â*, faţă de *î*, v. expunerea noastră din Anexă, p. 590, care anulează părerea lui E. Petrovici şi Em. Vasiliu (SCL, XVII, 1966, p. 407—411).

ă se opune lui *a* în flexiunea nominală: dr. *casă—casa.*

La începutul silabei, *e* se realizează ca *ie': ieri,* ar. *(a)ieri* < lat. *heri.* Diftongul *ie* iniţial de silabă, este astăzi monofonematic, atît la nordul, cît şi la sudul Dunării (unde însă *ie* nu apare la iniţiala cuvîntului).

Metafonia lui *e* şi *o* accentuaţi, urmaţi în silaba imediat următoare de *a(ă)* sau *e*, a dat naştere unor diftongi bifonematici: *{ea', ga').*

Vocala *î* lipseşte din seria vocalelor din româna comună. Dar exista arhifonemul *N,* realizat ca *n* sau *ă* (mai tîrziu *î)* la iniţială (v. Andrei Avram, FD, IV, p. 7—23 şi Matilda Caragiu Marioţeanu, SCL, XIV, 1963, p. 315).

SEMIVOCALE

Româna comună poseda două semivocale: una în seria anterioară, nelabială, cu timbrul *e, i,* iar a doua în seria posterioară, labială, cu timbrul *o, u.*

Semivocalele formează diftongi cu semivocala ca prim sau al doilea element: dr. *eale—iote,* ar. *gali—iali* < lat. *Mae,* dr., ar. *oarbî —Marbî* < lat, *orbus.*

Din punctul de vedere al funcţiei în silabă, semivocalele joacă rolul de consoane deschise. Elementele care intră în alcătuirea silabei pot fi clasificate după cum urmează: 1. foneme deschise şi funcţional silabice: *i, u, l,m;* *2.* foneme deschise şi funcţional nesilabice: *i, u* etc.; 3. foneme închise, nesilabice: *p, i, 'k.*

CONSOANE

Vocalele prepalatale *e* şi *i* au alterat consoanele precedente, care devenit fricative şi africate. *k'* era, la început, o variantă a fonemului *k,* pen a deveni mai tîrziu un fonem independent. Consoanele *g, t, d, i* conso şi s sub acţiunea aceloraşi vocale prepalatale au devenit foneme independer fricative sau africate: *k > c, ts; g > g, (d)z; t > ts, c; d>dz, g; s>s.*

Dar oclusivele şi-au păstrat caracterul dur şi de asemenea s nu a f alterat înaintea lui *a, ă, o, u.*

Astfel sînt oclusivele dure *k, g, t, d* în *car, gură, tată, dor* sau siflanta în *soare,* opuse fricativelor *(c, g, ts, z)* şi şuierătoarei *s* în *cer, ger, ţară, zi,*

Corelaţia de sonoritate din latină a fost păstrată în română. Există d o scrie de consoane cu sonoritate pertinentă: *b d gg' g v zz,* opusă u serii cu sonoritatea nepertinentă: *l mn ry w t s h.* Seria sonoră: *b dg n % z* se opune seriei surde: *ptkk' cfs s.*

Corelaţia de sonoritate se neutralizează în faţa consoanelor care apar corelaţiei de sonoritate: *des-jdez-* (dr. *despărţi—dezbate).*

Opoziţia de sonoritate nu se neutralizează la finală, întrucît în ep română comună finala era vocalică: *corbu—corpu* etc. (aromâna a păst pînă astăzi această structură fonetică, v. M. Caragiu Marioţeanu, SCL, XI 1963, 313).

ts monofonematic are ca pereche pe *dz (< d).*

Consoanele sînt dure sau palatalizate, potrivit calităţii vocalei următoa

Consoanele din seria palatalizată au constituit variante ale seriei nepa talizate. Astfel este *k—k'* etc. în evoluţia ulterioară a limbii, variantele devenit foneme independente.

Consoanele *ts* şi *dz* au căpătat o nouă distribuţie în româna comu opunîndu-se lui *t, d* înaintea lui *a, o, u;* astfel *învătsu, bratsu, atsă, mie fmndză* se opun lui *tu* < lat. *tu, dă* < lat. *dat.*

c, g se opun lui *k, g* înaintea lui *a: casă, ceară, geană,* faţă de *galben.*

Aşadar, *k, g* s-au diferenţiat în patru foneme:

t	*ts*	*c*	*k*
d	*dz*	*g*	*g*

Roceric-Vasiliu, Affricates, p. 500.

n. 1. *n* urmat de *i(e)* în hiat a fost palatalizat şi după aceea muiat, în epoca română comună, *n,* în situaţia arătată, se menţinea muiat.

Ulterior, *n'* a dispărut în majoritatea teritoriului dacoromân, dar menţinut la sudul Dunării: lat. *calcaneum* > dr. *călcîi,* ar. *cîlcîn'u.*

2. Trecerea lui *-n-* la *-r-* (rotacism) este comună românei şi albane dar fenomenul nu s-a produs în acelaşi timp în cele două limbi. Aromâna cunoaşte fenomenul, dar nu cunoaşte nici nazalizarea vocalei care urme după oclusiva nazală, şi aceasta constituie una din trăsăturile sale cara ristice (meglenoromâna se comportă la fel).

Astfel: lat. **canutus* > dr. *cărunt* (prin *cănunt),* dar ar. *eînut.*

Rotacismul este un fenomen dialectal al românei comune, care nu inte sează decît graiurile nord-dunărene, căci este anterior epocii în care s-a ma festat influenţa slavei meridionale asupra românei (sec. VI—VIII).

Acest fenomen nu a dat naştere unui fonem nou, căci *nr* sau *r* nu decît variante ale lui *n* şi opoziţia e aceeaşi în *bine* (sau *binre)* faţă de de exemplu.

h, împrumutat din bulgară (v. mai sus, p. 315), figurează atît în dacoromână, cît aromână: dr. *har-car,* ar. *hâri-kâri* etc. (Matilda Caragiu, SCL, XIV, 1963, p. 323).

OBSERVAŢII FINALE

Trebuie separate inovaţiile fonetice comune celor două grupuri şi creaţia unui sistem fonologie comun, de inovaţiile ulterioare, care s-au dezvoltat într-un mod independent în fiecare grup. Trecerea lui *e,* urmat de w(+ consoană) la *i,* diftongarea lui *e* în *ie,* metafonia vocalelor accentuate *e* şi *o,* urmate în silaba imediat următoare de *a(ă)* sau *e* şi trecerea lui *a* neaccentuat la *ă* şi conservarea lui *-u* final la nordul şi la sudul Dunării se numără printre trăsăturile caracteristice ale foneticii românei comune. Trebuie semnalate, apoi, trecerea lui *o* neaccentuat la *u* şi alterarea consoanelor urmate de o vocală prepalatală, al cărei început datează din epoca latină. în tratamentul lui *n* intervocalic dacoromâna se separă de aromână. Tratamentul lui *l* înaintea unei vocale prepalatale, a lui *I* velar intervocalic şi a grupurilor *cl, gl* este la fel în graiurile nord- şi sud-dunărene şi, de asemenea, tratamentul grupurilor *sc* şi *st.*

Româna comună era foneticeşte unitară, dar, în unele puncte importante, graiurile nord-dunărene au avut o evoluţie diferită, pornind de la o stare comună.

„Schiţa" lui Gr. Rusu, „a sistemului fonologie al dacoromânei comune" (SCL, XV, 1964, p. 347—356), fundată pe doctrina lui E. Petrovici (v. E. Petrovici, Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române. CL, I, 1957, p. 113 ş.u.), nu rezistă unui examen critic. Nu se ţine seama, în această descriere, de influenţa sunetului următor asupra vocalei precedente; vocala de timbru *î* e considerată primară. Existenţa a 12 vocale în dacoromâna comună nu e confirmată de analiza faptelor [v. Andrei Avram, Cu privire la sistemul fonologie al dacoromânei comune, SCL, XV, 1964, p. 357—364: „Concluziile la care a ajuns Gr. Rusu cu privire la această problemă (fonologia dacoromânei comune) ni se par inacceptabile", p. 364]..

MORFOLOGIA

NUMELE

• SUBSTANTIVUL

GENUL

Neutrul e o categorie vie, în română; neutrul exclude animatul. Dintre limbile romanice, numai spaniola şi franceza au păstrat unele unelte gramaticale care exprimau neutrul în latină, iar italiana a conservat neutrul care denumeşte substantive colective. în română, ca si în italiană si în alte limbi indo-europene, neutrul este exprimat cu ajutorul desinenţei substantivelor masculine, la singular, şi a celor feminine, la plural.

După dispariţia neutrului în latină, el reapare în română probabil în epoca română comună, şi foloseşte desinenţele masculinului, la singular şi ale femininului, la plural, precum şi vechea desinenţă *-ora* a neutrului latin: dr. (m.) sg. *scaun* — (f.) pl. *scaune,* (neutru) pl. (de la *ochi) ochiuri,* ar. (m.) sg. *braţ* — (f.) pl. *braţe,* (neutru) pl. (de la *arniu) armuri.*

Apariţia neutrului trebuie explicată ca un produs al mentalităţii societăţii respective. Existenţa neutrului poate fi socotită ca o reacţie împotriva arbitrarului semnului lingvistic. Tendinţa la motivare apare şi reapare, în cursul evoluţiei limbilor.

Crearea neutrului trebuie deci explicată prin necesitatea de a marca distincţia între „animat" şi „inanimat".

Neutrul exprimă, în limba română, inanimatul.

Al, Rosetti, Contribuţii la studiul neutrului în limba română, SCL, XIV, 1963, p. 430—438.; ELG, p. 382-404.

CAZURILE

Latina vulgară păstrase cinci cazuri: nominativ (cf. dr., ar. *şarpe* < lat* *serpis),* genitiv-dativ, acuzativ *(dr. frunte, zx.frîmte* < lat. *frontem)* şi vocativ.

Pronumele personal avea următoarele forme: la acuzativ singular: *l,* m. şi *o,* f., iar la plural: m. *i* şi/. *le.*

Genitivul fusese absorbit de dativ, încă din latină.

Formele de genitiv cu *a* proclitic (< lat. *ad)* funcţionează ca genitiv-dativ: *al* < *a* + artic. *I* (< lat. *ad Mo)*
aii < *a* + artic. *li* (< lat. *ad Mi)*

ar. *a domnului* (Caragiu, Lit. ar., p. 102) < *ad* + *Mo, al dumnidzâ* (Idem, I.e., p. 101).

Formele de genitiv-dativ din dacoromână (sec. XVI, v. aici mai jos, p. 494) *lu* şi *lui* derivă din lat. *Ului* şi *Mo* (cf. dr. *Dumitru al 1amu* şi *Gheorghe aii Lip,* dialectal).

I. Coteanu, Schiţă a declinării numelui în româna comună, SCL, XV, 1964, p. 445—469, Sorin Staţi, Din problemele declinării româneşti, SCL, X, 1959, p. 63 – 75 (teze inacceptabile).

ARTICOLUL

Articolul la numele masculine si neutre este *-lu,* în dacoromână si în aromână (v. mai sus, p. 134; *-le,* la numele masculine în *-e,* în dacoromână şi în aromână, l.c, p. 134).

Ar. (sec. XVIII şi astăzi în Albania la Mulovişte şi la Gopeş, Capidan, Arom., p. 365, 383 ş.u.; Matilda Caragiu Marioţeanu, Liturghier aromânesc, Bucureşti, 1962, p. 100 ş.u.) *birbeculu, capul* înfăţişează, aşadar, formele articulate aşteptate; în ar. *bărbatlu, luplu* etc., forme obişnuite, *-lu* apare după finala consonantică a numelui. (Formele în *-ul (u)* sau *-lu* se explică pornind de la pronunţarea explozivă, sau nu, a consoanei finale: consoană -f- *u* sau consoană: ML, 253 n. 3; Matilda Caragiu Marioţeanu, Liturghier aromânesc, Bucureşti, 1962, p. 100).

în aromână, substantivele masculine şi neutre, la singular articulat:
1. *omlu* (cu *u* sincopat; la fel fărşeroţi) şi *omu;*
2. *sborulu,* cu *u* păstrat (Caragiu, FD, IV, 1962, p, 95-100; v. si I. Stan, CL, V, 1960, p. 29-37).

ADJECTIVUL

COMPARAŢIA ADJECTIVELOR

Mult e întrebuinţat pentru formarea superlativului adjectivelor, atît în dacoromână, cît şi în aromână:

dr. (sec. XVI): *multu milostiv, multu nedejduitori* (vezi mai jos, p. 493), ar. *multu musatu.*

NUMERALUL

Româna a inovat; adoptînd pentru numărătoarea zecilor, de la 20 la 90, sistemul slav de multiplicare: *douăzeci, treizeci* etc., v. mai sus, p..279. Aromâna, a păstrat însă pe lat. *viginti* (ar. ytyinţ).

Pentru numărătoarea unităţilor zecilor, româna întrebuinţează, de asemenea, sistemul slav: *şaizeci şi trei: sesti desetu i (ti) trije (şi* corespunde v. sl. *i);* în aromână, nu apare *şi,* ci *-i,* de la *zeci,* se pronunţă lung: *treidzîtshmu* „31" (Capidan, Arom., p. 403). De fapt, acest *-i* reproduce conj. v. sl. *i.*

Dacoromâna, ca şi aromâna, întrebuinţează numerale ordinale compuse cu articolul *\ -le* sau cu *-lu,* după analogia numelor: dr., ar. *-le* la numele masculine în *-e\ cinele,* dr., ar. *-u,* la numele masculine în *-u lupul(u)* (Puşcariu, DR, III, p. 405; mai sus, p. 134):

dr. (sec. XVI) *al doile, al treile, al şasele,* dar *al patrul, al opiul* (vezi mai jos, p. 498), *întîiul, al doilea, al patrulea* etc., ar. *ţintite, şasile, optule, a nanrili* „al noulea", *dzatsile; ntînlu, doilu, treilu, paturlu, ţinţirlu, optulu, noai^lu* (Capidan, Arom., p. 404 ş.u.).

Fenomenul e generalizat în aromână (cu rare excepţii, Capidan, Arom p. 292 ş.u.).

Sînt cîteva cuvinte, în aromână, cu labialele nealterate: *vin* (< lat. *vinitm),* dar şi *yi* *vizur* (dar şi *ye'dzăre;* pentru dacoromână, v. Macrea, l.c), *pică* (vb.), dar şi *h'ică* (Capida Arom., p. 292 ş.u., 294 ş.u.), *merdu,* dar şi *dizrterdu* (Idem, l.c, p. 305 ş.u.). Pentru dacoromân *(duminică,* cf. şi în aromână *duminică* la Danii!, ed. Papahagi, Ser. ar. s. XVIII, p. 209, *me* *vărs, vineri).*

Nealterarea lui *v-* în ar. *nvescu, versa, vecVu* (dr. *vărs, vechi)* e în legătură cu păstrar lui *e* nediftongat în aceste cuvinte (cf. dr. *vechi).* Pentru *vecVu,* ar putea fi vorba de acţiun consoanei muiate, care ar fi conservat pe e, dar celelalte două cuvinte cer o altă explicaţie. porni de la forme neaccentuate, pentru *nvescu, versu,* nu explică nimic (Capidan, Arom., 246). Singura explicaţie posibilă este că *v-* a avut o acţiune asupra lui *e,* care nu s-a tradu ca în dacoromână, prin trecerea lui *e* la *â,* ci s-a manifestat printr-o labializare care a împiedic pe *e* să-şi exercite acţiunea de palatalizare asupra lui *v.* (Acţiunea lui *v-* e aparentă în a *vîseu, văscu<* lat. *viscum,* pe lîngă forma cu fonetismul aşteptat, căci *e* nu trece la «, în ar mână, ca în dacoromână, v. mai sus, p. 332, *vescu;* cf. şi *păn*: dr. *pînă,* Capidan, Arom., p. 23

In privinţa datării fenomenului, el este recent, în dacoromân întrucît în secolul al XVI-lea inovaţia nu a atins decît doi membri ai seri (în afară de elementele din fondul latin al limbii, mai sînt alterate, atît dacoromână, cît şi în aromână, şi elemente din vechiul fond: balcanice, gr ceşti şi slave; Macrea, l.c; Capidan, Arom., p. 292, 302, 305).

O probă ca fenomenul nu e foarte vechi o avem în faptul că, după oclusiva labială, în *în* secolul al XVI-lea, se păstra stadiul fonetic cons, -fi + vocală: *pi-iatră,* în unele graiu pe cînd în altele se ajunsese la stadiul *p* -f *ia* (Avram, Graf. chirii., p. 80—81).

Fenomenul pare a fi mai vechi în aromână, întrucît aici inovaţia es generalizată. în privinţa datei cînd s-a produs fenomenul în grupul de sudul Dunării, avem un indiciu în felul cum inovaţia se prezintă în meglen română unde, în regulă generală, oclusivele labiale şi fricatiyele labio-denta nu sînt alterate. Paîatalizarea labialelor e semnalată însă la Ţîrnareca, pentr întreaga serie, dar aici ea este datorată influenţei exercitate de graiul arom nilor din Gjovgjoli şi Livădzi, influenţă care se manifestă nu numai în fon tism, dar şi în morfologie (Capidan, Megl., I, p. 26, 147 şi 148; Roset Rech., p. 132).

Rezultă de aici că, în momentul cînd grupul ce avea să devină aromân s-a despărţit de grupul meglenoromân, inovaţia nu se produsese încă.

Faptul că în dacoromână neologisme ca *pistoale* (pl.), *prop(r)ietar, căpitan* etc. prezi inovaţia (Rosetti, Rech., p. 118) se explică fie prin faptul că inovaţia e recentă, în regiun unde au fost culese aceste forme, fie prin adaptare fonetică. Capidan (Arom., p. 292) socote că „vechimea mare a alterării labialelor în dialectul aromân se vede şi din paîatalizarea lab lelor din elementele paleoslave". De fapt, din această constatare rezultă numai faptul că fe menul este posterior intrării elementelor slave în limba română.

Din considerentele de mai sus reiese că paîatalizarea labialelor s-a prod în mod independent şi la date diferite în dacoromână, aromână şi meglen română. Ea s-a manifestat, mai întîi, la membrul seriei care a opus o rez tenţă mai slabă inovaţiei, şi anume la /.

Fenomenul apare şi în albaneză, italiană şi neogreacă, cu rezulta asemănătoare (ML, p. 214—215). El nu este datorat influentei limbilor sla meridionale (Rosetti, RLiR, XXV, 1961, p. 371).

nt

Tendinţa trecerii grupului *nt* (< lat. *net* şi *nt)* la *mt,* prin diferenţ *{t* şi *n* sînt ociusive dentale; *t,* în poziţie dominantă, a modificat în labia modul de articulaţie a lui *n)* este realizată în aromână:

ar. *frîmti, frumte* (Mihăileanu; şi *frunte* Capidan, Arom., p. 341), dr. *frunte;* ar. *frimtu,* dr. *frînt;* ar. *vimtu* (şi *vintu,* Capidan, I.e.), dr. *vînt.*

Diferenţierea este realizată uneori şi în dacoromâna, în secolul al XVT-lea: *frîmse frămt, sămtu, semtem* (v. mai jos, p. 482), şi astăzi dialectal, dar ea nu e generalizată, ca în aromână.

REDUCEREA ŞI ÎNCHIDEREA VOCALELOR FINALE

Potrivit sistemului de accentuare al limbii române, vocala din silaba neaccentuată a suferit modificări, în sensul că şi-a micşorat durata, iar timbrul ei s-a închis (prin ritmul ei coborîtor şi tratamentul special al silabei finale de cuvînt, româna ocupă un loc aparte printre celelalte limbi romanice: Me\^er-Lubke, MRIW, I, 3, 5 ş.u.). Astfel *a* şi *o* trec la *ă* (dr. *cămaşă* < lat. *camisia, lăuda* < lat. *laudare, către* < lat. *contra, că* < lat. *quod), i* final devine ultrascurt, asilabic şi surd: dr. *lupi, peşti* etc., iar *e* final trece dialectal Ia *i* (v. mai jos).

Tendinţa aceasta se traduce în apocopa vocalelor finale:

dr. *nimic* < *nimica* (< lat. **nemica;* în celelalte limbi romanice, vocala finală a fost conservată: REW[3], 5885);

la adverbe: dr. *acas, afar', înclat'* etc.;

la prepoziţii: *far', pîn'* etc.;

la formele de imperativ (în limba vorbită): *las', vin'* etc.;

Scurtarea infinitivului lung al verbelor: dr. *cînta* <*cîntare*> *vedea.* < *vedeare* ar putea fi datorată influenţei slave (v. mai sus, p. 280).

Dispariţia lui *-u* (< lat. *o, u)* e semnalată în dacoromână încă din secolul al XIII-lea: *Qrud* (== Crud), *Fichur* (= fecior, 1202—1203, Draganu, Rom. sec. IX—XIV, 618), *Boul:* 1470 (DTR, p. 272, 23: v. expunerea noastră din SCL, XII, 1961, 467—470).

Fenomenul e cunoscut şi în aromână:

-i dispărut: ar. *aftar* (= aftari), *ver* (= veri) etc. (Capidan, Arom., p. 268);

-â dispărut: *cas' (== casă),eas' (= easă)* etc. (Idem, I.e., p. 229).

De asemenea, în meglenoromână: *-i* căzut *in fieor* (pl.), *Ungur* (pl.), *tu per, tu ver* (pers. 2 sg. ind. prez.; Capidan, Megl., I, p. 113).

-i, semn al pluralului, e astăzi, în dacoromână, un sunet ultrascurt, asilabic şi surd (E. Petrovici, BL, II, p. 86 ş.u.; Lombard, Pron. roum.,- p. 116); consoana + *-i* este slab palatalizată. Ea nu trebuie confundată cu o consoană muiată. în cazul consoanei palatalizate, sîntem în prezenţa a două sunete: consoana şi vocala *i.* Consoana muiată, dimpotrivă, este un sunet simplu (v. observaţiile noastre în Recii, dipht., p. 55—62).

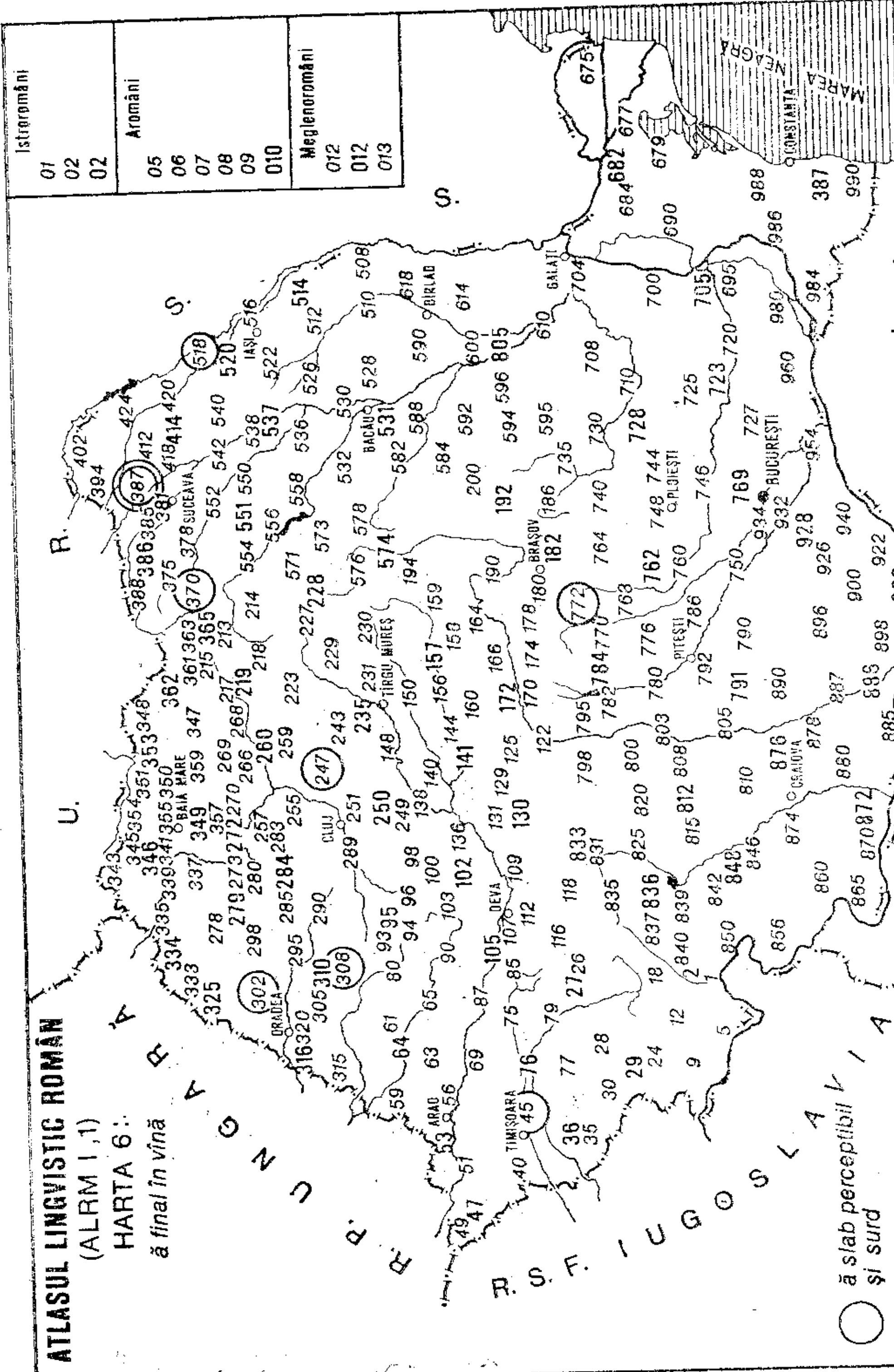
Asurzirea vocalelor finale, în graiul vorbit, a fost înregistrată ici şi colo, pe toată întinderea domeniului dacoromân (v. hărţile noastre, nr. 14 şi 15).

închiderea lui *-e* în *i* apare, în secolul al XVT-lea, în textele provenind din Moldova: *cârti, ceri, faci, iasti* (= este), *pali, zili* etc. (v. mai jos, p. 458—459 Fenomenul e caracteristic pentru graiul moldovenesc din zilele noastre.

El apare şi în aromână, în grupul de sud, pe cînd în grupul de nord timbrul lui *-e* este, în regulă generală, conservat: ar. *carii, fraţi, ntrihari, lapii, parti* etc. (Capidan, Arom., p. 248 ş.u.).

PRONUNŢAREA EXPLOZIVĂ A CONSOANELOR FINALE

Pronunţarea explozivă a consoanei finale are drept urmare ivirea unui element vocalic, care întovărăşeşte emisiunea consoanei. în dacoromâna vorbită elementul vocalic final, produs pe cale mecanică, apare fie ca o simplă

explozie: *socotit?, fie* ca un timbru vocalic determinat *(u, â, î)\ vîndut» witi' plăhP, dat', ştiută etc.* (ML, p. 176 ş.u., 228 ş.u.). în aromânăse aude'un-w: *aducu, albu, altu, robu* etc. în nordul domeniului si rareori în sud (Capidan Arom., p. 285 ş.u., ML, p. 245); *-ă* este generalizat la participiul trecut: *cadzuta, cînlată* etc. (Capidan, l.c, p. 478), pe cînd în dacoromână formele de gerunziu şi de participiu trecut cu *-â* apar sporadic, în graiul vorbit: *lucrîndă, lucrată* (ML, p. 176 ş.u.).

-â: v. mai jos, Anexa, p. 590
NB. art. din SCL, despre orig. lui *-â.*

PROTEZA

Proteza lui *a-* apare, în dacoromână, într-o serie de cuvinte din limba comună, care circulă şi fără *a-* protetic:

alămîie şi *lămîie* (< ngr. Xejiovi), *alăută* şi *lăută* (< germ. *Läute),* *aluneca* şi *luneca* (< lat. *lubricare), amirosi* şi *mirosi* (< v. sl. *mirosati)* etc!

Auă (secolul al XVI-lea şi azi, dialectal) < lat. *uva* nu apare fără *a*;* proteza a fost pro vocata de structura fonetică a cuvîntului (*««); ea apare şi în ar. *auă* (dar si *uâ; megl.uâ:* Papahagi Megl., II, p. 126). Nu avem deci motiv să presupunem că acest termen „aparţine stratului de cuvinte introduse din sudul Dunării" (DE, p. 117).

Am examinat mai sus (v. p. 347) condiţiile care au înles nit ivirea acestu fenomen, şi anume construcţiile în care *a-* era întrebuinţat ca unealtă gramaticală.

ATLASUL LMSVISTIG *mmn* (ALRM i U K. _ U.

HĂRŢILE 60 : ă *în limbă* 152: - ă *în mănîncăl*

ă surd sau semisurd în limbă

Istroromâni 02

Aromâni 010

Meglenoromâni 012

R. P. BULGARIA

R. S. F. IUGOSLAVIA

Harta nr. 15.

La exemplele enumerate acolo, mai adăugăm următoarele:

î. întrebuinţarea lui *a* (< lat. *ad)* la formarea adverbelor din n dr. *acasă, afund, anevoie* etc.

2. întrebuinţarea prep. *a(<* lat. *ad)* în propoziţiile finale: *merse în pă lemiw, eşind a vînat vădzu un cerb* (secoleleXVI—XVII; v. mai sus, p.

în aromână, proteza lui *a-* e un fenomen frecvent în grupul de în grupul de nord, fenomenul nu e general. El e atestat rareori la scri din secolul al XVIII-lea si, în zilele noastre, la fărseroti si la român Olimp (Capidan, Arom., p. 226 ş.u.; în Liturghierul din secolul al XVIII deşi din nord, *a-* apare foarte des; M. Caragiu Marioţeanu, Liturghier a nesc, Bucureşti, 1962, p. 79):

ar. *arădăţină* (< lat. *radicina), arau* (< lat. *reus), alavdu* (< lat. *l aspargu* (< lat. *spar go)* etc.

Fenomenul nu e atestat în meglenoromână, v. mai sus, p. 361.

Proteza lui I- (arhifonemul *N,* realizat ca *î)* la formele conjunct pronumelui personal şi la pers. 1, 3 sg. şi 3 pl. a indicativului prezent a bului *a fi,* în dacoromână, e un fapt general: *îmi, Ui, îi, îsi, îl; îi, îs* (cf. cariu, DR, VII, p. 462).

Fenomenul apare şi în aromână, dar nu e generalizat: pron. pers. 1 *ini, îni*; pers. 2 dat.: *îţi;* pers. 3 m. dat.: *iV, îV;* vb. *eseu,* ind. prez. pe *îs* (la fărşeroţi; Capidan, p. 408 ş.u.; 483).

Andrei Avram, Interpretarea fonologică a lui [î] iniţial în limba română, FD, IV, p.

PARTICULELE DEICTICE

Adăugarea, prin epiteză, a particulelor deictice, din necesităţi exp (of. Puşcariu, DR, II, p. 43: „înţelesul mai pregnant" al lui *acela,* fa *acel),* la adverbe şi la pronume, apare ca o tendinţă opusă tendinţei de a r vocalele finale (v. mai sus, p. 370).

1. Sînt, mai întîi, elemente adăugate prin epiteză, care sînt pr pe cale mecanică, prin pronunţarea explozivă a consoanelor finale: *-u, -a,* la nume sau la formele de gerunziu şi de participiu trecut ale ver în dacoromână şi în aromână (v. mai sus, p. 370).

2. -a (< lat. *hac,* Draganu, DR, IX, p. 263), la adverbe (dr. *acia,* ar. *aţia,* dr. *aiurea,* ar. *al'urea* etc., v. mai sus, p. 351 ş.u., Cap Arom., p. 229) şi la pronume (dr. *ăsta, acesta, acela* etc, ar. *aestuea, atseluea* etc., Capidan, Arom., p. 421 ş.u.).

3. *-le* (din articolul masculin *-le,* v. mai sus, p. 352), la numeralele nale: dr. *al doile, al treile* etc., ar. *ţintite, şasile, şaptile, a naurili* „al no *dzatsile* (Capidan, Arom., p. 403 ş.u.), şi la adverbe: dr. *acilea, aimintrel*

-le, ca şi *-lu,* reprezintă articolul masculin la nominativ-acuzativ; pentru Draganu IX, p: 264, *-le* reprezintă articolul feminin plural; cf. Capidan, Arom., p. 407. O întreb analoagă a articolului apare în gerunziul (în *-aiul)* din aromână: *agungîndaluî (tu buriclu HVeî* „ajungînd în buricul pădurii"), explicat de Puşcariu (DR, III,^p. 406 n.) şi de C (Arom., p. 480 ş.u.) prin constructs adverbiale, ca: *nvărligaluî* etc., formate cu artic (dativ), după modelul din albaneză, în care dativul locativ are funcţie de circumstanţia (L Coteanu, Elemente de dialectologie a limbii române, Bucureşti, 1961, p. 143).

4. *-ne* (< lat. *-ne:* Stolz-Schmaiz, 32), la adverbe (dr. *atuncine,* p. 113, ar. *atumţinea,* Weigand, Ar., II, p. 296 s.v.).

5. *-şi* (< lat. *sibi)* la pronume (dr. *eişi, luişi, sieşi, sineşi, acelaşi*

6. *-te* (<lat. *-ier),* (Puşcariu, DR, lil,p.403,n.l),la adverbe (dr. *căie* etc.).

MORFOLOGIA

NUMELE

SUBSTANTIVUL

DECLINAREA

Prin analogie cu numele feminine de declinarea I, care fac pluralul în ~î ᵃ ᵃ ᵘ Şi în care vocala radicală este *ă:* dr. *pradă — prăzi, ț(e)ară-țări,* numele feminine care intră' în această categorie au modificat la plural pe *a* în *ă: baltă — bălți, carie ^— cărți, cetate — cetăți, parte — părți came — căr-nuri, sare — sărim* etc. (ML, p. 147—148).'

Fenomenul e recent, în dacoromână, întrucît în textele din secolul al XVI-iea mai găsim atestate forme cu *a: carpi, cetăți, corăbii, întrebări* etc (la fel şi substantivele cu pluralul în *-e: isprave, prade, rane* etc.; cf. astăzi în nord-vestul domeniului dacoromânesc: *nari,* pl. de la *nare* ,nas" cu *w* ALRM, **I,** h, 37; Idem, II, li. 15).

Fenomenul apare, uneori, şi în aromână: pl. *cărți* (sg. *carte),* pl. *căsi* (sg. *casă),* pL *dram* (sg. *drame),* pl. *fățî* (sf. *față),* pl. *hrisăliî* (sg. *hrisafe),* pl. *lăcrim* (sg. *lăcrăma),* pi. *măcări* (sg. *măcare),* pl. *mărdzinî* (sg. *mardzine),* pl. *mătrițî* (sg. *mătrică),* pl. *țitățî* (sg. *țitate),* pl. *vățî* (sg. w i , Capidan, Arom., p. 378 s.u.).

VERBUL

PARTICIPIUL TRECUT

în aromână, toate verbele fac participiul trecut în *-ă* (forma aceasta nu trebuie considerată ca o formă feminină, provenită din acordul subiectului feminin cu verbul, ML, p. 176 ş.u.): *cîntaiă, cădzută, bătută, durhită* (Capidan, Arom., p. 478). Forma în *-ă* apare şi în dacoromână (în limba vorbită: ML, I.e.).

Originea lui *-ă* este fonetică: provine din pronunțarea explozivă a con-soanei finale. Generalizarea formei în *-ă,* în aromână, trebuie pusă în legătură cu pronunțarea cu *u* la sfîrşitul cuvintelor (v. mai sus, p. 370).

AUXILIARUL *FIRE*

în aromână şi, dialectal, în dacoromână (Bucovina), pers. 3 sg. si pl. a prezentului conjunctivului este dr. *s-hibă,* ar. *s-h'ibă,* formă refăcută'prin analogie cu *aibă* (Capidan, Arom., p, 489; aromâna a păstrat si forma *Vie,* dar într-o singură localitate).

ÎNCHEIERE

în epoca românei comune, care se întinde din sec, al VH-lea—al VUI-le si pînă în secolul al X-lea, româna a căpătat trăsăturile sale proprii, dezv tindu-se în mod independent de celelalte limbi romanice, în acest răstin prin contactul cu limbile slave meridionale, unele elemente slave au pătru în structura gramaticală a limbii române şi în vocabularul ei (v. mai sus p. 31

După cum am arătat, limba română s-a format pe un larg terito romanizat (v. mai sus, p. 323), la nordul şi la sudul Dunării. Pe această înt dere teritorială s-au produs divergențe dialectale, creîndu-se două grupu fiecare cu inovațiile sale caracteristice. (Pentru a explica ivirea divergențe lingvistice în două puncte apropiate ale unui teritoriu lingvistic unitar, este necesar să presupunem că grupurile au fost despărțite unul de alt printr-o cauză oarecare, ci inovațiile diferite s-au putut naşte pe un terito continuu, în împrejurări sociale, economice, politice şi culturale diferi Menținerea şi dezvoltarea acestor divergențe presupune, însă, separația te torială a grupurilor şi dezvoltarea lor independentă.)

De aceea, dacă luăm în considerație divergențele care separă aromâ de dacoromână, nu e nevoie să presupunem că grupul care a devenit ulter aromâna a fost separat încă de la origini de grupul dacoromân şi s-a forn în Bulgaria (v. mai sus, p. 323). [Lipsa, în aromână, a unor termeni com dacoromânei şi albanezei nu implică o separație inițială a strămoşilor aror nilor de grupul ce avea să devină dacoromâna (v. mai sus, p. 324). E suficie doar să admitem că, începînd de la un moment dat, strămoşii aromânilor au mai fost în contact cu strămoşii dacoromânilor.]

Inovațiile grupurilor ce aveau să devină dacoromâna şi aromâna, pet cute în limitele epocii române comune, sînt despărțite, în expunerea noast de inovațiile în comun ale dacoromânei şi aromânei, care s-au petrecut î epocă po'sterioară. în privința identității acestor inovații, teoria a stab că ease explică prin considerentul că un grup lingvistic separat de trunch comun continuă să inoveze în aceeaşi direcție, potrivit unui impuls înnăs (v. mai sus, p. 324).

Epoca românei comune ia sfîrşit în secolul al IX-lea, prin despărți grupului de sud de cel de nord.

Expunerea din prezentul volum ne permite să deosebim cîteva trăsă caracteristice ale limbii române:

1. Fenomenul de „Umlaut" sau de inflexiune: vocala acc tuată a cuvîntului fonetic îşi modifică timbrul sub influența timbrului voca din silaba următoare. Vocala accentuată constituie sunetul indus; voc neaccentuată, sunetul inductor al fenomenului. Tendința aceasta de a mo fica, într-un anumit sens, timbrul vocalei accentuate a dus la crearea u serii de diftongi cu *i* ca al doilea element (v. mai sus, p. 363). Aceeaşi tendi a mai provocat monoftongarea diftongilor, astfel încît, în dacoromână, trecut, la epoci succesive, de la monoftong la diftong şi apoi iarăşi la mo ftong: lat. *lege* > v. dr. *leage* > dr. *lege* (v, mai sus, p. 364).

2. Diftongarea sub condiție a lui ***e*** şi *o* accentuați este în legătură fenomenul examinat mai sus^ sub punctul 1. Această diftongare consti o trăsătură caracteristică a românei, pe care o regăsim şi în limbile germa (y. mai sus, p. 329—330).

3. Tendința de a închide timbrul vocalelor, moștenită din latină (v, mai sus, p. 101), la care au venit să se adauge efectele accentului dinamic, tendință care a provocat reducerea duratei și închiderea vocalelor neaccentuate (v. mai sus, p. 226 ș.u.) se manifestă prin schimbări importante care au intervenit în vocaiismul limbii, în epoca românei comune:

v o c a l e a c c e n t u a t e: *e* > *i* (v. mai sus, p. 329), *o* > *u* (v. mai sus, p. 331), *a* > *ă* (v. mai sus, p. 332).

v o c a l e n e a c c e n t u a t e: *e* > *ă* *(păcat,* v. mai sus, p. 226),, *o* > *ă* (v. mai sus, p. 332), *a* > *ă* (v. mai sus, p. 332).

4. Acțiunea vocalelor prepalatale *(e, i).* Există, în această privință, două categorii de fapte:

A. a. Alterarea consoanei prepalatale sau dentale precedente (palataiizarea și, eventual, muierea consoanei, urmată de asibilarea ei: *k'* > *c, ts* (în aromână, pronunțare venită din neogreacă, v. mai sus, p. 340), ***g* > *g*, *ăz*** (în aromână, pronunțare venită din neogreacă, v. mai sus, p. 343), *t'* > *ts, c* (v. mai sus, p. 335), *d'* > *dz, z* (v. mai sus, p. 335).

b. muierea lui/și ***n*** si dispariția lor, în dacoromână (v. mai sus, p. 337,, 344);

c. acțiunea lui *i* asupra lui s (> *s)* și *sc, st* (> *st),* pe care o regăsim și în dialectele italiene de sud (Iordan, Arhiva, XXX, p. 335).

Aceste inovații apar și în celelalte limbi romanice.

B. Există o a doua categorie de inovații, care nu se regăsesc în celelalte limbi romanice:

a. Palatalizarea oclusivelor labiale și a fricativelor labio-dentale, fenomen caracteristic al limbii române, își are originea în acțiunea palatalizantă, a lui *y* (v. mai sus, p. 364) ;

b. spre deosebire de celelalte limbi romanice, tratamentul lui *d* -f- *i* în hiat e diferit de al lui ***-g-:*** dr. *rază, deget* (v. mai sus, p. 375);

c. afereza lui ***a-,*** în elementele latine ale limbii, fenomen care nu apare în celelalte limbi romanice (v. mai sus, p. 347).

Printre inovațiile pe care le-am examinat aici, unele sînt produsul unor tendințe ce lucrează într-un anumit sens, cărora li se opun tendințe care lucrează în sens contrar; astfel în opoziție cu afereza lui *a-,* limba uzează de proteza lui *a-* (v. mai sus, p. 372). împotriva tendinței de a reduce și de a suprima vocalele finale neaccentuate, consoanele finale sînt pronunțate exploziv și produc un timbru vocalic determinat, după explozia lor, sau cuvintelor li se adaugă particule deictice (v. mai sus, p. 373).

Față de dacoromână, și anume de limba literară, aromâna a rămas la un-stadiu mai înapoiat de evoluție, apropiat de stadiul dacoromânei în secolul al XVI-lea. Printre caracterele ei arhaice, sînt de semnalat păstrarea diftongului *§a — a și §a — e* (v. mai sus, p. 363), a lui *V* (v. mai sus, p. 344), *n* (v. mai sus, p. 337) și a lui *ă,* care corespunde lui *î* din dacoromână (v.. mai sus, p. 360); în morfologie, sistemul verbal e încărcat cu forme arhaice; în sintaxă: întrebuințarea prep. *de* și *la* (v. mai sus, p. 355—356); lipsa prep. *pre* (v. mai sus, p. 355).

La ieșirea din epoca de comunitate, limba română apare constituită în așa fel, încît evoluția ei ulterioară îi va aduce puține modificări noi în structura fonetică, morfologică și sintactică, aportul secolelor următoare mărginindu-se la introducerea unor elemente de vocabular, ce vor fi eliminate și reînnoite în cursul evoluției posterioare a limbii, si în modificări sintactice și stilistice.

LIMBILE VECINE

Maghiara, ucraineana, polona, slovaca, albaneza, bulgara, sîrbo-croata și expansiunea limbii române

INTRODUCERE

Prezentul capitol al *Istoriei* noastre e consacrat influenței limbii române asupra limbii popoarelor învecinate şi influenței acestor limbi asupra limbii române, atît la nordul, cît şi la sudul Dunării, în răstimpul dintre secolul al XII-lea şi al XVII-lea. Raporturile locale dintre graiurile româneşti sud-dunărene şi limbile învecinate, petrecute la o epocă posterioară, nu sînt luate în considerare în lucrarea noastră.

Viața în comun a popoarelor balcanice, organizația lor socială şi economică asemănătoare din trecut explică trăsăturile în comun ale limbii vorbite de aceste popoare. Aceste fapte au fost examinate de noi în partea a doua a *Istoriei* noastre. Bilingvismul provoacă schimbări în materia limbii şi, în primul rînd, în lexic.

„Transhumanta" practicată de poporul român şi de popoarele balcanice explică unele asemănări între limbile popoarelor respective. Pentru a justifica efectele bilingvismului, trebuie presupus că numărul păstorilor nomazi sau transhumanți, atît la nordul, cît şi la sudul Dunării, a fost ridicat. A existat, prin urmare, un mare număr de vorbitori, avînd româna ca limbă maternă, amestecați cu populații care vorbeau alte limbi.

Desigur că nu numai păstorii au dus limba română în afara granițelor ei, ci un mare număr de emigranți, care îşi părăseau locurile din motive diferite: impozite excesive, interzicerea lucrătorilor agricoli (iobagi) de a se stabili pe alte pămînturi, prigoane ale proprietarilor exploatărilor agricole, războaie, epidemii etc.

Trebuie ținut însă seama de faptul că mişcările păstorilor de oi, în trecut, se făceau pe scară mult mai întinsă decît în zilele noastre şi că numărul lor era cu mult mai ridicat.

Acestea fiind zise, se poate admite că, în trecut, mişcările de transhumantă ale păstorilor, precum şi nomadismul lor — căci se face deosebirea între „transhumanta" propriu-zisă, legată de locuri fixe pentru văratic şi iernatic, şi „nomadism", pentru că nomazii nu au locuri fixe— au determinat modificări în limba populațiilor în mijlocul cărora se aşeza populația păstorească.

Examinarea listelor de cuvinte româneşti care figurează în limbile popoarelor învecinate arată că, în majoritatea cazurilor, aceste cuvinte fac parte din terminologia creşterii vitelor şi, în special, a oilor.

Păstorii români au cutreierat cu turmele lor de oi, în tot cursul evului mediu, Carpații de nord pînă în Moravia şi, la est, teritoriul nord-dunărean pînă la Bug. Spre sud turmele de oi venite de la munte nu depăşeau Cîmpia Dunării, iar în Peninsula Balcanică păstorii nomazi îşi limitau peregrinările în anumite regiuni. Se poate vorbi de un „seminomadism" al păstorilor de la nordul Dunării, în sensul că locurile de văratic şi de iernatic nu erau întotdeauna aceleaşi. Turmele de oi de pe versantul nordic al Carpaților iernau

în Transilvania, pe cînd cele de pe versantul sudic, în şesul Ţării Româneşti şi în Dobrogea. în Peninsula Balcanică, creşterea oilor constituia ocupaţia de căpetenie a populaţiei româneşti. Adevăraţii nomazi se întîlneau în Albania; populaţia românească locuia la munte şi la şes în cabane *(călive)*, formînd cătune.

Migraţiile păstorilor români din Peninsula Balcanică sînt atestate cu începere din secolul al XIII-lea şi al XIV-lea **în** Albania, în Epir, **în** Tracia şi în Tesaîia. Călătorii străini în Peninsula Balcanică au descris spectacolul pitoresc al turmelor de mii de oi ale aromânilor, coborînd la şes cu 1000 de cai, familii întregi cu copii şi bagaje şi doi preoţi (1815). în 1910, J. Cvijic a evaluat la 50 000—60 000 numărul oilor aparţinînd aromânilor.

Faptul că aromânii propriu-zişi şi românii din Albania vorbesc cel puţin două limbi, ne lămureşte cu privire la efectele bilingvismului asupra acestor populaţii, în trecut şi în zilele noastre.

Silvia Niţă-Armaş şi colab., L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves, Romanoslavica, XVI, 1968, p. 59—121 (listă alfabetică). Anton Habovstiak, Zur frage des Einfiusses der walachischen Kolonisation auf die slowakischen Mundarten, Recueil linguistique de Bratislava, II, 1968, p. 183—191. A. de Vincenz, Communic. au I-er Congres intern, de dialectologie, Louvain, 1965, p. 144 ş.u.

în privinţa stărilor de lucruri din Peninsula Balcanică, în cursul evului mediu, şi, în special, a rolului populaţiei româneşti în Serbia, trimitem la următorul pasaj dintr-o lucrare a lui P. Skok (Zs. sl. Phil., VIII, 1931, p. 397), un cunoscător profund al acestor probleme: „Die historischen Studien von Jirecek, die neueren aus der Schule Cvijids hervorgegângenen Untersuchungen zeigen die ganze Herzegowina bis Ragusa voii von Balkan-Wlachen", şi la expunerea noastră — cu indicaţii bibliografice — de mai sus, p. 197—201; cf. şi aici mai jos, p. 574 ş.u.

Dr. Franz Baron Nopcsa, Albanien, Berlin-Leipzig, 1925, p. 226 ş.u.: enumerarea elementelor comune popoarelor balcanice în domeniul civilizaţiei materiale — arhitectură, unelte, obiecte, îmbrăcăminte etc.; Ov. Densusianu, Păstoritul la popoarele romanice, Bucureşti, 1913, p. 14. Densusianu consideră, ca un adevăr nestrămutat, că românii au fost „în primul rînd un popor de păstori" (p. 16); Th. Capidan, Românii nomazi, Cluj, 1926, p. 175, ni., dă dreptate, în principiu, lui Densusianu. Afirmaţia este, desigur, exagerată; cf. Traian Herseni, Probleme de sociologie pastorală, Bucureşti, 1941, p. 159. Din observaţiile critice ale lui P. Cancel asupra Păstoritului lui Ov. Densusianu (în Convorbiri literare, XLVII, 1913, p. 852, ş.u.), se pot reţine numai cîteva.

Românii din Macedonia, Epir, Albania şi Tesalia practică, pe lîngă creşterea vitelor, şi agricultura: N. B., Agricultura la aromâni, în Lumina, II, 1904, p. 161—164. Aromânii din unele sate din Pind, odinioară păstori, practică agricultura: Gr. Zuca, Păstoritul şi agricultura la românii din Pind, în Lumina, IX, 1906, p. 66—69; C. Patsch, Das Sandschak Berat in Albanien, Viena, 1904 (Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, III, col. 140): fărşeroţii din ţinutul Muzakia se ocupă, în cea mai mare parte, cu păstoritul şi sînt nomazi; consirînşi de necesităţi, ei practică însă şi agricultura. Păstoritul agricol la nordul Dunării e studiat amănunţit de Romulus Vuia, Tipuri de păstorit la români, Bucureşti, 1964, passim: practica arată că păstoritul nu poate fi separat de agricultură.

Românii au fost, în acea epocă îndepărtată, păstori si agricultori. Trebue însă precizat că e vorba de o agricultură rudimentară, de munte, făcută ciu sapa şi practicată, probabil, de femei, bătrîni şi copii. Planta cultivată era meiul, care prezintă avantajul de a avea o perioadă de vegetaţie scurtă: mai—iulie.

Claudian, Alimentaţia poporului român, Bucureşti, 1939, p. 20 ş.u.

în 1876, numărul oilor aparţinînd oierilor ardeleni se ridica la peste 1 000 000, iar al păstorilor la 10 000. în masivul Paring, Em. de Martonne semnalează prezenţa, în lunile de vară, a unor turme de 5 000 de oi, cu 420 de ciobani.

Km. de Martonne, La vie pastorale et la transhumance dans les Karpathes meridionales, în Zu Fr. Ratzel's Gedâchtnis, Leipzig, 1904, p. 227 ş.u.

în Dobrogea, aşa-zişii „mocani", nume dat populaţiei româneşti venite din Transilvania (în special din regiunile Braşov, Făgăraş şi Sibiu), sînt, în majoritatea lor, foşti ciobani rămaşi pe loc (pe la 1850, numărul oilor venite la iernat din Transilvania trecea de 1 000 000). Instalarea lor s-a făcut la începutul secolului al XlX-lea. Statisticile de după 1878 arată că un sfert din populaţia Dobrogei e venită din Transilvania (circa 80 000 de oameni; v. D. Şandru, Mocanii în Dobrogea, Bucureşti, 1946, passim). în trecut, au existat regiuni în care ocupaţia de căpetenie a locuitorilor era păstoritul: astfel, ţinutul Vrancei în Moldova, al Cîmpulungului în Bucovina sau Drăguşul în Transilvania (Făgăraş; cf. Herseni, l.c, p. 156 ş.u.).

I. Caragiani, Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică, în RIAF, VI, 1891, p. 128 ş.u. (Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1929); Th. Capidan, Românii nomazi, p. 66 ş.u.

J. Cvijic, Pen. Balk., Paris, 1918, p. 177 ş.u. şi harta, cu indicaţia migraţiilor păstoreşti, de la p. 170. Hoeg (I, p. 63 ş.u.) i-a întîlnit pe aceşti păstori nomazi în Tesalia, Macedonia şi Epir. Cf. M. Gyoni, La premiere mention historique des Vlaques des Monts Balkans, în Acta antiqua Acad. Scient. Hung., 1, 1931—1932, p. 495 ş.u. O hartă a teritoriului nord- şi sud-dunărean, unde sînt atestate toponimice româneşti în cursul evului mediu, e anexată la lucrarea lui Draganu, Rom. s. IX—XIV,

MAGHIARA

Contactul dintre populaţia românească de la nordul Dunării şi maghiari este posterior secolului al IX-lea, cînd încep primele infiltrări maghiare în Transilvania prin valea Tisei (trecerea lor prin valea Bistriţei şi valea Mureşului e contestată, v. IR, I, p. 766—767), în 896.

în graiurile româneşti sud-dunărene nu sînt semnalate elemente maghiare.

Densusianu datează începuturile influenţei limbii maghiare asupra limbii române în secolul al X-lea (H.d.l.r., I, p. 370; ed. rom., p. 237). De fapt, atestările documentare ale prezenţei românilor în Pannonia încep în secolul al XI-lea (Drăganu, DR, VII, p. 199). în acelaşi secol se produce pătrunderea maghiarilor în Transilvania, şi anume prin valea Someşului, partea de sud a Transilvaniei fiind cucerită în cursul secolului al XII-lea.

IR, II, p. 72 ş.u. Pătrunderea regatului maghiar în Transilvania nu e atestată de nici un izvor pînă către sfîrşitul secolului ai XI-lea. Treml, ULR, VIII, p. 42, datează epoca contactului dintre români şi maghiari în secolul al XIII-lea.

Aşadar, putem socoti că primele elemente de limbă maghiară au pătruns în limba română în secolele ai XI-lea—al XII-lea.

Asupra păstorilor români din Ungaria şi asupra, elementelor româneşti din terminologia pastorală pătrunse în maghiară, v. Silviu Dragomir, în BSO, VIII, 1921, p. 18—24,

ELEMENTE MAGHIARE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Vom examina aici felul în care sînt redate în limba română sunetele limbii maghiare şi vom trece apoi la examinarea unor forme gramaticale.

Fonetica, *â* accentuat este conservat: nxagh. *âldomds, bârd>dv. aldămaş, bardă;* urmat de *n,* este redat prin *ă (î,* înaintea lui *nt):* magh. *bănat, bântani* > dr. *bănat, bîntui.*

a accentuat este redat prin *a:* magh. *gazda, talp* > dr. *gazdă, talpă.* Neaccentuat, el este conservat numai la iniţială: magh. *alkotni, aprod* > dr. *alcătui, aprod.* Alteori este redat prin *â* sau prin *o:* magh. *lakat, lakni* > dr. *lacăt, locui (o,* prin apropierea de *loc).*

e accentuat este redat prin *e:* magh. *fele* > dr. *fel;* prin *i,* în dr. *bir, pildă* < magh. *bir, pilda.*

e accentuat a rămas neatins: magh. *meşter* > dr. *meşter.*

e neaccentuat este redat prin *a,* la iniţială: magh. *ellen* > dr. *alean.*

e neaccentuat + *n* -f consoană este redat prin *î:* magh. *engedni* > dr. *îngădui, i* a rămas neatins: magh. *kin* > dr. *chin.*

o accentuat -f *n* este redat prin *î* în dr. *gînd* < magh. *gond,* ca şi v. sL *Q* (v. mai sus, p. 309, ş.u., expunerea noastră din SCL, I, 1950, p. 89 şi Popovie, GSKS/p. 139),'Cf. şi dr. *bumb,* explicat de Puşcariu (LR, I, p. 299) prin magh. *gomb.* Cuvîntul a pătruns deci în limba română prin intermediul slav, ca şi verbele de origine maghiară în *-i: bîntui* etc. (v. mai jos).

o neaccentuat este redat prin *ă:* magh. *ăldomds* > dr. *aldămaş;* urmat de *f* ~f consoană, este redat prin *î:* magh. *hor do* > dr. *hîrdău.*

o > *e:* magh. *kblteni* > dr. *cheltui.*

o > *u:* magh. *dlyv* > dr. *uliu.*

ii > *i:* magh. *iii6* > dr. *Hău.*

v, rostit *u (w),* în magh. *vâr os* > *oraş* (prin *uăraş; v.,* E. Petrovici, în Studii şi cercetări ştiinţifice, seria III, V, Cluj, 1954, p. 452—453, şi Id., în Buletinul Univ. „Babeş - Bolyai", Cluj, I, 1956, p. 262).

ly > *i:* magh. *karuly, solyom* > dr. *cor ui, şoim.*

ny > *i:* magh. *nyomăs* > dr. *imaş.*

g + *y* > *g:* magh. *gyenges, gyolcs* > dr. *gingaş, giulgi.*

tl > *cl:* magh. *hilten* > dr. *hitlean* (secolul al XVI-lea), *hiclean* (v. mai jos, p. 481).

Problemele de accentuare a cuvintelor maghiare intrate în limba română sînt tratate de L. Treml., în BL, II, p. 34-66.

Morfologia. *Verbal.* Verbele maghiare în *-i (alkotni, bântani* etc.) au, în dacoromână, terminaţia *-ui.* Ea se explică în modul următor: verbele maghiare, împrumutate de slava de sud (bulgară, sîrbo-croată), au căpătat terminaţia *-ovati,* de unde *-ui* în română: *aldovati* > *alcLiii, bantovati* > *bîntui, engedovati* > *îngădui, felelovati* > *felelui* etc.

Densusianu, H.d.l.r., I, p. 377—378; ed. românească, p. 241; Drăganu, Rom. s. IX–XIV, p. 396, n. 2; Al. Rosetti, împrumuturi maghiare prin intermediul slav, SCL, I, 1950, p. 88—90 (cu indicaţii bibliografice). Pentru I. Ghergariu, *-ui* e un sufix românesc, adăugat la pers. 3 ind. pr. a verbelor maghiare (LR, XI, 1962, p. 541—542). Puşcariu (LR, I, p. 299) explică numele de loc *Sâv(l)âdisla,* din centrul Transilvaniei, prin mijlocire slavă: magh. *Szent Lăszlo* în traducere slavă *Stefi Vladislav,* în rom. *Sin-Vlădislau* > *Săv(l)ădisla.*

Formarea cuvintelor. Sufixele româneşti cuprinzînd consoana *-ş: -aş, -eş* şi *-ăuş* corespund sufixelor maghiare cu consoana *-s,* dar şi sufixelor slave *-as* şi *-use-* (v. mai sus, p. 295-299): *-âs, -es, ~os,* care formează nume de agent. Cf. dr. *ceteraş, chipeş.*

Sufixul *-vis* (magh. *-os)* formează diminutive, nume de instrument şi nume de agent: *cărăuş*

-au < magh. *-6* formează nume de agent şi de instrument: dr. *nătărău*

-işag şi *-sug* derivă substantive: *-işag* < magh. *-sag:* dr. *furtişag, vălmăşag, -sug* < magh. *-seg: beteşug, meşteşug.*

-şig — deci cu un fonetism mai apropiat de vocala sufixului maghiar — apare în textele româneşti din secolul al XVI-lea (v. mai jos, p. 529). In Crişana *-şig e* atestat în zilele noastre. Yocalismul cu *u* s-ar explica pornind de la *-sign,* prin asimilare (M. Sala, în Omagiu lui Iorgu Iordan, Bucureşti, 1958, p. 763-764).

Sufixul *-ălui* derivă verbe (v. mai sus, verbele în *-ui): preţului.*

Lucrările mai vechi privind raporturile dintre limba maghiară şi română, ca, de exemplu Simeon C. Mândrescu, Elemente ungureşti în limba română, Bucureşti, 1892 etc. sînt examinate de Treml, ULR, VIII, I, p. 25 ş.u.; v. şi observaţiile lui V. Breban, CL, III, 1958, p. 219-225 .Densusianu, H.d.l.r., I, p. 371—373; ed. rom., p. 237—238; Graur, N. d'ag. et adj., p. 83—89 £. lonaşcu, SMFC, I, p. 80-84; E. Carabulea, ib., II, p. 199-212.

Vocabularul. în lista care urmează sînt trecute cuvintele atestate în documente de arhivă, datate, precum şi cuvintele care figurează în texte literare, pînă la Reformă (secolul al XVI-lea).

V. lămuririle date de Treml, ULR, VIII, p. 32 – 51.

Elementele maghiare atestate în textele româneşti din secolul al XVI-lea sînt cercetate (aici mai jos, p. 534—536).

aprod < magh. *aprod* „Page" (Treml, ULR, IX, p. 277, 28), a. 1443 {Draganu, DR, VII, p. 210).

5^#<magh. *ban* „Geld" (Treml, ULR, IX, p. 302—303).

bănui < magh. *bânni* (Treml, ULR, IX, p. 315).

belşug < magh. *bolseg* (Draganu, DR, VII, p. 217), *boseg* (Treml, ULR, IX, p/308).

berbenită < magh. *berbencze* „pyxis, tbecula, Wânnchen, kleines T5nnchen" (Treml, ULR, IX, p. 296) .

bir < magh. ***bir*** (Treml. ULR, IX, 315).

birău < magh. *bid* „Schulze, Stadtrichter" (Treml, ULR, IX, p. 289), a. 1434 (Draganu, DR, VII, p. 213).

Ulei „Kirchmesse (mit Jahrmarkt verbunden)" < magh. *bulcsu, bucsu* (Treml, ULR, IX, p 306; Draganu, DR, VII, p. 217).

bîntui < magh. *bântani* (Treml, ULR, IX, p. 309).

bubău, bubou, boboti, „pannus griseus" < magh. *guba* „cilicium, gausape, rauher Kotzen"? (Treml, ULR, IX, p. 301).

chelcug < magh. *koltseg; cheltui* (Treml, ULR, IX, p. 303).

chezas < magh. *kezes* (Treml, ULR, IX, p. 307), a. 1434 (Draganu, DR, VII, p. 210)

chibzui, a se chibzui < magh. *kepezni* (Treml, ULR, IX, p. 315).

chin < magh. *kin* (Treml, ULR, IX, p. 315)

chip < magh. *kep, kip* (Treml, ULR, IX, p. 315).

cocărlat (şocărlat) < magh. *skărlat,* a. 1462—1463 (Draganu, DR, VII p. 210), „un fel de stofă stacojie" < it. *scarlatto* (Scriban, s.v. *şocirlat).*

colunia „in Koln. verfertigter Stoff" < magh. *kolonya* (Treml, ULR, IX, p. 299).

cor da „sabie ungurească" < magh. *kard* (Treml, ULR, IX, p. 313), a. 140 (Draganu, DR, VII, p. 210).

corni < magh. *karuly* „nisus, Sperber" (Treml, ULR, IX, p. 316; cf. Skok, Slavia, IV, 1925, p. 328, s.v. *cunuu).*

crăsiosi < magh. *keresztes* „Kreuzfahrer", a. 1427—1428 (Treml, ULR, IX, p. 314).

dekanzi, a. 1437, *dekanos* < magh. *dekânus* (Draganu, DR, VII, p. 210).

dijmă < magh. *desma* „Zehent" (Treml, ULR, IX, p. 292—293; Draganu, DR, VII, p. 209).

ducat < magh. *dukat* (Treml, ULR, IX, p. 303).

falce „Flâchenmass in der Moldau (ungefâhr 1,43 ha.)" < magh. *falka* (Treml, ULR, IX, p. 290—291).

făgădui < magh. *fogadni* (Treml, ULR, IX, p. 315).

fertal, fărtal, a. 1499 „sfert; ein Viertel des *falce"* < magh. *feri ăl ^Viertel)* (Treml, ULR, IX, p. 291; Puşcariu, LR,"I, p. 312).

feriun „das Viertel einer Mark" < magh. *ferion* (Treml, ULR, IX, p. 303; Draganu, DR, VII, p 209).

gazdă < magh. *gazda* „Wirt, Hausherr" (Treml, ULR, IX, p. 289)

gînd < magh. *gond* (Treml, ULR, IX, p. 315).

gobămatărslvo „gubcrnatoria Țării Ungureşti", a. 1451—1452 (Draganu, DM, VII, p. 210); cf. *gobornatul* „Voievodul transilvaniei , 1601—1602 sau după 1605 (LB, p. 70, nr. 28, r. 7).

Mm „Pferdegeschirr, Vordergezeug" < magh. *ham* (Treml, ULR, IX, p. "30 i .

keleşteu < magh. *halasto* (Treml, ULR, IX, p. 315).

helgie „Marder-, Hermelinpelz" < magh. *helgy, holgy* „hermelus, mustela ciBiima" (Treml, ULR, IX, p. 299—300).

Mrț&g <magK heyxeg (Treml, ULR, IX, p. 283).

kitlean, hillenşug < magh. *hitlenseg* (Treml, ULR, IX, p 280—281).

hotar < magh. *hectar* „Grenze" (Treml, ULR, IX, p. 290).

k4)tnog < magh. *hadnagy,* „locotenent", a. 1436 (Draganu, DR, VII, p. 210).

husar < magh. *huszăr* „berrittener Soldat, Husar" (Treml, ULR, IX p, 31.4).

iliş < magh. *eles* „annona, victualia" (Treml, ULR, IX, p. 293; Draganu, VII, p. 216).

îmaş < magh. *nyomăs* (Treml, ULR, IX, p. 315).

ipria < magh. *ipri* „in Ypern (West-Flandern) verfertigte Tuch", a. 141 (Tieml, ULR, IX, p. 299).

jdd „Art unentgeltlicher Dienstleistung; Sold" < magh. *sold, zsold* ,,K:riegsdienst als Soldner, Sold" (Treml, ULR, IX, p. 311), a. 1444 (Draganu, DR, VII, p. 210).

kaniilaris < lat. *cancellarius,* prin intermediar maghiar, a. 1431 (Dră gam, DR, VII, p. 210).

lăcaş < magh. *lakăs* „locuință" (Treml, ULR, IX, p. 287).

locui (secolul al XVI-lea *lăcui)* < magh. *lakni,* prin v. sl. *lakovati* (Treml ULR,"IX, p. 287).

maja < magh. *mâzsa* „centenarius, pondo, zentner" (Treml, ULR, IX •p. 296)..

mar hă < magh. *mar ha* (Treml, ULR, IX, p 298—299).

megias < magh. *megye,* în v. magh. „Grenze, konigliche Domâne" (Treml ULH, *IX,* p. 291).

viehaş < magh. *mehes* „Zeidler" (Treml, ULR, IX, p. 316).

mertic „Metze, Mass, Ration" < magh. *mertek* (Treml, ULR, IX, p. 305

meşter < magh. *meşter* „Meister" (Treml, ULR, IX, p. 294) a. 1404 (Dră gami, DR, VII, p. 210).

neam < magh. *nem* „Geschlecht" (Treml, ULR, IX, p. 284).

nemeş „Adeliger, Edelmann" < magh *nemeş* (Treml, ULR, IX, p. 284 a. H04 (Draganu, DR, VII, p. 210).

obadi „Frohnbauer" < magh. *jobbâgy* (Treml, ULR, IX, p. 292).

or as < magh. *văros* „Vorstadt" (Treml, ULR, IX, p. 285), a. 14 (Draganu, DR, VII, p. 210).

- *halancă* „Planke, Schanze, Damm" < magh. *palănk* (Treml, UL IX, p. 315).

pîrcălab< magh. *porkolăb, parkalăb* „Burgvogt, Stadthauptmann" (Trem ULR, IX, p. 313).

pir gar „consilier comunal" < magh. ^o/gar(Treml, ULR, IX, p. 28

pîrîş „prozessfuhrend, Anzeiger" < magh. *peres* (Treml, ULR, IX 'P- 3Jio) •.

puşcă JBiichse, Kanone" < magh. *puskds* (Ţreml, ULR, IX,. **p,** 312),

sălaş< magh. **szdllâs** „Unterkunft, Quartier" (Treml, ULR, IX, p. 287).

sechereş „Fuhrmann' < magh. ***szekeres*** (Treml, ULR, IX, p. 295}i

sodăş „garant"<magh. *szavados* (Treml, ULR, IX, p. 308; LB, p. 77).

şoltuz „primar" < magh. *soltezs* (Treml, ULR, IX, p. 287).

tar „onus, merx" < magh. *tar* „id." (Treml, ULR, IX, p. 297).

tăgădui < magh. *tagadni* (Treml, ULR, IX, p. 315).

terh „onus, merx" (în documentele moldoveneşti) < ma£h. *terh (Tremh* ULR, IX, p. 297—298). '

lîlhar < magh. *tolvaj* (Treml, ULR, IX;'p. 310; pentru tratamentul fonetic, magh. *%a* > rom. *Iu,* v. E. Petrovici, Studii si cercetări ştiinţifice, seria III, V. Cluj, 1954, p. 451). ' ' ₅-'

uric < magh. *orok* „Gut zum ewigen Besitz" (Treml, ULR, IX, t>. 277, 281—282), a. Î392 (Drăganu, DR, VII, p. 210).

vamă < magh. *văm* (Treml, ULR, IX, p. 305).

vig Stuck, Ballen" < magh. *veg, vig* (Treml, ULR, IX, p. 298).

viteaz < magh. *vitez* (Treml,'ULR, IX;.p. 277—278). '

O parte din cuvintele înşirate mai sus se grupează în categoriile următoare: 1. viaţa de curte: *aprod, herţeg, hiilean, nemeş, uric, viteaz;* 2. viaţa orăşenească şi sătească: *Urau, dijmă, hotar, iliş, locui, megiaş, oraş, pîrgar, sălaş, şoltuz, tîlhar;* 3. comerţ, industrie: *ban, berbeniţă, bubău, chelcug, cheltui, ducat, fertun, helgie, ipria, maja, mar hă, mertic, meşter, sechereş, sodăş, tar, vamă, vig;* 4. drept: *aldămaş, chezas, pirîş, sodăş;* 5.' armată: *cor da, puşcă;* 6. diverse: *bănui, belşug, chibzui, chip, chin, făgădui, gînd.*

Nu putem da o precizare asupra gradului de răspîndire a cuvintelor înşirate mai sus. Desigur că unele din ele, ca *berbeniţă, cocărlai, colunia, 'crasteşi, helgie, mehaş, obadi, sechereş, terh* ocupau o arie restrînsă, în Transilvania, şi uneori nu depăşeau cancelaria unde documentul fusese redactat.

CUVINTE ROMÂNEŞTI ATESTATE ÎN UNGARIA

Din materialul bogat, dar uneori nesigur, dat de Drăganu (Rom. s. IX—XIV), alegem cîteva toponimice şi nume de persoană atestate în texte, la o epocă veche, şi în graiurile locale. Ele sînt atestări româneşti în locuri unde se vorbea limba maghiară.

în Pannonia (în jurul Balatonului), n. top., *Petra, Szaca,* a. 1055 (Drăganu, Rom, s. IX—XIV, p. 43—44). Cf. *Petra,* n. de pers., a. 1211 (ib., 45). N. de pers. *Mim,* a. 1211 (ib., 46), *Karachun* (ib., 47), *Crachin,* a. 1235—1270 (ib., 57, asupra lui *Crăciun,* v. ML, p. 324—332), *Kuine* (== cîine), *Buna,* n. de pers. şi *Buint* (= Bunea), *Chunm (*= ciuma), a. 1221 (ib., 52—56), a *ichur,* a. 1202—1203 (ib., 66), *R$pum,* a. 1457 (ib., 75), n. top. *KoMcs, F.* 1264 (ib., S9).

în comitatul Zemplen, a. 1211: *Bem* (^ buna), *Chapa* **(= ceapă ?),** *Kesula* **(—..căciulă?),** *Crackim, Nmas* **(= fcănaş),** *Porcked* (pl. *-porci* + *mî.* **magh.** *-(e)d?),Zcmbda* sîmbătă), *Chonk4* [(= ciung'?); a. 1214; *Gemmiem* (==. geamăn); a. 1428, 1435, 1469: *FycMr, %.* de miunte *Motmgun* **«nătra-**

gunâ). *Valaskocz* (< Valah). în Gomor: *Branzova* (= brînzâ), *Korna,* a. i364„1410, *Mâl,* a. 1423, 1427. în Zips: n. top. *Kattuny,* a. 1282, corn. Abauj-Torna: *Szâka,* a. 1215. în c. Saros: n. pr. *Wolach,* a. 1403; *Ficzur,* a... 1412, *Pekura,* a. 1459.

Drăganu, Rom. s. IX-XIV, p. 175 ş.u., 331, 448, 600: n. pr. ***Fata,*** din Ungaria, a. 1217, e dubios; v. mai jos, p. 419, observaţiile noastre. Geza.Bledy, în Influenţa limbii române asupra limbii maghiare, Sibiu, 1942, dă un material bogat de cuvinte româneşti intrate în limba maghiară, de uz general sau restrîns. Lipsind posibilitatea de a data aceste împrumuturi, ele nu aii fost înregistrate în prezenta lucrare. Cuvintele, româneşti din terminologia pastorală, pătrunse în maghiară, sînt date de VI. Drimba, în CL, V, i960, p. 125-129. G. Mihăiiă, Slavo-h-a-ngaro-romanica: enumerare a cuvintelor slave din română şi maghiară (St. slav. Acad. Scient Hungaricae, XII, 1966, p.. 258 ş.u.). A. Szabo T., Â propos des mots d'origine roumaine dans le vocabulaire hongrois a l'epoque du feodalisme, op. cit., p. 389 — 396,

UCRAINEANA, POLONA, SLOVACA

Grupuri de populaţie românească practicînd creşterea vitelor şi mai ales păstoritul sînt semnalate in regiunile de la nordul Carpaţilor, în tot cursul evului mediu.

Păstorii români au transmis populaţiilor slave de la nordul Carpaţilor termeni din domeniul creşterii oilor; ei au lăsat urme în toponimia locală. în Valahia moravă, numită *Valassko* (ţinutul *Moravske Valahko,* Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 196), elementele româneşti de origine păstorească sînt semnalate în secolul al XVI-lea (sub denumirea de *Valah* sg., pl. *Valasi).* în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea sînt atestate în Silezia şi în Moravia cîteva zeci de familii româneşti. în Polonia, coloniile de români sînt semnalate în jurul oraşului Teschen. în Galiţia, coloniştii români apar, începînd cu secolul al XVI-lea, în vreo 80 de localităţi (Miklosich, Wand, p. 25—**34).** Izvoarele istorice atestă prezenţa lor în jurul localităţii Halici în 1164 (Id., p. 39). Dreptul „valah" se aplică în Galiţia în 1378 (Wşdkiewicz, p. 262) şi în secolul al XIII-lea în principatele Halici, Volhynia şi Kiev. Ei erau mai ales păstori (v., în această privinţă, lămuririle date de Atlasul lingvistic al Poloniei subcarpatice, Gr. Nandriş, DR, X, p. 138—148), dar practicau şi alte meserii, de exemplu comerţul şi zidăria. în cursul secolului al XIV-lea sînt înrolaţi în armată, în Galiţia.

Românii sînt semnalaţi pînă în împrejurimile localităţilor Starokonstantinov şi Ostrog. în secolul al XIII-lea şi în cele următoare, pînă în secolul al XVI-lea, îi găsim în Galiţia practicînd negoţul; alţii sînt soldaţi, ţărani şi mai ales păstori. Cu timpul şi-au pierdut limba, topindu-se în masa populaţiei slave înconjurătoare.

Miklesich, Wand., p. 39—50. Expunerea lui L-A. Candrea, Elementele române în limbile slavice, în Noua revista română, nr. 9, vol. I, 1900, p. 399—409, enumera o parte din materialul de cuvinte înşirat aici mai jos.

Reluînd problema prezenţei elementelor româneşti la nordul Carpaţilor, N. Draganu (Rom. s. IX—XIV, p. 326—415) a arătat că pătrunderea acestora din Ârva, Zips, Sâros, Zemplen, Ung şi din Carpaţii Maramureşului, în Galiţia, spre vest, pînă la Cracovia, spre nord pînă la mlaştinile Pripetului, iar spre est, în Podolia, s-a produs în secolele al XI-lea—al XII-lea. Cele mai multe imigrări au avut însă loc în secolul al XV-lea. Ele au fost pricinuite de înrolarea în armată şi de alte diverse cauze. în Galiţia existau 350 de sate în care se aplica dreptul „valah" (Draganu, l.c, p. 411). Huţulii, în număr de 200 000, au fost români, dar s-au deznaţionalizat.

Crânjală (p. XXVI ş.u.) pune la îndoială faptul că cuvintele străine într-o limbă probează şi prezenţa populaţiei care vorbea acea limbă în locul respectiv. Afirmaţia este, fără îndoială, justă. Dar în cazul nostru e vorba de grupuri de cuvinte româneşti, în genere din terminologia «creşterii vitelor şi mai ales a oilor, care implică prezenţa populaţiei româneşti în locurile res-

pective. Existenţa unei toponimii româneşti, în regiunile amintite, confirmă această părere. Dealtfel, cîteva zeci de familii de români sînt semnalate în Moravia şi Silezia (Id., p. XXXVI). A. Vasek. Sur la me'thodoiogie des recherches cârpathwogiques Unguistiques, Rom., sl., XIV, 1%f, p. 13—38: nevalabilitatea tezelor lui Krandzalov. Dar Krandzalov a revenit asupra tezelor sale (EB tch., II, 1967, p. 39—68), admiţînd originea românească a valahilor din Moravia, Slovacia şi Carpaţii nordici, v. şi Id., op. cit., IV, 1972, p. 69—78. Elementele româneşti din limba ucraineană sînt înregistrate de D. Scheludko, în B.-A.. II, 1926, p. 113—146; v. şi E. Petrovici, DR, X, p. 345-348 şi Z. Wittoch, EB tch., II, 1967, p. 87-99 şi I. Skulina, op., cit., IV, 1972, p. 79—84. Asupra caracterului ucrainean al toponimiei din nordul Transilvaniei, cu începere din secolul al XIII-lea, v. E. Petrovici, DR, X, p. 269. Un material bogat de cuvinte româneşti (şi de toponimice) din limba polonă şi de elemente polone din limba română e dat de St. Lukasik, Pologne et Roumanie, Paris-Varsovie, 1938, p. 159 ş.u; (de consultat critdc, autorul nefiind lingvist). Elementele polone din limba slavonă a cancelariei din Moldova sînt enumerate de M. Mitu, Termeni de origine polonă în documentele slavo-moldoveneşti, I, p. 1388-1517 (în Romanoslavica, VIII, *1963,* p. *155-224).*

Iată înşirarea elementelor româneşti atestate în regiunile de la nordul Carpaţilor (am păstrat repartiţia termenilor dată de Crânjală).

în ucraineană: *arawona (< arvună), buna (< bună), bunika (< bunică), ioga (< doagă), dzyngaslywyj (< gingaş), kamata (< camătă), karuca (< cărută), katusa (< cătuşă), klaka (< clacă), kodas (< codaş), kokona (< cucoană), loc (< loc), moşul (< moş), musia (< moşie), part ('< parte), rezes (< răzeş), stempyraty sa (•< a se astîmpărd), sopra (•< şopron), wenit (< venit* „profit").

La huţuli: *butuki* (< butuc), *cokan (< ciocan), hadzuga (< hăciugă* „copac rămuros; desiş de brad", Scriban), *sembryVa (< simbrie), spindz (<.spănz,* planta „helleborus viridis").

în ucraineană şi la huţuli: *blynda (<blîndă* „urticarie), *blyndyj(<blînd), howhar,. bowharka* f. *(<bouary, cara (< ţară), fiekew (< flacăte), folos (<folos), gemură (< gaură), harmăsar (< armăsar), hergem (< hîrdău), kamanak (< comanac), kapestra (< căpăstru), kiptat (< pieptar), lew (< leu,* „monedă"), *maîaj (< mălai), pizma (< pizmă), pomana (< pomană), puiera, putiro (<: putere,* v. Crânjală, p. 364 ş.u.), *samanaty (< semănat), saraka (<săracă), skam^(< scamă), tarkatyj (< tărcat), tjar (< chiar), zgarda (< zgardă).*

în ucraineana din Pocuţia: *mosa (< moaşă), swara (< sfoară).*

în ucraineana din Halici, o serie de toponimice: *Akrysoru, Ardzelucno* (< dr. *argilă?, argea,* Crânjală, p. 199 s.v.), *Arşica, Baltagul, Brebeneskul, Breskul (< Brăescul?,* Crânjală, p. 219), *Brustur, Cerbul, Dragulec, Fasor (< faşă?,* Crânjală, p. 258), *Karatura, Kuratul, Kuratulec, Ledeskul, Leurda, Lunga, Negrowa, Niagryn, Niagrovo, Bekura, Petranka, Petros, Pietros, Pietrosul, Petrikiw, Petrykolnyj, Petricel, Petrosa, Pikul, Pikunj, Pikuy* (Crânjală, p. 310), *Pimt, Radul, Raduskul, Rusor, Rotundul, Latundur (< rotund), Sekaiura, Seketura, Strymba, Stremba, Strimba, Şesul, Sesory, Tejus, Tuşu (< tunsul), Waskul (< vîsc).*

Toponimice de origine românească în fostul comitat Ung: *Loksor (< hcşot), Roskana (< roşu), SkereSora <(Scărişoara), Stinka, Stinky (< stîncă).*

în fostul comitat Bereg: *Frysinet (<frăsinet), Rodiseră (< codaş?), Kodrosory (< codrişor), Rapid (< repede), Stremtura, Siramtura (< strîmiurăi), Temnatik (< tomnatic).*

în fostul comitat al Maramureşului: *Bradtd, Bradulanka, Bradule (< brad), Deluc, Dalu Kalugeruluj, Delesur (< deal), Dosii, Dosy, Dosu Osojuiuf (< dos), Faca Osojului (< faţă), Flujeraş (< fluier), Fontinjaku, Foniinjaş, Fontinjaza (<fîntina), Formoza (< frumoasa), Frasini (< frasin), G&funei (< gorun), Grosulicj (< gros), Karpin (< carpen), Kobores (< coberiş), Kopacis (< copaim), Rorbul (< corb), Kosla Rusenilor, Kosto mar {< coastă), Kurpin, Kitrpenlly (< curpen), LazuMare (< laz* „teren curăţat

de copaci"), *Ljeîul, Ljemlec {< leş), Lunka (< luncă), Meresir (< Merişr}, Mosoroni (< mosoroi), Mutatore (< mutătoăre),' Paltin (< paltin), Porkulec* (< *porc), Plopet (< plop), Primavaratik (< primăvâratic), Ramasicb (< rămăşiţă), Repedo (< repede), Runkul* (< raw), *Ruphtry (< ruptură), Rusul* (< ras), Sasdt (< sas), *Sekul {< sec), Skundul (< scund), Stanisora* (< s$-*nişoara), Skuriul (< scurt), Stenke, Stinka, Stynka (< stîncă), Stezeret (< stejaret), Strimcescik, Strimciska, Strimka, Stremtura (< strimt), Sojmul (< şoim), Talpiş (< talpă), Tomnatik (< tomnatic), Turbat (< turbat), Ursulec (< urs), Vajdeminec (< vai de mine), Valea Bou (< vale, bou), Valja marja* (< z;a/^a *mare), Velelarga* (< #a/£a *largă), Vul'pen (< vulpe).*

Cuvinte româneşti în întreaga Ucraina, subcarpatică: *alticja (< altiţd), arefy* (< ar^fe), *babana (< babă), bajur (< baier), balmuş (< balmoş), balta (< baltă), balyga (< baligă), barza (< barză), baska (< başca), bredulec* (< 6r#i), *brendusa (< brînduşă), bukata (< bucată), burdej (< bordei), cukurlj (< ciocîrlie), dibie* (< ie afo'a), *dzigeraj (< jigăraie,* Crânjală, p. 253), afifefwa&z (< *viermar,* Crânjală, p, 254), *facernyj (< făţarnic), fiju (< fiu), flutur (< fluture), frika (< frica), fruntaş (< fruntaş), gard, hard (<gard), gogoman (< gogoman), gros* (< gros), &a^s (< *căluş), kapus (< căpuşă), karausa (< cărăuş), koda (< coada), kokos (< cocoş), korkobec (< curcubeu), kiirmej (< curmei), kyrza (< cirjoi), lywada (< livadă), mageran (< magheran), maj (< mai,* adv.), *malaj* „Kukuruzbrot" (< *mălai,* Wşdkiewicz, p. 279), *menzera (< mimare), nanasko (< nănaş), peskar (< pescar), pornala* (.< ^or*neală). prazyna (< prăjină), proskura (< prescură), ramasica (< rămăşiţă), rosa* (< roşw), *săpător (< săpa), spuza (< spuză), trandafylj, trandafyra (< trandafir), tryfoy (< trifoi), turma (< turmă), tusyra (< tuşind), wakaf* (< twar).

Cuvinte româneşti în polonă: *kalarasz (< călăraş), galbin (< galben), koszary* „Kaserne" (< coşar), *chusta {< fustă), hurm, hurma (< urmă), maczuga (< măciucă,* Wşdkiewicz, p. 265, 272).

Cuvinte româneşti în ucraineană (şi polonă): *bylyha (< băşică), caryna (< ţarină), falia (<falce), gyrlyga (< cîrlig), maczuga (< măciucă), urma (< urmă), zerep (< jneapăn).*

Cuvinte româneşti în ucraineană şi polonă: *dzama (< zeamă), kracun (< Crăciun), prastiba (< prăşi,* Crânjală, p. 361—362).

Cuvinte româneşti comune ucrainenei, slovacei şi polonei: i ^ r (•< #sr), *frembija (<frînghie), mamalyga (< mămăligă),* n. top. *Mincol (<Muncel,* Crânjală, p. 347), ^/o; (< ^Zai), watfra, (Wşdkiewicz, p. 279).

Cuvinte româneşti comune valahilor din Moravia, slovacilor şi ucrainenilor: *demikat (< dumicat),* n. top. *Gahura (< gaura).*

La valahii din Moravia: *arenda, baci, bir-bir* (< Mr), *cioară (?), geleta (< găleată), groapă, grun* (< grai), *vakesa, bakeSa (< oacheşă), kornuta, kurnota, kurnuta (< cornută), lak, maciukca, măgura, merinda, pastyr, redykat* „a se muta", &&*g, gfeg (< *cheag), striga, frombia (< frînghie), kurastva (< corastă), dzer,fujara (< fluier), baca* (< 6aa), *kolyba, pistrula (< pistruie), murgana, brynza, urda, radika, strigoj, vatuj, strunga, vatra, putyra (— putină, Wşd*kiewicz, RS, VII, p. 1914—1915, p. 111—132, Drăganu, Rom. s. IX—XIV, p. 189—190).

Toponimice Româneşti în Moravia: *Kis-Magura,* la izvoarele Nitrei *Grapa, Kiâera, Batrna, Batryna, Gaurovy, Gafoira, Măgura* (Drăganu, Rom. s. IX—XIV, p. 170—222)f

Cuvinte româneşti comune tuturor slavilor din Carpaţi: *brynza (<brînză), cap (< ţap), carek* (< £&rc), *cutora (<ciutură), fujara (< fluier), glaga, klaga (.< cheag), grapa, gropa (< groapă), halbija (< albie), koliba (< colibă), konmmik (< comarnic), kurastm, kulastra (< colastră), kurnota (< cornută) laja {< laie), merynda (< merinda), murgana (< murg), plekaV, plegai' (< plecat), podiSor (< podişor), redykat' (< rădicat), rumigaf (< rumegat), siuty, htty, cuty (<ciut* „fără coarne"), *strunga (<strungă), urda (< urdă), vakeSa (< oacheşă).*

Sate româneşti la nordul Tisei: *Arşiţa, Bradul, Brăduleţ, Cerbana, Cetat, Gama, Groapa, Gurgulai, Karmatura, Korna, Kornuta, Kuk, Măgura, (Ostro-) Grnn, Pikul, Plai, Rotunda, Rotundul, Rumana, Sekul, Splina, Strunga, Şesul, Tomnatic, Turbat, Văratec.*

Drăganu, Rom, s. IX—XIV, p. *395—396;* v. şi enumerarea de la p. 396—399,

-In privinţa tratamentului grupului *cl (klag)* în Polonia, v. observaţiile noastre de la p. 423. Pentru *gl,* ib., p. 423.

Rotacismul apare în ucr. *zerep, dzerep* (pe lingă *zenepyn, Zenepyr* „Wâcholder" < *jneapăn), jafira (< afină),* ucr. *putera,* pol. *puciera, puciora* slov. *putyra (< putină,* v. repartiţia geografică a lui *putyra* etc. în harta reprodusă de Gr. Nandriş, in DR, X, p. 147), ^sfra „Schafwolle von der zweiten Schur", *tusiriti* „zum zweiten Male scheren die Schafe" *(<tuşind* v. Rosetti, Etude, p. 12; Crânjală, p. 426).

ALBANEZA

ELEMENTE ALBANEZE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Termenii pe care limba română îi are în comun cu albaneza, moşteniţi din traco-moesiană, sînt enumeraţi aici mai sus, p. 244 ş.u.

După unii cercetători, ar mai exista în limba română alţi termeni, veniţi *âin* albaneză, pe care dacoromâna i-ar fi împrumutat din albaneza de *nord* (se admite că centrul albanezei, într-o epocă veche, se afla în regiunea rîului Mati, v. mai sus, p. 195 ş.u.), prin populaţia românească din regiunea rîului Drin, care vorbea aceeaşi limbă, de tip dacoromân, ca şi populaţia românească din Serbia, semnalată acolo în tot cursul evului mediu (şi a cărei ocupaţie de căpetenie era păstoritul, v. mai sus, p. 197 ş.u.).

Lucrarea lui G. Pascu, Rum. Elem. Balk., aduce puţin material nou.

dr. *a se auma* „poindre (en parlant du jour") nu poate fi explicat prin alb. *e agueme* „aube" (Jokl, Litteris, 4, p. 195; Sandfeld, Ling. balk., p. 70). Apropierea nu e posibilă, din cauza dificultăţilor fonetice.

Termenul nu e atestat *în* dicţionare şi nici în fişierul Dicţionarului general al limbii române la Institutul de Lingvistică din Bucureşti). E dat de Sandfeld, l.c, şi discutat de Jokl, l.c.

dr. *bîriă, bîrsă* „bucată de fier sau de lemn care leagă între ele brăzdarul, cormana şi plazul şi care e prinsă la capătul de sus de grindeiul plugului": alb. *verce* „Scharbaum, senkrecht zwischen Grindel und Sohle steîieader Baum, an dem die Schar befestigt ist" (jokl, Link kult. Unters, p. HO)-. Dubios. Densusianu îl explică prin slavă (GS, I, p. 142—143).

dr. ***uluc,*** *uluca* < alb. *ulluk.* Termenul poate fi explicat prin tc. *oltth, uluk* „Ka-aai, Rigole"; e atestat şi în bulgară, şi în neogreacă (Lokotsch, 1592, 2133), Philippide (Orig, *rom.,* II, p, 739) îl explică prin albaneză.

Jokl (RF, II, p. 263—266) mai vede în expresia alb. *alteroj, me alter uem* „grauen (vom altersten Anbruch des Tages gesagt)", un calc după dr. *mare apune* (cf. ngr. aoupovrcG) vei). Sandfeld socoteşte — cu dreptate — că apropierea lasă de dorit („la chose n'est pas bien claire", Ling. balk. p. 67),

Cîţiva termeni veniţi din albaneză şi păstraţi în graiurile româneşti din Transilvania sînt examinaţi aici mai sus, p. 255; *dandar, fard, ghiutură* şi *stează.*

ELEMENTE ROMÂNEŞTI ÎN ALBANEZĂ

Elemente dacoromâne intrate în albaneză:

apropierile propuse de Pascu (Rum. Elem. Balk., p. 16) nu rezistă unui examen critic.

alb. *fieor* „Gehilfe des Kâsebereitenden Senners" < dr. *fecior, fi-* (jokl,. EE, îl, p. 262—263), dar şi ar. *ficior.*

alb. g. *zgaur* (Scutari) < dr. *gaură* (Jokl, RF, II, p. 266—267).

alb. t. *gjendere, g. gjândere* „Dnise" < dr. *ghin dură* (Skok, Arch. Rcma *maxm,* VIII, 1924, p. 155).

alb. *kupshore* „kleiner Teller" < dr. *cupşoară* (DE, p. 449; Jokl, Ling. kult.. Unters., p. 143; Puşcariu, DR, III, p. 820).

alb. *lemnj* „Garnwinde, Haspel" < dr. *lemne* (pl.) (Jokl, Ling. kult Unters., p. 141—143; Meyer-Liibke, A. Arb. St., III, 1926, p. 206).

alb. *pedim* „Franse" < dr. *piedin* „Franse, clas ungewebte Ende eine Leiiiwand" (jokl, RF, II, p. 255—262).

alb. *shpartalloj',* it. „sfasciare" < *partal* „Stuck" (Puşcariu, EW, 1273 Jokl, RF, II, p.. 246—253).

Expresia alb. *me trase nji hinder* „ein Boot (Schiff) aufziehen" < dr *irm,* part. tr. al verbului a *trage* (dar ar. *traptu:* Jokl, RF, II, p. 253—255)

Cuvintele pătrunse din aromână şi din româna din Albania în albaneză sînt examinal de Th, Capidan, Raporturile albano-române> DR, II, p. 467 ş.u. şi VII, p. 151— 154.

BULGARA

Raporturile dintre limba română şi limba bulgară, la o epocă veche, au fost foarte strînse/

Ele sînt examinate aici mai sus, p.. 263 ş.u.

Vom cerceta acum efectele acestor raporturi la o dată mai recentă, adică după secolul al XII-lea.

Cuvintele întrebuințate in limba cancelariei (slavona, v. mai jos, p. 428) şi care figurează In documentele în limba slavă din țările româneşti (secolele al XIV-lea şi al XV-lea) nu intră *în* enumerarea noastră, întrucît, de cele mai multe ori, aceşti termeni nu au pătruns în limba vorbită. V. în această privință Lucia Djamo, Terminologia comercială a documentelor slavo-române din secolul al XIV-lea şi al XV-lea, în Analele Univ. Bucureşti, Secția şt, sociale, filologie, 23, an. X, 1961, p. 381—618; Id. şi Olga Stoicovici, Din terminologia socială a documentelor slavo-moldoveneşti din sec. al. XIV-lea şi al XV-lea, în Rom. sL, VI, Î962, p. 61—92. Influența limbii bulgare asupra graiurilor dacoromâne, după secolul al XV-lea, e examinată de L Pătruț, Rom., sL, I, 1958, p. 31-43.

în privința redării sunetelor româneşti, în bulgară, de observat că dr. *ă* îi corespunde în bulgară un *a:* bg. *kacula, karuca* < dr. *căciulă, cămță* (la fel în împrumuturile sîrbo-croate; v. Th. Capidan, DR, III, p. 180; Lg. et litt., I, 1941, p. 211—212).

Declinarea. *Cazurile.* Din declinarea latină cu şase cazuri, româna a păstrat nominativul, dativul şi vocativul.

Spre deosebire de celelalte limbi slave, care au păstrat şase sau şapte cazuri, bulgara a pierdut majoritatea lor: locativul, instrumentalul, genitivul şi dativul, în bulgară, unele nume masculine cunosc trei cazuri: nominativul *(brat* „frate"), acuzativul *(brăta)* şi vocativul *(brăte).* Numele feminine cunosc două cazuri: nominativ şi acuzativ *(goră),* vocativ *(goro).*

La neutru s-a păstrat un singur caz, nominativ-acuzativ-vocativ: *momce.*

Dativul e redat prin construcția analitică *na* -f- acuzativul numelui: *Me go koza na sini* „voi spune-o fiului meu" (Beaulieux, Gr. bg., p. 120).

Dispariția cazurilor, în bulgară, a fost explicată prin influența romanică, şi, cu toată împotrivirea unor cercetători aceasta este explicația cea mai firească a fenomenului (v. mai sus, p. 279).

Postpunerea articolului, în bulgară, se explică, însă, prin criterii interne (v. mai sus, p. 233—236).

Karl H. Meyer, Der Untergang der Deklination im altbulgarischen, Heidelberg, 192®; Vondrâk. Vergi. sl. Gr., II, p. 370 ş.u.; Seidel, BL, XIII, p. 61—62; Id., El. sint. sl./p. 15-16; v. mai sus, p. 278—279.

Alte particularități ale limbii bulgare, care s-ar explica, după Conev, prin îimba română, sînt respinse eu dreptate de Mladenov (Gesch. d. bulg. Spr., p. 4—5).

CUVINTE BULGĂREŞTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

-Vocabularul de origine slavă al limbii române a fost examinat de n mai sus, la p. 287 ş.u.

Un material bogat, dar nesigur, este dat de Conev, Bălg. i Rum. (reprodus în lucra sa, Istorija' na bălgarskî ezik, II, Sofija, 1934, p, 3- 151). T. critica Iui P. Skok, SL, III, 19 *p.* 325-346.

CUVINTE ROMÂNEŞTI ÎN LIMBA BULGARĂ

•Ne vom ocupa aici de elementele româneşti din vocabularul lim bulgare.

în înşirarea care urmează, au fost înregistrate o serie de elemente ron neşti din vocabular care figurează numai în graiul unor localități sau regiu restrînse din Bulgaria. Pe de altă parte, trebuie notat că unele elemente vocabular sînt intrate la o epocă recentă în limba bulgară, o cronologie m precisă fiind imposibil de stabilit.

Nume de sărbători: *Kracun, Rusalja.*

Terminologie în cea mai mare parte pastorală: *bătut* „lapte bătu *coiura (< ciutură)* „ploscă de vin; măsurătoare pentru cereale", *fosa* „f sau Curea lungă tăiată din pielea de pe spinarea vitelor", *ficor* „slugă, cir ajutor pe lîngă baci la stînă", *furka* „instrument de lemn, pentru tors, lina legată de el, care se vîră subsuoară de partea stingă", *gusav* şi alte deriv *(<guşă)* „care are guşă", *gugla* „glugă; manta cu glugă" (< *glugă,* R. B nard, Ling. balk, II, 1960, p. 87—117), *kacula* „acoperămînt al capulu *karptis* „plantă medicinală", *krălig* „toiag pentru păstori", *karam* vb. „c port, conduc" (< *căra), karuca, katun, keptarce* „pieptar" (< *pieptar, p>k'), kolastra* „cel dintîi lapte al mamei, după ce a născut", *korda,* „a sfoară, coardă", *koruna* „o piesă a războiului de țesut "(atestat dialecta dacoromână, Capidan, Rap. sl.-rom., p. 207), *kostura* „custură", *kupa* „st chină adîncă", *macuka* „ciocan de lemn pentru bătut toaca", *mandzâra* „ca de muls etc.", *murg* „brun", *muskur* „cu pete negre pe bot", *samar* „sam *săpun* „săpun", *scrum* „lînă arsă", *splina* „splină", *spuză,* „spuză", *sugar(e)* „n sugar", *tufa* „legătură de legume", *turma* „turmă", *iurta* „pîine fără alu turtă", *urdă* „brînză din care s-a scos smîntîna".

Nume de animale: *barza* „barză, cocostîrc", *botrak* „limba broaş (plantă) (< *broatec), buhăr* „melc" (cf. dr. *bour,* în limba veche, *buăr,* Ca dan, Rap. sl.-rom., p. 176), *cokărlan* „ciocîrlan" (pasăre), *gargarica* „gă riță"; *kupoi* „cîine de vînătoare" (< *copoi), melâo* „melc", *omida* „omic *păun* „păun", *pitpalac, puika* „femela curcanului", *pupăză, şobolan, sopo turturica* „turturea", *vuntur* „vultur".

Nume de plante: *bucimis* „cucută" (< *bucimiş), floriâika, foienfir* „pla saschiu" (< *foaie-în-fir,* Capidan, Rap. sl.-rom., p. 219), *gura* |(< g *leului), limba, muskato, papura, vica „varza.;* lemn subțire".

Locuință, obiecte casnice: *acă* „mosor de ață", *amic, baer* „salbă de b vechi purtată ca podoabă", *burkan* „borcan", *boture* „butură", *âarca* „n. de plantă", *flutur* „ornament de metal sclipitor, pe haine", *g'ată* „ghea *kăsiron* „strachină mare pentru supă", *kVanca* „clanță", *koptor* „cupt

kosiura (< *custură,* R. Bernard, Ling. balk., VIII, 1964, **p.** 53—55), *leUja* „leşie", *masa* „masă", *nastur, pahar* „strachină adîncă", *pakura, pălăria, pana* „ciomag prevăzut cu cîrpe, pentru curăţat", *papusa* „legătură de foi de tutun", *pat* „aşternut de lemn", *pod, rasulală* „cîrpă răsucită care se poartă pe cap", *skurtcika* „haină scurtă, femeiască", *speteazi „o* parte a canâtii", *siănzen* „măsură", *vineric* „dare pentru *vii",zăbun* „haină lungă", *zestra* „zestre"

Nume de alimente: *kuzunaci* „cozonaci", *mălai, mămăliga, pet ură.*

Termeni referitori la părţile corpului: *burta, buza* „obraz", *baSăka (> băşică), kăpăcină* „cap" (în sens ironic), *konc, luna* „tache sur la peau, grain de'beaute, lentille" (< *alună,* R. Bernard, Ling. balk., VIII, 1964, p. 55—58f, *inoc, mustăcuri* „mustăţi", *skărlăonc* „cîrlionţi, perii lăsaţi pe frunte", *soarta* „înveliş al fătului, înainte de naştere" (< *soartă).*

Cuvinte abstracte: *bezna, dizma, draptuno,* în expresia *draptuno oko* „ochiul drept" (< *drept), gălcava, gluma, krecavo,* în expresia *krecava koşa* „păr creţ" (< *creţ), maruncăkă* „dări mărunte" (< *mărunţică), mut, pucos* „apă în care se spală lina" (.< *pucios* „apă murdară"), *stăngăna ruka* „suăia stingă" (< *stingă), viirig, -a (< vitreg).*

Diverse: *altar, ban, blânda* (dial.) „umflătură, băşică pe corp" (< *blinda), ciima* „boală rea, contagioasă", *clomna* „nume propriu feminin", *drakulu, galbin* (dial.) „monedă de aur", *gologan* „ban de aramă", *kalus, kalusar, kaprar* „subofiţer, mai tînăr" *kiceră* „pădure măruntă, tînără", *kumnalul* (dial.), *kuskră* (dial.) „invitaţii la nuntă din partea mirelui sau a miresii", *-lăuta, lăutar, lingură* „ţigan care face. şi vinde linguri, lingurar", *mazarikă* (diai.) „zăpadă măruntă şi îngheţată", *mos, mosija, nunko* „nănaş, naş" (< *v-un), nusti*(dial.) „nu ştiu", *pastrija* vb.„a păstra" (< *păstra), pomana, puskarîa* „închisoare", *rok* (dial.) „noroc" (< *noroc), rudzina* (dial.) „rugină", *skoiar* (dial.), *tizul,* (dial.) *„tiz", toba* (dial.), *vătaf, vizulia* (dial.) „vijelie".

Capidan, Rap. si.-rom. p. 129—233. Dintre lucrările anterioare, în afară de aceea a lui Conev, înregistrată mai sus, p. 395, semnalăm materialul dat de St. Romansky (Lehnwdrter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen, Wjb., XV, 1909, p. 88— 134), din care efoarte puţin de reţinut. Expunerea lui Ilie Bărbulescu, Elemente româneşti în limba slavă din satul Novoselo (Bulgaria), Arhiva, XXVIII, Iaşi, 1921, p. 97—101, se referă la fapte recente.

In privinţa toponimicelor de origine românească, care datează din secolele al X-lea—al XIV-lea (v. Weigand, l.c; mai jos ne referim la numele semnalate de Weigand în jurul Sofiei (WJb., XIII, 1908, p. 40—50 şi harta de la p. 112—113; Petkanov^ 1167—1172), din care am eliminat materialul nesigur şi cuvintele venite din aromână: *Banisor, Cerbul, Corul, Gurgitliat, Jarbata (< iarbă), Kărnul, Korbul, Kreciil, Muces, Mauzul (<mînz), Murgas (< murg), Musat, Păsarel, Picor, Susul, Vakarel;* din materialul dat de C. jirecek: *Cercetat, Kornica, Mosa (< moaşă), Peiros.*

La aceste toponimice, se adaugă următoarele, tot din regiunea Sofiei (Iv. Duridanov, în Sborn. St. Romanski, 1961, **p,** 469—474): *Bazai (< bizîi), Bardecica (< bar doc), Gavanos (< găunos), Kasta (< coastă), Margaja(< murg).,.*

Cuvintele care urmează au fost relevate în centrul Bulgariei (reg. R r-dopska): *Bărbuliţă, Bunaja, Cerbul, Ciorîţă, Volei, Creţul, Liman, Manzul, Măceş, Ursuliţa* (Iordan Zaimov, în Sborn. izledov. v. cest na akad. D.Defiey, Sofia; 1958)/

SÎRBO-CROATA

Românii sînt semnalaţi în Serbia în tot cursul evului mediu. Limba
€ de tip dacoromânesc.

V. expunerea noastră de mai sus, p. 197 ş.u.

Vocabularul. înşirăm aici elementele româneşti pătrunse în sî
croată; în majoritatea lor, ele fac parte din terminologia creşterii vitelo
în special, a oilor.

jabusoliti „a umbla cu greu" *{< a-buşile);* n. de vlahi: *Arborii, Ar*
(în Trebinje, secolul al XIV-lea—al XV-lea); n. de loc *Arbulic* (valea Ibar
-< *arbore; Cipitor,* în regiunea unde sînt semnalate numele de loc *Durn*
Visitor < *aţipi; bac,* n. de pers. şi n. de loc *Baci* < *baci,* în Muntenegru
Ragusa; *blaor, blavor, blavur, blabor, glavor, blavorak* etc.; *balaur a* (S
ZHPh./ XXXVIII, 1917, p. 544) < *balaur; bale* şi o serie de derivate <
Bmnsor (în regiunea Kraziste-Vlasina) < *ban; bar* < *bir* (păstorit); n. de
Barbar asa < *barbă;* n. de familie si de loc *Bărbat, Bărbatovici,* sat în Se
< *bărbat* (Skok, ZRPh., XXXVIII, 1917, p. 551); n. de pers. *Berbo*
Zara); *barzast* (despre capre) „nici alb, nici pestriţ"; n. de ţap *Barzil*
de loc *Bărzilovica* < *barz* (cf. *capră, barză)', besika* „băşică"; *bat* <
bir'ka „un fel de oi" < *bir că* „oaie cu lîna creaţă şi mică" ; *blânda* „Blas
der Haut" < *blinda;* n. de loc *Bolovan* (secolul al XIV-lea), *Bolovan*
sud-vestul Istriei şi la vest de Chersano); *bur delj* „colibă"; n. de loc *B*
< *bordei; brnka* „erezipel" < *brîncă;* n. de plantă: *brndusa* < *brîn*
brmee (secolul al XV-lea) < *brînză;* n. de vlah *Bjukolaj* < *bucălaie;* n
Ioc *Bucum* (Herţegovina); n. de loc şi de pers. *Bukor* (secolul al XIII
etc. < *Bucur; kjelator* < *călător; ker* „levrier qui excelle â flairer et dep
le gibier" < *cîne,* cu rotacism; *kanura* „ein Strohen (Bund) Baumwolleng
n. de pers. *Kanuric* < *canură; kap* „căpetenie"; *har ar a* (Croaţia) < *c*
kas < *caş; krbim* < *cărbune;* n. de pers. *Krnul* < *cîrn; krnăta, Kr*
(Istria) < *cîrnat; katun, katuna* < *cătun;* n. de pers. fem. *Kătusa* <
„pisică" (termen tehnic); *cuma* < *ciumă; cura* „Mâdchen" < *fecioară* (
ZRPh., XXXVIII, 1917, p. 545); *cutura* „ploscă de lemn pentru vin şi ra
< *ciiitwră; klopotar* „clopot, talangă"; n. de oi: *kocan, kocenica* <
n. de oaie cu botul roşu; n. de pers. *Kukor* (secolul al XIII-lea) <
korindati „a îndeplini unele obiceiuri religioase în seara de ajun" ; *k*
„bxinză ordinară" < *colastră;* n. top. *Korbovo* (Serbia) < *corb; Korb*
< *corb;* n. top. *Kornet, Kornisor* (reg. Kumanovo) < *corn;* n. pr. *K*
n. top. *Kracuniste, Krecav* „creţ""; n. de pers. şi top. *Krecul* (secolul al XᵀV
< *creţ;* n. de loc *Krucica, Krucicina* (lîngă Durmitor) < *cruce:* n. pr.
(a. 1322) < *cuc;* n. de loc *Ktikov, Kukovac, Kuksa* (circumscripţia Pozar

kukuSic < *cuc; kukîda,* n. de Ioc *Kukuinica* < *cucuta; Kupa* < *cupă;Kormata* (circumscripția Knazevac, Serbia), *Kurmatura* (circumscripția Pozareva'c) < *curma; kusiura* < *custură; kuriast* „gestuzt" < cwrtf, „cline cu coada tăiată" (cf. *scurt);* n. de munți *Durmitor* (Herțegovina, Muntenegru, în Serbia, circumscripția Kragujevac) < *a dormi* (v. mai sus, p. 198); *două* „în numărătoarea oilor cu perechea, la ciobanii sîrbo-croați, la nord-vest de Zara" (Pușcariu, Istr., II, p. 286) şi *dej; Dracanica, Dralevica, Drakul* etc. < *drac;* două cisterne în insula Veglia; *Funtura* şi *Fintira* < *fîntina;* n. top. *Fetina* (cf. instr. *fet$);* n. pr. *Fecor* (secolul ai XIV-lea), *Fitor* < *fecior; frula* < *fluier; furka* „maşină de tors"; *Furhda* < *furt; gdgrica* (secolul al XV-lea) < *gărgăriță; gaman* „vorace, goulu gourmand" < *găman* (Skok, R. et. sL, III, 1923, p. 74); *garda* „îngrădire făcută în rîu, pentru prinderea peştelui" < *gard; glindura* „tonsilla" < *ghindură; gunj, gunja, gunjina* < *guna* „haină păstorească"; *gusa,* cu derivate, şi *gidan, guSana* etc. şi n. de loc în Bosnia, *Gusak* < *gușă; hora* < *horă; mrkatunja, markaiulja* (Dalmația) < *măr-gutui; guntura, gunturac* < *gutunar* („guturai"); *jarba* < *iarbă; Ljepurov* < *iepure; grusati se* „a se închega" < *îngroşa; Nekaia* < *îneca; intaciti* < *înteți;* n* unui cătun morlac *Zur* (a. 1367) < *jur;* n. de loc *Lakustovo* (reg. Kumanovo) <. *lăcustă; laja,* cu derivate (numiri de oi) < *lai;* n. de pers. şi de loc *Ligati, Ligatic* (a. 1415), *Ligatov* < *legea;* n. de pers. *Lupulovic* < *lup; macuga* „măciucă" < *măciucă;* n. top. *Măgura* (circumscripția Crna Rijeka) < *magură; mamăljuga, mămăliga* < *mămăligă;* n. de loc. *Marzini* (reg. Vranje) < *margine;* n. de pers. *Mikul* < mic; n. de *loc Mijel* < wwV/; n. top. (Bosnia) *MoSulj* <*moş: mo&a* < *moaşă; Mugurice* < *mugur;* n.. top. (circumscripția Rudnik) *Negrisor* < *negru;* ii. de vlah *Opăritul* < *opări; sopee,* din terminologia păstorească (la numărătoarea oilor; din ştf^te -f 2£c<?, Pușcariu, Istr., II, p. 292); n. top. *Pirlitor* (Herțegovina) < ^>?r/i (v. mai sus, p. 198, n. top. *Peros* (reg. Kumanovo) < *păros;* n. de vlah *Pasarel* < *pasăre; păto* < *patru* (terminologie păstorească, la numărătoarea oilor); n. de pers. *Paunka, Paunko; Paunkovic* < *păun;* n. top. *Pitikovic, Pitici* < *pitic; plaj, plajari* < *pomana* < *pomană;* n. top. *Prijoi* < *preot; 'pujka* „curcă" < *puică; (h)rnkas* „bou râu castrat" < *rîncaci;* n. de loc *Rotunda* (reg. Kumanovo) < *rotund;* n. de loc *Sakulica* (Kraziste-Vlasina) < sac; *samar* < *samar; săpun* < *săpun;* n. de vlah *Sarakin* < *sărac (?) ;* n. de vlah *Sirman* < sirm^n; n. de pers. *Srbsor,* cf. localitatea *Sîrbşorii,* la nordul Dunării (Pușcariu, Istr., II, p. 294); n. de pers. (Lika); *Sarapa* < sare a^a; n. de loc *Sarebire* (a. 1458, districtul Tisca, Pușcariu, Istr., II, p. 294); (terminologia păstorească, v. mai sus) < *şase;* n. de pers. *Serbula* < s£r&; n. de pers. *Singur* < < *singur;* n. de vlah *Zmantara* (Croația) < *smîntîna;* n. de vlah Sfr'&'c < şiir&; *struga* < *strungă* (pentru fonetism, v. Pușcariu, Istr., II,p. 295); *sugare* „miel negru; miel care suge" < *sugar;* n. top. *Surdul, Surdulica,* n. de pers. *Srdul* < *surd; trze* „miel fătat tîrziu'" (Bosnia şi Herțegovina) < *tîrziu;* n. top Tow (circumscripția Uzice), *Taure* (Leskovici) < *taur; turma* < *turmă; urda* < *urdă; urlați* < *urla;* n. de vlah £/m/i (a. 1372), *Ursulovich* (a. 1374); n. top. *Ursula* (circumscripția Rudnik), *Vrsulici* (lingă Kragujevac) etc. < wfsy vflfo < W'COF „copil" < *fecior;* n. top. *Vinisorsky Grabu* < ec<? (Pușcariu, Istr., II, p. 297); n. de vlah *Vysind* < *vişină; zeci* (terminologia păstorească, numărătoarea oilor) < *zece; £ok* < *joc.*

în privința sufixelor de origine românească., din sirbo-croată în *-enda <-andru, (-tandru), -(i)şor, -el, ~nl,* v* Pușcariu.,. Istr., II, p. 297—300.

Pușcariu, Istr., II, p. 274-300; Popovic, GSKS, p. 477-482, *590-591;* B. Berici (Ro sL, IV, 1960, p. 384—385) înşiră un număr de cuvinte româneşti semnalate de I. Popovic.

Asupra graiului caraşovenilor din Banat, vorbit într-o regiune muntoasă, la 40 km gramițe iugoslavă, v. studiul lui E. Petrovici, Graiul caraşovenilor, Bucureşti, 1935. Caraşove sînt urmaşii unei populații de limbă sîrbo-croată, din grupul graiurilor kosovo-resaviene, inst lată *în* locurile actuale în cursul secolului al XV-lea, în mijloco] unei populații de limbă romă -•(•v, harta in Pavie Ivic, Les balkanismes naissants dans les parIers serbes du Banat, în CL, II supl., 1958;p. 22S). Ivic, în.I.e., p. 227—235, examinează cîteva exemp-Ie de influență a lim române asupra graiurilor sîrbo-croate din Banatul iugoslav: accentuate, declinarea analit (Pr^zren şi Timok), eliminarea infinitivului, viitorul cu „a vrea", întrebuințarea concomiter *n* formei accentuate şi neaccentuate a pronumelui personal. Aceste fenomene sînt însă „foa recen-xe" (p. 234). în privința influenței reciproce a graiurilor -sîrbeşti şi româneşti din Ban v. expunerea.lui. Radu Flora, în Lumina, XVII, Panciova, 1963, p. 413 – 415; v. şi E. Petrovi DR, VI, p. 366—369 (sirbisme în Banat); V. Vescu, Rom. sL, I, *195$,* p. 70—72 (influența mână asupra sintaxei graiurilor sîrbeşti din Banat).

VI

DIN SECOLUL al XIII-lea PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI al XVII-lea

QRAFIA

Valoarea slovelor chirilice. Interpretarea fonologică a scrierii sunetelor vorbite. Fonetica limbii române, aşa cum se oglindeşte în textele din secolele al XIII-lea—al XVI-lea, pune cercetătorului o serie de probleme. Studiul grafiei textelor se impune, ca o prefaţă necesară studiului foneticii.

Textele din secolul al XVI-lea sînt scrise, în majoritatea lor, cu ajutorul alfabetului chirilic, textele religioase cu semiunciala întrebuinţată în manuscrisele slavoneşti din secolele al XV-lea şi al XVI-lea, iar textele netraduse cu caractere cursive (Kaluzniackij, p. 18). Pentru a atinge realitatea fonetică care se ascunde sub această haină împrumutată şi rău adaptată limbii române, grafia chirilică trebuie interpretată.

Puţine texte sînt scrise cu litere latine; printre textele tipărite figurează T, în care s-a aplicat sunetelor româneşti ortografia limbii maghiare.

V. indicaţiile bibliografice date de C. Tagliavini, II Lexicon Marâilianum, Bucureşti, 1930, p. 51, n. 4 (Academia Română, fitudes et Recherches, V).

Niciodată grafia nu e bine adaptată la sunetele unei limbi, pentru că există tot felul de sunete şi de varietăţi de sunete, intonaţii etc., care nu pot fi «redate cu ajutorul unui alfabet obişnuit, care notează sunete-tip şi foneme (v. mai jos). Numai lingvistul poate reda, într-o măsură oarecare, aceste nuanţe, prin întrebuinţarea unor alfabete speciale, în care fiecare sunet e notat printr-un singur semn. Pe de altă parte, se întîmplă că un alfabet care notează aproximativ exact sunetele unei limbi, la un moment dat, nu mai notează exact aceste sunete, peste cîtva timp, din cauza evoluţiei fonetice.

Principiile fonologiei ne lămuresc asupra felului cum se face notarea prin scris a sunetelor vorbite. Sunetul-tip este o medie a diferitelor pronunţări ale unui sunet, de exemplu sunetul-tip *e* este media tuturor ^-urilor pronunţaţi în mod real, un *e* abstract (în sens de „general", invariantul în variaţii: Roman Jakobson). Fonemul este unitatea fonologică a limbii care nu poate fi analizată în unităţi mai mici şi succesive. Este o clasă de sunete. Fonemul, deci, nu e un sunet, ci o reuniune de particularităţi fonice folosite de vorbitor şi câre sînt recunoscute de auditor.

AL Rosetti, Introducere în fonetică, p. 112—113; Id., Son-type et phoneme, Linguistics, I, 1963, p. 58 — 59; şi în Linguistica, The Hague, 1965, p. 144— 145; Avram, Graf. chirii., p. 4 ş.u.

Urmarea acestor constatări e că scrisul notează sunete-tip şi foneme, sunetele de care dispunem grupîndu-se într-un număr limitat de tipuri sonore pe care ne-am deprins să le recunoaştem în sunetele vorbite şi pe care am învăţat să le notăm cu literele alfabetului. Scrisul e deci o aproximaţie şi semnele care ne stau la dispoziţie pentru a nota sunetele unei limbi ne sînt impuse de societate, prin şcoală. Ele se aplica unor tipuri fonice limitate:

vocale, consoane etc. Ținînd seama de aceste considerații, vom putea da o soluție justă problemelor pe care le ridică interpretarea grafiei noastre v&cfai.

Slova chirilică ± nota diftongul dr. în *Uge,* de exemplu, şi în *del* (= deal); valoarea aceasta a lui *k e atestată în secolele al XIV-lea şi al XV-lea în exemple ca *Negul* (= Neagul, Ştefan Duşan, 1348, Hasdeu, Arch, ist., ÎH, p. 104), *Nemca* (= Neamț, Moldova, 1407, Costăchescu, DM în. Şt, I, .53, 1, 12), *Urekle* (ib., 53, 8), *Ungureanul* (Suceava, 1409, Costăchescu, Lc.,1, 75, 11). Mai tîrziu, diftongul *§a* a fost monoftongat în *e,* cînd era urmat în silaba următoare de *e: lege.* Dacă, în puterea tradiției grafice, monoftongul continuă să fie notat cu aceeaşi slovă ^ *(lege),* atunci se constată un dezacord între grafie şi realitatea fonetică, din moment ce monoftongul e notat cu slbva care notează diftongul *ea'.*

± nota pe *'a, 'a* sau *ea* în bulgara de sud-est şi în graiul lui Chirii şi Metod.

Grafia exprimă schimbările de distribuție a fonemelor. Astfel, *e* not§pe *ea** şi pe *e,* dar mai tîrziu numai pe *e* (cf. H. Penzl. The Evidence for Phonemic Changes, în Studies Presented to Joshua Whatmough, 's-Gravenhage, 1957, p. 197). „

în franceză, de exemplu, cele trei sunete din *dfa* „copil" se notează şî astăzi cu şase litere *(enfant),* prin menținerea grafiei din secolul al XÎ-Iea, cînd notația aceasta avea rațiuni fonetice. Tradiționalismul, în grafie, este deci un fapt general în limbile care posedă monumente scrise la epoci succesive.

Există, aşadar, două serii de fapte: 1) notarea prin scris a sunetelor care alcătuiesc cuvintele, potrivit sistemului aplicat atunci cînd fiecare dirrnoi am învățat să scriem, notînd sunete-tip sau foneme, şi 2) notarea prin scris de către noi a sunetelor alcătuind cuvinte, pronunțate de o altă persoană; *m* acest caz, notăm sunete, cu toate nuanțele lor. Această notare nuanțată a sunetelor vorbite de un auditor, cu ajutorul alfabetului fonetic, e folosită de dialectologi, atunci cînd înregistrează prin scris sunetele pronunțatede persoana interogată (v. mai jos Anexa, p. 770).

A. Procopovici (DR, VI, p. 339) neaga posibilitatea existenței unei tradiții a scrisului românesc, în secolul al XVI-lea, daca se admite că traducerile rotacizante datează din acest Vpas. „De unde această tradiție a scrisului românesc^', se întreabă dînsul. în nici un caz ea n-a putut fi „creată prin cîte un cuvînt românesc rătăcit prin documentele noastre slave din secolul al XV-lea sau prin vreo scrisoare-două de la sfîrşitul acelui secol, despre existența cărora de-4'bia că mai aflăm prin vreo mărturie indirectă". Totuşi, existența textelor româneşti netraduse, în secolul al XV-lea, este asigurată (v. mai jos, p. 412 ş.u.) şi ortografia aplicată în mod constant cuvintelor româneşti în documentele slavo-române nu are nevoie să fie probată: la tot pasul, în colecțiile de documente slavoneşti din secolul al XV-lea, întîmpinăm cuvinte româneşti (nxlme proprii sau topice). Obiceiurile grafice din aceste secole le regăsim în secolul al Xyi-lca. Aceasta înseamnă că în secolul al XVI-lea se scria în baza unei vechi tradiții grafice. întrucît faptul că cunoaştem existența unui mic număr de texte româneşti din secolul al XV-lea poate infirma existența unei tradiții a scrisului românesc, în această epocă? De unde ştie Procopovici că nu au fost texte mai multe (astăzi pierdute)? Ceea ce importă, în cazul nostru> este de a putea stabili o regulă în întrebuințarea anumitor slove; regula există, în secoluli al XV-lea, şi o vedem aplicată şi în secolul al XVI-lea; dar, pe lingă grafiile din secolul al XV-lea, găsim în textele din secolul al XVI-lea grafii necunoscute secolului precedent, care notează un fonetism evoluat. Astfel pusă problema, ea nu poate fi interpretată decît aşa cum s-a arătat mai sus.

Publicarea manuscrisului calvino-român (scris cu litere latine) din circa 1660 ar permite să se fixeze „într-o formă aproape definitivă valoarea slovelor chirilice întrebuințate pentru & scrie limba română în sec. XVI şi XVII" (N. Draganu, în Fraților A. şi I. Lapedatu, lEțUcuareşti, 1936, p. 280), afirmație care nu a fost încă probată.

Alfabetul chirilic, aşa cum este întrebuințat în secolul al XVI-lea, a fost aplicat la notarea sunetelor limbii române către sfîrşitul secolului al XIII-lea sau începutul secolului al XIV-lea. Fixarea acestei date aproximative, de

către I. Bogdan, e bazată pe identitatea valorii fonetice a unor slove ale alfabetului chirilic în română şi în bulgară, la data amintită. Exemplele româneşti au fost culese de Bogdan din textele slave conținînd cuvinte sau nume româneşti din secolele al XIV-lea şi al XV4ea. S-a constatat că în aceste texte & notează pe *ă* şi pe *î;* slova aceasta, după ce notase pe *6"* din graiul primilor traducători, şi apoi pe V, nota în bulgară, în urma denazalizării, un sunet apropiat de dr. *ă* (bg. Tv); denazalizarea se operase cu siguranță, în bulgară, în prima jumătate a secolului al XIII-lea (v. mai sus, p. 310 ş.u.). Din faptul că & notează o vocală nenazală, în textele româneşti din secolul al XIV-lea, rezultă că notația aceasta nu a putut fi introdusă din bulgară decît cel mai devreme în secolul al XIII-lea. în schimb, întrebuințarea deasa a lui *Th* cu valoarea de *ga, ia,* în textele moldoveneşti, trădează o influență a grafiei ruseşti. întrebuințarea acestei slove pentru a nota sunete nenazale (& nota pe *e",* în vechea bulgară) probează, de asemenea, o epocă tardivă de- împrumut.

Influența ucraineană şi rusească se observă şi în alte trăsături ale textelor slavoneşti scrise în Moldova, pe cmd textele scrise în Țara Românească cunosc particularități grafice bulgăreşti şi sîrbeşti (începînd cu secolul al XV-lea, Bernstein, Razysk. bolg. ist. diaL, p. 363—366).

I. Bogdan, De la cine şi cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic, în Lui T. Maiorescu, Omagiu. Bucureşti, 1900, p. 585—594; Id.,, t)ber die Sprache der âltesten moldauischen Urkunden, Jagic-Festschrift, Berlin, 1908, p. 369—377; Bărbulescu, Curentele (susține, fără argumente valabile, că alfabetul chirilic a fost adoptat la sfîrşitul secolului aî XII-lea sau începutul secolului al XIII-lea; cf. P. Cancel, Cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic?, în Lui N. Iorga, Omagiu, Bucureşti, 1921, p. 67—.70 şi ML, p., 185 ş.u.; Bernstein, Razysk. bolg. ist. dial., Lc.)

Limba documentelor moldoveneşti este mediobulgara de redacție bulgărească. După începutul secolului al XV-lea, apare influența sîrbească (Nandriş, Doc. rom. Athos, p. 8 ş.u.; Bernstein, I.e.). In Moldova, se întrebuințează mediobulgara de redacție'răsăriteană. (Nandriş, l.c, p. 15).

Alfabetul chirilic nu fusese inventat pentru a nota sunetele limbii române, al cărei sistem fonetic era diferit de sistemul fonetic vechi bulgar. De aceea, alfabetul chirilic a fost rău adaptat pentru notarea sunetelor româneşti. Defectele alfabetului chirilic aplicat la notarea sunetelor limbii române provin din faptul că, în momentul adoptării alfabetului chirilic de către români, acest alfabet pe de o parte poseda prea multe slove, şi pe de altă parte poseda prea puține slove pentru a nota cîteva sunete caracteristice ale limbii române.

1. Alfabetul chirilic poseda prea multe slove, si de aceea mai multe slove au notat acelaşi sunet, în limba română; întrebuințarea acestor slove, în textele slave, era fixată de unele reguli care nu au mai fost luate în seamă, încît uzajul nu e consecvent: o, iv = *o,* m, T = *t,* cy• = *u,* c, E = *e, Th,* *k u = *â, Th, hi = î, Th,* *h* = zero, i, H = *i,* ***A,*** k = *ea'.*

A. Leskien, Handbuch der altbulgarischen Sprache, Weimar, 1910, p. 8.

2. Alfabetul chirilic poseda prea puține slove pentru redarea unor sunete caracteristice ale limbii române. Astfel, nu exista un semn special pentru a nota pe ***î;*** în Țara Românească, *î* a fost notat gu ajutorul slovelor care notau pe ***ă*** *{"h,* **K**, ;&); în Moldova, s-a întrebuințat însă şi slova ki (**KI**), ca în rusă: *Burlic, Kobhile, Vhtlci, Mândri, Berisinde, Misîfizula (=* Birlici, Cobîlă, Vîlcea, Mîndrea, Berîndei, Mînzui; Moldova, 1410—1447, Hasdeu, Arch, ist. I, 2, 12; I, 1, 110, nr. 154; I, 2, 19; I, 1, 74; I, 1, 113). Prin modificarea lui *Th,.* care nota pe *â* şi pe *î,* s-a ajuns la 4, modificare petrecută în Bulgaria, obținîndu-se o slovă cu o triplă valoare fonetică: la inițială, 4 notează pe ***î*** nazal: 4 *parat* (—împărat, CV, 68, 5); această valoare fonetică a iui 4 se explică prin

însgsi #riginea acestei slove, pentru că, în romană * nota şi pe î; în,al doilea iipd, ^ notează.nazalitateav^oc.alei care precedă pe *n* sau pe *m: măAndrie-* (=mîndrie, CV, 97, 13); în sfîrşit, în unele cazuri, 4 mai notează şi oclusiva nazală respectiv^: *uAbra* :(= umbra, CV, 113, 7—8; Avram, Graf' chirii., p. 98-^132).

4V apare pentru întîiaoară într-un document slav din 1442 (Minea, Cercetări istorice, VIII—IX, p. 271). Dar documentul e o copie tîrzie (D. Bogdan, RIR, IV, p. 339 ş.u.). 4^ apar© îii 14,99 într-un document al lui Radu cel. Mare, pentru Mănăstirea Glavacioc.

A notează nazalitatea vocalei precedente. Este o inovaţie a textelor din nordul domeniului dacoromân, şi anume:

1) *A* = *Î* oral: *Al* (Prav. Lucaci, 228, r, 5) =± *îl, An* (CV, 21, 1,) = *în.*

2) 4 = *m* *(Im),* cu *î* nazal: *-trăită* (CV, 121, 4) = *trăită.*

3) *A = n, diA(CV, 1,* 8)'= *din* (cf., într-un document din 1600, Ţara Românească = *căAdu* (Dicţionarul elementelor româneşti din doc. slavo-rom., 1374—1600, Buc, 1931, p. 45).

4) *A* = nazalitatea vocalei precedente: *biAre* (CV, 131, 3) = *bîre* (=bine *buAru* (CV, 59, 11) == *bum (=bun), păAră* (CV, 3, 5) *=pînă, plăAngere* (CV, 23, 13) *— plîngere.*

5) A=m: uAbra (= umbra; CV, 113,"7—8).

6 A = n = *spuAiu* (CV, 79, 1) = *spmîru spui)* (v. FI. Dim. p. 33).

în română, ^intervocalic a închis timbrul vocalei precedente .(ex. lat. *bene>dv. bine),* şi i-a comunicat o nuanţă nazală pe care acei care vorbesc româneşte nu o remarcă, dar la care o ureche străină e sensibilă (Alf Lombard v. Rosetti, RRL, XXIX, 1984, p. 147. şi id., XXVII, p. 141—142, reprodus mai jos în Anexă, p. 727 Această nuanţă nazală a vocalei a fost semnalată, în zilele noastre, în nordul domeniului dacoromân (Oaş, Maramureş), şi în Munţii Apuseni, acolo unde rotacismul lui *-n-* persistă încă. Astfel, în această regiune, într-o anchetă la faţa locului, în 1933 (v. ML, p. 199—208), am înregistrat existenţa lui *n* spirant sau nazalizat (provenit din *-n-),* în vorbirea unui bărbat de 70 de ani sau unor tineri de 12 ani: *găinri {= găini), bunrâ (= bună), cire (= cine),* etc., fapte de nazalizare şi de rotacism la fel ca cele din secolul al XVI-lea semnalate în nordul Ardealului şi în Maramureş (v. *ML,* cit.).

La materialele înfăţişate aici, trebuie adăugată lipsa notării lui *n-* (notaţia zero), care a fost relevată în ansamblul textelor din sec. al XVI-lea, de ex. *asms* (CV, 148, 10) = *ascuns, u leu* (CV, 163, 13) = *un leu* etc. Nazalizarea nu e un sunet, ci o nuanţă care întovărăşeşte o emisiune vocalică. In consecinţă, indicarea nuanţei nazale putea să lipsească, fără ca prin aceasta să altereze materia consoanei precedente.

Aceste valori fonetice diferite ale lui *A* se explică în mod mulţumitor, dacă plecăm de la valoarea acestei slove în cazuri ca *Apărat,* unde *A* notează pe *î* nazal. Trebuie ţinut seama însă şi de întrebuinţarea lui *A* în compuse: *de + în, pre + în, de + întru, pre + întru* etc. în aceste cazuri, notaţiile *de*, deAntru* (PO, Gen., 2, 21, *2?>),preAtru (preAtru,* H, ps. 71, 17) echivalează cu cazurile în care *A* era iniţial *(Apărat).* Mai tîrziu, cînd cuvintele acestea n-au mai fost simţite ca compuse şi părţile lor componente au fost reunite, *A* din *priAtru* (CV, 71, 12) a rămas în interiorul cuvîntului. întrebuinţarea aceasta a lui *A* a fost extinsă, apoi, la cazuri ca *măAndrie* etc.

Din punct de vedere fonologie, ^ avea o singură valoare, arhifonemul *N;* grafiile *de^ de^ntru* etc. redau un *e* nazalizat (Avram, I.e., p. 131; Rosetti, Consider., p. 132).

A, Procopovici, Despre nazalizare şi rotacism. AAR, 30 liter., p. 265 ş.u. După ce I. Bogdan a probat că e o modificare grafică a lui operată pe domeniul bulgăresc (Lui T. Maioreseu, Omagiu, p.. 588; v. confirmarea adusă de Damian P. Bogdan, RIR, IV, p. 339 ş.u.: *Jtn* = *în* într-un document din 1499, Mănăstirea Glavacioc. Deci ^ = *î.* * e o formă paleografică evoluată din'*, cum reiese din manuscrisele sud-slave din secolele al XII-lea—al XIII-lea; cf. I. Bărbulescu, Fonetica alfabetului chirilic, Bucureşti, 1904. p. 231—237), afirmaţia lui A. Procopovici, că ^ ar fi « un semn specific românesc », şi anume «un desen care reproduce imaginea nasului» [!] (DR, IV, p. 56, n. 1), surprinde. Tot atît de nevalabile sînt tezele lui Ţicăloiu, Valoarea fonetică a lui ⩤ Rev. critică, Iaşi, 1944, care crede că ^ = *î* oral: *învăţat.* în *împărat, î* ar fi de asemenea oral. Consoana nazală ar fi fost absorbită de consoana orală. Sunetele absorbite se scriau deasupra rîndului. Latina şi româna caută să scape de sunetele nazale; ^ nu ar nota o oclusivă nazală!

Pentru notarea lui *g,* s-a adoptat slova y, întrebuinţată în Serbia, o modificare grafică a slovei 4, care nota surda corespunzătoare *(c).* întrucît slova aceasta a fost introdusă tîrziu în ţările româneşti (ea apare pentru prima oară în 1415, în Ţara Românească, şi în 1454, în Moldova), în lipsa ei a fost întrebuinţată slova >K, care însă nota pe *j* (vezi mai jos, p. 421 ş.u.), sau o cofaabinaţie: *dl, cj, dj,* pentru a reda în mod aproximativ pe *g.*

Pentru redarea* lui *f (r* apical vibrant) din părţile maramureşene, s-a întrebuinţat un semn special, a cărui formă variază în textele din secolul al "XVI-lea: a (S, V, CV), p *(H)* şi 5 (Ap. I; Kaluzniackij, p. 19). Acest semn reproduce pe *r* glagolitic; întrebuinţarea slovelor glagolitice, în traducerile rotacizante, nu are de ce să ne surprindă: prezenţa lui *d* glagolitic a fost relevată în S, iar alte slove glagolitice au fost semnalate în criptograma care figurează în acest text.

Kaluzniackij, p. 19, forma lui *d,* semnalată mai sus, apare rareori în monumentele sud-slave; seamănă cu 8 din scrierea grecească şi cu *d* glagolitic.

Candrea, S, I, 10, 34, 42, 45; Bărbulescu, Curentele, 124 ş.u. (v. reproducerile din A. Leskien, Hdb, d. altbg. Spr., p. 4 şi Id., Gr. d. altbg., p. XXXIV); Rosetti, Rech., p. 34, n. 1.

Dacă, prin urmare, în unele cazuri, s-au creat semne noi sau s-a făcut apel la alfabetul glagolitic, în schimb, regula generală a fost de a se întrebuinţa semnele existente. Există, aşadar, slove polifone (cu mai multe valori fonetice); iată enumerarea lor: e, 6 = *e, ie,* I, **H**, k = *i, î, i, i,* "k, k, *&* == *ă, î,* zero, *&, -t* == *ea, ia, e, \o = iu, i,*

în sfîrşit, mai trebuie ţinut seama de faptul că, în multe cazuri, s-au aplicat cuvintelor româneşti reguli ortografice slave:

1. *a* notează diftongul *ia: apoa* (= apoia, 3, ps. 138, 5), *celua* (= celuia, S, cîn't. 10, 76), *lucuaşte* (= locuieşte, S, ps, 71, 17), *toagul* (= toiagul, H, ps. 109, 2);

2. *ă, î + l, r* sînt notaţi uneori *l* + %(k), *r* -f -k(k), ca în cuvintele slave *stlhph, ir^gw* etc.: *clhca* (= călca, CV, 77, 4), *sWta* (= sălta, V, ps. 97, 8), *bwbaiu* (V, ps. 111, 5), *desprwţiţi* (H, ps. 6, 9), *Amprwţi* (V, ps. 111, 9) *mr^turi^* (= mărturia, V, ps. 118, 125), *vr^s^w (=* vărsă, V, ps. 106, 40) ;

3. Grupul *ng* e notat *gg: Asăggură-se* (= însingura, V, 101, 8), *lăggory* (= lingori, V, ps. 89, -10);

4. Ierurile din interiorul cuvintelor sau la finală (v. p. 415 şi 457 ş.u.) n-au nici o valoare fonetică. Iată cîteva exemple de grafii ^, k în corpul cuvintelor potrivit regulii ortografice slave de a evita silabele terminate printr-o consoană: S, cop. C (ed. Bianu): *ainwte* (284, 7), *arwzăndu* (346, 2) *batjocură* (258, 2), *căn\decuW* (264, 10—11), *cumwplit* (229, 11—12), *fuWgerele* (316, 10__11) etc.; H: *amende* (16 v., 14—15), *ascuWtaîu* (69 v., 5—6), *băriJtatul* (1 r., 4), *cănitaţi* (5 v., 23—24), *cerwşu* (6 v., 9), *culhcă-s^* (23 v., *II), domini* (48 r.,- 13), *dum^iedzeu (12\ v,,lS);TB* (385, 81): *asmWtară, căWcâ, curwia, tălhharii, maniaca, susi^pină* etc.

5. în privința accentuării textelor, de multe ori ea nu corespunde cu realitatea fonetică, în sensul că sînt indicate ca accentuate vocale care nu puteau comporta accentul (cf. V, ps. 111, 9: *-fpră'fi',* pi sp., 3 sg.; GB, II, 63—64: *arde', cela', ke'ma, fo'meth, se'ca, șe'de* etc.); așadar, nu se pot trage întotdeauna concluzii valabile pentru accentuarea limbii" din studiul accentuării textelor din secolul al XVI-lea scrise cu litere chirilice.

Semnele întrebuințate nu au decît o valoare grafică; regulile stabilite de reformatorul, ortografiei bulgărești, Eftimie de Tîrnovo, au fost adoptate în scrierea, chirilică din Principate, Ucraina, Rusia albă. Modelul este grecesc (V. I. Ohijenko, Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachenkmälern, Zs. sl. Phil., IX, 1932, p. 395—399).

6. Paiericul, care în textele slavonești indica locul unei vocale omise în scris, de obicei ^ și ***K,*** are același rol în textele românești și apare notat după consoane, înlocuind, deci, ieruriie (cf. mai sus grafiile *camMecnW* etc.): un grup consoană + consoană trebuia deci evitat și despărțit prin ieruri sau paieric. Paiericul nu marchează întotdeauna sfîrșitul silabei; în exemple ca *într'ăn' sh, z'meu* (CB, II, 167, 82), paiericul nu are valoare fonetică.

Iată cîteva exemple de întrebuințare a paiericului: S, ps. 65: *pămăn'tul* (1), *în'io ar'ce* (6), *în'sire* (7), *smen'iîre* (9), *ar'seşi-nă; ar'de-se* (10), *cur'să* (11), *ar'sele* (13, 15), *ber'beci* (15), *sup'iu* (17), *lim'ba* (17), *înțelese* (19); TM, 167, *S2: par'te, ar'deți, ar'seră, ur'bi* (= orbi), *por'iaa] băr'bați, An'tio k, cred in'fa, înaini'tih, noapt'te, șapt'ie, rup'se.*

A. Leskien, l.c; Găluşcă, V, p. 40; Candrea, S, I, p. 128; Hasdeu, CB, II, p. 64-65 87 113, 135, 167, 178,200,220,297, 374-385, 431, 471.

în S, cop, C, găsim întrebuințată litera *p* din alfabetul grecesc și punctul cu virgulă, ca semn de întrebare; anonimul care a transcris această parte din manuscrisul scheian cunoștea, deci, scrierea grecească.-

ML, p. 560.

Necesitatea de a. interpreta alfabetul chirilic-întrebuințat în textele din secolele al XIII-lea—al XVI-lea reiese deci cu evidență din «considerațiile de mai sus.

Pentru interpretarea fonologică a grafiilor, v. Avram, Grai. chirii., -passim.

Grafii fără valoare fonetică. Sînt unele grafii fără valoare fonetică, pe care nu le-am examinat încă și care trebuie eliminate din studiul nostru, pentru că ele nu ne ajută la fixarea stadiului fonetic și fonologie al limbii române în secolele al XIII-lea—al XVI-lea.

Aceste grafii apar în unele texte fie în mod constant, fie în mod izolat. Iată cîteva exemple:

1. reduplicarea vocalelor și consoanelor: *nooîi (=* noi), *boot arii (=* boieri), *foost (=* fost), *Ooanceii* (= Oancei), *Cotteşiiî* (== Cotesti), *unnuii* '(= unui)', *Marinna* (Vlădești, jud. Argeș, 1583—1585, CB, I, 39);

2. oclusiva surdă e notată cu slova care notează sonora corespunzătoare: *zabisul (=* zapisul, Beleți, jud. Argeș, cea 1600, CB, I, 100, 1);

3. *-h* final: *aflah* (= afla, Beleți, jud. Argeș, circa 1600 CB, I, 101, 5);

ajlah etc: simplă grafie, imitată după aoristele slave în *-h* (com. prof. G. Șapcaliu). Cf. în H: *mieh* (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 51; ed. rom. p. 37). Aspirația, la inițială, există în fjud. Argeș. Am auzit-o în graiul unei -femei din Boteni: *halea* etc. Prof. G. Șapcaliu a înregistrat-© în *kulm,* în jud. Argeș. E semnalată în diverse regiuni, de exemplu, în Bihor (Șandru BL, IV, 1936, p. 128), la Lăpuj (Id., l.c, III, 1935, p. 127), în Țara Hațegului (Ov. Densusianu, Graiul din Țara Hațegului, București, 1915, p. 41—42), în Vîlcea (v. Vîrcol, Graiul din.' Vîlcea, București, 1910, p. 8); v. și Wjb, III (Banat), p. 213; IV (Id.), t>. 284; VII (Olteaiak p. 4$; *VIU* puscei), >. 273: *

4. introducerea unei vocale între două consoane trebuie pusă în legătu cu silabisirea (v. mai jos Anexa, p. 650 ș.u.): *paniuru* (= pentru), *pil* (= plata), *sulugă* (— slugă), *pir^* (= pre), *nosturu (=* nostru), *piletesc (=* p tesc), *ker^de* (= crede), *tir aba (=* treaba) etc. (P. Șchiopul, 1590—159 ÂÂfe,- 20 ist., p. 441 ș.u.); *sipui (=* spui) *Sutoroici* (= Stroici), *am sieki* (=• am scris; în cartea de cununie a lui Petru Șchiopul, 1591, DIR, A, I 2, nr. 2); *stdup* (= stup), P. Șchiopul, 1591, DIR, A. IV, 34, nr. 37);

5. grupul oclusiva, surdă + *r* este precedat de s: *serai* (= crai, Câm lung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 74, 7).

Grafii de felul acestora apar și în texte posterioare: cf. LB, p. 16: *giapănesei, vâzâ sâtiia,'X==* să ție) (Cotnari, 1618, Hasdeu, Arch..ist., III, p. 214). Făgăraș, 1632; *agahn,, țar va%** '(=va), *credințak-K,* (Bulei. Corn. ist. a Rom., II, București, 1916, p. 218); *bărinte, am âoi, săfacșe, vedete, blecat* (= părinte, amîndoi, să face, vedeți, plecat, Condică de pomeni dob geană, 1859, Rev. ist., XI, 1925, p. 211); Bărbulescu, Curentele p. 78 ș.u. (exemple din respondența privată a diferitelor persoane semiculte din zilele noastre); Axente Banciu, C stătări dureroase, Transilvania, LIV, 1923, p. 108 ș.u. (exemple din texte scrise de elevi clasa I a liceului « Andrei Șaguna » din Brașov); M. Ștefănescu, Cu privire la scrierea lim românești astăzi, Arhiva, 37, 1930, p. 246—249 (exemple din texte scrise de elevele liceu « Oitea Doamna» din Iași). Draganu, Hist. litt. Transylv., p. 39—40, enumera o serie de gr bizare: S: *cându* (== cînt), *videle* (= vitele), *clumi* (= glumi), *sparcu* (— sparg), *fricul* (==, fri H: *vrumsiaie* (= frumusețe), *vrânse* {— frînse), *frut(* = vrut), *înăeritură* (= întăritură), (= aaad), *adzi (—* auzi), *gară* (= gaură); Coresi: *când-h* {= cînt), *împlânâ* (= îmblînd), ***sa*** (= să fie).

în privința valorii textelor scrise de semîculți, cf. scrisoarea lui Calota, banul lui Mi Viteazul (1599—1600), către sibieni, P.P. Paiiaitescu, Documente slavo-române din Si (1470- 1653), București, 1938, p. 37, nr. 27: *în samă li vodă, se pletescă, sabîle* (pl.), *ăărăbați* (la începutul scrisorii trebuie citit *iată eu,* î.l. de *iau);* și, de asemenea, *scresu* (= scris), *om* (== oameni), *deiaoonul* (= diaconul, jud. Galați, 1587, DIR., A. III, 344, nr. 421).

Confuzia surdelor cu sonorelor (6 — *p, c — g)* a fost observată și de prof. G. Șapcaliu tezele, elevilor de la liceul « Dinicu Golescu » din Cîmpulung (Muscel). Ea se explică prin vo șoptită (silabisirea elevilor); se știe că în timpul emisiunii glasului șoptit, glota nu lucrea (com,, prof. G. Șapcaliu); cf. *ar'ceniu* (= argint, Roman, 1598, DIR., A. IV, 229, nr. 2 *și a facet* (= id., începutul secolului al XVII-lea, LB, 53, 15).

V. mai jos, Anexa, p. 650 ș.u.

Hasdeu considera grafiile de felul acesta, relevate în textele publica în CB, I, drept realități fonetice. Explicația lui Hasdeu a fost combătută Philippide. Acesta, plecînd de la observația că «limba scrisă simbolizea uzurile, nu vorbirile ocazionale », a făcut, cu prilejul examenului grafii pe care Hasdeu și-a clădit teoria, o serie de observații prețioase. Plecînd la,fraza invocată de Hasdeu: « cu cît un popor este mai puțin literat ... atît,vorbirea este mai conformă cu scrierea », Philippide a arătat că trebu făcută deosebirea între un popor fără tradiții literare și un om incult, c vorbește într-un fel și scrie într-altfel. Deosebirile fonetice profunde pe c Hasdeu le stabilise între două sate puțin îndepărtate, în baza interpretă limbii textelor scrise în aceste localități, nu sînt admisibile.

A. Philippide, 1st. lb. rom., I, p. 237 ș.u.

Pentru interpretarea exactă a grafiilor amintite, pornind de la princip f^nolqgiei, invocate de noi mai sus (p. 405), trebuie ținut seamă de ortogra întrebuințată în epoca respectivă și în epocile precedente, de frecvența apariție a grafiilor bizare în texte diferite și la același scriitor, de starea c turală a persoanei care a scris textul, de faptul că limba nu poate evolua p mult.,în epoci puțin îndepărtate una de alta și, în sfîrșit, de faptul că s grafii care nu comportă nici o explicație. Așadar, o grafie oarecare nu po fi considerată că notează un fenomen f netic, pînă ce n-a fost supusă la exaniei critic, în care trebuie să se țină seamă de criteriile indicate mai s

Barițiu şi Cihac au examinat, la rîndul lor, grafiile invocate de Hasdeu in sprijinul teoriei sale: pentru dinşii, aceste grafii ar fi datorate unor died străini. Prin această presupunere, ei recunosc, în mod implicit, că grafiile in chestiune notează fenomene fonetice; dar aceste fenomene fonetice, nu. ar- interesa limba română, din moment ce ar fi vorba de sunetele limbii române pronunțate de străini. Teoria aceasta a fost adoptată de N. Drăganu şi C. Lacea, care văd în unele particularități ale grafiei *Psaltirii Scheiene* (copistul C) fenomene fonetice ale dialectelor săseşti vorbite în Ardeal, introduse de iun sas în textul pe care-1 copia; Drăganu admite chiar că traducerea cărților Totacizante a fost efectuată de un sas din părțile Bistriței. Dar particularitățile acestea se regăsesc în texte despre care ştim că au fost scrise de români; grafiile amintite se explică, deci, fie prin faptul că ele notează unele particularități dialectale ale limbii române, fie prin faptul că acei care ne-au lăsat textele în chestiune erau semiculți, care întîmpinau mari dificultăți cînd se apucau să noteze prin scris graiul vorbit. Faptele acestea sînt bine cunoscute; de se pot observa şi în zilele noastre, în scrierile persoanelor semiculte.

N. Drăganu, DR, III, p. 472-508; IV, p. 123 ş.u.; C Lacea, ib., III, p. 461-471, ML, p. 558 ş.u.; A. Procopovici (Desprenazalizare şi rotacism, în AAR, XXX, liter., Bucureşti, 1908, p. 298—299) presupune că cop. R şi C ai *Psaltirii Scheiene* au fost secui.

în privința lui Petru Şchiopul, care a trăit într-un mediu grecesc, grafiile «din textele pe care ni le-a lăsat vădesc o cunoştință imperfectă a limbii române sau, cel puțin, incapacitatea de a reda prin scris sunetele româneşti.

Despre limba textelor scrise de Petru Şchiopul, cf. observațiile lui N. Iorga: « aceasta iiiu e o limbă» şi «particularități de limbă extraordinare» (AAR, 20 ist., p. 442, 443). Reproducem aici cîteva fragmente dintr-un text scris de Petru Şchiopul, pentru lămurirea cititorului:

« Insu Io Peturu voda, anrfostu domn de țara Mulduvai şi în țara Muntenescu, Martu-a-usescu cu ciasta carte mele teriia (— împuternicirea) mele, cum i-am dat teriia a lui jupuni Anton Burăni, se ghirăiascu (= grăiască), se sicheri (= scrie), se tocmesche, se fache cu-rnu .-şti mai bine panturu ciasta pera (= pîră) cu Giva Aragozen (= Raguzeanul) şi altele tirabele de pură (= pîră) şi de nevoia nostru, undu-i va trebui, şi nainte sivintu (— sfîntului) pape .{= papă), şi nainte cinstit parat (— împărat) cherăştinescu, şi naintele Cinstit domn herțea Ferdinaru (= Ferdinand), şi nainte alt domn cherăştinescu (= creştinesc), şi iară va ghirăi .sicheriia... In Poțin (*= Bozzen), mai în luna, 28 zile, '1593» (DIR, A.' IV, p. *85-86,* nr. 107).

Alternanțele grafice. Problema justei interpretări a grafiei textelor noastre vechi e înfățişată în expunerea noastră din 1985, reprodusă aici mai jos, în Anexă (p. 703). în esență, se arată în această expunere, că trebuie făcută diferența între notarea sunetelor de către un autor, care notează foneme (sau sunete-tip), potrivit sistemului de notare învățat în copilărie, şi notarea sunetelor vorbite de către un auditor, care notează toate nuanțele sunetelor interpretate de urechea sa (v. Rosetti, Introducere în fonetică[5], Buc, 1982, p. 135). Ne mai rămîn de examinat alternanțele grafice în textele din secolele al XIII-lea—al XVI-lea.

Numim alternanțe grafice grafiile diferite care apar fie în acelaşi text, uneori pe aceeaşi pagină sau în acelaşi rînd, fie în texte diferite, .şi care notează un singur sunet, de exemplu grafiile *lege* şi *lege,* examinate mai sus, sau *den* şi *din.*

De unde ştim că aceste grafii notează acelaşi sunet? Aceasta ne-o indică indicele de evoluție fonetică, în concordanță cu evoluția limbiL Indicele de evoluție fonetică este grafia 5, în cazul *lege,* şi *i,* în cazul *din.* în amîndouă cazurile, indicele deţeTOlaţie'fonetică este în concordanță cu evoluția limbii, pentru că ştim *ea** s-a monoftongat în *e,* cînd era urmat în silaba imediat următoare de *e\ lea'ge>lege,* şi că *e* + a trecut la *i: de + în > den > din.* Cineva care scria *lege* şi *din,* în secolul al XVI-lea, cu *e* şi *i,* nota, prin urmare, *o* realitate fonetică.

Cauzele' câre provoacă alternanțele grafice sînt următoarele:

1. tradiția grafică şi evoluția limbii; tradiția menține grafia *lege* (c dimpotrivă, evoluția limbii impune grafia *lege* (cu *e);*

2. un sunet complex şi, deci, greu de notat, de exemplu *r* nazal; pe notarea acestui sunet sînt întrebuințate grafii diferite: *-r-, -Ar-, -nr-, -n* mai jos, p. 474 ş.u.) ;

3. coexistența, în graiul aceleiaşi persoane, a două sunete, unul pr prin evoluție fonetică, de exemplu *r* nazal (< *-n-),* iar celălalt importat altă regiune şi impus prin condiții de viață socială: grafiile *-r-, -Ar, -nr* (v.. mai jos, p. 474 ş.u.) ;

4. aspectul grafic al cuvintelor slave provoacă alternanțe, de exem *ajă: vlădica/vlădica;* în acest caz, grafia cu *a* e influențată de grafia cuv lui slav omofon, *vladyka.* Grafiile *bezdnă, dvornic, pohtă, pohti, prazdnic, s svădi, svet, svetui, svent, ustnă* etc. reproduc exact grafia cuvintelor *bezduna, dvorîniku, poxoti, poxoteti, prazdiniku, suvada, suvaditi, suvetu, dovati, svetu, ustina;* pe lîngă aceste grafii, găsim în aceleaşi texte graf *beznă* (H, ps. 134, 6), *vornic* (S, ps. 58, 14; PO, Gen., 37, 36; Galați, 1571, I, 18, 3), *poftă, pofti* (TM, 101, 200), *praznic* (CV, 2, 14; TM, 78, 126; TB, 23), *sfadă* (H, ps. 79, 7; S, CP, ps. 40, 10; CV, 14, 6), *sfat* (S, CP, ps. 1 *sfat* (H, ps. 12, 2), *sfădi* (CV, 127, 7; TB, 464, 100), *sfătui* (CV, 86, 4 *usnă* (H, ps. 38, 10; S, ps. 11, 3; CV, 153, 14).

Toate textele din secolele al XIII-lea—al XVI-lea cunosc alter grafice. în textele care nu sînt copii, alternanțele nu se pot explica decît criteriile arătate mai sus. în textele care sînt copiate, ele pot fi însă dat copistului: acesta a introdus în textul copiat particularități ale graiulu care era diferit de graiul originalului. De aici rezultă că alternanțele g nu sînt o probă de copie, din moment ce ele apar şi în texte necopiate; nu pot constitui, prin urmare, un argument pe a proba că un texte copiat.

în concluzie, reiese din exemplele de mai sus că grafiile textelor din lul al XIII-lea şi următoarele trebuie interpretate.

Interpretarea grafiilor. în interpretarea grafiilor trebuie ținut sea primul rînd, de faptul că, în scrisul obişnuit, se notează sunete-tip şi fo Dacă am conveni să notăm sunetul-tip cu o literă majusculă, am putea că. *e* din *lege* constituie sunetul-tip *E,* compus dintr-o serie de sunete s „variante" ale lui *E: e* închis , *e* deschis, *e* foarte deschis etc. în mod obi pronunțăm una din categoriile acestea de *E,* care diferă de la om la om. aceste variante sau sunete nuanțate pot fi determinate de foneticıan in scrisul obişnuit, se operează cu *E,* care cuprinde toate variațiile po

A. Rosetti, Son-type et phoneme, în Linguistics, 1, 1963, p. 58—59; (Ling p. 144-147).

Aşadar, este exclus ca alternanțe grafice ca *Ikge: lege,* de exempl ca *den: din* să noteze un sunet intermediar între *e* şi *ea* sau între *e* şi *i.* alternanțe trebuie explicate într-altfel, fie prin tradiție ortografică *(l*i* prin notarea realității fonetice *(lege),* fie ca o urmare a analizei unui compus în părțile iui componente *(de -f- in= den),* fie, în sfîrşit, prin f că sunetul e complex (de exemplu *n* spirant în *bitnră).*

Toate aceste cazuri sînt examinate mai jos, la locul respectiv.

A. Rosetti, De Interpretation des graphies doubles dans les textes ecrits, BSL, p. 24 ş.u.; Idem. Â propos de Tinterpretation des graphies doubles dans les textes ecrit p. 9 ş.u. Pentru justa interpretare a limbii textelor noastre vechi, în Anexa la prezenta p. 569—574; Avram, Graf. chirii.

Partea I

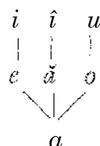
SECOLELE al XIII-lea, al XlV-lea şi al XV-lea

INTRODUCERE

începînd cu secolul al XIII-lea, elemente ale limbii române sînt atestate în texte scrise în limba cancelariei: latină, maghiară sau slavă. Materialul de nume româneşti e compus din nume proprii, nume topice sau cuvinte din limba comună. Limba înfăţişată în acest material este aproape la fel ca limba din secolul al-XVI-lea, deci puţin diferită de limba de astăzi.

între secolele I — al IV-lea e..n. şi secolele următoare, limba latină vorbită în provinciile dunărene şi-a căpătat trăsăturile caracteristice ale limbii române.

în domeniul foneticii, este de semnalat crearea vocalelor *ă* şi mai tîrziu *î,* precum şi a diftongilor, printre care diftongii *ea şi.ga,* caracteristici pentru limba română. Din punct de vedere fonologie, *â* apare în secolul al XVI-lea ca un fonem cu două realizări: *ă* şi *î. ă* predomină în Moldova, iar *î* în Tara Românească (Avram, Graf. chirii., p. 46' ş.u.; Rosetti, RLiR, XXVIII, 1964, p. 205). Sistemul vocalic al limbii se prezintă după cum urmează: ' •

în monumentele de limbă din secolele al XIII-lea—al XV-lea, vocalele în hiat apar uneori într-o formă depăşită în zilele noastre *(no,* astăzi *o).* în privinţa consonanţismului, e ele observat că graiurile din Ţara Românească şi din sudul Ardealului prezintă un stadiu mai avansat decît graiurile din Moldova: astfel, în Moldova a rămas stadiul *dz,.g,* pe cînd în cealaltă regiune e atestat stadiul *z, j* , care constituie o evoluţie faţă de cel dintîi.

- în domeniul morfologiei, după cum se va vedea din expunerea consacrată secolului al XVI-lea, unele alternanţe morfologice nu luaseră încă fiinţă (de exemplu *a* sg.: *ă* pl.: *corabie: corăbii* etc.). în sintaxă, în secolul al XVI-lea se manifestă o puternică influenţă a limbii slavoneşti sau a celei maghiare asupra sintaxei textelor româneşti traduse din aceste limbi. Vocabularul primeşte foarte multe elemente variate, pe cale cărturărească.

Am ales din materialul de cuvinte româneşti cuprins în colecţiile de documente scrise în limba latină, sau veche slavă, numai ceea ce poate constitui un obiect de studiu, şi l-am încadrat în rubricile de mai jos. O înşirare a lui se găseşte, în parte, în lucrările indicate aici.

Densusianu, H.d.l.r., T, p. 389 ş.u.; ed. rom. p. 249 (capitolul intitulat Cele mai vechi urme de limbă românească); Margareta Ştefănescu, Urme de limbă românească în documentele romămo-sîave (moldo- şi valaho-slave); din secolele al XIV-lea *şi* al XV-lea, extras din Arhiva, XXXVIII (1931), p. 609 ş.u., Iaşi, 1932 (înşirare necompletă; interpretarea lasă mult de dorit);

Drăganu, Rom, s. IX—XIV, passim (şi critica.Ini Istvâti Kniezsa, Pseudo-Rumânen in Pa *tâm* und in den Nordkarpathen, AECO> I, p, *91* şui.; II, p. 84 ş.u.). A, Rosetti] Elem roumains dans les chartes en slavon provenant des pays roumains (XIV—XV* siecles), ppris et communications presentes au VH-e Cangrej* international des slavistes (Var *21-27* Âout, 1973/ Bucureşti, 1973}.

Exemplele sînt grupate pe regiuni dialectale: Moldova, Ungaria, Tra vania, Ţara Românească, Serbia,

FONETICA

VOCALELE

- *e* a trecut la *ă,* după *s: Sâcară* (= secară, n. pr., Suceava, 1486, Bog DSM, I, p. 290).

,e neaccentuat nu este sincopat:

Moldova. (în obîrşie) *Direptolu(v)* (=• dirept < lat. *directus,* n. fără loc, 1455, Costăchescu, DM în. Şt., II, 521, 22),

în cuvintele de origine latină, *e* accentuat urmat în silaba imediat u toare de *e* a fost diftongat în *ea.* Diftongul e redat prin slovele/k şi A:

Moldova, [credinţa Braţului] *Nxdedulova* (= netedul < lat. *nitidr* pr., Roman., 1392, Costăchescu, DM în. Şt., I, 8, 4); [jupanului Braţul] *4ula* (Suceava, 1393, Costăchescu, I.e., I, 14, 5; Suceava, 1395, Costăch I.e.,' II, 612, 26); *Urecle* (n. pr., fără loc, 1407, Costăchescu, I.e., I, 53 *Urmii* (Suceava, 1411, Costăchescu, I.e., I, 95, 17); *BerbecZ* (n.pr., Suce 1433, Costăchescu, I.e., II, 144, 14).

Monoftongarea lui *ea,* cînd era urmat în silaba imediat următoare apare încă din secolul al XV-lea:

Ungaria. *Repede* (n. top., corn. Zips^ 1430, Fejer, X, VII, p. 231).

Moldova. *Urecle* (n. pr., Suceava, 1437, Costăchescu, DM în. Şt,, 1,53 Ea e confirmată prin notarea lui *e,* care nu provine din *ga,* cu ajutoru vei *k, de exemplu:

Jumetatici (= jumătate, n. pr., Vaslui, 1439, Costăchescu, I.e., II, 28—29).

Aici *e* e notat din eroare cu ajutorul slovei -k, căci nu provine din dift *$ja.* Această grafie probează că în 1439 *ea,* urmat în silaba imediat urmă de *e,* fusese monoftongat (v. *Urecle,* mai sus) şi că notarea lui *e* cu ± se în virtutea unei tradiţii grafice.

Grafia *Neutidul* (n. top.), dacă trebuie transcrisă *netedul* (într-un document latinesc, silvania, fără loc, 1307, ţ.ukinich-Gâldi, Doc. hist, Valach., 49, nr, 28), ar atesta pronu m@noftongată a lui *ea* accentuat încă din secolul al XIV-lea. Documentul în care apare aume este însă o transcriere din 1768, astfel încît valoarea acestei mărturii este îndoi

Grafia cu is şi cu A, pe lingă cea cu *e,* apare în numele *Şiret,* dacă forma originară este *Serei* sau *Serele,* ceea ce nu e sigur (v. Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 474). Aici, ca şi în cazul de mai sus, *e* a fost conservat (căci nu avea motiv să fie diftongat); cu toate acestea, el este notat şi cu ajutorul slovelor care notează diftongul *ga.* Dacă însă forma originară comporta un *e* final,..atunci notaţia cu *e* înseamnă o evoluţie şi revenirea la stadiul de monoftong:

[civitate] *Cerethcnsi* (Hîrlău, 1384, Costăchescu, DM în. Şt., I, 4, 6, 17|; [satele pe] *Serete* (Roman, 1392, Costăchescu, I.e., I, 7, 16); [credinţa panului Vlad] *Sirfatuskogo* (Suceava, 1411, Costăchescu, l.c, 1,92,22); *Siretskogo* (Suceava, 1411, Costăchescu, I.e., I, 95, 13); *Serat, Serete* (Suceava, 1431, Costăchescu, I.e., I, 317, 11, 12); *Serete* (Suceava, 1443, Costăchescu, I.e., II, 141, 5); *Seret* (Suceava, 1434, 1445, Costăchescu, l.c, II, 669, 23; 211, 15, 17); SÎ>^ (Suceava, 1408, Costăchescu, I.e., II, 632, 1, 14, 18, 19).

*k mai apare în sufixul *-eni,* în nume de localităţi. Sufixul românesc reproduce pe cel slav *-enino,* care cuprinde vocala *e.* Grafia cu *£ poate fi deci o imitaţie după cea slavă. Sînt însă indicii că se pronunţa *ea* sau că se pronunţase astfel la o epocă precedentă, şi anume în cazurile cînd *ea* era precedat de o semioclusivă, care a absorbit pe *e,* prim element al diftongului: *Stănijaniî* (din *Stănijeanii); Luncani* (v. mai jos), din *Lunceani* etc.

Iată exemplele:

Moldova. *Bucumeni* (sat, Suceava, 1424, Costăchescu, DM în Şt., I, 162, 2); *Bucumenii, Slănijanii* (sate, Suceava, 1428, Costăchescu, I.e., I, 218, 10,îi) ; *BoşoUni* (Suceava, 1428, Costăchescu, I.e., I, 228, 10); *Buâiume'ni* (Sufceava, 1434, Costăchescu, I.e., I, 386, 13—14,16); *Suseni* (sat, Vaslui, 1436, Costăchescu, I.e., I, 444, 15); *Bdrsomhie, Dumitreni* (Suceava, 1439, Costăchescu, I.e., II, 35, 15); *Jigârhiii* (sat, Suceava, 1439, Costăchescu, I.e., II, 41, 21); *Crepăturenii* (sat, Suceava, 1458, Bogdan, DSM, I, 24), *Murganii* (sat, Suceava, 1466, Bogdan, I.e., I, 110); *BăhnMi* (sat, Suceava, 1468, Bogdan, I.e., I, 125).

Ţara Românească, £ e notat în mod normal în n. top. *Snlgov* (= Mănăstirea* Shagov, fără ioc, 1408—-1418, Panaitescu, DŢR, I, 91, 14; 17; 26), căci numele românesc reproduce v. sl. *sn&gu* « zăpadă» (cf. bg. *snegovit* « acoperit cu zăpadă »). De asemenea, în *Tismena?* (Argeş, 1426, Panaitescu, l.c, I, 147, 36; 148, 10—11; Tîrgovişte, 1529, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 30, nr. 31.), căci, la origine, numele comporta diftongul *ea* (cf. în ucr. *tys'mjaniâa,* Miklosich, Pers., p. 329, s.v., derivat din v.sl. *tisu* « (planta) tisă », cu ajutorul sufixului *-jan-,* cf. Vondrâk, Verg. sl. Gr., I, p. 660). în consecinţă, scrierea cu *e* a acestui nume nu corespunde pronunţării cu *e,* care nu e justificată aici:

Tismena (Argeş, 1385, Panaitescu, I.e. I, 38, 32; fără loc, 1392, Panaitescu, I.e., I, 60, 12; fără loc, 1392—1408, Panaitescu, I.e., I, 75, 7; fără loc, 1408—1418, Panaitescu, I.e., I, 88, 8; Argeş, 1439, Panaitescu, I.e., I, 186, 29; 187, 8—9; Serbia, Ştefan Duşan, 1391, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. !7|.

Trecerea normală a diftongului *ea* la *a* e notată de cîteva ori:

Tismana (fără loc, 1392—1408, Panaitescu, DTR, I, 74, 22; Bucureşti, 1490, Panaitescu, I.e., I, 391, 16; 24).

*£, în sufixul *-eni,* apare în condiţiile indicate mai sus:

Podenii (sat, fără loc, 1424, Panaitescu, DŢR, I, 136, 34), *Cornmi.(s&t,* Tîrgovişte, 1424, Panaitescu, I.e., 1,140,18), *IzvorZni* (sat, Argeş, 1425, Panaitescu, I.e., I, 146, 13), *Spineni* (sat, Bucureşti, 1480, Panaitescu, I.e., I, 310, 19); *Luncani, Cararene* (sate, Creaţă, 1421, Panaitescu, I.e., I, 129, 9*"18); *Brâdâţeni, Ciurgeni, Săvăstrfaii, Călugăreni, Cararini, LuminZni, Pasini* (sate.

Tîrgovişte, 1475, Panaitescu, I.e., I, 290, 22; 24; 25; 28; 29); *Brădăţe Lmiianii, Călugărim; Limiineni* (sate, Bucureşti, 1478, Panaitescu, Le, 365; 16; 17; 22; 23), *Budlni, AIbini* (sate, Bucureşti, 1486, Panaitescu, l.c, 354,; 23, 25).

u

în cîteva cazuri, *-u* e notat; dar alături de această notaţie, apar nota fără,*-w* (Sima) *Tunsulu,* (Ştefan) *Tunsulu* (n. pr., dar: loan *Hurjescul,* Suce va,. 1453, Costăchescu, DM în. Şt., II, 467, 8, 9, 10); (na potoci) *Fănăţel* (=='pe pîrîul F., n. top,, dar *Curatul,* Suceava, 1469, Bogdan, DSM, I, 13 (sas popom) *Sătielu* (= cu popa Sătcelu, n. pr., Bucureşti, 1480, Panaitesc DŢR, I, 310, 24).

în regulă generală, *-u* final nu e notat; acolo unde apare, este introd din vechea slavă, unde avea o valoare morfologică. Notaţia cu *i* nu are valoa "fonetică (v. mai jos, p. 458 ş.u.).

Transilvania. *Buyul* (n. pr., Alba-Iulia, 1231, doc latinesc, Zimmerman Werner, Urkundenb, I, 55, 19); *Radul* (n. pr., Cristian, jud. Braşov, 13 doc latinesc, Lukinich-Gâldi, Doc hist. Valach., 302); *Dragul* (n. pr., fă loc, 1368, doc latinesc, Lukinich-Gâldi, Le, 213, nr. 166; Timişoara, 13 doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c, 486, nr. 423); *Dubrul* (n. top., fără l 1369—4377, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c, 222); *Myhui* (n. pr., Haţ 1360, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c, 147); *Negul* (n. pr., fără loc, 13 doc latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c, 66, nr. 39); *Negwl (==* Negul, n. top., fă loc, 1369—-1377, doc latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c, 223)*; Neutidul (==•* neted n. top., fără loc, 1307, transcriere din 1768, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l 49, nr. 28); *Radul* (n. pr., Şemlacul Mare, jud. Timiş, 1370, doc. latine Lukinich-Gâldi, l.c, p. 228); *Tkatkul (*=Tatul, n. pr., Haţeg, 1390, d latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c, p. 399, nr. 357).

[la obîrşia] *Fronwsolu* (n. top., Suceava, 1411, Costăchescu, DM, în Şt,, I, 81, 12); *niGSutiti,* cu *-i* nenotat sau dativul (< *illo,* Coteanu, SCL, XV, 1964, p. 433—454); *nep* (svoe£) (— nepotului său, Suceava, 1453, Costăchescu, Le, II, 458, 9), cu *-lu* (sau - nenotat. *Butul,* atestat în 1209 (Densusianu, H.d.l.r., I, p. 393; ed.. rom., p. 251), este o lect greşita, în loc de *Butttz* (Kniezsa, AECO, II, p. 159).

Moldova. Nume proprii. *Standul* (Vaslui, 1452, Bogdan, Doc. mo din s. XV, XVI, 31); *Tămăşanul, Morcul* (n. pr., Tîrgovişte, 1481, de la moldovean, Bogdan, l.c, 57); (Staniv) *Preuţescul* (n. pr., fără loc, 1400, C tăchescu, DM în. Şt., I, 31,25); (un iezer pe Prut, anume) *Luciuli* (Suceav Î409, Costăchescu, l.c, I, 71, 9); (Jurca) *Dragotescidi* (Suceava, 1412, Cos chescu, I.e., I, 98, 7); (Crăciunk), *Belcescidh,* (Suceava, 1414, Costăches I.e., I, 111, 9); (pan) *Budul* (fără loc, 1421, Costăchescu, l.c, I, 142, 5); *Paus . cuii, Mihuli, Stanculh* (Suceava, 1426, Costăchescu, I.e., I, 182, 14—1 17; 18); *Filipi, Mihuli, Bratuli, Micule* (Suceava 1427, Costăchescu, I, 193, 8; 12).

viglu (= vig « bucată », fără loc, 1408— 1418, Panaitescu, DŢR, I, p. 102, 20,; v. p. 1 .« obscur »; dare în natură, opusă lui *engarija* «prestaţie»). Editorul restabileşte lectura *vig* care nu pare justificată; *vig,* articulat *vigu.*

Nume comune. Notaţia cu -Tv, -**K:** *btwn* (Suceava, 1479, Bogdan, DS I,»p.. 221); *cumnaţi* (Suceava, 1470, Bogdan, I.e., I, p. 152); *nepoţi* (Suceav 1488 şi 1490, Bogdan, I.e., I, p. 354 şi 442); *rime** (Suceava, 1502, Bogda I.e., II, p. 210). Notaţia zero: *brad* (Suceava, 1490, Bogdan, l.c, I, p. 4

440); *bradul mueriei* (Suceava, 1491, Bogdan,, te, I,. p. 488); *buor* (Suceava, 1490, Bogdan, Le, I/p. 440}*lac* (Suceava, 1468, Bogdan, Le, I, p. ^27); *nepot* (Roman, 1466, Suceava, Î467, 1490, Bogdan, Le, I, p. 11-4, 301,397)»

Țara Românească. *Albul* (n. pr., Tîrgoviște, 1420, DISR, 14, 5)*; Sofiaiul* (n. top., fără loc, 1402—1408, Panaitescu, DȚR, I, 81, 24); *CireşeM •<!)•>^* (n, top., fără loc, 1408—1418, Panaitescu, Le, I, 88, 19); *Afumatul* (n<.pr., Tîrgoviște, 1424, Panaitescu, Le, I, 133, 11); *Cireşelul* (n. top., fără loc, £42, Panaitescu, Le, I, 136, 20); *Albuh, Stancul, Radulh* (fără loc, 1425, Panaitescu, Le, 145, 1; 2; 3); *Radula, Stancul, Albul, Sarul* (n. pr., Argeş, Jf26,. Panaitescu, Le, I, 148,; 1; 10; 25; 27); *Călugărul* .(n. top.), *Albul, lorhd, Tâtul, SriMl* (n. pr., Argeş, 1428, Panaitescu, Le I, 151, 10; 35; 36); *larciul, Tutui* (fără loc, 1428, Panaitescu, Le, I, 160, 19, 20); *Amarul* (o. top., Argeş, 1430, Panaitescu, Le, I, 161, 35); *Albul, Radiat, Stanchd, Iweiul, Vlaicul, Barbul, Totul* (n. pr., Tîrgoviște, 1431, Panaitescu, Le, I/V 165, 5; 6; 7; 8); *Bajkul, Vioiul, Vlajkid, Stancsul, Tatul, Sztancsul* (n. pr. e&eument unguresc, traducere din 1727, Tîrgoviște, 1437, Panaitescu, Le, I, 173, *M*; 174; 1; 25; 26; 27; 28), *RoduK, VIadul fax** loc, 1492, Nandriş, Doc?rom. Athos, p. 37).

Moldova. Țara Românească. în exemplele următoare, *-u* reprezintă desinența de genitiv a numelor cu tema în *-u* (iv), de exemplu *synu, genit,synu,* în vechea slavă:

fsatul lui) *Moisu Filosofu* (n. pr., Suceava, 1423, Costăchescu,. *'Wâ- M.* Şt.; I, 156, 13); (am dăruit.. . lui T. şi lui Şt.) *Tatulu, Stanciulu* (n. pr., Tîrgoviște, Î437, Panaitescu, Le, I, 179, 6; 7; mai jos, r, 26, 27: *Nanul, StmŞml², Radul))* (lui) *Radulu* (n. pr., Tîrgoviște, 1437, Panaitescu, Le, I, 181, 34); *(hxi)\Nanu, i Tatulu i Şerbu* (n. pr., Gherghița, 1471, Panaitescu, Le, 1/273, 28, 29); (lui) *Radulu,* (lui) *Miculu* (n. pr., Bucureşti, 1475, Panaitescu^ Le, •I, 288, 32}; (lui) *Crăciunu* (n. pr., Bucureşti, 1478, Panaitescu, Le, I, 3#0, 15); (lui) *Bratulu* (Tîrgoviște, 1481, Panaitescu, Le, I, 318, 3); (lui) *Romşnu, Danu, Radulu, Miculu, Muşatu* (Tîrgoviște, 1482, Panaitescu, Le, I, 328/22).

Cf. (aceasta poruncă a domniei mele...) ***zupanu Mihaiu spataru*** (— jupînului M. spătarului, Tîrgoviște,. 1484, Panaitescu, DȚR, I, 344, 4); (credința) ***pana Petra prăcâlabit*** (;= credința panului P. pîrcălabului, Vaslui, 1449, Costăchescu, DM în. Şt., II, 744, 5—6).

-l lipseşte în exemplele următoare:

Frăncufn. pr., Suceava, Î468, Bogdan, DSM, I, p. 127); *(biata* •= balta) *Bisirețu* (n. top., Bucureşti, 1480, Panaitescu, DȚR, I, 314, 29); *Albu,'Megu (n.* pr,, fără loc, 1490, Panaitescu, Le, I, 390, 5; 6); *Albu* (n. pr., Bucuiesti, 1490, Panaitescu, Le, I, 392, 17).

Serbia. *Bratulh,* 11, *Brațul,* 78; *CrețuW,* 122; *Dragule, IA* (Mănăstirea Decani, 1330, M. Milojevic, Decianske hrisovulie, Belgrad, 1880; Gfasnik srpskog ucenog drustva, XII, 1880).

în hrisovul lui Ştefan Duşan din 1348, editat de Hasdeu, Arch, ist., III, găsim notațiile următoare:

*Surdul^* (89), *BradeK* (91), *Hramlk, Daiulk, NZgulw, Raiulw, Sigma***. (104), *Vladul-k, Rmul^?, Staâuh?* (105), *DrajuW, GraduW* (107), *Opăritul^* (108).

în documentele provenind din țările româneşti sau din Transilvania, e. neîndoios că *4* reprezintă articolul postpus, împotriva părerii lui Weigand, că acest *4* ar fi de origine slavă fWJb, XII, p. 110 ş.u.; BA, II, p. 147 ş.u.; J. Kniezsa, AECO, II, p. 154 ş.u.) s-au ridicat, cu drept cuvînt, Capidan (DR, I, p. 195 ş.u.) şi AL Graur (Romania, LII, p. 495 ş.u.), identificîndu-1 cu articolul românesc, care a fost adoptat de slava de sud. (După cum a arătat Graur, Le, p. 499, o probă despre aceasta o avem în faptul că numele în *-ul* fac, în slavă, femininul în *-ula; Radul,* fem. *Radula,* pe cînd, în română, femininul este în *-a: Rada,* ceea ce probează că în slavă *-ul* nu a fost simțit ca un morfem al masculinului, numele *Radula* fiind considerat indivizibil. în română, dimpotrivă, morfemul *-l* de la masculin se opune morfemului *-a* de la feminin.) Pentru numele din Ungaria în *-ul,* trebuie însă ținut seama de explicația prin germ. *-Io,* redat în documentele din Ungaria prin *-ul.* într-adevăr, numele în *-ul* din Ungaria apar în regiuni unde nu e de presupus că a trăit o populație românească (Kniezsa, Le). De aceea, nu am făcut uz, aici mai sus, de numele în *-ul* din documentele provenind din Ungaria.

. ă şi î

ă sau *î* (arhifonemul *ă,* realizat ca *ă* sau *î,* v. mai sus, p. 412), e notat cu ajutorul slovelor *fa,* Tv şi w:

Moldova, *răpi* (fără loc, 1400, Costăchescu, DM în. Şt., I, 31, 30); *Birlic/h* (n. pr., Suceava, 1410, Hasdeu, Arch, ist., I, 2, p. 12, nr. 284; Suceava, 1419, Hasdeu, Le, I, 1, p. 110, nr. 154); *Cobule* (n. top./Suceava, 1435, Hasdeu, Le, I, 2, p. 19, nr. 286); *Tr^medecii* (=Trimedecii, sat, Suceava, 1427, Costăchescu, DM, în. Şt., I, 193, 11).

Trecerea lui I la **Î** e înregistrată:

ripi (Suceava, 1428, Costăchescu, Le, I, 224, 12—13) < lat. *rîpa.* Pentru *i* > *i* şi *î* > *i,* v. ML, p. 154—156.

Țara Românească. *Câba* (baltă, Bucureşti, 1478, Panaitescu, DȚR, I, 305, 25); *Părâiani* (sat, Bucureşti, 1480, Panaitescu, Le, I, 310, 20).

ă neaccentuat e notat de obicei cu ajutorul slovelor ***K** sau *fa.* Sînt însă cazuri cînd *d* e notat cu slova care notează pe *a.*

Nu am înregistrat cazurile de notare a lui *ă* prin *a* în cuvintele în care această grafie se poate explica prin influența originalului slav, ca, de exemplu, *călugăr, dascăl* etc., sau prin ilnfluența numelui asupra derivatului, de exemplu *fatir,* față de *Făureşti, Manea,* față de *Măneşti* etc.; bg. *Manzul* (regiunea Pirdop, est de Sofia): nu e vorba de *a* netrecut la *â* (Maria Rădulescu, Om. Iordan, p. 718), căci aici *e* (-fu) este originar (v. mai sus, p. 208), nu *a.*

Moldova. *Crăciun^²* (n. pr., Suceava, 1414, Costăchescu, DM în. St., I, 111, 9); *Bărbosul* (n. pr. Suceava, 1424, D. Bogdan, AM, 19); *Matasă* (n. pr., Mănăstirea Bistrița, 1428, Costăchescu, DM în. Şt., I, 213, 2); *Turbateşiî* (n. top., Moldova, 1428, D. Bogdan, GL, 208, s.v.; Suceava, 1429, Costăchescu, L'e, I, 239, 7); *Barbosw* (n. pr., Baia, 1418, Costăchescu, Le, I, 127/ 16); *Balans* (n. pr., Bascacauți, 1431, Costăchescu, Le, I, 315, 6; Suceava, 1434, Costăchescu, I.e., I, 383, 6); *Jumatatevica²* (n. pr., Suceava, 1437, Costăchescu, Le, I, 536, 17; 1438, Costăchescu, Le, II, 7, 23).

Țara Românească. *Varonice* (— Văronicele, săiişte, Argeş, 1387, Panaitescu, DȚR, I, 43, 4); *Dabaceskî (=* Dăbăcescu, n. pr., Argeş, 1387, Panaitescu, Le, I, 43, 12); *Bradateni (=* Brădăteni, sat, fără loc, 1388, Panaitescu, Le, I, 46, 7).

Serbia. *Opăritul* (n. pr., Ştefan Duşan, 1348, Hasdeu, Arch, ist., III, p. 108), *Faunii* (n. top:, Hasdeu, Le, p. 115).

ă: e. în *jumătate,* în locul lui *ă* neaccentuat al limbii de astăzi, apare cînd notația cu *ă,* cînd cea cu *e:* aceste grafii pot nota o realitate fonetică, pronunțarea cu *e* (veche) existînd alături de pronunțarea cu *ă (e* trecut la *ă* prin acțiunea oclusivei labiale precedente).

Cuvîntul aparține vechiului fond şi e reprezentat în albaneză prin *gjymes, gjmese, gjymse* (deci, lui *e* albanez îi corespunde un *ă* românesc), contaminat, poate, cu lat. *medietatem* sau *dimidietas.* Forma primitivă era cu *e,* pentru că *ă* poate fi explicat prin *e* (acțiunea lui *m),* dar *ă* nu trece la *e.*

Din exemplele înşirate mai jos reiese, aşadar, că *e* nu trecuse încă la *â* în Moldova, în secolul al XV-lea. Astăzi această conservare a lui *e* e semnalată pe un teritoriu restrîns al dacoromânei şi e normală în aromână.

Iată exemplele:

e. Moldova. [La fîntîna) *Peducelului* (n. top., Vaslui, 1436, Costăchescu, DM în. Şt., I, 444, 17); *Jiumeiate* (n. pr., Suceava, 1411), Costăchescu, l.c, I, 81, 20); *Jumetatevicfa* (n. pr., Suceava, 1412, Costăchescu, I.e., I, 98, 18); *Jumetatevicft* (n. pr., Suceava, 1419, Costăchescu, l.c, 132, 10—11); *Jometateva* (n. pr., Suceava, 1427, Costăchescu, l.c, 196, 30—197, 1).

Grafia cu *o: Jomotatova* (n. pr., Suceava, 1417, Costăchescu, I.e., I, 191, 5)^e accidentală.

ă. [loan] *Jumătate* (n. pr., Suceava, 1414, Costăchescu, I.e., I, 104, 1). Țara Românească, *e* apare trecut la *ă* în *Rătundul*[2] (< lat. *retundus,* n. pr., fără loc, 1480, Bogdan, Rel. Braşov, I, p. 164).

î nazal

Grafiile întrebuințate pentru notarea lui *î* sînt folosite şi pentru notarea lui *î* nazal. Exist/ența lui *î* este dovedită de grafiile cu slova w, care în rusă notează pe *y* (echivalent aproximativ al lui *î* românesc, v. ML, p. 156).

Moldova. *hi = î: Şunca* (n. pr.: credința panului Sîncu, fără loc, 1422, Costăchescu, D.M în. Şt., I, 150, 10); [gîrla] *Flâmundzilor* (Suceava, 1448, Costăchescu, I.e., II, 324, 4); [Barbu] *Jamun (=* geamîn, n. pr., Davideni, 1446, Costăchescu, I.e., II, 251, 4—5); *Mmizați* (n. top., Suceava, 1434, Costăchescu, I.e., I, 386, 16); *Mhindrinh*[2] (= Mîndrea, n. pr., Suceava, 1435, Costăchescu, I.e., I, 403, 2; 11); *Mhmzați* (n. top., 1489, Costăchescu, l.c, I, 500); *Mundziil* (Suceava, 1448, Costăchescu, I.e., II, 314, 13); *P-hinticw* (n. pr., Suceava, 1456, Costăchescu, I.e., II, 791, 31); *Phintece (n.* pr., Costăchescu, l.c, II, 798, 27).

isi=î: St-hingacis[2] (n. pr., Suceava, 1427, Costăchescu, I.e., I, 178, 3; Vaslui, 1436, Costăchescu, l.c,. I, 444, 9).

î>i. Infundăturev (h. top., Suceava, 1428, Costăchescu, l.c, I, 224, 9—10); *Strimturhi* (n. top., Suceava, 1428, Costăchescu, I.e., I, 233, 22); *Mindziula* (= Mînzul, Roman, 1444, Costăchescu, I.e., II, 203, 9).

i = î. Țara Românească. *Manea* (n. pr., Tîrgovişte, 1483, Panaitescu, DȚR, I, 339, 9; Mănăstirea ,Glavacioc, 1486, Panaitescu, I.e., I, 352, 15).

a î.l. de *î* în *Mandzați* (= Mînzați, sat, Vaslui, 1436, Costăchescu, DM în Şt., I, 498, 7), grafie neconcludentă; *Stancişoro* (= săliştea Stîncişoara, Argeş, 1387, Panaitescu, DȚR, I, 43, 2) ar prezenta acelaşi fenomen, dacă trebuie să plecăm de la *stîncă.*

î. Țara Românească. *Tâmpa (=* Tîmpa, n. pr., fără loc, 1421, Panaitescu, DȚR, I, 126, 26); *Dâmbova* (sat, Argeş, 1430, Panaitescu, I.e., I, 161, 35); *Dămbrovnid* (rîu?, Tîrgovişte, 1451, Panaitescu, I.e., I, 221, 21); *Parângul* (munte, Didrih, 1470, Panaitescu, I.e., I, 272, 23).

i = în. Țara Românească. *Mădricca (—* Mîndricica, n. pr., R. Vîlce 1389, Panaitescu, l.c, I, 52, 17).

î > i. Țara Românească. *Strlmtişorul* (sat, Mănăstirea Glavacioc, I48 Panaitescu, I.e., I, 352, 35).

DIFTONGII

ea'

Diftongul *ea'* e notat cu ajutorul slovelor şi */h* (v. mai sus, p. 404 ş.u

Țara Românească, *Jibl/* = (Jiblea, sat, fără loc, 1388, Panaitesc DȚR, I, 46, 7; R. Vîlcea, 1389, Panaitescu, l.c, 51, 31); *Seca (==* Seaca, s fără loc, 1388, Panaitescu, I.e., I, 46, 7); *Mane* (= Manea, n. pr., fără l 1392, Panaitescu, I.e., I, 56, 3); *Orehovî* (= Oreahova, n. top., fără loc, 13 Panaitescu, l.c, 61, 18; 1392—1408, Panaitescu, I, l.c, 75, 32); [na] *Codme* (— la Codmeana, mănăstire, fără loc, 1408—1418, Panaitescu, I.e., I, 94, *Bela*[2] (= Beala, sat, Argeş, 1415, Panaitescu, I.e., I, 110; 18; 19).

Moldova. Trecerea lui *ea* la *a* apare în *Măstachin (=* Mesteacăn): *biota Măstachinului* (= de la balta M., n. top., Suceava, 1473, Bogdan, DS I, p. 183).

Trecerea lui *ea* **la** *a* ar fi semnalată în *Fata,* nume de persoană atestat în 1217 (Ungar corn. Şopron; Draganu, Rom. s. IX-XIV, p. 175 ş.u., 331, 448, 600).

împotriva acestei interpretări se ridică serioase obiecții: 1. nu e de crezut că fenome monoftongării să fie atît de vechi. Afară de aceasta, trebuie ținut seamă de faptul că do mentul din 1217 nu ne-a fost transmis în original, ci e cunoscut dintr-o ediție din 1785; 2. afară de un singur caz (1271, corn. Nyitra), numele denumeşte un bărbat; 3. el apare în regi unde nu e atestată o populație românească.

De aceea, unii cercetători au explicat acest nume prin germană (I. Kniezsa, AECO, p. 143 ş.u.; L. Tamâs, AECO, II, p. 322 ş.u., 332, n. 145).

Identificarea propusă de Draganu (l.c, p. 352) a numelui de localitate *Szaka* cu dr. *se* în care *ea* ar fi trecut la *a,* e încă mai puțin probabilă (v. I. Kniezsa, l.c, p. 207 ş.u.).

ia

Slova & notează diftongul *ia:*

pocnite Lalovi (= poienile lui Lai, sat, Tîrgovişte, 1483, Panaitesc DȚR, I, 339, 13).

oa

Diftongul *oa* e notat cu ajutorul slovei o: nu trebuie însă să deducem aici că *o* nu fusese încă diftongat în *oa,* la această epocă. Pentru explicar acestei grafii trebuie să ținem seamă de faptul că vechea slavă nu posedă ac diftong. întrebuințarea slovei *o* pentru a nota pe *oa* e datorată, deci, graf chirilice:

Țara Românească, *costa (=* sub coastă n. top., Bucureşti, 1463, Pan tescu, DȚR, I, 246, 12); (del) *Oncev* .(= dealul lui Oancea, n. pr.), (ot) *O* (= de la Oancea, n. pr., Bucureşti, 1478, Panaitescu, I.e., I, 300, 17; 1

VOCALELE ÎN HIAT

Hiatul *u-o* e redat prin *uo:*

Moldova. *Niwrețu (*= nouret, n. top., Suceava, 1454, Costăchescu, DM în. Șt., II, 501, 12); *Buoren<i>*[2] *(*= Boureni, n. top., Băiceni, 1454, Costăckescu, I.e.; II, 506, 4; Cotnari, 1454, Costăchescu, I.e., II, 509, 12); *bour (u edinu dub su buoru* = la un stejar cu bour, Suceava, 1479, DSM, I, 221).

Țara Românească. *Buorxdul* (= Buorelul, n. top., Tîrgoviște, 1483, Panaitescu, DȚR, I, 339, 12).

Alteori hiatul e redat prin *oo: Boorenul* (n, pr., Bîrlad, 1467, Costăchescu, DM de la Șt. M., 69, 21).

între *e* și *u* în hiat s-a dezvoltat un *u,* consonificat în *v:*

Moldova. *Grevul* (= Greul, n. pr., Suceava, 1448, Costăchescu, DM în. Șt, II, 300, 15). Fenomenul apare, dialectal, în dacoromână (v. mai jos, p. 462 ș.u.); el nu e deci, în mod necesar, un fenomen rusesc (Ciobanu, încep., p. 56).

CONSOANELE

LA BlALE

Labialele sînt nealterate:

Moldova. *Piatră* (n. pr., Suceava, 1438, D. Bogdan, AM, 28, 6); *pilor* (Suceava, 1410, Costăchescu, DM în. Șt., I, 75, 14); [pînă la] *Pisca*[2] (= pisc, fără loc, 1425, Costăchescu, I.e., I, 168, 24; Suceava, 1427, Costăchescu, I.e., I, 190, 15); *FU < i > pu, FU < i > pe* (= la Filipea, nume de pîrîu, v.p. 40, fără loc, 1400, Costăchescu, I.e., I, 37, 5; 11); *Pitici* (n. pr,, Suceava, 1424, Costăchescu, I.e., I, 103, 9); *Filiph* (n. pr., Suceava, 1427, Costăchescu, I.e., I, 193, 8); *Piatra*[2] (n. pr., Suceava, 1435, Costăchescu, I.e., I, 403, 19; Vaslui, 1436, Costăchescu, I.e., I, 445, 5); *Piatra* (n. pr., Vaslui, 1436, Costăchescu, I.e., I, 460, 7); *Filipph.* (Suceava, 1435—1436, Costăchescu, I.e., I, 494, 11); *Pisc* (n. pr., Suceava, 1453, Costăchescu, I.e., II, 468, 13); *Pisc* (Suceava, 1453, Costăchescu, I.e., II, 473, 7)*; pisc* (Suceava, 1456, Costăchescu, I.e., II, 582, 10); *Mic, Pitic* (n. pr., Suceava, 1459, Costăchescu, DM de la Șt., 22, 21; 23).

Hinatw (Ștefan Dușan, 1348, Hasdeu, Arch, ist., **III,** p. 183) a fost explicat de Hasdeu prin *fin* (I.e.), dar apropierea nu pare justificată.

dz

dz este notat cu semnul S în textele din Moldova:

Moldova. *Budzești* (sat, Neamț, 1422, Costăchescu, DM în. Șt., I, 147. 11); *Dzemă*[3] *(*= zeamă, Suceava, 1491, Costăchescu, DM de la St. M., 156, •12; 13; 16); *Mîndzul* (n. pr., Suceava, 1448, Costăchescu, DM* în. -Șt., II, 314, 13); *Mandzați* (n. top., Vaslui, 1436, Costăchescu, I.e., I, 498, 7), *Mindziula (*= Mînzul, n. pr., Roman, 1444, Costăchescu, I.e., II, 203, 9).

Prezența lui *dz* în *budză* și *mîndz* e normală, întrucît aceste cuvinte fac parte din vechiul fond tracic al limbii (v. mai sus, p. 246 ș.u. și 251); într-adevăr, *dz* reprezintă aspectul fonetic vechi din aceste cuvinte! stadiul *z* provenind din *dz* (cf. în aromână: *budză* și *mîndzu).* în *dzeamă, dz* este de asemenea etimologic; cf. ar. *dzamă* (Dai.) și it. de s. *dzema* < gr. CSJIOL

Notația cu *z* **(3)** apare însă și în Moldova, dar întîmplător: *Mînzați* (Suceava, 1434, Costăchescu, DM în. Șt., I, 386, 16).

Țara Românească. în textele provenind din Țara Românească, scrierea cu *ș(=z)* este generală; cf., de exemplu, *Mănze* (n. pr., fără loc, 1462—1463, Bogdan, Rel. Brașov, I, p. 103).

g Și J

g (din *i* consoană latin + *o, u* accentuați) nu apare notat în textele din Moldova, unde va fi atestat mai tîrziu (v. p. 473), din lipsa unei slove adecvate, în mod provizoriu, e redat cu ajutorul slovei >K

Necunoașterea slovei y și necesitatea de a nota pe *g,* simțit diferit de *j,* a provocat grafii aproximative, ca *Dcurjeîu (*== Giurgea, n. pr., Vilna, 1493, Solia lui Ștefan cel Mare către principele Lituaniei, Bogdan, DSM, II, p. 383; 1496, Bogdan, I.e., II, p. 396, 400; 401; 407), unde, în lipsa unei slove adecvate, grupul *dc* notează pe *g;* v. și î.c. p. 386, solia din anul 1494, unde *g* e redat prin *cj: Cjurju* = Giurgea. Grafia cea mai potrivită este însă *dj: Djurja* (= Giurgea, Moldova, 1495, Bogdan, I.e., II, p. 391, 394).

Slova y, de origine sîrbească (v. mai sus, p. 407), e întrebuințată pentru prima oară într-un document din 1454, provenind din Moldova (Neamț): *Gamyr^* (n.pr., Costăchescu, DM în. Șt., II, 5, 7; în CB, II, 14, cu data 1453). Dar scrierea cu >**K** apare și după această dată, v. exemplele mai jos *(Rujină, Jumătate* etej ; însă aici ea notează o pronunțare reală, de exemplu în *jur câ- nii* = *Giurcani* (n. top., Suceava, 1495, Bogdan, DSM, II, p. 84; v. mai jos, p. 473).

în Tara Românească/găsim notația aproximativă cu *c* (cf. Pasca, CL, I, 1956,'p. 85, n. 38):

Cenune (n. top., 1415, DȚR, Tîrgoviște, 1436, Panaitescu, DȚR, I, p. 169, 10 si *Ghenune,* cu r chirilic, n. top., Mănăstirea Cozia, 1415, Panaitescu, I.e., I, p. '108, 8).

în același timp, găsim însă și grafia cu j?: *Jenune* (Creață, 1421, Panaitescu, I.e., I,'p. 129, 22).

Iată exemplele:

Moldova. *Jurja* (n.pr., Suceava, 1424, D. Bogdan, AM, 19, 24; Suceava, 1427, D. Bogdan, Le, 23, 2); [Barbb] *Janiîrk* (n. pr., Davideni, 1446, Costăchescu, DM în. Șt., *II,* 251, 4—5); [rîul] *Jeredze* (probabil, Geredzei, în Bucovina, v. p. 83, Suceava, 1411, Costăchescu, Le, 81, 5) *) jiiide* (= jude, Suceava, 1433, Costăchescu, I.e., II, 594, 10); *Jiurjfr, Jiumetate* (n.pr., Suceava, 1411, Costăchescu, I.e., I, 81, 19; 20); *Jiurje* (n. pr., fără loc, 1411, Costăchescu, I.e., I, 85, 6); *Jurca* (n. pr., Suceava, 1412, Costăchescu, I.e., I, 98, 7); *mejiasi* = megiași, Iași, 1455, Costăchescu, I.e., II, 525, 13); *Rujină, Rttjinenii* (Suceava', 1459,' Costăchescu, DM de la Șt. M., 21, 9: 22, 3); *Jurjești* (= Giurgesti, n. top., Vaslui, 1465, Bogdan, DSM, I, 88); *Jumeiaie, Jumăiățeni* (Suceava, 1492, Costăchescu, DM de la Șt. M., 161, 12; 16; 19; 20; 24; 26; 30; 35); *Rujiră* (Iași, 1495, Costăchescu, I.e., 197, 22; 198, 11; 12; 15; 16); *jur^ja* (n. pr. = Giurgea, fără loc, 1496, Bogdan, DSM, II, p. 397).

n

Trecerea lui *n* la *r* e înregistrată în textele următoare:

Moldova. Jud. Bacău, *(sihla) Giamirina* (= geamăna, n. top., 1491, Bogdan, DSM, I, p. 473). jud. Vaslui. *(Bode) Rtimârula* (= rumânul, n. pr., Bogdan, I.e., I, 374). Jud. Iaşi. *Jamiri* (== geamăn, sat, Suceava, 1472, Costăchescu, DM de la Şt. M., 77, 5). Jud. Bacău. *(Barbw) Jamîn* (= geamăn, n. pr., Davideni, 1446, Costăchescu, DM în. Şt., II, 251, 4—5); *(Barbw) Gamin, Fîntîreli* (n. pr., n. top. = geamăn, Fîntînele, jud. Bacău, 1454, Costăchescu, I.e., II, 517, 3; CB, II, 14, cu data 1453); *Jemereştii* (= Gemenesti, n. top., sat pe Tqpoiiţa, 1470, Bogdan, DSM, I, 415). *(Sima) Rujiră* (== rugină, n. pr., Iaşi, 1495, Bogdan, DSM, II, 71 şi Costăchescu, DM de la Şt. M., 197, 22; 198, 11; 12; 15; 16). Jud. Vaslui. *Lumirrmi* .(= Lumine, n. top., v.p. 406, Suceava, 1435, Costăchescu, DM în. Şt., I, 403, 5). Jud. Suceava, *Jirihpâ.n, Jirapan* (== jneapăn, n. top., Suceava, 1410, Costăchescu, DM în. Şt., I, 75, 11; 19); *Fîntîr&le* (= Fîntînele, Suceava, 1446, Costăchescu, DM în. Şt., II, 270, 10); *Nebureşti* (= Nebuneşti n. top., Suceava, 1448, Costăchescu, Lc, II, 342, 25); *Mastecîrul* (= mesteacănul, n. top., Suceava, 1455, Costăchescu, I.e., II, 553, 14); *Fîniîrele.* (= Fîntînele, n. top., 1470, Bogdan, DSM, I, p. 145). Jud. Vaslui, *Fîntirele* (= Fîntînele, n. top., Vaslui, 1439, Costăchescu, DM în. Şt., II, 53, 9).

Sînt cazuri, însă, cînd rotacismul nu e notat, de exemplu: *Fîntînele* <n. top., Suceava, 1426, Costăchescu, DM în. Şt., I, 178, 12), *Jeminesii, Fîntînele* (Suceava, 1447, Costăchescu, I.e., II, 288, 17, 18); *(Lâna) 'Rujină, Rujinenii* (n. pr., n. top., Suceava, 1459, Costăchescu, DM de la Şt. M., 21, 9; 22; 3); *Galbenu* (n. pr., Suceava, 1460, Costăchescu, l.c, 33, 21; 24).

Ţara Românească. Rotacismul nu apare în Ţara Românească: ^ *Aninişi* (sat pe Jiu, fără loc, 1392—1408, Panaitescu, DŢR, I, 75, 24); *Genune* (n. top., Mănăstirea Cozia, 1415, Panaitescu, l.c, I, 108, 8: Tîrgovişte, 1436, Panaitescu, Lc, I, 169, 10); *Jenune* (= Genune, Creaţă, 1421, 129^ 22); *Lummeni* (n. top., Bucureşti, 1478, Panaitescu, I.e., I, 305', 23).

n

n e păstrat în sufixul *-oane:*

Moldova. *Făuroane* (n. top., Suceava, 1455, Costăchescu, DM în. Şt., II, 543, 13); *Gâjoane* (= Găjoae, n. pr., Iaşi, 1495, Bogdan, DSM, II, p. 69)1

k'

Prin paîatalizarea lui *V,* s-a ajuns la *k'* (cf. Rosetti, Rech., p. 120):

Moldova. *Regiei* (^Tigheci, n. top., Vaslui, 1436, Costăchescu, DM, im. Şt., I, 444, 15; 16), *Kigtâ* (=Tigheci, Bulgari, 1441, D. Bogdan, AM, 35, 2); (de la) *Kegif/\{*= Tigheci, n, top., Suceava, 1447, Costăchescu, DM în. Şt., II, 281, 28, v. p. 284).

Numele apare sub această formă şi mai tîrziu: *Kegeci* (Husi, 1507, Costăchescu DM de la B., 249); *Kigeci* (Iaşi, 1603, Arch, ist., I, 117, nr. 166).

GRUPURI DE CONSOANE

cl'

Grupul *cV* e menţinut în Moldova pînă în 1428, cînd trecerea la *k'* e atestată pentru prima oară: *Unkni* (v. mai jos).

Klag (= dr. chiag), n. top., în Polonia (ţinutul Niepolomice), 1242 (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 408), ar proba că grupul fusese menţinut la această dată. Interpretarea nu e însă sigură. Astăzi localitatea e numită *Kîaj* (Kniezsa, AECO, II, p. 108; Tamâs, I.e., II, p^ 316, n. 117). Pe de altă parte, cuvintele cu *kl',* din ucraineană *(kl'ag, kl'agati* etc), ar arăta că împrumutul s-a făcut la stadiul fonetic *kl';* exemplele de *kl'* păstrat în Moldova, înşirate mai jos, confirmă această concluzie (Scheludko, BA, II, p.121, a observat, însă, că ruteana, neposedînd pe *k',* l-ar fi redat în toate cazurile prin *kl'* s-ar putea, deci, ca împrumutul să fi fost efectuat la stadiul *k'.)*

Părerea lui Densusianu (H.d.l.r., I, p. 303 ş.u.; ed. rom., p. 197 ş.u.), că în secolul al XIII-lea *kl'* trecuse la *k',* e infirmată de exemplele de *kl'* păstrat în Moldova înşirate mai jos (v. Tamâs, AECO, II, p. 315 ş.u.).

Iată exemplele:

Moldova. (Petre) *Urecle* (= Ureche, n. pr., fără loc, 1407, Costăchescu, DM în. Şt., I, 53, 8); (Petre) *Urzeli* (Suceava, 1411, Costăchescu, I.e., I, 95, 17); (credinţa panului) *Urmele* (Suceava, 1421, Costăchescu, I.e., I, 98, 21); *Urecle* (Suceava, 1414, Costăchescu, I.e., I, 112, 2—3); (pan) *Undita* (cf. *unchi,* n. pr., fără loc, 1421, Costăchescu, I.e., I, 142, 7); (pan) *Undele* (Suceava 1428, Costăchescu, I.e., I, 218, 24); *Unclxdi* (Suceava, 1429, Costăchescu, I.e., I, 287, 31—32; Suceava, 1430, Costăchescu, I.e., I, 308, 27; Suceava, 1431, Costăchescu, I.e., I, 311, 28; 318, 7; Suceava, 1432, Costăchescu, I.e., I, 338, 15; Suceava; 1434, Costăchescu, Lc, I, 383, 16—17); *Urmele* (Suceava, 1435, Costăchescu, I.e., I, 403, 19); *Urecle* (Suceava, 1437, Costăchescu, I.e., I, 536, 7); *Urmele* (n. pr., Bulgari, 1441, D. Bogdan, AM, 35, 13).

cV apare trecut la *k'* în textele următoare:

UnxM(n. pr., Suceava, 1428, Costăchescu, DM în. Şt., I, 228, 24—25); *Unkie* (n. pr., Suceava, 1436, Costăchescu, I.e., I, 484, 22); *Urekte* (Suceava, 1443, Costăchescu, I.e., II, 126, 22); *Unkxdi, Unketeşti, Unket/h* (n. pr. şi n. top- .Suceava, 1483, Costăchescu, DM de la Şt. M., 121, 10; 13; 122, 1).

Ţara Românească. *Kee* (= cheie, n. top., Tîrgovişte, 1502, D. Bogdan, GL, p. 142, s.v.; publicat în traducere românească în DIR, B.I, p. 16).

Transilvania, *cl'* păstrat: *Sclev* (= Şchei, n. top., jud. Hunedoara, 1438, Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 414); *Ztrekle* (== Strechea, n. top., 1485, Draganu, l.c).

Grupul *gl'* nu e conservat. în textul următor: (o tesnogo) *Ugla* (= anume despre unghiul îngust, n. top., Suceava, 1429, Costăchescu, DM în. Şt., I, 269, 34, 270, 2), n. top. *Ugla* e o traducere în limba slavă a termenului românesc *unghi:* v. sl. *gglu* «unghi» (rus. *ugol),* aici la genitiv.

Este din domeniul posibilităților ca păstrarea lui *gl'* să nu fi fost generală (cf. St. Wşdkiewicz, în MRIW, I, p. 284).

Această părere nu mai poate fi însă bazată (cum credea Densusianu, H.d.l.r., I, p. 305), pe trecerea lui *gl'* la *g* în *Unghiul cu freszeni* (= Unghiul cu frasini, n. top.), nume atestat într-un document al lui Mircea cel Bătrîn din 1392, emis la Curtea de Argeş, întrucît originalul documentului nu e cunoscut şi textul a fost publicat după o copie făcută la epoca modernă (Lukinich-Gâldi, Doc. hist. Valach., p. 437, nr. 390).

^ Pentru *Wngii,* atestat în 1514-1516 în Banat (= Unghiul), si păstrarea grupurilor *cV* şi *gl'* « timp mai îndelungat» în graiurile din aceasta regiune, v. R Neiescu CL VIII 1963 p. 51-53. . > . . , ,

MORFOLOGIA

SUBSTANTIVUL

DECLINAREA

M a s c u l i n e : Genit.-dativul numelor proprii terminate în *-ca:*

Stoicăi (n. pr., Bhiad, 1467, Costăchescu, DM de la Şt. M., 69, 2—3).

Un exemplu de *-ii,* la numele în *-ea:*

Jurjii (n. pr., Suceava?, 1495, Bogdan, DSM, II, p. 87).

F e m i n i n e . *Soră,* ca nume propriu (Suceava, 1487, Bogdan, DSM, I p. 516).

Numele în *-a* fac genit.-dativul în *-îi:*

Marenî (= Marenî < i >, n. pr., Suceava, 1424, D. Bogdan, AM, 19, 14)

Numele proprii şi comune în *-ă, -că* fac genit.-dativul în *-ei, -îi* (notat *-îi), -ii*

Cobăliei[2] (n. top., Suceava, 1467, Bogdan, DSM, I, p. 122; 123) *;Zlătăronî* (n. pr., Suceava, 1467, Bogdan, I.e., I, 120); *Largiei* (n. top., Suceava, 1469 Bogdan, I.e., I, p. 136); *Maruşkîi* (n. pr., Vaslui, 1474, Bogdan, I.e., I, p. 192) *Marini Lolki* (n. pr., Suceava, 1481, Bogdan, I.e., I, p. 249); *Gradişteei* (n. top. Suceava, 1487, Bogdan, I.e., I, p. 516); *Anuşki, Marincăei* (n. pr., fără loc 1494, Bogdan, I.e., II, p. 38); *Voikîi* (n. pr., Hîiiău, 1499, Bogdan, I.e., II, p 160).

N e u t r e . Terminaţia *-ure,* la plural, apare alături de cea nouă, *-uri*

Moldova. *Mature* (n. top., Suceava, 1448, Costăchescu, DM în. Şt., II 342, 23); *Rupturi* (n. top., Neamţ, 1422, Costăchescu, I.e., I, 147, 19)'.

ARTICOLUL

P r o c l i t i c . Genit.-dativul numelor proprii masculine este forma cu art. *lu (lui):*

Moldova. (Săcătura) *lui Bucur,* (polona) *lui Isac* (Suceava, 1491, Bogdan DSM, I, p. 488).

în privinţa întrebuinţării prep. vechi slave *po* cu acuzativul, calchiată după construcţi românească a lui *pre* cu acuzativul, s-a dovedit că exemplele pc care se bazează această teori sînt rău alese, pentru că aici *po* are sens directiv şi apare, dc cele mai deseori, în frazele î care figurează verbe cu prefixul *po-.*

Sînt însă cîteva exemple din secolul al XVI-lea, ca *cvo smo postal po Hands' da mi hup nekoc nos* (sic!) «iată am trimis pe Hanăş să-mi cumpere nişte cuţite» (Ţara Românească 1496— 1507, Bogdan, Rol. Braşov., p. 304), care trebuie explicate prin influenţa construcţie româneşti cu *pre* (v. Drăganu, Mori., p. 123 ş.u.).

Ţara Românească. *Ştefan a lu Has,* (David şi Balin şi Mates) *a lui Golar* (n. pr., fără loc, 1425, Panaitescu, DŢR, I, 145, 4; de altă mină, mai tîrziu *diiata lu Petriman).*

Articolul *ei* la numele proprii feminine:

Moldova, *ei Maruşkîi* (n. pr., Vaslui, 1474, Bogdan, DSM, I, p. 192); v mai jos, p. 495.

CONCLUZIE

în baza expunerii din paginile precedente, putem fixa anumite trăsături caracteristice ale limbii române în perioada dintre secolul al XIII-lea si secolul al XVI-lea.

Izvoarele de informaţie de care dispunem sînt extrem de sărace şi ne putem folosi de un material format în mod aproape exclusiv din nume proprii şi topice.

în regulă generală, trebuie ţinut seamă, în interpretarea faptelor, de posibilitatea ca o inovaţie, semnalată într-un punct oarecare al teritoriului dacoromân, să fie locală sau răspîndită numai pe un teritoriu restrîns. Aşadar, cînd vreun izvor oarecare ne indică, de exemplu, că *ea* fusese monoftongat în secolul al XIII-lea în cutare localitate din Transilvania, aceasta nu atrage după sine concluzia că fenomenul era general.

Astfel, sînt unele regiuni care au inovat, pe lîngă altele care au rămas la stadiul fonetic mai vechi.

în domeniul vocalismuiui, e de semnalat faptul că *e* nu fusese încă sincopat, în *derept* (p. 413).

e accentuat, urmat în silaba imediat următoare de *e,* fusese diftongat în *ea* la o epocă mult anterioară. Acest stadiu fonetic e atestat în texte (de exemplu *Neatedul),* dar pe lîngă acest fonetism înregistrăm şi fenomenul de monoftongare a lui *ea: Urecle.*

Notaţia cu ^ în sufixul *-eni,* la numele de localităţi *(Buciumeni),* probează că se pronunţa încă diftongul *ea* sau că se pronunţase astfel, la o epocă anterioară.

u final dispăruse din scris încă din secolul al XIII-lea. Notaţiile cu iv, *K,* la finală, în documentele slave, nu redau o vocală redusă, ci reprezintă o simplă grafie, fără valoare fonetică.

î e redat cu ajutorul slovei w *(Cobîlea, Mînzali);* slovele *fa* şi K notează pe *ă* şi pe *î\ î* apare trecut la *i* în Moldova *(ripi,* pl.).

Aceleaşi grafii sînt întrebuinţate pentru notarea lui *î* nazal *(Flămîudzilor) ; î* apare trecut la *i,* atît în Moldova, cit şi în Ţara Românească *(Sirim-l ura, Strimtişo ml).*

ă apare uneori trecut la *a,* atît în Moldova cît şi în Ţara Românească şi m Serbia *(Crăciun).*

Păstrarea lui *e* netrecut la *ă,* după o oclusivă labială, în *Jumetalc,* apare 311 Moldova.

în privinţa diftongilor, observăm că *A* notează diftongul *ia* în *po miile; ea* a redat prin slovele **k* şi A *(s*kca, Jiblfo* = seaca, Jiblea); redarea lui *ga* prin *o (costa* = coastă) se explică prin faptul că vechea slavă nu cunoştea acest diftong; hiatul *u-o* apare în *buor, nuor* (= bour, nour).

între *e* şi *u* în hiat s-a dezvoltat un *v: gr emil* (= greul). Fenomenul e semnalat astăzi în mai multe regiuni ale domeniului dacoromânesc.

Trecînd la consoane, am constatat că oclusivele labiale sînt nealterate *(picior)* în regiunile unde se constată, mai tîrziu, palatalizarea lor (v. p. 420.şu.)

dz e atestat în Moldova, iar *z* în Ţara Românească. Din lipsa unei slove adecvate, *g,* atestat mai tîrziu în Moldova (v. p. 421), este notat cu ajutorul lui >K, care notează pe *j.* Notaţia cu y apare, pentru prima oară, în Moldova, în 1454 *(GarnîriL* = geamăn). în Ţara Românească, notaţia aproximativă cu *c* apare în 1415 *(Cenune).*

n apare trecut la *r* în Moldova şi Bucovina *(Gamîrw,* n. pr. = geamăn). Rotacismul nu apare în Ţara Românească.

n e păstrat în Moldova: *Făuroahe* (= Fauroahe, n. top.).

Grupul *cl'* e menţinut în Moldova pînă în 1437, *(Urecle* = Ureche). Dar trecerea la *k'* e semnalată în 1428: *Unkiat* (n. pr.).

Grupul *gl'* nu e atestat.

în domeniul morfologiei, sînt de semnalat particularităţile următoare:

genit.-dativul numelor proprii masculine terminate în *-ca: Stoicâi.* La numele în *-a,* găsim genit.-dativul în *-ii: Jurjii.*

Numele proprii feminine în *-â, -ca* fac genit.-dativul în *-ei, -îi, -ii: Cobaii ei, Voikîi* (== Voicîi), *Marini* (= Marinii).

Pe lîngă terminaţia în *-ure* a pluralelor neutre, apare terminaţia mai recentă, în *-uri: Mature,* alături de *Rupturi* (n. top.).

Genit.-dativul numelor proprii se construieşte cu articolul *lu: Ştefan a lu Has.*

Cu excepţia notaţiei lui *g,* care e atestată în mod normal în toate textele din secolul al XVI-lea, constatăm că trăsăturile caracteristice ale limbii din secolele al XIII-lea—al XV-lea sînt asemănătoare cu ale limbii din secolul al XVI-lea, repartiţia dialectală a faptelor fiind aceeaşi în aceste două perioade.

în consecinţă, putem spune că în răstimpul dintre secolul al XIII-lea şi secolul al XVII-lea, aspectul limbii române este unitar.

Uniformitatea aceasta este desigur, în parte, numai aparentă şi datorată lipsei noastre de informaţie mai amănunţită. Căci pentru secolele al XIII-lea şi al XIV-lea nu dispunem aproape de nici o informaţie, iar datele din secolul al XV-lea sînt foarte sărace. Materialul de studiu devine mai bogat de-abia în secolul al XVI-lea, cînd dispunem de texte manuscrise şi tipărite, care îngăduie o cercetare mai amănunţită a acestui stadiu de limbă.

G. Mihăilă, Dicţionar al limbii române vechi fsfîrşitul sec. al X-lea — începutul sec. al XVI-lea), Bucureşti, 1974.

Partea a Il-a

SECOLUL AL XVI-lea

INTRODUCERE

Privire generală: împrejurările politice şi culturale din secolul al XVI-lea

Societatea românească în ţările româneşti şi în Transilvania. în secolul al XVI-lea, societatea românească din ţările româneşti se afla încă în plin feudalism. Principalul sector de producţie era exploatarea agricolă şi creşterea vitelor. Comerţul, monopolizat de Poartă, nu aducea bani. Singur domnul încasa sume de la vămi. Se poate deci vorbi de autarhia economică feudală a ţărilor româneşti în epoca aceasta. Pe lîngă boierime, care apare încă. din momentul întemeierii ţărilor româneşti, s-a creat de către domn o nobilime feudală, boierimea şi nobilimea formînd laolaltă o singură clasă socială. Ţăranii cultivau pămîntul ce nu le aparţinea şi munceau la toate. Ei plăteau boierului darea în natură şi în bani. Iobagii plăteau dijmă boierului şi domnului. Puterea domnului provine din dări şi din venitul vămilor. Boierii aveau sate scutite de impozite. Cu începere din secolul al XVI-lea, puterea domnului scade, din cauza închiderii drumurilor comerciale.

în Transilvania, situaţia e mai complexă. Clasa conducătoare românească se maghiarizase, după venirea maghiarilor în Ungaria (ei pătrund în Transilvania şi în regiunile vecine în secolele al X-lea—al XI-lea, v. mai sus, p. 382). Ţărănimea ardeleană era iobagă. Transilvania e în legături economice cu ţările româneşti prin Braşov, centrul comercial al regiunii de sud, şi prin Bistriţa, centrul comercial al regiunii de nord-est. Ca ortodocşi, românii ardeleni întreţin legături religioase cu fraţii lor din celelalte două ţări româneşti. Transilvania e plină de ctitorii ale boierilor şi domnilor români. Mitropolitii ortodocşi ai Transilvaniei sînt hirotonisiţi în Moldova şi Ţara Românească.

Două categorii de texte. Cele mai vechi texte româneşti cunoscute astăzi datează dm secolul al XVI-lea. Aceste texte sînt de două categorii:

a) texte traduse;

b) texte netraduse: scrisori particulare, însemnări zilnice, acte oficiale şi juridice de natură variată (cumpărări, vînzări, donaţii, rapoarte, catagrafii, condici de socoteli etc.).

Deosebirile dintre aceste două categorii de texte privesc limba şi împrejurările care au provocat apariţia lor. Diferenţele de limbă sînt examinate mai departe; vom examina aici împrejurările în care au apărut categoriile de texte indicate mai sus şi cauzele care au provocat apariţia lor.

Vechea slavă. Limba cancelariei, a culturii şi a bisericii româneşti, în* secolul al XVI-lea, era vechea slavă (slavona). Prin v e c h e s l a v ă b i s e r i c e a s c ă sau v e c h e b u 1 g a r ă se înţelege limba în care fraţii Constantin (Kyrillos) şi Metod, fiii unui înalt funcţionar grec din Salonic, au scris traducerile religioase pe care le-au efectuat în parte la Constantinopol şi mai tîrziu în Moravia, în anii 863—865.

Chirii şi Metod fuseseră chemaţi de principele Rostislav, pentru a creş tina populaţiile slave din Moravia.'Ei vorbeau limba bulgară a slavilor di împrejurimile Salonicului. Traducerile efectuate de dînşii s-au păstrat î copii posterioare, în majoritatea lor din secolul al XI-lea, şi una sau două d la sfîrşitul secolului al X-lea; limba traducerilor a suferit, în aceste copii o serie de modificări prin introducerea de elemente bulgăreşti mai recente sîrbeşti si ruseşti.

P. P. Panaitescu, La litterature slavo-roumaine (XV· — XVIP siecles) et son impo tance pour rhistoire des litteratures slaves (cu bibliografie), Praga 1931 (extr. I. Sjezdu sl vanskych filologu v Praze 1929); v. mai sus, p. 272.

După izgonirea discipolilor lui Metod din Moravia, ei se refugiară în Bul garia, unde slava deveni limbă liturgică. Prin adoptarea liturghiei slave, î secolele al X-lea — al XI-lea, limba veche slavă deveni limba oficialităţ noastre.

Asupra Mănăstirii Peri: Zsatkovics Kâlmân, Călugăria din Kortveiaş (Kortvelyes, Peri numită după arh. sf. Mihail (în limba maghiară), Magyar Sion, II, caiet 5; Naukovii Zbornil M. Hruşevski, IV, p. 155; N. Iorga, Studii şi documente, XII, p. xxxviij ş.u.; Id., O mărtur din 1404 a celor mai vechi « moldoveni», AAR, seria III, 6 ist., p. 69 ş.u.

O parte din boierime cunoştea vechea slavă. Astfel, ştim că Ştefan c Mare se adresează în slavoneşte, în 1503, unui sol polon (Bogdan, DSM, I p. 479). Slavona va fi scoasă'din slujba bisericească foarte tîrziu, printr-u proces lent, care a durat ani de zile: astfel, tipărirea *Liturghierului* romă nesc al lui Dosoftei (1679) este considerată drept o inovaţie îndrăzneaţ (Rosetti-Cazacu, 1st. lb. liter., I, p. I11 ş.u., 146 ş.u.).

Primele texte româneşti. Cele mai vechi documente slave cunoscut astăzi, scrise în Ţara Românească şi în Moldova, datează din 1364—circa 137 (Vladislav) şi 1392 (Roman; sînt'reproduse în facsimil şi în transcriere d A. Sacerdoteanu si Damian P. Bogdan, în Culegere de facsimile pentru Şcoal de arhivistică, seria slavă, fasc. I, Bucureşti, 1943). Pentru a scrie cărţi d cult într-o limbă, alta decît vechea slavă, într-un timp "cînd numai greac latina şi slava erau recunoscute de biserică ca limbi de cult şi oficialitatea d la noi păzea cu sfinţenie întrebuinţarea limbii slave, era necesară o revoluţi Traducerea cărţilor bisericeşti în româneşte nu era deci un fapt divers, as cum ar fi fost simpla însemnare românească făcută, la un moment dat, d cutare diac, într-o localitate oarecare a ţării noastre.

V. expunerea de ansamblu din 1st. literat, române, I, Bucureşti, 1964, p. 293 ş.u.
La sfîrşitul secolului al XVII-lea hrisoavele sînt date regulat în româneşte. Scăder •cunoştinţei limbii slavone nu trebuie pusă în legătură cu instalarea puterii turceşti în Peninsu Balcanică, întrucît căderea Bulgariei are loc în 1303 şi a Serbiei în 1459. In această perioa liturghia se oficia în Principate în limba slavă (Dosoftei, Liturghier românesc, 1679). Cau decăderii culturii slavone, în ţările româneşti, trebuie deci căutată în transformarea societă româneşti. Căci în secolele al XV-lea şi al XVI-lea nu numai că boierii cunoşteau limba slavon dar o şi vorbeau (P. P. Panaitescu, începuturile literaturii în limba română, în Interpretă româneşti, Bucureşti, 1947, p. 231 ş.u.; Bernstein, Razysk. bolg. ist. dial., I, p. 99 ş.u., 3 .ş.u.). Unele greşeli de limbă în textele slavoneşti din secolul al XV-lea sînt relevate de Cioban încep., p. 5 ş.u.

Diferenţa dintre textele traduse şi netraduse apare deci cu evidenţ traducerea textelor bisericeşti, în secolul al XVI-lea, nu poate fi concepu decît « provocată » de o cauză exterioară şi în luptă cu canoanele biseric ortodoxe.

V. mai jos Anexa, p. 6.65 ş.u.

în privința textelor româneşti anterioare secolului al XVI-lea, trebuie arătat aici că salvconduetul acordat în 1489 de sultanul Baiazid negustorilor poloni a fost scris într-o «italiană defectuoasă », şi deci nu în limba română, iar jurămîntul omagial făcut de Ştefan cel Mare regelui Cazimir al Poloniei (1485) a fost tradus din româneşte în latineşte, dar textul românesc, care era numai un concept, nu s-a păstrat.

C. Racoviţă, RIR, X, p. 376 ş.u.; I. C. Chiţimia, Cele mai vechi urme de limbă românească, în Rom.-sl., I, Praga, 1948, p. 117 ş.u.

Vor fi existat texte româneşti anterioare jumătății a doua a secolului al XV-lea? Lucrul este posibil. Dar trebuie ţinut seamă că în secolele al XIV-lea şi al XV-lea nu numai că slavona era întrebuințată ca singură limbă oficială în acte (hrisoavele domneşti sînt scrise în limba slavă pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea), dar boierii vorbeau slavoneşte. Pe de altă parte, liturghia, în biserică, se făcea în slavoneşte. Teoria că la sfîrşitul secolului al XV-lea cultura slavă decade în ţările noastre, mai ales din cauză că bulgarii şi sîrbii, pierzîndu-şi independența, nu mai alimentau cultura slavonă din Principate, nu se confirmă. Ivirea primelor scrisori în româneşte, ca, de exemplu, scrisoarea lui Neacşu din 1521, trebuie deci pusă în legătură cu transformarea societății româneşti, la această epocă, cînd puterea domnului scade şi trece în mîna boierimii.

Fraze în limba slavonă, calchiate după cele româneşti, expresii şi cuvinte româneşti în documentele scrise în limba slavonă apar şi mai tîrziu, de exemplu: *sus ko$ure* (=cu coşuri,. Ţara Românească, 1504 sau 1507, Bogdan, Rel. Braşov, p. 219); *oni sutpominali i komundatî dali* (= ei i-au pomenit şi au dat comîndate, Moldova, 1599, D. Bogdan, GL, p. 222, s.v. *comîndat), do cinstitago xana* (= la cinstitu han, Moldova, 1633—34; Id., I.e., s.v. *cinstii), pceli curansky* (= stupi ţărăneşti, Moldova, 1661—65; Id., I.e., p. 227, *s.v. ţâranski)* etc. *Ale noastre mai dente* (= mai denainte), *la tine,* într-un document în limba slavonă din 1525—1527 (Ţara. Românească, DISR, p. 431, nr. 430, 27; 432, 3, 4; pentru dată, v. Bogdan, Doc. Reg., p. 298).

Neacşu apare, documentar, în 1503, ca negustor fruntaş, judeţ al oraşului Cîmpulung-(Muscel). Scrisoarea constituie un act întocmit de cancelaria oraşului Cîmpulung. Are sigiliu (Flaminiu Mîrţu, Identitatea lui Neacşu din Cîmpulung, Argeş, VII, 1972, p. 13—14).

Influenţa limbii române asupra redacţiilor în limba slavonă, construcţii sintactice, complementul direct, la nume de persoane, cu *pe,* construcţii româneşti în toponimie, introducere de cuvinte româneşti ca *aldâmaş, deal, tîlhar;* v. Virgil Nestorescu, Structuri sintactice româneşti în limba documentelor slavone, *SCL,* XXX, 1979, p. 229—237 şi LR, XXIX, 1980, p. 253—256.

De fapt, trebuie să se fi scris româneşte întotdeauna, sporadic şi pentru nevoi particulare. Dar aceste texte s-au pierdut (v. mai sus,' despre ciorna jurămîntului omagial făcut de Ştefan cel Mare, în 1485, regelui Poloniei, redactată în româneşte). Atît textele româneşti din secolul al XVI-lea, care întrebuinţează o ortografie tradiţională (v. mai sus, p. 403 ş.u.), adică fixată la o epocă anterioară, cît şi câteva ştiri precise ne arată că s-a scris româneşte în veacul al XV-lea.

Astfel, între 1482 şi 1492, boierul Dragomir Udrişte începe o scrisoare slavonească adresată braşovenilor, cu *bunilor (i cestitem),* în loc de *dobrem,* iar în 1495 (30 nov.), socotelile Sibiului menţionează suma de 1 florin, dată unui preot român, pentru redactarea unor scrisori româneşti.

In 1475 un german ar fi văzut în Turcia o scrisoare scrisă de un frate altui frate, « er ist wallachisch geschrieben » (= e scrisă în limba română, N. lorga, Istoria românilor, IV, Bucureşti 1937, p. 43).

V. Bogrea, DR, II, p. 781-782; I. Lupaş, AIN, V, p. 43, n. 2. V. observaţiile lui Şt. Orăşanu, Cronicarii moldoveni din sec. al XVII-lea, Bucureşti, 1899, p. 22 ş.u., asupra decăderii culturii slavone în Principate şi întrebuinţării limbii româneşti în documentele scrise.

Primele traduceri româneşti. Primul text românesc care ne-a fost transmis este scrisoarea adresată de Neacşu din Cîmpulung (Muscel) judelui Braşovului Hans Benkner, în 1521. Curînd după această dată apar traducerile româneşti de cărţi religioase. Aceste traduceri manuscrise, în starea în care ne-au parvenit, nu conţin nici prefeţe, nici epiloguri, nici vreo altă însemnare care să ne permită să le datăm şi localizăm altfel decît prin ipoteză. Primele traduceri româneşti ne-au parvenit sub formă de copii, fără să putem stabili cu precizie dacă între aceste copii şi originalele pierdute trebuie presupuse copii intermediare. Faptul că s-au descoperit mai multe copii ale *Catehismului* şi *Psaltirii* probează că aceste traduceri aveau căutare; acestui fapt i se datorează, desigur, păstrarea cîtorva exemplare; unice, ele s-ar fi pierdut.

Data scrisorii lui Neacşu: sfîrşitul lunii iunie 1521 (Matei Cazacu, RESEE, VI, 1968, p. 527). Candrea a susţinut că *Psaltirea Hurmuzaki* nu este o copie (S, I, p. 50 ş.u.), « ci însuşi autograful traducătorului din slavoneşte » (I.e.). Un argument, în această privinţă, l-ar constitui faptul că termenul slav din original e transcris ca atare şi apoi înlocuit, prin ştersătură, cu termenul românesc corespunzător. în felul acesta, pătrundem în mecanismul traducerii.

A. Procopovici n-a adus nici un argument valabil împotriva părerii lui Candrea (DR, IV, p. 1.165— 1167); grafiile *mienre* şi *sâmntu* care, la prima vedere, s-ar părea că sînt datorate contaminării *(mine +~ mere, sânt -f- sămt),* una din ele fiind introdusă de copist, iar cealaltă reproducînd grafia din textul original (ML, p. 539, n.L), comportă altă explicare; în grafia *sâmntu* (ps. 103, 33), *n* notează ocluziunea dentală nazală provocată de *t* următor (I. D. Ţicâloiu, Aus dem Leben der bilabialen Nasalis, ZRPh., LI, p. 280—291); *mienre* (A\ieHpc, ps. 38, 4; 40, 9; 68, 7; 68, 16) se explică prin analogie cu *mie* (notat Mie).

Argumentele aduse de Avram (Graf. chirii., p. 11, 30, 60, 111— 114), în favoarea faptului că *Psaltirea Hurmuzaki* este o copie, sînt însă valabile. V. şi I. Gheţie, în Studii de limbă literară şi filologie, III, 1974, p. 241—250: *Psaltirea Hurmuzaki* este o copie executată după o psaltire slavo-română.

Localizarea şi datarea primelor traduceri româneşti nu se pot face, aşadar, decît prin ipoteză, luîndu-se în consideraţie particularităţile lor de limbă.

Sînt o serie de particularităţi lingvistice ale acestor texte, printre care rotacismul şi prezenţa unor cuvinte maghiare cu circulaţie restrînsă (v. mai jos, p. 667—668 ş.u.), care ne permit să localizăm primele traduceri româneşti în Maramureş şi în nordul Ardealului vecin.

Rosetti, Rech., p. 32—33. Bărbulescu, Curentele, p. 51 ş.u. a susţinut, cu argumente fără valoare, că traducerile rotacizante au fost efectuate în Principate, sub influenţa propagandei catolice; cf. C Tagliavini, Studii rumeni, 4, p. 192-193. După E. Petrovici (SCL, III, 1952, p. 148—149) «Codicele Voroneţean ar proveni dintr-o regiune situată mai la vest şi sud-vest de Maramureş sau ţinutul Bistriţei, deci din ţara Oaşului, ţinutul Băii Mari, Sălaj, Bihor, ţinutul Clujului ». Criteriul pe care se bazează această localizare e însă fragil, întrucît presupune că aria lui *-u* era aceeaşi, în secolul al XVI-lea, ca şi în zilele noastre (p. 148). Cf. M. Sala (Omagiu lui Iorgu Iordan, Bucureşti, 1958, p. 764), care împărtăşeşte părerea lui E. Petrovici şi propune o localizare „numai la vest de Maramureş". I. Gheţie (SCL, XVI, 1965, p. 391—406) şi începuturile scrisului în limba română, Bucureşti, 1974, p. 30—43, arată că o parte din caracteristicile lingvistice ale textelor maramureşene ocupau o arie foarte întinsă în sec. al XVI-lea (aproape întreaga Transilvanie, cu excepţia părţilor de sud, Banatul şi o parte din Moldova). Dar pentru Maramureş pledează acţiunea Reformei în acele părţi ale Ardealului, precum şi prezenţa unor termeni maghiari, în traducerile rotacizante, cu circulaţie restrînsă (vezi mai jos, Anexa, p. 667). De asemenea, scrisoarea din 1532, pentru care v. Anexa, p. 676. Gh. Pârnuţă, Analele Univ. Buc, XVIII, 1969, p. 13 ş.u.: afirmaţii necontrolate!

Dacă comparăm limba primelor traduceri româneşti cu limba tipăriturilor diaconului Coresi, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, constatăm o serie de divergenţe, atît fonetice cît şi lexicale, între aceste două categorii de texte (v. mai jos, p. 683 ş.u.). într-un sens, şi luînd aceste divergenţe în bloc, limba primelor traduceri pare „mai veche" decît limba tipăriturilor lui

Coresi, reprezentante ale graiului vorbit în sudul Ardealului şi în părţile vecine ale Ţării Româneşti. De fapt, aceste diferenţe sînt divergenţe dialectale contemporane; printre acestea, rotacismul (trecerea lui *-n-* la *-Y-)* este particularitatea cea mai caracteristică a traducerilor maramureşene.

„E evidentă deosebirea între stilul acestor texte [traducerile rotacizante] şi axela al sciisorii lui Neacşu din Cîmpulung...: dacă am avea a face cu traduceri din secolul al XVI-lea, ce ar fi schimbat Coresi în publicaţiile lui?" (N. Iorga, Istoria literaturii româneşti, I, Bucureşti, 1925, p. 103, n. 3). Unele din aceste divergenţe lingvistice s-au păstrat pînă astăzi şi le putem constata dacă comparăm graiul a două. persoane din regiuni diferite ale domeniului dacoromân,, de exemplu din Maramureş şi din Ţara Românească.

Admiţînd că primele traduceri româneşti nu au nimic, în limba lor, care să nu poată data din secolul al XVI-lea, ne rămîne să examinăm explicaţiile care au fost date cu privire la impulsul care a provocat traducerea în româneşte a cărţilor noastre religioase.

Husitismul. După arderea pe rug a lui Jan Hus, în 1415, husiţii nu au mai recunoscut decît autoritatea Universităţii din Praga; reforma cultului introdusă de ei consta în facerea slujbei în limba cehă şi în administrarea împărtăşaniei *sub utraque specie.* Mişcarea husită se divide în facţiuni, prin emigrare. Husiţii maghiari sînt semnalaţi în Moldova, în 1420. în 1431, doi misionari husiţi predică în Moldova, în coloniile săseşti şi maghiare. Husiţii din Moldova sînt aliaţi cu Alexandru cel Bun.

în 1436, husiţii fac prozeliţi în Transilvania. Situaţia ţăranilor devenise extrem de grea şi din cauza reformei monetare a lui Sigismund, care făcuse o emisiune de bani cu o valoare reală inferioară celei nominale, şi din cauza dijmelor episcopale. în astfel de condiţii, se produce răscoala ţăranilor români şi maghiari din 1437. Faţă de activitatea husiţilor în Transilvania, se trimite aici, în 1438, un inchizitor (Iacob de Marchia).

Cei mai mulţi husiţi care se refugiază în Moldova (ei se instalară în Tîrgul Trotuşului şi în ţară) sînt maghiari. Preoţii Torna şi Valentin traduc aici *Biblia* în limba maghiară. Mai tîrziu, în 1462, sînt semnalaţi husiţi cehi şi unguri în Moldova.

Cehii husiţi veniţi în Moldova în 1481 nu aveau contact cu românii ortodocşi. « E de presupus că învăţăturile fraţilor [boemi = husiţi] nu găsiră ecou în sufletele românilor» (Mihail P. Dan, Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII—XVI, Sibiu, 1944, p. 201 ; v. expunerea lui Josef Macurek, Husitsvi v Rumunskych zemich, Brno, 1927).

Teoria husită. N. Iorga a susţinut că traducerea în româneşte a cărţilor religioase datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea, şi a pus în legătură traducerea lor cu mişcarea husită. Din 1904, de cînd şi-a exprimat această părere, s-au făcut cercetări noi cu privire la răspîndirea husitismului in Ungaria, Transilvania şi Moldova. Afirmaţia lui Iorga că românii « se făcură... husiţi pe un cap » (1st. lit. rom., I, p. 102) n-a fost confirmată. Nu avem nici o probă că husitismul a fost îmbrăţişat de români. Informaţiile ce le avem ne permit să precizăm, după cum am văzut mai sus, că husitismul s-a întins numai printre catolici, maghiari şi saşi. Noua credinţă a utilizat, pentru a pătrunde în Moldova, certurile dintre comunităţile şi ordinele călugăreşti catolice. Expansiunea husitismului se produce în prima jumătate a secolului al XV-lea: traducerea cărţilor sfinte, în limbile naţionale, realizată de această mişcare de înnoire, se petrece, de asemenea, la această dată. în a doua jumătate a secolului al XV-lea, husitismul era în declin şi nu ar mai fi putut provoca traducerea cărţilor religioase în româneşte.

N. Iorga, 1st. lit. rom., I, p. 100 ş.u.; N. Draganu, DR, III, p. 909; IV, p. 1121-112
J. Macurek, Husitsvi v. Rumunskych zemich,, Brno, 1927, şi Husitismul în România, Revis
istorică, XIV, p. 41—44; P.P. Panaitescu, ibid., p. 404—406; Mihail P. Dan, Cehi, slova
şi români în veacurile XIII—XVI, Sibiu, 1944; Thomas Pecsi şi Valentin Ujlaki, refugiaţi
Trotuş, traduc fragmentar *Biblia* în limba maghiară (1416). D. Cyzevskyi, Zs. sl. Phil., XVI
1949, p. 120— 122: se ocupă de « iudaizaţi» şi husiţi. Erezia a plecat de la Moscova, spre No
gorod. Vine din Ungaria spre Moldova. J. Macurek, Casopis Matice Moravske, LI, 1927, p.
ş.u. a dat amănunte asupra husitismului în Moldova. « Reprobarea » scrisă de Minoriţi, în 14
împotriva lor. Epoca de înflorire a husitismului în Moldova: 1437—1492. Husiţii nu venerea
Fecioara Maria. Hristos nu a murit. Păstrează Evanghelia. Ung. Jb., XI, 462; Timar Kâlm
A moldvai huszitâk es Csângok magyar miseje (Die ungar. Messe der Moldauer Hussiten u
Csângo-Ungarn), Kalocsa, 1931. Traducerea *Evangheliei,* în 1466, efectuată în Moldova,
a fost făcută de husiţii de acolo, ci de acei veniţi din vestul Ungariei. Cf. Kardos Tibor,
laikus mozgalom magyar bibliâja (Die ungar. Bibel der Laiker-Bewegung), Minerva, X, 32
81; Z. Pîclişanu, Convorbiri literare, iul.-aug. 1933, p. 649—652, „Nu există nici o mărtu
istorică, absolut nici una, care ar dovedi existenţa, între românii ardeleni, a acestui cur
religios, şi cu atît mai puţin că aceştia s-ar fi făcut husiţi « pe capete »." In cîteva luni,
spun izvoarele, husitismul e stîrpit în regiunile ardelene locuite de români. Erezia nu a put
deci, să molipsească poporul românesc. Imposibilitatea dogmatică ca românii ardeleni
devină husiţi. I. Crăciun, Catehismul românesc, din 1544, Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 6 ş
nu aduce nici o probă în favoarea teoriei husite a lui N. Iorga; cf. Dan Simonescu, Catehism
si'bian, 1544, Bucureşti, 1946 (extras din Arhiva rom. X).

Sînt o serie de argumente ce se opun teoriei husite.

Husiţii apar ca transfugi, prigoniţi de oficialitatea de peste munţi;
traduc cărţile sfinte pe apucate, în ceea ce priveşte oficialitatea din Moldov
ea n-ar fi putut, în nici un caz, sprijini traducerea cărţilor de slujbă în ro
neşte, pentru motivele expuse mai sus (p. 429 ş.u.). Primele noastre traduc
de cărţi religioase apar ca o rapidă înflorire, care ne-a dat, în acelaşi tim
două versiuni ale *Psaltirii,* una sau două versiuni ale *Evangheliarului,* do
versiuni ale *Apostolului* şi un *Catehism,* care presupune o biserică organiza
O mişcare cu rezultate atît de bogate nu poate fi concepută, în secolul
XV-lea sau al XVI-lea, fără sprijinul oficialităţii din Ardeal, astfel cum
petrecut mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd Cor
lucrează sub patronajul oficialităţii maghiare şi săseşti de peste munţi şi
învoirea tacită a autorităţii ecleziastice din Ţara Românească.

Nici unul dintre argumentele aduse de Candrea, în sprijinul teoriei husi
nu rezistă examenului critic. Candrea a procedat în modul următor: admiţî
prin ipoteză, că traducerea originală a *Psaltirii* româneşti, reprodusă în co
posterioare în manuscrisele cunoscute sub numele de *Psaltirea Scheia*
Psaltirea Voroneţeanâ şi în *Psaltirea* tipărită de diaconul Coresi (15
1577), datează din 1460-—1480, şi fixînd data traducerii *Psaltirii Hurmuz*
între 1500—1520, ar rezulta de aici că aceste două traduceri independente
Psaltirii slavoneşti ar fi separate de un interval de circa 50 de ani. într-adev
50 de ani ar constitui un răstimp suficient, după Candrea, pentru a expl
divergenţele dintre limba *Psaltirii* tradusă între 1460 şi 1480 şi limba *P*
tirii Hurmuzaki.

Candrea, S, I, p. 94—96. Am combătut argumentele Iui Candrea, în Rech., p. 33 ş
argumentele lui Şiadbei (Viaţa rom., 1928, p. 346) şi anume « apariţia lui *n* şi / palatali (
etc.) care se găsesc şi în documentele slavo-române din Moldova şi care încetează după 15
sint combătute mai jos, p. 477 şi 481. A. Procopovici, Arhetipul husit al Catehismelor noa
luterane, Suceava, 1927 (extr. din Făt-Frumos, II, 1927, nr. 3 şi 4); Id., RF, II, p. 21
214 şi ML, p. 582 ş.u.). Textele rotacizante «nu sînt anterioare primei jumătăţi a sec.
XVI-lea..., ele-nu pot fi atribuite husitismului» (Draganu, Hist. lit. Transylv., p. 35).

Prezentată în aceşti termeni, concluzia lui Candrea surprinde:

1. Data traducerii originale a *Psaltirii,* din care derivă S, V şi CP (s
şitul secolului al XV-lea, e fixată prin ipoteză;

2. " Data *Psaltirii Hurmuzaki* e fixată luîndu-se drept criteriu filigranul hîrtiei: Candrea compară filigranul hîrtiei acestui text cu filigrane asemănătoare, datate (S, I, p. 93—-94). Dar o astfel de datare e cu totul aproximativă: un stoc de hîrtie poate fi păstrat neîntrebuințat un şir de ani; pe de altă parte, filigranul *Psaltirii Hurmuzaki* nu e identic cu filigranul datat cu care este comparat;

3. Afirmația că trebuie admis un interval de 50 de ani, pentru producerea inovațiilor lingvistice care diferențiază limba celor două traduceri ale *Psaltirii,* este gratuită; în adevăr, în această materie nu se pot fixa limite precise; de fapt, divergențele lingvistice în chestiune sînt divergențe dialectale, deci contemporane.

Teoria luterană. Rămine însă neexplicată de Candrea apariția *Psaltirii Hurmuzaki* în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Ce ar fi provocat traducerea *Psaltirii,* la această dată, cînd nu mai poate fi vorba de influența mişcării husite? Pe de altă parte, toate copiile care ne-au transmis primele traduceri româneşti datează din jumătatea a doua a secolului al XVI-lea. Dacă originalele acestor cărți ar data din jumătatea a doua a secolului al XV-lea, atunci ne-am aştepta ca să ni se fi transmis copii din această epocă sau din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Obiecția aceasta, precum şi celelalte sînt înlăturate, dacă admitem că primele noastre traduceri de cărți religioase datează din întîia jumătate a secolului al XVI-lea şi că traducerea lor a fost efectuată sub influența Reformei lui Luther.

Drăganu, Hist. litt. Transylv., p. 35 ş.u.; traducerile rotacizante ar fi fost efectuate între 1557 şi 1559. Despot Vodă (1561— 1563) a ordonat să se facă copii. Argument: filigranul hîrtiei *Psaltirii Scheiene,* care ne trimite la anii de domnie a lui Despot. Despot trecuse la Reformă. El înlocuieşte, în Moldova, preoții catolici cu reformați. Cumpără manuscrisele la Braşov. V. Anexa la prezenta lucrare, p. 672 ş.u.

Reforma lui Luther în Transilvania şi urmările ei. în societatea românească, cu o cultură bizantină pentru popor, venită prin intermediul slavilor de sud, nu se scria româneşte. Necesitățile interne nu erau suficiente pentru a provoca traducerea cărților religioase în româneşte. Pentru o faptă de acest fel era necesar un impuls venit dinafară. Aceasta s-a produs în prima jumătate a secolului al XVI-lea, prin Reforma lui Luther, răspîndită în Transilvania, începînd din 1519, după cum vom vedea mai jos. împrejurările economico-sociale din Germania au determinat mişcarea lui Luther. Reforma este o opoziție revoluționară împotriva feudalității, ca şi ereziile care apar în tot cursul evului mediu (valdensi, albigenzi, husiți, despre care am vorbit mai sus). Erezia este o explozie a revendicărilor țărăneşti, care uneori se manifestă în răscoală. Starea țărănimii, în tot cursul orînduirii feudale, era înspăimîntătoare. Ereziile, răscoalele sînt semnalate în tot cursul evului mediu în Europa. în Transilvania, trebuie amintite răscoalele din 1437 (Bobîlna) şi din 1514 (Gh. Doja). Luther, în prima parte a activității sale, apare ca un înfocat revoluționar.

Succesul ideilor luterane se explică printr-un concurs de împrejurări. Descoperirea Americii, de către Columb, dăduse o dezmințire concepției biblice despre lumea fizică şi legitima rațiunea. Prin dezvoltarea comerțului, economia naturală e înlocuită cu cea de schimb. Comerțul provoacă dezvoltarea oraşelor. Se formează burghezia, din negustorii bogați şi mijlocii. în Franța, se precizează frontierele statului. în 1539, limba franceză e declarată limbă « oficială » în Franța. Reforma introduce limbile naționale în biserică. Luther şi Calvin nu scriu în latineşte, ci în limba poporului, pentru a fi înțeleşi.

Pornită din Wittenberg, Reforma lui Luther fu repede adoptată
Transilvania de maghiari şi saşi. încă din 1519, negustorii saşi aduseser
Transilvania cărțile lui Luther, cumpărate la tîrgul din Lipsea. Dar pro
garea Reformei pe o scară întinsă, în nordul Ungariei şi în Transilvania
produce după 1530, anul proclamării confesiunii luterane la Augsburg. Re
situație financiară a țării, abuzurile bisericii catolice şi războiul civil
urmă după dezastrul de la Mohâcs (29 august 1526), accelerară progre
Reformei. Măsurile luate de autorități împotriva Reformei nu avură urm
în 1533, J. Honterus, reformatorul saşilor, se întoarce la Braşov, că
sale de propagandă apar în 1542 şi 1543. în acelaşi timp, Matthias Bir
Deva (sau Devai Biro) propaga noua credință în Ungaria. După căd
Budei (1541), Ardealul deveni vasal turcilor; saşii, care adoptaseră co
siunea de la Augsburg, se despărțiră de maghiari, care trec la calvin
De acum înainte, propaganda reformată printre români va fi patronat
stat, în scopul ca românii şi maghiarii să facă un front comun împot
împăratului Ferdinand, care voia să ocupe Transilvania; pînă atunci, s
din interes politic, căutaseră să aducă pe români la noua credință, tipă
pe socoteala lor cărți de slujbă româneşti. în 1559, Hans Benkner, ju
Braşovului, reformă biserica românilor şi puse să li se citească în biseric
Braşov, *Catehismul,* tipărit atunci probabil de Coresi (v. mai jos, Ar
la prezenta lucrare, p. 680). Prin amestecul statului în propagarea Refo
se urmărea, cu mijloace mult mai eficace, dezlipirea românilor de biseric
care stătea în strînse legături cu biserica ortodoxă din Moldova şi Țara
manească. Astfel, la dieta din Sibiu (1566), se hotărî ca preoții români să tr
la Reformă şi să asculte de episcopul reformat Gheorghe de Sîngeordz;
cesorii săi sînt Pavel Tordasi (Turdaş, jud. Hunedoara) şi, după moa
acestuia, Mihai Tordasi (1577). Se crea, în felul acesta, o biserică române
reformată, cu episcopi (superintendent!) de durată efemeră. în 1567, l
nodul reunit de Gheorghe de Sîngeordz, se hotărî izgonirea limbii slavon
biserică, şi ceva mai tîrziu aflăm că preoții români urmează noua cred
şi fac slujba în româneşte. Propaganda reformată ar fi avut, desigur, cu tim
urmări importante pentru românii ardeleni, dacă ea n-ar fi fost între
prin urcarea pe tronul Ardealului a catolicului Ştefan Bâthory (1571—1
în timpul domniei sale, Eftimie e hirotonit episcop ai românilor ard
(1572), iar în 1574 dieceza ortodoxă a Ardealului se împarte în două: Eft
păstoreşte partea de nord, pe cînd părțile de sud sînt păstorite de Christ
întărirea ierarhiei ortodoxe, stăvilind propaganda oficială luterană şi c
nistă printre români, nu putea decît să-1 întărească pe Coresi în hotă
de a tipări cărți de slujbă siavoneşti, pe lîngă cele româneşti, aşa cum fă
de altfel, încă de la începutul activității sale tipografice.

V. expunerile, cu referințe bibliografice, din Iorga, 1st. lit. rom., I, p. 173 ş.u.; Densu
H.d.l.r., II, p. 3 ş.u.; ed. rom., p. 9; PO, I, vij ş.u., şi Rosetti, Rech., p. 4 ş.u. Gh
noul episcop al românilor ardeleni, e sfînțit mitropolit al Ardealului în 1578, de către mit
tul Serafim al Țării Româneşti; prin aceasta, legăturile ierarhice dintre biserica romă
din Ardeal şi cea din Țara Românească au fost întărite. S-a încercat calvinizarea ro
pentru a-i cîştiga în lupta împotriva împăratului Ferdinand şi a-i despărți de românii or
din Moldova şi Țara Românească, V. considerațiile noastre: Siebenburgen als Wegb
rumänischen Geisteslebens im XVI. und XVII. Jahrhundert, Bucureşti, 1943 (extras d
benburgen).

Asupra lui Honterus, v. Karl Kurt Klein, Der Humanist und Reformator Jo
Honter. Untersuchungen zur siebenbiirgischen Geistes- und Reformationsgeschichte, He
stadt — Munchen, 1935.

Propaganda luterană a pătruns şi în Moldova: în martie 1532, un « doctor » din Moldova se deplasează la Wittenberg spre a-l întîlni pe Martin Luther şi a edita traducerea în limbile polonă, germană şi română a *Evangheliarului* şi *Epistolelor Sf. Pavel* (v. mai jos Anexa, p. 676 ş.u.).

Acţiunea protestantismului sub Despot, sprijinit de Imperiul habsburgic. Infiltrarea Reformei în Moldova (populaţia catolică). 1540: aderarea populaţiei catolice din Moldova la Reformă. Prigoana lui Lăpusneanu pentru înăbuşirea propagandei luterane (S. Papaeostea, Romanoslavica, XV, 1967, p'. 211-218). '

Data cînd au fost traduse primele cărţi de slujbă româneşti nu poate fi precizată prin criterii lingvistice. O datare mai precisă poate fi făcută, însă, ţinînd seamă de momentul cînd Reforma lui Luther se răspîndeşte în Transilvania, si de data primei tipărituri româneşti a diaconului Coresi: 1550—1559.

Cele dintîi cărţi religioase apar în Maramureş şi în Ardealul vecin, nu departe de centrele reformate din Zips, de regiunea Bistriţei şi de centrele maghiare reformate din nordul Ungariei. Prezenţa *Catehismului* luteran, printre aceste traduceri, este caracteristică pentru mişcarea reformată; aceeaşi carte apare, în 1575, printre cărţile tipărite pentru slovenii trecuţi la Reformă din Craina, Carintia, Steiermark, Gorita si Istria. Tot atît de caracteristică este traducerea *Psaltirii;* într-adevăr, catolicii nu au dat importanţă acestei cărţi: în Franţa, de exemplu, traducerile *Psaltirii* sînt datorate protestanţilor,

V. ML, p. 543 ş.u.; Fr. Kidric, Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert, Heidelberg, Winter, 1919; C. Tagliavini, Studi rumeni, IV, p. 192-193; N. Draganu, DR, IV, p. 1141: « mi se pare ca i se atribuie o importanţă exagerată lui *filioque* din Ps. Scheiană. N-avem nici o dovadă că această lămurire a legii... este mai veche decît însăşi copia Psaltirii Scheiene. Cf. ML, p. 556: « Simbolul cu *filioque* apare în partea datorată copistului C, a cărui copie datează de pe la 1569... Constatările de mai sus n-ar avea, prin urmare, valoare probantă pentru traducerea originală de pe care a fost copiat ms. ^scheiaii. Obiecţiunea cade, însă, dacă ţinem seamă de faptul că textul românesc al Simbolului prezintă cîteva forme rotacizate care aparţineau traducerii anterioare, pentru că ştim că graiul copistului C nu cunoştea această particularitate fonetică ». « Se zice că românii [valahii, în original, Al. R.] au acceptat, şi ei, Evanghelia » (scrisoarea lui Guillaume Farel, colaborator al lui Calvin, către Pierre Virel, din 10 aprilie 1546. Informaţia se referă, deci, la *Catehismul* din 1544): I. Revesz, AECO, III, p. 293.

Filip Moldoveanul. Sînt dovezi sigure că s-au tipărit cărţi româneşti la Sibiu, cu litere chirilice, înainte de seria tipărită de Coresi. Tipografia din Sibiu funcţiona încă din 1528. Acolo s-a tipărit, probabil, *Catehismul* luteran românesc din 1544 (încă necunoscut), precum şi *Evangheliarul* slavon din 1546, şi cel *slavo-român* din 1546— 1554, de către Filip Moldoveanul (zis şi Maler sau Pictor), aşa-numitul *Evangheliar de la Petersburg,* datat cea 1560 de loan Bogdan (Cohv. liter., XXV, 1891, p. 33—40). Vezi S. Jako, Tipografia de Ia Sibiu şi locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea, Anuarul.Inst. de Istorie din Cluj, VII, 1964, p. 97—115; L. Demeny, O tipăritură siavo-română precoresiană, Studii, Revista de istorie, 18, 1965, p. 1037; L. Demeny şi Dan Simonescu, Un capitol important din vechea cultură românească (Tetraevanghelul, Sibiu, 1546). Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie, Suplini, la nr. 1, 1965, I. Gheţie (SCL, XVI, 1966, p. 47—79) propune („cu toată rezerva", p. 79) localizarea Evangheliarului de la Petersburg în regiunea Banat-Hunedoara. Discuţiile recente în jurul acestui text au stabilit, însă, că el trebuie localizat in Moldova. în consecinţă, am trecut particularităţile sale lingvistice printre exemplele culese din texte moldoveneşti. Cel mai vechi text bisericesc datat este *Apostolul* slavo-român al popei Braţul, descoperit la M-rea Suceviţa 1559— 1560. Este o copie. Popa Braţul făcea parte din cercul preoţilor cărturari din Şcheii Braşovului. Textul e aproape identic cu al *Apostolului* diaconului Coresi. Un caz de rotacism: *lîrâru* (G. Mihăilă, în Studii de limbă literară si filologie, II, 1972, p. 301—345). Pravila ritorului Lucaci, 1581. Scrisă la M-rea Putna.

Diaconul Coresi. Activitatea diaconului Coresi şi a ucenicilor săi apare astfel ca o continuare şi o desăvîrşire a mişcării literare care ne-a dat cele dintîi cărţi religioase în româneşte. Distanţa de aproape un veac, care separa aceste două mişcări, pentru acei care admiteau teoria «husită » este, în felul acesta, suprimată.

Coresi şi ucenicii săi au supus la o serioasă modificare limba manusc
selor maramureşene sau nord-ardelene pe care le-au avut la îndemînă, pent
că limba acestor traduceri era diferită de limba vorbită în sudul Ardealu
(v. Anexa la prezenta lucrare, mai jos, p. 665).

Tipărirea cărţilor de slujbă în limba română n-ar fi prezentat nici
interes pentru reformaţi, dacă ea n-ar fi fost urmată de o cît mai largă răsp
dire a lor, măcar pentru acoperirea cheltuielilor de tipar. Dar, pentru aceas
era nevoie de multă prudenţă: biserica ortodoxă veghea, şi inovaţia trebu
să îzentată ca un act de oportunism, făcut anume pentru a permite români
prenţeleagă slujba în biserică; în al doilea rînd, trebuia să se arate cititoru
pravoslavnic că biserica ortodoxă nu era potrivnică inovaţiei; traducer
au fost puse, deci, sub egida mitropoliţilor Ţării Româneşti şi Ardealul
şi publicaţiile româneşti au alternat cu publicaţiile slave, închinate domnu
sau mitropolitului Ţării Româneşti.

« După aceia neşte creştini buni socotiră şi scoaseră carte de^ limba sârbească pre li
rumânească, cu ştirea Măriei lu Crai şi cu ştirea episcopului Savei ţărăei ungureşti. Şi scoa
sfânta evanghelie şi zece cuvinte şi Tatăl nostru şi credinţa Apostolilor, să înţeleagă toţi oam
cine-s rumâni creştini, cum grăiaşte şi Sfântul Pavel apostolul către Corinteni, 14 cap
in sfânta beserecă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înţeles, decît 10 mie de cuvinte n
ţelese în limba striină. După aceia vă rugăm toţi sfinţi părinţi, ore vlădici, oare episcopi,
popi, în cărora mână va veni aceste cărţi creştineşti, cum înainte să cetească, necetind s
judece nece să săduiască, că nu e într-însele alte nemică, ce numai ce-au propoveduit s
apostoli şi sfinţii părinţi. Şi închinăm cinste şi dăruim sfinţiei tale arhiereu mitropolit Ef
şi credem că va fi cu blagoslovenie sfinţiei lui Is. Hs. mântuitoriul nostru, amin"» *(Catehi*
1559, prefaţă). «După aceia vă rugăm toţi sfenţi părinţi, oare ep < i > sc < o > pi,
popi, în cărora mână va veni aceste cărţi creştineşti, cum mainte să cetească, necetind s
judece nec să săduiască » (CT, 1561, epilog). Tîlcul *Cazaniei* I-ii fusese cerut lui Coresi de
preoţi, ca să poată propăvădui după cititul evangheliilor: « aşa am aflat aceste tâlcur
evangheliilor»: citindu-le, le-a găsit conforme cu textul Sfintei Scripturi, şi le-a tipărit: «
cartă acastă carte pre vlădici, episcopi, popi, călugări şi pre domni, nu cartă pre cei b
ce pre răi; bunii să nu ia pre sine» (CQ 1564, epilog). *Octoihul* slavonesc (1575), *Psaltirea*
vonească (1577) şi *Triodul* (1578) sînt tipărite pentru Alexandru Vv. al Ţării Român
Psaltirea slavo-română din 1577 a fost tradusă din slavoneşte: cei ce vor citi această
bine să socotească, şi vor vedea « că e cu adevăr » (epilog). *Evangheliarul* slavonesc din 1
fost tipărit de Lorinţ diacul, din porunca lui Christofor Bâthory. *Sbornicul* slavonesc (
conţine un epilog scris de Ghenadie, mitropolitul Ardealului. *Cazania* (1580— 1581): ju
Braşovului, Lucas Hirscher, a căutat această carte şi a aflat-o în Ţara Românească, la m
politul Serafim (Tîrgovişte). A cerut-o şi a primit-o. Se sfătuieşte cu mitropolitul Ghe
al Ardealului şi cu tot clerul; cu învoirea lui Ghenadie şi a lui Serafim, *tîlcul* evanghelii
fost încredinţat lui Coresi, care 1-a tradus din slavoneşte cu ajutorul popilor lane şi Mih
la biserica românilor din Şcheii Braşovului.

Coresi îşi începe activitatea tipografică, în solda saşilor şi mai tîrz
maghiarilor reformaţi, tipărind la Braşov, dimpreună cu Oprea logof
maestrul său tipograf, un *Ocioik* mic slavonesc (colecţie de cîntari biseric
în 1557, cu cheltuiala judelui Braşovului, Hans Benkner. Iată şirul tip
rilor sale: 1558, Tîrgovişte: *Triad-Peniicostar* slavonesc; 1559, Bra
Catehism luteran românesc *.(întrebare creştinească);* 1561, Braşov:
gheliar românesc; 1562, Braşov: *Evangheliar* slavonesc (reeditat în 156
Călin diacul); 1563, Braşov (?): *Apostol* românesc; 1564, Braşov: *Ca*
(Evanghelie cu tîlc) românească şi *Molilvenic* românesc; 1568: *Sb*
(Minee) slavonesc; 1570; *Liturghier* românesc; *Liturghier* slavonesc; Br
Psaltire românească; 1570—1580: *Pravila* românească; 1574—1575: *O*
slavonesc (în două părţi); 1577: *Psaltire* slavo-română; *Psaltire* slavone
1578: *Triod (cîntările de postul mare)* slavonesc; 1579: *Evangheliar* s
nesc (Coresi şi Mănăilă); 1580, Sas-Sebeş: *Sbornic* slavonesc'; 1581, Br
Cazanie (Evanghelie cu tîlc) românească; 1583: *Evangheliar* slavonesc (C
şi Mănăilă).

A. Huttmann, Date vechi şi noi privind viaţa şi activitatea tipografică a diaconului Coresi, Studii şi cercet. de bibliologie, XII, 1972, p. 41—49.

Cu privire la raportul dintre textul *Praxiului* Coresi şi al *Codiceîui Voroneţean,* Drăganu, Morf., p. 48: « deşi este vorba de acelaşi text, cel al Codiceîui Voroneţean este o copie mai nouă » (v. Anexa la prezenta lucrare, mai jos, p. 683 ş.u.).

Molitvenicul (1564): Dr. E. Dăiariu, Răvaşul, Cluj, 1908, p. 168 ş.u.; Drăganu, DR, II, p. 254 ş.u.; A. Popa, Originalul cîntecelor din *Molitvenicul* tipărit de Coresi în 1564, LR, XV, 1966, p. 255—265 (compilaţii ale unor cărturari români, după textele existente: *Agenda* lui Heitai şi altele). Fragmentele găsite la biblioteca Filialei din Cluj, a Academiei R. S. România, completează textul existent (L. Onu, LR, XXII, 1973, p. 453—466). *Evangheliarul* din 1561; P. V. Haneş, Studii şi cercetări, Bucureşti, 1928, p. 92 ş.u.; traducerea s-a făcut între 1557 (venirea lui Coresi la Braşov) şi 1559, data *Catehismului,* căci această traducere este anunţată în prefaţa *Catehismului* din 1559, v. ML, p. 529, Drăganu, Hist. litt. Transylv., p. 19, şi FI. Dimitrescu, GT, introd., p. 20—24. *Evangheliarul* lui Coresi (1561), tradus după *Evangheliarul* lui Macarie (1512); D. R. Mazilu, Diaconul Coresi, Ploieşti, 1933, p. 44. *Pravila:* G. A. Spulber, Cea mai veche Pravilă românească, Cernăuţi 1930; Drăganu, DR, IV, p. 1094 ş.u.; ML, p. 553 şi 576 ş.u. *Psaltirea* din 1570: Drăganu, DR, IV, p. 87 ş.u.; Id., Fraţilor A. şi I. Lăpedatu, Bucureşti, 1936, p. 279 ş.u. *Filioque* din Psaltirea Scheiană în Simbolul Athanasian. *Catehismul* din 1559 e tradus din limba maghiară; v. N. Sulică, Catehismele româneşti din 1544 (Sibiu) şi 1559 (Braşov). Precizări cu privire la izvoarele lor, extrase din Anuarul liceului « Al. Papiu-Ilarian » din Tg. Mureş, 1936, p. 15 ş.u.; Drăganu, DR, IX, p. 222, n. 3: Fr. Michaelis, Der sâchsische Ursprung der ersten Druckschriften in rumânischer Sprache, Siebenbiirgische Vierteljahrschrift, 60, 1937, şi Procopovici, DR, X, p. 498, susţin că traducerea s-a făcut din limba germană, dar în felul acesta nu se pot explica toate particularităţile neromâneşti ale limbii textului. S-ar putea însă ca traducătorul să se fi folosit de două texte: în limba maghiară şi germană. Cf. Drăganu, Morf., p. 106, n. 2 (e vorba de *Catehismul* din 1559): «după cele din urmă descoperiri privitoare la originalul, în cea mai mare parte unguresc, de pe care s-a tradus întrebarea creştinească». I. Crăciun, Catehismul românesc din 1544. Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 10—11: « putem să afirmăm că *întrebarea creştinească* nu este o traducere după un anume catechism, ci e o alcătuire românească după mai multe izvoare ». Observaţiile lui I. Gheţie (începuturile scrisului în limba română, Bucureşti, 1974, p. 98—109) sînt lipsite de proba necesară, „Soluţie... conjecturală", după cum se exprimă însuşi autorul (p. 109). N. Iorga, Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene şi o publicaţie coresiană nouă. Almanahul graficei române, Craiova, 1926, p. 28—30. Cf. cărţile tipărite de Macarie (1508, 1510 şi 1512), în legătură « cu marele curent istoric de emigraţie a nobililor şi dinaştilor sîrbi în Ţara Românească, la începutul sec. al XVI-lea » (P. Panaitescu, Octoihul lui Macarie, Bucureşti, 1939, p. 22).

în acest răstimp, mai apar următoarele tipărituri, îngrijite de Lorinţ diacul: 1567, Braşov: *Octoih* slavonesc; 1570: *Evangheliar* slavpnesc; 1577—1580: *Psaltire* slavonească; 1579, Bălgrad (Alba-Iulia): *Evangheliar* slavonesc.

între 1570 şi 1573, apare la Oradea Mare (sau la Cluj) o *Carte de cîntece (psalmi)* calvinistă, tradusă din limba maghiară şi tipărită cu litere latine, din îndemnul lui Pavel Tordasi, iar în 1582, colaboratorii episcopului Mihai Tordasi sfîrşesc de tipărit, la Orăştie, traducerea primelor două cărţi ale *Bibliei.*

Evangheliarul slavo-român, zis de la Petrograd (EP), a fost tipărit la Sibiu, între 1546 şi 1554 (v. mai sus, p. 436).

Octoihul slavonesc (1557): I. Bianu, AAR, seria a H-a, p. 32, dezbateri, 17—18; *Triod-Penticostar* slavonesc (1558); A. Filimon, DR, V, p. 601—604; C. Lacea, Aşezarea definitivă a lui Coresi la Braşov, RF, II, p. 354—358; *Cazania* I: completarea lacunelor (text copiat în Valea Crişului Negru): V. Drimba, Studii şi cercet. de ist. liter, şi folclor, IV, 1955, p. 535 ş.u.; SCL, XI, 1960, p. 871—881; *Liturghier* românesc (1570): N. 'Sulică, O nouă publicaţie românească din secolul al XVI-lea: Liturghierul diaconului Coresi, tipărit la Braşov, în 1570, Tg. Mureş, 1927; *Liturghier slavonesc,* 1587 (A. Mareş, LR, XVII, 1966, p. 461. Sp. Cândea, Primul Liturghier românesc tipărit, Mitropolia Ardealului, IV, 1959, p. 722—771 (studiu liturgic); Id., Textul Liturghierului românesc publicat de diaconul Coresi, I.e., V, 1960; p. 70—92 (sereproduce, în transcriere latină, fără preocupări filologice, textul *Liturghierului)* Dan Simonescu, Precizări despre *Liturghierul* lui Coresi, LR, XI, 1962, nr. 4, p. 433—438). *Liturghierul lui Coresi,* ed. Al. Mareş, Bucureşti, 1969. *Liturghier* slavonesc: Bibliogr. rom. v., IV, Bucureşti, 1944, p. 11 ş.u.; *Pravila:* G. A. Spulber, Cea mai veche pravilă românească, Cernăuţi, 1930 (cf. ML, p. 576 ş,u.). N. Iorga, Observaţii şi probleme bănăţene, Bucureşti, 1940 (Academia Română, Studii şi cercetări); *Psaltiri* slavo-române din secolul al XVI-lea.

Psaltire şlavo-română, păstrată în Biblioteca Academiei R.S. România, ms. 4818, din seco al XVI-lea—al XVII-lea; *Psaltire* slavo-română copiată în 1697, Biblioteca Academiei R România, ms. 3465, copiată după *Psaltirea* lui Coresi; *Evangheliar* slavonesc (1583); ed IH-a a *Evangheliarului* din 1561. N. Iorga, Octoihul diacului Lorinţ, AAR, seria a II 11, ist.: Bibliogr. rom. v., IV, p. 9 ş.u.; *Cartea cu cîntece:*-N. Drăganu, DR, IV, p. 87— Id., Despre ce *Psaltire* şi *Liturghie* vorbeşte Pavel Tordasi la 1570?, I.e., p. 913—915; *Evang liarul de la Petersburg:* Sextil Puşcariu, Istoria literaturii române, epoca veche, Sibiu, 1 p. 223 («limba acestei traduceri, făcută de un străin, pare a fi mai nouă, iar caracterele ti grafice se deosebesc de ale tipăriturilor lui Coresi»). N. Drăganu, DR, IV, p. 1147; *Bi* (Orăştie, 1581— 1582): PO, prefaţă; I. Şiadbei, Fragmentul Leviticului românesc de la B grad, RF, I, p. 276—283. P. P. Panaitescu, începuturile literaturii în limba română, Interpretări româneşti, 235, crede că tipăriturile lui Coresi nu au avut nici o influenţă asu tipăriturilor din Principate. De fapt, influenţa limbii acestor texte e puternică în Moldo în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel se explică prezenţa formelor diftongate *c pline* etc. la Varlaam *(Cazania,* 1643), precum şi a unor „hipermuntenisme", cum ar fi, de pi *rămăine* (= rămîne), tipărit cu -**K** + N (fol. II v. 14 r.), *tătăine* (8 r. — 8 v.), *pâine* (28 v., 161 *mâine* (148 r): v. Rosetti-Cazacu, 1st. lb. liter., I. p. 98.

Următoarele texte româneşti sînt traduse după texte reformate: *Catehismul* din 1 1559, *Cazania* din 1564, *Molitvenicul* din 1564, *Palia* (1582), *Cartea de cîntece* 1570— 1573 (I ganu, Hist. litt. Transylv., p. 37);

Evangheliarul lui Coresi: tradus după *Evangheliarul* lui Macarie, *Liturghierul* descop de Sulică: tradus după *Literghierul* lui Macarie (1508): Drăganu, Morf., p. 35, n. 1.

Evangheliarul lui Coresi: doi traducători: Dobre şi Toma (?„ Drăganu, Morf., p. 35 n.

Versiunea grecească după care a fost tradus în slavoneşte tîlcul *Cazaniei* din 1581 a descoperită de V. Grecu (Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu învăţătură a diacon Coresi din 1581. Omiliile patriarhului loan XIV Caleca, 1334— 1347, Bucureşti, 1939, Ac mia Română, Studii şi cercetări, XXXV).

Pentru redacţia în limba slavă, v. Maria Rădulescu, Originalul slav al « Evanghelie învăţătură » a diaconului Coresi, Colecţii. Versiuni şi redacţii ale colecţiei de omilii a patr hului loan Caleca, Bucureşti, 1959.

Legenda Duminicii din Cod. Ieud: traducătorul cunoştea ucraineana (Maria Zdreng Rom.-sl., XVI, 1968, p. 307 şi 309).

Apocrifele. Cam în aceeaşi epocă şi în aceeaşi regiune unde s-a efect traducerea primelor cărţi religioase, au fost traduse din slavoneşte legend biblice şi apocaliptice care constituie literatura apocrifă. Cărţile aces nu aveau nevoie, pentru a fi traduse, de un impuls venit dinafară. De ac traducerea lor s-a putut face în cursul unui lung şir de ani. După toate i ciile, literatura apocrifă a pătruns în ţările noastre prin Serbia. Aceste c ne-au parvenit în copii de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi de la încep secolului al XVII-lea. Nerecunoscute de biserică, răspîndirea cărţilor popu nu avea de ce să fie stînjenită de oficialitatea religioasă de la noi; el continuat pînă tîrziu să fie răspîndite în manuscris, alcătuind o lectură cută şi, uneori, edificatoare.

Densusianu, H.d.l.r., II, p. 7; ed. rom., p. 11; Puşcariu, Istoria literaturii române, ş.u.; N. Cartojan, Cărţile populare în literatura românească, I, Bucureşti, 1929. Id., ria literaturii române vechi, I, p. 65: « După criteriile de limbă şi, în primul rînd, rotacis legendele religioase apocrife au început a fi traduse cam în aceeaşi vreme de înviorare relig şi în aceeaşi regiune în care au apărut şi primele texte ale Sfintelor Scripturi în limba româ

Gruparea textelor pe regiuni dialectale. Dacă grupăm laolaltă tex din secolul al XVI-lea, care au trăsături fonetice comune, obţinem o cl ficare pe regiuni dialectale, în sensul că textele care provin dintr-o reg naturală anumită (Ţara Românească, Oltenia, Banatul, sudul Ardealu Maramureşul, Bucovina, Moldova) prezintă aceleaşi particularităţi fone

O expunere descriptivă va ţine deci seamă de repartizarea pe ter faptelor de limbă. Criteriul geografic justifică, într-adevăr, existenţa si tană, într-o limbă dată, a variaţiilor de pronunţare ale aceluiaşi sunet in ivite în cursul timpului în regiuni diferite.

Enumerarea ele mai jos are, pe de altă parte, avantajul de a prezenta cititorului un tablou al majorității textelor care au fost cercetate în vederea alcătuirii prezentei expuneri.

Pentru textele netraduse, tabloul nostru cuprinde, în afară de textele din secolul al XVI-lea, cîteva texte de ia începutul secolului al XVII-lea (1600—1610), de a căror mărturie am făcut uz în cursul expunerii. în felul acesta, numărul exemplelor a fost mărit, fără a întrece prea mult limita secolului al XVI-lea.

Textele netraduse, în genere bine localizate, sint de un mare preț, pentru că au şanse să reprezinte limba vorbită în cutare localitate sau regiune, la un moment determinat. Se poate întîmpla ca cel care a scris textul să vină din altă localitate. Afară de excepții, e rar, însă, ca scriitorul (grămăticul, diacul) unui text să vină de departe şi^ca graiul său să fie profund diferit de graiul localității unde a scris textul. în sate, preoții redactează, de obicei, textele de această categorie: grămăticii sau pisarii domneşti reprezintă limba vorbită în capitala Moldovei sau a Țării Româneşti.

1. Nordul Ardealuluî-Maramureş. a) Texte traduse. Textele rotacizante: *Psaltirea Hurmuzaki* (H), *Psaltirea Voronețeană* (V), *Psaltirea Scheiană* (S), *Codicele Voroneiean* (CV), *Glosele* româneşti în ms. slavonesc al *Sin'agmei* lui Vlastaris (GB), *Cazaniile* din ms. de la Ieud (Caz. I), *Catehismul* Marțian (Cat. M)

2. Nordul Ardealului, b) Texte netraduse: Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud, 1600, LB, 8; începutul secolului al XVII-lea, LB, 18; circa 1601,' DH, XV, 2, 784; Suciul de Sus, jud. Maramureş, 1608, LB, 36.

3. Maramureş, a) Texte traduse: *Pravila ritorului Lucaci,* M~rea Putna, 1581, *Pravila Ritorului Lucaci* (ed. I. Rizescu, Academia R.S.R., Bucureşti, 1971). Cod de legi bisericeşti, cuprinzînd enumerarea greşelilor şi sancțiunilor, pentru nerespectarea prevederilor stabilite, fiecare verset în limba slavă fiind urmat de textul românesc, care nu corespunde decît foarte rar cu versiunea slavonă.

Pravila a fost scrisă la mănăstirea Putna (Moldova), în 1581, din inițiativa lui Eustatie, cu nume călugăresc Eremia, fost episcop de Roman (FI. Dim, p. 102, „primul text moldovenesc din sec. al XVI-lea".

„Am dat să se scrie această Pravilă", după cum se exprimă Eremia, ritorului şi sholasticului Lucaci.

Limba *Pravilei* prezintă caracteristicile graiului din Moldova, Ardeal şi Maramureşul vecin. Prezența rotacismului alătură acest text de primele traduceri româneşti de cărți religioase.

Traducerea a fost făcută, probabil, în nordul Ardealului, Maramureş, de unde ne vin şi celelalte traduceri rotacizante, care alcătuiesc primele traduceri româneşti de cărți religioase.

într-adevăr, limba *Pravilei* prezintă caracteristicile limbii din această regiune: *g, dz,* rotacismul.

Termenul *sandâc* (p. 231, r. 9) „intenție, scop", împrumutat din maghiară: *szândok,* confirmă această localizare (v. mai sus, p. 535).

b) Texte netraduse: 1593, Mihâly, 638. Nordul Maramureşului, 1602—1617, LB, 30; Sălişte, jud. Maramureş, 1593, LB, 2.

4. Bucovina, b) Texte netraduse: Cîmpulung, jud. Suceava, 1595, LB, 3; începutul secolului al XVII-lea, LB, 9—17; 1604—1618, LB, 31—35 Lucaveț (U.R.S.S.), începutul secolului al XVII-lea, LB, 25. Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1502, LB, 1; începutul secolului al XVII-lea LB, 26;'1601—1602 sau după 1605, LB, 28; 1595—1632, LB, 29; Suceava 1593, Bianu, DR, 4, 4; 1595, LB, 4; 1593—1597, LB, 5; 1597, CB, I, 76 1600, LB, 7; începutul secolului al XVII-lea, LB, 19—22; 1601, LB, 27,

5. Moldova, a) Texte traduse: *Evangheliarul* de la Petrograd, *154.6*—155 (EP; v. mai sus, p. 439). b) Texte netraduse. Fără localizare precisă: 158 DH, XI, 197, 325; 1591, DH, XI, 218, 351 (republicat în DIR, A. IV, nr. 2); 219, 352 (republicat în DIR, A. IV, 4, nr. 5); 1590—1594; însemnă rile lui Petru Şchiopul, AAR, 20 ist., 441 ş.u.; 1591—1593, DH, XI, 23 358 (Nestor Ureche, republicat în DIR, A. IV' 34, nr. 37); 233, 359 (republica in DIR, A. IV, 63, nr. 84); 1593, DH, XI, 317, 448 (republicat în DIR, Â IV, 76, nr. 95 şi 74, nr. 94); 320, 449 (republicat în DIR, A. IV, 74, nr. 93 349, 483 (republicat în DIR, A. IV, 89—90, nr. 113; scris de un anonim Țara Românească, cu particularități de grai moldoveneşti, de exemplu paî talizarea labialelor); 369, 515 (republicat în DIR, A. IV, 94, nr. 119); 15 DH, XI, 490, 610 (republicat în DIR, A. IV, 110, nr. 134);1597, DIR,A. 178, nr. 237; 1598, DIR, A. IV, 290, nr. 354. Jud. Bacău, Bacău, 1581, C I, 28; 1609, DR, 13, 14; Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, L 24. Piatra Neamț, 1596, DIR, A. IV, 136, nr. 178; Bucureşti (Buhuşi), 159 Bianu, DR, 4, 5'(republicat în DIR, A. IV, 229, nr. 281). Jud. Vaslui, 1 DIR, B. VI, 144, nr. 159; jud. Vrancea, Cotofenesti (scris la Răcăciuni), 15 Arh. Iaşi, I, 248—249; jud. Neamț, Făura, 1592'(?), Bianu, DR, 2, 3; Ru neşti, 1603, Bianu, DR, 7, 8. Tg. Trotuş, 1591, Arch, ist., I, 105, 144; U chesti, 1600, SD, V, 35; Vrancea, 1592, Sava, Doc. Putnene, I, 140, 2 Jud. Galați, 1587, DIR, A. III, 344, nr. 421; Brăhăşesti, 1577, C I, 25. Ținutul Faldului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9. Jud. Iasi, Iaşi, 15 CB, I, 43; 1600, AAR, 20 ist., 492; 1608, SD, V, 81, 12; 1608—17, SD, 276, 22; 1609, SD, V, 80, 11. Mănăstirea Galata, *1588,* CB, I, 179 ş.u. (tex este dictat). Cucuteni, 1600, Bianu, DR, 5, 6 (republicat în DIR, Â, IV, nr. 362). Roman, 1595, DIR, A. IV, 118, nr. 146; Roman, 1598, DIR, IV, 299, 281. Roman, 1605, Bianu, DR, 7, 9; 1608, Bianu, DR, 11, 12,• cani, 1575, DH, XI, 197, nr. 5. Săcuieni, 1607, Bianu, DR, 10, 11; jud. Vas Drăguşeni, *1586—1596,* SI, X, 10—12. Jud. Suceava, Suceava, 1597, DIR IV, 154, nr. 206. Mănăstirea Slatina, începutul secolului al XVII-lea, 23, Tighina, cea 1587, SD, V, 391 (v. p. 653), pentru dată.

6. Sudul Ardealului şi Țara Românească, a) Texte traduse. Textele t rite de diaconul Coresi şi de ucenicii săi (v. enumerarea lor la p. 437). Se mite că diaconul Coresi vorbea limba comună din regiunea Tîrgoviştei; di colaboratorii săi, preoții Iane şi Mihai, de la Biserica Sf. Nicolae din Ş Braşovului, vorbeau graiul din jurul Braşovului (v. p. 437).

Pentru graiul vorbit în sudul Ardealului şi Țara Românească, v. mai jos Anexa, D bazele limbii române literare, p. 681 ş.u.

7. Sudul Ardealului, a) Texte traduse. Fragmentul din Levitic sfîrşitul secolului al XVI-lea?). b) Texte netraduse. Făgăraş, 1599, L Sălişte, jud. Sibiu, 1601—1602, SD, IV, 15, 26. Alba Iulia/1600, DI VI, 372, nr. 384.

8. Tara Românească, b) Texte netraduse 1579—80, DIR, B. IV, 416, nr. 420,' 1585, DIR, B. IV, 183, nr. 196 (tipărit greşit 198). 1593, DIR, B. VI, 60, nr. 69, 1594, DIR, B. VI, 138, nr. 153, 1600', rapoarte, acte privind relațiile lui Mihail Viteazul cu Austria şi Polonia, AAR, 20 ist., 456 ş.u.; Poruncă a aceluiaşi, AAR, 28 liter., 113, 4 (republicat în DIR, B. Vl/372, nr. 383); scrisoarea'lui Bărcan, AAR, 20 ist., 491 şi DH, XV, 1, 758, 1483; 1602, CB, I, 115; CB, I, 119; 1610, epitaful lui RaduBuzescu, Gaster, Chrest. I, 44. Bucureşti, 1604, CB, I, 134; Mircesti, 1606, CB, I, 148, Cacămei, 1592, Bianu, DR, 2, 2; Floci, 1602, Papiu, Tezaur, I, 385. Jud. Ilfov, 1600, Budesti, CB, I, 92; Curestii sau Bogata, 1606, CB, I, 155; Berilesti, cea 1608, CB, I, 168, cea 1609,'CB, I, 172. Craiova, 1576 (?, cf. I. Bogdan, Conv. lit., XLI, 383), DR, I, 1. Craiova, 1591, DIR, B. VI, 25, nr. 29; 1600, DIR, B. VI, 394, nr. 407. Tg. Jiu, 1591, CB, I, 55 (republicat în DIR, B. VI, 22, nr. 26). Jud. Mehedinți, Cernet(?), 1599, CB, I, 82. Jud. Olt, Hotărani (?), 1606, Bianu, DR, 89,'l0. Jud.'Galati, 1571, CB, I, 18. Jud. Argeş. Jud. Vîlcea, 1594, DIR, B. VI, 107, nr. 120. Jud. Dîmbovița (?)., 1600, DIR, B. VI, 374, nr. 386. Jud. Vîlceâ, 1573, Mănăstirea Bistrița, CB, I, 21 (republicat în DIR, B. IV, 127, nr. 130); 1600, DIR, B. VI, 391, nr. 403. Jud. Argeş, 1597, DIR, B. VI, 282, nr. 299. Jud. Argeş, Cîmpulung, 1521, scrisoarea lui Neacşu (N)„ Bianu-Cartojan, Album de paleografie rom., Bucureşti, 1929, pl. XV; Vlădesti, 1583—1585, CB, I, 31. Jud. Argeş, 1598, DIR, B.'VI, 333, nr. 344; Beletii' cea 1600, CB, I, 97, 1608, CB, I, 158. Buneştii de Jos, 1597, CB, I, 79; Mănăstirea Cozia, 1603, Papiu, Tezaur, I, 388. Ploieşti, jud. Prahova, 1582, DIR, B. V, 52, nr. 52.; 1595, CB, I, 62. Buzău, 1592, DIR, B. VI, 48, nr. 55. Jud. Dîmbovița, 1572. DIR, B. IV, 78, nr. 83. Tîrgovişte, 1602, CB, I, 126; 1604, Papiu, Tezaur, I, 391; 1605 sau 1608, CB, I, 139; 1610, Bianu, DR, 14, 15. Jud. Dîmbovița, Glodeni, 1596, CB, I, 65; 70 (republicat în DIR, B..VI, 188, nr. 204). jud. Prahova, 1597—1600, DIR, B. VI, 296, nr. 312.

Documentul din 1503, Tîrgovişte (DIR, B. I, 20, nr. 13), indicat: „copie rom.", este tradus din slavoneşte. în documentul din 1556, Tîrgovişte (DIR,B. III, 40, nr. 51), cîteva fraze româneşti, în textul slavon al documentului.

9. Banat, a) Texte traduse: 1. *Palia* (Biblia), tipărită la Orăştie, 1581—1582 (PO). Traducătorii acestui text vorbeau graiul din reg. Hunedoara. 2. *Cartea de cîntece,* tradusă din îndemnul episcopului reformat Pavel Tordasi şi tipărită la Oradea Mare sau Cluj, în 1570—1573 (?) (T).

10. Texte mixte. Textele mixte sînt textele al căror original a fost scris într-o regiune anumită, dar care au fost copiate în altă regiune. Mărturia unui astfel de text trebuie utilizată cu băgare de seamă, pentru că nu putem preciza care dintre particularitățile sale aparțin originalului şi care particularități au fost introduse de copist în textul pe care 1-a reprodus.

Textele enumerate mai jos au fost copiate în sudul Ardealului sau în Țara Românească; originalele provin, însă, din nordul Ardealuîui-Maramureş. *Psaltirea Scheiană* nu intră în această categorie de texte, pentru că limba copiştilor A şi B nu pare să fi fost diferită de a originalului, încît modificările aduse de copistul C, care aparținea altei regiuni lingivistice, pot fi recunoscute cu uşurință. Nici textele tipărite de Coresi nu pot fi clasate aici, pentru că diaconul, dimpreună cu colaboratorii săi, a revizuit şi modificat în întregime limba textelor rotacizante ce le-a tipărit.

Texte copiate în Ardeal:

1. Fragmentele din *Epistola către Galateni,* ed. Iorga (Ap. I); 2. *Molitvenic* fragmentar, ed, Drăganu (MM); 3. Traducerile *cărților populare (apocrife).*

Am văzut că traducerea acestor cărți a fost făcută în a doua jumătate a seco-lului al XVI-lea, în regiunea rotacizantă (p. 439): texte *măhăcene* (TM) şi texte *bogomilice* (TB), cuprinse în *Codex Sturdzanus:* textele acestea au fost copiate de popa Grigore din Măhaci (jud. Cluj) şi de mai mulți anonimi între 1580 şi 1620. Popa Grigore vorbea cu rotacism (v. p. 474 ş.u.); nu sînt indicații că graiul anonimilor, care au copiat celelalte texte, cunoştea aceast inovație fonetică.

Următoarele colecții de cărți populare, copiate în cursul secolului a XVII-lea, cuprind texte conținute şi în *Codex Sturdzanus: Codicele Todoresc* (Cod. T), *Codicele Marțian* (Cod. M) şi *Codicele de la Cohalm,* al cărui origina datează de pe la 1600.

Texte copiate în Țara Românească:

1. Fragmente din *Levitic* (L); originalul a fost tradus în Ardeal; 2. *Evan-gheliarul* tipărit de Coresi în *1561* a fost copiat în 1574, din porunca lui Petr Cercel, de Radu din Măniceşti (partea de sud-vest a reg. Bucureşti; EL)

în *Evangheliarul* lui Radu din Măniceşti (1574) găsim forma *maire* (—mare) şi *înc .țindu-se* (= încălzindu-se). Pentru greşeala din *Evangheliarul lui* Coresi (1561): *al celui —aciu* < magh. *des* « dulgher » v. Drăganu, DR, I, p. 349 ş.u. Este o eroare de copist. Ea se repe în *Evangheliarul* lui Radu din Măniceşti. După Puşcariu (DR, I, p. 351 n.), Radu ar fi înt buințat acelaşi manuscris ca diaconul Coresi. « Astfel Evangheliarul lui Radu din Mănice nu poate fi decît o copie, directă sau indirectă, a „izvorului" la care a recurs şi Coresi pent tipăritura sa» (Drăganu, Hist. litt. Transylv., p. 31).

FONETICA

VOCALELE

Cu privire la *a* accentuat, textele din nordul Ardealului-Maramureş şi din Moldova cunosc fonetismul normal *samă* (< magii, *szăm)*: CV (6, 13), H (ps. 8, 6), S (ps. 151, titlu), V (cînt. 2, 8), TM (121, 235), TB (350, 60), Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, 1588 (CB, I, 192, 17); *seamă* apare în TM (228, 225), la Coresi şi într-un text din Ţara Românească (1600, AAR, 20 ist., 464, 465, 473, 491). PO cunoaşte amîndouă formele: *sama* (prefaţa, 7, 1), *semă* (Gen. 17, 6). Prezenţa diftongului, în *seamă,* se explică prin analogie: pronunţării *seară* din Ţara Românească îi corespundea *sară,* in Moldova; pornindu-se de aici, s-a refăcut un *seama,* corespunzător lui *samă* din Moldova.

1. Problema care se pune este de a stabili timbrul vocalei accentuate notate ±, & şi *e,* atunci cînd silaba imediat următoare conţine un *e: baserecă, cere, cerere, degete, lege, mele* (adj. pos. f. pl.), *putere* etc., ştiind că,la o epocă anterioară secolului al XVI-lea, slovele t şi ^ notau pe *ea,* în această situaţie (v. rnai sus, p. 413 ş.u.).

Toate textele din secolul al XVI-lea prezintă alternanţe grafice *eje* şi *fiije* în notarea acestor cuvinte: *lege/lege* sau *mfalejmele* (H, ps. 5, 3), de exemplu. Sînt însă texte care fac excepţie: astfel, în CV, notaţia cu *e* e constantă *(e,* transcris *ea: ţeara,* Tîrgovişte, 1515, D. Bogdan, GL, 209, publicat în DIR, B. I, p. 109, nr. 108). Pe de altă parte, există texte din Moldova şi Ţara Românească care cunosc numai notaţia cu *e.* Iată cîteva exemple, culese din aceste texte:

Moldova: Bîrlad, 1603; *esti* (= este), *degitul, ceh (*= cele, CB, I, 130, 23). Iaşi, 1583, *mele* (CB, I, 48).

Tara Românească. 1517—21, *Crăngeni,* n. top. (Nandriş, Doc. rom. Athos, p. 45). 1593, *iede* (pf. s., 3 sg. DIR, B. VI, p. 60, nr. 69). Cureştii sau Bogata (jud. Călăraşi), 1606, *alege* (CB, I, 155, 27). Glodeni (jud. Dîmboviţa), 1596, *alege* (2 ori), *dejetele* (CB, I, 66, 11). Tîrgovişte, 1605 sau 1608, *vreme* (CB, I, 145; 25).

Grafia cu *e* apare în mod constant şi în T (text scris cu litere latine): *czele (*= cele, 158, 1; 162, 2), *te peseste* (= păzeşte, 162, 7), *putere,* (164, 3), *derept* (164, 6), *mezerere* (166, 1).

în regulă generală, dar nu în mod constant, regăsim această grafie în TB, şi anume în *Călătoria Maicii Domnului la iad, Apocalipsul Apostolului Pavel* şi în textul intitulat de Hasdeu *Cugetări în ora morţii: veste, lege, putere,*

mele, milueste, vreme, este, keme, merse, crede, baserecă, fetele etc. (CB, II, 3 *5;* 427, *4* şi 474, 4).

Cum trebuie interpretate aceste alternanţe grafice? în sensul că graf cu *e* şi /ft sînt tradiţionale; grafia cu *e* notează realitatea fonetică; am vă mai sus că *e* apare încă din secolul al XV-lea (p. 404, 4*3). Prezenţa acea grafii, în textele din secolul al XVI-lea, probează, deci, că diftongul *ea* fu monoftongat în *e,* din cauza influenţei asimilatoare a lui *e* din silaba ur toare *(leage > lege).* Prezenţa grafiei cu *e,* o singură dată, chiar, în cuprin unui text, are, deci, o valoare deosebită: ea constituie pentru noi indi de evoluţie fonetică amintit mai sus (p. 410). Nu trebuie exclusă, însă influenţa formei de plural *(legi),* în care *e* nu fusese diftongat în *ea.* Influe formei de plural asupra singularului numelui este frecventă în limbă Byck-Graur, BL, I, p. 14 ş.u.). Sînt şi alte fapte care ne întăresc în acea convingere: în unele texte din secolul al XVI-lea, scrise de dieci neglije găsim pe *e* notat în locul lui *e,* acolo unde această grafie nu e justificată fonetică:

secaşi, strune, toate (H, ps. 73, 15; 91, 4; 46, 9); *dzile, mare* (TM, *carte, semne* (TM, 44, 1); *muntelui* (TM, 100, 198); *ale noastre* (TM, 122, 2 *pre* (= pre), pretutindeni (Leg. Dum. Cod. I, 4, 5; 5, 7 etc.; Caz. I, 30, 31, 3); *spre* (Leg. Dum. Cod. I, 13, 1; 14, 16), *mene (*= mine, 25, 6); *pre* (Caz. I, 31, 4), *bere* (-bine, 44, 10), *mene* (46, 15). Suceava, 1593—1 *Armeni* (LB, 50, 9). Ţara Românească, 1579—1580, *să lovescu* (DIR, B. 416, nr. 420), Berileşti'(fostul jud. Ilfov), 1609, *zele* (= zile), *omenii* (CB, 1, Vlădeşti (jud. Argeş), 1583-—1585, *răvaşele, răvaşe, prentru, ale noastre su taste, zilele, cene* (— cine, CB, I, 38). Glodeni, *Glodeni* şi *Glodeni*[2] (CB, I, 1596, *nepotul, nesilit.* (CB, I, 66, jud. Prahova).

Grafiile cu *e* nu sînt justificate de fonetică, atunci cînd silaba următoare conţine o v de timbru *i*\ în H, distincţia e bine păzită: *berbecii* (ps. 113, 4), *legiei* (ps. 5, 6), *peştii* (9), dar *berbece, cămeşe, lege* (ps. 28, 1; 101, 27; 24, 8).

Aceste grafii probează că întrebuinţarea lui *e,* în a doua jumăta secolului al XVI-lea, se făcea în baza unei convenţii grafice: *e* poate fi r cu ajutorul slovelor *e* sau *e,* din moment ce *e* notează nu numai pe *ea,* dar şi

Grafia inversă, *e* = *ea,* apare şi ea în textele din secolul al XVI-lea: *aserâ* (~ aseară 449), *dulceţa* (TM, 48, 7)/*premiescâ* (S, ps. 71, 3), *vecu* (TB, 314, 32).

Grafiile care au fost examinate atestă, deci, existenţa pronunţă în secolul ai XVI-lea *(e—e< ea'—e).* Ele nu ne autorizează să prec alte amănunte: pronunţarea *e,* dacă va fi existat în secolul al XVI-lea, fi presupusă numai prin ipoteză.

Monoftongarea e semnalată încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, (v. ma p. 413 ş.u.); aceasta nu înseamnă., însă, că întreg teritoriul inovase la acea dată, c tarea are valoare numai pentru localitatea respectivă.

în privinţa valorii lui *'fc* (redat prin *e* în transcrierea latină), în textele din secolul al XV am văzut că o explicaţie a alternanţelor 'fc(A) — *e* în cuvinte ca *&ste* — *este* sau *lege* — fi că scrierea cu *e* s-a menţinut prin tradiţie, cea cu *e* redînd realitatea fonetică.

Avram (Graf. chirii., p. 13—16) respinge explicaţia prin tradiţia grafică, deşi o în alte cazuri, de exemplu în alternanţa •&(*) — *e* (p. 21) sau în notarea lui *ă, î* (« Nu este uşor de admis nici că copistul ar fi respectat o regulă după care ori de cite ori laba următoare apărea *[e],* el trebuia să scrie ѣ acolo unde pronunţa de fapt *[e]* » ne spune Avram. însă notaţiile consecvente *lege,* dar *legi,* de exemplu, dezmint aceast maţie. Aceste grafii dovedesc că acei care ne-au lăsat texte din secolul al XVI-lea ţineau de calitatea vocalei din silaba următoare, fie că ei pronunţau *ea'* pe primul *e* din *lege,* notau cu slova *'b* prin tradiţie·

A nega existența tradiției grafice în scrierea textelor noastre vechi înseamnă a nu ține seama de realitatea faptelor: căci prezența scrierii cu ±, în secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea, cînd *ea'* trecuse de mult ia *e*, dovedește netemeinicia unei astfel de presupuneri.

Ca un argument pentru menținerea pronunțării cu *ea'* în secolul al XVI-lea, Avram aduce scrierea cu *e* în *meşter* (grafia apare şi în Scrisoarea lui Neacşu): « din moment ce se scria *e* în *meşter* — cuvînt care conținea fonemul *jej* în prima silabă — dacă segmentul vocalic accentuat din *lege, iubeşte* etc. ar fi fost identic cu *jej,* el ar fi fost notat la fel, adică *e,* nu *e* » (p. 15).

Argumentul ar fi valabil dacă notația din textele respective ar fi fost *fonetică,* şi nu *tradițională* (adică un fapt de grafie necorespunzînd pronunțării reale), ceea ce, după cum se ştie, nu e cazul.

Avram dă ca probă că 'k nota pe *ea'* în CV: grafii ca *acesta* — *acasta* (p. 19). Exemplul e bine ales.

E sigur că pronunțarea cu *ea'* s-a menținut pînă tîrziu; dar explicația menținerii scrierii cu *-k* prin tradiție grafică anulează posibilitatea oricărei precizii, în această materie. Singurul fapt sigur este că în secolul al XVI-lea se ajunsese de mult la stadiul *jej,* dovedit prin grafii cu *e* (de exemplu *Urecle),* încă din secolul al XV-lea.

Mărturia lui T confirmă această afirmație.

Grafiile *greşalele* 152/7, *cza* (= cea) 154/4, 158/11, *czaste* 154/11, 160/2, 164/8 dovedesc existența stadiului *jea'j,* iar grafiile cu *c,* existența stadiului *jej,* cele două pronunțări coexistînclr *gresele* 152/3, *grele* 152/3, 160/1, *mezerere* 156/3,' *czele* 158/1, *ieste* 160/4, 164/3, *dede* 162/9, *putere* 164/13.

îndoielile lui Avram (p. 20) privitoare ia valoarea *ea'* a lui *e* în exemple ca *dedeveru, a-S3 dura* (CV) nu sînt justificate (v. mai jos. Anexa, p. 636 ş.u.).

2. Trecerea normală a lui *e* accentuat la *ă,* după oclusivă labială, e notată de cîteva ori; notația *e* este însă de regulă:

avăm, CPr. (Act., 11, 3), *văm,* TM (102, 202), CT (Mt., 85 etc.; Marcu 17 etc.; Luca, 9 etc.), CPr. (Rom.., 14, 8), CC₂ (224, 34, 35), *iubăscu,* V (ps. 118, 165 etc.), *ivăsc,* V (ps. 90, 16), *mărgu* (S, ps. 88, 15; V, ps. 142, 8; CT, Mt., 21), *omătu,* V (ps. 132, 2; Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 57, 17), *păntru* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 456, 3; 457, 4; 472, 473, 5), *Patru,* CV (136, 6 etc.); Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, 1588 (CB, I, 203, 281; 204, 311), CT (Mt., 34), CPr. (Act., 10, 44), *potopăscu,* V (ps. 138, *21),'zmău,* S, V (ps. 90, 13).

Fenomenul se repetă si pentru *e* neaccentuat: *acopăr amant* (H, ps. 104, 39), *măr găndu* (CV, 38, 9—10 etc.; PO, Gen., 9, 23), *păscariu* (CT, Mt., 9; Marcu, 3 etc.), *galbăn* (Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, 1588, CB, I, 192, 28 etc.) *învăscută* (H, ps. 44, 10), *văşmânt* (CT, Mt., 112 etc.).

3. Trecerea lui *e* neaccentuat la *ă,* după *s,* e notată în unele texte;

asămăra, asămăna (H, ps. 82, 2 etc.; V, ps. 142, 7), *asămănătură* (PO, Gen., 5, 3), *mesărătate* (H, S, ps, 30, 11), *săcure* (H, ps. 73, 5; TB, 452, 78; CT, Mt., 5) etc.

în unele texte, *c* din conjuncția *se* (< lat. *si)* e menținut, pe cînd în PO şi la Coresi *e* a trecut la *ă: să)* o a treia categorie de texte întrebuințează grafii alternante: *se* şi *să* (H, S, TM, TB). în schimb, *e* n-a trecut la *ăîn* pron. reflexiv neaccentuat *se (sase ştie,* Brăhăşeşti, jud. Galați, 1577, CB, I, 26, 10); conservarea lui *e,* în acest caz, se explică prin faptul că *se* a fost atras de *te* (pron. neaccentuat, pers. 2) şi fonetismul său refăcut prin analogie.

4. închiderea lui *e* neaccentuat şi trecerea lui *e* la i e notată uneori:

adivăra (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 473, 5), *asemine* (PO, Gen., 1, 26), *cist, acistor, amistică, cridință* (Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9), *dila* (CV, 62, 10; Moldova, 1594, DH, XI, 490), *dumnidzău* (id.), *facirile* (CV, 115, 10), *oamini* (H, ps. 43, 13 etc.; S, ps. 76, 21 etc.; TM, 44, 1 etc.; Brăhăşeşti, jud. Galați, 1577, CB, I, 26, 9; PO, Gen., 10, 21), *omi-*

nesc (S, ps. 106, 32 etc.), *side* (CV, 82, 4), *sidzându* (TM, 194, 160), *vide* (H ps. 127, 6).

5. *Detorîu, dătorîu,* cu fonetismul normal, sînt forme curente în textel din secolul al XVI-lea. *Datoriți* (CT, Luca, 70; CPr., Rom., 13, 7), *dator* (Glodeni, Prahova, 1596, CB, I, 72, 13), *datornic* (CT, Mt., 77) sînt form refăcute sub influența verbului *a da (dat etc.).*

6. Forma neasimilată *ceti* este generală.

Fecior si *ficior* apar cîteodată în acelaşi text: *fecor* (S, ps. 17; TM, 12 237; PO, Gen., 4, 17), *ficor* (S ,ps. 68, 18; TM, 155, 193; PO, Gen. 3, 16

Nece, neci, nice şi *nici* apar, uneori, în acelaşi text, de exemplu în *nece* (ps. 1, 5), *nice* (ps. 5, 6) şi *nic* (ps. 74, 7); în H găsim *nece* şi *nice* (ps. 1, şi, 80, 10); *nece* şi *nici* apar în TB (462, 95), iar *nece, neci* şi *nice* în PO (prefaț 11, 3; Gen., 38, 22). CV cunoaşte numai fonetismul *nece. Neci* provine di *nece,* prin trecerea lui *e* neaccentuat la *i.* Modificarea timbrului lui *e* se explic prin faptul că *nece* nu era accentuat; astfel, în combinații ca *neci odată,* acce tul cădea pe *odată.* Asimilarea s-a produs, prin urmare, în legături sintacti de felul acesta: *neci* > *nici. Nice* poate fi explicat prin analogie cu alte adverb cu *ni-* inițial, sau prin contaminare: *nici* -f *nece.*

Forma *nemica* apare mai des întrebuințată decît forma asimilată *nimic* TB (360, 67), CPr. (II Corint, IX, 3), Tg. Jiu, 1591 (CB, I, 57, 14), Ța Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 473, 5).

Asimilarea lui *e* neaccentuat de către *i* accentuat, în poziție tare, d silaba următoare, apare în *striiri (=* străini, pl.), CV (103, 2 etc.), *strii-* H (ps. 17, 46 etc.), *striiru,* S (ps. 17, 46 etc.), *striirâ,* V (ps. 136, 4 etc.), *stri* TM (100, 199), CP (ps. 17, 46 etc.), CT (Mt., 106), CPr. (I, Petr., 4, 12), (Gen., 15, 13).

Forma neasimilată e dată de V: *streiri* (ps. 107, 10), şi de un text d 1593, scris de Petru Şchiopul: *străini* (pl., AAR, 20 ist., 444).

7. *e* dispărut: *drept* (aspri 30, jud. Prahova, 1572, DIR, B. IV, nr. 83), *dreptă (ocină,* Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. *9),drep* (Boldeşti, jud. Prahova, 1582, DIR, B. V, 52, nr. 52).

1. Trecerea normală a lui *o* neaccentuat la *u* e notată în toate texte aceleaşi texte cunosc însă şi forme cu *o,* introdus prin analogie sau asimila *adurmi,* S (ps. 3, 6 etc.), V (ps. 77, 65), CP (ps. 3, 6 etc.), CT (Mt., 27 et PO (Gen., 2, 21), dar *neadormiții* (TM, 46, 5), *cucon,* Țara Românească, 1 (AAR, 20ist., 473, 4), dar *cocon* (TB, 285, 114 etc.), *cunteni* (PO, Gen., 39, clar *conteni* (PO, Gen., 8, 2), *cunuscut* (S, V, cînt. 4, 2), dar *cunoscut* (S, cî 4, 2), *cuperi,* S (ps. 54, 6), dar *coperi,* S (ps. 41, 5), *descuperi,* CV (140, 2), *descoperi* CV (141, 13), *curabia,* CV (83, 5), dar *corabie* (17, 3—4; cf. v. *korabli), feciurei* (pl., S, cînt. 3, 5, CP, cînt. 2, 25), *înfluri,* S (ps. 71, dar *înflori,* S (ps. 89, 6), *îngrupa,* TB (326, 41), dar *îngropa* TM (103,20 *mda,* CV (2, 3), dar *nota* (CPr, Act., 13, 5), *uraş,* Suceava, 1593—1597 (50, 2), *usebi,* CPr, (II, Corint., 6, 17), dar *osebi,* CT (Marcu, 26; cf. v. sl. *biti se), uspăta,* CT (Luca, 60), dar *ospăț,* CT (Luca, 20).

Ârbure (n. pr., Hîrlău, 1517, Costăchescu, DM de la B., 420), *Murm* (n. top., Țara Românească, 1517—1521, Nandriş, Doc. rom. Athos, p. cf. *Tuduru* (= Tudor, n. pr., Tara Românească, 1577, DIR, B. IV, nr. 297).

2. *Rumân, rumânesc, rumâneşte* sint fonetisme normale, care apar în cărțile lui Coresi şi rareori în texte de altă natură provenind din Țara Românească: *Țera rumânescă,* Cîmpulung (jud. Argeş), 1521 (N), *Țara ramănească,* Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 476, 477, 478, 479). Forma aceasta populară a numelui nostru etnic e întrebuințată şi astăzi: *rumân.* Forma cu o *(român, românesc),* care apare în PO (pref. 3, 6; 11, 16, 24; 12, 17), pe lîngă forma obişnuită, cu *u* (Id., 11, 28), e savantă: cuvîntul a fost apropiat de *romanus,* de către cineva care putea stabili acest raport de filiație. Faptul e natural; se admite, într-adevăr, că traducătorii *Paliei* de la Orăştie au întrebuințat şi o versiune a *Vulgatei.*

o'. 2. Alternanțele grafice în notarea lui *o* neaccentuat au făcut posibilă întrebuințarea grafiei pentru a nota pe o accentuat, unde grafia aceasta nu e justificată de fonetică. Notarea cu *u* apare în cîteva texte: S, cop. A, *vum, giuc* (= vor, gioc, Candrea, S, I, 31), H şi V: alternanțe *o/u* (Id., S, I, 49, 137); Bucureşti (Buhuşi, jud. Bacău), 1598, *aculea* (Bianu, DR, 5, 1).

Pentru *tut, tuiuruvu* (Bucureşti, jud. Bacău, 1598, Bianu, DR, p. 5, 7; Moldova, 1591, DH, XI, p. 233, 358), v. A. Procopovici, DR, VI, p. 408-409.

U

1. *u,* accentuat sau nu, e notat adeseori prin *o* sau alternanțe *u/o:*

Nordul Ardealului-Maramureş. H, S, CV, TM, GB: *doce* (= duce), *goră* (—gură), *legătorile, omol, poroncitoare, sofiei, spor cată trupolui;* Bistrița, 1600, *spos, soflet* (LB, 52, 16, 17); Sălişte (jud. Maramureş), 1593, *Maramores* (LB, 46, nr. 2).

Bucovina. Cîmpulung, începutul secolului al XVII-lea, *Cămpol* < *un*>-*go, măritoresem, forat, moeresci* (LB, br. 9); 1604—1618, *treboeste, să dărotască* (LB, 75, 17, 20).

Moldova. Coțofeneşti (jud. Vrancea, 1592), alternanțe *o/u* (Arhiva, I, p. 248—249). Jud. Vaslui, 1594, *cesto* (zapis), *bonă* (voe), *văndot, giomătate*[2], *padore, loi*[3], *pos* (DIR, B. VI, 144, nr. 159). Rugineşti (jud. Neamț, 1603), *corn* (Bianu, DR, 7, 13). Brițcani (jud. Neamț 1575), *mărtorisim* (DH, XI, 197, nr. 5). Roman, 1608, *u* accentuat e notat *o* (Bianu, DR, 11, nr. 12).

Țara Românească. 1593, *on* < *a* > (= una, DIR, B. VI, 60). Cîmpulung (jud. Argeş), 1521, *loi* (— lui, N). Mircesti (jud. Ilfov), 1606: *u* accentuat e notat *o* (CB, I, 151).

Banat. Notația cu *o* apare în PO: *(vor) fora* (Ex. 22, Cipariu, Analecte, p. 70) şi, cîteodată, în T: *bona (*— bună, 156, 13), *no* (= nu, 156, 5), *noy desscomparas (*== descumpăraşi, 152, 5).

Pentru a interpreta aceste grafii, trebuie să plecăm de la constatarea că *o* neaccentuat e notat cu slovele care notează pe *o* şi pe *u;* am văzut mai sus (p. 447) că aceste grafii sînt justificate; grafia cu *u* notează un fapt fonetic (o neaccentuat > *u: adurmi),* cea cu *o* un fonetism analogic *(adormi,* refăcut după *adorm,* ind. pr., 1 sg., în care *o* e justificat de fonetică).

Asupra pronunțării deschise a lui *u* neaccentuat şi confuziei între timbrele *o* şi *u,* în limba vorbită, v. Lombard, Vb. roum., p. 770 ş.u.

2. în unele texte din Maramureş şi Moldova, numele Moldovei apare notat fie *Moldua* (Sălişte, jud. Maramureş, 1593, LB, 47, 12, 13), fie *Mulduoei* (mănăstirea Moldovița, 1592, LB, 45, 14), *Mulduvei* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 73, 3) sau *Molduveei* (Rădăuți, ,1609—1615, LB, 81, 2); v. mai jos, p. 471.

1. Sporadic, *â* neaccentuat e notat *e* după *l*, *dz: amiadzedzi* (TB, 32
38), *lucreadze* (S, ps. 71, 11), *fățerie* (TB, 449/73).

Fenomenul trebuie apropiat de trecerea lui *ă* la *e* după *s, z,* notată î
mod constant în CV, H, S si V: *cămese (cămaşe),* H, S, CP (ps. 101, 27
grije, H, S, CP (ps. 59, 13); *uşe* CV (Î33, 5), S (ps. 140, 3); *pase* (=paşă
Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 487); în Coresi şi PO, găsim alternan
ă/e: uşă/uşe, grifă/grife etc. Procesul a fost produs, în amîndouă cazurile,
semioclusiva care precedă pe *ă.*

2. ă neaccentuat e notat cîteodată *a,* în *căzu, căzură, măsură* (EP, 36
pana, Făgăraş, 1599 (LB, 50, 2, nr. 6), *sacure,* Mănăstirea Galata (jud. Ia
1588, CB, I,'194, 67).

3. Aceeaşi notație e întrebuințată atunci cînd *ă* neaccentuat este urm
de *a: acătare* (Țara Românească 1600, AAR, 20 ist., 473, 1), *adapaşi* (pf.,
sg., CP, ps. 64,'11), *armăsar* (Mănăstirea Galata, jud. Iasi, 1588, CB, I, 20
401), *arrata* (H, ps. 142, 8), *băgat* (GB, 730, 15, 3 a), *catari* (PO, Gen., 5
9), *^batat* (S, ps. 77, 65), *aparat* (CV, 76, 9), *va lasa, păcatele* (Leg. Du
Cod. I, 11, 13; 23, 18), *mărgăritar* (Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, 1588, CB,
195, 88), *săpate* (id., 195, 91) etc., *bărbat, păcat* (Prav., 1581, p. 768).

Trebuie eliminate dintre exemple cazurile în care notația cu *a* poate fi datorată a
logiei grafice, fie pornindu-se de la un substantiv românesc, fie de la cuvîntul slav omof
de exemplu în *bogațeşte* (S, cînt. 3, 7), sub influența lui *bogat, mariră-se* (S, ps. 91, 6), sub i
fluența lui *mare, nastăvi-va* (H, ps. 24, 9), sub influența lui *nastaviti* etc.

Notațiile acestea sînt generale, în sensul că textele din secolul al XVI-l
prezintă alternanțe *a/ă; a* accentuat, care se găsea în poziție tare, a asimil
timbrul lui *ă* neaccentuat: *ă* > *a.*

Cum se explică trecerea lui *ă* la *a* în exemplele enumerate sub punctu
(căzu etc.), unde nu poate fi vorba de influența asimilatoare a lui *a* accentua

Fenomenul acesta apare şi în zilele noastre. în Bucovina, nordul M
dovei, nord-vestul Olteniei, Banat şi, sporadic, în Ardeal, s-au relevat p
nunțări ca *lăsat, mălai* etc., deci trecerea lui *ă* la *a,* condiționată de *a* accent
din silaba următoare; pe de altă parte, trecerea spontană a lui *ă* la *a (băt
vadzut etc.)* a fost semnalată în aceleaşi regiuni ale domeniului dacorom
şi, parțial, în sudul Ardealului.

ă > *a* apare, deci, ca un fenomen fonetic românesc.

Pentru a explica acest proces, Iorgu Iordan (Un fenomen fonetic românesc dialec
â neaccentuat > *a,* RF, I, p. 117 ş.u.), plecînd de la constatarea că *ă* e un sunet spe
românesc, a cărui pronunțare e deprinsă greu de străini, presupune că trecerea lui *ă* la
datorată unui element străin: o populație străină, românizată, şi-a păstrat felul particula
a articula pe *ă;* fenomenul ar fi fost introdus în textele din secolul al XVI-lea de diecii str
care le-au scris. Totuşi, printre aceste texte, sînt unele (H) care n-au nici o altă particulari
care să ne îngăduie o astfel de ipoteză iar despre altele ştim că n-au fost scrise de străini. A
de aceasta, ar trebui să presupunem că acelaşi element străin a provocat fenomenul, în to
regiunile unde procesul a fost înregistrat. Ipoteza nu poate fi însă demonstrată. înt
devăr, dacă, în Ardeal, procesul e datorat incapacității maghiarilor de a articula pe *ă,* ac
efect nu mai poate avea aceeaşi cauză în Serbia, unde elementul străin nu mai e cel
ghiar. Explicația lui Iorgu Iordan e combătută de Iosif Popovici, Vocalele româneşti, C
1927, p. 45—46, cu bune argumente. R. Todoran, Despre un fenomen fonetic românesc dia
tal: *ă* protonic > *a,* SCL, V, 1954, p. 63 ş.u., a arătat cu dreptate că în textele din sec
al XVI-lea fenomenul apare în faza lui incipientă: trebuie pornit de la cazurile cele
numeroase, de asimilare a lui *ă* prin *a* următor *(bărbat* etc.); fenomenul a apărut în
independent şi la date diferite, atît în graiurile de la nordul Dunării, cît şi în diale
de la sudul Dunării.

4. CV şi S păstrează timbrul lui *ă* neatins în *băserecă,* dar, pe lîngă acest fonetism, aceleaşi texte cunosc şi forma asimilată *beserecă* (CV, 12, 10; 13, 12 etc., S, ps. 5, 9; 67, 27 etc.), care este generală în textele din secolul al XVI-lea.

Forma neasimilată *blastema* e generală (CV, 5, 3—4 etc.; H, ps. 108, 28 etc.; S, CP, ps. 61, 5 etc.).

Fămeie «oamenii din casă, familia» apare în H (ps. 77, 4), PO (Gen., 10, 32), TM *(fomeâ,* 47, 6; 51, 13; 52, 14), pe lîngă forma asimilată *femeie.*

Fărecare «vicleşug» apare în CV (51,4; 55, 6), pe cînd CPr. prezintă forma asimilată *ferecară* (Act., 23, 30). *Ferica* « a ferici, a face bine », *fericat,* apar în H şi S, iar *ferecare* «fericire», în CPr. (Act., 19, 40).

Nădejde şi *nedej'de* apar în H, S, V, dar cea dintîi formă e mai frecventă.

Păreke e forma curentă în textele rotacizante; *păreke* si *pereki* apar în catastiful Mănăstirii Galata (jud. Iaşi), 1588 (CB, I, 197,'131; 202, 250).

Tremete, forma asimilată din *trămete,* e generalizată în textele din secolul al XVI-lea; *trămes* apare în Moldova, 1593 (AAR, 20 ist., 455); *tremite* (H, S, ps. 17, 17; CV, 18, 6; TB, 456, 85; CT, Mt., 4; CPr., Act., 9, 38), *trimite (< tremete,* prin disimilare, CT, loan, 43; CPr., I, Petru, 2, 14; PO, Gen., 19, 24; Ţara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 457, 7), şi *trimite* (PO, Gen., 19, 13; TB, 458, 89) sînt de asemenea întrebuinţate.

Fonetismul *ridica (< rădica)* e slab reprezentat (TB, 354, 63), pe cînd forma neasimilată *(rădica)* e generalizată în textele din secolul al XVI-lea. De asemenea *găci* « ghici » (< *găcire,* H, ps. 30, 14, *găcitonu,* S, cînt, 10, 76), *năsip* (CV, 94, 6; CT, Mt., 24 etc.; PO, Gen., 22, 17), *răsipi* (CV, 138, 6; S, CP, ps. 13, 1 etc.; CT, Mt., 47 etc.).

Pe lîngă *prăvi,* apare şi *previ (prăvescu > prevesc,* H, ps. 13, 2).

Fonetismul *fălos* apare în H şi în S (ps. 67, 13), pe cînd celelalte texte cunosc forma asimilată *folos.*

Năroc, nărocit apar sub forma neasimilată; de asemenea, *nărod:* L (CB, I 7, 26), TB (318, 35), CT (Mt., 10 etc.), CPr. (Act., 11, 24); *norod* e întrebuinţat în Ţara Românească (1600, AAR, 20 ist., 478, 8; 480, 5).

Sobor < v. sl. *suboru,* apare şi sub forma *zbor* (H, S, ps. 105, 17).

Textele din secolul al XVI-lea cunosc formele normale *dzici, dzile* (ind. pr. 2 şi 3 sg.) etc., cu *i* accentuat, cînd silaba următoare conţinea o vocală prepalatală (cf. *aţîţ, ţîţă,* dar *subţire* etc.). *î* este deci justificat numai în *dzîc* etc. (cf. *dzăsa, dzăcă,* V, ps. 98, 7; 113, 10). Grafiile *dzăsere, dzăcăndu,* care apar în S (ps. 70, 10, 11 etc.), notează prin urmare un fonetism analogic, refăcut după *dzîc;* pe de altă parte, *dzicu,* din H, S (ind. pr., 1 sg., ps. 42, 10 etc.), e refăcut după analogia lui *dzice* etc.

Cf. Densusianu, H.d.l.r., II, p. *55;* ed. rom. p. 39. *Ţiţa «ţîţă»* (H, ps. 21, 10) are pe *i* de la formele de plural (cf. *ţiţele,* S, ps. 21, 10), în care *i* e normal.

Dzua, dzuoa, grafii curente în textele din secolul al XVI-lea (v. mai jos, p. 462), reprezintă fonetismul normal *dzuua,* din *dzîua,* cu trecerea lui *î* la *u* sub influenţa lui *u.*

NOTAREA NAZALITĂŢII

Rolul slovei 4, ca indicator al nazalităţii vocalei care precedă oclusiva nazală, a fost examinat mai sus (v. p. 405).

î nazal

1. în textele din secolul al XVI-lea, *a îmbla, împărat, împărăţie, începu întunerec, învăţător* apar notaţi după cum urmează: *blâmu* (TM, 190, 154 TB, 322, 38; 334, 49 etc.) *;u*părat (=* un împărat), TM (153, 190); *din pără ţiia* (= din împărăţia), TM (150, 187), *în părăţiia (=* în împărăţia), TB (360 68), CT (Mt., 11); *din ceputul* (= din începutul), S, CP (ps. 18, 7); *din tu nerecu(l) (=* din întunerec), H, S, V (ps. 106, 14); *văţătură* (= învăţătu ră), *de la paratul* (Ţara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 478, 8).

Aceste grafii redau realizări diferite ale arhifonemului *N* (Avram, Gra chirii., p. 98 ş.u.).

Aceste grafii redau realizări diferite ale ocluzivei *m* nazalizate silabică *m = mpărat* şi *parat,* prin eliminarea lui *m,* în poziţie slabă (ca şi în albaneză *mbret,* v. Anexa, p. 726 ş.u.). în textele din sec. al XVI-lea, această suprimar e de regulă: *bătrîni, cungura, dupleca, neca, tâmpla, tocmi = îmbătrîni* et (v. Candrea, S, I, p. CXCVIII. Vezi Anexa, p. 726).

La iniţială sau în frază, după o pauză, *î* este lovit de accentul de intens tate: *împărat;* în frază, cuvîntul îşi pierde însă rolul autonom; astfel, cîn finala cuvîntului precedent era vocalică, *î-* era asimilat de timbrul vocal precedente: *venise-mparatul;* în sfîrşit, cînd *împărat,* sau celelalte cuvint cu aceeaşi structură fonetică, era precedat de *un (un împărat),* atunci trebu deosebite două posibilităţi: a) cuvintele sînt strîns unite între ele: *un împăr > u parat;* b) cuvintele sînt separate: *un împărat* sau *u împărat.* în cazu dintîi, nazalitatea a trecut în întregime asupra lui *un; parat* a fost apoi izola şi întrebuinţat sub această formă şi acolo unde prezenţa sa, sub acest aspec fonetic, nu era justificată de fonetică: *de la paratul* etc.

Afereza silabei iniţiale, în *blăm (<îmblăm),* se explică în acelaşi fe De asemenea, în *cepe* (= începe): *şi aciastă începătură au ceput Bostan; a fost şi lesne a cepe* (Ţara Românească, 1593, DIR, A, IV, 89, nr. 113).

Menzul, menzi (pl.), cu *î* notat *e,* ca şi *i* notat *e* în *de ^* etc. (v. mai jos, p. 453; Ţara Rom nească, 1593, DIR, B. VI, 60, nr. 69; dar si *mânztd);* cf. *jupenul* (Ţara Românească, 157 DIR, B. IV, 295, nr. 297), *rumenii* (jud. Dîmboviţa, 1600, DIR, B*. VI, 374, nr. 386), d şi *rumâni.*

1. D. Ţicăloiu (Zum Rumänischen. Probleme de fonetică cu date din limba româneas veche, ZRPh., XLIX, p. 698 ş.u.; Aus dem Leben der bilabialen Nasalis, I.e., LI, p. 280 ş. Valoarea fonetică a lui 4\ Iaşi, 1934, extras din Revista critică, 1933) susţine că *n* nu a nazaliz vocala precedentă; *n* a dispărut cu totul, punctul lui de articulaţie fiind asimilat de punct de articulaţie al consoanei următoare. Faţă de această explicaţie, ne întrebăm ce au deven vibraţiile nazale ale lui *n* (ML, p. 197) ?

2. Fonetismul *4relu* apare în CV (116, 10); celelalte texte nu cunosc dec pe *inel.* Trecerea lui *î* la *i* a fost provocată de *e* accentuat următor, care deschis timbrul vocalei iniţiale.

Acelaşi proces s-a petrecut în *demineaţă.* Textele cunosc grafii ca *dem -treţa* (pretutindeni în CV, 17, 10—11 etc.; H, S, V, ps. 118, 148 etc.), *deme raţa* (H, ps. 148, 8), *deme^reţa* (TM, 47, 6), *demănUă* (Leg. Dum. Cod. I, 27, în care *î* e notat *e* (v. mai jos, p. 453), şi *demineţă* (PO, Gen., 20, 8). Ace

fonetism se explică plecînd de la *demăArețtă:* *î* a trecut la *i* sub influența asimilatoare a lui *e* (din *ea)* următor.

3. Fonetismul *inimă {inimi,* Leg. Dum. Cod. I, 6, 11; 11, 4; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 458, 15, *inimici,* CP, cînt. 9, 51, *inema, inimi,* CP₂, ps. 18, 9; 57, 3, *inimilor,* CPr., Act., 14, 16) cere unele lămuriri. Celelalte texte prezintă formele următoare: *enimile* (S, ps. 5, 5), *enemiei* (S, cînt. 10, 78), *-tremă* (H, S, ps. 11,3 etc., CV, 104, 7—8 etc., V, ps. 100, 4), *'-tritna*(H,' ps. 21, 27; 100, 4), *^nimiei, Arimâ* (Caz. I, 33, 4; 43, 3).

Fonetismul aşteptat este *înemă (< anima); inimă* se explică prin trecerea lui *e* neaccentuat la *i*. Timbrul *i* al vocalei inițiale nu poate fi justificat prin asimilare *(î-i > i-i),* decît dacă plecăm de la formele în care *î* era neaccentuat: *inimos > inimos; inimă* este deci un fonetism refăcut prin analogie; *înemos > enemos* prin asimilare *(î-e> e-e);* această formă a servit de model lui *enemă* etc.

Avram (Graf, chirii., p. 120-121) pleacă de la *ăn- (în-* sau *n-)*: «vocala inițială trecînd în seria anterioară, putea să apară la început de cuvînt independent de nazalitate, ceea ce a făcut să se ajungă la dispariția elementului nazal din prima silabă *[i-nimă]* » (p. 121).

u nazal

Pronumele nedefinit şi numeralul *un* sînt notați *un, uA* si *u* în toate textele din secolul al XVI-lea. Primele două grafii sînt normale; grafia cu *u* trebuie însă interpretată în felul indicat aici mai ios (grafia zero): *u călătorîu* (TM, 189), *u okiu* (CT, Mt., 74).

NOTAȚIA ZERO

Prin notație zero se înțelege nenotarea oclusivei nazale; acest fenomen e general în textele din secolul al XVI-lea, în care găsim exemple ca: *cupli* {= cumpli, H, ps. 72, 26; S, ps. 9, 7), *lugă* (= lungă, CV, 73, 14), *ubra* (S, V, CP₂, ps. 106, 14), *cădu* (= cînd, 733, 20, 1 b), *gâdeste (*= gîndeste, 734, 21, 3 a), *rrăspos (*= răspuns, 734, 23, 2 a), *rrădul* (= rîndul, 736, 29, 6 b), *rrădure* (= rînduri, 737, 35, 7 a), *skiba* (= schimba, 738, 46, 6 a) etc., în GB.

Grafiile acestea pun în evidență nazalitatea vocalei care precedă oclusiva nazală: *n* sau *m* au nazalizat această vocală şi au dispărut, pentru că atunci cînd oclusiva nazală este urmată de o altă articulație consonantică, vibrațiile glotale şi nazale sînt singure esențiale, punctul de'articulație al lui *n* sau *m* fiind condiționat de articulația consoanei următoare. Grafia zero, în cazurile de mai sus, este justificată însă de fonetică numai atunci cînd *n* sau *m* erau urmați de fricative: *s, s, f* sau *v;* în acest caz, ocluziunea lui *n* sau *m* poate fi suprimată, din cauza articulației continue sau semioclusive a consoanei următoare, care nu oferă un punct de sprijin ocluziunii sale; nazalitatea lui *n* sau *m* trece în întregime asupra vocalei precedente, şi apoi dispare (cf., în limba de astăzi, fonetismul *ispecție* etc.). în celelalte exemple, însă *(mînca* etc.), ocluziunea lui *n* nu avea motiv ca să fie suprimată, pentru că oclusiva care urma oferea un punct de sprijin articulației lui *n*. Din punctul de vedere aLcelui care vorbeşte, însă, lucrurile sînt egale. Acel care scria *rrăspos* şi *maca* avea sentimentul dispariției ocluziunii lui *n* şi trecerii nazalității asupra vocalei preconsonantice, în amîndouă cazurile; grafii ca *aru+c* (CV, 163, 9—10), *lă^gă* (CP, ps. 11, 5), în care se întrebuințează slova 4, cu valoarea ei de indicator al nazalității, pun bine în evidență acest sentiment al vorbitorukii. Aceleaşi grafii se repetă, dealtfel, şi în scrierea actuală asemicultilor: *cîd (*= cînd), *cită* (= cîntă), *cregile (*= crengile), *îcît* (= încît), *lucă (*= luncă), *muca (*= munca) sînt grafii care au fost relevate în tezele unor candidate la examenul de bacalaureat din 1930.

M. Ştefănescu, Cu privire la scrierea limbii româneşti astăzi, Arhiva, XXXVII, 1930, p. 246—249. Cf. ar. *mic, mica, mîcari* (Dai., s.v.).

Faptele studiate mai sus nu ne permit să presupunem că în secolul al XVI-lea limba română poseda vocale nazale de tipul vocalelor franceze (fr. *ă < en,* în *enfant* etc.); pe lîngă dispariția totală a ocluziunii lui *n* şi trecerea nazalității asupra vocalei precedente, acest tip de vocale nazale implică modificarea timbrului vocalei orale respective; dar vocalele nazale româneşti sînt de un tip diferit; în afară de gradul şi de durata nazalității, care nu sînt la fel cu ale vocalelor nazale franceze, timbrul lor e deosebit. Dificultatea ce o întîmpină un român, în articularea vocalelor nazale franceze, exemplifică în mod practic aceste diferențe.

în schimb, nu sîntem autorizați să afirmăm că nazalitatea vocalei care preceda pe *n* era la fel cu a vocalei urmate de *n* din limba comună de astăzi; dimpotrivă, sîntem îndreptățiți să credem că existau regiuni, în secolul al XVI-lea, în care nazalitatea era mai pronunțată: *ăn* etc., ceva la fel cu vocalele nazale franceze, pronunțate de un provensal. Presupunerea noastră se bazează pe faptul că, în zilele noastre, s-au înregistrat vocale pronunțat nazalizate în graiul din Maramureş, Bihor, Năsăud şi Țara Oaşului: *un* şi *n 6* (numerale), *yîie (*— vie) etc.

E. Petrovici, De la nasalite en roumain, Cluj, 1930; I. D. Țicăloiu, Probleme de fonetica cu date din limba românească veche; Aus dem Leben den bilabialen Nasalis, ZRPh., XLIX, p. 698—702; LI, p. 280—291; Candrea, Oaş, p. 45—46; Papahagi; Maram., Ivi; Şandru, BL, IV, p. 128, VI, p. 186.

VOCALELE ÎN POZIȚIE NAZALĂ

Vom studia, sub acest titlu, timbrul sub care apar vocalele în poziție nazală.

1. în secolul al XVI-lea, *e* accentuat (+ *n)* trecuse la *i: cine, credință, cuvinte, din, ginere, mine, prin* etc. Grafia *cu i* nu este însă generalizată; toate textele din secolul al XVI-lea prezintă alternanțe *e/i: cene/cine, credență/credință, cuvente/cuvinte, den/din* etc. Aceste alternanțe grafice apar şi într-un text scris cu litere latine, ca T: *credintza, kredintza,* dar şi *credentze* (148, 6), *kredentza* (150, 7), *cuvente, den* (pretutindeni), *dentr (inima,* 152, 2, 6), *pre* (158, 8), *sementze* (156, 2).

Stadiul final al evoluției fiind V grafie atestată în secolul al XVI-lea, nu încape îndoială că se ajunsese la etapa *i.*

Cum se explică atunci notațiile cu *e?* Pornind de la grafiile mâi frecvente, şi anume de la acelea care interesează cuvinte ce revin foarte des îh toate

textele, ca *din* < *de* + *în, dinainte* < *de* + -f- *dintîi* < *de* + *întîi, prin* < *pre* -f- ^ etc.

Urmează cîteva exemple:

dinainte[21], *din*[2], dar şi *denainte* (Ţinutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9), *den* pretutindeni, *credenţa* (jud. Galaţi, 1587, DIR/A. III, 344, nr. 421), *dentru, den, puteneiosul* (Moldova, Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, 74, nr. 93; 76, nr. 95), *pren, puteneiosul*[3], *den* pretutindeni, *de însii* (Moldova, 1593, DIR, A. IV, 74—76, nr. 94), *ceni,* (= cine, Moldova, 1594, DIR, A. IV, 110, nr. 134), *din* pretutindeni şi *denainte* (jud. Vaslui, 1594, DIR,' B. VI, 144, nr. 159), *den* şi *din* (jud. Neamţ, DIR, A. IV, 118, nr. 146), *den sventei* (Piatra Neamţ, 1596, DIR, A. IV, 136, nr. 178), *din* (Suceava 1597, DIR, A. IV, 154, nr. 206), *den* şi *din* (Jud. Neamţ, 1598, A. IV, 229^ nr. 281), *din* pretutindeni (Moldova, 1600, DIR, A. IV, 29\ nr. 354), *din* (Cucuteni, jud. Iaşi, 1600, DIR, A. IV, 297, nr. 36a), *den*[2] *'denainte* (jud. Prahova, 1572, DIR, B. IV, 78, nr. 83), *deînpreună, credinţă, diîn* (Tara Românească, 1579, DIR. B. IV, 416—17, nr. 420), *din* pretutindeni, dar *denainte* (Rîmmcul Vîlcea, 1594, DIR, B. VI, 107, nr. 120), *diîn, dinainte* (jud Prahova, 1595—1596, DIR, B. VI, 188, nr. 204), *den şi din, sfentei* (jud. Gorj, 1597, DIR, B. VI, 282, nr. 299), *sventei,părenteU, aimentrea, ă&v cini* (Alba Iulia, 1600, DIR, B. VI, 372, nr. 384), *sfentei* (Craiova, 1600 DIR B. VI, 394, nr. 407).

In documente în limba slavă: *mai de* < *i> nte* (Tara Românească 1525—1527, DISR, 432, nr. 430), *fi) din (Cigani)* (Ţara Românească^ 1587, D. Bogdan, Gl., 53).

Cf. grafiile *de*, de^(n)tru, pentru* din PO, relevate de Cipariu, Principia, p. 73. *De* apare izolat şi întrebuinţat acolo unde în limba de astăzi se foloseşte *din: întru ura de sâ^băte* (CV, 15, 9). După cum am văzut mai sus, sînt exemple de *din şi* în secolul al XVI-lea. Dar generalizarea lui *din (<de* -f *în)* s-a făcut mai tîrziu. Grafia cu *e (den* î. 1. de *din)* s-a menţinut pînă în zilele noastre: cf. *dentâi,* la Mihail Kogălniceanu (Opere, ed. Scrisul Românesc, p. 81), la M. Eminescu: *c'acuma de'n pleiada-ţi* (La moartea lui Aron Pumnul, 1866, în Poezii' ed. G. Bogdan-Duică, Bucureşti, 1924, p. 19), la B. P. Hasdeu: *denainte* (CB, III, p.' XV), şi la N. Iorga (O viaţă de om, III, p. 10): *de 'nainte*[2]. Iată o serie de exemple de menţinere, prin tradiţie, a grafiei cu *e: den*[2], *sventei, din* (Piatra Neamţ, 1665, Hasdeu, Arch, ist., I ' 1 8o' nr. 98); *den* pretutindeni (Moldova, 1672, Hasdeu, I.e., nr. 99); *den*[s], *densa* dar *credinţa, mine,* (Bucovina, 1790, T. Bălan, Documente buCovinene, Bucureşti, f.a., VI, p. 354); *denpreună dentr'această, den*[v], dar şi *din* (Valea pe Ceremuş, 1797, T. Bălan, I.e., p. 391); *dentr-aceastâ, den*[2], dar *prin* (Chisălău, 1808, Bălan, I.e., p. 411); *pren*[2], *cuprens*[2], *den, dentru, vende,* chiar si *precena*[2] » (-pricină), *vete*[2] *(=* vite!) (Fundu Moldovei, jud. Suceava, 1817, T. Bălan, Noi documente cîmpulungene, Cernăuţi, 1929, p. 87 ş.u.).

Cuvintele acestea sînt compuse; în secolul al XVI-lea, părţile lor componente erau reunite şi *e* trecuse la *i;* dar sentimentul compoziţiei nu dispăruse; grafii ca *de^(n)* probează analizarea acestor cuvinte în părţile lor componente. Grafiile *den* sau *pren* se explică, deci, pornindu-se de la un stadiu precedent, cînd cuvintele acestea erau simţite ca fiind compuse. Pornindu-se de la *den, pren* etc., grafia cu *e* a fost aplicată şi altor cuvinte: *credenţă, cuvente* etc.

Sînt cîteva fapte care vin să confirme această explicaţie; şi anume, notaţia *e* acolo unde nu e justificată de fonetică. De exemplu: *vecenru (=* vecin, H, ps. 34, 14; 100, 5); grafia aceasta nu poate fi explicată decît prin analogie grafică, pentru că *i* din latină nu putea fi redat decît prin ^/notaţia cu *e masenului (=* asinului, TB, 470, 110) este iarăşi analogică. Grafia *cu e,* în *mentu* (ind., pr., 3 pl., S, ps. 65,3) nu notează, de asemenea, realitatea fonetică, pentru că fonetismul normal este *mînt (mănt,* H, CP, ps. 65, 3); notaţia cu *e* datorată, probabil, analogiei cu *menţi, mente* (2 şi 3 sg.; cf. mai sus, p. 451 ş.u., *menzul* etc.).

Aşadar, în aceste cazuri *e* notează pe *i: mentu* trebuie deci interpretat ca *mint,* după cum admite Densusianu (H.d.l.r., II., p. 57; ed. rom. p. 41).

în acelaşi fel trebuie interpretată grafia *împensu* (S, ps. 59, 3), foneticeşte *împins;* notarea cu *i* apare, de altfel, în S *{^pinsu,* cînt, 6, 4) şi în H *(pinsu* S, H, ps. 117, 13). S mai cunoaşte grafia *vencu* (subj. pr., 1 sg., cînt. 4, 19) *venea* (subj. pr., 3 sg., S, H. ps. 118, 133), pe lîngă *v+ăc-K* (S, ps. 48; 15; H ps. 18, 14).

Bendu (part. pr., S, ps. 68, 13) se explică prin analogie grafică cu *mentu.*

Timbrul vocalei din prima silabă în *cinsti* (vb.) şi *cinstit* apare notat în toate textele nu numai cu slova care notează pe *i,* dar şi cu slova care notează pe *e: va ce* < *n> sti* (TM, 47, 5), *czesstimu* (T, 154, 9, pe lîngă notaţia cu *i czinsstym,* 164, 2, *czinste,* 166, 2), *censtita* (Mănăstirea Moldoviţa, 1595—1622 LB, 72, 24). Şi în cazul acesta ne-am aştepta la grafia care notează pe *i,* pentru că *i* redă în mod normal, în dacoromână, pe v. bg. g *(ctţstî)* sau pe *î (cist)* notaţia cu *e* nu are, deci, raţiune fonetică, şi ea se explică prin analogie cu grafiile v. sl. *cgsti* şi *den, pren* etc.

Nici scrierea cu *e* în *ocenâ* (= ocină) nu este justificată, întrucît originalul slav are un *oticina* «patrimoniu» (Drăguşeni, jud. Iaşi, 1586, SI, X, p. 10, nr. 4; Id., 1587— 1592, SI, X p. 11, nr. 5 şi 6).

en > *in'in* zilele noastre: *privinţă* < *prevenţie, trin* < *tren,* Graur, BSL, XXIV, p. 12

Densusianu, GS, III, p. 455-456 îşi menţine explicaţia dată în H.d.l.r., II, p. 65 ş.u.; ed. tom., p. 47. («prezenţa lui *e* în silaba următoare a oprit pînă la o epocă oarecare evoluţ definitivă a lui *en* la *in»,* p. 48). Pentru A. Procopovici (DR, VI, p. 404-405), grafiile *hredtntz kuvente* sau *svente* din T ar nota o realitate fonetică; totuşi, o cercetare rapidă a textelo româneşti scrise cu litere latine, în jumătatea a doua sau la sfîrşitul secolului al XVII-lea cînd nu mai poate fi îndoială asupra timbrului vocalei accentuate, probează că *e* noteaz în aceste cazuri pe *i: den* (pretutindeni, Stef. Fogarasi, 1648), *argsent* «argint», *den, pre szvente,* (M. Halici, 1674), *credenca, de'ntei* (Vito Pilutio, 1677), *a unsul (* = adinsul, Ion Visk 1697); v. B. P. Hasdeu, RIAF, VI, p. 18; I. Nădejde, Istoria limbi > literaturii române, Iaş 1886, p. 376 ş.u.; N. Drăganu, DR, IV, p. 115, 145.

Evident, tot ca un obicei grafic derivat de la notaţia lui *i* cu *e* în *en* se explică *fuget uces, veret* (CB, I, 51, 5; 7; II, 123, 238) şi nicidecum ca « o particularitate dialectală caracterizată prin pronunţarea lui *i* cu un sunet apropiat de *e»* (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 7 ed. rom. p. 50).

E. Vasiliu (BS, RLR, VI, 1969, p. 89): *eu* > *iu,* fenomen în dezvoltare, în sec. al XVI-le *9n ~>în\ cine, pine, vină, vînt.*

în privinţa scrierilor cu *e* şi *i* urmaţi de *n* (+ consoană), Avram adopt explicaţia lui Candrea, după care *e* se menţinuse pînă în secolul al XVI-le după consoane labiale, şi explicaţia lui Densusianu, după care *en* ar fi trecu la *in* mal tîrziu în prepoziţii decît în celelalte cazuri.

Această explicaţie se izbeşte de faptul că nu ni se arată ce influenţă putut să aibă o consoană labială asupra timbrului unei vocale prepalatal De fapt, *e* ar fi trebuit să treacă la *ă (oi. făt, măr, păr, văd* < lat. *fetus, melu pilus, video),* dar procesul a fost împiedicat de prezenţa oclusivei nazale urm toare (ML, p. 148. Trecerea lui *ă* la *î* sau la *i* e condiţionată de calitatea vocal din silaba'următoare: *vină,* dar pl. *vine:* v. ML, p. 151—153). Singurul te care prezintă starea fonetică descrisă mai sus este CV.

în H, Avram constată o situaţie complicată, pentru care uneori (exemplu în cazul grafiei *vecenrul* « vecinul ») « nu se poate invoca nici o expl caţie de ordin fonetic sau fonologie » (p. 27).

Explicaţia că scrierea cu *e* ar porni de la compuse cu *de,, pre, spre* + *în* respinsă de Avram pe motiv că în CV aceste cuvinte apar scrise cu *din, prin, dintru.*

Avram nu ne spune însă cum se explică grafia cu *e* în exemple din zilele noastre, ca *dentâi, den, denainte,* pe care le-am prezentat mai demult, sau ca *denainte,* dintr-un text al lui B. P. Hasdeu.

Evident că în aceste cazuri nu mai poate fi vorba de conservarea fonetismului cu *e.*

Presupusa acțiune a consoanei labiale invocată mai sus nu e confirmată de exemple ca *cuvinte,* din Scrisoarea lui Neacşu (1521), în care constatăm trecerea lui *e* la *i*. Exemplele din acest text, care,'după cum se ştie, nu este o copie, apar în ordinea următoare: *den, den, genere, prin, cuvinte, tine, bine.*

în T, numărăm 20 de scrieri cu *i,* în cuvinte ca *cyne* 146/9, *kredintza* 146/2, *tyne, tine* 152/4 etc., față de 15 scrieri cu *e: den, credentze* 148/6, *kuuentelor* 152/2 etc. Grafia cu *e,* în aceste cuvinte, notează tot pe *i,* căci după cum am mai arătat, notația cu *e* apare şi în texte din secolul al XVII-lea, cînd *e* în această situație trecuse de mult la *i.* Scrierea cu *e,* în T, ca şi în celelalte texte posterioare scrise cu litere latine, provenind din Transilvania, poate fi explicată prin raportarea la cuvintele latine respective (v. N. Draganu, DR, IV, 1927, p. 145).

în concluzie, socotim, că explicația scrierii cu *e* trebuie să aibă o cauză grafică, nu fonetică. Căci menținerea fonetismului cu *e,* pînă în secolul al XVI-lea, nu poate fi dovedită.

2. *i (+ n),* reprezentînd un mai vechi *e* (-f *n),* precedat de o oclusiva labială, de *s,* de *r* sau de o consoană + *r,* a trecut la *ă/î* (v. mai sus, p. 454) ; această modificare de timbru e condiționată de timbrul vocalei din silaba următoare: dacă vocala următoare era prepalatală *(e, i),* atunci fenomenul nu s-a petrecut *:făn/fîn, vănă/vînă, rănă/rînă, străng/strîng* dar *mine, sine, vine.*

Un fonetism ca *mant/mînt* (ind. pr., 3 pl., v. exemplele de mai sus, p. 454 şi *măntu,* TB, 418, 23) e deci normal; *mint* (3 pl.), dimpotrivă, este o formă analogică, după *minte* (3 sg), cu *i* normal.

în schimb, fonetismele *împănge, împăngi, îrnpănşi,* din H (ps, 43, 23; 87, 15.; 35, 13) sînt refăcute după *împing* (1 sg.), în care *î* este ncirral.

1. în cuvintele cu structura fonetică următoare: consoană continuă + *î* accentuat *-,n(m), â/î* e notat cîteodată cu slova care notează vocala de timbru *i: rindul, singe, sint, stinge, strimb;* aceste notații apar, deseori, în acelaşi text, pe lîngă notațiile cu *ă: rândul, sănge, sănt, strânge, strămb,* cf. de exemplu *săntu/sintu* şi *sângele/singele* în *Călătoria Maicii Domnului la iad* (TB, p. 313 ş.u.), sau *săntu/sintu (Apocalipsul Apostolului Pavel* şi *Cugetări în ora morții,* TB, p. 415 ş.u.).

Nordul Ardealului-Maramureş. *Singur,* H (ps. 135, 4), S (pretutindeni, dar *săngur,* H, V, ps. 71, 18; 151, titlu), *si+gurb,* CV (121, 13—14), *stringe,* H (ps. 32, 7), S (ps. 25, 2), *strinseră,* CV (44, 2), *simbâtă,* TM (47, 6), *singe,* TM (107, 214—215), TB (336, 50), *singrde,* Caz. I (40, 8, 18, dar *sănge* pretutindeni), *sînt,* TB (286, 11, 7 etc.), *stringe, TM.* (192, *\51),vădzindu,* TB (453, 80).

Nordul Maramureşului. 1602—1617, *simt (=* sint, LB, 73, 23).

Nordul Ardealului, *sinteți,* EP (36).

Moldova. 1591, *sint, sintam* (DH, XI, 218); 1593, *sintem,* dar *săntu* (DH, XI, 317, 318); 1594, *sintim* (DH, IX, 490); *sint, sintam (=* sîntem, AAR, 20 ist., 444). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, *sintem,* dar *săntu* (LB, 75, 8, 9); *sintem* (LB, 77, 2). Bacău, 1609, *sint* (Bianu,

DR, 13, pretutindeni). Săcueni (jud. Neamț), 1607, *sintu* (Bianu, DR, 10 24). Suceava, 1595, *simiteți,* dar *sămhtu* (LB, 49, 5, 17); 1601, *rindul, sintu* (LB, 69, 4, 12). Brăhăsestr(jud. Galați), 1577, *şezindu* (CB, I, 26, 3). Tighina (U.R.S.S.), cea 1587, *simtem* (SD, V,' 391).

simtem (Moldova, 1642, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 24, nr. 26).

Sudul Ardealului-Țara Românească. *Singur,* CPr. (II Corint, 8, 3), *sintem,* CP₂ (ps. 102, 14), *stringe,* CP (ps. 25, 2), *strimtele, strimtei* CT (Mt., 21 Luca 72).

Țara Românească. Cîmpulung, jud. Argeş, 1521, *strimt* (dar *sănth* N); *vindut,* dar si *vândut, văindut* (jud. Prahova. 1597—1600, DIR, B. VI 296, nr. 312).

Banat. PO: *singe* (Gen., 4, 10), *strimbătate* (Gen., 49, 5), *stringâ-se, strinsu* (Gen., 1, 19, 10), ^ ^ ,

Grafiile acestea redau un fapt fonetic: trecerea lui *ă/î* la *i,* produsă de consoana continuă care precedă pe *ă/î.* Consoanele care au provocat procesul *(dz, s* sau *r)* sînt articulate în partea anterioară a gurii; dimpotrivă, *ă/î* este articulat în partea medială a gurii. Sub influența lui *dz, s, r, î* şi-a modificat articulația medială şi a trecut la *i.*

Răspîndirea actuală, în graiurile bănățene: păstrarea lui *e* şi *i* (netrecuț la *ă, î),* precedați de o oclusiva labială sau de *r: riu, omorim, .tarifă,, ripos, rip* „jeg", *căpărit* „logodit", *rebd.* Fenomen semnalat anterior în româna comună (N, Mocanu, CL, XXVII, 1982, p. 152—160). Dar examinarea problemei în ansamblu, explică fenomenul prin influența consoanelor *dz, s* sau *r.*

2. î accentuat din forma cu fonetismul normal *curîndu* a fost asimila de *u;* grafia cu *u* apare într-o serie de texte: *curund(u):* H (ps. 6, 11 etc.) S (ps. 2, 13), CV (42, 2 etc.), TM (154, 192), TB (466, 103).

Cunâ^su, TM (191, 155), este fonetismul normal (< *cum* -f- *ipso* > **cunăsu* > *cunănsu* > *cunînsu) ;* textele cunosc şi forma cu *î* asimilat de *u: cun rusulu, curusu, cu nuşii* CV (2, 3—4 etc.), S (ps. 17, 24), V (ps. 125, 2) TM (228, 226), CT (Mt, 31), *cmusul* (Cîmpulung Moldovenesc, jud Suceava 1595, LB, 48, 14) etc.

Aceeaşi asimilare apare în *uMurerec* (H, ps. 3, 7), *unturerece-se,* S (ps. 68 24) şi în *luund (< luăndu,* H, ps. 125, 6).

u

Trecerea lui *u* neaccentuat (+ *n)* la *î, in porînci (vb.* < v. sl. *porqcit* este normală. Grafia *porănci,* curentă în toate textele, este deci justificat de fonetică. *Porăncă* (S, ps. 118, 6 etc.; TB, 314, 31; PO, Gen., 45, 21) est nn fonetism analogic; fonetismul normal este *poruncă* (TB, 418, 23: Țar Românească, 1600, AAR, 20 ist., 476 a).

VOCALELE FINALE

-e

închiderea lui *-e* a avut drept urmare trecerea lui *-e* la vnotată j„ textel moldoveneşti:

Moldova, *pi, ci am, digios* (Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9 1594, *ari, ceri, faci, iasti* (= este), *mari, mini, zili* (DH, XI, p. 395 ş.u.); 159

faci, zeci, zili (AAR, 20 ist., 442); 1594, *afli, cârti, ceni, câți, di,forti,sânâtati* (DH, XI, 490, 610). Cîmpulung, începutul secolului al XVII-lea, *paci, știri* (LB, 60, 2, 3). Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, *di* (= de, LB,' 67, 7). Suceava, 1595, *știri, aceli, paci* (LB, 49, 5, 7, 14); începutul secolului al XVII-lea, *știri, dumitali, dumnetali* (LB, 65, 6, 16, 28).

Țara Românească, *cum va mai zici* (Tg. Jiu, 1591, DIR, B. VI, 22, nr. 26).

-i

Dispariția lui *-i (< i)* în articulația consonantică precedentă apare în toate textele, atunci cînd *-i* e precedat de *c, s, ts,* fără ca să putem preciza dacă nu e vorba de o insuficiență grafică, atunci cînd finala cuvîntului este scrisă deasupra rîndului; fenomenul e atestat rareori după oclusive.

Regula este însă de a nota pe *-i,* menținut în grafie din cauza rolului său morfologic, de exemplu ca indicator al pluralului, în *toți* etc.

Iată cîteva exemple de notații care omit pe *-i:*

a) după *c: mic* (pl., S, ps. 41, 7), *silnic* (pl. S, ps. 17, 18);

b) după *s: însuș* (S, cînt. 2, 12), *trecus* (pf., 2 sg., S, ps. 9, 22), *sănătos* (Suceava, 1593—1597, LB, 50, 12—13):'

c) după /: *toț* (Mănăstirea Moldovita, 1592, LB, 46, 29), *să fit* (Suceava, 1593—1597, LB, 50, 12). ' '

d) după alte consoane: *m (= mi,* pron. pers. enclitic, H: *ce-m va face,* ps. 55, 12 etc.; S: *se-m dai,* ps. 7, 5 etc.).

Densusianu (H.d.l.r., II, p. 88; ed. rom., p. 60) și Candrea (S. I, p. 150) consideră ca notație zero și notația cu h,; de fapt, b aici notează pe *i.*

Nandriș (Lg. roum. corresp., p. 218—219): *A* «reste articulatoire sus-glottique», vocală surdă în secolul al XVI-lea.

-U

Textele, cu excepția celor indicate mai jos, nu prezintă grafii consecvente: se notează fie *-u* după grup de consoane sa:V nu, fie -**K**, sau -o, fie zero, fără ca să putem preciza că în cutare regiune apare în mod constant cutare notație, care ar putea fi opusă altor notații dintr-o regiune diferită. Regula generală, așadar, o constituie notațiile capricioase în toate textele. Găsim același cuvînt notat în chipuri diferite, chiar în același text, de exemplu *covor* (192, 24, 25—30), *covoru* (193, 31), *auri* (197, 137), *aur* (204, 306), *fân* (206, 394), *fănu* (207, 380; Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, CB, I), *cum* (de 3 ori) și *cumu* (de 2 ori; Cîmpulung, jud. Argeș, 1521, N), *kendu* (= cînd, 146, 11), *kend* (148, 12 etc.), *suentu* (= sfînt, 152, 5 etc.), *suent* (158, 16), *ueselindu (=* veselind, 158, 13), *uiselind* (146, 5), *hommu* (= om, 148, 2), *om* (148, 3), *adczutoru* (= ajutor, 154, 6), *adczutor* (149, 1 etc.), *uaku (=* veac 154, 9), *uak* (166, 1), în T.

In CV, însă, *-u* e notat în mod constant, după consoană sau grup de consoane; notația cu -**K** apare rareori: *atnim* (165, 6), *apostoli* (138, 3; 138, 5; 165, 7; 168, 1; 168, 10),*hicleșig^* (65, 5), *Ierusalim*,* (pretutindeni, *Ierusalimu* de 3 ori), *IsraiW* (109, 9), *Savaothh* (132, 4) și *tuturora* (142, 8). în S, notația variază după copiști: la copistul A, *-n* e notat după grup de consoane: *căndu* (ps. 3, 13), *săntu* (ps. 9, 21); după consoană simplă, de cele mai deseori timbrul vocalei finale nu e indicat (notația zero): *răsădit* (ps. 1, 3),

lut (ps. 2, 9) etc. Sînt însă cazuri cînd timbrul acestei vocale e notat prin ***K*** și, de 20 de ori, prin *u.* Copiștii B și C întrebuințează pe *u* și ierurile în mod capricios. Aceleași notații se regăsesc în H, V și GB. în ceea ce privește notația zero, trebuie ținut seama de faptul că în textele manuscrise, consoanele finale sînt notate, deseori, deasupra rîndului. Așadar, nenotarea vocalelor finale, în astfel de cazuri, e datorată unei insuficiențe grafice. Singurele fapte care trebuie, prin urmare, reținute, în cazurile acestea, sînt faptele pozitive, adică existența cutărei sau cutărei grafii.

Iată cîteva exemple:

Moldova, *mărturisăscu, au fostu, am dăroitu* (Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9), *largu², mărturisescu ce omu au fostu* (Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, 74, nr. 93), *lăcuindu, au fost bunu, turcescu, mai multu, dereptu, dumnedzescu, înțeleptu, amu fostu* și *amu fost, amu vorovit* (Id., 1593, I.e., 74—76, nr. 94), *am fostu, săntu, locu* (Id., 1593, I.e., 76, nr. 95), *mărturesesco, amu vănduto, amu datu* (jud. Bacău, 1598, DIR, A. IV, 229, nr. 271).

Țara Românească, *văilor, hotarăloru* (Tîrgoviște, 1556, DIR, B. III, 40, nr. 51), *am muncitu, multu, iazu, au săpatu* (Mănăstirea Bistrița, jud. Vîlcea, 1573, DIR, B. IV, 127, nr. 130), *bâr^batulu, să lovescu, căndu, amu vândut, am întrebat* (1579—1580. DIR, B. IV, 416, nr. 420), *au mersu* (Tg. Jiu, 1591, DIR, B. VI, 22, nr. 28), *dinu²* și *dinw* (Rîmnicul Vîlcea, 1594, DIR, B, VI, 107, nr. 120), *au plătitu, am văndutu, se-au sculatu, ne-am făcutu, am datu, am prinsu,* dar *au rămas, am avut, am pus* etc. (Glodeni, jud. Dîmbovița, 1595—96, DIR, B. VI, 188, nr. 204), *Adamu, amu cumpăratu, au văndutu, tuturoru* (jud. Vîlcea, DIR, B. VI, 282, nr. 299), *amu văndutu², dereptu,* dar *amu scris* (jud. Dîmbovița, 1600, DIR, B. VI, 374, nr. 386), *amu dat, amu miluit, amu cumpărat* (Craiova, 1600, DIR, B. VI, 394, nr. 407).

-u ortografic, pus la toate cuvintele: *frumosu, locu, (au) datu, gându, fiindu, celu, spusu, întrebatu* etc. (Brănești, Țara Românească, 1622, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 31).

Am văzut mai sus (p. 415) că în textele din secolele al XIII-lea—al XV-lea nu găsim pe *-u.*

Dacă ne adresăm unor texte încă mai vechi, constatăm că *-u* final amuțise chiar în secolul al XIII-lea, după consoană simplă (v. mai sus, I.e.).

V. obiecțiile lui Procopovici, DR, VI, p. 405 ș.u. și Rosetti, RIR, XVI, p. 86.

Din faptele expuse mai sus rezultă că în secolele al XIV-lea—al XV-lea ierurile aveau un rol pur ortografic. Două fapte vin să confirme această concluzie :

a) deja în textele vechi slave (copii din secolele al X-lea—al XII-lea) se manifestă tendința de dispariție a ierurilor neintense; fenomenul acesta a fost urmat, mai tîrziu, de amuțirea lui -K și k finali, conservați în scris în puterea tradiției;

b) în textele românești din secolul al XVI-lea, ierurile și *-u* sînt notați în cuvinte care n-au comportat niciodată vocale finale și în care, deci, nu poate fi vorba de conservarea lui *u: dinw, primK* (= prin; V, ps. 141, 8; cînt. 3, 10), *dinw, kipw* (< magh. *kep), den* (PO, Gen., 12, 1; 13, 11; 24, 67), *akmussu* (= acmuș), *kipu (=* chip, T, 148, 1, 2; 150, 7; 156, 1).

în lumina acestor constatări, grafiile variate dintr-un text ca inventarul Mănăstirii Galata (CB, I, 192, ș.u.), comparate cu grafiile consecvente din alte texte contemporane, de exemplu *-u: amu (trimis), amu scăpat, m-amu rugatu, dereptu, m-a prinsu, dzacu, sămtu* (Bistrița, 1600, LB, nr. 8), sau -o: *Cămpolungo, jeloito, Iono, bătrăneloro, forato, irelo, brwbătesco, altolo, dereptolo dă < n > so* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al

XVII-lea, LB, nr. 9), apar ca simple aplicații ale diferitelor procedee ortografice, fără valoare fonetică. întrebuințarea lui *o* se explică prin faptul că *u* e notat, în unele texte, cu ajutorul slovei *o: molți, boni* etc. (v. mai sus, p. 447); *o* la finală ar avea deci valoarea notației cu *u,* în această situație.

Grafia cu *-u* cere cîteva lămuriri.

Sistemul de accentuare al limbii române a provocat reducerea duratei, asurzirea și închiderea timbrului vocalei finale de silabă neaccentuată. în felul acesta se explică dispariția lui *-u.* Pe de altă parte, rcmână cunoaște o pronunțare explozivă a consoanei finale, care poate da naștere unui timbru vocalic; posibilitățile, în această privință, merg de la simpla explozie, la timbrul *u, ă* sau *î* la finală. De aici: *alb', albit, știută, vîndutî;* în felul acesta trebuie explicat și primul *ă* din *venitără, făcutără* etc., forme din limba vorbită. Acest *u* final, produs pe cale fonetică, e întrebuințat, din nevoi ritmice, în cuvintele care termină versurile populare cîntate; 'el închide silaba care urmează imediat după accentul dinamic:

La trei ani dac-am venitu
Am găsit locul pîrlitu.

Ov. Densusianu, Din istoria amuțirii lui *u* final în limba română, AAR, 26 liter., p. 1 ș.u.; H.d.l.r., II, p. 93 ș.u.; T. Papahagi, Cercetări în Munții Apuseni, GS, II, p. *47;* Papahagi, Maram., Ivi—Ivij; A Graur, Romania, LIII, p. 397. După Densusianu, *-u* a dispărut cu atît mai repede, cu cît era mai depărtat de accentul de intensitate: 1. *o'mulu,* 2. *o'mu,* 3. *vorbe'seu* (după grup de consoane). Mărturiile variate ale textelor s-ar explica prin faptul că textele provin din regiuni diferite; în unele regiuni, *-u* fusese conservat (notația cu *-u),* în altele trecuse la *-u* (notația cu ierurile). Rosetti, ML, p. 228 ș.u., 176 ș.u.; E. Petrovici, Cons, dure și moi, p. 127 ș.u.; v. și observațiile lui L. Gâldi, în ediția dicționarului lui S.' Klein (Dictionarium valahico-latinum, Budapesta, 1944, p. 46—52: **-u* în' special după *ts* și *s);* Anexa, aici mai jos, p. 639 ș.u.

După cum am văzut mai sus, CV e singurul text care notează în mod consecvent pe *u* final, notațiile cu ierurile fiind rare; în celelalte texte din secolul al XVI-lea, notația cu *-u* alternează cu notația cu ierurile.

Avram observă că aria cu *-u,* din zilele noastre, se află în apropierea regiunii în care se presupune că s-au tradus primele cărți religioase în românește. El socotește că în CV notația cu *-u* corespunde realității fonetice: *u* final făcea parte din sunetele sau fonemele limbii vorbite.

Dar dacă adoptăm această teză, rămîne neexplicată starea din celelalte texte.

Pe de altă parte, nu ni se spune cum se explică notația cu *-u* la cuvinte care nu au comportat niciodată un *u* final.

Căci dacă acest *-u* provine din *u* latin, cum admite Avram, această explicație nu mai e valabilă pentru grafiile cu *-u* din CV în cuvinte ca: *rodu, kipu* (de 3 ori), *alenu* (de 4 ori), *zboru* (de 2 ori), *eresu* (de 2 ori), *sintu* (3 pl. ind. pr., vb. *a fi,* de 3 ori), *gându* (de 3 ori), *glasu* (de 3 ori), *giidețu* (de 3 ori), *izvoru, istovu, Iacovu* (de 4 ori).

Aceste exemple sînt suficiente pentru a anula explicația privitoare la realitatea lui *u* ca sunet sau fonem. Ele arată fără putință de îndoială că scrierea lui *-u* este un obicei grafic, fără valoare fonetică sau fonologică.

Explicația dată de noi nu exclude însă existența pronunțării cu *-u.* Dar grafiile din CV nu ne autorizează să semnalăm pronunțarea cu *-u* în secolul al XVI-lea decît în cazuri ca *fiiu* sau *vekiiu,* semnalate de Avram (Graf chirii., p. 78).

în consecință, față de această situație, trebuie să ne mulțumim, în starea actuală a cunoștințelor noastre, cu explicația pe care E. Petrovici și noi înșine am dat-o grafiei cu *-u* (v. mai jos, Anexa, p. 639 ș.u.).

Că scrierea cu *-u* e un fapt de grafie ne arată și T, în care putem relev exemplele următoare:

fără *-u: timpul* 148/4, *kum* 148/5, *domnul* 150/1, *skulatul* 150/3, *ku* 156/13, *meșterul* 158/15, *kinul* 160/6,

cu *-u: muritu* 148/12, *akmussu* 148/1.3, *trupulu* 148/3, *oras.su* 150/2, *rak* 154/9, *ramanu* 156/12, *suentu* 156/1, *kipu* 156/1, *uerniku* 156/4, *lukrullu* 158/ *darulu* 158/8, *svatu* 164/8.

Exemple ca *orassu* (= oraș), *uaku* (= veac) sau *kipu* (= chip) din T al căror etimon nu a comportat un *-u,* dovedesc cu prisosință valoarea pu grafică a lui *-u;* de asemenea, *trupulu* sau *lukrullu,* în care nu poate fi vorb de păstrarea lui *-u* la articolul enclitic.

Adoptînd explicația prezenței lui *-u* ca un fapt de grafie, se rezolv nedumerirea lui Avram (Graf.' chirii., p. 43), care socotește grafiile di H inexplicabile.

Avram aduce două obiecții explicației lui *-u* prin silabisirea sunetel din cuvîntul fonetic:

1. de ce nu se notează vocale și în interiorul cuvîntului, nu numai l finală ?

De fapt, există exemple de notare și în interiorul cuvîntului, dar rar v. scrierile lui Petru Șchiopul (v. mai sus, p. 409), iar în zilele noastre, texte scrise de semiculți: *săcrisoare, scîrisă* etc. (v. mai jos, Anexa, p. 650

2. de ce nu se notează, la sfîrșitul cuvîntului, și alte vocale decît *u* (exemplu *ă, î)l*

Răspuns: se notează alte vocale de dialectologi sau de cei care au cule muzică populară, după cum am arătat mai demult (ML, p. 176, ș.u., 249 ș.u.

Nandriș (Lg. roum. corresp., p. 221) socotește că *-u,* acolo unde e scris, se pronunț £n secolul al XVI-lea, fără a aduce argumente noi pentru a-și susține părerea. ~*u* nu se pr nunța: dovadă scrierile în versuri din literatura română veche: P. Zugun, *u* final în sec. XVÎl-lea și al XVIII-lea, după textele în versuri (SCL, XXIII, 1972, p. 527—537)._ Cf. scri rea cu *-u* într-un text scris de un emigrant român din Drăguș, în America: Tribuna R mâniei, II, nr. 13, 1973, p. 3.

-ea'

în texte provenind din Maramureș, nordul Ardealului, Bucovina, Moldov și Banat, *ea* apare notat cu slova care notează pe *e:*

Nordul Ardăalului-Miramures. *me* (= rrua), *re* (= rea), S (ps. 70, 5, 9 etc.; ps. 118, 101), *aie* (- acea), TM (149, 185 etc.), TB (450, 74), *ave* (avea), TB (287, 118 etc.) *duce* (= ducea), TM (146, 180), *dzăce* (= dzăcea TB (318, 35 *etc.), face* (= făcea), TM (193, 159), *plânge* (= plîngea), TM (19 159 etc.), *va ave,* Leg. Dam. Cod. I (9, 16 etc., dar *veți ave,* 17, 12); în *Căl toria Maicii Domnului la iad* (TB, 313 ș.u.), grafia cu *e* este generală: *ar pute, șede, zăze; dzăce* apare o singură dată (TB, 320, 36).

Moldava, *me* (= nm), EP (p. 36); 1572, *a me* (Ținutul Faldului, DI A. III, 5, nr. 9); 1591, *me* (= mea, DH, XI, 218); 1503, *șede* (= ședea, AA 20 ist., 445). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului XVII-lea, *(să să) de* (LB, 54, 16); 1604—1618, *(de am) pute* (LB, 73, Bîrlad (?), 1588, *aține, ace (*= acea, CB, I, 51, 1, 12). Mănăstirea Moldovi 1601—1602, *(să se) de* (LB, 70, 8). Suceava, începutul secolului al XVII-le *(nu l-ar/\ mai)* ^*nvie* (LB, 63, 11); 1601, *(veț) vede* (LB, 70, 15).

Țara Românească. 1597—1600, *a me* (jud. Prahova, DIR, B. VI, 296, nr. 312). 1598, *parte me* (jud. Argeş, DIR, B. VI, 333, nr. 334). 1600, *ace parti* (jud. Dîmbovița, DIR, B. VI, 374, nr. 386).

Banat, *tace* (PO, Gen., 24, 21); *ua aue* (= va avea), T (158, 11), *ua remane* (= va rămînea, 160, 2), *mania me* (= mînia mea, 146, 6), *ua cyne* (= va ținea, 146, 9; 154, 2), *(sse putem) uede* (= să putem vedea, 148, 14).

Grafia cu *e* notează un fonetism curent şi în zilele noastre în aceste regiuni: *e* (= *e* deshis; corespunde lui *ea,* în această poziție, din Țara Românească). Grafiile cu care apar în textele din Maramureş, nordul Ardealului, Bucovina, Moldova şi Banat notează, deci, pe *e;* dar caracterul polifon al acestor slove nu ne-ar fi îngăduit să ajungem la această precizare, dacă n-ar fi fost întrebuințată şi slova *e,* a cărei valoare fonetică nu dă loc la interpretări.

VOCALELE ÎN HIAT

1. Textele din secolul al XVI-lea ne oferă o serie de exemple de reducere a hiatului dintre două vocale, prin epenteza unei semivocale.

Hiatul *i-a* [şi *î-a]* e notat după cum urmează:

dzua, H (ps. 21, 3 etc.), S (ps. 12, 2 etc.), V (ps. 90, 6 etc.), CV (13, 8 etc.), TB (291, 124), Leg. Dum. Cod. I (19, 5 etc.), Caz. I (28, 11 etc.), *zua,* PO, (Gen., 1, 5), CP₂ (ps. 31, 3), *dzuoa,* S (ps. 1, 2), H (ps. 18,3), CV (22, 6), TM (52, 14), *dzia,* PO (Gen., 47, 23).

i > *î* după *dz,* şi *î* > *u,* sub influența lui *u.*

Pentru hiatul *o-ă* găsim notațiile următoare:

a) *oao* şi *oaă: amăndoao,* CV (48, 5), *doao* (pretutindeni), *noao,* H, S (ps. 80, \A),*ploao,* S (ps. 10, 6), CP₂ (ps. 77, 24), *voao,* CC₂ (225, 1, 2), *doaâ,* H (ps. 61, 12), *doaî* (Moldova, Luca Stroici, 1593, DIR, A, IV, 76, nr. 95).

b) *oo: doo* (S, cînt. 2 titlu), Făurei (jud. Vaslui), 1592 (Bianu, DR, 3. 6), Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 483, 2), *încotro* (Tg. Jiu, 1591, DIR, B. VI, 22, nr. 26), *ploo,* CV (135, 8), S ps. 77, 24);

c) *oa: doa,* CV (71, 2), V (cînt. 2, titlu), *noa,* V (ps. 143, 12), *ploa,* EP (36), *ploa-va,* H (ps. 10, 6), *roa,* V (cînt. 2, 2).

Grafia aproximativă *noae* (= nouă) apare la Cîmpulungul Moldovenesc (jud. Suceava), 1595 (LB, 48, 12) şi în PO: *în a şaptesprâdzece dzi luniei a doae* (PO, Gen., 7, 11).

Hiatul *u-d* e reprezentat prin grafiile următoare:

adv. *îuo* «unde», H (ps. 1, 5 etc.), V (ps. 106, 7 etc.), CV (15, 7 etc.) TM (122, 236), TB (290, 123; 291, 124), PO (Gen., 37, 19; 38, 21), *io,* CP (ps. 41, 11 etc.), CT (Mt., 3 etc.); Cîmpulung, jud. Argeş, 1521 (N); *încâtruo* (grafie generală) şi *încdtroo* (TM, 50, 10), *nuor* (grafie generală) si *noor,* H (ps. 104, 39). TM (148, 183), *văduo* (grafie generală).

Hiatul *u-a* e notat *oa* şi *uoa: loatu,* H (ps. 68, 30), *luoa,* H (ps. 148, 9).

Aceste grafii exprimă, deci, fonetisme ca *ziua, zuua, doauă (doue > dojță > doauă,* cu *o > oa* sub influența lui *-e* sau *-ă, două, iuo, noauă, iuă* (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 29; ed. rom., p. 24).

în EP, Leg. Dum. Cod. I şi PO găsim notată trecerea lui *u* la *v: dzuva* (= ziua), *luva (=* a lua), *luvarâ* (= luară), *plovă (=* plouă, EP, 36), *dzova* (= ziua, Leg. Dum. Cod. I, 17, 12), *dziva,* PO (Ex. 13). Fenomenul acesta

(de exemplu fonetismul *a luva)* a fost semnalat în graiul vorbit în zilele noastre de românii din Serbia, în Oltenia (jud. Mehedinți, T. Severin şi VînjuMare) şi în Ardeal (jud. Cluj). Acelaşi fenomen de reducere a hiatului pare a fi exprimat de grafia aproximativă *logat-am* (= luat-am), care apare în texte scrise de Petru Şchiopul (1591—1594), DH, XI, 232, 233, 357, 497; AAR, 20 ist., 441, 447).

Hiatul *ă-u: să cotați* (Craiova, 1591, DIR, B. VI, 25, nr. 29).

2. Există o serie de grafii care marchează hiatul. Astfel, în textele scrise de Petru Şchiopul găsim grafii ca *avuzi* (AAR, 20 ist., 444), care pot fi comparate cu notațiile *am avudzit, să ne lăvudăm,* care apar în texte scrise în Bucovina în întiia jumătate a secolului al XVII-lea (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1637, 1640, DB, I, 59, nr. 79 şi 73, nr. 96); grafiile acestea pun deci în evidență hiatul *a (ă)-u.*

DIFTONGII CRESCÎNZI

ea'

Diftongul *ea',* urmat în silaba imediat următoare de *a (ă),* a fost monoftongat în *a,* din cauza influenței asimilatoare a lui *a* din silaba următoare, la care s-a adăugat influența lui *a* accentuat care formează al doilea element al diftongului: **measă > masă.* Monoftongarea era efectuată în secolul al XVI-lea; *masă* este dat în H, de exemplu (ps. 68, 23).

ea monoftongat în *a* apare în graiurile din Moldova: *tocmală* (Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9; Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, 77, nr. 95).

1. Un caz special este format de cuvintele în care *ea' (-a)* era precedat de *t* sau *s;* grafiile nu ne îngăduie să admitem că monoftongarea lui *ea* se petrecuse în toate regiunile. Astfel, CV (103, 8—9) prezintă grafia *seră,* în care *e* notează diftongul *ea,* pe cînd H cunoaşte, pe lîngă *seră* (de exemplu ps. 89, 6), şi grafia *sară* (ps. 29, 6; 54, 18; 58, 7, 15; 103, 23; 140, 2), care redă monoftongarea diftongului; notația *sara* apare şi în T (148, 2). în S grafiile *sară* (ps. 140, 2), *țara* (ps. 77, 51; 80, 6, 11; 104, 32, 35) apar pe lîngă *seră* şi *țeră.*

țeră (Pietrari, jud. Dîmbovița, 1627, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 14, nr. 12).

Monoftongarea a fost provocată de consoana continuă precedentă; o probă despre această acțiune a consoanei continue o avem în grafiile *deşart* (S, ps. 107, 13; CT, Mt'., 48; PO, Gen., 37, 24), *şarbă* (TM, 150, 186, CPr. Act., 12, 13), *şază* (TB, 467, 104; CT, Marcu, 15). Din aceeaşi cauză, *$a* a fost monoftongat în *a,* nu în *e,* cum era de aşteptat, în *acaste,* CV (47, 13), *greşaşte,* CV (122, 10), *îndulcaşte,* S (ps. 63, 5), *şarpe,* S (ps. 139, 4), *sfrwşaşte,* S (ps. 28, 9), CPr. (Iac, sumar, 20) *slujaste',* TB (424, 28). Grafiile acestea sînt generale în textele din secolul al XVI-lea: primul element al diftongului *$a* a fost absorbit de consoana continuă sau semioclusivă precedentă.

Diftongul a fost însă conservat, acolo unde juca un rol gramatical; astfel, în adj. f. *dreaptă,* unde *ea* alternează cu *e,* de la forma masculină: *drept,* *dreaptă,* el constituie o alternanță morfologică, prin opoziția *e/$a.*

Notațiile cu *e* în cuvintele de origine slavă ca *sfet* (S, ps. 12, 2; V, ps. 2 6) *svet* (CV 19, 3), iii^mc (S. ps. 17, 29), (Suceava, 1597, CB, I, 77, 9) pot fi datorate analogiei grafice cu formele slave *silvetu, svestiniku, vecino* etc.

2. Conj. e notată *deca* în CV (7, 3 etc.), S (ps. 67 14) TM (147 181), TB (285, 113; 415, 20; 423, 28), CT (Mt., 39 etc.), Moldova, '1593 (DHL XI, 349), *deca* în GB (741, 55, 4), TM (102, 202; 227, 224), CP (ps. 55, *1)* PO (Gen., 2, 19 etc.), LB, 59, 11 (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea), *deaca* (Iasi, 1606, AAR, 20 ist., 492), *deac' (am văzut,* Roman, 1605, DR, 8, 4), *deca (deca),* în Cat. M. (257, 24), *daca,* în CB, I, 57, 5 (Tg. Jiu, 1591) şi *dacă,* în CB, I, 29, 12 (Bacău, 1581), *dica* (Țara Românească, 1577, DIR, B. IV, 295, nr. 297), *dec (a)* (Tara Românească, 1595, DIR, B. VI, 180, nr. 197).

daca (Iaşi, 1644, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 56, nr. 56; *deca*[2] (Bisericani, Moldova, 1650V Hasdeu, l.c, p. 79, nr. 96).

Meyer-Liibke a arătat că *deca* este un compus: *de + ca:* cît timp cuvîntul a fost simțit ca fiind compus, accentul cădea pe finală: *deca'* (v. N. Draganu, DR, III, p. 273); cînd simțul compoziției a dispărut, accentul a trecut pe prima silabă: *de'ca; e* a suferit atunci diftongarea, fiind urmat în silaba imediat următoare de *a: deaca. Dacă* se explică din *deaca:* monoftongarea lui *ea'* a fost provocată de *a* următor *(daca);* timbrul *â* al finalei *(dacă)* provine din trecerea normală a lui *a* neaccentuat la *ă.*

Această explicație, admisă de Draganu, (DR, III, p. 272 ş.u.), a fost respinsă de Candrea (S, I, p. 130) şi Densusianu (H.d.l.r., II, p. 59; ed. rom., p. 42): *deca* nu era accentuat în frază. Obiecția e nefundată, pentru că *deca era,* accentuat cel puțin la inițiala frazei: *deca am venit* etc. *Deca* nu este compus din *de* + v. bg. *ako*; explicația aceasta e contrazisă de formele atestate în textele din secolul al XVI-lea: *de + ako* ar fi trebuit să fie redat prin *deaca;* textele nu cunosc însă decît pe *deaca.*

Ie

1. Diftongul *ie,* cînd silaba următoare conținea o vocală de timbru *e,* apare notat, în toate textele, cu ajutorul slovelor ±, ra, e, E şi K. Toate textele cunosc alternanțe grafice; *a, m,* E, ***H:*** *r\le, iote, iele, ape, 'iape, iepe,, murire, muiate, muiere,* în texte diferite, sau *iaste* şi *este* (H, S, 15, 6; 72, 25), *mu^rn, muieriei* şi *mutare* (PO, Gen., 3, 15, 16'; 18, 9), *muare* si *moer^* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 54, 4, 5, 6), *(voiu) piîarde* şi *văm pierde* (PO, Gen., 18, 32; 19, 13) etc., în acelaşi text; numai V şi CV notează în mod constant diftongul cu ajutorul slovelor A şira; *iaste* (Țara Românească, 1577, DIR, B. IV, 295, nr. 297; document în limba slavă, 1596, D. Bogdan, Gl., p. 66), *iaste*[2] (Moldova', Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, p. 74, nr. 93), *iaste* (Moldova, 1593, DIR, A. IV, P- 74—75, nr. 94). Dimpotrivă, în T, diftongul e notat în mod constant *ie: iele* (154, 3), *ieste* (pretutindeni). Grafia aceasta mai apare într-un zapis de danie din Cerneți (jud. Mehedinți) 1599: *es* < *te*> (CB, I, 88, 11).

*iape** (Iaşi, 1622, Hasdeu, Arch, ist., III, p. 217). Un bucovinean, profesor universitar,, pronunță destul de clar *iaste,* cu diftongul *ia* (5 martie 1941). Aşadar, *ia* este păstrat într-c regiune, pe cînd în cealaltă se pronunță *ie.*

Grafiile *e, te* (sau *ie,* în T, text scris cu litere latine), notează diftongul *ie;* aşadar, se-ajunsese la acest stadiu fonetic, în secolul al XVI-lea. Trecerea lui *ia'* la *ie'* a fost provocată, de vocala de timbru *e,* conținută în silaba următoare, ca şi în cazul *ea-e(leage > lege).* Notarea diftongului cu ajutorul slovelor ***A*****,** M\, în regiunile în care *ia* trecuse la *ie,* este, desigur, tradițională, în interpretarea valorii fonetice a acestor slove, trebuie ținut seamă şi de fap că în mediobulgara ***A*** notează şi diftongul *ie.*

Cf. H.: *dzisA, întoarsa, numele, ucis/h* (= dzise, întoarse, numele, ucise, ps. 9, 27; 9, 3 8, 10; 104, 36).

Fonetismul normal, cu diftongul *ie: iezeru* (< v. sl. *jezero),* apare în (ps. 113, 8) şi în CT (Luca, 17); *iazăr* (H, ps. 113, 8) *şi iazere* (S, V, p 106, 35) sînt fonetisme analogice, după *iaz* (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 74—7 d. rom., p. 5i—52).

Notația A şi IA în cuvinte ca *boier, iesle, prieten* etc. reproduce ortografia cuvintel slave: *javel boljaru, jasli, prijateli* etc.; întrebuințarea slovelor ***A*** sau *ia,* în *boari* sau *boîc* de exemplu, este, prin urmare, un simplu fenomen grafic.

2. Prezența diftongului *ie* în *mierurata* (= minunata, CV, 147, 1) se e plică în modul următor: *"mirare > a se mera* în mod normal, prin trecer lui *i* neaccentuat la *e.* Ca un fonetism particular Moldovei, a fost relevată zilele noastre forma *(eu mă) mier,* cu diftongarea spontană a lui *e,* ca *in mi ge, triece* (fonetisme curente în graiul moldovenesc de astăzi). După *mier* fonetism normal în secolul al XVI-lea, în părțile de nord ale Ardealului, refăcut un *mierurat.*

Mierge, triece, în Moldova, jud. Braşov (ML, p. 503), jud. Olt (E. Gamillscheg, D Mundart von Şerbăneşti-Tituleşti, Jena-Leipzig, 1936, p. 91). Asupra condițiilor în ca sa produs fenomenul, v. ML, p. 93 ş.u.

iu

1. Fonetismul normal, cu *iu,* apare în *menciun (r)os,* dat de CV (1(14 etc.), H, S (ps. 61, 11 etc.), V (ps. 108, 2 etc.), TM (122, 236), TB (332, 4 şi în *struncîura,* S (ps. 67, 22 etc.). Reducerea diftongului, prin analogie formele verbului *a minți,* care nu-1 cunoşteau, apare în *mencinos, mincin* TB (463, 97), CP (ps. 32, 17 etc.), CT (loan, 32), PO (Gen., 38, 23), *struncir* CP (ps. 67, 22 etc.).

menciunos >mincinos, prin reducerea lui *iu* neaccentuat la *i,* ca în alte cazuri (D susianu, GS, VI, p. 390).

2. La inițială, diftongul e conservat în *iuşor,* Leg. Dum. Cod. I (20, TB (416, 20), CPr. (I, Corint., 4, 3), *iuşira,* CV (93, 7—8); *uşor* e datorat ur false separații a cuvîntului, în legături sintactice ca *mai iuşor > mai uş*

Iuşor a fost precedat de **ieusor;* fonetismul *iu (<îeu)* e atestat în unele texte: *i iu-s neteda* (PO, Gen., 27, 11), *(uşoare* (TB, 416, 20); *iu* (= eu. Bistrița, 1600, LB, 52, 1

3. Diftongul *iu,* în *mituita, mitiutelu* (CV, 123, 5, 7—8), pare a fi dato contaminării lui *mitutel (< "micuței,* CT, Mt., 106), cu *mititel.*

1. Diftongul *oa'* e notat *oa, o, w* şi rareori *ua (fuamete,* TM, 44, 1; *tuc* TB, 452, 78; *venenuase,* Leg. Dum.'Cod. I, 14, 3). Toate textele prezir alternanțe grafice, în sensul că acelaşi text cunoaşte grafii ca *codă* şi *coac*

nostra si *noastră, omeni* si *oameni, tote* si *toate* etc. Sînt însă unele texte care notează în mod constant pe *ua* prin *w* (o); iată enumerarea lor:

Moldova. Circa 1600, *omeni* (SD, VI, 550, 4); *o* pretutindeni, Lucavet (U.R.S.S.), începutul secolului al XVII-lea (LB, nr. 25). Suceava, 1601 (LB nr. 27).

Sudul Ardealului. Făgăraş, 1509, *nostra* (LB, 50, 2, nr. 6), Săliste (jud. Sibiu), 1601—1602, *fame* (= foame, SD, IV, 15, nr. 26).

Tara Românească. Bucureşti, Berilesti, cea 1608, *costa (*= coastă, CB, 'i, 169, 11); cea 1609 (CB, I, 173,' nr. 30), Budesti, ante 1600 (CB, I, 94, nr. 16). Jud Argeş, Cîmpulung, 1521 (N). Jud. Dîmbovița, Glodeni, 1596 (CB, I, 66, nr. 11).

Banat. T: *tota* (146, 8); *omeny* (146, 9); *morte* (148, 14); *flore* (148, 2) ; *se more* (= să moară, 148, 4); *nu pote* (148, 4); *nopte* (150, 3) etc.

Aşa cum am arătat mai sus (v. p. 419), notarea diftongului *oa* cu ajutorul lui *o* se explică prin faptul că pa nu exista în vechea slavă; de asemenea, nici în limba maghiară, ceea ce explică grafiile din T. Această grafie nu răspunde, prin urmare, realității fonetice.

2. Formele accentuate pe radical ale verbului *a cuperi* apar cu fonetismul lor normal în S şi CP: *coaperi* (ind. pr., 2 sg., ps. 16, 8 etc.), *coapere* (ind. pr., 3 sg., ps. 103, 9), CV (159, 3): H, S, CP: *descoapere* (ind. pr., 3 sg., ps. 28, 9); CT (Mt., 37 etc.). Dar H şi S cunosc şi forme cu *o: acoperi-mA,* H (imper., 2 sg., ps. 63, 3), *coperu,* S (ind. pr., 3 sg., ps. 31, 1). Fonetismul acesta se explică prin analogie: la infinitiv, *cuperi* era la fel cu *înfluri* (fonetism normal în secolul al XVI-lea); s-au refăcut, deci, noi forme pentru indicativul prezent, după analogia lui *în/lor, înflori, înfloare.*

3. în forma de vocativ masculin singular *ome* (v. citatele mai jos, p. 488), diftongul *ga* e notat *o* (trebuie ținut seamă şi de analogia cu forma de nominativ-acuzativ *om).*

ua

Consonificarea lui *u* în *Molduva* < *Moldua* (v. exemplele la p. 448).

DIFTONGII DESCRESCÎNZI

au, eu, iu, ău

1. Al doilea element al diftongului *u,* este notat *v* în cîteva texte din secolul al XVI-lea: *tăvw,* S, cop. B (ps. 147, 2); această notație e, de regulă, în textele scrise de Petru Şchiopul (1591—1593): *iavu* (= eu), *mevu (*= meu), *răvu (*= rău, AAR, 20 ist., 440 şi 450, 15), *iavu, evu* (= eu, DH, XI, 342, 343, 396). Lucaveț (U.R.S.S.), începutul secolului al XVII-lea, *av dai, av ieşit, av făcut, av cumpărat, sav (*= sau), LB, nr. 25.

Grafiile acestea redau în mod aproximativ semivocala *u.*

Cf. *doavo* (= două, Maramureş, 1770, SD, XVII, nr. 140) şi *ievu (* = eu), într-un text românesc scris de un italian, în 1770 (AAR, 20 ist., p. 201—203).

2. *Miu* (adj. si pron. posesiv mase.) apare în CV (72, 10), H (ps. 15, 6), V (ps. 137, 1), TM (48, 7; 147, 182; 151, 188; 153, 190), TB (460, 92),

Les Dum Cod I (4 1-7, 6: 10, 8; 12, 3), Caz. I (46, 14, 15; dar şi *mt*
45 18), CT (Mt., 105), CPr. (I Corint., 11, 1), Cat. M (259 10), PO (Gen.,
3). N Cîmpulung, jud. Argeş, 1521), CB, I, 94, 3, 6, 11 (Budesti, jud. Cafcra
ante 1600) • forma *mieu* este comună tuturor textelor dm secolul al XVI-le
Miu se explică prin trecerea triftongului *ieu* la *iu,* ca în *însor* (v. mai s
p. 465).

ii

î accentuat + *n* apare diftongat în *îi,* în textele lui Coresi (CPr., *că*
11, 1 *şi pâine,* 15, 2), Cod. T, L şi PO: *căine, păine, căinelui,* Țara Ror
nească, 1563 (CB, I, 248, 16), *Mâine,* n. pr. (Țara Românească, 1577, DI
B. IV, 295, nr. 297), față de *câne, pane* al textelor moldoveneşti şi din nord
Ardealului-Maramureş. Totuşi, formele nediftongate apar şi ele, dar mai r
la Coresi: *mâni,* CP (ps. 76, 3; 94, 5), CT (Mt., 5 etc.) şi în PO: *manile* (Ge
49, 24), *pane* (Gen., 43, 25). Forma nediftongată, *pîne,* mai apare înalt t
bănățean *(pane,* T, 150, *A)* şi în TB, pe lîngă forma diftongată: *câinilor* (3
40, dar *mâini,* 354, 62—63; 356, 64; 364, 69) şi *manile* (452, 77, pe lîngă *mâ*
Manele mai apare, în 1600, într-un text din Țara Românească (AAR, 20 i
473, 5), iar grafia *căine* apare la Iaşi, în 1606 (id., 492). Grafiile din u
dovedesc că formele nediftongate circulau încă în Țara Românească, su
Ardealului şi în Banat, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea; forr
în care *î (-{- n)* suferise diftongarea erau însă mai numeroase. Prezența
melor nediftongate, alăturі de cele diftongate, în PO şi T, aruncă o îndo
asupra explicării prezenței lui *pîne* etc., la Coresi, prin originalele rotaciza
pe care diaconul le-a avut ca model şi în care fonetismul *pîne* era norn

Manele (Țara Românească, 1679, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 61, nr. 64). Acelaşi fenc
a fost semnalat în scrierile mitropoliților Varlaam şi Dosoftei (secolul al XVII-lea): al
de formele diftongate *(cîine, pîine* etc.) s-au înregistrat altele, care nu cunosc inovația
Puşchilă, Molitvenicul lui Dosoftei, AAR, 36 liter., 8; C Lacea, WJb, V, p. 55). In *Ca*
lui Varlaam (1643), *îi* e notat cu slovele **-KH** (nu cu **TJ):** *demâineță, giupâinesei, mâine, răn*
tătâine. Cîine, mîine, poimîine, pîine, la Varlaam şi Dosoftei, în secolul al XVII-lea: v. J B
LR, III, nr. 6, p. 24 şi Rosetti-Cazacu, 1st. lb. liter., I, p. 98.

Diftongarea lui *î* accentuat (-f- *n),* în cuvintele indicate mai sus, se
plică pornindu-se de la formele de plural, terminate în *-i,* prin anticipa
unei mişcări articulatorii: *cîni* > *cîini.* Tot prin influența lui *i* următo
explică fonetismul *straikină* (= strachină), înregistrat în zilele noastre
Oltenia. După analogia formelor de plural s-au refăcut, apoi, noi form
singular: *pîine* etc.

E. Gamillscheg, Olt. Mdt., p. 55. V. ALRM I, hărțile 21 *(ochi),* 27 b *(ochiului)* şi
(ureche).

ii pentru *î* în Moldova (regiunea Tecuci), în n. pr. *Mînea'. Mâini, Mâine* (şi cumı
lui M.; Huşi, 1507 Costăchescu, DM de la B., p. 70): *îi* şi *î* în Bucovina: *pane* (Mol
1764, T. Bălan. Documente bucovinene, Bucureşti, f.a. VI, p. 113), dar *pâini* (1767, T. E
I.e., p. 105; 1767, p. 188).

ai, ei, ui

în S, găsim exemplele următoare:

ai: căraire (ps. 76, 20 etc.), *căntaire* (ps. 70, titlu), *gîudecaire* (ps. 9
etc.), *maire* (ps. 76, 20 etc.), *mestecaire* (ps. 74, 9), *scapaire* (ps. 90, 2), *s*
(ps. 118, 93—94), *taire* (ps. 88, 9 etc.).

ei: cureire (cînt, 4, 10).

ui: minuine (ps. 77, 4 etc.), *păduire* (ps. 77, 68).

Fenomenul mai apare în Leg. Dum. Cod. I: *saile* (11, 13), E P: *buinw, u* (= bun, bune, 36), în copia unei scrisori adresate de un necunoscut lui Petru Şchiopul: *mairi* (pl., dar şi *maire,* Moldova, 1593, DH, XI, 349), in EL: *maire* (Luca, 4, 33), deci într-un text copiat în Ţara Românească; intr-un text scris în Tara Românească: *cantayr (*= cîntar, 1500, Bogdan, Rel. Braşov, I, p. 345, 347).

în exemplele citate, diftongul a fost produs de -£ al formelor de plural sau de consoana palatalizată, potrivit explicaţiei date mai sus (p. 467). în *-cantair,* trebuie să plecăm de la pronunţarea palatalizată a lui *r (f): cîntari* (fenomenul apare în limba vorbită în zilele noastre).

Grafia *îngănarie* din H (ps. 78, 4), dacă notează un fonetism real, *r* palatalizat, ar putea «explica procesul diftongării examinat mai sus, prin acţiunea elementului palatal, care a modificat în aşa fel mişcarea limbii, încît s-a dezvoltat un / dinaintea consoanei (cf. pol. *kofi,* pronunţat *koini,* sau fr. *peigne* < *pet'ne).* Dar grafia aceasta e izolată. Este firesc, deci, să plecăm de la plurale în *i* pentru a explica prezenţa diftongului în *pîine* etc. (cf. *cantayr,* Tîr-.govişte, 1500, Bogdan, mai sus şi *cantair,* Suceava, 1460, Bogdan, DSM, II, p. 273). Sînt însă cazuri, de exemplu în limba vorbită din zilele noastre în Oltenia, cînd diftongarea se explică prin mecanismul descris mai sus: prezenţa diftongului în n. pr. *Costaik'e, Enaik'e* e <Iatorată acţiunii lui *k'* palatalizat. în acelaşi fel trebuie explicată prezenţa diftongului *ai* în *maire, saile, taile,* forme date de un text copiat în nordul Ardealului, în secolul al XVII-lea. într-adevăr, diftongarea se explică aici pornind de la forme cu /' (palatalizat sau chiar muiat): *tal'e,* de exemplu, fonetism înregistrat în zilele noastre în Maramureş. Aşadar, *tail'e* <*tal'e.* Fenomenul e deci normal, în limba română, şi nu e nevoie, pentru a-l explica, să recurgem la presupunerea că diftongarea amintită a fost introdusă de copişti saşi (cf. ML, p. 558 ş.u.). *Veichi, veiche, ureiche* (dar *ochi* etc.) apar în Codicele Puşcaşul (scris în 1770 de popa Bucur Puşcaşul, în ţinutul Braşovului; C Lacea, Codicele Puşcaşul, RF, I, p. 67 ş.u.).

CONSOANELE

LABIALE

Labialele sînt nealterate în sec. al XIII-lea—al XV-lea; vezi mai sus, p. 420.

în examinarea textelor care urmează, ne vom referi şi la texte din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, pentru a îmbrăţişa întreaga problemă.

Fenomenul palatalizării oclusivelor labiale şi fricativelor labiodentale nu e atestat, în secolul al XVI-lea, în Ţara Românească şi în sudul Ardealului, în textele provenind din nordul Ardealului, Maramureş şi Moldova, găsim grafiile următoare:

Nordul Ardealului-Maramureş. S., cop. A, *hi-veri* (ps. 5, 13), *hi-va* (ps. 1, 3), *(vom) hi* (ps. 5,6); la copiştii B şi C întîlnim numai grafia cu / *[fi* etc.). V: *fier* este notat *heru* (o dată, ps. 149, 8). GB: *va hi, hi^stră, hiecarele, hieşcum, nerâshirat* şi *a fi, fie, fiind, fim, fiastru.* Leg. Dum. Cod. I: *hii* (= fii, pl., 3, 1), *here (*= fiere, 8, 12), *heri(*= fiare, pl., 11, 1), *here (*= id., 14, 3), *herile* (= id., 15, 2), *va hi* (20, 3).

Ardeal. Alternanţe *h/f: voiu hi, veţi hi, vor fi, va fi, să nu fiţi* (L).

Bucovina. Jud. Suceava. Cîmpulung Moldovenesc, începutul secolului -al XVII-lea, să *die* (= să hie, LB, 54, 14); *va hi, sa hiţi* (LB, 55, 6, 11); *va hi* (LB, 57, 14); *vor hi, să fii* (LB, 58, 4, 7); *să hiţi* (LB, 59,26); 1604—1610, *nu poate hi, are hi, va hi, să hie* (LB, 73, 3, 4, 7, 9). Suceava, 1595: *va hi, să fie, să fiţi* (LB, 49, 16, 17, 20); începutul secolului al XVII-lea, *herul, fer,* (2 ori), *să fie, să fiţi* (LB, 62, 8, 10; 63, 19, 20). Mănăstirea Slatina, începutul secolului al XVII-lea, *să hiţi* (CB, 66, 12).

Moldova, *va hi, să fie, hiecare, hiică-sa* (Prav. 1581, p. 768); 1 593, *a* *Filip* (DH, XI, 349); *a hi, va fi* (DH, XI, 369); *Hilip* (DIR, A. IV, 93, nr. 11 1600, *să-ifii* (DIR, A. IV, 290, nr. 354); 1608, *Hilip* (SD, V, 11, 50). Ju Bacău (Bacău, 1609, *a hi* (pretutindeni, DR, 13, nr. 14); Piatra Neamţ, 15 *va hi,* DIR, A. IV, 136, nr. 178). Jud. Galaţi, 1587, *să-i He* (DIR, A. I 344, nr. 421); jud. Vrancea, 1592 (?), *or hi, să file* (DR, 3, 4, 27); Vrance 1592, *chiciorăle, chesjcu* (= pisc), *chiscu (*— pisc), *grochi (*— gropi, Sava, D putn., I, 140, 202). Ţinutul Fălciului, 1572, *să hii, să hie* (DIR, A. III, 5, 9). Jud. Iaşi, cea 1600, *a hi* (pretutindeni, SD, XI, 273, 12); 1609, *să Me* (S V, 80, 11); cea 1610, *Hilep* (SD, XI, 119, n. 1); jud. Neamţ, 1595, *a hi,* d *ficiori* (DIR, A. IV, 118, nr. 146). Tighina (U.R.S.S.), cea 1587, *(să no)* *hee, să heţi* (SD, V, 391).

Nenotarea lui / sau, poate, notarea aproximativă a lui *h* (</) apare în TM: *u cos* *de* **AVA** *despletita* (48,8) = o cosiţă de iară despletită (al doilea **A** = *x* ar fi datorat copistu neatent, care n-a înţeles cuvîntul), deci „o coamă de fiară despletită", interpretare asigur de context (interpretarea lui Hasdeu, CB, II, 63; **AVA** = „hidră" nu e mulţumitoa Interpretarea lui Drăganu, Cod. T., 74: [mu] AVA e posibilă; dar dacă **A** = nu; în ac caz, **A** – *e;* cf. alte cazuri în Densusianu, H.d.l.r., II, p. 49; ed. rom., p. 35. Asupra gra *nitrâpolit* (== mitropolit), dintr-un text al lui Petru Şchiopul, v. Rosetti, Rech., p. 91.

în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, pe lîngă alterarea lui /, notat şi atestată într-un mare număr de texte provenind din nordul Ardealul Maramureş şi Moldova (v. Rosetti, Rech., p. 87 ş.u.), găsim şi exemple alterare a celorlalţi membri ai seriei:

m: Maramureş. Glod, 1767, *mneu (*= meu, SD, XVII, 110, 391). neşti, după 1784, *mneu* (SD, XVII, 140, 509);

v: Cîmpulung Moldovenesc (jud. Suceava), 1637, *ine (*= vine, DB 59, 79); 1640, *să nu in (*= vin) şi *va vini* (DB, I, 73, 96). Iaşi, 1621, *ii (*= vi şi *vie, vii* (DR, 62, 10, 11, 13);

p: Moldova. 1742, *ki(u)ă (*= piuă, si *piule,* 233), *kiper (*= pip Bulet. Corn. ist. a României, I, p. 241, 253,' 278; 226, 227, 231, 236, 2 251, 255, 262, 269). 1768, *kiuo* (= piuă, SD, VI, 65, nr. 7). Cîmpulu Moldovenesc, jud. Suceava, 1784, *pkiatra* (Stefanelli, 148); 1787, *Pki* (= Pinet, Stefanelli, 170); 1824, *keptar (*= pieptar, Stefanelli, 384, 2 Mănăstirea Pîngăraţi (jud. Neamţ), 1644, *kicorul* (Arch, ist., I, 1, p. 87, 1 dar *Petrile* (I.e., p. 88), în acelaşi text.

Lipsa palatalizării: *Fiera* (n.pr., Tîrgovişte, 1620, Nandriş, Doc. rom. Athos, 113). *F* (Suceava, 1506, Costăchescu, DM de la B., 44); *Firâvici* (= Fierescu, n.pr., Huşi, 1555, Hasd Arch. ist. I, 1, 110, nr. 155); *Piatra, picior* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1 T. Bălan, Noi documente cîmpulungene, Cernăuţi, 1929, p. 45); *picior, piatră,* (id., 1 T. Bălan, I.e., p. 55); *pietre* (id., 1794, T. Bălan,'i.e., p. 57); *piatră* (id., 1794, T. Bălan, p. 64); *piatră* (id., 1785, T. Bălan, I.e., p. 66); *piatră* (Pojorîta, jud. Suceava, 1808, T. Bă I.e., p. 78); *picior, piatră* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1811, T. Bălan, I.e., p. *Peatră* (Sadova, jud. Suceava, T. Bălan, I.e., p. 86); *piiatră* (Cîmpulung Moldovenesc, Suceava, 1818, T. Bălan, I.e., p. 90); *piatră*, picior, gropi* (Cîmpulung Moldovenesc, Suceava, 1822, T. Bălan, I.e., p. 95).

Palatalizarea labialelor: *Hiera* (n.pr., Tîrgovişte, 1646, Nandriş, Doc. rom. Athos, *Keptăreşti* (sat, Tîrgovişte, 1649, Nandriş, I.e., 194), dar *Fereşti* (sat, p. 199); *hie (-mă),* ceava, 1673, T. Bălan, I.e., p. 21); *kiitor* (—pieitor, Pojorîta, jud. Bacău, 184), T. Bă I.e., p. 113); *Hilip* (Bucovina, 1767, T. Bălan, Documente bucovinene* Bucureşti, f.a., 184); *Panhil (*= Pamfil, Hînceşti,• U.R.S.S., 1756, Sava, Doc. Lăpuşna, p. 197); *Al* (Chişinău, U.R.S.S., 1731, Sava,'I.e., p. 167).

Palatalizarea lui *b* în *g* e cunoscută de Dosoftei, care o semnalează în modul urm în notele sale pe marginea unei Istorii universale (tipărită în 1544), publicate de I. Bi (AAR, XXXVI liter., p.. 151 ş.u.), cu privire la goţi, semnalaţi în Moldova şi în Panno Dosoftei scrie*. „Rumânii sînt *Gheţâi.* Iaste nume românesc: *Gheţău,* un *biet,* o *biată,* în lo

Ghet şi *gMatâ".* Aşadar, Dosoftei consideră pe *ghei, ghiaiă,* drept forme palatalizate ale lni *biet, biată,* etimologie fantezistă, care prezintă însă avantajul de a semnala un fenomen fonetic real.'

Fenomenul e atestat, în graiul femeilor moldovence de Dimitrie Cantemir (în Descriptio Moldaviae, scrisă pe la 1716): *gine* (= bine), *gie* (= ie). *ngie* (=mie), *kiatra* (= piatră). Cantemir nu înregistrează, însă, trecerea lui/la *h;* lipsa aceasta poate fi explicată prin faptul că fenomenul era curent, în Moldova, încă din secolul al XVII-lea (v. mai sus, p. 46f8--469), şi, prin urmare, nu mai atrăgea asupra lui atenţia cercetătorului, pe cînd celelalte fonetisme înregistrate de Cantemir apăreau ca o inovaţie, faţă de norma limbii comune.

Operele Principelui Dem. Cantemir, I, Descriptio Moldaviae, Ed. Acad. Rom. Bucureşti 1872, p. 151.

Din faptele enumerate mai sus, constatăm că în secolul al XVI-lea apar dese exemple de alterare a lui / şi, la sfîrşitul secolului, un exemplu de alterare a lui *p.* în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea apar cîteva exemple de alterare a celorlalţi membri ai seriei.

I. Gheţie şi Al. Mareş, Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea, Bucureşti, 1974, p. 121—122 au crezut că într-o scrisoare din 1592 (M-rea Moldoviţa), în *să ne tocmnim* (LB, 45, 12; 46, 4) ar fi atestată paîatalizarea lui *m.* De fapt, *mn* e rezultatul unui fenomen de diferenţiere, descris de S. Puşcariu (Limba rom., II, 1959, p. 116 şi 393); *toMma >tocma > togma > tomna.*

« Poate că trebuie să vedem un caz de *bi > gi* în cuvîntul *ghirăi (= birăi* « a fi primar »), într-un act privat din 1593 » (DH, XI, p. 342; textul e republicat, în DIR, A. IV, p. 85-86): Puşcariu, Et. de ling. roum., p. 82. De fapt *birâi = grai,* cu introducerea unei vocale într-un grup de consoane, obişnuită în scrierile lui Petru Şchiopul, v. mai sus, p. 409.

Faptele confirmă teoria lui A. Lambrior: nu toată seria *b, p, m, v, f* a fost alterată deodată, ci fiecare membru al seriei a fost alterat în mod independent. Primul membru al seriei care a fost alterat este/, ca mai slab articulat; au urmat, apoi, ceilalţi membri ai seriei.

A. Lambrior, Du traitement des labiales *b, p, v, f* dans le roumain populaire, Romania VI, p. 443-446.

Textele ne permit, deci, să urmărim etapele palatalizării, începînd cu secolul al XVI-lea, în diferite regiuni. Ele ne dau şi exemple de etape intermediare: *mn* sau *pk*

Densusianu (H.d.l.r., II, p. 111-112; ed. rom. II, p. 73-74) admite că paîatalizarea labialelor e un fenomen vechi în dacoromână. Apariţia sporadică a inovaţiei, în textele din secolul al XVI-lea, ar.fi datorată influenţei limbii scrise, care impunea formele cu oclusivele labiale sau fricativele labiodentale nealterate. Dacă în secolul al XVI-lea numai trecerea lui *Jl&'h* este notată, aceasta se explică prin faptul *ca p, b,* de exemplu, se îndepărtau mai mult de *h', g* decît *h* de /. La această explicaţie se poate obiecta că nu poate fi vorba, în secolul al XVI-lea, de o limbă scrisă care să se bucure de un prestigiu suficient pentru a-şi putea exercita influenţa. Pe de altă parte, dacă acei care ne-au lăsat textele din secolul al XVI-lea ar fi evitat să noteze, în textele lor, paîatalizarea labialelor, pentru că inovaţia se îndepărta prea mult de norma limbii literare, de ce, totuşi, n-au avut acelaşi scrupul cînd a fost vorba de redarea rotacismului, inovaţie fonetică tot atît de îndepărtată de norma limbii comune? Nejustificată apare şi diferenţa pe care Densusianu vrea să o stabilească între /, de o parte, *şi* ceilalţi membri ai seriei, de alta parte, pentru că / se îndepărtează tot atît de mult de *h,* ca şi *p* de *k.* Cf. ML, p. 209 ş.u. Puşcariu, Et. de ling. roum., p. 82 ş.u.: tradiţia literară a făcut ca paîatalizarea labialelor să nu fie notată în vechea românească. Căci paîatalizarea nu exista în primele traduceri, care datează din secolul al XV-lea (Iorga). în regiunile din nord sau nord-vest, unde s-au făcut primele traduceri, chiar astăzi se pronunţă *vin şi fier.* V. în această privinţă, ML, p. 215 ş.u.

Asupra palatalizării labialelor, v. studiul lui D. Macrea, Paîatalizarea labialelor în limba română, în Probleme de fonetică, Bucureşti, 1953, p. 41 ş.u. Afirmaţia autorului că «primele

scrieri româneşti, apărute la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul celui de al XVI-lea nordul Transilvaniei şi în Maramureş nu au forme cu labialele palatalizate » e dezmin de exemplele citate aici mai sus, la p. 468—469. În privinţa interpretării numelui τξιντξιλού din 1143, prin ar. *ţinţi luk'i* (« cinci lupi »), v. M. Lascaris, în BL, XI, p. 112, care a arăta forma originară a numelui e *Tzintzouloukis* şi că el nu poate fi deci explicat prin aromâ Pentru ansamblul problemei, v. observaţiile noastre din ML, p. 220 ş.u., pe care le menţi întru totul, şi studiile noastre din SCL, VI, 1955, p. 199—207; XI, 1960, p. 189—193; Rl XXV, 1961, p. 371 şi în Zbornik za filologiju i lingvistiku, IV—V, 1961—1962, p. 289—

în cîteva scrisori particulare, *v* intervocalic nu e notat în numele Moldo Sălişte (jud. Maramureş), 1593, *Moldua* (LB, 47, 12, 13), Mănăsti Moldoviţa, jud. Suceava, 1592, *Molduoei* (LB, 45, 14).

Grafiile redau forma originară a numelui *Moldovei* (cf. got. *mulda* provine din consonificarea semi-vocalei *u* (v. Rosetti, Melanges linguistiqu Bucureşti, 1977, p. 153—154).

Papahagi, | |Maram., lx şi 171, 48. *Mulduha,* în munţii Sucevei (Şezătoarea, III, p.

în regulă generală, spiranta surdă e conservată în cuvintele de orig străină: *catastih* (Mănăstirea Galata, 1588, CB, I, 192, 8), *hiclean* etc. mai jos, p. 481; H, Ps. 5, 6; S, V, ps. 138, 4; CV, 4, 12; TM, 125, 242; 458, 88; Leg. Dum. Cod. I, 2, 1; CP. ps. 5, 6; CT, Mt., 16; PO, Gen., 4), *marhă* «marfă, vite» (PO, Gen., 31, 1 etc., TB, 344, 55; Cod. T, 205, 4 Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII- LB. 55, 11; 59, 11; 62, 15). Nordul Maramureşului, 1602—1617 (LB, 73, *pohtă, fiohti, pohtire* (pretutindeni, de exemplu H, S, CP, ps. 9, 24; CV, 2; Cod. GT, 192, 4 r. etc.), *prah* (H, ps. 1, 4; TB, 451, 76; Cod. T, 213 7 CT, Mt., 35; CPr., Act., 22, 23; PO, Gen., 13, 16), *vătah* (CV, 72, 7; CT, 81 • CPr., Act., 16, 27), *vihor* (H, ps. 10, 6; S, ps. 68, 16; TM, 148, 183; 286 116- CP, ps. 68, 16), *mh* (H, ps. 67, 22; TM, 100, 198; TB, 288, CP,'ps. 71, 16; CT, Mt., 11; PO, Gen., 6, 16), *zăduh* (S, V, CP, cînt. 2, CT, Mt., 80; PO, Gen., 31, 40).

Uneori găsim atestată trecerea lui A la fricativa labiodentală su *ficleane* (pl., Tara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 486), *poftă* (Mold 1593, DH, XI,' 319), *pofti,* TM (101), 200; PO, Gen., 30, 31), sau la frica labiodentală sonoră: *vivorătu* (V, ps, 106, 25), *vткvuı* (S, ps. 71, 16; PO, G 11, 4), *zăduoul* (v, cînt. 8, 66).

*Dorogoi** (Moldova, 1591, Nestor Ureche, DIR, A. IV, 34, nr. 37), cu *g* originar *dor og a* « drum »).

dz şi z

dz şi *z* în cuvintele de origine latină (< *d + %, e)* şi *z* în cuvintele st *(< z)* sînt notaţi cu slovele s şi **3:** *audzit, auzit, vădzut, văzut* şi *treaz, v* *zid* etc. Texte'din nordul Ardealului-Maramureş şi din Moldova cu

in genere, grafia notația *z* în *văzură &* fost relevată o dată în S (ps. 47, 6); în Leg. Dum. Cod. I, găsim o dată grafia *crezut* (3, 7), pe lîngă grafia curentă cu *dz* (ci *credzut,* 3, 3). Textele netraduse prezintă însă şi notația *z* sau alternanțe *dz/z* în cuvinte în care ne-am aştepta să găsim numai grafia cu *dz:*

Nordul Ardealului. Suriul de Sus (jud. Maramureş), 1608, *dumnezeu* şi *dzis* (LB, 78, 1—2).

Moldova. 1593, *să crează* şi *slobodzit* (DH, XI, 320, 449). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, *dumnădzău* (LB, 76, 6; 77, 16). Bacău, 1581, *treizăci, vezut* (CB, I, 28, 5; 29, 12), Cucuteni, jud. Iaşi, 1600, *zece* (DR, 5, nr. 6, 18). Iaşi, după 1606, *zice, spânzura* (AAR, 20 ist., 492). Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, *zi* (LB, 67, 6, 7). Făurei (?), jud. Vrancea 1592 (?), *aşezatu* (DR, 3, 24), Roman 1605, *am văzut* (DR, 8, 4). Trotuş, 1591, *cincizăci, văzut* (Arch, ist., I, 1, 105, 144).

Țara Românească. La Coresi şi în textele din Țara Românească, găsim grafia *z* în cuvintele de origine latină. în TM, găsim grafia *z,* pretutindeni în textele care au fost copiate de pe CI şi CPr. (nr. III şi IX). în celelalte texte găsim grafia *dz,* şi numai textele nr. II şi V prezintă alternanțe grafice *dz/z.*. Aceste alternanțe grafice mai apar în TB (nr. I—IV), Cod. T, MM, şi în PO: *zuoei, domnezeu, văzu* etc. (Gen., 1, 18, 21), dar *domnedzeu, dzi* etc. (Gen., 1, 21; 2, 4).

Fonetismul *dz* este deci bine reprezentat în nordul Ardealului, Maramureş şi Moldova, pe cînd Țara Românească cunoaşte fonetismul *z,* Prezența notației *z,* în textele din Moldova, poate fi explicată, uneori, ca un fapt grafic: adesea e greu de făcut deosebirea, în manuscrise, între slova *dz* şi slova *z;* se poate deci întîmpla ca unele grafii *dz* să fie interpretate ca *z.* Pe de altă parte, această grafie a putut fi întrebuințată, în anumite cazuri, prin analogie cu cuvintele slave care conțineau un *z* notat **3.**

în TM, TB, MM şi Cod T, care sînt copii, putem admite că notația cu *z* a fost introdusă de copişti în textul pe care îl reproduceau şi în care se afla grafia *dz.* Interpretarea aceasta e justificată şi de grafia *zilele,* a popii Grigore din Măhaci (CB, II, 107, 215), care probează că graiul său făcea parte din teritoriul cu *z.*

Prezența fonetismului *z.,* in PO, nu apare însă justificată, din moment ce pronunțarea *dz* e curentă şi astăzi în Banat. De fapt, întrebuințarea slovei s, in acest text, a fost dictată de necesități tipografice: tipografii neavînd la îndemînă destule slove s, le-au înlocuit cu slovele care notau pe *z:* **3.** Iată de ce găsim, în acest text, şi grafii ca *dzăduh* (Gen. 31, 40), *grodzave* (pl., Gen., 41, 3, 19, 20, 21), în care s înlocuieşte litera **3** ce nu va fi fost, în acel moment, la îndemînă culegătorului.

cf. PO, 1, xxviij.

dz

1. Păstrarea lui *d* în verbul *a putredi,* care este normală, e curentă în texte (CV, 131, 7—8; H, ps. 13, 1 etc.; S, ps. 15, 10 etc.; V, ps. 139, 12; Cod. T, 221, 94 v.; CT, Mt., 17); *d* nu fusese încă alterat (< *putred).* Fonetismul acesta a fost înregistrat, în zilele noastre, în Maramureş. *Neputrezit* apare la Coresi (CGi, 12, pe lîngă *putreditură),* iar *putrezi* (pe lîngă *putredire)* In MM (307, 17 r.).

2. Fonetismul *gice(m) (< dzice)* e atestat în textele din nordul Arde-lului-Maramureş si din Banat:

CV (39, 14 etc.), H (ps. 39, 17 etc.), S (ps. 49, 7 etc.), V (ps. 84, 9 etc TM (125, 242), GB (736, 31, 4 b; 739, 49, 8 b). Leg. Dum. Cod. I (19, Caz. I (pretutindeni), nordul Maramureşului, 1602—1617 (LB, 72, 6), (prefața, 10, 15, pe lîngă *dzice,* care e general, de exemplu 9, 17, 26; 10, 4, semioclusiva sonoră a trecut la *g* sub influența lui *6* din silaba următoa asimilarea completă (asurzirea lui *g),* apare în *cice* CV (136, 11) şi Cod. (199, 24 v.). Fonetismul *gice* a fost semnalat în zilele noastre, în Țara Oaşul

Urgiceni, n. top. (= Urziceni, Suceava, 1491, Bogdan, DSM, I, p. 449); ***giceți*** (Iaşi, 16 Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 13 nr. 10).

g şi J

g şi y, în cuvintele de origine latină (< *j + o, u) şij,* în cuvintele de o gine străină, sînt notați cu slovele y (= *dj)* şi >**K** (=/). în textele care p vin din nordul Ardealului, Maramureş şi Moldova, găsim, în regulă genera notația *g* în cuvinte ca *gioc, giude, gios* etc., pe cînd textele din sudul Arde lului şi din Țara Românească întrebuințează slova *j: joc, jude, jos* etc. Exis însă, unele texte din prima regiune, care, pe lîngă notația indicată, întrebu țează şi notația/, de obicei în cuvinte ca *jupîn, jupîneasă,* dar şi în *jos, jude* e

Nordul Maramureşului. 1602—1617, *juratul, jurat, gurat* (4 ori), *gud* (LB, 71, 1—2, 9, 11, 14, 15, 16, 23).

Moldova. 1594: *jupanul, jupăneasa* (DH, XI, 490 nr. 610).

în PO, TB şi TM, regula generală este grafia cu *g.* Există, însă, şi aceste texte, alternanțe grafice *g/j* (PO, *ajutoriu,* Gen., 4, 26, *agiutoriu,* Ge 12, 8, *gos, giunghe,* Gen., 8, 4, 20; TM, nr. II şi III; TB, nr. II şi IV). CP, pe lîngă grafia normală cu *j,* găsim grafia cu *g* în *giude* (cînt. 7, 38), c provine, probabil, din originalul pe care Coresi sau ucenicii săi îl aveau ochi.

în privința grafiilor *jupan, jupăneasa,* în regiunea care cunoştea pronu țarea *g,* ea se explică prin influența grafiei cuvîntului vechi slav *zupa* Alternanțele grafice *g/j* în PO, TM şi TB comportă o explicație analoagă aceea care a fost dată mai sus (p. 471) pentru alternanțele *dz/z* în acele texte.

g e păstrat într-un cuvînt ca *lănged* «bolnav» (< *languidus),* în (4, 8 etc.), S (ps. 68, 30 etc.), CT (Mt., 106), CPr. (Act., 5, 15).

în Pravila Ritorului Lucaci, prezența lui *g,* dar *şij: judecata* (p. 278, r. 18).
Surda, în *lînced,* e datorată analogiei cu *muced.*

Verbul *a înconjura* apare notat în mod constant *incung(i)ura (<* *gyrare);* grafia aceasta se regăseşte şi în CP: *încung(i)ură* (ps. 7, 8; 16, cînt. 2, 10; *6,4, 6;* 7, 48); ea poate proveni din originalul ardelean-mara reşan, dacă nu probează, mai degrabă, că *g* ***nu*** trecuse încă la /.

Trecerea lui *g* la /, prin suprimarea ocluziunii, e notată în cîteva te din Moldova: *Jurja* (= Giurgea, n. pr., Suceava, 1503, Bogdan, DSM,

Costăchescu, DM de la B., 89); *Gorjeşti* (sat, jud. Bacău, Vaslui, 1508, Costăchescu, I.e., p. 211, v. nota editorului, p. 213: *Gorjeşti,* azi *Horgeşti.* Numele ar veni de la *Horga,* n. pr. Aici, *g > j,* fenomen specific graiului din Moldova) ; *Jurja* (Moldova, 1528, Costăchescu, I.e., 252, nr. 5), *arjintu, leje* (Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, 1588, 192, 10—11; 212, 490), *slujite* (Moldova, 1593, DH, XI, 318) şi într-un text din jud. Dîmboviţa *dejetele* (Glodeni, 1596, CB, I, 67, 17); fonetismul acesta este curent, astăzi, în graiul moldovenesc.

1. *Rotacismul.* Trebuie făcută diferenţa între «rotacism», adică trecerea spontană a lui *-n-* la *r: lună > lură* şi trecerea condiţionată a lui *-n-* la *r,* prin disimilare consonantică, provocată de rn al doilea *n* din corpul cuvîntului: *mănunt > mărunt.*

Asupra mecanismului rotacismului, v. ML, p. 182 ş.u.

Rotacismul e atestat în texte traduse şi netraduse din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea provenind din nordul Ardealului, Maramureş, Măhaci (jud. Alba).. Bucovina şi Moldova: H, S, V, CV, TM, GB, Caz. I, Cat. M, Prav. 1581. Inovaţia mai e atestată în următoarele texte din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea provenind din Maramureş, nordul Ardealului şi Bucovina.

Maramureş. Nordul Maramureşului, 1602—1617 (LB, nr. 30), Săliste 1593 (LB, nr. 2).

Nordul Ardealului. Bistriţa (jud. Bistrita-Năsăud), începutul secolulu al XVII-lea (LB, nr. 18). Regiunea Bistriţei, 1634 (Rosetti, Etude, 71, nr. 11) Sîntioana (jud. Bistriţa-Năsăud), 1628 (SD, IV, 17, 28). Suciul de Sus (jud Maramureş), 1608 (LB, nr. 36).

Bucovina. Cîmpulung, începutul secolului al XVII-lea (LB, nr. 9 şi 10); 1615 (LB, nr. 38). Mănăstirea Moldoviţa, jud. Suceava. 1601—1602 sau după 1605 (LB, nr. 28). 1690 (?) (Rosetti, Etude, 72, nr. 12). Rădăuţi/ 1609—1615 (LB, nr. 39). Mănăstirea Voroneţ, jud. Suceava, 1616—1631 (LB, nr. 44).

Originalele textelor copiate în TM erau rotacizante; sînt însă probe că graiul popii Grigore din Măhaci (popa Grigore a copiat textele nr. I—VII) cunoştea rotacismul, şi anume prezenţa fenomenului in două însemnări ale acestuia ***(dumireai*** şi *ciri* = cine, TM, 43; 215). în Cat. M. întîlnim forma *vereni.* Aceasta probează că originalul avea *veri.* Copistul nu vorbea cu rotacism *(veni).* Copiază *veri,* apoi corectează: *veni.* într-adevăr, fenomenul nu apare în texte copiate de pe originale nerotacizante: *înturerecul, ărimâ* (cuvînt-călător, cu cîntecele populare) aparţineau, de asemenea, originalului rotacizant.

Popa Grigore vorbea cu rotacism. Dar copiază texte fără a introduce rotacismul. Cum se explică *nimerite?* Poate prin disimilare. în Cugetări. în ora morţii: *purene* (CB, II, 456). Cum se explică această formă? Probabil că ea aparţinea originalului, căci mai găsim două exemple de rotacism (CB, II, 13 şi 478). Drăganu, DR, IX, 224, crede că rotacismul a fost introdus de copist, şi, în principiu, această posibilitate nu poate fi exclusă (« Că, de fapt, Grigore rotacizează şi el », par a dovedi ***dumireai:*** CB, II, 43 şi *ciri:* Id., 107, Starkey, DR, I, 342, n. 2). Densusianu, GS, I, 167, susţine, de asemenea, că rotacismul a fost introdus într-un text nerotacizant. Am combătut acest punct de vedere: ML, 539, n. 1, 543 s.u. (v. mai jos, Anexa, p. 691).

în *Legenda* ***sf.*** *Vineri,* copiată de popa Grigore, rotacismul apare numai de 3 ori (CB, II, 141). Nimic nu probează că inovaţia a fost introdusă aici de popa Grigore, după cum crede G. Pascu (1st. literat, şi limbii rom. din sec. XVI, Bucureşti, 1921, p. 116). Trebuie admis, mai degrabă, că traducerea originală a acestui text era rotacizantă şi că popa Grigore a avut la îndemînă o copie intermediară, efectuată de un copist al cărui grai nu cunoştea inovaţia şi care a eliminat rotacismul din copia sa, afară de cazurile amintite. într-adevăr, sînt texte copiate de popa Grigore de pe originale nerotacizante şi care nu cunosc, în copia sa, rotacismul (de exemplu TM, nr. III).

Pe lîngă aceste texte, care probează existenţa rotacismului în regiunea indicată, există un mare număr de texte netraduse, din aceeaşi regiune începînd cu secolul al XIV-lea, care nu cunosc rotacismul.

Textele moldoveneşti din secolul al XVI-lea cunosc sporadic rotacismul păstrat în cîte un singur cuvînt; în secolul al XV-lea, însă, rotacismul atestat în cîteva nume proprii sau toponimice din Moldova (v. mai sus. p. 422)

Rotacismul nu apare în texte care provin din sudul Ardealului, Banat Oltenia şi Ţara Românească. Aşadar, în secolul al XVI-lea, o regiune teritoriului dacoromân, care cunoştea rotacismul, poate fi opusă unei alt regiuni, care ignora această inovaţie fonetică.

în textele enumerate mai sus, rotacismul este notat ***-r-,*** sau ***-nr*** şi «tr-, la iniţială, de exemplu, în H: ***burătate*** (ps. 44, 3), ***bu^rătate*** (ps. 13, 3) ***bunrătate*** (ps! 4, 6), ***trăitul*** (ps. 102, 11); pe lîngă aceste grafii, textele, cu excepţia CV şi a două scrisori (LB, nr. 2 şi 36: Săliste, jud. Maramureş, 1593 Suciul de sus, jud. Maramureş, 1608), prezintă şi notaţii cu ***n:***

S: ***-r-(cire),*** -tr- (de 2 ori: ***vi-tre,*** ps. 64, 3, ***ve^riu,ps.*** 68, 3); 4r- ***(Arainte,*** ***-n- (cine,*** ps. 4, ***6).***

V: ***-r- (aire,*** ps. 89, 11J, -4r-, (rar, ***ceAre,*** ps. 82, ***2), menre*** (o dată, ps. 13 9), 4r- ***(Arima,^$. 11,12), -n-*** (rar, ***bătrâneţele,*** ps. 91, 11).

H: ***-r-, -nr-, Ar-, -n-*** (rar, ***mănule,*** Candrea, S, I, 49).

CV: ***-r- (măra,*** 101, ***A), -Ar- (buAră,*** 86, 3J, ***Ar- (Arema,*** 115, 13J.

TM: ***-r- (bum] 19,*** 128J, ***Ar- (demeAreţa,*** 47, ***6) -nr- (venita,*** 83, 158 ***Ar- (Crăiţa,*** 47, ***5), -n- (adonară,*** 43,).

GB: -r- (rar; ***neomereşte,*** 736, 28, 8 a; v. Rosetti, Etude, p. 4—5 ***-n- (să ţină,*** 728, 12, 3 aj.

Caz. I: ***-r- (lumiră, 29, 1), Ar- (-trăitul,*** 34, ***2), -n- (Animiei,*** 33, 4J.

Cat. M: ***-r- (măra,*** 256, ***4), -n-, (cine,*** 256, 18).

Prav. 1581: ***-r- (măra,*** p. 768

Prav. Lucaci: ***-r- (mira,*** 205 v.J.

Scrisori particulare: ***-r- (sărătate,*** LB, 53, ***1), Anr- (Anrainte,*** 53, ***2), -n*** ***(bătrăneloro,*** 53, ?>).

V. un tablou al acestor texte în Rosetti, Etude, p. 8— 10. în Caz., I, 46, 1—2 ***ertăciun*** 5: ***vinrw*** (= vin), ***n,*** scris deasupra rîndului, a putut să fie introdus de copist, dar e posibil grafia ***nr*** să fi aparţinut originalului. Formele cu ***n*** au fost introduse de copist şi în Ca M. Dacă graiul celui care ne-a lăsat această copie ar fi cunoscut rotacismul, ar fi trebuit inovaţia să fie introdusă şi în *Tatăl* ***nostru*** sau în *Crez,* care sînt copiate de pe texte nerotac zante (v. ML, p. 539, n. i, p. 543 ş.u.). Rotacismul nu apare în EP (ed. Demeny). Pentru ***g ruMchiş*** (p. 1027, 2 r.), v. mai jos, p. 477.

Pentru a interpreta aceste grafii, trebuie să plecăm de la texte care n sînt copiate, pentru că formele cu ***n*** conservat pot fi introduse de copiştii a căror grai nu cunoştea rotacismul; într-un text care nu e copiat, această pos bilitate este exclusă.

în texte scrise în nordul Maramureşului, la Cîmpulung Moldovenes (jud. Suceava) şi la Rădăuţi, la sfîrşitul secolului al XVI-lea sau la începutu secolului al XVII-lea, găsim aceleaşi cuvinte notate cînd cu ***n,*** cînd cu ***r*** ***sinătate, sinătos*** (LB, 72, 3; 73, 27), ***buni, bună*** (LB, 81, 4, 6, 15) şi ***sărătat sărătoş*** (LB, 53, 2; 54, 3), ***buri, borii*** (LB 54, 14, 15).

Grafiile acestea redau, prin urmare, două sunete: pe ***r nazal*** şi pe ***r*** Trecerea lui ***n*** la ***r*** s-a făcut prin modificarea unei singure mişcări articulatori ocluziunea produsă de limbă. Prin suprimarea acestei ocluziuni, vîrful limb intră în vibraţie şi produce un ***r*** nazal, pentru că emisiunea acestui ***r*** e întovă răşită de scurgerea aerului prin fosele nazale, care caracterizează articulaţ

lui»;.* şi *n,* în grafiile *Ar* sau *nr,* notează aceste vibraţii nazale sau pe *n* (cf. pronunţarea de astăzi cu *nr,* ML, p. 199 ş.u.).

între nazalizare şi rotacism nu există'legătură de cauză la efect: sînt, în urie.e limbi, şi alte consoane dentale care au trecut la *r* (de exemplu, *d)* fără ca nazalizarea să joace un rol în acest proces. între aceste două fenomene există însă legătură de fapt, pentru că numai oclusiva nazală implozivă, adică articulată în aşa fel încît să nazalizeze vocala precedentă, fiind grupată cu ea, trece la *r.*

Grafia cu *n* poate fi explicată plecînd de la constatarea că în multe texte provenind din aceeaşi regiune, în acelaşi spaţiu de timp, rotacismul nu e notat; notaţia cu *n* poate deci reprezenta o pronunţare cu oclusiva nazală nealterată, fonetism curent în Moldova şi în părţile Ardealului vecine cu regiunea rotacizantă, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea (v. Rosetti, Etude, p. 8 ş.u.).

Grafiile cu *n* ar atesta, prin urmare, coexistenţa a două pronunţări, în regiunea rotacizantă. Cu timpul, formele cu *n* au eliminat pe celelalte, pentru că rotacismul caracteriza graiul unei regiuni restrînse şi constituia o piedică în relaţiile dintre locuitorii acestei regiuni şi cei din teritoriul nerotacizant. Rotacismul a dispărut din limba vorbită şi' n-a mai fost menţinut în limba scrisă: Coresi elimină rotacismul din textele pe care le tipăreşte, iar scrisorile particulare din regiunea rotacizantă ignoră inovaţia, cu începere din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Rotacismul a fost păstrat, desigur, în conversaţia curentă, dar evitat în corespondenţă; cu timpul, a dispărut din graiul vorbit. Astăzi, în Ţara Moţilor, inovaţia este evitată în conversaţia cu un străin.

S. Puşcariu, DR, IV, 1375 ş.u., T. Papahagi, M-ţii Apuseni, p. 48-50, S. Pop, DR, VI, p. 393, Şandru, BL, II, p. 206, ML, p. 199 ş.u.,'Scurtu, BL, IX, p. 98 s.u., Petrovici, DR, VIII, p. 149-163. V. Şuteu, Texte dialectale în Ţara Moţilor, FD, VI, 1969: la Galbena, rotacismul apare la femei şi bărbaţi, în special din generaţii mai vîrstnice; absenţa fenomenului la cei tineri. Cf. N. Mocanu, CL, I, 1972, p. 81-97: fenomenul e încă viu în Ţara Moţilor „dar nici un informator nu-1 rosteşte în mod consecvent".

Acolo unde apare, şi aşa cum apare, în mod sporadic, rotacismul în Mol" dova pare a fi importat din alte regiuni, şi anume din părţile nord-afdelene-maramureşene, de unde, de altfel, ştim că's-a revărsat un element românesc asupra Moldovei.

Cf. Rosetti, Etude, p. 8, şi A. Procopovici, RF, L p. 256, n: «Nimic nu ne îndrituieşte pînă acum să declarăm că rotacismul a fost cîndva şi în Moldova un fenomen generalizat ». Migraţiunile populaţiei româneşti s-au produs de la est la vest şi viceversa. « Rotacismul nu este nicăieri general: nici în vest, nici în nord, nici în nord-est» (Drăganu, Rom. s. IX-XIV, p. 37).

în Moldova, găsim următoarele fapte de rotacism: 1763—1764, *păn(ă)* şi *păr(ă)* (pretutindeni, SD, VII, 284-^285, 3; copie). Botoşani, 1827, *pară* (SD, V, 276, 177). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1616, *pară* (LB, 84, 7); 1677—1679, *păr(ă)* şi *păn(ă)* (DB), II, 27, 210); 1753: *pîră* (Stefanelli, 52—53; 1761: 64, 47; 1769: 65; 103; 179). Iasi, 1643, *păr(ă) sipăn(ă)* (SD, IV, 25, 34). Suceava, 1689, *păr (ă) şi păn(ă)* (SD, VII, 92, 14); 1761—1784, *pîră* (Stefanelli, 62; 152), *păr, păr(ă).* Bucovina, 1760—1860, Chişinău,. (U.R.S.S.), 1803 (T. Bălan, Documente bucovinene, Bucureşti, f.a., VI, 8;' 105 ; 188; 237;Boga, Doc. basarab., II, 69, 124,125,149, 153 ; S'ava, Doc. Lăpusna, 233, 260).

în secolul al XV-lea şi al XVI-lea, rotacismul e atestat în cîteva nume proprii şi toponimice. Printre aceste nume, sînt unele în care *r* a putut să fie

produs prin asimilare consonantică *(Marzire, Rumărula, Ruziră)* sau disimilare consonantică *(Fîntîreli, Gamîrh, Giamirina, Jemereştii).*

Moldova. Jud. Iaşi, Hîrlău, 1522: *Făntăreanul* (SD, XVI, 157 Jud. Vaslui, 1503, *Căpăţăroasi* (= Căpăţînoasei, rîu, Bogdan, DSM, I 228—229, 113). Orhei (U.R.S.S.), *Frăsira* (n. pr., Orhei, 1525, Macrea, DR VII, 185). Vaslui, 1495, 1528, *Ion Marjire* (= margine, n. pr., Ghibănescu SI, I, 205).

mâstecări (pl.; Moldova, 1528, Bogdan, DSM, II, p. 608);. *Spiroasa* (pîrîu, Moldova, 150 Sava, Doc. Lăpusna, 1; regest din 1819); *(Sima) Rujîrâ*[2] (Huşi, 1505, Costăchescu, DM îa B., 9); *Ariroasa*[2] (rîu, jud. Iaşi, suret din 1770, Huşi, 1515, Costăchescu, DM de la 374); *Cârbureşti* (n. top., 1546, SI,'v, 132; Costăchescu, DM de la B., 389); *Galbiri* (n. top jud. Vaslui 1546, SI, XVIII, p. 219 ş.u.); *Spirenii* (n. top., jud. Bîrlad, Moldova, 1552, Cost chescu, DM de la B., 413); *Spârul*[2]'(n. pr. = Spinul, jud. Vrancea, Huşi, 1507, Costăchesc DM de la B, 131); *Marjire* (n. pr., Hîrlău, 1522, Boga, Doc. basarab., V, 6); *Mâzărâeştii* (top., jud. Bacău, Moldova, 1507, Costăchescu, DM de la B., 190, regest; numele se explic prin Toma, fiul lui *M'azar,* dat de un alt regest. Deci, nu e un caz de rotacism. (Forma astăzi, *Mâzânâeşti,* e preţioasă, pentru că *n* este un indiciu că s-a evitat rotacismul).

în zilele noastre: *vir' (ncoace):* Coşcodeni (U.R.S.S.), Th. Holban, Arhiva din Iaşi, X 1933, p. 89; cf. ML, p. 182 ş.u.

2. Fonetismul *amerinta* (CC_2, 254, 9) e datorat disimilării *(n-n > r-n)* în regiunea rotacizantă, însă, trecerea lui *n* la *r* a fost produsă prin rotacism Forme ca *gerunke* (V, ps. 77, 55) sau *geAruAkiele* (CV, 23, 11), din *genuch* se explică prin propagarea nazalităţii anterioare *(genuki;* cf. S, ps. 77, 5 *genunkile)* şi trecerea lui *n* la *r;* sînt cazuri, însă, cînd sunetul inductor a dispărut, prin disimilare totală: *n-n* > r-zero; *geArukiele* (CV, 25, 12), *geruki genrukiu* (H, ps. 104, 37; 71, 17; 77, 67, 68).

în limba comună din zilele noastre, există cazuri de disimilare consonantică, cu *r (<* produs prin acţiunea unui al doilea *n* din corpul cuvîntului. Fenomenul apare în cuvinte *amerinţa (< ameninţa), gerunki (< genunki)* etc. Inovaţia aceasta e generală, în dacoromân dar faptele se grupează mai ales în regiunea în care rotacismul este atestat în secolele al XVI-l şi al XVII-lea (în această regiune se pronunţă astăzi *luceafân,* în loc de *luceafăr* şi *viezu* în loc de *viezure,* pentru a se evita pronunţarea cu *r:* Rosetti, SL, Bucureşti, 1955, p. 1 Cf. Rosetti, Etude, p. 17 ş.u.

3. Cînd prep. *din, în, prin* şi pron. nedefinit sau numeralul *un* sînt legat în elocuţiune, de un cuvînt următor, a cărui iniţială e o oclusiva labială, atun articulaţia dentală a lui *n* se acomodează după articulaţia labială a cuvîntul următor, potrivit formulei: explozivă sprijinită asimilează implozivă n sprijinită.

Fenomenul acesta e notat, uneori, în textele din secolul al XVI-le *diAm băsereca* (S, ps. 67, 30), *dem pădure* (S, ps. 3, 5), *dim mijloc* (V, ps. 10 12), *um părinte* (TM, 82, 135), *îm brumă* (CP, ps. 118, 83), *îm măna* (Ţara Rom nească, 1600, AAR, 20 ist., 483, \),*împreţ* (PO, Gen., 31, 15).

r

n

***n* urmat de iod a fost palatalizat şi apoi muiat; în această situaţie, poa dispărea, după ce nazalitatea sa a fost comunicată vocalei precedente. Proces acesta s-a petrecut într-o parte a domeniului dacoromân.**

Textele, afară de T, prezintă alternanţe grafice:

. Nordul Ardealului-Maramureş. H: *cuvinos* (ps. 15, 10 etc.), *cuvin* (ps. 78, 2 etc.) *cuviAnos* (ps. 11, 2), *întămdu* (ps. 88, 28 etc.), *întănAiul* (77, 51), *sepoAe* (ps. 77, 7), *pustînia* (ps. 28, 8), *secrmJul* (< magh. *szekrer*

ps. 131, 8), *spuniu* (ps. 54, 18 etc.), *cuvios* (ps. 4, 4 etc.), *întâiul* (ps. 104, 36), *mângâia* (ps. 68, *21), pustie* (ps. 54, 8), s^rnw (ps. 51, 11) etc. Pluralul de la *an* e notat *ami* (ps. 89, 4), *anniii* (ps. 89, 9).

S: *călcâniiu* (ps. 48, 6 etc.), *cuvinos* (ps. 85, 8), *întânii* (ps. 104, 36 etc.), *mângânietoriului* (ps. 57, 6), (ps. 11, 6 etc.), ȋwWEfo (ps. 88, .28 etc.), *vii (=* vie, pl., cînt. 4, 17), *precuvius* (ps. 4, 4) etc.; *an(n)ii* (ps. 60, 7; 30, 11 etc.), dar şi an (ps. 89, 4).

V: *precuvi-tiuşiloru* (cînt. 8, 86), *anii* (ps. 89, 15), a-tu (ps. 89, 10) etc., *cuviius* (ps. 85, 8), (ps. 77, 51), *putu* (ps. 100, 6) etc.

CV: *întâniu* (5, 6), *spuniu* (79, 1), *sevi+e* (subj. pr., 3 sg., 75, 2), (38, 2 etc.), *spum* (19, 5 etc.) s£ (45, 12), <w«, pretutindeni (64, 7 etc.).

TM: notaţia cu *n* e rară: s£ w-te (conj. pr., 3 sg., 123, 238), *ai ailor (107,* 215; 145, 179, dar *ani,* 146, 179).

Moldova. 1588, *ai* (pl. de la *an,* DH, XI, 197, 325). 1591-1593, *ai* (id., DH, XI, 218, 351; 318). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, *ai* (ib., LB, 58, 7; 60, 14). Mănăstirea Slatina, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, *ai* (ib., LB, 66, 12). Suceava, 1597,. *ai* (ib., CB, I, 77, 9); 1600, *fânină* (LB, 51, 4, nr. 7). Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, *1588,fanina* (CB, I, 206, 350). Drăguşeni (jud. Iaşi), 1587, *Aagafieşonie* (= Agafieşoaia, n. pr., SI, X, 11).

Sudul Ardealului-Ţara Românească. Grafia cu *n* apare rareori în textele lui Coresi: *puni, pu4i, spu-ti, vinile* (CP, ps. 20, *6* etc.; 20, 13; 49, 16; 79, 9), *sâ vi+e* (subj. pr., 3 sg., CPr., Romani, 3, 8), *vi-te (=* vie), CPr., I, Corint, *9,* 7).

Ţara Românească. Jumătatea de vest a jud. Mehedinţi, 1549, *Lupoane* (n. top., CB, I, 242, 8). Bérileşti, circa 1609, *ai* (pl. de la *an,* CB, I, 174, 16). Buneştii de Jos (jud. Argeş), 1597, *ai* (id., CB, I, 80, 12).

Banat. PO: *dentâniu* (Gen., 1, *5), puni (Ex., 25,* 16), *râmâni* (Gen., 38, 11), *spuniu* (Ex., 10, 2), *ţi-ti* (Gen., 32, 17), *ţiny* (Ex., 34, 11), *tini* (Ex., 34, 22), *sâ nu vi-ti* (Gen., 31, 52), *sâ vini* (Ex., 34, 2) etc., *de-ttâi* (Gen., 4, 4), *puie* (Gen., 48, 17) etc. T: *enkunacy. (=* încuiaţi, 146, 6), *sse ramâne* (154, 3; 156, 3), *ramania* (156, 13), *pustinesc* (164, 6).

Grafiile enumerate redau în mod aproximativ nazalizarea vocalei precedente şi muierea lui *n;* în nordul Ardealului, Maramureş, Bucovina şi Moldova, *n* era pe cale de a dispărea în vocala precedentă, nazalizînd-o; procesul acesta era petrecut în sudul Ardealului şi Ţara Românească.

n apare conservat în documentele moldoveneşti din secolul al XV-lea; v. Bărbulescu, Curentele, p. 66—67. Surprinzătoare, după examenul grafiilor de mai sus, este afirmaţia lui I. Şiadbei (în Viaţa românească, 1928, p. 346), că *n* palatal nu mai apare în documentele din Moldova «după anul 1500». După I. Stan (CL, IV, 1959, p. 54), trecerea lui *n* la i n u era încă încheiată nici în Ţara Românească, dar textele de limbă nu îngăduie o astfel de concluzie.

1

în textele enumerate mai jos, câteva cuvinte au păstrat pe / originar neatins: *cârtulariu* (gr. KaprorAdpios, CV, 11, 12; H, S, ps. 44, 2; TM, 54, 17; CP, ps. 44, 2; CT, Mt., 3; CPr., Titu, 3, 13); *temeli* (gr. Oe^Juov, pf., 3 sg., S, ps. 86, 5).

v

V (muiat) apare conservat în *liubi* (< v. sl. *ljubiti,* H, ps. 4, 3; S, p 118, 140), *liubov* (< v. sl. *ljubovi,* CT, Ioan 17; CPr., I, Petru, 4, 8).

§

1

în textele din nordul Ardealului-Maramureş enumerate mai jos, găsi câteva cazuri de nenotare a lui *l* + consoană; grafia aceasta ar putea reda p *I* (velar), cu tendinţa de a trece la *u* sau de a dispărea: *ascutâtoriul (=* ascu tătorul, CV, 114, 12), *-trăţâ (=* înalţă, H, ps. 26, 6; 60, 3; 148, 13), *-tratar* (H, ps. 46, 10), *-trâţâmh* (H, ps. 33, 4), *-tratare* (H, ps. 149, 6), *-trătariei* (H, ps 50, *21),-trâtiia* (H, ps. 11, 9), *ascutaţi* (TB, 362, *69), alatu (=* alaltul, Cod. M 230, 141 v.').

> Candrea, S, I, p. 168; Oaş, p. 46; după N. Draganu (Despre *l* > *u* şi dispariţia acestu în româneşte, în Omagiu lui I. Bianu, Bucureşti, 1927, p. 137—154), această pronunţare fi datorată unei influenţe străine.

r

1. Fonetismul *anina* «nisip» apare în S (ps. 138, 18) pe lîngă fonetismu normal, *arină* (S, ps. 77, 27 ; *arirâ,* cînt. 7, 36). Cel dintîi e datorat asimilăr *r-n* > *n-n.* Acelaşi proces s-a petrecut în *fânină* (Suceava, 1600, LB 51, 7

2. Prep. *prentru, prespre, prestre* apar sub diferite forme datorate dis milării totale: *r-r* > zero *-n* sau f-zero:

forma primitivă *prentru* apare în H (ps. 5, 10, etc.) GB (729, 13, 1a TM (101, 200), Caz. I (31,4 etc.), Moldova, 1593 (DH, XI, 318, 319), Suceav 1593 (Bianu, DR, 4, 4), Tara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 485); *printr* {CV, 71, 12), PO (Gen., 9, 5); *pentru* TM (102, 202), Caz. I (32, 16 etc.), {CB, I, 7, 22 etc.), Bîrlad, 1588 (CB, I, 51, 5), CPr. (II, Corint. 7, 6), Moldov 1597 (DIR, A. IV, 178, nr. 237), Galaţi, 1571 (CB, I, 18, 4), Cacămei, 159 (Bianu, DR, 2, 5, 12), Tg. Jiu, 1591 (CB, I, 56,' 3), Ţara Românească, 159 {DIR, B. VI, 60, nr. 69), Glodeni (jud. Dîmboviţa), 1596 (CB, I, 67, 16; 7 4), PO (Gen., 12, 19) *\prentu* (Vlădeşti, jud. Argeş), 1583—1585 (CB, I, 39, 5

forma primitivă *prespre* apare în CV (18, 12 etc.), H (ps. 41,8 etc.), S (p 8, 10 etc.), V (ps. 96, 9 etc.), TB (420, 24 etc.), GB (735, 25, 8 b), Caz. I (3 16), Moldova, 1593, (DH, XI, 317, 318), Tîrgovişte, 1601 (CB, I 109, 13 CT (Mt., 32 etc.), CPr. (II, Corint., 7, 4), PO (Gen., 11, 9) ;

pespre: Caz. I (33, 16), CT (Mt., 33 etc.);

prespre: Moldova (Luca Stroici), 1593 (DIR, A. IV, 76, nr. 95; 75, nr. 94 1602 (CB, I, 113, 6), CPr. (Act., 13, 27);

preste: Moldova, 1591 (DH, XI, 219); Ţara Românească, 1600 (AA 20 ist., 457, 7);

festre: S (ps. 8, 2j, Mănăstirea Galata (jud. Iaşi), 1588 (CB, I, 199, 18

peste: Cureştii sau Bogata, jud. Călăraşi, 1606 (CB, I, 155, 5).

3. Prep. *pre* apare sub această formă în toate textele din secolul al XVI-lea *pe.se* explică prin disimilare totală, în legături sintactice, atunci cînd iniţia cuvîntului următor era *r: pre r-*; forma disimilată e atestată în mai multe te te: Tara Românească, 1585 (DIR, B. V, 183, nr. 196), Piatra Neamţ, 159 (DIR, A. IV, 136, nr. 178), Glodeni, jud. Dîmboviţa, 1596 (CB, I, 72, 7, 8, 1

. Cf: *dereptu r-* > *drept r-* >*deptu-; deptu* e dat de H (ps. 72, 19), CV (149, 4). *Protr popul, potropop* (jud. Dîmboviţa, 1572, DIR, B. IV, 78, nr. 83).

r

Prezența lui *r* apical vibrant în textele din secolul al XVI-lea e atestată fie prin grafia *rr* (H; GB: *anăta, 129, 12,* 6 a; *sorroci,* 730, 15, 2 b; *rrănd,* 732, 18, 1 b; *rrăspos,* 734, 23, 2 a etc.), fie prin întrebuințarea unui semn special, derivat din *r* glagolitic (H, S, V, CV, Ap. I; v. mai sus, p. 407);

f apare în condițiile următoare:

a) la inițială: 1) elementele latine: *rrădăcinră* (H, ps. 47,3); *rrugămu* (Prav. Lucaci, 122 v.), *rreale* (Id. 239 v.); 2) elemente străine: *nana* (H, ps. 90, 10), *răstigniră* (Ap. I, pl. 3), *rrăndul, rrale, rrugămu* (Prav. 1581, p. 768), *rîndu* (Prav. Lucaci, 216 r.).

b) în interiorul cuvîntului: 1) intervocalic (elemente latine): *amarră* (H, ps. 63, 4), *urâciunile* (Ap. I, pl. 3); *darru* (220 v.), *înderrăptu* (231 v.); (elemente străine): *izvoarrele* (H, ps. 17, 16), *darru, Krrăşi* (Prav. 1581, p. 768); 2) înaintea unei consoane: *arde* (CV; 123, 10).

Reduplicarea lui *r* apare cîteodată şi în PO: a) la inițială: *rrepede* (Gen., 49, 7), b) în poziție intervocalică: *tărroasâ* (Gen. 30, 5).

Notarea constantă a lui *f,* în traducerile rotacizante, corespundea, desigur, cu realitatea fonetică. Dacă urmărim notarea lui *r,* într-un text ca H, de exemplu, constatăm, într-adevăr, că notarea acestui sunet, cu ajutorul slovelor indicate, nu e întîmplătoare: *cari, bucură, rece, rruşine, celorw, mari, pre, bucure, cari, vorh, dereptate, purure, măr escă etc.* (H, fol. 30 r., în Candrea, S, I, pl. IX).

Candrea (S, I, p. 118) crede că semnul special care notează pe *r,* în traducerile rotacizante, a fost «inventat» de scriitorii care ne-au dat primele traduceri româneşti: Explicația lui Bărbulescu (Curentele, p. 124 ş.u.), care vede în acest semn un *r* glagolitic, este plauzibilă. Bărbulescu susține, fără dreptate, ea grafiile examinate mai sus nu ar neta pe *r.*

Acest *f* se pronunța în regiunea rotacizantă, în cuvintele de origine latină şi străină. In textele din secolul al XVI-lea găsim pe *ă* şi *î* trecuți la *e, i,* sub influența lui *r* precedent:

fărima (H, ps. 2, 9 etc.), *înderret* (H, ps. 39, 15, etc.), *Merita* (S, ps. 9, 25 etc.), *omori* (TM, 153, 191), *reu* (CV, 47, 5 etc.; H, ps. 7, 5 etc.; S, ps. 9, 27 etc.; TM, 124, 241), *(r)ride* (H, S, ps. 24, 3 etc.), *risulu* (CV, 129, 4), *(r)riu* (H, S, ps. 23, 2 etc.), *riurele* (TM, 50, 10), *scurrima* (H, ps. 93, 13), *terrină* (H, ps. 29, 10), *țerină* (S, ps. 103, 29), *uri* (H, ps. 13, 1 etc.; S. ps. 24, 19 etc.; TM, 51, 12), *rău* (S, ps. 7, 5; TM, 124, 241), *râde* (S, ps. 2, 4), *rău* « rîu » (S, ps. 73, 15; cînt. 6, 4), *țârără* (S, ps.7,6) sînt fonetisme care au putut fi introduse de copişti. Schimbarea timbrului vocalei care venea după *r* apare însă notată regulat în V: *amarară* (cînt. 2, 16), *întărătu* (cînt. 2, 21 etc.), *răure* (ps. 106, 33 etc.), *țărâna* (ps. 101, 15), *ură* (pf., 3 sg., ps. 138, 22 etc.), si în cîteva texte netraduse: Săliste, jud. Maramureş, 1593, *rău* (LB, 47, 14), Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava), începutul secolului al XVII-lea, *rău* (LB, 57, 11; 77, 9).

Fonetismul acesta a fost înregistrat, în zilele noastre, în nordul Ardealului (Țara Oaşului) şi în Maramureş: *rău, rid, fipă, rînd* (Oaş), *face, râie, rău, urăsc* (Maramureş).

Candrea, Oaş, p. 46. Papahagi, Maram., lxij; *r,* în română, întunecă timbrul vocalelor prepalatale următoare: *e* > *ă*, iar *i* >*î*. Fenomenul e vechi, deoarece e atestat şi în aromână: făw, ar. *arau (< reus), rîu,* ar. *arîu (< rivus).* în schimb, *r* nu a avut aceeaşi acțiune: *peri < perire), r* şi *rr* în secolul al XVI-lea: M. Sala, SCL, XV 1964, p. 170— 179 şi 499.

GRUPURI DE CONSOANE

tl

Gktpiiî *tl* apare păstrat în *Mtlean* {< magh. *kitlen,* S, *ps.* 91, 12; TB, 458 $«> CP, ps. 5, 6; CT, Mt., loan, 10; CM, 260, 1; Moldova, 1593, DH, XI 319), *hitleni* (vb.,'S, CP., ps. 104, 15). Trecerea lui *t* la *k* este notată în H: *Mel nutu* (ps. 5, 6), *Mcleni,* S (ps. 35, 3), *hecUnii,* V (ps. 91, 12), *MclMtele,* CV (12), *McUnul,* TM (104, 208), *Mclenirâ-se* PO (Gen., 14, 4).

Acelaşi fonetism apare în *izecUn* (< magh. *izetlen,* H, ps. 59, 6; S, ps. 16, 4

Mtlean «neadevărat, falsificat» (e vorba de un uric; Moldova, 1605, D. Bogdan, Gl 64)' *hitleni* (pl.), într-un document în limba; slavă; *i oni su hitleni gospoâstva mi* «iar ei sî necredincioşi domniei mele» (Țara Românească, 1462-1463, Bogdan, Rel. Braşov, p. 10 [iar fiii iui Bilțu au fost] *hitleni* (într-un document în limba slavă, Bucureşti, 1579, Ştefulesc DSRG, 207),

ct

Grupul *ct* e redat prin *ht* în *oht(omvrie),* Țara Românească, 1577 (DI B. IV, 295, nr. 297).

pt.

Grupul *pt* din *derept* a fost redus la *t: dereiu* (H, ps. 5, 14; CP, ps. 6, PO, Gen., 27, 45), *deretate* (H, ps. 142, 1; CV. 168, 14).

rt

Uita (< *oblitare,* cf, Philippide, Orîg. Rom., II, p. 112) apare în CV: *ui* (115, 4), *ultătoriu* (115, 8), S (ps. 9, 13 etc.), CP (ps. 9, 18 etc.) şi în CT: *uita* (Mt., 65). *Uita,* formă analogică după *uit* (ind. pr., 1 sg.), în care dispariț lui *l* e justificată de fonetică, apare în S: *uiți* (ps. 43, 24), *se nu uite* (ps. 5 12), etc. H: *uit^* (ps. 118, 16), *uită* (ps. 49, 22) etc., V: *uitaiu* (ps. 118, 15 *uitata* (ps. 136,5), CP (ps. 9,13, *etc.), £T: uitată* (Luca, 63), PO (Gen., 41,51 etc

Părerea lui Candrea (S, I, p. 95-96, 166-167), că fonetismul *uita* ar proba vechim unui text, față de alt text cu fonetismul *uita,* nu e justificată. într-adevăr, *uita* nu provi *din uita,* ci e o formă analogică care s-a putut naşte oricind; fonetismele *uita* şi *uita* au coexis (v. exemplele din CP şi CT). în CP, fonetismele *uita* şi *uita* apar laolaltă; daca *uita* ar fost o formă arhaică sau dialectală, Coresi ar fi eliminat-o cu siguranță, astfel cum a p cedat în alte cazuri. Păstrarea lui *uita* probează că acest fonetism nu era neobişnuit în gra lui Coresi. Prezența exclusivă a fonetismului *uita, Aii* H, nu probează, deci, că acest text fi mai nou decît traducerea originală de pe care a fost copiată S. în consecință, părerea I. Şiadbei (Viața românească, 1928, p. 346), care susține că *uita* nu mai apare «după an 1500», nu e justificata de fapte.

nt

Grupul *nt* apare notat cînd *ni,* cînd *mt,* de exemplu în H: *săntu* (ind p 1 sg., ps. 34, 3) şi *sămtu* (ps. 21, 7), *săntu,* (3 pl., ps. 24, 6) şi *sămtu* (ps. 9, 2

Grafia *mt* apare în textele următparş; săwrf», S (ps. 2, 6), V (ps. 77, 39), CV (1, 4), GB (729, 12, 8), TM (44,' î;pretutinâeni, în *Legenda lui Avraam,* TM, 189 ş.u.); *sămtu*², Moldova, 1593 (DIR, A. IV, 74, nr. 94); *simt,* Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), 1600 (pretutindeni, LB, nr. 8); *semtete,* TM (45, 2) • *sămtu,* Roman, 1605 (DR, 8, 28), Suceava, 1595 (LB, 49, 5,' 17); începutul secplului al XVII-lea (pretutindeni, LB, nr. .19) \samt (PO, Gen., 49, 5); *ssem-* t ^ t *H* > ' T (160 ' 3> 1*frămt*> S (Ps- 3' 8etb-) < V (Ps- H6' * etc.), CP (ps. 33, 19), CPr. (Efeseni, 2/14), PO (Gen., 17, *14)-frâmse, TU* (106, 2,14), CP (ps. 75/4), CT (Mt, 58), CPr. (Act., 20, 11).

Asupra fonetismului ***frîmt,*** ***v.*** Rosetti, Rech., p. 99-100 și A. Procopovici, DR VI. p. 410-411.

mp

Grupul *mp* e conservat în *rumpu* (H, ps. 115, 7), *se se- rumpă* (Tara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 484, 11), *rumpem* (CP, ps. 2, 3), *(r)rumpe* (H, ps. 18, 3; S, ps. 51, 7; TB, 458, 89; CT, Mt., 109); aceleaşi texte cunosc însă si forma fără oclusiva nazală: *(r)rupe {H,* ps. *2,* 3; CP, ps. 51, *1), rupem* (S, ps. 2, 3), *rupefi* (H, ps. 118. 171; CT. Mt., 52).

mt

Grupul *mt,* grafie aproximativă, cu notarea labialei ca *p* şi trecerea nazalității asupra vocalei precedente: *străptori (*= strîmtori, jud. Argeș, 1594 DIR, B. VI, 138, nr. 153).

fs

Grupul inițial *fs, în fsat {< fossatum),* e conservat în S (ps. 40, 4 etc.) şi în CV (£7, 9); dar S cunoaşte şi forma *sat* (ps. 101, 7), cu modificarea grupului, prin şupresiunea lui *f*

ML, p. 354 ş.u.

ns, rs

Grupul *ns* apare notat în *hiclenşig* (< magh. *hitlen* + suf. *-seg,* H, ps. 27, 4 etc.; S, ps, 9, 28; CV, 144, 12; TM, 125, 242), *Mclensug* (S, V, 138, 4; TM, 120, 232; CP, ps. 93, 23; CT, Mt., 47; PO, Gen., 27, *$S),Mtlensug* (Moldova, 1593, DH, XI, 319; TB, 452, 76; CP, ps. 50, 6). Dispariția oclusivei nazale (v. mai sus, p. 452 ş.u.) e redată de grafiile *hiclesig* (CV/65, 5), *hiclesug* (CP, ps. 9v 28; CPr., I, Petr., 2, 1), *hitleşug* (CP, ps. Î38, 4; CT, Marcu, 29).

Oclusiva nazală e notată în *eftinşig* (S, ps. 50/3 etc.; V, ps. 118, 156 etc.), *eftenşug* (CP, ps. 50, 3 etc.; PO, Gen., 41, 31).

Notarea lui *n,* în cazurile acestea, probează că cuvintele erau simțite ca fund compuse; dispariția lui *n* s-a produs atunci cînd sentimentul compoziției s-a pierdut.

în acelaşi fel se explică prezența lui *r* în *mestersug* (< magh. *mesterseg,* CPr., Efes., 4,J4).

Grupul *sk'* e notat *sc,* în *scop* «şchiop», la Coresi (CT, Mt., 63; Marcu 42; Luca, 76); în H, întîlnim grafia cu *skt skiupară* (— şchiopară, H, ps. 17, 46

Cf. ***scepâ,*** Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1620—1638, LB, 92, p. 11.

Sf

Asurzirea lui *v,* în grupul *sv,* e notată deseori: *sfadă* (CV, 14, 6 etc H, ps. 79, 7; S, CP, ps. 40, 10; 1600, Țara Românească, AAR, 20 ist., 47 5), *sfădi* (TB, 464, 100 etc.), *sfat* (S,,ps.' 1, 1 etc.; V, ps. 106, 11; PO, Gen 49, 6), *sfătui* (CV, 86, 4—5), *sfrişi* (H, S, CP, ps. 28, 9) etc. Notarea cu *sMdâ, svet, svârşi, săvârşi* reproduce grafia cuvintelor slave *suv&tu, suvltova svrtisiti* etc. (cf. mai sus^ p. 407).

SCURTAREA

1. Scurtarea termenilor de politețe *domniei sale, domniei fale, domni voastre* apare în texte netraduse:

Suceava, 1595, *domnitaie* (LB, 49, 26), *domitale* (Id., 49, 4), 1600 (LB 51, 3, 5 nr. 7). Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), 1600, *domnilor voastre* (LB 52, 12). Suceava, 1593^-1597, *dumile voastre* (LB, 50, 10, 13, 14, 16). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, *dumnevoastrâ* (LB, 48, 8, 9, 14, 20 Suceava, 1595 (LB, 49, Î0, 17). Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), 1600, *âomSvost* (LB, 52,22). Moldova, 1591, *mneaia* (DH, XI, 233, 358).

Termenii aceştia fiind frecvent întrebuințați, pronunțarea lor a fo neglijată; în *mneaia,* primul termen al compusului *(domnie)* a fost scurta

2. Acelaşi proces s-a petrecut în *astă seară > astară* (PO, Ex. 16, 6) *f& (<fată): fa-sa* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul sec lului al XVII-lea, LB, 54, 9).: monosilabul a devenit o interjecție *(fa, f*

3. Scurtarea formelor auxiliarului *a vrea* (v. mai jos, p. 510) se expli *ie* asemenea prin deasa întrebuințare a formelor acestora şi pronunțare lor neglijentă.

4. Formele *e, ie, i* şi s sub care apar pers. 3 sg. şi pl. a ind. pr. a verbul ** fi* corespund lui *este* şi *sînt:*

nu e mântuire lui (S, ps. 3, 3), *şi... spurcăâiime-i domnului* (S, ps. 5, 8 **6e$țu cal 4? (= ie) de la mene* (Lucaveț, U.R.S.S., începutul secolului XVII-lea, LB, 68, 19), *să şteți cumu-i într-acastă țară* (Mănăstirea Moldovi jud. Suceava, 1595—1622, LB, 71, 7—8), *la menre-su* (H, ps. 55, 13), *n cuvente* (S, ps. 18, 4).

Scurtarea s-a produs în frazele nominale, în care *este* şi *sînt* nu indică acțiune şi sînt întrebuințați ca simple unelte gramaticale, lipsite de sens, as pra cărora atenția nu este fixată.

e < lat. *est, s* < *sum, sunt* (Puşcariu, DR, VII, p. 458).

5. *Imă,* formă scurtată din *mamă* sau *mumă,* apare în S (ps. 26, 1 formele de genit.-dativ *4măriei* (S, ps. 108, 14) sau *măriei* (S, ps. 21, 10,

Cf. formele de genitiv.-dativ ***măriei*** (S. pş. 21, 10, 11), ***mării*** (S, ps. 68, 9), ***mânre-sa*** (H, ps. 108, 14), ***măni-sa*** (Ş, Simb. Ath., ed. Candrea, 336, 32).

Ele probează că forma scurtata nu poate fi explicată prin alb. t. *eme,* cum propune Weigand, BA, *lll*, p. *215.* îndoiala lui Candrea (S> I, ccxx>x^nu este deci justificată. Cf. DE, nr. 1044; Densusianu, H.fl.l.r., II, p/ 32, 148; ed. rom;, II, p. 26, 96, Explicaţia lui A. A^ram {BSL, RLR, VI, 1969, p.5 12—-i7); ***fmă*** < *mmd* nu e convingătoarei ^ .* i

Păstrarea lui ***o,*** în ***deavaloma*** (r. « cu grămada, ângros » < ***vaîu*** « val »; jud. Prahova 1597-1600, DIR, B. VI, 296, nr, 312).

Proteză. ***Aţigani*** (pl. Tîrgovişte, 1512*, Hasdeu, Arch, ist,, I, 1, 142, nr. 207).

INOVAŢIILE ÎN FONETICĂ

în paginile precedente am înregistrat variantele fonetice "ale unor texte venite din regiuni diferite ale domeniului dacoromân; particularităţile lor sînt mai accentuate ca în zilele noastre, căci în secolul al XVI-lea nu exista o normă a limbii literare (în « concluzia » la prezenta carte — v. mai jos, p. 539 ş.u. — sînt trecute în revistă variantele dialectale ale textelor din secolul al XVI-lea la care ne-am referit mai sus).

Vom înregistra, aici, inovaţiile căfe sînt semnalate în textele din secolul al XVI-lea: *e* accentuat, urmat în silaba imediat următoare de *e,* apare monoftongat: *cere, degete, legi* etc.; *e* a trecut *Mi* în *nici iteci);* fBrina savantă *român* (cu *o)* apare în unele texte; *trimite* (cu *i* < *e); ridica (< rădica)) nâfod (<ţ nărod)'; inel {< îmi); inimă ^Jntmăf;î dază*<{< ăeacd)}* diftongul *ie,* utmat în silaba imediat temătoare de *&:riele\ • iepe; 'mwem* etc.; (< *iale, iape, muiare); minâinos (< menciuMs) \ uşor (< iuşor^y-fi-îd^ftă-- \<-pţoUă) \ ti-*trecut la f în *întâi, cuvios, spui* etc.; *pentru .(•< prentru),pe (<i fre);* grupul *cl (< tl)* in *Mclean; uita* (pe lîngă *uita).*

FONOLOGIA

în baza expunerii din paginile precedente, putem stabili următoa[…] trăsături fonologice ale limbii române în secolele al XV-lea—al XVI-lea.

Vocalele. Stadiul atins în limba de astăzi este atestat în texte. G[…] fiile atestă existenţa arhifonemului cu două realizări *ă/î,* iar întrebuinţa[…] slovei M dovedeşte existenţa vocalei de timbru *î* (v. mai sus p. 417—418).

seria anterioară palatală	seria medială nelabială	seria posterioară labială

în privinţa diftongilor *ea'* şi *oa',* socotim că existenţa lor este asigurată[…] grafiile pe care le-am examinat şi interpretat în paginile precedente (v. p. […] şi 465).

După concepţia noastră, alternanţele *ea'—e* sau *oa'—o,* curente în text[…] din secolul al XVI-lea, sînt fapte de grafie (pronunţarea cu o deschis din zil[…] noastre, relevată în graiurile din Transilvania, este atribuită de I. Pătr[…] SCL, IV, 1953, p. 212, influenţei maghiare).

Avram (Graf. chirii., p. 134) socoteşte că în sistemul fonologie al limbii din secolu[…] XVI-lea aceşti diftongi erau monofonematici şi îi notează cu *d* şi *â.*

Dar, de fapt, după cum am stabilit în alt loc (v. mai sus, p. 328 si 331 ş.u.), diftongarea lui *e* şi *o,* în această situaţie, e foarte veche, anterio[…] influenţei slave asupra limbii române, astfel încît e imposibil de a admite t[…] lui Avram.

în privinţa diftongilor cu *i,* am văzut că grafiile sînt alternante (v. m[…] sus, p. 467 ş.u.). Faptul că în acelaşi text primul segment din verbul *che*[…] de exemplu, e notat *kie-* şi *ke-* (această grafie apare în toate textele, inclu[…] în CV) ne arată clar că se ajunsese la stadiul fonetic *kye-* sau *k'e-,* în seco[…] al XVI-lea, deci la un diftong difonematic (Avram., Graf. chirii., p. 81, adm[…] că unele graiuri în secolul al XVI-lea rămăseseră încă la stadiul cons. +[…] *i* + vocală *ipiiatră);* de altfel, palatalizarea lui / în *her (= fier)* etc., semnal[…] în anumite texte din secolul al XVI-lea, ne impune să plecăm de la stadiul[…]

Interpretarea grafiilor permite degajarea valorii fonologice invaria[…] a slovei *f, care notează arhifonemul w.

De reținut definiția lui data de B. P. Hasdeu (CB. supl. lat. I, LXXV): « o varietate vbcalo-consonantică de sunet nazal &.

în privința lui *ăr, îr, al, îl,* notați *lî, rî, lă şi ră,* fluctuațiile în scrierea lor (în cuvinte ca *pîlc, vîrtos, sălta* etc.) arată că aceste grupuri erau realizate uneori ca lichide silabice:

r, l (v. mai sus, p. 407 şi Avram, Graf. chirii., p. 73).

Grafia atestă diferența fonologică dintre *r* si *rr* la intervocalică (Avram, Graf. chirii., p. 97).

Expunerea lui Gretchen H. Buchler (An Examination of the Debate on Romanian Phonemics, Univ. of Pennsylvania, diss. 1956) e corectă, dar analiza fonologică a lui *valea, lunea în val'a, lun'a* e inacceptabilă.

MORFOLOGIA

SUBSTANTIVUL

-O. TERMINAȚIA

. Masculine şi neutrş. Terminațiile *-ariu* şi *-oriu* (< lat. *-arms -onus);* apar-în traducerile rotacizante: *agutoriu, pălariu, calcătoriu,. gudecătoriu, mădularul* etc.; fprmele, fără *i* pot fi datorate copiştilor, de exemplu *ţieiorului, făcătoru* (CV, 54, 6; 129, 13); Ap. I: *păzitor iuW, deregâtoriu, urmitorul* (pl. î). Coresi cunoaşte formele cui: *cînlătoriul* (CT, Mt., 109), *despunetoriu* (CT, Mt., *51), făcător iul, pierzător iu, ucigător iul,* (CC₂, 460^ 9; 459, ..10, 11 etc.); PO: *dâtătoriu, făcător iu* (Ex.-13, 22; 14, 3) etc.

Feminine. Cîteva substantive îşi păstrează terminația în *-e: aram*e (H, S, ps. 17, 35 etc.; V, ps. 106, 16; TM, 229, 230; Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, 1588, CB, I, 205, 332,etc.; CP, ps. 17, 35} >CT, Mt., 35; CPr., I; Corint., 13,' i), *grindire* (H, ps. 17, 13 etc.; S, V, ps. 77, 48), *marmure* (TB, 285,\ 115); în alte texte însă, *-e* a fost înlocuit,cu *ă,* ca in limba de astăzi: *aramă* (Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, 1^88, CB, I, 203, ,287; L, CB, I, 9, 50). ^

^{ienuL .Substantivale înşirat^mai jos sînt neutre, nu masculine, ca astăzi: *genunkiu,* pl. *genu(n)ki(e)le* sau *ge(n)ruk(i)ele:*H,S (ps. 108,24), CV (23, 11 etc.), V (ps. *11,* 55), CP (ps. 71,17 etc.), CT (Marcu, 45), CPr. (Act., 7, 59), *obfaz,* pl. *obraze* (S. Simb. **-Ath.»** ed. Candrea, 337, 19), *stălp,pl. stălpure*, *taler* (monedă), pl» *talere^{CT,* Mt., $3; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 478, 5 etc.),\ *itmdr,* pl, *umere* **(H,** S, ps, 57, 10), .

Genul cîtorva substantive nu apare fixat, în secolul al XVI-lea: *gr urna (d)* este neutru *(grumadzele),* pl», H, ps. 113, 15) si masculin *(grumazi,* pl. CPr., Rom., 16, 4; L, CB, I, 8, 29—30; PO, Gen., 27; 16); *slugă* e feminin (H, S, V, ps. 103, 4; TM, 150, 186 etc.; TB, 424, 28;. Moldova, .1595, DH, XI, 318, CP, ps. 103, 4) şi masculin: *un slugă* (CQ, 225, 28).

DECLINAREA

^ *ZZ* asculine. Fonetismul *copaciu* (TB, S32, 46) este normal; *copac* (sg.) a fost refăcut după analogia lui *săraţi* (pl.) *sărac.*

în afară de flexiunea *tatălui* **(S,** ps. *44,* 11 etc.), *tată* apare la genit.-dativ şi sub forma *tătănrilui* (H, ps. 44, 11), *tătânelui* **(S,** ps. 151, 1); *tătărelui* (V, ps. 151, 1), *tătânului* (CP, ps. 151, 3), *tătâne-sâu* (TM, 146, 180), *tâtâni-să* (PO, Gen., 48, 9) etc.; la plural găsim numai forma *tătari* **(S,** V, ps. 96, 7; CV, 74, 11 etc.), *tătâni* (CP, ps. 95, 7).

Aceeaşi flexiune apare în *frâţăne-miu* (EP, 36), *frăţini-tău* (PO, Gen., 27, 44), *frăţini-său* (CT, Marcu, 55; CPr., Rom., 14, 13; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 473, 2), formație analogică după *tătîne.*

Substantivele terminate ***în"~a,*** *-că, -gâ* fac genit.-dativul in ***~(e)i,-ie*** sau *Azariiei* (V, cînt, 7, titlu), *Isaiei* (S, CP, cînt. 5, titlu), *Isaieei* (V, ib).

Lucăei (S, CP, cînt. 9, titlu), *Lukiei* (S, cînt. 10, titlu), *Luki* (Luca, n. pr., Hîrlău, 1517, Costăchescu, DM, de la B. 420), *Zahariei* (V, ps. 138, titlu), *popeei* (C Prav., 8, 6; 11, 17;I12/4; 21; 8)C *j^pei* (Cerneti, jud. Mehedinți, 1599,ˣCB, I, 88, 1; Cucuteni, jud. Iaşi, 1600, DIR, A. IV, 297, nr. 362), *vlădicăei* (CT, Mt., 109), *Lucăi* (Bucureşti, 1579, CB, I, 253, 24), *Mogăi* (Tg. Jiu, 1591, CB, I, 58, 19), *Stoicăi,* (jud. Dîmbovița si Oltenia, cea 1595, CB, I 53, 3),

Vocativul în *-e* apare conservat într-o serie de texte: *despuetore* (V, cînt. 7, 37; TB, 320, 36), *domne, doamne ^M.,* 310, 26 v.; 305, 12 v.; CT, Luca, 18), *împărate* (CV, 72, 12 etc.; MM, 303, 4 r.), *dzle* (S, ps. 21, 2 etc.), *om'e* (H, ps. 54, 14; CV, 120, 14; TB, 450,74; 451, 75; Cod, T, 213, 71 r.; *i,* 148, 1; CT, Luca, 65), *bane* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 476 a), *fățarnice* (CT, Mt., 20), *învățătoare* (CT, Mt., 26), *nebune* (CT,Luca, *66),Şaime* {CT, Luca, 12). Forma articulată apare în unele ***texte:*** *ddmnele* (H, ps. 140, 8), *dzeule* (H,ps. 42, î etc.), *'Wâl** (CM, 254, 19; 256, 8), *tataie* (Ap. I, pl. II); *£nvățătdHule* (CT, Mt;, 90). Uneori, vocativtil e exprimat fără articol: *dzmt, dzeu* (H, ps. 21, 2; S, ps. 26, 9), *împăratu (CV,* 71, 9-^-10), *despuetoriu* (TB, 360, 67; Cod, T. 207, 60 r.), *fim* (Cod. T, 222, 97 v.; CT, Mt., 29), *am* fT. 148, 2, 3).

La plural, vocativul e redat fără articol: *bărbați* (CV, 8, 7 ***etc.),*** *frati* (CV, 22, 9 etc.; MM, 308, 20 r.), *Iudei* (CV, 1, 1), *morți* (TM, 49, 8) *fățârnâi* (CT, Luca, 69); formele articulate sînt întrebuințate rareori: *bogații, frații* (CV, 119, 15; 131, 5). Vocativul în *-lor* apare mai des: *blăstematilor* (TM, 227, 223; TB, 458, 88; CT, Mt., 106), *fraților* (TB, 415) etc.

Unele substantive au păstrat la singular sau la plural forma pe care o aveau în textele slave: *Farisei* (sg. < v. sl. *FarisZj,* CT, Luca, 89), *pairi(î)arşii* (TM, 43; TB, 338, 52; Cod. T, 196, 16 r.), *vătasii* (şi *vâtaji,* Moldova, Î591, DH, XI, 219; CT, loan, 58).

Feminine. *Nor(u)* şi *sor(u)* apar urmate de adj. posesiv, ca în limba de astăzi *(noru-meă, soru-mea),* si **izolate:** *mrfu)* (GC₂, 205, *13)', sor(u)* (Drăgiişeni, jud. Iaşi, 1587, SI, X, 11, 5; CT, Mt., 49; PO, Gen., 12, 13; VI*-deşti, jud. Argeş, 1583—1585, CB, I, 39); *soră* apare în CV (119, 13; CT, Luca, *54;* PO, Gen., 9).

Sora (Țara Românească, 1599, D. Bogdan, ***GL, p.*** 102); ***(şi am lăsat) surara-me®***-(jdatfc*, Topoloveni, jud. Argeş, 1598, DIR, B. VI, 333, nr. 344); ***sor*** (jud. Vaslui, 1684, regest, Sava,' Doc. putn., I, 28, nr. 45; Paşcani, J724, Sava, Doc. Lâpuşaa, 162).

Formele primitive *mănu,* pl. *mănule (< mamis)* apar în majoritatea textelor: H, S (ps. 9, 25 etc.), H, S, V (ps. 90, 12 etc.), CV (88, 2), TM (46, 4; 53, 15; pretutindeni în Legenda sf. Vineri, 145 ş.u.), Cod. T (198, 21 v.) Moldova, 1593 (DH, XI, 318), Bucureşti (= Buhuşi, jud. Bacău), 1598 (Bianu. DR, 5, 5), PO (Gen., 48, 22); formele .analogice *mână, mâfijni, mă(i)mle, mă(i)nele* etc. apar în H (ps. 142, 6) 5, CP .(ps. 8, 7 etc.), TM (53, 15), TB (461, 93), CT (Mt., 74), Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 473, 5) PO (Gen;, 48, 14).

Mânute (Iaşi, 1669, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 140, nr. 201; Iaşi, 1644, Sava, Doc. Lăpusna, p. 64); ***mânulî*** (Chişinău, 1791, Savâ, Doc. Lâpuşnai p; 237).'

Vocativul plural articulat apare în *slugile* (Țara Românească, 1602, CB I, 116, 8); *-lor: slugilor* (Tîrgovişte 1602, CB,. I, 127, 7),,

Pe lîngă *mumeei(B.,* ps. 21,: 1,0), forma de genit.-datiy a lui *mumă,* textele cunosc formele *mumănr(i)ei* (H, pş. 40, 20 etc.) si.*mumâniei* (CP, ps 21 10 etc.; CT, ML, 57 etc.; PO, Gen., 20, 12).

Formele degenit.-dativale lui *auo, văduo, piud* (=piuă)*, *-zio* sînt: *(unii) vâduo* (CG>, 346, 28), si, cu articol: *aoiei* (PO, Gen., 49, U), *văduoei* (CC₂; 349^ 18), *zioei* (CP, ps. 135, 8), *zioi* (CPr., I, TesaL, 5, 5), *dzuoei* (PO, Gen., 1, 16); fdipaa analogică *.zile(e)i* este însă mult **mai** frecventa.

La plural: *văduo* (CT, Luca, 14), *pio* (Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, 1588, CB, I, 210, 448); cu articol: *văduole, văduolor* (H, S,ps. 67,6; V, ps. 77, 64; CV, 116, 3; CT, Mt., .94).

Substantivele feminine cu pluralul în *-e* fac genit.-dativul singular în *-eei;* forma contrasă, *-ei,* apare, pe lîngă cealaltă, în *casei* (S, ps. 127, 3 *şte), feței* (Ş, ps. 88, 16 etc.), *şerbet {S,* ps. 115, 7), *sv < i > ntei* (TM, 156/194)/*brazdei,* (CP, ps. 64, 11), *cămilei* (CT, Marcu, 46), *svintei* (jud. Mehedinți,1599, CB, I, 88, 5; 89, *15), turmei* (PO, Gen., 4, 4); *-ii* este atestat în *fetii* (Țara Românească, 1556, CB, I, 244, 11), *prăutesii* (Bacău, 1591, CB, *I,* 28, 4).

Asupra trecerii lui *-ei* la *-ii, ci.* A. Procopovici, RF, I, p. 245 ş.u. ***Casăei*** (Iaşii 1672, Boga, Doc. basarab., III, p. 5).

Terminația aceasta se regăseşte lâ genit.-dativul substantivelor proprii terminate în *-a: Țara Muraveei* (Moldova, Petru Şchiopul, 1593; DIR, A. IV 63, nr. 84), *Bistrițeei* (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 69, 20; 1595—1622, LB, 71, 5; 72, 25), *Moldoveei* (Moldova, 1593, DH, XI, 317, 3*8; Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava 16©*—1605, LB, 70, 1), *Suteveei* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava începutul secolului al XVII-lea, LB, 59, 3), *Firatei, Săcuitei, Topanei,* (n. top., Tara Românească, 1556, CB, I, 244, 11), *Ghergkiței* (Berileşti, 1608, CB I, 169. 12), *Tamareei,* (PO, Gen., 38, 11).

Căpățăroasi, n. top,, Bădeuți, jud. Suceava, 1503 (Bog4an, DSM, II, p. 228).

Substantivele proprii şi comune în *-â, -că,* fac genit.-dativul în *-ei* fără modificarea timbrului vocalei finale: *Ancăei* (Vlădeşti, jud. Argeş, 1583—1585, CB, I, 38), *țar aci Moldovei* (Moldova, L^ca Stroici, 1593, ,DIR, A IV 76, nr/95), *Milcâei, Răbecâei* (PO, Gen., 11, 29; 24, 15,*10), Săraci* (PO, Gen 18, 14), *strămoasâei (CC^,* 129, 19). Sînt însă cazuri cînd *-ăei* a fost contras în *-ăi: Anuşcăi* (Brăhăşeşti, jud. Galați, 1377, CB, I, 26, 4), *Corâcăi (n.* top *tmma,* Țara Românească, 1556, CB, I, 244, 11, dar şi *Corăciei,* Țara Românească, 1563, CB, I, 248, 16), *țărăi* (Țara Românească, 1600, î AAR, 20 ist 477, 1; 479, 484, 11).

În alte cazuri, forma de genit.-dativ este *-eei: dosadeei* (PO, Gen., 41, 52 *izbăndeei* (S, CP, ps. 93, *l),nunteei* (CT, Mt., 31) etc., *Țara Moldoveei* (Moldova Î593, DIR, A. IV, 75, nr. 94).

Substantivele feminine cu genit.-dativul singular nearticulat în *-i* fac genit.-dativul articulat în *-m:* termiriația aceasta este curentă în toate textele *besereciei, inimici, lumiei, nopției, seriei* etc., de exemplu,: *judecăției* (Tg. Jiu 1591, DIR, B. VI, 22, nr.-26)'; *-ii* apare mai des în. textele netraduse: *inem* •*țS,* ps. 100, 2), *dulceții'* (MM, 306, 13 v,), *morții* (Cod; Ț, 195,: 13 v.), *scor* IBacău, 1581, CB, *I,* 28, 4), *vălcelușii* (Țara Românească, 1556, CB, 1,244 ti), *mănăstirii*(Bistrița, jud. Argeş, 1573, CB* I, 23, 7).*i.*

Substantivele feminine care fac pluralul in *-e* şi în *-i.* cunosc amîndouă terminațiile la genit.-dativ: *judecateei* (CT, Mt., 12 etc.) şi *judecăției* (Tg; Jiu 1591, CB, I, 57, 9), *pelițeei* (H, S, V, CP, ps. 101, 6; CV, 166, 1) şi *peliU* |CV, 156, 11), Aceeaşi dublă terminație, datorită unei confuzii între cele <|pua terminații, apare în *legeei* (CV, 55, 2), *mareei* (H, ps. 105, 7), *mănă*

1

tireei (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 68, 7).

Cfl *vâiei*, Țara Românească, 1549 (CB, I, 242, 8), *judecâiiei*, Tg. Jiu, 1591 (CB, I, 57, '9), *maiciei, manastiriei*, Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud, 1600 si Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1595-1^22 (L^, 52, 2; 71, 19). ;

Substantivele feminine terminate în *-ie* fac genit.-dativul *m -iei; bucuriei* (S, *ps.A4,* 8), rar în *-ieei: împărățieei* (CV, 117, 11), *mănieei (V,* cînt. 1, 8) sau *-iiei: bucuriiei* (H, ps. 41, 5) etc.

Următoarele substantive, care fac astăzi pluralul în *-i,* fac pluralul. în *-e,* în secolul al XVI-lea: *dobânde* (CPr., Iac, 4, 13), *gradine* (H, ps. lOd, 37), *greoaie.* (CT, Mt., 17), *groape* (CT, Luca, 38), *isprave* (CPr., Timot., sumar, p. 493, 8), *lingure* (Mănăstirea Galata,'jud. Iaşi, 1588, CB> I, 195, 79), *mdice* (S, CP, ps. 92, 3), *măhrenie* (Mănăstirea Galata, 1588, CB, I, 195, 77), *mreje* (V, ps. 140, 10), *nunte* (CQ, 303, 15), *ograde* (CC, 489, 33), *omide* (H, S, CP, ps. 104, 34), *prade* (CC₂, 231, 15), *rane* (S, CP, ps. 31, 10), *săgăte* (S, CP, ps." 17, 15), *same*, (Moldova, 1591, DH, XI> 233, 358), *sape* (Mănăstirea Galata, 1588, CB.J, 2Q7, 360), *slave* (CV, 141, 1), *ialpe* (H, ps. 109, 1), *tocmtle* ,(CȚ, Marcu, 2/), *vame* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 465)., *vrajbe* (T^f\ 227, 224). , - ... .

Dimpotrivă *fieri* (pl. *deA&fiqra,* H, S, V, ps. 148-, 10 etc.) şi *pietri* (S,'V«, GP, ps& 101, 15 etc.) fac plurâjul in *A.* r.

• Următoarele substantive fac pluralul în si în *-i: bucate* (Moldova, 1594, DH, XI, 396)1 fo*ci/i(Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 491), *titer** (H, ps. 42, 4 etc., dar şi *ceterî,* ps. 32, 2), *ceteri* (S, CP, ps. 32; *2), ferestre* (Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, 1588, CB, I, 194, 63), *ferestri* (PO, Gen., 7, 11), *gadine* (H, CP, ps. 148, 10), *godini* (CP, ps. 67, 31), *giudecatele* (S, ps. 118, 120), *lacrâme* (CT, Marcu, 40), *lacrami* (CV, 18, 14—19, 1), *pagube* (H, V, CP, *106,-20), păgubi* (H, ps. 48, 11). * . "

, Pluralul lui *ghiață* este gAe/iZ* (V, cînt.- 8, 68; CP, ps.' 148, 8); *pace* (pL)> *pacele* (H, S, CP,,ps. 40, 10; TB, 466, 103; Ap. I, pl. 3); *roaq* (pl.), *roade, (\ * cînt.. &, 68), *ruorele,(S,* CP, ps. 159, 68).

Pe lîngă *cămişe (cămaşe,* H; S, V, CP,> ps. 103, 2), *grije* (H, V, CP, ps. 106, 39;, *use* (S, ps. 99, 4;,V, ps. 140, 3; CV, 133, 5), găsim atestate forme in *-ă: cămaşă* (CT, Mt., 31),*.uşă* (CP, ps. 140, 3).

Are «arie» (CT, Mt., *5),fune* (S, CP, ps. 77, 54; Glodeni, jud. Dîmbovița, 1596, CB, I, 66,-.7}-,- *fu+r** (V, ps. 77, 54, CV, -92/ 1—2), *salte* (H, S, V, CP, psa 1|6, 2) şi-au păstrat fonetismul etimologic; pluralul este *fum, sălci* etc.

Formele de plural *Boar ale* (CT, Luca, 66), *como (a) râie* (TB, 459, 91; CT, Mt., 3), *ocărâle* (TB, 424, 28), care apar pe lingă formele normale *cămări, comori, ocare,* sînt refăcute după analogia pluralelor neutre în *-ă* (v. aici mai jos).

Unele texte nn cunosc alternanța morfologică *afe* şi *a/e* la genit.-dâtivul singular şi nominat.-actizativiil plural: *fațeei* (H, ps. *147, 1;* S, ps. 4, 7); păstrarea tiBxbrtiltii nemodificat al vocalei radicale se explică prin analogie cu forma de ri^inaL-acuzativ *față;* aceleaşi texte cunosc insa şi forma *fgțe&i* (H, S, ps. 16, 15); *să^bateei* (CV; 17, 3), *sâmbâteei* (S, ps. 37, titlu)'arată aceeaşi conservare pe cînd *sâmbetei* (CT, Marcu, 10) e forma normală, cu alternanța morfologică^.

în ceea ce priveşte alternanța morfologică *a/ă,* constanța prezenței formelor cate rîu participă la alternanță, în H şi CV, ne face să presupunem că textele redau o particularitate reală a morfologiei din secolul al XVI-lea' ;

artăt ariei (H, ps. 118, 66), *bogatației* (H, ps. 48, 7), *bu(n)rătației* (CV, 22, 10), *cartiei* (H, ps. 70, 15; S, ps. 39, 8), *tercetariei (CV,* 147, 13), *valei* (Tîrgovişte, 1556, CB, I, 244, 10) etc. ^

Cf. Procopovici, DR, VI, p. 409.

Neutre. La plural, finalul <*-ure* apare în toate textele: *ceasure, ceriure, Mnure] kipure, coşure, graiure, lucrure* etc.; *-uri* e mai rar: nu e întrebuințat în CV; in V, îl găsim o singură dată *(gândurile,* ps. 138, 2); în S, la copiştii A şi C; în Cod. T şi MM, *-uri* apare de mai multe ori. în schimb, în H, finalul *-uri* este aproape singurul întrebuințat: *certuri* (ps. 101, 26), *gănduri* (ps. 39, 6 etc.), *glasurt*' (ps. 18, 4 etc.), *daruri* (ps. 44, 13) etc.Tată cîteva exemple din texte netraduse: *-ure,* dar si *nasturi, stoguri* (Mănăstirea Galata, jud. Iaşi, 15&8, CB, I, 197, 127; 207/373); *crăngure* (Bucureşti, 1545, CB, I, 241, 7); *grajdure* (Bucureşti, 1564, CB, I, 250, 17); *locurele, iscăliturile* (Glodeni, jud. Dîmbovița, 1596, CB, I, 72, 6, 17); *răspunsure, lucrure, laturi* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 456, 1; ^7, 14; 473, 1).

vinure (Țara Românească, 1627, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 105, nr. 145); *văduve* (Văscăuți, 1610, Hasdeu, I.e., III, 209); *cosure* (Țara Românească, 1504 sau 1507, Bogdan, Rel. Braşov, 2, ,p. 291).

Hotar face pluralul în *-ă: hotarăloru* (Tîrgovişte, 1556, CB, I, 243; 10). *Războiu, nume, arc, cîmp, suspin* fac pluralul după cum urmează: *războae.* si *războiure* (S, cînt. 1, 3; H, S, ps. 45, 10), *numere* (S, ps. 146, 4), *arce* (H, S, CP, ps. 77, 9), *cămpi* (H, S, CP, ps. 64, 12), *suspme* (CP, ps, 30, 11; 101, 21).

Incălhțămănt (H, ps. 107, 10), *îmbrăcământ* (CC₂, 267, 20), fac la plural *îmbrăcăminte* (PO, Ex. 21, 10), formă aşteptată; formele de plural *coperimănte* (S, CP, cînt. 4, 7), *mormănte* (S, CP, ps. 87, 6, 12), *veşmănte* (PO, Ex. 29, 21), cu timbrul *î,* în loc de *i,* sînt refăcute după analogia formelor de singular. '

GENITIVUL

Construcția cu prep. *de,* în locul genitivului numelui, apare în exemplele următoare: *cale de cetate* (S, CP, ps. 106, 4; H: *calea cetăfiei), casa de domnule* fS, ps. 121,9; H: *casa domnului), pren (în) mijloc de băsirecă* (H, S, CP, ps. 21, 23), *pre (pren) mijloc de casa me* (S, V, CP, ps. 100, 2; H: *în mijloculu caseei mele), dzi de dzi... şi noapte de noapte* (S, ps. 18, 3; H: *dzuo.a dzileei____şi noapte nopției)* etc.

Rareori acest rol îl are prep. *a: trestie a cârtulârîu* (S, ps. 44, *2;* CP: *cărtulariului), întră... în corttâl ... a doao slujnice* (PO, Gen., 31, 32), *sufletele a tot omul; veselie a toate făpturile; împăratule a toată lumia* (Cod. T, 196, 14 r; 199, 25 r.; 218, 87 v.).

DATIVUL

Construcția cii prep. *a,* urmată de numele respectiv, nearticulat, apare în exemple ca; *se giudece d seracu şi plecatul* (S, ps. 9, 39; H *:a gudecâ săracului şi smeritului), giudecația săracu şi meseru* (S, pş. 81,3; H: *săracului şi meserului), voao şi altora a mulți* (TB, 364, 71), *şi avuția i-au apucat şi a mulți*

76, nr. *94), scriem .vdumiitale birâu^ de cetcM Bistriției şi a iot cinstit svatulh. dumiitaîe* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava/ începutul secolului /al XVII-lea, LB, 59, 3—4), *bună sănătate şi pace dumitalesi a iotă Setate Bistriții* (Cîmpulung, 1604—1618, LB, 74, 5—6), *nepoților si a toată seminție* (Bîrlad, 1603, CB, I, 131, 7), *dede (el) a lucrători* (CT, MT.', 87; Marcu, 53).

„Dativul e redat cîteodată prin prep. *la: lâ împăratul* (^împăratului, TM, 147, 181), *la precălabul (=* pîrcălabului, Suceava, 1595, LB, 49, 26), ca în.limba de astăzi: *să dăm la săraci,* sau dialectal: *sora la județ* (= județului, Drăguş, ijud; Başbv).

TV Dinu, GS, I, p. 155.

A: Rosenstand-Hansen, Artikel systemet i rumaensk, Copenhaga, 1952, p. 165—166: româna veche a* qunoscut tendința de generalizare a genitivului, cu *de* şi *a-,* şi; poate, de a forma dativul cu *a,* ca. în celelalte limbi romanice. I. Coteanu, Schiță a declinării numelui iri romana comună; SCL, XV, 1964, p. *445-469: a* (cu genii) < *adJ al* < *a* + art; / < la L *illo, aii,* cu genit.-dativul *a* + art. *li* < lat. *illi, lui* < lat. *Ului;* prep. *de* funcționează cu genit.-dativul.

ACUZATIVUL

îh textele netraduse, acuzativul numelor sau pronumelor se construieşte cu prep. *pre,* care leagă verbul de complementul direct, cînd acesta este uri nume de persoană, un nume comun de ființă sau un pronume neenclitîc. In N (Cîmpulung, jud. Argeş, 1521), nu sînt fraze susceptibile de a fi construite cu *prep. prej pre* apare aici cu roiul de prepoziție locală: *în sus pre Dunăre, pre Dunărean sus, pțe io»-4-vafi yo/n.*

Cf. într-uridocument in limbaslavă, dela Neagoe Vvv: din 15.14 (se precizează un hotar): *« pre Obrejiuță ^ pînă în apă Jiului;* Ştefulescu,..DSRG,> reprodus în DIR, B, 1, 106, nr. 104, dar fără mențiunea că-*pre* e un cuvînt românesc redat aici prin *pe:* „pe unde a fost vechiul hotar, pe (!) Obrejiuță".

Intr-un document din 1572: *că au adus Stanislav pre Voico rumân* (jud. Prahova, DIR, B, IV, 78, nr. 83); cf. *(şi de acolo au trimis pre Mustafa aga al său... la Sneatin), si au lovit pre Sneatin* (Moldova, Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, 76, nr. 95).

în textele traduse, întrebuințarea lui *pre* e condiționată de construcția din originalul sl^pn^<p:in H, V şi CV, *pre* nu apare în construcții cu acuzativul: *ce purtai cețyim,berWe losifa* (H, ps. .79,; 2), şi *cere se omorescă elu* (S, ps. 36, 32), *ruga-i Pavelutoți seŞpreemescă hrană* (CV, 92, 4—5); *pre* apare o singură dată în Ş, dinaintea unui nume propriu la acuzativ: *pomeneşte Doamne pre David* (ps. 131, 1). în schimb, în V, acuzativul cu *pre* e des întrebuințat.

în Coresi, construcțiile fără *pre* sînt de regulă; *pre* e întrebuințat constant în tîlcul *Cazaniei* a Il-a a lui Coresi (CC₂), pe cîpd în textul evanghelic, care imită originalul slavonesc, *pre* apare rareori. în PO construcția fără *pre* e mai des uzitată; *pre* e întrebuințat în mod consecvent în T: *doseneşte pre noi, David* (156, 1), *ferikatzi pre iei* (156, 2), *pre tvne czinstym* (164, 2) etc.

întrebuințarea prep. *pre* în construcțiile amintite este o inovație a dacoromânei: Puşcariu (Despre *pre* la acuzativ, DR, II, p. 565-581) a arătat că *pre* nu are acest rol în aromână, meglenită şi istroromână. Mulțumită lui *pre,* dacoromâna a substituit ordinii fixe (subiect-verb-complement: *tatăl iubeşte pe copil),* ordinea liberă: *pe copil îl iubeşte tatăl* sau *îl iubeşte tatăl pe copil.* Lipsa lui *pre,* atunci cînd ordinea obişnuită nu mai e respectată, face-ca fraza să nu mai poată fi înțeleasă (v. exemplele de mai sus). Puşcariu crede că poate urmări, în textele traduse, apariția treptată a construcției cu *pre,* O părere asemănătoare e susținută de FI. Dimitrescu (SCI*.XI,. 1960, p. 219-226): în secolul al XVI-lea « fenomenul... era într-o fază incipientă» (p. 223). Dar şi în limba vorbită în zilele noastre găsim dese exemple de neîntrebuințare a prep. *pre: împăratul Verde nu cunoştea nepetii săi, nici Craiul nepoatele sale* (I. Creangă),.

fără ea aceasta să însemne că inovația se află M începuturile ei. Deşi nu putem fixa o dată precisă fenomenului, nu credem că e mult anterior secolului al XVI-lea. Dar apariția sporadică a lui *pre,* în aceste texte, față de întrebuințarea normală a lui *pre* în tentele netraduse dovedeşte că construcția era cunoscută de limbaj ş\ evitată, în cazuri speciale, şi anume în traducerile din slavoneşte (căci în T *pre* apare în mod obişnuit).

Lipsa lui *pre,* în texte, este « un semn de vechime [arhaism] sau trebuie explicată printr-© imitare servilă â întrebuințării unui acuzativ fără prepoziție din originalul slav» (Meyer-Lubke, Gr. III, >p.,374). *pemnmmny* H.d.l;r;,:PI, p. 376 ed. rom., p. 239; *pre* apare in- textele nştraduse, care^ogîindesc realitatea lingvistică. In celelalte texțe^„se manifestă injfluenț& limbii originalelor. Uzaj- normal al'lui -*'pre* în secolul al XVI-lea/'ÎN. .jfrâganii, .'."SJorf. Concluzie: limba veche apare apropiata de cea de astăzi, îh' privința^ în^6bum^rii'ltri j^e. Lipsa *Im--fire,* în urnele texte e datorată «ihaitației originalului slavon»^(35 *'ți-* '51).---Gâ^ti^te' la aromână, Draganu afată că forma cu pronumele personal neaccentuat pleonastic)Ş^a>o^zvol~tat mai mult ca în dacoromână. Dar eț crede că în^aromână şi în dacoromână construcția c^u *pr&* nu s-a dezvoltat în mod independent^ Construcția ar fi straromână. Puşcariu a susținut, cu dreptate că *pre,* în aromână, a fost introdus de institutorii care Cunoşteau dăcororriâhă: *pre* este deci o inovație a dacoromânei. Am susținut aceeaşi teză. Drăgănu admite că *pre;im* istroromână, este un daGororiârrisrni.i Heglenita"vni*;.cifttipaşte \<^rist^c,ția *cu pre.* La Ucuta, *pire* e întrebuințat o singura dată (Capidan,rArom., p. 530, § 309). în aromâna vorbită în Albania de nord nu există *pre. în* țe.xtele meglenite culese de elevi (limba lor a putut să fie influențată de dacoromâna), cîteva exeMple *de pre.* Alte exemple de *pre* în basmele culese de Per. Papahagi el însuşi (Draganu, Morf., p. 103). îh cottclti'fcie, socotim' 'că construcția' *wk^pre* >este *oVimervațiie a dacoromânei şi că a pătruns din dacoromână în aromână. ^nM^Ni^treaga^'.-.pr^l^ejtnă, \ v« AL Rosetti, Contribuții la studiul neutrului în limba română, în SCL, XIV, 1963,; p. 433—438.

V. analiza întrebuințării şi valorii cazurilor, in *Cazania* a Il-a a lui Coresi, dată de Paula Diaconescu, în Schiță de studiere semantică a cazurilor pe un text din secolul al XVI-lea, SCL, XIII, 1962, p. 215-225.

ADJECTIVUL

Pluralul lui *gol* este *goli,* în toate textele (CV, 6, 1; 119, 13; CPr, Act., 19, 16; Iac, 2, 15) etc.

în catastiful Mănăstirii Galata (jud. Iaşi, 1588) găsim adj. *mare* neacordat cu substantivul, care e la plural: *38 de boi mare, 44 de vacii rriareltî^pe m@rt,38 Ape mare^CB,* I, 208, 381, 3§2, 400); sensul de plural e deci suficient indicat de substantiv.

Amară [ad]. f.) apare la plural sub forma *amarră,* în H (ps. 63, 4), după analogia pluralelor neutre în -i (v. mai sus, p. 491).

COMPARAȚIA ADJECTIVELOR

Adjectivul în gradul comparativ este legat de celălalt termen de comparație prin conj. *de: mai vridos de fsatele hi Iacavu* (S, ps. 86, 2), *mai mulți depatmdzeci* (CV/50, 1—*2), mai frumoasă fată de acasta n-am vădzui* (TM, 147, 182), *mai vr^tos de zăpada* (MM, 311, 28, r.); *Sd^decît: mai bine e nişkitu dreptului, decătu multă bogăție păcătoşilor* (S, ps. 36, 16), *mai vfiJos a da decătu a lua* (CV, 23, 9-^10).

Mai, Ik comparativ: *vrut-am şi mai face* (MoldoVa, Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, 74, nr. 93).

în comparația adjectivelor, *mult* e deseori întrebuințat la superlativ: *mnlțu milostiv* (S,' CP, ps. 85, 5, 15; 102, 8; 114, *S), multu nedejdiuitori* (Mănăstirea-Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 46, 26). O construcție particulară apare în TM:' *cel* întrе cel-t bucurii* (226, 222), şi *mâncările Sel& întrе £elj* (228, 226).

La superlativ, *foarte* e despărțit uneori <k adverbul pe care îl determină: *că.vodă forte m-au pripit tare* (Țara Rottiâriească, 1600, AIN, III, 547).

ARTICOLUL

ENCLITIC

Articolul enclitic masculin este notat -*lu*, 1% (l±) şi -*l*; în traducerile rotacizante, rareori articolul nu e notat. Nenotarea articolului se explică; în regulă generală, prin consideraţia că sfîrşitul cuvintelor este scris deasupra rîndului sau indicat, numai, printr-un semn special. Sînt **însă** cazuri cM *enotarea articolului nu pare **a** fi datorată acestei cauze şi ar putea avea raţiuni fonetice; iată cîteva exemple: *agutătoriu meu* (H/ps. 18, 15), V: *bir^îu^rUdereftu* (ps. .139, 12), ***(cu) grasu*** *întări-s/h* (cînt. 2, 15), *cănteciv(ş§.* 131, titlu), *robu* (MM, 304, 9 v.), *râsâriiu soarelui* (Leg. Dum. Cod. I, 11, 16—17), *negoţu, vornicu* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 75/ 17; 76, 1), *hotaru Ard(B)kdm* (Mihâi Viteazul, 1600, SD, IV, 4), *crăm,i^**ărGdu*** (Ţâia Româniească, 1600, AAR, 20 ist., 465; 477, 2). / .• ExOTiple- . *mfleiu. lui* (Cod. T, 212, 66 v.) sînt puţin probante, pentru că **Benotarea** articolului enclitic poate fi datorată unei insuficienţe grafice, cuvenitul următor începînd cu /.

Articolul feminin enclitic de genit.-dativ ***[-ti]*** a fost examinat mai sus (v. p. 489).

In limba vorbită de astăzi, articolul enclitic mase, de nqminativ-acuzativ -/ a dispărut: ***•m% .(< omul)',*** locul lui ***-l*** este ţiaut de ***-u,*** formîndu-se o alternanţă morfologică nouă: zero/z*

PROCLITIC

Articolul proclitic la genit.-dativ este *lui* şi *lu;* el se întrebuinţează la declinarea mimelor de persoane şi rareori la declinarea numelor domune.

CV întrebuinţează în mod exclusiv pe *lu: lu Is. H$.* (108, 10), *lu Pavelu* (10, 5) **etc,** de asemenea, T: *lu iomnezeu* (146, 8; 148, 12; 156, 10, 13; 160/ *i), lu Christus* (160, 166, 10) şi Ap. I: *lu-dumnezeu, lu Hs^ lu Awaam* (pi. 1|, *lu imrmezeu* (pl. 3), *Lu* aparie în cop. B; copiştii A şi C întrebuinţează mâi **des** pe *lui. Lui* **e** mai frecvent întrebuinţat decît *lu* in H si V. în *Leginâft sf. Vineri* din TM (145-—156), găsim *lui* pretutindeni; in *T^B, lu* e mai des întrebuinţat *[lui Hs,* TB, 314, 34; 336, 50; 45$, 85). în textele netraduse, *lui* apare mai des decît *lu: m* (4 ori) şi *Im Necor* (Bîrlad, 1588, CB, I, 51, 14|; *Ud Ghetvfete* (Mănăstirea Galata, Iaşi, 1588, CB, I, 192, 17); *lui* pretutindeni: Cucutenifjud. Iaşi; 1600 (Bianu, DR, 5, 14, 19), Rugineşti, jud. Vrancea, ***t60%*** (Bianu, DR,'?,5)/ Suceava, 1593 (Bianu, DR, 4, 4, 5); *lu* ***dumneâtâUr*** (SuceaVâ, ^îii&epi&fcî seoolulm al XVII-lea, LB, 63> 13).

în textele M Co?esi; întrebuinţarea lui *lu* şi *lui* e variabilă: în CP şi CC* (fragmentele publicate de Cipariu, Analecte, 16—29), se întrebuinţează exclusiv *lu: ia* CT, EL şi GQ, *ţu* e mai^des întrebuinţat decît *lui.* Iată cîteva statistici: Mt., za£. 1—68: *lu* (31 de ori), *lui*(\l ori); loan zac. 1—68: *lu* (71 de ori), *lui* (38 de ori). *Lui* si *lu* sînt întrebuinţaţi în mod indiferent: *Iui* şi. *lu Jsus, lu* ***ŞL*** *km Awamn;* CC.£>î^inica Ţomii: *lu* (14 ori), *lui* (o dată); diiminic.% a 7ra: *fa* (13<>ri), *lui* (o dată); sknbăta a 6-a din post: *lu* (18 ori), *lui* (niciodată); 29 august;^ (28 de ori), *lui* (niciodată). în CPrav., *luydumnezeu* apare de 2 ori (f, 11; 24, 13—14); de asemenea *lu Christos (2,* 14; 23, ,5^ ; *lui,Christos* apare o singură;dată (17, 8), pe cînd în *ţ£)* predic^ » din TM (text copiat de CPraV.), găsim o .singură data. *lui dumnezeu* (TM, 229,

227). în CI, *lu* apare de^bri/^WtfMhgtfft <!âtă *(lui dumnezeu,* 19, 2); aceeaşi situaţie o aflăm în CM, unde *lu* e întrebuinţat pretutindeni, iar *lui* o singură dată *(lui dwnnezeu» ,ChlL,,254,* 5). în Cat. M, ,text care derivă din traducerea *Catehismului* reprodusă şi în CL, proporţia întreit şi *lui* e inversată: ***IM*** *Iţi* ori), *lui (6* ori); în copia popii Grigore din Măhaci (TM> 99 ş.ru)v:*lui* este iatrebuintat în exclusivitate; te *Ivan, lu Peim* etc. (Alt>a M i a , l***606***;iDIR, B. VI, 372, nr. 384).

• în textele din Ţara Românească; găsim pe *lu şi lui:*

.Ţara Românească, *lu* pretutindeni (exemplu: *lu* Stănişlav), dar *lui Stă^ nislav, Staneiul lui Voico* (jud. Prahova, 1572y DIR, B, IV, 78, nr; 83).; *M Alexandru vodă* (Mănăstirea Bistriţa, jud. Vîlcea, DIR, B, IV, 127, nr., 130); *a lui Vlad, a lui Bangică, al Henţăij aj,u lu Dănâilâ, allui-Necheşâ^15(1* DIR, B. IV, 416, nr. 420); *lu Muiov* (^=,.lui,Mtitu, n.pr., într-un document în limba slavă, 1592, Stefulescu, DSRG, 290); *lu Stan, lu Giurciu* (1593, DIR, B. VI, 60, nr. 69); V pretutindeni (1595, DIR, B. VI, 170, nr. 197); 1600, *lu* pretutindeni, dar *lui Mihail (AJiR,* 20 ist., 457, *1); lu* (id., 491); 1602, *lu* (dje 3 ori; Papiu, Tezaur,T, 385); *lui* (CB, 116/ .8); *lu* pretutindeni (CB, I, 122; Bolbosi, jhd. Gorj, 1576, DR, 1, 4, 7); tof (Cacamei, jud. Ialomiţa, 1592, D&, 2, *ly/lu* pretutindeni (fostul **fud.** Ilfov, 1606; CB, 1, 155—156; feerfleşti, 1608, CB/1, 168; Oltenia, 1599, CB, I, 88, 1; Cîmpulung, jud. Argeş, 1521, N); *lu silui* (Vlădesti, jud. Argeş, 1583—1585, CB, I, 39); *lu* (Beleţii, judVArgeş, cea 1600/CB, *1,* 100, 1, Glodeni, jud. Dîmboviţa, 1596/CB/I, 72, 8; Bistriţa, jud. Vîlcea, 1573, CB, 1,23, 2; Mirceştivjtid. Ialomiţa, 1606, CB, 1,151, 3) *;4ulşi lu* (fostuljud/Ilfov, 1604, CB, 1/136, i3); *lu Cazan, MMihai;* iar *să-ifie lui moşie, si lui si feciorilor lui* (jud. Prahova, 1597—1600, DIR, B, VI, 296, nr,-212; *lu Frăţilă* (Buzău, 1592, DIR, B. VI, 48, nr. ^55).

An PO *lui* este mâi des întrebuinţat decît *lu,* fără ca să putem stabili *6* regulă; astfel, în Gen., 6—26, *lui* e întrebuinţat de 126 de ori, iar *lu* de 36 de ori. Sînt capitole în care *lu* nu e întrebuinţat, de Exemplu, capitoM§ S> 9, **10,** 15, 16, 20 şi 2L, iar altele îii care *lu* este întrebuinţat cu exclusivitate (de- exemplu, capitolul 18).

lu < dat. ***illo,*** iar ***tui*** < genit. ***Ului.*** Explicaţia lui Puşcariu (Der ***lu-*** Genetiv im Rumânischen, ZRPh., XLI, p. 76—8'2); ***lu < illu*** nu e confirmată de fapte (cf.'Gazdaru, Artic, p. 88); DenWsianu explică pe ***lu silui dxn Ulm;*** cele două forrrie ar fi urmarea undr ^fluctuaţii de fonetică sintactică" (HLd.l.r., ii, p. 173; ed. rom., p. 111); explicaţia hu poate fi reţinută. Explicaţia lui L Coteanu, Morfologia numelui in protoromână, bucureşti, 1969, ***lui*** creată în secolul al XVI-lea prin analogie cu demonstrativele ***acelui, acestui*** etc., e riscată.

Articolul feminin proclitic de genit.-dativ, dinaintea numelor proprii (şi rareori comune), apare sub formele *ei, ii şi i:* ***&M****-ma<şirp crediniâJfN,* 74, 8), *qU ei noastră.credinţe* (ŢM, 1.24; ••141), *feteai ii Marie** ..(Maramureş, T593, Mihâly, 638), *Gheorghîe a i Mosostoe* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 54, 12), *ii Sara ii Tamarin* (PO, Gen., **13.,fl0;** 38, 13; pe lîngă *Sarăei* (Gen., 18, *14), Tamareei (Gen,,* 38, 11).

.Articolul *al* are următoarele forme: mase. sg. *al, a* pl. *ai;* fem. sg. *a,* pl. #J$:V(v. mai jos> p. 496).

• Pentru *lei* (mase.), *cea* (f.) găsim forme"fără *-a:* (mase.) *cel, celui,* pL *lei, celor,* (f) *cea,* pl. *bele* şi forme cu *-a:* (mase.) *6ela, celuia,* pl. *ceia, âeldra,* (f.) *ceia, tlU;* forma analogică de genit.-dativ feminin *celei* nu apare în textele din secolul al XVI-lea.

Articolul nehotărît sub formele (mase.) *u-t, un, u* şi (f.) o.

ăl = cel: si i-am făcut această carte sâ-ifie peste cărţile ale bătrîne (Ţara Românească, 1594; DIM, B. VI, 139. nr. 153).

ÎNTREBUINŢAREA ARTICOLULUI

1. în textele rotacizante, sînt cazuri cînd substantivele feminine «u comportă articolul, atunci cînd sînt precedate de *(în/ toată, de toate, în toate, îtitru toate, în toată dzi* **(S, ps. 24, 5 etc.),** *în toată noapte* (3; **ps. 91, 3),** *toată Iwne* **(TB, 420, 24),** *în toată vreme* **(TB, 356, 64),** *de toate vecure* **(TM, Î03, 205),** *în toate dzile* **(H, S, ps. 41, 4 etc.; Cod. T, 212, 67 r.),** *în toate rodure* (V, **ps. 144, 13),** *în toate vrimi* **(TM, 124, 240) etc. Formele articulate apar în aceleaşi texte:** *în toată vrlmTK* **(H, S, ps. 105, 3 etc.),** *în toate limbile (H,* **S„** ps. **$1,8). Cînd numele este determinat, e însoţit de articol:** *în toate dzilele viafeei* **(S, ps.. 22, 6 etc.).**

2. Procliza articolului la numele proprii masculine a fost examinată mai sus (p.~ 494 ş.u.); procliza apare rareori la numele proprii feminine.

Nealterarea lui *ă* **în forme ca** *Ancăei* **(Vlădeşti, jud. Argeş, 1583—1585,** CB, **I, 38),** *MilcAei, Răbecăei* **(PO, Gen., 11, 29; 24, 15; 24, 30 etc.) probează că encliză articolului, la formele de genit.-dativ feminin, este de dată recentă: numele urmat de articol era încă analizat şi simţit ca un compus; articolul enclitic nu făcea corp cu numele. Dacă fenomenul ar fi fost vechi, ar fi trebuit să găsim atestate numai forme cu fonetismul evoluat:** *Ankii* **etc. Aşadar, procedeul encjizei nu era încă generalizat, în secolul al XVI-lea.**

3. Articolul proclitic masc. *al,* **pl.** *ai,* **fem.** *a,* **pl.** *ale,* **precum şi forma invariabilă** *a* **apar în următoarele construcţii:**

a) dinaintea genitivului: *li^nstitul rodu al pămîniuhii* **(CV, 132, 11—12),** *făcătorityl ceriului şi al pământului* **(TM, 103, 204),** *domnul nostru al ceriului şi al pământului; domnul acriului şi al pămînhdui* **(IB, 290, 122; 354,** 63), *curatul rodix a pămîntului* **(CPr;, Iac, 5, 7),** *a blândzilor va fi pământul* **(S,** ps. **36, 11),** *dralii putirnilileoru a pământului* **(Cod. T, 211, 63 v.),** *Iacovu a lu iumnedzeu şi. a domnului Is. Hs, şerbu* **(CV, 109, 7—8),** *mişel a lui Christos* **(CPrav;, 17* 8),** *aest cap de ţară a Mulduvei* **(Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 73, 3),** *în băsereca sfântă* ***a*** *slomeei tale (S,* **cînt. 7, 53),** *ale dzeului ţirutele pământului foarte rădicară-se* **(S, ps. 46, 10),** *fii lu* ***Iacovh*** *şi alu* ***IosifiL*** **(S, ps. 76, 16),** *a lui dumnedzeu ţinruţii pământului* **(H,ps.46,10),** *toţi îngerii, omeni-Joru, a bărbaţiloru şi a muerilbr* **(TB, 415),** *alela nuor de focii jhste****va*** *omenilor* **(TB, 420, 25).**

b) *a* **înaintea unui complement lqi genit.-dativ sau a unui posesiv:** *Gheorghe a i Mosostoe* **(LB, 10, 12);** *acest cap de ţară a Mulduvei* **(LB, 73, 3);** *prinăiniloro a noştri^* \ ,^

c) dinaintea pronumelui săuadjectivului: *numele sfăntu al tău* **(H,** S, **ps. 137, 2),** *locul sfăntu a htp(H,* **S, ps. 23, 3),** *a lom va fi pământul* **(S, ps. 36, 9),** *numele al lui (IM, 105, 209), ăl cui nume* **(TM, 105, 211),** ***ale*** *său* **(Cod. T, 200;** *21 v\); lestu zapis al meu* **(Brăhăşeşti, jud. Galaţi, 1577; CB„ I, 26, 1—2),** *cest* adevăr atu zapes al nostru* **(Făurei, jud. Vaslui, 1592, Bianu, DR, 2, 18),** *a lui felori* **(V, cînt, 2,** *5),> ai lui filori* **(S, cînt, 2, 5)** *doi omîr^a noştri* **(Sălişte, jud. Maramureş, 1593, LB, 47, p. 7—8),** *gupămtlui... şi a doisprădzice pr%.gari a domitale* **(Suceava, 1595, LB, 49, p. 3—4),** ***a*** *mi iaste toată lume* **(S, ps. 49, ,12),** *ale tales lerurele (S,* **ps. 88, 12),** *doosprădzile semenţe ale noastre* **(CV, 74, 13;—14). <**

Aceeaşi construcţie apare în frazele următoare, în care adjectivul posesiv atribut e aşezat dinaintea substantivului: *ca lui al nostru priiatin* **(Sbceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 64, 3***—4), aşa şi muerile supuindu-se ale lor săi bărbaţi* **(CV, 150, 13—14; în acest exemplu, complementul** *bărbaţi*

considerat din eroare ca atribut,: a fost, acordat cu subiectul *muerile), ispi â ei mostre credinţă* **(CV,** 139, 12 = *ispitele ale voastre credinţe,* **CPr., I, Petr** 1, 7|; *mâ îwhi'Hh. cătrâ besireca sfântă a ei tale; fetele împăratului în cinste ei fade* (H, **ps.** 5, 9; 44, 10), *s<fi>nteU mueri supuindu-se a loru bărbaţi* **(CV,** 152, 3—5), *eă după vest/K eresului a ei noastre credin4ţă vişti Fo seiu-* **(CV,** 74, 7—9), *ispitele săntu ale ei noastre credinţe* **(TM,** 124,241), *rma a hru mile lacrâmi* **(TM,** 215, 218): ‹"

Locul articolului, în construcţiile acestea, se explică, deci, prin pozi pronumelui sau adjectivului posesiv. în ^construcţiile următoare: *porânli* ***Mie*** *lu a i dumnedzeu* (Cât. **M,** 256, 28), **dubla articulare** *(lu* **şi** *i)* **trebuie exp cată prin încurcătura celui care scria de a determina un nume propriu la genit**

Cf. *soris-am... zapisul "meu la mâna unchiu-men; popei lu Ahghel... după capul lui p lui Angliei* (jud. Argeş, 1600, DIR, B. VI, 391, nf. 403). Textele rotacizante cunosc întreb ţarea laolaltă a lui *al* şi *a.* Este deci o eroare de a susţine că a „s-a păstrat" în Moldova (Candr Deasosianu, DE, nr. 1): generalizarea întrebuinţării lui *a,* în Moldova, trebuie explicată por du-se de la starea oglindită în textele din secolul al XV-lea. Expunerea lui Găzdaru (Ar p. *i* 18 ş.u.) e întemeiată pe cunoştinţa parfială textelor din secolul al XVI-lea (cf. A. Pr povici, *Iile* ca articol antepus, RF, I, p. 249 ş.u.; Meyer-Lubke, Rum. u. rom. p. 9—10

d) dinaintea numeralului ordinal: *al doili* **(CP, ps.** 2, **titlu),** *al' tr* **(CV,** 16, 7; **CPr., Act,,** 20, *%alopUW* **(CP, ps.** 6, **titlu ;CV,** 169, 11).

4. *Cel,* **a)** *Cel* **apare rareori dinaintea unui substantiv, în locul a colului: în** *celh dilu svăntu al tău* (H, **ps.** 14, 1: *vu svetuju goru fvoju), sp leii fUe precur ate* **(TM,** 45, 3), *lelut sol*** **(Cîmpulung Moldovenesc„ jud. Suceav începutul secolului al XVII-lea, LB,** 59, 6), **şi** *kemâ domnedzeu ca tărie ler* **(PO, Gen.,** 1,8; *es az erdssSget), aduse unl*K* *şi lapte şi lefa viţele înqinti* **(PO, Gen.,** 18, 8: *es a meg keszitet boryut), pre qzey, muncy (^munţi)- (— mari) şi pe czele uey (= văi) mar* **(T,** *1^2^ 2 ^az nagy: Jiegyekre es azn volgytkre).*

b) **Construcţia fără** *iele* **curentă:** *săgetele tarelui* (H, **S, ps.** 119, 4)/ *turisescu micilom şi mariloru* **(CV,** 79, 11-^12), *ţine toate vădzutele şi nevăd%* **(MM„** 303, 5 **r.); construcţia cu** *lei, cei* **apare dinaintea unui adjectiy subst tiyizat:** *lel-K mişele* (H, **ps.** 9, 30), *lei rr^ei* **(MM,** 307, 17 **v.),** *lei fără de* **(MMv** 310, 26 **v.), alteori, se întrebuinţează** *lei(af, Ida, Iile,* **dar adject e articulat:** *lela necuratul* (H, **ps.** 9, 34), *focul lela marele* **(TM,** 226, 2 *iubiri omenilor^ leia deşartă* **(TB,** 420, 24), *leia necuraţii* **(S, ps.** 25, 5), *bogaţii* **(CV,** 111, 5-—6), *eresurile lei Arilele* **(TM,** 230, 230), *munlile lele riler* **(TB,** 344, 56),

c| *Cel* nu e întrebuinţat în construcţia substantiv articulat + atr adjectival nearticulat: *dzeul tare şi viu* **(S, ps.** 41, 3), *duhul tău dulie* **(S,** 142, 10); **cînd adjectivul e aşezat dinaintea substantivului, atunci po articolul:** *tczrele bărbatu* **(S, V, cînt,.** 3,v9)**v.[^Hhf**«4^Wr**{CV,** 118, *li),înffica scaukului* **(TB,** 336, 49), *sfanţulsbotedzul* **(TB,** 348, 59). r •

Deseori construcţia aceasta este modificată; în sensul că adjectivul art lat mai e precedat *de lei (a): demnul lelw tarele {B.,* **ps.** 23, 10), *gândul bu4rul* **(CV,** 46, 3*—A), scaunul mieu lela sfântul* **(TM,** 47, 5), *locuia lela fr SUIK; slugile leita bunele* **(Cod. T,** 196, 14 **r.**; 193, *5 ^ , Alexandru Vodă bunul* **(Mănăstirea Moldoviţa, judi Suceava,** 1592, **LB,** 46, 15—16); **cîteo adjectivul nu e articulat:** *domnul* lelh tare* (H, **ps.** 45, 12), *sufletul tă bunr%* (H, **ps.** 142, }0; **alteori numele precedat de** *lela,* **este aşezat între adjective articulate:** *marele g(i)udeţ(u) lela infricatul^* **(TB,** 450, 74; **T,** 213, 70 **v.). Rareori** *lei* **lipseşte:** *'bnml mişfufcşi:ineserul'(S',* **ps.>**-108/> *pă^-rB noastră sâtioasă* **(TM,** 123, 239)

NUMERALUL

CARDINALE

JPe *Ung^^mândoi-amândom^-* găsim în textele din secolul al XVI-lea pe ***îmbi-îmbe: de îmbe părțile*** (H, S, V, ps. 149,6; ***amândoao,***^CP).

•, •. Aff& ieste -ipvarjabil:.. (CV, 36, 1; CT, Mt,, «64), ***cinci mie(£T,*** M'tV"66); în'S'g'ăsmi forma.pf(pș.i04> 8; 118, 72 etc.), *mU* în.CP (pș. 104, 8). ReJîngă o» ***(una),*** apare si' w: #o & (S, ps. 83, 11;, CV, 167, *9_şiAtruodzi*

* ***întunerec*** «z^cemii» apare în H, S, V: ***întimZrec*** (ps. 142, 3), CV (78, 3), ***untunărec*** în CP (ps.14B, 3)/termenul traduce pe **sl. *tima,*** cu semnificația de «întuneric» și «mulți, număr infinit, zece inii».

Alături de ***întîi, întîia,*** PO și CM întrebuințează pe ***primă: de^fprima*** {Gen., 38, 6), ***de primă (Gen.,*** 48, H), (parte dfejl ^nwâ (CM, 268, 21); forma aceasta a.fost relevată în graiul vorbit astăzi în părțile Bihorului.

•G.*-Weigand„ WJb,-IV, P- 330: *dim primă,* la. Vidra.

La plural, pe lîngă**V4teife(GVl* 16? 7; 53, 14; TM, 78, 127; 83), ***alşasele*** *{TM,* 78, 127; TB-'285, 114)/*"al nctotâ (JM-* 79, 127), apare și *ai* ***doii*** (TM, 79, 129). •

Pe lîngă ***al doile, al treile*** etc., fără amplificativul ***-a*** apar și forme ca ***al pairul*** (CT, Mt./57);.^-'o/*rf-(GV, 169, 11: CP; ps. 6, titlu; 11 titlu): •

Cipariu (Principia, p. 132—133) a explicat *pe-lu* sau-/e în legătura cu finala numeralului ^respectiv: *al -şoselei* dar *al patrulea',* cf. Candrea, Cdns., p. 75;. P. Skok,* A. Arb. St., III, p. 175. (De fapt, *fie* derivă din *-lu,*. prin asimilarea lui< *ui *cînelu > cinele.)* Explicația după caje *-le* ar reproduce pe *iile* (nominativ), iar *-tu peillum* (acuzativ) nu satisface», pentru că nu ni se spune de ce, pentruvunele cuvinte^ s-ar fi păstrat articolul la nominativ, iar pentru altei© «forma de acuzativ. Pe âe altă parte, textele ^'cunosc forme ca âl **$aseiu* (cf. Găzdaru, Artic, *p,* go—81). Prezența lui *-lu* trebuie deci explicată pornindu-se de la analogia cu numele termi- ;nate în *-m (omit-lu* etc.). \.*v* *-Wt*

PRONUMELE

. \ ' , PERSONALE ' . *s.*

Forma normală a pronumelui de pers. 1, la dativ;singular, este ***m/ie;*** mna apare în textele scrise de Petru **Şchiopului591** și **1593,** AAR, **20** ist,, **444 ; 447);** astăzi forma aceasta este curentă în graiul moldovenesc ***(mie*** 4- ampli- iicativul, pornind de la construcții-.**ca:.*mie.* *ymda > mia).***

Forma de dativ și acuzativ plural este ***nă (< nobis*** și ***nos;*** S, ps. **79, 6);** ***me*** este un fonetism analogic, refăcut după ***le*** (pron. pers. **.3);** ***ni*** (H, S, ps. **79, 6)** provine din ***ne,*** prin-închiderea timbrului lui ***e*** neaccentuat. Pe de altă parte, influența analogică a lui ***nă*** asupra lui***Âe*** explică fonetismul ***lă*** (TM, **230, 230).**

în secolul al XVI-lea, ***îm*** (mase), ***însă (fem.)*** apar și izolate, nu numai in legături cu ***într-(însul), printr-(însul),*** ca în limba deastăzi: ***lăudați pre domnul toate limbili, ca lăudați pre însul toți oameni*** (V,***ps.*** **116,1);** ***ainte du-te de te iartă cu însul*** (TM, 451, 12). . -

îns apare foarte des în expunere cu prep. ***câtrâ, cu, ie, întfe,*** ***sptt:\ cătr-ănsu, cunînsu*** (TM, 191, 155), ***omusid*** .(Moldova, 1593, PI A. 74, nr. 94; Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, LB, 48, 1 ***nuții*** (TM, 228, 226), ***cu nusu, cu nusul*** (CT, loan, 12; 39; CQ, 96, în.**textele** rotacizante ***mrusid*** (CV, 2, 3—4; S, ps. 17, 24) etc., ***dinsu (d*** ***înir^Unsu, pre^s, sprensu.***

REFLEXIVE

Pe lîngă ***însuşi-însăsi, sieşi*** sau ***sineşi,*** cunoscute și astăzi, mai C<M"^i și alte compuse, cu reflexivul ***-şi: eluşi*** (CQ, 15, 14), ***eiş%*** (CP; 4), ***pieşk*** (CP, ps. 79, 16, ***ÎS), ktişk*** (CP, ps. 40, 7 etc.), ***loruşi-*** (CP, ps.

Despre pronumele personale d# reverență ***domnia ta, domnia.voastr*** v. mai sus, p. 4S3. -

POSESIVE

Asupra lui ***miiu,*** v. mâi sus, p, 466. - >

. Pronumele posesive apar, mai ales la Coresi, în compoziție cu pro reffe4v ***-şi: ai mieiş*** (CQ, 502, ***28); al nostrus*** (CC, 320, 26); ***al tău*** ***2lZ.il){vostruş*** (CPr., lac.,, IV, î); ***ai saişi*** (CV, 26, 2); ***sales (QC^, 1***

DEMONSTRATIVE

formele mase. ***(a)cestu, (a)cesta, (a)cestm,*** pl. ***(a)ăeşti, (a)Hştt,*** ***tia), (a)ceştora,*** fern, f***a)iijst&,,(&)£țst%+.***-£#i^§^#***£-f&zşttâ&)>*** 0. **aâBst** ***tord^int*** des întrebuințate. l>e asemenea mase. ***(a)lel, (a)âela,*** etc., fem ***acMd*** etc. La masculin plural găsim atestată forma normală ***aâeşte (~ ace*** ps. 73, 2; CP, CP, ps. 19, 8; PO, Genw 10, 14); forma de astăzi, ***ac*** formată din pl. ***(a)£eşti-\-tl*** La genit.-dativul feminin sînt atestate fo ***(afceştda, (a.)ceştna, (a)iiei, (a)tHia; aâelei*** este o formă analogică cute după țduralul ***alUe.*** ^ z\ »

în textele provenind din Moldova, găsim formele mksc; ***aest,*** ***isba;,yA.- aestl, oşti,*** fem. ***(a)iasta, aiastâ*** -(Moldova,. Luca Stroici, 15 A. IV, 79, nr. 93), ***aiastă*** (Suceava, 1517, DIR, A. IV, 154, hr. 206), putasg Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVlI4ea> 30^ ***iasta*** (id.,.LB>56, 3-/7> nr^--l'Ș)i^^(ih», LB, 60, 8); ***qmta*** (Mă Slatina, jud. Suceava,, începutul secolului al XVILlea, rLB, 66,; 1 (Lucavet, U.R.S.S,,, începntul secolului^al XVII-lea, LB, 67, 10, ***este**** (SuceaVa, 1601, LB, 70, 15). **[i** **,**

Âlaltu (< ăl + alt, cu trecerea lui .«la a sub influența asimilatoare următor) este curent în textele din secolul al XVI-lea: ***alaițu*** (CV, 48, ***ălâUd*** (S, V, CP, ps. 143, 13; CP, p$£9, 10; 86, ***A}, alaUi*** (^ara Romă **1600v** AAR, **20**ist., 457, '7; Beleții, jud. Argeș, cea 1600, CB, I,

RELATIVE

Alături *teme,* apare ş Ipnna,arta#»^'^^g\ de plurai masculin sțnt c«w *(<;cm + *; CC^ 204,* 55,,2Q5, iara nea^câ, 1600.AAR, 20 ist., 457, 12; 458, 16; 1602, 35; 205, 1, Țara

nească,. 1600 AAR; 20 ist., 457, 12; 458; 16; 1602, CB, I 116 8) *-cari mrii* l6nrrente etc *i.* 4?

NEHOTĂRÎTE

Forma de genit.-dativ singular a lui 0^ este *alțiia* (H, ps. 47, 14).

Acătare (cf. alb. + *atare: acă-<eccum,* Procopovici, DR, I, p. 162 ş.u.) apare sub *forma acătare* (Țara Românească, 1600, AAR, 20, ist., 473, 1).

Pe lingă *iineşi%* fiecare *b* '(S^CP, ps. 3)> genit.-dativ *cuişi* (H, Si CP, ps. 61, 13)> găsim în *CV* un compus: *li^rescu^(şi)* « fiecare » (22, 7—8p29, 6; 32,*5,*< 112* »9-*-10), *ăinesm* • (Ap,•!>;plv ?4)>.<.Forma aceasta• pare• a fi compusă din *cineşi cu,* deşi prezența lui 5 face dificultate; *lineşcu* «fiecare» cu *ş* (PO, Gen., 42, 35; 44, 11). Pornind de la *cineşcui* (format din *cine* + *şi* + *cui)* s-a refăcut un nominat.-acuzativ *cineşcu.*

Oarecare (le) (CV, 68, 11), *oarele* (CV, 10, 13—14 etc.), *vare ce* « oarecare » <cf. alb. *valle;* TM, 228, 225; CM, 267, 4—5), *vore cze(T,* 150, 2).

Vare, oare < volet, ofi[< voles (v. mai jos, p. 511, s.v. *aore); vare* («dublet cu *v* păstrat al lui *oarei;* Philippide, Orig; rom., îl,**p. 625).

Neşti^re «cineva, un oarecare» (CV, 94, 12 etc.).

(Masc.) *neşkit* «puțin» (CP, ps. 8, 6, etc.), *nişkit* (S, ps. 8, 6 etc.), pl. *neşkiți (nişkiți),* (fem.) *neşkiiă (nişkiia),* pl. *neşkite (nişkite).*

PERSONALE

însumi., tîwsuți,-. 'înmşi> apar. precedați de *eter.* *tuleşti însuți împăratul mieu* (H, ps. 43, 5), c^ra *mere însumi sufletul mieu smenii-se* (S, ps. 41, 7), *vrer^şi eu însumi se audzu* (CV, 70, 14—71, 1); uneori, *însumi, înswți* etc. sînt întrebuințați izolați: l^s^5 *trimese îngerul său* (S, ps. 151, *2>), inswrik •era.stăndu* (CV, 42, 10—11). V

întrebuințarea pronumelui neaccentuat apare în cazuri ca: *giunii lor** măneă-i-focijbl^* (S;;ps; 77, 63), *şi-i grăi mielului* (CV, 35, *%—9), lu Pavelu-i grăi* duhul (CV, 25, 5*—6), *boerisa lui kema-o Polfifo* (TM, 145), *linste-i făcu; şi-mi sosi* (Cod. T, 199, 24 r.; 213, 69 v-); *arata mila sa d'a le scumpără-i im legătură turcească* (Moldova, 1593, DIR, A. IV, 75, nr. 94).

Repetarea complementului direct printr-un pronume personal neaccentuat: *ocăreşte pre atalți si întru o nemică nu-i socoteşte'pre aceia* (CCg, 15.1, 10—11), si *o au'dăruit-o* (Ținutul FălciuMti, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9).

POSESIVE

Pronumele masc. *său,* pî. *săi,* fem. *sa,* pl. *sale* nu sînt înlocuiți cu *lor,* cînd subiectul e la plural: *adurmiră <toți>somnul sail* (S, ps. 75, 6), *rădiicără<ei>glasul său,* (CV, 43, 4—5), *nu se postescu de păcatele sale* (Cod. T, 210, 51 r.).

Ca şi în limba de astăzi, dar rriai %ecyent, pronumele personal ne tuat la dativ înlocuieşte pronumele posesiv: *apropiară-se genitorii-m lege* (S, ps. 118, 150), *li^re eşti le-ți osândeşti soțul* (CV, 130, 3—4), *dzâese** şi viață-făcătoriu-ți suflat*(MMU 304, 8 v.), *că bunăiaie-le foa mțittâ* (PO, Gen., 36, 7), *inelul* tău, brăulu-țî şi toiagidu-ți carele ți-e* (PO, Gen., ,38, 18), *lăsați la mine un frate-vâ* (PO, Gen., 42, 33).

DEMONSTRATIVE

Adjectivul demonstrativ este aşezat înainte.sau după numele deter în regulă generală, se întrebuințează forma cu *-a: acesta sămânță.* (H, ps. *acestu giurelu (CV, 51,* 8), *acesta cuvântu* (CV, *\5\A)-Meelawm* (TM,

RELATIVE ŞI INTEROGATIVE

Care (le) «ce», în propoziții interogative.: *căr$[fălosesle în sângel* (H, pş. 29, *care folosii e?* (CV; 119; 9) V

cari (pl.) « cei ce »: *carii în morminte dormu, netăcuie. cântări ție* (MM; 302, 1 r.);

&• jjocare >: *tu eşti ce tocmiUai uricul mieu mie* (S, ps. ț5, *5)),* >

ce « căruia, cărora »: *spure-vom voao tuturor ce vă e frică de dzeul* (S, 16), *u^giurelu ce-i era numele Evtihu (CV,* 16, 2—3);

ce « cel ce, cei ce»: *spămăntă-se ce viu în cumplitele semnelor tale* 64, 9),^ *ce acum ai luoat-k, fă-l credincos. în părățiia ceriului* (MM, v.—20 r);

ce «în care, pe (prin) care»: *deregii-te în cale acasta ce mergi* (S, 8), *se duse intr-u Setate mare ce IqciiiA u^ parat* (TM, 153, 190);

ce «de *ce,'* pentru ce», în propoziții interogative: *doamne, ce se dodeiiorii miei?„(§,* ps.,3, 2), *ce no cinstiți sfânta domerecă?* (TM, 5 care»: *ferice de bărbatul cinre va upovăi pr insula* (H, ps. *circ e omit ce teme-se de domnul?* (S, ps. 24, 12),- *acelavmmL'Mneînii* (TM, 99), *cine se apropiiă câttă codrul* ?* (Cod. T, 197, 18 v.), *cene ți-e* (PO, Gen., 32, 29);

« cel (cei) ce »; *scula-se-voru cine-su în iHprmente şi veseli-se-vo spre pămăntu* (S, cînt. 5, *19), Ji'tre voiu afla acie, legați se-i dducu în salim* (CV,* 38, 7—8); *lire faste pan Pogan furJ^K* (Sălişte, jud. Mar Î593, LB, 46, 1).

NEHOTĂRÎTE

Oarecare (le) se aşază dupa cuvîntul determinat: *întrebase întru î cu muncitoriu oarecarele (CV,* 3, 14—4,1).

Tot şe aşază înainte sau după nume: *tot pămîntnl* (S, ps. 8, 2 *nădejde toată a noastră (CV,* 88, 7—8).

Forma de genit.-dativ singular este *a iofy* (masc), *a toată* (fem *în cumplitul** a tot* (S, ps. 71, 8), *giudecă a toată lume* (S, pSj.. 9, 9), î *a totu taste tatăl* nostru* (TM, 126>245).

VERBUL

CONJUGĂRI

Verbele următoare păstrează, unele, forma primitivă de conjugare, pe cînd în limba actuală au trecut la alte conjugări, altele aveau chiar m secolul al XVI-lea amîndouă formele: *a adevăra* **(şi** *a adeveri), a adînca, a adauge, a făţăra, a ferica, a gata, a împăenjena* **(şi** *a împăenjeni), a împietra* **(şi** *a împietri), a învește* **(şi** *a învesti), a răgi, a rămînea, a scuipi, a tăcea, a ţinea, a vie* **(şi** *a învie), a scrie* **'(şi** *a scria).*

Unele verbe active tranzitive sau intranzitive, în limba de astăzi, sînt reflexive în sedblul al XVI-lea: *a se cuteza, a se deştinge* **(şi** *d deştinge), a se flămînzi, a se înseta, a se luneca, a se pofti, a se putreâi, a se răposa, a se tremura, a şe turba.*

Cîteodatâ, fenomenul acesta e datorat influenţei formei slavte corespunzătoare sau faptului că forma reflexivă e împrumutată din slavă: *a se domni (vmariiî%), a se glumi (glumiţi^), a se gura (klţii sg), a se făgădui (obUtati sgj, a se împăraţi (vucariti sg), a se îndemna (postuîtâti sg), ase învăţa (porniţi sg),U se posti (postiţi s^).*

Alte verbe, reflexive în limba de astăzi, sînt întrebuinţate în secolul al XVI-lea şi ca verbe active intranzitive: *a atinge* **(şi** *a se atinge), a chinui, a ivi (şi a se ivi), a întrista, a naşte* **(şi** *a se naşte), a ruga* **(şi** *a se ruga), a scula* **(şi** *a se scula), a sui (şi a se sm), a veştedzi* **(şi** *a se veşUdzi).*

Sufixele -ez şi -esc

Unele verbe, care se conjugă astăzi cu *-ez,* **apar fără sufix în secolul al XVI-lea:** *cerâeta: cerceţi* **(ind. pr., 2 sg., S, CP, ps. 8, 5),** *se ctrlete* **(subj. pr., 3 sg., CV, 116, 2),** *înfrîna: se înfră-fre* **(subj. pr., 3 sg., CV, 148, 7),** *lucra: să lucre* **(subj. pr., 3 sg. PO, Gen.,** *2,* **15),** *răposa: răpaus* **(S, ps. 5, 9),** *răpausâ* **(3 pl., CV, 160, 12),** *săgeta: săgUă* **(ind. pr., 3 pl. S, CP, ps. 63, 6),** *scurta: se nu scurte-se* **(subj. pr., 3 sg., CV, 153, 1),** *veghia: veghii* **(ind. pr., 2 sg., S, CP, ps. 18, 14),** *se vZghie* **(subj. pr., 3 pl. , CV, 31,** *9).*

Alte verbe apar cu şi fără sufixul *-ez: învndoaşe* **şi** *învr\âoşa(d)ză* **(S, ps. 36, 17; 67, 29),** *înderlptâs\înderepte(d)ză* **(H, ps.'72," 13; V, ps. 138, 24),**

Fără. sufixul *-esc* **sînt construite verbele următoare:** *a conteni: cuntiri-te* **(imper., 2 sg., S, ps. 36, 11),** *a luci: lu6e* **(indf'pr., 3 sg., V, ps. 84, 12; S, CP, ps. 96, 11),** *a străluci: sirăluce* **(ind/pr., 3 sg., CV, 111, 8),** *a răpi: rape* **(ind. pr., 3 sg. şi pl. S, ps. 21, 14; CV, 49, 3),** *să rape* **(subj. pr., 3 sg. şi pl., CP, ps. 49, 22; 108, 11); cu sufixul** *-esc: a omorî: omoreşte* **(ind. pr., 3 sg., S, CP, cînt. 3, 6).**

FORMELE DE CONJUGARE

PREZENTUL INDICATIVULUI ŞI CONJUNCTIVULUI

Con). 1. **Pe lîngă** *adăpi* **(ind. pr., 2 sg.) apare şi** *adapi* **(S, ps. 79, 6):** *d*

De la *a rebda,* **formele normale ale indicativului prezent sînt** *eu re tu rebdzi, el ribdă.*

Conj. a 2-a. **Indicativul prezent de la a** *se spuria: mâ spor, te spor spare.* **De Ia** *a^putea,* **de relevat** *'eu po6(i)m* **(1 sg., S, psj £5,** L; IFB, **356, Cod.** T, **207, 57 v.; 309, 22 v.).** -

Conj. a 3-a. **Verbelfe terminate în -dWkc prezentul indicatiwlui şi junctivului în** *-(d)'zu,* **după analogia verbelor în care** *^(i)zu* ***este*** **etimolo** *râspun (djzu, şe(d)zu* **etc.;** *aprin (d)zu, ca(d)zu, deşki (d)zu, Hnki(c îriim (d)zu, pătrun (d)zu, van (d)zu, (să. văndzu,* **subj. pr.,** -1 **sg., Drăgu jud. Iaşi, 1586, SI, X, 10). Aici** *-(d)zu* **nu avea raţiuni fonetice, deoa** *credo* **sau** *vendo,* **de ^xempluvsînt reprezentate în m&d normai prin** *cred,*

După analogia lui *scot (<excutid),* **s-a refăcut** *un'tremit* **-(ind. pr., 1 CV; 43, 2).**

Eu deştingu **este forma cea mai des întrebuinţată;** *fi'deştiftdu* **(ind. 3 pl.) apare, în S, pe lîngă** *deşting* **(S, ps. 113, 25;**'*deşting,* **V, CP, ps. 113, introducerea lui se explică prin analogie:** *dkştins-strîm'* **(part. tr.)- >** *deş* **ca** *strînge;* **îîi schimb,** *a întinde (< inâendere)* **rîu apare Şefeît cu** *-d.*

Acelaşi ptbces analogic s-a exercitat si asupra lui *a ucide: ucigu* **pr., 1 sg., S, V, CP, cînt, 2, 39).**

. A vince **apare cu fonetismul normal:** *m-vâncu* (H, **ps.** 138, **6),** *tu el vence* **(H, ps. 102, 19; S, ps. 9, 31); forma cu** *g* **apare rareori** *(ei vinge,* **:ps-9, 31).**

Punu **(1 sg.),** *pune* **(3 sg„),** *spunu, spune.***sînt formaţii analogice,** *ţinu, vinu,* **în care** *n* **este etimologic** *(fZteneo,juehio):j>imm.(S,* **ps., 12, 2 ; CV, 143, 13),** *se punte* **(subj. pr., 3 sg., S,. ps.** 112, **8),** *spuniu* **(S, ps.** *spo*îm* **(H, ps. 2, 7),** *să spuniu* **(subj. pr.,** 1 **sg.; PO, Ex.,** 10, 2), *se spurtâe* **pr.; 3sg., S, ps. 29, 10>**

<3onj. a â-a, **Formele aşteptate-a**^*d)zu, înghiţu* **;(imk'şi subjl-pripl** *audio, ingluttio)* ***etc.*** **sînt curente în secolul al XVI-lea:** *auăzw--{S->.* **ps 9),** *se audzu* **(S, ps. 25, 7).***

Saiu **(indl pr.î 1 sg.) este- forma 'etimologică - ţ< •** *salio)ma>săîu* **(TM 4);** *tu sai* **(2 sg.) este o formă refăcută după analogia pers.** 1 **sg.** *(sarp^cs*

Cu un fonetism normal apăr *morîu* **(ind. pt.,** 1 **sg. <** *^morio, moru;* **117, 17;** *se moriu,* **subj. pr.; 1 sg., CV, '28, 3);** *Mu* **(ind. pr.,** 1 **sg., H, S 33),** *ceindu* **(part. pr., H, ps. 36, 25; CV,** 91, **6—7),** *se pae* **(subj. CV, 110, 13);** *pie* **(= piaie, imper., 3 pl.; H, ps. 82, 18),** *pieindu* **(part. p ps. 48, 11) sînt formaţii analogice, refăcute după** *saiu (sârUpieri, de pieîu ca eu saîu); ceriu* **(ind. pr., 1 sg.) aparte'în CP (ps. 1'18, 33, 145** *cef-ăkdu* **în S** ***(ps.*** **37, 13) şi CP (ps. 36, 25).**

Şti **(ind. pr., 3 sg., S, ps. 1, 6;** TM, **121, 233;** *ştie,* **CP, ps. 1, 6).**

Ind. pr., **3** sg., ***şti*** (Oaş: Candria, Oaş, ***p.*** **21);** Lombards Vb. r<?^m., p. **734 — 735,** a ***şti*** fi» poate fi explicat prin ***scit,*** ci prin ***scit,*** care ar ii fost r^dat prin **şte.* în con porneşte de la influenţa analogică a verbelor ***scrie*** şi *vie:,* ***,audu,*** ind. pr. **3** sg., CV, (Lombard, Vb. roum., p. **605,** 924), ***caâu,*** CV, p. 144, **8.**

Mănţu **(ind. pr., 1 sg., H, pa 88^ 36),** *mâni* **(3 pl., H, CP, ps. 65, 3 formele aşteptate.**

Verf>dle de conj. a 2-a, a 3-a şi a 4-a care iac pers. 1 sg. în *-(d)z,* **pers. S pi.** în *-d, -t: şed, prinâu, aud* **etc. Formaţiile acestea sînt anal pornindu-se de la formele** în **care** *»d* **este etimologic:** *aprindu < ap™&?M cad' < wiwrit* **etc.**

IMPERFECTUL INDICATIVULUI

1. **In textele rotacizante şi în Cod. T** *(grăita,* 213, 60 **v.), pers.** 1 **sg. a imperfectului indicativului .apare în mod** *normdl^iM^m^^ra^ fââi, înMa,* •*pleca* **etc. în Coresi:** *pleza* **(CP, ps.** 34, 13), *era* **(CT, Mt.,** 106), *seăl, învăța \CT,* **Mt,^** 108) **şi PO** *(era, duâi,* **Gen.,** 38. 23; 40, 16); **formele fără** *-m* **sînt rare;^nele sînț întrebuințate şi în zilele noastre, în nordul Ardealului şi îm Maramureş.**

& Weigand, WJb, VI, p. 37; Papahagi, Maram, Ixviij; Candrea, Qaş, p 53.

Terminația pers. 3 **pl. este** *-a* **(nu** *-au,* **ca astăzi):** *avi,* **(H, ps.** 39, 13; **CV,** 70, 3), *cădi (ii,* **ps.** 71, *9), făli* (S, **CP₂, ps.** 100, 3) **etci**

La conj. a 4-a, terminația este *-ia: el audziia* (3 **sg.,** S, **ps.** 98, 6); **verbele terminate** *m-ri* **fac imperfectul în** *-i: a se păriA* **« se certa »** (3 **sg.., CV,** 2, 9), *urâta* **(CP, ps.** 43, 11; *nrăia,.V,* **ps.** 82, 3; *uriia,* S, **ps.** 119, 7) **etc.**

2. **O formă perifrastică, compusă din imperfectul verbului** *a fi* -\- **participiul prezent al verbului de conjugat apare în CV:** *ca era mărgăndu; însumi era stăndu; era ca oile rătăcindu* (38, 9—10; 42, 10—11; 150* 10^—11).

PERFECTUL SIMPLU

Conj. 1: *-mu, -aşi, -ă, -ăm, -at, -ară.*

Asupra' prezenței timbrului *â* la pers. 3 sg. şi 1 pl. *{laudă, lăudăm),* v. A. Procopovici, Din morfologia şi sintaxa verbului românesc, **RF,** II„ p.. 18 ş.u.

rConj* a 2-a: *-um, -uşi, -u, -um, -ut, -ură.*

Conj. a 3-a: *-şu, -seşi, -se, -sem, -set, -seră.* **Formele de perfect ale verbului** *<& cere* **sînt următoarele:** *cerşiiu* **(1 sg,, S, ps.** 33, 5), *cersui* **(H, CP, ps*** 33, 5), *Sersitu (%* **pl., CV,** 131, 13), *âerşiră* **(3 pL, CV.** 140, 9), *âerurâ* **(CP, CP^, ps.** 34, 4), *ierşu* (3 **sg., CT, Marcu,** 69, **Luca,** 4); **cf.** ***m'au*** *ierşit, au âerşiut* **(pf. cp., 3 pl., Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud,** 1600, **LB,** 52, 8, 9). **Formele acestea se explică pornind de la cpart. tr.** **ceşit,* **devenit** *ierşit* **sub influența lui** *aere;* **de aici,** *âerşitu* **(pf., I sg.) etc.;** *ceruiu* **(Coresi) e o formă refăcută după analogia verbelor de conj. a l - a & r M ^ (impf.), deci** *cerni,* **ca** *tăcui* **etc.** *Cer şui* **rezultă din contaminarea hii** *cerşiiu* **cu** *certdu.*

Sirte (1 sg.; Țara Românească, 1585/DIR, B. V, 183, nr. 196), ***scris?*** (1 sg; Țara"Roma-' nească, 1595; DIR, B. VI, 180, nr. 197).

Cf. DE> nr. 317. Ssm<<^ (Sălâtrnc, jud. Argeş, 1610, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 8, nr. 5, Tîrgovişte, înainte de 1600, Hasdeu, l.c, I, 1, 3& ar. 38); *înțăleşi* (l sg., Moldova, 1695, Hasdeu, Lc, I, 'l, 63, nr. 70).

Cîteva verbe reproduc cu fidelitate conjugarea latină: *dedîu, ded** **(H, ps.** 7, 5; **PO, Gen.,** 16, 5; 40- 11; *dedu,* **TM,** 45; 2; **TB,** 362, 69; *dedk,* **CC₂,** 1, *tt),dedesi* (S, **ps.** 143, 10; **CT, Luca,** 79), *dide (S,* **ps.** 13, 7; **CV,** 135, 10; **CT, Mt.,** 64; **PO, Gen.,** *M, 10±dede,* **T,** 162, 9; **Țara Românească,** 1593, **DIR, B. VI,** 60, **nr.** 69), *didet* **(CT, Mt.,** 106), *dideră* (S, **ps.** 68, 22; **CV,** 56, 5; **PO,** *'Geh.; l4,* 33); *feMu* (S, **ps.** *CT,* 69, **ffr; CQ,** 130, *$:fecu,* **TM,** 45, 3; **TB,** 362, 69), *fecesi* (S, **ps.** 98, 4; S, **CP, ps.** 38, *10),ftâe* (S, **ps.** 7, 14; **CV,** 14, 5; **CT, Mt.,** 2; **PO, Gem,** 5, *\),fiheru* (S, **CP, ps.** 107, *1^), filet* **(TM,** 45, 3)i^&^^(Ş,***ps.** .9, 16; **CV,** 49, 11; **CT, Mt.;** 80), **Forma analogica** *făcuşi* **apare «6 singură dată în H (ps.** 88> 48), **pe lîngă cea normală;** *făcu* **(3 sg:, TB,** 285, ÎÎ5; **PO, Gen.,** 1, 1).

Vm(r)iu (H, S, ps. 68, 3; CV, 18, 11), *ven(r)isi, ven(r)e* (S, ps. titlu; CV, 3, 2; *vine,* CP, id.; *vene,* TM, 149, 185) şi *vin(r)e (vine,* TB, 114;; 289, 120; CT, Mt; 86; PO, Gen., 14, 13), *ve^remu* (CV, 15,-6), *vi^re* (CV, 17, 3), *ven(r)et, ven(r)eră* (S, ps*. 43, 18; CV, 86, 12) şi *vineră* (CP, 43, 18; CT, Mt., 3; PO, Gen., 19, 4). Pe lîngă aceste forme, găsim şi for analogice; *venriră* (H, ps. 104, 34), *veniră* (S, ps. 104, 34), *verimu* (CV, 8 etc.). Forma aceasta, dimpreună cu cele de la pers. 1 şi 3 sg., se confun cu formele de la indicativul prezent.

A. Procopovici, Din morfologia şi sintaxa verbului românesc. Aoristul în raport cu celel timpuri şi moduri, RF, II, p. 1—48.

PERFECTUL COMPUS

Auxiliarul *a avea* + participiul trecut. In traducerile rotacizante, pe 3 sg. a auxiliarului apare sub forma *au: au faptu* (H, ps. 65> 16; CV, 29, 7 etc.), *Japt-au* (S, CP, ps. 102, 10), *au fost (u)* (H,jps. 17, 19 etc.; CV, 3 etc.). Forma analogică *ai făcut* apare şi ea în H (ps. 87, 11) şi V (ps. 138,

Aceeaşi întrebuințare a lui *au,* pe lîngă *a,* la pers. 3 sg,, o găsim şi textele netraduse:

Sălişte (jud. Maramureş), 1593, *au trecut, au fost* (LB, 47, 5, 7). Bistr (jud. Bistrița-Năsăud), 1600, *au bătut, au cerşit,* dar *m-aprinsu* (LB, 52, 8, 10—11). Cîmpulung Moldovenesc (jud. Suceava), 1595, *l-au prinsu, fostu;* dar *a mărsu* (LB, 48, 12, 17, 16). Suceava, 1595, *a fostu* (3 pl.) si *fostu* (3 sg., LB, 49, 8, 14). Brăhăşeşti (jud. Galați), 1577, *au fostu* (CB 26, 3). Cîmpulung (jud. Argeş), 1521, *se-u dus, au venit, me-^u spus, au vă se-w prinsa,* ***TK-M*** *dat (N);* Vlădeşti (jud. Argeş), 1583—1585, *au faptu, lustu, au datu, au măritatu* (CB, I, 39). Tg. Jiu, 1591» *au* pretutindeni (I, 36—58). Galați, 1571, *au dat* (CB, I, 19, 11).

Grafiile ***au mersrw*** (Tg. jiu, 1591, CB, I, 56, 1), ***se-u print%*** (Cîmpulung, jud. Argeş, 1 N) trebuie interpretate ca ***au mers, s-&u prims.*** întrebuințarea tormei compuse, în textele *âxise,* e provocata de versiunea slavă, sau maghiară, întrucît forma românească calchiaz aceea din original, cu ***byti*** ***sst,avc4a, vqlna*** (Ernst Gamillschegj, .Roman. Tempuslehre, p.

MAI-MULT-CA-PERFECTUL

Traducerile rotacizante cundsc forma perifrastică (a imperfectului, p fectului compus sau mai-mult-ca-perfectului al verbului *a fi* + particip trecut all verbului de conjugat, acordat sau nu cu subiectul): *întețise că R l&mi idsteşi ca era du vădzutu* (CV, 45, 8), *posfad wa amu ve^ritu (CV,* 85, *dzise cătră soție ie era- mersi* (CV, 83, 13), *era văâzuți* (CV, 33, 4—5), *fus vădzut* (3 sg., TB, 287, 118, 119), *unii de departe era veniți* (CT, Mârcu, *muerile, ce era venite (CT,* Luca, 111), *răspunderea amu luata, era Sim* f— Simeon luase răspunderea, CC₂, 517, 25—**T**26), *.nu era înțeles* ucenicii* țCCj;376)>: *cSnd^.vMzwIÂ^ cmr^\că'eravstăiută di naştere* (PO, Gen., 30, *pânâ'nu se era culcați, vineră--bărbații'-* (Genv-UQv *tyJ. JJ*

Forma perifrastică (participiul trecut al verbului de conjugat, acor eu subiectul) apare în CC^: *noi ce-ăm** fost** muriți* 22—23); ***ŞP*** *du grăit şi la Martf* (Moldova, 1593; DIR, A. IV, 99, nr. 113), *puținie Tătar fostu .veniți* (începutul secolului al XVII-lea, Cîmpulung Moldovenesc, j Suceava, LB, 60, 5—6), *dzăii galbeni ce am fostu daP eu lui Vasili* (Cucut jud. Iaşi, 1609, DIR, A. IV, 297, nr« 362)

Forma cu *-se* apare în textele următoare: *gătise* (1 pli, TM,, 227, 223), *fuset* (2 pi., CT, Ltica, \m),*învisese*, *mersese* (3 sg., CQ, 102, 27; 104, 1), *cermet** (2 pl;/ PO, Ex.;' 12, 32); *grâiset* (PO, Gen., ^3, 29), (3 sg;, PO; Ex., 36, 2), *szkriasse* {= scriase, 3 sg. < # sma, T, 150, 8).

Adusesetu\din CV-(12,. 8—9) este; desigur, o eroare a copistului, care a scris de 2 ori pe *-se [qâuse* sfirseşte rînctul, iar *setu* începe, rîndnl următor).

VIITORUL

1. Formele simple de viitor sînt construite cu auxiliarul *a vrea* **-f- infinitivul scurt al verbului de conjugat:** *vmu venri* **(H, ps. 41, 3),** *vrem trimite* **(Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, LB, 48, 9) etc., sau din auxiliarul** *a vrea* **-f subjonctivul verbului de conjugat:** *va se i-l^h ia* **(TB, 285, 114). în T apare construcţia cu infinitivul lung:** *neuom engrupare.* **(=îngropa, 146, 11). De obicei, fontele auxiliarului sînt postpuse/verbului.:** *veri,voiu:* **(S,^ps.\41, 3),** *avl-vrem* **(Mănăstirea Moldp>fiţa, jud. Suceava, 1592, LB", 46,** *2i),cănta-vrem (CP,* **ps. 136, 5),** *aşteptă-vrem^h* **(CC₂, 521, 28—29),** *lua-ver^* **(PO, Gen., 4, 7).**

.2. Afară de această formă de viitor, mai găsim o formă perifrastică, compus,ă din viitorul verbului, *a .fi* **+ participiul prezent al verbului de conj UT gat:** *veţifoi îmblăndu, veţi fi.soeoiindu* **(L, CB, I, 6, 1, 2; în limba vorbită de astăzi, această formă ..are valoarea ide indicativ, Iordan, ZRPh., XLVJII^ 372) .sau de prezumtiv şi o a cloua formă, compusă din prezentul indicativului al verbului** *.a mea* **-rf infinitivul scurt al verbului de conjugat:** *eu mai mult am a\ sluji* **(Cîmpulung Moldovenesc,;jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 57, 12),** *noi mai mult* avem a sluje* **(Mănăstirea Moldovita, jud. Suceava, 1595—1622, LB, 71, 22**—*23),, n-am a te lăsa (TB, 290,* **122. 123),** *n-are acela a ved£ lumină* **(Cod. T, 206, 55 r.),** *n-are a seînsetoşa* **(CC₂, 66, 18^—19),** *âre a ajuta* **(CQ, 231, 26) etc.**

în Cod. M. găsim o construcţie alcătuită din viitorul verbului *a vrea*: **-h infinitivul scurt:** *va vm a fi pre pămăntu (22% 12>9 v.).*

(mita Măriei tale) firSm venit (Moldova, 1642, Hasdeu, Arch. 1st., I, 1, 24, nr. 26).

CONDIŢIONALUL PREZENT

U Forma simplă reproduce perfectul subjonctivuLui latin. Conj. 1 *(într)-are,-ari, -are, *areml rarei, -are. Conj.* a 2-a: *(tăc)-ure* etc. Con|. a 3-a: *(ziş)-ere* etc. Conj. a 4sa; *(auzJ-ire etc.* lată cîteva exemple: 1 sg.: *se intrare* (V/ ps. 131, 3); 2 sg. *(-ari* şi, uneori, *-are): se fHeri* (CV, 119, *l).,?se ascultare* (S, ,ps. S0, 9), *se uciseri* (V, ps. 138, 19), *să nu ascultare* (TM, 153, 191) • 3 sg,: *sc zidire* (S, ps. 126, 1), *sate rupsere* (TM, 122, 236), *sate ascultare* (CT, Mt., 75), *să fure* (PO, Gem, 28, 20); 1 pî.: *se rădicarem* (S, ps, 43, 21); *se viseremu* (CV, 130, 13), *se dideremu* (TM, 124, 241), si *custarem* (PO, Gen., 18, 10); 2 pl,: *se gudecaret* (H, ps. 57, 2), *se plecaret* (S, V, ps. 130, *2), se kinuiretu* (CV, 154, 9—10), *se nu ascultare!'* (TM, 48, 7); 3 pl.: *$e lăsare* (H, S, ps. 88, 31), *se avure* (CV, 120, 5), *să nu fure* (PO, Gen., 30, 33).

în S, pe lîngă formele de pers. 1 terminate în *-are,* apar şi forme terminate în *-am: se întraru* (ps. 131, *S),"$e- ăl&eru* (ps. 131, 4), *se suim* (ps. 138, &); aceste forme corespund cu formele de perfect al subjonctivului latin, care

se cpi^fundase cu viitorul^ anterior *(intravero, dedero* **etc., v. Lombard,. Vb., roum.,. 249, n.** *2).*

Cf. V, p. 76, 83-841'

2. Forma perifrastică e compusă din auxiliarul *a avea* **-f- infinitivul scurt al verbului de conjugat:** *aşu da* **(H, ps. 131, 4),** *aşu face* **(S, ps. 7, 4),** *ar* intra* **(CV, 116, 8—9),** *ari* deşkide* **(TM, 150, 186),** *aş presi* **(Bistriţa, jud. Bistrita-Nâsăud, 1600,-LB, 52, 19)** *are hi* **(Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 7$ 4).**

Cînd forma e inversată, atunci se întrebuinţează infinitivul *lung:>firc-si* (CV, **1,;^ etc.**

-«F0rmelei condiţionalulunâ^aiiâBesc... s-au format din perifrazele cu verbul ***habere**** **(V.P. Titova, SCL, X, 1959, p. 570).**

CONDIŢIONALUL TRECUT

î. O formă este compusă din imperfectul verbului *a vrea* **+ infinitivul verbului de conjugat:** *se vrlfi* **(S, V, ps. 123, 1),** *se vrl asculta* **(CP, ps. 80, 14),** *vri fi* **(CP, ps. 123, 1; CC₂, 242, 34),** *ce n-au vrutw trebui să faci* **(PO, Gen,** 20, 9); **aceste elemente pot fi inversate:** *peri-vre* **(S, ps. 118,92),** *trudisfo-vr/h* fV, **ps. 126, 1),** *scula-se-vrl* **(CP, ps. 123, 2).**

2. A doua formă este alcătuită din perfectul compus al verbului *a vrea-\-* **infinitivul verbului de conjugat; elementele acestea pot fi inversate:** *au vrttt fi* **(H, ps. 123, 1),** *n-au vrutu spregice* **(CV, 82, 12),** *înghiţi-ne-u vrut* **(H, ps.** 123, 3), *aţi vruth vie, n-aţi vrutw părăsi* **(TM, 230, 229),** *amw vrutk peri* **(TB,** 229, 228; **Cod. T, 225, 104 r.),** *se-u vrut fi (Cod. T,* **225, 104 v.),** *n-am vrut fi* **|MM, 302, 2 v.),** *au vrut pohti* **(Ţara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 486),** *vruth fi fiind* **(CT, Mt., 96),** *ami vrut* put/* **(PO, Gen. 43, 7),**

3. A treia formă, uzitată şi astăzi, este compusă din condiţionalul prezent al verbului *a fi-\-* **participiul trecut al verbului respectiv:** *perifo aşK fi* **(H> o singură dată, ps. 118, 92),** *s-afh fi grăit* **(Tara Românească, 1600, AAR,** 20 **ist., 473, 5); forma inversată, cu infinitivul lung, apare în CV:** *fire-şi ascnltăndu* **(1,2—3).**

4. A patra formă e compusă din condiţionalul prezent al verbului *a fi-\-* **geranziul verbului de conjugat:** *căndh. o ară fi văzând^Sikhem* **(PO, Gen., 34, 2).**

IMPERATIVUL

1. Pers. 2 sg. a verbelor de conj. a 4-a apare în exemple ca *audzi-me* **(S, ps. 12, 4; H, ps. 142, 1),** *cuntiri-te* **(S, ps. 36, 8),** *adu* **(CT, Marcu, 6; PO, Gen., 27, 4),** *vă* **(PO, Ex., 2, 8; 3, 16).**

IMPERATIVUL NEGATIV

Pers. 2 pl. se termină în *-reţi: nu fireţi* **(S, ps. 31, 9),** *nu vă iemereţi* **(CV, 154, 11—12),** *nu vă asemărareţi* **(TM, 120, 233),** *nu lâsareţi* **(Cod. T, 209, 49 v.),** *nu avereţi* **(CT, Marcu, 60),** *nu vă întristareţi* **(PO, Gen., 43, 23).**

Forma aceasta reproduce mai degrabă o formă latină de plural ***(non diceretis).*** refăcută după. analogia formei de singular ***(non dicere),*** decît imperfectul conjunctivului latin (Ov. L)ensusiahu). ***-reţi,*** în Ţara Oaşului (Candrea, Oaş, p. 21) şi în Haţeg (în 1887; R. Todoran, Mic glosar dialectal,. Cluj, 1949, 8 n.).

. ^ Latma populară Cunoşti o formă de imperiiv nfegaffivr **Holi Cântare** şi dispunea şi de **ne cantaveris.** De aici, în româneşte: **nu dfHtMk ctntare** pl. **nucmtareți,** formație românească analogică, cf. **haide-, pLMideti,** Pornind de la forma normală **blăm** (< lat. **ambulemus)-blăți,** s-a refăcut o formă de plural **'blamați,** la imperativ.

Aşadar:

Imperativ	sg. *cîntâ*	Prohibitiv	**nu cîntare ,**	11/ , *nu cinta*
	pl. *cîntați*		**nu cîhtareti**	*nu cîntați*

Nu cînta este, prin urmare, un infinitiv simțit ca un imperativ (cv. Meyer-Liibkev Zur Geschichterdes Jnfinitivs im Rumânischen, Abhandl. Uobleit, p.- 79 ş.u.). Scurtarea infinitivului apare şi în slava meridională, dar faptele româneşti nu pot fi explicate prin acestea (s.-cr. *pisați cu > pisa cu,* bg. *pisați stă > pisa stă,* Sandfeld, Grobers Gr., I², 330), ci e vorba de o evoluție în aceeaşi direcție în română si'în slavă.

.... M.*Kfepinsk^,,- L'infinitif -abr6g& duroumain imitation slave?; *în* Rom. sl.; I, Praga, 1948, p. 7 s.u., se pronunță pentru explicarea scurtării infinitivului în limba română prin influența bulgarei şi sîrbo-croatei.

,0 ^}tă formă e compusă din subjonctivul prezent al verbului *a avea* -f infinitivul lung sau scurt al verbului de conjugat: *nime să n-aibă a bântui* (Suceava, 1600,,LB, 51, 7), *să n-aibă a luarea* (Țara Românească, 1600, AAR, 20'ist., 484, 11).

INFINITIVUL

1. Infinitivul lung: *ci să avem a ținere tot cîte* 6 *stănjăni* (Țara Românească, 1577,,DIR, B.IY, 295, nr. 297). Infinitivul lung este întrebuințat în, formele compuse inversate (v. mai-sus, ,p. 507); izolat* apare precedat de prep. *de: de-<M->i îngrupare.* (H, ps* 78, 3), *de fire, de numărare* (PO, Gen., 41, 49).

2. Infinitivul scurt e întrebuințat uneori fără *a: ce înțelege şi şti domnul şi face gudețu* (V, cînt. 3, 10), *n'am capul unde-mi închina* (TB„ 286, 116). -

întrebuințarea formei scurte a infinitivului; se face ca în limba de astăzi: *de nfc-ți dat a şti de rândul munților* (LB, 45, 6^—7), *că ați datnoaoa şti* (LB, 45, 9—10; 46, 22—23, 26, 27; 47, 11, 14); *şi a fostu oamenii de la Cîm^h-pul-lun^gu slobozi a îm^bla şi a să hrăni* (LB, 49, 7—9); *noi avem a mulțemi ca fraților* (LB, 50, 10); *că oarece are a-ți grăi* (CV, 51, 14); *mult am a grăi de voi şi să.judec* (CT, 203, zac. 30; EL, loan, 8, 26); *Dgiva de Răguza ... corceau deprinsu a înşela şi a minți... de nu se poate întoarce a veni în țara măriei sate* (Moldova, 1593, DIR, A'IV, 75, nr. 94).

în graiurile dacoromâneşti actuale, înlocuirea infinitivului printr-o subordonată de tipul *să* -f conjunctiv nu e încheiată (v. mai sus, p. 236—238). Infinitivul e viu, în nordul domeniului (Maramureş, Crişana), iar conjunctivul în sudul şi estul domeniului (Tara Românească, Dobrogea, Moldova; Magdalena Vulpe, FI), V, 1963, p. 123—155).

PARTICIPIUL TRECUT

Alături de *învins,* forma de astăzi, găsim pe *învăncut (CPț>* ps. 9, -81); *înțelegut* (CC₂, 264, 3) e format după analogia lui *priceput: d$ri\ fi fost înțeleguth*

(CPr., I^Cor., II, 8); *să fie înțelegute* (CPr., Filip, IV, 5). Ahturi de *făcut,* găsim pe *fapt, fapte* (H, S, V, ps. 110, 8), *faptuneu'* (CG₂, 114, 31), *au fapik* (PO^Ex.;32, ?>\)'îfitorții (part. tr. **de la.** *întoar&e)* aparte în S şi CP (ps. 17, 27).

TIMPURI

În textele traduse din slavoneşte, întrebuințarea perfectului simplu şi a periectuM compus e determinată de originalul slavonesc: aoristul/slav e redat prin perfectul simplu românesc, iar perfectul slav prin perfectul' compus (v, mai jos, p. 523). într-un text ca PO, tradus (fe maghiară, perfectul simplu e des întrebu|nțat (el corespunde imperfectului maghiar, iar perfectul compus românesc* perfectului din versiunea maghiară), fie exemplu: *începute,făcu dumnedzeu ceriul şi pămîntul. E pâmîntuW.era pustiiu şi îndeşertw, şi întunerec^ era spre adâncw, şi duhul domnului se purtdspre apa.. Și. dzi.se .duinnedşpu: fie lurfyina, şi fu lumina. Și vădzu domnejîzeu' c'ară fi bună ^urnind, şi despărți domrieckeu lumina de. la întunerech. Și kemâ lumina, dzio şi întunereculk noa.pte, şi fu de^ntr.u s&ră ş{: dş&tru ,d,emânlță :zu$/dent0niu* (Gen. 1, 1—6). în textele netra<luse, dimpotrivă, perfectul compus — formă! mai expresivă e mai des întrebuințat decît perfectul simplu, care apare mai ales în texte din Țara Românească şi Oltenia.

Valoarea perfectului simplu reiese bine din următoarele citate: ***dzise domnedzeu*: *fie lumțto$,şi fu lumină*** (PO, Gen.,T, 3), ***scris eu jupan Bârcan\mar < e > vist<ier > ql meu?răvaş' sâ.se ştie cum,au dat..•Bistriâeanii*** ,fțara^Jfomâneaşcă,- 16G0,. A^R, 20 ist., 491).

în ***Biblia*** lui Micu (Blaj, 1795), găsim pretutindeni întrebuințate, în pasajul de mai sus, formele de perfect compus: ***au făcut, au zis, au văzut,au despărțit, au numit, s-au făcut.***

„în textele religioase [din sec. al XVI-lea] cea mai frecvenia formă este perfectul simplu, indiferent de originalul după care s-a făcut traducerea, *a.* Generalizarea perfectului compuş în anumite regiuni (vezi limba scrisorilor de la Bistrița)": Viorica PamfU, CL, XVIII, 1973, P-'15.

FORMELE CARACTERISTICE ALE UNOR VERBE

Avea. Ind. pr.: *ntM avam(l* pl.),fonetis^ aşteptat, cu ^> a sub influența oclusivei labiale precedente şi următoare; păstrarea timbrului *e,* în *aveți* (2 pl.), a fost provocată de fdin silaba următoare (v. mai sus, p. 446). Conj. pr.: *se aibu* (TB, 356, 63; *să aibw,* CT, Mt., 79), *aibi, aibă.* Cond. pr. Pentru pers. 3 sg. găsim atestate formele următoare: *ar^,* în textele rotacizante *(arh fi,* H, ps. 72, 11; CV, 130, 12), *am (ser* apriMe, T&,* 330> 44, 45)>: *arh şi.ar** (TB, 330, 45), *arh fi* (CT, Mt., 108), *ar* (muri,* PO, Gen. 44, 22). Part. pr.,*mbăndu* (CV, 54, 4; CT,, Mt., 2),

* Puşcariu;*DR, VII, p. 458: auxiliarul din ***ar-h fi*** nu este «avea», ci «vrea».

Coace. Pi. sp., 3 sg.: *coapse; 3* pl.: *coapse(râ)* (PO,.Gen., 19, 3; 40, 10).

Race. Pf. sp. (v. mai sus, p. 504). M.m. ea pf.: *flpse* (3 sg., TB, 284, 113).

Fi. Ind. pr., 1 sg.: *săntu* (S^ps. 34, 3; CV, 28, 4), *sămtu* (în^encliză *-su* şi *-s:* H, S, CP, ps. 21, 7). Forma normală este *su (< sum); sînt* e refăcut după analogia pers. 3 pl.; *eşti* este refăcut după analogia lui *este* (3 sg.; *ci. este,* V, pş. 85, 5 etc.), *este* (îsg.: v. p. 483), *(l^pl. f:isinms), seți* (2 pl. < *sitis,* cf. *siți.* Ap, :I, 2), *sănt,sămt (iph <: sint), su* (în encliză; H, pş. 11, 7; CV, 9,1). *Sântem* (CP, CP₂, ps. 43, 22; CP₂, ps, i02, 14), *sănteți* sînt forme refăcute după analogia pers. 3 pl. *sănL* Impf. ind.: *era* (1 sg.); fonetismul aşteptat,a fi fost *iară; era* se explică prin mutarea accentului pe finală.

Set%, din **POifGea*, 29,** 4), în loc de **şeii e** o formaţie analogică, după ***dedet, siete% zisei; in* care** conservarea lui ***t*** e normală.

săm, săţi ia zilele noastre, în Maramureş şi în Ţara Oaşului (Papahagi, Maram., p. Ixix; Candrea, Oaş, p. **22); *jcfst,*** perf. simplu (Densusianu, GSi, **VI,** p, **390).**

/ *(< ire).* **Ind. pr.:** *imit* (1 **pl.,** 3, **cînt.** 7, 41). **Viitor:** *voiu i* (1 **sg., H, ps.** 85, 11; 138, 7; 142, 8), *i-vor^* (3 **pl./H, ps.** 80, 13; 83, 8).

îmbla. **Imper. Forma scurtată** *blâmu* (1 **pl.) apare în TM** (190, 154, 155) **şi în TB** (332, 38 **etc.;** 451, 75).

înţelege. **Pf. sp.:** *înţelegu* (3 **sg., CT, Mt.,** 46; **loan,** 13). **Pf. cp.:** *am ~înţelegui* (1 **pl., CG₂,** 62, 28). **Part. tr.:** *înţekgut* **(CQ.** 264, 3).

La **«a spăla». Ind. pr.:** *Iau* (1 **sg., S, ps.** 6, 7; **H, ps.** 25, 6), *lă* (3 **sg.,** ps* 57,'41). **Pf, sp.:** *lămu* **(I sg.,** 3, **CP, ps.** 25, 6),)^ (3 **sg., PO, Gen.,** 41,±*14).* **Viitor:** *la-me-veri* **(S, CP, ps.** 50, 9) tete (3 **sg., H, ps.** 57, 11; **PO,<Gen., 49,** 11). **Itnper.:** w$ *lă* **(S, ps.** 50, 4), *lâ-m/h* **(H, ps.** 50, 4).

Vie, **Ind. pr.:'tw** (1 **sg., S, cînt.** 2, 40; **CV,** 46, 4), *vii (2 sg.,.&,* **CP,** ps. 36, 27; **S, ps.** 21, 4)> *vie* (3 **sg:, S, ps.** 88, 49), *viem, măi* (1, 2 **pl., H, ps. 48,** 2; **S, cînt.** 5, 9; **CV,** 142/10);^ (3 **pi.,. H,** ps! 55, 14; **S, ps.** 23, 1; **CV, 58,** 7). **Pf. sp.:** *vişu* (1 **sg., CV,** 74, 8), **wse** (3 **sg., H, ps.** 118, **50). Pf.** *cp.: am msk* **(TM,** 229, 227)','a* **vis (TB,** 423, 27), *au vim* **(TB,** 340, 54). **Cdnd; pr.:** *se viserem* (1 **pl., Ap. I, pl.** 4).

Vrea, **Ind. pr.:** *voiu* (1 **sg., S, ps.** 140, 10), *veri* (2 **sg., H, ps.** 5, 5; **Gl, S,** 13), ^ (3 **sg.,** 3, **ps.** 5,5, < * W, C U M > *a)/vrem fu)* (1 **pL, H, S, ps.** 78, **S; CV,** 50, 9; *volemus > *vurem > vrem),* *vem* **(H, ps.** 2, 3; **TM,** 147, **zwm > prin disimilare totsdă, în legături sintactice, cînd iniţiala cuvtetului următor era** *r: vrem rugq, > vem ruga), văm (Cod.* **T,** 192, 2 **v.**;'CC₂, 224, 34, 35)> *vom (Cod.* **T,** 198, 23 **v., cu** *ă<> o* **sub influenţa labialei precedente şi următoare**)y *vreţi* (2'pL, **H, ps.** 33^ 6, **CV,** 116, 13), *veţi* **(S, CP₂, ps.** 3, 12; **Ţara Românească,** 1600, **AAR,** 20 **ist.,** 476 **a; dispariţia lui** *r* **se expîtcă ca în** *vem,* **v. mai sus),** *vora* (3 **pl., S,** 67, 31). **Part. pr.:** *vruindu* **(S, ps,** 39, **15; CV,** 10, 5—6).

ADV^BUL Şţ LOCUŢI ADVERBIALE

AUi **^ ps.** 136/1),«^.**(CP;** 132^14)/^" **(S, .ps^** 132, J4; **CV,** 14,5) **« acolo, aici »;** *aliesi* **(GV>** 33*, 12), **«îndată», (H, ps.,** 132/14; **TM,** 125; 244;Oi, 258, 16;GC2, 80^ 13), *acila* **(CV,** 57, 11), **« a i c i ^ ^ ^ (CP, ps..**38, *U)^d&m>(CPt.,* **Aci,** 19y 26) «de **aici».** ′ v

*'(< eccwm hie + # > *$&£#); -e'* **din este normal;** *alice (< eccum hiece); ciâ** **(TB,** 291, 125), *cile «* **aici & (de** 11 **ori; Mănăstirea Galata, jud. Iaşi,** 1588, **CB, I, p..** 192 **ş.u.), cu dispariţia lui** *fi-,* **în** legătura **sintetice;** *atieşi (< alie + şi,* **particulă întăritoare).**

Aeiim (CP₂,*V*⁵- 7), *aerrm (< eccum modo,* **S, ps.** 19, 7; **H, S, ps. 16,** 11* **CV,** 19, 11), **«ww «dar, căci, aşadar, iată, acum, îndată»** *(<ad modo,* **S, ps.** 7, 5; **CV/** 130, 4), *akmussu (== aemus < >acmn + si,* **particulă întăritoare, T,** 1(48/rl). , ; ,. •, - » • ;,; : ,. - X 7 .

• **« iată »:** *adecă mai măre nedereptaie* **(S, ps.** 7, 15), *adecă'm palma* • *măsurate-su dzilele mile* **(H, ps.** 38, 6), *şi'adecă aştepta* **(TM,** 81, 132), *adecă eu şoUuzul'şi 12 părgari* **(Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB;** 62, 1; **cf.** *iată eu egumenul si tot săborul,* **Mănăstirea Moldoviţa, jud. Suceava,** 1592, **LB,** 45, 1). — < • '- • *• • • -

Adoară **« după aceea » (CPr., Iuda,** 5).

Aiave **« pe faţă, evident » (<** *m . : s l , p s .* **49, 3; CV, 37, 9).**

Ainte **«înainte» (<** *abante,* **S, ps. 22, 5; CV, 15, 2), şi în compoziţie cu** *4in, în, mai: dinainte, înainte, mainte.*

Alegăndu **« afară de» (V, cînt. 3, 2).** . ,*j-*

Aore **« cîteodată, uneori» (<** *adhoram",* **GB, 734, 20, 8 a;** CQ, **243, 31).**

aorea < ad horam, dinioarâ de una hora, adineaori <de in illa hdra; oare) vare <^oM-; ***ori < voles*** (Lombard, St. neophil., XI, p. 202); ***va < vol%ţ*** (Lombard, l.c.vp. 203), nu din alb. ***valle*** (Meyer, EW, p. 462, Densusianu, H.d.l.r., I, p. 352; ed. rom., p. 227).

Astară **« astă seară » (<** *astă seară,* **PO, Ex., 16, 6).**

Aşa **(H, S, ps.-1, 4; CV,** *1,* **T),** *aşiâsi, aşeşi* **« chiar atunci, îndată, eirdesăvîrşire » (<** *aşi < eccum sic + şi,* **particulă** *de* **întărire,^ H, ps: 34, 19; 108, 3),** *aşişh* **« numaidecît » (PO, Geri., 17, 3),** *aşişi* **« îndată » (H, ps. 30, 7),** *aţijdefia, aeijderi (< aşi + 's. takoădere,* **H, CP₂-ps. 67, 7).**

Ba **«nu» (CV, 80, 10; Mănăstirea Moldoviţa, jud: Suceava, 1592, LB, 46, 23).** ^ ' *--v- ,>

Cătelin **«cu încetul» (<** *căte + lin* **«încet »):** *căteli^ru* **(CV, 84, 10),** *cătiliru* **(TM,, 190> 155),** *cătelin (PO,* **Ex., 23, 30).** • ^

Dănăoară k **odată, odinioară» (<** *de una hora,* **S, ps. 88,** *36),dărăoară* **(S, ps. 61, 12),** *Ai^răoară* **(CV, 155, 11),** *dinioarâ* **(CP, 61, 12).**

Debiu **«destul belşug» (< magh.** *bd* **« belşug** *de -\-*beu > debeti > debiff,* **cu ^ neaccentuat trecut la i^): si** *băsădui debiu pă^ră la zori* **(CV, 16> 13—14: /a** *destul,* **CPr., Act>> 20,** *11), fie pace întru potera ia şi în debiu în stWpu păreţilor4ăi.(V,-ps.* **121, 7; S, ps. 16, 12).** ,

Didevăr **« adevăr, adevărat » (<** *de -{-adevăr,* **S, CP, ps. 58^. 2; CV, 80, 12; TM, 52, 14).** ' , " . , " :

De rînd **« despre, în ceea ce priveşte pe »:** *scriu .. birăului de Bistriţă ... de-i dau şt^re de rândlu lu Ionaşcw* **(Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 54, 1—3);** *dau ştire dumilor'vostre de rindul a neşte furi* **(Suceava, 1601, LB, 69, 4);** *ne-au fostu luatu :.. de să căiămu prhitu rândulu'unnuii ţigan* **(Vlădeşti> jud. Argeş, 1583—1585, CB, I, 39).**

Rînd **formează locuţiune adverbială, cu toată împotrivirea lui Densusianu (GS, VI, p. 390).** '

pupă Densusianu (H.d.I.r., II, p. 265; ed. rom., p. 170), ***iară*** trebuie explicat prin lat. ***e hora.*** Dar ***ea hora*** ar fi fost reprezentat prin ***oară-, ci. oara < hora.***

Iunde **«unde» (<** *iuo + unde,* **T, 148, 4).** '

Iuo **«unde» (<** *ubi > *\ue.> *ua > *uâ; i-* **se explică prin fonetică sintactică:** *de + uo > dim;* **H, ps. 13, 5; V, ps. 106, 7; CV, 15, 7; TM, 122, 236; TB, 290, 123; CP, ps. 43, 1,1; CT, Mt., 3; Cîmpulung, jud. Argeş, J521, N; PO, Gen., 37,. 19; 38,^21). L-,**

înde **« cînd?»** *unde,* **^u % ueacpentuat >i, CV, 62,5).**

Kiar **«clar» (<** *clarus): că şi acostă ce înainteme, foste pusa astăzi enanghelie, mai kir* arătâ-ne si ne spune (CC%,* **â63, 9).**

Rules **«iarăşi» (< ?, S, V, ps. 82, 5; CV, 90, 14; TM, 53, 16).**

Sensul «ferice de» propus de Hasdeu (CB, II, 62, 40) e greşit; etimologia propusă de Giugîea *{rwrsum,* DR, I, p. 250) nu e satisfăcătoare.

Tutindere **« pretutindenea » (<** *tot + inde* -f- **sufixul** *-re,* **ca în** *aiure;* **H, ps. 118, 132; CV, 33, 1—2).**

Mai vîrtos **« mai eu seamă, mai ales » (H, S, ps. 118, 103; CV, 72, 11; Mănăstirea Moldoviţa, jud. Suceava, 1592, LB, 4J6, 20).**

fREPOZIȚIA

a **urmat de dativ:** *nimea nu poate a doi domni lucra* **(CT, EL, Mat., 6, 24);** *supu4reți-vă amu a toată zidirea* **(CV, 147, 13—44).**

a **la acuzativ se întrebuințează înaintea infinitivelor:**.*''şi nemică nu avură împotrivă a. zile* **(CPr., Fapte, 4, 14);** *şi avem ned&jde pre domniavoastră se dați noao a şti de toate* **(LB, 46, 27).**

Drăganu, Morf., p. 148 ş.u.

a **înaintea complementului indirect:** *scriem bună pale,... dmnitale birău de cetate Bistriței şi a tot linstit svațul dumitale* **(LB, 59, 6—7);** *dec'm> mgam iumitale şi a tot sfatul Măriei tale* **(LB, 91, 10—11).**

către **arată, ca şi astăzi, direcția:** *du-te Sisine, către soru4a Melintie* **(TB, 284);** *să se întoarcă câtră dumnedzău* **(Cat. M, 549, 22—23).**

« acțiunea de a-şi exprima părerea »: *dzise cătr-ănşii* **(CV, 18, 8—9);** *eu amu spos către Andriiaş* **(LB, 52, 16).**

«adăugare»: *adauge fără4ege către fără4egea lor* **(S, CP, ps. 68, 28).**
«pentru»: *să veți avea dragoste unul către alalt* **(CC₂, 121, 34).**

Cf. *luară şi un kipur de-un țap* (Rosetti, Cercet. Rom. Alb., 73, 13 «de la»; cf. alte exemple în Capidan, Arom., p. 5^5).

de **partitiv (= din, dintre):** *ca urul de giudeți* **(S, ps. 81, 7),** *ca urul de cei giudeci* **(V, ps. 81, 7),** *intru ura de sa^băte (CN, 15, 9),* *îmbucă de trupul Ui* **(TM, 81, 131),** *sămtu de cei trei ce per dor ă Sodomolu* **(TM, 191, 155—156),** *pă^ră afară de âetate* **(CV, 25, 10—11),** *întru ura de să4băie* **(CV, 15, 9),** *neştire de şerbi* **(TM, 78, 126),** *întoarse-sB sveti Sisinri de răsărit la Ravi/h* **(TB, 284, 114),** *cine va rămânea de noi* **(Țara"Românească, 1585, DIR, B. V, 183, nr. 196).**

Cf. Papahagi, Ser. ar. s. XVIII, p. 96: *tu una di aeste dzUc, nă-mprămutăm .de altă limbă* (— din altă limbă, Ucuta, 65, 3).

de **«despre »:** *mărtorisat-au şide domni* **(Moldova, 1593, DIR, A. IV, 76, nr. 94).**

de **« de la »:** *cum ami auzit de bo&ri ce sănii megiiaş şi de genere^miu Negre* **(Cîmpulung, jud. Argeş, 1521, N),** *erk noi am înțdes de un boeriu* **(Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 457, 8);**

de **« decît »:** *era mai mulți de patrudzeci* **(CV, 50, 1—2),** *mai frumoasă față de acasta n'am văzut* **(TM, 147, 182).**

ierept **« pentru »:** *năstăveste-me în cărare ăerZptă dereptu vrăjmaşul mieu* **(S,ps. 26, 11).**

din $de%'. va despărți dumnezeu păcătoşii den derepți **(CC₂, 38, 30—31).**
din **«de la»:** *sculă-se de4 cină* **(CT, EL, loan, 13, 4).**

dintru **«dini:** *urii ce era dintru Asia în&epători (CV)* **10, 8—9);** *că eu dintru tine sintu* **(TB, 460).**

în, **cu sens temporal:** *în dzi* **« ziua » (H, S, ps. 87, 2),** *în noapte* **« noaptea » (S, ps. 118, 55);** *în* **«timp de»:** *prebăndimu acolo în 7 dzile* **(CV, 25, 4^-5),** *statura în trei dzilS şi în trei nopți spre rugă* **(TM, 43).**

întru **«în»:** *cade-mi~se întru toate prazniâele cel ce viru* **(CV, 2, 13—i4),** *era lumă^rari multe întru comarnicu* **(CV, 15, 13—14),** *crez întru dumnezeu, în tatăl puternicul* **(TM, 103, 204).**

între **«înainte » (<** *ante); înte* **-f** *intre (< inter): între* **(S, ps. 5, 10; CV, 6, 12), «în» (S, ps. 34, 18), «spre, peste» (S, 137, 2), «la, lîngă» (S, ps. 140, 7).**

pînă la « în »: *merseră pre urma, lui pă*fră la Asiia* (CV, 14, 10—11).

pre « prin »: *o-u tremesu < cartea > patriiarhol de la' Ierusalim^ pre un călugăru* (TM, 54, 17), *pre cineşh dede domnezeu zece cuvintele sale afară? Pre Moysi proorocw, pre doao table de piatră*(TM, 100,* 198).

pre, prentru, prespre «pe, peste», *preste* (v. mai sus, p. 479 ş.u.).

spre « pe, peste, asupra, deasupra»: *şi kiemă fomete spre pământu* (S, ps. 104, 16), *şi-ş puse Pavelu mărule spre ei* (CV, 3, ...), *zălcă cu picorni spre falca zmeului* (TM, 152, 189), *şede spre scaunul* (TB, 460, 91), *şiîptunerec^ era spre adânca, şi duhul domnului se purta spre apă* (PO, Gen., 1, 2).

despre « de pe »: *ce rădică despre pământu mişelul* (V, ps* A12, 7),*va ur$e plodul despre pământu totu* (TM, 48, 8).

prespre «pe, peste»: *prespre tot pămîntul* (S, ps. 46, 3 etc.), *prespreSotuanul* (CV, 18, 2), *va lumina prespre toate capetele pămîntului* (TB, 455, 84 etc.).

suptu «sub» (< *subtus),* cu fonetismul aşteptat (S, ps. 8; 8j *supx* H, ps. 65, 17; CV, 163, 7); *sup² (stog,* Tîrgovişte, 1556, DIR, B. III, 40, nr. 51).

Deseori prepoziția e repetată înaintea numelui apozițional: *despre acestea despre toate scris-au sfântu Mathei* (CM, 257, 18—19); *că are frică mare şi Băsărabh, de acel lotru de Mohamet beg* (N); *de la mănăstire de la Muldovița* (LB, 45, 1—2).

CONJUNCȚIA

E «iar» (< lat. *et,* S, ps. 2, 6; CV, î, 14; TM, 49, 10; TB, 415; Mănăstirea Moldoviță, 1592, LB, 46, 24).

*Ş*i «şi» (< y, şl. *i;* H, ps. 2, 2; S, ps. 15, 9; Cîmpulung- jud. Argeş, 1521, N; Săliste, Maramureş, 1593, LB, 47, 3 etc.).

seva «sau» (< *si + volet;* CV, 148, 1, 2), *săva* « măcar, fie » (TM, 53, 16).

ca « cum, precum »: *ca rădică şarpele* (TM, 125, 243), *fie lui ca va grăi* (TM, 194, 160), *ca grăi părinților^ noştri* (CP, cînt. 9, 55), *însă num euvoiu ce ca veri tu* (CT, Mt., 108).

căce (că) « pentru că » (< *că + ce): pentru ce că au rădicai Baştea Giurgiu oaste în hotarul Ardealului, căce au luat Mihail Voevod Ardealul cu numele împăratului* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 485—486), *deci şi noi am făcut aşa, căce au fost şi lesne a cepe* (Țara Românească, 1593, DIR, A. IV, 89, nr. 113), *am miluit boiarinul domniei mele .. . cu satul Borăştii.. . căce c-au fost lui de moşie* (Țara Românească, 1602, CB, I, 113, 2—3), *nu revni hicleniloru ... căce ca iarba curundu usucă-se* (CP₂, ps. 36, 1—2).

iar « şi, însă », conjuncție de repetare: *deci iar mă rog domilor vostre* (Bistrița, 1600, LB, 52, 17—18), *die erw în zilță nime trebă să nu aibă* (Bolboşi, jud. Gorj, 1576, Bianu, DR, 1, 9), *şi domneta iar veri lăsa omul domnetale credincios; încă iar^ rog pre domneta Mihail Voevodh* (Tara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 457, 9, 14).

INTERJECȚIA

Ia: & întunerecul cesta să redice (TB, 316, 34); *iani (< ia + ni): tai* (CV, 40, 12); *Mii să grăimw* (TM, 101, 200); */ \ne* (CM, 275, 11); *ni* «hai» (< magh. *ni* «uite »): *ni să facem cărâmide, ni să zidim, ni să pogorămh* (PO, Gen., 11, 3, 4, 7: venite).

INOVAŢIILE ÎN MORFOLOGIE

Apariţia noului, în morfologie, se manifestă prin ivirea, în unele texte, a formelor care se vor generaliza mai tîrziu.

în înşirarea care urmează am relevat inovaţiile care apar în secolul al XVI-lea şi s-au impus în limbă.

Terminaţiile numelor masculine şi neutre în *-arm, -oriu* apar şi în forma evoluată, fără *i: făcător, tutor, -e,* de la numele feminine, trece la *-ă: aramă.* în privinţa genului, e atestată şi forma feminină *slugă.* La declinare: numele masculine în *-ă, -că, -gă* fac genit.-dativul în *-ei: popeei.* La feminine, de semnalat forma *soră.* De asemenea, *mînă-mîini* (pl.). Genit.-dativul în *-ei: feţei, brazdei,* şi în *-ii* (formă *nov&): fetii, surorii, mănăstirii.* Pluralul în *-i: bucăţi, comori, lacrămi, păgubi.* Alternanţa *a/e* şi *ăfe feţei, sîmbetei; a/ă: judecăţiei.* Neutre: desinenţa *-uri: daruri, gînduri.*

Formele de genitiv şi de dativ flexionar ale substantivelor sînt mai des întrebuinţate decît construcţiile cu prepoziţia *de* sau *a.* Acuzativul cu *pre* e de regulă. în textele traduse, această construcţie lipseşte, în general, din cauza influenţei textului slav. Uneori articolul enclitic masculin (*-l*) lipseşte. Encliză articolului e de regulă (cazurile de procliza sînt rare). La genit.-dativul numelor proprii feminine în *-că,* de semnalat fonetismul nou *Ankii (< Anca),* de asemenea forma invariabilă *a* a articolului proclitic înaintea substantivelor la genitiv. Numeralul: *mii.*

Pronumele. Personal: *ne* (dativ şi acuzativ plural). Relativ: *cari.*

Verbul. La prezentul indicativului şi conjunctivului apare şi forma *adăpi* (cu *-ă)\ ucig,* cu *-g,* analogic; *ştie* (3 sg.). La pers. 1 sg. a imperfectului indicativului, formele fără *-m* sînt rare *(era etc.).* Perfectul simplu: forme analogice: *făcuşi* (2 *sg.), făcu* (3 sg.); *venir*ă (3 pl.). Perfectul compus: *ai făcut.* în cîteva texte apar, la mai-mult-ca-perfectul indicativului, forme în *-se: mersese* etc. Verbul *a fi:* sînt semnalate formele analogice: *sînt, eşti, sîntem* şi *sînieţi. A vrea: vom (văm), veţi, vor.* Sufixul *-ez* apare la cîteva verbe: *învîrtoşază, îndereptează* etc.

SINTAXA

în studiul sintaxei, vom face deosebirea^între tejţiele. traduse şi textele, netraduse. în textele traduse, deseori fraza românească imită fraza din originalul slavonesc sau maghiar. Singurele fapte de reţinut sînt, prin urmare, abaterile de la modelul străin: asemănările,* chiar dacă au un aspect românesc, riscă să fie imitaţii.

Despre textele vechi slave traduse din greceşte: « întrucît aceste traduceri sînt absolut servile şi adeseori ,foarte stîngace, singurele fapte probante pe care le prezintă în materie de întrebuinţare a formelor şi în structura frazelor sînt divergenţele faţă de textul grecesc » (A. Meillet, RS, VI, p. 140). V. Nestorescu, Elemente de frazeologie românească veche în documentele slavo-române, SCL, XXX, 1979, p. 235 sq. şi LR, XIX, 1980, 3 p. 253-256.

Textele din această categorie trebuie deci studiate paralel cu redacţiile slavoneşti sau maghiare de pe care au fost traduse. Chiar în textele netraduse, şi anume în scrisorile particulare,, a căror frazeologie este în genere neinfluenţată de modele străine, există fraze sau expresii stereotipe, luate din formularele slavoneşti existente.

Particularităţile sintactice care sînt datorate imitării modelelor maghiare şi slavoneşti vor fi studiate într-un capitol separat. Străine de spiritul limbii noastre, construcţiile acestea vădesc nepriceperea primilor traducători şi încurcătura în care se găseau de a transpune într-o limbă săracă, lipsită de termeni abstracţi şi nemlădiată printr-o tradiţie literară, subtilităţile textelor biblice. Rezultatul aşteptat a fost, de cele mai multe ori, imitarea servilă a frazeologiei originalelor, fără consideraţie la ordinea firească a cuvintelor, în româneşte.

« Cît de greu este, dacă cineva, după cum o face Meyer-Liibke, are de gînd ca în scrierile sale sa, se folosească şi de texte mai vechi, scrise cu litere chirile (sici), şi aceasta nu numai cu privire la cronici... ci şi de traduceri din Biblie, unde adeseori se vede înrîurirea sintacticii (sic!) originalelor slave sau greceşti, aşa încît acolo unde este vorba de constatarea regulelor sintactice curate româneşti, aceste lucrări (sic!) nu pot trece de nişte dovezi netăgăduite » (I. U. Jarnik, Glose la partea românească a sintacticei din Gramatica limbilor romanice a lui Wilhelm Meyer-Lubke..., Sibiu, 1916, p. 5).

SINTAXA PROPOZIŢIEI

ACORDUL ATRIBUTULUI CU SUBSTANTIVUL

1. Apoziţia stă în acelaşi caz cu substantivul pe care-1 determină: *giuraîu-me lu Davids şerbului mieu* (S, ps. 88, 4), *sfăntulu I<sra>ililui^ împăratului nostru* (H, ps. 88, 19), *vărsară sângele lu Ştefanu martorului tău* (CV

42, 9—10), *grăi fitului săului Isacu* (TM, 189), *în poala părintelui patriîarhului Avrama* (MM, 303, 6 r.—6 v.), *lui Budaki Gaşpar, birăului de Bistriţă* {Mănăstirea Moldoviţa, jud. Suceava, 1592, LB, 45, 3).

Sînt cazuri, însă, cînd acordul nu s-a făcut: *svăntul lu IsraiW împăratule nostru* (S, ps. 88, 19).

2. Atributul adjectival se acordă uneori în gen, număr şi caz cu substantivul determinat: *se ispovedescu-se numelui tău marelui* (S, ps. 98, 3), *di^pregiurul locului aceluia* (CV, 97, 8—9).

Acordul se face şi atunci cînd *cel* precede adjectivul: *kinului celuia reului şi al rebdariei ceia lu-fgiei* (CV, 133, 6—8).

3. Numele de localităţi, rîuri etc., precum şi numele lunilor anului stau în cazul genitiv: *tregul Apieei* (CV, 100, 1), *apa Iordanolui* (TM, 45, 3), *tura lâi'Priere* (TM; 48, 8), *luna 'lui Brumariu* (TM, 146, 180),-;

ACORDUL PREDICATULUI CU SUBIECTUL

îfi:fegula;^ene predicatul e acordat cu subiectul său. Cînd sînt mâi multe subiecte, atunci se întîmplă ca predicatul să fie acordat numai du primul subiect: *adecă cu şoltuzul şi 12 părgarî ... scriu* (Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 62, 1—2).

Alteori, se întîmplă ca predicatul să fie la plural, iar subiectul la singular (pluralul m *de datate Suâevei, scrierrt* (Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 65, 1). Cînd subiectul e un nume colectiv, predicatul se pune la plural: *căte munci Săntu, iuo se muncescu gintu omenescu* (TB, 316, 33).

ne vrf fu 1/ ....
ir-

SINTAXA FRAZEI

COORDONARE SI SUBORDONARE

PROPOZIŢIILE COPULATIVE

Sînt constrliite cu *de, nece, nece . nece, nu ... nece, şi,iare: scoală de te boUdză* (CV, 41, 8—9), *apropie-te de vedzi* (TM, 149, 185), *tremhera lă elu de-lu rugară* (CV, 10, 10—11), *se sui de franse păAre şi gustă* (CV, 16, 12—13), *veţi m^rge ... de veţi plă^ge* (TM, 49, 8), *se nu fie ţie dumnedzeu nou, nece se înkiri-te a dzeu striiru* (S, ps. 80, 10), *se giurară si4re nece se mără-înce, nece se be* (CV, 49, 13—14), *veriţi ţi vedeţi lucrul dzeului* (S, ps. 65, 5), *scoală-te şi pasă în Damascu* (CV, 39, 12—13), *asezarâ-se si frâmse păine si îmbuca* (CPr., Act., 20, 11), *Jhră deca-u trecut în gos, Mărievostrâ aţi oprit drumurile. .. rwră omenii dUmitlor văstre du cursiv dup'ănşi* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 59, 11—15), *că ţara este a noastră, \er.h Mihail Voevoda este ispravnic preste toate; ere domneta să fii işpravnwXp.reste toate ostile, iarw, ce veri pohti, tot va fi pre voe domnetale.(T&i2L* Romaneească,- 1600, AAR, 20 isL> 457, 8, 9), *pre io-i va fi vo^pren ţera rumănescă iar*K eW să trecă* (Cîmpulung, jud. Argeş, 1521, N)

PROPOZIŢIILE ADVERSATIVE.

Sînt construite cu *ce, e, adecă, iară {er^J ,4nsâ, nu nunţai.,.> ice^.şi;-4 morţii laudă-te .... ce noi vii blagoslovim^ domnul* (Ş, ps. 113, 25—26), *seni fie svadăşinetocm/dâ ..., ce se ne tocmim binişor* {MănăstireaMoldoviţa, jud. Suceava/1592, LB, 45, 12), *demăneţa ... înfloriră şi trece-va, e seraxade-(* ps. 89, 6), *vă dediu voaolege, e voi scripturano ţi^reţi* (TM, 45,3—46, *4), c&riu,V ceriului domnului, e pămăntuW dede fiilorw oamenilor* (CP, ps. 113, 24), *şi s te ascultare, afla-veri fratele tău, e să nu tine ascultare, ia cu tine Jară uni sau doi* (CT, Mt., 75), *să ver^ face bine lua^ver^ plată, e să rău* (PO, Gen., 4, 7 *că noi avem nedejde numai pre domnia-voastrâ, e, de vrem ave pagubă* (Mănăs tirea Moldoviţa, jud. Suceava, 1592, LB, 46, 24—25), *tăraru fuîu şi adec bătrăriiu* (S-, ps. 36, 25), *de multe ori izbăvi ei, eri ei mâni ară elu* (S, ps. 10 43), *tu credinţă ai, iară eu lucru amu* (CV, 120, 7—8), *che cmeni stimini sintar erelimbajer^ de oche nu cunoşti nimene* (Moldova, 1593, AAR, 20 ist., 444 *ei au cerşiut 300 taleri* (Bistriţa, 1600, LB, 52, 9), *nu e vreme acum să ne lute cu Moldova . . . ere, să ne vom bate: ce vor trimete ei ajutoriu, bani, ere eu în de 3 ori mai multu; voi să lăsat să fie cum aţi tocmit, iar, să vă va părea că ias mai bună ceasta tocmeală* (Ţara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 457, 8, 1 476 a), *hommu sse sskymbe ca ssi flore campuluy: deminatza enflor este; iar sara ia ssaka* (T, 148, 2), *mică eră şi în vedere, însă nime nu o putti rădi* TM, 43), *eu nu numai legatu se fiu, ce şi se mor iu gata săntu* (CV, 28„ 2—4

CONSTRUCŢIILE DISJUNCTIVE

Sînt formate cu *sau, sau ... sau, seva .. . seva, oare ... oare: nime n-c ve^ritu a afla, sau a vesti, sau a grăi de ti^re* (CV, 102, 6—8), *oare căitolar va fi, oare va fi vlădico, oare va fi preutu; oare diace* (TM, 54, 17).

PROPOZIŢIILE TEMPORALE

Sînt construite cu *căndu, atunce ... căndu, când u ... atunce, căt, ca, c cum, deca, deci, înde, pană, pană căndu, ainte pană căndu, ainte de ce: cănc kiemaiu cătră elu, audzi-me* (S, ps. 21, 25), *atunce nu ruşinedzu-me, cgn cautu spre porăncitele tale* (S, ps. 118, 6), *căndu ucide ei, atunce cere elu* (S, p 77, 34), *de nu-i vei prinde, căt se va lua omătul de la munte ei vor încape a t hui* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-le LB, 57, 16—18), *şi deca se sfrăşiră aceste, dzise lu Pavelu duhul* (CV, 7, ?— *ca era mărgăndu şi apropiindu-me .. . străluci lumiră multă* (CV, 38, 9—1 *ca foi a nă duce noao* (CV, 24, 5), *ca fu noo eşire* (CPr., Act., 21, 1), *ca nu văc zuiu* (CV, 40, 2), *deci de ve*trără cătră elu, dzise cătr-ănşii* (CV, 18, 8—9,) *trecură oarecare dzile* (CV, 68, 4) *şi de vădzu sfănta Veneri că nu se beate aprop ..., foluo apa* (TM, 150, 185—186), *şi deca nu văzui* (CPr., Act., 22, 11), *auzi sculă se curând şi se duse cătr-ânsul* (CT, loan, 39; CC₂, 95, 3C—31),. *c noao ne va erta* (TM, 102, 203; CI, 11, 12), *să ştii cumu se-u prinsa neşte meş den Ţarigrad cum vore trece acele corăbii . .. cum ame auzit de bo^ri . ",cun /h-u dat împăratul slobozie lu Mahamet beg* (Cîmpulung, jud. Argeş, 1521, N *deca se sfrăşiră aceste, dzise lu Pavelu duhul* (CV, 7, 3—5), *şi fu deca sfric Is. învătindu doisprăzece ucenici ai lui* (CT, Mt., 39), *puţinie tătari au fos veniţi ciaste dzile .'. ., deci iau turnatu înnapoi* (Cîmpulung Moldovenesc,>ju

Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 60, 5—7), ***deliu m-au prinsu neşte sasi; deâi a vrut să mă tae ... deci niu m-au perdut. Deaci eu amo trimes cartela Andriiaş ... deci mă rog domnilor vostre*** (Bistriţa, 1600, LB, 52, 5—12), ***şi ei, dealii, ruga-se cu frică*** (TM, 146, 180), ***şi amu dkia cu bucurie nesfroşită bucur a-se-vor*** (TM, 226, 222), ***/\râ popa tela ce va că-fta liturghie i va*** *prânzi,* ***deci va bora; şi să pue la*** *masa,* ***deci să heme popa*** (C Prav., 5, 14; 11, 9—10), ***aceşti se dzică ce aflară întru me-****tre* ***nedereptate, înde stătuiuîn gloată*** (CV, 62,' 4), ***nu me tornu pară se cumplu-i*** (S, ps. 17, 38), ***nece se be pără căndu nu-l vom ulide elu*** (CV, 52, 14—53, 1), ***slăbeşte-me se răpaosu, ainte pără nu me duce*** (Si ps. 38, 14), ***ainte*** *pă4ră* ***căndu nu se voru apropia de elu gata semu a-lu ulide elu*** (CV, 50, 14—51, 3), ***ainte de ce au codrii nu fură*** (H, ps. 89, 2).

, ***De aciîa > deciia > deci > deci*** «apoi, după aceea», cu ***ea*** neaccentuat > ***e,*** iar, în privinţa funcţiei, trecîndu-se de la raportul de loc la cel de timp."

PROPOZIȚIILE CAUZALE

Sînt construite cu *că, căci (că), de, derept aceea, derep ce: fereşte-mă, doamne, că spre tire upuvăiiu* (S., ps. 15, 1), *kibzuiţi domnia voastră, ca set înţelepţi mai vîdos* (Mănăstirea Moldoviţa, 1592, LB, 46, 19—20), *să aibă strănso are. m rrmll rău au făcut* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 58, 5—6),*.noi vrem ţine de cătră domnia-voastră . .. căci câ ne seţ prietin* (Mănăstirea Moldoviţa, jud. Suceava, 1592, LB, 46, 25—26), *delii s'au duse. Ghiorghi de-u cumpărat acele vite, căce atuneli n'au foste oprită marha* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 59, 9—11), *derept al& şi acum avem om acolo* (Săliste, ţuxl;: Maramureş, 1593, LB, 37, 10—11), *scoaseră okii miei, derep ce nu feriră Ug$·U* (S, ps. 118, 136). •

PROPOZIȚIILE FINALE

Sînt construite cu *ca să (se), cam (se), de, de se, pentru să (se), se: mulţemim domniilor voastre ... că aţi dat noao a şti, că să nu păţim vr'o pagubă* (Mănăstirea Moldoviţa, jud. Suceava, 1592, LB, 45, 8—10), *de toată cale re apăram picoarele mele, le se ferescu cuvintele tale* (S, ps. 118, 101), *giudecă Pavelu să frecă întru Efes, cum se nu fie lui a peşti întru Asia* (CV, 18, 1—3), *şi s'ău pus zioa la Vinere mare cum să vie cu lege să jure* (Tîrgovişte, jud. Dîmboviţa, 1602, CB, I, 122, 9—10), *şerbî cu buri nâravi, de se între bucurăndu-şe* (TM, 82—83, 158),*dese fiiulu lui de se împli cuvântul lui* (TM, 122, 235), *pre4deţi-u de o legaţi* (TM, 147, 182), *şi de nu fură încredinţă, elu-i pierdu; şi îngerii de nu-şi feriră alb. său începuti, nu-i cruţă* (CPr., Iuda, sumar, 12—14)> *că l-am trimis culele sole de l-au petrecut până în Rodna* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 59, 6—7), *se împlă-se rostul mieu <de> laudă de se căntu slaveei tale* (S, ps. 70, 8), *luaţi uşe cerului, de să între împăratule slavei* (Cod., T., 197, 17 v.), *rogu-mă să aibă acei oavnmi răi Iertare mire, prentru să avem prietenşug bunu* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 77, 9—10), *cu suliţă împu<n>seră-l .. . priMru să lase noao lege* (TM, 156, 194), *din ceriu căută domnul, să, vadză toţii fiii oamenilor u* (S, ps. 32, 13).

PROPOZIȚIILE COMPLETIVE

Sînt construite cu *că, cum se, se nu: izbăveşte-mâ, se nu cândva râpasc ca leul sufletul mieu* (S, ps. 7, 2—3), *teme se, se nu cumva cădemu în locul lel diraint*e (CV, 91, 1—3), *am auzit eu că împărattd au ieşit den Sofiia* (Cîmpu lung, jud. Argeş, 1521, N), *am auzit de boiari ... cumu i-au dat împăratul slo bozie lu Mahamet beg* (N).

PROPOZIȚIILE CONSECUTIVE

Sînt construite cu *că, de* şi *iară: le ţi-e, mare, de fugişi, şi tu, Iordane, c te întorseşi?* (H, ps. 113, 5), *le-ţi fu, mare, de fugişi, şi ... codrii de giucat ca berbelii* (S, p. 113, 5—6), *şi ne rugăm ... câ am înţelesu că lereţi* (Suceava 1593—1597, LB, 50, 14), *că dracul iaste măngâios de vă păziţi* (Cod. T, 22 108 r.), *mulţesco-să faptele voastre de no le poliu răbda* (TM, 50, 10).

PROPOZIȚIILE PREDICATIVE

Sînt introduse prin *cum: e svetul voinililoru fu cum se uligă fuglii* (CV 94, 10—12),

PROPOZIȚIILE SUBIECTIVE

Sînt construite cu *să: deaca vei vedea leastă carte a mea, iară tu într-ale ceasu cade să aibi a-i plăti d<umisa>le iapele* (Iaşi, 1606, AAR, 20 ist., 492

PROPOZIȚIILE CONCESIVE

Sînt semnalate în textele din secolul al XVI-lea. în comparaţie cu tr ducerea modernă a textului biblic, în versiunile din secolul al XVI-le această construcţie e de obicei ocolită. începînd cu *Cazania* a II-a a I Coresi, exemplele însă devin mai numeroase.

Exemplele care urmează sînt date de Mioara Avram, în lucrarea Evoluţia subordonă circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română, Bucureşti, 1960, p. 152 ş.u.

Propoziţiile concesive sînt construite cu conjuncţiile *ca, că, căce, cu de, să* şi cu conjuncţii compuse cu *de, că* şi sa. *Ca: ca eu cu trupul acolo nu sî le cu duhul* (CPr., 295, Pavel, Cor. I, 5, 3), *că: ome, că ieri erai aruncat în p zăleai bolnav* (CC_2, 146, 31), *căce: că şi mai aiavea grăit-au, căle sînt eu m de crescut* (CC_2, 527, 26), *cum: şi cum era fiul lu dumnezeu, pentru aleea le munli cu smeriliune învăţa* (CPr., 545, Pavel, Evrei, 5, 8), *să: că eu cuget eu nu sînt mai puţin leia mai marii apostoli: să sînt eu cu cuvinte* (CPr., 376 377, Pavel, Cor. II, 11, 6), *de se: de se neştinre pare-i credinlios a fi întru* (CV, 115, Iac, 1, 26).

PROPOZIȚIILE CONDIȚIONALE

Sînt construite cu *de, de se, deca* şi *se: vreme de vom dobăndi, kiema voiu* (CV, 64, 1—2), *de se [are fi] omul lela Rimlenul fără osăndu* (CV, 44, 4— *dzeul mieu, se nu taci de mere, de nu căndu veri tăia de mere* (S, ps. 27,

H: *se nu cumva), de va veni un dinu nebotezătu şi spurcatu* (TB, 332, 47), *de va trece dostoinicu-i* (TM, 125, 242), *de văm zice de^ ceriu, zice-va noao* (CT, !^^S5)^-^tĂrKtf/Za/wri^Z (PO; Ex., 22, 7), *de nu gice se ne izbăvescă noi de WdmeM*ţt1&;* .1*25, 242—243), *şi de Mdzu cel împărat acele şi maMie^sa* (TM, *1^9'^ lMfl'/de vefi asculta"pre Wiihe, duUeăţa'pământului măndă-veţi* (GC₂, 67, *^-^ff^dMmWm acolo, de ne va aduce vr'o vAste, că vreM"du- a şti* ^Sălişte, jud. Maramureş, 1593, LB, 47, 10—11), *de se omul cela Rimlenul fără osândă, bi4re iaste voao a-l bate* (CV, 44, 4—6), *deca durmiretu pre mijloc de hotaru* (S, ps.. 67, 44), *se zidire... casa,. în deşertu munciră-se zidindu* (S, ps. 126, 1), *spu^re-mi se Rimlenu eşti* (CV, 44, 12—13), *să are vr-o fagtâăyvsă-şiîn^* jud. Suceava,- 1595, LB, 48, >ıl 8^-7-19), *să ase face casta, sau să iaste nedereptate în mîna me-, sau să ase \ împrumuta* (CP, ps, 7, 4—5), *să gt'eşire'.fie fratele tău* (CT, Mt., 75), *să se ^vor^-posti trufaşii sau rugăciune să vor-e face* (CC₂, 13, 15—16), *că să ar& veni delaeleăşişe arx* muri; să iar& cu noi nu va fi* (PO, Gen., 44, 22, 26), *no uom peri, sse uom crede mezerere luy* (T, 156, 5).

împotriva celorlalţi cercetători, M. Roques (Recherches sur les conjunctions conditionnelles *să, de, daca* en ancien roumain, în Melanges Chabaneau, Erlangen, 1907, p. 825—839) şi N. Draganu (Conjuncţiile *de* şi *dacă,* DR, III, p. 251-284; IV, 916-922) au arătat cu dreptate ca''pentru a explica valoarea Condiţională a lui *de,* trebuie să plecăm de la sensul temporal. Concluzia lui Roques, că *de* condiţional nu apare în traducerile rotacizante, trebuie modificată, dacă admitem că *de* e întrebuinţat cu funcţie condiţională în S şi CV *(de* ar avea valoare temporală în CV, 64, 1—2, Roques, l.c, p. 827).

PROPOZIŢIILE COMPARATIVE

Sînt construite cu *cum, cum... aşa (şi), ca... aşa (şi), ca (şi), în ce kip, aşa, aşa... în ce kip, mai bine (mai vârtos)... de, decît: toţi căţi me audu ustădzi, să fie aşa, cum şi eu săntu* (CV, 81, 12—14), *cumu iaste trupul fără sufletu mortu, aşa şi credi-înţa fără lucru moartă iaste* (CV, 122, 3—5), *ca .audzim, aşa şi vădzum* (S, ps. 47, 9), *arseşi-mă ca arde-se argintul* (S, ps. "65, 10),*'întru nemică nu-i obiduiiu, ca şi tu bi*tre ştii* (CV, 67, 6—7), *în de kipu deşiră âerbul la izvoarele apeloru, aşa jeluiaşte sufletul mieu cătră tire* {S, ps. 41, 2), *mai bun*e eşti de părintele nostru Tacove* (CC₂, 152, 1—2), *mai vruiu se Upădu-me în casa dzeului mieu, decâtu se viu în fsatele păcătoşilor*^:(S,.ps-. 83, 11)> *mai bu-tr<u>e amu bi^re făcăndu... decâtu reu a Jace* (CV, 155, 8—10).

PROPOZIŢIILE INTEROGATIVE

Sînt construite cu *au ce, doară, au doară* (sau *doară), căce, derep-ce, dereptu care, prentru ce, pre-k le, să: fratele nuJre va izbăvi, au izbăvi-le-va omul?* "(H, ps. 48, 8), *ce laudzi-te în reul tău?* (S, ps. 51; 3), *doară ispovedeşte-ţi-se jţerira ?* (S, ps. 29,10), *spuA-re-mi se Rimlenu eşti ?* (CV, 44,12—13), *audoarăpoate 'credinţă spăşi elu?* (CV, 119, 11—12), *căce me uitaşi?* (S, ps. 41, 10), *o, căce cu focul arse? şi căce ospele ce faste de la împăratul ceriului?* (TM, 191, 156), *câce nu grăiţi cătră sf<ă>nta maica lu Hs.?* (TB, 318, 36), *şi dzise domnul dumnezeu cătră mu/\re: căce ai făcuti\ ace/h?* (PO, 3, 13), *derep ce me lăsaşi? (S,* ps. 21, 2), *dereptu care măhnitu îmblu?* (H, ps. 42, 2), *pentru ce desface mănra ta?* (H, ps. 73, 11), *pre^ce nu cinstiţi sf<ă>nta domerecă?* (TM, 49, 9).

V. Morariu^ Sintaxa propoziţiunii în « Psaltirea Scheiană », RF, I, p. 219—231. I. Rizescu, Observaţii asupra propoziţiilor subordonate relative din „Carte cu învăţătură" (1581), SCL, XIII, 1962, p. 45-57.

•PARTICULARITĂŢI SINTACTICE NEROMÂNEŞTI

• Dificultăţile de care s-au izbit primii noştri traducători, pentru a re nuanţele şi delicateţele textului biblic, au fost deseori beoirte prin reprod cerea servilă a frazeologiei originalului slavonesc sau maghiar, fără preoc pare de a da un text inteligibil.

Iată cîteva exemple de construcţii de felul acesta:

că ispititu-n'au, dzeu, arseşi-nă ca arde-se argintul (S, ps. 65, 10: jal işkusilu ny esi, boze, razzeglu ny esi, jakoze iazzizaet sş srebro),*'nedrepta • si ţi^HgMu intfă¥imd m/h, nu m^ va ascultă menre domnul* (H, ps.'65, 1 nepfavdu âsteu^rexu Vă'serdce moSrrM, dă ne uslysitu mene gospodt); *de luară elu mortu; destinse Pavelu şi cădzu spri^su de4u cuprie^nse,şi dzistif^* 16, 6—10; Act., 20, 9—10; i viizşstş ego mriitva; siisedze Pavelî napa nani i obiemî ego, rec), *şi tare pre bărbate Lot năvăliră* (PO, Gen., 19, 9: es ero senrea tudulanac a firfiura Lothra), p *îmblarâ tabăra acolo împotriva muntelui Moisi iară sus merse pre munte cătrâ domnezeu* (PO, Ex., 19, 2—3: es tabo iaranac ot a hegy ellenebe, es Moses elmene az Istenhoz), *cine pre noi d Egipete afara aduse* (PO, Ex., 32, 1: ki mimke-t Egiptus foldebo kihozott *cu .moarte morţiei va muri* (PO, Gen., 26, 11: halalnac halalaual hallyor *atzassta u facze sse-ll ferikem, binele luy sse nu-l vytem \^ uităm),, cze m tare sse-l laudem czine asteptem. ssculatura* (T, 147, 4: et czac tessi hogy di zerluc,^ io voltat el ne felyetyiic de sot inkab magasstallyuc, kic az f tamadâst variuc), *kum au Christus noue ssyz (= zis)* (T, 148, 5: mint Ghristus meg monta).

« Cronicarii cu oarecare cultură au scris o limbă care ne pare originală prin întorsătur ei, dar e de multe ori atîta influenţă străină şi la ei, şi rău asimilată, încît nici ei nu p fi luaţi fără rezerve ca modele de limbă curată, bună românească» (Ov.. Densusianu, Via nouă, I, p. 541). Nicolae Costin scrie o limbă silită, cu inversiuni imitate din latineşte. Necu scrie mai bine. Limba documentelor este « un fel de limbă populară, neîndeminatecă şi e cînd nu e influenţată «de tipicul formularului slavon» (Densusianu, l.c, p. 542). în privir imitaţiei modelelor străine în sintaxa frazei, v. Rosetti, Observaţii asupra limbii lui Mir Costin, Ed. Academiei R.P.R,, Bucureşti, 1950 şi Id., Observaţii'asupra limbii lui Dimit Cantemir în « Istoria ieroglifică», Academia R.P.R., Buletin ştiinţific, Secţiunea de ştiin limbii, literat, şi artă, I, nr. 1—2, 1951.

Despre rugăciunile din *Cazania* 1564: «traducerea este de o stîngăcie patentă, rep duced originalul cuvînt de cuvînt cu respectarea topicei specifice ungureşti» (N. Sulică, Ca hismele româneşti din 1544 [Sibiu] şi 1559 [Braşov], Tg. Mureş, 1936, p.51).

«Se pare că limba noastră veche nu se deosebea în ce priveşte topica... de cea astăzi decît prea puţin. într-adevăr, cele mai multe din exemplele'neobişnuite, astăzi, textelor noastre vechi... sînt datorite imitaţiei originalului slavon» (Draganu, Morf., p. 35)

Lipsa lui *pre* în Psaltirea Coresi (1570 şi 1577) «se datoreşte, în rîndul întîi, dacă exclusiv, împrejurării că traducătorul a urmat servil textul slavon» (Draganu Morf., p. 5 , *giunghia* (H, ps. 65, 18) se explică prin confuzia lui *uzreti* « a vedea» cu *pozreti* sacrifica ». Imitaţia construcţiei verbale a originalului maghiar, în *Palia* de la Orăştie, e dem strată, cu exemple numeroase, de L. Gâldi, Zum Einfluss der ungarischen Syntax auf Altrumânische, AECO, VI, p. 325 ş.u.

DECLINAREA SUBSTANTIVELOR ŞI ADJECTIVELOR

GENITIVUL

în locul genitivului numelui, se întrebuinţează prep. *de,* urmată numele respectiv la nominat.-acuzativ; procedeul acesta imită construc

Suceava, 1593—1597, 1595, LB, 48, 22; 49, 25; 50, 20), *mănăstire de Bistriță* (Suceava, 1597, CB, I, 76, 3), *la mănăstire de Bistriță* (Suceava, 1597, DIR, A. IV, 154, nr. 206), *ficioru lui Baschii de Buneştii;... Chinan de Buneşti* (Moldova, 1597, DIR, A. IV, 178, nr. 237), *Oprea de Cordun, Undreiaş de Corcova* (Țara Românească, 1600, DIR, B. VI, 372, nr. 383), *cetatea de'Samaria* (CT, Mt., 34).

ACUZATIVUL

Construcția fără prep. *pre* apare în exemple ca: *cere se omorescă elu* (S, ps. 36, 32), *ce purtai ca un berbece Iosifi* (H, ps. 79, 2), *ruga-i Pavelu toii se preemescă hrană* (CV, 92, 4—5) etc.

ARTICOLUL

1. Lipsa articolului apare în cazuri ca: *bărbați fără mente* (S, ps. 91, 7; H, V: *bărbatuli:* mgzî bezumenî), *se între în cetate io vor fi* (S, ps. 106, 7; H: *cetate:* vuniti vu grad obitelnyi), *cămeşe ce într-ănsă înveşti-se şi ca brău* (S, ps. 108, 19; H: *cămeşa... brăulu:* riza, vu njuze oblacit sş i jako poşsii).

2. Lipsa articolului mai apare cînd numele e precedat de o prepoziție şi construcția normală impune determinarea numelui: *fuiu ca foaie în brumă* (S, ps. 118, 83: *foalele:* byxu jako mexu na slane), *puseră-me în groapă dedesuptu* (S, ps. 87, 7; H: *în gaura:* polozisa *mş* vu rove preispodnemu).

3. Construcția *dzi şi noapte* (H, ps. 12, 2; S, ps. 41, 4 etc.) reproduce construcția slavă: dni i noăti; construcția normală apare, de altfel, în aceleaşi texte: *dzua şi noapte* (H, ps. 41, 4; S, ps. 12, 2 etc.).

PRONUMELE PERSONAL

1. întrebuințarea pleonastică a pronumelui de pers. a 3-a reproduce exact construcția slavă: *toiagul tău şi fustele tău, iale me măngăiară* (S, ps. 22, 4: zezlu tvoi i palica tvoş, ta me uțesista), *se ştiți că domnule elu e dzeuh nostru* (S, ps. 99, 3: uvedite jako gospodi, toi esti bogu nasu).

2. Lipsa pronumelui neaccentuat apare în textele rotacizante, pe lîngă construcția corectă (v. p. 500): *ție uruia greşim* (H, S, ps. 50, 6: edinomu sogresixu), *dărui ție domnedzeu toți câți noată cu ti4re* (CV, 89, 12—14; Act., 27, 24: i se darova tebe bogu vsş plavajustyş su toboju), *nimărui se nuspu^ri* (CV, 53, 5—6; Act., 23, 22: ni edinomu ze povedati).

3. întrebuințarea formelor accentuate ale pronumelor personale, în locul celor neaccentuate: *dai lui blagoslovenie în vecul vecului* (S, ps. 20, 7: jako dasi emu blagoslovenje vo veku veka), *nu lăsa mene, doamne dzeul mieu* (S, ps. 37, 22: ne ostavi mene, gospodi boze moi).

4. Encliza pronumelor neaccentuate acolo unde ne-am fi aşteptat la procliză: *nice încredințară-se în dzisa lui* (V, ps. 77, 37: uverisş sş bu zavzte ego), *şi omerii tăi veselescu-se de tire* (V, ps; 84, 7: i Ijudie tvoi vuzvesel^t se o tebe). *meserere şi dedevăru tămpira-se, dereptate şi pace sărutară-se* (V, ps. 84, 11: milosti i istiua sretoste se. pravda i miri oblobyzasta *sş).*

5. Encliza şi procliza pronumelor psrsouale neaccentuate repro[d] construcția din versiunea slavă corespunzătoare: *şi nâsiăvi i spre nedejde* ps. 77, 53: i nastavi ş na upovanie), *şi drăcie lor coperi i mare* (V, ps. 77, i vragy ix pokry more), *şi sufletul flamăndu împlu-l de dulață* (V,ps. 106, i duso alcestoe ispluni bagi), *adecă audzimu-o în Efralu, aflăniu^o în câm dumarâviei* (V, ps. 131, 6: se slysaxom vu Efrate, obretoxom § vu polix bravy).

6. Construcții de tipul acesta: *se un bucure-mi-se* (S, ps. 34, 19, 24) produc exact construcția slavă: da ne vozradujut sş o mene.

ADJECTIVUL

DEMONSTRATIV

Adjectivul demonstrativ e aşezat după nume: *mărule mele atestl* (C 23, 4; Act., 20, 34: ruce mbi *si}),pasă cătră oame-trii miei aceşti* (CV, 104,2— Act., 28, 26: idi kă ljudemu <moimîi> simu).

NEHOTĂRÎT

VERBUL

-. JL în .tqxtel^ traduse,din.slavoneşte, formele de perfect simplu din ver siunea românească corespund formelor de aorist din versiunea slavă; perfectu e redat în textul românesc prin perfectul compus. în V, de exemplu, perfec tul simplu e întrebuințat aproximativ de 362 de ori, şi perfectul, campu numai de 48 de ori. Iată cîteva exemple:

Versiunea slavă	Versiunea românească
Perfect	Perfect compus
navelî esi	*adus-ai* (cînt. *A,* 15)
uslysali esi	*ascultat-ai* (ps. 1$7,"'1)
vulozi esi	*băgat-ai* (cînt. 4, 13)
poznal me; esi,	*cunoscutu-me-i* (ps. 188, 1)
etc.	etc.
Aorist	Perfect simplu
navede	*aduseşi* \ (cînt. 7, 31)
pokryi	*coperi* (cînt. 4, 3)
dasti	***aide*** (ps. 111, 9)
etc.	etc.

u: 2. Separarea lui *se, să.de* verb, la verbele reflexive şi la formele de conjunctiv, precum şi a auxiliarului de verb, la formele compuse, după modelul slav: *se-ară domnulu vrea* (CV, ISO, 12—13; Iac, 4, 15: aste gospodi vosxostetu), *că ce ai tu sfrăşit ei sparseră(S,* ps, 10, 3: zâne jaze ty soversylii esi, oni razrusisa).

.1 3. în locul construcţiei cu mai-mult-ca-perfectul verbului de conjugat, întîlnim construcţia cu condiţionalul prezent al verbului *a fi* + gerunziul verbului de conjugat, imitată din limba maghiară (v. L. Găldi, AECO; VI, p. 325 ş.u.): *pre care cändh o ară fi văzândh Şikhem* (PO, Gen., 34, 2: melyet mikor lâtott volna Sikhem; *Vulgata:* quam cum vidisset Sichem); *şi cändh ară fi purcezândh* (PO, Gen., 35, 5: es mikor el indultanac volna; *Vulgata:* cumque profecti essent); *si cändh ara fi auzindi, cum c'aşe striga* (PO, Gen., 39, 15: es mikor halotta volna, hogy felszoual kialtanec; *Vulgata:* cumque ego succlamassem et audisset vocem meam).

4. O serie de verbe sînt construite cu dativul, ca verbele slave corespunzătoare :

asemăra (a se},; cine în nuori asemănă-se domnului (S, ps. 88, *1), omul deşertului- asamără-se* (V, ps, 143, 4); v. sl. upodobiti *sş;*

bate-goc (a-şi): domnul bătu-şi goch lori (H, ps. 2, 4); v. sl. (po)rcjgati sş;

bucura (a se): bucuraţi-vă lui dumnedzeu (H, ps. 80, 2), *bucuraţi-vă lui* (S, ps. 2, 11); v. sl. radovati sş;

conteni: cuntinri vihorului (H, ps. 106, 29); v. sl. zapretiti;

dodei: îngerul domnului dodei loru (S, ps. 34, 5); v. sl, sutgzati;

giudeca: a gudeca oamenrilori tăi în dereptate (H, ps. 71, 2), *gîudecă, doamne, celor a ce me obidescu* ,(S, ps. 34,, 1), *cel ce gîudecă tuturon după lucru* (CV, 142, 7—8); v. sl. sgditi;

împiedica: întreci-i şi împiiadecă loru (S, ps. 16, 13); v. sl. zapşti;

învăţa (ase):învăţa-voiufără-de-legiţii caiei tale (H, ps. 50, 15), *cărariloru tale învaţă-me* (S, ps. 24, 4); v. sl. pouciti sş;

ruga (a se): feţeei tale roagă-se bogaţii oamerilor (S, ps. 44, 13); v. sL moliti sş;

tocmi (a se): tocmise domnului în fii dzeului (S, ps. 88, 7); v. sl. upodobiti sş;

vence:vore vence lore dereptii (H, ps. 48, 15), *cade cändu vence mi-şeiioru* (S, ps. 9, 31), *învăncu loru* (CV, 5, 13); v. sL odolevati (odelSti, odoleti).

ADVERBUL

Cît nu e legat de adjectivul sau adverbul următor cu ajutorul prep. *de,* ca în limba de astăzi: *cătu e fricose în svaturi* (H, ps. 65, 5: kolî strasenu vu sovetexu), *cătu e dulce dzeul* (S, ps. 72, 1: kolî blagu bogu).

Negaţia. Sub influenţa versiunii slave, negaţia nu e suprimată dinaintea verbului, în fraze care încep cu o particulă de negaţie sau cu *pînă, pînă cînd: nece înţelegu toţi făcătorii fără lege* (S, ps. 13, 4; ni li urazumejutu vsi dşlajustij bezzakonie), *nu me tornu pără se cumplu-i* (S, ps. 17, 38: pozenu vragi moş, i postignu *ş), nu spămăntă-se pără va căuta spre dracii săi* (S, ps. 111, 8: ne uboit ss, dondeze vozzritu na vragi svos), *nemică găndin-*

ORDINEA CUVINTELOR

Iată cîteva exemple de ordine nefirească a cuvintelor în frază, prin in tarea exactă a ordinii cuvintelor din originalul slavonesc sau maghiar: *Esaiăs prorokul tuturora au scris lassat* (T, 146,, 2: az Esaias propheta, minc nek nec iruân hatta); *despre aczeste ome zeu ka te pomeneşte, aştepte, ues pre morte ia fiul lu domnezeu* (T, 150, 7: azert şicksşg, nekiurc ezekrol em kezminc, vâriuc vigan halâlunkra az istennec fiat); *acela purtatu cu som adămatu* (CV, 16, 3—4; Fapt. Ap., 20, 9: otşgcenu snomu glubokimi *audzi-te domnul în dzi de grije, apără-te numele dzeului lu Iacovi. Tremese agiutoriu de sfăntu şi din Sionu apără-te... ceşti în roate şi ceia călării* (S, p 19, 2—3, 8: uslysitu te gospodi vu denî pecali, zastititii *tq* imş boga Iakov Posletu ti pomosti ot svştago, i ot Siona zastupitu *tş...* sii na kolesnica i sii na konşxu).

STILISTICA

ORDINEA CUVINTELOR

Exemplele ce urmează sînt luate în primul rînd din textele netradus în câfe scriitorul se poate mişca liber şi întrebuinţează construcţia potrivit nestîhjenit de context.

î. Ordinea obişnuită a cuvintelor, în frază, este subiect-predicat-compl rîient: *eu, vornicul de Cămpul-lungu, scriem înkinăciurte şi multă sănăto la biräul de Bistriţă* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul sec lului al XVII-lea/LB, 55, nr. 12).

•- Modificările aduse topicii acestui text au în vedere punerea în valoa ă vreunui membru al frazei, prin locul ce i se acordă.

2. Predicat-subiect-complement. Se atrage atenţia asupra acţiunii e primate de predicat: *delungat-ai de mere soţul şi apropiatul* (S, ps. 87, 1 *si~i o au datu jupan Nan acele fălci sfentei mănăstiri<i>* (Bunestii de Jo jud; Argeş, 1597, CB, I, 80, 9), *o au dat* (Galaţi, 1571, CB, I, 19, 11); cf. *am aflat, o am oblicit, mi-o au tremis* (CC_2, 5, 33; 35; 36, în predoslovie *audzi-me (S,* ps. 16, 6), *scris-am* (Suceava, 1593—1597, LB, 50, 1; Făgăra 1599, LB, 50, nr. 6), *dau-vă în ştire* (Ţara Românească, 1600, AAR, 20 is 476 a); construcţia aceasta se întrebuinţează în frazele interogative: *a vrem vr-o pagubă, au ba?* (Mănăstirea Moldoviţa, jud. Suceava, 1592, LB, 4 23).

.3. Nume predicativ-verb copulativ. Se atrage atenţia asupra predic tului: *că mişel şi meseru-s eu* (S, ps. 85, 1); în fraza următoare, compleme tul, pronumele feminin neaccentuat o, este proclitic: *se de cändu' o c cu<m>parat One ace /hpă* (Suceava, începutul secolului al XVII4ea, LI 62, 11). Construcţia liberă, devenită posibilă prin întrebuinţarea prep. *p* apare în inversiuni de tipul următor: *pre popa Marele am învăţat să sa*

4. Subiect-complement-predicat: *iară Petre Şutra o au cumpărat* (Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, LB, 67, 6).

5.' Atribut sau circumstanțial exprimat prin adverb-predicat (sau nume): *totă* A *forato casa* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 53, 6), *forte ne rugăm* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava/începutul secolului al XVII-lea, LB, 57, 11), *ne forte rugăm* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 76, 7), *că au foarte slăbit mănăstire; iar noi foarte vom ave a mulțemi* (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 68, **8;** 69, 13—14).

Mariâ Rădulescu, Topica atributului adjectival în «Evanghelia cu învățătură" a diaconului Coresi, SCL, XIV, 1963, p. 233-258.

TRĂSĂTURI ALE LIMBII LITERARE

1. întrebuințarea cuvintelor compuse, pentru a reda noțiuni neobişnuite în limba vorbită, este un procedeu caracteristic al limbilor literare; în textele traduse găsim o serie de termeni compuşi, care traduc termenii slavi corespunzători (v. mai jos, p. 530).

2. Pentru corespondență, existau formule slavoneşti; formulele au fost traduse şi au servit de model frazelor stereotipe româneşti întrebuințate în corespondența particulară. Procedeul este caracteristic; iată cîteva fraze de acest tip: *şi avem nedejde pre domnia-voastră se dat noao a şti de toate* (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 46, 27), *că acisMtu, cu mila lui dumnâdzău, să fie Mărifa lui Craiu sănătos şi domnu nostru Ştefan Vodă, iaste o țară ca alalidă* (Suceava, 1595, LB, 49, 15—16; cf. Cîmpulung Moldovenesc,' jud. Suceava, 1595, LB, 48, 5—7), *ce va hi pohta şi treba domnilor voastre la noi, nevoi-vom'K să facem^e pren^tru vo/\ domnitorii voastre* (Suceava, 1595, LB, 49, 17—19; cf. Suceava, 1593—1597, LB, 50, 10—12; Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 55, 5—*1), de nu u vor lăsa să fie ca mainte, multu val să va face* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 56, 7—8), *ne rugăm domniilor voastre de rândul; dăm ştire dumiitale de rândul* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, LB, 48, 11; începutul secolului al XVII-lea, LB, 55, nr. 12; 59, 5; 60, 4; Suceava, 1601, LB, 69, 4), *noi de toate bine pre rănd am înțeles* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 476 a), *mă înkin cu capul la pămîntu* (Berileşti, cea 1609, CB, I, 173, 2—3; cf. *cădem cu fețele la verdele pămănt^,* Mănăstirea Voroneț, jud. Suceava, 1616—1631, LB, 87, 23—24).

TRĂSĂTURI ALE LIMBII VORBITE

1. Construirea de fraze scurte şi introducerea lor prin cîte o conjuncție: *şi dup' alfa vă dau ştire că simțul viu... ce amu scăpat de la Belgrad... deliu m-au prinsu neşte Sasi; deci a vrut să mă tae.. . deci niu m-au perdut. De aci eu amo tri<me>s carte... deci mă rog... şi eu amu spos... deU iar-K mă rog... şi -fbătrănesco, şi am făcot o barbă pînă la brău... şi să afle... şi sămtu nomai co cămeşa* (Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud, 1600, LB, 52), *ş-au avut acesta felor urve cal. Deci s-au acolisit^ Simion de acel cal... delii s-au dus*K*

*Ghiorghi... dfali ei s-au temuta a veni pre la Mărie vostrâ... deci i-&u tă&t i-au jecuit-K, ş-au lăsat unul în nume de mort-K, ş-au luatre dela Ghiorghie 7 fl rinți şi un inel de argint.. . dSâi ne foarte rugăm*L Mării tale* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 59).

Iată cîteva exemple de întrebuințare a acestui procedeu în limba vorbită: *după se-l găsesc îl dobor cu toporu şi după haia să string şi-l iau apo toț.. . şi-l iau ş-apăi tună că iei pă plai în jos, ş-apăi îl suie pa cal... ş-apo vin la casa mortului* (Dînsuş). *întîi a venit furcii la mînăstirea Urezulu la Crizanti, Grec, Jş-a vorbit cu iei turceşte şi s-a dus la mînăstirea Bistriții i-a dat foc... ş-a dat foc şi peşterii———şi iei a fugit în piatră. . . şi ie loc num cît a băga un om singur. Ş-a şăzut iei... ş-a strigat tat-so-n vale şî iei nu-nțălegea. ş-a zis sfîntu Gligorie* (Rîmeşti, jud. Vîlcea).

Candrea-Densusianu-Sperantia, Graiul nostru, II, p. 110; I, p. 31.

2. Deasa întrebuințare a demonstrativelor, pentru a preciza de cin sau de ce este vorba: *cu acel boaren ce au fostu vornic... să-şi întrebe cu ace vornic* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, LB, 48, 17—18), **st o prestrure de ape... se de căndu o au cumpărat One ale &pâ* (Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 62, 10—11).

3. Procedeul insistenței, prin repetiția unei forme, apare în reluare unui cuvînt sau unui grup de cuvinte: *că de l-a plale vre-o marhă, ei gur şi o r\u, de le plale* (Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 62, 15—16) *Voivodul nostru iaste sănătos şi acmo vine la scaunu, peste trei-patru dzile veni-vo la scaunul dumisale* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618 LB, 74, 14—15).

VOCABULARUL

FORMAREA CUVINTELOR

DERIVAȚIA

Derivația ca şi *compoziția* sînt procedee caracteristice ale limbilor literare: exemplele care urmează apar în texte traduse; traducătorii au uzat de aceste procedee pentru a reda termenii slavi corespunzători.

IMPROPRIE

O serie de substantive provin:

a) din adjective: *afundu* «adîncime» (H, ps. 42, 8), *amaru* «amărăciune» (S, ps. 9, 28), *grasul* «grăsime» (S, ps. 80, 17), *multul* «mulțime»

b) din adverbe: *aproapelaa* tovarăş (S, ps. 100^,5), *asupra* « camăţ^ (S, ps. 54, 12), *desătul* «îmbelşugate» (S, ps. 50, 7), *destul* (CP, ps. 50, 7)

c) din verbe; de la infinitiv: *aducere* «prinos, jertfă» (H, ps, 39, 7; CV, 32, 5), *bere* « băutură,» (S, ps. 101, 10), *cumplire* « sfîrşit » (S, ps, 53^ titlu) etc.; de la participiul trecut: *adunat* « adunare, gloată » (S, CP, ps, 73, 2), *ajunai* «post » (S, ps. 34, 13; CP, pş. 68, 11), *apărat* « dpjană, mustrare » (S, CP, ps. 103, 7), *ascunsu* «taină » (S, ps. 50, 8) etc., şi fem.: *arsă* «^jertfă » (H, ps. 65, 15).

Există adjective formate din verbe: *afundat* «adînc » (H, ps. 63^ 7)^. *amânai* ctîrziu » (CV, 114, 1 etc.), adverbe din substantive: *adevăr* « într-adevăr, cu adevărat» (H, ps. 118, 75) sau din verbe: *alegându* «afară de» (S, cînt, 2, 39), prepoziţii din adjective: *dereptu* «pentru» (S, ps. 5, 10).

Locuţiunea adverbială *amijloc* « în mijlocul », formată din substantivul *mijloc: dumnezeu pre amijloc de, noi* (jud. Prahova, 1597^-4600, PIR; B, VI, 297; nr. 312).

CU SUFIXE

v. *j^ame* s(rar); *mişelapţf* « sărăcime » *(CC* Cipariu, Analecte, ?0; 21); *voinicame* «oştire ».(CC₂, 305, 16; 177, 9); ^.

E. Carabulea, *-ame* şi *-ime^* în limba rbm&nă, SMFC, I; 1959, p. 65—75.

-ătate: bogătate «bogăţie» (CV, 131, 7; MM, 306, 13 v-), *meserâtrfte* «mizerie» (PO, Ex., 25, 17).

Din *bogătătate,* cu dispariţia lui *-tă,* ca în *jumate < jumătate.*

-tune (frecvent): *descumpărăciune* «răscumpărare» (PO, Ex., 30, 12), *ferikaczune* «fericire» (T, 154, 9), *fericăciune* (MM, 305, 11 v.), *îmbrăcăcurc* «îmbrăcăminte» (H, ps. 68, 12), *impuiâciune* «mustrare » (CP₂ ps, 43, 14; CT, Luca, 3; PO, Gen., 30, 23), *împuţiciune* « împuţire » (CC₂, 309, 27), *lăsăcure* «iertare » (CV, 78, 6), *lâsâciune* (CT, Luca, 4) *răpiciune* « răpire » (CT, Luca, 60), *secerâciune* « seceriş » (CT, Mt., 54), *uneczune* « unitate » (T, 154, 9);

-eală (frecvent): *odihneală* «odihnă, odihnire » (MM, 305, 12 v.);

-eseu (frecvent): *canescu, -câinesc* « cîinesc » (S, CP, ps. 104, 31), *peliţescu* «trupesc» (CV, 146, 7);

-et (rar): *oamet* «mulţime de oameni, popor » (PO, Gen., 28, 3);

-eţ (rar): *bouleţ,* diminutivul lui *bou* (CB, I, 208, 388) ;

-ie (frecvent): *blăndzie* « blîndete » (S, ps. 44, 5), *desertie* «pagubă» (CV, 85, 10—11);

rime (frecvent): *necurăţime* «necurăţie» (H, ps. 5, 12);

-inţă: întăinţă «întîietate » (CPr.; III, Ioan, I, 9);

-iţa (rar): cârmită, diminutivul lui *cîrmă* (CPr., Iac, 3, 4);

-măntu (rar): *ascultămăntu* «ascultare» (CV, 138, 10), *lărgămănt* «larg» (H, ps. 117, 5);

-nic (rar): *mezererniku* «milos» (T, 154, 6);

-oniu (rar): *reoniu* «rău» (S, ps. 63, 3), *vulponiu* (S, ps. 62, 11);

-05 (rar): *pănos* « acoperit de pene » (H, p. 306, 35);

-şi (< sibi, Lombard, Studia neophil,, XI, p. 186 ş.u.): 1) la pronume *{atestaşi, cuişi, eişi, luişi, sieşi, căruiaşi, aleluiaşi, însuşi, înşişi* etc.), 2). la adverbe *(acieşi, aemuşi, asaşi* etc.);

-şigu, -şugu (< magh. *-seg,* cf, *hitlenseg) hiltlenseg)', eftinşig* «îndurare milă» (S, ps. 50, 3), *eftenşug* (CP, ps. 50, 3; PO, Gen., 41, 31);

M. Sala (Omagiu lui Iorgu Iordan, Bucureşti, 1958, p. 763—764) explică prezenţa lu *u* în *-şug* prin asimilare: *beteşigu > beteşigu > beteşugu.*

-tel (rar): *Mitutelul, Mitiutelul* (n. pr., Husi, 1508, Costăchescu, D de la B., 254).; *mitiuţel* (CPr., ps. 16, 14; CV, 123, 5, 7—8); *mitutel* (C Mat., 25, 45). Sufixul e format din *-t-,* provenit, probabil, de la participii în *-it: dormit* etc. (Puşcariu, WJb., VIII, p. 169). Din *micuţei* s-a ajuns *mitutel,* prin asimilare. *Mititel* s-ar explica din *michitel* (foneticeşte: *mikite* prin asimilare (DE, 1092). în fine, *mitiutel* ar rezulta din *mititel* -\- *mitu* (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 111; ed. rom., p. ••74);

-toriu (frecvent): *blăstemătoriu* «acel care blestemă» (TB, 332, 47 *celuitoriu* «înşelător» (H, ps. 16, 1; 51, 6); *utăluitoriu* «care urăşte» (S, p 54, 13);

-ură (frecvent): *călcătură* « urmă » (S, ps. 16, 5), *nestiutură* «neştiinţă (CV, 142, 2);

Luiza Seche, Sufixul *-ură...,* SMFC, III, 1962, p. 190 ş.u.

-uş (rar): *tătuş* «strămoş, bunic» (S, ps. 38, 13).

Printre derivatele verbale; *a se gloti* «a se aduna în gloată» (MM, 3 13 v.), *a reoni* « a face rău, a strica» (CV, 154, 8) etc..

CU PREFIXE

a- (rar): *apuţi* « a mirosi» *(aput,* ind. pr., 3 pl., S, ps. 113, 14), *astr* «a înstrăina» *(astriirat,* adj., S, H, ps. 57, 4);

Finuţa Asan, Prefixul a- < lat. *ad,* SMFC, II, 1960, p. 13-14.

deş< dezdzice « a-şi lua rămas bun de la cineva » (CV, *2, 2), a se deştu* « a se întoarce, a se suci» (S, pş. 77, 57);

•*în-* (frecvent): *înacoperi* « acoperi» (H, ps. 26, 5), *înmâri* « a mări» 152, 6);

ne- (frecvent): *necuviinioşă* (H, ps. 42, 1), *netare* « slab » (TM, 124, 2

pre- (< v. sl. *pre-)* (frecvent): *precăniat* « preaslăvit » (S, cînt. 7, *premăndrie* « înţelepciune » (S, ps. 48, 4);

Rolul de intensificare al *lui pre:* I. Rizescu, SMFC, I, 1959, p. 9.

raz- (v. sl. *razu-)* (rar): *răzgudeca* « a judeca » (CV, 59, 3), *răslăbit* « i vit »-(CCţ, 243, 17, 23, 25).

Gh. Bulgăr, Prefixul *râs-* în limba română, SMFC, I, 1959, p. 17—28,

"spre- (rar): *spregice* «a chema» (CV, 68, 3), *spresărire* «grăbire, c zare» (CV, 12, 7—8).

Finuţa Asan, Derivarea cu sufixe şi prefixe în Psaltirea Hurmuzaki, SMFC, 1,1959, p. 203 (înregistrează folosirea a 26 de sufixe şi 8 prefixe: „procedeul e folosit din plin în text care ne-am ocupat", p. 212). G. Marin, Compunerea şi schimbarea categoriei grama în Psaltirea Hurmuzaki, I.e., I, p. 213—220, (cele două procedee sînt folosite pentru a re mai exact textul originalului slav). Laura Vasiliu, Derivarea cu sufixe şi prefixe în. Cart învăţătură a diaconului Coresi din 1581, I.e., I, p. 221—259 (38 de sufixe şi 10 prefixe).

COMPOZIȚIA

SUBSTANTIVE

a) **două substantive:** *argintu-tăetoriu* **(CV, 8,1—2): srebrokovaci;** *lege-călcare* **(S, ps. 36, 7): zakonoprestgpljenije; b) adjectiv şi substantiv:** *bu-trăfacere* **(CV, 162, 2): blagodezanije,** *dulle-dăruire* **(CV,' 57, 13—14): felagodarzenije,** *dulle-iubire* **(MM, 304, 9 r.); c.) adverb şi substantiv:** *ainte-născutul* **(CP, ps. 104, 36): pruvenici; d) prepoziție şi substantiv:** *fără-lege* **(S, ps. 5, 5): bezakonije;** *asuprăluare* **(CV, 169, 1—2): premnozenije,** *dedevăru* **(S, ps. 5, 11) <** *de* + *adevăr, su* **(= supt);** *suguşa «di* **stringe de gît, a sugruma»(CT, Mat., 18, 28); e) numeral si substantiv:** *uncom* **(S, ps. 21, 22; 29, 3).**

Mâneştergureni (sat, jud. Iaşi, SI, IX, 159); *mineşterguri,* Boga, Doc. basarab., I, p. 14). Asupra procedeului (calc), v. H. Mirska, Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română, SMFC, I, 1959, p. 165 ş.u.

VERBE

a) **adverb şi verb:** *a ainte-pune* **(S, ps. 85, 14): preduloziti;** *a bire-grăi* **(H, ps. 44, 3): blagosloviți;** *a reu-fale* **(CV, 155, 10);**
b) **prepoziție şi verb:** *fără-dumnezei.*

ELEMENTELE VOCABULARULUI

Vocabularul traducerilor este diferit de vocabularul textelor netraduse. Traducătorii dispuneau de un lexic sărac şi nu aveau la îndemînă termeni româneşti suficienți, care să corespundă tuturor termenilor slavoneşti sau maghiari din versiunea biblică. S-au întrebuințat diverse procedee pentru a ocoli aceste dificultăți; pe lîngă procedeul de a traduce mai mulți termeni din textul biblic printr-un singur termen românesc, traducătorii au recurs, de cele mai multe ori, la procedeul mai simplu de a introduce în textul lor cuvintele slavoneşti sau maghiare care nu aveau echivalent românesc. în felul acesta, un mare număr de elemente străine a pătruns în vocabularul traducerilor.

Majoritatea acestor cuvinte nu apare în textele care reprezintă, cel puțin în parte, limba vorbită, de exemplu în scrisorile particulare; în textele din această categorie, pe lîngă termenii uzuali de origine străină, aparținînd limbii comune, mai aflăm o serie de cuvinte străine impuse de limba cancelariei.

Dintre elementele care alcătuiesc lexicul secolului al XVI-lea, vom examina numai elementele l a t i n e, s l a v e şi m a g h i a r e, în scopul de a da un tablou sumar al vocabularului limbii române în această epocă.

în ceea ce priveşte elementele l a t i n e enumerate aici mai jos, cele mai multe au dispărut din limba comună; unele, însă, sînt conservate pînă astăzi în regiuni restrînse ale domeniului dacoromân.

Claudia Tudose, Lexicul de bază în secolul al XVI-lea (SCL, XVI, 1965, p. 619-653 şi 801—828). Criteriile folosite: frecvența, repartiția, gradul de disponibilitate (cuvinte cu frecvență mică, dar care sînt uzuale şi utile). Termenii disponibili: cu valoare neutră, uzuali

în orice epocă. Cuvintele cele mai frecvente au, în majoritatea cazurilor, şi repartiția ce mare. De ex.: ***acest, fi, de, face, mult, el, cu, ca, tot, avea,*** ce (conj.), ***om, mai*** (adv.), ***da*** (vb) telş excerptate nu ne pot da însă o imagine completă asupra compoziției lexicului în XVI-lea.

ELEMENTE LATINE

alice **(< ecce-hicce), adv. «aici» (H, ps, 13, 14; CV, 57, 11), (< agrum), s.n. « țarină» (S, V, ps. 106, 37; CT, Mt., 53),** *ainte* **(< ab adv. «înainte» (S, ps. 22, 5),** *arbure* **(< arborem), s.m. « pom» (H, ps.** *ariră* **(< arena), s.f. «nisip » (H, S, V, ps. 138, 18; CV, 93, 12);** *asin* **(< nus), s.m. « măgar » (TB, 470, 110),** *auă [<* **uva), sg. « strugure » (Ş, V 2, 14; PO, Gen., 49, 11),** *botegure* **(< *baptizionem), sf. «botez» (CV 10—11),** *căsătoriu* **(< casa), s.m. «om cu familie» (TM, 51, 13),** *cu* **(< commandare), vb. « a jertfi» (S, ps. 53, 8),** *cumăndare,* **s.f. «jertfă » CP, cînt. 7, 40; CV, 145, 10;** *comandare* **«pomenire» (Cuciur, 1621, deu, Arch., ist., III, p. 215),** *călariu* **(< caballarius), adj., s.m. «c călăreț» (S, cînt, 1, 19),** *a cumpli* **(< *complire), vb. «a sfîrşi, a p a prăpădi» (S, ps. 144, 20),** *a cura* **(< curare), vb. «a curați, a şte prăpădi» (S, ps. 64, 4),** *a cure* **(< currere), vb. «a alerga, a curge», ps. 57, 8; CV, 34, 4; TM, 51, 11),** *a se delunga* **(< *delung), vb. « a părta» (H, S, ps. 87, 19; CV, 167, 5),** *a despune* **(< disponere), vb. « pîni, a domni» (CV, 162, 10;** *despuitoriu* **« stăpînitor», V, cînt. 7, 37 79, 128; TB, 314, 32),** *deşidera* **(< desiderare), vb. «a dori, a pof ps. 83, 3),** *a deştinge* **(< descendere), vb. «a se coborî» (S, ps. 29, 1 49, 2—3),** *a se dupleca* **(< duplicare), vb. «a se îndoi, a se bate, a s (H, ps. 17, 8),** *e* **(< et), conj. «iar, şi» (v. p. 513),** *a ferica* **(< *felica « a ferici, a face bine » (S, V, cînt. 9, 48; CV, 133, 10),** *fur* **(< fur), s.m. (H, S, ps. 49, 18; CV, 161, 2),** *fuste* **(< fustis), s.m. «toiag» (S, ps** *genru^re* **(< *gyronem), s.f. « adîncime » (H, ps. 68, 16; CV, 90, 11 (< gentem), s.n. «neam, familie» (S, ps. 9, 27; CV, 30, 7; TB, 316, 3** *gude, jude* **(< judex), s.m. «judecător, boier; magistrat» (S, cînt. nordul Maramureşului, 1602—1617, LB, 73, 23),** *iuo* **(< ubi), adv. (v. p. 511),** *îmbe* **(< ambae), adj., num. «amîndouă» (H, S, ps.** *înfrumşa* **(< formosus), vb. «a înfrumuseța» (S, ps. 64, 9; CV,** *imputa* **(< imputare), vb. «a învinui, a reproşa» (S, ps. 73, 10** *tare* **«blestem» (CV, 85, 9—10),** *a se încăreşte* **(< incalescere), se încălzi, a se înfierbînta» (S, ps. 38, 4; CV, 120, 2),** *încu* **trecere la joc» (TM, 230, 229),** *întortu* **(< intortus), adj. «nedrept» 17, 27),** *a se întunereca* **(< intenebricare), vb. « a se întuneca» (S, 24),** *a se investi* **(< investire), vb. «a se îmbrăca» (H, S, V, CP, 16),** *învoalbe* **(< involvere), vb. «a înveli» (S, CP, ps. 101, 27) (< lucorem), s.f. «lumină» (S, ps. 64, 11; CV, 76, 10),** *măritu* **(< n s.m. «mire» (S, ps. 18, 6),** *meser* **(< miserum), adj. «sărac», (H, S, 18),** *meserere* **(< miser), s.f. «milă, pomană, milostenie» (S, ps. TM, 155, 193 etc.; Tîrgovişte, 1602, CB, I, 127, 7; Cod. T, 223), (T, 156, 5, v. Tamâs, Fogarasi, p. 97 şiu,);** *mese?ătate,* **s.f. « sărăcie » (11; TM, 80, 131),** *neaua* **(< nivem), s.f. «zăpadă» (S, ps. 50, 9; V, 2),** *a se număra* **(< nominare), vb. «a spune pe nume, a citi» (S, 4; CV, 56, 7),** *op* **(< opus), s. «trebuie, trebuință» (în expresii ca** *opu a fi* **«trebuie să, e trebuință» etc.; S, ps. 13, 3; CV, 12, 5 740, 52, 3 a; FM, 123, 239; EP, 37);** *părăta* **(< *poenitare), vb. « a**

(S, CP, ps. 37, 7), *păsa* (< passare), vb. « a merge » (CV, 39, 13), *păsa* (< pensare), vb. « a apăsa» (S, ps. 31, 4), *prepune* (< praeponere), vb. «a bănui» (S, cînt, 2, 19; cf. *prepuno^şi,* pl.,CV, 108, 6), *premiedza* (< mediare), vb. « a înjumătăţi» (CP, ps. 54, 24; *împremiedza,* S, ps. 54, 24), *prevence* (< pervincere), vb. « a învinge, a birui » (H, ps. 128, 2), *scriptură,* s.f. « scrisoare » (CV, 128, 3—4; partea de vest a Olteniei, 1599, CB, I, 88, 3), *sparţi* (< expartire), vb. «a despărţi» (S, ps. 21, 20), *scura* (< excurare), vb. «a curaţi» (S, ps. 50, 4), *scumpăra* (< excomparare), vb. «a cumpăra» (CV, 169, 3), *stur* (gr. *owXoq),* s.m/« ţurţur de gheaţă » (S, ps. 148, 8), *suru* (< sonus), s.n. « sunet » (S, ps. 41, 5), *şerbi* (< servire), vb. « a lucra, a sluji » (H, ps. 21, *il), şerb* (< servus), s.m. «rob » (S, V, ps. 77, 70; CV, i09, 8), *urăciure* (< orationem), s.f. «urare, binecuvîntare» (CV, 125, *1), temoare* (< timorem), s.f. « teamă, spaimă » (S, ps. 67, 28), *văr gură* (< virgo)., s.f. «fecioară » (CV, 26, 13), *vie* (< vi vere), vb. « a trăi » (S, ps. 117, 17; CV, 43, 7), *viptu* (< victus), s.n. « grîu, bucate » (H, S, ps. 64, 11).

(Simion) *Dumnăzâu*, n. pr. (jud. Vaslui, 1594, DIR, B. VI, 144, nr. 159).

Pentru explicarea lui *mărat,* cf. vb. *amăra (<amărî,* ca *ferica >ferici,* de unde *fericesc-amăresc,ferici-amărî); pedestru* (Goleşti, jud. Argeş, 1650, Hasdeu, Arch, ist., I, p. 26, nr. 294).

ELEMENTE SLAVE

ăd'K (< adu), s.n. «iad» (H, ps. 9, 18), *alămojnă* (< aimuzîno), s.f. «pomană» (TM, 51, 12), *ankiră* (< ankira), s.f. «ancoră» (CV, 93, 14), *aslam^* (cf. r. oslam), s.n. « camătă » (S, ps. 14, 5), *aspidă* (< aspida), s.f. «viperă» (S, ps. 90, 13), *besădui* (< b^sedovati), vb. «a vorbi» (H, *ps.* 30, 14; *băsădui* în Maramureş, Ţiplea, şi în Oaş, Candrea, Oaş, p. 48 s.v.);, *beseadă* (< beseda; cf. magh. *beszed* « grai, cuvînt, vorbire »), s.f. « vorbă, vorbire » (H, S, ps. 103,34; PO, Gen,. 11,1), *bezaconi* (<bezakoniti), vb. « a făptui nedreptăţi, fărădelegi» (CP, ps. 74, 5), *bezaconic* (< bezakonininiku), s.rri. «nelegiuit» (H, ps. 64, 4), *bezaconie* (< bezakonije), s.f. « nelegiuire » (S, ps. 106, 17), *blagodari* (< blagodariti), vb. « a mulţumi, a da har » (CV, 93, 1—2), *blaznă* (< blaznu), s.f. «greşeală, sminteală» (S, ps. 139, 6), *blăzni* (< blazniti), vb. « a face să ereseasra S mrin^ — /TT ~

.... .. ^,^unu a ± sciiLim » ps. *55,* titlu), *clevetă* (< kleveta), s.f. « calomnie » (S, ps. 118, 134; CV, 73, 7), *cleveti* (< klevetati), vb. « a calomnia >> (H, S, ps. 118, *2$), elev etnic* (< klevetîniku), s.m. « calomniator» (S, ps. 71, 4), *conob* (< konobu), s.f. « căldare » (S, ps. 59, 10), *corabnic* (< kbrabîniku), s.m. « corăbier » (CV, 86, 4), *dealǎ* (< delo), s.f. «lucru» (S, cînt. 4, 17; CP, ps. 61, 13; Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 53, 7), *dezlupi* (< lupiti), vb. «a răpi » (H, ps. 108, 23), *dosădi* (< dosaditi), vb. «a se supăra, a ocărî» (CV, 46, 14—47, 1 ; CP₂; ps. 89, 10), *dodei* (< dodejati); vb. « a supăra » (H, ps. 43, 8; S, ps. 22, *5),finicsu* (> finikiisu), s.m. «smochin» (S, CP, ps. 91, 13), *gadină* (< bg. gadinu), s.f. «fiară, vită » (H, S, CP, ps. 103, 25; CV, 124, 4), *gîrbă* (< grubii), s.f. « spinare » (CP, ps. 128, 3), *găvoazde* (pl. < gvozdi), s.n. « cui» (TM, 46, 4), *găvozdi* (< prigvozditi), vb. « a prinde cu cuie, a lipi » (H, ps. 118, 120), ^/^' (< glasiti), vb. « a glâsui, a rosti » (H, S, ps. 113, 15; CV, 37, 2), *a se gloti < gloată* (< glota), vb. «a stringe oaste » (H, ps. 139, 3); *g(u)noişte* (< gnoiste), s.f. «gunoi» (S, V, CP, ps. 112, 7), *gospodin* (< gospodinvi), s.m. «stăpîn» (S, ps. 67, 21), *gotovi* (< gotoviti), vb. «a găti, a pregăti» (S, CP, ps. 88, 5; CV, 53, 9),

greşnic (< gresînikii), s.m. « păcătos, greşitor » (H, ps. 9, 25), *grobnic* (< g
binii), s.n. «giulgiu» (CB, I, 201, 233), *gunosi* (< gnusiti), vb. «a se scî
(H, ps. 5, 8; S, ps. *55,* 6), *hlipi* (< xlipati), vb. «a se văieta,» (CV, 131
hrăborie (< xrabru), s.f. « oştire » (S, ps. 143, 1), *hrănilniţă* (< xranilmica)
«ladă, cămară » (S, ps. 143, 13), *iniie* (< inije), s.f. « brumă » (S, cînt. 2
inorog (< inorogii), s.m. « animal fabulos, cu un corn » (H, ps. 91, 11), *i*
(< jerodijevu), s.f.« bîtlan » (H, S, V, CP, ps. 103, 17), *iscodnic* (<< suxodîn
s.m. « sol» (CV, 122, 2), *Ishod* (< isxodu) «Exod» (PO„ ps. 4, 6), *(i*
(< islediti), vb. « a cerceta» (H, S„ CP, ps. 138, 3), *istucan* (< istuka
s.m» « chip cioplit, idol » (V, CP, ps. 77, 58), *iuboste* (< ljubu), s.f. «iub
(S, ps. 108, 4; CP, ps. 108, *5), iubov* (< ljubpvu), s.n. «iubim» (H, ps.
A),jaloste(< zalostu), s.f. (S, ps. 118, 139), *lăstiv* (< lîstivu), adj. «înşel
(S, ps. 119, 2), *lîncotă* (< lokota), s.f. «înşelăciune, vicleşug » (S, ps. 3
liva (<liva), s.f. « vînt de miazănoapte, crivăţ» (S, ps. 77, 26), *magh*
(cf. magesiniku «magic »), s.f. « fermecătoare » (TM, 154, 192), *măhăi'*.(<
xati), vb. « a face semn » (CV, 11, 5), *meni* (< meniţi), vb.« a numi, a invo
(Ş, cînt. 5, 13; CV, 5, 1), *milcui (a se~,* îcf. bg, milkamu *sş),* vb. «
piga» (S, ps. 34, 15), *miloste* (< milostî), s.f. «milă » (S, cînt. 6, 9;
ps. 83, 12; CV, 126, 10—11; T, 158, 8), *măndroste* (< mgdrostii), s.f.
ţeler^itine,» (S-,"ps, 89, 12), *mişiţă* (< my stea), s.f. « braţ » (S, ps. 76
~~ mo^S^fT"(< mozdanii), s.n. «măduvă » (S, ps. 65, 15), *muşiţă* (< mu
s.L «ţînţar» (S, pş. 104„ 31), *nădăi* (a *se~* < nadejati) vb. « a nădă
(S, ps. 35, 8), *naftă* (< nafta), s.f. « smoală, păcură » (S, cînt. 7, 46), *n*
(< nastaviti), vb. «a îndrepta, a conduce» (S, ps. 142, 10), *năvedi* (
vesti), vb. « a aduce» (S, cint, 1„ 19), *neiasită* (< nejesytî), s.f. «pel
(H, ps. 101, 7), *nenăvidi* (< nenavideti), vb. «a urî» (S, ps. 138, 21),
(cf, ozda «frînghii, curele», P. Olteanu, SCL, XI, 1960, p. 611—61
« frînghie, curea» (CV, 44, 2), *obicni* (< obyknQti), vb. « a învăţa » (
105, 35), *oblici* (< obliciţi), vb. « a da pe faţă, a înfrunta» (S, pş. 1
obrăzui (< obrazovati), vb. « a circumcide » (CV, 30, 4), *ogoadă* (< u
s.f. «plăcere, plac» (CP₂, ps. 68, *3*2;* CV, 64, 9; CC₂, 45, 36), *ugodi*
(< ugoditi), vb. «a plăcea» (S, ps. 68, 32; CC₂, 45, 37), *oltariu* (< ol
s.n. «altar» (S, ps. 42, 4), *omet* (< ometu), s.f. «margine, tivitură »
ps. 132, 2). *omrăzi (a se~*< omraziti), vb. « a (se) pîngări» *(S,* CP,
2), *onagru* (< onagm), s.m. « asin sălbatic » (H, S, ps. 103, 11), *organ*
ganu), s.n. «instrument de muzică » (H, S, ps. 150, 4), *oscr^bi* (< oskr
vb. «a mîhni » (S, cînt. 7, 50), *ostămpi* (otustopiti), vb. «a se dep
slăbi » (S, ps. 21, 12), *oteşi* (< utesiti), vb. « a mîngîia » (H, ps. 22, 4), *p*
pamite (< pam^ti), s.f. «pomenire, amintire » (S, ps. 29, 5; V, ps.
parasimă (< parasimovu), s.f. « stemă, marcă, semn» (CV, 99, 1),
(< pyxa), s.m. «mrndru, trufaş» (S, ps. 118, 51), *peleş* (< bg.pele
« veşmînt » (S, CP, ps. 44, 14), *pistă* (< pista), s.f. «hrană» (S, ps.
plaşcă (< plasti), s.f. «mantie» (S, ps. 21, 19), *pobedi* (<pobediti),
învinge» (S, ps. 88, 24), *podnojie* (< podunozije), s.f. «talpă» (S, p
1), *podobifa se~*< upodobiti *sş),* vb. « a se asemăna » (S, ps. 82, 2),
(a se~< pogrşznQti), vb. «a se cufunda, a se îneca» (S, cînt. 6, 6
(a se~< pozreti), vb. «a se aprinde» (H, ps. 9, 23), *poiată* (< poia
« curte princiară » (TM, 151, 188), *poloji (a se~* < poloziti), vb. «a
(H, ps. 148, 6), *ponoşenie* (< ponosenije), s.f. «dojana, mustrare,
(H, ps. 78, 12), *pospai* (< posypati), vb.:« a spulbefă » (S, ps. 147/6),
(< postgpiti), vb. « a se apropia » (S, ps. 79, *\9),potopi (a se <~<* p
vb. «a.se îneca» (V, CP, ps. 138, 21), *potrebi (a se~*< potrebiti),

prăpădi, a strivi» (S, ps, 11,4), *pomii* (< poveleti), vb. « a porunci» (S, ps. 148, 6), *pravednic* (•< pravîdiniku), s.m. « drept » (H, ps. 36, 21), *prepodobnic* (< prepodobinu), adj., s.m. «cuvios» (S, ps. 11, 2), *preseci* (< presekati), vb. «a tăia» (S, ps. 28, 7), *prestăpnic* (< prestgpiniku), s.m. «călcătorul legii» (S, CP, ps. 118, 119), *pridădi* (< predați), vb. « a da, a preda» (S,-ps. 40, 3; CV, 22, 8—9), *(pri)lăsti* (< prelistiti), vb. « a înşela » (H, ps. 14,3;S, ps. 76,3; CV, 168,2), *prilaz* (<prelaziti), s.n. «trecere» (S, ps. J43,14), *pripec* (< bg. pripekti), s.n. « arşiță » (S, cînt. 8, 67), *pristăni* (< prestați), vb. «a. sta înainte, a sta de față » (H, S, CP, ps. 35, 5), *pristahişte* (< pristaniste), s.f. «liman, port» (S, ps. 106, 30; CV, 85, 3), *pristoi* (< prestojati), vb. «a înceta, a sosi, a veni» (S, cînt. 7, 46; CV, 2, 6—7), *prişlef* (< prisilîcî), adj. «pribeag» (S, ps. 118, 19), *proidi* (< proiti), vb. « a trece, a străbate» (S, ps. 102, 16), *prosfeti* (< prosvetiti), vb. «a lumina» (S, ps. 30, 17), *răsvări* (< rostvarjati), vb. « a amesteca » (H, ps. 101, 10), *ricăi* (<vykati), vb. «a răcni» (S, CP, ps. 103, 21; CV, 163, 13), *rigăi* (< rygati),vb. « a izbucni» (S, CP, ps. 18, 3), *săblaznă* (< sublaznu), s.f. «greşeală, smintealâ» (S, CP, 49, 20; CV, 85, 5—6), *sever* (< severu), s.m. «miazănoapte, vînt de miazănoapte» (S, ps. 47, 3), *sicamene* (< sikaminije), s.f. pl. «mure» (S, ps. 77, 47), *skimen* (< skimîn#), s.m. « cățel, pui de fiară » (S, ps. 16, 12), *slatină* (< slatina), s.f. «apă sărată» (S, ps. 106, 34), *stacti* (< stakti), s.f. «smirnă» (S, ps. 44, 9), *steji* (< stşzati), vb. «a se grăbi» (S, ps. 36, 7), *stepenă* (< stepeni), s.f. «treaptă» (S, CP, ps. 119, *titlu), strinşe, strişte* (<surşsta « întîlnire »), s.f.«întîmplare, nenorocire » (CM, 265, 4; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 476 b; 479), *temeli* (< temeliti), vb. « a întemeia » (S, ps. 86, 5), *Uri* (< treti), vb. « a zdrobi, a sfărîma» (S, ps. 104, 33), *uclonifa se~* < ukloniti), vb. « a se abate» (S, ps. 52, 7), *ugodnic* (< ugodîniku), adj. «plăcut » (H, ps. 68, 32), *umnoji (a se~* < umnoziti), vb. « a se înmulți» (S, ps. 48, 17), *upovăi* (•< upuvati), vb. « a nădăjdui» (S, ps. 17, 3; *CV!* 152, 3—4), *ustnă, urnă* (< ustîna), s.f. «buză» (S, ps. 11, 3; CV, 153, 14; Leg. Dum. Cod. I, 26, 1), *vasilisc* (< vasiliskovu), s.m. «reptilă» (S, ps. 90, 13), *vernic* (< verîniku), adj. «credincios » (T, 156, 4), *vetrilă* (< vetrilo), s.f.*«pîiiză (la corabie) » (CV, 86, 12), *vlădui* (< vlasti), vb. «a stăpîni» (S, ps. 102, 19},,*vlasti:* („< vlasți), si. «putere, stăpînire » (S, Simb. Âth.,. ed. Candrea, 336, 25), *zăbleală* (< zabralo), s.f. «fereastră» (CV, 16, 2), *zăpodie* (< zapodu), s.f. « vale» (H, ps.' 83, 7; S, ps. 64, 14), *zăpreti* (< zapretiti), vb. « a opri, a îngrozi» (S, CP, ps. 67, 31), *zăstîmpi* (< zastgpiti), vb. « a sprijini» (S, ps. 47, 4), *zborişte* (< suboriste), s.f. «loc de adunare» (CV, 10, 3); *zlac*(< zlaku), s.f. «iarbă», (H, S, CP, ps. 36, 2), *nezlobiv* (< zlobivu), adj. « nevinovat » (CC₂, 12, 27). ,

Pândele P.Olteanu, Contribuții la studiul slavonismelor lexicale din textele rotacizante, I. Substantivele, SCL, XI, 1960, p. 603—619; Id., Contribuții la studiul elementelor slave din, rCele mâi vechi traduceri româneşti, Limbă şi literatură, VI, 1962, p. 67—97.

ELEMENTE MAGHIARE

' *adămană^* (< âdomâny), s.f. «camătă, lăcomie» (H, ps. 14, 5), *aldui* (< âldani), vb. « a binecuvinta » (T, 162, 8), *alean* (< ellen), s.n. «potrivă » JH, ps. 147, 7; CV, 75, 9; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 473, 5; PP, 31, 36; L, CB, I, 8, 41; T, 160, 4), *alenis* (< ellenes), s.m. «duşman» (PO, Gen., 14, 20; T, 146, 9), *alnic* (< âlnok), adj. «şiret » (PO, Gen., 3, l)j .*bănat (*< banat), s.n, oiecaz, şcîrbă» (H, ps. 65, 11), *bănui* (< bânni), « a-i fi

jale, a deplînge, a fi îngrijit, necăjit, a se strădui, a dispreţui» (H, ps. 68, *barat* (< barat) s.m. «prieten» (PO, Gen., 38, 12), *băsău* (<bosszii), « mînie, urgie » (H, ps. 6, 8; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 473, 5; Gen., 9, 5), *berc* (< berek), s.f. « pădure sacră » (PO, Ex., 34, 13), *bert* pârta), s.f. «diademă» (PO, Ex., 25), *bet&g* (< beteg), adj. « schilod, ol (PO, Gen., 48, 1), *bintătui* (<buntetni), vb. «a pedepsi» (PO, Ex., *birău* (<biro), s.m. «primar» (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, LB, 45,3 etc.), *birui* (<birni), vb. «a stăpîni» (H. ps. 21, 29; CP, ps. 24; PO, Gen, 15, 7), *buduşlău* (< bujdoso), adj. « fugărit» (PO, Gen., 4, *celăuşag* (< csalatsâg), s.n. «înşelăciune» (H, ps. 23, 4), *celui* (< csa vb. «a înşela» (H, ps. 5, 11), *curda* (< csorda), s.f. «turmă» (PO, Gen. 43), *călăuz* (< kalauz), s.f. «călăuză» (PO, Ex., 14), *camătă* (< kamat) « camătă» (CP, ps. 14, 5), *comornic* (< komornik), s.n. «şeful unei arm (PO, Gen., 39, 1), *debiu* (<bâ), loc. adv. «belşug» (v. p. 511), *dejm* dezsma), s.f. «dijmă » (PO, Gen.', 28, 22), *făgădui* (< fogadni), vb. « a dui, a găzdui» (H, ps. 72, 15; S, cînt. 6, 10; CV, 105, 11; TM, 50, 11; Gen., 18, *19),făgădaş* (< fogadâs), s.f. « făgăduială » (PO, Gen., 31, *13),fe* (<felelet),s.f.«justificare, îndreptare» (CV, 37; 1; 69, *l),felelui* (<fele vb. «a da răspuns» (CV, 59, 12—13), *fuglu* (<fogoly), adj. «legat, pr (CV, 68, 11), *fulău* (< falo «mîncău»), s.m. «necinstit, vagabond» (Suc începutul secolului al XVII-lea, LB, 62, 14), *gilălui* (< gyulolni), vb urî» (H, ps. 10, 5; S, ps. 33, 22; CV, 127, 5, 6), *golce, golgiu* (< gyolcs) « pînză subțire» (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul sec al XVII-lea, LB, 53, 21; PO, Ex., 28, 42), *hălăstui* (< halasztani), v cruța» (S, ps. 77, 50), *hasnă* (<haszon), s.f. «folos, profit» (TM, 101, L, CB, I, 6, 4; PO, Ex. 23, 10), *Mtlean, hicleşug* etc. (< hitlen, hitle v. mai sus, p. 481), *hotnogiu* (< hadnagy), s.m. « cap al oştirii » (PO, Ge 22), *iliş* (< eles), s. f.« hrană » (PO, Gen., 14, 11), *soltar (karte sbltar* zsoltâr « psalm»), s.m. « psalm » (T, 150, 8), *kelciug* (< koltseg), s.n. « a (PO, Gen. 42, 25), *lepiniu* (<lepeny), s.f.«lipie (pîine din cocă, fără al (PO, Ex., 29, 2), *maja* (< mâzsa), s.f. «greutate de 50 kg» (PO, Ex 39), *marhă* (<marha), s.f. «marfă, vite» (TB, 344, 55; Cîmpulung M venesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, 55, 11; 59, 11 Gen., 31, 1), *murgui, murguire* (< morogni), vb. s.f., «a protesta; cî (CV, 159, 4), *nemzet* (< nemzet), s.n. «națiune, popor» (T, 166, 1 (< oka), s.f. « cauză » (PO, Gen., 38, 7), *pîrcălab* (< porkolâb), s.m. « p magistrat al unui județ » (Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea 67, 2), *pîrgar* (< polgâr), s.m. «consilier comunal» (Cîmpulung Moldov jud. Suceava, 1604—1618, LB, 75, 2), *soduş* (< szavatos, szovatos) «garant, chezaş » (Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, LB, *somsid* (< szomszed), s.m.« vecin » (Săliste, jud. Maramureş, 1593, LB, Pravila Ritorului Lucaci, p. 32, şi textul, p. 231, r/9: *sandăc* „intenție, „iară de va fi una ca aceea, cu *sandăcul* şi vrăjmăşia diavolului" (e de împreunarea între rude): magh. *szăndok* „intenție, scop", *şinor* (< s.n. «şnur, cordon» (PO, Ex., 28, 37), *şoltuz* (<soltezs), s.m. «p (Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, LB, 67, 1) (< ispân), s.m. «supraveghetor» (PO, Ex., 1, 11), *sucuit* (<szok

«obicei» (PO, Ex., 33, 11), *tar* (< tar, tovâr), s.n. *• sarcină, povară, greutate (măsură), încărcătură, fharfă » (H, ps. 2> 3; S, ps. 80, 7; Z, 162, 6; Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB> 54> 7), *tăroasă (<* terhes), adj. «gravidă » (PO, Gen., 3, 16)/ *tărcat (<* tarka), adj. «tărcat » (PO, Gen., 31, 10), *tărnaț* (< tornâcz), s.n, «prispă» (PO, Ex. 2.7, 18), *utăluitoriu* (< utâlni), adj. «potrivnic» (S, ps. 54, 13), *vidic* (< videk), s.n. «regiune, diviziune administrativă » (Suceava, 1593—1597, LB, 50, 7), *vorint* (< forint), s.n. «florin (monedă) » (Bistrița, începutul •secolului al XVII-lea, LB, 61, 6).

SCHIMBĂRI DE ÎNȚELES

O serie de cuvinte şi-au păstrat sensul primitiv sau un sens apropiat «de cel primitiv, pe cînd în limba comună de astăzi aceste cuvinte sînt întrebuințate cu accepțiuni diferite:

apăra « a opri» (S, ps. 39, 10; CV, 63, 3), *aplecat,* s.m. «(copil) înțărcat» {H, ps. 130, 2), *arăta* «a mustra» (H, ps. 117, 18), *bănui* «a-i fi jale, a fi îngrijat, necăjit, a se strădui, a dispreţui» (H, ps. 68, 18), *bezaconie* «nelegiuire» (S, ps. 106, 17), *bez(d)nă a* prăpastie » (H, ps. 103, 6), *birui* «a oblădui, a stăpîni» (H, ps. 21, 29; CP, ps, 88, 24; PO, Gen., 15, 7), *bol(o)van* «idol, chip cioplit » (H, ps, 113, 12; S, ps. 77, 58), *bură* « furtună, vifor» °(S> CP, ps. 49, 3), *cărtulariu* «scriitor» (S, CP, ps. 44, 2), *cere* «a căuta» (H, S, ps. 21, 27; CV, 13, 4), *codru* «munte» (H, S, ps. 10, 1; TM, 189, 153), *cruța* «a milui» (H, ps. 101, 15; S, ps. 101, 14)., *cumănda* «a jertfi» >(S, ps. 53, 8), *cumplit* « sfîrşit » (S, pş. 58, 14), *cuvinios* «asemenea, asemănător » (S, ps. 85, 8), *dihanie* «duh, suflet» (H, S, CP, ps. 150, 6), *dobîndă* « cîştig, moştenire » (CV, 130, 8), *drac* «vrăjmaş» (S, ps. 9, 4), *dulce* « bun » (S, ps. 9, 10; CV, 145, 4), *dulceață «* bunătate » (S, ps. 20, 4); *eftin* «îndurător, milos» (CV, 133, 13), *eftinşig, eftinşug* «indurare, milă» (S, CP, ps. 50, 3), *jăgădui* « a găzdui» (H, ps.* 72, 15; S, cînt. 6, 10; CV, 105, 11; TM, 50, 11; PO, Gen., 18, 19), *fămeie* «familie» (H, ps. 108, 13; TM, 47, 6; Pietrari, jud. Dîmbovița, 1627, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 14, nr. 12; *fămee,* Tîrgovişte, 1622, Hasdeu, l.e., 128, nr. 187), *foaie* «burduf» (S, CP, ps. 32, 7), *foarte (apă foarte)* «tare» (S, cînt. 1, 10), *fricos* «straşnic, de temut» (H, S, ps. 65, 6), *genunkiu* «neam», (H, S, V, CP, ps. 77, 67), *greță* «greutate» (S, ps. 30, 21; CV, 13, 6; TM, 226, 222), *gudeț* «judecată, judecător» (S, ps. 9, 17; CV, 67, 5; H, S, ps. 104, 21; CV, 1, 7), *hrană* «pază» (S, ps. 38, 2), *hrăni* « a feri, a păzi » (S, ps. 11, 8), *a îmbuna* « a face bine » (H, ps. 143, 15), •*împărți* « a despărţi » (S, ps. 54, 10; CV, 48, 1), *îndemna (a se~)* « a se grăbi» (S, ps. 69, 2), *înțeles* «înțelepciune, pricepere» (H, ps. 77, 72), *jale, jelanie* «dorință» (H, ps. 111, 10; S, ps. 77, 30), *jelui* «a dori» (S, ps. 41, 2), *lăsa* «a ierta» (S, ps. 31, 1), *lemn* « arbore» (S, ps. 1, 3; TB, 287, 118), *limbă* «popor, neam străin» (S, ps. 66, 3; CV, 31, 6—7), *limbut* «de neam străin» (S, ps. 139, 21), *lănged* «bolnav» (S, ps. 104, 37; CV, 98, 2), *lumânare* «lumină » (H, S, ps. 138, 1.1), *lume* «lumină» (S, ps. 16, 8), *maț* «strună» (S, ps. 143, 9), *măndru* «înțelept» (S, cînt, 2, 6), *mândrie* «înțelepciune» (CP, ps, 110, 10; CV, 110, 5), *mişel* «sărac» (H, ps. 9, 10; S, ps. 39, 18; CV, 116, 12; TM, 80. 130; TB, 453, 80; CC₂, 228, 14), *mutare* «aşezământ, rsălaş» (H, ps. 25, 8; S, ps. 18, 6), *năpaste* «ispită» (H, S, CP,' ps. 17,

30),' *năpăstui* «a ispiti» (CV, 112, 4-^-5), *netare* «slab» (TM, 124, *număra* «a numi» (CV, 56, 7), *oaste* « război »(H, ps. 45, 10; CV, 127 *pădure* «munte» (S, ps. 3, 5), *plod* «rod, poamă» (S, ps. 106, 37; V 84, 13; CV, 126, 11), *podoabă* «chip» (S, ps. 105, 20), *pomenă* «pome amintire» (H, ps. 101, 13; S, ps. 111, 7), *ponoslu* «dojana, mustrare, oc (H, ps. 43, 14), *primariu* «dintîi, de odinioară» (S, CP, ps. 78, 8), *prin* «temniță» (TB, 454, 80; Suceava, începutul secolului al XVII-lea 63, 5), *rămînea (a ~ pt cineva),* « a face să piardă procesul» *(am rămo Dan,* Glodeni, jud. Dîmbovița, 1596, CB, I> 72, 8, 10), *răposa* «a se odi (S, CP, ps. *A;* 9; CV, 160> 12, *cî, iară acum ei {^călugării) nu se pot r de voi* (= n-au linişte, mi se pot odihni; Țâra Românească, 1649, Has Arch, ist., I, 1, 107, nr, 148), *sărac* «orfan» (H, S, ps. 67, 6; CV, 116, 2 *săruta* «a saluta» (S, ps. 84, 11; CV, 68, 7), *scîrbă* «necaz, supărare €P, ps. 4, 2; CV, 20, 3), *scriptură* «scriere, scrisoare» (CV, 128, 3^—4) «putere» (S, ps. 29, 8), *sminti* « a (se) tulbura» (S, ps. 59, 4), *sparg ise)* împrăştia, a (se) risipi» (S, ps. 88, 34), *tăgădui (a se)* « a se feri, a se (CV, 19, 4), *ucide* « a pîngări » (S, ps. 105, 38), «a lovi » (ȚM, 46, 4; B 1588, CB, I, 51, 5)> *vădi* « a calomnia» (H, S, CP, ps. 108, 29), *verdză* deață » (S, ps. 36, 2), *voinic* « oştean » (CV, 55, 12—13), *voivod* « şeful oş (CV, 100, 6—7).

V. Bogrea, Re⁷/ista istorica, V, 1919, p. 133—135. Printre cuvintele româneşti al înțeles este calchiat după sensul cuvintelor maghiare corespunzătoare, cităm cazul lui *bu* cu sensul de „avere", calchiat după magh. ***joszâg*** (L. Treml, Studi rumeni, IV, p. 105). în serie de cuvinte cu un sens diferit de al celor de astăzi, dată de Densusianu (H.d.l.r., 420 ş.u.; ed. rom., p. 267 ş.u.), unele din sensuri se explică prin calc lingvistic. V. mate adunat de Viorica Pamfil, Calcuri româno-maghiare în „Palia de la Orăştie", CL, II, 1 209-218.

CIRCULAȚIA CUVINTELOR

Unele cuvinte întrebuințate în nordul Ardealului şi în Maramureş necunoscute în sudul Ardealului şi în Țara Românească. Astfel, unii ter maghiari din nordul Ardealului sau Banat nu sînt întrebuințați în textel Țara Românească (v. mai sus, p. 534 şi 667).

Pentru urmărirea repartizării pe teren a unor anumiți termeni, nu d nem, ca mijloc de cercetare, decît de studiul comparativ al versiunilor r neşti ale aceluiaşi text, provenind din regiuni diferite ale domeniului român. Dacă, de exemplu, comparăm versiunea din *Apostolul* diaco Coresi (CPr.) cu versiunea din *Codicele Voronețean* (CV), constatăm că termeni din CV sînt înlocuiți în CPr. cu termeni sinonimi; aceste înlo cînd nu au în vedere apropierea termenului romanesc de acel din vers slavă corespunzătoare (v. R. Todoran, DR, XI, 281 şi mai jos, A p. 683), ne-ar permite să presupunem că, în a doua jumătate a secolu XVI-lea, anumiți termeni din regiunea rotacizantă erau necunoscu

neobişnuiţi în graiul din Ţara Românească şi din regiunea Braşovului Tată câteva exemple de astfel de înlocuiri: ' S braşovului. lata

Versiunea slavă	CV	CPr.
dovolno	***debiu*** (16, 14)	***(pînă la) destul'h.*** (Act., 20, 11)
(jedinogo) kogozdo vasî	***ciJţrescuşi*** (22, 7—8)	***fieşhcarele*** (Act., 20, 31)
(po edinomu) koeădo	***ciJ^rescu*** (32, 5)	***fieşhcui*** (Act., 21, 26)
(ni) plenicami	***pletiturile*** (169, 7)	***lăture*** (II Petr., 2, 4)
(steno) povapinjena	***văruit*** (46, 10)	***mereith*** (Act., 23, 3)
krai	***arirâ*** (93, 12)	***năsipL*** (Act., 27, 39)
uklonitl se	***ferescâ-se*** (154, 1—2)	***piiuli (să te;*** I Petr., 3, 11)
(na) stepenexu	***spiţa*** (35, 3; 36, 9)	***prag*** (Act., 21, 35)
glubinu	***gerure*** (90, 7)	***valure*** (Act., 27, 27)
mizda	***mită*** (64, 3)	***vamă*** (Act., 24, 26)
(po edinomu) koeădo	***ciJ^rescusi*** (29, 6)	***vreunuia*** (Act., 21, 19)

P- Ş- V. aici mai jos, Anexa, p. 681 ş.u. Obiecţia lui Pasca (CL, 11,1957, căci ar trebui probat inversul, anume că

lexicul „Paliei de la Orăstie CIfn?°gg™%7_? Elemente *»

1952. P . T ; / 5 ^ Coresi (1361). SCL, XIII

^000 decuvinte figurînd în texte din sec. l XVHea ^

F

CONCLUZIE

în cursul expunerii noastre, după ce am eliminat grafiile care nu rațiuni fonetice, am stabilit următoarele fapte fonetice cu un caracter g e n r a l , care sînt atestate în textele din secolul al XVI-lea:

monoftongarea lui ***e (< ea'): lege*** etc.; fonetismul ***i (+ n) < e (+ cuvinte*** (pl.) etc. şi ***i {+ n) < î (+ n): sint*** (ind. pr. 3 pl.) etc., ***ie ••(< ic ieste*** etc., diftongii ***ai, ei, ui,*** în ***cârâire, cureire, minuine*** etc.

în privința variațiilor dialectale, textele ne permit localizăm unele fonetisme în anumite regiuni; în genere, faptele se grupea în aşa fel, încît unui grup dialectal alcătuit din Moldova, nordul Ardealul şi Maramureşul, i se poate opune un grup dialectal alcătuit din Țara Rom nească şi sudul Ardealului; Banatul ocupă un loc aparte: el prezintă partic larități fonetice care îl alătură cînd primului grup, cînd celui de-al doile

Am stabilit următoarele variatii fonetice:

sudul Ardealului, Țara Românească: ***ea'*** în ***seama,*** în opoziție cu ***a (sam*** în nordul Ardealului-Maramureş şi Moldova;

nordul Ardealului-Maramureş: ***î < i*** după ***dz: dzîc*** (p. 450):

nordul Ardealului şi Moldova: ***u (< o),*** conservat în numele Moldov ***(Muldua) ;***

nordul Ardealului-Maramureş şi Moldova: ***a (< ă): căzu*** etc.; . •,

nazalitatea vocalelor era mai pronunțată în nordul Ardealului-Maramur

nordul Ardealului-Maramureş, şi Moldova: tendința lui ***u,*** . al. doilea el ment al diftongilor ***au,, iţţ, e#, au,*** de a trece la ***v: tăvu, răvu*** (= tău, ră

Banat, sudul Ardealului şi Țara Românească: diftongul ***îi (cîine),*** cînd nordul Ardealului-Maramureş şi Moldova cunosc, în regulă genera fonetismul ***î (cîne etc.) ;***

nordul Ardealului, Bucovina şi Moldova: ***ea'*** final trecut la ***e (vei vec mîna me) ;***

nordul Ardealului-Maramureş şi Moldova; paîatalizarea oclusive labiale şi fricativelor labiodentale;

nordul Ardealului-Maramureş, Moldova şi Banat: ***dz*** şi ***g (dzice, go*** în opoziție cu ***z*** şi ***j (zice, jos)*** atestați în sudul Ardealului şi Țara Rom nească ;

Moldova: tendința lui ***g*** de a trece la y ***(arjintu, leje);***

nordul Ardealului-Maramureş şi Moldova: rotacismul lui -w- ;

sudul Ardealului şi Țara Românească: ***ii*** dispărut, pe cînd în nord Ardealului-Maramureş, Bucovina, Moldova şi Banat ***ne*** conservat ***(cuvinîos***

nordul Ardealului-Maramureş: ***r (r*** apical, vibrant);

nordul Ardealului-Maramureş: *t*_velar, cu tendința de a trece la # s de a dispărea ***(A-râţâ*** — înălță);

Ardeal, Maramureş şi Bucovina: *u* consonificat *(Molduva);*
nordul Ardealului-Maramureş, Moldova şi Banat: grupul *nt* trecut la *mt (sămt,* ind. pr., 3 pl.J;
nordul Ardealului-Maramureş: grupul *fs* conservat *(fsat).*

Textele ne permit să urmărim progresul unor inovaţii fonetice, în cursul secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, de exemplu procesul palatalizării oclusivelor labiale şi fricativelor labiodentale, şi trecerea lui *n* la iod.

Pe de altă parte, sînt cazuri cînd textele din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea ne permit să vedem cum o inovaţie fonetică (rotacismul) e pe cale de a dispărea dintr-o regiune anumită.

Grupările dialectale pe care le-am constatat sînt justificate de existenţa relaţiilor dintre grupurile sociale din nordul Ardealului-Maramureş şi Moldova, sau din sudul Ardealului şi Ţara Românească, şi de emigrările populaţiei din Ardeal în Principatele vecine. în felul acesta, fonetica limbii române în secolul al XVI-lea apare cu trăsături dialectale mai marcate decît în zilele noastre^ în sensul că opoziţia dintre grupurile dialectale e constituită prin particularităţi fonetice tranşante. Eliminarea unora din ele s-a făcut prin extinderea limbii comune, dotate cu un prestigiu social mai ridicat, asupra regiunilor rămase în întîrziere faţă de evoluţia generală a limbii.

în privinţa statutului fonologie al limbii române în secolul al XVI-lea, am constatat existenţa arhifonemului cu două realizări, *ă* şi *î,* în sistemul vocalic al limbii, şi, de asemenea, a diftongilor *ea', oa'* şi *ie.* Existenţa arhifonemului *Ne* asigurată de grafiile textelor. în fine, variaţiile în scrierea grupurilor *ăr, ră* etc. dovedesc realizarea diferită a lichidelor *r* şi J,

M o r f o l o g i a este domeniul conservatismului: faţă de morfologia limbii de astăzi, cea din secolul al XVI-lea apare încărcată de forme neunificate, încă, prin acţiunea analogiei; unele din aceste forme s-au păstrat pînă astăzi în anumite regiuni ale domeniului dacoromân, care n-au urmat mişcarea generală de înnoire a limbii.

Unificarea şi simplificarea s-au făcut în sensul dispariţiei unor forme *(lui* înlocuieşte astăzi, în limba literară, pe *lu,* întrebuinţat, încă, in zilele noastre) şi prin suprimarea unor diferenţe, de exemplu, în conjugarea verbelor introducerea desinenţei *-m* la imperfectul indicativului (1 sg. *era* > *eram),* unificarea terminaţiilor fluctuante ale substantivului, înlocuirea formelor de perfect simplu cu forme compuse,-mai expresive etc.

"în domeniul s i n t a x e i părţilor de vorbire, sînt de relevat construcţiile cu *de* şi a, în locul genitivului şi dativului numelui; acuzativul cu prep. *pre* apare, sporadic, şi în textele traduse; constiucţiile fără *pre,* în textele de această categorie, sînt datorate imitării construcţiei slavoneşti. Procliza articolului, la numele proprii (şi comune) feminine, apare rareori; procedeul enclizei nu era încă generalizat, în secolul al XVI-lea. în privinţa întrebuinţării conjuncţiilor, în sintaxa frazei, unele din ele au fost înlocuite sau sînt între^ buinţate, astăzi, cu sensuri diferite, potrivit tendinţei de a substitui formelor uzate forme mai expresive.

Modificările in o r d i n e a c u v i n t e l o r , provocate de nevoile de expresivitate, se observă în textele netraduse, unde scriitorul putea să se mişte mai liber. în textele traduse, cînd fraza nu imită construcţia slavonească sau maghiară corespunzătoare, ea se mişcă în regulă generală greoi, fără eleganţă. în textele netraduse, însă, scriitorul exprimă, în fraze simple, ceea ce are de spus, şi ritmul frazelor e mai vioi: între o scrisoare particulară din secolul al XVI-lea şi un text de aceeaşi categorie, scris în zilele noastre de

cineva de la ţară, diferenţa e constituită numai de formulele stereotipe difer care sînt întrebuinţate în fiecare din aceste texte; în secolul al XVI-lea făcea uz de formule traduse din slavoneşte. Caracteristica generală a textel netraduse este desfăşurarea ideilor pe un ritm lent. Fraza vioaie, nervoa se va degaja mai tîrziu, în prima jumătate a secolului al XlX-lea.

V o c a b u l a r u l . Procedeele derivaţiei şi compoziţiei sînt întrebu ţate, în textele traduse, pentru a reda termenii slavoneşti corespunzăto

Vocabularul traducerilor e plin de cuvinte tehnice, netraduse, adopt de traducători în lipsa termenilor româneşti corespunzători. O mare pa din cuvintele slavoneşti şi maghiare introduse pe această cale nu erau cure in limbă; puţini cărturari din secolul al XVI-lea le vor fi cunoscut. în rezum limba română, aşa cum se oglindeşte în textele din secolul al XVI-lea, caracterul unei limbi întrebuinţate de curînd pentru scopuri literare: gra neprecisă, cu ezitări şi alternanţe, morfologia complicată, fraza greoaic textelor traduse şi vocabularul lor sărac sînt caracteristicile generale limbii textelor traduse din această epocă. Trecînd peste complicaţiile graf chirilice şi redării sunetelor, textele netraduse ne înfăţişează însă, după c am văzut, o limbă foarte apropiată de limba vorbită în zilele noastre.

ANEXA

SCURTE CONSIDERAȚII ASUPRA FORMĂRII LIMBII ROMÂNE

Perspectiva istorică a faptelor de limbă ne duce la concluzia că limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt pe teritoriul țării noastre din momentul romanizării şi pînă azi. *Continuitatea* este esențială în această materie: limba latină a fost transmisă din tată în fiu sau de la o generație la alta.

Elementul autohton. Aportul *fondului autohton,* în primul rînd, poate fi recunoscut şi precizat. El se explică prin limba tracă. (Vladimir Georgiev — v. lucrarea lui de ansamblu: *Introduzione alia storia delle lingue indo-europee,* Roma, 1966, p. 125 ş.u. — în baza examinării materialului de limbă existent, şi în primul rînd toponimicele, separă dacomoesiana de tracă: cea dintîi se vorbea în partea de nord a Peninsulei Balcanice, şi anume în teritoriul nord-dunărean. Analiza faptelor de limbă ne duce la concluzia că ne aflăm în fața unor diferențieri dialectale ale limbii trace.) Studiindu-se *comparativ* limba română şî limba albaneză, pot fi determinate unele particularități în comun din domeniul foneticii, morfologiei, sintaxei şi, mai ales, al vocabularului. Se poate considera ca un fapt cîştigat că elementele comune ale limbilor română şi albaneză nu provin din una din aceste două limbi, căci corespondențele fonetice ale acestor limbi se opun la aceasta. Prezența acestor elemente de vocabular în cele două limbi nu se explică prin *conviețuirea* popoarelor respective, ci prin originea comună a acestor elemente în cele două limbi (unele cuvinte se pot explica prin tracă; altele ar putea face parte din fondul de elemente preindo-europene din bazinul mediteranean, vezi în această privință expunerea lui V. Polâk, *Quelques idees concernant les rapports lexicaux albano-roumains,* în Omagiu lui Iorgu Iordan, Bucureşti, 1958, p. 693 ş.**u.).** Cercetările noi asupra amestecului de limbi sau influenței unei limbi asupra alteia lămuresc împrejurările evocate mai sus (Weinreich).

Romanitatea orientală. Cercetarea romanității orientale arată că limba latină din Pannonia nu se rataşează grupului occidental al limbilor romanice; limba latină din provinciile dunărene şi din Peninsula Balcanică alcătuieşte grupul oriental al limbilor romanice (din acest grup fac parte, în unele privințe, şi dialectele italiene de centru şi de sud şi limba sardă).

Ce putem spune despre viața şi despre limba populației romanizate de la nordul Dunării, după anul 271, şi despre *locul* unde s-a format îtimba română? Săpăturile arheologice de la Dridu (Urziceni) şi Bucov (Ploieşti) permit să se presupună existența unei populații proto-române pe aceste teritorii în sec. IX—X (I. Nestor, Don., II, 1964, p. 407—410).

S-a vorbit de o largă zonă romanizată, cuprinzînd teritoriile romanizate de la nordul şi de la sudul Dunării, care a servit de bază pentru formarea limbii române (Sextil Puşcariu, *Roumain et roman,* în Et. de ling. roum., p. 55 ş.u.).

Nu există nici un indiciu despre vreo sciziune dialectală a latinei vorbite la nordul şi la sudul Dunării. în starea actuală a cunoştinţelor noastre, se poate admite că fraza *torna, torna fratre,* din 587, aparţine limbii române (vezi nota noastră de mai jos, p. 591).

Viaţa păstorească. Pe teritoriul pord şi sud-dunărean pe care s-a format limba română, a existat o viaţă păstorească foarte activă.

Ar fi greşit să judecăm lucrurile după felul cum se prezintă păstoritul în zilele noastre, cînd se practică pe o scară foarte redusă, faţă de trecut. DaMe pe care le posedăm arată că păstoritul a constituit în trecut o ocupaţie de căpetenie a românilor.

Ov. Densusianu exagerează, însă, cînd vorbeşte despre peregrinări păstoreşti din Carpaţi pînă în Pirinei. Astfel de mişcări de populaţie nu sînt confirmate de izvoare.

Excluderea agriculturii dintre ocupaţiile de căpetenie ale populaţiei romanizate din provinciile dunărene constituie, de asemenea, o eroare. Căci terminologia agricolă de bază a limbii române este de origine latină; termenii slavi agricoli dovedesc o perfecţionare a agriculturii (vezi expunerea lui P. Cancel, *Termenii slavi de plug în dacoromână,* Bucureşti, 1921).

Agricultura care se practica era probabil primitivă; uneltele erau sapa (pentru agricultura rudimentară de munte) şi, acolo unde terenul era potrivit, plugul de lemn. Se cultiva meiul, plantă cu vegetaţie de vară scurtă, potrivită pentru nevoile populaţiei locale.

Păstorii hord-dunăreni treceau Dunărea cu turmele lor, în căutarea păşunilor de iarnă, astfel încît amestecul limbilor şi influenţa unei limbi asupra alteia sînt procese care pot fi presupuse în acea'epocă.

Dar după secolul al X-lea, populaţia nord-dunăreană nu a mai fost în contact cu cea sud-dunăreană, căci aromâna, care formează grupul sudic al limbii române, s-a dezvoltat în mod independent de dacoromână, începînd de la această dată.

Toponimia. Faptul că însuşi termenul pentru a denumi *oraşul* este de origine maghiară e un indiciu interesant.

Primele tîrguri şi oraşe de pe teritoriul nord-dunărean, cîteva fiind întemeiate de Cavalerii teutoni, aveau o populaţie amestecată (Baia, de exemplu).

Dar termenul *sat* este de origine latină (< *fossatum).* Faptul că toponimia românească este în majoritatea ei slavă se explică prin aceea că populaţia slavă a tradus numele mai vechi de localităţi ca *Frumoasa* în *Dobra, Piatra* în *Kamenu, Repedea* în *Bistriţa, Cîmpulung* în *Dulgopol* etc. (vezi Puşcariu, LR, p. 304 ş.u. şi Iorgu Iordan, Numele de locuri româneşti din R.P!R., I, Bucureşti, 1952, p. VI—VII) şi că oraşele s-au înfiinţat mai tîrziu.

Limba română se vorbea în aşezările de pe întinsul teritoriului şi în cabanele ^ păstorilor în genul *călivelor* aromânilor sud-dunăreni din zilele noastre (Indicaţii bibliografice, vezi mai jos, p. 575).

Elementul slav. Elementele slave au pătruns în limba rcmână începînd cu secolul al Vl-lea. Slavii au învăţat româneşte şi au introdus în limba română particularităţi specifice limbii lor (vezi' mai sus, p. 268 —269 şi M. Krepinsky, L'element slave dans le lexique roumain, în Melanges Mario Roques, IV, Paris, 1952, p. 153 ş.u., care este de aceeaşi părere).

Elementele slave din limba română prezintă un stadiu fonetic mai recent decît elementele slave din neogreacă sau din albaneză (unde au pătruns după secolul al X-lea), deşi aşezarea slavă, în Peninsula Balcanică, a început cu teritoriul nord-dunărean. Acest fenomen curios trebuie explicat prin faptul că limba slavă, la nordul Dunării, s-a reînnoit neîncetat, prin aporturi succe-

sive de populaţie, pronunţarea sunetelor fiind deci readaptată conti la pronunţarea curentă, pe cînd în sudul Peninsulei Balcanice valul slav secolul alVI-lea nu a fost reînnoit (vezi mai sus, p. 265).

Influenţa slavă a adus o serie de modificări limbii romanice de la nor şi de la sudul Dunării ce era să devină limba română: introducerea con nelor *j* şi *h,* în sistemul fonologie al limbii, diftongul *ea* (necunoscut de c lalte limbi romanide), în morfologie, desinenţa vocativului feminin, num toarea şi cuvîntul *sută,* crearea unor verbe reflexive, un mare număr de pre şi de sufixe, adverbe şi foarte multe elemente lexicale, printre care cuv întrebuinţate zilnic, ca *drag, iubi, plăti, prieten, primi, scump* etc. (vezi sus, p. 277 ş.u.).

Elementul slav din limba română nu modifică întru nimic, însă, apa nenţa limbii române la limbile romanice: *limba română este o limbă roma* care a suferit influenţa slavă, după cum această limbă romanică a căp unele elemente noi, în cursul convieţuirii de secole cu celelalte limbi balcan

{Apulum, 1968, VII/1)

ETYMOLOGICA

NOTE CRITICE

Problema mult discutată a elementului autohton din limba rom adică moştenit de la populaţiile care trăiau pe teritoriul României de as şi în Peninsula Balcanică înainte de cucerirea romană, a căpătat în ultin decenii o soluţie deocamdată parţială: s-au identificat aproximativ 8 cuvinte care provin din acest substrat[1].

Care e criteriul care a permis această identificare?

Faptul că termenul e atestat în două limbi: în albaneză şi în rom şi că particularităţile fonetice ale fiecăreia din aceste limbi exclud pos litatea de a explica prezenţa termenului în albaneză ca împrumutat din mână, şi viceversa.

Acest criteriu de explicaţie duce la rezultate valabile.

S-a emis însă părerea că existenţa celui de-al doilea termen al compar nu e necesar pentru a stabili etimologia unui cuvînt presupus autohto limbii române (Russu[1], 1967, p. 204—210).

Ne propunem să demonstrăm netemeinicia acestui criteriu de explic

•

Ceea ce frapează, în primul rînd, în lucrările lingviştilor care au ado acest criteriu de explicaţie (I. I. Russu, G. Reichenkron, C. Poghirc, A. ciu), este că ei prezintă o listă de elemente pretinse autohtone, fără a fi trolat, în prealabil, dacă unii din aceşti termeni au fost explicaţi într-a şi deci fără a fi combătut aceste explicaţii.

[1] Poghirc = C. Poghirc, în *Istoria limbii române,* II, 1969, p. 355—356; Reichenk Giinter Reichenkron, *Das Dakische (rekonstruirt aus dem Rumänischen),* Heidelberg, Rosetti, *doină* = A. Rosetti, *Sur dr. doină,* în *Melanges de philologie offerts ă Alf Lon* Lund, 1969, p. 191—195; Russu, 1967 = 1. I. Russu, *Limba traco-dacilor²,* Bucureşti, Russu, 1970 = I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română,* Bucureşti, 1970; Vra A. Vraciu, *Precizări în legătură cu elementul autohton din limba română,* în LR, XIX, p 101-116.

[2] I. -A. Candrea, *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi,* Bucureşt i, 1931, p. 2

Astfel, .aflăm în listele date de I. I. Russu (1967, p. 215—216; 1970 p. 101) o serie de cuvinte care au fost explicate în mod satisfăcător prin latină sau prin alte limbi, ca, de ex. *arunca* (<latină, v. mai sus, p. 175), *băiat* (<latină,.), *buiestru* (<latină, v. mai sus., 176), *dop* (<dial. săsesc, v. mai sus, p. 221) etc. De asemenea, în listele date de Vraciu (p. 110), cade ex. *codru* (< latină, v. mai sus, p. 103), *doină* (< slovacă, Rosetti, *doină), a feri (<* latină, v.maisus, p. 177), *mic* (<greacă, v. mai sus, p. 214), *naiba* (<dr. *nu aibă)*[1], *pat* (<greacă) \ *rînă* (< latină, S. Puşcariu, DR, III, p. 778—779, ML, p. 484), *sat* (<latină, ML, p. 354—356), *stînă* (< slavă, ML, p. 408—411) etc.

•

Faţă de această stare de lucruri, este necesar să formulăm operaţiile care trebuie efectuate pentru a stabili *vechimea* unui termen, şi anume:

1. Despuierea materialului dat de dicţionarele existente şi a materialului inedit din *Condica* lui lordache Golescu/ *Răspunsurile* la *Chestionarele* lui N. Densusianu şi B.P. Hasdeu.
2. Vocabularul textelor noastre vechi.
3. Materialul din ALR şi NALR, glosare şi texte dialectale.
4. Cercetări suplimentare pe teren, atît la'nordul cît şi la sudul Dunării,

în baza rezultatelor obţinute după examinarea materialului indicat mai sus, se va putea determina ce anume cuvinte sînt vechi şi pot figura în lista de cuvinte presupuse autohtone, alături de celelalte cuvinte existente.

•

Lingviştii noştri afirmă că „sînt autohtone cuvintele care, fără să aibă un corespondent în albaneză, pot fi reconstruite la nivel indo-european" (Vraciu, p. 111; v. mai sus, Russu).

Se pune, aici, o problemă de cronologie care trebuie lămurită, pentru a demonstra netemeinicia acestui criteriu de explicaţie.

Propunem următoarele exemple:

dr. *mînă,* în sec. al XVI-lea încă *mînu,* se explică prin lat. *manus.*

Termenul din latină provine din i.e. **man,* derivat din tema consonantică **mn-*[2].

Rom. *mînă* nu poate fi însă derivat direct din indo-europeană, pentru că lipseşte posibilitatea de a explica formarea lui. Aşadar, e necesar să ne adresăm etapei intermediare, din latină, responsabilă de echiparea fonetică şi morfologică a termenului.

A spune că dr. *răbda,* de exemplu, reproduce un i.-e. **orbho-,* **robh-* (Russu, 1967, p. 209; Id., 1970, p. 96) nu comportă nici o consecinţă în privinţa apartenenţei reale a cuvîntului la fondul de cuvinte al limbii române. Căci apropierea face abstracţie de consideraţiile istorice, care singure sînt în stare să plaseze faptele în cadrul lor natural şi să ne explice cum s-a ajuns la forma cuvîntului românesc[3].

„Mania" reconstrucţiei l-adus pe G. Reichenkron (I.e., p. 41—42, 142—143) să reconstruiască forme indo-europene pentru unele cuvinte româneşti cu etimologii certe, ca **visăto* pentru dr. *sat* (<lat. *fossatum,* v. mai sus), sau **noi-bh-o-* pentru dr. *naiba* (<dr. *nu aibă,* v. mai sus). Astfel de enormităţi ating limita ridicolului!

[1] Semasiol, p. 254. ^

[2] A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine,* Paris, 1939, p. 591-592.

[3] Observaţii similare la L. Hjelmslev, *Le langage,* Paris, 1966, p. 48.

După cum am arătat mai sus, respectarea criteriului cronologic ne lă reşte, prin urmare, asupra explicării istorice a termenului românesc.

' A explica un cuvînt românesc *direct* prin indo-europeană consti deci, o eroare de metodă: cercetările de acest fel ale lui I. I. Russu şi G. Reich kron reprezintă exerciţii etimologice gratuite, lipsite de orice valoare de strativă, întrucît operează cu rădăcini, şi nu cu cuvinte reale.

' *

Sporirea cunoştinţelor noastre în domeniul influenţei limbii populaţ autohtone asupra limbii române va veni, prin urmare, nu de la încerc neprincipiale pe care le-am examinat, ci de la publicarea de noi mate de limbă culese din felurite izvoare (v. mai sus) \

în privinţa atitudinii cercetătorului, în starea actuală a lucrurilo referim la recomandările lui A. Meillet, care sînt de o vădită actualit „En l'etat actuel du travail, il importe avânt tout de deblayer la reche des hypothese vaines qui l'encombrent. ... un rapprochement qui n'est possible ne saurait servir â faire Thistoire d'un mot"[2].

(SCL, XXI, 1970, p. 513-515)

LIMBĂ SAU DIALECT?

I

„Limbă" sau „dialect"? este titlul unui capitol al lucrării lui Ion Cote *Cum dispare o limbă: istroromâna* (Bucureşti, Societatea de Ştiinţe Istori Filologice din R.P.R., 1957).

în această broşură, I. Coteanu îşi propune să arate că istroromâna o limbă romanică, 'devenită limbă mixtă prin amestecul cu graiurile c şi slovene; istroromâna, la origine, era un grai al dacoromânei.

Pornind de la concepţia lui Al. Graur, că latina orientală a dat na la cinci limbi diferite, printre care istroromâna, I. Coteanu socoteşte c teriul „subordonării" unui idiom faţă de altul este decisiv pentru rezol problemei dacă acel idiom e „limbă" sau „dialect". „Chestiunea subordo este esenţială" spune I. Coteanu la p. 9. Iar într-alt loc (p. 8), el a că Al. Graur a rezolvat definitiv problema dacă istroromâna e „li sau „dialect", opinînd că ea este o limbă romanică aparte.

Istroromâna s-a îndepărtat mai mult de dacoromână şi a căpătat c tere neromanice, împrumutate din croată sau slovenă, ea a devenit o l romanică[3]. Cu alte cuvinte, pentru a deveni o limbă romanică, e nec ca dialectul istroromân să se încarce de elemente slave. Dusă la ultime consecinţe, teoria lui Al. Graur, pe care şi-a însuşit-o Ion Coteanu elimină deci de la sine.

[1] O aplicare a acestui program, cu rezultate interesante, la Gr. Brâncuş, *Les el lexicaux autochtones dans le dialecte aroumain,* E.RL, XI, 1966, p. 549—565, care, în unei cercetări la faţa locului, a arătat că unele cuvinte din vechiul fond au dispăru graiul românilor din Albania.

[2] A. Meillet, în *Avertissement,* la Ernout-Meillet, *op. cit.,* p. VI.

[3] Cf. I. Coteanu, *op. cit.,* p. 13: „Metoda aceasta (a lui Sextil Puşcariu) n-a pu ducă decît la concluzii discutabile, din cauză că, exagerîndu-se importanţa elementelor co dintre istroromână şi celelalte „dialecte", se neglijau inevitabil inovaţiile idiomului, c li se dădea o importanţă secundară".

Cum trebuie, atunci, interpretate faptele? Vom încerca să răspundem, în cele ce urmează, la această întrebare.

Pornim de la considerarea dialectelor latinei vulgare, care au devenit limbi romanice deosebite, folosite în state feudale diferențiate, la date diferite. Divergențele fața de limba-mamă sînt deci hotărîtoare pentru caracterul de „limbă", in cazul acesta. Astfel se admite că franceza își căpătase trăsăturile diferite față de latină în secolul al VIII-lea e.n.[1].

Dar acesta nu e cazul istroromânei care e un idiom în plină dispariție prin pierderea elementelor romanice și înlocuirea lor cu elemente venite din limbile slave. Dialectul istroromân nu a devenit o limbă romanică de sine stătătoare, ci și-a pierdut caracterele, de idiom romanic, prin dezagregare

Să examinăm lucrurile de mai aproape.

Istroromâna este un idiom provenit de la o populație vorbind dacoromâna care,, la un moment dat, s-a separat. Ulterior, istroromâna a căpătat o serie de elemente străine și a devenit un idiom mixt, după cum arată Coteanu la p. 37 ș.u. ale lucrării sale. Aceasta *nu* modifică însă cu nimic raportul de dependență al istroromânei față de dacoromână, care persistă și va persista pînă la dispariția istroromânei. Ceea ce s-a schimbat în istroromână nu este deci legătura ei cu dacoromâna, care este organică și nu poate fi anulată decît atunci cînd nu se va mai vorbi istroromâna, ci faptul că acest idiom e năpădit de elemente străine în toate compartimentele gramaticii sale. în acest fel, istroromâna se destramă și își pierde caracterul de grai romanic, acei care mai vorbesc istroromâna părăsind-o în mod progresiv în folosul limbii croate sau slovene.

Istroromâna este astăzi sau va fi mîine un fost grai al limbii române. Dar această transformare nu a antrenat, în nici un moment al evoluției sale, transformarea ei într-o *limbă* romanică diferită de limba română. Elementele străine pătrunse în mod progresiv în istroromână i-au alterat caracterul romanic și au eliminat, în cele din urmă, elementele ei romanice, înlocuindu-le cu elemente croate și slovene. Istroromânii, în noile împrejurări, au adoptat limba croată sau slovenă și au pierdut limba lor strămoșească.

Ion Coteanu a reușit să arate cum s-a făcut această transformare, istroromâna trecînd prin stadiul de idiom mixt, înainte de a-și pierde caracterul de idiom romanic. Concluzia sa privitoare la caracterul de „limbă" romanică al istroromânei nu poate fi însă reținută, pentru motivele arătate de noi mai sus.

II

îmi propun să examinez argumentele aduse aici mai sus de I. Coteanu[2] în sprijinul părerii sale că istroromâna este o *limbă.*

Vreau să arăt, mai întîi, că nu mi-am schimbat părerea în privința criteriilor care ne permit să afirmăm că istroromâna e, la origine, un grai'dacoromân[3].

[1] F. Lot, *A quelle epoque a-t-on cesse de parler latin?,* extras din ,.Bulletin Du Cange" VI, 1931, p. 10.

[2] *Și totuși istroromâna este limbă!,* SCL, IX, 1958, p. 391 ș.u.

[3] V. mai jos, p. 585 ș.u., *Asupra repartizării dialectale a istroromânei.*

S. Pușcariu a susținut contrariul: că anume istroromâna e urmaș mânei „apusene", vorbită odinioară în nord-vestul Peninsulei Balca deși recunoștea asemănarea dintre istroromână și dacoromână, în term următori: „clacă am dezbrăca dialectul istroromân de împrumuturile inovațiile ivite după izolarea acestui dialect, el ar avea aspectul unui subdi dacoromân".

Sesizînd această contradicție în argumentarea lui Pușcariu, am c să probez netemeinicia tezei sale.

în privința acestei controverse, I. Coteanu afirmă că „structura românei nu se identifică cu a istroromânei", ceea ce e adevărat numai ne referim la stadiul actual al istroromânei.

. .

I. Coteanu își menține părerea că subordonarea obligatorie a unui i față de altul este un criteriu sigur pentru a determina dacă acel idiom „limbă" sau „dialect".

Voi căuta să arăt de ce criteriul „subordonării" sau al „depende nu e un criteriu valabil de explicație.

Să luăm un exemplu: diferențierea limbii latine vorbite în *limbi* rom separate.

în Galia romană, fenomenul se petrece în secolul al VIII-lea; act naștere al *limbii* franceze datează deda reforma lui Carol cel Mare, care im ca *'rustica lingua,* adică limba vorbită, să fie predată în școli; în 813, sin din Tours recomandă episcopiior să întrebuințeze aceeași *rustica l* atunci cînd se vor adresa poporului[1].

Dar oare această *limbă rustică* nu mai depindea de limba latină putea oare cineva să nege legăturile *limbii franceze* cu *limba latină?* Dar vocabularul limbii franceze, ca să luăm numai acest exemplu, nu e pl elemente „savante", luate din limba latină, și aceasta în tot decursul e ției limbii franceze, din secolul al IX-lea și pînă astăzi?

Iată deci un exemplu lămurit, care infirmă valabilitatea criteriul care I. Coteanu și-a întemeiat întreaga argumentare.

Istroromâna, un grai al dacoromânei, în decursul evoluției sale, a pi legătura cu dacoromâna și nu mai *depinde* de limba-mamă.

între timp, istroromâna se încarcă cu elemente slave.

Pentru I. Coteanu, aceasta înseamnă că ea devine o *limbă.*

Ce fel de limbă?

O limbă *romanică,* ne răspunde I. Coteanu.

Dar aici criteriul *dependenței,* invocat de I. Coteanu ca singur va se întoarce împotriva lui: întrucît istroromâna *depinde* acum de o slavă (croata), ar trebui să o socotim drept ... o *limbă slavă !*[2] (De fapt, romana este un dialect al limbii române care se destramă, după ce a de un idiom mixt.)

Eroarea de care ne-am ocupat provine din faptul că judecata fundată pe un argument fals: criteriul *dependenței* unui idiom de alt este decisiv.

[1] în afară de studiul lui F. Lot, citat de noi mai înainte, vezi H. F. Miiller, *merovingienne,* New York, 1945, p. 290 ș.u. și V. Väänänen, în *Neuphil, Mitteil.,* X 1947, p. 87-88.

[2] Cf. observația justă a lui C. Otobîcu, în LR, VI, 6, 1957, p. 85.

Ne mai rămîne să răspundem celor patru întrebări cu care I. Coteanu îşi încheie expunerea:

1. î. „Pe ce criterii se poate stabili dacă vorbirea unei populaţii oarecare este limbă sau dialect, în cazul cînd subordonarea nu apare ca un principiu satisfăcător?"

R. Pe criteriul *genealogic.* Orice limbă sau *dialect* provine dintr-o limbă-mamă. Istroromâna este un dialect al limbii române care, după separaţie, a evoluat pe căi proprii şi a devenit un idiom mixt, în curs de destrămare. Aromâna este de asemenea un dialect al limbii române care, din cauza condiţiilor economice, politice şi culturale, nu a devenit o limbă aparte, ci e pe cale de dispariţie.

Fiecare caz trebuie deci examinat în parte: sînt cauze specifice şi particulare care determină caracterul de *limbă* sau de *dialect* al fiecărui idiom.

Trebuie arătat că criteriul „subordonării" nu e suficient definit de I. Coteanu şi că el nu are decît o valabilitate parţială, neputînd fi conceput în afara criteriului genealogic, care rămîne fundamental. Paralelismul pe care Coteanu îl face între franceză şi istroromână nu e concludent: franceza e limbă nu numai pentru că s-a diferenţiat de latină, ci fiindcă a devenit idiomul statului francez, cu literatură proprie, folosit în administraţie etc., pe cînd istroromâna se stinge, după cum, dealtfel, se sting şi graiurile „subordonate" din dacoromână, fără a mai deveni limbă.

2. î. „Caracterul mixt al unui idiom este o dovadă suficientă pentru a socoti idiomul în chestiune principial diferit de limba din care a făcut parte?"

R. Desigur că da! Istroromâna o dovedeşte.

Structura idiomului mixt este diferită de a limbii din care a făcut parte, dar raportul genealogic rămîne acelaşi, fiind un fapt istoric indiscutabil.

3. î. „Dacă, în cursul evoluţiei sale, un idiom devine mixt, mai poate fi el dialect al unei limbi nemixte?"

R. Vezi răspunsul la punctul 2. Un idiom devenit mixt nu devine prin aceasta o limbă independentă, ci continuă să fie dialect al limbii-mame, puternic diferenţiat.

4. î. „Este obligatoriu ca limba din care s-a diferenţiat un dialect să nu mai fie vorbită pentru ca dialectul în chestiune să fie denumit limbă, sau se poate ca limba-mamă să continue să existe?"

R. Nu este obligatoriu. Există cazuri cînd limba-mamă dispare (de ex. latina), dar există şi cazuri cînd limba-mamă coexistă cu dialectul devenit sau nu limbă: germana şi olandeza.

(SCL, IX, 1958, p. 101-102 şi 395-397)

CU PRIVIRE LA CONFIGURAŢIA DIALECTALĂ A DACOROMÂNEI

în expunerea sa asupra „fonologiei istorice a dialectelor dacoromân
E. Vasiliu distinge două „dialecte" dacoromâne, provenite direct din romă
comună: cel muntenesc şi cel moldovenesc[1]. Trăsătura lor distinctivă a
alcătuită de tratame'ntul diferit al consoanelor *s* şi *z,* care au fost palataliz
înaintea lui *e,* de unde *s', z'* (vezi harta de la p. 169).

Harta elaborată de Vasiliu înfăţişează o linie de isoglosă, care însă
poate servi singură pentru delimitarea unui dialect. Căci este suficient
înlocuim acest exemplu ales de Vasiliu, ca criteriu de delimitare a graiuri
cu isoglosele *dz/z* şi *g/j,* aşa cum ni se înfăţişează în cea mai veche atestar
lor, în textele din secolele XV—XVI, ca să obţinem o altă repartizare a gra
rilor dacoromâne în această perioadă, sau, ca o ipoteză de lucru, într-o
rioadă anterioară, pentru a sesiza cît este de arbitrar acest criteriu de d
mitare.

După concepţia lui Vasiliu, diversificarea dialectală ar porni de la
diul amintit mai sus, cînd vocala *ă* fusese palatalizată de consoana pala
precedentă (s' sau £'), şi trecuse la *e: moaşă > moaşe.*

în dialectul „moldovenesc" *e* a trecut apoi, prin depalatalizare, l
moaşă (fenomen semnalat de Philippide, Orig. rom., p. 47, şi „la munter

Argumentarea lui Vasiliu (vezi, de ex., *op. cit.,* p. 50—51), privitoa
fonetismul de tipul *cămeşă* e însă fragilă, întrucît prezenţa lui *ă* sau *e* (
vocat de *s* precedent) la finală nu poate constitui o bază sigură pentru te
Philippide e mai precaut şi mai aproape de adevăr, când spune: „pe
scurtare am numit forma *cămeşă* moldovenească, şi formele *cămaşă, că*
munteneşti. Aceste forme nu se întîlnesc însă numai în Moldova şi în M
tenia, ci tot teritoriul românesc cuprinde ori pe unul *(cămeşă)* ori pe a
(cămaşă, cămaşe) din aceste tipuri". Şi, trebuie adăugat, în baza informa
mai ample, toate trei tipurile amintite mai sus apar laolaltă în graiurile d
române (vezi mai jos).

într-adevăr, fenomenul e normal în graiurile dacoromâne după cons
fricative, vibrante sau africate, după cum o dovedesc exemplele următ
în care, fără a elimina influenţa consoanei depalatalizate (dure), trebui
admitem că prezenţa ei nu e o condiţie indispensabilă pentru produc
procesului:

1. după *r: crap < crepo, rău < reus.*
2. după £, *z: şăs < sessus, slujăsc < sluziti.*
3. după *s, z (dz): săc < siccus, dzăce < zece.*
4. după /: *ţăs < texo*[2].

Pe de altă parte, faptele nu confirmă teoria lui Vasiliu, întrucît fo
mele cu *ă* şi *e* nu caracterizează un singur „dialect", ci apar laolaltă în
două „dialecte" definite de Vasiliu. Şi aceasta începînd cu cele mai v
texte. Astfel, în textele din nordul Transilvaniei-Maramureş găsim tre
lui *ă* la *e: arniadzedzi,'lucreadze, făţerie, cămeşe* şi *cămaşe, grije, use;* la C
şi în PO, apar alternanţe *ă/e* în *uşăfuşe, grijă/grije;* şi *cămaşă, uşă,* la Co
paşe, în Ţara Românească[3].

[1] Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne,* Bucureşti, 1968.
[2] ML, p. 149.
[3] V. mai sus, p. 449-450 şi 490.

Aceeaşi situaţie apare în graiurile din zilele noastre, unde fonetismele *â (î)* şi *e* sînt generale, cu observaţia că *e* nu apare în Moldova[1] (dar îl găsim în Transilvania, ceea ce nu confirmă gruparea graiurilor din Transilvania cu cele din Moldova, admisă de Vasiliu).

Tabloul de mai jos înfăţişează cîteva exemple de prezenţă a lui *-ă, -î* şi *-e* în graiurile dacoromâneşti vorbite în zilele noastre/înregistrate cu prilejul andhetei pentru ALR. După cum reiese din tablou, fonetismele *ă (î)* sînt normale atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească.

harta	1	I Hâ)	1
ALRM, II, voi. I, h. 174: *cîrjâ*	Moldova, Ţ. Rom., centrul Olteniei, vestul Transilv.	–	cîteva localităţi din. nordul şi sud-estul Ţ. Rom.; Transilv.
ALRM, I, voi. I, h. 58: *cocoaşă*	Ţ. Rom., sudul Moldovei. în restul teritoriului, alţi termeni.	–	–
ALRM, I, vol. II, h. 235: *mătuşă*	Mold, (rar), Ţ. Rom., Transilv.	Moldova, Ţ. Rom.	*e* în Transilv. *e* în Olt., Ţ. Rom.
ALRM, I, vol. II, h. 296 *moaşă*	Nord-vestul Mold., nordul şi sudul Ţ. Rom. şi al Olt., Transilv.	Mold., Ţ. Rom.	*-e* şi *-e:* vestul Transilv., Oltenia
ALRM, II, h. 207: *nănaşâ*	Ţ. Rom., Olt., Mold., Transilv.	–	Ţ. Rom., Oltenia (1 localit.)
ALRM, II, h. 283: *uşă*	Ţ. Rom., Olt., Transilv.	Moldova	Ţ. Rom., Olt., Dobrogea

•

Vom spune, în concluzie, că o expunere, bazată pe realitatea lingvistică oglindită în texte scrise şi, pentru graiurile actuale, în hărţile ALR-ului ajunge la rezultate diferite de cele înfăţişate de E. Vasiliu.

Ipoteza este desigur indispensabilă, în cercetarea ştiinţifică. Dar cînd faptele o dezmint, ea trebuie abandonată.

(SCL, XIX, 1958, p. 517-519)

[1] Am consultat întreg materialul din ALR, după cum urmează:
ALRM, cit.
ALR: *brînduşă:* II, s.n. vol. III, h. 643.
ALR: *bucşă:* II, s.n. vol. II, h. 342.
ALR: *cîrjă:* II, MN, 4202, p. 61; 3926, p. 148.
ALR: *coajă:* II, vol. I, s.n. 206, 213; vol. II, 607.
ALR: *găinuşă:* I, s.n. vol. III, h. 644.
ALR: *guşă:* II, MN, 6951, p. 22.
ALR: *măceşe:* II, s.n. vol. III, 631.
ALR: *mătuşă:* I, vol. II, 167, 168.
ALR: *moaşă:* I, vol. II, h. 212; II, MN, 2651, p. 71.
ALR: *naşă:* vol. II, h. 217; II, MN, 2683, p. 79.
ALR: *ţepuşă:* II, s.n. vol. II, 357.

ROMÂNESCUL *CRĂCIUN*

A. Vaillant a reluat cercetarea originii termenilor sl. **kracunu,* v.r. *rocunu* *. înlăturînd explicaţia prin slavă, Vaillant se îndreaptă, ca şi ma ritatea predecesorilor săi, spre limba latină. Lat. *calationem,* etimon prop de Berneker, nu poate însă explica termenul slav, precum nici *creation* ne spune Vaillant, întrucît *horo-,* din rusă, presupune un **kar-,* origin şi nu un **kra-*. Nici etimologia propusă de M. Vasmer (din s.-cr. *krăcaii,* *rălati* „faire des enjambees") nu e satisfăcătoare, de astă dată din cauza s sului cuvîntului.

Conducîndu-se după sensul de „post care durează de la 12 noiemb pînă la 24 decembrie" (postul Crăciunului, fr. *Avent)* al termenului *karac korocun,* atestat în Cronica de la Novgorod (din 1143), Vaillant propune etimon latin reconstruit **quartum jejunium.*

•

Atît Vaillant, cît şi Vasmer nu folosesc studiul nostru Asupra r *Crăciun,* publicat în 1944.

Reproducem aici mai jos textul acestui studiu, în întregime (cu două t miţeri bibliografice noi)[2].

Etimologiile propuse. Rom. *crăciun* (dr., ar., megl.; ar. *cîrcun,crîc* megl. *cărâun)*[3] „Noel" a fost explicat prin latină sau prin slavă. Dintre e mologiile propuse, trebuie eliminate următoarele: lat. *Christ (ije)juni* (Schuchardt, *Literaturii, f. germ. u. rom. Phil.,* VII, col. 154 ş.u.), din c ar fi trebuit să rezulte **creşcui* (ar. **creşc'un),* şi *crastinum* (Hasdeu, *Et Magn. Rom.,* I, p. 615), care ar fi trebuit să dea **craşten.*

Explicaţia prin lat. *calatio,* propusă de Per. Papahagi, a fost adoptată susţinută de mai mulţi cercetători (Puşcariu, EW, p. 407, s.v.; Meyer-Lub în ed. I a REW, 1489; Capidan, DR', III, p. 142, 183; Draganu, Rom. IX—XIV, p. 48; cf. DA s.v. *crăciun:* „dintre toate etimologiile propuse, n una nu este sigură"; Th. Capidan, *Bis. ortodoxă rom.,* LVI, 1938, p. 9).

Dar nici această explicaţie nu satisface, pentru că sincoparea primu *ă* nu este justificată *(călare, călăreţ, încălecare, încălţa, căldare, cămaşă, păstru, căpăta, cărare* etc., au păstrat pe *ă,* iar finala *-une,* aşteptată, e înlocuită cu *-un;* căci *-e* ar fi trebuit să fie păstrat (cf. *închinăciune, tăci* etc., L. Pintar, *Arch. f. slav. Phil.,* XXXIII, p. 621).

Explicaţia lui Densusianu (H.d.l.r., I, p. 263) şi Puşcariu (l.c.) că - a fost redus la *-un* sub influenţa lui *ajun* nu poate fi reţinută.

Draganu (l.c, p. 48—49) pleacă de la pl. *crăciuni,* din care s-ar fi refă un singular *crăciun* (cu privire la influenţa pluralului asupra singularu numelui, fenomen caracteristic pentru limba română, v. exemplele bog reunite de Byck-Graur, BL, I, p. 14 ş.u.).

Explicaţia aceasta nesocoteşte două fapte: 1. *crăciun* nu face plura în -i[4]; 2. cuvîntul nu e întrebuinţat decît rareori la plural.

[1] A. Vaillant, Slave **kracunu,* v. r. *korocunu,* în *Prilozi za knizevnost, jezik, isto i jolklor,* XXIV, Belgrad, 1958, p. 72-75.

[2] *Asupra rom. Crăciun,* în volumul *în amintirea lui Constantin Giurescu,* Bucureşti, 1 p. 435—440; versiune franceză în ML, p. 324—333.

[3] Termenul e general, în dacoromână. V. Sever Pop, REIE, I, p. 484 ş.u. şih. de la p.

[4] *Crăciuni* (pl.). numai cu sensul de „decembrie" (arh.) şi în înjurături şi afurisenii (s. v. *crăciun).*

Refacerea singularului după forma de plural presupune, într-adevăr, întrebuințarea frecventă a termenului la plural.

Aşadar, dintre etimologiile propuse, singura care rămîne în picioare este *creatio,* indicată de Aron Densusianu ***(1st.** Ib. şi literat, rom.,* p. 111) şi pe care şi-a însuşit-o Ovid Densusianu (I.e.).

Dar *creatio* nu poate explica prin filiație directă termenul românesc[1]. într-adevăr, hiatul *e-a,* în cuvintele de origine latină din limba română, e înlocuit cu diftongul *ea'* sub accent (cf. *cățea* < lat. *catella, vedea* < lat. *videbat* etc.); ținînd seama de alternanța *ea* accentuat/^ neaceentuat *(creastă/ crestă, leagă/legă),* trebuie să presupunem că *e-a* neaccentuat a fost redat prin *e.*

Aşadar, lat. *crea-* nu putea să fie redat, în română, prin *era-* (şi, ulterior, prin *eră-).*

Cît priveşte pe *-un,* ne referim la expunerea noastră de mai sus.

în concluzie: *creatione* ar fi trebuit să fie reprezentat în română prin **cre£iune* [2].

Explicația prin slavă. Unii cercetători (Miklosich, Sl. El. im Rum., p. 26, Weigand, B.-A, II, p. 277 ş.u., III, p. 98 ş.u.) au explicat termenul românesc prin slavă.

Această teorie nesocoteşte faptele următoare:

1. în slavă, termenul general pentru a denumi sărbătoarea Crăciunului e altul, şi anume: r. *rozdestvo (Xristovo),* ucr. *rizdvo,* pol. *bozyc,* s.-cr. *bozie,* slov. *bozie,* ceh. *bozie.* bg. *bozik,* ceh. *vanoce,* slovac, *vianoce* (P. Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români şi slavi. Omagiu Prof. Ilie Bărbulescu,* Iaşi, 1931, p. 390 ş.u.).

2. *kracun,* în limbile slave, apare în vecinătatea lumii romanice — el lipseşte din polonă—, căci termenul este de origine latină (v. mai jos).

«Kracun» în limbile slave. Iată, acum, înşirarea limbilor slave care cunosc termenul *kraâun,* cu indicarea sensului fiecărui cuvînt.

kracun, kerecun şi *krecun,* în ruteană, are sensul de „ein Laib Brot, das am 24. Dez. alten Stils gebacken wird." La huțuli şi la rutenii din Maramureş „Fest der Geburt Christi", deci acelaşi înțeles ca în română. De asemenea la slovaci, *kracun.* în bulgară, *kracon, kracunec* „ein Tag um Weihnachten" şi „der 8. Juni, der Theodorstag". în sîrbo-croată, termenul e întrebuințat ca nume de persoană şi de localități; *Kracun* şi *Kracuniste* . în rusă, *korocjun* apare în cronica de la Novgorod (1143), cu sensul de „Zeitbestimmung ... vom 15 Aug. bis zum?"; astăzi *karacun* şi *korocun* au sensul de „Wintersonnenwende, Spiridonstag, 12. Dez." (Berneker, *Slav. et. Wb.,* p. 603, s.v.).

Examenul nostru ne arată, aşadar, că avem de-a face cu un termen împrumutat din lumea romanică, cu sensul fundamental de „crăciun". Vocalismul primei silabe *(kra-)* este cel originar; forma cu polnoglasie din rusă *(koro-)* se explică prin criterii interne: termenul a fost asimilat acelora din vechiul fond şi modificat prin analogie (Berneker, I.e.).

[1] Asupra formei pretins rotacizate a lui *crăciun,* într-o „urare" din limba vorbită din regiunea Braşovului şi din Banat, care ar proba că termenul e de origine latină (Puşcariu, DR, VII, p. 186, Ib., *Et. de ling. roum.,* p. 92), v. observațiile lui Graur (BL, VII, p. 181 ş.u.): exemplul nu e probant!

[2] Nu se poate obiecta că *e* din *ere-* (< *crea-*) a trecut ulterior la *ă* *(eră-),* căci în regiunile unde *e* a fost conservat, în *crepa,* de exemplu (< lat. *crepare),* şi anume în Transilvania (vezi exemple în DA, s.v. *crăpa]* Şandru, BL, III, p. 123), nu e atestat fonetismul *creciun.* Vezi în această privință DA, s.v. *crăciun (krecsun* din Anonymus Lugoshiensis, sec. al XVII-lea, trebuie transcris prin *crăciun,* căci *ă,* în acest text, e redat prin *e* sau *e;* v. Hasdeu, RIAF, VI, p. 7).

Slava cunoaşte, însă, o serie de termeni omonimi, sau aproape omoni cu cei enumerați aici mai sus, dar care au o altă origine şi sensuri diferi Termenii aceştia trebuie despărțiți de acei care denumesc „crăciunul".

Iată înşirarea acestor termeni:

r. *karacun, korocun* „Garaus, Untergang, Tod" (Schuchardt, *Arch slav. Phil.,* IX, p. 526—527; Berneker, I.e.). La Simbirsk „boser Gei r. *karacun* „ein unerwarteter Tod in jungen Jahren; Krâmpfe; ein bo Geist, der das Leben verkurzt"; bg. *kracon* „Fusskrankheit, die lahi lâsst", *kracun* „Mann der groBe Schritte macht"; s.-cr. *kracun* (Lika) „ei ner oder holzerner Riegel" (Skok, ZRPh, LIV, p. 475)[1].

Aceşti termeni trebuie explicați prin *kortuku:* v. sl. *sukrastokratiti* „ kiirzen, kurz machen" şi prin *korku:* de ex. bg. *krak* „Bein, FuB" sau s *korak* „Schritt" (Berneker, I.e., Pintar, *Arch.f. slav. PUL,* XXXIII, p. 618 Weigand, B.-A, III, p. 98 ş.u.). Termenul din sîrbo-croată a fost expl prin ngr. x&°°⁵5 „Spitzfahl" (din care diminutivul %apdKcov, lat. *chara* „Pfahl", Skok, I.e.).

Numele propriu *Crăciun* apare în română, în sîrbo-croată şi în maghi în aceste două limbi din urmă el pare a fi împrumutat din rom într-adevăr, în Ungaria el denumeşte pe români, fapt care este mențio în documentele timpului (de ex.: *Karachyno Olako,* 1339; *Nicolaus et Vo tinus filii Karachun Olaci noştri,* 1366, Drăganu, *Rom. s. IX—XIV,* p. obiecțiile lui I. Kniezsa, în AECO, I, p. 160 ş.u., nu sînt deci valabile, timp nu ni se dau exemple de acest nume aplicat unor maghiari).

în rezumat, *kracun,* în limbile slave, e împrumutat din limba lat Evoluția sensului, în diversele limbi slave (v. mai sus), s-a făcut plecîn la sensul de bază, „crăciun", la înțelesurile derivate care au fost indic

A porni de la sensul de „solstițiu de iarnă" la acela de „Crăciun", cu fac Weigand (l.c.) şi Kniezsa (l.c.) înseamnează a inversa ordinea lucruri stabilită în baza filiației istorice a sensurilor cuvîntului.

„Creatio" în lumea romanică. în limbile romanice, termenii pentr denumi „Crăciunul" sînt derivați din lat. *natalis* (v. Meyer-Lubke, RE 5845; cf. alb. *kershendelle* < lat. *Christi natalis)* şi din lat. *calendas (J.* J *Sur Vhistoire de la terminologie ecclesiastique de la France et de VItalie,* în RL X, 1934, p. 13, 15 şi h. II). Pe lîngă aceşti termeni, limba bisericii a întreb țat şi pe *creatio,* pornindu-se de la sensul lui *creare* de „faire naître du nea (Meillet-Ernout, p. 230 s.v.). *Creatio,* cu sensul de „dies creationis Chri are un pendant în termenul neogrecesc xpio-Touysvva „la nativite de sus Christ".

Condițiile împrumutului în slavă. *Creatio* a pătruns în slavă prin li bisericii. în privința termenilor creştini din limbile slave, trebuie făcută sebirea cronologică dintre termenii intrați în epoca slavă comună şi cei veniți din latina occidentală, prin intermediar germanic[2], şi între term intrați mai tîrziu în slava meridională, veniți din latina balcanică, şi an din mai multe centre: Bizanț, Aquileia, Salona sau Sirmium[3].

[1] Cf. istr. *cracun* „zăvor de fier", care trebuie explicat prin slov., cr. *kracun* „g Eisenrieger, Popovici, Istr., II, p. 101, s.v.

[2] A. Meillet, Et. voc. v. sl., p. 181; BSL, XXIX, p. 224; Le sl. c, p. 514 ş.u

[3] P. Skok, R. et. sl., VII, p. 186. Contrar părerii exprimate de Skok *{l.c,* p. 184 -explicația acestor împrumuturi din slavă prin latina balcanică nu exclude posibilitatea explica' împrumuturile din epoca slavă comună prin latina occidentală şi prin interm germanic.

Creatio face parte din a doua serie de împrumuturi indicate aici mai sus; este deci un termen care a pătruns la o dată mai recentă în slavă.

Repartiția geografică a termenului, care e atestat de o parte în slovacă şi de altă parte în rusă, arată că trebuie admise mai multe centre de iradiere.

Tratamentul lui *creatio* în slavă a fost condiționat de aceiaşi factori care au condiționat împrumutarea termenilor latini în slava comună, şi anume de faptul că ei au fost pronunțați după maniera de a pronunța a populațiilor romanizate locale.

Pornind de la această observație, e uşor de stabilit că lat. *crea-* a fost redat în slavă prin *kra-*; cf. lat. *e* > *(i)* urmat de *a* în hiat în lat. *Cyprianus*> s.-cr. *cubran,* lat. *maceria* > s.-cr. *moâira* (Skok, ZRPh, XLVI, p. 388, 389).

în privința lui *t* + *i* în hiat, se ştie că pronunțarea lui asibilată este atestată în latina vorbită începînd cu secolul al II-lea e.n.; aşadar, trebuie să pornim de la *t$'* (v. mai sus, p. 112). în felul acesta, *c* din slavă este deplin justificat (Pintar, l.c, p. 620); lat. *palatia* > s.-cr. *polaca, retia* > s.-cr. *reca, retiaculum* > s.-cr. *ricăglo, ratione* > s.-cr. *racun, statione* > s.-cr. sta-re ț e . (Skok, ZRPh, LIV, p. 212—213, 468).

Cît priveşte redarea lat. *-one* prin *-un,* în slavă, fenomenul este de asemenea normal; cf., într-adevăr, s.-cr. *racun* < lat. *ratione,* s.-cr. *stacun* < lat. *statione.*

Aşadar, *kracun* reprezintă tratamentul aşteptat în slavă al termenului latin *creatione.*

„Crăciun" în română. Populațiile slave din provinciile dunărene, care conviețuiau cu populațiile romanizate locale, au adaptat la maniera lor de a pronunța termenul latin *creatione,* partea de modificare fonetică proprie românei mărginindu-se la alterarea lui *a* slav neaccentuat în *ă* (fenomenul e normal în cuvintele de a căror origine ne-am ocupat mai sus).

Astfel dr. *colindă* reproduce forma fonetică a termenului v. sl. *kol^da* „Neujahrstag" (Berneker, SEW, p. 544, s.v.). Termenul e împrumutat din latină în epoca slavă comună (cl. termenii respectivi în rusă, ucraineană, bulgară, sîrbo-croată, slovenă, cehă şi polonă, Berneker, l.c), şi reproduce lat. *calendae (kalanudy,* pl. „calendae", care apare în Cod. Suprasliensis, vine direct din gr. KaXdv8ai, Berneker, l.c. şi Vasmer, în RS, V, p. 137—138). Sensurile din slavă şi din română nu coincid. Rcmână a cunoscut un termen venit direct din lat. *calendae;* el a fost conservat pînă în zilele noastre în nord-vestul Ardealului şi păstrează aspectul fonetic originar, cu -r-: *corindă* (Rosetti, *Colindele religioase la români,* p. 18 ş.u.), *a corindă* şi *corindători* (ALRII, p. 106, h. 211—212, ALRMII, h. 265). *Corindă* provine din **cărindă,* forma aşteptată, contaminată cu *colindă,* din slavă (Rosetti, l.c, Meyer-Liibke, REW[3], 1508). Existența lui **cărindă* e confirmată prin prezența în dacoromână a lui *cărindar „]*anvier" şi „un fel de calendar popular" (Rosetti, l.c, p. 19 ş.u.) < lat. *calendarius* (DE, p. 263: termenul e atestat în provensală şi italiană, dialectal; de asemenea, în albaneză. Meyer-Liibke, l.c, 1508, socoteşte însă că e un derivat românesc).

Dr. *Rusalii*[1], *Rusale* (v. harta dată de Sever Pop, REIE, X p. 504) nu poate fi explicat nici el direct din lat. *Rosalia,* pentru că acest teimen ar fi trebuit să fie redat în română prin **rusaie* (sau **rusaii,* Densusianu, H.d.l.r.,

[1] Ar. *arusaVe,* formă comunicată de Th. Capidan (Puşcariu, DR, I, p. 438) – sensul? —, megl. *rusal'ă* (Capidan, Megl., III, p. 253, s.v.). Termenul meglenoromân trebuie explicat direct prin bulgară.

!., p. 361; Weigand, B.-A., II, p. 278) Trebuie, deci, să ne adresăm lim slave, unde termenul latin e redat prin v.sl., bg. *rusalija* (bg. *rusalii,* pl *salki druzini,* Romansky, *Jahresb. Weigand,* XV, p. 127), s.-cr. *rus rusalja,* slovenă *rusalcek, risalcek* (Puşcariu, Istr. II, p. 293), *l* din ve slavă şi bulgară este redat normal, în dacoromână, prin *l.*

Contrar părerii lui Capidan (DR, III, p. 142), 5 din termenul slav fi explicat prin -s- latin, întrucît s din lat. *decessus, recessa* şi ngr. pou „blond" e redat prin 5 în sîrbo-croată: *dbkes, rekesa, rus* (Skok, ZRPh., XI p. 403, 404; Id., l.c, XLVIII, p. 399). Căci e vorba, ca şi la *creatio* (v. mai de un termen venit din latina balcanică.

Tot astfel, dr. *troian* „şanț" (cu val), „tranşee" nu reproduce d numele împăratului *Traian (Traianus),* ci forma venită prin interme slav: bg. *Trojan, Trojanski (păt), Trojanov (grad)* etc., r. *(Val) Tro* etc. (Bogrea, DR, III, p. 420—421; Tagliavini, *Arch. Rom.,* XII, p. 208—

Termenul maghiar. Termenul maghiar *kardeson, kardcsony* trebuie e cat de asemenea prin slavă *(kracun),* potrivit legilor fonetice din magh cf. *balaton:* v. sl. *blato, barâzda:* bg. *brazda, garăd:* v. sl. *gradu* etc. (Pi l.c, p. 622); la fel pentru termenii luați din română: magh. *berenca* < *b kalâka* < *clacă* etc. (Geza Bledy, *Influența limbii române asupra limbii ghiare,* Sibiu, 1941, p. 14). Cuvîntul face parte din terminologia creşti care ungurii au primit-o în secolul al X-lea de la biserica orientală, pr lieră slavă (J. Melich, *Arch. f. slav. Phil.,* XXXII, p. 92 ş.u., Berneker,

Vom spune, în concluzie, că pentru a stabili filiația termenului *cr* în limba română, trebuie ținut seamă de factorul slav, care în evoluția bii române a jucat un rol important.

Pornind de la expunerea noastră de mai sus, cu referire la problem trunderii termenilor ecleziastici latini în lumea slavă, vom insista a constatării noastre că trebuie presupuse mai multe centre de iradier centru sudic (Bizanț-Sirmium), un altul central (termenul din slova un al treilea nordic (termenii din ucraineană şi din rusă).

Explicația noastră prin *creatio* se loveşte, însă, de dificultatea inv de Vaillant: fonetismul termenului din rusă presupune un **kar-* origin cînd noi am propus un *kra-.*

Această obiecție poate fi înlăturată prin considerația lui Berneke tată de noi mai sus, că fonetismul formelor ucrainene şi ruse se explica adaptare fonetică: „Die Form r. *korocunu (karacunu)* konnte auf d das âltere Rum. vorauszusetzenden Lautgestalt **cărătsune* beruhen..., sie nicht einfach eine Domesticierung von *kracunu* nach der gelăufigen portion *torot: trat* ist" (Berneker, *op. cit.,* p. 604).

De altă parte, **quartum,* propus de Vaillant, nu poate explica fo mul sud-slav *kra-,* întrucît termenul *quadragesima* „Cîrneleagă", ci Vaillant, e redat în sîrbo-croată prin *kbrizma* (deci *kor-).* Aşadar, *qua* ar fi trebuit să dea *kor- (*korcun).*

[1] Dr. *rusalii* a fost explicat de Pârvan *(Contribuții epigrafice la ist. creştinismulu rom.,* p. 112, n. 501) direct prin latină, prezența lui *l* fiind datorată slavilor „care trăiau unăcu românii". Lat. *Rosaria,* care ar putea explica, după Puşcariu *(DR,^* III, p. 4 *Istr.* II p. 293), termenul românesc, e un fonetism izolat semnalat de Pârvan (l.c) singură inscripție din Italia. Iar al doilea *r* din forma românească presupusă **rusare* nici un motiv ca să treacă la *l* prin disimilare.

Pentru română, trebuie luat în considerație centrul de iradiere sud-dunarean. Bulgara cunoaşte termenul *kraâun.* Vaillant insistă asupra faptului ca in sîrbo-croată cuvîntul e atestat numai în onomastica: *kraâun (Kracumste,* n. top. şi *kraâun* „zăvor" trebuie separați de *kraâun).* Dar această constatare nu e de natură să modifice părerea noastră asupra originii sud-slave a lui *kracun.*

în concluzie, vom spune că lat. *creatio* poate explica în mod mulțumitor termenii dm română şi din limbile slave înşirați mai sus.

(Rom. sl., IV, 1960, p. 65-70)

DACOROMÂNESCUL *DOINĂ*

într-o comunicare la al „XII-lea Congres Internațional de lingvistică şi filologie romanică" (Bucureşti, 15—20 aprilie 1968) \ am explicat termenul dr. *doină* prin slavă, căci nici una din etimologiile propuse nu rezistă la un examen critic.

Termenul e atestat în graiurile din Transilvania şi Moldova. în Transilvania, e cunoscut sub forma *daina* (cu *a;* forma cu *o,* secundară, e răspîndită în Moldova) [2]. *Daina* e un refren al cîntecelor populare, pe care îl regăsim în slovacă, mai ales sub forma *dana,* de unde a pătruns în regiunile vecine din Transilvania.

Termenul e atestat de asemenea în ungară *(dana)* şi în ucraineană *(dana* şi *daina):* prezența lui în cîntecele populare explică răspîndirea refrenului pe cale orală, în țările învecinate; el nu e însă atestat în slava meridională.

D. Caracostea, într-un studiu scris în 1959, dar publicat cu zece ani mai tîrziu [3], afirmă însă că „cuvîntul *doină* există în folclorul bulgar" (II, p. 559). într-un colind de păstor publicat de St. Romanski în 1925, ne spune Caracostea, figurează cuvîntul *doinita:* „mielul se jeluieşte după maica lui *podoinita'* (p. 476).

în baza exemplului citat, Caracostea afirmă că „imaginea aceasta are o evidentă însemnătate pentru problema noastră, prin prezența în bulgară a cuvîntului *doină* în sens de „oaie care alăptează" (p. 476).

Ne propunem că examinăm din nou faptele, spre a verifica afirmațiile lui D. Caracostea.

în studiul nostru precitat, am arătat că lit. *daina* provine din i-e. *deio (deid-)* „hiipfe", ca şi let. *diju, diet* „hupfen, tanzen"; cf. gr. 8îvo<; „art. Tanz".

D. Caracostea admite înrudirea termenului românesc cu lit. *daina* (II, p. 463—465), dar totodată îl apropie de *doinita* din folclorul bulgar (II, p. 458—461, 476—479).

[1] Publicată *în Melanges de philologie offerts ă Alf Lombard,* Lund, 1969, p. 191—195, şi în cartea noastră *Etudes linguistiques,* The Hague, 1973, p. 207—211.

[2] Cf. O. Bîrlea, în „prefața" la lucrarea lui D. Caracostea, *Poezia tradițională română,* 2 vol., Bucureşti, 1969 (I, p. XXVII).

[3] D. Caracostea, *Poezia tradițională română,* II, Bucureşti, 1969, p. 450—479.

Există aici o contradicție, care trebuie rezolvată.

Dacă dr. *doină* e înrudit cu lit. *daina,* atunci termenul românesc nu r
poate fi apropiat de cel din bulgară, a cărui etimologie e diferită.

într-adevăr, după cum am arătat mai sus, lit. *ai* din *daina* ar tre
să-i corespundă *e* în slava meridională.

Dar cuvîntul nu e atestat în slava meridională! Căci termenul din bulg
citat de Caracostea are o etimologie diferită şi un sens diferit: el provine
v. sl. *doJQ- dojiti* „sâugen; donner le sein" < i.-e. **dhe(i),* let. *deju,*
„an der Mutterbrust sâugen" [1].

Apropierea de termenul din bulgară *(dojnica,* nu *doina,* formă car
aparține lui Caracostea!) e deci contrazisă de realitatea faptelor; acea
contestare poate fi argumentată după cum urmează:

1. în bulgară e atestat cuvîntul *dojnica* (nu *doina!).*
2. Vocalismul *oi* din bulgară nu corespunde vocalismului termenu
corespunzător din lituană, după cum am arătat mai sus, iar pentru a pu
explica prezența lui *oi* în dr. *doină,* trebuie să pornim de la vocalismul *ai*
dr. *daina,* care este originar (după cum am arătat).
3. Termenul românesc e atestat în nordul domeniului dacoromâ
lipseşte din regiunile vecine cu teritoriile de limbă bulgară.
4. Dacă pornim de la *doină,* vocalismul *ai* (dr. *daina),* atestat în
parte a Transilvaniei, ar rămîne neexplicat, căci el nu poate proveni di
după cum am arătat mai sus.
5. Sensul termenului românesc nu corespunde celui din bulgară:
parte „a dansa" (dr. *doină),* iar de alta „a alăpta" (bg. *dojka, dojnica,* s
dojnica, toate cu sensul „doică").

în concluzie, explicația propusă de D. Caracostea, fundată pe date
nate, se înlătură de la sine.

(SCL, XXI, 1970, p. 273-274)'

DESPRE LOCUL LIMBII ROMÂNE PRINTRE LIMBILE ROMANICE [2]

Fondul problemei constă în descrierea „sistemului" limbii român
originalității sale, în raport cu celelalte limbi romanice, din punct de ve
structural [3].

A defini „sistemul" limbii române înseamnă a arăta ceea ce limba ron
are comun sau diferit în raport cu celelalte limbi romanice [4].

[1] L. Sadnik und R. Aitzetmiiller, *Handwortcrbuch zu den altkirchenslavischen*
's-Gravenhage, 1955, p. 21 şi 227, nr. 147; Berneker, SEW, I. Heidelberg, 1908—1913, p.
v. bg. *dojilica* „Sâugerin, Amme", bg. *dojka* „Amme", s.-cr. *dojnica* „Amme"; bg. *d*
„doică", N. Gerov, *Recnik na bâlgarskij jazyk,* I, Plovdiv, 1895, p. 322.

[2] Vezi Iorgu Iordan, *El lugar del idioma rumano en la Romania,* în Beitrâge zur
nischen Philologie I, Berlin, 1961, p. 159-177.

[3] Pentru datele bibliografice, mai sus, p. 44 ş.u.

[4] Prin „structură" înțelegem felul în care elementele unei limbi date sînt ordon
această limbă. „Sistemul" unei limbi este format de elementele limbii, care se condițio

în acest scop, întrucît limba română e o limbă romanică, lucrul cel mai potrivit este să pornim de la latina „balcanică", după împărțirea Imperiului Roman, cu începere din secolul al V-lea al e.n.

„Sistemul" românei rezultă din diferitele aspecte ale structurii sale, de-a lungul secolelor. A spune că locul românei, printre limbile romanice, este definit de elementele comune ale latinei vorbite în Italia şi în provinciile dunărene, echivalează cu luarea în considerație numai a etapei celei mai vechi a evoluției latinei, care a'devenit apoi româna, căci latina orientală a fost izolată de latina occidentală şi s-a dezvoltat ca într-un vas închis în -epoca latinei balcanice, dar în strîns raport cu celelalte limbi balcanice[1]. Aceasta constituie, prin urmare, a doua fază a structurii românei, urmată de alte faze. Dar în nici unul din momentele evoluției sale, ca şi pentru celelalte limbi romanice occidentale, nu poate fi vorba de „formarea" limbii române, căci româna, ca oricare dintre limbile romanice, nu este altceva decît latina vorbită fără întrerupere în provinciile Imperiului Roman, de la cucerirea romană şi pînă în zilele noastre.

Latina vulgară. în primul rînd trebuie luate în considerație inovațiile generale ale latinei, atestate în texte (inscripții etc.), pînă în era noastră, de 'ex.:

i neaccentuât alternează cu *e: segnare* (> dr. *a însemna);*
i neaccentuat asimilat de *u* în *cucuta* < *cicuta* (dr. *cucută);*
sincoparea vocalelor neaccentuâte *anglus* (dr. *unghi), caldus* (dr. *caii), domnus* (dr. *domn);*
o confundat cu *u: fronte* (dr. *frunte);*
y redat prin *u: martur*< *martyr* (dr. *martor))*
diftongul *ae* pronunțat *e: edus* < *haedus* (dr. *ied);*
io e, prin mutarea accentului: *par etern* (< *parietem;* dr. *perete))*
trecerea lui *au* la *a: ascultare (< auscultare;* dr. *asculta);*
grupul *net* redus la *nt: santus* (v. dr. *sînt);*
grupul *cs* redus la *s: visit* (v. dr. *vise))*
grupul *ns* redus la *s: meses* < *menses* pl. (ar. *mes* „lună");
căderea consoanelor finale -*m* şi -SL, nominativul plural în *as* al substantivelor de declinarea I, atestat la Plaut, comparația adjectivelor cu *magis: magis venerabile* (dr. *mai frumos);*
ad -f- acuzativul pentru a exprima dativul: *quia haec dicit Dominus ad me.*

Trebuie avute în vedere şi inovațiile realizate de latina vulgară între secolele I şi al III-lea ale erei noastre:
i > *e: maester* < *magister* (dr. *măiestru);*
e > *a,* prin asimilare: *passar* < *passere* (dr. *pasăre);*
i accentuat asimilat de *u* următor: *peduclum* < *pediculus* (dr. *păduche);*
i > *a* prin asimilare: *salvaticus* < *silvaticus* (dr. *sălbatic);*
o > *e: retundus* < *rotundus* (v. dr. *rotund);*
u în hiat *(w)* a dispărut: *febrarias* < *februaris* (dr. *făurar); quetus* < *quietus* (dr. *încet); \uator* < *quattuor* (dr. *patru);*

Iorgu Iordan, *l.c,* p. 176—177.

dispariția lui *-v-: aunculo* < *avunculus* (dr. *unchi))*
trecerea lui *v* la *b: albeus* < *alveus* (dr. *albie); verbex* < *vervex* (dr. *berbec) ;*
-g- (+ e, i) a dispărut: *maester* < *magister* (dr. *măiestru);*
l urmat de *i* sau *i* în hiat a dispărut în unele cuvinte: *fius* < *filius (dr.fi*
d urmat de *i* în hiat a fost asibilat: *zebus* < *diebus* (dr. *zi);*
t -f *i* + vocală a fost asibilat: *Vincentzus, Vonifatzio (< Vincenti Bonifatio), tersiu* < *tertium* (dr. *[an]țărț))*
trecerea grupului *tl* la *cl: veclus* < *vetulus* (dr. *vechi);*
eliminarea lui *w* în *k<»: cocens* < *coquens* (dr. *a coace);*
reducerea grupului *pt* la *t: setembre* < *septembris* (deci *baptizare*> dr. *botez*
dispariția consoanelor finale *-r, -s* şi *-t: frate* < *frater* (dr. *frate), aunclu* (d *unchi), posui* < *posuit* (dr. *puse);*
i consoană devine semi-oclusivă: *zanuario* < *ianuarius* (deci *jacere* > *zăce*
substantivele neutre trec la masculin: *corpus, fatus* etc.;
înlocuirea prin analogie, la declinarea a Il-a, a terminației *-er* prin -^ *aprus* < d^>££ etc.;
la declinarea a III-ea, refacerea nominativului singular după modelul caz rilor oblice: *lacte* în loc de *lac* (dr. *lapte);*
numele relațiilor de înrudire în *-a,* cu flexiunea numelor în *-n: mamani* (d *mîni-ta, mămîne), tatane* (dr. *tătîne))*
adjectivele în *-is* trec în categoria celor în *-us: acrus* < *acris (dr. acr*
forme analogice ale perfectului indicativului: *posit* (dr. *puse), poser* (dr. *puseră);*
adverbe compuse cu prepoziții: *inante* (dr. *înainte; ainte* < *abante);*
ablativul cu prepoziția de, în locul genitivului: *et sacrificarent de anim libus;*
dativul adnominal, în locul genitivului: *arca Castorino* (dr., sec. al XVI-le *ficior Mircii Vodă,* „fiul lui Mircea Vodă") *.

Aceste inovații sînt atestate în toată Romania.

„Unitatea" latinei vulgare este, se ştie, un fapt incontestabil. Dar acea imitate nu este, desigur, decît aparentă. Căci inscripțiile nu înregistrea decît incidental trăsăturile limbii vorbite. Datorită evoluției sale, la un mome dat, această limbă nu mai era latină. Se pune întrebarea cînd s-a încetat a mai vorbi latina? Răspunsul a fost dat: în secolele al VII-lea—al VIII-l ale erei noastre[2].

Latina orientală. Latina vorbită în provinciile dunărene ale Imperiu Roman, în primele secole ale erei noastre, făcea parte din grupul latinei v bite în Italia. După Fr. Diez[3], româna şi italiana ar fi format grupul orient în ceea ce priveşte gruparea limbilor remanice, trebuie să se țină seama, c punct de vedere cronologic, de faptele politice, econcmice şi social-lingvist care au provocat cutare sau cutare grupare. Atîta timp cît orientarea polit şi economică a Daciei a fost îndreptată spre Apus, latina provinciilor dunăre a făcut grup cu italiana. Totuşi, cercetările ulterioare celor ale lui Fr. D au arătat că latina „orientală" a fost grupată pînă la sfîrşitul secolului III-lea al erei noastre (cînd migrația popoarelor de limbă geimanică a r

1 V. mai sus, p. 170-171.
2 V. mai sus, p. 85.
3 Iorgu Iordan, l.c, p. 177.

contactul provinciilor occidentale cu cele din răsărit), cu dialectele italiene centrale şi meridionale şi, în Peninsula Balcanică, cu dalmata, albaneza şi latina acoperită ulterior de graiurile sîrbo-croate şi slovene. Astfel, o serie de, trăsături ale latinei, care se găsesc la baza românei, caracterizează acest grup — păstrarea lat. *u* (dr. *furcă,* sard, *furca),* în timp ce în limbile romanice din apus *u* a fost confundat cu *o;* păstrarea diftongului *au,* în silabe accentuate în română, în timp ce în dialectele Italiei centrale şi septentrionale, ca şi în limbile romanice occidentale, el a trecut la *o* (dr. *aur,* dar ital. *oro),* trecerea lui $k^w > p$ în română, *b* în sardă (log.), şi $g^w > b$ (în română şi în sardă): *-apă,* log. *abba, limbă,* log. *limba:* păstrarea surdităţii oclusivelor *p,t,kşi* fricativei *s,* în timp ce în celelalte limbi romanice surdele sînt înlocuite prin sonore: ital. *capestro, rota, pecoraio, casa,* dr. *căpăstru, roată, păcurar, casă,* span, *cabestro, rueda,* port. *pegureiro,* fr. *chez;* tratament asemănător al grupului *kl:* dr. *cheie,* ital. *chiave* (prov., cat. *clau),* dr. *ochi,* ital. *occhio* (fr. *oeil,* span, *ojo);* pluralul în *-i* al cuvintelor de declinarea a III-a: dr. *munţi,* ital. *monti;* întrebuinţarea frecventă a cuvintelor terminate în *-ora:* ital. dial. *mpure, focure,* dr. *capuri, focuri* (pl.); frecvenţa cuvintelor formate cu *ex- (de ex-J:* ital., dr. *scurta,* ital. *scapetă,* dr. *scăpata;* cuvinte formate cu *extra:* ital. *strabello,* cf. dr. *străvechi,* ital. *sterluce,* dr. *străluci;* întrebuinţarea prefixului *in-:* sicii, *intiniriri,* dr. *întineri;* frecvenţa sufixului *-arius:* ital. *caddararu,* dr. *căldărar,* ital. *palumbaru,* dr. *porumbar;* întrebuinţarea sufixului *-ia:* ital. *surdia,* dr. *surzie,* ital. *firraria,* dr. *fierărie;* formarea timpurilor compuse ale verbului cu *habere;* acelaşi procedeu, în italiană şi în română, de a indica persoana prin forma verbală *[dorm, vin* etc.), nu prin pronumele aşezat in faţa verbului, ca în franceză *(je dors, je viens).* în sfîrşit, se pot releva, în română, în dialectele Italiei meridionale şi în dalmata, o serie de cuvinte păstrate în comun, pe care nu le mai găsim în limbile romanice occidentale[1].

Latina balcanică. Latina „balcanică" nu este o simplă denumire „geografică"[2], ci proba unei grupări ulterioare celei pe care am examinat-o: ea este restrînsă la latina vorbită în Peninsula Balcanică, cu. excluderea latinei din Italia, şi aceasta începînd din secolul al V-lea al erei noastre, ca urmare a evenimentelor politice şi economice care au provocat împărţirea Imperiului Roman.

Dacă latina care se găseşte la baza românei este grupată cu elementele latine ale limbilor balcanice, ca albaneza sau sîrbo-croata, nu este mai puţin adevărat că şi albaneza a cunoscut inovaţii venite din apus (astfel lat. *u> u),* care nu se regăsesc în română, şi că dalmata, ea însăşi, conţine trăsături care •o separă de latina balcanică şi o leagă de latina occidentală.

Toate faptele pe care le-am enumerat aici pe scurt constituie trăsături ale „structurii" românei, ce nu pot fi ignorate atunci cînd ne propunem să descriem trăsăturile caracteristice ale românei, în raport cu celelalte limbi romanice.

Româna „limbă balcanică" este, cum am văzut mai sus, o formulă respinsă de unii lingvişti[3], pentru motivul că această formulare ar putea face să se creadă că româna este o limbă amestecată. Dar se ştie că, în general, orice limbă conţine un „amestec" oarecare, în timp ce noţiunea de limbă

[1] Date bibliografice: v. mai sus, p. 78—79; H. Ludtke, *Sprachliche Beziehungen der Apulischen Dialekte zum Rumänischen,* în „Etudes roumaines", III—IV, Paris, 1957, p. 130—146, rşi J. E. Grimes şi F. B. Agard, *Linguistic divergence in Romance,* în Lg. 35, 1959, p. 598--604.

[2] Iorgu Iordan, *I.e.,* p. 169.

[3] Idem, p. 161, n. 3.

„mixtă" constituie o categorie aparte[1]. Formularea noastră răspunde, pri urmare, uriei realităţi lingvistice mult mai profunde, şi, pe alt plan, un caracteristici de netăgăduit a structurii limbii române, datorită faptului c latina a găsit limbi autohtone în provinciile dunărene, în care mai tîrziu s- impus, şi că devenind româna, a trăit timp de secole în contact cu limb balcanice, ca bulgara, neogreacă, albaneza şi sîrba, şi a dobîndit trăsătu nelatine; fapte de natură sociolingvistică, datorate influenţei substratul şi interferenţei de vocabular. Nu există deci nici o contradicţie în afirmaţ că româna este o limbă romanică, şi, *în acelaşi timp,* că aparţine unei „uniu lingvistice" balcanice.

Ne propunem să analizăm aici trăsăturile ^balcanice" ale limbii român

•

Sistemul vocalic al Minei orientale, după secolul al Tv-fea, a suferit modificare, prin contopirea vocalelor *o* şi *u* în *o.* Tabloul vocalismului e deci următorul:

i(<i) ^u(<ii,u)

e(<e, i) ***o(<Q,o)***

\ ***ş(<ş)*** lipsă /

a (<a)

e şi *ae* au fost diftongaţi în *ie* după sec. al V-lea. în acest fel, sistemul voca a suferit o nouă amenajare:

u

e o

\ /

a

_ A ^ v _ i ,i al vT lpa a avut loc diftongarea condiţionată

lui *ă,* şi lui *î,* provenit, într-o epocă veche, dm *a:*

î **î** **u**

\

Apoi s-au constituit diftongii cu *i* ca al doilea element: *ai, îi, ei, oi, ui*

ă se opune lui *a* numai sub accent: *răi (pl.)-rai,* sau la finala absol *casă-casa;*

î se întrebuinţează înaintea unei consoane nazale sau înaintea lui *cîmp, lînă, cîrpă, mil; î* se opune lui *a* numai sub accent: *rîd*

ă nu se întrebuinţează la iniţiala absolută, decît în *ăl (a), ăst (a)*

ă şi *î* se opun în general numai sub accent: *văr-vîr.*

i Vezi A. Rosetti, *Linguistica,* The Hague, 1965, p. 65-70.

Vocalele nazalizate nu au o întrebuințare fonologică.

Diftongii sînt accentuați pe elementul vocalic cel mai deschis: *a'i, a'u, ia', e'u* etc. Diftongii cu *i* ca al doilea element sînt semnalați în toate pozițiile. Cei cu *u* ca al doilea element sînt semnalați, în regulă generală, numai la finala absolută şi accentuată: *tău, grîu, bou, băi. Ea* este întrebuințat sub accent sau la finală: *teacă, cartea;* rareori e neaccentuat: *alealalte, dumneata;* oa nu există decît sub accent.

Semivocalele *i* şi *u* sînt întrebuințate ca consoane; ele joacă, în silabă, rolul consoanei. Dar, din punct de vedere acustico-articulator, semivocalele sînt, în acelaşi timp, vocale. Astfel, după criteriul acustico-articulator: *y* fricativ şi consonantic (nevocalic) se opune lui *e* nefricativ şi neconsonantic (vocalic) în *biată-beată.* După criteriul funcțional caracterul asilabic al lui *-i* în *lupi* (pl.), opus lui *i* din *lupii* (pl. articulat), *e* din *beată,* opus lui *e* din *fete* (pl.).

Consoanele, Sistemul consonantic al românei posedă fricativele şi africatele prepalatale *s, c, z, g,* pe care latina nu le cunoştea, şi africatele dentale *ts* şi *dz* (dialectal). Ele provin din lat. *s, k, g, d, t* urmate de o vocală prepalatală. *h,* fricativă postpalatală surdă, vine din slavă.

Limba literară, bazată pe dialectul din regiunea Bucureşti, nu cunoaşte muierea consoanelor.

Opoziții consonantice distinctive:

surdă-sonoră: *bat-pat, vin-fin, dare-tare, zar-sar.*

Opoziția sonoră-surdă apare rareori înaintea unei consoane.

Oclusivă-neoclusivă: *pier-fier, dare-rare, țură-sură.*

Labiale-nelabiale: *pat-dat, pare-care.*

Nazale-nenazale: *nor-dor, motl-bal.*

Lichide-nelichide: *rai-tai, lai-dat.*

k' apare la finală şi înaintea tuturor vocalelor, cu excepția lui *ă* şi *î: chin, chef, chior, chiar, chiul.*

6 şi *g* nu se întrebuințează îhaintea lui *ă, î.*

ț (ts), c şi *g* sînt foneme simple.

înaintea lui *-i* consoanele sînt slab palatalizate; dar această palatalizare nu are valoare fonologică.

£ şi *i* constituie categoria fonologică a semivocalelor; *e* formează primul element al diftongului *ea': beată* etc., şi *i* apare la finală: *lupi* etc.

Semivocalele *y* şi *w* sînt întrebuințate ca consoane.

Iată enumerarea caracterelor tipice ale semivocalelor şi ale semiconsoanelor examinate mai sus:

1. criteriu funcțional (caracter asilabic):

e opus vocalei ': *lup', * opus lui *lupi (=lupii),* prin opoziția *i* asilabic: *-i* silabic; £ din *beată* opus vocalei *e* din *bete.*

2. localizare palatală: *teacă,* dar *toacă.*

3. criteriu acustico-articular (caracter vocalic): *y* fricativ şi consonantic (nevocalic), opus lui £, nefricativ şi neconsonantic (vocalic) în *biată, bgată.*

Româna posedă, prin urmare, foneme vocale, foneme semivocale şi foneme consoane, atît din punct de vedere acustico-articular cît şi funcțional: e(') şi p(") în *lup** şi *lup"* (regional), *beată* şi *coadă* de exemplu, din punct de vedere opozițional (şi, prin urmare, funcțional) nu sînt identice nici cu *y, w* nici cu *i, u,* nici cu *e, o.* Aceste foneme formează categoria propriu-zisă a fonemelor semivocale, în timp ce *y* şi *w* sînt consoane (vezi mai jos, p. 571).

Din punct de vedere al accentului, după pierderea diferențelor can[t]itative în sec. al V-lea al erei noastre, accentul de intensitate a trecut pe pr[i]mul plan: româna se caracterizează printr-un pronunțat accent de inte[n]sitate.

în domeniul morfologiei, trebuie semnalată constituirea neutrul[ui]. Neutrul latin, dispărut în primele secole ale erei noastre, s-a păstrat, do[ar] parțial, în italiană. Româna a procedat ca alte limbi şi şi-a constituit [un] neutru pentru a desemna neînsuflețitele, întrebuințînd desinențele existen[te] masculin, la singular, şi feminin, la plural. Vom releva, în acelaşi timp, te[n]dința românei de a-şi crea un gen personal. Categoria genului, în român[ă] este dominată de diferența între însuflețit şi neînsuflețit, persdiial şi nepe[r]sonal.

*

Latina balcanică a pierdut flexiunea nominală, dar româna a păstr[at] vocativul masculin în *-e* (cu crearea de forme noi în *-ule* şi *-lor)* şi dativ[ul] feminin al declinării I şi a III-a: *unei case < casae, unei morți < morți.* Ace[ste] fapte au fost puse în legătură cu păstrarea cazurilor în bulgară.

în domeniul vocabularului, trebuie semnalat că din lOOO—1500 cuvin[te] care formează vocabularul de bază al limbii române, constituit din cuvi[nte] alese după criteriul întrebuințării cuvîntului de întreaga populație, prec[um] şi al importanței lui, 60% din cuvinte sînt de origine latină, şi 20% de o[ri]gine slavă. O statistică a vocabularului poeziilor lui M. Eminescu se prezi[ntă] după cum urmează: dintr-un total de 3607 cuvinte, elemente latine: 48,6[…] cu o frecvență de 83%, în timp ce cuvintele slave, în proporție de 16,8[…] au o frecvență de 6,93%.

II

Am examinat pe scurt structura limbii române şi am arătat origin[ali]tatea ei, în comparație cu alte limbi romanice.

Ne propunem, acum, să vedem cum s-a constituit sistemul româ[nesc] plecînd de la latină şi de la celelalte limbi balcanice cu care româna a ve[nit] în contact de-a lungul secolelor.

1. Elemente din structura limbii române datorate acțiunii forțelor inter[ne].

Diftongii cu *e, i* şi *o* ca prim element *(ea', ia', oa')* şi cu *i* ca al do[ilea] element *(ai* etc.), pe care i-am enumerat mai sus; rotacismul lui *-n-,* semn[alat] în diverse puncte ale teritoriului nord^dunărean, începînd din secolu[l al] XV-lea pînă în zilele noastre, la fel ca în istroromână; crearea neutrulu[i şi] a genului personal.

2. Elemente ale structurii limbii române datorate influenței substrat[ului] sau „uniunii lingvistice" balcanice: vocala *ă;* tratarea labială a grup[urilor] lat. *ci* şi *cs* (lat. *lucta>* dr. *luptă,* lat. *coxa* > dr. *coapsă);* adjoncțiunea [lui] *-va* (< lat. *volet)* prenumelor nedefinite şi adverbelor: dr. *careva, unc[…]* postpoziția articolului; tendința înlocuirii infinitivului prin subjonc[tiv]; introducerea propozițiilor finale cu ajutorul conjuncțiilor dr. *(ca) să* ur[mate] de subjonctiv, în timp ce propozițiile completive sînt introduse cu ajut[orul] dr. *că, să;* procedeu asemănător în română şi albaneză al formării cuvi[nte]lor: dr. *de-parte, nici-un;* sufixele: *-esc,* pentru derivarea adjectivelor [din] nume: *bărbătesc, românesc* etc.; *-este: ciobăneşte; -ş* în *uşor* (< lat. *le[…]* combinat cu *-ior; -ză* în *coacăză.* în sfîrşit, o serie de cuvinte pe care rom[âna] le posedă în comun cu albaneza.

Elemente datorate contactului cu graiurile slave meridionale de tip bulgar[1]: iodizarea lui *e* inițial: *el* pronunțat *iei,* şi introducerea, în sistemul consonantic al românei, a spirantei surde *h: har.* în domeniul morfologiei, desinența *-o* a vocativului singular al numelor feminine comune şi de persoane: *soro, Anico.* Procedeul numărării, de la 11 la 19: dr. *unsprezece* (v. sl. *jedinu na desele)* şi modul de a număra zecile, de la 20 la 90: dr. *douăzeci* (v. sl. *diva deseti)*; numărarea unităților zecilor: dr. *şaizeci şi trei* (v. sl. *Sestt desetii i (ti) trije).* în sfîrşit, numeralul „sută": *dr. sută* (v. sl. *suto).* Scurtarea formelor infițiitivului *(cîntare > cînta)* reproduce procedeul bulgar care elimină pe *-ti* la infinitiv. în sfîrşit, larga extindere a flexiunii reflexive: *ruga> a se ruga.* în domeniul vocabularului, cuvintele slave figurează în vocabularul de bază al limbii române şi în sectorul cuvintelor de o mai mică frecvență, dar uzuale şi necesare: *drag, iubi, plăti, prieten, primi, scump* etc. în sfîrşit, existența unor cuvinte româneşti al căror sens este calchiat pe al cuvintelor slave corespunzătoare. Numeroase prefixe şi sufixe de origine slavă şi nume proprii provenite din slavă.

3. Semnalăm, în sfîrşit, un mare număr de elemente din vocabularul românesc de proveniență turcă-otomană, neogreacă (în sec. XVII şi XVIII), rusă şi franceză, cu începere din secolul al XVI-lea şi pînă în zilele noastre; aceste fapte fac parte din categoria interferențelor de vocabular, datorate modificărilor social-lingvistice care s-au produs de-a lungul secolelor.

III

Din expunerea noastră reiese că sistemul limbii române a suferit o serie de reamenajări, în timpul evoluției sale de la latina vulgară pînă în zilele noastre.

Româna este astăzi limba romanică al cărei vocabular s-a modificat în cursul sec. al XVIII-lea şi al XIX-lea, prin eliminarea în masă a vocabularului de origine turcă-otomană şi greacă şi prin intrarea masivă a termenilor de civilizație „europeană", veniți cu deosebire din franceză, ceea ce a permis limbii române să-şi modernizeze majoritatea sectoarelor vocabularului său.

Vom spune, în concluzie, că scopul nostru a fost de a urmări evoluția limbii latine, din momentul pătrunderii ei în Peninsula Balcanică. Considerațiile structurale permit stabilirea sistemului unei limbi şi discernerea cauzelor care l-au modificat. Limba nu este o făptură vie, ci un mijloc de comunicare între făpturi vii, şi prin aceasta participă la viața şi evoluția societății.

(SCL, XVI, 1965, p. 175-183)

[1] V. mai sus, p. 277

CONSIDERAȚII ASUPRA FONOLOGIEI ISTORICE ' A LIMBII ROMÂNE

Sumar. 1. Introducere. 2. Vocalele. Semivocalele. Diftongii. 3. Consoanele. Sonore şi surde. Clasificarea consoanelor. Mutații de structură. Palatalizarea. 4. Sfîrşitul cuvîntului. Scurtarea vocalelor finale. 5. Concluzii.

INTRODUCERE

Ne propunem să aruncăm aici o privire asupra cîtorva trăsături ale fonologiei istorice a limbii române,

Fonologia istorică constată două genuri de schimbări: cele datorate unei cauze sociale (influența altei limbi, împrumut, amestec de limbi etc.) şi schimbările provocate de' cauze interne, care au acționat asupra sistemului limbii

în expunerea noastră aceste două genuri de schimbări vor fi luate în considerație. Vom face apel la rezultatele date de analiza fiziologică şi acustică a sunetelor.

Fonologia istorică studiază felul în care s-au realizat schimbările fonetice într-o limbă dată şi funcția schimbărilor în sistemul limbii date. Astfel sistemul oclusivelor latine a fost modificat de timbrul prepalatal al vocalelor următoare. Aceasta constituie, deci, un obiect de studiu pentru fonologia istorică. Dar, pe de altă parte, există o serie de schimbări care nu au nici un rol fonologie, cum vom vedea mai jos[2].

Potrivit datelor statistice privitoare la limba română în raport cu limbile romanice occidentale, reiese că româna ar ocupa un loc izolat printre celelalte limbi romanice. Ar fi totuşi greşit să se considere, în bloc, doar particularitățile divergente ale limbii române. Structura românei (fonetică, morfologie, sintaxă şi lexic) dovedeşte, fiecare diviziune luată în parte, caracterul particular al limbii române în raport cu limbile romanice occidentale[3].

Printre limbile romanice, româna este grupată cu italiana şi sarda. Această clasificare se bazează pe istoria latinei vulgare în provinciile dunărene şi pe analiza fiziologică a sunetelor. Dimpotrivă, analiza spectrografică a fonemelor vocale ale limbii române izolează româna, în raport cu celelalte limbi romanice, în acelaşi fel în care această analiză izolează fiecare dintre limbile romanice în raport cu celelalte[4].

[1] Roman Jakobson, *Remarques sur revolution phonologique du russe,* în TCLP II, 192[...] p 100—101; Yakov Malkiel, *A Tentative Tipology of Romance Historical Grammar,* Lingua IX, 1960, p. 321—416; Knud Togeby, *Les explications phonologiques historiques sont-elles poss[i]bles?* Romance Philology 13, 1960, p. 401—413; Id., *Comment ecrire une grammaire historiq[ue] des Ungues romanes?* St. neophil. XXXIV, 1962, p. 315—320.

[2] Roman Jakobson, *Principes de phonologie historique, Selected Writings,* I, s-Gravenhag[e] p. 202—220; *Sur la theorie des affinites phonologiques des langues,* p. 234—246.

[3] V. mai sus, p. 184—185. Mario A. Pei, *A New Methodology for Romance Classificatio[n]* Word, V. 1949, p. 135—146; J. E. Grimes and Fr. B. Agard, *Linguistic Divergence in R[o]mance,* Lg., 35, 1959, p. 598—604; A. L. Kroeber, *Three Quantitative Clasification of Romanc[e]* Romance Philology, XIV, 1961, p. 189-195.

[4] B. Malmberg, *La structure phonitique de quelques langues romanes,* Orbis, XI, 196[...] p. 131—178. Vezi şi A. Rosetti, *Remarques sur la structure vocalique du roumain, fondees s[ur] Vanalyse spectrographique,* în *Linguistica,* The Hague, 1963, p. 139— 143. A clasifica limbi[le] doar după analiza acustică ar fi o greşeală gravă.

VOCALELE, SEMIVOCALELE, DIFTONGII

în vocalismul latinei vulgare din Orient, schimbările au afectat calitatea vocalelor.

Schimbarea vocalismului s-a produs prin contopirea unor timbre vocalice, care a provocat dispariția unor vocale. Astfel *i* şi *e >e, o şi g>o, 14 şiu>u.*

Vocalismul limbii latine s-a modificat în română în proporție de 23,50%, în timp ce proporția în franceză este de 44% şi în sardă de 8%[1].

Vocalele prepalatale au avut un rol activ în evoluția consoanelor, şi oclusivele nazale în evoluția vocalelor. Pe de altă parte, metafonia vocalelor *e* şi *o* a creat diftongi specifici românei.

Sincopa vocalelor, în interiorul cuvîntului fonetic, a avut drept urmare crearea unor grupuri de consoane. Astfel *calidus* > *caldus, particula* > *panucla, oculus* > *oclus* (dar, în alte cazuri, sincopa nu a avut loc: *lingula* > dr. *lingură, mascuhts* > dr. *mascur* etc.).

Sistemul vocalic al latinei-vulgare orientale, după secolul al IV-lea, se prezenta în felul următor:

* *{<i)> ?* **(<M)i** *S* **(<£)>** *a* **(<** *a)>* *0* **(<** *?* *Q)>* *u* **(<** *u> H)-*

Sistemul vocalic al românei care, istoriceşte, reprezintă dezvoltarea ulterioară a latinei vorbite în provinciile dunărene, cuprinde 5 vocale: *i,e, a, o, u,* cu adăugirea, mai tîrziu, a două vocale noi, specifice: *ă* şi *î*. Vocalele *6* şi *ii,* de dată foarte recentă, sînt întrebuințate doar în împrumuturi (fr. *chauffeur, liqueur, bureau* etc.) şi dovedesc grija de a imita pronunțarea străină, originară; sînt variante ale lui *o* şi *u*. Astfel dr. *lichior* şi *lik'or* (rar), *şofer* şi *şofor* (rar), *birou* şi *bur ou* (rar), *pire* şi *pure* (rar).

ă provine din *a* neaccentuat, afară de inițială, de ex. în dr. *'cămaşă* < lat. *camisia,* din *e* neaccentuat (dr. *păcat* < lat. *peccatum)* şi din *e* accentuat, trecut la o sub acțiunea consoanei labiale precedente *(făt* < lat. *fetus);* în sfîrşit, *ă* redă vocala bulgară de timbru analog, în dr. *văzduh* < bg. *văzduh* etc.

î provine din *a* sau *e* accentuați + *n(m),* prin intermediul lui *ă:* dr. *cine* < lat. *caniş,* dr. *cîmp* < lat. *campus,* dr. *fin* < lat. *fenum;* din *i* accentuat, devenit *î* sub acțiunea consoanei precedente: dr. *rîpă<* lat. *ripa,* dr. *sin* < lat. *sinus,* şi din *u* neaccentuat urmat de *n:* dr. *încă* < lat. *unquam.* în sfîrşit, din *y* ucrainean sau *i* turc: dr. *casîncă* < ucr. *kosynka,* dr. *calabalîc* < tc. ot. *kalabalîk.*

Vocalele *ă şiî* sînt folosite în opoziții; astfel *casă— casa, răi,* pl. — *rai, văr — vîr*[2].

î este deci un fonem independent, în opoziții, după cum am arătat. Dar la inițială, de ex. în *împărat, -î* nu este decît un apendice fără funcție distinctivă: arhifonemul *N* se realizează, la inițială, în *în, îm* sau *n, m*[3].

în aromână, *ă* a fost semnalat în nordul domeniului şi *î* în sud. în Albania şi în Macedonia predomină *ă; î* este o varietate a lui a[4].

în dacoromâna veche (secolul al XVI-lea) a fost înregistrat un stadiu asemănător celui din aromână, şi anume fonemul *ă,* cu două realizări: *ă* şi *î.* în Moldova predomină *ă*[5].

[1] Vezi Mario A. Pei, *op. cit.,* p. 138.

[2] Tatiana Fotich, *The Linguistic Physiognomy of Modern Rumanian,* Orbis, I, 1952, p. 477-488.

[3] Andrei Avram, *Interpretarea fonologică a lui* î *initial în limba română,* FD, IV, 1962, p. 7-23.

[4] Rosetti, Cercet. Rom. Alb., p. 23—24; Capidan, *Arom.,* p. 207—208; I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române,* Bucureşti, 1961, p. 157: *ă* în istroromână.

[5] V. mai sus, p. 417.

Vocala finală *u* a dispărut: **omu>* dr. *om.*

Sonoritatea lui *u,* în graiurile dacoromâne şi în stadiul lor actual, este redusă.

De asemenea *i,* marca pluralului substantivelor masculine, a fost redus pînă la un simplu gest vocal *(lupi* este monosilabic): lat. *lupi,* dr. *lupi* (opus pluralului articulat, *lupii,* foneticeşte *lupi).*

SEMIVOCALELE ŞI DIFTONGII

Diftongarea lui *e* în *ie* (lat. *ferrum* > dr. *fier,* ar. *h'er),* atestată, în latină, în secolul al V-lea al e.n., a creat o variantă a vocalei *e:*

Româna şi-a creat noi diftongi; diftongii au fost, în general, monoftongați în latina vulgară. Dar în dr. *aur* (< lat. *aurum),* cele două vocale sînt în hiat. Cînd silaba următoare conținea un *u, au* inițial şi neaccentuat a fost redus la *a: auscultare* > *asculta; ei* > *e> i. oe* se confundă cu *i* şi *e; ue* a fost redus la *e.*

în diftongii cu *e* sau cu o ca prim element *(ga: beată, oa',* dr. *coadă) e* şi o sînt variante ale consoanelor *y* şi *w,* căci, din punct de vedere fonematic, ele joacă, în aceşti diftongi, rolul consoanelor.

Caracterul fricativ al lui *y* este pertinent; faptul e demonstrat de opozițiile *beată— biată, mea-—mia, abea* şi *abia,* pe cînd *e* este nefricativ şi neconsonantic[1].

Semivocalele *y* şi *w* sînt întrebuințate ca consoane: dr. *iapă,* dr. *cuarț* etc.

i final în pluralul dr. *lupi,* de exemplu, şi *e,* sînt realizarea aceluiaşi fonem[2].

£ şi *o* formează categoria fonologică a semivocalelor. Durata lor este relativ scurtă, în opoziție cu *y* şi *w,* a căror durată este mai lungă[3].

Diftongii din română sînt bifonematici.

în tabelul de mai jos putem urmări situația fonemelor enumerate mai sus:

vocale		semivocale		consoane
i	*e*	*e*	*(-i)*	*y*
(bine)	*(lege)*	*(beată)*	*(lupi)*	*(iapă)*
u	*o*	**Q**	*(-U)*	*w*
(bun)	*(om)*	*(coadă)*	*(lupu)*	*(cuarț)*

e şi *y* se opun într-o singură poziție, şi anume după consoană: *biată — beată* etc. în toate celelalte cazuri, se exclud: *iarbă, nuia, haină, cai, lupi.* De notat că grupul vocală *+y* este disociabil: *copiii* pl. (= *kopiyi), roiul* (r= *ro-yul)* etc[4]

[1] Andrei Avram, *SCL,* VII, 1956, nr. 4, p. 199.

[2] Andrei Avram, *Remarques sur les diphtongues du roumain,* în Rech. dipht., p. 139; Ein Vasiliu, *La correlation de mouillure des consonnes,* p. 99— 104, consideră că *y, e* şi *-i* sînt variante ale aceluiaşi fonem, *y(j),* iar Avram consideră că *e* şi *-i* constituie acelaşi fonem, pe cînd *y* este un fonem diferit.

[3] Pentru a stabili identitatea fonologică a lui § şi a lui *-i* vom da ca exemplu faptul că *-i* -f- articol a dat diftongul *ea:* dr. *lunea (< luni* + articolul *a)* (v. Andrei Avram, Rech. dipht., p. 139).

CONSOANELE SONORE ŞI SURDE

CLASIFICAREA CONSOANELOR

în română s-a păstrat corelația sonorității din latină (în limbile romanice occidentale sonorizarea surdelor a schimbat raporturile existente).

Româna cunoaşte deci o serie de consoane cu sonoritate pertinentă:
b d g g' g v z'z

opusă unei serii de consoane cu sonoritate nepertinentă:
l m n r y w ts h

şi opoziția seriei sonore:
b d'g g' g v z z

seriei surde:
p t k k' c f s s

Corelația sonorității se neutralizează în fața consoanelor care aparțin corelației de sonoritate: *des-jdez-* (dr. *despărți — dezbate).*

Opoziția sonorității nu se neutralizează la finală:
dr. *corb — corp, drag—drac, roz — ros.*

în fața sonantelor şi a lui *h,* opoziția de sonoritate nu se neutralizează, dar este rar întrebuințată ca unic element de diferențiere, şi numai înaintea anumitor sonante: dr. *crai — grai, clonț — glonț, fier — vier.*

ts (monofonematic) a avut ca partener, în limba veche şi în dialectele actuale din Moldova, pe *dz* (în Muntenia, *z).*

MUTAȚII DE STRUCTURĂ

PALATALIZAREA OCLUSIVELOR VELARE ŞI DENTALE

Consoanele pot fi dure sau palatalizate, după calitatea vocalei următoare.

înaintea vocalelor prepalatale *e* şi *i,* consoanele velare şi consoanele dentale devin, la un moment dat şi în unele condiții, fricative şi africate. A existat, mai întîi, o epocă în care *k* şi ¥ erau variante ale aceluiaşi fonem, pentru a deveni apoi foneme independente, *k* şi *c,* de exemplu: *k > c, ts; g> g, (d)z; t > ts, c; d > dz, g; s > s (dz* a devenit fricativ în limba literară ; *c > s* şi *g > z* se regăsesc în dialecte; *g* înaintea lui *o, u* există de asemenea şi în limba literară: *gur > jur).* Aceste foneme sînt variante ale fonemelor *k, g, t* şi *d* păstrate înaintea vocalelor *a, o, u, ă (î):* dr. *car, cot, cuc, cărare, cînd; gol, gură, găină, gît; tare, tot, tuturor, tăcea, tînăr; dacă, dar, duminică, dărăpăna, dînsul.*

z provine din *g, s* din s şi *c* din *k'* şi din *V.*

Din punct de vedere cronologic, lucrurile s-au petrecut după cum urmează :

k', g' + i în hiat > *c, ts; g, (d)z.*
Astfel:

A. *k' + ia, io* neaccentuați sau accentuați pe al doilea element: 1. *ts: brachium* > dr., ar. *braț, calceare* > dr. *încălța,* ar. *ncălțare; 2. c* (înaintea lui *ia, io* accentuați): *ericius* > dr. *arici,* ar. *aricu, petiolus* > dr. *picior,* ar. *cicior.* B. *g'* -f- *i* în hiat > 1. *(d)z: absungia* > dr. *osînză,* ar. *osîndză;* 2. *g: sanctus Georgius* > dr. *Sîmgordzu,* ar. *Sămgorgu, Sămgorzu.*

Apoi, *k* şi *g* urmați de *e* au trecut la *c, g: caelum* > dr. *cer.* ar. *țer; gelu* > dr. *ger,* ar. *dzer.*

Pentru dentalele *t* şi *d,* lucrurile s-au petrecut în acelaşi fel.

A. *t. V + i* în hiat: 1. *ts* înaintea lui *ia* accentuat sau nu: **inaltiare* > dr. *înălța, matia*> dr. *mațe,* ar. *mață; 2. >c,* înaintea lui *io, ia* accentuați: *fetiolus* >dr. *fecior,* ar. *ficor, titionem* > *tăciune,* ar. *tîcuni;* 3. *ts,* înaintea lui *iu* neaccentuat: *puteus* > dr., ar. *puț.*

Apoi, *t* -f- *e, i* a fost asibilat: *terra* > dr., ar. *țară, teneo* > dr. *țin,* ar. *țin.* B. *d. d' + i* în hiat: 1. *(d) z,* înaintea lui *ia* accentuat sau nu şi *io, iu* neaccentuați: *medius* > dr. *miez,* ar. *nedz, hordeum* > dr. *orz,* ar. *ordzu; 2. g* înaintea lui *io, iu* accentuați: *deorsum* > dr. *jos,* ar. *(n)gos.*

Ulterior, *d + e, i a.* fost asibilat: *decern* > dr. *zece,* ar. *dzațe, dico* > dr. *zic,* ar. *dzîcu.*

s latin este dental *(sălbatic, seară, sînt, soare, sunet),* dacă nu se află înaintea lui *i* sau *e, i* în hiat, cînd a trecut la *s: sic* > dr., ar. *şi, camisia* > dr. *cămaşă,* ar. *cîmeaşă, caseus* > dr., ar. *caş.*

Palatalizarea consoanelor urmate de *e, i* a modificat sistemul limbii, căci a creat foneme noi *(c, g, ts, s, z)* care, la un moment dat, au încetat de a fi simple variante ale fonemelor existente.

Fenomene dialectale ca palatalizarea oclusivelor labiale şi a fricativelor labiodentale *(b > g', p > k' etc.)* sau rotacismul lui *n* nu modifică, nici ele, sistemul limbii. Aceste variante nu ating norma.

Distribuția fonemelor este însă modificată de aceste procese: astfel *k' g',* de exemplu (proveniți din *k, cV* şi din *g, gl'),* sînt des întrebuințați.

h fricativă postpalatală (laringală) surdă, în cuvinte ca dr. *har, poht* (secolul al XVI-lea) etc. provine din slavă: este spiranta velară surdă a vechii slave *(xari, poxoteti etc.).*

La finală, se înregistrează schimbări de structură şi de distribuție. Astfel, dispariția consoanelor finale şi apoi a lui *u* a avut ca urmare o schimbare în structura numelor: *lupus* > dr., ar. *lup.*

Grupurile următoare, provenite din grupuri latine, nu sînt variante ale acestora, căci ele provoacă o modificare a distribuției fonemelor. Unele secvențe consonantice nu mai sînt admise. Astfel: *gl > -g': glacies* > dr. *gheață gn > mn: lignum* > dr., ar. *lemn, nt > mt: sentire* > dr. *simți, sk > st piscis* > dr. *peşte,* ar. *peaşti.*

SFÎRŞITUL CUVÎNTULUI

SCURTAREA VOCALELOR FINALE

Simplificarea cazurilor continuă, în latina vulgară: încă înaintea secolului al III-lea e.n., ablativul şi instrumentalul s-au contopit; apoi, latina a pierdut locativul şi instrumentalul. Celelalte raporturi sînt exprimate prin prepoziție: *venio Roma, habito Romae* şi *eo Romam* sînt înlocuite cu formații c prepoziție: *venio ex urbe, habito in urbe.* întrebuințarea prepoziției a crescut prin dispariția lui *-m*[1].

1 Battisti, Lat... 104-108

în română, vechiul *i* al pluralului numelor a trecut la *i* (scurt), cum am văzut mai sus: *lupi* > *lupi.* Această schimbare este o mutație de structură doar din punct de vedere al distribuției, pentru că secvența consoană +*i* final nu mai este tolerată şi este înlocuită de o altă secvență, şi tot astfel din punct de vedere morfologic, deoarece o desinență este înlocuită prin alta, care face parte din inventarul fonemelor limbii: -*i* s-a redus la -%. Opoziția între forma singularului şi a pluralului este deci tot vocalică: sg. *\upu (după căderea consoanei finale) — pl. *lupi.*

După cum am văzut, trăsăturile caracteristice ale noului statut fonologie al latinei vorbite în provinciile dunărene romanizate, din momentul cînd s-a născut româna, sînt următoarele: reducerea diftongilor din latină, crearea de noi diftongi, modificarea vocalismului şi introducerea a două vocale noi *(ă* şi *î),* dispariția consoanelor finale, apoi a lui *u* final, care au dus la reapariția consoanelor finale, dispariția lui *i* final, crearea semivocalei *e* *(-i),* modificarea sistemului consonantic: palatalizarea, crearea africatelor, introducerea consoanei *h.*

(SCL, **XV,** 1964, p. 703-709)

BALCANICA.
CONSIDERAȚII ASUPRA „UNIUNII LINGVISTICE" BALCANICE

Vom em^nera, în rîndurile următoare, factorii care trebuie luați în seamă pentru a explica trăsăturile în comun.

Trăsăturile comune ale limbilor „balcanice", după V. Georgiev („L'union linguistique" balkanique. L'etat actuel des recherches, Ling. balk. XX, 1977, p. 5—15): bulgara, româna, albaneza: vocala *ă,* dispariția declinării, confuziunea genitivului cu dativul, articolul postpus, comparativul cu *mai,* întrebuințarea proleptică a pronumelui personal, formația viitorului, dispariția infinitivului. [1]

SUBSTRATUL

în privința raportului dintre limbile vorbite odinioară în Peninsula Balcanică şi limbile vorbite în zilele noastre, se ştie astăzi că ilira, ca şi latina, e o limbă „centum", iar traca şi albaneza limbi „satem" *. Asemănările dintre albaneză şi română sînt fundate, aşadar, pe o înrudire originară, elementul trac care stă la baza limbii albaneze fiind în stare să explice unele cuvinte din limba română, comune cu albaneza.

[1] Asupra tribului trac al *dacilor,* v. *Real-Encyclopădie der classischen Altertumwissenschaft,* neue Bearbeitung... v. Georg Wissowa, s.v. *Dacia,* col. 1948, ş.u., G. G. Mateescu, *Neamurile traco-dace şi istoria lor,* în Revista istorică, XIII, 1927, p. 210 ş.u., N. Jokl, *Thraker Sprache* în *Ebert's Reallex der Vorgeschichte,* XIII, 1929, p. 278 ş.u. şi Detschew, *Character. thr.,-p.* 108 ş.u.: albaneza şi româna s-au format pe o bază tracă, pe teritorii separate (p. 113); ilira este o limbă „centum" (p. 114). W. Giese, *Balkansyntax oder trakisches Substrot ?* în St. neophil., XXIV, 1952, p. 40 ş.u. atribuie substratului trac postpunerea articolului, influe --ței greceşti tendința de înlocuire a infinitivului şi formarea viitorului, influenței slave formarea numeralului, şi unei tendințe proprii a limbii populare confuzia genitivului cu dativul. J. Schropfer, *Zur inneren Sprachform der Balkanvdlker,* în Zeitschrift fur Slavistik, I, 1956, p. 138 ş.u. socoteşte că trăsăturile în comun ale limbilor balcanice nu sînt specifice, pentru că mai apar, izolat, şi în alte limbi. Dar problema este de a explica *de ce* aceste trăsături apar de ex. *numai* în română şi în albaneză sau în română şi neogreacă, şi *nu* şi în alte limbi romanice!

E. Seidel[1] socoteşte, însă, că acțiunea substratului nu poate explica asemănările dintre română şi albaneză. După Seidel, aceste asemănări ar fi de dată mult mai recentă, şi anume din evul mediu.

Dacă ne-am însuşi acest punct de vedere, ar rămîne atunci neexplicat întreg vocabularul de origine „autohtonă" al limbii române, adică un număr de aproximativ 80 de cuvinte[2]. Aceşti termeni sînt comuni românei şi albanezei; ei prezintă particularitatea de a nu putea fi explicați prin albaneză iar termenii albanezi, prin română: cuvintele din cele două limbi derivă deci dintr-un original comun, care a suferit, în fiecare limbă, în mod separat transformări caracteristice. Astfel alb. *p* îi corespunde în română un *b:* dr *bile,* alb. *pelk,* iar alb. *v:* dr. *b:* alb. *avull,* dr. *abur* etc.[3].

Față de această stare de lucruri, este evident că explicația termenului românesc prin albaneză sau a celui albanez prin română nu e posibilă, acelaş sunet originar fiind redat, în fiecare limbă într-altfel. Explicația prin tracă e prin urmare, singura mulțumitoare.

VIAȚA ÎN COMUN A POPOARELOR BALCANICE. BILINGVISMUL

Viața în comun a popoarelor balcanice, organizația lor socială şi economică asemănătoare din trecut ar explica trăsăturile în comun ale limbilor vorbite de aceste popoare[4].

în această privință, cercetările lui Weinreich, bazate pe o documentar bogată şi variată, au arătat că bilingvismul provoacă nu numai anumit schimbări fonetice, dar şi modificări în morfologia şi sintaxa (ordinea cuvintelor) unei limbi, şi, precum e de mult stabilit, şi în lexic.

E. Seidel socoteşte că „transhumanta", practicată de popoarele balcanice întruneşte într-însa factorii politici şi social-economici comuni, care explic asemănările amintite[5].

Problema este de a şti dacă numărul păstorilor nomazi sau transhumanți, atît la nordul cît şi la sudul Dunării, a fost destul de ridicat pentru justifica efectele unui bilingvism, dacă nu în masă, dar cel puțin al unu mare număr de vorbitori avînd româna ca limbă maternă, amestecați c populații care vorbeau, alte limbi.

De fapt, pornind de la statisticile recente, constatăm că procesul indica mai sus se petrece astăzi pe o scară întinsă, şi, deci, cu atît mai mult în trecu

Mişcările de transhumantă ale păstorilor, precum şi nomadismul lor - căci se face deosebirea între transhumanta propriu-zisă, legată de locuri fix

[1] E. Seidel, *Zur Lehnpragung. Eine Aufgabe der vergleickenden Sprachwissenschaft,* *Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald,* Jahrg. VI, 1956-1957, p. 53 ş.u.; de acelaşi autor, *Probleme und Methoden der Balkanlinguistik,* în *Omagiu academicianului Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958, p. 775—788.

[2] Cf. A. Graur, *Coup d'oeil sur la linguistique balkanique,* în BL., **IV,** 1936, p. 35; „Cr deci cu Philippide că cea mai mare parte a cuvintelor pretinse albaneze din limba română trebu imputate substratului comun românei şi albanezei, şi sînt convins că au fost conserva sufixe aparținînd populației primitive". După I. I. Russu, *Dispariția limbii şi a populații traco-dace,* în SCIV, VIII, 1957, p. 260, numărul cuvintelor traco-dace din limba română ar de 170, „din care 70 există şi în limba albaneză".

[3] Problema e tratată amănunțit, mai sus, p. 242 ş.u. Expunerea lui Giovanni Aless consacrată acestei probleme, în lucrarea sa *Le lingue indo-europee nelVambiente Mediterra* Bari, f. d., e superficială.

[4] Franz Baron Nopcsa, *Albanien,* Berlin-Leipzig, 1925, p. 226 ş.u.: enumerarea e mentelor comune popoarelor balcanice din domeniul civilizației materiale: arhitectură, unel obiecte, îmbrăcăminte etc.

pentru văratic şi iernatic, pe cînd nomazii nu au locuri fixe — pot determina modificări lingvistice în limba migratorilor şi în limba populaţiilor în mijlocul cărora populaţia păstorească se aşază.

Izvoarele arată că păstoritul, începînd din veacul trecut, este în regres, în Peninsula Balcanică şi la nordul Dunării, din cauze economice şi politice. Dar e incontestabil că s-a trecut prea uşor peste acest criteriu de explicaţie.

Ov. Densusianu a afirmat că „ciobanii au rătăcit ca pe un pămînt al lor de la extremitatea nordică a Carpaţilor pînă în Balcani şi munţii Greciei" [1].

Sînt cunoscute migraţiile din trecut ale păstorilor români în Carpaţii de nord, pînă în Moravia, şi, în direcţia estică a teritoriului nord-dunărean, pînă la Bug. în teritoriul de la nordul Dunării, turmele de oi venite din ţările romaneşti nu depăşeau Cîmpia Dunării, iar în Peninsula Balcanică păstorii îşi limitează peregrinările în anumite regiuni. Se poate vorbi de un *„serni-nomadism"* al păstorilor de la nordul Dunării, în sensul că locurile de văratic şi de iernatic nu sînt întotdeauna aceleaşi. Turmele de oi de pe versantul nordic al Carpaţilor iernează în Transilvania, pe cînd cele de pe versantul sudic, în şesul Ţării Româneşti şi în Dobrogea [2]. în Peninsula Balcanică, creşterea oilor este ocupaţia de căpetenie a populaţiei româneşti. Adevăraţii nomazi se întîlnesc în Albania: această populaţie românească'locuieşte la'munte si la şes în cabane *(colive)*, formînd *cătune* [3]. Migraţiile păstorilor români din

[1] Ovid Densusianu, *Păstoritul la popoarele romanice,* Bucureşti, 1913, p. 14. El consideră ca un adevăr nestrămutat, ca românii au fost „în primul rînd un popor de păstori" (p. 16; Th. Capidan, *Românii nomazi,* Cluj, 1926, p. 175, n. 1, dă dreptate, în principiu, lui Densusianu! Afirmaţia, este, desigur, exagerată: cf. Traian Herseni, *Probleme de sociologie pastorală,* Bucureşti, 1941, p. 159). Din observaţiile critice ale lui P. Cancel asupra *Păstoritului* lui Ovid Densusianu (în Convorbiri literare, XLVII, 1913, p. 852 ş.u.), se pot reţine numai cîteva.

Românii din Macedonia, Epir, Albania şi Thesalia se ocupă pe lîngă creşterea vitelor, şi cu agricultura: N. B., *Agricultura la Aromâni,* în Lumina, II, 1904, p. 161-164. Aromânii din unele sate din Pind, odinioară păstori, practică agricultura: G. Zuca, *Păstoritul si agricultura la românii din Pind,* în Lumina, IV, 1906, p. 66-69. C. Patsch, *Das Sandschak Berat in Albanien,* Viena, 1904 *(Schrijten der Balkankomission,* Antiquarische Abteillung, III), col. 140: fărşeroţu din ţinutul Muzakia se ocupă, în cea mai mare parte, cu păstoritul şi sînt nomazi; constrînşi de necesităţi, ei practică însă şi agricultura.

De fapt românii au fost, în acea epocă îndepărtată, păstori şi agricultori. Trebuie însă precizat că e vorba de o agricultură rudimentară, de munte, făcută cu sapa şi practicată probabil de femei, bătrîni şi copii. Planta cultivată era meiul, care prezintă avantajul de a avea o vegetaţie de vară scurtă: mai-iulie. V. I. Claudian, *Alimentaţia poporului român.* Bucureşti 1939, £. 20 ş.u.

[2] în 1876, numărul oilor aparţinînd oierilor ardeleni se ridica la peste un milion, iar al păstorilor la 10 000. în masivul Paring, Em. de Martonne semnalează prezenţa, în lunile de vară, a unor turme^de 5000 de oi, cu 420 de ciobani. Em. de Martonne, *La vie pastorale et la transkumance dans les Karpathes meridionales,* în *Zu Fr. RatzeVs Gedăchtnis,* Leipzig, 1904, p. 227 ş.u.

în Dobrogea, aşa-zişii „mocani", nume dat populaţiei româneşti venite din Transilvania (în special din regiunile Braşov, Făgăraş şi Sibiu) sînt, în majoritatea lor, foşti ciobani rămaşi pe loc (pe la 1850, numărul oilor venite la iernat din Transilvania trecea de un milion). Instalarea lor s-a făcut la începutul secolului al XIX-lea. Statisticile de după 1878 arată că un sfert din populaţia Dobrogei e venită din Transilvania (cea 80 000 de oameni). V. D. Şandru, *Mocanii în Dobrogea,* Bucureşti, 1946. în trecut, au existat regiuni în care ocupaţia de căpetenie a locuitorilor era păstoritul, ca ţinutul Vrancei, în Moldova, al Cîmpulunguluij în Bucovina, sau Drăguşul, în Transilvania (Făgăraş): cf. Herseni, *op. cit.,* p. 156 ş.u.

[3] I. Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică,* în RIAF, VI, 1891, p. 128 ş.u. (Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1929); Th. Capidan, *Românii nomazi,* p. 66 ş.u.

M. Matei. *Developpement des villes roumaines,* Dacia, 8, 1969, p. 279—296: 1. oraşe create prin instalarea militarilor şi civililor (Tîrgovişte, Curtea de Argeş, Roman), 2. create prin aşezarea unor populaţii rurale: Tîrgşor, Suceava, Tg. Neamţ. 3. create prin acţiunea unor factori externi sau prin colonizare.

Peninsula Balcanică sînt atestate, cu începere din secolul al XIII-lea şi al XIV-lea, în Albania, în Epir, în Tracia şi în Tesalia; Călătorii străini în Peninsula Balcanică descriu spectacolul pitoresc al turmelor de mii de oi ale aromânilor, coborînd la^ şes cu 1 000 de cai, familii întregi cu copii şi bagaje şi doi preoţi (1815). în 1910, J. Cvijic a evaluatla 50—60 000 numărul oilor aparţinînd aromânilor [1].

Faptul că aromânii propriu-zişi şi românii din Albania vorbesc cel puţin două limbi ne lămureşte cu privire la efectele bilingvismului asupra acestor populaţii, în trecut şi în zilele noastre.

ÎNRÎURIREA CIVILIZAŢIEI BIZANTINE

în Peninsula Balcanică şi în ţările româneşti de la nordul Dunării aceasta este o realitate peste care nu se poate trece [2]. împărţirea Peninsulei Balcanice în două zone de influenţă, cea greacă la sud de „linia Jirecek", iar cea latină la nord de această linie, nu exclude influenţa civilizaţiei bizantine la nordul Dunării [3]. De altfel, istoria ţărilor româneşti ne învaţă că, prin biserica ortodoxă, în primul rînd, influenţa greacă a fost puternică în ţările noastre pînă în secolul al XIX-lea. Fenomene pur lingvistice, ca de exemplu, tendinţa de dispariţie a infinitivului în limba română, şi a înlocuirii lui prin dezvoltarea unui sistem omogen de propoziţii subordonate ca în limba greacă, nu pot fi explicate în afară de influenţa limbii greceşti. Faptul că fenomenul apare în dialectele italiene de sud, acolo unde s-a vorbit odinioară greceşte confirmă aceasta, după cum s-a arătat mai de mult [4].

în concluzie, vom spune că cei trei factori enumeraţi mai sus pot explica unele paralelisme dintre limbile balcanice.

Limbile balcanice alcătuiesc, deci, o „uniune lingvistică", în care asemănările, elementele comune şi direcţia evoluţiei lingvistice sînt determinate de existenţa aceluiaşi substrat, la două din ele (româna şi albaneza), şi de viaţa în comun a popoarelor balcanice [5].

(SCL, IX, 1958, p. 303-307)

[1] Cvijic, *Pen. Balk.* p. 177 ş.u. şi h., cu indicaţia migraţiilor păstoreşti, de la p. 1... Hoeg. 1925, I, p. 63 ş.u. a întîlnit pe aceşti păstori nomazi în Tesalia, Macedonia şi Epir. Cf. M. Gyoni, *La premiere mention historique-des Vlaques des Monts Balkans,* în Acta antiq. Acad. Scient! Hung., 1, 1951-1952, p. 495 ş.u.

[2] Limba greacă a avut o influenţă preponderentă în Albania, pînă în secolul al XIII-lea. M. Malecki *(Osservazioni sulV unione linguistica balcanica,* în *Atti del III. Congresso internazionale dei linguisti,* Firenze, 1935, p. 76) a insistat, de asemenea, asupra influenţei limbii greceşti moderne în Peninsula Balcanică. V. observaţiile lui Gerov, în t. XLIII, p. 122— 124.

[3] V. mai sus, p. 191 ş.u.

[4] V. mai sus, p. 237.

[5] în cursul celui de al patrulea Congres internaţional al lingviştilor, ţinut la Copenhaga în august 1936, N. S. Trubetzkoy ne-a împărtăşit de mai multe ori convingerea sa că „uniunea lingvistică" *(Sprachbund)* este un factor de care trebuie ţinut seamă, în cercetarea limbilor. El socotea că acest criteriu de explicaţie, neglijat în trecut, trebuie readus în atenţia lingviştilor

SITUAȚIA LIMBII ROMÂNE ÎNTRE LIMBILE BALCANICE

Româna este, după cum se ştie, o limbă romanică. Ea s-a dezvoltat însă într-un mediu deosebit de mediul celorlalte limbi romanice: limbile autohtone, ca şi cele vecine, erau diferite, civilizația, în răsăritul Europei, era alta.

Limba româna s-a format pe un teritoriu romanizat care cuprindea Dacia nord-dunăreană (regiunile actuale ale Olteniei, Banatului, Transilvaniei, Munteniei, sudul Moldovei, zona vecină din sudul Dunării, porțiunea de-a lungul Dunării şi Dobrogea), iar la vest şi sud-est provinciile romanizate care au fost dintotdeauna într-un contact administrativ şi comercial strîns cu Dacia, şi anume Dardania şi cele două Moesii.

^ațina^aj^nkă^cuprinde dalmata (dispărută astăzi), româna (dacoromâna şi dialectele române Sud-dunărene: macedo-, megleno- şi istroromâna), precum şi elementele latine din vocabularul albanez, bulgar şi sîrbocroat. Trebuie menționat însă că dalmata şi albaneza prezintă şi caracteristici proprii grupului occidental al limbilor romanice.

în primul rînd e necesar să trecem în revistă limbile pe care latina le-a găsit în Peninsula Balcanică şi în sudul țărilor dunărene, în momentul expansiunii sale în Europa orientală. Limba tracă şi, într-o măsură mai mică, ilira, aşa cum sînt ele atestate în rarele monumente vechi, în toponimia şi onomastica veche a Peninsulei Balcanice şi a țărilor dunărene; în al doilea rînd, compararea limbii române cu albaneza ne furnizează cîteva elemente comune celor două limbi, care se explică, în primul rînd, prin limba tracă.

Vom trece pe urmă la examinarea elementelor pe care româna le-a împrumutat din slava sudică şi care au reuşit să pătrundă în morfologia limbii române.

Este oare dacomoesiana un dialect al limbii trace, cum susțin unii cercetători?[1] Vechii istoriografi consideră că daco-geta (limba din'Dacia) este o limbă tracă (de ex. Strabon, VII, 3, 2).

Aceasta ne permite să tragem concluzia că, în orice caz, dacomoesiana prezenta divergențe dialectale: acest lucru este dovedit de examenul comparativ al elementelor de vocabular pe care româna şi albaneza le au în comun (aproximativ 82 de termeni); de fapt, corespondențele fonetice care se pot stabili între limba tracă şi română, pe de o parte, şi între limba tracă şi albaneză, pe de altă parte, arată că în numeroase cazuri româna şi albaneza, deşi pornesc de la aceeaşi sursă, prezintă totuşi tratamente diferite. Acest lucru ne permite să explicăm termenii respectivi în mod independent în fiecare limbă, pornind de la acelaşi cuvînt din tracă (v. mai jos).

Influența limbilor balcanice asupra românei s-a exercitat în nordul şi sudul Dunării; întrucît dialectele slave meridionale se întindeau de asemenea şi la nordul Dunării, astăzi este recunoscut faptul că limba română s-a format la nordul şi la sudul Dunării, începînd chiar din latina orientală.

[1] Vladimir Georgiev, *La toponymie ancienne de la Peninsule Balkanique et la these mediteraneenne,* Sofia, 1961, p. 5—11.

în ce priveşte faptele de civilizație reamintim că în perioada veche part meridională a Peninsulei Balcanice (după delimitarea aproximativă propu de K. Jirecek şi revizuită mai tîrziu de P. Skok) se afla sub influența civi lizației greceşti pînă la o linie care trecea la sud de Skopje, apoi.la vest Sofia, pînă la litoralul Mării Negre, trecînd la sudul munților Balcani (Ha mus). Cultura greacă depăşise însă această frontieră: provinciile roma Dacia Mediterranea sau Macedonia erau bilingve (latină şi greacă); se vorb greceşte de asemenea în Dacia Traiană. în Dobrogea, civilizația grea fusese adusă în oraşele de pe litoral de către coloniile greceşti, semnala aici încă din secolul'al VILlea î.e.n. Dealtfel grecii pătrunseseră în interi instalînd puncte comerciale pe Dunăre.

în afara elementelor privitoare la păstorit (obiecte, obiceiuri etc.), tran mise populațiilor româneşti din sudul şi nordul Dunării, amintim că aces fapte de civilizație sînt complexe: civilizația bizantină a fost transmisă popo relor balcanice, în evul mediu, prin intermediul cultului: biserica ortodo a vehiculat în felul acesta, începînd cu secolul al VUI-lea, limba greacă tot Orientul creştin.

Care sînt elementele pe care limba română le datorează limbilor balcani

în expunerea noastră, vom separa aceste fapte de cele datorate conta tului românei cu limbile slave meridionale. Vom examina aceste fapte partea a doua a prezentei lucrări.

Fonetică, ă. Sistemul fonetic al limbii române, raportat la cel lat s-a îmbogățit cu două foneme: vocalele *ă* şi *î*. Acestea sînt vocale din se medială. *î* este mai închis decît *ă,* şi nu este originar, într-o epocă vec

Acest timbru vocalic (în perioada cea mai veche a limbii române) prov din *ă*. Cît despre *ă,* prezența lui în română trebuie explicată ținîndu seama de timbrul vocalic asemănător din albaneză (notat *e)* şi din bulg (notat *is).*

ă are mai multe origini în română: provine din: 1. *a* neaccentuat: l *camisia* > dr. *cămaşă,* alb. *kemishe;* cf. bg. *căr-cărică, bastă-băstină; 2.* *o* latin neaccentuat: lat. *contra* > dr. *către,* lat. *consilium* > alb. *keshi* 3. din *e* neaccentuat: lat. *peccatum* > dr. *păcat,* alb. *mekat.*

n. Trecerea lui *n* intervocalic la *r,* printr-o fază intermediară *nr* şi na lizarea vocalei precedente a fost relevată în dacoromână, în evul mediu chiar astăzi, într-o regiune restrînsă din Transilvania. în albaneză, ro cismul lui *n* caracterizează dialectul tosc: *Shqiperi,* în timp ce ghega a păst pe *n: Shqjpni.*

Există deci un paralelism între română şi albaneză în tratarea oclusi nazale.

ct şi *cs.* S-a înregistrat tratamentul labial al acestor două grupe de c soane în română şi albaneză. Acest tratament se regăseşte în mai mu limbi din antichitate (dialectele greceşti, vechea macedoneană), iar ast în italiana meridională: lat. *lucta* > dr. *luptă, alb. lufte,* lat. *coxa>* *coapsă,* alb. *kofshe.*

Morfologie. Pronumele nehotărît şi adverbul. în română pronumele nehotărît şi,adverbul se construiesc prin adăugarea lui *-va* (< lat. *volet),* iar în albaneză prin a lui *-do* (alb. *duaj, dua* „will; liebe"): dr. *careva, undeva,* alb. *kudo, sado.*

Postpunerea articolului. Dintre toate explicaţiile care au fost date pentru a se lămuri acest fenomen în română şi în albaneză (dr. *omul bun,* alb. *njeriu i dijshem* „rhomme sage"), vom reţine pe cea care ia în considerare faptul că în română adjectivul care determină substantivul se aşază după substantiv: *qmul bun.* Acest fapt individualizează româna printre celelalte limbi romanice. Această poziţie a adjectivului a avut ca urmare postpunerea articolului la substantiv, prin absorbţie: *homo ille-bonus* a devenit *homo-ille bonus.*

Faptele limbii bulgare comportă o altă interpretare: ele se explică printr-o tendinţă la postpunere întîlnită în bulgară încă din vechea slavă, precum şi astăzi în unele graiuri ruseşti.

TENDINŢA ÎNLOCUIRII INFINITIVULUI CU CONJUNCTIVUL

în română se spune *vreau să mănînc.*

Această construcţie, cu conjunctivul, înlocuieşte infinitivul: *vreau a mînca* este imposibil, astăzi, în română. Inovaţia vine din neogreacă: încă din epoca Noului Testament infinitivul nu se mai întrebuinţează ca formă verbală în neogreacă: el s-a substantivat (şayl < cpaysîv) şi a fost înlocuit de conjunctivul construit cu o conjuncţie (îva): *boq* nou va TTUD „dă-mi să beau".

înlocuirea infinitivului prin conjunctiv este caracteristică. Fenomenul apare în limbi care fac parte din aceeaşi „uniune lingvistică" (procedeul este cunoscut de asemenea de bulgară, de slava macedoneană şi de albaneză) Faptele relevate în dialectele Italiei meridionale (Calabria de sud şi Terra d'Oţranto), care au înlocuit limba coloniilor greceşti stabilite aici încă din antichitate, confirmă explicaţia apariţiei acestui procedeu în Peninsula Balcanică sub influenţa neogreacă. în română, albaneză, slava macedoneană, bulgară şi sîrbocroată conjunctivul se introduce prin conjuncţiile *să, ie* sau *da.* (v. p. 239, 508).

SINTAXA

PROPOZIŢIILE FINALE

în română, albaneză, neogreacă şi bulgară propoziţiile finale sînt introduse cu ajutorul conjuncţiilor: dr. *(ca) să,* alb. *te,* ngr. va, bg. *da* urmate în română, albaneză şi neogreacă de subjonctiv, în timp ce propoziţiile completive sînt introduse cu ajutorul conjuncţiilor: dr. *ca, să,* alb. *qe (se),* ngr. *jzZq (nov,* ori), bg. *ce (sto):* dr. *m-am dus pînă la prăvălie ca să cumpăr pîine.*

VOCABULAR

DERIVAREA

Procedee asemănătoare se folosesc şi în formarea cuvintelor: *dr. c parte,* alb. *per-ane;* dr. *nici un,* alb. *asnje.* Sufixe: *-este: ciobăneşte,* alb. *-ish cobanisht; ş* în *uşor (< levis),* combinat cu *-ior,* cf. în albaneză *-sh* în *lem* „Knâuel", *-ză* formează substantive diminutivale: dr. *coacăză,* alb. *koka* „bomboane".

· CUVINTE

Româna şi albaneza au în comun aproximativ 82 de termeni. Prezen lor nu poate fi explicată prin albaneză în română, nici prin română în a baneză, deoarece nu există corespondenţe fonetice în acest sens. Ele provi din două *di^L^e^^_}m^*limbi comune, care a transmis fiecăreia crin ce două" limbi cuvintele respective, care* s-au conformat pe urmă regulilor sp cifice fiecărei limbi. Astfel, în română *î,* alb. *u,* rom. *s,* alb. *th* etc.[1] Cîteva di aceste cuvinte fac parte din terminologia păstorească *(baci, balegă, căpuş fluier, gălbează, gard etc.).* ••' '

Urmează enumerarea vocabularului de bază comun românei şi albaneze *abur* s.m. „vapeur": alb. *avull* s.m. „Dunst"; *argea* s.f. „sous-sol pour tissage du lin, voute d'une cave" : alb. g. *ragal* „Hvitte" ; *baci* s.m. „fromager joueur aux osselets qui a la main": alb. *bag* „fromager"; *balaur* s.m. „drago hydre, monstre": alb. *bolle* „grosse Schlange", g. *bullar* „Wasserschlange *balega* s.f. „fiente": alb. *baige* etc. „Kuh- und Pferdemist"; *baltă* s.f. „la etang, mârais, marecage, bourbier": alb. *balte* s.f. „Schlamm, Sumpf, To Erde"; *barză* s.f. „cigogne": alb. *bardhe* adj. m. „weiss"; *bască* s.f. „toiso laine": alb. *baske* s.f. „Fliess"; *bîlc* s.n. „flaque, mare, bourbier": aib. *pell pellk* s.m. „Weiher, Regenpfiitze. ; *bîr* interj, „cri d'appel du berger â s moutons": alb. *berr* s.m. „Schaf, Weidevieh"; *brad* s.m. „sapin": alb. *bred* „Tanne"; *brîu*-s.n. „ceinture": alb. *brez* s.m. „Gurtel"\ \ *buc* s.m. „balle d ble, flocons qui proviennent du battage des semences de chanvre ou de lin' alb. 6v^„pâglia"; *bucurie* s.f. „joie, allegresse", vb. *(a se) bucura* „se rejouir alb. *bukure* adj. „schon", *bukuri* s.f. Schonheit, *bukuroj* vb. „verschoneren" *bunget* s.n. „pârtie ou une foret est le plus epaisse": alb. *bunk,* det. *bung s.m.* „Eiche"; *buză* s.f. „levre; bord": alb *buze* s.f. „Lippe; Spitze, Ran Schnabel eines Gefasses"; *căciulă* s.f., „bonnet de fourrure": alb. *kesu* s.f. „Kopfbedeckung, Haiibe, Miitze, Nachtmutze"; *călbează, gălbează* s. „clavelee": alb. *kelbaze, gelbaze* s.f. „Leberegelkrankheit der Schafe"; *căpuş* s.f. „tique": alb. *kepushe* s.f. „Zecke"; *cătun* s.n. „hameau; cabane, fou creuse en terre; taniere": alb. *katunt* s.m. „Gebiet, Stadt, Dorf", *katun* „villaggio, borgata"; *ceafă* s.f. „nuque": alb. *qafe* s.f. „Kehle, Hals"; *cioar* s.f. „corneille": alb. *sorre* s.f. „Krahe"; *cioc* „bec, pointe, proue": alb. *go* s.m. „Fussfessel; Schnabel"; *ciuf* s.m. şi n. „tignasse; toupet (du cheval) huppe": alb. *cupe* s.f.' „langes Kopfhaar"; *ciump* adj., s.n. „bout, chico moignon": alb. *thump* s.m. „Stachel"; *ciupi* vb., „picorer, becqueter; cuei lir; pincer": alb. (g.) *cupis* „picke, beisse mit dem Schnabel"; *ciut, şut* ad

[1] Vezi tabelele de corespondenţă, mai sus, p. 241 ş.u.
[2] Pentru amănunte, mai sus, p. 244 ş.u.

„ecorne; ecourte; essorille", *ciută* s.f. „biche; daine": alb. *shut* adj. „ohne Homer", *shute* s.f. „Hirschkuh"; *coacăză* s.f. „groseille": alb. *coqe* „Beere, Baumfrucht"; *copil* s.m. „enfant, batard": alb. *kopil* s.m. „Knecht; junger Mensch"; *curpen, curpăn* s.m. „sarment de vigne sauvage; clematite des Alpes": alb. *kulper, kurpul* s.m., *kulpere* s.f. „Art. Schlingpflanze; clematite sauvage"; *cursă* s.f. „trappe; piege; embuche": alb. *kurthe* s.f. „Falie, Fangeisen"; *droaie* s.f. „bande, troupe; grande quantite": alb. *droe* s.f. „Furcht"; *druete* s.m. „piece de bois gros et court; piece detachee du tronc d'un arbre que Ton vient d'abattre, qui est sain, sans crevasses": alb. *dru,* det. *druja,* pl. *drute* s.f. şi m. „Holz, Baum, Stânge, Pfahl, Brennholz, pezzo di legno, bastone, piuolo"; *fărîmă* s.f. „miette; debris; brin, reste": alb. *therrime* s.f. „Splitter, Scherbe, Trumm, Broktrume"; *fluier, s.n. fluieră,* s.f. „flute, chalumeau": alb. *fljojere* s.f. „Flote, Pfeife"; *gălbează,* v. *călbează; gard* s.n. „cloture, enclos, clayonnage, haie seche, palissade": alb. *gardh* s.m. „Hecke, Zaun": *gard* „siepe"; *gata* adv. „pret": alb. *gat* adj. „bereit", *gatuaj* „bereite zu, koche, bilde, schaffe"; *ghimpe* s.m. „piquant, epine, aiguillon": alb. *gjemb* s.m. *gljimp, gljembe* s.f. „Dorn"; *ghionoaie* s.f. „pivert"; alb. *gjon* s.m. „Nachteule"; *ghiuj* s.m. „vieux": alb. *gjysh* s.m. „Grossvater"; *gogă* s.f. „croque-mitaine": alb. *goge* s.m. „Gespenst, Wauwau, zum Kinderschrecken"; *grapă* s.f. „herse": alb. *grep* s.m. „Angelhaken, Haken"; *gresie* s.f. „gres; pierre â aiguiser": alb. *gerrese* s.f. „Schabholz, Schabeisen, bes. der Topfer"; *groapă* s.f. „tombe; fosse": alb. *grope* s.f. „Grube, Graben, Grab; *grumaz* s.n. „cou gorge": alb. *gurmaz* s.m. „Kehle"; *grunz* s.m. şi n. „grumeau, pelote": alb. *grunde* s.f. „Kleie"; *guşă* s.f. „gorge; jabot, goitre; double menton": alb. *gushe* s.f. „Hals; Lâppchen des Hahns"; *hameş* adj., s.m. „avide": alb. *hames* s.m. „Fresser"; *jumătate* s.f. „moitie, demie": alb. *gjymes* „halb", *gjymese* s.f. „Hâlfte"; *lete, îndelete* adv. „lentement, sans se presser": alb. *i lehte* „leicht (levis und facilis)"; *leurdă* s.f. „aii des bois": alb. *hudher* s.f. „Knoblauch"; *măgură* s.f. „eminence, colline, tumulus": alb. *magule* s.f. „Hugel"; *mal* s.n. „bord escarpe, berge, rive (d'un fleuve), rivage (de la mer)": *alb. mal* s.m. „Berg, Gebirge"; *mare* adj. „grand, gros": cf. alb. *i math (i moli)* „gross"; *mărar* „camomille puante, pied d'alouette, fenouil de porc": alb. *maraj* s.m. „Fenchel, foeniculum officinale"; *mazăre* s.f. „pois; petit pois": alb. *modhulle* s.f. „Erbse"; *mînz* s.m. „poulain": alb. *mez* „mânnliches Fxillen von Pferd und Esel"; *moş* s.m. „vieux, vieillard; grand pere, aîeul": alb. *motsche, moshe* s.m. „Greis, Alter"; *mugur, mugure* s.m. „bourgeon": alb. *mugull* s.m. „Pfropfreis, Spross"; *murg* adj. „brun": alb. *murg* „dunkel, schwarz, grau"; *muşcoi, mîşcoi* s.m. „mulet": alb. *mushk* s.m. „Maulesel"; *năpîrcă* s.f. „vipere": alb. *neperke* s.f. „Viper, Natter"; *noian* „ocean, imensite": alb. *uje* s.f. „Wasser", *ujane* s.f. „ocean"; *părău, pîrău* s.n. „torrent, ruisseau": alb. *perrua, prrua,* det. *p'erroi* s.m. „Bett eines Flusses, Baches; Bach, Tal, Waldstrom"; *pupăză* s.f. „Huppe": alb. *pupe* s.f. „Wiedehopf", *pupce, pupze, pupa* s.f., „upupa, uccello", *pupe, pupeze* s.f. „upupa, uccello"; *rînză* s.f. „gesier; caillette (estomac des ruminants)": alb. *rendes* s.m. „Lab"; *sarbăd* adj. „aigre, aigrelet (en parlant du lait), fade": alb. *(i)tharte, (i)tharbet* adj. „sauer; acido"; *sc^iăra* vb. „battre le briquet, faire jaillir des etincelles: etinceler": alb. *sJtkrep* vbV„schlage Funken; Feuer; far cilecca"; *scrum* s.n. „cendre": alb. *shkrumb* „alles verkohlte, verbrannte"; *sîmbure, sîmbur* s.n. „noyau; pepin": alb. *thumbez* s.f. „Knopf", *thumbull, sumbull* s.f. „Knopf"; *spînz* s.m. „hellebours purpurascens": alb. *shpender* s.f. „elleboro"; *strepede* s.f. „ciron" (ver du fromage)": alb. *shtrep* s.m. „Wurm, Made"; *strungă* s.f. „defile; bercail, parc â brebis": alb. *shtrunge*

s.f. „Abteilung des Pferchs, in dem die Ziegen gemolken werden"; *şopîrlă* s.f. „lezard": alb. *shapi* s.m. „Eidechse"; *ştiră* s.f. „sterile (en parlant des animaux et des femmes)": alb. *shtjerre* s.f. „Lamm, junge Kuh"; *şut v. ciut; ţap* s.m. „bouc": alb. *cap, cjap* „Ziegenbock", *cape* s.f. „Ziege"; *ţarc* s.n. „parc â bestiaux": alb. *thark* s.m. „Hiirde, Pferch; recinto di siepe per ovile o porcile"; *ţeapă* s.f. „pointe (d'un pieu); pal; piquant": alb. *thep* s.m. „punta; roccia o sasso che termina in punta"; *urdă* s.f. „fromage blanc tire du petit lait qui est reste apres la fabrication du fromage â la pie": alb. *udhos* s.m. „Kâse"; *vatră* s.f. „foyer, âtre": alb (g) *voter,* (t.) *vatre* „Herd, Feuerstelle" (cuvîntul are reprezentanţi în limbile slave); *viezure* s.m. „blaireau": alb. *vjedhull* s.f. „ein getreidefressender Vierfussler, Hamster oder Dachs"; *zară* s.f. „liquide blanchâtre, aigrelet, qui provient du lait, apres en avoir extrait Ie beurre": alb. *dhalle* s.f. „saure Milch"; *zgardă* s.f. „collier que Yon met --our du cou * u cluen": alb. *shkardhe* s.f. „Hundekette".

Elementele enumerate mai sus acordă limbii române un caracter profund particular în cadrul limbilor romanice. Raportată la limbile balcanice, limba română (reprezentată la sudul Dunării de aromână, megleno- şi istroromână, iar la nordul Dunării de dacoromână) ne apare ca o limbă care posedă însă unele trăsături specific balcanice, de exemplu postpunerea articolului sau înlocuirea infinitivului cu conjunctivul.

Prin alte trăsături, româna este foarte apropiată de albaneză: faptele de vocabular pledează în acest sens.

II

Vom trece acum la examinarea elementelor pe care limba română le-a dobîndit în urma contactului său cu slava meridională, şi anume cu graiurile de tip bulgar, începînd cu sfîrşitul sec. V şi sec. VI al erei noastre.

în ce prheşte teritoriul pe care s-a produs acest contact, el trebuie fixat atît la noidul cît şi la sudul Dunării: la venirea lor, produsă la sfîrşitul sec. V şi în sec. VI, slavii au ocupat mai întîi regiunile situate la nordul Dunării, pentru ca în cursul secolelor VI şi VII să treacă Dunărea şi să ocupe în întregime Peninsula Balcanică, pînă departe spre sud, insulele Mării Egee, iar la sud-vest cîteva cetăţi de pe coasta dalmata. De asemenea trebuie să se ţină seama de constituirea primului stat bulgar (679).

Influenţa slavei meridionale asupra limbii române s-a reînnoit în cursul secolelor, prin aportul populaţiilor slave situate la nord de noua lor patrie dunăreană, forma cuvintelor slave fiind adaptată în mod continuu la noua pronunţare. Din această cauză elementele slave din limba română prezintă trăsături mai noi decît cele din neogreacă, unde fondul de cuvinte slave nu a fost reîmprospătat.

La începutul raporturilor dintre slava meridională şi română, elementele slave pătrunse în română au un caracter net popular. Dar începînd cu sec. X — XI, cînd se constituie statele feudale româneşti, se introduc elemente slave aparţinînd vocabularului de cancelarie, administrativ şi bisericesc, întrucît românii au adoptat cultul slav ortodox în sec. XI[1]. <

[1] V. mai sus, p. 267.

Fără îndoială, o mare parte a slavilor de limbă bulgară care se găseau la nordul Dunării şi-au părăsit limba învăţînd limba română: cauza acestui proces este prestigiul de care se bucura civilizaţia romană, precum şi rolul economic dominant al populaţiei romanizate.

Convieţuirea populaţiilor slave cu românii explică, aşadar, într-un mod satisfăcător, caracterul şi rezultatele influenţei slavei meridionale asupra limbii române.

*

Cele mai vechi elemente slave care au pătruns în limba latină a populaţiilor romanizate, devenită mai tîrziu limba română, posedă trăsăturile limbii bulgare. Aceste trăsături sînt caracteristice şi cîtorva cuvinte intrate în română prin intermediul maghiarei: astfel sînt verbele în *-uire* *(alcătui, bănui, bîntui, făgădui)* şi cuvîntul *gînd* (cu *o* + *n* trecut la *ăn* şi apoi la *în* în română, ca în cuvintele slave cu *o,* redat în română prin *ăn,* trecut ulterior la *în).*

Printre trăsăturile bulgare ale elementelor slave din limba română trebuie semnalat tratamentul *eă* < v. sl. *<e,* şi tratamentul *şt, jd* a v.sl. *St, zd:* dr. *sfeşnic, primejdie.*

Fonetica. Fără îndoială, iodizarea lui *e* iniţial în română se datoreşte influenţei slave: *el* > *iei,* la fel şi introducerea în sistemul consonantic românesc a spirantei surde *h:* dr. *hrană:* v. sl. *xrana.*

Morfologia. Vom semnala, mai întîi, introducerea desinenţei *o* la vocativul singular al substantivelor feminine comune şi al numelor de persoană: *soro, Anico.* Procedeul numărătorii de la 11 la 19 reproduce sistemul slav: dr. *unsprezece:* v.sl. *jedinu na desele,* şi chiar procedeul numărătorii zecilor, de la 20 la 90: dr. *douăzeci:* v.sl. *duva deseti.* Apoi numărătoarea unităţilor zecilor: dr. *şaizeci şi trei:* v. *sl.şesti desetu i (ti) trije.* Numeralul „sută": dr., ar. *sută* reproduce pe v. sl. *suto.* Cuvîntul a pătruns în română într-o perioadă îndepărtată, după cum o dovedeşte tratamentul neobişnuit *u* al lui *u* slav (w slav, în română, este redat prin zero sau prin *o,* cînd împrumutul datează din epoca în care *u* a fost vocalizat în bulgară). Cuvîntul *sută* a pătruns în română, cînd *u* era încă conservat în slavă (v. ELG, p. 414; Pătruţ, CL, XIII, 1968, p. 87—89). Scurtarea formelor de infinitiv s-a făcut, fără îndoială, sub influenţa bulgară *(cântare > cînta),* unde există procedeul **eli**minării lui *-ti* de la infinitiv. Cît priveşte aspectul verbal, el n-a fost introdus în română. Prefixarea verbelor cu ajutorul lui *po-* (rar): *ponegri (< negru), pre- (preface), răs- (răsfira)* sau *ză-* (rar): *zăurdi (< urdă)* nu e decît un slab ecou al aspectului verbal slav. în schimb, flexiunea reflexivă, sub influenţa slavă, are o largă întrebuinţare în limba română: *ruga* > *a se ruga* etc.

Vocabularul — în domeniul vocabularului influenţa slavei meridionale asupra limbii române este deosebit de activă: există cuvinte slave care au intrat în vocabularul de bază al limbii române, iar altele în sectorul cuvintelor disponibile (cuvinte cu o frecvenţă redusă, dar Uzuale şi utile, cum sînt „cămaşă", „braţ", „nas", „ochi" etc.). Citàm cîteva dintre acestea: *drag, iubi, plăti, prieten, primi, scump* etc.

III

Limba română este singura supravieţuitoare a latinei orientale care, în timpul vieţuirii în comun cu limbile neromanice din Peninsula Balcanică, a căpătat de-a lungul secolelor caractere neromanice care-i dau o fizioncmie aparte printre celelalte limbi romanice,

După cum s-a văzut mai sus, influenţa slavei meridionale n-a putut schimba caracterul fundamental romanic al limbii române, căci instrumentele gramaticale ale limbii române sînt de origine latină: fără ajutorul lor nu se poate forma nici o propoziţie în limba română. Acest lucru rezultă din analiza oricărei propoziţii româneşti. Să luăm, spre exemplificare, o propoziţie formată cu cuvinte de origine slavă: *iubesc foarte mult pe prietenii mei dragi.* Această propoziţie cuprinde 3 cuvinte slave: *iubi, prieten* şi *drag.* Dar toate instrumentele gramaticale sînt de origine latină: *-esc,* sufix verbal latin (< *-isc),* *foarte* (lat. *forte),* serveşte la formarea superlativului, *mult* (lat. *multum),* *pe* (lat. *per),prietenii,* cu desinenţa pluralului şi articolul (< lat. *Mi),* *mei* adj. posesiv (< lat. *meus), dragi* cu *i,* marca pluralului.

Analiza de mai sus lămureşte problema apartenenţei limbii române la limbile romanice şi a situaţiei limbii române printre limbile balcanice,

E necesar să atragem atenţia asupra faptului că slavii din nordul Dunării şi-au pierdut limba, în timp ce în sudul Dunării limbile autohtone (traca, dacomoesiana, ilira) şi latina au dispărut, în favoarea slavei meridionale.

Dar limba greacă s-a menţinut pe toată întinderea teritoriului situat la sud de linia de demarcaţie stabilită de Jirecek (v. mai sus); la fel şi albaneza, într-o regiune, e adevărat, slab slavizată.

Situaţia românei între limbile balcanice este deci aceea a unei limbi romanice, vorbite la nord şi la sud de Dunăre, „care a trăit izolată de limbile romanice occidentale, începînd cu sec. V şi s-a dezvoltat în contact strîns cu limbi neromanice, contact din care au rezultat schimbări reciproce. Împrumuturile de vocabular făcute din română, în primul rînd de bulgară şi p[e] urmă de sîrbocroată şi de albaneză, privesc istoria fiecărei limbi balcanice.

Trebuie menţionate, de asemenea, faptele de civilizaţie pe care româna le are în comun cu popoarele balcanice şi care se dezvoltă paralel cu faptele de limbă semnalate mai sus.

Situaţia deosebită a limbii române printre limbile romanice îşi găseşte deci explicaţia în condiţiile geografice, etnografice, politice şi culturale în care s-a dezvoltat limba română în decursul secolelor, în lumea balcanică,

(SCL, XVI, 1965, p. 313-322)

ASUPRA REPARTIZĂRII DIALECTALE A ISTROROMÂNEI

Apariţia „studiilor" lui S. Puşcariu[1] oferă un prilej binevenit pentru a examina din nou repartizarea dialectală a istroromânei, în lumina cercetărilor sale: istroromâna este un dialect dacoromân transportat de emigranţi în părţile Istriei cu începere din secolul al X-lea, după cum au susţinu[t]

[1] ***Studii istroromâne, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan', II: Introducere, gramatica, caracterizarea dialectului istroromân', III: Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosare,*** Bucureşti, Cultura Naţională, 1926 şi 1929: 2 voi. 8°, XV-370 pag. (plao[ş]) şi 334 pag. (Academia Română, ***Studii şi cercetări,*** XI şi XVI). V. dările de seamă **ale** I[...] Ov. Densusianu, GS, III, p, 445*-451; P. Skok, ***Sl.,*** VIII, p. 605 ş.u., şi C. TagUarM, ***Sh$ rumeni,*** IV, p. 178-182.

Ov. Densusianu şi I. Popovici[1], sau istroromâna este un dialect aparte, distinct de dacoromână, după cum susţine Puşcariu?

Volumul II al *Studiilor istroromâne,* consacrat gramaticii descriptive a dialectului, pe baza materialului adunat de toţi cercetătorii, constituie un compendiu care poate permite unele precizări: Puşcariu a întovărăşit această gramatică descriptivă de o preţioasă *introducere,* în care expune, după ştirile istorice, migraţiunile spre Istria ale strămoşilor istroromânilor precum şi cunoştinţele ce le avem despre locuinţele lor actuale; ultima parte a volumului e consacrată „caracterizani" dialectului istroromân, adică problemei ce ne-am propus să o examinăm aici.

E de la sine înţeles că repartiţia dialectală a istroromânei nu poate fi stabilită decît luîndu-se în consideraţie faptele de limbă.

Ov. Densusianu şi I. Popovici au stabilit o serie de paralelisme între istroromână şi dacoromână; pentru a avea putere probantă, aceste paralelisme trebuie să fie de natură dublă:

1. pe de o parte, trebuie ca structura generală a istroromânei să fie identică cu structura generală a dacoromânei;

2. pe de altă parte, dacă e vorba să regăsim în istroromână trăsături particulare ale cutărui grai dacoromân, trebuie ca paralelismele stabilite să nu poată fi datorate întîmplării şi să nu poată fi explicate prin consideraţia că dialectele unei aceleiaşi limbi, după o epocă de comunitate, inovează în aceeaşi direcţie, deşi separate. Cu alte cuvinte, trebuie ca, pe de o parte, în istroromână şi, pe de altă parte, în cutare grai dacoromân, să existe o serie de particularităţi lingvistice comune, particularităţi care nu se regăsesc în restul dialectului dacoromân şi care postulează o origine comună sau un împrumut direct din dacoromână.

Aceste două categorii de paralelisme între istroromână şi dacoromână există: „dacă am dezbrăca dialectul istroromân de împrumuturile şi de inovaţiile ivite după izolarea acestui dialect, el ar avea aspectul unui subdialect dacoromân", ne spune Puşcariu (II, p. 342); aceasta în ceea ce priveşte structura generală a istroromânei; în ceea ce priveşte apropierile caracteristice care au fost stabilite între istroromână şi graiul din Banat şi Ţara Haţegului de către Densusianu şi Popovici, Puşcariu a arătat că unele din ele nu sînt probante (II, p. 336). Dar, pe lîngă aceste paralelisme, care nu au valoare probantă, sînt altele „remarcabile" (II, p. 339) şi „impresionante" (II, p. 341) prin numărul lor. Cum se explică ele? Puşcariu nu ne-o spune. Pentru că nici constatarea sa că graiul strămoşilor istroromânilor este „de aproape înrudit" (II, p. 311) cu dacoromâna, nici faptul admis de dînsul că, într-o epocă veche, strămoşii istroromânilor au trăit în contact cu dacoromânii după despărţirea grupului aromân (II; p. 345), nu explică prezenţa acestor elemente comune care provin dintr-un stadiu lingvistic dacoromân evoluat.

Putem verifica aceste concluzii cercetînd gramatica descriptivă alcătuită de Puşcariu; în urma unei astfel de cercetări, rămînem cu convingerea că istroromâna e un grai dacoromân care a suferit, în Istria, o serie de influenţe străine şi care a evoluat independent de dacoromână, după despărţire.

Această concluzie, fireasca, nu este adoptată de Puşcariu: părerea sa este că istroromâna reprezintă un grup aparte, româna „apuseană", separat de grupul dacoromân.

[1] Densusianu, H.d.l.r., I, p. 337 ş.u.; Popovici, Istr. I,~1914, ,p. 122-129.

Constatăm, deci, o nepotrivire între fapte şi interpretarea lor: şi deoare Puşcariu nu justifică această concluzie prin argumente lingvistice, rămî să ne transportăm pe terenul istoric, pentru că argumentele sale sînt de acea tă natură.

S. Dragomir[1] a reunit în studiile ce le-a consacrat românilor din Serb vlahilor şi morlacilor, tot ceea ce ne dau izvoarele istorice cu privire la po laţia românească din nord-vestul Peninsulei balcanice în cursul evului med

Din studiile sale se desprind aceste concluzii:

1. Românii din Serbia nu trebuie confundaţi cu vlahii şi morlacii c nord-vestul Peninsulei balcanice; aceste două populaţii formează două g puri separate.

2. Strămoşii istroromânilor vin din apropierea Dunării.

Vlahii din Bosnia şi din Croaţia trebuie consideraţi ca strămoşii co nilor români din insula Veglia şi din Istria. Probă: rotacismul, atestat Bosnia şi Croaţia în sec. al XV-lea şi al XVI-lea. Elementul românesc este, deci, autohton în Dalmaţia; dialectul istroromân, atît de apropiat dacoromână— şi faptul că vlahii semnalaţi în 1491 în insula Veglia sînt o docşi şi bine diferenţiaţi, prin confesiunea lor, de croaţi[2], vorbesc de a menea împotriva acestei ipoteze.

Aceste concluzii importante sînt coroborate de argumente lingvist Graiul românilor atestaţi în Serbia, cu începere din sec. al XII-lea, nu cunoa rotacismul şi nu prezintă nici o particularitate deosebită de dacoromâ De la aceste populaţii, albanezii au făcut cîteva împrumuturi lexical Dimpotrivă, graiul strămoşilor istroromânilor, atunci cînd e atestat în colele al XV-lea şi al XVI-lea, e caracterizat prin rotacism[3]. Aceasta înseamnă, fireşte, că graiul *tuturor* vlahilor şi morlacilor era caracterizat p această particularitate fonetică: dar cel puţin o parte din această popula şi anume cea atestată în Bosnia şi în Croaţia la sfîrşitul sec. al XV-lea XVI-lea şi populaţia care s-a stabilit în urmă în insula Veglia şi în Is cunoştea inovaţia.

Aşadar, nu avem nici o probă lingvistică care să ne permită să presu nem că istroromâna reprezintă un grai românesc din nord-vestul Penins Balcanice care ar fi fost diferit de dacoromână, ci dimpotrivă; caracterist istroromânei nu îngăduie decît concluzia că istroromâna este un dia dacoromân. Este probabil că populaţiile care au adus graiul dacoromâ Istria s-au suprapus peste o populaţie romanizată, fixată anterior ac Dar nimic, în structura istroromânei, nu cere să fie explicat prin acest elen romanizat autohton.

[1] *Vlahii si Morlacii,* Cluj, 1924; *Originea coloniilor române din Istria,* Bucureşti, (AAR., ser. 3, t. II, ist.); *tîber die Morlaken* (Maupo-P^axoi) *und ihren Ursprung,* Bucu 1924 *(Bulletin de la Section hist, de VAcademie Roum.,* t. XI, p. 115—126).

[2] M. G. Bartoli, *Studi di filologia romanza,* VIII, p. 621—622; S. Dragomir, *O coloniilor române din Istria,* 1924, p. 20.

[3] S. Dragomir, *Vlahii din Serbia în sec. al XII-lea — al XV-lea,* în AIN, I, 1922, p. 27 Cf. în această privinţă observaţiile lui B. P. Hasdeu asupra numelor proprii româneşt hrisovul lui Ştefan Dusan *(Arch, ist.,* III, p.. 178 ş.u.); Th. Capidan, AIN, II, 1924, p. 110 „în marea lor majoritate (românii din Serbia) trebuie să fi fost români, care ţineau de ra de miazănoapte a românismului dunărean" (111) şi Ov. Densusianu GS, III, p. 449. S-c pl. *kerovi* „levrier qui excelle â flairer et â depister le gibier", relevat de P. Skok *(A prop nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais,* in A. Arb. St., II, 1925, p. 335) nu cont această constatare: cuvîntul a fost împrumutat populaţiei cu rotacism care s-a stabilit în £n insula Veglia: *Funtura* şi *Fintira* (cf. istr. *fântâre* „fîntînă", Skok, *loc. cit.,* p. 333).

[4] N. Jokl, *Rumănisches im Albanischen,* în RF, II, 1929, p. 246 ş.u.

[5] S. Dragomir, *Vlahii şi Morlacii,* p. 63: Petar *Zmantare* (şi *Zmantara),* n. pr. în C (1579 şi 1581) şi *Sarebire* (sat) în Bosnia (1458).

„Nu avem nici un indiciu serios de ordin istoric sau lingvistic", ne spune Puşcariu, „care să ne îndreptăţească a crede că românii apuseni ar fi venit din alte regiuni în părţile unde ni-i atestă întîiele documente. Ştim pozitiv că în aceste ţinuturi exista odinioară o puternică populaţie romanizată. Dacă, după un hiatus de cîteva veacuri, reapare în istorie pe aceleaşi locuri un neam care vorbea o limbă romanizată, este firesc ca — pînă la proba contrarie — să presupunem că această populaţie continuă pe cea veche" (II, p. 352).

Să examinăm acest raţionament în lumina constatărilor de mai sus.

Am văzut că faptele nu justifică gruparea istroromânei într-un dialect aparte. Densusianu şi Popovici admit că strămoşii istroromânilor au plecat spre Istria de la nordul Dunării, din părţile Banatului şi Ţării Moţilor; în favoarea acestei teorii ar vorbi apropierile care au fost stabilite între istro-română şi graiul dacoromân din aceste regiuni. Acest punct de vedere a fost combătut de P. Skok[1]. Skok nu a observat, însă, că paralelismele în chestiune presupun un stadiu lingvistic evoluat[2], după toate probabilităţile posterior secolului al XIII-lea. Nu ar fi exclus, prin urmare, ca aceste paralelisme şă fie datorate unui aport secundar, suprapus în istroromână peste vechiul fond rotacizant. în adevăr, izvoarele ne arată că populaţiile româneşti care s-au stabilit în insula Veglia şi în Istria s-au succedat în cursul veacurilor al XV-lea şi al XVI-lea[3]. Nu putem şti cu preciziune *de unde* au plecat strămoşii istro-românilor, pentru că am văzut că dacoromâna se vorbea în mod normal la sudul Dunării, dar nimeni nu contestă că dacoromâna se vorbea în secolul al XIII-lea şi la nordul fluviului.

' în ce priveşte *data* cînd strămoşii istroromânilor s-au despărţit de restul populaţiei de grai dacoromân, avem două posibilităţi să o stabilim:

1.. istroromâna nu are elemente ungureşti, deci despărţirea s-a făcut înainte de secolul al XIIL1ea sau în cursul secolului al XIII-lea[4];

2. această dată e confirmată de momentul cînd vlahii sînt semnalaţi pe coastele Dalmaţiei şi în interior; secolele XIII, XIV şi XV[5].

Aşadar, avem probe că dacoromâna se vorbea la sudul şi la nordul Dunării în epoca pe care o putem numi „dacoromână comună", adică înainte de plecarea strămoşilor istroromânilor spre vest; pe de altă parte, nu avem

[1] P. Skok, *loc. cit.,* p. 332 ş.u.: „Si done l'istro-roumain a jamais 6te en contact avec Ie daco-roumain, et il n'y a pas lieu d'en douter, ce n'etait surement pas au nord du Danube, mais plut6t au sud de ce fleuve" (334—335). Cf. Id., *SL,* VIII, p. 605 ş.ii.: „(M. Puşcariu) a raison de considerer les Istro-Roumains comme le dernier rejeton encore vivant des Roumains occidentaux".

[2] V. Puşcariu, *loc. cit.,* II, p. 340—341: *vet,* infinitivul scurtat, *vreaş, lucru.*

[3] Ştirile privitoare la instalarea coloniştilor morIaci în Istria, în sec. al XIV-lea—al XVI-lea, sînt înfăţişate de I. Popovici, *op. cit.,* I, p. 126—128; cf. Puşcariu, II, p. 31 ş.u.

[4] Ungurii au pătruns în Ardeal la sfîrşitul veacului al XI-lea: Valea Someşului e cucerită în întîia jumătate a secolului al XII-lea, sudul Ardealului în cursul veacului al XII-lea; stăpînirea ungurească asupra Ardealului e desăvîrşită de abia la începutul veacului al XIII-lea. Astăzi nu se mai poate susţine că elementele ungureşti au pătruns în dacoromână încă din veacul al X-lea (Densusianu, H.d.l.r., I, p. 370): raporturile dintre români şi unguri; în Ardeal; nu pot fi în nici un caz anterioare secolelor al XII-lea şi al XIII-lea; argumentele lingvistice nu contrazic această concluzie: cele mai vechi elemente ungureşti pătrunse în dacoromână nu presupun nn stadiu lingvistic anterior veacului al XII-lea (cf. Treml, ULR, VIII, p. 25 ş.u.). V. G. Teutsch, *Gesch. der. Siebenbiirger Sachsen,* I, Sibiu, 1925, p. 5 ş.u.; J. Szekfii, *Der Staat Ungarn,* Stuttgart-Berlin, 1918, p. 31 ş.u.; A. Domanovsky, *Die Gesch. Ungarns,* Munchen-Leipzig, 1923, p. 46 ş.u.; F. Eckhardt, *Introd. ă Vhist. nongroise,* Paris, 1928, 13 ş.u. Cf. Aug. Bunea, *încercare de istoria Românilor pînă la 1382,* Bucureşti, 1912, p. 126—127 şi N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria,* I, Bucureşti, 1915, p. 31—32.

[5] M. G. Bartoli, *Das Dalmatische,* Viena, 1906, col. 195.

probe că ar fi existat vreodată un grup lingvistic „apusean", opus celui dac român; cu alte cuvinte, numele de „română apuseană" dat de Puşcariu poa fi acceptat numai ca termen geografic, pentru comoditatea cercetării; el r răspunde, însă, unei realităţi lingvistice: româna apuseană este un diale dacoromân[1].

Dacă sîntem fixaţi în privinţa grupării dialectale a istroromânei şi soc tim că faptele au adus „proba contrarie" invocată de Puşcariu, ne rămî să mai examinăm cîteva amănunte, în legătură cu rotacismul şi cu fonetism cuvintelor *kl'ept* „piept" şi *câptir* „pieptene".

Istroromâna cunoaşte rotacismul. Trebuie admis că graiul strămoşi istroromânilor, cînd aceştia au emigrat spre vest, cunoştea această inova fonetică. în adevăr, ipoteza lui Skok, după care rotacismul s-ar fi petrec în mod independent în istroromână şi în dacoromână, poate fi cu atît m puţin susţinută, dacă admitem, după cum am văzut, că istroromâna e grai dacoromân rotacizant[2].

Cu toate că rotacismul e normal în istroromână, toţi cercetătorii înregistrat şi cuvinte fără rotacism. Dacă eliminăm formele în care lip rotacismului se poate explica prin faptul că ele au fost împrumutate sub ac aspect fonetic din limbile învecinate (croata, slovena, italiana)[3], rămîn totu vreo cîteva ireductibile la această explicaţie: *eu tsin (jo tzin),* înregist de Ascoli, cu următoarea observaţie importantă: „parohul Micetich mă asigu că a notat în mai multe exemple din Jeiăni *n* conservat, devenit *r* în Valdars şi numele toponimice: *Marzini, Kracun, Krbun;* prezenţa lui *n* aici ar datorată disimilării consonantice: *r—r > r—n(*Puşcariu, II, p. 282, 284, 2 312). Acest proces implică însă o lege fonetică, şi fonetisme ca *tirer* „tînă *virer* „vineri" arată că presupusa,lege a fost inoperantă, în istroromân aşadar, apariţia lui *n* în aceste cuvinte trebuie explicată pe altă cale.

Prezenţa acestor cuvinte care nu cunosc rotacismul în istroromâ nu poate fi explicată decît dacă admitem că ele au fost aduse în Istria această formă fonetică de o populaţie de grai dacoromân care nu cunoş rotacismul. Căci, în unele cazuri (Puşcariu, II, p. 112), cuvintele au fost în gistrate sub două aspecte fonetice: cu şi fără rotacism[6].

La această concluzie ne duce şi examinarea cuvintelor *kl'ept* şi *câp* Am dat altădată motivele pentru care cred că trebuie să plecăm, pentr explica fonetismul acestor cuvinte, de la formele cu *k'*- şi cu c- iniţiali, ac

[1] Mărturiile anterioare secolului al XIII-lea, care ar semnala prezenţa unui eler românesc pe coasta Adriaticei, nu privesc această populaţie, ci populaţia romanizată autoh de acolo. Cf.^Bartoli, *Studi difilologiaromanza,* VIII, p. 616 ş.u., şi Puşcariu, II, p. 13: „ însă foarte greu a desluşi astăzi, din ştirile şi din numirile păstrate în documente şi scoas iveală mai ales de Jirecek. dacă avem a face, în sec. IX—XII, cu români sau cu romani vorbeau limba dalmata".

[2] Skok, *A propos du nasalisme...,* p. 334: „Meme pour le rhotacisme istro-roumain, i des preuves balkaniques (numele rotacizate din Bosnia şi din Croaţia) dont il resulte qu phenomene a du se produire aussi bien au sud du Danube, quelque part dans les Balka

[3] V. listele întocmite de Puşcariu, II, p. 110 ş.u., 312, şi Ov. Densusianu, GS, II, p. 3 392; III, p. 448—449. [Tiktin, *ZRPh.,* 28, p. 701: admite realitatea pron. *puine, pane,* c rată unei „jungeren Nachschuben von Einwanderern".]

[4] Puşcariu, II, p. 113.

[5] *Idem,* II, p. 312 şi Densusianu, *loc. cit.; mîniu* (Weigand, Popovici), relevat de Puşc *loc. cit.,* trebuie eliminat din lista cuvintelor care nu prezintă rotacismul: textele dacoror rotacizante din veacul al XVI-lea cunosc numai forma cu *n,* ceea ce confirmă etimonul gr al acestui cuvînt (uavia); forma rotacizantă dată de Maiorescu e, desigur, inventată de dî

[6] Dacă admitem această explicaţie, atunci se poate ca şi celelalte cuvinte fără rotac a căror prezenţă a fost explicată printr-o influenţă străină, să fi fost aduse sub acest a

de la forme palatalizate şi asibilate, care au fost aduse sub acest aspect fonetic de colonişti instalaţi mai tîrziu în Istria \

Vedem, prin urmare, cum cercetarea istroromânei, în trecut si în zilele noastre, impune următoarele concluzii:

1. Istroromâna este un grai dacoromân transportat în Istria; emigrarea spre Istria s-a petrecut înaintea sau în cursul secolului al XIII-lea[2].

2. Limba celor care au dus istroromâna în insula Veglia si în Istria cunoştea rotacismul.

3. Urmele trecerii acestor populaţii spre vest sînt atestate în Bosnia şi Croaţia în sec. al XV-lea—al XVI-lea.

4. Trebuie să presupunem că la o epocă posterioară instalării în Istria, o populaţie de grai dacoromân, cu particularităţi lingvistice care se regăsesc astăzi în graiul dacoromân din părţile Banatului şi Ţării Haţegului, s-a suprapus peste populaţia care vorbea cu rotacism, şi a introdus în istroromână cuvinte nerotacizate şi expresii particulare acestei regiuni.

(GS, V, 1931- *(mi,* p. 1-9).

DESPRE ROMÂNESCUL ă

într-un studiu recent consacrat vocalei *ă* din limba română, Emil Petrovici ajunge la concluzia că *ă* nu constituie o trăsătură balcanică comună limbilor română şi albaneză, cum se admite în general, ci că prezenta lui *ă* în aceste două limbi se datoreşte unei evoluţii spontane[3].

Deşi, în cursul studiului, Petrovici constată că *ă* accentuat apare în limbile română, albaneză (toscă), bulgară, slavă, macedoneană şi în unele graiuri sîrbo-croate[4], în continuare nu discută decît faptele din limba română şi albaneză, fără să ţină seamă de prezenţa aceluiaşi timbru vocalic în celelalte limbi balcanice pe care el însuşi le-a enumerat.

Argumentarea lui E. Petrovici se sprijină pe faptul că *î* ar fi român comun.

După E. Petrovici, tratamentul lui *î,* provenit din lat. *a* + *n* *(a* + *m),* ar fi următorul: *î* ar fi trecut la *i* după un element palatal, în cuvinte ca *ghindă, fin* < lat. *glandem, filianus,* căci, ne spune Petrovici, dacă *a* accentuat din latină (+ *n* sau *m)* ar fi trecut la *ă,* cum se admite îndeobşte, am fi avut *en* după un element palatal: cf. *veghem* < lat. *vigilamus*[5].

Această explicaţie este însă dezminţită de fapte, după cum vom vedea numaidecît[6].

Teoria lui Petrovici contrazice mersul natural al faptelor, în materie de vocalism al limbii române; tratamentul lui *i* urmează după *ă,* potrivit tendinţei de închidere a timbrelor vocalice caracteristică evoluţiei latinei

[1] V. Rosetti, *Rech.,* p. 125,

[2] [Tiktin, *ZRPh.,* 28, p. 700: „Nun hat aber die Auswanderung der istrischen Rumânen aus ihrer Urheimat die in den âussersten Westen des dakor. Sprachgebiets zu suchen ist — *spătestens* im 15. Jahrhundert statt gefunden, da ihre Anwesenheit auf dem Karst Anfangs des 16. Jahrhunderts durch die Urkunden bezeugt ist (siehe Bidermann, *Die Romanen u.ihre Verbreitung in Osterreich, 87* flg.)". p. 701: „...die Anwesenheit rumânischer Kolonisten im 15. Jahrhundert nicht die Moglichkeit neuer Zuziige aus dem Osten ausschliesst..."]

[3] E. Petrovici, *Traits balkaniques communs dans les systemes phonetiques du roumain et de Valbanais (la voyelle du type* ă), Die Kultur Siidosteuropas. Ihre Geschichte und ihre Ausdrucl:sformen, Wiesbaden, 1964, p. 199—206.

[4] *Op. cit.,* p. 203.

[5] *Idem,* p. 200.

[6] V. discuţia detaliată la A. Avram, *SCL,* XV, 1964, p. 266—269.

orientale, devenită mai tîrziu limba română; astfel: lat. *a* > rom. *ă* > lat. *o* > rom. *u,* lat. *e* > rom. *i* V

Pe de altă parte, se ştie că în secolul al XVI-lea, în unele regiuni al dacoromânei, trecerea de la a la *î* nu se îndeplinise; grafia textelor româneş din secolul al XVI-lea este martora acestei fluctuaţii[2].

î este prezent în toate dialectele româneşti, afirmă Petrovici. Faptu este adevărat. Dar acest timbru poate fi de dată recentă. Aceasta o dovedes cu prisosinţă aromâna şi unele dialecte dacoromâne din zilele noastre, î care a fost atestat numai *ă*[3].

Astfel, după cum vedem, argumentul principal pe care îşi bazează Pe trovici teoria, anume că lat. *an (am)* > rom. *în* > *in,* este contrazis de faptel pe care le-am enumerat.

Prin urmare, trebuie să pornim de la tratamentul *ă* din lat. *an (am* *ăn* a trecut la *en,* în limba română, după consoană palatală sau semiyocal palatală (cf. lat. *familia* > *fămeaie* (secolul al XVI-lea) > *femeie,* lat. *oricla* *ureche* etc.), şi apoi *en* > *in: ghindă, fin.*

După E! Petrovici, *ă* din dr. *păcat* (lat. *peccatum)* s-ar datora acţiun oclusivei labiale asupra lui *e* primitiv, astfel încît apropierea de tratamente asemănătoare din limba albaneză (tosc. *mekat)* ar fi iluzorie.

Influenţa oclusivei labiale asupra vocalei următoare, în limba român este incontestabilă; ea este confirmată de alte exemple şi constituie o le de dezvoltare a foneticii dacoromânei în opoziţie cu graiurile din sudul Dunăr unde fenomenul nu s-a produs (ar. *picat,* megl. *picaţi,* istr. *pecât);* dar prezen lui *ă,* în *păcat,* demonstrează tocmai faptul că limba a întrebuinţat un fone car^exista în sistemul ei fonologie şi că nu a creat un fonem nou. De asemene este confirmată, în felul acesta, şi prezenţa timbrului *ă* într-o epoca vech

Vom spune, în concluzie, că în urma faptelor examinate, argumente prezentate de Emil Petrovici nu au reuşit să zdruncine teoria generală admis în baza căreia vocala de timbru *ă,* din română, este mult mai veche dec vocala de timbru *î,* şi că prezenţa aceloraşi timbre vocalice în albaneză în bulgară confirmă vechimea lui *'ă* în limba română, trăsătură caracteristi a limbilor balcanice.

(Ling. balk., XI, Sofia, 1966, p. 69-70).

DESPRE *TORNA, TORNA FRATRE*

Petre Ş. Năsturel a reluat de curînd interpretarea cunoscutei exclama a unui soldat din armata bizantină, în cursul unei expediţii împotriva avaril din 587[4]. Năsturel opinează că aceste două cuvinte pot fi socotite ca apa ţinind străromânei: ele reprezintă „cea mai veche urmă de limbă str română"[5].

[1] V. mai sus, p. 101-102.

[2] A. Avram, *op. cit.,* p. 271—275.

[3] V. expunerea noastră, *Remarques sur la phonologie historique du roumain,* RLiR, XXVI 1964, p. 205. . . . . <T

[4] Petre Ş. Năsturel, *Torna, torna fratre,* o problemă de istorie şi de lingvistica, in SC VII, 1956, p. 179—188. Id. *Quelques mots de plus ă propos de* TopvcKppaxpS *de Theophylacte de Theophane,* Sofia, 1966, p. 217-222. Data: 586. Lectură preferabilă: *torna, torna fra* I. Glodariu, Acta Musei Napocensis, I, 1964, p. 483-488: cuvinte latine vulgare probe romanizarea populaţiei din Pen. Balcanică spre sfîrşitul sec. al VI-lea.

[5] *Idem., loc. cit.,* p. 186. Autorul arată cu dreptate (p. 182) că varianta *retorna* e n tîrzie, astfel încît trebuie luată în consideraţie, în primul rînd, forma *torna,* dată de izv

Termenii amintiți sînt citați cu prilejul unui incident, relatat de cronicarii bizantini Theophylactos Simokattes şi Theophanes: în anul 587 \ în timpul unei expediții a armatei bizantine împotriva avarilor, în Balcanii orientali, un soldat a observat că sarcina încărcată pe un catîr alunecase şi era tîrîtă de animal. Atunci a exclamat: *torna, torna* (sau *retorna) fratre* pentru ca cel care întovărăşea catîrul să se întoarcă şi să ridice sarcina: dar intervenția sa a fost interpretată ca un semnal de retragere de soldații indigeni (proveniți din populația romanizată locală), pentru că, ne spun cronicarii, aceşti termeni erau în limba „părintească" a soldaților, sau „în limba țării".

Aşadar, termenii de mai sus aparţineau limbii populației romanizate, adică limbii române în devenire, după cum au susținut mai demult unii cercetători şi, printre ei, A. Philippide, care a dat traducerea românească a pasajelor respective, însoțită de un comentariu convingător[2]. Termenii coincid cu termenii omonimi sau foarte apropiați din limba latină, şi de aceea ei au provocat panică în împrejurarea amintită. H. Zilliacus a arătat că elementul romanic era foarte bine reprezentat în oastea bizantină, şi comenzile se dădeau în limba cunoscută de soldați, deci în limba latină[3]. El enumera termenii de comandă în limba latină uzitați de cavaleria bizantină, printre care figurează şi *torna*[4].

Torna, torna fratre aparțin, deci, limbii române; ei corespund unor termeni latini de comanda din armata bizantină. Cronicarii bizantini amintiți ne dau, prin urmare, o informație prețioasă asupra limbii populației romanizate de la sudul Dunării, ce era să devină limba română[5].

Periodizarea elementelor din limba greacă, pătrunse în română: vechi, din epocabizan-tină, şi, mai tîrziu, fanariotă (Klaus Steinke, Ling. balk., XXII, 1979, p. 11—28).

E. Qabej, Studime filologjike, XXXIII, 1979, p. 68—69. In albaneză şi, probabil, în română, nu sînt exemple de termeni slavi pătrunşi înainte de metateza licvidelor (dar dr. *baltă, gard* sînt împrumuturi anterioare metatezei!).

(Omagiu lui Constantin Daicoviciu, Bucureşti, 1960, p. 467—468).

[1] *Idem, loc. cit.,* p. 180, dă anul 586.

[2] Philippide, în *Orig. rom.,* I, p. 504—508; cf. P. Ş. Năsturel, *loc. cit.,* p. 185, n. 2.

[3] Henrik Zilliacus, *Zum Kampf der Weltsprachen im Ostromischen Reich,* Helsingfors, 1935, p. 128— 137: „Zu Beginn des 4. Jahrh. war die Kommando und Verwaltungssprache des Heeres im ganzen Reiche das lateinische... Im allgemeinen erreichte ja gerade im Anfang des 4. Jahrh. der Einfluss der lateinischen Sprache seinen Hohepunkt.,. Vor aliem ist aber darauf hinzuweisen, dass das rein lateinische oder romaniesierte Element im ostromischen Reiche viei verbreiteter war als man gewohnlich glaubt". Autorul arată că sudul Moesiei şi Traciei erau în întregime romanizate, în momentul venirii slavilor. „Fiir die Truppen auf der Balkanhalbinsel einschliesslich Konstantinopel war das Lateinische die naturliche Sprache... Dass das Lateinische unter diesen Volksstämmen [e vorba de traci] die Sprache des gemeinen Mannes war, geht aus einer amusanten Episode hervor [întîmplarea cu sarcina catîrului, relatată mai sus, şi conchide:] Wir sehen dass die Soldaten eine italische Sprache als Muttersprache hatten", .în „Strategikomil" atribuit împăratului Mauriciu (sec. al VI-lea), terminologia este latină (la p. 134— 135 se reproduc termenii latini din această lucrare).

[4] *Op. cit.,* p. 134.

[5] Adoptînd interpretarea lui Philippide *(l.c),* abandonăm pe a lui Densusianu (H.d.l.r., I, p. 389—390), care susține că termenii în discuție erau termeni latini de comandă, şi deci au aparțin limbii române.

CONTROVERSE BALCANICE. ASUPRA TRATAMENTULUI DIFTONGILOR CU LICVIDE ELEMENTELE SLAVE MERIDIONALE DIN LIMBA ROMAN

Slava meridională cunoaşte, pe lîngă cuvintele în care diftongii cu licvi din slava comună, au suferit metateza (bg. *krâva,* s.-cr. *krava* < sl.c. **kor* bg. *zlato,* s.-cr. *zlato* < six. **zolto* etc.)[1], cîteva cuvinte atestate în bulga în sec. alX-lea şi în zilele noastre, care nu au suferit metateza: v. bg. *balt* bg. dial, *balta,* v. bg. *zaltarinu, maldicie, paltu*[2].

în celelalte limbi balcanice (neogreacă, albaneză şi română), sînt atest o serie de cuvinte împrumutate din slava meridională care nu cunosc metat licvidelor.

Astfel, ngr. ***fiaXKoţ:*** s.-cr., bg. *vlak,* odfyia: bg. *slama,* n.pr. Aapyaļi,r|ı şi n. top. Aapya**[jtr**|scn;o: v. sl. *dragii,* n. top. Bap8dTs<;: v. sl. *brada, bra* etc., dr., ar., megl. *baltă:* alb. *balte:* v. sl. *Mato,* dr., meglj *gard,* ar. *gar* alb. *gardh:* v. sl. *gradu,* dr. *daltă,* alb. *dalte:* bg. *dlato*[3].

Dar în română, ca în bulgară şi în albaneză, metateza este de regu dr., ar. *grădină:* bg. *gradina,* dr. *grajd:* v.sl. *grazdi,* dr. *plaz:* bg., s.-cr. *p* dr. *prag:* v.sl. *pragii,* alb. *ograje, agraje:* bg. *ograda,* alb. *brane:* s.-cr. *br* alb. *breg:* s.-cr. *breg* etc.

Lipsa metatezei în cuvintele menționate aparţinînd limbilor balcar a fost explicată prin aceea că aceşti termeni ar fi pătruns în aceste limb epoca în care metateza nu se produsese încă, adică înaintea sec. al VIII-l cînd numele lui Carol cel Mare *(Karl)* suferă metateza în slava meridion *KraVi* (prin *Korlji),* şi prin aceea că fenomenul s-a produs în ansamblul vo bularului chiar înaintea sec. al VIII-lea, dacă admitem că procesul e ante şi că numele proprii împrumutate mai tîrziu au fost supuse la o adapt fonetică[4].

O altă explicație ar fi că cuvintele fără metateza au fost reîmprumu de bulgară din română[5]..

în fine, după o a treia explicație, aceste cuvinte ar fi trace[6].

Explicația lipsei metatezei în limbile balcanice, prin data de împru a termenilor', este justificată[7]. Căci aceste cuvinte sînt pan-slave, astfel î

[1] Am tratat de mai multe 6ri, în cursul anilor trecuți, problema expusă aici: v. p. 310—312. Cititorul va găsi în aceste locuri indicațiile bibliografice necesare. Astăzi e posibilitatea de a ne referi la cuvinte atestate în mod sigur în v. slavă (L. Sadnik Aitzetmuller, *Handwdrterbuch zu den altkirchenslavischen Texten,* Heidelberg, 1955, v. p. V —VIII); am revăzut, deci, lista cuvintelor v. slave citate în lucrările precitate şi am pus curent cu informația de-astăzi.

[2] Vladimir Georgiev, *Văprosi na bălgarskata etimologija,* Sofija', 1958, p. 36. Pri cuvintele bulgare fără metateza, Mircev, Gr. bg. ez. p. 99, adaugă numele oraşului *Vam*

[3] Max Vasmer, în RS, VI, 1913, p. 181—183; pentru albaneză, v. *Fjalor* shq., p. 2 şi 136, s.v. *balte, dalte şi gardh;* G. Mihăilă, SCL, XXII, 1971, p. 363-366.

[4] O. Hujer, *Vvedenije v istoriju ceskogo jazyka,* Moscova, 1953, p. 115.

[5] A. Vaillant, *Grammaire comparee des langues slaves,* I, Lyon, (1950), p. 161— Pentru Gr. Nandriş, *The Slavonie and East European Review,* XXIV, 1946, p. 169, formele metateza ar fi fost răspîndite prin scrierile lui loan Exarhul din Bulgaria (sec. X), ceea neverosimil.

[6] Vladimir Georgiev, *op. cit.,* p. 36.

[7] V. N.S. Antosin, *Vzaimpsvjazi slavjan i vostocno-romanskix narodnastej v V—X* *Naucnye Zapiski,* XXVIII, 1957 *(Uzgorodskij gosudarstvennyj Universitet),* p. 61.

o explicaţie pur „balcanică" trebuie înlăturată \ Explicaţia termenilor prin tracă ar fi şi ea admisibilă, deşi nu pare posibil de a lega nici unul din cuvintele citate mai sus de materialele de limbă tracă existente[2]. în sfîrşit, prezenţa lui *palta* (lombard., piem. *pauta,* emil. *pălta),* în dialectele din nordul Italiei, nu confirmă nici ea explicaţia prin tracă, căci teritoriul italienesc amintit se află în afară de regiunea unde se vorbea în antichitate traca; de aceea acest cuvînt a fost explicat prin iliră[3].

De altă parte, alb. *gardh* face dificultate pentru explicaţia prin slavă, întrucît *d* slav e redat de obicei, în albaneză, prin *d,* şi nu prin *dhK*

In privinţa dr. *daltă* (bg, *dlato),* faptul că acest termen nu e semnalat în dialectele româneşti de la sudul Dunării nu ne împiedică să-1 considerăm ca fiind vechi, căci cuvîntul e atestat în toate graiurile româneşti de la nordul Dunării[5] şi, pe de altă parte, prezenţa lui în toate limbile slave şi în albaneză arată că e vechi în slava meridională[6]. Să notăm, în sfîrşit, că explicarea dr. *daltă* prin criterii interne (metateza din română) nu pare asigurată: într-adevăr, grupul *dl-e* neobişnuit în română, dar nu se poate cita nici un cuvînt conţinînd acest grup consonantic care să fi suferit metateza presupusă în *daltă* (în schimb grupul *dr-* este obişnuit: *drac, drag).*

Am evocat aceste dificultăţi — întîlnim deseori astfel de contradicţii în studiul limbilor balcanice, din cauza complexităţii faptelor—pentru'a arăta că ne găsim uneori în imposibilitate de a prezenta o explicaţie clară, lipsită de echivoc. Dar contradicţia este uneori numai aparentă, chiar în cazul lui *blato,* care, după anumiţi cercetători, a avut un pendant în iliră, ceea ce ne-ar permite să justificăm prezenţa formelor atestate în graiurile italiene în mod independent, iar în cazul dr. *gard* şi alb. *gardh,* să explicăm aceşti termeni în acelaşi timp prin tracă şi prin slavă.

(Ling. balk., II, 1960, p. 21-23).

ASUPRA TRATAMENTULUI VECHIULUI SLAV O ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Tratamentul v. sl. *o* în română e dublu: de o parte, v. sl. *o* e redat în română (în graiurile de la nordul şi de la sudul Dunării) prin *un:* dr. *cumpănă: v.* sl. *kqpona,* dr. *dumbravă:* v. sl. *dqbrava,* dr. *dungă:* v. sl. *dqga,* ar. *jumbu:* v. sl. *zobu,* dr. *luncă:* v. sl. *Iqka,* megl. *Lundzi, Lundzin* (n. top.): v. sl. *logd,* dr. *muncă:* v. sl. *mqka,* dr. *scump,* ar. *scumpu:* v.,si. *skqpu,* si pe de altă **partea** prin *în:* ar. *Lînga* (n. top.): v. sl. *Iqgu,* dr. *oblînc,* ar. *blîncu:* v. sl. *obloku,* dr.' *zîmbi:* v. sl. *zobu* (cf. bg. *zăbja se).*

[1] E. Berneker, SEW, I, p. 70, 208, şi 230, s.v. *bolto, dolto, gordu;* L. Sadnik u.R. Aitaet-miiller, *op..cit.,* s.v. *blato* (p. 12), *gradu* (p. 31 şi 239, nr. 254). Toponimicele slave păstrate în Austria şi în Germania sînt mai recente, întrucît au suferit toate metateza; v. Vasmer *op cit* p. 183.

[2] Detşchew, Charakt. thr., passim, şi Id., *Die thrakischen Sprachreste,* Wien, 1957, passim.

[3] V. mai sus, p. 245 s.v. *baltă.* Materialele adunate de Mayer (Illyr. 1957, passim) nu conţin, totuşi, nimic asemănător.

[4] V. mai sus, , p. 249 s.v. *gard.*

[5] V..h. 366 din ALRM I; *daltă* e general în graiurile dacoromâne, afară de partea de vest a Transilvaniei şi a Banatului şi de centrul Transilvaniei, unde sînt atestaţi termeni împrumutaţi maghiarei.

[6] Berneker, *op. cit.,* p. 208, s.v. *dolto.* Cuvîntul nu e atestat în v. slavă, ceea ce poate fi datorat faptului că denumeşte o unealtă al cărei nume se situează în afara vocabularului religios.

Explicaţia acestui tratament dublu este de ordine cronologică, c
cum au arătat mai demult Ov. Densusianu şi Al. Philippide: la o epocă ve
v. sl. o a fost redat în română prin *un,* ca *o* + *n* din elementele latine
limbii" (cf. lat. *longus* > dr. *lung*); tratamentul *în* este mai recent (sec
XII-lea): el redă pe *isn* din medio-bulgară, tratament specific bulgar a
sl. *o,* trecut în română la **ăn* şi apoi la *în,* prin accentuarea mişcării de
chidere[1].

Ceea ce confirmă această explicaţie este faptul că v. sl. p e redat p
un la o epocă veche, între sec. al VI-lea şi al XII-lea, în celelalte limbi
canice şi în limbi în contact cu domeniul balcanic: astfel, în neogreac
sl. oe redat prin *un, on* (şi *an): Xoyyoq:* v. sl. *logu, l6\moq* < v. sl. *z*
o\inX6q: v. sl. *oblu.,* prin *un* în albaneză: *sundoj:* v. sl. *sqditi,* şi prin *o*
maghiară: *donga:* v. sl. *dqga, korong:* v. sl. *krqgu, tompa:* v. sl. *iqpa*[2].

în împrumuturile mai recente, din medio-bulgară (sec. XII), medic
-Kn e redat în română prin **ăn* > *în* (trecerea lui *ă* la *î* s-a făcut printr-o
care progresivă de închidere): dr. *oblînc,* după cum s-a arătat mai sus.

O serie de toponimice de la nordul Dunării (dacoromână) cunosc tr
mentul *în: Glîmboaca, Glîmboceni* etc. Aceste nume sînt posterioare celo
un: dumbravă, luncă etc. (toponimicele *Dumbrava, Lunca, Lunceni*
tratamentul *un,* dar numele pot fi recente şi de origine românească).

E. Petrovici se raliază astăzi la teza după care tratamentele dife
ale lui *q* v. slav au o raţiune cronologică, tratamentul *un* fiind anterior lui

Se poate admite ca vocalismul numelor topice să fi fost adaptat la
pronunţare, după o scurgere de timp? Petrovici face o astfel de presu
nere pentru numele cu *în, îm* citate mai sus[4].

Lucrul este posibil. Cel puţin, faptele par a impune această concl
în cazul elementelor slave meridionale din limba română aparţinînd li
comune; în felul acesta se explică diferenţa de tratament dintre elemen
slave din română şi neogreacă, în care sînt atestate şi fonetisme mai ve
după cum am arătat mai demult.

Iată ce spuneam în această privinţă, într-un studiu anterior (e v
de teritoriul de limbă greacă din sudul Peninsulei Balcanice): „Slavii au
puţine cuvinte limbii comune; în schimb, toponimia Greciei conţine un n
număr de nume venite din slavă.

Aceste condiţii sînt cu deosebire favorabile pentru a ne permite să
bilim o cronologie exactă a faptelor slave, întrucît slava din Grecia n-a pr
aporturi noi şi, acolo unde a primit, la o dată posterioară, în nordul d
niului, aceste'împrumuturi poartă marca sigură a provenienţei lor (elem
venite din sîrbo-croată). Astfel constatăm în toponimia de origine sla
Greciei un mare număr de trăsături arhaice, care datează din epoca prim

[1] V. mai sus, p. 310—313 şi lucrarea noastră *Slavo-romanica, Sur la constitutien d*
teme vocalique du roumain, în *Linguistica,* The Hague, 1965, p. 153—156.

[2] V. ML, p. 335 şi, mai sus, p. 311. V. acum Kniezsa MNSJ, p. 158^ 282, 528

[3] *Toponymes roumains d'origine slave presentant le groupe „voyelle+nasale" pour sl.*
**Q ,* în CO p. 37. Petrovici afirmă că „unicul tratament al sl. com. *Q* este *în, îm* şi nici
un, um" (op. cit., p. 37; cf. E. Lozovan, *Rev. intern, d'onomastique,* 11, 1959, p. 306—
tratamentul *un, um* fiind românesc. De fapt, *în* este şi el un tratament românesc: *î* pr
din *ă,* care corespunde aproape exact lui **-K** bulgăresc. Astfel medio-bg. ma fost redat,
mână, prin **ân,* apoi prin *în,* după cum am arătat mai de mult (v. mai sus, p. 310—

[4] *Op. cit.,* p. 37. în studiul său *Du rapport entre revolution des appellatifs et celle de*
nymes (în CO, p. 82-84), M. Sala arată că toponimicele ocupă un loc aparte, în vocabu
unei limbi, „la periferia sistemului limbii", din care cauză uneori ele urmează o e
diferită, dar există şi cazuri de adaptare la sistem.

contacte dintre cele două limbi, pe lingă împrumuturi recente, în nordul domeniului.

Condițiile împrumutului au fost diferite în țările româneşti. Aici, slavii, instalați în provinciile dunărene încă din sec. al VI-lea, au primit în continuu aporturi noi de la populațiile slave vecine. Cuvintele slave care pătrunseseră în limba română au putut deci să fie readaptate în mod continuu la pronunțarea sunetelor slave, care se modificau în mod succesiv. Credem că trebuie să explicăm în felul acesta diferența de tratament a anumitor sunete slave meridionale în limba română, de o parte, şi în neogreacă, de altă parte. Căci diferențele dialectale din limba bulgară pot explica unele tratamente divergente, dar nu pe toate. Trebuie deci să admitem că slavii instalați în provinciile dunărene romanizate şi-au conservat limba dar conviețuirea cu autohtonii a dus la dispariția slavilor în masa românească, proces care a durat mult timp (între sec. VI—şi X)"

•

Aceste condiții ale împrumutului la nordul Dunării plasează într-o situație specială problema elementelor slave din limba română, în comparație cu celelalte limbi balcanice.

(Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Spalwiriski, Krakow, 1963, p. 261-263)

DESPRE GENUL NEUTRU SI GENUL PERSONAL ÎN LIMBA ROMÂNĂ

I

Problema neutrului, în limba română, trebuie studiată odată cu problema genului personal, deoarece crearea acestuia este în corelație cu existența neutrului; apariția genului personal e condiționată de prezența neutrului. Istoriceşte, româna, care a moştenit neutrul din latină, pe care 1-a amenajat după o formulă proprie, a creat, prin opoziție,, genul personal, care e un fapt românesc.

Despre genul neutru şi genul personal în limba română, vezi si textul revizuit, în limba franceză, din *ELG,* p. 382—404.

•

Existența neutrului, în română, ca gen opus masculinului şi femininului, a fost contestată, fără îndoială, pe nedrept.

După cum s-a spus cu dreptate, neutrul românesc corespunde foarte bine ^definiției termenului latin *neutrum:* „nici unul din doi, nici unul, nici altul", aşadar, ceea ce nu e nici masculin, nici feminin[2].

A spune că numele neutre din română sînt de ambele genuri (de unde termenii „ambigen" sau „eterogen", propuse de acei care nu recunosc existența

[1] ML, p. 333-334.

[2] Graur, *Les substantifs neutres en roumain,* în Mei. ling., p. 31. Cf. Knud Togeby, *Le probleme du neutre roumain,* în Cahiers Sextil Puşcariu, I, 1952, p. 266: „substantivele ambigene sînt acelea a căror rădăcină stabileşte Un echilibru între masculin şi feminin, adică un gen complex pe care îl putem foarte bine numi neutru".

neutrului în română), întrucît numele neutre au, la singular, terminația m culinului, iar la plural, a femininului, de ex. sg. *scaun,* pl. *scaune,* ech lează cu a da o definiție pur formală a neutrului, fondată pe caracterele s externe[1]; ideea esențială a neutrului este concepția de inanimat (neînsu țit); desinențele sînt simple unelte, cu care se realizează opoziția între anim şi inanimate[2]. <

' Neutrul are o terminație specială, *-uri,* pentru pluralul numelor co tive: *ochiuri,* de la *ochi* (pl. *ochi).*

*

S-a contestat neutrului de a forma o categorie gramaticală apar Categoria sau conceptul este ideea, luată ca abstractă şi generală. Catego neutrului cuprinde, cu mici excepții, nume desemnînd „inanimate", prin o ziție cu „animatele" („însuflețite", şi anume numele masculine şi feminir româna a creat, în interiorul genului animat, sub-genul personal.

Acei care contestă existența categoriei neutrului au arătat că exi nume de lucruri, în română (deci, inanimate), care nu sînt neutre.

Obiecția e nefundată. Pentru a combate existența neutrului, în romă ar trebui arătat că există.animate care sînt de genul neutru.

De fapt, există cîteva nume care se găsesc în această situație, de *animal, dobitoc, mamifer, rumegător* etc. După o statistică bazată pe 1600 cuvinte date de I. A. Candrea, în dicționarul său, animatele se repartize după cum urmează: 0,1% nume de genul neutru, în raport cu 16,8% m culine şi 8,4% feminine, pe cînd proporția pentru inanimate este următoar 6,2% masculine, 47% feminine şi 21,5% neutre (din 100 de nume care des nează inanimate, 8,30% sînt masculine, 62,92% feminine şi 28,7S% neutr

Sîntem deci îndreptățiți să trecem peste aceste cîteva excepții, a că cantitate este neglijabilă[5].

*

Româna şi italiana sînt singurele limbi, printre limbile romanice, c posedă neutrul. După cum s-a arătat, nici forma, nici sensul neutrului mânesc nu corespund, în amănunte, neutrului latin: în română, numele obiecte sînt masculine sau feminine, şi forma neutrului latin nu corespu nicidecum celei româneşti. Româna a reamenajat, .prin urmare, în întregi categoria neutrului.

[1] M. A. Gabinski, *Avtohtonye elementy v moldovskom jazyk,* în Voprosy jazykoznan V, 1956, p. 86—87, îşi însuşeşte obiecția deja formulată, după care neutrul nu are desine proprie, ceea ce nu e exact, pentru că pluralele în *-uri* sînt specifice neutrului (cf. A. Gra *Sur la genre neutre en roumain,* în BL, V, 1937, p. 7). Combinația a două genuri nu poate un al treilea gen, afirmă de partea lui Ch. Bazell *(The Rumanian Neuter: a Rejoinder,* în hiers Sextil Puşcariu, II, 1953, p. 54). Caracterele „marginale" nu pot caracteriza un gramatical, afirmă el (Ch. E. Bazell, *Has Rumanian a Third Gender!,* în *op. cit.,* I, .1 p. 79), Leo Spitzer, (Word, 9, 153, p. 301) vorbeşte despre o „feminizare" a neutrelor, fiind desinența pluralului neutru, care se ştie că este feminină.

[2] întrebuințarea femininului plural sau a pronumelui personal feminin, cu valoar neutru, în română (cf. *el vorbea multe, ai pățit-o,* v. Gr. Ib. rom.., I, p. 168; II, § 4) apar în limbile romanice (Meyer-Liibke, Gr., III, 1894, § 88; cf. Leo Spitzer, BL, XVI, 1 p. 103).

[3] Pentru Puşcariu, LR, I, Bucureşti, 1940, p. 51—52 şi 135—137, genul nu este o tegorie lingvistică, ci un instrument sintactic.

[4] Dăm aceste cifre sub rezervă; ele figurează în LI. Bujor, *Genul substantivelor în li română,* LR, an. IV, 1955, nr. 6, p. 60.

[5] Vezi A. Graur, *Genul neutru în româneşte,* în LR, an. III, 1954, nr. 1, p. 42.

Fiind un fapt neromanic, existența neutrului, în română, a fost explicată prin influența substratului trac, întrucît albaneza posedă neutrul în aceleaşi condiții ca româna[1], sau prin influența slavă[2]. Căci slava posedă această categorie şi opune inanimatul (neutrul) animatului.

Ținînd seamă de fapte, ar fi mai potrivit să vorbim mai degrabă de un factor „balcanic", comun graiurilor bulgare şi macedonene, precum şi albanezei şi românei.

•

Dificultățile se ivesc de îndată ce pornim să studiem faptele cu de-amănuntul. Căci e impresionant, la prima vedere, de a constata că numele neutre slave sînt, în română, de genul feminin. E cazul numelor neutre în -o, redat în română prin *-ă:* dr. *cislâ, colivă, daltă, ocnă, pravilă* etc.: v. sl. *cislo, kolivo, dlato, okno, pravilo* etc.

Vom încerca să explicăm aci mai jos, aceste fapte.

1. Trecerea lui *o* neaccentuat slav meridional (bulgar) la *ă,* în română, $e explică prin natura foarte deschisă a lui *o* slav, care a fost redat prin *ă,* în română, şi prin *e,* timbru vocalic apropiat de *ă* românesc, în albaneză. Româna nu cunoaşte substantive neutre în *-ă.* Prin urmare, dr. *cislă* nu putea fi, în română, decît de genul feminin.

2. Pe de altă parte, sînt cazuri cînd cuvîntul împrumutat, de genul masculin sau feminin, are în română un sinonim de alt gen: astfel dr. *buranâ* f. < r. *buran* m., dr. *buruiană, buriană* f. < s.-cr. *burjanm.,* dr. *hlibâ* f. < ucr. *chlib* m. au trecut în română la feminin, pentru că *furtună, iarbă rea* şi *pîine,* sinonime posibile ale acestor cuvinte, sînt de genul feminin.

3. în fine, numele împrumutate, de genul masculin sau feminin în limba de origine, au devenit neutre, în română, pentru că desemnau inanimate şi desinența lor nu se opunea la schimbarea de gen. Iată, într-adevăr, cîteva cuvinte franceze, masculine sau feminine, împrumutate în cursul secolului al XlX-lea, care sînt de genul neutru în română[4]: fr. *atelier* m., *(voiture) automobile* f., *billet* m., *binocle* m., *boulevard* m., *minute* f., *monument* m., *proces* m., *telephone* m., *tramway* m., *tribunal* m. > dr. *atelier, automobil, bilet, binoclu, bulevard, minut, monument, proces, telefon, tramvai, tribunal,* toate de genul neutru.

în urma examenului nostru, considerăm deci ca un fapt cîştigat că neutrul, în română, este genul inanimatelor.

[1] Knud Togeby, *Le neutre en roumain et en albanais,* în Cahiers Sextil Puşcariu, II, 1953, p. 121 ş.u. Neutrul, în albaneză, e o moştenire din indo-europeană, care făcea distincția între animate şi inanimate; în albaneză, numele colective sînt neutre. Neutrul întrebuințează articolul masculinului şi femininului, precum şi pe *-te,* articolul formei determinate a numelui la plural (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 82, 86, 91 şi 92; Jokl, *Ling. kult. Unters.,* p. 256 şi 289).

[2] V. expunerea noastră din *SCL,* I, 1950, p. 233 ş.u. Pentru asemănările dintre neutrul românesc şi cel rusesc, v. E. Seidel, *Studie zur Sprachtypologie: rum&no-russische Kriterien,* în BL, XIII, 1954, p. 63-64.

[3] A. Graur, *Genul neutru în româneşte,* în *op. cit.,* p. 33.

[4] Alte exemple la A. Graur, *Les substantifs neutres en roumain,* în *op. cit.,* p. 40—41.

•

în interiorul genului animat, format din masculin şi feminin, romă distinge nume proprii sau comune care desemnează persoane sau anima personificate[1].

Genul personal e marcat prin morfemele următoare:

1. complementul direct, la acuzativ, e format cu. ajutorul prep. *l-am văzut* pe *Gheorghe, l-am văzut* pe *boul de X, vulpea l-a urmărit* pe *vulp* *Pe* nu poate fi întrebuințat cu nume de lucruri;

2. genitiv-dativul numelor proprii masculine şi al unor nume comu masculine e format cu ajutorul lui *(a)lui: i-am spus* lui *Gheorghe, i-* *spus* lui *tata.*

în limba vorbită, tendința este de a întrebuința pe *lui* şi înaintea numel feminine: *i-am spus* lui *Maria, i-am spus* lui *mama;*

3. numele de persoane precum şi numele vietăților sau ale lucruril personificate formează vocativul masculin în *-e* şi vocativul feminin în mase. *Nicolae, frate,* fem. *Stanco, Puico, frumoaso;*

4. genitiv-dativul numelor feminine de persoane terminate în *-ca,* la nominativ, este *-căi, -chii* sau *-găi, -ghii: Anicăi, Anichii, Olgăi, Olg* Astfel, genitiv-dativul numelui pr. *Puica* este *Puichii,* pe cînd numele comu fac genitivul-dativul în *-cii, -gii: vacă-vacii, dungă-dungii, puică-pui*

5. numele proprii feminine al căror radical conține diftongul *ea* sau conservă, la genitiv-dativ, diftongul, pe cînd la numele comune diftongii s ' suprimați înaintea lui *-i: Neaga—Neaghii, Toana—Ioanei,* dar *seara—se* *floarea—florii* ;

6. adjectivul posesiv e legat direct de nume, la numele de ruden *unchiu-meu, soacră-mea,* dar *vecinului meu, vecinei mele;*

7. întrebuințarea pronumelui personal *dînsul,* numai la nume de pe soană (la origine, şi la nume de lucruri, întrebuințare pe care o regăsim astă în graiurile dacoromâne): *i-am spus* dînsului[2].

Toate aceste distincții, care caracterizează genul personal, în român sînt o mărturie de grija limbii române de a crea o diferență între numele mune şi numele de persoană.

Româna are deci un simț ascuțit al animatului şi inanimatului; în int riorul animatului, a creat o distincție între numele de persoană şi numele viețuitoare. Aceasta constituie o particularitate distinctivă, care contribu la întărirea trăsăturilor caracteristice ale românei, față de celelalte lim romanice. Preocuparea concretului pare a fi cauza distincției între animat inanimat, şi, în interiorul animatului, între persoane şi viețuitoare.

Constituirea genului personal, în română, are o paralelă în limbile slav şi anume în vechea slavă, în rusă şi în polonă.

[1] Asupra genului personal în limba română, v. expunerile următoare: C. Racoviță, *le genre personnel en. roumain,* în BL, VIII, 1, 1940, p. 154—158; A. Graur, *Contributions* *Vetude du genre personnel en roumain,* în *op. cit.,* XIII, 1945, p. 97—104; Eugen Seidel, *es ein Genus personale?* în *op. cit.,* XVI, 1948, p. 5—93; *Gr. lb. rom.,* I, p. 126—127. Du Seidel (l.c, p. 83), nici româna, nici alte limbi n-au gen personal, ci un gen animat, pr care viețuitoarele sînt opuse nevietuitoarelor. în privința vechimii genului personal în lim română (cf. Seidel, l.c, p. 11), menționăm că e atestat în cele mai vechi texte româneşti (s al XVI-lea; C. Racoviță, *op. cit.,* p. 155).

[2] Vezi: Al. Niculescu şi AL Roceric, *Pronumele dînsul în limba română,* în SCL, 19 nr. 3.

încă din vechea slavă, genitiv-acuzativul e întrebuinţat la numele de persoană şi e extins la toate vieţuitoarele. Distincţia între animat şi inanimat se aplică numelor masculine, şi numai la singular; genul personal,' în vechea slavă, este un sub-gen al masculinului.[1] în afară de masculin şi de feminin, rusa şi polona cunosc un sub-gen animat (nume care desemnează persoane şi animale; în polonă, numai la pluralul masculinelor, la nominativ si acuzativ)[2] şi un sub-gen inanimat (noţiuni abstracte şi colectivităţi). Paralelismul între română şi slavă e evident (dar amănuntele nu coincid: dezvoltarea genitiv-acuzativului, în rusă).

Puterii deci conchide că în română, în polonă şi în rusă existenţa neutrului a determinat, prin corelaţie congruentă[3], creaţia genului personal, în mod independent în fiecare din aceste limbi.

Dacă încercăm să pătrundem şi mai adînc în această problemă, constatăm un paralelism în mentalitatea vorbitorilor care au creat, în aceste trei limbi, categorii asemănătoare.

Ne oprim la acest punct al expunerii noastre. Scopul nostru a fost de a arăta că, plecînd de la categoria neutrului, moştenit din latină, româna a reamenajat această categorie gramaticală şi a creat un sub-gen, personal, ca rusa şi polona, dezvoltînd distincţia dintre animat şi inanimat, nume de persoane şi nume de vieţuitoare.[4] Materia articolului de'mai sus a făcut obiectul unei comunicări (28 octombrie 1957) la Cercul lingvistic din Copenhaga, sub preşedinţia prof. Louis Hjelmslev.

La „discuţii", prof. Hjelmslev a spus următoarele [redacţia mea, după minuta luată în timpul expunerii].

Prof. Louis Hjelmslev:

„Ce e neutrul? Un gen gramatical. Pentru a rezolva problema genului gramatical, se inventează genuri. Un neutru a fost creat în limbile balcanice. E oare un neutru? Cu ce drept îl numim neutru ? E vorba de un nume masculin la singular şi feminin la plural. în semitică există acelaşi lucru, dar nu e un neutru. Polaritatea [= *opoziţie] din semitică este totuşi recunoscută. Deci: substantive cu polaritate. Să nu spunem neutru ! Căci ar echivala cu a confunda noţiunile. Se pretinde că polaritatea românească poate fi urcată pînă la neutrul latinesc. Urcată, da. Dar nu se identifică cu neutrul latin. Căci cu ce drept utilizează un criteriu* genetic *pentru a desemna categorii actuale care sînt diferite?!"*.

(SCL, VIII, 1957, p. 407-411)

[1] A. Meillet, *Recherches sur Vemploi du genitif-accusatif en vieux slave,* Paris, 1897, p. 5 164 şi 168. In bulgară, ca şi în română, sub-genul personal masculin cuprinde numai nume de persoană, cu excepţia numelor de animale. Vezi: H. Wissemann, *Die Scheidung zwischen Belebten und Leblosem im Slavischen,* în Zeitschrift fur vergleichende Sprachforschung Bd. 73, 1956, p. 139-140 şi Beaulieux, Gr. bg., p. 41.

[2] Vezi Konrad Drzewiecki, *Le genre personnel en polonais,* Paris, 1918, p. V. ş.u., 51 ş.u.

[3] Roman Jakobson, *Zur Struktur des russischen Verbums,* în *Charisteria Guilelmo Mathesîo... oblata,* Praga, 1932, p. 79 şi L. Hjelmslev, *Sur Vindependance de l'epithete,* Copenhaga, 1956, p. 12: slava reintroduce şi adaugă[1], în interiorul masculinului (şi pluralului), o distincţie între animat şi inanimat, personal şi nepersonal.

In studiul său *Anime et inanime, personnel et non-personnel* (în Travaux de l'Institut de Linguistique, I, 1956, Paris, p. 155 ş.u.), L. Hjelmslev a arătat că tendinţa care a cieat în limba slavă genul personal a continuat să acţioneze în fiecare limbă slavă în parte. Xfeabile slave cunosc distincţia dintre animat şi inanimat (afară de bulgară şi macedoneană, unde distincţia se face mai degrabă între personal şi nepersonal). V. *op. cit.,* în special p. 181 ş.u-., consacrate limbilor slave.

[4] Neutrul în aromână, ca în dacoromână (Capidan, *Arom.,* I, p. 381^-383).

II

Ne propunem să reluăm aici o problemă pe care am mai tratat-o în al parte[1], adăugind unele consideraţii noi.

•

Iată, în cîteva rînduri, esenţialul studiului pe care l-am consacrat ne trului şi genului personal în limba română, publicat anterior[2].

Neutrul, în română, este o categorie gramaticală semnalată prin sem certe, şi anume desinenţa masculinului, la singular, şi a femininului, la plur sg. *scaun,* pl. *scaune* şi desinenţa *-uri* **a** pluralului numelor colective *(ochi* în raport cu *ochi,* pluralul lui *ochi). Ideea esenţială a neutrului este concep de inanimat. Nu există animate de genul neutru* (afară de unele excepţii neg jabile: cuvinte împrumutate în cursul sec. al. XIX-lea).

Neutrul românesc nu corespunde, nici în ceea ce priveşte forma, nici ceea ce priveşte amănuntele sensului, neutrului latin. El provine dint reamenajare **a** materialelor limbii, fapt românesc care nu poate fi explic prin dezvoltarea în comun **a** românei cu graiurile bulgare, macedonene albaneze (dar v. mai jos, p. 60 7), ci cu o tendinţă proprie **a** limbii româ Faptul că anumite cuvinte împrumutate din limbile slave sau din franc şi-au schimbat genul, în română, S3 explică, de fiecare dată, prin consi raţii speciale.

Genul personal, în română, **s-a** constituit în interiorul genului anim c rezervat numelor de persoane şi de animale personificate. Genul perso e marcat prin morfeme speciale. Comparaţia cu limbile slave (vechea sla **Tusa** şi polona), care şi-au constituit, fiecare în parte, un gen personal, e teresantă, dar detaliile nu coincid. Româna are un sens ascuţit al animatu si inanimatului.

*

Româna posedă trei genuri: masculinul, femininul şi neutrul; dacă ţinem seamă de diferenţierea după sex, cele trei genuri se reduc la do şi anume la masculin şi'la feminin, care formează împreună genul anim pe cînd neutrul formează genul inanimat. Neutrul se aplică inanimate colectivelor şi abstractelor.

Trebuie totuşi spus că inanimatul conţine şi un mare număr de nu masculine şi feminine: în momentul constituirii categoriei gramatical neutrului, cînd s-a procedat la o reamenajare a neutrului cu materia existente (nume inanimate masculine şi feminine la singular şi la plu şi nume feminine la plural), singure animatele nu au fost incluse în categ neutrului. Ceea ce este prin urmare esenţial, după cum am indicat mai

[1] ML, p. 333-334.

[2] *Despre genul neutru şi genul personal în limba română,* mai sus, p. 596, unde se dau caţiile bibliografice necesare. V. I. Pătruţ, *Sur le genre „neutre" en roumain,* în MO, p. 291- {autorul neagă existenţa neutrului în română şi participarea slavei la crearea acestei gorii gramaticale).

este faptul că *nu există animate care să fie de genul neutru*[1]. Aceasta confirmă într-un mod indiscutabil existența categoriei neutrului în română, şi ne împiedică de a admite existența *polarității* în română (opoziția masculinului, la singular, şi a femininului, la plural, v. mai sus: sg. *scaun,* pl. *scaune),* care nu formează un gen aparte. Căci de ce ar fi necesar să existe nume care să fie masculine, la singular, şi feminine, la plural, şi să nu se marcheze, prin aceasta, apartenența la un sistem, la o categorie a genului? „Polaritatea" ea singură, izolată de sistem şi neformînd un gen, e incapabilă să răspundă la această întrebare. Pe cînd existența neutrului, ca o categorie a genului, justifică faptul că acest gen gramatical, cînd s-a constituit, şi-a luat desinențele acolo unde le-a găsit.

După cum s-a arătat, româna tinde să-şi creeze un gen personal.

Au fost enumerate semnele caracteristice ale genului personal al limbii române, care sînt numeroase.

Iată cîteva observații pe marginea studiilor recente care sînt consacrate întrebuințării prep. *pre* în română, una din mărcile genului personal[2].

Faptului că prep. *pre* este un semn al genului personal i s-a obiectat că *pre* se întrebuințează şi înaintea numelor de animale. Un exemplu ca *oaia nu-l lasă pe miel* e, într-adevăr, foarte clar[3].

Prep. *pre* este, prin urmare, un indice al genului animat şi, *eo ipso,* al genului personal, care este un sub-gen al genului animat.

Construcția cu *pre* are paralele în alte limbi romanice: şi aici, complementul drept e introdus printr-o prepoziție, cînd e vorba de o ființă umanăj aceste construcții îşi au rațiunile lor gramaticale. Dar este o eroare de a explica întrebuințarea lui *pre,* în aceste cazuri, exclusiv prin cauze gramaticale (necesitatea de a distinge cazul regim direct de cazul subiect). Căci problema e mult mai complexă şi interesează categoria genului. Astfel, *pe* e întrebuințat pentru a completa o determinare: *văzînd împăratul fata* (formă determinată cu art. *-a* fem., deci *pe* e inutil), dar *văzînd împăratul pe fată (fată,* formă nedeterminată, deci e necesară prep. *pe).*

După cum se vede, articolul este un determinant puternic.

Numele proprii sînt întotdeauna construite cu *pre,* căci numele propriu cere o determinare majoră, întrucît denumeşte o ființă unică.

Aşadar, o necesitate de acest ordin a făcut din *pre* unul din semnele genului personal. Căci numele propriu, în română, nu poate fi construit fără prepoziția *pre: l-am văzut pe Gheorghe, am văzut-o pe Maria.*

După cum se vede, crearea genului personal răspunde bine tendinței motivării, semnalată de L. Hjelmslev[4]. Această tendință apare, dispare şi reapare în cursul evoluției indo-europenei, şi cu deosebire în cursul evoluției limbilor slave[5]. Aceasta explică de ce neutrul, care e plasat la opusul genului personal, nu posedă desinențe proprii, fapt invocat de acei care neagă existența neutrului în română. Căci neutrul, în română, nu continuă formal

[1] Acest fapt caracteristic e relevat de Roman Jakobson, în studiul său *On the Roumanian Neuter, în Melanges linguistiques offerts ă Emile Petrovici,* CL, III, 1958, supliment, p. 237—238.

[2] Al. Niculescu, *Sur I'objet direct prepositionnel dans les langues romanes,* în *Recueil,* p. 167—185, şi Liviu Onu, *Uorigine de Vaccusatij roumain avec* pre, în *op. cit.,* p. 187—209.

[3] I. Chițimia, *Genul personal în limbile polonă şi română,* în *Rom. sl.* III, 1958, p. 39.

[4] Louis Hjelmslev, *Anime et inanime, personnel et non personnel,* în *Travaux de VInstitut de Linguistique,* Paris, 1956, I, p. 164.

[5] Id., *Sur Vindependance de V'epithete,* Copenhague, 1956, p. 12 şi Id., *op. cit.,* p. 176.

nici neutrul latin, nici neutrul slav, dar s-a reconstituit, la o dată isto ca gen gramatical, făcînd uz de materiale existente în limbă.

Expunerea noastră ar putea să fie rezumată după cum urmează: c goria neutrului în română

animat (mărci proprii)	masculin	personal
inanimat (lipsă de mărci proprii şi pl. colectiv, în *-uri)*	si feminin	nepersonal

Reiese din expunerea noastră că principalul caracter al neutrului de a fi consacrat inanimatelor şi ds a fi închis animatelor. Cît priveşte g personal, el posedă o serie de mărci care îi permit să individualizeze nun

Robert A. Hall Jr., *The Semantics of the Rumanian Neuter,* Rumanian Studies, 2, p. 189—192: „The term, neuter for Rumanian, as justified by the restriction on its sex rence and as a convenient label; but its use for Italian (Bonfante) would be wholly myisti Bodo Miiller *(Das morphemmarkierte Satjobjekt der romanischen Sprachen (der sogennante positionale Akkusativ, ZRPh.,* 87, 1971, p. 477—519) a văzut că există două construcții, în l română (cf. expunerea noastră din *Etudes linguistiques,* The Hague, 1973, p. 65): 1. const obiectului cu *pe (cheamă pe fată),* 2. *cheamă fata* (cu articol).

III

Ne propunem să examinăm aici cîteva cazuri de împrumut pe care l putea numi „stranii", fiind provocate de influențe nedemonstrabile.

începem cercetarea noastră prin problema genului neutru în limba ror Această problemă a fost în timpul din urmă deseori dezbătută, atît în cît şi în străinătate[1]. Ea poate fi formulată în modul următor:

Contrar majorității celorlalte limbi romanice, româna posedă trei g gramaticale: masculinul, femininul şi neutrul. Dacă nu ținem seamă de rențierea după sex, numărul genurilor din limba română se reduce la şi anume genul *animat,* compus din masculin şi feminin, şi genul *ina* reprezentat prin neutru (inanimate, colective, abstracte).

De ce româna posedă un neutru?

Istoria limbii române ne învață că româna nu a moştenit neutru latină, pentru că neutrul românesc nu corespunde în nici un fel neut latin. Perspectiva istorică ne lasă să vedem că neutrul s-a constituit moment dat al evoluției limbii române, cu elemente existente in limbă: nența masculinului, la singular: *scaun,* şi a femininului, la plural: *s* şi desinența *-uri* (< lat. *ora),* caracteristică neutrului: *ochi,* sg. m. — *o* pl. neutru şi *ochi,* pl. m.

Ceea ce este deci esențial, pentru neutrul românesc, este ideea d nimat: *nu există animate,. în limba română, de genul neutru.*

[1] V. mai sus, p. 597

Fâră^ a intra mai adine în amănunte, aceste cîteva precizări ne permit să abordăm chestiunea originii neutrului în română.

Oare neutrul românesc poate fi explicat printr-o interferență cu bulgara? (Unele trăsături ale structurii limbii române au fost explicate prin adstratul slav meridional: slavii, învățînd limba romanică, au introdus într-însa particularitățile propriei lor limbi.) în cazul comparației cu neutrul latin, răspunsul este însă neagtiv: faptele nu coincid.

Se pare deci că trebuie să explicăm constituirea genului neutru în limba română printf-o tendință proprie, ca un efect al „tendinței la motivare", sau la „manifestum optimum", care .apare, reapare și dispare, în cursul istoriei indo-europenei, așa cum a arătat L. Hjelmslev[1].

Această tendință explică, între altele, reintroducerea distincției între animat și inanimat în limbile slave, în spaniolă și în română.

Principiul „motivării", invocat de L. Hjelmslev, privește raportul dintre forma și substanța cuvîntului. Acest raport poate fi mai mult sau mai puțin „motivat": o categorie formală a conținutului poate corespunde, într-o măsură mai mare sau mai mică, unui conținut logic. Dar, în cursul evoluției limbilor, acest raport poate slăbi sau chiar să dispară în întregime: astfel, pentru un francez din zilele noastre, distincția după gen a unor obiecte domestice ca *chaise* „scaun" f. sau *couteau* „cuțit".m., de exemplu, nu e motivată; ea numai corespunde unui conținut logic. Dar în cursul evoluției limbilor, ca o reacțiune împotriva acestei tendințe a dispariției motivării, se întîmplă că limba caută să „motiveze" ceea ce a devenit' „nemoțivat": după cum am văzut, limbile slave au creat astfel distincția animat-inanimat (personal-nepersonal), distincție „motivată" în raport cu distincția masculin-feminin, care își pierduse motivarea logică. Și tot astfel s-a întîmplat cu româna, care și-a constituit un inanimat (neutru), opus genului personal, format în interiorul animatului, care este rezervat numelor de persoană și de animale personificate[2].

•

A doua problemă asupra căreia am vrea să aruncăm o privire este problema palatalizării consoanelor în limba română.

O parte a graiurilor românești, L: epoca contemporană, cunoaște fenomenul palatalizării oclusivelor și semioclusivelor labiale, înaintea unei vocale prepalatale. Această tendință la palatalizare s-a exersat în cursul secolelor, dar ea nu s-a manifestat în același timp asupra ansamblului consonantismului. românesc: oclusivele labiale (șilabiodentale:/, *v)* au fost palatalizate probabil cu puțin înainte de secolul al XVI-lea, într-o parte a domeniului românesc. Astfel, *p, b, m,fs\v* au trecut la *p', g', n', W* și *g' (y)* într-o bună parte a. teritoriului nord-dunărean și în graiurile românești sud-dunărene, pe cînd graiurile românești nord-dunărene din nord-vestul Transilvaniei, Țara Românească și Oltenia ignoră acest fenomen.

Fără îndoială, sîntem ispitiți să explicăm acest fenomen prin influența slavă meridională, și în special prin influența graiurilor bulgărești de est

[1] Louis Hjelmslev, *Anime et inanime, personnel et non personnel,* în *Travaux de VInstitut de Linguistique,* I, Paris, 1956, p. 157 ș.u.; G.L. Hall and J. St. Clair-Sobell, *Animate Gender in Slavonie and Romance Languages,* în *Lingua,* IV, 1954, p. 194 ș.u. Această tendință apare în limba engleză din zilele noastre, care a creat opoziția gramaticală personal-neperson'al, după cum a arătat A. V. Isacenko *(Cahiers F. de Saussure,* 7, 1948, p. 22); astfel, se face distincția în întrebuințarea pronumelui relativ: *who:* personal și *which:* nepersonal - *the man who came,* dar *the book which you gave me*

[2] V. mai jos, p. 606 ș.u.

asupra limbii române; dar atît data fenomenului, cît și faptul că el nu i reseazä decît o parte a graiurilor românești și că palatalizarea oclusiv Mentale constituie un fenomen aparte, atît în ceea ce privește data inova cît și repartiția lui teritorială (a fost semnalat în majoritatea teritoriu Tiord-dunărean), ne obligă să atribuim aceste inovații unei tendințe pro a limbii române[1].

După cum vedem, cele două fenomene pe care le-am examinat ra Tinul gramatical și celălalt fonetic, se pot explica, după părerea noas prin jocul tendințelor proprii unei singure limbi fără a recurge la interfer cu o limbă străină.

(RLiR, XXV, 1961, p. 369-371).

iv

Problema neutrului, în limba română, a dat naștere, în timpul din u Ia numeroase discuții.

Ne propunem ca în paginile următoare să încercăm o rezolvare a bazată pe date noi[2].

Considerăm lucrările anterioare cunoscute; ele constituie un bun con «de la care pornesc cercetările noi[3].

Ceea ce domină problema e faptul că neutrul exclude animatul.

•

1. Neutrul este o categorie gramaticală vie, în limba, română. Ron a moștenit numai desinența de plural *-ora (> -uri)* a neutrului latin. acest punct de vedere, româna se deosebește de spaniolă și de franceză, nu au reînviat categoria neutrului, ci au conservat numai cîteva unelte maticale care exprimau neutrul, în latină. Astfel, în spaniolă, pronu neutre *algo, eso, ello,* precum și articolul *lo,* iar în franceză pronumele monstrative, indefinite sau relative *ceci, cela, ga, quoi.* Neutrul e conser insă, în italiană, și servește pentru a denumi colective (inanimate). As desinența *-a* a neutrelor latine de declinarea a -2-a: it. *le braceia, le ossa* si articolul neutru *lo,* diferit de articolul mase. *lu:* it. *lo male,* dar *lu* în sfîrșit, italiana, ca și româna și alte limbi indo-europene, între țează, pentru a exprima neutrul, desinența substantivelor masculine singular, și feminine, la plural: sg. *il frutto*— pl. *le frutta*[4].

[1] V. mai sus, p. 622 ș.u.

[2] Metodele de care dispune astăzi lingvistica marchează un progres față de trecu 1928,*A1. Graur (într-un articol reprodus în Mei. ling. p. 42) făcea constatarea următoa xie semble pas que la question (problema neutrului în română) soit soluble; la linguis •en tout cas, ne nous fournit pas de moyen pour la resoudre", părere care nu mai corespun stadiul actual al cunoștințelor noastre.

[3] Mentionim studiile noastre anterioare, consacrate acestui subiect: *Neutrul în r* in SCL, 1(1950), p. 233-235; și aici mai sus, p. 596 ș.u. și p. 606 ș.u. In studiile n citate am abordat problema neutrului în perspectiva ei reală, laolaltă cu a genului sonal. Ele conțin întreaga bibliografie a problemei, la care se adaugă indicațiile date tele următoare', precum si menționea lucrării lui Oct. Nandriș, *Le genre, ses realisat ie genre personnel en roumain,* în RLiR, XXV (1961), p. 47-74: influența substratului aut ar fi oprit dispariția neutrului latin. Crearea genului personal (ca în spaniolă). Mărcile g personal.

[4] Giuliano Bonfante, *Esiste il neutro in italiano},* în Ouaderni dellTstituto di Glotto ~VI (1961), Bologna, 1962, p. 103-109. Pentru exemplele de neutru în italiană, v. R HGI, II, p. 56, 81, 134, 172, 183.

2. După dispariţia neutrului, în latina dunăreană \ asistăm, la un moment dat, la renaşterea lui, probabil în epoca de comunitate a românei, întrucît aromâna procedează la fel ca dacoromâna[2], folosind desinenţele masculinului, la singular, şi femininului, la plural, pentru a exprima neutrul, precum şi vechea desinenţă *-ora* a neutrului latin, pentru pluralul numelor colective: dr. (mase), sg. *scaun*— (fem.) pl. *scaune* (n.) pl. (de la *ochi) ochiuri*, arom. (m.) sg. *braţ—(i.)* pl. *braţe* (n.) pl. (de la *arniu) arniuri*[3].

3. în limbile care posedă neutrul, constituirea acestei categorii gramaticale, opusă masculinului şi femininului, e bazată pe tendinţa generală a limbilor de a stabili o relaţie între formă şi substanţă.

Această tendinţă reacţionează împotriva arbitrarului semnului lingvistic. L. Hjelmslev a relevat tendinţa la motivare sau la manifestum optimum a limbilor, opusă tendinţei conservatoare. Tendinţa la motivare apare, dispare, şi reapare în cursul evoluţiei limbilor: i se datorează reintroducerea unor vechi distincţii dispărute. Acţiunea ei a provocat crearea categoriei neutrului în diverse limbi indo-europene.

•

Vom lua ca exemplu faptele din tokharică[4] şi din română, două limbi indiscutabil separate şi atestate la date diferite ale evoluţiei indo-europenei, la care o influenţă reciprocă este prin urmare exclusă.

în aceste două limbi, neutrul s-a pierdut.

La origine, în indo-europeană, numele erau repartizate în animate şi inanimate. Neutrul (inanimat) era caracterizat prin flexiune, desinenţe proprii şi vocalismul tranşei predesinenţiale. Ulterior, această distincţie s-a pierdut şi s-a trecut la o opoziţie sexuală, masculin şi feminin. Noua situaţie a avut drept rezultat eliminarea neutrului[5].

Vechiul sistem al genului, din indo-europeană, a fost înlocuit, în tokharică, printr-o altă clasificare, cu opoziţia masculinului şi femininului şi un gen „comun" (sau neutru).

[1] G. Ivănescu (SCL, VIII, 1957, p. 299 ş.u.) afirmă că neutrul nu s-a păstrat în Romania Occidentală, iar în română că este continuatorul celui latin. Vederile lui VI. Hofejsi (SCL, VIII, 1957, p. 415 ş.u. potrivit cărora româna nu ar avea decît 2 genuri (masculin si feminin)' sînt combătute de Al. Graur, *Studii de lingvistică generală,* Bucureşti, 1960, p. 352.

[2] A. Graur, *Les substantifs neutres en roumain,* în *Mei. ling.* p. 31—42: nici în privinţa formei, nici în a sensului neutrul latin nu concordă cu cel românesc. Şi mai departe, arată că „il ne s'agit done pas d'une survivance latine qui aurait ete gardee en roumain par simple conservatisme, mais bien du developpement d'une categorie grammatical qu'on sentait necessaire" (p. 42). Capidan, *Arom.,* p. 381—383.

[3] Expunerea care urmează reproduce, cu unele modificări şi adaosuri bibliografice* textul comunicării noastre la al IX-lea Congres internaţional al lingviştilor, prezentată la Cambridge (S.U.A.) în şedinţa din 3 august 1962. Ulterior, la 28 septembrie 1962, am prezentat rezultatul cercetărilor noastre într-o comunicare ţinută la Circolo linguistico fiorentino. Cu acest prilej, prof. Giacomo Devoto, preşedintele Cercului, ne-a comunicat observaţiile următoare: în problema neutrului, totul se petrece ca şi cum, după o perioadă de motivare logică, în care criteriul sensului domină, urmează o perioadă de motivare formală (gramaticală), în care domină criteriul formei. Aşadar, nu perioadă de motivare şi nemotivare, ci perioadă de motivare *logică* şi de motivare *formală.*

[4] Apropierea cu tokharică e indicată şi de Al. Graur, *Studii de lingvistică generală,*

[5] J. Lohmann, *Genus und Sexus,* Gottingen, 1930, p. 80-81; A. Meillet, *Introd. ă Vetude comparat, des lg. indo-europ?,* Paris, 1934, p. 189-191; L. Hjelmslev, *Anime et inanime, personnel et non-personnel,* în *Travaux de VInstitut de Linguistique,* I, Paris, 1956, p. 155— 199; V. V. Ivanov, în *Actes du VIIIe Congres international des linguistes,* Oslo/ 1958, p. 611.

Tokharică şi-a creat deci un nou neutru, pentru a desemna inanimatel Pentru a marca'această categorie, limba a recurs la procedeul cel mai simpl prin întrebuinţarea desinenţelor existente ale masculinului şi femininul Tokharică a dat, prin urmare, singularului neutru desinenţa masculinulu iar pluralului neutru desinenţa femininului[1].

Româna a procedat într-un fel analog.

Studiile consacrate genului, în română, sînt fundate pe concepţia trad ţională, după care genul exprimă sexul (masculin sau feminin). Potrivit acest concepţii, neutrul nu este nici unul din aceste două: nici masculin, nici fem nin. Majoritatea gramaticilor adoptînd acest criteriu au fost astfel adu să refuze de a recunoaşte existenţa neutrului în română. După acest mo de a vedea, româna posedă genul „ambigen" (sau „eterogen"), pe lîngă mas culin şi feminin.

Această clasificare este bazată pe faptul că româna, ca şi tokharic (v. mai sus), întrebuinţează pentru a marca neutrul desinenţa numelor ma culine, la singular, şi a numelor feminine, la plural: sg. m. *scaun,* pl. f. *scaun*

Prin evocarea' tendinţei comune mai multor limbi indo-europene, a marca distincţia între „animat", şi „inanimat", faptele româneşti pot explicate într-altfel.

Neutrul a,fost creat, în română, pentru a exprima inanimatul[2]; că nu există, în limba română, animate care să fie de genul neutru[3].

în privinţa desinenţelor, româna a recurs, ca şi tokharică, la unelte gramaticale pe care le avea la îndemînă, şi anume la desinenţa masculinul pentru singular, şi a femininului, pentru plural.

Prin crearea neutrului, româna s-a arătat sensibilă la clasificarea num lor în animate şi inanimate (în slavă, de asemenea, neutrul exclude animatu şi cu deosebire' „sexuatul")[4]. Româna a mers de altfel încă mai departe, această direcţie, căci a creat, în interiorul animatului, un gen personal (nu

[1] W. Schulze, E. Sieg. W. Siegling, *Tokharische Grammatik,* Gottingen, 1931, p. 32,

[2] V. studiul nostru *Remarques sur la categorie du genre en roumain,* în Studia linguisti XIII (1959), p. 133—136 şi în cartea noastră *Linguistica,* The Hague, 1965, p. 83—86.

[3] Deseori, motivele pentru care unele nume fac parte din genul animat ne scapă, ce ce nu înseamnă că aceste motive nu există (fără îndoială, sînt nume care au desemnat fo în acţiune, ca lat. *uentus,* care e masculin etc.); L. Bloomfield, *Lg.,* p. 271—272: în alg chinăi numele „zmeurei", al „căldării" şi al „genunchiului" sînt de genul animat.

[4] Există cazuri de „extindere" a animaţiei; cf. în rusă *eom euuo, n ezo Kyn/ito,* sau română: *am cumpărat cartea* pe *care m-ai rugat* (G. L. Hall-J. St.Clair Gobell, *Animate Gen in Slavonie and Romance Languages,* în Lingua, IV (1954), p. 194 şi J. Kuryîowicz, *P sonal and Animate Genders in Slavic,* în Lingua, XI (1962), p. 249—255: înlocuirea acu tivului prin genitiv la singularul numelor masculine animate, atestată în limbile slave la epocă preistorică, nu e cauzată de tendinţa de a distinge animatul de inanimat, ci de distinge acuzativul de nominativ, obiectul de subiect, în interiorul genului personal animat, şi de a evita confuzia.

Această explicaţie s-a dat pentru faptele din română, în care obiectul direct la subst tivele animate e format cu ajutorul prep. *pre* (L. Onu, în *Recueil,* Bucureşti, 1959, p. ş.u.), dar i se opune faptul că totuşi *pre* nu se întrebuinţează la genul inanimat. De ce, cazul acesta, nu s-a simţit nevoia de a se crea un mijloc pentru evitarea confuziei aminti Explicaţia întrebuinţării lui *pre* la animate (deci, nu numai la numele de persoane, ci şi numele de animale, în exemple ca: *oaia nu-l lasă* pe *miel sâ sugă,* sau: *boul l-a lovit* pe I. Chiţimia, în Rom. sl. III, 1958, p. 31 ş.u.) stă în faptul că prin întrebuinţarea lui *pre* mele capătă o individualizare mai puternică, iar numele propriu este el însuşi caracteri prin unicitatea sa (A. Niculescu, în *Recueil,* p. 171 ş.u.). De aceea *pre* poate lipsi, cînd num e urmat de un determinativ care individualizează noţiunea: *publicul a încurajat spor români* (A. Niculescu, *op. cit.,* p. 174).

Limba engleză din zilele noastre a creat opoziţia gramaticală personal-nepersonal; face distincţia în întrebuinţarea pronumelui relativ: *who* (personal) şi *which* (neperson A. Isacenko, în Cahiers F. de Saussure, 7, 1948, p. 22.

de persoane şi de animale personificate), ca în vechea slavă, în rasă şi în polonă. în aceste limbi, animatul se opune inanimatului (neanimat), şi personalul ne-personalului.

Româna nu a moştenit neutrul din latină, căci neutrul dispăruse din latină încă din primele secole ale erei noastre. (Am văzut mai sus că resturi ale desinenţelor neutrului latin s-au menţinut în limbile romanice occidentale, şi cu deosebire în italiană, la substantivele cu sens colectiv.) Trebuie respinsă ipoteza unei influenţe a limbilor slave meridionale, căci faptele nu coinc id[1]

Genul gramatical exprimă forma pură. Dar categoria genului e legată de substanţa semantică a morfemelor şi faptele semantice sînt fapte de apreciere, deci subiective. Evoluţia genului se explică aşadar, prin dezvoltarea aprecierii subiective a faptelor[2].

în rusă, genul animat cuprinde două categorii corelative: femininul, membru marcat, şi masculinul, membru nemarcat, opuse amîndouă inanimatului (sau ne-animat), care cuprinde neutrul[3].

Tendinţa la „motivare", pe care am mai menţionat-o în prezenta expunere, explică în mod mulţumitor reintroducerea neutrului, în tokharică, în română şi în celelalte limbi indo-europene.

Principiul motivării, după cum a arătat L. Hjelmslev, se referă la raportul dintre forma şi substanţa cuvîntului. Acest raport poate fi mai mult sau mai puţin „motivat" : o categorie formală a conţinutului poate corespunde,, într-o măsură mai mare sau mai mică, unui conţinut logic. Dar, în cursul evoluţiei limbilor, acest raport poate slăbi sau chiar dispare în întregime: astfel, pentru cineva din zilele noastre care vorbeşte franţuzeşte, distincţia după gen a diverselor obiecte domestice, ca *la chaise* (fem.) „scaunul", sau *le couteau* (mase.) „cuţitul", de exemplu, nu e motivată. Dar în cursul evoluţiei limbilor, ca o reacţiune împotriva acestei tendinţe a dispariţiei motivării, se întîmplă că limba caută să „motiveze" ceea ce a devenit „nemotivat": după cum am văzut, limbile slave au creat în felul acesta distincţia între animat-inanimat (personal-nepersonal), distincţie „motivată" faţă de distincţia masculin-feminin, care îşi pierduse motivarea logică. Şi la fel şi româna, care şi-a constituit un inanimat (neutru), opus animatului, care conţine genul personal, rezervat numelor de persoane şi animalelor personificate[4].

Vom spune, în concluzie, că e interesant de a putea urmări, în cursul istoriei limbilor, jocul forţelor interne care reînvie uneori opoziţii de mult dispărute, exprimate cu ajutorul distincţiilor formale existente în sistemul limbii respective.

(SCL, XIV, 1963, p. 433-437)

[1] S. V. Semcinskij, *Schimbări în categoria genului în împrumuturile lexicale slave derăsărit ale limbii române,* în *Visnik Kiivskogo Universitetu,* no. 3, 1960, ser. filologie şi jurnalistică, fasc. 2, p. 84—89 arată că trebuie renunţat la invocarea influenţei slave pentru păstrarea neutrului latin.

[2] L. Hjelmslev, *l.c.*

[3] R. Jakobson, *Zur Struktur des russischen Verbums,* în *Charisteria G. Mathesio... oblata,* Praga, 1932, p. 79.

[4] Expunerea lui R. Windisch *(Genus probleme in Romanischen. Das Neutrum im Rumänischen,* Tubingen, 1973), este corectă şi bine informată. Recunoaşte existenţa genului neutru, în română (respinge denumirea de „ambigen", p. 209), compară faptele româneşti cu» cele din tokharică şi albaneză, menţionează apariţia genului personal în română şi observă că. genul animat şi inanimat din română, e la fel ca în indo-europeana primitivă.

DESPRE LIMBA SLAVĂ A HRISOAVELOR MUNTENEŞTI DIN SEC. AL XIV-lea - AL XV-lea

S. B. Barnstein, profesor la Universitatea din Moscova, a consacra
o lucrare întinsă cercetării amănunţite a limbii hrisoavelor munteneşti di
sec. XIV—XV, scrisa în limba slavă[1]. El a constatat că limba acestor text
prezintă particularităţi ale graiurilor bulgăreşti. După Bernstein, acest
particularităţi aparţin graiurilor slave vorbite în Muntenia, care diferea
de graiurile bulgăreşti de la sudul Dunării, deşi, arată dînsul, ele se afla
„într-o foarte strînsă legătură genetică" cu aceste, graiuri (p. 77). Ar rezult
de aici că trăsăturile particulare amintite nu trebuie interpretate ca abate
de la normă datorate diecilor care au redactat hrisoavele, abateri. cauzat
de faptul că ei erau români şi, cunoşteau în mod imperfect limba bulgar
Bernstein admite însă că autorii hrisoavelor, deşi bulgari, aveau slabe cuno
tinţe de limba slavă a cancelariei, ceea ce ar putea explica unele greşe
(l.c. şi p. 364).

Bernstein pleacă de la premisa că populaţia de limbă slavă de la nord
Dunării e mai veche decît populaţia de limbă română (p. 127). între se
al III-lea şi al XII-lea nu ar fi existat populaţie romanică în Muntenia
Relaţiile dintre cele două populaţii ar fi început, după Bernstein, în se
al XÎII-lea şi ar fi durat pînă în secolul al XVI-lea (p. 363).

Noi socotim însă că această teză nu mai poate fi susţinută astăzi. Exis
tenţa unei populaţii româneşti în cea mai mare parte a teritoriului nord-dun
rean înaintea venirii slavilor (sec. al VI-lea) e admisă. Pe de altă parte, exist
probe lingvistice decisive despre vechimea primelor contacte dintre limb
română şi slava meridională, şi anume tratamentul ierurilor şi tratament
vocalelor nazale din vechea bulgară în limba română[3].

Slavii au venit deci ulterior în teritoriul nord-dunărean şi limba slav
s-a aşezat ca un adstrat pe limba romanică a populaţiilor romanizate de l
nordul Dunării. Faptul că în teritoriul nord-dunărean populaţia slavă a fo
romanizată, pierzîndu-şi limba, faţă de persistenţa limbii slave la sudul D
nării şi de dispariţia populaţiilor romanizate în masa slavă precum şi a limb
romanice sud-dunărene presupun, fără îndoială, condiţii diferite la nord
şi.la sudul Dunării. La condiţii de viaţă diferite (politice, economice şi s
ciale), rezultate diferite: de o parte a Dunării a învins limba romanică, d
alta, limba slavă.

Teza lui Bernstein nu e confirmată, cu de-amănuntul, de nici una di
trăsăturile caracteristice ale limbii hrisoavelor studiate, relevate de dînsu

Căci particularităţile caracteristice ale limbii hrisoavelor din sec. XIV-
XV, scrise în Muntenia, se regăsesc, *toate,* în graiurile bulgăreşti sud-dunăren

(în privinţa înrudirii graiurilor bulgăreşti nord-dunărene cu cele de l
sudul Dunării, Bernstein se mulţumeşte să constate că graiurile slave di
Muntenia făceau parte din acelaşi grup cu graiurile bulgăreşti din Moesi

[1] Bernstein, Razysk. bolg. ist. dial.

[2] Ulterior, Bernstein a revenit asupra acestei păreri, admiţînd existenţa, la acea epoc
a unei populaţii'băştinaşe în Muntenia (S. B. Bernstein, *Cu privire la legăturile lingvistice sla
române,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958, p. 78 — 79).

[3] V. mai sus, p. 264 ş.u.

Tracia, Macedonia, Grecia, Albania centrală şi sudică, p, 363). Amănunte pentru caracterizarea graiurilor slave din Muntenia lipsesc, însă, cu desăvîrşire din lucrarea lui Bernstein *.

în felul acesta teza lui Bernstein e contrazisă de înseşi exemplele pe care le-a relevat, de vreme ce aceste fapte, luate unul cite unul, sînt semnalate, după cum vom arăta imediat, în graiurile bulgăreşti sud-dunărene.

Vom înşira aici mai jos trăsăturile caracteristice ale limbii slave a hrisoavelor din sec. XIV—XV scrise în Muntenia, relevate de Bernstein.

în toate cazurile înşirate de noi, faptele sînt identice în graiurile bulgăreşti sud-dunărene:

1. confundarea verbelor în *-oi* şi *^et,* proces specific al limbii bulgare vorbite (Bernstein, p. 198).

2. viitorul e exprimat cu ajutorul verbului auxiliar *sto,* însoţit de infinitiv (B., p. 204; Mladenov[2], p. 260).

3. folosirea destul de frecventă a aoristului (B., p. 207; Mladenov, p. 259).

4. conjunctivul *cu da,* în locul infinitivului (B., p. 216; Mladenov, p. 268). Fenomenul apare, sporadic, si în hrisoavele din epoca lui Stefan cel Mare (B., p. 217).

5. descompunerea flexiunii nominale; nominativul e întrebuinţat în locul acuzativului. Astfel, complementul drept e exprimat la nominativ (B., p. 248; Mladenov, p. 226). în cazul temelor în *a (ja),* subiectul şi obiectul drept se deosebeau numai prin procedee analitice (B., p. 249). Hrisoavele dovedesc existenţa declinării nominale în limba vorbită (B., p. 364—365; Mladenov, p. 220),

6. raportul de apartenenţă e exprimat, uneori, prin simplă juxtapunere (B., p. 261; Mladenov, p. 273),

7. alteori raportul de apartenenţă e exprimat cu ajutorul prep. *otu,* ca în unele graiuri bulgăreşti din zilele noastre (B., p. 261—262; Mladenov, p. 289),

8. dativul cu *na* (Mladenov, p. 228),

9. instrumentalul e exprimat cu ajutorul prep. *do* (B., p. 266),

10. flexiunea în *-ove* este foarte productivă (B., p. 278),

11. frecvenţa flexiunii în *-e* (B., p. 283),

12. nu se face distincţie între *i* şi *e* în poziţie neaccentuată, ca în graiurile bulgăreşti din Moesia şi Tracia orientală (B., p. 284; Mladenov, p. 83),

13. procesul de formare a determinării numelui, care a dus la crearea articolului (B., p. 288; Mladenov, p. 247—249),

14. genitivul numelui e construit cu *ot* si cu *na* (B., p. 306; Mladenov, p. 228—231),

15. pronumele personal de pers. 1 pl. sub forma *nie* (î.l. de *nil, nija,* B., p. 330; Mladenov, p. 240).

16. construcţia cu două pronume în dativ sau acuzativ (cf., în dacoromână: *mie... îmi, pe mine... mă,* B., p. 344).

Observaţiile noastre confirmă constatările făcute mai de mult, cu prilejul examinării teoriei lui G. Reichenkron[3], după care ar fi existat o limbă slavă, vorbită odinioară în Transilvania, cu trăsături caracteristice diferite de ale graiurilor bulgăreşti sud-dunărene.

[1] G. Mihăilă, în darea de seamă consacrată lucrării lui Bernstein precitate (SCL, VII, 1956, p. 143—149), observă, cu drept cuvînt, că Bernstein nu dă nici o preciziune asupra graiurilor slave nord-dunărene.

[2] Mladenov, *Gesch. d. bulg. Spr.*

[3] V. expunerea noastră din BL, IX, 1941, p. 95 ş.u. (reprodusă în ML, p. 317 ş.u.).

Argumentele lui Reichenkron fiind nefundate, existenţa daco-slavei nu a putut fi probată.

în privinţa greşelilor de limbă relevate în hrisoavele munteneşti din sec. XIV—XV scrise în limba slavă, ele se datoresc, după cum a relevat Bernstein, faptului că diecii cunoşteau în mod imperfect limba literară scrisă[1].

•

Există însă o altă categorie de greşeli, care impun o interpretare diferită :, într-adevăr, aceste greşeli pot apărea numai în scrierea unor dieci a căror limbă maternă nu era slava. Sint deci „românisme" transpuse din limba română în limba slavă de diecii români care au scris hrisoavele ca, de exemplu: *ni edno pravdu* (B., p. 241): *edno,* neutru, deşi *pravda* e feminin; influenţa rom. *adevăr,* neutru; complementul drept precedat de prep. *po,* construcţie calchiată după construcţia românească cu *pre* (B., p. 251). Erorile relevate în limba hrisoavelor provin din faptul că diecii cunoşteau în mod insuficient slavona literară, limba cancelariei ţărilor româneşti.

(SCL, XII, 1961, p. 91-94)

P.S. Ş.B. Bernstein a revenit asupra problemei discutate aici, în studiul „A existat oare o limbă aparte daco-slavă?" *(SCL,* XIII, 1962, .p. 147— 152). El arată că în lucrarea sa *Ocerk sravniteVnoj gramatiki slavjanskih jazykov* (Moscova, 1961) a susţinut că „nu pot fi opuse, din punct de vedere lingvistic, graiurile slave din Bulgaria şi Macedonia graiurilor din Dacia, care au fost asimilate de limba română" (p. 149), ceea ce coincide cu teza susţinută de noi în rîndurile de mai sus.

DESPRE CONSOANELE PALATALIZATE ŞI CONSOANELE MUIATE

Expunerea noastră îşi propune să aducă preciziuni asupra fiziologiei consoanelor palatalizate şi muiate, întrebuinţării corecte a termenilor „palatalizat" şi „muiat", istoricului acestor articulaţii consonantice în limbile slave şi situaţiei consoanelor palatalizate şi muiate în limba română literară.

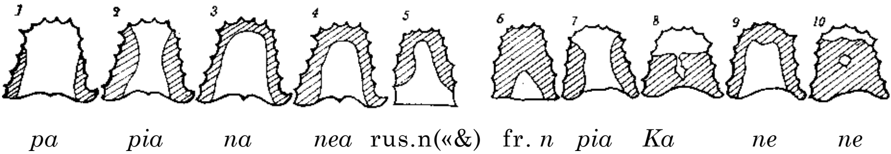
în afară de consoanele propriu-zis palatale (prepalatale şi palatale), ca *s, c, z, g, k', g' etc.,* există consoane care nu sînt palatale, prin natura lor dar care au fost palatalizate, prin contactul cu un slrnet palatal (vocală sau semivocală: *e, i, i): nfTde* exemplu, în pl. *pomi, b* în pl. *albi, p* în pl. *lupi etc.* în limba română literară, consoanele sînt uşor palatalizate înaintea vocalelor prejg^atale. Această palatalizare nu este însă sesizată de vorbitori, astfel încît, pe plan fonologie, nu s-a constituit o serie de consoane palatalizate opuse unei serii de consoane nepalatalizate (sau dure). Urechea unui străin sesizează, însă, nuanţa palatală a consoanelor româneşti, în poziţia indicată. Astfel, Alf Lombard a înregistrat muierea (de fapt: paîatalizarea) lui s în *scenă,* a lui *k* în *chem, ochi* şi a lui *n* în *unchi*[2].

Consoanele palatalizate sînt deci constituite din două elemente, în strîns contact: consoana propriu-zisă, de ex. *m* în *pomi,* şi *i,* elementul palatal următor.

[1] Bernstein (p. 240, 241) admite că în primul pătrar al sec. al XV-lea se poate observa, în limba hrisoavelor din Muntenia, creşterea influenţei limbii române şi apariţia unor expresii specifice limbii române. In hrisoavele din sec. al XVI-lea — al XVII-lea apar numeroase românisme (B., p. 38).

[2] Lombard, *Pron. du roum.* p. 110 ş.u., 116—117.

PLANŞĂ

pa *pia* *na* *nea* rus.n(«&) fr. *n* *pia* *Ka* *ne* *ne*

întrucît nu există un semn special pentru a nota acţiunea palatalizantă a unei vocale asupra consoanei precedente, lingviştii notează palatalizarea cu semnul ' (în terminologie tipografică: primă), care notează muierea consoanei, confundînd, în felul acesta, consoana palatalizată cu consoana muiată.

Spre deosebire de consoana palatalizată, consoana muiată este un sunet simplu. Limba română literară nu posedă consoane muiate, după cum vom vedea mai departe.

Să trecem, acum, la analiza fiziologică a consoanelor palatalizate şi muiate.

într-un memoriu consacrat fiziologiei şi istoriei consoanelor palatale, Rudolf Lenz a arătat, în 1888, bazîndu-se pe o serie de palatograme, că consoana palatalizată e diferită de consoana muiată şi că consoana muiată este alcătuită dintr-o singură mişcare articulatorie[1]. Cercetătorii ulteriori au confirmat vederile lui Lenz: astfel L. Roudet atrage atenţia asupra erorii de a confunda consoana muiată cu consoana urmată de ***y***, întrucît consoana muiată e un sunet simplu, produs de o singură articulaţie, pe cînd consoana palatalizată e produsă prin două articulaţii succesive; pentru consoana muiată zona de contact, pe palat e mult mai întinsă decît pentru consoana palatalizată[2]. Rousselot a dat, o descriere amănunţită a consoanelor palatalizate şi muiate, bazată pe o serie de palatograme, din care a reprodus cîteva. Din cercetările sale reiese că pentru consoana palatalizată muşchiul lingual nu execută o ocluziune completă pe palat: între partea anterioară şi partea posterioară a boitei palatului se poate observa un „culoar" caracteristic, rămas neatins de muşchiul lingual în timpul ocluziunii[3]. Palatograma lui *p* iod, de exemplu, seamănă foarte bine cu palatograma lui iod[4]. Această constatare poate fi făcută cu uşurinţă de oricare din noi, cu ajutorul palatului artificial. Reproduc aici palatogramele obţinute în august 1954, în Laboratorul de fonetică experimentală al Institutului de Lingvistică al Academiei R.P.R. (v. planşa, nr. 1—4)[5]. Caracteristicile consoanei palatalizate, amintite mai sus, sînt vizibile în palatogramele noastre. Muierea consoanei se face, după cum a arătat Rousselot, prin extensiunea contactului muşchiului lingual pe palat; această extensiune ar fi provocată, după Rousselot, de relaxarea muşchiului lingual (alţi cercetători, precum K. Ringenson[6], J. Chlum-

[1] Rudolf Lenz, *Zur Physiologic und Geschichte der Palatalen,* în Zeitschrift fii'r vergleichende Sprachforschung, XXIX, 1888, p. 1 ş.u.

[2] Leonce Roudet, *Elemznts de phonetique generale,* Paris, 1910, p. 123— 125.

[3] L'abbe P. J. Rousselot, *Principes de phonetique experimentale,* Paris, 1924, I, p. 601 ş.u.

[4] Rousselot, *op. cit.,* I, p. 604, fig. 395. Consoanele palatalizate, opuse consoanelor dure, în limba rusă, sînt descrise de M. I. Matusevici, *Vvedenie v obsciuiu fonetiku,* Leningrad, 1948, p. 51-52.

[5] Palatogramele nr. 1—3 reproduc pronunţări dacoromâne, nr. 5 şi 6 sînt.copiate după L. V. Şcerba (v. mai jos), iar nr. 7—10 reproduc pronunţarea unui subiect din nordul Bucovinei, care-posedă pe *n* muiat în graiul său natal.

[6] Karin Ringenson, *Etude sur la palatalisation de K devant voyelle anterieure en francais.* Paris, 1922, p. 12.

sk;y[1] şi St. Stoikov[2] socotesc că extensiunea contactului limbii pe pala e datorată unei presiuni mai energice a muşchiului lingual: aşadar, nu a fi vorba de o slăbire a presiunii muşchiului lingual, ci de o întărire a ei. Dup cum a arătat Rousselot, consoana muiată este mai palatală decît consoar .palatalizată: consoana palăfâlizăta pare a constitui prima etapă a procesulu dejnauiere*.

Această din urmă constatare, care e confirmată de fapte, are o mar importanţă, pentru că ea ne dă posibilitatea să fixăm cronologia fenomenulu într-o limbă dată: palatalizarea unei consoane, în contact cu o vocală pala tală, e urmată, uneori, de muierea consoanei.

Rousselot a mai arătat că muierea unei consoane se produce printr mişcare înspre centrul boitei palatului a muşchiului lingual: pentru o eor soană dentală muşchiul lingual se trage înapoi, pe cînd pentru o consoar velară muşchiul lingual se mişcă înainte[4].

Karin Ringenson a consacrat o lucrare specială palatalizării lui *k* în lin bile romanice. Ea se raliază la^opinia lui Rousselot», că muierea este p urmar a palatalizării. Articulaţia consoanelor muiate se face cu mai multă energi Consoanalmuiată *(f/, g etc.)* trebuie deosebită de cea palatalizată *(k* + v etc.

St. Stoikov, în afară de constatările de mai sus, insistă asupra faptul că unele consoane palatalizate au două puncte de articulaţie (de ex. oclus vele labiale). Din punctul de vedere al criteriului palatal, Stoikov împar consoanele în trei grupe: 1. dure, 2. palatale (sau moi), 3. palatalizate s muiate. Din punct de vecîere fonematic, există însă numai două tipuri c consoane: dure şi moi[6].

Diferenţa dintre consoane palatalizate şi consoane muiate poate fi ses zată dacă se compară pronunţarea aceluiaşi cuvînt, conţinînd o consoană c această natură, din dacoromână şi din aromână. Am procedat la înscriere pe bandă de magnetofon, a cuvintelor următoare, pronunţate de subiec vorbind dacoromâna sau aromâna: dr. *aduni, ani* (pl.), *bobi* (pl.), *buni.* (pl. *pomi* (pl.), *popi* (pl.), ar. *adun, bun* (pl.), *cun, guiun, bun* (pl.), *mumîn* (pl. *păgîn* (pl.), *pun, spun.* După înscrierea cuvintelor, ele au fost ascultate c 5 auditori, membri ai colectivului de fonetică al laboratorului şi notate im diat; apoi, cuvintele au fost inversate, printr-un procedeu mecanic (fă ca sunetele să fie deformate sau să-şi piardă vreun element caracteristi " şi notate de aceiaşi auditori. în genere, *n* + *i* dacoromân a fost notat c atare *(*n)* sau cu litera *K,* care notează o aspiraţie (suflul care întovărăşeş emisiunea finalei; cuvintele au fost pronunţate izolat): *n\ dimpotrivă, aromân a fost notat ca atare *(n),* uneori cu aspiraţie *(ʰn).* Experienţa co firmă, aşadar, caracterul compus al consoanei palatalizate (două sunet *n* -f- *i),* pe cînd consoana muiată e un sunet simplu *(n).*

Din expunerea de pînă aici, putem desprinde concluziile următoar

1. Numim consoane dure consoanele care nu sînt urmate de un elemer palatal; 2. consoanele palatale propriu-zise sînt consoanele a căror artic

[1] J. Chlumsky, *Les sons mouilles et la theorie de l'abbe Rousselot,* în I, Sjezdu slovanskyc filologu v. Praze 1929, Praga, 1931.

[2] Stoiko Stoikov, *Palatalnite sâglasni v bălgarskiia knijoven ezik,* Sofiia, 1952 şi rezumat în limba română: Unele probleme referitoare la consoanele palatale [de fapt: palatalizate] d limba bulgară literară, în SCL, V, nr. 1—2, p. 47.

[3] Rousselot, *op. cit.,* I, p. 616.

[4] Rousselot, *op. cit.,* I, p. 612—613.

[5] Ringenson, *op. cit.,* p. 17 ş.u.

lație se face pe bolta palatului: *s, c, z, g, k, g* etc. 3. consoanele palatalizate^sau, *r* consoanele a căror articulație a devenit palatală, sub influența unei vocale sau semivocale palatale; 4. consoanele muiate sînt consoanele a căror articulație palatală s-a accentuai:,"printr-o extensiune a presiunii muşchiului lingual pe bolta palatului. .

în lumina acestor constatări, vom arunca o privire asupra situației con soanelor palatalizate şi muiate în limbile slave, întrucît aceste articulații consonantice joacă un mare rol în sistemul fonetic al limbilor din acest grup.

Limbile slave, luate în general, posedă trei categorii de consoane: 1. consoanele dure, urmate de o vocală postpalatală: *to,* 2. consoanele moi, urmate de o vocală prepalatală: *t'e* şi 3. consoanele muiate, urmate de/TAstiel *l* + vocală postpalatală este pronunțat *I, V* (moale) înaintea unei vocale prepalatale, şi *V* (muiat) înaintea l u i / [1]. *p^U\MA^*

în cursul evoluției lor, după separația limbilor slave, consoanele moi şi consoanele muiate s-au confundat, în unele limbi slave, pe cînd în altele ele au rămas distincte.

în sîrbo-croată consoanele dure (în special *n* şi *l)* s-au confundat cu cele moi. Consoanele moi au rămas distincte de cele muiate; în rusă şi în polonă, consoanele dure şi muiate au rămas distincte, dar tipul moale a fost confundat cu **Cel** muiat[2].

în această privință, ne interesează cu deosebire situația din bulgară, întrucît limba română a trăit în strîns contact, cu începere din secolul al Vl-lea, cu grupul bulgar al limbilor slave de sud.

Dacă ne adresăm vechii slave — limbă scrisă, atestată în monumente copiate în secolele X — X I , avînd drept bază un grai bulgăresc vorbit în secolul al IX-lea în jurul Salonicului — constatăm că majoritatea slaviştilor semnalează existența unei serii de consoane palatalizate (sau moi), opuse consoanelor dure. Alfabetele glagolitic şi chirilic dispuneau de semne speciale pentru a indica pronunțarea palatalizată a acestor consoane. înaintea lui *j,* consoanele *r, l* şi *n* erau însă muiate (pronunțare notată cu un semn special, în alfabetul glagolitic şi în cel chirilic)[3]. Alterarea consoanelor, înaintea unui sunet palatal, a avut drept consecință asibilarea lor, proces care urmează după muierea unei consoane. Astfel, în polonă *t', d'* au trecut la *6, dz* pol. *cma* „întuneric" = v. sl. *tima,* r. *t'ma;* pol. *dzien* „zi" = v. sl. *dini,* r. *dem*[4].

Fenomenul e cunoscut şi în alte limbi slave, de ex. în graiurile cehe şi slovace, precum şi în unele graiuri ale limbii ruse.

în cursul evoluției lor, unele limbi slave au redus sau suprimat muierea. Astfel, în slovenă *m* urmat de *i* nu se pronunță muiat, ca în rusă şi în polonă. Bulgara face parte, din limbile slave în care consoanele urmate de un sunet palatal sînt numai pe jumătate palatalizate, în comparație cu rusa sau polona; astfel, bg. *mesto, vera* se pronunță *mă-, vă-* (aproape *m$a-, v$a-)*[5]. Bg. *grozja*

[1] A. Meillet, Le. sl. c.[2], p. 17-18.
[2] Meillet-Vaillant, *op. cit.,* p. 87.
[3] A M . Seliscev, StarosL jaz., p. 53, 94, 96, 111, 324: Diels, Altkirchensl., Gr., p. 49, 127 s.u.; Leskien, Gr.d.alt .bg. p. 3, 37; Kul'bakin, Le v. sl. p. 176; Wijk, Gesch. d. altkirchensl. Spr., p. 42, 87; Vaillant, VS, p. 59 ş.u.
[4] Andre Vaillant, *Grammaire comparee des langues slaves,* I, Paris, 1950, p. 45 ş.u.
[5] Broch, SL Phon, Heidelberg, 1911, p. 209, 212.

carjat sînt notați de Ekblom (pronunțare înregistrată în 1914, în gura unui elev de liceu din Sofia) *groză, tsăfet,* cu *z* şi *r* articulați cu vocalizarea *e*[1]. în dialectele occidentale ale bulgarei, L. Beaulieux a observat o tendință de a se reduce iodizarea: *mleko* „lapte" e pronunțat cu un *e* deschis, neiodizat[2].

în această privință, diferența de structură dintre română şi rusă, de exemplu, este fundamentală şi separă două sisteme articulatorii diferite. Astfel, cuvintele *cartea, dragostea,* de exemplu, în care finala e pronunțată în limba română literară fără nici o uimă de muiere a consoanei *t,* iar paîatalizarea lui *t* nu e percepută, sînt pronunțate de un rus *cart'a, dragost'a,* cu un *t* muiat.

L. V. Şcerba a arătat că consoanele aşa-zise „muiate" din limba rusă diferă principial de *n* muiat din limba franceză[3]. Din expunerea sa şi din examinarea palatogramelor reproduse, reiese că limba rusă posedă consoane palatalizate, sau moi, dar nu muiate propriu-zise. „Fenomenul ... *n* „mouille" din franceză poate fi asemănat mai ales cu rus. *m* moale lungit, astfel că fr. *peigner..* . poate fi redat mai fidel prin rus. *ndhbue ",* spune L.V. Şcerba (loc. cit.). Poziția limbii, pentru articularea lui *n* din rusă *(m* sau *mn)* diferă radical de poziția limbii pentru articularea lui *n* din fr. *peigner,* de ex. (vezi planşa, mai sus, p. 612). Din comparația palatogramelor consoanelor palatalizate sau muiate din limba română, rusă şi a lui *n'* muiat din franceză rezultă că paîatalizarea lui *n'* din rusă e mult mai accentuată ca în română. în concluzie, vom spune că în română există consoane slab palatalizate, că rusa posedă consoane puternic palatalizate (sau moîj, iar franceza un *n* muiat[4].

Această ultimă observație ne arată că nu există consoane muiate în limba română literară. Consoanele muiate apar însă în unele graiuri dacoromâne, şi ele au fost înregistrate şi descrise de dialectologi. în privința fiziologiei consoanelor muiate din dacoromână, ele sînt formate la fel cu consoanele muiate descrise de noi mai sus[5]. în Gramatica limbii române, la capitolul consacrat consoanelor (vol. I, p. 65, ş.u.), sub titlul „consoane muiate" se dă o descriere a acestor articulații, şi se precizează că „consoanele avînd timbrul *i* din cauza articulației palatale suplimentare a dosului limbii se numesc consoane muiate"[6]. în felul acesta, se atribuie limbii române literare o cate-

[1] R. Ekblom, *Zur bulgarischen Aussprache,* în Studier i modern Språkvetenskap VI Uppsala, 1917, p. 163.
[2] Beaulieux, Gr. bg., p. 10. St. Stoikov, SCL, V, p. 46 nu împărtăşeşte părerea lui Beaulieux privitoare la pierderea elementului palatal în limba bulgară literară.
[3] L. V. Şcerba, *Fonetika franțuskogo iazîka,* Moscova, 1953, p. 66—67 şi fig. 28, 28 a şi 29. Observațiile lui Şcerba asupra consoanelor muiate din rusă concordă cu ale abatelui Rousselot *(op. cit.,* I, p. 604—605), care spune următoarele: „trebuie mai întîi stabilită realitatea muierii şi arătată diferența care există între o consoană muiată şi aceeaşi consoană urmată de *y...* Demonstrația e încă mai clară pentru labialele ruse. Articulația dură neinteresînd palatul, e uşor de a recunoaşte pe *y* în fiecare din combinațiile în care figurează, fără îndoială, modificat, dar întotdeauna foarte lămurit şi distinct de consoana muiată" (v. fig. 395).
[4] Fonemul *n* în franceză. „II se realise comme un *n* palatal suivi d'un leger iod; il este unique, si *n* s'oppose â *njo: la nielle* et *Vagnelle* (A. Martinet, *Phonology as Functional Phonetics,* London, 1949, p. 38).
[5] Vezi palatogramele lui /, în Ios. Popovici, *Ortoepia şi fonetica,* Cluj, 1923, p. 52 şi ale lui *ne, n'e pia-, k'a-* etc. (grai din Bucovina) în Rosetti, Rech. p. 115, fig. 10 şi traseurile lui *piatră* şi *k'atră* (grai din Bucovina), de la p. 113, fig. 8 şi 9. Pentru limba bulgară, v. J. Popovici, *Une prononciation bulgare,* Cluj, 1921, p. 29 (palatogramele lui *k'* şi *g')* şi St. Stoikov, *Palatalnite sâglasni v bâlgarskii ezik,* Sofia, 1952, p. 19 ş.u.
[6] *Op. cit.,* p. 70.

gorie de consoane inexistentă; în schimb, în partea consacrată „variantelor" fonemelor din aceeaşi lucrare (p. 79 ş.u.; de fapt, variantele „sunetelor vorbite") nu se înregistrează consoanele muiate care există în mod real în graiurile dacoromâne. (Această inconsecvenţă e demnă de a fi relevată.) Autorii gramaticii au adoptat părerea lui E. Petrovici, privitoare la consoanele moi din limba română \ făcînd astfel confuzie între termenul „palatalizat" şi „muiat"[2]. E. Petrovici porneşte de la observaţia din Schiţa de fonologie a limbii române, pe care am scris-o în colaborare cu Al. Graur[3], în care am recunoscut existenţa, în limba română literară, a unei opoziţii fonologice, la finala cuvintelor, între consoană dură, marcă a singularului/şi consoană palatalizată, marcă a pluralului (în expunerea noastră consoanele finale, în această poziţie, sînt impropriu denui^^muiate", în loc de „palatalizate"): sg. *pom se* opune, deci, *plmaiuTuTpomi* prin consoana finală: *m — m* Şi la fel pentru toate pluralele în *-i,* cu finală consonantică. E. Petrovici propune ca această opoziţie dintre, consoana dură şi consoana palatalizată să fie recunoscută şi în interiorul cuvîntului, extinzînd, astfel, observaţia noastră anterioară. Astfel, după Petrovici, *tacă* (verb) s-ar opune lui *facă* (scris *teacă)* prin variaţia consoanei iniţiale: *t—V* etc.[4]. Această concepţie are împotriva ei, după cum am arătat[5], faptul că în perechile de cuvinte *beată-bete,* de exemplu, opoziţia consonantică e neutralizată, întrucît la singular şi la plural consoana e palatalizată (sau moale), fiind urmată de *e* potrivit legilor care determină structura fonologică a limbilor, opoziţia nefiind consonantică, în cazul *beată-bete,* nu poate fi consonantică în cazul *tacă-teacă* etc. Pe de altă parte, trebuie ţinut seamă de faptul că limba română literară nu are posibilitatea de a utiliza calitatea palatală a consoanelor si de a o opune calităţii lor dure, întrucît nuanţa palatală a consoanelor, în poziţia indicată, nu *e* sesizată de vorbitori, şi deci nu e relevantă.

în consecinţă, limba română literară nu posedă consoane muiate[6], iar consoanele palatalizate sînt utilizate de limba română literară numai într-o singură situaţie: la finala cuvîntului, cînd consoana e urmată de *i,* marcă a pluralului *(pomi,* opus sg. *pom).*

•

Din expunerea noastră de mai sus, reiese că consoana palatalizată este diferită de consoana muiată. întrebuinţarea termenului „muiat", pentru a denumi consoana palatalizată, constituie deci o eroare, pentru că în felul acesta se confundă două articulaţii distincte. Limba română literară utilizează o opoziţie fonologică între consoană dură şi consoană palatalizată numai la finala unor cuvinte; ea nu posedă consoane muiate.

(SCL, VI, 1955, p. 199-205)

[1] E. Petrovici, *Corelaţia de timbru între consoanele dure şi moi în limba română,* în SCL, I, 1951, p. 172 ş.u.

[2] Vezi, expunsrea noastră: *Cîteva probleme de fonetică a limbii române,* în SCL, V, p. 433 ş.u.

[3] A. Graur et A. Rosetti, *Es Suisse d'une phonologie du roumain,* în BL, VI, 1938, p. 5 ş.u.

[4] E. Petrovici, *op. cit.,* p. 175 ş.u.

[5] în *Conoluzii fonologice la expunerea asupra diftongului* ea, în SCL, VI, p. 25—27.

[6] E preţioasă, în această privinţă, observaţia lui Mihail Eminescu privitoare la sunetele moi din limba romînă: „Limba romînească este din acele cu dreaptă măsură: ea n-are consoane prea moi, nici prea aspre" *Scrieri politice şi literare,* I, Bucureşti, 1905, p. 356).

DESPRE PALATALIZAREA LABIALELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

: I

Fenomenul palatalizării labialelor *p, b, m* şi a frxativelor labio-denta / şi *v* constituie, după cum se ştie, una din curiozităţile limbii române, faţ de celelalte limbi romanice (fenomenul apare, dialectal, şi în italiană). raport cu limbile grupate în „uniunea lingvistică" balcanică, româna nu însă izolată, pentru că fenomenul apare, în mod independent şi în albanez şi în neogreacă[1].

Ne propunem să prezentăm o schiţă sumară a fenomenului, în limb română, şi să insistăm asupra vechimii sale, problemă care este încă controversată.

REPARTIŢIA PE TEREN

Hărţile *Atlasului lingvistic român* ne permit să ne facem o idee despr repartiţia pe teren a fenomenului, în epoca contemporană. Regiunile ca nu au inovat se găsesc în sud-vestul Transilvaniei, în Ţara Românească în Oltenia. Comparaţia cu configuraţia geografică a fenomenului, aşa cu reiese din anchetele lui G. Weigand (1895—1905) ne permite să constată că în cei aproximativ 25 de ani care s-au scurs între cele două anchete, feno menul e uneori staţionar, iar alteori în regres (prin influenţa limbii literar care nu cunoaşte inovaţia). Astfel, fenomenul e oarecum staţionar în hărţil *picior, miercuri* şi *viţel,* pe cînd în hărţile *fier* şi *piept* este în regresiune (obs'e yaţii bazate pe compararea hărţilor *Atlasului* lui G. Weigand şi ale ALR-ului) în genere, se poate spune că astăzi inovaţia nu mai cîştigă teren şi e de pre văzut că, prin avîntul limbii literare, ea va continua să dea înapoi.

Actuala arie de răspîndire a fenomenului, şi anume sud-estul Transilvanie estul Munteniei, Moldova şi Dobrogea, nu îngăduie însă concluzia că fenomenu e foarte vechi, pentru motivul că configuraţia actuală a ariilor ar implica repartiţie neobişnuită a graiurilor dacoromâne, în care sud-estul Transilvani e grupat cu Moldova[3].

De fapt, o singură trăsătură fonetică nu e suficientă pentru a decid asupra existenţei unei grupări dialectale, iar configuraţia actuală a ariilo nu corespunde decît parţial cu cea din trecut (trebuie ţinut seama de faptu că nu dispunem de informaţii mai vechi privind răspîndirea fenomenulu in sudul Transilvaniei).

[1] Genov. *can* < *planu, cânta* < *planta,* prin etapa intermediară *pi* sau *k",* în sudul Italie *chianca* < *planca, kinu* < *plenu* (Rohlfs, HGI, I, p. 308—309), alb. *pk'ak* < *pl'ak (pleh* „gunoi" *bget* < *Wet (IVet, biete* „albină") (ML, p. 214-215 şi Rech., 1926, p. 114.)

[2] V. hărţile ALR-ului şi ale *Atlasului* lui Weigand reproduse de D. Macrea în lucrare sa *Probleme de fonetică,* Bucureşti, 1953, p. 56 ş.u. (formează materia „memoriului" său din 193 *Palatalizarea labialelor în limba română,* publicat în DR, IX; v. darea noastră de seamă în MI p. 220—223 şi recenzia noastră consacrată expunerii lui G. Ivănescu asupra palatalizăr labialelor în limba română, în SCL, I, 1950, p. 104—106).

[3] D. Macrea, *op. cit.,* p. 96. Tot astfel Ţara Românească e grupată cu o parte din Crişar in privinţa lui / palatal *(tatâ-taţi),* pe cînd în restul teritoriului / nu e palatal în această situa ţie: v. ALR, I, v. II, h. 151 *(părinţi),* 152 *(tată)* şi 167 *(mătuşă).* Pl. *fraţi* a fost înregistra *in* Ţara Românească şi în M-ţii Apuseni, pe cînd restul teritoriului cunoaşte fonetismul *fr*

în secolele XVI—XVII textele atestă existența inovației în nordul Ardealului-Maramureş, în Ardeal şi în întreaga Moldovă, pentru /, în Maramureş, pentru *m,* în Bucovina, pentru *v,* în Moldova, pentru *p.*

Problema apariției formelor cu labialele nealterate, în aceeaşi localitate şi, uneori, în acelaşi text, chiar în rîndul unde e notată paîatalizarea, se explică prin influența limbii scrise în Muntenia, răspîndită prin tipărituri. Influența limbii literare din Muntenia este evidentă la scriitorii moldoveni Varlaam sau Dosoftei, căci în scrierile lor s-au relevat hipermuntenisme ca *demăineață, giupăineasă, rămăine* etc., care denotă voința de a întrebuința fonetisme munteneşti, socotite mai corecte[1].

Graiul vorbit de Varlaam şi Dosoftei cunoaşte, deci, inovația, abandonată uneori în favoarea formelor venite din limba literară scrisă în Muntenia.

VECHIMEA FENOMENULUI

O privire de ansamblu asupra hărților Atlasului lui Weigand sau ale ALR-ului ne lămureşte asupra vechimii fenomenului în limba română: dacă el ar fi foarte vechi (de origine tracă, străromână, română comună)[2], este evident că alterarea labialelor ar trebui să fie atestată în forme extrem de evoluate, în regiunile în care se presupune că fenomenul e foarte vechi. Astfel, în aromână şi meglenoromână / e reprezentat prin *y (i;* v. ALRM, I, h. 70), şi aceasta e firesc în graiuri în care paîatalizarea labialelor s-a produs la o epocă foarte veche.

Prezența acestui fonetism, în aromână, ne arată, aşadar, că fenomenul e vechi în graiurile româneşti de la sudul Dunării.

Nu aceeaşi înfățişare prezintă însă fenomenul la nordul Dunării. Aici graiurile care cunosc inovația se află la un stadiu încă destul de recent al palatalizării, iar unele din ele la un stadiu incipient: *pk'-> bg'-, mn'-,* cînd labială subzistă, încă, în pronunțare. în Moldova, unde fenomenul e atestat în secolul al XVI-lea chiar pentru *p,* găsim rareori înregistrată trecerea lui *p* la *c* (prin mai multe stadii intermediare), de ex. în *picior (cicior,* v. ALRM, I, h. 84). Pretutindeni, în graiurile dacoromâne, fenomenul, vădit recent, nu pare a fi mult anterior sec. al XVI-lea, după cum reiese din examinarea textelor din această epocă.

Faptul că textele din secolul al XV-lea nu atestă fenomenul în Moldova este foarte important, Această constatare constituie o bază indiscutabilă pentru datarea inovației[3].

Emil Petrovici socoteşte, însă, că fenomenul e străvechi în limba română, moştenit din limba tracă[4]. Am combătut altădată teoria lui Petrovici după care, în dimba română, toate consoanele urmate de vocale palatale sînt

[1] în timpul anchetei pentru ALR s-au înregistrat răspunsuri care vădesc cunoaşterea, de către persoana interogată, a formei din limba literară. Astfel la pct. 378 (ALR, v. I, h. 40: *şira spinării)* după ce dă forma dialectală, precizează: „mai extra se spune *spinări'*. La pct. 370 (Id., h. 73: *visez):* după forma dialectală, adaugă: „după cărți se zice *visâz".*

[2] D. Macrea, *op. cit.,* p. 99.

[3] D. Macrea afirmă că primele noastre scrieri nu cunosc fenomenul, fapt dezmințit de texte, întrucît alterarea lui / în *h* e atestată în secolul al XVI-lea în nordul Ardealului — Maramureş (Rosetti, *op. cit.,* p. 100).

[4] E. Petrovici. *Corelația de timbru a consoanelor dure si moi în limba română* în SCL, I, 1950, p. 214.

muiate, ca în limba rusă. Ca urmare a acestei structuri fonetice, consoane labiale ar fi fost palatalizate înaintea contactului populației romanizate d părțile dunărene cu limba slavă. Paîatalizarea labialelor ar trebui prin urma atribuită limbii romanice dunărene şi românei primitive, deci unui stadiu limbă anterior despărțirii limbii române în dialect nord- şi sud-dunărean

Am arătat că limba română literară nu cunoaşte muierea consoanelo şi că paîatalizarea lor poate fi neglijată, nefiind percepută de vorbitori neavînd rol fonologie în limbă. Concluzia care se impune este, prin urmar că fenomenul s-a produs în mod independent în graiurile românes de la nordul şi de la sudul Dunării, la date diferite[2].

Numele propriu (Vasile) T^IVT^I^OUKTH;, din 1143, dat de cronicar bizantin Nicetas Choniates, invocat pentru sprijinirea acestei teorii, întru ar reda arom. *ținti luk'i* „cinci lupi", nu poate comporta această explicaț pentru că în alte izvoare e atestat sub forma **Tivii**?toi**>Kri<;,** care este ori nară, astfel încît acest nume nu poate fi socotit ca aromânesc[3].

MECANISMUL FENOMENULUI

Asupra felului cum s-a produs inovația, cercetătorii sînt astăzi de aco că el s-a produs în etape, fiecare membru al seriei fiind alterat în mod inc pendent[4].

în concluzie, constatăm că există un consens asupra felului cum s-a prod fenomenul palatalizării labialelor în limba română; în privința vechin fenomenului, ne menținem părerea că inovația e recentă, cu puțin anterio secolului al XVI-lea în dacoromână[5], şi sensibil mai veche în aromână meglenoromână, dar posterioară secolului al X-lea.

II

Emil Petrovici atribuie limbii române o corelație de muiere a consoane (în termeni acustici, consoane „diezate", opuse consoanelor „nechezate") finală *(pom* sg.—*pomi* pl.j şi în interiorul cuvîntului *(lac-leac)*[6].

•

Această teorie îşi are punctul de plecare în existența presupusă a co lației de muiere la finală: sg. *pom,* opus pl. *pomi,* în care *-i* ar nota muie consoanei *m*[7].

[1] E. Petrovici, *loc. cit.,* p. 213 ş.u.; D. Macrea, *loc. cit.*

[2] Vezi p. 364 s.u.

[3] V. M. Lascaris, în BL, XI, 1943, p. 112-113.

[4] D. Macrea, *op. cit.,* p. 45—52.

[5] D. Macrea, *op. cit.,* p. 41, afirmă că aş fi susținut că inovația e posterioară secolulu XVI-lea. De fapt am spus că fenomenul „nu e cu mult anterior" sec. al XVI-lea (v. p. 213).

[6] V. bibliografia lucrărilor lui E. Petrovici, consacrate acestei probleme, în Rech. di p. 12, lucrarea sa *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremdem Einfluss umges werden?,* Haga, 1957, p. 26—27, şi articolele sale cele mai recente, în CL, IV, 1959, p. 31— şi în *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics,* I—II, Haga, 1959, p. 184—

[7] Teoria muierii, la finală, care figurează în descrierea fonologică a românei dat A. Graur şi A. Rosetti, în 1938, a fost apoi abandonată, pentru că era inexactă: v. R dipht. p. 48, n. 1; 61-62 şi E. Vasiliu, *op. cit.,* p. 100 ş.u.

Teoria lui Petrovici a fost viu combătută; s-a arătat, între altele, că fonemul notat *i* în ortografia limbii române literare este, la finală, o variantă combinatorie a unui fonem care mai este realizat ca *i* sau *e* (de ex. în *biată* sau *beată*)[1].

S-a ajuns deci la concluzia că nu există, în româna literară, o corelație de muiere la finală.

Pe de altă parte, s-a arătat că dacă în *beată — bete, b* ar fi fost muiat (moale) la singular şi la plural, atunci opoziția între aceste două cuvinte ar fi fost neutralizată, prin faptul că la singular, ca şi la plural, ne găsim în prezența unei consoane muiate (sau moale): *b'*—V. Opoziția fonologică. în acest caz şi în altele asemănătoare, este prin urmare vocalică: *ea,* opus lui *e.* -în sfîrşit, se admite că româna literară nu utilizează fonologie calitatea palatală a consoanelor, care nu e sesizată de vorbitori[2].

•

După cum am văzut mai sus, limba literară nu cunoaşte acțiunea vocalelor palatale sau a lui *y* asupra consoanei precedente. Dar în graiurile româneşti, acțiunea lor asupra consoanei precedente e vădită şi ea a avut urmări importante.

Graiurile româneşti cunosc, într-o mare parte a teritoriului dacoromânesc şi la sudul Dunării, palatalizarea oclusivelor labiale *(p, b, m)* şi a fricativelor labio-dentale *(f, v)* care trec la *k' (c), g', n', W, g' (y)*[3]; pe de altă parte, în anumite graiuri din Transilvania şi din Moldova a fost înregistrată palatalizarea oclusivelor dentale *(d, t, 'n)*[4]. Dar acțiunea iodului sau a vocalelor prepalatale asupra consoanei precedente nu'aduce nici o schimbare în sistemul fonologie al graiului respectiv; *p,* de exemplu, e înlocuit printr-o variantă combinatorie *k',* dar aceasta nu provoacă nici o schimbare în sistemul fonologie al graiului. Şi tot astfel, *d'* înlocuieşte pe *d,* fără ca sistemul să sufere vreo modificare.

Putem spune, deci, că o mare parte a graiurilor româneşti, şi mai ales graiurile din nord-vestul Transilvaniei, din Țara Românească' şi din Oltenia sînt indiferente la calitatea palatală, pe cînd celelalte graiuri româneşti sînt sensibile la această nuanță, care modifică o serie de consoane, labiale sau dentale, dar fără a atinge sistemul.

(E deci probabil că dacă graiurile din Țara Românească etc. ar fi cunoscut muierea consoanelor, ca urmare a acțiunii vocalelor prepalatale următoare, româna literară ar fi trebuit să cunoască palatalizarea consoanelor, ca şi celelalte graiuri româneşti.)

•

De unde vine, în română, această palatalizare? Am fi ispitiți să o explicăm prin slava meridională, şi în special prin acțiunea graiurilor bulgare din est, cum am făcut-o odinioară. Dar repartiția dialectală a faptelor pare a pleda mai degrabă pentru o evoluție spontană a graiurilor româneşti.

Zbornik za filolcgiju i lingvistihu, kn. IV—V, Novi Sad, 1961—1962, p. 289—290 [număr închinat prof. Milivoj Pavlovic].

[1] V. *Rech. dipht.,* passim şi mai ales studiile lui E. Vasiliu, p. 99— 104, si A. Avram p. 135-143.

[2] Rosetti, în *Rech.* cit., p. 51.

[3] V. A. Rosetti, *Rech.* p. 111 ş.u., şi în SCL, XI, 1960, p. 189-193, D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română,* în lucrarea sa *Probleme de fonetică,* Bucureşti, 1953, p. 41 ş.u.

[4] V. harta cuvîntului *des* „epais, dru", întocmită de E. Petrovici, în SCL, I, 1950, p. 179.

Expunerea lui G. Ivănescu, Probleme capitale ale vechii române litera (Bui. Phil., XI—XII, 1944—1945, p. 1—412) cuprinde o serie de erori de ex.: cei care au scris documentele nu erau țărani. Limba literară era inf ențată de limba cărților bisericeşti, nu era diferită de limba de la țară. Conte lui' Cantemir informația privitoare la palatalizatea labialelor, fenomen st vechi (v. Rosetti, SCL, I, 459, p. 104—106).

D. Macrea reia problema palatalizării labialelor în limba română, intenția de a rezolva punctele ce au rămas controversate[1].

Fără îndoială că ipoteza e necesară în raționamentul ştiințific, dar trebuie să fie confirmată de fapte şi, în caz contrar, ipoteza trebuie aban nată.

Macrea e de părerea celor care susțin că fenomenul palatalizării labiale e străvechi, în limba română, şi că el aparține epocii române comune, d 'ca e anterior secolului al X-lea,' data despărțirii dialectelor române în gru de nord (dacoromâna) şi cel de sud (aromâna, megleno- şi istroromân

El îşi propune să demonstreze această teză.

*

Fenomenul palatalizării s-a petrecut în etape succesive. S-au stab „filiere" ale evoluției fiecărui membru al seriei. Astfel, există o serie de mo ficări succesive în articulația oclusivei labiale *(b, p, m)* sau a semioclusi labiodentale *(f, v)* sub influența unei vocale (sau semi-vocale) prepalat următoare. Sub această influență, articulația lui *k'* (provenit din *p),* exemplu, îşi pierde în mod progresiv ocluziunea, pînă la stadiul final de n ocluziune: *c,* fonetism atestat în graiurile nord-dunărene *(cept < piep*

Pornind de la repartiția actuală a faptelor pe teren, cunoscută n prin anchetele lui Weigand (1895—1905) şi Pop-Petrovici (ALR, anch efectuată în 1928—1937), şi ținînd seamă de felul cum palatalizarea labiale *e* reprezentată în textele din secolul al XVI-lea[3], constatăm că faptele c firmă părerea lui Lambrior (emisă în 1877), că fenomenul s-a produs în m independent pentru fiecare membru al seriei, sică a început prin alterarea *j* (în *W),* membrul fiziologiceşte cel mai slab al seriei[4].

Bazîndu-ne pe teoria realistă a lui Lambrior, fundată pe cercetarea lim vorbite, se poate afirma că, întrucît în secolul al XVI-lea, în Maramu •e semnalată numai alterarea lui / (> *W),* aceasta înseamnă că ceilalți mem ai seriei nu erau alterați la acea dată.

Macrea susține însă că fenomenul palatalizării labialelor, „s-a ext dinspre sud-estul teritoriului dacoromân" (p. 35; v. şip. 39). Ar rezu de aici că alterarea lui / (> *h'),* atestată în Maramureş în secolul al XVI-l ar fi importată.

Ne întrebăm, în acest caz, de ce nu sînt alterați, concomitent, şi ceil membri ai seriei, şi de ce â fost „importată" numai alterarea lui /?

Şi, întrucît Macrea nu ne dă nici un răspuns la această întrebare, sîn obligați să respingem explicația sa, ca nefundată.

[1] D. Macrea, *O veche controversă lingvistică: palatalizarea labialelor şi tradiția limbii no literare,* CL, VI, 1961, p. 31-42.

[2] V. filierele în cartea noastră Rech., p. 116—118.

[3] V. mai sus, p. 468 ş.u.

[4] V. mai sus, p. 364.

•

în privința cronologiei fenomenului, am văzut că Macrea socotește că fenomenul e străvechi și comun celor patru dialecte ale limbii rcmâne.'

Raționamentul lui Macrea e următorul: „Ținînd seama că o formă intermediară ca *mn'eu,* din sudul Maramureșului/ se menține în același stadiu *(mn'eu)* de aproape două sute de ani [e atestată la sfîrșitui secolului al XVIII-lea și în zilele noastre], sîntem obligați, și geografic lingvistic, și isteric, să admitem, în aria sud-vestică unde fenomenul e atestat în stadiul final de evoluție *[p> k']* încă din secolul al XVI-lea, cel puțin timpul de la atestarea formei *mn'eu* pînă la ancheta *Atlasului lingvistic român,* pentru fiecare din stadiile intermediare amintite ale palatalizării lui *p[ph',(p)h', (k'),pk', (p)k'],* ceea ce, în mod evident, depășește secolul al X-lea, și deci ne duce în epoca românei primitive comune, înainte de despărțirea 'aromânilor, meglenoromânilor și istroromânilor de dacoromâni" (p. 38).

De fapt, Macrea comite aici două erori, și anume:

1. ultima fază a filierei lui *p* e *c* (nu *k'),* după cum am văzut mai sus, și

2. presupunerea că sînt necesare două secole (!) pentru a se trece de la o fază de evoluție fonetică la alta e gratuită și nefundată, întrucît experiența ne arată că trecerea de la *mn'* la *n'* de exemplu, se poate produce imediat [1].

în consecință, cronologia fenomenului propusă de Macrea trebuie înlăturată.

Urmărind în continuare raționamentul lui Macrea, constatăm că el presupune că în secolul al XVI-lea paîatalizarea exista pentru întreaga serie, dar că tradiția literară împiedica notarea fenomenului (p. 39—41).

Teoria aceasta nu ține însă seamă de faptul că scriitori moldoveni ca mitropoliții Varlaam și Dosoftei, în prima și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, întrebuințează în mod curent, în scrierile lor, forme cu / alterat în *h'.* Este evident că, dacă paîatalizarea ar fi afectat și alți membri ai seriei, ea ar fi apărut în scrierile lor [2].

•

în concluzie, vom spune că D. Macrea nu reușește să aducă probele necesare pentru susținerea ipotezelor sale. Aceste ipoteze se înlătură de la sine, ca nefundate.

(FD, V, 1963, p. 7-9)

IV

PSEUDOPALATALIZAREA LUI m ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Ion Gheție și Al. Mareș, în lucrarea lor (Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea, București, 1974), au semnalat, la p. 121 și 122, paîatalizarea lui *m* în verbul *tocmi,* într-o scrisoare a egumenului M-rei Moldovița (Bucovina), din 30 iunie 1592, adresată primarului orașului Bistrița, din Ardeal.

[1] Astfel, în zilele noastre, în Maramureș, unde etapa *mn'* e mai frecventă si atestată alături de etapa *n',* v. Rosetti, Rech., p. 119.

[2] V. Rosetti, Cazacu, Onu, 1st. lb. lit., I[2], p. 120 si 137.

Am publicat această scrisoare inedită, păstrată în arhivele orașul Bistrița, în 1926, dimpreună cu alte scrisori din sec. al XVI-lea si început secolului al XVII-lea *K* •

Fenomenul „palatalizării" semnalat de autorii mai sus citați figurea la p. 45, r. 12 și 46, r. 4 a sus-zisei scrisori din ediția noastră: „ce se tocmnim binișor".

în transcrierea» noastră e omis *n,* care se distinge însă bine.*pe plan fotografică anexată, în cele două exemple.

Autorul scrisorii cunoștea fprma cu *k (tokmi),* căci acest *k* e scris de supra rîndului, precum și *m* final: *to(k)mni (m).*

Tomnim nu atestă, însă, paîatalizarea lui *m,* întrucît, după cum a arăt Sextil Pușcariu [2], grupul *mn,* în acest cuvînt, e datorat diferențierii, fonetism *tomni, tomna* (= tocmi, tocma) fiind caracteristic pentru limba vorbită.

Deci: v. sl. *tokuma > tocma > togma > tonna (h = n velar) > tomna*

DESPRE SISTEMUL FONOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE

în Schița unei fonologii a limbii române, pe care am scris-o în colabora cu Al. Graur (1938) [4], am stabilit că sistemul fonologie al limbii român cuprinde 7 vocale, fără diferențe cantitative, semivocalele *i* și *u,* o serie diftongi, printre care *ea* și *da,* și' 20 de consoane, dintre care 15 au o varian palatalizată (sau moale)', dar'numai la finala cuvîntului (de exemplu, p *pomi,* opus sg. *pom)* [5].

E. Petrovici [6] propune modificarea acestui tablou al sistemului fonolog al limbii române, prin generalizarea opoziției consoană dură — consoan moale, recunoscută de noi numai la finală, introducerea opoziției consoan labializată — consoană nelabializată, suprimarea, diftongilor *ea* și *oa* reducerea numărului vocalelor la 5, din care două foneme-vocale, fiecare cîte două variante combinatorii: *e* și *ă, î* și *i* [7].

Ne-am pronunțat, în studiile noastre anterioare, asupra existenței, sistemul fonologie al limbii române, a perechilor de consoane dure-mo labializate-nelabializate, precum și asupra diftongului *ea* [8].

[1] „Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du debut du XVII-e siecle tirees des archiv de Bistritza (Transylvanie)", București, 1926.

[2] LR, p. 116, 393: „Diferențiere consonantică avem și la reflexul grupului latin *gn* românește. Prin acomodarea oclusivei velare *(g)* la nazala următoare (n), din lat. *lignum* născut mai întîi forma *lehn.* Cele două nazale învecinate *h* și *n* erau însă prea asemănătoa și deci prea expuse să se contragă într-una singură. Atunci a intervenit principiul diferenție nazala velară *(h)* fiind înlocuită prin nazala labială *(m)* cu mult mai deosebită: *lemn ...* T astfel se explică dialectalul *tomna* din *tonna,* iar acesta din *togma (tocma),* numai că în ac cuvînt, simultan cu diferențierea lui *h* față de *n* următor s-a diferențiat și *n* față de *h* p cedent, schimbîndu-se în *m".* V. mai sus, p. 121—122.

[3] V. în această privință, *tomna(i),* atestat în graiurile din Transilvania, Crișana, Olte și Muntenia *(ALR,* II, vol.'v, h. 1344. 1483 și 1490).

[4] A. Graur et A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain,* în ML, p. 40 — 65.

[5] Graur-Rosetti, *op. cit.,* p. 50 ș.u. în această lucrare, consoanele în poziția arătată s impropriu denumite „muiate".

[6] *Sistemul fonematic al limbii române,* în SCL, VII, 1956, p. 7.

[7] *i,* acolo unde alternează cu *î,* în exemplele citate mai jos, este de fapt o variantă ext fonologică combinatorie a fonemului *î.* în privința terminologiei, vezi *Projet de terminol phonologique standardisee,* în TCLP, 4, p. 319.

[8] *Cîteva probleme de fonetică a limbii române; Cercetări experimentale asupra diftong rominești, I:* ea; *Noi cercetări experimentale asupra diftongului românesc* ea, în SCL, V, 19 p. 433,' ș.u., VI, 1955, p. 7 ș.u., p. 183 ș.u.

Concluziile la care am ajuns sînt rezultatul metodei pe care am aplicat-o la studierea faptelor, de a porni de la realitatea sunetelor vorbite, ţinînd seama de evoluţia istorică a sistemului fonetic al limbii române şi de a nu face uz, în cercetarea noastră, de generalizări şi apropieri care nu sînt fundate pe fapte reale. în stabilirea fonemelor limbii române, am pornit de la descrierea sunetelor vorbite şi de la analiza lor cu ajutorul aparatelor de precizie. Concluziile noastre sînt fundate, aşadar, pe fapte reale. După constituirea fonologiei ca disciplină lingvistică autonomă, prin anii 1928—1929, şi după discuţiile ivite atunci şi mai tîrziu, cu privire la conţinutul şi la metcda eccstei noi discipline, astăzi fonologia, depăşind faza discuţiilor uneori sterile, studiază funcţia fonemelor într-o limbă dată şi ia deci în considerare comutaţiile sunetelor, stabilind unităţile diferenţiative (sau fonemele limbii respective)[1],

Urmînd, aşadar, calea descrisă mai sus, vom arunca o privire asupra vocalelor româneşti *ă* şi *î* şi asupra diftongului *ea'.*

VOCALELE; *Î* ŞI *ă*

Aceste două timbre vocalice, specifice limbii române, pun în încurcătură pe romanist, întrucît ele nu se găsesc în celelalte limbi romanice. Timbre vocalice asemănătoare apar, însă, in limbile balcanice, şi anume în bulgară * şi în albaneză[2]. După cum a observat Th. Capidan[3], *ă* bulgăresc e însă mai închis decît cel românesc, întrucît *ă* din cuvintele româneşti intrate în bulgară e redat prin *a,* astfel, de exemplu," bg. *păun* < dr. *păun* etc., *ă* bulgăresc e redat în română prin *ă, văzduh:* v. sl. *vuzduhu; ă* apare în aceleaşi condiţii în română şi în albaneză (unde e notat *e)*; astfel *ă* neaccentuat: dr. *lăuda,* alb. *levdoj* < lat. *laudare,* dr. *păcat,* alb. *mekat* < lat. *peccatum* etc. în privinţa lui ^accentuat urmat de *n,* se ştie că în română a trecut la *î,* pe cînd în albaneză timbrul *ă* a fost conservat: lat. *canticvtm* >**cântec* > *cîntec,* alb. *kerige;* de asemenea *ă (+ n)* provenit din bulgară: v. sl. *moduru* (medio-bg. *mănduru)* > dr. *mîndru*[4]. .

î românesc a fost comparat cu *î* (notat *y)* rusesc si cu *î* (notat *i)* din turca otomană; *î* românesc e însă mai puţin închis şi mai puţin posterior decît aceste timbre vocalice[5].

E. Petrovici socoteşte că *ă-e,* ca şi *î-i* sînt vaiiante combinatorii ale cîte unui fonem. Dar alternanţa *ă-e* nu există în sistemul fonologie al limbii române: rime de felul lui *cerul, adevărul, văzul, crezul, tău — mereu-* (la Eminescu), citate de E. Petrovici, se explică prin apropierea de timbru a vocalelor *ă* şi *e.*

Alternanţele *î-i* sînt însă frecvente în poeziile lui Alecsandri, Bolintineanu şi Eminescu. Astfel, la Mihail Eminescu apar rimele: *urît—înflorit, sîn—crin, surîd—închid, urît—nesfîrşit, rîde—deschide, sîn—senin, sur îs—vis, sin—închin* etc.[6] E. Petrovici (loc. cit.) arată că la Eminescu *î* rimează ..cu *i* şi în alte cazuri. Astfel: *fîntîne, răsunînd, mînă* etc. rimează cu *mine, viind,*

[1] O. S. Ahmanova, *Fonologhia,* Ed. Universităţii din Moscova, 1954, p. 8 -9. A. Martinet, *Ou en est la phonologie P,* Lingua, 1949, I, p. 34 ş.u.

[2] Pentru amănunte vezi ML, p. 145 ş.u.

[3] Capidan, Rom. bale, p. 39.

[4] V- mai sus, p. 226 s.u.

[5] ML, p. 156.

[6] Al. Rosetti, *Limba poeziilor lui Mihail Eminescu,* în SL, p. 35—3^.

lumină etc. Din astfel de exemple, nu se poate însă trage concluzia Eminescu pronunţa pe *î* ca *i,* ci numai că Eminescu, ca şi alţi poeţi contem rani, se mulţumea cu asonanta *î-i,* provocată de apropierea timbrului aces vocale.

După cum am arătat mai sus, *i,* în exemplele citate, este o varia extrafonologică combinatorie a fonemului *î.* Dar această alternanţă nu po fi generalizată asupra sistemului fonologie al limbii, întrucît ea apare, du cum am văzut mai sus, numai într-un caz particular. De notat că alt nanţa *î-i* nu ocupă acelaşi loc, în sistemul fonologie al limbii române, ca în sistemul fonologie al limbii ruse. într-adevăr, îri limbă rusă *y* şi *i* s elemente corelative ale aceluiaşi fonem, cu două realizări, potrivit cu nat consoanei' precedente, ceea ce nu e cazul pentru limba română, căci limba română, spre deosebire de rusă, *î* poate figura şi după consoană pa talizată (astfel, *jîr, şî* etc. = *jir, şi* etc., în graiul din Moldova).

Aşadar, *ă* şi *î,* în sistemul fonologie al limbii române, sînt foneme tonome, ca şi *a, e, o, ii, i;* iar *i,* în, alternanţele *î-i* este o varianta extr nologică combinatorie a fonemului *î,* care este suportul acestei corel

Limba română mai cunoaşte şi varianta extrafonologică combinat *ă,* a lui *î:* în nordul Moldovei *î* e pronunţat în mod normal *ă (târziu* et aşadar, şi în acest caz, fonemul *î* are o a doua realizare, *ă.*

DIFTONGUL *ea*

Fonetica istorică confirmă existenţa diftongului *ea* în *deal:* slova ᵀ**b,** alfabetul chirilic, notează elemente vocalice, şi nicidecum calitatea pala (sau moale) a consoanei precedente[1]. *|stTTv din limba veche, de exem trebuie deci transcris *feată,* cu diftongul *ea',* şi nu *fată.* Prezenţa difongu în silaba accentuată, e condiţionată de calitatea vocalei din silaba următo în textele din secolul al XVI-lea, forma de singular *leage,* de exemplu opune celei de plural *legi,* în care nu apare niciodată diftongul *ea* \ din ca prezenţei lui *i* din silaba imediat următoare, care condiţionează timb vocalei din silaba accentuată[2]. Tot astfel *î,* din sg. *vînă,* alternează din pl. *vine,* din cauza lui *e* din silaba următoare[3].

A nu se ţine seamă de acţiunea vocalelor, care e determinantă pe profilul fonetic al cuvîntului, înseamnă a ignora una dintre trăsăturile fu mentale ale sistemului fonetic şi fonologie al limbii române.

în privinţa existenţei diftongului *ea* , în limba actuală> trimiter rezultatele cercetărilor noastre, efectuate în laboratorul Institutului de Ling tică al Academiei RSR[4], care sînt concludente. Pe plan fonologie, în *feată* (secolul al XVI-lea), pl. *fete,* ca şi în *beată-* pl. *bete* etc. prezenţa l după consoana iniţială, la forma de singular şi de plural, are drept urn

[1] Roman Jakobson, *Remarques sur Vevolution phonolcgique du russe ...* in'TCLP, *2,* şi 102; vezi şi Jury Serech, *Phonema Erans; a contribution to the solution of the frcbUm on the material of the eastern slavonie languages,* Lingua, 1950, II, p. 399 ş.u.

[2] V, mai sus, p. 404 şi 571.

[3] Gu-privire la acţiunea vocalei cuprinse în silaba următoare asupra vocalei prece vezi SL, p. 76 ş.u. •

[4] Vezi lucrările Colectivului de fonetică al Institutului de Lingvistică din Bucu citate mai sus.

neutralizarea calităţii palatale a consoanei, astfel încît opoziţia dintre forma de singular şi de plural nu este consonantică, ci vocalică: diftong-monoftong

în concluzie, pe plan fonologie, constatăm rolul preponderent al comutaţiei vocalelor, în sistemul fonologie al limbii române, iar pe plan fonetic, acţiunea timbrului vocalei din silaba următoare asupra timbrului vocalei din silaba precedentă, astfel încît influenţa vocalelor asupra consoanelor apare lămurit. Limba română se caracterizează, aşadar, prin aceea că timbrele vocalice determină structura cuvintelor. în tabloul sistemului fonologie al limbii române, stabilit în 1938, la care ne-am referit la începutul prezentului studiu, se va preciza că fonemul-vocală *î* poate fi realizat uneori prin varianta extrafonologică combinatorie *i,* alteori prin *ă,* că sunetele *ă* şi *e* au un timbru apropiat, iar printre semivocale se va adăuga *e* (în diftongul *ea*[1]), căci această vocală, după cum s-a arătat, joacă exact rolul lui *i* sau *u* în diftongii *ia, oa*[2]. Bogăţia sistemului vocalic al limbii române precum şi caracterele lui specifice nu au scăpat observaţiei lui Mihail Eminescu, care şi-a arătat preferinţa pentru diftongii, *ea', oa,ie* şi vocalele *â* şi *î,* foneme caracteristice ale limbii române[3].

(SCL, VII, 1956, p. 21-24)

CONSIDERAŢII ASUPRA SISTEMULUI FONOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE LITERARE

APARTENENŢA LA UN SINGUR SISTEM FONOLOGIC

Delimitarea obiectului studiului nostru se impune de la sine, ca în orice domeniu ştiinţific. în limba română deosebim sistemele fonologice ale graiurilor vorbite, care diferă, prin diverse trăsături, de sistemul fonologie al limbii literare. Astfel, unele graiuri dacoromâne posedă consoane muiate sau consoane urmate de *u* şoptit („rotunjite"), care sînt necunoscute limbii literare. A atribui limbii literare astfel de foneme constituie o eroare de metodă, de care trebuie să ne ferim.

De aceea, nu putem fi de acord cu E. Petrovici, care se crede îndreptăţit de a „forţa", după cum se exprimă el însuşi, „realităţile fonetice ale limbii române literare, ca să intre în schema structurii fonematice a graiurilor regionale"[4].

[1] Al. Rosetti, ***Concluzii fonologice la expunerea asupra diftongului*** ea, în SCL, VI, 1955, p. 25-26.

[2] ***Cercetări experimentale asupra diftongilor româneşti,*** I: ***ea',*** în SCL, VI, 1955, p. 10. Sistemul fonologie al limbii ruse cuprinde 6 vocale, după ***Gramatika ruskogo iazîka,*** I, Moscova, 1952, § 84.

[3] Eminescu „avea multă slăbiciune pentru muzica limbii române. Ceea ce-i atingea plăcut urechea erau mai ales sunetele ***ea, oa, ie, ă*** şi ***V**** (I. Slavici, ***Amintiri,*** Bucureşti, 1924, p. 37 ş.u.).

[4] E. Petrovici, ***Fonemele limbii române,*** LR, 1956, V, nr. 2, p. 27. Principiul evocat mai sus a, fost formulat în lucrarea noastră ***Esquisse d'une phonologie du roumain*** (BL, 1938, VI, p. 7), după cum urmează: „cuvintele citate ca exemplu pentru o opoziţie fonologică trebuie să aparţină aceleiaşi epoci, ***aceluiaşi dialect*** (sublinierea noastră) şi să fie utilizate de aceeaşi categorie socială". L. Tamâs (SCL, VII, p. 171 ş.u.) şi-a însuşit acest punct de vedere.

TRĂSĂTURILE PERTINENTE (CARACTERISTICE SAU DISTINCTIVE

Trăsăturile pertinente ale unui fonem sînt constituite de unităţile mai mici ale fonemului, care se opun unor unităţi diferite; de ex. în *bat-* sonoritatea sau zero (absenţa de sonoritate) sînt pertinente. Princip comutabiHtăţii fonemelor ne peimite să stabilim dacă două sun reprezintă sau nu două foneme diferite: ele reprezintă două foneme dife numai dacă sînt comutabile între ele (chiar atunci cînd unul din eleme este zero, vezi mai sus: *bat-pat),* adică dacă înlocuindu-le unul prin al obţinem un cuvînt diferit: *v-m* în *vamă-mamă, i-zero* în *biată-bată*[1]. Fcnc gistul trebuie să mai ţină seamă de principiul neutralizării, valoarea de opoziţie a unei trăsături pertinente e anulată de prezenţa ac iaşi trăsături într-o poziţie analoagă, de ex. uşoara palatalizare a consoa iniţiale, în *piatră-pietre, beată-bete* e neutralizată, întrucît la singular ş plural oclusiva iniţială e urmată de o vocală palatală *(i, e)*; aşader, trăsă pertinentă, în aceste cazuri, nu este paîatalizarea, ci opoziţia între *ia* ş între *ea* şi *e*[2].

Aceste consideraţii sînt întărite prin constatările următoare: în cu evoluţiei sale, limba română s-a dovedit sensibilă la calitatea timbr vocalic din tranşa a doua a cuvîntului fonetic, în sensul că timbrul ace vocale determină timbrul vocalei precedente.

Fenomenul consistă într-o anticipare vocalică; el joacă un rol import în fonologia diacronică a limbii române: *leage* (sec. al XVI-lea), dar pl. *plec, pleacă,* dar *pleci*[3].

După cum vedem, pentru a înţelege o schimbare sincronică, ea tre considerată în diacronie. Numai consideraţia diacronică explică schimb fonetice şi lămureşte cauza lor[4].

Aceste considerente dovedesc netemeinicia analizei fonemelor din pr silabă a cuvîntului *beată* în *be-a* etc., întrucît consideraţiile diacronice d desc că limba a operat, în acest caz, nu cu o consoană palatalizată; în devăr, limba nu a ţinut seama de palatalizare, ci de calitatea vocal timbrul vocalei din prima silabă fiind determinat de timbiul vocalei silaba următoare: *beată,* dar *bete, measă* (secolul al XVI-lea), *dar mese,* sec. al XVI-lea), dar *legi, pleacă,* dar *pleci* etc.[5]

SISTEMUL CONSONANTIC

în privinţa existenţei consoanelor muiate, în limba română literară opoziţiei dintre consoane muiate (sau palatalizate) şi consoane dure arătat, într-un capitol anterior, că ea nu există în limba română literară (l

[1] Vezi formularea lui A. Martinet, ***Un ou deux phonemes?*** în Acta linguistica, I, p. 96.

[2] Vezi expunerea noastră, mai jos, p. 636 ş.u. In lucrarea sa ***Sistemul fonematic al*** ***române,*** SCL, VII, p. 17, E. Petrovici pare a admite că în limba română literară nu există laţie a consoanelor palatalizate — consoane nepalatalizate.

[3] Vezi expunerea lui A. G. Haudricourt et A. Juilland, ***Essai pour une histoire struc*** ***du phonetisme francais,*** Paris, 1949, p. 25 ş.u., cartea noastră, SL, p. 81 şi Tamâs, ***c*** p. 185— 186. Cf. ***atît, ţîţă,*** dar ***subţire,*** în care timbrul ***î*** sau e determinat de calitatea v conţinute în silaba imediat următoare.

[4] Vezi formularea lui A. Martinet, ***Economie des changements phonetiques,*** Berna, p. 90 ş.u.

[5] E. Petrovici, ***op. cit.,*** p. 9, susţine că „limba română n-are foneme-diftongi, ci f vocalice şi foneme consonantice". A. Avram, ***Constituirea corelaţiei consonantice de timbru*** ***în limba română,*** SCL, VIII, p. 55 ş.u., arată că ***e,*** în ***stea,*** nu aparţine lui ***t,*** ci e un independent.

română literară nu poseda consoane muiate) şi că, după cum am văzut mai sus, uşoara palatalizare a consoanelor, urmate de o vocală prepalatală, nu e sesizată de vorbitori şi nu constituie, deci, o trăsătură fonologică pertinentă a limbii \

în consecinţă, cele două serii de consoane, dure şi moi, rotunjite sau nerotunjite nu există în limba română literară; aceste două serii au fost recunoscute de E. Petrovici în unele graiuri dacoromâne[2].

Altfel stau însă lucrurile cu opoziţia dintre consoană (urmată de zero) şi consoană urmată de *i* la finală, marcă a pluralului numelor în limba română literară. Această opoziţie dintre singular şi plural constituie o regulă gramaticală a limbii române literare. Astfel, principiul comutabilităţii, la care ne-am referit mai sus, ne arată că *în an*—pl. *ani, bun*—pl. *buni* etc. limba operează cu opoziţia zero *-i,* şi deci că *i* final este un fonem (prin urmare nu e vorba de o consoană dură opusă unei consoane palatalizate)[3].

După E. Petrovici, în *bună-bune, lunea-luna* ar exista o deosebire fonematică consonantică: ***n'-n*;*** de fapt principiul comutabilităţii ne arată că în amîndouă cazurile avem de-a face cu un fonem unic *n.* E. Petrovici a jf procedat, în acest caz, la o analiză fonetică, nu fonologică a sunetelor. Dar ; în cazul de faţă analiza fonetică nu e corectă, pentru că, în limba literară *n* din *luni* e muiat, astfel încît pronunţarea *Iun'a*: e inexistentă; ea caracterizează însă pronunţarea unui rus vorbind româneşte, care şi-a păstrat deprinderile articulatorii proprii limbii ruse în pronunţarea sunetelor romîneşti[5]

SISTEMUL VOCALIC

Limba română posedă 7 foneme vocalice:

i î u

După E. Petrovici *î* şi *i, ă* şi *e* ar forma cite un singur fonem vocalic. Am combătut acest punct de vedere,, care se bazează pe existenţa unor rime

[1] V. mai sus, p. 619 ş.u.

[2] în *Esquisse d'une phonologie du roumain,* p. 14 am arătat că în limba română *k'* (palatalizat) se opune lui *k* (dur)"înaintea lui *a, o, u* cu excepţia lui *ă, î,* pe cînd înaintea lui *e, i* opoziţia e neutralizată; acelaşi lucru pentru *g—g''- chiar—car, chior—cor, chiu—cu, ghiară—gară, ghiol—gol* etc.; cf. E. Vasiliu, SCL, VÎI, p. 27 ş.u. şi R. Jakobson, C.G.M. Fant and Morris Halle, *Preliminaries to Speech Analysis,* Acoustics Laboratory, Massachusetts Institute of Technology, 1955, p. 4. Cf. E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române, op. cit.,* p. 17: în limba română literară sistemul opoziţiei consonantice „s-a zdruncinat"; opoziţia consoană palatalizată — consoană nepalatalizată se menţine numai înaintea lui *a, o, u* şi la sfîrşitul cuvîntului.

[3] în *lupi* există 4 elemente distincte: *p* şi *i* sînt comutabili (zero-z): *lup—lupi)* la fel pentru *e* şi *i (beată—corbi),* care se opun lui *y* în *biată:* A. Avram, *Contribuţii la studiul fonologiei limbii române,* SCL, VII, 3—4, 1956, p. 198 ş.u.; în *Esquisse* p. 14 ş.u. am considerat pe *lupi* format din 3 foneme: *l-u-p'* (cu *p'* opus lui *p* de la singular). Astăzi fonologia dispune însă de mijloace mai perfecţionate de analiză a fonemelor, care permit cunoaşterea lor mai adîrtcită şi, deci, recunoaşterea lui *i* din *lupi* ca fonem independent.

[4] E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române, op. cit.,* p. 17 şi Idem, *Fonemele limbii române, op. cit.,* p. 27.

[5] V. mai sus, p. 613 ş.u.

asonante la unii poeţi, de ex. la M. Eminescu[1]. De fapt, *î* şi *i, ă* şi *e* sîn foneme independente, după cum o dovedesc -comutaţii ca: *măr—mer săr—ser, făt—feţi, mină—mină, tîmp—timp, vînd—vinzi, tînăr—tine lîngă—lingă*[2] etc.

Aceste comutaţii constituie o realitate a sistemului fonologie al limb literare.

Existenţa lui *î, i, ă* şi *e,* ca unităţi fonematice independente, în limb română literară, nu poate fi deci obiect de discuţie.

SEMIVOCALELE *e, i* ŞI *u*

în expunerea lui E. Petrovici privitoare la fonemele *i* şi *u, e* nu e trecut printre semivocale, deşi în *beată* de exemplu, *e* joacă exact ro lui *i* în *piatră.* Din punct de vedere fonologie, *i* şi *u* nu joacă întotdeau rolul de consoane. în această privinţă, ne referim la o expunere anterioar noastră şi la lămuririle lui F. Hintze[3].

Semivocalele *i* şi *u* trebuie clasificate luînd drept criteriu rolul lor alcătuirea silabei. Aici *i* şi *u,* ca şi alte consoane deschise (*l, r,* de exemp joacă rolul de consoane[4].

Vom spune, aşadar, că tabloul unităţilor fonematice ale limbii rom rebuie stabilit în sensul celor arătate de noi mai sus.

(SCL, VIII, 1957, p. ***43-46)***

DESPRE REGULA COMUTĂRII^ ÎN FONOLOGIE

E. Petrovici, referindu-se într-o lucrare recentă la regula comu in fonologie şi la aplicarea ei concretă, afirmă că A. Martinet ar fi stal că pentru ca o combinaţie de două sunete succesive să reprezinte două fon e necesar ca fiecare din cele două sunete să fie comutabile cu zero: aşa „două sunete ale unei combinaţii de sunete numai atunci pot fi conside ca o succesiune de două foneme, dacă ambele sunete pot fi comutat zero" (p. 7). Şi mai departe: „pentru ca un sunet să poată îndeplini co ţiile cerute unui fonem nu e suficientă comutarea lui cu alt sunet, ci e gatorie atît comutarea lui cu zero, cît şi comutarea cu zero a sunetului v cu care este bănuit de a constitui o combinaţie monofonematică" (l

[1] V. mai sus, p. 624 ş.u.; E. Petrovici, în *Sistemul fonematic al limbii române, o* p. 12, arată că a latin, în limba română, e redat prin *ă* sau prin *e.* Prin aceasta se înregis un fapt fonetic, fără semnificaţie fonologică. Fonologia ţine seamă de comutaţii. Faptele cate de E. Petrovici nu au nici o valoare pentru recunoaşterea unui singur fonem vocalic

[2] V. Jakobson, Fant and Halle, *op. cit.,* p. 29.

[3] *Notes de phonologie,* în ML, p. 36—39, Fritz Hintze, *Bemerkungen zur Klassifi der Phoneme,* „Zeitschrift fiir Phonetik", II, 1948, p. 117 ş.u.

[4] Asupra categoriei fonologice a semivocalelor, v. observaţiile lui A. Avram, SCL p. 193 ş.u.

[5] E. Petrovici, *Un fonem sau două foneme ? Aplicarea metodei comutării la stabilir

Dacă ne referim, însă, la lucrarea citată a lui A. Martinet[1], constatăm că, la locul respectiv, Martinet nu pune condiția comutabilității cu zero, adăugită de Petrovici. Reproducem propriile cuvinte ale lui Martinet; „Nous dirons done que deux sons successifs ne represented avec certitude'deux phonemes distincts que s'ils sont tous deux commutables, e'est-a-dire si I on peut, en les remplacant par un autre son, obtenir un mot different" (p. 96); şi adaugă (I.e.): „II est important de noter que la commutation est parfaitement valable *si* (sublinierea noastră), elle se fait avec zero "(comutabilitatea cu zero *nu e* deci obligatorie!).

în privința castilianului ***chato*** *(tsato),* citat de Martinet (la p. 97), şi -de E. Petrovici, vom spune că acest caz e diferit de cazul rom. *p'* sau *p',* *-n'* sau *n'* etc., la care se referă de asemenea E. Petrovici, pentru motivele următoare: cele două elemente din castil. *ts* formează un singur fonem nu pentru că *t* nu e comutabil cu zero (regula lui Petrovici), ci pentru că *t* nu e comutabil în general; într-adevăr, *s* nu apare, în castiliană, decît precedat de *t.* înainte de *s* nu e posibil nici un alt sunet, şi nici zero, în castiliană. Lucrul acesta a fost arătat lămurit de Martinet'(l.c, p. 97): *t* nu e -comutabil în general (deci, nici cu zero, nici cu un alt sunet). Concluzia firească >este deci că *ts,* în castiliană, e realizarea fonemului *c* (Martinet, I.e.).

întoreîndu-ne la faptele româneşti citate de Petrovici, constatăm că in *lunea Iun',* grupul *n+e,* ***n+*,*** e constituit din două sunete, ambele comutabile:

lunea: n e comutabil cu *p: lupea;* cu *m: lumga, e* este comutabil cu zero: *luna*

lupi: pe comutabil cu *n: Iun';* cu *m: lumK*

i e comutabil cu *e: lupe;* cu zero: *lup.*

Aşadar, în timp ce *s* din grupul castil. *ts* apare precedat *numai* de *t, e,* din rom. *ne* poate fi precedat şi de *n,* şi de *p,* şi de *m.* în *ne, n* poate apărea independent de *e: lunea—luna,* iar *e* poate apărea independent de *n: lunea — lumea.*

Vom spune, deci, că E. Petrovici se referă la A. Martinet (art. cit.), îl citează în sprijinul teoriei sale, dar de fapt, nu acceptă regula dată de Martinet, căci ceea ce spune Petrovici diferă, după cum am arătat mai sus, -de regula stabilită de Martinet (op. cit., p. 96).

A. Avram[2] a aplicat regula lui Martinet, luînd ca exemplu termenul *vasâ* şi operînd comutația asupra acestui cuvînt: *casă-cană-cadă-capă-cară;* <*case;^ east*[3]. Din exemplele enumerate reiese că ambele elemente din grupui .*să* sînt comutabile, dar nici unul nu e comutabil cu zero. Ar rezulta oare «de aici, potrivit concepției lui Petrovici, că cele două sunete din *să* nu pot fi considerate ca o succesiune de două foneme diferite, încît ele nu pot fi comutate cu zero? Desigur că nu. Aceasta ar echivala cu negarea unui fapt evident, care nu are nevoie de comentarii. Independența reciprocă a celor două elemente *(s* apare independent de *ă,* iar *ă* independent de *s) e* deci suficientă pentru a asigura existența acestor două foneme, aşa cum în *lunea—luna, e* este independent de *n,* iar *n* independent de *e.*

[1] Andre Martinet, *Un ou deux phonemes?,* în *Acta îinguistica,* 1, 1939, p. 94—103-.
[2] Andrei Avram, *Contribuții la studiul fonologiei limbii române,* în SCL, VII, 1956, p. 193—*205; Les semi-voyelles roumaines au point de vue phonologique,* în MO, p. 71—79; *Remarques .sur les diphtongues du roumain,* în Rech. dipht. p. 135— 143
[3] SCL, VII, 1956, p. 195.

•

Vom spune, în concluzie, că socotim neizbutită încercarea lui Petrovi de restrîngere a legii stabilite de A. Martinet, întrucît regula e dezmințit de practica comutării.

în consecință, combinațiile consoană *-\-e* nu au valoare monofonematic după cum susține E. Petrovici, ci sînt alcătuite din două elemente distinct consoana şi semivocala următoare.

în privința diftongilor *ea* şi *ya,* trebuie spus că ei nu sînt deosebi după cum susține Petrovici (l.c), deoarece *e* în *beată* joacă exact rolul lui în *piatră *

(SCL, XII, 1961, p. 11-14)

ASUPRA DIFTONGĂRII LUI *e* ŞI *o* ACCENTUAȚI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1

e şi *o* accentuați din limba latină au suferit diftongarea condiționa în limba română.

W. Meyer-Lubke arătase de mult că, dacă în limbile romanice oc dentale *e* şi *o* au trecut la *i* şi *u,* atunci cînd silaba următoarea conținea un sau un *u,* 'în schimb, în română, vocalele *e* şi *o,* sub influența vocalelor, *a,* sau *e* cuprinse în silaba următoare, au fost diftongate în *ea', oa',* difton specifici limbii române[2].

Felul în care au luat naştere aceşti diftongi din vocalele *e* şi o se lămure prin comparație cu limbile germanice, unde vocalele de timbru *u* sau *a* provocat „frîngerea" vocalelor intense conținute în silaba precedentă: v. is *stiornu* < nord. com. **sternu,* v. sued., isl. *hialpa* < nord. corn. *helpa* et

Fenomenul a fost deci provocat, în română, de o vocală deschisă *(a,* sau *e),* aflată în silaba imediat următoare silabei accentuate.

Diftongarea lui *e,* provenit din lat. *e—a (ă),* s-a produs oare în eta intermediare: *ee>ee>ea'P* E mai verosimil de presupus că fenomenul s produs fără etape intermediare, în elementele latine ale limbii şi în cele altă origine, pentru cazul *e—a (ă),* şi cu trecerea de la *e* (deschis) la *ea',* cazul *e—e,* în elementele latine, dar nu şi în elementele venite din slav

La fel pentru o accentuat, provenit din slavă, căruia nu-i mai putem apli regula *o—e* ca mai sus, în cazul elementelor latine. în ceea ce priveşte *o—a (ă) > oa',* în elementele provenite din slavă, diftongarea se explică fel ca pentru~0 în aceeaşi situație, prin influența lui *a(ă)* din silaba următoa

•

Aceste fapte sînt binecunoscute şi clare, dar trebuie spus că nedifto garea lui *e* şi *o* urmați de *e,* în elementele provenite din slavă, nu a fost în relevată şi a rămas neexplicată.

[1] Rech. dipht., p. 96.
[2] W. Meyer-Liibke, în MRIW, 1914, p. 6-7.
[3] V. Rosetti, *Rech.,* p. 135-136.
[4] Rosetti, *Rech.,* p. 135 ş.u., ML, p. 454 şi 502-503 şi aici mai sus, p. 304-305, 331-3 Vezi tabelele privind diftongarea lui *e* şi *o* în română, întocmite de L. Romeo, „Structural Pr sures and Paradigmatic Diphtongization in East Romance". *Word,* 19, 1963, p. 1—19.

Ceea ce am vrea să arătăm aici este că explicarea fenomenului, în română, prin bilingvismul slavo-român, nu este posibilă, pentru motive pe care ne propunem să le examinăm mai jos[1].

Din punct de vedere cronologic, faptul că diftongarea condiționată există şi în aromână ne obligă să situăm fenomenul înainte de sec. al X-lea, dată limită a contactului dintre dialectele române din nordul şi din sudul Dunării [2].

Fenomenul este următorul:

în elementele latine

e'—a(ă) > ea': dr., *ceară,* ar. *țeară* < lat. *cera,*

e'—e> ea': dr. *lege (leage,* secolul al XVI-lea,), ar. *leadze* < lat. *legem,*

o'—a(ă) > oa': dr., ar. *coadă* < lat. *coda,*

o'—e > oa': dr. *floare,* ar. *fioari* < lat. *florem,*

în elementele sud-slave şi neogreceşti:

e'—a(ă) > ea': dr. *ceată:* v. sl. *ceta,* dr. *mireazmă* < ngr. Liupienia,

e'—e: fenomenul nu a avut loc. într-adevăr, *e* nu a fost supus diftongării în dr. *cremene:* v. sl. *kremy,* gen. *kremene,* dr., ar. *lele:* v. sl. *lelja,* dr. *peşteră:* v. sl. *peştera*[3], dr. *vesel:* v. sl. *veselii,* dr. *veveriță:* bg. *veverica,* dr. *vecernie:* v. sl. *vecerînja*[4],

o'—a (ă) > oa': dr., ar. *coasă:* v. sl. *kosa,* dr. *coală* < n. gr. KOMUX,[5]

o'—e: fenomenul nu a avut loc: dr. *cobe,* ar. *cob:* v. sl. *kobî*[6] (înpl. *izvoare, ogoare* etc., *oa'* este deci analogic).

Nici o nu a suferit diftongarea în formele pluralului provenit din slavă, cu *o* nediftongat la formele singularului: astfel sg. *cofă* — pl. *cofe,* sg. *poftă* — pl. *pofte* etc., însă pl. *gloate, poale:* v. sl. *glota, pola.*

în epoca bilingvismului slavo-român, începînd din sec. al Vl-lea, vocala deschisă *e* (notată în transcrierea latină prin *e),* pronunțată *ea'* în dialectele bulgare orientale şi în macedoneană, a fost redată în română prin diftongul *ea'.* Dar *e* (sau *ea),* provenit din slavă, nu era un fonem nou, pentru că avea un reprezentant în sistemul fonologie al românei, anume pe *ea'* al elementelor latine şi străine ale limbii, examinate mai sus.

Am avut deci: dr. *leac:* v. sl. *leku,* dr. *lene,* ar. *leane:* v. sl. *lent,* dr. *veac:* v. sl. *veku* etc., cu diftongul *ea',* în română, ca şi în cuvintele în care *ea'* este produs prin metafonie, după cum "am arătat.

Crearea diftongilor *ea'* şi *oa'* în cuvintele provenite din latină şi în cele provenite din slavă, cu *e* şi *o* accentuați, atunci cînd silaba următoare conținea un *a (ă)* se explică suficient prin metafonie. Dar cum am văzut mai sus, *e* şi *o* urmați de *e* au fost diftongați numai în cuvintele provenite din latină, ceea ce arată că procesul diftongării condiționate este anterior penetrației

[1] V. Al. Rosetti, ***Slavo-romanica. Diftongarea condiționată a vocalelor*** *e* ***şi*** o ***în limba română*** în ***Sbornik v cest na Akademik A. Teodorov-Bălan,*** Sofia, 1955, p. 347.

[2] Meyer-Liibke, ***loc. cit.,*** p. 6, consideră diftongarea condiționată în română, mai recentă decît diftongarea spontană (de ex. ***e > ie),*** fără altă precizare. Pentru Bourciez ***(Elem. de ling. rom.,*** p. 551), fenomenul s-a produs în epoca comunității românei, înainte de separarea dialectelor.

[3] în dacoromână, secolul al XVI-lea; ***peşteră,*** Coresi, ***Tetraevanghel,*** ed. FI. Dimitrescu, Bucureşti, 1963, glosar, s.v.; PO, ed. M. Roques, XXIII, 9 şi XXV, 9.

[4] G. Mihăilă, ***împrumuturi vechi sud-slave în limba română,*** Bucureşti, 1960, s.v. şi Capidan, ***El. sl. în ar.,*** s.v. Ne referim la fonetismele din limba literară.

[5] în elementele împrumutate mai tîrziu din bulgară, fenomenul nu a avut loc; ***botă*** < bg. ***bota,*** dr. ***cofă*** < bg. ***kofa,*** dr. ***slovă*** < bg. ***slovo*** etc.

[6] Ar. ***cob*** „orfan", Capidan, ***op. cit.,*** p. 62, s.v. şi Papahagi, ***Dicț. dial, arom.,*** p. 301, s.v. în dr. ***moaşte, oa se*** datorește, fără îndoială, analogiei, căci silaba a doua nu conținea un ***e,*** ci un ***i:*** v. sl. ***moUi.*** Tiktin, p. 1102, dă şi forma ***moştiî,*** pentru limba veche.

cuvintelor slave în română. Căci dacă în cazul în care *e* şi o sînt urmați de *(ă)* putem vedea în diftongii *ea'* sau *oa'* efectul trecerii vocalei *a (ă)* în silab precedentă, printr-un proces, am putea spune mecanic, nu este acelaşi luc cînd *e* sau o erau urmați de *e:* fenomenul nu s-a produs, pentru că timbr vocalei nu a fost susceptibil de a genera diftongii *ea'* sau *oa',* grupîndu-se *e* sau *o* accentuați din silaba precedentă.

Iată de ce *e* sau *o* n-au fost diftongați în cuvintele provenite din sla enumerate mai sus, ca *peşteră* sau *cobe.*

în baza celor constatate în rîndurile de mai sus, reiese că diftongar vocalelor accentuate *e* şi *o,* urmate în silaba următoare de *a(ă)* sau *e* s petrecut în elementul latin al limbii, înainte de exercitarea influenței slav deci, aproximativ în sec. VI—VIII. Pe de altă parte, după cum am văz mai sus, prezența fenomenului în aromână impune datarea lui înainte sec. al X-lea, astfel încît datarea aproximativă pe care am propus-o poa fi acceptată.

(SCL, XV, 1964, p. 571-573)

II

Diftongii *ea'* şi *oa'* din limba română provin din limba slavă? Am resp această părere, din motive pe care le considerăm şi astăzi valabile[1].

într-o lucrare recentă asupra preistoriei limbilor slave[2], G. Y. Shevel explică fenomenul din limba română prin influența slavă.

Să analizăm faptele.

Shevelov pleacă de la constatarea că slava comună a contopit sunet i.-e *o şi *â lungi în *â,* şi i.-e. *o şi *ă* scurți în o.

Notarea prin *e*[a] sau *o*[e] a fenomenului, folosită de Shevelov, este în înşelătoare, pentru că acest stadiu intermediar e pur teoretic şi trebuie luăm în considerație pe *â (< o, a)* sau *6 (< b, ă).*

După Shevelov, fenomenul ar fi trecut printr-o etapă intermediară (un *ă* precedat de un sunet intermediar de timbru o, formînd cu *a* o singu vocală complexă).

Apoi, în primul secol al erei noastre[3], *oă > a* şi *oă > o.*

Contopirea timbrelor vocalice *o* şi *a* din slava comună nu are tot nimic comun cu diftongarea vocalelor accentuate *e* şi *o,* în *eâ'* şi *oă'* d limba română.

Aceste cazuri de metafonie ale limbii române sînt bine cunoscute, mecanismul lor este limpede: *a* din silaba următoare a fost transferat în sila precedentă, printr-un proces mecanic: lat. *cera* > dr. *ceară,* lat. *coda* > *coadă;* atunci cînd silaba următoare conținea un *e,* trebuie să admitem eta intermediare: *ee > ee > ea':* lat. *legem* > dr. (sec. XVI-lea) *leage,* l *florem* > dr. *floare*[4].

în ambele cazuri, sînt două sunete: *e* şi *a, o* şi *a,* reunite într-un diftong

[1] V. expunerea noastră de mai sus, p. 631 ş.u.

[2] George Y. Shevelov, ***A Prehistory of Slavic,*** Heidelberg, 1964, p. 157—162, 171—

[3] Shevelov, ***op. cit.,*** p. 151—152; p. 162: de corectat ***sora*** în ***sore, soare,*** 171: ***peaşter peşteră.***

[4] V. mai sus, p. 631 ş.u.

[5] Pentru amănunte v. ***Rech. dipht.,*** p. 28—31 şi 40—45.

Confuzia timbrului, în slava comună, datează din secolul I al erei noastre, în timp ce fenomenul din limba română s-a produs mult mai tîrziu; căci populațiile romanizate din provinciile dunărene au venit în contact cu slava meridională începînd din secolul al VI-lea, cînd limbile slave, după epoca comunității, inovaseră fiecare după caracteristicile sale proprii.

Diftongarea condiționată, în româna comună, trebuie să se fi produs între secolul al VI4ea şi al IX-lea. Ea se explică prin criterii interne ale limbii române. De notat că dacă *e* şi *o* sînt diftongați şi în elementele slave ale limbii române, înaintea lui *a (ă)* conținut în silaba imediat următoare, nu acelaşi lucru se întîmplă cu *e* şi *o* urmați de *e:* în acest caz, fenomenul s-a produs doar în elementele latine ale limbii, şi nu în cuvintele provenite din slava meridională, ceea ce pare să indice că, de data aceasta, condițiile fonetice nu erau aceleaşi.

în elementele slave ale limbii române, am avut deci:

e'— a(ă) > ea': v. sl. *ceia:* dr. *ceata.*

e' — e: fenomenul nu a avut loc: v. sl. *kremy,* gen. *kremene:* dr. *cremene,* v. sl. *peştera:* dr. *peşteră,* v. sl. *veselu:* dr. *vesel,*

o' — a > oa: v. sl. *kosa:* dr, *coasă.*

o' — e: fenomenul nu a avut loc: v. sl. *kobi* > dr. *cobe* \

Pe de altă parte, *e* deschis al slavei meridionale (neurmat în silaba următoare de *a, ă* sau *e),* care s-a diftongat în *ea'* în graiurile bulgare orientale şi în macedoneană, a fost redat în română prin *ea',* normă articulatorie pe care limba o poseda, ca urmare a fenomenelor de metafonie relevate mai sus.

Deci: v. sl. *hrenit:* dr. *hrean,* v. sl. *leku:* dr. *leac* etc.[2]

Vedem, deci, că îmbogățirea sistemului fonologie al limbii române prin crearea diftongilor *ea'* şi *oa'* este un fenomen caracteristic al limbii române care se explică prin criterii interne ale limbii.

nr

Vocalele *e* şi *o* au fost diftongate, în limba română, cînd silaba următoare a cuvîntului conținea un *a(ă)* sau un *e: e > ea', o > ga'.*

Acest fenomen constituie una din trăsăturile caracteristice ale limbii române, care o separă de celelalte limbi romanice[4].

Fenomenul nu s-a produs atunci cînd *e* sau *o* sînt urmate de *e,* în cuvintele care nu sînt de origine latină: dr. *cremene:* v. sl. *kremy, gen. kremene;* dr. *peşteră:* v. sl. *peştera;* dr. *cobe,* ar. *cob:* v. sl. *kobi.*

Nediftongarea, în cazurile de mai sus, se explică după cum urmează: diftongarea, în situația *e* sau *o-a fă)* s-a produs printr-un fenomen de asimilare (Umlaut): *a* (sau *a)* din silaba următoare a fost grupat cu vocala *e* sau *o* din silaba precedentă, de unde diftongul *ea',* sau *oa'.*

Cînd silaba următoare conținea un *e,* fenomenul, pentru a se produce, comporta mai multe etape succesive, deci o schimbare complexă față de cea precedentă: **ee* > **ee* > **e* > *ea';* **oe* > **oe* > *oa'.*

* [1] Ibid., *l. c.*

[2] V. mai sus, p. 305.

[3] Versiunea lărgită, în limba franceză, a prezentului capitol a apărut la Tokyo, în volumul de omagiu oferit prof. Shiro Hattori, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani

[4] V. mai sus p. 329—332.

Dacă, în elementele latine ale limbii române, fenomenul e regulat, el se mai produce în elementele slave mai recente ale limbii şi în împrumutur din neogreacă, pentru că tendința fonetică ajunsese la epuizare.

în cuvintele moştenite din latină, grupul de consoane care urma, unele cuvinte, vocala accentuată *e* sau *o,* n-a format un obstacol dift gării, întrucît primul element al grupului nu închidea silaba conținînd voca accentuată, căci în'acest caz vocala nu ar fi putut să sufere diftongar Trebuie deci să admitem, aşa cum am arătat mai demult[1], că în lat. *her septe, petra, testa etc.* silabisirea trebuie să se fi prezentat în felul următ *he-rba, se-pte, pe-tra, te-sta,* pentru a permite diftongarea lui *e:* dr. *iar şzpte,^ piatră, țeastă* (cf. fenomenul analog din italiană: *pietra* etc.).

în cuvintele venite din slavă, de ex. în toponimicele *Cerna, Cesna, Le* etc. — chiar dacă admitem că aceste nume datează din primele conta între slavi şi populația romanizată a provinciilor dunărene — conserva timbrelor vocalice nediftongate se explică în mod suficient prin faptul numele de localități stau deoparte de mişcarea care provoacă schimbări vintelor din vocabularul de bază al limbii[2].

Cauza nediftongării vocalei accentuate în aceste nume e deci la fel aceea pe care o constatăm în toponimicele *Cega, Bisoca, Dîlboca, Hliboca* unde vocala accentuată nu e urmată de un grup de consoane.

Printre cuvintele conținînd un grup de consoane, care au pătruns română la o epocă veche şi sînt atestate în vechea slavă, trebuie citat *beznă:* v. sl. *bezduna*[3], unde *e* nu a suferit diftongarea[4].

Acest tratament a fost atribuit grupului de consoane care urmează d vocala accentuată, dintre care unul din elemente ar fi închis silaba conțin această vocală; există însă două obiecții la această explicație:

1. dacă prima consoană a grupului a împiedicat diftongarea în *beznă,* de ce fenomenul s-a produs totuşi în aceleaşi condiții fonetice, în îm muturi recente ca *boambă* (< fr. *bombe,* it. *bomba), oardă* (< fr. *horde),şo* (<dial. săsesc din Transilvania *scholt)* etc.[5].

2. o teorie nu poate fi fundată pe mărturia unui singur cuvînt, după cum vom vedea mai jos, în alte cuvinte venite din slavă, nedif garea vocalei accentuate comportă altă explicație.

Prin urmare, tratamentul particular al lui *beznă* va fi explicat faptul că termenul, neaparținînd limbii curente, a rămas în afară de sc

[1] *Op. cit.,* p. 101.

[2] Pentru A. Avram (RRL, XIII, 1968, p. 397—400), nediftongarea, în această cat de cuvinte, ar fi datorată prezenței grupului de consoane care urmează după vocala accent Este părerea susținută de Iorgu Iordan, în lucrarea sa consacrată acestui fenomen (Diftonga astfel la p. 90, ni se spune că „este imposibil să nu atribuim existenței acestor sunete [g rile de consoane; A.R.] lipsa diftongului")!).

[3] L. Sadnik und R. Aitzetmuller, *Handwdrterbuch zu den altkirchenslavischen* 's-Gravenhage, 1955, p. 9. Acest dicționar cuprinde toate cuvintele întrebuințate în t v. slave (v. *op. cit.,* p. VII). *Se ştie că *Lexicon-ul* lui Miklosich înregistrează şi termeni din tardive (sec. XIII—XVI). V. şi G. Mihăilă, *împrumuturi vechi sud-slave în limba ro* Bucureşti, 1960. A. Avram (op. cit., p. 397) reține şi dr. *boltă* printre cuvintele din v. în care o nu a fost diftongat. Dar exemplul nu e bine ales, pentru că *boltă* nu e vechi s atestat în bulgară, unde e un împrumut din it. *volta;* Berneker, SEW, I, p. 70 s.v.

[4] Am consultat listele publicate de Iorgu Iordan, *op. cit.,* la p. 94 ş.u. şi 228 ş.u.

[5] Afirmația lui A. Avram *(op. cit.,* p. 398) că în „două treimi" din cuvintele enu de Iorgu Iordan *(op. cit.,* p. 72 ş.u., 94 ş.u. şi 203 ş.u.) vocala accentuată s-a menținut în unui grup de consoane se bazează pe împrumuturi recente, în parte de origine îndoioas tongarea s-a produs, totuşi, în cuvinte din această categorie, ca în cele enumerate de n sus, sau în *buleandrâ, bulearcâ, foarcât, goangă, joardă* etc.

bare. Acelaşi lucru s-a întîmplat cu *slovă:* v. sl. *slovo* bine atestat în textele vechi slave (Aitzetmuller, p. 121), cuvînt aparţinînd unui vocabular special.

Cergă, gleznă, poreclă, sfeclă şi *ciorbă* sînt împrumuturi recente din limbile slave meridionale şi din turca otomană (bg. *cerga,* v. sl. tardiv *gleznu,* bg. *glezen,* v. sl. tardiv şi bg. *poreklo,* v. sl. tardiv *sveklu,* tc. otom. *gorba), s<m* termeni derivaţi (astfel dr. *vorbă,* cf. v. sl. *dvoru),* în care vocala accentuata nu a suferit diftongarea, prin faptul că tendinţa la diftongare era, după cum am văzut, epuizată.

Vocala accentuată din aceste cuvinte nu a fost alterată, la fel ca într-o sene^ de termeni lipsiţi de grupuri consonantice, împrumutaţi la o dată recentă din limbile slave meridionale, ca *cegă, cofă; vodă* (s.-cr/*ciga,bg.,* s.-cr. *kofa,* v. sl. *vojevoda),* din neogreacă, ca *horă, stemă {yppoq,* axsLiLia), din maghiară sau din turca otomană *(sobă<* tc. ot., bg. *soba,* magh. *szoba),* care au pătruns în română atunci cînd tendinţa la diftongare, pe care am examinat-o, dispăruse

Vom spune, în concluzie, că examenul la care am procedat dezvăluie un caz interesant de acţiune a unei tendinţe fonetice, în plină activitate timp de cîteva secole, care slăbeşte, apoi, şi nu-şi mai manifestă activitatea într-o parte a domeniului respectiv, pentru a dispărea mai tîrziu.

(FD, VII, 1972, p. 119-121)

DESPRE VALOAREA SLOVEI * ÎN CELE MAI VECHI TEXTE ROMÂNEŞTI

în studiul său[2], Al. Ionaşcu reia problema diftongării vocalelor româneşti accentuate *e* şi *o* urmate în silaba imediat următoare ***de*** *a (ă)* sau *e.* Diftongul *ea'* nu ar fi existat niciodată în dacoromână „în poziţia *e",* afirmă autorul, ca o concluzie a cercetărilor sale, iar „pronunţarea lui *e* în poziţia *ă* era mult mai răspîndită în secolul al XVI-lea" (p. 427).

Ne propunem să dovedim netemeinicia argumentelor aduse în sprijinul acestei păreri.

Al. Ionaşcu îşi porneşte cercetarea din momentul în care vocalele latine *e* şi *o* ajunseseră, în limba română, la stadiul de evoluţie *e* sau *o,* adică *e* deschis şi o deschis, sub acţiunea vocalelor deschise *ă, e,* pe cînd, înaintea vocalelor închise *u* şi *i, e* si *o* ar fi fost mai puţin deschise.

Nu vom discuta aici temeinicia argumentelor aduse de autor, în sprijinul afirmaţiilor sale, că diftongarea lui *e* şi *o,* în poziţiile arătate, nu a existat în româna comună, întrucît el se mulţumeşte să adopte teoria lui E. Petrovici, pe care am combătut-o în alt loc[3].

[1] Iorgu Iordan *(op. cit.,* p. 233), despre *sobă:* „„lipsa diftongului la această vorbă aşa de răspîndită ni se pare curioasă şi inexplicabilă" !

[2] *Cu privire la problema „diftongării" lui* e *şi o accentuaţi în poziţia* ă, e, *in Omagiu lui Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958, p. 425—432.

[3] *Cîteva probleme de fonetică a limbii române; Concluzii fonologice la expunerea asupra diftongului* ea; *Despre consoanele palatalizate şi consoanele muiate; Despre sistemul fonologie al limbii române; Consideraţii asupra sistemului fonologie al limbii române literare,* mai sus, p. 626 ş.u.

Socotim că este necesar să pornim de la,fapte care ne pot oferi un punc de plecare solid şi probe peremptorii, pentru a ajunge la concluzii indis cutabile.

De aceea, examinînd din nou întreaga problemă, în toată complexitate ei, credem că cercetarea trebuie pornită de la consideraţii asupra fonemulu vocală *e,* în vechea slavă, şi asupra valorii fonetice a slovei chirilice car notează acest fonem-vocală.

1. Slaviştii sînt de acord să admită ca v.sl. *e,* în graiurile bulgare car stau la baza'elementelor slave din limba română (bulgara orientală şi mace doneană), era un diftong de tipul diftongilor româneşti *ea'* sau *ia'* \ Aceast doctrină apare neschimbată în tratatele cele mai recente de veche slav astfel A. Vaillant (V.S., p. 28): valoarea fonetică a lui t era foarte apropiat de *ia,* redat prin *'a* în bulgara modernă, şi prin *ea* în română *(veac) ;* Lun {OCSGr., p. 19): în unele dialecte vechi slave, *e* avea valoarea unui diftong B. Rosenkranz (Historische Laut- und Formenlehre des altbulgarische Heidelberg, 1955, p. 54—55): *e* avea, în unele graiuri, şi valoarea *ea,* de exem plu, în Albania şi în România: *deal.*

Rezultă din aceste consideraţii că în momentul cînd alfabetul chiril a fost aplicat la scrierea limbii române, t nota diftongul *ea'* şi nu *e (e* deschis

2. După Al. Ionaşcu, vocala *e* (notată de el *e)* este redată, în alfabetu chirilic, cu ajutorul slovei ±.

Dar textele din secolele al XV-lea şi al XVI-lea nu confirmă aceast interpretare.

Dimpotrivă, ele arată, fără putinţă de îndoială, că dacoromâna posed la acea dată diftongul *ea'.*

Faptele următoare dovedesc această afirmaţie: în documentele slav române, numele *Neamţ* (unde prezenţa diftongului *ea'* este indiscutabil este notat *Nemca* în 1407 (Moldova); de asemenea, *ea'* în sufixul *-ea Ungurenul* (Suceava, Î409)[2].

Textele româneşti din secolul al XVI-lea abundă în dovezi indiscutabi că *k (si notau diftongul *ea',* şi anume atunci cînd diftongul rezultă din al pirea iui *e* si *a* în hiat. Astfel', *dedeveru (=* ***de*** adevăr), Candrea, *Ps. S* (II, p. 132, 14) si *CV* (p. 45/9 — 10, p. 80/12, p. 108/14, p. 118/9—10, p. 126/ p. 135/13, p. 143/12, p. 164/14, p. 165/1), *seu* (= se-au) *în CV* (p. 19/2), *sedu* (= se aduna, p. 30/7—8), *seu ivit (=* s-an ivit, p. 143/4, p. 162/12), *seu* (^s au **tă4plat,** p. 168/12—13), *c^-ţi* (=ce-aţi tremes, p. 47, 3), *6m* (—ce i-a trecut, 47, 5), *n^-ti* (=ne-aţi socotitu, p. 50, 4—6), Lettres roum. de Bistntz ed. A. Rosetti.

Părerea lui Al. Ionaşcu că alternanţele * / E , în textele din secolul al XVI-le ar dovedi că acei care ne-au lăsat textele româneşti din acea epocă întîmpin greutăţi în notarea lui *e* (p. 427), nu se confirmă, din moment ce este indisc tabil că \ nota pe *ea';* grafiile duble invocate mai sus se explică prin fapt că notarea cu ± era tradiţională, iar cea cu e reda stadiul cel nou, de mon ftong, la care se ajunsese în secolul al XVI-lea[3].

Adăugăm că perspectiva fonologică a faptelor discutate mai sus nu îngăduie să socotim pe *e* drept un sunet greu de notat.

[1] V. aici mai sus, p. 329 ş.u. şi 304

[2] V. mai sus, p. 404.

[3] *Cu privire la problema „diftongării'" lui* e *şi* o *accentuaţi in poziţia* ă, *e,* mai sus, p.

3. Ipoteza lui Al. Ionaşcu nu e deci confirmată de fapte şi ea trebuie, în consecinţă, abandonată: limba română a cunoscut diftongii *ea'* şi *oa'* încă din epoca de comunitate cu dialectele sud-dunărene. Prezenţa lui *e*, în unele graiuri dacoromâne, se explică pornind de la *ea'*.

(SCL, X, 1959, p. 101-103)

ADAOS

în articolul nostru precedent (v. mai sus, p. *636-638* si în FD, III, 1961 p. 65) am dat o serie de exemple din textele din secolul al XVI-lea, în care ₤ notează pe * urmat de *a* în hiat. Demonstraţia trebuie însă completată cu exemple în care hiatul *e-a* este notat cu slovele care notează pe *e* şi pe *a* (separaţi). Astfel, în *CV: sedura* (== se adura, p. 30/7-8) dar şi: *se adurâ* (p. 158/4), *se adurarâ* (p. 69/9), *se adulară* (p. 100/12-13), *se adurase* (p. 66/4-5)[1].

Exemple din *CV* dovedesc, în mod indiscutabil, că ₤ notează în acest text diftongul *ea'* sau pe *e* urmat de *a* în hiat, şi nicidecum pe *e* *(e* deschis).

(SCL, XII, 1961, p. 572)

ASUPRA DATEI ROTACISMULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ ŞI ÎN ALBANEZĂ

într-un studiu recent asupra tratamentului vocalelor nazale în cuvintele de origine slavă din limba albaneză, M. Camaj susţine că nazalizarea în ghegă şi rotacismul lui *-n-*, în toscă, ar fi anterioare influenţei slavei meridionale asupra limbii albaneze[2].

Rotacismul a fost semnalat şi în împrumuturile albaneze din slava meridională. Dacă putem fi de acord cu M. Camaj, de a explica prezenţa lui *r* în numele de loc. alb. *Gjembocâri* (şi *Gljembocări)*, prin sufixul *-dr*, nu este mai puţin adevărat că tosc. *i vreret* „finster, triibe", cu trecerea lui *-fi-la, -r-*, faţă de ghegul *vrane, i vranet,* este un împrumut din slava meridională: v. sl. *vrană* (bg., s.-cr. *vran)* „schwarz". De asemenea, tosc. *tersire* „Strict Seil" < sl. merid. *Hracina.* Explicarea tosc. *i vreret* prin vechiul fond indo-european al albanezei, încercată de H. Baric, nu poate fi reţinută[4].

Dacă lucrurile stau astfel, atunci reiese de aici că rotacismul, în toscă, este posterior separării dialectale (care este destul de recentă) si influentei slave meridionale asupra albanezei[5].

Pe de altă parte, ştim că doar cîteva cuvinte slave din limba română *(jupîn* şi *smîntîna)* prezintă rotacismul (şi trecerea lui *a* accentuat + *n* la *ă > î).* In regulă generală, în limba română rotacismul nu afectează cuvintele provenite din slavă, după cum *a* accentuat -f *n* al cuvintelor slave din limba română nu e redat prin *ă (> î).*

[1] Cf. şi greşeala *me-au aflatu (op. cit.,* 60/3), în loc de *me-au* sau *meu.*

[2] Martin Camaj. *Zur Entwicklung der Nasalvokale der slavischen Lehnwdrter im Albanischen. Die Kultur Sudosteuropas. Ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen,* Wiesbaden 1964 p 18-25

[3] *Op. cit.,* p. 25.

[4] Cf. Max Vasmer, *St. z. alb. Wortf.,* Dorpat, 1921, p. 65, n. 1: „Die Ansicht Barics, Albanorum. Stud., I, 117, sq., wonach alb. *vrane* etc. nicht aus dem slav. entlehnt sein soli kann doch niemand fiir ernst halten".

[5] A. Rosetti, *Etude,* p. 53-54.

Se crede, într-adevăr, că aceste două cuvinte au pătruns în limba român în epoca cea mai veche a contactului dintre slava meridională şi română

Se impune deci să stabilim o diferenţă, cu privire la tratamentul lui - în română şi în albaneză: rotacismul s-a produs, în aceste două limbi, date diferite[2].

(Bulletin de VAssociation Internationale des Etudes Sud-Est Europeennes. III, 1965, p. 4.7— 4

DESPRE *U* FINAL

în studiul său Corelaţia de timbru a consoanelor rotunjite şi nerotunji în limba română[3], E. Petrovici pune din nou în discuţie problema lui *u* fin în limba română.

De această problemă ne-am ocupat în mai multe rînduri. Pornind de înregistrarea, cu ajutorul cilindrului inscriptor, a cuvintelor *mîncînd, î părat, dîmb, cînd* şi *venit cu,* în 1924—1925, am observat că destinderea oc sivelor finale ale acestor cuvinte era întovărăşită de vibraţii vocalice.

în anii 1928—1931 am procedat la noi înregistrări, cu subiecte vorbi dacoromâna şi aromâna; aceste cercetări ne-au dus la concluzia că, deşi regulă generală consoanele finale, în limba română, sînt implozive, atît dac româna cît şi aromâna posedă consoane finale explozive, a căror emisiu e urmată, în majoritatea cazurilor, de o explozie pe traseul aerului expira uneori întovărăşită de vibraţii vocalice de timbru nedeterminat sau de ti bru *u,* şi de vibraţii glotale, mai ales în cazul consoană + oclusiva[4].

Fenomenul era cunoscut, întrucît el fusese semnalat de dialectologi a la nordul, cît şi la sudul Dunării.

E. Petrovici a cercetat, la rîndul său, comportarea oclusivelor la sfîrşi cuvîntului (subiecte din regiunea Cluj şi Hunedoara). El a înregistrat nur mişcările laringelui şi ale buzelor, în'timpul emisiunii consoanelor fina într-un cuvînt ca *sat,* a constatat existenţa unei consoane rotunjite: la ar culaţia proprie a consoanei se adaugă o articulaţie suplimentară, consist din proiectarea înainte şi rotunjirea buzelor. Sunetul acesta se aude ca scurt (p. 134 ş.u.).

[1] V. mai sus, p. 309.

[2] Rotacismul a fost semnalat şi în împrumuturile albanezei din limba greacă, in cuvi care au pătruns aici într-o epocă veche (şi chiar în împrumuturile din neogreacă, astfel în *kor* ngr. *ikona).* Fenomenul este deci posterior sec. al XI-lea, căci a fost semnalat chiar în împ muturile albanezei din limba italiană (cf. *putere* < it. *puttana).* Aşadar, alb. *sperk* „bartlo GTcdVbt „durftig, spârlich, bartlos", dar dr. *spin.* Asupra lui s din cuvintele albaneze, v. sus, p. 215, 229.

[3] SCL, III, 1952, p. 127, ş.u.

[4] V. tablourile rezumative din ML, p. 243-244; cf. p. 228. Felul în care E. Petro *op. cit.,* p. 133, rezumă rezultatul experienţelor noastre nu concordă cu realitatea: „înregis rile publicate de Al. Rosetti nu arată, după o consoană finală, o deplasare a liniei sufl şi vibraţii pe linia suflului şi a laringelui caracteristice unei vocale". In privinţa lui *u* ortografia limbii noastre literare, v. observaţiile noastre din ML, p. 250, n. 1. Trebuie sa relevăm aici că în cîntece populare, cînd lipseşte o silabă, se introduce, pentru întregirea ritmu o vocală de timbru *u, î* sau *â* la sfîrşitul versului (v. ML, p. 251 ş.u.).

In privința lui * final, E. Petrovici a arătat că în unele localități de la nordul Dunării anchetate pentru ALR, timbrul vocalei urmează după o explozie puternică (p. 133, 136) \

Am explicat prezența lui *-u,* în cazurile >arnintite, precum şi a timbrelor vocalice *î* şi *ă* indicate mai sus, la finală, prin articularea explozivă a consoanei de la sfîrşitul cuvîntului.

E. Petrovici se ridică împotriva acestei explicații, pentru motivul că> susține el, dacă e adevărat că limba română a cunoscut dispariția lui *u* final în *lupu* şi tratarea ca implozivă a consoanei finale în *lup,* atunci nu mai poate fi justificată tendința contrară, de tratare a consoanei finale ca explozivă şi de restaurare a lui *u* final[2].

Obiecția este, teoretic, valabilă. Dar faptele o infirmă, după cum vom vedea numaidecît.

E locul să observăm aici că explicația fenomenului trebuie să pornească de la realitatea faptelor, şi nu de la idei preconcepute.

^ Examinarea faptelor de limbă privind tratamentul consoanelor finale, în limba română vorbită, arată că în două arii întinse ale dacoromânei (cam jumătatea teritoriului de la nordul Dunării, după evaluarea lui E. Petrovici, p. 137), pronunțarea explozivă a consoanei finale a dat naştere unor timbre vocalice înecare observatorii au recunoscut *unu, u,* «sau f/Dacă *u*-final este reprezentantul vechiului *u* latin, după cum crede E. Petrovici[3], cum se explică, atunci, prezența lui *ă* sau *î* la finală, în aria lui *-u?* E. Petrovici recunoaşte el însuşi prezența unui *î* foarte scurt, nesilabic, în unele localități anchetate pentru ALR (p. 136), dar nu îşi dă seama că prezența acestei'pronunțări explozive infirmă afirmația sa, că un astfel de fenomen ar fi „în contradicție cu evoluția fonetică nu numai a limbii române, ci a tuturor limbilor" (p. 153). Această teorie e contrazisă de faptele citate chiar de E. Petrovici şi de fenomenele de armonie vocalică din limba română. Astfel, trecerea de la starea de monoftong la cea de diftong, a unei vocale accentuate, şi apoi trecerea ei din nou la starea de monoftong, s-a petrecut în timpul evoluției istorice a limbii române, la epoci diferite şi în condiții diferite: *e* din lat. *legem* diftongat în *ea: leage* (stadiu fonetic atestat în secolul al XVI-lea) provocat de *e* din silaba imediat următoare, şi apoi din nou *lege* (limba de astăzi), monoftongarea cauzată de acelaşi *e* din silaba imediat următoare.

Aşadar, trebuie să admitem că, după dispariția vocalelor finale şi tratarea ca implozive a consoanelor finale, fenomen care constituie o lege internă a limbilor indo-europene cu accent de intensitate şi deci şi a limbii române, în diverse puncte ale teritoriului dacoromân şi în aromână, la epoci diferite şi în condiții diferite, consoanele finale au fost tratate ca explozive.

Trebuie amintit aici că terminația în *â* a gerunziului şi a participiului trecut (de exemplu, *lucrîndâ, lucrată;* cf., în limba literară, *venitâră, fâcutără* etc.) care apare în mai toate graiurile de la nordul Dunării şi a pătruns şi în limba literară, e provocată de articulația consoanei finale (v. expunerea din ML, p. 176 ş.u.).

[2] „Revenirea unei consoane implozive la starea de consoană explozivă si dezvoltarea ulterioară a unui timbru vocalic după această consoană explozivă finală nouă e în contradicție cu evoluția fonetică nu numai a limbii române, cia tuturor limbilor" (p. 153), afirmă E. Petrovici.

[3] „Atît rotunjirea, cît şi înmuierea consoanelor finale se datoresc existentei, într-un trecut îndepărtat/a vocalelor *u* şi *i* după aceste consoane", afirmă E. Petrovici (p. 153); v. şi pagina 157: „rotunjirea consoanelor finale, în unele graiuri dacoromâne si aromâne, este prin urmare un rest al lui *u* final, amuțit probabil prin secolul al X-lea".

în privința originii lui *-u,* sînt două păreri:

1. E. Petrovici, potrivit celor indicate mai sus, susține că *u* de as continuă vechiul *u* latin; la cuvintele care nu au cunoscut pe *-u,* preze lui *u,* în limba vorbită, s-ar explica prin adaptare fonetică (p. 154 ş.u.).

2. în baza faptelor de limbă de astăzi şi din textele vechi, am susți că *u* final a dispărut la o epocă anterioară primelor documente de lir română (secolul al XIII-lea) şi că apariția lui *-u,* în limba vorbită, care poate fi d?spărțită de apariția'celorlalte timbre vocalice *(ă şiî), se* dator unei pronunțări explozive a consoanelor finale.

Ocupîndu-se de aspectul geografic al problemei, E. Petrovici const că faptele se grupează în două arii mari: o arie care ocupă o parte a ter riului Transilvaniei (zonele Baia Mare, Oradea, Hunedoara, Cluj, Braş şi o a doua arie în partea orientală a Țării Româneşti, sudul Moldovei parte a Dobrogei (regiunea Galați, Constanța, Bîrlad, la sud-est de Bac la est de Bucureşti, Ploieşti).

Cum trebuie interpretată această repartiție geografică a faptelor? D se poate admite — în principiu — că o pronunțare arhaică s-a putut men în Transilvania, teritoriu uneori mai conservativ, nu acelaşi lucru se p spune despre a doua arie, care cuprinde zone în care s-au petrecut m mişcări de populație (în special în regiunea Bucureşti).

Din capul locului, aşadar, se naşte un dubiu în privința posibilit ca în aria de sud-est a fenomenului să se fi păstrat, în decursul vremuri o pronunțare arhaică. (în Dobrogea, colonizată în parte de mocani ve din sudul'Ardealului: Braşov, Făgăraş, Sibiu, fenomenul a putut să fie portat în cursul secolului al XlX-lea.)

E. Petrovici îşi însuşeşte concluzia noastră cu privire la faptul c nu apare în textele vechi 'româneşti. Părerea lui E. Petrovici este că ace s-ar datora faptului că textele provin dintr-o regiune care nu cunoştea f menul, într-adevăr, el admite că repartiția geografică a faptelor era, în tre cam la fel cu cea din zilele noastre. Faptul că în *CV -u* e notat în mod cor vent s-ar explica prin aceea că acest text ar proveni din altă regiune d celelalte texte.

Să ne oprim puțin asupra problemei lui *-u* în textele vechi.

Cercetarea noastră ne-a arătat că *-u* nu apare în texte, începînd cu s lul al XIII-lea; de notat că această lipsă a lui *-u* se constată în *toate* tex nu numai în textele care fac parte din regiuni situate în afara ariei lui *u,* arată E. Petrovici (p. 148—149).

Pe de altă parte, ipoteza lui E. Petrovici, privitoare la faptul că *C* proveni din altă regiune decît celelalte texte rotacizante, trebuie resp fiind contrazisă de fapte: primele traduceri româneşti de texte religi provin dintr-o regiune unitară şi restrînsă, care explică particularitățil limbă ce le au în comun.

Prezența constantă a Tui *-u* în *CV* (notația cu ieruri, la finală, a rareori în acest text) pune o problemă de ordin general: a mecanism redării prin scris a sunetelor vorbite, problemă fundamentală pentru j interpretare a textelor scrise.

În această privință, Al. Philippide a observat cu dreptate că „limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale"[1], ceea ce, cu alți termeni, înseamnă că în scrierea, obișnuită, notăm sunete-tip sau foneme, aplicîndu-le reguli ortografice învățate, și nu notăm sunete[2].

Aceasta înseamnă că dacă acel care a scris CF a pronunțat într-adevăr oclusive finale rotunjite, el nu a putut să noteze acest fenomen, dacă o astfel de notație nu i-a fost impusă de o regulă ortografică. Cu alte cuvinte, *-u,* ca sunet individual, nu avea șanse de a fi reprezentat prin scris, spre deosebire de fonemul *-u,* care dacă s-arpronunțat, ar fi^fost cu siguranță redat prin scris.

Dacă nu putem admite că CF a fost tradus în afara regiunii unde s-au tradus și celelalte cărți religioase rotacizante, și în același timp, atunci notațiile cu *-it* din a cest text trebuie studiate laolaltă cu notațiile cu *-u* care apar într-o serie de texte din secolele al XVI4ea și al XVII-lea^ Aceste scrieri cu *-u* sînt simple grafii, fără valoare fonetică.

Astfel, regăsim scrieri cu *-u* în *Letopisețul* lui Miron Costin. îhtr-un manuscris al cronicii copiat în 1710, găsim deseori pe *-u,* alături de grafii fără *-u.* Iată cîteva exemple[3]: notația zero: *hatmanul, au trecut, oblicindu4, au trimis, au oprit, au silit, cît, n-au avut;* notația cu *-u; leşăscu, dîndu, cîndu, întrebîndu, Osmanu, curundu, opritu, fostu, nevrîndu, răspunzîndu, venitu, pornitu.* Reproducem cîteva pasaje (l.c.) care ne lămuresc asupra repartiției în frază a cuvintelor cu *-u: „era şi solul leşăscu den Țara Moschicească pornit de craiul la împărăție, anume Trăbinschii, pre carele (dînd uştire craiului Conețpolschii, hatmanul, cîndu veniia asupra lui Abaze pase cu oşti turceşti), il trimiseră la împărăție craiul, întrebîndu de Turci, ce pricină ar hi stricăciunei de pace cei legate la Hotin cu sultan Osmanu. Şi au trecut solul acela pen țară, curundu în urma lui Abaza pase... Ce, oblicindu-l Abăza paşa, au trimis de l-au opritu..., temîndu-să să nu să oblicească prin soliia lui aceie cale a lui, cum au fostu".*

în schimb, în *Cazania* lui Varlaam (1643) nu găsim pe *-u,* ci numai pe ier, la sfîrșitul cuvîntului, sau zero.

De notat că Mîron Costin -aparține unei regiuni dialectale unde nici astăzi nu e semnalat *-u*.*

Aplicînd textului din *CV* observația pe care am făcut-o cu privire la textele dialectale culese în ancheta pentru ALR, în care — după cum vom vedea — *u* final apare mai ales la sfîrşitul frazelor, acolo unde suflul scade, conchidem că nu se poate admite că mai toate cuvintele erau pronunțate cu *-u.*

Transcriem aici cîteva fraze din *CV* pentru a arăta că o pronunțare reală, cu *u* final, ar fi străină de spiritul şi de accentuarea limbii române: *cele celu prinsemu pre legea noastră şi vremu se giudecămu lui {CV,* p. 58/10—12), *că mită da-se-va lui de la Pavelu se lu dezlege elu* (p. 64/3—*5), plinră de milosti, de plodulu bunrătăților u* (p. 126/10—11), *rebdarea lui Iovu audzitu şi sfîrşitulu domnului vădzutu, că multu iaste milostiva şi eftinu* (p. 133/10—13).

[1] V. mai sus, *p.* 409-
[2] V. ML, p, 9 s.n.
[3] Ed. P. P. Panaitescu, p. 94-95.
[4] Cazurile de notație a lui *u* ortografic sînt numeroase în textele noastre vechi. Iată cîteva fraze dintr-un document publicat de Hasdeu (Arch, ist., I, 1, p. 31), scris la Brănești (Țara Românească), în 1622: „adică noi aceştie moşteni ot satul Brăneşti, care ne-amu numitu, adeverim cu această scrisoare a noastră precurmi să să ştie: că avându dumnealor boeri... şi văzîndu acel locu aşa frumosu, au datu dumnezeu gîndu ca să facă sfînta mănăstire. Şi nefiindu moşiia a dumnealor, au întrebatu pe ore cineva din oameni, a cui este moşiia pe acelu vîrfu frumosu. Le-au spusu cinevas că este a nostra, moştenilor..."

Această presupusă alcătuire ritmică (cu *u)* trebuie comparată cu
din limba vie, din aria cu *-u, hi* care *u* apare la sfîrşitul frazei: *de o n*
să mă duc să moşescu[1]*; a văzut ultoin* (d) *oi pentru v4rmt^. Cofe le-o ult*
scăpat, care nu le-o ultoit, o murif[2]*; fac un crac de lemn*[uZ]*; mi s-a-ntî*
d-am văzut' şi io şarpili di casă alb[u 4]*.*

Scrierea lui *-u* în *CV* răspunde deci unei necesități grafice de a marca
tul cuvîntului, ca şi ierurile[5]. t)e aceea, în *CV -u* e notat chiar în cuvinte
nu au avut niciodată un *-u* final: *aburu, acesiu, aleanu, duhu, sboru* (= s
eftinu, efesu, gîndu, glasu, izecleanu, Isacu, istovu, Iovu, Irodu, kinu,
Cnidu, comarnicu, Lotu, Militu, MiHliH% năravu, năsipu, ostrovu,
potopu, prostu, rîndu, Rimu, rodu, sffyM, Simm, icuâu.

Ce rezulta din considerațiile noastre privitoare la *-u* în textele no
vechi? Că, în regulă generală, grafia cu *-u* nu notează pe *u* final şi, de
nu putem stabili, în baza textelor, harta dialectată a lui *-u* în secolul al XV
şi în cele următoare.

Trecînd la stadiul actual al fenomenului, se impune să cercetăm nu n
materialul de cuvinte din hărțile ALR, ci trebuie să examinăm compor
cuvintelor în frază. Ne vom adresa, deci, Textelor dialectale, culese de
trovici cu prilejul anchetei pentru ALR.

Consultînd aceste texte vorbite provenind din ariile cu *-u,* constată
în regulă generală, dar nu întotdeauna, *-u* (sau *-u)* apare la pauză, ad
momentul cînd organele fonatoare reintră în starea de repaus, după e
unea unei fraze[6]. Această observație este foarte importantă, pentru
ne lămureşte asupra naturii mecanice a lui *-u,* ca şi a celorlalte timbre
lice finale, ca o urmare a expirației, la sfîrşitul frazei. Rezultă din a
observație că, dacă acest *-u* ar fi, după cum îl consideră E. Petrovic
simplu gest bucal de rotunjire a buzelor, el nu ar putea fi influențat d
mul frazei. Fiind însă dependent de ritmul frazei, înțelegem de ce
ceput cînd ca un *u,* cînd ca un *ă* sau un *î* şi de ce, pe de altă parte, nu a
în regulă generală, în alte împrejurări fonatoare[7].

Cum se explică prezența timbrului vocalic care întovărăşeşte artic
consoanei finale? E. Petrovici neagă caracterul exploziv al consoanei u
de *u.* înregistrările făcute de E. Petrovici nu au avut în vedere cerc
coloanei de aer expirat, întrucît a înregistrat numai vibrațiile laringie
sunetului şi mişcările buzelor.

în schimb, înregistrările noastre nu au avut în vedere mişcarea bu
ci vibrațiile vocalice, mişcările coloanei de aer expirat şi vibrațiile larin

[1] E. Petrovici, *Texte dialectale,* p. 52/8, Scărişoara, jud. Turda.
[2] *Ibidem,* p. 67/4, Feneş, jud. Alba.
[3] *Ibidem,* p. 128/27, Boiu-Marc, jud. Maramureş
[4] *Ibidem,* p. 246/6, Gura-Sărații, jud. Buzău.
[5] V. mai sus, p. 641.
[6] Cf. E.Petrovici, p. 143: „am spîus mai sus că aceste consoane rotunjite finale, fie ne
sau muiate, apar în poziție finală absolută".
[7] Sînt însă cazuri cînd *-u* apare şi în interiorul frazei: *un om*[u] *d-acasâ* (p. 245/
Dîmbovița, E. Petrovici, op. cit.), *îl punem într-un vas*[u] *şi-l încălzim puțin* (p. 233/4, ju
mița), *pâ lumea asta mă leapâd*[u] *şi voi fi frate de cruce cu tine* (p. 233/6, *si acuma*
numesc[11] *frați dă cruce* (p. 233/28), *îl strecurăm*[u] *în oale* (p. 234/4, jud. Ialomița).
în privința celorlalte timbre vocalice produse după articularea consoanelor finale, tr
la cercetările noastre mai vechi, unde am adunat materialul necesar (ML, p. 176 ş.u. şi 2
la care se adaugă materialul cules în cursul anchetei pentru ALR (v. E. Petrovici,
p. 244/28, Valea Lungă—Cricov, jud. Dîmbovița: *s-aude pâ cer cîntîndă;* p. 242/29, Gura
jud. Buzău: *am văzut şi io jucîndâ comoara* etc.).

Observațiile precise ale lui E. Petrovici, confirmate de alți cercetători, atestă mişcarea buzelor în articularea consoanelor finale. Am văzut mai sus că aceste considerații nu explică, însă, prezența celorlalte timbre vocalice nelabiale şi nu țin seamă de caracterul exploziv al consoanelor, atestat în traseurile noastre.

E. Petrovici a căutat să explice timbrul *u* sau *ă, î* prin natura consoanei precedente. E, într-adevăr, justificată foneticeşte prezența vocalei *u* după o consoană labială, şi a lui *ă* sau *î* după o consoană nelabială. Din păcate, faptele nu confirmă explicațiile lui E. Petrovici, întrucît exemplele culese din cîntecele populare arată că *u* apare şi după dentale[1].

Faptele din aromână nu confirmă, nici ele, vechimea lui *-u.*

într-adevăr, dacă în nordul domeniului aromânesc *-u* apare, în general, în schimb în sudul domeniului *-u* e semnalat rareori. La românii din Albania, prezența lui *-u* nu e generală, ci variază de la om la om[2].

Faptele din aromână confirmă, deci, mai degrabă teza după care *-u* în aromână e recent.

în sfîrşit, mai există un fapt pe care îl considerăm decisiv pentru confirmarea tezei noastre că *-u* e un fenomen recent, legat de tratamentul special al consoanei finale.

Anume, în localitatea Drăguş (jud. Braşov), Mihai Pop a înregistrat, în cursul unei anchete (1932), faptele următoare: 1) generația veche nu cunoaşte pe *-u; 2)* în graiul generației mijlocii (30—40 de ani) *-u* apare în graiul bărbaților, pe cînd graiul femeilor cunoaşte numai pe *-ii;* 3) *u* final apare în mod constant în graiul copiilor şi al adulților[3]. '

Faptele acestea confirmă explicația după care prezența lui *-u* e cauzată de articulația consoanei finale.

La capătul expunerii noastre, vom rezuma rezultatele la care am ajuns, după cum urmează; în graiurile dacoromâne şi în aromână, consoanele finale sînt pronunțate uneori exploziv, cu dezvoltarea unui timbru vocalic *fu, ă* sau *î).* în frază, timbrul vocalic de la sfîrşitul cuvîntului apare, de obicei, la pauză (finală absolută).

(SCL, V, 1954, p. 437-442)

II

Justa interpretare a limbii textelor noastre vechi implică o cît de sumară cunoaştere a mecanismului redării prin scris a sunetelor vorbite. Fonologia aduce o contribuție decisivă la lămurirea acestei probleme. Ea confirmă părerea că, atunci cînd scriem, notăm sunete-tip sau foneme, şi nu sunete. Se ştie, într-adevăr, că noi înşine nu sîntem în stare să analizăm şi să notăm cu precizie sunetele pe care le pronunțăm; aceasta o poate face numai un auditor atent, şi cu atît mai mult, un lingvist deprins cu notarea sunetelor vorbite. Deseori, sîntem surprinşi că am pronunțat cutare sunet, iar cînd auzim glasul nostru, reprodus de un aparat de înregistrare, îl recunoaştem cu greu.

[1] V. ML, p. 255 ş.u.
[2] *Ibidem,* p. 248.
[3] V. ML, p. 251.

Dintre lingviştii români care au studiat problema ce ne preocupă, Al. [...]lippide se numără printre acei care au adus o contribuție pozitivă la r[...]varea ei. în lucrarea sa Istoria limbii române. I. Principii de istoria l[...] (Iaşi, 1894), în capitolul intitulat Limba scrisă (p. 237 ş.u.), Philippide a[...] cu dreptate că „limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazion[...] Cu alte cuvinte, scriem aşa cum am învățat să scriem, nu cum vorbim. „[...] lucru copilăresc", urmează Philippide, „să „te încrezi orbeşte în tot c[...] vedea scris şi să consideri orice însemnare a oricui ca un reflex fidel al[...]nunțării". Aceste considerente sînt urmate de o exemplificare. Printre [...]mentele româneşti publicate de B. P. Hasdeu în GB, sînt unele care [...]zintă grafii ciudate, pe care Hasdeu le interpretează ea fenomene for[...] reale (de exemplu, zapisul de vînzare din Beleți, Argeş, cea 16Q0/jp. 97[...] sau mărturia popii Tiful din Mirceşti, Ialomița, din 1606, p. 148 ş.u.). în pri[...] aceasta, Philippide arată că nu putem pune bază pe grafii ca: *nooii* (=[...] *Oanceii* (n.pr.), *moortea* (= moartea), ***mareh*** (= mare), *gatah* (= gata)[...] în aceste cazuri, „este foarte probabil că scriitorul a vorbit într-un [...] a scris altfel" (p. 243). Fiecare din noi putem face astfel de observații[...]minînd texte^crise în zilele noastre de semiculți[1].

•

Iorgu Iordan a publicat două studii consacrate manuscrisel[...] limbii Cronicii lui Ion Neculce. Manuscrisul 253 al *Cronicii,* păstrat î[...]blioteca Academiei R.S. România, cuprinde cîteva rinduri scrise de min[...] Neculce. Acest manuscris ar reda „mai fidel decît toate celelalte", ne s[...] Iorgu Iordan, „vorbirea moldovenească" (p. 241)[2]. Deoarece Ne[...] scrie cu *u* final multe cuvinte, „credea se impune", propune Iorgu Io[...] „să se redea" în transcriere pe *k şi k prin *u (p.* 244). Scriind astfel, N[...] se apropia „în cea mai mare măsură de realitatea lingvistică a epocii [...] (l.c). Şi Iorgu Iordan conchide: „am afirmat de mai multe ori c[...]culce scria cum se vorbea în realitate pe vremea lui" (p. 245). Printre[...]ticularitățile fonetice cele mai caracteristice ale limbii lui Neculce, [...] Iordan retine pronunțarea lui ***u*** final la mai toate cuvintele care au în [...] de astăzi finala consonantică. Iată cîteva exemple: *acestu, dornnii, sl[...] i-au fostu, vădzîndu, de suptu, Moscu, au aşteptat răspunsa, au zâbăvitu, [...] gradu* etc.[3] „Concluzia se impune de la sine", adaugă Iorgu Io[...] „Neculce şi, deci, contemporanii săi pronunțau încă pe *u* final" (l.[...]

în lumina considerentelor noastre de mai sus, această interpretare [...]tului cronicii lui Neculce este oare justificată? Desigur că nu. Grafii [...] se găsesc în multe texte din secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVII[...] pe lîngă grafii fără *-u* sau grafii cu ieruri. Notează oare aceste slove chi[...] pe *-u* sau pe *-u* (scurt)? Putem afirma, fără teamă de a ne înşela, că u[...]puns pozitiv la această întrebare ar fi greşit. Aceasta nu exclude însă exi[...] pronunțării cu *-u* sau cu *-u* în Moldova, în prima jumătate a secolu[...] XVIII-lea. (Astfel de fonetisme au fost semnalate în zilele noastre [...] parte a Transilvaniei, în sudul Moldovei, în partea orientală a Țăr[...]mâneşti şi într-o parte a Dobrogei[4].)

[1] Vezi bibliografia chestiunii mai sus, p. 408.
[2] Iorgu Iordan, *Studiul manuscriselor şi problema transcrierii cronicii lui Ion Nec[...] Studii si cercetări de istorie literară şi folder, ll,* 1953, p. 233 ş.u.; *Despre limba lui* [...] în SCL, V. 1954, p. 337 ş.u.
[3] SCL, V, 1954, p. 341.
[4] Vezi studiul lui E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite şi ne[...] m limba română,* în SCL, III, 1952, p. 137—139.

Pornind de la grafiile întîlnite în *Cronica* lui Ion Neculce, Iorgu Iordan consacră o parte din expunerea sa problemei lui *u* final în limba româna Cu problema aceasta s-a ocupat în mod amănunțit Ov. Densusianu, într-un memoriu citat de Iorgu Iordan, publicat în 1904. Iorgu Iordan își însușește concluziile lui Densusianu:, „Constatările lui [Densusianu]' sînt interesante și trebuie considerate ca valabile" (l.c). Densusianu arătase în ce condiții *u* final a amuțit, în raport cu locul accentului în cuvîntul fonetic, în cercetările noastre asupra limbii noastre vechi, nu am putut să ținem seamă de rezultatele la care a ajuns Densusianu, pentru următoarele două motive: 1) Densusianu își bazează raționamentul pe texte care sînt copiate și în care, prin urmare, aspectul originar al textului a fost modificat într-un fel sau altul de copiști; 2) rezultatele la care a ajuns Densusianu sînt contrazise de o serie de texte contemporane. Pentru lămurirea cititorului, trimitem la expunerea noastră de mai sus (p. 458 ș.u.). Concluzia cercetării noastre este ca notarea sfîrșitului de cuvînt (finală consonantică, *:u.*, **o**, ^, K) e capricioasă, în toate textele, și că nu putem preciza că în cutare regiune apare în mod constant o notație, care ar putea fi opusă unei alte notații dintr-o regiune diferita (p. 458).

Dacă Iorgu Iordan admite, după cum am văzut, că pînă în secolul al XVIII-Jea *U* final, urmaș al lui *u* final latin, se mai pronunța în unele regiuni ale teritoriului dacoromân, el nu ne spune cum se explică absența lui *u* într-o serie de cuvinte românești care apar în monumentele scrise din secqlele al XJIJ-lea—al XV-lea și, de asemenea, de ce *u* (sau **o**, T\, *h)* e scris Ia sfîrșitul unor cuvinte care nu au comportat, la origine, un *-u* (de exemplu, *în* c**flip**, **din**, *prin* etc.) [?] Iorgu Iordan se ridică împotriva posibilității de a explica pe cale mecanică, adică ținînd seama de condițiile în care se pronunță cpnsoana la sfîrșitul cuvîntului, pentru motivul că *-u* „nu apare pretutindeni sau măcar în majoritatea graiurilor dacofomânești, ci numai în cîteva (și Jpejnai în acelea care dovedesc și prin alte particularități că sînt mai puțin ey^juate)" (p. 343, n.). De fapt, am văzut că -% apare și în partea orientală a ț$t#ii Românești, și anume în județul Ialomița și fostul jud. Ilfov, regiuni cu Raiuri foarte evoluate, care nu corespund, prin urmare, caracterizării date 4e Iorgu Iordan[3]. Acad. Iorgu Iordan citează cazuri cînd *-u* apare |& graiurile de astăzi, după 5 (ceea ce nu constituie o dificultate, pentru explicarea lui *u* ca un fapt recent, întrucît±s este o consoană deschisă în timpul emisiunii căreia aerul se scurge prin canalul bucal, astfel încît se poate iipi un *u* la sfîrșitul emisiunii cpnsonantice). Pentru prezența lui *-u* în graiurile actuale ale dacoromânei, Iorgu Iordan se referă la hărțile 135 *(pm)*, 140 ***(gras)***, 144 ***(gros)***, *150* ***(păros)*** ***și*** 159 ***(vis)*** din ALRM (Il/1). Acad. Iorgu Iordan uită însă șa menționeze fonetismele cu *4,* înregistrate în județul Ialomița, ***{pas***', h. 135) și în județul Bacău ***{gras***', h. 140) și să ne explice prezența acestei vocale finale, care. nu poate continua pe *u* latin.

[1] SCL, V, 1954, p. 342.
[2] V. mai sus. p. 459. ș.u.
? V. mai sus, p. 639 ș.u.

Față de constatările noastre, considerăm că rîndurile scrise d Neculce, el însuși, în *Cronica* sa, nepot lămuri asupra felului cum scria carul, dar numai într-o măsură oarecare asupra felului cum vorbea el. E a ști *cum vorbea* (adică cum *pronunța* sunetele) Ion Neculce, ne putem de datele culese în scrierile sale și în monumentele contemporane, int tate în lumina fonologiei.

Asupra problemei lui *u* final în limba română, ne-am pronunțat în rile de mai sus[1]. Socotim că nu sîntem îndreptățiți să credem că *u* din zilele noastre, care a fost semnalat în diverse regiuni ale țării, nuă pe *-u* latin. în cercetările noastre anterioare, ne-am referit la pr lui *-u* în cîntecele noastre populare: aici *u* este creat din necesități rit Un astfel de *u* apare în poezia Ciritelul a poetului Dumitru Corbea, în următoare:

Bogatu-i ca ciritelu[3],
Numai cu țepi tot pe elu.
Ciritelu e lăsatu
Să fie scos si-aruncatu[4].

Printre particularitățile limbii lui Ion Neculce, Iorgu Iordan și pronunțarea cu *e* ușor deschis, la finală, acolo unde în limba litera zilele noastre figurează un *ea\ să-ș de, ave, pricepe* (pers. 3 ind. im *= să-și dea, avea, pricepea)* etc. Acest fonetism e notat în mod consecv textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea provenind din nordul Tr vaniei, Bucovina, Moldova și Banat[5], cu ajutorul slovei chirilice care n pe *e* (spre deosebire de slova *e,* care nota diftongul *ea');* graiurile v în zilele noastre îri aceste regiuni au conservat această pronunțare d a lui *e* final. Dacă, în cazul" de față, Neculce și înaintașii săi notează c cizie un sunet real, aceasta e datorită faptului că de la început, în re indicate, slova chirilică *e* a fost întrebuințată pentru redarea lui *e* d Neculce, prin urmare, a aplicat în acest caz o regulă ortografică care printre regulile pe care le-a deprins, atunci cînd a învățat să scrie.

Am relevat acest caz, pentru a pune în relief diferența dintre s cu *-u* și scrierea cu *-e,* la Neculce și, în genere, în limba noastră veche.

Grafiile.din textele noastre vechi comportă, așadar, explicații d pe care le-am expus cu alt prilej[6]. O singură explicație nu poate fi ap deci, tuturor cazurilor: am văzut mai sus că notația cu *-u* compor explicație decît notația cu *e.* Această constatare ne invită să fim pr atunci cînd vrem să interpretăm mărturia textelor noastre vechi. rindurilor de față este de a atrage atenția cititorilor asupra compl acestei probleme.

(LR, IV, 1955, 1, p., 60-64)

[1] V. mai sus, p. 639 ș.u.
[2] V. studiul nostru *Remarques sur la detente des occlusives roumaines en fin de* ***mot,*** 251 ș.u.
[3] în Moldova = tufă, tufiș.
[4] în *Poezia nouă în R.P.R.,* București, f.a., p. 132—133.
[5] V. mai sus p. 461-462.
[6] *De Vinterpretation des graphies doubles dans les textes ecrits,* în ML, p. 9 ș.u.

III

P. Neiescu reia problema lui *-u* final în limba română[1]; d-sa admite integral, ca singure juste, fără a aduce însă argumente noi în sprijinul lor, tezele lui E. Petrovici, pe care le-am combătut la timpul cuvenit.

Socotim că repetarea nu constituie un argument ştiinţific şi de aceea ne propunem să indicăm, în cele următoare, principaleie puncte slabe din argumentarea lui P. Neiescu.

•

ASPECTUL FONOLOGIC

Cînd, prin anii 1924—1925, în cercetările noastre asupra limbii române vechi, am fost puşi în situaţia de a rezolva problemele foneticii textelor din secolul al XVI-lea, ne-am dat seama că prima problemă ce trebuia rezolvată era interpretarea ştiinţifică a grafiei textelor. Pentru îndeplinirea acestui scop erau necesare cîteva principii de lingvistică generală, în stare de a răspunde la toate întrebările[2].

Astăzi fonologia a rezolvat această problemă: notăm, în scrierea obişnuită, *sunete-tip* sau *foneme,* şi nu *sunete,* potrivit normelor învăţate în şcoală[3].

Neiescu evocă principiile fonologiei pentru interpretarea mărturiei unor texte scrise, în zilele noastre, de semiculţi (p. 172). în pasajele din două scrisori particulare (scrise în 1914 şi 1939), apar grafii ca *sintu* (= sînt, vb.), *dinu* (= din) etc., deci cu notarea lui *u* final.

Explicaţia că aceste cuvinte au fost asimilate acelora cu *-u* etimologic este nesatisfăcătoare: crede oare Neiescu că cineva a pronunţat vreodată an mod real *dinu* (pentru *din)*? De altfel, aceleaşi sunete sînt scrise şi fără *-u,* în aceleaşi texte.

în realitate, *-u* nu e un fonem, întrucît, în această situaţie, nu joacă nici un rol în fonologia limbii române şi nu are nici un rol distinctiv.

Singura explicaţie valabilă a prezenţei lui *-u,* în exemplele de mai sus este deci că scrierea lui constituie o deprindere grafică, fără valoare fonetică

Acelaşi lucru se poate spune despre scrierea cu *o* final *(Cămpolungo, jeloito, Iono, bătrăneloro* etc.), curentă în limba noastră veche[4].

Se rostea oare *sintu* etc., sau *sînto* etc. (= sînt, vb.), ipoteză pe care am respins-o, sau e vorba numai de o rotunjire a consoanei (E. Petrovici)? în acest caz, este evident că nu s-ar fi notat un *u* la sfîrşitul cuvintelor, căci un gest bucal este cu totul altceva decît un fonem determinat, cu un timbru vocalic anumit.

[1] *O problemă de fonetică istorică; originea lui „u final" în limba română,* în CL, II **1957** p. **159-179.**

[2] V. principiile expuse în A. Rosetti, *De Vinterpretation des graphics doubles dans les textes ecrits,* în loc. cit., p. **9—16.** Problema nu a fost tratată în mod exhaustiv; cîteva indicaţii de metodă se pot găsi în lucrările următoare: R. L. Politzer, *The Phonemic Interpretation of Late Latin Orthography,* în Lg. **27, 1951,** p. **151-154; J.** Seguy, *Essai sur Vetat des palatales et de* d *romans en occitan au XII-eme siecle,* în *Annates publ. par la Faculte des Lettres de Toulouse,* **1953**; Axe Grafstrom, *Etude sur la graphie des plus anciennes chartes languedociennes, avec un essai d'interpretation phonetique,* Uppsala, **1958,** în special p. **14—15** şi **250—251.**

[3] V. expunerea noastră de mai sus, p. **644.**

[4] V. mai sus, p. **459.**

LIMBA VECHE

într-o serie de cuvinte româneşti (toponimice, nume proprii, nume c imune etc.) care apar în texte din secolele al XIII-lea — al XV-lea, scrise limba latină sau slavonă şi provenind din ţările româneşti şi din Ardea *-u* nu este notat. (Exemplele cu *-u* notat sînt în număr mic[1]).

Explicaţia lui E. Petrovici, că anume în aceste texte *-u* nu putea notat, pentru că era neobişnuit în această poziţie în limba maghiară sau sl vonă este, desigur, nevalabilă. Mai întîi, pentru că există şi cazuri de notar a lui *-u,* şi apoi pentru că *-u* fonologie ar fi trebuit notat. Grafii ca *bradu lac, nepot,* care apar la sfîrşitul secolului al XV-lea, în documentele scrise limba slavonă provenind din Moldova, în care lipseşte -w, cer, deci, al explicaţie[2]. Nici motivul că *-u,* în documentele slavone, s-ar fi confundat c dativul' singular masculin din slavonă nu e valabil, întrucît astfel de cazu au fost relevate în cîteva texte din Ţara Românească, pe care Neiescu nu aminteşte *(Moişu Filosofii, Radulu* etc.)[3].

ASPECTUL FONETIC

P. Neiescu nu răspunde la obiecţia noastră cu privire la aria cu *-u* di partea orientală a domeniului dacoromânesc: cum s-ar putea oare vor de conservarea lui *-u,* într-o arie care s-ar fi păstrat neatinsă din epoca latir şi pînă în zilele noastre (?!), dar în care de fapt au avut loc mari mişcări populaţie?

Postularea acestei teze e suficientă pentru a face evidentă absurditatea e

Neiescu trece foarte repede asupra problemei timbrului *ă* la finală *(u nită, lucrîndă* etej. în cîteva studii publicate mai demult, am arătat această pronunţare e curentă într-o mare parte a domeniului dacoromânes in special în unele părţi ale Transilvaniei şi ale Banatului, precum şi în Ţa Românească[4].

Aici nu e vorba de un conservatism, ci de o pronunţare particulară consoanei finale.

Prezenţa lui *-u* în graiul copiilor din corn. Drăguş, constatată de Mih Pop în 1932, e contestată de Neiescu, în baza unei anchete la faţa loculu făcută de el însuşi, în aprilie 1956.

Crede oare P. Neiescu că faptele semnalate de M. Pop sînt inventat în ce ne priveşte, socotind exactă redarea acestor fapte, nu ne rămîne de să constatăm schimbarea stării de lucruri din corn. Drăguş, în cursul anil de după 1932.

Trebuie să spunem că nu am putut găsi în expunerea lui P. Neies nici un argument valabil pentru a abandona tezele pe care le-am expus, cursul anilor trecuţi, asupra lui *-u.*

Neiescu omite să ne spună de ce poetul Dumitru Corbea, contemporan nostru, scrie pe *-u* la rimă, într-o strofă pe care am citat-o într-un artic precedent[5], pentru că sprijină teza noastră despre ivirea în zilele noast a lui *-u.*

(SCL, X, **1959,** p. **445-447)**

[1] Loc. cit., p. **415-417.**

[2] Loc. cit., p. **415.**

[3] *Ibidem,* p. **416-417.**

[4] ML, **176-180.**

[5] V. mai sus, p. **647.**

IV

În studiul său *Forme absolute şi forme conjuncte (în sandhi) ale cuvintelor în grafia obişnuită şi în transcrierea fonetică*[1], E. Petrovici tratează o problemă controversată a foneticii româneşti: prezenţa lui *u* la sfîrşitul cuvintelor, atît în monumentele noastre vechi cît şi în limba actuală.

Problema a fost evocată deseori, în cercetările lingviştilor noştri, mai ales în timpul din urmă[2].

După Petrovici, notarea lui *u*, existent în zilele noastre în pronunţare într-o mare parte a graiurilor dacoromâne (cam jumătate din teritoriul norddunărean, şi anume în Transilvania, Maramureş, Crişana, Hunedoara, Cluj, Braşov, în partea orientală a Ţării Româneşti, în sudul Moldovei şi într-o parte a Dobrogei, în jud. Galaţi, Bîrlad, la sud-est de Bacău, la est de Bucureşti, Ploieşti), se explică prin faptul că scriitorul, aparţinînd ariei cu *-u*, ia m consideraţie forma absolută a cuvîntului, pe cînd în frază, în înlănţuirea cuvintelor, *-u* dispare şi de aceea nu mai este notat.

Această explicaţie* a fenomenului ţine seamă de mecanismul real al notării prin scris a sunetelor-tip sau fonemelor.

De observat, însă, că E. Petrovici ia în considerare cuvîntul întreg, şi anume felul cum e notată partea lui finală, şi porneşte de la o pronunţare reală cu *-u*.

•

Încă din 1932, regretatul prof. G. Şapcaliu, din Cîmpulung (Muscel), ne atrăgea atenţia asupra necesităţii de a ţine seamă de condiţiile reale ale redării prin scris a sunetelor vorbite. O serie de grafii, la prima vedere bizare, din textele noastre vechi şi din textele scrise de semicultţi în zilele noastre sau din texte notate de dialectologi, îşi capătă în felul acesta o explicaţie firească[3].

Astfel, confuzia surdelor cu sonorele *(b-p, k-g)*, notarea vocalelor suplimentare în *sikeri* (= scrie), *ghirăiască* (= grăiască), la prima vedere surprinzătoare, se explică ţinînd seamă de faptul că fonemele cuvîntului se silabisesc de acel care scrie textul, ele fiind pronunţate cu glas şoptit sau chiar cu glas tare, şi că acel care scrie transcrie fonemele pe care le şopteşte: *p* în loc de *b*, *k* în loc de *g*, pentru că în glasul şoptit, oclusivele sonore devin surde; tot astfel, el scrie *sî, kî* în *sî-kî-ri* (= scrie), reproducînd pronunţarea silabisită[4] etc.

În privinţa lui *u* final notarea lui se explică prin aceeaşi necesitate de a silabisi cuvîntul: *cuvîn-tu, da-tu* etc. Fireşte că aceste notaţii se explică numai la pauză, considerîndu-se forma absolută a cuvîntului, după cum a arătat Petrovici[5].

[1] Publicat în FD, III, 1961, p. 57-61.

[2] V. E. Petrovici, în SCL, III, 1952, p. 127—185, studiile noastre reproduse aici mai sus, p. 639 ş.u., şi P. Neiescu, în CL, II, 1957, p. 159-179.

[3] V. mai sus, p. 409. Al. Philippide a numit vocala pronunţată după consoană, în pronunţarea cuvîntului izolat, „sunet implicit": v. Ivănescu, în *Bul. Philippide,* IV, 1937, p. 204—207.

[4] V. exemplele de mai sus, p. 409. În scrisori scrise în zilele noastre de semicultţi: *săcrisoare, scîrisă* etc. (G. Istrate, în *Bul. Philippide,* VI, 1939, p. 138).

[5] *Loc. cit.* *-u* e notat, într-o scrisoare din Cupşeni (Someş), din 15 nov. 1939, reprodusă de G. Istrate *(op. cit):* „pînă acum sînt *sânâtosu,* care sănătate *dorescu* şi ţie... ie *bunu* Dumnezeu şi vouă la toţi ie *poftescu...* cu un *cuvîntu* la toţi... eu o *ducu* bine, *totu* servici... pe care *-amu avutu ălu amu'* etc. Astfel de exemple se pot uşor înmulţi.

Ne despărţim însă de Petrovici în explicarea ansamblului problemei. E. Petrovici socoteşte că acei care au notat pe *-u* îl pronunţau în mod real în vorbirea lor, şi că acest *-u* e moştenit din latină[1].

După cum am avut ocazia să arătăm de mai multe ori, în timpul din urmă, părerea noastră este diferită[2]; într-adevăr, noi credem că un *-u* (şoptit, scurt sau rostit întreg) la sfîrşitul cuvîntului nu poate fi notat de scriitor, atîta timp cît acest sunet nu era impus de ortografie ca fonem la sfîrşitul cuvîntului.

În primul rînd, *-u* nu trebuie izolat de alte timbre vocalice care apar la finala cuvîntului şi care sînt semnalate în graiurile nord-dunărene, sau chiar de simpla explozie sau emisiune de aer, după consoana finală: *-ă, -î, -u*[3]. Aceste emisiuni vocalice, la sfîrşitul cuvîntului, apar în silabaţie: ***bi, kî*** etc., ***-nî, -tî*** etc.

În al doilea rînd, trebuie ţinut seamă de faptul că ***u*** apare la sfîrşitul unor cuvinte care nu au avut niciodată un ***-u: din, prin, chip*** etc. sau: ***abur, acest, alean, duh, ieftin, comarnic*** etc. în ***CV***[4].

Prezenţa lui ***-u***, în aceste cazuri, fireşte că nu mai poate fi explicată prin moştenirea din latină, cu atît mai mult cu cît el apare şi la cuvintele de altă origine.

În al treilea rînd, ***-u*** e notat în texte care provin din regiuni situate astăzi în afară de regiunea cu ***-u***, de exemplu în ***PO: cîndu, cumu, soru, amaru*** sau în ***Cartea de cîntece*** din 1570—1573: ***akmussu, kipu***[5].

În consecinţă, notarea lui ***u***, în textele noastre vechi, se explică prin silabisirea cuvîntului în pauză, atunci cînd silabele sînt pronunţate în mod real ***bî, ki*** etc., iar la finală ***-nî, -tî*** sau ***-nu, -tu*** etc.

•

Dintre textele româneşti din secolul al XVI-lea, singur ***CV***, deşi o copie, prezintă scrierea consecventă a lui ***-u***[6].

Explicaţia de mai sus a prezenţei lui ***-u*** exclude existenţa lui altfel decît artificială, în silabisirea întovărăşind scrierea, sau ca obicei ortografic, pentru a marca sfîrşitul cuvîntului[7].

Încercarea de a explica prezenţa lui ***-u*** în ***CV***, prin despărţirea acestui text de celelalte texte rotacizante, trebuie respinsă[8]. I.-A. Candrea, ***(Ps. Sch.***, I, LXXXVIII) a arătat, cu suficiente argumente, de ce ***CV*** aparţine în mod indiscutabil aceleiaşi regiuni din care ne vin traducerile ***Psaltirii.***

Nicăieri, în CF sau în ***Psaltirile*** rotacizante, ***-u*** nu are rol fonologic: într-adevăr, în afară de ***CV***, el apare în general sporadic la sfîrşitul cuvîntului (unde alternează cu ierurile) şi nu formează, deci, o opoziţie fonologică regulată.

Totuşi ***-u*** apare de două ori într-o opoziţie regulată, şi anume în ***voiu*** (vb. auxiliar, pers. ***1)***, opus lui ***voi*** (pron. pers. 2) şi în ***Fariseiu*** (sg.), opus pluralului ***Farisei (CV,*** glosar, ***s.v.).***

[1] Acest punct de vedere e susţinut de E. Petrovici în SCL, III, 1952, p. 153 şi 157; cf. obiecţiile noastre, mai sus, p. 639 ş.u.

[2] V. mai sus, p. 639 *şi* 648.

[3] V. mai sus, p. 640.

[4] Vi observaţiile de mai sus, p. 643.

[5] V. Densusianu, H.d.l.r., II, p. 95; ed. rom. II, p. 64 şi mai sus, *loc. cit.* Nu avem nici un motiv să credem că această regiune a cunoscut, în secolul al XVI-lea, pe *-u*.

[6] V. observaţiile lui Sbiera *(CV,* p. 279—282) şi mai sus, *loc. cit.*

[7] V. observaţiile noastre mai sus, p. 642.

[8] V. argumentele noastre mai sus, p. 641.

Acest fapt na constituie însă o obiecție la afirmația noastră de mai sus, pentru motivele următoare:

1. în *voiu, u* nu e final, după consoană, ci formează diftong cu *i;*

2. în această situație, *u* nu putea să fie supus la dispariție, ca orice *-u* neaccentuat[1].

Notarea consecventă a lui *-u* în *CV* conferă o situație singulară acestui text, printre celelalte texte din secolul al XVI-lea traduse şi copiate în aceeaşi regiune. Situația lui *-u,* în celelalte texte, nu corespunde deloc cu cea din *CV,* unde *-u* e notat în mod constant (afară de cîteva cazuri neglijabile, cf. Sbiera, **l.c.**): *-u* e în minoritate, în aceste texte, față de **-k** sau **b,** care, de fapt, sînt simple semne ortografice, întrucît ierurile, ca timbre vocalice, amuțiseră de mult în slavă.

Singura explicație a notării consecvente a lui *-u* în *CV* este, prin urmare, că cel care ne-a lăsat originalul acestui text a fost un om conştiincios[2], care a notat pe t, *h* în baza unei tradiții ortografice, marcînd sfîrşitul fiecărui cuvînt, deprindere normală în scrierea textelor în limba slavă (v. şi ELG, p. 294).

•

în rezumat, am căutat să arătăm, în rîndurile de mai sus, că silabisirea este un criteriu de interpretare a notării prin scris a fonemelor unei limbi, şi că, aplicat la scrierea limbii române vechi, acest criteriu ne permite interpretarea justă a unor grafii cu valoare controversată.

(SCL, XII, 1961, p. 467-470)

într-un articol publicat recent, I. Stan cercetează paralel felul cum e notată consoana finală de cuvînt în *CV* şi în *Codex Dimonie,* pornind de la concepția lui E. Petrovici privitoare la existența corelației de timbru a consoanelor în dacoromână, aromână şi meglenoromână[3].

Ne propunem să examinăm aici felul cum sînt notate consoanele finale de cuvînt în *CV,* lăsînd deoparte notarea lui *-u* în *Codex Dimonie,* care pune probleme **i** diferite.

Autorul extrage toate exemplele din *CV,* cu *u* final şi *i* final.

Se ştie că CF prezintă o notație consecventă a lui *-n,* cu unele rare excepții[4].

[1] V. glosarul din *CV. O* singură dată *voi* (verb auxiliar, viitor, 1 sg.) apare fără *u* (p. 62/14). în *Psaltirile* rotacizante (Candrea, *Ps. Sch.,* II, p. 497 s.v. şi 393 s.v.) situația e aceeaşi: *voi* (pron. pers.), opus lui *voiu* (vb. auxiliar, viitor, 1 sg).

[2] Consecvența în ortografie a a fost relevată de cercetători: v. Ov. Densusianu, *Din istoria amuțirii lui u final în limba română,* Bucureşti, 1904, p. 4 şi A. Procopovici, *Despre nazalizare şi rotacism,* Bucureşti, 1908, p. 5 şi 28.

[3] I. Stan, *Timbrul fonologie al consoanelorfintde în Codicele Voronețean şi Codex Dimonie,* în CL, V, I960, p. 29-37.

[4] V. observațiile lui Sbiera, *CV,* p. 279-282 şi "mai sus, p. 457—461.

Dar pentru a avea o privire de ansamblu asupra problemei, *CV* trebuie plasat în mijlocul epocii sale, particularitățile sale de limbă urmînd să fie cercetate în raport cu particularitățile corespunzătoare din celelalte texte contemporane provenind din aceeaşi regiune.

Se ştie că limba *CV* prezintă particularități aparte, care dau un aspect singular acestui text?

Problema este următoarea:

față de starea de limbă a celorlalte texte rotacizante, cum se explică situația lingvistică din CF?

Oare *CV* nu provine din altă regiune decît celelalte texte rotacizante, şi particularitățile sale de limbă diferite ar trebui explicate ținînd seamă de acest criteriu?

Dar I. A. Candrea a respins, cu bune argumente, această teză, încă din 1916 \

Dacă, prin urmare, *CV* provine din aceeaşi regiune ca şi celelalte texte rotacizante, atunci soluția problemei trebuie căutată altundeva.

Se pune deci întrebarea dacă starea presupus fonetică din *CV* nu e iluzorie, totul reducîndu-se la o problemă specială de notație fonetică sau de ortografie.

Această soluție a problemei ni s-a impus mai demult, în urma examinării notării lui *-u* în ansamblul textelor româneşti din secolul al XVI-lea[2].

Problema constînd tocmai în a şti dacă aceste fapte sînt real fonetice şi nu ortografice, se comite o eroare de judecată, o petiție de principiu[3], atunci cînd faptele pseudofonetice din *CV* sînt identificate cu soarea fonetică presupusă de Petrovici pentru consonantismul românesc. Căci ceea ce ne lipseşte în situația indicată este tocmai dovedirea acestei teze a identității dintre cele doua stări fonetice (din *CV* şi din limba vorbită, potrivit concepției lui Petrovici). în loc de dovadă, se ia drept bază a cercetării consonantismului *CV* ipoteza lui Petrovici, socotită în mod arbitrar demonstrată.

Viciul metodei întrebuințate apare deci lămurit, în urma observațiilor noastre de mai sus.

Autorul a cules toate exemplele cu *-u* din *CV.* Relevăm prezența lui *-u* într-o serie de cuvinte în care *-u* nu este etimologic, aceste exemple contrazicînd, prin urmare teoria lui E. Petrovici privitoare la păstrarea lui *-u,* din cele mai vechi timpuri, întrucît, dacă admitem această teză, prezența lui *-u* în aceste cuvinte ar rămîne.neexplicată: *kipu, năravu, ostrovu, gîndu, rodu, hicleanu, folosu, glasu, vrătosu, obrazu, aduşu, dzişu, meşteru, zboru* (= sobor), *duhu, văzduhu*[4].

Față de această stare de lucruri, nu ne rămâne altă ieşire decît să explicăm prezența lui *-u,* în *CV,* ca un fapt de grafie, cu baze fonetice. (Am recurs la această explicație mai sus, unde trimitem pe cititor pentru alte amănunte.)[5]

[1] Candrea, *Ps. Sch...,* I, p. LXXXVIII.

[2] V. mai sus, p. 457 ş.u.

[3] „Petiția de principiu", în logică, este o eroare care consistă în faptul de a considera justă, sub o formă puțin diferită, teza pe care tocmai ne propunem să o demonstrăm.

[4] V. mai sus, p. 457.

[5] V. mai sus, p. 641 ş.u.

Prezența pur ortografică a lui *-u* în textele noastre vechi a fost observată de Timotei Cipariu, cunoscător profund al lor. în culegerea sa manuscrisă de cuvinte, păstrată la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Republicii Socialiste România, Timotei Cipariu restabileşte în texte din secolul al XIX-lea pe *u* final „pretutindeni" \ astfel cum procedau şi scriitorii din secolul al XVI-lea şi din cele următoare.

Timotei Cipariu, ca să ne referim din nou la acest deschizător de drumuri în cunoaşterea limbii noastre vechi, afirma cu dreptate, încă din 1867, necesitatea de a plasa faptele de limbă dintr-o regiune în ansamblul limbii[2].

Am insistat mai sus, la rîndul nostru, asupra necesității de a studia faptele de limbă din *CV* împreună cu faptele de limbă relevate în celelalte texte rotacizante.

Vom spune, în încheiere, că ipoteza, necesară în cercetarea ştiințifică, trebuie verificată şi, atunci cînd e contrazisă de fapte, ea trebuie abandonată[3]. în felul acesta sîntem scutiți de a comite erori de judecată, cum este petiția de principiu, ale cărei urmări le-am examinat în rîndurile de mai sus.

(FD, IV, 1962, p. 71-73)

VI

Diomid Strungaru reia problema prezenței lui *-u* în limba noastră veche[1]. El susține existența lui *-u* în pronunțarea reală, fără a aduce însă argumente valabile în sprijinul afirmației sale.

Din discuțiile amănunțite care au avut loc în ultimul timp asupra acestei chestiuni, a reieşit că problema este de natură grafemică.

Sînt motive serioase pentru a adopta astăzi o explicație de această natură în problema care ne preocupă. Cititorul se poate referi la articolele lui E. Petrovici[5] şi la ale autorului acestor rînduri[6], publicate anterior, privitoare la acest criteriu de explicație. Reținem pentru argumentația de astăzi un singur exemplu, desprins din expunerile noastre amintite, care ni se pare deosebit de caracteristic: faptul că în zilele noastre, în scrisorile unor semiculți, *u* final e notat ca şi în textele noastre vechi, deşi *u* nu există în pronunțarea celor care au scris textul.

Astfel, într-o scrisoare din Cupşeni (Someş), din 15 nov. 1939, relevăm exemplele următoare: „sînt *sânătosu,* care sănătate *dorescu* şi ție,., ie *bunu* Dumnezeu... la toți *lepoftescu...* cu un *cuvîntu*la toți... eu o *ducu* bine, *totu* servici... pe care l-am *avutu âlu amu"* etc.[7]

Analogia cu faptele asemănătoare din secolul al XVI-lea este desăvîrşită, iar explicația de natură grafemică a scrierii cu *-u* este comună pentru cele două categorii de texte.

[1] V. interesantele observații ale Piei Gradea, în CL, V, 1960, p. 72—73.

[2] *Ibidem,* p. 71.

[3] Claude Bernard, *Introduction a Vetude de la medecine experimentale*[13], Paris, Delagrave, 1925, p. 66-67.

[4] *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice, III. Problema „dispariției" lui* u *final în limba română,* în LR, XI, 1962, 5, p. 582-594.

[5] *Forme absolute şi forme conjuncte (în sandhi) ale cuvintelor în grafia obişnuită şi în transcrierea fonetică,* în *loc. cit.*

If

D. Strungaru crede că aduce o contribuție proprie la rezolvarea problemei prin introducerea unui criteriu nou de explicație; bazat pe, felul cum e notată finala de cuvînt în grafia chirilică a documentelor noastre^ vechi. După ce, într-o lucrare publicată anterior \ a adunat un număr de cazuri de grafii cu litere aruncate, deasupra rîndului şi le-a clasificat, el trece la aplicarea acestor reguli în cazul concret al prezentei lui *u* final în textele din secolul al XVI-lea.

De fapt, aceste reguli, puse în aplicare, se dovedesc inoperante pentru deducții de ordin fonetic, întrucît sînt reguli de scriere, care nu izvorăsc din necesități fonetice, după cum vom vedea numaidecît.

Astfel, după Strungaru, prezența lui *-u* la sfîrşitul cuvîntului e notată cu *u,* cînd finala cuvîntului cuprinde două consoane (de exemplu, *dreptu, largu, trăgîndu);* cînd cuvîntul se termină în consoană simplă *(datu),* se notează şi se pronunță un *-u;* în fine, cînd consoana sau cele două consoane sînt scrise deasupra rîndului, *u* nu e notat *(cum, scriind),* dar el se pronunță[2].

Autorul nu vede că ultima „regulă" ruinează întreaga explicație, deoarece nu înțelegem prin ce proces de judecată am putea deduce existența lui *-u* din nenotarea lui! De altfel, examinarea materialului prezentat de autor pentru exemplificarea „regulilor" sale ne lămureşte asupra faptului, pe care l-am amintit mai sus, că criteriile arătate pentru suprascrierea literelor în textele noastre scrise cu litere chirilice nu ne pot aduce nici o lămurire cu privire la realitatea fonetică respectivă[3].

Mai trebuie observat că „regulile" stabilite de D. Strungaru mi se potrivesc cu realitatea, după cum nu se potriveau cu realitatea nici regulile propuse de Ov. Densusianu.

într-adevăr, găsim în texte notația zero sau *u,* acolo unde, potrivit „regulilor" stabilite de Strungaru, ne-am aştepta la *u,* şi viceversa. Astfel, textul din Miron Costin citat de autor[4] cuprinde, cum era de aşteptat, exemple care dezmint explicația dată (de exemplu, *opritu, opritu).* •

Atitudinea autorului față de problemele pe care nu le poate rezolva este caracteristică: le ignoră sau le bagatelizează. Astfel, după ce propune o explicație pentru *-u* în scrierea numelor proprii din documentele slavo-române din secolul al XV-lea, uită să ne spună cum se explică lipsa lui *-u* în documentele latineşti din aceeaşi epocă. Pronunțarea cu *-u* în cuvintele, *chip, din* etc. s-ar explica prin analogie. '

Față de aceste constatări, comentariile ni se par de prisos.

încercarea de explicație a lui D. Strungaru a eşuat, în primul rînd pentru că îi lipseşte autorului simțul realității: „regulile" pe care le-a făurit nu corespund unor realități fonetice şi nu se potrivesc cu ceea ce ne dau textele. Pe de altă parte, o vedere de ansamblu a problemei i-ar fi evitat erorile de jude-

[1] *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice. I. Criteriile suprascrierii literelor,* în LR, X, 1961, 5, p. 474-487.

[2] LR, XI, 1962, 5, p. 583: după Strungaru, toate exemplele de mai sus trebuie interpretate „în unul şi acelaşi sens: al existenței reale a lui *u* final în limba română veche" (p. 584).

[3] Chiar Strungaru arată în alt loc (LR, X, 1961, p. 476) că *i* şi *u* „se suprascriu numai atunci cînd se află la sfîrşitul diftongilor (sau triftongilor) descendenți". Prin urmare, lipsa lui *u,* în cuvintele de tipul celor de mai sus, corespunde realității!

cată pe care le-a comis. în fine, trebuie constatat că autorul nu e stăpîn pe metoda care i-ar fi permis să abordeze cu autoritatea cuvenită astfel de probleme, şi să le rezolve în mod creator.

Problema lui *u* final în textele noastre vechi şi contemporane, precum şi în limba vorbită, este complexă: ea cere, pentru'a fi rezolvată în mod satisfăcător, o viziune clară a faptelor, în perspectiva lingvisticii moderne.

(SCL, XIII, 1962, p. *545-+546)*

VII

Problema lui *-u* (final) în limba română a fost reluată de curînd de Robert L. Rankin

După ce expune situaţia din graiurile vorbite în zilele noastre, atît la nordul cît şi la sudul Dunării, autorul trece la interpretarea grafiilor textelor româneşti din sec. XIII—XVI.

Fără a aduce material nou, nici explicaţii noi, Rankin se mulţumeşte sl accepte teoria după care *-u* latin s-ar fi menţinut pînă în zilele noastre, în două arii ale graiurilor dacoromâne şi în aromână. în privinţa textelor vechi, ele ar arăta, la rîndul lor, conservarea lui *-u* (final) latin.

Rankin nu a văzut că mărturia faptelor de limbă scrisă e de altă natură decît a celor de limbă vorbită, şi că, prin urmare, faptele şi mărturia lor nu sînt comparabile.

De o parte, în cazul textelor scrise, ne găsim în faţa notării de către scriitorul textului respectiv a propriilor sale sunete-tip sau foneme, deci cu fapte de *limbă,* care comportă interpretări diferite, plecînd de la cunoaşterea mecanismului notării prin scris a propriilor sunete-tip sau foneme, şi de la constatarea că, în acest caz, notăm nu sunetele pe care le pronunţăm, ci sunetele-tip sau fonemele pe care am învăţat să le scriem. De aceea interpretarea grafiei textelor scrise comportă moduri diferite de interpretare, după cum am arătat altă dată.

De altă parte, în cazul textelor orale, notate de dialectologi, operăm cu notaţii prin audiţiune a sunetelor emise de o altă persoană, deci cu fapte de *vorbire individuală* (fr. „parole").

Rankin nu aduce nici o probă pentru a sprijini teoria pe care o adoptă. Iar părerile contrarii sînt înlăturate, fără vreo motivare ştiinţifică.

Rankin relevă obiecţia pe care am formulat-o, privitoare la scrierea cu, *-u* (final), în textele din sec. XVI-XVII, în cuvinte în care *-u* nu este etimologic, ca *kip, oraş* etc., şi explică aceste scrieri prin analogie, neţinînd seama de faptul că, dacă această explicaţie ar putea fi riscată pentru grafiile cu *-u* din CV, unde notarea cu *-u* e aproape constantă, ea nu mai e valabilă în texte în care scrierea cu *-u* nu e constantă, ca în PO, sau în *Psaltirea Tordas,* unde găsim grafii cu *-u* în *kipu, orassu, uaku,* pe lîngă grafii fără *-u.*

De altfel, problema e pusă greşit, pentru că în textele din secolul al XVI-lea nu poate fi vorba de un sunet-tip sau fonem *u* (cum ar fi fost normal, dacă *u* ar fi intrat într-o opoziţie fonologică, de ex. sg. *-u/pl. -i: albu-albi),* întrucît majoritatea textelor nu-1 notează, ci de un fapt sporadic de grafie, aşa după cum am arătat la locul potrivit.

[1] Robert L. Rankin, *Final -u in Rumanian,* în *Essays in Rumanian Philology from the University of Chicago,* in Honor of the XIIth International Congress of Romance Linguistics and Philology, Bucureşti, 15-20 April, 1968, Chicago, p. 48-71.

Autorul nu răspunde la întrebarea pe care am formulat-o mai de mu[lt:] cum se explică scrierea cu *-u* în texte din zilele noastre? Oare şi aici să [fie] vorba de „păstrarea" (?!) lui *u* final latin, în graiul unor persoane care [nu] cunosc acest fonem la finala cuvintelor? în privinţa repartiţiei geografic[e a] fonemului, în graiurile dacoromâneşti actuale, Rankin, care reproduce ha[rta] repartiţiei pe teren a lui *-u* publicată de P. Neiescu, nu ţine seamă de obs[er-]vaţia noastră, fdrmulată după cum urmează: „P. Neiescu nu răspunde [la] obiecţia noastră cu privire la aria cu *-u* din partea orientală a domeniu[lui] dacoromânesc: cum s-ar putea oare vorbi de conservarea lui *-u* într-o a[rie] care s-ar **fi** păstrat neatinsă din epoca latină şi pînă în zilele noastre (? dar în care de fapt au avut loc mari mişcări de populaţie?"

Postularea acestei teze e suficientă pentru a face evidentă absurditatea

Un fapt pe care nu l-am examinat, în publicaţiile noastre anterioa[re,] este prezenţa lui *-i* (nu *-i),* în graiurile dacoromâne din zilele noastre, la p[lu-]ralul numelor şi adjectivelor, în aria lui *-u.*

în textele din sec. al XVI-lea şi următoarele, o insuficienţă grafică se face deosebirea, în scris, între *i'şi i)* ne împiedică să putem identif[ica] prezenţa acestui fonetism. Fenomenul din graiurile vorbite în zilele noas[tre] urmează să fie cercetat cu aparatele de care dispune fonetica experiment[ală,] pentru a ne lămuri asupra caracteristicilor sale fiziologice şi acustice.

O cercetare recentă asupra graiurilor din Crişana atestă prezenţa *u* final (mai rar *î* final) şi *i* final, în aceste graiuri (opoziţia: sg. *lupu— lupi), -i* apare şi la pluralul unor nume care nu au pe *-u* la singular: *floare*—pl. *flori* [1].

Rankin neagă vreo relaţie între aceste fapte, dar realitatea vorbită n[e] dă dreptate: prezenţa lui -w/etc, ca şi a lui *-i,* în graiurile vorbite în zi[lele] noastre, trebuie explicată printr-un criteriu comun: pronunţarea particul[ară] a consoanei finale de cuvînt.

în privinţa prezenţei lui *-ă* la formele de participiu trecut şi de ger[un-]ziu, din graiurile dacoromâne, în care Rankin vede generalizarea for[melor] feminine, am arătat mai de mult că această terminaţie apare acolo unde [su-]biectul propoziţiei e la masculin, ceea ce nu mai permite explicaţia amint[ită.] Prin urmare, *-ă,* în aceste cazuri, este de origine fonetică.

Aceeaşi explicaţie e valabilă pentru *-ă* de la formele de participiu tre[cut] *(cîntată),* cele în *-a,* de la formele de gerunziu, din aromână, fiind explic[ate] prin analogie cu adverbele în *-a* (adv. *atumţea*—gerunziu *alîgînda)* [3].

[1] T. Teaha, *Vocalele finale silabice (-«, -i) în graiurile din Crişana,* în SCL, XIX, 1968,

[2] ML, p. 178-179.

[3] Matilda Caragiu Marioţeanu, *Fonomorfologie aromână,* Bucureşti, 1968, p. 160—

Am căutat să arătăm că Rankin amestecă fapte de natură diferită care nu au aceeaşi-origine: de o parte, în textele scrise, notarea pur ortografică a Im- «sau-a ierurilor chirilice la sfîrşitul cuvintelor, de către emiţător, conştient de acest fapt, de alta, în limba vorbită, descoperirea de către dialectologi a unui timbru vocalic la sfîrşitul cuvintelor, notat în chip variat si pe care vorbitorul nu este conştient că 1-a pronunţat '

în încheiere, vom spune că expunerea lui R. L. Rankin nu aduce nimic valabil care să ne facă să abandonăm explicaţia prezenţei lui *-u* în textele noastre vechi şi în graiurile vorbite astăzi, aşa cum a fost propusă în scrierile noastre.

E. Vasiliu, în Fonologia istorică a graiurilor daco-române, Bucureşti, 1968, p. 80—85, expune situaţia lui *-u* şi *-i* în româna comună. Contrar afirmaţiei sale (p. 82), eventuala ivire a unui timbru vocalic după emisiunea unui -s e normală, la un sunet de această natură. Discuţia părerilor mele privitoare la situaţia vocalelor finale în româna comună este însă fără obiect, întrucît citatele se referă la statutul lor numai din momentul ivirii primelor monumente de limbă, adică începînd cu secolul al XIII-lea, după cum se poate vedea în expunerea noastră de mai sus, iar în privinţa situaţiei din epoca românei comune, citatul care urmează lămureşte cu preciziune punctul meu de vedere: „Opoziţia de sonoritate nu se neutralizează la finală, *întrucît în epoca română comună finala eta vocalică* (n.b. sublinierea noastră): *corbu — corpu* etc/' (aromâna a păstrat pînă astăzi această structură fonetică, v. M. Caragiu Marioţeanu, SCL, XVI, 1963, p. 313; SCL, XIX, 1968, p. 303—305).

VIII

E. Vasiliu ridică două obiecţiuni la explicaţia noastră privitoare la prezenţa lui *-u* în graiurile dacoromâne actuale.

1. în cercetările noastre anterioare, nu am fi probat existenţa acestui timbru vocalic după consoanele neoclusive.

într-adevăr, experienţele noastre au fost consacrate numai consoanelor explozivei

E. Vasiliu cere o dovadă că fenomenul înregistrat la această categorie de consoane se produce şi la consoanele neoclusive.

Dovada îi stă la îndemînă:

a. în tratatele de fonetică: vezi de exemplu *General Phonetics* de R-M. vS. Heffner (Madison, 1964, p. 171): (e vorba de *s):* „If the oral constriction is resolved first to the open position of the neutral vowel **[9]** before the rest position is assumed and before the breath pulse has spent itself, the result will be a sound either of voiceless **[9]** or of a murmured **[9]** with diminishing energy". Adică, la fel ca timbrul vocalic înregistrat la explozia consoanelor ociusive.

b. în *Texte dialectale* publicate de E. Petrovici (Sibiu-Leipzi se pot releva numeroase exemple de -«sau *-î* după *s,* de exemplu (p. 51, 5), *dusu* (p. 52, 10), *falosu* (p. 54, 24), *frumosu* (p. 56, 15 (p. 59, 3), *susu* (p. 59, 25) etc. După cum am arătat mai sus (p. 64 *-t* după s au fost înregistraţi deseori şi în ALR, în diverse localităţi.

Trebuie să adăugăm că în numeroase cazuri relevate de noi, aces vocalice apar în cuvinte sau în forme verbale care nu au cunoscu în latină sau, în cazul împrumuturilor, în limba de origine.

în consecinţă, cerinţa formulată de E. Vasiliu fiind îndeplinită sa e înlăturată.

2. E. Vasiliu îşi exprimă îndoiala asupra felului cum am înfăţi nismul dispariţiei lui *-u* latin în dialectele limbii române, şi reapariţ timbru vocalic, în aceleaşi dialecte.

El se întreabă dacă nu ar fi mai simplu să admitem existenţ ruptă a lui *-u,* în dialectele sud-dunărene şi în unele graiuri dac

Răspunsul nostru este următorul: pentru ca această explica admisibilă, ar trebui să putem proba persistenţa lui *-u* în dacorom pînd cu cele mai vechi texte.

în cercetările noastre anterioare am căutat să arătăm că f îngăduie o astfel de explicaţie.

Pînă nu se va da un răspuns mulţumitor — altul decît cel p noi — la punctele litigioase pe care le-am indicat în mod explicit (expunerea noastră din SCL, XIX, 1968, p. 303—305), socotim că e noastre rămîn în picioare.

(SCL, XXI, 1969, p. 100-104)

IX

Ion Gheţie reia problema prezenţei lui *u* final în scrierile lui I.

Iorgu Iordan a crezut că Neculce redă în felul acesta c laritate a propriei sale limbi. Această concepţie 1-a făcut să transcr din textul scris de Neculce, prin *u,* interpretare evident abuziv

Am combătut această interpretare, arătînd că textele scri Neculce nu ne pot lămuri asupra felului cum vorbea cronicarul, c felului cum scria el[3].

întrucît textele contemporane nu confirmă existenţa lui *u* fin se adresează unui text românesc scris de un misionar italian, care a prezenţa lui -« la acea epocă.

în manuscrisul călugărului franciscan Silvestro Amelio, c notarea lui *-u,* într-o serie de cuvinte, ar dovedi realitatea acestu în graiurile moldoveneşti.

Amelio notează finala vocalică a cuvintelor cu ajutorul lit *u.* „Acest *u* reda, în sistemul grafic întrebuinţat de Silvestro Am semivocalic, adică un *u* scurt", ne spune Gheţie (p. 495). De fapt, d între valoarea lui *u* şi *u* e zadarnică, întrucît Amelio nu o respe *-u* din *nu* (de 2 ori) e notat şi cu litera *u {op. cit.,* p. 300).

1 Ion Gheţie, ***u final la Neculce,*** în LR, XX, 1971, 5, p. 493-496.

[2] Vezi expunerea noastră de mai sus, p. 639—648.

« Publicat de CJvid Densusianu, în GS, I, 1923- 1924, p. 286-311.

Explicația prezenței lui *u* final, în manuscrisul lui Amelio, trebuie bazată pe criterii ortografice, şi anume pe analogia cu scrierea limbii italiene, în care cuvintele comportă o finală vocalică.

Iată cîteva exemple dintr-o pagină luată la întîmplare a unui dicționar al limbii italiene: *melato, melenso, melico, melifero, mellifluo, mellcnaio, meimoso, melo, melocotogno, melodico, melodioso, melogranato* etc.

în privința metodei de folosit pentru interpretarea grafiilor din textele noastre vechi, care ar lipsi din scrierile mele (Gheție, p. 494), trebuie să arăt că încă din 1929, şi în anii următori, am indicat calea de urmat pentru explicația fonologică a acestor grafii [1].

în concluzie, constatăm că interpretarea grafiilor dată de Gheție nu corespunde cu stadiul actual al cunoştințelor noastre.

Din punctul de vedere al metodei, Gheție a rămas mult în urmă, căci, încă din 1894, Al. Philippide arătase drumul de urmat pentru justa lămurire a acestor probleme [2].

ASUPRA REPREZENTĂRII PRIN SCRIS A SUNETELOR VORBITE

Reproducem aici mai jos, în versiune românească, contribuția noastră la „Omagiul Pierre Delattre", apărută la Haga, Mouton & Co., în 1972.

Ne propunem să aducem aici cîteva lămuriri asupra problemei reprezentării prin scris a sunetelor vorbite.

Scrisul este, după cum se ştie, o aproximație: semnele cu ajutorul cărora notăm sunetele vorbite ne sînt impuse de ortografia fiecărei limbi [3]. Ele se aplică la unele tipuri fonice determinate: *sunetele-tip.*

Sunetul-tip, pe care îl notăm cu ajutorul unei litere sau al unui semn dat reprezintă sunetul în general, astfel cum* îl concepe fiecare vorbitor (ML, p. 144). Astfel, în alfabetul latin, *e,* de exemplu, notează diversele variante ale acestei vocale existente în limba vorbită, care diferă una de alta într-un fel oarecare: *e* (deschis), *e* (închis), accentuat, neaccentuat etc. (Janakjev) [4]. Scrisul reține, deci, pentru a le nota, numai caracterele distinctive ale fiecărui sunet-tip, comunicarea cu ajutorul limbajului fiind fondată pe diferențele fonice cu valoarea semantică dintre cuvinte.

Mecanismul reprezentării prin scris a sunetelor vorbite a fost descris «de Trubetzkoy în felul următor:

„Mari schreibt nicht das, was mm wirklich auspricht, sondern das, was man zu sprechen meint oder zu sprechen beabsichtigt... Man muss sich immer

[1] V. ML, p. 9—16 şi mai sus, p. 639 ş. u.

[2] V. mai sus, p. 409 şi 645 precum şi Ch. Th. Gossen, *Grapheme et phoneme: le probleme ventral de Vetude des langues ecrites du moyen âge,* în RLiR, XXXII, 1968, p. 1— 16.

[3] Vezi ML, p. 10—11, precum şi Janakjev, 1964, p. 61—62, şi Benveniste, 1966, p. 32. Acesta din urmă declară (1966): „[le locuteur] en entendant des sons... identifie des phonemes «(22)... [Dans 1'alphabet latin] chaque lettre correspond toujours et seulement â un phoneme ((24)... Vezi şi Goran Hammarstrom *Grapheme, son et phoneme...* St. neophil., XXXI, 1959, p. 5— 18 (în 90% din cazuri, literele corespund fonemelor).

[4] Janakjev M., *Teorija orfografii i reci,* în Voprosy jazykoznanija, 13, 1964.

daran erinnern, das die Schrift nicht das phonetische, sondern immer phonologische System der Sprache wiedergibt, und dass das phonologische sich nicht mit dem phonelischen deckt" (p. 111) [1].

în raport cu sunetul-tip sau cu fonemul, grafemul este indivizi tera *a,* de exemplu. Grafemul nu este altceva decît reprezentarea pr a sunetului-tip, care reuneşte într-o singură unitate, după cum am mai sus, diversele variante ale sunetului vorbit. Spre deosebire de s tip, fonemul nu Moşeşte psihologismul: este un invariant aşezat la vel al faptelor de limbaj (Rosetti [1]; Avram, p. II) [2].

în procesul notării prin scris a sunetelor limbajului uman, se ca acel care redactează mesajul să silabisească, în timpul cît scrie, care formează cuvîntul respectiv şi să întovărăşească silabisirea siunea vocală a sunetului, cu glas şoptit sau chiar cu glas tare (ML

Această constatare ne ajută să interpretăm anumite grafii, prima vedere, pot părea bizare: sunetele de prisos, notate în aceste sînt provocate de silabisire şi nu aparțin cutărui sau cutăiui cuvîn scriitorul notează, în româneşte, *sikeris* pentru *scris,* aceasta se da faptului că notarea respectivă e cauzată de silabisire: *sî-kî-ris.*

Fonologia aduce prin urmare o contribuție esențială la interp sunetelor reprezentate prin scris.

(SCL, XXIII, 1972, p. 167- 169).

DESPRE *den* ŞI *din*

în capitolul „prepoziția" din volumul Formarea cuvintelor î română. Compunerea, autoarele [3] scriu următoarele, cu privire la zițiile compuse cu *de* şi *pre:* „este greu de precizat cînd au deveni prepoziții... neanalizabile. După părerea acad. Al. Rosetti, prepozit *prin* (şi alte prepoziții compuse cu *de* şi *pre)* mai erau analizate în al XVI-lea (grafii ca *de^(n), pre^, deMre, de-ftru* şi chiar *den, pre* desc „sentimentul compoziției". Andrei Avram a susținut însă pu vedere contrariu, cu argumente convingătoare, dintre care cel mai im este următorul: *e* (din prepozițiile în discuție) nu ar fi devenit *i* da fost separat de nazală prin limita silabică şi prin vocala *i".*

De fapt, argumentele lui Avram nu sînt convingătoare, după arătat la timpul oportun [4].

Situația este următoarea: în secolul al XVI-lea *e(-\-n)* trecuse la cum dovedesc grafiile cu *i* din scrisoarea lui Neacşu, de exemplu *iine, bine.*

Dar grafia cu *e* coexista alături de cea cu *i: den* (de 2 ori), *ger* (acelaşi text).

Avram nu face diferența, în judecata sa, între sunet şi grafem.

[1] Troubetzkoy, N. S., *Les systemes phonologiques consideres en eux-memes, et rapports avec la structure generale de la langue,* în *Deuxieme Congres international d* (Paris), 1933, p. 120-125.

[2] Avram, A., *Sur quelques particularites graphematiques,* în *Cahiers de linguistiq et appliquee,* I, 1962.

Benveniste E., *Problemes de linguistique generale,* (Paris), 1966.

[3] *Formarea cuvintelor în limba română,* Volumul I. *Compunerea,* de Fulvia Finuța Hasan, Bucureşti, 1970, p. 225.

[4] V. mai sus, p. 602.

Lucrurile se prezintă astfel:

e(-\-n) trecuse, prin evoluție fonetică, la *i* şi e scris ca atare în secolul al XVI-lea. Scrierea cu *e,* contemporană, face însă parte din altă categorie de fapte: *e* provine în prepozițiile compuse cu *de* şi *pre* din analiza făcută de vorbitor şi e transpusă, în scris, prin grafemul *e.*

Aşadar, de o parte există sunetul *i,* provenit din evoluția fonetică, iar de altă parte grafemul *e,* provenit din analiza vorbitorului a prepozițiilor compuse cu *de* şi *pre.*

Cu alte cuvinte, ne aflăm în fața a două categorii de fapte cu totul diferite !

Ulterior, grafia cu *e* a fost extinsă la o serie de cuvinte necompuse, ca: *genere* etc.

Aşadar, argumentul lui Avram că *de în* nu putea trece la *din* e fără obiect, întrucît faptele invocate se înscriu pe un alt plan şi nu se explică prin evoluția fiziologică a sunetelor vorbite.

Dovada că această interpretare e justă o avem în grafiile cu *e* din secolul al XlX-lea, cînd, fireşte, nu mai poate fi vorba de *menținerea* pronunțării cu *el*

Exemplele acestor grafii au fost enumerate de noi în mai multe rînduri[1]: *dentâi* (M. Kogălniceanu), *de'n* (Eminescu), *denainte* (B.P. Hasdeu), *de'nainte* (N. Iorga) etc.

Menținerea unei grafii arhaizante e un fenomen binecunoscut în istoria unei limbi. El a fost relevat deseori[2].

Cu condiția de a face distincția între sunet şi grafem, problema înfățişată m rmdunle de mai sus îşi găseşte explicația firească.

(SCL, XXI, 1970, p. 693-694)

ŞI „să" ÎN NORD-VESTUL TRANSILVANIEI

I

în LR, XII, 1963, 3, p. 247—260, sub titlul, *„şi,* semn al conjunctivului în graiul crişean", Ion Gheție îşi propune să explice întrebuințarea lui *şi,* cu Valoarea lui *„să",* în graiurile vorbite în colțul nord-vestic al Ardealului, şi anume în fraze ca: *apă sfînțită pun'i în blid şi (= să) n-afli ursîtorile masa goală* (ALRT, 139, 20, Roşia, Bihor). Fenomenul e atestat de dialectologi şi a fost înregistrat în ALR (la punctele 295, 302, 305, 320, 335, 337, 339) h. 83: *să înghită,* şi la punctele 278, 333, 335, 337, 339, h. 139: *să mă doară).*

Fenomenul nu e însă atestat în secolul al XVI-lea, cum susține Gheție, pentru că în toate exemplele citate si are rolul conj. *„şi"* şi nu'al lui *„să";* într-adevăr, în cazurile amintite *şi* corespunde lui e£ sau *i* din versiunea latină sau slavă a textului biblic.

[1] V. mai sus, p. 453 — 456.

™ J J f^ de noi încă din 1937> în ML> P- 9-16 şi Ch. Th. Gossen, *U^S^^A^^!^ ᵉfJᵃ Phonetique historique de la langue frangaise,* în'*Travaux de hngmshque et de litterature...,* VI, Strasbourg, 1968, p. 149— 168.

Pentru convingerea cititorului, reproducem mai jos aceste pa

[1] *Psaltirea Scheianâ,* ps. 54, 7: *cine da-mi va arepi ca porumbilor,* şi se *sboru* se
Vulgata: Et dixi: quis dabit mihi pennas, sicut colombae, et *volabo* et *requiescam ?*
Versiunea slavă: i *rexu: kto dastu mi krile jako golubine* i *palestu* i *pociju}*

[2] Evangheliarul lui Radu din Măniceşti, Matei 26, 53: *au pare-ți că nu pociu* *tatăl mieu* şi *înainte s&-mi puie mai mult de doaosprăzeace legheone de îngeri.*

Vulgata: Au putas, quia non possum rogare patrem meum, et *exhibebit mihi* *quam duodecim legiones angelorum.*

Versiunea slavă: *Ui mintse ti, jako ne mogu nyne umoliti otca moego,* i *predstavitu* *neze dvenadesete legeona agglu.*

[3] Coresi, Matei, 25, 19 (zac. 105): *vine domnul robilor acelor,* şi *să se întreabe* *cuvinte.*

Vulgata: post midtum vero temporis venit dominus servorum illorum, e *posui* *cum eis.*

Versiunea slavă: *po mnoze ze vremeni priide gospodinu rabu texu,* i *steza-se su nim*

[4] *Psaltirea. Scheianâ,* ps. 5, 4 — 5: *că cătră tire rugai-me, Doamne, demăreața* *mieu. Demăreața sta-voi înraintea ta* şi *vădzu, că dumnedzeu ce nu fâră-lege tu eşti:*
Vulgata: Quoniam ad te orabo: domine mane exaudies vocem meam. Mane astabo tibi
Versiunea slavă: *Zautra uslysi glasu moi, zautra predstanu ti* i *uzrisi me.*

Textul din Viața şi moartea lui Avram (CB, II, p. 189) nu e traducerea românească nu urmează cu fidelitate textul slav, repr Hasdeu: *şi grăifiiului său lui Isacu,* şi *eşimu, doară vrem vedea undeva*

în lipsa textului slav, putem totuşi afirma că *şi* are în acest pas rea lui „şi" (conjuncție), şi nu a lui „să".

întrebuințarea lui *şi* (< lat. *sic)* cu funcția lui „să" nu e deci în Transilvania, la o epocă veche. Localizată în zilele noastre într-restrîns, inovația pare a fi recentă; prezența ei trebuie probabil printr-o influență străină.

Adăugăm că *şi* nu poate proveni din lat. *si,* al cărui *i* nu s-a decît parțial, în limbile romanice occidentale şi în regiunea de est (Meyer-Liibke, REW[3], 7889: *si > se),* şi nici din *să,* cum arată cu Gheție (p. 252).

şi este deci urmaşul lat. *sic,* iar întrebuințarea lui *şi* cu valo „să" rămîne să fie explicată în viitor.

(RRL, IX, 1964, p. 395-396)

II

„La science ne vit pas de verite, elle vit
(A.

Ion Gheție revine asupra acestei probleme în SCL, XVI, 19 ş.u. Ne-am exprimat aici mai sus părerea asupra concluziilor lui I prezența lui *şi* „să" nu poate fi atestată în textele din secolul al

Din articolul sus-menționat al lui Gheție reiese că numai în dou din secolul al XVI-lea *şi* ar avea această valoare.

Despre primul exemplu, Gheție recunoaşte el însuşi că e „dest fuz şi se pretează la mai multe interpretări". Al doilea exemplu însă socotit valabil.

în privința acestui exemplu, pe care l-am examinat în artico precitat, vom spune că, în starea actuală a cunoştințelor noastre, e sprijini o ipoteză şi necum constitui o probă.

în concluzie, Ion Gheţie nu a reuşit să probeze existenţa lui *si* să" în textele din secolul al XVI-lea.

III

Romulus Todoran, Contribuţii de dialectologie română, Buc, 1984, p. 114—130 este de părere că „echivalenţa între *să* şi *şi,* pe baza funcţiei lor consecutive-fmale, a făcut posibilă substituirea primei conjuncţii cu cea de a doua. Inovaţia s-a produs spontan şi independent în cele trei arii" (p. 130).

(SCL, XVI, 1965, p. 611)

CU PRIVIRE LA TENDINŢA ÎNLOCUIRII INFINITIVULUI CU CONJUNCTIVUL ÎN LIMBA ROMÂNĂ

C. Frâncu, într-un studiu publicat în 1969 şi în teza pentru obţinerea titlului de doctor în filologie, la Universitatea din Iaşi, a reluat problema tendinţei de înlocuire a infinitivului, în limba română, cu conjunctivul[1].

Fenomenul a fost explicat prin influenţa limbii greceşti asupra limbii române. Autorul admite această influenţă, dar numai pentru aromână; la nordul Dunării, fenomenul ar avea cauze interne[2].

Dar faptele dezmint această interpretare, întrucît graiurile din nordul domeniului dacoromânesc au păstrat pînă astăzi infinitivul. Autorul nu ne spune ^de ce, dacă e vorba de o cauză internă care a acţionat în limba română, ea s-a manifestat numai în dacoromână, si încă numai în jumătatea ei de sud?

După C. Frâncu, fenomenul e recent în dacoromână: sec. XIII—XVI, şi legat de întrebuinţarea conj. *să* (< lat. *si)* la formele de conjunctiv fenomen care nu se încheiase în secolul al XVI-lea[3].

Teoria lui C. Frâncu e eronată, din motivele următoare:

1. Fenomenul din limba română nu se regăseşte în nici o altă limbă romanică, în afară de dialectele din sudul Italiei (sudul Calabriei si Terra d'Otranto), unde coloniile greceşti sînt stabilite din antichitate.

In graiurile italiene din aceste regiuni, tendinţa este de a înlocui infinitivul cu forme personale, introduse printr-o conjuncţie, ca în limba greacă[4].

2. Fenomenul se regăseşte în limbile balcanice (albaneza, bulgara), unde e moştenit din limba greacă[5].

[1] C Frâncu, *Cu privire la „Uniunea lingvistică balcanică". înlocuirea infinitivului prin -construcţiile personale în limba română veche,* în Anuar de lingvistică si istorie literară, t. XX Academia R. S. România, Filiala Iaşi. 1969, p." 69-116; Id., *Conjunctivul românesc 'si raporturile lui cu alte moduri. Privire diacronică.* Teză de doctorat rezumat Iasi 1971

[2] Anuarul cit., p. 73, 114.

[3] Anuarul cit., p. 75.

[4] V. mai sus, p. 236—238.

[5] O tendinţă recentă a lingviştilor albanezi este de a explica prin criterii interne fenomenele din epoca veche a limbii albaneze: v. de ex. Shaban Demiraj, *De la perte de Vinfinitif en albanais,* în Studia albanica, VII, 1970, p. 125—130.

3. Autorul separă explicaţia fenomenului fără nici un argument valab căci el neagă posibilitatea unei' influenţe a limbii greceşti la nordul Dunări

Existenţa fenomenului în aromână[2], la fel ca în dacoromână, dovedes existenţa lui'în româna comună[3], şi infirmă, prin urmare, explicaţia separa a inovaţiei, propusă de Frâncu.

4. Cercetările recente întăresc explicaţia prin limba greacă. într-adev consideraţiile asupra ariei fenomenului în secolul al XVI-lea şi în zilele no tre sînt grăitoare. în genere, se poate spune că zona de nord a dacorom a rămas fidelă construcţiilor cu infinitivul, pe cînd zona central-sudică inovat, ca şi limbile balcanice vecine[4].

Neglijarea informaţiei existente, şi lipsa unei bune metode de lucru condus pe C. Frâncu la susţinerea unei teze care se înlătură de la sine[5].

Brian D. Joseph, A new Convergence Involving the Balkan Ross of the Infinit *I.F.,* 85, 1980, p. 176—187: consideraţii asupra dispariţiei infinitivului, în română, dove că autorul nu e stăpîn pe problemă!

(SCL, XXIII, 1972, p. 307-308)

CELE MAI VECHI TRADUCERI ROMÂNEŞTI DE CĂRŢI RELIGIOASE

CONSIDERAŢII ASUPRA DATĂRII ŞI LOCALIZĂRII LOR

DE CE PRIMELE TRADUCERI ROMÂNEŞTI DE CĂRŢI RELIGIOASE AU FOST EFECTUATE ÎN MARAMUREŞ SI ÎN NORDUL ARDEALULUI, ÎN PRIMA JUMĂT A SECOLULUI AL XVI-LEA, SUB INFLUENŢA REFORMEI LUI LUTHER

Problema are două aspecte: unul lingvistic şi altul de istorie politică culturală. Aceste două aspecte nu sînt independente unul de altul, al doi fiind determinat de cel dintîi.

[1] V. mai sus, p. 192-194.

[2] V. mai sus, p. 236—238 şi Capidan, *Arom.,* p. 445—449 şi 477—478, 548 („infinit lipseşte în dialectul aromân"). Ca şi în dacoromână (sec. XVI), aromâna cunoaşte conj. *să* < *si,* cu sensul fr. *que,* folosită la formarea conjunctivului, şi cu sensul „dacă". V. Papahagi, dial, arom., p. 917 şi 943.

[3] V. Istoria limbii române, II, Ed. Academiei, Bucureşti, 1969, p. 269 (conjunctivul zent cu *se,* în româna comună), şi p. 291.

[4] Ion Diaconescu. *Unele aspecte ale înlocuirii infinitivului cu conjunctivul în limba ro din secolul al XVI-lea,* în *Omagiu lui Al. Rosetiti,* Bucureşti, 1965, p. 167— 170; p. 169: în nordică — nordul Moldovei şi nordul Transilvaniei, construcţiile cu infinitivul sînt pred nante faţă de cele cu conjunctivul: 55% infinitiv, 45% conjunctiv; în zona central sudică, construcţii cu infinitivul, faţă de 73% cu conjunctivul; Magdalena Vulpe, *Repartiţia geog a construcţiilor cu infinitivul şi cu conjunctivul în limba română,* în FD, V., 1963, p. 123— p. 141: „infinitivul şi-a păstrat maximum de vitalitate într-o arie nordică (Maramureş, no Crişanei)", iar „conjunctivul s-a impus ca prototip sintactic în regiunea de sud şi sud-est a (Ţ. Românească, Dobrogea, Moldova de sud, mai puţin consecvent Oltenia)". Această repar pe teren a formelor de infinitiv şi de conjunctiv în limba veche reiese şi din propriile stati ale autorului (anexa dintre p. 112—113); ea nu a avut însă darul să-1 lămurească asupra sol juste a problemei.

[5] încercarea lui C Frâncu de a explica fenomenul prin criterii de evoluţie internă a li (Anuarul cit., p. 79 ş.u.) nu a dat nici un rezultat valabil, la fel ca şi cercetările lui Bacinschi *[Vinfinitif et ses moyens de remplacement,* Bucarest, 1945), partizan al acel criteriu de explicaţie. După M. Iliescu *[Encore sur la perte de Vinfinitif en roumain,* în *du premier Congres International des etudes balkaniques et sud-est europeennes,* Sofia, p. 115—118), originea fenomenului trebuie căutată în limba latină, la care s-a adăugat, tîrziu, influenţa limbii greceşti.

într-adevăr, manuscrisele celor mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase, în starea în care ne-au parvenit astăzi/nu sînt datate şi nu conţin nici o indicaţie asupra localităţii unde ele âu fost scrise. Datarea şi localizarea lor se pot face, aşadar, numai prin criterii din domeniul lingvisticii. Datarea obţinută pe această cale atrage după sine legătura ce trebuie stabilită între traduceri şi curentul sau mişcarea culturală care le-a provocat.

Cercetătorii noştri (N. Iorga/ Ilie Bărbulescu, T. Palade, M. Şesan, Şt. Ciobanu) nu au întrebuinţat această metodă în stabilirea datei primelor noastre traduceri de cărţi religioase, ci calea inversă, pierzînd, în felul acesta, singura călăuză sigură în labirintul tezelor ce se opuneau: husitism, catolicism, luteranism sau curent naţional.

E caracteristic, pentru această stare de spirit, cazul lui I.-A. Candrea care, în loc să pornească de la limba textelor, a procedat în mod invers, luînd drept bună teoria husită; pornind deci de la convingerea că textele datează din secolul al XV-lea, era natural ca el să explice diferenţele dintre limba lor şi limba textelor lui Coresi prin factorul timp, Coresi vorbind o limbă mai evoluată.

Numai că această deducţie are la bază un fapt nedemonstrat: anume că cele mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase datează din secolul al XV-lea[1].

Aşadar, cercetarea limbii textelor se impune în mod imperios şi constituie fundamentul studiului nostru.

Insistăm asupra acestui fel de a proceda, pentru că, după părerea noastră, el determină' soluţia întregii probleme: dacă. există argumente trase din examinarea limbii textelor, care să impună cutare dată, trebuie să legăm apariţia primelor traduceri de curentul cultural din epoca respectivă. Este un principiu de bună metodă, asupra căruia am insistat mai demult (v. ML, p. 583, n. 1) şi am revenit în lucrarea noastră reprodusă aici, fără însă ca el să fi fost luat în seamă în lucrările apărute ulterior.

DATAREA

Argumentele de natură lingvistică. Am arătat, în capitolele precedente, că diferenţele dintre limba textelor rotacizante şi limba textelor lui Coresi nu se explică prin factorul « timp », ci prin factorul « spaţiu »: sînt divergenţe dialectale ivite pe un teritoriu continuu.

Lucrul nu mai are nevoie, astăzi, să fie demonstrat. Hărţile *Atlasului lingvistic român* confirmă în totul această concluzie, configuraţia dialectală a dacoromânei de astăzi deducîndu-se foarte bine din aceea din secolul al XVI-lea. S. Puşcariu, el însuşi, care fusese un adept al datării primelor texte în secolul al XV-lea, şi-a însuşit punctul nostru de vedere în termenii următori:

« Textele bisericeşti făcute [?] sau copiate în nordul ţării se deosebesc atît de mult de cele transmise nouă în secolul al XVI-lea de Coresi şi de colaboratorii săi, încît, înainte de cunoaşterea realităţilor relevate nouă de geografia lingvistică, învăţaţii [printre care chiar S. Puşcariu] au crezut că originalele textelor din nordul ţării ar fi fost traduse în secolul al XV-lea sub

[1] Am combătut argumentele lingvistice ale lui Candrea în lucrarea noastră *Rech.*, p.34 ş. u. Toate faptele pe care Candrea le socoteşte mai vechi şi ar data din secolul al XV-lea se regăsesc în textele din secolul al XVI-lea.

influenţa mişcării husite, căci numai distanţa de cel puţin o sută de ani ar explica' arhaismele redacţiilor maramureşene sau bucovinene faţă de cele braşovene» (LR, I, Bucureşti, 1940, **p.** 417).

'Aşadar, daca limba primelor noastre traduceri de cărţi religioase pare mai « arhaică » decît limba textelor lui Coresi, aceasta se explică prin diversificarea dialectală a dacoromânei în secolul al XVI-lea.

Nimic nu ne împiedică deci să credem că particularităţile primelor traduceri sînt contemporane acelor din textele lui Coresi; în felul acesta, datarea in secolul al XV-lea cade.

M. Gaster văzuse aceasta încă din 1891, numai că el credea că traducerile rotacizante sînt posterioare cărţilor lui Coresi şi copiate de pe acestea: «...Pentru mine cel puţin, nu mai încape nici o îndoială cum că manuscrisele, cu toate formele ior dialectale, neposedînd nici o formă mai arhaică şi nici un vocabular mai arhaic decît acel al lui Coresi, sînt variante dialectale: simple **capii** făcute după tipar şi schimbate de către copietor» (Gaster, Chrest., **p.** xciv; v. şi expunerea lui Gaster, Geschichte der rumänischen Litteratur, în Grobers Gr. II, 3, 1901, **p.** 267 ş.u.).

De asemenea Ov. Densusianu, care încă din 1914 îşi spusese părerea în termenii următori:

« particularităţile lingvistice [a,le primelor traduceri] nu ne autorizează să datăm aceste traduceri înainte de sec. al XVI-lea: nu observăm în ele nimic care să nu poată data din această epocă» (H.d.l.r., II, **p.** 7; v. şi ed. rom., **p.** 11).

LOCALIZAREA

A. Argumentele de natură lingvistică. în privinţa argumentelor lingvistice ce s-au adus pentru localizarea primelor traduceri româneşti de cărţi religioase în « Maramureş şi în Ardealul vecin » (v. mai sus, **p.** 431), s-a invocat prezenţa unor termeni maghiari cu circulaţie restrînsă[1].

Aici, trebuie avute în vedere două criterii:

1. termenii să fie folosiţi numai în textele rotacizante;
2. ei trebuie să fie semnalaţi în zilele noastre în regiunea în care au fost localizate primele traduceri.

Ţinînd seama de aceste două criterii şi eliminînd din discuţie cuvinte de o întrebuinţare generală sau chiar mai restrînsă, ca *badic* (Banat, în jurul Aradului), *băsău* (Transilvania, Moldova, Bucovina), *celui,* vb. (Transilvania, Bihor, Banat, Moldova), *hălăstui,* vb..(e semnalat şi în Dosoftei, *Vieţile sfinţilor,* DA)[2], reţinem următorii patru termeni:

adămană, s.f.« camătă » < magh. *âdomány,* numai în *Psaltirea Hurmuzaki* (în Candrea, Ps. *Sch.,* 14, 5: *aslamu,* 118, 36; *avuţie,* în Coresi: *camătă, avuţie).* Astăzi, în nordul Ardealului (Sîngeorz-Băi; St. Pasca, Glosar dialectal, AAR, Mem. Secţ. liter., ser. III, t. IV, 199, s.v.) ;

[1] Unii cercetători (Draganu, Şesan) socotesc că particularităţi lingvistice ca rotacismul de exemplu, permit tot atît de bine localizarea în Moldova. De fapt, în secolul al XVl4ea rotacismul apare sporadic îţi Moldova: rotacismul nu este normal aici, în măsura în care el caracterizează, în această epocă, regiunea ardeleană de nord şi Maramureşul (v. mai sus, p. 474 ş.u.); cf. N. Iorga, *Revista istorică,* XXVIII, p. 69: « în treacăt observ că, da, rotacismul se află şi aiurea decît în Maramureş..., 4ar aici e permanent şi literar ».

[2] Aceşti termeni sînt înşiraţi în Candrea, *Ps. Sch.,* I, p. XCII.

felelui, vb. IV « a răspunde, a garanta » < *magh. felelni;* apare « numai în părţile foarte influenţate de limba ungurească » (DA), şi anume în regiunile Baia Mare, Cluj şi Oradea. în texte, numai în *CV;*

flight, s.m. «prizonier, captiv »< magh. *fogoly,* numai în *CV;*

gilâlui, vb. IV «a urî »< magh. *gyulblni,* numai în *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Hurmuzaki* (înlocuit în Coresi prin *urî;* v. de exemplu ps. 33, 22 şi 85 17, în ed. Candrea) şi în *CV.*

Prezenţa acestor termeni, în textele de care ne ocupăm, confirmă localizarea propusă în Maramureş sau în nordul Ardealului învecinat.

B. Argumentele de ordin istoric. Dar, în afară de aceste argumente de natură lingvistică, sînt altele, din domeniul istoriei politice şi culturale, care ne obligă să localizăm în Ardeal primele traduceri româneşti de cărţi religioase.

Am insistat asupra acestor fapte aici mai sus (p. 431 ş.u.), astfel încît socotim inutil a reproduce aici argumentaţia noastră. Ea se bazează pe faptul că în ţările româneşti, în secolul al XVT-lea, atmosfera nu era prielnică traducerii de cărţi religioase în limba română.

Dacă cele mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase au fost efectuate în prima jumătate a secolului al XVI-lea, ca o urmare a propagandei luterane (v. expunerea noastră, mai sus), atunci se stabileşte în felul acesta o legătură firească între efectuarea traducerilor şi tipărirea lor de către diaconul Coresi şi ucenicii săi, care au adus acestor cărţi o serie de modificări pentru a le pune în concordanţă cu graiul din sudul Ardealului. P. P. Panaitescu *a sesizat importanţa acestei constatări, pentru problema care ne preocupă aici, şi a expus-o în felul următor:

« Folosirea de către Coresi a traducerilor maramureşene este pentru noi o dovadă că primele traduceri româneşti ale cărţilor sfinte datează din secolul al XVI-lea, sub influenţa luterană, şi nu din al XV-lea, sub influenţa husită. într-adevăr, editorii şi tipografii din Braşov n-au putut face cercetări arhivalice ca să dezgroape manuscrisele uitate, vechi de un veac, părăsite de toată lumea şi este logic să admitem că au continuat cu meşteşugul tiparului acelaşi curent început cu puţin timp înainte pe calea manuscriselor. Deosebirile dintre limba tipăriturilor coresiene şi aceea a textelor maramureşene se datoresc nu depărtării seculare în timp dintre ele, ci faptul[ui] că unele au fost alcătuite în nordul Ardealului în dialectul de acolo, iar tipăriturile le-au transpus în dialectul din sudul provinciei. între centrele de traduceri maramureşene din nord şi iniţiativa de răspîndire prin tipar din sud, trebuie, în chip necesar, să admitem o legătură » (Interpretări româneşti, Bucureşti, 1947, p. 235).

OBSERVAŢII CRITICE ASUPRA ULTIMELOR TEORII

T. Palade. T. Palade a publicat în Arhiva din Iaşi (an. XXVI, 1915) un studiu intitulat: Cînd s-a scris întîi româneşte? (p' 187 ş.u. şi 325 ş.u.).

Din faptul că în textele slavoneşti din secolul al XV-lea diecii lăsau să scape, din greşeală, cîte un cuvînt românesc, autorul trage concluzia:

« că se putea scrie în vremea lor [secolul al XV-lea] şi româneşte, un curent spre aceasta începînd să mijească prin ele » [aceste scrieri] (p. 190).

Şi mai departe:

«texte religioase româneşti s-au scris începînd cu sec. al XV-lea, datorită în primul loc unui curent românesc, care tindea să înlocuiască limba slavă din oficialitatea noastră prin limba naţională » (p. 191).

Nimic nu îngăduie o astfel de concluzie.

Căci a scrie cărţi de slujbă în româneşte, în secolul al XV-lea sau al XVI-lea, este un fapt de o ordine cu totul diferită. Iar o afirmaţie ca aceasta:

« La noi un curent românesc vulgar, care năzuia să introducă limba noastră în biserică, exista de asemenea în timpul propagandei catolice din ţinuturile noastre şi nu era deci nevoie să fie determinat de ea » (p. 243) este gratuită, întrucît un astfel de « curent» este absolut de neconceput în secolul al XV-lea în ţările româneşti.

Autorul comite erori grosolane de interpretare. Astfel, plecînd de la o însemnare din *Evangheliarul* copiat de Radul grămăticul (1574), prin care acesta cere iertare tuturor acelora care vor citi manuscrisul său: preoţi, duhovnici; dascăli, dăscălaşi, grămătici etc., pentru erorile ce se vor fi strecurat într-însul, autorul ajunge la concluzia că notiţa probează:

«nu numai că în Muntenia, la 1574, cînd Radu copia Evangheliarul •său, se citea în unele biserici româneşte»,

dar şi că ea atestă

« o veche tradiţie în această direcţie, deoarece numeroşii cunoscători de scriere românescă, enumeraţi de el, erau oameni în vîrstă şi încă din copilărie trebuie să fi învăţat a citi şi scrie româneşte de la înaintaşii lor, de la sfîrşitul sec. al XV-lea sau începutul celui de al XVI-lea » (p. 244).

De fapt, e limpede că avem de-a face aici cu un text banal, aproape stereotip şi că Radu se adresează lectorilor cărţii sale, fără ca să precizeze dacă ei o vor citi sau nu la slujbă.

Acest studiu, bazat pe date atît de şubrede sau chiar fanteziste, a fost totuşi luat în serios de unii cercetători, în loc de a fi eliminat din discuţie pentru ţinuta sa neştiinţifică.

Milan Şesan. Studiul lui Milan Şesan, Originea şi timpul primelor traduceri româneşti ale Sf. Scripturi (extras din Candela, L, 1939), aduce în dezbatere argumente de ordine teologică.

Autorul începe prin a combate teoria după care cele mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase ar fi fost provocate de propaganda husită. Dar problema fusese elucidată înainte de apariţia lucrării sale, cu argumente convingătoare (v. mai sus, p. 432 şi Z. Pîclişanu, Fost-au românii ardeleni husiţi?, Convorbiri literare, iulie-august, 1933, p. 649—652):

« nu există nici "o mărturie istorică, absolut nici una care ar dovedi existenţa, între românii ardeleni, a acestui curent religios şi cu atît mai puţin că aceştia s-ar fi făcut husiţi» «pe capete» (p. 649).

Revenind ulterior asupra teoriei husite, Iorga o apăra în termeni care echivalează însă cu o renunțare:

« Sînt cu totul rău înțeles cînd... se combate presupusa mea părere că ar fi fost o propagandă husită în sens religios, atunci cind vorbesc numai de o înrîurire. Şi o astfel de înrîurire nu poate fi definită cronologic » (Revista istorică, XXVIII, 1942, p. 68) \

Şesan aduce o serie de argumente împotriva teoriei lui Ilie Bărbulescu, clădită, se ştie, pe baze atît de şubrede, după care primele traduceri ar fi fost efectuate în Principate sub influența propagandei catolice. într-actevăr, situația bisericii catolice, în Principate/în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, nu îngăduie o astfel de explicație.

Autorul, după părerea lui Iorga (l.c, p. 77), ar fi zădărnicit «total» teoria luterană.

De fapt, după cum vom vedea numaidecît, Şesan nu a adus nici un argument valabil împotriva acestei teorii.

Iată argumentele lui Şesan:

1. Nu există « săsisme » în cele mai vechi traduceri (p. 63).

— Autorul se referă la teoria lui N. Drăganu şi C. Lacea (DR, III, p. 461 ş.u.) privitoare la «săsismele» din textele rotacizante, pe care am combătut-o în GS (II, p. 167, ş.u. = ML, p. 558, ş.u.). Argumentul e lipsit de valoare. Căci dacă admitem că textele care ne interesează au fost traduse de saşi, nu rezultă de aici în mod necesar că ele trebuie să prezinte particularități caracteristice ale dialectului săsesc din Transilvania. De fapt, nu se poate afirma că saşii au tradus primele noastre cărți religioase.

2. Luther înlăturase epistola lui Iacob dintre cărțile canonice (p. 65), iar această epistolă figurează în *CV*.

— *Codicele Voronețean* este tradus, după cum se ştie, de pe un text slavoe nesc. Argumentul lui Şesan ar fi valabil dacă traducerea s-ar fi făcut de pe un text reformat în limba maghiară sau germană. Căci e vorba, aici, d, impulsul venit de la luterani, de a traduce un text religios în româneşte iar nu de un text reformat, ce ar sta la baza versiunii rcmâneşti. Obiecția lui Şesan ar echivala cu a susține că *întrebarea creştinească* din 1559 nu a fost tipărită din îndemnul saşilor luterani, lucru bine stabilit şi admis fără discuție, pentru că ea conține Simbolul Credinței al bisericii ortodoxe (v. ML, p. 529 ş.u.).

Autorul afirmă mai jos că:

«Luteranii respingeau la fel Psalmul 151 (ca apocrif) şi mai ales «filioque » din Simbol» (p. 65).

— Dacă Şesan ar fi cunoscut studiul nostru: « Filioque » din Psaltirea Scheiană, publicat în 1925 în GS (II, p. 153 ş.u. = ML, p. 554 ş.u.), nu ar fi făcut această afirmație, care pune într-o lumină defavorabilă pregătirea sa teologică.

în acest studiu am arătat, sprijinit pe texte autentice, că luteranii admiteau pe « filioque » şi că el figurează şi astăzi în cărțile de slujbă ale saşilor din Transilvania.

[1] Rău înțeles? Iată textul din Iorga, Istoria literaturii religibase a românilor pînă la 1688 Bucureşti, 1904, p. 18: «cît despre deosebirile de dogmă, ele n-aveau nici un preț pentru țăranii aş zice chiar pentru popii noştri din Ardealul unde grija adevăratei credințe nu era cine s-o aibă. Ei se făcură deci husiți pe un cap, fără a-şi da seama că au părăsit cîtuşi de puțin drumul strămoşilor, pe care țineau şi ei să meargă » (v. şi observațiile noastre mai vechi. ML, p. 583, n. 1).

Reproducem, spre deplina edificare a cititorului, un pasaj diritr-un *Missale* din 1500 (Muzeul Bruckenthal din Sibiu): « et in spiritum sanctum dominum et vivificantem qui ex patre'*filioque* procedit» text care nu a fost modificat de reformați, şi dintr-un Bekenntnislied săsesc,scris în secolul al XVII-lea: «Wir glauben an den heil'gen Geist der von *beiden* gehet aus »[1].

[1] Reproducem aici mai jos scrisorile pe care ni le-a adresat în 1922 şi 1924 regretatul Ad,. Schullerus, cunoscutul teolog specializat în istoria bisericii săseşti, şi care conțin o serie de informații prețioase:

Hermannstadt, 6.1.922

Sehr geehrter Herrl

Ich habe nun noch einmal meine Anmerkungen durchgesehen und kann Ihn'en daraus folgende genauere Angaben machen.

1. *Der « Kleine Catethismus » Martin Luthers hat das Credo in seiner kurzesten Form, im sogenanntem «Apostolischen Glaubensbekenntnis». Dieselbe Form hat auch der erste behannte Druck des Catechismus von Joh. Honterus von 1548 (Kronstadt). Bis zum heutigen Tag wird in der evangelischen Kirche in Siebenburgen diese kurzeste Form verwendet.*

2. *Dieselbe kurzeste Form des Credo enthält auch der slawische Catechismus, den Prof. Asboth in Budapest besass und von der er mir einige Sätze mitteilte. Im ubrigen scheint dieser Catechismus stark erweitert gewesen zu sein und viei mehr enthalten zu haben als der Kleine Catechismus Luthers.*

3. *Die {(întrebarea Creştinească* des popa Grigorie aus Mâhaciu haben (sic!) das Credo in der Form des Nicaeischen Glaubensbekenntnisses, mit dem sie vollständig ubereinstimmen (sic !). Dieses Nicaeische Glaubensbekenntnis war die Form, in der das Credo in den sdchsischen Kirchen (in der Hochmesse, in summo officio) vor der Reformation gesprochen wurde. In den Messbuchern, z.B. in dem Hermannstadter Messbuch von 1394, ist es in dieser Form aufgezeichnet worden.*

Nach einer Bemerkung in der Reformatio ecclesiarum Saxonicărum (1547), Tit. XVI, ist in der Fruhmesse (in officio matutino) jedoch ausdrucklich das Symbolum Athanasii *(Quicumque vult) gesungen warden.*

4. *Weder der Catechismus des popa Grigorie noch der slawische Catechismus sind direkte Ubersetzungen des Luther'schen Catechismus. Aber sie >gehen beide auf eine gemeinsame Quelle zuruck die eine Erweiterung des Luther'schen Catechismus gewesen ist. Diese Quelle ist noch nicht gefunden worden.*

5. *In dem Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum (ed. J. Trausch, 1847),* I, 61 *wird zum Jahr 1559 vermerkt « Eodem anno d. 12 Martii, Johannes Benknerus, Judex Coronensis, cum reliquis senatoribus, reformavit Valachorum ecclesiam ed praecepta Catecheseos discenda illis proposuit». Ich glaube annehmen zu durfen, dass damit eben der Catechismus gemeint ist, den popa Grigorie abgeschrieben hat. Es milsste sich indess aus der Vergleichung der Typen des von Dr. Bîrseanu aufgefundenen Originals leicht ersehen lassen, ob dieser Druck mit den sonstigen Kronstädter Drucken dieser Zeit ubereinstimmt.*

Mit bestem Gruss

ergebenst
Dr. theol. et phil.
A. Schullerus
Stadtpfarrer, Senator

Hermannstadt, 10. XI. 1924

Sehr geehrter Herr Dr.!

Ich bin erst kurzlich von mehrmonatlichen Urlaub und Aufenthalt auf dem Lande heimgekehrt und kann erst auf Ihre Anfrage und auch da nur luckenhaft antworten:

1. *Eine Aufzeichnung des Athanasianums (Quicumque) aus der Zeit des Honterus kenne ich nicht. Dock ist als sicher anzunehmen, dass es in der ublichen vorgeschriebenen Form gehalten war. Dass es im Fruhgottesdienst gebraucht wurde, geht aus den auch von Ihnen zitierten Stellen hervor.*

2. *In der* Hochmesse *wurde das Credo in der Ferm des* Nicaenums *gebraucht und zwar* mit dem eingefiigten filioque. *Ich schreibe Ihnen hier aus einem in siebenburgischen Kirchen ge~ brauchten Missale um 1500 (Bruckenthal'sches Museum) die betreffende Stelle wortlich ab:*

« ...Et in spiritum sanctum dominum et vivificantum qui ex patre filioque procedit, Qui cum patre et (!) filioque (!) simul adoratur etc..*

3. *Im Katechismus des Honterus (1548) ist im Anschluss an Luthers Kleinen Katechismus das* Apostolicum *gebraucht.*

în lumina acestor constatări, concluzia lui Şesan apare cu totul nejustificată :

«teoria că luteranismul a inițiat [sic!] scrierile româneşti nu rezistă nicidecum criticii teologice» (p. 651)[1].

N. Draganu. în lucrarea sa Hist. litt. Transylv., N. Draganu, care fusese odinioară un partizan al teoriei husite (DR, III, p. 913 ş.u.), admite că cele mai vechi traduceri de cărți religioase datează din secolul al XVI-lea (p. 25):

« Traducerea, după toate probabilitățile, a fost făcută de abia în prima jumătate a secolului al XVI-lea » (p. 330). « Ceea ce s-a spus mai sus cu privire la filigranele celor mai vechi manuscrise şi la textele de pe care au fost ele traduse ne arată că nu sînt anterioare primei jumătăți a sec. al XVI-lea şi că, prin urmare, nu pot fi atribuite husitismului» (p. 35).

în privința criptogramei din *Psaltirea Scheiană* Draganu arată că ea nu figura în traducerea originală (p. 32).

— Adăugăm că descifrarea criptogramei nu e posibilă, pentru că unele slove sînt copiate greşit, sau redaie în mod aproximativ, astfel încît aceste litere nu pot fi identificate, condiția esențială pentru descifrarea unei criptograme fiind ca t o a t e literele să fie identificate cu preciziune (v. obseivațiile noastre în Rech., 34, n. 1). Lecturile 1482 (Bianu), 1515 (Puşcariu) sau 1585 (Gaster) ale ultimelor 4 litere din criptogramă, presupuse'a înfățişa data, nu pot fi luate în seamă, pentru că nesocotesc cerințele metodice invocate.

Mai departe, după ce respinge teoria că primele traduceri sînt datorate influenței husite, Draganu socoteşte că explicația prin influența luterană nu e « destul de justă » (p. 35).

El afirmă că traducerile au fost efectuate în Moldova.

« Particularitățile dialectale, precum şi arhaismele, caracteristice pentru cele mai vechi manuscrise româneşti, vin din Moldova secolului al XVI-lea, odată cu rotacismul, şi se pot explica astfel» (p. 40).

Manuscrisele primelor traduceri ar fi fost copiate din ordinul lui Despot Vodă:^

« înainte de a fi fost imprimate de Coresi [e vorba de *Evangheliar,* de *Apostol* şi de *Psaltire],* au putut fi copiate de pe manuscrise de copişti însărcinați cu această lucrare de Despot Vodă al Moldovei (1561—1563), care avea poate intenția să le tipărească în tipografia pe care proiecta să o creeze în această provincie » ,(p. 37).

4. *Der rumänische Katechismus des Popa Grigorie (Codex Sturdza) hat das* Nicaenum, *aber* ohne den *Satz «filioque ».*

Die ubrigen siebenburgischen Katechismen des 16, 17, 18. Jahrhunderts (Heltai, ein slawischer Katechismus und mehrere deutsche), die nicht nur den einfachen Katechismus Luthers wiedergeben, sondern einen durch Fragestucke erweiterten in der Art des rumänischen Katechismus des Popa Grigorie, haben, soweit ich sehe, alte das Apostolicum *wieder einfache Luther'sche Katechismus.*

5. *Die von Ihnen angefiihrten Lieder haben fur uns keine Bedeutung, da es von auswärts eingefuhrte Lieder sind, nicht von Siebenb. Verfassern...*

Zu weiteren Mitteilungen, gem bereit.

Dr. A. Schullerus,
Senator

[1] La p. 66 ş.u. urmează o analiză « teologică » a *Psaltirii Scheiene.* Ea ar fi putut lipsi., dacă autorul ar fi cunoscut studiul nostru citat.

La p. 89 Şesan admite că *Psaltirea Scheiană* este o copie din 1482 (lectura pretinsei date din criptogramă, propusă de Bianu), deşi filigranul hîrtiei arată că textul este anterior jumătății a doua a secolului al XVI-lea. Simbolul din *Psaltirea Scheiană* ar fi fost tradus din greceşte. Traducerea din limba maghiară nu mai poate fi însă întemeiată pe existența unui cuvînt maghiar în text, şi anume *fiindiş* = magh. *fentes* „înălțat, loc ridicat" (v. ML, p. 555), dacă se acceptă interpretarea lui J. Byck (LR, IX, 1960, nr. 2, p.' 30—31) \ *fiindu-şi (unul* fiindu-şi obraz = „persoană unică", în versiunea latină: „unus omnino non confusione substantiae, sed *imitate personae").*

Autorul se referă aici la copiile parvenite pînă la noi, căci el invocă tocmai faptul că:

« filigranul hîrtiei *Psaltirii Scheiene,* care poate fi datată mai bine, ne trimite tocmai la anii de domnie ai lui Despot» (p. 38).

Legăturile lui Despot cu reformații ar întări părerea aceasta.

— Introducerea lui Despot Vodă ca factor activ în problema care ne preocupă are împotriva ei faptul că, în momentul suirii lui Despot pe tron (1561), Coresi îşi începuse de cîțiva ani activitatea în slujba reformaților. El tipărise *întrebarea creştinească,* în 1559 şi *Evangheliarul,* în 1560—1561, şi e de presupus că, în momentul cînd şi-a început activitatea, avea la îndemînă cel puțin o parte din manuscrisele rotacizante pe care le-a reprodus cu tiparul.

în privința localizării în Moldova a celor dintîi traduceri, vorbesc împotriva ei argumentele invocate de noi mai sus şi, între altele, pe lîngă faptele de istorie culturală, prezența cuvintelor maghiare localizate în nord-estul Ardealului.

Şt. Ciobanu. După lectura paginilor de mai sus, afirmația următoare din lucrarea sa încep., este neaşteptată:

« Numeroasele cercetări asupra celor dintîi texte româneşti au stabilit aproape definitiv că primele traduceri de cărți în limba românească s-au făcut prin a doua jumătate a secolului al XV-lea» (p. 12).

Pentru Ciobanu, traducerea cărților religioase la noi ar avea un caracter «simplu şi accidental» (p. 16).

—-Acest fel de a vedea nu se împacă cu constatarea că a traduce în româneşte cărți de cult, în acea epocă, constituie un mare eveniment de istorie literară şi' este un fapt complex, strict determinat de anumite cauze externe (v. mai sus).

Mai departe, Ciobanu afirmă cu dreptate că teoria husită

« nu are la temelia ei fapte si dovezi materiale, ci simple presupuneri » (p. 29).

Aportul personal al lui Ciobanu constă în întărirea convingerii noastre cu privire la localizarea în Maramureş a primelor traduceri de cărți religioase.

Maramureşul număra în trecut 14 mănăstiri ortodoxe. Afacerile ecleziastice ale părții apusene a Maramureşului erau conduse de episcopul ortodox din Przemisl, iar ale părții răsăritene de episcopul ortodox din Suceava.

Populația Maramureşului era bilingvă.

Această stare de lucruri constituia, după Ciobanu, o atmosferă favorabilă ivirii primelor traduceri de cărți religioase; el conchide că apariția acestor texte

«nu poate fi o surprindere pentru nimeni» (p. 37).

— Trebuie să mărturisim că, după concepția noastră, apariția textelor constituie, dimpotrivă, o surpriză, pentru că factorii înfățişați de Ciobanu nu alcătuiesc decît un cadru favorabil fenomenului, dar nu conțin îndemnul necesar pentru un astfel de eveniment.

« Versiunea că traducerile noastre s-au făcut în secolul al XVI-lea nu este motivată prin nimic » (p. 37).

— Cititorul va judeca această afirmație în lumina constatărilor noastre de mai sus.

Ciobanu păşeşte, apoi, la expunerea propriului său punct de vedere asupra primelor traduceri româneşti de cărţi religioase.

Ele ar fi efectuate în scopuri didactice, pentru învăţarea limbii slavone.

Ciobanu porneşte de la constatarea că *Evangheliarul* lui Coresi, *Faptele Apostolilor* şi *Psaltirea* nu au indicaţii pentru lectura în biserică:

«Cu alte cuvinte», observă el, «aceste cărţi erau destinate pentru lectură particulară, iar nicidecum pentru citirea lor în biserică la anumite sărbători» (p. 40).

— Afirmaţia nu este întru totul exactă, întrucît *CV* are note tipiconale (v. ed. Sbiera, p. 271 ş.u.):

«între o prelecţiune şi alta se află, de regulă, un mic spaţiu nescris cu text, dar ocupat cu nişte însemnări numite de noi tipiconale, pentru că ele ne arată nu numai săptămîna şi ziua, dar şi ocaziunile în care se citeau diferitele prelecţiuni».

Ciobanu socoteşte că primele noastre traduceri erau toate slavo-române: pe lîngă textul românesc, ele conţineau şi textul slavonesc corespunzător. *Psaltirea Voroneţeană* înfăţişează un astfel de text, în care versiunea românească alternează cu cea slavă, dar nu verset cu verset, ci cîteva cuvinte slavoneşti sînt urmate de corespondentul lor în româneşte şi aşa mai departe.

Textul unei astfel de traduceri, continuă Ciobanu, nu poate fi întrebuinţat pentru lectura curentă, pentru că textul e întrerupt de la un capăt la altul al cărţii.

« Este clar că aceste psaltiri urmăresc scopul de a învăţa limba, fie cea slavă, fie cea românească » (p. 45).

— Dar lucrul nu este atît de clar cum vrea Ciobanu. Căci există un fapt care îi răstoarnă explicaţia şi ruinează teoria sa. Şi anume, constatarea că în textele slavo-române textul slav nu corespunde cu cel românesc. într-adevăr, ce fel de învăţătură mai e posibilă, cînd textele nu corespund!

Ciobanu a trecut pe lîngă această observaţie, făcută încă din 1913 de C. Găluşcă, în introducerea la ediţia *Psaltirii Voroneţene* (Slawisch-rumänisch Psalterbuchstiick, herausgegeben von Constantin' Găluşcă, Halle a.S., 1913). La pagina 18 a introducerii, editorul arată că versiunea românească nu corespunde exact cu cea slavă, neexistînd un raport direct între cele două texte. Copistul a copiat versiunea românească de pe un text oarecare şi versiunea slavă de pe altul, fără a se preocupa dacă ele corespund sau nu[1].

Constatările de mai sus ne impun concluziile următoare:

1. traducerea originală a *Psaltirii* nu era slavo-română *(Psaltirea Scheiană* şi *Psaltirea Coresi,* 1570, cuprind numai textul românesc; de asemenea. *Psaltirea Hurmuzaki; Codicele Voroneţean,* numai versiunea românească a *Apostolului).*

2. Psaltirea Voroneţeană nu era folosită în scopuri didactice, pentru învăţarea limbii vechi slave bisericeşti.

[1] Iată textul lui Găluşcă: « Uneori versiunea românească nu corespunde întru totul cu cea slavă, aşa cum se găseşte în textul nostru. Această lipsă de corespondenţă între cele două versiuni, cea românească şi cea slavă a Psalmilor, e demnă de a fi luată în seamă cu toată atenţia... Aceste două cazuri aruncă oarecare lumină asupra originii manuscrisului nostru şi probează că între versiunea românească şi cea slavă nu există o legătură directă. Trebuie deci admis că copistul a pus laolaltă versiunea românească, luată dintr-un izvor, şi pe cea slavă, luată din altul, fără să se preocupe dacă cele două versiuni coincid sau nu între ele.» G. Mihăilă (SCL, XVIII, 1967, p. 535, n. 20), examinînd cele două texte, e de părere că există o corespondenţă directă între textul slav şi cel românesc. Obiecţiunea noastră se referea la locul diferit ocupat de cele două texte, 'care anulează coincidenţa textelor.

La ce servea atunci textul slav, alăturat textului rornânS?: Desig la justificarea versiunii româneşti, pentru a arăta că ea este canonică.

Coresi a procedat la fel, alternînd tipăriturile româneşti cu cele sla şi tipărind o *Psaltire* slavo-română (1577), pe lîngă cea românească (157 pentru a risipi bănuiala de erezie.

De altfel Coresi insistă, în prefeţele sau epilogurile cărţilor sale, asup valorii canonice a tipăriturilor pe care le scoate (v. mai sus, p. 436).

Nu avem deci nici o probă că primele noastre traduceri dădeau, succes textul slavonesc şi cel românesc al Sfintei Scripturi.

Pe de altă parte, punctuaţia folosită în cele mai vechi traduceri ron neşti, care consistă în a închide între puncte cîteva cuvinte şi a contin astfel de-a lungul întregului text, nu sprijină teza lui Ciobanu, după ca în aceste texte se imită punctuaţia din originalele slavo-române, unde ea necesară pentru a despărţi textul slav de cel românesc[1].

într-adevăr, aceeaşi punctuaţie apare în texte netraduse, de exemp în scrisori (cf. scrisoarea lui Neacşu, scrisorile româneşti din arhivele B triţei etc.), şi ea mai este curentă în toate textele vechi slave[2].

Mergînd mai departe pe calea raţionamentului său, Ciobanu afirmă traducătorii textelor rotacizante sînt ruşi, ucraineni sau români, care cun teau limba slavă (p. 55). Astfel s-ar explica particularităţile nerománe din fonetica acestor texte.

— Particularităţile la care se referă Ciobanu sînt acelea pe care a cercetători le considerau săseşti (v., în această privinţă, aici mai sus, p. 67

Al. Procopovici. Ne mai rămîne să examinăm teoria lui Al. Procopov expusă în DR, X (1943), p. 504 ş.u.: cele mai vechi traduceri româneşti cărţi religioase datează din secolul al XV-lea. Ele au fost făcute de pre ai românilor migratori, pe versantul de nord al Carpaţilor.

« Preoţii aceştia pot să fi aflat că în Moravia se mai continua pe aloc vechea tradiţie moştenită de la Chirii şi Metodiu de a face slujba bisericea în limba înţeleasă de credincioşi, pot să fi aflat de mişcarea husită a fraţ boemi... De un lucru însă cred că nu mai trebuie să ne îndoim, că nu se poate tăgădui ca o influenţă boemă a intervenit în mişcarea căreia îi da răm cele dintîi traduceri... şi că toate acestea s-au putut întîmpla şi ca printre noi să se fi produs un curent husit prin refugiaţii veniţi din Boemi (p. 505, 506).

— Tabloul închipuit de Procopovici este idilic. Afirmaţia lui Procopov ea singură, nu e de natură să risipească nedumerirea noastră.

Ajunşi la capătul expunerii noastre, constatăm că avem tot cuvîntul credem că cele mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase au fost e tuate în Maramureş şi în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVI- (şi anume între 1530 şi 1559), sub înrîurirea Reformei lui Luther.

(RIR, XIV, 1944, p. 1 ş.u.)

[1] Cf. pasajul următor din recenzia consacrată de Al. Procopovici lucrării lui Ciob (DR, X, p. 494): « în Codicele Voroneţeanu nu se pot descoperi particularităţile, îndec punctele, pe care îşi reazimă Şt. Ciobanu ipoteza sa». Dar o cît de sumară examinare a ace text, în ediţia lui Sbiera, sau în reproducerea fotografică, ne convinge că această afirm nu este exactă.

[2] Cf. Rosetti, LB, p. 8: «Frazele sînt divizate în părţi inegale, separate,prin pun Aceste diviziuni nu corespund nici unei necesităţi logice».

DESPRE CRIPTOGRAMA DIN *PSALTIREA SCHEIANĂ*

în revista Studii şi materiale de istorie medie (III, Bucureşti, 1958, p. 365—372), R. Pava propune o lectură integrală a criptogramei dm *Psaltirea Scheiană.*

" R. Pava recunoaşte din capul locului că unele slove, au fost „deformate de un copist nepriceput" (p. 365). Aceasta e şi cauza pentru care criptograma nu a putut fi încă descifrată: multe litere trebuie „interpretate" şi interpretarea e supusă arbitrarului. Condiţia pentru dezlegarea unei criptograme este de a porni de la o bază sigură. Acesta nu e cazul pentru criptograma din *Psaltirea Scheiană,* după cum am arătat-o încă din 1926, în Rech. (34, n. 1).

Lecturile propuse de R. Pava silit abuzive sau în întregime eronate. Autorul pare a fi fost condus de preocuparea de a recunoaşte litere potrivite pentru un text dinainte stabilit. în specia! lectura *letu* (v. p. 370) şi a presupusei date sînt profund abuzive.

Metoda întrebuinţată de autor a avut deci ca urmare "firească eşuarea încercării sale de a descifra criptograma *Psaltirii Scheiene!*

Pe lîngă data 1514, propusă de R. Pava, şi' 1482, propusă de I. Bianu şi de J. Macurek, amintim că M. Gaster propusese anul 1585, iar S. Puşcariu 1515; în lucrarea noastră citată, am propus lectura 1575, o' presupunere bazată pe o interpretare mai justă a semnelor respective.

Criptograma iiu şi-ar putea livra secretul decît dacă s-ar descoperi originalul ei, căci în copia din *Psaltirea Scheiană* există, după cum am arătat mai sus, o serie de litere deformate de copist. Atunci se va şti dacă textul e criptografic sau nu.

(SCL, XI, I960, p. 103)

CU PRIVIRE LA DATAREA PRIMELOR TRADUCERI ROMÂNEŞTI DE CĂRŢI RELIGIOASE

Un document publicat în 1952, în Polonia, într-o colecţie de documente medievale, semnalat în istoriografia noastră de Şerban Papacostea, cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie al Academiei R.S.R., într-o comunicare ţinută recent[1], dovedeşte, fără posibilitate de îndoială, existenţa în 1532 a unor traduceri româneşti a *Evangheliilor* şi *& Epistolelor lui Pavel,* pregătite în Moldova în vederea tiparului, sub înrîurirea Reformei lui Luther.

Documentul în chestiune este o scrisoare a unui anonim, adresată probabil la Cracovia (face parte din corespondenţa lui Nicolai Pfluger). Se arată într-însa că un « doctor »[2] din Moldova, « om în vîrstă », cunoscînd limba polonă şi latină, a sosit la Wittemberg, spre a-l vedea pe Martin Luther. Noul venit are intenţia să editeze la Wittemberg, în limbile polonă, germană şi română, cele patru *Evanghelii* şi *Epistolele lui Pavel.* Corespondentul îşi exprimă mirarea că traducerea nu s-â făcut la Cracovia, unde se găsesc dest „doctori" în materie[1].

Existenţa, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, a două versiu româneşti ale *Evangheliarului şi ale Apostolului* (cuprinzînd şi *Epistolele l Pavel),* în grupul de traduceri localizate în Maramureş şi în Transilvan a fost semnalată de mult şi este admisă îndeobşte[2]. Existenţa unor traduce româneşti efectuate in Moldova este însă un fapt eu totul nou; el nu trebu să ne surprindă, dat fiind puternicul ecou pe care 1-a stîrnit Reforma lui Luth în Moldova, în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Se ştie că Johan Honterus, reformatorul saşilor din Braşov, vizitase Moldova înainte de 154C

Anul 1532, cînd scrisoarea citată atestă existenţa traducerii românes a unor cărţi de slujbă, confirmă datarea propusă de noi mai demult pent primele traduceri româneşti de cărţi religioase, efectuate sub influenţa R formei lui Luther: între 1530 şi 1559[4].

Datarea noastră se potriveşte atît pentru traducerile aşa-zise„rotac zante", efectuate în Maramureş şi în nordul Transilvaniei, cît şi pentru tr ducerea *Evangheliarului* şi a. *Epistolelor lui Pavel,* făcută în Moldova, co form informaţiei inedite din 1532. Aceasta înseamnă că nu socotim posil de a identifica traducerile menţionate în scrisoarea din 1532 cu traducer efectuate în Maramureş şi în nordul Ardealului. într-adevăr, nu crede că particularităţile de limbă ale acestor texte ar putea fi localizate în Mo dova[5]. E adevărat că N. Drăganu împărtăşeşte această părere, în termen

[1] Şerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuţie la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea,* comunicare ţinută la Institutul de Istorie al Academiei R.S.R. în ziua de 23 ianuarie 1958.

[2] *Doctor* = „posesor al unor titlur academice"; deci „bărbat învăţat".

[1] Iată textul scrisorii *[Acta Tomiciana,* XIV, Posnan, 1532, p. 203; v. Şerban Papacost *cp. cit.):* (Ex litteris Nicolai Pfluger).

Dives quidam doctor ex Walachia, vir canus, qui non germanice, sed latine et polon loquitur, venit Wittembergam, ut videat audiatque Martinum Lutherum, vulţque quatt Evanghelia et Paulum *m* lingua walathicâ/ polonicâque et ţetathonicaexcifdi cuiraref quasi C coviae in Universitate tarn eruditi doctores non sinţ. Miror ţamen senem doctorem sic infatu a 'seduc-fore istfo et tăm lon^e ex suâ provincia WittemDergarri evocări. r. \ *

Datum feria 2 post Laetare 1532.. , ...

(în traducerea românească de^ I. Fischer şi" Vlad.'Iliescuj:'

Un învăţat bogat din Moldova, bărbat în vîrstă, care nu vorbeşte nemţeşte, ci latine şi polona, a sosit la Wittemberg ca să-1 vadă şi să-1 audieze pe Martin Luther şi vrea să în jească de tipărirea celor patru Evanghelii şi a (epistolelor) lui Pavel în limba română, polon germană, ca şi cum în Universitatea din Cracovia n-ar exista învăţaţi a/tît de erudiţia Mă-mi un învăţat bătrin s-a lăsat într-atît ademenit-de.seducătorul acela (=:Martin Lutjţ L^ţjjşin de atît de departe, din provincia lui, la, Wittemberg. Dat Iar 11 martie 1532-, ,., ,4,

[2] V. mai sus, p. 433. După ce majoritatea cercetătorilor au adoptat părerea lui N. Ior că traducerile «rotacizante» datează diri ă doua jumătate; a secolului al %V-lea, ca *vă* propagandei husite, aceiaşi Cercetători şi-aii schimbat părerea, adoptînd datarea dirt pri jumătate a secolului- al- XVI-lea- feub influenţa reformei lui Luther {v. *op-.; citi,* p; 470 p. 644 Ş.U.). . ; : - . . •. . .. ; ,

în timpul din urmă, însă, mai mulţi cercetători au revenit la datarea din secolul al XV- şi la propaganda husită. V. V. F. Şişmârev, *Romanskie jazyhi juznovostocinoj Evropy> i naciona iazyh Moldavskbj* S.S.R/în *Vopr'os. jazi* 1952, nr: 1, p. 98; D.' Macrea, LR, III; 1954, hr p. 11— 12 şi P. P. Panaitescu; în *Viaţa feudală în Ţară Românească şi Moldova,* Bucureşti, 1 p. 511.

[3] Karl Kurt Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honterus,* Hermannstadt Miinchen, 1935, p. 75; pentru Reforma în Transilvania, v. mai sus, p. 434 ş.u. .

[4] Şerban Papacostea, *op. cit.* şi Drăganu, în *Hist. litt. Transylv.,* p. 36 ş.u. Drăga datează primele traduceri româneşti din anii de domnie ai lui Despot Vodă (1561—1563) Moldova. Activitatea reformată în Moldova, sub acest domn, a fost într-adevăr intensă, după cum am arătat mai sus, p. 672 ş.u., datarea propusă de Drăganu se loveşte de faptu în 1561 cărţile de slujbă fuseseră de mult trădase în româneşte, iar unele din ele tipărit Coresi, care îşi începe activitatea tipografică în 1559.

[5] Localizarea traducerilor rotacizante în Maramureş şi în nordul Transilvaniei a fost ţinută de N. Iorga, în 1904, în *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688* (p. 19

următori: «Particularitățile dialectale, precum şi arhaismele caracteristice pentru cele mai vechi manuscrise româneşti, vin din Moldova secolului al XVI-lea, odată cu rotacismul, şi se pot explica astfel »

Motivele pentru care această explicație nu poate fi admisă sînt următoarele: traducerile aşa-zise « rotacizante » au o limbă cu puternice particularități dialectale, care nu se regăsesc decît izolat, în Moldova, în secolul al XVI-lea. Rotacismul, de exemplu, apare numai sporadic, în Moldova, în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, pe cînd în textele maramureşene el este un fenomen general[2]. Nici particularitățile de vocabular ale primelor traduceri româneşti nu ar putea să fie localizate în Moldova[3].

Iată motivele pentru care socotim că traducerile aşa-zise « rotacizante » nu pot fi localizate în Moldova, ci în regiunile arătate din Transilvania.

Aceste considerente ne duc în mod firesc la concluzia că în prima jumătate a secolului al XVI-lea au existat mai multe centre româneşti reformate, In Ardeal şi în Moldova, unde s-au tradus cărțile de slujbă în româneşte[4]. Concluzia noastră e justificată de informațiile pe care le avem despre puterea curentului reformator şi zelul aderenților la noua credință, atestate de izvoarele contemporane.

E de nădăjduit că noi descoperiri în arhivele locale vor aduce materiale prețioase pentru lămurirea problemelor pe care le-am evocat în rîndurile de mai sus.

(LR, VII, 1958, p. 20-22)

DESPRE DATA PRIMELOR TRADUCERI ROMÂNEŞTI DE CĂRȚI RELIGIOASE ŞI DESPRE CURENTELE CULTURALE DIN SECOLUL AL XVI-LEA[5]

în lucrarea sa începuturile scrisului în limba română[6], P. P. Panaitescu îşi propune să arate că primele traduceri româneşti de cărți religioase au fost efectuate la începutul secolului al XVI-lea, între 1500 şi 1515. El consideră ca un fapt cîştigat pentru ştiință localizarea traducerilor în Maramureş (p. 124—126). în privința curentului cultural care a determinat aceste traduceri, P. P. Panaitescu socoteşte că ele sînt datorate unui curent intern, iar în privința activității tipografice a lui Coresi, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, că forțele interne locale, concentrate în jurul Bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, ar fi la originea acestui curent de tipărire a traducerilor în limba română. Reforma lui Luther nu ar fi dat impulsul

[1] *Op. cit.,* p. 40.

[2] V. mai sus, p. 474 — 477.

[3] V. mai sus, p. 431.

[4] Vezi expunerile noastre din 1921 şi 1923—1924, reproduse în ML, p. 541 şi 544—546.

[5] Pentru *Catehismul luteran românesc,* v. expunerea şi ediția versiunii Marțian, în ML, p. 528 — 552, precum şi ediția lui I. Crăciun, *Catechismul românesc din 1544] urmat de celelalte catechisme româno-luterane, Bîrseanu, Sturdzan şi Marțian,* Sibiu — Cluj, 1945—1946.

[6] în *Studii si materiale de istorie medie,* IV, 1960, p. 117—189.

traducerii nici în nordul, nici în sudul Ardealului, ci a constituit numai exemplu» (p. 160)[1] pentru curentul românesc.

întreagă această teorie, expusă de noi în mod succint în rîndurile de şus, e bazată pe două argumente.

1. data *Psaltirii Hurmuzaki* si

2. lectura datei din criptograma *Psaltirii Scheiene.*

Psaltirea Hurmuzaki ar putea fi datată luîndu-se drept criteriu filigra hîrtiei acestui manuscris: această hîrtie, fabricată la Veneția şi avînd d filigran o ancoră, apare în manuscrise slave din țările româneşti între 150 1528. *Psaltirea Hurmuzaki* ar-data aşadar, din anii 1500—1515 (p. 129-—

Autorul omite însă să arate că, acest criteriu de datare este cu t aproximativ.

Nu avem nici o siguranță că stocul de hîrtie nu a fost întrebuința mai tîrziu de 1528. La această nesiguranță se adaugă faptul că filigra hîrtiei *Psaltirii Hurmuzaki* nu corespunde *exact* cu cel datat, cu care comparat, astfel că nu putem pune nici o bază pe acest criteriu de dat

Al doilea argument este integral nevalabil, întrucît, după cum am tat şi altădată, partea din criptograma *Psaltirii Scheiene,* care ar putea prinde dat?., este, ca şi restul criptogramei, copiată sau scrisă de o mînă dibace, întrucît mai multe litere sînt deformate. Din această cauză, criptogramei a fost citită, pînă în prezent, în cinci feluri[2]: 1482, 1514, 1 1575, 1585, fără ca să putem stabili cu certitudine care din aceste lec este cea mai bună.

Lipsită, prin urmare, de o bază certă, care ar fi dat întregului edi un fundament absolut necesar, argumentarea lui P. P. Panaitescu at în vid.

Ne-am aşteptat ca autorul să aducă probe documentare pentru afi țiile sale care urmează. Constatăm, însă, că el nu aduce *nici o probă* să confirme cît de cît afirmațiile sale privitoare la existența unui cu intern de traducere în româneşte a cărților noastre religioase, în Maram la sfîrşitul secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea.

Această carență a administrării probei caracterizează întreaga e nere, astfel încît lucrarea de care ne ocupăm apare ca o înşirare de afi ții, din care nici una nu e demonstrată.

Fireşte că, în astfel de condiții, tezele susținute de autor sînt în î gime nefundate.

Conflictul dintre «biserica autonomă feudală, stăpînită de cneji» Maramureş şi « episcopia slavonă », evocat de autor (p. 140 şi 145), nu stituie, desigur, o probă, ci numai o ipoteză, care ar trebui confirmată prin documentație certă. în lipsa probei, afirmația rămîne deci nevala Şi la fel, afirmația următoare, care apare ca un simplu postulat: «Pent afirma autonomia deplină a bisericii şi mai ales față de secarea izvor de procurare a manuscriselor slave, s-a recurs la introducerea limbii ro în biserică» (p. 145).

[1] *Op. cit.:* «Influențele externe trebuiesc privite ca elemente auxiliare, care au ajuta sau îndruma izbînda limbii române, dar nicidecum s-o determine sau să deție iniț schimbării de cultură » (p. 118). Şi în alt loc: « în luteranism s-a aflat un exemplu, dova aşa ceva se poate, dar traducerea cărților bisericii în limba poporului nu porneşte de la lute n-a fost impusă dinafară, ci provine din nevoile culturale ale societății româneşti» (p.

[2] V. mai sus, p. 676.

Autorul susține însă cu dreptate că începuturile scrisului în limba română provin din nevoi interne, afirmație pe care am făcut-o noi înşine mai demult, în scrierile noastre (v. mai sus, p. 429).

După părerea noastră, însă, această inițiativă trebuie separată de aceea care a provocat traducerea în româneşte a cărților religioase. Autorul afirmă că, în statul feudal, în anumite împrejurări pe care le-am amintit mai sus, traducerea cărților de cult a putut să fie provocată de necesități interne. Desigur că nu se poate nega necesitatea pentru preoții români, slabi cunoscători ai limbii slavone, de a poseda traduceri ale cărților de slujbă.

Sînt probe, pe care P. P. Panaitescu nu a reuşit să le anul ze, că Reforma lui Luther stă la baza mişcării de traducere a cărților religioase în româneşte în prima şi în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

în primul rînd, prezența *Catehismului luteran* printre cărțile traduse în nordul Ardealului-Maramureş şi faptul că *acelaşi Catehism* este prima carte românească tipărită de Coresi, în 1559[1].

Există trei exemplare cunoscute astăzi din traducerea românească a *Catehismului luteran:* o versiune copiată în *Codex Sturdzanus,* o a doua, care constituie ediția lui Coresi, şi o a treia, versiunea manuscrisă care a aparținut lui Iul. Marțian, şi care este o copie din secolul al XVII-lea.

Cercetările au arătat că avem de-a face cu o *singură* traducere românească, făcută în nordul Ardealului-Maramureş şi păstrată în cele trei copii diferite amintite, şi că versiunea originală, de'care versiunea cea mai apropiată, din punct de vedere al limbii, este cea din manuscrisul Marțian, era rotacizantă.

Prezența *Catehismului luteran* printre primele traduceri româneşti de cărți religioase constituia însă o gravă piedică pentru teoria lui P. P. Panaitescu, care exclude Reforma de la originea curentului de traduceri în limba română.

De aceea, el a căutat să arate că versiunea Marțian este o copie de pe tipăritura lui Coresi (p. 170), şi că, prin urmare, *Catehismul luteran* nu a figurat printre primele traduceri româneşti de cărți religioase.

[1] P. P. Panaitescu susține că acest *Catehism (întrebare creştinească)* a fost tipărit de Coresi nu în 1559, ci în 1561. In prefața acestei cărți, Coresi spune: « şi *scoasem* sfînta evanghelie »; a *scoate* înseamnă, după P. P. Panaitescu, *a publica* (p. 168). *Evangheliarul* lui Coresi datează din 1560— 1561; prin urmare, *Catehismul* ar fi posterior acestei tipărituri şi ar data din 1561, nu din 1559, cum s-a crezut pînă acum, şi nu ar mai constitui prima tipăritură a lui Coresi.

Data 1559 provine din interpretarea unei însemnări dintr-o cronică săsească, scrisă la Braşov, în care ni se spune că la 12 martie 1559 Hans Benkner, judele Braşovului, dimpreună cu cedalți senatori, a reformat biserica românilor şi a pus să li se citească *Catehismul* în româneşte (ML, p. 529—530). în 1559, *Catehismul* era deci tradus şi, după părerea noastră, *tipărit.*

într-adevăr, în cărțile tipărite de diaconul Coresi, *a scoate* are sensul de „a traduce", iar pentru *a tipări* se întrebuințează chiar acest termen.

Citatele care urmează dovedesc aceasta:

« Şi cu voia tuturor acestora... noi o deadem lu Coresi diaconul... de o *scoase* (= traduse) din limba sîrbească pre limba românească » (p. 6). Din « prefața »la aceeaşi lucrare: « şi cu ajutorul lui Dumnezeu *tipărită* această sfîntă carte... jâluii şi ded (= dădui) de le *tipării» (op. cit.,* p. 1). în epilogul *Cazaniei* din 1564: *am scos de am tipărit (*= am tradus de am tipărit)..., *şi am scris cu tipariul* (= a tipări; Bianu-Hodoş, BRV, I, p. 51), *scrisu-v-am aceste Psaltirii cu otveat,* de-am scos den Psaltirea sîrbească (= am tradus; epilogul *Psaltirii* slavo-române din 1577, Bianu-Hodoş, *op. cit.,* p. 64).

In consecință, în prefața *Catehismului,* amintită mai sus, Coresi anunță că a *tradus Evangheliarul,* care s-a tipărit în anul următor. Prin urmare, data 1559, de tipărire a *Catehismului,* poate fi menținută.

* Dar argumentele sale sînt nevalabile, după cum se va vedea numaidec

Există trei omisiuni, în versiunea lui Coresi, care nu se află în versiun Marțian. De unde vine textul mai complet din această versiune?

P.P. Panaitescu socoteşte că textul complet constituie *adaosuri* a copistului versiunii Marțian (p. 170).

Realitatea este însă alta.

Manuscrisul Marțian ni se înfățişează ca un text copiat de un copi incult, care introduce greşeli grosolane în copia sa (cf. ML, p. 533).

Ca teoria lui P. P. Panaitescu să fie justă, ar fi trebuit ca versiunea d manuscrisul Marțian să fi fost copiată de un copist zelos, care a introdu rotacismul în textul pe care îl copia şi a avut grijă să completeze unele l cune din text.[1]

Cum însă lucrurile nu stau astfel, trebuie să conchidem că explicaț lui P. P. Panaitescu nu este justă; textul complet din'manuscrisul Marți provine de la originalul copiat, care cuprindea pasajele întregi, iar omisiuni din ediția lui Coresi sînt datorate neglijențe^ tipografilor.

Examinarea textelor, pe care le reproducem aici mai jos, confirmă co cluzia noastră.

Catehismul Marțian, ed. Crăciun (textul subliniat lipseşte în versiune lui Coresi şi în cea din *Codex Sturdzanus,* copiată pe ediția Coresi, v. ediț critică din ML, p. 548—550), p. 132: « cum sînt tocmealele lui Hristos să acela om *cire* (= cine) *crede în Hristos,* erta-i-se vor păcata lor ».

p. 133: «că nevinovat nu veri fi, *şi Vererea* (= Vinerea) sa *cinsteşti iaste răstignitul lu Isus Hristos.* A treia: *sărbeadză dumereca şi praznic cele dumnezeeştile.* A patra... »

p. 135: «sfînt numele al lui *Hristos* pre ajutor să-1 chemăm ».

în consecință, părerea lui P. P. Panaitescu că versiunea din manuscris Marțian e copiată de pe ediția Coresi e nefundată

•

Un alt indiciu al propagandei reformate este prezența lui *filioque. Psaltirea Scheiană.* Am arătat mai sus, cu suficiente argumente, că ace adaos provine dintr-o carte luterană (v. mai sus, p. 670 ş.u.).

Considerațiile lui P. P. Panaitescu că « filioque » într-o carte ortodoxă fi o probă a « supremației bisericii catolice asupra celei maramureşene, 1494 » (p. 146) nu e de natură a modifica explicația noastră, întrucît constituie o simplă presupunere, pe cînd afirmația noastră se bazează pe fap controlate ştiințific.

(LR, X, 1961, p. 241-245)

DESPRE BAZELE LIMBII ROMANE LITERARE

în timpul din urmă s-au ridicat obiecții împotriva tezei după care s dialectul muntean ar forma baza limbii române literare, începînd din se lul al XVI-lea. G. Istrate, pornind de la afirmația că diaconul Coresi, ve la Braşov de la Tîrgovişte, nu ar fi participat la traducerea cărților ron

[1] Asupra posibilității introducerii rotacismului într-un text nerotacizant, v. observa noastre de mai sus, p. 474.

neşti pe care le-a tipărit, elimină subdialectul muntean din discuţie şi îi substituie graiul din regiunea Braşov-Orăştie \

Argumentarea lui Istrate este însă deficientă.

Istrate pleacă de la o presupunere nedemonstrabilă: aceea că diaconul Coresi nu ar fi participat la traducerea cărţilor pe care le-a tipărit.

într-adevăr, ştirile privitoare la activitatea diaconului Coresi sînt, după cum se stie, cu totul sumare. în această stare a lucrurilor, afirmaţia că diaconul Coresi a participat sau nu la revizuirea traducerilor maramureşene, pe care le-a tipărit, sau la traducerea versiunilor din *Cazania* I şi a Il-a, este gratuită. De aceea, socotim că nu se poate trage nici un argument, pro sau contra, din astfel de consideraţii.

Istrate nu a văzut însă că referinţa la Coresi este inutilă, întrucît toţi cercetătorii sînt de acord că nu există astăzi, şi nu a existat în secolul al XVI-lea, un subdialect al sudului Transilvaniei, sudul Transilvaniei fiind grupat, din punct de vedere lingvistic, cu teritoriul Munteniei vecin[2].

întrucît sudul Ardealului şi, deci, inclusiv regiunea Braşov, aparţine grupului de graiuri munteneşti, este evident că toate cărţile tipărite de Coresi şi de ucenicii săi sînt o mărturie a subdialectului din Muntenia.

Această concluzie reiese, dealtfel, din chiar hărţile elaborate de Istrate, în care graiurile actuale din sudul Transilvaniei apar grupate cu cele din Muntenia.

Astfel, constatăm că au suferit acelaşi tratament *b* din *bărbi, m* în *mi-a, p* nepalatalizat în *piele, copil, piere, v* nepalatalizat în *vin* şi *m* nepalatalizat în *miros,* pe un teritoriu care cuprinde Ţara Românească, în întregime sau în parte (regiunea de nord), precum şi sudul Transilvaniei, inclusiv regiunea Braşov[3].

în privinţa vocabularului cărţilor tipărite de Coresi, am arătat mai demult că diaconul Coresi, împreună cu colaboratorii săi, a eliminat din textul pe care 1-a tipărit termenii care nu aveau circulaţie în sudul Transilvaniei sau termenii mai puţin cunoscuţi. Dar e de presupus, şi cercetările au probat-o, că unii termeni din nord au pătruns în tipăriturile lui Coresi[4].

Şt. Pasca a arătat că unii termeni din traducerile maramureşene, înlocuiţi de Coresi (astfel, *arîră,* CV, 93/12, înlocuit la Coresi, *Pr axial,* prin *năsip,* Fapt. Ap., 27, 39, *mită,* CV. 64/3, la Coresi, Id., *vamă,* Fapt. Ap., 24, 26 sau *oajde,* CV, 44/2, la Coresi, *Id., fmiile,* Fapt. Ap., 22, 25) figurează, totuşi,

[1] G. Istrate, *Originea şi dezvoltarea limbii române literare,* în *Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» din Iaşi,* serie nouă, t. III, 1957, p. 77—96; Id., *Originea limbii române literare; noi contribuţii,* în *loc. cit.,* t. VI, 1960, p. 67—78: « Am combătut punctul de vedere al celor care plasează primele noastre tipărituri în zona Tîrgovişte—Braşov, din motivul că diaconul Coresi nu era şi traducătorul cărţilor pe care le-a tipărit, ci numai tipograf» (p. 67—68).

[2] E. Petrovici, *Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român,* în LR, III, 1954, p. 5— 17: « Ardealul nu are... un « dialect » al său propriu, ci sudul acestei provincii merge — din punct de vedere dialectal — cu Muntenia» (p. 7); Id., *Baza dialectală a limbii noastre naţionale,* în LR, IX, 1960, 5, p. 60—78. Din hărţile dialectale care întovărăşesc expunerea, menţionăm pe acele în care aria din Muntenia cuprinde Braşovul şi împrejurimile lui; h. 4: *rinichi',* h. 6: *ei spune;* h. 7: *bea;* h. 8: *văz;* h. 9: *mă tunz;* h. 12: *'ginere;* h. 14: *pisică;* h. 15: *zăpadă;* h. 16: *porumb.* V. şi R. Todoran, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne,* în LR, V, 1956, 2, p. 38—50. Pe hărţile dialectale 1,2 şi 3, reprocuse de autor, se poate constata că Ţara Românească şi sudul Transilvaniei formează o singură arie. Id.. *Noi particularităţi ale subdialectelor dacoromâne,* în CL, VI, 1961, p. 43—73: dialectul din sud-estul Transilvaniei formează grup cu cel din Muntenia. « Statistic vorbind, particularităţile subdialectului muntean pătrunse în limba literară sînt mult mai numeroase decît cele provenite din subdialectul moldovean... La baza limbii noastre literare naţionale se găseşte subdialectul de sud (muntean) » (p. 71). V. şi I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române,* Bucureşti, 1961, p. 74-75 şi h. (fig. 9)'.

[3] G. Istrate, *Originea limbii române literare; noi contribuţii,* în *loc. cit.*

[4] V. mai sus, p. 667—668.

în vocabularul din nord *(nisip,* CV, 94/6, *vamă,* CV, 162/9 si *fu-trea* «funia CV, 92/1—2, *fu+rile,* CV, 94/2) *K*

Această constatare nu infirmă, însă, afirmaţia noastră de mai sus. Ma întîi, pentru că ar fi trebuit probat inversul, anume că *arină, mită* şi *oajdă,* c să luăm exemplele citate de Pasca, sînt termeni curenţi în sudul Ardealului ceea ce nu e cazul. Apoi, pentru că termenii atestaţi şi în nord apar numa o dată, de două sau.de trei ori, în sud, după cum dovedeşte comparaţia car urmează:

CV	Coresi, Pr.
sămânţă	*ruda* I Petr., 2, 9
146/li	*sămânţă* Iac. 1, 1
prăvi	*căuta* Iac. 2, 1
97/4 etc.	*previre* 19, 29
pâ^rătari	*chip* I Petr., 5, 9
164/2	*pănâtaţi* Iac. 4, 9
felelui	*răspuns* Fapt. Ap. 22,
59/12-13	*feleluit* Fapt. Ap., 20,

în sfîrşit, constatarea la care ne-am referit nu infirmă afirmaţia noastră pentru că înlocuirea termenilor, chiar dacă termenii sînt cunoscuţi în sud dovedeşte totuşi o preferinţă.

Aşadar, unii termeni din nord au pătruns în tipăriturile lui Coresi pri traducerile maramureşene pe care Coresi şi colaboratorii săi le-au avut l îndemînă. Neatestarea în tipăriturile lui Coresi a unor termeni, ca, de exemplu *arină, mită* sau *oajde* (pl.) dovedeşte că aceşti termeni caracterizau graiuril din nordul teritoriului dacoromân.

în concluzie, vom spune că afirmaţia că dialectul muntean formeaz baza limbii noastre literare, începînd cu secolul al XVI-lea, se dovedeşt perfect întemeiată.

(SCL, XV, 1964, p. 423-425)

RAPORTUL DINTRE VERSIUNEA ROMÂNEASCĂ DIN *CODICELE VORONEŢEAN* ŞI VERSIUNEA DIN *APOSTOLUL* LUI CORESI

în privinţa raportului dintre versiunea românească din *Codicele Voroneţean* şi versiunea din *Apostolul* lui Coresi există două păreri: N. Iorga (Istori literaturii religioase a românilor pînă la 1688, Bucureşti, 1904)[2] şi N. Drăganu (Morf.)[3] sînt de părere că în amîndouă textele avem de-a face cu aceeaş versiune românească, pe cînd Gr. Creţu (întîiul Praxiu sau Apostol româ nesc, tipărit în 1570, în RIAF, an. III, vol. V, 1895, p. 29—57) susţine c *Apostolul* lui Coresi nu are nici un raport cu vreo altă traducere a *Apostolulu* anterioară sau posterioară (p. 47).

[1] Şt. Pasca, *Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc,* în CL, II (1957), p. 56— 5

[2] « Dacă se va descoperi... vreodată... un volum întreg din « Apostolul» de la 1563, se v putea încredinţa oricine că *peste tot* diaconul n-a făcut decît să lucreze în slovă de tipar u Praxiu întrucîtva ca acela de la Voroneţ » (p. 25). «Apostolul sau Praxiul lui Coresi ni s- păstrat numai într-o formă foarte necompletă. Din ce avem, se vede însă că diaconul n-a făcu alta decît să reproducă vechiul manuscript al traducerii husite» (p. 74).

[3] « Din comparaţia textului lui Coresi cu cel al *Codiceîui Voroneţean,* se vede că deşi est vorba de acelaşi text, cel al *Codiceîui Voroneţean* este o copie mai nouă» (p. 48).

Comparația diritre cele două versiuni ne permite sâ ajungem la concluziile următoare:

1. Coresi a avut la îndemînă o versiune românească asemănătoare cu cea cunoscuta sub numele *de Codicele Voronețean.* Aceasta o dovedesc coincidentele dintre cele două versiuni, cam 70—80% din totalul textului cuprins în CV. '

2. Coresi a colaționat însă textul românesc cu cel slav și, în multe locuri, a dat o traducere mai apropiată de textul slav decît versiunea din CV.

TEXTE IDENTICE

I

Pentru lămurirea cititorului, vom reproduce cîteva pasaje, în care versiunea românească e identică în cele dotiă cărți.

Ap. Cor.	CV
Act., XIX, 6—7: grăia intru limbi și prorocia. Era de toți bărbații ca la doisprăzece.	III, 3—5: grăia întru limbi și prorocia. Era de toți bărbați ca păinră la ,12.
Act., XIX., 11: e sile nu proaste fece dumnezeu cu mâinile lui Pavel.	ÎV, 6—7: sile nu proaste făcea dumnedzeu Cu inărule lu Pavelu.
Act., XX, 29—30: intra-vor lupi grei întru voi, ce nu vor cruța turma. Și deîntru voi. înșivă scula-se-vor bărbați grăind răzvrătit, cum să-și tragă ucenicii pe urmă-și.	XXI, 12—XXII, 4: întra-voru lupi grei întru voi, cei ce nu voru cruța turma. Și dintru voi înșiși sculase-voru bărbați cei ce voru grăi răsvretitu, cum se tragă ucenici pre urma sa.
Act., XXII, 13—14: și eu întru acela cas căutai sprinsul. E elu-mi zise: dumnezeu părinților noștri vrut-au să-i înțelegeți vrerea lui.	XL, 13—XLI, 2: și eu întra-acela ceas căutai spr-insu. Deci elu-mi dzise: dumnedzeul părințiloru noștri vru să înțelegeți vrerea lui.
Act., XX:VII 13-14: suflă,austru, păru-le pre voia sa că Vor nenieri/Luară vetri-lele, vitieră «în Crit.* ; •' / '/ j • '	_ I*XXXVI„ 10—13: suflă.,austrul„ părea-lă că vbia *sâ -voru nemuri. Deci luară : - vetrila și veînreră întru Critu. ••,
Iac. I, 25: Ce făcătoriul lucrului, acela'., ferecatu e întru faptele sale fi-va.	CXV, 8—10: ce făcătoriu lucrului, acela ierecatu intru facirile sale fi-va.
Iac, II, 17—23: așa și credința, să lucru nu avure, moarta iaste de sine-ș. Că zice neștine: tu.credință ai, și eu. lucru am, arată-mi credința ta de lucrul tău, și eu ție arăta-voi credința mea de lucrul mieu. Tu crezi că dumnezeu mral iaste, bine faci, și dracii cred și spământă-se. Veri să înțelegi, o, ome deșarte,că credința fără lucru moartă iaste? Avraam părintele nostru, au nu de lucru se dereptă, că înălță Isac fiul său spre juînghiiare întru altar? Vezi credința ajutoriu iaste lucrului, și de lucru sfrășaște-se credința.	CXX, 4—CXXI, 7: așa și credință, se nu avUre lucru,, moartă iaste de si^re. Ce '• gice nești^re, tu credi^nță, ai, fară eu lucru amu, arată-mi creditnța ta di^ lucrurele tale, și eu voiu arăta ție di.]\ lucrurele mele credi^\nța mea. Tu crezi, că dumnezeu unul iaste, bi^re' faci, și dracii ^\că credu și se înglodzescu. Ome deșarte, veri se înțelegi, că credi^nța fărălu(cru) moartă iaste? Avraam, părintele nostru, au nu de lucru defepta-se, că grăită Isacu fiiul său spre giu^ghietoriu ? Vedzi credi^nța agiută lucrureloru lui, și de lucru se sfrășaște credi^vnța.
Iac, V, 16: ispovediți-vă amu unul alăltui de păc'ate-vă, și vă rugați unul derept ' alalt cum vă vindecați.	CXXXV, 1—4: ispovediți-vă unul alăltului greșalele și vă rugați unu drept alaltu, cum se vindecați-vă.
I Petru, I, 10—11: cei de ce a voastră bunătate prorocîră, ispitiți cumu sau ce vreme ivi-se într-însii duhul lui Hristos.	CXL, 10—13: cei ce de a voastră bu^rătate prorocîră, ispitindu, cum sau în ca(re) vreme iviia întru ei, duhul lu Hs.

EXPRESII LA FEL ÎN TEXTUL LUI CORESI ȘI ÎN CODICELE VORONEȚEAN, CARE NU POT FI DATORATE HAZARDULUI

Act.. XVIII, 18. Coresi	\Pavel *încă lăcui zile pînă la voe-și.*
CV, I, 14-11, 1	: *Pavel încă lăcui dzile pă^vâ la voe.* _ .. ,
Act., XIX, 6-7. Coresi	: *Grăia întru limbi și prorocia. Era de toți bărbații'cd la doisp zece.*
CV. III, 3-5	: *Grăia întru limbi și prorociia. Era de toți bărbații ca păinră ta*
Act., XIX, 11. Coresi	: *E sile nu'proaste fece dumnezeu cu mănule lu Pavelu.*
CV, IV, 6-7	: *sile nu proaste făcea dumnedzeu cu măruțe lu Pavelu.*
Act., XIX, 16. Coresi	: *Și sări spr-inșii omul ce era într-în sul duhul hitlen șiînvăW cu*
CV, V, 11-13	: *și sări spre ei omulu cela ce era întru elu duhul hiclenu.*
Act.. XIX, 23. Coresi	: *Fu în vremile acele voroavă nu puțină de cale.*
CV, VII, 12-14.	*i Fu în vremea aca v'oroavanu puțină de cale.*
Act., XIX, 34. Coresi	: *glas fu unul de la toți.*
CV, XI, 8-9	*:' urul glas fu de la toții*
Act., XX, 13. Coresi	*'.'așa amu'era zis, vre însuși pedestru a merge.*
CV, XVII. 6-7	: *că așa era dzis, și vre însuși pedestru se meargă.* .
Act., XXI, 23 - 24. Coresi	: *sînt la noi bărbați patru, rugăciuni au de sine,* .>. .
CV, XXX, 10-12	: *săntu la noi patru bărbați, rugăciuni au de si^re.*
Act., XXIII, 26. Coresi	*\și scrise tremetere, aibând acest chip.*
CV, LIV, 3-5	: *și scrise carte aibându acesta chipu.*
Act. XXIV, 24. Coresi	: *și auziră el de ce întru Hs. Is. credință.*
CV, LXIII, 9-11	: *și audzi ele de credi^nța ace ce e întru Hs. Is.*
Act., XXV, 10. Coresi	*:-io mi se cade județ a priimi.* . '
cy, LVII, 4-5	: *iuo mi se. cade giudețu a pfeemi.* • • - v
Act., XXV, 21^22. Coresi	: *Agripâ zise aciia către Fist, vrere-aș și wsumi acel om să l a*
CV, LXX, 13-14-LXXI, 1	*': și dzise Agripu către Fistu: vrere-ași au însumi se'audzii.*

CORESI A COLAȚIONAT VERSIUNEA ROMÂNEASCĂ CU VERSIUNEA SLAVĂ SI A DAT O TRADUCERE MAI APROPIATĂ DE TEXTUL SLAV[1]

Act., XIX, 18. Coresi	: și spune *delete* sale.
CV, VI, 9	: și spuindu *lucrurele* sale.
Tenora	: i skazoste *dela* svoa.
Act., XIX. 35. Coresi	: și *Diopetovi.*
CV, XII, 3-4	: și lu* *Diopetu.*
Tenora	: i *Diopetove.*
Act., XX, 1. Coresi	: eși *a se duce.*
CV, XIV, 1	: eși *se mergă.*
Tenora	: izyde *Ui.*
Act., XX, 7. Coresi	: *a frânge* pâine.
CV, XV, 10	: *se frângă păJ^re.*
Tenora	: *prelomiti* xlebi.
Act., XX, 14. Coresi	: pedestru a *merge.*
CV, XVII, 7	: pedestru *se m&rgă.*
Tenora	: pesi *Ui.*
Act., XXI, 37. Coresi	: doarâ-mi iaste vremA *a grăi* cătrâ tine
CV, XXXV, 9-10	: se-mi iaste vreme *se grâescu* cătrе ti^\re.
Biblia	: aste le"ti" mi estî *glagolati* ct'o tebe.
Act., XXII, 26. Coresi	: deca auzi sutașui, *posiâmpi* cătrâ miiari.
CV, XLIV, 7-8	: audzi sutașui și se *apropie* cătră miiașul.
Biblia	: slysavu ze sotnikii, *pristupi* ku tysescniku.
Act., XXV, 22. Coresi	: vrere-aș și însumi *acel om* să-1 auz.
CV, LXX, 14-LXXI, 1	: vrere-aș eu însumi se audzu.
Biblia	: xotelu byxu i *samu celoveka* sego slysati.
Act., XXVII, 3. Coresi	: zise cătrâ alții să meargî... prileji a *nemeri.*

[1] Pentru comparație am utilizat fragmentele publicate de Tenora, p. 145ș.u., completate versiunea slavă din *Biblia, sireci knighi sviascennogo pisanija vethago novago zaveta,* Moscova, 198

CV, LXXXIII, 12-14	: dzise către soţie ce era mersi prilejire *se-i nemerească.*
Biblia	: v povele ku drugomii sedsu prilezanie *uluciti.*
Act., XXVII, 20. Coresi	: *de ce a ne mântui* noao.
CV, LXXXVIII, 8-9	: cum *se ne măntuimu* noi.
Biblia	: eze *spasti se* namii.
Act., XXVII, 32. Coresi	: şi se lăsară iale *a cădea.*
CV, XCII, 2-3	: şi lăsară ia *se cadzâ.*
Biblia	: i ostavisa ju *otpaşti.*
I Petru, I, 13. Coresi	: *deci* încingeţi-vă *mijloacele* cugetelor voastre.
CV, CXLI, 9-10	: *deci* încingeţi-vă *maţele* cugeteloru voastre.
Biblia	: preposavse *cresta* pomyslenie vasego. Coresi dă o traducere mai exactă, căci *maţ* are sensul de « intestin » şi, de aici, «coardă de instrument muzical»; v. sl. *cresla* «regiunea lombară a corpului uman» (cf. Densusianu, H.d.l.r. II, p. 455; ed. rom. p. 289); în traducerea Pr. V Radu şi Gala Galaction (Bucureşti, 1939); pentru aceea, încingînd *mijloacele* cugetului vostru[1].

(în „Anexa" volumului *Limba română în secolele al XIII-lea al XVI-lea* Bucureşti 1956, p. 204-208).

* *

II

Stabilirea raportului dintre versiunile româneşti ale *Apostolului* din *Codicele Voroneţean* (CV) şi din *Apostolul* diaconului Coresi (Ap. Cor.) a stîrnit păreri contradictorii: dacă pentru unii cercetători versiunile sînt identice, pentru alţii ele sînt în întregime diferite şi nu se poate stabili nici un raport de filiaţie între ele.

Ne-am pronunţat pentru prima părere[2], redată schematic în modul următor:

Traducere românească a *Apostolului* slav

copie CV — copie Ap. Cor.

Şt. Pasca se pronunţă pentru a doua părere, după un studiu amănunţit al celor două versiuni ale *Apostolului*[3], la care se adaugă o a treia, cuprinsă în *Codicele* M. Gaster (Cod. Gaster)[4].

Deci:

Traducere românească a *Apostolului* slav

CV Ap. Cor. — Cod. Gaster

Din capul locului, trebuie să stabilim de ce mijloace dispunem pentru a ajunge la o concluzie indiscutabilă în problema care ne preocupă.

[1] O serie de exemple sînt înşirate în studiul nostru : *Lexicul Apoştalului lui Coresi comparat cu al Codiceîui Voroneţean,* ML, p. 589 ş.u., v. mai sus, p. 667.

[2] V. mai sus, p. 683 ş.u.

[3] Şt. Pasca, *Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc,* în CL II 1957 p. 47-95.

[4] *Faptele Apostolilor* (Codex Gaster no. 93), text publicat după *Evangheliarul din Londra* (1574), copia lui Radu din Mănicești, de M. Gaster (cu titlu greşit: *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561,* prelucrat de Dr. M. Gaster, Bucureşti, 1929).

Critica textelor are la îndemînă cîteva criterii, pentru a dovedi că două versiuni ale aceluiaşi text sînt în strînsă dependenţă unul de altul şi că ele derivă dintr-un prototip comun sau că reprezintă două versiuni independente ale aceluiaşi text.

Aceste criterii sînt următoarele:

1. Versiunile cuprind omisiuni sau greşeli în comun, care nu pot fi datorate hazardului şi figttrau, prin urmare, în prototipul din care derivă copiile[1].

2. Versiunile sînt identice. Aceste identităţi nu pot fi datorate hazardului, ci numai faptului că versiunile derivă dintr-un prototip comun. Comparaţia cu o traducere independentă a aceluiaşi text ne lămureşte asupra valorii absolute a acestui criteriu.

3. Versiunile sînt foarte asemănătoare, fără a fi identice (schimbări de cuvinte, intervertiri în ordinea frazei, modificări în flexiunea numelor şi verbelor etc., aduse de copist).

Codicele Voroneţean şi *Apostolul* diaconului Coresi prezintă în comun o serie de omisiuni. Din numărul omisiunilor relevate de I.-A. Candrea în textul CV[2], constatăm că cinci apar şi în textul Ap. Cor. Şt. Pasca reţine numai trei din ele (Act., XIX, 9; XIX, 23; XXVIII, 3),'fără â justifica această limitare. El socoteşte că aceste omisiuni figurau în textul slav de pe care au fost traduse versiunile din CV şi din Ap. Cor.

Explicaţia este neverosimilă, pentru că ea presupune că cei doi traducători, pe care Şt. Pasca îi plasează în două regiuni îndepărtate una de alta, în nordul (CV) şi în sudul Ardealului (Ap. Cor.), au folosit aceeaşi versiune slavă a *Apostolului,* cu omisiunile amintite.

Este însă mult mai verosimilă explicaţia care presupune că cele două versiuni provin dintr-un original comun.

în această privinţă, există un caz asemănător în traducerea *Psaltirii* în româneşte. I.-A. Candrea a arătat *(Ps. Sch.,* I, LXIX ş.u.), cu argumente convingătoare, că există două traduceri independente ale *Psaltirii;* una, din care derivă copiile cunoscute sub numele de *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voroneţeană* şi *Psaltirea lui Coresi* şi alta, care este chiar traducerea originală a textului slav: *Psaltirea Hurmuzaki,* Comparaţia dintre versiunile pe care le-am înşirat se poate face şi în cazul nostru, de o parte cu versiunile din CV şi Ap. Cor., şi de alta cu versiunea din Cod. Gaster. Divergenţele dintre grupul CV-Ap. Cor., de o parte, şi Cod. Gaster, de alta, se explică nu prin faptul că versiunile slave ale *Apostolului* erau diferite, ci prin aceea că traducerile sînt independente.

Şt. Pasca recunoaşte că nu se pot neglija numeroasele „asemănări sau identităţi de exprimare, pe care le întîlnim în diferite pasaje a celor două versiuni" (CV şi Ap. Cor.), dar nu le acordă o semnificaţie deosebită (l.c).

Ţinînd seamă de deosebirile dintre cele două versiuni româneşti, el ajunge la concluzia că cele două versiuni ale *Apostolului* sînt opera unor traducători diferiţi, din regiuni deosebite, care au lucrat independent.

[1] Cf. D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor,* Bucureşti, 1912, p. 48: „dacă într-un manuscris mai recent găsim aceleaşi greşeli, interpolaţii şi lacune, pe care le întîlnim într-unul mai vechi, e evident că manuscrisul recent derivă de la acel mai vechi". Cf. G. Cuendet, *L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gotique, armenienne et vieux slave des Evangiles,* Paris, 1929, p. 2: „divergenţele au o valoare probantă".

[2] Candrea, *Ps. Sch,* I, Bucureşti, 1916, p. LXXXV „confruntînd textul *(CV)* cu versiunea slavă, am constatat numeroase omisiuni provenite desigur dintr-o neglijenţă a copistului"

Concluzia aceasta este unilaterală: dacă există asemănări izbitoare între cele două versiuni, această constatare constituie un fapt care nu poate-fi anulat de existența deosebirilor dintre cele două texte.

Explicația trebuie deci să țină seamă de aceste două realități, care numai la prima vedere par a se exclude.

Soluția, problemei este că diaconul Coresi, sau altcineva, a procedat la o revizuire a textului și a introdus pasaje din altă traducere a *Apostolului* slav, al cărui text era diferit.

Şt. Pasca compară lexicul CV, Ap. Cor., și Cod. Gaster. CV si Ap. Cor. conțin o serie de termeni în comun față de Cod. Gaster, în care apare alt termen. Aceste asemănări confirmă, prin urmare, identitatea versiunilor din CV și Ap. Cor. Faptul că există o altă listă de termeni, în care CV e grupat cu Cod. Gaster, și opus Ap. Cor., nu infirmă prima constatare, ci probează că diaconul Coresi a întrebuințat și o altă versiune *a. Apostolului,* fapt pe care l-am semnalat în cursul expunerii noastre.

Iată o înșirare a termenilor identici din CV și Ap. Cor., în comparație cu Cod. Gaster (după Şt. Pasca, l.c. Am modificat flexiunea unor nume sau verbe, care sînt citate exact în Pasca, l.c.):

CV și Ap. Cor.	Cod. Gaster
cumîndare	*praznic*
fu	*tîmplâ*
gin ăi	*îndoi*
ispită	*năpâstuire*
> *înfrina*	*înzăbăla*
înțelege	*fu la știre*
lîngezi (pl.)	*neputincioși*
mîneștergură	*năframă*
nelegănat	*neclătit*
se păriia	*să price*
pomeni	*aduce aminte*
primi	*dobîndi*
săruta	*închina*
sfîrși	*umple*
spune	*mărturisi*
. *utești*	*mîngîia*
a vie	*a petrece*
vindere	*tămădui*
vită	*dobitoc*
v it este	*lucru prost*

Vom vedea cum trebuie explicate deosebirile dintre cele două versiuni.

\ Iată o înșirare a omisiunilor sau greșelilor îri comun care figurează în CV și în Ap. Cor.:

OMISIUNI ÎN COMUN

CV	Ap. Cor.
3,10—11: i a cuvăntăndu cale (lipsă: domnului) înr intea gloateei.	Act., XIX, 9: rău cuvântând cale înaintea gloatelor.
7,14: de cale lipsă: domnului). Şi Dimitrie.	Act., XIX, 23: de cale. Dimitrie.
12,3: măriei ipsă: dumnedzeej Artemide și lu Diopet .	Act. XIX, 35: mare și Artemide și Diopetovi.
89,9: ceasta n >apte-mi stătu înrainte îngerul (lipsă: la dumnedzeu celuia ce săntu) celui ce-i slujesc, de-mi grăi.	Act,, XXVII, 23: înainte-mi stătu astă noapte aceluia ce eu-i slujesc, îngerul grai.
133,12: că multu iaste milostivii (lipsă: domnului) și eftinu.	Iac, V, 11: că mult milostiv iaste și eftin.

O serie de omisiuni din CV, enumerate de Candrea *(Ps. Sch.,* I, lxx lxxxvi), nu apar și în Ap. Cor., ceea ce probează fie că diaconul Cores folosit și o a doua traducere românească a *Apostolului,* fie că a proceda însuși la revizuirea și îmbunătățirea traducerii.

De asemenea, o serie de greșeli de traducere din CV, înregistrate Candrea (l.c, lxxxvi), nu figurează și în Ap. Cor, (afară de una singu citată de noi mai sus);.,lipsesc de asemenea, din textul Ap. Cor., traduce duble semnalate de Candrea (l.c.) în textul CV.

2. Am înșirat, în studiul nostru precedent (l.c), expresiile la fel din și Ap. Cor. Aceste asemănări, care merg uneori pînă la identitate, nu p datorate hazardului. Iată cîteva exemple:

TEXTE IDENTICE

CV	Ap. Cor.
1,14—2,1: Pavelu încă lăcui dzile pănră la voe.	Act. XVIII. 18: Pavel încă lăcui zile la voe-și.
3,3—5: Grăia întru limbi și prorocia. Era de toți bărbații ca păînră la 12.	Act., XIX, 6 • 7: Grăia întru limbi și rocia. Era de toți bărbați ca la sprăzece.
4,6—7: sile nu proaste făcea dumnedzeu cu mărule lu Pavelu.	Act., XIX, 11: E sile nu proaste fece d nezeu cu mâinile lu Pavel.
7,12—14: fu în vremea aca voroavă nu puțină de cale.	Act., XIX, 23: fu în vremile acelea vor nu puțină de cale.

3. Versiunile prezintă texte foarte asemănătoare (cam 7C—60% totalul textului CV), care nu pot fi datorate hazardului.

Vom compara cele două versiuni asemănătoare cu textul respectiv Cod. Gaster, ca să se vadă felul în care se înfățișează textul în două tradu independente și pentru a convinge pe oricine că traducerea servilă a acelu text biblic, făcută în mod independent, nu poate expMca asemănările di două versiuni de felul celor reproduse mai sus.

Iată cîteva exemple (v. mai sus, p. 684—636):

TEXTE ASEMĂNĂTOARE

CV	Ap. Cor.
21,12—22,4: întra-voru lupi grei întru voi, cai ce nu voru cruța turma. Şi dintru voi înșiși învățați, înșiși sculase-voru bărbați cei ce voru grăi răzvretitu, cum se tragă ucenici pre urma sa.	Act., XX, 29—30; întra-vor lupi grei voi, ce nu vor cruța turma. Şi d voi înșivă scula-se-vor bărbați g răzvrătit, cum să-și tragă ucenic urmă-și

Cod. Gaster, 223: vor intra întru voi lupi grei de nu vor cruța turma, și tocmai dintr să vor scula oameni de vor grăi îndărătnitcei (sic!), ei vor trage oameni mulți pre urm

120,4—121,7: aşa şi credinţa, se nu avure lucru, moartă iaste de sine. Ce gice neştinre, tu credinţă ai, iară eu lucru amu, arată-mi credinţa ta din lucrurele tale, şi eu voiu arăta ţie din lucrurele mele credinţa mea. Tu credzi că dumnedzeu urul iaste, bine faci, şi dracii încă credu şi se înglodzescu. Ome deşarte, veri să înţelegi că credinţa fără lucru moartă iaste?
Avraam, părintele nostru, au nu de lucru •dereptă-se, că înrăită Isacu, fiiul său spre giunghietoriu? Vedzi credinţa agiută lucrureloru lui şi de lucru se sfrăşaşte credinţa.

Iac, II, 17-^-23: aşa şi credinţa, să lucru nu avure, moartă iaste de sine-ş. Că zice neştine: tu credinţă ai, şi eu lucru am, arată-mi credinţa ta de lucrul tău, şi eu ţie arăta-voi credinţa mea de lucrul mieu. Tu crezi că dumnezeu unul iaste, bine faci şi dracii cred şi spămîntă-se. Veri să înţelegi o, ome deşarte, că credinţa fără lucru moartă iaste? Avraam, părintele ncstru au nu de lucru se dereptă, că înalţă Isac fiiul său spre junghiiare întru altar? Vezi credinţa ajutoriu iaste lucrului, şi de lucru sfrăşaşte-se credinţa.

Cod. Gaster 243—244; aşa şi credinţa de nu are nevoinţă, moarte iaste a-din-sine. Ce va *ice neştine, tu ai credinţă, şi eu am lucru, arată-mi credinţa ta din lucrul tău şi eu-ţi voiu arăta credinţa mea din lucrul mieu. Tu crezi să iaste un dumnezeu, bine fac, şi dracii cred şi s'întqstează. D'ar vrea-ver să înţeleg, o, oame cu mintea deşartă, că credinţa făr de lucru iaste moartă. Avraam, părintele nostru, de au nu să indireptă din lucru şi înnăltă pre Isac fiul său spre giungheare? Dec văzînd credinţa agută lucrului său si din lucru se săvrăseaste credinţa.

Dacă CV şi Ap. Cor. sînt, aşadar, două copii de pe aceeaşi traducere românească originală a *Apostolului* slav, nu e mai puţin adevărat că, după cum am relevat mai sus, există în aceste două versiuni româneşti o serie de pasaje divergente (ele sînt înşirate de Pasca, l.c), care presupun existenţa unei traduceri contemporane independente a *Apostolului* slav (în afară de versiunea conţinută în Cod. Gaster), de care s-a folosit Coresi şi din care a introdus unele pasaje în tipăritura sa.

Această traducere independentă nu este asemănătoare cu cea din Cod. Gaster, căci textele nu coincid.

Iată cîteva exemple (trebuie menţionat că pasajele conţinînd traduceri diferite, în CV şi în Ap. Cor., alternează cu pasaje conţinînd traduceri identice, şi aceasta de la un capăt la altul al celor două versiuni):

TRADUCERI DIVERGENTE

CV	Ap. Cor.
-3,5—7: şi întră în gloată, îndrăznia, e după trei lunri întreba-se şi păriia-se.	Act., XIX, 8: destinse întru gloată, cuteza - prespre trei luni, întreba-se şi preapărîndu-se.

Cod. Gaster, p. 219: şi intră în săbor, de îndrăznia, netăgăduindu-să păn în trei luni de -vorovia şi să încredinţa.

CV	Ap. Cor.
72,13—74,2: şi deca întrebare fu, amu ce scrie. Viteşte-mi pare tremiţîndu fuglulu, e nu ce săntu vine spre însu a semna.	Act., XXV, 26-27: cum întrebat să fie, să aibă ce scrie de el. E ca o vită pare-mi că nu e să-1 tremetem legat, ce spre el vină-să se semene.

Cod. Gaster, p. 235: ca deca va fi vr-o întrebare, să aibu ce scrie. Că lucru prost mi să f>are a trimite legat, iar vinele ce-s spre însa nu le scrie.

Aceste cîteva exemple s-ar putea înmulţi cu uşurinţă.

în urma cercetării noastre, am ajuns la concluziile următoare:

1. Ap. Cor, a folosit, în majoritatea cazurilor (70—80% din textul parabil cu traducerea fragmentară din CV), o versiune românească a nătoare cu versiunea din CV.

2. Pe lîngă această versiune, Ap. Cor. a mai folosit o a doua tradu independentă faţă de CV.

3. Coresi a modificat unele pasaje din traducerea pe care a folo făcnd-o mai corectă. (Nu întotdeauna textul lui Coresi e mai corect al CV, pentru că există pasaje în care traducerea mai corectă e dată de Reproducem aici două'pasaje care ilustrează afirmaţia noastră de ma (v. mai sus, alte exemple, p. 685—636).

TRADUCEREA E MAI CORECTĂ ÎN APOSTOLUL LUI CORESI

CV	Ap. Cor.
35,9— 10: se-mi iaste vreme *se grăescu* cătră tinre. *Biblia:* aste leti mi esti *glagolati* cto tebe	Act., XXI, 37: doară-mi iaste *a grăi* cătră tine.
141,9—10: deci încingeţi-vă *maţele* cugeteloru voastre. *Biblia:* prepesavse *creslo* pomyslenie vasego.	I Petru, I, 13: deci încingeţi *loacele* cugetelor voastre.

V. sl. *creslo:* „regiunea lombară a corpului uman" (v. mai sus, p. 6

4. Cod. Gaster este o traducere independentă faţă de CV şi de A

ADAOS

DESPRE RELATIVITATEA UNUI CRITERIU DE EXPLICAŢIE

V. Drimba. în studiul său asupra limbii unei copii din secolul al XVII-lea a *Evangheliilor şi Molitvenicului* diaconului Coresi[1], a arătat că copistul a introdus în tex cularităţi ale propriului său grai. diferit de al originalului. Inovaţiile introduse de cop resează fonetica, formele gramaticale şi lexicul.

Cazul acesta constituie un exemplu preţios şi rar. El nu poate fi însă luat drep şi nu conţine vreun element de probă peremptorie.

După cum arătam în alt loc[2], faptul că textul intitulat de B. P. Hasdeu *Cugetă morţii* conţine unele cazuri sporadice de rotacism (de exemplu *purene — pune)* compo explicaţii:

1. rotacismul figura în textul original, care era rotacizant;
2. rotacismul a fost introdus de copist, într-un text nerotacizant.

Confirmarea că lucrurile s-au petrecut într-un fel sau în altul trebuie fundată pe care să poată oferi proba aşteptată, şi anume pe istoria şi filiaţia textului, totalitatea laritătilor sale de limbă etc. Revizuirea părerii noastre privitoare la filiaţia *Catehismului* românesc la care face aluzie V. Drimba[3], ar trebui să se bazeze, prin urmare, pe ar convingătoare, deci de altă natură decît prezenţa formelor rotacizate şi nerotacizate text.

(Omagiu lui Iorgu Iordan, Bucureşti, 1959, p. 745—751)

1 V. Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a „Tîlcului Evangheliilor" şi „Moli diaconului Coresi,* în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor,* IV, 1955, 535 ş

2 V. ML, p. 539-540, n.

3 *Op. cit.,* p. 551, n. 1. Cf. N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todcres cele Marţian,* Bucureşti, 1914, p. 81—83.

III

într-un studiu publicat recent, N. Corlăteanu şi-a propus să demonstreze că pentru *Apostolul,* tipărit în 1563, Coresi şi colaboratori săi nu au folcsit traduceri mai vechi, ei o versiune slavă meridională, iar textul lor âr fi in-•dependent de cel din *Codicele Voronețean*[1]. • ;

Spre a-şi dovedi teza, Corlăteanu compara versiunile româneşti'ale *Faptelor Apostolilor* din CV şi din Coresi cu o versiune slavă meridională, de care *Ap. Cor.* e foarte apropiat, pe cînd versiunea din CV e diferită. Uneori •traducerea din CV e mai buna,'alteori versiunea lui Coresi redă mai bine textul slav. în CV numele proprii sînt adaptate la versiunea românească,, ceea ce nu se întîmplă în versiunea lui Coresi;

în fine, notele tipiconale şi zacealele din versiunile lui Coresi reproduc ;pe acelea din textul slav, pe cînd în CV notele şi zacealele sînt traduse în româneşte.

Acestea sîht motivele pentru care Corlăteanu neagă orice raport între versiunea românească din CV şi cea din *Ap. Cor.* „Materialul expus ne convinge, cred", zice Corlăteanu „că tipărindu-şi *Apostolul,* Coresi şi colaboratorii săi n-au folosit traducerile mai vechi" (p. 455), Ceva mai mult, Corlăteanu pare a susține că şi *întrebare creştinească* a lui Coresi (din 1559) ar fi fost tradusă direct din sîrbeşte de Coresi şi de colaboratorii săi (p. 457, n. 2).

•

Argumentarea lui Corlăteanu e bine condusă şi exemplele sînt concludente. El cunoaşte literatura chestiunii. Dar Corlăteanu uita un singur lucru, -esențial în problema pe care o examinează: să ne spună *cum* se explica *asemănările* dintre versiunea românească din Coresi şi cea din CV şi, dacă aceste «asemănări există, *cum* se împacă prezența lor cu concluziile la care a ajuns, -concluzii pe care le-am amintit mai sus?

în studiul nostru anterior asupra raportului dintre aceste două versiuni româneşti ale *Apostolului*[2], am' arătat că *asemănările dintre cele două versiuni nu pot fi datorate hazardului,* şi că ele cuprind 70—80% din textul (fragmentar) care ne-a fost transmis în CV[3].

. Ca o chestiune de.metodă, am invocat un argument *peremptoriu,* care probează asemănarea dintre cele două versiuni româneşti ale *Apostolului* slav: anume constatarea că *aceleaşi greşeli sau omisiuni figurează în ceh două texte.*

Pe de altă parte, faptul că cele două versiuni sînt divergente l-am explicat prin aceea că diaconul Coresi şi colaboratorii săi au folosit şi *o altă* versiune românească a *Apostolului* slav (p. 665 şu.).

în privința *întrebării creştineşti,* tipărită de Coresi în 1559, în ediția critică a *Catehismului Marțian,* pe care am dat-o mai de mult[4], am arătat că Coresi a folosit un text aproape identic cu al *Catehismului Marțian,* rotacizant. Traducerea *directă* din slavă a acestui text, de către Coresi şi colaboratorii săi, este deci exclusă.

[1] N. Corlăteanu. *în jurul unei controverse filologice (Raporturile dintre „Codicele Vcrone-•tean" si „Lucrul apostolesc" al lui Coresi),* în *Omagiu lui Al. Graur,* în SCL, X, 1960, p. 443—457.

[2] V. mai sus, p. 686 ş.u.

[3] Şt. Pasca, în studiul său *Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile româneşti din secolul al XVI-lea ale „Apostolului",* din CL, II, 1957, p. 58—59, trece.repede peste •aceste asemănări, care dezmint teza pe care o susține.

[4] în 1924; reprodusă în ML, p. 542 ş.u. Vezi ediția facsimilată a lui I. Crăciun, *Catehismul •românesc din 1544,* Sibiu-Cluj, 1945—1946.

Corlăteanu a cercetat numai *o parte* a problemei puse de cele două siuni româneşti ale *Apostolului* din secolul al XVI-lea. Privită în întreg ei, nu vedem O altă explicație posibilă a problemei, în afară de cea prop anterior de noi, în termenii următori:

« *1. Ap. 'Cor.* a; folosit, în majoritatea cazurilor (70—80% din te comparabil cu traducerea fragmentară din CV), o versiune românească mănătoare cu versiunea românească din CV.

2. Pe lîngă această versiune. *Ap. Cor.* a mai folosit o a doua traduc independentă fața de CV; '

3. Coresi a modificat unele pasaje din traducerea pe care a folos făcînd-o mai corectă. (Nu întotdeauna textul lui Coresi e mai corect al CV, pentru că există pasaje în car£ traducerea mai corectă e dată de C (v. p. 691).

(LR, X, 1961, p. 133-134)

IV

în. LR, XII, 1963, nr. 2, p. 177—185, N. Corlăteanu revine asupra blemei raporturilor dintre *Codicele Voronețean* şi *Apostolul* diaconului Co Corlăteanu îşi menține părerea, exprimată anterior, în această probl cele două versiuni româneşti ar fi independente, traduse după versiuni diferite ,

Ne-am ocupat de această problemă în mai multe rînduri. Am a că nu se poate trece peste *asemănările* dintre.cele două texte, care sînt n roase şi nu pot fi datorate hazardului[2].

Datoria lui Corlăteanu era să verifice aceasta afirmație. întrucît făcut-o şi trece peste acest argument *peremptoriu,* ne-am hotărît să ad proba necesară, reproducînd, în paginile următoare, nu totalitatea telor, ceea ce nu era posibil din cauza spațiului ce l-ar fi ocupat cele texte, ci cîte două versete din fiecare text, luate din capul paginii cu *Ap. Cor.* şi urmate în reproducerea care urmează, pe coloana din faț versetele corespunzătoare din CV (v. Adaosul).

Menționăm că menținem întru totul afirmația noastră anterioar asemănările dintre cele două versiuni ocupă circa 70—80% din textul parabil[3], lucru pe care îl poate verifica oricine îşi va da silința să com cele două versiunii

Corlăteanu neglijează un aspect *esențial* al problemei: anume, necesi de a adopta un criteriu metodic sigur pentru a aduce proba ştiințif această problemă controversată.

într-un articol publicat anterior asupra acestei probleme, arătam sînt criteriile pentru a dovedi că două versiuni date derivă dintr-o si versiune anterioară, şi anume: 1) greşeli în comun; 2) versiuni ide 3) versiuni foarte asemănătoare[4].

Şt. Pasca nu a neglijat cu totul importanța criteriului greşelilor mun. El a reținut însă numai trei omisiuni, din cele cinci relevate d

[1] SCL, XI, I960, p. 443-457.

[2] V. mai sus, p. 692.

[3] V. mai sus, p. *684-685,* 684.

[4] V. mai sus, p. 686, ş.u.

<fără a justifica această alegere), şi a susţinut că omisiunile figurau în versiunea slavă originală.

Am combătut acest punct de vedere (l.c). Relevăm, însă, că N. Corlăteanu susţine că cele două texte româneşti au fost traduse de pe două versiuni slave diferite, ceea ce nu corespunde cu constatările anterioare[1].

Argumentul lui Corlăteanu (combătut de noi anterior), că asemănările dintre versiunile româneşti provin din felul servil în care au fost efectuate traducerile, este neconcludent, pentru că *modul* servil de a traduce[2] nu poate explica *asemănările* dintre traducerile efectuate de pe versiuni diferite, întrucît tfaptele sînt de o ordine diferită.

Divergenţele dintre versiunile româneşti nu trebuie, desigur, neglijate. Ele se explică, după cum am afirmat şi în trecut, prin folosirea de către Coresi a unei a doua traduceri româneşti diferite[3].

Corlăteanu mai invocă un argument, pentru a proba că diaconul Coresi a folosit un text nerotacizant şi că, deci, versiunea din *Ap. Cor.* este independentă de cea din *CV:* faptul că nu există, în textul lui Coresi, nici o urmă de rotacism. Căci, afirmă Corlăteanu, dacă textul de pe care a fost efectuată copia ar fi fost rotacizant, atunci ar fi trebuit să se strecoare în textul lui Coresi forme rotacizante ca în textul popii Grigore din Măhaci, care copia »de pe un text cu rotacism[4].

Corlăteanu dovedeşte, în acest caz, necunoaşterea problemei, întrucît *se* ştie de mult că graiul popii Grigore cunoştea rotacismul, după cum o dovedesc însemnările sale proprii [cuvintele *dumirici* si *ciri* (= cine) relevate de Hasdeu, încă din 1879][5].

Fireşte că, în aceste condiţii, argumentul său cade.

Vom spune, pentru a încheia, că menţinem în întregime concluziile noastre anterioare.

Socotim, aşadar, că problema raportului dintre cele două versiuni ale *Apostolului* a fost rezolvată, din moment ce s-a constatat că aceste două -versiuni sînt identice sau foarte asemănătoare, în cea mai mare parte a lor. Deosebirile dintre versiuni provin din folosirea unei traduceri diferite a textului slav corespunzător.

Adăugăm că aplicarea unei bune metode, de către cercetători, ne-ar rsicuti de repetiţii şi reveniri inutile.

ADAOS

Lăsăm să urmeze o serie de asemănări dintre textul *Apostolului* lui Coresi şi al CV (aseimănările sînt tipărite cu litere cursive), alese după criteriul indicat mai sus. '

Ap. Cor,	CV
Act., 18, 14—15: ...sau să şi *întrebaţi sânt de cuvintele şi de acel nume, şi de legea voastră, vedeţi înşivă. E aceluia amu judeţ* <*eu nu voi sâ-i fiu.*	Iară se *întrebări sămtu, şi de cuvinte şi de numere şi de legea voastră, voi vedeţi înşivă. Giudeţ eu acelora nu voi se fiu.*

[1] SCL, XI, 1960, p. 457.
[2] LR, XII, 1963, nr. 2, p. 178.
[3] V. mai sus, p. 684.
[4] LR, XII, 1963, p. 184.
[5] CB, II, p. 43 şi 107; Hasdeu afirmă că la Măhaci se vorbea cu rotacism pe la 1600 (la p. 6 şi 223—224); cf. adeziunea lui Puşcariu, DR, I, p. 342, n. 2; Id., £t. de ling. roum., p. 88, .şi observaţiile noastre, în ML, p. 539—540.

If

19,6—7: şi înălţă *Pavel mâinile, vine duhul sfânt sprinşi, grăia întru limbi şi prcrocia. Era de toţi bărbaţii ca la doisprăzece.*	şi-şi puse *Pavelu mărule* spre ei; deci *duh sânt spr Unşi, grăia întru limbi şi p Era de toţi bărbaţii ca* păînră *la* 12.
1916_ 17: *Şi sări sprinşii omul ce era întrînsul duhul hitlean, şi învâncu lor, întărise sprinşii, cît goli şi răniţi fugiră deîn casa aceia.* Aceasta fu la *înţelegerea* tuturor, şi jidovilor şi grecilor *victorilor în Efes,* căzu *frică spre toţi ei,* şi decre a *se mări numele domnului Isus.*	*Şi sări spre ei omul ce era întru e viclean, şi învâncu lor şi se întăria cum goli şi răniţi* să scape *diîn casa* Acea *înţeleseră* toţi iudeii şi eleni *viia în Efes,* şi năpădi *frică spre toţi măria-se numele domnului Isus.*
1929—30: *şi se împlu cetatea* de greaţă, *pornirâ-se cu un suflet întru previre,* apucară *Gaia şi Aristarha, machedonenî, soţii lu Pavel. Pavel vrea să între în gloate, nu-l lăsară el ucenicii.*	*şi împlură cetatea* toată de sminteal *nirâ-se întru în suflet întru prăvire* în zl răpiră *Gaia şi Aristarha, machidoner lu Pavel. E Pavel vruind se intre întru nu-l lăsară el ucenicii lui.*
20,2—3: trecu prespre *acelea laţuri, şi-i mângâia în cuvinte multe, vine în Elada. Peace aciia trei luni. Fu sprins* fărecare *de iudei,* vrea să se aducă *întru Siria. Fu vrere să se întoarcă printru Machedonia.*	şi preîmblă *acelea laturi şi-i mângâe* < *cuvente multe. Deci veînre întru E feace acie trei luri. Fu* spre el sfadă *iudei,* vruind se descarce-se *întru S vreme (= vrere !) se întoarcă-se într chiedonia.*
20,14—16: *Ce ca fum întru Ason, luo el, vinem în Mitilin. De acolo purtâmu-ne întru Anticrihii, demâneaţă,* şi dospim întru Anticrihii; *întru altă cârâmu-ne întru Samon,* şi fum *în Troghilii,* întru stătutul *vinem întru Milit. Judecă amu Pavel să treacă în Efes, ca să nu fie lui pestealâ întru Asia,* pripiase *să ară putea să fie el în zioa* de Rusalii *a fi întru Ierusalim.*	Deci *deca fum întru Ason, luom el rem întru Mitilin. Şi de acolo* mut şi *demăînreaţa* sosim *întru Anticrihe întru alta* mutămă-ne întru Asar lăcuim întru *Troghilia,* e în ceaia ce î *virem întru Militia. Giudecă Pavel se întru Efes,* cum *se nu fie lui a peşti într* Nevoia-se *se ară puteare fi lui în dz* dzecilor *să fie întru Ierusalim.*
20,27—28: *nu spon voao toată voia lu dumnezeu. Luaţi-vă aminte* voi cineş cu *sine, şi toată turma* ce *întru* ia *pusu-v-au voi duhul sfânt* socotitori, *a paşte beseareca domnului şi zeului* ceia o *preveaghe* însoţ *şi cu sîngele său.*	*nu spui voao toată voia lui dumnezeu. amente siînre şi toată turma, întru voi duhul sânt puse-vă* cercetători, *beseareca domnului şi dumnezeului ce* bândi, *preveghie cu sîngele său.*
21,4—5: *şi aflăm ucenicii,* fum aciia *şapte zile. Ca lu Pavel grăi duhul să nu iasă în Ierusalim. Ce cînd fu noao sfîrşitul acelor zile, eşim şi* purceasem, *petrecură-ne noi* toţi *cu muierile-ş şi feciorii până afară den cetate: şi închinăm genuchele pre lîngă mare, rugămu-ne.*	*şi aflăm acie ucenici.* Deci prebândi *în 7 dzile. Ce lu Pavelu-i grăia duhu se sue întru Ierusalim. Cînd fu noao dzilele,* eşim şi mergem, *petrecînd cu* muierile *şi cu feciorii pânră a cetate.* Deci *nă închirâm genruchele lân şi nă rugăm.*
21,16—17: *După aceale zile gâtămu-ne* a eşi în *Ierusalim. Vineră cu noi* şi alţi de *ucenici deîn Chesaria. Ştiam* la cine sălăşuiam la Asson, neştine *chipreanin, vechi ucenic.* Fusease noao *întru Ierusalim* iubit priimi *noi fraţii.*	*După dzilele acelea* gotovimu-nă ş întru *Ierusalim. Deci vărară cu noi ucenicii* de *Chiesariia. Ştia la* carele *Mnason* oarecarele chipriianin, *vech* Şi deca fum noi *întru Ierusalim,* cu fâgâduiră *noi fraţii.*
21,27—28: vestindu-i sfrâşitul *zilelor de curăţit,* până cînd *aduse-vov* fi *derept* cîte vreunui fieşcui *de ei aducere, şi ca vreo şapte zile să se sfrâşeascâ, e ceia deîntru Asia* jidovi. *Văzură el întru* beseareca, vădiră *a toată gloata,* şi rădicară *sprinsul mâinile, strigînd: bărbaţi Izraili, ajutaţi; acesta iaste omul acela ce spre oameni şi leagea şi locurele acestea tutindenea tot învaţă, încă şi* Grecii *aduse în beseareca, şi spurcă aceaste locure sfinte.*	deci dzise sfrâşirea *dzilelor cu păînră cînd adusă fu derept* unul *de ei aducerea lor. Şi ca vrea şapte d sfrâşi, ceiia ce era diîntru Asiia* iude *zură el întru* sfăntutoare. Cădzu *toată gloata,* şi-şi puseră *mâînrule strigînd; bărbaţi israiliteani, agiut acesta iaste omul acela ce spre spre lege şi spre locul acesta toţi, derea învaţă. încă şi* elenii *duse în şi spurcă locul acesta sântul.*

-21,39—40: *Ce zise Ravel: eu amu sânt Jidov tarseanin chilichian.* Nu ştiu *de cetate* >*cetăţean.* Ce-ţi mă *rog eu, zi-mi să grăesc* -*către oameni. Deaci zise lui; e Pavel stătu spre prag,* feace *cu* mâna *cătrâ oameni.*

22,11—12: *şi deaca nu văzui de slava luminiei aceia, de mână* mă traseră deîn *ceia* -*ce era cu mine. Mers în Damasc. Anania* neştine *bărbat* dulce *govitoriu, după lege,* ~si *mărturisit de toti* vietorii *în Damas iudeni.*

22,2·—25: *Zise miariul sâ-l ducă el în plâc._ Zise cu rane sâ întrebe el. De sâ^ înţeleagă derep vine aşa, strigă sprinsul.* Ce ~*trăgind el* cu funiile, *zise către cela ce sta* -*sutaşui, Pavel: de omul rimlean şi neosândit,* vreame iaste voao să-1 bateţi?

23,7—8: în zilele acelea căută Pavel el, zise: deci *fu pâră saducheilor şi fariseilor, şi se împărţi* nărodul. *Saducheii amu,* grăia, *nu va fi înviere, nece înger, nece duh. E fariseii* le spunea *amîndoao.* Fu *strigare mare.*

23,18— 19: *Elu-l Iuo el, duse-l cătrâ* miariul, şi-i zise: legatul *Pavel cheamâ-mâ, şi mă rugă cest junei sâ-l aduc la tine, are oarece a-ţi grăi. Luo el de mână miariul şi* eşi cu *el, întrebâ-l ce iaste, de ce vină sâ^mi spui.*

23,31—32: *Voinicii* amu după povelenia lor *luară Pavel* şi-l duseră *prespre noapte întru Antipatrida. In demâneaţâ lăsară calării sâ* •*meargă cu nusul, întoarseră-se în plâc.*

^: im

24,11—12: Puteţi-vă *înţelege, că nu mi-s mai multe zile de doaosprăzece de când* eşii *sâ mă închin în Ierusalim. Şi nece în besearecă nu m-aţi aflat* către cineva *grăind,* sau răzvrătire *făcând* ceva năroadelor, *nece în gloate.*

24,25—26: Grăi lui *de dereptate şi de ţinut, gi de judeţ ce va să fie, înfricat fu Filics, şi răspunse: ce acmu* amu purcede *vreme ce pr Urnim, chemu-te. împreună ce nădăindu-se* <eă vamă *se va da lui de la Pavel ca să-l dezlege el. Deci* şi în parte-i *tremitea a besedui cu nusid.*

25,10—11: *Zise Pavel* întru judeţul lu chesar eu sânt să "stau, *io mi se cade judeţ u priimi, iudeii nemică nu i obidesc, ca tu ştii bine. E să am nedreptate* sau *destoinic morţiei ce-am fapt. Sâ nu mă leapâd de moarte. E sâ nemică nu iaste de acelea ce clevetesc spre mine,* nime *nu mă poate spre aceia da.*

25,21—22: *Pavel zise, veghiai sâ fie lui* la ştire cu cinste, *porâncii sâ* păzească el *până când voi tremete el cătrâ chesar. Agrip zise* aciia *cătrâ Fist: vrere-şi şi însumi* acel om *sa-lauz. El zise lui demâneaţă* vine, *auzi el.*

dzise Pavel: eu amu sânt om *jidovin tarseanin, chilichiian,* diîn neştiuta *cetate cetăţean. Rogu-te, dzi-mi se grăesc către oameînri.* Şi deca *dzise lui, stătu Pavel spre* spiţă, şi măhăi *cu mâra cătrâ oameri.*

şi ca nu vădzui de slava lumiriei aceei, de mâînrâ priînseră-me *ceia ce era cu meînre.* Deci intrai întru *Damasc.* Şi uîn bărbat ce-i era numele *Anania,* buînru *govitoriu după lege, mărturisit de toţi iudeii ceia ce viia întru Damasc.*

deci *dzise miiaşul se-l ducă el întru plăcu, şi dzise, cu rane se-l întriabe el, de se înţeleagă derept care vină aşa strigă sprinsu.* Şi deca-1 strinseră el cu oajde, *dzise către cela ce sta sutaşului, Pavel: de se omul cela Râmleanul* fără osândă, *biînre iaste voao* a-1 bate?

Şi aceste dzise, *fu pâră saducheilor şi fariseilor, şi se împărţi* gloata. *Saducheii amu dzicu că nu va fi înviere, nece înger, nece duh; iară fariseii* ispovedesc *amândoao. Fu* ceartă *mare.*

Elu-l luo şi-l duse la miaşul. *Deci-i dzisec: Pavel* fuglul *chiemâ-me de me rugă se aduc acest giure la tînre, că oarece are a-ţi grăi. Luo-l el miiaşul de măînră.* Deci merse usebi *şi-l întreba ce iaste ceia ce ai a-mi spuînre?*

Voinicii, porănciteei lor, *luară Pavel prespre noapte întru Antipatrida. Şi demăreaţa lăsară călării a merge cu rusul, întoarseră-se întru plâc.*

că poţi înţelege, *că nu-s mai multe dzile de doaosprădzece, de când* me *suii întru Ierusalim a me închira, şi nece în bâsearecă nu ne-au aflat* cu nesciînre *grăind,* sau intorcătură *făcând, nece întru gloată.*

Cînd grăiia lui *(de) dereptate şi de ţiînruiu şi de giu (deJţul cela ce va se fie, înfricat fu Filics, şi răspunse: Ce acmu* pasă, vreme de voi dobândi, *chiema-te-voi. Depreură şi nădâia-se că* mită *da-se-va lui de la Pavel se-l dezlege el;, deci şi* ades *tremitea de bâsaduia cu rusul.*

Dzise Pavel: în giudecarea lu chiesariu sânt stând, *iuo mi se cade giudeţ a preemi; e iudeii întru nemică nu-i obidui, ca şi tu biînre ştii. Se amu întru nedereptate ficiu ceva dostoinică morţiei, nu me lepăd de a muri: iară sâ nu iaste nemicâ ce aceştia spre meînre clevetesc, nemicâ nu me poate acelora da.*

E la Pavel ziş, veghiat să fie întru ştiutul curatului; *porăncii se-l veghie, pâînrâ voi tremite la chesar. Şi dzise Agrip către Fist: vreare-şi eu însumi se audz. E el dzise: demânreaţâ, audzi-l-vei el.*

26;3—4: mai vrâtos în minte să-ţi fie de toate ce-s fiind *a iudeilor nâravure şi socotiri. Deci rog* tine *lung rabdă, ascultă mine viaţa ce-mi' e de tinereţele mele, întâi fost-am întru limba mea în Ierusalim.*

26,16—17: *Ce te scoală şi stă în picioarele tale: Spre aceia* ivescu-ţi-mă *să* mi te *fac slugă şi mărfuri sit oriu,* deci vezi şi acestea *ce ivesc ţie,* să te iau den *oameni-ţi* şi de limbă *întru* ce te eu poiu să *deschizi ochii lor.*

26,29—30: E Pavel zise: fui *dumnezeu, şi întru puţintel şi întru mult, nu numai* ţie, *ce şi toţi ce mă aud astăzi să fie aşa ca eu sânt,* trecînd de acestea *legături.* Şi acelea zicînd lui, *sculâ-se împăratul şi ghemon Vern.ichie şi şezu cu nuşii.*

27,12—13: ce nu *bun* răpaus fiind de *cătră* frig. E *corabnicii sfâtuiră să se duce de aciia,* s-ară *cumva putea sâ ajungă în Finichiia* de frig întru răpausul *Cr it ului, căutăm spre Liva' şi către Hor. Suflă austru, păru-le pre voia sa că vor nemeri, luară veatrilele, vineră în Crit.*

27,26—27: *întru ostrov* ce era *noao sâ cădem. Şi ca la a patrasprăzece noapte, fu purtîndu-ne noi întru valure în miazănoapte, păru corabnicilor că apropiară-se cătră vreo laturi.*

27,41—42: *Căzu în loc de nâsip, lăsară corabia, şi în nas amu opri-se,* prea fiind *nelegănat, e cârmitele frânseră-se de* nevoia *undelor. Voinicii sfeatul fu de* legaţii *să ucigâ* de nimea *notînd să nu fugă.*

28,8—9: *Ce fu tată lu Poplie, de foc şi apă cu trând* ţinut zăcea. Cătr'însul *Pavel intră şi se rugă,* înălţă *mâinile sale şi-l vindecă el. Deca fu aceaia, alalţi cine avea lângezi în bstrove venia şi se vindeca.*

28,21—22: Aciia ei cătr'însul *ziseră:* nece noi *scriptură de tine n-am primit de la iudei, nece au venit nimea* de fraţi *sâ vestească sau să grăiască ceva râu de tine. Ce rugămu-ne de tine să auzim* ce mândreşti; *de acel eres, veste iaste noao că pretutindinea împotrivâ-se să gr ăia ste.*

Epistola lui Iacob

1,6—7: ce însă *sâ ceară cu credinţă întru nemică să nu se gîndească. E gândindu-se* amu, podobi-se-va undelor măriei, ce *de vântu-s* smintite, *şi vânturate,* de *să nu-i pare omului că primeşte ceva de la* domnul.

că te ştiu că eşti mai înţelept de toţi iu[...] *năravurelor şi socotirilor.* Deci *rogu-ţ[...] în lu(în)gă rebdare se asculţi miînre.* V[...] *mea ceia deîntru tiînreţe,* deîntru *întîi* ce[...] *fost întru limba mia întru Ierusalim.*

Ce te scoală şi stă spre *picioarele tale.* [...] *aceasta* arătaţi-mie cum *se te fac slug*[...] *martor* celora ce vădzuşi, şi celora *ce-ţi*[...] *ivi ţie,* şi lua-te-voi, diîntru *oameînri şi di*[...] *limbi, întru* ceia ce eu te voi tremite *se*[...] *chidzi ocii lor.*

Iară Pavel dzise: rugare-şi *dumnedzeu*[...] *în puţinei şi întru mult nu numai* tu c[...] *toţi câţi me aud astădzi se fie aşa cum ş*[...] *sînt,* însă fără de *legăturile* aceştia. *Şi* [...] *dzise aceştia, sculâ-se împăratu şi ghiemo*[...] *Vernichie* şi ceia *ce şidea cu ruşii.*

Nu buîră pristanişte către ernare, *corab*[...] *sfâtuirâ-se, cum se* văînsledze *de acie,* d[...] *vor putea cumva agiuînge în Finichiia,* [...] se erniadze în pristaniştea Critului, *ce* [...] *spre Liva şi câtru Horu. Suflă austrul, pă*[...] *că voia sâ vor nemeri. Deci luară veatri*[...] *veînrerâ întru Crit.*

întru ostrov oarecarele cade-se *noao* [...] *cădem. Şi ca a patrasprâdzece noapte* [...] *purtaţi noi întru gerure şi în miadză no*[...] *păru corabnicilor că se apropiară la* [...] margire.

deci câdzum în loc cu nisip, lăsară co[...] *şi nasul amu opri-se* şi stătu *nelegâî*[...] iară *cîrma frînge-se de* greaţa *undelor*[...] *sveatul voinicilor fu, cum se ucidă* fu[...] se nu neştiînre noate, se scape.

deci fu tatăl lu Poplie de miaţă *şi de*[...] *trândului* lăînged. Deci *Pavel intră* căt[...] *şi se rugă,* spriînsu puse-şi *măînrule sa*[...] *vendeca el. Aceasta fu, şi alalţi ceîntre* [...] *lâîngedzi întru ostrov* urdira *şi se veî*[...]

iară ei către el *dziserâ: noi nece scriptu*[...] *tîînre n-am preimit de la iudei, nece* [...] *n-au veînrit a afla sau a vesti sau a gr*[...] *tiînre ceva reu. Ce rugămu-nă de tiîn*[...] *a(u)dzim de* grăeşti; *de eresa aceasta* [...] *iaste noao, că tutiîndire împotriva grăi*[...]

Se ceară cu crediînţă, nemicâ gîndindu-[...] cela ce *se gândeşte,* asemăînră-se undeei m[...] de vânt lepădată şi vânturându-se. *S*[...] *pae omului* acelui, *că premeşte ceva* [...] dumnedzeu.

,23—24: *iani cugetați-vă întru sine,* cineș de voi. că cela ce *iaste ascultătoriu cuvântul, nu făcătoriu asemănâ-se bărbatului,* ce-ș caută *fața fireei sale în oglindă, socotește-ș sine,* și se caută, *și aciiași se uită cum era.*

cugetând întru siînre, cum iaste *ascultata-riul cuvântului,* e nu *făcătoriu, acela asemănă-se bărbatului* celuia ce-și socotească *fața firiei sale întru oglindă, socoti-și siînre* și se duce, *și acieși uită cum era.*

2,8—9: E s-ară vrea *amu* legea să se frășască *împărătească după scriptură: iubește aproapele tău ca însuți tine, bine veri face.* E să căutaret spre *fățărie, păcat faci, oblicindu-te den lege* că pristăpiși.

Se amu împărătească sfrășiret *după scriptură: iubește aproapele tău ca tiînre însuți, biînre faceți.* Iară se *in fățărie* căutați, *păcat faceți, obliciți diîntru lege* ca trecătorii.

2,24—25: *Vedeți că de lucru derepteazâ-se omul, e nu credință* numai una. *Așa amu și Raavâ, curva, au nu de lucru se dereptă, că primii ispodeadnicii, și pre altă cale-i scoase.*

Vedeți amu câ de lucru derept iadză-se omul, e nu crediînță siîngurâ. Așa și Raavă, curva, au nu de lucru dereptâ-se, câ luo iscodnicii și pre altă cale-i scoase.

3,11—12: Au doară poate deîntru o fântână, *au doară poate* den *același* izvor *să izvorască dulce și amar? Doară poate frații miei smochinul măsline să facă, sau vița smochine? Așa nece unul izvor sărat și dulce nu poate face apă.*

Doară izvorul diîntr-aceiași curere *izvori-va dulce și amar?* Sau *doară poate, frații miei, smochiia măsline face, sau viia smochine?* Așa *nece urul izvor sărat și dulce a face apă.*

4.6—7: *deci grâiaște: dumnezeu trufașilor se protivească, smeriților dă-l bunătate.* Povinuiți-vă, *lu dumnezeu protiviți-vâ* diavolului, *și fugi-va de voi!*

Deci grăiaște: dumnedzeu trufașilor protiveste-se e smeriților dă buînrătate. Supureți-vâ amu lu dumnedzeu și protivițiî-vâ dracului, *și fugi-va de la voi!*

5 4—5: *Adecă prețul lucrătorilor voștri ce va lucra* pămînturile *voastre,* ce-i *lăsați voi* întru *suspini,* și suspinileseceràtorilor... *întru urechile domnului Savaot intrară. îndulciți-vă spre pâmînt și* hrăniți-vă, săturați-vă, cîrmiți *inimile voastre cd în zi ce junghiat.*

Adecă, prețurele lucrătorilor celor a ce au lucrat agrele *voastre, lăsați de voi,* strigă, și strigarea celora ce au secerat. *întru urechile domnului Savaot intrară. Indulcitu-vâ spre pâmînt,* uspătatu-vă și îngrășatu-vă *înrema voastră ca întru dzua giuînghieriei.*

5.17—18: Că *Ilie* om era supt straste ca și noi, *și cu rugăciune se rugă să nu fie ploae, și nu ploo spre pămîntul trei aii și șase luni și iară rugă-se și ceriul deade ploe, și pământul răsări plodul său.*

Iliia era semeînre în chinu noao, *și se rugă cu rugăciuînri se nu fie ploae, și nu ploo spre pâmînt în trei anii și în 6 luînri.* Și rutesu *rugâ-se, și ceriul deade ploae, și pământul răsări rodul său.*

Epistola I ci lui Petru

1,3—4: Patru, apostol a lui Isus Hristos,... *dumnezeu tatăl și domnul nostru Isus Hristos, ce, după multă* milă *a sa, născu noi întru upovăință vie,* întru învisul *Isus Hristos deîn morți, întru dobândă neputredă și nespurcată și neveștejită,* vegheată *în ceriure întru voi.*

Blagoslovit *dumnedzeu tatăl domnul nostru Isus Hristos,* cela ce *după multă a sa buînrătate născu noi întru vipovăința viiațeei cu învierea lu Isus Hristos diîntru morți, întru dobândă neputredă și nespurcată și neveștedzită spre ceriure întru voi.*

1.18—19: *Știți că nu* putredul *argint sau aurul* nu v-au *izbăvit de deșartă a voastră viață, de* părinți-vă *pridâdiți, ce au curatul sânge ca mielușelul nevinovat și nespurcat Hristos.*

știind câ nu cu rugirosul argint *sau aur izbâvitu-vă de deșartă a voastră viață de* tătăînri *pridădită, ce cu sângele cela curatul ca de mielușel nevinovat și nespurcat Hristos.*

2.7—9: *Voao amu cinstită credincioșilor, e protivnicilor, piatra aceia nu o socotiră ziditorii; aceasta fu în capul unghiului, și piatra poticnescu-se cuvântului ce de ea pus fură.* E voi nu dă aleasă *împărătească* luminată *limbă sfântă, oamenii noitului cu bunâtâției vestiți cei ce deîntru untunearec voi cheamă întru* ciudata a *lui lumină.*

Voao amu ciînstitâ crediîncioșilor, iară protivitorilor piatră ce nu o sâcotiră ziditorii; aceasta fu îm capul unghiului, și piatra poticniriei, și piatra săblaznei; de ia *poticnescu-se ceia ce cuvîntului lui* protivescu-se; *de el și puși fură. E voi sămânță, aleasă, împărătească sfenție, limbă sfântă oamerii, noi-r riei* cum se *buînrătățile vestiți cela ce diînturerecu chiemâ voi* în mierurata *a lui turnirâ.*

2,22—23: *Cel ce păcat nu face nu și se află* hicleșug *în rostul lui. Cine-l ocâria, el nu-l ocâria, e de chin nu pregeta, ce pridădi-se județului derept.*

Cela ce păcat nu feace, nece se află miînciu *în rostul lui, cela ce ocărit nu ocăriia chinuin nu se lăuda, pridădi-se giudețului derept.*

I Petru

3,11—12: *...de râu și fă,* bine. *De să ceri pace și* să aduni iale, *că ochii domnului spre derepți, și urechile lui în rugăciunea lor, fața domnului spre făcătorii râu.*

(Se ferească-se) *de reu, și se facă* buînrătat *se ceară pacele și* se le pască. *Câ ochii domn lui sânt spre derepți, și urechile lui într rugăciunile lor, e fața amu domnului sp cela ce face reu.*

4,3—4: ...iubiți Hristos. amu chinui derep(t) (de)stul ne e amu noao ce n-am petrecut *aii vieției, voia* limbilor făcînd în grazde, *întru beție, întru cimpoaelor glasure, întru necurăție, slujbele idolilor.*

Destul e noao ceia ce au trecut *anii viați voia* păgăînrilor a face, îmblînd întru măni ciile lor, *întru pohtiri, întru beții, întru gl surele ciînpoilor,* întru bărbăteștile stratur *întru* multă *beutură, întru necurăție, a idolilor slujbe.*

4,17—18: *că vreame începuse de în casa zeului. E sau ainte de voi,* ce e cumplitul *protrivnicilor evangheliei lu dumnezeu. E să dereptul abia se spâsească, e necuratul și păcătosul io să se și ivească?*

câ vreamea e a înciape giudețul diîn ca lu dumnedzeu. Iară se ainte diîntru voi ce sfrâșitul celora *ce se protivesc evangheli dzeului? Se dereptul abia se spășește, e nec ratul și păcătosul iuo se vor ivi?*

5,12—13: *...întru* neșchițel *scris, rugînd și* derept *mărturia, aceia să-ș fie deadevăr bunătatea lu dumnezeu întru aceia stați. Sărute-vă eia deîntru Vavilon* adunat.

...întru puținei *scris, rog și mărturises aceasta a fi deadevăr cu buînrâtatia dumnedzeu, întru ia stați. Săruta-vă-vor ce cz sînt în Vavilon* cu aleșii.

(LR, XII, 1963, p. 352-359).

ADDENDA LA ANEXĂ

PENTRU JUSTA INTERPRETARE A GRAFIEI TEXTELOR ROMÂNEŞTI VECHI

în interpretarea grafiei textelor româneşti vechi, există două păreri.

Ne propunem să le examinăm pe amîndouă, şi să recomandăm adoptarea uneia din ele.

1. Vom examina, mai întîi, părerea după care grafiile textelor noastre vechi ar nota pronunţarea reală a sunetelor respective.

în cele două ediţii ale scrierilor lui Ion Neculce, îngrijite de Iorgu Iordan, constatînd că există un fragment al cronicii scris de Neculce el însuşi, în care scrierea cu *u* final „constituie o regulă aproape generală" (I, p. 51), Iorgu Iordan ne spune: „am crezut că se impune să redau pe iv şi *h* prin *u,* căci această scriere cu *u,* la Neculce", continuă Iordan, se apropie „în cea mai mare măsură de realitatea lingvistică a epocii sale" (I, p. 96—97 şi III, p. 242). „Concluzia se impune de la sine", adaugă Iordan: „Neculce şi, deci, contemporanii săi, pronunţau încă pe *u* final" (IV, p. 341).

Părerea că grafiile din textele noastre vechi notează realitatea fonetică e împărtăşită şi de Andrei Avram, Graf. chirii.: „Vom arăta", ne spune Avram, „că elementul de timbru *u[u* final] era o vocală silabică în graiul celui care a tradus *Codicele Voroneţean"* (p. 42). Şi, în alt loc (p. 44): „Vom încerca. . . să dovedim că *u* nota în *Codicele Voroneţean* o vocală silabică____în *Codicele Voroneţean* litera *u* corespunde la finală unei realităţi fonologice ... elementul notat cu această literă era o vocală propriu-zisă (silabică)".[1] (Problema lui *-u* final în limba română are un dublu aspect:

a) de o parte, prezenţa lui *u* şi a altor elemente vocalice *(ă, î, a)* la finala cuvîntului, după consoană, constatată cu ajutorul aparatelor de preciziune şi notată de auditor cu unul din timbrele indicate mai sus;

b) de altă parte, prezenţa lui *u* în texte scrise, cu valoare pur ortografică, semn fără valoare fonetică.

Problema e tratată în mod amănunţit în publicaţiile noastre, după cum urmează: A. Rosetti, ML, 1947, p. 228—258; Id., *Etudes linguistiques*, 1973, p. 228—232; Id., Observaţiile noastre, v. mai sus,, p. 639 — 660; Id., *Codicele Voroneţean,* SCL, XXXIII (1982), p. 491 — 492; pentru originea fonetică a lui *-u* în zilele noastre, v. adeziunea lui Fr. Kirâly, LR, XXIX (1980), p. 231—234.

2. A doua interpretare porneşte de la constatarea că, atunci cînd scriem, aplicăm sunetelor limbii noastre regulile ortografice deprinse în momentul cînd am început să scriem.

Aceste reguli nu se aplică, însă, sunetelor limbii respective, ci fonemelor sau sunetelor-tip, care nu reproduc varietatea sunetelor vocii umane.

Astfel, spre deosebire de o persoană prezentă, care poate nota nuanţele variate ale sunetelor pe care le emite interlocutorul său, emiţătorul el însuşi al sunetelor nu e în stare să noteze aceste variaţii, pe care nu le percepe (căci

[1] Vezi şi observaţiile noastre asupra lucrării lui Avram, SCL, XV (1964), p. 127— 133.

atunci cînd audiem o emisiune înregistrată la fonograf a propriilor noastre emisiuni sonore, nu sîntem în stare să recunoaştem vocea noastră!)

(Spre deosebire de această notaţie a fonemelor noastre, notarea reală a sunetelor naturale e practicată ***de*** dialectologi, care înregistrează toate nuanţele sunetelor vorbite.)

Justeţea ,acestei interpretări a fost recunoscută şi afirmată. de o serie de lingvişti cu autoritate recunoscută.

Contribuţia lui Alexandru Philippide (în *Istoria limbii române,* I, Iaşi, 1894, p. 237—246), în această problemă, este remarcabilă. „Limba scrisă", ne spune Philippide, „simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale" (p. 237). Luînd ca exemplu o serie de grafii bizare, din textele publicate de Hasdeu, Philippide afirmă cu dreptate că, a te încrede orbeşte „în tot ce vei vide scris şi să consideri orice însemnare a oricui un reflex fidel al pronunţării, este lucru copilăresc" (p. 238).

Este deci greşit, continuă Philippide, „de a considera scrisoarea ca o depozitară credincioasă a pronunţării" (p. 245). „Este dar foarte greu a admite că scrisoarea din zapise, memorande, hrisoave, ar fi o depozitară fidelă a sunetelor, şi că în realitate astfel era vorbită limba românească, precum o videm scrisă în ele" (p. 243). Şi în alt loc: „este foarte probabil că scriitorul a vorbit într-un fel şi a scris altfel" (p. 243). „Tendinţa de a considera scrisoarea ca o depozitară credincioasă a pronunţării este un păcat general" (p. 245).

Cercetările ulterioare confirmă întru totul vederile lui Philippide.

Astfel, N. S. Trubetzkoy a arătat că atunci cînd ne apucăm să scriem, nu notăm sunete, ci sunete-tip sau foneme: „man schreibt nicht das, was man wirklich ausspricht, sondern das, was man zu sprechen meint, oder zu sprechen beabsichtigt . . . Man musss immer daran erinnern, dass die Schrift nicht das phonetische, sondern immer nur das phonologische System der Sprache wiedergibt, und dass das phonologische System sich nicht mit dem phonetischen deckt" (N. S. Troubetzkoy, *Les systemes phonologiques considers en eux-memes et dans leur rapport avec la structure generale de la langue Deuxieme Congres international des linguistes,* Paris, 1933, p. 120—125)'

E. Sapir a făcut observaţii analoage: «le sujet parlant etl'auditeurpeu instruits emettent les sons et les pergoivent, mais ce qu'eux-memes sentent lorsqu'ils parlent ou entendent, cesont des phonemes... Au coursd une longue experience dans la notation et l'analyse des langues non-ecrites, indo-americaines ou africaines, je suis arrive â reunir des preuves concretes du fait que le sujet parlant peu instruit n'entend pas des elements phoniques, mais des phonemes » (E. Sapir, *La realite psychologique des phonemes, Psychologie du langage,* Paris, 1933, p. 248 — 249).

E. Benveniste *(Problemesde linguistique generale,* Paris, 1966, p. 22—24) declară că « (le locuteur) en entendant des sons . . . identifie des phonemes . . . Dans l'alphabet latin chaque lettre correspond toujours et seulement â un phoneme ».

în concluzie, reproducem această observaţie a lui A. Meillet (în BSL, XVIII (1912—1913), p. CXIV): «les linguistes inevitablement domines par l'ecriture (les hommes qui ont invente et perfectionne l'ecriture ont ete de grands linguistes, et ce sont eux qui ont cree la linguistique), ne sauraient reflechir assez sur la fagon dont toute notation trompe, de par sa nature meme» (Problema prezentată aici e tratată în mod detaliat în expunerea noastră din Rev. de linguistique romane, 39 (1975), p. 394—399, şi reprodusă în cărţile noastre *Melanges UnguisHques*, Bucureşti, 1977, p. 82—87, şi *Etudes de linguistique generale,* Bucureşti, 1983, p. 109—-116).

Aplicînd aceste principii la interpretarea grafiilor unui text române din secolul al XVI-lea, vom avea grijă să facem diferenţa dintre o gra fără valoare fonetică şi notarea unei realităţi fonetice. Astfel, în *Ps. Hurm zaki,* notarea cu dublu *r* apare şi în cuvinte de origine slavă sau neogreacă dovadă că ne aflăm în faţa unui'simplu caz de grafie, şi nu, după cum cred I.-A. Candrea, că „nu se stie sub ce influenţă primitivul *r* a ajuns să se pronun *rr" (Ps. Scheiană,!,* p. CLXV, ed. I.-A. Candrea, Buc, 1916). (V. expuner noastră din *Observaţii asupra textului şi limbii Psaltirii Rwmuzaki,* SC XXXII, 1981, p. 521—528.) Dacă, de exemplu, în *Palia* de la Oiăştie, scrier cu apare mai des decît cea cu *e,* aceasta înseamnă că scrierea cu sau reprezintă o grafie tradiţională, înlocuită cu grafia care notează mcncfte garea diftongului, şi deci nu probează coexistenţa a dcuă stadii lingvis *ea* si *e,* după cum afirmă Avram (V. Pamfil, în volumul *Palia de la Orăş* Bucureşti, Ed. Eminescu, 1984, p. 79—80).

în *Codicele Voroneţean* sfîrşitul de cuvînt e marcat prin *u,* ca şi in zil noastre în scrisori particulare, după cum, am relevat de mai multe ori. Astf într-o scrisoare din 1939: „sînt *sănătosu,* care sănătate *dor eseu* şi ţie . . *bunu* Dumnezeu. . . pe care l-am *avutu atu amu" (v.* mai sus, p. 654).

în *Codicele Voroneţean* şi în celelalte texte din sec. al XVI-lea, scrierea cu este echivalentă cu notarea ierurilor **(*K, *K)*** la sfîrşitul cuvintelor, proced ortografic folosit în textele slavoneşti, deşi vocalele respective dispăruse de mult din limbă.

Concluzia este că, prin aplicarea metodei indicate în baza expune noastre de mai sus, problema justei interpretări a grafiei textelor remâne vechi este soluţionată în mod satisfăcător. (în ediţia scrierilor lui Ion Necul îngrijită de G.'Strempel (Buc, Ed. Minerva, 1982), *-u* şi ierurile, semne p ortografice, nu au fost transcrise, prin aplicarea justei interpretări a graf textelor scrise; v. p. 149.)

Septembrie 1984

ABREVIERI

= *Ion Neculce, Letopiseţul Ţării Moldovei şi o samă de cuvinte,* ediţie... de Io Iordan (Bucureşti), 1955;' II = Id., ed. a *2*, (Bucureşti), 1959; III = *Studii cercetări de istorie literară şi folklcr,* II, 1953, p. 233 — 246: *Studiul manuscris şi problema transcrierii Cronicii lui Ion Neculce,* de Iorgu Iordan; IV = SCL, (1954), p. 337 — 346: *Despre limba lui Neculce,* de Iorgu Iordan.

(SCL, XXXVI, 1, 1985, p. 82-83)

REMARQUES SUR LINTERPRETATION DES GRAPHEMES DANS LES TEXTES fiCRITS

Sommaire. Avertissement. Depart des faits. La theorie. La metho *a)* Les faits. *b)* L'interpretation des faits. Conclusions.

Avertissement. Lorsque nous nous sommes propose d'etudier le p bleme que nous abordons ici, il n'existait pas d'etudes pour nous gui dans cette matiere. J. Vachek affirmait â l'epoque, avec raison (Sc

Remarks on Writing and Phonetic Transcription, *Acta linguistica,* V, 1945—1949, p. 86—93), qu'une telle recherche est « still in its infancy» (p. 93) [1].

Depart des faits. La necessite d'interpreter la maniere dont les sons paries sont representes par Tecriture doit etre fondee sur une theorie capable de resoudre tous les problemes qui sont poses au linguiste dans cette matiere.

Prenons comme exemple le probleme des graphies doubles dans les textes ecrits.

Plusieurs explications se presentent â Tesprit; passage non encore acheve d'un son â un autre, par exemple de *e* accentue â la diphtongue *ea'* en roumain, les graphemes *e* et *ea* etant employes pour noter le son intermediaire *e;* conservation par tradition graphique de Tecriture par *ea,* alors qu'en realite la diphtongue avait deja passe â *e;* son complexe, difficile â noter, rendu par des graphies approximatives, ainsi le rhotacisme de *Y-n-* en roumain, rendu par un signe special indiquant la nasalisation de la voyelle precedente, ou bien le passage de *-n-* â un *r* nasal; *-e* devenu *-i* dans les parlers roumains de la Moldavie de nos jours, mais graphies par *e,* imposees par la langue litteraire, ou *Ye* est reste intact, â cote des graphies qui represented la prononciation innovee de la langue parlee.

Au XVIe siecle, les textes roumains presentent de nombreuses graphies alternantes, *e/i,* dans des mots tels que *cene/cine* « qui», *credenta/credință* « croyance, foi», *cuvente/cuvinte* «mots », *denjdin,* la prep. « dans ≫ etc.

Or *e* etait passe anterieurement dans ces mots â *i,* par evolution phonetique, comme le prouvent les graphies precitees. Comme on vient de le voir, le grapheme *e* coexiste avec le grapheme *i*. Dans les prepositions composees avec *de* et *pre* *(de + în, pre + în),* Tanalyse du sujet parlant provoque Tecriture avec *e,* appliquee, ensuite, aux mots non-composes tels que *cene, cuvente* etc. [2].

La theorie. Examinons la theorie qui rend compte du bien fonde de ces explications.

Elle repose sur la constatation que Tecriture ne note pas des sons, mais des sons-types (et, par la, des phonemes). N. S. Troubetzkoy Tavait indique avec raison, dans les termes suivants: «man schreibt nicht das, was man wirklich ausspricht, sondern das, was man zu sprechen meint oder zu sprechen beabsichtigt... Man muss immer daran erinnern, dass die Schrift nicht das phonetische, sondern immer nur das phonologische System der Sprache wiedergibt, und dass das phonologische System sich nicht mit dem phonetischen deckt ». [3]

E. Sapir a fait des remarques analogues, dont void Tessentiel: «le sujet parlant et Tauditeur peu instruits emettent les sons et les percoivent, mais ce qu'eux-memes sentent lorsqu'ils parlent ou entendent, ce sont des phonemes.. . Au cours dune longue experience dans la notation et Tanalyse des langues non-ecrites, indo-americaines ou africaines, je suis arrive â reunir

[1] *Abreviations,* EL = A. Rosetti, *Etudes linguistiques,* The Hague, 1973. L = Id., *Linguistica,* The Hague, 1965.

Nous avons trăite la matiere reprise dans le present expose dans les publications enumerees ci-dessus, dans la rubrique « abreviations », dans la revue SCL, XIII, 1962 p. 545—546; XXIII, 1972, p. 167-169 et ci-dessus. p. 703 et s.

V. aussi H. J. Uldall. Speech and Writing, *Acta linguistica,* IV, p. 11—16; J. Vachek, Zum Problem der geschriebenen Sprache, *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 8 1939, p. 94-104.

[2] V. ci-dessus, p. 453—456; EL, p. 53-54.

[3] N. S. Troubetzkoy, Les systemes phonologiques considered >en eux-memes et dans leurs rapports avec la structure generale de la langue. *Deuxieme Congres international des linguistes,* Paris, 1933, p. 120—125.

des preuves concretes du fait que le sujet parlant peu instruit n'entend des elements phoniques, mais des phonemes ». [1]

Enfin E. Benveniste (Problemes de linguistique generale, Paris, p. 22, 24) declare que «[le locuteur] en entendant des sons ... identifi phonemes ... Dans Talphabet latin chaque lettre correspond toujour seulement â un phoneme».

L'ecriture est, en effet, une approximation, leş signes â Taide des nous notons les sons paries nous sont imposes par Torțhographe de ch langue. lis s'appliquent â des types phoniques determines, les phone realises en sons-types [2]. Ceci nous permet d'elaborer la theorie concer le « son-type » et le « phoneme ». Le « son-type » ou « grapheme » est le note par Torțhographe, *e,* par exemple, qui recouvre des varietes de *Ye* plus ou moins ouvert ou ferme. Le son-type est done, par rapport au parle, un prototype, le son en general, dote de substance, tel que le co ou Tentend le sujet parlant [3].

Le son-type et le grapheme se placent sur le meme echelon de la cl fication; le phoneme est situe sur un plan different.

L'ecriture retient pour les noter seulement les caracteres distincti chaque son-type, la communication par le langage etant fondee sur les ferences phoniques â valeur semantique entre les mots.

Par rapport au son-type, ou au phoneme, le grapheme-est indivis

la lettre *a,* par exemple. Le grapheme n'est pas autre chose que la repr tation par ecrit du son-type, qui reunit dans une seule unite, comme Tavons indique ci-dessus, les diverses variantes du son parle. A la rence du son-type, le phoneme ne fait pas etat du psychologisme; e'e invariant place â un autre echelon des faits de langage. II appartient â la la et â la norme [4].

Le phoneme est une unite fonctionnelle, e'est une alterite, etant nature different d'un autre phoneme. Le phoneme s'oppose â un pho different par la forme, qui est autre dans chaque cas.

Le fait d'etre une entite abstraite oppose le phoneme au son-type possede une substance. Cette forme abstraite se manifeste dans la p par des sons paries (qui ont une substance). Le phoneme est done une abstraite, dans la conscience du sujet parlant, qui se manifeste exte rement par la substance du son parle.

Comme nous Tavons deja pose, le son-type (ou le grapheme note Tecriture) est constitue par la totalite des sons qui en forment le sub physique [5].

[1] E. Sapir, La realite psychologique des phonemes, *Psychologie du langage,* 1933, p. 248 et 249.

[2] P. Ruche, *La vie quotidienne dans Vempire carolingien,* Paris, 1973, p. 259: lemagne savait bien lire ... mais ne savait pas ecrire.

[3] L, p. 144—147. Ch. Th. Gossen, Grapheme et phoneme: le probleme cen l'etude des langues ecrites, *Les dialectes de France au moyen age et aujourd'hui.* Paris, p. 3: le phoneme et le grapheme sont situes sur deux plans differents; Id., L'interpre des graphemes et la phonetique historique de la langue francaise, *Travaux de ling et de litterature,* VI, Strasbourg, 1968, p. 149-168; Id., *Franzdsische Scriptastudien,* 1957; EL, p. 52-54.

[4] L, p. 144-147.

[5] EL. p. 89. La difference entre la maniere de representer par ecrit le son parl

La mithode. a) *Les faits.* Examinons les textes roumains anciens sur la maniere de noter la finale consonantique des mots et continuons notre recherche jusqu'â nos jours, afin de voir les divers aspects du probleme.

Dans les textes roumains du XVe siecle, en regie generale *-u* n'est pas note: *bour* « aurochs », *lac* «lac », *nepot* « neveu », etc. Au XVP siecle, tous les textes presentent des alternances *-u/'zero;* un seul texte *(Codicele Voronețean)* note avec consequence *Y-u.*

Remarque importante: dans tous les textes, on trouve des mots â *u* final, dorit Fetymon ne comporte pas *d'-u: aleanu* «chagrin »< magy. *ellen, gîndu* « pensee » < magy. *gond, glasu* « voix » < v. sl. *glasu, kipu* « figure » < magy. *kip, izvoru* «source » < bg. *izvor, rodu* « fruit» < v. sl. *rodii,* etc., ce qui exclut, par consequent, la possibilite d'expliquer la presence de *Yu* dans ceb mots par conservation d'un etat ancien *K*

D'autre part, on a signale des graphies analogues de nos jours, dans des textes rediges par des demi-lettres: sînt *sănătosu;* care sănătate *dorescu* și ție; ie *bunu* dumnezeu, etc. [2].

Mihai Pop a constate, de nos jours, dans le parler des enfants et adultes du village de Drăguş (d. Făgăraş, en Transylvanie), la presence de *-u,* tandis que le parler des anciennes generations Tignore. Ceci confirme 1'origine phonetique de *Y-u* [3].

^Ces exemples sont suffisants pour ruiner Texplication concernant la realite de *Y-u,* comme son et phoneme. lis demontrent d'une maniere peremptoire que la notation de *Y-u* est une habitude graphique, sans valeur phonetique ou phonologique.

La theorie selon laquelle *Y-u* dans les textes anciens aurait ete maintenu depuis l'epoque ou Ton parlait encore latin, dans les provinces danubiennes, s'elimine d'elle-meme. Peut-on concevoir la conservation d'un phenomene phonetique archaîque dans des regions de la Valachie caracterisees par des mouvements intenses de la population, et le renouvellement des populations? Assurement rion.

b) *Interpretation des faits.* L'explication des faits de graphie que nous avons examines, ainsi que des faits tels que la confusion des sourdes et des sonores *(b-p, k-g),* la notation de voyelles supplementaires dans *sikeri (= scrie* « ecrire »), *ghirăiască (= grăiască* « qu'il (elle) parle »), qui semblent, de prime abord, des graphies surprenantes, s'expliquent en tenant compte du fait que les phonemes du mot sont epeles, par celui qui ecrit le texte, et prononces â voix chuchotee ou meme â haute voix; de cette maniere *p* est ecrit au lieu de *b, k* au lieu de *g,* parce que dans la voix chuchotee les occlusives sonores deviennent sourdes; et de meme *scrie* est epele *sî-kî-rî* et note *sikeri,* graphie qui reproduit l'epellation des phonemes qui composent le mot.

: En ce qui concerne *Y-u* final, sa notation s'explique par la meme necessite d'epeler: *cuvin-tu* «le mot », *da-tu* « donne », etc. Comme on le voit, ces notations s'expliquent seulement â la pause, en prenant en consideration la forme absolue du mot[4].

[1] V. ci-dessus, p. 642.
[2] Al. Rosetti, SCL, XIII, 1962, p. 545.
[3] V. ci-dessus, p. 644.
* V. ci-dessus, p. 408 et Al. Rosetti, SCL, XIII, p. 545-546.

Ajoutons qu'un *u* (chuchote, bref ou entier), â la fin du mot nepouv pas etre note par le sujet parlant, tant que ce son n'avait pas ete imp par l'orthographe comme phoneme en fin de mot.

D'autre part l'apparition de *Y-u* peut avoir ete provoquee par des cau naturelles, â savoir la prononciation explosive de la tranche finale du m qui a ete signalee de nombreuses fois, dans certains parlers roumains *-u, -ă* [1].

II est done evident que l'ecriture ne transcrit pas la parole, mais langue, e'est-a dire les sons-types et, par la, les phonemes. (A la differe de la notation des dialectologues, qui notent des sons paries, dans la paro

Comme nous l'avons montre, on ecrit les phonemes selon le syst appris â l'ecole.

Ceci a des consequences pratiques, quand il s'agit de transcrire un te ancien. Prenons un exemple recent, l'edition de la «Chronique» de Neculce, ecrivain moldave du XVIIP siecle (1672—1745), ecrite en ca teres cyrilliques. Le dernier editeur (Iorgu Iordan)[2], guide par un te autographe du chroniqueur, dans lequel *u* est note â la finale de la majo des mots, a pris Tinitiative de doter dans son edition presque tous les m a finale consonantique d'un *u,* car, nous dit-il, « Neculce ecrivait d maniere dont on parlait en realite â son epoque ».[3] Erreur rendue evidente les considerations sur la maniere dont les sons paries sont rendus l'ecriture.

Le texte autographe de Neculce nous renseigne sur la maniere d Neculce ecrivait, mais non sur sa maniere de prononcer les sons!

Conclusions. Nous dirons, pour conclure, que l'interpretation des graph des textes ecrits pose des problemes que nos connaissances theoriques n permettent de resoudre.

Nous avons attire l'attentions sur le fait qu'il ne faut pas confon deux ordres de faits, d'origine differente: d'un cote, dans les textes ecr la notation purement orthographique de *Yu* et des jers cyrilliques (-k, k la fin des mots, par l'emetteur du message, conscient de ce fait, et de l'au dans la langue parlee, la decouverte par les dialectologues d'un timbre vo lique â la fin des mots, note d'une maniere variee, et que le sujet parl n'est pas conscient d'avoir prononce.

Ces considerations nous semblent suffisantes pour fonder une th6 coherente de l'interpretation des graphemes des textes ecrits et de la notat des faits de parole par les dialectologues.

(RLiR, 39, 1975, p. 394-399)

[1] ML, p. 245—254; ci-dessus, p. 460—461. V. ci-dessus la notation de Mihai Pop *l'-u* dans le parler des jeunes generations d'un village.
[2] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte,* ediție îngrijită Iorgu Iordan, București, 1955; ed. a 2-a, București, 1959.
[3] Iorgu Iordan, dans *Studii si cercetări de istorie literară și folder*, II, 1953, p. 233 e Id., dans SCL, V, 1954, p. 337 et s. et nos remarques, ci-dessus, p. 703.

I

LINGUISTES

EUGENIO COSERIU

(n. 1921)

Eugenio Coseriu vient d'accomplir 60 ans.

Ne le 27 juillet 1921, â Mihăileni, apres avoir suivi pendant une annee les cours de la Faculte desLettres de Jassy, il a continue ses etudes de linguistique et de philosophie â Rome et â Milan, ou il a obtenu les diplomes de licence dans les deux disciplines.

A Rome, l'enseignement d'Antonino Pagliaro, adepte de la philosophic d'Aristote, Ta profondement marque.

Sa situation sociale ne lui permettant pas d'occuper une chaire universitaire en Italie, il s'est vu oblige d'accepter d'enseigner en Uruguay, ou pendant de longues annees il a occupe une chaire â l'Universite de Montevideo.

Ce n'est qu'en 1963 que Coseriu a pu retourner en. Europe, et se fixer â Tubingen, ou il est devenu titulaire de la chaire de philologie romane.

Polyglotte, il possede d'une maniere pratique les principales langues de civilisation, ce qui lui permet de s'informer â de multiples sources.

Sa competence en linguistique est, pour ainsi dire, universelle.

Doue d'une force de travail peu commune, il a publie dans divers domaines de la linguistique un nombre considerable de contributions de haute valeur. Ses vues sur la norme et les universaux linguistiques comptent parmi les contributions les plus remarquables consacrees â ces problemes.

Son enseignement universitaire a depuis longtemps conquis la celebrite.

Nous sommes heureux de pouvoir exprimer â notre illustre compatriote et cher confrere, â l'occasion de son anniversaire, nos voeux chaleureux, en lui souhaitant de poursuivre avec succes ses nombreux travaux.

(RRL, XXVI, 3, 1981, p. 311)

HENRI JACQUIER

(1901 - 1980)

Henri Jacquier est mort â Cluj-Napoca (Transylvanie), le 19 avril 1980, â Tâge de 79 ans.

Professeur de langue et litterature francaises â l'Universite de Cluj-Napoca, il avait pris sa retrăite depuis quelques annees.

Son enseignement etait unanimement apprecie.

II etait venu en Roumanie en 1924, avec la mission universitaire francaise, qui a fonde â Bucarest un Institut Francais des Hautes-Etudes. Cet Institut, qui a fonctionne jusqu'en 1945, est devenu par la suite la Bibliotheque francaise de Bucarest.

Linguiste averti et fin lettre, Jacquier a forme â Cluj plusieurs g rations de professeurs et de chercheurs.

Ces derniers temps il s'etait specialise en arabe.

Sa collaboration dans les revues roumaines de litterature et de crit litteraire etait particulierement appreciee (v. ci-dessous).

Henri Jacquier a publie dans notre Bulletin linguistique» les et suivantes: Chiasme morphologique (XI, 1943, p. 18—22), Disc direct lie (XII, 1944, p. 7—13), Reflexions sur le domaine de la stylist (XII, 1944, p. 89—106), Notes de linguistique frangaise, I. *Jacob, on pelait* (XIV, 1946, p. 79—89). Dans Revue de linguistique, *F de frangais en roumain* (VI, 1961, p. 51—62).

Les anciens eleves d'Henri Jacquier, qui savent ce qu'ils doivent â devouement inepuisable, â son erudition, â sa courtoisie exemplaire, re tent douloureusement la lourde perte qui vient de frapper l'Universit Cluj-Napoca.

Voici la liste des travaux du maitre, savant et modeste, pour comp Enumeration qui figure ci-dessus:

Noțiunea de limba analitică şi problema valorii tipurilor de limbi, Bulet Universității Babes-Bolyai, Seria Ştiințe Sociale, I, 1956, p. 265—271

Iarăşi despre punctuație, Steaua, 1956, 9-, p. 114—115

Ortoepie, ortofonie, ortologie, Steaua, 1956, 10, p. 119—120

Neologisme, Steaua, 1956, 10, p. 124—125

Stilul şi stilistica, Tribuna, 1957, 8, p. 8

Un «stil de limbă»: limbajul sportiv, Tribuna, 1957, 5, p. 9

Modă, modern, modernism, Steaua, 1957, 1, p. 118—120

O poetică a privirii, Steaua, 1958, 2, p. 118

Rythme et stychomythie dans le vers roumain, SCL, XI, 1960, 3, p. 53 539

însemnări dintr-un carnet francez, Steaua, 1960, 10, p. 47—49

Caragiale, maestru al sintaxei, Steaua, 1962, 6, p. 67—69 -

Babei, mit viu, [â propos de G. Mounin, *Les problemes theoriques de la duction],* Secolul XX, 1, 1965, p. 151—160.

•*Eminescu în traducere franceză,* Familia, 1966, 3, p. 12

Metrique traditionnelle et metrique zero, dans les *Actes du Xe Congres national des Linguistes,* 3^e vol., p. 121—125

Considerations sur la metrique et le rythme du vers, Studia Universi Babeş-Bolyai, 18, 1968, 1, p. 31—38 v

Difficultes d'adaptation de certaines structures frangaises au systeme du main, dans *Actele Congresului Internațional de Lingvistică şi Fil Romanică,* 2^e vol., p. 947—950

Logaedie, Tribuna, 1970, 19, p. 6

Veda, cel mai vechi text indo-european, Steaua, 1970, 4, p. 80—83

Calofilia, Tribuna, 1970, 16, p. 6

Note despre clasicism. \Din istoria cuvîntului si a> noțiunii, Tribuna, ' . 38, p. 7 . . . ' .. \ '

RRL—'tLTA, X'VlI, 2, 1980, p. 207-2DB) ' , . ' \! / ^

ROMAN JAKOBSON
(1896-1982)

La mort de Roman Jakobson, survenue â la fin du mois de juillet, ciot une des plus merveilleuses carrieres scientifiques de notre siecle.

Son ceuvre est caracterisee par la recherche incessante du nouveau et l'etablissement de relations inedites entre les disciplines variees de la science humaine, en partant de la formule que rien de la langue ne doit etre etranger au linguiste.

La linguistique contemporaine doit â Roman Jakobson Fouverture de voies nouvelles, souvent pleines d'imprevu.

Ainsi, la recherche de la symetrie dans le langage lui a permis de mettre en relief le principe du binarisme des faits de langage.

Des sa jeunesse, Jakobson a ete attire par les problemes de la poetique. A Moscou, il avait reuni dans la demeure de son pere, proche du quartier de l'Opera, un grand nombre de textes et d'ouvrages sur la poetique. On lui doit d'avoir montre que la fonction poetique du langage consiste â mettre l'accent sur le message, pour son propre compte. (D'ou il resulte qu'un texte poetique est intraduisible, sauf d'etre « transpose » dans la langue desiree.)

Cette precision est fondamentale pour la juste interpretation du texte poetique.

A Moscou, avânt la derniere guerre mondiale, Jakobson frequentait le cercle des poetes « formalistes », et s'etait lie d'amitie avec Maiakovski, avec lequel il a entretenu une correspondance suivie.

Une bonne pârtie de la carriere scientifique de Roman Jakobson s'est deroulee â Prague, ou il faisait pârtie, au debut de son sejour, d'une delegation economique du gouvernement sovietique.

Un des faits les plus remarquables de son activite scientifique est la theorie du *phoneme,* decouverte qui a revolutionne la linguistique contemporaine, presentee en collaboration avec N. S. Troubetzkoy au P Congres International des Linguistes, â Nimegue, en 1928.

Sa collaboration aux Travaux du Cercle linguistique de Prague, ou il a publie des contributions fondamentales, a pris fin lorsque les armees de Hitler ont invade la Tchecoslovaquie.

En fuite, â travers les pays scandinaves, il a pu joindre un navire en Norvege, et se rendre aux Etats-Unis d'Amerique, apres maintes peripeties.

Entre â l'Universite Harvard et au Massachusetts Institute of Technology, il a contribue, au cours des annees, â la production scientifique de ces celebres institutions.

Les ecrits de Roman Jakobson ouvrent la voie vers de nouveaux problemes et en indiquent la solution. La lecture de ses ceuvres offre une mine d'informations inedites et des perspectives nouvelles.

(RRL, XXVII, 6, 1982, p. 561)

EUGEN SEIDEL
(1906-1981)

Cest avec un grand retard que nous venons d'apprendre la mort de notre ancien collaborateur et ami, Eugen Seidel, professeur de grammaire comparee â l'Universite Humboldt, de Berlin-Est, survenue au mois de decembre de l'annee 1981.

Apres la publication de sa these de doctorat *Geschichte und Kritik de wichtigsten Satzdefinitionen,* en 1935, il avait emigre, avec son epouse (fil <Lu professeur Fr. Slotty), d'abord â Prague et ensuite en Roumanie, â parti de 1938, â Jassy, d'abord et ensuite â Bucarest et â Cluj.

Eugen Seidel et son epouse Ingeborg Seidel-Slotty ont collabore regu lierement â notre *Bulletin linguistique,* qui a păru â Bucarest de 1933 â 194 Dans la bibliothequo de la Societe Roumaine de Linguistique, Seidel a publi *en 1943 un memoire sur la phonologie *(Dis Wesen dzr Phonologie),* et ensuit une etude sur 1'infTuence de la syntaxe slave sur le roumain (1938).

Ayant acquis la nationality roumaine, il a enseigne, â partir de 194 la philologie germanique â Cluj.

Rentre en Allemagne democratique, il s'est consacre â l'etude des pr blemes de la linguistique balkanique *(Problem! uni Mz\hode der Balka linguistik,* 1958, et *Berichte der Balkanlinguistik,* 1968^.

Ses travaux temoignent d'une connaissance approfondîe de la linguistiq theorique et d'une excellente orientation dans les problemes de la linguistiq xoumaine et balkanique.

(RRL XXVIII, 2, 1983)

CARLO TAGLIAVINI
(1903-1982)

J'ai connu Carlo Tagliavini en 1929, lors de son voyage en Roumani

Comme feu H. Tiktin, qui pour connaître le mecanisme de la langu a compose une grammaire du roumain (Iaşi, 1891), Tagliavini a publie 1923 une *Grammatica rumena* (metodo Gaspey-Otto-Sauer), â Heidelber chez Giulio Groos.

A ses dons de linguiste, Tagliavini joignait un talent de polyglot

Pour le roumain et la culture roumaine, Tagliavini a țemoigne u veritable devotion: la bibliographie de ses ceuvres le demontre d'une manie eclatante.

Grâce â son initiative, l'editeur Patron, de Bologne, a donne en 19 nne nouvelle edition complete des 17 volumes du *Bulletin linguistique,* q j'ai publie. â Bucarest, entre les annees 1933 et 1948.

Dans toute occasion, sa ferveur pour la culture roumaine s'est ma iestee d'une maniere effective.

C'etait une personnalite d'elite, un ami inoubliable et l'un des gran xomanistes du XX siecle.

(RRL, XXVIII, 2, 1983, p. 169-170)

EQREM ţABEJ
(1908-1980)

A peine avions-nous fete l'anniversaire de notre confrere Eqrem £a ^RRL, t. XXV, 1980, p. 145), que nous est parvenue la nouvelle de s -deces, â Rome, le 13 aout dernier.

Nous partageons le deuil de sa famille et de ses anciens eleves et actu confreres.

Eqrem Qabej etait un collaborateur hautement apprecie de nos rev <le linguistique. L'edition qu'ila donnee du dictionnaire de Buzuku (15 a 6te imprimee en Roumanie.

(RRL, XXVI, 1, 1981, p. 99-100)

PHONETIQUE

SUR LA DISSIMILATION CONSONANTIQUE EN ROUMAIN

Dans une etude parue precedemment, â propos de quelques exemples de dissimilation consonantique en roumain, nous avons examine le mecanisme de cette innovation.[1]

Une etude recente de Yakov Malkiel attire l'attention sur le caractere 'evasif de ce phenomene en italien.[2]

Les faits recueillis en roumain nous permettent de poser le caractere de generalite du changement, sur un territoire donne.

En effet, la repartition des faits de dissimilation consonantique dans une partie du territoire dacoroumain — voir le detail ci-dessous — nous permet de constater la regularite du changement.

Individuel, â Torigine, le changement du â la dissimilation consonantique s'est etendu â un groupe et ensuite â une communaute linguistique. L'innovation a acquit la regularite des faits de langue.[3]

Voyons les faits.

Le territoire de la Transylvanie est partage en deux regions d'une superficie inegale, en ce qui concerne le passage de *-n-* â *r*. En gros, l'ouest, le centre, le nord de la Transylvanie et le Maramureş innove et connait le passage â *r*, tandis que le sud est fidele â *l'-n-*.

II y a lieu de faire ici la distinction entre deux phenomenes:

1. le passage 'spontane[4] de *-n-* â *r*, dans un mot tel que *lună* «lune » > *lură*.

2. le maintien de IV *dans farina* « farine » et le passage « conditionne » de *-n-* â *r*, par Taction d'un second *n* (ou *m)*, en position forte, dans le mot pho- . netique, d'ou remplacement du premier *n* par *r: genunche* « genou » > *gerunk'e,*

Le tableau suivant montre la repartition de ces faits sur le territoire de la Transylvanie.

I. Passage spontane de *-n-* â *r:* Bucovine, nord de la Transylvanie, Maramureş, centre de la Transylvanie.

II. Maintien de IV ou passage conditionne de *-n-* â *r*, dont voici le detail:

_. 1. lat. *farina* > *făină* « farine » (par *fanină* > *făină)*: sud de la Transylvanie *; farină, âvec* *r* etymologique sur tout le reste du territoire de la Transylvanie.

[1] V. notre recueil *Etudes linguistiques* (The Hague, **1973),** p. **97—99.**

^Ш, EjUisiye: Pattern of. Consonant Dissimilation. in Italian, *Acta linguistica Hafnvenşis* **14: ^14-25 (1973).**

[3] "Xf.'nos remarques' dans" notre recueil' *"tinguisiica* (The Hague, *1965),* ,p; **J47—64^**et **—82;** S. Lecointre et J. Le Galliot, Le changement * linguistique^ problematiques nouvelles, [illegible]

2. lat. *genuclum* > *genunk'e* «genou»: sud et est de la Transylvanie; *gerunk'e:* ouest, nord de la Transylvanie, Maramureş (ALR, I, c. 57; ALRM, I, c. 86—88).

3. lat. *anima* > *inimă* «cceur»: est et sud de la Transylvanie; *irimă, irmă* (ALR II, MN, 2203; ALR, c. 44; ALRM, I, c. 63; ALRM, II, c. 119): ouest de la Transylvanie.

4. lat. *juniperus* > *jineapăn* « pin de montagne »: centre et nord-est de la Transylvanie; *jireapăn:* ouest et sud de la Transylvanie.

5. lat. *junicem* > *junincă* «t genisse»: centre et est de la Transylvanie; *jurincă:* ouest et nord de la Transylvanie.

6. lat. *manuculus* > *mănunchi* «poignee», manche; faisceau; *mărunchi:* Transylvanie (ALR, II, s.n. vol. I, c. 55)ţ.

7. lat. *renunculus* > *rărunchi* «rein»: Moldavie, Transylvanie, Maramureş, Banat (ALR, I, c. 48; ALRM, c. 71)[2].

Comme on vient de le voir, une partie du territoire de la Transylvanie remplace *V-n-* par *r* et conserve IV etymologique. Le phenomene est caracteristique pour un territoire donne, ou Finnovation a acquit le caractere de norme.

(Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Sciences, **18,** Linguistic Studies in Honor of Ernst Pulgram, p. **293 - 294)**

PSEUDOPALATALIZAREA LUI *m* ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Ion Gheţie şi Al. Mareş, în lucrarea lor recent apărută *(Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, *191A),* au semnalat, la p. 121 şi 122, palatalizarea lui *m* în verbul *tocmi,* într-o scrisoare a egumenului M-rei Moldoviţa (Bucovina), din 30 iunie, 1592, adresată primarului oraşului Bistriţa, din Ardeal.

Am publicat această scrisoare inedită, păstrată în arhivele oraşului Bistriţa, în 1926, dimpreună cu alte scrisori din sec. al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea[3].

Fenomenul „palatalizării" semnalat de autorii mai sus citaţi figurează la p. 45, r. 12 şi 46, r. 4 a sus zisei scrisori din ediţia noastră: „ce se ne *tocmnim* binişor".

în transcrierea noastră e omis *n,* care se distinge însă bine pe planşa fotografică anexată, în cele două exemple.

Autorul scrisorii cunoştea forma cu *k* *(tocmi),* căci acest *k* e scris deasupra rîndului, precum şi *m* final: *to (k)mni (m).*

[1] Les faits sont exposes dans notre *Etude sur le rhotacisme en roumain* (Paris, **1924).**

[2] V. *op. cit.,* p. **28—32,** et les cartes qui accompagnent Touvrage. Les materiaux qui ont servi â **1'**elaboration des cartes ont ete recueillis sur le terrain, au cours des enquetes -de G. Weigand **(1895— 1905).** Nous avons enregistre les resultats des enquetes posterieures, publiees dans les *Atlas linguistiques* suivants: ALR, I = *Atlasul lingvistic român,* Partea I. . . . de Sever Pop; I: Cluj, **1938,** II: Sibiu-Leipzig, **1942.** ALR, II = *Atlasul lingvistic român.* Partea II, de Emil Petrovici. I: Sibiu-Leipzig, **1940.** ALR, II, s.n. = *Atlasul lingvistic român,* Serie nouă . . . sub direcţia acad. E. Petrovici, vol. I: **1956,** ALRM, I = *Micul Atlas lingvistic român,* I, de Sever Pop: Cluj **1938.** ALRM, II = *Micul Atlas lingvistic român,* II, de Emil Petrovici Sibiu **1940.**

[3] *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du debut du XVII-e siecle tirees des archives de Bistrtiza (Transylvanie),* Bucureşti, **1926,**

Tomnim nu atestă, însă, paîatalizarea lui *m,* întiucît, după cum a siăia Sextil Puşcariu[1], grupul *mn,* în acest cuvînt, e datorit diferenţierii, fonetismul *tomni, tomna* (= tocmi, tocma) fiind caracteristic pentru limba vorbită.

Deci: v. sl. *tokitma* > *tocma* > *togma* > *tonna* (*n* = *n* velar) > *tomna*[2]

August 1974

(SCL, *XV,* nr. 6, 1974, p. 617)

DIN NOU DESPRE PAÎATALIZAREA LUI *m* DIN SECOLUL AL XVI-LEA

Respingînd interpretarea fenomenului pe care am dat-o în SCL, XXV (1974), nr. 6, p. 617, I. Gheţie îşi menţine explicaţia „că paîatalizarea lui *m* în secolul al XVI-lea este dovedită" (SCL, XXVI (1975), nr. 1, p. 67).

Să examinăm din nou textul scrisorii din 1592. Scrisoarea cuprinde, de două ori, grafia *tomnim.*

Gheţie citeşte *tocmnim* şi vede în grafia *mn* paîatalizarea lui *m,* în primul stadiu *(mn).*

Interpretarea justă a grafiei este însă diferită.

Autorul scrisorii cunoştea fonetismul *tocmi,* al limbii comune şi fonetismul *tomni* al unor graiuri.

Tomni, fonetism general în graiurile dacoromâne din Transilvania, Crişana, Oltenia şi Muntenia, se explică normal pe cale fonetică, după cum am arătat.

A"cest fonetism apare în regiuni în care paîatalizarea labialelor nu e cunoscută (în Oltenia, Banat şi jumătatea de vest a Munteniei), fapt care reiese din consultarea hărţilor publicate de D. Macrea (în DR, IX, p. 92—160).

Adăugăm că, în *tocmi, m* nu putea fi palatalizat, pentru că fencmcnul nu e operant în grupurile de consoane, oclusiva -f *m* (în afară de cazurile de alterare în grupul *lb: alb, albină,* în care ocluziva labială e precedată de o consoană deschisă, paîatalizarea a mai fost semnalată în grupurile *mb: frimbie» porumbiel, sb: zbici, sp: spic* (Macrea, *loc. cit.),* care nu cuprind însă ocluzive propriu-zise (în timpul articulării lui *m,* o cantitate de aer se scurge prin fosele nazale).

în consecinţă, afirmaţia lui I. Gheţie este infirmată de interpret^ ea justă a grafiei textului respectiv pe care am propus-o.

Decembrie 1974

(SCL. XXVI. 2, 1975, p. 183)

[1] LR, Bucureşti, 1959, [p. 116, 393: „Diferenţiere ccnscnantică avem şi la reflexul grupului latin *gn* în rcmâneşte. Prin accmcdarea ccluzivei velare *(g)* la nazala următoare *(n),* din lat. *lignum* s-a născut mai întîi forma *lehn.* Cele dcuă nazale învecinate *h* şi *n* erau însă prea asemănătoare, şi deci prea expuse să se contragă într-una singură. Alunei a intervenit principiul diferenţierii, nazala velară *(h)* fiind înlocuită prin nazala labială *(m),* cu mult mai deosebită: *lemn* . . . , Tot astfel se explică dialectalul *temna* din *tonna,* iar acesta din *togma (tocma),* numai că în acest cuvînt, simultan cu diferenţierea lui *h* faţă de *n* următor, s-a diferenţiat şi *n* faţă de *h* precedent, schimbîndu-se în *m".* Vezi şi mai sus, p. ,121— 122.

[2] Vezi în această privinţă, *tomna(i),* atestat în graiurile din Transilvania Crisana, Oltenia, şi Muntenia (ALR, II, vol. V, h. 1344, 1483 şi 1490).

ASUPRA MONOFTONGĂRII DIFTONGULUI *ga'* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Trecerea vocalelor *e* şi *o* la diftongii *ea* şi *oa,* prin rnetafonia provoca de vocala *a (ă)*[1] sau *e* din silaba imediat următoare este caracteristică pentr limba română; fenonienul e cunoscut şi în scandinavă[2].

Revenirea la o vocală simplă, în cazul diftongului *$â (lege < leag* este, de asemenea, o caracteristică a limbii române.

Aşadar:
e – a (ă) > eă în elementele latine *(ceară)* şi în împrumuturile sud-sla *(ceată)* şi neo-greceşti *(mireazmă),*
e — e> eă: leage (s.'XVI): fenomenul nu se produce în împrumuturile su slave *(cremene).*

El se repetă pentru *6:*
6 – a (ă) > oa, în elementele latine *(coadă)* şi în împrumuturile sud-sla *(coasă)* şi neo-greceşti *(coală), 6 – e > oă:* în elementele latine *(floar* dar nu şi în împrumuturile sud-slave *(cobe)*[3].

Aşadar, fenomenul de metafonie nu s-a produs în cazul *e— e* şi *o—* în elementele venite din slava meridională şi din neo-greacă. Căci o lege f netică nu e constantă[4].

Recent, Emanuel Vasiliu a studiat, la rîndul său, problema monofto gării diftongului *$â* în limba română[5], şi a făcut următoarea observaţi „acolo unde *e* > *9* după labială *[*per* > dr. *păr],* se produce şi monoftongare *eă* > *a* în aceeaşi poziţie [dr. *measă* > *masă];* acolo unde „posteriorizare lui *e* nu se produce [în aromână: *per],* nu se produce nici monoftongarea [a *measă]"* (p. 49).

Observaţia e justă, dar ea nu constituie o explicaţie a fenomenului. Că explicaţia lui' Densusianu[6], că *e,* prim element al diftongului *$a,* a trecut la prin acţiunea oclusivei labiale precedente, deci *ăa,* trecut apoi la *a,* se elimin de la sine, întrucît nu e conformă cu evoluţia reală a sunetelor vorbite.

Problema cuprinde trei aspecte, care aşteaptă fiecare un răspuns. Iat enumerarea lor:

\. Prin ce mecanism o oclusiva labială produce monoftongarea lui *ş* *în al* întrebare rămasă fără răspuns, căci explicaţia lui Densusianu, du cum am văzut, nu corespunde cu evoluţia reală a sunetelor vorbite în limb română.

2. Dacă diftongarea lui *e* urmat de *e* în silaba imediat următoare *e* pr vocată de *-e (lege > leage),* atunci cum trebuie explicată revenirea difto gului *eă* la monoftong *(leage > lege),* dacă nu admitem că aceeaşi corelaţ de timbru (diftong — *a (ă)* sau — *e)* care a provocat diftongarea lui *e* în *e* în cazul *e–z (ă),* a provocat mai tîrziu monoftongarea lui *ea* în cazul *$a-* *(leage > lege)*[7]*!*

[1] *ă* (vocală posterioară medială, jumătate deschisă, nelabială) a putut avea acelaşi r ca *a* în provocarea metafoniei.

[2] Vezi cartea noastră *Recherches sur la phonetique du roumain au XVI siecle,* Paris, 192 p. 135-136.

[3] Vezi cartea noastră *Linguistica,* Haga, 1965, p. 170.

[4] H. Schuchardt. în *Hugo Schuchardt-Brevier.* Halle, 1922, p. 61.

[5] Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne,* Bucureşti. 1968, p. 45—5

[6] Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine,* II, Paris, 1914, p. 19.

[7] Corelaţia cu vocala din silaba imediat următoare este o lege fonetică activă în lim română şi în alte cazuri, de ex. în pl. *peri (sg. păr),* cu *e,* din cauza vocalei prepalatale *-i.*

3. Cum se explică morioftoiigarea *Inieă* în dr. *deaca* > (iaca, dacă nu admitem acțiunea lui *-a* din silaba imediat următoare?

în consecință, explicația diftongării lui *e* în *ed,* şi apoi a monoftongării diftongului *eă (> a* sau *#),* prin acțiunea vocalei *a(ă)* sau £, din silaba imediat următoare e singura care răspunde în mod mulțumitor la întrebările puse.

Un argument pentru explicarea monoftongării lui *§a* prin prezența unc i oclusive labiale precedente îl găseşte Em. Vasiliu în influența consoanelor din seria *c, ts,* s, *s, z,* care au provocat trecerea lui *ed* la *a: cară, țară, sară, sade, îngrijască* (p. 47—50).

Dar «comparaison n'est pas raison »!

Căci consoanele din seria de mai sus semioclusive (formate dintr-un element ocluziv, urmat de un element spirant), şi deci, prin natura lor, sînt susceptibile de a absorbi vocala următoare *(e* din diftongul *ea)* \ ceea ce nu e cazul pentru o oclusiva labială, fără emisiune de aer.

Cazurile cu păstrarea diftongului în *seara, treaba* etc. (Vasiliu, p. 47)„ cu toate că urmează un *a* în silaba imediat următoare, datorită unor corelații morfologice, nu sînt de natură să anuleze existența unei legi caracteristice a foneticii limbii române.

Martie, 1976
(SCL, *XXVII, nr. 4, 1976, p. 423-424)*

SUR LE TRAITEMENT DE V. SL. *e* EN ROUMAIN

Nous nous proposons d'apporter ici quelques nouvelles precisions sur le traitement de Ia voyelle v. sl. *e* (fc cyrillique) en roumain.

Au cours des dernieres annees, nous avons trăite plusieurs fois ce probleme, sans toutefois avoir marque la difference de traitement de *Ye* dans les langues slaves du nord et du sud-est de l'Europe.

En effet, en russe et en polonais*la consonne qui precede *Ye* a ete palatalisee: r. *belyi,* pol. *bialy* < v.sl. *belii* (cf. A. Meillet, *Le slave commun* , Paris, 1934, p. 47: *«e* etait fortement yodise », et Jack Feuillet, Les oppositions phonologiques en vieux bulgare, *Paleo-bulgarica,* 3, Sofia, 1978, p. 3—11), tandis qu'en roumain, en bulgare et en macedonien la palatalite a ete reduite et a meme dispăru. Dans ces langues, *e* a ete rendu par *e-ă* et a abouti en bulgare â un *e* ouvert non-yodise: bg. *mleko* «lait », et en roumain â la diphtongue *ea'* \ dr. *veac* « siecle » < v.sl. *veku.*

La diphtongue *ea'* du roumain provient d'un *e* suivi dans la syllabe immediatement suivante d'un *a,* dans les elements latins et slaves de la langue (dr. *ceară* « cire » < lat. *cera,* dr. *ceată* «bande, troupe » < v.sl. *ceia).*

Comme on vient de le voir, ceci constitue une difference tranchante entre le roumain et le russe.

E. Petrovici a attribue au roumain la maniere russe de traiter la voyelle *e.*

Selon Petrovici, le systeme vocalique du roumain contiendrait des consonnes dures, opposees aux consonnes molles, comme en russe.

[1] Existența reală a lui *e* în diftongul *eâ* a fost constatată în mod experimental. Vezi *' Recherches sur les diphtongues roumaines,* p.p. A. Rosetti. Bucureşti—Copenhaga. 1950, p. 18, 26, 28-30, 51, 53-54, 85.

Cette theorie s'oppose â l'existence des diphtongues roumaines â *e* comme premier element, signalees ci-dessus.

Nous avons combattu â plusieurs reprises, dans des travaux publies recemment, â l'aide d'experiences avec des appareils de precision, la maniere d'E. Petrovici d'envisager le probleme.

Nous croyons avoir demontre la difference de traitement de v. sl. *e* en russe et en polonais, d'une part, et en roumain, d'autre part.

Un sujet parlant le russe prononce le mot roumain *cartea* «le livre» avec une forte palatalisation de la consonne precedente: *karVa,* tandis qu'en roumain ce mot contient la diphtongue *ea',* confirmee par l'audition et l'inscription de la voix parlee *(kartea).*

Cette distinction est importante pour le roumain qui, selon la conception de E. Petrovici serait une langue latine prononcee â la maniere slave, tandis que de l'avis de specialistes en la matiere, le phonetisme du roumain derive du latin et s'oppose au phonetisme des langues slaves.

Indications bibliographiques

Nos exposes, ci-dessus, p. 304 — 306 et dans *Recherches sur les diphtongues roumaines,* Bucarest Copenhague, 1959; Sur les consonnes palatalisees et les consonnes mouillees, dans notre volume *Linguistica.* The Hague, 1965, p. 197—203; E. Petrovici, Esquisse du systeme phonologique du roumain, *For Roman Jakobson,* The Hague 1956, p. 382 — 389.

(Scritti Linguistici in onore di Giovan Battista Pellegrini. Pacini Editore, Pisa, p. 1391—1392)

SUR LES PHONEMES SUPPLEMENT^iRES DANS LA LANGUE PARLEE

Nous avons signale, â plusieures reprises, au cours de nos recherches, la presence, dans certaines conditions, de timbres vocaliques en fin de mots, dans la langue parlee, et Femploi de syllabes supplementaires dans les vers chantes des chansons populaires roumaines.

Deux medecins neurologues, A. Fradis et C. Calavrezo, de Tlnstitut de Neurologie et de Psychiatrie de Bucarest, au cours de leurs recherches recentes, ont constate dans le parler des aphasiques l'existence d'une voyelle supplementaire, apres consonne, lorsque la consonne finale d'un mot est sui-^ie d'un mot â consonne inițiale, ou meme lorsque l'initiale du mot suivant est une voyelle (30 000 enregistrements pour chaque groupe de sujets, p. 653)

Ainsi: *suntu mulți (= sînt mulți)* «il y en a beaucoup », *cîndu (— cînd* •«quand»).

Dans le parler des aphasiques qui ont fait l'objet des recherches, les timbres vocaliques supplementaires sont employes dans la proportion suivante: *u,* 18 fois, *i (= î),* 15 fois, *ă (= d),* 6 fois.

Ces constatations rejoignent nos remarques sur la presence de timbres vocaliques pareils â ceux que nous venons d'enumerer, dans les textes de la langue ancienne et actuelle . A ce sujet, les docteurs Fradis et Calavrezo remarquent avec raison (p. 662, n. 7) que leurs recherches aboutissent â retrouver de nos jours des phenomenes phonetiques propres â des etats archaiques de la langue.

[1] A. Fradis and C. Calavrezo, Phoneme Elisions and Additions in Aphasia, RRL, XÎXI, 1976, p. 653-664.

Ceci dit, il convient de distinguer l'existence des syllabes supplementaires de la langue parlee, qui sont signalees par un auditeur attentif, de la notation par ecrit de *Yu* en fin de mot, fait d'orthcgraphe que nous avons explique par des considerations speciales[1].

(RRL, XXV, 3, 1980, p. 227)

VOYELLE, SEMI-VOYELIE ET CONSONNE*p

Le probleme de la classilication des voyelles, semi-voyelles et consonnes nous a preoccupe d une maniere permanente, au cours de nos recherches.

En 1942, nous montrions que les semi-voyelles *i* et *u,* du point de vue fonctionnel, jouent le role de consonnes.[2] Et nous ajoutions: « cette conception est pleinement justifiee en phonologie (mais en phonetique, on ne peut nier l'existence des semi-voyelles en tant qu unites differentes des voyelles et des consonnes ».[3]

Nous sommes revenus sur ce probleme plusieurs fois, pcur confirmer le bien-fonde de notre point de vue exprime ci-dessus.[4]

Ceci etant pose, c'est non sans etonnement que ncus liscns, sous la plume de Dieter Meinhert et Eberhardt Richter, que, du point de vue fonctionnel, *y* et *w* ne jouent pas le role de consonnes.[5]

Cette affirmation s'explique par le fait que l'argumentation des deux auteurs est fondee sur l'analyse instrumentale, qui ne peut pas fournir des unites et des oppositions phonologiques.

En effet, Tanalyse d'unites phonetiques â laquelle se sont livres les deux auteurs ne s'applique pas en phonologie, le sen et le phoneme etant places â des niveaux differents du systeme.

La conclusions des auteurs (p. 522), que *y* et *w* foiment une categorie â part, entre les voyelles et les consonnes, est juste, mais elle est valable seulement sur le plan phonetique. Leurs considerations ne s'appliquent pas au niveau des phonemes, car les unites phonetiques sont separees des unites phonologiques.

Nous avons reconnu cette separation fcndamentale des 1942, dans les termes suivants: « si les faits sont tels [que *i* et *u,* du point de vue fonctionnel] jouent le role de consonnes, le phonologiste n'aura plus â se preoccuper

[1] Nos exposes Sur *Yu* (final) en roL-rcain, daus nos *Etudes lingtiistiques.* The Hague, 1973, p. 228—232. Sur la syllabe supplementaire dans les vers chantes en roumain, dans nos *Melanges linguistiques,* Bucureşti, 1977, p. 53—55 et Remarques sur Interpretation des graphemes dans les textes ecrits, *op. cit.,* p. 82—87, Despre *u* final, ci-dessus, p. 639—660 et Asupra reprezentării prin scris a sunetelor vorbite, ci-dessus, p. 660—661.

* Communication au « IX-e Congres International des sciences phonetiques, Copenhague, 6—11 aout 1979. V. notre resume, dans les « Proceedings » du Congres, I, p. 316.

[2] Voyelle, semi-voyelle et consonne, dans *Acta Linguistica,* III, 1942— 1943, p. 31 et s., republie dans nos *ML,* p. 38—39.

[3] *Loc. cit.,* v. aussi *Melanges cit.,* p. 81: « on remarque, sur les traces que les articulations de la semi-voyelle et de la voyelle, lorsqu'elles sont reunies dans une diphtcngue, ont un aspect particulier: elles sont mcdifiees du fait de leur reunion dans la diphtcngue ».

[4] Sur la classification des phonemes semi-voyelles ou semi-consonnes, dans *Linguistica^* The Hague, 1965, p. 107— 108. Sur le probleme des semi-voyelles, dans *Revista de filologia espanola,* XLVIII, 1966, p. 181— 183, republie dans nos *Etudes linguisticues,* The Hague. 1972,, p. 101-103.

[5] Dieter Meinhert u. Eberhardt Richter, Untersuchungen zur Phonetik und Phonologie des modernen Burmesischen, *Zs. /. Phonetik, Sprachwissenschaft u. Kommunikationsfcrschung»* 30, 1977, p. 514-534.

dans la classification des phonemes d une langue dennee, de l'existe des semi-voyelles, dans les diphtongues, et il pourra rayer ce concept sa liste ».[1]

L'erreur des deux auteurs, c'est d'avoir considere que les result de leur analyse, appliquee â des sons paries, est valable aussi pour les p nemes.[2]

Car le phoneme est une unite fonctionnelle, une unite abstraite, oppo au son, qui possede une substance.

(RRL, XXV, 4, 1980, p. 391-392)

ADDENDA Â « SLR LA THEORIE DE LA SY1LABE»

Dans Lingua Posnaniensis (XXIII, 1980, p. 21—26), sous le t The Syllable Revisited, Wieslaw Awedyk se propose de completer expose de 1975 (The Syllable Theory and Old English Phonology), tenant compte des materiaux discutes au cours d'un symposion tenu Boulder, Colorado, en 1977.

Awedyk maintient avec raison sa definition de la syllabe, « a langu unit ... the smallest unit) » (p. 22), ce qui correspond â notre definit de la syllabe[3].

L'auteur montre ensuite que la sonorite n'est pas necessaire pour formation de la syllabe, these que nous avons defendue, contre B. Hal En Bella Coola, nous dit-il (p. 25), les spirantes sourdes sont syllabiqu Dans russe *rta* «mouth» (gen.), *r* est partiellement sourd, afin de for syllabe. Cette remarque rejoint les notres concernant la prononciation, russe, des mots *than, rtom, Ibom* (v. notre expose, dans *RRL,* XXIV, 1 p. 512).

[1] ML, p. 39.

[2] Voici les conclusions de leur etude: « Die burmesischen Halbkonsonanten *sind* s Trâger einer (und nicht nur einer) prosodischen Eigenschafft des Wortes, spielen deshalb f tionell *nicht* die Rolle von Konsonanten. Die Auffassung besonders Rosettis zu dieser Frag nach unseren Festellungen folglich nicht akzeptabel. Gennematisch zeichnen sie sich je durch Merkmale aus, die eine zuordnung zu Klasse der Vokale nicht rechtfertigen. Wir mu daher die Halbkonsonanten als Kategorie zwischen den Vokalen und Konsonanten anerken (p. 522, et plus loin): « In the present paper, previous treatises on the phonetic and phonolo structure of the modern Burmese language are discussed. At first the semi-consonants *y, u* are treated. It is proved by multichannel registrations that the semi-consonants of Burmese prosodic features of the word; therefore, functionally they do not play the role of conson în consequences according to our investigations, the opinion of this problem, held by A. Ro and others, appears unacceptable. But gennematically, the semi-consonants are characte by particular gestures which will not justify their classification as vowels. Therefore the consonants must be recognized as an intermediate category standing between the vowels consonants » (p. 534).

[3] Dans notre memoire Sur la theorie de la syllabe (troisieme edition, dans nos langes linguistiques, Bucureşti, Univers, 1977, p. 15-55), p. 41: «nous dirons, pour clure, que la syllabe est une structure et que la theorie de la syllabe doit etre fondee sur articulatoire des organes de la parole et sur leur effet acoustique: le souffle d'air, sor larynx, sourd ou sonore, est transforme dans les cavites supralaryngiennes. Ce qui imp c'est la presence de Lair (sonore ou non sonore) qui, comme nous l'avons vu, est indispen ă Texistence de la syllabe ».

[4] Notre memoire cite dans RRL, XXV, n. 1, p. 42-48.

Cependant Awedyk ne fait aucune mention de son article A Contribution to the Theory of the Syllable (dans *Biulletyn Fonograficmy. Bulletin Phonographique,* XII, Poznau, 1971, p. 49—56), ou il rejette notre definition de la syllabe, et il ne mentionne pas notre replique \ dont nous maintenons entierement le bien-fonde.

(RRL, XXV, 6, 1980, p. 649)

SUR LA PALATALISATION DES LABIALES EN ROUMAIN

A. Avram, dans la Revue de linguistique romane (44, 1980, p 245—246) etudie un detail de la palatalisation des labiales dans les parlers roumains d'Oltenie.

Ces parlers sont caracterises, selon l'auteur, « par la soi-disant palatalisation des labiales ». Et il ajoute, en note: « on sait que ce n'esi pas la labiale, mais le yod suivant qui devient une consonne palatale ».

Ce phenomene a ete decrit d'une maniere decisive par Al. Lambrior, des 1877, dans un article publie dans Romania (VI, p. 443—446).

Lambrior a montre « que c'est bien *Yi* qui a degage la consonne palatale et non pas, comme on le dit ordinairement, la labiale qui s'est changee en palatale. Toutefois [ajoute-t-il avec raison], *on ne peut pas pretendre que la labiale n'ait eu aucune influence sur le ditrcissement de l'\ \ autrement, nous aurions eu la meme palatale dans tous les cas* [nous soulignons, A.R.]. Cette difference ne peut etre attribuee qu'â l'influence que chaque labiale a exercee sur la nature de la consonne nouvelle: celle-ci, en se degageant du *yod,* s'est accommodee â la labiale precedente, devenant muette ou spirante, si la labiale etait muette ou spirante, devenant sourde ou sonore, si la labiale etait sourde ou sonore, de maniere â former avec elle un groupe naturel, dont le premier element devait ensuite tomber» (p. 445—446).

II n'y a rien â ajouter â cette excellente description du phenomene de la palatalisation des labiales.

Voilâ done pourquoi, â la suite de la sonore *b,* le *y* s'est mue en *g,* â la suite de la sourde *p, y* s'est mue en *k',* etc.

Le phenomene du roumain, que nous venons d'examiner, est done denomme avec raison ^*palatalisation des labiales* » (c'est ce que O. Nandriş, cite par Avram, p. 241, n. 1, a affirme â son tour).

(RRL-CLTA, XVIII, 1, 1981, p. 3)

SUR LES CARACTERISTIQUES UNIVERSELLES DES VOYELLES DANS LES LANGUES NATURELLES

Eli Fischer-j0rgensen s'est attachee â etablir les caracteristiques universelles des voyelles dans les langues naturelles[2].

Dans ce but, elle a eu recours â l'experience avec des sujets parlant danois, qui, â l'audition des voyelles, les ont classees dans trois catego-

[1] Dans *RRL,* XVII, 1972, p. 271, texte reproduit dans nos Melanges linguistipues cites ci-dessus. p. 52—53.

[2] Eli Fischer-Jorgensen, On the Universal Character of Phonetic Symbolism, with Special Reference to Vowels, *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen,* **1**, 1978, p. 75-89.

ries: les voyelles *e,* **s,** *a* appartiennent au ton haut (mince), tanc
u, o **8** forment le ton bas (epais) *i* exprime ce qui est petit, jamais so

Nous avons recommande ce procede en 1966[2].

Les voyelles anterieures sont claires • (jauhes), les posterieures s (bleues).

De cette maniere, on peut etablir une classification universe voyelles.

La doctrine courante, fondee par Maurice Grammont[3], etab la valeur expressive latente des sons depend du sens du mot, qui l'expressivite; ainsi les groupes *bl, fl* dans les vers de Victor Hug

(RRL, XXVI, 1, 1981, p. 3)

DESPRE ORIGINEA LUI *-Ă* ÎN FORMELE DE GERUNZIU SI DE PARTICIPIU ÎN LIMBA ROMÂNĂ

în expunerea noastră din 1937, *Sur Vorigine de V-ă au roumain* (în BL, V, p. 38—42, reprodusă în ML, p. 176—180), consacr melor de gerunziu şi de participiu trecut în-*ă (lucrîndă, lucrată),* am co că aceste fonetisme au fost semnalate pe întreg teritoriul dacoro

Forma în *-ă,* corespunzînd participiului latin în *-a,* deci femin generalizată în graiurile dacoromâne, chiar cînd subiectul propozi de genul masculin, ceea ce probează că formele în *-ă* nu sînt sin feminine, căci determinarea genului este de natură subiectivă. (La ex cunoscute, trebuie adăugate formele din limba vorbită *(au) au făcutără* etc., cu *ă* produs prin acelaşi proces, asupra cărora a atenția în ML cit., p. 180, n. 1).

Rodica Orza, reluînd această problemă (CL, XXV (1980), p. afirmă că există „serioase obiecții" (p. 68) la explicarea de mai sus şi acelaşi informator", arată autoarea, „va zice *am cîntat* şi *am fos* dar niciodată nu va zice *bărbată,* pentru *bărbat".* .

Astfel formulată obiecția, ea nu ține seamă de faptul că *b* imposibil în interiorul categoriei genului, pe cînd *am fost cîntată,* co generalizată, există în realitate, pentru că e produsă în afara ca genului.

Faptul că formele în *-ă* sînt folosite şi atunci *cind* subiectul pr este de genul masculin dovedeşte indiferența limbii la varietățile şi alcătuieşte cheia problemei.

Soluția ei trebuie deci căutată pe alt plan, în afară de gen, fiind cularitate din domeniul foneticii (v. utilizarea acestei particula explicarea apariției lui *-â* în unele cuvinte româneşti îixprumu maghiară: Fr. Kirâly, *-ă nemotivat de etimon,* LR, XXIX (1980), p. 23

[1] *Op. cit.,* p. 77-79. ,

[2] Sur la valeur expressive des sons paries (1966), dans nos *Etudes lingui* Hague, 1973, p. 84-85.

[3] M. Grammont, Onomatopees et mots expressifs, *Trentenaire de la Soc. p des Langues Romanes,* Montpellier, 1901. p. 265.

[4] Remarques sur l'emploi des onomatopees, 1963, dans notre recueil

Sextil Puşcariu (DR, IV (1927), p. 1359—1362) a crezut că folosirea formei în -*ă* echivalează cu o generalizare a genului feminin, cînd, de fapt, ivirea lui -*ă*, de natură pur fonetică, e cauzată de pronunțarea explozivă a consoanei finale, faptele desfăşurîndu-se, după cum am arătat mai sus, pe alt plan al construcției gramaticale decît pe planul genului gramatical.

Octombrie, 1981

SCL. XXXIII, 1982, p. 71)

LE SORT DU LAT. *i* ACCENTUE EN ROUMAIN

Sous le titre The Phonetic History of Stressed *I* in Romanian, Rodney Sampson expose ici-meme (p. 125 et s.) Ies etats acutels de ce probleme.

i, enseigne-t-il, point final de revolution, a ete precede par la diphtongaison de *Yi* latin en *ji,* suivi par sa monophtongaison.

En examinant â notre tour les faits, nous constatons que dans lat. *deus* > dr. *zeu* ou dans lat. *dico* > dr. *zic,* par exemple, les voyelles prepalatales accentuees *e* ou *i* ont palatalise la consonne precedente, suivie par la semi-voyelle *y,* issue de cet element palatal.

Ensuite, la semi-voyelle *y* a forme diphtongue avec la voyelle suivante: *deus* > *d'eus*>*dieu* > dr. *dzeu, zeu, vinum* > *v'inum* > dr. *vin* et, dans certains parlers, *yin* ou *gin.*

Les choses etant telles, les voyelles *e* et *i* n'ont done pas ete diphtonguees et, ensuite, monophtonguees; elles ont forme diphtongue avec l'element palatal de la consonne precedente, qui a fourni la semi-voyelle, premier element de la diphtongue[1].

(RRL, XXVI, 1981, p. 135)

SUR LA VALEUR DE LA LETTRE CYRILLIQUE 4 DANS LES TEXTES ROUMAINS ANCIENS

Tout a-t-il ete dit sur la valeur de **4** dans les textes roumains anciens?

Un examen d'ensemble des faits, tels qu'ils peuvent etre reunis de nos jours, nous permettra de repondre â cette question.

La lettre cyrillique **4** est une modification graphique de la lettre (en transcription latine, *q,* v. ci-**d3ssus,** p. 310), qui, dans l'alphabet cyrillique, notait une voyelle du type de la voyelle nasale du provengal: o˜.

Dans les textes slavo-roumains des XIV—XV* siecles, * note la voyelle *9,* passee ulterieurement â *y* (dans l'orthographe actuelle, *a, i).* Ainsi, en Valachie *D&bovită* (1413), *Dîmbovita* (1431) = *Dîmbovița,* nom de riviere (la presence de *i,* issu de *9,* en Moldavie, est assuree par l'emploi de la lettre cyrillique w pour noter cette voyelle, par ex. *c&i^nzați,* n. de 1., Suceava, 1489, = *Mînzați,* car en russe, *isi* notait la voyelle *y,* qui corres-

[1] C'est la voie suivie par revolution du proces, indique par Roman Jakobson, dans *Travaux du Cercle Linguistique de Prague,* 2, 1929, p. 22: «devant voyelle prepalatale, les consonnes se sont palatalisees: *t'i* > *fii te* >*te,»* etc.).

pond approximativement â *Yi* du roumain, ci-dessus, p. 418. On relever, dans les textes roumains de.cette epoque, l'emploi fautif â la place de par ex. *no^dzec* « quatre-vingt-dix », (notre ed. des *de Bistritza,* p. 65, 12).

L'emploi de **4** pour noter la nasalite de la voyelle preceden une innovation attestee dans les traductions roumaines de livres re du XVF siecle, provenant du nord de la Transylvanie. Cette inno orthographique est due â une ecole situee dans cette region. Car d textes des XIVe et XVe siecles, caracterises par le rhotacisme d provenant de la Moldavie voisine, **4** n'est pas employe pour noter la lite. Des exemples tels que *Rumărula,* n. pr. = *Ruminul,* 1491, V *Rugiră,* n. pr., 1495, Iaşi, = *rugină,* (ci-dessus, p. 422), le pro

Voici un tableau de l'emploi c\e **4,** dans les premieres tradu roumaines de textes religieux du XVF siecle, provenant du nord Transylvanie. (Nous ne donnons qu'un nombre restreint d'exemp d'un seul texte, CV = *Codicele Voronețean,* et ci-dessus, p. 474-47 une vue d'ensemble des exemples, recueillis dans les textes du siecle).

La notation de la nasalite de la voyelle precedente est, comme l'avons precise ci-dessus, une innovation des textes du nord:

oral:*/ (Prav. Lucaci, 228 r, 5) = *îl, 4n* (CV, 21, 1) =

2) **4 =** *In (îm),* avec *î (i)* nasal*: Crăiță* (CV, 121, 4) = *țrălță.*

3) **4 =** *n: di*f* (CV, 1, 8) = *din* (cf., dans un document de 1600, Val *că'fdu,* Dicționarul elementelor româneşti din doc. slavo-rom., 1600, Buc.,'1981, p. 45).

4) **4** = nasalite de la voyelle precedente: *bi^re* (CV, 131, 3) = *b'îre* *bu-tru* (CV, 59, 11) = *buru (= bun), pă-îră* (CV, 3, 5) = *pînă, pl* (CV, 23, 13) = *plîngere).*

5) **4 =** *m: u-tbra=umbra* (CV, 113, 7—8).

6) **4** =*n: spuniu* (CV, 79, 1) = *spunu (=spui).*

Commentaire (point 4, ci-dessus):

en roumain, *n* intervocalique a ferme le timbre de la voyell cedente (ex. lat. *bene* > dr. *bine),* et lui a communique une nuance que les usagers du roumain ne remarquent pas, mais â laquelle une etrarigere est sensible (Alf Lombard, v. ci-dessus, p. 228). Cette nuance na la voyelle est pergue, de nos jours, dans le nord du domaine dacor (Oaş, Maramureş, v. ci-dessus, p. 227—229), et les Monts Apuseni (T vanie), la ou le rhotacisme de *Y-n-* persiste encore de nos jours. Ains cette region, une enquete sur les lieux nous a permis de recuei 1933 (nos ML, p. 199 — 208) des prononciations de *Yn* spirant o nasalise (issu de *-n-)* dans le parler des sujets âges (70 ans) ou jeunes (1 *găinri {—găini* «des poules »), *bunră (= bună* «bonne »), mais auss *cire (= cine),* etc., faits de nasalisation et de rhotacisme qui sont pa ceux du XVIe siecle provenant du nord de la Transylvanie et du Mar (nos ML, cit.).

Aux materiaux reunis ci-dessus, il convient d'ajouter l'absence tation de *Y-n-* (notation zero), qui a ete relevee dans l'ensemble des du XVI[e] siecle, par ex. *ascus* (CV, 148, 10) = *ascuns* « cache », *u le* 163, 13) = *un leu* « un lion » etc.

La nasalite n'est pas un son, mais une nuance aceompagnant une e vocalique. Des lors, Tindication de la nuance nasale pouvait manque pour **cela** alterer la matiere de la consonne precedente.

Notre examen a mis en relief le role d'indicateur de la nasalite de la lettre -t, dans les textes dacoroumains du nord, innovation necessaire pour indiquer une particularite phonetique absente dans les parlers dacoroumains meridionaux (Oltenie, Valachie, centre et sud de la Transylvanie). (Par suite, il n'y a pas lieu d'examiner ici l'emploi ulterieur de 4 dans les textes de Coresi et autres, du sud de la Transylvanie, car ils sont posterieurs aux faits du nord du domaine qui ont fait l'objet des presentes recherches.)

(RRL, XXVII, 2, 1982, p. 141-142)

ALBANO-ROMANICA

alb. *mbret, ăr. împărat, parat:* lat. *imperator*

Le lat. *imperator* «empereur» a disparu dans la Romania Occidentale {fr. *empereor,* 1080, est un emprunt au latin, apres le couronnement de Charlemagne: Bloch-Wartburg, Diet. etym. fr., I, 1932, p. 251), et ne s'est conserve qu'en albanais: alb. *mbret* «roi, monarque, souverain» et en roumain: dr. *împărat* (et *parat)* «empereur» (et « Dieu », dans les textes religieux, ainsi Ps. de Scheia, XVIe -s.: e eu pusu sămtu *împărat* de la densu, ed. Candrea, II, p. 2, 14; Bible lat., ps. 2, 6: ego autem constitutus sum *rex* ab eo; Puşcariu, Jb. de Weigand, XI, 1904, p. 43; Id., Lb., română, I, Buc, 1940, p. 264).

En roumain, comme en albanais, le terme comporte â l'initiale une occlusive labiale nasalisee, syllabique *(m):* alb. *mbret,* dr. *mpărat* et *parat,* par suppression de *Ym,* en position faible. (Dans les textes du XVIe siecle, cette suppression est de regie: *bătrîni, cungura, dupleca, neca, tîmpla, tocmi,* etc. = *îmbătrîni,* etc., v. les exemples donnes par Candrea, ed. du Ps. de Scheia, I, p. CXCVIII).

La forme courte est rarement employee dans les textes des XVP et XVIIe siecles; ainsi, dans la chronique de Moxa (1620): rădicară *un parat* {CB, I, p. 379), ou dans un texte de 1598—1599 (instructions du Cardinal Bâthory): au trimes Batăr Andriaş la *paratul* turcesc pentru pace (Doc. Hurmuzaki, III, Buc, 1880, p. 322).

Selon Arnim Hetzer (Zs. f. Balk., XVI, 1980, p. 47 n.), alb. *mbret* poserait des difficultes; lat. *imperatore(m)* aurait du donner en albanais *^mberdur* et **imper at* en roumain, car 1'Umlaut *a>e* ne peut pas etre oxplique.

Mais l'examen des faits ne confirme pas ce point de vue.

\Je inaccentue de lat. *impe(rator)* a ete elimine, en albanais, cf. alb. *fshat* < lat. *fossatum,* alb. *fruer* < lat. *febrarius,* alb. *prind* < lat. *parenstem,* etc.

Ensuite, la sonorisation de l'occlusive sourde *(p > b)* est de regie en albanais: alb. *kendoj* < lat. *cântare,* etc

Enfin *Ya* de lat. *imperator,* auquel correspond en albanais un *e (mbret),* est un traitement recent: â *Ya* de **mbrat* correspond, de nos jours,^ un *e,* du *a* l'influence du pluriel en *e* sur le singulier: cf. alb. *kunet,* pluriel de *kunat* « Schwager *», net* « nâchte », pluriel de *note* (v. N. Jokl, Griechisch-albanische Studien, Festschrift Kretschmer, 1926, p. 92—93).

De cette maniere, l'etymologie de alb. *mbret<lat. imperator est* assuree.

(RRL, XXVII, 1982, p. 495)

LE ROUMAIN POSSEDE-T-IL DES VOYELLES NASALES?

L'expose de Adela-Mira Tănase, publie dans *RRL, XXIX, 2,* (p. 139—146), concernant l'existence des voyelles nasales en roumain, â discussion.Car le roumain ne possede pas, comme le francais, des vo nasales, mais seulement des voyelles nasalisees. Un Roumain prono voyelle nasalisee du francais *entrez (ătre), ăntre,* avec une voyelle na suivie de *n,* du meme type que les voyelles nasalisees du provencal.

Le memoire de E. Petrovici, sur la nasalite en roumain, que l'a a consulte, notre compte rendu de cet ouvrage (Bulletin linguis I, 1933, p. 116 s.) et l'ouvrage de Alf Lombard (La prononciation d main, Uppsala, 1935) donnent une description tres claire de la n en roumain.

Les resultats auxquels est arrive E. Petrovici, concernant la dif entre les nasales francaises et les nasales roumaines sont decisifs. «Les v nasales francaises ont absorbe les consonnes nasales suivantes », nous « ce qui n'est pas le cas pour celles du roumain » (p. 83).

Lombard (p. 133—134), apres avoir decrit les voyelles nasales du cais, qui « forment un groupe bien marque, comprenant quatre so plus, ni moins, dont les sujets parlants ont bonne conscience »; « r tout cela » en roumain, ajoute-t-il, ou «toutes les voyelles de la lang des nasales correspondantes; mais ces nasales ne constituent pas un ens oppose aux autres, et les sujets parlants n'ont pas consience de leur exist Dans un groupe voyelle + consonne, «la consonne nasale elle-meme entendre d'ordinaire assez nettement» (p. 135).

Les graphies des textes roumains du XVP siecle, d'une part, les tions des dialectologues, de nos jours, d'autre part, attestent l'existen voyelles nasalisees. Au XVP siecle, une lettre speciale de l'alphabet cy signalait ce phenomene (v. nos remarques dans RRL, XXVII, 1982, p —142). L'absence de la notation de la consonne nasale, hier et aujou ne confirme done pas l'existence d'une voyelle nasale, proprement dit signale seulement la nasalisation de la voyelle precedente. Comme disions dans *op. cit.,* p. 142: «la nasalite n'est pas un son, mais une accompagnant une emission vocalique. Des lors, l'indication de la nasale pouvait manquer, sans pour cela alterer la matiere de la cons

Nous dirons, pour conclure, que le roumain possede des voyelle lisees, mais pas de voyelles nasales.

(RRL, XXIX, 1984, p. 147)

SUR LA VOYELLE SUPPLEMENTAIRE EN FIN DE MOT EN RO

La lecture du deuxieme volume de Sextil Puşcariu, consacre au caracteristiques de la phonetique et de la phonologie du roumain *română, voi.* II, *Rostirea,* Ed. Academiei R. P. Române, Bucureşt recemment publie) nous fournit l'occasion de revenir sur le probleme supplementaires qui se trouvent en fin *c\e* mot en roumain[1].

[1] V. nos expos6s ti' ensemble, ci-des'stis, p.. 639 — 660, et dans nos *Melange^ Nn* 1977, p. 53-54 et 82-87.

L'explication de la presence de ces voyelles supplementaires en fin de mot a fait couler beaucoup d'encre, car on n'a pas tenu compte de l'enseignement de la linguistique generale, et on a confondu deux faits d'origine differente: d'une part la notation des sons dans les textes ecrits, enseignee par une orthographe imposee par l'usage, et, d'autre part, la notation des sons de la voix parlee par un tiers, selon l'impression provoquee sur l'auditeur par le message de Y emetteur (v. nos *Melanges linguistique,* p. 87).

II nous a done semble utile d'exprimer â nouveau notre point de vue sur ce sujet.

S. Puşcariu signale l'existence d'un *-u* atone apres remission de *p* dans *cap* «tete», et aussi l'existence d'autres timbres vocaliques, dans cette position: *9, i* (op. cit., p. 57), en differents points du territoire des parlers dacoroumains (cf. cartes d'ensemble 11, 12 et 13: *cap,* ow«homme», *văr* «cousin», reproduites dans l'annexe de l'ouvrage et fondees sur l'enquete effectuee pour *YALR).* Cet *-u* serait, selon Puşcariu, le continuateur direct de *Yu* de mots latins tels que *lupus* etc. Pour notre part, nous avons explique le phenomene par le traitement explosif des occlusives en fin de mot. Mais, selon Puşcariu, la presence de *Yu* aussi â la suite de consonnes continues, privees d'explosion, resterait inexpliquee.

Cette objection a deja ete emise par E. Vasiliu. Nous l'avons exartee, parce que la voyelle de timbre *9* a ete signalee aussi a la detente d'un s *(Etudes linguistiques,* p. 232).

Enfin, rappelons les objections fondamentales â l'explication du maintien de *Y-u* latin en fin de mot, que nous avons formulees dans une etude anterieure, â savoir:

1. *-u* est note dans les textes roumains du XVIe siecle, dans des mots ou il n'est pas etymologique, par ex. dans *abur, alean, duh, eres, gînd, kip, oraş* etc. fci-dessus, p. 642 j, ce qui demontre que c'est une voyelle imposee par l'orthographe.

2. *-u* est note dans des textes ecrits de nos jours par des demi-lettres, par ex.: sînt *sănătosu;* care sănătate *dor eseu* şi ţie; ie *bunu* dumnezeu *(Melanges linguistiques* p. 85).

3. II y a aussi d'autres timbres vocaliques en fin de mot, qui ont ete signales dans la langue parlee: 9,iet qui ne peuvent remonter â un *-u* latin.

4. Dans le village de Drăguş (d. Braşov), *-u* n'est pas atteste de nos jmrrs dans le parler de la generation ancienne, mais on le rencontre dans le parler de la generation moyenne (30—40 ans), chez des adult es et chez des enfants (ci-dessus, p. 644), ce qui prouve que cet *-u* ne peut pas provenir du latin.

5. Enfin, comme nous l'ecrivions en 1968, on ne peut pas parler de la conservation de *Y-u* dans une aire qu'il faudrait supposer n'avoir pas subi de changements depuis l'epoque du latin jusqu'a nos jours, mais dans laquelle, au contraire, ont eu lieu de frequent es migrations de la population.

La postulation d'une pareille these est suffisante pour rendre evidente son absurdite *(Etudes linguistiques* p. 228—230); l'ensemble du probleme est trăite ci-dessus, p. 639—660.

En definitive, vu l'fitat actuel de nos connaissances, il ţ f ^ / , ° ^

jusqu'a ce jour.

F M Joannes ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^

POETIQUE

ANALYSE DU POEME SARA PE DEAL de MIHAIL EMINESCU

Le poeme *Sara pe deal* («le soir sur la colline») de Mihail Eminescu a attire l'attention des critiques litteraires les plus competents qui l'ont classe parmi les chefs-d'ceuvres du poete \

Void le texte du poeme, tel qu'il figure dans 1 edition critique de rerpessicius:

Sara pe deal buciumul sună cu jale,
Turmele-1 urc, stele le scapără-n cale,
Apele plîng, clar izvorînd în fîntîne;
Sub un salcîm, dragă, m-aştepţi tu pe mine.

Luna pe cer trece-aşa sfîntă şi clară,
Ochii tăi mari caută-n frunza cea rară,
Stelele nasc umezi pe bolta senină,
Pieptul de dor, fruntea de gînduri ţi-e plină.

Nourii curg, raze-a lor şiruri despică,
Stresine vechi casele-n lună ridică,
Scîrţie-n vînt cumpăna de la fîntînă,
Valea-i în fum, fluiere murmură-n stînă.

Şi osteniţi oameni cu coasa-n spinare
Vin de la cîmp; toaca răsună mai tare,
Clopotul vechi împle cu glasul lui sara,
Sufletul meu arde-n iubire ca para.

Ah! în curînd satul în vale-amuţeşte;
Ah! în curînd pasu-mi spre tine grăbeşte;
Lîngă salcîm sta-vom noi noaptea întreagă,
Ore întregi spune-ţi-voi cît îmi eşti dragă.

Ne-om răzima capetele-unul de altul,
Şi surîzînd vom adormi sub înaltul,
Vechiul salcîm. — Astfel de noapte bogată,
Cine pe ea n-ar da viaţa lui toată?

* ᵛ'ʳᵉf-ᵖ°iˢLᵈ? Perpessicius> dans son edition critique, p. 296 et s. (M. Eminescu, *Opere*, III, Bucureşti, 1944).

On a releve l'aura qui baigne le poeme d'un bout â l'autre, et la fine melancolie qui se degage au fur et **â** mesure de la poursuite des strophes[1].

Publie en 1885, peu avânt la mort du poete, la composition du poeme date cependant des premieres annees de sa jeunesse (1871—1872).

Le sujet du poeme est l'attente de la bien-aimee, au crepuscule, dans les environs d'un village, baigne dans une atmosphere mysterieuse.

La nature est associee aux etats d'âme des amants et â la progression de l'evenement, pour aboutir â la rencontre et â la reunion des amants.

Voici une presentation du poeme, qui suit de preş le texte original.

La scene se passe â la tombee de la nuit, dans un village de collines.

Tableau I: les troupeaux de moutons gravissent la pente. On entend la trompette des bergers et le bruit des eaux.
La belle attend son aime â l'ombre d'un acacia[2].

Tableau II: la lune parait et les etoiles brillent au ciel.
Le cceur du heros est rempli d'amour.

Tableau III: les nuages s'eparpillent, la lune eclaire, les toits recouverts de bardeaux, le levier du puits grince, la vallee se remplit de fumee, le son des flutes des bergers resonne dans les etables.

Tableau IV: les homines fatigues du labeur quotidien rentrent des champs, la faux sur l'epaule. Le son de l'angelus s'entend de plus en plus fort, les cloches de l'eglise se sont mises en branle.

Le cceur du heros briile de desir.

Tableau V: bientot tous les bruits du village cessent. Les amants se reunissent â l'ombre d'un acacia.

Declarations d'amour du heros.

Tableau VI: les amants s'endorment cote â cote, sous un dome de verdure. Une pareille nuit vaut bien le don de notre propre vie.

Dans chaque strophe de 4 vers, la description de la nature occupe le trois premiers vers, et Taction des amants le dernier, qui rime avec le ver precedent: a a b b.

L'acacia joue un role dominant. II est evoque trois fois, au cours du poeme et sa presence constitue un but pour les deux amants, car ils comptent passe la nuit â son ombre.

Entre le desir de se voir reunis et sa realisation, se place le jeu du hasard Attente angoissee.

1 « poeme ecrit sous le signe de la supreme euphorie » (Perpessicius, M. Eminescu, *op. ex* p. 297, n. 1).

[2] II semble que Eminescu ait eu l'intention de substituer â l'acacia le tilleul, qui e son arbre prefere. V. M. Eminescu, *op. cit.,* p. 300, n,28; A. Guillermou, *La genese mterteu des poesies d'Eminescu,* Paris, 1963, p. 423, n 1.

Au cours du deroulement de la narration, le verbe est employe â l'indicatif present et au futur, la ou le heros exprime son deşir d'etre reuni â la bien-aimee et ou il detaille son emploi du temps. Le vers final exprime au futur l'enthousiasme pour une pareille nuit d'amour.

Le poeme est ecrit en dodecasyllabes, avec emplacement variable de la cesure, ce qui confere au poeme une remarquable originalite

Ainsi :

1. **Cesure apres la** *T* **syllabe: dix vers, â savoir** 1, 5—6, 9—12, 19—20, 23.

Exemple:

Sa - ra - pe - deal - bu - ciu - mul f su - na - cu - ja - le.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Ces vers sont consacres â la description de la nature; les vers 1 —20 **et** 23 **evoquent l'endroit ou les amants se rencontreront, au milieu de la nature.**

2. **Dodecasyllabe avec cesure apres la** *6*[e] **syllabe:** 9 **vers, â savoir*** 2, 4, 7—8, 13—16, 24.

Exemple:

Sub - un - sal - cîm - dra - ga j m-aş-tepți - tu - pe - mi - ne.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Description de la nature, associee â l'etat d'âme des amants, mouvements des villageois qui regagnent leurs foyers, apres une journee de travail aux champs.

3. **Dodecasyllabe d'une facture particuliere**: 4, 4, 4, **seulement dans** 3 **vers:** 3, 21—22, **avec cesure apres la** 4[e] **syllabe.**

Exemple:

A - pe - le - plîng / clar - iz - vo - rînd - în - fîn - tî - ne.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Description de la nature; appreciation enthousiaste d'une telle nuit d'amour.

Les rythmes employes dans ce poeme ne sont pas isoles dans la litterature roumaine. On les retrouve dans la poesie populaire et dans la litterature religieuse etTaîque, â partir du XVIP siecle[2]**.**

Leur combinaison appartient â Eminescu. Les vers 3 **et** 21—22 **possedent une etrange originalite.**

«HT* M6lanfes offerts â Carl Theodore Gossen, Bern, Francke Verlag, Liege, Marche Romane. 19/0, p. 765—768

[1] L. Gâldi, *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu,* Bucureşti, 1964, p. 381 et s.
[2] Gâldi, *op. cit.,* p.383.

ROUMAIN-ALBANAIS

THRACE, DACO-MOESIEN, ILLYRIEN, ROUMAIN ET ALBANAIS. QUELQUES PRECISIONS

(RESUME)

L'auteur se propose de preciser l'origine des elements de vocabulair communs au roumain et â î'albanais.

II est possible aujourd'hui, en se fondant sur les materiaux existant de retenir pour l'etude quelques mots d'origine thrace certaine, atteste en roumain et en albanais. On peut, par consequent, en deduire, par hypo these, que les autres termes communs au roumain et â Î'albanais appartien nent au thrace. L'albanais, que l'on explique aujourd'hui par l'illyrien, s'e developpe sur un territoire ou l'on parlait le thrace.

*

Nous nous proposons d'examiner ici les elements de vocabulaire qu le roumain et Î'albanais possedent en commun, et qui sont susceptibles d nous eclairer sur les rapports entre ces deux langues, â l'epoque la plus ancienne

Nous sommes done obliges d'administrer la preuve que les elements qu le roumain et l'albanais possedent en commun, appartiennent â telle langu parlee dans l'antiquite dans la Peninsule des Balkans et dans les province danubiennes.

Nous laisserons par consequent de cote les elements attestes dans un seule langue, et qui ont ete choisis en vertu de l'impression que ces terme sont anciens, sans en apporter la preuve.

II est temps, en effet, de deblayer le terrain, afin de faire place nett et d'abandonner les vaines hypotheses qui encombrent inutilement la re cherche.[1]

•

Notre but est de voir si l'on peut delimiter la proportion des elemen de vocabulaire communs au roumain et â l'albanais, et d'en tirer un conclusion valable pour l'origine de ces elements.

II convient done de fonder notre recherche sur des elements appartenan â une des langues parlees dans l'antiquite dans des regions ou le roumai et l'albanais les ont remplacees et qui presentent la garanție necessaire d'ap partenir â l'une de ces langues.

[1] V. la dessus nos remarques, *El*, p. 55—58

Les elements communs au roumain et â l'albanais dans le domaine de la phonetique, de la mofphologie et de la syntaxe sont hors de cause, car ils ne posent pas les memes problemes que les elements de vocabulaire (ci-dessus, p. 225 et *s.).*

•

Le probleme des rapports du roumain et de l'albanais avec les langues parlees anciennement dans la Peninsule Balkanique a ete maintes fois evoque, â, partir de la premiere moitie du X1X-e, siecle et jusqu'â nps jours (ci-dessus, p. 189 et s.J. ,

Le probleme a ete pose d'une maniere juste par Alexandre Philippide[1].

La comparaison entre les elements de vocabulaire du roumain et de l'albanais demontre que le terme roumain n'est pas emprunte â l'albanais, et vice-versa, que les correspondances phonetiques entre les mots albanais et les mots roumains ne coincident pas.

(La comparaison sera faite, dans la mesure du possible, entre les formes le plus anciennement attestees, du roumain et de l'albanais.)

II faut done en conclure que les termes du roumain et de 1'albanais ont une origine commune et qu'ils ont ete traites dans chaque langue selon les lois de developpement caracteristiques de la langue respective (v.ci-dessus, p. 241 et s., *TILR,* II, p. 327 et s.).

Le thrace et l'illyrien etaientdes langues entierement differentes. (V. Georgiev,*Ling. balk.,* VI, 1963, p. 71).

Dans l'etat actuel de nos connaissances, on peut affirmer que le thrace etait parle dans la region moravo-pontique et l'illyrien dans la region moravo-adriatique.

Vladimir Georgiev, en se fondant sur la repartition des noms de localites en *-dava (Capidava etc.),* attestes au nord du Danube, tandis que les noms en *-para (Dar dap ar a)* forment la majorite au sud du Danube (mais ou l'on retrouve aussi des noms en *-dava),* considere que le daco-moesien etait parle au nord du Danube et le thrace au sud de ce fleuve[2].

Cependant Strabon affirme que le dace (ou gete) est du thrace et que les Daces (ou Getes) parlaient la meme langue (Strabon, VII, 3, 13; *IR,* p. 257 ets.). V. Georgiev *(RRL,* X. 465, p. 75—80) conteste l'autorite de Strabon en cette matiere, mais ses arguments n'emportent pas la conviction. Ajoutons que le critere des noms de lieu n'est pas suffisant pour poser l'existence de deux langues voisines, II est plus probable que le thrace avait des varietes dialectales, qui pourraient rendre compte des faits que nous venons d'examiner *(ci*—dessus, p. 205; J. Gjinari, *Ling. balk.,* IX, 1972, p. 145;.

•

Comme nous l'avons indique ci-dessus, nous retiendrons pour notre examen seulement les mots du roumain et de l'albanais qui ont un prototype certain en thrace.

Voici 1'enumeration de ces mots (l'information detaillee est donnee ci-dessus, p. 241 et s. et *TILR* II, p. 327 et s.).

[2] *Originea Românilor,* II, Iaşi, 1927, p. 571 et. s.

[3] Vladimir Georgiev, *Introduzione alia storia delle lingne indoeuropee,* Roma, 1966, la carte p. 136— 137 et l'expose, p. 139 et s.; Id., Thrace et illyrien, *Ling. balk.,* VI, 1963, p. 71-74.

dr. *argea* s.f. „sous-sol pour le tissage du lin, voute d'une cave", alb. <g.)m^„Hutte",maced. (Suidas) „Badehutte" fci-dessus,p. 244 ; *TILR,2>2S).*

dr. *Buzău* nom de riviere au n. du Danube, **MOVGSOQ**, *Mnovoeog* et les n. de pers. thraces *BvCosg, Bv&yq, Bvteoq* fci-dessus, p. 210 — 211, Poghirc, *Ling. balk.,* VI, 1963, p. 97, 1OOj.

dr. *Carpăți* n. top. «Ies monts Carpathes», thr. *Kapnărrjg (opoț),* alb. *karpe* «roche, rocher*», *Kăpnoî* „nom d'une tribu dans le nord de la Thrace" (Detschew, p. 230; ci-dessus, p. 209).

-isk-, dr. *-esc,* suffixe pour deriver des adjectifs â partir de noms;

bărbătesc, omenesc etc., *-isk-,* en thrace, ajoute aux noms de localites et aux noms propres, derive des adjectifs, comme enroumajn: *Ciniscus,* n. de village, *Coriscus,* n. pr. mase, *daciscus* „dace": *in* expeditione *dacisca* (inscription, ci-dessus, p. 209—210).

Maluensis (Dacian), nom de la Dacie, d'apres la localite *Maluese, ci. Maluntum* (sud de l'Ilyrie), dr. *mal* «bord escarpe, berge, rive d'un fleuve, rivagedelamer», alb. *mal«Berg,* Gebirge» fci-dessus, p. 207—208; *TILR,* 331). Le terme est done atteste en thrace et dans la region de langue illyrienne.

dr. *mazăre* s.f. «pois, petit pois» (bot.), alb. *modhulle* s.f. «Erbse». Dace *jLuXrj'ka* «Thymian» (Dioscoride; ci-dessus, p. 251—252; *TILR,* 332).

Notre examen s'arrete la. II nous a fourni la preuve que le roumain e l'albanais possedent des elements de vocabularire qui remontent au thrace (ci-dessus, p. 205)

On peut done avancer l'hypothese que les autres mots, qui en roumain ont un pendant en albanais, sont d'origine thrace (voir leur enumeration ci-dessus, p. 244 et s., *TILR,* II, 327 et s.).

Notre expose aboutit â la conclusion que le roumain ne possede pas d'elements de vocabulaire d'origine illyrienne.

En echange, l'albanais, considere comme descendant del'illyrien, possede un fond de vocabulaire qui s'explique effectivement par l'illyrien[2] (le messapien et le venete sont hors de propos, car il a ete prouve qu'ils n'appartiennent pas â l'illyrien)[3].

La presence des elements d'origine thrace en albanais, que l'albanais possede en commun avec le roumain, s'explique done par le developpement de l'albanais, sur un territoire ou se parlait le thrace.

[1] V. renumeration des mots albanais qui s'expliquent par le thrace dans D. Detschew, *Charakteristik der thrakischen Sprache,* Sofia, 1952, p. 109— 110.

[2] E. Qabej, *Les Illyriens et la genese des Albanais,* Tirana, 1971, p. 41 — 52; Jorgji Gjinari, De la continuation de rillyrien en albanais, *St. alb.,* IX, 1972, p. 143— 154; Mahir Domi, *St. alb.,* X, 1973, p. 127—135; W. Cimochkowski, Die Sprachliche Stellung des Balkan-Ulyrischen, *St. alb.,* X, 1973, p. 137-153; Carlo de Simone, *St. alb.,* X, 1973, p. 155-159.

[3] La parente du messapien et de rillyrien, fondee sur des noms propres, est douteuse: O. Parlangeli, *Studi messapici,* Milano, 1960, p. 13-15; Edg. Polome, The Position of Illyrian and Venetik, dans *Ancient Indo-European Dialects,* ed by H. Birnbaum and Jan Puhvel, Los Angeles, 1966, p. 59—76; G. B. Pellegrini — A. L. Prosdocimi, *La lingua venetica;* II, *Studi* a cura di A. L. Prosdocimi, Padova, 1967, p. 250—259.

Dans l'etat actuel de nos connaissances, il est impossible de pousser plus loin nos precisions, dans l'absence d'elements de la morphologic du thrace et de l'illyrien, seuls en etat de donner des fenseignements decisifs sur la structure grammaticale de ces langues.

L'albanais occupait son territoire actuel (son extension jusqu'a la mer est controversee[1]), mais aussi au nord des frontieres de la Republjque Populaire d'Albanie de nos jours, dans la region du Mati (centre du territoire albanais, *ML,* p. 344—345).

Le contact avec les ancetres des Roumains s'est fait sur un vaste territoire, occupe par des populations qui se mouvaient dans les regions ou ces masses, plus tard romanisees, ont laisse des traces de leur presence dans la toponymie locale: *Stări Vlah* fau sud-est de Sarajevo,), *Romanja* (â Test de Sarajevo), dans la *Metohija* (region de Prizren), au XH-e siecle.

Cette population est connue sous des noms differents: *Vlahos* en neogrec, *rremer* en albanais, terme qui plus tard denomme le «pâtre nomade».

Voiri la description sommaire de ce territoire: bassin ouest de la Drina, sud de Skopje, sud-ouest de la Bulgarie, territoire limitrophe du Danube, jusqu'a la mer, et au nord du Danube, le Banat, la region romanisee de la Transylvanie et de l'Oltenie, c'est â dire les provinces romanisees de la Mcesie Superieure et Inferieure, de la Dacie et de la Pannonie Inferieure (ci-dessus, p. 199—200).

•

Ainsi le roumain possede en commun avec Îl'albanais des elements de vocabulaire qui s'expliquent par le thrace. L'albanais, representant actuel de l'illyrien, a acquis â une epoque ancienne des elements de vocabulaire d'origine thrace, dans les regions de langue thrace ou il s'est trouve en contact avec les ancetres des Roumains.

fABREVIATIONS

Bollet. AU, ling. med.	=	*Bolletino delVAtlante linguistico mediterraneo,* Firenze.
Detşchew	=	Dimiter Detşchew, *Die thrakischen Sprachreste* Wien, 1957.
EL	=	A. Rosetti; *Etudes linguistiques,* The Hague, 1973.
St. Alb.	=	*Studia Albanica,* Tirana.

(Ling. balk., XX. (1977), 1-2, p. 79-82)

« ZIELE UND WEGE DER BALKANLINGUIST1K»
Freie Universitât Berlin, 2—6 mârz 1981

Les seances de ce « Colloque », qui a reuni une serie de savants reputes d'Europe et des Etats-Unis d'Amerique, se sont deroulees dans le local de la « Freie Universitât Berlin », sous la direction du prof. dr. Norbert Reiter, organisateur de la reunion.

L'importance du colloque reside dans la confirmation des theses connues, concernant l'« union linguistique balkanique ».

[1] V. Detşchew, l.c; Manlio Cortelazzo, *Bollet. Atl. ling. med.,* 8-9, p. 260-261; C. Tagliavini, *op. cit.,* 10-12, 1970, p. 39-42; E. ţabej maintient son point de vue sur l'ancien habitat maritime des Albanais. *VII Congresso intern, di. Sc. onomastiche,* 1961, p. 241—251; *St. alb* VI, 1969, p. 141-142; IX, 1972, p. 119-151.

II y a lieu de conşiderer plusieurs unites: albanais et roumain, uni fondee sur la presence d'elements en commun de la langue thrace dans l deiîx langues (ci-dessus, p. 733 et s.).

Le role du grec et du latin, dans la Peninsule Balkanique, pendant l'an quite/ est expose par Johannes Kramer: Der Kaiserzeitliche griechisch lateinische Sprachbund.

Dans sa comrnunication Hierarchies in Sprachbund Rules (v. au Id., Current Tasks in Grammar and Phonology, RRL, XX, 1975, p. 93 — 103), Eric P. Hamp (Chicago) a examine quelques faits de vocabulai caracteristiques du roumain: elements pre-helleniques (dr. *broască),* term signales dans la Dacie (dr. *codru, strungă, vatră),* emprunts au grec dans Dacie, enfin mots communs â l'albanais et au roumain (dr. *ceafă, cioară, ţe*

Les traits caracteristiques des langues de l'union linguistique balkaniq sont enumeres par:

Petya Assenova (Sofia): Les principales periodes du developpement la linguistique balkanique; Henrik Birnbaum (Univ. of California): Tiefe und Oberflâchenstrukturen balkanlinguistischen Erscheinungen; Victor Friedman (Univ. of North Carolina, Chapel Hill): Grammatical Categori and a Comparative Balkan Grammar; Ivan Pudic (Belgrade): Die Fra des Adstrats in den Balkansprachen; Alexander Ronelle (Univ. of Californ Berkeley): On the Definition of Sprachbund Boundaries: the place of Balk Slavic; H. W. Schaller (Miinchen): Neue Uberlegungen zum Begriff d Sprachbundes und seiner Anwendvmg auf die Balkansprachen; Kla Steinke (Heidelberg): Diachronie und Synchronic in der Balkanlinguisti Manfred Trummer (Graz): Sudslavische Sprachgeographie und Balka linguistik.

Norbert Reiter (Berlin): Versuch einer vergleichenden Gramma der Balkansprachen et Rupprecht Rohr: Zum Problem des semantisch Feldes in der etymologischen Forschung; Zusammenfassung, font appel la semantique pour etablir les caracteres que certaines langues du mon ont en commun. Mais ce critere est impuissant â fonder une unite de caract balkanique, â l'exclusion des donnees geographiques.

Les emprunts au turc sont etudies dans les communications suivant G. Hazai (Budapest): Die Balkanologie braucht einen neuen Miklosi Karl H. Menges (Vienne): Tiirkisches Sprachgut im Sud-slavischen; meth disches zu seiner Behandlung; Andreas Tietze (Vienne): Die Probleme d Turzismenforschung.

Le plus grand nombre des emprunts au turc se retrouve en bulga Pour le roumain, il convient de rappeler l'ouvrage considerable de La Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române,* 3 vol., Bucure 1900, qui a fait'date, â son epoque, et, de nos jours, les contributions V. Drimba sur les emprunts au coman (indications dans *Current Trends Romanian Linguistics,* Bucarest, 1978, p. 486—487).

Nullo Minissi (Naples): Zum Bau der Balkansprachen. Eine einheitli Erhklârung der balkansprachlischen Entwicklung in Licht der neohistorisch Sprachwissenschaft.

J. Feuillet (Nantes): Methodologische Probleme des Aspects.

Mais plus que les faits de langue, ce sont les ressemblances ou les identi dans la terminologie de la vie en societe et de ses creations materielles (ha tations, outils, agriculture, vie pastorale, industrie, etc.) et spirituelles (klore, rituels, ceremonies, naissances, mariage, mort) ce tout qui forme u

masse de faits puissamment convaincants, et qui s'expliquent par la vie en commun des peuples balkaniques, au cours des siecles.

Nous nous contentons, â cet egard d'envoyer le lecteur aux ouvrages tie **Franz Baron Nopcsa,** *Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nord-Albaniens,* **Berlin-Leipzig, 1925; Christo Vakarelski,** *Die bulgarischen wandernden Hirtenhiltten, Acta ethnographica Academiae Sc. Hungaricae,* **V, 1956, p. 1—82, VI, p. 1—40, et Zamfira Mihail,** *Terminologia portului popular românesc, în perspectiva etnolingvistică comparată sud-est europeană,* **Bucureşti, 1978.**

Rappelons, enfin, que l'enquete poursuivie pendant plusieurs annees, par les equipes specialisees de *V* Institut d'Ethnologie et de Dialectologie de Bucarest, en vue de la publication de *VAtlas ethnographique de la Roumanie,* est ea voie d'etre terminee.

Les recherches nouvelles et la collaboration entre les di verses equipes de chercheurs, dans les pays de l'Europs da Sud-Est, apporteront d?s faits nouveaux dans l'etude de cette pârtie de l'Europe.

(RRI.JXXVI, *5,* 1981, p. 495-496)

ITALO-ROMANICA

Giuliano Bonfante- s'est propose de cbmbattre la theorie selon laquelle le latin oriental, qui a donne naissance au roumain, aurait des affinites avec les parlers de ritaU§ meridionale (Dî dove vennero i Romani! Societas Academica Dacoromâna. Acta Philologica, VI, Romae, 1976, p. 55—59).

Cette these, exposee par Iorgu Iordan, dans un memoire publie en 1923—1924 (Dialectele italiene de sud şi limba româna, Arhiva, XXXIII, 1923 et 1924), a recu quelques corrections de detail (dans le compte rendu de E. Gamillscheg, ZRPh., XLVIII, 1928, p. 209—211), tout en restant juste dans son ensemble.

G. Bonfante montre avec raison que le proto-roumain, â cette epoque prehistorique, faisait groupe avec les parlers italiens de l'Italie centrale.

On trouvera un bref expose de ce probleme ci-dessus, (p. 563 ş.u.j, les deux theses sont vraies. Le latin qui se trouve â la base du roumain formait groupe, jusqu'â la fin du III• siecle de notre ere, avec les parlers latins de l'Italie centrale et meridionale.

(RRL, - CLTA, XIX, 2, 1982, p. 179)

SUR LA CHRONOLOGIE DES ELEMENTS « AUIOCHTONES » DE L'ALBANAIS ET DU ROUMAIN

L'identification des elements de vocabulaire de l'albanais et du roumain, provenant de l'illyrien et du thrace, a fait des progres dans les dernieres annees.

Un regard d'ensemble sur les materiaux reunis nous permet de constater que si le meme son est rendu de la meme maniere en albanais et en roumain, dans une serie de termes, il existe, d'autre part, de nombreux termes qui presentent des traitements differents.

Voyons, tout d'abord, quels sont les traitements en commun tons details, v. notre expose, ci-dessus, p. 241 et s.): alb. *bag,* **roum. alb.** *balte,* **roum.** *baltă,* **alb.** *bardhhe,* **roum.** *barză,* **alb.** *berr,* **roum.** *Mr,* **alb roum.** *buc,* **alb.** *bukuri,* **roum.** *bucurie,* **alb.** *buze,* **roum.** *buză,* **alb.** *k* **roum.** *călbează,* **alb.** *kepushe,* **roum.** *căpuşă,* **alb.** *katund,* **roum.** *cătun, gok,* **roum.** *cioc,* **alb.** *guke,* **roum.** *ciucă,* **alb.** *gupis,* **roum.** *ciupi,* **alb. roum.** *ciut, şut,* **alb.** *kopag,* **roum.** *copac,* **alb.** *kopil,* **roum.** *copil,* **alb. roum.** *daş,* **alb.** *dree,* **roum.** *droaie,* **alb.** *flojere,* **roum.** *fluier,* **alb.** *gat, gata,* **alb.** *gljiembe,* **roum.** *ghimpe,* **alb.** *gjon,* **roum.** *ghionoaie,* **alb.** *gjysh, ghiuj,* **alb.** *goge,* **roum.** *gogă,* **alb.** *grope,* **roum.** *groapă,* **alb.** *gurmaz, grumaz,* **alb.** *gushe,* **roum.** *guşă,* **alb.** *hames,* **roum.** *hameş,* **alb.** *gjymes, jumătate,* **alb.** *lehte,* **roum.** *lete,* **alb.** *mal,* **roum.** *mal,* **alb.** *moshe,* **roum alb.** *murg,* **roum.** *murg,* **alb.** *mushk,* **roum.** *muşcoi,* **alb.** *neperke,* **roum.** *n* **alb.** *perrua,* **roum.** *părău,* **alb.** *cap,* **roum.** *tap,* **alb.** *thark,* **roum.** *fare voire,* **roum.** *vatră.*

Voici, maintenant, remuneration des elements de vocabulaire lesquels, au meme son de l'albanais, correspondent des traitements rents en roumain: alb. *avull,* **roum.** *abur,* **alb.** *ragal,* **roum.** *argea,* **alb. roum.** *balegă,* **alb.** *pellg,* **roum.** *bile,* **alb.** *-bredh,* **roum.** *brad,* **alb.** *brez, briu,* **alb.** *bunk,* **roum.** *bunget,* **alb.** *kesule,* **roum.** *căciulă,* **alb.** *qafe,* **roum.** *dlb.sorre,* **roum.** *cioară, sib. gufke,* **roum.** *ciuf,* **alb.** *koqe,* **roum,** *coacăză kulper,* **roum.** *curpen,* **alb.** *kurthe,* **roum.** *cursă,* **alb.** *dm,* **roum.** *drueie therrime,* **roum.** *fărîmă,* **alb.** *gardh,* **roum.** *gard,* **alb.** *gerrese,* **roum.** *gres grunde,* **roum.** *grunz,* **alb.** *hudher,* **roum.** *leurdă,* **alb.** *i math,* **roum.** *mar modhulle,* **roum.** *mazăre,* **alb.** *magule,* **roum.** *măgură,* **alb.** *maraj,* **roum. alb.** *mez,* **roum.** *mînz,* **alb.** *mugull,* **roum.** *mugure,* **alb.** *ujane,* **roum. alb.** *pupe, pupze,* **roum.** *pupăză,* **alb.** *rendes,* **roum.** *rînză,* **alb.** *tharte, sarbăd,* **alb.** *shkrumb,* **roum.** *scrum,* **alb.** *thumbez,* **roum.** *sîmbure,* **alb.** *sh* **roum.** *spînz,* **alb.** *shpuze,* **roum.** *spuză,* **alb.** *shtrep,* **roum.** *strepede,* **alb.** *sh* **roum.** *strungă,* **alb.** *shapi,* **roum.** *şopîrlă,* **alb.** *shijerre,* **roum.** *ştiră,* **alb roum.** *ţeapă,* **alb.** *urdhe,/***roum.** *urdă,* **alb.** *dhalle,* **roum.** *zară,* **alb.** *sh* **roum.** *zgardă.*

Parmi les materiaux enumeres ci-dessus, il·existe des termes da quels le meme son de l'albanais, correspond â deux ou trois sons dif en roumain.

Ainsi:

1. s **en albanais:** *kepushe,* **et** *ş* **en roumain:** *căpuşă,*
mais aussi *s* **en albanais et s en roumain: alb.** *bashke,* **roum.** *basc*

2. g en albanais: *gjysh, g* **en roumain:** *ghiuj,*
mais aussi *j* **en roumain:** *jumătate* **(pour** *g* **en albanais:** *gjymes);*

3. *dh* **en albanais:** *vjedhulle,* **et** *z* **en roumain:** *viezure,*
mais aussi *th* **en albanais:** *thep* **et** *ts* **en roumain:** *ţeapă;*

4. *th* **en albanais:** *thump, c* **en roumain:** *dump,*
mais aussi *th* **en albanais:** *therrime, f* **en roumain:** *fărîmă.*

Comment faut-il rendre compte de ces differences?

Pour Eric P. Hamp (Thracian, Dacian, and Albanian-Romania respondances, Le monde thrace, Actes du I. Congres international de cologie, Bucarest, 1976, Ed. Nagard, 1982, p. 182—185), ces traite differents sont d'ordre chronologique: dans la premiere categorie fi ies termes *murg, strungă* **et** *vatră,* **dans la seconde** *cioară,* **et dans la tro** *moş.*

Dans l'etat actuel de nos connaissances, une difference d'ordre chronologique pourrait expliquer les traitements divergents que nous venons d'enumerer.

(RRL, XXVIII. 1, 1983, p. 9-10)

THRACE ET LATIN DANS L'EUROPE DU SUD-EST PENDANT L'ANTIQUITE

Les linguistes bulgares et roumains ont deploye, depuis un certain temps, une activite soutenue dans l'etude des langues parlees pendant l'antiquite dans l'Europe du sud-est. La langue thrace, qui occupait â cette epoque Tespace balkanique, a fait l'objet de recherches detaillees. De leur cote, les archeologues ont recueilli un grand nombre d'objets et mis â decouvert des sites anciens sur le territoire de Ia Roumanie d'aujourd'hui..

Nous nous proposons de jeter ici un coup d'ceil sur l'ensemble de ces recherches, et de tâcher d'en tirer une vue qui resulte des travaux les plus recents, consacres aux langues parlees sur ce vaste territoire.

I

Le thrace et rillyrien se partageaient le territoire de la Peninsule Balkanique; le thrace occupait l'espace carpato-danubien qui s'etendait â Test, jusqu'a Olbia (Nikolaiev de nos jours), couvrait au sud la Dobroudja et le territoire balkanique, jusqu'au Vardar et la Morava, plus au sud jusqu'aux environs de l'Olympe et les îles de la mer Egee, et atteignait â l'est le nord de l'Asie. L'illyrien etait parle dans la region moravo-adriatique, â savoir la Pannonie, 1'Albanie et la Dalmatie de nos jours.

On a beaucoup discute sur les traits caracteristiques du thrace et de rillyrien. On peut admettre, aujourd'hui, que le thrace est une langue centum, et l'illyrien une langue satem. L'albanais possede des elements qui proviennent de l'illyrien, et d'autres du thrace.

La parente du roumain et de l'albanais est aujourd'hui chose prouvee.

En effet, le roumain et l'albanais possedent en commun des caracteres phonetiques, morphologiques et de vocabulaire qui s'expliquent par une parente d'origine, la langue thrace. Si l'albanais est le continuateur de nos jours de l'illyrien, il n'en est pas moins vrai que les elements qu'il possede en commun avec le roumain s'expliquent par le thrace.

Voici quelques elements du vocabulaire du roumain et de l'albanais qui ont un prototype certain en thrace.[1]

[1] Parmi les termes cites ci-dessous, V. GEORGIEV *(RRL,* X, 1965, p. 75-80) ne se prononce pas sur *argea',* dr. *mal* et *mazăre* sont, â son avis, tres probablement daces; *harpe* et *mal* sont surement ou tres probablement daces (E. QABEJ, *RRL,* X, 1965, p. 106).

dr. *argea* s.f. « sous-sol pour le tissage. du lin, voute d'une cave », a
ragal « Hiitte », maced, apyeMa (SUIDAS) « Badehiitte » (le macedoni
considere comme un dialecte grec, mais ce terme vient sans doute du t

dr. *Buzău,* nom de riviere au N. du Danube, uoogsos, *\xnox)Gtoq*
noms de personne thraces pU3<x<, Fi)3r}<, *fivşeoq.*

dr. *Carpaţi,* n. top. «les monts Carpates », thr. *KapnăTt\q* (6po

harpe « roche, rocher », Kdprcot « nom d'une tribu dans le nord de la Th

-isk, dr. *-esc,* suffixe pour deriver des adjectifs â partir des noms:
tesc, omenesc, etc., en thrace, ajoute aux noms de localites et aux noms pr
derive des adjectifs, comme en roumain: *Ciniscus,* n. de village, *C*
n. pr. masculin, *daciscus* «dace»: «in expeditione *dacisca»* (inscri

Maluensis (Dacia r^), nom de la Dacie d'apres la localite *Malu*
Maluntum (sud de lTllyrie), dr. *mal* «bord escarpe, berge, rive d'un
rivage de la mer », alb. *mal*« Berg, Gebirge». Le terme est done atteste en
et dans les regions de langue illyrienne.

dr. *mazăre* s.f. « pois, petit pois » (bot.), alb. *modhulle* s.f. « Erbs£
jiî^ri^a «Thymian» « genre de legumineuse » (Dioscoride).

Le r< amain ne possede pas d'elements de vocabulaire d'origine illy
En echange, l'albanais, considere comme descendant de l'illyrien,
un fonds de vocabulaire qui s'explique effectivement pai; l'illyrien (le
pien et le venete sont hors de propos, car il a ete prouve qu'ils n'apparti
pas â l'illyrien).

La presence des elements d'origine thrace, en albanais, que l'al
possede en commun avec le roumain, s'explique done par le develop
de l'albanais sur un territoire ori se parlait le thrace.

Dans l'etat actuel de nos connaissances, il est impossible de pouss
loin nos precisions, dans l'absence d'elements de la morphologie du thr
de l'illyrien, seuls en etat de donner des renseignements sur la str
grammaticale de ces langues.

L'albanais occupait son territoire actuel (son extension jusqu'a
est controversee), mais aussi au nord des frontieres de la Repu
Populaire d'Albanie de nos jours, dans la region du Mati (cent
territoire albanais).

Le contact avec les ancetres des Roumains s'est fait sur un vaste
toire, occupe par des populations qui se mouvaient dans les regions
masses, plus tard romanisees, ont laisse des traces de leur presence
toponymie locale: *Stări Vlah* (au sud-est de Sarajevo), *Romanja* (â l
Sarajevo), dans la *Metohija* (region de Prizren), au XIIe siecle. Cette
lation est connue sous des noms differents: *Vlahos,* en neogrec, *rremen*
banais, terme plus tard denomme le «pâtre nomade».

[1] L'etude du macedonien, fondee sur des noms propres, seuls materiaux dis
aboutit a la conclusion que le macedonien est un dialecte grec (Otto HOFFMANN,
donen, ihre Sprache und ihr Volkstum, Gottingen, 1906, p. 259—261; C. POGHIRC,
1959, p. 385).

Mais maced. dpye^a „Badehiitte", donne par Suidas comme macedonien (He
op. cit.; p. 59), se trouve dans un cas special: le rapprochement de alb. *ragal* „Hiitte„ (HA
Etym. magn. Rom., II, p. 1581) demontre que le mot n'est pas grec; selon HASDEU, il
provenir du thrace (c'est aussi l'avis de O. DENSUSIANU, *H.d.l.R.,* I, p. 19
thrace ou thraco-phrygienne: C. POGHIRC, *I.c.';* etymologie peu claire selon H.
Griechisches Etym. Wb., I, Heidelberg, 1973, p. 131; cf. l'expose de JOKL, *IF,* XLIV
p. 13-23).

Voici la description sommaire de ce territoire: bassin onest de la Drina, sud de Skopje, sud-ouest de la Bulgarie, territoire limitrophe du Danube, jusqu'a la mer, et au ilbrd du Danube, le Banat, la region romanisee de la Transylvanie et de l'Oltenie, c'est-â-dire les provinces romanisees de la Mcesie Superieure eț Inferieure, de la Dacie et de la Pannonie Inferieure.

II convient> cependant, de rrienfionner ici que Vladimir Georgiev a conteste â plusieurs"reprisesTexistence dun fonds thrace commun au roumain et â l'albanais.

En se fondant sur la repartition des noms de localites en *-devaj-dava* et en *-para,* au nord et au sud du Danube, Georgiev assigne au thrace le territoire du sud du Danube, tandis que le nord du territoire aurait appartenu au dacomcesien.

De cette maniere, le substrat du roumain et de Taloanais aurait ete different.

II y a deux objections â cette theorie.

1. En premier lieu, il convient de se demander s'il est prudent de fonder une theorie generale sur un critere aussi fragile que les noms de localites? La reponse est negative. Mais on peut admettre que le thrace, parle par de nombreuses tribus, sur un vaste territoire presentait certaihes divergences dialectaies que, dans l'etat actuel de nos connaissances, on ne peut pas preciser.

2. Georgiev conteste la veracite des informations donnees paries historiens anciens, informations de Strabon, par exemple, concernant la langue des populations des regions danubiennes, sans justifier son jugement.[1]

Strabon (62 av. n.e — 19 de n.e.) affirme plusieurs fois que les Daces et les Getes (noms de tribus thraces vivant au nord et au sud du Danube, les *Daces* dans la region occidentale de ce territoire, tandis que les *Getes* occupaient le territoire oriental, limite par la mer Noire), etaient des tribus de langue thrace (Strabon, VII, 3, 12, c. 304),

Voici le texte de ces informations: «les Grecs considerent les *Getes* comme etant des Thraces. Les Getes habitent sur les cleux rives du Danube » (Strabon VII, 3, 2, c. 205). "

Id., VII, 3, 10, c. 303: « cinquante mille hommes captures par les *Getes,* tribu parlant la meme langue que les *Thraces».*

Id., VII, 3, 13, c. 304: « Les *Daces* parlent la meme langue que les Getes * *

II ressort de ces passages que le gete et le dace sont des langues *thraces,* puisque les Getes parlent la meme langue que les Thraces, et que les Daces parlent la meme langue que les Getes.[3]

Les precisions que nous venons d'apporter au probleme de la langue des tribus daces et getes nous semblent confirmer le bien-fonde de notre information donnee par la comparaison de quelques elements de vocabulaire du roumain et de l'albanais, sur le substrat thrace commun a ces deux langues.«

[1] VI. I. GEORGIEV, *Introduzione alia storia delle lingue indoeuropee,* Roma, 1966, p. 154—167; Id. *Dace comme substrat de la langue roumaine, RRL,* X, 1965, p. 75—80.

[2] Nous avons consulte les textes de STRABON publies dans le recueil *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes,* I, Bucureşti, 1964, p. 216 et. s.

[3] Cf. *Lexique de geographic ancienne,* par M. BESNIER, Paris, 1914, p. 257: *«Dacia.* Ses habitants s'appelaient d'abord *Getae* et paraissent pour la premiere fois sous le nom de *Daci* au temps de Philippe V de Macedoine; de race *thrace,* pasteurs et cultivateurs.»

II

Notre expose a essaye de poser les elements que le roumain a h
thrace: la voyelle de timbre o et le passage des gioupes *ct* et *cs* dans
labiale, *pt* et *ps.* En ce qui concerne le rhotacisme de *Vn* inteivcca
faut dire que le phenomene a les mernes caracteristiques que le rhotac
albanais, mais que l'innovation s'est produite independamment, dans
langues, â des dates different es (au XIe siecle, en albanais, selon E
Studia albanica, XVI, 1979, p. 88).

En roumain, le phenomene est ancien, et anterieur â la date
produit le contact entre Slaves, et ancetres des Roumains, â partir
VP siecle, car *Yn-* des elements slaves du rcumain n'apas ete alie
rana: dr. *rană* «blessure»),

Le phenomene a les memos caracteristiques dans la Remania Oc
(v. notre *Etude sur le rhotacisme en roumain).*

DansTe domaine de la morpholcgie, la composition des proncı
finis avec *-va* (< lat. *volet),* la postposition de l'article defini, la te
la disparition de l'infinitif, remplace par le subjonctif.

En ce qui concerne le vocabulaire, on peut avancer 1'hypothes
quelques 82 mots qui, en roumain, ont un pendant en albanais, sont
thrace.

Le nombre restreint de cet heritage parle par lui-meme: la gı
du roumain n'est pas d'origine thrace. Car l'emploi de quelques mo
gine thrace se fait â l'aide des elements de la grammaire d'origine la
le roumain, en tant que langue romane, a herite du latin.

Quelques savants ont marque leur etonnement sur le fait que l
lations du nord du Danube aient ete romanisees dans 1'espace de moins
siecles, depuis la conquete de ces territoires par Trajan.

De fait, la romanisation de ces populations est anterieure â Tan
date de la conquete de la Dacie par Trajan. Elle a commence^quelqu
plus t6t, par l'etablissement des relations eommerciales entre les
romanisees du sud du Danube et les territoires situes au nord du fle

La persistance de la population romanisee au nord du Danu
le retrâit de l'administration romaine au sud du Danube, en 271 de n
causee par les invasions des peuples migrateurs, est assufee par le res
fouilles archeologiques qui ont mis au jour, en Valachie (â Urziceni
Ploieşti, Basarabi, Moreşti, Dăbîca), des objets appartenant â une civ
proto-roumaine, caracteiistique, datant des VHP—X[e] siecles de n

II convient de noter ici â quelle epoque peut-on parler d'u
roumain et d'un langue *roumaine.*

A l'origine *walhos* denommait une tribu celtique de la Gaul
en v. germanique designait les Romans. Passe en slave, *Vlah* (pl. *Vlas*
des populations non-slaves, celtes et ensuite romanes. Les pâtres
de la Peninsule Balkanique sont denommes par les slaves *Vlasi* (pl

En 587, deux chroniqueurs byzantins signalent la presence d
appartenant â une population romanisee, dont la langue devait d
roumain, dans les Balkans orientaux.

Vers le milieu du Xe siecle, Constantin VIP Porphyrogenete
signale l'existence d'une population *roumaine (Romani,* â la differ
Byzantins, *Romei),* qui provient des colons implantes dans les
danubiennes par les empereurs romains. Au XIIe siecle, les Roum
signales en Transylvanie.

II est admis que le dace disparaît aux VP—VIP siecle.

La langue roumaine se separe du latin, comme les langues romanes occidentalei, â partir du VIP siecle, lorsque Charlemagne impose l'emploi de la « rustica lingua » dans les ecoles; en 813 le synode reuni â Tours recommande l'emploi de la « rustica lingua » dans les preches.

•

Le travail accompli par les linguistes et les archeologues bulgares et roumains, depuis le debjit du XX siecle, a fourni des precisions sur l'apport du thrace et de rillyrien dans la structure de l'albanais et du roumain et il a eclaire d'une maniere decisive la filiation de l'albanais et du roumain.

Le roumain, comme le disait avec raison Anton-Maria del Chiaro (secr6taire princier en Valachie, dans son *Istoria delle modeme rivoluzioni della Valachia./* **ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914, p. 24), en 1718, n'est rien d'autre qu'une alteration du latin transporte dans les provinces danubiennes, qui a subi, au cours des siecles, des modifications dues au contact avec des langues d'une structure differente.**

BIBLIO GRAPHIE

Les materiaux qui ont fourni l'information du present expose* sont publies ci-dessus, et dans *Linguistica,* The Hague, 1965 (Balcanica. Considerations sur r„union-linguistique balkanique"; La situation du roumain parmi les langues balkaniques; Controverses balkaniques; Baleano-romanica; Â propos de la place du roumain parmi les lagues romanes; Remarques sur la morphologie historique et sar le vocabulaire d'origine latine du roumain, p. 213—249); *Melanges linguistiques,* Bucureşti, 1977, p. 101-108 (Les origines de la langue roumaine), *Linguistique balkanique* (Sofia, XX, 1977, p. 79—82 et dans notre volume *Melanges linguistiques,* Bucureşti, 1977, p.. 109—113: Thrace, daco-mesien, illyrien, roumain et albanais. Quelques precisions: RRL, Sur la parente du roumain et de l'albanais (XXIII, 1978, p. 79—80); Sur la langue des Daces et des Getes, dans *Melanges V. Georgiev* (â paraître â Sofia); *Istoria României,* I. Ed. Academiei, 1960, p. 257 et.s.; *Dicţionar de Istorie veche a României* ... sub conducerea prof. D. PIPPIDI, articles *Daci, Formarea poporului român, Geţi,* Bucureşti, 1976; Adolf ARMBRUSTER* *La românite des Roumains. Histoire d'une idee,* Ed. Academiei, 1977.

(Ziele und Wege der Balkanlinguistik, Beitrâge zur Tagung vom 2.-6. Mârz 1981 in Berlin. Herausgegeben von Norbert Reiter. Band, 8, 1981, Berlin, 1983. p. 204—209)

SUR LE TRAITEMENT DU GROUPE LATIN *ct* EN ALBANAIS

Paolo di Giovine consacre un memoire au traitement du groupe lat. *ct* **en albanais**[1].

L'albanais connaît deux traitements de ce groupe: 1) *ct > ft:* **alb.** *lufte* **< lat.** *luda, 2) ct > jt:* **alb.** *drejte* **< lat.** *directus* **(la qualite de la voyelle qui precede le groupe est indifferente, Giovine, p. 80).**

Selon l'auteur, lat. *ct* **aurait d'abord passe â** *jt,* **et ensuite â** *ht. A* **partir des VP—VIP siecles, sous l'influence du latin danubien,** *ht* **aurait ensuite passe â** *ft* **(Id., p. 102—108).**

Voyons les faits.

[1] Paolo di Giovine, *II gruppo* ct *latino in albaneze,* Roma, 1982 *(Biblioteca de ricercke linguistiche e filologiche,* 12. Istituto di Glottologia. Universita di *Roma).*

Meyer-Lubke avait montre avec raison *(ZRPh.,* **XLV, p. 645 que le probleme n'etait pas de savoir s'il fallait partir de** *ct* **ou de** *ht,* **de montrer pourquoi l'occlusive pre- ou postpalatale avait ete remp en albanais par la serie labiale** *(ct > ht> ft,* **Brâncuş, p. 291)**

Le phenomene de la labialisation occupe un large aire: Peni Balkanique et Proche-Orient: dalmate, roumain, albanais, grec et armer

Le groupe oriental â labiale s'oppose au groupe de l'Europe occ tale, qui palatalise l'occlusive prepalatale: â dr. *opt* **< lat.** *octo,* **corres dans l'Europe de l'ouest irl.** *ocht* **et gallois** *wyth*[3].

L'albanais et le dalmate ont des traitements analogues du groupe *ct:* **1) labial: alb.** *lufte*< **lat.** *lucta,* **dahn.** *guapto* **< lat.** *octo,* **et aussi 2) palatal: alb.** *dreite* **< lat.** *directus,* **dalm.** *froit* **< lat.** *fructus.*

L'examen de la structure du dalmate prouve que le dalmate fait g avec l'albanais et le roumain. En dalmate les timbres de lat. o et â ne pas confondus en *o,* **comme dans la Romania de l'ouest; lat. o et** *u,* **en sy fermee, sont rendus en dalmate par** *u,* **comme en roumain** *(EL,* **p. 122** *Sur Vappartenance du deXmate).*

L'element labial du groupe *ct* **caracterise les langues de l'Europe de des 1'antiquite. On le retrouve en thrace, en vieux macedonien et dar parlers de l'Italie meridionale, qui ont recouvert les parlers grecs qui cor sent la labialisation des groupes** *ks* **et** *kt (EL,* **p. 238—239:** *Sur le trait des groupes* **ks** *et* **kt** *dans les langues balkaniques).*

En ce qui concerne le dalmate, il faut compter sur le fait que les sont trilingues: venitien, serbo-croate et dalmate. Les materiaux recu par M. G. Bartoli, en 1897, sont du «venitien vegliotise », selon l'expre de Bartoli (I, col. 27—28). La palatalisation en albanais a ete attrib l'influence des parlers serbo-croates (Brâncuş, p. 290—291).

Les faits que nous venons d'examiner confirment l'existence reel «Tunion linguistique balkanique», que nous avons evoquee dans XXVII, 1982, p. 3—6.

ABREVIATIONS

Bartoli = Matteo Giulio Bartoli, Das *Dalmatische,* I—II, Wien, 1900.
Brâncuş = Gr. Brâncuş, *Schimbări fonetice tirzii în română şi albaneză,* *SCL,* XX 1977, p. 289-293.
ţamaj = M. Qamaj, *Jotierung des albanischen* gj *und* q *(zur Schichtung der lat Lehnwdrter im albanischen), Actes du I*[er] *Congres Intern, des et. balkan* VI, Sofia, 1968, p. 837-840.
Candrea = I.-A. Candrea, *Dicţionarul Ib. române din trecut şi de astăzi,* Buc, 1931, s.v. *doctor, doftor, dohtor.*
El = *A.* Rosetti, *Etudes linguistiques,* The Hague, 1973.

RRL, XXVIII, 5, 1983, p. 395-396)

[1] (Jamaj, p. 840, propose la filiere *pt >ft* pour l'albanais. Le traitement *ct* > est atteste en roumain parle: Candrea, p. 425—426, s.v. *doctor, doftor, dohtor,* Scriban, s.v. *doctor.* C Frâncu, *Beitrâge z. roman- Phil,.* XVIII, 1979, p. 85—98 et Cătălina et C. *SCL,* XXIX, 1978, p. 419—429 admettent, comme facteur principal du changement, Ta et, comme cause secondaire, l'influence du substrat. V. lâ-dessus l'expose de Rosetti- *ML,* p. 277—293: *Le traitement du groupe lat.* ct *dans la flexion du parfait roumain.*

[2] G. R. Soita, *Einfuhrung in die Balkanlinguistik, mit besonderer Berucksichtig Substrats und des Balkanlateinischen,* Darmstadt, 1980, p. 142— 154, Id., *Indogermanis schungen,* 70, 1965, p. 275 — 315: *Palatalisierung und Labialisierung.*

[3] Soita, *IF* cit., p. 314.

SLAVQ-ROMANICA

SLAVO-ROMANICA

La lecture du metapire de Z. Stieber, *Pfoblemes fondamentaux de la linguistique slave*[1] nou£ suggere les remarques suivantes concernant le traitement des elements slaves meridionaux du roumain. '

1. *Traitemenis des jers.* Le traitement aberrant du jer dur intense dans dr. *sută* „cent"; y. sl. *suto,* qui n'avait pas encore trouve son explication (car v. sl. *u*—-jer intense — est rendu normalement en roumain par zero, plus tard par *o,* traitement du bulgare)[2] s'explique, comme le propose avec raison Stieber (p. 4—6), par des criteres chronologiques: â l'epoque (VP—VIP siecle) ou ce mot a ete emprunte, *Yu* n'avait pas encore passe â *u* bref (jer). C'est pourquoi cet *u* a ete rendu normalement en roumain par *u.*

Quant au traitement db *Yi* (jer mou), rendu par *e* en roumain, il n'est pas necessaire d'expliquer ce phenomene de la meme maniere que dans dr. *sută* (Stieber, p. 6), car ici le traitement par *e* (et non par *i)* est normal en roumain, et date, par consequent, d'une epoque posterieure, lorsque Tancien sl. c. ibref etait devenu un jer mou.

En void quelques examples: dr. *coteț,* «poulailler»; v. sl. *kotici,* dr. *pestriț,* « tachete »: v. sl. *pistru,* dr. *stareț* «superieur d'un monastere »: v. sL *starici,* dr. *steblă* « paille »; v. sl. *stiblije* (Hdwb., p. 214), dr. *sticlă:* v. sh *stiklo,* dr<> *temniță* « prison »: v:. sl. *timmica*[3].

2. *Traitement de* k. L'assimilation du *k* devant *e,* ^'n'affecte pas le dalmate et l'albanais, ou i a ete conserve: vegl. *kuon,* alb. *qen* < lat. *canem,* tandis que les autres langues romanes ont innove, comme l'affirme avec raison Stieber (p. 19). *k* conserve est atteste par les grammairiens latins au V[e] siecle de n. e[4]. Les toponymes slaves de la Grece montrent (Stieber, p. 20) que le *k* n'etait pas encore devenu une affriquee au VII[e] siecle. Le roumain a suivi une autre voie, car ici, comme nous l'avons montre, naguere, les elements slaves ont penetre sous une forme phonetique plus evoluee[5]: dr. *cireaşă,* sl.c. *cresa*< lat. *ceresea;* dr. *oțet,* sl. c. *ocitu* < lat. *acetum*[6].

3. *I epenthetique: dr. nevoie:* v. sl. *nevolja* montre la disparition de *YI,* qui est du fait du roumain, puisque Taroumain a conserve cet *l'inivol'ă*[6]. Le bulgare a connu *YI* epenthetique, au IXe—X[e] siecle, mais l'a perdu par la suite, comme l'affirme avec raison Stieber (p. 24)[7].

[1] Accademia Polacca delle Şcienze. Biblioteca e Centro de Studi a Roma. Conferenze. Fascicolo 36, 1968.

[2] *L,* p. 226.

[3] V. ci-dessus, p. 308.; G. MIHĂILĂ, *împrumuturi vechi slave în limba română,* Bucureşti, p. 53 (sticlă).

[4] V. ci-dessus, p. 114.

[5] *ML,* p. 334.

[6] *ML,* p. 224-227.

[7] *ML,* p. 350; v. ci-dessus, p. 315

4. *Les groupes voyelles* + *v ou* 1. En ce qui concerne la metathese q caracterise ces. groupes, en albanais et en roumain, (cf. alb. *ograje,* dr. *ograd* sl. v. *ograda* etc.)[1], Stieber (p. 15) se range ă l'opinion que nous avons def e due naguere, selon laquelle dr. *baltă, daltă et gard* ont, ete empruntes au sla meridional avânt la metathese[2]. (dr. *scovardă*« sorte de gallette », qupiq atteste en vieux slavo *skovradaA* poele », Hdwb., p. 120, est suspect, car terme n'existe pas en slave meridional.) Sans etre un emprunt recent (le m est atteste au XVIP siecle et il a fourni des derives: *şcovîrda* vb. et *scovîrl* Tiktin, s.v.), la metathese semble etre ici du fait du roumain.

ABREVIATIONS;

Hdwb. = *Handwdrterbuch zu den altkirchenslavischen Texten,* von L. SADNIK u R. AITZETMt)LLER , 's-Gravenhage-Heidelberg, 1955.

l = A. ROSETTI, *Linguistica,* The Hague, 1965.

(Album Willem Pee, De jubilaris aangeboden bij zijn zeventigste veerjaardag. Drukk George Michiels N. V. Tongeren, MCMLXXIII, p. 291-292)

ELEMENTS ROUMAINS DANS LES CHARTES EN SLAVIC PROVENANT DES PAYS ROUMAINS j(XIVe ^ XVe SIÎXLBS)

Nous nous proposons de donner un apergu de la presence d'elemen venus du roumain dans la phonetique, la grammaire et le vocabulaire d chartes en slavon redigees en Valachie et en Moldavie, au XIVe et au XV siecle. Les materiaux necessaires ont ete reunis â nouveau recemment, da des recueils auxquels nous renvoyons au cours de notre expose.

Les chartes en slavon (documents internes de nature variee: actes donation et accords de privileges, lettres particulieres, actes hommagiau des Princes de Moldavie) qui ont ete depouillees, en vue de l'elaboration notre memoire, sont au nombre de 467 (Valachie) et 242 (Moldavie).

Le nom des scribes qui ont redige les chartes n'est, en general, pas me tionne. II est rare qu'un grand dignitaire ait redige lui-meme un texte.

Phonetique. L'emploi du caractere cyrillique ^, qui note en vieux sla la voyelle nasale o, suivi de la consonne *n* (ou *m)* dans des actes du XVe siec confirme la perte de la nasalisation de *YQ*. Ainsi: *Dqmboviţâ* (Val., 1424, D

% remplace par *e,* temoigne du passage de *YQ* â *e,* trait caracteristiq des parlers bulgares de l'est: *vu sex* (Val., 1453, D.), u *knize* (Val., 143 *nevemik* (Val., 1415, D.).

Morphologic. L'article enclitique roumain *l* des noms masculins po determiner des noms propres roumains: *Albul, Micul, Netedul, Scurtul,* aussi pour determiner des noms d'origine slave en roumain: *Braţul,* *brul, Radul,* etc. (Mold., St.). Des noms roumains avec la flexion slave: *Ne* *dula, pana Stancula, pana Albula,* etc. (I.e.).

Emploi de l'article roum. *lu,* au genitif-datif des noms propres masculi *Ştefan a lu Has* (Val., 1425, D.).

[1] V. ci-dessus, p. 313—314.

[2] *ML,* p. 337- v'. ci-dessus p. 593—594.

Le pronom *vare*, employe comme en roumain: *vare gde* „n'importe ou" (Val. 1451—56, D.), *vare kto* „quelqu'un" (Mold., 1446, St.).

La formation du comparatif avec dr. *mai*, dans *lu lefisago* „meilleur" (Mold., 1450, St.).

La prep. *po* employee comme la prep. roum. *pe*, pour construire l'accusatif d'un nom propre: *ostavix po Krste:* roum. „am lăsat *pe Cirstea*", „j'ai laisse Cirstea" (Val. 1451—1456, D.), *smo polsal po Ham^s:* roum. „am trimis pe Haneş", „j'ai envoye Haneş," (Val., 1496—1507, D.).

pe, dans les expressions roumaines *pe legea mea; pe cinstea mea* „sur ma foi, sur mon honneur" est rendu par *po* dans les phrases suivantes: *da uzmete po veru*, roum. „să-1 luaţi pe credinţă", *po nase duse i po nase veru:* roum. „pe sufletele noastre şi pe credinţa noastră" (Val. 1478, 1500, D.).

ot, sous l'influence de la prep. roumaine *de*, introduit un attribut de contenu: *koblovi ot zito*, roum. „găleţile de grîu", „les seaux de ble" (Val.. 1487, D.).

La construction roumaine *a asculta de*, calquee, avec l'emploi de *ot: ste slusali ot Bărbat:* roum. „aţi ascultat *de* Bărbat" (Val. 1482, D.).

Dans les chartes provenant de Moldavie, on releve l'emploi d'un serie de prepositions, caique sur le roumain: *V*K* = roum. *în: V^K movila Kopans* (Mold., 1400, St.), *do*, avec le nominatif-accusatif, au lieu du genitif: *do rqpi* (= roum. *rîpi) Dragsin^* (Mold., 1400, St.), *na* avec le nominatif-accusatif: *ot tamo prosto na del* (Mold., 1410, St.); *ot*, avec la nominatif-accusatif,au lieu du g#iitif: *ot Hoţim*, (Mold., 1400, St.); *po* avec l'accusatif: *po lis* (Mold., 1400, St.); *pred*, suivi du genitif, au lieu de Tinstrumental: *pred gosp>odstva* (Mold., 1449, St.); *pro*, avec l'accusatif: *pro bog*K* (Mold., 1449, St.); *protivu*, avec le şenitif, au lieu du datif: *protiv^ Tatarox* (Mold., 1445, St.); *S*K=* roum. *cu* „avec": S-K*usimi poeni* (Mold., 1408, St.).

Les mots roumains (noms communs et noms propres ou toponymes) qui apparaissent dans les redactions en slavon presentent ou bien la flexion roumaine (a), ou bien la flexion slave (b):

(a) *Albul* (Val., 1415, D.), *Barbul* (Val., 1389—1400, D.).

(b) *pana Albula* „du pan Albul" (Val., 1437, D.), *del Kozokov* „la pârtie de Cojoc" (Val., 1480, D.), *davat Lixulu* (au datif) „a donne â Lihul" (Val., 1472, D.).

Vocabulaire. Voici remuneration de quelques mots roumains employes dans les chartes redigees en slavon, du XIVe et XVe siecles, provenant de Valachie et de Moldavie.

Administration

oraş „viile" (Val. et Mold., B.).

Agriculture

ţarină „champ (laboure)" (Val. et Mold., B., St.).

Animaux

jugan „cheval hongre" (Val., D.).

Culture materielle

căşărie „fromagerie" (Val., B.), *sac* „sac" (Val., B., D.).

leagăn „dispositif adapte â la banquette d'une charrette, pour adoucir les heurts" (Val., D.).

Divers

asupreală „oppression" (Mold., B.), *bucată* „morceau" (Val. et Mold., B.).

Habitation

şindrilă „bardeau" (Val., B.).

Mesures

cot „aune" (Mold., B.).

Nature

copac „arbre" (Val., B.), *culme* „cime, sommet" (Mold., B.), *mal* „bo rive, berge" (Val., B.), *plop* „peuplier" (Mold., B.), *prun* „prun (Val. ,B.). Degres de parente*

fiastru „beaufils" (Val., *D.),fin* „filleul" (Val., B.).

nepot „neveu" (Mold., B., St.).

Vie pastorale

stînă „^ergerie" (Mold., B.).

Soeiete

cenuşar „clerc, copiste" (Val., D.). *jude, judeţ* „fonctionnaire rural ay des attributions judiciaires" (Val., Mold., B., D., S.t), *martur* moin" (Mold., St.), *vecin* „serf'V(Val., B.).

Noms propres

Les noms propres et les toponymes enumeres ci-dessous viennent Moldavie (St.).

Alb, Bălţat, Bărbat, Cîmpean, Creţ, Frumos, Galben, Geamăn, G Jumătate, Limbă-dulce, Pîntece, Mătase, Mic, Sărat, Văr zar,

Toponymes

Brădăţel, Jireapăn, Margine, Mesteacăn, Picior (de munte), Rupi

Enfin,il con vient de signaler, dans les chartes de Valachie et Moldavie, une serie d'expressions calquees sur des expressions roumaine

Ainsi: da ni ne provazdate S^K *prazni reci* = roum. „să nu ne purtaţi vorbe goale" (Val., 1431—1433, D.); *i pocesc mi do glave xvatiti* = roum. începură să se ţină (apuce) de capul meu" (Val., 1432, D.); *nalevuruku duba* = „pe mina stingă la un stejar" (Mold., 1400 St.); *pravo do glav Ple* = roum. „drept la capul Pleşului" (Mold., 1455, St*).

ABRfiVIATIONS

B. = Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-rom* Bucureşti, 1946. D. = Lucia Djamo-Diaconiţă, *Limba documentelor slavo-române e în Tara Românească, în sec. XIV şi XV,* Bucureşti, 1971. Mold. = Moldavie. St. = Stoicovici, *Limba documentelor moldoveneşti de la sfîrşitul sec. al XIV-lea şi prima jumăta sec. al XV-lea,* Bucureşti, 1970 (exemplaire dactylographie) Val. = Valachie.

(Rapports et communications presentees au VIIe Congres International des Slavi Varsovie, 1973, p. 3-7)

SLAVO-ROMANICA. CONSIDERATIONS SUR LES RAPPORTS LINGUISTIQUES SLAVO-ROUMAINS Â L'EPOQUE LA PLUS ANCIENNE

La matiere du present expose a fait Fobjet de nombreuses recherc La plupart des problemes ont ete deja elucides. Nous nous proposons presenter ici quelques remarques generales sur l'ensemble de la matiere.

Lorsque les Slaves, â partir des Ve—VP siecles de n.e., venus des ritoires nord-danubiens, ont occupe tout l'est de la Peninsule Balkani (ils ont penetre aux VP—VIP siecles jusqu'aux îles de la mer Egee), le con entre les populations danubiennes romanisees et les Slaves a eu comme sultat le bilinguisme de ces populations.

On peut separer, aujourd'hui, les elements dus â la maniere dont Slaves ont introduit en roman les particularites propres â leur parler, e Elements venus du slave qui ont ete introduits dans leur propre parler la population romanisee.

Dans le domaine du vocâlisme, la prononciation jodisee de *Ye* (initial): *M,* pron. pets, mase., prononoei^Z, est une caracteristique slave.

Les Slaves ont introduit en roumain les conscxnnes *h* et *j,* propres â ieur parler: dr. *har* „grâee divine" (v. sl. *xari), dr. jale* „affliction" (v. sl. *zalî).*

Le vocatif des noms feminins comtnuns *(soro < soră* „soeur") ou de personne *(Anico < Anica),* re{)roduit le vocatif en -o des noms slaves *(glavo < glava, zeno < zena).* **â**

Le procede slave de la numeration a ete introduit en roumain. Ainsi, *les* noms de nombre de 11 â 19: *un-spre-zece* „un sur dix" reproduit la Construction slave *jedinu na desele* (dr. *spre* =- sl. *na).*

De la meme maniere, les nombres de 20 â 90: *douăzeci* „vingt": v.sl. *duva desgti* etc.

Dans la categorie du verbe, il faut signaler l'abregement de la forme de Finfinitif: *cînta* „chanter" < *cîniare* (en bulgare, elimination de *-ti).*

L'aspect n'a pas ete introduit en roumain. L'emploi d'un preverbe, pour rendre un verbe perfectif; est rare et ne compte *păs* parmi les instruments grammaticaux courants du roumain, car on ne peut citer que quelques exemples: *po-* dans *ponegri, pre-* dans *preface, prelucra, răs-,* dans *răscumpăra, răsfira, ză- dans zăuita (rare).*

Le grand developpement de la forme reflexive des verbes est d'origine slave. Ainsi *asegîndi, a se jura, a se ruga: hg. dumam se,* v.sl. *klşti s$> moliti sş.'*

L'emploi de l'auxiliaire apres le verbe *(văzut-am* „j'ai vu") pourrait reproduire la construction? slave.

Une serie de mots roumains ont acquis un sens nouveau, calque sur le terme slave correspondant.

Ainsi dr. *lume* „lumiere" < lat. *lumen,* au contact du v.sl. *svetu „Inniiere"* et aussi „monde, univers", a acquis ce dernier sensor

Dans le domaine de la derivation, il convient de signaler l'emploi de prefixes et de tiombreiix suffixes d'origine slave: *ne-: nebun,* ^o-(râre): *poneagră, pre- preda, preface, râs-: răzbate.* Suffixes: *-aci: 0ngaci, -anie: pățanie, -că: puică, -enie: curățenie, -ice: pădurice, -iste: porumbişte* etc.

L'onomastique- d'origine slave est d'un usage frequent' (des noms comme *Aldea, Dan, Manea, Stanciu* etc.).

Dans le domaine de la toponymie, il convient de separer les toponymes donnes par la population de langue slave, tels *Bahna, Bîrza, Bistrița, Criva, Jijia, Ocna/Hodna, Zlata* etc., des toponymes derives en roumain des noms slaves, par ex. *Crăieşti,* de *Craiu (+ -eşti)* etc.

Une serie de termes du latin balkanique, ont penetre en roumain par rintermediaire du slave, car ils presentent les caracteres phonetiques propres au slave. Ce sont: dr. *bivol* „buffle": v. sl. *byvolu* < lat. *(bos) bubalus;* dr. *candelă* „veilleuse (objet)": v. sl. *kanudilo* < lat. *candela* (gr. Kav8rț2ux); dr. *colindă* „cantique de Noel": v. sl *kol§da* <lat. *calendae;* dr. *Crăciun* „la fete de Noel", cf. bg. *kracun* „ein Tag um Weihnachten" < lat, *creationem;* dr. *oțet* „vinaigre": v.sl. *ocitu*< lat. *acetum;* dr. *rusalii* „Pentecote": v.sî *rusalija* < lat. *rosalia;* dr. *troian* „fosse (avec pli de terrain), tranchee": bg. *trojan* < lat. *Țraianus.*

On considere que les termes suivants, venus du magyar, sont entres en roumain par rintermediaire du slave meridional. ,

Ainsi dr. *dîmb* „colline" < magy. *domb, dv. gînd* ^,pensee, imagination, intention" < magy. *gond,* avec le traitement *î,* en roumain, par la phase

intermediaire *ă* de *Yo (+n),* caracteristique des mots slaves qui ont per en roumain â Tepoque du medio-bulgare: *oblîâc* „argon (de la selle)": *obloku.*

Cependant, comme nous l'avons montre (EL, p. 163), des mots co dr. *bolund, bolind* < magy. *bolond, golumb, golîmb* < magy. *galamb,* la permanence du changement de *o (+ n)* en *î,* font pencher ia bălane^ un emprunt direct au magyar. (Les rapports entre magyar et țoumâi situent entre le XP et le XIP siecle, les rapports slavo-roumains, entr VIP et le IX* siecle).*

Une serie de verbes roumains en *-ui* (magy. *-i),* penetres en slave *(-o* et de la en roumain: *aldui < aldovati, bîntui < bantovati* etc.

Des noms de rivieres tels que *Ampoi, Argeş, Buzău, "Mureş, Şiret, T* provenant des anciennes populations pre-romaines, presentent les carac phonetiques slaves.

En ce qui concerne le vocabulaire d'origine slave, on a explique l'abs de certains termes latins, en roumain, par le fait que les Slaves ont pr employer en roumain les termes qui leur etaient familiers. Ainsi *amo* ete remplace par *'iubi* „aimer" (v. sl. *Ijubiti),* et d'aiitres termes latins: *cants, amicus, sponsa* etc. par *iubire, drag, prieten, nevastă.* Sur les 214 te latins qui n'ont pas de representants en roumains, certains d'entr'eux ap tiennent â la terminologie des metiers, d'autres sont des termes de la la courante, et leur remplacement s'explique par des criteres stylistique I. Fischer, dans *1st. Ib. rom.,* II, ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1969, p. 129

!I

Un certain nombre de termes, dont l'aspect phonetique s'ecart Ia norme, ont ete empruntes â l'epoque la plus ancienne des rapports s roumains, avânt que le changement qui affecte la majorite des terme se soit produit.

dr. *sută* „cent", avec le jer dur du vieux-slave rendu par *u,* alors regie generale il est rendu en roumain par zero.

dr. *baltă* „lac, etang, marecage, bourbier, flaque", *daltă* „cisea *gard* „claie, cloture", ont ete empruntes au slave avânt la metathes caracterise ces termes en slave: v. sl. *blato,* bg. *dlato,* v.sl. *gradu* (v. p. 159; ML, p. 269).

Les termes *jupîn* „titre honorifique, maître, patron, proprietaire, sesseur", *stînă* „bergerie, fromagerie", *stîncă* „roche, rocher, ecueil", le passage de *Ya (+ n)* â *î(< a),* ont penetre en roumain avânt la des mots avec *a(+ n)* non altere: dr. *rană* „blessure" (v. sl. *rana),* etc. comme nous l'avons montre (ML, p. 402; ci-dessus, p. 309), est probable venu de l'awar, par rintermediaire du slave (il est atteste en slovene, croate, tcheque et polonais). *Stînă* est atteste en slovene, tcheque et croate, avec des sens rapproches du terme roumain (v. ML, p. 410).

IÎI

La distinction entre les deux manieres dont les elements slave penetre en roumain nous permet de nous faire une opinion plus nuanc

Les faits que nous avons enumeres n'ont pas altere le caractere latin du roumain. Car on ne peut construire aucune phrase en roumain, avec des elements venus du slave ou d'une autre origine, sans faire appel aux elements de la grammaire latine. Une phrase formie, pour la majorite, avec des elements venus du slave, telle que: *iubesc foarte mult pe prietenii mei dragi* „j'aime beaucoup mes chers amis", revele, â l'analyse, les elements suivarits: *iubi,* vb. < v.sl. *Ijubiti, -esc,* suffixe verbal d'origine latine *(<-isc-), foarte,* employe pour former le superlatif (< lat./orfo), *mult* (< lat. *multum), pe* (< lat. *per),* sert ă la construction du complement direct â Taccusatif, *prietenii,* avec *-i,* marque du pluriel et article (< lat. *illi), mei,* adjectif possessif (<lat. *meuş), dragi,* avec *-i,* marque du plurieL

Le caractere roman du roumain ne fait done pas de doute.

ABRfiVIATIONS

EL = Etudes Linguistiques, The Hague—Paris, 1973;

(Analele Universității Bucureşti, Limbi şi literaturi străine, II, XXVI, 1977. p. 27—30)

OBSERVAŢII ASUPRA TEXTULUI ŞI LIMBII *PSALTIRII HURMUZAKI*

PREFAŢĂ

Dintre Psaltirile româneşti traduse din slavoneşte în secolul al XVI-l singura nereeditată este *Psaltirea Hurmuzaki,* după numele posesorului s *Eudoxiu Hurmuzaki* (1812—1874), care a dăruit manuscrisul Acaden Române.

Textul acestei Psaltiri a fost înregistrat, cuvînt de cuvînt, de I.-A. C drea, în ediţia critică a Psaltirilor traduse din slavoneşte, apărută în 1

în felul acesta, Candrea a oferit cercetătorului un mijloc sigur d controla lecturile editorului *Psaltirii Hurmuzaki.*

în anii din urmă, C. Ciuchindel, fost bibliotecar la Academia R. S. Român secţia manuscriselor, a transcris cu litere latine textul *Psaltirii Hurmuz* cu intenţia de a publica ediţia textului. în lipsa unui editor, lucra nu a putut fi difuzată.

Am obţinut o copie fotografică a textului, în vederea prezentului stuc

INTRODUCERE

Limba *Ps. Hurmuzaki* nu diferă de limba textelor din secolul al XVI- traduse din slavoneşte, descrisă de Candrea.

Candrea a stabilit că există două traduceri independente ale *Psalt* textele Psaltirilor *Scheiană, Voroneţeană* şi *Coresi* derivă din aceeaşi traduc anterioară, pe cînd *Ps. Hurmuzaki* înfăţişează o traducere independe (v. mai sus, p. 687).

Un studiu amănunţit al versiunii din *Ps. Hurmuzaki* ne va confir părerea, după cum se va vedea mai jos, că traducerea e diferită de cele versiunile amintite.

în paginile care urmează, am relevat numai cîteva fapte de limbă car teristice, dînd însă extensiune felului cum anonimul copist şi-a îndepl lucrarea şi relevînd prezenţa unor termeni caracteristici.

Problema interpretării lingvistice a materialului cuprins în textul Psalt e tratată în capitolul asupra „metodei", aşezat în fruntea lucrării noastre

TRANSCRIEREA

în transcrierea exemplelor din *Ps. Hurmuzaki, e* (slova *k) e redat p £. Slova A, prin *ea* sau *ia: vrem/h* = *vremea* (p. 1, 13), *ace*A = *aceia* (p. 1, sau prin *ă: îndereptă-mă* (p. 22, 2—3). Slovele iv, K, la sfirşitul cuvintel fiind semne pur ortografice, nu au fost transcrise.

u final e redat prin *u.*

Consoanele *c* **şi** *g,* **acolo unde urmează o vocală palatală, sînt redate prin** *c, g,* **ca în ortografia actuală a limbii române:** *cere, frânge.* **înaintea celorlalte vocale, aceste consoane sînt redate prin** *c, g: fecorii, gudecata.*

Slova 4 e transcrisă prin *în: *f loc* **= în loc; ea e păstrată în cazuri ca** *de*t, mă^rulor, meA-re* **(= mine).**

Am reprodus notarea paiericului printr-un apostrof: *spur'ca-se-vor* **(p. 6, v, 10).**

Paiericul **e întrebuinţat, de cele mai dese ori, spre a semnala lipsa unei litere (de ex.** *pre cărr'țe = pre căruțe,* **p. 15 v, 13) şi apare uneori după litera elidată:** *s'mtu = sdmt* **(= sînt), p. 6, 23.**

(Despre întrebuinţarea paiericului, în textele publicate de Hasdeu, în C.B., II, v. exemplele date în C.B., II, p. 64—65, 87, 113, 135, 167, 178, 200, 384—385, 431.)

METODA

Cercetarea noastră aplică principiile de explicaţie bazate pe constatarea că, atunci cînd vrem să redăm prin scris gîndurile noastre, scrisul nostru nu notează sunete, ci „sunete-tip" şi, deci „foneme".

N. S. Trubetzkoy a indicat aceasta, arătînd că nu redăm prin scris sunetele ce le pronunţăm, sau pe care intenţionăm să le pronunţăm, întrucît scrierea nu notează sistemul fonetic al limbii;, ci sistemul ei fonologie, iar sistemul fonologie nu coincide cu cel fonetic.

E. Sapir a făcut observaţii analoage: vorbitorul şi auditorul semi-culţi emit sunete şi le percep, dar ceea ce ei simt sau aud cînd vorbesc sînt foneme. După o lungă experienţă în notarea şi analizarea limbilor indo-americane sau africane nescrise, Sapir a putut stringe' probe concrete că vorbitorul semi-cult nu percepe elemente fonice (sunete), ci foneme.

în sfîrşit, E. Benveniste a arătat că emiţătorul (vorbitorul), atunci cînd percepe sunete, le identifică cu fonemele. în alfabetid latin, fiecare literă corespunde întotdeauna unui singur fonem (textele în limba originală sînt reproduse în *Graphemes;* **v. expunerea noastră mai sus, p. 644 ş.u. şi 660—661).**

„Fonemul" este deci o entitate abstractă, plasată în conştiinţa vorbitorului, şi care se exteriorizează prin substanţa sunetului vorbit.

Sunetul-tip sau grafemul, notat prin scris, este constituit prin totalitatea sunetelor care formează substratul său fizic.

în consecinţă, în interpretarea textelor scrise trebuie avut în vedere că unele notaţii sînt simple grafii scrise potrivit regulilor ortografice stabilite, dar nu au nici o valoare fonetică (v. expunerile noastre *Remarques sur la phonologie historique du roumain,* **în Rev. de linguistique romane, XXVIII (1964), p. 202—210, reprodusă în voi. nostru** *Linguistica, Haga,* **1965, p. 132—138,** *şi Graphemes).* **o**

Al. Philippide (1859—1933) a arătaf cu dreptate, încă din 1894 (p. 237 ş.u.) că „limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale", şi anume că într-un text scris se aplică sunetelor vorbite regulile ortografiei oficiale a limbii respective. „Este lucru copilăresc", adaugă Philippide, „să te încrezi orbeşte în tot ce vei vedea scris, şi să consideri orice însemnare a oricui ca un reflex fidel al pronunţării" (p.'238). Urmează o exemplificare, luată din documentele româneşti publicate de B.P. Hasdeu, în care unele texte prezintă grafii ciudate, pe care Hasdeu le considera drept fenomene fonetice reale. Astfel, în zapisul de vînzare din Beleţi, Argeş, cea 1600 (CB. I. p. 97 ş.u.) sau în mărturia popii Tiful, din Mirceştii, Ialomiţa, din 1606 (l.c, p,

148 ş.u.). Nu putem pune bază, ne spune Philippide (p. 240), pe grafi *nooii* *noi), Oaanceii,* **n. pr.,** *moortea* **(= moartea),** *mareh* **\— mare),** *g* **⟸ gata) etc.** ^

în aceste cazuri, „este foarte probabil că scriitorul a vorbit într-ur şi a scris altfel" (Philippide, p. 243).

Fiecare din: noi putem face astfel de observaţii, examinînd texte scris zilele noastre ele semi-culţi (vezi observaţiile noastre sus, p.389—390 şi 6

Faţă de această,codificare a principiilor de aplicat în interpretarea j a textelor scrise, se înţelege, de ce, din numărul de cuvinte folosite în *Hurmuzaki,* **reţinute pentru studiul nostru, b parte importantă a fost soco ca probe de grafie ale textului, şi nu ca mărturii ale foneticii limbii rom în secolul al XVI-lea.**

Dacă în unele regiuni ale dacoromânei au fost relevate, în zilele noas de către dialectologi sau foneticieni (cu ajutorul aparatelor de precizie foneticii experimentale) sunetele *u, ă* **sau** *î* **la sfîrşitul cuvintelor, aceste statări nu sînt valabile pentru textele scrise, după cum am arătat în rîndu de mai sus.**

TEXTUL

Original său copie? Ps. Hurmuzaki ne îhfăţişeaiză textul original al ducerii din slavoneşte sau este o copie a traducerii originale?

Candrea a susţinut că manuscrisul respectiv „este o traducere origi a textului psalmilor" (S/ I, p. XLVII), pe cînd pentru Avram, textul ne-a fost transmis reprezintă o copie a traducerii originale (p. 11).

Nici prima, nici a doua opinie nu e' susţinută cu argumente decis

Există însă cîteva probe că textul Psaltirii este o copie, pe care^ le ţişării aici;

lată-le:

p. 25 v, 25: că dzua şi noapte «t*pasele* **pre menre (= împresoară, lec confirmata de Candrea, S, p, 54, 38); p. 26, 1—2: căndu** *înghim eapă* **cu spinrul (= înghimpă-ma, cf. S, p. 55, .1); p. 7 v, 25—8,1; foc şi pii** *pugosu {=•* **pucioasă, S, p. 17, 18);·p. 7 v, 6—8: cum va gice sufletului n (repetat!); p. 22, 2^3; îndereptă-mă pre** *cărre* **(⟸ cărare) dereptă (S, p. 12—13:** *cărare dertpiă);* **p. 22 v, 9—10: şi în liicrulu** *mănrur* **lui (S, p. 15—16: şi în lucrul** *manilor* **lui); p. 34 v, 20:** *scoțătolu* **(S, p. 78, 21:** *s toriul);* **p. 11 v, 8—10: lăgorile adului** *cu4rară-mă* **(S, p. 25, 3: durerile ia lui** *încungurară-me);* **p. 12, 1—2: şi** *prămrac* **(= promoroacă) suptu pic rele lui; p. 57, 19—20: se nu se sfiască de** *mne (=* **de mine; termenul lăsat netradus de traducător!); p. 61, 7—8: şi de bezdnele pămă[n]t** *pakhâ* **scosu-mea-i şi** *bo* **(două cuvinte slave rămase netraduse: „încă" şi „ade redate ca atare).**

Personalitatea copistului. Manuscrisul care ne-a fost transmis cupr nenumărate neglijenţe, din care unele au fost semnalate mai sus.

Candrea a arătat că ortografia textului cuprinde mari inconsecven neglijenţe extraordinare, acelaşi cuvînt fiind scris „sub două sau trei for deosebite, litere omise, cuvinte şi părţi din propoziţie lăsate afară, „rîn şi pasaje întregi din originalul slav sărite" (S. I, p. XLVIII).

Numeroasele inconsecvenţe şi greşeli care pot fi relevate în textul P tirii sînt uneori de natură să ne facă să bănuim că copistul era străin şi noştea imperfect limba română.

Astfel, la p. 6 v, 18—19: rrostulu lui pli4ru e *amărătugere* **(în S, p 13: de** *amaru)* **p. 7 v, 24—8,1: ploa-vapre greşnici, cur'se-le foc şi pii**

pugos **(= pucioasă); p. 11,** v, **8—10: lă(n)gorile adului** *cu-frară-mâ (=* **în-conjurară); p. 24** v, **4—6: pus-ai** *larrăgăntu* **(= lărgămînt); p. 34 v, 20:** *sco-țătolu* **(S, p. 78, 21:** *scoțătoriul);* **p. 42, 18: carne de** *ciuncu* **(S, p. 96, 17: carne de** *giuncu);* **p. 45, 13: că mă voi** *ciudeca* **(= judeca).**

Mai adăugăm negația cu *ne,* **dacă nu este o eroare de grafie, întrucît pasajul prezintă o eroare de lectură a lui Ciuchindel, v. mai jos, la capitolul nostru „vocabular", s.v.** *crutare.*

în textul pe care ni 1-a transmis, copistul introduce uneori cuvinte fără rotacism, astfel, de ex. *mine* **(p. 17 v, 17) sau introduce rotacismul greşit, în p. 66 v, 6:** *ponrăcitele* **(= poruncit ele, confirmat de Candrea, S, p. 155, 28), şi în n. loc.** *Tir,* **p. 73 v, 23:** *Tynr* **(confirmat de Candrea, S, p. 179, 19) ; la p. 82, 6:** *pigoarelor, frufaş,* **p. 83, 4, dar mai jos id., 11—12, corect:** *trufăşie;* **aplică reduplicarea lui** *r* **acolo unde nu era justificată, ca de ex. la p. 6 v, 1—2:** *pojerri-se* **vor (= a se aprinde), sau** *păharrul* **(p. 18 v, 20).**

Greşeli. După cum a arătat Candrea şi am semnalat la rîndul nostru, textul *Ps. Hurmuzaki* **e plin de greşeli.**

Vom enumera aici o parte din ele.

p. 1,19: nu *vooru* **învie (=vor); p. 1 v, 8: legăturile** *loom* **(= lor); 11** *zide-şi* **de ei (= rîde-şi, S, p. 2, 10); p. 3,7:** *dereției* **(=dereptăției); p. 3, 13 de** *rrunda* **grâului (=** *rodul;* **Candrea, S, p. 5, 31, citeşte** *rruada);* **p. 5, 7 cu cinste** *cunraşi-l* **(= cununaşi); p. 5 v, 16:** *acuotoriu* **(= agiutoriu, dar 5 v, 17:** *agutoriu!);* **p. 6,8:** *luotroşar (= luntrişoară);* **p. 6, 9—10: în paguba cele ce^le feceră nu** *dă* **picoarelor (S, p. 13, 8: în cursa acastace ascunseră legă-se picorul lor, Gal., ps. 9, 16: în lațul pe care l-au măestrit s-a prins piciorul lor); p. 6, 20:** *limbimile* **(= limbile); p. 6 v, 18—19:** *amărutugere* **(S, p. 14, 13:** *de amaru);* **p. 7, 7:** *svăşit (= săvîrşit);* **p. 7 v, 25—8: foc şi piatră** *pugosu (= pucioasă);* **p. 8 v, 17:** *ardom (='adorm);* **p. 9, 14—15-/acie** *demură-se* **(r=** *temură);* **p. 11 v, 8:** *cu^rară-mă (= înconjurară);* **p. 11 v, 22:** *fuc* **de la fața lui (=** *foc);* **p. 12, 1:** *prămrac (= promoroacă);* **p. 17 v, 16—17: unul e născutu alu** *mine* **(S, p. 37, 11:** *născutul mieu);* **p. 15, 17:** *întrenre (= între tine);* **p. 22, 3: pre** *cărre (= cărare);* **p. 22 v, 9—10:** *mănrur (= minelor);* **p. 24, v, 4—6:** *larrăgăntu (= lărgămînt);* **p. 24 v, 5—6: că** *băiescu (= scîrbesc);* **p. 25 v, 24—26: că dzua şi noapte** *înpăso-fe* **pre menre (=** *împresoară);* **p. 26, 1—2:** *înr'şu-mă (= întorşii)* **pre(î)n's, cându** *înghimedpă-mă* **spinrul (=mă înghimpă; S, p. 54, 25—55; şi noaptea păsă spre mere măra ta,** *întorşiu-me înghimpă-mă* **spiru); p. 34, 20—21: de** *glută* **multă (=** *gloată); 22: ganru-țările* **tale (= cruțările); p. 42, 18: carne de** *ciuncu (= giuncu);* **p. 45, 13: mă voi** *ciudeca (= judeca);* **p. 49 v, 14:** *amiistoriulu (== amistuitoriul);* **p. 55 v, 3:** *acejderi (== aşişderi);* **p. 62, 13:** *sure (=soare);* **p. 48 v, 2: dar d(u)m-(ne)dzău/am dinții (=** *fărimă,* **S, p. 110, 12:** *frânge);* **p. 63 v, 14—15:** *pieseşi-ne (= împinseşi);* **p. 65 v, 26: şi după** *surte (= sunete);* **p. 69 v, 19:** *omie^rii (oamenii);* **p. 82,6:** *pigoarelor (= picioarelor);* **p. 84 v, 17—18: de** *loatrăl (= launtrul);* **p. 85, 2:** *buhrați (= bunătăți);* **3: ca a** *voltului (=* **vulturului); p. 86 v, 8: de mijlocul** *peiatriei (=pietrei);* **15:** *vinrolu* **veseleaşte** *(= vinul);* **p. 93,6: cu** *fferu (= fierul);* **21:** *fferu;* **p. 102 v, 1:** *Humele (=* **junele).**

LIMBĂ

Nazalitatea. Nazalitatea se manifestă prin notarea ei cu ajutorul literei *n (pănre* **= pîine, p. 9, 13) sau a slovei** **:stră-tbu(= strîmbu), me-tre (=* **mine),** *ti+re (=* **tine). (De reținut definiția lui 4 dată de Hasdeu (CB, supl. la t. I, p. LXXV): „o varietate vocalo-consonantică de sunet nasal".)**

în inscripțiile de la Preneste, nenotarea vocalelor nu reprezintă o pa cularitate fonetică, ci se explică prin influența scrierii limbii etrusce, nu nota prezența vocalelor (A. Ernout, Le parler de Preneste d'ap les inscriptions, Paris, 1905, p. 23): „cette omission graphique ne corresp en aucune facon â **une syncope ou** â **une absorption veritables" (l.c).**

Nefiind un sunet autonom, ci o particularitate fonetica dotată cu o anță nazală, sesizată de ureche, în emisiunea vocalei precedente, ea se ma festă uneori prin nenotarea ei:

p. 5 v, 25—26: *săgele (==* **sîngele); p. 6 v, 20—21:** *lăgoară (==* **lingoa p. 7, 17:** *frage* **(= fringe); p. 13 v, 5:** *cupli (=* **cumpli); p. 13 v, 9: (= încins); p. 31, 25:** *gughe (==* **giunghe).**

Rotacismul notat -fr., *nr* **şi** *r,* **ca în celelalte texte rotacizante din sec al XVI-lea, de ex.: p. 5 v, 10—11: şi peri pomena lui cu** *sobrului* **(= s tului); p. 16,5:** *conrură* **(= cunună); p. 17 v, 15—16:** *că-trilor* **(—clini p. 21,6:** *măru* **(= mînă); p. 101, 24:** *albinrile* **(=albinile).**

Candrea (S, I, p. XLIX) a relevat şi cuvinte fără rotacism, în te *Ps. Hurmuzaki (închina-ne-vrem, mănule, mene, suspinare, țerrină,* **în vezi** *mine,* **p. 17 v, 17, care dovedesc că copistul folosea forme fără rotac**

r. Prezența lui *r* **vibrant (în notație fonetică:** *r)* **în** *Ps. Hurmuzaki* **a semnalată în'cuvintele de Origine latină şi slavă.**

Pentru cuvintele de origine slavă, Candrea spune că „nu se ştie su influență primitivul *r* **a ajuns să se pronunțe** *rr"* **(S, I, p. CLXV).**

f **apare şi în zilele noastre, în regiunile de vest şi nordice ale Transilva şi a fost înregistrat în hărțile ALR-ului (Puâcariu, Lb. rom., II, p. 33)**

Față de frecvența prezenței lui ***f*** **în cuvintele.de origine slavă sau greacă din Ps. Hurmuzaki, nu putem exclude posibilitatea că ne aflăr fața unui simplu caz de grafie.**

Urmează exemplele pe care le-am relevat, din această categorie:

p. 5 v, 2: *păr'reloru* **(= pîrelor); 20:** *părrăsit;* **p. 6 v, 1—2:** *pojer vor (= pojerî* **„a se aprinde"); p. 8, 13:** *r'răni;* **p. 18 v, 20;** *păharrul;***jp. 19:** *prărra mea (= pîra);* **p. 32, 10:** *rradzimă-te;* **p. 43, 15:** *vorroavă;* **p. 13:** *vihorrul;* **p. 62, 10:** *rroada (=* **roadă); p. 97 v, 15:** *zborr;* **p. 100,** *pogorru.*

MORFOLOGIE

Păstrarea timbrului lui *a,* **în alternanța morfologică** *a/ă,* **apare în cuvinte şi se alătură exemplelor din alte texte (v. mai sus, p. 487). Astfel** *(= căile),* **p. 6 v, 10—11.**

Monoftongarea lui *ea,* **semnalată în graiurile dm Moldova, in se al XVI-lea (v. mai, sus p. 463): p. 44, 12:** *sara.*

mînu; **p. 33, v. 1:** *mănrulor,* **normal în sec. al XVI-lea (v. mai sus, p.**

Vocativul: ascultă *fio;* **p. 38, v, 12 (în S, p. 87, 9: ascultă/^).**

Imperativul negativ (v. mai sus.p. 507): p. 51 v, 1: «w *iubire nu punrereți.*

Fi. **Forma de 1 sg., în encliza (v. mai sus, p. 509):** *că-sumeseru-su,* **p. 17—18.**

Perfectul ind. 1 pl. (v. mai sus, p. 147): p. 111 v, 20: *fum.*

Verbul *ivi* **(v. sl.** *javitu* **„vorweisen, zeigen", Vasmer, III, p. 477), a**

SINTAXA

Folosirea infinitivului: nu *k* ci4re *a face,* **p. 9, 5;** *că+du va fi a torâe-lu,* **p. 9, 20.**

în categoria propozițiilor adversative, relevăm construcția cu negația inițială: p. 100, 3—4: *nu te vor m(o)rții lăuda* **(S, p. 244, 16: ^ morții laudă-te).**

VOCABULAR

Urmează înşirarea unei serii de cuvinte caracteristice:

afundătoare **s.f. „loc afund"; aici: „domiciliu" (Candrea): p. 83, 10—11: ca corbul de noapte la** *afundatore***(Candrea, p. 345 gl.: traducere „prin confuziune cu** *nyrati* **„a se afunda". Gal., ps. 102,7: „şi asemenea bufnitei printre dărîmături").**

apătos **adj. „cu apă, plin de apă"; p. 64 v, 8—9; tu-i sucişi apele, rîurele** *apătbse.*

arc **s.n. „arc (armă)", p. 13, 18:** *arcu* **de aramă.**

bănat **s.n. „necaz, scîrbă", p. 69 v, 4: în** *bănat* **(S, p. 168,7:** *scrăbi).*

bocanc, **si. „încălțăminte",, p, 50, 14:** *boeancile* **mele.**

buâin **s.n. „trîmbiță, bucium", p. 81 v. 4—5: în** *bucinre* **fărăcate, cu glasul** *bucinre* **de corne.**

conjurător **adj. „care face de ocară, jigneşte", p. 60, 10: de* mănrule a legiei călcătoriu şi** *cundzurator* **(S, p. 137, 3:** *obiditoriu):*

crutare **s.f. „milostenie", p. 34, .21—22: e tu, domne, ne den** *gerrunțarile* **tale de la menre (S, p. 77, 1: tu, domne, nu împărți dulceața de mere). Eroare de lectură a lui Ciuchindel!; Candrea (S, p. 77—17 citeşte;** *ne de/lu/nga crutările.* **Gal., ps. 39, 13: ascultă, doamne, rugăciunea mea, pleacă urechea la căinarea mea).**

cuntinit **adj. „continit, încetat, oprit", p. 69, 7:** *cunti^rimtul;* **p. 79 v, 14:** *continrritul* **Mariei.**

feceră **s.f. „făptură"; aici, „fii", p. 85 v.7—8 şi dereptate lui pre** *feceriifecerilor* **(S, p. 212, 11: spre** *fii fiilor).*

fiară **s.f., p. 86 v, 4—5: adapă tote** *ferite* **satelor.**

foarte **adj. „sfîrşit, de tot", p. 102, 25—26: nu părrăsi menre pănră la** *foarte* **(S, p. 251, 1—2: nu lăsa mine pără la** *foarte;* **Gal., p.s. 119, 8: nu mă părăsi de** *istov).*

frîu **s.n. p. 26, 20—21:** *cu frănul.*

găti **yb. „a pregăti", p. 114, 14—15:** *gatiiu* **luminrătoriu unsului meu (S, p. 279, 10.** *gotoviiu).*

ghată **s.f. „oaste", p. 21, 20—21: se** *răgloti-să* **pre menre** *glotă* **(S, p. 45, 5—6: se plăcuescu-se spre mere** *plăcure).*

glotire **s.f. „pregătire, deprindere, învățare" p. 121, 5—6: în** *glotire* **degetelor mele spre războiu (S, p. 297, 2: cel ce învăță mărule mele în** *hrăborie,* **degetele mele în** *războiu;* **Gal., ps. 144, 1: cel ce** *învață* **mîinile mele ca să se oştească).**

inorog **s. m. „animal fabulos, cu un corn lung în mijlocul frunții", p/79, 13: ca** *inorogul* **cornul mieu (S, p. 193, 12: ca** *uîncornu* **cornul mieu).**

ispolin **s.m. „uriaş": p. 14 v, 8—12: bucura-se-va ca** *ispolinul* **ce cumpetedză cale de la începutul cerulelur (S, p. 31, 4:** *uriaşul).*

istacție **s.f. „smirnă", p. 38, v 4: izmyrna,** *istaciie* **(S, p. 87, 3: smirna şi** *istacti* **v. sl.** *stakti* **„smirnă").**

îneheet **s.m. „făptură, plăsmuire", p. 33, 19—20: e rrabdare mea a nu d(o)mn(u)-lu şi** *încheetul* **mieu (S, p. 74, 13:** *faptufmieu;* **Gal., ps. 39, 8: şi acum, ce pot să**

aştept, o doamne? nădejdea mea este în tine. Biblia lat., ps. 38, 8: Et quae est expectatio mea? Nonne Dominus? et substantia mea apud te

tnăneca **vb. „a se scula de dimineață", p. 51, v, 10:** *rkărecaiu,* **în sete (S, p. 6: către tire** *măr ecu).*

mlădițăs.i. **„copac tînăr", p. 71, 8—10: punre ei u4 par şi ca** *mlădiță* **înr vântului (S, p. 172, 4—5: pure ei ca roata, ca trestia între fața vântului**

neiasităs.f. **„pelican" (v.** *sl. nejasyta):* **p. 83 v, 9—10; asemănraiu-mă siteei de pustin'nie (S, p. 207, 16: podobiîu-me** *nesăturatul* **pustiniei; ps. 102, 7: sînt asemenea pelicanului din pustie).**

noi **vb. „(a se) înnoi": p. 45 v, 1—3: şi suflet dereptu** *noiaşte* **în pântecele (S, p. 99, 9—10: şi duh dereptu** *noiaşte* **întru zgăul mieu).**

oborî **vb. „a doborî, a prăpădi": p. 47, v, 11—12: cu măniia omenrii** *ob* **dzeu (S> p. 107, 14: cu manie oamerii ucişeş dzeu).**

onagru **s.m. „măgar sălbatec": p. 86 v, 4—5: adapă tote ferile satelor, tadză** *onagrile* **(S, p. 214, 13: adapă toate fierile fsatelor, aşteaptă** *o* **în setea sa).**

ostrov **s.n. „insulă",: p. 61 v, 15—16: împ(ă)r(a)ții Tar(is)ului şi** *ost* **darruri vor aduce.**

pisa **vb, „a zdrobi, a stîlci"; p. 64 v, 5, tu** *pisaşi* **capul zmeului (S, p. 1** *struni/iurasi).*

preanuta **Vb. „a înnota, a trece înot, a pluti": p. 87, 20: acie corăbii** *pre* **(S, p. 216, 7:** *noată).*

prealins **adj. „curgător": p. 48 v, 5: ea apa ce** *prelănsă* **curre (S, p. 110 ca apa ce cure).**

răcire **s.f. „ruşine": p. 114, 15—16: dracii lui înveşte-i-voi în** *rrecire* **(S, p 12:** *ruşine).*

răcoare si. **„ruşine", p. 97, 8—9: şi se înbrace cu veşminte** *răcoritor* **sa p. 237, 17: şi învescă-se ca în veşmăntu cu** *ruşinea* **sa. Candrea, gl., p. s.v.** *răcoare: 'pudor,* **confundat cu** *frigus,* **v.sl.** *siudu).*

răgloti **vb. „a se oşti"; p. 21, 20—21:** *se răgloti-să* **pre menre glotă (S, 5—6: se** *plăcuescu-se* **spre mere plăcure).**

a rupe izvorul **vb. „a seca izvorul": p. 64 v, 7:** *tu rup (s)eşi* **izvoarrele şi (S, p. 148, 8: tu** *spărseşi* **fântâri şi izvoare).**

scoțător **s.m. „mîntuitor": p. 21, 13—15: domnu e luminra mea şi** *scoțăt* **mie de** nime4reu**(S, p. 45, 1:** *spăsitoriul).*

sat **s.n. „sat": p. 85 v, 4—5: adapă tote ferile** *satelor* **(S, p. 214, 32:** *sfaț fsatelor l).*

serm **s.n. „ladă", p. 113 v, 15:** *secriniul* **(S, p. 278, 32:** *kivote).*

sever **s.m. „miază nQapte, vînt de miază-noapte": p. 92, v 9—10: adură răsărit şi apusul şi** *severul* **(S, p. 228, 7:** *miadzănoapte)^*

smeri vb. **„a umili": p. 12 v, 23: ochii trufaşi** *smereşti-i.*

sunu **s.n. „sunet": ispoveedee-i** *sunrului* **prăznuindu (S, p. 80, 11: şi is dire** *surul).*

tău **s.n. „baltă": p. 86 v, 2: tremeți izvorrele în** *täure* **(S, p. 214, 11: tre izvoarele în** *boite).*

tînji **vb. „a suferi", p. 92 v, 17—18:** *tă(n)jiră* **şi de bănat măntu-i (S, p 12—13: căndulu** *supăra* **şi de relele lor izbăvi ei).**

tun **s.n. „tunet": p. 66, 4: glas(u)lu** *tunru* **tău înțeleagă (S, p. 154, 17:** *tunulelor* **tale).**

turbat **s.n. „demon": p. 78, 10—11:** *turbatul* de4ramiadză**-dzi (S, p. 1 şi de** *dracul* **de amiadzădzi).**

unturoşa **vb. „a unge": p. 86 v. 17:** *unturoşa-va* **fața c(u) unt (S, p. 2**

vie **s.f. „vie" (plantă): p. 69, 1:** *vinia* **(S, p, 166, 41:** *viMa).*
voriyh. **„a trage, a îndrepta": p. 28 v, 12—13: vrărreşte arma şi** *vorreşte* **pre înrainte (S, p. 61, 10: trage armă şi apucă înrainte; Gal., ps. 35, 3:** *îndreptează* **lancea şi taie** *drumul* **prigonitorilor mei; Biblia lat., ps. 34,3:** *effundejrameam* **et conclude adversos eos** *(framea* **„Wurfspiess").**
zbor **s.n. „sobor, gloată, adunare": p. 97 v, 15:** *zborr* **mare (S, p. 239, 6:** *zboru).*

POSTFAŢĂ

Textul *Psaltirii Hurmuzaki,* **cu caracterele sale specifice, constituie un document interesant al stării culturale a societăţii româneşti din epoca respectivă.**

O repede ochire asupra activităţii culturale a ţărilor din Occidentul Europei, în această perioadă, ne înfăţişează într-o justă lumină modestă activitate culturală din ţările româneşti.

O scrisoare particulară a unui necunoscut, adresată probabil la Cracovia, şi datată 11 martie 1532, menţionează vizita la Wittemberg a unui „doctor" din Moldova, venit să se întîlnească cu Martin Luther, pentru editarea traducerii în trei limbi, dintre care şi româna, a *Evangheliei* **şi** *Epistolelor lui Pavel* **(v. mai sus, p. 676 ş.u.).**

Traducerea înfăţişată în *Ps. Hurmuzaki* **se înscrie în acest curent cultural ca un prim jalon al unei activităţi ce era să se desfăşoare în anii următori.**

ABREVIERI

Avram	Andrei Avram, ***Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti,*** Bucureşti, 1964 (extras din SCL. XV (1964), fasc. 1—5 v v observaţiile noastre din SCL, XV (1964), p. 127—133).
Biblia lat.	***Biblia sacra, vulgatae editionis, recognita atque edita,*** Coloniae Agripinae. 1630.
Candrea, gl.	***Glosar româno-slav,*** redactat, de I-A. Candrea, în vol. II al ediţiei ***Ps. Scheiene.***
Gal.	***Biblia, adică dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament,*** tradusă ... de Pr. prof. Vasile Radu şi Gala Galaction. Bucureşti, 1939.
Graphemes	A. Rosetti, ***Remarques sur Vinterpretation des graphemes dans les textes ecrits,*** în Rev. de linguistique romane, 39 (1975), p. 394—399.
	Vol. II din ***Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte,*** ediţiune critică de I.-A. Candrea I II Bucureşti 1916.
S. I	Vol. I al lucrării S.
Vasmer	Max Vasmer, ***Russisches Etymologisches Worterbuch,*** 3 vol., Heidelberg 1953 1955, 1958.

ADDENDA

In lucrarea sa, ***Studii de lingvistică şi filologie*** (Timişoara, 1981), G. Mihăilâ e de părere că primele traduceri româneşti de cărţi religioase trebuie localizate „într-o zonă mai vastă, cuprinzînd toată Transilvania de la nord de Mureş (inclusiv Maramureşul), si, în parte, Moldova nordică şi Banatul" (p. 92).
Dar faptele nu justifică extinderea propusă.

într-adevăr, th zona din nordul TransUvaniei cunoscută, traducerea acestor cărţi e jus ficată de împrejurările culturale existente în jurul anului 1530 şi de particularităţile de lim ale acestor texte (v. mai sus, p, 667—668).

Ştirea din 1532 privitoare la existenţa unei traduceri româneşti a ***Evangheliei*** şi ***Epistole iui Pavel*** se înscrie în această mişcare culturală (v. mai sus, p. 676).

Activitatea culturală a popei Braţul, din Şcheii Braşovului, din anii 1551—1560, e d posterioară cu cel puţin o jumătate de veac efectuării traducerilor rotacizante.

Anterior acestei date nu e semnalată, în sudul Ardealului, o mişcare culturală de acea amploare. Iar traducerea ***Şibliei (Palia*** de la Orăştie) ne duce la sfîrşitul secolului al XVI-le

Putem deci considera, ca un fapt bine stabilit, că activitatea culturală din Transilvan care a provocat apariţia traducerilor româneşti de cărţi religioase, în secolul al XVI-lea, s-a p dus în etape succesive, pornind din nord spre sud. Legătura dintre textele copiate de po Braţul şi traducerile rotacizante din nord e un fapt recunoscut. Apariţia rotacismului, într- text copiat de popa Braţul (v. mai sus p. 436; Mihăilă, p. 90), confirmă rolul de iniţia al traducerilor din nord.

Iunie, 1981

CODICELE VORONEŢEAN

Noua ediţie a *Codiceîui Voroneţean,* **monument preţios al limbii romă vechi, este binevenită[1].**

Autoarea ediţiei şi studiului asupra textului, Mariana Costinescu, d colectivul de cercetători al Institutului de Lingvistică din Bucureşti, meri toată lauda. (Trebuie însă rostit şi un cuvînt de recunoştinţă pentru edi precedentă, îngrijită de I. G. Sbiera, care a dat o bună transcriere a textul chirilic, şi un glosar bine alcătuit).

în privinţa împrejurărilor culturale legate de apariţia textelor rot cizante, inclusiv *Codicele Voroneţean,* **autoarea a urmat calea indicată de îndr mătorii săi.**

Ea e partizană a localizării acestor texte în regiunea Banatului. Aceas localizare nu ţine însă seamă, în primul rînd, de necesitatea ca, la data r pectivă, să fi existat în regiunea indicată o mişcare culturală în stare de provoca inovaţia revoluţionară a traducerii în limba română a cărţilor bis riceşti.

Autoarea se referă la traducerea Bibliei *(Palia* **de la Orăştie, din 158 dar această traducere constituie un fapt izolat al propagandei calvinis petrecut cu mai bine de o jumătate de veac de la apariţia cărţilor rotacizan**

Iar în privinţa limbii, particularităţile acestor texte, caracterizate printr- puternic aspect regional, exclud localizarea altundeva decît în Ardealul nord şi în Maramureş.

Traducerea cărţilor de slujbă în regiunea de nord a Transilvaniei Maramureş a constituit, după cum se ştie, o mişcare de o mare amploare, care a participat şi Moldova de nord (traducerea *Evangheliei* **şi** *Epistole lui Pavel* **din 1532, v. mai sus p. 676 — 678).**

(De notat că am stabilit că întrebuinţarea slovei 4 şi valoarea ei foneti trebuie localizată în aceeaşi regiune a Ardealului de nord şi Maramur v. mai sus p. 724 ş.u.)

[1] ***Codicele Voroneţean.*** Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic, de Maria Costinescu. Ed. Minerva, Bucureşti, 1982.

Localizarea în Banat ar mai fi exemplificată, susţine autoarea, prin prezenţa unor cuvinte caracteristice, atestate şi In Banat (p. 36 *ş.u.)*. Argumentul este însă nevalabil, din moment ce aceste cuvinte apar şi în nordul domeniului, iar unele din ele numai în regiunea de nord.

în problema justei interpretări a grafiei chirilice a CF,* trimet la indicaţiile mele anterioare (v. mai jos, informaţiile bibliografice), în care am arătat că scrisul nu reflectă cu fidelitatea aspectul fonetic al limbii. ,

într-adevăr, se ştie că emiţătorul (sau autorul) mesajului notează foneme nu sunete, pe cînd receptorul (sau auditorul) mesajului notează sunetele pe care le-a auzit, interpretate potrivit propriului său sistem fonetic. Această distincţie este capitală în interpretarea textelor scrise.

Erorile comise de editoarea *CV* pornesc de la concepţia lui Iorgu Iordan, care a afirmat, în studiul ce 1-a consacrat manuscriselor *Crcnicii* lui Ion Neculce, că în rîndurile din *cronică* scrise de mîna lui Neculce, manuscrisul respectiv ar reda „mai fidel decît toate celelalte [manuscrise]" vorbirea moldovenească. Şi întrucît Neculce scrie cu *u* final multe cuvinte, „cred că se impune", propune Iorgu Iordan, „să se redea" în transcriere pe *K şi *K* prin *u"* (p. 244). Scriind astfel, Neculce se apropia „în cea mai mare măsură de realitatea lingvistică a epocii sale". Şi, în concluzie, ne spune Iorgu Iordan, „am afirmat de mai multe ori că *Neculce scria cum se vorbea în realitate în vremea lui"* (p. 245; sublinierea noastră; v. mai sus, p. 645).

De asemenea, urmîndu-1 pe Andrei Avram, Graf. chirii., autoarea afirmă că *e* urmat de consoana *n* se menţine în secolul al XVI-lea, la stadiul *en,* neţinînd seamă de observaţiile mele (din SCL, XV 1964, p. 130—131; V.mai sus, p. 644 ş.u. şi 661), că grafiile cu *-u* din *CV* reprezintă un fenomen fonetic real (Avram, *l.c,* ; v. observaţiile mele din SCL cit., p. 131—132).

Interpretarea limbii *CV,* fundată pe astfel de concepţii, se elimină, prin urmare, de la sine.

Necesitatea de a aplica la interpretarea textelor noastre vechi învăţămintele lingvisticii generale, apare, deci, ca singura metoda în stare de a înfăţişa faptele în justa lor realitate.

Indicaţii bibliografice. Pentru problema justei interpretări a grafiilor din textele noastre vechi, v. observaţiile mele din SCL, *l.c,* Revue de linguistique romane, XXVIII, (1964), p. 202—210, *Id.* (1975), p. 394—399, SCL, XXX(1979),p. 141,Ii.XXXII(1981),p. 521—528, mai sus p.644 ş.u. Pasajele originale din Philippide, N. S. Trubetzkoy, E. Sapir şi E. Benveniste sînt reproduse în RLiR, XXX *cit.,* mai sus, p. 704 s.u., si în expunerea mea din SCL, XXXII (1981), p. 522—523.

August, 1982

[SCL, XXXIII, nr. 6, 1982, p. 491-492)

VOCABULAIRE

LE VOCABULAIRE SUD-EST EUROPEEN DE QUELQUES INSTITUTIONS

Les elements latins[1]

La presence en commun d'un certain nombre d'elements latins en roumain et en albanais, qui ne se retrouvent pas dans les autres langues romanes ou qui y ont des sens differents, implique le developpement des deux langues dans des conditions socio-linguistiques pareilles, qui justifient l'emprunt des termes latins en albanais.

Ces faits, qui ne sont par consequent pas dus a une parente genealogique, viennent confirmer la necessite de poser l'existence d'une civilisation commune des populations de langue roumaine et albanaise, â une epoque reculee.

Void Enumeration de ces termes, groupes par categories:

Animaux

dr. *căpăţînă,* ar. *căpiţînă,* s.f. «crane, tete (surtout des animaux)», lat. *capitina* (Graur, p. 91), alb. *kapiine* «tete crane» (Fj., p. 201).

dr., ar. *coamă,* s.f. «criniere», lat. *coma,* alb. *kom, kome* «criniere; poils de la queue du cheval» (Fj., 224, p. 226).

dr., megl. *grangur,* s.m. «loriot» (ar. adj. *gangur* «couleur entre le vert et le noir»),lat. *galgulus,*ci-dessus, *p.lJ8,dlb.gargull* «etourneau» (Fj., p. 136).

Familie, parente

dr., ar., megl., istr. *cuscru* s.m., «parent (pere, mere ou proche) du mărie ou de la mariee», lat. *consocer,* alb. *krushk* «groupe de parents qui accompagnent la mariee» (Fj., p. 241).

[1] ***Abreviations:***
£abej = Eqrem Qabej, ***Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwdrter im Albanischen,*** Rev. de linguistique, VII, 1962, p. 181-199.
Fj. = ***Fjalor i gjuhes shqipe,*** Tirane, 1954.
Graur = A. Graur, ***Corrections roumaines au REW,*** BL, V, 1937, p. 80—124.
V. Ies exposes de G. Meyer, ***Die lateinischen Elemente im Albanesischen,*** neubearbeitet von W. Meyer-Liibke. Grundriss der romanischen Philologie, hgg. v. G. Grober, Strassburg. 1904—1906, *l²,* p. 1038—1057, et de H. Mihăescu, ***Les elements latins de la langue albanaise,*** Rev. des etudes sud-est europeennes, II, 1966, p. 5—33 et 323—353.

Les termes de la langue albanaise ont ete revises par Gr. Brâncuş, professeur â TUniversitS de Bucarest, auquel nous adressons nos vifs remerciements.

^ dr., ar., *nuiarcă* (ar. aussi *nearca),* s.f. «belle-mere, marâtre», lat. *noverca* (ci-dessus, p. 179), alb. *njerke* «marâtre, belle-mere» (Fj., p. 355).

Corps humain

dr. *stat* „taille, stature", s.n. lat. *status,'sib. shtat* «id.» (Fj., p. 542),

Culte, fetes

dr. *ura, urare* «souhaiter, souhait», vb., s.f., ar. *urare,* s.f. «action de souliaiter», lat. *orare,* alb. *uroj* «souhaiter de longues annees, bonheur, etc.» Fj., p. 592).

Habillement

dr. *He* «chemise de femme», s.f., lat. *Unea* (Puşcariu, EW, p. 67), alb. *linje* (Fj., p. 273).

dr. *mărgea* (ar. *mărdzeao,* megl. *mărdzeauă),* s.f. «perle», lat. *margella* «coraU» (ci-dessus, p. 179), alb. *marcel* «boucleronde de ceinture, de couleur jaune, imitation du louis d'or que les femmes portent comme ornement» (Fj., p. 291).

Habitat

dr. *scoarță,* s.f. «couverture», lat. *scoriea,* alb. *shkorse* «tapis, tapis en poils de chevre, dans une chambre habitee» (Fj., p. 528).

Nature

dr., ar., megl. *pom.* s.m. «arbre fruitier», lat. *pomum,* alb. *perne* «arbre fruitier; fruit» (Fj., p. 387).

dr., ar., *şes* «plaine», lat. *sessus,* alb. *shesh* «plaine, champ» (Fj., p. 519)-

Titre de noblesse

dr. *împărat,* megl. *ampirat,* s.m. «empereur», lat. *imperator,* alb. *mbret* «roi, empereur» (Fj., p. 300).

Harnachement

dr. *şea,* ar., megl. *şaua,* s.f. «selle», lat. *sella,* alb. *shale* «selle (de cheval)» (Fj., p. 514; cf. dr. *şele,* ar. *şale, şeVi* s.f.pl. „reins", Graur, p. 113, n° 7795; alb. *shale,* «pârtie interieure de la cuisse; jambe»).

Vie affective, activite intellectuelle

dr. *cîntec,* ar. *cîntic, cîndic, conticlu,* megl. *contic,* s.n. «chanson», lat *canticum,* alb. *kengB* «chant» (Fj., p. 211).

dr, *cruța,* vb. «menager, preserver», lat. **curtiare,* alb. *kursej* «epargner le produit d'un gain; menager, preserver» (Fj., p. 253).

dr. *cuvînt,* istr. *cuvint,* s.n. «mot», lat. *conventum,* alb. *kuvend* « discussion, mot, conseil» (Fj., p. 255).

dr. *mîneca* (a se), vb. «se lever de grand matin; partir de grand matin», lat. *manicare,* alb. *mengoj'* «id.» (Fj., p. 309).

v.dr. *pănăta,vb.* «peiner, souffrir», lat. *poenitere* (DE, 1319), alb. *pendohem* «se repentir, regretter» (Fj., p. 387).

dr. *priveghia,* ar. *privegVu,* vb. «veiller», lat. *perivigilare,* alb. *pergjoj* «veiller pendant la nuit un malade; rester cache et ecouter ce que Ton dit» <Fj., p. 398).

dr. *secret,* s.m., adj. «desert», lat. *secretus,* alb. *shkrete* «solitude» (Fj., p. 529).

dr. *urî,* ar. *aurăscu,* vb. «hair», lat. *horresco,* alb. *urrej* «hair, souhaiter le mal de quelqu'un» (Fj., p. 593).

dr. *turba,* ar. *turbu,* megl. *anturb,* istr. *turbă,* vb. «enrager», lat. *turbare,* alb. *terboj* «irriter, enrager» (Fj., p. 563).

II convient de citer, ensuite, un certain nombre de mots et d'expressions, parmi lesquels des mots latins, qui sont enumeres ci-dessus, p. 256 — 259.

(Analele Societății de Limba Română. Număr jubiliar şi omagial. 3—4, Editura libertatea (Panciova) şi Societatea de Limba Română, (Zrenjanin), 1972— 1973, p. 479—482).

DR. URCOI (m.) - URCOAIE (f.)

Un vieux mot latin, qui n'est enregistre dans aucun dictionnaire du roumain, et ni dans les glossaires des parlers regionaux[1].

Urcoi (mase.) — *urcoaie/ urcoaică* (fem.) n'est employe que dans les formules d'incantation, *deseîntece, vrăji, farmece* « sortileges, enchantements », qui aceompagnent les gestes rituels, transmis de generation en generation, destines â chasser un mauvais sort ou â guerir une maladie.

Le terme a ete rapproche avec raison par G. Pascu et ensuite par V. Bogrea[2], de lat. *orcus* (ane. *uragus, urgus),* nom d'une divinite infernale, par suite « les enfers » eux-memes et «la mort »[3]. Son anciennete en

[1] Al. Vasiliu, Grai şi suflet, VI, 1933—1934, p. 252, sur dr. *urcoi:* «în vorbirea curenta, nu cred să mai circule. în tot cazul, glosarele dialectale — cîte le-am consultat — nu o înregistrează ». Les dictionnaires etymologiques de Sextil Puşcariu, Candrea-Densusianu •et Al. Ciorănescu n'en font pas mention.

[2] Selon G. Pascu, *Arhiva Iaşi,* XXIII, 1912, p. 398, le terme roumain viendrait bien <iu latin, mais par rintermediaire de l'italien *orco,* sarde *orcu.* V. Bogrea, Dacoromania. I, 1921, p. 262, n. 1, et II, p. 557; G. Pascu, *Arch. Romanicum,* V, 1921, p. 280: *orcus* dieu de l'enfer; Ov. Densusianu, Grai şi suflet, V, 1931—1932, p. 156. *Urcoi,* avec le suffixe augmentații-oi, d'origine latine (ci-dessus, p. 154).

[3] Meillet-Ernout, *Diet. etym. de la Ig. latine,* Paris> 1939, p. 711, s.v.

roumain est confirmee par la presence de *orcus* **en aroumain:** *or ca,* **adv. « au diable »**[1].

Les descendants *d'orcus* **sont signales dans toutes les langues romanes occidentals, avec des sens nuances, mais qui se maintiennenț dans le meme ordre: «boser Damon, Gespenst, Zauherin, Holle, Teufel», etc.„« IL n'y a plus de doute possible qu'il faut rattacher aussi le mot francais** *[ogre]* **â la meme familie [lat.** *orcus]* **», affirmaiț W. von Wartburg, en 1520,**[2]**„ Le** *Franz. etym. Wb.* **enregistre un grand nombre de variantes, propres â ia Romania Occidentale**[3]**.**

Dans les parlers du nord du Danube (dacoroumain), *urcoi* **est atteste â commencer par les « questionnaires » dresses p a r N. Densusianu**[4] **et Sextil Pușcariu**[5]**. Dans les materiaux recueillis au cours des enquetes sur le terrain, dans la Roumanie actuelle,** *urcoi-—ur coaie* **sont signales dans Fensemble du territoire.**

Voici P enumeration des exemples:
Moldavie (Baia):
S-o-ntîlnit cu noazăci și noă de *urgoi*
Cu noazăci și noă de *urgoaici*
(Al. Vasiliu, *Grai și suflet,* **VI, p. 304).**

Oltenie (Dolj):
Alții lasă să curgă lapte pe
foc, căci zice că (atunci) nu
îl pot duce *urcoile,* **strigoii**
(Chestionar pentru un Atlas lingvistic al limbii române, **V, Cluj, 1931, 172/62,** *Dicț. limbii române, ms.).*

Transylvanie (Cojocna):
Pe *urcoi* **și pe** *drăcoi,*
l-oi duce-n munții Sinaiului.
(Descîntece, farmece și leacuri **culese de Simeon kusu-Câmpeanu și Aurelian Borșianu, Gherla, 1927, p. 47).**

S-o tîlnit cu 9 *urcoi*
Cu 9 *ur coaie*
(Bihor. Gh. Pavelescu, *Cercetări folclorice în jud. Bihor, Anuarul Arhivei de Folklor,* **VII, 1945, p. 139, 36).**

(RRL, XVIII, 5. 1973, p. 493-494)

[1] T. Papahagi, *Dicț. dial, aromân,* Buc, 1963, p. 808. s.v., deja donne par Șt. Mihăileanu, *Dicționar macedo-român,* București, 1901, p. 390: *or ca* adv. « la pustia », *or ca du-te* « du-te a pustia»; cf. G. Pascu, *Arch. Romanicum,* V, 1921, p. 250: nr. *or ca* < *orcus. Uu-* du dacoroumain suppose un *o-* inaccentue, cf. dr. *urco'i.* (Le suffixe *-oi* mase. est refait sur le fem. *-oaie.* qui est originaire < lat. *-onea.* V. ci—dessus, p. 154). Le vocalisme de ar. *orca* n'est pas clair. La non-diphtongaison de *Yo-* pourrait s'expliquer par l'appartenance de ce terme â un vocabulaire special, (ar. *or cu* « serment», T. Papahagi, *I.e.,* est un autre mot < gr. **dpKog).**

[2] Dans *Arch. Romanicum,* IV, 1920, p. 279. *Urgoi* a ete enregistre aussi. en dacoroumain, Al. Vasiliu, *l.c,* p. 248.

[3] Lief, 47, 1953, p. 394, *s.v. orcus',* v. aussi Meyer-Liibke, *REW*[3]*, 6088.*

[4] Rev. critică-literară, III, 1895, p. 210: « Ce fel de duhuri ori ființe necurate înțelege poporul pe acolo, sub numele de *urcoi;* »

[5] *Chestionar pentru un Atlas lingvistic al limbii române,* V, Cluj, 1931, 172/62.

ISTORIA CUVINTELOR

I

Corcolină, n.pr.f., într-un document din 1493 (Bogdan, Doc. *luiȘtef. celM.* **II, p. 26; G. Mihăilă,** *Dicționar al limbii române vechi,* **București, 1974, p. 129): „Ciorciolină, fiica lui Drăgoi din Cîrligătură, nepoata lui Șerb Răspopa".** *Ciorciol* **s. „ciorchine de fructe" (DA,** *s.v.;* **Pușcariu,** *Lb. rom.,* **I, p. 313) + sufixul diminutival** *-inâ* **(Pascu,** *Suf.,* **p. 207): dr.** *cercel* **< magh.** *eserese csercselye,* **pătruns în română sub forma** *ciorciol,* **băn.** *sorsel* **(Candrea-Densusianu, DE, p. 47, Pușcariu,** *loc. cit.).*

Moldova. Numele topic *Moldova* **poate fi explicat prin gotică, după cum urmează:** *Moldova,* **numele rîului și al provinciei, a fost explicat prin** *molid* **«specie de brad»** *(Picea excelsa)* **+ sufixul slav** *-ova* **(Iordan,** *Toponimia românească,* **București, 1963, p. 478—479).**

Un cuvînt din vechiul fond (Iordan, *op. cit.,* **p. 478, n. 2) combinat cu un sufix de origine slavă constituie o primă dificultate pentru explicația propusă (de fapt, nu poate fi vorba de sufixul** *-ova,* **întrucît formele sub care e atestat apest nume, în izvoarele cele mai vechi de limbă vorbită, nu au finalul în** *-ova,* **vezi mai jos; în documentele oficiale din secolul al XV-lea apare forma** *Moldova,* **vezi Bogdan, DSM, II, glosar, p. 568).**

A doua dificultate este constituită prin presupusa eliziune a lui *i,* **din** *molid,* **nejustificată.**

Etimologia din germanică, propusă de B. P. Hasdeu *(Istoria critică a Românilor,* **I. București, 1875, p. 300), se sprijină pe următoarele argumente: forma din gotică,** *mulda* **(S. Feist,** *Etymol. Wb. der gotischen Spr.,* **Halle, 1923, p. 276** *s.v.)* **explică vocalismul termenului românesc în limba veche vorbită, de ex.** *Mulduvei* **(Cîmpulung, Bucovina, 1604—1618) și în limba de astăzi** *Mulduha* **(vezi mai sus, p. 471).**

Terminația *-ova* **nu apare în textele vechi:** *Molduvei* **(M-rea Moldovița,** *1592), Moldua* **(Săliște, Maramureș, 1593) și în graiul maramureșean din zilele noastre (vezi mai sus, p. 447 și 471).**

Sensul termenului românesc pornește de la acela din gotică: „praf" (Max Vasmer, *Russisches Etymol. Wb.,* **II, Heidelberg, 1955, p. 149** *s.v.),* **cf.** *Prahova* **«prăfoasă» (din slavă), rîu «pulberos» (Hasdeu,** *loc. cit.,* **citează pe Ovidiu, «amnis pulverulentus»).**

Moldava, **un afluent al Elbei, nume redat în cehă prin** *Vltava,* **din v. germ.** *Wilthalvâ,* **cu sensul de «wildbach» (Vasmer,** *loc. cit.),* **explică fonetismele românești mai sus citate, printre care fonetismul cu** *-v-,* **în** *Moldova,* **reprezintă consonificarea lui și nu aparține sufixului slav** *-ova.*

În privința evoluției aspectului fonetic al termenului, trebuie relevat că fonetismul cu *u* **în cele două silabe e cel mai frecvent.** *Moldua,* **cu** *o* **în prima silabă, apare în secolul al XVII-lea în textele de limbă vorbită, sub influența formei din limba oficială** *(Moldovean,* **în sec. XV—XVI, G. Mihăilă,** *Dicționar al limbii române vechi,* **București, 1974, p. 124—125).**

Zîrnă, s.f. plantă veninoasă, cu fructele boabe negre sau verzi, numită și «umbra nopții». *Solanum nigrum* **(Z. C. Panțu,** *Plantele cunoscute de poporul român,* **București, 1929, p. 343** *s.v.).*

Explicația prin v.sl. *zruno* **«boabă, grăunte» (G. Mihăilă,** *Dicționar al limbii române vechi,* **București, 1974, p. 98 s.v.** *dzîrnă)* **nu satisface întrucît în cele mai vechi atestări termenul apare cu** *dz-* **inițial** *(Dzărna* **n.pr.m. într-un document din Suceava, 1488, Bogdan, DSM, I, p. 355), care nu figurează în elementele slave ale limbii române. Nici sensurile nu coincid**

B. P. Hasdeu *(Istoria critică a Românilor,* I, Bucureşti, 1875, p. 270—274} a explicat cuvîntul prin dacă: (rcpo) Siopva, numele plantei «veratrum nigrum». Termenul (Aispva) apare la autorii antici sub diverse aspecte, cu *a-, t-, ts-* sau *z-* iniţial, cf. *Cerna* din zilele noastre şi localitatea 8iepva, pe malul sting al Dunării (D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste,* Wien, 1957, p. 132). Păstorii mocani numesc oile negre *zărne;* cf. si vb. *a zărni* «a se înnegri» (C. Poghirc, TILR, II, p. 334—335).

Octombrie, 1974

(SCL, *XXVI, nr. 1 1975, p. 61-62)*

II

Moldova. La explicarea pe care am dat-o numelui *Moldova,* prin gotică (v. mai sus, p. 767), adăugăm lămuririle următoare:

1. Sufixul slav *-ov,* presupus de I. Iordan în numele *Moldova,* nu e productiv în limba română. El apare numai în compuse: *prostovan* etc. Cuvintele cu *-ov* sînt împrumutate (de ex. *milcov,* din bulgară, Pascu, *Suf.,* 288).

2. Got. *mulda* a pătruns în limba română prin coloniştii germani din nordul Moldovei (oraşele Baia — cuvîntul denumeşte orice fel de mină—, Şiret, Tîrgu-Neamţ, satele *Sasca; Săsciori).* Coloniştii germani erau aşezaţi şi în oraşele vecine din Ungaria, Kaschau, Leutschau şi Leibitz, în Zips şi fostul comitat Saroş (Rosetti, *Mei. ling.,* 541; mai sus, p. 665 ş.u.). Baia, oraş întemeiat de mineri germani, înainte de 1241, figurează sub numele *Stadt Molde* într-o scrisoare din 1421 a pîrgarilor locali (Const. C. Giurescu, *Tirguri sau oraşe şi cetăţi moldovene,* Bucureşti, 1967, p. 183). Un document emis la Liov, în 1334, menţionează un martor *Alexandru Moldaowicz,* deci din *Molda* (Giurescu, p. 88 şi 186). Sigiliul de pe o scrisoare emisă la Baia Mare, în 1421, sigiliu care figurează şi pe alte documente din secolele XVI şi XVII, poartă inscripţia: *Sigillum... civitatis Moldavie, terre Moldaviensis* (Giurescu, p. 184).

în felul acesta se explică forma cu *-v-: Moldova.* (în limba română vorbită, consonificarea lui *u* e un fapt banal: cf. fonetismele *ziva* (= ziua), *luva* (= lua), v. mai sus, p. 462). Deci *Moldua> Molduva>Moldova.*

Rîul *Moldova,* afluent al Şiretului, izvorăşte din munţii Bucovinei (Carpăţii Orientali). Numele i-a fost dat, prin urmare, de populaţia germană locală.

în felul acesta socotim că explicarea numelui Moldovei prin germanică este pe deplin justificată.

Martie, 1976

(SCL, *XXVIII, nr. 4, 1977,p. 445)*

REMARQUES SUR L'ENQUETE POUR *VALU* EN ROUMANIE

Au cours des reunions pour *YALM* â Venise, et dans d'autres localite nous avons donne des precisions concernant l'enquete poursuivie sur le littor de la Mer Noire. Je voudrais montrer aujourd'hui quels sont les traits spec fiques de l'enquete dans cette region.

1. La terminologie maritime du roumain est composee d'emprun recents, â partir du XIX* siecle, et notamment d'emprunts au turc ottoman au neo-grec. Dans certains cas, on a le choix entre 2 ou 3 langues emprunteuse

2. L'enquete proprement dite, effectuee pendant Tete 1960, a ete precede par une enquete preliminaire, en septembre 1959. La situation en Rouman est telle, que pour les poissons d'eau douce on dispose de jusqu'â 10 non par espece, tandis que pour les poissons de mer la proportion est de 1,5 p espece.

3. La faune ichtyologique de la Mer Noire, etant donne le climat, composition des eaux, la flore sous-marine et les basfonds, ne comporte qu'u cinquantaine de sortes de poissons, tandis que la Medjterranee en posse plus de 171.

4. Les localites ou a ete effectuee l'enquete sont: Sf. Gheorgh Constanţa et Eforie Nord, placees au nord, au centre et au sud du littoral la Mer Noire.

5. Les infoimateurs. On a choisi trois informateurs dans les localit indiquees, mais cn a recueilli aussi les temoignages d'autres pecheurs. (sont des materiaux supplementaires de l'enquete). A Sf. Gheorghe, on a inte roge aussi un sujet dont la langue maternelle est l'ukrainien, et â Constan des temoins dont la langue maternelle est le grec et le turc.

6. Le questionnaire. En general, on a employe le systeme des questio indirectes. Les materiaux provenant des reponses imprevues ou des questio directes ou suggerees comportent un signe distinctif.

7. Nous avons signale la notation appliquee â des sons specifiques roumain, â savoir *Yi* bref et les medio-palatales sourdes et sonores *k* et *t*.

8. Suggestions. Nous avons propose de dresser des cartes auxiliaire avec des infoimaticns du dcmaine de l'econcmie, de la vie sociale, de l'histoi et de la geographic: routes commerciales mediterraneennes, zones d'influenc idiomes, etc. Enfin, des cartes en couleurs pourraient indiquer d'une manie suggestive les zones occupees par des langues telles que le neo-grec, le turc ott man, les parlers venitiens, etc.

9. La comparaison des resultats de l'enquete sur le littoral roumain et sur le littoral bulgare de la Mer Noire est interessante: ce sont les memes elements neo-grecs et turcs ottoman que Ton retrouve dans le vocabulaire bulgare de la terminologie maritime, comme en roumain. Mais les termes d'origine bulgare sont en plus grand nombre.

INDICATIONS BIBLIOGRAPHIQUES:

Bolletino delVAtlante linguistico mediterraneo: I. 1959 (indications concernant *l'ALM:* localites choisies pour l'enquete, transcription phonetique, questionnaire), 2—3, 1960-1961 (enquete *k* Constanța), 4, 1962 (remarques sur l'enquete effectuee en Roumanie pour *l'ALM),* 7, 1965 (terminologie maritime roumaine), 8—9 (suggestions pour la cartographie des materiaux de *VALM),* 10-12, 1968—1970 (rapports entre l'arabe et le roumain).

Remarques sur l'enquete pour *l'ALM* en Roumanie, Leo S. Olschki Editcre, MCMLXXVI Firenze, p. 503—504.

QUELQUES REMARQUES SUR LES «ATLAS LINGUISTIQUES PLURILINGUES»

Karl Jaberg a expose en 1954[1] les caracteristiques des *Atlas* unilingues general et regionaux, * realises en France.

Notre venere president, le prof. Mirko Deanovic, a montre â plusieurs reprises, pendant ces dernieres annees, l'avantage qu'il y aurait, pour la connaisance des relations entre les langues balkaniques, de dresser un *Atlas* plurilingue de l'Europe du sud-est, comprenant la Peninsule Balkanique proprement dite et les pays voisins[2].

Une enquete portant en meme temps sur les materiaux lexicaux et sur les choses auxquelles ces materiaux se rapportent fournira des donnees nouvelles sur l'histoire des parlers de cette vaste region, sur leurs rapports reciproques et sa civilisation materielle. Si l'etude linguistique de la „Sprachbund" („union linguistique") balkanique a ete entreprise, pendant ces dernieres annees, avec un certain succes, l'elaboration de *I Atlas linguistique et ethnographique balkanique* n'en est qu'â l'etat de desideratum[3].

•

L'experience des annees ecoulees demontre l'avantage des enquetes doubles, ethnographiques et linguistiques.

[1] K. Jaberg, *Grossräumige und Kleinraumige Sprachatlanten,* Vox Romanica, 14, 1954, p. 1—61. Pour le domaine roumain, v. E. Petrovici, apud *Actes du Colloque intern, de civilisations, litterat. et langues romanes.* Bucarest, 1959, p. 183—190, et notre expose *La contribution des linguistes roumains ă la geographie linguistique,* Accademia Nazionale dei Lincei, Quaderno N. 111. Roma, 1969, p. 93-97.

[2] V. les indications bibliographiques donnes ci-apres.

[3] M. Deanovic, Bolletino dell'^LM, 4, 1962, p. 12. Des materiaux bruts sont donnes dans les ouvrages suivants: N. Jokl, *Linguistich-kulturhistoriche Untersuchungen aus dem Bereichte des Albanischen.* Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter, 1923; Fr. Baron Nopcsa.. *Albanien Bauten, Trachten und Geräte nord-Albaniens.* Berlin-Leipzig, 1925; R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat.* Bucarest, 1927.

Partir de l'objet, et connaître sa terminologie d'ensemble et de detail constitue un element de base de l'enquete. Notre confrere Manuel Alvar a insiste avec raison la-dessus; son expose est tout â fait ccnvaincant[1].

*

Alvar a montre que les *A Has* regionaux fournissent des materiaux epars, dont il est difficile de tirer une image d'ensemble coherente, tandis que les *Atlas genemnx* (par exemple *YALF, YAIS, YALR* et le *NALF* d'Albert Dauzat) sont precieux, par la vue d'ensemble qu'ils fournissent sur les parlers enquetes.

L'enquete sur les mots et les choses, fondee sur les elements ethnographiques, devient done indispensable pour les dialectologues[2].

Nous voudrions donner ici quelques exemples pour lesquels l'application de cette methode, dans la recherche des elements communs aux langues de sud-est europeen, pourrait donner des resultats importants.

1. *Le nom du mais en roumain et en bulgare.* Le mais a constitue pendant longtemps, en Roumanie, la nourriture de base du pay san. La plante a ete importee dans la Peninsule Balkanique. de l'Egypte et de l'Afrique du nord. Elle a penetre au nord du Danube au debut du XVP siecle, ou elle a remplace la culture du millet.

Les noms du mais, dans le territoire nord-danubien de langue roumaine (parlers dacoroumains) sont repartis comme suit:

păpuşoi (< păpuşar poupee», par rapport â la forme du fruit), en Moldavie; *mălai* «farine de mais» dans le nord de la Transylvanie; *cucuruz* «fruit de forme allongee» dans le centre de la Transylvanie; *tenchi* (terme venu du magyar, 2 localites), dans l'ouest de la Transylvanie, et *porumb* (ressemblance du fruit avec un pigeon), dans le reste du territoire (Oltenie, Valachie et Dobroudja).

En Bulgarie le mais porte plusieurs denominations. Nous retenons le terme *gălăb(i),*«pigeon», dans le nord-est du territoire, caique sur dr. *porumb* («pigeon» et «mais»)[3].

2. Le terme *mămăligă* «bouillie de farine de mais»,«polenta» est atteste dans toutes les langues balkaniques, avec le meme sens qu'en roumain: tc. ott. *mămăliga,* s.-cr. *mamăljuga,* alb. *mamalinge,* n.-gr. *mamalika*[4].

3. dr. *creştin* «chretien» denomme aussi « Jesus-Christ» et «rhcmme». La meme evolution semantique, en bulgare, albanais et neogrec[5] se retrouve dans le terme v. russe *krestjanin* «Christ, Mensch».

[1] Manuel Alvar, *Les nouveaux Atlas linguistiques de la Romania,* apud *Actes du Colloque international de civilisation, litteratures et langues romanes.* Bucarest, 1959, p. 152—182 et la version elargie. Id., *Estructuralismo, geograjia linguistica y dialectologia actual.* Madrid, 1969, p. 95 ss.; Andre Haudricourt (en collaboration avec Măriei Jean-Brunhes Delamarre), *L'homme et la charrue ă travers le monde.* Paris, 1955, p. 49: „etudier les objets avânt les mots".

[2] *VAtlas ethnographique roumain* est en train d'etre elabore. V. l'expose de Ion Vlăduțiu, *Principii si metode de realizare a Atlasului etnograjic al României,* Revista de etnografie si folclor. 16. 1971, p. 433-472.

[3] Marius Sala. *Denumirea porumbului în limba română,* Fonetică şi dialectologie, I, 1958, p. 181—187, et la carte de la p. 182; Maria Rădulescu, *Raporturi lingvistice bulgaro-române,* apud *Omagiu lui Iorgu Iordan.* Bucarest, 1958, p. 715—720.

[4] V. Al. Graur, *Grai şi suflet,* VI, 1933-1934, p. 333.

[5] E. Seidel, *Probleme und Methode der Balhanlinguistik,* apud *Omagiu lui Iorgu Iordan.* Bucarest, 1958, p. 780; Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Worterbuch,* I, Heidelberg, 1953, p. 662, s. v.; Iorgu Iordan, *Buletinul ... A. Philippide,* VI, 1939, p. 186.

4. *Le nom roumzin de* **Za «charrue». Le terme general, en dacoroumain, pour denommer la charrue, est** *plug* **(aussi en alb.** *plug, n.-gv.pluki).* **Le terme** *arat,* **venu du latin (ARATRUM), ne se retrouve plus que dans quelques parlers locaux.**

La disparition *d'arat* **est due â l'emploi d'un outil perfectionne: la charrue â roues, denommee** *plug.*

Plug **vient du slave: ce terme a ete emprunte aux parlers germaniques (all.** *Pflug),* **Dans les langues germaniques, le nouveau teime, venu de Rhetie, a remplace les denominations anciennes, parce que Tinstrument aratoire qu'il denommait (la charrue â roues) constituait un progres technique**[1]**.**

•

L'Atlas linguistique et ethnographique balkanique **apportera du nouveau pour l'histoire d'une serie de termes du roumain, du bulgare et de l'albanais, pour lesquels il n'existe pas encore une explication satisfaisante.**

L'histoire encore obscure d'une serie de termes du latin oriental, qui ont penetre en roumain â une epoque ancienne, par intermediaire du slave meridional, sera peut-etre eclairee grace aux materiaux ccmparatifs fournis par cet Atlas.

Voici remuneration de ces termes:

1. lat. (BOS) BUBALUS: v. sl. *byvolu,* **bg.** *bivol,* **s.-cr.** *bivo,* **dr.** *bivol* **«buffie».**

2. lat. CANDELA, v. sl. *kanudilo,bg.,* **s.-cr.** *kandilo,* **dr.** *candelă«* **veilleuse».**

3. lat. CALENDAE, v. sl. *kolțda* **«Neujahrstag», bg.** *koleda* **«Weihnachtsfest», s.-cr.** *koleda* **«Weihnachtslied», dr.** *colindă«* **cantique de Noel», ar.** *colinda* **«la veille de Noel».**

4. lat. CREATIONEM, bg. *kracun* **«ein Tag um Weinachten», dr.** *Crăciun* **la << fete de Noel», ar.** *crăciun* **«Noel»; «buche de Noel».**

5. lat. ACETUM, v. sl. *ocitu,* **bg.** *ocet,* **dr.** *oțet* **«vinaigre».]**

6. lat. ROSALIA «pascha rosata, rosarum», bg. *rusalka* **« etre feminin mythique », s.-cr.** *rusâlje, rusalja,* **dr.** *Rusalii* **« Pentecote».**

7. lat. TRAJANUS, bg. *rojan, Trojan* **«viile au centre des Balkans»,** *Trojanski pat* **« route de Trajan, en Thrace Occidentale », dr.** *troian* **« fosse (avec pli de terrain), tranchee»**[2]**.**

*

D'autres mots posent aussi des problemes. Ainsi le dr. *jupîn* **« titre honorifique», Messire (ane), qui, vu ses caracteres phonetiques, ne peut pas etre explique directement par bg.** *zupan,* **s.-cr.** *zupa, zupan.* **II est possible que ce terme ait penetre en roumain â une epoque tres ancienne, de l'awar.**

dr. *schiau* **«bulgare ou serbe», anciennement «orthodoxe, ar.** *şcl'aw»* **« domestique », alb.** *shqa* **« bulgare, schismatische Grieche, grec » nous reportent â une epoque tres ancienne, lorsque le sl.** *slovene* **a ete rendu en latin balkanique par** *sclavus.*

1 Ov. Densusianu, *Grai şi suflet,* I, 1923—1924, p. 3.51. V. notre expose dans *Langues et techniques. Nature et societe,* I. Ed. Klincksieck, p. 389—390; Georgeta Moraru-Popa, *Contribuții la tipologia plugului românesc,* Revista de etnografie şi folclor, 15, 1970, p. 143 et W. Manczak, *La disparition de „arat" du dacoroumain,* Rev. romane, VII Copenhague 1972 p. 281-284.

2 V. notre expose *Les plus anciens mots slaves meridionaux en roumain.*

Enfin, il y a quelques mots de la terminologie pastorale tels dr. s « bergerie, fromagerie », *smîntîna* **« creme », qui posent des problemes insuffis ment eclaircis, ainsi que dr.** *baltă* **«lac, etang, marais, marecage, bourb flaque »,** *daltă«* **ciseau »** *etgard* **« haie, cloture », qui semblent avoir ete emprur au slave meridional avânt la metathese (cf. bg.** *blato, dlato* **et v. sl.** *grad*

*

Nous avons essaye, dans notre expose, de montrer quelques-uns avantages deTelaboration d'un Atlas plurilingue, *YAtlas linguistique et et graphique balkanique,* **pour la connaissance de la civilisation des peuples sud-est europeen.**

INDICATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

JABERG, K.: *Grossräumige und Kleinräumige Sprachatlanten,* Vox Romanica, 1954, p. 1-61.

DOROSZEWSKI, W.: *Le structuralisme linguistique et les etudes de geographie dialec* apud *Proceedings of the Eighth International-Congress of Linguists^* Oslo, 1958, p.^ 540 —

DEANOVIC, MIRKO — FOLENA, GIANFRANCO: *Prospettive dell'Atlante lingu mediterraneo,* Bolletino dell'Atlante linguistico mediterraneo, 1, Venezia, 1954, p. 7-

DEANOVIC, Mirko: *Perspectives de VAtlas linguistique mediterranean,* apud *Actes Colloque international de civilisations, litteratures et langues rcmanes.* Bucarest, 1959, p. 190—

Id.: *VAtlas linguistique mediterranean,* et *VAtlas linguistique balkanique,* Bolle dell'Atlante linguistico mediterraneo, 4, 1962, p. 7—12.

Id.: *Atlanti plurilingui,* apud *Communications et rapports du premier Congres internat de dialectologie generale,* II, Louvain, 1964, p. 30—34.

Actes del V-Congreso Internacional de Estudios Linguisticos del Mediterraneo, Mad 1977, p. 401-405.

1 Id ., *op. cit.*

IMPERIUL ROMAN LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL IV-LEA E.N.

ANGLI
FRIZI
SAXONI
LONGOBARZI
SUEVI
FRANCII RIPUARI
THURINGII
Vistula
Albis
Viadua
Lauriacum
Vindobona
NORICUM
VENEȚIA
Tisia
Tyras
OSTROGOȚI
BASTARNI
GEPIZI
Marisia
VISIGOȚI
Siscia
DALMATIA
Ravenna
MOESIA I
DACIA RIP.
Ratiaria
Danubius
MOESIA II
SCYTHIA
Tomi
Odessus
Florența
Salona
MARE HADRIATICUM
DIOC. DACIAE
DM. THRACIAE
CORSICA
SARDINIA
Constantinopolis
DM. PONTICA
Neapolis
Tarentu
LUCANIA BRUTTII
ROMAE
Thessalonica
MACEDONIAE
EPIRUS THESALIA
DM. ASIANA
Athenae
MARE

+ + + + + Limita diocezelor
— — — Limita provinciilor romane

Harta nr. 16

TERITORIUL ROMANIZAT SUD-DUNÂREAN
(după P. Skok)

LAVRIACVM
CARNUNTVM
Dunărea
SCARBANTIA
SAVARIA
AGVONTVM
TEVRNIA
POETOVIA
CELLIA
JOVIA
SOPIANAE
EMONA
AQVILEIA
SISCIA
MVRSA
CIBALAE
BASSIANAE
SIRMIVM
PARENTIVM
POLO
ARBA
MARGVM
AQVAE
HORREVM MARGI
RATIARIA
ŒSTVS MARTIS
BISTVE VETVSIE
JADERA
LVDRVM ?
SCARDONA
SARSENTERVM
SALONAE
MVCCVRVM
NARONA
EPIDAVRVS
MARE HADRIATICUM
LISSVS
NAISSVS
REMESIANA
SERDICA
VLPIANA
PAVTALIA
SCVPI
DVROSTORVM
TOMI
Dunărea
APIARIA
PRISCA
ABRITTOS
NOVAE
NICOPOLIS
PONTVS EVXINVS

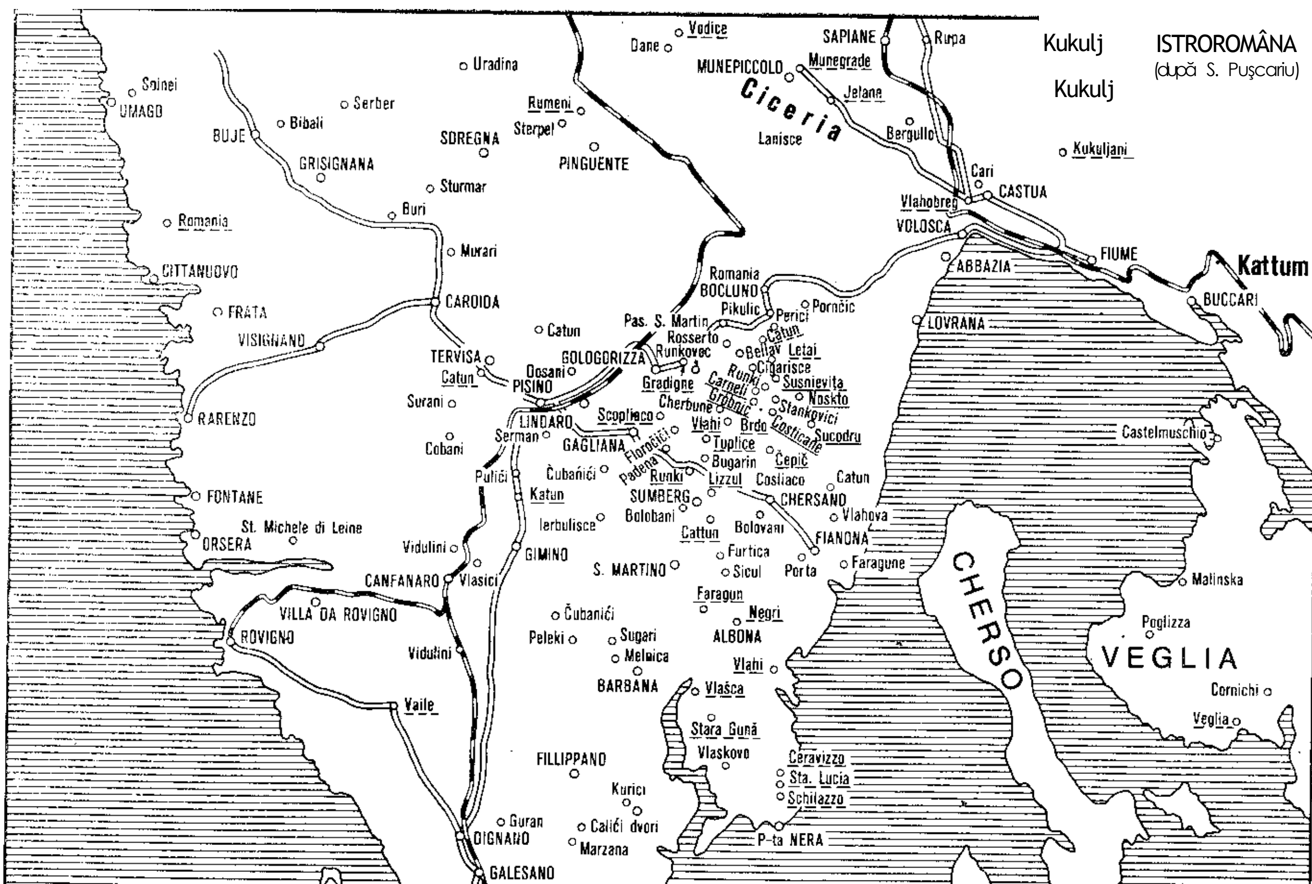
Granița slavă de vest
Granița provinciilor romane

DIALECTELE ROMÂNE DIN PENINSULA BALCANICĂ ,(după G. Weigand şi S. Puşcariu)

Aromână

Meglenoromână

Harta nr. 18

INDICE

I. INDICE DE AUTORI

Aalto, Pentti 237
Abel, Fritz 160
Aebischer, P. 126
Agard, F. B. 17, 50, 79, 95, 564, 569
Agrell, S. 313, 314
Ahmanova, O. S. 624
Aitzetirmller, Rudolf 30, 39, 62, 245, 305, 561, 593, 594, 635, 636, 747
Ajeti, Idriz 237
Albinus 107
Alecsandri, V. 624
Alessio, Giovanni 21, 79, 173, 174, 178, 180, 181, 183, 212, 214, 215, 245, 247 250, 575
Alfoldi, A. 81, 322
Alfoldy Geza 208
Allen, W. Sidney 89
Altheim, Franz 22, 44, 84
Alvar, Manuel 771
Amelio, Silvestro 659, 660
Amlacher, A. 271
Andreicin, L. 58
Andriotis, N. P. 59
Andronicus, Livius 32, 86, 165
Antosin, N. S. 17, 593
Apicius 22 165
Apuleius 138, 159, 168
Armând, F. 330
Armbruster, Adolf 744
Arnim, B. v. 270
Arumaa, Peeter 22, 60, 307
Arvinte, V. 191, 222
Asan, Finuța *v.* Hasan, Finuta
Asboth, O. 312
Ascoli, G. I. 363, 589
Asenova, Petja 246, 737
Audax 95
Audollent, A. 27
Auerbach, Max 22, 294, 295
Aufrecht, Th. 31
Augustin 84, 157
Avram, Andrei 22, 67, 95, 328, 348, 350 361, 369, 373, 403, 406, 408, 411, 412 431, 445, 446, 451, 452, 455, 456, 460 461, 484, 485, 486, 570, 571, 590, 591 620, 627, 628, 629, 630, 635, 661, 662 703, 705, 722, 755, 760, 762
Avram, Mioara 298, 519
Awedyk, Wieslaw 721, 722
Bacinschi, Ilie 354, 665
Badia-Margarit, A. 87
Baehrens, W. Aem. 22, 24
Ba hner, Werner 48
Balogh, Ed. 253
Balotă, Anton 12, 228
Banciu, Axente 409
Bandchen, Erstes 41
Barbarino, O. L. 110
Baric, Henrik 21, 22, 54, 55, 56, 103, 197, 204, 221, 223, 229, 232, 233, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 256, 638
Barițiu, G. 410
Bartholomae, Christ. 57
Bartoli, Matteo 22, 48, 67, 76, 81, 84, 125, 172, 173, 314, 361, 585, 587, 588, 589, 745
Battisti, Carlo 22, 87, 100, 104, 108, 109
Baumann, H. 80
Bazell, Ch. E. 597
Bălan, T. 454, 469, 467, 476
Bănățeanu, Vlad 37
Bărbulescu, Ilie 17, 22, 63, 229, 266, 303, 315, 396, 405, 407, 409, 431, 478, 480, 666, 670
Bărbulescu, M. 362
Beaulieux, Leon 22, 58, 273, 278, 282, 330, 394, 615
Beckby, H. 44
Beckmann, O. A. 85
Beeler, M. S. 205
Belardi, W. 217
Belic, A. 59, 60, 190, 195, 237
Belulovici, A. 67, 585
Beneș, P. 280
Bennett, K. S. 86
Benveniste, E. 209, 217, 660, 661, 704, 707, 754, 762
Benzing, Joh. 270, 271
Berciu, D. 211
Berger, E. 44
Berici, B. 399
Bernard, Claude 10, 654
Bernard, R. 60, 208, 245, 251, 395, 396
Berneker, Erich 23, 60, 245, 246, 247, 284, 555, 556, 557, 558, 559, 561, 594, 635
Bernstein, S. B. 17, 23, 274, 310, 312, 405, 429, 609, 610, 611
Bertoldi, V. 207

Bertoni, G. 22, 214, 245, 299, 355
Beschewliew, W. 271
Besnier, M. 199, 742
Bezdechi, St. 56
Bianu, I. 23, 24, 25, 26, 31, 34, 39, 65, 407, 438, 441, 442, 448, 456, 457, 462, 469, 479, 488, 494, 496, 513, 672, 676, 680
Bickel, Ernst 44
Bidwell, Charles E. 277
Birnbaum, H. 29, 55, 190, 735, 737
Bîrlea, O. 560
Bîrseanu, A. 671
Blass, Fr. 237
Blaylock, Curtis 108
Bledy, Geza 387, 559
Bloch, O. 726
Bloomfield, L. 607
Blumel, Wolfgang 87
Blumenthal, A. v. 204
Bocănetu, Al. 171
Boga, L. T. 23, 476, 489, 530
Bogdan, Damian P. 26, 68, 268, 406, 407, 417, 420, 421, 422, 423, 425, 429, 430, 444, 454, 464, 481, 488, 747
Bogdan, loan 11, 19, 23, 28, 68, 222, 223, 247, 255, 405, 407, 413, 414, 415, 416, 418, 419, 421, 422, 425, 429, 430, 436, 442, 468, 473, 477, 481, 489, 491, 767
Bogdan-Duică, G. 454
Bogrea, V. 177, 219, 221, 222, 223, 266, 299, 322, 354, 430, 537, 559, 765
Bogoroditzki, V. A. 48
Boiagi, Mihail G. 65
Boisacq 251
Bojân, T. 182
Bolintineanu, D. 624
Bolocan, Gh. 286
Bonfante, Giuliano 13, 82, 84, 86, 88, 109, 113, 114, 116, 121, 124, 173, 178, 179, 202, 206, 208, 209, 210, 229, 245, 252, 259, 603, 605, 738
Bonnet, Max 44
Bortzaky, N. 234
Borszâk, Stepan 52
Borşianu, Aurelian 766
Bossilkov, K. 275
Botke, K. G. 141
Bourciez, Ed. 23, 48, 281, 632
Bourciez, Jean 48
Braisch, Maria 729
Brandenstein, W. 52, 91, 92, 206, 211
Bräuer, Herbert 60
Brâncuş, Grigore 163, 244, 250, 255, 279 549, 745, 763
Breban, V. 383
Brighenti, Eliseo 23, 59, 257
Brîncuş, *v.* Brâncuş
Broch,' Olaf 23, 60, 307, 363, 614
Brondal, Viggo 236, 329, 330
Bruch, J. 85, 87, 103, 221, 222, 223, 245
Briickner, A. 247, 254
Brugmann, Karl 30, 44,. 57
Bruneau, Ch. 156, 194
Brunot, F. 156
Briiske, H. 284
Buchler, Gretchen 486
Budagov, R. A. 160
Budimir, M. 38, 55.
Budmani, P. 62
Bujor, I. I. 279, 597
Bulgăr, Gh. 295, 529
Bunea, Aug. 588
Burger, A. 107, 112, 115
Burgniere, Paul 237
Buturas,' Ath. 59, 213
Byck, J. 50, 51, 63, 111, 129, 131, 138, 146, 157, 174, 177, 179, 246, 249, 251, 253, 255, 280, 282, 445, 467, 555, 672
Byhan, A. 66, 67, 311, 361, 585

ţabej, Eqrem 15, 26, 57, 76, 103, 105, 173, 179, 196, 197, 205, 208, 209, 210, 213, 227, 229, 233, 234, 241, 242, 244, 246, 249, 250, 251, 255, 256, 257, 592, 713, 735, 736, 740, 743, 763
Caesar, Iulius 22, 23, 165, 168, 217
Calavrezo, C. 719
Calleman, B. 227
Camaj, Martin 638, 745
Cancel, P. 63, 380, 405, 546, 576
Candrea, I.-A. 8, 24, 26, 29, 50, 52, 66, 68, 109, 111, 117, 142, 161, 171, 174, 177, 180, 214, 228, 245, 248, 253, 255,' 299, 311, 325, 334, 360, *361, 388,* 407, 408, 431, 433, 434, 448, 451, 453, 455, 458, 464, 475, 479, 480, 481, 484, 487, 497, 498, 503, 504, 507, 510, 527, 532, 534, 548, 597, 637, 651, 652, 653, 666, 667, 668, 687, 689, 705, 726, 745, 753, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 765, 767
Cantemir, D. 294, 368, 470, 521, 621
Cantemir, Traian 66
Capella, Martianus 114
Caper 107, 143
Capidan, Th. 12, 24, 55, 63, 64, 65, 66, 107, 131, 133, 134, 135, 143, 146, 147, 148, 149, 152, 154, 157, 158, 163, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 192, 196, 197, 200, 207, 209, 210, 211, 227, 240, 244, 245, 247, 248, 249, 251, 253, 254, 255, 269, 279, 282, 283, 292, 294, 295, 296 297, 298, 299, 300, 306, 311, 312, 313' 321, 323, 324, 325, 328, 329, 332, *334* 335, 336, 340, 343, 344, 346, 347, 352" 353, 354, 355, 356, 358, 361, 362, 363' 364, 369, 370, 372, 373, 374, 380, 381' 393, 394, 395, 396, 417, 493, 512, *555* 558, 559, 570, 576, 587, 600, 606, 624' 632, 665
Carabulea, Elena 383, 528
Caracostea, D. 560, 561
Caragaţă, G. 128
Caragiale, I. L. 24
Caragiani, I. 381, 576
Caragiu Marioţeanu, Matilda 32, 65, 66, 145, 348, 349, 351, 352, 373, 657, 658
Caraman, P. 362, 556
Caratzas, Stam. C. 237
Cartojan, M. L. 165
Cartojan, N. 34, 69, 439, 442
Cassiodor 24, 113
Cato, M.P. 24, 99, 165
Catul, V. 118
Cazacu, Boris 8, 10, 20, 38, 363, 429, 439, 467, 622
Cazacu, Matei 431
Cândea, Sp. 434
Cedren 322
Chiaro, Anton-Maria ,del 744
Chisvasi-Comsa, M. 268
Chiţimia, I. C. 430, 602, 607
Chlumsky, J. 612-613
Chomsky, Noam 707
Choniates, Nicetas 230, 619
Christescu, V. 77
Cicero, 25, 86, 95, 118, 119, 156, 162, 164, 165, 168
Cihac, A. de 25, 176, 251, 263, 410
Cimochowski, W. 197, 205, 206, 207, 208, 209, 735
Ciobanu, Fulvia 661
Ciobanu, Şt. 25, 420, 429, 666, 673, 674, 675
Cioculescu, Şerban 24
Ciorănescu, Al. 765
Cipariu, T. 25, 68, 448, 454, 494, 498, 528, 654
Ciuchindel, C. 753, 756, 758
Clair-Sobell, J. St. 604, 607
Claudian, V. I. 380, 576
Cledonius 164
Cohn, G. 25, 153
Commodian 25, 113
Condurachi, Em. 79
Conea, I. 215
Conev, B. 25, 60, 63, 287, 293, 305, 307, 311, 312, 316, 317, 394, 395, 396
Consentius 111, 117
Constantinescu, N. A. 299
Cooper, F. T. 83
Corbea, D. 647, 649
Cordignano, P. F. 25, 57, 245, 250, 251, 253, 254
Coresi 19, 24, 25, 26, 325, 331, 431, 432, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 443, 444, 446, 448, 449, 467, 472, 473, 476, 478, 481, 483, 487, 492, 493, 494, 499, 504, 519, 537, 553, 632, 663, 666, 667, 668, 672, 673, 675, 677, 678, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 726
Coresi, Şerban 26
Corlăteanu, N. 692, 693, 694
Cornish, V. 193
Cortelazzo, M. 196, 736
Coseriu, Eug. 84, 86, 192, 212, 710
Costăchescu, M. 26, 109, 231, 232, 404, 413, • 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 425, 447, 467, 469, 474, 477, 529
Costin, Miron 642, 655
Costin, Nicolae 521
Costinescu Mariana 761
Coteanu, I. 12, 64, 67, 160, 172, 324 351, 356, 373, 415, 492, 495, 549, 550, 551, 552, 570, 682
Cousin, Jean 44
Crăciun I. 24, 433, 438, 678, 681, 6
Crânjală, D. 26, 388, 389, 390, 391
Creangă, I. 164, 492
Creţu, Gr. 683
Cristoforidi, C. 57
Cross, Ephraim 26, 99
Cuendet, G. 687
Cvijic, Jovan 26, 193, 195, 266, 380, 577
Cyzevskyi, D. 433
Czinar, M. 28

Daicoviciu, C. 26, 76, 77, 79, 80, 147, 192, 199, 203, 209
Dainelli, G. 193
Dalametra, I. 26, 65, 175, 214, 215, 245, 248, 249, 250, 257, 331, 420,
DallTgna Rodriguez, A. 172, 287
Dan, Mihail P. 432, 433
Danicic, Dj. 62
Daniil 279, 369
Dardel, R. de 133, 157
Dauzat, Albert 771
Dayre, Y. 59
Dăianu, E. 438
Deanovic, Mirko 59, 76, 102, 194, 292, 773
Debrunner, A. 97, 237
Decev, *v.* Detşchew
Delamarre, E. Jean-Brunhes, 771
de Climent, Mariano Bassals 91
Decsy, Gy. 308
Delattre, Pierre 190
del Chiaro, *v.* Chiaro
de Martonne, *v.* Martonne
Deme'ny, L. 436, 475
Demiraj, Shaban 664
Densusianu, Ov. 8, 10, 11, 17, 26, 27 50, 55, 63, 64, 68, 78, 103, 104, 114, 115, 128, 129, 131, 132, 133, 143, 144, 145, 146, 148, 150, 171, 175, 215, 217, 218, 221, 222, 223, 239, 239-240, 240, 244, 245, 246, 248, 251, 254, 268, 282, 287, 291, 295, 305, 306, 311, 312, 314, 321, 323, 328, 340, 343, 345, 346, 353, 361, 364, 380, 382, 383, 392, 408, 415, 423, 424, 435, 439, 450, 455, 460, 462, 464, 465, 469, 470, 474, 493, 495, 497, 507, 510, 511, 521, 529, 537, 546, 555, 556, 558, 576, 586, 587, 588, 589, 592, 595, 646, 652, 655, 659, 667, 717, 741, 765, 772
Densusianu, Aron 37, 556
Densusianu, N. 80, 548, 766
Derzavin, N. S. 27, 270
Descartes 10
de Simone, C, *v.* Simone, C. de
Desnitskaja, A. V. 205
Dessau, H. 27, 44, 137
Detşchew, D. 15, 27, 52, 196, 204, 241, 251, 255, 574, 594, 735, 736,
Devoto, Giacomo 27, 44, 86, 95, *96,* 114, 125, 162, 206, 606

Diaconescu, I. 665
Diaconescu, Paula 493
Dickermann, E. 60
Diculescu, Constantin C. 54, 171, 192, 213, 220, 221, 222
Diehl, Ch. 193
Diehl, Ernst 27, 44, 45, 120, 133
Diels, Paul 27, 60, 61, 278, 279, 308, 315, 316, 614
Diez, Fr. 563
di Giovine, *v.* Giovine
Dimand, B. 27, 50, 164, 167
Dimitrescu, Florica 12, 19, 27, 166, 331, 406, 438, 440, 492, 538, 632
Dimitriu, C. 538
Dinter, G. B. 23
Dinu, T. 492
Diomed 164, 167
Dioscoride 209, 251, 735, 741
Diver, M. 317
Djamo, Lucia 16, 394, 747
Dodbida 196
Domanovsky, A. 588
Domaschek, W. 171
Dombart, B. 25
Domi, Mahir 195, 205, 241, 735
Dorfman, Eugene 92
Doritsch, A. 58
Doroszewski, W. 773
Dosoftei 165, 175, 295, 325, 363, 439, 467, 469, 470, 618, 622, 667
Dragomir, Silviu 27, 198, 201, 247, 382, 587
Draganu, N. 14, 25, 27, 34, 50, 52, 58, 69, 117, 156, 160, 162, 165, 166, 171, 174, 175, 178, 180, 210, 211, 218, 219, 265, 289, 300, 301, 364, 370, 373, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 391, 404, 409, 410, 413, 414 419, 423, 425, 433, 434, 436, 438, 439, 442, 443, 455, 456, 464, 469, 474, 476, 479, 493, 512, 520, 521, 555, 557, 667, 670, 672, 677, 683, 691
Drimba, Vl. 387, 438, 691, 737
Drzewiecki, Konrad 600
Dujcev, Iv. 275
Dumke, H. 171
Dunker, Arno 65
Duridanov, I. 203, 204, 242, 246, 253, 254, 255, 396
Durin, Jean 311
Durnovo 275, 310
Dvornik, F. 272
Dziatzko, Karl 41

Ebert, Max 38, 52, 53, 54, 57
Eckhardt, F. 588
Eden, W. v. 67
Edwards, P. M. H. 286
Ekblom, R. 226, 615
Elcock, W. D. 45
Elian, A. 193
Eminescu, M. 172, 454, 567, 616, 624 625, 626, 629, 662, 730, 731, 732
Empiricus, Marcellus 99, 122, 162
Ennius, Quintus 166
Ercole, Fr. 55

Ernout, A. 28, 32, 33, 36, 45, 46", 84 87 103, 131, 182, 548, 549, 557, 757, 765
Ettmayer, Karl v. 28, 48, 83, 144, 156, 164
Euripide 217

Fairbanks, G. H. 17
Fant, C. G. M. 628, 629
Feist, S. 223, 767
Fejer, G. 28, 413
Festus 106, 108, 208
Feuillet, Jack 718, 737
Filimon, A. 438
Filip Moldoveanul 436
Filitti, I. C. 267
Fischer, I. 172, 173, 213, 214, 215, 286, 677, 751
Fischer-Jorgensen, Eli 722
Flora, Radu 67, 399
Florescu, R. 211
Florianus 231
Fogarasi, Tamâs 455
Folena, G. 773
Forster, M. 218
Fotich, Tatiana 570
Fradis, A. 719
Fraenkel, E. 60, 245
Franck, Otto 300
Frățilă, A. 28, 165, 166, 167
Frâncu, C. 664, 665, 745
Frâncu, Cătălina 745
Friedman, Victor A. 737
Friedmann, Beatrice 107
Friedrich, G. 25
Friedwagner, Mathias 55, 200, 222, 265
Frisk, H. 741
Furman, Sas L. 159

Gabinski, M. A. 57, 205, 225, 597
Gache, F. 44
Gaeng, P. 85, 110, 169
Galaction, Gala, 760
Gâldi, Ladislau 32, 48, 81, 322, 413, 415, 424, 460, 521, 524, 732
Galliot, J. Le 714
Gamillscheg, Ernst 28, 54, 78, 79, 81, 115, 133, 145, 146, 147, 148, 160, 163, 199, 201, 220, 221, 222, 236, 465, 467, 505, 738
Gartner, Theodor 28, 50, 147
Gaster, Moses 27, 28, 55, 164, 442, 667, 672, 676, 686
Gălăbov, Ivan 28, 55, 235
Găluşcă, C. 41, 68, 408, 674
Gămulescu, Dorin 272
Găzdaru, D. 150, 495, 497, 498
Geagea, Chr. 214
Gellius, A. 29, 118
Gelzer, H. 210
Georgescu, A. 163
Georgiev, Vl. 15, 29, 55, 56, 58, 61, 191, 197, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 217, 218, 246, 248, 249, 250, 251, 270, 300, 545, 574, 578, 593, 734, 740, 742

Gercke, A. 83
Gerov, Boris 15, 29, 77, 191, 212
Gerov, Najden 58, 561, 577
Ghergariu, I. 383
Gheție, I. 19, 431, 436, 438, 470, 622, 659, 660, 662, 663, 664, 715, 716
Ghibănescu, Gh. 39, 247, 253, 477
Giarratano, C. 22
Giese, W. 56, 225, 574
Gillieron, J. 10, 11, 172
Giesebrecht, W. v. 61
Giovine, Paolo di 744
Giuglea, G., 12, 13, 80, 103, 124, 142, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 212, 214, 215, 221, 222, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 2531, 254, 255, 511
Giurescu, Constantin C. 29, 219, 224, 230, 231, 232, 267, 323, 768
Giurescu, Dinu C. 29
Gjinari, Jorgji 210, 734, 735
Glodariu, I. 591
Godel, R. 91
Godin, Marie Amelie F. v. 29, 57, 253
Goetz, G. 36
Golab, Zbigniew 56, 194
Golescu, Iordache 548
Gombocz, Z. 216, 218, 274
Gorka, Olgierd 323
Gcssen, Ch. Th. 660, 662, 707
Gougenheim, G. 214, 286
Gradea, Pia 654
Grafstrom, Axe 648
Grammont, M. 330, 346, 723
Grandgent, C. H. 29, 45, 153
Graur, Al. 29, 49, 50, 56, 60, 63, 87, 95, 103, 105, 106, 107, 111, 117, 118, 122, 124, 128, 129, 131, 133, 134, 139, 140, 144, 148, 152, 153, 154, 160, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 207, 209, 210, 214, 215, 223, 232, 234, 236, 239, 240, 241, 246, 247, 250, 251, 253, 255, 256, 281, 282, 286, 291, 295, 296, 297, 299, 306, 334, 344, 345, 347, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 383, 417, 445, 455, 460, 549, 555, 556, 575, 596, 597, 598, 599, 605, 606, 616, 619, 623, 745, 763, 764, 771
Grecu, V. 439
Gregoire, H. 244
Gregorius din Tours 29, 141, 144, 159, 162
Grevander, Sigfrid 29, 165
Grimes, J. E. 79, 564, 569
Grigore din Măhaci 443, 472, 474, 495, 671, 694
Grober, Gustav 29, 43, 55, 64, 81, 82, 85, 763
Griinenthal, O. 62
Guarnerio, P. E. 48, 49, 114
Guillaume, Gustave 48, 159
Guillermou, A. 731
Guiraud, Pierre 172, 286
Gurakuqi, K. 55
Gutu-Romalo, Valeria 323
Gyoni, M. 198, 381, 577
Gyorgy, Alexis 40

Haas, O. 55, 205, 208, 246
Habovstiak, Anton 380 .
Hadlich, R. L. 83
Hagendahl, H. 143
Hahn, Joh. Georg v. 29, 196, 256, 25
Hala, B. 721
Hall, G. L. 604, 607
Hall Jr., Robert A. 45, 47, 48, 82, 87 92, 124, 603
Halle, Morris 628, 629, 707
Halm, C. 40
Hambach, H. 217
Hamm, J. 308, 314
Hammarstrom, Goran 660
Hamp, Eric P. 29, 52, 103, 196, 197, 209, 251, 255, 737, 739
Haneş, P. V. 438
Hansen, A. 330
Hansen, Asgar Rosenstand 56, 205, 233
Harmatta, John 30, 54, 217
Hasan, Finuta 164, 529, 661
Hasdeu, B. P. 9, 22, 24, 26, 31, 68, 196, 206, 223, 224, 253, 255, 263, 361, 404, 405, 408, 409, 410, 414, 417, 420, 444, 454, 455, 456, 457, 463, 464, 467, 469, 473, 484, 486, 491, 504, 506, 511, 531, 532, 536, 548, 555, 556, 587, 642, 645, 662, 691, 694, 704, 741, 754, 756, 767,
Hatzidakis, G. N. 30, 59, 214, 226
Haudricourt, A. G. 93, 627, 771
Haugen, Einar 15, 30, 190, 193
Hauler, Edmund 41
Hauptmann, Lj. 270
Havers, W. 156
Hazai, G. 737
Havrânek. B. 189, 265, 330,
Heeren, A. H. L. 61
Heffner, R.-M. S. *658*
Helbig, W. 205
Helm, R. 22
Heraeus, W. 36
Herbig, G. 205
Herman, J. 84, 85, 98, 102, 111
Hermer, Cl. 34
Herrig, Ludwig 47
Herodot 52, 210, 211, 217, 219
Herseni, Traian 381, 576
Hertz, Martin 29
Herzog, E. 116, 117, 144, 174, 183, 2
Hesseling, D. 237
Hetzer, Arnim 726
Hieronim 30, 84, 144, 167
Hill, A. A. 89, 91, 92, 102, 168, 229
Himu, M. 16
Hintze, Fritz 95, 629
Hirt, H. 15, 204
Hjelmslev, L. 548, 600, 602, 604, 606
Hodos, N. 25, 680
Hoeg,' Carsten 30, 65, 193, 343, 381
Hofmann, J. B. 31, 45, 46, 47, 83, 8 105, 112, 176
Hoffmann, Otto 741
Holban, Th. 477
Honterus, J. 354, 671

Horâlek, K. 275
Horațiu 30, 165
Horecky, Jân 91, 92
Horejsi, VI. 606
Horn, W. 47, 156
Hosius, Carol 29
Hristea, Th. 87, 194, 252
Hristea, Valentina 145
Hiibner, E. 115
Hubschmid, J. 15
Huemer, J. 42
Hugo, Victor 723
Hujer, O. 593
Hurmuzaki, D. 230
Huttmann, A. 438
Hyer, O. 39

Iacobsohn, H. 217
Ilcev, St. 58
Iliescu, Maria 161, 665
Iliescu, Vlad. 202, 677
Iliev, At. T. 63, 300
loan Exarhul 233, 314, 593
Ionaşcu, Al. 331, 636, 637, 638
Ionaşcu, E. 383
Iordan, Iorgu 23, 30, 48, 50, 51, 64, 78 79 102, 152, 153, 154, 162, 178, 192, 20o' 209, 218, 221, 223, 224, 248, 250, 300,' 301, 306, 329, 330, 331, 376, 449, 506, 546, 561, 562, 563, 564, 635, 636, *645,* 646, 647, 659, 703, 705, 709, 738, 762 767, 768, 771
Iordanes 30, 210, 211
Iorga, N. 22, 23, 26, 39, 69, 410, 429, 430 432, 433, 435, 438, 439, 442, 454, 47o' 588, 662, 666, 667, 670, 677, 683, 744
Irmscher, J. 217
Isacenko, A. V. 604, 607
Ispirescu, P. 30, 161
Istrate, Gavril 215, 356, 650, 681, 682
Ivanov, V. 205, 606
Ivănescu, G. 51, 211, 217, 251, 252, 325 364, 606, 617, 621, 650
Ivic, Pavle 30, 59, 61, 195, 271, 399

Jaberg.. Karl 173, 770, 773
Jacquier, Henri 710, 711
Jacimirskij, A. J. 31, 61, 291, 292, 293
Jagic, V. 22, 31, 61, 266, 311
Jagoditsch, Rudolf 62
Jako, S. 436
Jakobson, Roman 97, 403, 569, 600, 602 608, 625, 628, 629, 712, 724
Janakjev, M. 660
Jarnik, J. Urban 515
Jeanneret, M. 31, 45, -120, 125, 126, 129
Jipescu 255 j ,
Jirecek, K. 31, 61, 75, 77, 78,/19lj.192 195 197, 198, 264, 271, 272, 3^ 579i_585
Jokl, N. 31, 52, 53, 55, 57, 153, 195 196 197, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209' 211, 214, 218, 229, 235, 236, 237, 239' 240, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249' 250, 251, 252, 255, 256, 265, 268, *304* 306, 307, 311, 312, 313, 317, 346, 392 393, 574, 587, 598, 726, 741 770

Jones, Horace Leonard 40
Jordan, Leo 156
Joseph, Brian D. 665
Jud, J. 42, 79, 81, 133, 557
Juilland, A. 93, 286, 627
Juilland, Ileana 286
Jung 265
Justi, F. 219

Kahane, H. 80, 264
Kahane, R. 80, 264
Kâlamân, Zsatkovics 429
Kâlmân, Timar 433
Kaluzniackij, E. 31, 33, 68, 403, 407
Kazarow, G. 203
Keill, Henric 24, 29, 41
Kekaumenos 324
Keller Jr., H. R. 121
Kelly, L. G. 268
Kent, R. G. 97
Keyes, Clinton W. 47
Kidric, Fr. 436
Kieckers, E. 45
Kiparsky, V. 218, 266, 298, 307, 314
Kirâly Fr. 7037 723 ~?———
Kisch, Gustav 267, 300 -
Klapp, O. 47
Klein, Karl Kurt 435, 677
Klein, S. 460
Kluge, Fr. 114
Kniezsa Istvân 31, 63, 210, 211, 221, 223 274, 287, 310, 413, 415, 417, 419, 423' 557, 595
Knutsson 223
Koch, W. 115 "
Kogălniceanu, M. 454, 662
Kopitar, B. 189
Kostic, D. 248
Rostov, K. 58
Kovacejf, A 18, 67
Krahe, Hans 15, 31, 53, 205, 206, 207, 208" 209, 211
Kramer, Joh. 737
Krandzalov, V. D. 271, 389
Kfepinsky, Max 63, 82, 115, 146, 250, 280 282, 295, 299, 508, 546
Kretschmer, Paul 31, 54, 56, 83, 196, 202 203, 204, 207, 208, 211, 218, 251
Kroeber, A. L. 569
Kroll, W. 45, 52, 168
Kronasser, H. 208
Kiibler, B. 22
Kuen, H. 51
Kuhn, Alwin 31, 48, 84, 114
Kul'bakin, St. 31, 61, 275, 278, 304 308 309, 314, 315, 614
Kurylowicz, Jerzy 31, 96, 116, 162, 204, 607
Kurz, I. 234
Kurzovâ, Helena 190, 237, 238

Lacea, C. 222, 410, 438, 467, 468, 670
Lachmann, C. 29
Lagarde 251
Lambert, Ch. 45
Lambertz 206
Lambrior, A. 367, 470, 621, 722

Lamprecht, K. 61
Lange-Kowal 251
Lapedatu, Alex. 21
Lapesa, Rafael 160
La Piana, Marco 196
Lascaris, M. 271, 471, 619
Latovac, M. 198
Lausberg, H. 31, 47, 48, 79, 80, 84, 93, 101, 102, 104, 114, 116
Laurian, A. T. 263
Lavrov, P. A. 61, 275
Laziczius, J. v. 270
Lazzeroni, Romano 120"
Lean, John H. Mc. 47
Leclerq, H. 83
Lecointre, S. 714
Le Galliot, *v.* Galliot
Lehr-Splawinski, T. 275
Lejay, Paul 45
Lejeune, M. 205
Lekov, Iv. 58
Lenz, Rudolf 612
Leonard Jr., Clifford S. 82
Leontius 221
Leotti, Angelo 31, 57, 253, 257
Lerch, Eugen 158, 159
Leroy, Ernst 51
Leskien, A. 31, 32, 59, 60, 61, 272, 275, 278, 279, 298, 299, 303, 304, 307, 308, 405, 407, 408, 614
Leumann, M. 31, 46, 80, 84, 85, 88, 89, 99, 105, 109, 112, 176
Lewy, E. 190
Liebhart, Otto 300
Liechtenhan, Ed. 32, 99, 122
Lindsay, W. M. 28
Loewe, R. 221
Lohmann, J. 606
'Lokotsch, Karl 32, 392
Lombard, Alf 32, 51, 139, 141, 142, 148, 177, 178, 180, 228, 336, 370, 406, 448, 503, 507, 511, 528, 611, 725, 727
Longus, Velius 110, 116, 123
Lot, F. 85, 550, 551
Lozovan, E. 223, 595
Lofstedt, Bengt 85, 126
Lofstedt, Einar 32, 45, 81, 83, 84, 129, 140, 143, 158, 159, 162, 164, 173, 281
Lowe, Karl 32, 153, 295, 296, 297, 298, 299
Lucaci, ritorul 473
Lucretiu 32, 134, 166
Liidtke, H. 17, 45, 76, 79, 92, 96, 101, 304, 564
Lukasik, St. 389
Lukinich, M. E. 21, 32, 413, 415, 424
Lunt, Horace G. 32, 58, 61, 304, 637
Lupas, I. 21, 430
Luther 434, 435, 670, 671

Macarie 438
Macrea, D. 172, 230, 286, 364, 368, 369, 470, 477, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 677, 716
Macurek, Josef 432, 433, 676
Maenchen-Helfen, Otto 221

Maior, Petru 190
Maiorescu, I. 589
Maixner, R. 59
Makkai, Ladislau 32
Malecki, M. 195
Malkiel, Yakov 81, 92, 210, 569, 714
Malmberg, Bertil 15, 191, 569
Maftczak, Witold 17, 277, 278, 772
Mareş, Al. 19, 438, 470, 622, 715
Maretic, T. 62
Margulies, A. 61, 201, 304, 307, 323
Marin, G. 330, 529
Mariner Bigarra, S. 91
Marouzeau, J. 44, 45, 83, 234
Martinet, A. 615, 624, 627, 629, 630,
Martonne, Em. de 380, 576
Massim, I. C. 263
Mateescu, G. 202, 203, 204, 208, 574
Matecki, M. 577
Matei, M. 576
Matusevici, M. I. 612
Maurer, Fr. 47
Maver, G. 289
Mayer, Anton 15, 32, 53, 204, 207, 594
Mazilu, D. R. 438
Mazon, Andre 58, 60, 246, 256, 289
Mazzuoli-Porru, Giulia 44
Mândrescu, Simeon C. 383
Mehedinți, S. 199
Meier, Harri 51, 86, 162
Meillet, Antoine 10, 32, 33, 45, 59, 61, 86, 87, 96, 97, 99, 103, 112, 114, 160, 162, 182, 189, 194, 217, 235, 237, 280, 281, 295, 296, 297, 299, 304, 306, 307, 308, 310, 313, 324, 331, 515, 548, 549, 557, 600, 606, 663, 704, 718, 765
Meinhert, Dieter 720
Melich, J. 274, 559
Menges, Karl H. 737
Merkel, R. 35
Merlinger, W. 204
Merlo, Clemente 97
Meyer, Gustav 33, 57, 59, 75, 76, 146, 229, 245, 246, 247, 248, 250, 252, 254, 305, 306, 311, 312, 511, 763
Meyer, Karl H. 394
Meyer, P. 330
Meyer-Liibke, W. 33, 34, 37, 45, 48, 51, 76, 77, 81, 83, 100, 101, 103, 105, 107, 109, 114, 115, 116, 117, 134, 135, 139, 142, 144, 147, 151, 162, 171, 175, 181, 184, 185, 213, 222, 223, 226, 229, 237, 240, 253, 291, 330, 343, 344, 354, 355, 370, 464, 493, 497, 508, 515, 555, 557, 597, 631, 632, 663, 745, 763, 766
Michaelis, Fr. 438
Michea, R. 286
Michov, D. 236
Miclea, I. 211
Mieu, S. 509
Migliorini, Bruno 299
Mihail, Zamfira 738

Mihâly de Apsa, I. 33
Mihâlyi, I. 230
Mihăescu, H. 14, 33, 46, 81, 82, 83, 86, 87, 100, 104, 110, 114, 117, 131, 133, 138, 143, 144, 152, 153, 157, 158, 164, 171, 173, 175, 176, 178, 180, 182, 183, 184, 195, 197, 212, 763
Mihăilă, G. 12, 17, 33, 63, 224, 255, 268, 278, 279, 280, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 309, 310, 312, 387, 427, 436 593, 610, 632, 635, 674, 746, 760, 761, 767
Mihăilă-Scărlătoiu, Elena 245, 247
Mihăileanu, Şt. 33, 65, 175, 255, 288, 289, 290, 335,' 358, 370, 766
Mihăilescu, V. 200
Miklosich, Franz 33, 58, 61, 63, 75, 77 226, 271, 275, 291, 294, 295, 299, 30o] 307, 388, 414, 556, 635
Miladinoff, *v.* Miladinov
Miladinov, Ivan An. 33, 256
Miletic, Lj. 236, 271
Milewski, T. 203
Millardet, G. 114
Milojevic, M. 416
Minea, I. 406
Minissi, Nullo 737
Mirambel, A. 343
Mircev, K. 34, 58, 61, 233, 257, 290, 304, 307, 593
Mirska, H. 530
Mitu, M. 389
Mittelhaus, K. 52
Mirțu, Flaminiu 43 0
Mladenoff, *v.* Mladenov
Mladenov, St. 34, 58, 60, 61, 63, 196, 208, 226, 236, 247, 265, 266, 271, 272, 273, 275, 276, 278, 288, 296, 300, 303, 304, 305, 306, 308, 311, 312, 316, 394, 610
Mladenova, Olga 212
Mocanii, N. 457, 476
Mohl, F. George 34, 83, 85
Mohrmann, Christine 34, 80
Momsen, Th. 22, 30
Monteverdi, A. 104
Moor, E. 271
Morariu, Leca 34, 142, 144, 146
Morariu, V. 520
Moraru-Popa, Georgeta 772
Moser, H. 213, 362, 363
Mourin, G. 711
Mourin, L. 68
Moutsor, Dem. 254, 310
Mueller, C. F. W. 25
Mueller, L. 30
Muljacic, Zarko 95
Muller, Bodo 603
Miiller, H. F. 46, 85, 160, 551
Murgoci, G. 23
Murko, M. 39
Muşlea 271
Mutafciev, P. 34, 265

Nadei, B. 46, 85
Naert, P. 88
Naevius 86
Nagy Ant. Fekete 32
Nandriş, Gr. 34, 63, 314, 388, 391, 405, 416, 444, 447, 469, 593
Nandriş, Octave 34, 51, 336, 367, 458 461, 605, 722
Nanu, St. 66
Nădejde, I. 251, 455
Năsturel, P. Ş. 591, 592
Neculce, I. 162, 521, 645, 646, 647, 659 703, 705, 709, 762
Negruzzi, Costache 161, 162
Nehring 207
Neiescu, P. 424, 648, 649, 650, 657
Nemeth, J. 34, 216, 217, 218, 270
Nestor, I. 35, 80, 199, 264, 266, 268, 545
Nestorescu, Virgil 430, 515
Nicolaescu, Şt. 24, 35
Nicolau, M. G. 96, 97, 101, 162
Niculescu, Al. 51, 138, 166, 173, 179, 248, 253, 355, 599, 602, 607
Niederle, L. 266
Niedermann, M. 46, 97
Nikolaidi, C. 35, 65, 222, 247
Niță-Armaş, Silvia 380
Nopcsa, Fr'. Baron 193, 380, 575, 738, 770
Norden, E. 83
Novakovic, Stojan 35, 198

Obedenaru, M. G. 65
Oblak, Vatroslav 35, 58, 236, 305, 317
Ocheseanu, Rodica 295
Oder,' E. 34
Ohijenko, V. I. 303, 408
Olberg, N. M. 248
Olcott, George N. 35, 47, 83, 153
Olschki, Leo 303
Olsen, Hedvig 52
Olteanu, Pândele 313, 533, 534
Onciul, D. 231
Onu, Liviu 10, 20, 38, 166, 438, 602, 607, 622
Orăşanu, St. 430
Orr, John' 48
Orza, Rodica 723
Ostrogorsky 192
Otrebski, J. 218
Otobîcu, C. 551
Ovidiu 35, 165, 169, 224, 467

Pagliaro, Antonino 710 '
Palade, T. 666, 668
Palmer, L. R. 46, 90, 157
Pamfil, Viorica 19, 509, 537, 538, 705
Panaitescu, P.P. 35, 200, 268, 409, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 425, 429, 433, 438, 439, 642, 668, 677, 678, 679, 680, 681
Pancev, T. 58
Pancratz, A. 148
Panțu, Z.C. 255, 767
Papacostea, Şerban 436, 676, 677
Papahagi, Pericle 35, 65, 66, 163, 175, 176, 179, 215, 248, 249, 250, 251, 256, 257, 279, 332, 340, 343, 344, 357, 358, 359, 369, 372, 493, 512, 555
Papahagi, Tache 35, 51, 65, 66, 162, 228, 248, 287, 288, 323^343, 358, 453, 460, 471, 472, 476,*^80T504, 510, 632, 665, 766
Papiu IJarian, A. 35, 442, 495
Paris, Gaston 201
Parlangeli, O. 206, 237, 735
Parlapanoff, Iwan 62 .
Pascu, G. 35, 51, 68, 224, 239, 297, 298, 392, 474, 765, 766, 767, 768
Pascu, St. 268
Pasca, St. 171, 214, 249, 250, 299, 421, '538, 667, 682, 683, 686, 687, 688, 690, 692, 693
Patsch, C. 35, 80, 192, 199, 202, 216, 218, 219, 380, 576
Pava, R. 676
Pavan, Massimiliano 81
Pavelescu, Gh. *J66*
Pătruț, I. 17, 279, 309, 394, 485, 584, 601
Pârnută, Gh. 431
Pârvaii, V. 23, 36, 53, 54, 76, 77, 147, 189, 191, 196, 201, 202, 203, 206, 209, 210, 211, 216, 218, 219, 559
Pecsi, Thomas 433
Pedersen, Holger 228, 229, 235, 243
Pei, Mario A. 79, 569, 570
Peisker 266
Pekmezi, dr. 36, 58, 210, 228, 239, 242, 243, 252, 598
Pellegrini, G. B. 242, 735
Penzl, H. 404
Perini, G. Bernardo 96, 98
Pernot, Hubert 59, 96
Perpessicius 730, 731
Perret, L. 46
Petkanov, I. 36, 113, 396
Petroniu 36, 84, 99, 103, 111, 129, 166, 168
Petrova 16
Petrovici, Emil 17, 18, 21, 22, 36, 64, 192, 197, 200, 210, 211, 218, 226, 227, 228, 246, 265, 274, 285, 294, 296, 299, 301, 302, 303, 305, 312, 314, 315, 317, 328, 331, 343, 348, 350, 362, 370, 383, 386, 389 399, 431, 453, 460, 476, 590, 591, 595, 616, 618, 619, 620, 621, 623, 624, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 636, 639, 640, 641, 643, 644, 645, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 659, 682, 715, 718, 719, 727, 770
Pfluger, N. 676, 677
Philippide, Al. 8, 36, 51, 54, 56, 63, 64, 68, 107, 131, 132, 139, 147, 148, 161, 191, 192, 197, 198, 213, 218, 220, 235, 240, 246, 253, 254, 256, 277, 306, 311, 323, 324, 325, 330, 332, 361, 363, 392, 409, 481, 500, 553, 573, 592, 595, 642, 645, 650, 660, 704, 734, 754, 755, 762
Philippson, A. 198
Pic, J. J. 271
Piacilo, G. 103
Pichard, L. 45
Piei, J.M. 183
Piganiol, Andre 46
Pilutio, Vito 455
Pintar, L. 555, 557, 558, 559
Piotrovskij, R. G. 160, 236
Pippidi, D. M. 79, 264, 744
Piru, Al. 69
Pisani, Vittore 55, 87, 96, 102, 117, 204, 205, 232, 234, 236, 244, 245,
Piteşteanu, Gherasim Timus 26
Pitreanu, M. 295
Pîclisanu, Z. 433, 669
Plater, W. E. 46, 145
Plaut 36, 84, 98, 99, 105, 134, 140, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 170, 562
Pliniu cel Tînăr 36, 117, 167, 210
Plopşor, N. 163
Poerk, G. de 68
Poghirc, Cicerone 209, 210, 211, 226, 255, 547, 735, 741, 768*
Polâk, V. 196, 213, 226, 227, 232, 242,
Polena, D. 16
Politzer, R. L. 88, 102, 110, 111, 112,
Polome, Edg. 735
Pompeius 97, 98, 113, 164
Pomponius 119
Pop, Mihai 644, 649, 708, 709
Pop, Sever, 21, 142, 171, 247, 343, 555, 558, 621, 715
Popa, A. 438
Popovici, Iosif 36, 67, 248, 449, 557, 588, 589, 611^_
Popovic, I. 36, 59, 62, 198, 264, 265, 268, 269, 270/271, 272, 273, 274, 295, 300, 302, 307, 309, 310, 312, 383, 399
Porphyrogenetul, Constantin 211, 219,
Porzia Gernia, Maria Luisa 102
Porzig, W. 36, 53, 204
Potratz, I. A. H. 217
Poultney, J. W. 204
Preda, L. 148
Premerstein, A. v. 76
Prinz, O. 127
Priscian 125, 141,
Priscus 211
Pritsak, Omeljan 271
Probus 108, 143
Procopovici, Al. 18, 24, 38, 64, 69, 138, 143, 144, 181, 321, 328, 331, 404, 407, 410, 431, 433, 438, 448, 459, 476, 482, 489, 491, 497, 500, 505, 652, 675
Prodan, D. 193
Prokopios 114, 115
Prosdocini, A. L. 735
Pseudo-Caesar 217
Psichari, Jean 59, 237
Ptolemeu 211, 218, 219
Pudic, Ivan 221, 737
Puhvel, Jan 735
Pulgram, E. 46, 87
Pulwel, I. 29
Puşcariu, Sextil 8, 24, 27, 28, 37, 50, 51 67, 69, 75, 79, 85, 100, 103, 106, 117, 118, 122, 125, 129, 131, 132, 134, 138, 141, 142, 143, 148, 149,

152, 153, 154, 157, 160, 165, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 196, 198, 199, 200, 201, 210, 221, 222, 223, 236, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 250, 251, 256, 257, 266. 267, 281, 282, 286, 289, 296, 299, 306, 316, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 329, 334, 343, 345, 346, 352, 355, 358, 359, 361, 362, 363, 373, 383, 384, 393, 398, 399, 439, 443, 470, 476, 483, 492, 493, 495, 502, 509, 529, 545, 546, 548, 549, 551, 555, 556, 558, 559, 585, 586, 587, 588, 589, 597, 623, 666, 672, 676, 694, 716, 724, 726, 727, 728, 757, 764, 765, 766, 767
Puşchilă, D. 467

Quintilian 37, 86, 99, 113, 123, 125

Racoviță, C. 194, 235, 236, 284, 285, 430, 599
Radu, Vasile 760
Radu din Măniceşti 27, 443, 663, 684
Rankin, Robert L. 656, 657, 658
Ravennat, geograful 211
Rădulescu, A. 211
Rădulescu, Maria 417, 439, 526, 771
Rebling, O. 46, 83
Reichenkron, Giinther 15, 37, 53, 56, 126, 181, 193, 213, 225, 242, 244, 245, 251, 255, 547, 548, 549, 610, 611
Reiter, Norbert 736, 737, 744
Renzi, L. 160
Re've'sz, I. 436
Ribbeck, Otto 42
Ribezzo, Fr. 46, 196
Richter, Elise 13, 38, 49, 98, 100, 104, 108, 115, 123, 156, 162, 182, 328, 345
Richter, Eberhardt 720
Richter, Fr. 46
Riemann, O. 46
Ringenson, Karin 612, 613
Rivenc, P. 286
Rizescu, I. 19, 194, 292, 294, 440, 520, 529
Robson, C. A. 22
Roceric, Alexandra 331, 334, 335, 349, 599
Rohlfs, Gerhard, 38, 46, 47, 49, 59, 78, 79 102, 103, 107, 115, 126, 134, 135, 163,' 166, 173, 177, 178, 179, 181, 192, 212, 213, 214, 215, 222, 223, 237, 247, 253, 254, 605, 617
Rohr, R. 225, 244, 737
Romansky, St. 253, 316, 346, 396, 559, 560
Romeo, L. 631
Roncaglia, A. 84, 98
Ronelle, Al. 737
Ronsch, Hermann 38, 164
Roques, Mario 10, 36, 85, 166, 201, 520 632
Rosenkranz, B. 62, 637
Rosetti, Al. 8, 15, 17, 18, 20, 23, 24, 28 30, 31, 34, 37, 38, 39, 50, 51, 53, 54, 56, 64, 66, 67, 68, 69, 75, 93, 95, 104, 114, 118, 119, 120, 128, 135, 136, 150,' 163, 166, 172, 194, 224, 227, 228, 229, 232, 245, 252, 267, 274, 309, 322, 323
328, 329, 330, 335, 336, 343, 351, 363> 364, 367, 368, 369, 383, 391, 403, 406, 407, 410, 411, 412, 413, 422, 429 431, 435, 439, 459, 460, 467, 469, 471 474, 475, 476, 477, 482, 493, 512, 521, 547, 548, 558, 565, 569, 570, 590, 615, 616 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 626 631, 632, 637, 638, 639, 648, 661, 675 703, 706, 708, 718, 721, 736, 737, 745' 747, 760, 763, 768
Roska 198
Rostovtzeff, *v.* Rostovtzev
Rostovtzev, M. 80, 191, 216
Rothe, W. 51
Roudet, Leonce 612
Rousselot, abatele 10, 11, 612, 613, 615
Rozencveig, V. 268
Rozwadowski 254
Ruche, P. 707
Rudeanu, V. 296
Rufius, Curtius 26, 166
Runciman, St. 193
Russo, D. 687
Russu, I. I. 15, 38, 53, 77, 175, 176, 190 204, 205, 248, 252, 254, 547, 548, 549, 575
Rusu, Gr. 350
Rusu-Câmpeanu, Simeon 766

Sacerdoțeanu, A. 429
Sadnik,' Linda 30, 39, 62, 245, 303, 561, 593, 594, 635, 747
Safarewicz, J. 92
Safer, Joh. 46
Samoilov, M. 304, 305
Sala, Maiius 66, 78, 174, 181, 218, 247, 251, 253, 336, 344, 362, 383, 431, 480, 529, 595, 771
Sampson, Rodney 724
Sandfeld, Kr. 39, 52, 54, 56, 103, 146, 154, 158, 163, 194, 210, 223, 226, 235, 237, 238, 239, 240, 277, 278, 279, 281, 282, 284, 292, 293, 311, 355, 392, 508
Sandfeld-Jensen, Kr., *v.* Sandfeld, Kr.
Sapir, E. 704, 706, 707, 754, 762
Sarafidi, H. 39, 257
Saramandu N. 18, 64
Sauvageot, A. 286
Sava, Aurel V. 39, 441, 469, 476, 477, 488
Savj-Lopez, Paolo 49, 83»
Sbiera, I. G. 26, 68, 651, 652, 674, 675, 761
Scepkin 275, 304, 307
Schaller, H. W. 737
Scheiner, Walther 300
Scheludko, D. 191, 305, 307, 389, 423
Schmalz 46, 83, 373
Schmeck, Helmut 46, 47, 84, 171
Schmid, H. 135, 280
Schmid, W. P. 218
Schmitt, A. 277
Schnetz, Jos. 43
Schoell, Fr. 36
Schriinen, Jos. 46, 84
Schropfer, J. 574
Schuchardt, Hugo 39, 46, 83, 87, 123, 126' 146, 189, 194, 215, 555, 557, 717

Schuffert 289
Schullerus, Ad. 671
Schulze, W. 607
Schtirr, Fr. 102, 104, 126, 132, 234
Schuster-Sewe, Heinz 255
Schwarz, J. 198
Scriban, August 39, 384, 389, 745
Scurtu, V. 336, 476
Seche, Luiza 529
Sechehaye, Ch. A. 156, 159
Seelmann, Emil 39, 46, 118
Se'guy, Jean 648
Seidel, Ei^en 17, 39, 63, 159, 236, 279, 282, 292, 394, 575, 598, 599, 712, 713, 771
Seidel-Slotty, Ingeborg 713
Seliscev, A.M. 39, 56, 62, 195, 196, 265, 275, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 614
Semcinskij, S. V. 618
Sergius 95, 164
Servius 113
Shevelov, G. Y. 304, 633
Shipley, W. 190
Sieg, E. 607
Siegling, W. 607
Sievers, E. 305
Simone, Carlo de 205, 735
Simeonov, B. 233, 254
Simionescu, Eufrosina 39, 63, 303, 304
Simonescu, Dan 433, 436, 438
Sindou, R. 80, 182
Sisic 192
Sjogren, A. 346
Skalicka, V. 225
Skold, H. 218
Skok, Petar 17, 19, 38, 39, 49, 55, 56, 58, 60 63, 79, 81, 102, 103, 109, 114, 131, 132 134, 147, 150, 153, 154, 160, 179, 182, 191, 192, 195, 196, 198, 207, 208, 218, 221, 222, 229, 233, 239, 240, 245, 246 247, 248, 251, 252, 253, 256, 265, 266' 267, 276, 281, 289, 290, 292, 296, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 343 380, 384, 393, 395, 397, 398, 498, 557,' 558, 559, 579, 585, 587, 588, 589
Skulina, I. 389
Slatarski, W. N. 40, 62, 270, 271
Slavici, I. 626
Slotty, Fr. 46, 84
Smith, Leslie F. 47
Şofer, Joh. 85, 207
Soita, G. R. 120, 232, 745
Somrner, Ferd. 40, 46, 47, 57, 100, 115
Sommerfelt, A. 194
Spence, N. C. W. 89
Spengel, Andreas 41
Spengel, Leonard 41
Sperantia 527
Spitzer, Leo 107, 146, 150, 157, 165, 175, 176, 179, 197, 240, 241, 245, 252, 597
Spulber, G. A. 438
Stadtmuller, G. 197, 202
Stahl; Henri 231
Stan, I. 352, 478, 652
Starkey 474
Stați, Sorin 14, 47, 351
Stefaneli, T. V. 40, 469, 476
Steiger, A. 42
Stein, A. 78
Steinke, Klaus 592, 737
Stender-Petersen, A. 218
Stieber, Z. 280, 746, 747
Stinghe, Şt. 271
Stoicovicii Olga 394, 747
Stoikov, Stoiko 58, 62, 226, 227, 613, 6
Stolting, W. 234
Stolz, Fr. 46, 83, 373
Strabo 40, 202, 203, 205, 207, 211, 57 734, 742
Straka, G. 82, 102, 115, 118
Strecker, K. 47
Streitberg, W. 30, 55, 57
Streller, Fr. 146, 147, 148
Strempel, G. 705
Strungaru, Diom. 69, 654, 655
Stumpf, C. 307
Sturtevant, E. 47
Suchier, H. 77
Suetoniu 123, 147
Suidas 244, 735, 741
Sulică, N. 438, 521
Svennung, J. 40, 83, 84, 111, 159
Symmach 98
Szabo, T. A. 387
Szantyr, A. 31, 461, 84, 99, 105, 112, 1
Szekfii, J. 588
Sztripszky, Hiador 40
Sabrsula J. 140, 172,
Sandru, D. 133, 162, 228, 332, 336, 38 408, 453, 476, 556, 576
Şapcaliu, G. 221, 408, 409, 650
Şăineanu, Lazăr 40, 52, 174, 182, 29 293, 737
Şcerba, L. V. 194, 268, 612, 615
Serech, Jury 625
Sesan, M. 666, 667, 669, 670, 672
Şiadbei, I. 64, 79, 81, 102, 114, 116, 11 130, 142, 144, 212, 213, 222, 223, 24 243, 244, 246, 250, 253, 254, 255, 32 343, 433, 439, 478, 481
Şişmarev, V. F. 40, 48, 52, 265, 677
Şişmariov, *v.* Şişmarev
Ştefan, Gh. 264
Ştefănescu, Margareta C. 40, 63, 409, 4 453
Ştefulescu, Al. 40, 481, 492, 495
Strekelj 269
Sufflay 197
Şuteu, V. 286, 476

Tacit, Cornelius 40
Tagliavini, Carlo 40, 49, 55, 58, 146, 1 174 196, 197, 198, 206, 240, 245, 2 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 29 403, 431, 436, 559, 585, 713, 736
Tallgren-Tuulio, O. J. 194
Tamâs Lajos 40, 90, 102, 221, 419,42 531, 626, 627
Taylor, Pauline 46
Tănase, E. 235

Tănase, Adela-Mira 727
Teaha, T. 657
Tekavcic, P. 201
Tenora, Bohus 41, 685
Teodorov-Balan, A. 306
Terentianus, Maurus 114
Terracini, Benvenuto 41, 49, 84, 87, 115, 160, 161, 191
Teubner, B. G. 47
Teutsch, V. G. 588
Thalloczy, L. v. 31, 65, 197
Theocrit 217
Theophanes 313, 322, 592
Theophylactos Simokattes 264, 322, 592
Thierbach, A. 79
Thomson, V. 307
Thumb, Alb. 30, 55, 57, 59, 213
Thunmann, J. G. 196
Tibor, Kardos 433
Tietze, Andreas 737
Tiktin, H. 41, 52, 64, 110, 147, 162, 163, 175, 176, 222, 223, 234, 251, 253, 277, 291, 294, 361, 589, 590, 632, 713, 747
Titova, V. P. 507
Toci, V. 208
Tocilescu, Gr. G. 27, 38, 65
Todoran, R. 179, 449, 507, 537, 664, 682
Todorov, C. V. 58
Togeby, Knud 93, 97, Ml, 238, 569, 596, 598
Tomaschek, W. 41, 53, 209
Touratier, Chr. 117
Trager, G. L. 159, 234
Traina, A. 47
Trausch, J. 671
Trautmann, R. 58, 62
Treimer, Cari 56, 78, 202, 215, 227, 240, 241, 244, 245, 247, 252, 323
Treml, L. 41, 382, 383, 384, 385, 386, 537, 588
Tretiacov, P. 264
Triandaphyllidis, M. A. 41, 59, 311
Trost, P. 233
Troubetzkoy, N. S. 62, 96, 189, 190, 235, 577, 660, 661, 704, 706, 712, 754, 762
Trubacev, O. N. 217
Trummer, Manfred 737
Tudor, D. 80
Tudose, Claudia 172, 530

Ţicăloiu, I. D. 407, 431, 451, 453
Ţiplea, Al. 41

Udler, R. Ja. 364
Ujlaki, Valentin 433
Ukert, F. A. 61
Uldall, H. J. 706
Unbegaun, B. 194, 235, 289, 292
Ureche, Nestor 441, 471
Uytfanghe, Marc van 86

Văânânen, Veikko 42, 47, 84, 85, 87, 104, 124, 125, 126, 146, 150, 151, 551
Vachek, J. 705, 706
Vaillant, A. 33, 41, 58, 59, 60, 61, 62, 182, 190, 235, 245, 246, 256, 271, 276, 280, 281, 287, 296, 303, 304, 306, 307, 309, 310, 314, 324, 330, 331, 555, 559, 560, 593, 614, 637
Vakarelski, Christo 198, 254, 738
Valin, Roch 160
Valjavac, M. 62
Vanicek 251
Vandvik, E. 96
Varlaam 363, 439, 467, 618, 622, 642
Varro, M. Terentiu 41, 98, 99, 108, 123, 124, 164
Vasek, A. 389
Vasilev, St. 303
Vasiliu, Al. 765, 766
Vasiliu, Em. 52, 95, 215, 253, 315, 331, 334, 335, 348, 349, 455, 553, 554, 571, 619, 620, 628, 658, 659, 717, 718, 728
Vasiliu, Laura 130, 164, 529
Vasmer, Max 41, 42, 43, 54, 58, 62, 63, 196, 206, 207, 208, 209, 216, 218, 219, 224, 229, 245, 247, 251, 252, 254, 264, 270, 300, 304, 305, 313, 314, 555, 558, 593, 594, 638, 757, 760, 767, 771
Vegetius 165
Vendryes, J. 33, 45, 112, 114, 156, 162, 251, 282
Vescu, V. 399
Victorinus, Marius 114, 147
Vincenz, A. de 380
Vidos, B. E. 49, 102
Vinja, V. 109
Viski, I. 455
Virgiliu P. Maronis 42, 142, 165
Vitruviu, 166
Vîrcol 163, 408
Vlăduţiu, Ion 771
Vollmer, F. 22
Vondrâk, W. 42, 62, 269, 282, 294, 296, 297, 298, 299, 303, 307, 308, 310, 311, 394; 414
Vossler, Karl 42, 47, 79, 83, 85, 115, 169
Vraciu, A. 547, 548
Vuia, R. 193, 380, 770
Vulpe, Magdalena 238, 508, 665
Vulpe, Radu 36, 53, 76, 77, 191

Wackernagel, Jacob 42, 237
Wagner, M. L. 79, 114, 117, 251
Wagner, Norbert 222
Wahrmann, P. 243
Wald, Lucia 172
Walde, Alois 47
Wartburg, W. v. 42, 49, 79, 80, 81, 102, 115, 119, 125, 133, 179, 185, 237, 726, 766
Weber, W. 199
Wechssler, E. 77
Wedkiewicz, Stanislaw 42, 194, 245, 247, 248, 250, 251, 292, 388, 390, 424
Weigand, Gustav 22, 42, 56, 58, 62, 64, 66 147, 163, 189, 195, 196, 210, 218, 221' 222, 227, 228, 245, 250, 254, 255, 266' 343, 344, 358, 361, 363, 368, 373, 396, 416, 484, 498, 504, 556, 557, 559, 589, 617, 618, 621, 715
Weil, Henry 47
Weinhold, Alfred 26
Weinreich, Uriel 15, 42, 75, 194, 268, 545, 575
Weinrich, Harold 92, 97
Werner, Carl 43, 415 '
Whatmough, Joshua 42, 116, 205, 207, 208
White, H. Y. 46, 145
Wiesner, I. 203
Wijk, N. van 42, 62, 96, 201, 219, 275/ 303, 304, 305, 308, 310, 314, 315, 316, 614
Windisch, R. 194, 608
Winkelmann, Otto 729
Wissemann, H. 600
Wissowa, Georg 37, 574
Wittoch, Zdenek 288, 389
Wolterstorff, G. 159

Xhuvani, Al. 43, 238, 240

Zaharia, Eugenia 80, 199
Zaimov, Iordan 266, 396
Zarifopol, P. 24
Zauner, Ad. 49
Zawadowski, L. 190
Zdrenghea, Maria 279, 439
Zgusta, Ladislav 43, 54, 216, 217
Zilliacus, H. 269, 592
Zimmermann, Franz 43, 415
Zuca, Gr. 380, 576
Zugun, Petre 461

II INDICE DE CUVINTE

A. LIMBI DE SUBSTRAT

1. DACĂ

amalusta 208
Buridava 210
Maluese 207, 209, 735, 741
Malvese 207
liitftXa 251, 741, 735
jiiiCo^a 251
n6£ooA,a 251
0rpo)8iopva 255, 768
SayfiyTioi 209
GKidpri 209
Utidava 219

2. ILIRĂ

Asso-paris 207
Bardylis 206
Bargullum 206
|3dpK(i))d 206
Bersumno 206
*berzom 206
Berzumon 206
*bhren- 208
Birşiminium 206
Bora 206
Boria 206
brend- 207
Brenda *(mesap.)* 207, 208
•brendesu *(mesap.)* 208
brent- 207
*brentas 208
PpevTsaioi) 208
Ppsoxtov 208
Ppeixia 208
Brunda *(mesap.)* 207, 208
Burius 208
Burzumon 206
Dalmaţia 206
AdX,jiiov 207
•dardă- 207
Dardani 207
Dardania 207
Dasius *(mesap.)* 208
•del- 207
*delm- 207, 208
Delminium 206
*dheub- 207
Dida 206
Di-mallum 207
Ai£r|pog 206
5pdvtg 206
ouppig 207
Apeivog 206
elcKpog 206
Germisara 206
Licaea 206
•mal- 207
Malontum 207
Maluntum 207
Mdtaia 207
Mandeta 208
Manduria 208
Mandylas 208
manz- 208
Menda 208
menz- 208
Menzana *(mesap.)* 208
Orodista 206
Ou^Kiviov 207
ireXayoveg 207
•perren 252
piCovi(cj)Ko<; **KoXrcog** 207
'PiCoOg 207
pi£a)v 207
•PiCov 207
pivog 207
Pivog 206
scard- 208
-st- 210
Tergeste 207, 210
tergitio 207
-ulc 208
Ulcinium 207

3. TRACĂ

amolusta 208
-berga 203
Bessus 208
•PouCeog 211
poopi8aua 208
Poupig 208
poOpoi 208
-bria 203, 204, 208
puCag 735
puCeog 735
B6Cr,<; 735
-burd 203
-burt 203
Buris 208
cârpa 209
Dargamer 270
-dava 203, 734, 742
deva 204
Aei^ag 206
diza 203, 204, 208
8iCa 206
Diza 208
oiCog 206
Apsvig 208
Drisi-para 210
Drizupara 208
Api£i7tapog 208
Zepui£ep(x 206
-isk- 209, 260, 735, 741
Istros 211
isko 204
KaprcdTTjg 209
Kaprcd-TTK (ppog) 209, 735, 741
kella 208
KoprcRot 209
KdpTioi 209, 735, 741
]iavT(8)(a 209
mantia 209
Mantis 208
mantua 209
Mucapar 208
-p(a)ni 203
para 203, 204, 208, 734, 742
Passar 208
per 209
7cîvov 209
rcîvog 209
-ris 218
•sal(d)- 209
Saldae 209
Salsovia 209
-sara 203
-stur 203
-upa 203
Tzurullo 208
-zura 203
Valdemar 270

B. LIMBI CLASICE SI NEOGREACĂ

1. LATINĂ

ab- 155
ab ante *v.* abante
abante 149, 171, 511, 531, 563
abscondo 124
absconsi 143
absconsus 124
absentia 153
absungia 344, 360, 572
abtissa 100
acce'ptus 96
acerbitas 152
acetum 114, 746, 750, 772
aclhetico 122
acre 133, 135
acris 171, 563
acrum 133, 135
acrus 171, 563
actor 90, 102
acus 78
••acutitus 177, 335
ad- 151, 155, 361
ad 150, 157, 164, 165, 166, 170, 233, 351, 373, 492, 562
adancus 106, 226, 332, 360
*ad-anheliare 174
ad-de-ante 149
ad-de-in 150
ad-depositum 175
ad-de-verum 149
addormire 347
adducere 347
ad-foras 149
ad-hac 149, 176
*ad-hacce 149, 176
ad-hicce 149
ad-horam 149, 511
adiectu 90
*adiliare 174
ad illae 134, 135,
ad illaei 134, 135, 355
ad...illaei 135
ad illi 134, 351
ad illo 134, 135, 351, 355
adiumentum 154
adjectare 113
adjungere 113, 337
adjutare 113, 184, 337
adjutor 175
adjutorium 175
ad-mediam-diem 155
ad-modo 149, 510
ad-notare 174
*adoliare 174
adorare 249
ad-post 149, 164
ad-pope 149
ad-sjmilis 149
adsudare 176
ad-supra 149, 150
adtepere 176
ad-tuncce 149
adulare 174
*aduliare 174
aduncus 106
ad-vix 148
adzutor 113
-ae *(pl.)* 86
aeam 108
aeclesie 108
aegrus 132
aeorum 108
aeramen 108
aeres 118
*aes 102, 146
Aesclapio 100
aetas 152
aetiam 108
aevocatus 108
a foras 164
africia 175
africiae 356
aggero 175

aggestus 175
agilis 175
*agilus 135
agnella 347
agnellus 121, *347*
agnum 121
Agriani 203
agrimensore 123
agrimesore 123
agrum 531
*agurare 109
agustas 109
Agusto 109
agustus 109
a-inde *149*
Aittus 218
*ajunare 113
Alani 217
albarius 152
albaster 181
albeus 111, 170, 563
Albis 219
aleum 107
Alexandre *(voc.)* 133, 278
Alexsander 120
Alexsandri 120
-alia 152
alia-mente 149
-alis 152
aliubi + re 149
alium 107
*allenare 118
Almus 219
altare 218
alter 117, 136, 139
altera-*mente 149
altior 135
*altrei 136
*altrorum 136
*altrui 136
Alutus 218
alveus 111, 170, 563
*alvina 173, 256
ama 126
amare 751
amatus 156
ambae 531
ambulemus 146, 508
ambulester 176
ambuietis 146
-amen 152
amfora 118
amicalis 152
amici 101
amicimen 153
amicus 101, 751
amita 121, 347
amo 156
amor 751
amoratus 152
ampora 118
*amurcula 171
ancus 106
anellus 122, 238, 361
anglus 99, 170, 562
angulus 99
anima 181, 452, 715
animalia 129, 347
Anna(ne) 133
Anno(ne) 133
annoru 125
annotinus 347
annuc(u)li 100
annus 105, - 119, 228
anoru 125
ansa 123, 124
ansar 104
anser 104
*antaneus 178, 337
ante 150, 512
anticillae 100
aper 132, 171, 563
aperire 356
apertura 154
apiscor 156
apostolus 212
aprehendunt 503
aprilis 347 -
aprum 132
aprus 132, 171, 563
aptus 156
aqua 89, 116, 117, 190
aqualis 175
aquarius 174
ara 90, 102
*aramen 108
aranea 121, 347
aratrum 356, 772
arbor 129
arborem 332, 531
arbores (duos ~) 129
ardere 140
ardere 140
ardus 99
-are 141
arena 101, 531
ares 98
aretem 98
argentatus 152
aria 107
-aricius 152
aridus 99
arietem 98
aries 120
ariex 120
-arius 78, 152, 487, 564
arma 129
armatura 154
arruncat 175
Artlaus 122
-as *(pl.)* **86**
*as 146
asa 124
asclaregia 122
ascultare 109, 562
asinus 119, 531
assediare 335
asternere 346
astla 345
astla regia 122
astrucare 175
atruere 175
=*astruicare 175
-ates 210
-aticus 152
-a-tio 153
=*attepire 176
*attitio 362
-atus 152
auctor 90, 102
aucupare 175
audio 142, 325, 503
*auferire 177
auferre 177
augere 140
aug ere 140
augmentare 175, 356
aulae 112
aunclo 170
aunclu 171, 563
aunclus 112
aunculis 112
aunculo 112, 563
aunculus 112
*aunt 146
aura 90, 102, 357
aurarius 152
ayrata *79*
auricula 162
auris 109, 162
aurum 109, 571
aus 107
a(u)sculta 109
auscultare 170, 562, 571
Austa 115
aut 109, 151
*aut 146
autumna 102
autumnus 105, 121, 347
auxilla 90, 102
avaritia 153
avena 100
ave(o) 110, 118
averruncare 175
*avesna 100
avetat 110, 118
aviaticus 81, 152
avomculo 105
avonculo 105
avunculus 170, 171, 563
avus 107
axilla 90, 102

faaiolatio 176
b>aiolator 176
baiulare 176
Baleriano 110
"balisca vitis 210
balteus 107
baltius 107
baptizare 110, 141, 171, 563
*baptizionem 531
b>arbane 133
' Barbanna 196
bărbați 181
barbatus 181
barbutus 357
basiare 357
basilica 173
*Bâu(a)nna 196
bellus 84
benaemerenti 108
bene 119, 149, 228, 328, 336, 406,
benemerentibu 126
benemerinti 104
berba 111
berbeces 111
berbex 111
berbum 111
Berto(ne) 133
besica 111
Bessi 203
bet(e)ranus 111
bibere 110
bibui 143
Bictoria 110
bineficio 104
bir 110
bittatis 111
bivo 111
bixi(t) 111
blanditia 153
blandulus 176, 357
blandus 173
bobis 111
bobum 132
boia 176
*boiester 176
boletus 344
boni 363
Bonifatio 170, 563
bonitatem 106
bonum 130
boreas 223
bos *(pron.)* 111
bos *(subst.)* 132
boto 111 *-s-*
*bovestris 176
*bovus 132
brachium 115, 340, 344, 572
bracias 129
brattea 107
brattia 107
Brendesium 208
*brenu 336
Brindia 208
Brundisium 207
Brundulum 208
Brundusium 207
Bruscetum 153
bubalus (bos~) 750, 772
bubioire 178
bucea 176, 181
*buccidus 176
bulenta 212
*buriccus 153
byrginio 111
byrsa 107
byyris 111

caballarius 118, 531
caballus 110, 112

cadeo 142
- cădere 141
cădere 141
cadui 143
cadunt 503
caecus 78
caedo 102
caelum 102, 114, 328, 340, 573
caena 102
Caesar 114
caesus 119
Caicilia 108
calatio 555
calationem 555
calatus 114
calcaneum 337, 349
calca(v)i 143
calceare 572
calcem 132
calceus 107
calciamentum 154
calcinam 114
calcius 107
calcoste(g)is 115
calculatura 154
caldaria 152
caldarius 152
caldus 99, 100, 170, 562, 570
calendae 274, 558, 750, 772
calendarius 558
calendas 557
calidum 99
calidus 570
callem 118
callis 118, 182
calorem 357
cal via 174
calvus 174
camelia 153
camisia 226, 332, 344, 370, 570, 573, 579
campana 103
campora 134
campus 126, 361, 570
campum 126
canapis 103
cancellarius 385
candela 750, 772
canem 132, 746
*canepis 103
canes 132
Caniş 228, 361, 570
cannabis 228
cânta 185
cantarant 143
cântare 140, 584, 726
cantas 142
cantasses 143
cantasti 144
cântat 144
cantate 146
cantavisses 145
cantent 144
cantet 144
canticum 176, 228, 624, 765
cantls 142
canto 142
*canutus 336, 349
capella 153
capiclum 122
capistellum 153
capitina 763
capitulum 122
caprae 131
capriolo 107
*capruficus 107
career 114
carilium 346
carissime 108
carnem 132
carnem-ligat 155
Carpi 203
cârpo 175
carraria 152, 183
carrarius 183
carruca 81
carrus 183
carus 751
casa 119, 362, 531
casae 130, 133, 567
casale 103
*cascabundus 176
casearia 357
caseum-ligat 155
caseus 344, 573
castanea 357
castaneus 357
câştigare 346
castrum (hunc<~) 129
casula 247
cata 150
catella 118, 556
catinus 362
cauda 109
cauliculus 109
causa 119
cautela 118
cavea 107
cavia 107
*cavitare 181
*cavula 114
cedo 102
Celeusum 114
Celio monte 114
cellarium 114
cena 102, 114, 340
cenare 114
censor 123
census 114
centum 280
cephalus 118
cera 114, 330, 340, 632, 633, 718
cerasus 103
c(e)rebellum 345
ceresea 103, 746
ceresium 103
ceresus 103
certare 256
cervus 114
characiun 557
chiramaxium 171
chorda 331
christianus 346
Christ(i je)junium 555
Christi natalis 557
Chrusanto 106
cibes 110
*cibrum 201, 345
cicere 359
cicuta 104, 170, 562
cimice(m) 114
cineres suas) 129
cingere 115
cingula 115
Ciniscus 209, 735, 741
cinque 116, 135
*circanus 103
circinus 103
eircitare 176
ciresia 103
cis 116
cista 114
clthara 103
cithera 103
civitatem 104
Cladia 109
^Cladio 109
Cladius 109
clarum 149
clarus 117, 511
clavea 115
cla vem 110
clavis 345
Clementianesce 209
cleminx 120
*clinga 115
cloppus 345
Clymene 106
cocens 116, 141, 171, 563
cocere 141
coci 116, 141
coco 141
*coctorius 119, 232
cocum 357
cocus 141
coda 109, 331, 632, 633
coda-albus 155
*codabatula 155
codiugi 113
Codra 103, 116
Codrato 116
Codratus 103
cognatus 121
colaphus 118
colastra 117
*coliculus 109
colligo 99
colloco 99
colobra 98
colostrum 332
colpacioni 112
colubra 98
colus 178
coma 763
comidi 104
comindavi 104
*cominîcare 106
commandare 531
commoda 118
communicare 106
como 151
comparabit 110
*complexire 174
*complire 531
comprehendere 332
computo 99
con 136, 138
conda 116
*conforire 176
congiugi 113
congyrare 473
conicere 90
coniectus 90
con ipso 136
coninunexs 120
conscientia 153
consiensia 115
consilium 226, 579
consilyum 107
consobrina 357
consobrinus 357
consocer 763
constare 181
consul 123
contineo 175
contorpere 174
*contorpire 174
contra 150, 226, 332, 370, 579
conventum 765
conventus 256
convixxit 120
cooperire 347
coquens 116, 141, 171, 563
coquere 141
coqui 116, 141
coquo 141
coqus 141
corbula 174
Coriscus 210, 735, 741
Cornelio 125
corona 332
corpus 129, 171, 563
corvus 111
cos, cotis 177
cossim 120
coşul 123
cot 116
cotio 177
cotoneum 105, 120, 232
cottana 105
*cottaneus 105
coxa 120, 232, 567, 579
coxi 141
coxim 120
crabatum 114
crassus 114
crastinum 555
cratis 114
creare 557
creatio 556, 557, 558, 559, 560
creatione(m) 274, 555, 558, 750, 772
*credio 142
credo 101, 503
credui 143
credutus 145

crepare 556
crepo 328, *553*
crescere 347
Cresces 123
criscit 104
Crobyzi 203
crucem 102, 106, 114, 307
crudus 106
crypta 107
cubitus 102
cucuta 104, 170, 562
cufea 102
cuiius 98
cum- 151
cum 136, 138, 150, 165, 346
cum ipso 346, 457
cun 138
curia 357
*cunctinare 175
cunere 126
cuneus 256
cunvixit 105
cuppa 92
cura 125
curare 531
currant 144
currat 144
currere 531
curtiare 256, 765
cyma 343
Cyprianus 558

Daci 202
Daci 202
daciscus 210, 735, 741
Dacus 202
daemon 226
Dahae 202
Dalmates 210
Danaster 218
Dănus- 218
Dănuv- 218
DanuW(u)s 217, 218
*dao 142
Dardani 203
das 142, 146, 282
dat 349
daut 146
Davos 202
de- 151
de 136, 150, 157, 165, 166, 171, 233, 563
de ante 164
decern 115, 135, 335, 344, 573
decessus 559
decre(i)vit 109
de-de-inde 149
dedere 177
dedero 507
dedi 143
dedicait 143
de-ecce (eccum)-inde 149
de-ex- 78, 564
defenicionis 112
defensori 123
definitio 153
defuncte 122
defunto 122
deglabrare 177
degustatio 135
dehe 107
de-hince 149
de-in 150
de-inde 149
de-in-illa-hora 149, 511
de-inter 150
de intro 164
Dekem(bris) 114
*dekno 121
delicatus 152
Delminium 210
*delung 531
demandare 357
de mane 164
demediam 104
*demerctus 183
demergere 183
demicare 177
dentem 328
Dentheleti 203
denumerat 144
deorsum 112, 124, 149, 335, 573
deosum 124
depanare 332
de-parte 149
deposicio 112
de-post 150, 226, 332
deprehendere 174
*derapinare 177
descendere 347, 531
desiderare 531
desilio 119
despicare 177
de subtus 164
de-super 150
de supra 164
de una hora 149, 511
deus 328, 335, 724
*de-worsom 112
Diana 362
diana 335
die 140, 146
dicam 139, 140
dicas 140
dicebam 139
dicendum 140
dicens 140
dicere 140
dicere (non ~) 507
dicerem 140
diceretis (non ^) 146, 507
dices 139
dico 90, 139, 335, 573, 72 4
dic*-unt 79
dicunt 167
diebus 170, 563
die lunis 131
dies lunae 13 1
diffamare 177
diffamia 177
digina 100
digita 128, 132
digitum 116
dignissime 121 ,
dignum 100
dignus 121
•dimallare 357
dimicare 177
dimidietas 250, 418
dingnissime 121 v
directus 119, 120, 150, 232, 413, **744, 745**
dis- 151, 284
*disglabrare 177
disponere 174, 531
dissecare 177, 357
dissessit 115
•disvelare 177
dixeram 139, 140, 162
dixerim 140
dixero 139, 140
dixerunt 98
dixi 139, 140
dixisse 140
dixissem 140
dixistis 143
djxit 121, 162
*dixitus 144
doga 177
dogarius 152, 177
doles 123
dolio 107
domine deus 132, 155
dominicale 311
dominus 122
domno 100
domnus 100, 170, 562
donaut 143
donu 124
dorm(i)o 142
dormire 140, 198
dormîs 126, 142
dormit 142
dorsum 124
draco 256
*drepanella 177
drepanis 177
Drobetae 249
Drubetis 249
duc-te 164
dulcissime 108
duo 135
duplicare 531
Durracinae 106

ea 161
ea hora 511
eamus 107
ecce- 151
ecce-hicce 531
eccum 138, 151, 155, 331, 347, 500
eccum-hic 148, 331, 510
eccum-hicce T48, ***510***
eccum-hoc 148
eccum-mo(do) 148, 510
eccum-sic 148, 149, 511
eccum-tale 148, 331
eccum-talis 139, 149
eccum-tantum 139, 149
eccum-tantus 138
edere 173
Edoni 203
educant **143**
edus 108, 170, 562
effigia 134
effigiae 134
ego 115, 116, 136, 161
egredere 140
egregius 91
eiius 98
ejus 161
•ekwons 123
-ella 153
-ellus 153
emporium 212
-ent 142
-ent-ia 153
eo 115, 136
-eolus 153
equa 116
equestris 176
equiliolus 153
equos 123
eres 118
ericius 340, 572
eruncare 175
es 102
esse 162, 164
est 79, 483
et 151, 165, 513, 531
Etriscus 210
-etum 153
Eutvchiam 106
ex- '78, 151, 361, 564
•exacutire 177
exaldare 182
*excarpere 175
ex-clamorare 359
excomparare 532
•excubulare 180
excurare 532
excutio 503
execiae 116
exequiae 116
*exilia 180, 359
exilis 180
exîre 120
exîstîmo 96
exit 120
exmuccaut 143
exorcizare 141
exorta 180
expartire 532
*experlavare 173
•exstirpus 215
exsudare 176
•extemperare 175
extempero 329
•extortionare 334
extra- 78, 151, 564
extra 151
•extrainus 173
extraneum 114
extranium 107

extrauium 173
extraveum 173
•extrucinare 334
*extuphare 118
(ex)tutare 81
•ex/olare 111

faba 357
fabrum 111, 345
fac 146
facere 79
facia 131, 134
facies 131
facio 142
facite 146
facia 99
faco 142
factum 119, 232
fac*-unt 79
facunt 142
fagus 129
falce 356
fames 103
familia 117, 344, 591
fanaticus 152
faras 149, 150
faricimen 153
farina 714
•farrimen 249
fascia 347
faseolus 98
fassiolus 98
Fastina 109
fatus 129, 171, 563
favus 111
fax 99
febrarias 100, 562
febraris 100, 170
febrarius 100, 726
febrescere 174
februaris 170, 562
februarius 100
fecerunt 98
fecuit 143
feduciare 104
fel 329
•fele 129
felem 118, 158
•felicare 531
felicitas 208
felix 177
femina 103
fenerarius 175
•fenorarius 175
fenum 570
feria 177
•ferire 177
fermentare 178
ferrum 328
fetiolus 335, 573
fetus 455, 570
fiam 148
fibula 181
fibularia 181
fibulas 181

ficatu 79
ficus 357
fidelix 120
fides 97
fienestris 104
figere 357
figo 141
filactexium 118, 129
filiae 108
filia(m) 158
filianus 590
filias *(nom.)* 84
filiolus 98, 153
filios 158
filiu 126
filius 170, 563
fimus 148
fingere 357
fingo 206
fini (qua~) 129
finimus 141
finiscis 141
finiscit 141
finisco 141
finiscunt 141
finitis 141
finitus 145
fiscella 153
fiscis 118
fitis 148
fius 117, 170, 563
fixi 141
flammabundus 177
Flaus 112
Floralia 174
floralis 174
florem 331, 632, 633
floresco 141
•Florilia 174
•fluctulare 178
fluctus 178
fluuyorum 107
fluvius 218
fScus 102
Foelix 110
folia 117, 129
follinus 357
•folliolus 178
follis 118, 178, 181
•fomes 103
foras 150, 226, 332
foresia 123
forfice(m) 158, 331
forire 176
formica 332
(fo)rmonsa 123
formonsus 124
formosus. 84, 154, 53 1
forte ***Î49,*** 263, 585, 725
fortis 331
fossatum 182, 200, 482, 546, 548, 726
Fourio 125
•fragmentare 178
framea 760
frango 145
frate 171, 563

frater 171, 563
fraxinus 120, 129, 232
frenum 336
fricare 79
frigora 173
frigus 116, 759
frondia 131
frons 131
fronte(m) 351, 562
fructus 745
frugalitas 152
frunte 105, 170
frute 105
fugere 141
fugire 141
fug*-unt 79
fui 144
fuissem 148
fulgur 358
fulgurat 164
fuliginem 129, 158
fundamen 152
funxit 140
fur 531
furca 102
furnus 357
furores 173
*fUStiS 531
fyrus 106

galatus 114
galbinus 178
galbula 178
galgulus 178, 763
gallîna 118
gamba 228
garrire 357
gelare 114
gelu 114, 116, 328, 344, 573
gemitus 153
gemo 329, 344
*gena-wai 112
genialis 152
•genna 119, 329, 344
gentem 531
genuclum 715
genuculum 336
genui 112
genus 107
Germanissa 153
geusiae 250
gianuaria 113
girus 106
glabrare 178
glacia 134
glacies 345, 573
•glanda 131
glandem 129, 158, 590
glans 131
•glemus 105, 239
glomus, -i 105
grabatum 114
Graeci 202
grandinem 129, 158

granuceus 336
granum 336
grassus 114
graticula 114
gratiosus 153, 154
grauis 81
greuis 81
•grevis 103, 110
grossus 114
•gruniare 357
guenio 90
gula 102, 105
gurent 106
gymnasiarch 212
•gyronem 107, 531

habeam 147
habeas 147
habemus 146, 147
habeo 146, 162
habere 79, 141, 144, 162, 164, 507, 56
haberet 147
habes 142, 146
habet 146, 147
habetis 146, 147
liabias 143, 147
habitus 145, 153
habuerit 147
habui 141, 145
habuissem 147
habunt 146
habutus 145
hac 249, 373
hac die 149
haec79, 138
haedus 78, 107, 170, 562
•haet 146
halitus 174
•hat 146
havite 104
hedernam 102
heiu(s) 119
helus *(arh.)* 114
heorum 119
herba 306, 329, 330, 635
Hercule(n)s 123
Herculenti 123
herens 123
heri 149, 328, 348
hibernivum 357
hic 138, 159
hobitum 119
hoc 128, 138
holus, holeris 114
homines 106
homo 132, 332
hora 511
hordeum 335, 573
horrere 256
horresco 765
hortesia 123
hospes 132
hospitium 179, 332
Huga(ne) 133
huzus 113
Hyacuntho 106

-ia 78, 153, 154, 564
iacere 90
iam 90
iamus 107
ianarius 100
ianua 90, 91
ianuarius 171, 563
ibi 79
ic 118
-ic(c)us 153, 297
id 128, 161
ide(m) 125
idem 159
-idi 79
iecur 90
Ihesum 107
ilacterium 106
illa 134, 137, 347
illac-ad 150
*illace 176
illac intro 149
illae 137, 348
illaec 179
illaei 134, 135, 137, 158
illam 137
iile 117, 134, 138, 158, 159, 160, 161 234 498
illeius 134
illi 134, 136, 137, 263, 492, 585 752
illis 137
illius 161
illo 134, 351, 415, 492, 495
illorum 134, 136, 137,' 138, 158
illu 495
ilhri 134, 136, 137, 158, 351, 492 495
illum 134, 135, 136, 137 **347,** 498'
Illurico 106
•imbuviare 178
-imen 153
impensam 123
imperator 132, 726, 764
imperatore(m) 726
impetrare 178
implere 107
impraeco 140
imputare 181, 531
in 136, 150, 346, 362
in- 78, 151, 294, 564
in-abante 149
in-ad-post 149
•inaltiare 335, 573
inante 171, 563
incalciare 340
incalescere 178, 531
incedere 503
incingo 142
incipere 173
inclinare 345
inclino 362
includere 334
*incolicare 178
in-contra-ubi 149
in-de-retro 149
indicat 144
in-eccum hocce 149
inflare 107
•infolliare 174
inglaciare 340
ingluttio 503
ingluttire 345
ingniis 121
inguine 117
in-hac-parte 149
inimicus 96
in ipso 146
-inium 210
înnotare 174
în-obviare 358
Inocensa 112
inpsuius 136
ins 136
insignare 181
in susu 164
intcitamento 113
integrum 98
•intem^iare 178
intendere 182
intenebricare 531
intenuare 178
inter 150, 512
interantem 100
•interguare 117
intortus 531
intraverim 144, 353
intravero 144, 353, 507
intro 150
investire 346, 531
inviolatus 152
involvere 531
ioco 90
-iolus 153
iovenim 104
ipsa illa 137
ipse 138, 159, 160, 346
ipseius 136
ipsi 123
ipso 136
ipsuius 136
ipsum 128
ipsus 150
ipsus iile 136
irae 173
ire 510
is 138, 159, 161
-isc 79, 585
-isc- 141, 263, 752
isciatis (hoc <^>) 127
Iscintilla 127
iscola 127
-iscus 209
Ispartacus 127
ispatium 127
ispeldido 127
isperatae 127
isperatus 127
ispirito 127
ispiritum 127
ispose 127
-issa 153
isse 123, 346
issi 123
istam 138
istatuam (in *r^j)* 127
iste 97, 138, 159
Iştefanus 127
isti 138
istrumenta 123
istum 138
-itas 152
itestinas 129
-itia 153
-itio 153
-itus 153
iubente 117
iudicii 126
iuenes 112
iuenta 112
iuuo 90
iuvenis 90
iuvente 110
iuvo 90
-izare 141, 153
-izo 153
ixi 123

jacere 113, 171, 335, 563
Jazones 216
Jazyges 216
jejunare 337
jejunus 356
jocare 113
jocora 134
jocus 337
jovis 131
jovis diem 132
jovis (dies) 113, 337
jubeni 110
judex 132, 531
judicare 113
*jugastrum 178
jugulare 178
jugum 116, 178, 337
jumentum 128
jungla 178
jungo 178
junicem 715
juniperus 715

karmin 104
keri 114
kuattuor 90

Labeates 210
labias 129
labo 140
laborait 143
laborare 357
laboraverunt 117
labras 129
labrusca 345
lac 171, 563
lacerta 105
lacte 119, 171, 232, 563
lacue 89
lacus 105
laeusta 105
laesio 178
*laesionare 178
laesionem 178
Laiscus 210
lana 117, 335
languidus 179, 473
languor 179
lapidare 117, 174
Iarba 111
laudare 109, 226, 370, 624
laudatus 145
laudo 373
Lauretum 153
lavoraverunt 110
laxa (cutis) 120, 232
laxare 120
lectus 117
lege 375
legem 330, 632, 633, 640
legemus 96
legimus 96
legionis (^secundes) 131
•legno 121
leigibus 109
lendinem 131
lentem 132
*lenus 135
*lepidare 117, 174
leporem 344
levis 103, 239, 567, 581
libes 123
libertare 178
licia 173
ligamen 152
*iîginare 103, 178
ligna 121
lignum 117, 121, 329, 573, 623, 716
lileum 107
lilium 107
iinea 764
lingua 117
linguere 179
lingula 100, 179, 570
linum 344
*liquidare 116, 117, 174
Lissus 211
*lixinare 178
lixivia 120
locuples 120
locuplex 120
locus 117
locusta 105
loidos 90
Lo(i)scus 210
longo 150
longus 228, 250, 311, 360, 595
lubricare 372
lucere 141
lucerna 114
lucire 141
lucorem 531
lucta 120, 232. 567, 579, 744, 745
lucus 90

ludos 90
lumen 292, 750
luna 117
lunaes 131
lunis (diem) 13 1
lupe 278
lupi 101, 571, 574
lupus 101, 102, 105, 573, 728

macellarius 118
maceria 558
Maedi 203
maemoria 125
maesolaeu 125
maester 115, 170, 562, 563
magis 116, 135, 149, 170, 562
magister 116, 170, 562, 563
maiorem 98
maistus 90
maius 91
Maleventum 207
mallus 357
Malontum 207
Maluensis (Dacia ~) 207, 209, 735, 741
Maluentum 207
malum 103
malum graneum 103
Maluntum 207, 209, 735, 741
mamani 133, 171, 563
•mandeus 251
manducamus 142
manducare 142, 173
mane 149
manicare 179, 256, 765
manicat 179
man(u)arius 357
manuculus 336, 715
•manurik 123
manus 119, 123, 128, 131, 488, 548
marcadus 102
Marcias 112
marcidus 174
margella 118, 179, 214, 764
Marisia 211
maritu 126
maritus 531
Markellino 114
marmoratus 152
marmuris 105
Marsias 115
martis 131
martis diem 132
martur 170, 562
marturi 106
martyr 170, 562
mas, marem 179
masculus 100, 570
Masimile 120
mastichinus 179
matia 335, 573
matres 158
mattia 129
maxilla 120
Maxssimuna 120
Maxximinus 120
me 137
mea 87, 137
mecu 125
mediam diem 155
mediam noctern 155
mediare 532
medietatem 250, 418
medius 335, 573
medius locus 155
medulla 118
mei 137
mei 328, 329
melum 103, 332, 455
memoria 125
memoriaes 131
memoriola 153
mene 136
mensa 100, 123, 124
menses 170, 562
mensis 123, 357
mentionem 131, 334
mentla 100
-mentum 154
mentus 129
mercuri diem 132
mergere 183
mergo 124, 256, 328
mergor 183
mersi 124
merula 328
mesa 100, 123, 124
meses 123, 170, 562
metaxa 120, 232
meus 87, 106, 137, 161, 263, 328, 585 752
mi 136, 137
mica 214
miles 120, 179
milex 120
milia 117, 135
mille 117
minutus 336
miser 531
miserum 531
missus 156
mitto 156
•mixticare 347
moderamen 152
Moesi 203
molam 118
molimen 153
monarchia 153
montem 332
•morinus 357
*morio 503
morire 140
mortem 331
mortî 130, 567
mortus 107
mucci 129
Mukianus 114
mulgere 140
mulgere 140
mulierem 98
mulsura 174
multi 139
multum 263, 585, 752
multus,-i 132
munimentu 105
muria 102
murta 106
murum 307
musaranea 129
Musclosi 100
*mustacium 106
myrta 106

nactus 156
Naissus 211
nanciscor 122, 156
nanctus 122
nascui 143
nasicca 153
nastula 222
natalis 557
natio 112
-ne 373
nebula 100, 111, 244
nec 90, 151, 179
nec-aliubi-re 149
ne cantaveris 508
nec + mica 139, 149
neco 328
negotiari 179
negotiator 179
Nemens 123
•nemica 370
neminem 139
nepta 81
nepus 105
neque 90, 151, 179, 329
neque unus 136, 139
nervus 91
nescio-qualis 179
nescio-quantuni 139, 179
nescio-quem 139, 179
nifta 232
niger 330
nigra 330
Nimphydia 106
nimpis 106
ningit 91
ninguit 91, 164
nisi 119
nitidus 413
nivem 110, 131, 531
nix, nivis 91
nobis 136, 498
nocte 119, 232
noli cântare 508
nomen 132
nominare 531
non 150
non magis 150
nora 134
noricuiae 105
nor(u) 105
norus 105, 131, 134
nos 136, 137, 226, 332, 498
noster 104, 138
nostra 138
nostrae 138
nostri 138
nouem 135
noverca 179, 358, 764
nubilus, 110
nuca 102
nucem 102
numerosus 154
numerus 105
numin(clatori) 105
numqua 125
numquam 125
nuntiare 336
nupptum 123
nuptiae 129
nura 131, 133
nurus 81, 133
nutricare 358
•nutricium 182
nutricius 182

-o, -onis 153, 154
oblitare 481
oboedire (posse ^) 140
oboediturum (^ esse) 140
observasione 112
occa(n)sio 123
oclus 99, 570
Octabiae 110
Octaviae (^ secundes) 131
octo 119, 135, 232, 745
octub(res) 105
oculus 99, 128, 570
odia 173
Odrysi 203
•oestriculus 180
oestrum 180
oestrus 180
oino 124
oleum (omnem <^) 129
olii 108
oli(m) 125
Olumphia 106
-onea 154, 766
onestam 118
-onia 154
onorim 118
opus 129, 531
-ora *(pl. neutru)* 78, 79, 128, 351, 564, 603, 605, 606
orare 764
orationem 532
orbus 348
orcus 765, 766
ordinem 249
ordire 140
orgia 182
•oricare 180
Oricla 108
oricla 109, 333, 591
oricula 345
oriculae 108
orior 180
-orius 487
orphanus 358
-os 79
ossa (~ exterae) 129

osteum 107
ostia 129
ostium 105, 107
-osus 124, 154
otimo 123
ovinus 359
ovis 179
oxor 105
oxsor 105
oze 113

pacciolus 182
Paeoni 203
paene-ad 150
paganus 80
*palanca 118, 212
palatia 558
pălea 129
palearium 107
paliarium 107
paliurus 180, 358
palliola 118
Palmur(a) 106
palpabunda 180
palpabundus 180
palpebra 98
palpo 180
pandere 175
•pandia 175
panicula 570
panticem 129, 158
panucla 99, 570
Papirius 119
Papisius 119
parco 174
parentem 226, 726
parentis 132
paretem 98, 170, 562
paretes 98
parie(n)s 123
parietem 98, 170, 562
parietes 98
•parsitare 174
parti 133
partis 132
partitione 358
Paschae 129, 347
Passar 104
passar 170, 562
*passare 104, 532
passere 170, 562
passi(m) 125
passiins 112
pastionem 346
pater 173
patientia 153
patire 140
paucum 109
pauper mulier 133
paupera mulier 133
peciolus 173
peccatum 226, 570, 579, 591, 624
peculiolum 153
peculium 358
pecunia 358
pecurarius 152
păde 102
•pedens 123
pedes 123
pedestris 176
pediculus 170, 562
peduc(u)lum 99, 170, 562
pedulis 358
peiius 98
pellem 118
pena(m) 110
pensare 532
per 150, 165, 263, 585, 752
perambulare 180
perdedi 126
perdutus 145
perennis 96
per-extra 150, 329
peria 126
per-ia 151
per-inter 151
per-intro 150
perîre 480
per modo 237
persecare 180
persica 124
per-super 150
pervigilare 765
pervincere 532
pes 173
pessica 124
pessicum 124
petiginem 129, 158
pet'ne 468
petiolus 182, 340, 572
petra 102, 229, 306, 329, 330, 635
phalanx 118, 212
pharmacum 177
Phebus 110
Philistaei 216
philosophia 153
picula 100
pientissime 108
pilum 117
pilus 332, 344, 455
pinna 119, 228, 329, 3 37
pipilare 357
pirum 332
piscis 132, 347, 573
piulare 357
placenta 180
plăcere 114
placitum 145
plăcui 145
plăcutus 145
planca 212, 617
planta 617
planu 617
•plausare 109, 180
plausio 180
plausor 180
plausus 180
plenu 617
piuit 164
poclom 122
poculum 122
poena 110
*poenitare 531, 765
pommum 764
Pompeius 98
pomum 102
*ponio 142
poniret 142
pons 183
poples 120
poplex 120
populus 129
porcacla 122
porta 331
portulaca 122
poserunt 110, 143, 171, 563
posit 143, 171, 563
post 150
posta 103
post ripam 79
posse 141, 142
possum 140
posui 126, 171, 563
posuit 171, 563
poteo 142
potere 141, 142
poterunt 141
*potlom 122
*potio 142
potui 141, 144
praedationem 174
praeponere 532
praeputium 180
prandium 335
prensus 124
presbyter 132, 212
pretium 335
pride(m) 125
primavera 155
Primitiai 108
proba(v)i 143
procedere 180
pronus 175
prophetissa 153
•prospetus 215
pruna 358
pu^ero 108
pube 126
puer 209
pudor 759
*puerunculus 175
*pueruncus 175
pugnus 121
pulchrior 135
pulicem 100
punere 105
•puronium 180
purus-re 150
puşca 358
pus,-ris 180
Puteolis 98
puteus 573
*putium 180
•putrieellus 180
putridus 180
putrios 180
quadragesima 80, 116, 121, 559
quadragesimus 80
quadraginta 116
quadricornus 116
•quadrone 116
quadrum 103
quadrus 103
quaero 116
qualis 116, 138, 161, 344
quam 116, 151
quando 116, 148, 151
quantus 116, 138, 150
•quartum 559
*quarturn jejunium 555
quaru 125
quator 100, 170, 562
quat(t)or 100, 135
quattuor 116, 170, 552
quem 116, 125, 138
*quene 136, 138
*quenquos 122
querunt 140
quescat 100
quescerent 100
Queta 100
Quetus 100
quetus 100, 116, 170, 562
qui 116, 161
quia 116, 151
quid 116, 128, 138, 151
quiesquit 116
quietus 170, 562
quinque 117
quintus 122
Quirenarice 106
quis 161
qun 116
quod 128, 151, 166, 226, 238, 332, 37
quomodo 151
quostituta 123
quoturnicula 103
quotus 138
quravit 116

rabia 363
•rabidare 183
radia 335
radicina 373
ramulosus 174
ramulus 174
ratione 558
re- 294
*recaediare 180
recessa 559
recipit 99
Redduta 145
rem 125
remedium (omnem / j 129
renunculus 715
rcpausare 109
repere 356
resina 344
respond ere 140
respondere 140
responsionis 132

retae 180
retia 558
retiaculum 558
*retizo 180
•retundiare 180
retundus 105, 170, 418, 562
reus 362, 373, 480, 553
rideo 156, 325
ridere HO
ridere HO
•ridtos 156
rigidare 183
rigni 104
ripa 79, 362, 417, 570
Ripensis (Dacia ~) 207
rista 104
risti(tu)tori 104
risus 107, 156, 362
rivus 107, 252, 362, 480
Romanus 201
romanus 332, 448
rosa 119
Rosalia 274, 558, 750, 772
Rosaria 559
roseus 344
rota 190
rotundus 170, 562
rubeus 102
rubus 111
ruga 357
ruminare 357
runcare 175
rupes 357
rursum 511
rusticitas 84

Sabasianus 112
salacs 120
sale 125
salicem 100
salina 358
salio 503
salis 503
Salomonix 120
salonae 129
Salone 108
salvaticus 104, 170, 562
sancio 122
sanctus 122, 170
Sanctus Georgius 344, 572
Sanctus Johannes 129
sanguine 117
sanguisuga 117
sanitatem 106
santo 122
santus 170, 562
sanus 358
sapiensie 112
sarculare 358
Sargetae 219
Saturise(us) 210
-sc- 141
Saturnalia 362
scabellum 122
•scabnum 122
scabritia 153
scala 117
•scama 117
scamunum 122
sceleris 114
scelus 114
scit 503
Sclavus 264,
sclavus 345, 772
scoria 180, 346
scortea 335, 764
scribanem 133
scriptum 97
scriserunt 123
scritus 123
scruto 140
Scupis 196
se 137, 151
sebum 106, 111
secale 131
secretus 765
sed 165
segnare 170, 562
•sekno 121
sella 764
sentire 573
seppte 123
septe 102, 118, 125, 135, 635
septem 232
Septembre 171, 563
Septembris 171, 563
septuazinta 115
sepulcrum (hunc ^) 129
s(e)pulture 108
serica 213
serpis 351
serra 359
serum 359
serus 112
servare 111
servire 532
servus 132, 532
sessum 256
sessus, 328, 553, 764
Sesti 120
Setembre 123
setis 147
•seus 106, 137
sex 135
si 166, 238, 446, 513, 663, ***664, 665***
sibe 137
sibi 137, 373, 528
sic 151, 344, 573, 663
siccus 553
signum 100, 121, 329
silva 117
silvaticus 104, 170, 562
simus 79, 147, 509
singnifer 121
sinnum 121
sint 147, 362, 509
sinus 362, 570
sitis 79, 147, 509
so 106
sobrie 108
socius 340
socra 133
socrus 133
sol 117
solea 107
solem 119
solia 107
•solinus 358
somnus 122
sonitus 174
sonus 532
sorbere 140
sorbere HO
soror 132
spargo 373
sparsi 124
spata 79
spem 125
spissus 358
spodium 253
sponsa 751
spurius 175
sta 146
stablum 99
stabulum 99, 345
Stafilus 106
•stancus 243
stao 142
stas 142, 146
statione 558
status 764
stella 100, 118
steti 143
stetui 143
stila ***92***
stffla 92
stingo 141
stinguo 141
stlata 122
stlataris 122
stringula 358
-stris 176
strofa 118
stropa 118
stroppus 358
studiosus 154
stulus 213
stylos 213
sua 137, 360
subaia 180
•subiliare 358
subla 345
subliniare 173
subtus 151, 513
sudare 176
svdiere 111
sufferire 177
•suffollicare 180
sugia 81
sui 126
sulphur 359
sum 147, 483, 509
summus 358
sunt 483
[illegible] 151, 166, 167
Surisca 210
sursum 124
Surus 106
-sus 156
sustus 113
susum 124, 150
suus 161

talis 182
tam 138
tan 138
tarde 149
tardus 358
tata 173
tatane 171, 563
tatani 133
taurus 109
te 137
tela 115
temperare 175
tempora 128
tempuli 100
tempus 329
teneo 335, 503, 573
tener 329, 332
teneru(m) 182, 329
tenet 329
tensaurum 102
tenuare 178
tepeo 176
-ter 373
Terensus 112
terminac(iones) 112
terra 335, 573
terras *(nom.)* 84
tersio 112
tersiu 115, 170, 563
tertium 170, 563
testa 102, 118, 635
testimonium 104
teter 132
tetigl 96
tetrus 132
•teus 106, 137
texere 121
texo 328, 553
thens(auro) 123
thensaurus 124
thraciscus 210
ti 137
tibe 136
•tibi 136
Tibis 211
Tibisia 211
Tibissus 211
•tiermure 104
•tierra 104
•tiesta 104
timere 115
timorem 532
tinea 107
tinia 107
-tiosus 153
titionem 104, 335, 573
tit(u)lum 100
Tiuisco 211

*-to- 156
tonsus 124
*torcere 141
*torco 141
-tore 154
-*torea 154
-toria 154
tot-inde 150
totorum 136
tot(t)us 136, 139
tou(am) 106
-touris 154
toxicum 120, 232
tractare 120, 232
tractum 92
*tragere 141
*traginare 103
*trago 141
trahere 141
traho 92, 141
Traianus 274, 559, 750, 772
trans 151
traxi 92, 141
tremulat 100
trepidare 180
tres 135
Tribalii 203
triclîn(i)u(m) 125
trienta 115
tristis 133
tristitia 153
tristus 133
*trocta 120, 232
tu 136, 161, *349*
tua 137, 360
tumba 359
tumlum 100
tumum 106
-tura 154
turbare 765
-tus 156
tutamentum (omnem ~) 129
tuus 161
tymum 106

uacca 90
uadent se 281
ualde 90
ubi 149, 511, 531
ublicu 105
-uceus 79
ueho 89
uenio 90
uentus 607
uetus 90
uio 112
uius 112
Ulcinium 210
Ulcirus 207
Ulcisia castra 207
Ulcudius 207
Ulcus 207
ulmetum 153
ulmus 129
una 135, 150, 161, 336
uncia 114
*unculus 112
unde 79, 150, 151, 511
unquam 149, 570
-unt 79, 142
unus 135, 136, 139, 161
uox 90
upupa 240
uragus 765
urceolus 340
urgus 765
*urksos 124
urnat 105
ursus 124
usore 120
ustia 173
ustium 105, 346
usure 120
uter 359
utilis 145
Utinum 307
uulnus 90
uultus 90
uva 372, 531
uxsori 120

vadere 148
valde *99*
Valeriaes 131
valia 126
valide 99
valiia 126
vanus 359
*vao 142
veclus 99, 122, 170, 563
velis 148
*velitis 148
velle 140, 141, 148, 354
venaemerenti 110
venari 152
venator 152
vendere 140
vendis 142
vendis 142
vendit 142
vendo 142, 503
vendutus 145
vene 110
venemerenti 110
veneris diem 132
venetus 174
venio 142, 503
venter 182
ventus 128
venutus 145
verbex 111, 170, 563
vere 139
veredarius 183
veredus 183
verso 328
vervex 170, 563
*vescidus 180
vesco 140
vescus 180

vesica 174
vessica 111
*vessicella 174
vetranus 100, 111
veteulus 99, 122, 170, 563
via 112
vibas 111
vibe 111
vicia 114
vicinu 114
vicinus 104
viclus 122
viesit 120
victus 532
vicus 90
vicxit 120
videbat 556
video 455
vidgre 140, 198
vidi 143
vidiant 144
vidiat 144
vigialmus 590
viginti 352, 359
vigxit 120
vilicus 117
villa 117
Vincentius 170, 563
Vincentzus 112, 115, 170, 563
vindemiare 356
vindex 182
vindicare 182
vinea 107
vinia 107
vinias 107
vinti 115
vinum 90, 97, 369, 724
vinus 129
virgo 532
-vir(i)dis 99
virtus 182
viscum 369
visit 129, 170, 562
vissi 120, 126
vita 293
vitiosus 153
vitis 359
vitlus 100
vitricus 174, 347
vitta 111
vitulus 78, 122
vivere 532
vivus 112
vixit 170
vixsit 120
vixxit 120
vobis 136
voce 111
volebam sic 147
volemus 510
voleo 148
volere 141, 148
voles 500, 511
volet 139, 148, 233, 500, 511, 513, 567,
volui 141
volumus 148
volunt 148
vomere 359
vone 111
Vonifatzia 112
Vonifatzio 170, 563
vos 136, 137, 227
voster 104, 138
voştri 138
vostrum 138
viiltus 90

xantissimo 120

zabolicam legem) 113
Zaconus 113
Zadumeneni 113
zanuario 113, 171, 563
zebus 113, 170, 563
zefurus 106, 118
zema 215
ziaconus 113
zie 113
zie 113
Zonysius 113

2. GREACĂ ŞI NEOGREACĂ

dyyouTiKag 312
'A^ooxa 218
'AA-ourag 218
dux>A,y6g 252
"A^optog 232
dopaoi 202
"Aopaoi 216
ănaXoț 182
ănpiXioQ 347
dpyataiog 244
ăpy&Xkja 244, 741
"Apysaog 210
"Apyiaog 210
"Ap£og 211
'ApxeXaog 122
'Aaaioi 218
dcrrpdxa 305
"Ayupxog 232
aopa 357

pdA/ra 245
PdUn 245
PakKog 313, 593
pdX,xog 245
pappdxog 181
Paoa-**ceg** 593
ps5pd 306
paaiÂaaaa 153
(teSpa, 306
Pepyo6A,r| 206
Peaaoi 203
Pîiaaoi 203
P^axog 198

Poi<j£a9X,aPoc 307
PopSdxsg 313
PopaoOâvric 218
ppevSov 207
ppâvSog 207
ppsvxtoi 208
ppâvTiov 207
ppoxoicog 214
PpoOxog 219
Bu£ag 211
B 6 0 K 211
Bu£og 211

TapSeviKia 313
TapSiKi 313, 314
TapSiKiov 314
rapouaa 313
Tepuavia 206
rpaioi 202
ypausvdxa 227
ypsvxd 312
yOpo 107
yOpog 213, 344

Adicsg 202
AăKoi 202
8dKxuA,og 232
Advarcpig 218
Advaaipig 218
AdvouPig 217
Aaoi 202
Ados 202
Aaoupaioi 202
Aapyajneaxo 313, 593
AapyaurieGTO 593
Aapyauripog 313, 593
Aativioi 205
Sid îva 237
Aiepva 255, 768
8îvog 560
Souuviicdkiov 311
AouvaPig 217
AoOxCota) 115
Apayopixaa 314
Apayoxivd 314
Spsrcavig 177
Api£ircapog 208
Spouog 214
ApouPrixig 249

eCepd 304
s^acpov 207
°E£aiuraxog 217
£pyaA,eîov 244
gpyax- 244
£Xa> 237

Csua 215, 420
Câurcpog 311
£o0|i7rpog 312

GEA,G> 237
esustaov 478

'Idrcoosg 205
'Icwttiyeg 205
'Iarctiyiot 205
-ia 153
i£siv 79
î£siv 141
-i£© 153
ikona 229, 689
îva 237, 580
-iGKog 209
-iacra 153

Kav8f|>.a 750
Kănoq 210
KaXă 240
Kataxvoai 558
KdTtauog 114
kârpani (Apulia) 209
Kdprcoi 203, 735, 741
KapxdoXdpoi 478
Kdppouvov 311
Kdppcovov 311
KaxoOva 247
Kaxoțivag 247
KaxGOuka 247
Kepaaog 103
Kepaaog 103
Keaiava 114
Kfjrcog 210
Koyyo^Tj 312
KOKKU^ 232
KOKKU\|f 232
KoKKtova 331
K6Ua 331, 632
Kcmstax 248
KoneXi 248
KoneXoț 248
KoxxaPi^G) 214
KopjidC® 214
Kopuog 214
KopniXoi 203
Kps\j/a 232
Crexi 232
KOjia 343
KUUIVOV 213

Xayyog 312, 595
Xa\mpă 240
Xsuovi 372
koyyog 311
MKS 278

uayyavsuG) 214
udyyavov 214
jaaysia 214
uaysuoa 214
Udyi 214
Mdtepo 207
mamalika 771
jaavSdKîig 251
ua(v)0CExxa 208
navia 589
udpyapov 214
Mdpig 211

Mdpiaog 211
Mdpxopog 213
Maaaaystat 202
MeGGdmot 205
Vffrjov 103
nnpiCog 211
mp\£& 211
H^piaog 211
HiK(K)6g 214
Itovaaxfipiov 307
Mopfiarjg 211
MouaEog 211, 735, 741
MottKnig 131
*toox?idvi KaaxsMov 115
MrcouGsog 211, 735, 741
urcouxoupa 223
IvopiGixa 330, 632
MJXTxdKiov 106, 213
noaxpiov 213

vd 239, 580
Naîaaog 197
NapdKiov (axoua) 218
vdaxou^ov 222
vuKxa 232

£npog 232
£txpi 232
£i(piov 232
țoimoț 595

dKxcb 232
dyrnXot 595
6pyf| 215
OpSîiaaog 210
dpKog 766
opiiâg 215
6pp6g *255*
âppcbSrig 255
oxi 237, 239, 580
oOaxpog 180

TiaiSi 96
rcdrcupog 213
IlEipdyaaxog 306
IleuKExioi 205
Tctvco 209
Tiixxa 213
rikăyiov 215
pluki 772
Ilovxog "A^stvog 217
Ilovxog MsAxxg 217
IIopTa 219
TCOO 239, 580 ,
7tp£vx£a 253
Ttpoaipaxog 215
IIupExog 219
rcc&g 239, 580

£a8opi£i 314
pa8opu^i 314

pEVxd 312
pouaaog 559
poxxdC© 215
Rurai 307
Pcauaîoi 192, 201
froțidva 198

, aaicaia 219
EaMjvxioi 209
Gdfyia 313, 593
Garccroviv 311
Gancoviv 311
Sapydxioi 219
adpiKa 213
(q)Pdpva 313
SEPEXIOV 211
SfipExog 211
crtxa 306
aKiapT] 209
GiOapog 209
sklav 264
Sklavenos 264, 345
Şclavinia 264
2KXaPt|voi 306
GKoopid 346
EKoOiKog rcovxog 217
LoKai 219
GOUOOVÎKQUEI 392
aicavog 215, 227, 639
axdvri 310
axEipa 254
axeuua 636
axspwpog 213, 215
axspua 215
ax£p<pa 215
cxoOiMcog 311, 312
oxps(pa 215
axpouyKa 254
2xuX,og 215
axuA,og 213, 215
GXVXOQ 532
copua 362

Tdvaîg 218
TCivxCaouKrig 471, 619
TIPIOKOV 211
TtPiaKog 211
TtPiatg 211
xinf|ar|g 211
Tiufjaig 211
Tivxi^ouKtig 619
xicpiGag 211
xo 236
xpiwpfi 213, 215
XGdrcog 254
XGidiiog 254
XGdpKog 254

<paysîv 236, 580
cpayi 236, 580
<pă)jiyț 212, 213
cpavdpi 227
cppiKri 214
<pxa>x'i *96*

Xap&Kcov 557
X<ipa£ 557
%ăoKG) 176
xeM-epiavd 114
Xopoq 636
Xpicrrouyewa 557
\|/ataf|piov 307
Vîipog 232
xj/ixpi 232
tyicpi 232

C. LIMBI ROMANICE

1. ROMÂNĂ

a *(part. la infinit.)* 508
a *(art. hot. fem.)* *134, 495,* 571
a *(art. genit., fem. sg.)* 347,351, 496, 497 499
a ("ar. *şi, dial., dr.; art. genit., mase. sg.)* 134
a O*/».; 150, 157, 164, 174, 291, 373, 491, 492, 512, 514
a *(ar.; conj.)* 151
a (Î;&., *3 sg.)* 146, 147
a-, -a *(adverbial)* *233,* 240, 249, 347, 373 501
a- O T / . J 529
Aagafieşonie 478
a auşaticluî *(ar.; gen.)* 134, 355
abate (^r, is*r.) 151, 361
abdu *(ar.)* 363
abea 571
abia 148, 571
abur 240, 242, 243, 244, 575, 581, 651 728, 739
aburi *(ar.)* *244*
aburu 643
a-buşile 397
-ac *(dr., ar.)* *295*
-ac *(ar., megl.)* *295*
acas 370
acasă 373
acâe *(istr.)* 361
acasta 446
acaste 463
acătare 331, 449, 500
acă- 500
acătare 148, 149, 255, 500
a&w 753
ace 461
(a)cS *(fem.)* *499*
(a)ceei 499
acSia *(fem.)* *499*
(a)deiia *(genit.-dat., fem.)* *499*
acejderi 511, 756
acel 138, 233, 347, 373
(a)cel 499
(a)cela 499
acela 373
acelaşi 373
adele 499
adelei 499
adeli 458
acelui 495
aceluiaşi 528
aceră 79
acest 138, 347, 531, 651
(a)cesta 373, 499
(a)cesta 446, 499
acestaşi 528
(a)cdstă *(fem.)* *499*
aceste 499
acestora 499
(a)cestu 499, 643, 645
(a)cestui 495, 499
(a)ceşte 499
acest'â 499
acestea 499
(a)c'eşteia *(fem.)* *499*
(a)ceşit 499
aceştia 499
aceştiia 499
(a)ceştiia *(fem., genit.-dat.)* *499*
(a)ceştora 499
aci 148, 151, 331, 510
-aci 295, 750
acia 373
aciâ (de~) 510
adică 510
acice 510
acice 510, 531
acicea 148, 151, 373
acie 148, 151, 510
acieşi 510, 528
acii 148, 151, 510
aciia 510
acilea 373
acistor 446
aciului 443
acmu 148, 151, 510
acmuş 510
aemuşi 528
aco *(ar.)* 148
acole 148
acolo 148, 149, 151
acoloş 148
acopărămînt 446
acoperi 347
acoperi-iriA 466
acoperiş 298
acrime 153
acrimi *(megl.)* 153
acriş *(ar.)* 298
acru 171, 563
acşi *(dr., ar.)* 148, 151
aculea 448
acum 233, 510
acumtinari *(ar.)* 175
acuotoriu 756

acupirimintu *(ar.)* 154
ad- 361
ad 284
adiv 409, 532
adabgu *(ar.)* 363
Adamu 459
adaos *(part.tr.)* 145
adapaşi 449
adapi 502
adapşu *(ar.)* *353*
adaptu *(ar.)* 145
adaug *(ar.)* 363
adauge (a) 140, 502
adavgu *(ar.)* 353
adămană 534, 667
adăpat 502
adăpăm 502
adăpi 502, 514
adăpost 175
adczutor(u) 458
adecă 510, 517
adensul 455
adevăr *(s.n.)* 611
adevăr *(adz.)* *149,* 511, 528, 530
adevăra 50?
adeveri 502
adeverit *(adv.)* 149
adevărul 624
adia 174
adicăte "*73
adil'a *(ar.)* 174
adin 150
adineaorea 149
adineaori 511
adins 150
adinte 149
adivăra 446
adînc 106, 173, 226, 332, 360
adînca (a) 106, 502
adîncat 152
Adîncatul 152
adoară 510
adonară 475
adorm 448
adormi 281, 347, 448
adormit 156
adu 507
aduce 347
aduce aminte 688
aducem *(ar.)* *343*
aducere *(subst.)* 528
aducu *(ar.)* 372
aduia 174
adu^vrară (se /-^) 638
adun *(ar.)* 613
adunat *(subst.)* 528
adune 106
aduni 613
adurară (se ^) 638
adurase (se ~) 638
adură (se ~) 638
adurmi 447, 448
adus-ai 523
aduse 506
adusei 143
adusesetu 506
aduseşi 523
aduş(u) *(perf. ind.)* *143,353,653*
adzi 409
a ei *(art. gen. fem. sg.)* 134, 355
*aem 147
aem *(ar.; sâ ^)* 147
aest 499
aestuea *(ar.)* *313*
*aeş 147
aestS 499
*aeţi 147
aeţi *(ar.; sâ ^)* *141*
afar' 370
afară 148, 149, 360
afină 212, 391
p.firire *(ar.)* 177
aflah 408
afli 458
afoară *(dr., ar.)* 148, 149,360
afreaţă *(ar.)* 175, 356
aftar *(ar.)* 370
afuma 151
afumari *(ar.)* *151*
Afumatul 416
afund 373
afundat *(adj.)* 528
afundatore 758
afundătoare 758
afundu *(subst.)* *521*
afurisanie 296
afurisenie 297
agah-h 409
ager 135, 175
agest 175
agi (să ~) *(ar.)* 147
agiutoriu 473
aglică 289
agneţ 290
agrişte *(ar.)* 298
agru *(s.n.)* 531
agun *(ar.)* 113, 356
agunari *(ar.)* *331*
agundziri *(ar.)* *331*
agungîndalui *(ar.)* *313*
aguniri *(ar.)* 284
agura *(trans.)* 109
agust 109
agutari *(ar.)* *331*
agutor *(ar.)* *115*
agutoriu 487, 756
ahîntu *(ar.)* 139
ahtare *(ar.)* *139*
ahtăntu *(ar.)* 149
ahtîntu *(ar.)* *149*
-ai 152
ai *(art. pos.)* 134, 495, 496
ai *(s.m., pl.)* 119, 478
ai *(vb. 2 sg.)* 142, 147
(a)iasta 499
aᴀsta 499
aiastă 499
aiastâ 499
aiave 291, 511
aib- 146

aibb. (să ~) 509
aibă (şă (nu) ~) *(dr., ar.)* 147, 374, 509
aibăndu 509
aibi (să ~) 147, 509
•aibu 146
aibu (să/se ~) 147, 364, 509
aice 149
aici 149, 233
-aie 152
aiepta 113
a(i)eri *(ar.)* 328
(a)ieri *(ar.)* 347
aievea 291
aii (s.w., ^>/., *art.)* 478
ailor (ai ~) 478
ajlu *(ar.)* 364
aimentrea 454
aimintre 149
aimintrea 149, 354
* aimintrelea 373
aimintri 149
ainde 149
aindere(a) 149
a indine 149
ainte 149, 171, 511, 531, 563
aintvte 407
ainte de ce 517
ainte-născutul 530
ainte **pană** căndu 517
ainte-pune (a) 530
(a)ista 499
aiub (să ~) 364
aiure 511
aiurea 149, 354, 373
a^vii *(s.m., pl. art.)* 478
ajun 555
ajuna 113, 337
ajunari *(ar.)* 337
ajunat *(subst.)* 528
ajunge 113, 337
ajuns (a ^/) 165
ajuta 113, 184, 337
ajutor 175
ajutoriu 473
akmussu 459, 461, 510, 651
al *(art. pos.; dr., megl'.)* 134, 135, 351, 459, 496
alaltă 499
alaltu 499
alalţi'499
alatu 479
alavdu *(ar.)* 363
(a)lămîie 372
alămojnă 284, 532
alăpta 151
alăută 372
alăvdăcune *(ar.)* 153
alb 282, 716, 749
alb' *(ar.; pl.)* 460
albastru *(dr., ar.)* 121, 181
albăstriu 154
albeală 292
Albeni 415
albesc 141
albi *(adj., pl.)* 611, 656
albie 111, 170, 391, 563
Albinata 152
albină 121, 256, 716
albine 128
albinrile 757
albior 153
albiu 154
aibu *(dr., ar.)* 372, 460, ***656***
Aibu 416
AlbulW 416, 747, 748
Albula (pana ~) 748
alcătui 274, 382, 584
al celui 443
aldămaş 382, 383, **386, 430**
Aldea 221, 223, **300, 750**
aldui (a) 383, 534, **751**
ale 134, 495, 496
-al'e *(ar.)* 152
alealalte 94, 566
alean 382, 534, 651, **728**
aleanu 643, 708
alegăndu *(adv.)* **511, 528**
alege 364, 444
aL.l'ei *(ar,, megl.)* **135, 355**
aleniş ***534***
alănu 460
Alexandre *(voc.)* ***279***
Alghina 469
algină *(ar.)* 256
aii *(dr., ar., megl.; art. pos.)* 135, 351, 355, 492
aii mumă *(gen. neacc.) far., megl.)* 135, 355
alin 118
alîgînda *(ar.)* 657
alîk'iri *(ar.)* 284
al lui 355
-alnic 295
alnic *(adj.)* 534
alt 117, 136, 139, ***49%*** **523**
Alt 218
alta 500
altar 121
altei *(fem., dat.)* 136
altiţă 390
altminteri 149
altmintrelea 354
altolo 459
altor 136
altu *(ar.)* ***372***
altui 136
alţiia *(fem. sg., gen.-dat.)* **500**
a lu *(v. megl.; art. pos.)* **135**
a...lui *(ar.; art. pos., mase. sg.)* ***134, 355***
a lui 355
(a) lui 599
-al'u *(ar.)* 152
al'u *(ar.)* 364
-alui *(ar.)* 373
al'umtrealui *(ar.)* 354
al'umtrelea *(ar.)* 354
alună 121, 396
aluneca 372
al'urea *(ar.)* 354, 373
alură 93
aliiră 93
am 143, 146, 147
amar 121
amară 493
amarră *(adj. /. pl.)* 480, ^3
amaru *(adj).* 651
amaru *(subst.)* 527
amaru (de ~) 755, 756
Amarul 416
ama(y)iă *(ar.)* 214
amăgi 214
amăgitură 154
amănat *(adj).* 528
amăndoao 462, 498
amândoi 498
amăra (a) 532
amărame *(ar.)* 152
amarară 480
amărăsc 141
amăresc 532
amărătugere 755
amândoao 498
amărî 221, 532
amărîre *(ar.)* 362
amărui 154
amărutugere 756
-ame 152, 528
amenința 477
amen-hte 407
amerinţa 477
amesteca 347
amiadzedzi 449, 553
amiazi 155
amiistoriulu 756
amijloc 528
amink 458
amindarifarj 175, 356
amintari *(ar.)* 175
amirosi 372
amistică 446
Ampe(i)e 210
ampirat *(megl.)* 178, 7^4
ampiratu *(megl.)* 361
ampirătească *(megl.)* 153'
amplin *(megl.)* 151
ampl'u *(megl.* 107
Ampoi 14, 210, 751
amu 149, 510
amu *(aux.)* 459
amundoi 409
amuţesc 141
-an (d?r., *ar., megl.)* 252, 29^5, 310
an 119, 228, 478, 628
ân 453
analtu *(dr., ar.)* 361
Anca 514
ancalic *(megl.)* 151
ancap *(megl.)* 151
Ancăei *(genit.-dat.)* 489, 496
(a)ncălţare *(ar.)* 340
ancălzimint *(megl.)* 154
ancărtură *(megl.)* 154
an cătare 249
ancl'in *(megl.)* 345
ancurun *(megl.)* 151
ancurunatic *(megl.)* ***152***
-andru 398
anevoie 373
anflu *(megl.).* 107
angătan far.)' 249
angl'itari *(ar.)* 345
angustu (arj 361
-ani 131
ani *(s.m., pl.)* 119, 478; 613, ***6%8***
anki 478
Anica 750
anii *(pl. art.)* 478
Anicăi *(genit.-dat.)* 131, 599
Anichii *(genit.-dat.)* ***59$***
Anico ^ocj 278, 568, 584,; 750
-anie 296, 297, 34/ 750
animal 287, 597
anină *(s.l.)* ***479***
Aniniş 422
Aninoasa 154
Ankii *(genit.-dat.)* ***496,*** 514
ankiră *(s.f.)* ***532***
an(n)ii 478
anniii 478
anota 174
An'tioh 408
antri *(megl.)* 150
antru *(megl.)* ***361***
anturb *(megl.)* 765
(an)ţărţ 170, 563
Anuşcăi *(genit.-dat.)* 489
Anuşki *(genit.-dat.)* ***425***
anvăliri far.; 284
anvărtiri *(ar.)* 284
aoa f^.; 149
aoaţe a ^ J 149, 176
aoiei *(genit.-dat.)* 489
aoră 500, 511
aorea 149, 511
apar *(s.m.)* ***174***
apare *(s.f.)* ***175***
apă 116, 190, 564
*apă-botează 347
apăra 536
apăraie 152
apărat *(subst.)* 528
apărămînt 154
apătos 758
ape ^ / J 117
ape(e)i *(genit.-dat.)* 131
apiriri *(ar.)* ***356***
aplecat f5.w.; 536
apoa 407
apoi 149
apostol 458
apreşu far.; ***perf.) 353***
aprig 212, 347
april' *(ar.)* 347
aprin(d)zu 503
aprindu *(dr., ar.)* ***353,*** 503
aproape 149
aproapele *(s. art.)* 528
aprod 382, 384, 386
apuca 175
apucări *(ar.)* 175
apusean 297
aput 529
aputi 529
-ar 152, 174, 296

ar *fcond. prez. 3 sg., pl.)* 147
ari, *(3 sg.)* 509
ar-h (~ fi) 509
aracet 409
aramă 108, 487, 514
arame ***(pl.)*** 487
arană *(ar).* 284
arap *(ar.)* *356*
arapunedzu *(ar.)* *222*
arapune *(ar.)* 222
arat *(ar.)* *356,* 772
ară *(cond. prez., 3 sg.)* 147
arădățină *(ar.)* *373*
arămiu 154
arăta 536
arătarem *(1 pl.)* 144
arău *(ar.)* *373,* 480
arbore 129, 397
arbure 332, 531
Arbure 447
arburet *(ar.)* 153
arburi *(ar.)* 332
arc 491, 758
Arca 221
arde *(pl.)* 491
arcentu 409
arcu 758
arcurat *(ar.)* 152
arde *(inf.)* 173
arde' *(inf.)* 408
arde *(imperf.)* 461
afde 140, 480
ar*de-se 408
ar'deți 408
ardom 756
ardos *(megl.)* 154
are *(s.f.)* 490
are *(3 sg.)* 147
ar'ş *(istr.)* 361
areate *(ar.)* 364
arel *(istr.)* 361
aret 174
arete 98, 121, 390
argea 212, 244, 389, 581, 735, 739, 740 741
Argeş 210, 751
Argeşelul 153
Argh'iş 210
argilă' 389
argint 121
argintu-tăetorîu 530
argsent 455
Argyas 210
ari 457
ar* 509
ar‸ 509
arie *(megl.)* 297
arie *(megl.)* *297*
arici 340, 572
ari6i *(ar.; pl.)* 340
Aricioaia 154
aricu *(ar.; sg.)* 340, 343, 572
arină 121, 479, 683
aripioară 153
arîră 479, 531, 538, 682
Ariroasa 477
-ariu 487, 514
arîm *(ar.)* 362
arină *(ar.)* 347
aripă *(ar.)* 362
(a)rîu *(ar.)* 362, 480
arjintu **474,** 539
armăsar **449**
armă *(dr., ar.)* 129, 221
armăsar **79,** 389
armeanca **296**
armân *(ar.)* 332
Armeni **445**
armîname *(ar.)* 152
armîniu *(ar.)* 154
arneală *(ar.)* 296
arniu *(ar.)* 351, 357, 606
arniuri *(ar.; pl. neutru)* 351, 606
aros *(ar.)* 343
aroş *(ar.)* 344
arrata **449**
arrăta **480**
arrămănu *(ar.)* 332
arrătariei 491
arsă *(s.f.)* 528
arsăritură *(ar.)* 154
ar'sele **408**
ar'seră **408**
ar*seşi-nă 408
arsine *(ar.)* 343
arsune *(ar.)* 343
ars *(perf).* 353
Arşița **391**
arugă *(ar.)* 357
am^c **452**
arunca **175,** 548
arungafc *(ar.)* *295*
arumin *(ar.)* 357
(a)rup *(ar.)* 173, 357
arupunedzu *(ar.)* 222
(ar)rupuri *(ar.)* 173
arusal'e *(ar.)* 558
aruşinî *(ar.)* 344
arvună 389
ar^zăndu 407
asaşi *(adv).* 528
asămăna 446
asămănătură 446
asămăra 446
ascaldu *(ar.)* 182
ascapir *(ar.)* *253*
asculta **109,** 170, 562, 571 748
asculfctaiu 407
ascuKtară 407
ascultare *(ind. prez., 3 pl)* 144
ascultare **(să (nu) ~)** *506*
ascultare **(se ~)** 506
ascultaret *(cond. prez., 2 pl.)* 144
ascultări *(ind. prez., 2 sg.)* 144
ascultat-ai 523
ascultămăntu *(subst.)* 528
ascultător 154
ascumtu *(ar.)* 145
ascuns 124, 145, 406
ascunse *(perf. **ind.)*** 143
ascunsu *(subst.)* 528
ascunş(u) *(perf.)* *353*
ascus 725
ascutați 479
ascutătorîul 479
ascuțiş 298
ascuțitor 154
asemăra (a se /^) 524
asemărareți (nu vă **~)** ***(imper.)*** 507
asemenea 149
asemenele 149
asemine 446
asenului 454
asexa *(istr.)* 361
aserâ 445
asfingu *(ar.)* *357*
asin *(s.m.)* 531
asî *(ar.)* *362*
aslam 284
aslairn, *(s.n.)* *532*
aslamu 667
aspargu *(ar.)* 373
aspidă *(s.f.)* 532
asprime 153
asta 138
astă 138
astîmpăra 175
astară *(adv.)* 483, 511
astă seară 483, 511
aste 138
astimşu *(ar.)* 353
astingu *(ar.)* *353*
astîmpăra (a (se) ^) 175, 389
astriira *(inf.)* *529*
astriirat *(adj.)* *529*
astruca 175
astucămînt 175
asuda 176
asudări *(ar.)* 176
asupra 150
asupra *(adv.)* 149
asupra *(subst.)* 528
asuprăluare 530
•asupreală 749
asurzesc 141
-aş *(dr., ar., megl.)* *296,* 383
*aş 147
aş *(cond. pr. 1 sg.)* 147
aşa 149, 511, 520
aşa (tot /-w) 233
aşa... în ce kip 520
aşchie 122, 345
aşeşi *(adv.)* 511
aşeza 335
aşezatu 472
aşezămînt 154
aşi 511
aşiasi *(adv).* 511
aşijdere 291
aşijderea 240
aşijderia 511
aşişk 511
aşişi 511
aşî 362
aştepta-vrem-h 506
aşterne 346
aştirnari *(ar.)* 346
aştirnimintu *(ar.)* 154
aşu (~ da) 507
-at 152
atare 139, 148, 149, 500
-atee 152
ateia 221, 223
atelier 598
-atic 152
atinge (a (se) ~) 502
atîntu *(ar.)* 138, 332
atît 138, 139, 149, 332, 627
atsă 349
atsela *(ar.)* 373
atseluea *(ar.)* 373
atsia *(ar.)* 331
atumțea *(ar.)* *657*
atumținea *(ar.)* 373
atunce... căndu 517
atunci 149
atuncine 373
ați 146, 147
ația *(ar.)* *373*
ațigani *(pl.)* 484
ațipi 176, 198, 397
ațîț 450
au *(ind. prez., 3 sg.)* *505*
au *(dr., megl., ind. prez., 3 pl.)* 142, 146, 459
au *(conj.)* 151
aya *(ar.)* 149, 176
auace *(adv.)* 149, 176
(a)uă *(dr., ar.)* 372, 531
au ce 520
aud *(dr., ar.; 1 sg.)* *19,* 141, 324, 325, 503
au doară 520
audu *(3 sg.)* *503*
audziia (el ~) 504
audzi-me *(imper.)* 507
audzit 471
audzî-voi 325
au(d)zu 325, 503, 505
au(d)zu (se ~) 325
aue (ua *r<J)* 462
auma (a se ~) *392*
auo 489
aur 109, 458, 564, 571
aur(k) 458
a'ură *(megl.)* *351*
aurăscu *(ar.)* *165*
auş *(ar.)* 152
auşame *(ar.)* 152
automobil 598
auz ***(1** sg.)* 142, 324, 325
auzea 143
auzi ***(2** sg.)* 141, 325
auzire 144, 506
auzit 471
auzii (să ~) *325*
av (~ ieşit) 466
avăm 446, 509
avdu *(ar.)* 141, 325, 363
âvdu *(istr.)* 141
ave 461, 647
ave* 504
avă (veți ~) 461

avea (a) 144, 146, 505, 5(ta/ 5j0f 508, 509, 531
avea ^m^>. wrf, 3 ^47 ^
aveai 147
aveam 143, 147
aveați 147
aveau 143, 147
avem (dr., ar.) 147
avem (să /^/) 147
avereți (nu ~) (imper.) 507"
aveți 147, 509
aveți (să~) (dr., ar.) 147
avS-vrem 506
avinatic (ar.) 152
avinător (ar.) 154
avră (ar.) 357
avudzit (am ~) 463
avui (dr., ar.) 147, 148
avure (se ~) 506
avuseşă (ar.) 353
avut (dr., ar.) 147, 148
avut (adj.) 146
avut (am ~) 459
avut (n-au ~) 642
avută (ar.; par.) 147
avuție 153, 667
avuzi 463
Axente 300
ayizmari (ar.) 356
ayuseală (ar.) 296
Azariiei (genit.-dat.) 487
azi 149

-ăi 299
ăl(a) 94, 499, 565
ălalalt 138
-ălui 383
ămflâ («/r.J 107
ăn megl.) 362
ăn- (megl.) 150
-ăreț 152
ărimâ 474
ăst(a) 94, 138, 373, 499, 565
ăstalalt 138
ăsti 499
-ătate 152, 528
-ău 383
-ăuş 383

ba (dr., ar., megl.) 291, 511
Baba 300, 301
babă (dr., ar.) 284, 285, 287, 390
Babei (zilele ~) 256
Babele 256
baci 241, 243, 244, 254, 390, 397, 581, 739
Badea 221
badic 667
băgat 449
Bahlui 221
Bahna 301, 750
Baia 301
Baicu 300
baier 390
Bajkul 416
bal 566
Bălan* 417
balaur 240, 245, 397, 581
Balaura (ar.) 245
bare (ar.) 255
bale-397
Balea 306'
balegă 241, 245, 581, 739
baligă (ar., megl.) 245, 254, 390
balmoş 390
Balotă 300
baltă (dr., ar., megl.) 245, 313, 314, 374, 390, 581, 592, 593, 739, 747, 751, 773
balte 759
baiu (ar.) 221, 255
ban 384, 386, 397
bane (voc.) 488
bărbat 449
barbă (dr., ar.) 154, 397
Barbosb 417
Bărbosul 417
Barbul 416, 748
bardă 221, 223, 314, 382
bardoc 396
bardză (megl.) 245
bardzu, bardză (ar.; adj.) 245
barz 254, 397
barză 53, 242, 244, 245, 24(5, 390, 581, 739
barză 'capră' 392
bască (dr., ar., niegl.) 243, 245, 254, 581, 739
basm 288
başca 390
Basoteni 414
bat 566, 627
bată 111, 627
batjocură 407
bate-goc (a-şi ~) 524
bats (megl.) 244
bătut 449
Ubatu 407
băga 53, 221
băgat-ai 523
BăhnSni 414
băi (pl.) 566
băia (a) 176
băiat 53, 176, 548
băiescu 756
băiete 279
băiețel 153
Băioasa 154
băjenar 285
băjenărie 285
băjeni 285
bălan 221
Bălanul 209
Bălănescu 209
Bălănesti 209, 301
bălău'ră (megl.) 245
Bălgrad 301
bălos (dr., megl.) 154
Bălțat 749
bălti 374
bănat 382, 534, 758
bănişti (megl.) 298
bănui (a) 267, 274, 384, 386, 534, 336, 584
barat 535
bărbat (dr., ar., megl.) 181, 297/ 397, 449, 723
Bărbat 749
•bărbată 723
bârbatlu (ar.) 352
bărbatu (lu ~) (megl.; gen. art.) 134
bărbatul 407
bărbați (pl.) 488, 496
băr'bați 408
bărbătame (ar.) 152
bărbătesc 209, 210, 567, 735, 741,
bărbătescu (ar.) 209
bărbăteste 210
bărbăție (ar.) 297
bărbătuş 299
bărbățime 153
bărbi 682
bărbos (megl.) 154
Bărboşi 181
bărbul'u (ar.) 154
bărinte 409
bărnu (ar.) 246, 313
Bărsomene 414
băsău 535, 667
băsereca (di^m 477
băsărecă 450
băşică 111, 390, 396
băsină 332
bătrâneloro 459, 475, 648
bătrânețele 475
bătrîn 111
bătrînatec 152
bătrîni (a) 361, 451, 726
bătut (au ~) (3 sg.) 505
bătută (ar.) 374
băt 221
băui 143
băut 156
bâr-hbatulu 459
Byrlic 405
BirlicA 417
bea (a) 110, 305, 682
beară 221
beată 94, 95, 566, 571, 616, 62% 02%, 6?7>, 628, 629, 631
becisnic 290
bejenie 285, 287
Bela 301
Băla 419
Belcesculk 415.
belciug 288
Belciug 301
beli (a) 290
belşug 384, 386
bendu 455
Berundă 405
berbec 111, 170, 563
berbece 343
berbece 445
BerbecS 413
b^r'beci 408
berbecii 445
berbeniță 384, 386
berc 535
bere (adj.) 4^5
bere (subst.) 528
Berea 221, 223
Bersoyia 244, 300
fef^tă^35
Berzovia 206
besădui (a) 532
beseadă 532
beserecă 444, 445
beserecă 450
besereciei 489
beşică 174
beşicea 174
bestea 174
bete (adj., pl. f.) 94, 566, 616, 620, 62 627
beteg 535
beteşigu 529
beteşîgu 529
beteşug 383
beteşugu 529
bețivan 295
*beu 511
beucă 221
bezaconi (a) 532
bezaconic 532
bezaconie 532, 536
bezdnă 411, 536
beznă 288, 309, 411, 536, 635
biată 94, 95, 469, 470, 566, 571, 620, 62 628
bice 349
bici 288
biet 469, 470
bi^re 406, 725
Bila 301
bilet 598
Bindea 221
bine 92, lip, 149, 228, 328, 336, 349, 36 368, 406, 456, 571, 661, 725
bine 92
binoclu 598
binre 349
bintătui (a) 535
bir 382, 384
birăi (a) 470
birău 384, 386, 535
birbeați (megl.) 343
birbeculu (ar.) 135, 352
bircă 397
bire-grăi (a) 530
birni (a) 535
birnic 299
birou 93, 285, 570
birui 536
biruință 153
biserică 286
Bisoca 330, 635
Bistreț 301, 307
Bistrețu 416
Bistrița 200, 301, 307, 546, 7,50
Bistriței 489
bitărneață (megl.) 153
Bitulean' (ar.) 297
Bivol 301

bivol 289, 750, 772
bîlc 242, 245, 575, 581, 739
bîlcă 221
bilei 384
bîntui 267, 274, 382, *383/ 384, 584* 751
bîr *(interj.)* 243, 246, 390, 397, 581 *139*
bîrbută ***(ar.)*** *351*
bîrlog 288, 316
bîrn ***(ar.)*** 246
bîr să 392
bîrță 392
Bîrza 301, 750
Bîrzava 300
bîşari *(ar.) 351*
bîtă 387
bîtca 221
bîzîi 396
blagodari (a) 532
blagoslovenie 286, 297
blagoslovi 290, 291
blagoslovire 285
blajin 290
blană 288
biata 416
blaznă 284, 532
blăm 451, 508
blamați 508
blămu 361
blăndzie 528
blastema 131, 450
blăstemaților 488
blăstemătoriu 529
blăți 508
blăzni (a) 532
blâmu 510, 451
blecat 409
blem 146
blestema 131
bieți 146
blid *(dr. ar.) 284, 288, 334,* 594
blîncu *(ar.)* 311
blînd 345, 389
blîndă *(subst.) 389,* 396, 397
blîndur *(ar.)* 176, 357
boace *(dial.)* I11
boală 288
boambă 635
boare 221, 223
bob *(dr., ar.)* 284, 289, 309
bobi 613
bobotează 347
bobou 384
bocanc 758
bocancile 758
Bodea 221, 223
Boga 477
bogat 290, 306, 449
bogatației 491
bogațeste 449
bogații 488
bogătate 528
bogătătate 528
Bogdan 300
Bogdăneşti 301
boiari 465
bo‸ri 465
boier 267, 285, 287, 465
boiereasă 153
boli (a) 288
Bolintîneanu 297
bolind 751
bolnăvicios 153
bolnăvior 153
bolovan 288, 310, 536
bolta 288, 635
bolund 751
Bona 386
bona 448
bonă (~ voe) 448
boni 460
booîarii 408
Boorenul 420
bordei 390, 397
borii 475
borta 284
boşorog 299
Boşoteni 414
botă 331, 632
botegure 531
botez 286
boteza (a) 123, 171, 563
botezăm 142
bou 94, 390, 528, 566
bouar 389
Boul 370
boulet 528
bour '105, 395, 420, 708
bracă 115
brad *(dr., ar.* *megl.) 244,* **246, 249 389 390, 415, '581, 739**
Bradațeni 417
Bradek 416
Bradul 391
bradul 649
bradul mueriei 416
Bran 300
Branzova 387
Brat 301
Bratia 301
bratsu 349
Bratul 416, 748
Bratulk 416
Bratul* 416
Bratulu (Iui ~) 416
brat *(dr., ar.)* 115, 340, 344, 351, 572 606
brață 115
brațe *(dr., ar.)* 351, 606
•braz 246
brazdă *(dr., ar.)* 284, 285, 288
brazdei 489, 514
Brădățel 749
Brădăteni 415
brădet *(megl.)* 153
Brădetul 153
brădui 154
Brăduleț 391
Brăescul 389
brânza *(megl.)* *253*
Brăzoaia 154
Brâdâțeni 414
br-kbăteseo 459
Breaz 301
Breaza 301
brec *(istr.)* 221
brîn *(ar.) 246, 336*
brîncă 397
brînci (a) 361
brînduşă 390, 397, 554
brîndză *(ar.) 253*
Brîndză 253
Brîndză veche 253
brînzăr 152
brînză 244, 246, 253, 254, 255, 391, 397, 559
*brîr 266
brîu 240, 246, 252, 313, 336, 581, 739
*brîur 246
broască 105, 292, 737
broatec 212, 213, 214, 395
broatic *(ar., megl.)* 214
bron *(megl.)* 246
bronza *(megl.) 253*
brotac 214
brumă (îm ^) 477
brustur(e.) 221, 222, 255
buăr 395
bubău 384, 386
buboi 154
bubou 384
buc 242, 246, 581, 739
"bucată 390, 749
bucate 490
bucă *(dr., ar., megl.)* 181, 246
bucălaie 397
bucătar 152
bucăți 490, 514
buche 290
bucknis 395
budin 758
budinre 758
Buciumăm 414, 426
bucşă 554
Bucumeni 414
Bucumenii 414
Bucur 209, 397, 425
bucur *(megl.)* 246
bucura (a se ^) 246, 524, 581
bucură 480
bucure 480
Bucureşti 209
bucurie 246, 581, 739
bucuriei 490
bucuriiei 490
bucuril'a *(megl.) 246*
budăies *(megl.) 354*
budăindăra *(megl.) 354*
Budeni 415
Budul 415
buduşlău 535
Budza Gruiului 247
Budzat 247
budza *(dr., ar.)* 246, 420
Budzea 247
Budzeşti 246, 247, 420
buged 176
buiac 295
buiestraş 176
buiestru 176, 254, 548
buiestrul 176
buink 468
buine 468
Buine 386
bu^ră 475
bu^\răfacere 530
bu^rătate 475
bu^ru 406, 725
buleandră 635
bulearcă 635
bulevard 598
bulgăroaică 154
bulz 221
bumb 221, 222, 383
bun 294, 571, 628
bun *(ar.; pl.) 613*
Buna 386
bună 389, 475, 628
bunătate 106, 537
bunceag 212
bune *(f.pl.) 628*
bunget 244, 246, 581, 739
Bungetul 153
buni 475, 613, 628
bunic 153, 297
bunică 389
bunrati 756
bunră' 406, 411, 725
bunrătate 475
bu(n)rătației 491
bunu (au fost ~) 459
bunut 154
buorf-h) 415, 416, 426
Buoren<i> 420
^uor*lul 420
burană 598
bură 288, 536, 725
burătate 475
burduf 221, 223
bureate *(ar.) 364*
bureati *(ar.) 344*
burete 344
buri 475
burlac 295
buro(u) 93, 285, 570
burtă 221, 223
buru 475
bur(u)iană 598
busuioc 212
butuc 221, 389
Butul 415
butură 221, 223
Butuz 415
buțeauă *(megl.) 153*
Bu'yul 415
buzat 152
buzată 152
buză ***(dr.,*** *megl.)* 240, 241, 244,246 739 '
Buzăielul 153
Buzău 211, 735, 741, 751
Buzeu 211
ca[1] *(conj.)* 151, 513, 517, **519, 531**
ca[2] *(conj.)* 151

ca... aşa 520
cad *(1 sg., 3 pl.)* .*325, 503*
cadă 630
cade (se ~) 282
cadilă 532
cad(u) ***142,*** 503
ca(d)zu 503
caSe *(ar.)* 150
caftu *(ar.)* 363
cai 571
caii *(ar.) 364*
caile 757
cal 110, 112, 118
calabalîc 570
calări 449
cald 170, 562
cale 118, 182, 292
calea-valea 292
cal'i *(ar.) 364*
calic 290
calicenie 297
camătă 389, 535, 667
cană 630
candelă 750, 772
cantair 468
cantayr 468
canură 397
cap 728
capă 630
capre 131
captir *(istr.)* 589
captu 363
capul *(ar.) 352*
capuri *(pl.)* 78, 564,,
car 349, 572, 628
Carar&ne 414
carate 93
cară 630
cară 718
care *(pron. ret.)* 94, 116, 138, 139, 161 344, 499, 501, 566
carS 499
cărei *(pron. rel., m. pl.)* 499
carele *(pron. rel.,}. pl.)* 499, 501
careva 139, 233, 567, 580
cari *(pron. ret., m. pl.)* 480, 500, 501, 514
cari *(ar.) 344*
carile 500
carii *(pron. rel., m. pl.)* 500
carne 374
Carpaţi 206, 735, 741
carpen 389
carte *(dr., ar.) 314*
cartă 445
cartea 94, 566, 615, 719
cârti *(dr., ar.)* 370, 458
cărţi *(pi.) 314*
carţiei 491
caş' ***(ar.)*** {370 ,
casa 93, 348, 565, 570
casă *(dr. ar.)* 78, 93, 119, 184, 348, 349, 362, 374, 564, 565, 570, 630 ', '
(ca) să 239, 567, 580
*casăei 131, 489
ca să^şe) 5f8
casal'ei *(ar.)* 131
case *(genit.-dat.)* 130, 131, 133, 567, 630
case(e)i 131
casei 131, 489
casie 532
casieriţă 298
casirei *(ar.)* 131
casîncă 307, 570
cast 630
castaniu 154
caş *(dr., ar.) 344,* 397, 573
ca şi 520
cat' *(megl.)* 249
catastih 471
caterincă 307
cagismă 532
caţă 254
caut *(dr., ar.) 363*
caz *(1 sg.)* 142
cazanie 290
cazi 325
cazină 289
căzu *(1 sg.)* 449, 539
căzură 449
că *(dr., ar.)* 128, 151, 166, 226, 238 239 332, 370, 513, 518, 519, 567
-că *(dr., ar., megl.) 296, 150*
căcărează 240
căce (că) 513, 519, 520
căci (că) 518
căciulan 295
Căciulata 152
căciulă 247, 254, 394, 581, 739
căcot *(ar.) 306*
căculă *(ar.) 241*
căcuuă *(ar.) 241*
cade *(imperf., 3 pl.) 504*
cădea (a) 141
cădu 452
câdzută ***(&.)*** 372, 374
căi (a se) 282, 290, 294, 297
căială 297
căina 221, 222, 223
căine 363, 467
câinelui 467
câinesc 528
câinilor 467
căinli *(ar.) 364*
că^du 406, 725
că^rilor 757
călare 555
călariu 118, 487, 531
călăraş 390
călăreţ 555
călător 397
călătoriu (u~) 452
călăuz 535
călbează 240, 247, 581, 582, 739
călca 115
călcăniiu 478
călcătorîu 487
călcătură 529
călcîi 337, 349
călcînu 337
călkcâ 407
căldare 555
căldărar 78, 564
Călmăţui 221
călofiu 118
căiţa 115
călugăr 417
Călugăreni 414. 415
Călui 221
căluş 390
căluţ 154
cămaşă 226, 332, 344, 370, 490, *553, 555,* 570, 573, 579
cămaşe 449, 490, 553
cămări 490
cămeşă 553
cămeşe 445, 490
cămeşe 449, 553
cămilei 489
*cămp 361
cămpi 491
Cămpolungo 448, 459, 648
cămpu *(ar.)* 361
căndirar *(megl.)* 152
când−u 409, 458, 459, 517
cându ... atunce 517
cănd-k 409
*căne 228, 361, 467
căne 363
cănescu 528
căn^taţi 407
căn^tecuH 407
cănvtecuk 408
căntaire 363, 467
cănta-vrem 506
căntător *(megl.)* 154
căntătură *(megl.)* 154
*căntec 624
căntecu 494
cănunt 336, 349
cănuşă *(megl.) 343*
căpărit 457
căpăstru 78, 389, 555, 564
căpăta (a) 299, 555
căpătui 299
Căpăţăroasi 477
căpăţînă 763
căpitan 369
căpiţă *(ar.)* 306
căpiţînă *(ar.)* 763
caprină 356
căpuşă *(dr., megl.)* 240, 241, 243, 247, 254, 390, 581, 739
căra 395
cârâire 363, 467, 539
cărare 183, 397, 555, 572
cărară (^ dereptă) 755
cărate 93
Cărărăni 414
cărăuş 383, 390
cărbune 397
Cărbureşti 477
cărcun *(megl.) 555*
cărindar 558
•cărindă 558
cărlibană *(ar.) 295*
cărnuri 274
cărre 755, 756
cărr'ţe (pre ^) 754
cărtulariu 478, 536
cărţi 374
cărţi *(ar.; pl.) 314*
căruiaşi 528
cărunt 349
căruţă 389, 394
căsâtoriu 531
căsca (a) 212
căscăun(d) 176
căsi *(ar.; pl.) 314*
Căsoasa 154
căsuţă 154
căşar *(ar.)* 152
căşărie 748
căşirişte *(ar.)* 298
căşleadze *(ar.)* 155
căsleagă *(ar.)* 155
căt 517
căta 249
cătare (an ~) *249*
căte 511
cătelin 118, 511
căteli^ru 511
cătiliru 511
cătinel 118
cătră *(dr., ar.)* 150, 226, 332, 37[…] 512, 579
cătr-ănsu 499
cătsuuă *(megl.) 241*
cătun" *(dr., megl.) 241,* 297, 397, 5[…]
cătună *(ar.) 241*
cătunean *(megl.)* 297
cătunişti *(megl.)* 298
cătuşă 292, 389, 397
căţea 118, 556
căţin *(ar.) 362*
căţut *(ar.) Ill,* 298
căţutid *(ar.)* 298
căuta (a) 181, 280, 683
căvainic *(megl.)* 299
căzni (a) 289
căzui 143
Câba 417
Călugărul 416
cârmită 528
câţi 458
ce *(dr., ar.)* 116, 128, 136, 138, 1[…] 161, 343, 501, 513
ce *(conj.)* 517, 531
dea *(dr., ar.) 343, 495*
ceafă 243, 247, 581, 737, 739
ceapă 343
ceara *(ar.) 343*
ceară 330, 340, 349, 632, *633, 111,*
cearcăn 103
•cearcen 103
•cearceni 103
ceas 288
ceaslov 290
ceasure 491
ceată 289, 304, 330, 632, 634, 7[…]
ceaţă 78
Cega 635
cegă 636
cei 495, 497
ceia 495

caia 495
ceindu 503
ceiu *(ind. prez., 1 sg.)* 503
ceje 115
ce^bra 725
ce^re 475
cel(a) 234, 235, 495, 457, 516
cela' 408
celălalt 138
celăuşag 535
cele 495
cele 495
celei 495
celi 444
celor 495
Mora 495
celor 480
celu 459
celua 407
celui 495,
celui (a) 535, 667
celuia 495
celuitoriu 529
cene 453, 706
cenă 445
ceni 454, 458
ce<n>sti (va ~) *455*
ăenstita 455
cenuşar 749
Cenune 421, 427
cepe (a) 451
cept 621
ceput 361
ceputul (din ~) 451
cer *(s.n.)* 115, 328, 340, 349, 573
cer *(pers. T sg. ind. prez.)* 116
cerăndu 503
Cerbana 391
cerboaică 154
cercel 767
cerceta (a) 176, 502
cercetariei 491
ăărcete (se ~), 502
cerceţi *(ind. prez. 2 sg.)* 502
(Sere (a) 444, 484, 504 754
ceră (a) 504
cere 536
cerere 444
Cerethensi 414
cergă 288, 636
ceri 370, 457
ceriu *(ind. prez., 1 sg.)* 503
Ceriure *(s.n., pl.)* 128, 491
cerîuri *(s.n., pl)* 491
Cern 301
Cerna 255, 331, 635, 768
Cernaia 301
cerneală 290
cerşiîu *(pf. s., 1 sg.)* 504
cerşiră *(pf. .., 3 pl.)* 5.4
cerşit (au ~) *(3 sg.)* 504
cerşitu *(pf. s., 2 pl.)* 504
cerşiut (au ~) 504
cerşu *(pf. s., 3 sg.)* 504
ceri.su 407
cerşui 504
certa (a (se)) 256, 282
cerui 504
ceruiu 504
cerul 624
cerul gurii 79
cerurâ *(pf. s.)* 504
cerusetk *(m.m.c.p., 2 pl.)* 506
Cesna 331, 635
cestălalt 138
cesto 448
*ceşit 504
Cetât 391
cetate 104, 374
cetăţi 324, 374
cetăţi 324, 374
cetăţuie 154
ceteraş 383
ceteri'(pL) 490
ăetere *(pl.)* 490
ceterî *(pl.)* 490
ceti 447
ceva 139, 233
Chapa 386
cheag 390, 391
chef 94, 566
cheie 78, 110, 345, 564
cheiţă 298
chelbas 174
chelbe' 174
chelcug 384, 386
cheltui (a) 267, 383, 384, 386
cheltuială 296
chem 611
chema (a) 485
chescu 469
chezaş 384, 386
chiamă 345
chiar 94, 149, 173, 389, 566, 628
chibzui (a (se)) 384, 386
chiciorăle 469
chilie 290
chimin 213
chin 94, 382, 384, 386, 566
chingă 115
chinui (a) 502
chior 94, 566, 628
chip 289, 384, 386, 646, 651, 655, -683
chipeş 383
chiscu 469
chiu 628
chiul 94, 566
chivot 290
Chonka 386
chuma 386
ci 151
-ci 296
CA-ţi 637
CAU 637
cice *(vb.)* 473
cice *(adv.)* 510
cicA *(adv.)* 510
cic(i)or *(dr., ar.)* 182, 340, 343/ 572, 618
cir^rescu(-şi) 500, 538
ciloari *(ar.)* 357
cimbru 309
cin 309
cină 340
cină *(ar.)* 343
cinei 135, 343
cincizăci 472
cindură 354
cine 116, 136, 138, 139, 453, 475, 500, 501, 706
cinescu 500
cineşcu 500
cineşcui 500
cineşi 500
cineva 139, 233
cinge 115
cini 454
cinste 312
cinsti (a) 455
cinstit 455
*cintu 280
cinuşă *(ar., megl.)* 343
cinteză 240
cioară 243, 247, 581, 737, 739
cioarăle 490
ciobăneşte 239, 567, 581
cioc 240, 243, 247, 581, 739
ciocan 288, 389
ciocîrlie 390
ciolan 254
cior« *(ar.)* 343
ciorbă 636
ciorciol 767
-cios 153
cire 406, 475, 725
cireada 289
cireaşă 103, 343, 746
Cireşelul«i>T.) 416
ăireşu *(ar.)* 343
ăiri 474, 694
cirşescu *(ar.)* 343
cislă 306, 598
cist 446
cist (a) 290
ciucă 240, 243, 248, 739
ciudă 289, 306
ciudeca 756
ciuf 221, 243, 248, 581, 739
ciul 212, 246
ciumă 212, 213, 288, 397
ciump 242, 248, 581, 739
ciuncu 756
-6iune 153
ciunrele 756
ciupi (a) 243, 248, 581, 739
ciur 345
ciurdă 298
ciurdină 298
ciut 244, 248, 391, 581, 583, 739
ciută 248, 582
ciutură 212, 391, 395, 397
cîd 453
cîine 363, 439, 467, 539
cîini 363 467
cîlcîn'u *(ar.)* 337, 349
cîloari *(ar.)* 357
cîmeasă *(ar.)* 332, 344, 573
cîmp 94, 126, 361, 491, 565, 570
Cîmpulung 200, 546
cîmpuri 134
cîn *(ar.)* 151
cînd 116, 149, 151, 572, 639
cîndic *(ar.)* 176, 765
cîndu *(dr., ar.)* 151, 642, 651, 719
cîndva 233
cîne *(dr., ar.)* 228, 361, 397, 455, 570
cinele *(dr., ar.)* 135, 352, 498
*cînelu 498
cînepă 103
cîni 132, 467
cînta (a) 140, 280, 370, 568, 584, 750
cînta (voi ~) 140
cînta *(dr., **ar.,** megl., **istr.; imperf.**)* 143
cînta *(imperf. 1 sg.)* 143, 146, 353
cînta (nu ^) *(imper.)* 508
cîntai *('imperf.)* 143
cîntai *(perf.)* 144, 145
cîntam *(dr., istr.; ind. **prez., 1 pl.**)* 353
cîntam *(imperf.)* 146
cîntare 280, 370, 568, 750
cîntare (nu *r-J) (imper.)* 508
cîntare *(ar.; cond.)* 144, 353
cîntareţi (nu ^) *(imperf.)* 508
cîntari *(ar.; cond.)* 144, 353
cîntari 468
cîntarim *(ar.)* 144, 353
cîntarim (s- *r-J)* 353
cîntarit *(ar.)* 144, 353
cîntase *(m.m.c.p., 1 sg.)* 145
cîntaseşi 145
cîntaşti 144
cîntaşi *(perf. ind.)* 143, 144
cîntaşi *(m.m.c.p., 2 sg.)* 145
cîntat *(perf. ind., 2 pl.)* 143, 144
cîntat (am ~) 723
cîntat-a 143
cîntat-au 143
cîntată (am fost ^) 723
cîntată *(dr., ar.)* 372, 374, 657
cîntaţi *(perf. ind.; 2 pl.)* 144
cîntaţi (nu ^) *(imper.)* 508
cîntau 143
cîntă *(ind. prez., 3 sg.)* 142, 353
cîntă *(perf. ind., 3 sg.)* 143, 144
cîntă *(imper.)* 508
cîntam *(ind. prez., 1 pl.)* 142
cîntam *(dr., ar.; perf. **ind., 1 pl.**)* 144, 353
cîntăreţ 152, 297
cîntător 154
cîntătoriul 487
cînte (să <-s) 144
cîntec 176, 624, 765
cîntic *(ar.)* 176, 765
cînţi 142
cînut *(ar.)* 336, 349
cîprină *(ar.)* 356
cîrcă 288
cîrcun *(ar.)* *555*
cîrduri-cîrduri 225

cîrleagă (ar.) 155, 257*
cîrlig 390
cîrmă 288, 528
cîrn 290, 397
Cîrn 301
cîrnat 3<9fc =.
cîrneleaga 155, 257
cîrneje^i 155;
cîroari (ar.) 357
cîrpă 94, 56Ş
Cîrstea 300
cîrstei 289
cîrtiţă 289
cîstw$v(of?) ^57
cîstînu (ar.) 357
xişam ta%JU 357
cîşlegi 79, 15$, 257, 286
cîştiga (aj; 346
cîştigarif^j 346
cît 94, 116, 138, 139, 150, 332, 524, 642
cîtă (vb.) 453
oiţe illŞ, â50
cîirr'(dr.) 332
cîţi 139
cîţiva 139, 233
cîţulă (ar,),, 247
Cjurju 421;; ;
clacă 389^.559;
cl'a(i)e (ar.-) 78, 345
Clăbucetul 153
clkca 407
clădi 290
clăndu (ar.) 311
clăti 290 ;
cleamă 345
cleaşte (ar.) 284, 288
clemă 345
cleşte 284, ,^88,' 305
cleveţă..]532 |.j
cleveti (a) 532
clevetnic 299, 532
clin 284
cl'in (ar.) 284
clipeală\ŞQ5.«
clipi (a) 299; : ,
clocot 288 ; \
ciont 94, 572
clonţar ,15,2 ;
clopot ?Ş4, 288
cloput (ar.) 284, 288, 306
clotă (ar.) .283
elfumi ^(a) 409
Cnidu 643
civnusul 457
coacă (ar.) 357
coacăză (dr., ar.) 239, 240, 248, 567 581 582, 739
coace (a) 141, 171, 509/563
coacin 397
coadabatură (ar.) 155
coadă (dr., ar.) 95, 109, 331, 390, 465, 566, 571, 632, 633, 717
coajă (dr., ar.) 283, 284
coaje 284
coală 331, 632, 717
coamă (dr., ar.) 763
coapere (ind. prez., 3 sg.) 466
coaperi (ind. prez., 2 sg.) 466,
coapsă 120, 121, 232, 567, 579
coapse (pf. s., 3 sg.) 509
coaps(râ) (pf. s., 3 sg.) 509
coarda 341
coasă (dr., ar.) 283, 284, 288, 306, 331, 632, 634, 717
coastă 389, 396
cob (ar.) 331, 632, 634
Cobăliei 425, 427
cobe 289, 331, 632, 633, 634, 717
Cobia 301
cobilă 274, 288
cobîlă 274
Cobîlea 426
Cobhjle 417
coborî (a) 290
coborîş 389
cobză 331
coc (vb.) 141
cocă (ar., megl.) 248
cocărlat 384, 386
cocean 284, 289, 309
cocîrţala 274
cocoană 331
cocoaşă 554
cocon 447
cocor 397
cocoş 173, 390
codalb 155
codană 295
codaş 296, 389
codă 465
Codmenu 419
codobatură 155
codrişor 389
codru (dr., ar.) 53, 103, 116,' 292, 536, 548, 737
cofă (dr., ar.) 283, 331, 632, 636
cofe (pl.) 632
coif 102, 105
coini (megl.) 364
cojoc 288
cokllă (ar.) 248
cok'ul (ar.) 248
colac 284, 288
colastră 391, 397
colibă 212, 288, 391
colinda (a) 772
colindă (s.f.) 274, 285, 286, 290, 312, 558, 750, 772
colinde (pl.) 312
colivă 290, 306, 598
colun 289
colunia 384, 386
corn 448
comarnic 391, 651
comarnicu 643
comanac 389
comandare 531
comis 286
comoară (dr., ar.) 289, 306
como(a)răle 490
comori 490, 514
comornic (s.n.) 535
conjurător 758
conrură 757
conteni (a) 447, 5Q2, 524
contic (megl.) 176, 765
conticlu (ar.) 176, 765
continritul 758
conob 532
copac 131, 248, 487, 739, 749
copaci (sg.) 131
copaci (pl.) 131
copaciu 248, 389, 487
copacu (istr.) 248
copaie 314
copă (ar.) 283
copcă 288
coperi (a) 347, 447
coperi (pf. s.) 523
coperimânte (pl.) 491
coperu (ind. prez., 3 sg.) 466
copie 92
copii 92
copii 92
copiii 571
copil (dr., ar.) 53, 92, 248, 582, 682, 739
copil 248
copil de suflet 79
copiii (pl.) 248
copleşi (a) 174
copoi 395
coprinde (a) 332
coptură 119
cor 628
cor (ar.) 343
corabie 212, 288, 315, 412, 447
corăbii (pl.) 374
corabnic (s.m.) 532
corastă 332
corastră 390
corăbii 412
Corăca 489
Corăcăi 489
Corăciei 489
corb 118, 389, 397, 572
Corbescu 209
corbi 628
corbici 298
Corboaia 154
corbu (ar.) 349, 658
Corbul 209
corcolină 767
corda 384, 386
cordelată 152
corindă (a) 558
corindă 558
corindători 558
cormană 274, 288
corn 153, 173, 397
corneei 296
Corneni 414
Corneşti 232
ebrnu (ar.) 298
cornută 390, 391
corp 572
corpu (ar.) 349, 658
corui 383, 384
cosă (ar.) 331
cositor 289
cosiţă 284, 288
cosor 288
costa (s.f.) 466
costa 419, 426
Costaik'e 468
costeliv 288
coş (dr., ar.) 284, 288
coşar 390
coşciug 288
coşniţă 288, 309
cosure 491
cot 102, 105, 572, 749
cotarlă 221
cotaţi (să <">) 463
cotei 221, 297
CottSstii 408
coteţ'288, 304, 309, 746
cotîngan 221
cotîrloi 221
Cotorca 306, 330
coţear 152, 290
covor(u) 458
Coza 301
Cozia 301
crac 288
cradun (istr.) 557
Crachin 386
Crachun 386
Cradiun 426
Crăciun**k** 417
crai 94, 315, 572
Crainiceşti 231
Craiova 301
craiu 494
Craiu 301, 750
Crasna 301
•craşten 555
c **rablă** 174
crăciun (dr., ar., megl.) 555, 556, 559
Crăciun 274, 386, 390, 557, 750, 772
crăciuni (pl.) 555
CrădiunK 417
Crădiunu 416
crăiasă 153
Crăieşti 301, 750
Crăngeni 444
crăngure (s.n., pl.) 491
crap 328, 553
crăpa 556
crăstoşi 384, 386
creangă 336
creastă 556
creaştiri (ar.) 347
crează (să ^) 472
creciun 556
•creciune 556
cred 101, 503
crede 445
credenca 455
credentze 453, 456
credenţa 454
credenţă 453, 454, 706
credintza 453
credinţa 454

credin'ța 408
credințah-h 409
credință 453, 706
credința 454
credzut 472
creel 345
cregile 453
creiel 345
creier 345
*crel 345
cremene 289, 331, 632, 634, 717
crepa 556
Crepăturenii 414
cresta (a) 556
•creşcui 555
•creşcun (ar.) 555
creşte (a) 347
creşte (ind. pre., 3- sg.) 147
creşti 147
creştin 80, 286, 346, 771
creştina (a se) 282
cretă 331
Creț 749
creț 221, 255, 396, 397
Crețulk 416
crez (ind. prez., 1 sg.) 142
crezui 143
crezul 624
crezut 472
cridință 446
crielat (megl.) 152
crier (ar.) 345
crin 624
cristei 315
cristelniță 290, 305
Criş 14 '
crištin (ar.) 346
Criva 301, 750
crivăț 288
Crivina, 301
crîcun (ar.) 555
crîng 223, 288
crîşmă 316
crgblă (megl.) 174
croi 284, 290
croitor 173
cruce 102, 106, 397
crucişălui (ar.) 343
crud 106
crudac 295
cruiri (ar.) 284
Cruşovul 301
cruța (a) 256, 536, 765
cruțare 758
cu 150, 235, 499, 500, 531, 628, 748
cuarț 571
cuc 397, 398, 572
cucan (ar.) 284
cucernic 299
cucoană 389
cucon 447
cucură 274
cucuruz 771
cucuşgnă (megl.) 154
cucutaş (megl.) 296
cucută 104, 170, 398, 562
cudalbă (ar.) 155
cudiță (ar., megl.) 298
cudubatură (ar.) 155
cufăres (megl.) 176
cufurescu (ar.) 176
cufuri (a) 176
cui (subst.) 128, 256
cui (pron.) 500
cuib (megl.) 364
cuie (pl.) 128
cuişi (genit.-dat.) 500, 528
cu^\rară-mă 755, 756
cujmă 247
culac (ar .) 284
culastră (ar.) 332
curb (megl.) 364
cul-hcă-SA 407
culesu 659
cul'ib (istr.) 364
culindă (ar.) 312
culme 749
cum 136, 151, 458, 517, 519, 520, 655
cum ... aşa 520
cumă (ar.) 343
cumănda (a) 531, 536
cumăndare 531
*cum ăsu 346
cumățol (megl.) 153
cumine-ca (a) 106, 286
cumîndare 688
cumnat 99, 121
cumnații 415
cumnate (voc.) 279
cumnicătură (ar.) 154
cumpănă 288, 306, 311, 594
cumpăr 99
cumpăra (a) 151
cumpărat(u) (amu^) 459
cumpărător (dr., megl.) 154
cumpli (a) 151, 531
cumplire 528
cumplit 536
cumkplit 407
cumplu 99
cum se 518, 519
cum(u) 458, 651
cumva 233
cun (ar.) 613
cună (ar.) 357
*cun ănsu 346
cunănsu 457
*cun ăsu 346
*cunăsu 136, 457
cu năsu (dr., ar.) 136, 346
cunâjysa 457
cundzurător 758
-cune 528
cungura (a) 451, 726
cunînsu 346, 360, 457, 499
cunoscut 447
cunoscutu-mă-i 523
cunraşi-1 756
cunrusulu 457
cunteni (a) 447
cunti^rimtul 758
cuntinit 758

cuntiri-te (imper.) 502, 507
cunună 332
cu nusa 346, 499
cunuscut 447
cu nusul 499
cunusul 346, 360
cu nuşii 346, 457, 499
cupaciu (ar.) 248
cupane (ar.) 314
cupats (megl.) 248
cupă 398
cupăcină (ar., megl.) 298
cuperi 447, 466
cupilaş (megl.) 296
cupirimint (megl.) 154
cupli (a) 452, 757
cuprens 454
cuprind 99
cuprinde (a) 332
cupşoară 393
cuptor 119, 232
cur (megl.) 343, 345
cura (a) 531
curabia 447
curastă 332
curastră (dr., ar.) 117, 332
curat 144
cură (să r^j) 144
curățenie 297, 314, 750
curcubeu 390
curda 535
cure (a) 531
curechi 109
cureire 363, 467, 539
curîndu 457
curm (subt.) 214
curm (megl.; vb.) 214
curma, (a) 214, 398
curmări (ar.) 214
curmea 274
curmei 214, 390
curmu (ar.) 214
curnic far.) 298
curnet (megl.) 153
curpan (ar.) 248
curpăn (dr., megl.) 248, 582
curpen 240, 242, 243, 248, 389, 582, 739
cursă 242, 248, 582, 739
cur'să 408
curt 398
curuin 384
curună (ar.) 332
curund(u) 457, 642
curusu 457
curusul 499
curkviA 407
cuscrime (ar.) 153
cuscru (dr., ar., megl., istr.) 763
cusiță (ar.) 284
custa (dr., ar.) 161
custarem (să ~) (cond. prez., 1 pl.) 506
custură 396, 398
cusurin (ar.) 357
cusurină (ar.) 357
cuşmă 247, 288
cutare 139
cute (s.f.) 250
cutez (dr., megl.) 153, 214
cuteza (a (se)) 153, 213, 214, 502
cuteza (istr.) 214
cutidzari (ar.) 214
cu toate acestea 239
cu toate că 239
cutreera 99
cutremur 99
cutropi 174, 222, 223
cuțit 177, 335
cuțitaş (ar., megl.) 296
cuțit (ar.) 177, 335
cuțgt (megl.) 177
cuțut (ar.) 177, 335
cuvente 453, 454, 706
cuviius 478
cuvi^nos 477
cuvinîos 477, 536, 539
cuvinos 477, 478
cuvint (istr.) 765
cuvinte 453, 456, 539, 661, 706
cuvios 478, 484
cuvînt 256, 765
cuvîntu 650, 708
cyne 456
cyne (ua <^>) 462
cza 446
czaste 446
czele 444, 446
czesstimu 455
czinsstym 455
czinste 455

da (adv.) 291
da (ar.; ind. pr., 3 sg.) 142
da (a~) 177, 282, 447, 531
dab (ar.) 283
Dabaceskî 417
daca 464
dacă 166, 305, 464, 484, 572, 718
dai 142, 146, 282
Daicu 300
daina 560, 561
DaiuK 416
dajdie 289
daltă 288, 306, 313, 314, 593, 594, 5
747, 751, 773
8ală (ar.) 255
Dan 300, 750
dandăr 255, 392
danie 289, 314
Danu (genit.) 416
dar (s.n.) 289, 291, 572
dare 94, 257, 566
darrii 480
darulu 461
daruri (pl.) 491, 514
dascăl 417
das (dr., ar.) 248, 254, 739
dat 94, 447, 505, 566
datî 372
datorie 153, 447
datoriu 447
datornic 299, 447

datu (am ~) 459, 505
datu 650, 708
datu 655
dau *(1 sg.)* 142
dau *(3 pl.)* 142
dă 142, 349
dădui 143
dănăoară 511
dă<n>so 459
dărăoară 511
dărăpăna 177, 572
dări *(ar.)* 257
dărîma 255
dăroiască (să ~) 448
dăroitu (am ~) 459
dărui 290, 299
dătoriu 447
Dâmbova 418
Dâmbrovnict, 418
Dcurjeiu 421
dâtătoriu 487
de *(prep.; dr., ar., megl.)* 150, 157, 164 279, 291, 293, 355, 376, 454, 455 491 492, 499, 508, 511, 512, 514, 521 524 530, 531, 661, 662, 706, 748
de *(conj.)* 166, 233, 493, 516, 517, 518 519, 520
de (să să r+J) 461
de (să-ş ~) 647
de abia* 390
deac' 464
deaca 464, 484, 718
deacă 305, 464
de aciâ 510
de aciîa 518
de + adevăr 530
de-a firea 347
de-ah'imura *(ar.)* 354
deal 288, 389, 430, 625, 637
dealâ 532
deavaloma 484
de-a numărarea 347
de-a-veru *(ar.)* 149
debeu 511
debiu 511, 535, 538
deca 464
deca 464, 517, 519
deca' 464
de + ca 464
decă 464
decâ 464
deci 517, 518
decice 510
deciia 518
decinde 149
decît 493, 520
ded-K 504
deda (a se) 177
dede 504, 523
dede 444, 446, 504
dederă 504
dederemu (se ^) 506
dederu (se ~) 506
dedese 506
dedeşi 504
dedet 504, 510
dedevăr 511
dedevăru 530
dedeveru 446, 637
dediu 143, 504
Dediu 300
dedu 504
defăima *(s.f.)* 177
defăima 177
degera 151
deget 116, 132, 344, 376
degete 132, 444, 484
degeţel 153
degitul 444
deaconul 409
de + în 406, 410, 4.11, 454, 662, 7p6
de + în -f- ainte 454
deînpreună 454
de + înşii 454
de + întîi 454
de + întru 406
de^\ 406, 451, 454, 754
de^(n) 454, 661
de^primâ 498
deîntru 406, 454, 661
de^ţăi 478
de^tre 661
dejetele 444, 474
dejghieura 177
dejghiora 177
dej mă 535
dekanos 384
dekanzi 384
del 404
delunga (a se) 531
dcluros 154
demăineaţă 618
demăineţâ 467
demă^reţa 451
demă^reţă 452
demâneţâ 451
deme^reţa 451, 475
demenraţa 451
demica 177
demineaţă 451
demineţă 451
demn 100
demurărse *756*
de'n 662
den 410, 411, 453, 454, 455, 456, 459 661 706
denainte 454, 456, 662
denpreună 454
densa 454
dentăniu 478
dentâi 454, 456, 662
de'ntei 455
dentr' 453
dentr-aceastâ 454
dentru 454
de obşte 291
deochi 256
decohia 256
de-odată 239
departe 149, 239, 567, 5 81
depăna 332
deplin 148
dă prima 498
deprinde 174
deptu 479
deregâtoriu 487
derep ce 518, 520
derept 426, 444, 481, 512
derept aceea 518
dereptate 480
dereptolo 459
dereptu 459, 479, 528
dereptu care 520
deretatS 481
deretu 481
deretiei 756
des 153, 620
des- 349, 529, 572
desătul *(subst.)* 528
desbăiera 177
desbăra (a se) 177
descălţa 151
descărca 151
deschide 624
descoapere 466
descoperi 151, 447
descumpărat 294
descumpârăcîune 528
descuperi 447
de se 518, 51?
deset 153
desface 294
desfira 294
desfundat 294
deslega 151
desmerdăciune 153
despărţi 349, 572
despărţit (au ^) 509
despr^ţiţi 407
despica 151, 177, 294
despre 150, 513
despuetore *(voc.)* 488
despuetoriu *(voc.)* 48,8-
despuitoriu 531
despune 174, 531
despunetorîu 487
desscomparas (noy ry) 448
destmş(u) 353
destoinic 290
destul 148, 293
destul *(subst.)* 528
destuK 538
desturna (a se) 529
de suptu 645
deşartă 463
deşertie 528
deşidera (a) 531
deşkide (ar ~) *(cond.)* 507
deşki(d)zu 503
deştind 142
destinde 347
deştindu 503
deşting 142, 503
deştinge (a (se)) 502, 503, 531
deştingu, 142, 503
destins 142, 503
destinse 143
detoriu 447
detru *(ar.)* 150
dez- 349, 572
dezbate 349, 572
dezdzice 529
dezlupi 532
dezmintă 79
di *(ar., megl., prep.)* 150, 355
di(-de) 458
diac 287
diavol 288
dica 464
dieu 724
dihanie 536
diîhor 289, 307
diîn 454
di^ 406, 725
di^răoară 511
di^su 499
dijmă 384, 386
dijules *(megl.)* 151
dila 446
dimica 177
dimîndari *(ar.)* *357*
dimpotrivă 291,
din 150, 410, 411, 453, 454, 455, 477, 5 512, 646, 651, 655, 661, 662, 706
din 459
dinainte 454, 51.1.
dincoace 94
dinde *(ar.)* 149
dindi *(megl.)* 149
dindine *(ar.)* 149
dinicari *(ar.)* 177
dinioară 149, 511
dinioarâ 511
dinsu 499
dintană *(ar.)* 295
dinte *(dr., ar.)* 104, 328
dintîi 454
dintre 150
dintru *(dr., ar., megl.)* . 150, 455, 512
dinţat 152
dintea *(megl.)* 149
dinu 459, 648
din-zur *(megl.)* 344
diocl'u *(ar.)* *256*
dipă *(ar.)* 150
dipărtez *(megl.)* 151
dipinari *(ar.)* 332
dipu *(ar.)* 150
Direptolu *(v)* 413
discîlţari *(ar.)* 151
discîrcari *(ar.)* *151*
discupiriri *(ar.)* 151
disfindziri *(ar.)* *357*
disicari *(v. ar.)* 177, 357
disligari *(ar.)* 151
dispic *(megl.)* 177
dispînticari *(ar.)* *151*
distorn *(megl.)* 151
distup *(megl.)* 151
diştităcuni *(megl.)* 153
distiptăcune *(ar.)* *153*
ditru *(ar.)* 150
ditru *(ar.)* 150
diuo 511

dizgrop *(megl.)* *151*
dizmălare *(ar.)* *357*
diznerdu *(ar.)* 369
Dîlboca 301, 306, 330, *635*
Dîlga 301
dîmb 274, 639, 750
D*bovița 724
Dîmbovița 301
dîndu 642
dîns 136
dînsul 572, 599
dîrz 290, 316
Djurja 421
do- *(dr., istr.)* 295
doa 462
doaâ 462
doagă 177, 389
doaî 462
doamne ***(voc.)*** 133, 488
doao 462
doară 520
doară (să mă ^) 662
doauă 135, 462
doavo 466
dobitoc 289, 309, 597, 688
dobânde 490
dobîndă 536
dobîndi 290, 688
Dobra 200, 300, 301, 546
Dobrea 300
Dobresti 301
Dobruî 748
doce 448
doctor 745
dodei 524, 532
doface *(dr., istr.)* 295
doftor 745
dogar 177
dohtor 745
doi 135
doii (ai ~) 498
doile (al ~) 352, 373, 498
doilg (al ~) 497
doilea (al ~) 352
doilu *(ar.)* 352
doină 548, 560, 561
doinita 560
doisprăvingiț *(ar.)* 279
doisprezece 279
Dgmboviță 747
domSvostră 483
domitale 483
domn 122, 170, 562
domne 488
domnedzeu 472
domnele 488
domnezeu 472
domni (a se) 502
dominiA 407
domnia ta 499
domnia voastră 499
domnie 483
domniei sale 483
domniei tale 483
domniei voastre 483
domnilor voastre 483
domnitale 483
domnu 645
domnul 461
domnului *(megl.; gen. art.)* 134
domnului (a *ar.)* 351
doo 462
dop 221, 222, 223, 548
dopleca *(dr., istr.)* 295
dor 349, 566
dorescu 141
dori 141
dorință 153
dorm 141, 175, 564
dormi 126
dormi 140, 141, 198, 281, 347, 398
dormii 144, 145
dormise 145
dormit 529
dornic 299
Dorogoi 471
dos 124, 389
dosadeei *(genit.-dat.)* 489
dosădi 532
dospi 289, 306
două 128, 135, 462
•doue 128, 135, 462
douăzeci 135, 279, 352, 568, 584, 750
dovedi 291
drac 256, 398, 536, 572, 594
dracul 759
drag 263, 290, 309, 547, 568, 572, 584, 585, 594, 751
dragi 263, 585, 752
Dragomir 300
dragostea 615
DragotescuK 415
Dragul 415
DraguH 416
Drajul-**K** 416
drame *(ar.)* *374*
drăcoi *(pl.)* 766
drăcuț *(megl.)* 154
drăni *(ar., pl.)* 374
dreaptă 463
drepnea 177
drept 119, 150, 232, 396, 447, 463, 479
dreptă 447
dreptu 447, 655
Drizupara 208
droaie 242, 249, 582, 739
drob 289
drojdie 288
dropie 309
druete 242, 249, 582, 739
drum *(dr., megl.)* 183, 214
drumeț 297
Dubrul 415
ducat 384, 386
duce 347
du£e (= ducea) 461
du£S 504
duf 315
dugar *(ar.)* 177
duh *(dr., ar.)* 284, 289, 315, 651, 728
duhovnic 290
duhu 643, 653
dulce 536
dulceață 153, 536
dulce-dăruire 530
dulce-iubire 530
duieeta 445
dulceții 489
Dulgopol 200, 546
dulțeame *(ar.)* 152
dultimi *(megl.)* *153*
Dumbrava 595
dumbravă 288, 311, 594, 595
Dumești 232
dumica 177
dumicat 390
dumile voastre 483
dumineca 158
duminica lăsatului de brînzâ, de carne 79
duminică *(dr., ar.)* 369, 572
dumireci 474
dumirişi 694
dumitali 458
Dumitreni 414
Dumnăzău 532
dumnăzâu 472
dumneata 94, 566
dum^nedzeu 407
dumnedzescu 459
dumnetali 458
dumnăvoastră 483
dumnezeu 132, 155, 286, 472
dumnidză *(ar.)* *155,* 351
dumnidzău 446
Dunăre 217
dungă 289, 311, 594, 599
dungii *(genit.-dat.)* *599*
după *(dr., ar.)* 150, 226, 332
dupleca (a) 451, 531, 726
dupu *(megl.)* 150
durmi 198
durniță *(ar.)* 374
dus *(se-u* **~)** *505*
dusu 659
du-te 164
dveră 290, 316
dvori 316
(d)vornic 411
Dvorniceni 232
dzacu 459
dzamă *(ar.)* *215,* 420
dzasile *(ar.)* 352, 373
dzațe *(ar.)* 335, 573
dzatsile *(ar.)* *393*
dzațiri *(ar.)* *335*
dzâcă 450
dzâcăndu 450
dzăce 553
dzăce 461
dzăduh 472
dzănucl'u *(megl.)* 344
Dzărnă 255, 767
dzăsa 450
dzăsere 450
dzău *(dr., ar.)* *335,* 488
dzeamă 420
dzeană *(ar.)* 314, 329, 344
dzee 488
dzem *(ar.)* 344
Dzemă 420
dzer *(ar.)* 344, 573
dzeu 724
dzeu ***(voc.)*** 488
dzeule ***(voc.*** *art.)* 488
dzi 472
dzia 462
dzice 450, 473, 539
dzici 450
dzicu *(dr., ar.)* 335, 450
dzilS 445
(d)zinucru *(ar.)* 336
dzis 472
dzisA 465
dzişu 653
dziva 462
dzî *(ar.)* 362
dzîc *(dr., ar.)* *362,* 450, *539*
dzîcu *(ar.)* 573
dzînă *(ar.)* *335*
dzîrnă 255, 767
dzîua 450
dzone *(ar.)* 344
dzone *(ar.)* 344
dzova 462
-{d)zu 503
dzua 450, 462
d^unatic *(ar.)* *152*
dzuoa 450, 462
dzuoei 489
dzuua 450
dzuva 462

e *(pers. 3 sg.)* 147, 483, 509
e *„şi" (conj.)* *(dr.,ar.)* 151, 165, 5 517, 531
ea *(dr., ar.)* 137, 328
eadă *(ar.)* 329
-eai *(ar.)* *297* • • • ;
-eală *(dr., ar.)* 296, 528
-eale 296, 348
eali *(ar.)* 348
-ean *(dr., ar., megl.)* *297,* 637
-eandru 398
eapă *(ar.)* *329*
earbă *(ar.)* 329
eas' *(ar.)* *370*
-easă 153
-eață 153
-eană 153 ,
-eei 489
eftenşug 482, 529
eftin 536
eftinătate 152
eftinşig 482, 529, 536
eftinşug 536
eftinu 643
ei *(a ~)* 137
ei *(articol fem. G.-D. sg.)* 134, 137, 2 425, 495
ei *(pron. pers. 3 pl.)* *136,* 162
-ei *(art. end. G.-D. fem.)* 297, 489, 4
eişiv 499

eişi 373, 528
el 136, 161, 277, 328, 531, 568, 584, 750
-el 153, 398
ele 137
eri *(ar.)* 328
-elie 296
-elnic 297, 305
eluşi 499
Enaik'e 468
enemă 452
enemiei 452
enemile 452
enemos 452
engarija 415
-eni 297, 414, 426
-enie 297, 314, 750
-enje *(ar.)* *297*
enkunacy 478
er-h 517
era *(imperf. pers. 3 sg.)* 354
era *(imperf., pes. 1 sg.)* *504, 509,* 514, 540
eram *(imperf. pers. 1 sg.)* *540*
eres 728
eresu 460, 643
ertăciune 475
-esc 141, 209, 210, 263, 502, 567, *58%* 735 741, 752
eseu *(dr., ar.; vb.)* *204,* 328, 373
-eseu *(dr., ar.)* *209, 528*
*est 138
este *(dr., ar.; pers. 3 sg. ind. prezent)* 147, 328, 364, 445, 464, 483, 509
este *(pr. dem.)* 138
este 499
esti 444
-eş 383
-este 210, 239, 259, 499, 509, 567, 581
-eşti 750
eşti *(ind. prez. pers. 2 sg.)* 147, 328, 509 514
eşti *(pr. dem.)* 138
-et 153
-et 153, 528
-eţ *(dr., ar., megl.)* *297,* 304, 528
eu *(dr., ar.)* 116, 136, 328, 455
evu 466
ex- 361
-ez 141, 153, 502, 514

fa *(interj.)* 483
fac *(ind. prez., 1 sg.)* *79,* 142, 144
face (a) 295, 509, 531
face (aşu)~ 507
facem *(ar.)* 343
facere 144
fachir *(megl.)* *296*
fachircă *(megl.)* *296*
faci 370
faci (= face) 457, 458
facîrile 446
facşe (să ^) 409
fag ('fagure') 111
fag. J29
fagur 111
fagure 111
faguri 111
falce 356, 384, 390
falosu 659
fanina 478
fapt *(subst.)* 119, 232
fapt *(part.)* *509*
fapt-h (au ~) 509
fapt-au *(3 sg.)* 505
fapte *(part. t.)* *509*
faptu (au ~) *(3 sg.)* *505*
faptul 758
faptuneu *(part. t.)* *509*
Fara 221
fară 221, 223, 255, 392
Farisei *(sg.)* *488*
Farisei *(pl.)* 651
Fariseiu 651
farmăc 177
farmec 177, 212
fa-sa 483
faşă *(dr., ar.)* 347, 389
Fata 364, 387, 419
fată 96, 303, 483
faţă *(dr., ar.)* 115, 131, 293, 374, 389 490
faţeei 490
fa'uă *(ar.)* 357
faur *(dr., ar.)* 111, 345, 363, 417
favru *(ar.)* 345, 363
fă *(interj.)* 483
fă *(imper.)* *142, 146*
făcător 154, 514
făcătoriul 487
făcătoru 487
făcâtoriu 487
face *(impef.)* 504
făclie 345
făcu *(pf. s., 3 sg.)* 504, 514
făcui *(pf. s., 1 sg.)* 144
făcuşi *(pf. s.)* 144, 504, 514
făcut *(part. t.)* 509
făcut (ai ~) 505, 514
făcut ((s-) au ~) 509
făcutără 460, 640, 723
făcutu (ne-am ^/) 459
făgădaş 535
făgădui' (a (se)) 274, 384, 385, 502, 535, 536, 584
Făgetul 153
Făgeţelul 153
făină 714
fălcare *(ar.)* 356
fălos (= folos) 450
fămeaie 591
fămee 536
fămeie 103
fămăie 450, 536
*fămetos 103
făn(u) 456, 458
Fănăţeloru 415
fanină 478, 479, 714
făntănice *(ar.)* *298*
Făntăreanul 477
făptaş 296
făptură 119
făr' 370
făr(ă) *(megl.)* *150*
fără *(dr., ar.)* 150, 226, 332
fără-dumnezei (a) 530
fără-lege 530
fărecare 450
fărima 480
fărinat *(megl.)* *152*
fărină 714
fărîmă 242, 249, 589, 739
farmecă 131
fărnu *(ar.)* 313
fărri 756
fărtal 384
făt 332, 455, 570, 629
făţarnic 390
făţarnice *(voc.)* *488*
făţăra (a) 502
făţarnici *(voc, pl.)* 488
făţerie 449, 553
făţi *(ar., pl.)* 374
făurar 170, 562
Făureşti 417
Făuroane 427
Făuroane 154, 422
face 461
fântăre *(istr.)* 587
feată *(dr., ar., megl.)* 131, *364, 625*
featăl'ă *(megl. gen.-dat. art.)* 131
featăl'ei *(ar., megl.)* 131, 135, 355
featel'ei *(megl.)* *141*
fece *(pf. s.)* 504
feceră 758
feceră 504
feceri (se <—') *(cond. pr., 2 sg.)* *506*
fecerii fecerilor 758
feceru *(pf. s.)* 504
feceşi *(dr., ar.)* 144, 504
fecet *(pf. s.)* 504
fecioară 397
fecior 335, 393, 398, 447, 573
feci(u) *(dr., ar.; pf. s., 1 sg.)* 144, 340, 504
fecor 447
fecorii 754
feciorelnic 297
fecu *(dr., megl)* 343, 504
feciurei 447
fel 382
feleletu 535
felelui (a) 383, 535, 668, 683
feleluit 683
femeie 117, 173, 344, 450, 591
fepse *(pf. s.)* 510
fepse *(m.m.cp.)* 509
fer 468
ferecară 450
ferecare 450
Fereci 364
ferescă-se 538
ferestre 490
ferestri 490
ferestruică 296
Fereşti 469
feri '(a) 177, 548
ferica (a) 450, 502, 531, 532
fericat 152, 450
fericăciune 528
ferice *(adj).* *177*
fericesc 532
ferici (a) 532
ferikaczune 528
ferile 758
fermeca (a) 131
fertal 384
fertun 384, 386
fes, fes *(megl.)* 340, 343
feştilă 306
fete *(pl.)* *94, 566, '625*
fete. *(istr.)* 398
fetele 445
fetică 153
fetii 489, 514
Fetoeşti 232
feţeei'490
feţei 489
feţei 514
feţi *(s. m., pi.)* *332, 629*
fferu 756
fi (a) 79, 236, 282, 373, 468, 483, 504, 5 506, 507, 509, 514, 524, 531, 757
fi (va/Vor ~) 468, 469
fiară 490, 758
fiastru 468, 749
Fichur 370
ficior *(dr., ar.)* *393, 447*
ficiori 469
ficleane *(pl.)* *471*
ficor *(dr., ar., megl.)* *335,* 370, 447,
ficurac *(ar.)* *295*
ficureaţă *(ar.)* *153*
ficurel *(megl.)* *153*
Ficzur 387
fie *(voc.)* *757*
fie (să ~) 139, 148, 468, 469
fiecare 139
fiecine 139
fier 94, 104, 328, 367, 368, 468, 470, 566, 572, 617
Fiera 469 ,
Heră' 129
fierărie 78, 153, 564
fiere 118, 129, 158, 329
fieri *(pi.)* 490
fiesboarele 538
fieşkCui 538
fii'(să ~) 148, 468, 469
fiîe (să ~) *469*
fii fiilor 758
fiind 468
fiindiş 672
fiindu 459
fiindu-si. 672
fiiu 460, 488
Filip 469
Filipt 420
Filip-K 415
Fil<i> 420
Filipp 420
Fil<i> 420
Fillip 469
fim (să rJ) 148
filma 223
Filma 223

lin (s.m.) 420, 563,. 566, 590, 591, 749
finicsu (s.m.) 532
fio (voc.) 757
Firatei 489
Firăvici 469
•fire 147
fire (subst.) 237
fdre (vb. aux.) 354
firea (de-a ~) 237
firS-şi (cond.) 507
lireţi (nu ~) (imper.) 507
firiri (megl.) 177
fim 468
fital'u far.; 152
fiţeai (ar.) 297
fitică farj 153
fitoariă (megl.) 154
fiţ (să ~) 458
fiţi (să ~) 148, 468
fiu (subst.) 170, 390
fiu (să ~) 148
fiulare 181
fiuţ 154
fîn 456, 570
Fîntirele 422
fîntina 389, 398
fintîne 624
Fîntînele 422
Fîntirele 422
Fîntireli 422, 477
Fîntîr,le 422
fîră (ar.) 332
fîrnu (ar,) 336
flăcău 389
flămînd 177
Flămîndzilor 426
FlăniTxindzilor 418
flămînzi (a se) 502
flămund (megl.) 177
flecar 152
flitur (ar.) 178
fliturac (ar.) 295
floare 331, 345, 466, 632, 633, 657, 717
floarea 599
floari (ar.) 331, 632
Florar 174
flori (pi.) 657
florii (genit.-dat.) 599
Florii 174
flotă 331
flucat (ar.) 152
flueară (ar.) 249
flue'r (ar.) 249
fluier (s.n.) 241, 249, 389, 390, 391, 398
581, 582, 739
fluieraş 296
fluieră' (s.f.) 249, 582
fluierul piciorului 249
flutura (a) 178
fluturatec 152
fluture 390
foaie 117, 129, 174
foaie-în-fir 395
foaie 118, 181, 360, 536
foali (ar.) 360
foame 103
foamete 103
foarcăt 635
foarfece 331
foarfeci 173
foarfică (ar.) 331
foarfice 158
foarte 149, 263, 331, 360, 493, 536, 585, 752
758
foc 102
focuri (pi.) 78, 564
folos 389, 450
folosu 653
fome 466
fomeâ 450
foYne* 408
fomeie (pop.) 103
fometos 103
foost 408
fora (vor r^/) 448
forat 448
forato 459
forfota 221
forti 458
fost (dr., megl.) 105, 148, 459, 505
fostu (i-au ~) 645
fostu 459, 505, 642
frapsăn 120, 232
frapsăne 120, 232
frapsin (ar.) 120, 232
fraptăn 120, 232
frasin 129, 389
frasli (ar.) 343
frate (dr., ar.) 171, 297, 563
frate (voc.) 599
frate ameu (ar.) 355
fratelui 158
frate-ni (ar.) 355
frate-său 161, 162
frate-tu 162
fraţi (ar.) 370
fraţ (pl.) 617
fraţi (voc) 488
fraţi (pi.) 617
fraţii (voc, art.) 488
fraţilor (genit.-dat.) 158
fraţilor (voc.) 134, 488
fraţii (ar.) 297
frage 757
frămînta (a) 178
frămt 370, 482
Frăncu 416
frânge 754, 756
frănul (cu ~) 758
frăsinet 389
Frăsira 477
frăţie (ar.) 297
frăţâne-miu 487
frăţini-sau 487
frăţini-tău 487
frâmse 482
frica 390
frică (dr., ar., istr.) 212, 213, 214
fricos (dr., megl.) 154, 536
fricul 409
frig 79, 116
friguri 128, 173

frimint (megl.) 178
frimintu (ar.) 178
frimtu (ar.) 370
frîmbie 716
frîmse 370
frîmşu (ar.; perf., 1 sg.) 353
frîmt 482
frîmte (ar). 351
frîmti (ar.) 370
frîn (ar.) 336
frîne 336
frînghie 390
frîngu (ar.) 353
frînt 145, 370
frîu 313, 336, 758
frufaş 756
Frumos 749
Fromosolu 415
Fromosului 415
frumoasa 389
Frumoasa 200, 300, 546
frumoaso (voc.) 599
frumosu 459, 659
frumte (ar.) 370
frundză 349
frunimeaţă (ar.) 153
fruntaş 293, 390
frunte (dr., ar.) 170, 293, 351, 370, 562
frunză 13 1
frut 409
fsat 182, 482, 540
fu (dr., ar.) 148, 688
fuamete 456
fuc 756
fucurină (ar.) 298
fugaci 295
fugar 152, 296
fugetu 455
fugi (a) 141
fuglu (adj.) 535, 668
fui (ar.; perf., 1 sg.) 148
fuior 178
fuiu (perf., 1 sg.) 148
fu-^rea 683
fu-^rile 683
fu la ştire 688
fulău 535
fulg 221
fulgerele 407
ful'ina (ar.) 357
ful'or (ar., megl.) 178
fum (perf., 1 pl.) 148, 757
fuma (a) 141
fumărâie 152
fumeara (ar.) 344
fumegai 152
fumez 141
fumu (perf., 1 pl.) 148
Fundata 152
fune 490
funi 490
funile 682
funingină 129
funingine 129, 158
fun^re 490
fur (s.m.) 531
fură (dr., ar.; perf., 3 pl.) 148;
furătură 154
furcă 78, 564
furcuţă 154
fure (să (nu) ^) 506
furnică 332
furnigă (ar.) 332
furnu (ar.) 357
furt 398
furtişag 383
furtună 598
fusat (ar.) 182
fuseră (perf., 2 pl.) 79
fuses (ar., m.m.c.p.) 353
fuseşi (perf., 2 sg.) 148
fuset (m.m.c.p., 2 pl.) 353, 506
fusetu (perf., 2 pl.) 148
fustă, 390
*fuş (dr., megl.) 148
fuşi (ar., megl.) 148
fuste (s.m.) 531
fut (ar., perf., 2 pl.) 148, 354
fut (ar ., part.) 148
futâ (part.) 148
fuţi (megl.; perf., 2 pl.) 148
Fychor 386
•fyeare 329

gadină 532
gadine 490
gadini 490
gaigur (megl.) 178
galbăn 446
Galben 749
galben 349, 390
Galbenu 422
Galbiri 477
Gamîn, (Barbk ~) 422,' 427, 477
Gamyr-h 421
Ganea 300
gangur (ar.; adj.) 178, 763
ganruţările 756
gară 409, 628
gard (dr., megl.) 221, 223, 241, 249, 31
314, 390, 398, 581, 582, 592, 593, 59
739, 747, 751, 773
Gardistea (ar.) 313
gardu' (ar.) 249, 313, 593
gat 582
gata 243, 249, 582, 739
gatah 645, 755
gatiiu 758
gatuaj 582
gaura 390
Gaura 391
gaură (dr., ar.) 114, 363, 389, 393'
gavră (ar). 363
gazdă 382, 384
găci 450
găcire 450
găcitorîu 450
găină 118, 572
găinri 406, 725
găinuşă 299, 554
Găjoane 422

găleată 390
gălbează 240, 241, 246, 247, 254, 581, 582
găl'ină *(ar.)* 118
găman 398
găndu 459, 460
gânduri 491
gândurile 491
gărdinâ *(ar.)* 313
gârgâriță 398
gărîre *(ar.)* 357
gărnişoarcâ *(megl.)* ***296***
gărnişor *(megl.)* ***296***
gârnu *(ar.)* 313
gâsi (a) 221, 223-, 280
găstîne *(ar.)* 357
gata (a) 249, 502
găti (a) 249, 758
gătise *(m.m.c.p.; 3 sg.; 1 pl.)* 353, 506
găunos 396
găurice 298
găvoazde 532
găvozdi (a) 532
gâdeşte 452
Geamăn 749
geamăn 103, 131
geană 119, 314, 329, 344, 349
ge^rukiele 477
ge^ru^kiele 477
Gelu 221
gem *(ind. pr., 1 sg.)* 329, 344
gemen 131
gemeni 103, 131
Gemmen 386
genere 456, 661, 662
genru^re 531
ge(n)ruk(i)ele 487
genrukiu 477
genuchi 142, 477
genukî 477
genunche 714
genunchi 142, 336
genune 107
Cenune 422
genu(n)ki(e)le 487
genunk'e 715
genunki 477
genunkile 477
genunkiu 487, 536
ger 116, 328, 344, 349, 573
gerrunțarile 758
gerukiu 477
gerunehiş 475
gerunke 477
gerunk'e 714, 715
gerunki 477
gerure 538
gheață 573
ghem 105
Ghenoaia 154
Ghenune 421
Gherghiței 489
ghet 470
Ghet 470
Ghețău 469
Ghețâi 469
ghețile 490
ghiară 254, 628
ghiată *(adj.)* 470
ghiață 345, 490
ghieura (a) 178
ghimpe 242, 243, 249, 582, 739
ghindă 129, 131, 158, 590, 591
ghinde *(sg.)* 129
ghindură 393, 398
Ghinea 300
ghioagă 221, 223, 254
ghiol 628
ghion *(ar., megl.)* 249
ghionoaie 249, 582, 739
ghirăi (a) 470
ghirăiască 650, 708
ghiuj 242, 243, 249, 582, 739
ghiumac *(megl.)* ***295***
ghiutură 255, 392
Giamirina 422, 477
giapănesei 409
gice(m) 473
giceți 473
gie 368, 470,
gilălui (a) 535, ***668***
Gilort 222
gin 724
gine 368, 470
gineață *(ar).* 153
ginere 453, 682
gingaş 383, 389
gingi'ii *(ar.)* 344
gingiți *(ar.)* 352, 357
gini *(ar).* 328
gintu 531
gioc 473
giomătate 448
gios 457, 473
giuc 448
giude 473
giudeca 524
giudecaire 467
giudecatele 490
giulgi 383
giuncu 756
giunghe 473
giunghia 521
giur 212, 344
Ciurcani 421
Giurgeni 414
giupăineasă 618
giupăinesei 467
gîdil'ar *(megl., ar.)* ***152, 296***
gîlcă 288
gînd 267, 274, 383, 384, 386, 584, .728, 750
gîndi (a se) 281, 282, 688, 750
gîndu 643, 653, 708
gînduri 514
gîngav 290
gînsac 289
gîrb 288
gîrbă *(s.f.)* 532
girbov 290
gîrlă 288/ 316
gîrlici 288
gîrloafă 274

gîrnu *(ar.)* 336
gîrnuț *(ar.)* 336
gîscă *(dr., ar.)* 94, 289
gît 288, 572
gîză 94
Glada 221
glas 289
glasu 460, 643, 653, 708
glasuri 491
gl'ață *(ar.; pl.)* 345
glăsi (a) 532
glăsui (a) 291
gl'em *(ar., megl., istr.)* 105
gl'eț *(ar.)* 345
gleznă *(dr., megl.)* 298, 636
Glimbocelul 153
Glîmboca 595
Glîmboceni 595
gloată 289, 306, 532, 758
gloate *(pl.)* 632
Glodeni 445
Glodeni 445
glonț 94, 572
glotă 758
gloti (a se) 529, 532
gloiire 758
glotire 758
glugă 395
glumeț 304
glumi (a se) 502
glută 756
goană 290
goangă 635
gobărnatărstvo" 385
gobărnatul 385
goc *(ar.)* 337
godac 295
gogă 242, 243, 250, 582, 739
gogoman 390
goi *(ar.)* 344
goii *(ar.)* 337
gol *(dr., ar.)* 284, 290, 493, 572, 628
golan 290, 295
golce 535
golgiu 535
goli *(pl.)* 493
golîmb 751
golumb 751
Goma 221
gone *(ar.)* 344
goni *(ar.)* 344
goni (a) 284, 290,' 306
goră 448
ggrb *(megl.)* 288
Gore 221
Gorjeşti 474
gorun 389
gos 473, 539
gospodin *(s.m.)* 532
Gote 221
Gotea 221, 223
Goteşti 221
gotovi (a) 532
gotoviîu 758
Gradişteei 425
GraduH 416
grai 94, 572
graiure *(s.n., pl.)* 491
grajd 288, 309, 313, 593
grajdure 491
grangur 178, 763
graniță 288
grapă 223, 250, 582
gras 114, 646
grasî 646
grasul *(subst.)* ***527***
gratie 114
grădinar 287
grădină *(dr., ar.)* 284, 288, -304, 313,, 5
gradine 490
grăi (a) 290, 470
grăiîa 504
grămadă 289
grămătic 290
*grănu(n)ț 336
grăsuț 154
grăunț 336
grâiset 506
greasă *(ar.)* ***250***
greasi *(ar).* 250
greață 153
greblă *(dr., megl.)* 288
grele 446
grenda *(ar.)* ***312***
grendă *(ar.)* ***283***
greoi 54
gresele 446
gresie 240, 250, 582, 739
greşale 490
greşalele 446
greşaşte 463
greşnic *(s.m.)* ***533***
greță 536
greu 103, 110
Greu 749
grevul 427
Grevul 420
Grigore 221
grijanie 314
grijă 443, 553
grije 287, 449, 490, 553
griji (a se) 282
grind 221
grindă 283, 288, 312
grindei 274
grindină 129
grindine *(sg.)* 129, 158
grindire 487
grinzi 312
griv 289, 297
grivei 297
grîn *(ar.)* ***336***
grîne 336
grîu 94, 313, 336, 566
Groapa 391
groapă *(dr., ar., megl.)* 250, 391, 582, 73
groape *(pl.)* 490
groază 287
grochi 469
grodzave 472
grobnic *(s.n.)* ***533***
gropi 469

gros 389, 390, 646
grozav 290
grai 390
grumadz *(dr., ar.)* 250, 487
grumadzele 487
grumaz 250, 487, 582, 739
grumazi 487
grunare *(ar.)* 357
grundă *(ar).* 250
grunz 250, 582, 739
gucăreală *(ar.)* 296
gude 531
gudecaret (se ~) 506
gudecata 754
gudecătorîu 487
gudele 473
gudeț 536
gudețu *(dr., ar.)* 344, 460
gudieătoru *(ar.)* 344
gudil'ar *(megl.)* ***152***
gudura 221
gug *(ar.)* 337
gugastru *(ar.)* 178
gughe 757
guli; 289
gumitate *(ar.)* ***152, 250,*** 344
guna 398
gunaticu *(ar.)* 344
g(u)noişte 532
gunosi (a) 533
gupîn 309
gur 107
gura (a se) 502
gura-leului 395
Gura laşului 218
guraliv 298
gur 213
gurat 473
Curatul 415
gură *(dr., ar.)* 102, 105, 298, 349, 572
gurenul 637
Gurgulat 391
gurice *(ar.)* 298
gurmadz *(dr., ar.)* 250
gurmaz 250
gust *(istr.)* 361
gustos 154
guşată 152
guşă *(dr., ar., megl.)* 240, 243, 250, 395, 398, 554, 582, 739
guşe *(ar.)* 250
guşter 289
gutîi 105
gutunar 398
gutui 105
gutun *(ar.)* 613
yiyinț *(ar.)* 359
yingiț *(ar).* 357
?ite *(ar).* 359

haide 598
haideți 508
haiducame 152
haină 571
haită 297
halea 408
ham 385
hamei 289, 315
hameş 240, 243, 250, 582, 739
haplea 290
har 277, 289, 315, 349, 568, 573, 750
h'are *(ar.)* 329
hâri *[ar.]* 349
harnic 221
hasnă 535
hatmanul 642
haciugă 389
hăitic 297
hălăstui 535, 667
hărguescu *(ar.)* 299
heclenii 481
hee (să no vă r^>) 469
heleşteu 385
helgie 385, 386
her 485
h'er *(dr., ar.)* 328/368
here (= fiere) 468
here (= fiare) 468
heri (= fiare) 468
herile (= fiarele) 468
herteg 385, 386
heru 468
herul 468
heti (să ~) 469
hi'(a) 469
hi (are ~) 468, 507
hi (voru ~) 468
hiavră 174
hibă *(conj., 3 sg.; dr., ar.)* 374
h'ic *(ar.)* 357
h'ică *(ar.)* 357
hiclean 383, 471, 484
hicleanu 653
hicleni 481
hicienirâ-se 481
hiclenşig 482
hiclenşug 482
hiclenul 481
hiclenulu 481
hicleşig 482
hiclesig-k 458
hicleşug 482, 535
hiclAnele 481
h'idzeari *(ar.)* 357
h'idziri *(ar.)* 357
hie (să ~) 468, 469
hi'e *(ar.; conj. prez.)* 374
hiecare 469
hiecarele 468
hie-mă 469
Hiera 469
hieşcum 469
hii'(să ~) 468, 469
hJAStrâ 468
hiică-sa 469
Hilep 469
Hilip 469
h'im *(ar.; ind. pre., î pl.)* 148
Hinat-fc 420,
hitlean 383, 385, 386, 481, 535
hitleni *(adj., pl.)* 481
hitleni 481
hitlenşug 385, 482
hitleşug 482
h'iți' *(ar.)* 148
hiți (să/sâ ~) 468
tii-va 468
hi-veri 468
hivrescu *(ar.)* 174
hivriri 174
hîd 94
hîră 307
hîrdău 383, 389
hîrleț 370
hîtru 289
hlibă 598
Hliboca 206, 635
hlipi (a) 533
hodorog 299
hohoti 291, 315
holban 295
Homiceşti 232
hommu 458
horă 289, 636
Horga 474
Horgesti 474
hotar 385, 386, 491
hotarăloru 459, 491
hotnog 385
hotnogiu 535
Hraiulk 416
hrană *(dr., ar.)* 288, 309, 315, ***536,*** 584
hrăborie 533, 758
hrăni 284, 304, 536
hrănilniță 284, 533
hrăniri *'(ar.)* 284, 304
hrean *(dr., ar.)* 289, 305, 634
hrisafe *(ar.)* ***374***
hrisah'i (.r.) 374
Hirstos 285, 286, 290
hudă 250
huhutiri *(ar.)* ***315***
huli 291, 305
hulm 408
Hurjescul 415
husar 385

i *(conjuncție)* 513
i (pron.) 137, 351
i *(ind. prez., 3 sing.)* 483, 509
i (a) 510
i (art. mase. nom-ac. pl.) 134
i *(art. antepus)* 135, 495, 497
ia *(ar.; pron.)* 328
ia *(interj.)* 513
ia *(vb.)* 291
iaca 291
iacă 289, 291
Iacobeşti 231
Iacovu 460
iad 285, 286, 288
iadu 643
jale 348, 464, 484
Ale 464
jali *(ar.)* 348
Ialomița 301
ian 291
iani 291, 513
iapă 116, 293* 371
lape *(pi.)* 464, 484
pe 464
iar *(conj.)* 516
ian* 516
iară *(conj.)* 517, 519
iară *(adv.)* 511
jară *(vb.)* 509
iarbă *(dr., ar.)* 306, 329, 339, 396, 571, 635
iarbă rea 598
Iarciul 416
lardul 416
ATA 469
iasi 216
iardineru *(istr.)* 144
iasmă 221
*rrăşi 480
iasta *(pr. dem.)* 499
iastă 138
iaste 464
A3te *(vb.)* 445
iastS 446
iasti *(vb.)* 370, 457
Iasi 218
iată 291
iavu (= eu) 466
iaz 288, 315, 465
iazăr 465
iazăre 465
iazu 459
ibovnic 287, 315
-ic *(dr., ar., megl.)* ***153,*** 297
-id *(ar.)* 298
-ice *(dr., ar.)* 298, 750
ichur 386
-ici 298
icoană 285, 286, 290
icre 288
idol 285, 286, 288
-ie 153, 528
ie *(vb.)* 483
ied 78, 79, 170, 246, 562
ieftin 651
iei *(pr. pers.)* ***277,*** 568, 584, 750
iei *(megl.)* 328
iele 221, 464, 484
iepe 117, 464, 484
iepure 344, 398
ieri 149, 328, 348
ierta 178
iertam (se <-) 502
iertăciune 153
Ierusalim^ 458
Ierusalimu 458
iese *(vb.)* 120
iesle 288, 465
ieste *(vb.)* 446, 464,. 539
ies *(megl.)* 328
Ieşeni 297
ieşi 120
ieu 465
•jeuşor 465
ievu 466

iezer 304
iezeru 465
iezi *(pl.)* *v.* ied
iftinătati *(megl.)* 152
ii *(pron.)* 355
ii *(art. gen. fem. sg.)* 134, 495
ii *(subst.)* 469
iie 764
il' *(ar.; pron.)* 373
-ilă 298
alâu 383
Ilfov 301
iliş 385, 386, 535
Ilovăţ 301
im *(megl.; ind. prez., 1 pl.)* 148
imaş 383, 385
-ime 153, 528
*imperat 726
imu *(ind. prez. 1 pl.)* 510
in *(subst.)* 344
in *(vb.* = vin*)* 455, 465, 469
-ină *(dr., ar., megl.)* 298, 767
inămă *(megl.)* 181
incinge 115
incung(i)ura 473
. ine (= vine) 469
inde 511
inel 328, 361, 451, 484
inema 452
inemii 489
Infundăturev 418
ini *(ar.)* 373
iniie 533
inimă *(dr., ar.)* 181, *452, 484,* 715
inimi 452 *
inimiei 452, 489
inimilor 452
inimos 452
inişte 298
inki(d)zu 503
inorog 533, 758
intre 512
-inţă 153, 528
io *(dr., ar.)* 328, 462
loan 300
Ioana 599
Iaonei 599
Ionică 221
Iono 459, 648
iou (= eu) *(ar.)* 328
-ior 153, 239, 567, 581
Iovu 643
ipria 385, 386
irelo 459
irimă 715
irmă 715
irodie 533
Irodu 643
irudisA-VA 507
Isac (polena lui ~)425
Isacu 643
Isaieei 487
Isaiei 487
iscăli 290
.scăliturile 491
.scodnic 533
Ishod 533
(i)sledi 533
ispăşi 290
ispecţie 452
ispită 289, 688
ispolin 758
isprave 374, 490
isprăvi 291
Israik 458
istacti 758
istactie 758
istov (de ~) 758
istovu 460, 643
istucan 533
Isus 285, 286, 290
-iş *(dr., ar., megl.)* 298
-isag 383
-işor 153, 398
-iste *(dr., ar., megl.)* 298, 750*
işti *(pr. dem.)* 138
iţ *(megl.)* 148
-iţă *(dr., ar., megl.)* 298, 528
iţă 173
iu *(ar.)* 149
-iu 154
iiiă 462
iubăscu 446
iubeşte 446
iubeţ 297
iubi 173, 263, 291, 315, 547, *568, 584, 585* 751, 752
iubire 751
iubireţi (nu ~) 757
iubiţi 146
iuboste 533
iubov 533
Iudei 498
iunde 511
iuo *(dr., ar.)* 149, 462, 511, 3îi
iuşira 465
iuşoare 465
iuşor 465, 467, 484
iute 289, 291, 315
iuvi 757
iuvitu 757
-iv 298
ivăsc 446
ivi (a s(e)) 502, 757
i-vor-**K** 510
izbăndeei 489
izbăvi 291
izbi 290
izbîndă 288
izbuti 307
izecleanu 643
izeclen 481
izgoni 291
izmana 288, 305
iznoavă (de ^) 291
izvoarcă *(megl.)* *296*
izvoare 331, 632
izvoarele 480
izvod 290
izvor *(dr., megl.)* *284, 288, 292, 296*
izvoru 708
Izvoreni 414
izvoru 460
izvur *(ar.)* 284, 288
î- 415
îcît 453
îi 373
-îi *299*
îl 373 "
îr *(ar.)* 373
îmă *(s.f.)* *255* 483, 484
îmbătrîni 361
îmbe 498, 531
îmbelşugat 152
îmbi 498
îmbla *(inf.)* 451, 510, *(imperf.)* 504
îmblăm 361, 451
îmblăndure *(gerunziu)* 354
îmbrăcăm (să ne *r^j)* 502
îmbrăcăcure 528
îmbrăcământ 491
îmbrăcăminte 491
imbrînci 361
îmbuiba 178
îmbuna 536
îmburda 221
îmfla 107
îmi 373
împăenjena 502
împăenjeni 502
împăienjeni 361
împănge 456
împăngi 456
împănsi 456
împărat 132, 178, 361, 407, 451, 570, 639, 726, 764
împărate *(voc.)* 133, 488
împăratu 488, 494
împăratul (la ~) *492*
împărătească 153
împăraţi (a se) 502
împărăţia 361
împărăţie 451
împărăţieei 490
împărţeală 296
împărţi 536
împătra 178
împensu 455
împiedica 524
împietra 502
împietri 502
împins 455
împing 456
împlând 409
împlea 107
împlinesc 141
împotrivă 291
împremiedza (a) 532
împuta (a (se) ^) 181, 531
împutâciune 528
împuticune 528
în 150, 362, 454, 455, 477, 511, 512, 748
în- 361, 529
inacoperi 529
înainte 149, 171, 511, 563
înain'tA 408
înalt 361
înapoi 149
înălţa 335, 573
înălţime 153
încalţa 340
încălecare 555
încă 149, 570
încălţa 151, 555, 572
încăUţămănt 491
încălţindu-se 443
încăreaştere *(ar.)* 178
încăreşte 531
încări 178
încătroo 462
încătruo 462
în ce kip 520
începură 79
inceput 361, 451
încet 79, 116, 170, 562
încheet 758
închid 334, 624
închin 345, 362, 624
închina-ne-vrem 757
închinăciune 555
închina 688
încinde (a) 503
încing(u) 142
încins 142, 145
încinse 143
încis 757
încoa 149
încoace 149
înconjura (a) 473
încotro 149, 462
încuia 151
încung(i)ură 473
încungurară-me 755
încurca 178
încurcă 531
în dar 291
îndat' 370
îndărăt 149
înde *(adv.)* 511, 517
îndelete 250, 582
în de mînă 174
îndemna (a (se)) 174, 502, 536
îndeosebi 291
îndereptă 502, 753
înderepte(d)ză 502
înderepteazâ 514
înderitură 409
înderrăptu 480
înderret 480
îndoi 297, 688
îndoială 297
îndoielnic 297
îndrăznesc 316
îndrăzneţ 297
îndrăzni 291
îndreptează 760
îndulcaşte 462
îndulcesc 141
îndulci 151
în dzi 512
înec 328
îneca 398
înel 361, 484
înemă 452, 484

înemos 452
înfloare 466
înflor 466
înfloresc 141
înflori 447, 466
înflorit 624
înfluri 447, 466
înfoia 174
înfră^re 502
înfrîna 502, 688
înfrumşa 531
îngădui 274, 382, 383
îngănarie 468
înger 286
îngheța 340
înghi 361
înghim'eapă-mă 755, 756
înghimpă-mă 756
înghită (să ~) 662
înghiți 151, 345
înghițu *(subj., ind. pr., 1 sg.)* 503
*îngl'u 362
îngrijască 718
îngropa 447
îngroşa 398
îngrozi 291
îngrupa 447
îngust 361
îni *(ar.)* 373
înimă 452
înimos 452
înlemni 293
înmări 529
în noapte 512
înota 174
înpăso^e 756
înr'şu-mă 756
îns '128, 346, 498, 499
însa 137
însă *(conj.)* 151, 517
însă *(pron. dem. fem.)* 346, 498
însăşi 499
însemna 170, 181, 562
înseta (a se) 502
în'sire 408
însul 136
însumi 355, 500
însura 79,
însuş 458
însuşi 499 500, 528
însuți 355 500
înşeua 293
înşişi 528
întâi 484
întâii 478
întăință 528
întăiu(l) 478
întăn^iul 477
întănii 478
întân-uu 477
întănîu 478
întărătu 480
întăritură 154
înte 512
înterita 480
înteți 398
întinde 182
întin(d)zu 503
întineri 78, 564
întîi 178, 337, 498
întîia 498
întîiul 352
întîmpina 311
întîmpla 178
întîn 178
întîău 337
în'toar'ce 408
întoarce (a) 509
întoarsa 465
întorşiu-me 756
întortu 531
întorții 509
întotdeauna 239
intrare 144, 506
într(an, *rJ)* *(cond.)* 507
întrarem 506
întraret 506
intrări 506
întraru 144, 506
fntr'ăn'sk 408
într-ănsu 499
între[1] 150, 499, 512
mre[2] 150
întreba 117
întrebări *(pl.)* 374
întrebat (am ~) 459
îîntrebatu 459
fntrebîndu 642
întreg 98
întrenre 756
întrista (a se) 282, 502
întristareți (nu vă ~) *507*
intr-(însul) 498
intru 150, 361, 512
intunerec 293, 361, 451, 498
fnturerec 498
jnturereca (a se) 531
întureroecul 474
ptalesi 504
„nțelege (a) 510, 688
înțelegu 510
înțelegut 508, 510
înțeleptu 459
înțeles 536
Vțelese 408
^nțina 178
înțîna 178
învăncut 508
învăscută 446
învăstu 349
învăța (a se) 502, 524
*nvățat 407
învățătoare *(voc.)* 488
învățător 451
învățătoriule 488
învăța 504
înveli 284, 290
învesti (a se) 346, 502, 531
înverzesc 141
înveşte (a) 502
învie (a) 502
învins 508
învis&se 353, 506
învîrti 284, 290
învîrtoşază 514
învoalbe 531
învrktoaşe 502
învrktoşa(d)ză 502
în **zăbala** 688
îs *(dr., ar.)* 373
îşi 373
îți *(ar.)* 373
îți 373

^ăggjră-se 455
^bttat 449
*1 406, 725
jfr loc 754
^măriei 483
^smprbți 407
4\nimiei 452, 475
^n 406, 407, 725
^nrainte 475
4^nvie 461
aparat *A49*
apărat 405, 406
4^păso^\e 755
^vpinsu 455
^pră'ți 408
•Imputare 531
•înainte 475
grăitul 475
Crăița 475
grăită 406, 725
tratară 479
brățară 479
^rațariei 479
4^rățâ 479, 539
^rățămh 479
^rățiîa 479
j^relu 451
^srema 475
^vremă 452
^vrima 452, 475
jj^rimâ 452
^ssăggură -se 407

jale *(dr., ar.)* 277, 284, 287, 314, 536, 750
jaloste 533
Jamiri 422
Jamîr-k 421, 422
Jamuir-k 418
jar *(dr., ar.)* *284,* 288, 314
jelanie 536
jeloito 459, 648
jelui 536
Jemereştii 422, 477
Jemineşti 422
Jenune'421, 422
jeratic 288
JeredzS 421
jertfă 289
JibU 419, 426
jîgăraie 390
Jigărenii 414
Jijia 301, 750
jimbat 311
jimbu *(ar.)* 311
jimitati *(megl.)* *250,* 297
jimitic *(megl.)* 297
jineapăn 715
jir 289, 625
jirapan 422
jireapăn 715
Jireapăn 749
Jirăpăn 422
jitar 296
jiude 421
Jiumetate 418, 421
Jiurje 421
JiurJA 421
jivină 289
jîr 625
jneapăn 390, 391
joacă 106
joardă 635
joc 94, 293, 337, 398, 473
jocuri 134
joi 113, 132, 337
jold 385
Jometateva 418
Jomotatova 418
jongă ***(ar.)*** 283, 311
jongi *(ar.)* 283
jos 124, 149, 335, 473, 539, 573
juca 106, 113, 293
jude 132, 473, 531, 749
judeca 113
judecata 473
judecateei 489
judecăției 489, 490, 514
județ 749
jug 94, 116, 337
jugan 748
jugastru *(dr., megl.)* 178
Jumatatevica 417
jumate 528
jumătate 242, 243, 250, 418, 528, 582
Jumătate 421, 749
Jumktate 418
Jumătățeni 421
jumbu ***(ar.)*** 283, 311, 594
jumetate 242, 332
Jumetate 421, 426
JumStatici 413
JumetatevidA 418
junad *(megl.)* *295*
junca 295
juneață *(megl.)* 153
junghia 178
jungl'u *(megl.)* 178
junincă 715
jupan 266
jupan 473
jupăneasa 473
jupanul 473
jupe 266
jupanul 451
jupîn 285, 287, 309, 310, 335, 336, 638, 751, 772
jupîneasă 473
jur *(ind. pr., 1 sg.)* 141
jur *(s.n.)* 107, 212, 213, 344, 398
jura (a (se)) 141, 282, 299, 750

jurat 473
juratul 473
Jurca 421
Jurcanii 421
.jurincă 715
Jurja 421, 473, 747
Jur-hja 421
Jurjeşti 421
Jurjii 425, 427
jurui 299
.jutor (megl.) 175

Kamenîi 200, 546
kanțilariş 385
Kapusa 386
Karachum 386
kari (ar.) 349
Karmatura 391
•k'atră (ar.) 329, 330, 368, 615
kattuny 387
Kee 423
Kegeci 422
-KegicA 422
KegAC-h 422
kelciug 535
ie'ma 408
-keme 445
-kend 458
kendu 458
keptar 469
Keptăreşti 469
kerixde 409
Kesula 386
Idar 511
kiatra 470
k'ică (ar.) 369
kicorul 469
kicuare (ar.) 343
k'ipurari (ar.) 357
kiitor 469
Kigeci 422
KigAC 422
kinet (ar.) 153
kinu 643
kinuiretu (se r*j) 506
kinul 461
kinure 491
kiper 469
kip(fc) 459, 656, 728
kipu, 459, 460, 461, 643, 651, 653, 656, 708
kipure 491
ki(u)ă 469
kiuo 469
k'iurari (ar.) 357
kivote 759
Klag 432
kleje 345
kl'ept (istr.) 589
klucesc (ar.) 343
Robele 405
Kopâcs 386
Korna 387, 391
Kornuta 391
Kozak 296

Kracun (istr.) 589
Krbun (istr.) 589
krecsun 556
kredentza 453
kredentze 455
kredintza 453, 456
Kuine 386
Kuk 391
kum 461
kuuentelor 456
kuvente 455

-l (art. hot. m.) 351, 492, 494
H(1L) (art. hot. m.) 494
1 (pron. pers.) 137, 351
la (dr., ar.; prep.) 150, 355, 376, 492
la (a) 510
labdii 363
lac 416, 619, 649, 708
lacăt 382
lacom 288, 290
lăcrăma (ar.) 374
lacrămi 490, 514
lacrâme 490
lacumu (ar.) 290
lag (megl.) 354
lagQndăra (megl.) 354
Lahesti 232
lai 246, 398
laie 391
la-me-veri 510
lanț 288, 309
lapoviță 288
lapte 119, 171, 232, 563
lapti (ar.) 370
Largiei 425
largu 459, 655
larrăgăntu 756
las' 370
lasa (va r+J) 449
lăsat 449
lasă 121
Lasor (istr.) 154
*Lat 219
lat 566
laturi 491
lațure 538
Iau 510
laud (dr., ar.) 141, 363
laudă (ind. pr'., 3 sg.) 94, 442
lauzi 141
la-va 510
laviță 288
laz 389
lă 498, 510
-lă 298, 299
lăcaş 385
lăcrini (ar.) 374
lăcomie 287
lăcui 385
lăcuindu 459
lăcustă 105, 398
lăggory 407
lăgoară 757
lă^gă 453

lâ-niA 510
lăngă (megl.) 150
lănged 473, 536
lăngoare (ar.) 179
lăngori (megl.) 179
lăpădai 152
lăptucă 119
lărdzime (ar.) 153
lărgămănt 528
lărguesc (ar.) 299
lărguriu (ar.) 154
lăsa (a) 120, 121, 536
lăsi (imperf. ind., 3 sg.) 144
lisare (se ~) 506
lăsat 144
lăsatul de frupt 79
îăsăcure 528
lăstiv 533
lăstun 289
Lățcani 231
lău 510
lăuda 109, 226, 370, 624
lăuda (imperj. ind., 1 şi 3 pl.) 324
lăudam 324
lăudaşti te 144
lăudau 324
lăudă 504
lăudăm (pf.s.) 504
lăuîu 510
lăuntru 149
lăuruşcă 345
lăută 372
lăvudăm (să ne ^) 463
lâsareți (nu ^) 507
lâsâciune 528
-le (dr., ar.; art.; hot. m.) 135, 352, 373, 498
-le (art. fem.) 134 "
-le (voc.) 279
le (pron. pers.) 137, 351, 498
leac 289, 305, 619, 632, 634
leadze (ar.) 330, 632
leagă 556
leagăn (dr., megl., vb.) 103, 178, 748
leagăn (subst.) 173
ieage 375, 410, 445, 464, .625, 627,'" 632 633, 640, 717
leageni 103
îeamne 329
leane (ar.) 284, 289, 305, 632
leasă 288
leat 290
lebădă 289
lega 257, 336
legăna 103, 178
legătorile 448
lege 330, 364, 375, 410, 411, 444, 445, 446, 454, 484, 539, 571, 632, 640, 717
lege 410, 411, 444, 445 *
legea 398
lege-călcare 530
legeei 489
îegi (pl.) 445, 625, 627
iegiei 445
leje 474, 539
lele (dr., ar.) 632

lemn 117, 121, 292, 293; 329, 536, 623, 716
lemne 393
lene 284, 289, 305, 532
lerin 623, 716
Leordeni 250
Leordet 250
lepăda 117, 174
lepiniu 535
Lepşa 635
l'epure (ar.) 344
l'ert (megl.) 178
l'ertu (ar.) 178
leş 390
leşăscu 642
leşina 178
leşie 120
lete 250, 582, 739
letopiseț 290
letu 676
leu 389
Leurdar 250
leurdă 242, 243, 250, 255, 582, 739
Leurdiş 250
levcusesti 232
1-kge 411
li (art.) 135, 351, 492
Vi (ar.; art.) 135
lichior 93, 570
licurici 298
ligînari (ar.) 178
likor 93, 570
lim'ba 408
limbă 117, 293, 536, 564
Limbă-dulce 749
limbimile 756
limbut 536
limniu (ar.) 154
lin 118, 135, 289, 511
Tin (ar.) 344
lindină 131
lingă (prep.) 629
lingur (megl.) 370
lingurar 152
lingură (dr., ar., megl.) 100, 173, 29
lingure 490
lingurea 293
linguriță 298
linişti'294
lipi'284, 290
Lipova 301
l'irtăcuni (megl.) 153
lişinari (ar.) 178
liturghie 285, 286, 290
lîubi 479
lîubov 479
liva 533
livadă 284, 288, 390
livade (ar.) 284, 288
lîlîtoari (ar.) 357
lînă 94, 117, 245, 335, 565
lînced 179, 473
lîncotă 533
lîndzid (ar.) 179
Lînga (ar.) 311, 594
lîngă (dr., ar.) 150, 360, 629

lîngezi *(pl.)* 688
lingoare 179
loatrăl 756
loatu 462
loază 315
lobodă 289
loc 117, 389
locşor 389
locii 459
locui 382, 385, 386
locurele 491
logat- am 463
logodi 290
logofăt 286
loi 448
Lomnie 301
looru 756
lopată 284, 288, 304, 306
-lor *(ar. hot.)* 130, 134, 488, 567
lor *(adj. pos.)* 138, 162, 500
lor *(pron. pers.)* 136, 137
lorusk 499
•Lot 219
lotcă 331
Lotu 643
lovăscu (să ~) 445, 459
lovi 290
Lovişte 301
Lovnic 301
lu *(dr., megl., istr.; art. proclitic, gen.)* 134, 234, 347, 351, 425, 427, 494, 495, 497, 500, 540, 748
-lu *(dr.; art. hot., nom.-ac. sg.)* 134, 135, 352, 373, 494, 498
-l(u) *(ar., megl.; art. nom.-ac. sg.)* 134
lua 246
luatu (am ~) 505
lua-**verii** 506
luăndu 457
lucă 94, 453
Lucăei 488
Lucăi 131, 488
luce 502
luceafăn 477
luceafăr 337, 477
luci 141, 502
LuciuK 415
lucoare 531
lucra 502
lucrare *(cond. prez.)* 144
lucrată 372, 640, 723
lucrător 154
lucre (să ~) 502
lucreadze 449, 553
lucrez 141
lucrîndă 372, 640, 649, 723
lucroi 154
lucru *(dr., istr.; ind. pr., 1 sg.)* 141, 588
lucru prost 688
lucrure 128, 491
lucuaste 407
lugă 452
lugilor 488
-lui *(dr., megl.; art. gen. sg.)* 134, 351, 425, 492, 494, 495
iui *(pron. pos)* 137, 161, 162
lui *(pron.)* 136, 540
luişk 499
luişi 373, 528
Luki 488
Lukiei 488
lukrullu 461
lumânare 536
lume 292 293, 536, 750
lumea 630
lumea ochiului 292
lumi 630
lumiei 489
lumină 625
Luminăm 414, 415, 422
lumirâ 475
Lumirani 422
L'umincan *(megl.)* 297
lun'a 486
luna 628, 630
lunaie 152
lună 117, 474, 714
Lunca 595
Lundani 414
Lundanii 415
luncă *(dr., ar.)* 94, 150, 288, 311, 390, 594, 595
Lundeani 414
Lunceni 595
Lundzi *(megl.)* 311, 594
Lundzin *(megl.)* 311, 594
lune *(v.)* 131
lunea 486, 571, 628, 630
luneca 372, 502
lung 228, 311, 595
lungăreţ 152
lunguieţ 297
luni 131, 571, 628, 630
luntre 79
luoa 462
luotroşar 756
lup *(dr., ar.)* 101, 102, 105, 398, 573, 628, 630, 640
lupată *(ar.)* 284, 288, 306
lupe 630
lupea 630
lupi 94, 95, 101, 370, 566, 571, 574, 611, 628, 630, 657
lupii 94, 566, 571
luplu *(ar.)* 352
lupoaică 154
lupoaiiă *(megl.)* 154
Lupoane 478
luptă *(s.f.)* 567, 579
luptător 152
lup° 566
lupu 95, 571, 574, 640, 657
lupulu 135, 352
lupusor 154
lură 474, 714
luricos *(megl.)* 154
lut 459
luund 457
luva 224, 462, 463, 768
luvară 462
m 458
mac 289, 309
madzăre 251
madzire *(ar.)* 251
magheran 390
maghenită 284, 533
mai *(adv.)* 116, 149, 390, 493, 511, 531, 574, 748
mai bine ... de 520
maică 285, 287
maice 490
maiciei 490
mai de<i>nte 454
mailu *(ar.)* 364
mainte 511
maire 443, 467, 468
mairi *(pl.)* 468
mai vârtos ... de 520
mai vîrtos 511
maĵă 385, 386, 535
Mâl, 387
mal 242, 243, 250, 566, 582, 735, 739, 740 741, 749
mălai 449
mafii *(ar.)* 364
mamani *(dat.)* 131
mamă 483, 627
mamifer 597
manastiriei 490
Manciu 300
Mandzaţi 418, 420
Mană 419
Manea 221, 300, 417, 750
maniame 462
Mânu 300
Maramoreş 448
Mareea 223
mardzine *(ar.)* *314*
mare *(dr., ar.; adj.)* 53, 179, 251, 257, *449, 493,* 582, 739
mare *(s.f.)* 179
mară 445
mareei 489
mareh 645, 755
Marenî 425
Mareş 300
mărgăritar 449
margine 398
Margine 749
marhă 385, 386, 471, 535
mari *(dr., megl.; adj., sg.)* 179, 251, 457
mari *(adj. pl.)* 480
Marincăei 415
Marini *(gen.-dat.)* *427*
Marinna 408
mariră-se 449
Mariţa 298
Marini Lolki *(gen.-dat.)* 425
Marjire 477
marmure *(fem. sg.)* 487
martor 170, 562
martur 106, 212, 213, 749
marţi 132
Măruşkîi (ei ~) 425
Marzini *(istr.)* 589
Marzire 477
masă 96, 123, 128, 303, 364, 463, 717
mascur 100, 570
maslu 285, 286, 290
Mastecîrul 422
măsură 449
maştehă 285, 287
Matasă 417
maţ 129, 536
maţă *(ar.)* 335, 573
maţe 129, 335, 573
Mazar 477
mazăre 242, 251, 582, 735, 739, 740
mazere 251
mă 136, 137
măcare *(ar.)* *314*
măcări *(ar.)* *314*
măcelar 118
măcenic 312
măceşe 554
măcinici 290
măciucă 390, 398
Mădricca 419
mădularîu 487
măduvă 118
maestru 116
măgăruş 299
Măgura'391
măgură 243, 251, 398, 589, 739*
măhai (a) 533
măhreme *(pl.)* 490
măiestru 170, 562, 563
Măine 467
măine 439, 467
Măini 467
măini 363, 467, 488
mă(i)nele 488
măjijnile 488
măinle *(ar.)* 364
măvţvruior 754
mălai 389, 390, 771
mălăieţ 297
măldac 251
măldar 251
măldre *(pl.)* 251
Mălure 425, 427
măluriei 298
mămăligă 390, 398, 771^
mămîne 563
mămucă 154
mana (îm >—) 477
mană 488
mănăstire 286
Mănăstirea lui Varzar 232!
mănăstireei 489—490
mănăstirii 514
mănăstirii 489
mandea 407
*măncăm 142
măndălpană *(megl.)* 154*
*măndcăm 142
*măndînc 142
măndrie 536
mă^ndrie 406
măndroste 533
•măndru 309, 536
*mănduc 142

*mănducăm 142
^măndunc 142
mane 363
Manea 418
mrăneca (a) 759
manele 467
Măneşti 417
măngăia 478
măngănietorîului 478
.mănieei 490
manile 467
manilor 755
măni-sa 484
mănînc 142
mănîncă 142
mănînci 142
mănre-sa 484
rnănrulor 757
mănrur 755, 756
rnănt 454, 456, 503
măntu 456
-măntu 528
mănțu 503
mănu 488
mănule 475, 488, 757
mănunchi 336, 715
mănunt 136, 474
Mănze 421
măr 103, 328, 332, 455, 629
măra 475
mărăcinar 152
măral'u *(ar.)* 251
mărar 251, 582, 739
mărat 532
marcat 254
?mărdac 251
mărdzeao *(ar.)* 179, 214, 764
mărdzeauă *(megl., ar.)*'179, 214, 764
.mărdzirii *(ar.)* 374
mărecaiu 759
mărecu 759
mărescă 480
măreț 297
mărg 328
mărgăndu 446
mărgea 118, 179, 214, 764
mărgeaua *(dial.)* 214
mărgu 446
măr-gutui 398
mări (a) 257
măriei 483, 484
^mării 484
măritatu (au ^) 505
măritu *(s.m.)* 531
mărsu (a ***n+s)*** 505
măr-htoresem 448
mărturesesco 459
mărturisăscu 459
mărturisi 688
mărtaie 152
măru 757
mărunchi 715
mărunt 636, 474
măruntică 396
măsea'120, 121
măslin 289
Măstachin 419
măstecări 477
Mătase 749
matahală 298
mătrică *(ar.)* 374
mătriți *(ar.)* 374
mătuşă 121, 347, 554, 617
măținiş *(megl.)* 298
Măzănăeşti 477
Măzărăeş'tii 477
maca 452
mâine 467
mâini 467
Mâneştergureni 530
mâni (= mîini) 463
manile 467
mânînci 152
mânule 488
mânuli 488
mânzul 451
mârâ 475
me (a *r*J)* 461, 462
me (mîna ~) 539
mea 137, 328, 571
*measa 463
measă *(dr., ar.)* 364, 627, 717
meauă *(ar.)* 137
megiaş 385, 386
mehăş 385, 386.
mei *(adj. pos. pl.)* 263, 585, 752--
me^re 754, 756
mejiaşi 421
mejluc *(megl.)* 155
mele 137, 364, 444, 445
mencinos 465
menciun(r)os 334, 465, 484
mene 757
mene 445
mene 445 ..
meni (a) 533
menre 475
mente 454
mentu 454, 455
menți 454
menzi 451
menzul 451, 454
mer *(ar., megl.)* 328, 332
Mera 331
mera (a se ***r^>)*** 465
merdu *(ar.)* 369
mere *(s.n., pl.) 332, _ 629*
mere (= mene) 431
mereitk 538
mereu 624
merg 328, 369
merge *(inf.)* 173, 183, 256
merge *(ind. pr. 3 sg.)* 328
mergi 328
merinda 391
Merişor 390
merişor 153
mers(-h) (au ~) 505 -
merse 445
mersese 353, 506
mersese 514
mersu (au ~) 459
mertic 385, 386
mes *(ar.)* 123, 170, 357, 562
mese 627
mesărătate 446
mesean 297
meser 531
meserătate 152, 531
meserâtate 528
meserere 531
mesteacăn 179
Mesteacăn 749
mesteca 347
mestecaire 467
meşterul 461
meşter 382, 385, 386, 446
meşterşug 482
meşteru 653
<meşteşug 383
metoh 290
meu *(dr., megl.)* 328
meu 638
mev *(dr., megl., istr.; pr. pers.)* 106, 328
mevu 466
mezerere 444, 446, 531
mezererniku 528
mezin 297
mi *(pron.)* 137
mia *(pron.)* 498
mia *(s.f.)* 347, 571
mi-a 682
miadzănoapte 759
miază-noapte 155
miază-zi 155
m^le 444
miau *(megl.)* 328
Mic~420, 749
mic *(dr., megl.) 53,* 78, 212, 213*214, 398, 548
mic 458
michitel 529
Miclăuşeşti 232
Mieu 386
Micul 747
MicuH 415
Miculu *(gen.)* 416
Micului (lui ~) 416
*micutel 465, 529
mie *(pr. dat.)* 136, 368, 431, 498
mie *(numeral) 135,* 498
miedzu 349
mieh 408
miei *(pr. pos.)* 137.
mie ... îmi 610
mieis (ai ~) 499
miel' 121, 122, 347, 398
mienre 431
mier (eu mă ~) 465
miera 465
miercuri 132, 617
miere 329
mierge 465
mierloi 154
mierurat 465
mierurata 465
mieu 122, 137, 328, 467, 756
miez 335, 573
Mihalcea 300
Mihu 300
MihuK 415
mii *(numeral)* 498, 514
miia *(pron.)* 498
miiu 499
miji 290
mijloc 155, 528
mijloc (dim ⊢) ***AII***
mijlucan *(megl.)* 295
milă 284, 289
Milcâei 489, 496
Milcov 224
milcov 768
milcui (a se >) 533
Milea 300
Militu 643
miloste 533
milostiv 290
milueşte 445
milui'284
mimerile 474
mină 629
mincinos 334, 465 484
minciună 131, 334
mincune *(ar.)* 334
mincunosu *(ar.)* 334
minduescu *(ar.)* 299
Mindzuila 418, 420
mine *(pr. ac.)* 136, 137, 138, 431 454, 456, 624, 756, 757
mine (pe ^ ... mă) 610
mineşterguri 530
mini (= mine) 457
mint 455, 456
minte (el ~) 456
mintescu *(ar.)* 312
minți (a *n*>)* 465
Minu 221
minucru *(ar.)* 336
minuine 363, 467, 539
minut *(ar.)* 136, 152, 336, 598,
mințal'e *(ar.)* 152
mioară 347
mior 347
mira (a se ^) 281
•mirare 465
Mircea 300
mire 179
mirean 297
mireazmă 330, 632, 717'
miros 682
mirosi 372
Mislea 301
mistrie 213
mistui 274
mişel 536
mişelame 528
misită 533
mită 538, 682, 683-
Mitilinu 643
mititel 465, 529
mitiutel 529
mitîutelu 465

Mitiutelul 529
mitîirU 465
mitră 290
mitutel 465, 529
Mitutelul 529
miu 466, 467
mizinic 297
mic (ar.) 453
mica (ar.) 453
mîcari (ar.) 453
mîglă 221, 345
mî(i)ne 149, 173, 467
mîini 363, 514
mil 94, 565
>rnînar (ar.) 357
mînâ 131, 357, 514, 548, 624, 629
mînătarcă 289
anine 142
mînca 142, 452
mîncare 237
mîncat 156
rnîncăm 142
-minei 142
mîncînd 639
fflîndru 290, 309, 311, 624
mîndz 420
mîndzu (ar.) 251, 420
Mîndzul 420
Mînea 467
jnîneca (a se) 179, 256, 765
mîneştergură 688
jnîngîia 214, 688
mîni(-ta) 133, 171, 563
mîniu (istr.) 589
anînjeşti 231
-mînt 154
mînt 454, 456
^mîntui (a) 267
mînu 119, 131, 548, 757
Hînucru (ar.) *377*
mînz 208, 240, 251, 254, 396, 582, 739
*mînzare 208, 251, 390
mînzat, -ă 208, 251
JMînzaţi 421, 426
mira 475
mîrced 174
mîrcezi (a) 174
mîrţoagâ 221
Mîrza 300
mîrzară 251
mîşcoi 252, 582
JMwndri 405
Mundrib 418
JMhjndzul 418
Mkmzaţi 418, 724
Mwnzuîa 405
ml'e (istr.) 121
mlădiţă 759
Mleci '302
mma 484
rfme (de ~) 755
mneata 483
*mnel 122
mneu 469
mn'eu (dial.) 622
-moară 118
moare (s.fem.) 102, 105
moarte 331
moarti (ar.) 331
moaşă (dr., ar.) 128, 251, 389, 396, 398 553, 554
moaşe (pl.) 128
moaşe (sg.) 553
moaşile (ar.) *256*
moaşte 632
modele 92
modele 92
moeresciv 448
moerA 464
Moga 300
Mogăi 488
moiri (megl.) 364
Moisu (lui ~ Filosofu) 416, 649
mojdan 533
Molda 224
Moldaowicz (Alexandru) 224, 768
Moldova 223, 224, 471, 767, 768
Moldovean 224, 767
Moldoveei (ţarăei ^) 489
Moldua 224,' 448, 466, 471, 767, 768
Molduha 223
Molduoei 471
Molduva 223, 224, 466, 540, 768
Molduvei 224, 767
Molduveei 448
molid 223, 767
molie 289, 309
molitvă 285, 286, 290
molitvenic 290
molotru 289
molţi 460
monah 290
Monea 223
monument 598
monz (megl.) 251
moortea 645, 755
morar 251
morăriţă 298
morcov 289
Morcul 415
more (se ~) *466*
Moreş 211
moriu 503
mormane 491
moroi 288
morte 466
morţi (unei ~) 130, 567
morţi (voc. pl.) 488
morţii 489
moru 503
Moscu 645
moş (dr., megl.) *240,* 243, 251, 389, 398 582, 739
moşie 389
moşoroi 390
moştiî 632
Motrogun 386
mpărat 451
mreajă (dr., ar.) 288
mreană 304
mreje 490
mixturiA 407-
muc 129
muca 453
muced 179, 473
mucenic 290, 312
muci 129
muerile 497
mugur 243, 251, 398, 582
mugure (dr., megl.) 251, 582, 739
muîare 464, 484
muîare 464
mu^re 464
miwi'A 464
muiere 464, 484
muieriei 464
mul (ar.) *356*
niuFare (ar.) 99
muFari (megl.) 99
Muldua 539
Muîduha 223, 471, 767
Mulduoei 448
Mulduvei 223, 448, 767
mufere (istr.) 99
mulge (a) 140, 174
niuî'irescu (ar.) 209
mulsură 174
mult 263, 352, 493, 531, 585, 752
multu (mai ~) *459*
multul (subst.) *527*
multu milostiv 352, 493
multu muşatu (ar.) *352*
multu nedejduitori 352, 493
mulţi 139
mulţumit 294
mumă 221, 483, 488
mumănrei 483
mumănr(i)ei 488
mumâniei 488
mume(e)i 131, 488
mumîn (ar). *613*
mumînă 483
mumîniei 131
muncă 289, 311, 332, 594
Muncel 390
munci (a se ^) 285
muncitu (am ^) *459*
munte 132, 332
muntelui 445
Muntenii 231
munţi 78, 132, 564
Muraveei (Ţara ~) 489
mură 128, 255
mure (pl.) 128
Mures 211, 751
mug (dr., megl.) *244,* 251, 254, 391, 396, 582, 739
murgai 152
murgaie 152
Murganii 414
murgoci 296
murgu (ar.) *251*
murgui (a) 535
rnurguire 535
muri (a) 140
murriu 461
Murminte 447
murnu (ar.) 358
mustaţă 106, 213
musticat (ar.) 152
mustos 154
Muşatu 416
muşcoi 252, 582, 739
muşconu (ar.) 154
muşcii (ar.) 154
muşiţă 533
muşuroaie 129
muşuroi 129
mutare 536
mutătoare 390
•myeare 329
Myhul 315

îî (= un) 453
n (ar.; prep.) 150
nandză (ar.) 155
nadză-dzuă (ar.) *155*
nadză-noapti (ar.) *155*
nafăt 533
naiba 548
nală (ar.) 347
Nanas 386
Nan(u) 300, 416
Nanul 416
naparte (ar.) 149
nare 374
nari 374
nari (ar.) 329
narlă (megl.) 328
Nasi (ar.) 154
nastari 222
nastăvi-va 449
nastur(e) 221, 222, 223
nasturi 222, 491
naşă 554
naşte (a (se)) 502
a naurili (ar.) *352, 373*
nază-noapti (megl.) 155
nazăt (megl.) *155*
nă (dr., ar.) 137, 226, 332, 498.
nădăi (a se) 533
nădejde 289
nădejde 450
nădragi 288
năduf 284, 289
năduh 315
năframă 688
nălţime (ar.) 153
nămai 129
nămaie 129, 347
nămet 288
nănaş 390
nănaşă 554
năpastă 289
năpaste 536
năpăstui 537
năpăstuire 688
năpîrcă 252, 582, 739
nărav 289
năravu 643, 653
nări (megl.) 328
năroc 450
nărocit 450

nărod 450, 484
năs *(ar.)* 346
năsălie 306
născui 143
născut (m-am ~) 281
năsip 450, 682
năsipk 538
năsipu 643
Năsoane *(ar.)* 154
năstăvi (a) 533
năsu *(ar.)* 136
nătărău 383
nătîng 290
năuc 289, 290
năvăli 290
năvedi (a) 533
năvod 288
ncălțare *(ar.)* 572
ncățătură *(ar.)* 154
ncl'ideare *(ar.)* 334
ncl'in *(ar.)* 362
ndriptac *(ar.)* *295*
ndulțiri *(ar.)* 151
ne *(pron.)* 137, 498, 514
ne *(negație)* 756
-ne 373
ne- *(dr., ar.)* *29A,* 529, 750
nea 110, 131
neacupirit *(ar.)* *29A*
neadormiții 447
Neaga *599*
Neaghii 599
Neagoe 300
Neagu 300
neagră 330
neam 385
Neamț 637
nearcă *(ar.)* 179, 358, 764
Neatedul 426
neaua 531
neavut *(ar.)* 294
nebun 294, 750
nebunatec 152
nebune *(voc.)* 488
Nebureşti 422
neca (a) 454, 726
necaz 289
nece 329, 447, 516
nece ... nece 516
nechez 153
necheza 153
neci 447, 484
neci odată 447
neclătit 688
necurățime 528
necuvinioasă 529
nedejde 450
Nedelcu 300
nedz *(ar.)* 335, 573
Negoeşti 231
negoț 179
negoțu 494
negicios 153
Negrileşti 231
negru 330, 398, 584
Negu 416
Negul 415
Negul 404
Negulk 416
negură 100, 111, 255
negustor 179
neguța 179
Negwl 415
neîasită 533, .759
neiasiteei 759
Neicu 300
nel *(ar., megl.)* 121, 122, 3284 347, 361
nelegănat 688
neliniştit 294
Nemca 404, 637
nemeş 385, 386
nemica 173, 447
nemilostiv 294
nemulțumit 294
nemzet 535
nenăvidi 533
nene 287
neomenreşte 475
nepoate *(voc.)* *279*
nepot 416, 649, 708, 749
nepotk 415
nepotu 415
nepotul 445
neputrezit 472
neputincioşi 688
neputîndure 354
nerâshirat 468
negru *(ar.)* 328
nerod 290
jiesăturatul 759
nescare 179
nesfîrşit 627
nesilit 445
neşkit 139, 179, 500
neşkită 500
neşkite 500
neşkiți 500
neştine 139, 179
neşti^re 500
neştiutură 529
netare 529, 537
neted 246
netedul 413
Netedul 747
Netedula 748
netezi *(adj., pl.)* *246*
netrebnic 294
rieu *(ar.)* 122, 328
Neutidul 413, 415
nevastă 284, 285, 287, 304, 305, 751
nevastă-sa 162
nevsătuică 289
nevinovat 294
nevoie 284, 289, 315, 746
nevrednic 294
nevrîndu 642
nezlobiv 534
ngătan *(ar.)* *249*
ngie 470
ngnțare *(ar.)* 340
(n)gos *(ar).* 335, 573
ngosura *(ar.)* 354
ngungl'e (mi-/—>; *ar.)* 178
Netedula 413
N^tedulova 413
n^-ți 637
ni *(interj.)* 513
ni *(conj.)* 151
ni *(pron.)* 498
-nic *(dr., megl.)* *297, 299, 528*
nic 447
liic *(ar.)* 214
Nica 300
nicari *(ar.)* 328
nicăiurea 149
nice 447
nici 151, 179, 343, 447, 484
nicicînd 239
nicicum 239
niciodată 233
nici un 136, 239, 567, 581
nici una 139
nici unul 139
Nicolae *(voc.)* *599*
nicovală 288, 306
riie 368
nikuț *(ar.)* 154
n'ilă' *(ar.)* 284
n'iluri *(ar.)* 284
nimeni 139
nimeri 291
nimic(a) 139, 149, 370, 447
nimica 370
ningă *(ar.)* 150
ninel *(megl.)* 361
ninți *(ar.)* 336
nirătură *(ar.)* 154
niscăn *(megl.)* 139, 179
niscîntu *(ar.)* 138, 139, 179, 332
nisip 288, 683
Nistrul 218
nişkit 500
nişkită 500
nişkite 500
nişkiți 500
nitrăpolit 469
niți *(ar., megl.)* 179, 336, 343
n(i)veastă *(ar.)* 284, 287
nivol'â *(ar.)* 284, 289, 315, 746
nîs *(ar.)* 346
no 448
noa 462
noae 462
noao 462
noapte 119, 232
noapt'te 408
noaptea 158
noastră 138, 466
noastre 138
noastre (ale *r+J)* 445
noată 759
noatin *(dr., ar.)* 347
noauă 462
noaulu *(ar.)* 352
noi 136
noi (a se) 759
noian 252, 582, 739
noiaşte 759
noiu 252
no^\dzec 725
nolguc *(ar.)* 155
nooii 408, 645, 755
noole 498
noor 462
nopte 466
noptiei 489
nor'105, 110, 566
noră 105, 131, 133, 134
noroc 289, 396
norod 289, 450, 484
nor(u) 131, 133, 488
noru-mea 133, 488
nostra 466
nostru 138
nostruş (al *c*J)* 499
nosturu 409
noştri 138
nota 447
nouae *(numeral)* 128
nouă *(adj. fem.)* 128
nouă *(pr. pers.)* 136
nouă *(num.)* 135
Novac 302
ntardu *(ar.)* 149, 358
ntindu *(ar.)* 353
ntînlu *(ar.)* 352
ntînu *(ar.)* 178, 337
ntră[1] *(ar.)* 150
ntră[2] *(ar.)* 150
ntribari *(ar).* 370
ntricare *(ar.)* 358
ntru *(ar.)* 150
nu 150, 659
nu aibă 548
nuăr 110
nucă 102
Nucetul 153
nuearcă *(ar).* 358
nuia 571
nuiarcă *(dr., ar.)* 179, 761
nuibari *(megl.)* 358
numai 150, 167
numal'u *(ar.)* 347
număr 105
număra (a se) 531, 537
numărarea (de-a *r+J)* 237
nume 132, 491
numere 491
numele 465
numit (au *r*J)* 509
numtă *(ar.)* 336
nun 396
nu ... nece 516 ,
nuntă 129, 336
nunte 490
nunteei 489
nunți 129 .
nu numai... ce şi 517
nuor 426, 462
Nuorețu 420
nuta *174,* 447
nutinar *(ar.)* 152
nutreț 182, 304
nvărligaluî *(ar.)* 373

nveaştiri *(ar.)* 346
nvescu *(ar.)* *369*

o *(numeral)* *135,* 336, 498
o *(pron. pers.)* *137, 351, 525*
o *(art. nehot.)* *495*
© *(numeral)* *453*
oacheşă 390, 391
oaie *(dr., ar.)* *119*
-oaie 154
oajdă 532, 683
oajde 682, 683
oame *(voc.)* 133, 279
oameni 100, 132, 185, 331, 466
oamini 446
oamet 528
oanceii 645, 755
-oaie 766
-oâne 422
oarbî *(dr., ar.)* 348
oară 511
oardă 635
oare 139, 500, 511
oare- 139
oarecare 139
oarecare(le) 500, 501
oarece 139, 500
oarecine 139
oare... oare 517
oarfìn *(ar.)* 358
oaspe 131, 132
oaspet 131
oaspeți 131
oaste 537
obadi 385, 386
obicei 389
obicni (a) 533
obidă 289
obiditoriu 758
oblici (a) 533
oblicindu-1 642
oblînc 311, 594, 595, 751
obloji 288
©blu 289
oborî (a) 759
oborrişi 759
obosi 290
obraz 288, 487
obraze 487
obrazu 653
obrăzui (a) 533
obşte 309
obştie 289
ocare 490
ocă 535
ocărâle 490
ocenă 455
ochi 78, 351, 468, 564, 597, 601, *603, 606, 611*
ochi *(pi.)* 597, 601, 603, 606
ochiuri 351, 597, 601, 603, 606
Ochridean *(ar.)* *291*
ocină 289, 447
ocru *(ar.)* 78
Ocna 302, 750
ocnă 226, 306, 598
ocol 289
odată 447
odăjdii *290*
Odică 221
odihneală 528
odihni 290
-og 299
ogar 289
oglindă 312
oglindi 290, 312
ogoadă 533
ogoare 331, 632
cgodi 306, 533
ogor 285, 288, 306
ogradă 288, 313, 747
ograde 290
Ohaba 302
ohabă 267
oht(omvrie) 481
-oi 154, 765, 766.
oik' 363
oiki 364
oki 364
okiu (u ') 452
Olgăi 599
Olghii 599
olog 299
Olt 14, 218
oltariu 533
• om *(dr.,ar.)* *132,* 159, 160, 258, 332. 458, 466, 494, 531, 571, 728
om *(voc.)* 488
omăt 288
omătu 446
ome *(voc.)* 466, 488
omeag 289
omenesc 209, 735, 741
omeni *(s.m.pl.)* *466*
omenii 445
omeny 466
omet 533
omide 490
omie^rii 756
omine 409
ominesc 446—447
omlu *(ar.)* *352*
omol 448
omorgşte 502
omori 480
omorim 457
omorî 290, 306, 502
Ompey 210
Ompoi 210
omrăzi (a se) 533
om(u) 331
omu *(dr., ar.)* *352,* 460, 494
*omu 571
omul 159, 160, 494
omul cel(a) bun(ul) 234
omul bun 234, 580
omule 133, 279
omulu 460, 498
omuşor 258
on<a> 448
onagrii 759
onagrile 759
onagru 533, 759
Once* 419
Oncev 419
Onea 221
-onîu 528
Onpoy 210
onu 118
Ooanceii 408
^op 531
Opăritul 417
OparituK 416
opări 284, 398
opreaîă 296
opri 290, 294
oprit (au *r^j)* *642*
opritu 642, 655
opt 119, 135, 232, 745
optul (al ~) 352, 498
optuK (al ~) 497
optule *(ar.)* *352*
optulu *(ar.)* *352*
orassu 461, 656
oraş 383, 385, 386, 656, 728, 748
orăşeancă 296
ord'zu *(ar.)* *335, 513*
orca *(ar.)* *166*
orehovî 419
organ 533
ori- 139
ori 500, 511
oricare 139
orice 139
oricine 139
-oriu 487, 514
orîndui 306
orz 335, 573
-os 154, 528
oscr-hbi 533
osebi 447
osie 309
osîndiți (să ~) 146
osîndză *(ar.)* 360, 572
osînză 344, 360, 572
osîrdie 306
Osmanu 642
ospăț 179, 332, 447
ostămpi 533
osteni 290
ostoi 306
(Ostrov-) Grun 391
ostrov 288, 759
ostrovele 759
ostrovu 643, 653
oteşi (a) 533
otic 274
otravă 288
otrăvi 290
oțel 2.89, 305, 309
oteli 305
oțet 288, 746, 750, 774
-ov 224
ovăs 299

păcat 449
păcatele 449
pace *(pl.)* 490
paci 370, 458
pacoste 289, 309
padină *(dr., ar.)* 284
pae (se ^) *(conj. prez., 3 sg.)* 503
pag 289
pagodă 331
pagubă 289
pagube 490
păgubi 490, 514
paharnic 286
pai 129
paiăg 289
Paicu 300
paie 129
palanca 385
paltin 390
pal'ur *(ar.)* 358
pamente 533
pamite 533
pană 119, 228, 329, 337
pane *(sg.)* *461*
pane *(istr.)* 589
Panhil 469
panturu 409
paparudă 288
papură 212, 213
par (eu ^) 141
parasimă 533
Parângul 418
pare 94, 566
parîngă 212, 213
par'reloru 757
partal 393
parte 293, 374, 389, 462
par'te 408
prarti *(ar.)* 370
pas ti (ace ~) *462*
pasărg46
pa e 104, 170, 287, 398, 562
pa î *(istr ; 2 pl.)* 146
pa 646 •
pase 449, 553
Paşte 129
Paşti 129
paşti *(dr., ar.)* 286, 347
pat 94, 297, 548, 566, 627
patri(i)arşii 488
patru 116, 135, 170, 398, 562
patrul (al ~) 352, 498
patrulea (al ~) 352, 498
patruzeci 279
paturlu *(ar.)* *352*
Păunii 417
PauşescuK 415
păcală 298
păcat 226, 376, 570, 579, 591, 624
păcătos 154
pacele 490
păcurar 78, 564
păcură 100
pădore 448
păduche 170, 562
păduire 363, 467
pădure 537
pădurice 298, 750

păduriş (ar.) 298
păgîn 286
păgîn (ar.; pl.) 613
păharrul 756, 757
păianjen 289
păianjeni (a ~) 361
păine 363, 439, 467
păing 289
păini 467
păirile (ar.) 364
păioară 118
pă^ră 725
pălmuţă (megl.) 154
păl'ur (ar.; s.m.) 179
pămăn'tul 408
pămînt 312
pana 449
păn(ă) (dr., ar., megl.) 150, 369, 476, 517
pană (căndu) 517
pănăta (a) 765
pănătaţi 683
pane 363
pane (= pîini) 467
pănos 528
pă-^ră 406
pă^rătari 683
pănre 756
păntru 446
pănu (ar.) 150
păpuşă 771
păpuşoi 771
păr ' 117, 344, 455, 717
păr 328, 332
păr (= păn) 476
parat 361, 451, 726
paratul (de la ~) 451
păr(ă) 476
părăta (a) 531
părăţiia (din (în) ~) 361, 451
părău 252, 582, 739
părea (a) 141
păreke 450
părentele 454
păresimi 80, 116, 121
părete 98
păriia (se 688
pari* (a se) 504
părinte 226
părinte (um ~) 477
părintesc 209
părintile (ar.) 135
părinţi 617
păroaie (pl.) 252
păros 398, 646
părrăsit 757
*părseta .174
părtăcune (ar.) 358
părţi (sg., genit.-dat.) 133
părţi (pl.) 374
păsa (a) 532
păsaţi (2 pl.) 146
păsărică 153
păsăruică 296
păsăruie 154
păscariu 446
Păseni 414
păstra (a) 174, 396
păstrăv 289
păşean 533
păşune 346
pătic 297
pătimaş 296
pătişor 153
Patru 446
pătrude (a) 79
părun(d)zu 503
păţanie 296, 314, 750
păţi (a) 140
păun 227, 289, 398, 624
păzi (a) 290, 315
pădure (dem ~) 477
Pârăiani 417
pâzitoîul-K 487
pe 150, 165, 166, 263, 279, 430, 479 484 492, 585, 599, 602, 603, 748, 752
peana 119, 228, 329, 364
peaşti (ar.) 347, 573
Peatră 469
pecât (istr.) 226, 591
pecingină 129
pecingine 129, 158
pedestru 532
peducel 332
Peducelului 418
peiatriei 756
pentru 454
Pekura 387
peleş 533
pelin 289
peliţeei 489
peliţescu (adv.) 528
peliţiei 489
pentru 150, 479, 484
pentru să/se 518
*per 717
per (ar., megl.; s.m.) 328, 332, 344/ 717
per (megl.; tu ~, ind. prez.) 370
pere (s.f., pl.) 332
pereki 450
perete 98, 170, 562
peri (s.m., pl.) 332, 717
peri (a) 480
perie 288
peri-vre 507
pernă 288
pescar 390
pescărie 153
pescăruş 299
peseste (te ~) 444
pespre (prep.) 479
peste 150, 167, 329, 479
pestre 150, 479
pestriţ 290, 309, 746
peşte 347, 573
peşteră 288, 331, 632, 633, 634
peşti 370
peştii 445
Petra 331, 386
Petre 211
petrecanie 296, 314
petrece (a) 688
Petrile 469
Petrsoric (istr.) 154
pi (dr., ar.; prep.) 150, 457
Piatra 200, 420, 469,^ 546
piatră 104, 306, 329, 330, 367, 368, 469, 615, 627, 629, 631, 635
Piatră 420
picat (ar.) 226, 591
picaţi (megl.) 226, 591
pică (ar.; vb.) 369
picior (dr., ar.) 173, 182, 340, 427, 469, 572, 617, 618
Picior (de munte) 719
picioruş 299
picor 420
picul'u (ar.) 358
picuriu (ar.) 358
picurar (ar.) 154
picurăreasă (megl.) 153
picurăroane (ar.) 154
piduret (megl.) 297
pie (imeper., 3 pl.) 503
piedin 393
pieindu 503
pieiu (eu ^) 503
piele 118, 682
piept 104, 328, 617, 621
pieptar 389, 395
piepturi 128
pier 94, 566
pierde (văm ^) 44
piere 682
pieri (a) 503
pierseca (a) 180
piersică 124
pierzătoriu 487
pieseşî-ne 756
pietre 469, 627
pietri 490
pietriş 298
pigoarelor 756
piiarde (voîu ^) 464
piiatră 369, 469, 485
Piatra 420
Pikul 391
pilata 409
pilă 288
pildă 382
piletesc 409
pinsu 455
pinten 288, 299, 315
pintenog 299
pio 489
pipăi (a) 290
pire 93, 570
pir-K (prep.) 409
pisa (a) 759
pisaşi (tu) 759
pisăm 142
pisc 420
Pisc 420
Pisca 420
pisică 682
pistoale (pl.) 369
pistruie 390
pistă 533
pită 213, 288
pitic 398
Pitic(k) 420
pituli (să te ^) 538
piule 469
piuo 489
pivniţă 288
pizmă 287, 389
pîine 363, 439, 467, 468, 598
pîlc 289, 316, 486
pîn (ar.) 150
pîn' 370
pînă 150, 369, 524
pînă cînd 524
pînă la 513
pîndar (dr., ar.) 284
pîndi (a) 290
pîndză (ar.) 175
pîne 455, 467
pîngîn (ar.) 336
pîngîniri (ar.) 336
pîntec 129
pîntece 129, 158
Pîntce 749
Pînteceşti 231
pînză 175
pîră 476
pîrău 252, 582
pîrcălab 385, 535
pîrgar 385, 386, 535
pîrîs 385, 386
pîrîş 385, 385
pîrîu 240, 252
Pîrîuî Gotului 221
pîrli (a) 198, 290, 398
pîrnîriu (ar.) 154
Pîsc 420
pîşuni (ar.) 346
pîtidzari (ar.) 123
Pwntece 418
Pwntic 418
pkiatra 469
Pkinăt 469
plai 212, 213, 214, 215, 390, 398
Plai 391
plaiu (.ar.) 214
plască 533
plaz 274, 288, 313, 593
plăcintă 180
plăcuescu-se 759
plăcure 758
plă^ngere 406, 725
planar (ar., megl.) 152, 296
plăpînd 180
plasa 109, 180
plăti (a) 163, 263, 284, 290, 547, 568,
plăhjtiri (ar.) 284
plătit (au r^j) 163
plătitî 372
plătitu (au nJ) 459
plăţintă (ar., megl.) 180
plânge (imperf.) 461
pleacă 647
pleavă 285, 288
plec 627
pleca (a) (dr., istr.). 295
pleca (imperf., 1 sg.) 504

plecaret (se ~) *(cond., 2 pl.)* 506
plecat 391
pleci 627
piesa 109
plescăi (a) 290
pleşuv 290
pletiturile 538
plevaie 152
plimba (a) 180
plin *(dr., ar.)* 336, 345
plînş(u) 143, 353
ploa 462
ploaie 105
ploao 462
ploa-va 462
plocon 289
plod 537
ploo 462
plop 129, 390, 749
ploscă *(dr., ar.)* 288
Plotuneşti 231
plovă 462
plug *(dr., ar.)* *274,* 284, 285, 288, 772
plută 288
po- 281, 294, 584, 750
poală *(dr., ar.)* 284, 288, 306, 331
poale 632
poartă *(dr., ar.)* 331
poarte (să ~) 331
pobedi (a) 533
pocăi 294
Pociovalişte 302
poc(i)u (eu ~) 142, 503
pod 288, 296
podeci 296
Podenii 414
podgorie 288
podişor 153, 391
podnojie 533
podoabă 537
podobi (a se) 533
podu 643
poftă 288, 411, 471, 484, 632
pofte 632
pofti (a (se)) 291, 315, 411, 471, 502
pogon 285, 288
pogorî (a) 290
pogorru (se ~) *757*
pogrăzni (a se) 533
pohtă 411, 471, 484
pohti (a) 315, 411, 471, 573
pohtire 471
poi 150
poimîine 467
pgini *(megl.)* 364
pOAnile 426
pojaar 288
pojeri (a se) 533
pojerri-se vor 756
pojerrîi-sa vor 757
poiată 533
poliță 284, 288
poloji (a se) 533
pom 102, 616 619, 623, 764
pomană 290, 306, 389, 398
pomenlic 297
pomană 537
pomeni (a) 290, 688
pomi 611, 613, 616, 619, 623
poneagră 294, 750
ponegri (a) 281, 294, 584, 750
ponegru 294
ponor 288
ponos 289
ponoslu 537
ponoslui 385
ponoşenie 533
ponrăcitele 756
pgnză *(megl.)* 175
popă 285, 190
popeei 488, 514
popei 488
popi 613
popri 294
porăncă 457
porănci (a) 457
porc 390
porcar 177
Porched 386
porci *(pl.)* 386
poreclă 636
porînci (a) 457
porneală 390
porni (a) 290
pornitu 642
poroncitoare 448
poros 294
port *(ind. prez., 1 sg.)* 331
por'taa 408
porți *(s.f., pl.)* 331
porumb 682, 771
porumbar 78, 564
porumbiel 716
porumbişte 298, 750
poruncă 457
porunci (a) 291
pos 448
pospai (a) 533
post 290
*post 148
postămpi (a) 533
postelnic 286
posti (a se) 502
pot(u) *(ind. prez., 3 pl.)* 142
pote (nu ~) 466
poticni 281, 294
potir 290
potîng 274
potîrniche 103
potop 289, 306
potopăscu 446
potopi (a se) 533
potopu 643
potrebi (a se) 533
potrivă 289
potropop 479
povară 148
poveli (a) 534
poveste 289, 305
poveste 309
povidlă 314
povirlă 314
povoară 148
pradă *(s.f.)* 374
prade *(pl.)* 374, 490
praf 289, 315
prag *(dr., ar.)* 284, 288, 313, 538, 593
prah 315, 471
Prahova 224, 302, 767
prapur 290
praştie 288
pravedhic 534
pravilă 290 306, 598
praz 289
prazdnic 411
praznic 285, 286, 290, 411, 688
prăda (a) 174
prădăciune 174
prăjină 390
prămrac 755, 756
prăpastie 289, 309
prăpădi (a) 290
prărra mea 757
prăşi (a) 390
prăvăli (a) 290
prăvescu 450
prăvi 450, 683
pri>călabul (la ~) 492
prăzi *(s.f., pl.)* 374
pre- 281, 294, 529, 584, 750
pre *(dr., ar.)* 150, 156, 169, 355, 376, 425 454, *455,* 479, 480, 484, 492, 493 499 513, 514, 521, 522, 525, 540, 602,' 607' 611, 661, 662, 706
pre 445
prea 291, 294
preabogat 294
preînalt 294
prealins 759
preanuta (a) 759
pfecantat 529
precena 454
precupeț 288, 304
precuvi^iuşiloru 478
prăcuvîus 478
preda (a) 294, 750
Preda 300
Predeal 302
predoslovie 290
preface (a) 281, 294 584, 750
peimească 445
pretîn 706
preîănsă 759
prelucra (a) 281, 294, 750
premândrie 529
premiedza (a) 532
pren 453, 454, 455, 661
pentru 445, 479, 484, 513
prenoată 759
prentru ce 502
prentu 479
pre^ 661
pre^ce 520
pre^vs 499
prentru 406
preot 132, 398
prepeliță 289
pr£podobnic 534
prepuieînic 297
prepune (a) 532
prepuno^j\şi 532
preseci (a) 534
presăra (a) 281, 294
prescură 390
presi (aş ~) 507
prespe 150
prespre 150, 167, 479, 513
prăstăpnic *(s.m.)* 534
preste 150, 513
p(r)estelcă 288, 305
prestre 479
pretcă 305
pretutindenea 150
pretutindeni 497
preț 115, 335
preț (îm ~) 477
prețălui (a) 383
preutesii 489
Preuțescul 415
prevence (a) 532
prevenție 455
prevesc 450
previ (a) 450
previre 683
pri *(megl.)* 150
pribeag 290, 305
price (să ~) 688
pricepe *(imperf.)* 647
priceput 508
pricunoaştiri *(ar.)* 294
pridădi (a) 534
prielnic 297
prier 347
prieten 263, 289, 465, 547, 568, 584, 58 751
prietenii 263, 752
prifteasă *(ar.)* 153
priimnu *(ar.)* 180
prii' *(megl.)* 347
prilaz 534
(pri)lăsti (a) 534
primb (=prin) 459
primarîu 537
primă 498
primă (dim ~) 498
primărit *(ar.)* *294*
primăvară 155
primăvăratic 390
primăveară *(ar., megl.)* 155
primă 498 ^
primejdie 289, 305, 317, 584
primeni (a) 291
primi (a) 263, 291, 547, 568, 584, 688
primîcari *(ar.)* 294
primuveară *(ar.)* 155
prin 151, 453, 454, 455, 456, 477, 646, 65 661
prind 99
prindu *(ind. prez., 3 pl.)* 503
prins 124
prins (s-au ^) 505
prinsk (sS-u) *(3 sg.)* *505*
prinse 143

prinsoare 537
prinsu (l-au ~) 459, 505
prinsu (m-a ~) 459, 505
printr-(însul) 498
printre 151
printru 479
pr^tru 406
pripec *(s.n.)* 534
prisacă 288, 305
prispă 288
pristanişte 534
pristăni (a) 534
pristi *(megl.)* 150
pristoi (a) 534
pristol 286, 290
prişleț 534
pritorn *(megl.)* 294
privheghia 765
privegl'u *(ar.)* 765
privi (a) 291
privință 455
prîndzu *(ar.)* 335
prînz 335
pro- 294
proaspăt 212, 213, 215
proaşti *(ar.)* 288
proces 598
Proceşti 231
prohodi (a) 281
proidi (a) 354
pronu *(ar.)* 180
propovădui (a) 294
prop(r)ietar 369
propti (a) 290
prosfeti (a) 534
prost 290
prostac 295
prostănac 295
prostovan 224, 768
prostu 643
protropopul 479
prucăntari *(megl.)* 294
prun 749
prună 128
prune 128
prunc 175
prund 189, 311
Prutul 219
pruvideari *(megl.)* 294
pucătari *(megl.)* 294
pucios 396
pudurită *(ar.)* 358
pugos 756
pugosu 755, 756
pui *(s.m.)* *296*
pui *(ind. prez., I sg.)* 142
Puica 599
puică 296, 398, 599, 750
Puichii 599
puicii 599
Puico *(voc.)* 599
puie 478
puine *(istr.)* 589
puiu *(1 sg.)* 478, 503
pu^u *(ind. prez., 2 sg.)* 478
puliță *(ar.)* 284
pumn 121
pun *(ar.)* 613
pune *(3. sg.)* 503
pungă *(dr., ar.)* 221, 223, 284, 288
puni *(ind. prez., 2 sg.)* 478
punîe (se ~) *(subj. prez., 3 sg.)* 503
puniu *(ind. prez., 1 sg.)* 478, 503
punrereți (nu —) 757
punte 183
punu *(ind. prez., 1 sg.)* 142, 503
pupăză 240
pupăza *(ar.)* 253
pupăză 240, 253, 582, 739
pupează *(megl.)* 240, 253
pupuză *(ar.)* 253
purcar 177
purcede (a) 180
purceluş 299
pure 93, 570
purene 474, 691
purice 100
puroi 180
purtiță *(ar., megl.)* 298
purure 480
pururea 150
pus (am ~) 459
puşcă *(ar.)* 358
puse *(perf. ind., 3 sg.)* 143, 171, 565
puseră *(perf. ind. 3 pl.)* 143, 171, 563
pustie 478
pustinătati *(megl.)* 152
pustinesc 478
pustînia 477
puşcă 288, 386
puş(u) 143, 148
pute (am ^) 461
putea (a) 141, 503
puteneiosul 454
putere 389, 444, 446
putină 212, 390, 391
putinei 297
putred 180, 472
putredi (a (se)) 472, 502
putredire 472
putreditură 472
putregai 152, 180
putrezi (a) 472
putrid *(ar., megl.)* 180
putu 144
putui 144
putum 144
putură 144
puturnari *(megl.)* *294*
putuşi 144
putut 144
puț *(dr., ar.)* 573
pută *(dr., ar., megl.)* 180
puțîn *(ar.)* 362
puvoi 283, 314
puvon 314
puvonu *(ar.)* 314
*pyeatră 329

Orud 370

rac *(dr., ar.)* 284, 289
rad 94, 565
Rada 417
Radeşani 232
Radu 300
Radul 415, 748
Raduk 416
RaduH 416
Radule *(voc.)* *219*
Radulu (lui ~) 416, 649
radză *(ar.)* 335
rai 93, 285, 286, 288, 565, 566, 570
Raiulk416
Raiul-* 416
raku 461
ramâne (sse **r^S]** 478
ramania 478
ramanu 461
ramură 174
ramuri 174
rană 229, 284, 288, 309, 335, 336, 743, 751
rane 374, 490
rapăn 221, 222, 223
rape *(ind. prez.)* 502
rape (să ~) 502
rapiță 289
rapură 222
rare 94, 566
rariță 288
ras- *(dr., megl.)* 294
ratze (lu ~) *(istr., dat.)* 131
rață 128, 289
rațe 128
raz- *(dr., megl.)* 294
rază 335, 376
razna 291
-ră 79
răbda (a) 189, 548
Răbecăei 489, 496
face 480
răchită 289
răcire 759
răcoare 759
răcorilor 759
rădica (a) 450, 484
rădicarem (se ^) 506
rădicat 391
Rădoaia 154
Răducu 154
răget 153
răgi (a) 502
răgloti (a) 759
răi 93, 565, 570 »
răle 480
rămăine 439, 467, 618
rămăni 478
rămăşiță 390
rămân *(ar.; adj.)* 332
rămînea (a) 502, 537
rămuros 174
rănă 456
rându1 456
răpaus *(vb.)* 502
răpausă *(ind. prez,, 3 pl.)* 502
*răpăsa 109
răpi (a) 502
răpicîune 528
răposa (a (se)) 109, 502, 537
rărunchi 199, 715
răs- *(dr., megl.)* 281, 294, 295, 584, 750
răsădit 458
răscrep *(megl.)* *294*
răscruce 293
răscumpăra (a) 281, 294, 750
răscumpărat 294
răsface (a se) 294
răsfira (a) 281, 294, 584, 750
răsfundat 294
răsipi (a) 450
răslăbit 529
răspica (a) 294
răspopi (a) 294
răspunde (a) 140
răspun(d)zu *(ind. prez., 1 sg.)* 503
răspuns 145, 683
răspunse 143
răspunsu 645
răspunsure *(s.n., pl.)* 491
răspunzîndu 640
răsputea (a) 294
răstălmăci (a) 281, 294
răstigniră 480
răstimp 288
răstrucules *(megl.)* *294*
răsturna *(dr., megl.)* *294*
răsuci (a) 294
răsunînd 624
răsvări (a) 534
răşină 344
rătund 105, 170, 562
Rătunda 391
Rătundul 418
rățoi 154
rău *(adj.)* 324, 362, 480, 553
rău (= rîu) 480
rău 480
răure 480
răvaşe" 445
răvaşele" 445
răvu'466, 539
răz- 529
răzbate (a) 294, 750
războae 491
război *(s.n.)* 173, 288
război (a se) 281, 282, 294
războîu 491
războiure *(s.n., pl.)* 491
răzbubui (a) 294
răzda (a) 294
răzdau *(megl.)* *294*
răzdumica (a) 294
răzeş 389
răzgîndi 294
răzgudeca (a) 529
răzmines *(megl.)* *294*
răzmiriță 287
râde 480
râpi 417
-re *(suf. adv.)* 149, 150, 511
re *(adj., fem.)* 461
rebd 457

rebda fa) 503
răbda (el ~) 503
rebdu (eu <v) 503
rebdzi (tu 503
rece 480
rehav *far.)* *283*
remane (ua ~) 462
ren *(istr., md. prez., 1 pl.)* 148
rende *(ar.)* 283, 312
reoni (a) 529
reoniu *(adj.)* 528
repă *(ar.)* 283
Repede 413
repede 390
Repedea 200, 300, 546
repejor 153
rersit (au ~) 505
ret 174
reteza (a) 180
retorna 591
rețea 79
reu 324, 480
rieu-faăe (a) 530
ricăi (a) 534
rid *(ind. prez., 1 sg.)* 324
ridica (a) 450, 484
rigăi (a) 534
Rimu 643
rindul 362, 456, 457
rinichi 682
rip 457
ripi *(pi.)* 417, 426
riipos 457
risipi (a) 281, 291
"risulu 480
riu 457
rîureîe *(pl. art.)* 480
rîd 94, 324, *325,565*
rîd 480
rîdă (să ~) 325
rîde (a) 141, 624
rîie 121, 347
rîm *(ar.)* *362*
Rîmnic 302, 307
rînă 456, 548
rîncaci 221, 223, 398
rînced 174, 179
rînchez 153
rîncheza (a) 153, 215
rînd 289, 312, 362, 511
rînd (de ~) 511
rînd 480
rîndu 643
rîndunică 153, 297
rînză 253, 582, 739
rîpă 362, 570
fîpă 480
rîpcă 221
rîpi 748
rîsj.289, 307, 362
rîs 120, 362
rîu 252, 362, 480
rîvnă 287
rîz *(ind. prez., 1 sg.)* *325*
rîză (să ~) 325
roa 462
roagă 94
roao *(pl.)* 490
roaole 490
roată 78, 190, 564
rob 287
robu *(dr., ar,)* 287, 372, 494
rod *(subst.)* 289
rodi (a) 289
Rodna 302, 750
rodu 460, 643, 653, 708
rofii 221, 223
rogojină 288
rogoşu ***(ar.)*** 289
rogoz 284, 289
roib 102
roiul 571
Romanu (lui ~) 416
român 201, 448, 484
românesc 209, 448, 567
ros 572
roş 105, 343, 344
roşcaie 152
roşcovan 295
roşu 389, 390
rotilă 298
rotund 389, 398
Rotundul 391
rouă 79
roz 572
rradzimă-te 757
rrana 480
rrădăcinră 480
rrădul 452
rrădure 452
rrănd(ul) 480
r'răni 757
rrăspos 452, 480
rreale 480
rrecire 759
rrăpede 480
rr‸le 480
(r)ride 480
(r)riu 480
rrîndu 480
rroada 757
rrugămu 480
(r)ru(m)pe 482
rrunda 756
rruşine 480
Rudan 302
Rudana 302
rudă 221, 223, 287
ruda 683
rufă 288, 306
rug 111
rug (a (se)) 281, 282, 502, 524, 568, 584, 750
rugatu (m-amu ~) 459
ruginiu 154
Rugiră 725
rugoz *(ar.)* 284
rugujină *(megl.)* 288
Rujină 421, 422
Rujinănii 421, 422
Rujiră 421, 422
Rujîră (Sima) 477

Rumana 391
rumani 451
Rumărula 422, 477, 725
rumân *(dr., ar.)* 267, 332, 448
rumană 267
rumânesc 448
rumâneşte 448
rumegat 391
rumegător 597
rumeior 153
rumen 290
rumenii 451
rumpă (se se ~) 482
runipem 482
rumpu 482
runc 390
rund* 415
ruorele 490
rup *(ar.)* 358
rupa 173
rupe 173
rupe (a *r*-> izvorul) 759
rupem 482
rupeți 482
rup'se 408
rup(s)eşi izvoarele 759
rupsere (să te ~) 506
ruptură 390
Ruptură 232, 749
Rupturi 425, 427
rus 390
*rusaie 558
*rusaii 558
rusară *(megl.)* 558
Rusale 558
Rusalii 274, 288, *558,* *559,* 750, 772
*rusare 559
ruşine 343, 759
ruşinea 759
ruşuniață *(ar.)* 153
rutes 511
Ruziră 477

-s 509
s *(ind. pr., 3 pl.)* 483
s *(ind. Pr., 1 sg.)* 147, 483
sa 137, 162, 360, 500
sabie 288, 315
sac 398, 748
Sacidava 219
sacure 449
sai (tu ^) 503
saile 468
saîu 503
salce 100, 490
sălci 490
sale 137, 500
saleş 499
sama 444
samar 398
samă 444, 539
same 490
sandăc 440, 535
sanie 288
săpate 449
sape 490
sar 566
sara 463, 757
sare ***(s.f.)*** 374
sare apa 398
sară 444, 463, 718
Sarăei 489, 495
sarbăd 253, 254, 584, 739
sarbed 253
Sargetia 219
sari 503
sarică *(dr., ar.)* 213
Sarul 416
sas 390
sat 182, 200, 242, 482, 546, 548, 639,
Satane 488
satelor 759
saț 79
sau 517
sau... sau 517
sav 466
Savaothk 458
să *(dr., ar.)* 151, 166, 238, 239, 446, 5
519, 520, 524, 567, 580, 663> 664,
să ((ca) ~) 265, 632, 645
săblazně 534
săbor 450
săc 553
Săcară 413^
Săcăreni 232
săcrisoare 461, 650
Săcuitei 489
săcure 446
sădi 288
săgele 757
săgeta 502
săgătă *(ind. pr. 3 pl.)* *502*
săgăte *(pi.)* 490
săi 137, 500
săişi (ai ~) 499
să^băteei 490
sălaş 386
sălbatec 104, 170
sălbatic 562, 573
sălişte 289
sălta 486
săltăreț 152
săm *(megl.)* 146, 510
sămânță 683
sâmbure *(ar.)* 253
Sămgorgu *(ar.)* 344, 572
Sămgorzu *(megl.)* 344
Sămgorzu *(ar.)* *572*
sămntu 431
sămt 431, 482, 509, 540
sămtu *(ind. pr., 1 sg., 1 pl.)* 370,
481, 482, 509
sămntu 457
sănătate 106
sănătăți 458
sănătos 458
sănge 456
sângele 456
săngur 456
săni *(ar.)* *356*
sănt *(ind. pr. 3 pl.)* 431, 456, 509

săntk 457
-săntem 508
sănteți 509
sântu' (ind. pr. 1 sg., 3 pl.) 456, 458, 459, 481, 509
săpa 390
săpatu (au ^w) 459
săptămîna albă 79
săptămîna brînzii 79
săpun 398
săr 629
sărac 248, 290, 295, 398, 487, 537
săracă 389
săraci 248, 487
Sărat 749
sărătate 475
sărătoş 475
sărcinar 79
sărcl'are *(ar.)* 358
sări 173, 503
sărine *(ar.)* 358
săritor 152
săritura 154
sărman 398
sărună 129
sărune 129
sărup *(megl.)* 173
săruri 374
săruta (a ~) 537, 688
Săt6elu 415
sătean 297
sătesc 209
sătul 293
săți 510
său *(pr. pos.)* 105, 106, 137, 161, 162, 500
săva *(conj.)* 513
Săvădisla 267
Săvăstreni 414
săvîrşi 285, 291
săvîrşi 483
Săv(l)ădisla 383
sâmbăteei 490
sâmbetei 490
Săpatul 416
sbate 151
sbîrcioc 289
sborulu *(ar.)* 352
sboru 643
scamă 117, 389
scmanu *far.)* *122*
scand 122
scându *(dr., megl., istr.)* *122*
scapaire 467
scapir *(megl.)* 253
scară 117
scaun 122, 128, 351, 597, 601, 602 603 606, 607
•scaună *(pl.)* 128
scaune 128, 351, 597, 601, 602, 603 606 607
scădea 151
scălda 182
scăpat (amu *r+J)* 459
scăpăm 142
scapără 78, 253, 582
scăpata 564
Scărişoara 389
scăuel 122
scăueş 122
scăuiaş 122
scăunel 153
scenă 611
schelă 331
schimba 151
schimnic 286, 290
schit 286, 290
scîrbă 289, 537
scîrisă 461, 650
scîrk'esku *(ar.)* 175
scîrnav 290
Scley 423
*sclufur 359
scoare 180, 346
scoarță 335, 764
scoate 105, 680
scoică 315
scol *(ar., megl.)* 180
scopă 483
scorbură 255
scoț 503
scoțătolu 755, 756
scoțător 759
scoțătoriul(u) 755, 756, 759
scovardă 747
scovîrda (a) 747
scovîrlie 747
serai 409
scrăbi 758
screme (a se) 221, 223
scresu 409
scria (a) 502, 506
scrie (a) 502, 503
scrierea (de-a *e*J)* *237*
scriind 655
scrin 759
scris 661
scris 504
scrişi 504
scriptură 532, 537
scrobeală 305
scrum *(dr., ar., megl.)* 243, 253, 582, 739
scrunta 223
scruntar 221
sscufie 288
scufunda 79
scuipi (a^) 502
scula (a (se) ~) 180, 502
scula-se-vră 507
sculatu (se-au ~) 459
sculă 225
scump 150, 263, 284, 289, 311, 547 568 584, 594
scumpăra (a) 532
scumpu *(ar.)* 283, 284, 311, 594
scund 390
scundac 295
scura (a) 532
scurrima 480
scurt 390, 398
scurta 78, 151, 502, 546
scurtări *(ar.)* 151
scurte-se (se nu ~) 502

Scurtul 747
sdruncina 334
-se 506
se *(pron. refl.)* *137,* 446
se *(dr., ar.; conj.)* 151, 166, 446, 518, 519, 524, 663, 665
stea 426
seaca 419
seamă 444, 539
seamăn 103
seameni 103
seamne 329
seara 158, 599, 718
seară 444, 573
searbăd 253
seate *(ar.)* 364
sec 390
se'ca 408
Seca 419
secaşi 445
secară 98, 131
secerâciune 528
secheres 386
secret 765
secriniul 759
secrntyiul 477
sedura 446, 637, 638
Sekul 391
sem 147, 509
semă 444
semănat 389
sementze 453
semn 100, 121, 329
semne 445
sem tem 370
semtețe 482
semu *(ar.)* 147
*sen 362
senin 624
se nu 519
sepo^jve 477
ser 629
, seră 463
serba 111
Seret 414
Seret 414
Serete 414
Serete 414
seriei 489
serii 599
serA aprinde 509
seU 510
setsi *(ar.)* 147
seți 147, 509, 510
seu 111
seu 637
se(v) *(istr.)* 106
seva 513
seva...seva 517
sever *(s.m.)* 759
severul 759
sever 534
sfadă 289, 411, 483
sfat 289, 411, 483
sfatelor 759
sfădi 411, 483
sfătui 411, 483
sfeclă 289, 636
sfentei 454
sfert 289
sfeşnic 288, 317, 584
sfet 411, 464
sfînt 286, 290, 312
sfîntu 643
sfîrlează 240
sfîrnar 175
sfîrşi 285, .688
sfoară 288, 389
sfr^şaşte 463
sfr-hşi'483
sfulgu *(ar.)* 358
sgaibă *(ar.)* 346
si *(dr., ar.)* 151
sicamene 534
sicărină *(megl.)* 298
sichiris (am *r+S)* 409
sieşi 373, 499, 528
si^gurk 456
sikeri 650, 708
sikeris 661 '
silă 289, 537
(au) silit 642
silnic *(pl.)* 458
simbâtă 456
simbrie 389
simt (= sint) 456, 482
simtem 457
simți (a) 573)
sim-hteți 457
sin 362
sintâte 475
sinâtos 475
sine *(pr.)* 137, 456
sineşi 373, 499
singe 362
singe(le) 456, 457
singAle 456
singur 398
singur 456, 457
singuratec 152
singurătate,^^-. "-) 152
sinicat *(ar.)* 314
sint 362, 456, 539
sintam 456
sintem 456, 457
siuteşi 456
slutim 456
sintu 456, 457
Sionu 643
sipui 409
Şiret 414, 751
Sir t 414
SirAtuskogo 414
sită *(dr., ar.)* *226,* 284, 288, 306, 332
siți *(ind. pr. 2 pl.)* 509
S-wnca 418
sîmbetei 514
sîmbur(e) 242, 253, 582, 739
sîmcea 79, 173
Sîmgordzu 344, 572
sîn *(s.m.)* 570, 624
sîn *(dr., ar.; adj.)* 286, 358, 362

sînge 117
singer 79
Sînjorj 344
sînt (*adj.*) 170, 562, 573
sînt (*ind. pr. 1 sg.*) *Iff,* 362, 509, 514
sînt (*ind. pr., 3 pl.*) 147, 456, 483
sîntem 514
sînteți 514
sînto' (*vb.*) 648
sintu (*ar.*) 147, 648
sintu (ei ~) 460
Sîn-Vlădislau 383
Sînziană 129
Sînziene 129
Sîrbșorii 398
sîrina (*ar.*) 358
sir mă 362
skiba 452
skimen 534
.skinărăt (*ar.*) 152
skiupară 483
skulatul 461
skulatul 461
slab (*dr., ar.*) 284, 290, 299
slatină 534
slavă 290
slave 490
slăbănog 299
slăbiciune 153
slkta 407
slaotă (*dr., ar.*) 283, 284, 289
slobod 289
slobodzit 473
slovă 290, 632, 636
slugă 287, 487, 514
slugile 488
slujaște 463
slujăsc 553
slujeseu 645
slujile 474
smead (*dr., ar.*) 290, 305
smen'tire 408
srnerești-i 759
smeri (a) 759
*smetana 310
smitie 221
smicea 221
smicui 221
sminti 291, 537
smintire 312
smirnă 290
smîntînă 288, 309, 310, 335, 336, 398, 638
773
Smîrda 302
smoală 289
smolă (*ar.*) 283, 289
sm/tu 754
smuci 291
Snagov 302
snop (*dr., ar.*) 285, 288
Snegov 414
soacră 133
soacră-mea 599
soage 105
soarbere 140
soare (*dr., ar.*) Î19, 221, 349, 360, 573
soare apune 392
soartă 396
soarte 180
soarti (*dr., ar.*) 180, 356
sobă 636
sobol 289
sobor 285
soc 105
Socol 300
socotit* 372
sodăș 386
soduș 535
soflet 448
sobrului 757
Solomonești 231
soltar 535
somn 122
somsid 535
sor 132, 488
sora 488
soră 105, 132, 134, 488, 514 750
Soră 425
sorbire 140
sore (lu /—/; *istr.; dat.*) 131
soro 278, 568, 584, 750
soroc 289
sorroci 480
soru 488, 651
soru-mea 161, 488
soru-sa 162
sosi 173
soț (*dr., ar.*) 340
spar (mă /—) 503
sparcu 409
spare (se ~) 503
sparge 537
spari (te ~) 503
(s)păla 198
spăla (a (se) ~) 282
spânzura 472
spăria (a (se) ~) 503
sparți (a) 532
Spărul 477
spăsenie 297
spăsitoriul 759
spânz 389
Sperlești 231
spes (*ar.*) 358
spic 716
spin 201
spinări 618
Spineni 414
Spirănii 477
Spiroasa 477
spiță 538
spin (*dr., ar.*) 212, 213, 215, 639
spînz 253, 582, 739
Splina 391
spoi 290
spo^\iu 503
spor 289
sporcată îrupolui) 448
spornic 299
spos 448

spre- 529
spre (*dr., ar.*) 135, 151, 166, 279, 455, 499,
513, 750
spră 445
sprijin 289
spregice 529
sprensu 499
spresărire 529
sprună (*ar.*) 358
spui (eu /—) 484
spuiu 478
spu^i(u) 406, 478, 725
spun (*ar.*) 613
spune (a) 688
spune (ei ~) 682
spune 503
spunie (se <—) 503
spuniu 478, 503
spuriu 175
spus (m£-u <—) 505
spusu 459
spuș(u) 353
spuză (*dr. ar.*) 253, 358, 390, 739
SrKbul 416,
ssemte(m) 482
stacojiu 154
stacti 534
stai 142, 146, 282
Staicu 300
staire 467
Staiul* 416
Stan 300
Stanciu 300, 750
Standiul(u) 416
Stancișoro 418
Stane o (*voc.*) 599
Stancsul 416
Stancu 300
Stancul 415, 416
Stancu^ 415
Stancula (pana <—) 748
Stane 279
stângă 221
Stanuk 416
stareț 290, 304, 309, 746
stat 764
stau 142
staul 345
stavilă 289
stă (*ind. pr, 3 sg.*) 142
stă (*imper.*) 146
stăi 282
stălpp 487
stălure 487
Stănijanii 414
Stănijeanii 414
stăpîn"287, 306, 309, 310, 336
stărnut 221, 222, 223, 254
statui 143
stea 118, 137, 627
steag 288
steale (*ar.*) 137
steaua (*ar.*) 137
steblâ 746
stejar 173
stejăret 390
steji (a) 534
stele 137
stelniță 289
stemă 636
•sternut 222
sterp (*dr., megl.*) 212, 213, 215, 254
stepenă 534
sterpu (*ar.*) 215
stStet 510
sticlă 288, 746
*stierg 344
•stimpăr 329
stinge 456
stinghe 221, 222, 223
stirpar (*megl.*) 152
stîlp 289, 316
stîmpăr 329
stînă 254, 309, 310, 336, 548, 749, 751, 7
stîncă 309, 310, 389, 390, 418, 751
sting 243
stingă 396
stîngaci 295, 750
stînisoara 390
stîrv'289, 309
Stângacii 418
stkpu 407
stog (*dr., ar.*) 284, 285, 288
stoguri 491
stog (*dr., ar.*) 284, 285, 288
stoguri 491
Stoica 300
Stoicăi 425, 427, 488
stolnic 286
Stolnici 302
stomac 288
strajă 288
straikină 467
strană 290
stră (*ar., megl.; prep.*) 151
străbate 151
străbun 151
strădalnic 295
strădui 291, 299
străgheață 254
străin 173
străini 447
stră^bu 756
străluce 502
străluci (a) 502, 564
strâmb 456
strămoașăei 489
strâng 456
strânge 456
strănut 221
străptori 482
străvechi 151, 564
streacră (*megl.*) 180
streche 180
strecurător 154
streiri 447
strejui 299
strepede 243, 253, 254, 582, 739
strepij (*megl.*) 253
stri (*megl.; prep.*) 151
striglă (*ar.*) 180
striin 447

striirâ 447
striiri 447
striiru 447
strii^ri 447
strimb 456
strimbătate 457
strimşu (ar.) 353
strimt 457
strimtei 457
strimtele 457
Strimtişorul 419, 426
strimtu (ar.) 145
Strimtura 426
Strimturw 418
stringâ-se 457
stringe 456, 457
stringe 362
stringl'e (ar.) 358
stringu (ar.) 353
strinseră 456
strinsul 457
strinşe 534
strişte 534
strîmb 293
strimt 390
strîmtură 389
string 456
stringe 503
strîns 145, 503
strop (ar.) 358
struaure 173, 221, 223
strună 288
struncina 334, 465
strunciuna 334
strunciura 465
strunciuraşi 759
strună 445
Strunga 391
strungar 152
strungă (dr., megl., istr.) 221, 223, 243, 246
253, 254, 391, 398, 582, 737, 739
stumbu (ar.) 311
stup 212, 213, 298
stupină 298
stur (dr., ar.) 212, 213, 215, 531
stură 215
Sturul (Gabriel ~) 215
su (dr.; ind. pr. 1 sg.) 147, 509
su (ar.; ind. pr. 3 pl.) 147
su (prep.) 530
-su 509
subsuoară 180
subt 151
subţioară 180
subţire 450, 627
subţîrac (ar.) 295
subţire (ar.) 362
SuceVeei 489
sucrime (at.) 153
sucuit 535
suel'u (ar.) 358
sud (megl.) 176
suent(u) 458, 461
sufleca 180
sufulca 180
sug 141
sugar 296, 398
suge 141
suguşa (a) 530
Suho'dol 302
sui (a (se)) 502
suil'ari (ar.) 358
suiru (sc 506
sulă (dr., ar.) 345
suliţă 288
sulugă 409
sum (ar.; prep.) 151
Suma-cu-bradu (ar.) 358
suman 288
sumă (ar.) 358
sun (ar.; prep.) 151
suna 174
sunet 174, 573
sunrului 759
sunt 147
suntu (ar.; prep.) 151
suntu (ar.; ind. pr. 1 sg.) 147, 719
sunu (s.n.) 759
sup (prep.) 513
supăra (imperf.) 159
suptk (prep.) 513
sup'tu 408
suptu 513
suptu (ar.; prep.) 151
supţioară 180
sură 94, 566
surd 398
Surdul* 416
sure 756
surin (ar.) 358
Surineşti 231
surîd 624
surîs 624
surorii 489, 514
surpa 173
surpări (ar.) 173
surte 756
suru (s.n.) 532
surul 759
surupV, 173
surzie 78, 564
sus 124, 150
susu 659
Suseni 414
suspin 491
suspinară 757
sus'fepinâ 407
suspine 491
sută (dr., ar.) 135, 280, 284, 289 309
332, 547, 568, 582, 746, 751
Sutoroici 409
sutup 409
suvulca 180
svadă 309, 411, 483
svatu 461
svădi 411
svăşit 756
svâîrşi 483
svent 411
svente 455
sventei 454
sveştnic 464
svfit 411, 464, 483
svetui 411
svintei 489
Szaca 386
Szâka 387
szkriasse 506
Sztancsul 416
szvente 455

-ş 239, 259
sade 718
şaizeci şi trei 279, 392, 568, 584
şale (ar.) 164
şapcă 247, 288
şapte 135, 398, 635
şapt'te" 408
şaptile (ar.) 373
şar (ar.) 358
şară (ar.) 359
şarbă 463
şarpe (dr., ar.) 351, 463
şase 135, 398
şasele (al ~) 352, 498
şasile (ar.) 352, 373
*şaseîu 498
şaua (ar., megl.) 164
şază 463
şăgui 299
şăs 328, 553
Schiau 264
schiau 345, 772
şchiop 345
şcl'au (ar.) 264, 772
scl'âu (ar.) 345
şcl'endză (ar.) 283, 312
scl'ifur (ar.) 359
şcrimira (ar.) 359
şcl'op (ar.) 345
şcop 483
şea 764
seapte 118
şedfuj 142, 503
şede (= şedea) 461
şede" 408,' 504
şe(d)zu 503
şele 764
şel·i (ar.) 764
ser 368
şerb 398, 532
şerbei 489
şerbi (a) 532
Şerboteşti 231
Serbu 416
ses 256, 328, 764
Şesul 391
şezindu 457
şi (pron. refl.) 137
si (dr., ar.; conj.) 151, 287, 344, 349, 352,
500, 516, 573, 662, 663, 664
-şi 373, 499, 528
şi (pron.) 147
şi (part. de întărire) 510, 511
şide 447
şidzându 447
şie 137
-şig 383
-sign 383, 529
şire (ar.; s.f.) 180, 359
şindrilă 749
şinor 535
şipot 289, 309
şira spinării 618
şiretenie 297, 314
şî 362
şoaldă 635
şocărlat 384
şocîrlat 384
şofer 93, 285, 570
sofeur 285
şofor 93, 570
şoim 383, 390
şoltuz 386, 535
şontorog 299
şopîrlă 243, 254, 583, 739
şopron 389
sorsel (ban.) 161
-şor 153
şoriciu 254
şovăi 297
şovăială 297
şovăielnic 297
span (s.m.) 535
*şte 503
şteamătă 22 1
şteazâ 255, 392
Ştefane 279
şterg 344
şti 79
şti (ind. prez., 3 sg.) 503
ştie 503, 514
stimă 221
stir 289
stiră 243, 254, 583, 739
ştirb 290, 297, 398
ştirbei 297
ştiri (= ştire) 458
ştiucă 223, 289
ştiută 372, 460
ştrengar 152
şubă 288
-sug 383
-şugu 529
sut (dr., ar., megl.) 246, 254, 290, 5
583, 739

ta (dr., ar.) 137, 360
tacă 94, 516
tai 566
taile 468
taină 289, 290
taire 467
tale 137
tal'e 468
taler 487
talere 487
talpă 382, 390
taipe 490
Tamareei 489, 495
tapă 221, 223
tar 386, 536
tare 182, 566, 572
targa 221, 223

tari (megl.) 139, 182
tatani (dat.) 131
tată 349, 487, 61?
tatălui 487
tataie (voc.) 488
tatâlk (voc.) 488
Tatul 416
Tatulu (genit.) 416
tați (pi.) 617
tațure 686
taur 109, 398
tă (megl.; prep.) 151
tace (imperf.) 462
tace 504
tăcea (a) 502, 572
tăcea (imperf.) 143
tăciune 104, 335, 555, 573
tăcui 145, 504
tăcure 144, 506
tăcuse 145
tăgădui (a se) 386, 537
tăi 137
tălkharii 407
tălmaci 289
tămădui (a) 688
Tăm âşanul 415
tămpla (a) 451
tă(njjiră 759
tăntu (megl.) 139
tărcat 389, 536
tărie 153
tăriță 457
tărnaț 536
tăroasă 536
tărroasâ 480
târziu 625
mikine 439, 467
tătănelui 487
tătănrilui 487
tătărelui 487
tătari (pi.) 487
tătâne-său 487
tătâni 487
tătâni-său 487
tătânului 487
tătîne 133, 171, 487, 56
tătînelui 131
tătus 529
tău 94, 105, 106 137, 566, 624
tău (s.n.) 759
tăure 759
tăuş (al r+s) 499
tăvăli (a) 290
tăvu 539
tăvk 466
Tâmpa 418
târărâ 480
te 137, 446
-te 373
-tel 529
teacă 94, 95, 566, 616
teară 115
teasc 288
Telciu 302
telefon 598
teme (a se) 115, 282
temei 289
temeli (a) 478, 534
temeli (subst., pl.) 534
tSmereți (nu vă /-w) (imper.) 507
Temes 211
temniță 309, 746
temoare 532
*tenăr 329
tenchi 771
tengală (ar.) 312
terh 386
teşii (ar<; perf. ind., 1 sg.) 353
te(v) (istr.) 106
Thathul 415
ticni (a) 294
tiernii (ar.) 335
tihnă 289
ti.^re 756
Timiş 211, 751
timp 104, 329, 335, 629
timpul 461
timpuri 128
tină (dr., ar.) 289
*tinăr 329
tine 136, 138, 456, 661
tineri 629
tineruc 154
tinir (ar., megl.) 182, 332
tipic 290
tiraba 409
tirer (istr.) 589
tiri (a) 534
Tismana 414
Tismena 414
Tismena 414
tîcuni (ar.) 573
tîlc 290
tîlhar 386, 430
tîmbănă (ar.) 311
tîmp 290, 629
tîmpănă (ar.) 311
tîmpla (a) 726
tîmplă 129, 290
tîmplă (pf. ind.) 688
tîn (ar). 335, 573
tînăr 104, 182, 293, 329, 332, 335, 572, 629
tîndală 298
tînji (a) 759
tîrăru 4.36
tîrg 288
tîrî (a) 290
tîrlă 296, 306
tîrleci 296
Tîrnava 301
tîrziu 398
toacă 94, 95, 566
toagul 407
toamnă (dr., ar.) 102, 105,.206,. 121, 347
toapsec 120, 232
toarce (a) 141
-toare 154
toată (a ~ în ~) 496, 501
toate (de /-w; în înru ~J 466, 496
toate 445
tocilă 288
tocma 470, 623, 716

tocmală 463
tocmele 490
tocmi (a) 290, 451, 524, 622, 715, 716, 726
tocmnim (să ne ^) 470, 623, 715, 716
Todereşti 231
togma 470, 623, 716
toiag 288
tokmi 623
to(k)mni(m) 623, 715
tokuma 470
tomna 470, 623, 716
tomna(i) 623
tomnatic 389, 390
Tomnatic 391
tomni (a) 623, 716
tomnim 623, 716
tonă 331
tonna 623, 716
Topanei 489
topi (a) 284, 290
topor 288
-tor 154
torc 141
-toriu 154, 529
torna 591, 592
tot 136, 139, 287, 501, 511, 531, 572
tota (fem.) 466
tot aşa 233
tote 466
Totoeşti 231
tot 458
toți 458
tra (ar.; prep.) 151
trag 141
trage (a) 141, 393
Traian 559
trainic 299
tramvai 598
trandafir 390
traptu (ar.) 393
tras 393
tră (ar.; prep.) 151
trăgaci 295
trăgăna 103
trăgindu 655
trăi 173, 291
trămes 450
trămete (a) 450
trăsni (a) 289
treaba 718
treabă 289
treaz 289, 290, 471
treboeşte 448
trebuie 238
tredem (ar.) 343
trecuş 458
trecut (au ^) 505, 642
treera 99
trei 135
trejdzîtsiunu (ar.) 352
treiîe (al ~) 352, 373, 497, 498
treilu (ar.) 352
triezăci 472
treizeci 135, 279, 352
tremete (a) 450
tremite (a) 450
tremiț (ind. prez., 1 sg.) 503
tremur 99
tremura (a se) 502
tremură 100
tren 455
trepăda 180
trestie 309
trkgk 407
tri (megl.; prep.) 151
tribunal 598
tr|e£e 465
trifoi 390
trimis (au <~) 642
trimite (a) 450, 484
trin 455
trîmbă (dr., ar.) 311
trîmbiță 288
Tr-kmedecii 417
troian 274, 559, 750, 772
troiță 285, 286, 290
trompetă 331
troscăt (megl.) 289
troscot 289
troscut (megl.) 289
t(r)u (ar.) 150
tru (megl.; prep.) 150, 151
trudi 290
trufaş 213, 296
trufă'2 12, 213, 215
trufăsie 756
trufie' 213, 215
trup (dr., ar.) 284, 288
trupulu 461
tsin (eu ~) (istr.) 589
tu 136, 279, 349, 500
tu (ar., prep.) 162
tuate 465
Tuduru 447
tufă 212
tuiagă (megl.) 288
tuk'iri (ar.) 284
tumbă (ar). 359
*tumna 106
*tumnatec 106
tumnatic (megl.) 152
*tumnă 106
tun 759
tunăreț (ar.) 297
tunerec 361
tunerecu(l) (din ~) 451
tunru 759
tuns 124
tunsul 389
Tunsulu 415
tunulelor 759
tunz (mă ^) 682
-tură 154
tură 94
turba (a se) 502, 765
turbă (istr.) 765
turbat 390
turbat (s.n.) 759
Turbat 391
Turbateşti 471
turbatul' 759
turbu (ar.) 765

turcescu 459
tureci 221, 223
tarmac 295
turmă 390, 398
turmei 489
tuşina 390, 391
tut 448
tutinderea 150
tutindere 511
tuturor 136, 572
tuturor^ 458
tuturoru 459
tutururu 448
Tymes 211
tyne 456
Tynr 75
tzin (jo ~) 589
6ie (să ~) 468

țap *(dr., ar.)* 173, 243, 254, 391, 5S3, 739
țara 463
Țara rumânească 448
țarah* 409
țară *(dr., ar.)* 104, 335, 349, 389, 573. 718
țarc 254, 391, 583, 739
țarcu *(ar.)* 254
Țarigradu 645
țarină 390, 748
țăne *(ar.; vb.)* 343
țărăi 489
țărănă 480
țărănime 153
țări 374
țărmure 104
țăs 329, 553
țeapă *(dr.)* 242, 254, 583, 739
țeapă *(megl.)* 343
țeapăn 290
țeara 444
ț(e)arâ 374, ,
țeară *(ar.)* 330, 343, 632
țearțiri *(ar.)* 359
țeastă 104, 118, 635
țeava 288
Țera rumânească 448
țeră 463
țep 737
țepuşă 554
țer *(ar.)* 343, 573
țerină 480
țerrină 480, 757
țerru *(ar.)* 343
țes 328
țesală 298
țese (a) 121
ți 137
ție 136, 137
țieşk 499
țietorului 487
țigancă 296
Țigăneşti '232
ția (să'~) *(3 sg.)* *409*
țiitor 514
țimtu *(ar.)* 145
ți*i 478

țin *(dr., ar.)* 335, 362, 573
țina *(ar.)* 343
țină (să ~) 475
țină *(ar.)* 343
ține (a) 461
ține *(ind. prez., 3 sg.)* 329
ținea (a) 502
ținere 293
ții *(ind. prez., 2 sg.)* 478
țintă 312
ținte *(pl.)* 312
ținu 503
ținț *(megl.)* 342
ținti luk'i *(ar.)* 471, 619
țințile *(ar.)* 352 373
țințirlu *(ar.)* 352
ținy *(2 sg.)* 478
țipăt 153
țir *(ar.)* 345
țitate *(ar.)* 374
țități *(ar.; pl.)* 374
țița 450
țițele 450
țîrcovnic 290
țîță *(dr., ar.)* 362, 450, 637
țură 566

-u- *(dr., ar.)* 299
u *(art. nehot. masc.)* 452, 495
*ua *(adv.)* 511
uaie *(megl.)* 179
uak(u) 458, 461, 656
uarbî *(dr., ar.)* 348
*uă 336, 372, 511
uă *(dr., megl.)* 372
uăraş 383
ubra'452
-uc 154
ucenic 288
u£es 455
ucid 142
ucide (a) 503, 537
ucig 142, 514
ucigătoriul 487
ucigu 142, 503
ucis 142
uciseri (se ~) *(2 sg.)* 506
UCÎSA 465
ucloni (a se) 534
ud *(megl.)* 141
*ue *(adv.)* 511
uede (sse putem ~) 462
uerniku 461
ueselindu 468
Ugla 425
ugodi (a) 533
ugodnic 534
-ui 154, 383, 751
uin *(ar.)* 359
uină *(ar.)* 359
-uire 584
uiselind 458
uit 481
uit* 481
uita (a) 221, 481, 484

uitaiu 481
uitat* 481
uitată 481
uită 481
uite (se nu 481
uituc 154
uiți 481
uîncornu 758
452, 495
u.fibra 406
u^părat 451
u^turărec 457
-ul 398
-ule 130, 567
u leu 725
Ulea 221
ulei 288
uliță 288
uliu 383
ulm 129
urmă *(ar.)* 215
uita *(vb.)* 481, 484
uitară 481
uită 481
ultătoriu 481
-ul(u) 352
uluc 392
ulucă 392
umăr 487
umbla (a) 107
umblet 153, 174
umbresc 141
umere 487
umfla (a) 107
umnoji (a se) 534
umple (a) 688
umplea (a) 107
(num.) 135, 136, 451, 452, 453, 477, 490
-un 555, 556
una 139, 498
unâ *(ar.; adv.)* 150, 336
unchi 112, 170, 171, 423, 563, 611
unchiu-meu 599
UnclSta 345, 423
UnclSte 423
UncUti 423
uncorn 530
unde 150, 151, 511
undeva 233, 567, 580
undiță 288
-une 555
uneezune 528
unesc 141
unge 759
unghi 170, 361, 423, 562
*ungl'u 361
Ungurenul 404
unguroane 154
Unketeşti 423
UnkăU 423
Unkiat 427
Unk‸t 423
Unk*t* 423
Unkie 423
unnuii 408

unsprezece 135, 279, 568, 584, 750
untdelemn 194, 292, 293
untunărec 498
unturerece-se 457
unturoşa (a) 759
unul 139
uo 336, 498, 511
upăriri *(ar.)* 284
upovăi (a) 534
ura (a) 764
urare *(dr., ar.)* 764
uraş 447
ură *(perf. ind., 3 sg.)* 480
-ură 129, 354, 529
ură6iure 532
urăsc 480
ufăia 504
urâciunile 480
urâia 504
ur'bi 408
urca 180
urcior 340
urcoaică 756
urcoaie 765, 766
urcoi 765, 766
urcoile 766
urdă *(dr., ar., megl.)* *254, 255, 295,* 398, 583, 584, 739
urSă *(ar.)* 254
urdi (a) 295
-ure *(pl.)* *19,* 128, 129, 354, 425, 427,
ureacl'a *(ar.)* 332, 345
ureatcă 223
ureche 109, 332, 345, 591
urechiuşă 299
urşcl'e *(istr.)* 345
Urecle 413, 423
Urecle 345, 423
Urecle 413, 423, 426, 427, 446
ureiche 468
ureik'e 364
Urekie 423
Urekie 404
-urele 129
Urgiceni 473
uryiă *(ar.)* 215
urgie 182, 215
urgoaici 766
urgoi 766
-uri 128, 129, 374, 425, 427, 491, 516, 601, 603, 605
uri (a) 480
uriaşul 758
uric 267, 386
uricFat *(ar., megl.)* 152, 336
urind'at *(ar.)* 336
Urmele 423
Urzeli 413, 423
uriia 504
-urile 129
urî *(dr., ar.)* *256,* 362, 668, 765
urît 624
urijă *(ar.)* 182
urla (a) 398
Urlui 221

urmă *(dr., ar., megl.)* 215, 390
urmitorin 487
urs 390, 398
ursoană *(megl.)* 154
uruncrat *(ar.)* 336
urzi (a) 140
urzoi 154
uscățiv 298
usebi 447
usîndză *(ar.)* 344
usnă 411, 534
uspăta 447
uspăț 332
uspets *(ar.)* 179
uspeț ***(ar.)*** 332
usprăvingiț *(ar.)* 279
ustnă 411, 534
-uș(ă) 121, 299, 383, 529
ușă *(dr., ar.)* 105, 173, 346, 449, 553, 554
ușâ 490
ușe 129, 346, 449, 490, 553
-ușor 154
ușor 239, 465, 484, 567, 581
ușurință 153
utăluitoriu 529, 536
uteși (a) 688
utrenie 285, 286, 290
utrf *(ar.)* 359
-uț 79, 154

-va 233, 567, 580, 743
va 139, 142, 148, 510, 511 •
vacă *(dr., ar.)* 111, 374, 599
vacii 599
vadă (să ~) 325
vadră 288, 305, 306
vadure 491
va(d)ză (se (nu) ~) 325
vadzut 449
van* 409
vai *(ar.; ind. pr. 2 sg.)* 142
vai *(ar.; imperf. 2 sg.)* 142
vai (se ~) *(ar.; conj. 1 sg.)* 142
vai de mine 390
vai 289
val'a 486
Valah 198
Valaskecz 387
vale 292, 390, 398
valea 486
Valea lașului 218
valea largă 390
valea mare 390
vaîei 491
valure 538
vamă 386, 538, 627, 682, 683
vame 490
var 289
vare 139, 148, 500, 511, 748
vare care 139
vare ce 500
Varnița 302
Varonice 417
vasilisc 534
Valsui 221
vatra 390
vatră *(dr., ar., megl.)* 246, 255, 583, 737 739
vază (să ~) 144, 325
vă 137, 226
vă *(imperf.)* 507
văcar 390
vacăreasă *(ar.)* 153
văd 79, 325, 455
vădi (a) 537
văduo 462, 489
văduoei 489
văduole 489
văduolor 489
vădzindu 362, 456
vădzîndu 645
vă(d)zu 325
vădzut 471
văiei 490
văilor 459
văindut 457
yălcelușii 489
vălmășag 383
văm *(dr., ar., megl.)* 148, 446, 510, 514
vănat *(ar.)* 359
vană 456
văncu 503
văndot 448
vândut 457
vănduto (amu ~) 459
văndutu (am ~) 459
văn(d)zu 503
văr 94, 111, 565, 570, 728
Văratec 391
vărculac 288
vărdăreț *(megl.)* 297
vărgură 523
vărnu *(ar.)* 139
vărs 328, 369
vărsa 111
văfu *(ar.)* 139
văruit 538
vărună *(ar.)* 139
vărunu *(ar.)* 139
Vărzar 749
văscu *(ar.)* 369
văşmânt 446
vătah'471
vătaji 488
vătașii 488
vătrai 255
vătui 78, 254
vățătură 451
văți *(ar.)* 374
văz 682
văzăntu 409
văzduh 289, 570, 624
văzduhu 653
văzu 472
văzui *(dr., ar.)* 143, 148
văzul 624
văzură 472
văzut *(dr., perf. ind. 2 pl.)* 143
văzut *(ar.; part.)* 148
văzut-am 282, 750
văzut (au ~) 471, 472, 505, 509
vândzu (să nJJ 503
vândut (amu ^) 459
veac 288, 304, 632, 637, 718
veară •*(ar.)* 364
veaștid *(ar.)* 180
vecenru 454
vedenrul 455
vecernie 285, 286, 290, 632
vechi 111, 122, 170, 369, 563
v£ci 464
vecin 104, 749
vecinei mele 599
vecinului meu 599
vecl'u *(ar.)* 369
vecu 445
Ted 332
vede 325
vede (vei JJ 539
vede (veț 461
vedea (imperf.) 556
vedea 111, 140, 370
vedeare 370
vedem 325
vedete 409
vedeți 325
vedu *(ar.)* 325
veghem 590
veghia 502
veghie (se ^ 502
veghii 502
vei 148
veiche 468
veichi 468
vevjsremu 505
ve^riu 475
vekiiu 460
veleat 290
vem *(dr., ar., megl.)* 148, 510
vencă 455
vence (el ^*>) 503, 524
ven£i (tu 503
vencu 455
vende 454
vene *(pf. s.)* 505
venenuase 465
veni (a) 474
venii 163
veniră 505, 514
venit *(perf. ind. 2 pl.)* 143
venit (am 163, 505
venit *(s.n.)* 389
venitk 475
venită 649
venitără 460, 640, 723
venitu 642
ven(r)e 505
ven(r)eră 505
ven(r)et 505
venriră 505
ven(r)iși 505
ven(r)iu 505
ver *(ar., megl.)* 148, 370
verde 293
verdză 537
vere *(voc.)* 279
vereni 474
veret 455
veri *(ind. pr., 2 sg.)* 148, 510
veri- (= veni) 474
veri-voîu *(viit.)* 506
verigă 288
verimu 505
vernic 534
versu *(ar.)* 328, 369
verzui 154
vescu *(ar.)* 369
vesel 289, 632, 634
veselie 287
veste 289, 444
veșmănte 491
veșted 180
veștedzi (a (se)) 502
vete *(subst. pl.)* 454
vetrilă 534
veț *(istr.)* 588
veți *(ar., megl., istr.)* 148
veți 510, 514
veveriță 289, 632
vezi 332
vezut 472
vide 447
videle 409
vidic 536
Vidra 302
vidră 289, 307
vie *(subst.)* 368, 398, 469, 760
vie (să ~) 409, 478, 510
vie (a) 502, 503, 510, 532, 688
viem 510
vier 94, 572
viermar 390
vieți (voi ~) 510
viezune 337, 477
viezure 240, 242, 246, 255, 477, 583,
vifuru *(ar.)* 289
vifor 289, 315
vig 386, 415
vigelu 415
viglu 415
vigu *(art.)* 415
vihor 315, 471
vihorrul 757
vii *(pl.)* 469
vii (= vie) -478
vii *(vb.)* 510
viind 624
vi.^e (— vie) 478
vi^e (să ~) 478
vi^u (să nu /—) 478
viwț\ia 760
vinile 478
vi^\re 475
vi^remu 505
vimtu *(ar.)* 370
vin *(subst.)* 470, 724
vin *(vb.)* 185.. 510, 564, 566, 682
vin *(ar.)* 369
vin' 370
vinarsu 659
vină *(dr.)* 289
vină *(ar.)* 328, 361
vince (a) 503

vinde (a) HO
vindeca 182
vindere 688
vindicari *(ar.)* 182
vindut 457
vine *(pl.)* 361, 455, 456, 625
vine *(pf. s.)* 505
viueră 505
vineri 104, 132, 369
vinge 503
vini (să ~) 478
vini (va r^j] 469
vinià 760
vinie (se ~) 144
vinişor 154
vino 279
vinovat 290
vinrh 475
vin(re) 505
vinrolu 756
vintre 182
vintu *(ar.)* 370
vinu 142, 503
vinure 491
vinzi 142, 629
vioi 154
viptu 532
vipuşcă 307
vir'(ncoace) 477
virer *(istr.)* 589
vis 624, 646
vis (ai ~) 510
visb (am ~) 510
visa (a) 198
visăz 618
vise *(vb.)* 170, 510, 562
viserem (se ^) 510
viseremu (se ^) 506
visez 618
vistiernic 286
visu (au~) 510
vişină 398
vişu 510
viță 293, 688
viteaz 290, 386, 471
viteste 688
vitreg 79, 174, 347, 396
vițel 617
vivorătu 471
viu *(adj.)* 112
viu *(vb.)* 142
vizur(u) *(ar.)* 255, 369
Vîlcana 302
v^ăcb 455
Vwlci 405
Vîlcu 300
vîlvă 289
vînă 293, 328, 361, 455, 456, 625
vînăt 79
vînd 503, 629
vîndui 145
vînduse 145
vîndutî 460
vîndut" 372
vînt 370, 455
vîr 94, 565, 570
vîrcolac 288
vîrf 289, 315
vîrfusor 154
vîrh 315
vîrstă *(dr., ar.)x* 288
vîrşă 288
Yîrtop 302
vîrtop 289, 309
vîrtos 486
virtute 182
vîsc 94, 389
vîscu *(ar.)* 369
vîslă 288
Vlad 300
vlădica 411
Yladul 416
Vladuli, 416
vlaga 289
vlagă 289
vlah 198
Vlahi 198
Vlahii 199
Vlaicu 300
Vlaicul 416
Vlajkul 416
vlasti 534
Vlaşca 302
vlădica 411
vlădicăei 488
vlădui (a) 534
voamire *(ar.)* 359
voao 462
*voare 139, 148, 510
vodă 636
Vodița 302
voi *(dr., ar.; vb.)* 148, 291, 315, 652
voi *(pron,.)* 136, 651, 652
voi scrie *(viit.)* 79
voie 315
voievod 287
Voikîi 425, 427
Voinea 300
voinic 290, 537
voinicame *(dr., Ban.)* 152, 528
voiu 148, 510, 651, 652
voivod 537
voltului 756
vom *(dr., ar., megl.)* 148, 510, 5H
vor 148, 514
vort, 480
vorbă 221, 289, 316, 636
vorbescu 460
vore cse 500
vori (a) 760
vorint 536
vornic 286, 316, 411
vornicu 494
vorovit (amu ~) 459
vorreşte 760
vorroavă 757
voru 510
vostru 104, 138
vostruş 499
voştri 138
vouă 136
vra 139
vrabie 289
vraci 287
vraf 289, 315
vrajă 288
vrajbă 289
vrajbe 490
vrăpcan *(megl.)* 295
vrăstă *(ar.)* 288
vrătosu 653
vrkh 471
vrksi» 407
vrKVul 471
vrânse 409
vrea (a) 140, 141, 147, 148, 259, 282, 353, 354, 483, 506, 507, 510, 514
vrea *(ind. pr., 3 sg.)* 139
vreaş *(istr.)* 588
vrednic 289, 290
vrem *(dr., ar., megl.)* 148
vreme 288, 305, 444, 445
vremelnic 297
vremA 753
vrem(u) 510
vreți 148, 510
vreț(î) *(ar., megl.)* 148
vreun 139
vreuna 139
vreunuk 538
vrin *(megl.)* 139
vrină *(megl.)* 139
vruindu 510
vrumsiațe 409
vruseşă *(ar.)* 353
vrut (a <~^) 163
vrut◦ 372
vulgar 84
vulpe 390
vulponiu 528
vumeari *(ar.)* 359
*vureni 510
vuru 448

Wngli 424
Wolach 387

yeâ 367
*yearbă 329
ye'dzăre *(ar.)* 369
yel 328
yes te 328
yie 368
yiîe 453
yin *(ar.)* 369, 724
yingiț *(ar.)* 359
yite *(ar.)* 359

zabisul 408
zadar (in ~) 289, 291
Zahariei 488
Zalmoxis 211
zammu *(megl.)* 295
zantru *(megl.)* 295
zar 566
zară 53, 243, 246, 254, 255, 583, 739
zare 289
zarzavagioaică 154
zavelcă 305
zaveră 287
ză- *(dr., ar. megl.)* 281, 295, 750
-ză *(dr., ar. megl.)* 239, 253, 259, 567, 581, 584
zăbală 298
zăbavă 289
zăbleală 534
zăbovitu (au 645
zăbrea 288
zace (= zăcea) 461
zăcea 113, 171, 335, 563
zăduf 289, 315
zăduh 315, 471
zăduoul 471
zălog 289, 315
zănucl'u *(megl.)* 344
zăpadă 289, 682
zăpodie 534
zăpreti (a) 534
zăr 254
Zărand 219
zări 290
zărne 255
zărne (oi ^) 768
zărni (a) 255, 768
zăstîmpi (a) 534
zăuita 281/295, 750
zăurdi 281, 295 584
zăvor 288
zbici 716
zbîrci 290
zbor *(ar.)* 285
zbor (= săbor) 450, 760
zborr 757, 760
zborişte 534
zboru 460, 653, 760
zbura 111
zburda 221
zburdalnic 295
zdravăn 290
zdrobi 290
zeamă 215, 390
zeazit *(megl.)* 344
zece 115, 135, 335, 344, 398, 472, 55
zeci 352
ze6i (— zece) 458
zele 445
Zembeta 386
zemnic 305
zer 390
zeu 328, 335, 724
zgaibă 346
zgardă 243, 255, 389, 583, 739
zgîrci 291
zgîriu 346
zglobiu 290
zgribuli 221
zgudui 221, 223
zgură *(dr., ar.)* 346
zi *(imper.)* 146
zi *(subst.)* 170, 349, 472, 563
zic 79, 167, 335, 573, 724

zice (a) 472, 539.
zice (nu ~) 146
•zicere (nu r^} 146
zicereți (nu ~) 146
ziceți (nu~) 146
zid 471
zidar 173, 287
zide-și 756
zidire (se ~) 506
zile(e)i 489
zilele 472
zilele 445
zili 370, 457, 458
jzimbru 289
zimnic 305
zio 489
zioei 489
zioi 489
zis 121
zis (au r*~>) 509
zise 121
zisemu 143
zisere 144, 506
*ziseste 143
ziset 143, 144, 510
zisetu 143
*ziste 143
zițel 368
ziua 158, 462
ziva 224, 768
zîmbi 290, 311, 594
zîmbire 311
zînă 335, 362
zîrnă 255, 767
zlac 534
Zlata 302, 750
Zlatna 302
zlătar 287, 296
Zlătăronîi 425
zmău 446
zmeu (dr., ar.) 284, 288, 408
zori 289
zoriiă 298
Ztrekle 423
zua 462
zuoei 472
zuua 462
zvon 289

2. DALMATA

Barbato (S. ~) 181
baud (vegl.) 111
oinko (dalm. de n.) 114
duas (vegl.) 124
fiasta 93
frekur (vegl.) 79
troit 745
guapto 232, 745
kaina (vegl.) 114
kal (vegl.) 116
kalcaina (dalm. de n.) 114
kand (vegl.) 116
kenur (vegl.) 114
kimak (dalm. merid.) 115
kont (vegl.) 116
kuon (vegl.) 746
mais (vegl.) 123
maisa (vegl.) 123
plakar (vegl.) 114
raipa (vegl.) 79
sapial (vegl.) 254
sois (vegl.) 124
spuota (vegl.) 79
stollo (vegl.) 215
tsirnilka (dalm. merid.) 114
vicain (dalm. de n.) 114
yaur (vegl.) 109
yu (vegl.) 116
zapo 254

3. ITALIANĂ

âcciulu (calabr.) 79
agetto 113
agnello 121
agosto 109
a(g)urar (it. de n.) 109
altro 117
altrui 136
ammagari (sic.) 214
anello 361
aonco (cors.) 173
arcora (fior.) 128
asa (abruzz.) 123
ascoltare 109
aunu (it. de s.) 121
aza (calabr., lomb., veron.) 123
bagola (lomb.) 245
Barbato (calabr.) 181
boce (tosc.) 111
boin (piem.-ligur.) 363
bomba 635
borsa 107
braccia (le) 605
busta 107
ca (v. it.) 116
caddararu 78, 564
campo 126
campora (tosc.) 128
can (genov.) 617
Cânta (genov.) 617
capestro 78, 564
capora (v. romagn.) 128
câppa (umbr.) 254
câpure 78, 564
casa 78, 184, 564
cefalo 118
chianca (it. de s.) 617
chiave 78, 564
citu (calabr.) 79
coda 109
cognato 121
collecchio 109
cominicar (v. pad.) 106
colpo 118
dâftilo (it. merid.) 232
demirte (calabr.) 183
dimiertu (calabr.) 183
dormi 126
dosso 124
&r6mo (it. de s.) 214
dr6mu (it. de s.) 214
dzappo (il. de s.) 254
dzappu (it. de s.) 254
dzema (it. de s.) 215, 420
esti (calabr.) 79
fervera (Apulia) 79
firraria 78, 564
i6cure 78, 564
fqm (dial.) 103
fome (dial.) 103
fomna (veron.) 103
frikunu (Apulia) 79
frutta (le ~) 605
frutto (il ~) 605
gajulu (sic.) 178
gaulus (sic.) 178
gavitare (calabr.) 181
gavla (parm.) 114
gemb (mant.) 105
gemo (ven.) 105
gioso (v. it., luce, pis.) 1£4
gradulu (calabr.) 178
grasso 114
grat (lomb.) 114
grata 114
gravulu (calabr.) 178
guercis 330
gula (cos.) 102
io 116
intiniriri (sicii.) 78, 564
iscuola (in *—) 185
kânevo (veneț., veron.) 103
Katona 247
katone (v. nap.) 24
kinu (it. de s.) 617
kominga (gen.) 106
kruc (it. de s.) 102
kruca (it. de s.) 102
kru6i (it. de s.) 102
kurmu (it. de s.) 214
kurmtini (it. de s.) 214
kuttiatu (dial.) 214
kutizâ (dial.) 214
legno 121
leuna 121
lo 605
loro 158
lu 605
lupe (camp., tar.) 102
lupu (lecc, cos.) 102
ma (dial, merid.) 237
ma(e)stro 116
magia 214
mai 116
male (lo <^>) 605
marțul (lomb.) 106
ma(y)ia (calabr.) 214
melato 660
melenso 660
melico 660
melifero 660
mellifluo 660
mellonaio 660
melmoso 660
melo 103, 660
melocotogno 660
mel6dico 660
melodioso 660
melogranato 660
mese 123
mi (dial, merid.) 237
micco (it. de s.) 214
mikku (it. de s.) 214
mocci 129
moccio 129
monti 78, 564
morchia 171
mu (it. merid.) 237
musso (ven.) 252
neura (it. de s.) 330
niuru '(it. de s.) 330
nuc (it. de s.) 102
nuda (ii. de s.) 102
nuci (it. de s.) 102
ocehio 78, 564
of to (it. de s.) 232
orco 765
orma 215
ormare 215
oro 564
ossa (le /—) 605
palanca 118
palta (lomb.) 245, 594
pâlta (emil.) 245, 594
palumbaru 78, 564
parlâra (Apulia) 79
patre (lu r^) 605
pauta (piem.) 245, 594
pecoraio 78, 564
pemmu (dial, merid.) 237
pena 110
pesca 124
pietra 102, 229, 635
piove (egli ~) 164
pittira (sicii.) 128
plăgi (it. de s.) 215
plâyi (it. de s.) 215
prâyu (cosentin) 215
pugno 121
Putricello (calabr.) 180
puttana 229, 639
quaresima 116
rame 108
randkuddizo (it. de s.) 215
ra^uddâo (it. de s.) 215
ritondo (v. it.) 105
ri^uddizo (it. de s.) 215
rogo 111
poyog (sicii.) 207
rota 78, 564
salvatico 104
sârga (calabr.) 213
sârika (it. de s.) 213
saucinu (calabr.) 79
scapetâ 78, 564
scarHato 384
scoteare (dial.) 214
scotezar (dial.) 214
scrivano 133
scuola (la r^) 185

scurta 78, 564
scuttiare *(dial.)* 214
sdirupari *(sicii.)* 174
sdirrupari *(calabr.)* 174
s(e)gala *(it. de n.)* 98
segala 98
segno 121
sego 111
simu *(calabr.)* 79
siti *(calabr.)* *19*
skuminiar *(lomb.)* 106
spaddavare *(calabr.)* *112*
spâno *(it. de s.)* 215
spanu *(dial.)* 215
speme *(v. it.)* 125
spene *(v. it.)* 125
spihlavatu *(sic.)* 173
sprullavari *(calabr.)* 173
sterifo *(it. de s.)* 215
.steripu *(dial.)* 215
sterluce 78, 564
sterpa *(dial.)* 215
sterpo *(dial.)* 215
Stilo 215
stirpa *(dial.)* 215
stollo 213
strabello 78, 564
strainu *(calabr.)* *112*
straniu *(sic.)* *11'3*
strippa *(dial.)* 215
stufare 118
surdia 78, 564
surrupare *(abruzz.)* 173
su(so) 124
taureddu 109
tauruni 109
tikunu *(A pulia)* *19*
tsappu *(it. de s.)* 254
un cari *(sic.)* 107
uomini 100, 185
-ure *(pl.)* 79
uscio 105
vasra *(regg.)* 181
vastra *(regg.)* 181
vogghiu mu scrivu *(calabr.; viit.)* 79
volta 635
vrotaku *(calabr.)* 214
vrotiku *(calabr.)* 214
zap *(triest.)* 254
zappo *(it. de s.)* 254
.zgabbye *(abruzz.)* 346
.zgâria *(dial.)* 346

4. SARDĂ

abba *(log.)* 116, 117, 564
abbizui *(campid.)* 117
adzutare *(log.)* 184
aguriai *(campid.)* 109
ambizua *(log.)* 117
ammajare 214
askultare *(log.)* 109
aza *(log.)* *123*
baranta *(log.)* 116
bardone *(v. sardă)* 116
battigoru *(log.)* 116
bâttoro *(log.)* 116
bidrigu *(log.)* 347
bula *(log.)* 102
busika *(log.)* 111
ca *(log.)* 116
dormis 126
dossu *(log.)* 124
ebba *(log.)* ' 116
edu 78
furca 78, 564
fonigare 173
gosso *(log.)* 124
imbena *(log.)* 117
kale *(log.)* 116
kampu *(log.)* 126
kando *(log.)* 116
kantu *(log.)* 116
kelu *(log.)* 114
ken *(v. log.)* 116, 125, 138
kenare *(log.)* 114
kera *(log.)* 114
kervu *(log.)* 114
ki *(v. log.)* 116
kimbe *(log.)* 116
kini *(campid.)* *125,* 138
konriadu *(log.)* 121
krabufigu f/og.j 107
kunku *(campid.)* 112
libidu *(v. sardă)* 116
limba *(log.)* *Ul,* 564
linna *(log.)* 121
mărturii (7cg.j 106
mayia 214
mela *(log.)* 103
meza *(log.)* 123
meze *(log.)* 123
mic 78
Mogoro *(campid.)* 251
moyoro *(campid.)* 251
orcu 765
pena,, ^o^J 110
pettgra 128
pittura 128
puniu *(log.)* *121*
ramine *(log.)* 108
sambine *(log.)* 117
seu *(log.)* 111
sinnu *(log.)* 121
umpire *(log.)* 107
unflare fZog.J 107

5. RETOROMANĂ

agj^e *(engad.)* 121
albina 173
anei *(friul.)* 121
ansa f *Puschlav)* 123
aram *(engad.)* 108
ascolter *(engad.)* 109
aunza *(engad.)* 123
cunat *(friul.)* 121
dorms *(engad.)* 126
dos f j 124
dues *(friul.)* 124

entscheiver *(suprasilv.)* 173
eu fengad.) 116
fieste 93
k'amp *(engad., friul.)* 126
kand 116
kode *(friul.)* 109
lauda *(friul.)* 109
lefi f/nuf.J 121
mail *(engad.)* 103
mais *(engad.)* 123
maisa *(engad.)* 123
mes *(friul.)* *123*
muss *(friul.)* *252*
pasare *(friul.)* 104
pene *(friul.)* 110
plova (ei ~) 164
pun *(friul.)* 121
puofi fengad.) 121
quaraisma *(engad.)* 116
saglir 173
sen fengad.) 121
siglir 173
slavadi *(friul.)* 104
su *(friul.)* 124
siis fengad.) 124
sulvedi *(engad.)* 104
taur 109
us f/riu/.; 105
us fengad.) 105
yo *(friul.)* 116
zgabye *(friul.)* 346

6. FRANCEZĂ

agiets (v. /r.J 113
agneau 121
agnelle (l'~) 615
aigrir 282
anse 123
antain 133
ante 133
arain 108
ascouter *(v. fr.)* 109
atelier 598
autre 117
automobile (voiture ^) 598
Avent 555
avoine 100
billet 598
binocîe 598
boite 107
bombe 635
boulevard 598
bourse 107
bureau 570
9a 605
careme 116
ceci 605
cela 605
chaise 604, 608
champ 126
chans *(v. fr.)* 126
chantet *(v. fr.)* 185
chauffeur 570
chez 78, 564
ciel 102
comengier *(v. fr.)* 106
couleuvre 98
coup 118
couteau 604, 608
croupir *(şi se ~)* 282
croute *(v. fr.)* 107
cubeart 330
de 158
desgeal 330
despondre *(v. fr.)* 174
dors (je ~) 126, 185, 564
dos 124
earis 330
eau 190
ecrivain 133
empereor 726
enfant 404, 453
entrez 727
epouse 126
ers 330
etuve 118
gearp 330
guears 330
hommes 100, 185
horde 635
huis 105
impression 194
jou *(v. fr.)* 116
kukii *(saintong.)* 104
kukudo *(fr. de. s.)* 104
laoste *(v. fr.)* 105
leur 158
liqueur 570
mais 116
maman 228
minute 598
mois 123
monument 598
moise 123
nielle (la ^) 615
nonnain 135
nonne 135
oeil 78, 564
ogre 766
oncle 112
pain 228
paupiere 98
peche 124
peigne 468
peigner 615
peine 110
pied 102
pleut (il ~) 164
poignet. 121
poing 121
*(se). prier 282
proces 598
putain 133
pute 133
que 665
quoi 605
rien 125
roue 190
sauvage 104
seigle 98

senevo *(lyon.)* 103
sm *(v. fr.)* 111
sus *(v. 'fr.)* 124
telephone 598
tendron *(v. fr.)* 182
tramway 598
tribunal 598
viens (je *r*J)* 185, 5 64
voisin 104

7. PROVENSALĂ

agost 109
aram 108
auk *(vald.)* 112
autre 117
camp 126
canebe 103
caresma 116
clau 78, 564
comenegar 106
desponre 174
dors 126
dos 124
escama 117
escoutar 109
greu 110
jo 116
kabofigo 107
kapofigo 107
laguste (landez) 105
lauzar 109
maestre 116
mais 116
mes 123
noiritz 182
omplir 107
palanca 118
pena 110
persega 124
pe(r)sek *(beam.)* 124
ponh 121
redon 105
salvatge 104
senh 121
seu 111
sus 124
uis 105
vezin 104

8. CATALANĂ

agost 109
anyell 121
camp 126
clau 78, 564
combregar 106
coresma 116
cunyat 121
dos 124
escama 117
gras 114
greu 110
jo 116
jos 124
llagosta 105
maestre 116
mes 123
palanca 118
passara 104
pena 110
pressec 124,
senya 121
seu 111
sus 124
taur 109
umplir 107
veni 104

9. SPANIOLĂ

agorar 109
agosto 109
algo 605
asa 123
asuchar *(v. sp.)* 109
cabestro 78, 564
campo 126
chato *(cast.)* 630
cuaresma 116
cufiado 121
dependre *(valenc.)* 174
duermes 126
ello 605
escama 117
eso 605
grada 114
graso 114
hombres 185
la(n)gosta 105
lend 121
lo 605
m(a)estro 116
mas 116
mes 123
mesa 123
ojo 78, 564
otro 117
pâjaro 104
palanca 118
pena 110
pufio 121
quien 125, 138
redondo 105
rueda 78, 564
sena 121
suso 124
ternero 182
uzo 105
vecino 104
vereda 183
yo 116

10. PORTUGHEZĂ

agosto 109
agourar 109

arame 108
aza 123
bexiga 111
campo 126
catar *(galic.-port.)* 181
cobra 98
dormes 126
escama 117
escutar 109
eu 116
grade 114
graxo 114
mais 116
mes 123
mesa 123
mestre 116
outro 117
pâssaro 104
pegureiro 78, 564
punho 121
quaresma 116
quem 125, 138
râiva 363
redondo 105
rem *(v. port.)* 125
senha 121
sosso 124
vereda 183

D. LIMBI SLAVE

1. SLAVĂ COMUNĂ ŞI VECHE SLAVĂ

adii 532
agnici 290
almuzino 532
aldovati 383, 751
-anie 296
-anije 314
aniniku 295
ankira 532
-anu 295
-ari 296
Ăs 218
Asai 218
aspida 532
-as 383

baba 284, 287, 301
Baba 300
•balto 245
ban 266
banja 301
bantovati 383, 751
basni 288
becistinikii 290
beliți 290
bălti 301, 718
băl(u)cugu 288, 301
beseda 249, 299, 305, 532
besădovati 299, 532
bezakoninikîi 299, 532
bezakonije 530, 532
bezakoniti 532
bezanije 287
bezduna 288, 309, 411, 635
bici 288, 295
bik 298
biti 295
blagodariti 532
blagodarzenije 530
blagodăzanije 530
blagoslovenije 297
blagosloviți 285, 290, 291, 530
blagynji 296
blato 313, 559, 593, 594, 751
blazenii 290
blazniti 532
blaznu 532
bljudo 288
bljudu 284, 288
bl'udu 334
bo 755
bobii 284, 289, 309
bogații 290, 306
Bogdan 300
boiții se 281
bojati se 282
boli 288
boliți 288
boljare *(pl.)* 287
boljarinu 287
boljarii 530
bolta 288
boluvanu. 288
*borna 313
bosoi 235
bosui 235
boiu 235
bosii-ji 235
bosyi 235
bosyji 235
brada 593
bradatu 313
bradăti 593
Bratilo 298
bratii 301
brazda 284
breza 301
brulogu 288, 316
bruzu 301
bujaku 295
buky 290
burja 288
burții 284
Btirzava 300
byku 307
byli 301

bystrica 307
bystrîcii 301
byti 530
byvolu 289, 301, 750, 772

capu 254
casoslovu 290
casii 288
-că 154
-ce- 295
cebrii 309
celovati 299
călu 299
cepenii 290
cești 290, 455
ceta 289, 304, 330, 632, 634, 718
ceta 312
cetvrutu 289
cetyre deseti 279
cevi 288, 305
cirm 309
cislo 306, 598
cito 290
cok- 247
covjek £98
creda 289
cresa 746
creslo 691
crukuviniku 290
crunu 301
cudo 289, 306
cuma 288

da *(conj.)* 291
danije 289, 314
darovati 290
darii 289, 291
dasti 523
dazda 289
Dedii 300
delajo 299
delati 299
delo 299, 532
delii 103, 288, 292
destojnikii 290
deti 280
deva 298
devica 298
dijaku 287
dine 308
dini 308, 614
dlato 288, 306, 598
do 748
dobodQ 290
dobra 301
dgbrava 288, 311, 594
dobrem 430
dobrijat xleb 236
Dobru 300
dobytiiku 289, 309
dodejati 532
dgga 289, 311, 312, 594, 595
dojiti 561
dojo 561

donesti 295
dosaditi 532
dospăti 289, 306
dovedg 291
dovolno 538
dragii 290, 309, 313, 593
dreveno maslo 292, 293
drevo 292, 293
drobii 289
drozdije. *(pl.)* 288
druzati 293
druzngti 291
druzii 290, 316
dulboka (reka) 301
dulgii 301
dumam sș 282
diimo 265
Duna -Istrii 218
Dunajii 218
Dunav- 218
Dunavii 217, 218
Dunesteii 218
diiva desett 279, 568, 584, 750
diiva na desete 279
duxoviniku 290
duxu 284, 289
dviri 290, 316
dvirinica 298
dvirîniku 298
dvoriba 289, 316
dvorinikii 316, 411
dvoriti 316
dvorii 636
dyxati 307
•dyxoru 289, 307

edno 611
-eje- 297
-eli- 296
engedovati 383
-ăninikii 297
-enije 314
-enino 297, 414
ezerti 304

Farisej 488
felelovati 383
finikiisu 532

Gan- 300
*gard- 314
glasiti 532
glasovati 291
glasii 298, 708
glava 278, 750
glavo *(voc.)* 278, 750
glezna 288
gleznă 636
Globocani 229
glota 289, 306, 532, 632
glubinu 538
glumiți se 502
glutii 288^
gnoiste 532

gnusiti 533
gognavii 290
gQlQbi 312
golii 284, 290
gomila 251
goniți 284, 290, 306
gora 292
gorinica 298
gorînii 298
gosakii 289
gospodinti 532
gotoviti 532
gotovu 249
grad 314
gradicî 297, 313
gradina 284, 288, 304, 313
grădinarii 287
gradii 297, 301, 313, 559, 593, 751, 773
grajati 290
grămada 289
gramatikii 290
granica 288
grazdi 288, 309, 313, 593
grebiăte 298
greblo 306
grebo 298
greda 288, 312
griza sș 282
gresiniku 533
grobinu 533
groza 287
grozavii 290
groziti 291
gi-ubavii 290
grubii 288, 532
griilo 288, 316
gryza 287 \
gușterii 289
gvozdi 532

hrSnu 634

i 352, 513
-ica 298
-Ice- 297
-ice 298
-ici 298
idolii 285, 288
-ika 296
-iko- 297, 298, 299
$ona 285, 290
ikra 288
ilu 301
-ina 298
inije 533
-ininiku 297"
-Ino- 298
inorogii 533
inii 229
Ioanii 300
iskaljati 290
islSditi 533
ispovSdeti 299
ispovădovati 299

ispytu 289
Istros 218
istukanu 533
Isusii 285, 290
isxodu 533
-is 298 X
-iste 298
iti 280
-iti 298
Ivan- 300
-ivo- 298
izbăviți 291
izbiți 290
izbodo 288
izgoniți se. 282, 291
iziti 280
izmena 288, 305
izii 291
•iziibyti 307
izvodu 290
izvoru 284, 288, 292

jadu 285, 288
jako 289, 291
jalovica 301
-jan- 414
-janino 297
jasky torg 218
jasîi 288, 465
javS 291, 465, 511
javitii 757
jazu 288, 315
je- 235
jedinii na desete 279, 568, 584, 750
jerodijevu 533
jezero 304, 465
jezi 304
jezykii 293

kadilo 532
kajati sș 282, 290
kalaniidy 558
kalika 290
kaniidilo 750, 772
Kasija 532
kazanije 290
kazni 289
kaOsima 532
kelija 290
kipu 289
kivotii 290
kladg 290
klasti 290
klatiti 290
klepati 290
klăsta 284, 288, 305
kleti *sq* 282, 502, 750
kleveta 532
klevetati 532
klevetiniku 532
klinii 284
klokotu 288
klopotu 284, 288, 306
knize (u <w) 747

kobi 289, 301, 331, 632, 634
kocani 284, 309
kockar 290
kodSl 311
koezdo 538
kogozdo vasi 538
kokolu 312
kokotii 306
kolaci 284, 288
koleda 274, 285, 290, 312, 558, 750, 772
kolivo 290, 306, 598
kolunu 289
komora 289, 306
*koni 297
konici 297
konobu 532
kopanja 314
kgpina 298
kgpona 288, 306, 311, 594
korabiniku 532
korabi 288
korabli 288, 315, 447
korkii 557
Korlji 313, 593
kqrtuku 557
*Korva 313, 593
kosa 284, 288, 306, 331, 632, 634
koso *(acuz.)* 303
koăi 284, 288
kosînica 288, 309
kositeru. 289
kosori 288
kostelivii 298
kosti 296
kostika 296
kostilivu 288
kosulja 247
kotîcî 288, 309, 746
kotoricî 298
kotva 292
kovaci 295
kovati 295
kovudegu 288
koza 301'
koza 284
kozacka 296
Kozakov (del r-JJ 748
kozuxu. 288
kracun 274, 556, 557, 558, 559, 560
*kracumi 555
krai 538
kraku 288
krali 301, 315
Kral'i 313, 593
krasina (reka) 301
krasteli 289, 315
kremene 331, 632, 634
kremeni 289
kremy 331, 632, 634
kriva 301
krizi 307
krggu 288, 312, 595
kroiti 284, 290
kropa 313
krgtiti 313
kruku 288

kruma 288
kriinu 290, 301
kruăevo 301
krustilinica 290, 305
kucima 288
kunezî 278
kuneze 278
kupiti 299
kupovati 299

Lab 219
lagoditi 290
lakomija 287
lakomu 288, 290
lakovati 385
lanicuxii 309
lastuna 289
lebedl 289
ledina 312
leku 289, 305, 632, 634
lelja 632
lăni 284, 289, 305, 632
lepiti 284, 290
lepsago (lu ~) 748
lesa 288
IStă 250
letopisicî 290
listivii 533
lutirgija 285, 290
liva 533
livada 288
livade 284
-livo- 298
Lixulu (davat r^J 748
-ljivo- 298
Ijubici 297
ljubiti 291, 297, 298, 315, 479, 751, 752
ljubivu 298
ljubovî 479
ljuboviniku 287, 315
ljubovii 533
Ijubii 533
ijute 289, 291, 315
-lo 298
loboda 289
lobiiza 246
logu 311, 312, 594, 595
Ipka 288, 310, 311, 312, 594
Igkota 533
Lorn 219
lopata 284, 288, 306
lovici 297
lovinikii 301
loviste 301
loviti 290
loza 315
lupiti 532

magesmikii 533
makii 289, 309
maslinu 289
maslo 285, 290
mastexa 287
maxati 533

meniți 533
mătajg 299
mătati 299
metQ 299
metoxii 290
milo 284
milosti 298, 533
milostivii 290, 298
milovati 284
mim 289
mirosati 372
mitra 290
mizați 290
miada 538
Mixo 300
mladu 182, 293
mlăk® 302
mlicaii 296
mlîcati 296
mgceniku 299
mQdrostu 533
mgduru 290, 311, 624
mogyîa 251
mgka 285, 289, 311, 332 594
moli 289, 309
moliti sq 281, 282, 750
molitva 285, 290
molitviniku 290
molotri 289
monastyri 307
monaxii 290
mora 288
mosti 632
Mptimir 310
motyka 307
mozdanii 533
mrena 304
mreza 288
mucenik 290
Muntimirus 310
murgana 391
musica 533
mysica 533
mysli 302
myti se 282

na 279, 748, 750
nadejati 533
nadezda 289
nadragy 288
nalta 533
nakovalo 288, 306
nămeții 288
napasti 289
narodu 289
narokii 289
nastaviti 449, 533
nasupii 288
navaljati 290
navede 523
naveli esi 523
navesti 533
ne- 294
nedggii 294
nejasyta 759

nejestyî 533
nemilostivii 294
nemoăti 294
nenavidăti 533
neprijaznî 294
nerodu 290
nesti 295
netşgu 290
netrăbîmi 294
neukă 289, 290
nevernik 747
nevesta 284, 287, 305
nevăstulka 289
nevinovații 294
nevodu 288
nevolja 284, 289, 315, 746
nevredinii 294
-nikii 299
nodză 315
nosilo 306
nosti 316
novakii 302
novu 291
noză 315
nozi 297
noziku 297
nravu 289
nyrati 587

obăstati se 502
obicina 289
obida 289
obiste 291
obîsti 289, 291, 30£
obitati 296
obiteli 296
obliciți 533
obloku 311, 594, 751
obloziti 288
pblu 289, 595
obrazovati 533
obrazii 288, 293
obycay 289
obykngti 533
ocăli 289, 305, 309
ocălii 305, 309
ocitii 288, 746, 750, 772
odăti 280
odezda 290
gdica 288
ogarii 289
ogledati (se) 290, 312
gglu 270, 423
-ogo- 299
ograda 288, 313, 747
okno 226, 302, 306, 598
okohi 289
gkotu 312
olej 288
olutari 218, 533
omagii 289
ometii 288, 533
omraziti 533
onagru 533
opăriti 284

opecaliti se 282
oprăti 290
orgarni 533
osi 309
oskrubiti 533
osobi 291
osobiti se 447
ostrovii 288
otide 278
otici 278
oticina 455
otiti 280
otrava 288
otrăviți 290
ot 748
otii 521
otudiixngti 290
otiistQpiti 533
-ov 768
-ova 223, 224, 767
-ovati 267, 383, 751
ovisii 289
ovrata 79
oxabiti *sq* 302
ozda 533

padina 284
paguba 289
pajecina 289
pajrj6ina 289
pakw 755
pakosti 289, 309
pameti 312, 533
paocina 289, 298
paokii 289, 298
parasimovu 533
paziti 290, 315
pegîi 289
pelynii 289
perije 288
peştera 288, 331, 632, 634
peti desetii 279
petxno 288, 312
pikat *(Dalmația)* 79
pila 288
Pirogostî 306
Pirutu 219
pistru 289, 290, 309
pista 533
pistru 746
pivînica 288
pizma 287
plasti 533
plați 314
plătiți 284, 290
plenicami (ni ~) 538
plesivu 290
pleva 288
plode 278
plodii 278
plugii 284, 288
plukii 289, 316
po 425, 611, 748
po- 294, 425
pobfiditi 533
pocivaliste 302
pocriiniti 294
pgdari 284, 312
PQditi 290
podii 288
podiigorije 288
podiinozije 533
podupreti 290
pogonii 288
pogorii 290
pogrezngti 533
pogva 284, 288
pokajati 294
poklonu 289
pokryi 523
pola 284, 288, 306, 331, 632
poiata 533
polica 284, 288
poloziti 533
pomeniniku 297
pornorii 288
ponosii 289
ponosenije 533
poprăti 294
popii 285, 290
poreklo 636
poringti 290
porgciti 291, 457
postiți *sq* 502
postgpiti 533
postii 290
postustati sş 502
posypati 533
po-te;gati 274
potegi 274
*pot$gi 274
potirî 290
potgpiti 533
potopii 289
potrebiti 533
porivu 289
potykati 294
pouciti se 502
povapinjena 538
povelSti 534
povesti 289, 305, 309
povoni 289, 314
poxoteti 291, 315, 411, 573
poxoti 288, 411
pozării 288
poznal me; esi 523
pozoriste 298
pozreti 521, 533
pragii 284, 288, 313, 593
praporii 290
prasta 288
pravda 611
pravidinikii 534
pravilo 290, 306, 598
praviti 291
prazdinikii 285, 290, 411
praxu 289, 302, 315
pre 291
pre- 305, 521
prSbegu 290
prSbogatu 294

t

pred 748
predați 534
prădăru 302
Prădti 300
predttloziti 530
prelaziti 534
prSlîstiti 534
prămeniti 291
prămSzdije 289, 317
prămnozenije 530
prepodobinii 534
preseka 288
prăsekati 534
prăstati 534
prăstojati 534
prestoîii 290
prestgpîniku 534
prăvyăij 294
pribăgu 290
prideti 280
prigvozditi 532
priimg 291
prijateli 289, 465
prijşti 291
prisîîici 534
pristaniste 534
prisupa 288
pro- 748
prgdii 289, 311
proiti 534
propadg 290
propasti 289, 290, 309
propovădati 294
prostii 290
prosvetiti 534
protivQ 291
protivii 748
provaliti 290
prsitati 595
pruvenîcî 530
*Puritu 219
pusalutyrl 307
puska 288
pyro 307
pyxa 533

rabe 278
rab& 278
rabotu 234
rabu tu 234
rabutu 236
rabynji 296
Rad 300
Radu 300
Radula 417
raj 285, 288
rakii 284, 289
rakyta 289
rana 229, 284, 288, 309, 335, 336, 743, 751
rasukati 294
rasypati 291
răzbiți 294
razboj 288
razbolăti *sq* 282
razdavati 294
razîno 291
razmysliti 294
razii 529
razii- 295
reca 289
redii 289, 312, 362
repica 289
*reti 174
Rimljaninu 297
rîvlni 287
rgbiti 312
roM 287
rgcika 296
rodiți 289
rodos! 236
rodu 289, 708
rogozina 288
rogozu 284, 289
rgka 296, 311, 313
rostgpu 288
rostvarjati 534
rudina 302
rumănu 290
rusalija 274, 559, 750
ruxo 288, 306
rybinikii 302, 307
rygati 534
rykati 307, 534
rylici 307
rysi 307
rysti 289, 362

s* 748
sablja 288, 315
saditi 288
sanij 288
seljaninii 297
seliste 289
seno 305
săra 215
severii 534
sikaminije 534
sila 289
sini 314
siraku 290, 295
sito 226, 284, 288, 306, 332
skiminikii 290
skiminu 534
skitu 290
skolika 315
skgpu 284, 289, 311, 594
skovrada 747
slkrubi 289
slabii 284, 290
slama 313
slatina 534
slava 290
slota 284, 289
Slovene 264, 306, 772
Sloveninii 264
slovo 636
sluga 287
slugo *(voc.)* 303
sluziti 553
smedu 290, 305

smetana 288
smiruna 290
smola 289
smrudu 302
smucak 291
snegu 302, 414
snopii 288
soboli 289
spditi 312, 595
Sokolu 300
sopli 215
sporii 289
srebrokovaci 530
stakti 534, 758
Stanilo 298
Stanu 300
starica 298
ştarîcî 290, 298, 309, 746
stavilo 289
Stefi Vladislav 38
stegii 288
stana 310
stanica 289
stenka 310
stepenexu (na ⊢→) 538
stepeni 534
stşzati 534
stiblije 746
stiklo 288, 746
stlupii 316
stogu 284, 288
Stojko 300
stoliniku 302
stppa 312
stopanu 287, 306, 309
stradati 291, 299
strana 290
strexa 305
straza 288
strezati 299
strubu 290
struna 288
strfivi 309
strtivo 289
studii 759
stulpu 289
sublaznii 534
siiboriste 534
suboru 285, 450
siidravinu 290
sudrobiti 290
sugrîiciti 291
sukrastgkratiti 557
sulica 288
sumesti 291, 312
siimetana 309, 310
suna 308
sunii 308
supasenije 297
siipasiti 290
siipoiti 290
supresti 289
surăsta 534
surokii 289
suto 280, 284,
siitgzati 585 289, 309, 332, 568, 584, 746

suvada 309, 411
suvaditi 411
suvetovati 411, 483
suvătu 289, 411, 464, 483
siivora' 288
siivrusiti 285, 291
suxodinikii 533
suxti 302
sveklii 289, 636
svăsta 316
svestilo 306
svestinikii 288, 317, 464
svetii 292, 293, 750
svetii 290, 312, 411
svobodi 289
svriisiti 483
synu 416
synu 416
sytu 293

sestî desetii 279
sesti desetu i trije 279, 352 568 584-
siputii 289, 309
suba 288

tajna 289, 290
takozdere 511
telici 302
temeli 289
temeliti 534
t$pu 312
tSsku 288
-ti 280, 584
tima 293, 498, 614
tîminica 309, 746
tina 289
tipiku 290
tisii 414
tixnpti 289
tlfikii 290
tlumadi 289
to 614
tocilo 288
tojagii 288
tok- 274
tokuma 623, 716
tgpa 595
tgpanii 311
topiți 284, 290
toporii 288
tgpu 290
*tra6ina 229, 638
trajati 291
trSba 289
tresngti 289
treti 290, 534
trgzvii 289, 290
tri deseti 279
trije deseti 279
trgba 311
trgbica 288
trgbiti 316
Trojan 274
trojica 285, 290

troskotii 289
trudiți 290
triigu 288
trunii 301
trupii 284, 288
triisti 309
tukumiti 290
tiima 293
tyk- 274

-u- 299
uceniku 288, 297, 299
ucenii 297
ugodînikii 534
ugoditi 306, 533
ugcdu 533
*ugorii 306
-ujo 267
ukloniti (se) 534, 538
ulica 288
umnoziti 534
umoriti 290, 306
upodobiti (sej 533
upîivati 534
urşditi 306
uslysali esi 523
usrudije 306
ustang 290
ustati 290
ustina 411, 534
ustojati 306
-use- 299, 383
utesiti 533
utrinja 285, 290
uzreti 521

v-k 748
valiti 284, 290
valii 289, 484
varinica 302
vare gde 748
vare kto 748
varii 289
vasiliskovii 534
vecerînja 285, 290, 632
vecino 464
vădro 226, 288, 305, 306
veku 288, 304, 632, 718
vera 299
veriga 288
veriniku 534
verovati 299
Veselia 208
veselije 287
veselii 289, 632, 634
veslo 289
vesti 289
vetrilo 534
vina 289
vinovații 290
vitczi 290
vixru 289, 315
Vlad- 300
vladyka 411

Vlasi 302, 743
vlasti 534
vlasti 534
Vlaxii 302
vlice 278
vlikii 278;
vlukanii 302
vodica 302
voinii 179
Voj- 300
vojevoda 287, 636
vojnikii 290
voia 505
voliti 291, 315
volja 315
viojg 315
volna 505
vrabij 289
vraci 287
vranii 229, 638
vratiti 284, 290
vraxti 289, 315
vraza 288
vrazîba 289
vredini 289
vredinii 290
vreme 288, 305
vriista 288
vriitiipu 302, 309
vruxii 289, 315
viicariti SQ 502
Vulku 300
(vii)leto 290
viilozi esi 523
yuniti 280
vii sex 747
vuzdeti 280
vuzduxii 289, 624
vydra 289, 302, 307
Vyseslav 307

xameli 289
xari 277, 315, 573, 750
xarii 289
xlipati 533
xmăii 315
xoxotati 291, 315
xrabrii 533
xrana 288, 309, 315, 584
xranilinica 533
xraniti 282, 304
xrănii 289, 305
Xristosii 285, 290
xuliti 291, 306
xytru 289

-ynja 296

za 291
zabralo 288, 534
zabyti 295
zadaru 289
zadiixngti 315

zakonoprăstQpljenije 530
zali 277, 284, 287, 314, 750
zalogu 289, 315
zalostu 533
zapadii 289
zapasti 289
zapodu 534
zapretiti 534
zarja 289
zării 284, 288, 314
zastopiti 534
zăvorii 288
zelenîi 293
zena 278, 750
zeno *(voc.)* 278, 750
zeratiikii 288
zidari 287
zitarî 296
zivotu 293
ziza 301
2izda 301
zlaku 534
zlata (reka) 302
zlătari 287, 296
zlatikii 297
zlatii 297
zlobivu 290, 534
zmij 284, 288
zQbii 290, 311, 594, 595
zobru 289, 312
*zolto 313, 593
zoluto 314
zorja 289
zrăti 290
zruno 255, 767
£rutva 289
zupa 266
lupanii 287, 309, 473
zvonii 289

2. BULGARĂ

acâ 395
aglika 289
ako 464
Aksentij 300
Aldija 300
altar 396
arnic 395
-as 296
ba 291
Baba 301
babini dni 256
baer 395
Bajko 300
Baljo 300
balta 593
baltina *(v. bg.)* 245
bal'tiny 314, 593
ban 396
Banisor 396
Bardecica 396
bârdza 245
bardzif 245
barza 395
bârzav 245
barziv 245
Basarab(u) 233
basăka 396
bastâ 226, 579
baştină 226, 579
bătut 395
Bazai 396
Bărbuliță 396
barca 290
bârlog 288
Bărzici 301
Bărzija 301
Bărzina 301
bel 292
Băla 301
belmo 292
bSlous 299
bezna 396
Bistrec 301
Bistrica 301
bivol 772
bi(x) 282
Bjala 301
blana 288
blato *(v. bg.)* 245, 773
blănda 396
bogătaş 296
boleduvam 295
bolen konî 234
bolnijat konî 234
bota 632
botrak 395
boture 395
bozele 279
bozik 556
brat 394
brâta 394
brațe 278, 394
brazda 288, 303, 559
Breza 301
bucimis 395
buhăr 395
Bunaja 396
burkan 395
burta 396
buza 396
c'âla 305
c'âlo 305
car 226, 579
carcalusa 395
cârică 226, 579
carjat 615
ce 239, 580
celi 305
celnik 293
celo 293
Cerbul 396
Cercelat 396
ceredâ 249
cerga 288, 636
cernilo 290
ceşti 455
cestit 312
ceta 303, 304
cetirise 279

Ciorîță 396
cist 455
cokan 288
Sokărlan 395
Corlu 208
Corul 396
cotura 395
covekăt 235
Crețul 396
6uma 396
da 238, 239, 273, 282, 291, 580, 610
d'al 305
Dan 300
daruvam 299
dărveno maslo 194
dărvo 293
den 308
Dinapri *(v. bg.)* 218
dinîsi 236
dizma 396
djavol 288
dlato 593, 594, 751, 773
dl'ato 313, 314
dl'eto 314
dnes 236
do 293, 610
dobriăt covek 235
dobrous 299
*doina 561
dojilica 561
dojka 561
dojnica 561
dole 292
dDlu 292
domna 396
dosta 293
Dragomir 270, 300
drakula 233
drakulu 233, 396
draptiino 396
dropja 309
drozdije 288
drum 214
dumam sş 750
DunSstru *(v. bg.)* 218
dvadeset 279
e 147
elhov 301
-ene 297
-et 610
eto 291
fasa 395
ficor 395
floricika 395
flutur 395
foienfir 395
furka 395
gadinu 532
gajgur 178
galbin 396
gargarica 395
gaska 289
g'ată 395
Gavanos 396
gălăb(i) 771
gălka 288
gărb 288
gărlo 288
gărma 316
gărmez 316
Gin 300
Gina 300
Ginjo 300
glezen 636
glezna *(dial.)* 288
globa 303
gluma 396
glumec 304
godinak 295
gol 295
golan 290, 295
gologan 396
goră 303, 394
gore 292
gore-dolu 292
goro 303, 394
gorole 279
gospodine 278
govorja 295
gradina 593
granka 336
grămliv 316
grămna 316
greblo 288
griv 289
grozja 614
gugla 395
gulija 289
gura 395
Gurguliat 396
gusav 395
Ilovica 301
imam 146
imSti 146
ionâcea 306
iunate 306
izvor 708
jalovnica 301
ja 291
Jarbata 396
junii *(v. bg.)* 305
kacjula 247
ka6ula 394, 395
kalus 396
kalusar 396
kandilo 772
kaprar 396
kapus 395
karam 395
karuca 394, 395
Kasta 396
katun 395
kăpăcină 396
Kărnul 396
kărtica 289
kăstron 395
keptarfce 395
kiceră 396
kl'anca 395
kloca 283

kobilo 288
kocan 289, 309
kofa 283, 632, 636
kolastra 395
koleda 772
koliba 288
konc 396
kopa 283
kopce 288
kopelâk 248
kopelcja 248
kopica 306
kopona 306
koptor 395
Korbul 396
korda 395
Kornica 396
koruna 395
kosica 284, 288
kostura 395, 396
krâba 313
kracon 556, 557
kracun 557, 750, 772
kracunec 556
krak 336, 557
Kralevo 301
krâva 593
krăbla 174
krăăma 316
krălig 395
Krăn 301
Krăste 300
krăv 316
krăvta 316
krecavo 396
Krecul 396
kriv 293
krivec 288
Krivina 301
kumnatul 396
kupa 395
kupoi 395
kuskră 396
kuzunaci 396
lapovica 288
lăuta 396
lăutar 396
lavica 288
laziăka 293
iăka 310
lăzica 293
-le 279
lesija 396
libele 279
Liman 396
limba 395
lin 289
lingură 396
lipov 301
lopata 304
luna 396
Maces 396
mafruka 395
maika 287
mălai 396
maldicie *(v. bg.)* 314, 593
mămăliga 396
Manco 300
mandzâra 395
manitarka 289
Manjo 300
Mano 300
Manzul 396, 417
manutarka 289
Margaja 396
maruncăkă 396
masa 396
mastexa 303
mazarikă 396
măcenik 290
măka 303, 311
mălcaliv 316
măndurii *(medio-bg.)* 309, 311, 624
Mărza 300
maz 258
măzăt 236
măzec 258
măzga' 303
melco 395
mesina 181
mesto 614
mezda *(v. bg.)* 316, 317
Milja 300
Miljo 300
milkamii s§ 533
Mirca 300
Misii 302
Mixalce 300
Mixalco 300
mlăkna 316
mlea'ko 330
mlecen 330
mlecen 330
mleko 330, 615, 718
moc 396
mgzitu *(v. bg.)* 236
momce 394
morkov 289
mos 396
Mosa 396
mosija 396
mreza 303
murg 395
Murgas 396
muskur 395
mustăcuri 396
Musat 396
muskato 395
mut 396
na 273, 394, 610
naj 273
nakaz 289
namerja 291
Nana 300
Nano 300
năstur 396
Nedelko 300
Neg 300
Năgoje 300
Nejko 300
nenja 287
nevasta 303, 304
ni 291
nie 610
nieden 239
niî 610
nija 610
Nika 300
nikak 239
nikoga 239
nosilo 306
nost 316
Novacka 302
Novaki 302
nunko 396
nusti 396
obida 303
oboseja 290
ocet 772
ograda 313, 593
omida 395
ot 610
-Qt 610
otii 610
-ove 610
pada se 282
pahar 396
pajazina 289
pakura 396
pălăria 396
pârtii *(medio-bg.)* 314, 593
pana 396
papistas 296
papura 395
papusa 396
pastrija 396
pat 396
paun 227, 289, 395, 624
părlja 290
Păsarel 396
peleâu 533
peperuda 288
perinica 288
peşti 317
Petros 396
petură 396
Pico-r 396
pipam 290
pisanie 296
pisa stă 508
pisați stă 508
pita 213, 288
pitpalac 395
pianina 303
planinâta 303
plasa 303
plasti 317
plaz 288, 313, 593
pleskam 290
ploska 288
pluta 288
po 273
pobjal 294
Pocivalo 302
pod 396
podoinița 560
pojunak 294
pomana 290, 396
pomen 290
pomenii 290
pope 278
poreklo 636
poroj 252
praz 289
prebroditi 294
PrSdel 302
predoslovie 290
prekupec 288, 304
prenesa 294
prepelica 289
prestilka 288, 305
pripekii 534
pucos 396
puika 395
pupăză 395
puskaria 396
rajmirica 287
ralica 288
rana 303
rasucală 396
razidrositi 306
razmenjam 294
razplitam 294
raztălkuvam 294
raztărkaljam 294
răka 311
răzda 317
răzkrăstica 293
rgpa 283
retovati *(v.)* 174
rgxav 283
roda *(dial.)* 287
rodii săm se 281
rok 396
ruda 287
rudzina 396
Rusalii 288, 559
rusalija 559
rusaîka 772
rusalki druzini *(pl.)* 559-
salnostî *(medio-bg.)* 314
samar 395
săpun 395
săm 146, 147
săn 308
sbărcok 289
scrum 395
sdărvjavam 293
sestrole 279
si 236
sila 303
sit 293
skărlăonc 396
skărnav 290
skufa 288
skurteika 396
slabonoga 299
slama 593
slava 303
sloboda 289
slovo 290, 632
sluga 303
sluzba 303

Smărdan 302
smola 283
snegovit 414
Snegovo 302
soarta 396
soba 636
sopol 295
sopolan 295
speteazi 396
splina 395
spuză 395
Stajko 300
Stan 300
Stanco 300
Stanko 300
stârec 304, 309
stăngăna (~ ruka) 396
stănzen 396
stoj 282
Stolnik 302
stomax 288
stopanii 306
strana 293, 306
strâza 303
sugar(e) 395
sukman 288
Susul 396
suxodol 302
svada 289
svest 316
sapka 288
seguvam se 299
skolar 396
şobolan 395
sopărlă 395
sta 282
ătir 289
ste 282
ste da 273
sto 239, 580, 610
stuka 289
sut 290
tărg 288
Tărnova 208
templo 290
tesla' 303
-ti 568, 750
tizul 396
to 236
toba 396
togo 236
tomu 236
trăn 208
triise 279
trojan 750, 772
Trojan 559, 772
Trojanov (grad) 559
Trojanski (păt) 559, 772
tii 236
tufa 395
turma 395
turmak 295
turta 395
turturica 395
ugar 288, 306
urda 254
Urdans 254
urdă 395
Ursulița 396
Vakarel 396
Talei 396
v'ara 305
Varna 593
vătaf 396
vălxva 289
vărkolak 288
vărsa 288
vărtop 289, 309
Vărtop 302
văzduh 570
vedro 306
velik 295
velikan 295
vera 614
veri 305
veselii *(v. bg.)* 208
vetre 278
veverica 289, 632
vica 395
vineric 396
vitrig 396
vitriga 396
vizulia 396
vixăr 289
Vladimir 270
vlaga 303
Vlajko 300
vlak 313, 593
vlaska 302
vlaxii *(v. bg.)* 198
voj(i)no 179
vran 638
vrăv 316
vrăvta 316
vse platse 257
vuntur 395
vurda 254
vuziiradoemu sş *(medio-bg.)* 306
xapljo 290
xoro 289
xrana' 303
za- 295
zaba 292
zăbava 289
zabja se 290
zabka 292
zaboljavam 295
zagovârjam 295
zâlba 303
zaltarinii *(medio-bg.)* 314, 593
zapa 289
zapadi 289
zavera 287
zavivka 305
zăbja sş 594
zăbun 396
zenâ 303
zeno 303
z£rtva 303
zestra 396
zgorija 346
zila, 293
zimnik 305
zir 289
zivina 289
zizila 301
Zlatna 302
zlato 313, 593
zodux(a) 289
zupan 772

3. CEHĂ

bozie 556
cap 254
den 308
dnes 236
grapa 250
sen 308
stena 310
stenka 310
urda 283
Valah 388
Valasi 388
Valassko 388
vanoce 556
vatra 255
Vltava 224, 767

4. MACEDONEANĂ

cendo 310
da 580
dab 283
muka 311
pianina 303
planinata 303
răka 311
ruka 311
tâpan 311
zâbi 311
zămbi 310

5. POLONĂ

bahno 301
bialy 718
bozyc 556
brynza 391
bysyha 390
cap 254, 391
carek 391
caryna 390
chusta 390
cma 614
cutora 391
cuty 391
dzama 390
dzer 390
dzien 614
dzis 236
falca 390
frembija 390
fujara 391
galbin 390
glaga 391
grapa 250, 391
gropa 391
gyrlyga 390
halbija 391
horda 255
hurm 390
hurma 390
kalarasz 390
klag 391
klaga 391
koliba 391
komarnik 391
kon 363, 468
korw 314
koszary 390
kracun 390
kulastra 391
kurastva 391
kurnota 391
laja 391
maezuga 390
mamalyga 390
merynda 391
Mincol 390
mogila 251
murgana 391
plaj 390
plegat' 391
plekat' 391
podisor 391
praătiba 390
prostak 295
puciera 391
puciora 391
rşckzka 310
redykat' 391
rumigat' 391
reka 310
strunga 391
siuty 391
suty 391
ugor 306
uloga 299
urma 309
urda 391
vakesa 391
vatra 390
watra 255
zerep 390

6. RUSA

babata 236
babyte 236
batjus 299
belyî 718
borozdâ 303
Bug 218
buran 598
burlak 295
byt' 307

den' 308
denb 614
dnjâ 308
Dnjepr 218
Dnjestr 218
Don 218
Donez 218
doroga 471
dorogutu 236
Diinepri 218
jasi *(v. rus.) 216*
jaslskii trăgu 218
jasy 216
karacun 555, *556, 557*
karacunu 559
kl'ag 345
kon' 363
korocun 555, *556, 557*
korocjun 556
korocunu 555, 559
kosynka 307
krestjânin 771
bom 721
moci 317
mogila 251
mosci 317
mucenik 290
my 307
mylo 307
napisat/ 280
oknoto 236
oslam 532
palka 117
pecera 317
penie 296
pescera 317
pisat' 280
pol'ata 236
Raha 218
riîba *(dial.) 397*
ryba 307
rozdestvo (Xristovo) 556
rta 721
rtom 721
si *(dial.) 236*
sluga 303
snâ 308
son 308
stena 310
storonâ 303
tesla 303
tkan 721
t'ma 614
Trojanov (Val ^) 559
tu *(dial.) 236*
ugol 423
unu *(v.r.)* 305
valom 484
vesnus' 236
Volga 218
vremennik 297
vypuska 307

7. SÎRBO-CROATĂ

Arboric 397
Arbulic 397
-as 296
Baba 301
bac 397
Baci 397
Bajko 300
Balota 300
balâura 397
bale 397
Banisor 397
bar 397
Barbarasa 397
Bărbat 397
Bârbatovici 397
barzast 397
Barzilo 397
Bârzilovica 397
bat 397
bdenije 296
Bela 301
beo 292
beona 292
Berbos 397
besika 397
bhâyate 281
bicic 298
birka 397
Bistricka 301
bîti 147
bivo 772
Bjukolaj 397
blabor 397
blânda 397
blaor 397
blavor 397
bîâvor 245
blavorak 245, 397
blavur 245, 397
blor 245
bogătaş 296
Bojana 196
Bolovan 397
Bolovani 397
bozie 556
Bran 300
brana 313, 593
brazda 303
brâzdas 296
breg 313, 593
brence 397
Brezova 301
brndusa 397
brnka 397
Brza 301
Bucum 397
Bukor 397
Burdelj 397
burdelj 397
burjan 598
ca 195, 272
cătaţi 290
câtiti 290
ciga 636
Cipitor 397
covjeci6 298
cubran 558
cuma 397
cura 397
ciira 201
•cutura 397
da 291
Dajko 300
dân 308
danas 236
dleto 314
dne *(arh.)* 308
doj 398
dojnica 561
<16kes 559
două 398
Dracanica 398
Dracevica 398
Dragomir 300
Dragusî 299
Drakul 398
drum 214
Diinâj 218
Durmitor 198, 397, 398
-enda 398
-erie 297
faklja 345
Feeor 398
Fetina 398
Fiîor 398
Fi^tira 398, 587
Futitura 398, 587
iur&a 398
Furtula 398
frula 398
.gâgrica 398
gaman 398
garda 398
glavor 397
glindura 398
glumac 297
gomila 251
grâfe 298
grâfeic 298
.gruăati se 397
gunj 398
gunja 398
gunjina 398
gtintura 398
gunturac 398
.gusa 398
Gusak 398
gusan 398
gusana 398
hora 398
(h)rnkas 398
igra 293
igrsiti (se) 293
intaciti 398
jabuăoliti 397
jâk 182
jarba 398
jez 304
kaj 195, 272
kandilo 772
kanura 397
Kanuric 397
kap 397
karara 397
kas 397
katun 397
katuna 397
Kâtusa 397
ker 587
ker 397
kerovi 587
kjelator 397
klopotar 397
kocan 397
kocenica 397
kockar 290
kofa 636
koleda 772
korâcati 555
korak 557
Korbovo 397
Korbulicka 397
*korcun 559
korindati 397
kdrizma 559"
korman 288
Kormata 398
Kornet 397
Kornisor -397
krâcati 555
Kracun 397, 556, 560
kracun 557
Kracuniste 397, 556, 560
Kraljevo 301
krava 313, 593
krbun 397
Krecav 397
Krecul 397
Krnin 301
Kriv 293
krnâta 397
Krnâtina 397
Krnul 397
Krucica 397
Krucicina 397
Kukol 397
Kukor 397
Kukov 397
Kukovak 397
Kuksa 397
kukusic 398
kukuta 398
Kukutnica 398
kulizdra 397
Kupa 398
Kurmatura 398
kurtast 398
kustura 398
laja 398
Lakustovo 398
lânac 288
lazica 293
laziciea 293
Ligati 398
Ligati<5 398

Ligatov 398
lipov 301
Ljepurov 398
luka 310
Lupulovic 398
macuga 398
magrân 103
Măgura 398
mămăliga 398
mamâljuga 398, 771
Man 300
Mares 300
markatulja 398
Marzini 398
medja 316
Metohija 736, 741
Mijel 398
Mikul 398
mir 307
Mirca 300
mito 306
mlădie 314
mocira 558
Moga 300
mogrân 103
Mogren 103
mosa 398
Mosulj 398
mrkatunja 398
mucenik 290
Mugurice 398
Murgule 198
nameriti 291
nasamâriti 293
nedux 289
NSgoje 300
Negrisor 398
Nekata 398
Nika 300
noc* 316
nocas 236
obosiți 290
Okno 302
Opăritul 398
Pajko 300
Palator 198
Pasarel 398
pâto 398
Paraun 252
Paunka 398
Paunko 398
Paunkvic 398
Peroj 252
Peros 398
Pirlitor 198, 398
pisa cu 508
pisați cu 508
pita 213
Pitici 398
Pitikovic 398
plaj 398
plajari 398
plaz 313, 593
plesati 109
poloca 558
pomana 398
Pocivalika 302
poroj 252
Praxovo 302
Prijot 398
pritka 305
prljiti 290
pujka 398
putânja 296
putonog 299
racun 558
Ratunda 398
Radusi 299
reca 558
rekesa 559
Romanja 198, 736, 741
ricaglo 558
rus 559
rusalja 559, 772
rusâlje 772
rusalj(i) 559
Sakulica 398
samar 293, 398
sân 308
săpun 398
Sarakin 398
Sârapa 398
Sarebire 398, 587
Singur 398
Sirman 398
sluga 303
smetana 310
snâ 308
Srbsor 398
Srdul 398
stânac 310
Stări Vlax 198, 736, 741
stijena 310
stjenjâk 310
strana 303
struga 398
su 147
sugare 398
Surdul 398
Surdulica 398
svijeca 31(f
Saso 398
Serbula 398
sopee 398
spilisor 201
stacun 558
sto 195, 272
Strb'c 398
Taor 398
Taure 398
tavoljiti 290
trio 306
trze 398
turma 398
Țipitor 198
ugar 306
urda 398
urlați 398
Ursul 398
Ursula 398
Ursulovich 398
-usa 299
vaklja 345
vala 398
vicor 398
Vidun 307
Vinisorsky Grăbii 398
Visitor 198, 397
vlah 198
Vlajko 300
vlak 313, 593
Vlasi 198
Vlaxii 198
voj(i),no 179
vran 638
vucid 298
vuk 298
Vukan 302
Vysatori 198
Vysitori 198
Vysinel 398
xrana 303
zapadec 289
zeci 398
zila 293
zimus 236
zlato 313/ 593
Zmantara 398, 587
Zmantare 587
zok 398
5upa 772
zupan 772
Zur 398

8. SLOVACĂ

arenda 390
baca 390
baci 390
bakesa 390
Batrna 390
Batryna 390
bir-bir 390
brynza 390
cap 391
carek 391
cioară 390
cutora 391
cuty 391
daina 560
dana 560
demikat 390
dzer 390
frembija 390
frombia 390
fujara 390
Gahura 390
Gaurovy 390
geleta 390
glag 390
glaga 391
Grapa 390
groapă 390
gropa 391
grun 390
Kicera 390
Kis-Magura 390
klag 390
klaga 391
Kolyba 390
komarnik 391
kornuta 390
kracun 556
Krumpa *(v.)* 313
krunter *(v.)* 313
kurastva 390
kurnota 390
kurnuta 390
lak 390
maciukca 390
măgura 390
Măgura 390
mamalyga 390
merinda 390
Mincol 390
murgana 390
pastyr 390
pistrula 390
plaj 390
plegat' 391
plekat' 391
podisor 391
putyra 390, 391
radika 390
redykat 390
rumigat' 391
Runka 313
siuty 391
suty 391
striga 390
strigoj 390
strunga 390, 391
trumbit' *(v.)* 313
tusira 391
tusiriti 391
urda 390, 391
vakesa 390, 391
vatra 255, 390
vatuj 390
vianoce 556

9. SLOVENĂ

bogâtus 299
bozie 556
cap 254
drobis 298
drvânja 296
golis 298
gomila 251
kracun 557
lânac 288
risalcek 559
rusal£ek 559
stalis 298

10. UCRAINEANĂ

Akrysoru 389

alticja 390
arawona 389
Ardzelucna 389
aret'y 390
Arşica 389
babana 390
bahno 301
bajur 390
balmuş 390
balta 390
Baltagul 389
balyga 390
barza 245, 390
barzij 245
baska 390
blekew 389
blynda 389
blyndyj 389
bort' 284
borta 284
bowhar 389
bowharka 389
Bradul 389
Bradulanka 389
Bradulec 389
Brebeneskul 389
bredulec 390
brendusa 390
Breskul 389
Brustur 389
brynza 391
bukata 390
buna 389
bunika J39
burdej 390
butuki 389
bysyha 390
cap 254, 391
cara 389
carek 391
caryna 390
Cerbul 389
chlib 598
cokan 389
cukurlj 390
cutora 391
cuty 391
daina 560
dana 560

Dalu Kulgerului 389
Delesur 389
Deluc 389
demikat 390
dibie 390
doga 389
D©su 389
Dosu Osojuluj 389
Dosy 389
Dragulec 389
dzama 390
dzer 390
dzermala 390
dzigeraj 390
dzerep 391
dzyngaslywyj 389

Faca Osojului 389
facernyj 390
falca 390
Fasory 389
fiju 390
Flujeras 389
flutur 390
folos 389
Fontinjaku 389
Fontinjaş 389
Fontinjaza 389
Formoza 389
Frasini 389
frembija 390
frika 390
fruntaş 390
Frysinet 389
fujara 391
Gahura 390
gard 390
genzura 389
glaga 391
gogoman 390
Gorunet 389
grapa 391
gropa 250, 391
gros 390
Grosulicj 389
gyrlyga 390
hadzuga 389
halbija 391
hard 390
harmasar 389
hergew 389
hyra 307
jafira 391
kalus 390
kamanak 389
kamata 389
kapestra 389
kapuă 390
Karatura 389
karausa 390
Karpin 389
karuca 389
katerynka 307
katusa 389
kerecun *(rut.)* 556
kiptaf 389
kl'ag 423
klaga 391
kl'agati 423
klaka 389
Kobores 389
koda 390
kodas 389
Kodisera 389
Kodrosory 389
kokona 389
kokos 390
koliba 391
komarnik 391
Kopacis 389
Korbul 389
korkobec 390
Kosta Rusenilor 389

Kosto mare 389
kosynka 570
Kratun 390, 556
Kre6un *(rut.)* 556
kulastra 391
kuraătva 391
Kuratul 389
Kuratulec 389
kurmej 390
kurnota 391
Kurpenely 389
Kurpin 389
kyrza 390
iaja 391
Latundur 389
Lazu Mare 389
Ledeskul 389
letos 236
Leurda 389
lew 389
Ljesul 390
Ljesulec 390
loc 389
Loksor 389
Lunga 389
Lunka 390
lywada 390
maczuga 390
mageran 390
maj 390
malaj 389, 390
mamalyga 390
menzera 390
Mereăir 390
merynda 391
Mincol 390
mosa 389
Mosoroni 390
moăul 389
murgana 391
musia 389
Mutatore 390
nanasko 390
Negrowa 389
Niagrovo 389
Niagryn 389
Paltin 390
part 389
Pekura 389
peskar 390
Petranka 389
Petricel 389
Petrikiw 389
Petros 389
Petrosa 389
Petrykolnyj 389
Pietros 389
Pietrosul 389
Pikul 389
Pikunj 389
Pikuy 389
Pinu 389
pizma 389
plaj 390
plegat' 391
plekat' 391

Plopet 390
podisor 381
pomana 389
Porkulec 390
pornala 390
prastiba 390
prazyna 390
Primavaratik 390
proskura 390
putera 389, 391
putira 389
Radul 389
Raduskul 389
Ramasico 390
ramasica 390
Rapid 389
redykat' 391
Repedo 390
rezes 389
rizdvo 556
rosa 390
Roskana 389
Rotundul 389
rumigat' 391
Runkul 390
Ruptury 390
Rusul 390
Rusor 389
samanaty 389
sapator 390
saraka 389

Sasul 390
Sekatura 389
Seketura 389
Sekul 390
sembryl'a 389
Sesory 389
Seăul 389
siuty 391
ăkam 389
Skeresora 389
Skundul 390
Skurtul 390
Sojmul 390
ăopra 389
spindz 389
spuza 390
Stanisora 390
stempyraty sa 389
Stenke 390
Stezeret 390
Stinka 389, 390
Stinky 389
Stramtura 389
Stremba 389
Stremtura 389, 390
Strimba 389
Strim6escik 390
Strim&ska 390
Strimka 390
strunga 391
Strymba 389
Stynka 390
suty 391
swara 389
Talpiş 390

tarkatyj 389
Tejus 389
Temnatik 389
tjar 389
Tomnatik 390
trandafylj 390
trandafyra 390
tryfoy 390
Turbat 390
turma 390
Tuşul 389
tuăyra 390
tys'mjanica 414
urda 391
urma 394
Ursulec 390
Vajdeminec 390
vakesa 391
Valea Bou 390
Valza marja 390
Velelarga 390
Vurpen 390
wakaf 390
Waskul 389
wenit 389
zenepyn 391
zenepyr 391
zerep 390, 391
zgarda 389

E. LIMBI GERMANICE

ach *(germ.)* 315
. akeit *(got.)* 114
Arma *(longob.)* 133
Anno *(longob.)* 133
Annon *(longob.)* 133
Brienz 253
Brinsenkâse *(germ.)* 253
but *(engl.)* 228, 307
dănav- 218
*Donawi *(got.)* 217 .
*Dunaujai *(got.)* 217
*Dîinawi *(got.)* 217
Eindruck *(germ.)* 194
filma *(got.)* 223
flaskâ *(franc.)* 133
flaskun *(franc.)* 133
Gabe *(germ.)* 228
gil- *(germ.)* 222
Gilbach *(germ.)* 222
guma *(got.)* 133
guman *(got.)* 133
gumin *(got.)* 133
gumins *(got.)* 133
helpa *(nord. corn.)* 631
hialpa *(v. isl., v. sued.)* 631
kaisar *(got.)* 114
karkara *(got.)* 114
Karl 313, 593
Kelâri *(v. germ. s.)* 114
Kellmiinz *(german.)* 114
kelsbach *(german.)* 114
Kista *(v. germ. s.)* 114
Kokkel *(sas.)* 301
krîizi *(v. sax.)* 114
Lăute *(germ.)* 372
-lo *(germ.)* 417
lort *(germ.)* 222
lukarn *(got.)* 114
mulda *(got.)* 223, 224, 471, 767, 768
ocht *(irl.)* 745
Pflug *(germ.)* 772
Prinsenkâse *(germ.)* 253
rapfe *(medio-germ.)* 222
scholt *(sas.)* 635
Stadt Molde *(germ.)* 224
sterno *(v. germ.)* 222 <
*sternu *(nord. corn.)* 631
stiornu *(v. isl.)* 631
tins *(v. sax.)* 114
Viertel *(germ.)* 384
Walha *(german.)* 743
walhos *(celt)* 743
which *(engl.)* 604, 607
wicka *(v. germ. s.)* 114
Wilthalvo *(v. germ.)* 224, 767
who *(engl.)* 604, 607
wyth *(gal.)* 745
yntse *(anglo-sax.)* 114

F. ALBANEZĂ

-a *(adverbial)* 240
-a- 233
a 109
adheroj 249
agueme (e r'J] 392
ake 255, 500
alteroj 392
alteruem (me ~) 392
ambare 239
ambareze 239
ambel 208
ande 229
ane 229
-ar 638
ar 109
areze 239
askurre 239
asnje 239, 581
asnjehere 233
assesi 239

-at 210
atje 233
avull 240, 242, 243, 244, 575, 581 739
ay 233
bac 243, 244
bac 243, 244, 581, 739
bace 243
bagelje 245
bagje 245
bagle 245, 739
baige 245, 581
baljege 245
balle 255
balte 245, 313, 581, 593, 739
bardhe 206, 242, 245, 246, 581, 739
bark 206
bashke 243, 245, 739
baske 245, 581
berr 243, 246, 581, 739
bese 227
besnik 235
bget 617
bie 289
bishedim 249
bishedoj 249
biet 617
biete 256, 617
bolle 245, 581
Bore 206
bore 206
brane 313, 593
bredh 246, 581, 739
bredhi 246
breg 313, 593
brenc 246
brende sa-t 255
brenze 255
bres 240
bretek 214
breth 246
brez 240, 246, 581, 739
bri 207
briri 207
briu 207
brî 207, 208
brîni 207
brushtull-u 255
Buene 196
bukeje 246
bukure 246, 581
bukuri 246, 581, 739
bukuroj 246, 581
bullar *(g.)* 245, 581
bungu 246, 581
bunk 244, 246, 581, 739
burre" 208
busze 244
buze 240, 244, 246, 581, 739
byk 242, 246, 581, 739
cap *(g.)* *243, 254,* 583, 739
cape 254, 583
carde 249
cjap 243, 254, 583
cjer 209
cobanisht 239, 581
cok 240, 243, 247, 581, 739
cottizare 214
coqe 582
cufke 243, 248, 739
cuke 240, 243, 248, 739
cupe 248, 581
cupis *(g.)* 243, 248, 581, 739
dalte 313, 314, 593
dardha 207
Dardha 207
dardhe 207
dash 208, 249, 739
Dash 208
debare 289
debore 206
Dede 206
deit 207
dejet 207
dele-delme 206
delme 207
derguane 229
dermoj 255
det 207
dhalle 243, 246, 255, 583, 739
dhânder 255
dhe 233
dhender 255
dhene *(i~)* *257*
dhi 206
dhjame 215
dhrom 214
Dimale 207
djemen 226
-do 233, 580
dore 239
doreze 239
dre 208
dreite 120, 232, 744, 745
dreni *(g.)* 206
dreni (t.) 208
dreq 256
dreri (t.) 206
driza 208
drize 208
droe 242, 249, 582, 739
dru 242, 249, 582, 739
druja 242, 249, 582
drum (g.) 214
drute 249, 582
dua 233, 580
duaj 233, 580
duhet 238
Dukat 210
dum 265
dyte (i ~) *235*
ema 255
eme (t.) 484
ene 229
enni 229
esh 304
-eshte 210
eshte 147
fare 255
femje (g.) 227
ferkoj 79
fi?or 393
Filat 210

flojere 249, 582, 739
fmi (g.) 227
Frari 227
frike 214
fruer 726
fshat 182, 726
fshehta 240
ftua 120, 232
furke 102
fyell 249
gamule 251
gard 249, 582
gardh 249, 313, 582, 593, 594, 739
gargull 763
gat 243, 249, 739
gatuaj 249
gelbaze 240, 247, 581
gerrese 250, 582, 739
gjândere (g.) 393
gjarper 253
gjarpinj 210
gjemb 243
gjemb 249, 582
Gjembocâri 638
gjendere (t.) 393
gjithasthu 233
gjithe keto (me ~) 239
gjithe qe (me ~) 239
gjithnje 239
gjon 249, 582, 739
gjuni (g.) 228
gjuri (t.) 228
gjurme 215
gjymes 418
gjymes 242, 250, 582, 739
gjymes 243
gjymese 250, 418, 582
gjymse 250, 418
gjymtyre 255
gjys(e) *(scut.)* 250
gjysh 242, 243, 249, 250, 582, 739
gjysme 250
gjyth 250
gljembe 249, 582, 739
Gljembocâri 638
gljimp 249, 582
goge 242, 243/250, 582, 739
Gombocari 229
gremerate *(t)* 227
grep 250, 582
grope 250, 582, 739
grunde 250, 582, 739
gurmaz 582, 739
gushe 240, 243, 250, 582, 739
guxoj 214
hames 243, 250, 582, 739
hane 229
hanna 229
hene 229
hrane 342
hudher 250, 582, 739
hudhere 243
hunde 250
hundhre 250
hurdhe 242, 243, 250
hurthe 242
-inj 210
-isht 239, 259, 581
ka 146
kam- 146
kâmbe (g.) 228
kamesh 146
kanep (g.) 228
kânge (g.) 228
kaptine 763
karbull 255
karpe 209, 735, 740, 741
katre* 116
katund 247. 581 739
katunt *(t.)* 247, 581
kelbaze 240, 247, 581, 739
kembe (t.) 228
kembone 103
kemishe 226, 5â9
kendoj 726
kenge (t.) 228, 624, 765
kepushe 240, 243, 247, 581, 739
kerp (t). 228
kesale 103
kershendelle 557
keshille 226, 579
kesule 247, 581, 739
kjel 114
kjeljp 247
kjep 248
kodre 103
kofhse 120, 232, 579
kokaze 239, 581
koke 239
kom 763
kome 763
kopac 248, 739
kopil 248, 582, 739
kopsht(e) 210
koqe 248, 739
kore 229, 639
koshe 120, 232
krec 255
kreshme 116
kroje (g.) 252
krona (g.) 252
kro(n)i *(scut.) 252*
kronj *(t. de sud) 252*
krua *(t.) 252*
krue *(scut.) 252*
krushk 763
kryq(e) 102
kudo 233, 580
kuj 256
kulper 240, 243, 248, 582, 739
kulpere 248, 582
kunat 726
kunet 726
kupshore 393
kurd6 233
kurpen 240, 248
kurpul 240, 248, 582
kursej 256, 765
kurthe 248, 582, 739
kushdo 233
kuxoj 214
lafshe 120, 232
lane 229
lash 120, 232
leh 250
Tehete 250
lehte (i ~) 250, 582, 739
lemnj 393
lemsh 239, 581
lemsh 105
lendine 312
Lesh 211
levdoj 226, 624
lYet 617
Uoge 312
lidh 257
lidhur 238
lidhura (er^) 257
Lik 206
Like 206
linje 764
lis 235
lisd 235
lithmeja (e *g.) 251*
lithmja (e ~) *251*
lufte 120, 232, 579, 744, 745
mâ (g.) 228
madh (i ~) *251*
madhjoj 257
magule 243, 251, 582, 739
mal 209, 243, 250, 582, 735, 739, 740, 741
mall 251, 582
malle (e ~) 179, 251
Malung 250
mamalinge 771
man 209
mand 209
maraj 251, 582, 739
marcel 764
math (i ~) 179, 251, 582, 739
matuke 307
•mberdur 726
*mbrat 726
mbrenj 246
mbret 178, 451, 726, 764
me 238
mekat 579, 591, 624
mendafsh 120, 232
mendafshe 120, 232
mendash 120, 232
mengji 214
mengjim 214
mengoj 256, 765
mergoj 256
mergonj 183
mes 208, 240
mez (i) 208, 251, 582, 739
mezare 251
mezat 208, 251
mik 101
mik i mire 235
miku i mire 235
miq 101
mi'r (w; *g.)* 228
mire *t.)* 228, 235
mjegull 251
mjergull 251
modhulle 242, 251, 582, 735, 739, 741
molle 103
moshe 243, 251, 582, 739
motshe 251, 582
mugull 243, 251, 582, 739
mulle 255
munk 244
murg 251, 252, 582, 739
*musende 229
musene 229
mushk 252, 582, 739
nate 120, 726
nendedjete 279
neperke 252, 582, 739
net 726
nierzi 210
Nish 211
nje 227
njegull 251, 255
njem-bedzde 279
njeri 258
njehere (me^) 239
nje mbe dhjete 279
njeriu i dijshem 234, 580
njerith 258
njerke 764
njerzisht 210
ograje 313, 593, 747
pak 109
pare (i ^) 207
pasure (i ~) 146
pedim 393
pelk 575 739
pellg 207, 242, 245. 581.
pellk 242, 245, 581
perronje 252
pe (g.) 228
pelqenj 114
peme 764
pendar 312
pendohem 765
per 209
perane 239, 581
pergjoj 765
perint 226
perrenje 252
perrenje 252
perroi 252, 582
perrua 252, 582, 739
persysem 257
persysh 257
pi 209
pire 209
pite 213
pk'ak 617
plakat 256
pleh 617
pllaje 215
plug 772
Postripe 79
prej 209
prind 726
Progonat 210
prrua 252, 582

pft'n (g.) 228
pune (t.) 228, 229
pupa 253, 582
pupce 253, 582
pupe 240, 253. 582, 739
pupeze 240, 253, 582
pupze 253, 582, 739
purre 307
putere 229, 639
qafe 243, 247, 581, 739
qe (se) 239, 580
qen (t.) 227, 228, 746
qertoj 256
ragal 207, 244, 581, 735, 739, 741
re (t.) 206, 207
re (g.) 206, 207
ren (g.) 207
rende 312
rendes 253, 582, 739
rere 101
Rgalje Madh 244
rralla 240
rrembej 312
rremer 736, 741
rrjedh 207
rrodha 207
rrua *(t.)* 252
sado 233, 580
sane 305
Scodra 196
Scupi 196
sere 215
-sh 153, 239, 581
shale 764
shapi 243, 254, 583, 739
sharke 213
sherpe 229
shesh 256, 764
shkardhe 243, 255, 583, 739
shkembinj 210
Shkoder 211
shkorse 764
shkrete 765
shkrep 253, 582
^shkrumb 243, 253, 582, 739
shkumboj 253
Shkyp 196
shpartalloj 393
shpate 79
shpender 253, 582, 739
shpi *(g.)* 228
shpuze 253, 739
shqa 264, 772
shqer 209
Shqiperi (t.) 228, 579
Shqipetar 196
Sqjpni (g.) 579
Shqypni (g.) 228
shtat 764
-shte 210
shtengu 243
shterp 254
shteze 255
shtenk 245
shtepi 228
shtjer 209
shtjerre 243, 254, 583, 739
shtrep 243, 253, 582, 739
shtrepe 215
shtrunge 243, 253, 582, 739
shtune (e ~) 229
shtylle 229
shut 244, 248, 582, 739
shute 248, 582
site 226, 306
sop 215
sorre 243, 247, 581, 739
sperk 214, 215, 227, 229, 639
sthylle 215
sumbull 253, 582
sundoj 312, 595
tane 229
-te 598
te 235, 238, 239, 580
terboj 765
tersire 229, 638
tet (g.) 228
tete 120, 228
thane 229
tharbe 253
tharbet (i ~) 253, 582
thark 254, 583, 739
tharpte (i ~) 253
tharte (i ~) 253, 582, 739
thep 242, 254, 583, 739
therrime 242, 249, 739
thjap (g.) 254
thone 229
thumbez 253, 582, 739
thumbull 253, 582
thumbulle 242
thump 242, 248, 581, 739
tnie 229
traitoj 120, 232
treg 207, 210
tridhjete 279
trete (i ~) 235
trofte 120, 232
tshark 254
udhos 254, 583
ugraje 313, 593
ujane 252, 582, 739
uje 252, 582
ujk 207
ujkonje 154
ulk 207
ulluk 392
unaze 229
une 229
unkj 112
urdha 254
urdhe 254, 739
urdher 249
uroj 764
urrej 256, 765
vall 139
valle 139, 500, 511
varvat 181
vatre (t.) 255, 583, 739
vedre 226, 306
vella 227
vene" 229

vene 210
verce 392
vereshte 210
vjedhull 255, 583
vjedhulle 242, 246, 739
vne'sht 210
voter (g.) 255, 583
vrane 638
vranet (i —) 638
vrere (i ~) 229
vreret 638
yne 229
zâni (g.) 228
-ze 239, 248
zeri (t.) 228
zgaur (g.) 393
zgjebe 346
zgjyre 346
zjarn 206
zjern 206

G. MAGHIARĂ

âcs 443
âdomâny 534, 667
âldani 534
âldomâs 382, 383
alkotni 382, 383
âlnok 534
aprod 382, 384
-as 296, 383
balaton 559
bân 384
banat 382, 534
bânni 384, 534
bântani 382, 383, 384
barat 535
barâzda 559
bard 314, 382
ber 382, 384
berbencze 384
berek 535
berenca 559
beszed 305, 532
beteg 535
bika 307
brni 535
biro 384, 535
bâ 511, 535
bojâr 287
bolond 751
bâlseg 384
bâseg 384
bosszu 535
bucsu 384
bujdoso 535
bulcsu 384
biintetni 535
cap 254
csalatsâg 535
csalni 535
csercse 767
csercselye 767
cseve 305
csorda 535
dana 560
dekânus 384
desma 384
dăzsma 535
domb 274, 750
donga 312, 595
dukat 384
Duna 2ÎS
-(e)d 386
ales 385, 535
ellen 382, 534, 708
ellenes 534
engedni 382
-es 383
espendz *(dial.)* 253
esztena 310
fâklya 345
falka 384
fald 535
Fehervâr 301
Fejervâr 301
fele 382
felelet 535
ielelni 535, 668
fentes 672
fertâl 384
ferton 384
fogadâs 535
fogadni 384, 535
fogoly 535, 668
forint 536
galamb 312, 751
garâd 559
gazda 382, 384
gomb 383
gond 267, 274, 383, 384, 708, 750
guba 384
gyenges 383
gyolcs 383, 535
gyulolni 535, 668
hadnagy 385, 535
halasto 385
halasztani 535
ham 385
haszon 535
hatâr 385
helgy 385
herceg 385
hitlen 383, 481, 482, 535
hitlenseg 385, 529, 535
holgy 385
hordo 383
huszâr 385
htitlenseg 529
ipri 385
ispân 535
izetlen 481
jâsz-ok 216

jâsz-vâsâr 218
jobbâgy 385
joszâg 537
kalâka 559
kalauz 535
kamat 535
karacson(y) 559
Karachyno Olako 557
kard 384
karuly 383.. 384
kep 384, 459, 708
kepezni 384
keresztes 384
kezes 384
kin 382, 384
kip 384
kolonya 384
kolteni 383
koltseg 384, 535
komornic 535
korong 312, 595
kiikulo 301
lakâs 385
lakat 382
lakni 382, 385
lanka 312
lepeny 535
mâglya 345
marha 385, 535
rnâzsa 385, 535
megye 385
mehes 385
mertek 385
mesgye 317
meşter 382, 385
mesterseg 482
morogni 535
nem 385
nemeş 385
nemzet 535
ni 513
nyomâs 383, 385
-6 383
oka 535
olyv 383
orda 255
orok 386
-os 383
palânk 385
palâst 317
panaszolni 385
parkalâb 385
pârta 535
pating 274
pelda 382
peres 385
pest 317
polgâr 385, 535
porkolâb 385, 535
puskâs 386
rend 312
rikâcsol 307
rozsda 317
-sâg 383
-seg 383, 482, 529
sinor 535
skârlat 384
sold 385
soltezs 386, 535
solyom 383
Szaka 419
szâllâs 386
szam 444
szândok 440, 535
szavados 386
szavatos 535
szekeres 386
szekreny 477
szent 312
Szent-Lâszlo 267, 383
szoba 636
szokni 535
szomszed 535
szovatos 535
tagadni 386
talp 382
tar 386, 536
tarka 536
terh 386
terhes 536
tolvaj 386
tompa 312, 595
tompe 312
tornâcz 536
tovâr 536
iilo 383
utâlni 536
vâm 386
vâros 383, 385
veg 386
videk 536
vig 386
vitez 386
zsold 385
zsoltâr 535

H. LIMBI TURCICE

bulya- *(tc.)* 270
bul:ur *(tc.)* 270
corba *(t. otom.)* 636
efendiler *(tc. otom.)* 134
Jaasi *(cumană)* 218
kalabalik *(tc. otom.)* 570
katan *(tc. otom.)* 247
-Ier *(tc. otom.; voc.)* 134
mămăliga *(tc. otom.)* 771
oluk *(tc.)* 392
engl *(bg.-tc.)* 270
ognr *(bg.-tc.)* *270*
oguz *(v. tc.)* 270
6n-k61 270
pita *(tc. otom.)* 213
soba *(tc. otom.)* 636
uluk *(tc.)* 392
urda *(tc.)* 254

I. ALTE LIMBI

akkuna *(fineză)* 314
'AXavoi *(iran.)* 217
A^aOvoi *(iran.)* 217
'Ao<joi *(iran.)* 217
'ApKpdvrjg *(iran.)* 217
*arya- *(v. iran.)* 217
*arya-ka *(v. iran.)* 217
*aryana- *(v. iran.)* 217
asa *(av.)* 217
ăsav- *(av.)* 218
*asnă (i.-e.) 229
aurusa *(av.)* 202, 216
axsaena- *(av.)* 217
bandaka *(v. ir.)* 251
basâs-is *(Ut.)* 235
bâsa-ji *(Ui.)* 235
capis *(pers.)* 254
dainâ *(Ut.)* 560, 561
dânu- *(av.)* 218
*Dânu apară- *(av.)* 218
Dănu nazdya- *(av.)* 218
dâsa *(pre-arian)* 202
dei9- *(i.-e.)* 560
deio *(i.-e.)* 560
deju *(let.)* 561
det *(let.)* 561
*dhe(i) *(i.-e.)* 561
*dheigh- *(i.-e.)* 206
diet *(let.)* 560
•dighâ *(i.e.)* 206
diju *(let.)* 560
don *(oset.)* 218
•dyurn- *(pre-alb.)* 250
"HXiiavoc, *(iran.)* 217
HpaKag *(iran.)* 217
*gwherm- *(i.-e.)* 206
*gord- *(i.-e.)* 314
iron *(oset.)* 217
*kren *(i.-e.)* 252
*kron *(i.-e.)* 252
*man *(i.-e.)* 548
*mand *(i.-e.)* 251
masya- *(av.)* 202
*molno *(i.-e.)* 243
muilas *(Ut.)* 307
narăg *(oset. tag.)* 218
*noi-bh-o- *(i.e.)* 548
*orbho- *(i.e.)* 548
paga *(av.)* 217
peratav- *(av.)* 219
*-ren *(i.-e.)* 252
*robh- *(i.-e.)* 548
Sakâ 219
Sakastân 219
sarît *(sanscrită)* 211
*seuq *(i.-e.)* 244
-spudnâ *(i.-e.)* 229
*-t- *(i.-e.)* 235
tolba *(fineză)* 314
uors *(oseta de vest)* 216
•urdhos *(i.-e.)* 254
urs *(oseta de est)* 216, 254
•visâto *(i.-e.)* 548
zărond *(oset.)* 219
yum- *(pre-alb.)* 250

TABLA HĂRŢILOR

1. *eu văd', eu aud* 326
2. *eu rîd; el începe să rîdâ* 327
3. *bâşinâ* 333
4. *ă* în *păduchios* 334
5. *n* în *inimă* 337
6. *luceafăr* 338
7. *viezure* 339-
8. *cui* 340
9. *eu ţin* 341
10. *eu spun* 342
11. *o* în *ochi) oichiului; ureiche* 365
12. Pluralul lui *mînă* 366
13. Palatalizarea labialelor 367
14. *ă* final în *vină* 371
15. *â* în *limbă', -â* în *mă mânîncâ* 372
16. Imperiul roman la sfîrşitul secolului al IV-lea e.n 774
17. Teritoriul romanizat sud-dunărean (după P. Skok) 775
18. Dialectele române din Peninsula Balcanică (după G. Weigand şi S. Puşcariu) 776
19. Istroromâna (după S. Puşcariu) 777

CUPRINS

Prefață 7
Scurt istoric al elaborării prezentei lucrări 9
Metoda: 9. Informația. Realizarea 11.
Lămuriri preliminare 13
Abrevieri 21
Indicații bibliografice 44
I. *Limba latină* 44
Latina: 44. Limbile romanice: 47. Româna: 50.
II. *Limbile balcanice* 52
Traca și ilira: 52. Greaca: 54. Germanica: 54. Iranica: 54. Limbile balcanice: 55. Albaneza: 56. Bulgara: 58. Macedoneana: 58. Sîrbo-croata: 59. Neogreacă: 59.
III. *Limbile slave meridionale* 60
Vechea slavă și slava meridională: 60. Româna: 63.
IV. *Româna comună* 64
Româna comună: 64. Aromâna: 64. Meglenoromâna: 66. Istroromâna: 66.
V. *Sec. XII-XV* 67
VI. *Din secolul al XIII-lea la secolul al XVII-lea* 68
Notația fonetică 70
Transcrierea alfabetului chirilic 71

I. LIMBA LATINĂ

INTRODUCERE 75
Definiția genealogică a limbii române: 75. Teritoriul de formare: 75. Latina orientală: 75. Cucerirea și romanizarea Daciei: 76. Colonizarea Daciei: 77. Orientarea politică și economică a Daciei: 78. Grupul lingvistic apenino-balcanic: 78. Creștinismul în Dacia: 79. „Părăsirea" Daciei. Imperiul de Orient: 80. Izolarea Daciei: 81. Latina „vorbită": 83. „Unitatea" latinei vulgare: 85. Originile limbii și literaturii latine: 86. Definiția latinei „vulgare": 86. Metoda romanistului: 87.
FONETICA 89
Sistemul fonologie 89
Limba latină: 89. Vocalele: 89. Consoanele: 90.
Limba română 92. Vocaiele: 92. Diftongii: 94. Consoanele: 94.
Accentul 95
Vocalele 100
a 103. *e* 104. *o* 105. *u* 105.u 106.

Vocalele în hiat ... 107
Diftongii ... 108
ae 108. *au* 108. *ei* 109. *oe* 110. *ue* 110.
Consoanele ... 118
b şi *v* 110. * 112. d 113. *i* consoană: 113. A 114. g 115. * 116. *g* 117. / 117./ 118. *h* 118. s 119. nn 119. *ct* 119. cs 120. *dr* *121. gn* 121. wn 122. *net* *122. tl* 122. ^ 123. *ps* 123. 123. *rs* 124.
Consoanele finale ... 124
-m 125. -5 125. *-t* 126.
Consoanele inițiale ... 126
5 + consoană: 126.

MORFOLOGIA ... 128

Numele ... 128
Substantivul 128. Genul: 128. Cazul: 130. Declinarea: 130. Declinarea I: 131. Declinarea a Il-a: 132. Declinarea a IH-a: 132. Declinarea a IV-a: 133. Declinarea a V-a: 134.
Articolul ... 134
Adjectivul 135. Genul şi declinarea: 135. Comparația adjectivelor: 135.
Numeralul ... 135
Adjective pronominale ... 136
Pronumele ... 136
Personal: 136. Posesiv: 137. Demonstrativ: 138. Relativ şi interogativ: 138. Nedefinit: 149.
Verbul 139. Conjugări: 140. Forme de conjugare: 141. Indicativul prezent: 142. Imperfectul indicativului: 143. Perfectul indicativului: 143. Perfectul compus: 144. Prezentul conjunctivului: 144. Condiționalul prezent: 144. Mai-mult-ca-perfectul conjunctivului: 145. Gerunziul: 145. Participiul trecut: 145. Imperativul: 146. Imperativul negativ: 146. Verbele auxiliare: 146.
Adverbul ... 148
Prepoziția ... 150
Conjuncția ... 151
Derivația ... 151
Cu prefixe: 151. Cu sufixe: 152.
Compunerea ... 155

SINTAXA ... 156

Numele ... 156
Cazurile: 156. Genitivul: 157. Dativul: 157. Acuzativul: 158. Ablativul: 158.
Articolul ... 159
Pronumele ... 161
Pronumele posesiv: 161.
Diminutivele ... 162
Verbul. Perfectul: 162. Mai mult-ca-perfectul: 163. Gerunziul: 164. Infinitivul: 164. Conjugarea impersonală: 164.
Adverbul ... 164
Particulele ... 165
Ad: 165. Cum: 165. De: 165. Et: 165. Per: 165. Quod: 166. Si: 166. Super: 166.
Negația ... 167
Determinarea ... 167
Subordonarea ... 167
Ordinea cuvintelor ... 167

PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA INOVAȚIILOR IN FONETICĂ ŞI ÎN GRAMATICĂ REALIZATE PÎNĂ ÎN SECOLUL AL IV-lea AL E.N. ... 170

VOCABULARUL ... 171

Termeni păstrați numai în In limba romana; ... 173
Termeni care au în română alt sens decît în celelalte limbi romanice: 181

ÎNCHEIERE ... 184

II. LIMBILE BALCANICE

INTRODUCERE ... 189
Latinitatea limbii române: 189. Româna, limbă „balcanică": 189. „Uniunea lingvistică" balcanică: 189. Acțiunea substratului: 190. Zonele de civilizație în Peninsula Balcanică: 191. Civilizația greacă: 192. Civilizația balcanică: 193. Bilingvismul popoarelor balcanice: 193. Mişcările de populație în Peninsula Balcanică: 194. Patria primitivă a albanezilor: 195. Românii în Serbia: 197. Răspîndirea populației de limbă română: 199. Românii la sudul Dunării: 200. Caracterul unitar al limbii române: 201. Româna, „lingua franca"?: 201.

TRACA ŞI ILIRA ... 202
Tracii: 202. Ilirii. 205. Albaneza: 205. Ilira: 206. Traca: 208. Cîteva sufixe: 209. Nume de rîuri: 210.

GREACA ... 212
IRANICA ... 216
GERMANICA ... 220
UNIUNEA LINGVISTICĂ BALCANICĂ ... 225

Fonetica ... 225
Vocalele: *â* 225. Consoanele: *-n-* 227. Labializarea grupurilor *ct* şi *cs* 232.
Morfologia ... 233
Pronumele nedefinit şi adverbul: 233. Postpunerea articolului: 233. Dispariția infinitivului: 236.
Sintaxa ... 239
Propoziții finale: 239.
Vocabularul (Procedee de compunere a cuvintelor) ... 239
Derivația ... 239
Considerații generale ... 240
Corespondențele fonetice între română şi albaneză ... 241
Elementele vocabularului comun românei şi albanezei ... 244
Expresii în comun ... 256

ÎNCHEIERE ... 259

III. LIMBILE SLAVE MERIDIONALE (sec. VI-XII)

INTRODUCERE ... 263
Influența limbilor slave meridionale asupra limbii populațiilor romanizate dunărene: 263. Contactul dintre populația romanizată şi slavi: 264. Teritoriul unde s-a produs contactul dintre slavi şi populația romanizată: 265. Venirea slavilor: 266 Situația populației romanizate sub slavi: 266. Primele organizații de stat feudale

româneşti la nordul Dunării: 267. Raporturile lingvistice slavo-române: 268. Bilingvism: 268. Populaţia slavă învaţă limba română: 268. Superstratul slav: 269. Condiţiile în care s-a făcut slavizarea provinciilor romanizate din Peninsula Balcanică: 269. Sîrbii: 270. Bulgarii: 270. Sîrbo-croata: 272. Bulgara: 272. Mişcările populaţiilor de limbă sîrbo-croată: 272. Trăsăturile caracteristice ale bulgarei şi ale sîrbo-croatei: 273. Caracterul celor mai vechi împrumuturi slave din limba română: 274. Vechea slavă: 274. Slavona: 274.

EFECTELE BILINGVISMULUI SLAVO-ROMÂN 277

Fonetica 277
Caracteristicile sistemului fonetic slav în raport cu cel românesc 277
Morfologia 278
Numele: 278. Genul: 278. Cazurile: 278. Vocativul: 278. Numeralul: 278. Verbul: 280. Infinitivul: 280. Aspectul: 280. Formele reflexive: 281.
Vocabularul 283
Criteriul cronologic: 283. Cuvinte tehnice şi cuvinte populare: 284. Oglindirea stărilor sociale în vocabular: 285. Statistica vocabularului: 286. Elementele vocabularului: 287.
Substantive: 287. Adjective: 290. Verbe: 290. Adverbe: 291. Interjecţii: 291.
„Calcuri" lingvistice 292
Formarea cuvintelor 293
Derivaţia: 293. Prefixe: 294. Sufixe: 295.
Onomastica 299
Toponomastica 300

ISTORIA SUNETELOR SLAVE MERIDIONALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ 303

Accentul 303
Vocalele 304
a 304. ***e*** 304. *e* 304. *i* 305. *î* 305. *u* 306. *o* 306. *y* 307. *u, i* 307.
Vocalizarea ierurilor intense *{u > o, i > **e**)*: 308.
Vocalele nazale 309
o, *e* 310
Diftongii 313
or, ol 313
Consoanele 314
n 314. *j* 314. /': 315 *x* 315. *z* 315.
Grupurile de consoane 316
r* Z* ***rî**, li* 316. *dv:* 316. *st, zd* 316.

ÎNCHEIERE 318

IV. ROMÂNA COMUNĂ

INTRODUCERE 321
Româna comună;. Definiţia ei: 321. Datarea: 322. Teritoriul de formare: 323. Divergenţele dialectale ale românei comune: 324. Metoda întrebuinţată: 325.

Partea I. ROMÂNA COMUNĂ 328

Fonetica 328
Vocalele 328
e: 328. *o:* *33l. ă:* 332.

Diftongii 334
yu: 334
Consoanele 335
f: 335. *dz, z:* 335. *n:* 335 . *g, j:* 337. k': 340. *g:* 344. 1 344. 5: 344. *bl:* 345. *br:* 345. *cl, gl:* 345. *ps:* 346. *st:* 346. *sc:* 346. *st:* 347.
Afereza 347
a-: 347
Fonologia 348
Vocale: 348. Semivocale: 348. Consoane: 349. Observaţii finale: 350.
Morfologia 351
Numele 351
Substantivul: 351. Genul: 351. Cazurile: 351.
Articolul 352
Adjectivul: 352. Comparaţia adjectivelor: 352.
Numeralul 352
Verbul: 353. Forme de conjugare: 353. Perfectul indicativului: 353. Mai-mult-ca-perfectul: 353. Condiţionalul prezent: 353. Condiţionalul trecut: 353. Gerunziul: 354.
Verbele auxiliare: 354. Auxiliarul/ire: 354.
Sintaxa 355
Numele 355
Cazurile: 355. Genitivul: 355. Genitiv-dativul: 355. Acuzativul: 355.
Adjectivul 355
Verbul 356
Perfectul simplu şi perfectul compus: 356.
Vocabularul 356
Elemente latine păstrate numai în aromână 356

Partea a II-a. INOVAŢII PARALELE POSTERIOARE EPOCII ROMANEI COMUNE 360

Fonetica 360
Vocalele 360
a: 360. *â:* 360. *i:* 362. *î:* 362.
Diftongii 363
au, îl, ai, ei, oi, ui: 363.
Monoftongarea 364
Consoanele 364
Paiatalizarea labialelor: 364. *nt:* 369.
Reducerea şi închiderea vocalelor finale: 370.
Pronunţarea explozivă a consoanelor finale: 370.
Proteza 372
Particulele deictice 373
Morfologia 374
Numele 374
Substantivul: 374. Declinarea: 374.
Verbul: 374. Participiul trecut: 374. Auxiliarul *fire:* 374.

ÎNCHEIERE 375

V. LIMBILE VECINE

INTRODUCERE 379

MAGHIARA 382

Elemente maghiare în limba română 382

Fonetica: 382. Morfologia: 383. Formarea cuvintelor: 383. Vocabularul: 384

Cuvinte româneşti atestate în Ungaria 386

UCRAINEANA, POLONA, SLOVACA 388

ALBANEZA 392

Elemente albaneze în limba română: 392.
Elemente româneşti în albaneză: 392.

BULGARA 394

Declinarea: 394.

Cuvinte bulgăreşti în limba română: 395.
Cuvinte româneşti în limba bulgară: 395.

SÎRBO-CROATA 397

VI. DIN SECOLUL AL XIII-LEA PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA

GRAFIA 403

Valoarea slovelor chirilice. Interpretarea fonologică a scrierii sunetelor vorbite: 403. Grafii fără valoare fonetică: 408. Alternanţele grafice: 410. Interpretarea grafiilor: 411.

Partea I. SECOLELE AL XIII-LEA, AL XIV-LEA ŞI AL XV-LEA 412

Introducere 412

Fonetica . . . . .

Vocalele 413

e: 413. *u:* 415. *ă* şi *î*\ 417. *î* nazal: 418.

Diftongii 419

ea': 419. *ia:* 519. *oa:* 419.

Vocalele în hiat 420

Consoanele . . . . . 42^

Labiale: 420. *dz:* 420. *£* şi */:* 421. *n:* 422. *4:* 422. *k':* 422.

Grupuri de consoane: 423. *cV:* 423. *gl':* 423.

Morfologia 425

Substantivul 425

Decimarea . . . . . 4?5

Masculine: 425. Feminine: 425. Neutre: 425.

Articolul 425

Proclitic: 425.

Concluzie ...; . . . . . 4^

Partea a Il-a. SECOLUL AL XVI-LEA 428

Introducere 428

Privire generală: împrejurările politice şi culturale din secolul al XVI-lea 428

Societatea românească în ţările româneşti şi în Transilvania: 428. Două categorii de texte: 428. Vechea slavă: 428. Primele texte româneşti: 429. Primele traduceri româneşti: 431. Husitismul: 432. Teoria husită: 432. Teoria luterană: 434. Reforma lui Luther în Transilvania şi urmările ei: 434. Diaconul Coresi: 436. Apocrifele: 439. Gruparea textelor pe regiuni dialectale: 439.

Fonetica 444

Vocalele 444

a: 444. *e:* 444. *o:* 447. *u:* 448. *ă:* 449. *î:* 450.

Notarea nazalităţii: 451. *î* nazal: 451. *u* nazal: 452.

Notaţia zero: 452. Vocalele în poziţie nazală: 453. *i:* 453. *î:* 456. *u:* 457.

Vocalele finale 457

-e: 457. *-i:* 458. *-u:* 458. *-ea':* 461.

Vocalele în hiat 462

Diftongii crescînzi 463

ea': 463. *ie:* 464. *iu:* 465. *ga':* 465. *ua:* 466.

Diftongii descrescînzi 464

au: 460. *eu:* 460. *iu:* 460. *âu:* 460. *îi:* 467. *ai:* 467. *ei:* 467. *ui:* 467.

Consoanele 468

Labiale: 468. *v:* 471. *h:* 471. *dz* şi *z:* 471. *dz:* 472. g şi *j:* 473. g: 473. *n:* 474.
4: 477. */:* 478. 479. *V:* 479. *r:* 479. *f:* 480.

Grupuri de consoane 481

tl: 481. *ct:* 481. *pt:* 481. *l't:* 481. *nt:* 481. *mp:* 482. *mt:* 482. *fs:* 482. *nS,* *r$:* 482. *§k'i* 483, *sf:* 483.

Scurtarea 483

Inovaţiile în fonetică 484

Fonologia 485

Morfologia 487

Substantivul 487

Terminaţia 487

Genul: 487.

Declinarea 487

Masculine: 487. Feminine: 488. Neutre: 491.

Genitivul: 491. Dativul: 491. Acuzativul: 492.

Adjectivul 493

Comparaţia adjectivelor 493

Articolul 494

Enclitic: 494. Proclitic: 494.

întrebuinţarea articolului 496

Numeralul 498

Cardinale: 498. Ordinale: 498.

Pronumele 498

Personale: 498. Reflexive: 499. Posesive: 499. Demonstrative: 499. Relative: 499. Nehotărîte: 500.

întrebuinţarea pronumelor: 500. Personale: 500. Posesive: 500. Demonstrative: 501. Relative şi interogative: 501. Nehotărîte: 501.

Verbul 502
Conjugări 502
Sufixele *-ez* şi *-esc* 502
Formele de conjugare 502
Prezentul indicativului şi conjunctivului: 502. Imperfectul indicativului: 504. Perfectul simplu: 504. Perfectul compus: 505. Mai-mult-ca-perfectul: 505. Viitorul: 506. Condiţionalul prezent: 506. Condiţionalul trecut: 507. Imperativul: 507. Imperativul negativ: 507. Infinitivul: 508. Participiul trecut: 508.
Timpuri 509
Formele caracteristice ale unor verbe 509
avea: 509. *coace:* 509. *face:* 509. *fi:* 509. *i:* 510. *îmbla:* 510. *înțelege:* 510 la: 510. *vie:* 510. *vrea:* 510.
Adverbul şi locuţiunile adverbiale 510
Prepoziţia 512
Conjuncţia 513
Interjecţia 513
Inovaţiile în morfologie 514
Sintaxa 515
Sintaxa propoziţiei 515
Acordul atributului cu substantivul 515
Acordul predicatului cu subiectul 516
Sintaxa frazei 516
Coordonare şi subordonare 516
Propoziţiile copulative: 516. Propoziţiile adversative: 517. Construcţiile disjunctive: 517. Propoziţiile temporale: 517. Propoziţiile cauzale: 518. Propoziţiile finale: 518. Propoziţiile completive: 519. Propoziţiile consecutive: 519. Propoziţiile predicative: 519. Propoziţiile subiective: 519. Prepoziţiile concesive: 519. Propoziţiile condiţionale: 519. Propoziţiile comparative: 520. Propoziţiile interogative: 520.
Particularităţi sintactice neromâneşti 521
Declinarea substantivelor şi adjectivelor 521
Genitivul: 521. Acuzativul: 522.
Articolul 522
Pronumele personal 522
Adjectivul 523
Demonstrativ: 523. Nehotărît: 523.
Verbul 523
Adverbul 524
Ordinea cuvintelor: 525.
Stilistica 525
Ordinea cuvintelor 525
Trăsături ale limbii literare 526
Trăsături ale limbii vorbite 526
Vocabularul 527
Formarea cuvintelor 527
Derivaţia 527
Improprie: 527. Cu sufixe: 528. Cu prefixe: 529.
Compoziţia 530
Substantive. 530. Verbe: 530.
Elementele vocabularului 530
Elemente latine: 531. Elemente slave: 532. Elemente maghiare. 534.
Schimbări de înţeles 536
Circulaţia cuvintelor 537

Concluzie ^39
ANEXĂ
Scurte consideraţii asupra formării limbii române 545
Elementul autohton: 545. Romanitatea orientală: 545. Viaţa păstorească. 546. Toponimia: 546. Elementul slav: 546.
Etymologica. Note critice ^47
Limbă sau dialect? ^49
Cu privire la configuraţia dialectală a dacoromânei 553
Românescul *Crăciun* ^55
Etimologiile propuse: 555. Explicaţia prin slavă: 556. *„Kracun"* în limbile slave: 556. *„Creatio"* în lumea romanică: 557. Condiţiile împrumutului în slavă: 557. *„Crăciun"* în română: 558. Termenul maghiar: 559.
Dacoromânescul *doină* ^60
Despre locul limbii române printre limbile romanice 561
Consideraţii asupra fonologiei istorice a limbii române 569
Introducere: 569. Vocalele. Semivocalele. Diftongii: 570. Semivocalele şi diftongii: 571. Consoanele sonore şi surde. Clasificarea consoanelor: 572. Mutaţii de structură. Paîatalizarea oclusivelor velare şi dentale: 572. Sfîrşitul cuvîntului. Scurtarea vocalelor finale: 573.
Balcanica. Consideraţii asupra „Uniunii lingvistice" balcanice 574
Substratul: 574. Viaţa în comun a popoarelor balcanice. Bilingvismul: 575. înrîurirea civilizaţiei bizantine: 577.
Situaţia limbii române între limbile balcanice ^78
Tendinţa înlocuirii infinitivului cu conjunctivul: 580. Sintaxa. Propoziţiile finale: 580. Vocabularul. Derivarea: 581. Cuvinte: 581.
Asupra repartizării dialectale a istroromânei 585
Despre românescul *ă* ^90
Despre *torna, torna fratre* $91
Controverse balcanice. Asupra tratamentului diftongilor cu licvide în elementele slave meridionale din limba română 593
Asupra tratamentului vechiului slav Q în limba română 594
Despre genul neutru şi genul personal în limba română 596
Despre limba slavă a hrisoavelor munteneşti din sec. al XIV-lea — al XV-lea 609
Despre consoanele palatalizate şi consoanele muiate 611
Despre paîatalizarea labialelor îh limba română 617
Repartiţia pe teren: 617. Vechimea fenomenului: 618. Mecanismul fenomenului: 619. Pseudopalatalizarea lui *m* în secolul al XVI-lea: 622.
Despre sistemul fonologie al limbii române 623
Vocalele *ă* şi *î:* 624. Diftongul *ea':* 625.
Consideraţii asupra sistemului fonologie al limbii române literare 626
Apartenenţa la un singur sistem fonologie: 626. Trăsăturile pertinente (caracteristice sau distinctive): 627. Sistemul consonantic: 627. Sistemul vocalic: 628. Semivocalele *e, i* şi *u:* 629.
Despre regula comutării în fonologie 629
Asupra diftongării lui *e* şi *o* accentuaţi în limba română 631
Despre valoarea slovei ѣ în cele mai vechi texte româneşti 636
Asupra datei rotacismului în limba română şi în albaneză 638
Despre *u* final 639
Aspectul fonologie: 648. Limba veche: 649. Aspectul fonetic: 649.
Asupra reprezentării prin scris a sunetelor vorbite 660

. . . 661
Şi „să" în nord-vestul Transilvaniei . . . 552
Cu privire în tendinţa înlocuirii infinitivului cu conjunctivul în limba română . . . 664
Cele mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase. Consideraţii asupra datării şi localizării lor . . . 555
De ce primele traduceri româneşti de cărţi religioase au fost efectuate în Maramureş şi în nordul Ardealului, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, sub influenţa reformei lui Luther: 665. Datarea. Argumentele de natură lingvistică: 666. Localizarea. Argumentele de natură lingvistică: 667. Argumentele de ordin istoric: 667. Observaţii critice asupra ultimelor teorii: 668. T. Palade: 668. Milan Şesan: 669. N. Drăganu: 672. Şt. Ciobanu: 673. Al. Procopovici: 675,
Despre criptograma din *PSALTIREA SCHEIANĂ* . . . 676
Cu privire la datarea primelor traduceri româneşti de cărţi religioase . . . 676
Despre data primelor traduceri româneşti de cărţi religioase şi despre curentele culturale din secolul al XVI-lea . . . 678
Despre bazele limbii române literare . . . 681
Raportul dintre versiunea românească din *CODICELE VORONEŢEAN* şi versiunea din *APOSTOLUL* lui Coresi . . . 683
Texte identice: 684. Expresii la fel în textul lui Coresi şi în *Codicele Voroneţean,* care nu pot fi datorate hazardului: 685. Coresi a colaţionat versiunea românească cu versiunea slavă şi a dat o traducere mai apropiată de textul slav: 685. Omisiuni în comun: 688. Texte identice:, 689. Texte asemănătoare: 689. Traduceri divergente: 690. Traducerea e mai corectă în *Apostolul* lui Coresi: 691. Adaos: 694.
ADDENDA LA ANEXĂ . . . ?01
Graphemes . . . 703
Pentru justa interpretare a grafiei textelor româneşti vechi . . . > . . . 703
Remarques sur l'interpretation des graphemes dans les textes ecrits . . . 705
Linguistes . . . 710
Eugenio Coseriu . . . 710
Henri Jacquier . . . 710
Roman Jakobson . . . 712
Eugen Seidel . . . 712
Carlo Tagliavini . . . 713
Eqrem Qabej . . . 713
Phonetique . . . 714
Sur la dissimilation consonantique en roumain . . . 714
Pseudopalatizarea lui *m* în secolul al XVI-lea . . . 715
Din nou despre palatalizarea lui *m* din secolul al XVI-lea . . . 716
Asupra monoftongării diftongului *ea'* în limba română . . . 717
Sur le traitement de v. sl. *e* en roumain . . . 718
Sur les phonemes supplementaires dans la langue parlee . . . 719
Voyelle, semi-voyelle et consonne . . . 720
Addenda â „Sur la theorie de la syllabe" . . . 721
Sur la palatalisation des labiales en roumain . . . 722r
Sur les caracteristiques universelles des voyelles dans les langues naturelles . . . 722
Despre originea lui *-Ă* în formele de gerunziu şi de participiu în limba română . . . 723
Le sort du lat. *i* accentue en roumain . . . 724
Sur la valeur de la lettre cyrillique dans les textes roumains anciens . . . 724
Albano-romanica . . . 726
Le roumain possede-t-il des voyelles nasales? . . . 727
Sur la voyelle supplementaire en fin de mot en roumain . . . 727.

Analyse du poeme SARA PE DEAL de Mihail Eminescu . . . 7:
R o um ain-alb an ai s . . .
Thrace, daco-moesien, illyrien, roumain et albanais. Quelques precisions . . .
„Ziele und Wege der Balkanlinguistik" . . . 7
Italo-romanica . . . '/ ' *
Sur ia chronologie des elements „autochtones" de l'albanais et du roumain . . .
Thrace et latin dans l'Europe du sud-est pendant l'antiquite . . . 7
Sur le traitement du groupe latin *CT* en albanais . . . 7
Slav o-r orna ni c a . . . ^
Slavo-romanica . . .
Elements roumains dans les chartes en slavon provenant des Pays Roumains (XIV — XV siecles) . . .
Slavo-romanica. Considerations sur les rapports linguistiques slavo-roumains â l'epoque la plus ancienne . . . 7
Textes . . .
Observaţii asupra textului şi limbii PSALTIRII HURMUZAKI . . .
Prefaţa:' 753. Introducere: 753. Transcrierea: 753. Metoda: 754. Textul: 755. Limbă: 756 Morfologie: 757. Sintaxa: 758. Vocabular: 758. Postfaţă: 760.
Codicele Voroneţean . . .
Vocabulaire . . .
Le vocabulaire sud-est europeen de quelques institutions . . .
Dr. urcoi (m.) - urcoaie (f.) . . .
Istoria cuvintelor . . . **
Atlas linguistique . . .
Remarques sur l'enquete pour *VALM* en Roumanie . . .
Quelques remarques sur les „Atlas linguistiques plurilingues" . . .
Indice
Autori . . .
Cuvinte . . .
A. Limbi de substrat: 799. B. Limbi clasice: 800. C. Limbi romanice: 822. D. Limbi slave: 893. E.LimbLgermanice: 914. F. Albaneză:915. G. Maghiară: 919. H. Limbi turcice: 921. I. Alte limbi: 921.
Tabla hărţilor . . .

De același autor:

Colindele religioase la Români, **București, 1920.**

Elude sur le rhotacisme en roumain, **Paris, E. Champion, 1924.**

Lettres roumaines de la fin du XVIe et du debut du XVIIe siecle, tirees des archives de Bistritza (Transylvanie), **București, 1926.**

Recherches sur la phonetique du roumain au XVIe siecle, **Paris, E. Champion, 1926.**

Curs de fonetică generală, **București, 1930.**

Cercetări asupra graiului,Românilor din Albania, **București, 1930.**

Ed. *Bulletin linguistique,* **l-XVI, Paris, E. Droz, și apoi Copenhague,E. Munksgaard—București, 1933—1948 (ediție nouă, Patron reprint, Bologna, Italia, 1971).**

Gramatica limbii române **(în colaborare cu J. Byck), ed. a 2-a, București, 1945 (trad, franțaise, București, 1944).**

Le mot. Esquisse d'une theorie generale, **ed. a 2-a, Copenhague — București, 1947.**

Melanges de linguistique et de philologie, **Copenhague — București, 1947.**

Les changements phonetiques. Apergu general, **Copenhague — București, 1948.**

Limba lui Anton Pann (1794—1854) în Povestea vorbii, **București, 1949.**

Studii lingvistice, **București, 1955.**

Limba poeziilor lui Mihail Eminescu, **București, 1956.**

Recherches sur les diphtongues roumaines, **pp. A. Rosetti, Bucarest — Copenhague, 1959.**

Ed. critică. I. L. Caragiale, *Opere* **(în colaborare cu Șerban Cioculescu și Liviu Călin), vol. I — IV, București, 1959—1965.**

Ed. Camil Petrescu, *Un om între oameni* **(în colaborare cu Liviu Călin), București, 1962.**

Sur la theorie de la syllabe, **ed. a 2-a, La Haye, 1963.**

Maria Rosetti, pentru acei care au cunoscut-o, **București, 1963.**

Ed. IonBarbu, *Ochean* **(în colaborare cu Liviu Călin), București, 1964.**

Ed. Camil Petrescu, *Opere* **(în colaborare cu Liviu Călin), București, 1968 ș.u.**

Cartea albă, **București, 1968.**

Cîteva precizări asupra literaturii române, **București, 1972 (ed. a 2-a, București, 1985).**

Etudes linguistiques, **La Haye, 1973.**

Breve histoire de la langue roumaine, des origines ă nos jours, *The* **Hague — Paris, 1973 (versiune rom.** *Schiță de istorie a limbii române, de la origini și pînă în zilele noastre,* **București, 1976).**

Les origines de la langue roumaine, **Roma, 1974.**

Limba descîntecelor românești, **București, 1975.**

Melanges linguistiques, **București, 1977.**

Schiță de istorie socială a limbii române, **București, 1982.**

Al. Rosetti—A. Lăzăroiu, *Introducere în fonetică,* **București, 1982.**

Introducere în fonetică, eă. **a 5-a, București, 1982 (trad, portugheză** *Introdugâo â fonetica,* **3a edigão, Publicațoes Europa — America, Lisboa, 1974; trad, ucraineană,** *Vstup do fonetiki,* **Kiiv, 1974).**

Călătorii și portrete, **București, 1983.**

Etudes de linguistique generale, **București, 1983.**

La linguistique balkanique **suivi par** *Le nouveau en linguistique,*

f dans Vceuvre de A. Rosetti, **București, 1985.If**

Redactor șef al publicațiilor periodice: *Revue roumaine de linguistique* **(Bucarest, începînd din 1956) și^** *Cahiers de linguistique theorique et appliquee* **(Bucarest, începînd din 1962).**